TÜRK VE DÜNYA ÜNLÜLERİ ANSİKLOPEDİSİ

KİŞİLER ● DÖNEMLER ● AKIMLAR ● YAPITLAR

ANADOLU YAYINCILIK

CİLT 8

ANADOLU YAYINCILIK A.Ş. adına sahibi: Nazar BÜYÜM

Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Oya KÖYMEN

DANIŞMANLAR: Nuri AKBAYAR, Prof. Dr. Cevat ÇAPAN, Memet FUAT, Doç. Dr. Güney GÖNENÇ

KOORDİNATÖRLER: Renan AKMAN, Ayşe BABAKUŞ, İsmet Zeki EYUBOĞLU, Zeynep KINIK, Hasan KURUYAZICI, Hülya POTUOĞLU.
KOORDİNATÖR YARDIMCILARI: Çiğdem KARABAĞLI, Muzaffer ÖKTEM, Özer ÜSTEL
YAZI VE ARAŞTIRMA: Sumru AĞIRYÜRÜYEN, Ferda AKLAR, Uygur EROL, Barışta ERDOST, Meltem ESENYEL, Elvan GÖKÇE, Nurdan GÜRBİLEK, Semra İZGÜ, Muhittin KARKIN, Turgut KUT, Tülay ÖZDEMİR, Sertaç SEZGİN, Tarık SİPAHİ, Gül ULKAT, Füsun YARAŞ
SON OKUMA: Dr. Üstün ALSAÇ
SEKRETERLİK: Seval DEMİREL, Hüsniye ÖZDEMİR, Songül ÖZDEMİR, Gül ŞİRİN, Sabriye YAMAN

8. CİLDE YAZILARIYLA KATILANLAR

Bülent AKSOY
Doç. Dr. Ömür AKYÜZ
Erdal ALOVA
Prof. Dr. Ali ALPASLAN
Birsen ALSAÇ
Feridun ANDAÇ
Fahri ARAL
Haşmet BABAOĞLU
Doç. Dr. Cem BEHAR
Prof. Dr. Korkut BORATAV
Dr. Reşit CANBEYLİ
Turgut ÇEVİKER
Yücel DEMİREL
Doç. Dr. Arda DENKEL
Dr. Alan DUBEN
Nureddin ELHÜSEYNİ
Hakan ERDEM
Süha ERGAND
Beril EYÜBOĞLU
Emel GÜNSÜR
Celal GÜRBÜZ
Hüseyin HAYDAR
Emin İGÜS
Kemal İSKENDER
Sait KARAKAŞ
Kâmil KASACI
Kurtuluş KAYALI
Prof. Dr. Fikret KORTEL
Zihni KÜÇÜMEN
Deniz ÖZDEN
Fatih ÖZTAN
Samih RİFAT
Necdet SAKAOĞLU
Tunç SOYER
Yusuf TAKTAK
Dr. Hıfzı TOPUZ
Dr. Selçuk TÖZEREN
Doç. Dr. Mete TUNÇAY

İdari Sekreter: A.Canset AKSEL
Grafik Tasarım: Yavuz KÖSEMEN, Erkal YAVİ
Teknik Yönetmen: Yavuz KÖSEMEN

Teknik Servis: Müge ACAR, Nevzat AKKUŞ, Saliha BİLGİNER, Şemsettin BOSTANCI, Nimet ÇOBANCAOĞLU, Sefa ESENYEL, Dursun HATKO, Bekir POYRAZ, Hatun SOLMAZ, Nevzat ŞEN, Nuriye YILDIRIM, Eyüp YILDIRIM, Zuhal YOLGUN, Bülent YOLGUN, H.Miray YÜZGEÇ.

DİZGİ: Anadolu Yayıncılık A.Ş. Dizgi Birimi
SİYAH-BEYAZ BASKI: Milliyet Yayın A.Ş.
RENK AYRIMI VE RENKLİ BASKI: Ana Basım Sanayii A.Ş.
DAĞITIM: Hürriyet Holding A.Ş.

ANADOLU YAYINCILIK
Büyükdere Cad. Uçyol Mevkii. No:93 Maslak-İstanbul

Her hakkı saklıdır. Yazı ve fotoğraflar izin alınmadan yayınlanamaz, kullanılamaz.

MICHELS, Robert
(1876-1936)

Alman asıllı İtalyan sosyolog. "Oligarşinin Demir Yasası" adlı kuramıyla tanınmıştır.

9 Ocak 1876'da Köln'de doğdu, 3 Mayıs 1936'da Roma'da öldü. Varlıklı bir ailenin oğluydu. Annesi Fransız, babası İtalyan asıllı bir Alman sanayiciydi. İngiltere'de ve Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Münih'e giderek iktisatçı Lujo Brentano'nun derslerine katıldı. 1897'de Leipzig'de, 1898'de Halle Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü, orada 1900'de tarih alanındaki tezini tamamladı. Daha sonra İtalya'ya giderek Torino Üniversitesi'ne devam etti. Bu sırada İtalyan Sosyalist Partisi'ne katıldı.

Almanya'ya döndükten sonra Marburg Üniversitesi'nde doçent oldu ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi'ne girdi. 1905 Ruhr genel grevinin başarısızlığa uğramasının yarattığı düş kırıklığının etkisiyle önce Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nden, 1907'de de İtalyan Sosyalist Partisi'nden ayrıldı. Sosyalist düşüncelerinden dolayı akademik göreve getirilmesi engellenen Michels, Almanya'dan ayrılarak birçok yer gezdi. 1913'te Max Weber'in daveti üzerine *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*'i (Toplumbilim ve Toplumsal Siyaset Arşivi) birlikte yönetmeye başladılar. I.Dünya Savaşı'na Almanya'nın katılmasını desteklememesi yüzünden Weber ile arası açıldı.

İtalyan kültürüne yakınlık duyan Michels, İtalya'ya giderek Torino Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu; iktisat, siyaset bilimi ve sosyoloji dersleri okuttu. Orada G. Mosca ile tanıştı ve yakın ilişki kurdu. 1914-1926 arasında İsviçre'de Basel Üniversitesi'nde iktisat profesörlüğü yapan Michels, 1926'da Roma Üniversitesi'nde siyaset sosyolojisi okuttu. Aynı yıl İtalyan yurttaşı oldu. 1927'de ABD'ye giderek Chicago Üniversitesi'nde ders verdi. 1928'de B.Mussolini'nin daveti üzerine Perugia Üniversitesi'nde çalışmaya başladı ve ölümüne değin zaman zaman Roma Üniversitesi'nde de ders vererek bu işini sürdürdü.

Demokrasi, sosyalizm, devrimler, sınıflar, sendikacılık, milliyetçilik, emperyalizm, toplumda aydınların ve seçkinlerin rolü, feminizm gibi konularda çalışmaları bulunan Michels, önceleri Marx'ın Proudhon'un ve Pareto'nun düşüncelerini kaynaştırmaya çalıştı, 1911'de yayımladığı en çok bilinen kitabı *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*'de ("Modern Demokraside Partilerin Sosyolojisi") demokratik değerleri yaşama geçirmek üzere kurulan örgütlerde kaçınılmaz olarak oligarşik eğilimlerin ve oligarşinin ortaya çıktığını öne sürerek bunu "oligarşinin demir yasası" adını verdiği bir kuramla açıklamaya çalıştı. Ona göre, bir yanda her türlü örgütlenmede, bürokrasinin, profesyonel kadroların gerekliliği ve işlevsel zorunluluklar, diğer yanda kitlelerin bilinçsizliği ve pasifliği "oligarşilerin" ortaya çıkışını kaçınılmaz kılmaktaydı. Adeta "örgütlenme" sözcüğünü "oligarşi" sözcüğüyle eşanlamlı kullanan, ayrıca çok geniş bir oligarşi tanımı yapıp bu kavramı her türlü örgütlenmeye uygulayan Michels'e göre, sınıf mücadelesi egemen azınlıklar (oligarşiler) arasındaki mücadele biçiminde gerçekleşmekteydi ve temsili parlamenter sistem de zaten demokratik değil, oligarşikti.

1911'de İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında çıkan Trablusgarp Savaşı'nı konu alan *L'imperialismo İtaliano* ("İtalyan Emperyalizmi") adlı kitabında emperyalizmi siyasal ve psikolojik nedenlere dayandırmış ve "yoksulun emperyalizmi" adını verdiği İtalyan yayılmacılığını göçler ve demografik etmenlerle açıklamaya çalışmıştır.

Michels, seçkinci (elitist) bir yaklaşımla değişik düşünürlerin kuramlarını seçmeci (eklektik) bir biçimde kullanmış, her türlü örgütlenme bakımından kaderci bir Belirlenimcilik'i benimsemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*, 1911, ("Modern Demokraside Partilerin Sosyolojisi"); *L'imperialismo İtaliano*, 1912, ("İtalyan Emperyalizmi").

- **BAKINIZ:** L.BRENTANO, LIPSET, MOSCA, PARETO, M.WEBER.

Albert Abraham Michelson

MICHELSON, Albert Abraham
(1852-1931)

ABD'li fizikçi. Işığın hızını büyük bir duyarlıkla ölçmüş, bu alandaki çalışmaları görelilik kuramının oluşmasında rol oynamıştır.

19 Aralık 1852'de Prusya'daki Strelno'da (bugün Polonya'da Strzelno) doğdu, 9 Mayıs 1931'de ABD'nin California Eyaleti'ndeki Pasadena'da öldü. 1854'te ABD'ye göç eden ailesi, "altına hücum" yıllarında ilkin San Francisco'ya, sonra Nevada Eyaleti'ndeki Virginia kentine yerleşti. Babası tüccardı. 1869'da girdiği ABD Deniz Akademisi'ni 1873'te bitiren Michelson, fen derslerindeki başarısını deniz-

cilikte pek gösteremedi ve iki yıl denizde görev yaptıktan sonra, 1875'te aynı akademide fizik-kimya öğretim görevlisi oldu. 1880'de Avrupa'ya giderek, Berlin ve Heidelberg üniversitelerinde, Paris'teki Collège de France ve École Polytechnique'te Helmholtz, Lippmann gibi değerli fizikçilerle çalıştı. 1882'de ABD'ye dönünce, Deniz Kuvvetleri'nden ayrılıp Cleveland'daki Case Uygulamalı Bilimler Okulu'nda (bugün Case Western Reserve Üniversitesi) fizik profesörü oldu. 1889'da Massachusetts Eyaleti'nin Worcester kentindeki Clark Üniversitesi'nde fizik profesörlüğüne, 1893'te yeni kurulan Chicago Üniversitesi'nde fizik profesörlüğünün yanı sıra fizik bölümü başkanlığına getirildi. 1929'da bu görevden emekli olduktan sonra çalışmalarını Pasadena'daki Mt.Wilson Gözlemevi'nde sürdüren Michelson, 1923-1927 arasında ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin başkanlığını yapmış, 1902'de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilmiş, 1907'de bu kurumun Copley madalyasını ve Nobel Fizik Ödülü'nü almıştır.

Işık hızının ölçümü

Michelson'ın fiziğe en büyük katkısı ışık hızının ölçülmesi konusundadır. İlk kez Roemer'in 1676'da Jüpiter uydularının tutulmalarını gözlemleyerek ölçtüğü ışık hızını, sonradan Fizeau, Foucault ve Alfred Cornu (1841-1902) yeryüzünde gerçekleştirdikleri deneylerle ölçmüşlerdi. 1878'de bu konu üzerinde çalışmaya başlayan Michelson, ilk deneylerinde Foucault'nun uyguladığı döner ayna yönteminden yararlandı. Berlin'de Helmholtz'un laboratuvarında çalışırken, ışığın dalga yapısında olmasından kaynaklanan girişim olgusuna dayanarak, ışık hızını çok duyarlı bir biçimde ölçebilecek bir düzenek tasarladı. Böyle bir ölçümün, Yer'in, çevresini kuşattığı varsayılan ve "esir" (eter) denilen akışkana göre hızını saptamak açısından yararlı olacağı düşünülüyordu.

Michelson-Morley deneyi

Eski çağlardan beri tüm evreni doldurduğuna inanılan esir, Young, Fresnel ve Huygens'in ışığın bir dalga hareketi olduğunu kanıtlamalarından sonra, boşlukta yayılması olanaksız olan ışık dalgalarının yayılmasını sağlayan taşıyıcı bir ortam olarak nitelendirilmeye başlanmıştı. Katı, sıvı ve gazların esnek titreşimleri dışında bir dalga olgusu kavranamadığından, ışık dalgalarının yayılabilmesi için, her yerde var olan, özel, esnek bir ortamın varlığı zorunluydu. Tüm evreni doldurduğu için "mutlak dinginlik" içinde olması gereken bu ortamda hareket ederken, Yer'in yüzeyinde "esir rüzgârları"nın oluşması da kaçınılmazdı. Yani, Yer'in esir içinde hareket ediyor olması, Yer'in yüzeyindeki bir gözlemciye göre, esirin Yer'e göre hareket ettiği biçiminde algılanmalıydı. Işığı taşıyan ortam esir olduğundan, Yer'e göre esirle aynı yönde hareket eden ışığın, esirin hareket doğrultusuna dik doğrultuda hareket eden ışığa göre daha hızlı olması beklenmeliydi. Nitekim Maxwell de esir rüzgârının gözlenmesi için bu yolu önermişti. Ne var ki, ışığın hızının (yaklaşık 300.000 km/sn) Yer'in yörünge hızından (yaklaşık 30 km/sn) çok büyük oluşu, ışık hızlarında gözleneceği umulan bu farkın ölçülebilmesinde çok büyük duyarlık gerektiriyordu. 1 m'lik bir yolu esir akıntısı boyunca bir gidip bir geri dönme süresi ile gene 1 m'lik bir yolu akıntıya dik doğrultuda bir gidip bir geri dönme süresi arasındaki zaman farkının 10^{-17} sn aşamasında olacağı çok yalın bir hesapla gösterilebilir. Michelson, ölçülmesi olanaksız olan bu zaman farkının girişim olgusu yardımıyla saptanabileceğini düşündü ve bu amaçla, bugün kendi adıyla anılan girişimölçeri (interferometre) tasarladı. Bu aygıtta, ince bir ışık demeti, 45°'lik bir açıyla yolunun üzerine yerleştirilmiş yarı geçirgen bir aynayla birbirine dik iki demete ayrılır. Bu demetlerden biri aynayı geçip yoluna devam ederken, öteki aynadan yansıyarak 90° sola döner. Bu iki demet, yollarına dik olarak konulmuş iki aynadan yansıyarak geri dönerken, yarı geçirgen olan ilk aynada üst üste gelen, yani girişen iki demete, ilk ışığın gönderildiği doğrultuya dik doğrultuda, sağdan, bakıldığında "girişim saçakları" görülebilir. Girişim saçakları, kaynaktan çıkıp birbirleriyle girişinceye kadar geçen sürenin iki ışık demeti için farklı olmasından kaynaklanan parlak ve sönük çizgilerdir. Girişimin nedeni, üst üste gelen iki dalganın tepe ve çukur noktalarının rastlaşma biçimidir. Parlak saçaklar, tepelerle tepelerin ya da çukurlarla çukurların, sönük saçaklar ise tepelerle çukurların üst üste binmesinden oluşur. Aynalardan biri ileri-geri hareket ettirildiğinde, o aynaya çarpıp yansıyan ışığın aştığı yol, yani yolu aşma süresiyle birlikte fark da değiştiğinden, parlak ve sönük saçakların yer değiştirdiği görülür. Benzer durum, birbirine dik iki demetin hızları arasındaki farka bağlı olarak da ortaya çıkacaktır. Michelson, aygıtını, demetlerden biri Yer'in Güneş çevresindeki yörüngesi doğrultusunda olacak biçimde yerleştirdikten sonra, 90° döndürerek saçaklardaki kaymayı izledi. Döndürme sırasında, "esir akıntısı" boyunca giden ışınlar ile akıntıya dik olan ışınlar yer değiştirmiş olacağından, gidip gelme süreleri arasındaki fark iki katına çıkarak saçaklarda kaymaya yol açacak, bu da "esir rüzgârı"nın varlığını kanıtlayacaktı. Ancak, 1880'de Berlin'de yapılan deneyde beklenen kayma görülmedi, daha sonra Potsdam'da yinelenen deneyde de sonuç değişmedi. Her ne kadar aygıtın duyarlığı yeterli idiyse de, Fransız fizikçi Alfred Potier (1840-1905) ve Lorentz'in işaret ettikleri deney kusurları ve deneyin fiziksel temelinde kavrayamadığı kimi noktalar bulunması yüzünden Michelson deneyini başarısız buldu ve bu konuda çalışmayı bir yana bıraktı.

Michelson 1885'te, Case Uygulamalı Bilimler Okulu'nda, deneyimli bir deneyci olan ABD'li kimyacı Edward Williams Morley (1838-1923) ile birlikte yeni bir optik laboratuvarı kurmaya girişti. İki araştırmacının ilk deneyleri esirin varlığını destekler gibi görünüyordu. Bunun üzerine esir rüzgârını yeniden saptamaya niyetlenen Michelson ve Morley, girişimölçeri geliştirerek aygıta olağanüstü bir duyarlık kazandırdılar. Sonuçta girişim saçaklarında esir rüzgârlarının var olması durumunda ortaya çıkacağı hesaplanan kaymanın 40'ta birinden daha küçük değerde kayma bulundu. 1887'de açıklanan bu olumsuz sonuç üzerine Michelson bu konuyla bir daha ilgilenmedi.

Birçok fizikçi sonraki yıllarda Michelson-Morley deneyini çeşitli koşul ve ortamlarda, çok daha duyarlı düzeneklerle yinelediler. Sonuç hep olumsuzdu. Böylece, Yer'in esir denilebilecek bir ortamdaki hareketinin ışık aracılığıyla saptanamayacağı kesinlikle anlaşılmıştı. Bu sonucun ortaya çıkardığı "çelişki", yani ışığın hızına başka bir hız eklendiğinde elde

edilen hızın gene ışık hızına eşit olduğu görünümü, fiziğin yeni bir temele oturtulması gereğini ortaya çıkarıyordu. Esir kavramı bir yana bırakılmalı, ışık hızının değişmezliği açıklanmalıydı. 20.yy'a girilirken bu yolda Lorentz, Fitzgerald, Poincaré ve başka fizikçilerce önemli adımlar atıldı. Konuyu sonuca bağlayan ise, 1905'te açıkladığı özel görelilik kuramıyla ışık hızını mutlak değişmez olarak belirleyen ve esir kavramını gereksiz kılan Einstein oldu.

Michelson, girişimölçerinden yararlanarak fiziğe iki önemli katkıda daha bulundu. Bu aygıtla, değişik cisimlerin uzunlukları arasındaki farkı, ışığın dalgaboyunun kesirleri (10^{-10} m) aşamasında duyarlılıkla ölçebiliyordu. Bu ölçümler, uzunluk standardı olarak Sèvres'deki "metre çubuğu"nun yerine belirli renkte bir ışığın dalgaboyunun kullanılabileceğini ortaya koyuyordu. Bu amaca en uygun gördüğü kadmiyum kırmızısının dalgaboyu cinsinden metre çubuğunun boyunu 1.553.163,5 olarak saptayan Michelson'ın 1893'te önerdiği biçimde, uzunluk biriminin standartlaştırılması 1960'ta gerçekleştirildi. Günümüzde, uluslararası uzunluk birimi olarak metre, kriptonun turuncu-kırmızı çizgisine karşılık gelen ışığın dalgaboyunun 1.650.763,73 katı olarak belirlenmiştir.

Girişimölçerini astronomi ölçümlerinde de kullanan Michelson, ilkin Jüpiter'in uydularının daha önce başka yöntemlerle ölçülmüş olan çaplarını, bu uyduların iki yanından gelen ışık ışınlarının girişimini saptayarak ölçtü. 1920'de bu yöntemin üstünlüğünü, 2,5 m çapında bir teleskopa taktığı girişimölçeriyle Oriyon'un α yıldızının (α-Orionis) 0.047" olan açısal çapını ölçmeyi başararak kanıtladı. Böylece bir yıldızın çapı ilk kez ölçülebilmiş oluyordu. 1923'te, aralarındaki 14 km'lik uzaklığı 1 cm'den daha küçük hatayla belirleyebildiği iki tepe arasında ışık hızını yeniden ölçerek, 299.796-4 km/sn değerini buldu. Bu, görünen ışık ve adi ışık kaynağı kullanılarak, bugüne değin bulunmuş olan en doğru değerdir. Michelson'ın, ölçülmesi çok güç olan küçük etkileri ölçmedeki ustalığının anlamlı bir örneği de, demir bir borudaki suyun düzeyinin 4 mikron ($4x10^{-6}$m) aşamasındaki alçalıp yükselmelerini ölçebilmesi ve bu yolla, kayaç katmanlarında da tıpkı denizlerdeki gibi Ay'ın ve Güneş'in etkisiyle gelgit olaylarının söz konusu olduğunu ve kabarmaların 35 cm'yi bulduğunu göstermesidir.

Michelson çok başarılı bir deneysel fizikçiydi. Gittikçe artan duyarlılıkta ölçümler yapmayı ve bunu sağlayacak aygıtları geliştirmeyi, fizikteki temel gelişmenin önkoşulu olarak görüyordu. Yaşamının son yıllarına değin esirin varlığı düşüncesinden kurtulamamış, 1887'de gerçekleştirdiği ve fizikte bir dönüm noktasını başlattığı ünlü deneyinin sonuçlarından doğan Einstein'ın görelilik kuramını da hep kuşkuyla karşılamıştı. 1907'de, yeni Michelson-Morley deneyinden 20 yıl ve Einstein'ın görelilik kuramından 2 yıl sonra kendisine verilen Nobel Fizik Ödülü'nün gerekçesi, "gerçekleştirdiği duyarlıklı optik aygıtlar ve bu aygıtlarla yaptığı tayfölçümü ve meteoroloji araştırmaları" olarak açıklanmış, Nobel Komitesi'nin sunuş konuşmasında da, Michelson'ın ödül törenindeki konuşmasında da bu ünlü deneyin hiç sözü edilmemişti.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Light Waves and Their Uses*, 1903, ("Işık Dalgaları ve Kullanıldığı Yerler"); *Studies in Optics*, 1927, ("Optik İncelemeleri").
- **KAYNAKLAR:** B.Jaffe, *Michelson and the Speed of Light*, 1960.
- **BAKINIZ:** EINSTEIN, FARADAY, G.F.FITZGERALD, FIZEAU, L.FOUCAULT, FRESNEL, H.A. LORENTZ, MAXWELL, H.POINCARÉ, ROEMER.

MICKIEWICZ, Adam Bernard
(1798-1855)

Işığın dalgaboyu cinsinden yeni metre tanımı

Polonyalı şair. Ülkesinin bağımsızlığı için büyük çaba harcamıştır.

24 Aralık 1798'de Novogrodek'te doğdu, 26 Kasım 1855'te İstanbul'da öldü. Yoksul düşmüş soylu bir ailedendi. Bir burs kazanarak 1815'te Vilnius Üniversitesi'ne yazıldı. Polonya o yıllarda Rus işgali altındaydı. Mickiewicz, üniversitede yurtsever öğrencilerin kurduğu gizli bir örgüte girdi. 1819-1823 arasında Kovno'da bir okulda öğretmenlik etti. İlk şiirlerini de bu dönemde yayımladı. 1823'te Vilniuslu örgüt üyesi öğrencilerle birlikte yargılanarak Rusya'ya sürüldü. Bu sürgün, Puşkin gibi ünlü yazarlarla karşılaşmasını sağladığı için ona yararlı oldu. 1826'da bir bölümü, İtalyan şair Petrarca'dan uyarladığı sonelerden oluşan *Sonety Krymskie* ("Kırım Soneleri") yayımlandı. 1829'da Rusya'yı terketmesine izin verilince Almanya, İtalya ve Fransa'ya gitti. 1839-1844 arasında İsviçre'de Lausanne Üniversitesi'nde Latin edebiyatı, Paris'te Collège de France'ta Slav edebiyatı profesörü olarak çalıştı. 1848'de Roma'ya giderek papadan Polonya'nın özgürlük savaşımını desteklemesi için yardım istedi. 1855'te Kırım Savaşı sırasında Ruslar'a karşı savaşmak üzere Türkiye'ye gelen Polonyalı gönüllülere katıldı. İstanbul'da ancak iki ay kalabildi, koleraya yakalanarak öldü. Beyoğlu'nda oturduğu ev yıllar sonra onarıldı ve Ekim 1984'te müze-ev olarak açıldı.

Mickiewicz şiirlerinde Romantik akımın izleyicisi oldu. Balad ve romans türlerini Polonya edebiyatına yerleştirmek istedi. Daha önce *Poezye II* adlı şiir kitabının içinde bir bölümünü yayımladığı oyunu *Dziady*'de ("Atalar") folklorla gizemciliği ve yurtseverlik duygularını birleştirerek yeni bir romantik oyun türü yaratmayı denedi. En önemli yapıtı *Pan Tadeusz* ("Bay Tadeusz") on üç hecelik dizelerle yazdığı ve Napoléon'un Rusya seferini konu alan epik bir şiirdir. Mickiewicz, *Pan Tadeusz*'dan sonra önemli sayılabilecek başka bir yapıt ortaya koymamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Poezye I*, 1822, ("Şiir I"); *Poezye II*, 1823, ("Şiir II"); *Sonety Krymskie*, 1826, ("Kırım Soneleri"); *Konrad Wallenrod*, 1828; *Dziady*, 1832, ("Atalar"); *Pan Tadeusz*, 1834, ("Bay Tadeusz").

MIDDLETON, Thomas
(1580-1627)

İngiliz oyun yazarı. Gözlemlere dayalı yergici oyunlarıyla ünlenmiştir.

Nisan 1580'de Londra'da doğdu, 8 Temmuz 1627'de aynı kentte öldü. Yaşamı ile ilgili kesin bilgi yoktur. Mark Eccles'ın 1931'de yayımladığı biyografik çalışma Middleton üstüne bilgi veren en geçerli kaynak kabul edilmektedir. Bu kaynağa göre 1598'de Oxford'da Kraliyet Okulu'na girerek iki yıl devam etmiş, bu süre içinde üç şiir kitabı yayımlanmış, 1602'de de Philip Henslowe Tiyatrosu için Thomas Dekker ve John Webster ile birlikte oyunlar yazmaya başlamıştır. Daha sonraları St.Paul's Boys, King's Men, Swan ve Globe gibi dönemin ünlü tiyatrolarına oyunlar yazdığı, Londra'yla ilgili belgesel çalışmalar yaptığı ve 1620'de Londra kenti resmi tarih yazarlığı görevine getirildiği de biliniyor.

Yaşamı boyunca gerek tek başına, gerek başka yazarlarla birlikte çok sayıda oyun yazmış, ancak bunların büyük bir bölümü kaybolmuştur. Ölümünden sonra kimi yapıtları başka yazarlarca yeniden yazılmıştır. Toplumsal konuları ele alması ve romantik komedileriyle ün kazanmasına karşın, yazdığı tragedyalar da güçlü psikolojik çözümlemeleri ve etkin siyasal yergileriyle sahnede büyük başarı kazanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Old Law*, 1599, ("Eski Yasa"); *A Trick to Catch the Old One*, 1605, ("İhtiyarı Yakalamak İçin Bir Hile"); *A Chaste Maid in Cheapside*, 1611, ("Cheapside'da İffetli Bir Hizmetçi"); *The Witch*, 1615, ("Cadı"); *Women Beware Women*, 1621, ("Kadın Kadından Sakınsın"); *The Changeling* (W.Rowley ile), 1622, ("Budala"); *A Game at Chesse*, 1624, ("Satrançta Bir Oyun").

- **KAYNAKLAR:** M.Eccles, "Middleton's Birth and Education", *Review of English Studies*, VII, 1931.

MIESCHER, Johann Friedrich
(1844-1895)

İsviçreli biyokimya ve fizyoloji bilgini. Kalıtım mekanizmasının kimyasal temelini oluşturan nükleik asitleri bulmuştur.

13 Ağustos 1844'te Basel'de doğdu, 26 Ağustos 1895'te Davos'ta öldü. 1868'de Basel Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra Almanya'ya giderek, bir yıl Tübingen Üniversitesi'nde Hoppe-Seyler ile, bir yıl da Leipzig Üniversitesi'nde Carl Ludwig ile çalıştı. 1871'de Basel Üniversitesi'nde fizyoloji profesörlüğüne atandı, 1885'te de bu kurumda ülkesinin ilk fizyoloji enstitüsünü kurdu.

Miescher'in en önemli buluşu, 1869'da Tübingen Üniversitesi'nde Hoppe-Seyler'in yanında çalışırken, nükleik asitlerin varlığını ortaya çıkarmasıdır. Miescher bu bileşiği, irin içindeki alyuvar hücrelerinin çekirdeğinde bulmuş, Hoppe-Seyler'in keşfettiği lesitinden sonra azot ve fosfor içeren ikinci organik madde olması nedeniyle büyük ilgi çeken bu bileşiğe, hücre çekirdeğinden (nükleus'tan) kaynaklandığı için "nüklein" adını vermişti. Araştırmalarını Basel Üniversitesi'nde sürdürerek, 1874'te, som balığının sperma hücrelerinden nükleini saf halde ayırmayı başardı ve bu bileşiğin bir asit molekülü ile "protamin" adını verdiği bir bölümden oluştuğunu saptadı. Miescher, o tarihten sonra "nükleik asit" diye anılan bu maddenin kimyasal yapısını daha ayrıntılı bir biçimde incelemeyerek araştırmalarını som balığının üremesi üzerinde yoğunlaştırırken, Hoppe-Seyler ve öğrencisi Kossel' in nükleik asitler üzerindeki incelemeleri, bu asitlerin bitki ve hayvan dokularındaki hücrelerin temel maddesi olduğunu gösterdi. 20.yy'da da, başta Levene olmak üzere birçok araştırmacının katkısıyla, nükleik asitlerin yalnız hücre çekirdeğinde değil, sitoplazmada da bulunduğu, ribonükleik asit (RNA) ve dezoksiribonükleik asit (DNA) diye adlandırılan iki genel türünün olduğu ortaya çıkarıldı ve 1950'lerden başlayarak bu maddelerin kalıtım biyokimyasında oynadığı temel rol giderek yoğun bir inceleme konusu oldu.

- **BAKINIZ:** CRICK, HOPPE-SEYLER, KOSSEL, LEVENE, J.D.WATSON.

Ludwig Mies van der Rohe

MIES VAN DER ROHE, Ludwig
(1886-1969)

Alman asıllı ABD'li mimar. İşlevi yorumlaması ve yalın biçimleri ile çağdaş mimarlığı en çok etkileyen tasarımcılardan biri olmuştur.

27 Mart 1886'da Almanya'da, Aachen'da doğdu, 17 Ağustos 1969'da ABD'de, Chicago'da öldü. Ortaöğrenimden sonra 1900-1902 arasında Aachen Ticaret

Okulu'na girdi. Aynı zamanda taşçı ustası olan babasının işine de yardım etti. 1902'den 1904'e değin alçı süsleme işleri yapan bir işyerinde çalıştı. 1905'te Berlin'e gitti. Burada önce ahşap yapılar yapan bir mimarın, sonra da, 1907'ye değin, mimar ve mobilya tasarımcısı Bruno Paul'un yanında çalıştı. 1908'de endüstri tasarımcısı ve mimar Peter Behrens'in bürosuna girdi. Walter Gropius ve Le Corbusier'yi tanıdığı bu büroda 1911'e değin çalıştıktan sonra kendi bürosunu açtı. 1912'de Hollanda'ya gitti ve burada H.P.Berlage'nin yapıtlarını inceleme olanağı buldu. I.Dünya Savaşı sırasında Alman ordusunun istihkâm birliklerinde görev yaptı.

Savaştan sonra gene Berlin'e döndü ve 1938'e değin serbest mimarlık yaptı. Bu arada Ludwig Mies olan asıl adına, annesinin soyadı olan van der Rohe'yi ekledi. 1921'de *Gestaltung* (Biçimlendirme) adlı çağdaş sanat sorunlarını işleyen bir derginin kurucuları

İskelet Yapım Yöntemi

Kimi özel yapım yöntemleri sayılmazsa yapılar taşıyıcı sistemleri açısından yığma ve iskelet olarak iki kümeye ayrılırlar. Yığma sistemde yapının her öğesi üstüne gelen yükleri taşımak zorundadır. Örneğin tuğla bir yapının bütün duvarları kendi ağırlıkları ile üstlerine gelen bütün öteki yükleri taşırlar. Buna karşılık iskelet yapımda yüklerin taşınması görevini yapının belli noktalarına yerleştirilen ve birbirleriyle birleştirilerek bir bütün oluşturan taşıyıcılar üstlenir, araları da taşıyıcı olmayan öğelerle doldurulur. Ahşap bir yapı bu ikinciye örnektir.

İskelet yapımı gerçekleştirmek için gerekli koşul, bir yapıda ortaya çıkan çekme güçlerine karşı dirençli gereçlerin kullanılmasıdır.

19.yy'da endüstriyel yöntemlerle üretilen çağdaş yapı gereçleri ortaya çıkmıştır. Bunların arasında demir ve çeliğin, bir de demirle donatılmış betonun çekme kuvvetlerine dirençleri yüksektir. Bu özellik onların iskelet yapımda kullanılmalarını sağlamıştır. Yeni gereçlere koşut olarak yapı mühendisliğindeki gelişmeler de, kolon (düşey taşıyıcı) ve kirişlerle (yatay taşıyıcı) oluşturulmuş "düz atkılı" olarak adlandırılan taşıyıcı sistemlerin aşılmasına, "çerçeve", "kafes" gibi özgün taşıyıcıların geliştirilerek yapıda güvenle kullanılmasına yol açmıştır.

Daha önce de kimi denemelerin bulunmasına karşın tam anlamıyla çelik iskelet taşıyıcıların kullanıldığı ilk yapı Jules Saulnier'nin 1871-1872 yıllarında Fransa'da Noisiel-sur-Marne'da yaptığı bir çikolata fabrikasıdır. ABD'de de William Le Baron Jenney* 1879-1891 arasında yaptığı işhanlarında çelik iskeletli yapım yöntemini geliştirmiştir. Donatılı beton (betonarme) iskeletli yapım yöntemini ise Fransız mühendis François Hennebique geliştirmiş, 1892'den sonraki yapıtlarında uygulamıştır. Fransız mimar Auguste Perret* 1903'te Paris'te donatılı beton iskeleti ilk kez bir konutta uyarlamış, Tony Garnier* ise tasarımlarında bu yeni gereç ile yeni yapım yönteminin olanaklarını araştırmıştır. 1930'da ABD'li mühendis Hardy Cross iskelet yapımda bugün de kullanılan ve kendi adıyla anılan Cross hesap yöntemini ortaya koymuştur.

İskelet taşıyıcıların gelişmesi, mimarlıkta köktenden değişmelere neden olmuştur. Bunların en önemlilerinden biri taşıyıcı duvarların ortadan kalkmasıdır. Yığma bir yapıda taşıyıcı, dolayısıyla da ağır, yerinden oynatılamaz ve her katta birbirinin üstüne gelecek biçimde düzenlenmek zorunda olan duvarlar, iskelet yapımda yerlerini hafif ve hareketli bölme duvarlarına bırakmışlardır. Bu da yapının iç düzenlemesinde bir rahatlamaya, planlarda serbestleşmeye götürmüştür. Dış duvarların da benzer bir biçimde taşıyıcı olmayan gereçlerden yapılabilmesi, pencere ve kapı gibi boşlukların istenilen büyüklükte ve yerde olabilmesini, yapı yüzlerinin serbestçe düzenlenebilmesini sağlamıştır.

İskelet taşıyıcılar hafif, çabuk, kolay üretilebilmeleri ve ekonomik olmalarıyla da mimarlığı etkilemişlerdir. Geleneksel yapı gereçleri ve yapım yöntemleriyle yapılamayacak kadar geniş, büyük ve yüksek yapıların (gökdelenler) çok daha kısa süreler içinde üretilebilmeleri, bu yapım yönteminin uygulanmasıyla gerçekleşebilmiştir. Yararlanılabilir yapı alanını çoğaltan, yapı üretimini hızlandıran bu sistem, kentleri de etkilemiş, aşırı yoğunlaşma, yayılma, yükselme, altyapı ve ulaşımı olduğu kadar, geleneksel kent dokusunu ve görünümünü de zorlayan, değiştiren yeni sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İskelet taşıyıcılar, mimarlığı kuramsal yönden de etkilemişlerdir. Çağdaş mimarlığın nasıl olması gerektiğine ilişkin pek çok düşünce bu yapım yönteminin var olmasına dayanır. Bunların en önemlilerinden biri Le Corbusier'nin* iskelet yapım yönteminin olanaklarından yola çıkan ilkeleridir. Yapı öğelerinin, taşıyıcı olanlar ile taşıyıcı olmayanlar biçiminde ayrılabilmesi, işlevcilik anlayışını da etkilemiş, işleve uygun biçimlenme, hangi işlevlerin ne ölçüde dışa yansıtılıp yansıtılamayacağı konusunda tartışmalara ve farklı yaklaşımlara yol açmıştır. Yapı öğelerinin böyle ayrılabilmesi, taşıyıcı sistemin seçilmesini ve tasarlanmasını önemli, hatta kimi zaman genel tasarımdan bağımsız bir duruma getirmiş, Yapımcılık (Konstrüktivizm) gibi yalnız taşıyıcı sistemi önemseyip vurgulamak isteyen düşünce ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

arasında yer aldı. November Gruppe (Kasım Grubu) adlı Berlinli çağdaş sanatçılar topluluğuna katıldı ve 1925'e değin bu topluluğun gerçekleştirdiği sergileri yönetti. 1925'te Berlin'de kurulan Der Ring (Halka) adlı ilerici mimarlar derneğine katıldı. 1926-1932 arasında Alman Werkbundu'nun ikinci başkanı oldu. Uygulamalı sanatlarla güzel sanatları birleştirmeyi amaçlayan bu kuruluşun gerçekleştirdiği iki önemli serginin, 1927'de Stuttgart'daki Weissenhof Örnek Konut Yerleşmesi ile 1931'de Berlin'deki Yapı Sergisi'nin konut bölümünün yönetici mimarlığını yaptı, bu sergilere tasarımlarıyla katıldı.

Bauhaus yöneticiliği

Yapılarıyla olduğu kadar mobilya tasarımlarıyla da adını duyuran Mies van der Rohe, 1930'da Dessau'daki Bauhaus'un yöneticiliğine getirildi. Gropius'un kurmuş olduğu bu çağdaş tasarım okulu, onun 1927'de ayrılması üzerine dış baskıların da etkisiyle çeşitli sorunlarla karşılaşmıştı. Bir kurtarıcı olarak görülmesine karşın Mies van der Rohe de bu sorunları çözümleyemedi. 1932'de Bauhaus'u Berlin'e taşıdı. 1933'te de, o sırada Almanya'da yönetime gelmiş olan Nasyonal Sosyalistler'in baskısıyla okulu kapatmak zorunda kaldı.

Almanya'daki çalışma koşullarının giderek zorlaşması üzerine 1937'de ABD'ye gitti. 1938'de Armour Enstitüsü'nün çağrısına uyarak Chicago'ya geçti. Daha sonra ITT (Illinois Institute of Technology-Illinois Teknoloji Enstitüsü) adını alacak olan bu üniversitenin Mimarlık Bölümü başkanlığına getirildi. Öğretim üyeliğinin yanı sıra üniversitenin çeşitli yapılarını da tasarladı. 1944'te ABD yurttaşı oldu, ölümüne değin de Chicago'daki bürosunda çalışmalarını sürdürdü.

İlk yapıtları

Mies van der Rohe mimarlık alanındaki etkinliklerinden dolayı çeşitli ödüller almıştır. 1959'da İngiliz Mimarları Krallık Enstitüsü (RIBA) altın madalyası, 1960'ta Amerikan Mimarlar Enstitüsü altın madalyası ve Philip Johnson'la paylaştığı New York Mimarlar Birliği altın onur madalyası, 1961'de Berlin kenti güzel sanatlar ödülü, 1963'te ABD Başkanlığı özgürlük madalyası, 1966'da Alman Mimarlar Birliği altın madalyası, bunlar arasındadır. Pek çok üniversite ve yüksekokul tarafından onursal doktorluk unvanı verilen Mies van der Rohe, aynı zamanda bazı enstitü ve akademilerin de üyeliğine seçilmiş, CIAM (Congres Internationaux d'Architecture Moderne-Uluslararası Çağdaş Mimarlık Kongreleri) başkanlığında bulunmuştur. Chicago'daki bürosu onun ölümünden sonra FCL Ortakları adıyla çalışmalarını sürdürmüştür.

Mies van der Rohe'nin mimarlığa yöneldiği yıllarda mimarlık önemli değişmeler içindeydi. 19.yy'dan beri süren ve geçmiş üsluplardan esinlenen seçmeci mimarlığın da, süslemeci yanı ağır basan Yeni Sanat'ın da (Art Nouveau) çağdaş gereksinmeleri karşılayamayacağı görülüyordu. Mimarlar yeni yapı gereçlerini ve yapım yöntemlerini kullanıyor, o zamana değin mimarlığın uğraş alanı içinde görülmeyen işlevlere yönelerek sanayi çağının gereklerine uygun bir mimarlık arıyorlardı. I.Dünya Savaşı mimarlıkta yeni yorumların ortaya çıkmasına yol açmıştı. Böyle bir ortamda tasarımlarıyla dikkatleri üstüne çeken Mies van der Rohe, önce yapıtlarıyla kendinden söz ettirmeye başladı, daha sonraki uygulamalarıyla da çağdaş mimarlığı en çok etkileyen tasarımcılardan biri oldu.

Mies van der Rohe kendine özgü mimarlık anlayışını I.Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturmaya başlamıştır. 1919-1924 arasında yaptığı bir dizi tasarım ilerde çağdaş mimarlığın kullanacağı pek çok öğenin habercisi gibidir. Bu tasarımlar, o dönemde mimarlığa egemen olan Alman Dışavurumculuğu (Ekspresyonizm), Hollanda'daki de Stijl ve Rusya'dan yayılan Yapımcılık (Konstrüktivizm) gibi düşünce ve akımları özümleyen nitelikler taşır. Bu dönem yapıtlarından biri olan *Cam Gökdelen* adlı tasarım Mies van der Rohe'nin de gelişmesine katkıda bulunacağı çelik iskelet yapım yönteminin olanaklarını daha bu yıllarda irdelemektedir.

Barcelona Pavyonu

Mies van der Rohe asıl ününü Barcelona'da açılan uluslararası bir sergi için tasarlamış olduğu *Alman Pavyonu* ile yapmıştır. *Barcelona Pavyonu* adıyla da bilinen bu yapı onun mimarlık anlayışını en iyi biçimde yansıttığı gibi, çağdaş mimarlığın da başyapıtlarından biridir. Burada taşıyıcı ve bölücü yapı öğeleri birbirinden ayrı, bağımsız bir düzenleme içinde yer alır. Pavyonun düz çatısı çelik taşıyıcılar tarafından taşınır. Aralarına, işlevleri yalnızca bölmek olan ince duvarlar yerleştirilmiştir. Tüm yapıda bir yontu ile Mies van der Rohe tarafından tasarlanmış (ve Barcelona koltuğu adıyla ün yapmış) oturma yerlerinin dışında bir şey yoktur. Burada taşıyıcılardan bağımsız bölme duvarlar ile birinden ötekine kayarcasına akan, ayrı gibi gözükmelerine karşın yapının çatısı altında tek bir bütün oluşturan mekânlar dizisi, Mies van der Rohe'nin getirdiği bir yeniliktir. Yapı neredeyse işlevinden soyutlanmış, salt bir mimarlık anıtı olmuştur. Mies van der Rohe daha sonraki önemli yapıtı *Tugendhat Evi*'nde de kare ve dikdörtgenleri, akıcı mekânları, serbest çelik taşıyıcıları, bağımsız bölme duvarları kullanmıştır.

Mies van der Rohe, Avrupa'da görece az yapısı

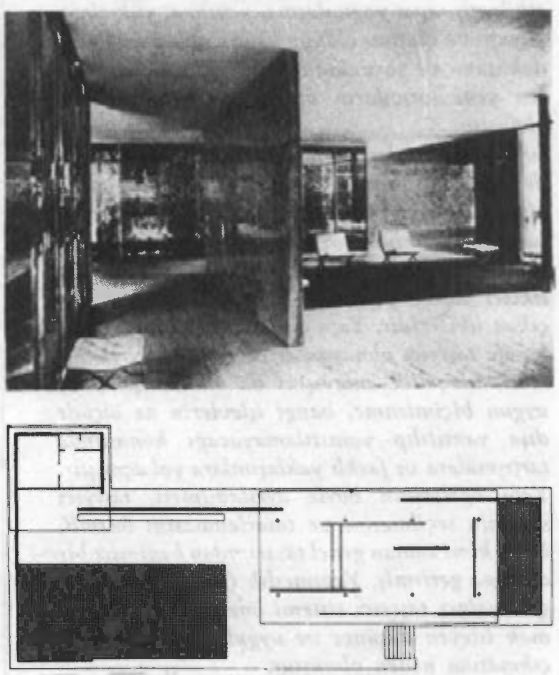

1929 Barcelona Fuarı Alman Pavyonu'nun planı ve pavyonun iç görünüşü.

bulunmasına karşılık, ABD'de çok sayıda tasarım uygulamıştır. Çağdaş mimarlığı etkileyen mimarlık anlayışını geliştirmek için gerekli en uygun ortamı bu ülkede bulmuştur. Onun mimarlığı, 19.yy'da ortaya atılmasına karşın, 20.yy'da, özellikle de I.Dünya Savaşı'ndan sonra ön plana çıkan İşlevcilik'ten türetilmiştir. Ama İşlevcilik'e yeni bir yorumla yaklaşan Mies van der Rohe'ye göre bir yapıyı işlevlerine uygun olarak biçimlendirmek doğru değildir, çünkü işlevler zaman içinde değişir, yapı ise aynı kalır. O nedenle yapı, içinde çok çeşitli işlevlerin yer alabileceği bir biçimde tasarlanmalıdır. Yapının iç düzenlemesi farklı işlevlere olanak verecek esneklikte olursa ve biçimi de bu düzenlemeyi engellemeyecek özellikler taşırsa sorun çözümlenmiş olur. Bu düşünce Mies van der Rohe'yi neredeyse biçimi işlevden soyutlayan tasarımlara götürmüştür. Başyapıtlarından birinde, ITT'nin mimarlık ve tasarım okulu olan *Crown Hall*'da bu düşüncesini uygulamıştır. Yapı yerden birkaç basamakla yükseltilmiş ve tavanı taşıyıcılara asılmış 67 m uzunluğunda, 36,5 m genişliğinde ve 6 m yüksekliğinde kesintisiz ve bölüntüsüz tek bir mekândan oluşmaktadır. Çelik taşıyıcılar arasına yerleştirilmiş saydam ya da saydam olmayan cam dış duvarların çevrelediği bu mekân istendiği gibi, her türlü gereksinmeyi karşılayacak biçimde bölünerek kullanılacaktır.

Bu düşünceyi gerçekleştirecek en uygun yapım yöntemi iskelet taşıyıcılar kullanmaktır. Mies van der Rohe de öyle yapmıştır. ABD yapı yönetmelikleri uyarınca yangın güvenliğini sağlamak için çelik taşıyıcılar ancak üstleri kaplanarak kullanılabildiğinden, taşıyıcı strüktürün yapının dış yüzüne yansımasını istediği kimi tasarımlarında, ana taşıyıcıların önüne çelik profiller yerleştirmiştir. Bu yapı öğesini kimi zaman oldukça ince tutarak yapıya hafiflik görünümü vermiş, kimi zaman da bakış açısına göre yapı yüzünü kapalı ya da açık gösterecek biçimde düzenlemelere gitmiştir. New York'ta yaptığı *Seagram Gökdeleni* birinciye, Chicago'daki birbirine dik yerleştirilmiş ikiz konut blokları olan *Lake Shore Drive Katevleri* de ikinciye örnektir.

Mies van der Rohe'nin oldukça yalın bir biçim anlayışı vardır. Yapılarında kareleri, dikdörtgenleri ve bunlardan türeyen prizmaları kullanır. Her yapıtı aynı konunun yeni bir çeşitlemesi gibidir. Ama bu biçim öğelerini ince ve duyarlı bir oranlama anlayışıyla tasarlamış, her yapısında onlara yeni bir canlılık vermesini bilmiştir. Bunları kullanarak elde ettiği yapı biçimleri dünyanın her ülkesinde yer alabilecek niteliktedir, o nedenle Mies van der Rohe'nin mimarlığı kimi zaman yerel-bölgesel biçimlerin araştırılmasını savunan mimarlar tarafından eleştirilmiştir.

Onun mimarlığının özelliklerinden biri de her zaman en üstün nitelikteki yapı gereçlerini seçmesi, en ileri teknoloji uygulamalarıyla en yüksek düzeyde işçiliği kullanmasıdır. İskelet yapım ona, yapılarında büyük ölçüde cam kullanma olanağını vermiştir. Mies van der Rohe duvarları, hatta bütün bir yapı yüzünü cam yaparak yapılarının aydınlık olmasını, hafiflik etkisi taşımasını sağladığı gibi, iç mekânlarla dış mekânlar arasındaki sınırları da ortadan kaldırmıştır. Bunu uyguladığı en ilginç yapılarından biri Dr.Edith Farnsworth için tasarladığı bir konuttur. Ormanlık bir arazi içinde yer alan bu evin bütün dış duvarları camdır.

Mies van der Rohe yapı tasarımını bir bütün olarak ele almaktadır. Yapılarını en küçük ayrıntılarına kadar düşündüğü gibi, mobilyalarının ve bunların düzenlemesinin bile üstünde durmaktadır. Mimarlığın amacının açık seçik, belirgin bir yapı ortaya koymak olduğunu düşünmektedir. Pek çok çağdaşının tersine, mimarlık kuramına ilişkin yazıları yok denecek kadar azdır. Yapıtlarına egemen olan yalınlık ve ekonomi, düşüncelerini açıklamasında da sürer. Bunun en iyi örneği mimarlıkta yalınlığın daha etkili olduğunu belirtmek için söylediği "Less is more" (daha az daha çoktur) özdeyişidir.

İşlev anlayışı

- **YAPITLAR (başlıca) Mimarlık:** *Weissenhof Örnek Konut Yerleşmesi Düzenleyici Planı*, 1927, Stuttgart; *Katevi*, 1927, Weissenhof Yerleşmesi, Stuttgart; *Almanya Pavyonu*, 1929, Barcelona, İspanya, bugün yıkılmıştır; *Tugendhat Evi*, 1930, Brno, Çekoslovakya; *Illinois Teknoloji Enstitüsü (ITT) Düzenleyici Konum Planı*, 1939-1941, Chicago; *Dr.Edith Farnsworth Evi*, 1946-1950, Plano/Fox River, Illinois; *Lake Shore Drive Katevleri* (Pace Ortakları ile), 1951, Chicago; *ITT Mimarlık ve Tasarım Okulu* (C.F.Murphy ve Ortakları ile), 1956, Chicago; *Seagram Gökdeleni* (P.Johnson ile),1956, New York; *IBM Gökdeleni*,(C.F.Murphy ve Ortakları ile), 1967, Chicago; *Yeni Ulusal Galeri*, 1968, Berlin. **Kitap:** *Bürohaus*, 1923, ("İşhanı"); *Industrielles Bauen*, 1924, ("Endüstriyel Yapı Üretimi").

- **KAYNAKLAR:** P.Blake, *The Master Builders*, 1960; A.Drexler, *Ludwig Mies van der Rohe*, 1960; P.Johnson, *Mies van der Rohe*, 1947; L.Papi, *Ludwig Mies van der Rohe*, 1975; M.Pawley, *Mies van der Rohe*, 1968; D.A.Spaeth, *Ludwig Mies van der Rohe: An Annoted Bibliography and Chronology* (bibliyografya içerir), 1979.

- **BAKINIZ:** BEHRENS, GROPIUS, LE CORBUSIER, F.L.WRIGHT.

MIGNET, François
(1796-1884)

Fransız, tarihçi. 16.yy Fransa ve Fransız Devrimi tarihine ilişkin çalışmalarıyla tanınmıştır.

Biçimsel özellikleri

François Auguste Marie Mignet 8 Mayıs 1796'da Aix-en-Provence'ta doğdu, 24 Mart 1884'te Paris'te öldü. Aix-en-Provence'taki École de Droit'da hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra avukatlık yapmaya başladı. Bir yandan da Fransız tarihi üzerine incelemelerde bulundu. 1821'de yayımladığı *Essai sur les institutions de Saint-Louis* ("Saint-Louis'nin Kurumları Üzerine Deneme") ile tarihçi olarak dikkat çekti ve Yazıtlar ve Edebiyat Akademisi'ne üye kabul edildi. 1821'de Paris'e yerleştikten sonra akademik yaşamdan uzaklaşarak gazeteciliğe yöneldi. Önceleri Adolphe Thiers'le birlikte monarşi yönetimine muhalif bir gazete olan *Courrier français*'de çalıştı. Bu dönemde Fransız Devrimi tarihi üzerine yaptığı incelemelerin sonucunda 1824'te *Histoire de la révolution française* ("Fransız Devrimi Tarihi") adlı iki ciltlik kitabını yayımladı.

Mignet'nin 1830'da A.Thiers ve A.Carrel'le bir-

likte yayımlamaya başladığı *Le national* adlı dergi X.Charles'ı iktidardan uzaklaştıracak olan 1830 Devrimi'nin hazırlanmasında önemli rol oynadı. Devrimden sonra gazetecilik mesleğinden ayrılarak tüm zamanını tarih çalışmalarına verdi. Aynı tarihte Dışişleri Bakanlığı'nın arşiv müdürlüğüne atandı. 1848'e değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, Fransız tarihinin özellikle 16.yy dönemine ilişkin yayımlanmamış birçok belgeyle bir dizi diplomatik belgeyi yayımlayarak Fransız tarih yazıcılığına önemli katkıda bulundu. Mignet 1832'de Ahlaki ve Siyasi Bilimler Akademisi'ne, 1836'da da Fransız Akademisi'ne üye seçildi.

• YAPITLAR (başlıca): *Essai sur les institutions de Saint-Louis*, 1821, ("Saint-Louis'nin Kurumları Üzerine Deneme"); *Histoire de la révolution française*, 2 cilt, 1824, ("Fransız Devrimi Tarihi"); *Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV*, 4 cilt, 1835-1842, ("XIV.Louis Döneminde İspanya Verasetiyle İlgili Görüşmeler"); *Antonio Perez et Philippe II*, 1845, ("Antonio Perez ve II.Philippe"); *Histoire de Marie Stuart*, 1851, ("Mary Stuart Tarihi"); *Histoire de la rivalité de François I.et Charles Quint*, 1875, ("I.François ile V.Charles Arasındaki Rekabetin Tarihi").

• BAKINIZ: THIERS.

MIKOLAJCZYK, Stanislaw
(1901-1966)

Polonyalı siyaset adamı. II.Dünya Savaşı sırasında sürgündeki Polonya hükümetinde başbakanlık yapmıştır.

18 Temmuz 1901'de Westfalya'da Holsterhausen'del(bugün FAC'de) doğdu, 13 Aralık 1966'da Washington'da öldü. Almanya'ya göç etmiş Polonyalı bir madencinin oğluydu. Köylü Partisi'nin (Stronnictwo Ludowe) örgütleyicileri arasında yer aldı. 1930-1935 arasında partiyi parlamentoda temsil etti, 1931-1939 arasında da başkanlığını yaptı. 1939'da Almanlar'ın Polonya'yı işgalinin ardından Londra'ya kaçtı. Fransa'nın işgali üzerine 1940'ta Londra'ya taşınan Wladyslaw Sikorski başkanlığındaki sürgün hükümetinde içişleri bakanı, 1943-1944 yıllarında da Sikorski'nin yerine başbakan oldu.

Temmuz 1944'te Polonya'nın büyük bölümünün kurtarılarak SSCB denetimine girmesinden sonra sürgün hükümeti Alman işgali altındaki Varşova'da, Ağustos'ta bir ayaklanma düzenleyerek başkentte denetimi sağlamak istedi. Ancak ne Sovyetler'in, ne de İngiltere'nin destek vermesi nedeniyle ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı. Mikolajczyk Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda alınan karar doğrultusunda Londra'daki sürgün hükümetiyle Polonya'daki geçici hükümetin Geçici Ulusal Birlik Hükümeti adı altında birleşmesinden sonra Haziran 1945'te Polonya'ya dönerek başbakan ikinci yardımcısı ve tarım bakanı oldu. 1946'da yürürlükte olan 1921 anayasasında bazı değişiklikler yapılmasından ve bazı sanayilerin devletleştirilmesinden sonra "Batı Avrupa ülkelerinde olduğu biçimiyle bir demokrasi" kurulması için diğer sosyalist olmayan partilerle birlikte mücadele etmeye başladı. 1947'de Polonya Halk Cumhuriyeti ilan edildikten sonra, önce İngiltere'ye oradan da ABD'ye gitti.

• BAKINIZ: GOMULKA.

MILHAUD, Darius
(1892-1974)

Fransız, besteci. Çoktonluluğun çözümlenip geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

4 Eylül 1892'de Aix-en-Provence'ta doğdu, 22 Haziran 1974'te Cenevre'de öldü. Taşra kökenli bir Yahudi ailesinin çocuğuydu. Yedi yaşında keman öğrenmeye başladı. 1909-1912 arasında Paris Konservatuvarı'nda P.Dukas ve Vincent d'Indy'nin öğrencisi oldu. 1917'de, Rio de Janeiro'da Fransa Ortaelçisi olarak bulunan arkadaşı şair Claudel'in çağrısı üzerine onun yanına gitti. İki yıl kaldıktan sonra ülkesine döndü. 1922'de de ABD'ye gitti, zenci müziğini inceledi. II.Dünya Savaşı yıllarında California'ya yerleşerek Mills College'da kompozisyon dersleri verdi. 1947'de Paris Konservatuvarı Kompozisyon Bölümü profesörlüğü göreviyle yeniden Fransa'ya döndü.

Milhaud, 20. yy'ın ilk yarısında Fransa'da İzlenimcilik'e (Empresyonizm) karşı bir hareket oluşturan Les Six (Altılar) adlı grubun en tanınan adlarındandır. Bu grubun öbür üyeleri Fransız Germaine Tailleferre (1892-1983), Louis Durey (1888-1979), Georges Auric (1899-1983) Francis Poulenc (1899-1963) ve İsviçre asıllı A.Honegger'dir. Alman Romantikleri'nin görkemli ve kuralcı müzik anlayışına karşı Satie'nin geliştirdiği alaycı üslubu benimseyerek arayışlar içine giren grup, caz, kabare, popüler müzik gibi değişik türlere yöneldi. Her biri farklı üslupta besteleri olan üyeler 1920'lerde *Les mariés de la tour Eiffel* (Eyfel Kulesi Evlileri) ve *L'album des six* (Altılar Albümü) adlı iki ortak çalışma yaptılar. Bilinen kalıpları aşmaya çalışan Les Six grubunun bu konuda en üretken üyelerinden biri, çoktonluluk üzerine incelemeler yapan Milhaud'dur.

Hemen hemen her türde beste yapan Milhaud'nun müziğini belirleyen öğelerin başında çoktonluluk gelir. Bir müzik yapıtının aynı anda birden çok ton içermesi anlamına gelen çoktonluluğu ilk kullanan Milhaud değildir. Ancak o bunu inceleyip çözümleyerek, müziğin yapısal özelliği durumuna getirmiştir. Çoktonlu kontrpuan sistemini denemiş, merkezi tonu olmayan parçalar bestelemiştir. Yapıtlarına disonant tınılar, esnek bir ritm anlayışı egemen olmakla birlikte, lirik bir anlatımdan uzaklaşmamıştır. *Saudades do Brazil*, bu tür parçalarına bir örnektir. Milhaud, Brezilya, Meksika, Yunan ve Yahudi müziğinden hem ritm, hem de renk olarak yararlanmıştır. Les Six'in önde gelen destekçilerinden Cocteau'nun etkisiyle caz müziğine yönelmiş, *La création du monde* (Dünyanın Yaratılışı) adlı balesinde bu türden öğeler kullanmıştır. Birçok yapıtında birlikte çalıştığı Claudel'le ortak bir ürünleri de tek perde ve üç bölümlük

Opéras-minutes'tür. Konusunu Yunan mitolojisinden alan bu opera da caz tarzındadır.

Milhaud, Poulenc ile birlikte operaya yenilikler getirmiş bir besteci olarak tanınır. Koro için yazdığı vurmalı sazlar eşliğinde ıslık sesleri, inlemeler, haykırışlardan oluşan partisyonlarla ve orkestraya kattığı kamçı, çekiç gibi araçlarla dramatik gerilimi yükseltmeyi amaçlamıştır.

Milhaud'nun 400'ü bulan yapıtları arasında en ilginç iki tanesi de 14 ve 15 No'lu *Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*'dür. Bunlar ayrı ayrı çalınabildikleri gibi, bir arada çalındıklarında da bir sekizli oluşturabilecek biçimde düzenlenmişlerdir.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Le pauvre matelot*, 1926, (Zavallı Gemici); *Opéras-minutes*, 1927-1928; *Christophe Columb*, 1928; *Maximilien*, 1930; *Medée*, 1938; *Bolivar*, 1943; *La mere coupable*, 1964, (Suçlu Ana). **Bale:** *Le boeuf sur le toit*, 1920, (Damdaki Öküz); *La Création du monde*, 1922, (Dünyanın Yaratılışı). **Çeşitli:** *Saudades do Brazil*, 1921; *Suite provençale*, 1936; *Scaramouche*, 1936, iki piyano için suit; *1848 Senfonisi*, 1947; *Marimba ve Vibrafon İçin Konçerto*, 1947; *Pacem in terris*, 1963, (Yeryüzünde Barış), koro ve orkestra için; *18 Yaylı Çalgılar Dörtlüsü*.

• **BAKINIZ:** COCTEAU, DEBUSSY, HONEGGER, R.WAGNER.

MILL, James
(1773-1836)

İskoç, filozof, tarihçi ve iktisatçı. Yararcılık kuramının yaygınlaşmasında ve "felsefi köktenciler" grubunun oluşmasında etkili olmuştur.

6 Nisan 1773'te İskoçya'da Forfar (Angus) bölgesinde Northwater Bridge'de doğdu, 23 Haziran 1836'da Londra'da öldü. Edinburgh Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi gördü. 1802'de gazetecilik yapmak üzere Londra'ya gitti. Londra'da *Anti-Jacobin Review*, *British Review*, *Eclectic Review* ve *Edinburgh Review* dergilerine sürekli yazı yazdı. *Philanthropist* adlı derginin yayın yönetmenliğini yaptı.

1808'de Yararcılık *Utilitarianism* adı verilen ahlak kuramını ortaya atan Bentham ile tanıştı ve onun etkisi altında kalarak, bir eylemin eğer mutluluğa yol açıyorsa doğru, mutluluğa yol açmıyorsa yanlış olduğunu savunan Yararcılık akımının önderlerinden biri oldu. "Felsefi köktenciler" olarak da bilinen bu reformcu grubun etkinliğini genişletmek için çalıştı. Mill, 1816-1823 yıllarında *Encyclopedia Britannica*'ya yazdığı hükümet, eğitim, basın özgürlüğü ve sömürgeler maddelerinde yararcılık ilkelerini bu konulara uyguladı ve 1823'te Bentham ile birlikte çıkardığı *Westminster Review*'de yazdığı, yasama ve cezaevleri konularındaki yazılarla görüşlerini yaymaya çalıştı.

On bir yıl üzerinde çalıştığı *History of British India*'yı ("İngiliz Hindistanı'nın Tarihi") 1817'de üç cilt olarak yayımladı. Bu kitap toplumsal koşul ve dengeleri göz önüne alarak, Hindistan'ın sömürgeleştirilmesinin geniş kapsamlı bir irdelenmesi olması anlamında, alanında ilkti. Aynı zamanda, Hint uygarlığının gelişimi ve İngiliz egemenliğinin Hint gelenekleri üzerinde yaptığı tahribat üzerine incelemeleri de içeriyordu.

Mill yaygın oy hakkı ve üyeleri kısa aralıklarla yenilenen yasama organlarına dayalı bir temsil sisteminin, kendiliğinden, yasamanın yürütme üzerinde denetim kurmasına yol açacağını düşünüyordu. Mill'e göre, çoğunluk egemenliği, en çok sayıda kişinin en büyük mutluluğunun zorunlu önkoşulu değildir. Despot bir hükümdar, aydın ve iyilikseverse bu mutluluğu bilgisiz çoğunluğun yönetiminden daha etkin bir şekilde sağlayabilir, ama bunu güvenceye alacak bir kurumsal aygıt gereklidir. Mill, öte yandan, "yoksulların", "orta sınıflar"a kendilerini temsil hakkını vereceğinden kuşku duymayarak, toplumsal sınıflar yerine bireylerin temsil edilmesi üzerinde duruyor, ve bu "orta sınıflar"a seçim hakkının verilmesiyle, "yoksullar"ın taleplerinin gerçekleşeceğine inanıyordu. Mill'in, 1806'da doğan ve eğitime ilişkin ilkelerini sıkı biçimde uygulayarak yetiştirdiği oğlu John Stuart Mill'e göre, babası, aklın gücüne fazla güvenmekte ve yasamanın bir sınıfın çıkarını temsil etmekten çıktığı durumda genel çıkara uygun işleyeceğine inanmaktadır.

Mill, 1821'de yayımladığı *Elements of Political Economy*'de ("Politik İktisadın Öğeleri") "felsefi köktenciler"in klasik iktisat ve özellikle Ricardo iktisadı üzerine görüşlerinin bir özetini vermektedir. Bu kitabında, Malthus'un nüfus üzerine görüşlerinden yola çıkarak, sermayenin nüfusla aynı oranda artmadığı varsayımıyla, siyasal reformcuların temel sorununun nüfus artışı olduğunu savunmuş, Ricardo'nun görüşleri doğrultusunda da, esas olarak, toprağın "hak edilmemiş" değer artışının vergilenmesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Yararcılık'ın psikolojik temelini netleştirmek için yazdığı *Analysis of the Phenomena of the Human Mind*'da ("İnsan Aklının Görüngülerinin Çözümlemesi") Bentham'ın Hartley'den alarak, Yararcılık bağlamında kullandığı Çağrışımcılık *Associationism* kavramı üzerinde durmuştur. Zihinsel görüngüleri çağrışım ile açıklamaya çalışmış, Yararcılık'ın, mutluluğun haz alarak ya da acıdan kaçınarak oluştuğu şeklindeki önermesini genişleterek, bireyin oluşturduğu çağrışımları, bireysel hazzın kaynağı olarak yorumlamıştır.

Mill'in önemi, Bentham'ın düşüncelerini popüler hale getirmesinden ve onun kuramından yola çıkarak dönemin önde gelen birçok filozof, iktisatçı, tarihçi ve hukukçusunu içine alan bir okul kurmasından ileri gelmektedir. Özgün bir katkısı olmayan Mill'in çalışmalarında, Bentham ya da Hartley'de olmayan pek az şey vardır. Yararcılık kuramına katkısı, hükümet ve eğitim üzerine makalelerinde ve Hartley'nin çağrışımcı psikolojisini genişletmesindedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *History of British India*, 3 cilt, 1817, ("İngiliz Hindistanı'nın Tarihi"); *Elements of Political Economy*, 1821, ("Politik İktisadın Öğeleri"); *Analysis of the Phenomena of the Human Mind*, 2 cilt, 1829, ("İnsan Aklının Görüngülerinin Çözümlemesi"); *Fragment on Mackintosh*, 1835, ("Mackintosh Üzerine Bölüm").

• **KAYNAKLAR:** A.Bain, *James Mill*, 1882; E.Halévy, *La*

formation du radicalisme philosophique, 1904; J.S.Mill, *Autobiography*, 1873; L.Stephen, *The English Utilitarians*, 3 cilt, 1900.

• BAKINIZ: BENTHAM, HARTLEY, J.S.MILL, RICARDO.

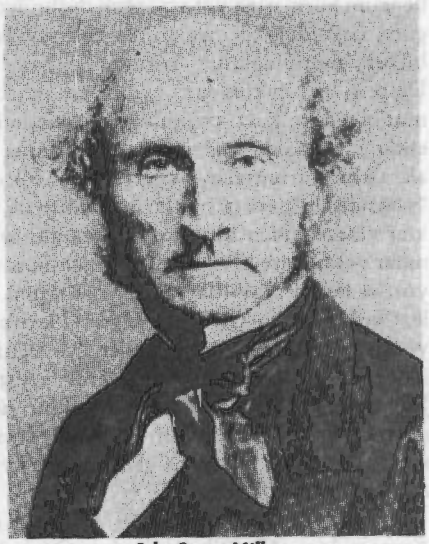

John Stuart Mill

MILL, John Stuart
(1806-1873)

İngiliz, filozof ve iktisatçı. 19.yy Deneyciliği'ni dizgeleştirmiş, düşünceleriyle Klasik İktisat Okulu'yla Neo-Klasik Okul arasında bir köprü oluşturmuştur.

20 Mayıs 1806'da Londra'da doğdu, 8 Mayıs 1873'te Avignon'da öldü. Tarihçi ve iktisatçı James Mill'in oğludur. Babasınca eğitilen John Stuart Mill, okula gönderilmedi. Çok küçük yaştan başlayan ve yoğun bir biçimde sürdürülen bir eğitim sayesinde üç yaşındayken Yunanca öğrendi. Yedi yaşına geldiğinde Herodotos'un tüm yapıtlarını ve Platon'un altı diyalogunu bitirmişti. Sekiz yaşında, kızkardeşine Latince dersi veriyordu. On üç yaşında babasından politik iktisat ve özellikle Ricardo'nun iktisadi kuramı konusunda ders aldı, iki yıl sonra da bir yazı Ricardo'nun evinde geçirmek ve onunla politik iktisat üstüne tartışmak şansını elde etti. Mill'in bu özel eğitimine aile dostları olan J.Bentham ve John Austin de katkıda bulundular. On beş yaşında okuduğu Bentham'ın,Yararcılığı'nı ahlak alanında söylenebilecek son söz olarak karşıladı. Yirmi yaşında geçirdiği ağır bir ruhsal çöküntü, onun Bentham'ın görüşlerini daha eleştirel bir biçimde değerlendirmesine yol açtı. 1823'te babasının çalıştığı Doğu Hindistan Kumpanyası'na girdi. 1858'de yazdığı etkili savunuya karşın bu kurum parlamentoca kapatıldıktan sonra 1865'te seçimlere katılarak parlamentoya girdi. Üç yıl sonra yeniden seçilemeyince siyasal yaşamdan çekildi.

Tümevarımın temeli ▸

Mill, 19.yy'da İngiliz Deneyciliği'ni canlı tutan ve bunu bir dizgesellikle dile getiren filozoftur. Deneycilik'i benimserken babasından, Bentham'dan, o sıralar Fransa'da yeşeren Pozitivizm'den ve Auguste Comte'dan etkilenmiştir. Mill'in Deneyciliği'nde, Hume, Kant ve Hartley'in de izleri bulunur. Liberalizm kuramını ise Bentham'ın öğretisi üstüne temellendiren Mill'in, tüm felsefi yaklaşımı, çağrışımcı bir psikolojiye dayanır.

Görüngücülük üstüne görüşleri ▸

Pek çok 19.yy düşünürü gibi Mill de toplumsal ve siyasal reformlardan yana olmuş, bunun için de doğa bilimlerinin kullandıkları yöntemleri doğru olarak belirlemek gereksinimini duymuştur. Bu amaçla yazdığı *A System of Logic* ("Bir Mantık Dizgesi") İngiliz Deneyciliği'nin en kapsamlı yapıtı sayılmıştır. Burada Mill, Hume ve Kant'la temelleri atılan Görüngücülük'ü geliştirir. Ona göre de bilinebilen, yalnızca görüngülerdir. Kendinde nesneler, bilginin kapsamı dışında kalır. Bir dış dünyanın var olduğu kanısı, insanda görüngülerin düzenli bir bütün oluşturmasından ötürü kurulan çağrışımsal ilişkiler dolayısıyladır. Dış nesneler bu görüş açısından algı olanaklılıkları olarak yorumlanır. Özdek, sürekli bir algı olanaklılığından başka bir şey değildir. ◂

Çıkarsama bir düşünceden öbürüne geçiştir. En temel çıkarsama biçimi, bir tikelin düşüncesinden bir başka tikelin düşüncesine geçmektir. Bunun temeli, birlikte gözlemlenen olgu üzerine kurulan bir çağrışım ilişkisidir. "Ateş" düşüncesinden "yakma" düşüncesine geçiş böyledir. Tümevarımsal çıkarsama tikelden tümelin düşüncesine geçmektir. Bu, sınırlı bir bilgiden, aynı türdeki olgunun sonu belirsiz genişlikteki örneklerini kapsayan bir düşünceye geçmek olduğundan, bilinenden bilinmeyene doğru bir ilerleyiştir. Tümelden tikele geçiş olan tümdengelimde ise, bu anlamda bilinenden bilinmeyene ilerleyiş söz konusu değildir. Bu nedenle de tümdengelim gerçek bir çıkarsama sayılamaz. Bir anlamda her tasımda döngüsellik vardır. Çünkü uslamlamanın sonucu, öncüllerin zaten içindedir. Tasımda genelliği dile getiren öncül, sonucun kanıtı değildir. Çıkarsama, bu genellik dile getirildiğinde tamamlanmıştır. Sonuç, bu öncülün gerçeklenmesi, doğrulanmasıdır. Genel öncül bir tümevarımın, yani gerçek bir çıkarsamanın sonucudur. Bundan tümdengelimin bütünüyle işe yaramaz olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Ancak görülmesi gereken, tümdengelimin özel bir çıkarsama biçimi olmayıp gizli bir tikelden tikele çıkarsama olduğudur.

Mill, tümevarımsal bir çıkarsama yapmanın hangi temele dayandırılabileceğini sorgular. Tikelden tümelin düşüncesine geçerken kullanılan gerekçe nedir? Her tümevarımda, geçmişte meydana gelmiş olan bir olayın, aynı ya da yeterince benzer koşullar gerçekleştiğinde, yine ortaya çıkacağı varsayımı temel alınmaktadır. Bir başka deyişle, evrenin yapısı öyledir ki, belirli bir olgu için doğru olan, o olgunun betimlemesine uyan her olgu için de doğrudur. Mill, bu varsayımı doğanın gidişinin tekdüzeliği ilkesi olarak belirler. Her tümevarım bu ilke ile temellenir. İlke tümevarımı kanıtlamaz; onun doğruluğu için zorunlu koşul oluşturur. Doğa yasaları geçmiş deneylerin toplamını kısaltılmış bir biçimde veren önermelerdir. Anlamları, belirli bir olayın kimi koşullar ◂

yerine geldiğinde şaşmaz bir biçimde ortaya çıkacağı, bu koşullar yerine gelmediğinde de ortaya çıkmayacağı yönündedir.

Doğadaki tekdüzelikler eşzamanlı ya da ardışıklı olur. Ardışıklı olanların bir bölümü doğayı kavramakta temel bir değer taşırlar. Bunlar "nedensellik yasası" adıyla anılır. Neden kavramı tümevarım kuramının köklerini oluşturur. Nedensellik bilgisi bütünüyle deneyden edinilir. Bu bilgi kimi olaylar arasında değişmez bir ilişki bulunduğunu gösterir. Bunlardan biri meydana gelince değişmez bir biçimde öbürü de meydana gelir. İlk meydana gelene neden, sonrakine de etki denilir. Nedensel ilişki denilen birliktelik gizli bir bağ ile ilgili bir şey değildir. Bir olgunun nedeni onun, olumlu ve olumsuz, koşullarının toplamıdır. Tüm koşulları bilmek, hangi olayın meydana geleceğini koşulsuz olarak bilmek, yani neyin zorunlu olarak ortaya çıkacağının bilincinde olmaktır. Şu anki bütün etmenleri kavrayan biri, evrende bundan sonra neler olacağını tam olarak bilebilir.

Mill'e göre yalnız doğa yasaları değil, onlara temel olan, doğanın gidişinin tekdüze olduğu ve her olayın bir nedeni olduğu gibi ilkeler de, deneyden kaynaklanan bilgilerdir. Önsel ya da zorunlu bilgiler veya doğruluklar yoktur. Mantık ilkeleri de deneysel genellemelerdir. Geometri ve matematik önermeleri deneysel oluşları yanı sıra yalnızca yaklaşık olarak doğrudurlar. Bunun nedeni, matematiğin tanımladığı gibi çizgi, nokta ve biçimlerin gerçek olmayıp "idealleştirmeler" oluşudur. Bundan dolayı, matematik önermelerinin geçerliği koşulludur. Belirli bir belitsel dizge içinde doğru olmak, deneye uygulandığında, doğru olmaya güvence değildir.

Doğa bilimlerinin yöntemlerini ve ilkelerini böylece belirleyen Mill, insan davranışlarının yasalarla belirlenebileceğini öne sürerek psikolojinin bir bilim olmasının olanaklı olduğunu savunmuştur. İnsan eyleminin özgür olmasının bunu önleyici bir nitelik taşımadığını düşünen Mill, Hume gibi Belirlenimcilik'in bir baskı ya da sınırlama düşüncesi getirmediğini vurgular. İnsan eyleminde de bir olayın bir başka olayın ortaya çıkmasını zorlaması diye bir şey söz konusu değildir. Bütün öne sürülen, kimi kişilik nitelikleri, koşullar ve istekler bilinirse, ortaya konacak eylemin tahmin edilebileceğidir. Nedenin, bunun dışında karşı konulmaz bir güç olduğunu düşünmek zaten Belirlenimcilik değil, Yazgıcılık'tır. Eğer insan eylemi kolaylıkla tahmin edilemiyorsa bu onun belirlenmiş olmamasından değil, onu neden olan koşulların ve etmenlerin daha karmaşık ve bulunması güç oluşlarındandır.

Mill'in, klasik iktisat kuramının sistemli bir sunuluşu olan *Principles of Political Economy* ("Politik İktisadın İlkeleri") adlı kitabı, 19.yy'ın ikinci yarısı boyunca, yerini Marshall'ın *Principles of Political Economy*'sine bırakana değin, İngiliz ve Amerikan üniversitelerinde temel ders kitabı olarak okutulmuştur. Kitabın girişinde, amacının, Smith'in *Wealth of Nations*'ını ("Ulusların Zenginliği"), iktisadi kuramdaki son gelişmeler ve bilgi birikimi ışığında yeniden yazmak olduğunu belirtmiştir. Mill'in iktisat alanında en çok bilinen katkısı, ortalama ücretlerin kısa dönemde belirlenmesini açıklamayı amaçlayan ücret fonu kuramıdır. Klasik kuramda ücret, sermaye stokundan yapılan bir avans (öndelik) ödemesi olarak tanımlanıyor, üretim dönemi boyunca işçilerin geçimini sağlayan bu kaynak, ücret fonu olarak adlandırılıyor, işçilere verilen bu öndeliğin, üretim dönemi sonunda, kârla birlikte kapitaliste geri döndüğü ileri sürülüyordu. Mill, ücretlere ayrılan bu fonu devir eden sermayenin doğrudan işgücü istihdamında kullanılan bölümüyle özdeşleştirerek, ücret fonunun tanımını netleştirdi. Mill'e göre, ücretler, işgücü arzı ve talebine, diğer bir deyişle, işçilerin sayısı ile sermayenin doğrudan işgücü alımında kullanılan kısmı arasındaki orana dayanmaktadır. Bu durumda, genel olarak ücretler, işçi kullanmak için ayrılan fonda bir artış olmaksızın ya da istihdam edilmek isteyenlerin sayısında bir azalma olmaksızın artamaz. Böylece toplam ücretler ve ortalama ücret düzeyi, ücret fonu tarafından, bağımsız olarak belirlenmekte, ücret fonu, toplam ücretlerin değişmez bir sınırını oluşturmaktadır. 1869'da ücret fonunun değiştirilmez sınırları olduğu görüşünden vazgeçen Mill, ücretlerin, işverenin ayırdığı fonların ötesinde, lüks harcamalarını da emebilecek düzeye yükselmesinin olanaklı olduğunu, yükselmenin gerçek sınırının, işverenin işi terketmek zorunda kalacağı nokta olduğunu ileri sürmüştür. Böylece Mill, ücretlerin sermayeden ödendiği görüşünü sürdürmekle birlikte, sabit bir büyüklüğe sahip olduğu görüşünü bırakmıştır.

Nedensellik

Mill, gerçek doğa yasaları olan üretim yasaları ile, belirli koşullara ve insan arzusuna bağlı olan bölüşüm yasaları arasında net bir ayrım yaparak, politik iktisadın önceki tüm yorumlarından ayrılmıştır. Ona göre, diğer iktisatçılar üretim yasaları ile bölüşüm yasalarını karıştırmışlardır. Gelirin bölüşümü, toplumsal kurumların ürünüdür ve doğal ya da evrensel değil, tarihsel ve görelidir. Durgunluğun bölüşümle ilişkisi konusundaki görüşleri de diğer klasik iktisatçılardan farklıdır. Büyümenin yavaşlamasını ve durgunluğu, bir kısa dönem sorunu olarak ele almış ve bunun, sermaye ihracıyla, üretken olmayan yatırımlarla, sermaye israfı ve hükümet borçlanmaları ile yalnızca geciktirilebildiğini ileri sürmüştür. Ayrıca, durgunluğun gelir bölüşümünde iyileşmelere yol açacağını, çünkü sermayenin birikim oranı değişmediği ve üretken alanlara yatırıldığı takdirde, kârların asgari bir düzeye ineceğini ve daha fazla yatırım için herhangi bir dürtü kalmayacağını, böylece üretim artışı yerine emeğin daha çok ödüllendirileceğini savunmuştur.

Psikoloji üstüne düşünceleri

Kârın kaynağının emeğin ürününün değeri ile emeğe ödenen ücret arasındaki fark olduğu şeklindeki Ricardo formülünden yola çıkan Mill, "sermayenin kâr sağlamasının nedeni, besinlerin, giysilerin, malzeme ve araçların, bunların üretilmeleri için gerekli olan zamandan daha uzun süre dayanmalarıdır" diyerek, emek zamanının süresi ile emek ürünlerinin süreleri arasındaki fark konusunda belirsiz bir yaklaşım getirmiştir. Ücretlerin bir oranı olarak kârın yerine, kârın sermayeye oranıyla ilgilenmiştir. *Principles*'da asgari kâr oranı kavramını kullanmaya başlamış ve Senior'ın imsakın (abstinence) ödülü olarak faiz kavramını, Ricardo'nun kârı ücretlerin üretim maliyetine bağlayan ilkesiyle bağdaştırmaya çalışmış, ama Ricardo'dan bir hayli uzaklaşarak, Marshall'ın normal kâr

İktisadi görüşleri

kavramının öncüllerini hazırlamıştır.

Dış ticaret konusunda da, Ricardo'nun karşılaştırmalı maliyetleri ile karşılıklı talep kavramını kaynaştırarak, ticarete katılan ülkeler arasında ticari kazançların bölüşülmesini açıklamaya çalışmıştır. Arz ve talep koşullarının değişim oranlarını nasıl belirlediğini modeline sokan Mill, malları daha şiddetle talep edilen ülkenin, değişim oranları lehine döneceği için, ticaretten daha kazançlı çıkacağını ileri sürmüştür. Mill, böylece adını koymadan ve kesin tanımını yapmadan talep esnekliğini çözümlemesine katmıştır.

Ahlak konusundaki görüşleri

Mill, ahlak konusunda İngiliz felsefesinde gelenekleşmiş olan Hazcılık'ı izler. Hazcı felsefenin özellikle Bentham'da aldığı yararcı biçimi benimser. Bentham'ın Yararcılığı, ahlaksal amaç olarak, en büyük sayıdaki insan için en büyük mutluluğu belirler. Bu, davranışların ahlaksal açıdan değerlendirme ölçütü olarak kullanılır. Bentham bu değerlendirmeyi bir toplama-çıkarma hesabı durumuna getirmeye çalışmıştır. Haz ve acı biçimlerini ayırt ederek bunlara değerler verir, böylece, yapılan bir davranışın neden olduğu hazlar ve acıların değerleri toplanarak elde edilecek ortalama, eylemin ahlaksal değerini matematiksel olarak belirler. Mill, bu yararcı hesap ilkesini olduğu gibi benimser. Bentham'dan ayrıldığı bir nokta, belirlenen değişik haz türlerine yüklenen değerlerle ilgilidir. Bentham için bu değerler her haz türü için eşittir. Bir başka deyişle, Bentham için haz türü ne olursa olsun hazın niceliği önemlidir. Mill ise, hazlarda niteliksel bir ayrımın çizilmesi gerektiğini düşünmüştür. Ona göre düşünsel yetilerin kullanılmasıyla edinilecek hazlar, gövdenin edindiği hazlardan daha üstündür ve dolayısıyla yararcı hesapta daha ağırlıklı olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca doyum bulmamış bir insan olmak her isteği doyurulmuş bir hayvan olmaktan iyi olduğu gibi, doyum bulmamış bir "Sokrates" olmak da doyum bulmuş bir aptal olmaktan iyidir. Bentham çoğunluğun en büyük mutluluğunu kişinin kendi yararı olarak görürken, Mill bunu insanın toplumsal ve özgeci eğilimlerine bağlar.

Liberalizm

Mill'e göre, en büyük çoğunluğun en büyük mutluluğu, vatandaşların istediklerini düşünmeleri ve istedikleri gibi davranmalarına olanak sağlandığında elde edilecektir. Herkes kendine uygun bulduğu yaşam biçimini sürdürmekte özgür bırakılmalıdır. Özgürlük, her konuda düşünce, duygu ve inanç özgürlüğünü kapsar. Başkalarına zarar verilmediği sürece, her birey yapmak istediği her şeyi yapabilmeli, davranışları aptalca, yanlış ve hatta sapkın görünse bile, yaşamını istediği biçimde yönlendirmekte hoşgörüyle karşılanmalıdır. İnsanlar bu temel haklarını ne devletin ne de başka insanların hiçbir baskısıyla karşılaşmadan kullanabilmelidirler. Bu amaçları en etkili bir biçimde saptayacak yönetim biçimi, halkın kendi temsilcilerini kendi seçmesi ile olur. Bu yolla insanların kişilikleri de en iyi biçimde gelişir.

Bilimsel yöntemin ve nedenselliğin açıklanmasına önemli katkılar yapmış olan Mill'de, yararcı ahlak en gelişmiş biçimini bulmuş, Pragmacılık'ın ortaya atılmasında dolaylı da olsa etkili olmuştur. Mill'in siyasal düşüncesi İngiliz Liberalizmi'nin etkili bir anlatımıdır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *A System of Logic*, 1843, ("Bir Mantık Dizgesi"); *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, 1844, ("Politik İktisadın Çözümlenmemiş Bazı Sorunları Üstüne Denemeler"); *Principles of Political Economy*, 1848, ("Politik İktisadın İlkeleri"); *On Liberty*, 1859, (Hürriyet, 1926); *Utilitarianism*, 1861, ("Yararcılık").
- **KAYNAKLAR:** R.P.Anschutz, *Philosophy of John Stuart Mill*, 1953; K.Britton, *John Stuart Mill*, 1953; A. Ryan, *The Philosophy of John Stuart Mill*, 1970.
- **BAKINIZ:** BENTHAM, COMTE, HARTLEY, HUME, KANT, RICARDO, SAINT-SIMON, A.SMITH.

MILLAIS, John Everett
(1829-1896)

İngiliz, ressam. Tür (Janr) resimleri ve portreleri ile tanınmıştır.

8 Haziran 1829'da Southampton'da doğdu, 13 Ağustos 1896'da Londra'da öldü. 1838'de Londra'ya gitti ve on bir yaşında Royal Academy Schools'a girdi. Burada William H.Hunt ile dostluk kurdu. 1848'de Dante Gabriel Rossetti'nin de bu ikiliye katılmasıyla Ön Raffaellocular Hareketi (Pre-Raphaelite Brotherhood) başlatıldı. 1850'de yaptığı *İsa, Anne ve Babasının Evinde* adlı resmi, dinsel bir konuyu idealleştirmeden dünyevi bir yaklaşımla ele aldığı için Charles Dickens'ca kınanırken, eleştirmen John Ruskin tarafından yüceltildi. Millais 1853'te Kraliyet Akademisi'ne üye seçildi. 1860'larda kitap resimleri yaptı. 1885'te baron unvanını aldı. 1896'da, ölümünden kısa bir süre önce üyesi olduğu Akademi'ye başkan seçildi.

Millais sanatının en verimli dönemini 1850'lerde yaşamış ve bu dönemde konularını Ön Raffaellocular'ın benimsediği Gerçekçilik (Realizm) ideali ile biçimlendirmiştir. 1856 tarihli *Kör Kız* sanatının doruk noktasını belgeler. 1860'lardan sonra resminde genel bir düşüş başlamıştır. Bu dönem yapıtlarında aşırı bir duygusallık ve kolaylığa kaçış izlenir. Ancak son döneminde de sürdürdüğü ustaca tekniğiyle başarılı portreler üretmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *İsa, Anne ve Babasının Evinde*, 1850, Tate Galerisi, Londra; *Ophelia*, 1852, Tate Galerisi, Londra; *Kör Kız*, 1856, Kent Sanat Galerisi, Birmingham; *Güz Yaprakları*, 1856, Kent Sanat Galerisi, Manchester; *Bayan Bischoffsheim*, 1873, Ulusal Galeri, Londra.
- **KAYNAKLAR:** R.Ironside, J.Gere, *Pre-Raphaelite Painters*, 1948; M.Lutyens, *Millais and the Ruskins*, 1967.
- **BAKINIZ:** HUNT.

MILLE, Agnes De
(1909)

ABD'li dansçı ve koreograf. Yaptığı düzenlemelerde ülkesinin folklorundan yararlanmıştır.

Agnes George De Mille, New York'ta doğdu. Oyun yazarı William De Mille'in kızı, film yapımcısı Cecil De Mille'in yeğenidir. Güney California Üniversitesi'nde öğrenim gördü. M.Rambert'den bale dersleri aldıktan sonra Rambert Balesi'nde dans etmeye başladı. 1929'da Avrupa turnesine çıktı. 1940'ta ABD'ye dönerek American Ballet Theatre'a girdi. 1953'te kurduğu Agnes De Mille Dans Tiyatrosu'nu bir yıl yönetti.1965-1966 yıllarında Sahne Yönetmenleri ve Koreograflar Derneği'nin başkanlığında bulundu. 1973'te ülkesinin folkloruna dayanarak düzenlemeler yapmak amacıyla Heritage Dans Tiyatrosu'nu kurdu. Çalışmalarıyla birçok ödül kazandı.

Başarılı bir dansçı olan Mille, önceleri çoğunlukla A.Tudor'un koreografilerinde oynadı. Bunlardan Mahler'in müziğiyle oynanan *Dark Elegies* ("Karanlık Ağıtlar") ve K.Weill'ın *Üç Kuruşluk Opera*'sı üstüne komik bir bale olan *Paris'in Yargılanması* en tanınmış olanlarıdır.Mille ilk koreografisi *Black Ritual*'ı ("Kara Ayin"), D.Milhaud'nun *Dünyanın Yaratılışı* adlı yapıtından esinlenerek 1929'da gerçekleştirdi. Bundan sonraki yapıtları ABD folklorunun izlerini taşımakta ve ABD yaşam biçiminden kesitler sunmaktadır. W.Faulkner'ın bir öyküsünden yola çıkarak düzenlediği *A Rose for Miss Emily* ("Miss Emily İçin Bir Gül") kendine âşık bir kadını anlatır. Monte Carlo Rus Baleleri'nde sergilenen *Rodeo*'da ise Amerikan folklorunun belli başlı öğelerinden ve gene bu ülkede yaygın olan ayak figürlerine dayalı bir danstan (top-dancing) yararlanmıştır. Broadway'de sahnelenen bir müzikal olan *Oklahoma!*'da, dansı olay örgüsünün vazgeçilmez bir öğesi olarak kullanmıştır. Mille, sinema ve televizyon için de birçok koreografi yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Baleler:** *Dark Elegies*, müz.Mahler,1937,("Karanlık Ağıtlar");*Paris'in Yargılanması*, müz. K.Weill, 1938. **Koreografi:** *Black Ritual*, müz. D.Milhaud,1929,("Kara Ayin");*Rodeo*, müz. A.Copland, 1942; *Fall River Legend*, müz. M.Gould, 1948, ("Fall Nehri Söylencesi"); *The Harvest According*, müz. V.Thomson,1952,("Hasat");*A Rose for Miss Emily*, müz. A.Havhaness,1970,("Miss Emily İçin Bir Gül"). **Müzikal:** *The Black Crook*, 1929; *Oklahoma!* 1943. **Kitap:** *Dance to the Piper*, 1952, (Otobiyografi), ("Kavalcıya Dans"); *America Dances*, 1981, ("Amerika Dans Ediyor").

MILLER, Arthur
(1915)

ABD'li oyun yazarı. Toplum-insan ilişkisine eleştirel bir gözle yaklaşan oyunlarıyla tanınmıştır.

17 Ekim 1915'te New York'ta doğdu. Avusturya-Macaristan'dan göç etmiş bir Yahudi olan babası, 1930'larda, büyük iktisadi bunalım sırasında hazır giysi yapımevini kapatmak zorunda kaldı. İlkokulu Harlem'de bitiren Miller, öğrenimini sürdürmeye çabalarken, çalışarak ailesinin geçimine de katkıda bulunuyordu. 1932'de ortaöğrenimini tamamladıktan iki yıl sonra Michigan Üniversitesi'nde gazetecilik okumaya başladı. Bu yıllarda yazdığı ilk oyunları ona hem gelir, hem ödül kazandırdı. 1938'de mezun olarak New York'a döndü. Küçük bir sakatlıktan ötürü II. Dünya Savaşı sırasında askere alınmadı. O günlerde ordu içinde çeşitli röportajlar yaptı. 1955'te Amerikan Aleyhtarı Etkinlikler Komitesi tarafından, 1940'larda komünist gruplarla ilişkisi olmakla suçlandı. Bir dönem komünizme ilgi duyduğunu gizlemeyen Miller, eski dostlarının adını açıklamayı kabul etmeyince para ve hapis cezasına çarptırıldı. Ancak, 1958'de yüksek mahkeme bu kararı bozdu. Miller 1955'te ilk eşinden boşanarak 1956'da Marilyn Monroe ile evlenmişti. 1961'de ondan da ayrıldı. Kazandığı birçok ödül arasında, 1949'da *Death of a Salesman* (Satıcının Ölümü) ile aldığı Pulitzer Ödülü en önemlisidir.

Üniversite yıllarından başlayarak oyun, senaryo, bir de roman yazan Miller'ın Broadway'de sahnelenen ilk oyunu *The Man Who Had All the Luck* ("Tümden Talihli Adam") tam bir başarısızlık oldu. Birkaç yıl sonra 1947'de Elia Kazan'ın sahnelediği *All My Sons* (Bütün Oğullarım) ise yılın en başarılı oyunu seçildi. Miller yapıtta toplumsal sorumlulukla bireysel çıkarın, günümüz toplumunda belki de kaçınılmaz olan çelişkisini irdeliyordu. Gene Kazan'ın sahnelediği *Satıcının Ölümü*'nde ise başarı ve onurlu yaşam arasındaki çatışma vurgulanıyordu. 17.yy'da Salem kentinde geçen bir cadılık soruşturması çerçevesinde, kişisel sorumluluk ve vicdan muhasebesi sorununa eğilen *The Crucible* (Cadı Kazanı), McCarty dönemi sanat çevrelerince soğuk karşılandı. Miller'ın yalnızca McCarthycilik'i eleştirmek amacında olduğu düşünüldü. Ancak o, oyununu, herhangi bir dönemle sınırlanamayacak evrensel boyutlarda tasarlamıştı. 1960'ta senaryosunu yazdığı *The Misfits* (Uygunsuzlar), Marilyn Monroe ve Clark Gable'ın son filmleri oldu. Marilyn ile ilişkisinden yola çıkarak yazdığı *After the Fall* ("Düşüşten Sonra") Miller'ın, Komisyon'daki soruşturması tamamlandıktan sonra Broadway'de sahnelenen ilk oyunu idi.

Miller yapıtlarında ABD toplumundaki değerleri tartışırken, bunun ötesinde, çağdaş insanı da inceler. Ona göre çağın insanı ne mistik, ne de makineleşmiş bir varlıktır. Kişi çevresinin kıskacına karşı kendi onurunu savunabilmek için, seçeneklerden biri ölüm de olsa, seçme hakkına sahiptir. Bu, çağın insanının trajik yönüdür. İnsanlık Miller'e göre demokratik, yeni bir dünyaya yönelik bir evrim içindedir. Bu dünya ise toplumsal tragedyayı doğuracaktır. Bireyi karşısına almayan toplum ile, tıpkı Eski Yunan toplumunda olduğu gibi, yeniden bütünleşecek olan insan, yaşamının anlamını araştırabilecektir. Bugün, yazarın görevi, gerçeğe bağlı kalmak ve okuyucusunu toplumsallaştırmaya çalışmaktır.

Genelde, Ibsen'in gerçekçiliğinden etkilenen Miller, kullandığı geçmiş ile bugünün iç içe kurgulanması gibi anlatım yöntemleriyle, onu aşmaya uğraşmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *The Man Who Had All the Luck*, 1944, ("Tümden Talihli Adam"); *All My Sons*, 1947, (Bütün Oğullarım, 1963); *Death of a Salesman*, 1949, (Satıcının Ölümü, 1952); *The Crucible*, 1953, (Cadı Kazanı, 1962); *A View from the Bridge*, 1955, (Köprüden Görünüş, 1959); *After the Fall*, 1963, (Düşüşten Sonra); *Incident at Vichy*, 1964, ("Vichy Olayı"); *The Price*, 1968, (Bedel); *The American Clock*, 1980, ("Amerikan Saati"); *Playing for Time*, 1981, ("Zamana Oynamak"). **Çeşitli:** *Situation Normal*, 1944, röportaj, ("Durum Normal"); *Focus*, 1945, roman, ("Odak"); *The Misfits*, 1960, senaryo, (Uygunsuzlar).

• **BAKINIZ:** IBSEN, M.MONROE.

MILLER, Glenn
(1904-1944)

ABD'li besteci ve tromboncu. Büyük orkestra cazının en ünlü uygulayıcılarındandır.

1 Mart 1904'te Iowa Eyaleti'nde, Clarinda'da doğdu, 16 Aralık 1944'te öldü. Colorado Üniversitesi'ni bitirdi. Profesyonel müzik yaşamına Ben Pollack'ın orkestrasında tromboncu olarak başladı. Gershwin'in öğretmeni olan Joseph Schillinger'den (1895-1943) kompozisyon dersleri aldı. 1934'te Tommy (1905-1956) ve Jimmy (1904-1957) Dorsey kardeşlerin; 1935'te Ray Noble'ın orkestralarının kuruluşunda etkili oldu, bu topluluklarda trombon çaldı. 1938'de kendi orksetrasını kurdu. 1939'da New York'taki ünlü Carnegie Hall'da bir konser verdi. Radyo programları, filmler ve birbiri ardına çıkan albümleriyle kısa zamanda büyük bir başarı kazandı. 1940'a gelindiğinde Glenn Miller'ın topluluğu, Benny Goodman Orkestrası'ndan sonra en ünlü *swing* orkestrası sayılıyordu. Milyonun üstünde satan "Chatanooga Choo Choo" adlı plağıyla altın plak aldı.

ABD'nin II.Dünya Savaşı'na girmesiyle Miller da orduya katıldı. ABD Hava Kuvvetleri Orkestrası'nı kurdu, yüzbaşı ve binbaşı rütbelerinde bu orkestranın şefi olarak görev yaptı. Avrupa'da müttefik ordularının kamplarında konserler verdi. 1944'te İngiltere'den Paris'e giderken bindiği uçak Manş Denizi üstünde kayboldu ve izine bir daha rastlanmadı.

Miller Orkestrası "Moonlight Serenade", "In the Mood", "Sun Valley Jump" ve "I've Got a Girl in Kalamazoo" adlı parçalarıyla 1940'ların başlarında ABD'nin en popüler dans orkestralarından biri oldu. Miller, saksofon ile klarnet seslerinin özgün bir bileşiminden oluşan ve "Glenn Miller tınısı" olarak anılan bir çalış tarzının da yaratıcısı olarak ünlendi. Miller, cazın popüler bir dans müziği ve ticari bir tür haline dönüştüğü bir dönemin başarılı uygulayıcılarından olmuştur. Glenn Miller, ününü albüm ve konserlerine olduğu kadar, 1941 ve 1942'de rol aldığı *Sun Valley Serenade* ("Güneş Vadisi Serenadı") ve *Orchestra Wives* adlı filmlerle, ölümünden sonra 1953'te yapılan ve yaşamını konu alan *The Glenn Miller Story* (Unutulmaz Melodiler) filmine de borçludur.

• **KAYNAKLAR:** J.Flower, *Moonlight Serenade*, 1972; G.T.Simon, *Gleen Miller*, 1974; L.Walker, *The Wonderful Era of the Great Dance Bands*.

• **BAKINIZ:** B.GOODMAN, F.HENDERSON.

MILLER, Henry
(1891-1980)

ABD'li romancı. Bireysel özgürlüğe büyük önem vermiş, cinsel konuları açıklıkla işlemiştir.

26 Kasım 1891'de New York'ta doğdu, 7 Haziran 1980'de California Eyaleti'nde öldü. Babası Alman asıllı bir terziydi. Miller'ın çocukluğu çok güç koşullar altında geçti. Liseden sonra kısa bir süre New York City College'a devam etti. Değişik işlere girip çıktı. 1930'da Paris'e gitti. İlk önemli yapıtı *Tropic of Cancer* 1934'te yayımlandı. Miller'in Paris'teki yoksulluk yıllarına ve duygusal deneyimlerine dayanan bu roman, alaycı ve gerçekçi anlatımının yanı sıra, cinsel konuları da özgür bir biçimde ele alışıyla ilgi çekti. Miller 1939'da Yunanistan'a gitti. Kendisinin en yetkin yapıtı saydığı *The Colossus of Maroussi* ("Maroussi Heykeli") bu gezinin ürünüdür. 1940'ta ABD'ye döndü, ölümüne değin California'da yaşadı.

Büyük ölçüde kendi yaşamından kaynaklanan yapıtları, müstehcen oldukları gerekçesiyle 1960'a değin ABD ve İngiltere'de yasaklanan Miller, çağdaş yaşamın, öncelikle ABD'de büründüğü maddeciliğe karşı çıktı. Yapıtlarına temel olan cinsellik öğesini, bu karşı çıkışın, bireysel özgürlüğü simgeleyen bir parçası olarak ele aldı. Özellikle Beat Kuşağı gençliği ve bu kuşağın yazarları üstünde etkili oldu. Bir yandan da eğlendirici bir uğraş olarak nitelediği resme yönelmişti. 1965'lerden sonra daha çok bu uğraşını sürdürdü ve değişik ülkelerde sergiler açtı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tropic of Cancer*, 1934, (Yengeç Dönencesi, 1971); *Tropic of Capricorn*, 1939, ("Oğlak Dönencesi"); *The Colossus of Maroussi*, 1941, ("Maroussi Heykeli"); *The Smile at the Foot of the Ladder*, 1948, (Merdivenin Dibindeki Gülümseyiş, 1967); *Sexus*, 1949, (Sexus, 1971); *Plexus*, 1953, (Plexus, 1971); *Nexus*, 1960, (Nexus, 1971); *To Paint is to Love Again*, 1960, ("Resim Yapmak Yeniden Sevmektir"); *Letters to Anais Nin*, 1965, ("Anais Nin'e Mektuplar").

• **BAKINIZ:** GINSBERG.

MILLER, Stanley Lloyd
(1930)

ABD'li biyokimyacı. Laboratuvar koşullarında ilkel atmosfere benzer bir ortam yaratarak, yaşamın başlangıcını araştırmıştır.

7 Mart 1930'da California Eyaleti'nin Oakland kentinde doğdu. Chicago Üniversitesi'nde kimya

öğrenimini sürdürürken Urey'in öğrencisi oldu ve hocasının etkisiyle biyolojik yaşamın başlangıcını araştırmaya başladı. 1954'te aynı üniversiteden doktora derecesini alan ve California Üniversitesi'nde kimya profesörlüğüne atanan Miller, 1984'te de bu görevini sürdürüyordu.

Yaşamın, doğada kendiliğinden ortaya çıkan fiziksel ve kimyasal süreçlerin sonucu olarak başlamış olabileceğine ilişkin görüşler Darwin'in çalışmalarından sonra ileri sürülmüştü. Organik bileşiklerin morötesi ışınımların etkisiyle inorganik bileşiklerden türemiş olabileceği düşünülmüş, ancak atmosferdeki oksijenin Güneş'in morötesi ışınımını soğurarak yeryüzüne ulaşmasını engellemekte olması, yaşamın ilk ortaya çıktığı çağlarda atmosferde oksijen bulunmadığı, oksijenin çok sonraları, yeşil bitkilerce atmosfere salındığı varsayımına yol açmıştı. 1920'lerde J.B.S.Haldane'in ve 1936'da Oparin'in ileri sürdüğü bu varsayımları sınamak ve yaşamın biyokimyasal yoldan başlatılabilmesinin koşullarını araştırmak üzere 1953'te, henüz doktora öğrencisi olan Miller, hocası Urey ile birlikte çalışmaya başladı. Atmosferin yaşam öncesindeki bileşimi konusunda Oparin'in varsayımından yola çıkan iki bilim adamı, yeryüzündeki yaşam öncesi koşulları sağlamak üzere, mikroorganizmalardan tümüyle arındırılmış ortamda bir su kütlesinin içine sürekli olarak metan, amonyak, hidrojen ve su buharı karışımı püskürttüler. Gerekli enerji ise karışımı içeren cam kabın üst tarafından verilen sürekli bir elektrik boşalımıyla sağlanıyordu. Birkaç hafta sonra çözeltinin bileşiminde asetik asit, laktik asit, üre gibi organik bileşiklerin yanı sıra, protein molekülünün yapıtaşları olan aminoasitlerden glisin ve alanin türlerinin bol miktarda ortaya çıktığını saptadılar. Bu deney, yaşamın başlangıcı konusunda sonradan yapılacak olan aşartırmalar için önemli bir başlangıç oldu. S.W.Fox'un aminoasitlerin yüksek sıcaklıkta proteine benzer zincirler oluşturduğunu, bunların da suyla karıştırılıp soğutulduklarında hücreye benzerlik gösteren yuvarlar biçiminde bir araya toplaştıklarını göstermesi, Calvin'in, radyoaktiflik etkisiyle karbondioksit ve sudan formaldehitin, morötesi ışınımların etkisiyle de formaldehitten RNA'nın (ribonükleik asit) yapıtaşı olan ribozun ve DNA'nın (dezoksiribonükleik asit) yapıtaşı olan deoksiribozun oluştuğunu kanıtlaması, bu alanda sonradan gerçekleştirilmiş en önemli bulgular arasındadır.

• BAKINIZ: M.CALVIN, CRICK, C.DARWIN, OPARİN, C. SAGAN, UREY, J.D.WATSON.

MILLERAND, Alexandre
(1859-1943)

Fransız siyaset ve devlet adamı. Bir süre Bağımsız Sosyalistler'in önderliğini yaptıktan sonra muhafazakâr olmuş, 1920-1924 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

Étienne Alexandre Millerand 10 Şubat 1859'da Paris'te doğdu, 7 Nisan 1943'te Versailles'da öldü. Babası kumaş satıcısıydı. Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra 1881'de Paris Barosu'na girdi. Aynı tarihte Clemanceau'nun yayımladığı radikal bir gazete olan *La Justice*'de (Adalet) çalışmaya başladı. 1885'te Saine'den radikal milletvekili seçilerek meclise girdi. Kısa bir süre sonra sosyalist görüşleri benimsedi. 1889 seçimleri öncesinde kurulan Bağımsız Sosyalist Federasyon'a katıldı. Seçimleri kazandıktan sonra mecliste sosyalist milletvekillerinin yanında yer aldı. Reformist görüşleri doğrultusunda küçük üretim araçlarının mülkiyetinin özel kesime bırakılarak yalnızca büyük üretim araçlarının devletleştirilmesini ve iktidarın seçimler yoluyla barışçı bir biçimde ele geçirilmesini savundu. 1893'te *La petite république* (Küçük Cumhuriyet) adlı gazetenin yayın yönetmenliğini üstlendi ve bu görevini 1897'ye değin sürdürdü.

1899'da "Komün kasabı" olarak anılan general Gallifet'nin de yer aldığı Waldeck-Rousseau hükümetinde ticaret ve sanayi bakanlığını üstlenmesi, Fransız sosyalist hareketinin, burjuva hükümetlerine katılmayı reddeden Marxist kanadıyla reformist kanadı arasındaki görüş ayrılıklarını derinleştirdi ve hareketin 1901-1902 yıllarında ikiye bölünmesinde etkili oldu.

Fransa'daki tüm sosyalist grupların 1905'te Jaurès önderliğindeki Sosyalist Parti'de birleşmelerinden sonra Sosyalistler'den ayrıldı. 1909-1910 yıllarında Briand hükümetinde kamu işleri bakanlığı yaptı. Bu görevi sırasında 1910'daki büyük demiryolu grevini ordu birliklerinin yardımıyla bastırması büyük tepkiye neden oldu. 1912-1913 ve 1914-1915 yıllarında Poincaré ve Viviani hükümetlerinde savaş bakanlığı yaptı. 1918'de Ahlaki ve Siyasi Bilimler Akademisi'ne üye seçildi. Kasım 1919 seçimleri öncesinde Ulusal Blok adlı muhafazakâr partiler koalisyonunun önderi oldu. Ocak 1920'de Poincaré tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi. Başbakanlığın yanı sıra dışişleri bakanlığını da üstlendiği hükümet, toplumsal huzursuzlukların büyük boyutlara ulaştığı bu dönemde grevleri önlemek için CGT'yi (Confédération Général du Travail-Genel İşçi Konfederasyonu) kapatmaya kalkıştı.

Eylül 1920'de Ulusal Blok tarafından cumhurbaşkanlığına seçildi. Anayasa değişikliği yoluyla cumhurbaşkanının gücünü artırmak ve parlamentoyu bir yasama ve denetim organı durumuna getirmek için çaba gösterdiyse de, bundan bir sonuç alamadı. Kendisine karşı Sollar Karteli adı altında birleşen Radikaller'in ve Sosyalistler'in Mayıs 1924 seçimlerinde çoğunluğu elde etmelerinden sonra istifa etmek zorunda kaldı. 1925'te Senato'ya seçildiyse de bu tarihten sonra bir daha önemli bir siyasi görev üstlenmedi.

• YAPITLAR (başlıca): *Le socialisme réformiste français*, 1903, ("Reformist Fransız Sosyalizmi"); *Pour la défence nationale*, 1913, ("Ulusal Savunma İçin").

• BAKINIZ: BRIAND, CLEMENCEAU, GUESDE, JAURÈS, R.POINCARÉ.

MILLET, Jean-François
(1814-1875)

Fransız, ressam. Köylüleri gerçekçi (realist) bir biçimde betimlediği resimleriyle tanınmıştır.

4 Ekim 1814'te Gréville yakınlarında, Gruchy'de doğdu, 20 Ocak 1875'te Barbizon'da öldü. Gençliği tarlalarda çalışarak geçti. On dokuz yaşındayken Cherbourg'da resim dersleri aldı. 1837'de Paris'e gitti ve Paul Delaroche'un (1797-1856) atölyesine girdi. Bir yandan da Louvre'da 18.yy ustalarının resimlerinden kopyalar yaptı. İlk başarısını 1844'te *Sütçü Kız* ile elde etti. 1849'da Paris'ten ayrılarak Barbizon'a yerleşti. Burada Théodore Rousseau ile yakın bir dostluk kurdu. Bu tarihten sonra yalnızca köylüleri ve kır yaşamını betimlediği resimler yaptı. Seçtiği konular, sosyalist olduğunun ileri sürülmesine yol açtı. 1860'larda ünlenmeye başladı. 1867'de Legion d'honneur nişanıyla onurlandırıldı. 1870'te, Fransa-Prusya Savaşı'nın çıkmasıyla Barbizon'dan ayrılarak Cherbourg'a döndü. 1871'de Fédération des Artistes'e (Sanatçılar Birliği) üye seçildi.

Millet, resimlerinde çalışan köylüleri konu alırken özellikle toprağa verilen emeği duygusal bir yaklaşımla aktarmaya çalışmıştır. Kütleleri güçlü bir desen anlayışıyla ve heykelsi bir yalınlıkla işlemesi, figüre anıtsal bir nitelik ve ağırbaşlılık kazandırmıştır. Kompozisyonları, bu yalınlığa karşın etkileyicidir. Daha çok toprak renklerini kullanmış, rengin duyumsallığına yer vermemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Sütçü Kız*, 1844; *Fısıltı*, 1846; Ulusal Galeri, Londra; *Oturan Çoban Kız*, 1849, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston; *Demet Bağlayanlar*, 1850, Louvre, Paris; *Odun Kesenler*, 1850-1852, Victoria ve Albert Müzesi, Londra; *Hasatçıların Dinlenmesi*, 1853, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston; *Başak Toplayan Kadınlar*, 1857, Louvre, Paris; *Angelus Duası*, 1859, Louvre, Paris; *Bahar*, 1863-1873, Louvre, Paris.

- **KAYNAKLAR:** P.Gsell, *Millet*, 1928; B.L.Thomson, *Jean François Millet, 1814-1875*, 1927.

Barbizon Okulu

Barbizon Okulu, 1840'ların ortalarında Fransa'da Fontainebleau Ormanı yakınlarındaki Barbizon köyüne yerleşen Théodor Rousseau'nun* öncülüğünü yaptığı bir manzara resmi okuludur. Büyük kentin kargaşasından uzaklaşarak doğaya yakın yaşamak amacıyla Barbizon'a yerleşen Charles François Daubigny (1817-1879), Narcisse-Virgile Diaz (1807-1876), Jules Dupré (1811-1889), Charles Emile Jacque (1813-1894) ve Constant Troyon'a (1810-1865), 1849'da J.F.Millet de katılmıştır. Topluluktaki sanatçıların çoğu, manzara ressamı olmalarına karşın, ortak bir üslup geliştirmeden kendi özgün tavırlarını sürdürmüş ve farklı manzara türlerine ilgi duymuşlardır. Örneğin Diaz fırtınalı sahneleri,' Daubigny göllerle dereleri, Troyon ise üstünde hayvanların otladığı çayırlarla durgun manzaraları betimlemiştir. Hepsinin ortak yanı manzara ressamı olmaları ve klasik geleneklere karşı tavır almalarıdır.

Barbizon Okulu sanatçıları özellikle Constable* ve Bonington* gibi İngiliz manzara ressamlarıyla 17.yy Hollanda resminden esinlenmişler ve doğrudan doğayı kopya etmeyi amaçlamışlardır. Ancak İzlenimciler'den (Empresyonistler) farklı olarak, yalnızca ön çalışmalarını açık havada yapıp, resmi atölyede tamamlamışlardır. Barbizon Okulu, o sıralarda Fransız sanatında yeni olan manzara resmi anlayışının ülkede yerleşip gelişmesine yol açmıştır.

MILLETT, Kate
(1934)

ABD'li yazar ve heykelci. Kadınların özgürlüğü hareketinin önde gelen adlarındandır.

Katherine Murray Millett 14 Eylül 1934'te Minnesota Eyaleti'nde, St.Paul'da doğdu. Ailesi İrlanda kökenli idi. Sert ve tutucu bir babanın baskısı altında büyüdü. 1956'da Minnesota Üniversitesi'ni bitirdi. 1956-1958 arasında İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenimini tamamladı. Bir yandan da heykel yapmaya başlamıştı. 1961'de çağrılı olarak Japonya'ya gitti. Tokyo'da açtığı ilk sergisini ABD ve Almanya'daki sergiler izledi. Japonya dönüşünde Columbia Üniversitesi'nde doktora çalışmasına başladı. Aynı zamanda kadınların özgürlüğü hareketinin en etkin kuramcıları ve önderleri arasında idi. Sınırsız bir cinsel özgürlüğün savunuculuğunu yapıyor, bu konuda düzenlenen tüm toplantılara, yürüyüşlere katılıyordu. 1970'te doktorasını tamamladı. Aynı yıl -dını en çok duyuran yapıtı *Sexual Politics* (Cinsel Politika) yayımlandı. Bu arada 1958'den başlayarak birçok okulda öğretmenlik yaptı. Ayrıca Sacramento'da California Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak görev aldı. 1970'lerden sonra heykel çalışmalarının yanına resmi de katarak daha çok sanata yöneldi.

Millett'e göre, erkeklerin yerleştirdikleri kültüre ve ataerkil değerlere karşı tüm feministlerin birleşerek savaşması gerekir. Erkeklerin "sınıfsal" baskısı altındaki kadınlar iktisadi özgürlüklerini elde etmeli ve cinsel konulardaki tüm kısıtlamaları kaldıracak bir "cinsel devrim"i gerçekleştirmelidirler.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Sexual Politics*, 1970, (Cinsel Politika, 1973); *The Prostitution Papers*, 1973, (Sokak Kadınları, 1975); *Flying*, 1974, ("Uçuş"); *Sita*, 1977.

MILLIKAN, Robert Andrews
(1868-1953)

ABD'li fizikçi. Elektronun elektrik yükünü saptamış, Einstein'ın fotoelektrik olayı kuramını deneysel olarak kanıtlamış, kozmik ışınları inceleyerek adlandırmıştır.

22 Mart 1868'de ABD'de Illinois Eyaleti'nin Morrison kentinde doğdu, 19 Aralık 1953'te California Eyaleti'nin Pasadena kentinde öldü. 1891'de Oberlin College'dan mezun oldu. 1895'te Columbia Üniversitesi'nden fizik doktorası aldıktan sonra bir yıl süreyle Paris, Berlin ve Göttingen'de çalışmalar yaptı. 1896'da Chicago Üniversitesi'nde asistanlığa atandı. Başlangıçta ders kitabı yazımında yoğunlaştırdığı çabalarını doçentliğe getirildiği 1907'den sonra deneysel araştırmalara yöneltti. Elektronun yükünü belirleme konusundaki araştırmalarının başarılı sonuçlar vermesinin ardından, 1910'da profesör oldu. 1916'da Einstein'ın fotoelektrik olayına ilişkin kuramsal bulgularını doğrulayan deneylerini tamamladı. Ertesi yıl ABD'nin askeri amaçlı bilimsel araştırmalarının başına getirildi, bu görevi sırasında özellikle denizaltıların saptanması ve yok edilmesi yöntemlerinin araştırılmasına katkıda bulundu. 1921'de Pasadena'daki California Institute of Technology'nin yönetim kurulu başkanı ve yeni kurulan fizik laboratuvarının yönetmeni oldu. Bu görevlerini emekli olduğu 1946 yılına kadar sürdüren Millikan elektron yükünün saptanması ve Einstein'ın fotoelektrik etki kuramının doğrulanması konularındaki başarıları nedeniyle 1923'te Nobel Fizik Ödülü'nü aldı.

Millikan, 1908'de başladığı elektronun elektrik yükünü belirleme çalışmalarında önceleri C.T.R.Wilson'un yerçekimi ve elektrik alanı etkisinde düşen iyonlaşmış bir su bulutunun düşüş hızının gözlenmesine dayanan yöntemini uyguluyordu. Ancak daha sonra bulut yüzeyindeki buharlaşmanın ortaya çıkardığı belirsizliklerden kurtulmak için bulut yerine tek tek su damlacıklarının hareketini incelemenin çok daha kesin sonuç vereceğini kestiren ve deneylerinde gerekli değişiklikleri yapan Millikan, X-ışınlarıyla iyonlaştırılan ortamdan iyon kaparak yüklenen ve yerçekiminin aşağı doğru, bir elektrik alanının da yukarı doğru uyguladığı kuvvetlerin etkisi altında hareket eden su damlacıklarını gözlemleyerek elektronun elektrik yükünü belirledi. Bu deneyde her damlacığın taşıdığı elektrik yükünün belli bir değerin tam katları olduğunun saptanması, elektronun belirli bir elektrik yüküne ve kütleye sahip temel bir parçacık olduğunun kanıtını oluşturuyor ve atom kuramına karşı çıkan kimi fizikçilerin bu konudaki karşı görüşlerini çürütüyordu. Millikan, su damlacıklarındaki buharlaşmanın deney sonuçlarına olumsuz etkisinden kurtulabilmek amacıyla deneylerinde, 1909'dan başlayarak, yağ damlacıkları kullanmaya başladı. Böylece elektronun yükünü çok daha doğru olarak saptamayı başardı. 1912-1916 arasında sürdürdüğü deneysel çalışmalarla, Einstein'ın 1905'te oluşturduğu fotoelektrik kuramının geçerliliğini ayrıntılı biçimde kanıtladığı gibi elektron yükü değerini kullanarak Planck sabitinin de o gün için en duyarlı değerini saptadı.

V.F.Hess'in 1912'de gözlediği atmosfer iyonlaşmalarını 1920'den başlayarak inceleyen Millikan, üst atmosferde ve göl diplerinde yaptığı araştırmalarla bu iyonlaşmaya yol açan etkinin evrenden gelen ışınımlar olduğunu kanıtladı ve "evren ışınları" (kozmik ışınlar) adını verdiği bu ışınların, evrenin derinliklerinde yeni çekirdekler (yeni madde) oluşturan tepkimeler sırasında ortaya çıkan yüksek enerjili fotonlar -yani gamma ışınları- olduğunu ileri sürdü. Tüm yaşamı boyunca dın ile bilimin bağdaştırılması yolunda çaba harcamış çok dindar bir insan olan ve madde oluşumunun sürmesine "Yaratıcı hâlâ iş başında" diyerek dinsel bir anlam yükleyen Millikan'ın "maddenin doğum çığlıkları" olarak nitelediği evren ışınları, yaygın bir tartışmanın başlamasına yol açtı. Sonunda, özellikle A.H. Compton'un araştırmalarıyla bu ışınların gamma ışınları olmadığı, yüksek enerjili protonlardan oluştuğu anlaşıldı. Bu gerçeği ancak ölümünden birkaç yıl önce kabul edebilen Millikan'ın evren ışınları üzerindeki araştırmaları, öğrencisi C.D.Anderson'un 1932'de pozitronu (karşıt-elektron) bulması da aralarında olmak üzere birçok önemli bilimsel yeniliğe ortam hazırlamıştır.

• KAYNAKLAR: R.A.Millikan, *The Autobiography of Robert A.Millikan*, 1950.

• BAKINIZ: C.D.ANDERSON, COMPTON, EINSTEIN, V.F.HESS, PLANCK.

MILLS, Charles Wright
(1916-1962)

ABD'li sosyolog. Deneysel Amerikan sosyolojisini eleştirmiş ve sosyal bilimcilerin iktidarda söz sahibi olmasını önermiştir.

28 Ağustos 1916'da Texas Eyaleti'nde Waco'da doğdu, 20 Mart 1962'de öldü. Yükseköğrenimini Texas Üniversitesi'nde yapan Mills, 1941'de Wisconsin Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Maryland ve Columbia üniversitelerinde sosyoloji dersleri verdi. 1956'da sosyoloji profesörü oldu. Fulbright bursuyla Kopenhag Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, Brandeis ve Chicago üniversitelerinde konuk profesör olarak bulundu.

1960'ların Yeni Sol hareketinin ilk önderlerinden biri olan Mills, "iktidar eliti" kavramına dayalı toplumsal çözümlemesi ve çağdaş yaşamda aydının ve özellikle sosyal bilimcinin rolü üzerine ileri sürdüğü görüşleriyle, Amerikan sosyolojisinin eleştirisini yapmış ve yeni kuramlar geliştirmiştir. Marx'tan ve Weber'den etkilenmiştir.

1956'da yayımladığı *The Power Elite* ("İktidar Eliti") adlı kitabında ABD'deki iktidar yapısının ayrıntılı bir açıklamasından kalkarak, siyasi iktidarın iktidar eliti adını verdiği asker, işadamları ve siyaset adamlarının ileri gelenlerinden oluşan bir küçük

azınlığın elinde yoğunlaştığını belirten Mills, ABD'de Kongre ve Beyaz Saray'a bağlı bir idari elit, Pentagon'a dayalı bir askeri elit ve büyük şirketlerin yöneticilerini bir araya getiren iş eliti olmak üzere sınıflandırdığı üç elitin iç içe geçerek iktidar elitini oluşturduklarını ileri sürdü. Siyaset adamlarının ve bürokratların iktidarlarını yitirmekte olduklarını ve onların yerini asker-sanayici bütünleşmesi olarak da tanımladığı elitin aldığını öne sürdü. Mills'e göre bu elit iktidarını, kendi çıkarları doğrultusunda keyfi biçimde sürdürmektedir. Ona göre bu durum, özellikle ABD'de yaygın olarak gözlemlediği toplumsal yapılarda ve normlarda kabuk tutmuş olan ahlaksızlığın sonucunda Batı dünyasına egemen olan "ahlaki huzursuzluk"u da açıklamaktadır.

Bu durumu değiştirebilmek aydınların elindedir. Asker-sanayici bütünleşmesinin elindeki iktidar, bir grup sosyal bilimciden oluşan akademik bir elite aktarılabilir. Akademik eliti istemeyerek ya da bilmeden asker-sanayici iktidarına boyun eğmekle ve onlara hizmet etmekle eleştiren Mills, bunu sosyal bilimcilerin değerlerden arınmış bir bilim yapılabileceğine olan yanlış inançlarına bağladı. Sosyal bilimciler yalnızca ilgisiz gözlemciler olmamalı, toplumsal sorumluluklarını yerine getiren eylemciler olmalıdırlar. Mills'e göre bu da ancak sosyal bilimcileri sosyolojik yaklaşımlarını değiştirmeye ve eyleme geçmeye ikna etmekle olasıdır.

The Sociological Imagination ("Sosyolojik İmgelem") adlı kitabında amacının sosyal bilimlerin anlamını zamanın kültürel işlevlerine uygun bir biçimde tanımlamak olduğunu ileri süren Mills, değerlerden arınmış olduğunu ileri süren deneysel Amerikan sosyolojisini temel öneriler ve kuramlar getirememekle eleştirmiş ve deneysel sosyoloji yapanların toplumsal olayları incelemek için belli bir tarihsel görüşe, toplum kuramına ve tekçi bir yönteme sahip olmadıklarını savunmuştur. Sosyolojinin konularının toplumsal yapıdan soyutlanarak ele alınamayacağını düşünen Mills, istatistik tekniklerin, bilgisayarların sosyolojide hiçbir zaman bilimselliğin başlıca ve yeterli belirtileri sayılamayacağını söylemiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *The Power Elite*, 1956, ("İktidar Eliti"); *White Collar*, 1951, ("Beyaz Yakalılar"), *The Sociological Imagination*, 1959, ("Sosyolojik İmgelem"); *The Marxists*, 1962, 2 cilt, (Marxistler, 1966).

MILNER, Alfred
(1854-1925)

İngiliz devlet adamı. Güney Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde etkin rol oynamıştır.

23 Mart 1854'te Almanya'nın Hesse Eyaleti'nde Giessen'de doğdu, 13 Mayıs 1925'te İngiltere'de Canterbury yakınlarında Sturry Court'da öldü. Londra'da King's College'da ve Oxford'da Balliol College'da öğrenim gördü. Parlak öğrencilik yıllarının ardından bir süre hukukçu ve gazeteci olarak çalıştı. Liberal Parti'nin adayı olarak katıldığı 1885 seçimlerini kazanamayan Milner, iki yıl sonra maliye bakanı George Goschen'in özel sekreteri oldu. 1889-1892 arasında maliye müşaviri olarak görevli olduğu Mısır'da ve 1892-1897 arasında İngiltere'de Yurtiçi Gelirler Kurulu başkanlığı sırasında izlediği başarılı maliye politikası ile yöneticilik yeteneğini kanıtladı.

İngiliz emperyalizminin yayılmacı politikasının ateşli bir savunucusu olan Milner, 1897'de Güney Afrika yüksek komiserliğine ve Kap Sömürgesi genel valiliğine getirildi. Bu görevi sırasında Boerler'le barış görüşmelerini yeniden başlatmakla görevlendirildi. Savaş yanlısı politikasıyla, Mayıs-Haziran 1899'da Bloemfontein Konferansı'nda Boerler'le yapılan barış görüşmelerinin uzaması ve sonuçsuz kalmasında etkili oldu. 1899'da başlayıp 1902'ye dek süren İngiltere'nin Transvaal ile Orange Özgür Devleti'ni ele geçirmesiyle sonuçlanan Boer Savaşı'nda gösterdiği yararlılıklar nedeniyle vikont unvanını aldı. Aynı yıl Kap Sömürgesi genel valiliğini bırakarak, ele geçirilen bu iki devletin genel valiliğine atandı. 1905'e değin süren bu görevi sırasında altın madenciliğini teşvik ederek, İngiliz göçmenler için ülkeyi çekici kılmaya çalıştı ve madencilik alanından elde edilen gelirleri ülkenin yeniden inşası ve imarı için kullandı. Demiryolu yapımı, tarımsal arazilerin yeniden canlandırılması, eğitim reformu gibi programları uygulamaya koydu. Savaş sonrası bunalımın etkisiyle çok az sayıda yeni İngiliz göçmenin gelmesi nedeniyle Güney Afrika'yı İngilizleştirme politikasında başarıya ulaşamadıysa da İngiliz Uluslar Topluluğu'na bağlı bir dominyon olarak Güney Afrika Birliği'nin temelini oluşturacak bir iktisadi birliğin kurulmasını sağladı.

I.Dünya Savaşı sırasında Lloyd George'un 1916-1918 yılları arasında yönetimde kalan savaş kabinesinde yer aldı. Nisan 1918'de savaş başkanı oldu. Aynı yılın Aralık ayında sömürgeler bakanı olarak barış konferanslarına katıldı. Mısır'a bağımsızlık verilmesi doğrultusundaki önerisi kabine tarafından reddedilince 1921'de istifa etti.

- YAPITLAR (başlıca): *England in Egypt*, 1892, ("Mısır'da İngiltere"); *The Nation and the Empire*, 1913, ("Ulus ve İmparatorluk"); *The Questions of the Hour*, 1923, ("Zamanın Sorunları"); *The Milner Papers: South Africa*, (ö.s.), Cecil Headlam (der.), 2 cilt, 1931-1933, ("Milner Yazıları: Güney Afrika").
- KAYNAKLAR: E.Crankshaw, *The Forsaken Idea: A Study of Viscount Milner*, 1952; L.Curti, *With Milner in South Africa*, 1951.
- BAKINIZ: J.CHAMBERLAIN, KRUGER.

MILOSZ, Czeslaw
(1911)

Polonya asıllı ABD'li şair ve deneme yazarı. Çağdaş Polonya şiirinin önde gelen adlarındandır.

30 Haziran 1911'de Litvanya'da, Vilnius'da doğdu. Çocukluğu güç koşullar altında geçti. 1934'te

Vilnius Üniversitesi'ni bitirdi. Bu arada ilk şiir kitabı *Poemat o czasie zastyglym*'i ("Donmuş Zamanın Şiiri") yayımlandı. 1935-1939 arasında Polonya Ulusal Radyosu'nda program yapımcısı olarak çalıştı. 1940'larda gittiği Varşova'da Alman işgaline karşı direnişi destekleyen şiirler yazdı. Daha sonra dışişleri bakanlığında çalışmaya başladı. 1945-1950 arasında diplomatik görevle Washington D.C. ve Paris'te bulundu. Ancak yeni hükümetle arasındaki uyuşmazlık nedeniyle Polonya'ya dönemedi ve 1951'de göçmen olarak Paris'e yerleşti. 1960'ta ABD'ye giderek Amerikan vatandaşlığına geçti. 1961-1978 arasında Berkeley Üniversitesi'nde Slav dilleri ve edebiyatları profesörü olarak çalıştı. 1978'de emekli oldu. Aynı yıl Neustadt International Edebiyat Ödülü'nü, 1980'de ise Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Şiirin yanı sıra iki roman, ayrıca deneme ve incelemeler yazdı. Lehçe'den İngilizce'ye ve birçok dilden Lehçe'ye yaptığı çevirileri de vardır.

Milosz, ülkesinin tüm siyasal karmaşasını, çağın getirdiği tedirginlikleri derinlemesine yaşadığından, bir bakıma olumsuzlukların, yıkımların ve bunalımların yazarı olmuşsa da, gelecek kuşakların daha iyi bir dünyayı paylaşacaklarına inanır. Şiirlerinde belirgin bir var olma sevinci tüm kötümserliklerin üzerinde kendini duyurur. Çarpıcı anlatımı okuyucuyu düşünmeye zorlar. Eski Polonya koşuğunun geleneksel öğeleri ile çağdaş öğeler şiirinde dengeli bir biçimde bağdaşmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Poemat o czasie zastyglym*, 1933, ("Donmuş Zamanın Şiiri"); *Trzy zimy*, 1936, ("Üç Kış"); *Ocalenie*, 1945, ("Kurtarma"); *Wsiatlo dzienne*, 1955, ("Günışığı"); *Bells in Winter*, 1978, ("Kışın Çanlar"). **Roman:** *Zdobycie wladzy*, 1953, ("İktidara Geliş"); *Dolina Issy*, 1955, ("Issy Vadisi"). **Deneme:** *Zniewolony umysl*, 1953, ("Tutsak Akıl"); *Emperor of the Earth*, 1977, ("Yeryüzünün İmparatoru").

MILTON, John
(1608-1674)

İngiliz, şair ve yazar. *Paradise Lost* ("Kaybedilmiş Cennet") adlı yapıtıyla, İngiliz edebiyatında Shakespeare'den sonra en büyük şair sayılmaktadır.

9 Aralık 1608'de Londra'da doğdu, 8 Kasım 1674'te Buckinghamshire'da, Chalfont St.Giles'de öldü. Babası noterdi, ayrıca bir müzisyen olarak da adını duyurmuştu. Milton'a iyi bir şair olabilmesi için gereken eğitimi, gezi olanaklarını ve yaşam koşullarını sağladı. Milton 1620'de, on iki yaşındayken St. Paul Okulu'na yollandı. 1625'te Cambridge Üniversitesi'ne girdi ve 1629'da mezun oldu. 1632'de lisansüstü öğrenimini tamamladı. Sonra babasının Horton'daki evine çekilerek Yunan ve Latin klasiklerini inceledi. Bir yandan da şiir yazıyordu. 1638'de Avrupa'ya geziye çıktı. Paris'e uğradıktan sonra İtalya'ya geçti ve Roma, Floransa, Venedik gibi kentlerde ünlü kişilerle tanıştı, gözaltında yaşayan Galileo'yu ziyaret etti. O sıralarda İngiltere'de siyasal durum karışıktı ve ülke iç savaşa doğru gidiyordu. Milton Avrupa yolculuğunu yarıda keserek özgürlük davasına katılmak için 1639'da geri döndü. 1642'de Anglikan Kilisesi'nin desteklediği kral I. Charles'la Puriten ve Presbiteryen burjuva sınıfını temsil eden parlamento arasında gittikçe artan anlaşmazlık sonucu İngiltere'de iç savaş çıktı. Savaşı parlamento yanlıları kazanınca 1649'da kral öldürüldü, cumhuriyet kuruldu. Devlet Konseyi, onu desteklemiş olan Milton'a bugünkü dışişleri bakanlığı karşılığı bir görev önerdi. Milton bu görevi kabul etti ve on yıl kadar sürdürdü.

John Milton
1670'te W. Faithorne tarafından yapılmış portresi.

Gözlerinde daha 1645'te başlayan bir hastalık, 1652'de görme duyusunu tümüyle yitirmesine neden oldu. 1660'ta İngiltere'de meşrutiyet kurulup II. Charles tahta geçtiği zaman Milton bir süre hapsedildi, kitapları yakıldı, idamı beklenirken, bazı sözü geçen dostları sayesinde serbest bırakıldı. Siyasetten uzaklaşarak bir kenara çekildi, geriye kalan yıllarında üç büyük yapıtını yazdı.

İlk şiirleri

Milton'un edebiyat yaşamı üç döneme ayrılır. 1639'a değin süren ilk döneminin ürünleri üniversite yıllarında yazdığı şiirlerdir. Latince yazdığı bu şiirlerde Ovidius'a özenmiştir. Önemli ilk İngilizce şiiri *On the Morning of Christ's Nativity*'yi ("İsa'nın Doğduğu Sabah Üstüne") 1929'da yazmış, bunu lirik türde *L'allegro* ve *il penseroso* izlemiştir. İki yönlü bir yazar olan Milton, Puriten bir aileden geliyordu ve din konusunda eski Hıristiyan değerlerine bağlı sofu bir tutumu vardı. Ama aynı zamanda Yunan ve Roma klasiklerine de hayrandı. Onun için ilk döneminden başlayarak Hıristiyan değerleriyle, klasikleri temel alan Rönesans yönelişini uzlaştırmaya çalışan bir hümanist olarak yazmıştır.

Dinsel ve siyasal yapıtları

Milton'un yazarlık yaşamının ikinci dönemi 1641-1660 arasına rastlar. Bu dönem yapıtları dinsel ve siyasal konularda polemik niteliğindeki kitaplardır. Milton İtalya'dan döndükten sonra İngiltere'deki din tartışmalarına katılmış ve kral yanlılarının savunduğu

piskoposlara dayanan kilise sistemine karşı çıkarak Presbiteryanizm'i savunmuştur. Ancak daha sonra Presbiteryenler'e olan inancını da yitirmiş ve daha demokratik bulduğu Eşitçiler'e katılmıştur. Milton'un siyasal nitelikteki yazıları I. Charles'ın idamından on beş gün sonra yayımlanan *The Tenure of Kings and Magistrates* ("Kralların ve Yöneticilerin Görev ve Yetkileri") kitabıyla başlar. Bu kitapta henüz krallık yönetimine karşı değildir, ama zorba ve kötü bir kralın tahttan indirilebileceği gibi idam da edilebileceği savını ileri sürer. Milton'un siyasal görüşleri olayların akışına göre değişmiştir. Önce krala karşı parlamentoyu ve halkı savunmuş, ancak kısa zamanda halka inancını yitirerek ve parlamentoyu bir yana iterek, başa geçen Cromwell'i desteklemiştir. Daha sonra tek adamın yönetimini de sakıncalı bulmuş, siyasal yaşamda düş kırıklığına uğramış küskün bir insan olarak içine kapanmıştır.

Edebiyat tarihindeki yeri

Pradise Lost-Kaybedilmiş Cennet

Yazarlık yaşamının son dönemi, yeniden şiire döndüğü 1660-1674 arasını kapsar. Bu son döneminde, kendine yalnız İngiltere'de değil, bütün dünyada ün sağlayan *Paradise Lost*, *Paradise Regained* ("Yeniden Bulunan Cennet") ve *Samson Agonistes*'i yazmıştır.

Milton, daha genç yaşlarındayken yazmaya karar verdiği büyük yapıtı için İngiltere tarihinden ulusal bir konu seçmeyi düşünmüştür. Ancak sonra daha evrensel olduğuna ve önemini hiç yitirmeyeceğine inandığı bir olayı, Adem'le Havva'nın cennetten kovulması öyküsünü ele almıştır. 1640'larda bunu bir tragedya konusu olarak tasarlamış, bazı oyun taslakları hazırlamış, ama sonradan epik şiir türünde karar kılmıştır. Onun, uzun bir şiir olan *Paradise Lost*'u 1658-1663 arasında yazdığı varsayılmaktadır. İlk kez 1667'de yayımlanan yapıt, çoğu bin dizeyi bulan on iki kitaptan oluşur. Milton yapıtında, Tanrı'nın insanlara olan davranışının ve verdiği cezanın haklılığını göstermek ve Adem'in özgür istemiyle seçim yaptığını kanıtlamak istemiştir. Epik şiir türünü bu yapıtta esnek bir biçimde kullanmıştır. Kendinden önceki epik şairlerin konularından daha evrensel olduğuna inandığı ilk günah konusunu *Kutsal Kitap*'tan almış, bunu zengin Rönesans kültürüyle işlemiş, ama klasik epik şiirlerin biçim özelliklerine bağlı kalmıştır. Uzun bir şiir olmasına karşın *Paradise Lost*'un yalın ve klasik bir yapısı vardır. Milton epik geleneğe ve yapıtın dinsel konusuna uygun düşen bir üslup yaratmış ve günlük konuşma diliyle değil, bir ayin dilini anımsatan yapaylaştırılmış bir dille yazmıştır.

Paradise Regained-Yeniden Bulunan Cennet

Paradise Regained, 1671'de, *Samson Agonistes* ile birlikte yayımlanmıştır. Başlığı ve konusu bu yapıtın *Paradise Lost*'un devamı olduğu kanısını uyandırırsa da, gerçekte öyle değildir. Yine de bir bakıma ikisi arasında sıkı bir bağ vardır. *Paradise Lost*'ta Şeytan, Adem ve Havva'yı kandırarak Tanrı'dan ayırır. *Paradise Regained*'de Oğul (İsa), Şeytan'ın kandırma çabalarını boşa çıkarır. Adem'in yenilgisine karşılık burda İsa'nın zaferi vardır. Kaynak yine *Kutsal Kitap*'tır. Lukas *İncil*'inde yer alan İsa'nın çöldeki kırk günlük inziva sınavını anlatan bölümü Milton dört kitaplık bir epik şiire dönüştürmüştür.

Konusu yine *Kutsal Kitap*'tan alınan *Samson Agonistes* biçimiyle bir Yunan tragedyasıdır ve klasik kurallara uygun olarak yazılmıştır. Oyun, gözleri kör edilmiş, tutsak durumundaki Samson'u sırasıyla babasının, karısının ve düşman bir pehlivanın ziyaretlerinden oluşur. Bundan ötürü oyunda hareket yoktur ve gelişme asıl Samson'un iç dünyasında yer alır. *Samson Agonistes* oynamak için değil okunmak için yazılmış bir oyundur.

Milton'a verilen değer ve şairin ünü 18.yy'dan bu yana bazı iniş çıkışlar göstermiştir. Dinsel konuları yazan bir şair olduğu için ona iki açıdan yaklaşılmıştır. 18. yy eleştirmenleri Milton'u genellikle hem şair, hem de büyük bir Hıristiyan olarak övmüşlerdir. Daha sonra Romantikler de onun şairliğine hayranlıklarını belirtmişler, ama dinsel yönünü devrimci bir bakışla yorumlamışlar ve *Paradise Lost*'un Tanrı'sını değil Şeytan'ını övmüşlerdir. 19. yy'ın ikinci yarısının eleştirmenlerine göre Milton'un şair olarak büyüklüğü tartışılmazdır, ama "bu modern bilim çağında" Milton'un inançları artık önemli sayılamaz. 20. yy'ın başında ise, özellikle T.S. Eliot ve F.R. Leavis gibi bazı eleştirmenlerin onun şairliğinde de kusur bulmaları ve İngiliz şiiri üstündeki etkisinin zararlı olduğunu ileri sürmeleri Milton konusunu yeniden canlandırmış, tartışmaları kızıştırmış ve Milton'u çağdaş görüşlerle inceleyip değerlendiren yapıtların çoğalmasına yol açmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *A Masque Presented at Ludlow Castle*, 1637, ("Ludlow Şatosu'nda Sunulmuş Bir Oyun"); *The Reason of Church Government*, 1642, ("Kilise Yönetimiyle İlgili Bir Tartışma"); *Areopagitica*, 1644, *The Tenure of Kings and Magistrates*, 1649, ("Kralların ve Yöneticilerin Görev ve Yetkileri"); *Eikonoklastes*, 1649; *Poems of John Milton Both English and Latin*, 1645, ("John Milton'un İngilizce ve Latince Şiirleri"); *Paradise Lost*, 1667, ('Kaybedilmiş Cennet"); *Paradise Regained*, 1671, ("Yeniden Bulunan Cennet"); *Samson Agonistes*, 1671; *The Works of John Milton*, (ö.s.), 18 cilt, 1931-1938, ("John Milton'un Yapıtları").

- **KAYNAKLAR:** T.S. Eliot, *Selected Essays*, 1932; W.Empson, *Milton's God*, 1961; J.H. Hanford, *A Milton Handbook*, 1947; C.S. Lewis, *A Preface to Paradise Lost*, 1942; W.R. Parker, *Milton: A Biography*, 2 cilt, 1967; C.A. Patrides, *Milton and the Christian Tradition;* C. Ricks, *Milton's Grand Style*, 1963; E.M.W. Tillyard, *Milton*, 1930; A.J.A. Waldock, *Paradise Lost and Its Critics*, 1947.

MINAKYAN, Mardiros
(1837-1920)

Osmanlı tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Batılı anlamda Türk tiyatrosunun kurulmasında önemli rolü olmuştur.

İstanbul'da, Balat'da doğdu, aynı kentte öldü. Hasköy Nersesyan Okulu'nu bitirdi, aynı okulda öğretmenlik etti. Bu sıralarda çeşitli Ermeni okullarında oynanan oyunlarda rol aldı. Profesyonel anlamda sahneye ilk kez 1862'de Naum Tiyatrosu'nda bir kadın rolünü oynayarak çıktı. Aynı yıl İzmir'de Vaspuragan topluluğuyla Türkçe ve Ermenice oyunlarda rol aldı. 1863'te İstanbul'a döndü, evlenerek Kayseri'deki Ermeni kız okuluna matematik öğret-

meni olarak gitti. Tiyatrodaki tanınmışlığının öğretmenliğine zararlı olabileceği düşüncesiyle soyadını Tesciyan'a çevirdi. 1872'de İstanbul'a döndü, Şark Tiyatrosu'na girdi. Bu topluluk dağılınca Güllü Agop' un yönetimindeki Tiyatro-yu Osmanî'ye geçti. 1878'de buradan da ayrılarak Selanik, Edirne, Mersin ve Adana'da çeşitli gruplarla oyunlar oynadı. 1880'de Tiflis'e gidip burada bir yıla yakın çeşitli oyunlarda rol aldı. Güllü Agop Muzika-yı Humayûn kadrosuna alınıp saray tiyatrocusu olarak görevlendirilince Tiyatro-yu Osmanî'nin yönetimini üstlendi. Ama bu tiyatroda fazla kalmadı, önce Benliyan'ın, daha sonra da Türkçe oyunlar oynanan Manuk, Sisak ve Aleksanyan'ın topluluğuna girdi. 1885'te o zamanın önemli topluluklarından Osmanlı Dram Kumpanyası'nın başına geçtiyse de 1888'de topluluk dağıldı. Mınakyan 1893'te Ermenice oyunlar oynamak üzere izin alarak gösterilerini sürdürdü. 1895'te Ermenice oynamaktan tümüyle vazgeçti. Aynı yıl o sıralarda yeniden kurulmuş olan Osmanlı Dram Kumpanyası' na girdi, sürekli olarak oyunlarda görev aldı ve turnelere katıldı.

1904'te İstanbul Şehremini Rıdvan Paşa'nın tiyatroyu yasaklamasıyla bütün tiyatrocular açıkta kaldılar. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Mınakyan çalışmalarına yeniden başladı. 1909'da Tasfiye-i Ahlâk Kumpanyası'na katıldı. Bu arada Yeni Tiyatro'nun da yöneticiliğini yapıyordu. 1912'de Benliyan'ın grubuyla birleşerek seksen kişilik bir topluluk oluşturdu. Aynı yıl 50. sanat yılı jübilesi yapıldı. Bu jübile Türk tiyatro tarihinin ilk jübilesi oldu. Padişah Mehmed Reşad kendisine Maarif Nişanı verdi. Mınakyan 1914'te Donanma Cemiyeti'nin kurduğu Donanma Cemiyeti Heyet-i Temsiliyyesi'nde sanat yönetmeni oldu. O sıralarda kurulan Dârülbedayi'de oyunculuk öğretmenliği de yapıyordu. 1920'de *Temâşâ* dergisinin okurları arasında yaptığı "50 yıldan beri Türk tiyatrosuna en çok emeği geçen kişi kimdir?" anketinde en çok oyu Mınakyan aldı.

Mardiros Mınakyan yüz elliyi aşkın oyunda oyuncu olarak görev almıştır. Oyunlarını oynadığı yazarlar arasında Offenbach, Shakespeare, Molière, Schiller ve Lermontov bulunmaktadır. Yabancı dillerden pek çok oyun çevirisi yapmıştır. Oyuncu ve yönetmen olarak asıl ününü melodramlarda ve Türk yazarlarının tarihsel oyunlarında kazanmıştır.

• **BAKINIZ:** C. EBERT, M. ERTUĞRUL, GÜLLÜ AGOP.

MINGUS, Charles
(1922-1979)

ABD'li kontrbasçı ve besteci. Caz müziğine kolektif doğaçlama anlayışını geri getirmiştir.

22 Nisan 1922'de Arizona Eyaleti'nin Nogales kentinde doğdu, 12 Ocak 1979'da öldü. Okul yılları Los Angeles'in zenci mahallesi Watts'da geçti. Sekiz yaşında solfej ve trombon dersleri almaya başladı, daha sonra viyolonsel çalmayı öğrendi. On altı yaşında ise Red Callender'le (1918) kontrbas çalıştı. Lise yıllarında Buddy Collette'nin (1921) grubunda bas çalmaya başladı. Bunu Lee Young (1917), Louis Armstrong, Kid Ory (1886), Alvino Rey (1911) ve Lionel Hampton (1909) ile olan çalışmaları izledi. Daha sonra Red Norwo Üçlüsü'nde, Billy Taylor Üçlüsü'nde, Charlie Parker, Stan Getz (1927), Duke Ellington, Bud Powell (1924-1966) ve Art Tatum (1910-1956) gibi önemli cazcıların da yer aldığı gruplarda çaldı. 1950'lerde yaşlı ve genç müzikçilerle değişik müzik türlerini bir araya getirerek oluşturduğu ve yönettiği deneysel gruplar, dönemin genç cazcıları için birer atölye niteliği taşıdı.

Güçlü tekniğiyle bir bas virtüözü olan Mingus, sağlam caz bilgisinin yanı sıra Avrupa müziğini de çok iyi tanımıştır. 1955-1956 yıllarında olgunlaşmaya başlayan bestelerinde cazın ufuklarını sürekli olarak genişletmeyi amaçlamıştır. Kolay anlaşılır, berrak halk müziğinin ve vahşi, çığlık çığlığa, *blues*'dan gelme bir sertliğin çağdaş müzikteki gerilimli uyumsuz *(disonant)* seslerle oluşturduğu karşıtlıkları içeren Mingus'un müziği, dinleyicinin ilgisini sürekli uyanık tutan, hareketli bir öze sahiptir. Cazın başlangıcında görülen New Orleans ve Dixieland türlerine özgü üç sesli kontrpuan anlayışının zamanla yerini alan solo doğaçlama, Mingus'la birlikte, 1960'larda oluşan toplumcu hareketlerin de bir yansıması olarak kolektif doğaçlamaya dönüşmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca): Albüm:** *Mingus Fingers; My Favorite Quintet; Better Git It In Your Soul; Mingus Ah Um; Blues and Roots; Changes One; Changes Two; Black Saint and the Sinner Lady; Revaluation; Tijuana Moods; Great Concert; Pithecanthropus Erectus; Debut* (T.Jones ile); *Money Jungle* (D.Ellington ve M.Roach ile). **Kitap:** *Beneath the Underdog,* 1971, otobiyografi.

MINKOWSKI, Hermann
(1864-1909)

Alman matematik bilgini. Sayılar kuramına katkıları ve geliştirdiği dört boyutlu uzay-zaman kavramıyla tanınır.

22 Haziran 1864'te Litvanya'da, Kovno (bugün Litvanya SSC'de Kaunas) yakınlarındaki Aleksotas'ta doğdu, 12 Ocak 1909'da Almanya'da Göttingen' de öldü. 1872'de Rusya'dan Almanya'ya göç ederek Königsberg'e (bugün SSCB'de Kaliningrad) yerleşen bir Yahudi ailenin üç oğlundan en küçüğüydü. Oskar Minkowski'nin kardeşiydi. Tümü Königsberg'de geçen öğreniminin daha başlarında önemli çalışmalar yapmayı ve 1881'de henüz lise öğrencisiyken hazırladığı yüz kırk sayfalık bir çalışmayla Paris Bilimler Akademisi'nin açtığı bir yarışmada birinciliği İrlandalı matematikçi M.J. Smith ile paylaşarak adını duyurmayı başardı. 1885'te doktorasını vererek Weber, Lindemann (1852-1939) ve Hurwitz gibi ünlü matematikçilerin bulunduğu Königsberg Üniversitesi'ndeki öğrenimini tamamladıktan sonra 1894'e değin

Bonn Üniversitesi'nde çalıştı. Yine Königsberg'de geçirdiği iki yılın ardından Zürich'e giderek École Polytechnique'de ders vermeye başladı. 1902'de, öğrencilik döneminde en iyi dostları arasına katılmış olduğu Hilbert'in, kendisi için bir profesörlük kadrosu açtırdığı Göttingen Üniversitesi'ne geçen Minkowski, geçirdiği bir apandisit ameliyatından iki gün sonra genç sayılacak bir yaşta ölünceye değin bu okulda ders vermeyi sürdürdü.

Minkowski bir tam sayının, beş tamkare sayı yardımıyla gösterimine ilişkin bir problemin çözümünü amaçlayan çalışmasıyla çok genç bir yaşta katkıda bulunduğu n değişkenli kuvadratikler kuramına ilgisini yaşamının sonuna değin sürdürdü ve 18. yy başlarında Gauss'un öncülüğünde gelişen bu kuramı rasyonel katsayılı kuvadratiklerin yine rasyonel katsayılı çizgisel dönüşümler altındaki görüntülerine ilişkin buluşlarıyla zenginleştirmeyi başardı. Bu çalışmaları sırasında geliştirdiği, "sayıların geometrisi" olarak adlandırdığı geometrik yaklaşımını sayılar kuramının pek çok alanına da uygulayarak yeni kavramların oluşturulmasını ya da eski kavramların daha sağlam temellere oturtulmasını sağladı.

Fizikle de ilgilenen ve elektromanyetik kuramın bazı temel problemleri üzerinde araştırmalar yapan Minkowski, 1905'te Einstein'ın özel görelilik kuramını açıklamasının ardından "uzay-zaman" kavramını ortaya atarak, özel göreliliğin matematiksel yapısının anlaşılmasına önemli bir katkıda bulundu. Genel göreliliğin matematiksel gösteriminin geliştirilmesi açısından da son derece yararlı bir kavram olan uzay-zaman, uzayın herhangi bir noktasında ortaya çıkan bir olayı belirlemek için yer kadar zamanın da önemli olduğu düşüncesinin bir sonucudur. Seçilen bir koordinat dizgesine göre x,y,z koordinatları taşıyan bir noktadaki olay için, o noktada bulunan bir saatin gösterdiği t zamanını da dördüncü koordinat olarak kabul eden Minkowski, uzay-zaman olarak adlandırdığı bu dört boyutlu uzayda, iki olay arasındaki uzaklığı, $s^2=(x_2-x_2)^2 + (y_2-y_2)^2 + (z_2-z_1)^2 - c^2(t_2-t_1)^2$ olarak tanımlamıştı. Bu anlatımda yer alan ve ışık hızını gösteren c'nin büyüklüğü uzaklığın karesini üç boyutlu uzaydakinden farklı olarak eksi çıkmasına da neden olabiliyordu.

Göttingen'e gittiği yıl Alman Matematikçiler Birliği tarafından Hilbert ile birlikte, sayılar kuramının gelişimini ve ulaştığı noktayı özetleyecek bir rapor hazırlamakla görevlendirilen ancak, kendi araştırmalarının yoğunluğu yüzünden bir süre sonra raporun yazımından çekilen Minkowski, sayılar kuramına katkılarının yanı sıra genel göreliliğin matematiksel gösteriminin geliştirilmesini olanaklı kılan dört boyutlu uzay-zaman kavramını ortaya atmış oluşuyla da 20. yy bilimine önemli bir katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Gesammelte Abhandungen*, (ö.s.), D. Hilbert (der.), 2 cilt, 1911, ("Toplu Yapıtları").

• BAKINIZ: EINSTEIN, GAUSS, HILBERT.

MINKOWSKI, Oskar
(1858-1931)

Alman fizyoloji ve patoloji uzmanı. Pankreastan salgılanan bir maddenin şeker hastalığını önlediğini açıklayarak, insülin hormonunun bulunmasına öncülük etmiştir.

13 Ocak 1858'de Litvanya'daki Kovno'da (bugün Litvanya SSC'de Kaunas) doğdu, 18 Temmuz 1931'de Almanya'daki Wiesbaden'de (bugün FAC' de) öldü. 1872'de ailesiyle birlikte Rusya'dan Almanya'ya göç etti. Almanya'nın çeşitli üniversitelerinde sürdürdüğü tıp öğrenimini tamamladıktan sonra, 1882'den 1905'e değin Strassburg (bugün Fransa'da Strasbourg) Üniversitesi'nde, özellikle şeker hastalığı konusunda araştırmalar yaptı. 1905'te Greifswald Üniversitesi'nde (bugün DAC'de) tıp profesörlüğüne atandı; 1909'da Breslau (bugün Polonya'da Wroclaw) Üniversitesi'ne geçerek, 1926'da emekliye ayrılıncaya değin bu görevini sürdürdü.

Strassburg Üniversitesi'nde bulunduğu yıllarda şeker hastalığının nedenlerini araştırmaya başlayan Minkowski, şeker komasına giren hastaların kanındaki çözünmüş karbondioksit miktarında bir düşüş olduğunu belirlemiş ve çözüm olarak uygun bir alkali tedavisini önermişti. Araştırmalarını Alman fizyolog Joseph von Mering (1849-1908) ile birlikte sürdürerek, 1889'da, pankreası alınmış köpeklerde şeker hastalığının belirtilerine benzer düzensizlikler gözlemleyince, tüm ilgisini pankreas ile şeker hastalığı arasındaki ilişkiye yöneltti. Bulgularını bilim dünyasına duyurarak, pankreasın, şeker hastalığını önleyen (antidiyabetik) bir madde salgıladığını ve şeker hastalığının bu salgının eksikliğinden ileri geldiğini açıklamasından bir süre sonra yeni gelişmeler birbirini izledi. 1901'de, ABD'li patoloji uzmanı Eugene Lindsay Opie (1873-1971), bu salgının kaynağının büyük bir olasılıkla pankreastaki Langerhans adacıkları olduğunu öne sürdü; 1921'de de Banting ve Best'in, Minkowski'nin sözünü ettiği bu maddenin pankreastaki Langerhans adacıklarından salgılanan "insülin" hormonu olduğunu açıklayarak salgıdan ayırmalarıyla, şeker hastalığının yenilmesinde önemli bir adım atıldı.

• BAKINIZ: BANTING, BEST, LANGERHANS, MACLEOD.

MINNELLI, Vincente
(1910)

ABD'li film yönetmeni. Amerikan müzikal sinemasının en önemli temsilcisidir.

28 Şubat 1910'da Illinois Eyaleti'nde, Chicago'da doğdu. Sahne sanatçısı bir ailenin oğluydu ve ilk kez üç yaşındayken sahneye çıktı. Resim sanatına olan

yeteneğiyle küçük yaşta dikkati çekti. On altı yaşında öğrenimini bırakarak bir fotoğraf stüdyosunda çalıştı. Bir sinema salonları işletmesinde, filmlerden önce sunulan sahne gösterileri için yapım görevliliği ve kostüm tasarımcılığı yaptı. Bir süre sonra, sahne ve kostüm tasarımcısı olarak New York'taki Paramount Sineması'na geçti. 1933'te New York Radyosu Kent Müzikholü'nün sanat yönetmenliğine getirildi. 1935'te Broadway'de art arda başarılı müzikaller sahneledi. Amerikan müzikal sinemasına büyük kat-

Müzikal Sinema

Müzikal sinema Hollywood'da doğup gelişmiştir. Bu gelişmenin ABD'de olması, türün gerektirdiği altyapının, yani yetkin bir kadro kurarak uzun süreli çalışma ortamını sağlayacak, zengin dekor, kostüm ve çekim masraflarıyla artan maliyetleri karşılayabilecek olanakların, müzikal sinemanın hızla geliştiği 1930'larda yalnızca Hollywood'da bulunmasından kaynaklanıyordu. Amerika'nın zengin gösteri sanatları geleneği de müzikal sinema için hem malzeme, hem de hazır bir izleyici kitlesi sağlıyordu.

Müzikal sinemanın ayırt edici özelliği, müzik ve dans öğelerine dayanması, şarkı ve dans bölümlerinin öykünün bir parçası olması ve bu öğelerin eksikliği halinde filmin anlamını yitirmesidir. Bu yüzden, ilk sesli film olan, Alan Crosland'ın (1894-1936) 1927 tarihli The Jazz Singer'ı, içinde şarkıların da yer almasına karşın, tam anlamıyla bir müzikal sayılamazdı. İki yıl sonra Harry Beaumont'un (1888-1966) yönettiği ve ilk müzikal film kabul edilen MGM yapımı The Broadway Melody, bir Broadway gösterisi öncesi, tiyatro topluluğu içinde yaşananları anlatan ve açılış gecesiyle sonuçlanan konusu ve yapısıyla, 1930'lar boyunca çekilen çok sayıda müzikal film için bir örnek olmuştu.

Müzikal filmler, gerçek dışı, siyasetten uzak, düşlere dayalı "kaçış sineması" ürünleri olarak 1930'larda ve 1940'larda büyük yaygınlık kazanıyor, 1929 dünya iktisadi bunalımının etkilerini, daha sonra da II. Dünya Savaşı'nın getirdiği tehlikeleri, sıkıntıları ve yıkımları unutmak isteyen izleyici kitlelerince hemen benimseniyordu.

Bu dönemde Hollywood'daki film şirketleri arasında müzikal konusunda da büyük bir rekabet doğmuştu. Warner Bros şirketi ünlü koreograf ve yönetmen Busby Berkeley'nin (1895-1976) kalabalık kadrolu, gösterişli filmleriyle etkinliğini sürdürüyor, Joan Blondell (1909-1979), Dick Powell (1904–1969) gibi oyuncuları üne kavuşturuyordu. Ernst Lubitsch, Paramount'ta, Maurice Chevalier* ve Jeanette MacDonald'lı (1901-1965) filmleriyle danstan çok şarkılara dayalı bir müzikal geliştiriyor, RKO şirketi, sinema tarihinin en büyük dansçısı olarak kabul edilen Fred Astaire'i* Ginger Rogers (1911) ile bir araya getirerek bu unutulmaz çiftle müzikalin zarif örneklerini veriyordu. Twentieth Century-Fox, Alice Faye'den (1912) sonra Betty Grable'ı (1916-1973), Universal, Deanna Durbin'i (1921), Columbia da Rita Hayworth'ı* öne sürüyordu.*

Bu rekabet ortamı içinde MGM Şirketi'nin ayrı bir yeri vardı. MGM, farklı bir tarz geliştiriyor doğrudan sinemanın özelliklerine göre düşünülmüş ve hazırlanmış yapıtlarla müzikal türüne saygınlık kazandırıyordu. MGM, Judy Garland, Mickey Rooney*, Frank Sinatra*, Kathryn Grayson (1922) ve daha birçok ünlü oyuncuyu bünyesinde topladığı 1940'larda, Rouben Mamoulian (1898), Vincente Minnelli, George Cukor*, George Sidney (1916) gibi yönetmenleriyle de ön plana geçiyor ve rakipsizleşiyordu. Minnelli ve Gene Kelly*-Stanley Donen (1924) ikilisi, 1940'ların sonuyla 1950'lerin başlarında çektikleri MGM müzikalleriyle bu türün doruk noktasını oluşturdular.*

Müzikal sinemanın klasikleri olarak değerlendirilen yapıtların verildiği 1950'lerden sonra giderek beklentileri değişen, daha gerçekçi yapıtlara yönelen izleyici kitlelerinin ve yüksek yapım maliyetlerinin etkisiyle, bu sinema türü gözden düşmeye başladı. 1960'lara gelindiğinde, Amerikan sinemasıyla özdeşleşmiş olan büyük müzikaller dönemi artık kapanmıştı.

1960'lar ve sonrasında, zaman zaman müzikal sinemanın tekil örnekleri verildi. Bunlar arasında, Robert Wise (1914)-Jerome Robbins (1918) ikilisinin 1961'deki West Side Story (Batı Yakasının Hikâyesi), George Cukor'ın 1964 tarihli My Fair Lady (Benim Tatlı Meleğim), Walt Disney'in aynı yıl çektiği Mary Poppins (Gökten İnen Melek), yine Wise'ın 1965 yapımı The Sound of Music (Neşeli Günler) adlı filmleri sayılabilir. 1969'da Shirley MacLaine'li (1934) Sweet Charity'yi çekmiş olan Bob Fosse (1927)* 1972'deki *Cabaret'de (Kabare), Nazi Almanya'sı üstüne siyasal gözlemleriyle müzikal sinemaya yeni bir boyut getiriyordu. 1970'lerde, Martin Scorsese* New York New York, Milos Forman* da Hair ile bu türün ilginç örneklerini verdiler. Fosse'un 1979 tarihli All That Jazz adlı filmi ve son dönem Amerikan sinemasının önemli adlarından Francis Ford Coppola'nın* 1982 yapımı One From the Heart'ı ("Gönülden Biri"), tipik Hollywood müzikalinden uzaklaşan, nitelik değiştirmekte olan yeni denemeler oldu.*

ABD dışındaki ülkelerde müzikal sinema, hiçbir zaman Amerikan sinemasındaki kadar önemli olmadı, benzer girişimler Amerikan müzikallerinin taklidi olarak kaldı. Almanya'da 1930'lardaki kimi müzikaller, Fransa'da René Clair ve Jacques Demy'nin* özgün çalışmaları, İngiltere'de Caroll Reed'in (1906-1976) 1970 tarihli Oliver! filmi, Ken Russel'ın* 1975 yapımı Tommy'si, başarılı müzikal örnekleri olarak sayılabilir.*

kılarda bulunan MGM Şirketi yapımcısı Arthur Freed'in (1894-1973) çağrısı üzerine 1940'ta Hollywood'a gitti. İki yıllık bir hazırlık ve sinema tekniğine ısınma döneminin ardından, sahne deneyiminin getirdiği yatkınlıkla, sinema dünyasına başarılı bir giriş yaptı. Birkaç yıl içinde müzikal filmlerin önde gelen yönetmeni olarak kendini kabul ettirdi. 1945'te, *Meet Me in St. Louis* (St. Louis'te Buluşalım), *The Pirate* (Kara Şeytan) gibi filmlerinde oynamış olan Judy Garland'la evlendi. 1951'de ayrılan bu çiftin kızları 1972'de Bob Fosse'un (1927) *Cabaret* (Kabare) filmindeki son derece başarılı oyunuyla Oscar Ödülü alan Liza Minnelli'dir (1946).

Vincente Minnelli, özellikle Gene Kelly'nin koreografi ve oyunuyla önemli katkıda bulunduğu *Kara Şeytan*, *An American in Paris* (Paris'te Bir Amerikalı), *Brigadoon* (Eğlenceler Beldesi) gibi filmlerle, Amerikan müzikal sinemasının klasikleşmiş örneklerini verdi. Paris'te yaşayan ABD'li bir ressamla genç bir Fransız kızının aşk öyküsü olan *Paris'te Bir Amerikalı* ile 1951'de en iyi film dalında Oscar aldı. George Gershwin'in aynı adlı senfonik şiirine dayanan ve her sahnesi belirli bir Fransız ressamının üslubuna göre düzenlenmiş on yedi dakikalık dans bölümüyle müzikal sinemanın başyapıtlarından sayılan film, Fransız dansçı ve oyuncu Leslie Caron'un (1931) da ilk filmiydi. 1953 yapımı *The Band Wagon*'da (Asri Âşıklar), Cyd Charisse (1921) ile Fred Astaire oynadılar. Başrollerini Caron ve Maurice Chevalier'nin paylaştığı, 1950 tarihli Colette uyarlaması *Gigi* ise, Minnelli'ye bu kez en iyi film ve en iyi yönetmen dallarında iki Oscar kazandırdı.

Adı Amerikan müzikaliyle özdeşleşmiş olmakla birlikte Minnelli, 1945'te çektiği, savaş sırasında gelişen bir aşk öyküsünü anlatan *The Clock* filmiyle başlayarak, müzikal türü dışında da başarılı yapıtlar verdi. 1950'deki *Father of the Bride* (Gelinin Babası) adlı güldürü; Hollywood gerçeğine eğilen 1952 yapımı *The Bad and the Beautiful* (Çıplak Ruhlar), Vincent Van Gogh'un yaşamöyküsünü anlatan 1956 tarihli *Lust for Life* (Ölmeyen İnsanlar) bunlar arasındadır.

1960'lar ve sonrasında, eski önemini yitiren müzikal sinemayla birlikte ününü yitirmesine ve giderek sinemadan uzaklaşmasına karşın Vincente Minnelli, Amerikan sinema tarihinin önemli adlarından biridir. Filmlerini bütünleyen müzikli ve danslı bölümleri, müzik parçalarını, konunun akışı içine uyumlu biçimde oturtmuştur. Renk öğesini son derece parlak kullandığı yapıtlarında, güzelliklerle bezeli dünyalar yaratmış, bu özelliklere dayanan, gösterişli Amerikan müzikallerinin büyük ustalarından biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Film:** *Cabin in the Sky*, 1943; *Meet Me in St. Louis*, 1944, (St. Louis'te Buluşalım); *The Clock*, 1945; *Ziegfeld Follies*, 1946, (Güzeller Revüsü); *The Pirate*, 1948, (Kara Şeytan); *Madame Bovary*, 1949; *Father of the Bride*, 1950, (Gelinin Babası); *An American in Paris*, 1951, (Paris'te Bir Amerikalı); *The Bad and the Beautiful*, 1952, (Çıplak Ruhlar); *The Band Wagon*, 1953, (Asri Âşıklar); *Brigadoon*, 1954, (Eğlenceler Beldesi); *The Cobweb*, 1955, (Örümcek Ağı); *Lust for Life*, 1956, (Ölmeyen İnsanlar); *Tea and Sympathy*, 1956, (Çay ve Sempati); *Designing Woman*, 1957, (Aşk Arzuları); *Gigi*, 1958; *Some Came Running*, 1959, (Aşk Uğruna); *Home From the Hill*, 1960, (Günah Çocuğu); *Two Weeks in Another Town*, 1962, (Roma'da İki Hafta); *The Courtship of Eddie's Father*, 1963, (Annem Kim Olacak?); *The Sandpiper*, 1965, (Ümitsiz Aşk); *On A Clear Day You Can See Forever*, 1970; *A Matter of Time*, 1976. **Kitap:** *I Remember It Well*, 1974, ("Çok İyi Anımsıyorum ki").

MINOT, George Richards (1885-1950)

ABD'li hekim. Beslenme rejiminde karaciğere yer vererek, öldürücü kansızlığın tedavisinde olumlu sonuçlar almış ve vitamin eksikliğinden kaynaklanan hastalıklara dikkati çekmiştir.

2 Aralık 1885'te Massachusetts Eyaleti'nin Boston kentinde doğdu, 25 Şubat 1950'de aynı eyaletteki Brookline'da öldü. 1912'de Harvard Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayıp, uzun yıllar çeşitli hastanelerde çalıştıktan sonra, 1928'de Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde profesörlüğe atandı. Bu görevini 1948'e değin sürdüren Minot, öldürücü kansızlığın tedavisine yönelik çalışmaları nedeniyle, 1934 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü W.P. Murphy ve Whipple ile bölüştü.

1920'lerde Whipple, beslenmenin kansızlık ve alyuvar oluşumu üzerindeki etkilerini araştırırken, incelediği deney köpeklerinin beslenme rejiminde karaciğere ağırlık verdiği zaman alyuvar sayısının büyük ölçüde arttığını ve kansızlık belirtilerinin giderek kaybolduğunu gözlemlemişti. 1918'den 1923'e değin yardımcı hekim olarak çalıştığı Massachusetts General Hospital'da kan hastalıkları, özellikle de ilk kez 1849'da Addison'ın tıp dünyasına bildirdiği öldürücü kansızlık (Addison anemisi) üzerinde çalışan Minot,Whipple'ın bulgularından etkilenerek araştırmalarını o yönde yoğunlaştırdı. Bu tür kansızlıkta, ciddi boyutlara varan alyuvar yıkımının yanı sıra, mide özsuyundaki asit eksikliğinden kaynaklanan ağır sindirim bozukluklarının da görüldüğünü bilen Minot, bu hastalığın, vücutta bir maddenin eksikliğinden ileri gelen bir tür beslenme bozukluğu olduğuna inandı. 1924'te, asistanı ve çalışma arkadaşı olan ABD'li hekim William Parry Murphy (1892) ile birlikte, hastalarına özel bir beslenme rejimi uygulamaya başladı ve her gün düzenli olarak 250 gr karaciğer verilen hastalarda öldürücü kansızlık belirtilerinin kaybolarak hızlı bir iyileşme görüldüğünü iki yıl sonra bir makeleyle tıp dünyasına duyurdu. O güne değin hastanın dalağını alarak ya da arsenikli ilaçlarla tedavisine çalışılan öldürücü kansızlığın, böylesine basit bir yöntemle tedavi edilmesi büyük yankı uyandırdığı gibi yeni araştırmalara da yol açtı ve 1948'de karaciğerin bileşimindeki bu etkili maddenin B_{12} vitamini olduğu belirlendi. Kan hastalıkları konusundaki araştırmalarını ölünceye değin sürdüren Minot, lösemiye ilişkin değerli incelemeleri ve kan naklindeki öncü çalışmalarıyla da hematolojiye değerli katkıda bulunmuştur.

• BAKINIZ: T. ADDISON, EIJKMAN, ELVEHJEM, F.G. HOPKINS, WHIPPLE.

MIRABEAU, Honoré Gabriel (1749-1791)

Fransız siyaset adamı. Anayasal monarşi yönetiminin kurulması için çalışmıştır. Ölümünden sonra kralın ajanı olduğu anlaşılmıştır.

Honoré Gabriel Victor Riqueti Comte de Mirabeau 9 Mart 1749'da Nemours yakınlarında Bignon' da doğdu, 2 Nisan 1791'de Paris'te öldü. Varlıklı bir soylu olan babası Victor Riqueti Marquis de Mirabeau, tanınmış bir iktisatçıydı. Düzensiz yaşayışı nedeniyle öfkelendirdiği babası tarafından 1767'de orduya sokulduysa da üç yıl sonra bu görevinden ayrıldı. Hovardalığı ve aşırı harcamaları yüzünden babası tarafından sık sık gözetim altına aldırıldı. Gözetim altında tutulduğu Pontarlier'de tanıştığı Monnier markisinin karısıyla 1767'de Hollanda'ya kaçtı. Mayıs 1777'de bu suçundan dolayı tutuklanarak Fransa'ya geri verildi. Fransa'da üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. Hapisten çıktıktan sonra krallık despotizmine ve toplumsal ayrıcalıklara karşı çıkan broşürler kaleme aldı. 1785'te dışişleri görevlisi olduktan bir yıl sonra gizli bir diplomatik görevle Prusya'ya gönderildi. Berlin'de bulunduğu sırada Prusya monarşisi üzerine incelemeler yaptı ve bu konuda iki kitap yazdı.

Mayıs 1789'da toplanacak olan États-Généraux'ya (Kral tarafından düzensiz olarak toplantıya çağrılan meclis) seçilmek için Provence'tan soyluların temsilcisi olarak adaylığını koyduysa da adaylığı reddedildi. Bunun üzerine Aix ve Marsilya kentlerinden halk temsilcisi olarak adaylığını koydu ve her iki kentten de seçimleri kazandı. Gerek États-Généraux'da ve Ulusal Meclis'te yaptığı parlak konuşmalarla, gerek Haziran 1789'da kurduğu *Courrier de Provence* adlı gazeteye yazdığı yazılarla toplumsal ayrıcalıklara son verilmesini din, düşünce ve basın özgürlüklerinin tanınmasını istedi. Ağustos 1789'da kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin kaleme alınmasında görev aldı.

Ulusal Meclis üyeliği sırasında bir yandan ayrıcalıklı kesimlerin karşıdevrimci girişimlerini etkisiz kılmaya çalışırken, diğer yandan da krallık yönetiminin geleceğini korumak için kralın anayasal monarşi yönetimini kabul ettirmeye çalıştı. Başbakan olarak kralla meclis arasında aracılık yapma planları, Ulusal Meclis'in Kasım 1789'da meclis üyelerinin bakan olmasını yasaklayan bir karar almasıyla sonuçsuz kaldı. Sarayla yaptığı gizli görüşmelerin sonucunda Mayıs 1790'da yüklü bir para ve borçlarının ödenmesi karşılığında kralın ajanlığını ve mecliste krallığın ayrıcalıklarının savunuculuğunu yapmayı kabul etti. Başta Marat ve Robespierre olmak üzere kendisinden şüphelenen bazı meclis üyeleri tarafından ihanetle suçlandıysa da, suçu kesinleşmeden öldüğünden kendisi için görkemli bir cenaze töreni yapıldı. Devrime ihanet ettiği ancak Eylül 1792'de, Tuileries Sarayı'nda bulunan bazı gizli belgelerden anlaşıldı.

• YAPITLAR (başlıca): *Sur la monarchie prusienne sous Frédéric le grand*, 1787, ("Büyük Friedrick Döneminde Prusya Monarşisi Üzerine"); *Histoire secrète de la cour de Berlin*, 1789, ("Berlin Sarayı'nın Gizli Tarihi"); *Lettres à Sophie*, (ö.s.), 1792, ("Sophie'ye Mektuplar"); *Mémoires biographiques, littéraires et politiques de Mirabeau*, (ö.s.), M.L.de Montigny (der.), 8 cilt, 1934-1935, ("Mirabeau' nun Biyografik, Edebi ve Siyasi Anıları").

• BAKINIZ: LOUIS XVI, ROBESPIERRE.

MIRANDA, Francisco de (1750-1816)

Venezüellalı asker ve siyaset adamı. Güney Amerika bağımsızlık mücadelelerinin yolunu açmıştır.

28 Mart 1750'de Venezüella'nın Caracas kentinde doğdu, 14 Temmuz 1816'da İspanya'nın Cadiz kentinde öldü. Caracas'da öğrenimini tamamladıktan sonra 1771'de İspanya'ya giderek orduya katıldı. 9 yıl süren İspanyol ordusundaki görevi sırasında Rousseau ve diğer yasaklanmış yazarların yapıtlarını okudu; orduya itaatsizlikle suçlanarak hapsedildi. 1780'de serbest bırakılıp, İngiliz İmparatorluğu'na karşı İspanya safında savaşmak için Küba'ya gönderildi. Burada da askeri yetkililere ters düşerek, yolsuzluk ve askeri sırları İngilizler'e satmakla suçlanınca 1783'te ABD'ye kaçtı.

1783-1785 arasında ABD'yi dolaştı ve tanıştığı Amerikan Bağımsızlık Savaşı önderlerinden etkilenerek, Orta ve Güney Amerika'yı İspanyol egemenliğinden kurtarmak için planlar geliştirdi. Kısa bir süre için gittiği İngiltere'de, bağımsız bir Güney Amerika İmparatorluğu kurmak için başbakan William Pitt'in desteğini almaya çalıştı. İspanya'nın Amerika'daki sömürgeleri üzerinde denetimini yitirmekte olduğu bu dönemde, bu destek talebini İngiltere'nin çıkarları açısından olumlu bulan Pitt'in sağladığı destekle 1785-1789 arasında Rusya'ya kadar uzanan bir Kıta Avrupası gezisine çıktı. Bu gezisi sırasında Güney Amerika'nın bağımsızlık için hazır olduğu yolunda propaganda yaptı ve olumlu ilişkiler kurdu. Tüm Güney Amerika'yı kapsayan ve kuzeyde Mississippi nehrine dek uzanan, İnka krallık soyundan kişilerce yönetilen iki meclisli bağımsız bir Güney Amerika İmparatorluğu kurma düşüncesini geliştirdi.

1792'de Fransa'ya giderek Fransız ordusunda general olarak görev yapmaya başladı. 1793'te Jakobenler (Jacobins) Jirondenler'e (Girondins) üstün geldiğinde hainlikle suçlandı ve aylarca Paris'te hapsedildi. 1797'de İspanya ile ittifaka giren Fransa'dan sürüldü ve İngiltere'ye gitti.

İngiltere'de, Venezüella'da bağımsızlık hareketini başlatma doğrultusunda çalışmalarını sürdüren Miranda, kısa zamanda İngiltere'de yaşayan İspanya aleyhtarı tüm sürgünlerin önderi haline geldi. 1805'te ABD'ye giderek, Amerikan yetkililerin yardımıyla edindiği küçük bir savaş gemisiyle Venezüella'ya

doğru sefere çıktı. Nisan 1806'da Venezüella Körfezi'ndeki Coro kentine vardı ve ülkesinin özgürlüğünü ilan etti. Ancak bu işgal Venezüella halkınca kayıtsızlık ve hatta kuşkuyla karşılandı. Hemen ardından Ağustos 1806'da İngiliz filosunun koruması altında Puerto Cabello yakınlarında yeni bir girişimde bulundu. Bu kez de halktan olumlu bir tepki göremeyince İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı.

1810'da Caracas'daki İspanyol genel valisinin devrilmesiyle yönetimi ele geçiren cunta tarafından İngiltere'ye gönderilen ve burada yeni yönetimin tanınmasını sağlamak için çalışan Simon Bolivar ile tanıştı. Bağımsızlık hareketinin önderliğini üstlenmeye ikna olarak Venezüella'ya geri döndü. 5 Temmuz 1811'de bağımsızlığın ilanından sonra başkomutanlığa getirildi.

İspanya karşı saldırıya geçtiğinde, yenilgiyi kaçınılmaz görerek sömürgeci güçlerle Temmuz 1812'de San Mateo'da uzlaştı. Teslimiyeti nedeniyle diğer devrimci önderlerce hainlikle suçlanan ve kaçma girişimi engellenen Miranda, İspanyollar'a teslim edildi. İspanya'ya getirildikden sonra kapatıldığı Cadiz hapishanesindeki hücresinde öldü.

Miranda'nın İspanyol sömürge sistemine başkaldırısı ve iktisadi düşünceleri Turgot ve A.Smith'in serbest ticaret kuramına dayanırken, siyasi görüşleri Rousseau ve Locke felsefesinin izlerini taşımıştır. Ülke dışında yürüttüğü siyasi faaliyetleri, Güney Amerika'nın iktisadi ve siyasi geleceği üzerine Avrupa hükümetlerinin ilgisini yoğunlaştırmış, yaşamı ve mücadelesi Güney Amerikalı devrimciler için esin kaynağı olmuştur.

• **KAYNAKLAR:** W.S. Robertson, *The Life of Miranda*, 2 cilt, 1929; J.F. Thorning, *Miranda: World Citizen*, 1952.

• **BAKINIZ:** BOLIVAR.

MIRANDOLA, Giovanni
(1463-1494)

İtalyan, filozof. Hümanizm akımının öncülerindendir, Platon ve Aristoteles felsefelerini uzlaştırmaya çalışmıştır.

24 Şubat 1463'te Bolonga'da doğdu, 17 Aralık 1494'te Floransa'da öldü. Concord prensi olarak da tanınmıştır. Annesinin etkisiyle, önce, rahip okuluna gitmiş din hukuku okumuş, sonra bütün çalışmalarını felsefe konuları üzerinde odaklaştırmıştır. Bir süre İtalya ve Fransa'daki bilim akademilerinin çalışmalarını izledi, tanrıbilim ve felsefe arasındaki yöntem ayrılığı üzerinde durdu.

Mirandola'ya göre felsefe ile tanrıbilim arasında büyük bir ayrılık yoktur, bu iki bilimin uzlaştırılamayışı tanrıbilimcilerin ve filozofların sorunlara bakış açısından kaynaklanmaktadır. Aristotelesçi ve Platoncu filozoflar, tanrıbilimciler konuları derinliğine değil de yüzeysel olarak incelemiş, birleştirici olmaktan çok ayırıcı bir tutumu benimsemişlerdir. Gerçekte ele alınan sorunlar ve varılacak çözümler özdeştir. Oysa Hıristiyanlık'la çoktanrıcılık, insanı konu edindiğinden, uzlaştırılabilir. Çünkü Platon'un düşünceleriyle Musa'nın inançları arasında sanıldığı gibi bir uçurum yoktur.

Metafizik sorunlarının açıklanışında Platon ve Plotinos'un görüşlerinden yararlanan Mirandola'ya göre evren yaratılmıştır ve yaratıcısı Tanrı'dır. Bu yaratılış olayında gök tine, yeryüzü gövdeye karşılıktır. Bu nedenle insan bir yanıyla göksel, bir yanıyla yerseldir. Mirandola'nın en önemli etkisi Doğu'nun çoktanrıcı inançlarıyla Hıristiyanlık'ın kimi görüşlerini bağdaştırmaya çalışmasıyla olmuştur. Kilisenin suçlamalarına, düşüncelerini yasaklamasına karşın bu görüşü kimi tanrıbilimcilerce benimsenmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *De hominis dignitate*, (ö.s.), 1496, ("İnsanın Yüceliği Üstüne"); *Ente et uno*, (ö.s.), 1496, ("Varlık ve Bir").

• **BAKINIZ:** PLATON, PLOTINOS.

MIRO, Joan
(1893-1983)

İspanyol, ressam ve heykelci. İmge niteliğinde kullandığı küçük köşeli biçimler ve çizgilerden oluşturduğu gerçeküstücü yapıtlarıyla tanınmıştır.

20 Nisan 1893'te Barcelona'da doğdu, 25 Aralık 1983'te öldü. 1907-1910 arasında Barcelona Güzel Sanatlar Okulu'nda, 1912'den sonra da bir süre Gali Akademisi'nde öğrenim gördü. İlk sergisini 1918'de Barcelona'da açtı. 1919'da Paris'e yerleşti. Picasso ile tanıştı ve öncü sanatçılarla, Paris Dadacıları ile ilişki kurdu. 1920'den sonra kışları Paris'te, yazları Barcelona yakınlarında Mantroig'de bir çiftlikte geçirmeye başladı. 1924'te yayımlanan ilk Gerçeküstücü Bildirge'yi imzaladı, ertesi yıl Diaghilev'in *Romeo ve Juliet* balesinin sahne ve kostüm tasarımlarını yaptı. 1940'ta İspanya'ya döndü. 1941'de yapıtları ilk kez New York'ta sergilendi. Bu yapıtları Archile Gorky gibi çağdaş Amerikalı sanatçıları etkiledi. 1944'te seramik çalışmalarına başladı. 1947'de ABD'ye gitti. Cincinnati'deki Hilton Oteli'nde bir duvar panosu yaptı. Bunu Harvard Üniversitesi'ndeki panosu izledi. 1958'de Paris UNESCO Merkezi için iki büyük seramik pano gerçekleştirdi. 1955-1959 arasında çalışmalarını daha çok seramik, taşbaskı (litograf) ve gravür üstünde yoğunlaştırdı. Bu dönemde hemen hemen hiç resim yapmadı. 1960'ta yeniden resme ağırlık verdi. Avrupa'nın çeşitli kentlerinde toplu sergiler açtı. 1975'te, dostu mimar José Luis Sert'in tasarımıyla Barcelona yakınlarındaki Montjuic'te adına bir müze yapıldı.

Miro, sanat yaşamının başlarında Katalon folklorundan esinlendiği konuları fovist bir teknikle işlemiş, Paris'e ilk gittiği dönemde ise gelişmiş bir ilkellikle, Kübizm etkili resimler yapmıştır. 1924 tarihli *Sürülmüş Toprak*, onun özgün üslubunun ilk örneklerindendir. Bu tür resimler figüratif niteliklerini koru-

makla birlikte, düz bir zemin üstünde düşsel etkiler yaratan köşeli, ince, sivri biçimleri de içerir. Miro, gerek figüratif, gerekse soyut resimlerinde her zaman Gerçeküstücülük ilkelerine bağlı kalmıştır. Amacı bilinçaltındaki yaratıcı güçleri us ve mantığın denetiminden kurtarmaktır. Resimde geleneksel betimleme ve düzenleme biçimlerine tümüyle karşı çıkmış, mantıkdışı fantezilerin anlık anlatımlarını, deneyimlerin gerçekliliği ile birleştirmiştir. Temelde çoğu gerçeküstücünün benimsediği kavram ve teknik sınıflandırmaların dışında kalmayı yeğlemiştir.

1920'lerin sonlarına doğru, P.Klee'nin etkisi altında, Miro'nun biçimlerinde bir arınma izlenir. 1930'lardaysa Faşizm'in İspanya'yı tehdit etmeye başlamasıyla karabasanlı bir döneme girmiş, acayip canavarları betimlediği resimler yapmıştır. Ayrıca sado-mazoist bir yaklaşımla ele aldığı kadın motiflerini de yer yer bu canavarlarla birleştirdiği görülür. Resimlerindeki dehşet öğeleri ve saldırganlık 1930'ların sonlarına doğru giderek azalmaya başlamış, *Güzel Kuşun Bilinmeyeni Bir Çift Âşığa Anlatması*'nda görüldüğü gibi, soyut biçimleri, saç, göz gibi bazı ayrıntılar ekleyerek, insan ve hayvanlara dönüştürmüştür. Bu ufak ve düz renkli biçimler, birbirlerine çizgilerle bağlanarak tuvalin tüm yüzeyini doldurmuştur.

Miro 1940'ların ortalarında ve 1950'lerde daha çok seramikle çalışmış, 1960'lardaysa yeniden resme ağırlık vererek figür çağrışımları olmayan soyut resimler gerçekleştirmiştir. Tek renkli zemin üstüne yalnızca bir iki işaretle yetindiği bu resimlerde, 1940'larda ABD'de gelişen Soyut Dışavurumculuk'un (Abstre Ekspresyonizm) etkileri sezilir. Miro, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerde resimlerinde yeniden soyut biçimlere, oklara, çizgilere ve benzeri imgelere yer vermeye başlamıştır.

1930'larda yaptığı heykellerin bir bölümü tahta, şapka, pabuç ve benzeri "hazır-nesneler"den *(ready-mades)* oluşmuş "nesne" niteliğinde yapıtlardır. Bir bölümü ise J. Arp'ın yapıtlarını anımsatan, tahtadan strüktürlerdir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Çiftlik*, 1921-1922; *Karpit Lambası*, 1922-1923; *Sürülmüş Toprak*, 1923-1924; *Analık*, 1924; *Dünyanın Doğuşu*, 1925, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Eski Ayakkabılı Natürmort*, 1937, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Kadın Şair*, 1940-1941; *Güzel Kuşun Bilinmeyeni Bir Çift Âşığa Anlatması*, 1941, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Kederli Yolcu*, 1955; *Sarı-Portakal Rengi (Duvar Boyası I)*, 1962.

- **KAYNAKLAR:** J. Dupin, *Joan Miro, Life and Work*, 1962; A. Jouffroy ve J. Teixidor, *Miro, Sculptures*, 1974; R. Penrose, *Miro*, 1970.

- **BAKINIZ:** BRETON.

MISCH, Georg
(1878-1965)

Alman, filozof. Dilthey düşüncelerinden kaynaklanan yaşam sorunlarını konu edinen bir görüşü geliştirmeye çalışmıştır.

5 Nisan 1878'de Berlin'de doğdu, 10 Haziran 1965'te Göttingen'de öldü. Berlin ve Göttingen üniversitelerinde felsefe öğrenimi gördü. 1919'dan sonra Göttingen Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görevini sürdürdü. 1939-1946 arasında İngiltere'de, değişik üniversitelerde, felsefe okuttu.

Misch'in felsefeyle ilgili düşünceleri Dilthey'in öğretisinden kaynaklanır. Yaşamı boyunca sürdürdüğü çalışmalarıyla bu öğretinin başlıca savunucusu ve yayıcısı olmuştur. Üzerinde durduğu konular yaşam felsefesi, tinsel bilimlerin içerik ve gelişimi, felsefeyle insan yaşamı arasında bağlantı, görüngübilim ve düşünce kuramlarıdır. Ona göre insanın anlaşılması Dilthey'in tinsel bilimlerde geliştirdiği yöntemin uygulanmasına bağlıdır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Die Idee der Lebensphilosophie in der Theorie der Geisteswissenschaften*, 1924, ("Tinsel Bilimler Kuramında Yaşam Felsefesi Düşüncesi"); *Der Weg in die Philosophie*, 1926, ("Felsefeye Giden Yol"); *Lebensphilosophie und Phänomenologie*, 1930, ("Yaşam Felsefesi ve Görüngübilim"); *Vom Lebens- und Gedankenkreis Wilhelm Dilthey*, 1947, ("Wilhelm Dilthey'in Yaşam ve Düşünce Çevresi").

- **BAKINIZ:** DILTHEY.

MISES, Ludwig von
(1881-1973)

Avusturyalı iktisatçı. Sosyalist ekonominin kuramsal ve pratik olarak geçerliliğinin olmadığını savunmuştur.

29 Eylül 1881'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içindeki Lemberg kentinde (bugün SSCB'de Lvov) doğdu, 10 Ekim 1973'te New York'ta öldü. 1900'de Viyana Üniversitesi'ne girdi ve Avusturya Okulu'nun önemli temsilcilerinden Böhm-Bawerk'in yanında iktisat öğrenimi gördü. 1906'da doktora derecesi aldı. 1913-1934 arasında Viyana Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Bir dönem Avusturya Ticaret Odası danışmanlığında bulunan Mises, 1926'da Avusturya Konjonktür Devreleri Araştırma Enstitüsü'nü kurdu ve yönetti. 1934'te uluslararası ilişkiler profesörü olarak, Cenevre'de Uluslararası Çalışmalar Yükseklisans Enstitüsü'ne girdi. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine ABD'ye gitti ve 1945-1969 arasında New York Üniversitesi'ne bağlı İş İdaresi Yükseklisans Okulu'nda öğretim üyeliği yaptı.

Mises, Avusturya İktisat Okulu'nun 20. yy'daki sayılı temsilcileri arasında sayılmaktadır. 1912'de

yayımladığı *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*'de ("Para ve Dolaşım Aracı Kuramı") marjinal fayda kuramında eksik olan para çözümlemesini yapmıştır. Paranın kullanılmadığı bir takas ekonomisini model olarak ele almış ve paranın değerinin marjinal fayda tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür. Mises, *Kritik des Interventionismus*'da ("Müdaheleciliğin Eleştirisi") hiçbir müdahale biçiminin ekonomiye yarar sağlamayacağını, para politikaları ile müdahalenin enflasyona ve konjonktür devrelerine yol açtığını savunmaktadır. 1929 Dünya Bunalımı'nın ertesinde yayımladığı *Die Ursachen der Wirtschaftskrise*'de ("İktisadi Bunalımın Nedenleri") katı *laissez-faire* (bırakın yapsınlar) politikalarından yana olmuş, piyasa güçlerinin kendiliğinden kısa sürede dengeye geleceğini ileri sürmüştür.

Mises, iktisadi istikrarsızlığın nedenini, hükümetin kredi hacmini aşırı genişleterek ekonomiye devresel müdahalesinde görmektedir. Girişimcilerin ucuz para talebi nedeniyle, hükümetin ve bankaların kredi hacmini genişleterek, faiz oranlarını düşürmesi, sermaye malları üretiminde fazla üretime neden olmakta, böylece üretimin sermaye malları ve tüketim malları arasındaki dağılımı ve ekonomideki fiyat yapısı bozulmaktadır. Mises fiyat sisteminden çıkarak konjonktür devreleri çözümlemesi yapmakta, devrenin yükselişini banka kredisinin genişlemesine, düşüşünü bu kredi genişlemesinin kaçınılmaz olarak durmasına bağlamaktadır. Eğer ekonomiye müdahale edilmezse konjonktür devrelerinin ortaya çıkmayacağını savunan Mises'e göre, yaşayabilecek tek iktisadi sistem *laissez-faire* liberalizmidir ve ne müdahaleciliğin ne de sosyalizmin kuramsal ve pratik geçerliliği vardır.

Mises, 1920'de yayımlanan, sosyalizmde iktisadi hesaplama üzerine bir makalesinde ve sosyalizmi genel olarak eleştirdiği *Die Gemeinwirtschaft*'ta ("Toplumsal Ekonomi"), sosyalist bir ekonomide rasyonel iktisadi hesaplama yapılmasının kuramsal olarak olanaksız olduğunu ileri sürerek, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, bu konuyla ilgili tartışmaya öncülük etmiştir. Mises, Böhm-Bawerk ve Avusturya Okulu'nun Marxizm'i mantığa ve bilime aykırı bulan görüşüne katılmış, sosyalizmin kuramsal düzeyde bile etkin bir sistem olmadığını savunmuştur. Mises'e göre, akılcı iktisadi hesaplama için üretim girdilerinin fiyatlarının bilinmesi gerekmektedir, oysa sosyalizmde üretim araçları toplumsallaştırıldığı için, bu fiyatların oluşabileceği bir piyasa yoktur. Dolayısıyla, sosyalist bir sistemde üretim girdileri dağılımı etkin olamaz, tüketici talebi bilinemez, iktisadi etkinlikler bir karmaşa içine düşer. Daha sonra Hayek tarafından geliştirilen bu görüş, F.M. Taylor, O. Lange, A.P. Lerner gibi iktisatçılarca eleştirilmiş ve sosyalizmde etkin kaynak dağılımının gerçekleştirilebileceği savunulmuştur. Lange, tüketicilere taleplerini belirleme hakkı verilerek, sınama-yanılma yoluyla arz-talep dengesinin sağlandığı, piyasa sosyalizmi adı verilen bir model oluşturmuş ve Mises-Hayek tezinin geçersiz olduğunu ileri sürmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*, 1912, ("Para ve Dolaşım Aracı Kuramı"); *Die Gemeinwirtschaft*, 1922, ("Toplumsal Ekonomi"); *Kritik des Interventionismus*, 1929, ("Müdaheleciliğin Eleştirisi"); *Die Ursachen der Wirtschaftskrise*, 1931, ("İktisadi Bunalımın Nedenleri"); *Human Action*, 1949, ("İnsan Eylemi"); *Theory and History*, 1957, ("Kuram ve Tarih").

• **BAKINIZ:** HAYEK, O. LANGE, LERNER.

MISES, Richard Edler von (1883-1953)

Avusturyalı matematik bilgini. Olasılık kuramına katkılarıyla tanınır. Üniversite Reformu sonrasında Türkiye'ye gelen ilk önemli matematikçidir.

19 Nisan 1883'te Avusturya'da, Lemberg (bugün SSCB'de Lvov) kentinde doğdu, 14 Temmuz 1953'te ABD'nin Massachusetts Eyaleti'ndeki Boston kentinde öldü. 1907'de Viyana Üniversitesi'nden aldığı doktora derecesiyle tamamladığı öğreniminin ardından uzun süre Avusturya ve Almanya'da çalışmalar yaptı. 1913'te uçak tasarımı konusunda kuramsal araştırmalara girişti. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte de Avusturya'daki uçak yapım çalışmalarına katıldı. Savaştan sonra uzun süre Almanya'da çalışan von Mises, Naziler'in yönetimi ele geçirmesi üzerine 1933'te bu ülkeden ayrıldı ve Türkiye'ye geldi. Bu dönemde bir yandan İstanbul Üniversitesi'nde uygulamalı matematik ve mekanik dersleri verirken, bir yandan da aynı üniversiteye bağlı Matematik Enstitüsü'nün başkanlığını yapıyordu. 1939'da ABD'ye giden ve Harvard Üniversitesi'nde aerodinamik ve uygulamalı matematik profesörü olarak görev alan von Mises, yaşamının kalan bölümünü bu ülkede geçirdi.

Uygulamalı matematiğin çeşitli alanlarına yayılmış yüz elliyi aşkın çalışma yayımlayan von Mises, en önemli katkılarını olasılık konusunda gerçekleştirdi. Ana hatlarını Laplace'ın çizdiği klasik olasılık kavramlarının yerine konulmasına çalışılan ancak, örnek uzayın öğe sayısının sonlu oluşunun doğurduğu sakıncaların giderilememesi yüzünden olgunlaştırılamayan sıklık kuramına eğilen von Mises, Venn limiti ve raslamsal süreç kavramlarını birleştirerek, çağdaş istatistikçilerin hemen hemen hepsini etkileyen bir limit-sıklık kuramı geliştirdi. Ancak başka matematikçilerin de katkılarıyla daha da olgunlaştırılmasına karşın, kimi kuramcılar tarafından kabul edilmeyen bu kuram, 1933'te Kolmogorov'un olasılık hesabına genel ölçü kavramına dayanan aksiyomatik bir yapı kazandırmasının ardından tümden terkedildi.

• **BAKINIZ:** KOLMOGOROV.

MISRÎ, Aziz Ali
(1879/80-1965)

Mısırlı asker ve siyaset adamı. Arap milliyetçiliği hareketinin ilk önderlerindendir.

Aziz Ali el-Mısrî, Kahire'de doğdu, aynı kentte öldü. Çerkez asıllıydı. Gençliği ulusal uyanmanın yükseldiği bir ortamda geçti. İstanbul'a gidip Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 1904'te Makedonya'daki III. Ordu'ya atandı. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılarak önemli yararlıklar gösterdi. 31 Mart olayı sırasında komutasındaki birlikle Tophane Kışlası'nı ayaklanmacılardan temizledi. Trablusgarb Savaşı sırasındaki kahramanlıklarıyla Araplar arasında büyük bir ün kazandı.

İttihat ve Terakki'nin ulusal azınlıklara karşı Türkleştirme siyasetini savunan kanadına karşı çıkarak özerklikten yana olan el-Müntediü'l-Edebi cemiyetiyle ilişki kurdu. 1909'da Salim el-Cezayiri'nin Arap subay ve öğrencileri bir araya getirmek için kurduğu el-Kahtaniye cemiyetine girdi. 1912'de ulusal azınlıklara özerklik verilmesi çerçevesinde Osmanlı birliğini savunan askeri tipte bir yeraltı örgütü olan el-Ahd'ı kurdu. Çalışmalarının açığa çıkması üzerine 9 Şubat 1914'te binbaşı rütbesinde iken tutuklandı. Kendisiyle öteden beri anlaşamayan Enver Paşa'nın etkisiyle ve Araplar arasındaki saygınlığını kırmak amacıyla Trablusgarb Şavaşı sırasında ordu hazinesini soymakla suçlanarak idama mahkûm edildi. İngiliz büyükelçisi Sir Louis Malet'in olayı Babıali nezdinde protesto etmesi ve Arap çevrelerinin büyük bir tepki göstermesi üzerine bağışlanarak Mısır'a gitmesine izin verildi. 1916 Arap ayaklanması sırasında Mekke Şerifi Hüseyin'in aşiretlerden oluşan kuvvetlerinin kurmay başkanlığını yaptı. Ancak Osmanlılar'dan ayrılma hedefine karşı çıktığı için bu görevden alınınca Kahire'ye döndü. Alman yanlısı tutumundan hoşnut olmayan İngilizler tarafından İspanya'ya sürgün edildi ve iki yıl orada yaşadı. Uzun yıllar gözden uzak kaldıktan sonra Mısır'da İngiliz düşmanlığının arttığı ve Nazi Almanyası'na yakınlığın geliştiği 1940 yılında genelkurmay başkanlığına atandı. Ancak kısa bir süre sonra İngiliz baskısıyla bu görevden uzaklaştırıldı ve polis gözetimi altına alındı. 1941'de kaçma girişimi üzerine devlet güvenliği aleyhine çalışmakla suçlanıp tutuklandı. 1944'te serbest bırakıldıktan sonra Özgür Subaylar hareketi ile gizli ilişkiler kurdu. Askeri darbe hazırlıklarına yardımcı oldu. Nasır tarafından darbenin başına geçirilmek istendiyse de bozulan sağlık durumu nedeniyle bunu üstlenmedi. 1952'deki devrimin ardından 1954'te SSCB'ye büyükelçi olarak gönderildi. Kısa bir süre sonra yaşlılığı nedeniyle emekliye ayrıldı.

MISTIK
(1930)

Türk, karikatürcü ve çizgi romancı. "Taş Devri" karikatürleriyle tanınmıştır.

28 Mart 1930'da İstanbul'da doğdu. Asıl adı Mustafa Eremektar'dır. Yoksul bir ailenin çocuğu idi. İlkokulun son sınıfından ayrılıp bulaşıkçılık yapmaya başladı. Daha sonra ortaokula başladıysa da babasının ölümü üzerine okulu son sınıfta terketti. İlk çizgileri ilgi görmesine karşın yayımlanmadı. 1947'de Cemal Nadir'in ölümü üzerine, fotoğraftan onun bir portresini çizdi ve *Doğan Kardeş* çocuk dergisine götürdü. Portre birinci sayfada çıktı. Karikatürleri yayımlanmaya başladıysa da, çizdikleriyle geçinemediği için ütücülük yaptı. Bir süre sonra Nebioğlu Yayınevi'ne girdi. Burada tanıştığı yazar Adnan Tahir'in önerisiyle *Akşam* gazetesinde, daha sonra da *Hafta*, *Akbaba*, *41 Buçuk*, *Tef* gibi dergilerde çizmeye başladı. 1950'de Mengü Ertel ve Berç Çalıkman ile birlikte San Organizasyon reklam ajansının kuruluşuna katıldı. 1957'de *Vatan* gazetesinde günlük karikatürleri ve *Doğan Kardeş*'te başlattığı *Taş Devri* adlı çizgi romanı yayımlanmaya başladı. 1961'e değin bu gazetede çalıştı. Meslektaşlarıyla birlikte çizgi film yapmak için Kare Reklam'ı kurdu. Bir süre sonra İstanbul Reklam'a, daha sonra da Radar Reklam'a geçti. 1966'da Mıstık Prodüksiyon'u kurdu, ancak sürdüremedi. 1973'te Bulgaristan'da, Gabrova'da yapılan uluslararası karikatür yarışmasında özel ödül kazandı. 1977'de *Milliyet Çocuk* dergisine *Uzay Çocukları* adlı çizgi romanı çizmeye başladı. *Bizim Ali* adlı bir başka çizgi romanı da aynı dergide yayımlandı. 1982'den beri *Güneş* gazetesinin kadrolu karikatürcüsüdür.

Mıstık gülmecesini *Taş Devri* ya da *Uzay Çağı* çizgi romanlarında yaptığı gibi zaman içinde geri ya da ileri kaydırmalarla vurguladığı günümüz yaşamındaki küçük çelişkilerden türetir. Bunu da oldukça

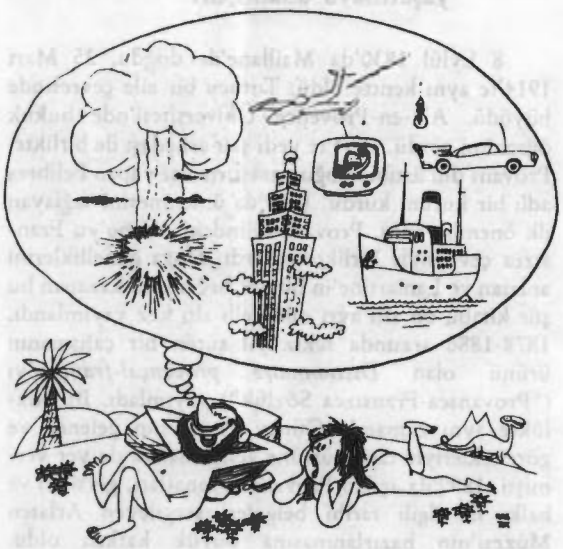

yalın, sevimliliğini ve çocuksuluğunu yitirmemiş çizgisiyle iletir. Böylece büyüklere olduğu kadar küçüklere de seslenebilen bir karikatür dünyası oluşturmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Uzay Çocukları Dizisi: Taş Devri*, 1981; *Çocuk Yılı*, 1981; *Ağaçların Öcü*, 1981; *Kayıp Gezegen*, 1981; *Çılgın Bilgin*, 1981.

MISTINGUETT
(1873-1956)

Fransız, oyuncu ve dansçı. Revü ve müzikallerde yarattığı tipler, söylediği şarkılar ve abartılı giysileriyle tanınmıştır.

Val-d'Oise yönetim bölgesindeki Eughien-les-Bains'de doğdu, 1956'da öldü. Asıl adı Jeanne-Marie Bourgeois'dir. 1895'te müzikallerde çalışmaya ve komedilerde karakter rollerine çıkmaya başladı. Bunlarda gösterdiği başarı ile dikkati çekerek önce Moulin Rouge, sonra da Folies-Bergère tiyatrolarında başartistliğe yükseldi. Folies-Bergère'de Maurice Chevalier ile birlikte yaptığı dans gösterileri büyük ilgi çekti. Daha sonraları dansıyla olduğu kadar şarkılarıyla da ün yaptı. Çoğunlukla aşağı tabakadan Parisli kadınları canlandırdığı gösterilerinde, şarkılarının içeriği, söyleyiş biçimi ve danslarının yanı sıra, güzelliği ve şaşırtıcı giysileriyle de beğeni kazandı, uzun yıllar revülerin kraliçesi olarak ününü sürdürdü. Sahneden ayrıldıktan sonra yazdığı anıları 1938'de İngilizce olarak yayımlandı.

MISTRAL, Frédéric
(1830-1914)

Fransız, şair. Kendini Provans dilini yaşatmaya adamıştır.

8 Eylül 1830'da Maillane'de doğdu, 25 Mart 1914'te aynı kentte öldü. Tutucu bir aile çevresinde büyüdü. Aix-en-Provence Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1854'te yedi şair arkadaşı ile birlikte, Provans dili üstüne yoğun araştırmalar yapan Felibres adlı bir kurum kurdu. 1859'da ünlenmesini sağlayan ilk önemli yapıtı, Provans dilindeki *Mirèio*'yu Fransızca çevirisiyle birlikte çıkardı. Doğa güzelliklerini anlatan ve Lamartine'in büyük beğenisini kazanan bu şiir kitabı, on altı ayrı dilde elli altı kez yayımlandı. 1878-1886 arasında sekiz yıl süren bir çalışmanın ürünü olan *Dictionnaire provençal-français*'yi ("Provansca-Fransızca Sözlük") yayımladı. Bu sözlükte aynı zamanda Güney Fransa'nın gelenek ve görenekleriyle tarihi üstüne açıklamalara da yer vermişti. 1899'da açılan Provans el sanatları, giysileri ve halkı ile ilgili tarihi belgeleri sergileyen Arlaten Müzesi'nin hazırlanmasına büyük katkısı oldu. 1904'te İspanyol oyun yazarı J. Echegaray'la Nobel Edebiyat Ödülü'nü paylaştı.

Mistral gençliğinde J.J. Rousseau'yu okumuş, doğaya ilişkin çeşitli düşünceleri irdelemişti. Yapıtlarında da hep doğaya ağırlık verdi. Yaşamını Provans dilini şiir aracılığıyla geliştirmeye, yeniden canlandırmaya adadı. Bu amaçla Provans Enstitüsü adlı kurumda da pek çok dersler vermiş, *İncil*'deki ilahileri Provans diline çevirmiştir. Yapıtları genellikle Fransızca adları ile tanınmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Mirèio*, 1859; *Calendal*, 1867; *Lis Isclo d'or*, 1875, ("Altın Adalar"); *Nerto*, 1884; *Le Rhone*, 1897; *Dictionnaire provençal-français*, 1886, ("Provansca-Fransızca Sözlük"); *Memories*, 1906, ("Anılar").

• KAYNAKLAR: V. Pouchel, *Mistral*, 1935; E. Ripert, *Frédéric Mistral et son message spirituel*, 1946; P. Souchon, *Mistral poet de France*, 1945.

MISTRAL, Gabriela
(1889-1957)

Şilili şair ve eğitmen. Nobel Ödülü'nü kazanan ilk Latin Amerikalı kadın edebiyatçıdır.

6 Nisan 1889'da Vicuna'da doğdu, 10 Ocak 1957'de New York'ta, Hempstead'de öldü. Asıl adı Lucia Godoy Alcayaga'dır. Gençliğinde Şili'nin çeşitli kırsal yörelerinde öğretmenlik yaptı. Bu arada taşra gazetelerinde şiir ve yazıları çıktı. 1914'te "Sonetas de la muerte" ("Ölüm Soneleri") şiiri ile Juegos Floral Ödülü'nü kazandı. 1922'de, Meksika eğitim bakanı yazar Jose Vasconcelos'un (1882-1959) çağrılısı olarak Meksika'ya gitti. Orada kırsal bölgelerde yapılacak eğitim reformu konusunda danışman olarak çalıştı. Aynı yıl New York'ta ilk şiir kitabı *Desolación* ("Yıkım") yayımlandı. 1925'ten sonra Şili Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başladı. Avrupa ve Amerika'nın çeşitli kentlerinde konsolos olarak bulundu. Birleşmiş Milletler'de Şili'yi temsil etti. Birçok dergide yazıları çıktı. 1945'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Son yıllarını ruhsal rahatsızlıklar içinde geçirdi.

Mistral ödül kazanan ünlü şiiri "Sonates de la muerte"yi nişanlısının kendini öldürmesinden sonra yazmıştır. Bu trajik aşkın yarattığı hüzünlü havanın tüm şiirlerinde yer aldığı izlenir. Mistral'ın dine bağlılığı, annelik özlemi, sevecenliği, doğa sevgisi ve toplumdaki adaletsizliklere karşı öfkesi şiirlerine de yansımıştır. Yapıtlarında insanların yaşam karşısında duydukları bezgin tavırları ele almış ve bu karamsarlıkları evrensel bir sevgiye dönüştürmeye çaba göstermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Desolación*, 1922, ("Yıkım"); *Ternura*, 1924, ("Şefkat"); *Tala*, 1938, ("Düşüş"); *Lagar*, 1954, ("Üzüm Cenderesi").

• KAYNAKLAR: A. Iglesias, *Gabriela Mistral yel Modermismo en Chile*, 1950.

MITCHELL, Wesley Clair
(1874-1948)

ABD'li iktisatçı. İstatistik ve ölçüm tekniklerini kullanarak konjonktür devreleri çözümlemesi yapmıştır.

5 Ağustos 1874'te Illinois Eyaleti'nin Rushville kentinde doğdu, 29 Ekim 1948'de New York'ta öldü. Chicago Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve 1899'da doktora derecesi aldı. 1902-1912 arasında California Üniversitesi'nde, 1913-1919 ve 1922-1944 arasında Columbia Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1902'de, esas olarak istatistiksel çalışmalar yapan Ulusal İktisadi Araştırmalar Bürosu'nun kuruluş çalışmalarına katıldı ve 1945'e değin bu kuruluşun araştırma bölümünü yönetti. I. Dünya Savaşı sırasında Savaş Sanayileri Kurulu'nda fiyat denetimi ile ilgili bölümün başkanlığını, 1927-1930 arasında Toplumsal Bilimler Araştırma Kurulu'nun başkanlığını yaptı.

Amerikan Kurumsalcı Okulu'nun önemli temsilcilerinden olan Mitchell, konjonktür devrelerinin (business cycles) istatistiksel çözümlemesini yaparak, kapitalist ekonomideki nicel değişmeleri açıklamaya çalışmıştır. Devresel ve uzun dönemli iktisadi dalgalanmaların nedenleri olabilecek, fiyatlar, üretim, kredi hacmi gibi bir dizi iktisadi değişkeni, istatistiksel veriler ve ölçme teknikleriyle sınamış, her konjonktür devresinin diğerinden farklı nedenleri olduğu sonucuna varmıştır. Ancak her dalganın gelişme evresinde talep artışı, fiyatları ve satışı maliyetlerden daha fazla artırarak kârlılığı yükseltmektedir. Kârlılığı artıran neden, yeni bir ürün, yeni dış pazarlar, ya da teknik buluş olabilir ve gelişme evresini başlatabilir. Bunalım ise, önemli bir şirketin iflası, tarımsal üretimin düşmesi, ya da önemli bir siyasal olay nedeniyle gündeme gelebilir.

Mitchell, Neo-Klasik iktisadın soyutlama düzeyine ve matematiksel çözümleme yöntemine karşı çıkan, tümevarım yöntemine dayalı nicel iktisat yaklaşımının önemli temsilcileri arasında sayılmaktadır. Öte yandan Mitchell'in konjonktür devreleri üzerine çalışmaları, iktisadi sistemde dengeye yol açan ve bu dengeyi sürekli kılan otomatik güçlerin var olmadığı görüşünün yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur. Genel olarak kurumların çözümlemesinden çıkarak, Neo-Klasik iktisadi kuramın gerçekleri açıklayamadığı noktasında birleşen, ama yeni bir kuramsal çerçeve önermeyen Amerikan Kurumsalcı Okulu'nun bir üyesi olarak, Mitchell de, piyasaya müdahale edilmezse sistemin işlemeyeceğine inanmaktadır. Mitchell'e göre her konjonktür devresi kendine özgü bir süreçtir ve bunun nedeni, kurumların iktisadi gelişmelere tepkilerinin öngörülememesidir. Devreler genişleme anında başlayan bir dizi yükselişi ve daralma anında başlayan bir dizi düşüşü içermektedir. A.F. Burns ile yazdığı *Measuring Business Cycles*'da ("Konjonktür Devrelerinin Ölçülmesi") belirli bir zamanda, iktisadi etkinlik biçimlerinin sayısı ya da ele alınması gereken değişkenlerin sayısı kadar devre olduğunu varsaymış ve bu devrelerin, "başvuru devresi" (referance cycle) adını verdiği, yapay olarak oluşturulan bir karşılaştırma birimi ile ilişkilerini ölçmeye çalışmıştır. Her devrenin biçimini tanımlamış, yükseliş ve düşüş evrelerini çözümlemiş, hızını ve süresini ölçmüştür. Mitchell'in istatistiksel verilerin ve ölçme tekniklerinin yaygın olarak kullanılmasına ilişkin yöntemi, ABD'de ve Avrupa'da birçok izleyici bularak geliştirilmiş, büyüme ve ekonometrik tahmin modellerinde kullanılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Business Cycles*, 1913, ("Konjonktür Devreleri"); *Business Cycles: The Problems and Its Setting*, 1927, ("Konjonktür Devreleri: Sorunlar ve Çözümleri"); *Measuring Business Cycles* (A.F. Burns ile), 1946, ("Konjonktür Devrelerinin Ölçülmesi"); *What Happens During Business Cycles*, (ö.s.), 1951, ("Konjonktür Devrelerinde Olanlar").

- **BAKINIZ:** C.G. CLARK, J.M. CLARK, COMMONS, VEBLEN.

MITRE, Bartolomé
(1821-1906)

Arjantinli asker ve devlet adamı. 1862-1868 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

26 Haziran 1821'de Buenos Aires'de doğdu, 18 Ocak 1906'da aynı kentte öldü. Subay bir babanın oğlu olan Mitre, Uruguay'daki askeri bir akademide öğrenim gördü.

O dönemde bağımsızlığını yeni kazanmış olan Arjantin'de kurulan cumhuriyetin bir federasyon mu, yoksa birleşik merkezi bir devlet mi olacağı tartışma konusuydu. Başkent Buenos Aires'teki yönetim, kendilerinin ağırlıkta olacağı birleşik, merkezi bir devlet isterken; caudillo olarak adlandırılan yerel önderler tarafından kontrol edilen çevre iller, kendi özerkliklerini güvence altına alacak bir federasyondan yanaydılar. Federal önderlerden biri olan Manuel de Rosas 1829'da yönetimi ele geçirerek Buenos Aires'in üstünlüğüne dayanan bir konfederasyon kurmuştu.

Rosas'ın otoriter yönetimi altında büyük çoğunluğu yönetime muhalif olan gençlerle birlikte, Mitre de 1837'de sürgüne gönderildi. Sürgündeyken Bolivya, Şili ve Uruguay'a giden Mitre *El Mercurio* gazetesini çıkardı. Gazetede şiirler, edebiyat eleştirileri, hikâyeler, tiyatro oyunları ve Rosas yönetimi aleyhinde yazılar yayımladı.

Şubat 1852'de Rosas yönetimine muhalefet eden general Justo Jose de Urquiza'nın Brezilya ve Uruguay'la ittifak yaparak, Rosas'ın ordusunu Casero Savaşı'nda yenmesiyle birlikte, Mitre de Uruguay güçlerinin komutanı olarak Buenos Aires'e döndü. General Urquiza, 1852'de bütün ülkeyi kapsayan bir anlaşma çağrısında bulundu. Buenos Aires'in katılmamasına karşın anayasa yürürlüğe kondu ve Urquiza Arjantin Konfederasyonu'nun ilk devlet başkanı seçildi.

Federal anayasaya karşı çıkarak ayrı bir yönetim oluşturan Buenos Aires Eyaleti'ni destekleyen Mitre, kısa zamanda eyaletin siyasal önderi oldu. 1850'de konfederasyon güçleriyle Buenos Aires arasında çıkan savaşta eyalet güçlerine komuta etti. Savaşın kaybedilmesi üzerine Buenos Aires Eyaleti, konfede-

rasyona katılmayı kabul etmek zorunda kaldı. Ancak sorunların çözülememesi 1861'de yeni bir savaşa yol açtı. Bu kez, Mitre komutasındaki eyalet güçleri, konfederasyon askerlerini yenilgiye uğratarak, ülkeyi yeniden tek bir ulusal hükümet önderliğinde birleştirdiler. Buenos Aires hükümet merkezi oldu ve Mitre Buenos Aires valiliğine getirildi. 1862'de yapılan seçimleri kazanarak devlet başkanı oldu.

Devlet başkanlığı döneminde etkili bir yönetim kurarak yerel önderleri etkisiz duruma getirdi. Merkezi bir ulusal hükümet kurmak amacıyla yönetsel reformlar yaptı. Eğitim, posta ve telgraf hizmetlerini geliştirdi. 1865'te Paraguay ile çıkan savaşta Arjantin, Uruguay ve Brezilya arasındaki üçlü ittifakın güçlerine komuta etti. Savaşa karşın 1860-1870 arası yabancı sermayenin ülkeye aktığı, hayvancılığın ve tarımın geliştiği yıllar oldu. 1868'de başkanlık süresinin sona ermesinden sonra Senato'ya seçilen Mitre, adaylığını koyduğu 1874 seçimlerini kazanamadı. 1891'de yeniden aday olduysa da muhafazakâr aday lehine seçimlerden çekildi.

Yaşamı boyunca Arjantin'de birliğin simgesi olan Mitre'nin Arjantin'in kültürel yaşamına da büyük katkıları oldu. 1870'te *La Nacion* (Ulus) gazetesini ve Arjantin Tarih Akademisi'ni kurdu. Pek çok tarih çalışması bulunan Mitre'nin bağımsızlık kahramanları Manuel Belgrano ve Jose de San Martin'in biyografileri, hâlâ başvurulan kaynaklar arasındadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Historia de Belgrano*, 1858-1859, ("Belgrano Tarihi"); *Historia de San Martin*, 1887-1888, ("San Martin Tarihi").

• **KAYNAKLAR:** W.H. Jeffrey, *Mitre and Argentina*, 1952; M.C. Hole, *Bartolomé Mitre: A Poet in Action*, 1947.

• **BAKINIZ:** ROSAS, URQUİZA.

MITSCHERLICH, Eilhard (1794-1863)

Alman, kimyacı. Benzer bileşimdeki kimyasal maddelerin benzer kristaller oluşturacağını öngören "eşbiçimlilik yasası"nı bulmuştur.

7 (ya da 17) Ocak 1794'te Oldenburg'daki Neuende'de (bugün FAC'de) doğdu, 28 Şubat (ya da Ağustos) 1863'te Berlin'de öldü. 1811'den başlayarak Heidelberg ve Paris üniversitelerinde doğu dilleri, özellikle Farsça öğrenip diplomatik görevle İran'a gitmeyi tasarlarken, siyasal koşulların değişmesi üzerine 1817'de Göttingen Üniversitesi'ne girerek tıp ve fen bilimleri öğrenimine başladı. 1818'de Berlin'de, botanikçi Heinrich F. Link'in laboratuvarında çalışırken, giderek ilgisini kimya, mineraloji ve kristalbilim üzerinde yoğunlaştıran Mitscherlich, o dönemde, benzer yapıdaki bazı bileşiklerin kristal yapılarının da eşbiçimli (izomorf) olduğunu gözlemledi. O sıralar Berlin'de bulunan Berzelius'un ilgisini çeken bu araştırmalarını sürdürmek üzere İsveç'e davet edilerek, 1820'den 1822'ye değin iki yıl Berzelius'un laboratuvarında çalıştı. 1822'de öğretim görevlisi olarak atandığı Berlin Üniversitesi'nde üç yıl sonra kimya profesörlüğüne getirildi ve bu görevi ölünceye değin sürdürdü. Berlin Bilimler Akademisi'nin üyesi olan Mitscherlich, 1828'de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilmiş, bir yıl sonra da bu derneğin Royal madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Mitscherlich, Link'in laboratuvarında çalışırken, potasyum sülfat ve potasyum arsenat kristallerinin benzer yapıda olduğunu gözlemleyerek bu konuyu araştırmaya başlamıştı. 1819'da, benzer bileşimdeki maddelerin benzer ya da aynı türden kristaller oluşturduğunu ileri süren eşbiçimlilik (izomorfizm) kuramını geliştirdi. Bu çalışmalarını Berzelius'un laboratuvarında, daha sonra da Berlin'de sürdüren Mitscherlich, 1822'de, kristallerdeki eşbiçimliliğin benzer kimyasal bileşim anlamına geldiğini öngören "eşbiçimlilik yasası"nı önerdi. Mitscherlich'in bu konudaki çalışmaları, Berzelius'un çabalarıyla atom ağırlıklarının saptanmasında kullanıldı. O güne değin kimi elementlerin belirli bileşiklerdeki miktarı göreli olarak biliniyor, bu bileşiklerin kesin kimyasal yapıları kimyasal analiz yöntemleriyle belirlenemediğinden, elementlerin atom ağırlıklarına ilişkin mutlak değerler duyarlı olarak saptanamıyordu. Berzelius, Mitscherlich'in kristalografi yöntemlerinden ve eşbiçimliliğe ilişkin bulgularından yararlanarak, bir bileşimdeki belirli bir elementin atom ağırlığının, benzer bir kristal oluşturan ve bileşimi bilinen bir başka madde aracılığıyla bulunabileceğini öne sürdü. Böylece, Mitscherlich'in çalışmaları, atom ağırlıklarının saptanmasında kimyasal yöntemlerle elde edilen sonuçların denetlenmesine olanak tanımış oldu. Eşbiçimliliğe ilişkin çalışmalarını uzun yıllar sürdüren Mitscherlich, eşbiçimlilik yasasının sanıldığı kadar genel olmadığını, ancak belirli elementlerin bileşiklerinin benzer kristaller oluşturduğunu belirledi ve aynı bileşikte iki ayrı tür kristal oluşumuna rastlanabileceğini öngören "ikibiçimlilik" (dimorfizm) olgusunu ortaya koydu.

Eşbiçimliliğe ilişkin araştırmalarıyla hem jeoloji ve mineralojiye, hem de fiziksel kimyaya önemli katkıda bulunan Mitscherlich, yaşamı boyunca yanardağ oluşumundan yapay mineral sentezine varıncaya dek geniş kapsamlı çalışmalarını sürdürdü; buhar yoğunluğunun saptanması için yeni bir yöntem geliştirerek çok duyarlı ölçümler yaptı. İnorganik kimyanın yanı sıra organik kimyaya da ilgi duyarak, özellikle benzen ve türevlerine ilişkin önemli araştırmalarıyla tanındı. Nitekim, 1820'lerin sonlarına doğru Faraday'ın elde ettiği benzene "benzin" adını veren, 1834'te benzoik asitin kalsiyum tuzundan kuru damıtma yoluyla elde ettiği ve formülünü C_3H_3 (bugün C_6H_6) olarak belirlediği benzenin, başta azobenzen, nitrobenzen, triklorobenzen, heksaklorobenzen olmak üzere yeni türevlerini ilk kez elde eden Mitscherlich'tir.

Ayrıca, mayanın bir mikroorganizma olduğu görüşünü ilk benimseyen kimyacılardan biri olan Mitscherlich, şekerin fermentleşme süreciyle alkole dönüşümünü incelemiş, şeker sanayiinde ürün denetimine olanak sağlayan bir polarimetri yöntemi ve bunun için gerekli bir aygıt geliştirmiştir. Bazı kimyasal tepkimelerde belirli maddelerin bileşiklerle "temas" ederek tepkimenin gerçekleşmesini sağladığı

gözleminden yola çıkan Mitscherlich'in ileri sürdüğü kimyasal temas kuramı da, Berzelius'un, bazı kimyasal tepkimelerin belirli maddeler aracılığıyla gerçekleşebileceğine ilişkin "kataliz" kuramına çıkış noktası olmuştur.

Başta selenik asit ve nitrobenzen olmak üzere birçok bileşiğin sentezini ilk kez gerçekleştiren Mitscherlich'in kuramsal ve deneysel çalışmaları, kimyanın, jeolojiden bakteriyolojiye dek çok değişik alanlarda başvurulan etkili bir bilim dalı olmasını sağlamıştır.

• BAKINIZ: BERZELIUS, FARADAY, HAÜY, KEKULÉ, PASTEUR.

François Mitterand

MITTERAND, François
(1916)

Fransız siyaset ve devlet adamı. Uzun yıllar sosyalist harekete önderlik etmiş, 1981'de cumhurbaşkanı seçilmiştir.

François Maurice Adrien Marie Mitterand 26 Ekim 1916'da Charente'da Jarnac'ta doğdu. Asıl mesleği demiryolu istasyon şefliği olan babası, sonradan şarap üreticiliğine başlamış liberal görüşlü bir kişiydi. Ortaöğrenimini Angoulême'de tamamladıktan sonra Paris Üniversitesi'ne girerek hukuk öğrenimi gördü. II.Dünya Savaşı başlayınca orduya yazıldı. Haziran 1940'ta Verdun'de Almanlar'a tutsak düştüyse de kısa bir süre sonra kaçmayı başararak Fransa'ya geri döndü. Vichy hükümetine bağlı olarak devlet memurluğu yaptığı bu dönemde, Savaş Tutsakları ve Sürgünleri Ulusal Hareketi adlı direniş örgütüne de başkanlık etti. II.Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan de Gaulle başkanlığındaki kısa süreli geçici hükümette savaş tutsakları ve sürgünleri bakanlığı yaptı.

UDSR (Union Démocratique et Socialiste de la Résistence-Demokratik ve Sosyalist Direniş Birliği) adlı partinin adayı olarak katıldığı 1946 seçimlerini kazanarak Ulusal Meclis'e girdikten sonra, 1947-1957 arasında kurulan kısa süreli hükümetlerde birçok kez bakanlık yaptı. 1953'te UDSR'nin başkanlığına seçildi. 1954'te başlayan Cezayir Ayaklanması'na karşı çıkarak hareketin önderleriyle hiçbir biçimde uzlaşılmaması gerektiğini savunduysa da, sonradan bu ülkenin bağımsızlığını destekleyen bir tutum takındı. De Gaulle tarafından hazırlanan ve yasama organının yetkilerini kısıtlayarak cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanıyan 1958 anayasasına karşı çıkan Mitterand, aynı yıl yapılan Ulusal Meclis seçimlerini yitirdi ve UDSR başkanlığından ayrıldı. Yeniden Ulusal Meclis üyesi seçildiği 1962'ye değin Senato üyeliği görevinde bulundu.

Ulusal Meclis üyesi olduktan sonra sol muhalefetin önde gelen isimlerinden biri durumuna gelen Mitterand'ın, komünist olmayan solu birleştirme çabalarının sonucunda, 1964'te birçok sol hareket CIR (Convertion des Institutions Républicaines-Cumhuriyetçi Kuruluşlar Birliği) adı altında bir araya geldi. 1965 cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığını koyan Mitterand, de Gaulle'e karşı FGDS (Fédération de la Gauche Démocratique et Socialiste-Demokratik ve Sosyalist Sol Federasyonu) adlı bir örgüt olarak birleşen sol partilerin ve FKP'nin (Fransız Komünist Partisi)desteğiyle seçimlerin ikinci turunda % 45 oranında oy aldı. Seçimlerden sonra başkanlığına getirildiği FGDS ile FKP arasında Şubat 1968'de ortak bir hükümet programının hazırlanması konusunda anlaşmaya varıldı. Ancak bu iki hareketin, Mayıs 1968'de başlayan siyasi ve toplumsal bunalım sırasında, izlenmesi gereken siyasi çizgi konusunda anlaşmaya varamamaları de Gaulle ve yandaşlarının Haziran 1968 seçimlerini kazanmalarında önemli rol oynadı. Seçimlerden sonra FGDS dağıldı.

Haziran 1971'de önderliğini yaptığı CIR, kısa bir süre önce SP (Sosyalist Parti) adını almış olan SFIO'ya (Section Française de l'Internationale Ouvrière-İşçi Enternasyonali "II.Enternasyonal" Fransa Şubesi) katıldı. Aynı tarihte SP Merkez Komitesi tarafından partinin birinci sekreterliğine getirildi. Mitterand, bu görevi sırasında savaş sonrası dönemde güç yitiren Sosyalistler'in toparlanmaları için reformcu bir program çerçevesinde Komünistler' le işbirliği yapmaları gerektiğini savunan bir çizgiyi partisine kabul ettirdi.FKP yetkilileriyle sürdürdüğü görüşmelerin sonucunda, Haziran 1972'de, iki parti bir Ortak Program imzaladılar. Ortak Program'da özel bankaların, sigorta şirketlerinin ve bazı büyük sanayi firmalarının devletleştirilmesi, cumhurbaşkanının yetkilerini azaltacak anayasa reformlarının yapılması, toplumsal refah harcamalarının, asgari ücretin ve emekli aylıklarının artırılması gibi noktalar yer aldı.

Ortak Program'ın imzalanmasından sonraki ilk genel seçimlerde başta SP olmak üzere sol partiler oylarını önemli ölçüde artırdı. 1974'te yeniden cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılan Mitterand, ikinci turda oyların % 49'unu aldı. Ancak FKP'nin 1977

belediye seçimlerinden sonra, Ortak Program'da daha fazla özel işletmenin devletleştirilmesi doğrultusunda değişiklikler yapılmasını istemesi üzerine birlik görüşmeleri kesildi. Bunu izleyen 1978 genel seçimlerinin sol için başarısızlıkla sonuçlanması, SP içindeki görüş ayrılıklarını derinleştirdiyse de, Mitterand SP'nin izlediği birlik politikasının değiştirilmesini isteyen parti içi muhalefeti etkisizleştirmeyi başararak parti yönetiminde denetimi sağladı. Ocak 1980'de SP'ye, "Sosyalist Proje" adlı yeni parti programını kabul ettirdi.

1981'de üçüncü kez cumhurbaşkanlığı seçimlerine adaylığını koyan Mitterand, seçimlerin Mayıs ayındaki ikinci turunda oyların % 52'sini alarak yedi yıllık bir süre için Fransa cumhurbaşkanı seçildi. Böylece 1958'de kurulan V.Cumhuriyet'in ilk sosyalist cumhurbaşkanı oldu. Seçimden hemen sonra, sağ partilerin temsilcilerinin çoğunluğu oluşturduğu Ulusal Meclis'i dağıtarak erken seçimlere gitti. Haziran'da yapılan genel seçimlerde SP ve müttefiki MGR (Mouvement de la Gauche Radicale-Radikal Sol Hareket) Ulusal Meclis'te çoğunluğu kazandılar. P.Mauroy başkanlığında kurulan ve SP içindeki tüm eğilimlerin temsilcilerine yer verilen hükümete, 1947'den beri ilk kez FKP'den de dört bakan girdi.

Mitterand ve Mauroy hükümeti 36 özel bankayla 9 büyük elektronik, metalurji, kimya ve silah şirketini devletleştirdi; merkeziyetçi yönetim yapısını yerel yönetimlere daha fazla özerklik verecek biçimde değiştirdi; idam cezasını ve Devlet Güvenlik Mahkemesi'ni kaldırdı; dış politikada Varşova Paktı'na karşı NATO'yu destekleyen, ancak ABD'nin Üçüncü Dünya ülkelerine karşı izlediği dış politikaya karşı çıkan bir çizgi benimsedi. Ancak, Mauroy hükümetinin enflasyonu ve işsizliği azaltma politikası, dünya bunalımının da etkisiyle başarısızlıkla sonuçlandı ve SP 1984 yerel seçimlerinde ve aynı yıl yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde üç yıl öncesine göre % 15 oranında oy yitirdi. Temmuz 1984'te istifa eden P.Mauroy hükümetinin yerine SP'nin sağ kanat önderlerinden Laurent Fabius başkanlığında kurulan yeni hükümete FKP katılmadı.L. Fabius Fransa'nın iktisadi sorunlarını çözmek için, Fransız ekonomisinin motor gücü olarak nitelediği özel kesimin sorunlarını çözmeye yönelik bir iktisat politikası benimsedi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Aux frontières de l'union française*, 1953, ("Fransız Birliği'nin Sınırlarında"); *La Chine au défit*, 1961, ("Çin Meydan Okuyor"); *Le coup d'état permanent*, 1964, ("Sürekli Hükümet Darbesi"); *Ma part de vérité*, (otobiyografi), 1969, ("Benim Gerçekliğim"); *Un socialisme du possible*, 1971, ("Gerçekleştirebildiği Ölçüde Sosyalizm"), *La rose au poing*, 1975, (Gül ve Yumruk, 1975); *La paille et le grain*, 1975, (Tohum ve Saman, 1980); *L'abeille et l'architecte*, 1978, ("Arı ve Mimar"); *Ici et maintenant*, 1980, ("Burada ve Şimdi").

- **BAKINIZ:** de GAULLE, MARCHAIS.

MITTERMAIER, Karl
(1787-1867)

Alman, hukukçu. Alman ceza hukukunda köklü reformlar yapılmasını sağlamıştır.

Karl Joseph Anton Mittermaier 5 Ağustos 1787'de Münih'te doğdu, 28 Ağustos 1867'de Heidelberg'te öldü. Hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra 1811-1819 arasında Landshut, 1819-1821 arasında da Bonn üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Büyük ceza hukukçusu Paul Feuerbach'ın yanında çalıştı. 1821'den ölümüne değin Heidelberg Üniversitesi'nde verdiği derslerle uluslararası düzeyde ün kazandı. 1831'de Baden Dieti'ne (meclis), 1848'de de Frankfurt'taki Ulusal Meclis'e girdi.

Mittermaier ceza yasalarının zamanın koşullarına göre değişmesi gerektiğini öne sürerek idam cezasının kaldırılmasını savundu. Fransız hukuk sisteminde olduğu gibi açık duruşma, iddia ve savunma makamlarının eşit temsili ve kanıtların serbestçe değerlendirilmesi ilkelerine dayalı olarak cezai yargılama usullerinde reform yapılması için çalıştı. Jüri sisteminin benimsenmesi görüşünü ortaya attı. Son yıllarında hapishane reformu üzerinde durarak Alman ceza sisteminin insancıllaştırılması için çaba gösterdi. Amerikan sisteminde olduğu gibi tek kişilik hücre sistemi uygulamasını ve hapishane sonrası yaşantıya ayak uydurmasını kolaylaştırmak amacıyla hükümlülerin İrlanda'da olduğu gibi gündüzleri bir arada çalıştırılmalarını savundu.Mittermaier aynı zamanda çağdaş karşılaştırmalı hukukun kurucularından biri olarak Alman hukuk bilimini soyutlanmış durumundan çıkarıp diğer ülkelerin, özellikle de İngilizce konuşulan ülkelerin kuram ve uygulamasıyla ilişkiye sokmayı bir görev olarak gördü. Bu konuda pek çok makale yazmanın yanı sıra Batı Avrupa'daki bütün ülkeleri dolaşıp önemli hukukçularla yakından tanıştı.

Almanya'da 1848'den sonra çıkan ceza yasalarının hemen hemen tümü ya onun yardımıyla yapılmış ya da onun eleştirilerinin damgasını taşımıştır. Birçok yöreden kendisini dinlemeye gelen genç hukukçular üzerinde derin bir etkisi olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Die Lehre vom Beweise im deutschen Strafprozesse*,1834,("Alman Cezai Yargılama Usullerinde İspat Öğretisi"); *Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts*, 2 cilt,1846-1847, ("Alman Özel HukukununTemelleri"); *Die Todesstrafe*, 1862, ("Ölüm Cezası"); *Erfahrungen über die Wirksamkeit der Schwurgerichte in Europe und Amerika*, 3 cilt, 1864-1865, ("Avrupa ve Amerika'da Jürilerin Etkililiği Üzerine Deneyimler").

MİÇURİN, İvan Vladimiroviç
(1855-1935)

SSCB'li tarım uzmanı. Mendel'in kalıtım yasalarına karşı çıkarak, kalıtsal özelliklerin belirlenmesinde çevrenin etkisine ve kazanılmış özelliklerin aktarımına ağırlık tanıyan bir kuram geliştirmiştir.

28 Ekim 1855'te Ryazan'daki Dolgoye kentinde doğdu, 7 Haziran 1935'te Kozlov'da (bugün Miçurinsk) öldü. Yoksul bir ailenin oğluydu. Öğrenimini tamamladıktan sonra devlet demiryollarında çalışmaya başladı. Kozlov garında şef yardımcısı olarak çalışırken, bitki yetiştirme teknikleriyle ilgilenip, denediği ayıklama yöntemlerinden olumlu sonuç alınca Sovyet hükümetinin ilgisini ve desteğini kazandı. Demiryollarındaki görevinden ayrılıp kendisini tümüyle tarım araştırmalarına adadı ve Kozlov'da SSCB'nin ilk fidanlığını kurdu. Bitki melezleme çalışmalarının sonuçlarına dayanarak geliştirdiği kuramı özellikle Lisenko tarafından benimsendi ve uzun yıllar SSCB'nin resmi tarım politikasına yön verdiği gibi Sovyet rejiminin ulusal genetik bilimi olarak eğitim programlarına alındı.

Aşılama, melezleme ve çaprazlama gibi, insan eliyle yürütülen ayıklama yöntemleriyle bitkilerin kalıtsal özelliklerinin değiştirilebileceğini öne süren Miçurin, Mendel'in kalıtım yasalarına ve kalıtsal özelliklerin genler aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarıldığına karşı çıkan akımın ilk temsilcilerindendir. Mendel'in çalışmalarının yeniden gün ışığına çıkarılarak değerlendirilmesi ve genlerin temel kalıtım malzemesi olarak tüm dünyada benimsenmesi, Miçurin'in savlarının tepkiyle karşılanmasına yol açarken, SSCB'de "Miçurincilik" adıyla yaygın olarak benimsendi. Bu kuram, melezleme, aşılama ve çaprazlama yoluyla kazanılmış özelliklerin gelecek kuşaklara kalıtım yoluyla aktarıldığını öne sürüyor ve bitkilerin kalıtsal özelliklerinin belirlenmesinde çevre koşullarının çok önemli bir rol oynadığını savunuyordu. 1930'larda, özellikle Lisenko'nun çabalarıyla geliştirilerek Lisenkoculuk adıyla benimsenen ve SSCB'de Mendel genetiğinin eğitim programlarından kaldırılmasına yol açacak denli büyük bir etkinlik kazanan bu kuram bugün SSCB'de de desteğini yitirmiştir.

• BAKINIZ: C.DARWIN, LAMARCK, LİSENKO, MENDEL, VAVİLOV.

MİDAS
(? -676)

Frigya kralı. Ülkesine barışçı bir dönem yaşatmış, adı söylencelere konu olmuştur.

Midas (Mita), kral Gordios'un oğludur. Büyük ölçüde İç Batı Anadolu ile Orta Anadolu'da yerleşmiş olan Frigler Midas döneminde doğuya doğru genişlemeye başladılar ve Asurlular'la komşu oldular. Asur Kralı II.Sargon Midas'la dostluk antlaşması yaptı. Ancak Frigler sonraları Asur baskısı karşısında gerilediler ve Batı Anadolu'ya doğru çekildiler. Midas buradaki Yunan kolonileriyle siyasal ilişkiler kurdu. Kyme Prensi Agamemnon'un kızı Hermodikhe ile evlendi. Bundan sonra Frigler'le Yunanlılar arasındaki kültürel ilişkiler de arttı. Ancak bu barışçı dönem uzun sürmedi. Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan ve İskitler'in saldırısı karşısında yurtlarından göçmek zorunda kalan Kimmerler Anadolu'ya girdiler. Önce Doğu Anadolu'daki Urartular'ı ezdiler. Ardından Orta ve Batı Anadolu'ya ilerlediler. Frigya topraklarına yaptıkları akınlarla toplumsal düzeni bozdular. Frig güçlerini yıprattılar. İÖ 676'daki büyük saldırıda yenilgiye uğrayan Midas kendi eliyle yaşamına son verdi.

Midas tarihsel öneminden çok birçok söylenceye konu olmasıyla tanınmıştır. Bu söylenceler bölgeye özgü nitelikte olup ana tanrıça Kybele kültüyle ilgilidir. Aria'nın anlattığı söylenceye göre Frigyalı bir köylü olan Gordios bir gün tarlada öküzleri ile çift sürerken öküzlerin boyunduruğu üzerine bir kartal konar. Bu olay Gordios'un dikkatini çeker ve Telmesos kentine gidip kâhinlere danışmak ister. Yolda güzel bir kızla karşılaşır. Bu olayı kıza anlatır, kız onun ilerde kral olacağını ancak Zeus tapınağına giderek kurban kesmesini söyler. Gordios bu kızla evlenir, Midas dünyaya gelir. Bu çocuk delikanlılık çağına girdiği zaman Frigya'da bir kargaşalık çıkar. Kâhinin biri de Frigyalılar'a araba ile bir kral geleceğini ve bu karışıklıklara son vereceğini söyler. Bu sırada Midas babasının arabasıyla halk toplantısının içine girer ve kral seçilerek karışıklıklara son verir.

Midas hakkında anlatılan söylenceler yalnız

İÖ 6.yy'a ait "Midas'ın Mezarı".

Kybele kültü ile ilgili değildir. Ovidius'un Metamorphses "Değişmeler" de anlattığı bir başka söylence şöyledir: Dionysos alayında sarhoş bir satyr olan Silenos bir gün Frigya ve Lidya koruluklarında dolaşırken uyuyakalır. Köylüler onu bulur ve boynunda taşıdığı çiçek çelenkleriyle bağlayarak Midas'a götürürler. Midas Silenos'u tanır ve onu konuk eder. Sonra da bu yaşlı yoldaşını götürüp şarap tanrısı Dionysos'a verir. Dionysos o kadar çok sevinir ki Midas'a dilediğini vereceğini söyler. Midas da her dokunduğu şeyin altın olmasını ister. Dionysos, Midas'ın bu dileğini kabul eder. Dönüş yolunda kopardığı dal altın olur, yerden aldığı çakıl taşı altın olur. Midas bu olaylara çok sevinir ama sofrada eline aldığı ekmeğin, içmek istediği şarabın da altın olduğunu görünce dileğinden vazgeçer ve Dionysos'a yalvarır. Dionysos Midas'ı bağışlar ve ona Sardes'e gitmesini, Paktolos (Sardes) deresinin kaynağını bulup elini ve başını yıkamasını buyurur. Midas onun dediğini yapar ve arınır. O zamandan beri de Paktolos bu altın zerrelerini sürüklemektedir.

Plutarkhos bu söylenceyi biraz farklı bir biçimde anlatır. Midas ülkesinin uzak bir ilini gezmeye gitmiş, bir çölün ortasına düşmüş, içecek bir damla su bulamamış, toprak ana ona acımış, çölün ortasında bir kaynak fışkırtmış. Midas kaynaktan su içerken altına dönüştüğünü görmüş, bu kez Dionysos'a yalvarmış. Dionysos kaynaktan saydam su akmasını sağlamış, bu kaynağa Midas pınarı denmiş.

Midas'ı ünlü kılan en tanınmış söylence kulaklarıyla ilgili olandır. Midas bir gün Tmolos Dağı'nın (Bozdağ) yamaçlarında dolaşırken Apollon'la Pan'ın (ya da Marsyas'ın) yarıştıklarını ve yargıç olarak dağ tanrısı Tmolos'u seçtiklerini görür. Midas Apollon'un Lyra'sını ve Pan'ın kavalını dinler ve kaval sesini daha çok beğendiğini söyler. Tanrı Apollon da Midas'tan öç almak ister. Kralın kulaklarını uzatıp eşek kulağına çevirir. Midas kulaklarını sivri külahı altında bir süre gizler. Ancak her gün sakalını traş eden berber Midas'ın kulaklarını görür ve kimseye açamadığı bu sırdan kurtulmak için toprağa bir delik açar ve içine eğilerek "Midas'ın kulakları eşek kulaklarıdır" diye fısıldar. Ama kazma vurduğu yerin çevresinde o anda otlar, kamışlar biter. Bunlar yel estikçe dile gelerek, Midas'ın kulakları eşek kulakları diye yankılamaya başlar. Tüm Frigya halkı Midas'ın gizini öğrenir.

MİDHAT PAŞA
(1822-1884)

Osmanlı sadrazamı. I.Meşrutiyet'in ilanında büyük rol oynamıştır.

Asıl adı Ahmed Şefik'tir. Nisan 1822'de İstanbul'da doğdu, 8 Mayıs 1884'te Taif'de (bugün Suudi Arabistan'da) öldü. Babası Ruscuklu Hâfız Mehmed Eşref Efendi'dir. İlköğrenimini özel olarak yaptı. 1832'de Vidin naibliğine atanan babasıyla oraya gitti. Bir yıl sonra İstanbul'a döndü. 1834'te Divan-ı Hümayun Kalemi'ne devama başladı. Kısa sürede kâtip oldu. Gelenek uyarınca kendisine Midhat mahlası verildi. Daha çok bu adla anılmaya başlandı.

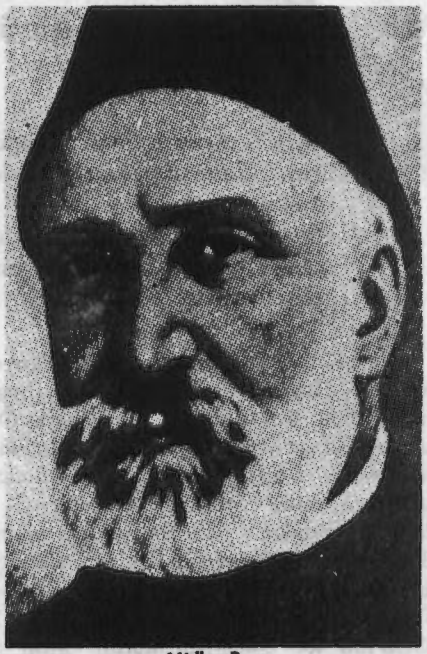

Midhat Paşa

1835'te Lofça'ya atanan babası ile birlikte gitti. İstanbul'a dönünce Fatih Camii'ndeki din derslerini izledi. Arapça ve Farsça öğrendi. Divan-ı Hümayun'daki görevini de sürdürdü. 1838'deki yönetim reformunda Divan-ı Hümayun kaldırılıp "Bâbıâli" denecek olan yeni hükümet biçimi (Heyet-i Vükelâ) oluşturulunca, buranın kâtipleri arasında yer aldı. 1840'a değin hem bu görevini hem medrese derslerini izlemeyi sürdürdü. O yıl Sadaret Mektubî Kalemi'ne atandı. 1842'de tahrirat kâtibi yardımcılığı göreviyle Şam'a gitti. Aynı görevle 1844'te Sayda'ya geçti. 1846'da bu görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü. Konya valiliği divan kâtibi oldu. Aynı görevi Kastamonu'da da sürdürdü. 1849'da İstanbul'a giderek Meclis-i Vâlâ Mazbata Kalemi'ne girdi. 1850'de başhalife oldu. Arabistan ordusu müşiri Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın soruşturmasını yapmak üzere Şam'a gönderildi. Altı ay boyunca titiz bir inceleme yaparak birçok konuda yolsuzluklar saptadı. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Midhat Efendi'ye büyük güven duymaya başladı. 1852'de Ahkâm-ı Adliye'nin Anadolu Kalemi'ne ikinci kâtip oldu.

1856'da Silistre ve Vidin valileriyle ilgili soruşturmayı yürütmekle görevlendirildi. 1857'de buna Tırnova'daki karışıklıkları yatıştırma işi de eklendi. Yazdığı raporlar ve önerileri, gerçekçi ve belgelere dayalı iken suçluların saray katındaki ağırlıkları nedeniyle ceza gören olmadı. Midhat Efendi, bürokrasinin bu bozulmuşluğu karşısında üzüntü duyarak 1857'de istifa etti. Mustafa Reşid Paşa'nın önerisi üzerine dinlenmek amacıyle Avrupa'ya gitti. Londra, Paris ve Viyana'yı gördü. Fransızca'sını ilerletmeye çalıştı. 1859'da dönüşünde Meclis-i Vâlâ başkâtipliğine atandı. Serasker Rıza Paşa ile "Kuleli Vakası"nın soruşturmasını yürüttü. Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın ikinci sadrazamlığında, Rumeli'de aldığı önlemler

nedeniyle 1861'de vezirlik verilerek ödüllendirildi ve Niş valiliğine atandı.

Midhat Paşa'nın üstün yöneticilik nitelikleri bu görevde iken ortaya çıktı. Sorunlu vilayetlerin başında gelen Niş'te çeteler, eşkıya baskınları, yolsuzluk ve karışıklık almış yürümüştü. Vergi toplanamıyor, emirler yürümüyordu. Midhat Paşa asayişsizliğin üzerine zabıta önlemleri ile gitmedi. Nedenlerini araştırdı. Olayların dağlık arazi yapısı ile ilgili olduğunu saptadı. Yol sorununun çözülmesi ile başka sorunların da çözümlenebileceğini gördü. İlkin buna el attı. Parasal ve bedensel imeceler uygulayarak yol ve köprü yapımlarını hızlandırdı. Bir yıl gibi kısa bir zamanda beş yüz kilometre yol yapıldı. Irmak sularını cetvellere aldırarak tarıma canlılık getirdi. Kimsesiz çocukları yetiştirmek için ilk ıslahhaneleri açtı. Bu kurumlarda hem ıslahı hem meslek kazandırmayı amaçlayan programlar uygulattı. Müslüman ve Hıristiyan toplumlar arasında güven ortamının doğmasına, biriken vergilerin taksitlerle toplanmasına çaba gösterdi. Sırbistan'a olan göçleri durdurmaya çalıştı.

Niş'teki bu uygulamalar, ülke genelinde bir istisna idi. Midhat Paşa'nın yaptıklarını, ne devlet ne de eyalet yöneticileri henüz düşünmemekteydiler. Kargaşa yatağı Niş'in, ideal vilayet durumuna gelmesi, yönetimin dikkatini çekti. 1863'te Prizren Eyaleti de Midhat Paşa'nın yönetimine bırakıldı. Üç yıl önceki Niş'i hatırlatan bu bölgede, İpek ve Yakova Arnavutları arasındaki kan davaları, asayişsizliğin başlıca nedeniydi. Midhat Paşa, Arnavut beylerini inandırarak kan davalarını bedele bağlattı. Koyduğu silah taşıma yasağında da başarılı oldu. Güvenliği ise, Niş'teki gibi, halk arasından seçilen düzenli zaptiyelerle sağladı. Tüm bunlara titiz bir de denetim eklenince Prizren huzura kavuştu. Daha da önemlisi, buradaki azınlıkların ezildiği gerekçesiyle Batılı devletlerin ikide bir Osmanlı yönetimini suçlamaları için bahaneleri de kalmamış oluyordu.

1856 Islahat Fermanı'ndan sonra, ülke genelinde köklü yenilikler yapmaya çalışan ve Tanzimat'ı bir adım daha ileriye götürmeyi amaçlayan Âli Paşa, olaylara yaklaşımını ve aldığı olumlu sonuçları beğenerek Midhat Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. Sonuçta, Silitre, Vidin ve Niş birleştirilerek Tuna Vilayeti adı altında bir genel valilik ve yönetimi için de özel bir nizamname oluşturuldu. Midhat Paşa valiliğe atandı.

Midhat Paşa, Tuna'da, nizamnamenin zorunlu kıldığı yeni düzene karşı çıkan sayısız muhalifle uğraşmak durumunda kaldı. Fakat anlamsız ve sert mücadeleye girmedi. Altı ay gibi kısa bir zamanda nizamnamenin gerektirdiği düzenlemeleri gerçekleştirdi. Vilayet merkezinden köylere dek meclisler; bayındırlık, fen ve eğitim işlerine bakacak daire müdürlükleri oluşturdu. Seçimler ve atamalar yapıldı. Bunlar başarılırken bir yandan da öteki çalışmalar sürüyordu. Yol yapımında yeni kurallar öngörüldü. Yerleşim biriminin nüfusu ile oraya ulaştırılacak yolun uzunluğu arasındaki orana göre, halkın, kendi payına düşen kısmı boş zamanlarda yapması sağlandı. Köprü yapımları ise zengin ve varlıklı kişilere yüklendi. Üç buçuk yıllık sürede üç bin kilometreden fazla şose, bin beş yüz köprü yapıldı. Yol güvenliği için eğitimli bir zaptiye örgütü kuruldu. Bir yandan da iktisadi düzenlemelere girişildi. Halkı, tefeci soygunundan kurtarmak isteyen Midhat Paşa "Menafi Sandığı" adı ile ilk kredi kurumunu burada kurdu. Bu sandıklara parayı, boş tarım alanlarını imeceyle işleterek sağladı. Köylüye ihtiyacının belli bir oranında, düşük faizle kredi dağıttı. Bu girişimi, Ziraat Bankası'nın başlangıcı oldu. Ticari canlılık için, Tuna'da vapur işletilmeye başlandı. Halka tapulu arazi dağıtıldı. Yeni ıslahhaneler açıldı. Kırımlı göçmenlerin Tuna Vilayeti'ndeki yerleşim sorunları çözüme bağlandı. Kentlerde ve kasabalarda ilk belediye örgütleri kuruldu. Vergi yükünü ve vergi türünü azaltıcı düzenlemeler yapıldı. Tüm bu girişimleri ile çok sonraki yıllarda Bulgaristan'da gerçekleştirilecek reformlara öncülük eden Midhat Paşa'nın yönetimi, Balkan sorunlarına sahip çıkan Ruslar'ı tedirgin etti.

Menafi Sandıkları'nın kurulması

Niş valiliği

1868'de İstanbul'a çağrılan Midhat Paşa'dan, ülkenin geleceği, illerin yönetimi, merkezi yönetim konularında görüşler istendi. Önerisi üzerine o güne kadarki en önemli kurul durumunda bulunan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Şura-yı Devlet olarak yeniden örgütlendi. Böylece kuvvetler ayırımı konusunda ilk adım atılmış oldu. Midhat Paşa, Şûra-yı Devlet reisliğine atandı. Hemen yeni nizamnameler hazırlamaya koyuldu (bunlardan en önemlisi olan Havza-i Fahmiye (kömür bölgesi) Nizamnamesi bugün de yürürlüktedir). İstanbul'da Emniyet Sandığı'nın ve ilk Sanayi Mektebi'nin açılmasına öncülük etti. Yenilik anlayışı, Sadrazam Âli Paşa'ya bile aşırı geldiğinden, daha fazla tutunamadı.

27 Şubat 1869'da Bağdat valiliğine atandı. Kırgın gitmesine karşın, Bağdat'ta da kısa zamanda yararlı işler yaptı. Halkı yıldıran birtakım haksız vergileri kaldırdı. Bir görevi de Bağdat'daki VI. Ordu'ya nezaret etmekti. Bu yetkisine dayanarak ilk kez kura yöntemi ile askerlik uygulamasını başlattı. Evsiz, topraksız binlerce göçebeye iskân ve tarım alanları hazırladı. Aşiret reislerinden, devlete ödemedikleri vergileri tahsil etti. Bunlarla mücadele için özel birlikler oluşturdu. Kapsamlı bir tarım reformunu ele aldı. Toprağı verim gücüne göre sınıflandırıp çiftçiye dağıttı. Dicle ve Fırat üzerinde bir vapur işletmesi, Bağdat'ta Emniyet Sandığı, hastane, ıslahhane, tulumba örgütü, tramvay işletmesi; Basra'da tersane, yeni yerleşim merkezleri kurulması gibi, herbiri başlıbaşına bir başarı konusu sayılmaya değer yenilikleri iki yıl gibi kısa bir zamanda tamamladı.Vehhabîler'in Necd'deki eylemlerini de uzlaşmacı bir yol izleyerek bir süre için önleyebildi.

Bağdat valiliği

Tuna valiliği

Âli Paşa'nın 1871'de ölümünden sonra Mahmud Nedim Paşa sadrazam olunca, vilayet gelirlerini yatırımlara harcıyor, hazineye bir şey göndermiyor diye itham edildi. Mayıs 1871'de istifa ederek İstanbul'a döndü. Bir yıl görevsiz kaldı. Genç aydınlarla sıkı bir dayanışma kurması, kuşku uyandırdı. Salt bu nedenle 26 Temmuz 1872'de Edirne'ye vali atandı. Ancak görevine gitmeden Abdülaziz tarafından, 31 Temmuz 1872'de sadrazamlığa getirildi.

Önceki politikanın neden olduğu kırgınlıklar ve aydınlar arasındaki tedirginlikleri gidermek için öncelikle sürgündeki devlet adamları için bir af fermanı yayınlattı. Karadağ'daki karışıklıkları, bölgeye birlikler göndererek yatıştırdı. Anadolu ve Rumeli yakalarındaki demiryolu yapımı çalışmalarına hız verdirdi. Ancak, büyük bölümü saray giderlerinde kullanılan

dış borçlar konusuyla da ilgileneceğinin Abdülaziz'e haber verilmesi üzerine 19 Ekim 1872'de azledildi.

1873 başında adliye nazırı oldu. Yasal düzenlemelerle ilgilendi. Mebuslar Meclisi açılmasının gerekliliğini açıklayan bir layiha (önerge) hazırlaması Abdülaziz'i öfkelendirdi. Eylül 1873'te bu görevinden alınarak Selanik valiliğine gönderildi. Üç ay süren bu görevinde de ünlü ıslahhaneyi ve İdadiyi açtı. Artık bu tür girişimleri beğeni görmediğinden azledildi. 1874 yılı boyunca görevsiz kaldı. 1875'te Rumeli'de özellikle de Hersek'de yönetime karşı ayaklanmalar baş gösterince Midhat Paşa'nın güçlü kişiliğine ihtiyaç duyuldu. İkinci kez adliye nazırı oldu. Ancak Mahmud Nedim Paşa sadrazamdı ve aralarındaki görüş ayrılığından dolayı daha ilk günde kabine içinde tartışmalar başladı. Yine, üç aylık bir görevden sonra Kasım 1875'te istifa etti. Bu ayrılışında, Mahmud Nedim Paşa'nın, Rus büyükelçisini bir danışman gibi görmesi ve yüksek faizli devlet borçlarının ertelenmesi işinin ileride yaratacağı sorunlar etkili olmuştu.

İlk sürgünü

Beş altı ay boş kaldı. 1876 yazında medrese öğrencilerinin gösterileri başladı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın çekilmesi gibi gelişmelerin ardından 5 Haziran 1876'da Mecâlis-i Âliye üyeliğine, kısa bir süre sonra da Şura-yı Devlet reisliğine getirildi. Midhat Paşa, tahttan indirilmesinden önce Abdülaziz'e bir önerge vermiş, halkın hoşnutluğu, eşitliğin sağlanması, hükümetin belli yetkileri kullanabilmesi için bir çerçeve yasanın (Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) çıkarılmasını istemiş ama Abdülaziz buna yanaşmamıştı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra Midhat Paşa ve etrafındaki aydınlar Kanun-ı Esasi'yi hazırlamaya koyuldular. Ancak bunun yayımlanması V.Murad'ın kısa saltanatı sırasında da gerçekleşmedi. İç sorunlardan daha ağır dış sorunlar, Rumeli ayaklanmaları, Girit olayları gibi nazik konular, giderek herkesi Midhat Paşa'nın yapıcı, inandırıcı kişiliği çevresinde toplamaya başladı. 16 Haziran 1876 günü, nazırların katılması ile konağında yapılan önemli bir toplantı sırasında Çerkez Hasan'ın baskını sırasında serasker Hüseyin Avni Paşa ile hariciye nazırı Raşid Paşa'nın öldürülmesi, olayların akışını hızlandırdı. Babıali'deki ikinci büyük toplantıda Kanun-ı Esasi'nin geciktirilmeden yürürlüğe konması kabul edildi. 31 Ağustos 1876'da ise V.Murad tahttan indirilerek II. Abdülhamid padişah oldu.

İkinci sürgünü

Kanun-ı Esasi taslağını hazırlamaları

II. Abdülhamid, Midhat Paşa'dan, ülkenin geleneklerine ve yapısına uyan bir layiha hazırlamasını istedi. Bu sırada, gündeminde Balkan sorunları yer alan İstanbul Konferansı da toplanmıştı. Siyasal gerilim doruk noktasındaydı. Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa istifa etti ve Midhat Paşa 19 Aralık 1876'da ikinci kez sadrazamlığa getirildi. Bu, içte ve dışta genel bir memnunluk uyandırdı. Midhat Paşa, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın katkısı ile Kanun-ı Esasi taslağını o günlerde tamamladı. Taslağa, II. Abdülhamid'in isteği ile, ünlü 113. maddeye "tehlikeli kişilerin padişahça sürgüne yollanması" fıkrası da eklendi. 23 Aralık 1876'da ilk anayasa ilan edildi.

Midhat Paşa, meşrutiyetin ilanını önemsememiş gözüken İstanbul Konferansı delegelerinin bu tutumuna karşılık konferansın sürdürülmesine gerek kalmadığını, meşrutiyetin herkese eşitlik getirdiğini bildirdi. Genişletilmiş bir kabine toplantısında da Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalenin, azınlık haklarını korumaktan çok huzur bozmaya yönelik olduğu görüşü ile konferans kararlarının reddi kararlaştırıldı.

Midhat Paşa'nın açıksözlülüğüne, protokol kurallarını hiçe sayan sunuş ve anlatım tarzına ısınamayan II. Abdülhamid; Abdülaziz'in intiharında ya da öldürülmesinde de rolü olduğuna inanarak kendisinden kurtulma çareleri aramaya başladı. İlkin, Ziya Paşa ile Namık Kemal'i birer görevle İstanbul'dan uzaklaştırdı. Sonra, saraya gönderdiği atamaları onaylamadı ya da geciktirdi. Bu nedenlerle Meclis-i Mebusan'ın toplanmak üzere olduğu günlerde Midhat Paşa çok huzursuzdu. Meşrutiyet'in amaçlarını içeren ve dönemin yazışma kurallarına uymayan ağır yazısı yüzünden 5 Şubat 1877'de sadrazamlıktan azledildi. Hemen ülke dışına çıkarılmak üzere de İzzeddin Vapuru'na bindirildi.

Bir süre Paris'te sonra Londra'da kaldı. İstanbul'da ise, gençler taşkınlıklarda bulunarak Midhat Paşa'nın yurda dönmesi için kamuoyu yaratmaya çalışıyorlardı. Avrupa basını olayı yanlış bir karar olarak yorumlamaktaydı. Padişah ve hükümet ise, geniş bir tasfiyeden yana olduklarını uygulamaları ile gösterdiler. Ancak, daha fazla Avrupa'da kalması sakıncalı bulunarak önce Girit'e gelmesine izin verildi. Aralık 1878'de Suriye Valiliği'ne atandı.

Midhat Paşa kırgın olmasına karşın, önceki valiliklerindeki gibi, burada da görevine dört elle sarıldı. Ancak İstanbul'daki muhalifleri, kendisini büsbütün suçlu duruma düşürecek yakıştırmalarla uğraşıyorlardı. Sözgelimi, Şam'da açtığı park ve tiyatro vesilesiyle lehinde gösteriler yapılınca, bu "Suriye'de bağımsızlık ilanına hazırlanıyor" şeklinde jurnal edildi. Ağustos 1880'de Aydın (İzmir) valiliğine atandı. İstanbul'da Abdülaziz'in öldürülmesi ile suçlanmakta olduğunu öğrenince umutsuzluğa ve kuşkuya kapıldı. 16 Mayıs 1881'de Said Paşa kabinesinin özel bir oturumunda Abdülaziz'in ölümü olayındaki rollerinin anlaşılması için, Midhat Paşa ile Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa'nın sorguya çekilmesi kararlaştırıldı. İzmir'e gönderilen Hilmi Paşa, gece yarısı vilayet konağını basınca Midhat Paşa Fransız Konsolosluğu'na sığındı. Hükümetin güvence vermesinden sonra teslim oldu. İstanbul'a götürülerek yargılandı. İthamların asılsızlığını kanıtladı. Ancak art niyetli yargı kurulunu etkileyemedi, idama mahkûm oldu. Sarayda toplanan temyiz kurulu cezasını onayladı. II. Abdülhamid bunu sürgüne çevirdi. 28 Temmuz 1881'de yine İzzeddin Vapuru ile Cidde'ye gönderildi. Oradan Taif'e götürüldü. Sürgün yıllarını baskı altında geçiren Midhat Paşa, Taif'te anılarını yazdı. Sağlığını yitirerek kansere yakalandı. Tedavi edilmediği gibi, birkaç kez zehirlenmesi girişiminde bulunuldu. 8 Mayıs 1884 gecesi, başlarında bir yüzbaşının bulunduğu özel bir infaz ekibi tarafından odasında boğuldu. İstanbul'a da "Şirpençe denen hastalığın vücudunu çok bitkin düşürmesinden ve hıyarcığa benzeyen bir yaranın azmasından dolayı" öldüğünü açıklayan bir rapor gönderildi. Cenazesi basit bir törenle Taif'de gömüldü. Kemikleri, 1951'de yurda getirilerek İstanbul'da Hürriyet-i Edebiye Şehitliği'nde hazırlanan yeni mezarına kondu.

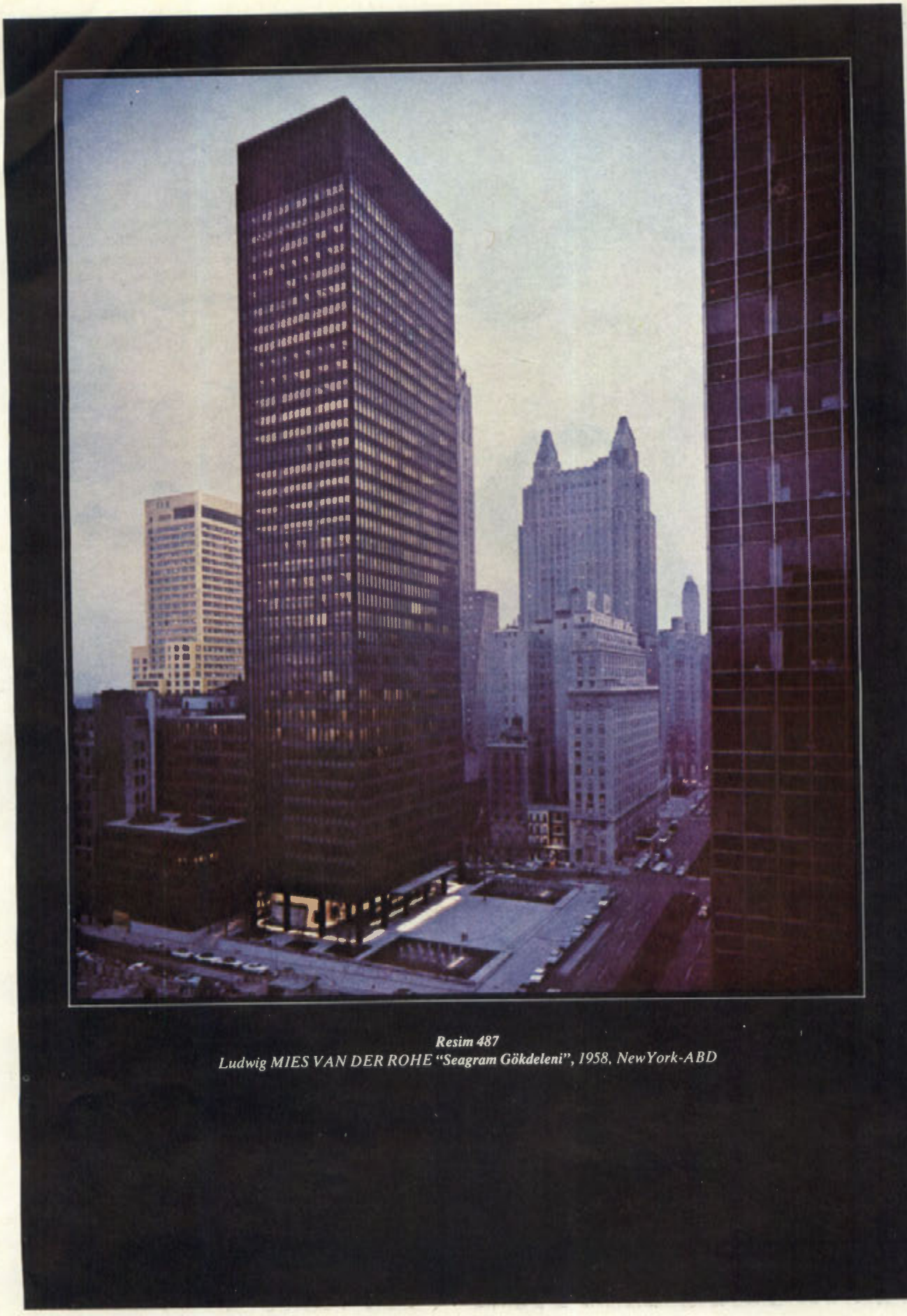

Resim 487
Ludwig MIES VAN DER ROHE ***"Seagram Gökdeleni"****, 1958, NewYork-ABD*

Resim 488
John Everett MILLAIS "Kör Kız", 1856, Kent Sanat Galerisi, Birmingham-İngiltere

Resim 489
Jean-François MILLET ***"Odun Kesenler"****, 1850-1852, Victoria ve Albert Müzesi, Londra-İngiltere*

Resim 490
*Joan MIRO "**Analık**", 1924, Özel Koleksiyon, Londra-İngiltere*

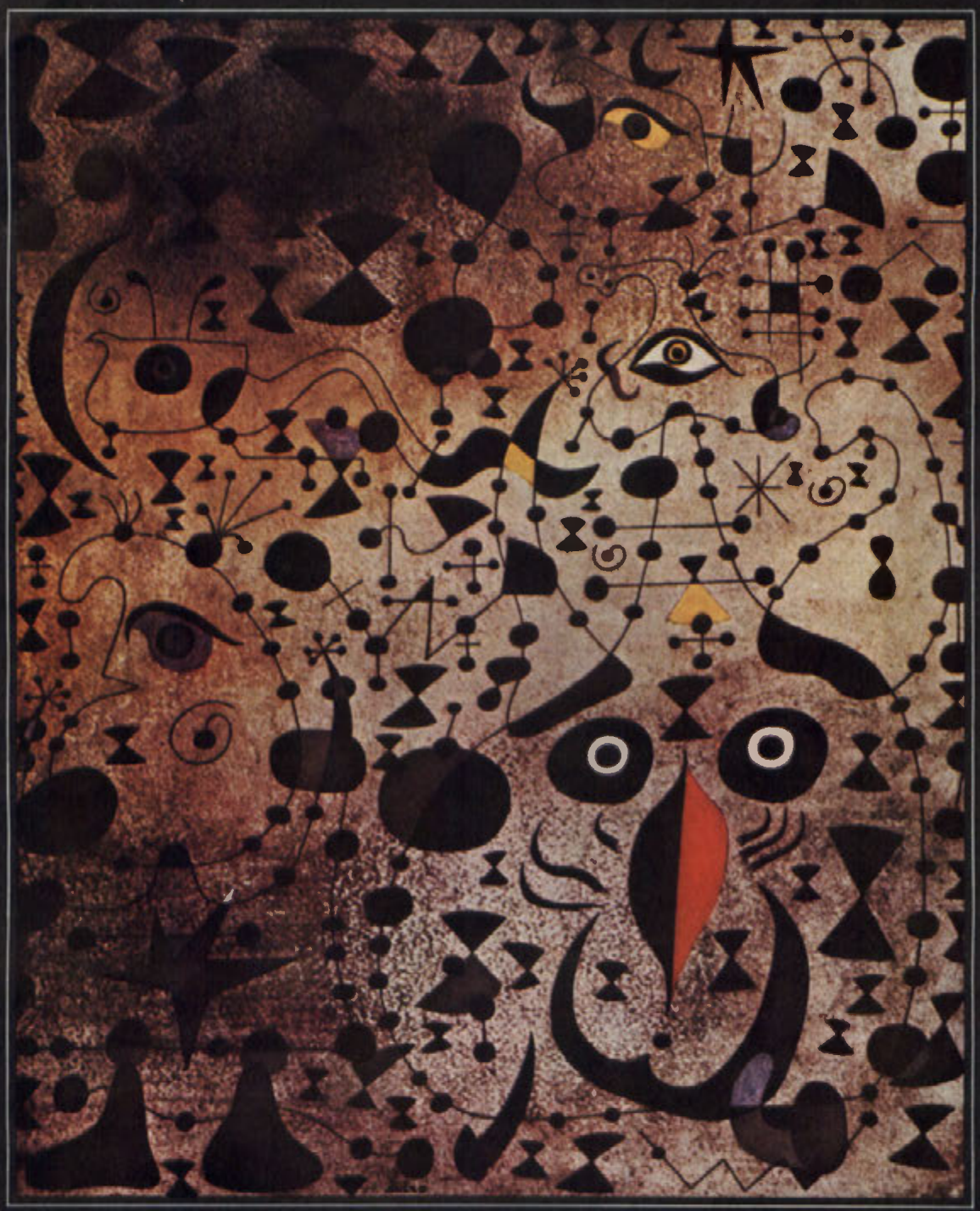

Resim 491
Joan MIRO
"Güzel Kuşun Bilinmeyeni Bir Çift Âşığa Anlatması",
1941, Modern Sanatlar Müzesi, New York-ABD

Resim 492
*MİHRİ MÜŞFİK "**Bir Kadın Portresi**", İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

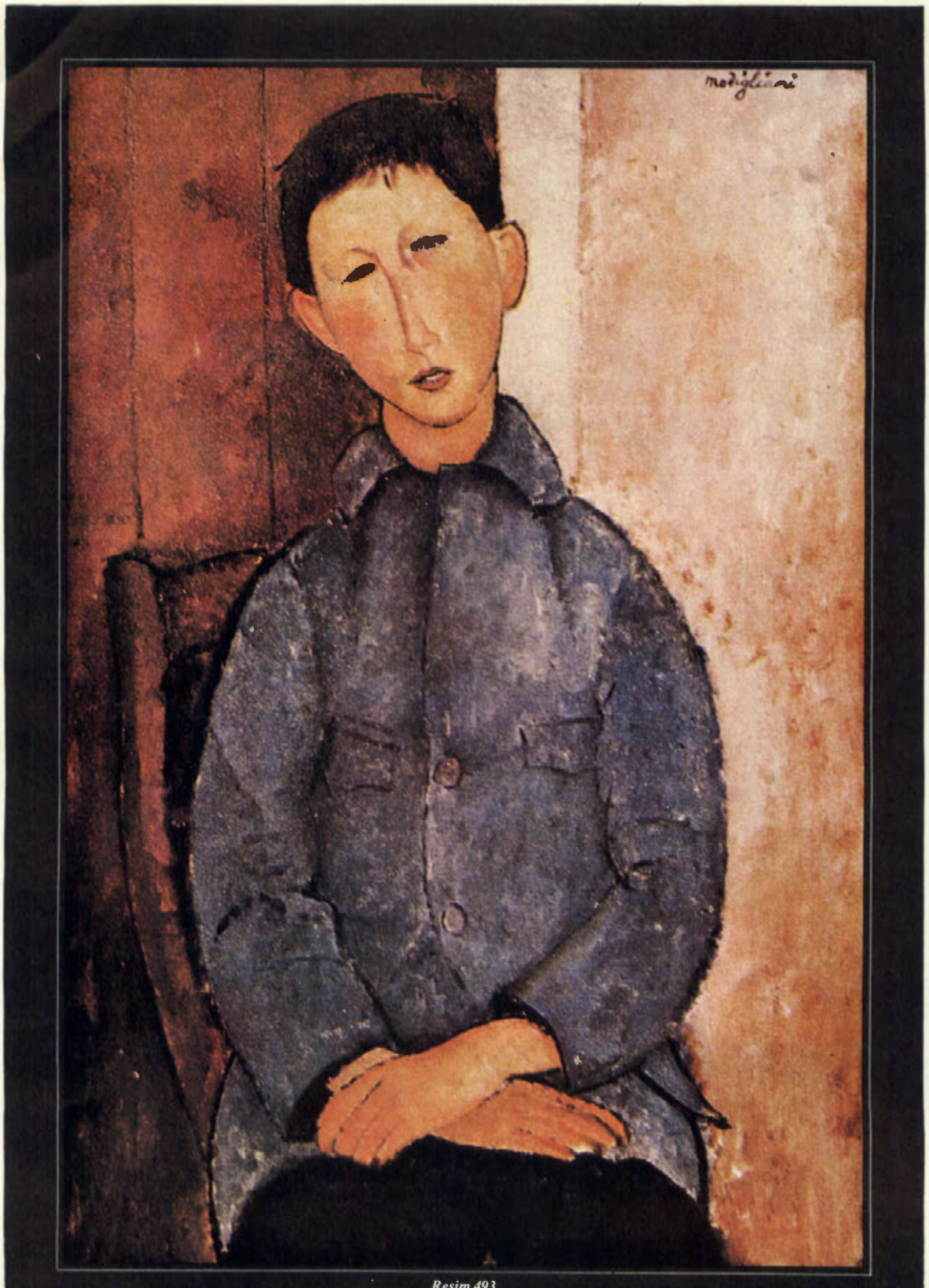

Resim 493
*Amedeo MODIGLIANI "**Mavi Ceketli Çocuk**", 1918, Guggenheim Müzesi, New York-ABD*

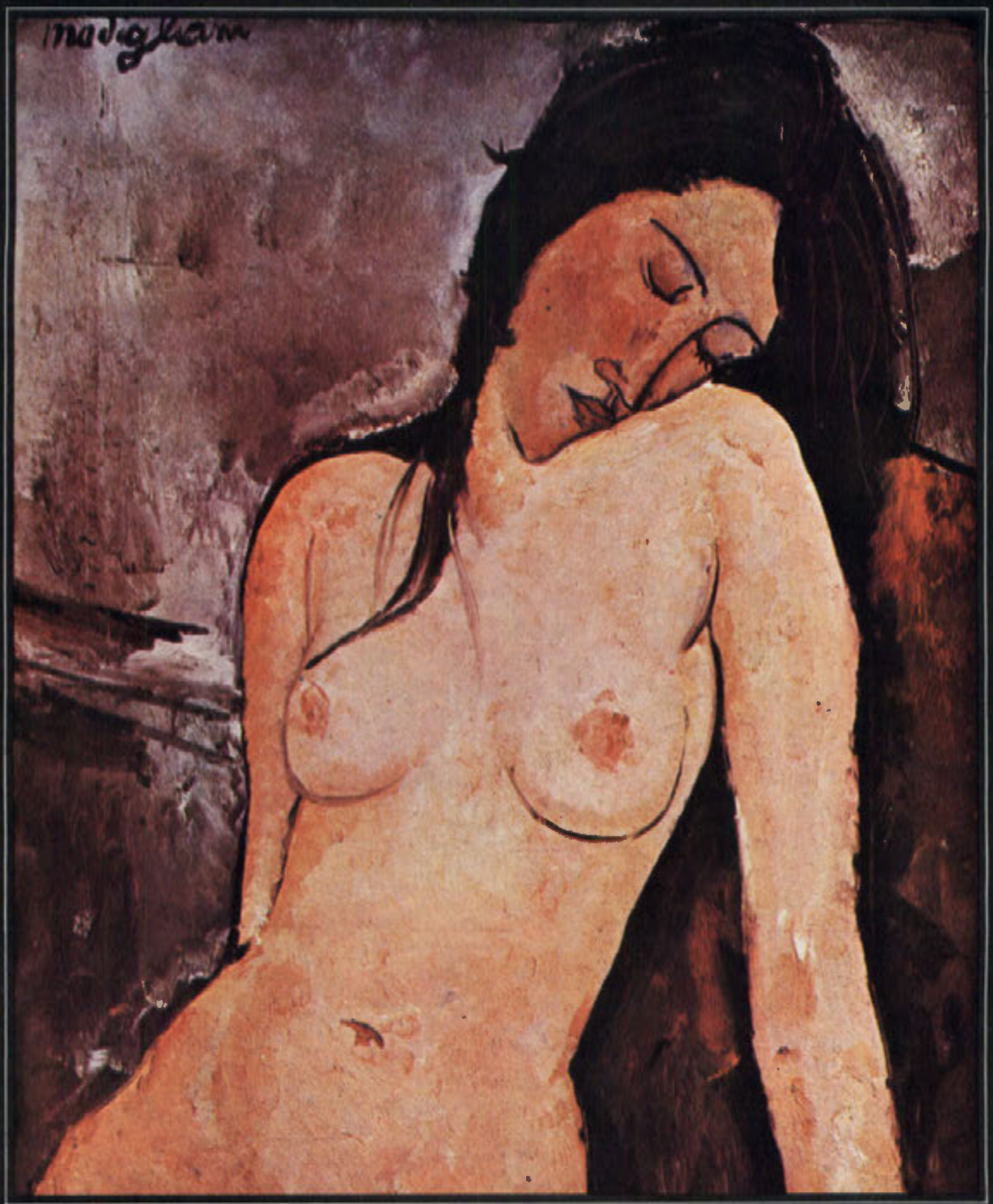

Resim 494
*Amedeo MODIGLIANI "**Çıplak**", 1917, Courtauld Enstitüsü Galerisi, Londra-İngiltere*

Midhat Paşa'nın Tanzimat dönemi Osmanlı tarihinde önemli bir yeri vardır. III. Salim'le başlayan Batı'ya açılma siyasetinin Mustafa Reşid Paşa'dan sonraki en büyük temsilcisi olmuştur. Doğu kültürü ile yetişmesine ve gelenekçi bir aileden gelmesine karşın Batı kültürünü önemsemiş, her iki kültür arasında bir sentez aramıştır. Çağdaşı Bismarck'a göre Avrupa'nın en büyük devlet adamlarından olan Midhat Paşa, bankacılık ve sermaye piyasası gibi kavramların konuşulmadığı bir dönemde, iktisadi olayları ilk kez gündeme getirmiştir. Valiliklerinde her türlü güçlüğü sabırla yenen başarılı bir yönetici olmuştur. Devlet sırrı sayılabilecek konuları her yerde saklamadan konuşması, ılımlı yöneticileri dahi ürküten düşünce ve yaklaşımları, Yeni Osmanlılar'dan ve Doğu Rumeli Valisi Aleko Paşa'dan aldığı esinlerle demokrasiye bir an önce geçmenin kaçınılmazlığını ikide bir ortaya atması, suçlanmasını kolaylaştıran başlıca nedenler olmuştur. Midhat Paşa demokrasinin salt anayasanın ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın toplanması ile gerçekleşeceğine inanmıştı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Memalik-i Osmaniye Mazisi-İstikbali*, 1878; *Tabsıra-i İbret*, (ö.s.), 1909; *Mirat-ı Hayret*, (ö.s.), 1909.

• **KAYNAKLAR:** Ali Haydar Midhat, *Midhat Paşa'nın Hayat-ı Siyasiyesi, Hidematı, Şehadeti*, 1904; B.S.Baykal, *Mithat Paşa, Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, 1964; R. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, 1963; R.Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, 1963; R.Fenmen, *Mithat Paşanın İktisadi İcraatı*, 1942; B.N.Şimşir, *Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu*, 1970; İ.H.Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Taif Mahkûmları*, 1950; İ.H. Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, 1967.

• **BAKINIZ:** ABDÜLAZİZ, ABDÜLHAMİD II, ABDÜLMECİD, ÂLİ PAŞA, MUSTAFA REŞİD PAŞA, NAMIK KEMAL, ZİYA PAŞA.

MİFUNE, Toşiro
(1920)

Japon sinema oyuncusu. A.Kurosava'nın yönettiği filmlerdeki rolleriyle tanınmıştır.

1 Nisan 1920'de Çin'in Şantung bölgesinde Tsingtao'da doğdu. II.Dünya Savaşı'nda Japon ordusunda görev aldı. Savaştan sonra bir stüdyonun açtığı yarışmayı kazanarak oyunculuğa başladı. 1947'de *Şin baka jidai* ("Şu Saçma Günler") filmindeki oyunuyla ödül kazandı. Oyunculuğu ünlü yönetmen A.Kurosava tarafından yönlendirildi. 1948'de Kurosava'nın *Yoydere tenşi* ("Sarhoş Melek") filminde ileri derecede veremli bir gangsteri canlandırdığı rolüyle büyük beğeni kazandı. 1950'de çevrilen *Raşomon* (Sarı Irkın Şehveti) filmindeki samuray tipi ise ününün ülke sınırları dışına da yayılmasını sağladı. 1960'larda üç ABD yapımı filmde, daha sonraları da Fransız ve İngiliz filmlerinde oynadı. 1963'te kendi film yapım şirketini kurdu ve *The Legacy of the Five Hundred Thousand* ("Beş Yüz Binlik Miras") adlı filmi yönetti.

Mifune çok yönlü ve becerikli bir oyuncu olmasının yanı sıra keskin çizgili fiziğinden de rollerinde ustaca yararlanır. Değişik türlerdeki bütün filmlerinde olduğu gibi, Shakespeare ve Gorki'den yapılan uyarlamalarda da üstün oyunculuğunu kanıtlamıştır.

Yeri ve önemi

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Şin baka jidai*, 1947, ("Şu Saçma Günler"); *Yoydore tenşi*, 1948, ("Sarhoş Melek"); *Raşomon*, 1950, (Sarı Irkın Şehveti); *Şiçinin no samuray*, 1954, (Yedi Samuray); *Kumonosu-jo*, 1957, ("Kanlı Taht"); *Donzoka*, 1957, ("Ayak Takımı"); *Yojimbo*, 1961; *Grand Prix*, 1966, (Ölümle Yarışanlar); *Hell in the Pacific*, 1968, (Cehennemde İki Adam); *Yamamoto*, 1968, ("Amiral Yamamoto"); *Soleil Rouge*, 1971, (Kızıl Güneş); *Paper Tiger*, 1975, ("Kâğıt Kaplan"); *Midway*, 1976, (Midway Savaşı). **Yönettiği Filmler:** *The Legacy of the Five Hundred Thousand*, 1964, ("Beş Yüz Binlik Miras").

MİHAİLOVİÇ, Draza
(1893-1946)

Yugoslav, asker. II.Dünya Savaşı sırasında *çetnik* adlı direniş çetelerini örgütlemiştir.

27 Nisan 1893'te Belgrad yakınında İvanjica kasabasında doğdu, 17 Temmuz 1946'da Belgrad'da öldü. 1912-1913 Balkan Savaşı'na ve I. Dünya Savaşı'na katıldı. 1925'te Belgrad'taki Yüksek Askeri Akademi'yi bitirdi. 1925-1928 arasında genelkurmayda, 1928-1934 arasında da Yugoslav ordusunda çeşitli komuta görevleri aldı. 1934'te Sofya'da, 1936'da Prag'da Yugoslav Krallığı askeri ataşesi olarak bulundu. 1939'da albay olan Mihailoviç, Nisan 1941'de Alman birlikleri Yugoslavya'ya girdiğinde Bosna'da bir motorize birliğin başında bulunuyordu. Yugoslavya'nın işgalinin ardından Hersek dağlarına çekilerek *çetnik* adlı direniş çeteleri örgütledi. Daha çok monarşi yanlılarının yer aldığı bu çeteler 1941 sonbaharında Tito önderliğindeki partizanlarla birlikte Almanlar'a karşı savaştı. Ancak kısa zamanda izlenecek mücadele yöntemi konusunda görüş ayrılığına düştüler. Ayrıca Mihailoviç ileride bir Sırp devletinin kurulmasını amaçladığı için yalnızca Sırplar'ın mücadeleye katılmasını istiyor, Tito ise Balkan uluslarının dostluğunu amaçlıyor, tüm Yugoslavlar'ı direniş hareketine katılmaya çağırıyordu.

Yugoslav Kralı II.Petar Karayorgiyeviç'in (1934-1945) Londra'ya kaçarak kurduğu sürgün hükümeti Ocak 1942'de Mihailoviç'i savaş bakanı ilan etti. Bu tarihten sonra partizanlarla arası açılan Mihailoviç, Alman ve İtalyanlar'dan silah yardımı alarak partizanlara karşı savaşmaya başladı. 1943'te Müttefikler'in desteğini yitirmesinin ardından sürgündeki hükümet de onun görevine son verdi. Bunun üzerine işgal güçleriyle açık işbirliğine giren Mihailoviç, Yugoslavya'nın kurtuluşundan sonra 13 Mart 1946'da yakalandı. Halk Mahkemesi tarafından ihanet suçuyla yargılanarak ölüme mahkûm edildi ve kurşuna dizildi.

• **BAKINIZ:** TİTO.

MİHRİ MÜŞFİK
(1887- ?)

Türk, ressam. Ülkemizin resim alanındaki ilk kadın sanatçılarındandır.

İstanbul'da doğdu. Ressam Hale Asaf'ın teyzesidir. Resim öğrenimini İtalya'da gördü. Yurda döndükten sonra 1914'te İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'ni kurdu, burada müdürlük ve öğretmenlik etti. Öğrencilerini yalnızca atölye çalışmaları ile sınırlamadı, ilk kez kız öğrencileri okul dışına çıkararak manzara çalışmaları yapmalarını sağladı. Hale Asaf ve Nazlı Ecevit gibi kadın ressamların yetişmesinde etkin oldu. 1919'da bu kurumdan ayrılarak İtalya'ya gitti. Daha sonra ABD'ye yerleşti. Burada tanınmış kişilerin portrelerini yapması ve 1938-1939 yıllarında New York'taki Dünya Fuarında görev almasının dışında sanat yaşamına ilişkin bilgi bulunmamaktadır.

Yağlıboya ve pastel teknikleriyle ve akademik doğrultuda gerçekleştirdiği portre ve figürlerinde güçlü bir desen anlayışı vardı. Bu yapıtlarındaki gerçekçilik, onun iyi bir doğa gözlemcisi olduğunu kanıtlar.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Portre*, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul; *İhtiyar Kadın*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Bir Kadın Portresi*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Natürmort*, Ankara Resim ve Heykel Müzesi; *Sarıklı İhtiyar; Çarşaflı Genç Hanım; Kahve İçen Hanım.*

MİKHAEL VII
(11.yy)

Bizans imparatoru. Yönetimi sırasında Türkler Anadolu'yu istila etmeye başlamıştır.

Doğum ve ölüm tarihleri ve yerleri bilinmiyor. X.Konstantinos Dukas'ın en büyük oğludur. Babası 1067'de ölünce naipliği üstlenen annesi Eudokia daha önce verdiği yazılı yemine uymayarak askeri komutan Romanos Diogenes ile evlendi ve onu imparator ilan etti. Ancak IV.Romanos'un 1071'deki Malazgirt Savaşı sonucunda Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'a yenilerek tutsak düşmesi üzerine, VII. Mikhael 24 Ekim 1071'de öğretmeni Mikhael Psellos'un girişimiyle imparator ilan edildi. Bir süre sonra serbest bırakılıp Constantinopolis'e (İstanbul) dönen IV.Romanos'u öldürttü, annesini de manastıra kapattı.

Okumaya düşkün bir kişiliği olan ancak yönetici ve asker olarak yetersiz kalan VII.Mikhael, Türkler'in Anadolu'nun içlerine yönelik akınlarını durduramadı. Öte yandan İtalya'daki son Bizans topraklarının da Normanlar'ın eline geçmesine seyirci kaldı. Komutanların etkisi altına girdiğinden Psellos ve saray çevresinin desteğini yitirdi. Tahıl yetersizliği ve fiyat artışlarının da etkisiyle çıkan Sırp, Hırvat ve Bulgar ayaklanmalarını bastırmak üzere gözde bir komutanı olan Nikephoros Bryennios'u görevlendirdi. Ancak bir süre sonra 1077'de bu komutan imparatorluk iddiasında bulunarak ayaklandı. Bunun üzerine Anadolu Selçukluları başka bir komutan Nikephoros Botaneiatos'u destekleyerek onun da İznik'te imparatorluğunu ilan etmesini sağladılar. Sonunda Botaneiatos 1078'de İstanbul'a girerek III.Nikephoros adıyla taç giydi ve Studios Manastırı'na çekilmek zorunda bıraktığı VII.Mikhael'in karısı Maria ile evlendi.

• BAKINIZ: ROMANOS IV.

MİKHAEL VIII
(1225-1282)

Bizans imparatoru. Son Bizans hanedanı olan Palaeologos soyunu kurmuştur.

Constantinopolis'te (İstanbul) doğdu, 11 Aralık 1282'de Trakya'da öldü. Bizans soylularından Andronikos Palaeologos ile Bizans İmparatoru III.Aleksios'un torunu Theodora'nın oğludur. III. İoannes'in (1222-1254) askeri komutanı olarak Makedonya savaşlarına katıldı. Bu sırada askerler arasında ayaklanma çıkarmakla suçlanıp tutuklandıysa da, patrik Manuel'in araya girmesiyle cezalandırılmaktan kurtuldu. Atandığı Bithynia (İzmit-Bursa yöresi) bölge komutanlığı sırasında yeniden suçlanınca, Anadolu Selçukluları'na sığındı. Onlarla birlikte Moğollar'a karşı savaştı. 1254'te İznik Bizans imparatoru olan II.Theodoros Laskaris tarafından geri çağrıldı. II. Theodoros 1258'de ölünce yerine geçen sekiz yaşındaki oğlu IV.İoannes'in naibi Georgios Muzalon'un öldürülmesini fırsat bilerek naipliği üstüne aldı. 1 Ocak 1259'da Nicea'da (İznik) IV.İoannes ile birlikte imparatorluğunu ilan etti.

Bizans İmparatorluğu'na karşı birleşen Epirli Mikhael, Sicilyalı Manfred ve Achea Frank prensinin ortak kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. 1261 Mart'ında bazı ticari imtiyazlar karşılığında Cenevizliler'den askeri yardım sağlayarak uzun süreden beri Latinler'in işgali altında olan İstanbul'a sefer açtı. Bizans komutanı Aleksios Strategopulos ayaklanan halkın da yardımıyla 25 Temmuz'da hiçbir direnişle karşılaşmaksızın İstanbul'u aldı. VIII.Mikhael de 15 Ağustos 1261'de İstanbul'a girdi. IV.İoannes'in gözlerini kör ederek sürgüne yolladı ve oğlu Andronikos'u tahtın vârisi ilan etti. Bu hareketi patrik Arsenios tarafından lanetlendi. Ayrıca din adamları arasında kendisine karşı sürekli bir muhalefetin doğmasına yol açtı. 1262'de Epir Despotluğu'yla yaptığı savaşta yenilgiye uğradı. Ancak iki yıl sonra kardeşi İoannina'yı (Yanya) alarak buradaki Bizans egemenliğini yeniden canlandırdı. Bunun üzerine 1267'de Papa, Sicilyalı Manfred, Anjoulu Charles, İstanbul'un eski Latin imparatoru II.Baudouin ve Achea Frank prensi aralarında Viterbo Antlaşması'nı imzalayarak VIII.Mikhael'e karşı birleştiler. Yeniden diplomatik oyunlara başvuran VIII.Mikhael, Sırp, Bulgar ve Teselya yöneticilerini yanına çekti ve Venedikliler'e karşı Cenevizliler'i öne sürdü. Bu arada Doğu'da Moğollar ve

Mısır'da Memlukler ile antlaşmalar yaparak onların da desteğini sağladı. Papa'yı yumuşatmak için çeşitli ziyaretler yaptı. Böylece sonunda kendisine karşı tasarlanan seferin uygulanmasını önledi. 1274'te İkinci Lyon Konsili'nde Bizans Kilisesi'nin Papalık buyruğu altına girmesini kabul etti. İstanbul'da bu karara karşı duyulan tepkinin yol açtığı ayaklanmayı acımasızca bastırdı. Bununla birlikte halkın gösterdiği direnişten çekinerek alınan kararı uygulamaya sokmayı geciktirdi. Bundan hoşlanmayan Papa'nın Anjoulu Charles'a Bizans üzerine sefer düzenleme izni vermesi üzerine, Sicilya'da başlayan Vespir ayaklanmasını destekleyerek bu girişimi de boşa çıkardı. Yakın dostu Aragonlu III.Pedro'nun adaya egemen olmasıyla en büyük düşmanını saf dışı ederek rahatladı. Bizans egemenliğini pekiştirmek için Yunanistan'a açtığı bir sefer sırasında Trakya'da öldü. Halkın kendisine karşı duyduğu büyük nefretin bir ayaklanmaya yol açmasından korkan oğlu II.Andronikos tarafından geceleyin gizlice ve tören yapılmaksızın gömüldü.

• BAKINIZ: İOANNES III.

MİKİ TAKEO
(1907)

Japon siyaset adamı. Liberal Demokratik Parti'nin önderlerindendir.

17 Mart 1907'de Tokuşima bölgesinde doğdu. Tokyo'daki Meiji Üniversitesi'nde ticaret ve hukuk öğrenimi gördü. 1937'de Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Meclisin en genç üyesi olan Miki Takeo, Japonya'nın savaşa hazırlandığı bu yıllarda ABD'yle savaşa girilmemesi için çaba harcadı. 1939'da Japon-Amerikan Dostluğu Derneği'ni kurdu.

II.Dünya Savaşı'nın ardından ABD işgal yönetimi altına giren Japonya'da ABD yanlısı tutumuyla tanınması nedeniyle önemli görevler üstlendi. 1947-1948 yıllarında iletişim bakanlığı yaptı. 1947'de kurduğu Halkın Kooperatifi Partisi'ni 1952'de İlerici Parti adıyla yeniden örgütledi. Bu partinin 1954'te Demokratik Parti'yle birleşmesiyle de Japonya Demokratik Partisi kuruldu. 1954-1955 yıllarında ulaştırma bakanlığı yapan Miki Takeo, 1955'te Japonya Demokratik Partisi'yle Liberal Parti'nin birleşmesinden doğan Liberal Demokratik Parti'nin (LDP) kurucuları arasında yer aldı. Sosyalistler'e ve Komünistler'e karşı tüm muhafazakâr güçleri tek bir çatı altında toplayan bu parti 1955'ten sonra sürekli olarak çoğunluğu elde etti. Miki Takeo uzun yıllar parti üst kademelerinde görev aldı. 1958 ve 1961'de iki kez kısa süreyle devlet bakanı oldu. Ayrıca hükümete bağlı iktisadi planlama, bilim ve teknoloji ve atom enerjisi komisyonlarında yöneticilik yaptı. Eisako Sato'nun başbakanlığı sırasında 1965-1966 yıllarında uluslararası ticaret ve sanayi bakanı, 1966-1968 arasında da dışişleri bakanı oldu. Hızlı bir iktisadi büyüme içinde olan Japonya'nın uluslararası ilişkilerde de etkin rol oynaması gerektiğini savunarak Asya ülkelerine yardım yapılmasını istedi.

Miki Takeo Temmuz 1972'de başbakan Kakuei Tanaka hükümetinde sandalyesiz bakan, kısa bir süre sonra da başbakan yardımcısı oldu. 1973 dünya iktisadi bunalımının etkisiyle Japonya'nın büyüme hızının düşmesi, ayrıca başbakanın ve bazı hükümet üyelerinin adının yolsuzluklara karışması üzerine hem hükümet, hem de parti halkın gözündeki saygınlığını yitirdi. Miki Takeo Temmuz 1974'te parti işleyişinde reform yapılmasını isteyerek hükümetten istifa etti. Kasım'da başbakanın da istifa etmesinin ardından LDP içinde çeşitli hizipleri uzlaştırıcı tek aday olarak görülen Miki Takeo, başbakanlığa ve parti başkanlığına getirildi. 1976'ya değin sürdürdüğü bu görevleri sırasında temel amacı partinin sarsılan konumunu düzeltmek oldu. Ancak başbakanlığının son aylarında Tanaka'nın Lockheed uçak şirketinden rüşvet aldığının ortaya çıkması bu çabalarına önemli bir darbe vurdu.

• BAKINIZ: SATO EİSAKO, TANAKA KAKUEİ.

MİKON
(İÖ 5.yy)

Eski Yunan, ressam ve heykelci. Yunan resmine derinlik etkisini getirmiştir.

Atina'da yaşadığı sanılıyor. Yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Ressam Polygnotus'un yanında yetişti. İÖ 475 dolaylarında Atina'daki *Theseum Tapınağı*'nın bezenmesinde çalıştı, *Theseus'un Ölümü* ve *Kentaurlar'la Lapitler'in Savaşı* adlı duvar resimleri onundur. İÖ 460 dolaylarında da, Polygnotus'la birlikte Atina Agorası'ndaki duvar resimlerini yaptı. Burada Polygnotus'un düzenlediği orta bölümün soluna *Maraton Savaşı*, sağına da *Theseus'la Amazonlar'ın Savaşı* konulu resimleri çizdi.

Mikon, renklerde çeşitli ton oyunları, açıklık koyuluk farkları oluşturarak ya da farklı uzaklıktaki nesneleri birbirinden değişik tekniklerde çizerek resimlerinde bir derinlik etkisi yaratmıştır. Üslubu, savaş sahnelerini işleyen vazo ressamlarınca benimsenip kopya edilmiş, özellikle *Theseus'la Amazonlar'ın Savaşı*, Attikalı ressamların çok işlediği bir konu olmuştur. Mikon'un bronz heykeller yaptığı da bilinmektedir. Ancak bunlar da, çoğu resimleri gibi kaybolmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Theseus'un Ölümü*, İÖ 475, Theseum Tapınağı, Atina; *Kentaurlar'la Lapitler'in Savaşı*, İÖ 475, Theseum Tapınağı, Atina; *Maraton Savaşı*, İÖ 460, Agora, Atina; *Theseus'la Amazonlar'ın Savaşı*, İÖ 460, Agora, Atina.

MİLTİADES
(İÖ 540-489)

Atinalı komutan. Maraton Savaşı'nda Persler'e karşı büyük bir zafer kazanmıştır.

Kimon'un oğludur. Trakya'da Khersonesos Prensliği'ni kuran büyük Miltiades'in yeğenidir. Peisistratidler (Peisistratosoğulları) tarafından iktidarı ele geçirmek üzere Khersonesos'a gönderildi. İÖ 499-498'de İmbros (Gökçeada) ve Lemnos (Limni) adalarını ele geçirdi. İÖ 492'de Miletos düşünce Atina'ya sığındı.

O dönemde doğuda Pers tehlikesi vardı. Themistokles buna karşı büyük bir donanma hazırladı ve Pire limanını üs haline getirdi. Miltiades'in Atina'ya gelmesiyle durum değişti. Öteden beri bu kentte saygı gören Miltiades, Atina siyasal yaşamında etkin olmaya başladı. Pers ordularını yakından tanıyordu ve sanıldığı kadar güçlü olmadıklarını biliyordu. Bu yüzden Themistokles'in donanma projesine karşı çıktı. Attika aristokratlarını ve yalnız tarımsal çıkarlarını göz önünde bulunduran halkı etkiledi. İÖ 491'de Pers elçileri Yunanistan'a gelerek kent devletlerinden Pers egemenliğini tanımalarını istediler. Atina'nın bu isteği reddetmesi üzerine Persler'in Yunanistan'a yapacağı sefer kesinleşti. Atina'nın doğusunda Persler'le arası iyi olan Aigina Adası vardı, Attika'nın komşusu Boiotia'da Atina'ya düşmandı. Isparta uzakta olduğu için yardım yapamazdı.

Persler İÖ 490'da Attika'nın doğu kıyılarında Euripas koyundan Maraton Ovası'na çıkarma yaptılar. Bunun üzerine Atina Isparta'dan yardım istedi, Ispartalılar'ın bazı dini nedenlerden dolayı hemen gelemeyeceklerini bildirmeleri üzerine Atinalılar kendilerini savunmaya karar verdiler. Halk meclisi tarafından başkomutan seçilen Miltiades yaklaşık 10.000 kişilik bir ordu oluşturdu. Pers ordusu sayıca Yunan ordusundan üstündü. Önce Persler saldırdı, Atinalılar Isparta yardımını bekledikleri için hemen savaşa girmediler. Persler harekete geçip Maraton'daki yığma tepeye (soros) geldiklerinde Atina ordusu düzenli bir biçimde Pers ordusuna yaklaştı. Aradaki mesafe 150 m kadar kalınca koşmaya başlayarak düşmana şiddetle saldırdı. Donanım ve yönetim bakımından üstün durumdaki Atina ordusu, Persler'i önce kanatlarda sonra da süvarilerin yer aldığı merkezde yendi.

Maraton zaferi geniş yankılar uyandırdı. Atinalılar Yunanistan'ı büyük bir istila tehlikesinden kurtardıkları için büyük ün kazandılar. Delphoi kutsal alanında Miltiades ve diğer komutanlar için bir anıt yapıldı. Miltiades İÖ 490'da Persler'i tutan Paros Adası'na karşı bir sefer düzenledi. Başarı kazanamayınca Atinalılar tarafından devrildi ve para cezasına çarptırıldı. Ödeyemeyince hüküm giydi. Kısa bir süre sonra da Paros'ta aldığı yaralar yüzünden öldü.

• BAKINIZ: THEMİSTOKLES.

MİLYUKOV, Pavel Nikolayeviç
(1859-1943)

Rus tarihçi ve siyaset adamı. Kadet Partisi'nin kurucuları arasında yer almış, Geçici Hükümet'te dışişleri bakanlığı yapmıştır.

27 Ocak 1859'da Moskova'da doğdu, 3 Mart 1943'te Fransa'nın Aix-les-Bains kentinde öldü. Orta sınıf bir aileden geliyordu. 1877-1882 arasında Moskova Üniversitesi'nde tarih ve edebiyat öğrenimi gördü. 1886'da aynı üniversitenin Rus Tarihi Bölümü'nde okutmanlık yapmaya başladı. Bu dönemde Batıcı görüşleri benimseyerek, Rusya'nın ilerlemesinde temel engel olarak gördüğü mutlakiyet yönetimine son verilmesini, parlamenter düzene geçilmesini, hukuk düzeninin kurulmasını ve genel oy hakkının tanınmasını savunmaya başladı. 1895'te liberal görüşleri nedeniyle üniversiteden uzaklaştırıldı ve Ryazan'a sürgüne yollandı.

1897'ye değin süren sürgün yaşamı sırasında en önemli kitabı olan *Oçerki po istorii Russkoy kultury*'u ("Rus Kültür Tarihinden Seçmeler") yazmaya başladı. 1897-1899 arasında Sofya Üniversitesi'nde tarih dersleri verdi. 1899'da Rusya'ya döndükten kısa bir süre sonra yeniden tutuklandı. 1901-1902 yıllarının bir bölümünü İngiltere'de, 1903-1904 yıllarının bir bölümünü ise ABD'deki Chicago Üniversitesi'nde Rus tarihi üzerine dersler vererek geçirdi. Bu sırada P.B.Struve'nin 1902'de yurt dışında kurduğu liberal bir gazete olan *Osvobozhdeniye*'nin (Kurtuluş) çıkarılmasına yardımcı oldu. 1905 Devrimi'nin başlamasından sonra Rusya'ya döndü.

Ekim 1905'te, Rusya'da anayasal ve parlamenter bir monarşi yönetiminin kurulmasını, basın, vicdan, ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin tanınmasını, devlete, çar ailesine ve kiliseye ait toprakların devletleştirilerek topraksız ve az topraklı köylülere dağıtılmasını öngören Kadet (Konstitutsiyonnoya Demokratiçeskaya-Anayasacı Demokrat) Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. 1907'de bu partinin başkanlığına ve *Reç* (Söz) adlı yayın organının genel yayın yönetmenliğine getirildi. 1907-1917 arasında Kadetler'in temsilcisi olarak katıldığı III. ve IV.Dumalar'da (meclis) oy hakkının genişletilmesi ve temsili bir hükümetin kurulması için çalıştı; I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra hükümeti savaşı başarıyla yönetemedi gerekçesiyle sert bir biçimde eleştirdi.

Çar II.Nikolay 1917 Şubat Devrimi sırasında tahttan çekilince, çarlık yönetiminin sürekliliğini sağlamak amacıyla çarın kardeşi büyük dük Mihail'i tahta çıkarmaya çalıştıysa da bunda başarılı olamadı. Devrimden sonra prens Lvov başkanlığında kurulan Geçici Hükümet'te dışişleri bakanlığına getirildi. Çarlık yönetiminin ilhakçı dış politikasını sürdürdüğü bu görevi sırasında, 1 Mayıs 1917'de yayımladığı bir notada, Rusya'nın Müttefikler yanında savaşı sürdüreceğini açıklaması Petrograd'da işçi ve askerlerin şiddetli protesto gösterilerine neden oldu. Milyukov gösterilerin kısa zamanda diğer kentlere de sıçraması üzerine, 15 Mayıs'ta görevinden istifa etmek

zorunda kaldı. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra bir süre karşıdevrimci Beyaz Gönüllüler Ordusu'na siyasi danışmanlık yaptı. Daha sonra Fransa'nın Paris kentine yerleşerek Rus mültecilerin yayın organı *Posledny novosti*'yi (En Son Haberler) yayımladı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gosudarstvennoye hozyaystvo Rossii v pervoy çetvyotti XVIII stoletiya reforma Pyotra Velikoya*, 1892, ("18.yy'ın İlk Çeyreğinde Rusya'da Ulusal Ekonomi ve Büyük Petro'nun Reformları"); *Oçerki po istorii Russkoy kultury*, 3 cilt, 1896-1903, ("Rus Kültür Tarihinden Seçmeler"); *Yevropeskaya Diplomatiya, Makedonskiy Vopros*, 1898, ("Avrupa Diplomasisi, Makedonya Sorunu"); *Glavnye teçeniya Russkoy istoriçeskoy mysli*, 1898, ("Rus Tarihsel Düşüncesinde Ana Akımlar"); *Bolgarskaya Konstitutsiya*, 1903, ("Bulgar Anayasası"); *Vos pumihanya, 1859-1917*, 2 cilt, (ö.s.), 1955, ("Anılar");

• **KAYNAKLAR:** T.Riha, *A Russian European:Paul Miliukov in Russian Politics*, 1969.

• **BAKINIZ:** KERENSKİ, LENİN, LVOV, NİKOLAY II, V.STRUVE.

MİMAROĞLU, İlhan
(1926)

Türk, besteci. Elektronik Müzik akımının temsilcilerindendir.

11 Mart 1926'da İstanbul'da doğdu. Mimar Kemalettin Bey'in oğludur. 1949'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1955'te lisansüstü eğitimi için ABD'deki Columbia Üniversitesi'ne gitti. Burada, müzikoloji, müzik tarihi ve opera yöneticiliği derslerinin yanı sıra, teyp bandıyla gerçekleştirilen müziğin öncülerinden Vladimir Ussachevsky'den (1911) ve Elektronik Müzik'in önde gelen bestecilerinden Edgard Varèse'den kompozisyon dersleri aldı. Türkiye'ye döndükten sonra bir süre Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü'nde çalıştı. 1957-1961 arasında çeşitli dönemlerde, İstanbul Türk-Amerikan Kültür Derneği'nde konferanslar verdi. 1948'den 1959'a değin *Ulus* gazetesinde, 1952-1962 arasında da *Akis* dergisinde müzik eleştirileri yazdı. 1959'dan sonra yaşamının büyük bölümünü ABD'de geçirdi. Amerika'nın Sesi radyosunda müzik, sanat ve kültür programlarında çalıştı. 1963'ten sonra New York City'de, Columbia-Princeton Elektronik Müzik Merkezi'ne bağlı besteciler arasına katıldı, ayrıca kurumun öğretim kadrosunda yer aldı.

Mimaroğlu çalışmalarını Elektronik Müzik alanında yoğunlaştırmış, klasik stüdyo tekniklerini kullanarak, genellikle teyp kayıtlarıyla çalışmıştır. Ancak, sadece elektronik aletlerle üretilmiş sesleri kullanan Elektronik Müzik ile her türlü doğal ses kaynağından yararlanan Somut Müzik *(la Musique Concrète)* arasında bir seçim yapmamıştır. Örneğin, *Bowery Bum* ve *Wings of the Delirious Demon* (Çılgın Şeytanın Kanatları) gibi iki yapıtı Somut Müzik akımı içinde yer alır. Bunlardan ikincisinde ses kaynağı olarak bir klarnet kullanmış, elektronik yöntemlerle sesi sertleştirerek, sonuçta dramatik yönü güçlü bir beste yaratmıştır. Bestelerinin çoğunda çeşitli ressamların yapıtlarından yola çıkmıştır. *Bowery Bum*'da Dubuffet'den *Agony*'de ise Arshile Gorky'den esinlenmiş, onların resimlerinin kendisinde uyandırdığı duyguyu anlatmaya çalışmıştır. Elektronik yöntemlerin, nüans, ritm gibi müzik öğelerindeki bulanıklığı ortadan kaldıracağını, böylece bestecinin bu alana yüklediği anlama tümüyle sadık kalınmasını sağlayacağını savunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Beste:** *Pièces sentimentales*, 1957, (Duygusal Parçalar); *Le tombeau d'Edgar Poe*, 1965; (Edgar Poe'nun Mezarı); *Bowery Bum*, 1964; *Agony*, 1965; *Preludes for magnetic tape*, 1967, (Manyetik Teyp İçin Prelüdler); *Wings of the Delirious Demon*, 1969, (Çılgın Şeytanın Kanatları); *Music Plus One*, 1970, (Müzik Artı Bir); *Hyperboles*, 1971, (Hiperboller). **Kitap:** *Caz Sanatı*, 1958; *On Bir Çağdaş Besteci*, 1961, *Musiki Tarihi*, 1961; *Amerika Sesleri*, 1965; *Elektronik Musiki*, 1970.

• **BAKINIZ:** B.AREL, VARÈSE.

MİN
(1854-1895)

Kore kraliçesi. Yönetimi sırasında Japonya ve Çin, Kore'de denetimi ele geçirmek için yoğun bir rekabet içine girmişlerdir.

Yoju'da doğdu, Ekim 1895'te Seul'de öldü. Asıl adı Myongsong Hvanghu'dur. Bir hükümet görevlisinin kızıydı. Dokuz yaşındayken annesi ve babası ölünce onu koruması altına alan akrabalarının yanında büyüdü. 1866'da Kore Kralı Kojong (1852-1919) ile evlendirildi.

Kralın yaşının küçük olması nedeniyle babası Hungson Taewon-gun naip olarak ülkeyi yönetmekte ve dışa kapalı bir siyaset izlemekteydi. Kraliçe Min, bir süre sonra kendi ailesinden kişileri iktidarın kilit noktalarına getirerek Taewon-gun yönetimine muhalefet etmeye başladı. Taewon-gun'un, 1873'te iktidarı oğlu Kojong'a bırakmasından sonra da kralın zayıf ve etkisiz oluşu nedeniyle yönetim, fiilen kraliçe Min'in ve ailesinin eline geçti. Bu yıllarda hem Japonya, hem Çin Kore'yi denetimleri altına alabilmek için birbirleriyle rekabet içindeydiler. Bu ülkelerden gelen baskılar sonucu Kore 1876'da Japonya'yla, ardından da Çin'le onlara çeşitli ticari ayrıcalıklar tanıyan antlaşmaları imzalamak zorunda kaldı. Bunu diğer Batılı ülkelerle yapılan ticaret antlaşmaları izledi.

Bu dönemde Kore'de kraliçe Min ve ailesinin içinde yer aldığı ve Çin'i destekleyen muhafazakâr güçlerle, Japonya'nın Meiji dönemi dışa açılma ve çağdaşlaşma siyasetinden yana olan "İlericiler" arasındaki mücadele şidddetlendi. Kim Ok-kyun önderliğindeki "İlericiler" 1884'te bir hükümet darbesiyle yönetimi ele geçirdiler ve Min ailesini iktidardan uzaklaştırdılar. Ancak, Çin'in üç gün sonraki müdahalesi ile Min ailesi yeniden iktidara geçti. Bu olayın ardından Çin ve Japonya arasında 1885'te yapılan bir antlaşmayla iki ülkenin Kore'ye birbirlerinden habersiz asker göndermemeleri karara bağlandı.

Artan hükümet harcamalarını karşılamak için konulan ağır vergiler altında ezilen köylüler 1860'ta ortaya çıkan Tonghak adlı dinsel akım çevresinde birleştiler. 1894'teki Tonghak Ayaklanması bastırılamayınca, hükümetin çağrısı üzerine Çinli askerler ülkeye girdi. Bunun 1885 antlaşmasına aykırı olduğunu öne süren Japonlar'ın da Kore'ye asker göndermelerinin ardından 1894 Çin-Japon Savaşı başladı. Japonya'nın zaferiyle sona eren savaşın ardından 1895'te imzalanan Şimonoseki Antlaşması'yla iki ülke de Kore'nin bağımsızlığını tanıdı, ancak bu tarihten sonra Kore'de Japon etkisi arttı. Antlaşmadan birkaç ay sonra kraliçe Min Japon yanlılarının düzenlediği bir suikast sonucu öldürüldü. Bunun üzerine kral Kojong, Japonlar'a karşı Rusya'dan yardım istedi. Ancak Rusya'nın 1905 savaşında Japonya'ya yenilmesinden sonra Kore, Japonya'ya bağlı bir himaye bölgesi durumuna geldi.

• BAKINIZ: MEİJİ.

MİNAMOTO YORİTOMO
(1147-1199)

Japon asker ve devlet adamı. Japonya'da 700 yıl süren şogunluk (bakufu) yönetiminin kurucusudur.

Doğum yeri bilinmiyor, Kamakura'da öldü. Minamoto ailesinin ileri gelenlerinden Yoşitomo'nun oğluydu. Çocukluğu Japonya'nın iki büyük ailesi olun Minamotolar'la Tairalar'ın egemenliği ele geçirmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele ettikleri bir dönemde geçti. Merkezi otoriteyi temsil eden imparatorun gücü azalmış, gerçek güç kendi topraklarını savunmak için silahlanan soylu ailelerin (samurai ya da buşi) eline geçmişti. Yoritomo 1159'daki Heiji Savaşı'nda Minamotolar'ın Tairalar karşısında yenilmesinden ve önderleri Yoşitomo'nun öldürülmesinden sonra diğer birçok Minamoto gibi Japonya'nın doğusuna sürgün olarak gönderildi. 20 yıllık Taira egemenliği süresince Izu Eyaleti'nde yaşadı.

Minamotolar 1180'e doğru yeniden güç toplamaya başladılar. Kamakura yakınında karargâh kuran Yoritomo Minamoto, ailesi üyelerini kendi yönetimi altında birleştirerek ve Doğu'daki toprak sahibi soyluların da desteğini alarak 1180'de ayaklandı. İki aile arasındaki mücadele, Nisan 1185'te Şimonoseki Boğazı yakınındaki deniz savaşında Tairalar'ın kesin yenilgiye uğramasıyla sona erdi. Bu savaş sırasında genç imparator Antoku'nun da içinde olduğu gemi battı ve imparator öldü.

Savaşları Kamakura'daki karargâhından yöneten Minamoto Yoritomo, kuzeni Yaşinaka ve kardeşi Yoşitsune'nin yetenekli komutanlar olarak sivrilmeleri sonucu ikisini de kendisine ihanet edecekleri korkusuyla öldürttü.

Askeri başarılarının ardından imparatordan bağımsız bir siyasi yönetim kurma yolunda adımlar attı. Fiilen hiçbir siyasi gücü kalmayan imparatordan bakanların ve muhafız kıtalarının generali unvanını istedi. Tüm Japonya'yı *şugo* ("muhafızlar") ve *jito* ("eyalet memurları") ile yönetmeye başladı. Düzeni sağlamakla görevli olan *şugo*'nun yargılama yetkisi de vardı. *Jito* ise askeri işler dışındaki yönetim işleriyle ilgilenmek, özellikle de vergi toplamakla yükümlüydü. Yoritomo 1192'de imparatordan şogun (barbarlara boyun eğdiren general) unvanını alarak feodal toprak sahiplerinin yöneticisi oldu. Kurduğu düzen *bakufu* ya da şogunluk yönetimi olarak adlandırıldı. Şogun unvanı babadan oğula geçmeye başladı. Japonya'da Minamotolar'dan sonra Aşikaga ve Tokugava adlı iki şogun sülalesi daha işbaşına geldi; şogunluk yönetimi 1868'de Meiji Restorasyonu'nun başlaması ve feodalitenin sona ermesine değin sürdü.

• BAKINIZ: TAKAUCİ AŞİKAGA, TOKUGAVA İYEYASU.

MİRAÇ, Yaşar

Bak. YAŞAR MİRAÇ

MİRZA, İskender
(1899-1969)

Pakistanlı asker ve devlet adamı. Pakistan İslam Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanıdır.

13 Kasım 1899'da Bombay'da (Hindistan'da) doğdu, 12 Kasım 1969'da Londra'da öldü. Babası Bengalli büyük bir toprak ağasıydı. Bombay'daki Ephinstone Koleji'nde okurken İngiltere'deki Sandhurst Askeri Koleji'ne gönderildi. İngiliz ordusuna subay olarak girmeyi başaran ilk Müslüman Hintli oldu. 1922'den sonra çeşitli yerlerde görev alarak İngilizler'e hizmet etti. 1946'da kurulan geçici ve ortak Hindistan hükümetinde savunma bakanı oldu. Hindistan'ın bölünmesinden sonra Pakistan hükümetinde aynı görevi yürüttü. 1954'te ayrılıkçı bir ayaklanmanın ardından kurulan geçici hükümeti dağıtmak amacıyla Doğu Pakistan valiliğine atandı. Buradaki başarısından sonra içişleri ve sınır bölgeleri bakanı oldu.

Daha önce hiçbir partiyle ilişkisi olmamakla birlikte 1955'te Müslüman Birliği'nin adayı olarak Kurucu Meclis'e girdi. 1955 Eylül'ünde sağlığı bozulan Gulam Muhammed'in yerine genel valilik görevine getirildi. Siyasal ve bölgesel bir dayanağı olmadığı için Çavduri Muhammed Ali'yi başbakanlığa atayıp onunla işbirliğine gitti. Onun öğüdüyle siyasetçileri, eyaletler arasında yeni bir denge kurarak yönetimde birliği sağlamayı amaçlayan ve İslami esaslara dayanan bir anayasayı kabul etmeye zorladı.

23 Mart 1956'da Pakistan İslam Cumhuriyeti ilan edilince devlet başkanı oldu. Bir süre sonra öteki bazı partilerin dışardan destekleyeceği bir Avami Birliği hükümeti ile birlikte çalışmak zorunda kaldı. Öteden beri parlamenter demokrasinin Pakistan'da yürüyemeyeceği inancında olduğundan seçim bölgelerinin

oluşturulması konusunda ortaya çıkan ayrılıkları öne sürerek 7 Ekim 1958'de siyasi partileri ve anayasayı lağvetti ve general Eyüp Han başkanlığında bir sıkıyönetim idaresi kurdu. Ancak Eyüp Han tarafından devlet başkanlığından uzaklaştırılıp sürgün olarak Londra'ya gönderildi.

İskender Mirza Müslüman Birliği ile kurduğu ilişkiye karşın laikliği savunmuş, bununla birlikte halkın yönetim işlerinden anlamadığı gerekçesiyle tek partili güdümlü bir hükümet sisteminden yana olmuştur.

• BAKINIZ: CİNNAH, EYÜP HAN.

MİRZA GULAM

Bak. KAADİYAN, Gulam Ahmed

MİRZA TAKİ HAN
(1798-1852)

İranlı devlet adamı. Devlet yönetiminde reform yapmaya çalışmıştır.

Farhan'da doğdu, 9 Ocak 1852'de Kâşân'da öldü. Sadrazam Ebu'l-Kasım'ın vekilharcının oğluydu. Babası aracılığıyla saraya girdi. Kısa zamanda yeteneği ve çalışmasıyla kâtip oldu. 1829'da Rus Elçisi Grebaydov'un Tahran'da öldürülmesi üzerine St.Petersburg'a (bugün Leningrad), giden kurulda görev aldı. Orada kaldığı süre içinde Rusya'nın devlet yapısını da inceleme olanağı buldu. İran'ın güçlü bir devlet olabilmesi için köklü reformlar yapılması gereğine inandı. Ülkesine döndüğünde han unvanı aldı ve 1835'te bölge ordusunun kurulmasıyla görevli olarak Azerbaycan'a gönderildi. Bundan sonraki on yıl içinde devlet yönetimindeki aksamaları ve nedenlerini araştırdı.

1845'te İran-Osmanlı sınır anlaşmazlığını çözümlemek üzere, Erzurum'da toplanan konferansa müşirü'd-devle unvanıyla delege olarak katıldı. Anlaşmaya varıldıktan sonra ortaelçi olarak iki yıl Erzurum'da kaldı. Bir yandan da Osmanlı Devleti'ndeki Tanzimat hareketinin toplumsal sonuçlarını gözledi. İran'da da Batı tipi reformlara gidilmesi konusundaki düşünceleri güçlenmiş olarak 1847'de Tahran'a döndü. Azerbaycan valisi olan veliaht Nasıreddin'in yanında görevlendirildi. 1848'de ölen Muhammed Şah'tan [Kaçar] sonra veliaht Nasıreddin'in tahta çıkmasında gösterdiği yararlık nedeniyle genç şah tarafından sadrazamlığa atandı, şahın kız kardeşiyle evlendi. Ancak sadrazam unvanını almayarak Azerbaycan'da ordu başkomutanlığı sırasında aldığı ve daha az önemli olan amir-i nizam sanını kullandı.

Merkezi yönetimin zayıf, yerel yönetimlerin özerk, toplumsal kurumların ve ekonominin çöküntü içinde olduğu İran'da, yönetimde bulunduğu iki buçuk yıl içinde her alanda önemli ve köklü reformlara girişti. Merkezi yönetime işlerlik kazandırmak amacıyla tüm devlet kurumlarını gözden geçirerek, eyalet yönetimlerinin merkezi sorumluluğunu kendinde topladı. Yabancıların İran'ın içişlerine karışmasını önlemeye çalıştı. Orduyu yeniden örgütledi, mali sistemi iyileştirici önlemler alarak eyalet hazinelerinin kendilerine yeterli duruma gelmesini sağladı. İç ve dış ticareti canlandırıcı düzenlemelere gitti. Tahran'da günümüze değin varlığını sürdüren pazarlar onun zamanında kuruldu. Yeni kadroların yetiştirilmesi için Batı tekniğinin öğretileceği bir üniversite kurulmasına öncülük etti. İdari yazışmalarda yerleşmiş olan süslü dili kaldırarak daha yalın bir dil kullanılmasını sağladı.

1850'de, Yezd ve Zencan'daki ayaklanmaları çok sert önlemlerle bastırılan Babiler, idamlar ve benzeri uygulamaların sorumlusu olarak onu gördüklerinden suikast girişiminde bulundular. Yapılan reformlarla devlet içindeki etkinliği azalan kimi eski yönetici ve gruplar da yaygın bir muhalefet başlattılar. Kraliçe, onun tahtı ele geçirmek amacında olduğuna şahı inandırdı. Büyüyen genel hoşnutsuzluğun da etkisiyle Kasım 1851'de azledilen Mirza Taki Han, bir süre sonra Kâşân'a sürgüne gönderildi ve orada öldürüldü.

• BAKINIZ: NASIREDDİN ŞAH.

MİŞİMA, Yukio
(1925-1970)

Japon, yazar. Ülkesinin ulusal geleneğini çağdaş bir yorumla yeniden canlandırmaya çalışmıştır.

14 Ocak 1925'te Tokyo'da doğdu, 24 Kasım 1970'te aynı kentte öldü. Asıl adı Hiraoka Kimikate' dir. Yüksek bir devlet memurunun çocuğuydu. Küçüklüğünde bünyesi çok zayıftı. Sonraları karate ve kılıç gibi sporlar yaparak sağlıklı bir atlet vücuduna sahip oldu. 1944'te, on dokuz yaşındayken bir öykü kitabı yayımladı. II.Dünya Savaşı'nda askere alınmadı. 1947'de hukuk öğrenimini tamamladı. Ertesi yıl Maliye Bakanlığı'na memur olarak girdi. 1949'da *Kamen no kokuhaku* (Bir Maskenin İtirafları) adlı, savaş sonrası gençliğinin yalnızlığını ve cinsel yaşamını irdelediği yarı otobiyografik romanını yayımladı. 1950'den sonra kendini tümüyle yazarlığa verdi. 1952'de eşcinselliği incelediği romanı *Kinjiki* ("Yasak Renkler") çıktı. 1954'te, eski bir Yunan destanını temel alarak yazdığı *Şiosay* (Dalgaların Sesi) çok tutuldu, 1977'ye değin yirmi kez basıldı.

Mişima 1968'de Japon savaşçı ruhunu korumak, çıkabilecek bir sol ya da komünist ayaklanmaya karşı orduya yardım etmek ve aynı zamanda imparatoru korumak amacıyla Tate no Kai (Kalkan Derneği) adlı sağ eğilimli özel bir askeri birlik kurdu. 1970'te hükümeti devirmek ve yeni bir Japon İmparatorluğu kurmak amacıyla askerleriyle ayaklandı. Tokyo'nun merkezindeki Japon Savunma Bakanlığı Karargâhı'nı ele geçirdi, komutanları tutsak etti. Yapının balkonundan halka görüşlerini anlatan uzun bir konuşma yaptıktan sonra Japonya'nın geleneksel ruhunu ve varlığını yitirmesini protesto etmek için herkesin

gözü önünde hara-kiri yaparak kendini öldürdü.

Mişima, Batı kültürünü çok yakından izlemiş ve ondan etkilenmişti. Bu kültürün Japon samurai geleneğini zayıf düşürdüğünü görmüş, buna bütün varlığıyla karşı çıkmaya çalışmıştı. Romanlarında ülkesinin insanlarını ve öykülerini anlatırken aşk ve nefret gibi duyguları evrensel boyutlarda ele almaya yöneldi. Tiyatroyla da ilgilenerek geleneksel Kabuki ve No oyunlarının tekniklerinden yararlandığı, simgesel (sembolist) oyunlar yazdı.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Kamen no kokuhaku*, 1949, (Bir Maskenin İtirafları); *Kinjiki*, 1952, ("Yasak Renkler"); *Şiosay*, 1954, (Dalgaların Sesi, 1972); *Gogo no eigo*, 1963, (Denizi Yitiren Denizci, 1973). **Oyun:** *Kanton*, 1950; *Sotoba Komaçi*, 1952; *Aoi-No-Ue*, 1954, ("Bayan Aoi"); *Sado Koşaku Fujin*, 1965, ("Bayan Sad").

MİTHAT ŞÜKRÜ

Bak. BLEDA, Mithat Şükrü

MİTRİDATES VI
(İÖ 132-63)

Pontus kralı. Roma egemenliğine karşı başarılı savaşlar yapmıştır.

Sinop'ta doğdu, Kırım'da Pantacapaeum'da (Kerç) öldü. Pontus Kralı V.Mitridates'in oğludur. Klasik Yunan eğitimi gördü. İÖ 121'de Pontus kralı oldu. Kırım'daki Yunan kentlerini kendisine bağladı. Bythinia (İzmit-Bursa yöresi) kralı III.Nicomedes ile, Batı Karadeniz'deki Paflagonya Krallığı'nı paylaşmak için bir antlaşma yaptı. İÖ 92'de Roma valisi olarak Kilikya'ya giden L.Cornelius Sulla, Kapadokya'daki Pontus yanlısı yönetimi düşürdü. Mitridates de İÖ 90'da Roma yanlısı Bythinia Kralı IV.Nicomedes'i tahtından indirmek istedi. Romalılar'dan destek gören Nicomedes, Pontus topraklarına saldırdı. Mitridates, İÖ 88'de Romalılar'ı Anadolu'dan çıkarmak amacıyla savaşa girişti. Nicomedes ve Romalılar'ı yenilgiye uğrattı. Anadolu'ya egemen olan Mitridates, İÖ 87'de bir filo göndererek, Yunanistan'ın büyük bir bölümünü denetimi altına aldı. Sulla, Mitridates'in ilerlemesini durdurmak için Yunanistan'a gitti. Mitridates'in birlikleri, İÖ Mart 86'da, Chaeronea'da ve İÖ 85'te, Orchomenus'ta yenilgiye uğradılar. Roma'ya dönerek, konsül L.Cornelius Cinna ile çarpışmak isteyen Sulla, Mitridates'le bir antlaşma yaptı ve Mitridates Yunanistan'dan çekildi.

IV.Nicomedes'in Bythinia Krallığı'nı Roma'ya miras olarak bırakmasını kabul etmeyen Mitridates, İÖ 74'te Romalılar'la yeniden çarpışmaya başladı. Konsül Aurelius Cotta'yı, Khalkedon'da (Kadıköy) yenilgiye uğrattı. Fakat diğer konsül L.Licinius Lucullus, Pontus topraklarına girerek önemli bir kent olan Amisus'u (Samsun) kuşattı. Mitridates, İÖ 72'de, Ermeni Kralı II.Tigranes'e sığınmak durumunda kaldı. Lucullus İÖ 70'e değin tüm Pontus kentlerini ele geçirdi. İÖ 69'da Ermeni topraklarına saldırdıysa da, askerlerinin İÖ 68'de ayaklanması üzerine başarılı olamadı. Mitridates de yeniden Pontus Krallığı'na egemen oldu. İÖ 66'da, Romalı komutan Pompelus karşısında yenilerek, İÖ 64'te Kırım'a geçti. Oğlu Pharnekes'in kendisine karşı ayaklanması üzerine intihar etti.

Roma'nın iç sorunlarından yararlanan Mitridates, Anadolu'daki Roma egemenliğine son vermek istemiş, Romalılar'a karşı Helenistik dünyanın savunuculuğunu yapmıştır.

• BAKINIZ: SULLA.

MİZANCI MURAD

Bak. MEHMED MURAD [Mizancı]

MİZOGUÇİ, Kenji
(1898-1956)

Japon film yönetmeni. Toplum değerlerinde gelenekselle çağdaş arasındaki çatışmayı ustaca anlatmıştır.

16 Mayıs 1898'de Tokyo'da doğdu, 25 Ağustos 1956 da Kyoto'da öldü. Bir marangozun oğluydu. Çocukluğunda, ablasının geyşa olduğunu görmesi, kişiliğini çok etkiledi. On yedi yaşında, annesi ölünce ablasıyla bir arada yaşadı. 1917'de Kobe kentinde bir gazetede kısa bir süre grafikçilik yaptı, şiirler yazdı. Üç yıl Tokyo'daki Nikkatsu stüdyolarında oyuncu olarak çalıştı. 1922'de film yönetmenliğine geçti.

Tokyo'nun kenar mahallelerindeki insanların 19. yy'ın ikinci yarısındaki yaşamlarını konu alan birçok film çevirdi. İlk filmlerinden *Galto no suketçi* ("Sokak Taslakları") ve *Kami-hengyo haru no sasayaki* ("Bir Kâğıt Bebeğin İlkbahar Fısıltıları") 1930'larda gelişen Japon Gerçekçiliği'nin habercisiydi. *Naniva ereji* ("Naniva'ya Ağıt") ve *Gionno şimai*'de ("Gion Hemşireleri") çağdaş toplumdaki kadını sevecen bir yaklaşımla anlattı. 1935'ten sonra gittikçe yayılan Japon milliyetçiliği sanatçıların konu seçmesini sınırladı. Uygulanan sıkı sansür yüzünden Mizoguçi de öbür Japon yönetmenler gibi siyasal açıdan tehlikesiz filmlere yöneldi. II.Dünya savaşı sonrasında kadınlar üstüne önemli filmler yaptı. Japonya'da kadınların geleneksel kurban rolünü, sürekli özveride bulunma zorunluluğunu çağdaş bir yorumla irdeledi.

Mizoguçi filmlerinin planını çekim çalışmaları sırasında saptama yolunu seçmişti. İzleyiciyi sıkacak denli uzun çekimler ve değişmeyen görüntüler onun sinema dilinin özelliklerindendir. 1953'te çektiği *Ugetsu monogatari* ("Yağmurdan Sonraki Soluk Ayın Öyküleri") Japon sinemasının başyapıtlarından sayılır. Bu filmin görsel yapısını bir ressam, içeriğini ise bir şair gibi işlemiştir. Yaşamı boyunca seksenden çok film yönetmiş olan Mizoguçi, Uzo ve Kurosava ile birlikte Japon sinemasının en büyük ustalarından biri olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Galto no suketçi*, 1925, ("Sokak Skeçleri"); *Kami-nengyu haru no sasayaki*, ("Bir Kâğıt Bebeğin İlkbahar Fısıltıları"); *Naniva ereji*, 1936, ("Naniva'ya Ağıt"); *Gionno şimay*, 1936, ("Gion Hemşireleri"); *Ugetsu monogatari*, 1953, ("Yağmurdan Sonraki Soluk Ayın Öyküleri"); *Tokay kökyogaku*, 1929, ("Büyük Kent Senfonisi"); *Akasen citay*, 1956, ("Kırmızı Işık Bölgesi").

• BAKINIZ: KUROSAVA.

MNOUCHKINE, Ariane
(1939)

Fransız tiyatro yönetmeni. Ülkesindeki önemli topluluklardan biri olan Le Théatre du Soleil'in kurucusudur.

Rus asıllı bir film yapımcısının kızıydı. Annesi İngiliz'di. Bir İngiliz kolejinde okurken gezici bir tiyatro topluluğunda çalıştı. 1960'ta Sorbonne Üniversitesi'nde öğrenciyken, Paris Öğrenci Tiyatro Birliği'ni kurdu ve oyunlar yönetti. 1962-1963 yıllarında Japonya ve Hindistan'a gitti. 1964'te Le Théatre du Soleil'i kurdu. 1966'da sahneye koyduğu Gorki'nin *Küçük Burjuvalar*'ını topluluk olanak bulduğu her yerde, özellikle üniversitelerde oynayarak başarı kazandı. 1967'de Mnouchkine, İngiliz oyun yazarı Arnold Wesker'ın *Kitchen* (Mutfak) adlı oyununu, bir sirk çadırını koskocaman bir mutfağa dönüştürerek sahneledi. Oyun coşkuyla karşılandı. Çeşitli uluslardan insanların bir araya geldiği bu mutfağın günlük işleyişin ardında sınıfsal çatışmaları, sömürüyü, direnişi, uzlaşmayı veren bu oyunun başarısı, Le Théatre du Soleil'in geniş bir izleyici kitlesince tanınmasına yol açtı. Topluluk grevde bulunan işyerlerinde de oyunlar sergiledi, 1968'de Fransa'da gelişen gençlik hareketlerine etkin olarak katıldı.

1968'e değin belirgin olarak Jean Vilar ve Bertolt Brecht geleneği çizgisini izleyen topluluğun bu tarihten sonraki çalışmalarında daha çok Antonin Artaud ve Gilles Sandier gibi tiyatrocuların etkisi görüldü. Bu türden oyunların en ilginçleri, yazarlığını topluluğun ortaklaşa yaptığı *Les clowns*, *1789*, *1793*, ve *L'age d'or* oldu. Hepsini de sahneye Mnouchkine koydu. Fransız Devrimi'ni konu alan *1789*, Paris yakınlarında eski bir cephanelikte sergilendi. Oyun tek bir sahnede değil, cephaneliğin her köşesinde oynanıyordu. İzleyiciler oyunun hangi anını nerde seyredeceklerine kendileri karar veriyor, alanın bir yanında bir sahne başlarken, öbür köşede başka bir sahne sergileniyordu. Böylece gerçek yaşama koşut bir sahneleme yöntemi ortaya çıkmış oluyordu. Oyun kişileri olarak Fransız Devrimi'nin önderlerini değil, halkı ele alan bu oyun, Devrim'in sonuçlarını irdeleyen ve *1793* adlı ikinci bir oyunla bütünlendi. Yabancı işçi sömürüsünü konu alan *L'age d'or*'da ("Altın Çağ") aynı cephanelik bu kez dağlık tepelik bir dış mekâna dönüştürüldü.

1978'de Mnouchkine'in yönettiği *Molière* filmi, hem tiyatro tarihi, hem bir tiyatro yapıtını sinemaya uyarlama açısından önemli bir olay oldu. Film topluluk ile yönetmen, oyuncu ile yazar, oyun ile metin, hareket ile söz arasındaki çatışma ve gerilimi ustaca ortaya koyan bir yapıt olarak belirdi.

Mnouchkine 1980'lerin başında Shakespeare'in oyunları üstüne eğildi. Uzakdoğu tiyatrosu, özellikle Japon Kabuki tiyatrosunun biçimsel özelliklerinden yararlanarak sahnelediği *II. Richard* önce Avignon Tiyatro Şenliği'nde,sonra Los Angeles Sanat Olimpiyatı'nda büyük başarı sazandı.

Mnouchkine yönetimindeki Le Théatre du Soleil'in yirmi yılı bulan çalışmaları izlendiğinde oyuncuyu yazara, oyunu oyun metnine, hareketi söze yeğlemiş bir topluluk görünmektedir. Tiyatroda yeni biçim arayışları yanında, izleyicilerle kurduğu yakın bağ ile tiyatroyu, izleyici-oyun bağlamında yeniden irdelediği gözlemlenmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): Yönettiği Oyunlar: Küçük Burjuvalar, 1964; *Capitaine Francasse*, 1965, ("Yüzbaşı Francasse"); *Mutfak*, 1967; *Bir Yaz Gecesi Rüyası*, 1968; *Les clowns*, 1969, ("Soytarılar"); *1789*, 1970; *1793*, 1972; *L'age d'or* 1975, ("Altın Çağ"); *Mephisto*, 1979; *II. Richard*, 1981; *On İkinci Gece*, 1982. Yönettiği Filmler: *Molière*, 1978, (Molière, 1983).

• KAYNAKLAR: Z.Oral, "Güneş Tiyatrosu ya da Tiyatronun Güneşi: Ariane Mnouchkine", *Milliyet Sanat* (56), 1982.

MOBUTU, Joseph Désiré
(1930)

Zaireli (Kongo) asker ve devlet adamı. 1965'ten bu yana ülkesini yönetmektedir.

14 Ocak 1930'da Belçika Kongosu'nun Ekvator Eyaleti'nde, Lisala kentinde doğdu. Sudan kökenli bir kabileden gelmesine karşın Kongo Irmağı kıyılarında yerleşmiş olan ve Bantuca konuşan Bangalalar arasında büyüdü. Misyoner okulunda okudu. Uyumsuzluğu yüzünden okuldan atıldı ama sömürge yönetimi onu askeri okula kabul etti. On yıllık eğitiminden sonra Luluabourg askeri okulunu onbaşı rütbesiyle bitirdi. 1949'da orduya girdi. Afrikalılar'ın yükselebileceği en yüksek rütbe olan başçavuş rütbesiyle maliye bölümünde muhasebeci olarak çalıştı. Bir yandan da ordu dergilerinde yazılar yazdı. 1956'da ordudan ayrıldıktan sonra gazeteciliğe başladı, çeşitli dergilerde muhabirlik ve yayım müdürlüğü yaptı. Bu görevleri sırasında Patrice Lumumba ile tanıştı. Siyasete ilgisi giderek arttı. 1958'de Lumumba'nın Kongo Ulusal Hareketi (MNC) adlı siyasal partisine katıldı. Kongo Haberalma Bürosu'nda çalışmak üzere gittiği Brüksel'de, Ocak 1960'ta Kongo'nun bağımsızlığı konusunda toplanan konferansa delege olarak katıldı.

30 Haziran 1960'ta Kongo bağımsızlığını kazandı. Joseph Kasavubu cumhurbaşkanı, Patrice Lumumba da başbakan oldular. Lumumba, Mobutu'yu Kongo'ya çağırarak bakan yaptı. Daha sonra albaylık rütbesine yükseltilen Mobutu, genelkurmay başkanlığına atandı. Bu arada ordu içinde huzursuzluk 8 Temmuz 1960'ta ayaklanmaya dönüştü. Duruma egemen olan Mobutu, Kasavubu ile Lumumba arasındaki iktidar çekişmesinden yararlanarak 14 Eylül

1960'ta bir darbe ile yönetimi ele geçirdi. El altından Lumumba'nın öldürülmesini tezgâhladıktan sonra 1961'de yönetimi Kasavubu'ya devretti. Şubat 1961'de silahlı kuvvetler başkomutanlığına atandı.

Dört yıl sonra, 25 Kasım 1965'te, darbeyle Kasavubu'yu devirip yönetimi eline aldı. 26 Ekim 1966'da başbakanlığı da üstlendi. Başlangıçta ulusalcı bir tavır takınarak Belçikalılar'ın işlettiği bakır madenlerini kamulaştırdı, ülkenin ulaştırma ağını düzene soktu, öte yandan yabancı sermayenin yurda girmesini teşvik etti. Rejimin askeri niteliğini yumuşatmak için yönetimi bir ölçüde sivilleştirdi. Ülkenin tek yasal partisi olan Devrimci Halk Hareketi (MPR) adlı parti ile halkın desteğini elde etmeye çalıştı. Ama çeşitli kabile gruplarının, küçük çiftçilerin ve üniversite öğrencilerinin muhalefeti sürdü. 6 Ocak 1968'de kendisini cumhurbaşkanı ilan eden Mobutu, 1971'de ülkenin adını Zaire olarak değiştirdi. Kendi adı Joseph Désiré'yi de Sese Seko yaptı.

Mobutu, diplomasi yoluyla Zaire'yi etkili bir ülke durumuna getirmeye çalıştı. ABD, Japonya ve bir ara da Çin (ÇHC) ile yakın ilişkiler kurdu. Orta Afrika Devletleri Birliği'nin güçlenmesine çalıştı. Ülkenin iktisadi ve sosyal kalkınmasını sağlamak için beş yıllık planlar yaptıysa da bunlar uygulamada başarılı sonuçlar vermedi. 1973'te Çin'in etkisiyle kapitalizm "ne kapitalizm ne sosyalizm" sloganıyla "mobitizm" akımını başlattı. Haziran 1975'te ABD tarafından hazırlandığını öne sürdüğü darbe girişimini bastırdı ve ABD elçisini ülkeden kovarak kişisel egemenliğini daha da güçlendirdi. Mobutu bütün iktisadi ve siyasal çalkantılara karşın yirmi yıldan beri iktidarını korumaktadır.

• BAKINIZ: ÇOMBE, KASAVUBU, LUMUMBA.

MODIGLIANI, Amedeo
(1884-1920)

İtalyan, ressam ve heykelci. Belli bir sanat akımına bağlanmadan kendine özgü bir üslupla yaptığı kadın portreleriyle tanınmıştır.

12 Temmuz 1884'te Leghorn'da doğdu, 24 Ocak 1920'de Paris'te öldü. On bir yaşında, daha sonra tüberküloza dönüşerek ölümüne neden olacak bir akciğer hastalığına yakalandı. Sanat eğitimine açık hava ressamı Guglielmo Micheli'nin yanında başladı. Floransa ve Venedik'e kısa bir gezi yaptıktan sonra 1906'da Paris'e gitti. Burada yoksulluk içinde yaşamasına karşın, dönemin ünlü sanatçılarının toplandığı çevrelerden ayrılmadı. Yoksulluğun, uyuşturucuların, alkolün ve hastalığının olumsuz etkilerine karşın durmaksızın çalıştı. 1909 dolaylarında C.Brancusi ile tanıştıktan sonra heykele ilgi duydu. I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda yeniden resme ağırlık verdi. Yaşamının sonuna doğru koleksiyoncu Leopold Zborowski ve Paul Guillaume onu korumalarına aldılar.

Modigliani Paris'e geldiği ilk yıllarda İtalya'da yaygın olan Yeni İzlenimciler'in (Neo Empresyonistler) noktacılık tekniğini kullanıyordu. Yavaş yavaş bu teknikten uzaklaşarak kendi özgün üslubunu geliştirmeye başladı. 1909 tarihli *Viyolonselci*, Cézanne'ın yapısalcı (konstrüktif) özelliklerinden etkiler taşımakla birlikte, Modigliani'nin üslubunun temel özelliği olan zarif ve uzatılmış figür anlayışının da ilk habercisidir.

Modigliani'nin aynı yıl başladığı heykel çalışmalarında, resimlerinde geliştirdiği özgün üslupla ilkel heykel sanatının yalın anlatımcı biçimlerinin bir bireşimi izlenir. 1914'te yaptığı resimlerinde, heykellerinden gelen etkiyle daha açık seçik ve yalın biçimlere yönelmiştir. İki boyutlu kompozisyon anlayışına bağlı kalmış, bu nedenle de dönemin egemen üslubu Kubizm'e ilgi duymamıştır. Figür, onun ana temasıdır. Çevresi ile bütünleşmiş bir figür anlayışı geliştirmemiş, figürü boş bir arka plan önüne heykelsi bir havada yerleştirmiştir.

Paris Okulu ile olan ilişkisine karşın Modigliani'nin yaptığı çıplaklar ve kadın portreleri daha çok

Paris Okulu

***Paris Okulu** terimi ilk kez, bu kentin Orta Çağ'da kitap resimleme sanatının bir merkezi olduğu zaman ortaya çıkmıştır. 20.yy'da ise İzlenimcilik'i(Empresyonizm) izleyen Geç İzlenimcilik (Post Empresyonizm), Nabiler, Fovizm, Kübizm, Purizm, Gerçeküstücülük, gibi akımlarla anlatımcı ve şiirsel gerçekçilik (ekspresif ve lirik realizm) gibi eğilimlerin tümü için kullanılmıştır. 1900-1940 arasında Paris, eleştirmenlerin ve koleksiyoncuların da desteği ile, yoğun sanat eylemlerinin sürdürüldüğü ve yenilikçi akımların doğduğu uluslararası bir merkez olmuştu. Bu dönemde Paris'te, bir bölümü yabancı olmak üzere yaklaşık altmış bin sanatçı yaşıyor ve yapıtlarını var olan yüz otuza yakın galeri ile yirmi "Salon"da sergiliyorlardı. Burada buldukları özgür yaşama ve çalışma ortamı içinde sürekli bir sanatsal alış veriş ve tartışma içindeydiler.*

Paris Okulu en dar anlamıyla Soutine, Modigliani, Chagall*, Jules Pascin (1885-1930), Issachar Ryback (1897-1934) ve Moise Kisling (1891-1953) gibi anlatımcı gerçekçi tavrı benimseyenler için, en geniş anlamında ise Modern Sanatlar Müzesin'nde yapıtı bulunan tüm sanatçılar için kullanılmıştı. Belli bir üslup ya da tavrın söz konusu olmadığı Paris Okulu, ayrıca Fransız geleneğini de sürdürmek çabasında değildi. Okul, bir sanat akımından çok, sanatçıların karşılıklı etkileşim içinde düşünce ürettikleri, toplumsal içerikli bir olgu idi. Bu dönemde genellikle figüratif sanatın egemen olduğu/ Paris'te, 1950'lerde anlatımcı soyutlama (ekspresif abstraksiyon) eğilimi ağırlık kazanmış ve bu tarihten sonra Paris Okulu, yeni Paris Okulu adıyla anılmaya başlanmıştır.*

Avrupa resim geleneğinin bir uzantısı gibidir. Özellikle geç dönem çıplaklarında Botticelli'nin zarif dış çizgilerini anımsatan uzatılmış figürler yer alır.

- **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Viyolonselci*, 1909; *Bir Kız Portresi*, 1916, Tate Galerisi, Londra; *Çıplak*, 1917, Courtauld Enstitüsü Galerisi, Londra; *Soutine'in Portresi*, 1917, Ulusal Sanat Galerisi, Washington D.C; *Jeanne Hébuterne'in Portresi*, 1918; *Mavi Ceketli Çocuk*, 1918, Guggenheim Müzesi, New York. **Heykel:** *Baş*, 1913, Tate Galerisi, Londra.

- **KAYNAKLAR:** A.Ceroni, *Amedeo Modigliani peintre*, 1958; A.Ceroni, *Amedeo Modigliani: dessins et sculptures*, 1965; J.Cocteau, *Modigliani*, 1950; D.Hall, *Modigliani*, 1979; G. Scheiwiller (der.), *Modigliani. Selbstzeugnisse, Photos, Zeichnungen, Bibliographie*, 1958; A.Werner, *Amedeo Modigliani*, 1967.

MOGILA, Pyotr
(1596-1646)

Rus din adamı ve tanrıbilimci. Dinsel eğitimde reformlar yapmış ve Rus kilisesinin konumunu güçlendirmiştir.

Pyotr Simyonoviç Mogila, 21 Aralık 1596'da Moldavya'da doğdu, 22 Aralık 1646'da Kiev'de (bugün SSCB'de) öldü. Soylu bir ailenin oğluydu. Siyasal karışıklıklar nedeniyle ailesiyle birlikte Polonya'ya göç etti. Polonya, Hollanda ve Paris'te öğrenim gördü ve bir süre Polonya ordusunda subaylık yaptı. 1625'te rahip olarak Kiev'deki Peçyorskaya Lavra Manastırı'na girdi. 1627'de başrahip olduktan sonra Manastır'da İslav, Yunan ve Latin dillerinde eğitim veren ve daha sonraki yıllarda Kiev Tanrıbilim Akademisi'ne dönüşecek olan bir okul kurdu. 1632'de kral IV.Vladislav'ın taç giyme törenine Kiev temsilcisi olarak katıldı. Ertesi yıl Kiev metropolitliğine atandı.

Metropolitliği sırasında kiliselerin birçoğunun denetimini ele geçirerek Katolikler'in etkinliğinin kırılmasını sağladı. Tanrıbilim alanında inceleme-araştırma çalışmaları yaptı ve tanrıbilim tarihinde uzmanlaştı. Latin üniversitelerini örnek alarak Peçyorskaya Lavra'da kurduğu akademiyi etkin bir eğitimi kurumu haline getirmeye çalıştı. Üniversite statüsüne getirdiği akademide Latin üniversitelerindekine benzer bir ders programını uygulamaya koyarak Latince öğrenimine ağırlık verdi. Katolik kilisesindeki papa otoritesine karşı çıkarak geleneksel patrik merkezlerine dayalı merkezileşmemiş bir kilise yapısını savundu.

Katoliklik'i temsil eden Cizvitler ile Protestan Reformcular'ın birbirleriyle mücadele ettikleri dönemde, Ordodoks tanrıbilimine bir düzen getirmek amacıyla, eski Yunan Kilise Babaları geleneğinden hareket ederek yazdığı *The Orthodox Confession of Faith* ("Ortodoks İman İkrarı") adlı kitabı, 1640'ta Kiev Kilise Meclisi'nin onayını aldı ve büyük başarı kazandı. Bu çalışmanın 1667'de yapılan Yunanca uyarlaması, 1672'de Kudüs Kilise Meclisi tarafından Ortodoks kuramı olarak benimsendi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Orthodox Confession of Faith*, 1640, ("Ortodoks İman İkrarı"); *Short Scientific Essays about Points of the Faith*, 1646, ("İman Üzerine Kısa Bilimsel Denemeler"); *Evlogion*, 1646.

MOHOLY-NAGY, Laszlo
(1895-1946)

Macar asıllı ABD'li ressam ve heykelci. Yapımcılık'ı (Konstrüktivizm) çeşitli sanat dallarına uygulaması ile tanınmıştır.

20 Temmuz 1895'te Macaristan'da, Bacsbarsod' da doğdu, 24 Kasım 1946'da Chicago'da öldü. Budapeşte Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi yaptı. 1914'te I.Dünya Savaşı'na katıldı. Savaştan sonra döndüğü Budapeşte'de, öncü bir grup olan MA'nın (Bugün) kurucu üyeleri arasında yer aldı. 1919'da Viyana'ya gitti. Maleviç, Lizitski ve N.Gabo gibi öncü Rus sanatçılarının etkisinde kaldı. 1921'de Berlin'de yapıştırma resim (kolaj) ve fotomontaj üstüne çalıştı. 1923-1928 arasında önce Weimar'da sonra Dessau'da Gropius'un yönetimindeki Bauhaus mimarlık ve tasarım okulunda öğretmenlik etti. Tiyatro, endüstri tasarımı, fotoğrafçılık, resim ve heykel gibi çok çeşitli dallarda etkin oldu. 1928'de Gropius ile birlikte Bauhaus'tan ayrıldı, yine Berlin'e giderek bir süre deneysel film ve sahne tasarımı üstüne çalıştı. 1929'da Bauhaus ders notlarını *Von Material zu Architectur* ("Malzemeden Mimarlığa") adlı kitabında topladı. 1934'te Amsterdam'a, 1935'te de Londra'ya gitti. 1937'de ABD'de Chicago'ya yerleşti ve orada kurulan Yeni Bauhaus'un yöneticiliğini üstlendi. Macar asıllı ressam Gyorgy Kepes'le (1906) birlikte Institute of Design'i (Tasarım Enstitüsü) kurdu.

Moholy-Nagy çok yönlü kişiliğiyle Yapımcılık' ın en deneyci sanatçılarından biri olmuştur. Özellikle ışığın, hareketin, fotoğrafın, filmin ve plastik gereçlerin sanatsal kullanımlarına öncülük etmiştir. Yapıtlarını renk, doku, ışık ve denge gibi görsel temellere dayandırmış, yarı saydam düzlemleri boşlukta asılıymış gibi yerleştirmiştir. Ayrıca fotoğraf kâğıdı üstüne yerleştirdiği nesneleri doğrudan ışığa tutarak fotogram denilen baskı türüyle yapıtlar üretmiş, bu dalın öncülerinden olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Resim-Heykel:** *Konstrüksiyon*, 1922-1923; *Q IV*, 1923; *Işık-Uzay Modülatörü*, 1923-1930, Busch-Reisinger Müzesi, Cambridge Massachusetts ABD; *A II*, 1924, Guggenheim Müzesi, New York; *Uzay Modülatörü*, 1942, Guggenheim Müzesi, New York. **Kitap:** *Von Material zu Architectur*, 1929, ("Malzemeden Mimarlığa"); *The New Vision and Abstract of an Artist*, 1946, ("Yeni Görüş ve Sanatçının Özü"); *Vision in Motion*, (ö.s.), 1947.

- **KAYNAKLAR:** A.Haus, *Moholy-Nagy, Photographs and Photograms*, 1980; R.Kostelanetz (der.), *Moholy-Nagy*, 1970.

- **BAKINIZ:** GROPIUS, LİZİTSKİ.

MOHOROVİÇİÇ, Andrije
(1857-1936)

Yugoslav jeoloji ve jeofizik bilgini. Yerkabuğu ile çekirdek kabuğu arasında yer alan ve kendi adıyla anılan "süreksizlik katmanı"nı bulmuştur.

23 Ocak 1857'de Hırvatistan'ın İstria bölgesindeki Volosko'da doğdu, 18 Aralık 1936'da Zagreb'de öldü. 1875'te girdiği Prag Üniversitesi'nde matematik ve fizik öğrenimini tamamladıktan sonra, bir süre lise öğretmenliği, ardından Bakar'daki Kraliyet Denizcilik Okulu'nda meteoroloji ve okyanusbilim öğretmenliği yaptı. 1891'de Zagreb Teknik Okulu'nda, 1910'da da Zagreb Üniversitesi'nde öğretim görevine getirildi. 1898'de Yugoslav Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçilen ve 1918-1922 arasında bu kurumun matematik ve fen bölümlerinin yöneticiliğini üstlenen Mohoroviçiç, ülkesinde meteoroloji ve sismoloji alanında ulusal örgütlenmenin önderliğini yapmış, 1887'de Bakar Meteoroloji İstasyonu'nu, 1900'de Zagreb'de Kraliyet Bölgesel Meteoroloji ve Jeodinamik Merkezi'ni kurmuştur. Uzun yıllar yönetiminde görev aldığı bu kuruluşun Jeofizik Enstitüsü adıyla yeniden örgütlendiği 1921 yılında emekliye ayrılmasına karşın, sismoloji alanındaki çalışmalarını 1926'ya değin sürdürmüştür.

Önceleri meteoroloji konusunda çalışmalar yapan Mohoroviçiç, 1900'lerden başlayarak araştırmalarını sismoloji alanında yoğunlaştırdı ve yerkabuğu ile çekirdek kabuğu arasında yer alan süreksizlik katmanının varlığını ortaya çıkararak adını bilim dünyasına duyurdu. 1906'da İngiliz jeolog Richard Dixon Oldham'ın (1858-1936), Yer yüzeyinden yaklaşık 3.000 km derinlikteki yerçekirdeğinin varlığını saptayıp, Yer'in dikey kesitinin homojen yapıda olmadığına ve değişik katmanları içerdiğine dikkati çekmesi, jeoloji bilginlerini, yerkabuğu ile yerçekirdeği arasında da değişik özellikte katmanların bulunabileceği düşüncesine yöneltmişti. 1909 Ekim'inde, Zagreb'in 45 km kadar güneyindeki bir merkezden kaynaklanan şiddetli yersarsıntısına ilişkin kayıtları inceleyen Mohoroviçiç, yüzeye oldukça yakın bir merkezden yayılan bu deprem dalgalarının, 1.000 km'den daha uzaktaki bazı gözlem istasyonlarına beklenilenden daha çabuk ulaştığını gördü. Bu olgunun nedenini, dalgaların yolu üzerinde yerkabuğundan daha değişik yapıda bir katmanın bulunmasına bağlayarak araştırmalarını sürdürdü ve Yer yüzeyinden belirli bir derinlikte, boylamasına yayılan birincil dalgaların hızının saniyede 6,5 ile 7km'den, saniyede 8 ile 8,4 km'ye çıktığını saptadı. Bu verileri değerlendiren Mohoroviçiç, yerkabuğunun yaklaşık 60 km kadar altında, ortalama 3,3 gr/cm^3 yoğunluğunda, yerkabuğuna oranla daha sert ve değişik nitelikte bir bölgenin bulunduğu sonucuna vardı. Ayrıca, bugün çekirdek kabuğu (manto) olarak bilinen bu bölge ile yerkabuğunun birbirinden kesin bir çizgiyle ayrıldığını ve iki bölge arasında bir süreksizlik katmanının bulunduğunu belirledi.

Çeşitli deneylerle varlığı kesin olarak kanıtlanan ve *Mohoroviçiç süreksizliği* ya da kısaca "Moho" diye adlandırılan bu sismik süreksizlik kuşağı, okyanusların altında 5-10 km, kıta Avrupa'sının altında yaklaşık 50 km, kara kalkanlarının altında ise ortalama 35 km derinlikte yer alır. Kalınlığı 0,2 ile 3 km arasında değişen Moho'nun jeolojik yapısı henüz kesin olarak aydınlatılamamışsa da, bu süreksizlik bölgesinin, üstündeki bazaltlı yapılar ile altındaki peridotitli oluşumlar arasında kimyasal bir geçiş olduğu görüşü genellikle benimsenmiştir.

Sonraki yıllarda, deprem merkezlerinin belirlenmesine yönelik yeni bir yöntem geliştiren ve sismik dalgaların kaynaktan 15.000 km öteye yayılma eğrilerini çizen Mohoroviçiç, ayrıca depremlerin yerkabuğu ve Yer yüzeyindeki etkilerini inceleyerek, depreme dayanıklı yapılar için yeni öneriler de geliştirmiştir.

• BAKINIZ: BELUSSOV.

MOISSAN, Henri
(1852-1907)

Fransız, kimyacı. En aktif element olan flüoru bileşiklerinden ayırıp, element halinde elde etmeyi başarmıştır.

Ferdinand Frédéric Henri Moissan 28 Eylül 1852'de Paris'te doğdu, 20 Şubat 1907'de aynı kentte öldü. Yoksul bir ailenin çocuğu olduğundan düzenli bir öğrenim göremedi. İki yıl kadar bir eczacının yanında çırak olarak çalışıp, bir süre de Muséum National d'Histoire Naturelle'de laboratuvar derslerini izledikten sonra, 1879'da Paris Eczacılık Yüksek Okulu'ndan diplomasını, bir yıl sonra Paris Fen Fakültesi'nden (Sorbonne) fizik bilimleri dalında doktorasını aldı. Bir süre bitki fizyolojisiyle ilgilenip, öğretmenlik yaparak yaşamını kazandıysa da, sonradan tüm ilgisini inorganik kimyaya yöneltti ve 1882'de evlenince, kayınpederinin de desteğiyle, dört yılını yalnızca kimya çalışmalarına adadı. 1886'da Eczacılık Yüksek Okulu'nda toksikoloji profesörlüğüne, 1899'da inorganik kimya profesörlüğüne atanan, ertesi yıl aynı görevle Sorbonne'a geçen Moissan, özellikle bu üniversitedeki akademik yaşamında değerli bir hoca olarak tanındı ve ölünceye değin sürdürdüğü uygulamalı dersleriyle, başarılı kimyacılar yetiştirdi. 1905'te Londra'daki Royal Society'nin, ayrıca Fransa'daki ve yabancı ülkelerdeki birçok bilim kuruluşunun üyeliğine seçildi, 1906'da, ölümünden bir yıl önce Nobel Kimya Ödülü'nü aldı.

Moissan 1884'te flüor bileşikleri üzerinde çalışmaya başladığında, gaz halindeki bu elementin varlığı ve klora çok benzer özellikler taşıdığı biliniyordu; ancak, bir yandan çok zehirli olan flüor bileşikleriyle çalışmanın, öte yandan kimyasal aktifliği çok yüksek olduğu için elementlerin pek çoğuyla hemen tepkimeye girerek kararlı bileşikler veren flüoru bileşiklerinden ayırmanın güçlüğü nedeniyle, flüoru element halinde elde etme girişimleri o güne değin hep başarısız kalmıştı.

Davy, Gay-Lussac ve Thénard gibi ünlü kimyacılar olumlu bir sonuç alamazken, birçok kimyacı da bu uğurda sağlığını ya da yaşamını yitirmişti. İki yıl bu konu üzerinde çalışan Moissan, flüor tepkimelerinin güçlü etkisine karşı platinden yapılmış özel bir elektroliz kabı tasarladı ve 1886 Haziran'ında, içine iridyumlu platin alaşımından iki elektrot yerleştirilmiş, U biçimindeki bu platin tüpte, kuru potasyum asit flüorürün susuz flüorhidrat (hidroflüorik) asit içindeki çözeltisinden elektrik akımı geçirdi. Flüorun etkinliğini azaltmak için elektroliz kabını metil klorürle -50°C'a kadar soğuttuğunda, elektroliz yoluyla, uçuk sarı renkte bir gaz olan flüoru element halinde elde etmeyi başardı. Ardından, çeşitli kimyacılarla birlikte çalışarak, bu gazı önce sıvılaştırdı, sonra katılaştırdı ve flüorun değişik elementlerle verdiği birçok önemli bileşiği ilk kez tanımladı.

Moissan'ın kimyaya önemli bir katkısı da, yüksek sıcaklıkların ve elektrik fırınının kimya laboratuvarlarında kullanımını yaygınlaştırmasıdır. 1892'de, tasarımı çok basit olmakla birlikte, birçok elementin katışıksız olarak elde edilmesini sağlayacak kadar yüksek sıcaklık derecelerine erişebilen, karbon elektrotlu bir elektrik fırını yaptı. Bu fırında, yüksek sıcaklıklara dayanıklı birçok maden oksitini ergitmeyi başardı; çeşitli maden karbürlerini, nitrürlerini ve silüsyürlerini, krom, uranyum, manganez, tungsten, vanadyum, zirkonyum gibi metalleri elde etti. Aynı yöntemle yapay elmas üreterek, bu değerli karbon kristallerinin sentezini gerçekleştirmek amacıyla giriştiği denemelerden olumlu bir sonuç alamadıysa da, Moissan'ın elektrik fırını ve yüksek sıcaklık üretiminde uyguladığı yöntemler, kalsiyum karbürden asetilen üretimini sağlayarak asetilen sanayiinin doğuşunu hazırlamış ve yüksek sıcaklık kimyasının gelişmesinde öncü olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le four électrique*, 1897, ("Elektrik Fırını"); *Le fluor et ses composés*, 1900, ("Flüor ve Bileşikleri"); *Traité de chimie minérale*, 5 cilt, 1904-1906, ("Mineral Kimyası Elkitabı").

• **BAKINIZ:** DAVY, DEWAR, GAY-LUSSAC, SCHEELE, THÉNARD.

MOİSEYEV, İgor
(1906)

SSCB'li dansçı, koreograf ve bale öğretmeni. SSCB Halk Dansları Topluluğu'nun kurulmasına öncülük etmiştir.

İgor Aleksandroviç Moiseyev 21 Ocak 1906'da Kiev'de doğdu. 1921'de Moskova'daki Bolşoy Bale Okulu'na girdi. 1924'te okulu bitirdikten sonra başdansçı olarak Bolşoy Balesi'ne katıldı.1939'a değin bu toplulukta kaldı. 1930'da ilk koreografilerini yapmaya başladı.1936'da Moskova Halk Sanatı Tiyatrosu'nun yöneticiliğine getirildi. 1937'de dünyaca ünlü SSCB Halk Dansları Topluluğu'nu kurdu. 1955'ten sonra SSCB Halk Dansları Topluluğu'yla dünyanın birçok ülkesine gitti. 1967'de Lenin Ödülü kazandı, 1976'da Sosyalist Emek Kahramanı ilan edildi. Halen 1968'de kurmuş olduğu Genç Bale adlı topluluğun sanat yönetmenliğini yapmaktadır.

Bolşoy'un önemli karakter dansçılarından olan Moiseyev, daha çok SSCB Halk Dansları Topluluğu'ndaki etkinlikleriyle tanınır. Bir ulusal halk dansları festivali düzenledikten sonra, halk danslarıyla klasik balenin özelliklerini birleştirmeyi amaçlayan bu ünlü topluluğun kurulmasına öncülük etmiştir. Topluluk, başta Moiseyev olmak üzere çağdaş SSCB'li koreografların düzenlemelerini sergilemektedir. Bunlar, ince ince hesaplanmış geometrik denge ve akrobatik sıçrayışlar gibi bale öğelerinin, giysilerle ulaşılan görsel zenginlikle ve teatral anlatım öğeleriyle birleştirildiği gösteriler olarak dikkat çekmektedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Futbol*, müz. V.Oranski, 1930; *Partizanlar*, 1955; *Spartaküs*, müz. Haçaturyan, 1958; *Yaşa Küba*, 1962; *Poloveç Dansları*, müz. Borodin, 1971.

MOLESCHOT, Jacob
(1822-1893)

Alman filozof ve fizyoloji bilgini. Duyumcu felsefi görüşleriyle tanınmıştır.

9 Ağustos 1822'de, Hollanda'nın Herzogenbusch kentinde doğdu, 20 Mayıs 1893'te Roma'da öldü. Önce doğduğu yerde öğrenim gördü, sonra Heidelberg Üniversitesi'nde fizyoloji okudu, 1847'de burada doçent, 1856'dan sonra Zürich, 1861'de Torino ve 1879'da Roma üniversitelerinde fizyoloji profesörü olarak görevini sürdürdü. Önce Hegel'in görüşlerini benimsedi, sonra Feuerbach'a bağlandı, Aristoteles ve Kant öğretilerini, kendi anlayışına göre yorumladı, biyoloji olaylarını özdekçi bir görüşle açıklamaya çalıştı.

Moleschot'un felsefesi duyumcu bir nitelik taşır. Ona göre bilginin kaynağı duyularla sağlanan verilerdir. Bu veriler, doğrudan doğruya, yaşamdan edinilir. Düşünmek beynin fizyolojik bir işlemidir. Karaciğerle safra arasındaki organik bağlantı neyse, düşünme eylemiyle beyin arasındaki de öyledir. Yaşamla özdek birliktedir, öte yandan düşünce de yaşamla iç içedir ve evrenin bütün varlık katlarıyla bağlantılıdır. Düşünce, yaşamı yetkinliğin en yüksek aşamasına çıkarıp, mutluluğu sağlayacak güçtedir. Düşüncenin, istencin gelişmesi, özdeğin organizma ve beyinde en olgun biçimi almasıyla ilişkilidir. Çünkü düşünceyle özdek arasında sürekli gelişmeye yönelik bir varlık bağı bulunmaktadır.

Moleschot'un geliştirdiği öğreti, Alman filozofları arasında, en çok L.Buchner'i etkilemiş, onun özdekçi anlayışını besleyen kaynaklardan biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Der Kreislauf des Lebens*, 1852, ("Yaşamın Akışı"); *Für meine Freunde*, (ö.s.), 1894, ("Dostlarım İçin").

• **BAKINIZ:** BUCHNER, L. FEUERBACH, HEGEL.

Molière
Pierre Mignard tarafından yapılmış portresi.

Gülünç Kibarlar

MOLİÈRE
(1622-1673)

Fransız oyun yazarı, tiyatro oyuncusu ve yöneticisi. Komedi türünün trajedi ile aynı düzeyde bir saygınlığa kavuşmasını sağlamıştır.

15 Ocak 1622'de Paris'te doğdu, 17 Şubat 1673'te aynı kentte öldü. Asıl adı Jean-Baptiste Poquelin'dir. Babası saraya da hizmet eden varlıklı bir döşemeciydi. Oğlunun bir soylu gibi yetişmesini istediği için ilk öğreniminden sonra onu Cizvitler'in yönetimindeki Clermont Koleji'ne yazdırdı. Molière, Plautus, Terentius ve Seneca'nın oyunlarının sahnelendiği bu okulda Yunan ve Latin yazarlarını okudu, o dönemin ünlü bilginlerinden Gassendi'nin öğrencisi oldu. 1641'de Clermont Koleji'nden ayrılan Molière'in bir süre Orléans'ta hukuk öğrenimi yaptığı sanılıyor. 1642'de XIII. Louis'nin güney seferine krallık döşemecisi olarak katıldığı sırada, daha sonraki yaşamında önemli bir yeri olan Béjart ailesiyle tanıştı ve bu amatör oyuncuların etkisiyle baba mesleğinden vazgeçerek bir tiyatro topluluğu kurmaya karar verdi. 1643'te Paris'te Illustre-Théâtre adıyla kurulan bu tiyatro topluluğunda Béjart ailesinin en ünlü oyuncusu Madeleine'le birlikte kızkardeşi Geneviève, erkek kardeşleri Joseph ve Louis de yer almışlardı. Başlangıçta, Paris'teki değişik kapalı tenis kortlarında oyunlar sahneleyen topluluk, 1644 sonunda Croix Noire salonunu kiralayıp tiyatroya dönüştürdü ve 1645 başlarında bu yeni salonda temsiller vermeye başladı. Kazandıkları böyle bir salonun giderlerini karşılamadığı için parasal güçlüklerle karşı karşıya kalan Molière, birkaç kez tutuklandı ve gene para sorunları yüzünden Illustre-Théâtre topluluğu 1646'da dağıldı.

Tartuffe ve tepkiler

Bu başarısızlıktan yılmayan oyuncular aralarına katılan yeni arkadaşlarıyla gezici bir tiyatro topluluğu kurarak 1645-1658 arasında taşrada temsiller verdiler. Molière bu süre içinde bir yandan oyuncu ve oyun yazarı olarak kendini yetiştirirken, bir yandan da topluluğun yöneticiliğini üstlendi. Topluluk Paris'e döndükten sonra 24 Ekim 1658'de Louvre Sarayı'nın tiyatroya dönüştürülen bir salonunda, genç kral XIV.Louis'nin ve aralarında ünlü Hôtel de Bourgogne tiyatrosunun oyuncuları da bulunan seçkin seyircilerin önünde Corneille'in *Nicomede* tragedyasını sundu. Molière ve arkadaşlarının ölçülü oyunları daha gösterişli bir oyunculuk anlayışına alışkın olan bu seyircileri fazla etkilemedi. Ama Molière bunu izleyen *Le dépit amoureux* (Küskün Âşıklar) adlı kendi yazdığı bir farsla kralın desteğini kazanmayı başardı. Topluluk önce Petit-Bourbon, Ekim 1660'tan sonra da Palais-Royal salonunda çalışmaya başladı. Molière ve arkadaşları bu salonları Tiberio Fiorelli yönetimindeki bir *commedia dell'arte* topluluğu ile ortaklaşa kullanıyorlardı. Molière bu ilişkiden çok yararlandığını her fırsatta söylüyordu. Uzun süre uzak kaldığı Paris'in toplum yaşamını yakından izlemeye başlayan Molière, kalıplaşmış geleneksel konulardan vazgeçerek *Les précieuses ridicules* (Gülünç Kibarlar)oyunuyla Marquise de Rambouillet'nin ünlü salonundan çıkmayan genç hanımların özentilerini alaya aldı. Bu oyun yüzünden birçok düşman kazandıysa da, XIV. Louis'nin sürekli desteği ve halkın sevgisi onun çalışmalarının başlıca güç kaynağı oldu. Özellikle saray eğlenceleri için yazdığı oyunlar onun Saray'da her zaman gözde bir sanatçı olmasını sağlıyordu.

Molière 1662'de Madeleine'in küçük kızkardeşi Armande Béjart'la evlenince, onun kendi kızıyla evlendiği yolunda dedikodular çıktı. Armande'ın şımarık ve sevgisiz bir insan olması Molière'in özel yaşamını güçleştiriyor, düşmanlarının ona daha korkusuzca saldırmalarına yol açıyordu. Bu saldırılara karşı kral ona yeni oyunlar ısmarlıyor, yakın arkadaşı ünlü şair ve eleştirmen Nicolas Boileau da yazılarıyla onu savunuyordu. *L'école des maris* (Kocalar Mektebi) ve *Les fâcheux*'den (Münasebetsizler) sonra 1662'de yazdığı ilk başyapıtı *L'école des femmes* (Kadınlar Mektebi) o dönemin ahlak anlayışına karşı çıktığı için tutucu çevreleri kızdırdı ve rakiplerinin komedya türünün önemsizliğini öne sürerek ona yeniden saldırmalarına neden oldu. Molière bu eleştirilere 1663'te *La critique de l'école des femmes* (Kadınlar Mektebinin Tenkidi) ve *L'impromptu de Versailles* (Versailles Tulûatı) oyunlarıyla karşılık verdi. Bunlardan birincisi onun tiyatro konusundaki eleştirel görüşlerini bir salon söyleşisi biçiminde dile getiriyor, ikincisi ise Saray'da kralın önünde yer alan bir oyun provası biçiminde Hôtel de Bourgogne'daki rakip oyuncularla ilgili görüşlerini sergiliyordu. 1664'te Saray'da oynanan *Le mariage forcé*'den (Zorla Evlenme) sonra gene saray şenlikleri için *La Princesse d'Elide* ("Eleia Prensesi") adlı baleli bir oyun yazdı. Bunun hemen ardından yazdığı *Tartuffe*, sofuların ikiyüzlülüğünü sergileyen acımasız bir yergiydi. İlk üç perdesi Saray'da oynanan bu oyun Saint Sacrement papazlarının harekete geçmeleri üzerine yasaklandı. Oyun bundan sonra bazı evlerde gizlice oynandıysa da, ancak 1669'da ana kraliçenin ölümünden sonra

halka sunulabildi. Yıldırımları aynı ölçüde üstüne çeken bir başka oyun da *Don Juan, ou le festin de pierre* (Don Juan) oldu. *Tartuffe*'ün yerini almak üzere yazılmış olan bu oyun halktan büyük ilgi gördüyse de, ahlakçı çevrelerin baskısı sonunda repertuardan kaldırıldı. 1666'nın sonuna doğru sağlığı bozulduğu için bir süre tiyatrodan uzak kalan Molière dinlendikten sonra 1667 Haziran'ında yeniden çalışmaya başladı. Bu arada yazmış olduğu *Le misanthrope* (İnsandan Kaçan) ile *Le médecin malgré lui*'yi (Zoraki Hekim) 1668'de yazdığı *Amphitryon* ve *L'avare* (Cimri) oyunları izledi. Saray şenlikleri için yazdığı *Le sicilien, ou L'amour peintre* (Sicilyalı yahut Resimli Muhabbet) ile *Georges Dandin* Versaille'da, *Monsieur Pourceaugnac* Chambord'da, XIV. Louis'nin son kez oyuncu olarak katıldığı *Les amants magnifiques* ("Şanlı Âşıklar") ise Saint-Germain'de sahnelendi.

Molière'in Saray'da oynanmak üzere yazdığı oyunların en ünlüsü, krala o yıllarda Fransa'da çok moda olan "alaturka" bir eğlence örneği sunmayı amaçlayan *Le bourgeois gentilhomme*'dur (Kibarlık Budalası). Saray oyunları daha yalın bir biçimde Palais-Royal salonunda halka da sunulurdu. Bu salon 1671'de oyunların daha zengin dekorlarla ve gelişmiş teknik olanaklarla sahnelenebilmesi için genişletildi ve onarıldı. Aynı yıl *Les fourberies de Scapin* (Scapin'in Dolapları) ile ilk dönemindeki farslarının eğlenceli havasına dönen Molière 1672'de *Les femmes savantes*'la (Bilgiç Kadınlar) unutulmaz yergilerinden birini daha yazıp sahneledi. Son oyunu *Le malade imaginaire* (Hastalık Hastası) ise hekimlere yöneltilmiş bir yergiydi. Molière aşırı yorgunluğu yüzünden dostlarının kendisini uyarmalarına karşın, bu oyunda da rol aldı ve o gece oyundan sonra öldü.

Molière'in oyun yazarı olarak başarısı 17.yy Fransız toplumundaki değişik tipleri, o dönemin törelerini ve kurumlarını, doğayı ve doğallığı kendisine ölçü alarak gözler önüne sermesiyle açıklanabilir. Para ve ün düşkünü kişiler, yapmacık davranışlı sözde kibarlar, sahte dindarlar, aşırı kıskançlar, cimriler, züppeler, iki yüzlüler, doğadan ve sağduyudan uzaklaştıkları ölçüde onun oyunlarında alay konusu olmuşlardır. İnsanların gülünç yanlarını çizerken onları yanılmayan bir gözlemci gibi, gerçeğe uygun ve en doğal görünüşleriyle canlandıran Molière, kişilerinin ruhsal özelliklerini de göz ardı etmemiş, yararlandığı güldürü yöntemlerini onların kimliklerine ve durumlarına uyarlamıştır. Oyun kişilerinin inandırıcılığı onun bu şaşmaz gerçeklik duygusuna ve gözlem gücüne dayanır.

Molière klasik bir eğitim gördüğü için Fransız edebiyatının kılı kırk yaran kuralcılığını, sözcükleri yerli yerinde kullanma özelliğini yakından biliyordu. Ama aynı zamanda deneyimli bir sahne adamı olduğu için oyunların okunmak için değil, sahnede oynanmak için yazıldığına da inanıyordu. Bu nedenle geleneksel beş perdelik oyun türünü bırakıp üç ya da tek perdelik oyunlar yazmaktan çekinmedi. O yıllarda moda olan trajedi türüne ve o oyunlardaki uzun tumturaklı konuşmalara karşı komedi türünü ve günlük yaşamdaki gibi konuşulan dili yeğledi ve hazır cevaplığa yer veren bir anlatım geliştirdi. Molière oyun yazarlığında hem kendi yaşantılarından, hem de okuduğu ve seyrettiği oyunlardan yararlanıyordu. İlk yapıtlarında o dönemin tutulan güldürü türü olan *commedia dell'arte*'yi temel alarak bununla okuldan tanıdığı Plautus ve Terentius'un özelliklerini birleştirdi. Böylece yepyeni yazılı bir komedi türü yarattı. Başlangıçta başlıca amacının eğlendirmek olduğuna inandığı komedinin, daha sonraları genellikle insanların gülünç ve eksik yanlarını sergilemekle görevli olduğu görüşünü benimsedi. Bu nedenle, geleneksel kalıplardan yola çıkmasına karşın, çağdaş yaşamla ilgilenmekte gecikmedi. Oyunlarında toplumsal ilişkileri; din, eğitim, edebiyat ve aile kurumlarını değişik yönleriyle ele aldı. Burjuvaları, köylüleri, soyluları, yazar ve eleştirmenleri, uşak ve hizmetçileri, oyuncuları her zaman kendilerine özgü çevreleri içinde, hep kendilerine özgü dille canlandırdı. Böyle somut ve günlük bir gerçeklikten yola çıktığı için de evrensel oyun kişileri yaratmayı başardı.

◄ *Kibarlık Budalası*

- **YAPITLAR (başlıca):** *Le médecin volant*, 1645-1650, (Hekim Uçtu, 1943); *L'étourdi*, 1653, (Şaşkın, 1944); *Le dépit amoureux*, 1656, (Küskün Âşıklar, 1944); *Les précieuses ridicules*, 1659, (Gülünç Kibarlar, 1943); *L'école des maris*, 1661, (Kocalar Mektebi, 1944); *Les fâcheux* 1661, (Münasebetsizler, 1946); *L'école des femmes*, 1662, (Kadınlar Mektebi, 1941); *Critique de l'école des femmes*, 1663, (Kadınlar Mektebi'nin Tenkidi, 1944); *L'impromptu de Versailles*, 1664, (Zorla Evlenme, 1944); *Tartuffe, ou l'imposteur*, 1664, (Tartuffe, 1944); *Don Juan, ou le festin de pierre*, 1665, (Don Juan, 1943); *L'amour médicin*, 1665, (Sevda Hekimi, 1943); *Le misanthrope*, 1666, (İnsandan Kaçan, 1976); *Le médecin malgré lui*, 1666, (Zoraki Hekim, 1943); *Le sicilien ou L'amour peintre*, 1667, (Sicilya yahut Resimli Muhabbet, 1944); *Amphitryon*, 1668, (Amphitryon, 1943); *Georges Dandin, ou le mari confondu*, 1668, (George Dandin, 1943); *L'avare*, 1668, (Cimri, 1943); *Monsieur de Pourceaugnac*, 1669, (Mösyö de Pourceaugnac, 1943); *Les amants magnifiques*, 1970, ("Şanlı Âşıklar"); *Le bourgeois gentilhomme*, 1670, (Kibarlık Budalası, 1943); *Les fourberies de Scapin*, 1671, (Scapin'in Dolapları, 1944); *Les femmes savantes*, 1672, (Bilgiç Kadınlar, 1944), *Le malade imaginaire*, 1673, (Hastalık Hastası, 1943).

◄ *Oyunlarında tipler ve dil*

- **KAYNAKLAR:** J.Arnavon, *Molière notre contemporain*, 1929; J.Audiberti, *Molière dramaturge*, 1954; R.Bray, *Molière: Homme de Théâtre*, 1954; R.Fernandez, *Molière: The Man Seen Through the Plays*, 1958; J.D.Hubert, *Molière and the Comedy of Intellect*, 1962.

- **BAKINIZ:** AHMED VEFİK PAŞA, ALİ BEY, BOILEAU, CORNEILLE, PLAUTUS, RACINE, TERENTIUS.

MOLLA FENARİ

Bak. FENARİ, M.Şemseddin

◄ *Komediye getirdiği yenilikler*

MOLLA GÜRANİ

Bak. GÜRANİ, A.Şemseddin

MOLLA HUSREV

Bak. HUSREV, Mehmed

MOLNAR, Ferenc
(1878-1952)

Macar, yazar. Zekice düzenlenmiş yergici oyunlarıyla tanınmıştır.

12 Ocak 1878'de Budapeşte'de doğdu, 1 Nisan 1952'de New York'ta öldü. Kraliyet Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi yaptı, mezun olduktan sonra öğrenimini Cenevre'de sürdürdü. Ancak mesleğini uygulamadı. I. Dünya Savaşı sırasında savaş muhabirliği yaptı. Öykü ve skeçler yazdı. Budapeşte'ye döndükten sonra renkli kişiliği, nükteciliğiyle tüm sanat çevrelerinin aradığı, sevdiği ünlü biri oldu. II. Dünya Savaşı'ndan önce ABD'ye göç etti ve ölümüne değin orada yaşadı.

Molnar ilk oyununu, on dört yaşında, ilk öykülerini on dokuz yaşında yazmıştı. İlk profesyonel tiyatro yapıtı *A doktor ur* ("Avukat") ise 1902'de sahneye kondu. 1907'de yazdığı *A Pál-utcai Fiúk* (Pal Sokağı Çocukları) adlı kitabı büyük ilgi topladı. Daha sonra sevilen bir çocuk romanı olarak pek çok dile çevrildi. Yönetmen Zoltán Fábri tarafından 1968'de filme de alındı. Molnar'ın ünü 1907'deki *Az ördög* (Şeytan) ve özellikle 1909'daki *Liliom* (Liliom) adlı oyunlarıyla yurdu dışına da yayıldı. 1915'te savaş muhabirliği günlerindeki izlenimlerine dayanarak sahte kahraman temasını işlediği *A feher felhö*'yü ("Beyaz Bulut") yazdı. 1916'da, sonradan evleneceği opera sanatçısı Sári Fedák için *Farsang* ("Karnaval") adlı oyunu hazırladı. Ünlü bir oyuncu olan üçüncü eşi için 1923'te yazdığı *A vörös malom* da ("Kırmızı Değirmen") büyük başarı kazanan oyunlarından biri oldu.

Molnar yapıtlarında hep eleştirel bir tutum izlemiştir. Felsefi ciddiliği gülmeceyle çok dengeli bir biçimde birleştirebilmiş, zekice buluşları ve ince alaycılığı ile oyunlarında neşeli bir dünya yaratmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *A doktor ur*, 1902, ("Avukat"); *Jozsi*, 1904; *Az ördök*, 1907, (Şeytan, 1939); *Liliom*, 1909, (Liliom, 1953); *A feher felhö*, 1915, ("Beyaz Bulut"); *Parsang*, 1916, ("Karnaval"); *A hattyu*, 1920, ("Kuğu"); *A vörös malom*, 1924, ("Kırmızı Değirmen"); *Jaték akastélyban*, 1925, (Şatoda Bir oyun, 1927); *Egy, kettö, három*, 1926, (Bir, İki, Üç, 1931). **Roman:** *A Pál-utcai fiúk*, 1907, (Pal Sokağı Çocukları, 1977).

MOLOTOV, Vyaçeslav Mihailoviç
(1890)

SSCB'li devlet adamı. 1930-1941 arasında başbakanlık, 1939-1949 ve 1953-1956 arasında dışişleri bakanlığı yapmıştır.

Vyaçeslav Mihailoviç Molotov

9 Mart 1890'da Vyatka Eyaleti'nin Kukarka (bugün Kirov'da Sovetsk) köyünde doğdu. Asıl adı V.M. Skriabin'dir. Bir kâhyanın oğlu olan Molotov, Kazan lisesine gittiği yıllarda devrimci hareketlere katıldı, 1906'da RSDİP-B'ye (Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi-Bolşevik) girdi ve Molotov takma adını aldı. 1909'da, mezun olmadan hemen önce, siyasi etkinlikleri nedeniyle tutuklanarak iki yıllığına Vologda Eyaleti'ne sürgün olarak gönderildi. Cezası bitince St. Petersburg Politeknik Enstitüsü'ne girdi. Aynı zamanda parti çalışmalarına katılan ve Bolşevikler'in yayın organı *Pravda* gazetesinin editörlüğünü yapan Molotov, 1915'te Sibirya'ya sürgüne gönderildiyse de 1916'da oradan kaçarak başkent Petrograd'a (bugün Leningrad) döndü. 1917 Şubat Devrimi sırasında partinin Rusya Bürosu Merkez Komitesi üyesi olan ve 1917 Ekim Devrimi sırasında Troçki seçilene değin Petrograd Sovyeti başkanlığında bulunan Molotov, 1921-1930 arasında Merkez Komitesi sekreterliği, 1926-1952 arasında Politbüro üyeliği ve 1930-1941 arasında Halk Komiserleri Konseyi başkanlığı (başbakanlık) yaptı. 1939'da dışişleri bakanı da olan Molotov, Alman-Sovyet saldırmazlık antlaşmasını imzaladı. Mayıs 1941'de Stalin'in Bakanlar Konseyi (eski Halk Komiserleri Konseyi) başkanlığını üstlenmesinden sonra, konseyin birinci başkan yardımcısı oldu. II. Dünya Savaşı sırasında Devlet Savunma Komitesi'nin başkan yardımcılığını yürüttü. Bu yıllarda, Alman tanklarına karşı kullanılan şişelenmiş yanıcı maddelere Almanlar "Molotov Kokteyli" adını takmışlardı.

Savaştan sonra Tahran (1943), Yalta (1945), Potsdam (1945) ve Birleşmiş Milletler'in kurulduğu San Francisco (1945) konferanslarına katıldı. 1949'da dışişleri bakanlığını Andrey Vişinski'ye bıraktı. 1952-1957 arasında Prezidyum (eski Politbüro) üyesi olan Molotov, 1953'te Stalin'in ölümünden sonra yeniden dışişleri bakanı oldu. Aynı yıl Kruşçev parti 1. sekreterliğine seçilmiş, 1954'te tarımsal üretimi artırma programı Merkez Komitesi'nce onaylanmış ve Malenkov'la anlaşmazlığa düşünce Malenkov başbakanlıktan ayrılarak yerini Bulganin'e bırakmak zorunda kalmıştı. Bu olaydan sonra iç ve dış politika konularında daha fazla inisiyatif almaya başlayan Kruşçev, Molotov'un karşı çıkmasına karşın Mayıs 1955'te Tito'yla görüşmeye gitti ve orada Tito'nun istediği doğrultuda bir bildirge imzaladı. Kruşçev'in, başını çektiği bir hareketle Stalin'in ve o dönem

politikalarının yerildiği partinin 1956'daki XX. Kongresi'nden sonra Molotov'un da içinde bulunduğu Kruşçev'e muhalif grubun, Mayıs 1957'de Prezidyum'da çoğunluğu (dörde karşı yedi) sağlayarak Kruşçev'in istifasını istemesinin ardından, Kruşçev bu konuyu birkaç yüz kişilik Merkez Komitesi'ne götürerek Molotov, Malenkov, Kaganoviç ve öbür muhaliflerin Merkez Komitesi'nden ve Prezidyum'dan çıkarılmalarını sağladı. Aynı yıl Moğolistan'a elçi yapılan Molotov, 1960'a değin orada kalmaya mecbur edildi. 1960-1962 arasında Viyana'daki Atom Enerjisi Ajansı'nda Sovyet heyetinin başkanı olarak çalıştıktan sonra partiden çıkarıldı ve emekli oldu. 1984'te yeniden partiye kabul edildi.

• BAKINIZ: KRUŞÇEV, STALİN.

MOLTKE, Helmuth J.L.von (1848-1916)

Alman, asker. I. Dünya Savaşı başlarında Almanya'nın yenilgisini hazırlayan askeri başarısızlıkları nedeniyle genelkurmay başkanlığı görevinden uzaklaştırılmıştır.

Helmuth Johannes Ludwig von Moltke 25 Mayıs 1848'de Mecklenburg yakınlarındaki Gersdorff'ta (bugün DAC'de) doğdu, 18 Haziran 1916'da Berlin'de öldü. Feldmareşal Helmuth Karl Bernhard von Moltke'nin yeğenidir. 1869'da orduya girerek 1870-1871 arasında Fransa-Prusya Savaşı'na katıldı. Askerlik mesleğinde hızla ilerleyerek 1882'de amcası genelkurmay başkanı H.K.B. von Moltke'nin yaveri oldu. 1903'te genelkurmay ikinci başkanlığına getirilen Moltke, 1906'da genelkurmay başkanlığına atandı.

I. Dünya Savaşı öncesinde eski genelkurmay başkanı Alfred von Schlieffen'in başlattığı hazırlıkları sürdürdü. Onun iki cephede savaş planını esas almakla birlikte Almanya'nın müttefiki Avusturya'nın isteği doğrultusunda planda değişiklik yaparak doğudaki askeri birlik sayısını artırdı. Planda yaptığı değişiklikler sonucu 1914'te I. Dünya Savaşı başladığı zaman önce Fransa'yı yenilgiye uğratıp ardından Rusya'ya saldırıyı öngören Schlieffen Planı'nı uygulayamadı. Savaş sırasında ordu üzerindeki denetimini büyük ölçüde yitirerek ordu kumandanlarını yönetmede yetersiz kaldı. Alman ordusunun Eylül 1914'te Marne'de uğradığı yenilgi üzerine imparator II. Wilhelm tarafından görevinden alınarak yerine Erich von Falkenhayn getirildi.

Başarısızlığı çoğu tarihçiler tarafından Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndaki başarısızlığını hazırlayan önemli bir etken olarak kabul edilen Moltke'nin anıları ölümünden sonra karısı tarafından yayımlandı.

• YAPITLAR (başlıca): *Erinnerungen, Briefe, Dokumente 1877-1916*, (ö.s.), Elisa von Moltke (der.), 1922, ("Anılar, Mektuplar, Belgeler").

• BAKINIZ: WILHELM II.

MOLTKE, Helmuth K.B. von (1800-1891)

Alman, asker. Genelkurmay başkanlığı yaptığı dönemde Prusya ordusunu güçlendirerek Alman Birliği'nin yolunu açmıştır.

Helmuth Karl Bernhard von Moltke 26 Ekim 1800'de Mecklenburg yakınlarındaki Parchim'de (bugün DAC'de) doğdu, 24 Nisan 1891'de Berlin'de öldü. Yoksul düşmüş soylu bir ailenin oğluydu. 1805'te ailesinin Danimarka'ya taşınması üzerine Kopenhag'daki Kraliyet Askeri Akademisi'nde sürdürdüğü öğrenimini 1817'de tamamladı. Bir süre Danimarka ordusunda görev yaptıktan sonra 1822'de Prusya ordusuna geçti. Ertesi yıl Berlin Harp Akademisi'ne gönderilerek üç yıl süreyle öğrenim gördü. Öyküleri, askeri yazıları ve çevirileri ile de tanınan Moltke 1832'de genelkurmaya atandı.

1835'te bir gezi için geldiği İstanbul'da Osmanlı ordusunu modernleştirmeyi amaçlayan II. Mahmud'un askeri danışmanı oldu. Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi çalışmalarına katıldı, başta İstanbul ve Boğazlar olmak üzere birçok yerin haritasını yaptı. Osmanlı İmparatorluğu'nu dolaşıp doğuda küçük askeri harekâtlara katıldı. 1838'de Mısır ordusuyla Nizip'te yapılan savaşta danışman olarak bulunan Moltke, tüm çabalarına karşın yenilgiyi önleyemedi.

1839'da II. Mahmud'un ölümünden sonra ülkesine döndü. Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunduğu yıllarda ailesine ve dostlarına yazdığı mektuplarını *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei* (Türkiye Yazıları) adıyla 1841'de yayımladı. 1855'te prens Friedrich Wilhelm'in yaverliğine atanan Moltke, prensin 1857'de I. Wilhelm adıyla tahta geçmesi üzerine genelkurmay başkanlığına getirildi.

Genelkurmay başkanlığı döneminde yeni geliştirilen silahların ve demiryollarının savaş kavramını değiştirdiğini ileri sürerek teknik gelişmelere uygun yeni bir savaş stratejisini geliştirmeye çalıştı. Orduyu yeni araç ve gereçlerle donatıp genelkurmaydaki subayları iyi bir biçimde eğiterek Prusya ordusunu diğer ülkelerin örnek aldığı modern bir ordu durumuna getirdi. Prusya ordusunun 1864 Danimarka ve 1866 Avusturya savaşlarında gösterdiği başarılar Moltke'nin ününü artırdı. 1870'te başlayan ve Alman Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlanan Fransa-Prusya Savaşı sırasında Prusya ordusunu başarıyla yönetti. III. Napoléon ordularını Eylül 1870'te Sedan'da yenilgiye uğratmasından sonra kont (Graf) unvanını alan Moltke, 1871'de feldmareşalliğe yükseltildi.

Ağustos 1888'de genelkurmaylık görevinden istifa etti. Ancak, yaşamının sonuna dek Ulusal Savunma Kurulu üyeliğini sürdürdü.

• YAPITLAR (başlıca): *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei*, 1841, (Türkiye Mektupları, 1969); *Gesammelte Schriften und Denkwürdigkeiten*, 8 cilt, 1891-1893, ("Toplu Yazılar ve Anılar"); *Militärische Werke*, 4 cilt, 1892-1912, ("Askeri Yazılar").

• KAYNAKLAR: E. Kessel, *Moltke*, 1957; E. von Naso, *Moltke, Mensch und Feldherr*, 1963; F.E. Whitton, *Moltke*, 1921.

• BAKINIZ: BISMARCK, WILHELM I, WILHELM II.

Theodor Mommsen
1844'te Tycho Mommsen tarafından yapılmış portresi.

► *Hukuk ve devlet*

MOMMSEN, Theodor
(1817-1903)

Alman, tarihçi ve hukukçu. Roma uygarlığı ve tarihi konusundaki çalışmalarıyla ünlüdür.

30 Kasım 1817'de Schleswig'de Garding'de (bugün FAC'de) doğdu, 1 Kasım 1903'te Charlottenburg'ta öldü. Babası papazdı, önce Yunan ve Latin dilleriyle eğitim yapılan Gymnasium'da ortaöğrenimini bitirdi, 1838-1843 döneminde Kiel Üniversitesi'nde hukuk, filoloji ve tarih okudu. 1844'te Roma devlet hukukunu eleştirici bir yöntemle inceleyen ilk kitabı çıkınca ilgi uyandırdı. 1845'te, dönemin ünlü hukuk tarihçisi Savigny'nin yardımıyla bilimsel çalışmalarını sürdürmek için İtalya'ya gitti. Bir süre politikayla ilgilendi, Alman Aydınlanma çağını konu edinen çalışmalara katıldı. 1848'de Leipzig Üniversitesi'nde Roma hukuku profesörü olarak görevlendirildi. Saksonya yönetimini eleştirmesi nedeniyle görevine son verildi. 1852'de Kiel, 1854'te Breslau Üniversitelerinde Roma Hukuku, 1858'de Berlin Üniversitesi'nde İlk Çağ tarihi profesörü oldu. 1863-1866 ve 1873-1879 dönemlerinde Prusya Diyeti'ne (meclis), 1881-1884 arasında Alman Parlamentosu'na üye seçildi. Özellikle Bismarck'ın politikasına, Yahudiler'e karşı uygulanan baskılara karşı çıkarak ağır eleştiriler yöneltti. Muhafazakâr yönetimler karşısında sol eğilimli bir görüşü savunduğu gibi radikal demokrasi akımlarına karşı çıkanları da eleştirdi. 1902'de Nobel Edebiyat Ödülü alan ilk Alman bilgini oldu.

► *Anıtlar, yazıtlar, belgeler*

Tarih, toplum ve uygarlık

Mommsen'in benimsediği anlayışa göre, tarihin özünü öğretici, eğitici ve geliştirici düşünce öğeleri oluşturur. Tarih belli süreler içinde geçen olayları konu edinen yorumlayıcı, anlatıcı, durağan bir bilim değildir. Onun amacı uygarlığı yaratan kültür odaklarını insanlığın gelişmesine yararlı duruma getirecek bir öğreti olmaktır. Bu özelliği dolayısıyla tarih statik değil dinamik bir bilimdir, yaşamın akışı içinde sürekli bir ilerlemenin olanaklarını açıklayıcı niteliktedir. Tarih için önemli olan dışa dönük olaylar değil, yaşamı biçimlendiren içsel oluşumlardır. Bu oluşumların sağladığı birikimlerle uygarlık denen bütün ortaya çıkar. Bu bütünün hukuk, gelenek, sanat, ahlak, anıt, yazın, felsefe, para, devlet, bilim gibi kurumları vardır. Tarihin bunları birbirinden soyutlamaksızın incelemesi, aralarındaki içten bağlantıyı açıklaması, yaşamı biçimlendiren öğeleri aydınlığa kavuşturması gerekir. Bunu başarmanın yolu da toplumu bütünleştiren kurumları konu edinmektir. Her toplum kurumu bir gelişmenin ürünüdür, her gelişme süreci de başka oluşumlarla bağlantılıdır. Mommsen, bu düşüncelerini sergilerken Roma Devleti'ni örnek alır. Ona göre Roma tarihi, özellikle yönetim konusunda, başlıca öğreticidir.

Roma Devleti, başta hukuk olmak üzere, bütün toplum kurumlarının en gelişmiş, en tutarlı örneğini vermiştir. Toplum yönetimiyle ilgili düşüncelerin doğuşunda, dizgeleşmesinde Roma tarihi çağdaş uluslar için de öncüdür. Çünkü Roma yönetim anlayışı hukuk ilkelerine dayanır. Mommsen, bu konuyla ilgili görüşlerini *Römische Geschichte* ("Roma Tarihi") ve *Römische Forschungen* ("Roma ile İlgili Araştırmalar") adlı yapıtlarında değişik örnekler vererek, açıklamalar yaparak sergiledi. Devletin bütünlüğünü sağlayan örgütlerin, Roma yönetiminde, birer hukuk kurumu niteliği kazandığını ileri sürdü. Roma Devleti'nin kuruluşundan başlayarak, geçirdiği gelişim aşamalarını, toplum kurumlarının düzenlenişini, hukuk devleti anlayışının doğuşunu birer tarih sorunu olarak açıklamaya çalıştı. Öte yandan Roma'da yürürlüğe konan para dizgesini, alışveriş ilişkilerinin yasal bir düzene bağlanmasını, paranın toplumdaki yerini ve etkisini araştırdı. Bu konuları içeren *Geschichte der römischen Münzwesen* ("Roma Para Biriminin Tarihi") sorunlara paranın değerine dayanan bir yöntemle çözüm arar. Mommsen'e göre paranın yapımı, yürürlüğe konması, para yapımında kullanılan maddenin işlenişi, karışım oranı yalnız toplumsal ve alışverişle ilgili değişmeleri göstermekle kalmaz, yönetim biçimini, uygarlığın gelişimini ve yöneticilerin egemenlik gücünü de anlamaya yarar.

Mommsen uygarlık alanındaki gelişmelerin araştırılmasında, öğrenilmesinde yazılı kaynaklardan sayılan yazıtların, taş ve tuğla gibi gereçler üzerine kazılmış yazıların, özellikle epikrafi kapsamına giren belgelerin önemini vurgular. *Corpus Inscriptiorum Latinarum* ("Latin Yazıtları Derlemesi") adlı kitabını bu konuyu, belgelere dayanarak, gösterme amacıyla düzenledi. Burada yer alan yazılı belgeler Roma tarihinin, Roma uygarlığının hangi gelişim aşamalarından geçtiğini öğrenmeyi sağlayan ürünlerdir.

Devlet hukuku konusundaki çalışmalarını *Römisches Staatsrecht* ("Roma Devlet Hukuku") adlı yapıtında sergileyen Mommsen'e göre yönetimin ve egemenliğin temeli hukuktur. Roma insanı, uygarlık tarihinde, devleti bir hukuk kurumu olarak görmenin öncüsü olmuştur. Öte yandan ceza hukukunun kurucusu da Roma'dır. *Römisches Strafrecht* ("Roma Ceza Hukuku") bu konuyu içerir, ceza hukukunun özelliklerini, düzenlenişini, yaptırım gücünü, uygulanış biçimini karşılaştırmalı örneklerle açıklamaya yönelik görüşleri kapsar. Bu yapıtta ceza hukuku bir toplum-

sal kurum olarak sergilenir, cezanın yöneticinin istencine bağlı bir uygulama değil de bir devlet yaptırımı olduğu görüşü açıklanır.

Mommsen'in kuramına göre devlet çok eskiden başlayan bir toplumsal gelişmenin son ve en olgun biçimidir, uygarlığın somutlaşan örneğidir. Bu gelişme sürecinde değişik kurumlar oluşur, karşılıklı bağlantılar kurulur, hukuk anlayışı doğar ve devletin temelini sağlayan ilkeler biçimlenir. Devletin son aşaması yönetimin ulusun bütününe dayanmasıdır. Bu aşamada ulusal istenç tek egemen güçtür. Bu gücün oluşmasında başlıca etken de hukuk anlayışını yaratan düşüncedir. Bu nedenle devletin eğitim ve öğretimi özgür düşüncenin gelişmesine elverişli bir nitelikte yasallaştırması gerekir. Düşünce ilkelerine dayanmayan, hukuk kurallarından kaynaklanmayan bir toplum kurumunun yaşama olanağı da azdır.

Mommsen, hukuk tarihinin bir bilim niteliği kazanmasına, Roma Hukuku'nun bağımsız bir araştırma alanı olmasına, devlet hukukunun Roma Hukuku'ndan kaynaklandığı görüşünü benimsemesine öncülük etmiş, bu alanda yeni hukuk çalışmalarının gelişmesine olanak sağlamıştır. Öte yandan Roma tarihinin uygarlık alanındaki önemini vurgulayan, tarihin olaylarla değil de düşünce ürünleriyle ilgilenmesi gereğini ileri süren de odur.

• YAPITLAR (başlıca): *Römische Geschichte*, 3 cilt, 1854-1856, ("Roma Tarihi"); *Geschichte der römischen Münzwesen*, 1860, ("Roma Para Birimi Tarihi"); *Corpus Inscriptiorum Latinarum*, 1863, ("Latin Yazıtları Derlemesi"); *Römische Forschungen*, 2 cilt, 1864-1879, ("Roma İle İlgili Araştırmalar"); *Römisches Staatsrecht*, 1887, 3. basım, ("Roma Devlet Hukuku"); *Römisches Strafrecht*, 1899, ("Roma Ceza Hukuku").

• KAYNAKLAR: A. Heuss, *Theodor Mommsen und das 19. Jahrhundert*, 1956; L. Wickert, *Theodor Mommsen*, 1969; A. Wucher, *Theodor Mommsen, Geschitsschreibung und Politik*, 2. basım, 1968.

• BAKINIZ: F. MEINECKE, TREITSCHKE.

MONBODDO, James Burnett
(1714-1799)

İskoç, filozof ve tanrıbilimci. Dillerin birer insan buluşu olduğunu ileri sürmüştür.

17 Kasım 1714'te Monboddo'da doğdu, 26 Mayıs 1799'da Edinburgh'da öldü. Önce özel öğrenim gördü, sonra Edinburgh ve Groning üniversitelerinde hukuk okudu, doktor sanını kazanınca avukat olarak çalışmaya başladı. Yargıtay üyeliğine seçildi. Bu görevlerinin yanı sıra felsefe sorunlarıyla da ilgilenerek, çağına göre, birtakım yeni görüşler ileri sürdü.

Monboddo'nun felsefesi dilin kaynağı, gelişimi, işlevleri ve yapısı gibi sorunlara çözüm getirmeyi amaçlar. Ona göre dil, onu konuşan insanların buluşudur, tarih boyunca sürekli bir gelişim içindedir. İlk diller Asya'da ortaya çıkmış, sonra çağlar boyunca Mısır, Yunanistan yolunu izleyerek Batı'ya gelmiştir. Bu nedenle dil tek kökenli, gelişim bakımından çok ve değişik aşamalı bir varlıktır. Her ulus benimsediği dille başarılarını ortaya koymuş, varlığını yansıtan uygarlığı yaratmıştır. Dil, insandaki düşünme yeteneğinin yaratıcılığını, yükseliş ve alçalışlarını gösteren en kesin anlatım aracıdır, doğal bir yeti değil, yalnız düşünmenin ürünüdür.

◄ *Hukukun işlevi*

Monboddo'ya göre, dille ortaya konan uygarlık ürünlerinin en yücesi Yunan felsefesidir. Bu felsefe bütün insan sorunlarını içerdiği gibi, onlara getirdiği çözüm biçimiyle de, başkalarının ulaşma olanağı bulamadıkları, en yetkin örnekleri vermiştir. Felsefe insanla doğayı, doğa ile Tanrı'yı ayıran bir düşünme ürünüdür. Bu ürünün insan, Tanrı ve doğa gibi üç temel sorunu vardır, öteki sorunlar bunlardan üretilmiştir. Bunu da yalnız Platon ve Aristoteles görmüş, göstermiştir. Hıristiyanlık'ın özünü oluşturan inanç öğeleri de bu iki bilgenin öğretilerinde sergilenmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *On the Origin and Progress of Language*, 1773, ("Dilin Kaynağı ve Gelişimi"); *Ancient Metaphysic or the Science of University*, 6 cilt, 1777-1799, ("Eski Metafizik ya da Tümeller Bilimi").

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, LOCKE, PLATON.

MONDLANE, Eduardo
(1920-1969)

Mozambikli siyaset adamı. 1962-1969 arasında ülkesinin bağımsızlık hareketinin önderliğini yapmıştır.

Eduardo Chivambo Mondlane, 20 Haziran 1920'de Güney Mozambik'in Gaza bölgesinde doğdu, 3 Şubat 1969'da Tanzanya'nın başkenti Darüsselam'da öldü. Ailesi içinde eğitim gören tek kişiydi. Sömürge okul sistemi yalnızca Avrupalılar'a açık olduğu halde İsviçre misyoner okuluna giriş hakkını elde etti, buradan da bir Amerikan tarım okuluna geçti. Daha sonra Güney Afrika'da Transvaal'de bir Presbiteryan lisesine girebilmek için burs kazandı. 1948'de Johennesburg Witwatersrand Üniversitesi'ne kabul edilerek sosyal bilimler öğrenimi gördü. Bir Güney Afrika üniversitesine girebilen ilk Mozambikli'ydi. 1949'da Güney Afrika hükümetince beyazların üniversitesinde "istenmeyen yerli" ilan edildi ve bursu geri alındı.

Mondlane ülkesine geri dönünce, Mozambik Öğrenci Birliği'nin örgütlenmesine katıldığı gerekçesiyle tutuklanıp sorguya çekildi. 1950 Haziran'ında Lizbon Üniversitesi için burs elde etti. Bir yıl sonra siyasi polis tarafından sürekli rahatsız edildiğini bildirince bursu ABD'ye aktarıldı ve Ohio'da Oberlin College'a girdi. 1953'te lisansüstü eğitim ve doktora için Illinois'deki Northwestern Üniversitesi'ne gitti. 1960'ta sosyoloji doktorası aldı. Harvard'daki incelemelerinden sonra New York'ta Birleşmiş Milletler'e araştırmacı olarak girdi. 1960'ta İngiliz Kamerunu'ndaki halk oylamasının hazırlanmasında BM görevlisi olarak bulundu. Ardından 1961'de ailesiyle birlikte on bir yıllık bir ayrılıktan sonra ülkesine gitti. Kişisel ilişkilerini yenileyip genişlettikten sonra ABD'ye

dönüp BM'deki görevinden istifa etti. Siracusa Üniversitesi'nde Portekiz sömürgeciliği, Mozambik'in iktisadi ve siyasal koşulları üzerine ders verip yazılar yazmaya başladı. Mozambik'teki bağımsızlık yanlısı güçlerin bir araya gelmesinin gerekli olduğuna inanan Mondlane, oluşum halindeki örgütlerin toparlanması için çaba gösterdi.

1962 Eylül'ünde Tanzanya'da üç eylem örgütünün birleşme kararıyla Mozambik Kurtuluş Cephesi FRELIMO kuruldu. Bu örgütler: Mozambik Afrikalıları Ulusal Birliği (MANU), Mozambik Ulusal Demokratik Birliği (UDENAMO) ve Mozambik'in Bağımsızlığı Ulusal Birliği (UNAMİ) idi. Örgütün başkanlığına Mondlane getirildi. FRELIMO, askeri eğitim için Cezayir'e, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne ve Tanzanya'daki kamplara gönüllüler gönderdi. 1964 Eylül'ünde örgütün eğitilmiş 250 kişiden oluşan bir kadrosu vardı. Silahlı mücadele Cabo Delgado dağlarında ve Mozambik'in Niyassa bölgesinde başlatıldı. Bir yandan da Darüsselam'da kurulan Mozambik Enstitüsü'nde geleceğin Mozambik'inin kültürel temeli atılıyordu. Bir süre sonra Kuzey Mozambik, Portekiz egemenliğinden kurtarıldı.

FRELIMO'ya girmiş kimi kabile şefleri, özellikle MANU'yu oluşturan Cabo Delgado bölgesindeki Makonde topluluğunun tavrı ayrılıkçı bir hedefe yönelikti. Örgüt içinde yaratılan huzursuzluk bütünleşmeyi zedeliyordu. Temelinde reformcu ve devrimci görüşlerin çatışmasının yattığı bu huzursuzluk, bölgede yeni yetişen genç önderlerin Mondlane'nin yanında yer almalarıyla giderildi. Temmuz 1968'de Niyassa'da toplanan ikinci FRELIMO Kongresi'nde Mondlane ezici bir çoğunlukla yeniden başkan seçildi. 1969'da artık binlerce FRELIMO gerillası kurtarılmış bölgelerde eğitim yapıyorlardı.

Mondlane, sömürge yönetimi için açık bir hedef durumuna gelmişti. 1969 Şubat'ında postayla gönderilen bir bombalı mektubun patlaması sonucu öldü. Ölümünün ardından FRELIMO'nun başına askeri-siyasal kanadın tanınmış önderlerinden Samora Machel geçti.

• BAKINIZ: MACHEL.

MONDRIAN, Piet
(1872-1944)

Hollandalı ressam. Geliştirdiği yeni-plastizm (neo-plasticism) kuramı ile Avrupa'da soyut sanatın öncülerinden olmuştur.

7 Mart 1872'de Amersfoort'ta doğdu, 1 Şubat 1944'te New York'ta öldü. Asıl adı Pieter Cornelis Mondriaan'dır. Sanat eğitimini 1892-1894 arasında Amsterdam Akademisi'nde yaptı. 1903 dolaylarında teosofi (bireyle Tanrı ve melekler arasında doğrudan ilişki kurmayı öngören felsefi anlayış) ile ilgilenmeye başladı. 1911'de Paris'e gitti. Burada önce simgeci (sembolist), sonra da kübist sanata ilgi duydu. 1914'te ülkesine döndü. 1916-1917 yıllarında yeni-plastizm kuramını geliştirdi, van Doesburg ve Anthony van der Leck (1876-1958) ile birlikte De Stijl grubunu kurdu. 1919'da yeniden Paris'e gitti, ancak *De Stijl* dergisine yolladığı yazılarla gruba katkılarını sürdürdü. Denemeleri, *Le neo-plasticisme* adı ile ilk kez 1920'de Paris'te basıldı. Aynı yapıtın Almanca çevirisi 1924'te *Neue Gestaltung* adı ile Bauhaus yayınları arasında çıktı. Mondrian o yıllarda, van Doesburg'un öğecilik (elemantarizm) kuramını geliştirmesine tepki göstererek De Stijl'den ayrıldı. 1938'de Londra'ya gitti. II. Dünya Savaşı sırasında atölyesi bombalanınca ABD'ye giderek 1940'ta New York'a yerleşti.

Önceleri manzara resimleri yapan Mondrian, Paris'e gittikten sonra, oradaki Hollandalı ressam Jan Toorop'un (1858-1928) etkisiyle çizgiye önem vermeye başlamış ve simgeci nitelikli yapıtlar üretmiştir. Daha sonra, Cézanne'la tanışmasının ve o günlerde Paris'te egemen olan Kübizm'in etkisiyle soyutlamaya yönelmiştir. Şematik bir figüratiften düz çizgilere ve ufak yay biçimlerine geçişi, 1909-1911 arasında yaptığı ağaç resimlerinde izlenir. Bu dönemde kesik çizgileri ve oval biçimleri kullandığı resimler de yapmıştır. Bu gelişim içinde, salt geometrik soyuta varabilmek için, Kübizm'in doğalcı çağrışımlarından uzaklaşarak dörtgenler üstünde yoğunlaşmaya başlamıştır. Beyaz bir zemin üstüne yalnızca temel renkleri kullanarak yaptığı bu düzenlemelerle De Stijl'in temel ilkesi olan yeni-plastizm kuramını geliştirmeye başlamıştır. Ancak beyaz zeminin, bir mekânı çağrıştırdığı düşüncesiyle, resimden üçüncü boyutu tümüyle yok edebilmek için, 1920'lerden başlayarak tuvali yatay ve dikey siyah çizgilerle bölmüş ve bunların arasında kalan dörtgenleri sarı, kırmızı ve mavi ile boyamıştır.

Mondrian yeni-plastizm kuramını mistik ve teosofist düşünceye dayanarak geliştirmişti. Amacı, yaşamın temelinde yatan, ancak doğada anlatımını bulamayan, denge ve uyumun evrensel ilkelerini dile getirmek, doğal biçimleri yatay ve dikey ilişkilerinin değişmeyen öğelerine, doğal renkleri ise temel renklere indirgemekti. Böylece kişisel öğeler, evrensel öğelere dönüştürülebilecekti. 1930'larda kullandığı yatay ve dikey çizgilerin sayısını artırmış ve bunları bir kafes örgüsüne dönüştürerek resimlerine birtakım kent adları vermeye başlamıştır. 1940'larda ise siyah rengi kullanmaktan vazgeçerek bu kafes örgüsünü, ufak boyutlu, renkli dörtgenleri birbiri ardına dizerek elde etmiş, böylece çizginin görevini renge yüklemiştir.

Mondrian'ın yapıtları ve kuramsal çalışmaları resimde olduğu kadar mimarlık alanında da etki yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Resim:** *Nehir Üstünde Değirmen*, 1900, Resim Müzesi, Den Haag; *Kırmızı Ağaç*, 1909, Resim Müzesi, Den Haag; *Kavanozlu Natürmort Kavanoz I*, 1911, Resim Müzesi, Den Haag; *Oval Biçimli Renkli Düzlemler*, yks. 1914, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Geniş Kompozisyon*, 1920, Ulusal Modern Sanatlar Galerisi, Roma; *Sarı ile Kompozisyon*, 1930, Resim Müzesi, Den Haag; *Broadway Boogie-Woogie*, 1942, 1943, Modern Sanatlar Müzesi, New York. **Kitap:** *Le neo-plasticisme*, 1920, ("Yeni Plastizm"); *Plastic Art and Pure Plastic Art 1937, and Other Essays, 1941-1943*, 1945, ("Plastik Sanat ve Saf Plastik Sanat 1937 ve Başka Yazılar, 1941-1943").

• KAYNAKLAR: F. Elgar, *Mondrian*, 1968; H.L.C. Jaffé, *Piet Mondrian*, 1970; M. Seuphor, *Piet Mondrian, Life and Work*, 1957.

• BAKINIZ: VAN DOESBURG.

MONET, Claude
(1840-1926)

Fransız, ressam. İzlenimcilik'in (Empresyonizm) en etkin temsilcisi olmuş ve bu üslubu tüm yaşamı boyunca sürdürmüştür.

Claude-Uscar Monet 14 Şubat 1840'ta Paris'te doğdu, 6 Aralık 1926'da Giverny'de öldü. 1845'te ailesiyle birlikte Le Havre'a yerleşti. Manzara resmine ilk kez burada Eugene Boudin'in (1824-1898) etkisiyle yöneldi. Bu, onu açık havada çalışmaya yöneltti. 1859'da Paris'te Académie Suisse'de resim öğrenimine başladı. Burada Pissarro ile yakın dostluk kurdu. 1860-1862 arasında Cezayir'de askerlik görevini yaptıktan sonra Le Havre'a geri döndü, Boudin ve J.B. Jongkind ile bir süre birlikte çalıştı. Paris'e dönüşünde Marc Charles Gabriel Gleyre'nin (1806-1874) atölyesine girdi, Jean-Frédéric Bazille (1841-1870), Renoir ve Sisley ile dost oldu. Bu sıralarda tanıştığı Manet'nin yapıtlarına hayranlık duydu. 1863'te Bazille, Renoir ve Sisley ile birlikte Barbizon'a resim

İzlenimcilik (Empresyonizm)

1870'lere doğru Fransa'da gelişen ve plastik sanatlar, edebiyat, müzik alanlarını kapsayan İzlenimcilik, daha sonra bütün Avrupa'ya yayılmış ve çağdaş sanatın oluşmasında öncülük etmiştir. İzlenimciler'in çekirdeğini Marc Charles Gabriel Gleyre'nin (1806-1874) atölyesinde eğitim gören Monet, Renoir, Sisley* ve Frédéric Bazille (1841-1870) oluşturmuşlardı. Akademik eğitime duydukları tepkiyle bu sanatçılar, Gleyre'nin atölyesinden ayrılmış ve kendi gruplarını kurmuşlardı. Daha sonra C. Pissarro*, Cézanne*, Berthe Morisot (1841-1895), Armand Guillaumin (1841-1927) ve Degas'nın* da katılmasıyla düzenli biçimde bir araya gelmeye başladılar. Manet'nin* de zaman zaman ilişki içinde olduğu topluluk, eleştirmen Théodore Duret (1838-1927) ile Georges Rivière ve galerici Paul Durand-Ruel'den (1831-1922) ilgi ve destek gördü. Yapıtları 1873'teki resmi Salon Sergisi'ne kabul edilmeyince, ertesi yıl fotoğrafçı Nadar'ın* atölyesinde Société Anonyme Coopérative d'Artistes, Peintures, Sculpteurs, Graveurs (Birleşik Sanatçılar, Ressamlar, Heykelciler, Gravürcüler Anonim Çalışma Topluluğu) adıyla ilk sergilerini açtılar. Bu sergide yer alan Monet'nin İzlenim, Gün Doğumu adlı yapıtından esinlenen bir gazeteci, gruba İzlenimciler adını verdi. İzlenimcilik'in oluşmasında Constable*, Bonington* ve Turner* gibi İngiliz manzara ressamları ile Delacroix*, Corot* ve Courbet'nin* yapıtlarının etkileri de vardır. İzlenimciler akademik eğitime karşı olmalarından başka Romantikler'in duyguyu ön plana çıkaran ve doğayı arka plana iten tavırlarına da katılmamışlar, daha çok Gerçekçiler'in (Realistler) doğayı betimlemeye yönelik eğilimine yakınlık duymuşlardır. Yapıtlarında gerçek deneyimleri ve çağdaş konuları işlemeyi amaçlamışlar, Balzac* ve Goncourt Kardeşler'in* belgesel nitelikli doğalcı (naturalist) yazılarından kaynaklanarak, sanatta da benzer bir yaklaşımı savunmuşlardır. Ancak bu yaklaşımın toplumsal bir içeriği olmamıştır. İzlenimciler toplumu düzeltmeye yönelmemişler, daha çok dönemin moda olan yaşam biçimini yansıtmışlardır. Konularını, olduğu gibi yorum getirmeden vermek istedikleri için, biçimsel kompozisyon anlayışından kaçınmışlar ve düzenlemeyi önceden tasarlamalarına karşın özellikle rastlantısal bir etki yaratacak biçimde ele almışlardır. Doğayı, kalıcı değerleri ile değil de, görsel izlenimler olarak betimlemeyi amaçladıklarından, Degas'nın dışında hemen hemen hepsi açık havada çalışmayı yeğlemişler ve resmi, yerinde, ışık nitelikleri değişmeden tamamlamaya çalışmışlardır. Işık, İzlenimciler için önemli bir öğe olmuştur. Işığın özellikle su ve kar üstündeki yansımalarını betimlemişlerdir. Renoir'ın 1860'larda koyu renkleri atıp dış çizgiyi (kontur) yok ederek parlak ve çok renkli bir palet kullanması, renkleri paletle karıştırmadan, ufak fırça vuruşlarıyla ayrı ayrı uygulaması, divizyonizm adı verilen tekniğin gelişmesine öncülük etmiştir. Öbür İzlenimciler'ce de benimsenen bu teknik, daha sonra Yeni İzlenimciler (Neo Empresyonistler) tarafından noktacılık (pointilizm) adı ile geliştirilmiştir. Açık ve parlak renklerin egemen olduğu bu yapıtlarda gölgeler de koyu renklerle değil, nesnenin renginin bir karışımı olarak verilmiştir. 1880'lerin ortalarından sonra İzlenimciler, Monet'nin dışında, farklı yollarda gelişme göstermişler, akım da böylece yoğunluğunu yitirmiştir.*

İzlenimciler'in dışında Fransa'da Cézanne, Toulouse-Lautrec, Bonnard* ve Vuillard*, İngiltere'de John Singer Sargent (1856-1925), Almanya'da Liebermann*, ABD'de John Henry Twachtman (1853-1902), M. Cassatt*, Théodore Robinson (1852-1896) ve belli dönemlerinde Whistler* de izlenimci tavırda resim yapmış sanatçılardır.*

Türkiye'de ise, 1910'larda Avrupa'da eğitim gören Şeref Akdik, Vecih Bereketoğlu*, İbrahim Çallı*, Feyhaman Duran*, Nazmi Ziya Güran*, Namık İsmail* ve Avni Lifij*, 1914 dolaylarında yurda döndükten sonra izlenimci anlayışta çalışmışlardır. 1914 Kuşağı, Çallı Kuşağı ya da Türk İzlenimcileri gibi adlarla anılan bu sanatçılar, aslında saf bir İzlenimcilik uygulamamışlar, konu ve teknik açıdan farklı farklı arayışlar ve uygulamalar içinde olmuşlardır.*

yapmaya gitti. 1865'te Courbet ile Trouville'de çalıştı. Bu dönemde oldukça sıkıntılı, parasız günler geçirdi. Fransa-Prusya Savaşı başlayınca, 1870'te İngiltere'ye gitti. Burada Pissarro ile birlikte oldu. Constable ve Turner'ı inceledi ve hava perspektifi kavramını geliştirdi. 1872-1878 arasında Fransa'da Argenteuil'de çalıştı. 1874'te, *İzlenim, Gün Doğumu* adlı resmi ile İzlenimciler'in ilk sergisine katıldı. Büyük tepkilere neden olan bu sergiden sonra grup, Monet'nin yapıtının adıyla anılmaya başlandı. Monet, İzlenimciler'in 1882'ye değin açılan tüm sergilerine katıldı. 1878-1881 arasında Vétheuil'de çalıştıktan sonra iki yıl kadar Normandiya kıyılarını gezdi ve 1883'te Giverny'ye yerleşti. Fransa'nın çeşitli yörelerine, Londra'ya ve Venedik'e yaptığı kısa süreli gezilerin dışında yaşamının sonuna değin burada yaşadı. 1889'da Rodin'le birlikte Paris'te açtığı sergi ilk büyük başarısı oldu ve bu tarihten sonra para sıkıntısı bir ölçüde hafifledi. 1923'te görme duyusunu kısmen yitirmesine karşın, ölümüne değin resim çalışmalarını sürdürdü.

İlk resimleri

Monet, sanat yaşamının başlarında, birçok sanatçının tersine, eski ustalara ilgi duymamış, daha çok çağdaşı ressamların yapıtlarını incelemiştir. İlk dönem resimlerinde özellikle Manet'nin renk uyumlarından etkilenerek çalışmıştır. Yaklaşık 1870'ten sonra kendini tümüyle manzara resmine vermiş ve açık havada çalışmayı ilke edinmiştir. Açık havada çalışmak onu, günün değişen ışıklarına ilgi duymaya ve renk tonlarıyla ışığın uyumunu aramaya yöneltmiştir. Resmin, başlandığı yerde bitirilmesi gereğine inanan Monet, değişen ışık niteliğini yakalamak için zamana karşı yarışmış, bu nedenle de daha önce Renoir'ın uyguladığı gibi renkleri palette karıştırmadan ayrı ayrı ve ufak fırça vuruşları ile tuvale geçirmiştir. Koyu renklere hiç yanaşmamış, parlak ve canlı renkleri yeğlemiştir. Özellikle suya yansıyan ışığı betimlemek amacıyla bir kayığı atölye haline getirmiş ve gözlemlerini daha çok görsel bir duyarlıkla, özenle tuvale aktarmıştır. Suyun, gökyüzünün yansımasıyla maviye, yaprakların yansımasıyla da yeşile dönüştüğünü gözleyerek, manzara resminde bu değişiklikleri ilk kez izleyen ve yansıtan ressam olmuştur. Kar üstünde de benzer değişiklikleri izlemiş, Vétheuil'de kaldığı dönemde *Kışın Vétheuil* ve *Karda Vétheuil Varoşları* gibi kar manzaraları yapmıştır.

Işık araştırmaları

Işık araştırmaları onu, 1876-1878 arasında yaptığı *Saint-Lazare Garı* ve 1892-1895 arasında yaptığı *Katedraller* dizilerini oluşturan çok sayıda resimde, aynı yapı ya da mekânı tekrar tekrar, ama günün değişik zamanlarında, farklı nitelikteki ışıklar altında betimlemeye yöneltmiştir. Bunlara benzer dizilerini 1900'lerin başlarında Londra'da ve Venedik'te de sürdürmüştür. Son döneminde gerçekleştirdiği *Nilüferler* dizisinde, gerçeği, öznel bir bakış açısıyla şiirsel bir havaya büründürmeye başlamış ve renkleri giderek soyuta yaklaşan bir biçimde kullanmaya yönelmiştir.

Monet'nin hiçbir yapıtında yineleme yoktur. Ancak aynı temayı müzik çeşitlemelerinde görülen bir *leitmotiv* gibi birçok kez kullandığı izlenir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Deniz Kıyısındaki Teras*, 1866, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Bahçedeki Kadınlar*, 1866-1867, Jeu de Paume Müzesi, Paris; *Argenteuil'de Yelken Yarışları*, ykş. 1872, Jeu de Paume Müzesi, Paris; *İzlenim, Gün Doğumu*, 1872, Marmottan Müzesi, Paris; *Saint-Lazare Garı*, 1877, Jeu de Paume Müzesi, Paris; *Vétheuil'de Kar Manzarası*, ykş. 1878-1879, Jeu de Paume Müzesi, Paris; *Karda Vétheuil Varoşları*, 1879; *Gün Batımında, Soğuk Havada Saman Yığınları*, 1891, İskoçya Ulusal Galeri, Edinburg; *Rouen Katedrali, Batı Bölümü Gün Işığında*, 1894, Ulusal Sanat Galerisi, Washington D.C.; *Rouen Katedrali, Sabah Işığında*, 1894, Jeu de Paume Müzesi, Paris; *Nilüferler*, 1904, Jeu de Paume Müzesi, Paris; *Büyük Kanal, Venedik*, 1908, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston; *Nilüfer: Gün Ortası*, 1918; *Nilüferler*, 1919, Marmottan Müzesi, Paris.

• **KAYNAKLAR:** R. Cogniat, *Monet and his World*, 1966; D. Rouart, *Claude Monet*, 1958; W.C. Seitz, *Claude Monet*, 1960; C.P. Weekes, *Camille: A Study of Claude Monet*, 1962.

• **BAKINIZ:** MANET.

MONGE, Gaspard
(1746-1818)

Fransız matematik bilgini. Tasarı geometrinin kurucusu olarak tanınır.

10 Mayıs 1746'da Beaune'da doğdu, 28 Temmuz 1818'de Paris'te öldü. Beaune'daki oratoryumda ve Lyon'daki College de la Trinité'de öğrenim gördü. 1764'te Mézières'deki bir askeri okulda okutmanlık yapmaya başladı. 1766'da matematik asistanlığına, 1770'te de deneysel fizik kürsüsünde öğretim görevliliğine getirilen Monge'un, tasarı geometrinin temel ilkelerinin geliştirilmesini ve konumlanma, mimarlık ve istihkâm problemlerinin geometrik yöntemlerle çözümünü amaçlayan çalışmalarının uyandırdığı yankılar 1780'de Louvre'da ders vermek üzere Paris'e çağrılmasını ve aynı yıl Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmesini sağladı. 1783'te donanmaya bağlı askeri öğrencilerin eğitmenliğine getirilmesinin ardından, 1784'te yerleştiği Paris'teki ilk yıllarında matematiğin yanı sıra fizik, kimya, metalurji ve meteoroloji alanlarında da birçok çalışmalar yapan, Bilimler Akademisi için seminerler düzenleyen ve ağırlık ve uzunluk ölçüleri komitesinde çalışan Monge, daha en başında yandaşları arasında yer aldığı 1789 Fransız Devrimi sırasında siyasal yaşama etkin biçimde katıldı. 1792'de Yasama Meclisi'nce donanma ve sömürgeler bakanlığına getirildi. Yalnızca sekiz ay sürebilen bu görevinden ayrıldıktan sonra ulusal sanayinin kurulmasını ve yeni bir bilimsel ve teknik eğitim sisteminin yaratılmasını amaçlayan çalışmalara katkıda bulundu. Kısa bir süre École Normale'de ders verdikten sonra 1795'te mühendis yetiştirmeye yönelik olarak kurulan École Polytechnique'te çeşitli görevler aldı, tasarı geometri, analitik ve diferansiyel geometri derslerini üstlendi. Yine aynı yıllarda devrimden sonra kapatılan Bilimler Akademisi'nin yerini alması kararlaştırılan Institut National'in kuruluş çalışmalarına katıldı. 1796'da Direktuvar yönetimince, değerli sanat eserlerini seçerek Fransa'ya getirmek göreviyle gönderildiği İtalya'da Napoléon'un ilgisini ve dostluğunu kazandı. 1798'de Napoléon'un Mısır seferine katılacak bilim adamları grubunu seçmek ve bu grubun başkanlığını yapmakla görevlendirildi. Çeşitli yönetsel ve teknik görevler üstlendiği Kahire'

de, Fransa'dakinin benzeri olarak düşünülen Institute d'Egypt'in kurulmasına yardımcı oldu.1801'de Paris'e döndü ve École Polytechnique'deki yöneticilik ve profesörlük görevlerine yeniden başladı. Aynı yıl kendisini imparator ilan eden Napoléon tarafından önce ömür boyu senatörlüğe, 1806'da da senato başkanlığına getirildi, Legion d'honneur nişanı ve Péluse kontluğuyla ödüllendirildi. 1809'da sağlık nedenleriyle École Polytechnique'deki görevlerinden ayrılan Monge, 1814'te Napoléon'un iktidardan düşürülerek Bourbon hanedanının yeniden yönetime gelmesiyle tüm unvanlarını yitirdi ve tutuklanma korkusuyla bir süre Paris dışında yaşadı. Daha sonra yeniden Paris'e döndüyse de artık gözden düşmüştü. 1816'da Institut de France'tan çıkartıldı, iki yıl sonra da yoksul ve yalnız bir insan olarak öldü.

Karmaşık üçboyutlu bağıntıları algılamakta ve iki boyuta indirgemekte benzersiz bir yeteneğe sahip olan Monge, Mézières'de çalışmaya başladığı yıllarda, askeri birliklerin düşman ateşinden etkilenmeyecek biçimde konumlanması problemine o güne değin kullanılan aritmetik çözüme oranla son derece kısa bir geometrik çözüm bulmayı başarırken, tasarı geometrinin temel ilkelerini de ortaya koymuştu. Gerçekte çok basit, kolayca kavranabilen ilkelere dayanan tasarı geometrinin amacı, adi üçboyutlu uzayda yer alan nesneleri bir düzlem üzerinde göstermektir. Nesnelerin, biri yatay, biri düşey konumda bulunan birbirine dik iki düzlemdeki izdüşümlerinin aynı düzleme aktarılmasıyla elde edilen iki görüntü yardımıyla betimlenmesi gibi basit bir düşünceye dayanan bu geometri, özellikle makine ve inşaat mühendislikleri açısından son derece önemlidir. Askeri mühendislik açısından taşıdığı önem yüzünden 1795'e değin bir askeri sır olarak kabul edilen ve bilim çevrelerine açıklanmayan tasarı geometri, 1799'da yayımlanan *Géométrie descriptive*'den ("Tasarı Geometri") sonra mühendisliğin birçok dalında hızlı bir gelişmeye yol açmış, bu arada, bir bilim dalı olarak doruğuna ulaştığı ve tüm gelişme olanaklarını tükettiği için matematikçilerin ilgi alanı dışında kalmıştır.

Monge, yüzeyler geometrisi alanındaki çalışmalarıyla da matematiğe önemli katkılarda bulunmuştur. Yüzey eğriliğinin incelenmesinde sonsuzküçükler hesabından yararlanmayı başlatan çalışmalarıyla, Gauss ve Riemann'a ışık tutmuş, genel eğrilik kuramına ve Riemann geometrisine giden yolu açmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Géométrie descriptive*, 1799, ("Tasarı Geometri"); *Application de l'algèbre à la géométrie*, 1805, ("Cebirin Geometriye Uygulanması"); *Application de l'analyse à la géométrie*, 1807, ("Analizin Geometriye Uygulanması").

- **KAYNAKLAR:** P.V. Aubry, *Monge, le savant ami de Napoléon: 1746-1818*, 1954.

- **BAKINIZ:** GAUSS, RIEMANN.

MONGERI, Guiliano
(19. yy - 20. yy)

İtalyan, mimar. Türkiye'de Birinci Ulusal Mimarlık akımı doğrultusundaki yapıtlarıyla tanınmıştır.

Milano'da doğdu. Yaşamı üstüne bilinenler çok sınırlıdır. 1900'lerde Osman Hamdi Bey Sanayi-i Nefise Mektebi (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) müdürüyken Mimarlık Bölümü'ne öğretmen atandı. I. Dünya Savaşı sırasında bir süre Türkiye'den ayrı kaldı. Daha sonra İstanbul'a dönerek Sanayi-i Nefise'deki öğretmenliğini sürdürdü. Cumhuriyet'in kurulmasıyla, Kemaleddin Bey, Vedat Tek, A.Hikmet Koyunoğlu gibi zamanın oldukça az sayıdaki Türk mimarının yanı sıra o da Ankara'ya giderek yeni girişilen yapı etkinliklerinde rol aldı. Sanayi-i Nefise Mektebi 1928'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne dönüştürüldükten sonra Mimarlık Bölümü'nün başına Ernst Egli getirilince, Mongeri 1930'da buradaki görevinden ayrıldı.

Mongeri yapılarında çoğu Avrupalı mimar gibi, 19. yy'da egemen bir tutum olan seçmeciliği (eklektizm) izlemiştir. Yapının işlevinden daha çok dış görünüşüne önem vermiştir. Bu konuda, geçmiş dönemlerin çeşitli mimarlık üsluplarından aldığı öğeleri, süslemeci yanı daha ağır basan bir anlayışla kullanmıştır. Örneğin İstanbul'da yaptığı *Karaköy İşhanı*'nda Bizans mimarlığının izleri belli olurken, Galatasaray'daki *Saint Antoine Kilisesi*'nde Yeni Gotik üsluba yönelmiştir. Daha sonra Birinci Ulusal Mimarlık doğrultusunda yapılar gerçekleştirmiştir. İstanbul'da, sonradan başka işlevlerle kullanılan bazı konut yapılarıyla, Ankara'da Ulus'taki *Ziraat Bankası* ve *Türkiye İş Bankası* bu konudaki en başarılı yapıtlarıdır.

Mongeri ayrıca Akademi'de yirmi yılı bulan öğretmenliği sırasında yeni Cumhuriyet'in ilk kuşak mimarlarının pek çoğunun da yetişmesine katkıda bulunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Nurettin Bey Pavyonu*, 1911-1929, Haseki Hastanesi, İstanbul; *Saint Antoine Kilisesi*, 1920, Galatasaray/İstanbul; *Karaköy Palas İşhanı*, 1920, İstanbul; *Osmanlı Bankası*, 1926, Ulus/Ankara; *Ziraat Bankası*, 1926-1929, Ulus/Ankara; *Taksim Cumhuriyet Anıtı* kaidesi ve çevre düzeni, 1928, İstanbul; *Tekel Başmüdürlüğü*, 1928, Ulus/Ankara; *Türkiye İş Bankası*, 1929, Ulus/Ankara; *Çelik Palas Oteli*, 1930-1932, Bursa; *Maçka Palas Katevleri*, Teşvikiye/İstanbul; *İtalyan Sefareti*, Teşvikiye/İstanbul, şimdi Endüstri Meslek Lisesi; bir konut, Nişantaşı/İstanbul, şimdi Güzelbahçe Kliniği.

- **BAKINIZ:** KEMALEDDİN BEY [Mimar], A.H. KOYUNOĞLU.

MONGKUT
(1804-1868)

Siyam kralı. Ülkesini Batı'nın etkisine açmış ve bir batılılaşma programı başlatmıştır.

18 Ekim 1804'te Bangkok'da doğdu, 1 Ekim 1868'de aynı kentte öldü. IV. Rama adıyla da bilinir. 1809-1824 arasında hüküm süren kral II. Rama'nın oğluydu. Babasının ölümünden sonra, ağabeyi Fra Nang Klao III. Rama adıyla tahta çıkınca o da, geleneklere uygun olarak Buddhacı bir rahip okuluna girdi. Uzun yıllar süren bir din öğreniminden sonra Bangkok'taki bir manastırın başrahibi oldu. Canlı bir bilim ve kültür merkezi yaptığı manastıra Batılı misyonerleri çağırarak onlardan matematik, astronomi ve Latince ile İngilizce gibi yabancı diller öğrendi. Yirmi yedi yıllık rahiplik yaşamı boyunca geleneksel Buddhacılık'ı diğer dinlerle karşılaştırmalı olarak inceledi ve bu dinin tapınma yöntemlerini basitleştiren Dhammayutta adlı yeni bir mezhep kurdu.

1851'de kral III. Rama ölünce tahta çıktı. Özellikle 1842'de Afyon Savaşı'nda Çin'in ve 1852'de Burma'nın Batılı güçler karşısında uğradığı yenilgilerden, Batı'nın isteklerini zorla elde edebileceğini görmüş olan Mongkut, Batı ile uzlaşmayı yeğleyerek, 1855'te İngiltere ile bir dostluk ve serbest ticaret antlaşması imzaladı. Bu antlaşma ile ticaret üzerindeki tüm kısıtlamalar kaldırıldı, gümrük vergileri çok düşük bir düzeye indirildi ve yabancılara ülke yasalarının üzerinde ayrıcalıklar tanındı. Bunu Fransa, ABD, Hollanda ve Prusya gibi diğer yabancı devletlerle yapılan antlaşmalar izledi. Bu dönemde yabancı ülkelerle yapılan ticaret büyük ölçüde arttı, ticari bir ürün olarak pirinç ekimi başladı. İktisadi alanda verilen ödünleri toprak ödünleri izledi. Mongkut 1867'de Kamboçya'daki egemenlik haklarını, Çin Hindi'nde yayılmacı bir siyaset izleyen Fransa'ya bırakmak zorunda kaldı.

Mongkut, iktidarı sırasında ülkeye yabancı öğretmenler, teknisyenler ve askeri danışmanlar getirterek, bunların yardımıyla eğitimde, askerlikte, ulaşımda ve yönetimde bir batılılaşma programı başlattı. Bu program çerçevesinde ülkeye gelen ve saray öğretmenlerinden biri olan Anna Leonowens'in anı kitabı, *The King and I* (Kral ve Ben) adlı müzikli güldürünün temeli oldu. Mongkut'un programı, ölümünden sonra yerine geçen oğlu Çulalongkorn tarafından daha da geliştirilerek sürdürüldü.

• BAKINIZ: ÇULALONGKORN.

MONIZ, António Egas

Bak. EGAS MONIZ, António

MONİMOS
(İÖ. 4. yy)

Yunan, filozof. Gerçeği araştırmanın ün kazanmaktan daha üstün olduğunu söylemiştir.

Syraküza'da doğmuş, bir söylentiye göre Atina'da ölmüştür. Yaşamıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Kynikler'den Diogenes ile Krates'in öğrencisidir. Önce Korinth'te bir bankerin yanında çalışmış, onu soymuş, sonra kendini felsefeye vermiştir.

Monimos, başlangıçta, Kynik öğretisini benimsemiş, alçakgönüllü, gösterişten uzak, azla yetinmeyi ilke edinen bir yaşama biçiminin gereğini savunmuş, görüşlerinin toplandığı *Propteptikos* ("Uyarılar Kitabı") adlı yapıtı yazmıştır. Bu yapıttan aktarılan alıntılara göre felsefenin görevi gerçeği aramaktır. Çünkü gerçek her türlü ünden, görev aşamasından, sandan üstündür. Monimos, daha sonra, Kuşkuculuk'a bağlanmış, nesneler için tanım, niteleme ve açıklamanın olanaksızlığını ileri sürmüştür. Ona göre kesin bilgi yoktur, her görünüş bir dumandır.

• BAKINIZ: DIOGENES [Sinoplu], PYRRHON.

MONK, Thelonious Sphere
(1917-1982)

ABD'li piyanist ve besteci. *Bebop* türünün yaratıcılarındandır.

10 Ekim 1917'de Kuzey Carolina Eyaleti'nin Rocky Mount kentinde doğdu, 17 Şubat 1982'de öldü. 1930'ların sonlarında Harlem'deki caz kulüplerinde çalışmaya başladı. II. Dünya Savaşı öncesinde Harlem kulüplerinde, cazın armonik ve ritmik yapısında bazı yenilikler yapmak amacıyla bir araya gelen birkaç müzikçiden biri oldu. Aralarında Charlie Parker, Dizzy Gillespie, Bud Powell (1924-1966), Kenny Clarke'ın (1914) da bulunduğu bu müzikçiler, sonraları *bebop* adını alan yeni bir caz türünün ortaya çıkmasında rol oynadılar. Monk 1942'de Dizzy Gillespie ve Lucky Millinder'in (1900-1966), 1944'te de Coleman Hawkins'in grubunda çaldı. Ama daha çok tek başına ya da kendi kurduğu küçük gruplarla çalıştı. 1950'lerin ortalarında eleştirmenlerin ve dinleyicilerin ilgisini çekmeye başladı.1957'de New York'ta saksofoncu John Coltrane'le aynı dörtlüde çaldı. 1959'da ünlü tenor saksofoncu Charlie Rouse'un da yer aldığı bir dörtlü kurdu. 1971-1972 yıllarında Dizzy Gillespie ve Sonny Stitt (1924) ile birlikte Giants of Jazz topluluğuyla Avrupa'yı dolaşıp konserler verdi.

Monk'ın caza en önemli katkısı besteleriyle olmuştur. Uyguladığı armonik yenilikleri eşsiz bir incelikle kullanarak özgün piyano tekniğini geliştirmiş, cazda en çok etkilenilen müzikçilerden biri olmuştur. Müziğinde sesler kadar, seslerin arasına yerleştirdiği boşluklar da önem kazanmıştır. Alışıla-

gelmiş 12 ve 32 ölçülük formlarda bestelediği yapıtların güçleri, yer yer çıplak bir kromatizmi de içeren melodilerinden ve ilginç armonik alt yapılarından kaynaklanır.

• YAPITLAR (başlıca): *5 by 5; Misterioso; Thelonious Monk Plays the Music of Duke Ellington*, 1955; *In Person*, 1959-1960; *Straight, No Chaser; Who is Afraid of the Big Band Monk.*

MONOD, Jacques
(1910-1976)

Fransız biyokimya ve mikrobiyoloji bilgini. Enzim ve protein sentezini yönlendirerek hücre metabolizmasını düzenleyen genlerin işlevini açıklığa kavuşturmuştur.

Jacques Lucien Monod 9 Şubat 1910'da Paris'te doğdu, Cannes'da öldü. Paris Üniversitesi Fen Fakültesi'nde doğabilimleri öğrenimi görerek 1931'de lisans, 1941'de doktora derecesini aldı. İlk çalışmaları yaşamın başlangıcına ilişkindi; bir süre sonra ilgisini genetiğe ve özellikle bakteri kültürlerinin gelişmesinde rol oynayan kimyasal süreçlere yöneltti. 1934'te zooloji asistanı olarak Paris Fen Fakültesi'ne giren Monod, 1936'da Rockefeller Vakfı'ndan bir yıllık araştırma bursu alıp ABD'de, California Institute of Technology'de Morgan'ın yanında çalıştı. 1945'te Paris Üniversitesi'nden ayrılıp Pasteur Enstitüsü'ne girdi ve 1954'e değin Mikrop Fizyolojisi Laboratuvarı'nın, 1954'ten 1971'e değin Hücre Biyokimyası Bölümü'nün başkanlığını yürüttü. 1957'de Paris Üniversitesi Fen Fakültesi'nde, 1967'de Collège de France'ta profesörlüğe atanmasına karşın Pasteur Enstitüsü'nden ölünceye değin ayrılmadı ve 1971'de enstitünün yöneticiliğine getirildi.

II. Dünya Savaşı yıllarında Ulusal Direniş Cephesi'ne katılan ve Fransa'nın Alman işgalinden kurtarılmasındaki yararlılıkları nedeniyle kendisine Légion d'honneur nişanı ve savaş madalyası verilen Monod, başta Fransız Bilimler Akademisi, Royal Society ve ABD Ulusal Bilimler Akademisi olmak üzere Fransa ve yabancı ülkelerdeki birçok bilim kuruluşunun üyeliğine seçilmiş, Jacob ve Lwoff ile birlikte 1965 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü almıştır.

Monod, Paris Pasteur Enstitüsü'nde Jacob ve Lwoff ile birlikte çalışmaya başladığında, genetik bilginin aktarımından genlerin temel maddesi olan DNA'nın (dezoksiribonükleik asit) sorumlu olduğu biliniyordu, ancak gerekli enzimlerin ve proteinlerin üretimini başlatacak olan kalıtıma ilişkin bilgilerin iletilmesini sağlayan karmaşık kimyasal süreçler üstüne bilinenler oldukça azdı. Önce Lwoff ile birlikte bakteri virüsleri (bakteriyofajlar) üzerinde çalışan Monod, Beadle ve Tatum'un bulgularını doğrulayan sonuçlar elde etti. Bir hücredeki binlerce enzimden herbirinin üretiminden ve denetlenmesinden sorumlu ayrı bir gen vardı. 1958-1961 arası Jacob ile birlikte sürdürdüğü araştırmaları ise, DNA molekülünde kodlanmış genetik bilgiyi hücredeki protein sentezinin merkezi olan ribozoma taşıyan ve böylece protein üretimini başlatan "haberci RNA"nın (ribonükleik asit) varlığını bulmalarıyla sonuçlandı. Ardından, genetik bilginin iletilmesi ve bu bilginin ışığında gerekli enzimlerin üretilmesi sürecinde üç tür genin rol oynadığını açıkladılar: hangi enzimin üretileceğini belirleyen "düzenleyici genler" ve bu enzimin molekül yapısını belirleyerek sentezini yöneten "yapısal genler" birbiriyle bağlantılı olarak çalışıp, enzim üretiminin sorumluluğunu bölüşürken, aralarındaki bağlantıyı ve iletişimi de "operatör genler" sağlıyordu.

Kalıtım biyokimyasının en önemli çalışmalarından biri olan ve yaşamın en derin gizlerinden birini açıklığa kavuşturan bu araştırmalarının ötesinde Monod, 20. yy'ın en ünlü bilim felsefecilerinden biridir. 1971'de yayımlandığında büyük yankı uyandıran ve birçok dile çevrilen *Le hasard et la nécessité* (Raslantı ve Zorunluluk) adlı yapıtında yaşamın başlangıcı sorununa da eğilerek, canlıların varlığından önceki ilkel evrenin okyanuslarında nükleik asit moleküllerinin bir rastlantıyla karşılaşması sonucunda hayatın başladığını öne sürmüş, canlıların evriminde rastlantı ve değşinimin (mütasyon) rolünü ön plana çıkarmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Le hasard et la nécessité*, 1971, (Raslantı ve Zorunluluk, 1983).

• BAKINIZ: BEADLE, CRICK, F. JACOB, LWOFF, TATUM.

MONROE, James
(1758-1831)

ABD'li devlet adamı. ABD dış politikasının temelini oluşturan Monroe Doktrini'nin yaratıcısıdır.

28 Nisan 1758'de Virginia'da Westmoreland'de doğdu, 4 Temmuz 1831'de New York'ta öldü. William and Mary College'da sürdürdüğü öğrenimini yarıda bırakarak Bağımsızlık Savaşı'na katıldı. Bağımsızlığın ilanından sonra Virginia'ya yerleşti; 1780'de daha sonraki yıllarda yakın dostluk kuracağı Virginia Valisi Thomas Jefferson'dan hukuk dersleri almaya başladı. 1782'de Virginia Temsilciler Meclisi'ne seçildi. 1783-1786 arasında Kongre üyeliği yaptı. Kongre üyeliğinden ayrıldıktan sonra Virginia'ya dönerek avukatlık yapmaya başlayan Monroe, 1787 anayasasını incelemekle görevli eyalet komisyonunda yer aldı. 1790'da Senato'ya seçildi.

Senato üyeliği sırasında güçlü merkezi bir devletten yana olan başkan Washington'ın karşısında yer alarak daha sonra Cumhuriyetçi Parti'ye dönüşecek olan Jefferson önderliğindeki muhalefet grubunu destekledi. 1794'te Fransa'ya elçi olarak gönderildi. Ancak, İngiltere ile imzalanan Jay Antlaşması, Fransa ile ilişkilerin bozulmasına ve Monroe'nun başarısız görülerek 1796'da geri çağırılmasına neden oldu.

1799'da Cumhuriyetçiler'in desteğiyle Virginia

valisi seçilen Monroe, 1802'ye dek bu görevi sürdürdü. İspanyollar'ın Mississippi Nehri'ni Amerikan gemilerine kapatmaları üzerine başkan Jefferson tarafından Fransa elçisi R. Livingston ile birlikte Mississippi Nehri'nin ağzındaki araziyi satın almak üzere görevlendirilerek 1803'te Fransa'ya gönderildi. İngiltere ile savaşan Fransa'nın içinde bulunduğu zor durumdan yararlanan Livingston ve Monroe, Napoléon'u Louisiana'yı ABD'ye satmaya razı ettiler. Mayıs 1803'te yapılan bir antlaşmayla Louisiana 15 milyon dolar karşılığında satın alınarak ABD topraklarına katıldı. Ardından İngiltere'ye giden Monroe daha sonraki dört yıl içinde İngiltere ve İspanya'da çeşitli diplomatik görevlerde bulundu.

1807'de ABD'ye döndü ve Ocak 1811'de ikinci kez Virginia valisi oldu. Kasım 1811'de devlet başkanı seçilen Madison tarafından dışişleri bakanlığına atandı. İngiltere'nin sürekli olarak ABD'nin gemilerini batırarak ticaretini engellemesi 1812'de İngiltere-ABD Savaşı'nın başlamasına neden oldu. Monroe, 1814'te İngiltere'nin Washington'u ele geçirmesi üzerine istifa eden savaş bakanı J. Armstrong'un da görevini üstlenerek Mart 1815'e dek bu iki görevi birlikte sürdürdü.

1816'da devlet başkanı seçilen Monroe, 1820 seçimlerini de kazanarak iki dönem üst üste devlet başkanı oldu. "İyi duygular çağı" olarak adlandırılan devlet başkanlığı döneminde 1817-1818 arasında general Jackson'ın Seminole Kızılderilileri'ne karşı kazandığı başarı üzerine Florida'nın İspanyollar'ın elinde bulunan kısmı satın alındı. Indiana, Mississippi, Illinois, Alabama, Maine'nin Birlik'e katılmasıyla ülkenin sınırları genişletildi. Missouri'nin Birlik'e alınması sırasında kölelik sorunu nedeniyle Güney ve Kuzey eyaletleri arasında ortaya çıkan tartışmalar 1820 Missouri Antlaşması'yla barışçı bir çözüme bağlandı. Bu antlaşmaya göre Missouri Eyaleti'nde kölelik serbest bırakılıyor, ancak bu eyaletin batısında ve 36°30′ enleminin kuzeyinde yasaklanıyordu.

Monroe, 2 Aralık 1823'te daha sonraki yıllarda Monroe Doktrini olarak adlandırılacak ve ABD dış politikasının temelini oluşturacak olan ünlü bildirisini açıkladı. Bildirinin başlıca amacı bağımsızlık hareketini başlatmış olan Güney Amerika'daki eski İspanyol sömürgelerine Avrupa devletlerinin müdahelesini ve Rusya'nın ABD'nin kuzeybatı kıyılarında herhangi bir hak iddia etmesini engellemekti. Avrupa, Amerika Kıtası'ndaki devletlere herhangi bir müdaheleden kaçınacak, ABD'de buna karşılık Avrupa devletlerinin işlerine karışmayacaktı. Açıklandıktan ancak 30 yıl sonra uygulamaya konulan bu bildiri 1850'lerde diğer ülkeler tarafından da benimsenerek Monroe Doktrini olarak adlandırılmaya başlandı. I. ve II. Dünya savaşları sırasında da bazı değişikliklerle uygulanan Monroe Doktrini'ni ABD, Avrupa'nın her türlü müdahelesine karşı çıkmak gerekçesiyle tüm Amerika Kıtası'nı denetim altına almak için kullandı.

Devlet başkanlığı dönemi sona erdikten sonra Virginia Eyaleti'ndeki Oakland Hill'e çekilen Monroe, 1826'da Virginia Üniversitesi yönetim kurulu üyeliğine, 1829'da ise eyalet anayasasını değiştirmekle görevli kurula atandı. Temmuz 1831'de kızını ziyaret için gittiği New York'ta öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Writings*, (ö.s.), S.M. Hamilton (der.) 7 cilt, 1898-1903, ("Yazılar").

• KAYNAKLAR: H. Ammon, *James Monroe: The Quest for National Identity*, 1971; W.P. Cresson, *James Monroe*, 1946; G. Morgan, *The Life of James Monroe*, 1921.

• BAKINIZ: J.Q. ADAMS, A.JACKSON, JAY, JEFFERSON, MADISON, G. WASHINGTON.

MONROE, Marilyn
(1926-1962)

ABD'li sinema oyuncusu. Beyaz perdenin efsaneleşmiş yıldızlarındandır.

1 Haziran 1926'da California Eyaleti'nde, Los Angeles'ta doğdu, 5 Ağustos 1962'de aynı yerde öldü. Asıl adı Norma Jean Mortenson'dır. Evlilik dışı bir çocuktu. Zihinsel rahatsızlığı nedeniyle sık sık tedavi altına alınan annesinden ayrı, değişik ailelerin yanında, yetimhanelerde, tecavüze uğramaya dek varan kötü olaylarla dolu, mutsuz bir çocukluk geçirdi. On altı yaşında, öğrenimini bırakarak evlendi. 1944'te kocası uzak bir göreve gönderilince bir askeri tesise işçi olarak girdi. Burada ordu fotoğrafçısı tarafından farkedilerek modellik yapmaya başladı. Dergi kapaklarındaki fotoğraflarıyla sinema çevrelerinin dikkatini çekti. 1946'da Twentieth Century-Fox Şirketi'yle sözleşme imzaladı, adı Marilyn Monroe olarak değiştirildi. Küçük rollerde oynadı. 1948'de sözleşmesine son verildi. Kısa bir süre de Columbia Şirketi'nde çalıştıktan sonra işsiz kaldı. Bu dönemde, sonradan tüm dünyaya yayılan ve hâlâ basılmakta olan takvim fotoğrafları için çıplak poz vermeyi kabul etti. Daha sonra, "aptal sarışın" tiplerini canlandırdığı küçük rollerle yeniden sinemaya döndü.

1950'de Twentieth Century-Fox'la ikinci kez anlaşma yaptı ve Joseph L.Mankiewicz'in yönettiği *All About Eve*'in (Perde Açılıyor) oyuncu kadrosu içinde yer aldı. 1953'te girişilen büyük bir tanıtma kampanyasıyla ve ard arda çevirdiği filmlerle, sinemanın yeni cinsellik simgesi olarak kabul edildi. 1954'te ünlü beyzbolcu Joe DiMaggio ile kısa süreli ikinci evliliğini yaptı. Ertesi yıl New York'a gitti ve kendi adına bir yapımevi kuracağını açıkladı. Rol dağılımının oyuncuların fiziksel özelliklerine göre belirlendiği Hollywood'un tipleme anlayışına ve kendisine verilen kalıplaşmış rollere karşı çıkıyor, daha ciddi roller almak istediğini söylüyordu. Bu amaçla, birçok büyük oyuncunun yetiştiği oyunculuk okulu Actors Studio'da derslere devam etti ve bu okulda öğretmen olan ünlü tiyatro adamı Lee Strasberg'in özel ilgisiyle oyunculuğunu geliştirdi. Aynı yıl, birlikte çalışacağı yönetmenleri seçebilme hakkını da içeren çekici bir sözleşmeyle eski şirketine döndü.

Joshua Logan'ın çevirdiği 1956 tarihli *Bus Stop* (Otobüs Durağı) filmindeki başarısı eleştirmenleri şaşırtacak düzeydeydi. O yıl evlendiği ünlü oyun yazarı Arthur Miller'la birlikte İngiltere'ye gitti ve 1957'de *The Prince and the Showgirl* (Uyuyan Prens) filminde Laurence Olivier ile oynadı. 1959'da Tony Curtis ve Jack Lemmon'lı Wilder güldürüsü *Some*

Like It Hot (Bazıları Sıcak Sever) tam bir gişe başarısı getirdi. Senaryosu Miller tarafından özel olarak Monroe için yazılan ve John Huston tarafından yönetilen *The Misfits*'de (Uygunsuzlar) Clark Gable ile oynadı. Bu son filminin çekimi sırasında bir süredir devam eden sinir rahatsızlıkları ve sıklaşan bunalımları yüzünden aksaklıklara yol açtı. 1961'de film tamamlanınca, Miller'dan boşandı ve bir süre sonra da psikiyatri tedavisi altına alındı. Ertesi yıl yeni bir film çalışmasında aynı aksaklıkların baş göstermesi üzerine anlaşması bozuldu. Bir ay kadar sonra yüksek dozda uyku hapı almış olarak yatağında ölü bulundu. Yaşamına kendi eliyle son verip vermediği belirsiz kaldı.

Marilyn Monroe, oyuncuları meta olarak değerlendiren, onları alıp satan, kiralayan, kalıplaşmış tiplemelerin dışına çıkmalarına izin vermeyen ve kendi yarattıkları yıldız imgelerini korumak için her türlü baskıyı uygulayan büyük şirketlerin egemenliği altındaki Hollywood sistemi içinde, bu işleyişle hep sürtüşerek yaşamış, yıpranmış ve giderek tükenmiş bir sanatçıdır. 1950'lerde yalnızca bir cinsellik simgesi olarak tanıtılmasına karşın yetenekli ve usta bir oyuncuydu. Kimi filmlerinde yumuşak sesiyle söylediği şarkılarıyla müzikal sinemaya olan yatkınlığını kanıtlamış, güldürü yeteneğiyle de dikkati çekmiştir. Adı çevresinde oluşturulan efsane Hollywood kalıplarını aşmış ve ölümünden sonra büsbütün yaygınlaşmıştır. Yaşamı birçok yapıta konu olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Scudda-Hoo! Scudda-Hay!*, 1948; *Love Happy*, 1950, (Üç Ahbap Çavuşlar Elmas Peşinde); *The Asphalt Jungle*, 1950, (Elmas Hırsızları); *All About Eve*, 1950, (Perde Açılıyor); *Hometown Story*, 1951; *Monkey Business*, 1952, (Maymun Aklı); *Niagara*, 1953, (Niyagara); *Gentlemen Prefer Blondes*, 1953, (Erkekler Sarışınları Sever); *How to Marry a Millionaire*, 1953; (Milyoner Avcıları); *River of No Return*, 1954, (Dönüşü Olmayan Nehir); *There's No Business Like Show Business*, 1954, (Sahne Aşıkları); *The Seven Year Itch*, 1955, (Yaz Bekârı); *Bus Stop*, 1956, (Otobüs Durağı); *The Prince and the Showgirl*, 1957, (Uyuyan Prens); *Some Like It Hot*, 1959, (Bazıları Sıcak Sever); *Let's Make Love*, 1960, (Gel Sevişelim); *The Misfits*, 1961, (Uygunsuzlar).

• **KAYNAKLAR:** A. Bessie, *"MM" Sarışın Bomba*, 1972; N. Mailer, *Marilyn: A Biography of Marilyn Monroe*, 1973, (Marilyn Monroe, 1973); N.Özön, "Kaybolan Tatlılık: Marilyn Monroe", *Yön*, (35), 1962.

MONTAGU, Ashley
(1905)

İngiliz asıllı ABD'li antropolog. Özellikle ırk sorunu konusunda yaptığı çalışmalarla tanınır.

Francis Ashley Montagu 28 Haziran 1905'te Londra'da doğdu. 1922-1925 arasında Londra Üniversitesi'nde psikoloji öğrenimi gördükten sonra 2 yıl kadar Londra'da İngiliz Doğa Tarihi Müzesi'nde çalıştı. 1928'de ABD'ye gitti ve Wellcome Tıp Tarihi Müzesi'nde fiziksel antropoloji bölümünde müdür oldu. 1931'de öğretim görevlisi olarak New York Üniversitesi'ne giren Montagu, 1937'de Columbia Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1938'de Philadelphia Hahnemann College'da doçent olarak çalışmaya başladı ve 1940'ta ABD vatandaşlığına geçti. 1948'de Rutgers Üniversitesi'nde profesör oldu. 1951-1955 arasında New Jersey Büyüme ve Gelişme Araştırmaları Komitesi yöneticiliğini üstlendi. Harvard, California, Princeton gibi üniversitelerde ders ve konferanslar veren Montagu, 1979'dan beri Doğal Felsefe Enstitüsü'nün başkanlığını yapmaktadır.

İngiltere'de öğrenimi sırasında istatistik ve biyometri uzmanı Karl Pearson ile Charles Gabriel Seligman ve Bronislaw Malinowski gibi antropologlardan ders alan Montagu, ABD'de Columbia Üniversitesi'nde Franz Boas'ın öğrencisi oldu. Malinowski'nin işlevselciliğinden etkilendiği kadar Freud'un psikanaliz kuramından ve Boas'ın ırkçılığa karşı yaklaşımından da etkilendi.

Irk konusunda 1925'lerden başlayarak sürdürdüğü çalışmalar,1942'de yayımladığı *Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy of Race* ("İnsanlığın En Tehlikeli Efsanesi: Irk Aldatmacası") adlı yapıtı ile birçok antropologun da onayladığı geleneksel görüşün yıkılmasında etkin oldu. Montagu, tüm insanların toplayıcı-avcı kökenli olduğunu, hangi ırktan olursa olsun, dünyanın her yerinde çevre koşullarıyla benzer biçimde savaşım verdiklerini gösterdi ve zekâ kapasitelerinde büyük farklılıklar olmadığını savundu. UNESCO'nun *Statement on Race* ("Irk Üzerine Görüşler") adlı ırkçılığa karşı raporu da 1950'de Montagu tarafından hazırlandı.

Montagu, insanlarda saldırganlık eğilimlerinin doğuştan var olduğu savına karşı çıkmış, bu yaklaşımı savunanların ileri sürdüğü verilerin karşıt yaklaşımla ele alındığında çürütülebileceğini göstermiştir.

Avustralya yerlileri üzerine yaptığı araştırmalarda büyüme çağında görülen kısırlık dönemini saptayarak, Malinowski ve diğer bazı antropologların gözlemlediği, yerli genç kızlarda evlilik öncesi cinsel ilişkilerin yoğunluğuna karşın hamilelik oranının düşüklüğü olgusunu açıklığa kavuşturmuştur.

Psikanaliz ve psikiyatrinin antropolojiye uygulanışı, antropometri, fiziksel antropoloji, büyüme ve gelişme sorunları, suç eğilimi, kadın hakları gibi çeşitli konular üstünde çalışmış, yayımladığı 70'in üzerinde yapıtı, onun ABD'nin en tanınmış antropologlarından biri olmasını sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Kitap:** *Coming into Being Among the Australian Aborigines*, 1937, ("Avustralya Yerlileri Arasında Dünyaya Gelmek"); *Man's Most Dangereous Myth: The Fallacy of Race*, 1942, ("İnsanlığın En Tehlikeli Efsanesi: Irk Aldatmacası"); *Adolescent Sterility*, 1946, ("Büyüme Çağı Kısırlığı"); *Statement on Race*, 1951, ("Irk Üzerine Görüşler"); *The Natural Superiority of Women*, 1953, ("Kadınların Doğal Üstünlüğü"); *The Reproductive Development of the Female*, 1957, ("Kadının Üretimsel Gelişimi"); *Man: His First Million Years*, 1957, ("İnsan: İlk Bir Milyon Yılı"); *Human Heredity*, 1959, ("İnsan Kalıtımı"); *International Pictorial Treasury of Knowledge*, 6 cilt, 1962-1963, ("Uluslararası Resimli Bilgi Hazinesi"); *Sex, Man and the Society*,1969,("Cinsiyet,İnsan ve Toplum"); *The Elephant Man*, 1971, ("Fil Adam"); *The Dehumanization of Man* (F. Matson ile), 1983, ("İnsanın İnsanlıkdışılaşması"). **Film:** *One World or None*, 1946, ("Tek Dünya Ya da Hiç").

MONTAGU, Lady Mary Wortley
(1689-1762)

İngiliz, yazar. İstanbul'u anlatan mektuplarıyla tanınmıştır.

15 Mayıs 1689'da Nottingham'da, Thoresby'de doğdu, 21 Ağustos 1762'de Londra'da öldü. Beşinci Kingston Lordu ile Lady Mary Fielding'in kızıydı. Çocukluğu çok iyi koşullarda geçti. Her türlü eğitim olanağına sahipti. Latince'yi kendi kendine öğrendi. Edward Wortley Montagu'nun kız kardeşi arkadaşı Anne Montagu ile uzun süre mektuplaştı. Bu mektuplarında beliren eleştirel zekâsı ve duyarlı kişiliğiyle E.W.Montagu'yu çok etkiledi. Babasının kendisini başkasıyla evlendirmek istemesi üzerine evden ayrılıp E.W.Montagu ile evlendi. E.W.Montagu 1815'te Liberal Parti'den parlamento üyesi, sonra da kral I.George'un hazine danışmanı oldu. Londra'ya yerleştiler. Lady Montagu kentin edebiyat çevrelerine girdi, şair Alexander Pope'la tanıştı. Ertesi yıl kocası İstanbul'a büyük elçi atanınca Lady Montagu de onunla İstanbul'da iki yıl kaldı. 1718'de birlikte Londra'ya döndüler. Lady Montagu burada, İstanbul'da öğrendiği çiçek aşısıyla çocuklarını aşılattı. Ünlü doktorların pek çoğunu ve hatta kral ailesini de bu aşının yararlarına inandırdı. Kral II. George'un altı mahkûm üstünde çiçek aşısının denenmesi için emir vermesini sağladı. Lady Montagu 1739'da kocasından ayrılıp İtalya'ya gitti. 1761'de kocasının ölümünden sonra Londra'ya döndü, kısa bir süre sonra da öldü.

Lady Montagu'nun İstanbul'da bulunduğu yıllar padişah III.Ahmed zamanına rastlar. Onun İstanbul'dan İngiltere'deki arkadaşlarına yazdığı mektuplar çok ilgi çekmiştir. Mektuplarında son derece doğru, gerçekçi gözlemlerle duyduklarını ve gördüklerini olduğu gibi yansıtmıştır. Dönemin saray giysilerinden, hamamlarına, çarşılarına kadar çok değişik özellikler üstüne edindiği bilgileri süsleyerek anlatmıştır. Sarayların, büyük konakların haremlerini, kadınların yaşamlarını en ince ayrıntılarıyla belirtmiştir. Bu nitelikleriyle mektupları, Osmanlı kültür ve toplum tarihinin önemli kaynakları arasında sayılır. Mektupların bir bölümü Ahmet Refik tarafından Türkçe'ye çevrilerek 1933'te yayımlanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu*, (ö.s), 3 cilt, 1965-1967; ("Lady Mary Wortley Montagu'nun Tüm Mektupları").

MONTAGUE, William
(1873-1958)

ABD'li filozof. Amerika'da gelişen Yeni Gerçekçilik akımının öncülerindendir.

24 Kasım 1873'te Chelsea'da doğdu, New York'ta öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde bitirdikten sonra Harvard Üniversitesi'nde felsefe okudu, 1898'de doktor sanını kazandı, Radcliffe, California ve Harvard, daha sonra Barnard üniversitelerinde öğretim üyesi, 1920'de Columbia Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görevini sürdürdü.

Amerika'daki Yeni Gerçekçi akımının öncülerinden olan Montague, felsefede, Royce'ın etkisinde kalarak bilme ya da bilgi ve inanç sorunları üzerinde durdu, bunlara tinselci-özdekçi bir yaklaşımla çözüm aradı. Daha sonra bu sorunları Tinselcilik ya da Canlıcılık'tan yola çıkan bir Özdekçilik'le birleştirmeye çalıştı. Ona göre felsefede sorunu çözüme ulaştırabilmek için psikoloji ve fizikten kaynaklanan *(psycho-physical)* bir yönteme dayanma gereği vardır. Felsefenin başlıca görevi gerçekliği belli bir biçime kavuşturmaktır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The New Realism*, 1912, ("Yeni Gerçekçilik"); *The Ways of Knowing or the Methods of Philosophy*, 1925, ("Bilmenin Yolları ya da Felsefenin Yöntemleri").
- **BAKINIZ:** ROYCE.

Michel de Montaigne

MONTAIGNE, Michel de
(1533-1592)

Fransız, düşünür. Us ilkelerine dayalı, kuşkucu bir anlayışla yazdığı *Denemeler*'i Batı düşüncesinin gelişmesinde etkili olmuştur.

28 Şubat 1533'te Périgord'da doğdu, 13 Eylül 1592'de aynı kentte öldü. Katolik inançlara bağlı, varlıklı ve soylu bir ailenin çocuğudur. Babasının etkisiyle, çok küçük yaşta öğrenim görmeye başladı. 1546'da Collége de Guienne'i bitirdi, Toulouse Üniversitesi'nde hukuk okudu. Bir süre Bordeaux parlamentosunda danışman, sonra belediye başkanı, Etat

Généraux'da milletvekili gibi değişik görevlerde bulundu. Almanya ve İtalya'da gezilere çıktı, bu sırada, La Boétie ile arkadaş oldu. Daha sonra bütün görevlerini bırakarak şatosuna çekildi, kendini felsefe ve edebiyatla ilgili çalışmalara verdi. Özellikle Yeni Stoacı filozoflardan Cicero, Seneca'yı inceledi, Kuşkuculuk'un öncüsü Pyrrhon'u, Sekstos Empeirikos'u, ayrıca Plutarkhos'u ve Özdekçilik'in temel kaynağı sayılan Lucretius'u, Anadolu-Yunan filozoflarını, Latin ozanlarını okudu. Bu çalışmaları sonucu felsefede us ilkelerine dayalı, kuşkucu bir yöntemi benimsedi.

Montaigne'in görüşleri, toplu olarak, *Essais* (Denemeler) adlı yapıtında sergilenmiştir. Değişik konuları içeren, bu deneme türündeki kısa yazıların odağını insan, onun yaşamı ve doğası oluşturur. Ona göre insan gerçeği kavrayabilmek için, kuşkuyu ilke edinmesi gereken bir us varlığıdır. Ancak us ve deney bütün gerçekleri kavramaya elverişli değildir. Bu nedenle, her türlü kesin yargıdan kaçınmalı, usu aydınlatacak başka bir kaynak da aramalıdır. Bu kaynak inan olabilir. Ancak, Montaigne'in inan konusundaki kanısı, kimi felsefe tarihçilerince tartışmalı görülmüş, bağlı bulunduğu Katolik çevrenin tepkisinden kaçındığı için böyle bir yolu seçer görünmeyi yeğlemiştir, denmektedir.

Montaigne'in düşüncesine göre insan, us varlığı olmasına karşın, kendini beğenmiş, büyüklenmeyi seven, bu nedenle de bütün yaratıklar içinde en olumsuz olandır. Onun kendisini bütün yaratıklardan üstün görmesi doğasından kaynaklanan bir eksikliktir. Oysa hayvanların yetenekleri, duyguları incelendiğinde, insanla hayvan arasında önemli bir ayrılığın bulunmadığı görülür. Kimi hayvanlarda, kendi varlık ortamlarına göre, insandan daha ileri durumda bir beceri yeteneği vardır.

Bilginin kaynağı sorununda, Montaigne için, duyular gerçeğin kavranmasını sağlayacak nitelikte değildir. Bütün algılamalar yanıltıcı, doğruyu bildirmekten yoksundur. Bunun en açık kanıtı, belli bir konuda, algıların özdeş olmasına karşın insanların anlaşamayışı, ayrı ayrı görüşler ileri sürüşleridir. Duyu izlenimlere, duyuların yapısına, izlenimi aldığı sıradaki durumuna göre değişir. Bu nedenle, algılamada insana görünen dış nesnenin kendisi değil, duyuların durumlarıdır. Daha doğrusu "duyular bize dışımızdaki nesneleri değil, kendi özel tutkularını tanıtabilir." Duyu verilerini yalnız usla doğrulama olanağı yoktur. Çünkü usun dayandığı görüşün gerçekliğini anlamak için adım adım geriye, olayın kaynağına gitmek, onu doğrulayacak kanıtları çoğaltmak, onları denetim altına almak gerekir. Evrende sürekli bir değişme egemen olduğundan, buna da olanak bulunamayacaktır. Olduğu gibi kalan, durağan bir nesne yoktur, doğadaki gelişme buna engeldir. Türlülüğün kaynağı bu sürekli değişmeye bağlı çoğalmadır. Her değişme, yenilerine olanak sağlar, böylece birbirini izleyen sayısız çoğalma ve değişmeler akışı oluşur. Bu durum karşısında, genel geçerlik taşıyan değişmez ilkeler, yasalar aramak da boşunadır.

Montaigne'e göre töreler, alışkanlıklar, gelenekler de sürekli olarak değişir. Bu değişim geçmişin derinliklerinden başladığı için, kaynağını saptama olanağı yoktur. İnsan için tek geçerli olan, ancak, "ne biliyorum?" demek ve bu soruya göre düşünmektir. Çünkü her topluluk kendi gelenekleri, alışkanlıkları ve töreleriyle sınırlıdır, o ancak bu sınırlılık içinde kalan gerçekleri görebilir. İşte toplumlar arasında, belli bir konuda, kesin anlaşmaya varılamayışın nedeni budur. Montaigne'in ileri sürdüğü Kuşkuculuk, insanı evren karşısında boşluğa, güvensizliğe itmek değil, bilinçli olmayı sağlamak içindir. Nitekim, ona göre, haz ve üzüntü insanın yaşadığı ve kuşkulanamayacağı birer gerçektir. Bu gerçekleri birey, kendi özünde, bir içedoğuş gibi duyar.

Değişim, töre ve alışkanlık

Ahlak konusunda, Montaigne, kendine göre bir yaşama kuralı öne sürer. Ona göre insan, kendi büyüklenmesi yüzünden, doğayı bozmuştur. İnsan ahlakını üç ilkeye dayandırma gereğindedir. A-İnsan kuşku duyarak kendini özgür duruma getirebilir, çünkü özgürlüğü ortadan kaldıran tutkular ve onlara olan güvendir. B- Ölümü öğrenmelidir, ölüm düşüncesine dayanarak yaşamın anlamını kavramak kolaylaşır. C- Yaşamı çekilmez kılan üzüntüdür, ondan kaçınmak gerekir.

Ahlakın üç ilkesi

Montaigne, geliştirdiği düşüncelerle, yalnız felsefeyi değil edebiyatı da etkilemiş, özellikle deneme türünün öncüsü olarak büyük bir önem kazanmıştır. *Denemeler*'inde, yer yer usu eleştirmesine karşın, us ilkelerine göre düşünme gereğini savunan öğretilerin kurucuları arasında sayılmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Essais*, 3 cilt, 1580-1588, (Denemeler, 1947).
- KAYNAKLAR: L.Brunschvicg, *Descartes et Pascal, lecteurs de Montaigne*, 1942; A.Müller, *Montaigne*, 1965; R.Popkin, *The History of Skepticism from Erasmus to Descartes*, 1964.

- BAKINIZ: DESCARTES, GASSENDI, LA MOTHE, PASCAL, PYRRHON, SEKSTOS EMPEIRIKOS.

Bilginin kaynağı

MONTALE, Eugenio
(1896-1981)

İtalyan, şair. Kapalı şiir anlayışının İtalya'daki en önemli temsilcilerinden biridir.

12 Ekim 1896'da Cenova'da doğdu, 12 Eylül 1981'de Milano'da öldü. Cenova Üniversitesi'nde edebiyat derslerine devam etti. Kendini müzik çalışmalarına adayabilmek için öğrenimini yarıda bıraktı. Bariton Sivori'den şan dersleri aldı. I.Dünya Savaşı'nda subay olarak çeşitli cephelerde savaştı. Savaştan sonra kendini tümüyle edebiyata verdi. 1922'de Torino'da yayımlanmaya başlayan *Primo Tempo* adlı edebiyat dergisinin kurucuları arasında bulundu. 1927'de Floransa'da bir yayınevinde çalışmaya başladı. 1929-1938 arasında aynı kentteki Gabinetto Vieusseux Kitaplığı'nın yöneticisi oldu. Faşist rejime karşı çok kayıtsız kaldığı ve Ulusal Faşistler Partisi'ne katılmayı kabul etmediği için görevinden alındı. *Solaria* gibi çeşitli edebiyat dergilerinde eleştiri yazıları yazdı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Milano'ya yerleşti. 1948'den sonra İtalya'nın önemli gazetelerin-

den *Corriere della Sera*'da yazarlık yaptı. Son yıllarına değin edebiyat ve müzik eleştirileri yazdı. 1962'de Lincei Akademisi'nin Uluslararası Edebiyat Ödülü'nü ve 1975'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

1925'te yayımladığı ilk şiir kitabı *Ossi di seppia*'da ("Mürekkepbalığı Kemikleri") o günlerin karamsarlığını tüm gerçeği ile yansıttı. Liguria yöresinin sarp ve yalın doğa görüntülerini de katarak şiirlerindeki karamsar özü bunlarla betimledi. İkinci şiir kitabı *Occasioni*'de ("Rastlantılar") kapalı anlatımlar kullanmayı en ileri aşamaya götürdü. Simgelere ağırlık veren üslubu, anlaşılması çok zor bir hale geldi. Bununla birlikte *Occasioni*'deki şiirler 20.yy İtalyan şiirinin en iyi örnekleri arasında sayılır.

Montale 1956'da *La bufera e altro* ("Fırtına ve Başka Şiirler") adlı üçüncü şiir kitabını yayımladı. Kitabın ilk bölümlerinde yer alan ve 1943-1946 arasında yazdığı şiirlerinde II.Dünya Savaşı olaylarından yola çıkarak karamsar duygularını yansıtmayı sürdürdü. Aynı kitaptaki daha sonra yazılmış şiirlerinde ise anlatımındaki geriliminin dikkati çekecek biçimde yumuşadığı ve sözcükler ile anlamları arasındaki ilişkilerin daha dengeli bir hale gelmiş olduğu görülüyordu. 1971'de yayımladığı *Satura*'daki 118 şiirinde lirik bir üsluba yaklaştı, ilk dönemindeki kötümserlikten ve soyutlamalardan uzaklaşıp daha açık seçik bir anlatıma yöneldi.

Montale'nin simgeci şiirlerine yorum getirmek zordur. Üstü kapalı, gizli anlamlar yüklü sözcükleri kullanma özelliği ona, anlaşılması güç, kapalı, karanlık bir şair olarak ün kazandırmıştır. Yaşamı ve şiiri arasında kurduğu titiz dengeyle çağdaş Batı şiirinin önemli bir şairi olmuştur. Shakespeare, T.S.Eliot, H.Melville'den çeviriler de yapmıştır. Türkiye'de 1975'te şiirlerinden yapılan bir derleme *Seçme Şiirler* adıyla yayımlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ossi di seppia*, 1925, ("Mürekkepbalığı Kemikleri"); *Le occasioni*,1939, ("Rastlantılar"); *La bufera e altro*, 1956, ("Fırtına ve Başka Şiirler"); *Satura*, 1971; *Diaro del '71 e del' 72*, 1973, ("71 ve 72 Günlüğü").

MONTAND, Yves
(1921)

İtalyan asıllı Fransız şarkıcı ve sinema oyuncusu. Başarılı tiplemeleri ve kendine özgü müzik üslubuyla her iki alanda da ün kazanmıştır.

13 Ekim 1921'de İtalya'da Toscana bölgesinde Monsummano'da doğdu. Asıl adı Ivo Livi'dir. Yoksul bir Yahudi ailesinden gelmekteydi. Mussolini'nin güç kazanmasıyla yaşam koşulları zorlaşınca ailesiyle birlikte Marsilya'ya göç etti. On bir yaşında okulu bırakmak zorunda kaldı. Boyacılık, berber çıraklığı, fabrika işçiliği yaptı. Bu arada hep bir şarkıcı olmak düşünü besliyordu. On sekiz yaşına geldiğinde bir kulüpte şarkı söylemeye başladı. Paris'in çeşitli müzikhollerinde ün kazanmaya çalıştığı bir sırada Edith Piaf ile tanışması, yaşamında bir dönüm noktası oldu. Piaf'ın yardımıyla yalnız Fransa'nın değil, dünyanın sevilen sanatçıları arasına girdi. Birçok ülkede solo konserler verdi. İlk filmi olan *Étoiles sans lumière*'i de ("Işıksız Yıldızlar") Piaf ile yaptı. 1951'de sinema sanatçısı Simone Signoret ile evlendi ve birçok filmde onunla başrolü paylaştı. Önceden Fransız Komünist Partisi'ne üye olan Montand, SSCB'nin 1968'de Çekoslovakya'yı işgalinden sonra, her türden baskı yönetimine ve bunları destekleyenlere karşı olduğunu belirterek partiden ayrıldı.

Yves Montand, 1953'e değin yalnızca bir şarkıcı olarak tanınıyordu. Bu tarihte çevirdiği *Le salaire de la peur* (Dehşet Yolcuları) ile uluslararası sinema çevrelerinde ün kazandı. 1965'te Costa-Gavras ile çalışmaya başladı. Bu ünlü yönetmenin üç siyasal filmi Z ("Ölümsüz"), *L'aveu* (İtiraf) ve *État de siège*'deki ("Sıkıyönetim") oyunlarıyla değişik tiplemelerde başarılı olabileceğini ortaya koydu. A.Resnais, C.Lelouch ve J.P.Melville gibi Avrupa'nın ünlü yönetmenleriyle çalıştı. Hollywood'da çevirdiği birkaç film arasında, M.Monroe ile *Let's Make Love* ("Gel Sevişelim"), B.Streisand ile,V.Minnelli'nin yapıtı *On a Clear Day You Can See Forever* vardı.

Montand, 1981'de Paris'te verdiği bir dizi konserle müziğe döndü. Ardından Avrupa turnesine çıktı. 1982'de New York Metropolitan Operası'nda verdiği konserle, doksan sekiz yıllık bu salonda ilk kez bir popüler müzik olayı yaşanmasına neden oldu. Bu konserde söylediği Prévert, N.Hikmet, Baudelaire ve Aragon'un şiirlerinden bestelenmiş şarkıları büyük yankılar uyandırdı.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Étoiles sans lumière*, 1946, ("Işıksız Yıldızlar"); *Le salaire de la peur*, 1953, (Dehşet Yolcuları); *Les héroes sont fatigués*, 1955, (Yorgun Savaşçı); *Les sorcières de Salem*, 1957, ("Cadı Kazanı"); *Let's Make Love*, 1960, ("Gel Sevişelim"); *Sanctuary*, 1961, (Lekeli Günler); *Aimez-vous Brahms?*, 1961, (Brahms'ı Sever Misiniz?); *Compartiment tueurs*, 1965, ("Yataklı Vagondaki Katiller"); *Grand prix*, 1966, (Ölümle Yarışanlar); *Vivre pour vivre*, 1968, (Yaşamak İçin); *Z*, 1969, ("Ölümsüz"); *L'aveu*, 1970, (İtiraf); *On a Clear Day You Can See Forever*, 1970; *César et Rosalie*, 1972, ("César ve Rosalie"); *État de siège*, 1973, ("Sıkıyönetim"); *Vincent, François, Paul et les autres*, 1975, (Sen Ben ve Diğerleri); *Clair de femme*, 1978. **Kitap:** *Du soleil plein la tête*, 1955, ("Tepedeki Güneş").

• **BAKINIZ:** COSTA-GAVRAS, SIGNORET.

MONTELIUS, Oscar
(1843-1921)

İsveçli arkeolog.Kuzey Avrupa tarihöncesi kronolojisinin kurucularındandır.

Gustav Oscar Augustin Montelius, 9 Eylül 1843'te Stockholm'de doğdu, 4 Kasım 1921'de aynı kentte öldü. 1863'te Stockholm'deki Ulusal Müze'de İsveç arkeolojisi üzerinde çalışmaya başladı. 1888'de profesör oldu. 1907-1913 arasında Ulusal Müze'de müdür olarak görev yaptı.

Montelius, C.J.Thomsen ve J.J.Worsae gibi İskandinav arkeologların ortaya koyduğu Üç Çağ

Sistemi'ni ve İngiliz arkeolog J.Lubbock'un Paleolitik, Neolitik, Bronz ve Demir çağları ayrımını benimseyerek geliştirdi. Özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinin Neolitik ve Bronz çağlarını araştırarak bunları tarihledi ve alt evrelerini saptadı. Avrupa ve Doğu Akdeniz kültürlerine ait arkeolojik veriler üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yaptı. Kuzey Avrupa'da Neolitik Çağ'ı dört evreye (I-IV) ayırarak bu kültürleri Avrupa'nın çöp-mutfak kültürleri sonrası olarak tarihledi. Avrupa'daki megalitik (büyük boyutlu taş) mezarların Neolitik Çağ'a ait olduklarını saptadı. Bunların gösterdiği değişimleri ve taş araç tiplerini tarihlendirmesini esas aldı. Bu ayırım bugün de İsveç tipolojisi olarak geçerliliğini korumaktadır. Montelius'un beş alt evrede ele aldığı Bronz Çağı ayrımı ise sonradan oldukça değişmiştir.

1903'te yayımladığı *Die älteren Kulturperioden in Orient und in Europa*'da ("Doğu'da ve Avrupa'da Daha Eski Kültürel Dönemler") Montelius, uygarlığın Doğu'da geliştiği ve bir ana merkezden yayıldığı görüşünü (Ex Oriente Lux kuramı) savunmuştur. Onun çizdiği bu tarihsel çerçeveyi, G.Childe da 1925'te yayımladığı *The Dawn of European Civilization* ("Avrupa Uygarlığının Doğuşu") adlı ünlü yapıtında kullanmıştır.

Montelius'un, verileri düzeltilmesi olanaksız biçimde bozmaktansa, hiç kazı yapılmaması yolundaki önerisi de, zamanla arkeolojinin vazgeçilmez kuralı olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Civilization of Sweden in Heathen Times*, 1885, ("Barbarlık Dönemi'nde İsveç Uygarlığı"); *La civilization primitive en Italie depuis l'introduction des métaux*, 1895, ("Madenlerin Kullanımından Başlamak Üzere İtalya'da İlkel Uygarlık"); *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord -Deutschland und Skandinavien*, 1900, ("Kuzey Almanya ve İskandinavya'da Eski Bronz Çağı Kronolojisi"); *Die älteren Kulturperioden in Orient und in Europa*, 2 cilt, 1903-1923, ("Doğu'da ve Avrupa'da Daha Eski Kültürel Dönemler").

- **BAKINIZ:** J.LUBBOCK, MORTILLET, C.J.THOMSEN, WORSAE.

MONTES, Ismael
(1861-1933)

Bolivyalı devlet adamı. 1904-1909 ve 1913-1917 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

La Paz'da doğdu, aynı kentte öldü. Bir süre hukuk profesörü olarak çalıştıktan sonra orduya katıldı. 1899'da Liberal Parti'nin iktidarı Muhafazakâr Parti'den alarak iktidara geçmesi üzerine savaş bakanlığına getirildi. 1904'te cumhurbaşkanı seçildi.

Montes'in karşılaştığı ilk temel sorun 1789-1884 arasında gerçekleşen Pasifik Savaşı sonrasında sürmekte olan sınır çarpışmaları oldu. Şili, Peru ve Bolivya arasında yapılan Pasifik Savaşı 1904'te imzalanan barış antlaşmasıyla çözüme bağlandı. Bu antlaşmaya göre Bolivya savaş sırasında kaybettiği toprakları Şili'ye bırakıyor, karşılığında Şili'nin Büyük Okyanus'taki liman kenti Arica ve La Paz arasındaki demiryolunun, demiryolu döşendikten on beş yıl sonra başlamak üzere imtiyazını alıyordu. Acre bölgesini Brezilya'ya satan Montes, buradan elde ettiği gelirle büyük bir demiryolu ağı yapımına başladı. Bolivya'da Katolik Kilisesi'nin gücünü azaltmak amacıyla diğer dinlere de özgürlük tanıyan yasalar çıkardı, kilise mahkemelerini kaldırdı, medeni nikâhı zorunlu kıldı ve öğrenimi yaygınlaştırdı. 1909'da görevi diğer bir Liberal Parti üyesi olan E.Villazon'a bıraktı.

1913'te yeniden cumhurbaşkanı seçildi. İktisadi alanda büyük değişikliklerin gerçekleştiği bu dönemde gerileyen gümüş üretimine karşın, dünya pazarlarında önem kazanan zengin kalay yatakları işlenmeye başlandı. I.Dünya Savaşı sırasında hızla artan kalay üretimi ve özellikle İngiltere ile yapılan kalay ticareti Bolivya ekonomisi için önemli bir gelir kaynağı oldu. Montes, Nisan 1917'de Almanya ile siyasi ilişkileri kesti. Aynı yıl yine bir liberal olan J.Q.Querra lehine görevinden çekildi.

Bolivya'nın en sakin siyasi dönemlerinden birinde cumhurbaşkanlığı yapan ve halk tarafından "Büyük Başkan" olarak tanınan Montes, Liberal Parti'nin başkanlığını sürdürdü. Ancak parti içi bölünmelerin de etkisiyle 1920'de iktidara Cumhuriyetçi Parti geçti. Aynı yıl sürgüne gönderilen Montes, 1928'de ülkesine döndü.

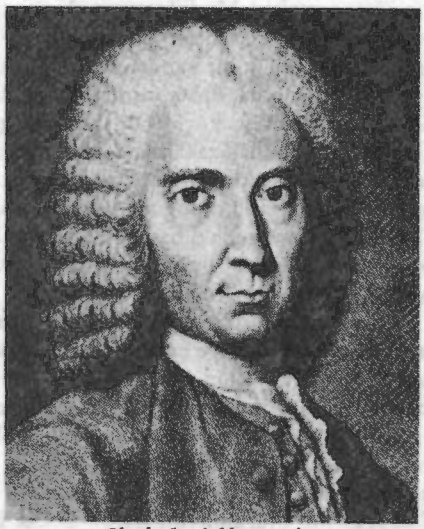

Charles Louis Montesquieu

MONTESQUIEU, Charles Louis De Secondat
(1689-1755)

Fransız düşünür ve siyaset kuramcısı. Yönetim biçimlerini sınıflandırması ve güçler ayrılığı kuramıyla siyaset biliminin ve çağdaş anayasa hukukunun öncülerindendir.

Charles Louis De Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu 18 Ocak 1689'da Bordeaux yakın-

larında La Brède şatosunda doğdu, 10 Şubat 1755'te Paris'te öldü. Babası Jacques de Secondat, 16.yy boyunca Fransa Krallığı'na hizmet etmiş ve çeşitli soyluluk unvanları almış bir asker ailesindendi. Yedi yaşındayken annesinin ölümü üzerine, ailenin en büyük çocuğu olarak, miras yoluyla La Brède baronu unvanını alan Charles Louis, 1700'de Paris yakınlarındaki Juilly'de bir koleje gönderildi. 1705'te bu okulu bitirerek Bordeaux Üniversitesi'nde hukuk öğrenimine başladı. 1708'de avukat oldu ve mesleğinde deneyim kazanmak için Paris'e gitti. 1713'te babasının ölümü üzerine Bordeaux'ya döndü, ertesi yıl da Bordeaux Parlamentosu'na üye oldu. O dönemde Fransa'da parlamento üyeleri ya kral tarafından seçiliyor ya da üyelik babadan oğula geçiyordu. Parlamentonun başlıca görevi yargılama, kralın emirnamelerini ilan etme ve zaman zaman krala uyarıda bulunmaktı. 1715'te kendisine yüklü bir çeyiz getiren Jeanne de Lartigue ile evlenen, ertesi yıl, Montesquieu baronu olan amcasının ölümüyle onun tüm servetini, baronluk unvanını ve Bordeaux Parlamentosu'ndaki başkanlık görevini devralan Montesquieu, aynı yıl Bordeaux Akademisi'ne girdi. Bir yandan parlamentodaki görevini sürdürürken, bir yandan da bilimsel çalışmalarına ağırlık verdi ve 1717-1720 arasında akademiye birçok bilimsel inceleme sundu. 1721'de, ilk önemli edebi çalışması olan *Lettres persanes*'ı (İran Mektupları) imzasız olarak yayımladı. Fransa'nın, özellikle Paris'in yaşamını ve kurumlarını iki İranlı'nın ağzından alaylı bir dille yeren, Avrupa uygarlığını çeşitli açılardan eleştiren bu yapıtın yazarı olduğu anlaşıldıktan sonra bir yandan büyük bir ün kazanırken, bir yandan da, din kurumlarını, özellikle Roma Katolik Kilisesi'ni küçük düşürdüğü gerekçesiyle kardinalin ve muhafazakâr çevrelerin tepkisiyle karşılaştı. Düşünsel etkinliğinde parlamentodaki çalışmasından daha başarılı olduğunu anlayan Montesquieu, 1726'da parlamentodaki başkanlık görevini bir başkasına satarak Paris'e yerleşti. 1728'de de Fransız Akademisi'ne üye seçildi.

Kanunların Ruhu

İran Mektupları

Aynı yıl bilgisini ve görgüsünü artırmak amacıyla Avrupa'da bir geziye çıkarak Avusturya'yı, kuzeyden güneye İtalya'nın bütün büyük kentlerini, Almanya ve Hollanda'yı dolaştı, bu ülkelerin siyasal yapısını ve iktisadi durumunu inceledi. 1729'da gittiği ve iki yıl yaşadığı İngiltere'de anayasal kurumları inceledi, sık sık Lordlar Kamarası'nın ve Avam Kamarası'nın oturumlarını izledi, Locke'un yapıtları üzerinde çalıştı ve Londra'daki Royal Society'ye üye seçildi.

1731'de Fransa'ya döndükten sonra, Roma tarihi üzerinde çalışmaya başlayan ve 1734'te ilk büyük yapıtı olan *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de Leur décadence*'ı (Romalılar'ın Büyüklüğü ve Çöküş Nedenleri Üstüne Düşünceler) yazan Montesquieu, 1748'de, gezi notlarını ve gözlemlerini değerlendirdiği on dört yıllık bir araştırma ve çalışma sonunda, başyapıtı olan *De l'esprit des lois*'yı (Kanunların Ruhu Üzerine) yayımladı. Büyük yankı uyandıran bu yapıttan sonra Aydınlanmacı düşünürler Montesquieu'yü kendilerinden biri olarak benimserken, kimi çevreler de onu dine karşı olmakla ve Maddecilik'e yönelmekle suçladılar. Sorbonne Üniversitesi'nin iki kez sansür etme girişiminde bulunduğu kitap, Fransız konsolosunun ve liberal düşünceli din adamlarının karşı çıkmasına rağmen, Papalık tarafından "yasak kitaplar" listesine alındı. Bunun üzerine, kitabını savunmak için 1750'de *Défense de l'esprit des lois*'yı ("Kanunların Ruhunun Savunması") yayımlayan Montesquieu, yaşamının son yıllarında da, *Lettres persanes*'da din kurumlarına yönelik bölümleri üzerinde düzeltmeler yapmasını isteyen kilisenin bu isteğini geri çevirdi.

Yönetim biçimlerini nıflandırması

Montesquieu'nün, böcekler, asalak bitkiler, yankı, gelgit olayı, cisimlerin saydamlığı, hareket, böbrek hastalıkları gibi, bilimin çok geniş bir kesitini kapsayan doğabilim çalışmaları, düşünsel gelişimini de derinden etkilemiştir. Descartes ve Newton'a büyük bir hayranlık besleyen Montesquieu, okuduğu kolejde öğretmenlik yapan Malebranche'ın görüşlerinden ve İngiltere'de bulunduğu yıllarda incelediği Locke'un deneyciliğinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Descartes ve Malebranche'ın etkisiyle olaylara hep aklın ışığı altında yaklaşmış, ancak hareket noktası hep somut olaylar olmuş ve doğabilimlerinden sosyal olguların incelenmesine değin tüm bilgi alanlarında, olaylar arasındaki bağlantıları her zaman gözlem ve deneye dayanarak bulmaya çalışmıştır. Akıl yürütme ve deney, onun yönteminin temel dayanak noktalarıdır.

Roma tarihi üzerinde yaptığı araştırmada, tarihin ahlaki ve dini açıdan yorumunu reddederek, tarihsel olayların ardındaki somut, gerçek nedenleri bulmaya çalışmıştır. Tarihsel olaylarda zaman zaman rastlantılar rol oynasa bile, tarihin akılcı bir biçimde incelenebileceğini ve ardındaki genel nedenlerin bulunabileceğini ileri sürmüştür. Bu çerçevede, tarihte bireylerin rolü ve tarihsel olguların zorunluluğu arasında bir orta yol bulmaya çalışmıştır.

Dini ise, doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmadan toplumsal bir olgu olarak ele almıştır. Ona göre, dinin toplumsal ve siyasal yararları vardır. Dinsel inancın güçlü olduğu ülkelerde yasaların uygulanması daha kolay olacak, böylece devletin çok sıkı bir denetim uygulamasına gerek kalmayacaktır. Ne var ki, dinin işlevini yadsımamakla birlikte, dini hoşgörüsüzlüğe ve bağnazlığa karşıdır. *Lettres persanes*'da kilisenin bağnazlığını alaylı bir dille eleştirmiştir.

Gene da Montesquieu'nün gerçek değeri *De l'esprit des lois* adlı yapıtında yer alan, hukuk ve siyasete ilişkin düşüncelerinden kaynaklanır. Bu yapıtında, yasa koyucunun niyet ve amaçlarının ötesinde, yasaların gerçek nedenlerini araştıran Montesquieu'ye göre yasalar, insan aklının bir ürünüdür ve her toplumun, her ulusun siyasal ve medeni yasaları bu aklın uygulandığı özel durumlardır. Montesquieu, yasaları ve toplumsal kurumları doğal haklara, toplumsal sözleşmeden doğan kurumlara dayandıran ve toplumsal kurumlara akıl yoluyla en iyi biçimin verilebileceğini savunan çoğu Aydınlanmacı düşünürden bu noktada ayrılarak, çevresel etkiler üzerinde durur. Her ülkenin, her ulusun belli yasaları, kendine özgü toplumsal ve siyasal bir yapısı olmasını, fiziksel ve manevi etkenler diye iki ayrı grupta topladığı birtakım etkilere bağlar. Ülkenin yüzey biçimleri, topraklarının genişliği, nüfusun yapısı ve dağılımı gibi fiziksel etkenler arasında da, insanların kişiliğini, ruh ve düşünce yapısını etkilediği için "iklim"i ön plana

çıkarır. Aristoteles'den başlayarak süregelen bu varsayımı, bazı değişikliklerle ve kendi görüşlerini destekleyecek biçimde yeniden ortaya koyan Montesquieu'ye göre, sıcak iklim insanları çekingen, duygusal ve tembel olurlar, köleliği de kolayca kabul ederler. Bu nedenle, sıcak iklimli Asya ülkelerinde köleciliğe dayalı yönetim biçimleri, soğuk iklimli Avrupa ülkelerinde ise özgürlük üstüne kurulmuş rejimler geçerlidir. Ancak, coğrafya ve iklim koşulları gibi fiziksel etkenlerin, ne denli önemli olursa olsun, bir toplumun yaşam biçimini doğrudan doğruya ve tek başına etkileyecek kadar güçlü olmadığını vurgulayan Montesquieu'ye göre, iyi bir yönetici ve yasa koyucu, iklim koşullarının etkisini bile hafifletip üstesinden gelebilir ve o ülkenin fiziksel koşullarına en uygun yönetim biçimini belirleyebilir. Çünkü, din, yasalar, gelenek, görenek ve töreler, iktisat ve ticaret, düşünce yapısı, edebiyat ve sanat yapıtları gibi manevi etkenler, her zaman fiziksel etkenlerden daha güçlüdür. Bu manevi ve fiziksel etkenlerin bütünü, bir ulusun "genel ruhu"nu oluşturur, bu genel ruh da her yönetim biçimine özgü temel ilkeyi belirler. Örneğin, cumhuriyet yönetiminin temelinde yatan ilke erdem, monarşinin temel ilkesi onur, despot yönetiminki korkudur.

Montesquieu, bütün bu düşüncelerin ışığında şu sonuca varır: Tüm ülkeler için geçerli olan en iyi yönetim biçiminden söz edilemez, ancak bir ülkeye en uygun yönetim biçiminden söz edilebilir. Değişik yapıdaki uluslara ve ülkelere, değişik yönetim biçimleri uygun düşebilir. Bir ülkeye uygun olan yönetim biçiminin bir başka ülkeye de uygun düşmesi ancak büyük bir rastlantı olabilir. En iyi diye nitelendirilebilecek evrensel bir yönetim biçimini yadsıyan Montesquieu, yönetim biçimlerini üçe ayırır: Cumhuriyet, monarşi ve despotluk. Cumhuriyet yönetimini de demokrasi ve aristokrasi diye ikiye ayırır. Egemen güç bir azınlığın elindeyse aristokrasi, halkın elindeyse demokrasi söz konusudur. Demokraside egemen gücün sahibi olan halk, bir kurul tarafından yönetilmelidir. Halk ya doğrudan doğruya bu kurulu, ya da kurul üyelerini seçecek kişileri seçer. Her siyasal sistemin bir ilke üzerinde ayakta durduğunu ve bu ilke bozulunca sistemin de yozlaştığını söyleyen Montesquieu'ye göre, demokrasinin ve aristokrasinin temel ilkesi erdemdir. Erdem ise fedakârlık, yasalara saygı ve yurt sevgisidir. Demokrasi buna ek olarak eşitlik ilkesi üzerinde kurulmuştur. Bunun korunması için de zenginliklerin eşit olarak paylaştırılması gerekir. Bu nedenle yasalar, aşırı zenginliği engelleyici nitelikte olmalıdır. Aristokraside siyasal erdeme ek olarak, yönetici azınlığın çoğunluğu ezmemesi için ölçülü hareket ilkesi de gereklidir ve demokrasideki eşitlik ilkesinin yerini tutar. Bu nedenle aristokraside yasalar insanları ölçülü davranmaya zorlamalıdır. Aldığı Eski Çağ kültürünün de etkisiyle Eski Roma ve Yunan cumhuriyetlerine hayran olan, bu cumhuriyetlerde var olduğuna inandığı "siyasal erdem"i ve "kamu ruhu"nu yücelterek en iyi demokrasi uygulamasına örnek olarak bu cumhuriyetleri gösteren Montesquieu, aristokrasi yönetiminin yaşayan en iyi örneği olarak da Venedik Cumhuriyeti'ni belirtir.

Monarşi, tek kişinin yasalar çerçevesinde uyguladığı yönetim biçimidir. Bu yönetimde tüm siyasal iktidarın kaynağı kraldır, kral ile halk arasında ara güçler, yani soylular yer alır. Kral, ülkeyi ancak soylulardan güç alarak yönetebilir. Montesquieu'ye göre soylular kral ile halk arasında aracı konumdadırlar, halkın kral tarafından ezilmesini önlerler, bu anlamda da özgürlüklerin savunucusudurlar. Yalnızca ayrıcalıkları olan küçük bir azınlık üzerine kurulu toplumlarda geçerli olan "onur"u temel ilke olarak benimseyen monarşide, senyörlerin, kilisenin, soyluların ve kentlerin ayrıcalıkları kaldırılırsa, o yönetim despotluk olur. Bu nedenle monarşide yasalar soyluların ayrıcalıklarını korumalıdır. Montesquieu, Fransa'daki özgürlük bunalımının nedeni olarak monarşinin ara yönetici kurumları kaldırarak geleneksel Fransız Anayasası'nı bozmasını gösterir. Buna bir çözüm olarak da, soyluların ayrıcalıklarının parlamentodaki Lordlar Kamarası aracılığıyla korunup sürdürüldüğü İngiliz siyasal düzenini önerir. Despotluk yönetiminde ise yasalara gerek yoktur, tek kişi keyfince toplumu yönetir. Despotluğun dayandığı temel ilke korkudur. Montesquieu yaşamı boyunca üç şeyi kesinlikle reddetmiştir: Despotluk, kölelik ve dini hoşgörüsüzlük.

Montesquieu özgürlüğe değer verir, ancak ona göre özgürlük kadar değişik ve çok anlamlı bir sözcük yoktur. Özgürlük ancak yasaların izin verdiği şeyleri yapabilmektir, bu da kimsenin diğerinden korkmadığı bir ortamda, yani ılımlı yönetimlerde gerçekleşebilir. Bu anlamda özgürlüklerin güvence altına alınabilmesi için, iktidarın kötüye kullanılması önlenmelidir. Montesquieu bunun çözümünü iktidarı iktidarla durdurmak olarak görür ve buradan güçler ayrılığı kuramına geçer. Bu kuramı ilk ortaya atan o değildir, daha önce Locke da bundan söz etmiştir. ancak Locke'un görüşlerinde yargı gücü ayrı ve bağımsız bir güç olarak yer almamıştır.

Güçler ayrılığı

Montesquieu'ye göre her devlette yasaları yapan ve bunların uygulanmasını denetleyen yasama, bu yasaları uygulayan yürütme ve yasalara uymayanları cezalandıran yargı güçleri vardır. Yasama, yürütme ve yargı güçlerinin bir tek elde toplandığı bir ülkede özgürlük olamaz. Montesquieu'nün savunduğu, hukuksal anlamda bir güçler ayrılığı değil, toplumsal ve siyasal güçlerin ayrılığıdır. O dönemde, yürütme gücünü elinde bulunduran kral, çeşitli ara kurumlarda konumunu korumaya çalışan soylular ve güçlenen burjuvazinin öncülük ettiği halk arasında çetin bir iktidar mücadelesi sürüp gitmekteydi. Montesquieu bu kuramıyla, bu toplumsal güçler arasında bir denge kurma çabasındadır ve güçler ayrılığı ilkesi, günümüze değin, yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki dengenin nasıl sağlanacağına ilişkin tartışmaların kaynağı olmuştur.

Yasama gücü halkın bütününde olmalıdır, ancak büyük ülkelerde halk bu gücü seçtiği temsilciler aracılığıyla kullanır. Montesquieu, halkın seçilmiş temsilcilerinden oluşan meclisin yanında, soyluların temsilcilerinden oluşan ikinci bir meclis öngörür. Doğuştan, zenginlik ya da onur yönünden ayrıcalıklı olan soylular, ayrıcalıklarına bağlı olarak yasama organında pay sahibi olmalıdırlar. Bu ikinci meclisin bazı konularda veto yetkisi olacağını öngören Montesquieu, bu görüşünde, İngiltere'deki Lordlar Kamarası ile Avam Kamarası ayrımından esinlenmiştir.

Yürütme gücü kralın elinde olmalıdır. Yasama organını toplantıya çağırma yetkisi de krala tanınmıştır, ancak kral yasama organını yılda en az bir kez toplantıya çağırmak zorundadır. Yürütmenin, yasamanın işlemlerini veto ederek durdurma hakkı vardır, ancak yasamanın yürütmeyi durdurma yetkisi olmayacaktır. Montesquieu bu görüşleriyle yasamaya üstünlük tanıyan parlamenter sisteme karşı çıkmaktadır. Örnek aldığı o dönem İngiltere'sinde, yürütme organının üyeleri olan bakanlar kral adına hareket etmektedirler.

Montesquieu'nün 18.yy Aydınlanma dönemi düşünürlerinden olduğu kabul edilir. Ancak, yaşadığı koşulların ve içinde bulunduğu dönemin etkisiyle gelenekçi ve muhafazakâr düşünceleri savunmaktan da geri kalmamıştır. Mutlak monarşiye karşı çıkarak, soyluların ayrıcalıklarının korunmasını istemiş, böylelikle, İngiltere'den gelen liberalizm akımını Fransa'nın koşullarıyla birleştirmeye çalışmıştır. Gene de, mutlakiyetçiliğe karşı mücadelesi ve düşünceleriyle Montesquieu, Fransız Devrimi'ne yol açan hareketin esin kaynağıdır. Yönetim biçimlerini sınıflandırması ve güçler ayrılığı kuramıyla siyaset biliminin kurucusu ve çağdaş anayasa hukukunun babası sayılır. Ayrıca, Comte ve Durkheim tarafından sosyolojinin ilk habercileri arasında anılan Montesquieu'yü bazı tarihçiler de modern tarih biliminin öncülerinden biri olarak gösterirler.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Dissertation sur la politique des Romains*, 1716, ("Romalılar'ın Siyaseti Üstüne İnceleme"); *Les dettes de l'état*, 1718, ("Devlet Borçları"); *Observations sur l'histoire naturelle*, 1721, ("Doğa Tarihi Üzerine Gözlemler"); *Lettres persanes*, 1721, (İran Mektupları, 1963); *De la monarchie universelle en Europe*, 1734, ("Avrupa'daki Evrensel Monarşi Üzerine"); *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur decadence*, 1734, (Romalılar'ın Azamet ve İnhitatları Hakkında Mülahazat, 2 cilt, 1919-1921); *De l'esprit des lois*, 1748, (Kanunların Ruhu Üzerine, 1963); *Défense de l'esprit des lois*, 1750, ("Kanunların Ruhunun Savunması").

- **KAYNAKLAR:** L.Althusser, *Montesquieu, la politique et l'histoire*, 1959; J.Dedieu, *Montesquieu, l'homme et l'oeuvre*, 1943; E.Durkheim, *Montesquieu and Rousseau; Forerunners of Sociology*, 1960; Robert Shackleton, *Montesquieu: A Critical Biography*, 1961; C.O.Tütengil, *Montesquieu'nün Siyasi ve İktisadi Fikirleri*, 1956.

- **BAKINIZ:** BOULAINVILLIERS, DESCARTES, DIDEROT, LOCKE, MALEBRANCHE, J.J.ROUSSEAU, VOLTAIRE.

MONTESSORI, Maria
(1870-1952)

İtalyan eğitimci ve psikiyatri uzmanı. Kendi adıyla anılan çocuk eğitimi yönteminin kurucusudur.

1 Ağustos 1870'te Ancona yakınında Chiravalle'da doğdu, 6 Mayıs 1952'de Hollanda'da Noordwijkaan Zee'de öldü. Babası geleneklere bağlı bir subay olduğu için kızının meslek sahibi olmasına karşıydı.

Maria Montessori

Annesinin yüreklendirmesi ve desteğiyle eğitimini sürdürebildi. On dört yaşındayken bir teknik eğitim enstitüsüne girdi. Sonra biyolojiye ilgi duyarak tıp eğitiminde karar kıldı. O dönemde kadınların üniversitelere girebilmesi büyük bir kararlılık ve cesaret işiydi.

Montessori 1894'te İtalya'da tıp doktoru unvanını kazanan ilk kadın oldu. Bu sonucu elde etmek için verdiği mücadale kadın haklarını savunma yolunda düşüncelerinin gelişmesine yol açtı. Yaşamı boyunca uluslararası kadın hakları kongrelerinde etkinlik gösterdi.

Diplomasını aldıktan sonra Roma Üniversitesi Psikiyatri Kliniği'nde asitanlık yapmaya başladı. İlk kez orada geri zekâlı çocuklarla sürekli bir ilişki içinde oldu. Bu türden sakatlıklarda tıbbi tedaviye koşut olarak eğitsel çalışmaların yapılmasının yararına inandı. 1898'de iyileştirilme olanağı bulunmayan geri zekâlı çocukların bakıldığı Devlet Ortofreni Okulu'na yönetici olarak atandı. Çocuklarla doğrudan kendisi ilgilenerek onlara bir şeyler öğretmekten ve var olan yöntemleri geliştirerek öğretmenleri eğitmekten büyük zevk alıyordu. 1901'de araştırmalarını sürdürmek için okuldan ayrıldı. Bir kız okulu olan Scuolo di Magistero'da sağlıkbilim dersleri vermeye başladı. Aynı zamanda Roma Üniversitesi Pedagoji Fakültesi'nde araştırmalar yapıyordu. 1904'te Roma Üniversitesi'nde profesör oldu.

İtalya hükümeti 1906'da Montessori'yi yoksul bir semt olan San Lorenzo'nun kalkındırılması projesi kapsamında, 3-6 yaş arasındaki çocukların eğitilmesiyle görevlendirdi. Montessori daha önce geri zekâlı çocuklara uyguladığı yöntemi, kültürel bakımdan geri kalmış bu çocuklara uygulamayı denedi. San Lorenzo otuz bin kişinin barındığı yoksul bir yöreydi. Halkı işçilerden, dilencilerden ve hapisten yeni çıkmış işsiz güçsüzlerden oluşuyordu. Montessori 1907'de bu yörede açılan ilk Çocukların Evi'nin (Casa dei Bambini) yönetimini üstlendi. Okulun ilk öğrencileri başka yuvalardaki yaşıtlarına benzemeyen ürkek, beceriksiz, aptal ifadeli 60 kadar çocuktan oluşuyor-

du. Doğru dürüst yürümeyi bile beceremiyor, ağlıyor, her şeyden korkuyor, verileni almaktan çekiniyor, tatlıların bile tadına bakmak istemiyorlardı. Ana babalarının cahil olmaları ve gün boyu ya işe ya da iş aramaya gitmeleri nedeniyle aile içinde hiç eğitilmemişlerdi. Bu koşullar onların yeni yöntemleri kolaylıkla benimsemelerine yol açtı.Çocukların Evi hiçbir önyargının yer almadığı bir tür psikoloji laboratuvarı olarak gelişti. Burada "zorlanmadan okuma-yazma", "özgür toplumsal yaşam", "kendiliğinden disiplin" gibi dünyanın ilgisini çeken önemli deneyler yaşandı.

1908'de Milano'da Musevi Sosyalistler'in emekçi halka hizmet amacıyla kurduğu, örnek işliklerin, konutların ve sosyal tesislerin yer aldığı Umanitaria' da da bir Çocukların Evi açıldı. Umanitaria'da Çocukların Evi için öngörülen bilimsel malzemenin sağlanması Montessori'nin çalışmalarına büyük destek oldu. Orada sağlanan başarılar yeni Montessori okullarının açılmasını kolaylaştırdı.

Montessori 1922'de devlet tarafından İtalya'daki okulları denetlemekle görevlendirildi. Ancak faşist yönetimin başa geçmesiyle 1934'te İtalya'yı terketmek zorunda kaldı. İspanya ve Seylan'da (bugün Siri Lanka) bulunduktan sonra Hollanda'ya yerleşti. Kırk yıllık bir süre içinde tüm Avrupa'yı, Hindistan'ı ABD'yi kapsayan gezilerinde konferanslar vererek, yazarak ve öğretmenlere eğitici seminerler düzenleyerek, çok sayıda yeni Montessori okulunun açılmasına ön ayak oldu.

1950'lerin başından itibaren eğitim programlarında yapılması istenen yenilikler ve sakat çocukları eğitme çabaları yüzünden Montessori yöntemine yeniden ilgi duyulmaya başlandı. Maria Montessori' nin yapıtları en az 20 dile çevrildi ve birçok ülkede Montessori eğitimcilerinin yetiştirilmesi için özel okullar açıldı.

Montessori'nin okulöncesi ve ilkokul çocukları için geliştirdiği yöntemin belli başlı öğeleri davranışlarda sorumluluğu dışlamayan bir özgürlük, duyular yoluyla algılamanın geliştirilmesi, oyun ve beden hareketleriyle bedensel uyumun sağlanmasıdır. Girişkenliği ve algılama gücünü geliştirmek için çocuğa fiziksel özgürlük tanır. Çocukların kendi kendilerine kullanabildikleri oyun malzemesi ile kısa zamanda okuma, yazma ve hesap yapmada başarılı oldukları görülmüştür.

Montessori yöntemi Davranışçılık ve Freudculuk gibi 20.yy'ın önde gelen akımlarıyla uyuşmamaktadır. Montessori, Jean Jacques Rousseau, Friedrich Fröbel ve Johann Pestalozzi'nin çalışmalarından etkilenmiş, deneysel psikoloji yöntemlerinde, Itard'ın gözleme dayalı çalışmalarından ve Edward Seguin'in geri zekâlı çocuklarla ilgili deneylerinden yararlanmıştır.

Maria Montessori o dönemde Avrupa'da uygulanan çeşitli eğitim yöntemleri ile ilgili araştırmalarında, sınıflarda sürekli oturmak zorunda bırakılan çocukların disiplin adına, yeteneklerini geliştirebilmek şöyle dursun, edilgenliğe itilerek zekâlarının köreltildiğini gözlemlemişti. İlk kitabı olan *Il metodo della pedagogia scientificia*'da (Montessori Yöntemi) Roma varoşlarını iyileştirme projesi kapsamında açılan ilk Çocukların Evi'ndeki 3-6 yaşındaki çocuklar üzerinde uyguladığı denemelerden aldığı sonuçları açıkladı.

Montessori çok basit görünen kimi araç-gerecin çocukların fazlasıyla ilgisini çektiğini, örneğin sayıları artırılarak dizilen boncuk sıralarının matematikte, çeşitli boylardaki tahta tabletlerin yan yana dizilerek gözü soldan sağa okumaya alıştırmakta yararlı olduğunu gözlemledi. Küçükten büyüğe sıralanan tahta silindirlerin yuvalarına yerleştirilmesinin küçük kas gelişimini etkilediğini saptadı. 3-6 yaşlarındaki çocuklar, önlerine konan bu türden malzeme ile, çevrelerinden etkilenmeksizin, 15-60 dakika kadar ilgilenebiliyorlardı. Bu sürenin sonunda zorunlu yaptırılan ödevlerden sonraki yorgunluğu duymuyorlar, tersine daha sakin ve dikkatli oluyorlardı. Disipline girmeyi reddeden çocuklar ise, isteklerine bağlı olarak yaptıkları bu türden işler sonunda, grup içinde eskisinden daha uyumlu oluyorlardı.

Çocukların Evi

Kullanılan eğitsel malzeme kişisel çabayı özendirecek nitelikteydi. Odaların temiz ve düzenli tutulması, sofranın kurulması ve toplanması gibi ev işi türünden çalışmalar ise hep birlikte yapılıyordu. Kendi kendini eğitme ve yönlendirme, girişkenliği artırma Montessori yönteminin temel taşlarıdır. Öğretmen özel eğitim aracını tanıttıktan (sayı saymak için boncuklar, geometrik şekiller içeren boz-yaplar, büyüklük sırasına göre dizilmiş tahta küpler, silindirler, ölçü kapları, vb.) ve ne yapılacağını gösterdikten sonra çocuğu oynaması için yalnız bırakarak geri çekilir. Öğretmenin rolü bilimsel bir gözlemci gibi edilgendir. Teleskopunun başında yıldızların devinimini izleyen bir gökbilimciden farkı yoktur. Ancak yapılmaması gereken davranışlarda uyarıcıdır. Çocuk kendi deneyleri ile önündeki engeli aşmanın yolunu bulmalıdır. Ancak o zaman başarının sevincini tadabilir.

Montessori'ye göre biyolojik ve fiziksel büyüme birbirine bağlıdır. Belli yaşlarda gözlemlenen "duyarlık dönemleri"nde çocuğun zihinsel yetisi bilginin özümlenmesi için son derece elverişlidir. Cocuklar duyarlık dönemleri sürecinde "yaratıcı anlar" yaşarlar. Bu dönemler çocukların öğrenmeye en açık oldukları zamanlardır. Bu nedenle çok iyi değerlendirilmeli, doğallıktan uzak bir ortamda ya da sağlığa aykırı sınıflarda ziyan edilmemelidir. Bir işin başarılması çocuk için yeterli ödüldür, ayrıca ödüle gerek yoktur. Geleneksel okullardaki ödüller de, cezalar da çocuğun doğal davranışlarını kısıtlayıcı sağlıksız gelişmelere yol açar. Öğretmen çocuklardan daha güçlü olduğu için çoğunlukla onlara boyun eğdirmeyi başarır. Böyle yapacak yerde onlara ışık tutan şefkatli bir yol gösterici olabilse, çocuğun sevgisini ve güvenini kazanmakta gecikmeyecektir. Ödüller ve cezalar çocukların dikkatini, meselenin özü olan öğrenmekten uzaklaştırarak, onları ayrıntılarda boğar. Çabaların en büyük ödülü zihinlerde bir kıvılcım uyandırabilmek, bir uyarının yerine ulaştığını görebilmektir.

Montessori yöntemi

Montessori, özdisiplinin özgür bir öğrenme ortamında geliştiği, yıldızları yönlendiren doğa yasalarının, baskıların kalkması durumunda, insanları da yönlendireceği düşüncesindedir. Canlı, etkin bir disiplin anlayışı vardır. Yapay bir sessizlik içinde, dilsiz gibi ya da inme inmişcesine hareketsiz durmanın disiplinle bir ilgisi olmadığını söyler. Bu tür bir disiplin anlayışı kişinin varlığını hiçe indirgemekten başka bir şey değildir. Kişi ancak kendi kendinin

efendisi olarak, yaşamının her evresinde kendini denetim altına alabildiği ölçüde disiplinli sayılabilir.

Montessori öğretiminin özelliklerinden biri de toplumsal katmanları ve ulusal ayrılıkları hesaba katmaksızın her türden çocuğa yararlı olabilmesindedir. Amacı nesnel bir araştırma sonucu eski okulların niteliğini değiştirerek doğrudan doğruya çocukları etkilemek ve onlara yepyeni bir yaşamın kapılarını açmaktır. Çocuğun fiziksel gelişmesine önem verilerek ölçüleri kaydedilir. Anne ve babasından sağlığına ilişkin bilgi alınır. Sınıflar çocukların özgürce hareket edebileceği biçimde yeniden düzenlenir. Odalarda kısa bacaklarına uygun ahşap iskemleler ve her çocuk için bir küçük masa vardır. Çocukların ellerini ve yüzlerini yıkayacakları yerler kolayca erişebilecekleri yüksekliktedir. Çocuklar bu yöntemle altı yaşına gelmeden okumayı, yazmayı ve sayıları saymayı öğrenirler. Montessori'nin sonradan geliştirdiği yöntemlerle altı yaşın üstündeki çocuklar da yaşıtlarından önce dilbilgisi, geometri, büyük sayılarla aritmetik işlemleri, kesirler, müzik, biyoloji, coğrafya, tarih ve fen konularında kişisel çabalarıyla bilgi sahibi olmayı başarmaktadırlar.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Il metodo della pedagogia scientifica*, 1909, (Çocuk Eğitimi-Montessori Metodu, 1975); *L'Auto educazione nelle sucude elementari*, 1912, ("İlkokullarda Öz Eğitim"); *Çocuklar Evi*, (Türk. çev), 1923; *Il segreto dell' infanzia*, 1936, ("Çocukluğun Gizi"); *Il Bambino il famiglia*, 1936, ("Ailede Çocuk"); *Education for a New World*, 1946, ("Yeni Bir Dünya Kurmak İçin Eğitim"); *To Educate the Human Potential*, 1948, ("İnsan Gizilgücünün Eğitimi"); *The Absorbent Mind*, 1949, (İng. çev. 1955) ("Özümleyen Zihin"); *Çocuk*, (Türk. çev), t.y.

Operaları

• **BAKINIZ:** FRÖBEL, PESTALOZZI.

MONTEVERDI, Claudio
(1567-1643)

İtalyan, besteci. Opera sanatını sağlam temellere oturtmuş ve geleceğin opera bestecilerine önder olmuştur.

Kuzey İtalya'da Cremona kentinde doğdu, 29 Kasım 1643'te Venedik'te öldü. Küçük yaşta müziğe başladı. Cremona Katedrali'nin müzik yönetmeni ve dönemin ünlü bestecisi Marcantonio Ingegneri'den ders aldı. Çabuk gelişen bir öğrenci oldu, daha yirmisine varmadan çeşitli dinsel ve din dışı yapıtları yayımlandı. Tümü de Ingegneri'nin tarzından farklı olmayan parçalardı. 1587 ve 1590'da Monteverdi'nin iki de önemli madrigal kitabı yayımlandı. Yine aynı yıllarda Mantua Dükü Vincenzo Gonzago'nun yanına viyolacı olarak girdi. Başta Flaman besteci Giaches de Wert olmak üzere birçok ünlü müzikçiyle ilişkilerini geliştirdi. 1595'te Macaristan'a, 1599'da Flandr'a gitti. Aynı yıl bir şarkıcı olan Claudia Cattaneo ile evlendi. 1603'te Mantua dükünün sarayında oda müziği yöneticiliğine atandı. Saraydaki görevinin yanı sıra madrigaller de bestelemeyi sürdürdü.

Pizzicato tekniği

Madrigalleri

Monteverdi, Gesualdo ve Luca Marenzio (1553-1599) ile birlikte başka ülkelerdeki madrigal bestecilerini etkileyen İtalyan madrigallerinin birkaç yaratıcısından biriydi. Dokuz kitaplık madrigaller dizisinin ilk kitaplarında İtalyan polifoni geleneğini sürdürürken, sonraları polifonik kalıpları sadeleştirdi, söz ve müzik arasındaki sıkı bağa önem verdi. Madrigallerinde dramatik sahneleri dile getirmesi onu giderek operaya yöneltti. 1607'de yazdığı *Scherzi* ("Şakalar") madrigali onun ilk opera taslağı olarak kabul edilir. Bu alana el atmasında Giulio Caccini'nin (1548-1618) *Euridice* operasının da etkisi oldu. 1607'de ilk oynanışıyla birlikte büyük başarı kazanan operası *Orfeo* müzik tarihi açısından da bir dönüm noktasıydı. Daha önceki operaların şarkılı bir açış parçasıyla başlamasının tersine, Monteverdi *Orfeo*'da üç kez yinelenen 9 ölçülük *toccata* tarzında yazılmış bir çalgı müziği kullandı. Bu giriş müziği günümüz uvertürlerinin ilk örneğidir.

Museum Ferdinandeum, Innsbruck-AVUSTURYA

Claudio Monteverdi
Bernardo Strozzi tarafından yapılmış portresi.

1607'de Monteverdi karısının ölümü üzerine Cremona'ya döndüyse de bir süre sonra dükün yeni yapıtlar ısmarlamasıyla yeniden Mantua'ya gitti. Orada 1608'de *Arianna* operası sahnelendi. Çok beğenilen bu yapıtın bugün elde yalnızca ünlü "Lamento" (Yakınma) bölümü kalmıştır. Monteverdi, *Arianna*'nın hazırlanması sırasında ölen başkadın oyuncunun anısına, Lamento bölümünü beş sesli ağıt biçiminde bir madrigale dönüştürdü.

1613'te Venedik'te San Marco Kilisesi'ne başmüzik yönetmeni *(maestro di cappella)* olarak atandı. Yanına yardımcı olarak geleceğin önemli opera bestecisi Francesco Cavalli'yi (1602-1676) aldı. 1624'te Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs* adlı yapıtının bazı bölümlerini *Il combattimento di Tancredi e Clorinda* ("Tancredi ile Clorinda'nın Savaşı") adı altında dramatik bir kantat haline getirdi. Bu yapıtında şarkı partilerini yalnızca iki kahraman ve bir anlatıcı için oluşturdu. Savaş sahnelerini ise dört kemanla *tremola* ve *pizzicato*'ları kullanarak anlattı. Yaylı sazların, yay yerine sağ elin parmaklarının tellere dokunarak çalınması olan *pizzicato* tekniğinin ilk kez bu yapıtta kullanılması müzik çevrelerinde heyecan yarattı.

1627'de *La finta pazza Licori* ("Deli Taklidi Yapan Licori") adlı operası sahnelendi. Bugün bu yapıtı da kaybolmuştur. Aynı yıl, tıp öğrencisi olan

büyük oğlu Massimiliano'nun, Engizisyon'un yasakladığı kitapları okumaktan Bologna'da tutuklanması, Monteverdi'yi çok sarstı. Bu arada savaş sırasında saray arşivlerindeki tüm yapıtları yok oldu. 1630'da Venedik'teki veba salgını nedeniyle çalışmalarına ara verdi. Kimi kaynaklara göre iki oğlunu da veba salgınında kaybetti. Venedik'te bulunduğu sürede kilise için müzik yaptıktan sonra 1637'de kentte bir opera yapısının açılmasıyla yeniden opera alanına döndü. Bu dönem ürünlerinden *L'incoronazione di Poppea* ("Poppea'nın Taç Giymesi"), müzik ile tiyatronun eş derecede ve uyumla kullanılması nedeniyle müzik tarihinin en önemli lirik dramlarından kabul edilir.

Bugün elde kalan yapıtları Monteverdi'nin öncü bir müzikçi sayılması için yeterlidir. Madrigal alanında da, opera alanında da gözüpek deneylere girişmiş, birçok bestecinin çekingenlikle kullandığı minör yedinci akoru güvenle kullanmıştır. Bu tür akorları bugünkü armoniye çok yakın olan dizi kurallarına bağlama bakımından önemli deneylere başvurmaktan çekinmemiştir. Ayrıca operaları için kurduğu orkestra, gelecekteki senfoni orkestralarının çekirdeği sayılacak niteliktedir. Opera orkestrasında yaylı çalgıları ilk kullanan besteci olarak da bilinir. Monteverdi Orkestrası denen bu çalgı grubunda, türlü boydaki lavta ve klavyelerin dışında viyolalar, kemanlar, gitarlar, arplar, iki positi (küçük oda orgu), bir regal (küçük ev orgu), küçük flüt, trompetler, boru ve dört trombon bulunur. 17. yy'ın ilk yarısında hiçbir besteci, çalgılardaki türlü ses etkilerinin değişik duyguları yansıtacağı görüşünü savunan Monteverdi ka-

Müziğinin niteliği

Operanın Evrimi I (16.-19. yy'lar)

Floransa'da 16. yy sonlarında Camerata denilen topluluğu oluşturan bir grup besteci, şair ve şarkıcı çok sesli şarkı müziğinde kanonlarla anlamın zedelendiği görüşündeydiler. Bundan yola çıkarak, notalarla ritmin sözcüklerdeki vurgulamalara uygun duruma getirildiği bir şarkı biçimi olan recitativo'yu geliştirdiler. Yeni oyun türü anlamında stile representativo denen bu yeni müziğin kısa sürede gelişmesiyle dramma per musica (müzikli dram) adı verilen opera ortaya çıktı. Camerata topluluğu üyelerinden Jacopo Peri'nin 1597 tarihli Daphne ve 1600 tarihli Euridice'si ilk opera örnekleri olarak kabul edilirse de her ikisi de bugün kaybolmuştur. Az sayıda çalgı eşliğinde söylenen recitativo'lardan oluşan bu yapıtlarda daha çok dansa yer verilirdi. Operada bundan sonraki ilk gelişme Monteverdi'nin 1607 tarihli Orfeo'sunda görülür. Bu yapıttaki, zenginleştirilen orkestrası, yalnız çalgılar için yazılmış bölümler ve cesur armoni denemeleri gibi yenilikleri sürdüren Luigi Rosi (1597-1653) ve öbür Floransalı ilk opera bestecileri, koro ve arya biçimlerini de geliştirdiler. 1637'de Venedik'te bir opera yapısının açılmasıyla operanın merkezi Floransa'dan bu kente geçti. Duyguları anlatan aryalar ile konuyu sürdüren recitativo'ların kesin olarak ayrılması, canzone, cavatine gibi yeni söyleyiş biçimlerinin yaratılması, Venedik tarzı operanın bu türe bellibaşlı katkıları oldu.

17. yy'ın sonlarına doğru Scarlati'nin* kurduğu Napoli Okulu ile birlikte şan tekniği de ilerledi. Güzel şarkı anlamındaki bel canto'nun yanı sıra birbirlerine karşıt iki bölümden oluşan, canlı biçimde başlayıp yavaş bir yapıya dönüşen, ilk bölümün süslü biçimde yinelenmesiyle sona eren da capo aria'lar da virtüözlüğü ön plana çıkardı. Bu arada operaya güldürücü öğelerin girmesi İtalyan operasını opera seria (ciddi opera) ve opera buffa (güldürü operası) olarak iki yönde geliştirdi. Pergolesi'nin* opera buffa'sı La serva padrona'nın (Hanım Olan Hizmetçi) kazandığı yaygınlık, Alman güldürü operası Singspiel (şarkılı oyun) ile Fransız opera-comique'inin doğmasında etkili oldu.

İtalyan operası kısa sürede tüm Avrupa'ya yayıldı. Almanya'da 1627'de ilk kez H.Schütz,* Daphne adında Floransa tarzı bir opera besteledi. Bu dönemde Almanya'yı saran İtalyan müziğinin tatlı ezgileri en başarılı Alman bestecilerin bile İtalyan yapıtlarını taklit ederek bu dilde ürün vermelerine neden oldu.

Fransa'da İtalyan opera truplarının etkisiyle bu türe karşı gelişen ilgi, ilk ürününü Robert Cambert'in (1628-1677) 1671'de oynanan operası Pomone ile verdi. Fransız operasının o dönem büyük yaratıcısı Lully* idi. Lully'nin üslubunu Rameau,* özellikle 1733 tarihli Hippolyte ve Aricie ile sürdürdü.

İngiltere'de ise Purcell'ın* İngilizce'ye uyguladığı recitativo, ulusal nitelikte sayılabilecek bir opera türünün doğmasına neden oldu. Purcell'ın ölümünün ardından İngiltere'de İtalyan operasının baskın niteliğini Händel* bile yok edemedi. Güldürü operası Almanya'da Mozart* operaları ile en incelikli ve yetkin biçimini alırken, İtalya'da Rossini* ve Donizetti* bu türün seçkin örneklerini verdiler. Ciddi opera Alman besteci Gluck'la* gelişirken, Fransa'da Cherubini*, Spontini (1774-1851), Berlioz,* Meyerbeer* gibi bestecileri bu çizgiyi sürdürdüler. Gluck etkisinden arınmış ilk opera örneği Beethoven'ın* 1805 tarihli Fidelio'su oldu. Bu operada bir sahne senfonisi etkisi denenmişti. Yine bu dönemde İtalyan bel canto operalarının en güzel örneklerini Bellini*, Donizetti ve Rossini sundular.

19. yy'ın ikinci yarısına varıldığında Verdi* ve Wagner* operaları ile Rus operasının doğuşu, bu dönem müzikli sahne sanatına egemen olan üç olguydu.

dar bu konuda öncü olamamıştır.

20. yy'da Respighi, Carl Orff, Juan Jose (1928) gibi besteciler Monteverdi operalarını yeniden düzenlemişlerdir. 1927'de ise İtalyan besteci G.F. Malipiero (1882-1973) onun tüm yapıtlarını on altı cilt olarak yayımlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Orfeo*, 1607; *Il ritorno d'Ulisse in patria*, 1641, ("Ulis'in Ülkesine Dönüşü"); *L'incoronazione di Poppea*, 1642, ("Poppea'nın Taç Giymesi"). **Bale:** *Il ballo delle ingrate*, 1608, ("Nankör Kadınlar Balosu"). **Vokal Müzik** (dinsel): *Selva morale e spirituale*, 1640; çeşitli *Missa*'lar. **Vokal Müzik** (din dışı): *Il combattimento di Tancredi e Clorinda* 1624, kantat, ("Tancredi ile Clorinda'nın Savaşı"); *Dokuz Madrigal Kitabı*, 1587-1651.

MONTEZUMA I
(1390-1469)

Aztek imparatoru. Yayılmacı bir politika izlemiştir.

Doğum yeri bilinmemektedir. Tenochtitlan'da (bugün Mexico City) öldü. Aztek İmparatoru İtzcoatl'ın (1428-1440) komutanlarından olan ve savaşlarda kendini gösteren Montezuma, İtzcoatl'ın ölümü üzerine 1440'ta Aztek imparatoru oldu. Vera Cruz yöresine akın eden, Morelos ve Guerrero kasabalarını ele geçirmek isteyen Chalca yerlilerine karşı başarılı savaşlar yaptı. Tenochtitlan'ın güneydoğusundaki Chalca ülkesini imparatorluğa bağladı. Chalcalar'ın toprakları Montezuma'nın bağlaşıkları arasında paylaştırıldı. 1451-1456 arasında sert hava koşulları nedeniyle, imparatorlukta tarımsal üretim azalınca köylüler, gönüllü olarak, daha varlıklı ailelerin köleleri olmayı kabul etti.

Montezuma'nın yönetimi altında Tenochtitlan önemli bir kültür merkezi oldu. Montezuma, kente Chapultepec pınarlarından su getirmek için bir kemer yaptırdı, kenti sel baskınlarından korumak için önlemler aldı.

Aztek İmparatorluğu'nun son yöneticilerini yetiştiren Tenochtitlan hanedanının en önemli imparatorlarından olan Montezuma, dinsel törenlerde insan kurban edilmesi geleneğini yaygınlaştırmış, törenlerde kurban edilmek üzere tutsak elde etmek için savaşlara girişmiştir. Ölümünden sonra yerine oğlu Axayacatl geçti.

• BAKINIZ: MONTEZUMA II.

MONTEZUMA II
(1466-1520)

Aztek imparatoru. Zamanında Meksika İspanyollar tarafından işgal edilmiştir.

Tenochtitlan'da (bugün Mexico City) doğdu, Haziran 1520'de aynı kentte öldü. Aztek İmparatoru I.Montezuma'nın torunu ve imparator Axayacatl'ın oğludur. Din adamı olarak yetiştirildi. Amcası Ahuitzoti'un ölümü üzerine 1502'de imparator oldu. Savaş tanrısı Huitzilopochtli'nin tapınağında rahip olması, imparatorluğa seçilmesini kolaylaştırdı. Tahta çıkışı çok sayıda savaş tutsağının kurban edilmesi ile kutlandı. Montezuma, kendisinden önceki imparatorların izlediği politikayı sürdürdü. Yeni topraklar ve kurban törenleri için tutsaklar ele geçirmek amacıyla seferler düzenledi. Bugünkü Honduras ve Nikaragua'ya gönderilen Aztek orduları başarılı oldular. Önemli kabilelerden Tlaxcalanlar'ın imparatorluğa bağlanması amacıyla yaptığı sefer ise amacına ulaşamadı.

Montezuma, 1519'da, İspanyol komutan Hernando Cortés yönetimindeki bir birliğin Meksika kıyılarına çıktığını öğrendi. Bir kehanete dayanarak İspanyollar'ın, Aztek tanrısı Quetzalcoatl'ın temsilcileri olduğunu zannetmekteydi. Cortés'e armağanlar göndererek bağlılığını bildirdi. Totanac ve Tlaxcalan yerlilerinin desteğini alan Cortés, 8 Kasım 1519'da başkent Tenochtitlan'a hemen hemen hiçbir direnmeyle karşılaşmaksızın girdi. Montezuma'yı rehin aldı. İspanyollar tüm Aztek hazinelerine el koydular.

Küba'dan yeni gönderilen bir İspanyol donanmasını karşılamak üzere Cortés'in Tenochtitlan'dan ayrıldığı bir sırada, Aztekler, tanrıları Huitzilopochtli'yle ilgili bir bayramı kutlamak istediler. Cortés'in yerine bıraktığı Alvarado, toplanan yerlilere saldırdı ve büyük bir katliam yaptı. Bu olay üzerine tüm Tenochtitlan halkı ayaklandı. Kente dönen Cortés, Axayacatl Sarayı'nda kuşatılmış olan İspanyol ve Tlaxcalanlar'a güçlükle ulaşabildi. Cortés'in ayaklanmayı durdurması ümidiyle serbest bıraktığı Montezuma'nın kardeşi Cuitlahuac, Aztekler'in önderliğini üstlendi. Kendisinden ayaklanan halkı yatıştırması istenen Montezuma ise ayaklanmacılarca taşlandı. Bir söylentiye göre, taşlanırken aldığı yaralar dolayısıyla, başka bir söylentiye göre de İspanyollar'ca öldürüldü. Aztekler, Tenochtitlan'dan ayrılmayı başaran Cortés'e önemli kayıplar verdirdiler.

Son Aztek imparatoru olan Montezuma, İspanyollar'ca Meksika'nın işgali sırasında bir araç olarak kullanılmıştır. Dinsel sistemini ancak sürekli savaşlarla ayakta tutabilen Aztek İmparatorluğu'nun dağılması, bir bölüm yerlinin İspanyollar'a katılmasıyla daha da kolaylaşmıştır.

• BAKINIZ: CORTÉS, MONTEZUMA I.

MONTFORT, Simon de
(1208-1265)

İngiliz, reformcu. Baronların krala karşı yürüttüğü reform mücadelesine önderlik etmiştir.

Doğum tarihi kesin değildir. Fransa'nın kuzeyindeki Ile de France bölgesinde Montfort'da doğdu, 4 Ağustos 1265'te İngiltere'de Worcestershire Kontluğu'ndaki Evesham'da öldü. Fransız asıllıdır. Babası Montfort Kontu IV. Simon'du. 1229'da İngiltere'ye

giderek babaannesinin soyuna ait olan Leicester Kontluğu üzerinde hak iddia etti. 1231'de elde ettiği Leicester kontu unvanını İngiltere Kralı III. Henry (1207-1272) 11 Nisan 1239'da resmen onayladı.

Ocak 1238'de III. Henry'nin kızkardeşi ile evlenerek İngiliz baronlar arasındaki konumunu sağlamlaştırdı. Bu arada kralla arasında kişisel nedenlere dayanan bir sürtüşmenin doğması üzerine 1240'ta Haçlı Seferi'ne katıldı ve Kudüs'e kadar gitti. 1242'de İngiltere'ye dönerek III. Henry'nin Fransa'nın batısındaki Poitou'yu ele geçirmek üzere düzenlediği başarısız sefere katıldı. 1248'de III. Henry tarafından, İngilizler'in yönetimi altındaki güneybatı Fransa'daki Gaskonya'da Gaskonyalı soyluların başlattığı ayaklanmayla bozulan düzeni yeniden sağlamakla görevlendirildi. Keyfi yönetiminden kaynaklanan yakınmalar nedeniyle 1252'de bu görevden alındı ve hakkında kamu davası açıldı. Beraat ettikten sonra Gaskonya'daki görevinin başına döndü. Bu sırada krallą var olan kişisel çekişmesinin büyümesi, III. Henry yönetiminden hoşnut olmayan bir grup İngiliz baronuyla yakınlaşmasına neden oldu. 1254'te İngiltere'ye dönerek bu baronların önderliğindeki reform hareketine katıldı.

Aynı yıl, papa IV. Urbanus, Sicilya'yı fethetme girişimine yardım etmesi koşuluyla Sicilya Krallığı'nı III. Henry'ye satmayı önerdi. III. Henry bu amaç uğruna önemli miktarda para ve silahlı güç sağlama sözü verdi. Girişimin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, baronlar kral üzerindeki baskılarını artırdılar. Devlet hazinesi üzerinde tam denetim ve yönetimi yenileştirmek için tam yetki sahibi olacak bir reform komitesinin atanmasını istediler. Nisan 1258'de III. Henry'nin yandaşlarından ve karşıtlarından eşit sayıda temsilcinin katıldığı 24 kişilik bir komite kuruldu. Bu komite Haziran 1258'de Oxford Koşulları (Provisions of Oxford) adı altında bir reform programı hazırladı ve bu program çerçevesinde 15 üyeli sürekli bir kurul oluşturuldu. Montfort'un önderliğindeki bu hareketin sonucunda yönetimin tüm etkinliklerinin denetlenmesi uygulaması başlatıldı ve önemli krallık yetkileri baronlara geçti.

Papa'nın 1261'de Oxford Koşulları'nın geçersiz olduğunu açıklaması üzerine, III. Henry uygulanan tüm reformları yürürlükten kaldırdı ve eski yönetim biçimine döndü. Bu yeni durumun kral ve baronlar arasında yol açtığı çatışma sırasında III. Henry, Fransa Kralı IX. Louis'den arabuluculuk yapmasını istedi. IX. Louis'nin önerdiği ateşkes koşulları III. Henry'den yana idi. Bu koşulların baronlar tarafından reddedilmesi İngiltere'de bir iç savaş ortamı yarattı ve 1267'ye değin sürecek olan Baronlar Savaşı başladı.

Montfort önderliğindeki ayaklanmacılar 14 Mayıs 1264'te Lewes'de kralın güçlerini yendi. Oxford Koşulları ile belirlenenlere benzer koşullarla ateşkes sağlandı. Krallık yetkileri 9 üyeli bir komiteye geçti ve 20 Ocak 1265'te ilk kez soylularla kilise temsilcilerinin yanı sıra şövalyelerle, kasaba temsilcilerinin de temsil edildiği bir parlamento toplandı. Ancak siyasal güçlerini kasabalılarla ve şövalyelerle paylaşmaya karşı çıkan baronların bir bölümü kralla anlaşarak, reformcu güçlere karşı savaşmaya başladı ve Ağustos 1265'te onları Evesham'da yenilgiye uğrattılar. Montfort bu çarpışmalar sırasında öldürüldü. Bu yenilgiden sonra krallığın üstündeki denetim sona erdi.

Montfort, İngiliz tarihine, krallığa karşı direniş simgesi olarak geçmiş, kişiliği ve mücadelesiyle kendinden sonra gelen reformcular üstünde etkili olmuştur.

• KAYNAKLAR: C. Bemont, *Simon de Montfort, Comte de Leicester, 1208-1265*, 1930; C.H. Knowles, *Simon de Montfort*, 1965; M.W. Labarge, *Simon de Montfort*, 1962.

• BAKINIZ: LOUIS IX.

Caricaturiste Musée, Paris - FRANSA

Montgolfier Kardeşler
Joseph Michel (solda) ve Jacques Étienne Montgolfier.

MONTGOLFIER, Étienne (1745-1799) Joseph (1740-1810)

Fransız, mucit ve sanayici kardeşler. Balonla ilk insanlı uçuşu gerçekleştirerek havacılık tarihinin öncüleri arasına girmişlerdir.

Joseph-Michel Montgolfier 26 Ağustos 1740'ta St. Étienne yakınlarındaki Annonay kentinin Vidalon köyünde doğdu, 26 Haziran 1810'da Hérault idari bölgesindeki Balaruc-les-Bains'de öldü. Jacques Étienne Montgolfier 6 Ocak 1745'te Vidalon'da doğdu, 2 Ağustos 1799'da Ardéche idari bölgesindeki Serriéres'de öldü. Joseph, Paris'te sürdürmekte olduğu öğrenimini yarıda bırakarak 1770'te babasının Grénoble yakınlarında bulunan Rives'deki fabrikasının başına geçti. Étienne ise Paris'te fizik, kimya ve mimarlık eğitimi gördükten ve iki yıl kadar mimar olarak çalıştıktan sonra 1772'de babasının Vidalon'daki kâğıt fabrikasının yönetimini üstlendi. 1780'lerin başlarında, kâğıt ve keten karışımı balonların sıcak havayla doldurularak uçurulmasına yönelik deneylere girişen Montgolfier kardeşler, bu çalışmalarının Bilimler Akademisi'nin ilgisini çekmesi üzerine, Paris'e çağrıldılar. 1783-1784 yıllarında Paris ve Lyon'da, XVI. Louis'nin de izlediği gösteriler düzenlediler, havacılık tarihinin ilk insanlı uçuşunu gerçekleştirdiler. Sonraları bu alandaki uğraşılarını bırakarak kâğıt sanayiindeki çalışmalarına dönen Montgolfier kardeşlerden Joseph, 1803'te Institut de France'ın üyeliğine seçil-

miş 1801'de de Conservatoire des Arts et Métièrs'in kuruluşuna yardımcı olmuş ve bir süre yöneticiliğini yapmış; Étienne ise, 1790-1791 yıllarında yeni kurulan idari bölgelerden birinin yöneticiliğinde bulunmuş, 1796'da Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçilmiştir.

Her ikisi de bilimsel ve teknik yaratıcılığa sahip olan Montgolfier kardeşler, icatlar tarihine adlarını geçirecek sıcak hava balonu deneylerine girişmeden önce, kâğıt sanayiinde birçok yenilikler yapmışlardı. Joseph, kâğıtların kalıplardan çıkartılmasını kolaylaştıran bir hava pompası ile vakum tasfiye aygıtı geliştirmiş; Étienne ise, kâğıt hamurunun yoğrulmasında "Hollanda yöntemi" olarak adlandırılan yeni bir tekniği uygulamaya koymuş, o döneme dek Fransa'da bilinmeyen ince kâğıt ve resim kâğıdı üretimini başlatmıştı. 1780'lerin başlarında ise iki kardeş, ince kâğıt zarfların, demir parçaları üzerine sülfürik asit damlatarak elde ettikleri "parlayıcı gaz"la doldurularak uçurulmasına ilişkin deneylere başladılar. Ne var ki, o sıralarda yeni keşfedilen ve ancak 1789'da Lavoisier tarafından hidrojen olarak adlandırılacak olan bu gaz kısa sürede kesenin dışına sızarak havaya karışıyordu. Bunun üzerine deneylerinde, hidrojen gazı yerine sıcak hava kullanmaya yönelen Montgolfier kardeşler 1782'de Avignon kentinde kalabalık bir izleyici topluluğu önünde gerçekleştirdikleri bir denemede nemli saman ve yün yakarak elde ettikleri sıcak havayla doldurdukları 2m³'lük bir ipek keseyi 300 m'ye yükselterek ilk başarılarını elde ettiler.

Montgolfier kardeşler ikinci önemli sınavı kendileri için özel bir gösteri düzenlenmesini isteyen Annonaylı yöneticilerin karşısında verdiler. Haziran 1783'te gerçekleştirdikleri bu denemede, keten ve kâğıt karışımından yapılmış, 9 m çapında ve içine 750m³ hava alabilen, hemen hemen küresel bir balon kullandılar. Alt kısmındaki açıklıktan dolan sıcak havayla şişen balon, 2000 m'ye yükseldi ve 10 dakika kadar havada kaldıktan sonra sönerek 4 km öteye düştü.

Étienne'in 1783 Eylül'ünde Paris'te Versaille Sarayı'nın bahçesinde düzenlediği gösteri ise, bu çalışmalarda bir dönüm noktası oldu. Bu deney için 17 m yüksekliğinde bir balon hazırlayan Étienne balonun altına astığı sepete bir ördek, bir horoz ve bir koyun yerleştirmişti. 300 m. yükseklikte, sekiz dakika süren ve hayvanların sağlığı üzerinde hiçbir olumsuz etki yapmayan bu yolculukla atmosferin yüksek tabakalarının da canlıların solunumuna elverişli olduğu kanıtlanmış ve insanlı uçuş düşüncesinin bir düş olmadığı anlaşılmıştı. Birkaç ay sonra, Fransız fizikçi Jean François Pilâtre de Rozier (1756-1785) Étienne'in yaptığı bir balonla yerden 25 m yüksekliğe çıktı. Balonun yerle bağlantısının kesilmediği bu denemeyi kısa bir süre sonra daha yürekli bir deneme izledi. 21 Kasım 1783'te Pilâtre de Rozier ile d'Arlandes Markisi François Laurent, yere bağlı olmayan dev bir "montgolfier"yle kralın ve Paris halkının gözleri önünde 1000 m yükseklikte yaklaşık 25 dakika süren, 11 km'lik bir yolculuk yaparak, havacılık tarihinin ilk insanlı uçuşunu gerçekleştirdiler.

İnsanın araçlı uçuş düşüncelerini gerçekleştiren Montgolfier kardeşlerden Étienne bu uçuşların hiçbirine katılmazken, balonu hava akımlarının yönetiminden kurtarıp güdümlü duruma getirmeyi de tasarlayan ve bu amacına uygun bir balon yapan Joseph Ocak 1784'de bu balonun başarısızlıkla sonuçlanan uçuş denemesine katıldı ve balonun hızla düşmesi sonucu yaralandı.

Kendilerine büyük bir ün kazandıran balona ilişkin çalışmalarını bıraktıktan sonra da çeşitli mühendislik konularında araştırmalar yapan Montgolfier kardeşlerin açtığı yol, uzun yıllar birçok bilim adamı ve mucitin ilgi alanı olmayı sürdürdü. Uçuş sırasında elde edilmesinde büyük güçlükler bulunan sıcak hava yerine havadan hafif gazların, özellikle ilk kez fizikçi Jacques Charles'ın (1746-1823) önerdiği hidrojen kullanımının yolları araştırıldı ve giderek daha büyük ve yönetilebilir balonların yapımı gerçekleştirildi. Ne var ki Pilâtre de Rozier'in Manş Denizi'ni geçerken düşerek ölmesine neden olan hidrojen kullanımının yarattığı güçlüklerden bir bölümü zamanla yenilebildiyse de, yanma tehlikesi ortadan kaldırılamadı. İlk kez 1794'te Fleurus Savaşı'nda askeri amaçlar için kullanılan balon, 19. yy'ın ikinci yarısında büyük bir teknolojik ilerlemenin nesnesi durumuna geldi, uçakların ve uçaksavar silahların geliştirildiği I. Dünya Savaşı'na değin oldukça etkili bir askeri araç olarak kullanılabildi. I. Dünya Savaşı sonrasında daha çok atmosfere ilişkin bilimsel araştırmalar ve taşımacılık alanlarında yararlanılan, bu arada çok büyük kazalara da yol açan güdümlü balon, II. Dünya Savaşı sırasında gelişen teknoloji karşısında tutunamadı ve giderek kullanılamaz duruma geldi.

MONTGOMERY, Bernard
(1887-1976)

İngiliz, asker. II. Dünya Savaşı'nın önde gelen komutanlarındandır.

17 Kasım 1887'de Londra'da doğdu, 25 Mart 1976'da Hampshire yakınlarındaki Alton'da öldü. İrlanda kökenli bir ailenin oğluydu. Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi'nde öğrenim gördü.

Genç bir subay olarak katıldığı I. Dünya Savaşı'nda gösterdiği yararlılıklarla dikkatleri topladı. İrlanda ve Hindistan'da kurmay subay olarak çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1938-1939 yıllarında Filistin'de tümen komutanlığı yaptı. II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Avrupa'ya döndü ve 3. tümen komutanı olarak Fransa ve Belçika'da çarpıştı. Ardından İngiltere'nin güneydoğusunu savunmakla görevlendirildi.

1942'de korgeneralliğe yükseltilerek Winston Churchill tarafından Kuzey Afrika'daki VIII. ordu komutanlığına atandı. 1942 Ekim ve Kasım aylarında el-Alemeyn adlı kasabaya yaptığı düzenli saldırılarla Erwin Rommel komutasındaki mihver devletlerini büyük bir yenilgiye uğrattı. Bu başarıdan sonra büyük ün kazanarak Alemeynli Montgomery olarak anılmaya başladı. Ardından, kuvvetlerinin yarısını kaybederek Libya'ya doğru çekilen Rommel'i izleyerek Alman ordusunu Mayıs 1943'te Tunus'ta teslim

aldı. Amerikan generali Dwight Eisenhower ile işbirliği yapıp Kuzey Afrika'daki Alman ve İtalyan kuvvetlerini bütünüyle yenilgiye uğrattı. Müttefik ordularıyla birlikte Temmuz 1943'te Sicilya'ya ardından İtalya'ya girdi. 6 Haziran 1944'te başlayan Normandiya çıkarması sırasında İngiliz ordularına komutanlık etti. Aynı yıl feldmareşalliğe yükseltilerek İngiliz ve Kanadalı askerlerden oluşan XXI. ordu komutanlığına atandı. Ordusuyla Kuzey Fransa'yı geçtikten sonra Ren Nehri boyunca ilerleyerek Mayıs 1945'te Kuzeydoğu Alman ordusunu teslim aldı. Müttefikler'in Almanya'ya girmesinden sonra İngiliz işgal kuvvetlerinin komutanı olarak bir süre orada kaldı.

1946'da vikont sanını alarak genelkurmay başkanlığına atandı ve bu görevi 1948'e dek sürdürdü. 1948-1951 arasında Batı Avrupa Başkomutanları Komitesi başkanlığı yaptı. 1951'de İngiliz ordusundan istifa ederek NATO kuvvetleri komutan yardımcılığı görevini üstlendi.

1958'de emekli olduktan sonra anılarını yayımlayarak stratejik ve askeri sorunlar üzerine çeşitli kitaplar yazdı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *El Alamein to the River Sangro*, 1948, ("El Alemeyn'den Sangro Nehri'ne"); *Normandy to the Baltic*, 1948, ("Normandiya'dan Baltık'a"); *Memoirs*, 1958, ("Anılar"); *The Path to Leadership*, 1961, ("Önderliğe Giden Yol"); *Three Continents*, 1962, ("Üç Kıta"); *A History of Warfare*, 1968, ("Bir Savaş Tarihi").

- **KAYNAKLAR:** W. Churchill, *Closing the Ring*, 1951; R.W. Thompson, *Montgomery, the Field Marshall; The Campaign in Northwest Europe, 1944-1945*, 1970.

- **BAKINIZ:** Winston CHURCHILL, ROMMEL.

MONTHERLANT, Henry de
(1896-1972)

Fransız romancı ve oyun yazarı. Çağdaş yaşamın getirdiği değer yargılarına katılmaması, hem kişiliği, hem de yapıtları üzerinde tartışmalara yol açmıştır.

Henry-Marie-Joseph-Millon de Montherlant 21 Nisan 1896'da Paris'te doğdu, 21 Eylül 1972'de aynı kentte öldü. İspanyol asıllı, soylu bir ailenin oğluydu. Neuilly'deki Saint-Pierre Lisesi'ne devam etti. I.Dünya Savaşı'na katıldı ve ağır biçimde yaralandı. İlk yapıtlarından olan *Le songe*'da ("Düş") bu savaşı anlatır. 1936'da yazdığı *Les jeunes filles* (Genç Kızlar) bir yazarın değişik kadınlarla ilişkisini anlatan dörtlü bir roman dizisinin ilk kitabıdır. Montherlant asıl ününü, konularını genellikle tarihten aldığı oyunlarıyla sağladı. İlk oyunu *La reine morte* (Ölü Kraliçe) 1942'de sahnelendi. Montherlant 1960'ta Académie Française üyeliğine seçildi. Gözlerinin görmeme olasılığı belirince, yaşamına kendi eliyle son verdi.

Montherlant, çağdaş toplumdaki değişimleri benimsemeyen tutumu, kadınları küçümseyişi ve soyluluğa verdiği aşırı değer yüzünden üzerinde çok tartışılan bir yazardı. Soylu sınıfın işlevini tamamlamış olmasını, demokrasinin yerleşmesini, kadınların erkeği mutlu etmek amacından öte çağdaş bir kimlik arayışına girmesini görmezlikten geldi. Topluma değil bireye önem veren, erkeklerin yönettiği ve şiddete kadar varabilecek fiziksel gücün, cesaretin, kahramanlığın öne çıktığı bir düzenin özlemi içinde yaşadı. Ancak düşünce ve davranışlarında kimi zaman düştüğü çelişkiler, arayışının tutarlı bir sona ulaşmasını engelledi.

- **YAPITLAR (başlıca) Roman:** *Le songe*, 1922, ("Düş"); *Les bestiaires*, 1926, ("Boğa Güreşçileri"); *Les célibataires*, 1934, (Bekârlar, 1962); *Les jeunes filles*, 1936, (Genç Kızlar, 1964); *Pitié pour les femmes*, 1936, (Kadınlara Acıyın, 1955); *Le démon du bien*, 1937, (İyilik Şeytanı, 1955); *Les lepreuses*, 1939, (Cüzamlı Kadınlar, 1956); *Le chaos et la nuit*, 1963, ("Kaos ve Gece"). **Oyun:** *La reine morte*, 1942, (Ölü Kraliçe, 1952); *Malatesta*, 1946; *Le maître de Santiago*, 1947, (Santiago Şövalyesi, 1950); *Port-Royal*, 1954; *Le cardinal d'Espagne*, 1960, ("İspanya Kardinali"); *La guerre civile*, 1965, ("İç Savaş").

MONTT, Manuel
(1809-1880)

Şilili siyaset adamı. Başkanlık döneminin sonunda Muhafazakârlar'ın 30 yıllık iktidarı sona ermiştir.

8 Eylül 1809'da Petorca'da doğdu, 20 Eylül 1880'de Santiago'da öldü. Ulusal Üniversite'de hukuk öğrenimi gördü. 1835-1840 arasında aynı üniversitenin rektörlüğünü yaptı. 1840'ta Şili Kongresi'ne seçildi. 1841-1851 arasında muhafazakâr siyaset adamı Manuel Bulnes'in (1799-1866) başkanlığı boyunca içişleri, eğitim ve adalet bakanlığı yaptı. Bulnes'ten sonra üst üste iki kez başkanlık seçimlerini kazanarak 1851-1861 arasında ülkeyi yönetti.

Şili'de 1830-1861 arasındaki muhafazakâr iktidarların son başkanı olan Montt, iktidara geldiği yıl seçimlere hile karıştırıldığı savıyla ayaklanan Liberaller'in darbe girişimini bastırdı. Bulnes döneminde başlayan ve gerçekleştirilmesinde etkin rol oynadığı iktisadi ve toplumsal dönüşümleri başkanlığı sırasında hızlı biçimde sürdürdü.

Avustralya ve California'da altın bulunması nedeniyle buralara hızlı bir göç olmuş, artan nüfusun yiyecek gereksinimini karşılamak için Şili'den tahıl ihracatı başlamıştı. Tarımsal üretimin artırılması için önlemler alan Montt, Avrupa'dan, özellikle de Almanya'dan Şili'nin güneyindeki devlet topraklarına yerleştirilmek üzere çiftçi göçünü özendirdi. Toprakların bölünmeden en büyük oğula geçmesi sistemine son vererek toprakların satışı ve devri konusundaki kısıtlamaları kaldırdı. Öte yandan Avrupa ülkelerinin değerli madenlere talebinin artması sonucu bakır ve gümüş üretimi de arttı, böylece hem toprak, hem de maden sahiplerinin elinde önemli bir servet birikimi oldu.

Mevduat bankaları kurduran ve vergi sistemini yeniden düzenleyerek devlet gelirlerini artıran Montt, geniş çaplı bir kamu yatırımları programı başlattı.

Demiryolları ve karayolları yaptırdı; yaygın bir haberleşme ağı kuruldu. Şili'de iktisadi yaşamın canlanması yabancı yatırımcıları özendirdi. İngiliz, Fransız ve Kuzey Amerikalı tüccarlar ülkenin hemen hemen tüm dış ticaretini denetimleri altına aldılar.

Montt eğitim bakanı olduğu dönemdeki uygulamalarını sürdürerek okullar açtırdı, bilimsel çalışmaları özendirdi. İktisat, jeoloji, botanik dallarında ders vermek üzere ülkeye yabancı öğretim üyeleri çağrıldı. Ancak eğitim olanaklarından yalnızca üst sınıfların çocukları yararlanıyor, büyük bir yoksulluk içinde olan köylülerle ağır koşullar altında madenlerde çalışan işçilerin çocukları eğitim göremiyordu.

Montt'un Katolik Kilisesi'nin gücünü sınırlayarak dinsel atamalarda devletin söz sahibi olmasını sağlamak ve kilise tarafından toplanan zorunlu vergileri kaldırmak doğrultusundaki girişimleri muhafazakârların en radikal kesiminin tepkilerine neden oldu. Bunlar 1855'te Liberaller'in bir bölümüyle birleşerek Montt'un anayasanın başkana tanıdığı yetkileri sonuna dek kullanarak sürdürdüğü otoriter yönetime karşı muhalefete başladılar. Montt ise bu ittifakın dışında kalanları Ulusal Parti içinde birleştirmeye çalıştı. 1859'da kendisinin yerine aday olarak en yakın destekleyicisi içişleri bakanı Antonio Varas'ı göstermesinin ardından liberal-muhafazakâr ittifakın üyeleri bir ayaklanma başlattılar. Montt ayaklanmanın bastırılmasının ardından daha ılımlı olan Jose Joaquin Perez'i başkan adayı gösterdiğini açıkladı. Montt'un desteğiyle başkan olmasına karşın Perez'in iktidara gelmesiyle başlayan dönem Şili'de "Liberal Cumhuriyet" adıyla anıldı.

Montt 1861'de başkanlıktan ayrıldıktan sonra Yüksek Mahkeme başkanlığı, senatörlük, hükümet danışmanlığı ve Peru'da elçilik gibi görevler üstlendi.

MOORE, Archie
(1913)

ABD'li boksör. Yarı ağır sıklette profesyonel dünya boks şampiyonluğu unvanını aralıksız 11 yıl korumuştur.

13 Aralık 1913'te Mississippi Eyaleti'nin Benoit kentinde doğdu. Asıl adı Archibald Lee Wright idi. Zenci bir ailenin çocuğuydu. 1936 yılında boksa başladı. Yarı ağır sıklette kendini gösterdi. 17 Aralık 1952'de Joey Maxim'i yenerek yarı ağır sıklette profesyonel dünya boks şampiyonu oldu. Kolaylıkla kilo alıp verebilen Moore dünya profesyonel ağır sıklet boks şampiyonluğu için iki kez unvan maçına çıktıysa da başarılı olamadı. Bu unvan maçlarında önce 1955'te ünlü şampiyon Rocky Marciano'ya dokuzuncu raundda, ardından 1956'da Floyd Paterson'a altıncı raundda nakavtla yenildi. Buna karşılık yarı ağır sıklette başarısını sürdürerek dünya şampiyonu unvanını aralıksız 11 yıl korudu. 1962'de Harold Johnson ile yapması gereken unvan maçına çıkmayı reddedince şampiyonluk unvanı elinden alındı. Spor yaşamı boyunca yaptığı maçların yarıdan çoğunu nakavtla kazanan Moore aynı yıl boksu bıraktı.

George Edward Moore
Percy Horton tarafından yapılmış portresi.

MOORE, George Edward
(1873-1958)

İngiliz, filozof. Temel ahlak kategorisi olan "iyi"nin çözümlenemeyeceğini ortaya atmıştır.

4 Kasım 1873'te Londra yakınlarındaki Upper Norwood'da doğdu, 24 Ekim 1958'de Cambridge'de öldü. Dulwich College'da öğrenim gördükten sonra 1892'de Cambridge Üniversitesi'nde Trinity College'a girdi. Yunan ve Latin dilleri okudu. Orada tanıştığı Bertrand Russell'ın etkisiyle, felsefe bölümüne geçti, 1898'de bu kuruma öğretim üyesi olarak atandı. 1903'e değin Bradley, McTaggart ve Green'in etkileri altında Hegelci bir İdealizm'i benimsedi. 1903'te köklü bir düşünsel değişim geçirerek İdealizm'e karşı çıktı. Benimsediği gerçekçi yaklaşımla arkadaşı Russell'ı etkiledi, onun da İdealizm'den kopmasına ön ayak oldu. 1911'den 1925'e değin Cambridge'de ders verdi. 1925'te felsefe profesörü oldu. 1939'da emekli olduktan sonra da çalışmalarını sürdürdü. *Mind* adlı felsefe dergisini, 1921'den 1947'ye değin yönetti, II. Dünya Savaşı sırasında iki yıl ABD'de ders verdi.

Russell ile birlikte çağdaş analitik felsefenin kurucularından olan Moore'un yaklaşımının belirgin özelliklerinden biri, felsefeye konu olarak gerçeği dile getiren önermeleri almasıdır. Russell ve onu izleyenlerden ayrıldığı konu ise temel ölçüt olarak sağduyuyu ve onun getirdiği günlük dili seçmesidir. Bu görüş ayrılığı, analitik felsefenin başlıca iki gelişme yönünü oluşturmuştur. Bir yanda günlük dili doğru kullanmak, öte yanda da yapma bir mantık dili ile kesinlik elde etmek istemiştir.

Moore'un, gerçeği anlıksal varlığa indirgeyen, İdealizm'e karşı çıkışı, somut özdeksel nesnelerin varlığını onaylamanın yanı sıra, tümel kavramlar olan nitelik, ilişki ve türlere de bir anlamda gerçeklik yükleme biçimindedir. Moore öncelikle evrende bulunan ve bulunmayan ayrımını yapar. İmgelem ürünü olan ve tüm varlığı anlıkta bulunan, ya da algılanmak-

tan başka bir özellik taşımayan nesneler evrende bulunanlardan ayırt edilmelidir. Evrende bulunanlar da var olanlar ve yalnızca kavram olarak bulunanlar, diye ikiye ayrılır. Tikel nesneler var olanları, tümeller ve olgular da kavram olarak bulunanları oluşturur.

Moore'a göre bilginin iki temel öğesi vardır. Bunlardan biri bilginin konusu olan nesne öteki de onu kavramayı sağlayan, ya da kavrayışı oluşturan bilinç edimidir. Bu öğelerin birbirine olan ilişkisine göre değişik bilgi düzeylerinden söz edilebilir. Örneğin, nesne doğrudan kavranabildiği gibi, kavranan, nesne yerine onun bir anısı da olabilir. Tam anlamıyla bilgi, kavranan nesnenin bir önerme niteliği kazanmasıyla oluşur. Çünkü ancak önerme gerçeğin tam bir betimlemesini verebilir. Moore, büyük ölçüde, deneyci bir bilgi kuramını benimser. Ancak deneysel temelde ayrıcalıklı saydığı kimi doğrular da vardır: Evrensel doğruluklar, ilişkiler ve doğal olmayan nitelikler ona göre hem zorunlu hem de bireşimseldir. Bu ayrıcalık dışında, bilginin algıdan geldiğini de onaylar.

Algı konusunda Moore'un düşünceleri başlangıçta benimsediği yalın bir gerçekçilikten Görüngücülük yönüne kaymıştır. İdealizm'e ilk karşı çıktığı 1903'te yazdığı "The Refutation of Idealism" ("İdealizm'in Çürütülmesi") adlı yazısında özdeksel nesnelerin doğrudan ve oldukları gibi algılandığını öne sürer. Ancak, yıllar boyunca, kuşkucu uslamlamanın gücünü giderek daha çok duymuştur. Algılanan özdeksel nesne değişmez, buna karşın onun insana görünüşü, koşullarla birlikte, sürekli bir değişim içindeyse insanın gördüğü, nesnenin kendisi olamaz. Demek ki insanın algı sırasında gördüğü, yalnızca o sıra var olan ve nesnenin yüzeyinden ayrı nitelik taşıyan bir şeydir. Moore buna "duyu-deneyi" *(sense-experience)* adını verir. Duyu deneylerinin ne anlamda varlık taşıdığı konusunda belirgin ve kesin bir görüş oluşturamamasına karşın, bunları özdeksel nesnelerden ayrı varlıklar diye görür.

Ahlakla ilgili kavramların "iyi" kavramı temel alınarak çözümlenebileceğini düşünür. Ancak "iyi" nin çözümlenmesi ya da indirgenmesi söz konusu değildir. Ahlak bir gözlemsel ve betimsel bilimdir, ancak bu doğrultuda doğalcı yanılgıdan kaçınmalıdır. Çünkü ahlakın gözlem konusu olan "iyi", doğal olmayan bir nitelik ya da gerçekliktir, algıyla kavranamaz. "İyi"yi tanımlamaya çalışmak doğalcı yanılgıya düşmektir. Bu yanılgı, yüklemde kullanılan "dır" fiilini, özdeşlik öne sürerken, kullanılan "dır" ile karıştırmaktan kaynaklanır. "Haz iyidir" derken yapılan bir yüklemdir. Özdeşlik anlamında kullanıldığında "iyi, iyidir"den başkası onaylanamaz. Moore, herhangi bir nesnenin kendinde iyilik taşıdığı konusundaki yargıları bireşimsel ve zorunlu sayar.

Moore'un felsefede kullandığı yöntem ve yaklaşım biçimi, çağdaş Anglosakson felsefesinin bakış açılarından biridir. Bu gelenek içinde, en çok etkilediği düşünür J.L. Austin olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Principia Ethica*, 1903, ("Ahlak İlkeleri"); *Philosophical Studies*, 1922, ("Felsefe Çalışmaları"); *Philosophical Papers*, (ö.s.), 1958, ("Felsefe Yazıları").

- **KAYNAKLAR:** P.A. Schilpp, *The Philosophy of G.E. Moore*, 1942.

- **BAKINIZ:** J.L. AUSTIN, F.H. BRADLEY, BROAD, RUSSELL, WITTGENSTEIN.

Henry Moore

MOORE, Henry
(1898)

İngiliz, heykelci. İdeal güzellikten çok insan vücudunun gücünü ve canlılığını yansıtan kadın figürleriyle tanınmıştır.

30 Temmuz 1898'de Yorkshire'da, Castleford'da doğdu. Yorkshire lı bir madencinin oğluydu. Babasının isteği üzerine öğretmen okuluna gitti. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla 1917'de İngiliz ordusuna katıldı. Savaştan sonra sanat eğitimi yapmak üzere Leeds School of Art'a girdi. Heykelciliğe ilgisi olmakla birlikte okulda o dönemde heykel öğretmeni olmadığı için çizim derslerine katıldı. Ertesi yıl bir heykel öğretmeni atanınca ilk öğrencisi Moore oldu. Kısa bir süre sonra B.Hepworth de aynı atölyeye öğrenci olarak girdi. Aralarında yaşam boyu sürecek bir dostluk başladı. Yıl sonunda gösterdiği başarı, Moore'a bir burs kazandırdı, öğrenimini 1921-1924 arasında Londra Royal College of Art'ta tamamladı. Mezun olduktan sonra önce bu okulda, 1932-1939 arasında da Chelsea School of Art'da öğretmenlik etti. Bir yandan da British Museum'daki Antik heykelleri inceledi. Fransa ve İtalya'ya geziler yaptı. 1926'da, uzanmış kadın figürü çalışmalarının ilkine başladı. 1930'larda ressam B.Nicholson, heykelci B.Hepworth, yazar Herbert Read gibi öncü sanatçıların oturduğu Hampstead'de yaşadı. 1933'te Nicholson ve Hepworth'le birlikte İngiltere'deki ilk soyut sanat grubu Unit I'ı oluşturdular.

1939'da II. Dünya Savaşı nedeniyle Chelsea

School of Art Londra dışına taşınınca Moore, öğretmenliği bıraktı ve çalışmalarını atölyesinde sürdürdü. Savaş sırasında, malzeme darlığı nedeniyle ufak boyutlu heykeller ve çizimler yaptı. Bu çizimlerinde özellikle bombardımanlarda Londra metro istasyonlarına sığınan insanları betimledi. Bu sıralarda hükümet tarafından savaşı belgelemekle görevlendirilen "Savaş Sanatçıları"na katıldı. 1940'ta atölyesinin hava saldırılarıyla zarar görmesinden sonra Hertfordshire'a yerleşti. 1943'te St. Matthew Kilisesi için bir *Madonna ve Çocuk* siparişi aldı. Bunu 1944'teki aile grup heykelleri izledi. Moore birden çok sayıda dökümü yapılan bu heykelleriyle uluslararası üne kavuştu. 1957-1958 yıllarında Paris'teki UNESCO, 1963-1965 arasında New York'taki Lincoln Merkezi, 1966'da Chicago Üniversitesi için büyük boyutlu heykeller üretti.

Bellibaşlı temaları

İlk kişisel sergisini 1931'de Londra'da açan Moore, 1946'dan sonra ABD'nin çeşitli kentlerinde ve Avusturya'da sergiler düzenledi. 1948'de Venedik, 1953'te Sao Paolo, 1959'da da Tokyo bienallerinde (iki yıllık sergi) İngiltere'yi temsil etti ve her üçünde de Uluslararası Heykel Ödülü'nü kazandı. 1963'te Order of Merit nişanıyla onurlandırıldı.

İlk dönem yapıtları

Moore, sanat yaşamının başlarında Brancusi'nin ve kübist heykelcilerin etkisi altında kalmasına karşın, asıl esin kaynağını Meksika heykellerinden almıştır. Meksika heykellerindeki üç boyutlu derinlik anlayışı, güç ve duyarlılık öğeleri, onu büyük ölçüde etkilemiş, bu yapıtların birinde gördüğü uzanmış erkek figürü onu, uzanmış kadın figürlerine yöneltmiştir. İlk örneğini 1920'lerin sonlarında verdiği bu heykellerinin çok çeşitli uyarlamalarını yapmıştır. 1930'larda Unit I grubu çevresinde toplanan sanatçıların tümü soyut sanata ilgi duymaktaydı. Moore da bu dönemde soyut ve gerçeküstücü akımlara yakınlık duymuş ve yeni biçimler yaratma çabasına girmiştir. Yapıtlarında geometrik biçimlere yer vermemesine karşın, organik ve doğal biçimlerden esinlendiği ve gene uzanmış kadın temasını işlediği soyut heykeller yapmıştır. Bu yapıtlarda yer yer taş ya da ahşap yerine metal ve teller de kullanmıştır. Topladığı çakıl taşları ve deniz kabuklarında doğanın biçim ve ritm ilkelerini incelemiş, bu ilkeleri yapıtlarında uygulamıştır. Bu çalışmalar onu, biçimlere içbükey oymalar ve delikler açmaya yöneltmiştir. Delikler aracılığıyla yarattığı boşluk ve doluluklarla heykelde sıkışık kütlesel etkiyi azaltmış ve yapıtı soluk alır hale getirmiştir. Kullandığı malzemeye karşı hep duyarlı olmuş ve yontma tekniğini yeniden gündeme getirerek figürü, malzemenin dokusunu bozmayacak, hatta doğal özellikleriyle öne çıkaracak biçimde işlemiştir. Klasik dönemin ve Rönesans'ın güzellik ilkesine karşı, yaşamsal gücü ve biçimsel canlılığı yansıtmayı amaçlamıştır.

II.Dünya Savaşı'nın etkisi

II. Dünya Savaşı Moore'un tüm yaşamını, dolayısıyla da sanatını büyük ölçüde değiştirmiştir. Öğretmenliği bıraktıktan sonra çevresiyle daha yakın bir ilişkiye girmiştir. Özellikle, bu dönemde yoğunlaşan Alman hava saldırılarından kaçan insanların yaşamlarını betimlediği sığınak desenleri dizisinde çağdaş sanatçıyla toplum arasındaki ilişkileri irdelemeye yönelmiştir. Yaygın olduğu gibi sanatçıyla toplum arasında bir çelişkinin varlığı düşüncesine katılmamış, sanatçının bir öncü olarak toplumu yönlendirebileceğine inanmıştır.

Moore'un ele aldığı ikinci bir tema da anne ve çocuk ikilisidir. Yaşamın temel kaynağı olarak nitelediği bu ilişkiyi işlemeyi, 1940'larda annesini yitirmesi ve bir çocuğunun dünyaya gelmesi üzerine sıklaştırmış, birçok kez yineleyerek 1960'larda da sürdürmüştür. 1950'lerde sert ve köşeli biçimlerden oluşan bir dizi ayakta duran figür yapmıştır. Gene bu tarihlerde *Kral ve Kraliçe, Kalkanlı Savaşçı* gibi heykellerinde erkek figürüne de yer vermeye başlamıştır. Bu değişiklik 1951'deki Yunanistan gezisinde gördüğü erkek figürlerinin etkisiyle oluşmuştur. Bu dönemde taş ya da ahşaptan çok bronzla çalışmış, dökümden sonra bronzun yüzeyini de taşı işlercesine keskiyle dokulandırmıştır. 1950'lerin sonlarında ve 1960'larda, Lincoln Merkezi'ndeki ve Chicago Üniversitesi'ndeki heykellerinde izlendiği gibi yapıtlarının boyutları anıtsallaşmıştır. Bu heykeller, organik biçimlerini korumakla birlikte, boyutlarının büyüklüğünden ötürü insan çağrışımı yapmamaktadır. Ancak, gerek bunlarda, gerek en soyut çalıştığı dönemlerde bile Moore'un yapıtlarında figür çağrışımı hiç eksik olmamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Heykel:** *Anne ve Çocuk*, 1924-1925, Kent Sanat Galerisi, Manchester; *Uzanmış Kadın*, 1929, Kent Sanat Galerisi, Leeds; *Anne ve Çocuk*, 1938, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Madonna ve Çocuk*, 1943, St. Matthew Kilisesi, Northampton; *Uzanmış Kadın*, 1951, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *Aile*, 1951, Hakone Açık Hava Müzesi, Kanagava-ken, Japonya; *Kral ve Kraliçe*, 1952-1953, Tate Galerisi, Londra; *Kalkanlı Savaşçı*, 1953-1954, Ontario Sanat Galerisi, Toronto; *Uzanmış Figür*, 1957-1958, UNESCO Merkezi, Paris; *Uzanmış Anne ve Çocuk*, 1960-1961, Walker Sanat Galerisi, *Minneapolis; Atom Parçası*, 1964, Chicago Üniversitesi; *İki Oval İçin Mabet*, 1966. **Resim:** *Pembe ve Yeşil Uyuyanlar*, 1941, Tate Galerisi, Londra. **Kitap:** *Carvings and Bronzes 1961-1970*, 1970, ("Oymalar ve Bronzlar"); *Sculpture and Drawings, 1921-1969*, 1971, ("Heykeller ve Çizimler"); *Sculptures in Landscape*, 1978, ("Doğada Heykeller").

- **KAYNAKLAR:** K. Clark, *Henry Moore Drawings*, 1974; E. Fezzi, *Henry Moore*, 1972; W. Grohmann, *The Art of Henry Moore*, 1960; H. Read, *Henry Moore: a Study of his Life and Work*, 1965; J. Russell, *Henry Moore*, 1973.

- **BAKINIZ:** HEPWORTH.

MOORE, Marianne
(1887-1972)

ABD'li şair. Şiirlerinde gözlem ve çözümlemelerini simgesel bir anlatımla aktarmıştır.

Marianne Craig Moore 15 Kasım 1887'de Missouri Eyaleti'nin St. Louis kentinde doğdu, 5 Şubat 1972'de New York'ta öldü. 1909'da Pennsylvania'daki Bryn Mawr Üniversitesi'nden mezun oldu. Daha sonra ticaret konusunda eğitim görerek Pennsylvania Eyaleti'nin Carlisle kentindeki U.S. Indian School'da eğitmen olarak çalıştı. 1919'da New York'a yerleşerek tümüyle edebiyatla uğraşmaya başladı. Şiirlerinin

yanı sıra çeşitli Amerikan ve İngiliz dergilerine eleştiri yazıları yazdı. 1921-1925 arasında New York Halk Kitaplığı'nda çalıştı. 1925'te yeni şiir akımının öncülerinden biri olarak tanınmaya başladığı sırada, ABD'nin önemli edebiyat ve sanat dergilerinden *The Dial*'ın yönetmenliğine getirildi. 1929'da derginin yayını son bulana değin bu işini sürdürdü. İlk şiirleri Londra'da çıkan *Imagist* dergisinde yayımlandı. 1921'deki ilk kitabı *Poems* ("Şiirler") bu şiirlerden yapılmış bir derlemeydi. 1924'te ABD'de yayımlanan ikinci şiir kitabı *Observations* ("Gözlemler") Dial Ödülü'nü aldı. 1951'de çıkan *Collected Poems* ("Toplu Şiirler") ile Pulitzer, Bollingen, Ulusal Kitap ödüllerini ve Ulusal Sanat ve Edebiyat Enstitüsü'nün şiir dalındaki altın madalyasını kazandı.

Moore toplumsal gözlemlerini şiirlerinde psikolojik çözümlemelerle ve aydın bir bakış açısını yansıtan betimlemelerle aktarmıştır. Bunlarda, kullandığı süslü dile karşılık, güçlü ve gerçekçi gözlemlerden gelen bir akılcılık egemendir. Günlük yaşamdaki insan tiplerini çeşitli hayvanlarla özdeşleştirerek kullanması, şiirlerinin okuyucunun düş gücü ve düşünme yetisiyle bütünleşmesini sağlamaktadır. Moore, La Fontain'in fabllarını da İngilizce'ye çevirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Poems*, 1921, ("Şiirler"); *Observations*, 1924, ("Gözlemler"); *Collected Poems*, 1951, ("Toplu Şiirler"); *Like a Bulwark* 1956, ("Siper Gibi"); *The Arctic Fox*, 1964, ("Kutup Tilkisi"); *Tell Me, Tell Me*, 1966, ("Söyle Bana, Söyle Bana"); *The Complete Poems*, 1965, ("Tüm Şiirler"). Eleştiri: *Predilections*, 1955, ("Yeğlenenler").

• KAYNAKLAR: P. Sheehy ve K.A. Lohf, *The Achievement of Marianne Moore: A Biography 1907-1957*, 1958.

MOORE, Stanford
(1913-1982)

ABD'li biyokimyacı. Proteinlerin ve ribonükleaz enziminin molekül yapısını belirlemiştir.

4 Eylül 1913'te Chicago'da doğdu, 23 Ağustos 1982'de New York'ta öldü. 1935'te Vanderbilt Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladı, 1938'de de Wisconsin Üniversitesi'nden organik kimya dalında doktora derecesini aldı. Ertesi yıl New York'taki Rockefeller Tıbbi Araştırmalar Enstitüsü'ne (bugün Rockefeller Üniversitesi) asistan olarak girdi ve 1952'de biyokimya profesörlüğüne getirildiği bu kurumdaki çalışmalarını ölünceye değin sürdürdü. Bu görevine ek olarak, 1950-1951 yıllarında Brüksel Üniversitesi'nde, 1968'de Vanderbilt Üniversitesi'nde konuk profesör, gene 1951'de Cambridge Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak bulundu. 1966-1968 yıllarında Amerikan Biyokimya Derneği'nin başkanlığını yürüten ve ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçilen Moore, proteinlerin molekül yapısının belirlenmesine ve enzim kimyasına katkıları nedeniyle 1972 Nobel Kimya Ödülü'nü Anfinsen ve Stein ile bölüştü.

Rockefeller Enstitüsü'nde kırk yıldan çok birlikte çalışan Moore ve ABD'li biyokimyacı William Howard Stein (1911-1980), proteinlerin temel bileşeni olan aminoasitlerin analizinde ilk kez kromatografi yöntemini uyguladılar ve bu yöntemle proteinlerin molekül yapısını belirlemeyi başardılar. 1959'da, bu çözümlemenin sonuçlarına dayanarak, ribonükleik asiti (RNA) parçalayan "ribonükleaz" adlı enzimin molekül yapısını ve etki mekanizmasını belirleyen iki araştırmacıya, aynı konuda çalışan Anfinsen ile birlikte Nobel Ödülü verildi.

• BAKINIZ: ANFINSEN, J.W. CORNFORTH, HARDEN, LIPMANN, A.J.P. MARTIN.

MORAL, Şaziye
(1903)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Sahneye çıkan ilk iki Müslüman kadın oyuncudan biridir.

Bulgaristan'da, Kırcaali'de doğdu. İstanbul'da Kocamustafapaşa Nümune Mektebi ve Darülmuallimat'ta (Öğretmen Okulu) okudu. 1919'da Yeni Sahne'de *Kırık Kalp* oyununda tiyatroya başladı. Müslüman Türk kadını tiyatrocu olamaz gerekçesiyle oyunun ortasında tutuklanarak polis kovuşturmasına uğradıysa da, Muhsin Ertuğrul gibi kişilerin Nişantaşı Karakolu'na kadar giderek araya girmesi üzerine serbest bırakıldı. 1923'te Darülbedayi'ye girdi. 1945'te *Hürriyet Apartmanı* filmiyle başladığı sinema çalışmalarını 1970'lere kadar sürdürdü. Özellikle anne ve dadı gibi tipleri başarıyla canlandırdı. 1977'de Şehir Tiyatroları'ndan emekli oldu.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar: *Aynaroz Kadısı*, 1929; *Bir Kavuk Devrildi*, 1930; *Macbeth*, 1936; *Ceza Kanunu*, 1937; *Romeo ve Juliet*, 1939; *Fazilet Eczanesi*, 1960; *Dolap Beygiri*, 1964; *Suçsuzlar*, 1965. Oynadığı Filmler: *Hürriyet Apartmanı*, 1945; *Sonsuz Acı*, 1947; *Fedakâr Ana*, 1949; *Son Gece*, 1952; *Soygun*, 1953; *İlk ve Son*, 1955; *Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi*, 1957; *Kara Çalı*, 1958; *Samanyolu*, 1959; *Kızıl Vazo*, 1961; *Küçük Hanımefendi*, 1961; *Küçük Hanım Avrupa'da*, 1963.

MORALES, Luis de
(Ykş. 1520-1586)

İspanyol, ressam. İspanya'da Maniyerizm'in en önemli temsilcilerindendir.

1520-1525 arasında Badajoz'da doğdu, 9 Mayıs 1586'da aynı kentte öldü. Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Çeşitli İspanyol ressamların yanında çalışmakla birlikte, önceleri, Portekiz'de tanıdığı Flaman resminin etkisinde kaldı. 1540'larda Badajoz'da bir Flaman ressamla çalıştığı sanılmaktadır. 1560'ta Escorial Sarayı'nın dekorasyonuna yardımcı olmak için kral II.Felipe tarafından Madrid'e çağrıldı. Burası

için yaptığı *Haçını Taşıyan İsa* tablosu beğenilmeyerek Madrid'deki Jan Jéronimo Kilisesi'ne gönderildi. Morales örnekleriyle ilk kez Escorial'de karşılaştığı İtalyan resminin, özellikle de Leonardo da Vinci'nin etkisini yaşamı boyunca taşıdı. Birçok resmini oğulları ve çıraklarıyla birlikte gerçekleştirdi. Yaşamının son yıllarında iyice yoksulluk içindeyken Badajoz'a gelen kral II.Felipe ona maaş bağladı.

Morales hemen hemen bütün yapıtlarında dinsel temaları işlemiştir. Bu nedenle El Divino (Tanrısal) adıyla ün yapmıştır. İsa'nın ve Meryem'in yaşamını anlatan, birbirinden pek farklı olmayan birçok çalışması vardır. Bunlar arasında Badajoz, Plasencia ve Evora kiliselerine yaptığı mihrap panoları da bulunur. Yağlıboyayı ustalıkla kullandığı resimlerinde Leonardo'nun yumuşak renk geçişlerini *(sfumato)* ışık ve gölge oyunlarını uygulaması ve onun aynı konulardaki kompozisyonlarından esinlenmesiyle bu büyük ustayı izleyen ilk İspanyol ressamı sayılır. Tiplerindeki melankolik ve duygusal anlatım ise, yapıtlarına İspanya havasını getirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Kuşlu Madonna ve Çocuk*, 1546, San Augustin Kilisesi, Madrid; *Bakire Meryem ve Çocuk*, ykş. 1555-1575, Ulusal Galeri, Londra; *Haçını Taşıyan İsa*, ykş. 1560, Jan Jéronimo Kilisesi, Madrid; *Juan de Ribera*, 1562-1568, Prado, Madrid; *Aziz Stefanus*, Prado, Madrid; *Madonna ve Çocuk*, Prado, Madrid.

• BAKINIZ: LEONARDO DA VINCI, MASSYS.

MORALI, Mahmut
(1902-1965)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Film seslendirme alanındaki ilk yönetmenlerdendir.

Mahmut Rıza Moralı Bursa'da doğdu, 4 Eylül 1965'te İstanbul'da öldü. 1913'te Orhan Gazi İdadisi'ni, 1917'de de Bursa Sanayi Mektebi'ni bitirdi. Aynı yıl profesyonel tiyatro oyunculuğuna başladı. Bursa'da Burhanettin Tepsi ile çalıştı. Daha sonra kendi adına bir topluluk kurdu. 1919'da Bursa'nın Yunanlılarca işgali üzerine topluluk dağılınca İstanbul'a geldi. Burada Sadi Tek ve Raşit Rıza topluluklarında çalıştı. 1924'te Dârülbediye'ye girdi ve ölümüne değin burada sahneye çıktı. 1928'de kurulan İpek Film Stüdyoları'nda, Muhsin Ertuğrul'un isteğiyle film seslendirme yönetmenliği de yapmaya başladı. 1941'de açılan Marmara Seslendirme Stüdyoları'nın kuruluşuna katıldı. Tiyatro yaşamı boyunca yüzden fazla oyunda rol aldı. Daha çok Muhsin Ertuğrul'un tiyatro ve sinemada etkin olduğu dönemlerin ünlü oyuncusudur.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar: *Aynaroz Kadısı*, 1930; *Kafatası*, 1932; *Lüküs Hayat*, 1933; *Yarasa*, 1934; *Peer Gynt*, 1936; *Kral Lear*, 1937; *Windsor'un Şen Kadınları*, 1938; *Ayak Takımı Arasında*, 1940; *Hamlet*, 1941; *Kadınlar Mektebi*, 1943; *Yayla Kartalı*, 1944; *Cyrano de Bergerac*, 1945; *Ceza Kanunu*, 1946; *Ruy Blas*, 1948; *Tersine Dünya*, 1950; *Makine*, 1954; *Figaro'nun Düğünü*, 1955; *Otobüs Durağı*, 1957; *Tablodaki Adam*, 1959; *Sinekler*, 1961; *Dövme Gül*, 1963; *Küçük Şebir*, 1964. Oynadığı Filmler: *Bir Millet Uyanıyor*, 1932; *Bataklı Damın Kızı Aysel*, 1935; *Leblebici Horhor Ağa*, 1934; *Aynaroz Kadısı*, 1938; *Tosun Paşa*, 1939; *Kızılırmak-Karakoyun*, 1945-1947; *Harman Sonu*, 1946; *Harmankaya*, 1948.

MORAN, Berna
(1921)

Türk edebiyat eleştirmeni, bilim adamı. Edebiyat kuramlarını ve eleştiri yöntemlerini inceleyen araştırmalarıyla tanınmıştır.

23 Ocak 1921'de İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Darüşşafaka ve Işık Lisesi'nde tamamladıktan sonra 1941'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi. 1945'te mezun olarak aynı bölümde asistanlığa başladı. 1950'de doktora çalışmasını tamamladı. Aynı yıl doçentlik çalışması için gittiği Cambridge Üniversitesi'nden 1951'de döndü. 1956'da doçent, 1964'te profesör oldu. 1981'de emekliye ayrıldı.

Berna Moran üniversitedeki görevinin yanı sıra *Yeni Ufuklar* ve özellikle *Yeni Dergi*'deki incelemeleriyle tanındı. 1972'de yayımlanan kitabı *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri* büyük ilgi gördü ve 1973'te Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü'nü kazandı. Moran bu yapıtında sanatçıya, dış dünyaya, okura ve yapıta dönük çeşitli eleştiri anlayışları ile edebiyat kuramlarını ve sanata ilişkin bazı sorunları ele alıyordu. *Birikim* dergisinde yayımlanan incelemeleriyle ise edebiyat eleştirisi alanının önde gelen adlarından biri oldu. Ayrıca *Çağdaş Eleştiri* dergisinde yazdığı çeşitli incelemeler 1983'te yayımlanan kitabı *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*'ın ön çalışmalarını oluşturdu. Türk romanının doğuşunu ve o dönemin toplumsal koşullarını Batılılaşma olgusu çerçevesinden örneklerle inceleyen bu kitap, Türk edebiyatına ilişkin eleştiri geleneğinde yeni bir dönemin başlamasına katkıda bulunan bir başyapıt olarak karşılandı. Berna Moran, Shakespeare'in *Richard III* (Kral III. Richard'ın Tragedyası) adlı yapıtını da Türkçe'ye çevirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Türklerle İlgili İngilizce Yayınlar Bibliyografyası*, 1964; *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 1972; *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, 1983.

MORAN, Nailî
(1908-1968)

Türk, sporcu, idareci yönetici, hakem. Dört ayrı dalda milli formayı giymek başarısını göstermiştir.

İstanbul'da doğdu, Bolu'da öldü. Son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa'nın torunudur. Spora, öğrenimini yaptığı Göztepe Amerikan Koleji'nde başladı. Önceleri atletizm ve yüzme ile uğraştı. 1931'de Türk milli atletizm takımına seçildi, aynı sene Atina'da

yapılan Balkan Oyunları'nda ilk kez ay-yıldızlı formayı giydi. 1930'lu yılların en iyi disk atıcılarından biri olarak kendini gösterdi. 1927 yılında kırdığı 35,87 metrelik Türkiye rekorunu uzun yıllar elinde tuttu. 1933 yılında yüzme dalında da milli formayı giyme başarısına ulaştı. Daha sonra Galatasaray takımında basketbol oynadı. 1936 yılında seçilen ilk Türk milli basketbol takımında yer aldığı gibi takımın kaptanlığını da yaptı. Bu arada boks ringlerinde de başarılı oldu, milli takıma kadar yükseldi. 1936 Berlin Olimpiyat Oyunları'na Türk milli basketbol takımının kaptanı olarak katıldı. Olimpiyatlardan döndükten sonra başarılı spor yaşamını kapattı.

1929'da Fransa'daki Balzac Üniversitesi'ni, 1937 yılında da Chicago Beden Terbiyesi Enstitüsü'nü bitirmiş olan Moran, daha sonra spor yöneticiliğine başladı. 1945-1957 ve 1964-1968 arasında Atletizm Federasyonu başkanlığını yaptı. Ayrıca basketbol dalında uluslararası hakem olarak çalıştı. 1948 Londra Olimpiyat Oyunları'nda görev aldı. Başarılı bir sporcu olduğu kadar başarılı bir hakem ve başarılı bir spor yöneticisi olarak da tanındı. Bir trafik kazası sonucu öldü.

MORANDI, Giorgio
(1890-1964)

İtalyan, ressam. Yalın ve geometrik çizgilerin egemen olduğu natürmortlarıyla tanınmıştır.

20 Temmuz 1890'da Bologna'da doğdu, 18 Haziran 1964'te aynı kentte öldü. Sanat eğitimini bu kentteki Güzel Sanatlar Akademisi'nde yaptı. 1914'te aynı okulda çizim dersleri vermeye başladı. Aynı yıl Boccioni ve Carra ile tanıştı ve kısa bir süre Gelecekçiler'le (Fütüristler) ilişki kurdu. 1918-1920 arasında Metafizik Resim akımına katıldı. 1930'da derslerini sürdürdüğü Bologna Akademisi'nde grafik sanatlar profesörü oldu. 1948'de Roma'daki Accademia di San Luca'ya üye seçildi. Aynı yıl Venedik, 1957'de de São Paolo bienallerinde (iki yıllık sergi) Resim Büyük Ödülü'nü kazandı.1952'de İsveç Akademisi'ne üye seçildi.

Morandi, öğrencilik yıllarında, Cézanne'ın, kompozisyonun biçimsel sorunlarını irdelemesine hayranlık duymuştu. Kısa bir süre Gelecekçiler'le ilişki kurmasına ve Metafizik Resim akımına katılmasına karşın herhangi bir akıma tam bir bağlılık göstermedi. Daha çok nesnelerle ilgilendi ve birkaç figürsüz manzara dışında, 1920'den sonra yalnızca natürmortlar yaptı. Açık toprak renkleriyle soluk mavi ve yeşilin egemen olduğu bu yapıtlarında şişe, kavanoz ve kapları, dizi halinde bir arada, durağan ve gölgelerle hacimlendirilmiş bir biçimde işledi. Nesnelere anlatımcı bir nitelik yüklemeden, açık bir grafik tanımlama getirdi. Daha çok nesnelerin kompozisyon içindeki yerleri ve ağırlıklarıyla ilgilendi ve aralarındaki duyarlı biçimsel ilişkiyi yansıttı. Nesneleri soyutlamadı ama, onları arıtarak iç gerçeği biçime dönüştürdü. İtalyan geleneği ile, Cézanne'ın, İzlenimcilik'in (Empresyonizm), Kübizm'in ve Metafizik Resim'in sezgisel bir özümsemesini gerçekleştirmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Natürmort*, 1919; *Natürmort*, 1939; *Natürmort*, 1942; Minneapolis Sanat Enstitüsü, ABD; *Natürmort*, 1946, Tate Galerisi, Londra.
- **KAYNAKLAR:** F. Arcangeli, *Giorgio Morandi*, 1964; L. Vitali, *Giorgio Morandi*, 1970.
- **BAKINIZ:** CÉZANNE, CHIRICO.

MORAVIA, Alberto
(1907)

İtalyan, yazar. Yapıtlarında toplumsal yabancılaşma ve ahlaksal çöküntü konularını işlemiştir.

28 Kasım 1907'de Roma'da doğdu. Asıl adı Alberto Pincherle'dir. Gençliğinde geçirdiği bir hastalık nedeniyle bir sanatoryumda yatmak zorunda kaldığından düzenli bir öğrenim göremedi. Ancak burada sürekli okudu ve yazı denemelerine girişme olanağı buldu. İyileştikten sonra bir süre gazeteci olarak çalıştı. 1929'da yayımlanan ve Roma'daki orta sınıfın ahlaksal yozlaşmasını anlattığı romanı *Gli indifferenti* (Aylaklar) büyük ilgi çekti. Ancak faşist yönetim, edebiyat aracılığıyla da olsa, gerçek sorunların gündeme getirilmesine karşı idi. Moravia bu kez alegorik ve gerçeküstücü bir anlatımla, siyasal yergi de içeren kısa öyküler yazmaya başladı. Yönetimle ilişkileri giderek kötüleştiğinden 1943'te Roma'dan kaçarak bir süre saklanmak zorunda kaldı. Bu kaçış sırasında 1941'de evlendiği karısı yazar Elsa Morante de (1918) yanında idi.

Moravia savaştan sonra daha da verimli bir çalışma sürecine girdi. 1952'de Strega Ödülü'nü, 1954'te kısa öykü kitabı *Racconti Romani* ("Roma Öyküleri") ile Marzetto Ödülü'nü, 1961'de ise *La Noia* (Sıkıntı) ile Viareggio Ödülü'nü kazandı. Fransızlar ise ona Lègion d'honneur nişanını verdiler. Otuza yakın dile çevrilmiş olan yapıtlarının 1952'de Roma Katolik Kilisesi'nce yasak kitaplar arasına alınmış olmasına karşın Moravia yaygın bir okur kitlesine sahiptir.

Yapıtlarında genel olarak orta sınıfı, bu sınıfta izlenen ahlak çöküntüsünü, kişinin beceriliği yüzünden içine düştüğü yalnızlığı ve topluma yabancılaşmasını anlatır. İşlediği temel öğelerden biri olan cinsellik, kişinin karşısındakiyle ilişki kurmasını sağlayan, ancak sevgi ile birlikte olmadığı sürece yabancılaşmayı artıran, bu bağlamda da yalnızlığa çözüm olmaktan uzak bir olgudur. Moravia'nın psikolojik gözlemler ve diyaloglarla sağladığı dramatik ortam, yapıtlarının önemli bir özelliğidir. Ancak benzer konuları ele alıp, gerçekliği kendi yorumunu katmadan yansıtması, eleştirilmesine neden olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Gli indifferenti*, 1929, (Aylaklar, 1956); *La romana*, 1947, (Romalı Kadın, 1957); *La noia*, 1961, (Sıkıntı, 1972); *La vita interiore*, 1978, ("İç Dünya"). **Kısa Öykü:** *L'epidemia*, 1944, ("Salgın");

Racconti romani, 1954, ("Roma Öyküleri"); *Nuovi racconti romani*, 1959, ("Yeni Roma Öyküleri"). **Deneme-Eleştiri:** *L'uomo come fine e altri saggi*, 1964, ("Hedef Olarak İnsan"); *Impegno controvoglia*, 1980, ("Zoraki Bağlılık"). **Oyun:** *Il dio Kurt*, 1967, ("Tanrı Kurt"); *La vita è giòco*, 1970, ("Yaşam Bir Oyundur"). **Gezi Yazısı:** *La rivoluzione culturale in Cina*, 1967, (Mao'nun Kültür İhtilali, 1968).

MORDILLO, Guillermo
(1932)

Arjantinli karikatürcü. İlginç tipleri ve konularıyla son yılların en sevilen karikatürcülerinden biri olmuştur.

4 Ağustos 1932'de Buenos Aires'te doğdu. On sekiz yaşındayken çocuk kitapları resimlemeye başladı ve çizgi film yapımında çalıştı. 1955'te Peru'ya gitti. Lima'da bir reklam şirketinde çalışırken çizgi romanlar hazırladı. 1960'ta New York'a geçti, çizgi film yapımında çalıştı, posta kartları çizdi. 1963'te Paris'e gitti, üç yıl sonra da ilk karikatürleri yayımlanmaya başladı. 1970'ten sonra dünya çapında yaygın bir ün kazandı. 1967'de 5. Uluslararası Bienalde (iki yıllık sergi) gümüş madalya, 1970'te de Bologna'da Premio Grafico Ödülü'nü aldı. Halen (1985) Paris'te yaşamaktadır.

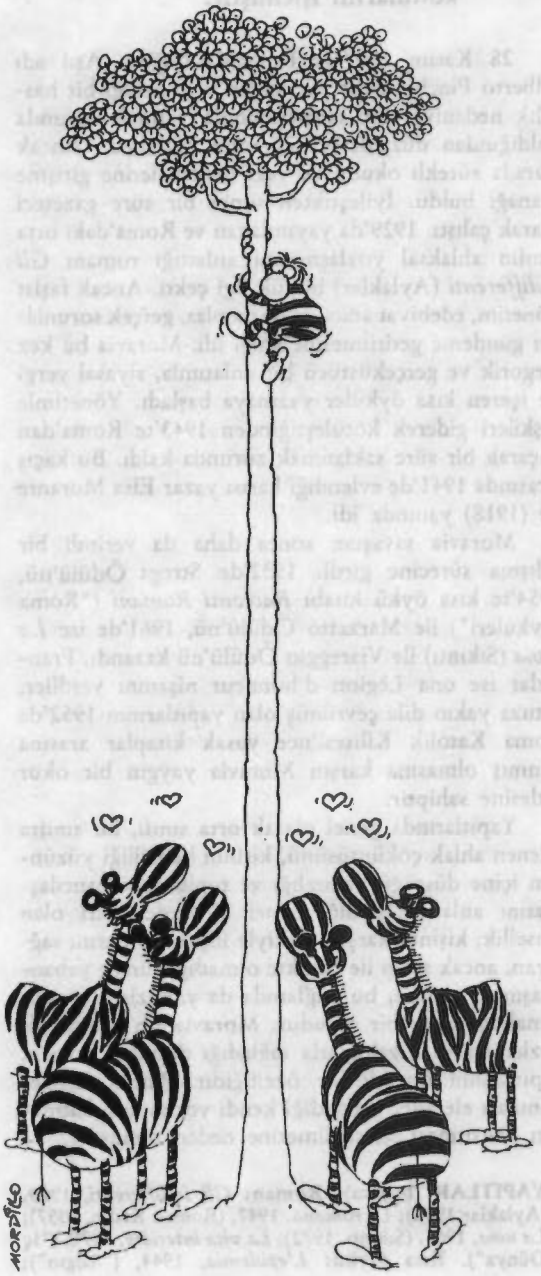

Mordillo'nun koca burunlu, şiş göbekli, ince bacaklı tiplerden oluşan bir karikatür dünyası vardır. Hemen her konudan bir gülmece çıkarmakta ustadır, ıssız adaya düşmüş kazazede gibi çok işlenmiş konularda bile yeni bir gülünç yan yakalayıverir. Yapıtları çoğunlukla yazısızdır, yuvarlak biçimleri kullanan, yalın ve açık seçik bir çizgisi vardır. Büyük boyutlu ve renkli poster biçiminde yayımladıkları da çok sevilmiştir. Dünyanın önde gelen dergilerine çizdiği karikatürleri kitap olarak da çıkmış, bunlardan yapılan bir derleme 1976'da Türkiye'de yayımlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Collected Cartoons of Mordillo*, 1971, ("Mordillo'nun Toplu Karikatürleri"); *Mordillo*, 1976.

MORE, Henry
(1614-1687)

İngiliz, filozof ve tanrıbilimci. Hıristiyanlık'ın us ilkelerine dayalı bir dizge olduğu görüşünü savunmuştur.

12 Ekim 1614'te Lincolnshire'da Grantham'da doğdu, 1 Eylül 1687'de Cambridge'de öldü. Önce Calvinci olan ailesinin etkisiyle din öğrenimi gördü, sonra Cambridge Üniversitesi'nde felsefe, tanrıbilim ve doğa bilimleri okudu. Aristoteles, Platon, M.Ficino, Plotinos ve Skolastik filozofların yapıtlarını inceledi, bir süre Kabbalacılık'la ilgilendi. Descartes'la mektuplaştı, Hobbes ve Spinoza'nın yazılarını okudu, eleştirdi.

More'un görüşlerinin temelini us, inanç, tanrısal kayra ve tin oluşturur. Ona göre us insan varlığında nesnelleşen tanrısal bir tözdür, önsüz-sonsuzdur, bütün insanlığı kapsar, tanrısal söz *(logos)* niteliğinde görünüş alanına çıkar. Bu nedenle usla söz özdeştir. Hıristiyanlık'ta usla bağdaşmayan bir öğe yoktur. Bütün inanç sorunlarının usun denetiminden geçirilmesi gerekir. Tanrısal bildiri *(vahy)* gibi tanrısal kayra da gerçek bir olgudur. Evrende somut nesneler dışında, nesnel olmayan tözler de vardır. Metafiziğin görevi bu nesnel olmayan tözlerle onların özünü açıklamaktır. Nesneler sınırlı ve devingendir, uzay ise sınırsız ve durağandır, nesnel bir varlık değil, buna karşın gerçektir. More, ahlakta Stoa görüşünü benimser.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Opera Omnia*, 1679, ("Bütün Yapıtlar").

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, DESCARTES, PLATON, SPINOZA.

Thomas More
1527'de Genç Hans Holbein tarafından yapılmış portresi.

MORE, Thomas
(1478-1535)

İngiliz, düşünür. Yeni bir toplum düzeni öneren *Utopia* adlı yapıtıyla ün kazanmıştır.

7 Şubat 1478'de Londra'da doğdu, 6 Temmuz 1535'te aynı kentte öldü. Yüksek görevlerde bulunmuş bir hukukçunun oğluydu. Önce St. Anthony's School'da, sonra sıra ile Oxford'ta Canterbury Hall, Londra'da New Inn ve Lincoln's Inn'de hukuk ve din öğrenimi gördü. 1504'te İngiliz parlamentosuna girdi. Kral VIII. Henry'nin ilgisini çekti. 1514'te kendisine soyluluk sanı verildikten sonra çeşitli dış temsilciliklerde görevlere yollandı. Bir süre sonra kralın özel danışmanlığına atandı. VIII. Henry'nin eşini boşayıp bir başkasıyla evlenme isteğine Katolik yasalarına aykırı olduğundan, Papalık karşı çıktı. More, bu olayda Papalık'ın yanında yer alınca, 1532'de görevden çekildi. 1534'te kral, İngiliz kilisesini Papalık'tan ayırarak, kendisini onun başına geçiren bir yasayı parlamentodan geçirtti. Yasaya göre, bu yeni niteliğiyle krala bağlılık andı içilmesi gerekiyordu. Ant içmeye karşı çıkan More'un ihanet suçlamasıyla başı kesildi. Ölümünden sonra azizler arasına alındı.

More'un düşüncesi, Rönesans'tan etkilenmiştir. Eski Yunan kaynaklarına dönüş, yenilik ve yeni düzen arayışları, ahlakın felsefe sorunu olarak öne çıkışı ve seçmeci bir tutum, onun görüşlerinin temelini oluşturur. More'u etkileyen öğretilerin başında, o dönemde yeniden yaygınlık kazanmaya başlayan, Epikurosçuluk'la Platon ve Stoa felsefeleri gelir. Epikuros'tan kaynaklanan Hazcılık, karşıtı olan, Stoacı ilkelere uydurulmuştur. Ancak Platon'un özellikle *Politeia* (Devlet) ve *Nomoi* ("Yasalar") adlı diyalogları, More'un felsefesine örnek aldığı yapıtlardır.

Thomas More temel düşüncelerini sergilediği *Utopia* adlı yapıtında güney yarıküredeki Utopia adasında, beş yıl kalan bir denizcinin ağzından bu ada insanlarının yaşam ve toplum biçimlerini anlatır. Adada her şey, olabileceğin en iyi biçimiyle yapılmaktadır. Denizci de Avrupalılar'a bu adada başarılanları ve bilgece geliştirilen kurumları tanıtmak için gelmiştir. Utopialılar'da başarının başlıca gizi, eşitliğin tam olarak sağlanmasındadır. Bu da özel mülkiyetin kaldırılmasıyla elde edilmiştir.

Utopia'da o çağ İngiltere'sinde görülen toplumsal sorunlardan hiçbiri kalmamıştır. Mülkiyette ortaklığa geçince yoksulluk giderilmiş ve yaşam düzeylerindeki dengesizliklerin yaratığı ahlak düşüklükleri de ortadan kalkmıştır. Utopia'da hırsızlık ve başka suçları işleyenler cezalandırılmak yerine toplumda kimsenin yapmak istemediği işlerde çalıştırılır. Utopia üzerinde, hepsi de eş düzene göre kurulmuş elli beş kent bulunur. Evlerin kapısında kilit yoktur. Her kent tarımsal açıdan kendine yeter bir biçimde örgütlenmiştir. Her yurttaş belirli bir süre çiftlik işlerinde çalışmaktadır. Günlük çalışma süresi altı saattir. Bunun dışında insanlar boş durmaz, okur ve halka açık derslere katılabilirler. Herkes tek örnek giyinir ve süs takılarına değer verilmez. Evlenme, belirli bir yaşta ve belirli kurallara göre gerçekleşir. Bunun dışına çıkmak yasaktır. Ana, baba ve çocuklar yemeklerini genel yemekhanelerde birlikte yerler. Çok büyüyen ailelerin çocuklarından kimi, başka ailelere verilir. Kimi durumlarda boşanmaya izin verilebilir. Özel yetenek gösteren kimi kişiler, çiftliklerde çalıştırılmaz, onlara kendilerini öğrenime verme olanağı sağlanır. Yöneticiler bunlar arasından seçilir.

Utopia'da ahlakın amacı mutluluktur. Mutluluktan da erdemlere uygun bir haz anlaşılır. Utopialılar'a göre hazlar gövde ve anlıkla ilgili olarak ikiye ayrılır. Bilgi, doğru olanın bulunması, iyi geçen bir yaşamın anımsanması, anlıkla bağlantılı hazlardır. Gövdesel hazlarsa, biri duyumlar üzerinde doğrudan etki yapan, öteki müzik dinlemek gibi duyumu içe döndüren olmak üzere iki başlıkta toplanır. Dinsel yaşam karşılıklı hoşgörü üzerine kurulmuştur. Utopia'da her dinden insanlar yan yana yaşarlar. Mezhep ve öğreti ayrımlarından kaynaklanan tartışmalar yasaklanmıştır, temel kural başkalarının inancına kendininki ölçüsünde saygılı olmaktır. Tüm Utopialılar'ın inanması gereken dinsel öğretiler, gövde öldükten sonra tinin yaşamını sürdüreceği ve Tanrı'nın kötülükleri bu ikinci yaşamda cezalandıracağıdır. Tanrı doğa düzeninin kurucusu ve yürütücüsüdür. İnsan usu, bu düzeni kavrayabilecek güçtedir. Dolayısıyla dinsel inanç ve uygulamanın temeli içedoğuş değil, ussallıktır.

İnsan alçakgönüllü olmalı, kendini büyük görmekten kaçınmalıdır. Ussal olan gerçeği görmeyi, yasalara uymayı önleyen kendini büyük görme duygusudur. Utopia gibi bir toplumun oluşmasını engelleyen de budur.

More'un *Utopia*'sı kendi türünde, ideal devlet yapıları betimleyen kitapların yazılmasına yol açmıştır. Bacon'un *Nova Atlantis*'i (Yeni Atlantis) Campanella'nın *Citta de sole* (Güneş Devleti), bu tür yapıtlardandır. Ütopya kavramı da More'un yapıtına verdiği addan kaynaklanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Utopia*, 1516, (Utopia, 1964).

• KAYNAKLAR: W. Donner, *Introduction to Utopia*, 1949; J.H. Hexter, *More's "Utopia"*, 1952.

• BAKINIZ: BACON, CAMPANELLA, EPİKUROS, ERASMUS, PLATON.

MORÉAS, Jean
(1856-1910)

Yunan asıllı Fransız şair. Şiirde Simgecilik (Sembolizm) akımına öncülük etmiştir.

15 Nisan 1856'da Atina'da doğdu, 31 Mart 1910'da Paris'te öldü. Asıl adı Yannis Papadiamantopoulos'tur. Bir hukukçunun oğluydu, çocukluğu ve öğrenim yılları Atina'da geçti. 1879'da Paris'e yerleşerek edebiyatla uğraşmaya başladı. 1882'ye değin Avrupa'nın birçok ülkesini dolaştı. Yaşamı boyunca Avrupa edebiyatındaki çeşitli akımlara öncülük etti.

Edebiyat yaşamının ilk dönemlerinde şiiri öznellikten arındırarak biçimsel etkinliğe ve salt güzele yönelen Parnasçılar'a ve yine sanatın bağımsızlığı temelinde biçimsel yetkinliğe ulaşmayı amaçlayan Dekadantlar'a katıldı. Bu dönem şiirlerinin en önemlilerini 1884'te çıkan *Les syrtes* adlı yapıtında derledi. Daha sonra Simgecilik'e yöneldi. Şiirde Simgecilik'in ilkeleri ilk kez, onun 11 Ağustos 1885'te *XIXe Siécle*'de yayımlanan bir makalesiyle belirlendi. Ertesi yıl *Le Figaro*'da yayımladığı Simgecilik'in bildirgesi edebiyat çevrelerinde büyük yankılar uyandırdı. Aynı yıl *Le Symboliste* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. *Les cantilénes*, ("Dokunaklı Şarkılar") ve *Le pélerin passionné*, ("Tutkulu Hacı") bu dönem yapıtlarının en ünlüleri ve simgeci şiirin en önemli örnekleridir.

1891'de Simgeciler'den ayrıldı. Raymond de la Tailhède, Maurice du Plessys, Ernest Raynaud ve Charles Maurras gibi genç şairlerle birlikte 16. ve 17. yy'lar Fransız şiirine egemen olan Klasik Yunan ve Latin şiiri etkilerini canlandırmayı amaçlayan Roman Okulu'nu başlattı. Son dönem yapıtlarından *Stances* ("Kıtalar") ve Euripides'ten esinlenerek yazdığı *Iphigénie* bu anlayışın en belirgin örneklerini oluşturur.

• YAPITLAR (başlıca): *Les syrtes*, 1884; *Les cantilénes*, 1886, ("Dokunaklı Şarkılar"); *Le pélerin passionné*, 1891, ("Tutkulu Hacı"); *Énone au clair visage*, 1895, ("Aydınlık Yüzlü Énone"); *Eriphyle*, 1894; *Sylves*, 1896, ("Korular"); *Stances*, 1899-1905, ("Kıtalar"); *Iphigénie*, 1903.

MOREAU, Gustave
(1826-1898)

Fransız, ressam. Mitolojik konulardan esinlenerek yarattığı fantezileri simgeci (sembolist) bir üslupla işlemiştir.

6 Nisan 1826'da Paris'te doğdu, 18 Nisan 1898'de aynı kentte öldü. Sanat eğitimini seçmeci (eklektik) bir ressam olan Théodore Chassériau'nun (1819-1856) yanında yaptı. İçine kapanık bir yaşam sürdü. 1858-1860 arasında İtalya'da kaldı. Burada simgeci ressam Puvis de Chavannes'le tanıştı. 1865'te Hollanda'da Rembrandt'ın yapıtlarını inceledi. 1888'te Acádemie des Beaux-Arts'a üye seçildi. 1892'de École des Beaux-Arts'a profesör olarak atandı. Matisse, Rouault, Marquet, Henri Charles Manguin (1874-1949) ve Charles Camoin (1879-1965) gibi Fovistler onun atölyesinde yetiştiler.

Moreau sanat gelişiminde öğretmeni Chasseriau'nun deniz tanrıçası konulu resimlerinden çok etkilenmiştir. Parnasçı şairlerin, sanatı bir araç değil de, kendi içinde bir amaç olarak nitelendirmelerinden etkilenmiş ve görsel imgeden çok edebi düşüncenin yansıtılmasından yana olmuştur. Geliştirdiği simgeci tavırla yaşamın gizli kalan yanlarını ortaya çıkartmayı istemiş ve bu yaklaşımıyla sonraları Gerçeküstücüler'in esin kaynağı olmuştur.

Daha çok eski uygarlıkları ve mitolojik konuları ele almış, konusunu zengin renklerle ve mücevher işçiliğine özgü ayrıntıcı bir tavırla betimlemiştir. Yapıtlarındaki güçlü çizgisel doku ile yoğun ayrıntının birlikte kullanılması giderek artmış ve yer yer çelişkili bir durum yaratmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Pietá*, 1852, Angoulême Katedrali, Fransa; *Oedipus ve Sfenks*, 1864, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *Trakyalı Kız, Orpheus'un Başıyla*, 1865, Jeu de Paume Müzesi, Paris; *Salome'nin Dansı*, ykş. 1876, Gustave Moreau Müzesi, Paris; *Görüntü*, ykş. 1876, Fogg Sanat Müzesi, Boston; *Tek Boynuzlu Atlar*, 1890, Gustave Moreau Müzesi, Paris; *Jüpiter ve Semele*, 1896, Gustave Moreau Müzesi, Paris.

• KAYNAKLAR: R.von Holten, *L'Art fantastique de Gustave Moreau*, 1960; P.L. Mathieu, *Gustave Moreau*, 1977; J. Paladilhe, *Gustave Moreau*, 1971.

• BAKINIZ: GAUGUIN.

MOREAU, Jeanne
(1928)

Fransız sinema oyuncusu. Rollerinde, usta oyunculuğunu alımlı fiziğiyle birleştirmesini bilmiştir.

23 Ocak 1928'de Paris'te doğdu. Babası Fransız, annesi İngiliz'di. Paris Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nü bitirdi. 1948'de ilk kez sahneye çıktı ve yirmi yaşında Comédie-Française'in en genç oyuncusu

oldu. 1952'de Théatre National Populaire'e geçti. *L'heure éblouissante* ("Şaşırtıcı Saat") oyunundaki rolüyle büyük bir başarı kazandı. 1949'dan sonra film çevirmeye başladıysa da izleyicinin ve eleştirmenlerin ilgisini ancak Louis Malle'ın 1957 yapımı *Ascenseur pour l'échafaud* (İdam Sehpası) ve 1958 yapımı *Les amants* (Âşıklar) filmlerindeki rolleriyle çekti. Bu filmler hem Malle, hem de Moreau'ya uluslararası ün sağladı. Gerard Philipe'le (1922-1959) birlikte oynadığı *Les liaisons dangeureuses* (Tehlikeli Alakalar) filminde olağanüstü bir portre çizdi. Peter Brook'un (1925) çektiği *Moderato Cantabile* filmi, Moreau'nun üstün oyunuyla 1961 Cannes Film Şenliği'nde ödül kazandı. 1961'de F. Truffaut'nun yönettiği *Julet et Jim*'deki rolünde hem açık yürekli ve kaygısız, hem tutkulu ve ürkek bir kadını canlandırarak üstün bir oyun ortaya oydu. Filmde söylediği "Le tourbillon" şarkısı uzun bir süre en çok satan plak oldu. 1964'te *Mata Hari*'de oynadı ve filmin yönetmeni Jean-Louis Richard'la kısa süren bir evlilik yaptı. Oyuncu Lee Marvin'le birlikte ilk ABD yapımı filmini, *Monte Walsh*'ı (Kahramanın Sonu) çevirdi. 1976'da senaryo yazarlığını ve oyunculuğunu da kendisinin yaptığı *La Lumière* filmini yönetti. ABD'li yönetmen W.Friedkin'le (1939) evlidir.

Jeanne Moreau, tiyatroculuktan gelen ustalıklı oyununu, fiziğinin sağladığı olgun kadın görünümüyle de desteklemiştir. Malle, Truffaut ve Buñuel gibi titiz, dikkatli yönetmenlerle birlikteki çalışmalarında oyunculuk gücüyle kendini kanıtlamıştır. Filmlerindeki tavırlarının yanı sıra dudaklarındaki yarı somurtuk, ama sevimli anlatımla hem ateşli ve çok bilmiş, hem de zarif ve sezgi dolu Fransız kadınının simgesi olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Ascenseur pour l'échafaud*, 1957, (İdam Sehpası); *Les amants*, 1958, (Âşıklar); *Les liaisons dangeureuses*, 1959, (Tehlikeli Alakalar); *Moderato cantabile*, 1960; *La notte*, 1961, (Gece); *Jules et Jim*, 1961, (Jules ve Jim); *Eva*, 1962, (Aldatan Kadın); *Le journal d'une femme de chambre*, 1964, (Bir Oda Hizmetçisinin Anıları); *The Yellow Rolls-Royce*, 1964, (Sarı Otomobil); *Mata Hari*, 1964; (Mata Hari); *Le train*, 1964, (Tren); *La mariée était à noir*, 1968, (Siyah Gelinlik); *Viva Maria!*, 1965 (Viva Maria); *Monte Walsh*, 1970, (Kahramanın Sonu); *The Last Tycoon*, 1979, (Son Büyük Adam); *Mr. Klein*, 1976, (Kaderi Arayan Adam). Yönettiği Filmler: *La lumière*, 1976, (Işık); *L'adolescent*, 1979, ("Genç Kız").

MOREAU, Joseph
(1900)

Fransız, filozof. Platon'un görüşlerine getirdiği yeni yorumlarla tanınır.

14 Şubat 1900'de Aignan'da doğdu. Ortaöğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra Bordeaux Üniversitesi'nde felsefe ve dilbilim okudu, daha sonra bu kurumda profesör olarak görevlendirildi.

Moreau'nun çalışmaları felsefe ve dilbilim arasında gerçekleştirmeyi amaçladığı uzlaştırmadan kaynaklanır. Daha çok felsefe tarihini içeren araştırmalarında dilbilimden yola çıkar. Platon'un yapıtlarını incelerken kavramların kökenine, değişik anlamlarına, felsefedeki karşılıklarına ilgi duyar. Böylece düşüncenin gelişimiyle kavramların uğradığı anlam değişikliğini saptar. Ona göre bir felsefe yapıtını anlamak için önce o yapıtın ortaya konduğu dildeki kökenbilime dayalı gelişmeyi bilmek gerekir. Moreau, bu çalışma yöntemine dayanarak, metafizik sorunlarını da açıklamaya girişti. 17.yy'dan 20.yy ortalarına değin gelen dönemin, felsefe tarihi açısından, gelişimini vurguladı, gene bu yöntemle çağdaş İdealizm ve görüngübilim öğretilerini inceledi.

• YAPITLAR (başlıca): *La construction de l'idéalisme platonicien*, 1939, ("Platon İdealizminin Yapısı"); *L'idée d'univers dans la pansée antique*, 1954, ("Antik Düşüncede Evren İdesi"); *L'univers leibnizien*, 1956, ("Leibniz'in Evreni"); *Le sens du plotonisme*, 1967, ("Platonculuk'un Gelişimi").

MORELOS Y PAVON, José Maria
(1765-1815)

Meksikalı din adamı. Bağımsızlık savaşının önderlerindendir.

30 Eylül 1765'te Valladolid'de (bugün Morelia) doğdu, 22 Aralık 1815'te Mexico yakınlarındaki San Cristóbal Ecatépec'de öldü. Dini bir eğitim veren Valladolid'deki San Nicolas Koleji'ni bitirdikten sonra üç yıllık bir okul olan Seminario Tridentino'da öğrenim gördü. 1795'te Meksika Papalık ve Kraliyet Üniversitesi'nin bitirme sınavlarını veren Morelos, iki yıl sonra papazlık yapmaya hak kazandı. 1799'da papaz olarak Carácuaro'ya gönderildi ve bu görevi 1810'a dek sürdürdü.

1811'de İspanyol sömürge yönetimine karşı Meksika'da bağımsızlık hareketini başlatmış olan Hidalgo ile ilişki kurarak bağımsızlık savaşına komutan olarak katıldı. Aynı yıl Hidalgo'nun yakalanıp öldürülmesi üzerine hareketin önderliğini üstlendi. Üç yıl içinde Mexico'nun güneyinde Tehuantepec Boğazı'ndan Valladolid'e dek uzanan geniş bölgeyi denetim altına aldı. Acapulco, Oaxaca, Tehuacán ve Cuatla'yı ele geçirdi. Ancak, bir süre sonra ele geçirdiği bölgelerde denetimi yitirmesi üstünlüğün İspanyollar'a geçmesine neden oldu.

Eylül 1813'te anayasa taslağını hazırlamakla görevli Chilpancingo Kongresi'ni düzenledi. Kongre, Kasım 1813'te ülkenin bağımsızlığını ilan etti ve ardından yeni anayasa taslağını açıkladı. Meksika'nın tam bağımsızlığını ve halk egemenliğine dayalı bir cumhuriyetin kurulmasını öngören bu yeni anayasa ırk ve sınıf ayrımları ile her türlü işkence ve haraç biçiminin kaldırılması konularını kapsamaktaydı. Morelos, üst üste alınan yenilgiler üzerine sömürge yönetiminin hedefi durumuna gelmiş olan Kongre'yi Ekim 1814'te Apatzingán'a taşıdı. Ertesi ay kabul edilen anayasayı birçok bakımdan yetersiz bulmakla birlikte içinde bulunduğu güç koşullar nedeniyle onaylamak zorunda kaldı. 1815'te Kongre'yi Meksika'nın doğu kıyılarında bir yere taşıyıp güvenlik altına almak isterken yakalandı. Önce din adamları

tarafından yargılanıp papazlık görevine son verildi. Ardından vatana ihanetle suçlanarak ölüme mahkûm edildi. Mexico yakınlarındaki San Cristóbal Ecatépec'de kurşuna dizilerek öldürüldü.

• **BAKINIZ:** HIDALGO Y COSTILLA.

MORGAGNI, Giovanni Battista (1682-1771)

İtalyan anatomi bilgini. Patolojik anatominin kurucusu olarak kabul edilir.

25 Şubat 1682'de Forli'de doğdu, 5 Aralık 1771'de Padova'da öldü. 1698'de öğrenime başladığı Bologna Üniversitesi'nden 1701'de felsefe ve tıp diplomasını alıp, Malpighi'nin öğrencilerinden olan hocası Antonio Maria Valsalva'nın (1666-1723) anatomi laboratuvarında çalışmaya başladı. 1704'te, henüz yirmi iki yaşındayken Accademia Inquietorum'un başkanlığına getirilecek kadar değerli bir araştırmacı olduğunu kanıtlayan Morgagni, 1706'da *Adversaria anatomica* ("Anatomi Üstüne Notlar") adlı yapıtının ilk bölümünün yayımlanmasıyla Avrupa'nın en ünlü anatomi bilginleri arasında seçkin bir yer kazandı. 1707-1709 arası Venedik'te, bir yandan kimya bilgisini artırırken, bir yandan da kadavralar üzerindeki otopsi çalışmalarıyla değerli veriler edindi. Bir süre Forlì'de serbest hekimlik yaptıktan sonra, 1712'de Padova Üniversitesi'nde anatomi profesörlüğüne atandı ve ölünceye değin, altmış yıl boyunca bu görevi sürdürdü. Ülkesinin en saygıdeğer bilim adamlarından biri olarak tanınan ve papalardan çeşitli onur unvanları alan Morgagni, başyapıtı olan *De sedibus et causis morborum per anatomen indigatis*'i ("Hastalıkların Yerleri ve Nedenleri Konusunda Anatomi İçin Gerekli Bilgiler") yayımlamadan önce de uluslararası ün kazanmış, 1708'de Accademia Naturae Curiosorum'un, 1724'te Londra'daki Royal Society'nin, 1731'de Fransız Bilimler Akademisi'nin, 1735'te St.Petersburg Krallık Akademisi'nin, 1754'te Berlin Akademisi'nin üyeliğine seçilmişti.

Hastalıklı organların incelenmesini konu alan patolojik anatomi özellikle 16.yy'dan sonra bilimsel bir temele oturtulmuştur ve bu bilim dalının öncüsü sayılan İsviçreli hekim Théophile Bonnet (ya da Bonet, 1620-1689) başta olmak üzere Malpighi, Valsalva gibi kendisinden önceki araştırmacıların bulgularını derleyerek zenginleştiren Morgagni'nin çalışmalarına çok şey borçludur. Canlı organizmayı karmaşık bir mekanik yapı olarak kabul eden ve tıpkı inorganik makineler gibi organik makinelerin de bozulduğu ya da arızalandığı zaman onarılabileceğini öne süren Morgagni'nin en önemli yapıtı, 1761'de yayımlanan *De sedibus*'tur. Bu yapıtında, Théophile Bonnet'nin 1679 tarihli ünlü *Sepulchretum sive anatomica practica* ("Kadavra ya da Anatomi Çalışması") adlı kitabında derlediği 3.000'i aşkın otopsi örneğini, kendisinin yaptığı 640 otopsi çalışmasını da ekleyerek düzenli ve sistemli bir senteze kavuşturan, patolojik bulgular ile hastalıkların nedenlerini ve sonuçlarını organlar düzeyine indirgeyen Morgagni patolojik anatominin kurucusu kabul edilir. Onun izinden giden Baillie, Laennec ve özellikle patolojik araştırmayı organdan dokuya indirgeyen Bichat ile dokudan hücre düzeyine indirgeyen Virchow gibi bilginlerin katkıları, bu bilim dalının gelişmesinde temel dönüm noktalarıdır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Adversaria anatomica*, 3 cilt, 6 kitap, 1706-1719, ("Anatomi Üstüne Notlar"); *Epistolae anatomicae duae*, 1728, ("İki Küçük Anatomi İncelemesi"); *De sedibus et causis morborum per anatomen indigatis*, 1761, ("Hastalıkların Yerleri ve Nedenleri Konusunda Anatomi İçin Gerekli Bilgiler"); *Opera omnia*, 1764, ("Toplu Yapıtları"); *Opera postuma*, (ö.s), 4 cilt, 1964-1969, ("Ölümünden Sonra Yayımlanan Yapıtları").

• **BAKINIZ:** BAILLIE, BICHAT, CONHEIM, LAENNEC, MALPIGHI, VESALIUS, VIRCHOW.

MORGAN, Jacques de (1857-1924)

Fransız, arkeolog ve jeolog. Mısır ve İran'da önemli kazılar gerçekleştirmiştir.

Jacques Jean Marie de Morgan, 3 Haziran 1857'de Blésois'da Loir-et-Cher'de doğdu, 12 Haziran 1924'te Marsilya'da öldü. Paris'te madencilik öğrenimi gördükten sonra 1882'de önce Avrupa'da, daha sonra Doğu Hint Adaları ve Malakka'da maden araştırmalarına başladı. 1886-1889 arasında Kafkasya'da ve 1889'dan 1891'e değin de İran'da Fransız bilimsel araştırmalar grubuna başkanlık etti. 1891'de İran'ın güneybatısındaki Kuzistan bölgesinde Susa harabelerini gezdi ve buradaki dört büyük tepenin çok önemli bir yerleşme yeri olduğunu saptadı. Ertesi yıl Mısır Araştırmaları Genel Müdürlüğü'nün başına getirildi. 1897'ye değin Mısır'da kalarak önemli kazılar yaptı. Bunlar arasında 1893'te bulduğu Sakkara'daki Mereruka'nın mastaba mezarı, *Ombos Tapınağı* kazıları, Sina ve Nil'in eski yatağı olan Behr-Bela -Ma bölgesindeki yüzey araştırması, 1894-1895 yıllarında *Dahçur Piramitleri*'nde gerçekleştirdiği kazılar ve Nakada araştırmaları sayılabilir. Dahçur'da bulduğu XII.Krallık dönemine ait kral mezarlarındaki büyük hazine bugün Kahire Müzesi'nde sergilenmektedir. 1897'de ortaya çıkardığı kraliçe Neithhotep'e ait Nakada'daki büyük kral mezarı da zengin buluntular vermiştir. Morgan'ın gerçekleştirdiği önemli çalışmalardan biri de Sudan sınırından başlayarak tüm Mısır'daki anıtların katalog çalışmalarını başlatmasıdır.

Morgan 1897'de İran'da İÖ 4. bin yıla değin inen Elam uygarlığının önemli kenti Susa'nın harabelerinde, daha önce araştırma yaparken saptadığı tepelerden birini kazmaya girişti. I.Dünya Savaşı çıkana değin sürdürülen kazılarda Elam krallarının Mezopotamya'dan savaş ganimeti olarak getirdikleri, Akad Kralı

Maniştusu'ya ait bir dikilitaş *(obelisk)*, Akad Kralı Naram-Sin'in yazıtı, Babil Kralı Hammurabi'nin yasaları da ele geçti.

Morgan, Fransız Legion d'honneur nişanı ve Rus St. Stanislav Haçı nişanları ile onurlandırılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le trésor de Dahchour*, 1894, ("Dahçur Hazinesi"); *Catalogue des monuments et inscriptions de l'Égypte antique*, (U.Bouriant ve diğerleri), 3 cilt, 1894-1909, ("Antik Mısır Anıtları ve Yazıtları Kataloğu"); *Fouilles à Dahchour*, 2 cilt, 1895-1903, ("Dahçur Kazıları"); *Recherches sur les origines de l'Égypte*, 2 cilt, 1896-1897, ("Mısır'ın Kökenleri Üzerine Araştırmalar"); *La préhistoire orientale*, 3 cilt, (ö.s.), 1929, ("Doğu'nun Tarihöncesi").

MORGAN, Lewis Henry
(1818-1881)

ABD'li antropolog. Evrim kuramı ve ilkel insan topluluklarıyla ilgili araştırmalarıyla tanınır.

21 Kasım 1818'de New York Eyaleti'nde Aurora'da doğdu, 17 Aralık 1881'de Rochester'da öldü. 1840'ta Schenectady'deki Union College'dan mezun olduktan sonra 4 yıl Aurora'da hukuk konusunda çalıştı. 1844'te Rochester'da bir hukuk bürosu kurdu ve 1862'ye değin etkin ve başarılı bir hukukçu olarak tanındı. 1861-1868 arasında New York Eyalet Meclisi'nde ve 1868-1869 yıllarında Eyalet Senatosu'nda görev yaptı. Aynı yıl Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi'ne de üye olan Morgan, 1875'te Ulusal Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi ve 1879'da Bilimin Gelişimi İçin Amerikan Akademisi başkanı oldu. Mirasının önemli bir bölümünü Rochester Üniversitesi'nde kadınlar için bir yüksek okul kurulması amacıyla üniversiteye bıraktı.

Morgan, 1840'larda Aurora'da hukuk çalışmaları sırasında aynı bölgede yaşayan İrakua Kızılderilileri'yle ilgili araştırmalara başladı."Büyük İrakua Birliği" olarak adlandırılan topluluğa bağlı Seneca kabilesi üzerinde sürdürdüğü çalışmaları sonucunda 1847'de Seneca Yerli Ulusu'nun onur üyeliğine seçildi. Araştırmalarını 1851'de *League of the Iroquois* ("İrakua Birliği") adıyla yayımladı. Bu yapıt Amerikan Kızılderilileri ile ilgili ilk bilimsel etnografik yayındı.Daha sonra İrakualar'da akrabalık sistemini araştırmaya başladı. 1858'de Michigan'daki Ojibwa yerlilerinde de benzer akrabalık düzeninin varlığını saptadı. Soru formları düzenleyerek ABD'deki Kızılderili temsilcileri ile öbür ülkelerdeki misyonerlere gönderdi, alan araştırmalarını yaygınlaştırdı. Benzer akrabalık terminolojisinin Hindistan'da ve diğer bazı Asya toplumlarında var olduğunu gördü. Araştırmalarının ürünü olan 1871'de yayımladığı *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family* ("İnsan Ailesindeki Kan Akrabalığı ve Hısımlık Sistemleri") adlı yapıtında bütün dünyada yaygın olanla, Hint-Avrupa ve Sami akrabalık sistemleri arasındaki farklılıkları saptadı ve bunların çözümlemesini yaptı.

Morgan, 1877'de yayımlanan ve bugüne değin sürekli olarak yeni basımları yapılan ünlü yapıtı *Ancient Society*'de ("Eski Toplum") toplumsal evrimi, üretim araçlarındaki gelişmeye koşut olarak birbirini izleyen üç aşamada -Vahşet, Barbarlık ve Uygarlık- ele aldı. Toplumsal evrimin her aşamasındaki teknolojiye denk düşen belirli bir terminoloji ile sosyal ve kültürel bir yaşam olduğunu belirtti. Evrimi, insanın bilinçli olarak doğayı değiştirme ve denetleme çabasının bir ürünü olarak gören Morgan, zamanında yaygın bir biçimde ilkel insanları ırkçı görüş ve kuramlarla inceleyen toplumbilimcilerin tersine, insanlığın evriminin kanbağına bağlı örgütlenme aşamasından, toprak ve mülkiyet birliğine dayanan aşamaya doğru olduğunu savunan Morgan, farklı teknolojilere karşı gelen değişik aile tipleri olduğunu öne sürdü. Ona göre, Vahşet aşamasının ilk dönemlerinde doğadaki meyve ve kökleri toplayarak yaşayan insanlar, Orta Vahşet döneminde ateşi buldu; ok ve yayın bulunmasıyla da Yüksek Vahşet dönemine ulaşıldı. Vahşet aşamasının ilk dönemlerinde kardeşler arasında cinsel ilişkiler yaygınken, Yüksek Vahşet döneminde anasoylu (matrilineal) klan türü toplumsal örgütlenmeye geçildi ve bu Barbarlık aşamasının da temel aile örgütlenme biçimi oldu. Barbarlık aşamasının ilk döneminde çanak çömlek yapmayı başaran insanlar, daha sonra hayvanları evcilleştirdiler, yerleşik tarımcı topluluklar kurarak tahıl üretimine başladılar. Barbarlık'ın son dönemlerinde demir ve başka madenler kullanılmaya başlandı. Yazının bulunuşu ve madenlerin yaygın kullanımıyla birlikte Uygarlık aşamasına ulaşıldı. Bu aşamada insan toplulukları kan bağı ve anasoylu örgütlenmeden ataerkil (patriarchal) aile örgütlenmesine ve toprak birliğine dayanan bir toplumsal düzene geçtiler. Kolektif mülkiyetin yerini özel mülkiyet almaya başladı.

Morgan'ın ilkel insan toplulukları üstüne yaptığı çalışmalar ve toplumsal evrimi teknolojik gelişmeye bağlı olarak açıklaması, Marx ve Engels'i olduğu kadar G.Childe'ı da etkilemiştir. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde Morgan'ın *Ancient Society* adlı yapıtını tanıtmış, Marx'ın bu kitap konusundaki notlarından da yararlanarak Morgan'ın görüşlerini savunmuştur. Marx, Engels ve öbür tarihsel maddeci yöntemi benimseyen düşünürlerin Morgan'a verdikleri büyük değer, Morgan'ın Marxist olmayanlarca eleştirilmesine ve cephe alınmasına neden olmuştur. ABD'de Franz Boas tarihsel özgüllük tezini, İngiltere'de Malinowski ve Radcliffe-Brown işlevselcilik görüşlerini büyük ölçüde, Morgan'ın evrimci kuramına karşı seçenekler olarak geliştirmişlerdir.

20. yy'ın başından 1960'lara değin ABD'li ve Avrupalı antropologlarca önemsenmeyen ya da şiddetle eleştirilen Morgan, yeniden daha nesnel bir biçimde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bugün Morgan'ın insanlığın evrimini açıklarken kullandığı genel gelişme aşamaları ayırımının, çağdaş antropologların ve arkeologların farklı adlarda da olsa kullandıkları tasnife uygun düştüğü kabul edilmektedir. Morgan'ın akrabalık sistemleri konusundaki araştırmaları çağdaş antropolojiye yeni çözümleme yöntemleri ve kuramsal sorunları göstermiş olması bakımından halen değerini korumaktadır. İrakualar'a ilişkin etnografik çalışmaları da başvuru kaynağı niteliğindedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The League of the Iraquois*, 1851,

("İrakua Birliği"); *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family*, 1871, ("İnsan Ailesinde Kan Akrabalığı ve Hısımlık Sistemleri"); *Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery Through Barbarism to Civilization*, 1877, ("Eski Toplum, ya da Vahşetten Barbarlığa Oradan Uygarlığa Değin İnsanın Gelişimi Üstüne Araştırmalar"); *House and Houselife of the American Aborigines*, 1881, ("Amerikan Yerlilerinde Ev ve Ev Yaşamı"); *The Indian Journals, 1859-1862*, (ö.s.), 1959, ("Kızılderili Günceleri").

• KAYNAKLAR: A.Bandelier, *Pioneers in American Anthropology: The Bandelier-Morgan Letters, 1873-1883*, 1940; C.Resek, *Lewis Henry Morgan: American Scholar*, 1960; J.Stern, *Lewis Henry Morgan Social Evolutionist*, 1931.

• BAKINIZ: BOAS, G.CHILDE, ENGELS.

Thomas Hunt Morgan

MORGAN, Thomas Hunt
(1866-1945)

ABD'li genetik ve embriyoloji bilgini. Belirli kalıtsal özelliklerin kromozomlarda dizili özgün genler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığını ortaya çıkaran çalışmalarıyla çağdaş kalıtımbilimin kurucusu olmuştur.

25 Eylül 1866'da Kentucky Eyaleti'nin Lexington kentinde doğdu, Aralık 1945'te California Eyaleti'nin Pasadena kentinde öldü. Küçük yaşta gelişen doğabilim sevgisiyle, 1882'de girdiği Kentucky State College'da (bugün Kentucky Üniversitesi) zooloji öğrenimini seçti ve 1886'da üstün başarı belgesiyle diplomasını aldı. Ardından, lisansüstü öğrenim için Johns Hopkins Üniversitesi'ne geçip, genel biyoloji, anatomi, fizyoloji, morfoloji ve embriyoloji okuyarak 1890'da biyoloji doktorasını aldı. 1891-1904 arası Philadelphia yakınlarındaki Bryn Mawr College'da öğretim üyesi olarak çalışırken, bir yandan da İtalya'daki Napoli Zooloji Araştırmaları İstasyonu'nda deniz canlıları üzerinde araştırmalarını sürdürdü. Bu konuyla yaşamının sonuna değin yakından ilgilenecek, 1890'ların sonundan 1928'e değin hemen her yaz Massachusetts Eyaleti'ndeki Woods Hole Deniz Biyolojisi Laboratuvarı'nda çalışmalar yapacaktı. 1904'te, sonradan araştırmalarında büyük desteğini göreceği öğrencisi Lillian Vaughan Sampson ile evlenen Morgan, aynı yıl kendisine önerilen deneysel zooloji profesörlüğünü kabul ederek Columbia Üniversitesi'ne geçti. Kalıtım konusunda en önemli çalışmalarını yaptığı bu üniversitede 1928'e değin çalıştı. O tarihte, California Institute of Technology'de (Caltech) yeni bir biyoloji bölümü kurma önerisi alınca California'ya yerleşti ve yaşamının sonuna değin araştırmalarını Caltech'te sürdürdü.

Bilimsel araştırmalarının ve öğretim görevinin yanı sıra ABD'deki bilim kuruluşlarından birçoğunun çalışmasına etkin olarak katılan ve yöneticiliğini üstlenen Morgan, 1927-1931 arası ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin, 1930'da American Association for the Advancement of Science'ın başkanlığını yürütmüş, kalıtımın kromozom kuramının temelini atan çalışmalarıyla değer görüldüğü 1933 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü dışında, Londra'daki Royal Society'nin Darwin (1924) ve Copley (1939) madalyalarıyla ödüllendirilmiştir.

Morgan, yarım yüzyılı aşkın deneysel ve kuramsal çalışmalarıyla deneysel embriyoloji, evrim kuramı ve genetiğe büyük katkıda bulunmuş, hücrelerdeki kromozomun genel olarak kalıtımın, kromozomlardaki genlerin de kalıtsal özelliklerin temeli olduğunu ortaya koyarak çağdaş kalıtımbilimin kapsamını ve bilim felsefesini büyük ölçüde etkilemiştir. Morgan'ı kalıtım ve evrim süreçlerini araştırmaya yönelten ilk etkenler, hemen doktora sonrası dönemde incelemeye başladığı embriyon gelişmesi ve canlılarda eşeyliliğin belirlenmesi sorunu oldu. 20.yy'ın başlarında, doğadaki erkek-dişi dengesini sağlayan ve çeşitli türlerde organizmanın eşeyini belirleyen mekanizmanın niteliği tartışma konusu olmuş, çevre koşullarının önemini vurgulayan kimi kuramcılar, eşeyliliğin embriyon aşamasında ısı ve besin gibi dış etkenlerce belirlendiğini öne sürerken, kalıtım yanlısı kuramcılar eşeyliliğin bu tür etkenlerden bağımsız olarak döllenme sırasında, hatta daha önce belirlendiğini savunmuşlardı. Morgan, bu iki karşıt görüşü de tümüyle yadsımayan bir "sıralıoluş" görüşünü benimsemekle birlikte, Mendel yasalarına ya da kalıtımın temelinin hücrelerdeki kromozomlar olduğunu ileri süren kromozom kuramına uygun eşeylilik açıklamalarına başta karşı çıkmıştı. Ne var ki, evrim sürecini ve kalıtım mekanizmasını araştırmaya başladığı 1910'larda bu görüşünü değiştirecek, eşeyliliğin kalıtım mekanizması aracılığıyla belirlendiği savını yalnız desteklemekle kalmayıp temel bulguları da ortaya koyacaktı.

Morgan'ın, evrim ve kalıtım mekanizmasına ilişkin çalışmalarına başladığı yıllarda, bu alanda üç temel konu yoğun araştırma ve tartışma konusuydu. Bunlardan Darwin'in evrim kuramı türlerin oluşumuna ve evrimine, Mendel'in 20. yy'ın başında yeniden keşfedilen çalışmaları canlıların özelliklerinin dölden döle aktarımına, 19. yy'ın sonlarından başlayarak geliştirilen kromozom kuramı ise kalıtımın hücre

düzeyinde işleyişine ışık tutuyordu. Böylelikle, bir anlamda Darwincilik evrimi ve kalıtımı doğa düzeyinde, Mendelcilik organizma düzeyinde, kromozom kuramı ise hücre düzeyinde ele alıyordu. Morgan başta her üç kurama da eleştirel bir gözle bakıyor, özellikle kromozomların dölden döle aktarılması ile Mendel'in kalıtım yasaları arasındaki koşutluğa dikkati çekerek kromozomların Mendelci kalıtım görüşünün fiziksel temeli olduğunu ileri sürenlere karşı çıkıyordu. Darwin, evrimin temelinde, türler içinde rastlanan küçük ve sürekli nitelikteki değişkenliklerin yattığını ileri sürmüş, ancak, elindeki verilerin yetersizliği nedeniyle, geliştirilmiş bir kalıtım mekanizmasına yer vermemişti. O dönemin kimi kuramcıları, bu küçük, sürekli değişkenliklerden çoğunun kalıtım yoluyla gelecek kuşaklara aktarılmadığı görüşünü savunurlarken, aynı görüşü bölüşen Morgan, Mendel'in bulgularının da ancak özel durumlar için açıklayıcı nitelik taşıdığına, Mendel yasaları ile kalıtımın temelinde yatan mekanizma arasındaki nedensel bağlantının kanıtlanmadığına inanıyordu. Üstelik, Mendel'in ileri sürdüğü gibi, kalıtsal özelliklerin dölden döle birbirlerinden bağımsız olarak ve bir anlamda "hep ya da hiç" ilkesine göre aktarıldığı savı da, ara ya da bileşik özelliklerin varlığıyla çelişmekteydi. Morgan, Mendelci kalıtım kuramının fiziksel temeli olarak kabul edilen kromozomların kalıtımla ilişkili olduğunu benimsemekle birlikte, kromozomların herhangi bir kalıtsal özelliği aktardığı savını eldeki verilerin ışığında yersiz buluyordu. Mendelci kalıtım kuramı ile kromozom kuramının birbirleriyle bağdaştırılmasını engelleyen çok temel bir sorun vardı: Herhangi bir canlının binlerce görünür özelliği olmasına karşın, bu özellikleri belirlediği ileri sürülen kromozomların sayısı göreli olarak çok azdı (örneğin insanda 23 çift kromozom vardır). Bu sayısal eşitsizlik, birçok özelliğin aynı kromozomda taşındığı ve bir bütün olarak dölden döle aktarılan kromozomun taşıdığı tüm özellikleri bir sonraki kuşağa ileteceği anlamına geliyordu. Bu durumda kimi özelliklerin yeni döllerde bir arada görünmesi gerekirken, o güne değin yapılan incelemelerde, birbiriyle ilintili bu tür özellik grupları bu kuramdan beklenilen sıklıkta gözlemlenmemişti.

Mendelcilik ve kromozom kuramına ilişkin eleştirilerini en son 1910'da yayımlayan Morgan'ın, o tarihten sonra yoğunlaştırdığı evrim ve kalıtım deneylerinin esin kaynağı bir ölçüde De Vries'in bitkiler üzerindeki incelemelerine dayanıyordu. Correns ve Tschermak ile birlikte Mendel'in çalışmalarını hemen hemen aynı zamanda keşfeden De Vries, çuhaçiçeği üzerindeki araştırmalarında, değişinim (mütasyon) adını verdiği kimi köklü değişiklikler sonucunda, bitkilerin tümüyle yeni bir tür oluşturacak denli başkalaştığını bulmuştu. Evrimin temelinde bu tür köklü değişinimlerin yatabileceği görüşüne yol açan böyle bir olgunun hayvanlarda da geçerli olabileceğini düşünen Morgan, 1908'den başlayarak, ilk önce fare ve sıçan gibi geleneksel deney hayvanlarında, daha sonra sirke sineğinde *(Drosophila melanogaster)* bu tür değişinimlerin varlığını inceledi. Morgan'ın, kolayca üreyen ve yılda yaklaşık 30 dölün incelenmesine olanak tanıyan sirke sineğini genetik araştırmalarında kullanmaya başlaması, kalıtsal mekanizmaya ilişkin deneyleri büyük ölçüde hızlandırmış ve kendiliğinden ortaya çıkan değşinimlerin incelenmesini kolaylaştırmıştı. Mendelci ve Darwinci görüşleri benimseyerek, kromozom kuramının önde gelen savunucularından biri olmasını sağlayacak deneylerinin hemen hemen tümünü sirke sineği üzerinde gerçekleştiren Morgan'dan sonra, bu basit canlı, genetik araştırmalarının vazgeçilmez bir parçası oldu.

Darwin'in evrim kuramının, Mendelci kalıtımın ve kromozom kuramının eleştirisi

Morgan'ın araştırmalarında önemli bir dönüm noktası, normalde kırmızı gözlü olan sirke sinekleri arasında, bir değşinim geçirildiğini gösteren beyaz gözlü bir erkek sinek bulmasıydı. Bu erkek sineği kırmızı gözlü dişilerle çiftleştirdiğinde, ilk dölde (F_1) yalnız kırmızı gözlü sinekler elde etmesine karşın, ikinci dölde (F_2) hemen hemen tümü erkek olmak üzere beyaz gözlü sineklere de rastladı. Beyaz göz renginin, Mendel'in bezelye üzerindeki deney bulgularına benzer biçimde F_1'de görülmeyip F_2'de ortaya çıkması ve bu özelliğin hemen hemen tümüyle erkeklerde gözlemlenmesi önemli sonuçlardı. Morgan, kalıtımı organizmanın eşeyine (erkek ya da dişi olmasına) bağlı olduğu için "eşey bağımlı" diye adlandırılan bu tür değşinimlerin incelenmesine ağırlık vererek, kısa sürede eşeyliliğin ve kalıtsal özelliklerin kromozomlara bağlı olduğu görüşünü benimsedi ve eski görüşlerinden uzaklaşarak, Mendel yasalarının ve kromozom kuramının en ateşli savunucusu oldu.

Eşeyliliğin kromozomlarla aktarımı

Eşeyliliğin belirli kromozomlarca belirlendiği kanıtlandıktan sonra, Morgan, kalıtımbilime değerli katkıda bulunacak olan öğrencileri C.B.Bridges, H.J.Muller ve Alfred Henry Sturtevant (1891-1970) ile birlikte, Danimarkalı botanikçi Wilhelm Ludwig Johannsen'in (1857-1927) "gen" diye adlandırdığı kalıtsal birimlerin, eşey kromozomunda ortaya çıkan değşinimler aracılığıyla sirke sineğinin özelliklerini nasıl dölden döle aktardığını inceledi. Bu konudaki araştırmalara ışık tutan önemli bir bulgu, aynı kromozomdaki değşinimlerden doğan kalıtsal özelliklerin yeni döllerde zaman zaman birlikte görülmeyip, ayrı ayrı gözlemlenebilmesiydi. Bu bulgu, F.A.Janssens'in (1863-1924) 1909'da gözlemlediği gibi, meyoz bölünme sırasında bazen bir kromozom çiftinin birbirinden tümüyle ayrılamayıp, bir kromozomun bir bölümünün öteki kromozomdaki karşıtıyla değiştokuş edilmesiyle açıklanabiliyordu. Daha da önemlisi, genlerin kromozomlarda fiziksel birimler olarak dizildiği varsayıldığında, bu tür değiş tokuş sonucu değişime uğrayıp genlerin sonraki döllerde ne denli sık olarak birbirlerinden ayrı gözlemlendikleri değerlendirilerek, genlerin kromozomlardaki yerleri konusunda temel bilgiler edinilebilirdi. Nitekim Morgan ve özellikle öğrencisi Sturtevant, eşey kromozomlarındaki değşinimleri bu açıdan incelediler. Genlerin kromozomdaki yeri birbirinden ne kadar uzaksa, değiş tokuş sırasında birbirlerinden ayrılmaları olasılığının da o denli yüksek olacağı düşüncesinden yola çıkarak, 1911'de sirke sineğinin ilk kromozom haritasını gerçekleştirdiler. Bu çalışmalar sonucunda, genlerin kromozomlarda bir doğru boyunca dizildiği ve belirli özelliklerden sorumlu her genin kromozomda kendine özgü bir yeri olduğu ortaya çıkarıldı. Bireysel çalışma yerine ortak araştırmayı yeğleyen ve öğrencileri ile asistanlarının iyi bir araştırmacı olarak yetişmesi için uğraşan Morgan, ömür boyu birlikte çalıştığı Bridges ve Sturtevant'ın yardımlarına duydu-

Sirke sineği (Drosophila Melanogaster) üzerindeki araştırmaları

Kromozom kuramının desteklenmesi ve genlerin dizilişi

ğu şükran borcunu, kendisine verilen Nobel Ödülü'nün parasını bu iki dostuyla bölüşerek dile getirmişti.

Morgan'ın 1915'te öğrencileriyle birlikte yayımladığı *The Mechanism of Mendelian Heredity* ("Mendelci Kalıtımın Mekanizması") adlı yapıtı, sirke sineği üzerindeki temel araştırmaların sonuçlarını özetlerken kalıtımbilimcilere yeni bir ufuk açıyor ve kromozom kuramı ile Mendel yasalarının kalıtım mekanizmasının temeli olduğunu belgeliyordu. Morgan bu dönemde Darwincilik'i de ana çizgileriyle benimseyecek, Darwin'in evrim kuramının temelinde, daha önce düşündüğü gibi, sirke sineğinde gözlemleyemediği köklü değşinimlerin yerine küçük çaplı, sürekli değişkenliklerin yattığı görüşünü kendi bulgularıyla destekleyecekti.

Morgan, *Drosophila* üzerindeki araştırmalarını Columbia Üniversitesi'nde bulunduğu yıllarda gerçekleştirdi, yaşamının sonuna değin de çalışmaları ve yapıtlarıyla embriyoloji, evrim ve kalıtımbilim ile bu konular arasındaki bağlara ilişkin temel sorunları inceledi. Deneysel düzeyde, embriyonun ölümüne yol açabilen öldürücü genlerin ve kimi genlerin organizmanın görünür özelliklerine yansıyan etkinliklerini nicel olarak denetleyen genlerin varlığının kanıtlanmasına katkıda bulundu. Kuramsal düzeyde de, embriyoloji, evrim ve kalıtım mekanizmalarını genler aracılığıyla irdelemeye çalıştı. Yetiştirdiği sayısız öğrencilerinden Bridges, Sturtevant, Muller, Dulbecco, Beadle ve Dobzhansky gibi bilim adamları, artık "klasik kalıtımbilim" olarak adlandırılan, kalıtımın kromozom düzeyinde incelenmesinde etkili oldukları gibi, nükleik asitlerin (DNA ve RNA'nın) yapısının ve işlevlerinin açıklanmasıyla kalıtımı molekül düzeyinde ele alan "moleküler genetiğe" geçişte de önemli rol oynadılar. Morgan da, deneysel organizma üretme yöntemleri ve hücre düzeyinde analiz gibi birbirinden oldukça değişik ve birbirini bütünleyici çalışmalarıyla kromozom kuramının kalıtımbilime yerleşmesini sağladı, biyolojideki yeni gelişmelerin ışığında Darwinci ve Mendelci yaklaşımların sentezine varılmasında ve biyoloji ile kalıtımbilimin deneysel yöntemleri benimsemesinde etkili oldu.

- **YAPITLAR (Başlıca):** *Regeneration*, 1901, ("Doku Yenilenmesi"); *Evolution and Adaptation*, 1903, ("Evrim ve Uyum"); *Heredity and Sex*, 1913, ("Kalıtım ve Eşey"); *The Mechanism of Mendelian Heredity* (A.H.Sturtevant, C.B.Bridges ve H.J.Muller ile birlikte), 1915, ("Mendelci Kalıtımın Mekanizması"); *The Physical Basis of Heredity*, 1919, ("Kalıtımın Fiziksel Temeli"); *Evolution and Genetics*, 1925, ("Evrim ve Genetik"); *The Theory of the Gene*, 1926, ("Genler Kuramı"); *The Scientific Basis of Evolution*, 1932,("Evrimin Bilimsel Temeli"); *Embryology and Genetics*, 1934,("Embriyoloji ve Genetik").

- **KAYNAKLAR:** I.Shine ve S.Wrobel, *Thomas Hunt Morgan; Pioneer of Genetics*, 1976.

- **BAKINIZ:** BATESON, BEADLE, BRIDGES, CRICK, C.DARWIN, DOBZHANSKY, DULBECCO, FLEMMING, HAECKEL, MENDEL, H.J.MULLER, De VRIES, WEISMANN.

MORGENTHAU, Hans
(1904-1980)

Alman asıllı ABD'li siyaset bilimci. Uluslararası siyasetin kuvvet mücadelesi olduğunu savunmuştur.

Hans Joahim Morgenthau 17 Şubat 1904'te Coburg'da (bugün FAC'de) doğdu, 19 Temmuz 1980'de ABD'nin New York kentinde öldü. Yahudi bir ailenin çocuğuydu. 1923-1927 arasında, Frankfurt ve Münih üniversitelerinde hukuk ve felsefe öğrenimi gördü. Bir süre avukatlık yaptıktan sonra, 1929'da doktorasını verdi. 1932'de kamu hukuku dersleri vermek üzere Cenevre Üniversitesi'ne gitti. 1933'te Hitler'in iktidara gelmesi üzerine 1935'e değin orada kaldı. 1935-1936 yıllarında Madrid Uluslararası İktisadi İncelemeler Enstitüsü'nde devletler hukuku profesörlüğü yaptıktan sonra, 1937'de ABD'ye göç etti. 1943'te ABD vatandaşı olan Morgenthau, 1937-1974 arasında Brooklyn College'da, Kansas City ve Chicago üniversitelerinde, 1975'ten ölümüne değin de New York'taki New School for Social Research'te hukuk, tarih ve siyaset bilim dersleri verdi. 1949-1951 arasında ABD Dışişleri Bakanlığı'nda danışmanlık, 1958-1960 arasında ise Washington'daki Dış Politika Araştırmaları Merkezi'nde üyelik yaptı.

Morgenthau'ya göre uluslararası siyaset bir kuvvet mücadelesidir ve devletler arasında geçerli olan tek yasa orman yasasıdır. Uygar insanların arasında geçerli olan ahlak ve adalet ilkelerinin, sürekli olarak çatışmanın ya da çatışma tehlikesinin olduğu uluslararası siyaset alanında geçerli olduğunu sanmak yanlıştır. Her devlet iktisadi ve askeri gücünü kendi ulusal çıkarları için kullanmalı, insancıl amaçlar uğruna boşa harcamamalıdır. Morgenthau bu görüşleri doğrultusunda, ABD'nin anti-komünist bir Haçlı seferine önderlik etme anlayışını terketmesi ve dünya kamuoyunun bu doğrultudaki baskısından kurtularak ulusal çıkarlarına ağırlık veren bir dış politika izlemeye başlaması gerektiğini savunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Scientific Man vs. Power Politics*, 1946,("Bilim Adamı ve Kuvvet Siyaseti"); *Politics Among Nations*, 1948, (Uluslararası Politika, 2 cilt, 1970); *In Defence of the National Interest*, 1951, ("Ulusal Çıkarın Savunusu"); *Dilemmas of Politics*, 1958, ("Siyasetin İkilemleri"); *The Purpose of American Politics*, 1960, ("Amerikan Siyasetinin Ereği"); *Politics in the Twentieth Century*, 3 cilt, 1962, ("20. yy'da Siyaset"); *Vietnam and the United States*, 1965, ("Vietnam ve ABD"); *Truth and Power*, 1970, ("Gerçek ve Güç"); *A New Foreign Policy for the United States*, 1970, ("ABD İçin Yeni Bir Dış Politika").

Resim 495
Piet MONDRIAN
"Kırmızı Ağaç",
1909,
Resim Müzesi,
La Haye
(Den Haag)
Hollanda

Resim 496
Claude MONET
"Deniz Kıyısındaki Teras",
1866, Metropolitan Sanat Müzesi, New York - ABD

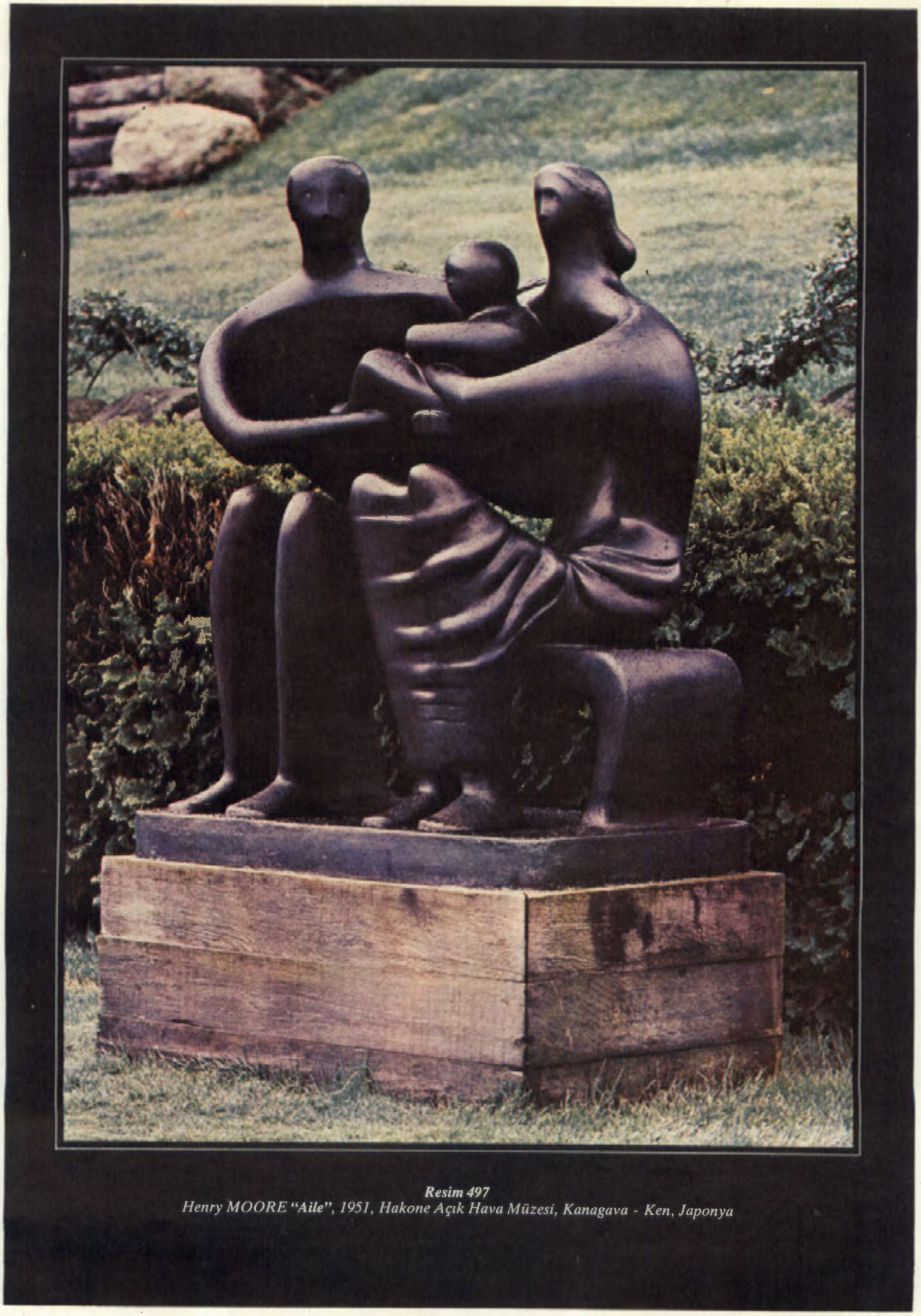

Resim 497
*Henry MOORE "**Aile**", 1951, Hakone Açık Hava Müzesi, Kanagava - Ken, Japonya*

Resim 498
Louis de MORALES ***"Madonna ve Çocuk"****, Prado Müzesi, Madrid - İspanya*

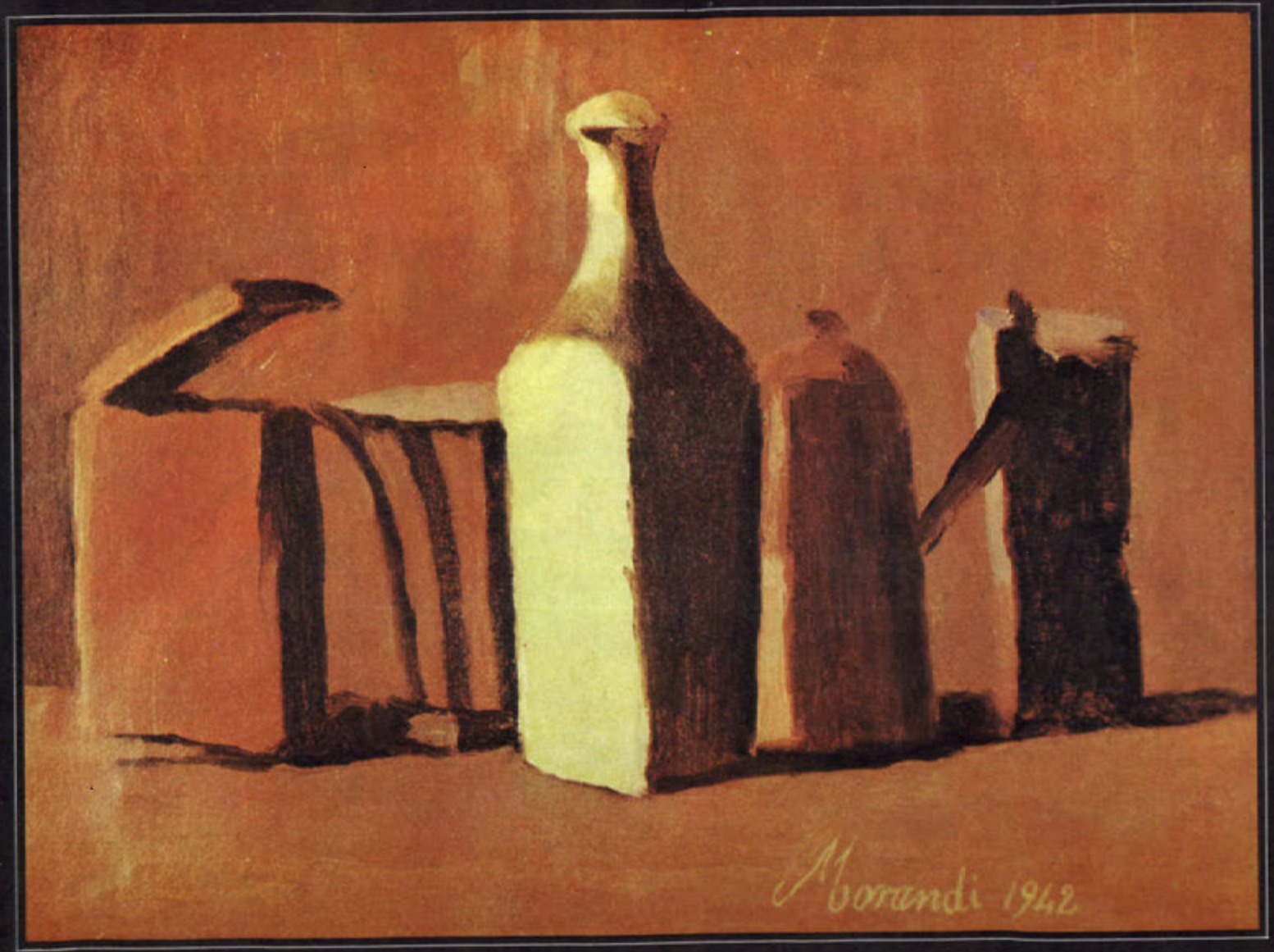

Resim 499
Giorgio MORANDI
"Natürmort",
1942, Minniapolis
Sanat Enstitüsü -
ABD

Resim 500
Gustave MOREAU ***"Tek Boynuzlu Atlar"****, 1890, Gustave Moreau Müzesi, Paris - Fransa*

Resim 501
Hişikava MORUNOBU ***"Genç Kadın"****, Ulusal Müze, Tokyo - Japonya*

Resim 502
Robert MOTHERWELL ***"Elektro-Gitar"****, 1981, Özel Koleksiyon*

MORGENTHAU, Henry
(1856-1946)

Alman asıllı ABD'li diplomat. I.Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da ABD büyükelçiliği yapmıştır.

26 Nisan 1856'da Almanya'nın Mannheim kentinde doğdu, 25 Kasım 1946'da New York'ta öldü. Yahudi kökenli bir ailenin oğluydu. 1865'te ailesiyle birlikte ABD'ye göç edip New York'a yerleşti. 1877'de Columbia Hukuk Okulu'nu bitirdikten sonra avukat ve maliyeci olarak çalıştı.

1912'de Demokrat Parti'nin maliye komitesi başkanı olan Morgenthau, Woodrow Wilson'ın devlet başkanlığına seçilmesinden sonra İstanbul'a büyükelçi olarak gönderildi. Meslekten diplomat olmamasına karşın Osmanlı devlet görevlileri arasında çok sayıda dost kazanarak başarılı bir çalışma yürüttü. I.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlılar ile savaşa giren devletlerin uyruklarını korumak için hükümet düzeyinde girişimlerde bulundu. İngiltere, Fransa, Rusya, Belçika, İsviçre, Karadağ ve Sırbistan'ın çıkarlarını savunmada arabuluculuk yaptı. Bu yüzden İngiliz Avam Kamarası'ndan ve Fransız Temsilciler Meclisi'nden teşekkür yazıları aldı. Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra Amerikan kolejlerinin öğretim çalışmalarını sürdürmelerini sağladı. 1916 baharında ABD'ye döndükten onra Yakındoğu Yardım Komisyonu'nun başkan yardımcılığını üstlendi. 1923'te Milletler Cemiyeti tarafından Yunan mültecilerinin yerleştirilmesi için kurulan komisyona başkanlık yaptı. 1933 Cenova Buğday Konferansı'na ABD delegesi olarak katıldı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ambassador Morgenthau's Story*, 1918, ("Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü"); *All in Lifetime*, 1922, ("Ömür Boyu Gördüklerim"); *My Trip Around The World*, 1928, ("Dünya Yolculuğum"); *I Was Sent to Athens*, 1929, ("Atina'ya Gönderildim").

MORO, Aldo
(1916-1978)

İtalyan siyaset ve devlet adamı. Hıristiyan Demokrat Parti'nin sola açılma siyasetinin mimarıdır.

23 Eylül 1916'da Lecce'nin Maglie kasabasında doğdu, 8 Mayıs 1978'de Roma'da öldü. Bari Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördüğü sırada 1939'da İtalyan Üniversiteleri Katolikleri Federasyonu başkanı oldu ve 1942'ye değin bu görevini sürdürdü. 1940'ta hukuk doktoru derecesini elde ettikten sonra ceza hukuku dersleri vermeye başladı. Kısa bir süre sonra profesör oldu. 1945-1946 yıllarında Katolik Yüksek Okul Mezunları Hareketi'ne önderlik etti. 1946'da Kurucu Meclis'e seçilerek Anayasa Komisyonu'nda görev aldı. 1948'de Hıristiyan Demokrat Parti'den (HDP) Bari milletvekili olarak Millet Meclisi'ne girdi. 1948'de De Gasperi hükümetinde dışişleri bakan yardımcılığı yaptı. Adalet bakanlığı yaptığı 1955-1957 arasında çağdışı yaşam koşullarına sahip olan hapishanelerde köklü bir reform gerçekleştirdi. 1957-1959 arasında eğitim bakanlığı görevinde bulundu. Mart 1959'da Fanfani'nin yerine HDP genel sekreterliğine getirildikten sonra, mecliste güçlü bir tabana sahip istikrarlı bir hükümet kurmak için Sosyalistler'le işbirliği yapılması gerektiğini savunmaya başladı. Bu amaçla İtalyan Komünist Partisi'nden (İKP) uzaklaşmaya başlamış olan sol kanat Sosyalistler'in önderi Pietro Nenni ile çeşitli görüşmeler yaptı. Uzun çabalarının sonunda partisine 1962'de "sola açılma" siyasetini kabul ettirdi ve Aralık 1963'te Sosyalistler'in, Sosyal Demokratlar'ın, Cumhuriyetçiler'in de katıldığı orta sol bir koalisyon hükümeti kurdu.

1964-1966, 1966-1968 ve 1974-1976 arasında HDP'nin kurduğu çeşitli hükümetlerde başbakanlık yaptı. Bu arada 1970-1972 arasında dışişleri bakanlığı görevini de yürüttü. Ekim 1976'da HDP genel başkanı olduktan sonra İKP'nin ortaya attığı "tarihsel uzlaşma" önerisini benimseyerek mecliste iki parti arasında işbirliği yapılmasında önemli bir rol oynadı. 16 Mart 1978'de terörist Kızıl Tugaylar örgütü tarafından kaçırıldı. Hükümet, kendisini kaçıranların bazı tutuklu Kızıl Tugay üyelerinin bırakılması isteğini kabul etmeyince öldürüldü. Cesedi kaçırılışının elli dördüncü gününde Roma yakınlarında bulundu.

• **BAKINIZ:** FANFANI, NENNI.

MORPHY, Paul
(1837-1884)

ABD'li satranççı. Döneminin en güçlü oyuncusu olma başarısını göstermiştir.

22 Haziran 1837'de New Orleans'da doğdu, 10 Temmuz 1884'te aynı kentte öldü. Satrancı on yaşındayken öğrendi. 1857'de katıldığı uluslararası New York Turnuvası'nda büyük bir başarı göstererek birinci oldu. Bu turnuvanın ardından dönemin en güçlü satranççılarıyla karşılaşmalar yapmak amacıyla Avrupa'ya gitti. Avrupa'nın en iyi oyuncusu kabul edilen Alman satranççı Adolf Andersen ile Paris'te yaptığı 11 maçın yedisini kazandı, ikisini kaybetti, ikisinde berabere kaldı. Bu başarıyı Lowenthal ve Harrwitz karşısında aldığı açık farklı galibiyetler izledi. Güçlü İngiliz satranççı Howard Staunton ile karşılaşmak için büyük çaba gösterdiyse de Staunton buna yanaşmadı. 1859'da ABD'ye dönen Morphy burada isteyen satranççıyla bir piyon eksiğiyle karşılaşabileceğini açıkladı. Ama kendisine rakip çıkmadı. Bunun üzerine aynı yıl satrancı bıraktı. Morphy, 1857-1859 arasında yalnızca üç yıl süren uluslararası satranç kariyerinde dünyanın en güçlü satranççısı olma başarısını gösterdi. Döneminin öbür satranççılarının aksine tüm taşlar tam anlamıyla gelişmeden, eksik taşlarla hücuma kalkışılmaması gerektiği ilkesiyle hareket ederek satranca yeni bir anlayış getirdi. 1859'dan

sonra avukatlık yapmaya kalkıştıysa da bu alanda başarılı olamadı. Yaşamının son yıllarını melankolik bir ruh hali içinde geçirerek öldü.

MORRIS, Charles William
(1901- ?)

ABD'li dilbilimci ve felsefeci. Mantıktan yola çıkarak bir dilbilim ve göstergebilim (semiotik) kuramı geliştirmiştir.

23 Mayıs 1901'de Denver'de doğdu, Winconsin, Nortwestern ve Chicago üniversitelerinde öğrenim gördü. ABD'deki birçok üniversitede, 1931-1958 arasında da Chicago Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi.

Morris, araştırmalarını simgelerin anlambilimsel (semantik) ve dilbilimsel işlevler konusuna yoğunlaştırmış, mantık üstüne temellendirilen bir gösterge kuramı geliştirmeyi amaçlamıştır. 1938'de yayımladığı *Foundations of the Theory of Signs* ("Gösterge Kuramının Temelleri") ve 1946'da yayımladığı *Signs, Language and Behavior* ("Göstergeler, Dil ve Davranış") adlı yapıtlarında, tüm insan etkinliklerinin kavranmasını sağlayan bilimsel bir temel olarak gördüğü göstergebilimin temellerini atmaya ve dildeki göstergeleri olduğu kadar sanat, felsefe, bilim ve teknolojideki göstergeleri de açıklayan genel ve kapsamlı bir gösterge kuramı geliştirmeye çalışmıştır. Göstergelerle, onları kullanan ya da yorumlayan bireylerin davranış eğilimleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Morris'in dilbilim ve göstergebilim kuramında, Davranışçılık'ın (Behavioralism) olduğu kadar felsefi Pragmatizm'in ve Neo-Pozitivizm'in de (Yeni Olguculuk) etkileri görülür. Başlıca etki kaynakları arasında Mantıkçı Pozitivizm'in öncülerinden Alman asıllı ABD'li felsefeci R.Carnap ile Pragmatizm'in temellerini atan ABD'li mantıkçı ve felsefeci C.S.Peirce vardır. Morris ayrıca, yapıtlarını derlediği ABD'li sosyolog ve felsefeci G.H.Mead ile davranışçı sosyolojiyi neo-pozitivist bir temel üstünde geliştirmeye çalışan Alman felsefeci ve sosyolog O.Neurath'ın yaklaşımlarından da etkilenmiştir. 1936-1971 arasında Neurath ve Carnap ile birlikte *International Encylopedia of Unified Science*'ı ("Uluslararası Birleştirilmiş Bilim Ansiklopedisi") yayımlamıştır.

Morris'in genelde kabul edilen, Carnap tarafından da benimsenen yaklaşımına göre, göstergebilim üç alanı kapsamalıdır: Göstergelerin kaynağını, kullanılış koşullarını, etkilerini ve kullananların davranışlarını inceleyen edimbilim (pragmatik); göstergelerle gösterilen nesneler arasındaki anlam ilişkisini inceleyen anlambilim (semantik) ve göstergelerin birleşim kurallarını araştıran, dilin öğeleri arasındaki biçimsel ilişkileri inceleyen sözdizim (sentaks).

İsviçreli dilbilimci F.Saussure ile ABD'li mantıkçı Peirce'in kuramsal temellerini geliştirdikleri göstergebilim, 1930'larda her iki kuramcıdan de esinlenerek farklı çizgilerde gelişmiştir. Avrupa'da, aralarında R.Jakobson, N.Trubetzkoy ve Jan Mukarovsky gibi dilbilimcilerin de bulunduğu Prag Dilbilim Okulu, daha çok Saussure'den yola çıkarken, Amerika'daki araştırmacılar Peirce'i temel alarak mantığın ağır bastığı bir dilbilim ve göstergebilim yaklaşımını benimsemişlerdir. Morris, Carnap ile birlikte, bu kuramcıların en önemlilerindendir.

- YAPITLAR (başlıca): *Six Theories of Mind*, 1932, ("Zihin Üstüne Altı Kuram"); *Logical Positivism, Pragmatism, and Scientific Empricism*, 1937, ("Mantıkçı Pozitivism, Pragmatizm ve Bilimsel Amprisizm"); *Foundations of the Theory of Signs*, 1938, ("Gösterge Kuramının Temelleri"); *Signs, Language, and Behavior*, 1946, ("Göstergeler, Dil ve Davranış"); *Signification and Significance*, 1964, ("Anlamlama ve Anlam"); *The Pragmatic Movement in American Philosophy*, 1970, ("Amerikan Felsefesindeki Pragmatik Akım"); *Writings on the General Theory of Signs*, 1971, ("Genel Gösterge Kuramı Üstüne Yazılar").

- BAKINIZ: CARNAP, G.H.MEAD, NEURATH, PEIRCE.

William Morris
C.M.Watts tarafından yapılmış portresi.

MORRIS, William
(1834-1896)

İngiliz, sanatçı ve düşünür. Sanatta sanayileşmenin getirdiği sorunlara çözüm ararken zamanla sosyalizme yönelmiş, toplumsal düzenin değişmesi gerektiği görüşünü savunmuştur.

24 Mart 1834'te Londra'nın kuzeydoğusundaki Walthamstow'da doğdu, 3 Ekim 1896'da Oxfordshire'daki Kelmscott'ta öldü. Varlıklı bir ailenin çocuğu olarak iyi okullarda okudu. 1853'te, ilerde din adamı olmak üzere Oxford Üniversitesi'ne gönderildi. Mimarlık okumaya karar verdikten sonra arkadaşlık kurduğu ressam Edward Burne-Jones ile birlikte Ön Raffaellocular hareketine (Pre-Raphaelite Brotherhood) yakınlık duydu. Ünlü İngiliz sanat eleştirmeni John Ruskin'den etkilenerek 1855'te Kuzey Fransa'daki Gotik mimarlığın en iyi örnekleri olan Amiens

Katedrali'yle Rouen Katedrali'ni yakından inceledi. Bir yıl sonra gene Ön Raffaellocular'dan şair ve ressam Dante Gabriel Rossetti ile tanıştı. Raffaello'nun doğayı idealize etmesine karşı çıkıp ruhsal arınmışlığı ve içten anlatımı destekleyen Ön Raffaelloculuk anlayışı doğrultusundaki ilk şiir kitabı *The Defence of Guinevere*'i ("Guinevere'in Savunması") 1857'de yayımladı. Buradaki şiirlerinde Orta Çağ mitolojisini temsil eden tipleri, ressamlara özgü, küçük görsel ayrıntıları yakalayan bir teknikle anlattı. Guinevere tipini yaratırken kendine esin kaynağı olan Jane Burden ile 1858'de evlendi. Aynı yıl eşini model olarak kullanıp Ön Raffaelloculuk ilkeleri doğrultusunda ünlü *Kraliçe Guinevere* adlı tablosunu yaptı. Çok alımlı bir model olan Jane temsil ettiği Orta Çağ mitolojisindeki kral Arthur'un pek sadık olmayan eşi kraliçe Guinevere tipine uygun olarak gerçek yaşamda da sonradan Morris'i terkedip Rossetti ile kaçtı.

Morris tasarım sorunlarıyla da ilgilendi, bu alandaki çalışmalarıyla etkili oldu. 19.yy'ın ikinci yarısında İngiltere'de egemen olan Yeni Gotik üslubun temsilcilerinden mimar George Edmund Street'in (1824-1881) bürosunda çalıştı, aynı büroda çalışan mimar Philipp Webb ile arkadaş oldu. Birlikte ürettikleri en önemli yapı, tasarımı Webb tarafından yapılan ve 1859-1860 yıllarında gerçekleştirilen Morris'in evidir. Tuğladan yapıldığı için *Kırmızı Ev* adıyla da bilinen bu yapı, içinde yaşayacak kişilerin öznel gereksinmelerini ön planda tutması ve İngiliz kırsal mimarlığına özgü bir yalınlığa sahip olmasıyla ilgi çekti. Bu evin döşenmesi Morris'i mobilya tasarımı ve dekorasyon alanına yöneltti. 1861'de Webb'den başka Rossetti, Burne-Jones gibi arkadaşlarıyla birlikte Morris, Marshall, Faulkner and Co adıyla bir şirket kurarak duvar kâğıdı, döşeme kumaşı, mobilya, vitray gibi kullanılacak eşya ve dekorasyon tasarımları yaptı, bunların üretimiyle uğraştı. Onun daha çok yüzeysel doğa stilizasyonları doğrultusundaki çalışmaları, bir yandan Yeni Sanat'ı (Art-Nouveau) hazırladı, bir yandan da sanatçıların endüstri tasarımı konusuna yönelmelerine yol açtı. Kent tasarımı çalışmalarına da katılan Morris, tasarımlarının yanı sıra yazı ve konuşmalarıyla da bu alandaki etkinliğini sürdürdü.

Şirketindeki yoğun işleri arasında biraz dinlenebilmek amacıyla Morris şiir yazmaya daha bir ağırlık vermişti. 1867'de *The Life and Death of Jason* ("Jason'un Yaşamı ve Ölümü"), 1868-1870 arasında da *The Earthly Paradise* ("Dünya Cenneti") adlı uzun şiir kitaplarını yayımladı. Ünlü klasik ve Orta Çağ temalarının şiir diliyle yeniden anlatımı ya da manzum romans diye tanımlanabilecek bu şiirlerinde, tip çizerken görsel ayrıntılara gene ilk kitabında olduğu gibi çok önem verdi.

Yaşamının bu döneminde, sanayileşmenin getirdiği toplumsal sorunlar karşısında, kendi kabuğuna çekilerek Latin ve İzlanda destanlarına eğildi. Vergilius'un *Aeneas* destanını 1875'te İngilizce'ye çevirdi. 1871 ve 1873'te iki kez İzlanda'ya gitti, İzlanda dilini öğrendi. 1876'da ünlü İzlanda destanı *Volsung Saga*'ya dayanarak dört kitaplık *Sigurd the Volsung*'u yayımladı.

Destanların fantastik dünyasının, temelde bir eylem adamı olan Morris'i doyurduğu söylenemez. Giderek köktenci bir siyasal tavrı benimsemeye başladı. Sanatın belirli bir kesime hizmet etmesinden çok, kitlelere yönelik olması gerektiği inancından yola çıkarak sosyalizme yaklaştı ve 1876'dan başlayarak siyasal mücadeleye atıldı. Oxford'da öğretim üyesi olması için yapılan öneriyi geri çevirdi. İşçilerin kalabalık olduğu kesimlerde sanat-toplum ilişkileri üstüne dizi konferanslar vermeyi yeğledi. 1882'de çıkan *Hopes and Fears for Art* ("Sanata İlişkin Umutlar ve Endişeler") böyle bir konferansın metniyle başka denemeleri içerir. 1884'te Londra'daki Sosyal Demokratik Federasyon'a girdi.

Siyasal konumu

Son dönem yapıtlarından *How I Became a Socialist* ("Nasıl Sosyalist Oldum") adlı kitapta gerek ilk şirketinin, gerek 1891'de kurduğu ve kendi tasarladığı harfler ve desenlerle Chaucer'in yapıtları gibi kitaplar bastığı Kelmscott Basımevi'nin, eğer ince estetik beğeniden özveride bulunulmayacaksa, oldukça lüks bir pazara hizmet ettiğini anlatır. Oxford'da okurken Ruskin'in etkisiyle sanat ve toplum arasındaki karmaşık ilişkiye mekanik bir çözüm getirmeye kalkışmış, bunun çıkar bir yol olmadığını görünce, düşüncelerinden etkilendiği Ruskin'i de aşarak, toplumsal düzenin değiştirilmesi gerekliliğini ileri sürmüştür. Bu doğrultudaki düşüncelerini *Signs of Change* ("Değişim Belirtileri") ve *News From Nowhere*' ("Yokülkeden Haberler") adlı kitaplarında toplamıştır.

Tasarım çalışmaları

- **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Kraliçe Guinevere*, 1858. **Kitap:** *The Defence of Guinevere*, 1857, ("Guinevere'in Savunması"); *Life and Death of Jason*, 1867, ("Jason'un Yaşamı ve Ölümü"); *The Earthly Paradise*, 1868-1870, ("Dünya Cenneti"); *Three Northern Love Songs*, 1875, ("Üç Kuzey Aşk Şarkısı"); *Sigurd the Volsung*, 1876; *The Decorative Arts*, 1878, ("Dekoratif Sanatlar"); *Hopes and Fears for Art*, 1882, ("Sanata İlişkin Umutlar ve Endişeler"); *The Dream of John Ball*, 1888, ("John Ball'un Rüyası"); *Signs of Change*, 1888, ("Değişim Belirtileri"); *News From Nowhere*, 1891, ("Yokülkeden Haberler"); *How I Became a Socialist*, 1894, ("Nasıl Sosyalist Oldum").
- **KAYNAKLAR:** R.Tames, *William Morris*, 1972; E.P. Thomson, *William Morris: Romantic to Revolutionary*, 1961.
- **BAKINIZ:** HUNT, RUSKIN, P.WEBB.

Şiirleri

MORSE, Samuel Finley
(1791-1872)

ABD'li mucit ve ressam. Telgrafın mucidi olarak bilinir. Haberleşmede kullanılan "Morse kodu"nu geliştirmiştir.

Samuel Finley Breese Morse 27 Nisan 1791'de ABD'de Charlestown'da (bugün Boston'da) doğdu, 2 Nisan 1872'de New York'ta öldü. 1810'da Yale College'ı bitirdi. Ertesi yıl, bir din adamı olan babasının karşı çıkmasına karşın sürdürdüğü resim yapma tutkusunu yenemeyerek Londra'ya gitti ve orada ünlü ABD'li ressam W.Allston'un atölyesinde çalışmaya başladı. Dört yıl kaldığı İngiltere'de daha

Samuel Finley Morse

çok tarihsel olayları, efsaneleri konu alan büyük boyutlu tablolar yaptı. ABD'ye dönüşünde geçim kaygısıyla portre ressamlığına yönelmek zorunda kaldı. Bir süre kent kent dolaştıktan sonra, 1825'te New York'a yerleşti. 1826'da, kuruluşunda etkili olduğu National Academy of Design'ın (Ulusal Tasarım Akademisi) başkanlığına getirildi. 1829'da resim çalışmaları yapmak ve müzeleri gezmek amacıyla bir kez daha Avrupa'ya gitti, Fransa ve İtalya'da iki yıl kaldı. 1832'de ülkesine dönerken tanıştığı ABD'li kimyacı ve mucit Charley Thomas Jackson'dan (1805-1880) elektromıknatıslık konusundaki ilk bilgilerini edinerek, kendisine büyük bir ün kazandıracak yolda ilk adımlarını atmaya başladı. Hızla, elektromıknatıslardan haberleşmede yararlanılmasını sağlayacak bir aygıtın yapımına giriştiyse de, kısa bir süre içinde elektrik konusundaki bilgilerinin istediği sonuca ulaşmasına yetmeyeceğini anladı. O yıllarda tanıştığı başka bir ABD'li bilim adamının, Joseph Henry'nin yardımıyla elektriğe ve elektromıknatıslığa ilişkin bilgilerini geliştirme şansı bulunca araştımalarına hız verdi ve 1835'te ilk telgraf düzeneğini yapmayı başardı.

Bu arada New York Üniversitesi'nde resim ve heykel profesörlüğüne getirilmiş, bir yandan da siyasete atılarak Katolikler'e ve göçmenlere karşı ırkçı görüşlerle savaş sürdüren Native American Party'ye (Amerika Doğumlular Partisi) girmiş ve bu partiden New York valiliğine aday gösterilmiş, ancak seçimi kazanamamıştı. 1837'den sonra telgraf konusundaki girişimlerini yoğunlaştırdı. Özellikle Henry'nin telgrafa ilişkin çalışmaları konusunda bilgili bir öğretim üyesi, sermaye sağlayabilecek bir arkadaşı ve bir milletvekili ile ortaklık kurarak telgraf aygıtının patentini almak için başvuruda bulundu. Avrupa'daki patent başvuruları geri çevrilen ve telgraf hattı kurma girişimleri başarısızlığa uğrayan Morse, uzun çabalar sonucu 1843'te ABD Temsilciler Meclisi'nden Baltimore-Washington arasında 65 km'lik bir telgraf hattının yapımı için 30.000 dolarlık bir ödenek elde etmeyi başardı. Bu hattan ilk telgraf mesajının iletildiği 1844'ten başlayarak ortaklarıyla, başka mucitlerle ve özellikle C.T.Jackson'la telgrafın patent hakkı için uzun bir mücadeleye girişti. Konu sonunda Yüksek Mahkeme'ye geldi ve Morse'un patent hakları 1854'te tanındı. Sonraki yıllarda telgrafın gittikçe yaygınlaşmasıyla, büyük üne ve servete kavuşan Morse, ileri yaşlarında eğitim kurumlarına, kiliselere, İncil ve misyoner derneklerine, başka din kuruluşlarına ve yoksul ressamlara büyük bağışlarda bulundu.

Elektrik akımının manyetik etkisi 1820'de Oersted tarafından bulunmuştu. Daha sonra, Arago ve Ampère içinden elektrik akımı geçirilen bir bobinin mıknatıs özelliği gösterdiğini gözlemlediler. Bobinin içine demir çekirdek konduğunda manyetik etkinin çok arttığını gözleyerek 1823'te elektromıknatısı bulan, İngiliz fizikçisi William Sturgeon (1783-1850) oldu. ABD'li fizikçi Joseph Henry elektromıknatısı geliştirdi ve ilk kez 1831'de 1,5 km uzaklıktaki iki nokta arasında elektrikle haberleşmeyi sağladı. İki Alman bilim adamı, Gauss ve Weber, 1833'te benzer bir düzenek kurarak Göttingen'de, aralarında 1,5 km bulunan iki ev arasına haberleşmeyi başardılar.

Telgraf konusundaki katkısı, kendisinden önce yapılan buluşları pratik bir sonuca ulaştırmaktan öteye gitmeyen Morse'un 1835'te geliştirdiği ilk telgraf düzeneği, elektrik devresini açıp kapatarak akımın kesilip akmasını sağlayan bir anahtardan oluşan vericiyle, bu akımı taşıyan tellerin öbür ucuna bağlanmış bir elektromıknatısın oluşturduğu alıcıyı kapsıyordu. Elektromıknatısın etkisiyle hareket eden mürekkepli bir uç, gönderilen mesajı sürekli olarak akan bir kâğıt şerit üzerine uzun ve kısa çizgiler biçiminde yazıyordu. Morse'un telgraf tekniğine belki de tek özgün katkısı alfabedeki harflerin nokta ve çizgilerden oluşan bir mesaja dönüştürülmesine olanak sağlayan ve günümüzde de kullanılmakta olan "Morse kodu"nu geliştirmesi oldu. Telgrafın geliştirilmesindeki başarısını Henry'nin kendisine sağladığı bilgiye borçlu olan Morse, yine Henry'den edindiği bilgilerle telgrafın patentini 1837'de İngiltere'de alan Wheatstone'un yaptığı gibi Henry'nin yardım ve katkılarını sonradan tümüyle yadsımıştır.

• BAKINIZ: ALLSTON, AMPÈRE, ARAGO, GAUSS, J.HENRY, OERSTED, W.E.WEBER, WHEATSTONE.

MORTAŞ, Abidin
(1904-1963)

Türk, mimar. *Arkitekt* dergisinin kurucularındandır.

Şıvas'ın Divriği ilçesinde doğdu, 22 Nisan 1963'te İstanbul'da öldü. 1928'de Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Yüksek Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Mimarlık çalışmalarını Cemil Finci ve Faruk Çeçen'le açtığı büroda sürdürdü. 1931'de mimar Zeki Sayar ve Aptullah Ziya Kozanoğlu ile *Mimar* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Türkiye'de bilinçli bir mimarlığın yerleşmesi, mimarların örgütlenmesi ve mimarlık sanatının korunabilmesi için yoğun bir çaba gösteren bu dergi, Cumhuriyet dönemi Türk kültür tarihi açısından da önemli bir boşluğu doldurdu. *Mimar*'ın yayımlanması 1935'ten sonra Zeki Sayar ve Abidin Mortaş tarafından *Arki-*

tekt adıyla sürdürüldü.

Mortaş 1930'lu yıllarda akılcı işlevci mimarlık anlayışında, ancak ulusal mimarlıktan da izler taşıyan yapılar tasarlamıştır. 1940-1950 arasında, yani İkinci Ulusal Mimarlık döneminde ise, ulusal mimarlıkla akılcı işlevci mimarlığın bireşimini amaçlayan bir yönde çalışmıştır. 1941'de Haymil adlı inşaat şirketiyle, Ankara başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çok sayıda yapı gerçekleştirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Adalet Sarayı* (N.Doğu ve F.Tüzüner ile), 1945-1948, Adana; *Büyük Sinema*, 1949, Ankara; *Banknot Matbaası*, 1957, Ankara; *Merkez Bankası Şubesi*, Edirne; *Maliye Meslek Okulu*, Ankara; *Kalaba Camii*, Ankara; *İşçi Sigortaları Sanatoryum ve Hastanesi*, Kayseri; *İşçi Sigortaları Sanatoryum ve Hastanesi*, İzmir; *ABD Büyükelçiliği*, Ankara.

MORTILLET, Gabriel de (1821-1898)

Fransız, arkeolog. Fransa'da tarihöncesi araştırmalarının öncülerindendir.

Louise Laurent Marie Gabriel de Mortillet 29 Ağustos 1821'de Meylan'da doğdu, 25 Eylül 1898'de Paris yakınlarında Saint-Germain-en-Laye'da öldü. Chambery ve Paris Cizvit okullarında öğrenim görmesine karşın, daha sonra özgür düşünceyi savunan halk önderi Ledru-Rollen'in (1807-1874) görüşlerini benimsedi ve 1848 Devrimi'ne katıldı. Basın yasalarına karşı geldiği için 1849'da Fransa'yı terketmek zorunda kaldı ve İsviçre'nin Savoie kentine (bugün Fransa'da) giderek jeoloji ve zooloji alanında çalışmalara girişti. Cenevre ve Annecy müzelerindeki malzemelerin sınıflandırılmasında da çalıştı. Daha sonra İtalya'ya geçti. 1862-1863 yıllarında Torino'da Fransızca olarak çıkan *Revue scientifique Italienne* dergisinin yayımcılığını yaptı. 1863'te İtalya'da Isolino'da Varese Gölü'nde ilk Neolitik Çağ yerleşmesini saptadı.

1864'te Paris'te *Materiaux pour l'histoire positive et philosophique de l'homme* (İnsan Felsefesi ve Pozitif Tarih İçin Malzemeler) adlı dergiyi kurdu. 1872'ye değin yayımını sürdüren bu dergi Fransa'da tarihöncesinin bir bilim dalı olarak gelişmesinde etkin bir rol oynadı.

1866'da Neuchatel'de ve 1867'de Paris'te toplanan ilk iki Tarihöncesi ve Antropoloji Kongresi'nin sekreterliğini de yapan Mortillet, 1867'te Uluslararası Paris Sergisi'nin düzenlenmesinde çalıştı, sergi broşürünü hazırladı. Aynı yıl Saint-Germain-en-Laye'da kurulan Musée des Antiquités Nationales'de çalışmaya başladı ve 1868'de bu müzenin yöneticiliğini üstlendi. 1876'da Paris'te École des Hautes Etudes'te profesör oldu. 1878'de Fransız hükümetinin Fransa ve Cezayir'deki megalitik (büyük boyutlu taş) anıtları saptamak üzere kurduğu komisyonun başkanı oldu. Müze yöneticiliğini de 1885'e değin sürdürdü. Bu tarihte dört yıl için Saine et Oise yönetim bölgesinden sol kanat milletvekili olarak parlamentoya girdi.

Mortillet, *Musée préhistorique* ("Tarihöncesi Müzesi") adlı ünlü yapıtında kronolojik bir tabloya yer vermiştir. Lubbock'un ayrımını temel alan tabloda Paleolitik Çağ'ın dönemlerini Chellean, Mousterian, Solutrean ve Magdalenian olarak adlandırmıştır. Fransa'da bu dönemlere ait buluntuların ele geçtiği yerlerin adlarıyla yapılmış bu ayrım, uzun süre geçerliliğini korumuştur.

Mortillet ayrıca 1882-1884 arasında *Indicateur de l'archéologie* (Arkeoloji'nin Göstergesi) ve 1884-1887 arasında *Homme* (İnsan) dergilerini çıkartıp bunlarda çeşitli arkeolojik bulguları yayımlayarak bir tartışma ortamının doğmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Guide d l'étranger en Savoie*, 1856, ("Yabancılar İçin Savoy Kılavuzu"); *Géologie et minéralogie de la Savoie*, 1858, ("Savoy'nun Jeoloji ve Mineroloji-si"); *Promenades préhistoriques a l'exposition universelle*, 1867, ("Evrensel Sergide Tarihöncesi Gezintiler"); *Musée prehistorique*, 1881, ("Tarihöncesi Müzesi"); *Le préhistorique: antiquite de l' homme*, 1882, ("Tarihöncesi: İnsanın Geçmişi"); *Formation de la nation françoise*, 1897, ("Fransız Ulusunun Oluşumu").

• **BAKINIZ:** J. LUBBOCK.

MORTIMER, John (1923)

İngiliz oyun yazarı. Yapıtlarında insanlar arasındaki iletişim eksikliğini vurgulamıştır.

John Clifford Mortimer 21 Nisan 1923'te Londra'da Hampstead'de doğdu. Öğrenimini Harrow ve Oxford üniversitelerinde tamamladı. II. Dünya Savaşı boyunca bir film şirketinde yönetmen yardımcısı ve senaryo yazarı olarak çalıştı. 1948'de baroya kabul edilerek avukatlığa başladı. Bu arada ilki *Charade* ("Bilmece") olmak üzere altı romanı yayımlandı. 1958'de radyo için yazdığı ilk oyunu *The Dock Brief* ("Sanık Avukatı") büyük ilgi gördü ve Italia Ödülü'nü kazandı. Bir tutukluyla avukatının karşılıklı konuşmalarına dayanan bu kısa oyun daha sonra televizyon ve sahnede de oynandı.

Son yıllarda roman ve senaryo yazmaya yeniden başlayan Mortimer daha çok televizyon oyunları ve dergilere yazılar yazarak uğraşını sürdürmektedir. Yapıtlarında, çoğunluğu orta sınıftan olan kişilerin, eski okullar, bakımsız oteller ya da köhne işyerlerinde, başarısızlıklar ve düş kırıklıkları içinde geçen yaşamlarını anlatır. Güldürü öğesini bu kişileri alaya almak için değil, onlara sevecen bir yaklaşım sağlamak amacıyla kullanır. Acıklı olaylarla oyundaki güldürü havası arasında tutarlı bir denge sağlayabilen Mortimer'a göre yaşanılan umut kırıcı çağda insanlar ancak güldürü aracılığıyla ayakta durabilir. *What Shall We Tell Caroline?* ("Caroline'a Ne Söyleyeceğiz?") ve *The Wrong Side of the Park* ("Parkın Öbür Tarafı") en başarılı yapıtları arasındadır. Ayrıca İngilizce'ye yaptığı oyun çevirileri ile de adını duyurmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *The Dock Brief*, 1958,

("Sanık Avukatı"); *What Shall We Tell Caroline?* 1958, ("Caroline'a Ne Söyleyeceğiz?"); *The Wrong Side of the Park*, 1960, ("Parkın Öbür Tarafı"); *A Voyage Round My Father*, 1970, ("Babam ve Ben"); *Collaborators*, 1973, ("İş Arkadaşları"); *The Bells of Hell*, 1977, ("Cehennem Çanları"). **Roman:** *Charade*, 1947, ("Bilmece"); *Three Winters*, 1956, ("Üç Kış"); *Rumpole of the Baile*, 1978; *Regina v. Rumpole*, 1981, ("Regina Rumpole'a Karşı"). **Otobiyografi:** *Clinging to the Wreckage*, 1982, ("Yıkıntılara Tutunmak").

MORTON, Jelly Roll
(1885-1941)

ABD'li besteci ve piyanist. Cazın öncü müzikçilerinden biridir.

20 Eylül 1885'te ABD'nin Louisiana Eyaleti'nde, Gulfport'ta doğdu, 10 Temmuz 1941'de Los Angeles'ta öldü. Asıl adı Ferdinand Joseph La Menthe Morton'dır. Çocuk yaşta gitar ve piyano çalmayı öğrendi. 1902'de, caza beşiklik eden New Orleans kentinin ünlü eğlence mahallesi Storyville'deki genelevlerde piyano çalmaya başladı. 1907'den sonra gezgin bir müzik yaşamını seçti, ABD'nin kuzey kentlerini dolaştı. İlk plaklarını 1923'te, New Orleans Rhythm Kings adlı toplulukla birlikte doldurdu. 1926'da Morton's Red Hot Peppers adlı kendi topluluğunu kurdu. 1926-1930 arasında bu toplulukla birlikte, kendisine ün kazandıran bir dizi plak yaptı. Jelly Roll Morton's Stomp Kings ve Jelly Roll Morton's Jazz Band adlı toplulukların da kurucusu olan Morton'ın en ünlü besteleri arasında "King Porter Stomp" ve "Jelly Roll Blues" vardır.

Morton, hızlı tempolu bir piyano müziği olan ve caza geçişte önemli bir rol oynayan *ragtime* türünün başarılı piyanist ve bestecilerindendir. Giderek New Orleans cazının temel repertuarına giren *ragtime* parçalarını caz orkestrasına ilk uygulayanlardan da biridir. Morton, yaşamı ve müziği üzerine çeşitli ve çelişen yorumların yapıldığı bir müzikçidir. Bunda, kendi kendisi üzerine ileri sürdüğü iddiaların da rolü büyüktür. Cazı, 1902 yılında kendisinin yarattığını, ayrıca, her çalgıcının partisyonlarının önceden kesin bir biçimde belirlendiği düzenlemeleri caza uygulayan ilk müzikçi olduğunu savunmuştur. Bu iddialar tartışma götürürse de, Morton'ın cazda düzenlemelerin ve orkestrasyonun yolunu açan öncülerden olduğu, müzikçinin kişiliğinin, müziği kadar, hatta daha fazla önem taşımaya başladığı bir dönemin simgesi olduğu kabul edilir.

• KAYNAKLAR: A. Lomax, *Mister Jelly Roll*, 1950.

• BAKINIZ: HANDY, OLIVER.

MORTON, William Thomas
(1819-1868)

ABD'li diş hekimi. Ameliyat sırasında hastalara solunum yoluyla eter vererek, genel anestezinin ilk uygulayıcılarından olmuştur.

William Thomas Green Morton 9 Ağustos 1819'da Massachusetts Eyaleti'nin Charlton City kentinde doğdu, 15 Temmuz 1868'de New York'ta öldü. ABD'nin ilk dişçilik okulu olan Baltimore College of Dental Surgery'yi bitirip, diş cerrahisinde diazot monoksitle anestezi olanaklarını araştıran Horace Wells ile birlikte bir süre Boston'da serbest diş hekimliği yaptıktan sonra, 1844'te Harvard Üniversitesi'nde tıp öğrenimine başladı. Bu okulda hocası olan, ABD'li kimyacı Charles Thomas Jackson'dan (1805-1880) eterin uyuşturucu ve ağrı kesici özelliğini öğrenip, önce hayvanlar, sonra kendisi üzerindeki deneylerden olumlu sonuç alınca, cerrahi girişimlerde eter uygulaması için 1846'da Jackson ile ortak bir patent aldı. Ancak, sonraki yıllarda, buluşun öncelik hakkı için Jackson ile Morton arasında bitip tükenmez bir savaş başladı ve eter anestezisinin benimsenip hızla yaygınlaşmasına karşın, diş hekimliğini bırakıp patent kavgasına girişen Morton yoksulluk içinde öldü.

Ağrı duyumunu yok edecek maddeleri deneyen, hatta anestezik olarak eter kullanan araştırmacıların ilki olmasa bile, cerrahi girişimlerde genel eter anestezisini başarıyla uygulayan ve yaygınlaştıran kişi olarak Morton'ın adı anılır. Önce yerel (lokal) anestezik olarak kullandığı bu maddeyi, 1846 Eylül'ünde, dişi çekilecek bir hastaya solunum yoluyla veren Morton, bir ay sonra, 16 Ekim 1846'da Massachusetts General Hospital'da gene solunum yoluyla eter vererek uyuttuğu bir başka hastanın boynundaki tümörü başarıyla aldı ve kamuoyunda büyük yankı uyandırdı. Ağrısız diş çekiminden başlayarak tüm ameliyatlarda genel anestezinin uygulanması, cerrahinin gelişmesini hızlandıran en önemli dönüm noktalarından biriydi.

• BAKINIZ: DAVY, KOLLER, J.Y. SIMPSON, H. WELLS.

MORUNOBU, Hişikava
(1625-1694)

Japon, ressam. Ukiyo-e Okulu'nun kurucusudur.

Çiba yakınındaki Ava'da doğdu, Edo'da (bugün Tokyo) öldü. Doğum tarihi bazı kaynaklarda 1618 olarak da verilir. Bir nakış işleme ustasının oğluydu. Genç yaşta Edo'ya gitti ve yaşamının sonuna değin orada kaldı. Edo'da geçimini sağlamak için bir yandan nakış ustalığı yaparken, bir yandan da ünlü Japon öykülerini tahta baskı tekniğiyle resimledi. Bir süre

Ivasa Matabay (1578-1650) gibi Tosa Okulu ressamlarının yapıtlarını inceledikten sonra, bu ressamlar gibi, günlük yaşamdan sahneleri, Edo'nun eğlence yerlerini, genç kızlarını, geyşalarını betimleyen resimler yapmaya yöneldi. Ancak Tosa Okulu ressamlarından farklı olarak, yapıtlarında insanın çeşitli ilgi ve beklentilerini yansıtmaya da özen gösterdi ve bu yapıtlarda ilk kez renkli baskıyı kullanarak Ukiyo-e Okulu resim üslubunun ortaya çıkmasını sağladı. Sonradan Tosa ve Kano okullarını da önemli ölçüde etkileyen bu üslup, Harunobu ve Hiroşige'nin yapıtlarında en parlak dönemine erişti.

• YAPITLAR (başlıca): *İpek Üstüne Resim Yapmak*, Ulusal Müze, Tokyo; *Genç Kadın*, Ulusal Müze, Tokyo; *Nakamura Tiyatrosu'nun Bir Oyuncusu*, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston.

• BAKINIZ: HARUNOBU, HİROŞİGE.

MOSANDER, Carl Gustaf
(1797-1858)

İsveçli kimyacı. Nadir toprak elementlerinden birçoğunu oksit halinde elde etmiştir.

10 Eylül 1797'de Kalmar'da doğdu, 15 Ekim 1858'de Drottningholm yakınlarındaki Ångsholm'de öldü. Tıp öğrenimini sürdürürken, 1824'te, Stockholm'daki Karolinska Enstitüsü'nde kimya dersleri vermeye başladı, bir yıl sonra da doktora derecesini alarak Berzelius'un asistanlığını üstlendi. 1832'de Berzelius emekliye ayrılınca, aynı enstitüde kimya profesörlüğüne yükseltilerek hocasının kürsüsünü devralan ve yaşamının sonuna değin bu görevini sürdüren Mosander, Stockholm Bilimler Akademisi'ndeki mineral koleksiyonlarının düzenlemesini de yapmıştır.

Çalışmalarını nadir toprak elementleri üzerinde yoğunlaştıran Mosander'in, seryum oksitin basit bir bileşik değil, çeşitli nadir toprak elementlerini içeren bir karışım olduğunu farketmesi, bu grup içinde o güne değin bilinmeyen yeni elementlerin keşfini hazırlamıştır. 1839'da, seryum oksiti seyreltik nitrik asitle işlediğinde, gerçek seryum oksitin sarı bir çökelti halinde dipte biriktiğini gören Mosander, çözünerek karışımdan ayrılan ikinci bileşiğin de, Yunanca "gizli" anlamına gelen "lantan" diye adlandırdığı yeni bir nadir toprak elementinin oksiti olduğunu belirledi. İki yıl sonra, gene bir karışım olduğunu anladığı lantan oksiti ayrıştırarak, renksiz bir madde olan gerçek lantan oksit ile koyu kahverengi yeni bir bileşik elde etti. Bu yeni oksitin elementine, lantana çok benzediği için, "ikiz" anlamındaki Yunanca "didimyum" adını verdi. Uzun yıllar katışıksız bir bileşik olduğu sanılan didimyum oksiti de ayrıştırarak, 1885'te karışımdan "praseodim" ve "neodim" adında iki yeni toprak elementini elde eden Avusturyalı kimyacı Aver von Welsbach (1858-1929) oldu.

Seryum oksitten sonra, 1794'te Finlandiyalı kimyacı Johan Gadolin'in (1760-1852) bulduğu itriyum oksit üzerinde çalışmaya başlayan Mosander, amonyum hidroksitle işlediği bu karışımı, itriyum, terbiyum ve erbiyumun oksitli bileşiklerine ayırmayı başararak iki yeni nadir toprak elementini daha periyotlar cetveline katmıştır.

• BAKINIZ: BERZELIUS, KLAPROTH, MENDELEYEV.

MOSCA, Gaetano
(1858-1941)

İtalyan siyaset kuramcısı. Tüm toplumların, azınlıktaki "siyasal sınıf" tarafından yönetildiğini ileri sürerek, seçkinler ve kitleler farklılığına dayalı bir siyaset kuramı oluşturmaya çalışmıştır.

1 Nisan 1858'de Sicilya'da Palermo'da doğdu, 8 Kasım 1941'de Roma'da öldü. Palermo Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1888-1896 yıllarında Roma Üniversitesi'nde, 1896-1908 arasında Torino Üniversitesi'nde anayasa hukuku öğretim üyeliği yaptı. 1908-1919 arasında milletvekili olan Mosca, 1919'da kral tarafından tabii senatörlüğe atandı; faşizmin yükselişi ve iktidarı süresince bu görevi sürdürdü. 1925-1933 arasında, Roma Üniversitesi'nde siyasal kuramlar tarihi konusunda dersler verdi.

Mosca, 1884'te yayımladığı *Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare*'de ("Hükümetler ve Parlamenter Yönetim Kuramı Üzerine") oluşturmaya başladığı düşüncelerini, en önemli kitabı *Elementi di scienza politica*'da ("Siyaset Biliminin Öğeleri") geliştirdi. Demokrasiye ve parlamenter sisteme açık bir karşı çıkış olan ilk kitabı, İtalya'nın o döneminde yaygın olan parlamentarizme karşı eğilimlere bir örnek olmakla birlikte, akılcı olmayan bir siyasal düş olarak nitelediği demokrasi ile özgürlük ideali arasında yaptığı net ayrım açısından dikkat çekmekteydi. Siyasal gelişmenin aşamaları, siyasal sistemlerin nitelikleri, siyasal örgütlenmede ahlak kurallarının ve dinlerin rolü, uluslararası ve iç savaşların ve devrimlerin nedenleri ve işlevleri gibi bir dizi sorunla ilgilendiği *Elementi*'de yöneticiler için kullandığı "siyasal sınıf" *(classe politica)* kavramı özel bir önem taşımaktaydı. Mosca, bu kitabını 1923'te gözden geçirerek genişletmiş ve parlamenter yönetime karşı tavrını yumuşatmıştır.

Mosca, Vilfredo Pareto ve Robert Michels gibi, toplumların az sayıdaki seçkin (elit) tarafından yönetildiğini öne sürmüş ve iktidar değişikliklerini, yönetimin seçkinler arasında el değiştirmesi olarak değerlendirmiştir. Pozitivist olarak da nitelenen bu yazarlara göre, siyaset biliminin en önemli görevi, yapısı ve yığınlarla ilişkileri açısından seçkinlerin incelenmesidir. Pareto'nın seçkinler üzerine görüşlerinden yola çıkan Mosca, "siyasal sınıf"ın farklı toplumsal gruplardan oluştuğunu ve yönetimlerinin açık ya da gizli zora dayandığını savunmaktadır. Eğer toplumda özerk

güç odakları varsa, seçkinler de iktidar için birbirleriyle mücadele eden ve kitle desteği arayan kesimlere bölünür. Hem Pareto hem de Mosca, kuramlarında aydınların devlet ve toplum yaşamındaki işlevlerine özel bir önem vermektedirler.

"Siyasal sınıf" kavramı

Mosca'nın "siyasal sınıf" kavramı, ancak II.Dünya Savaşı sonrasında ve ilk önce ABD'deki siyaset kuramcıları arasında etkili oldu. Ama, parlamenter sisteme yönelik eleştirisi, İtalya'nın 1920'lerdeki çalkantılı ortamında geniş yankı yaptı. Liberal kurumlara en önemli tehdidin, oy hakkının nüfusun en bilgisiz kesimini de içerecek biçimde genişletilmesinden geldiğini düşündü ve 1912'de Millet Meclisi'nde oy hakkının yaygınlaştırılması aleyhinde oy kullandı. 1930'larda bazı genç faşist düşünürler, Mosca'nın parlamenter sisteme ve çoğunluğun egemenliği ilkesine karşı oluşunun, ona faşist ideolojinin kuramcıları arasında önemli bir yer sağladığını ileri sürmüşlerir.

Mosca'ya göre, siyasal olarak örgütlenmiş, karmaşık bir toplumun temel niteliği, yönetilen çoğunluk ve yöneten azınlığın varlığıdır. Yönetici bir sınıf olmadan hiçbir toplumsal örgütlenme biçimi olanaklı değildir ve yönetim biçimi ne olursa olsun, iktidar, her zaman, çoğunluk üzerinde otoritesi olan azınlığın elindedir. Mosca "siyasal sınıf"ı farklı toplum biçimlerinde, farklı koşulların belirlediğini ve bu sınıfın değişik nitelik ve işlevlere sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bazı toplumlarda savaşçılar "siyasal sınıf" içinde merkezi bir role sahipken, bazı toplumlarda "siyasal sınıf" üyelerini iktisadi koşullar belirlemekte bazı toplumlarda ise yöneticilik babadan oğula geçmektedir. Mosca, yönetimleri feodal ve bürokratik olarak ikiye ayırmakta, feodal devlette "siyasal sınıf"ın basit bir yapıya sahip olduğunu, bürokratik devlette ise, iktisadi, hukuki, yönetsel ve askeri görevlerin, "siyasal sınıf"ın farklı bölümlerinin uzmanlık alanı haline geldiğini belirtmektedir. Böylece çağdaş toplumlarda "siyasal sınıf"ın önemli bir bölümünü bürokratlar oluşturmakta ve bürokrasi "siyasal sınıf"ın tanımlayıcı bir özelliği olmaktadır.

Demokratik-aristokratik eğilimlerin karşıtlığı

Mosca, "siyasal sınıf"ın en yüksek tabakasının altında, daha kalabalık, yöneticilik nitelikleri bulunan bir tabakanın daha var olduğunu ve tüm siyasal güçleri temsil etme özelliği olan bu alt seçkinler grubunun, devlet örgütlenmesi içinde yukarıya doğru bir hareketliliği olduğunu kabul etmektedir. Çağdaş toplumlarda seçkinler ile kitle arasında bağ görevi gören alt seçkinler grubunu net bir biçimde tanımlamayan Mosca, bu grubun, tüm toplumlarda az ya da çok yoğunlukta ama sürekli olarak yönetici sınıfa üye sunmasını "demokratik eğilim" olarak adlandırmış, bunun karşıtı olarak, yönetenlerin, iktidarı kendi yandaşlarının elinde tutmaya yönelik çabalarına "aristokratik eğilim" demiştir. Bu iki eğilimin karşıtlığı, Mosca'nın en dayanıklı toplumsal örgütlenme biçimi olarak gördüğü, kısmen otokratik, kısmen liberal karma yönetimde, yönetici sınıfın aşamalı olarak ama sürekli yenilenmesi ile aristokratik eğilimin yumuşatılmasına yol açmaktadır. Böylece Mosca'ya göre, seçkin ile seçkin olmayan arasındaki ilişkiye, toplumsal değişme açısından bakıldığında, hiçbir "siyasal sınıf"ın egemenliği mutlak olmamakta, uzun dönemde yeni toplumsal güçlerin ortaya çıkmasıyla, yönetimin seçkinler arasında el değiştirmesi gündeme gelmektedir.

"Siyasal sınıf", yönetimini, Mosca'nın "siyasal formül" olarak adlandırdığı, ahlaksal ya da hukuksal ilkelerle meşru kılar. "Siyasal sınıf"ın gücünün, siyasal yapılanmayı meşru kılan bir öğreti ya da inanışlar bütününe dayandırılması, sık sık zor ve şiddet kullanılmasını dışlamaz. Yönetilen topluluğun yaşam biçimi ile uyumlu olması gereken siyasal formül, örneğin iktidarın, yöneticilerin tanrısal hakkı olduğunun ileri sürülmesi olabileceği gibi, demokrasi miti de olabilir.

Gerçekte, çoğunluğun yönetimi anlamında demokrasi, bir yanılsamadan başka bir şey değildir ve her gelişmiş toplum, sayıca az olduğu için örgütlü olan bir azınlık tarafından yönetilmektedir. Bu yargısı ile tüm toplumların otoriter ya da otokratik olduğunu kabul eden Mosca, "siyasal sınıf"ın otorite ve gücünün, kişisel hak ve özgürlükler ile sınırlandırılmasını sağlayabilecek "yasal savunma"nın, eğer toplumda birbirlerinden bağımsız, her biri diğerini denetleyen güçler çokluğu ve güçler dengesi varsa olanaklı olabileceğini ileri sürmüştür.

Mosca *Elementi*'nin ilk bölümlerinde, siyaset bilimine uygulanması gereken yöntemi tartışırken, özellikle terimlerin doğru kullanılışı üzerinde durmaktadır. "Siyasal sınıf", alt seçkinler grubu, siyasal formül ve yasal savunma temel kavramları üzerine kurduğu siyaset kuramı, Pareto'nun düşünceleri ile birlikte, çağdaş demokrasiye ve daha çok da çağdaş sosyalizme karşı siyasal öğretinin önemli bir parçası olmuştur. İktidarın seçkinler arasında el değiştirmesini öngören, siyasal rekabeti ve fırsat eşitliğini varsayan yönüyle, Mosca ve Pareto'nun kuramı, her toplumda yönetici bir sınıfın var olması gerekliliği nedeniyle sınıfsız toplumun olanaksızlığını ileri sürerek, genel olarak Marx'ın toplumsal sınıflar ve sınıf çelişkileri üzerine kurulu kuramına seçenek olma savındadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare*, 1884, ("Hükümetler ve Parlamenter Yönetim Kuramı Üzerine"); *Le constituzioni moderne*, 1887, ("Çağdaş Anayasalar"); *Elementi di scienza politica*, 1895, ("Siyaset Biliminin Öğeleri"); *Lezioni di storia delle istituzioni e delle dottrine politiche*, 1932, (Siyasi Doktrinler Tarihi, 1963).

• BAKINIZ: MICHELS, PARETO.

MOSE
(1917)

Fransız, karikatürcü. Ülkesinde yazısız karikatürün öncülerinden olmuştur.

9 Ekim 1917'de St.Jean-de-Boizeau'da doğdu. Asıl adı Moise Depoud'dur. İlkokul öğretmenliği yaparken karşılaştığı Steinberg'in yapıtlarından etkilendi ve 1946'da karikatüre başladı. Bir yıl sonra Paris'e gitti, bir yayınevinde düzeltmen olarak çalışırken bir yandan da karikatür çizdi. Yapıtlarının önce

Figaro ve *Paris Match*, daha sonra da *Samedi Soir*, *France Dimanche* gibi gazete ve dergilerde yayımlanmasıyla adını duyurdu.

Mose II.Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen yazısız karikatürün öncülerindendir. Acemiceymiş izlenimi uyandıran çocuksu ve yalın çizgisiyle, güncel yaşamdaki çelişkilere dayanan gülmecesiyle tanınmıştır. 1960'tan sonra çizgisi daha da karmaşıklaşmış, ülkesinde egemen olmaya başlayan soyut, kara gülmece anlayışı doğrultusunda yapıtlar vermiştir. 1950'lerin başında Chaval ve François ile birlikte çalışmalar yapmış, karikatürün yanı sıra afiş çizme, kitap resimleme gibi alanlarda da çalışmıştır. Kitap biçiminde yayımlanmış olan yapıtlarının bazıları 1950'lerde Türkiye'de çıkan dergi ve albümlerde yer almıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Kitap: *Manigances* (Chaval ve François ile), 1953, ("Dalavereler"); *Noirs Desseins*, 1956, ("Kara Tasarılar"); *Faites votre peinture vous-même*, 1958, ("Kendi Resminizi Kendiniz Yapın"); *Paris, ma rue*, 1964, ("Paris, Benim Yolum").

MOSELEY, Henry Gwyn Jeffreys (1887-1915)

İngiliz, fizikçi. Elementlerin karakteristik X ışını dalgaboyları ile atom numaraları arasındaki ilişkiyi belirleyen "Moseley Yasası"nı bulmuş, Mendeleyev tablosunu atom numarası kavramına dayalı olarak geliştirmiştir.

23 Kasım 1887'de Dorsetshire'daki Weymouth'ta doğdu, 10 Ağustos 1915'te Gelibolu'da öldü. Kuşaklar boyunca bilimle ilgilenmiş bir ailenin oğluydu. 1906'da ünlü Eaton College'ı, 1910'da Oxford Üniversitesi'ndeki Trinity College'ı bitiren Moseley, olağanüstü bilimsel yeteneğini keşfeden Rutherford'un Manchester Üniversitesi'ndeki laboratuvarında 1910-1912 arasında öğretim görevlisi, 1912-1913'te araştırmacı olarak çalıştı. 1913'te Oxford Üniversitesi'ne geçerek araştırmalarını Townsend'in laboratuvarında sürdürdü. I. Dünya Savaşı'nın başladığını, bilimsel bir toplantıya katılmak üzere gittiği Avustralya'da öğrendi ve hemen ülkesine dönüp gönüllü olarak orduya katıldı. Ailesinin, çeşitli çevrelerin ve Rutherford'un bu isteğinden vazgeçmesi yolundaki ısrarları onu kararından caydıramadı. Sekiz aylık eğitim döneminden sonra muhabere subayı olarak 1915 Gelibolu çıkarmasına katıldı. 10 Ağustos günü birliği Sarı Bayır'a erişmeye uğraşırken, Türk birliklerinin bir karşı hücumunda vurularak öldü.

Moseley, Rutherford'un laboratuvarında bulunduğu yıllarda, radyoaktif izotopların bozunum sırasında atom başına kaç beta parçacığı saldıklarının saptanması konusunda çalıştı. 1912'de Laue'nin ve baba-oğul Bragg'ların, X ışınlarının kristal yapıda kırınıma uğraması üzerindeki çalışmalarını öğrenince, ilgisi bu konuya yöneldi. Laue, X ışınlarının parçacık değil, dalga yapısında olduğunu öngörmüş, bu ışınların bir kristalden geçirildiğinde nasıl kırınıma uğrayacağını kuramsal olarak belirlemişti. Laue'nin vardığı sonuçlar kısa süre içinde deneysel olarak doğrulandı, X ışınlarının kristalden geçerken oluşturduğu kırınım saçakları fotoğraf plağı üzerinde görüntülendi. X ışınlarının dalgaboyunu ölçmek için X ışını tayfölçerinin (spektrometre) baba-oğul Bragg'lar tarafından gerçekleştirilmesi bunu izledi. Ünlü Darwin ve Galton ailelerinin soyundan gelen matematiksel fizikçi Charles Galton Darwin (1887-1962) ile Moseley, kırınım deneylerini, fotoğraf plağı yerine iyonlaşma odası kullanarak yinelediler ve bulgularını 1913'te yayımladılar.

1911'de Barkla elektronların metal yüzeyine çarpmasıyla ortaya çıkan X ışınlarını inceleyerek her metalin elektron bombardımanı altında kendine özgü ve belirli birkaç dalgaboyunda X ışını saldığını gözlemlemiş, bunlara "karakteristik X ışını" adını vermişti. Moseley, 1913'te X ışınlarının dalgaboylarını duyarlı olarak saptamaya olanak veren tayfölçeri kullanarak çeşitli elementlerin karakteristik X ışınlarını incelemeye girişti. Karakteristik X ışını incelenecek elementi bir Crookes tüpünde antikatot üzerine koyarak elektronla bombardıman ediyor, elementin saldığı X ışınlarını bir kristal yapıda kırınıma uğratarak ışınların dalgaboyunu duyarlı olarak saptıyordu. Moseley bir Crookes tüpünün antikatotu üzerine tüpü açmadan, istenilen elementi getirebilecek bir düzenek geliştirmiş ve böylece deneyi pratikleştirmişti. Böylece altı ay gibi kısa bir sürede 38 elementin karakteristik X ışınlarının dalgaboylarını ölçmeyi başardı. Elementin atom ağırlığı arttıkça X ışınının da frekansı artıyor, yani dalgaboyu kısalıyordu. Ne var ki Moseley, karakteristik X ışınının dalgaboyunun atom ağırlığına değil, elementin çok daha temel bir özelliği olan, çekirdeğindeki pozitif elektrik yüküne (bugünkü terimle "atom numarası"na) bağlı olduğunu göstermeyi başardı ve karakteristik X ışını frekansının, Z elementin atom numarasını göstermek üzere, $(Z-1)^2$ ile orantılı olduğunu belirledi. Bu bağıntı bugün "Moseley yasası" olarak bilinmektedir. Moseley bu buluşuyla elementlerin atom numaralarının saptanmasında kesin ve yalın bir yöntem ortaya koymuş oldu. Mendeleyev tablosuna ilişkin kimi tereddütler ve sorunlar da böylece giderildi. Örneğin iki ardışık element olan kobaltla nikelin tabloda kimyasal özelliklerine göre bulunmaları gereken konumlarla atom ağırlıkları sırası birbirine ters düşüyordu, argonpotasyum ve tellür-iyot çiftleri için de durum aynıydı. Sıralamanın atom numarasına göre olması gerektiği anlaşılınca bu elementler tabloya sıralı olarak yerleştirilebildi, tablodaki benzer kimyasal özelliklere göre gruplamalar da kesinlik kazandı. Atom ağırlığı sıralamasındaki tersliklerin ise izotopların yani aynı elementin farklı atom ağırlıklı türlerinin varlığından kaynaklandığı anlaşıldı. Moseley, tabloda uranyuma kadar tam tamına 92 element bulunacağını belirledi ve tablodaki "boşluk"ların o gün için henüz bilinmeyen 43, 61, 72, 75, 85, 87 ve 91 numaralı elementlere ait olduğunu saptadı. Bu elementlerin hepsi de sonraki yıllarda bulunmuş ya da yapay olarak elde edilmiştir.

• BAKINIZ: BARKLA, W.H. ve W.L BRAGG, CROOKES, LAUE, MENDELEYEV, RUTHERFORD, SODDY, TOWNSEND.

MOSER, Johann Jakob
(1701-1785)

Alman, hukukçu. Kamu hukuku alanında pozitivist bir anlayışın benimsenmesine öncülük etmiştir.

18 Ocak 1701'de Stuttgart'da doğdu, 30 Eylül 1785'te aynı yerde öldü. Tübingen Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra 1720'de aynı yerde hukuk dersleri vermeye başladı. 1729'da profesörlüğe yükseltildi. 1736'da Oder Irmağı kıyısındaki Frankfurt Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin yöneticisi oldu. Ancak I. Friedrich Wilhelm'in izlediği siyaseti eleştirdiğinden 1739'da bu görevden istifa etmeye zorlandı. Daha sonra genç soyluları siyaset alanında eğitmeyi amaçlayan Hanau Akademisi'ni kurup yönetti. Bu arada İmparatorluk Adalet Meclisi'nde yer alıp İmparatorluk Konseyi'nde prenslere danışmanlık yaparak geniş bir siyasi deneyim kazandı. Ancak Württemberg Dükalığı'ndaki anayasacı harekete destek olduğu için beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Bu cezaya ve ağır sansüre karşın inançlarından dönmeyerek hukuk alanındaki çalışmalarıyla keyfi yönetim biçimine karşı mücadele etti.

Yaşamının büyük bir bölümünü kamu yönetimi alanındaki kayıtları inceleyip derlemeye adayan Moser, var olan hukuk sistemini tanımlamaya dayalı pozitivist bir anlayışla Alman kamu hukukunun kurulmasına öncülük etti. Ayrıca Avrupa'da uluslararası hukuk kayıtlarının ilk yayımcısı olarak bu alanda da pozitivist eğilimin önde gelen adları arasında yer aldı. Uluslararası hukukun kendi içinde geçerli bir normlar sistemi olmayıp geleneksel uygulamalardan kaynaklanan bir sistem olduğunu savundu. Eski imparatorluk yasalarının temel öğelerini düzenli bir biçimde bir araya getiren kapsamlı bir çalışmayı gerçekleştirdi. Üretken bir yazar olarak beş yüzü aşkın kitap yazdı. Aynı zamanda öğrencisi olan oğlu Friedrich Karl Moser'de etkin bir siyasetçi olarak despotizme karşı mücadele yürütmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Deutsches Staatsrecht*, 53 cilt, 1737-1757, ("Alman Devlet Hukuku"); *Neues Deutsches Staatsrecht*, 24 cilt, 1766-1782, ("Yeni Alman Devlet Hukuku"); *Versuch des neuesten europäischen Völkerrechts*, 10 bölüm, 1777-1780, ("En Yeni Avrupa Devletler Hukukuna İlişkin Araştırma").

MOSES, Edwin
(1955)

ABD'li atlet. Engelli koşuların en başarılı sporcularındandır.

31 Ağustos 1955'te Ohio Eyaleti'nin Dayton kentinde doğdu. Zenci bir ailenin çocuğudur. 1970'li yıllarda 110 metre engelli koşularda adını duyurdu. Güçlü fuleleri ve engel atlamadaki üstün yeteneği ile dikkatleri çekti. Daha sonra 400 metre engelli koşuya geçti. 1976 Olimpiyat Oyunları'nda bu dalda 47.64 saniyelik derecesiyle dünya rekoru kırarak altın madalya kazandı. Daha sonra bu rekorunu 47.45 saniyeye indirme başarısını gösterdi. 400 metre engelli yarışını 48 saniyenin altında koşan üç atletten biri olan Moses, ABD'nin Olimpiyat Oyunları'nı boykot etmesi nedeniyle 1980 Moskova Olimpiyat Oyunları'na katılmadı. 1983'te 400 metre engelli koşuda dünya rekorunu 47.02 saniyeye indirdi. 1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda 400 metre engelli yarışını 47.75 saniyede koşarak bu dalda ikinci kez olimpiyat şampiyonu oldu. 1969-1984 arasında 400 metre engellide katıldığı 105 yarışın tümünü birincilikle bitirerek kırılması güç ayrı bir rekorun da sahibi oldu.

MOSLEY, Oswald Ernald
(1896-1980)

İngiliz siyaset adamı. 1932-1940 arasında İngiliz Faşistler Birliği'nin önderliğini yapmıştır.

16 Kasım 1896'da Londra'da doğdu, 3 Aralık 1980'de Fransa'da Ornay'da öldü. Soylu bir aileden geliyordu. Soyluların gittiği bir özel okulda ve Sandhurst'taki Kraliyet Askeri Okulu'nda öğrenim gördü. I.Dünya Savaşı'nda İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde görev yaptı. 1918'de Muhafazakâr Parti'den Harrow temsilcisi olarak parlamentoya girdi. 1922'de partisinden ayrılarak bağımsız milletvekili oldu. 1924'te İşçi Partisi'ne girdi. 1929-1930 yıllarında MacDonald başkanlığındaki İşçi Partisi hükümetinde görev aldıktan sonra, hükümetten ve İşçi Partisi'nden ayrıldı. Yeni bir sosyalist parti kurmaya çalıştıysa da, 1931 seçimlerini yitirerek parlamentoya giremedi.

Mosley 1932'de İngiltere'de faşist bir düzen kurulması için mücadele eden ve Nazi Almanyası ve faşist İtalya ile işbirliğini savunun İngiliz Faşistler Birliği'ni kurdu. 1929 Büyük Dünya Bunalımı'nın kitlelerde yarattığı hoşnutsuzluğun, Mosley'in güçlü hatipliğinin ve bir gazete sahibi olan vikont Rothemere'in mali desteğinin etkisiyle kısa zamanda güçlenen örgütün üye sayısı, iki yıl içinde 20.000'e ulaştı. Naziler'inkine benzer üniformalar giyen örgüt üyelerinin Londra'nın doğusunda Yahudiler'in oturduğu bölgelerde düzenledikleri gösteriler sırasında sokak kavgalarının çıkması üzerine, 1936'da hükümet üniforma giyilmesini yasakladı.

II.Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra tutuklanan Mosley, 1943'te hastalığı nedeniyle serbest bırakıldı. Savaştan sonra yeni bir faşist parti kurmak için girişimlerde bulundu. 1948'de elli bir sağcı kuruluşun cephe birliği niteliğindeki Birlik Hareketi'ni kurdu. Aynı zamanda bir yazar olan Mosley, Avrupa'nın iktisadi ve siyasal olarak birleşmesi konusundaki görüşlerini *Europe:Faith and Plan* ("Avrupa: İnanç ve Plan") adlı kitabında dile getirdi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Greater Britain*, 1932, ("Daha Büyük Bir İngiltere"); *Tomorrow We Live*, 1938, ("Yaşayacağımız Gelecek"); *My Answer*, 1946, ("Yanıtım"); *The Alternative*, 1947, ("Seçenek"); *Europe:Faith and Plan*,

1958, ("Avrupa:İnanç ve Plan"); *My Life*, 1968, ("Yaşamım").

• BAKINIZ: S.BALDWIN, R. Mac DONALD.

MOSQUERA, Tomás Cipriano de (1798-1878)

Kolombiyalı devlet adamı. 1845-1849 ve 1864-1867 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

20 Eylül 1798'de Popayán'da doğdu, 7 Ekim 1878'de aynı kentin yakınlarındaki Coconuco'da öldü. O dönemde Yeni Granada adını taşıyan Kolombiya'nın ileri gelen ailelerinden birinin oğluydu. On beş yaşında Orta ve Güney Amerika'da İspanyol sömürge yönetimine karşı bağımsızlık mücadelesini başlatmış olan Bolivar'ın ordusuna katıldı. 1830'da general oldu.

1834'te Kongre'ye seçilerek siyasi yaşama atıldı. 1839'da devlet başkanı José Ignacio de Marquez tarafından savaş bakanlığına atandı. 1842-1845 arasında Peru'da çeşitli diplomatik görevlerde bulunduktan sonra başkanlık seçimlerine katılmak üzere ülkesine döndü. Muhafazakâr Parti'nin adayı olarak katıldığı 1845 seçimlerini kazanarak devlet başkanı oldu. Devlet başkanlığı döneminde çeşitli iktisadi reformları uygulamaya koydu, ülkenin dış ticaretinin geliştirilmesi için çalıştı.

1849'da devlet başkanlığı süresinin sona ermesinden sonra ABD'ye giderek 1854'e dek orada kaldı. Ülkesine döndükten sonra taraf değiştirerek Liberaller'in safına geçti ve 1858'de Cauca Eyaleti başkanlığına seçildi. Aynı yıl devlet başkanı Mariano Ospina'nın, Granada Konfederasyonu'nu kurup merkezi hükümete eyaletlerin iç işlerine müdahale etme yetkisi veren yarı federal bir anayasayı yürürlüğe koymasına karşı çıkan Mosquera, 1860'ta Cauca'nın bağımsızlığını ilan etti. Diğer eyaletlerin onu izlemesiyle ülkede Liberaller ve Muhafazakârlar arasında iç savaş başladı. Temmuz 1861'de yönetimindeki orduyla Bogota'yı ele geçiren Mosquera, yeni bir anayasanın kabul edilmesine dek kendisini devlet başkanı ilan etti. Kilisenin yetkilerini kısıtlayıp mallarına el koydu. Mayıs 1863'te kabul edilen yeni anayasayla ülkenin adı Kolombiya Birleşik Devletleri olarak değiştirildi. Yedi eyaletten oluşan federal bir yapıyı öngören bu yeni anayasa, devlet başkanlığı süresini 2 yılla sınırlıyordu. 1864'te devlet başkanı olan Mosquera, bir süre sonra Liberal Parti'nin de desteğini yitirerek ülkede tam bir dikta yönetimi kurdu. 1867'de bir darbeyle görevinden alınarak yargılandı ve 1870'e dek kalacağı Peru'ya sürgüne gönderildi. Ülkesine döndükten sonra Cauca Eyaleti başkanı ve senatör olarak görev yaptı. 1876'da siyasi yaşamdan ayrıldıktan iki yıl sonra öldü.

• BAKINIZ: BOLIVAR, SANTANDER.

MOŞEŞ (1787-1870)

Lesotho kralı. Kabileleri birleştirip Basuto ulusal topluluğunu oluşturmuş, ancak sonunda İngiliz sömürge yönetimi altına girmekten kurtulamamıştır.

Moşeş (Moshweshwe) Yukarı Caledon Irmağı yakınlarında bulunan Menkwaneng'te doğdu, 11 Mart 1870'te Maseru'da öldü. Yaşamı etrafında oluşturulan efsaneye göre bir kıtlık döneminde doğduğu için, Suto dilini konuşan Bumakote kabilesinin şefi olan babası kendisine felaket anlamına gelen Lepogo adını verdi. Güney Afrika'nın ünlü kâhini Mohlomi'den bilgelik dersleri alarak onun halkı birleştirme yönündeki telkinlerinin derin etkisi altında kaldı. 1808'de babasının yanına sığınan bir sığır hırsızını öldürülmekten kurtardığı için kabilenin duyduğu hoşnutsuzluğu gidermek amacıyla Moeletsi adlı başka bir kabile şefinin sürüsüne baskın yaparak çok sayıda sığırla döndü. Bu nedenle kendisine "Moeletsi'nin sakalını kesti" anlamında Moşeş adı verildi. Kazandığı ünü çekemeyen babasının hışmına uğramamak için Buta-Bute Dağı'na çekilip yeni bir yerleşim bölgesi kurdu.

O sırada Afrika'da olağan bir durum olan hayvan çalma kabileler arasında sürekli kavgalara yol açmaktaydı. 1821'de Zulu kabilelerini kendi buyruğu altında birleştirmek isteyen Şaka'nın önünden kaçan bazı kabileler de sığındıkları dağlarda yiyecek bulamadıklarından yamyamlığa başlamışlardı. Bu kovalama sırasında iki tarafın da saldırısına uğrayan Moşeş sürekli yer değiştirmek zorunda kaldı. En sonunda Qilwane Dağı'nın doruğuna çıkıp Thaba Bosiu adıyla yeni bir köy kurdu. Haraç ödemeyi kabul ederek Şaka ile barış sağladı. Daha sonra birçok yakınını da yemiş olan yamyamlar üzerine seferler düzenleyerek yakaladıklarını kendi bölgesine getirtti. Onlara iyi davranarak ve yiyecek sağlayarak zamanla çok sayıda kabilenin etrafında toplanmasını, Basuto adıyla bir ulusal topluluk halini almasını sağladı. Bu kez bölgede haydutluk yaparak geçinen melez Korannalar ile Caledon ve Orange yöresinin verimli topraklarına göz diken Hollanda asıllı Boerler'in ve İngilizler'in saldırılarıyla karşılaştı. 1833'te Evangalikan Kilisesi'ne bağlı üç misyoneri danışman olarak yanına alıp onların aracılığıyla sağladığı tüfeklerle adamlarını silahlandırdı. Giderek topraklarını genişletti. 1843'te büyük bir saldırıya geçen Boerler'e karşı İngilizler ile ittifak kurdu. Buta-Bute Dağı'ndan Orange Irmağı'na kadar uzanan toprakların egemenlik bölgesi olarak tanınması karşılığında, İngiliz yönetimine bağlanmayı kabul etti. Bir süre sonra durumunu güçlendirince bağımsızlığını ilan ederek misyonerler dışında bütün beyazların topraklarından çıkmasını istedi. 1850'de üzerine gönderilen çeşitli kabilelerden kurulu kuvvetleri Viersot Dağı'nda bozguna uğrattı. 1852'de de İngiliz birliklerini yendi. Bu arada Londra'ya bir kurul göndererek savaşın durdurulması yönünde baskı yaptı ve Boerler'in tarafsızlaşmasını sağladı.

Böylece Lesotho adını verdiği egemenlik alanında uzun süre bağımsızlığını korudu. Ancak 1866'da yeni Cape Valisi Sir George Cathcart'ın girişiği sefer sonunda Thaba Bosiu Antlaşması'nı imzalayarak topraklarının önemli bir bölümünü İngilizler'e bırakmak zorunda kaldı. 15 Nisan 1868'de Lesotho'nun İngiliz himayesi altına girmesiyle gücünü yitirdi.

Büyük bir diplomasi ustası olarak İngilizler'i epey uğraştıran Moşeş ölüm döşeğinde iken Hıristiyanlık'ı kabul etti.

• BAKINIZ: ŞAKA.

MOTHERWELL, Robert
(1915)

ABD'li ressam. Soyut Dışavurumculuk (Abstre Ekspresyonizm) akımının sözcüsü ve en önemli temsilcilerindendir.

24 Ocak 1915'te Washington Eyaleti'nin Aberdeen kentinde doğdu. Çocukluğu San Francisco'da geçti. On bir yaşındayken Los Angeles Otis Art Institute'dan bir burs kazandı ve 1926-1929 arasında bu okulda eğitim gördü. Kısa bir süre California School of Art'da resim çalıştıktan sonra 1932'de Stanford Üniversitesi'ne girdi ve felsefe öğrenimi yaptı. 1937'de de Harvard Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde estetik üstüne çalıştı. 1939'da Oregon Üniversitesi'nde sanat tarihi dersleri verdi. Ertesi yıl New York'a yerleşti ve Columbia Üniversitesi'nde lisansüstü öğrencisi oldu. Burada sanatçılarla, özellikle de Avrupalı Gerçeküstücüler'le ilişki kurdu. Bu dönemde, kendi yapıtları Gerçeküstücüler'inkinden daha soyut olmakla birlikte onların kuramlarına ilgi duydu. 1941'de Matta ile Meksika'ya gitti ve iki yıl burada Wolfgang Paalen (1907-1959) ile birlikte resim yaptı. İlk yapıştırma resimlerini (kolaj) 1943'te Pollock ve William Baziotes (1912-1963) ile birlikte sergiledi. Yapıştırma resim çalışmalarını sürdürerek 1970'lerde bunları anıtsal boyutlara ulaştırdı.

Birey, aile, toplum

1945'te *The Documents of Modern Art* ("Modern Sanatın Belgeleri") adlı bir kitap dizisinin yöneticiliğini yaptı. 1948'de Soyut Dışavurumculuk akımının yaygınlaşması için toplantılar düzenledi, yazılar yazdı. 1951-1959 arasında New York Üniversitesi Hunter College'da profesör oldu. 1958'de ressam Helen Frankenthaler'le (1928) evlendi. 1962'den sonra *Partisan Review*'nun sanat yönetmeni oldu.

Motherwell, 1940'ların başlarında gerçekleştirdiği resimlerinde ve yapıştırma çalışmalarında kullandığı soyut imgeleri tüm sanat yaşamı boyunca sürdürmüştür. 1949'da başladığı *İspanya Cumhuriyeti'ne Ağıt* dizisinde 1976'ya değin yüz elli dolayında tuval yapmıştır. Bunlarda İspanya İç Savaşı'nın kendisinde uyandırdığı tepkileri beyaz zemin üstüne siyah renkli, kalın, kaba ve düşey bantlar ve bunların arasında asılı gibi duran siyah oval biçimlerle betimlemiştir. Benzer imgeler *Öğleden Sonra Beşte* ve *İrlanda Ağıtı* adlı resimlerinde de söz konusudur. Bu yapıtlarda tuval resminden uzaklaşarak, yetkin resim anlayışını duvar resmi alanında biçimlendirmeye başlamıştır. 1960'larda geometrik biçimlere benzer yeni bir imge dizisi geliştirmiş ve Renk Alanı Resmi (Color Field Painting) doğrultusunda doygun renkli biçimler yaratmıştır. Kenarları 2-3 m'yi bulan bu resimlerinde, rengin büyük alanlardaki duyumsal etkilerini irdelemiştir. 1970'lerde Soyut Dışavurumculuk'un ilk evrelerinin anlatımcı canlılığını ve görkemini yeniden gündeme getirmiştir.

Toplumsal bütünleşme

• YAPITLAR (başlıca): *Pancho Villa Ölü ve Diri*, 1943, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Granada: İspanya Cumhuriyeti'ne Ağıt II*, 1949; *Öğleden Sonra Beşte*, 1949; *XXXIV İspanya Cumhuriyeti'ne Ağıt*, 1953-1954, Albright-Knox Sanat Galerisi, Buffalo, New York; *İspanya Cumhuriyeti'ne Ağıt*, 1957-1961, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *İrlanda Ağıtı*, 1965; *Elektro-Gitar*, 1980; *Sanat 81 Chicago*, 1981.

• BAKINIZ: J.POLLOCK.

MO-TSEU
(İÖ 479-381)

Çinli filozof. Moculuk adlı öğretinin kurucusudur, bilginin nesnel bir kaynağa dayandığı görüşünü savunmuştur.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur, yalnız İÖ 479 dolaylarında doğup 381 dolaylarında öldüğü yazılı kaynaklarda görülür. Mo-Tseu'nun adı da Mo-Tzu, Me-Ti, Mo-Ti, Motse gibi değişik biçimlerde söylenir, Latin kaynaklarında Motius olarak geçer.

Mo-Tseu'nun öğretisi, geleneklere, eski Çin ahlak ilkelerine çok bağlı olan, Konfüçyüs felsefesine karşı bir tepki niteliği taşır. Genellikle toplum sorunları, bireyler arasındaki karşılıklı ilişkiler, yönetim, aile, bilgi gibi konuları içeren Moculuk Çin'deki yaşama anlayışına yeni bir biçim verme ereğini güder.

Mo-Tseu'nun adından kaynaklanan Moculuk öğretisine göre, Konfüçyüs felsefesinden doğan görüşlere bağlanmanın gereği yoktur, onlar çağı geçmiş, hızla gelişen toplumun gereksinmelerini karşılayacak nitelikte değildir. Toplum hızla değişen, kendi kendini yenileyen bir bütündür, bu nedenle gereksediği felsefeyi de kendi yaratır. Aile, toplumun en ufak birimidir, değişmeyen, gelenekçi bir yaşama ilkesine bağlanması gerekmez. Ailenin temelini oluşturan sevgi, toplumun yöneticilerini kapsamalı, dar bir yörede kalmamalıdır. Birey, yüksek kesimden olan herkesi kendi anası, babası gibi sevmeli, saymalıdır. Bu durum yalnız bireylerin değil, değişik toplum ve devletlerin arasındaki düşmanlığı da ortadan kaldırabilir.

Ailenin sınırları genişlemeli, aileler de sanatçılar, tüccarlar gibi, büyük birlikler oluşturmalı; tutumlu davranmak, aşırı tüketimden kaçınmak toplum yönetiminde temel ilke durumuna getirilmelidir. Karşılıklı yardımlaşma yalnız yüksek düzeydeki yöneticiler arasında kalmayıp toplumun bütün katlarına yayılma gereğindedir.

→

Mo-Tseu'nun felsefesinde, ağırlık kazanan konulardan biri de, bilgi sorunudur. Ona göre bilgi nesneldir, doğada bulunan varlıklarla ilgili araştırmalardan kaynaklanır. Bilgiyi oluşturan öğeler duyular aracılığıyla anlığa gelir, orada usun ilkelerine göre biçimlenir, düzenlenir. Bilginin başlıca görevi yaşama yön vermesi, bireyin bütün eylem ve davranışlarında kılavuz öğe niteliği taşımasıdır. Bilgi bir süs değil, insanı aydınlatan bir varlıktır. Ülkeyi yöneten kişilerin, herkesten daha bilgili ve bilge olmaları gerekir. Yöneticiler bilge olursa toplumda da, uluslar arasında da barış sağlanır, karşılıklı saygı ve sevgiden kaynaklanan bir yardımlaşma olanağı doğar. Bilgi iyiliğin, bilgisizlik ise kötülüğün kaynağıdır.

Mo-Tseu için önceden belirlenmiş, değişmez nitelikte bir yazgı yoktur, insanların bağlandıkları Tanrı istencine dayanan evrensel sevgi vardır. Yöneticiler bilge olurlarsa bu evrensel sevgi geçerlik kazanır, bütün bireyler arasında kardeşlik duygusu gelişir.

Moculuk öğretisinin etkisi İÖ 2.yy sonlarına değin bütün Çin'de yayılmasına karşılık, bağımsız bir okul olma niteliğini yitirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Mo-Tzu, philosophische Werke*, (ö.s.), A.Forke (yay.), 1922, ("Mo-Tseu'nun Felsefe Yapıtları").

• KAYNAKLAR: A.Forke, *Geschichte der alten chinesischen Philosophie*, 1927; F.Geisser, *Das Prinzip der Menschenliebe im Reformprogramm von Mo-Tseu*, 1947; J.Witte, *Mo-Tseu*, 1928.

• BAKINIZ: KONFÜÇYÜS.

MOTTELSON, Ben Roy
(1926)

ABD asıllı Danimarkalı fizikçi. Atom çekirdeğinin yapısına ilişkin yeni bir modelin oluşturulmasındaki katkısıyla tanınır.

9 Temmuz 1926'da Chicago'da doğdu. Purdue Üniversite'sini bitirdi. 1950'de Harvard Üniversitesi'nden kuramsal fizik doktorası aldıktan sonra, Danimarka'daki Kopenhag Teorik Fizik Enstitüsü'nde (bugün Niels Bohr Enstitüsü) üç yıl çalıştı. Daha sonra, CERN'in (Conseil européen pour la recherche nucléaire-Avrupa Nükleer Araştırma Konseyi) Kopenhag'daki araştırmalar bölümünde araştırmacı olarak görev aldı. 1971'de Danimarka uyruğuna geçen Mottelson 1984'te Kopenhag'daki NORDITA'da (Kuzey Ülkeleri Teorik Atom Fiziği Enstitüsü) profesörlük görevini sürdürmekteydi. Danimarkalı fizikçi Niels Bohr'un oğlu olan Aage Niels Bohr (1922) ile birlikte yürüttüğü araştırmaları nedeniyle 1975 Nobel Fizik Ödülü'nü A. Bohr ve ABD'li fizikçi James Rainwater (1917) ile bölüşmüştür.

Atom çekirdeği için önceleri önerilen ve çekirdeğin elektrik yüklü bir sıvı damlacığı biçiminde olduğunu öngören model yerine, 1949'da M.G. Mayer ve J.H.Jensen'in ortaya attıkları tabaka modeli genel olarak benimsenmişti. Bu modele göre nükleonlar (çekirdekteki nötron ve protonlar), çekirdeğin merkezi çevresinde iç içe yörüngeler üzerinde dolanır. Tabaka modeli çekirdeğin yapısal özelliklerinin büyük bir bölümünü doğru biçimde açıklıyor, ancak bazı özellikleri açıklamakta yetersiz kalıyordu. 1950'de Columbia Üniversitesi'nden James Rainwater, genel kanının tersine, bazı çekirdeklerin, küresel biçimde değil, eşitsiz ve çok güçlü merkezkaç kuvvetlerin yol açtığı deformasyon nedeniyle elipsoit biçiminde olabileceğini öne sürdü. O sırada Columbia'da konuk profesör olarak Rainwater ile birlikte çalışan A. Bohr, Kopenhag'a döndükten sonra, 1950-1953 arasında bu modeli Mottelson ile birlikte geliştirdi. Bu yeni modele göre, elipsoit çekirdek bakışım eksenine dik bir eksen çevresinde döner. Nükleonların çekirdek merkezi çevresindeki bireysel devinimleri bu dönüşten bağımsızdır. Bohr ve Mottelson, çekirdekte bütün nükleonların akışkana benzer bir davranış içinde katıldığı bu yavaş devinime "ortak devinim" adını verdiler. Atom çekirdeğine ilişkin bu "ortak model" yalnızca çekirdek yapısının daha iyi anlaşılması yönünden değil, fiziğin temel problemi olan "çok cisim problemi"nin çözümü açısından da önem taşımaktadır.

• BAKINIZ: N. BOHR, J.H. JENSEN, M.G. MAYER.

MOULIN, Jean
(1899-1943)

Fransız siyaset adamı. Naziler'e karşı yürütülen direniş hareketinin önderlerindendir.

20 Haziran 1899'da Béziers'de doğdu, 8 Temmuz 1943'te Metz'de öldü. Montpellier'de hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra devlet memurluğuna girdi. 1926'da kaymakam, 1937'de de Eure-et-Loire valisi oldu. Haziran 1940'taki Nazi işgali sırasında, Naziler tarafından Fransız ordusunun savaşta vahşet uyguladığına ilişkin bir belgeyi imzalamaya zorlandı. Belgeyi imzalamayı reddedince, Kasım 1940'ta Naziler'le işbirliği içinde olan Vichy hükümeti tarafından açığa alındı.

Aynı tarihte Fransa'daki Nazi işgaline ve işbirlikçi Vichy hükümetine karşı yürütülen direniş hareketine katıldı. 1941 sonbaharında Londra'ya kaçtı. De Gaulle tarafından, Fransa'ya dönerek işgal altında olmayan güneyde örgütlenme çalışmalarında bulunmakla görevlendirildi. Ocak 1942'de gizli yollardan Fransa'ya girdikten sonra Naziler'e karşı silahlı mücadele veren ve *maquis* adıyla anılan Fransız gerillalarının örgütlenmesinde görev aldı. Mayıs 1943'te birçok direniş örgütünü, Vichy hükümetiyle uzlaşmayan siyasi partileri ve sendikaları kapsayan CNR'yi (Conseil National de la Résistence-Ulusal Direniş Konseyi) kurdu ve başkanlığına seçildi. Ancak Haziran 1943'te bir ihbar sonucu Lyon yakınlarında Gestapo tarafından yakalandı ve işkence sonucu öldürüldü.

• BAKINIZ: de GAULLE, LAVAL, PÉTAIN.

MOUNIER, Emmanuel
(1905-1950)

Fransız, filozof. Hıristiyanlık'la Sosyalizm'i uzlaştırmaya çalışmıştır.

1 Nisan 1905'te Grenoble'da doğdu, 22 Mart 1950'de Châtenay-Malabry'da öldü. Ortaöğrenimini doğduğu kentte bitirdikten sonra Paris'te felsefe okudu. Yazar olarak çalışmaya başladı. Sonra Péguy' den etkilenerek Hıristiyanlık'la Sosyalizm arasında bir bağlantının bulunduğu görüşünü benimsedi. Görüşlerinde kişiliğe ağırlık verdiğinden Kişiselcilik (Personalisme) denen akımın kurucusu sayılır.

Mounier'ye göre insan tarihinin bütünü gene insana özgü saltık bir varlıktır. Bu saltık durum gelişerek soyut bir kavram olmaktan kurtulmuş, buna karşın insan varlığının sürekliliğini, değişmezliğini sağlamıştır. Sorumlu olmanın bilincine ulaşmış, özgür bireyler arasında bir topluluk ve vicdan iletişimi vardır. İnsan ve toplumla ilgili sorunların çözümünde sosyalist-maddeci bir bakış açısını benimseyen Mounier, kişiliği yıkıma sürüklediğini iddia ettiği Kolektivizm'e karşıdır. Ona göre Hıristiyanlık'ın özüyle Sosyalizm arasında bir özdeşlik vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Révolution personaliste et communautaire*, 1935, ("Kişiselci ve Toplumsal Devrim"); *Manifeste au service du personalisme*, 1936, ("Kişiselcilik İçin Manifesto"); *L'affrontement chrétien*, 1945, ("Hıristiyanca Davranış"); *Traité de caractere*, 1946, ("Karakter Üstüne Çalışma"); *Le personalisme*, 1949, ("Kişiselcilik").

MOUNTBATTEN, Louis
(1900-1979)

İngiliz asker ve devlet adamı. Hindistan'ın son genel valisidir.

Louis Francis Albert Victor Nicolas Mountbatten 25 Haziran 1900'de Windsor'da doğdu. 27 Ağustos 1979'da İrlanda Cumhuriyeti'nde Mullaghmore' da öldü. Battenberg Prensi Louis'nin ve Hesse-Darmstadt Prensesi Victoria'nın oğludur. Öğrenimini Osborne, Darmouth ve Cambridge'de yaptı. 1913'te Kraliyet Donanması'na girdi ve I. Dünya Savaşı'nda asteğmen olarak Jutland Savaşı'na katıldı. 1921'de veliaht Galler prensinin yaverliğine getirildi ve onunla birlikte Hindistan'a, Güney Afrika'ya, Yeni Zelanda' ya ve Japonya'ya gitti. 1932'de albay oldu. Fransızca ve Almanca'yı iyi bilmesiyle tanındı, ayrıca haberleşme ve telsiz konularında uzmanlaşarak bu konuda birçok kitap yazdı. II. Dünya Savaşı'nda 1939'da Kelly adlı destroyer ve 5 destroyer filosunun, 1941'de Illustrious adlı uçak gemisinin komutanlığına atandı.

1943'te Güneydoğu Asya Müttefik Kuvvetleri başkomutanlığına getirildi. Japonya tarafından işgal edilmiş olan İngiliz sömürgesi Birmanya'nın (Burma) bağımsızlık mücadelesi önderlerinden Aung San'la ilişki kurarak onun da müttefik orduları yanında savaşmasını sağladı. Başkomutanlık görevini 1946'da bırakan Mountbatten, II. Dünya Savaşı'nın en önemli deniz komutanlarından sayılır.

Savaşın bitişinden sonra diplomatik ve siyasi görevler üstlendi. İngiltere'nin Hindistan'a bağımsızlık vermekten başka seçeneğinin kalmadığı 1947 Mart'ında başbakan Attlee tarafından Hindistan genel valiliğine atandı ve oradaki son kral naibi olarak iktidarın devredilmesinin sorumluluğunu üstlendi. Kendi adıyla anılan ve hem İngiliz hükümeti, hem de Kongre Partisi ve Müslüman Birliği tarafından onaylanan planla Hindistan'da Müslüman ve Hindu toplumlarının ayrı birer bağımsız devlet kurmalarını öngördü. 15 Ağustos'ta Hindistan Bağımsızlık Bildirisi'nin yürürlüğe girmesinden sonra 21 Haziran 1948'e değin genel valilik görevini sürdürdü, toprak paylaşımı sorunlarını çözmeye ve sayıları altı yüze varan prensliğin Hindistan'la ya da Pakistan'la birleşmesine çalıştı.

1952-1954 arasında Akdeniz'de NATO deniz kuvvetleri başkomutanlığında bulundu. 1955-1959 arasında donanma bakanlığı yaptı. 1956'da amiral olan Mountbatten, 1959-1965 arasında İngiltere savunma kurmay başkanlığı görevini yürüttü. 1946'da vikont, 1947'de Birmanya birinci kontu unvanlarını aldı.

İrlanda'nın batı kıyılarında yatıyla dolaştığı sırada kendisini tuzağa düşüren IRA (Irish Republican Army-Irlanda Cumhuriyet Ordusu) militanları tarafından öldürüldü.

• **BAKINIZ:** ATTLEE, AUNG SAN, CİNNAH, M. GANDİ.

Wolfgang Amadeus Mozart

MOZART, Wolfgang Amadeus
(1756-1791)

Avusturyalı besteci. Müziğin her türünde yapıtlar vermiş, kusursuz bir anlatıma ulaşmıştır.

27 Ocak 1756'da Salzburg'ta doğdu, 5 Aralık 1791'de Viyana'da öldü. Babası Leopold Mozart

(1719-1787) kemancı ve besteciydi; kilise için yazdığı yapıtların yanı sıra klavye sonatları ve konçertolarıyla da ün kazanmış, keman öğreniminde ana yöntem diye kullanılan bir de kitap bastırmıştı. Özellikle eğitimi açısından babasına çok şey borçlu olan Amadeus Mozart, daha dört yaşındayken klavsen çalmaya başladı. kusursuz bir duyma yeteneği vardı. Müzik araçlarını çalmada gösterdiği kolaylığa eş bir kolaylıkla yapıtlar da besteliyordu. 1761'de, beş yaşındayken piyano için bestelediği *Sol Majör Menuetto* ilk yapıtı oldu. Ertesi yıl babası ve kızkardeşi Nannerl ile birlikte Almanya ve Avusturya'yı içine alan bir konser gezisine çıktılar. Mozart'ın küçük yaşına karşın icracılıkta gösterdiği üstün başarı haklı olarak "harika çocuk" diye tanınmasını sağladı. 1763'te ilk büyük Avrupa turnesini gerçekleştirdi. Fransa, İngiltere, Hollanda ve Belçika'nın en önemli sanat merkezlerinde başarılı konserler verdi. Ünü tüm Avrupa'ya yayıldı. 1766'da Salzburg'a döndü. İki yıl süreyle çalışmalarını burada sürdürdü. 1768'de Viyana'ya gitti. 1769'da geçici olarak Salzburg Kilisesi orkestra yöneticiliğine getirildi.

Aynı yıl babasıyla birlikte ilk İtalya gezisine çıktı. Verona, Milano, Parma, Bologna, Floransa, Roma ve Napoli'de konserler verdi. Bologna'da İtalyan müzikçi Padre Martini'den dersler aldı. İtalya konserleri sırasında, Bologna Flarmonik Akademisi, yirmi yaşından küçük adayları kabul etmemek ilkesinden ödün vererek Mozart'ı üyeliğe aldı. Mozart 1770'te *Mitridate, rè di Ponto* (Ponto Kralı Mitridate) operasının provalarında bulunmak üzere yeniden İtalya'ya gitti. Yapıt ilk sahnelenişinde başarıya ulaştı ve izleyenler tarafından coşkuyla karşılandı. Mozart İtalya'da kaldığı yıllarda İtalyan müziğini ve opera geleneğini inceledi. İtalyan bestecilerin opera yapıtlarından yararlandı.

1772'de Salzburg Kilisesi'ndeki orkestra yöneticiliği onaylandı. O sırada atanan yeni başpiskoposun düşmanca bir tavır takınmasına karşın Mozart 1777'ye değin bu görevde kaldı. 1772'de yeni bir İtalya gezisine çıktı. 1773'te Viyana, Salzburg ve Münih'te konserler verdi. Haydn'ın müziğini tanıma olanağını buldu. Bu yıldan başlayarak yaşam koşulları giderek kötüleşti. 1775'te ilk büyük piyano sonatlarıyla keman konçertolarını yazdı. Piyano ve orkestra için bir dizi konçerto ve dinsel içerikli yapıt besteledi.

1777'de Paris'e gitmek üzere yola çıktı. Mannheim ve Münih'e uğradı. Mannheim'da Aloysia Weber'le tanıştı, aralarında duygusal bir ilişki başladı. Aloysia şan öğrenimini sürdürmek için İtalya'ya gitmeye karar verince Mozart'da onunla birlikte gitmek istedi. Ancak baba Mozart oğlunun bu isteğine karşı çıktı. Bunun üzerine o da annesiyle birlikte Paris'e gitti. Orada umduğu ilgiyi bulamadı. Beste çalışmalarına ağırlık verdi. Annesinin ölümü üzerine Salzburg'a döndü. 1779'dan başlayarak iki yıl süreyle Salzburg Kilisesi'nin orgculuğunu yaptı. Aynı yıllarda ilk büyük operası olan *Idemeneo, rè di Creta*'yı (Girit

Batı Müziğinde Klasik Dönem

Avrupa müziğinde Barok dönem, J.S. Bach'ın* yapıtlarıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Sonraki besteciler Bach'ın müziğinden yararlanarak yeni arayışlara yönelmişler, bu arayışlar da müzikte yeni bir dönemin başlamasını sağlamıştır. Klasik dönem bestecileri Barok bestecilere oranla daha değişik bir yazı tarzı benimsemişlerdir. Barok dönemde ana öğe durumunda olan ve kendi içinde bütünlük taşıyan ayrı ayrı "çizgi" lerin bir doku oluşturacak biçimde birleştirilebilmesi anlamına gelen kontrpuan, Klasik dönemde bu özelliğini sürdürememiştir. Onun yerini, akorları bir dizi halinde görmek ve bunların arka arkaya getirilişinde belirli kurallara uymak anlamına gelen armoni ya da armonik düşünüş almıştır. Klasik dönemde çalgı kullanımı bir hayli gelişmiş, nefesli çalgıların işlevleri geliştirilerek senfonik orkestranın oluşumu sağlanmıştır.

Bach'ın oğullarından P.E. Bach* ve J.C. Bach* Klasik dönemin başlamasında önemli etkileri olmuş bestecilerdir. J.C. Bach'ın yapıtlarıyla klavsen, Barok çağdaki sürekli bas çalgısı olmaktan çıkmış, seslerin özgürce işlendiği bir çalgı konumuna gelmiştir. Klavsenin bu biçimde kullanılması Viyana Klasik Okulu ile daha da gelişecek olan yeni konçerto anlayışının doğmasını sağlamıştır. Klasik dönemde sonat formu da gelişmiş, sergileme gelişme yeniden sergilemeden oluşan biçimini almıştır. P.E. Bach sonatlarında biçim kaygılarından iyice uzaklaşıp, gelişme bölümlerinde kendine özgü bir anlatımı denemiştir. Bu ve buna benzer çalışmalarla Barok dönemdeki biçim yetkinliği kaygısı yerini anlatımdaki uyuma bırakmıştır. Bach'ın iki oğlunun yanı sıra Mannheim Okulu bestecileri de Klasik dönemin oluşumunda önemli bir rol oynamışlardır. Bu okulun kurucularından Johann Stamitz* daha çok orkestra müziği üzerinde çalışmış, senfoni yazmanın sorunlarına eğilmiştir. Bu çalışmalar, anlatımı güçlendirmek için kullanılan crescendo ve decrescendo (ses şiddetinin giderek yükselmesi ve alçalması) gibi öğelerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tüm bunlar Viyana Klasikleri adıyla anılan Haydn*, Mozart ve Beethoven'in* yapıtları için önemli birer kaynak olmuştur. Klasik anlayış bu bestecilerin yapıtlarıyla biçimlenmiş; senfoni, sonat, konçerto ve opera klasik yapıya, onların yapıtlarında kavuşmuştur. Haydn, Mozart ve Beethoven yapıtlarıyla Romantik dönemin hazırlayıcısı olmuşlardır. Hemen hemen tüm romantik besteciler onların yapıtlarından etkilenmiş ve yararlanmıştır.

Kralı Idemeneo) besteledi. Yapıt 1781'de Münih'teki ilk oynanışında büyük bir başarı kazandı. Bunun üzerine Mozart, Salzburg'tan ayrılarak Viyana'ya yerleşti, beste çalışmalarını hızlandırdı. Ertesi yıl *Die Entführung aus dem Serail* (Saraydan Kız Kaçırma) adlı operasını besteledi. Yapıt, dönemin ünlü eleştirmeni Antonio Salieri'nin olumsuz yaklaşımlarına karşın başarılı oldu. Mozart aynı yıl, bir zamanlar sevdiği, ancak bir araya gelemediği Aloysia'nın kızkardeşi Constanze Weber ile evlendi. Baba Mozart bu evliliğe de karşı çıktı, ancak bu kez başarılı olamadı. Mozart'ın bu evlilikten olan altı çocuğundan sadece ikisi yaşadı.

Operaları

1784-1787 yılları Mozart'ın yaratıcılık bakımından en verimli dönemi oldu. Her türden çok sayıda yapıt besteledi. 1786'da yazdığı *Le nozze di Figaro* (Figaro'nun Düğünü) Viyana'daki ilk oynanışında büyük bir başarı sağladı. Aynı başarıyı ertesi yıl Prag'ta bestelediği *Don Giovanni* de (Don Juan) kazandı. Mozart, Prag'ta kalması için yapılan ısrarlara karşın kısa bir süre sonra Viyana'ya döndü. 1787'de, Gluck'un ölümüyle boşalan Saray besteciliği görevine getirildi. Ancak Gluck'a verilenden çok daha az bir ücretle çalışmak zorunda kaldı. 1791'de *Die Zauberflöte* (Sihirli Flüt) adlı son operasını yazdı. Aynı yıl, başladığı *Requiem*'i tamamlayamadan öldü.

Mozart kısa yaşamı boyunca altı yüzden çok yapıt bestelemiştir. Müzikolog Ludwig von Köchel (1800-1877) bu yapıtların yazılış tarihlerine ve konularına göre bir kataloğunu hazırlamıştır. Bu nedenle Mozart'ın yapıtlarının her biri KV harflerinden ve bir numaradan oluşan *Köchel* sıralamasıyla gösterilir. Mozart'ın ilk bestesinden başlayarak bir melodi ve armoni zenginliği göze çarpar. Yapıtlarında çağdaşı P. Emanuel Bach, J. Christian Bach ve Karl Friedrich Abel (1723-1787) gibi bestecilerin etkileri izlenir.

Senfonileri

Senfonilerinde de Haydn ve Christian Bach'ın etkileri vardır. Senfonilerini büyük bir çabuklukla bestelemiştir. Örneğin *No. 36 Do Majör Linz Senfonisi (K. 425)* 1783'te Salzburg'dan Viyana'ya yaptığı bir yolculukta, Kont Thun adlı bir soylunun çağrısı üzerine Linz'e uğradığı sırada ortaya çıkmıştır. Onuruna düzenlenecek saray konserlerinde bir yapıtının seslendirilmek istenmesi üzerine, bu senfoniyi beş gün içerisinde yazmıştır. 1788 yazında bestelediği son üç senfonisi, onun yapıtları arasında çok önemli bir yer tutar. Bunlardan ilki olan *No. 39 Mi Bemol Majör Senfoni (K. 543)* baştan sona mutlu ve iyimser bir anlatım içerir. *No. 40 Sol Minör Senfoni (K. 550)* ise hüzünlü bir yapıdadır. Bir yandan çektiği para sıkıntısı, öbür yandan altı aylık kızının o günlerdeki ölümü yapıta da yansımış, Mozart'ın bu yapıtının genelinde üzüntü ve karamsarlık gibi duygular egemen olmuştur. *Jupiter* adıyla da tanınan *No. 41 Do Majör Senfoni (K. 551)* klasik senfoni biçiminin en yetkin örneklerinden biri ve Mozart'ın inanılması güç yaratma yeteneğinin, orkestralama sanatında vardığı olağanüstü ustalığın doruk noktası sayılır.

Konçertoları

Mozart senfonilerinin yanı sıra birçok konçerto da bestelemiştir. 1785'te tamamladığı *Re Minör Piyano Konçertosu (K. 466)* daha sonra Beethoven ile gelişen ve Romantizm'in habercisi olan konçertoların öncüsü sayılır. 1788'de bestelediği *Re Majör Piyano Konçertosu (K. 537)* ilk kez Alman İmparatoru II. Leopold'un Frankfurt'taki taç giyme töreni nedeniyle düzenlenen gösteriler sırasında seslendirilmiştir. Bu tören için Avrupa saraylarından pek çok soylu çağrılmış, tiyatro, bale, opera ve müzik toplulukları getirtilmiştir. Mozart çağrılıların dışında kalınca, yapıtlarından bazılarını alıp Frankfurt'a gitmiş ve kendi girişimleriyle gerçekleştirdiği bir konserde *Re Majör Piyano Konçertosu*'nu seslendirmiştir. Bu nedenle yapıt *Taç Giyme Konçertosu* adıyla da bilinir.

Orkestra yapıtlarının dışında operayla da yakından ilgilenen Mozart, yirmiyi aşkın opera bestelemiştir. Viyana Klasikleri diye anılan besteciler arasında opera sanatının geleceğini en fazla etkileyen Mozart olmuştur. Operaya ve öncelikle *opera-comique*'e Gluck'un yaklaşımlarından yararlanarak yönelmiş, ancak bu yöneliş herhangi bir etkiye ya da benzeyişe yol açmamıştır. Yapıtlarında Viyana tiyatro kültürüyle de beslenen kendine özgü bir anlatıma ulaşmıştır. Kişilerin müzikle karakterize edilmesinde üstün bir başarı sağlamıştır. *Singspiel* (şarkılı oyun) sanatına da eğilmiş, onu olgunluğa ulaştırmayı amaçlamıştır. *Saraydan Kız Kaçırma* ve *Sihirli Flüt* bu türün en önemli örnekleridir. *Sihirli Flüt*'le her açıdan yeni bir düşünüşü ve uygulayışı gerçekleştirmiştir. Yapıtın etkileri, romantik bestecilere, hatta Richard Strauss'a dek uzanmıştır.

Mozart, Haydn ve Beethoven'le birlikte Klasik döneme ağırlığını koymuş bir bestecidir. Besteleriyle, orkestralamadaki kusursuzluğu ve anlatımındaki yetkinliğiyle, kendinden sonraki birçok besteciyi etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Mitridate, rè di Ponto*, 1770, (Ponto Kralı Mitridate); *Idemeneo, rè di Creta*, 1788, (Girit Kralı Idemeneo); *Die Entführung aus dem Serail*, 1782, (Saraydan Kız Kaçırma); *Le nozze di Figaro*, 1786, (Figaro'nun Düğünü); *Don Giovanni*, 1787, (Don Juan); *Così fan tutte*, 1790, (Bütün Kadınlar Böyledir); *Die Zauberflöte*, 1791, (Sihirli Flüt). **Orkestra Müziği: Senfoni:** *No 31 (Paris, K. 297)*, 1778; *No. 35 (Haffner, K. 385)*, 1782; *No. 36 (Linz, K. 425)*, 1783; *No. 38 (Prag, K. 504)*, 1786; *No. 39, (K. 543)*, 1788; *No. 40 (K. 550)*, 1788, *No. 41 (Jüpiter, K. 551)*, 1788; *Konçertant Senfoni (K. 364)*, keman ve viyola için, 1799. **Konçerto:** *Do Majör İki Keman Konçertosu (K. 190)*, 1793; *Re Majör Keman Konçertosu (K. 218)*, 1775; *La Majör Keman Konçertosu, (K. 219)*, 1775; *Mi Bemol Majör Piyano Konçertosu (K. 271)*, 1777; *Si Bemol Majör Piyano Konçertosu (K. 450)*, 1784; *Fa Majör Piyano Konçertosu (K. 459)*, 1784; *Re Minör Piyano Konçertosu (K. 466)*, 1785; *Do Majör Piyano Konçertosu (K. 467)*, 1785; *La Majör Piyano Konçertosu (K. 488)*, 1786; *Re Majör Piyano Konçertosu (Taç Giyme, K. 537)*, 1788; *Si Bemol Majör Piyano Konçertosu (K. 595)*, 1791; *La Majör Klarnet Konçertosu (K. 622)*, 1791. **Piyano Müziği:** *Sol Majör Menuetto*, 1761; 20 *Sonat;* 6 *Fantezi;* 2 *Füg;* 3 *Rondo;* 2 *Sanat*, iki piyano için; 35 *sonat*, piyano ve keman için; 8 *Üçlü;* 2 *Dörtlü*. **Vokal Müzik (din dışı):** *71 Aria, İkili, Üçlü, Dörtlü ve Koro Parçası;* 6 *Kantat*. **Vokal Müzik (dinsel):** 18 *Missa: Requiem*, 1791, son yapıtı, öğrencisi F.X. Süssmayr tarafından tamamlandı.

• **KAYNAKLAR:** H. Abert, *W.A. Mozart*, 1923; C. Bar, *Mozart Krankheit, Tod, Begräbnis*, 1966; O.E. Deutsch, *Mozart; Die Dokumente seines Lebens*, 1961; A. Einstein, *Mozart*, 1945; R.M. Haas, *Wolfgang Amadeus Mozart*, 1950; O. Jahn, *W.A. Mozart*, 4 cilt, 1856-1859; H.C.R. Lendon ve D. Mitchelli, *The Mozart Companion*, 1965; G.N. von Nissen, *Biographie W.A. Mozart*, 1828.

• BAKINIZ: BEETHOVEN, GLUCK, HAYDN.

MÖBIUS, August Ferdinand
(1790-1868)

Alman matematik bilgini. Kendi adıyla anılan tek yüzlü yüzeyi tanımlamıştır.

17 Kasım 1790'da Naumburg yakınlarındaki Schulpforta'da doğdu, 26 Eylül 1868'de Leipzig'de öldü. Schulpforta'da gördüğü ortaöğreniminin ardından 1809'da Leipzig Üniversitesi'ne hukuk okumak amacıyla girdiyse de, kısa bir süre sonra, eskiden beri ilgisini çeken matematik, astronomi ve fizik alanlarına yöneldi. 1813'te gittiği ve bir yıl süreyle Gauss'un yanında kuramsal astronomi öğrenimi gördüğü Göttingen'den Leipzig'e dönüşte doktorasını tamamladı. 1815'te astronomi bölümünde ders vermeye başladı. Ertesi yıl yardımcı profesörlüğe, ardından gözlemevinde gözlemciliğe getirildi. 1815'te yayımladığı doçentlik teziyle zamanının ünlü astronomları arasına girmeyi, 1828'den başlayarak *Crelle's Journal*'de yayımladığı makaleleriyle de matematikçi olarak adını duyurmayı başardı. 1844'te astronomi ve yüksek mekanik profesörlüğüne, 1848'de gözlemevinin yöneticiliğine atandı. Yaşamının sonuna değin Leipzig Üniversitesi'nde ders vermeyi sürdüren Möbius, 1829'da Berlin Akademisi'nin yabancı üyeliğine seçilmişti.

Leipzig Üniversitesi'nde elli yıl süreyle astronomi dersleri veren ve astronomi öğretimine amatörler kadar meslekten astronomların da yararlanabileceği kitaplar kazandıran Möbius, en önemli çalışmalarını matematik alanında gerçekleştirdi. Başlangıcı 1818'lere dayanan ancak ilk kez 1827'de *Der barycentrische Calkul* ("Kütlemerkezi Hesabı") adlı kitapta açıklanan matematik araştırmalarının odağında yer alan analitik geometriye bir bölümü hemen o yıllarda etkisini gösteren, bir bölümüyse yıllar sonra önem kazanan pek çok katkıda bulundu. Sonraki yıllarda yayımlayacağı makalelerin de çıkış noktası olan *Der barycentrische Calkul*'de, bir sistemin çeşitli noktalarına uygulanan kuvvetlerin net toplamına eşit ve uygulama noktası sistemin kütlemerkezi olan tek bir kuvvetin varlığından yola çıkarak kütlemerkezsel koordinatları tanımladı ve birçok problemin, Plücker tarafından yine o yıllarda geliştirilen homojen koordinatların bir özel durumu olan kütlemerkezsel koordinatlar yardımıyla çözülebildiğini gösterdi. Doğrular düzlemsel biçimler ve üç boyutlu cisimlerin uzaydaki yerlerinin belirlendiği ve gerektiğinde eksi değerlere karşı geldikleri dizgeler kullanan ilk matematikçi olan Möbius, yine aynı kitapta yer alan ve bugün "Möbius ağı" olarak anılan dizilişle (konfigürasyon) izdüşüm geometrisinin kurulması açısından son derece önemli bir katkıda daha bulunmuştu.

1830'larda statik problemlerine yönelen ve 1837'de iki ciltlik *Lehrbuch der Statik*'i ("Statik El-kitabı") yayımlayan Möbius, bugün "Möbius şeridi" olarak anılan tek yüzlü yüzeyi bularak, topolojiye de katkıda bulunmuştur. Dikdörtgen bir şeritin biri yarım devirlik bir dönüş yapmış olan uçlarının birleştirilmesiyle elde edilen bu yüzeye Möbius'un yayımlanmamış yapıtları arasında rastlanmıştır. Daha sonra yapılan araştırmalar Johann Benedict Listing'in de aynı buluşu aynı yılda yaptığını ve bu buluşun sahibi olma onurunu, 19. yy'ın önemli matematikçileri arasında yer alan Möbius ile paylaştığını göstermiştir.

• BAKINIZ: PLÜCKER.

MÖRIKE, Eduard
(1804-1875)

Alman, şair ve yazar. Alman kültür tarihindeki Biedermeier akımının belli başlı temsilcilerindendir.

8 Eylül 1804'te Ludwigsburg'da doğdu, 4 Haziran 1875'te Stuttgart'ta öldü. On üç yaşındayken babasını yitirdi. Ludwigsburg'da ortaöğrenimini yaptıktan sonra Tübingen'de tanrıbilim okudu. Başka bir meslek edinmek için yaptığı girişimler boşa çıkınca Protestan papazı olarak Almanya'nın çeşitli yerlerinde çalıştı. 1822'de, sonradan yapıtlarında Peregrina adıyla geçecek olan Maria Meyer'i sevdi. Ama birlikte mutlu olamadılar. Mörike 1829'da başka bir kızla nişanlandı. Bu beraberlikte de mutluluğu bulamayarak dört yıl sonra ayrıldı. 1834'te Cleversulzbach kasabasında papazlık yapmaya başladı, 1843'te emekli oldu. 1851'de evlenerek Stuttgart'a yerleşti. Orada aynı yıl Katharinen Rahibe Okulu'nda edebiyat öğretmeni oldu. 1856'da profesörlüğe yükseldi. Öğretmenlik görevini 1866'ya değin sürdürdü. Aile yaşamında mutluluğa erişememişti, 1873'te eşinden ayrıldı. Yaşamının son dönemini Lorch, Nürtingen ve Stuttgart'ta geçirdi.

Mörike, gençlik yıllarında Goethe, Calderon de la Barca, J.F. Richter (Jean Paul) ve romantik yazarların yapıtlarına ilgi duymuştu. Şiir yazmaya da başından geçen başarısız aşk serüvenleri nedeniyle başlamıştı. Bir yandan kralları, prensleri, mitleri, söylenceleriyle yapıtlarında yarattığı hayal dünyası, bir yandan da günlük yaşamla hiçbir bağı bulunmayan, daha çok lirik yönelişli şiirleriyle Alman kültür tarihinde Biedermeier adıyla anılan akımın en tipik temsilcilerinden biri oldu. 1838'de yayımladığı *Gedichte*'de ("Şiirler") topladığı şiirlerinde doğa temasının ağırlıklı olduğu gözlenir. Bunların yanı sıra, iç huzurunu kadercilikte arayan, Antik tarzda yapılmış şiirleri de vardır. Baladlarında Alman halk şarkılarının etkileri açıktır. Şiirleri dışında *Mozart auf der Reise nach Prag* (Mozart Prag Yolunda) adlı uzun öyküsü en başarılı yapıtı olarak tanınır. Mörike öyküde, kendine özgü incelikli üslubuyla, Mozart'ın sanatçı kişiliğinin yüceliğinin yanı sıra, yaşamın gerçekleri karşısındaki savunmasızlığını dile getirmiştir. Amadeus Mozart'ın yaşamından bir günü konu edinen öykü, kahramanının böyle gerçek bir kişi olmasına karşın, tarihsel bir portre çizmek amacını taşımaz, düşgücünün bir ürünüdür. *Maler Nolten* ("Ressam Nolten") adlı romanını Mörike önce bir öykü olarak tasarlamıştır. Daha sonra Goethe'nin *Wilhelm Meister*'inin etkisi altında, trajik sonla biten bir sanatçı romanı *(Künstlerroman)*

olarak ortaya çıkan yapıt Mozart öyküsü düzeyinde başarılı değildir.

- **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Gedichte*, 1838, ("Şiirler"); *Idylle von Bodensee*, 1846, ("Bodensee'den Kır Görünümleri"). **Öykü-Roman:** *Maler Nolten*, 1832, ("Ressam Nolten"); *Mozart auf der Reise nach Prag*, 1855, (Mozart Prag Yolunda, 1971); *Das Stuttgarter Hutzelmännlein*, 1853, (Stuttgart Cücesi, 1970).
- **KAYNAKLAR:** H. Meyer, *Eduard Mörike*, 1961.
- **BAKINIZ:** HEINE.

MÖSER, Justus
(1720-1794)

Alman yazar ve siyaset adamı. Duygusal bir felsefe anlayışını benimseyerek usçuluğa ve II. Friedrich yönetimine karşı çıkmıştır.

14 Aralık 1720'de Hannover yakınlarında Osnabrück'te (bugün FAC'de) doğdu, 8 Ocak 1794'te aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini bitirdikten sonra Hannover Üniversitesi'nde felsefe, tarih, yazın ve politika okudu. Bu alanlarda, çağına göre, önemli çalışmalar yaptı. Yönetimde önemli görevler üstlendi, 1768-1783 arasında Hannover'de eyalet yöneticisi oldu. 1766-1782 arasında çıkardığı *Wöchentliche osnabrückische Intelligenzblätter* (Osnabrück Aydınları İçin Haftalık Dergi) adlı yayın aracıyla halkı yönetim ve yöneticilerin tutumları konusunda aydınlatmaya çalıştı. Bu dergideki yazılarını *Patriotische Phantasien* ("Yurtseverce Düşlemeler") adıyla yayımladı.

Möser için önemli olan, Alman düşüncesini yabancı etkilerden arındırarak, özgünlüğe kavuşturmak ve bu konuda halkı bilinçlendirmekti. Ona göre, halk, çağlar boyunca yönetimin baskısı altında kendi benliğinden koparılmış, bilinçsiz bir varlık durumuna getirilmişti. Bunda başlıca etken de yabancı kökenli inançlar, düşünceler ve görüşlerdi. Alman düşüncesi Fransız görüşünün etkisinde özgünlüğünü yitirmiş, ulusal bir içerik taşımaktan yoksun kılınmıştı. Halkı bu durumdan kurtarmak için yeni bir tarih ve yazın anlayışı geliştirilmeli, halka kendi diliyle seslenmeli, o kendi yaşama ortamında gene kendi olanaklarından yararlanarak aydınlatılmalıydı. Möser bu amaçla hukuk, tarih, ahlak bilgisi, yazın, sanat, küçük kentlerin halk yaşamı, yönetici ve varlıklı çevrelerin yaşamı, yöneticilerle yönetilenler arasındaki ilişkiler konusunda çalışmalar yaptı. Özellikle II. Friedrich yönetimini toplumsal gerçeklerle bağdaşmadığını öne sürerek eleştirdi. O dönem Almanya'sında, özellikle aydınlar üzerinde büyük etkisi olan Voltaire'in düşüncelerini, onun usçuluğa dayalı görüşlerini eleştirdi. Bunları yaparken de duygusal bir felsefe anlayışını benimsedi. Ona göre halkı uyarmanın, aydınlatmanın en etkili yolu onun duygularına seslenen bir görüşü sergilemekle olanaklıydı.

Möser'a göre yönetim baskıcı değil aydınlatıcı, özgürlükleri kısıtlayıcı değil geliştirici ve halkı yabancı etkilere karşı bilinçlendirici olmalıdır. Bunu yapmak için de halkın, kendi özünden doğan, tarihini açıklığa kavuşturmak, halkı kendi tarihiyle aydınlatmak gerekir. Tarih çalışmalarına ışık tutacak kaynaklardan biri de yazındır. Ulusal yazın ulusal dille ortaya konabilir. Bu nedenle, Alman dilini, yabancı dillerin etkisinden kurtararak kendine yeterli bir duruma getirmeli, bu da bilinçli aydınların görevidir. *Über deutsche Sprache und Literatur* ("Alman Dili ve Yazın Üstüne") adlı yapıtında bu görüşünü sergileyen Möser yeni bir Alman felsefesinin doğup gelişebilmesini de ulusal dilin oluşumuna bağladı.

Möser ahlak konusunda da ulusal bir görüşün benimsenmesi gereğini savunur. Ona göre kişi kendine güvenmeli, kişiliğini sarsacak her türlü davranıştan, ulusal benliğine aykırı düşen uygulamalardan kaçınmalıdır. Alman halkını ancak kendi ahlak ilkeleri eğitebilir, bu konuda yabancı eğitim yöntemlerine sarılmanın yararı yoktur. Möser'in ortaya attığı düşünceler kısa süre içinde geniş bir ilgi görmüş, başta Goethe olmak üzere, birçok Alman aydınını etkilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Arminius*, 1749, ("Arminius"); *Osnabrückische Geschichte*, 2 cilt, 1768, ("Osnabrück Tarihi"); *Patriotische Phantasien*, 4 cilt, 1774-1786, ("Yurtseverce Düşlemeler"); *Über deutsche Sprache und Literatur*, 1781, ("Alman Dili ve Yazını Üstüne"); *Sämtliche Werke*, B.P. Abeken (der.), 10 cilt, (ö.s.), 1842-1843, ("Toplu Yapıtlar").

MÖSSBAUER, Rudolf Ludwig
(1929)

Alman, fizikçi. Atom çekirdeklerinin kristal örgü içinde geri tepmesiz olarak gamma ışını salıp soğurabildiği "Mössbauer Olgusu"nu açıklamıştır.

31 Ocak 1929'da Münih'te doğdu. Münih Yüksek Teknik Okulu'nu bitirdikten sonra 1955-1957 arasında Heidelberg'teki Max Planck Enstitüsü'nde araştırma asistanlığı yaptı. 1958'de doktorasını aldı. 1960'ta araştırma görevlisi olarak gittiği ABD'deki California Institute of Technology'de ertesi yıl fizik profesörlüğüne getirildi. 1964'te ülkesine dönerek, deneysel fizik profesörü olarak Münih Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. 1972'de üstlendiği, Grenoble'daki Max von Laue-Paul Langevin Enstitüsü'nün ve aynı kentteki Alman-Fransız-İngiliz ortak nükleer reaktör merkezinin yöneticiliğini 1984'te de sürdürmekteydi. Doktora çalışması sırasında, bugün kendi adıyla anılan olguyu bulan ve bu çalışmasını 1958'de yayımlayan Mössbauer 1961 Nobel Fizik Ödülü'nü Hofstadter ile bölüşmüştür.

Gamma ışınlarının atom çekirdeği tarafından geri tepmesiz olarak rezonansta soğurulması biçiminde nitelendirilebilecek Mössbauer olgusu, 20. yy fiziğinin en önemli buluşlarından biridir ve çok yararlı bir deneysel yöntem olarak fizik, kimya, metalürji, biyoloji gibi çeşitli bilim dallarında pek çok uygulama alanı bulmuştur.

Kuvantum fiziğinin ilkelerine göre, bir atom çekirdeği ancak belli enerji düzeylerinden birinde bulunabilir. Bir atomun enerjisi, radyoaktiflik nedeniyle, bir enerji düzeyinden bir başka enerji düzeyine inerken bu iki düzey arasındaki belirli enerji farkı gamma ışınımına dönüşür. Salınan bu gamma ışınının enerjisinin, dolayısıyla dalgaboyunun, kesin ve belirli olması beklenir. Ne var ki atom çekirdeği, gamma ışını salarken tıpkı ateş eden bir silahta olduğu gibi, salınan ışının ters yönünde bir geri tepmeye uğrar. Bu geri tepme, fiziğin en temel ilkelerinden biri olan "momentumun (kütle çarpı hız) korunumu" ilkesinin bir sonucudur. Geri tepmeden ötürü iki enerji düzeyi arasındaki enerji farkının tümü gamma ışınına geçemez, bir bölümü çekirdeğin geri tepmesine harcanır. Bu yüzden salınan gamma ışınının enerjisi biraz azalmış olur. Soğurmada da benzer bir durum söz konusudur. Bir çekirdek bir enerji düzeyinden bir başka düzeye yükseltilmek isteniyorsa, çekirdeğe soğurulmak üzere gönderilecek gamma ışınının enerjisi bu iki düzey arasındaki farktan biraz fazla olmalıdır; bu fazlalık soğurulma sırasında çekirdekte kinetik enerjiye dönüşecektir. Demek ki bir çekirdeğin saldığı ışının enerjisinin bir başka çekirdek tarafından soğurulmaya tam uygun (rezonansta) olması beklenemez.

Oysa Mössbauer, doktora çalışması sırasında yaptığı deneylerde, rezonansta soğurulma olgusunu sağlayabildiğini gördü. Rezonans sağlanmasının nedeni, ışın salan ve soğuran atomların ayrı ayrı yerleşmiş atomlar değil, milyar kere trilyon aşamasında atomu içeren kristal örgü içinde yerleşik atomlar olmasıydı. Böylece geri tepmeye uğrayan kütle bu oranda artıyor, geri tepme hızı, dolayısıyla geri tepmeye gidecek enerji de bu oranda azalıyordu. Sonuç olarak, kristal örgü içinde bağlı atomların geri tepmesiz olarak, rezonansta gamma ışını soğurması, yani Mössbauer olgusu gerçekleşmiş oluyordu. Yöntem o derece duyarlıydı ki, ışın salan ve soğuran cisimlerin birbirlerine göre saniyede birkaç mm'lik bir hızla hareket etmeleri durumunda bile, gamma ışını dalgaboyundaki Doppler kaymasından ötürü, rezonans olgusu tümüyle ortadan kalkıyordu. Ya da çekirdeklerin enerji düzeylerinde dış etkenlerin yol açtığı çok küçük (örneğin trilyonda bir aşamasında) değişiklikler bu nedenle ortadan kalkan rezonansın, kaynakla soğurucunun dengeleyici yönde Doppler kayması sağlayacak biçimde birbirlerine göre hareket ettirilerek yeniden sağlanmasıyla çok duyarlı olarak ölçülebiliyordu.

Mössbauer olgusu yardımıyla kristallerin örgü yapısı, kusurları, katışkı maddelerinin yeri gibi önemli özellikleri ayrıntılı olarak incelenebildiği gibi, kütleçekimsel, elektriksel ya da manyetik alanların atomlarda ya da kristallerde yol açtığı çok küçük ve başka hiçbir yöntemle ölçülemeyen enerji değişimleri de duyarlı olarak ölçülebilir. Mössbauer olgusunun en çarpıcı uygulaması Einstein'ın genel görelilik kuramının öngördüğü bir etkinin, ışığın kütleçekim etkisiyle frekans kaymasına uğramasının, yeryüzünde ilk kez ölçülmesi olmuştur. Çok küçük olan bu etki daha önceleri ancak astronomi gözlemleriyle ölçülebilirken, Mössbauer olgusunun üstün duyarlığı böyle bir ölçüme yeterlidir. Aynı yatay düzlemdeyken rezonansta olan bir kaynak ile bir soğurucu, bir yapının iki ayrı katına yerleştirildiğinde yükseklik farkının doğurduğu yerçekimi farkı, kaynaktan çıkan ışının frekansının soğurucuya gidene kadar kaymasına, yani rezonanstan çıkmasına yol açar. Yapılan ölçmelerde 22,6 metrelik bir yükseklik farkı için frekans kayması bin trilyonda 2,5 olarak bulunmuştur ve bu değer, kuramın öngördüğü değerle uyuşmaktadır.

• BAKINIZ: DOPPLER, EDDINGTON, EINSTEIN, HOFSTADTER.

MROZEK, Slawomir
(1930)

Polonyalı tiyatro yazarı. Siyasal yergi türündeki oyunlarıyla ün kazanmıştır.

Borzecin'de doğdu. Mimarlık ve felsefe eğitimi gördükten sonra Krakovi Güzel Sanatlar Akademisi'ne girdi. Daha sonra gazeteci olarak çalışmaya başladı. Öykü, roman ve yergiler yazdı. Totaliter yönetim anlayışını eleştirmesi nedeniyle 1960 başlarında ülkesinde yapıtları yasaklandı. Eşiyle birlikte Polonya'yı terkederek İtalya'ya gitti, daha sonra Paris'e yerleşti. 1968'de SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgaline karşı tutumu yüzünden Polonya vatandaşlığından çıkarıldı.

1957'de fabl türündeki ilk yapıtlarından uyarlayarak tek perdelik oyunu *Slon*'u ("Fil") hazırladı. Bunu 1958'de yazdığı *Policjanci* (Polisler) izledi. 1960'larda ülkesinin en büyük oyun yazarı olarak dünya çapında ün kazandı. Oyunları çeşitli dillere çevrildi, Avrupa ve Amerika'da birçok kez sahnelendi.

Mrozek, çoğu totaliter yönetim anlayışını eleştiren, yergi türündeki tek perdelik oyunlarında, sistemin çarkları arasında ezilen yalnız insanları işlemiştir. Sıradan insanların toplum ve sistemle ilişki ve çelişkilerindeki gülünç ya da acıklı zayıflık ve çaresizlikleri acımasız bir yalınlıkla dile getirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Slon*, 1957, ("Fil"); *Policjanci*, 1958, (Polisler); *Indyk*, 1960, ("Hindi"); *Tango*, 1964, (Tango); *Striptease*, 1961, ("Striptiz"); *Dom na granicy*, 1967, (Sınırdaki Ev).

MUALLİM NACİ
(1850-1893)

Osmanlı, şair ve yazar. Tanzimat döneminin önde gelen sanatçılarındandır.

İstanbul'da doğdu, 13 Nisan 1893'te aynı kentte öldü. Asıl adı Ömer'dir. Babasının 1857'de ölmesi üzerine Varna'da dayısının yanında yaşadı. Bir süre medreseye devam ettiyse de, öğrenimi düzenli olmadı. 1867'de Varna Rüştiyesi'nde ikinci muallim olarak

çalışmaya başladı. Varna mutasarrıfı Sait Paşa'nın kâtibi olarak Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezdi. Bu dönemde Naci mahlasıyla şiirler yazdı. Daha sonra İstanbul'a yerleşerek gazeteciliğe başladı. 1883-1885 arasında Ahmet Midhat Efendi'nin çıkardığı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde çalıştı. 1887'de *Mecmua-i Muallim* adlı edebiyat dergisini çıkardı. Bir süre de Galatasaray Lisesi ve İstanbul Darülfünunu Hukuk Mektebi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı.

Muallim Naci, Divan edebiyatının nazım biçimlerinin tümünü denemiştir. En çok gazel, kıta ve mesnevi türlerinde yazmıştır. Divan edebiyatının kurallarına pek bağlı kalmamıştır. Kayınpederi Ahmet Midhat Efendi'nin çıkardığı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinden ayrıldıktan ve Recaizade Mahmut Ekrem ile kafiyenin gözle mi yoksa kulakla mı algılanması gerektiği konusunda giriştikleri ünlü "abeş-muktebes" tartışmasından sonra eski tarzın temsilcisi olarak gösterilmiştir. Özellikle eski şiir geleneğini sürdürmüş olan Hersekli Arif Hikmet Bey, Leskofçalı Galip ve Yenişehirli Avni Bey'i savunmuş, Tanzimat'ın yenilikçi olarak anılan yazar ve şairlerine karşı çıkmıştır. İleri yaşında öğrendiği Fransızca'nın da yardımıyla Batı şiirini incelemiş, Batı nazım biçimleriyle otuz beş kadar şiir yazmıştır.

Muallim Naci çeşitli yazılarında Türk dilinin yalınlaştırılması ve dile açıklık getirilmesi gerekliliğini savunmuş, dilin özgürlüğünü, korunmasını, ulusallığını vurgulamış, özellikle bir dil cemiyeti kurulmasının üzerinde durmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Ateşpare*, 1883; *Şerâre*, 1884; *Füruzan*, 1885; *Sümbüle*, 1889. **Eleştiri:** *Muallim*, 1886; *Demdeme*, 1887. **Anı:** *Ömer'in Çocukluğu*, 1889; *Medrese Hatıraları*, 1884. **Sözlük:** *Lügat-i Naci*, 1890. **Araştırma:** *Esâmi*, 1890; *Osmanlı Şairleri, 1889; İstilahat-ı Edebiyye*, 1889, (yeni harfle, 1983). **Mektup:** *Muhaberat ve Muhaverat*, 1883; *Şöyle Böyle*, 1884; *Mektuplarım*, 1885. **Oyun:** *Heder*, (ö.s.), 1908.

MUAVİYE I
(605-680)

Arap, halife. Emevi Devleti'nin kurucusu ve ilk halifesidir.

Mekke'de doğdu, Nisan 680'de Şam'da öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Kureyş kabilesi ileri gelenlerinden ve Mekke zenginlerinden Ebu Süfyan'ın oğludur. Annesi Hind, Müslümanlar'a karşı mücadelesiyle tanınmıştı. Muaviye, Mekke'nin soylu ve zengin aileleri ortamında yetişti. Arap geleneklerine göre edebiyat, hitabet, şiir ve güzel yazı öğrendi. İyi bir silahşör olarak ün yaptı. 629'da Mekke'nin alınışı ile sonuçlanan savaşta Müslümanlar'a karşı vuruştu. Mekke'nin düşüşünden sonra ailesiyle birlikte Müslüman oldu. Bilgisi ve yeteneğiyle Hz. Muhammed'in özel kâtipleri arasına katıldı. İslam yönetiminin kurumlaşmasında özveriyle çalışmaya başladı.

634'te Suriye'nin alınmasında bulundu. Halife Ömer'in halifeliği döneminde (634-644) Anadolu içlerine yapılan akınlara katıldı ve Kayseri'ye kadar ilerleyen cihat birliklerine komuta etti. 640'ta Suriye valisi oldu. Osman'ın halifeliği (644-656) Muaviye için yeni olanaklar hazırladı. Suriye'de yarı bağımsız bir yönetim kurdu. Çevresinde, siyasal ve askeri konularda deneyimli bir kadro oluşturdu. Bunların başında Müslümanlık'ın önde gelen kahramanlarından Mısır Valisi Amr ibnü'l-Âs vardı. 649'da Suriye kıyılarından küçük bir filoyla denize açılarak Kıbrıs'ı almayı başardı. Aynı filoyla 655'te de Bizans'a karşı bir akın düzenletti. Bizans donanmasını Ege'de yenen bu filo zengin ganimetlerle dönerken Muaviye de Orta Anadolu'da akınlarını sürdürüyordu. Aynı yıl Rodos'u fethettirdi. Ancak ertesi yıl, yakın desteğini gördüğü Halife Osman'ın öldürülmesini engelleyemedi. Halife Ali'ye karşı açıktan bir mücadeleye hemen girmedi. 660'ta olup bittiye getirip kendi halifeliğini duyurdu. Bunu, 661'de İbn Mülcem'in Ali'yi öldürmesi izleyince Muaviye'nin yirmi yıllık siyaseti sonucunu verdi. Kudüs'de düzenlenen bir törenle resmen halife oldu. Irak'a bir sefer yaparak Ali'nin oğlu Hasan'ı halifelik davasından caydırttı. İstahr (İran'da) valisi üvey kardeşi Ziyad b.Ebihi'yi ve Kûfe (Irak'da) Valisi Mugîre b.Şûbe'yi de kendi safına çekmeyi başardı.

Halifeliği döneminde de her yıl Bizans'a akınlar yapılmasına önem verdi. Orta Anadolu'yu Bizans denetiminden çıkarttı ve Marmara kıyılarına dek ilerledi. 668'de oğlu Yezid komutasında gönderdiği ordu İstanbul'u kuşattı. Ebu Eyyub Ensari (Eyüp Sultan) ve birçok sahabe bu savaşta şehit düştü. O yıl bir başka ordu da Afrika'ya gönderildi. Ayrıca Sicilya'ya çıkan birlikler, zengin ganimetler elde ettiler. Ukbe b.Nâfi, 670'te Kuzey Afrika'da Berberiler'in merkezi olan Berka'yı aldı. Tunus'ta Kayrevan garnizonunu oluşturarak Müslüman egemenliğini sağlamlaştırmayı öngördü. Atlas Dağları'nı aşarak okyanus kıyısına indi. Böylece "Mağrib" denen Kuzey Afrika'nın fethi tamamlandı.

Bu askeri başarılarının yanı sıra, iç barışa da önem veren Muaviye, zaptedilen ülkelerdeki Müslüman olmayan topluluklara karşı anlayış gösterdi. Halifeliğinin son yıllarında başlıca amacı İslam-Arap saltanatını kurmak ve hanedan monarşisine geçmek oldu. Oğlu Yezid'in veliahtlığı için yoğun çaba harcadı. Kendisine çok bağlı olan Suriyeliler'in desteği ile bunu başardı. Muhalefet edenleri, özel yöntemlerle tasfiye etti. Ölmeden önce oğlu Yezid'e öğütler vererek özellikle Ali oğulları ile savaşmamasını istedi.

Kendisinden önce halifelik yalnızca bir isim olarak ve dinsel açıdan değer taşımakta iken, Muaviye açıkca bir Müslüman-Arap devletini öngörmüş, halifeliğinin yanı sıra hükümdarlığını da duyurmaktan çekinmemiştir. Çok disiplinli ve savaşçı bir ordu oluşturmuş, Şam'ı halifelik başkenti yapmıştır. Fetihler için kullanılmakta olan hazineyi, yeni yasalara bağlamış, bütçenin bir bölümünün de bayındırlık harcamalarına ayrılmasını başlatmıştır. Malullah adını verdiği devlet hazinesi, döneminde zenginleşmiştir. Ayrıca her yönetim bölgesinin yıllık vergi toplamını saptamış ve bunun toplanmasını yasal düzenlemelere bağlamıştır. Ülke genelinde ilk haberleşme örgütünü kurdurmuştur.

Öte yandan, "Ali'ye ve soyundan gelenlere sövdürtmesi", "halifeliği kılıç gücüyle elde etmesi", "Yezid'i zorla veliaht seçtirmesi" gibi nedenlerle Şiiler

ve bir kısım Sünniler'ce aşağılanmıştır. Eyaletlerde kendisine bağlı "Gulat" adı verilen yandaşlar bulundurarak egemenliğini sarsacak eylemleri hemen bastırmış, oluşturduğu güçlü merkezi kadro ile mezhep ve kabile çatışmalarını da önlemeyi başarmıştır.

• KAYNAKLAR: Belazuri, *Fütuh'l-Buldan*, II, 1960; P.K.Hitti, *İslam Tarihi*, II, 1980; Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, IV, 1958; B.Üçok, *Emeviler-Abbasiler*, 1979.

• BAKINIZ: ALİ b.EBU TALİB, HASAN b. ALİ, YEZİD I.

MUCHA, Alfons Maria
(1860-1939)

Çek, ressam, dekoratör ve afişçi. Yeni Sanat (Art-Nouveau) üslubundaki yapıtlarıyla tanınmıştır.

24 Ağustos 1860'ta Moravya'da, İvançice'de doğdu, 14 Temmuz 1939'da Prag'da öldü. Önce Prag Güzel Sanatlar Akademisi'nde, 1883-1888 arasında da Münih Akademisi'nde öğrenim gördü. Bir süre Viyana'da, sahne tasarımları yapan bir atölyede çalıştı. 1887'de Paris'e gitti. Académie Julian ve Académie Colarossi'de öğrenimini sürdürdü. Daha sonra Jean Paul Laurens'ın (1838-1921) atölyesinde çalıştı. Paul Gauguin'le tanışması etkin bir sanat çevresine girmesini sağladı. 1894'te Victorien Sardou'nun *Gismonda* oyununda Sarah Bernhardt'ı tanıtan bir afiş hazırladı. Yapıtının büyük ilgi çekmesi üzerine, altı yıl Bernhardt'ın mücevherlerini tasarladı, tüm oyunlarının afişlerini, giysilerini ve sahne tasarımlarını yaptı. Aynı zamanda çeşitli şirketler için afiş ve amblemler gerçekleştirdi. 1900-1901 yıllarında Paris'te Georges Fouquet için yaptığı bir mücevherci dükkânı, iç dekorasyon alanındaki çalışmalarının en önemlisidir. 1920'de dükkân kapandıktan sonra, burası için tasarlamış olduğu mobilyalar Paris'teki Dekoratif Sanatlar Müzesi'ne kaldırıldı.

1904-1913 arasında altı kez ABD'ye gitti. Orada resme yöneldi. Slavlar'a ilgi duyan Amerikalı bir sanayicinin parasal desteğiyle, 1912-1930 arasında *Slav Epic* adını verdiği 20 resimlik bir dizi yaptı. 1921'de de Brooklyn'de büyük yankılar yandıran kişisel bir sergi açtı.

1922'de bir daha ayrılmamak üzere ülkesine döndü. Çek insanlarını ve Çekoslovakya tarihinden konuları işlediği çok büyük boyutlu resimler yaptı. Aynı zamanda pullar ve kâğıt paralar için tasarımlar gerçekleştirdi. Uzun bir durgunluk döneminden sonra Mucha'nın yapıtları 1970'lerde yeniden ilgi çekmeye başladı. 1980'de Paris'te resim, çizim, mobilya ve mücevherlerinden oluşan bir sergi açıldı.

Mucha, büyük grafik sanatçısı Eugéne Grasset'nin etkileri görülen afişlerinde, yaprak, çiçek, damla gibi biçimleri Yeni Sanat'a özgü zarif kıvrımlar ve zengin dalgalanmalarla kullanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Afiş: *Gismonda*, 1894; Salon des Cent için afiş, 1896; *Loranzaccio*, 1896; Job Sigara Kâğıdı için afiş, 1898; *Medea*, 1898; *Hamlet*, 1899.

• KAYNAKLAR: J.Mucha, *Alphonse Mucha, His Life and Art*, 1966; B.Reade, *Art Nouveau and Alphonse Mucha*, 1963.

MUCİBU'R-RAHMAN
(1920-1975)

Bengalli siyaset ve devlet adamı. Bağımsızlık mücadelesinin önderi, Bangladeş'in ilk devlet başkanı ve başbakanıdır.

17 Mart 1920'de Doğu Bengal Eyaleti'nde (bugün Bangladeş) Tungipara köyünde doğdu, 15 Ağustos 1975'te Dakka'da öldü. Babası orta halli bir toprak ağasıydı. Daha küçük yaşta bir İngiliz polis karakolunu taşladığı için hapise girdi. 1939'da ortaöğrenim gördüğü Gopalganj'da Müslüman Birliği şubesinin kuruluşunda rol oynadı. 1942'de Kalküta'daki İslam Yüksek Okulu'na girdi. 1947'de hukuk öğrenimi görmek için Dakka'ya gitti. Ertesi yıl siyasi çalışmalarından dolayı üniversiteden çıkarıldı.

Öğrencilik yıllarında Müslüman Birliği içinde yer alan Mucibu'r-Rahman, Pakistan'ın kurulmasından sonra Muhammed Ali Cinnah'ın Urdu dilini tek resmi dil yapma girişimine karşı çıkarak 1947'de bu örgütten ayrıldı. 1949'de ılımlı sol eğilimli Avami Birliği'nin kurucularından biri olarak muhalefete geçti. Aynı yıl üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1953'te Avami Birliği'nin genel sekreteri oldu. Ertesi yıl muhalefet partilerinin oluşturduğu Birleşik Cephe'nin adayı olarak Doğu Pakistan Yasama Meclisi'ne girdi ve Fazlu'l-Hak'ın kısa ömürlü hükümetinde tarım ve kooperatifler bakanlığı yaptı. Bir buçuk yıllık bir tutukluluk döneminden sonra 1955'te Pakistan Ulusal Meclisi'ne seçildi.

1958 Ekim'inde askeri bir darbeyle başa geçen Eyüp Han'ın siyasi etkinliklere altı yıl ara verilmesi çağrısına uymadığı için iki kez tutuklandı. Direnişini sürdürerek halkın sempatisini kazandı. 1965 Pakistan-Hindistan Savaşı sırasında doğu sınırında karşılaşılan güçlüklere dayanarak Doğu Pakistan'a özerklik verilmesini öngören altı maddelik bir program hazırladı. Bunun üzerine ülkeyi bölmeye çalışmakla suçlanıp tutuklandı. 1968 yazından başlayarak Eyüp Han rejimine karşı halkın hoşnutsuzluğu giderek artınca 1969 Şubat'ında serbest bırakıldı. Dakka'ya dönüşünde bir milyonu aşkın Bengalli tarafından bir kahraman gibi karşılandı. Bir ay sonra iyice yıpranmış olan Eyüp Han'ın yerini alan general Yahya Han'ın en kısa zamanda sivil rejime dönme sözü üzerine halkı şiddetten kaçınmaya çağırdı. Ancak seçimin ertelenmesi ve büyük bir kasırgada hükümetin ihmali yüzünden bir milyonu aşkın Bengalli'nin ölmesi üzerine seçimin yapılmaması halinde iç savaş çıkacağı uyarısında bulundu. Sonunda 7 Aralık 1970'te yapılan seçimde Avami Birliği, Doğu Pakistan'a ayrılan sandalyelerin tümüne yakın bir bölümünü kazanarak Ulusal Meclis'te çoğunluğu elde etti. Zülfi-

kar Ali Butto başkanlığındaki Pakistan Halk Partisi de ikinci sırayı aldı. Ancak Yahya Han, altı maddelik özerklik programına karşı uzlaşmaz bir tutum takınarak meclisin toplanmasını erteledi.

Bunun üzerine genel grev ilan eden Mucibu'r-Rahman, askeri birliklerle çatışmaların yoğunlaşmasından sonra doğrudan hükümet işlerini üstlenerek fiili bir bağımsızlık durumu yarattı. Üst düzeyde görüşmelerin sonuçsuz kalmasının ardından 25 Mart 1971'de Pakistan birlikleri Dakka'ya girerek büyük bir kıyıma başladı. Mucibu'r-Rahman tutuklanarak Pakistan'a gönderildi. Yasadışı ilan edilen Avami Birliği'nin bazı yöneticileri Hindistan'a kaçarak orada geçici bir hükümet kurdular. Bu arada Bengalliler'in kitle halinde Hindistan'a sığınmaya başlaması iki ülke arasında bir sınır savaşına yol açtı. Doğu Pakistan'a giren Hint ordusu ülke topraklarının büyük kesiminde denetimi ele geçiren Mukti Bahini gerilla kuvvetlerinin desteğiyle Pakistan ordusunu yenilgiye uğrattı.

Yahya Han'dan devlet başkanlığını devralan Butto'nun serbest bıraktığı Mucibu'r-Rahman, Londra ve Yeni Delhi'ye uğradıktan sonra ülkesine döndü ve geçici bir anayasayla İngiliz modeline uygun bir parlamenter sistem kurarak 12 Ocak 1972'de başbakanlığı üstlendi. Bengalli olmayan topluluklara karşı bir kitle kıyımını önlemeye çalışarak gerillaları silahsızlandırdı. Başlıca sanayi dallarını devletleştirdi ve yaygın açlığa karşı bir iktisadi yardım programı uygulamaya girişti. Ancak genç Bangladeş'in içinde bulunduğu büyük güçlükleri yenmede yetersiz kaldığından giderek muhalefetle karşılaştı. 1973 seçimlerinde çoğunluğu kazanmakla birlikte istikrar sağlayamadı. 1975 başında devlet başkanlığını da üstlenerek sıkı bir yönetim kurmaya çalıştı. Çok geçmeden sağ eğilimli bir askeri darbeyle devrildi ve ailesiyle birlikte öldürüldü.

• BAKINIZ: BUTTO, EYÜP HAN, YAHYA HAN.

MUGABE, Robert
(1924)

Zimbabweli siyaset ve devlet adamı. Güney Rodezya'daki ırkçı beyaz azınlık yönetiminin yıkılmasından sonra kurulan Zimbabwe Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanıdır.

21 Şubat 1924'te Kutama'da doğdu. Bir köy marangozunun oğludur. Ülke nüfusunun dörtte üçünü oluşturan Zezuru kabilesindendir. Katolik Kilisesi'ne bağlı misyoner okullarında okuyarak 1942'de öğretmen oldu. Bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra 1950'de Güney Afrika'ya gidip çoğu zenci önderin yetiştiği Fort Hare Üniversitesi'ne girdi. Buradaki bir yıllık öğrenimi sırasında siyasetle ilgilenmeye başladı. 1955'te Kuzey Rodezya'ya, oradan da Gana'ya geçerek öğretim görevlisi olarak çalıştı. Kwame Nkrumah ile tanışarak onun etkisi altında kaldı.

Ülkesine döndüğü 1960'ta Joshua Nkomo'nun yeni kurduğu Ulusal Demokratik Parti'ye girerek başbakan Edgar Whitehead'e karşı mücadeleye etkin biçimde katıldı. Bu partinin "herkese bir oy hakkı" sloganı altında yürüttüğü yumuşak mücadele yönteminin yetersizliğine işaret ederek aydınlarla kitleler arasında bağlar kurulmasının gereğini savundu. Zencilerin çok kısıtlı bir biçimde parlamentoya girmesine izin veren 1961 Anayasası referandumunun protesto edilmesi ve bağımsız bir referandum düzenlenmesi yönünde bir karar alınmasını sağladı. Bunun üzerine kapatılan partinin yerine kurulan Zimbabwe Afrika Halk Birliği'nin (ZAPU) genel sekreteri oldu. 1962 Eylül'ünde bu örgütün de yasaklanmasından sonra öteki önderlerle birlikte bir süre tutuklandı. Serbest bırakılınca gittiği Kuzey Rodezya'da da tutuklanınca kaçarak Tanzanya'nın başkenti Darüsselam'a geçti. Bu sırada 1953'te İngiltere tarafından Orta Afrika Federasyonu adı altında birleştirilen Kuzey Rodezya ve Nyasaland, Zambiya ve Malawi adıyla zencilerin yönetimine dayalı birer bağımsız devlet olma yolunda ilerlediğinden, 1962 seçimlerini kazanan ırkçı beyaz Rodezya Cephesi, Güney Rodezya'nın İngiltere'den ayrılmasını savunmaya başlamıştı. Mugabe 1963 yazında Nkomo'dan ayrılarak rahip Ndabanin di Sithole ile birlikte silahlı mücadeleyi savunan Zimbabwe Afrika Ulusal Birliği'ni (ZANU) kurdu ve Güney Rodezya'nın başkenti Salisbury'ye dönerek genel sekreterlik görevini yürütmeye başladı. 1964'te tutuklanarak uzun yıllar hapiste yaşamak zorunda kaldı. Bu sırada yazışma yoluyla Londra Üniversitesi'nin sınavlarını verdi. Öte yanda Marxizm'e yönelerek çok sayıda genç tutukluyu eğitti.

1964'te başbakan olan Ian Smith, 11 Kasım 1965'te Güney Rodezya'nın bağımsızlığını ilan etti. Birleşmiş Milletler'in yasadışı kabul ettiği bu karara karşı yer yer başlayan gerilla mücadelesini baskıyla sindirme yolunu tutarak 1969'da beyazlara daha büyük ayrıcalıklar veren bir anayasa hazırladı. 1970'te ZANU ve ZAPU'nun alt kademe yöneticileri Sithole ve Nkomo'nun çekilerek iki örgütün Mugabe'nin önderliği altında birleşmesini savunmaya başladılar. Bu girişim boşa çıktıysa da durumu güçlenen Mugabe, ırkçı yönetimle el altından görüşen Sithole'nin saf dışı edilmesini sağladı.

Portekiz'deki faşist rejimin 1974'te yıkılmasından sonra birbirine yaklaşan Güney Afrika Başbakanı John Vorster ve Zambiya Devlet Başkanı Kenneth Kaunda'nın ortak baskıları sonucu serbest bırakıldı. Kaunda'nın çağrısı üzerine zenci önderlerin Lusaka'da yaptığı toplantıda işbirlikçi rahip Muzorewa yönetimindeki tek yasal zenci örgüt olan Afrika Ulusal Kongresi'nin Smith ile görüşmeler yapmasına karşı çıkarak Tanzanya'ya, oradan da Mozambik'e geçti. 1975 başlarında buradaki zencileri örgütleyip Zimbabwe Afrika Ulusal Kurtuluş Ordusu'nu (ZANLA) kurdu. Rodezya'ya yaptığı baskınlarda kazandığı başarılarla ZANU'nun, gerçek önderi olarak benimsendi.

Güney Afrika-Zambiya yakınlaşmasının ve Smith ile Nkomo arasındaki uzlaşma çabalarının suya düşmesinden sonra 1976'da ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in yönetimin kademeli olarak siyah çoğunluğa geçmesini öngören barış planını kabul ederek ZAPU ile ZANU Yurtsever Cephe adı altında birleşti. Cenevre Konferansı'nın önemli bir sonuç

vermemesinden sonra Smith'in Sithole ve Muzorewa gibi işbirlikçilerle uzlaşıp göstermelik bir geçişi öngören "iç çözüm" planını boşa çıkarmak için Yurtsever Cephe aracılığıyla yoğun bir diplomatik çabaya girişti.

Nisan 1979'da "iç çözüm" planını kurumlaştırmak için yapılan seçimlere karşı başarılı bir boykot kampanyası yürüttü. Bu sırada ülkenin üçte ikisi ZANLA'nın denetimi altında bulunmaktaydı. Başbakan Muzorewa iç ve dış baskılar sonunda Eylül 1979'da Londra'da yapılan konferansın aldığı kararı kabul etti. Buna göre yeniden İngiltere'ye bağlanan Rodezya'ya genel vali olarak gönderilen Lord Soames geçiş sürecini uygulamaya başladı. Yurtsever Cephe'nin iki kanadının ayrı ayrı katıldığı Şubat 1980 seçimlerinde ZANU büyük bir çoğunluk kazandı ve Mugabe devlet başkanı oldu. 18 Nisan'da Zimbabwe Cumhuriyeti ilan edildi.

Mugabe iktidara geçince iki beyazı ve bazı ZAPU üyelerini hükümete alarak barış ortamı sağlamaya çalıştı. Kendisini öteden beri destekleyen Çin Halk Cumhuriyeti'nden ve Batı'dan iktisadi ve teknik yardım alarak kendine özgü bir kalkınma modeli izledi. Ancak yönetimde baş gösteren anlaşmazlıklar üzerine hükümetten uzaklaştırdığı Nkomo taraftarlarının yer yer çatışmalara varan muhalefetiyle karşılaştı.

• BAKINIZ: NKOMO.

Hz. MUHAMMED
(571-632)

Arap din kurucusu, İslam peygamberi. Tanrı'nın birliği, evrenselliği ve bütün inananların kardeş oldukları inancını geliştirmiştir.

20 Nisan 571'de Mekke'de doğdu, 8 Haziran 632'de Medine'de öldü. Babası Haşimoğulları'ndan Abdülmuttalib oğlu Abdullah, anası Beni Zühre oymağından Vehb'in kızı Âmine'dir. Gerçek adı Muhammed Mustafa'dır. Ana ve baba yönünden Mekke'nin en soylu ailelerinden biri olan Hz. Muhammed, doğmadan kısa bir süre önce, babasız kaldı. Onun ve annesinin bakımını dedesi Abdülmuttalib üstlendi. Soylu ve varlıklı ailelerin benimsedikleri gelenek gereğince, Hz. Muhammed de Mekke çok sıcak olduğundan, Sad b. Bekr oymağından Halime adlı bir sütanneye verilerek, yaylaya gönderildi. 575'te yeniden Mekke'ye döndü, 577'de dayısını görmek için gittiği Medine'den dönerken, annesi Evba adı verilen yerde öldü. Annesinin yardımcılarından Ümmi Eymen, Hz. Muhammed'i Mekke'ye getirerek, dedesi Abdülmuttalib'in yanına bıraktı. Sekiz yaşına geldiğinde, dedesi ölünce bakımıyla amcası Ebu Talib ilgilendi. Yirmi beş yaşına değin amcasının yanında kalan Hz. Muhammed ticaretle uğraştı, zengin bir dul olan Hatice'nin kervanını yönetti, 595'te de onunla evlendi. Bu yıllarda Mekke'de büyük bir kıtlık çıktı, geçim sıkıntısı çeken amcası Ebu Talib'in oğlu Ali'yi yanına aldı, öteki oğlu Cafer'i de öteki amcası Abbas'ın yanına gönderdi. 605'te çıkan bir yangın sonucu yanan Kâbe'nin onarımında ve içinin düzenlenmesinde çalıştı. Kutsal taşın (Hacerü'l-Esved) yerine konmasında çıkan anlaşmazlığı giderdi. Ölçülü davranışları, barışçı ve uzlaştırıcı girişimleriyle Mekkeliler'in güvenini kazandı.

Hz. Muhammed, özellikle 605'ten sonra, kendini din işlerine vermeye, Hıra Dağı'ndaki mağaraya çekilerek derin düşüncelere dalmaya, kimi günlerini topluluktan uzak, içine kapalı geçirmeye başladı. Bu dönemlerinde gerçeğe yakın düşler görme, kayalardan, boşluklardan sesler duyma, ağaçların kendi adını anarak selam vermesi gibi gizemli olaylarla karşılaştı. 610'da, kırk yaşına bastığı gün, Hıra Dağı'ndaki mağarada gece kendisine görünen nurdan bir melek, (Cebrail), Tanrı'nın adıyla okumasını, peygamber olarak görevlendirildiğini, abdest alıp namaz kılmasını bildirdi, bu işlerin nasıl yapılacağını öğretti (Alâk, 1-5). İslam kaynaklarına göre bu olay Hz. Muhammed'in Tanrı elçisi olarak görevlendirildiği dönemin başlangıcıdır.

İlk tanrısal bildiri

Hz. Muhammed, Hıra Dağı'ndaki mağarada, Cebrail'den ilk bildiriyi aldığı gece ürperdi, korkuyla evine döndüğünde olayı eşi Ayşe'ye anlattı, titremeye başladı, iyice örtünerek yattı. Ayşe, bir süre onu avutmaya, Tanrı'nın peygamberi olduğunu gösteren ilk belirtilerin geldiğini ona anlatmaya başladı. Böylece ürperme, titreme kesildi, korkusu gitti. Bu ilk bildiriden (vahy) sonra üç yıllık bir durgunluk süresi başladı. Hz. Muhammed ümitsizliğe kapılıp kendini öldürmeyi düşünürken Cebrail kendisine gene göründü, Tanrı'nın elçisi olduğunu söyledi, görevini sürdürmenin tanrısal bir buyruk niteliği taşıdığını açıkladı. 614'ten sonra yeniden tanrısal bildiriler gelmeye başladı. Bu bildirilerin ilki *Kuran*'ın *Duha Suresi* (Kuşluk Suresi) oldu. Bu olaydan sonra, Hz. Muhammed, en yakınlarına tanrısal görevini açıkladı, onlara yeni dini benimsemelerini, eski inançlarını bırakmalarını önerdi. Ali b.Ebu Talib, Hatice, Ebubekir, evlatlığı Zeyd b. Harise onun peygamberliğine inanırken amcası Ebu Leheb karşı çıktı, ağır sözler söyleyerek toplantıdan ayrıldı. Hz. Muhammed'in peygamberliğini benimseyenlerle benimsemeyenler arasındaki gerginliğin başlangıcı olan bu olayın arkasından, aralıklı olarak, 628'e değin üçü büyük olmak üzere, birçok savaş yapıldı. 624'te Bedir, 625'te Uhud, 626'da Hendek yöresinde yapılan bu savaşların hepsini Hz. Muhammed kazandı. 628'de sağlanan Hudeybiye barışıyla çatışmalara son verildi.

İlk bildiriler ve savaşlar

İslam kaynaklarına göre, Hz. Muhammed, 619'da geceleyin Mirac'a çıkmış, Tanrı ile karşı karşıya gelerek kutsallığın en yüksek aşamasına ulaşmıştır. Peygamber olduktan sonra, bütün yaşamını, İslam dininin ilkelerini açıklamak ve yaymakla geçirmiştir. Hz. Muhammed dört kadınla evlenmiştir.

İslam dininin barışçıl, iyiliksever, insancıl olduğunu ileri süren Hz. Muhammed, gerçekte savaş yanlısı değildi, bütün savaşlara kendisine karşı çıkanların olumsuz tutumları, saldırıları, kan dökmeleri yüzünden girişmiştir. Onun, Tanrı buyruğu ile, getirdiği dinin temelini evrensel insan sevgisi, barış ve toplumsal mutluluk oluşturur. *Kuran*'ın birçok yerinde insanlara kötülük edilmemesi, bütün inananların

İslam'ın özü

kardeş olduğu, barış içinde yaşamaları, gerekmedikçe savaşmamaları bildirilir. Ancak, İslam dininin yayılmasını, gelişmesini önleyici, engelleyici nitelik taşıyan her girişim karşısında savaşın ve savaşta ölmenin kutsal bir görev olduğu da vurgulanır. İslam anlayışına göre din yolunda savaşıp ölmek, ölümsüzlüğe kavuşmaktır. Tanrı katında iyi (savap) sayılan bir eylemdir.

İslam'ın koşulları

İslam dininin temelini oluşturan ve her Müslüman'ın yerine getirmesi gereken beş ilke vardır: Tanrı'nın birliğine inanma (tevhid), namaz, oruç, hac ve zekât. Zekât Müslüman'ın geçim olanaklarıyla ilgilidir, hac ise hem geçim hem de sağlıkla bağlantılıdır. Oruç ve namaz ise, daha çok sağlığın yerinde olmasını gerektirir. Bilinç bozukluğu, çocukluk, çok yaşlılık gibi durumlar, kişiyi sorumlu olmaktan kurtarır. Bilinç bozukluğu olanlar dışındakiler için Tanrı'nın birliğine ve Peygamber'in elçisi olduğuna inanmak, Müslümanlık'ın birinci ve kesin koşuludur. Kurban kesilmesi ancak geçimin yeterliliği ölçüsünde geçerlidir, bir yüküm değildir. Nitekim *Kuran* ve Hadisler'de "dini kolaylaştırın" dendiği gibi "biz kimseye çekemeyeceği bir yükü yüklemedik" sözleri de yer almaktadır.

Hz. Muhammed'in, Tanrı'nın buyruğu üzerine, bir peygamber göreviyle ortaya attığı dinin, beş temel ilkesi dışında, benimsenmesi, uygulanması gereken başka koşulları da vardır. Her insan, inancından dolayı, yalnız Tanrı'ya karşı sorumludur. Bu nedenle bireylerin birbirlerini, inançları yüzünden, suçlama-

Müslümanlık

***Kuran'a göre, bütün peygamberler tektanrıcı inancın yayıcılarıdır. Tektanrıcı inancı bir "din" kurumuna dönüştürerek ortaya atan ilk peygamber Musa'dır*. Musa'dan önce gelen peygamberler bütün ilkelerini belirledikleri düzenli bir inanç kurumu oluşturamamışlardı. Tarihte ilk tektanrıcı din sayılan Musevilik'ten sonra, ondan kaynaklanan, Hıristiyanlık gelir. Müslümanlık ise son tektanrıcı din olarak nitelenir. Daha önceki peygamberlere gönderilen Tevrat, Zebur, İncil gibi üç kitabın tektanrı anlayışına son ve kesin biçimi veren Müslümanlık, yalın bir inanç dizgesi olarak kalmaz, toplumu düzenleyen, gerekli kurumları oluşturan, bir "devlet dini" niteliği taşır. Bu dine göre toplumu yöneten kişinin, "imam"ın, Kuran'da belirtilen inanç ilkelerine göre davranması, yalnız uyarıcı, yol gösterici değil yönetici olması da gereklidir. İmam, din adına girişilecek bütün işlemlerin, son yetki kaynağıdır. Bu nedenle imam, olgun (kâmil), özerk (muhtar), inancına bağlı (sâdık), inanmış (mümin), doğru (adil), bilgili (âlim), yargı verici (hâkim) gibi nitelikleri taşımalıdır. Bu nitelikler Müslümanlık'ın bir "devlet dini" olarak yöneticilerde aradığı erdemlerdir.**

***Müslümanlık'ta görevler biri bireysel (ferdî) öteki toplumsal (devlî) olmak üzere ikiye ayrılır. Bireysel görevler, tek tek kişilerin kendi aralarında, özel işlerini ilgilendirir. Toplumsal görevler ise devlet denen kuruluşun üstlendiği, bireyleri aşan yükümlülüklerdir. Bu yükümlülükler de bireylerin devlete ve devletin denetimi altında kendi kendilerine karşı olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların hepsini düzenleyen, genel geçerlik taşıyan, bir yasa niteliğinde olan kurumu "Şeriat" denir. Şeriat Kuran'a ve Hz. Muhammed'in, gene Kuran'dan kaynaklanan Hadisler'ine dayanır. Şeriat, en ince ayrıntılarına değin, bir hukuk (fıkıh) kurumudur. O da toplum ve bireylerin özel işlerini içerme bakımından ikiye ayrılır. Toplumla ilgili bölümünü kamu hakları, bireyle ilgili bölümünü özel haklar oluşturur.**

***Uygulamada değişik görüşler ortaya çıkmış, özellikle "ibadet" konusunda, düşünce ayrılıkları belirmiştir. Bu ayrılıkların belli bir inanç dizgesine dönüştürülmesi sonucu, Müslümanlık'ın bütünlüğü içinde kalma koşuluyla, "gidilen yol", "benimsenen yöntem" anlamında "mezhep"ler doğmuştur. Müslümanlık'ta Kuran ve Hadis'e dayanan, hepsi de Hz. Muhammed'in izinde giden, Hanefi, Maliki, Hanbeli ve Şafii olmak üzere dört mezhep vardır. Eski İran inançlarıyla beslendiği, Halife seçiminde Ali'yi tuttuğu, ona aşırı bir bağlılık gösterdiği savıyla ortaya çıktığı söylenen Şiilik'i beşinci mezhep olarak niteleyenler de vardır.**

***Dört mezhep ibadet, miras, imamlık (yönetim) ve hukuk konularında ayrı görüşleri benimserse de Kuran ve Hadis'e aykırılık söz konusu değildir. Özellikle ibadetin temelini oluşturan zekât, hac, namaz, oruç ve Tanrı'nın birliği (tevhid) gibi konular üzerinde, temel ilkelerle çelişecek bir uygulamaya gidilemez. Mezheplerin amacı, Müslümanlık'ı yeniden yorumlamak, ona yeni bir içerik kazandırmak değil, uygulamada birtakım kolaylıklar sağlamak, bunları da Kuran ve Hadis'e dayandırmaktır. Müslümanlık'ta temel ilke yaptığını bilmektir. Bilerek yapılan işin kaynağı özerk istenç (muhtar irade) olarak nitelenir. Bu nedenle Müslüman kişi, Kuran ve Hadis'in gösterdiği yolda, özerk istencine göre davranandır.**

***Mezheplerin dışında, daha ince ayrıntılara giden, ilke olarak Müslümanlık'ı benimseyen "tarikat" adlı kuruluşlar vardır. Bunların başlıca özelliği imama değil de şeyhe bağlanmalarıdır. Gerek tarikat, gerek mezhep Müslümanlık gibi evrensel bir görüşü içermez. Bu nedenle, onlar, "yan kuruluşlar" olarak değerlendirilir. Müslümanlık'ın başlıca özelliği evrensel bir din olma savını benimsemesidir. Musevilik'ten ayrıldığı temel ilkelerden en önemlisi budur. Hıristiyanlık'tan da, temel ilke bakımından Hz. İsa'yı *Tanrı elçisi (peygamber) olarak alıp Üçleme'yi yadsımasıyla ayrılır.**

ya, cezalandırmaya, yargılamaya yetkileri yoktur. Gerçek bir Müslüman'ın bilime, özgürlüğe, başkalarının haklarına, özel işlerinde gizliliğine, aile yaşamına saygı göstermesi gerekir. Alçakgönüllülük, yardımseverlik, ağırbaşlılık, yalandan kaçınmak, gereksiz yere başkalarına suç yüklemekten çekinmek, kendi emeğiyle geçinmek, sömürücülükten sakınmak, inancı ne olursa olsun anaya-babaya karşı gelmemek, küçüklerini korumak birer erdemdir. Gene İslam dinine göre "çalışmak ibadettir", herkes malının kırkta birini zekât olarak vermek zorundadır, aşırı malvarlığı, faiz, kumar, ana, kardeş, yeğen, yenge, kaynana, kaynata, baba, baldız, hala, dayı, teyze, evlat, amca gibi yakınlarla evlenmek suçtur, yasaktır. Tanrı katında bütün inananlar eşittir, miras konusunda kadınla erkek eşit değildir, iki kadın tanık bir erkek yerine geçer. Gerek *Kuran*, gerek Hz. Muhammed'in *Kuran*'la ilgili açıklamalarından oluşan Hadisler'in yorumundan fıkıh adı verilen İslam hukuku doğmuştur. Toplum ve birey davranışlarını bu hukuka göre düzenleme gereği vardır, bu düzenleme işine de "Şeriat" denir.

Şeriat, İslam dininin, uygulayıcı kurumu ve yasalar bütünüdür. İslam dininde *Kuran* ve Hadisler'in yorumundan kaynaklanan Hanefilik, Hanbelilik, Şafiilik ve Malikilik gibi dört mezhep oluşmuştur. Ali'nin halifeliği konusunda görüş ayrılığından doğan ve beşinci mezhep olarak nitelenen Şiilik de, ilke olarak, *Kuran* ve Hadisler'e bağlıdır. Şeriat'ın temeli *Kuran* ve Peygamber'in yaptıklarını örnek edinen Sünnet'tir. 114 bölüm (sure) ve 6666 ayetten oluşan *Kuran*, yirmi yıla yakın bir süre içinde, değişik dönemlerde, türlü türlü olaylar nedeniyle Hz. Muhammed'e indirilmiştir. *Kuran* surelerinin bir bölümü Mekke'de, bir bölümü de Medine'de gönderilmiştir (vahy edilmiş). Halife Osman, Peygamber'in ölümünden sonra bu sureleri belleklerinde saklayanları (hafız) toplamış, karşılıklı okutmuş, aralarında uyum ve anlam birliği bulunanları yeni bir düzenden geçirerek kitap durumuna getirmiş, karşılaştırmak için yazıya geçirilen, öteki bölümleri yakmıştır.

İslam ülkelerinde, *Kuran* ve Hadisler'in yorumundan doğan ve tarikat adı verilen iki türlü yan kuruluş daha vardır. Bunlardan, Peygamber'in davranışlarını örnek alanlara "Sünni tarikatlar", Halife Ali'ye bağlananlara da "Alevi tarikatlar" denir. İkinci bölüme giren tarikatlardan doğan ve eski İran inançlarından kalma kimi öğeleri içeren Şiilik'in başka kolları da vardır. Tarikatların geliştirdiği düşünce akımına, genellikle, tasavvuf adı verilir. Ancak bu akımlar, Şeriat, ilkelerine göre öğretim yapan ve tefsir, fıkıh, Hadis, kelâm gibi dalları benimseyen kurumlarda (medrese) değil, tekkelerde öğrenilir. Hz. Muhammed'in getirdiği inançlar, daha sonra toplum yönetimini oluşturan yasal ilkeler niteliği kazanmış, devletin temelini kuran değişmez kurallar bütünü diye benimsenmiştir.

• KAYNAKLAR: A.H. Berki, O. Keskioğlu, *Hazreti Muhammed ve Hayatı*, 1971; A. Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, 1889; M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1980, C. Şena, *Hazreti Muhammed'in Felsefesi*, 1967; W.M. Watt, *Hazreti Muhammed*, 1963; *Kuran*; *Hadis*.

MUHAMMED V
(1909-1961)

Fas kralı. Fransız egemenliğine karşı çıkarak bağımsızlık yanlısı güçlerin birleşmesine çalışmıştır.

Genel ilkeler

Muhammed b. Yusuf 10 Ağustos 1909'da Fez'de doğdu, 26 Şubat 1961'de Rabat'ta öldü. Fas Şerifleri'nin Filali soyundandır. Geleneksel İslami öğreniminin yanı sıra Cezayirli özel bir öğretmenin gözetimi altında Avrupai bir öğrenim de gördü. Fransa'ya son derece bağlı olan Sultan Yusuf b. Hasan'ın üçüncü oğluydu. Babasının ölümü üzerine güçsüz ve genç birinin kendisine sorun çıkarmayacağını düşünen Fransız yöneticilerin etkisiyle 18 Kasım 1927'de ulema meclisi tarafından sultan seçildi.

Sarayına kapanarak yönetim işlerinden uzak durmaya zorlandığından kendisini yetiştirmeye ağırlık verdi. Bu arada kişisel çabalarıyla halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesi için de uğraştı. Sultanlık fermanlarının Fransız askeri genel valisinin onayından geçmesine büyük bir tepki duymakla birlikte sessiz kalma yoluna gitti. II.Dünya Savaşı başlarında Alman işbirlikçisi Vichy hükümetini destekler bir tutum takındı. 1942 Kasım'ında ABD birliklerinin Kazablanka'ya çıkması üzerine, Cebelitarık Boğazı'nda bulunan Tanca'ya gidip ABD Başkanı Franklin Roosevelt ile görüşerek Fas'a bağımsızlık verilmesi konusunda söz aldı. Bu görüşmeden sonra Müttefikler safında yer aldı. Ocak 1944'te programında Atlantik Bildirgesi'ne değinen İstiklal Partisi ile ilişkiler kurdu. Ancak Fransa, general Jacques Leclerc'in Fez'e girmesinden sonra bağımsızlık verilmesine karşı bir tutum takındı. 1947'de Kazablanka'da çıkan bir ayaklanmayı Senegalli askerleri kullanarak bastırdı. Fas'ın artık ulusal haklarına sahip olması gerektiğini resmen açıklayan V. Muhammed'i de saldırı hedefleri arasına aldı. NATO çerçevesindeki bir antlaşma gereğince Fas'ta askeri üsler kurmayı planlayan ABD'nin huzursuzluğu gidermek amacıyla yaptığı baskılar sonucunda, V. Muhammed'e 1950'de hükümet kurma yetkisi verildi. Aynı yılın Ekim'inde oğlu Hasan ile Paris'e giderek yaptığı resmi görüşmeler bir sonuç vermeyince, dönüşünde Fas'ı, Fransa'nın koruması altına sokan 1912 Antlaşması'nı artık tanımadığını açıkladı. Sertlik yanlısı askeri genel vali Alphonse Juin'in İstitlal Partisi ile ilişkilerini kesmesi yönündeki tehditlerine karşı koydu. El altından bağımsızlık hareketini desteklemeye devam etti. Başarısızlığa uğrayan Juin'in yerine atanan Augustin Guillame tarafından 20 Ağustos 1953'te önce Korsika'ya, ardından Madagaskar'a sürgüne gönderildi. Yerine tam bir kukla olan Muhammed b. Arafa getirildi. Bu durum V. Muhammed'in halk tarafından daha fazla tutulmasına ve bağımsızlık hareketinin simgesi durumuna gelmesine yol açtı.

Kuran

İslam kurumları

Rif Ayaklanması'yla doruğuna çıkan bağımsızlık hareketini artık durduramayacağını anlayan Fransa tarafından, 16 Kasım 1955'te geri getirildi. Büyük gösterilerle karşılandı. 7 Nisan 1956'da Fas'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra, 1957 Ağustos'unda kral sanını aldı. 1958'de Arap Birliği'ne katıldı ve Cezayir

ulusal kurtuluş hareketini destekledi. Batı'ya karşı ılımlı bir siyaset izledi. Önceleri Si Bekkaî'yi başbakanlığa getirerek İstiklal Partisi ile işbirliği yaptı, ancak 1960'ta hükümet başkanlığını da üzerine aldı. Ustalıklı bir denge siyaseti izleyerek krallığı kurumlaştırırken, Fas'ın anayasal düzene geçişini, kendi denetimi altında adım adım gerçekleştirilecek uzun vadeli bir hedef olarak belirledi. Rabat'ta ani bir rahatsızlık sonucu ölünce yerine büyük oğlu II. Hasan geçti.

• BAKINIZ: ALLAL FASİ, HASAN II.

MUHAMMED ABDUH
(1849-1905)

Mısırlı din adamı. İslamın akılcı temellere dayandığını ve Batı uygarlığıyla bağdaşabileceğini savunan akımın önde gelen temsilcilerindendir.

Nil deltası bölgesindeki bir köyde doğdu, 11 Temmuz 1905'te İskenderiye yakınlarında öldü. Yerel güce sahip bir köylü ailesinden gelmekteydi. Ailesinin Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminde vergi tahsildarlarının zoruyla sürekli göç etmesinden dolayı güç koşullar içinde geçen çocukluk yılları belleğinde derin izler bıraktı. On üç yaşındayken el-Ezher'den sonra Mısır'ın en büyük dinsel kültür merkezi sayılan Tahta'daki Ahmedi Camii'ne gönderildi. Ezbere dayalı eğitim sistemine duyduğu tepki yüzünden buradan ayrılmaya kalktı. Ancak kendisine kutsal sözler ardındaki gizli anlamları araştırma şevkini aşılayan dayısı Şeyh Derviş'in etkisiyle bundan vazgeçti. 1869'da Kahire'deki el-Ezher'de öğrenim görmeye başladı. Buradaki ilk yıllarında tasavvufa yönelerek bir zahid yaşantısı içine girdi. Yine dayısının ve İstanbul'a giderken Kahire'ye uğradığı sırada tanıdığı Cemaleddin Afgani'nin uyarılarına kulak vererek gerçek yaşamdan kopma tehlikesinden kurtuldu. 1871'de Mısır'a dönen Afgani'nin sadık öğrencilerinden biri oldu. Onun etkisi altında felsefeye yöneldi. Ayrıca İslam dünyasındaki sorunlar üzerinde durarak iki Lübnanlı kardeşin Kahire'de yeni kurdukları *El-Ahram* gazetesinde toplumsal ve siyasal içerikli makaleler yazmaya başladı.

Mısır'a dönüşü ve resmi görevleri

1877'de "âlim" derecesi ile öğrenimini tamamlayan Abduh, el-Ezher'de öğretmenlik yapmanın yanı sıra evinde özel dersler vermeye başladı. 1879'da yeni yargıçlar ve öğretmenler yetiştirmek amacıyla kurulan Darülulûm'a müderris oldu. Derslerinde Tahtavi'nin çabalarıyla İbn Haldun'un *Mukaddime*'sini ve Guizot'nun *Avrupa Uygarlığı Tarihi* kitabının Arapça çevirisini okutarak öğrencilerini aydınlatmaya çalıştı.

Siyasal etkinlikleri

O sıralarda hıdiv İsmail Paşa'nın ve onun yerine getirilen oğlu Tevfik Paşa'nın mali ve siyasi bağımlılığa yol açan siyasetlerine, ağır vergi ve baskı uygulamalarına karşı değişik muhalefet odakları oluşmaktaydı. Tevfik Paşa'nın katı tutumu karşısında Batı aleyhtarı dinci ve milliyetçi çevreler, anayasal yönetim yandaşları ve Türk ve Çerkes asıllı komutanların denetimine karşı olan Mısır'lı subaylar giderek milliyetçi bir akım yarattılar. Abduh *El-Ahram*'daki yazılarıyla bu akımı desteklediği için emekliye ayrılarak köyünde oturmaya zorlandı. Ancak 1880'de serbestlik yanlısı olan başbakan Riaz Paşa tarafından Kahire'ye çağrıldı ve resmi yayın organı *Vekayiü'l-Mısriye'nin* yazarlığına, bir süre sonra da başyazarlığına getirildi. Özellikle eğitime ilişkin yazılarıyla milliyetçi akımın sivil kanadının önderlerinden biri durumuna yükseldi.

Savaş bakanı olarak giderek hükümette büyük bir ağırlık kazanan ve milliyetçi akımın başına geçen Arabi Paşanın önderliğindeki askeri kanadın görüş ve yöntemlerine karşı çıkmakla birlikte, İngiliz saldırılarına karşı bu kanatla birlikte davranıp silahlı bir ayaklanma biçimine dönüşen ulusal direnişi destekledi. 1882'deki işgalden sonra tutuklandı ve büyük işkence gördü. Milliyetçi hareketin birdenbire dağılışı hayal kırıklığına uğramasına yol açtı. Üç yıl sürgüne mahkûm edildi. Bunun üzerine önce Beyrut'a, ardından Paris'e gidip burada Cemaleddin Afgani ile buluştu. Onun *el-Urvetü'l-vuska*'yı yayımlamasına, aynı adla bir gizli örgüt kurmasına yardımcı oldu. 1884'te Mısır ve Sudan'ın geleceği konusundaki İngiliz yetkililerle yapılan görüşmeleri yürütmek için Londra'ya gitti. Derginin kapanmasından sonra Tunus'a, oradan da Sudan'da Mehdi ile birleşmek düşüncesiyle kılık değiştirip Mısır'a geçti. Afgani'nin birçok planı gibi bu girişimin de boşa çıkması üzerine 1885'te yeniden Beyrut'a gidip bir hayır cemiyeti tarafınan kurulan okulda öğretmenlik yapmaya başladı.

1888'de British Agency ve başka çevrelerin baskısıyla hıdiv Tevfik Paşa tarafından Mısır'a dönmesine izin verildi. Ilımlı bir tutum takınarak resmi makamlarla çatışmaya girmeksizin amaçlarını gerçekleştirme yolunu benimsedi. Önce yerel bir mahkemeye yargıç olarak atandı ve iki yıl sonra Temyiz Mahkemesi danışmanlığına getirildi. Bu arada 1889'da dinsel hukuk sisteminin başkanlığı olan müftülük görevine atandı. Şeriat mahkemelerini ve evkaf idaresini düzenlemeye çalıştı ve şeriatın çağın koşullarına uygun olarak yeniden yorumlanmasına girişti. Bazı koşullarla faize olanak tanıyan ilk fetvayı verdi. Müftülük görevinin yanı sıra bir danışma organı niteliğindeki Yasama Meclisi üyeliğine atandı. Özel okullar kurmayı amaçlayan Müslüman Hayır Cemiyeti'ni kurup yönetti. 1895'te hıdiv Abbas Hilmi Paşa'yı ikna ederek el-Ezher'in bir yönetim kuruluna bağlanmasını sağladı. Kurulun en etkin üyesi olarak üniversite düzeyindeki bu okulun yapısında köklü reformlara gidilmesine ön ayak oldu. İleri bir yaşta Fransızca öğrenerek dönemin Avrupa düşüncesini yakından izlemeye çalıştı. Birkaç kez Avrupa'yı dolaştı. Kendisini dinsizlikle suçlayan çevrelere karşı öğrencisi Muhammed Raşid Rıza'nın yönettiği *el-Menar* dergisini bir kürsü olarak kullandı. Mustafa Kâmil Paşa önderliğindeki milliyetçi hareketin ağır eleştirilerine uğramakla birlikte etrafında söz sahibi kişilerden oluşan bir çevre yaratarak düşünce alanında etkili bir yer edindi. Bu arada toplumu devrimci yöntemlerle dönüştürmeyi savunan Afgani'den de koparak değişmenin ancak insanların düşünce yapısının evrimiyle gerçekleşebileceğini öne sürdü. Afgani 1897'de öldüğü zaman onun

anısına her hangi bir şey yazmaktan kaçındı. Evkaf idaresinin düzenlenmesi sırasında hıdivin yetkilerini sınırlamaya çalıştığı için Abbas Hilmi Paşa'nın düşmanlığını kazandıysa da, iyi ilişkiler içinde olduğu İngiliz Genel Valisi Lord Cromer'in ve şair Wilfrid Blunt'ın desteğiyle konumunu korudu.

Muhammed Abduh'un hareket noktası İslam dünyasının iç ve dış etkilerle düştüğü bunalıma bir çözüm bulmaktır. Ona göre İslamiyet'in "altın çağı"ndan sonra Allah ile insanlar arasına bir takım ara varlıklar sokan mistik anlayış ve aklın özgürce kullanılmasını istemedikleri için İslam kurallarını dondurmaya çalışan yöneticiler, İslam dünyasında bir gerilemeye yol açmıştır. Buna karşılık Batı uygarlığı akılcılığa ve özgür araştırmaya düşman Hıristiyanlık'la mücadele ederek yükselmiştir. Abduh, Batı uygarlığına açılmanın getirdiği değişiklikleri kaçınılmaz ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirir. Ancak çeşitli alanlardaki kurumlarda ortaya çıkan ikiliğin toplumu köklerinden kopma tehlikesiyle karşı karşıya getirdiğini belirtir. Bu noktada değişme sürecini İslam ilkeleriyle bağdaştıracak bir yol tutmak gerektiği sonucuna vararak çağdaş düşüncenin temelini oluşturan akılcılığın, bilimsel düşüncenin ve ahlaki ilkelerin İslam'ın özünde var olduğunu göstermeye çalışır.

"Selefiye" de denilen bu görüşle İslam'ın ilk kaynaklarına dönme tutumunu benimser. Ancak bunu yaparken İslam'daki "maslaha" düşüncesini genel çıkar, "şura" düşüncesini parlamenter demokrasi ve "icma" düşüncesini kamuoyu kavramlarına doğru geliştirir. *Kuran* ve Hadisler'in genel ilkeleri ortaya koyduğunu, ortaya çıkan yeni sorunlarda bu genel ilkeler ışığında "içtihad" yoluna gidilebileceğini savunur. Siyasi planda Avrupa'nın egemenliğine olduğu kadar Doğu istibdatına da karşı çıkarak anayasal bir monarşi modelini benimser. Ancak toplumun henüz buna hazır olmadığını öne sürerek tek çıkar yolu, ulusal eğitimin geliştirilmesinde bulur.

Mısır Devleti'nin kurucusu sayılan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın gücünü yasalara bağlılıktan değil, güçlü bir orduya sahip olmaktan aldığını, tarımı desteklerken Mısır'ı kendisine ait büyük bir mülk haline getirmeyi amaçladığını, yabancılara ayrıcalıklar tanıdığını ve yalnızca kendisine boyun eğenlere yaşama hakkı tanıdığını öne sürer. Muhammed Abduh'un din anlayışı Allah'a içten doğma bir inançla bağlanıp onun varlığını ve birliğini akıl yoluyla tanıma ilkesine dayanır. Üstün bir üslupla yazılmış olan *Kuran* ona göre Allah ile onun insanları eğitmek için gönderdiği son peygamber arasındaki bağın en önemli kanıtıdır. İslam'ın üstünlüğünün insan doğasına uygun olmasında ve ilerlemenin gereklerine açık olmasında yattığını savunur. Gazali'nin düşüncelerinden yola çıkmakla birlikte daha çok Maturidi ve İbn Sina gibi düşünürlerin etkisi altında kalmış ve Abbasiler'in önce destekleyip sonradan bastırdığı İslam'ın ilk akılcı akımı olan Mutezile'den birçok şey almıştır. Öte yandan görüşlerinde Comte'un pozitivizminin izleri de bulunmaktadır.

Temelde istikrarlı bir toplum kurmak amacıyla Mısır'daki geleneksel ve devrimci güçler arasında bir orta yol bulmaya çalışan Muhammed Abduh'un öğrencileri onun görüşlerini değişik yönlerde geliştirmiştir. Bunlar arasında Muhammed Ferid Vecdi, Muhammed Raşid Rıza, Ali Abdürrâzık, Kâzım Emin, Mustafa Abdürrâzık sayılabilir. Muhammed Abduh Türkiye'deki İslamcı düşünce akımlarını da etkilemiş, özellikle Mehmed Âkif Ersoy şiirlerinde onun düşünceleri doğrultusunda görüşler ileri sürmüştür.

◄ *Düşünceleri*

• YAPITLAR (başlıca): *Şerhi Nehcü'l-Belaga*, 1885; *Şerhi Makamat-ı Bediuzzamanü'l-Hemedani*, 1889; *Risaletü't-Tevhid*, 1897; *Şerhi Kitabü'l-Beşariü'l-Nasiriye Tasnif Kadı Zeyneddin*, 1898; *Takrir fi İslahi'l-Mehakimi'l-Şeriye*, 1900; *el-İslam ve'l-Nasraniye maa'l-ilm ve'l-Medeniye*, 1902; *l'Europe et l'Islam*, 1905.

• KAYNAKLAR: H.A.R. Gibb, *Modern Trends in Islam*, 1945; A.Hourani, *Arabic Thought in the Liberal Age*, 1962; P.Rondot, *L'Islam et les Musulmans d'Aujourd'hui*, 2 cilt, 1958-1960; J.P.Roux, *L'Islam en Occident*, 1959; H.G.Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, 1971.

• BAKINIZ: ARABİ PAŞA, CEMALEDDİN AFGANİ, MUSTAFA KÂMİL PAŞA, M.RAŞİD RIZA.

MUHAMMED b. ABDÜLVEHHAB (1703-1792)

◄ *"Selefiye"*

Arap din adamı. Vehhabi mezhebinin kurucusudur.

Necd'de, Uyeyne'de (Ayaina) doğdu, Nisan 1792'de aynı yerde öldü. Hanbeli mezhebinden olan ve pek çok kadı yetiştirmiş bir aileden geliyordu. Hureymele'de babası Abdülvehhab b.Süleyman ve Şeyh Muhammed Ali'den Hanbeli fıkıhı dersleri aldı. Medine'de Şeyh Abdullah b. İbrahim el-Necdi'nin öğrencisi oldu. Mekke, Medine ve Basra'da çeşitli din adamlarından ders alarak öğrenimini tamamladı.

Osmanlı yönetiminde bulunan Bağdat ve Şam yörelerini de gördükten sonra, 1744'te Uyeyne'ye döndü. İslam'ın Hz. Muhammed dönemindeki biçimine dönmesi gerektiği ana temasını işleyen öğretisini yaymaya başladı. Beni Halid kabilesinden olan Lahsa Emiri Süleyman el-Muhammed onu Uyeyne'den sürdürttü. 1747'de Deriyye kasabasına sığınan Muhammed b. Abdülvehhab, Deriyye Emiri Muhammed b. Suud ile görüştü. Emir Muhammed b. Suud'un desteğini alarak Muvahhidun (Birlikçiler) adını verdiği mezhebini yaymaya başladı. Riyad Valisi Dehhem b. Devvas, Vehhabiler'e karşı baskı uygulamaya başladı. 1765'te Muhammed b. Suud'un ölmesi üzerine yerine oğlu Abdülaziz geçti. Vehhabiler 1773'te Riyad'ı ele geçirince daha da güçlendiler. Muhammed b. Abdülvehhab etkisini emir Abdülaziz döneminde de sürdürdü.

Muhammed b. Abdülvehhab, Hz. Muhammed döneminden beri İslam'ın çok değiştiğini, İslam'ın asıl durumuna dönebilmesi için, sonradan ortaya çıkan her şeyden (bid'at) vazgeçilmesi gerektiğini söyler. İbadet, imanın temelini oluşturmaktadır. Namazı ya da zekâtı bırakan insanlara kâfir olmuş gözüyle bakılır. Onlarla savaşmak ve mallarına el koymak helaldir. Muhammed b. Abdülvehhab'a göre,

Allah ile mümin arasına hiç kimse giremiyeceği için peygamber ve evliya ruhlarından bir şey dilemek haramdır. Muhammed b. Abdülvehhab'ın öğretisi mezarları türbe şeklinde yapmayı ve adakta bulunmayı putatapıcılıkla eşdeğer olarak görür. Muhammed b. Abdülvehhab, Hanbeli ulemasından İbn Teymiye ve onun öğrencisi olan İbn Kaym'ın görüşlerinden etkilenmiştir.

Şeriat kurallarının ödünsüz uygulanmasını isteyen ve İslam'daki her türlü değişmeye karşı çıkan Muhammed b. Abdülvehhab'ın öğretisi özellikle göçebe Arap kabilelerince benimsenmiştir. Kurucusu ve imamı olduğu Vehhabi mezhebi, Suudi hanedanının Arabistan tarihinde önemli rol oynamasını sağlamış ve Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasında büyük ölçüde etkili olmuştur.

MUHAMMED b. AHMED
(10.yy)

Arap, düşünür. Yeni-Platonculuk'tan kaynaklanan İhvanu's-Safa adlı felsefe akımının kurucularındandır.

Nehracur'da doğdu, Basra'da öldü. 10.yy ortalarında yaşadığı biliniyor, onunla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Gerçek adı Muhammed b. Ahmed El-Nehracurî'dir.

Muhammed b. Ahmed, kendi adına, bağımsız bir felsefe öğretisi geliştirmemiş, İslam düşüncesinde İhvanu's-Safa (Safa Kardeşleri) diye tanınan ve Yeni-Platonculuk'tan esinlenerek inanç sorunlarını çözmeye çalışan topluluk içinde yer almıştır. Ona göre üzerinde durulması gereken sorunlar evren, Tanrı, tin, us ve yaratılıştır.

Evren tanrısal tözden fışkırma sonucu oluşmuş, yoktan yaratılmamıştır. Bu fışkırma Yeni-Platonculuk'un ileri sürdüğü gibi içten dışa taşma *(emanatio)* niteliğindedir. İslam düşüncesinde buna sudûr (birdenbire doğuş) denir. Evren bütün varlık türlerini kuşatan bir bütündür. Tanrı önsüz-sonsuzdur, tektir, bütün varlıklar onun özünde saklıdır. Tin de tanrısal bir tözdür, ölümsüzdür, varlıklara dirilik kazandırır, gövdeden ayrılınca kaynağına döner. Us yönetici, denetici bir töz olup tanrısaldır, onun oluşu da bir fışkırma niteliğindedir. Yaratılış olayı yeniden ortaya çıkış değil, tanrısal tözün görünüş alanında yansımasıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Resail,* yazma, ("Küçük Kitaplar").

• **BAKINIZ:** AVFİ.

MUHAMMED ALİ ŞAH
(? -1925)

İran şahı. Meclisi dağıtması üzerine tahttan indirilmiştir.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. SSCB'de öldü. İran'da Meşrutiyet'in kurucusu sayılan Muzafferedddin Şah'ın (1896-1907) oğludur. Azerbaycan genel valisi iken babasının ölümü üzerine 1907'de tahta çıktı. Kendisi gibi Meşrutiyet'e ve reformlara karşı olan Eminü's Sultan'ı başvezir yaptı ama onun öldürülmesi ve kamuoyunun baskısı sonucu, liberal düşünceli Nasırülmülk'ü başvezirliğe getirdi. Bu dönemde, Meclis-i Şurâ-yi Milli'nin kabul ettiği ancak babasının ölümüyle onaylanmadan kalan Meşruti Anayasa'yı onaylamak zorunda kaldı. 31 Ağustos 1907'de Rusya ve İngiltere ile yaptığı antlaşmayla, İran'ın toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve sınırlarına saygı gösterileceği toprak isteminde bulunulmayacağına dair güvence aldı.Bununla birlikte Kuzey ve Orta İran Ruslar'ın, Güneydoğu İran İngilizler'in etkinliğine ve denetimine bırakıldı. Aralık 1907'de meclisi dağıtmak ve siyasi önderleri tutuklatmak istemesi, bunalıma yol açtı. Haziran 1908'de Meclis binasını top ateşine tutturdu. Çok sayıda milletvekili öldü ya da yaralandı. Geri kalanlar da sürgüne gönderildi. Tebriz başta olmak üzere Azerbaycan ve öteki eyaletlerde başlayan silahlı ayaklanma, 1909 baharında Ruslar tarafından bastırıldı. Bu sırada yeni oluşan ordu Temmuz 1909'da başkenti ele geçirdi. Şah, tahtından indirilerek yerine henüz çocuk olan oğlu Ahmed Şah çıkarıldı. Muhammed Ali Şah Rusya'ya sürgüne gitti. 1911'de Ruslar'ın yardımıyla Horasan'dan İran'a girerek tahtı ele geçirme girişimi başarısız kaldı ve yeniden Rusya'ya döndü.

MUHAMMED BÂKIR
(677-733)

Arap din adamı. On İki İmam'ın beşincisidir.

Medine'de doğdu, aynı kentte öldü. Halife Ali'nin dördüncü göbekten torunu olan, İmam Zeynelâbidin'in oğludur. Yazılı kaynakların bildirdiğine göre, kendisini çekemeyen, Ümeyyeoğulları tarafından zehirlenmiştir.

Muhammed Bâkır, bilgisinin genişliği, etkili konuşmaları ve İslam dininin birliğini koruması yolundaki çalışmalarıyla ün sağlamış, çevresinde büyük saygı görmüştür. Özellikle *Müslümanlar arasında,* halife seçiminden sonra başlayan, mezhep çekişmelerinin önlenmesi için büyük çaba gösterenler arasında sayılır. *Kuran*'ın kimi bölümlerini yorumlamış, Hadis'ler aktarmıştır.

MUHAMMED BAYRAM
(1840-1889)

Tunuslu gazeteci. Ülkesinin özgürlüğünü ve halkın kendini temsil hakkını savunmuştur.

Mart 1840'ta Tunus'ta doğdu, 18 Aralık 1889'da Hulvan'da (Mısır'da) öldü. Zeytuniye Medresesi'nde öğrenim gördü. Hadis, fıkıh, tarih, coğrafya alanında geniş bilgi edindi. 1857'de Amir Muhammed Paşa dönemindeki idari karar ve bildirileri içeren bir *Kunnâş* yazdı. Amcası IV. Bayram ölünce 10 Ekim 1861'de Medresetü'l-Unukiye'nin, 13 Kasım'da Camiü'z-Zeytune'nin yöneticiliğine getirildi. Temsilciler Meclisi dağıtılınca, resmi gazete olan *Ra'id*'de yazdığı ilk siyasi makalelerinde hükümetin tutumunu yererek, özgürlüğü ve halkın kendini temsil hakkını savundu. 1874'te Evkaf yöneticiliğine, 1875'te Devlet Matbaası'nın başına getirildi ve *Ra'id* gazetesini düzenli olarak çıkarmaya başladı. 1879'ta Tunus-Fransa anlaşmazlığının çözümü için hakem atanarak gittiği Paris'ten dönüşünde Fransa'nın Tunus'u işgal amacında olduğunu bildirdi. Yöneticilerle olan anlaşmazlığı büyüdüğünden 4 Ekim 1879'da bir daha dönmemek üzere Tunus'tan ayrıldı. Çeşitli Arap ülkelerinden sonra İstanbul'a gitti ve siyasi bir coğrafya kitabı olan *Safve*'yi yazmaya başladı. 1884'te Mısır'a yerleşti. 13 Ocak 1885'te *el-İslam* gazetesinin yayımını üstlendi. E.Renan'ın 1883'te, İslam dininin, bilimin yayılmasını engellediğine ilişkin savına karşı *Tecridü's-Sinan li'l-Reddi ale'l-Hatib Rinan* adlı kitabını tamamladı. İslam hükümetlerinin çıkardığı senet ve borç kâğıtlarını satın almanın uygunluğu ve başka güncel konularda risaleler yazdı. 1889'da Kahire Yüksek Mahkemesi'ne yargıç atandı.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Safvetü'l-İtibar bi-Müstevdetü'l-Emsar*, 6 cilt, 1884-1893; *el-Tahkik fi Meseleti'l-Rakik*, 1885; *Tecridü's-Sinan li'l-Reddi ale'l-Hatib Rinan*, 1887.

MUHAMMED b. NUSAYR
(? -883)

Arap, mutasavvıf. Nusayrilik'in kurucusu olmuş, Halife Ali'nin Tanrı, Peygamber Muhammed'in Güneş olduğu inancını ortaya atmıştır.

Muhammed b. Nusayr el-Abdi'nin yaşamıyla ilgili bilgi çok azdır. İskenderun dolaylarında yaşadığı, tarikatını orada kurduğu bilinmektedir. Başka bir adı da Mehmed Nusayr b. Bekrü'l-Nümeyri'dir. Nusayrilik'i 850 dolaylarında kurmuş, kısa süre içinde çevresinde büyük bir kalabalık toplanmıştır.

Ali'ye bağlı olan Muhammed b. Nusayr, onun kişiliğinde Tanrı'nın görünüş alanına çıktığı inancını savunmuş, Peygamber Muhammed'in de bir Güneş olduğunu ileri sürmüştür. Kendisine olağanüstü bir kişilik verme amacıyla, yaşamı konusunda yazılı belge bırakılmamış ona inananlarca her türlü kanıt yok edilmiştir. Bu tarikata göre insanları birbirine bağlayan tek güç sevgidir, bu sevgi de Ali'den kaynaklanır. Ali tanrısal bir varlıktır, geceleri evreni ışıklandıran Ay'dır, Adem'den beri bütün peygamberlerde görünen, onlara kişilik kazandıran Ali'dir. Ölümden sonra bütün ruhlar aydınlık ülkesi olan göklere çıkar, ölümsüzlük içinde varlıklarını sürdürürler. Ali-Muhammed-Selman (AMS) üçlüsü kutsaldır. Varlığın gizemi harfler, sayılar ve yıldızlarda bulunur. Bunu kavramak için ruhun arınması, her türlü geçici, yanıltıcı eğilimden uzak kalması gerekir. Nusayrilik, sekiz sayısına dayanan bir aşamaya göre düzenlenmiştir. Bu aşamalar belli yükseliş basamaklarını gösteren bir olgunlaşmayı simgeler. Nusayrilik Trablusşam, Tarsus, Mersin, Adana ve İskenderun dolaylarında geniş bir alana yayılmıştır.

MUHAMMED TAKÎ
(811-835)

Arap din adamı. On İki İmam'ın dokuzuncusudur.

Medine'de doğdu, Bağdat'ta öldü. Sekizinci imam Ali Rıza'nın oğludur. Bir söylentiye göre kendisini çekemeyen halife Memun'un buyruğu üzerine, çocuğu olmuyor diye, karısı eliyle zehirlenmiştir. Bu söylentiyi onaylayan kaynaklar olduğu gibi yalanlayanlar da vardır.

Muhammed Takî'nin, İslam tarihinde önemi On İki İmam'dan biri olması, Şii ve Aleviler'ce büyük saygı görmesi nedeniyledir. Başlıca özelliği dine ve geleneklere bağlılığı, atalarının yolunda gitmeyi bir yaşama ilkesi olarak benimsemesidir.

MUHAMMED b. TUĞGAÇ
(882-946)

Abbasi devlet adamı. Mısır'daki İhşidiler Devleti'nin kurucusudur.

Bağdat'ta doğdu, 24 Haziran 946'da Şam'da öldü. Türk asıllıdır. Mısırlı bir başka Türk hanedanı olan Tolunlular'ın Şam Valisi Tuğgaç b.Cuff'un oğludur. Tolunlu yönetiminin 905'te son bulması üzerine, Abbasi yönetimince Bağdat'ta tutuklandı. 907'de serbest bırakıldı ve 909'da Mısır'a gitti. Mısır Valisi Tigin'in hizmetine girdi. 928'de Abbasi yönetimi tarafından Ramla valiliğine atandı. 931'de Şam valisi oldu ve Suriye'de etkinliğini artırdı. 933'te Mısır valiliğini ele geçirme girişimi başarılı olamadı. 935'te güçlü bir orduyla Mısır'a giderek ülkeyi denetim altına aldı. Abbasiler, Yemen ve Hicaz'ın da onun yönetimine girmesini kabul ettiler.

Muhammed b.Tuğgaç, 31 Mart 936'da, İskenderiye yakınlarında bir Fatımi ordusunu yenilgiye uğratarak Mısır'ın işgal edilmesini önledi. Abbasi

emirlerinden İbn Raik'in Suriye'de etkisini artırması dolayısıyla sefere çıktı. 24 Haziran 940'ta, el-Ariş'te İbn Raik'i yenilgiye uğratmasına karşın Suriye'nin İbn Raik yönetiminde olmasını kabul ederek, Kasım 940'ta Mısır'a döndü. Haziran 942'de Suriye'yi yeniden denetimi altına aldı. Mart 944'te Halep'i işgal eden Hamdaniler'e karşı, halife el-Mutteki'nin de isteği ile sefere çıktı. 7 Eylül 944'te Rakka'da halife ile buluştu. Ancak dönüşünden sonra Hamdaniler ilerlemelerini sürdürdü. Halep Hamdani Hükümdarı I.Seyfü'd-Devle, Ekim 944'te yeniden Halep'i ve Mayıs 945'te Şam'ı aldı. Muhammed b.Tuğgaç, Haziran 945'te, Kinnasrin'de Hamdani ordusunu yenilgiye uğrattı. Kasım 945'te yapılan antlaşma ile Şam'ın kuzeyi Hamdaniler'e bırakıldı. Muhammed b.Tuğgaç, Abbasiler'le iyi ilişkiler kurarak Mısır'ı bağımsız olarak yönetmiş, soyu 969'daki Fatımi istilasına kadar egemenliğini sürdürmüştür.

MUHAMMED TUĞLUK
(? -1351)

Delhi Türk sultanı. Zamanında Delhi Türk Sultanlığı büyük topraklar yitirmiştir.

II.Gıyaseddin Muhammed b. Tuğluk'un doğum yılı ve yeri bilinmiyor. 20 Mart 1351'de, Sind'de Thatha yakınlarında öldü. 14.yy başlarında Delhi Türk Sultanlığı'na egemen olan Tuğlukşahlar soyunun kurucusu Gıyaseddin Tuğluk'un oğludur.

Şubat ya da Mart 1325'te, bir söylentiye göre Gıyaseddin Tuğluk'u öldürterek, tahta çıktı. 1327'de Deogir'i başkent yaparak Devletâbad adını verdi. Vergilerin ağırlığı nedeniyle ayaklanan Ganj bölgesi halkı üzerine, 1333'te bir cezalandırma seferi yaptı. İlk kez 1331'de ayaklanan Bengal bölgesi de 1338'den sonra bağımsız davranmaya başladı. 1338'de Çin fethine başlangıç olmak üzere Tibet'e gönderdiği ordu Himalayalar'da yok oldu. 1339'da Dekken'de çıkan bir ayaklanmayı bastırdı. 1345-1351 arasında süren ayaklanmalar sonucunda Dekken bölgesi de devletten koptu. Muhammed Tuğluk, Gücerat yöresindeki bir ayaklanmayı bastırmaya çalışırken öldü.

Muhammed Tuğluk, yönetim ve maliye işlerini düzeltmeye çalıştı. Gelir ve gider hesaplarını düzene soktu. Toprak vergisinin her yerde aynı oranda alınmasını sağladı. Tarım alanında reformlar yapmaya çalıştı. Ordusunun Hindular'a dayanmasını istemeyerek, Türkistan ve Horasan'dan Türk göçmenlerin ülkeye gelmesini teşvik etti. Bunlara karşın vergilerin ağırlığı büyük bir sorun olarak kaldı, ayaklanan yörelere karşı büyük sertlik gösterilmesi devletin parçalanmasında etkili oldu.

• BAKINIZ: GIYASEDDİN TUĞLUK.

MUHAN KAĞAN
(? -572)

Göktürk kağanı. Devleti en geniş sınırlarına ve gücünün doruğuna ulaştırmıştır.

Muhan (Bağan) Kağan'ın doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. 572'de öldü. Bumin Kağan'ın oğludur. 553'te kardeşi K'olo'nun ölümüyle, devletin Doğu kanadının yönetimini üstlendi. 555'te Avar (Juan-Juan) Devleti'ni ortadan kaldırdı. 560'a doğru, Doğu'da Hitanlar'ı, Kuzey'de Kırgızlar'ı egemenliğine alarak topraklarını genişletti ve Göktürk Devleti bir imparatorluk durumuna geldi. Çin'de Batı Tabgaçları'nın yerine geçen Çu hanedanı (557-581) ile Ts'i (Ch'i) hanedanını (550-577) denetimi altına alarak vergiye bağladı. Amcası ve Batı Göktürk Kağanı İstemi'nin akınlarına karşı Çin'den yardım isteyen Akhunlar (Eftalitler) ve Mâveraünnehir halkına Çin askeri yardımını önleyerek yok olmalarına yardımcı oldu. 571'de başlayan Bizans-Sasani çatışması sırasında İstemi'nin Sasaniler üzerine yaptığı sefere yardım ederek Akhunlar'dan alınan toprakların tümünün Göktürkler'e geçmesine katkıda bulundu. 565'te Şanşi'deki Ts'i başkenti Tsin-yang'ı kuşattı ve 568'de kızını Çu İmparatoru Vu-ti ile evlendirdi.

İstemi'nin uygulamaları da içinde olmak üzere, Göktürk topraklarında gerçekleştirilen tüm askeri-siyasi girişimlerin kendi adına yapıldığı, ülke topraklarını Doğu'da Kadırgan (Kingan) dağlarına, Batı'da Temir Kapıg'a (Demir kapı) değin genişleten Muhan Kağan'ın parlak yönetimi, Orhun Yazıtları'nda da övgüyle anılmaktadır.

• BAKINIZ: BUMİN KAĞAN, İSTEMİ KAĞAN.

MUHİTTİN SEBATİ
(1901-1935)

Türk, ressam. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği ile Yeni Resim Cemiyeti'nin kurucularındandır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Küçük yaşta kimsesiz kaldı. İlk ve ortaokulu Darüşşafaka'da okuyarak Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) yazıldı ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. Burayı bitirince, 1924'te açılan bir sınavı kazanarak dört arkadaşıyla birlikte Paris'e gitti. Académie Julian'da Paul Albert Laurens'in (1870-1934) atölyesinde resim çalışmalarını sürdürdü. Paris dönüşü, Ankara Erkek Lisesi resim öğretmenliğine atandı. Ancak, Ankara'nın havası sağlığını iyice bozdu. Ölümünden birkaç yıl önce İstanbul'a atandıysa da iyileşemeyerek genç yaşta yaşamını yitirdi.

Muhittin Sebati'nin kişisel sergisi yoktur. Ancak 1923'te Sanayi-i Nefise'yi bitirdikten sonra Yeni Resim Cemiyeti'nin ve Paris dönüşü Müstakil Ressamlar ve

Heykeltıraşlar Birliği'nin sergilerine katılmıştır. Paris'te bulunuşu, sanatını belirleyen en büyük etkendir. Konuyu ele alışında, biçimleri bir araya getirişinde, yorumlarında Paris havası açıkça izlenir. Renklerde ve tonlarda küçük ayrımlarla yaptığı geçişler, Ankara manzaralarında iyice belirgindir. Asıl kişiliğinin ortaya çıktığı natürmortlarında da karamsar, içine kapanık dünyasını kolayca görmek olasıdır. Genelde Muhittin Sebati'nin resmiyle Geç İzlenimcilik (Post Empresyonizm) arasında bir bağ kurulabilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ankara'dan Peyzaj*, yks. 1928, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Sacit Tezelli'nin Portresi*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Ankara'dan*, Bursa Devlet Galerisi; *Şapkalı Natürmort*, 1929, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Elmalar*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Natürmort*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

MUHLİS SABAHATTİN
(1889-1947)

Türk, besteci. Türk operetinin başlıca temsilcilerindendir.

Muhlis Sabahattin Ezgi, Adana'da doğdu, 10 Şubat 1947'de İstanbul'da öldü. Besteci Neveser Kökteş'in kardeşidir. Abdülaziz'in başmabeyncisi olan babaları Hurşid Bey, aynı zamanda keman, lavta, ud, nısfiye, on iki telli saz çalan bir müzikçiydi. Hurşid Bey, 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesi üzerine sırasıyla, Mardin, Adana, Drama'ya sürgün edildi, ölümünden sonra da ailesinin Selanik'te oturması istendi. Muhlis Sabahattin ortaokulu orada bitirdikten sonra on beş yaşında, padişahın izniyle İstanbul'a geldi. Galatasaray Sultanisi'ne (bugün Galatasaray Lisesi) girdi. Öğrenimi sırasında Batı müziğiyle ilgilenerek, piyano dersleri aldı.

1908'de II.Meşrutiyet'ten sonra gazeteciliğe başladı. Zamanın iktidar partisi İttihad ve Terakki'ye karşı tutumundan ötürü kovuşturmaya uğrayınca yurt dışına kaçtı. Bir süre Avrupa'da yaşadıktan sonra, yönetime karşı yazı yazmaması, siyasetle uğraşmaması koşuluyla İstanbul'un çevre köylerinden birinde oturmasına izin çıktı. Bundan sonra kendini bütünüyle müziğe verdi. Geleneksel şarkı formundaki yapıtlarının yanı sıra, birçok operet de besteledi. Genellikle metinlerini de yazdığı operetlerini sahnede kendisi yönetti. Yapıtlarının çoğu Fikriye Hanım tarafından plaklara okundu. Muhlis Sabahattin operet truplarıyla Anadolu turnelerine çıktı. Yakalandığı verem hastalığından kurtulamayarak öldü.

Muhlis Sabahattin operet müziğinde, Dikran Çuhacıyan'la başlayan ilk dönem ile Cemal Reşit Rey'le başlayan son dönem arasında kalan ara dönemin en ünlü bestecisidir. Operetleri, müzikli oyunları, revüler için bestelenmiş parçaları büyük ilgi görmüştür. Orkestra için yazılmış yapıtları da vardır. Genellikle, teksesli Türk müziğinin makamlarını, usullerini çoksesli müziğe uygulamaya çalışmış, kimi zaman da her iki müziğin ses yapısını bir arada kullanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Operet:** *Çaresaz, Ayşe, Asaletmeap, Aşk Mektebi, Kerem ile Aslı.* **Müzikli Oyun:** *Büyük Ateş, Şatırzade, Zehra Mon Bey, Hatırım İçin, Perde Arkası, Muhasebeci Mutedil Efendi.* **Revü:** *Çingene Aşkı.* **Orkestra Yapıtı:** *Mehtabiye, Küşadiye, Mehmet Onbaşı.* **Şarkı:** *Kürdilihicazkâr Şarkı* "Ey benim bahtı yârim, gönlümün tahtı yârim"; *Nihavent Şarkı* "Dün gece saz meclisine neden geç geldin"; *Hicazkâr Şarkı* "Bahar geldi gül açıldı aşka geldi bülbül şimdi"; *Hicaz Şarkı* "Pencerenin perdesini aç bana göster yüzünü"; *Hicazkâr Şarkı* "Eminemin on beşe vardı yaşı"; *Hicazkâr Şarkı* "Oturmuş desti elinde çeşme taşına"; *Nihavent Şarkı* "Hatırla sevdiğim o mesut geceyi". **Marş:** *Çargâh Karadeniz Marşı* ("Karadeniz Karadeniz, gelen düşman değil biziz").

MUHSİN ERTUĞRUL
Bak. ERTUĞRUL, Muhsin

MUHTEREMOĞLU, Afet
(1937)

Türk öykücü ve roman yazarı. Kitaplarında köy ve kent yaşamını, çevresiyle uyuşamayan bireylerin sorunlarını dile getirmiştir.

2 Ocak 1937'de Ezine'de doğdu. 1968'den sonra, Rıfat Ilgaz'la evli olduğu dönemde Afet Ilgaz adını kullanmıştır. İstanbul Eğitim Enstitüsü'nü (bugün Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi), sonra da Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Klasik Diller Bölümü'nü bitirdi. İzmit ve İstanbul'da öğretmenlik etti. *Eşiktekiler* adlı romanıyla 1959 Törehan Ödülü'nü, *Başörtülüler* adlı romanıyla da 1965 TDK Roman Ödülü'nü kazandı.

Afet Muhteremoğlu, 1956'da *İstanbul* dergisinde çıkan ilk öyküsünden sonra *Türk Dili, Varlık, Gelecek, Yansıma* gibi dergilerde öykülerini yayımlamayı sürdürdü. Hem bu öykülerinde, hem de ilk romanı *Eşiktekiler*'de, çevreleriyle uyuşamayan orta halli ailelerin ve aile bireylerinin sorunlarını, kadın kahramanlara ağırlık vererek işledi. 1977'de yayımlanan *Aşamalar*'da ise, yaşamın anlamını siyasal mücadeleye atılmakta bulan bir aydının sorunlarını, düş kırıklıklarını ve kişiliğinin gösterdiği değişimleri ele aldı.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Bedriye*, 1963; *Başörtülüler*, 1964; *Toprak*, 1968; *Halk Hikâyeleri*, 1972; *Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail*, 1974. **Roman:** *Eşiktekiler*, 1960; *Aşamalar*, 1978. **Çocuk Romanı:** *Annem Annem*, 1972; *Değişen Sevgiler*, 1976; *Çocuklar da Savaştı*, 1979. **Gezi:** *İtalya Mektupları*, 1962.

MUHYİDDİN ARABİ
(1162-1240)

Endülüslü Arap, mutasavvıf. Bütün varlık türlerinin, Tanrı'nın görünüşü olduğu düşüncesini savunarak, varlık birliği görüşünü geliştirmiştir.

İnsan-tanrısal öz ve evren

Endülüs'ün Murciya ilinde doğdu, Şam'da öldü. Gerçek adı İbnü'l-Arabi Ebu Abdullah b. Muhammed' tir. Doğduğu yerde özel bir öğrenim gördü, çağının ünlü İslam bilginlerinden İbn Beşküvel ve Ebu Muhammed'ten tefsir, kelâm, fıkıh *Kuran* ve Hadis bilgileri edindi. İbn Tufeyl, İbn Cabirol, İbn Memun gibi filozofların yapıtlarını okuduktan sonra bütün çalışmalarını tasavvuf konusunda odaklaştırdı. Özellikle Hallac-ı Mansur'un etkisi altında kalarak varlık birliği görüşünü benimsedi. Yeni-Platonculuk ve Anadolu-Yunan felsefesiyle ilgili kitapları inceleyerek tasavvufla felsefe arasında bağlantı kurmayı amaçladı. Bir süre Konya'da kalarak sultan Kılıç Arslan'dan yardım gördü, sonra ölünceye değin kaldığı Şam'a yerleşti.

Muhyiddin Arabi felsefeye tasavvuf sorunlarına çözüm aramakla girer, Tanrı, evren, insan, yaratılış, tin gibi konular üzerinde durur. Başlangıçta felsefeye ilgi duymasına karşın, sonraları ondan büsbütün ayrılarak Tanrı ile evrenin birliği görüşüne bağlanır.

Tanrı ve görünüş

Tanrı bütün varlık türlerinin değişmez kaynağı, oluşun başlıca ilkesidir. Önsüz-sonsuzdur, Bir'dir, yaratılmamıştır, salt ustur, tindir, ışıktır, istençtir. Tanrı dışında bir varlık, bir oluş yoktur, varlık kavramı altında toplanan ne varsa tanrısal bir görünüştür. Oluş, tanrısal özün yansıması, duyulur alanda görünmesidir. Gerçekte yalnız Tanrı var olduğundan türlülük tanrısal tözün değişik biçimlere girmesidir. Bu nedenle oluş bir yoktan varoluş değil, gizliden açığa çıkış, görünmezken görünür duruma geliştir, bir fışkırmadır (sudûr).

Ortaya çıkış ve varlık

Evren bağımsız bir varlık olmadığı gibi yaratılmış da değildir, tanrısal özün bir bütünlük içinde görünüşüdür. Tanrısal tözle tanrısal öz ayrı ayrı birer varlık değil, özdeştir. Bu nedenle her öz bir töz, her töz bir özdür ve Tanrı'da birliğe varmış durumdadır.

Evren

Evrenin varlığı Tanrı'nın birliğinden dolayıdır. Evren bütününde değişme, başkalaşma, zaman yoktur, bunlar birer görünüş olmaktan öteye geçemez. Evren, tanrısal özden çıkmadan önce, her nesne bir gizlilik içindeydi, kesin gizlilik ortamındaydı (gayb-i mutlak).

İnsan gizli evrenle görünen evreni birleştiren varlıktır, ancak tanrısal tözden ayrı değildir. Tanrı'nın yüce ve engin bir varlık olarak bulunduğu "gizli evren"de, bütün nesneleri tanrısal bir düzen içinde örneklendiren adlar saklıdır. Bu bilinmeyen adların, birer nesne biçimi kazanarak, görünüş alanına çıkması sonucu duyulur varlık evreni gerçeklik kazandı. İşte bu bilinmeyen, gizli, tanrısal evrenle görünen, bilinen evreni birleştiren yetkin insandır (berzah). Tanrısal öz, yücelik ve olgunluk bu yetkin insanda (insan-ı kâmil) dile gelir, söz (kelâm) niteliği kazanır. Bu nedenle insan konuşan Tanrı, Tanrı ise somut bir varlık niteliğine bürünen, konuşan insandır. Bu ayrılık da görünüştedir, gerçekte insanla Tanrı birdir. Yetkin insana, tanrısal bir güçle, dirilik kazandıran, onu düşündüren, devindiren tin ise Tanrı'nın kalemi durumundadır. Yetkin insanın gövdesi Arş ve Kürsi denen iki yüce varlık katıdır, tanrısal evrenle duyulur evren arasındaki bağlantıyı sağlar. Üzerinde bütün varlık türlerinin yazgısı bulunan saklı levha (levh-i mahfuz) bu yetkin insanın gönlüdür. Yetkin insanın üstünde bulunan en yüce varlık aşaması (evedna) Tanrıya açılan son kapıdır. Buradan yalnız Tanrı'nın sevgilisi (habibullah) olan Peygamber Muhammed geçmiştir. Muhyiddin Arabi'ye göre ermişlik (velilik) aşaması, peygamberlik katından daha yücedir. Ancak ermişlik özel, genel ve tanrısal olmak üzere üç türlüdür. Tanrısal ermişlik yalnız Peygamber Muhammed'te bulunmaktadır.

Yetkin insana ulaşmanın belli koşulları vardır. Birincisi usa dayanan, ondan kaynaklanan kesinlik, ikincisi tanrısal coşkunlukla kendinden geçiş, üçüncüsü tasavvufun özünü oluşturan derin sevinç, dördüncüsü sezgi, sonuncusu da yüceler evrenini bütünlüğüyle kavramak. Hepsi de Tanrı'ya varan bu yolların kaynağı tasavvufla sağlanan bilgidir.

Muhyiddin Arabi'ye göre tanrısal varlık bilinemez, kavranamaz, yalnız düşünülür. Bu varlık alanı görünmeyen saltık bir ortam diye anlaşılmalıdır. Bu alanda bütün nitelikler, nicelikler, eylemler, türlülükler tanrısal Bir'e dönüşür. Burada gereklilik, özdek, nesne, benzeşme, belirleme, gereksinme söz konusu değildir. Bu alan varlığın üç basamağından birincisidir. İkinci basamak, varlığın belirlediği ilk alandır (taayyün-i evvel), bütün ortaya çıkış (zuhûr) ve görünüş olaylarının başlangıcı burasıdır. Bu alan görünmeyen yüce Tanrı'ya göre görünen (zahir), ondan sonraki varlıklara göre gizlidir (batın). Üçüncü basamağa ikinci belirleniş (taayyun-i sânî) denir. Burada tek oluş (ahadiye), ilk oluş (vahidiye) gerçekleşir, Muhammed'in gerçekliği, insanlığın ilk örneği olarak belirir. Bunların başlangıcı yoktur.

Ortaya çıkış, oluşun belli aşamalara göre gerçekleşmesidir. Başlangıçta yalnız Tanrı vardı, gizlilikler içindeydi, bilinmek istedi. Onun bu isteği bir görünüş olarak özünden dışa taşmasıyla, görünmezken görünür olmasıyla yerine geldi. Bu nedenle oluş, yoktan varoluş, yeniden yaratılış değil, görünüştür. Bu görünüş tanrısal bir düzen içinde üç aşamada olur. Birinci aşamadaki görünüş tinler evrenini oluşturur (âlem-i ervah). Bütün tinler bu evrende bulunur. Bu evren Tanrı katından çıkışın en yüce aşamasıdır ve Tanrı'ya en yakın olandır. İkinci aşamada bütün varlık türlerinin en yetkin, en olgun örneklerini içeren evren oluşur. Bütün evrensel ilkeler, tümeller, biçimler buradadır, bu örneklere (misâl) göre varlıklar biçimlenir. Üçüncü ve son aşama, nesnelerin (cisimler) ortaya çıktığı evrendir. Bütün yer kaplayan varlık türlerini içeren bu evren görünüş alanına çıkışın en somut biçimidir.

Süre, töz ve gerçek

Muhyiddin Arabi'ye göre bu üç aşamalı oluş evrenlerinde değişme, zaman yoktur, bunlar insanın birer kuruntusudur. Zaman bakımından bütün varlıklar özdeştir, ayrılık, türlülük yalnız görünüştedir. Nitekim, oluşun değişik aşamalarda gerçekleşmesi de zaman bakımından öncelik-sonralık koşuluna bağlı

değildir, özdeş süre içindedir. Daha doğrusu, tanrısal tözün görünüş alanına çıkışıyla gerçekleşen oluş için, süre kavramını kullanmak bile gereksizdir. Bu kavram düşünceyi açıklamak, kolay anlaşılır kılmaktan öte bir anlam taşımaz. Çünkü oluşu belli süre ve aşamalara göre ayırmak tanrısal tözün birliğine aykırıdır. Bundan dolayı oluşun gerçekleştiği eyleme değişmeyen, olduğu gibi kalan süre (ân-ı dâim) demek gerekir. Tinler, ilk örnekler (ilkeler), nesneler bu değişmeyen süre içindedir. Bu değişmeyen süre içinde doğma, başkalaşma, yoktan var olma değil yalnız gizliyken görünür duruma gelme söz konusudur.

Varlık birliği (vahdet-i vücud) kuramını sevgi ve sezgi gibi iki ilkeye dayanarak, yeniden yorumlayan, Muhyiddin Arabi'ye göre insanın bütün eylemleri tanrısaldır. Tanrı'nın insana en yakın olduğu süre, sevginin, sevişmeden duyulan tadın en yüksek aşamaya vardığı sıradır. Tasavvuf akımının gelişmesinde büyük etkisi olan sevgi ve sezgiye onun verdiği anlam büyük tartışmalara yol açmış, özellikle *Kuran* ve Hadis'e bağlı olduğunu ileri süren kurumlarca (Şeriat) ağır ve suçlayıcı eleştirilere uğramıştır. Buna karşın onun etkisi İslam ülkelerinde çok geniş bir alana yayılmış, tasavvuf konularını içeren şiir türünün odak sorunu olmuştur. Ondan etkilenenler arasında Celâleddin Rûmî (Mevlânâ), Nesimi (İmadeddin), Câmi (Molla) başta gelir.

• YAPITLAR (başlıca): *Fütuhatu'l-Mekkiye fi Esrâri'l-Malikiye ve'l-Mülkiye*, (ö.s.), 30 cilt, 1852-1877, ("Ülke ve Yöneticilerin Sırları Konusunda Mekke'nin Sağladığı Başarılar"); *Divan*, (ö.s.), 1854, ("Divan"); *Kelâmu'l-Abadıla*, yazma ("Tanrı Kullarının Sözleri"); *Muhazaratu'l-Ebrar ve Musamaratu'l-Ahyar*, (ö.s.), 1887, ("İyi Kimselerin Toplantıları ve Doğru Sözlülerin Yararlı Bilgileri"); *Fususu'l-Hikem*, (ö.s.), 1897, ("Bilgeliklerin Özleri"); *Tacu'l-Resail ve Minhacu'l-Vesail*, (ö.s.), 1910, ("Risaleler Tacı ve Nedenler Kılavuzu").

• KAYNAKLAR: İ.F.Ertuğrul, *Muhyiddin Arabi ve Vahdet-i Vücud*, (ty); İ.Z.Eyuboğlu, *Alevilik-Sünnilik-İslam Düşüncesi* 1979; İ.H.İzmirli, *İslam Felsefesi Tarihi*, 1932; De Lacy O'leary, *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, 1971, çev. H.Z.Ülken, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri*, 1967.

• BAKINIZ: CÂMİ, CELÂLEDDİN RÛMÎ [Mevlânâ], NESİMİ.

MUHYİDDİN EFENDİ [Çivizade]
(1476-1547)

Osmanlı şeyhülislamı. Azledilen ilk şeyhülislamdır.

Menteşe'de (Muğla) doğdu, 18 Eylül 1547'de İstanbul'da öldü. Müderris İlyas Efendi'nin oğludur. İyi bir öğrenim gördü ve tefsir, Hadis fıkıh konularında yetkin biri olarak ün yaptı. Edirne, Bursa, İstanbul ve Çorlu'da müderrislik yaparak, 1527'de Mısır kadısı, 1537'de Anadolu kazaskeri, 21 Şubat 1538'de İstanbul Müftüsü (Şeyhülislam) oldu. Ancak tasavvufa karşı tutumu, bu görüşe yakınlık duyan I. Süleyman (Kanuni) tarafından hoş karşılanmayarak, görevden alınarak emekliye ayrılmasına neden oldu. Böylelikle, o güne değin geçerli olan azil olunamaz kuralına aykırı olarak ilk kez görevinden alınan Osmanlı şeyhülislamı olan Muhyiddin Efendi, daha sonra Fatih Sahn-ı Seman medreselerinden birinde müderrislik yaptı. 1545'te Rumeli kazaskerliğine atandı. Bu görevdeyken öldü.

MUİNEDDİN SÜLEYMAN [Pervane]
(? -1277)

Anadolu Selçuklu devlet adamı. İlhanlılar'a dayanarak yönetimde büyük güç kazanmıştır.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. 2 Ağustos 1277'de Sıvas yakınlarında öldü. İranlı, Deylemli bir aileden gelmektedir. II.Gıyaseddin Keyhusrev döneminde (1237-1246) vezir olan Mühezzibüddin Ali'nin oğludur. Anadolu Selçuklu Devleti'nin bağımsızlığına son veren 1243'teki Kösedağ Savaşı'ndan sonra, Moğollar'ın hizmetine girdi. Tokat ve Erzincan kentlerini korumakla görevlendirildi. Moğol komutanı Baycu'nun güvenini kazanarak, 1256'da pervane (sultana özel haberleri iletmekle görevli saray adamı) yapıldı. Selçuklu şehzadeleri II.İzzeddin Keykâvus ve kardeşi IV.Rükneddin Kılıç Arslan arasındaki saltanat mücadelesi sırasında gücünü artırdı. 1260'ta, IV.Kılıç Arslan tarafından vezirliğe getirildi.

Muineddin Süleyman, 1262'de, Denizli ve Antalya yöresindeki Türkmenler'i denetim altına almaya çalıştı. 1265'te Trabzon Pontos Devleti'nin eline geçen Sinop'u geri aldı. Aynı yıl yeni İlhanlı (Moğol) Hükümdarı Abaka'ya bağlılığını bildirmek için Tebriz'e gitti. Abaka, Sinop'un yönetimini ona bıraktı. Sinop'un, Muineddin'e verilmesinden hoşnut olmayan IV. Kılıç Arslan, Muineddin'le anlaşmazlığa düştü. Bir İlhanlı birliğinin başında Aksaray'a ilerleyen Muineddin, 1266'da IV.Kılıç Arslan'ı idam ettirdi. Yerine küçük yaştaki oğlu III.Keyhusrev'i getirdi.

Yönetimi tümüyle eline geçiren Muineddin Süleyman, 1272'de Memlûkler'le İlhanlılar arasında bir antlaşma yapılması için çalıştı. Görüşmelerin bir sonuç vermemesi üzerine, 1273'te Birecik'e saldıran İlhanlı ordusuna katılmak durumunda kaldı. Buna karşın Abaka'nın kardeşi Acay'ın Anadolu'da güç kazanmasını istemeyerek, Memlûk Sultanı Baybars ile dostluk kurma girişimlerinde bulundu.

1276'da Tebriz'de bulunduğu bir sırada, Niğde Valisi Mesud b.Hatir, Memlûkler'den yardım isteyerek İlhanlılar'a karşı ayaklandı. Ayaklanmanın bastırılmasına karşın Baybars Anadolu'ya gitmeye karar verdi. 16 Nisan 1277'de, Elbistan Ovası'nda İlhanlı ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. Memlûk ordusu 21 Nisan 1277'de Kayseri'ye girdi. Baybars'a doğrudan yardımdan kaçınan Muineddin Süleyman, III. Keyhusrev'i de yanına alarak Tokat'a çekildi. Baybars'a bir mektup yazarak Kayseri'de kalmasını önerdiyse de yiyeceği azalan Baybars geri çekilmeyi yeğledi. Abaka komutasında Anadolu'ya giren İlhanlı

ordusu cezalandırma amacıyla yüz binlerce kişiyi öldürdü. Muineddin Süleyman, bu kez Abaka'ya bağlılığını bildirdi. Buna karşın Elbistan savaşına katılmayarak İlhanlı ordusunun yenilmesine yol açtığı gerekçesi ile suçlanarak öldürüldü.

İlhanlılar'a dayanarak Anadolu Selçuklu Devleti'ne egemen olan Muineddin Süleyman, onların Anadolu'nun içişlerine karışmalarını önlemeye çalışmıştır. Baybars'ın Anadolu'ya çağrılması olayındaki rolü ayrıntılarıyla bilinmemekle birlikte ölümünden sonra İlhanlılar Anadolu'daki egemenliklerini daha da artırmışlardır.

• BAKINIZ: ABAKA HAN, BAYBARS, KEYHUSREV III, KEYKÂVUS II, KILIÇ ARSLAN IV.

MUİZ Lİ-DİNİLLAH
(931-975)

Fatımi halifesi. Mısır'ın fethini sağlamıştır.

27 Eylül 931'de Mehdiye'de (bugün Tunus'ta) doğdu, 18 Aralık 975'te Kahire'de öldü. Halife el-Mansur'un oğludur. Asıl adı Ebu Temim Ma'ad b. İsmail'dir. İyi bir öğrenim gördü. 953'te önce veliaht ilan edildi, aynı yılın Mart ayında da babası ölünce halife oldu. İlk iş olarak Fatımi egemenliğini tüm Ifrikiye (Tunus), Mağrib (Kuzeydoğu Afrika) ve öteki eyaletlere yaygınlaştırmaya girişti. Mağrib'te Endülüs Emevi Hükümdarı III. Abdurrahman'ın sürekli karışmalarıyla bozulan düzeni yeniden kurdu. 985'te Cevher komutasındaki güçlü ordusu ile on iki ay süren kuşatmadan sonra Fas'ı aldı. İhşidi Hükümdarı Kafur'un desteğini yitiren Girit'teki Müslümanlar'a yardım etti. Sicilya'ya hücum edip adanın merkezi Taormina'yı ele geçirdi. Bizans'tan, Sicilya'ya yardıma gelen Manuel Phokas savaşta öldürüldü, donanma komutanı Niketas da tutsak edildi. Norman istilasına kadar ada Fatımiler'e bağlı kaldı.

Fatımi Halifeliği kurulduğundan beri Mısır'ı ele geçirmek için çaba göstermişti. 953'e kadar üç kez fetih girişimlerinde bulunulmuşsa da sonuç alınamamıştı. İhşidiler'in direnişi karşısında Fatımiler Barka'dan ileri geçememişlerdi. Kafur'un Fatımi tehlikesine karşı ciddi önlemler almaması, Fatımi dailerinin Mısır halkı üzerinde yoğun ve etkin propagandası, Mısır'ın fethini kolaylaştırdı. İhşidi ve Tolunlu birliklerinin karşı koymaları da başarılı olmadı. Halk Fatımi ordusunu sevinçle karşıladı. Muiz 973'te Kahire'ye girdi ve burasını hilafet merkezi yaptı. 975'te İoannes Tzsimiskes'i yenerek Trablus-Şam'ı ve Beyrut'u aldı. Suriye'nin fethinde Karmatiler'den umduğu yardımı görmeyince Abbasi hilafetini sona erdirmek düşüncesinden vazgeçti.

MU'İZZİ
(1048-1127)

Selçuklu Divan şairi. Büyük Selçuklular döneminin en ünlü saray şairlerindendir.

Nişabur'da doğdu. Nerede öldüğü bilinmiyor. Doğum ve ölüm tarihleri de tartışmalıdır. Asıl adı Ebu Abdullah Muhammed b.Abdülmelik'tir. Alp Arslan dönemi saray şairlerinden Burhani'nin oğludur. Yezd Hakimi Emir Ali b.Feramurz tarafından yetiştirildi. Daha sonra Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a tanıştırıldı. Sultan üstünde olumlu bir izlenim bıraktı. Onun Mu'izzü'd-Dünya ve'd-Din lakabından Mu'izzi mahlasını aldı. Ayrıca kendisine emirlik ile Melikü'ş-Şu'ara (şairler sultanı) sanı verildi. Sultan Sencer'in çadırında ok talimi yaparken, kaza sonucu yaralandı, bir süre sonra da öldü.

Farsça on sekiz bin beyitlik *Divan*'ı kaside, gazel ve kıtalardan oluşur. Yapıtta ayrıca Selçuklular tarihini ilgilendiren olayları anlatan dizeler vardır. İran edebiyat tarihçileri onu Rudegi ve Unsuri düzeyinde bir şair sayarlar.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan-ı Emirü'ş-Şu'arâ Muhammed b.Abdü'l-Melik*, (ö.s.), Abbas İkbal (yay), 1939.

MUİZZÜ'D-DEVLE
(915-967)

Arap devlet adamı. Büveyhoğulları'nın Irak kolunun kurucusudur.

Doğum yeri bilinmiyor. Irak'ta öldü. Asıl adı Ebu'l-Hüseyin Ahmed'dir. Ebu Şuca Büveyhi'nin oğludur. 932'ye doğru, kardeşleriyle birlikte Deylemî komutanlarından Merdavic b.Ziyar'ın hizmetine girdi. Ancak bir süre sonra ayaklanarak 933'te Arracan ve Navbendecan'ı, 934'te tüm Şiraz Eyaleti'ni kardeşleriyle birlikte ele geçirdi. Merdavic 935'te öldürülünce 936'da Kirman'ı da aldı. el-Müstekfî'yi (944-946) Abbasi halifesi yapan Türk komutan Tozun'un ölmesi üzerine Irak'ı tehdit etmeye başladı. Aralık 945'te Bağdat'a girdi. Halife onu emirü'l-Ümera yaparak Muizzü'd-Devle sanını verdi. Ocak 946'da anlaşmazlığa düştüğü el-Müstekfî'yi indirerek, yerine el-Mutî'yi (946-974) halife yaptı. Böylece Sünni Abbasi Halifeliği, Şii Büveyhoğulları'nın denetimine geçti. Halifenin yönetsel hiçbir yetkisi kalmadı. Paralar üzerinde Muizü'd-Devle'nin de adı emir ya da melik olarak basıldı. Hutbelerde adı halifenin adının ardından anıldı. Emirü'l Ümera sanıyla Bağdat'ta bulunurken, Irak, Hûzistan, Ahvaz ve Kirman'ı da yönetti. Güzel sanatlara ve bilime önem veren, bilim adamı ve sanatçıları koruyup, destekleyen Muizzü'd-Devle, Kerbelâ'da sonradan gelenekleşen Muharrem gösterilerini başlatan ilk hükümdardır.

• BAKINIZ: ADUDU'D-DEVLE.

MUKTEDİR
(895-932)

Abbasi halifesi. Hallac-ı Mansur'un öldürülmesini onaylamıştır.

1 Kasım 895'te Şağab'da doğdu, 31 Kasım 932'de Bağdat'ta öldü. Asıl adı Ebu'l-Fazl Ca'fer b.Ahmed' dir. Halife el-Muktezid'in oğludur. Kardeşi el-Muktefi'nin Ağustos 908'de ölümü üzerine ve babasının vasiyeti gereğince on üç yaşında halife oldu. Ancak Abbasi ileri gelenlerinin çoğu, halife el-Mu'tez'in oğlu Abdullah'ı halife seçmek istiyorlardı. Bu yüzden vezir Abbas b.Hasan öldürüldü, Muktedir de halifelikten indirildi. Abdullah, er-Razi sanıyla Aralık 908'de halife ilan edildi.

Abbasi komutanı Munis el-Muzaffer, Muktedir' in tarafını tuttu. Sarayı basarak Abdullah'ı öldürdü. Muktedir yeniden halifeliğe getirildi. Ancak bağımsız hareket edemedi. Vezirlerin ve saray kadınlarının sürekli etkisinde kaldı. Devlet yönetiminde başarı gösteremedi. Halifeliği sırasında Karmatiler sürekli ayaklandılar. Kûfe ile Mekke'yi yağmaladılar. Hanbeli ayaklanmasında suçlu görülen Hallac-ı Mansur, bu sırada Bağdat'ta tutuklu bulunuyordu. Muktedir, vezir Hamid b.Abbas'ın zoruyla Hallac'ın öldürülmesini onayladı. 927'de Bizanslılar Malatya bölgesini yakıp yıktılar, kimi kentleri ellerine geçirdiler. Halkın halifeye karşı inancı azaldı. 929'da Bağdat'ta ayaklanma çıktı. Munis el-Muzaffer,Nazük ve İbn Hemdan' ın yardımlarıyla Muktedir'in kardeşi Muhammed'i; el-Kahir unvanıyla halifeliğe getirdi. Muktedir'i de kendi evinde gözaltına aldı. Ancak askerler, paralarının artırılması yolundaki istekleri yerine getirilmeyince iki gün sonra ayaklandılar; el-Kahir kaçtı, yerine asker tarafından Muktedir yeniden halife seçildi. Bir süre sonra Munis'in kendisini tahttan indireceği kuşkusuna kapıldı. Aralarında çıkan savaşta Muktedir öldürüldü, yerine el-Kahir geçti.

• BAKINIZ: HALLAC-I MANSUR.

MULLER, Hermann Joseph
(1890-1967)

ABD'li biyoloji ve genetik bilgini.Çeşitli etkenlerin, özellikle X ışınlarının genlerde değşinime yol açacağını göstermiş, değşinimin gerçekleşme oranını nicel olarak incelemiştir.

21 Aralık 1890'da New York'ta doğdu,5 Nisan 1967'de Indiana Eyaleti'nin Indianapolis kentinde öldü. 1848 Devrimi'nden sonra ABD'ye yerleşmiş Alman asıllı bir ailenin soyundan geliyordu. Columbia College'da biyoloji okurken, hocası olan E.B.Wilson'ın etkisiyle genetik alanında lisansüstü öğrenim yapmaya karar verdi ve 1910'da diplomasını alıp, bir yıl kadar Cornell Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde

Hermann Joseph Muller

okuduktan sonra, 1912'de Columbia Üniversitesi adıyla yeniden örgütlenen eski okuluna döndü. Aynı yıl, sınıf arkadaşları C.B. Bridges ve Alfred Henry Sturtevant (1891-1970) ile birlikte, T.H. Morgan'ın sirke sineği *(Drosophila melanogaster)* üzerinde sürdürdüğü genetik araştırmalarına katıldı ve 1916'da doktora derecesini aldı. Julian Huxley'in çağrısı üzerine Texsas'ın Houston kentindeki Rice Institute' te araştırma ve öğretim görevlisi olarak bulunduktan sonra 1918'de yeniden Columbia Üniversitesi'ne döndü. İki yıl sonra zooloji doçenti olarak Texas Üniversitesi'ne geçti ve 1925'te profesörlüğe yükseltildiği bu kuruluşta 1932'ye değin ders verdi. Ancak, 1929 Dünya Bunalımı'nın, sosyalist düşüncelerini üniversite ortamında özgürce tartışamamanın ve 1932'de karısından ayrılmasıyla sonuçlanan aile sorunlarının etkisiyle psikolojik bir bunalım geçiren Muller, 1933'te, en verimli çalışmalarını yaptığı Texas Üniversitesi'nden ve ABD'den ayrılarak bir yıllığına Almanya'ya gitti. Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde genlerin biyofiziği üstüne araştırmalara başladıysa da, bu kez Hitler Almanya'sının koşullarından bunalarak, aynı yılın Eylül ayında, Vavilov'un çağrısı üzerine SSCB'ye geçti. Kısa bir süre Leningrad, daha sonra Moskova Enstitüsü'nde araştırmalar yaptığı bu dönem de, Morgan'ın öncülüğünde hızla gelişen ve SSCB'de Vavilov tarafından desteklenen genlere dayalı kalıtım mekanizmasını yadsıyarak Lamarkçılık'a benzer bir kalıtım anlayışını gündeme getiren Lisenkoculuk'un Sovyet ileri gelenlerince benimsenip resmi bir öğretiye dönüşmesiyle son buldu. Lisenko'nun yaklaşımını kendi çalışmalarıyla bağdaştıramayan Muller, 1937'de SSCB'den ayrılarak İngiltere'ye gitti ve çalışmalarını Edinburgh Genetik Enstitüsü'nde sürdürdü. 1940'ta ülkesine dönen, 1941-1945 arası Amherst College'da, 1945'ten ölümüne değin de Bloomington'daki Indiana Üniversitesi'nde zooloji profesörü olarak görev alan Muller, 1947'de Lisenkocu yaklaşımını kınayarak üyeliğinden çekildiği SSCB Bilimler Akademisi'nin yanı sıra ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin ve Royal Society'nin üyeliğine

seçilmiş, 1946'da genlerdeki değşinim olgusuna ilişkin çalışmaları nedeniyle Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanmıştır.

X ışınlarıyla yaratılan yapay değşinim

Muller, Columbia Üniversitesi'nde Morgan ve çalışma arkadaşlarının *Drosophila* üzerindeki deneylerine katılarak, kalıtım mekanizmasını genler düzeyinde incelemeye başlamış, meyoz bölünme sırasında kromozom çiftleri arasındaki kalıtsal malzeme değiş tokuşunu araştırarak, kromozom haritalarının çıkarılmasında etkili olmuştu. Genlerin kromozomlardaki dizilişine ışık tutacak yeni kavramlar ve araştırma yöntemleri geliştirdiği, organizmanın görünür özelliklerini kalıtım yoluyla belirleyen bazı genlerin işlevini denetleyen özel genlerin varlığını ortaya çıkardığı bu ilk çalışmalarından sonra, hücre biyokimyasının düzenlenmesinde genlerin etkili olduğu savından yola çıkarak, temel kalıtım birimi olan genin biyofiziksel niteliğini araştırmaya yöneldi. 1900'lerin başında De Vries'in, aynı soydan türemiş canlılarda bile, hiç beklenmedik, rastlantısal değişikliklerin gözlemlendiğini ve yeni karakterlerin belirdiğini ortaya koymasından ve özellikle *Drosophila* üzerindeki çalışmalardan sonra, De Vries'in dikkati çektiği bu değşinimler (mütasyon) en yoğun araştırma konularından biri olmuştu. Doğal koşullarda, kendiliğinden ortaya çıkan değşinimlerin gerçekleşme yüzdesini araştırmakla işe başlayan Muller'ın ilk önemli çalışması, ısının değşinim hızını artıran bir etken olduğunu bulmasıydı. Isının tüm bir kromozomu değil, yalnızca bir geni etkileyebilecek kadar özel bir değşinim etkeni olduğunu açıkladıktan sonra, yapay olarak değşinim yaratabilecek yeni etkenleri araştırmaya başladı. 1926'da, kromozomu tek bir noktada ve daha güçlü olarak etkileyebilecek X ışınlarını denediğinde, değşinim hızı ile oranının 150 kat kadar arttığını gözlemledi ve X ışınlarıyla değşinime uğramış yeni döller elde ederek bulgularını ertesi yıl yayımladı. Bu bulgusu, bir yandan değşinimin yapay yollardan gerçekleştirilmesine olanak tanıyarak kalıtım mekanizmasına ilişkin araştırmalarda kullanılabilecek yeni bir yöntemin temelini oluştururken, bir yandan da fiziksel ve kimyasal yöntemlerle yaratılacak yapay değşinimlerle genlerin doğasının anlaşılmasında yeni bir dönemi başlattı. Nitekim sonraki araştırmalar birçok fiziksel ve kimyasal etkenin değşinime neden olabileceğini gösterdi.

Radyoaktifliğin genetik yapı üzerindeki olumsuz etkileri

Ardından, değşinimin ve özellikle yapay etkenlerle artan değşinim hızının organizma üzerindeki zararlarını incelemeye ağırlık veren Muller, 1940'larda X ışınlarının ve radyoaktifliğin bilimsel, tıbbi, sınai ve askeri amaçlarla kullanılmasından doğabilecek tehlikelere dikkati çekerek, bu konuda ciddi önlemler alınması gerektiğini ilk vurgulayan bilim adamlarından biri oldu. Radyoaktifliğin, özellikle atom ve hidrojen bombalarından kaynaklanan radyoaktif ışımanın ve çevreye dağılan radyoaktif döküntülerin bitkiler, hayvanlar ve insanlarda genetik yapıyı değiştirerek, sonuçları tümüyle kestirilemeyecek büyük bir tehlike yaratacağına inanan Muller, 1957'de, Bertrand Russel ve Einstein ile birlikte 1. Pugwash Konferansı'nın örgütleyicileri arasında yer alarak nükleer silahsızlanmanın savaşçılarından biri olmuş, bu arada, sağlıklı ve üstün yetenekli insan ırkının korunabilmesi için sperm bankalarının kurulmasını önererek yaygın bir tartışma ortamı yaratmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *The Mechanism of Mendelian Heredity* (T.H.Morgan, C.B. Bridges ve A.H.Sturtevant ile), 1915, ("Mendelci Kalıtımın Mekanizması"); *Genetics, Medicine and Man* (Little ve Synder ile), 1947, ("Genetik, Tıp ve İnsan"); *Studies in Genetics: Selected Papers of H.J.Muller*, 1962, ("Genetik Araştırmaları: H.J.Muller'in Seçilmiş İncelemeleri").

- BAKINIZ: BEADLE, BRIDGES, DULBECCO, LİSENKO, MENDEL, T.H.MORGAN, de VRIES, E.B. WILSON.

MULLIKEN, Robert Sanderson (1896)

ABD'li fiziksel kimyacı. Kimyasal bağlara ve moleküllerin elektron yörüngelerine ilişkin çalışmalarıyla tanınır.

7 Haziran 1896'da Massachusetts Eyaleti'nin Newburyport kentinde doğdu. Cambridge'deki Massachusetts Institute of Technology'de başladığı fizik ve kimya öğrenimini 1917'de Chicago Üniversitesi'nde tamamladı. I. Dünya Savaşı sırasında ABD ordusu için kimyasal silahların geliştirilmesine ilişkin çalışmalara katıldı. 1921'de Chicago Üniversitesi'nden doktora derecesini aldıktan sonra, dört yıl kadar Chicago ve Harvard üniversitelerinde araştırmalar yaptı, 1926-1928 arası da New York Üniversitesi'nde ders verdi. 1928'de Chicago Üniversitesi'ne geçti ve 1931'de fizik, 1961'de kimya profesörlüğüne yükseltildi. II. Dünya Savaşı sırasında, atom bombası yapımı çalışmalarının bir parçası olan Plütonyum Projesi'nde görev aldı; 1955'te ABD'nin Londra Büyükelçiliği'nde bilim ateşeliğine atandı. Chicago Üniversitesi'nde halen (1985) sürdürmekte olduğu öğretim görevine ek olarak, 1965'ten 1972'ye değin Florida Devlet Üniversitesi'ne bağlı Moleküler Biyofizik Enstitüsü'nde araştırma profesörü olarak bulunan, ayrıca birçok üniversitede konuk profesör olarak ders veren Mulliken, ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin ve 1967'de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilmiş, 1966'da Nobel Kimya Ödülü'nü almıştır.

Önceleri izotopların ayrışmasını inceleyen Mulliken, 1925'ten sonra çalışmalarını, iki ve çok atomlu moleküllerin elektron tayfı ve elektron yapısı ile değerlik kuramı üzerinde yoğunlaştırdı. Aynı elementin ya da eş elektronegatiflikteki ayrı elementlerin atomlarından oluşan simetrik iki atomlu moleküller üzerinde başlattığı araştırmaları sırasında, bu moleküllerdeki elektron yörünge dizilişinin, molekülü oluşturan atomların yörünge yapılanmalarından farklı olduğunu saptadı. Çalışmasını çok atomlu molekülleri de kapsayacak biçimde genişleterek, moleküllerin oluşması sırasında atomların başlangıçtaki yörünge yerleşiminde değişiklik olduğunu ve iki ya da çok atomlu yeni çekirdeği saran yeni bir elektron yörünge yerleşiminin ortaya çıktığını buldu. Böylece, atomlardaki elektron yörünge düzeninin statik olduğu yolun-

daki yaygın görüşe son veren Mulliken, bu bulgularından yola çıkarak, moleküllerin enerji düzeyleri ile elektron yörünge yapılarına ilişkin bir de kuvantum mekanik kuramı geliştirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Molecular Complexes*, (W.B. Person ile) 1969, ("Moleküler Bileşikler"); *Diatomic Molecules* (W.C.Ermler ile), 1977, ("İki Atomlu Moleküller"); *Polyatomic Molecules* (W.C.Ermler ile), 1981, ("Çok Atomlu Moleküller").

• BAKINIZ: ABEGG, G.N.LEWIS, NERNST.

MUMCU, Hüseyin
(1924)

Türk, karikatürcü. Köy yaşamını ele alan karikatürleriyle tanınmıştır.

Bursa'nın Yenişehir ilçesinde doğdu. 1950'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ni (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) bitirdi. Daha öğrenciyken, 1947'de karikatürlerini yayımlamaya başladı. Daha sonra Ankara'ya yerleşti. Günlük *Kudret* gazetesinde çalıştı. 1952'de Ankara Devlet Tiyatrosu'na uygulamacı dekoratör olarak girdi. Opera ve tiyatro için dekorlar kostümler yaptı. Dekoratörlüğe başladıktan sonra karikatürü bıraktı. Halen (1985) bu görevini sürdürmektedir.

Mumcu, ilk çalışmalarını Ramiz'in çıkardığı *Mizah* dergisinde yayımlamıştır. Kırsal kesimin insanlarının dünyasını kendine konu edinmiş, bu eğilimini sonra *Kudret*'te de sürdürmüştür. Köy yaşamının çeşitli sorunlarını ele alırken, köyde kenti anlatmayı da denemiştir. Karikatürlerinde Cemal Nadir-Ramiz dönemi karikatür anlayışına bağlı kalmıştır. Gülmecesini yalnızca çizgiye dayandırmamış, hep alt yazıyla da desteklemiştir. 1950 kuşağıyla birlikte salt çizgiye ağırlık veren karikatür anlayışı yaygınlaşmaya başlayınca, Mumcu bir süre daha çizmeye devam etmiş, sonra karikatürü bırakmıştır.

• BAKINIZ: CEMAL NADİR GÜLER.

MUMCU, Uğur
(1942)

Türk, gazeteci. Güncel olayları gülmece öğesinden de yararlanarak irdeleyen fıkralarıyla tanınmıştır.

Kırşehir'de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Ankara'da tamamladı. 1966'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1968'de aynı fakültede idare hukuku asistanı olarak göreve başladı. 12 Mart 1971'den sonra birkaç kez tutuklandı. Yargılanması sonucunda aklandı. 1974'te asistanlık görevinden ayrıldı.

İlk yazıları öğrenciliği sırasında *Yön* dergisinde yayımlandı. 1968-1974 arasında *Devrim* ve *Yeni Ortam* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. Aynı yıllarda *Akşam, Cumhuriyet, Emek, Türk Solu, Ant* dergi ve gazetelerinde de hukukla ilgili yazılar yazdı. 1975'te *Cumhuriyet* gazetesinde fıkra yazarı olarak çalışmaya başladı. O tarihten günümüze değin tüm yazılarında güncel olayları gülmece öğesinden de yararlanarak irdeledi. Günlük yazılarından derlediği kitapların dışında 1977'de yayımladığı *Sakıncalı Piyade* adlı yapıtı Ankara Sanat Tiyatrosu'nca sahneye kondu.

1979'da Türk Hukuk Kurumu'nca Yılın Hukukçusu; Çağdaş Gazeteciler Derneği'nce de fıkra dalında Yılın Gazetecisi seçildi. 1980'de Sedat Simavi Kitle Haberleşme Ödülü'nü aldı. Yine aynı yıl kaçakçılıkla ilgili yazılarıyla da İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nce Yılın Gazetecisi seçildi. 1983'te *Sakıncasız* adlı oyunu sahnelendi. Gerek günlük yazıları, gerek kitaplarıyla son yılların etkili yazarlarından biri kimliğini kazandı.

• YAPITLAR (başlıca): *Suçlular ve Güçlüler*, 1975; *Sakıncalı Piyade*, 1977; *Bir Pulsuz Dilekçe*, 1977; *Büyüklerimiz*, 1978; *Çıkmaz Sokak*, 1979; *Tüfek İcad Oldu*, 1980; *Silah Kaçakçılığı ve Terör*, 1981; *Söz Meclisten İçeri*, 1981; *Ağca Dosyası*, 1982; *Terörsüz Özgürlük*, 1983; *Papa, Mafya, Ağca*, 1984; *Sakıncasız*, 1984.

MUMFORD, Lewis
(1895- ?)

ABD'li düşünür ve sosyolog. Kent planlaması ve mimarlık üstüne çalışmalarının yanı sıra toplumsal eleştirileriyle de tanınmıştır.

19 Ekim 1895'te New York Eyaleti'nde Flushing'de doğdu. Beş yıl City College of New York'un gece bölümüne devam ettiyse de bu okulu bitirmedi. New York kentinin müze ve kütüphanelerinde kendini eğitti. Daha sonra New York ve Columbia üniversitelerinde öğrenim gördü. 1919'da *Dial* dergisinde yazarlık ve yayın yönetmenliği yaptı. Cenevre Uluslararası İncelemeler Okulu'nda ve Darmouth College'da ders verdi. 1920'de Londra'ya giderek *Sociological Review*'in yayın yönetmen yardımcılığını üstlendi. 1938'de Hawai Adaları'ndan Honolulu'da kent planlaması konusunda danışmanlık yapan Mumford, 1942-1944 arasında insanbilimleri profesörü olarak Stanford Üniversitesi'nde ders verdi. 1952-1961 arasında Pennsylvania Üniversitesi'nde bölge planlaması profesörü oldu. 1963-1965 yıllarında Amerikan Sanat ve Edebiyat Akademisi'nin başkanlığını yaptı.

İnsanın yaşadığı dünyayı yenileyebilecek güce sahip olduğuna inanan Mumford bilim-kültür ilişkisini irdeledi, büyük kent yaşamını ve gelişen teknolojiyi, insanı yabancılaştırdığı için eleştirdi. Tocqueville gibi tüm icatların ve toplumsal düzenlemelerin, sonunda insanların kişiliklerinin sürekli gelişimini ve mümkün olan en iyi yaşamı sağlamak gibi tek bir amaca yönelik olması gerektiğini ileri sürdü.

Kent planlamasında bahçe kentleri öneren İngiliz düşünür Ebenezer Howard'dan etkilenen Mumford, kırsal ve kentsel yerleşmelerin iyi yanlarını birleştirmeyi amaçlayan ve kendi kendine yeterli olacakları düşünülen bu yerleşme biçimini, özellikle ülkesinin toplumsal ve iktisadi yapısına uygunluğunu vurgulayarak savundu.

Technics and Civilization ("Teknik ve Uygarlık") ve *Culture of Cities* ("Kentlerin Kültürü") adlı yapıtlarında yapıların bir uygarlığın kültürel ve toplumsal sürecinin araçları olduğunu ileri sürerek, mimarlığın ve makinelerin gelişimini toplumsal koşullarla birlikte incelemenin gerekliliğini vurguladı. Çağdaş uygarlığın yeni bir ahlaki düzenlemeden geçmesi gerektiğini ileri sürdü.

1935-1951 arasında "Yaşamı Yenileme Serisi" adını verdiği bir dizi kitabında, faşizm tehlikesinin artması karşısında daha önceki pasifizmini terkederek, ABD'nin totaliter devletlere karşı tavır alması gerektiği yönündeki düşüncelerini açıkladı. 1939'da yayımladığı *Men Must Act* ("İnsanlar Eyleme Geçmeli") adlı kitabında ABD'nin II.Dünya Savaşı'na girmesi çağrısında bulundu.

• YAPITLAR (başlıca): *The Story of Utopias*, 1922, ("Ütopyaların Öyküsü"); *Technics and Civilization*, 1934, ("Teknik ve Uygarlık"); *Culture of Cities*, 1938, ("Kentlerin Kültürü"), *Men Must Act*, 1939, ("İnsanlar Eyleme Geçmeli"); *The City in History*, 1961, ("Tarihte Kent"); *Roots of Contemporary Architecture*, 1972, ("Çağdaş Mimarlığın Kökleri").

• BAKINIZ: E. HOWARD, TOCQUEVILLE.

MUN, Thomas
(1571-1641)

İngiliz, iktisatçı. Merkantilist iktisadi öğretiyi geliştiren çalışmalarıyla tanınmıştır.

17 Haziran 1571'de Londra'da doğdu, 21 Temmuz 1641'de öldü. Londralı bir kumaş tacirinin oğludur. Ticarette büyük başarı kazanarak 1615'ten yaşamının sonuna değin dönemin büyük ticaret şirketlerinden Doğu Hindistan Şirketi'nin yöneticiliğini yapmıştır.

1620'de İngiliz ekonomisinin içine düştüğü bunalımdan Doğu Hindistan Şirketi'nin etkinlikleri sorumlu tutulup, şirketin İngiliz-Hindistan ticaretinde, İngiltere'nin değerli madenlerini Hindistan'a akıttığı yolunda kamuoyunda bir suçlama kampanyası başlatılınca Mun, 1621'de *A Discourse of Trade from England to the East Indies* ("İngiltere'den Doğu Hindistan'a Olan Ticaret Üstüne") adlı kitabını yayımladı. Merkantilist iktisat öğretisinin temel tezi olan ülkelerin zenginliğinin sahip oldukları değerli madenlere bağlı bulunduğu görüşünü benimseyen Mun, kitabında Hindistan'dan ithal edilen malların en ucuz fiyatlarla satın alındığını ve bunların işlenip tekrar Hindistan'a satılmasıyla, İngiltere'ye giren değerli madenlerin, ithal malları için harcanandan daha fazla olduğunu ortaya koydu. Böylece Hindistan'la ticaret tekelini elinde tutan Doğu Hindistan Şirketi'nin çıkarlarının İngiltere'ninkilerle çatışmadığını gösterdi. 1630'da yazdığı ancak ölümünden sonra oğlu tarafından yayımlanan ikinci kitabı *England's Treasure by Foreign Trade*'de ("Dış Ticaret Yoluyla İngiltere'nin Zenginliği") ülkeye giren altın ve gümüş gibi değerli madenlerin ihraç fazlasıyla sağlanabileceğini ancak bunun için devletin tek tek tüccarların alışveriş işlemlerine karışmaması gerektiğini savundu. Kıymetli maden stokunun artırılması için lüks tüketim maddelerinin ithalinin yasaklanmasını, ithal edilen malların yurt içinde üretimine başlanmasını, İngiltere'nin üretici tekeli durumunda olduğu mallar için yüksek fiyatlandırmaya gitmesini, ihracattan alınan vergilerin kaldırılmasını, İngiliz ticaret filosunun ve depolama kapasitesinin geliştirilmesini ve ithal edilen tüketim malları üzerindeki gümrük vergilerinin artırılmasını önerdi.

Mun, dış ödemeler dengesi çözümlemesinde, taşımacılık (navlun ücretleri), sigorta, yolculuk masrafları gibi kalemlerin göz önünde bulundurulması gerektiğini ileri süren ilk iktisatçılardan biridir. Bunun yanı sıra ileride geliştirilecek olan paranın miktar kuramı çözümlemesinin ilk ipuçlarını da kitaplarında görmek olanaklıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *A Discourse of Trade from England to the East Indies*, 1621, ("İngiltere'den Doğu Hindistan'a Olan Ticaret Üstüne"); *England's Treasure by Foreign Trade, or the Ballance of our Foreign Trade is the Rule of our Treasure*, (ö.s.), 1664, ("Dış Ticaret Yoluyla İngiltere'nin Zenginliği ya da Zenginliğin İlkesi Olarak Dış Ticaret Dengesi").

MUNCH, Edvard
(1863-1944)

Norveçli ressam ve baskı ustası. Ölüm ve acıyı yoğun bir duygusallıkla işlediği yapıtları, Dışavurumculuk (Ekspresyonizm) akımının öncü örnekleri olmuştur.

12 Aralık 1863'te Löten'de doğdu, 23 Ocak 1944'te Oslo'da öldü. Norveç'in siyasal ve kültürel açıdan önde gelen ailelerinden birinin oğluydu. Hastalıklı bir çocukluk geçirdi. Küçük yaşta annesiyle ablasını yitirmesi, babasının bunalımları, yaşamını ve sanatını büyük ölçüde etkiledi. On yedi yaşında Oslo Sanat ve El Sanatları Okulu'na girdi. Bu dönemde Ibsen ve Bjørnson'un toplumu eleştiren düşüncelerinden etkilendi. Sanatı toplumun çarpıklıklarıyla savaşabileeek bir araç olarak niteledi. 1882'de ressam Christian Krohg'un (1852-1925) atölyesinde toplanan genç sanatçılara katıldı ve öğretmeni aracılığıyla Fransız İzlenimcileri'nin (Empresyonistler) yapıtlarını tanıdı. 1885'te kısa bir süre için Paris'e gitti. 1889'da kazandığı bir bursla yeniden Paris'e ve Avrupa'nın öbür sanat merkezlerine gitme olanağını elde etti. Van Gogh ve Gauguin'in yapıtlarını inceledi. Üslubundaki köklü değişiklik bu dönemde baş gösterdi. 1892'de bir sergi açmak üzere Berlin'e

çağrıldı. Yapıtlarındaki şiddetli duygusallık ve alışılmamış imgeler büyük tepkilere neden oldu ve sergi kapatıldı. Bu olay, sanatsal anlatının özgürlüğü konusunda basında büyük tartışmalara yol açtı. Bu tartışmalar sonucu Munch, Alman Dışavurumculuğu'nun gelişmesini yönlendiren kişi durumuna geldi. 1896'da ilk tahta baskılarını yaptı. 1908'de Kopenhag'da aşırı alkolden ötürü ruhsal bir bunalıma girdi ve bir yıl kadar buradaki bir sanatoryumda tedavi gördü. 1909'da Norveç'e döndü, ertesi yıl Oslo Üniversitesi'nin bir salonu için açılan duvar resmi yarışmasına katıldı. 1914'te resimlerin yapımını üstlendi. 1916'da Oslo'da Ekely'ye yerleşti ve ölümüne değin burada insanlardan uzak yaşadı.

Munch'un yapıtlarının ana teması ölüm ve ölümcül hastalıklarla çekilen acılar olmuştur. *Hasta Çocuk*, *Ölü Odası* gibi resimleri, çocukluğunun imgelerini taşır. Önceleri izlenimci doğrultuda çalışmış, 1890'ların başında Paris'te Geç İzlenimciler'in (Post Empresyonistler) yapıtlarını inceledikten sonra onların etkisi altına girmiştir. Giderek dışavurumcu bir tavır geliştirmiş ve özellikle insanın mutsuzluğunu ve endişelerini dile getirmiştir. *Çığlık* adlı yapıtı çağdaş insanın ruhsal acılarını simgeler. 1910'dan sonra yapıtları daha dışa dönük bir nitelik kazanmıştır. Doğanın zenginliklerini ve yaşama sevincini, parlak ve zengin renklerle işlediği bu yapıtlarında özgür ve canlı bir hava vardır. Ancak 1920'lerde, ilk döneminin gerilimli havasına ve şiddetli duygusallığına geri dönmüştür. *Saatle Yatak Arasında* adını verdiği bir dizi kendi portresinde, gençliği ile yaşlılığını acı bir alaycılıkla işlemiştir.

Munch, çok sayıdaki tahta baskısında yeni teknikler geliştirmiş, ahşabın damarlarından yararlanan ve malzemenin biçime egemen olmasına yönelen ilk sanatçı olmuştur. Yapıtları 1935'te Nasyonal Sosyalistler tarafından yoz sanat olarak nitelendirilen Munch, O.Kokoschka başta olmak üzere pek çok sanatçıyı etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Hasta Çocuk*, 1886, Ulusal Galeri, Oslo; *Akşam Saatleri*, 1888, Munch Müzesi, Oslo; *Çığlık*, 1893, Munch Müzesi, Oslo; *Ergenlik Çağı*, 1893, Munch Müzesi, Oslo; *Yaşam Dansı*, 1899-1900, Ulusal Galeri, Oslo; *Beyaz Gece*, 1901, Ulusal Galeri, Oslo; *Marat'nın Ölümü*, 1906, Munch Müzesi, Oslo; Oslo Üniversitesi duvar resimleri, 1910-1916; *Koltuğun Yanında Model*,

Resimde Dışavurumculuk (Ekspresyonizm)

Dışavurumculuk, 20.yy'ın başında, Avrupa'da önce plastik sanatlarda, sonra mimarlık, edebiyat, tiyatro, sinema ve müzik alanlarında etkin olmuştur. Plastik sanatlarda İzlenimcilik (Empresyonizm) ve Doğalcılık'a (Naturalizm) bir başkaldırı niteliğinde gelişmiş, özellikle Almanya ve Fransa'da 1930'lara değin sürmüştür.

Duyguların, sanat yapıtları aracılığıyla dışavurulması, iletilmesi ilkesine dayanan Dışavurumculuk, kavram olarak 19.yy'ın sonlarında ortaya atılmıştır. Doğu'nun ruhsal dinginliği ve uyumu arayan içe dönük felsefesine karşı Batı insanının her zaman duygularını dışavurmaya yatkın olması, bu terimi Batı sanatı için geçerli kılmıştır. Fransa'da Fovizm ile hemen hemen aynı yıllarda ortaya çıkmasına karşın, Almanya'daki Die Brücke (Köprü Grubu), Kuzey insanının düşünce ve duygularını irdeleme alışkanlığından ve Almanya'nın o dönemdeki siyasal ve toplumsal yapısındaki değişimlerden ötürü, en yaygın anlatımını burada bulmuş ve siyasal bir başkaldırı niteliği de yüklenmiştir. 20.yy'ın gelişiminde duyguların belli kompozisyonlar içinde gerçekçi (realist) bir biçimde yansıtılması Dışavurumculuk sayılmamış, renk, çizgi, yüzey ve kütlenin biçimsel strüktürlerinin etkisi ya da kompozisyonun olağandışı bir biçimde yorumlanması ve düşsel çağrışımlar taşıması beklenmiştir. Ayrıca "anlatımcı" (ekspresif) ve "dışavurumcu" (ekspresyonist) kavramları birbirinden ayrı tutulmuştur. Anlatımcı ifadede sanatçı ile dış dünya, özellikle de doğa arasındaki ilişki sevgi ve güvene dayalı, olumlu bir bakış açısı barındırırken, Dışavurumculuk'ta bu, daha farklı yorumlanmış, Doğa çözümleyici bir yöntemle parçalara ayrılarak, gerisinde taşıdığı anlamlar, simgesel (sembolist) çağrışımlar ve ruhsal algılamalar önem kazanmıştır.

Gauguin*, Van Gogh*, Munch, F.Hodler* ve J.Ensor*, çağdaş Dışavurumculuk'un öncüleri sayılmışlardır. Alman ve Fransız okulları olarak genelde iktiye ayrılan akım, her grup ya da sanatçı tarafından farklı uygulanmış, ancak bunlar içerik açısından olduğu kadar biçim açısından da bazı ortak özellikler sergilemişlerdir. Kalın dış çizgiler (kontur) ve kaba hatlarla yalınlaştırılmış biçimler, parlak renklerin çarpıcı ve yer yer doğaya aykırı uygulanması, anlatımı vurgulamak için biçim bozmalar, sık sık başvurulan yöntemler olmuştur. Ayrıca, konu, gerçeğe uygun olarak değil, sanatçının algıladığı biçimde betimlenmiştir. Almanya'da Die Brücke ve Der Blaue Reiter gruplarının sanatçıları ile, Ernst Barlach (1870-1939), W.Lehmbruck*, M.Beckmann*, E.Nolde*, Christian Rohlfs (1849-1938), Paula Modersohn-Becker (1876-1907), Avusturya'da O.Kokoschka* ve E.Schiele, *Belçika'da Laethem-Saint-Martin grubu üyeleri ile C.Permeke* Alman Dışavurumculuğu'na dahil edilen başlıca sanatçılardır. Fovistler'le M.Chagall* ve C.Soutine*, G.Rouault*, Jules Pascin (1885-1930), André Dunoyer de Segonzac (1884-1974), M.Gromaire* de Fransız Dışavurumculuğu kapsamında değerlendirilirler.

1929, Munch Müzesi, Oslo; *Saatle Yatak Arasında*, 1940, Munch Müzesi, Oslo.

• KAYNAKLAR: O.Benesh, *Edvard Munch*, 1960; I.Dunlop, *Edvard Munch*, 1977; R.Stang, *Edvard Munch: the Man and the Artist*, 1979.

MUNK, Andrzej
(1921-1961)

Polonyalı yönetmen. Polonya sinemasında 1950'lerdeki yenileşme hareketinin öncülerindendir.

16 Ekim 1921'de Krakovi'de doğdu, 25 Eylül 1961'de Lowicz'de öldü. II.Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ortaöğrenimini tamamladı. İşgal yıllarında, Varşova'daki direniş hareketine katıldı. Savaştan sonra bir süre mimarlık öğrenimi gördü. Daha sonra sürdürdüğü hukuk ve iktisat öğrenimini de bırakarak girdiği Lodz Sinema Okulu'nu, yönetim ve görüntü alanlarında uzmanlaşarak bitirdi. Demiryolu onarımı, kömür madenciliği gibi konularda bir dizi belgesel film çekti. Gerçek olaylara dramatik bir nitelik kazandırdığı bu yapıtlardan sonra, 1956'da konulu ve uzun metrajlı filmler de çekmeye başladı. Bir demiryolu kazası çevresinde gelişen olayları işlediği *Czlowiek na torze* ("Yoldaki Adam") bunlardan ilki idi.

Yaygın olarak tanınan yapıtı *Eroica*'yı 1957'de çekti. Direniş hareketi üzerine alaycı bir inceleme olan filmin iki ayrı bölümünde, biri isteksiz, öteki de yararsız iki kahramanlık öyküsü anlattı. Kesin yargılardan kaçınan tutumunu ve gerçekçi yaklaşımını, 1960 tarihli *Zezowate szczescie*'de de ("Kötü Talih") sürdürdü. Ertesi yıl son filmi *Pasazerka*'nın ("Yolcu") çekimi sırasında geçirdiği bir otomobil kazasında öldü. Auschwitz Toplama Kampı'nda görev almış bir kadının sonradan kendisiyle hesaplaşması ve kocasına karşı kendini temize çıkarma çabası çevresinde gelişen filmi 1963'te Witold Lesiewicz tamamladı.

Andrzej Munk, döneminde geçerli olan romantik tutumdan ayrılarak gerçekçi ve eleştirel bir yaklaşım geliştirmiş, uzun çekimler ve sürekli kamera hareketlerinden oluşan akıcı ve karmaşık üslubuyla sinema sanatında özgün bir yer edinmişir. Wajda ve Kawalerowicz gibi yönetmenlerle birlikte, Polonya sinemasında 1950'lerde başlayan canlanmanın yaratıcılarından biri olmuş, komşu ülke sinemalarını önemli ölçüde etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Czlowiek na torze*, 1957, ("Yoldaki Adam"); *Eroica*, 1957; *Zezowate szczescie*, 1960, ("Kötü Talih"); *Pasazerka*, (ö.s.), 1963, ("Yolcu").

• BAKINIZ: KAWALEROWICZ, WAJDA.

MUNK, Kaj
(1898-1944)

Danimarkalı oyun yazarı ve rahip. Adını dinsel oyunlarla duyurmuştur.

Kaj Harald Leininger Munk 13 Ocak 1898'de Maribo'da doğdu, 4 Ocak 1944'te Silkeborg yakınlarında öldü. Önce din öğrenimi yaptı, sonra Kopenhag Üniversitesi'ne devam etti. 1924'te Jutland bölgesinin kıyı kesiminde bir yöreye rahip olarak atandı. Kopenhag'da sahneye konan ilk oyunu *En idealist* olumsuz eleştiriler aldıysa da Munk üç yıl sonra, 1931'de yazdığı *Cant* ile üne kavuştu. Koşukla yazdığı bu yapıtta VIII.Henry ile Anne Boleyn'in yaşamını ele almıştı. En iyi yapıtlarından olan *Ordet*'i ("Tanrı Buyruğu") 1932'de yazdı. Tanrısal mucizeleri konu alan bu yapıt daha sonra sinemaya da uyarlandı.

Munk oyunlarında genellikle, gücünü kanıtlamak için Tanrı'ya karşı gelen, ancak sonunda kaçınılmaz bir yenilgiye uğrayan güçlü bir kişiyi ele alır. 1930'lardaki bazı yapıtlarına dayanılarak Hitler ve Mussolini'ye yakınlık duyduğu ileri sürülmüştür. Oysa 1938'de yazdığı ve Hitler dönemi Almanya'sını anlatan *Han sidder ved smeltediglen*'de Yahudi kıyımını yermiş, II.Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Danimarka'yı işgali sırasında ise dinsel telkinleriyle birçok kişinin direnişçilere katılmasını sağlamıştır. Direnişi destekleyen bir de oyun yazmıştır. Bu yüzden, önce oyunları yasaklanmış, sonra da Gestapo tarafından öldürtülmüştür. Oyunlarının dışında 1942'de yayımlanan bir anı kitabı, gezi kitapları, denemeleri ve şiirleri vardır.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *En idealist*, 1928; *Cant*, 1931; *Ordet*, 1932, ("Tanrı Buyruğu"); *Sejren*, 1936, ("Zafer"); *Han sidder ved smeltediglen*, 1938; *Niels Ebbesen*, 1942. Anı: *Foraaret saa sagte kommer*, 1942, ("Bahar Usulcacık Gelir").

MUNKACSI, Martin
(1896-1963)

Macar asıllı ABD'li fotoğrafçı. Moda fotoğrafçılığının öncülerindendir.

Macaristan'da doğdu, ABD'de öldü. On altı yaşında Budapeşte'ye gitti, bir gazetede çalışmaya başladı. Öyküler, röportajlar yayımlıyor ve buna bağlı olarak fotoğraf çekiyordu. Fotoğraf tekniklerini bu çalışmaları sırasında öğrendi. 1927'de Berlin'e gitti. O yıllarda canlı ve hareketli bir kültür yaşamının sürdüğü bu kentte bir basın ve haber fotoğrafçısı olarak ün yaptı. Ullstein Yayınevi ve özellikle de *Berliner Illustrierte Zeitung* gazetesi için fotoğraf çekti. Üstlendiği çalışmalarla Afrika, Ortadoğu, Türkiye, İskandinavya, İngiltere ve Fransa'da, Kuzey ve Güney Amerika'da dolaştı.

İlk moda fotoğraflarını bir ABD yolculuğu sırasında *Harper's Bazaar* dergisi için çekti. Bunlar, o

günlerin moda fotoğrafçılarından çok farklı bir üslupta, modeller hareket halindeyken çekilmiş "eylem" fotoğraflarıydı. Munkacsi bir süre sonra ABD'ye yerleşti ve kendini tümüyle moda fotoğrafına adadı. Bu alanın en önemli yaratıcılarından biri durumuna geldi, birçok değişikliğin ve yeniliğin öncüsü oldu.

1943'te geçirdiği bir kalp krizi üzerine fotoğraftan uzaklaştı, kendini yazı yazmaya verdi. 1945'te bir romanı yayımlandı. Ardından başka yazılar ve film tasarıları geldi. 1951'de yayımladığı, çıplaklardan oluşan bir fotoğraf albümü pek ilgi görmedi. Ara sıra yaptığı moda fotoğrafı çalışmalarına karşın fotoğraf dünyasından gittikçe uzaklaştı.

Munkacsi, 1930'larda tanıtım amacıyla grafik sanatlardan yararlanan moda ortamını, bu konuda yapaylıktan gerçekçi ve yaratıcı bir anlatıma ulaştıran birkaç fotoğraf ustasının ilki olmuştur. Moda fotoğrafını canlı, hareketli ve kendine göre şiirselliği olan bir tür haline getirmiş, ardından gelen Avedon, Penn gibi ustalara öncülük etmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Fool's Apprentice*, 1945, roman, ("Delinin Çırağı"); *Nudes*, 1951, albüm, ("Çıplaklar").

• KAYNAKLAR: C.Osmar, *Munkacsi: Spontaneity and Style*, 1978.

• BAKINIZ: AVEDON, PENN.

Murad I [Hudavendigâr]

MURAD I [Hudavendigâr]
(1326-1389)

Osmanlı padişahı. Rumeli'de geniş fetihlerde bulunmuştur.

Bursa'da doğdu, 28 Ağustos 1389'da Kosova'da öldü. Orhan Bey'in oğludur. Annesi Yarhisar Tekfuru'nun kızı Nilüfer Hatun'du. I.Murad, Osmanlı tarihinde daha çok "Hudavendigâr" sanı ile anılır.

Yetişmesi konusunda bilgi yoktur. 1340'a doğru Bursa'da sancakbeyliği yaptığı sanılmaktadır. Ağabeyi Süleyman Paşa'nın Rumeli yakasında başlattığı bir dizi fetihte yardımı görüldü ve Süleyman Paşa 1359'da ölünce bu bölgedeki birliklerin komutanlığını üstlendi.

1361 yılı sonlarında Orhan Bey'in ölümü ardından Bursa'ya çağrılarak bey ilan edildi. Beyliğe getirilişinde o dönemdeki siyasal kararlarda ağırlıkları bulunan Bursa Ahileri'nin etkisi büyük oldu. Orhan Bey'in ölümü, Bizans'la ilişkileri gerginleştirdi. I.Murad'ın Bursa'ya geçmiş olmasını fırsat sayan Rumlar, yitirdikleri toprakları geri almak için harekete geçtiler. Ahiler de Ankara'nın yönetimine el koydular. Bizanslı yöneticilerin kışkırttığı Osmanlı prensleri ve özellikle Şehzade Halil, ciddi bir sorun olmaya adaydı. 1362'de Ankara'ya yürüyen I.Murad, kenti Ahiler'den teslim aldı. Buradan, kardeşlerinin kaçtığı Eskişehir'e yöneldi. Burayı da Ahiler'den geri aldı ve ağabeyi Halil ile iki kardeşini öldürttü. Olay, Osmanlı tarihinde, taht için kardeş öldürme olaylarının ilkiydi.

Osman ve Orhan beyler, yönetim ve askerlik işleri için, kardeşlerini ya da oğullarını yardımcı seçerlerken Murad Bey, bu olanaktan yoksundu. Dolayısıyla yeni bir geleneği başlattı ve Candarlı Kara Halil Hayreddin'i (Paşa) kazasker, lalası Şahin Bey'i de (Paşa) beylerbeyi atadı. 1363'te Rumeli'ye geçti. Lüleburgaz ve Çorlu'yu geri aldı. Akıncı komutanları Evrenos ve Hacı İlbey de Keşan, İpsala, Dimetoka ve Dedeağaç'ı Osmanlı topraklarına kattılar. Bu yılın sonbaharında, çevresiyle bağlantıları kesilen Edirne Sazlıdere'de Rum-Bulgar ortak kuvvetleriyle yapılan bir savaştan sonra fethedildi. I.Murad için ilk önemli başarı bu oldu. Rumeli fetihlerini sürdürmek, Edirne'ye Batı'da yeterli bir güvence alanı kazandırmak için, Dimetoka'yı karargâh seçti.1364'te Filibe ve Gümülcine alındı. Bulgarlar ve Sırplar, Osmanlılar'a karşı Avrupa devletlerinden müttefikler bulmaya koyuldular. I.Murad ise, alınan Rumeli topraklarına Anadolu'dan göçmenler getirerek bölgede yerleşmeyi sağlayacak önlemler almaktaydı.

Sırp Sındığı Savaşı

İlk kez Osmanlı veziri sanını alan Candarlı Kara Halil Hayreddin Paşa, beylik sınırlarını aşan devletin, askeri yapısına el attı ve 1365'te Yeniçeri örgütünü kurdu. Bu, fetihlerin sürdürüleceğini gösteriyordu. Karşı ittifak ise, papa V.Urbanus'un çabaları sonucu kurulabildi. Sırp Kralı Uroş önderliğinde, Macarlar'ı, Bulgarlar'ı, Sırplar'ı, Lehler'i ve Bosnalılar'ı kapsayan geniş bir ortaklık, kalabalık bir ordu çıkardı ve 1365'te Edirne'yi hedef seçti. Beylerbeyi Lala Şahin Paşa, Bursa'daki Murad Bey'den yardım isteme gereği duydu. Fakat bu istem yerine ulaşmadan, Hacı İlbey komutasındaki baskıncı bir süvari birliği müttefik ordusunu Meriç vadisinde yendi. Sırp Sındığı denen bu zaferin hemen ardından I.Murad Karabiga'yı aldı. Burayı, Anadolu-Rumeli arasında köprübaşı yaptı ve epeyce bir kuvveti karşıya geçirerek Rumeli'nde iki yıl kadar sürecek yeni bir sefer başlattı. Gelibolu'yu geri aldı. Aydos, Süzebolu, Karinâbad kaleleri, Hayrabolu bu dönemde zaptedildi. 1367'de Yanbolu ve Samakov, 1368'de Vize, Pınarhisar, Kırklareli ele geçirildi. Bu hızlı ve planlı yayılış, Bulgar Kralı İvan Şişman'ı, antlaşmaya zorladı.

Balkanlar'daki yayılma siyaseti, 1374'e dek aralıksız sürdürüldü. Savaş deneyimleri giderek artan ve bölgeyi daha yakından tanıyan Türk komutanlar, Batı Trakya'yı, Makedonya'nın önemli bir bölümünü işgalde güçlük çekmediler. Halil Paşa, Selanik önlerine kadar ilerledi. Köstendil, kısa bir süre için Osmanlılar'ın sınır noktası olurken 1374'te Sırp Kralı Lazar Hrebelyanoviç de barış istemek zorunda kaldı. Bu hızlı yayılışı güvenceye alabilmek için, işgal edilen topraklarda kalan birçok küçük kalenin de fethedilmesi gerekiyordu. I.Murad 1375'te bu amaçla Rumeli'ye geçti. Malkara'yı karargâh edinerek bu tür noktaların alınmasını yönetti. Ferecik, İnceğiz, Çatalburgaz kaleleri Türkler'e geçti.

Anadolu beylikleriyle ilişkileri

Bundan sonra, kuvvetlerin ağırlığı Anadolu'ya kaydırılabildi. I.Murad 1376'dan 1382'ye değin beş yıl, Bursa'da kaldı. Bir yandan imar çalışmalarına, bir yandan da Anadolu beylikleriyle ilişkilere önem verdi. 1381'de Germiyanoğulları Beyliği'nin elindeki Kütahya, Tavşanlı ve Simav'ı barışçı yoldan ülkesine kattı. Bunu, 1382'de Hamidoğulları'ndan 80.000 altın karşılığı Akşehir, Yenişehir ve Yalvaç'ı alması izledi. Anadolu'daki bu güçlenişe koşut olarak Bulgaristan'ın Sofya, Niş ve Manastır gibi önemli merkezleri alındı. Kara Timurtaş Paşa, Evrenos Bey ve Candarlı Halil Hayreddin Paşa 1385'e dek bu bölgede savaşları ve akınları sürdürdüler. 1383'te, Candaroğulları beyi II.Süleyman Şah Osmanlı korumasına girdi.

1385'te oğlu Savcı, Bizans prensi Andronikos'la birlik olarak ayaklandı. Ancak yenilerek öldürüldü. I.Murad, oğluyla bu acı hesaplaşmanın hemen ardından, kızı Melek Hatun'un kocası Karaman Beyi Alaeddin'le uğraştı. 1387'de asi damadının işgal ettiği Beyşehri'ni kurtarmak için Karaman topraklarına yürüdü. Kayınpederine karşı kalabalık bir Türkmen ordusu çıkaran Alaeddin Bey yenildi ve Konya'ya sığındı.

Kosova Savaşı ve ölümü

Osmanlılar'ın iki yönlü genişleme ve yerleşme siyasetine karşı Sırplar, Arnavutlar, Hırvatlar, hatta Karamanoğulları 1388'de güçlü bir birlik oluşturdular. Birlik güçleri önce Balkanlar'daki Osmanlı garnizonlarını bastı. Bu cesaretli çıkış, Macarlar'ı, Eflâklılar'ı, Lehler'i, hatta Osmanlı boyunduruğundaki Bulgarlar'ı da yüreklendirdi. Murad Bey, soğukkanlı bir siyaset izleyerek Rumeli'ye asker, cephane ve erzak yığdı. Candarlı Ali Paşa, Tırnova'yı alırken kendisi de ordu ile Bulgaristan'a girdi. Ali Paşa'nın fetihleri Tuna boyunca Niğbolu'ya dek uzadı. Bulgar Kralı Şişman, koşulsuz teslim oldu. Bu başarı, karşı ittifakı, Bulgar desteğinden yoksun bırakmakla kalmadı, büyük bir savaşın ne denli pahalı olacağını da örneklendirdi. Sofya, Köstendil, Kartova yolu ile Üsküp yakınındaki Karatavuk Ovası'na (Kosova) gelindiği zaman, düşman kuvvetlerinin de buraya pek yakın bir noktada olduğu öğrenildi. I.Murad, ordusuna geleneksel düzeni verdi. Merkezi doğrudan yönetecekti. Ön safı Yeniçeriler tutuyordu. Onları gerideki topçu bataryaları koruyacaktı. Şehzade Yakub sol, Bayezid sağ kol birliklerine komutan seçildiler. Karşıda, Sırp Kralı Lazar, prensler, Bosna, Eflâk, Macar, Hırvat beyleri ve birlikleri vardı. 28 Ağustos 1389'da yapılan savaş sekiz saat sürdü. Şehzadelerin çabaları ile düşman ordusu bozguna uğratıldı, kaçanlar kovalanmaya başlandı. Ancak I.Murad, nasıl olduğu aydınlığa kavuşmamış bir biçimde, Miloş Obiliç (Kabiloviç) adlı bir Sırp tarafından savaş alanında şehit edildi. Olay, Osmanlı ordusunu bir öç duygusuna itti. Kral Lazar ablukaya alınarak yanındakilerle birlikte kılıçtan geçirildi.

Tahta çıkışı

I. Murad'ın cenazesi Bursa'ya gönderilerek Çekirge'deki türbeye gömüldü. Kosova'da şehit düştüğü yer ise "Meşhed-i Hudavendigâr" olarak Türkler tarafından kutsal yer sayıldı. Yüzyıllarca önemini korudu.

I.Murad, döneminin siyasal koşullarını iyi değerlendirmiş, Orhan Bey'den devraldığı beyliği, askeri, iktisadi ve siyasal bakımlardan bir devlet gücüne ulaştırmıştır. Anadolu beyliklerinin bir bölümünü uzlaşmacı girişimlerle Osmanlı egemenliğinde eritirken, bir bölümü üzerinde de yaptırımcı bir denetim kurmayı amaçlamıştır. Bizans'ı, vergi ödeyen bağlı bir devlet durumunda tutması; Memlûkler'le dost geçinmesi; çok uzaklardaki Azerbaycan ve Altın Orda hükümdarları ile yazışması; Venedik ve Cenovalılar'la ticareti ve tutsak değişimini öngören antlaşmalar imzalaması güttüğü siyasetin ana çizgileri olarak gösterilebilir. Döneminde Osmanlı kültür ve sanat yaşamı canlanmış, özellikle Osmanlı mimarlığı, sanatsever kişiliğinin koruyuculuğunda gelişmeye başlamıştır.

• **KAYNAKLAR:** Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1916; Behişti, *Tarih-i Behişti*, 1980; Ducas, *Bizans Tarihi*, 1956; İ.H.Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 1969; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I*, 1972.

• **BAKINIZ:** BAYEZİD I, HALİL PAŞA [Kara-Candarlı], ORHAN, ŞAHİN PAŞA [Lala].

MURAD II
(1404-1451)

Osmanlı padişahı. Dengeci bir siyaset izlemiş, fethedilmiş toprakları korumaya çalışmıştır.

Amasya'da doğdu, 3 Şubat 1451'de Edirne'de öldü. I.Mehmed'in (Çelebi) oğludur. Çocukluk yıllarını, Amasya valisi olan babasının yanında geçirdi. İyi bir öğrenim gördü. Fetret Dönemi'nin (1402-1413) sonunda önce Bursa'ya oradan Edirne'ye gitti. 1415'te Danişmendiye (Amasya-Tokat-Sivas) beylerbeyi oldu. Lalası Yörgüç Paşa ile Amasya'ya gitti.

1416'da Börklüce Mustafa ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. Bu iş için Amasya'dan ayrıldığı sırada Kara Tatarlar ayaklanınca Amasya'ya döndü. O sırada Danişmendiye bölgesi, Doğu ve Orta Anadolu'daki beyliklerin başlıca çekişme alanıydı. Bu nedenle, Canik, Karakoyunlu, Candaroğulları beyleri ile ilişkileri oldu. Babasının bu beyliklerle yaptığı savaşlara da katıldı. 1420'de İsfendiyaroğulları'ndan Samsun yöresini aldı.

1421'de yaşama umudunu yitiren I.Mehmed'in çağrısı üzerine Amasya'dan ayrıldı. Bursa'ya ulaşmadan babası öldü. 25 Haziran 1421'de tahta çıktı. Bu beklenmedik değişiklik, iki yıl sürecek bir taht

Murad II

mücadelesine neden oldu. I.Mehmed'in oğulları ve Limni'de sürgünde bulunan I.Bayezid'in büyük oğlu Şehzade Mustafa, tahtı ele geçirebilmek için Bizans' tan ve Anadolu beyliklerinden destek alarak eylemlere giriştiler. Bizans İmparatoru II.Manuel, on gemi ve bir miktar asker vererek Şehzade Mustafa'yı, Gelibolu'da bağımsızlık ilanına teşvik etti. Germiyanoğlu Yakub Bey ise I.Mehmed'in küçük oğlu Mustafa Çelebi'yi sultan tanıdı. Karamanoğulları da bu karışıklıktan yararlanarak Göller bölgesini işgal ettiler. II.Murad, uzlaşmacı ve barışçı yollarla duruma hakim olmaya çalışırken tıpkı yirmi yıl önceki tabloyu hatırlatan bir çözülmüşlükle karşı karşıya kaldı. Rumeli topraklarında buyruğunu yürüten Şehzade Mustafa, İzmiroğlu Cüneyd Bey'in ve Bizans imparatorunun yardımları ile Edirne'de tahta oturdu. Fakat çok geçmeden II.Manuel Osmanlılar'la uzlaşmayı çıkarına daha uygun gördü. II.Murad da, Sırplar'dan, Macarlar'dan ve Venedikliler'den destek almaya çalıştı. 1424 sonunda Şehzade Mustafa'nın Bursa'ya saldırısını önledi. Şehzade Mustafa'nın küçük ordusu ve çevresindeki beyler, ustalıkla kandırıldı ve dağıtıldı. II.Murad, Mustafa'yı yakalatarak Edirne'de idam ettirdi. 1422 yazında ise, bu ayaklanma sırasındaki ikili tutumundan ötürü Bizans imparatorundan öc almak isteyerek İstanbul'u kuşattı. Kuşatma uzayınca bu kez de kardeşi Mustafa, Anadolu beyliklerinden asker alarak 1433'te ayaklandı, Bursa'yı ve İznik'i kuşattı. II.Murad, kardeşini yakalattı ve boğdurdu. Aynı yıl İsfendiyaroğlu'nun saldırısını da önledi. İstanbul'u bir daha kuşattı. Umutsuzluğa düşen Bizans imparatoru, Venedikliler'le bir dayanışma antlaşması imzaladı. 1424'te Karadeniz kıyılarındaki birkaç küçük kaleyi Osmanlılar'a bırakarak II.Murad'la dostluk yolu aradı.

1425'te İzmir Beyi Cüneyd'e karşı gönderilen kuvvetler bu güçlü beyi ortadan kaldırarak bölgeyi ele geçirdi. Bu gelişme, Venedikliler'in Ege'deki üstünlüğünü tehlikeye düşürdüğünden; önce küçük şehzade İsmail'i, ardından da bir "Düzmece Mustafa"yı ortaya çıkararak Rumeli'nde karışıklıklara neden oldular. Ege'de de beş yıl sürecek Osmanlı-Venedik savaşları başladı. Osmanlı akıncıları, 1426'da Hırvatistan'a dek Bosna'yı işgal ettiler. Sırp despotu kızını II.Murad'a vererek dost oldu. Bunu, 1428'de Macaristan'la imzalanan antlaşma izledi. 1430'da Selanik alındı. Yalnız kalan Venedikliler, Osmanlılar'la bir antlaşma imzaladılar.

II.Murad bu üstünlükten sonra Kuzey Arnavutluk'taki karışıklıklarla ilgilendi. Bölgeye bir sefer düzenledi. Yuvan-İli Beyi Castriyoti, bağlılık yemini etti ve oğlu İskender'i Edirne'ye rehin gönderdi. II.Murad 1433'teki ikinci seferinde Serez'deki ayaklanmayı bastırdı. Rumeli'nde dirlik ve düzenliği sağladıktan sonra Anadolu'ya döndü.

1435-1436 yıllarında Anadolu için tehlikeli bir gelişme oldu. Timur'un torunu Şahruh batıya yürürken II.Murad'a ve öteki Anadolu beylerine elçiler göndererek 1403'teki antlaşmaya bağlılıklarını sürdürüp sürdürmediklerini öğrenmek istedi. II.Murad, soğukkanlı bir siyaset izleyerek Şahruh'un doğu sınırlarından uzaklaşmasını sağladı. Bu kritik dönemde Hamid-İli'ni ve Kayseri yöresini ele geçiren Karamanoğulları'na karşı 1437'de sefere çıktı. Dulkadiroğulları ile de dayanışma kurdu. Karamanoğlu İbrahim Bey de kayınbiraderi olan II.Murad'dan bağışlanma dilemek zorunda kaldı.

Macaristan seferi

Yeniden Balkanlar'a geçen II.Murad, Macaristan Kralı Sigismund'un ölümünden yararlanarak Sırbistan ve Eflâk sorunlarına eğildi. Bu komşu prenslikler, Osmanlı egemenliğini koşulsuz kabul ettiler. 1438'de ilk Macaristan seferine çıkan II.Murad, Vidin, Severin, Demirkapı, Orsova, Şeşbeş kalelerini topçularına dövdürerek Erdel'e girdi ve buranın merkezi olan Zeybin'i (Hermannstadt) kuşattı. Burayı aldıktan sonra Karpat geçitlerini aşıp Eflâk'a girdi. Yergöğü (Giurgiu) üzerinden Edirne'ye döndü. 1439'da Sırbistan'ı işgal etti ve başkent Semendre'yi aldı. Akıncı birliklerini de Bosna Krallığı'nın merkezi Yayça (Jaice) Kalesi'ni kuşatmaya gönderdi. Ordularının hiçbir direnişle karşılaşmamasından cesaret alan II. Murad, 1440'ta Belgrad'ı kuşattı. Altı ay süren bu kuşatma sonuçsuz kaldı. Macarlar, yitirdikleri toprakları ele geçirmek için toparlanma gereği duydular. Batı uçtaki Osmanlı garnizonlarının birer ikişer yenik düşmesi, Balkanlar'daki Osmanlı üstünlüğünü tehlikeye soktu. Çekiliş, 1442'ye değin sürdü. Osmanlılar' ın Balkanlar'daki ilk ilerleyişlerine tepki gösteremeyen Avrupa devletleri de yeni bir "Haçlı Seferi" tasarısını gündeme getirdiler. Erdel'den gelen bozgun ve çekiliş haberleri, Karamanoğlu İbrahim Bey'e de umut verdi. Ancak II.Murad, 1443'te Karamanoğulları'na ağır bir darbe indirdi ve ivedilikle Rumeli'ye döndü. Aynı sırada Macar kuvvetleri hızlı bir ilerleyişle Niş ve Sofya'yı almış bulunmaktaydılar. 1443'te, son Balkan geçidi İzladi'de, II.Murad ölüm kalım savaşına tutuştu. Kalabalık düşman birliklerini durdurabilmek için ordusunun büyük çoğunluğunu yitirdi. Bu olay, Papa'nın ve Katolik dünyasının umutlarını artırdı. Osmanlı uyruğundan kopan İskender Bey, Arnavutluk'da ayaklandı. Karamanoğulları da Ankara'ya dek ilerledi. Yenilgiler, ihanetler ve ayaklanmalar arasında bunalan II.Murad, Candarlı Halil Paşa'nın barış planını kabul etti. 12 Haziran 1444'te Edirne-Segedin Antlaşması imzalandı. Bu belge, Os-

İzladi Savaşı

manlılar'ın kuzeybatı sınırını Tuna olarak belirlerken, Sırbistan'a da yarı bağımsızlık verildiğini gösteriyordu. Karamanoğulları ile yapılan antlaşma ile de Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir onlara bırakıldı.

II.Murad, yirmi yılda, doğuda ve batıda aldığı yerleri bırakmanın düş kırıklığı içinde tahttan çekilmeyi yeğledi. Ağustos 1444'te Mihaliç'deki (Karacabey) çiftliğinde saltanatı oğlu Mehmed'e (Fatih) bıraktı ve Manisa'ya gitti. Böyle bir olay, Osmanlı tarihinde ilk kez görülüyordu ve devleti daha ağır bir bunalıma götürdü. Önce, Candarlı Halil Paşa ile çocuk yaştaki II.Mehmed'in lalası ve danışmanı Zağanos Paşa arasında bir iktidar çekişmesi başladı. Bunu, İstanbul'da yaşayan şehzade Orhan'ın saltanat savıyla ortaya çıkarılması, Hurufi ayaklanması, Edirne yangını gibi olaylar izledi. Bu görülmedik bunalım, Tuna'yı geçen Macar-Eflâk ordularının Varna'ya ulaşması ve Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı kapaması ile doruğa ulaştı. II.Murad, kendisini tahta döndürmek isteyen Candarlı Halil Paşa'nın girişimleri sonucu Edirne'ye geldi. Oğlunun sultanlığına ilişmeden ordu başkomutanlığını üstlendi. Aralık 1444'te Varna'da Macar, Eflâk ve Sırp orduları ile savaştı. Macar Kralı Ladislas öldürüldü. II.Murad, büyük bir zafer kazanarak Edirne'ye döndü. Sultanlık yetkisinin kendisinde mi oğlunda mı olduğunu açıklığa kavuşturmadan, ama öncekinden farklı bir durumda yine Manisa'ya çekildi. Bu yüzden, bir buçuk yıllık bir zaman boyunca sultanlık erki askıda kaldı. Ancak Eflâklılar'ın bir kez daha harekete geçmesi, Edirne'de Yeniçeriler'in ayaklanması gibi nedenlerle ve daha çok Candarlı Halil Paşa'nın siyasetinin bir sonucu olarak Ağustos 1446'da ansızın Edirne'ye geldi. Gürültüsüz olarak yeniden tahta geçti ve oğlunu Manisa'ya gönderdi.

Varna Savaşı

Oyalanmadan sefere çıktı. Mora'ya dek ilerleyerek Kerme Kalesi'ni aldı. Beri tarafta ise Eflâk Beyi I.Drakul, II.Murad'dan çekindiği için barış yolları aramaya başladı. Bunu ihanet sayan Macar komutan Hunyadi Janos tarafından öldürüldü. Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalışan İskender Bey ise, Papa'dan ve Macar Krallığı'ndan aldığı yardımlarla Svetigrad'ı (Kocacıkhisarı) zaptetmişti. 1448'de Arnavutluk seferine çıkan II.Murad, burayı alarak Sofya'ya döndü. Bu, Batı dünyasının Osmanlılar'ın karşısına çıkarabildiği en güçlü komutanlardan olan Hunyadi Janos'u harekete geçirdi. II.Murad, kalabalık bir Macar ordusunun başında bulunan Hunyadi ile 17-19 Ekim 1448 tarihinde Kosova'da üç gün savaştı. Ateşli silah üstünlüğüne karşın, Macar ve Sırp orduları yenilerek çekildiler. II.Murad, Kosova zaferinin sonuçlarını sürekli kılabilmek için o yıl ve ertesi yıl Macaristan'a akınlar düzenletti. 1450'de de ikinci Arnavutluk seferine çıktı. Ancak önemli bir başarı elde edemedi. 1451 kışında Edirne'de rahatsızlandı ve orada öldü. Vasiyeti gereği Bursa'ya götürülerek buradaki üstü açık özel türbesine gömüldü.

Kosova Savaşı

II.Murad, 28 yıllık hükümdarlığı boyunca askeri ve siyasal ihtiraslar taşımamış, Candarlı Halil Paşa'nın sağduyulu siyasetini benimsemiştir. Bilim ve sanata değer vermiş, Azerbaycan, Türkistan, Kırım ve Arabistan'dan tanınmış birçok kişi, döneminde Edirne'ye ve Bursa'ye gelerek yerleşmiştir. Molla Gürani, Şerefeddin Kırımî, Alaeddin Semerkandî, Seyyid Ali Acemi, Acem Sinan bunların başlıcalarıdır. Bu olguya bağlı olarak Anadolu'da tasavvuf inancı yaygınlaşmış; Mevlevilik ve Bayramilik tarikatları gelişme ortamı bulmuştur.

• KAYNAKLAR: Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1916; N.Iorga, *La Campagne des Croises sur la Danube*, 1927; H.İnalcık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar*, 1954; Necati Şalim (Tacan), *İkinci Kosova Meydan Muharebesi*, 1932; İ.H.Uzunçarşılı, *Candarlı Vezir Ailesi*, 1974.

• BAKINIZ: HALİL PAŞA [Candarlı], HUNYADİ JANOS, İSKENDER BEY, MANUEL II, MEHMED I [Çelebi], MEHMED II [Fatih].

MURAD III
(1546-1595)

Osmanlı padişahı. Zamanında İmparatorluk Duraklama Dönemi'ne girmiştir.

4 Temmuz 1546'da Manisa'da doğdu, 16 Ocak 1595'te İstanbul'da öldü. II.Selim'in oğludur. Annesi Nurbanû Sultan'dır. İyi bir eğitim gördü. Hattatlık ve edebiyatla ilgilendi. 18 Mart 1562'de Manisa sancakbeyliğine atandı. Babasının ölümü üzerine, 22 Aralık 1574'te Osmanlı tahtına çıktı. Beş kardeşini öldürterek tahtını güvenceye aldı.

İran'da şah I.Tahmasb'ın Mayıs 1576'daki ölümünden beri süren karışıklıklardan yararlanmak isteyen Osmanlı yönetimi, 1578'de İran'la savaşa karar verdi. III.Murad, İran'a gidecek ordunun başına Lala Mustafa Paşa'yı getirdi. Ekim 1578'e kadar Gürcistan'ın bir bölümü ve Şirvan ele geçirildi. Lala Mustafa Paşa'nın İran'da bıraktığı Özdemiroğlu Osman Paşa'nın kazandığı başarılara karşın İranlılar'a karşı kesin bir üstünlük sağlanamadı. İran seferinin açılmasına karşı çıkan ve etkinliğinden dolayı III.Murad'ın kuşkusunu çeken sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, 12 Ekim 1579'da şüpheli bir suikast sonucu öldürüldü. III.Murad, İran savaşları sürerken Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kırım'a gitmesini ve İranlılar'a karşı gerektiği gibi yardım etmeyen Kırım Hanı II.Mehmed Giray'ı tahttan indirmesini emretti. Eylül 1583'te Kırım'a gitmek için İran'dan ayrılan Osman Paşa, II.İslam Giray'ı Kırım hanı yaptıktan sonra İstanbul'a döndü. 28 Temmuz 1584'te sadrazam olan Osman Paşa, 27 Eylül 1585'te Tebriz'e girdi. İran'la olan savaş, şah Abbas'ın Ocak 1590'daki barış istemine kadar sürdü. 21 Mart 1590'da İstanbul'da imzalanan antlaşma ile İran, tüm Osmanlı fetihlerini tanımak durumunda kaldı.

III.Murad döneminde Osmanlı Devleti, Lehistan'a(Polonya)karşı da etkili bir siyaset izledi. Henry de Valois'nın Haziran 1574'te Lehistan'tan ayrılmasıyla taht boş kalmıştı. Osmanlılar, 13 Aralık 1575'te kendi adayları olan Erdel Prensi İstvan Bathory'nin Lehistan kralı olmasını sağladılar. Bathory'nin 1587'de ölmesi üzerine, İsveç veliahdı Sigismund

Vasa'nın krallığı onaylandı. Bu seçimi tanımayan Avusturya İmparatoru II. Rudolph (1576-1612), Lehistan'a girdiyse de, Haziran 1588'de Krakow'da yenilerek geri çekildi. Lehistan 1592'ye kadar Osmanlı istekleri doğrultusunda hareket etti.

Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı sınır birliklerinin, 20 Haziran 1593'te, Hırvatistan'da Avusturyalılar'ca yenilmesi üzerine, Temmuz 1593'te Avusturya'ya savaş açıldı. Sadrazam Koca Sinan Paşa, Osmanlı ordusunun başına getirildi. III. Murad öldüğü zaman, Osmanlılar için pek başarılı geçmeyen savaş hâlâ sürmekteydi.

III. Murad devlet yönetiminde pek etkili olamamış, İran'la savaşın Osmanlılar'ın yararına sona ermesi, Kuzey Afrika'daki Fas Sultanlığı'nın Osmanlı koruması altına alınması gibi başarılara karşın, merkez ve taşra yönetim sistemlerinde bozulma büyük boyutlara ulaşmış, kırsal bölgelerdeki karışıklıklar yaygınlaşmaya başlamıştır.

• BAKINIZ: ABBAS I, MEHMED PAŞA [Sokollu], MUSTAFA PAŞA [Lala], OSMAN PAŞA [Özdemiroğlu], SELİM II [Sarı], SİNAN PAŞA [Koca], TAHMASB I.

Murad IV

MURAD IV
(1612-1640)

Osmanlı padişahı. İçte ve dışta zayıflayan devleti güçlendirmeye çalışmıştır.

27 Temmuz 1612'de İstanbul'da doğdu, 8 Şubat 1640'ta aynı kentte öldü. I. Ahmed'le Mahpeyker Kösem Sultan'ın oğludur. Babası 1617'de öldüğü zaman beş yaşındaydı. Topkapı Sarayı'nda göz hapsinde tutuldu ve düzenli bir öğrenim göremedi. Amcası I. Mustafa'nın iki kez, ağabeyi II. Osman'ın da kanlı bir ayaklanma ile son bulan dört yıllık padişahlıklarından sonra, 10 Eylül 1623'te tahta çıktı.

Sarayda ve saray çevresinde yaşanan ayaklanmalar IV. Murad'ı ürkekleştirmişti. Bu nedenle de padişahlığının ilk on yılında yönetim üzerinde hemen hemen hiçbir etkisi görülmedi. Kösem Sultan bu dönem boyunca, sarayın güçlü ağaları ve seçtiği devlet adamları ile tüm kararları belirliyordu. Ayaklanmaları ağır ödünler vererek bastırmayı yeğlemekteydi. Önceleri olup bitenleri uzaktan izleyen IV. Murad, giderek sorunlarla ilgilenmeye başladı. 1623-1632 dönemindeki sorunların başında Anadolu'daki ayaklanmalar gelmekteydi. Abaza Mehmed Paşa Doğu Anadolu'da ayaklanmış, Bağdat'ı kuşatan ve İran'ı Osmanlı Devleti'ne rakip düzeye getiren I. Abbas'a karşı Osmanlı askerleri yenilmişti. Bağdat'ın geri alınamayışı, sefer sırasında Yeniçeriler'in ayaklanması, Abaza Mehmed Paşa'nın Erzurum'da devlet kuvvetlerine direnişi IV. Murad'ı kızdırıyordu. Bağdat'a gönderilen yeni birlikler hiçbir başarı elde edememişler, buna karşılık İran ordusu Irak topraklarında yayılarak Sünniler'i kılıçtan geçirmişti. Bu sırada Osmanlı Devleti'nin en büyük şansı, Otuz Yıl Savaşları yüzünden Avrupa'dan gelecek herhangi bir tehlikenin söz konusu olmamasındaydı. 1606 Zitvatorok Antlaşması'nın yenilenmesi anlamındaki 1627 Antlaşması ise Almanya ile 25 yıllık bir barışı öngörüyordu.

Yönetime egemen olması

Gerçek padişah kimliği ile ortaya çıkmasını sağlayan olaylar Şubat 1632'de Sadaret Kaymakamı Recep Paşa'nın kışkırtmasıyla başladı. Her gün At Meydanı'nda toplanan ayaklanmacılar, Topkapı Sarayı'nı, bir iki kez yoklayarak padişahı sık sık Ayak Divanı'na çağırmaktaydılar. Bunlar, gece gündüz İstanbul sokaklarında terör estiriyor, evleri basıyor, esnafı haraca bağlıyorlardı. 18 Mayıs 1632'de umulmadık bir gelişme oldu: IV. Murad, alışılagelen bir divan toplantısından sonra sadrazam Recep Paşa'yı idam ettirerek ölüsünü saray dışındaki yandaşlarının önüne attırdı. Hemen ardından yaşlı askerleri ve ocak ileri gelenlerini Alay Köşkü'ne çağırarak "devlete bağlılık" yemini ettirdi. Bu şokun ve bir anda kazanılan üstünlüğün etkisini sürekli kılabilmek için de her gün haklı haksız, yerli yersiz birçok kişiyi astırmaya başladı. Bu tutumuyla ayaklanmacıları sindirdi. İstanbul dışında da yüzlerce ayaklanmacı idam edildi. Lübnan'daki Maanoğulları'nın, Yemen'deki Zeydiler'in yarı bağımsız tutumları ise bir süre daha devam etti.

Özi valisi yaptığı Abaza Mehmed Paşa'yı 1633'te Lehistan seferine gönderdi. Ama tutunabilmeyi sağlayacak kaleler alınamadı. Lehistan Krallığı ile barışı ve dostluğu öngören bir antlaşma imzalandı. IV.Murad, daha çok doğudaki güçlü komşusu İran'la ilgilenmek eğilimindeydi. Bu devletle yıllardır yapılmakta olan sınır savaşlarında İran belirgin bir üstünlük kurmuş; Gürcistan'da da bir bölüm toprak ele geçirmiş bulunmaktaydı. O yıl, İran tümenleri Van Kalesi'ni kuşatınca, Murtaza Paşa komutasında bir öncü kuvveti doğuya gönderirken İstanbul'da da askeri eğitimlere ağırlık verdi. 28 Mart 1635'te birinci İran (Revan) seferine çıktı. Ordunun bir bölümünü Erzurum'da bıraktıktan sonra İran topraklarına girerek 29 Temmuz 1635'te Revan Kalesi'ni kuşattı. Sekiz gün sonra kale düştü.

Yıllardan beri ordunun ilk kez çıktığı bu büyük

seferi sürdürmek isteyen IV.Murad, Tebriz'e yöneldi. Yıl boyunca birçok kale aldı. 10 Eylül 1635'te Tebriz'e girdi. Hızlı bir yürüyüşle yıl sonunda İstanbul'a döndü. Ama ordunun dönmesinden hemen sonra İranlılar Revan Kalesi'ni geri aldılar.

Bağdat seferi

Bundan çok etkilenen IV.Murad, peş peşe ordular gönderdi. Sınır savaşları yeniden şiddetlendi. 1636'da Erdalan Savaşı'nda Osmanlı birlikleri bozguna uğradı. Fakat İran Şahı I.Sâfi barış önerisinde bulundu. IV.Murad ise İran'a kesin bir darbe indirdikten sonra barıştan yanaydı. Bu yüzden gelen elçiyle görüşmedi. Tüm olanakları seferber ederek hazırlığa girişti. 1637'de Bayram Paşa'yı sadrazamlığa atayarak asker toplaması için Anadolu'ya gönderdi. Kendisi de, 1638 ilkbaharında yola çıktı. Urfa yolunda iken Bayram Paşa'nın öldüğü haberini aldı ve yerine Tayyar Mehmed Paşa'yı getirdi. 15 Eylül 1638'de Bağdat Kalesi yakınlarında otağını kurdu. I.Sâfi komutasındaki İran ordusu da Bağdat'a yakın bir yerde bulunuyordu. Kırk gün süren kuşatma binlerce askerin ölümü pahasına zafere ulaşırken Tayyar Mehmed Paşa, askere cesaret vermek için ön saflarda savaşırken şehit düştü. IV.Murad, İran içlerine ilerlemek tasarısından vazgeçerek Ocak 1639'da dönüş buyruğunu verdi. Ordunun bir bölümünü Bağdat'ta bıraktı ve barış görüşmeleri için sadrazam Mustafa Paşa'yı görevlendirdi.

Bu dönüş sırasında rahatsızlığı arttığından kışı Diyarbekir'de geçirdi. İstanbul'a 8 Haziran 1639'da döndü. Aynı günlerde sadrazam Mustafa Paşa da İranlılar'la Kasrışirin Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşma ile Osmanlı-İran sınırı (aşağı yukarı bugünkü çizgide) belirlendi.

Karadeniz ve Akdeniz'deki gelişmeler

Kazak korsanlarının şayka denilen hafif teknelerle sürdürdükleri kıyı yağmalarını önlemeyi amaçlayan ve bağımlılıktan kurtulma tasarısındaki Kırım hanları ile uğraşmak zorunda kalan IV.Murad, Karadeniz'deki savaşlara önem verdi. Kırım tahtında dört han deneyen (III.Mehmed, Canbey, İnayet ve Bahadır giraylar) ve bunlardan ikisini idam ettiren IV.Murad, ancak padişahlığının son iki yılı içinde Karadeniz'de gerçek üstünlük kurabildi. Böylece, Azak'a yeni bir düzen verildiği gibi, Kırım'ın da mutlak bağımlılığı sağlandı. Yine 1638-1639 yıllarında, Arnavutluk ve Bosna'daki ayaklanmaların yatıştırılmasına çalışıldı. Akdeniz'de üstünlüğü ele geçirme girişimleri ise sonuçsuz kaldı ve Venedik, Malta ve Napoli'nin desteklediği korsanlık eylemleri yıldırıcı boyutlarda sürdü. Küçük deniz savaşlarında Osmanlı filoları yenik düştü. Bundan öfkelenen IV.Murad, Venedik ticaret gemilerine ambargo uygulattı. Avlonya'daki Türk gemilerinin yakılması olayından sonra Osmanlı-Venedik ilişkileri iyice bozuldu. 1639'da imzalanan bir "âhidnâme" ile önceden olduğu gibi, tarafların birbirlerine zarar vermemesi ilkesinde anlaşıldı. Ancak Bağdat seferinin ertesinde, Venedikliler'e genel olarak da batıya karşı büyük bir sefer düzenleme amacını güden IV.Murad, deniz ve kara gücünü, zaferi kesin kılacak bir düzeye ulaştırmak için hazırlıklara girişti. Yoğun çalışmalar, onun ölümcül hastalığı boyunca sürdü.

Çocuk denecek yaşta alıştırıldığı içkinin etkisiyle kısa zamanda yıpranan IV.Murad daha Revan seferi yıllarında gut hastalığına tutulmuş ve felç geçirmişti. Bu hastalıklar, uzun süren Bağdat seferinde büsbütün arttı. Bir ara ayakları tutmadı. On beş gün süren son bir hastalıktan sonra Topkapı Sarayı'nda öldü. Babası I.Ahmed'in türbesine gömüldü.

IV.Murad'ın padişahlığı salt askeri başarılar açısından değil, bilim ve sanatın yeniden değer kazanması bakımından da başarılı bir dönem olmuştur. Türkçe'ye çevirttiği Machiavelli'yi sık sık okuduğu söylenir. Osmanlı devlet sistemine yerleşmiş töresel ve dinsel kurallarla yasaları, çoğu kez hiçe sayarak kendine özgü yöntemler uygulamıştır. "Muradî" mahlası ile şiirler yazmış, Şeyhülislâm Yahya, Nef'î gibi şiir ustalarını yanından ayırmamış, döneminde, Divan şiirinde ve nesrinde ilerleme görülmüştür. Koçi Bey, IV.Murad'a verdiği raporlarla yönetimin bozuluş nedenlerini, eski parlak dönemlerle karşılaştırarak açıklamış, yanlışlıkları cesaretle dile getirmiştir.

• KAYNAKLAR: Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, 1972; Mustafa Naima, *Tarih-i Naima*, II-III, 1864; Peçevi İbrahim, *Tarih-i Peçevi*, 2. cilt, 1867; P.Rycaut, *The History of the Turkish Empire From the Year 1623 to the Year 1677*, 2. cilt, 1756; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III.cilt, I-2. Kısım, 1973-1977.

• BAKINIZ: ABBAS I, İBRAHİM [Deli], KÖSEM SULTAN, TAYYAR MEHMED PAŞA.

MURAD V
(1840-1904)

Osmanlı padişahı. Meşrutiyeti ilan etmesi için tahta çıkarılmıştır.

21 Eylül 1840'ta İstanbul'da doğdu, 29 Ağustos 1904'te aynı yerde öldü. Abdülmecid'in oğludur. Annesi Şevkefzâ Kadınefendi'dir. Özel olarak öğrenim gördü. Arapça ve Fransızca öğrendi. Amcası Abdülaziz'in tahta çıkması üzerine 1861'de valiaht oldu. Abdülaziz'in 1863'teki Mısır ve 1867'deki Avrupa gezilerine katıldı. Abdülaziz'i tahttan indirmek isteyen sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdî Paşa, serasker Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa ve şeyhülislam Hayrullah Efendi'den oluşan komite, 29 Mayıs 1876'da Abdülaziz'i tahttan indirdi ve 30 Mayıs 1876'da V.Murad'ı tahta çıkardı. Meşrutiyetin ilan edilmesi konusunda Midhat Paşa ile anlaşan V.Murad bu yoldaki çabaları destekledi. Askeri mektepler nazırı Süleyman Paşa da, meşrutiyetin vakit geçirilmeden ilan edilmesini savunmaktaydı. Ancak Rüşdi Paşa ile Hüseyin Avni Paşa'nın karşı çıkmaları sonucu meşrutiyet ilan edilemedi.

V.Murad akli dengesinin güç geçtikçe bozulması üzerine, 31 Ağustos 1876'da tahttan indirildi ve yerine kardeşi II.Abdülhamid geçti. Mayıs 1877'de, Ali Suavi'nin girişiği bir hareket sonucu yeniden tahta çıkarılmak istendiyse de, bu girişim başarıya ulaşamadı ve yaşamının sonuna dek Çırağan Sarayı'nda gözaltında tutuldu.

• BAKINIZ: ABDÜLAZİZ, ABDÜLHAMİD II, ABDÜLMECİD, ALİ SUAVİ, HÜSEYİN AVNİ PAŞA,

MEHMED RÜŞDÎ PAŞA [Mütercim], MİDHAT PAŞA.

MURAD AĞA [Şeştârî]
(? -1673/1674)

Osmanlı, besteci. Klasik Türk müziğinin oluşumunu etkileyenlerden biridir.

Doğum tarihi ve yeri belli değildir. İstanbul'da öldü. IV.Murad'ın İran seferinden sonra 1639'da Bağdat'tan İstanbul'a getirilen on iki müzikçiden biriydi. Hanende ve sazendeydi. Çağının kaynaklarında *şeştâr* adlı sazı büyük ustalıkla çaldığı belirtilir.

Yapıtları, klasik Türk müziğinin, oluşum evrelerinde beslendiği kaynakları yansıtması bakımından önemli bir özellik taşır. 15.-17.yy'ları kapsayan bu evrelerde, Osmanlı müzikçileri Orta ve Yakındoğu' nun bellibaşlı müzik merkezlerindeki sanatçılarla, yapıt alışverişine dayanan ilişkiler kurabiliyorlardı. Murad Ağa bu dönemin en güçlü bestecilerinden biridir. Aralarında kendisinin de bulunduğu Bağdatlı müzikçilerin bir işlevi de, Türk müziğinin ilk büyük bestecisi sayılan Abdülkadir Merâgî'nin yapıtlarını kendi oğlu, torunu ve Heratlı müzikçi Zeyne'l-Âbidin'den (15.yy-16.yy) sonra, bir kez daha Osmanlı sarayına ulaştırmış olmalarıdır. Bu yüzden, Murad Ağa'nın kimi yapıtları Abdülkadir'inkilerle karışmıştır, bunlardan hangilerinin kendisine ait olduğu konusunda, kaynaklar birbirleriyle çelişir. Şeyhülislam Esad Efendi, onun çeşitli formlarda yüze yakın yapıtı olduğunu belirtmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Buselik Muhammes Kârçe* "Sünbülî sünbülî sünbülî siyeh bersemen bersemen bersemen mejen"; *Nikriz Nakış Ağır Semai* "Berây-ı tâne-i mâ in heme çi der cuşend ari meram-ı men"; *Eviç Nakış Yürük Semai* "Küncî vü kitabi vü harif-i dü se yekreng".

MURAD PAŞA [Kara]
(? - 1655)

Osmanlı sadrazamı. İki büyük Yeniçeri ayaklanmasını başlatmıştır.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. Hama'da (bugün Suriye'de) öldü. Arnavut devşirmesi olarak Yeniçeri Ocağı'nın Samsuncu (Seksoncu) Ortası'nda yetiştikten sonra yükselerek samsuncubaşı (seksoncubaşı) oldu. 1639 Bağdat seferinden sonra zağarcıbaşı olarak orada kaldı. 1645'te İstanbul'a giderek kul kethüdası oldu. Aynı yıl Girit seferine katılarak Hanya'nın alınmasında bulundu ve yararlıkları nedeniyle sekbanbaşı oldu. İleri gelen devlet adamlarının, ocak ağalarının etkinliğini kırma girişimlerine karşı, 8 Ağustos'ta sultan İbrahim'in (Deli) tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Yeniçeri ayaklanmasını başlattı. IV. Mehmed'in tahta çıkmasından sonra Yeniçeri Ağası oldu. Bir süre sonra başlayan Sipahi-Yeniçeri çatışması ve donanmanın Foça'da uğradığı bozgun nedeniyle azledilen sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın yerine 21 Mayıs 1649'da sadrazamlığa getirildi. Eskiden beri desteklediği Yeniçeri ağalarının devlet işlerine gereğinden çok karışmalarının doğurduğu yönetsel karışıklık nedeniyle ağalarla arası açıldı. Siyasi durumun aleyhine geliştiğini sezerek 5 Ağustos 1650'de istifa etti. Ağustos 1650'de Budin valisi, Kasım 1653'te kaptan-ı derya oldu. Mayıs 1654'te Venedik donanmasını Çanakkale'de ağır bir yenilgiye uğrattı. 8 Mayıs 1655'te düzenlediği Yeniçeri ayaklanması sonucu sadrazam İbşir Mustafa Paşa öldürülünce 11 Mayıs 1655'te ikinci kez sadrazam oldu. Yeniçeri ve Sipahi Ocağı'nda asker sayısını artırması nedeniyle iki katına çıkan hazine giderleri, Yeniçeri ağalarıyla ilişkilerinin düzelmemesi ve Abaza Hasan Paşa'nın Anadolu'da ayaklanması karşısında yetersiz kalarak üç ay sonra 19 Ağustos 1655'te istifa etti. Vali olarak atandığı Şam'a giderken yolda öldü.

• BAKINIZ: İBRAHİM [Deli].

MURAD PAŞA [Kuyucu]
(? - 1611)

Osmanlı sadrazamı. Celali ayaklanmalarını bastırmıştır.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. 6 Ağustos 1611'de Diyarbakır'da öldü. Hırvat asıllıdır. Devşirme olarak İstanbul'a getirildi. Enderun'da eğitim gördü. 1576'da Yemen beylerbeyliğine atandı. 1580'de haksız kazanç sağladığı gerekçesi ile görevden alındı, mallarına el konuldu. Ancak kısa bir süre sonra saygınlığına kavuşarak Trablusşam beylerbeyi oldu. 1585'te Karaman beylerbeyi olarak katıldığı savaşta İranlılar'a tutsak düştü. Barıştan sonra Ekim 1590'da İstanbul'a döndü ve Kıbrıs beylerbeyliğine getirildi. 1594'te Şam, Temmuz 1595'te de Diyarbakır beylerbeyi oldu. III. Mehmed'in Avusturya seferine katıldı. Haçova meydan savaşında, Osmanlı öncü birliklerinin bir bölümüne komuta etti. 1600 ilkbaharında, Avusturya'dan Babofça (Babocsa) Kalesi'ni aldı. 1601'de Avusturya ile barış yapılması için yaptığı girişim sonuçsuz kaldı. Şubat 1603'te Rumeli beylerbeyi yapılarak Budin'in korunması ile görevlendirildi. 12 Ekim 1605'te vezirlik rütbesi verildi. 13 Mayıs 1606'da Macaristan serdarlığına getirildi. Avusturya ile görüşmelerin sürdürülmesini sağlayarak 11 Kasım 1606'da Zitvatorok Antlaşması'nın imzalanmasında etkili oldu.

11 Aralık 1606'da sadrazamlığa getirilen Murad Paşa, Anadolu'da büyük güç kazanmış olan Celaliler'le çarpışmak amacıyla İstanbul'a döndü. 2 Temmuz 1607'de Celali lideri Canboladoğlu Ali Paşa üzerine sefere çıktı. Yolda arkasını güvenceye almak için, Kalenderoğlu adlı Celali'ye Ankara sancakbeyliğini verdi. 23 Ekim 1607'de, İskenderun'un güneyindeki Oruc Ovası'nda Canboladoğlu ile karşılaştı. Celali güçlerini ağır bir yenilgiye uğratarak, 12 Kasım 1607'de Halep'e girdi. 1607-1608 kışını Halep'te geçirdi. Bağdat'ı ele geçiren Tavil Ahmedoğlu Musta-

fa üzerine birlikler göndererek Bağdat'ın kurtulmasını sağladı.

Murad Paşa, 15 Haziran 1608'de, halk tarafından Ankara'ya alınmayan ve Bursa yöresini yağmalayan Kalenderoğlu üzerine sefere çıktı. Adana yöresinde etkin olan Muslu Çavuş'a İçel sancakbeyliğini vererek Kalenderoğlu ile birleşmesini önledi. 9 Ağustos 1608'de, Göksun yakınlarında yapılan savaşta, Kalenderoğlu'nu yendi. Kalenderoğlu, kaçarak İran'a sığındı. Murad Paşa, Amasya ve Çorum yörelerinde, celalilik eden Tavil Halil ve kardeşi Meymûn'un da İran'a sığınmalarını önlemek istedi. 5 Eylül 1608'de Şebinkarahisar'daki savaşta, Anadolu'da ayaklanmış bulunan son önemli Celali grubunu da bozguna uğrattı. I. Ahmed'in İran üzerine sefere gitmesi yolundaki hatt-ı hümayûna karşın 18 Aralık 1608'de İstanbul'a döndü. 1609 baharında, İran üzerine sefere çıkılacağı gerekçesi ile arta kalan Celaliler'i Üsküdar'a çağırdı. İçel sancakbeyliğine getirdiği Muslu Çavuş'u ve çağrıya uyarak İstanbul'a giden Aydın-Manisa yöresindeki asilerin önderi Yusuf Paşa'yı idam ettirdi. 1610'da İran üzerine sefere çıkarak Tebriz'e dek ilerledi. Büyük bir çatışmaya girmeden Diyarbakır'a çekilen Murad Paşa, şah Abbas ile barış yapmaya çalışırken öldü.

70.000-90.000 arasında insan öldürterek Celali ayaklanmalarını bastıran Murad Paşa, Anadolu'nun birçok yerinde Osmanlı egemenliğinin yeniden kurulmasını sağlamıştır. Celali önderlerinin birbirleriyle birleşmesini önlemiş, ayaklanmacılara karşı çok sert davranmıştır. Kendisine "kuyucu" lakabı da öldürttüğü kişileri kuyulara gömdürttüğü için verilmiştir.

MURAT, Joachim
(1767-1815)

Fransız asker ve devlet adamı. Koalisyon Savaşları sırasında süvari birliklerine komuta etmiş, 1808-1815 arasında Napoli kralı olmuştur.

25 Mart 1767'de Fransa'da Lot'un Cahors kenti yakınlarındaki La Bastide (bugün Bastide-Murat) kasabasında doğdu, 13 Ekim 1815'te İtalya'da Calabria'daki Pizzo'da öldü. Bir hancının oğluydu. Cahors' da din eğitimini tamamladıktan sonra, 1785'te kilise hukuku öğrenimi görmek üzere Toulouse'a gitti. Ancak kısa bir süre sonra din adamı olmaktan vazgeçerek 1787'de orduya girdi. 1790'da disiplinsizlik nedeniyle ordudaki görevinden uzaklaştırıldıysa da ertesi yıl yeniden orduya kabul edildi. 1792'de subay oldu. Komutasındaki süvari birlikleri Ekim 1795'te Paris'te baş gösteren kralcı ayaklanmanın bastırılmasında Napoléon Bonapart'a yardımcı oldu. Bu olaydan sonra güvenini kazandığı Napoléon tarafından yaverliğe yükseltildi ve onun 1796-1797 arasındaki İtalya ve 1798-1799 yıllarındaki Mısır seferlerine katıldı. Seferlerde gösterdiği yararlıklar nedeniyle Ekim 1799'da tümgeneral yapıldı. Napoléon'un Direktuvar yönetimine son verdiği 18 Brumaire (9 Kasım) 1799 darbesinin başarıya ulaşmasına yaptığı katkılardan dolayı, darbeden sonra kurulan Konsüllük Muhafızları'nın komutanlığına getirildi. Ocak 1800'de Napoléon'un kızkardeşi Caroline ile evlendi.

Süvari birlikleri komutanı olarak katıldığı, Napoléon'un 1800'deki ikinci İtalya seferi sırasında Avusturya ordusuna karşı Marengo Savaşı'nın kazanılmasında önemli rol oynadı. 1804'te Paris valiliğine atandı. Aynı yıl Napoléon'un kendisini imparator ilan etmesinden hemen sonra mareşalliğe yükseltildi. Bu görevi sırasında, Fransız ordusunun Avusturya-Prusya ordusu karşısında Aralık 1805'te Austerlitz zaferini, Prusya-Rusya orduları karşısında ise Ekim 1806'da Jena, Şubat 1807'de de Eylau zaferlerini kazanmasında önemli payı oldu. Bu hizmetinin karşılığında Berg ve Clèves büyük dükü yapıldı. Şubat 1808'de İspanya'daki Fransız ordusunun başkomutanlığına getirildi. 23 Mart 1808'de komutasındaki birliklerin Madrid'i işgal etmesinden sonra başlayan ve kısa zamanda tüm İspanya'yı saran milliyetçi ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırdı. Böylece I. Napoléon'un Mayıs 1808'de İspanya Kralı IV. Carlos'u devirerek, kendi kardeşi Joseph Bonaparte'ı İspanya kralı yapmasına yardımcı oldu. Temmuz 1808'de Joachim Napoléon adıyla Joseph Bonaparte' tan boşalan Napoli tahtına çıktı.

Krallığı sırasında Joseph Bonaparte'ın başlattığı mali, idari ve iktisadi reformları sürdürdü. Kiliseye ve büyük toprak sahiplerine ait toprakları kamulaştırarak feodal toprak mülkiyetine son verdi; gelir vergisini hafifletti. Başta yolların yapımı olmak üzere birçok bayındırlık işi başlattı. Napoléon Yasaları'nı yürürlüğe koydu. Kurduğu 70.000 kişilik ordunun yardımıyla Sicilya'yı ele geçirmek için girişimlerde bulunduysa da bundan bir sonuç alamadı. Öte yandan, İtalya'nın bağımsızlığı ve birliği için mücadele eden gizli Carbonari Derneği'nin çalışmalarına destek olarak İtalyan Birliği hareketinin önderliğini ele geçirmeye çalıştı.

Rusya seferi sırasında Napoléon kendisinden süvari birliklerine komuta etmesini isteyince bu isteği kabul ederek sefere katıldı. Sefer sırasında Eylül 1812'deki Borodino çarpışmasında büyük bir kahramanlık göstermesine karşın, bir ay sonra Vinkovo'da ağır bir yenilgiye uğradı. Fransız ordusunun geri çekilmesi aşamasında bir süre orduya komuta etti. Fransız ordusunun Ekim 1813'te başta Prusya, Rusya ve Avusturya olmak üzere birçok Avrupa ülkesinin birleşik ordusu karşısında aldığı Leipzig yenilgisinden sonra İtalya'ya çekildi. I. Napoléon'un yenileceğine kesin gözüyle baktığından bu tarihten sonra diğer Avrupa ülkeleriyle anlaşarak krallığının geleceğini güvence altına almaya yönelik girişimlerde bulundu. Avusturya'yla, Ocak 1814'te, Fransa'ya karşı savaşmak üzere 30.000 asker sağlama karşılığında krallığının geleceğini güvence altına alan bir antlaşma imzaladı. Ancak Viyana Kongresi'nde Napoli Krallığı'nı eski kral Ferdinand'a verme kararının alınması üzerine Avusturya'ya savaş açtı. Mayıs 1815'te Tolentino' da Avusturya'ya yenilince Korsika'ya kaçmak zorunda kaldı. Ekim 1815'te Napoli tahtını yeniden ele geçirmek için Calabria'nın Pizzo plajına bir çıkarma yaptı. Çıkarma sırasında yakalandı ve kurşuna dizildi.

• **KAYNAKLAR:** A.H. Atteridge, *Joachim Murat, Mars-*

hal of France, 1911; A. Berlam, *King of Naples*, 1922; A. Espitalier, *Napoleon and King Murat*, 1912.

• BAKINIZ: J. BONAPARTE, NAPOLÉON I.

MURATORI, Lodovico Antonio
(1672-1750)

İtalyan, tarihçi. İtalyan Orta Çağ toplumu üzerine ayrıntılı ve belgelere dayalı yapıtlar vermiştir. Çağdaş İtalyan tarihçiliğinin öncüsü olarak kabul edilir.

21 Ekim 1672'de Modena Dükalığı sınırları içerisindeki Vignola'da doğdu, 23 Ocak 1750'de Modena'da öldü. Öğrenimini Benediktin bir rahip olan Benedetto Bacchini'nin yanında tamamladı. Hocasından, Benediktin mezhebine bağlı Saint-Maur tarikatı rahiplerinin geliştirdiği, tarihsel incelemelerde filolojik yöntemleri kullanma tekniğini öğrendi. 1694'te papazlık derecesine yükseldi. Aynı yıl, Milano'da yeni kurulmuş bir kütüphane olan Ambrosiona Kütüphanesi'nde çalışmaya başladı. Aynı dönemde kütüphaneye ait el yazmaları arasından seçtiği metinleri bir araya getirdiği *Anecdota* adlı kitabını yayımladı. 1700'de Modena Dükü I.Rinaldo'nun kütüphanesinde çalışmak üzere Modena'ya döndü ve yaşamının sonuna değin dükün arşivcisi ve kütüphanecisi olarak çalıştı.

Muratori 17. yy İtalyan tarih yazıcılığına egemen olan ve tüm tarihsel olayları tanrıbilimsel gerçekliğin ışığında anlamaya çalışan, ahlaki değerleri ve dinde doğru yolda olmayı tarihsel kesinliğe ve doğruluğa üstün tutan anlayışa karşı çıktı. Diğer tarihçilerle de ilişki kurarak, İtalyan Orta Çağ toplumunun araştırılmasında vazgeçilmez bir yeri olan, *Rerum italicarum scriptores* ("Yazılı İtalyan Tarihi") adlı 28 ciltlik büyük kitabını yazmaya başladı. Bu çalışmayla, çağdaş tarihçiler tarafından inceleme dışı bırakılan İtalyan Orta Çağ tarihini, 500 ile 1500 yılları arası döneme ait iki binden fazla vakayinamenin, günlüğün ve resmi belgenin yardımıyla inceledi.

Bu dönemde yayımladığı *Antiquitates italicae medii aevi* ("İlk Çağ'dan Orta Çağ'a İtalya") adını taşıyan 6 ciltlik yapıtında kurumların tarihinden iktisat tarihine, din tarihinden toplumsal geleneklerin tarihine dek çeşitli konulardaki denemelerini bir araya getirdi. Aynı kitabında, Yeni Ahid'e ait kitapların, 200 yılından kalma, o zamana değin bilinen en eski listesine yer verdi. 1744'te yayımlamaya başladığı *Annali d'Italia*'da ("İtalya Yıllıkları") İsa'dan 18. yy'a değin İtalya Yarımadası'nın tarihini bir bütün olarak anlattı.

• YAPITLAR (başlıca): *Anecdota*, 4 cilt, 1697-1713; *Rerum italicarum scriptores*, 28 cilt, 1723-1751, ("Yazılı İtalyan Tarihi"); *Antiquitates italicae medii aevi*, 6 cilt, 1738-1742, ("İlk Çağ'dan Orta Çağ'a İtalya"); *Annali d'Italia*, 12 cilt, 1744-1749, ("İtalya Yıllıkları"); *Scritti inediti*, (ö.s.), C. Ricei (der.), 2 cilt, 1880, ("Yayımlanmamış Yazılar").

• KAYNAKLAR: G. Bertomi, *L.A. Muratori*, 1926; G. Bezzi, *Il pensiore soriale di Lodovico Antonio Muratori*, 1922.

• BAKINIZ: VICO.

MURDOCH, Iris
(1919)

İngiliz, romancı. II. Dünya Savaşı sonrası İngiliz romanının en tanınmış yazarlarındandır.

Jean Iris Murdoch 15 Temmuz 1919'da Dublin'de doğdu. Çocukluğu Londra'da geçti. Öğrenimini Bristol Üniversitesi'ndeki Badmington College'da ve Oxford Üniversitesi'ndeki Somerville College'da yaptı. II. Dünya Savaşı sırasında UNRRA'da (United Nations Relief and Rehabilitation Administration - Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon Örgütü) çalıştı. Savaş sonrasında Cambridge Üniversitesi'ndeki Newnham College'da felsefe öğrenimini sürdürdü. 1948'den sonra Oxford Üniversitesi'ndeki St.Anne College'da felsefe dersleri vermeye başladı. 1956'da yazar John O.Bayley ile evlendi. 1975'te American Academy of Arts and Sciences'a üye seçildi. Romanlarıyla birçok ödül kazandı.

Murdoch'un 1953'te yayımlanan ilk kitabı *Sartre, Romantic Rationalist* (Sartre, Yazarlığı ve Felsefesi) onun üzerinde önemli etkileri olan Sartre'ın başarılı bir incelemesidir. 1954'te yayımlanan ilk romanı *Under the Net* ("Ağa Yakalananlar"), onu izleyen 1950'lerdeki öbür romanları gibi, Fransız Varoluşçuluğu'nun etkilerini taşır. Murdoch 1960'lar ve 1970'lerde de hemen hemen her yıl bir roman yayımlamıştır. Bunlarda, felsefi romanın özellikleriyle piyasa romanının gerilimli kurgusunu ve sürükleyici anlatımını birleştirmiştir. İçinde yaşanan koşullara bağımlılık ve onları aşma çabası, insanın suçluluğu, özgürlük arayışı ve yaşamın rastlantısallığı, işlediği başlıca konulardır. İnsan ilişkilerinin gerilim ve karmaşasına, cinsel ve ruhsal çatışmaları, sevgi bağının ve cinsel ilişkilerin yöneldiği egemenlik ilişkilerini felsefi bir bakış, ince alaylı bir anlatım ve şiirsel bir duyarlıkla çözümlemeye çalışmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *Under the Net*, 1954, ("Ağa Yakalananlar"); *The Bell*, 1958, ("Çan"); *The Unicorn*, 1963, ("Tek Boynuzlu At"); *The Red and the Green*, 1965, ("Kırmızı ve Yeşil"); *A Fairly Honourable Defeat*, 1970, ("Oldukça Şerefli Bir Yenilgi"); *The Sea, the Sea*, 1978, ("Deniz, Deniz"); *Nuns and Soldiers*, 1980, ("Rahibeler ve Askerler"); *The Philosopher's Pupil*, 1983, ("Filozofun Öğrencisi"). **Çeşitli:** *Sartre, Romantic Rationalist*, 1954, inceleme, (Sartre, Yazarlığı ve Felsefesi); *A Year of Birds*, 1978, şiir, ("Kuşlar Yılı"); *Art and Eros*, 1980, oyun, ("Sanat ve Eros").

• KAYNAKLAR: A.S. Byatt, *Degrees of Freedom: The Novels of Iris Murdoch*, 1965; P.Wolff, *The Disciplined Heart: Iris Murdoch and Her Novels*, 1966.

MURILLO, Bartolomé Esteban
(1617-1682)

İspanyol, ressam. Dinsel yapıtlarının yanı sıra çocukları konu edindiği resimleriyle tanınmıştır.

Aralık 1617'de Sevilla'da doğdu, 3 Nisan 1682'de aynı kentte öldü. On bir yaşındayken kimsesiz kalınca vasiliğini üstlenen amcası onu akrabalarından biri olan ressam Juan del Castillo'nun (1584-1640) yanına çırak verdi. O zamana değin oldukça güzel suluboya resimler yapan Murillo, İtalyan üslubunda çalışan ustasından yağlıboyayı ve çizim tekniğini öğrendi. Bir süre Amerika'daki İspanyol sömürgelerine ve Endülüs pazarlarına dinsel konulu resimler yaparak geçimini sağladı. Yaşamı boyunca Endülüs'ten hiç ayrılmadığı sanılmaktaysa da, resmindeki kimi özellikler nedeniyle Madrid'e gidip, kraliyet koleksiyonlarını incelemiş olduğu da öne sürülmektedir. 1660'ta Juan de Valdés Leal (1662-1690) ve Francisco Herrera (1622-1685) ile birlikte Sevilla'da bir sanat akademisi kurup başına geçti. 1682'de Cadiz'de Kapuçin tarikatının bir manastırı için *Azize Katerina'nın Gizemli Evliliği* adlı mihrap panosu üstünde çalışırken iskeleden düştü. Sevilla'ya döndükten bir iki ay sonra da öldü.

Murillo dinsel konulardaki yapıtlarıyla olduğu kadar günlük yaşamı anlatan Janr (Tür) resim çalışmalarıyla da tanınır. İlk çalışmalarında İspanyol ressamları F. Ribalta, Ribera ve Zurbaran'ın etkisinde kalmıştır. Ancak yapıtları kısa süre sonra Venedik ve Flaman resminin izlerini taşımaya başlamıştır. 1645-1646 yıllarında Sevilla'daki Fransisken tarikatına bağlı kadınlar manastırı için yaptığı on bir tablo, ilk önemli yapıtı sayılır. 1665'te yoksullara yardım amacıyla kurulmuş La Caridad adında bir kardeşlik birliğine alındıktan sonra bu birlik için çalışmıştır.

Bütün yapıtlarında, özellikle din konulu resimlerinde yoğun bir duygusallık ve dindarlık belirgindir. Çok sık işlediği Madonna ile ilgili temalarda İspanyol kadın tiplerini kullanmıştır. Büyük ün kazanmasına yol açan *Bakire Meryem'in Günahsız Hamileliği* bu tür resimlerinden biridir. Sonradan birçok İspanyol ressamınca da örnek alınmıştır. Murillo'nun Janr resimlerinde de duygusal ve iyimser bir yaklaşım egemendir. Doğalcı bir yaklaşımla sokak çocuklarını, dilencileri ele almış, Caravaggio ve Velasquez'in yapıtlarına benzer kompozisyonlar oluşturmuştur. İlk dönem resimlerinde karanlık tonlar kullanırken, sonraları daha aydınlık ve sıcak renklerle yarattığı sisli bir atmosferde ışığı yaygınlaştırmış ve 18. yy Rokoko üslubunu anımsatan yuvarlak, kıvrımlı biçimlere yönelmiştir. Murillo, İspanya'nın Rembrandt'ı diye anılacak kadar sevilmiş, 18. yy Sevilla ressamlarını açıkça etkilemiştir. Sonraları gözden düşmüşse de 20. yy'da yeniden önem verilen bir ressam olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Meleklerin Mutfağı*, 1646, Louvre, Paris; *Üzüm ve Karpuz Yiyen Çocuklar*, 1650-1660, Eski Pinakotek, Münih; *Meryem'in Doğumu*, 1655, Louvre, Paris; *İsa'nın Aziz Augustin'e Görünmesi*, 1655, Walker Sanat Merkezi, Minneapolis, ABD; *Bakire Meryem'in Günahsız Hamileliği*, 1665, Louvre, Paris; *Genç Kız ve Dadısı*, 1665-1675, Ulusal Sanat Galerisi, Washington; *Zar Oynayanlar*, 1668-1672, Eski Pinakotek, Münih; *Meyva Satan Kız*, 1668-1672, Eski Pinakotek, Münih; *Evde Tuvalet*, 1672-1682, Eski Pinakotek, Münih; *Kendi Portresi*, 1678, Ulusal Galeri, Londra; *Azize Katerina'nın Gizemli Evliliği*, 1682, Kapuçin Kadınlar Manastırı, Cadiz; *Dilenci Çocuk*, Louvre, Paris.

• **KAYNAKLAR:** S. Montoto, *Murillo*, 1932.

• **BAKINIZ:** A. BROUWER, VELASQUEZ.

MURNAU, F.W.
(1888-1931)

Alman sinema yönetmeni. Getirdiği anlatım yenilikleriyle sinema sanatına önemli katkıda bulunmuştur.

28 Aralık 1888'de Bielefeld'de doğdu, 11 Mart 1931'de ABD'de, Los Angeles'ta öldü. Asıl adı Friedrich Wilhelm Plumpe'dir. Heidelberg Üniversitesi'nde sanat ve edebiyat tarihi öğrenimi gördü. Daha sonra Berlin'e giderek Max Reinhardt'ın öğrencisi oldu. Onun yanında oyunculuk ve yönetmen yardımcılığı yaptı. Pilot olarak katıldığı I. Dünya Savaşı'nda, bir uçuş sırasında siste rotasını şaşırarak İsviçre'ye iniş yaptı ve savaşın kalan bölümünü orada geçirdi. Bu süre içinde bir oyun sahneye koydu ve Bern'deki Alman Elçiliği hesabına propaganda filmleri hazırladı. Almanya'ya döndükten sonra 1919'da film yönetmenliğine başladı. Ertesi yıl çektiği *Der Januskopf* ("Janus'un Kafası"), Robert Louis Stevenson'ın romanından uyarlanmış bir "Dr. Jekyll ve Mr. Hyde" öyküsüydü. 1922 tarihli *Nosferatu*, Murnau'nun ilk büyük başarısı oldu. İrlandalı yazar Bram Stoker'ın (1847-1912) *Dracula* adlı romanının uyarlaması olan film, dünya sinemasındaki ilk vampir öyküsü olarak önem kazandı. Dönemin dışavurumcu (ekspresyonist) Alman filmlerinden ayrılan yanı da, stüdyo yerine gerçek mekânlarda çekilmiş olması, yaratılan dehşet ortamının gündelik olaylar içinde ve sıradan insanlar arasında oluşmasıydı.

Ertesi yıl çektiği, sessiz sinemanın en büyük yapıtlarından biri sayılan *Der Letzte Mann* ("Son Adam"), Murnau'nun dünya çapında tanınmasını sağladı. Çarpıcı buluşlar ve teknik yeniliklerinin yanı sıra, Emil Jannings'in (1884-1950) etkileyici oyunuyla da güçlenen filmin başarısı üzerine ABD'ye çağırılan Murnau, Almanya'da çektiği son filmleri *Tartüff* ve *Faust*'u tamamladıktan sonra Hollywood'a gitti.

1927'de senaryosunu uzun süre birlikte çalıştığı Carl Mayer'in (1894-1944) yazdığı *Sunrise* ("Şafak") adlı filmi gerçekleştirdi. Hollywood ve Alman geleneklerinin kaynaştırıldığı yapıt, yapımcıların isteği üzerine bir "mutlu son"la bitiyordu ve Alman sinemasının son doruk noktası ve bütün zamanların en iyi filmlerinden biri olarak kabul edildi. Dakota çiftçileri üzerine yarı belgesel nitelikte bir film olan *City Girl* ("Kent Kızı") ve *Nosferatu*'nun sesli ikinci çeviriminden sonra Murnau, ünlü belge sinemacısı Robert J. Flaherty'yle bir ortaklığa girdi. Kurdukları yapım şirketi hesabına Tahiti'de gerçekleştirdikleri *Tabu* adlı

filmin çekimi sırasında aralarında çıkan anlaşmazlık, bu ortaklığın bozulmasına yol açtı. Flaherty'nin hissesini devralan Murnau, filmi 1931'de tamamladı. Aynı yıl, bu başarılı filmin galasından kısa süre önce geçirdiği bir otomobil kazasında öldü.

Murnau, Alman dışavurumcu sinemasının önde gelen temsilcilerinden biri olmasının yanı sıra, bu akıma karşı Gerçekçilik'e yönelik olarak gelişen *Kammerspiel* akımının da örneklerini vermiştir. Hollywood dönemindeki yapıtlarıyla Amerikan sinemasını önemli ölçüde etkilemiştir. Yaratıcılığıyla kamera hareketleri, kameranın konuyu kişilerden birinin görüş açısından aktardığı öznel anlatış tekniği ve kurgu aşamasındaki çeşitli denemeler gibi sinema anlatımını zenginleştiren yenilikler geliştirmiş, sinema tarihinin çığır açan yapıtlarını vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Satanas*, 1919; *Der Bucklige und die Tänzerin*, 1920, ("Kambur ve Dansöz"); *Der Januskopf*, 1920, ("Janus'un Kafası"); *Der Gang in die Nacht*, 1920, ("Geceye Gidiş"); *Schloss Vogelöd*, 1921, ("Vogelöd Şatosu"); *Nosferatu, eine Symphonie des Grauens*, 1922, ("Nosferatu, Bir Dehşet Senfonisi"); *Der brennende Acker*, 1922, ("Yanan Tarla"); *Der letzte Mann*, 1924, (Son Adam); *Tartüff*, 1925; *Faust*, 1926; *Sunrise*, 1927, ("Şafak"); *Four Devils*, 1928, ("Dört Şeytan"); *City Girl*, 1930, ("Kent Kızı"); *Tabu* (R.J. Flaherty ile), 1931.

• KAYNAKLAR: L. Eisner, *F.W. Murnau*, 1973.

• BAKINIZ: FLAHERTY.

MURRAY, Gilbert
(1866-1957)

İngiliz edebiyat tarihçisi. Eski Yunan düşün ve edebiyatını incelemiştir.

George Gilbert Aimé Murray 2 Ocak 1866'da Avustralya'nın Sydney kentinde doğdu, 20 Mayıs 1957'de İngiltere'de, Oxford'da öldü. Eğitimini Oxford Üniversitesi'nde tamamladı. 1889'da henüz yirmi üç yaşındayken Glasgow Üniversitesi'ne Yunanca profesörü atandı. 1908-1936 arasında aynı görevi Oxford Üniversitesi'nde sürdürdü. 1936'da emekliye ayrıldı. 1941'de Order of Merit nişanını aldı. 1952'de Avustralyalı Yazarlar Derneği'nin başkanlığına getirildi.

Murray, Eski Yunan tiyatrosundan yaptığı çevirilerle ünlendi. Bu dönemin birçok tiyatro yapıtını sahneye koyarak klasik tiyatroya olan ilginin yeniden canlanmasını sağladı. Ayrıca o çağın düşünce yapısına, din ve edebiyatına ilişkin kendi görüş ve yorumlarını içeren yapıtlar da ortaya koydu. Uyaklı koşuk kullanarak yaptığı çevirilerde Eski Yunan koşuğunun ritmik özelliğini korumaya çalıştı. En önemli yapıtı olan *Four Stages of Greek Religion*'ı ("Yunan Dininin Dört Evresi"),1925'te genişletilmiş ve gözden geçirilmiş olarak *Five Stages of Greek Religion* ("Yunan Dininin Beş Evresi") adıyla yeniden yayımlandı.

• YAPITLAR (başlıca): *A History of Ancient Greek Literature*, 1897, ("Eski Yunan Edebiyatı Tarihi"); *The Rise of the Greek Epic*, 1907, ("Yunan Epiğinin Doğuşu"); *Five Stages of Greek Religion*, 1925, ("Yunan Dininin Beş Evresi"); *Euripides and His Age*, 1931, ("Euripides ve Çağı"); *Aristophanes: A Study*, 1933, ("Aristophanes Üzerine Bir İnceleme"); *Greek Studies*, 1946, ("Eski Yunan Üzerine İncelemeler").

MURRAY, Henry Alexander
(1893)

ABD'li psikoloji uzmanı. Geliştirdiği kişilik tanımlama testleri ile tanınmıştır.

13 Mayıs 1893'te New York'ta doğdu. Columbia Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördü. Harvard Üniversitesi'nde iki yıl fizyoloji dersleri verdikten sonra iki yıl da Columbia Presbiteryen Hastanesi'nde cerrahi asistanı olarak çalıştı. Ardından, New York'taki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde iki yıl boyunca embriyoloji araştırmaları yaptı. 1927'de İngiltere'ye giderek Cambridge Üniversitesi'nden biyokimya doktorası aldı. Avrupa'da bulunduğu dönemde Jung'un yapıtlarından etkilenen Murray'ın tüm ilgisi kesin olarak psikolojiye yöneldi. ABD'ye dönüşünde herhangi bir akademik eğitim görmemiş olmasına karşın Harvard Üniversitesi'nde psikoloji dersleri vermeye başladı. 1928'de kurucusu olduğu Harvard Psikoloji Kliniği yöneticiliğine atandı. 1943'te orduda görev alan Murray, 1947'de Harvard'a döndü ve iki yıl sonra klinik psikolojisi profesörlüğüne getirildi. 1962'de emekli olduktan sonra çalışmalarını sürdürerek çeşitli kitaplar yayımladı.

Murray'ın psikoloji bilimindeki önemli yeri kişilik kuramı ve kişilik tanısına yaptığı katkılardan kaynaklanır. Kişiliğin soruşturulmasında birbirinden farklı yöntemler, özellikle belirli durumlar karşısında kişinin verdiği tepkilerin yorumlanmasını temel alan yansıtıcı (projective) testler geliştiren Murray, bunlardan kısaca TAT adı verilen "Thematic Apperception Test" (Konusal Algılama Testi) ile ünlenmiştir. Rorschach yöntemiyle birlikte uygulamada en çok kullanılan kişilik tanısı yöntemi olan bu test, resim üzerine oluşturulacak imgesel öykülerin bireyin kişiliğini ifade edecek çeşitli yorumlara açık olduğu varsayımına dayanır. Üzerinde çeşitli yorumlara açık resimlerin bulunduğu otuz küçük kartın kullanıldığı bu yöntemde, deneklerden bu kartlardaki resimlerde olup bitenlerle ilgili öyküler uydurmaları istenir. Bu öykülerin belirlenmiş ölçütlere göre değerlendirilmesiyle deneğin kişilik yapısı bulunur.

Murray, kitapları arasında en çok etki yaratanı olan *Explorations in Personality*'de ("Kişilik Araştırmaları") "gereksinme" kavramını inceleyerek her bireyde var olan yaklaşık yirmi temel ruhsal gereksinmeyi sıralamıştır. Bireylerin davranışlarının dinamiklerini oluşturan ve görece sıralanma farklılıklarına göre kişiliklerini kuran, bu temel gereksinmelerden başlıcaları kendini alçaltma, başarma, önder olma gereksinimleridir. Murray gereksinmelerle birlikte bireyin kişiliğini oluşturan "zorlayıcı"lardan da söz eder. "Gereksinme" davranışın güdüsel köklerini ortaya koyan düzenleyici bir kavramken, "zorlayıcı" davranışı belirleyen ya da etkisi altında tutan çevreden kaynaklanır.

Freud ve Jung'un psikanalitik görüşlerinden etkilenen ve Whitehead'in felsefesinde uygun mantıksal modeli bulduğuna inanan Murray, bilim yaşamı boyunca çok sayıda öznenin ya da grupların değil az sayıda bireysel olayın ayrıntılı incelenmesini temel alan davranış araştırmalarının savunucusu olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Explorations in Personality*, 1938, ("Kişilik Araştırmaları"); *Thematic Apperception Test Manual*, 1943, ("Konusal Algılama Testi Kılavuzu").

- **BAKINIZ:** S. FREUD, JUNG, RORSCHACH, SKINNER, WHITEHEAD.

MURŞİL I
(? - İÖ 1590)

Hitit kralı. Yayılmacı bir politika izlemiştir.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. Hattuşaş'ta (Boğazköy) öldü. Hitit Kralı I. Hattuşil'in torunudur. Kuzey Suriye üzerine yaptığı bir seferden dönen I. Hattuşil oğlunu veliahtlıktan alarak, torunu Murşil'i veliaht yaptı. I. Murşil, İÖ 1620'de I. Hattuşil'in ölümü üzerine Hitit kralı oldu. Dedesinin izlediği politikayı sürdürerek, Halep'teki (Hitit dilinde Halap, Halpa) Yenhad Krallığı'na karşı savaş açtı. Halpa büyük bir direnme göstermeksizin Hitit egemenliğini kabul etti. Murşil, Kuzey Suriye'yi denetimi altına aldı. İlerlemesini sürdürerek, Babil Krallığı ile savaşa başladı. İÖ 1600'de, Babil'in I. Sülalesi'ni ortadan kaldırdı. Van Gölü çevresindeki Hurriler'le Yukarı Fırat bölgesinde başarılı savaşlar yaparak, Hitit ülkesinin doğu topraklarının işgal edilmesini önledi. Zengin ganimetlerle başkent Hattuşaş'a dönen Murşil, kayınbiraderi Hantil'ce düzenlenen bir suikast sonucu öldürüldü.

I. Murşil'in döneminde Hitit Krallığı'nda iç çekişmeler sürmüş, krallık ailesinin üyeleri bağımsız olmaya çalışmışlardır. Murşil'den sonra başa geçen I. Hantil döneminde (İÖ 1590-İÖ 1560) Labarnas, Hattuşil ve Murşil'in fethettikleri topraklar Hitit egemenliğinden çıkmaya başlamıştır.

Mısır'dan kaçışı ▸

Hz. MUSA
(İÖ 14. yy)

İbrani peygamberi ve yasa koyucu. Tektanrıcı inancın kurucusudur.

İÖ 14. yy ortalarında Mısır'da doğdu, Filistin'de öldü. İbrani dilinde adı Moşe'dir. Hz. Musa'nın yaşamı konusunda bütün bilinenler, birer söylence niteliği taşır. Yazılı kaynaklara göre Firavun Tutankhamon (İÖ 1352-1320) döneminde yaşamış ve İÖ 1346'da birtakım olaylara karıştığından, Mısır'dan ayrılma gereğinde kalmıştır.

Başta *Kuran* ve *Tevrat* olmak üzere, bütün din

Hz.Musa
Juste de Gand tarafından yapılmış portresi.

kaynakları Hz. Musa'nın Mısır'da doğduğu, sonradan, Filistin'e göçtüğü konusunda birleşir. Bu kaynaklara göre, firavun bir gece düşünde, o yıl doğacak çocuklardan birinin büyüyünce tahtını elinden alacağını, yeni bir din kurarak kendisini ortadan kaldıracağını görür, büyük bir korkuya kapılarak uyanır. O yıl doğan ve doğacak olan bütün erkek çocukların öldürülmesini buyurur. Hz. Musa doğunca, anası Asiye, onu üç ay gizler, çocuk daha saklanamayacak duruma gelince bir sandığın içine koyar, kimi kaynaklara göre kundaklayarak, firavunun kızlarının ve karısının yıkandıkları ırmağın kıyısında, sazlar arasına bırakır. Irmağa yıkanmaya gelen kızlar ve firavunun karısı, bir çocuk ağlaması duyunca, çevreyi ararlar çocuğu bulurlar ona "sudan doğan", ya da "sudan olan" anlamında "Musa" adını verirler. Firavunun karısı, eşine duyurmadan, bir sütanne tutar, Hz. Musa'yı emzirmesini, büyütmesini ister. Hz. Musa, gizlice büyütüldükten sonra, kendi soydaşlarının bulunduğu topluluğa katılır.

Hz. Musa'nın, din tarihindeki önemi, soydaşları arasına katılmasıyla başlayan olaylara dayanır. O, bir gün bir Yahudi'yi döven Mısırlı'yı öldürünce, korkuya kapılarak Medyan'a kaçar. Orada bilicilikle ün ◂ salmış bir kişinin yedi kızına, kimi kaynaklara göre yedi çobana, yardımcı olur, koyunlarını suya götürür getirir. Bu iyiliğinden duygulanan bilici, Hz. Musa'yı kızı Tsippora ile evlendirir. Hz. Musa bir süre sessizlik içinde yaşar, kendisine bilinmeyen bir yerden seslerin geldiğini sezer. Bu seslerin Tanrı Yahova' dan (Yahve) halkı doğru yola getirmek, yeryüzünden kötülüğü kaldırmak, Yahudi topluluğunu mutlu kılmak için bir görevin bildirilişi anlamına geldiğine inanır. Onun tek görevi soydaşlarını Mısırlılar'ın baskısından kurtarmak, Tanrı'nın birliğini, yüceliğini halkına bildirmektir. Hz. Musa bir gün Tuva vadisinde gezerken, gene sesler duymaya başlar, bu sesler ona gezdiği toprakların kutsal olduğunu, ayaklarını çıkarmasını buyuran tanrısal bildirilerdir (vahy). Hz. Musa, o günden sonra kendisinin Tanrı buyruğu üzerine halkını uyarmaya ve kurtarmaya geldiğini,

Tanrı'nın elçisi olduğunu, peygamberliğini açıklar. Eski inançlarına bağlı kalan halkını ve firavunu inandırmak için, Tanrı'nın kendisine verdiği olağanüstü başarı gücünden yararlanır, "mucize" göstermeye başlar. Ona karşı çıkanlar, kendisini büyücülükle, yalancılıkla suçlarlar. Firavun onu kendi büyücüleriyle yarışmaya çağırınca Hz. Musa önce çekinir, sonra tanrısal ses ona korkmamasını, başarıya ulaşacağını bildirince ileri atılır. Büyücülerin yere attıkları değnekler birer yılana dönüşünce, gizli ses ona elindeki asayı yere atmasını buyurur. Hz. Musa değneği yere atar atmaz, bir ejderhaya dönüşerek, bütün öteki yılanları yutar. Dinle ilgili kaynaklar Hz. Musa'nın dokuz mucize gösterdiğini bildirir: Asa, beyaz el, tufan, bit, kan, karanlık, çekirgeler, kurbağalar, Kızıldeniz'in yarılması.

Bu olaylar üzerine, firavun, Hz. Musa'nın tanrısına ulaşmak için, Haman'a yüksek bir kule yaptırttı. Kuleden göğe attığı ok yere düşünce üzerinde bir kan lekesi gördü, Tanrı'yı vurduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine Hz. Musa'ya inananlar kuşkulandı, firavun Hz. Musa ile bütün Yahudiler'i Mısır'dan kovdu. Hz. Musa ve Yahudiler Kızıldeniz'i yararak geçtiler, firavun onları izleyemedi. *Kuran*, Hz. Musa'nın mucizeleri arasında, Sina Dağı'nda tanrısal ışığın ona göründüğünü Hz. Musa'nın bayılıp düştüğünü de bildirir.

◄ *Mucizeler*

Hz. Musa'nın getirdiği dinin on temel kuralı (evamir-i aşere) vardır ve bunlar birer kesin yasa niteliğindedir. 1- Tanrı birdir, eşi, benzeri yoktur; 2- Musa'ya bağlananların bu Tanrı'dan başka Tanrı'sı yoktur; 3- Put yapılmayacak ve puta tapılmayacak; 4- Haftanın altı günü çalışılacak, yalnız bir gün (cumartesi) dinlenilecek; 5- Anaya, babaya sevgi ve saygı gösterilecek; 6- Adam öldürülmeyecek; 7- Zina edilmeyecek, 8- Yalan söylenmeyecek ve yalancı tanıklık edilmeyecek; 9- Hırsızlık olmayacak; 10- Komşunun malına, ırzına göz dikilmeyecek. Bu on kural, sonraki çağlarda birçok devletçe benimsendi, toplum yönetiminin temel ilkeleri durumuna getirildi. Kimi kaynaklar, bu on buyruğun Hz.Musa'dan çok önce yaşamış kral Urukagina ve Hammurabi yasala-

On Buyruk

Musevilik

Hz. Musa'nın adından gelen, onun yolunda yürümeyi, geliştirmeye çalıştığı inanç kurumunu benimsemeyi anlatan Musevilik, üç tektanrıcı dinin ilkidir. İÖ 14.yy'da ortaya çıkan, Tanrı elçisi olduğunu ileri sürerek, İbraniler'i Mısır yönetiminin baskısından kurtarmayı amaçlayan Hz.Musa, bu adla bir din kurmamıştır. Musevi adı, onun inançlarını yaymaya başlamasından yaklaşık 1500 yıl sonra, Müslümanlık'ı benimseyen Araplar'ca ortaya atılmış, Türkçe'ye de Musevilik biçiminde geçmiştir. Batı dillerinde Juda adından türetilen "Judaisme" ya da "Judaismus" kavramlarıyla karşılanır.

Musevilik, başlangıçta evrensel bir din sayılmışsa da sonraları, Kuran'da belirtildiğine göre, yalnızca İbrani topluluğunun dini diye nitelenmiştir. Önce Mısır'da, ilk inanç ürünlerini veren Musevilik, daha sonra Filistin'de gelişerek bir din kurumuna dönüşmüştür. Tek Tanrı'ya inanan, ancak bu Tanrı'yı yalnız Yahudi topluluğunun kutsal varlığı sayan Musevilik, çoktanrıcı inançlara bağlı kalan Babil yönetimince suçlanmış, Hz.Musa'nın izini sürenler yakalandıkça ağır cezalara çarptırılmış, kimi dönemlerde öldürülmüştür. Makedonya Kralı İskender, Filistin'i ele geçirince Museviler'i değişik ülkelere sürmüştür. Ağır baskılara karşın, gizlice gelişme ve yayılma olanağı bulan bu tektanrıcı inanç, Roma İmparatorluğu çağında da yasaklanmış, Museviler türlü baskılarla karşı karşıya bırakılmıştır. Dünyanın değişik bölgelerine dağılan Yahudiler, her gittikleri yerde, inançlarını korumuş, başka topluluklarla karışıp kaynaşmamaya çaba göstermişlerdir. Bir aralık, Hazar Türkleri de bu inancı benimsemişler, yayılmasına çalışmışlardır. Orta Çağ'da Yahudi topluluğu Müslüman ve Hıristiyanlar'ca "istenmeyen insanlar" olarak nitelenmiştir. 20.yy başlarında, özellikle Almanya'da, yayılmaya başlayan "Yahudi düşmanlığı" Hitler'in yönetimi sırasında soykırıma dönüşmüştür.

Musevilik, içine kapalı, kendinden olmayanı dışlayan, kendi inanç düzeninden başka gerçek tanımayan, kendini "Tanrı'nın sevgilisi" ya da "evrenin efendisi" sayan bir din olarak nitelenir. Törenleri, tapınma biçimleri, gelenek ve görenekleri içedönüktür. Müslümanlık ve Hıristiyanlık gibi iki tektanrıcı din, başka inançları benimseyenleri, din değiştirme durumunda, "dönme" olarak kendi topluluğu içine alır, Tanrı katında, iyi olarak niteler. Oysa Musevilik'te, başka dinden, inanç değiştirerek geleni alma geleneği olmadığı gibi, başka tektanrıcı dine giren bir Yahudi de toplum dışı bırakılır, bir daha Musevi olduğunu açıklasa bile, "cemaat arasına" sokulmaz. Bu dine göre, "Yeryüzü Devleti" geçicidir, gereksizdir, günün birinde, tanrısal yetkilerle gelecek olan bir görevli gerçek devleti kuracak, Yahudi topluluğunu mutluluğa kavuşturacaktır.

Musevilik, özellikle Orta Çağ'da, Araplar arasında çeviri yoluyla, felsefenin yayılmasına öncülük etmiş, Yunan-Latin düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. İnançları dolayısıyla, başka toplumlarda önemli yönetim odaklarına getirilmeyen Yahudiler, bilim, sanat, teknik ve ticaret alanlarında büyük başarılar sağlamışlardır. Özellikle Platon'un* görüşlerinin yayılmasında büyük katkıları olan Yahudi düşünürü İskenderiyeli Philon da* Musevilik'e bir felsefe dizgesi niteliği vermeye çalışmıştır.

rında bulunduğunu göstermiştir. *Tevrat*'ın bildirdiğine göre Hz. Musa bu on buyruğu, Tur Dağı'nda Tanrı ile konuştuğu sırada on ayrı levhaya yazılı olarak getirip halkının bilgisine sunmuştur. Eski inançlarına bağlı kalan kimi Yahudiler, Hz. Musa'nın getirdiği dine karşı çıkmış, onun yayılmasını önlemeye çalışmıştır. Hz. Musa, bu olay üzerine, onların taptıkları, altından yapılmış Samir adlı sarı dana yontusunu parçaladı, kendisinin peygamber olduğuna inanmayanlardan yüz çevirdi.

Hz. Musa, bir peygamber olarak tektanrıcı inancın kurucusudur. Ondan önce gelmiş dinlerde tek Tanrı kavramının varlığını ileri süren olmamıştır. *Kuran*'ın bildirdiğine göre, İslam dininin geliştirdiği inanç ilkelerinin tek Tanrı anlayışının, öncüsü Hz. Musa'dır. Bu nedenle İslam'ın benimsediği bir peygamberdir, çünkü Hz. Muhammed'in geleceğini önceden bildirmiştir. Tek Tanrı'ya inanmış, *Kuran*'ın bildirdiği bütün tanrısal olayları yaşamış bir peygamber olduğundan, Müslüman'dır. O da Hz. Muhammed gibi, içinde yaşadığı toplumca yanlış anlaşılmış, yerilmiş, kendisine karşı gelinmiş, yurdundan ayrılma gereğinde kalmış, suçlanmış, birçok haksızlığa uğramıştır (Yunus 78-90). Gene *Kuran*'ın bildirdiğine göre, Yahudi topluluğu, Hz. Musa'nın uyarılarına uymamış, onun düşüncelerini değiştirmiş, evrensel Tanrı kavramına yalnız belli ve sınırlı bir topluluğun Tanrı'sı anlamını vermiştir. Gerçekte Tanrı ona *Furkan* adlı kutsal kitabı indirmiştir (Bakara, 50). İslam dinine göre Hz. Musa'ya indirilen kutsal kitaba *Tevrat*'tan başka *Suhuf*, *Kitab* gibi adlar da verilir.

Hz. Musa'nın, bir din kurucusu olarak, getirdiği inançların kaynağı tektanrıcılıktır. Bu inançlara göre Tanrı evreni, kendi özgür istenciyle, yoktan yaratmıştır. Ölümsüz, önsüz-sonsuz, yüce bir varlık olan Tanrı'ya karşın evren sonludur. İnsanlar yaşadıkları sürece içindeki eylemlerinden dolayı, Tanrı'ya karşı sorumludur. Kalkım günü (kıyamet) yargılanacak ve yaptıklarının karşılığını göreceklerdir. Tanrı her şeyi önceden bilir, görür, duyar, anlar. Bu nedenle o yüce bilgindir, bilgedir, yargıçtır, egemendir, yöneticidir, düzenleyendir, var edicidir, yok edicidir, bağışlayıcıdır, cezalandırıcıdır. Tanrı'nın Hz. Musa'ya, bir peygamber olarak verdiği görevler toplumla, bireylerle ilgilidir: Kendi topluluğunu puta tapmaktan, sapkınlıktan kurtarmak, Tanrı'nın birliğine inandırmak, firavunun, Mısır halkının tanrıtanımazlığını gidermek, ana, kızkardeş ve Tanrı'nın, yakınlıkları nedeniyle, eş olarak seçmeyi yasakladığı kimselerle evlenmemek, ancak din ilkelerine uygun biçimde yuva kurmak, her türlü kötülükten kaçınmak, haram olarak nitelenen nesne ve eylemlerden sakınmak, iyiliksever olmak, büyüğe saygı, küçüğe sevgi göstermek, düşküne yardım etmek. Bütün bu görevler Hz. Musa'ya "vahy" ile bildirilmiştir (İsra, 101). Gene *Kuran*'a göre, Hz. Musa, bir peygamber olarak, Tanrı katında biri otuz, öteki on olmak üzere, toplam kırk gün kalmıştır (A'raf, 142). Bu süre içinde Tanrı kendisine insanları doğru yola getirmenin, kötülükten kurtarmanın kurallarını sözle bildirmiştir.

Hz. Musa'nın getirdiği görüşleri içeren *Tevrat* konusunda değişik görüşler ileri sürülür. Birçok yeri *Kuran*'la benzeşen, birçok yeri de ayrılık gösteren *Tevrat*'ın ilk kaynağı *Haggada* adı verilen eski bir kitapla Sümer-Akad inançlarıdır. Özellikle yasalarla ilgili buyruklar Sümer-Akad yıllıklarında bulunmaktadır. Hz. Musa'nın başından geçen olayların benzerleri de *Haggada* ve eski Mezopotamya öykülerinde vardır. Öte yandan Yahudiler, Hz. Musa'nın getirdiği dini ve Tanrı'yı yalnız kendilerinin sayarak, onun evrenselliğini tanımamışlardır. İşte *Kuran*'la Yahudi anlayışı arasında ortaya çıkan en köklü anlaşmazlık budur. İslam inancına göre Hz. Musa da Hz. Muhammed gibi belli bir topluluğun değil, bütün insanlığın peygamberidir, Tanrı da evrenseldir, yalnız Yahudi ulusunun değildir.

Hz. Musa, dinle ilgili bütün çalışma alanlarında olduğu gibi sanatta da, yüzyıllar boyunca, temel konulardan biri durumuna gelmiştir. *Tevrat*'ta geçen öyküleri yorumlayan sanatçılar şiir, düzyazı, öykü, resim, yontu, kabartma, süsleme, müzik gibi değişik yaratma türlerinde Hz. Musa'yı en ince ayrıntılarına değin işlemişlerdir. Özellikle Hıristiyan sanatında, resim ve yontuda, çok geniş bir yer kaplayan Hz. Musa, sanatın örnek konusu olarak benimsenmiştir. İslam edebiyatında daha çok mucizeleriyle ilgi çekmiş, başarının, üstünlüğün ulaşılmaz örneği diye nitelenmiştir.

• KAYNAKLAR: H. Örs, *Musa ve Yahudilik*, 1966; *Kuran; Tevrat.*

MUSA ÇELEBİ
(? -1413)

Osmanlı şehzadesi. Fetret Devri'nde tahtı ele geçirmeye çalışmıştır.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. 5 Temmuz 1413'te Sofya yakınlarında öldü. Osmanlı padişahı I.Bayezid'in (Yıldırım) oğlu, I.Mehmed'in (Çelebi) kardeşidir. Osmanlılar'ın Timur ordusuna yenilmeleriyle sonuçlanan, 20 Temmuz 1402'deki Ankara Savaşı'na katıldı ve tutsak düştü. Timur, Mart 1403'te Semerkand'a dönerken, I.Bayezid'in cesedini Musa Çelebi'ye teslim etti. Bursa'ya giden Musa Çelebi, Timur'un kendisine vermiş olduğu bir fermana dayanarak Bursa'ya egemen oldu. Kardeşi İsa Çelebi'nin Bursa'ya gelmesi üzerine, dayısı olan Germiyanoğlu Yakup Bey'e sığınmak durumunda kaldı. Kardeşi Çelebi Mehmed'in Bursa'ya girmesinden sonra onun yanına gitti. Bayezid'in en büyük oğlu olan ve Rumeli'deki egemenliğini sağlamlaştıran Süleyman Çelebi, Çelebi Mehmed ile savaşmak amacıyla 1406'da Anadolu'ya geçti. Süleyman Çelebi'yi yeniden Rumeli'ye döndürmek isteyen Çelebi Mehmed, Temmuz 1409'da Musa Çelebi'yi Rumeli'ye gönderdi.

Musa Çelebi Eflâk Voyvodası Mircea ve Sırp Despotu Stephan Lazareviç'in desteğini elde etti ve 13 Şubat 1410'da Yanbolu'da Süleyman Çelebi'ye bağlı birlikleri yenilgiye uğrattı. Yenilgiyi işiten Süleyman Çelebi, Rumeli'ye döndü. Bizanslılar'ca desteklenen ve Sırplar'ı da kendi yanına çeken Süleyman Çelebi Musa Çelebi'yi 15 Haziran 1410'da Kosmidon'da (Hasköy) yenilgiye uğrattı. Musa Çelebi yenilmesine

karşın ağabeyi ile savaşımını sürdürdü. Temmuz 1410'da Süleyman Çelebi yanlısı Sırplar'ı, Filibe'de yendi ve Edirne'de bulunan Süleyman Çelebi'nin ordusu üzerine yürüyüşe geçti. Süleyman Çelebi'nin temel gücünü oluşturan Yeniçeriler ve kapıkulu süvarileri, Musa Çelebi'ye katıldılar. İstanbul'a sığınmak amacıyla Edirne'den ayrılan Süleyman Çelebi'nin öldürülmesinden sonra, Musa Çelebi Edirne'ye girdi ve Çelebi Mehmed ile yaptığı anlaşmanın aksine, 17 Şubat 1411'de padişahlığını ilan etti.

Yaptığı antlaşmalarla Venedikliler'e ticari ayrıcalıklar verdi. Melikşah adlı bir komutanı vezir, Şeyh Bedreddin'i kazasker ve akıncı beylerinden Mihaloğlu Mehmed Beyi de beylerbeyi yaptı. Bizanslılar'a karşı savaşıma girişti. Süleyman Çelebi'nin Bizans'a bıraktığı Marmara kasabalarını ve Tesalya'yı geri aldı. Musa Çelebi'nin İstanbul'u kuşatmasını önlemek isteyen imparator II.Manuel Paleologos, İstanbul'da rehin olarak bulunan Süleyman Çelebi'nin oğlu Orhan Çelebi'yi serbest bıraktı. Orhan Çelebi'yi Selanik'e çekilmek zorunda bırakan Musa Çelebi, İstanbul'u kuşattı.

Çelebi Mehmed'in Bizanslılar'la anlaşarak Rumeli yakasına geçmesi üzerine İstanbul kuşatmasını kaldırdı. Temmuz 1412'de Çatalca yakınlarındaki İnceğiz'de yapılan savaşta Çelebi Mehmed'in ordusunu bozguna uğrattı. İstanbul'a çekilen Çelebi Mehmed Anadolu'ya döndü. Musa Çelebi ile birlik olan devlet adamları ile yazışarak onları kendi yanına çekti. Musa Çelebi, yeniden Rumeli'ye geçen Çelebi Mehmed'le Temmuz 1413'te Sofya'nın güneyinde Samako'da yaptığı savaşta yenildi ve kaçarken öldürüldü.

Rumeli'ye egemen olarak padişahlığını ilan eden Musa Çelebi, Yeniçeriler'ce desteklenmesine karşın akıncılar ve sınırlardaki sancakbeyleri kendisinden ayrılmış, Anadolu'daki tımarlı sipahilere dayanan Çelebi Mehmed karşısında başarılı olamamıştır. Musa Çelebi'nin ölümü üzerine Osmanlı tarihinin en önemli karışıklık dönemi olan Fetret Devri sona ermiştir.

• BAKINIZ: BAYEZİD I [Yıldırım], BEDREDDİN [Simavnalı], İSA ÇELEBİ, MANUEL II, MEHMED I [Çelebi], TİMUR.

MUSADDIK, Muhammed
(1880-1967)

İranlı devlet adamı. Başbakanlığı döneminde ülkesinin petrol sanayiini kamulaştırması bir darbeyle görevinden alınmasına yol açmıştır.

Tahran'da doğdu, 5 Mart 1967'de. aynı kentte öldü. Babası bir süre bakanlık yapmış büyük bir toprak sahibiydi. 1914'te Lozan Üniversitesi'nde hukuk doktorasını tamamladıktan sonra İran'a dönerek Fars bölgesi valiliğine atandı. 1919'da Rıza Şah'ın iktidara gelmesinden iki yıl sonra maliye bakanlığına getirildi. 1923'te milletvekili seçildi ve aynı zamanda

Muhammed Musaddık

dışişleri bakanı oldu. 1925'te Rıza Şah'ın ülkede tam bir dikta yönetimi kurması üzerine muhalefete geçerek görevinden ayrıldı. 1938'de Rıza Şah yönetimine karşı siyasi etkinlikleri nedeniyle tutuklandı. Almanya yanlısı bir dış politika izleyen Rıza Şah'ın 1941'de İngiltere ve SSCB'nin baskısıyla ülkeyi terkederek tahtı oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakmasından sonra serbest bırakıldı.

1943'te yeniden milletvekili seçilerek 1949'da Ulusal Cephe adlı partiyi kurdu. Aynı yıl, 20.yy'ın başından beri İran'daki petrol yataklarını işletmekte olan AIOC (Anglo-Iranian Oil Company-Anglo-İran Petrol Şirketi) adlı İngiliz şirketiyle İran'ın kârdan aldığı payın artırılmasını öngören bir antlaşma imzalandı. Petrol üretiminin bu şirketin denetiminden çıkarılıp kamulaştırılmasını amaçlayan Musaddık ve yandaşları, antlaşmaya karşı çıkarak mecliste onaylanmasını engellediler.

Ülkedeki demokrat güçlerin yanı sıra dini grupların da desteğini alan petrolün kamulaştırılmasına yönelik hareketin giderek güç kazanması üzerine, AIOC İran'daki durumunu sağlamlaştırmak için kârın yarı yarıya bölüşülmesini öngören ek bir antlaşma önerdi. Ali Razmara başkanlığındaki hükümetin antlaşmadan yana olmasına karşın meclis antlaşmayı onaylamadı. Başbakan Ali Razmara petrol sanayiinin o günkü koşullar altında kamulaştırılamayacağına ilişkin raporunu meclise sunduktan dört gün sonra öldürüldü. Başbakanın öldürülmesi İran'daki olayların akışını değiştirdi ve baskılara dayanamayan şah, 30 Nisan 1951'de Musaddık'ın başbakanlığını onaylamak zorunda kaldı. Musaddık'ın başbakan olmasından hemen sonra, daha önce meclise sunulmuş olan petrol sanayiinin kamulaştırılmasına ilişkin yasa kabul edildi ve şah tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi.

Petrol sanayiinin kamulaştırılmasını protesto eden İngiltere, bir yandan bölgeye askeri kuvvet gönderirken, öte yandan sorunu Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'na götürdü. Uluslararası Adalet Divanı'nın İran aleyhine karar vermesi üzerine İran kararı kabul etmediğini ancak AIOC yetkilileri ile kamulaştırma yasası çerçevesinde görüşmeye hazır

olduğunu açıkladı. Görüşmelerin bir sonuç vermemesi üzerine İngiltere, İran'la tüm diplomatik ilişkilerini keserek İran'ın İngiltere bankalarındaki paralarını bloke etti. Ayrıca, İran'dan petrol alan ülkelere zor kullanacağı tehditinde bulunması İran'ın dış pazarlarının bir bölümünü yitirmesine ve petrol ihracında ciddi düşüşlere neden oldu. Arabuluculuk görevini üstlenen ABD'nin girişimleri de sonuç vermedi.

Öte yandan Musaddık'ın İran Komünist Partisi Tudeh'le yakınlaşması dini grupların desteklerini çekmelerine ve Ulusal Cephe içinde bölünmelere yol açtı. Bölgeyi denetimi altına almak isteyen ABD, ülkedeki bu karışıklığı değerlendirerek general Zahidi önderliğinde bir darbe planladı. 13 Ağustos 1953'te gerçekleştirilen darbenin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine şah Roma'ya kaçtı. Zahidi ise Tahran yakınlarında bir kasabada saklandı. Şahın Roma'da bulunduğu günlerde bir halk oylaması yaptıran Musaddık, cumhuriyetin ilan edileceğini açıkladı. Ancak general Zahidi'nin 19 Ağustos'ta gerçekleştirdiği ikinci bir darbe sonucu devrilerek tutuklandı. Darbenin hemen ardından şah İran'a döndü, general Zahidi başbakan oldu.

Önce ölüme mahkûm edilen Musaddık'ın cezası daha sonra üç yıl hapse çevrildi. 1956'da serbest bırakıldıktan sonra yaşamının sonuna dek evinde göz hapsinde tutuldu.

• BAKINIZ: HUMEYNİ, M.R.PEHLEVİ, R.PEHLEVİ.

MUSAHİPZADE CELÂL
(1868-1959)

Türk oyun yazarı. Oyunlarında geleneksel Türk tiyatrosunun öz ve biçimlerine bağlı kalarak çökmekte olan bir toplumun yaşamından kesitler vermiştir.

19 Ağustos 1868'de İstanbul'da doğdu, 20 Temmuz 1959'da aynı kentte öldü. Babası Gazhane başkâtibi Musahipzade Ali Bey, III.Selim dönemi bestecilerinden Şakir Ağa'nın oğluydu. Musahipzade Celâl ilköğrenimini Tophane'de Firuzağa sibyan mektebinde yaptı. Daha sonra Tophane'deki Feyziye Rüştiyesi'nde ve Süleymaniye'deki Nümune-i Terakki İdadisi'nde okudu. 1889'da Babıali Tercüme Odası'nda çalışmaya başladı ve buradaki görevi sırasında bir yandan da Hukuk Mektebi'ne gitti. Tiyatro merakı da bu yıllarda başladı. Boş zamanlarında Mınakyan Efendi'nin tiyatrosundaki oyunları izliyor, gördüklerinden esinlenerek kendi kendine bazı oyun denemelerine girişiyordu. 1908'de II.Meşrutiyet'in ilanından sonra canlanan tiyatro yaşamı onun bu hevesini daha da körükledi. Tercüme Odası'ndaki görevinden ayrılarak bütün zamanını oyun yazmaya ayırdı. İlk oyunu *Köprülüler*'in 1912'de Mınakyan Efendi'nin topluluğunda sahnelenmesi ona büyük bir güven duygusu verdi ve tarihsel konularla yetinmeyip gerçek ustalığını gösterebileceği toplumsal yergi türünü denemesini sağladı. 1913'te yazdığı *İstanbul Efendisi* böyle bir eğilimin ürünüydü. 1917'de Benliyan Efendi Operet Heyeti tarafından Beyoğlu'nda Odeon Tiyatrosu'nda oynadı. Şarkıları Leon Hancıyan tarafından klasik Türk müziğinden seçilen oyun çok tutuldu, 1934'te İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda, 1983'te İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda yeniden sahnelendi. Konularını eski Türk toplumunun yaşayışından alan Musahipzade Celâl'in oyunları 1919'dan sonra, o tarihte Kaptanzade Ali Rıza Bey, İsmail Hakkı Bey, Doktor Rıza Bey gibi tiyatro meraklısı arkadaşları tarafından kurulan İstanbul Operet Heyeti'nin kiraladığı Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda oynanmaya başladı. 1914'te yazılan *Lâle Devri*'nin ilk sahnelenişinde İsmail Hakkı Bey basit bir alafranga müzik düzenlemesi yapmıştı. Oyun 1920'de yeniden sahnelendiğinde Tamburi Suphi Bey'in bestelediği özgün müzik eşliğinde sunuldu.

Musahipzade Celâl

Musahipzade Celâl 1917'de Üsküdar Livası'nda bandrol memurluğuna girdi. 1920'de bu örgütün kaldırılması üzerine maliye tahsil memurluğuna geçti ve 1923'te görev süresini tamamlayarak emekliye ayrıldı. Bundan altı ay sonra da bir serpuş koleksiyonu yapmak üzere Evkaf Müzesi'nde çalışmaya başladı. Bu görevleri sırasında da oyun yazmayı sürdürüyordu. *Macun Hokkası, Yedekçi, Kaşıkçılar, Atlı Ases* ve *Demirbaş Şarl* gibi oyunları İstanbul Operet Heyeti'ni kuran arkadaşlarının besteledikleri müzik eşliğinde sahnelendi. 1924'te yazdığı *Fermanlı Deli Hazretleri*, ilk kez 1927'de Tepebaşı'nda Darülbedayi'de oynandığı zaman o mevsimin en başarılı oyunlarından biri oldu. Bu başarı üzerine Musahipzade, Evkaf Müzesi'ndeki işinden ayrılarak kendini yeniden oyun yazmaya verdi. 1927-1933 arasında yazdığı *Aynaroz Kadısı, Bir Kavuk Devrildi, Pazartesi-Perşembe* ve *Balaban Ağa* gibi oyunları Darülbedayi'de en sevilen, en çok gelir getiren yapıtlar oldu. Müsahipzade yaşamının son döneminde İstanbul Şehir Tiyatrosu kitaplığında görev aldı. 13 Şubat 1952'de kırkıncı sanat yılı jübilesi yapıldı. 1955'te Şehir Tiyatrosu

Darülbedayi'de oynanan oyunları ▸

İlk oyunları

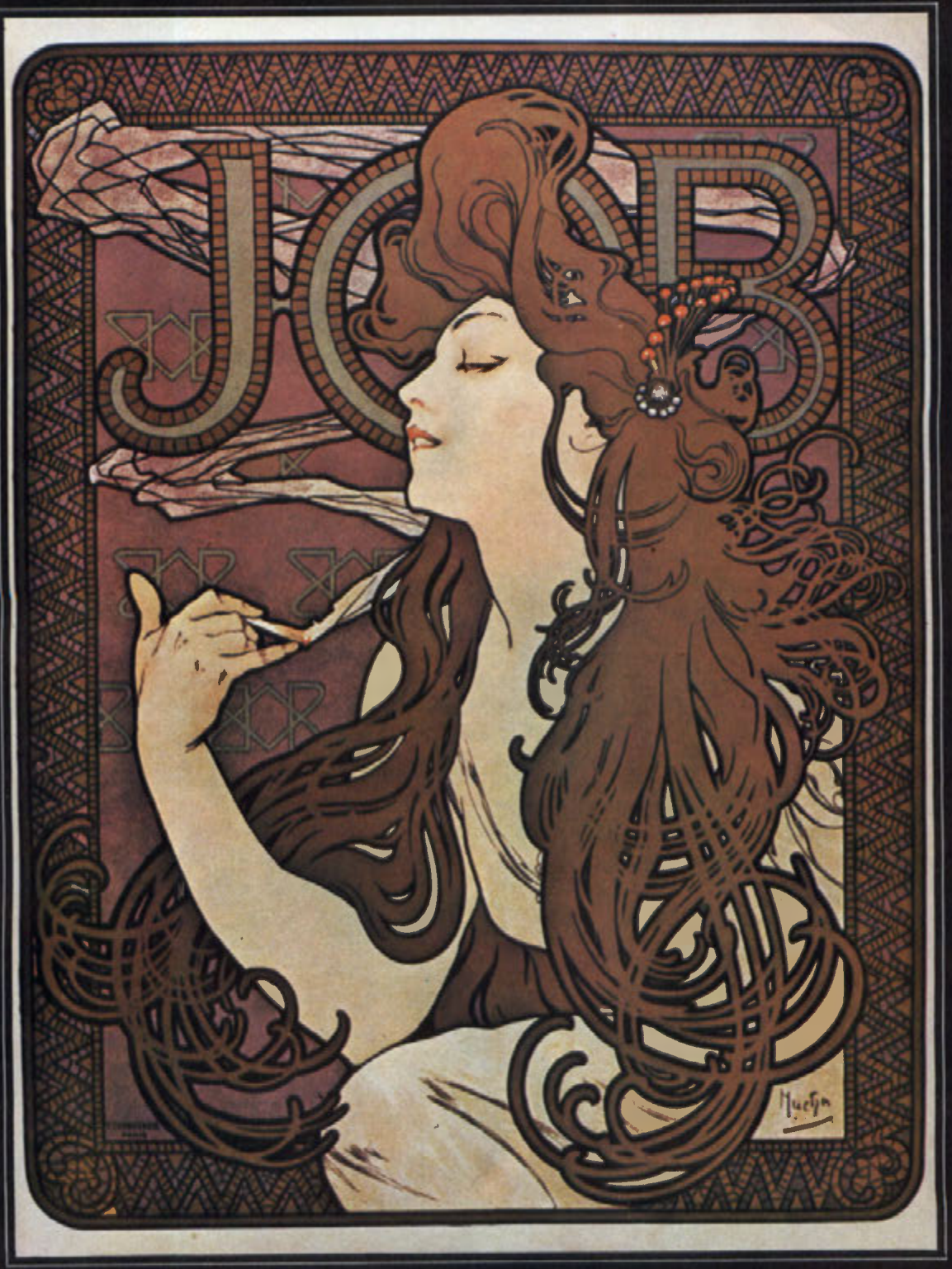

Resim: 503
Alfons Maria MUCHA
Job Sigara Kâğıdı için afiş, 1894, Paris-Fransa

Resim: 504
MUHİTTİN SEBATİ
"Natürmort",
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

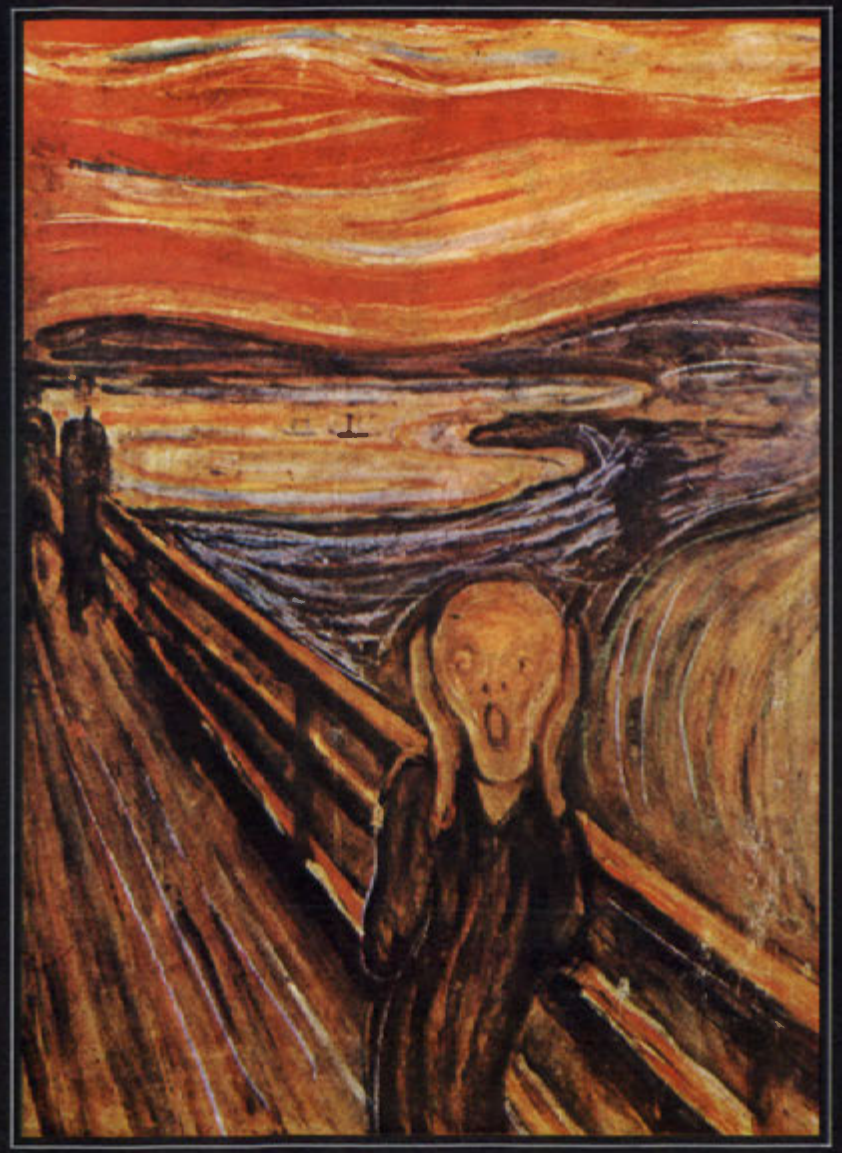

Resim: 505
Edvard MUNCH "Çığlık", 1893, Munch Müzesi, Oslo-İsveç

Resim: 506
Edvard MUNCH "Ergenlik Çağı", 1893, Munch Müzesi, Oslo-İsveç

Resim: 507
Bartolomé Esteban MURILLO
***"Genç Kız ve Dadısı"**, 1665-1675, Ulusal Sanat Galerisi, Washington D.C.-ABD*

kitaplığındaki işinden çıkarıldıysa da, basının tepkisi üzerine yeniden bu göreve getirildi ve gözlerinin iyice zayıflaması yüzünden evden çıkamaz duruma gelinceye değin bu görevini sürdürdü.

Musahipzade, *Selma* dışındaki bütün oyunlarında düşünsel öz olarak geçmişteki olaylardan yararlanmış, Türk toplumunu gelişme süreci içinde ele alırken, değişmeyi olumsuz yönde etkileyen kişi ve kurumları geleneksel Türk tiyatrosunun kendine özgü yergi ve güldürü kalıpları içinde eleştirmiştir. Örneğin, *Balaban Ağa*'da medreselerin birer miskinlik yuvasına dönüştüğü, buradaki öğrencilerle gerektiği gibi ilgilenilmediği gerçeği sergilenirken, *Pazartesi-Perşembe, Aynaroz Kadısı, Bir Kavuk Devrildi* ve *Lâle Devri* gibi oyunlarda bürokrasi elinde insanın bir nesneye dönüşmesi, devlet dairelerindeki dalkavukluk ve ikiyüzlülük, dinin ve benzeri kutsal inançların kişisel çıkar için araç olarak kullanılması, yobazlık, hoşgörüsüzlük, sanat ve sanatçı düşmanlığı gibi toplumsal sorunlar ustaca ve inandırıcı bir biçimde ele alınmıştır. *Fermanlı Deli Hazretleri, Atlı Ases* ve *Kaşıkçılar*'da halkın sömürülüşü, horlanışı, gerek çalışan insanların uğraşlarından, gerekse onların konuştuğu dilden örnekler verilerek belirtilmiştir.

Musahipzade Türk toplum yaşayışından bu değişik kesitleri verirken, yaşayan değerlerle eskiyen değerlerin karşıtlığını, o değerleri temsil eden kişilerin gündelik çatışmalarında, o yaşantılara uygun düşen bir sahne diliyle yansıttığı için, bu oyunlar eğlendiricilik ve öğreticilik işlevlerini de yerine getirmişlerdir. Biçim açısından Musahipzade geleneksel Türk tiyatrosunun ortaoyunu, Karagöz ve meddah gibi türlerindeki kalıplaşmış kişilerinden, yerel ve azınlık taklitlerinden, söz cambazlığı, hazırcevaplık, nükte zenginliği gibi özelliklerinden de yararlanmıştır. Ama bu biçimsel özellikleri donmuş kalıplar olarak değil, oyun kişilerinin kimliklerine uygun ve özgün bir biçimde işlemiştir. Onun daha çok doğaçlamaya dayanan geleneksel kaynak ve biçimlerden yararlanırken bu sözlü geleneği yazılı bir oyun biçimine dönüştürmesi, kimi tiyatro tarihçileri tarafından Goldoni'yle karşılaştırılmasına da yol açmıştır. Bazı çevreler Musahipzade'nin, geçmişteki Türk toplum yaşamını eleştirirken, sadece Cumhuriyet döneminin eskiyi karalama tutumundan yola çıktığını ileri sürmüşler, buna karşılık bazı çevreler de, yansıttığı toplumu değişme ve gelişme doğrultusunda karşılaştığı güçlüklerle ele aldığı için, onun yapıtlarını devrimci olarak nitelemişlerdir.

• YAPITLAR (başlıca): *Köprülüler*, 1912; *İstanbul Efendisi*, 1913; *Lâle Devri*, 1914; *Macun Hokkası*, 1916; *Yedekçi*, 1919; *Kaşıkçılar*, 1920; *Atlı Ases*, 1921; *Demirbaş Şarl*, 1921; *İtaat İlâmı*, 1923; *Fermanlı Deli Hazretleri*, 1924; *Aynaroz Kadısı*, 1927; *Kafes Arkasında*, 1928; *Bir Kavuk Devrildi*, 1930; *Mum Söndü*, 1930; *Pazartesi -Perşembe*, 1931; *Gül ve Gönül*, 1932; *Balaban Ağa*, 1933; *Selma*, 1934; *Genç Osman* (M.Ş.Erden ile), 1937.

• KAYNAKLAR: S.Şener, *Musahipzade Celâl ve Tiyatrosu*, 1963.

• BAKINIZ: SEKİZİNCİ.

MUSA KÂZIM
(645-799)

Arap din adamı. On İki İmam'ın yedincisidir. Düşkünlere yardım, Tanrı'ya bağlılık konusundaki açıklamalarıyla ünlüdür.

◄ *Oyunlarındaki düşünsel yapı*

Mekke'yle Medine arasında Ebva'da doğdu, Bağdat'ta öldü. Altıncı İmam Cafer-i Sadık'ın oğludur. Kimi kaynaklara göre, kendisini çekemeyen, halife Harun'un buyruğu üzerine zorla zehirli hurma yedirilerek öldürülmüştür.

Musa Kâzım toplum işlerine pek karışmamış, yaşamı süresince kendini dine vermiş, Tanrı yolunda iyilik etmenin en büyük erdem olduğu düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Çevresinde toplananlara İslam dininin temel görüşlerini açıklayan, bu nedenle çağında büyük bir sevgi ve saygı gören, Musa Kâzım'ın etkili konuşmaları, uyandırdığı ilgi, halifeyi ürkütmüş, yıllarca Bağdat'ta hapis yatmasına yol açmıştır.

MUSA KÂZIM EFENDİ
(1858-1920)

Türk din bilgini ve şeyhülislam. Din alanında yenileşmenin gereğini savunmakla tanınmıştır.

◄ *Oyunlarında dil ve biçimsel yapı*

Erzurum'a bağlı Tortum ilçesinde doğdu, Edirne'de öldü. İlköğrenimini Tortum'da gördü, Nakşbendi Şeyhi Mehmed Efendi'ye bağlandı, sonra Balıkesir'de Selahaddin Sururi ve Lütfi Efendi'lerden Akaid (dinle ilgili inançlar bilimi) okudu. İstanbul'a gelerek yükseköğrenimini bitirdikten sonra 1888'de Fatih Camii'nde ders vermeye başladı. Öğrencileri arasında Muallim Naci, Ahmed Mithat Efendi gibi ünlü edebiyatçılar vardır. 1900'de İstanbul Hukuk Mektebi'nde *Mecelle* okutmakla görevlendirildi. Sonra Galatasaray Sultanisi'nde Akaid öğretmenliğine atandı. Bir süre sonra İttihad ve Terakki'ye girdi. 1910, 1911, 1916 ve 1917 yıllarında dört kez şeyhülislam olarak göreve getirildi.

Musa Kâzım Efendi, Mondros Antlaşması'ndan sonra Damad Ferid Paşa'nın buyruğu üzerine, tutuklanan İttihad ve Terakki ileri gelenleriyle birlikte yargılandı, 15 yıl kürek cezasına çarptırıldı, İngilizler'in isteği üzerine, ölünceye değin kaldığı, Edirne'ye sürüldü. Onun başlıca özelliği din alanında birtakım yeniliklerin kaçınılmaz olduğunu, uygulamaların İslam dininin özüyle bağdaşmadığını, çağın ilerlemeleri karşısında dine dayalı kurumların yetersiz kaldığını ortaya atmasıdır. Musa Kâzım Efendi'nin *Kuran*, Hadis, tefsir, tasavvuf konularında yazıları, çevirileri vardır. En çok tartışılan çevirisi de Şeyh Bedreddin'in *Vâridat*'ıdır.

MUSA SÜREYYA BEY
(1884-1932)

Türk, besteci. Yenilikçi bir eğilimle bestelediği şarkılarla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 2 Aralık 1932'de aynı kentte öldü. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi 1933 olarak da gösterilir. Besteci Giriftzen Asım Bey'in oğludur. Üsküdar Merkez Rüştiyesi ile Üsküdar İdadisi'nde okudu. Okul sıralarında babasından kuramsal müzik bilgileri ve girift öğrenmeye başladı; onun çevresindeki tanınmış sanatçılardan pek çok klasik yapıt dinledi. Batı müziğiyle de yakından ilgilendi. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, müzik öğrenimi görmek üzere devlet tarafından Almanya'ya gönderildi. Berlin Kraliyet Akademisi'nde ve Stern Konservatuvarı'nda beş yıl öğrenim görüp diploma aldı. İstanbul'a döndükten sonra çeşitli okullarda müzik öğretmenliği yaptı. Kuruluş çalışmalarına katıldığı Darülelhan'ın Türk ve Batı Müziği bölümlerine müdür atandı. 1926'da Türk Müziği Bölümü kaldırılan bu kuruluşun İstanbul Belediye Konservatuvarı adını almasından sonra da görevini sürdürdü. 1931'de, görüş ayrılıkları yüzünden istifa etti. Ölümüne değin başka okullardaki derslerini sürdürdü.

Musa Süreyya önce bir icracı olarak yetişmişti. Giriftten başka ud ile piyanoyu da büyük ustalıkla çalardı. Türk müziğinin gelişmesi için, bu müziğin yapısına bağlı kalarak Batı tekniğinden yararlanmak gerektiğine inananlardandı. Besteci ve öğretici olarak da, çalışmalarını her iki tür müzikte sürdürdü. Bu yüzyılın başlarında yetişen besteciler arasında müzik kültürü en geniş olanlardan biriydi.

Batı tekniğiyle yazılmış okul şarkıları, piyano parçaları vardır. Türk müziği yapıtlarında şarkı üslubundaki duygusallığı sürdürmüştür. Az sayıda bestelediği şarkıları, ince bir duyarlığı ve bir arayışı yansıtan belli bir beğeninin ürünleridir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Nihavent Şarkı* "Sûziş-i aşkınla ben nalân iken"; *Nihavent Şarkı* "Bir gün o güzel şad edecek ruhumu sandım"; *Hüzzam Şarkı* "Sen sanki baharın gülüsün şen çiçeğimsin"; *Mâhûr Şarkı* "Tâc-ı hüsnün hükmeder şairlerin divanına"; *Kürdilihicazkâr Şarkı* "Gün doğmayacak belki bu aşkın gecesinden"; *Sûznâk Şarkı* "Sensiz geceler geçti hayâlat ile bîhâb"; *Çargâh Mülkiye Marşı* "Başka bir aşk özlemez, aşkınla çarpan kalbimiz".

MUSIL, Robert
(1880-1942)

Avusturyalı romancı. I. Dünya Savaşı'yla parçalanan bir kültürün insanların yazgısında yarattığı olumsuz etkileri yergici bir biçimde dile getirmiştir.

6 Kasım 1880'de Klagenfurt'ta doğdu, 15 Nisan 1942'de Cenevre'de öldü. Eski bir asker ailesinden geliyordu. Bir süre askeri okulda topçuluk eğitimi gördükten sonra, ayrılıp felsefe ve makine mühendisliği okudu. 1911-1914 arasında Viyana Teknik Üniversitesi'nde kütüphanecilik yaptı. Bir yandan da felsefe ve edebiyat ile ilgilendi. 1914'te *Die neue Rundschau* dergisinin yayın yönetmenliğini yaptı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1920-1922 arasında Viyana'da Ordu Bakanlığı'nda danışmanlık etti. Bir yandan da tiyatro eleştirileri ve denemeler yazdı. Berlin'e gitti, ama Nasyonal Sosyalistler'in başa geçmesi üzerine 1933'te Viyana'ya geri döndü. 1938'de Zürich üzerinden Cenevre'ye geçti. Yaşamının bundan sonrasını orada geçirdi.

Musil, ilk romanı *Die Verwirrungen des Zöglings Törless*'de (Öğrenci Törless'in Bunalımları) bir gencin erginlik çağı yaşantılarını, yatılı okuldaki kötü olayları ayrıntılı psikolojik çözümlemelere giderek anlatır. Başyapıtı, tamamlayamadığı *Der Mann ohne Eigenschaften*'dir ("Niteliksiz Adam"). Bunda "niteliksiz adam" Ulrich'in çalkantılı I. Dünya Savaşı döneminin önemli kişilikleri, olayları ve düşünceleri ile ilişkilerini ele alır. Yaşamına bir düzen vermek isteyen Ulrich karşısında savaşı bulmuştur. Musil'e göre 1914, bir kültürün çöküş yılıdır. Bu çöküş, romanda büyük bir yalınlık ve iğneleyici bir üslupla anlatılır. Çöküş döneminin geniş bir görünümü verilir. Dünya parçalanmış, insan artık niteliksiz yaşamaktadır. Bu parçalanmışlığı yaşayan Ulrich, gerçek yaşamın yasalarını aramaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Die Verwirrungen des Zöglings Törless*, 1906, (Öğrenci Törless'in Bunalımları, 1972); *Grigia*, 1923; *Der Mann ohne Eigenschaften*, 3 cilt, 1930-1943, ("Niteliksiz Adam"). **Öykü:** *Die Portugiesin*, 1923, ("Portekizli Kadın"); *Drei Frauen*, 1924, ("Üç Kadın"). **Oyun:** *Die Schwärmer*, 1921; *Vinzenz und die Freundin bedeutender Männer*, 1924, ("Vinzenz ve Önemli Adamların Sevgilisi"). **Deneme:** *Beitrag zur Beurteilung der Lehren Machs*, 1908, ("Mach Öğretilerinin Değerlendirilmesine Katkılar"); *Über die Dummheit*, 1937, ("Aptallık Üzerine"); *Tagebücher, Aphorismen, Essays und Reden*, (ö.s.), 1955, ("Günceler, Özdeyişler, Denemeler ve Konuşmalar").

MUSLİM b.el-HACCAC
(817-875)

İranlı Hadis bilgini. En güvenilir Hadisler'i içeren *Sahih* adlı yapıtıyla ünlüdür.

Nişapur'da doğdu, aynı kentte öldü. Gerçek adı Muslim b. el-Haccac Ebu'l-Hüseyin'dir. Genç yaşında kendini İslam diniyle ilgili çalışmalara verdi, özellikle Hadisler'e ilgi duydu. Bu amaçla Irak, Suriye ve Mısır gibi ülkeleri dolaşarak Peygamber'in sözlerini (Hadis) toplamaya başladı. 300.000 dolaylarında Hadis topladı, bunları belli bir sıraya göre düzenledi, *Sahih* ("Doğru") adı altında kitap durumuna getirdi. Altı Hadis bilgininden ikincisi olan Muslim'in yapıtı kendi alanında en güvenilir bir kaynak niteliğindedir, pek çok basımı vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Sahih*, (ö.s.), 1955, ("Doğru").

MUSONIUS, Cailus Rufus
(1. yy)

Latin, filozof. Stoacılık'ın gelişmesine çalışmış, felsefenin erdemi erek edinmesi gereğini savunmuştur.

İS 20 dolaylarında Vulsinium'da (Etruria) doğdu, Titus'un imparatorluk döneminde (79-81) Roma'da öldü. Çok genç yaşta felsefeyle uğraşmaya başladı, Neron'un buyruğu üzerine Roma surlarının yapımında, ağır işçi olarak çalıştırıldı. Bir süre Roma'dan kovuldu, Neron ölünce geri döndü. Bir ayaklanmada Vespasianus'a karşı Vitellus'u tuttu, buna kızan Dometianus yönetimi ele geçirip onu ikinci kez Roma'dan sürünce Suriye'ye gitti. Titus döneminde yeniden Roma'ya döndü.

Musonius, Stoa öğretisinin ahlak anlayışını yeni bir yorumdan geçirerek, felsefenin temeli durumuna getirmek istemiştir. Ona göre felsefe bir yaşama kuralı oluşturan bilimdir ve insan davranışlarını yönlendirici niteliktedir. İnsan için önemli olan birtakım soyut kavramlarla düşünmek değil yaşamaktır. Bu nedenle de felsefe odağında erdem bulunan bir ahlak öğretisidir. Onun başlıca görevi azla yetinmeyi, ölçülü davranmayı, tutkuların etkisinden kurtulmayı, insanları saymayı, sevmeyi, erdemli olmayı öğretmektir. Düşünce bakımından, bütün insanlar tedirgindir, sağlıksızdır. Felsefe onları aydınlatacak, tedirginlikten kurtaracak, sağlığa kavuşturacaktır. Bunları başarmak için de erdemi bir yaşam ilkesi olarak benimsemek gerekir.

Erdem bilmekle, öğrenmekle değil istemekle sağlanır. Erdemi istemek bütün eylem ve davranışlarda ölçülü olmak, saygı ve sevgiden kaynaklanan bir tutumu kılavuz edinmek gereklidir. Çünkü erdemli olmak kişiye mutluluk sağlayan tek ilkedir.

Musonius'a göre evlenme doğaya uygundur, toplumun geleceği, bütünlüğü ve sağlığı için kaçınılmazdır. Aile kurumu insanlığın kurucu öğesidir. onun yıkılışı insanlığın çöküşüne yol açar. İnsan yalnız bitkilerden yapılan yemekleri yemeli, kan dökmeyi, etle beslenmeyi bırakmalıdır. Erdemli kişi iyilikseverdir, iyidir, beslenmek için başka canlıları öldürmekten kaçınır.

- YAPITLAR (başlıca): *Musonii Rufi Philosophi Stoici Reliquae et Apophtegmata*, (ö.s.), 1822, ("Musonius Rufus'tan Kalan Stoa Felsefesiyle İlgili Yazılar ve Düşünceler").

- BAKINIZ: EPİKTETOS, MARCUS AURELIUS, SENECA.

MUSSET, Alfred de
(1810-1857)

Fransız şair ve oyun yazarı. Romantik dönem Fransız edebiyatının temsilcilerindendir.

Louis Charles Alfred de Musset 11 Aralık 1810'da Paris'te doğdu, 2 Mayıs 1857'de aynı kentte öldü. Edebiyatla yakın ilişkisi olan bir aileden geliyordu. Daha on yedi yaşındayken Hugo, Vigny, Sainte-Beuve, Mérimée ve Charles Nodier (1780-1844) gibi romantik yazarlarla tanıştı ve onların etkisine girdi. 1830'da, ilk yapıtı *Contes d'Espagne et d'Italie*'yi ("İspanya ve İtalya Öyküleri") yayımladığında yirmi yaşındaydı. Aynı yıl *Le Temps* ve *La Revue de Paris*'de, 1833'ten başlayarak da *La Revue des Deux Mondes* adlı dergide şiir ve yazılarını yayımlamaya başladı. Bir yandan da dağınık ve hızlı bir yaşam sürmekteydi. 1833'te yazar George Sand ile tanıştı. Fırtınalı beraberlikleri, kısa sürmekle birlikte Musset'yi oldukça etkiledi, o dönem şiir ve oyunlarına önemli ölçüde yansıdığı gibi 1836'da yayımladığı *La confession d'un enfant du siecle* (Bir Zamane Çocuğunun İtirafları) adlı otobiyografik romanına da konu oldu. 1830'lar boyunca çok sayıda şiir ve oyun yazan Musset, 1840'tan başlayarak, sağlığının giderek bozulmasının da etkisiyle, bunalımlı bir döneme girdi. Ancak değişik türlerdeki yapıtlarını yayımlamayı sürdürdü. Ölümünden beş yıl önce, 1852'de Académie Française'e üye seçildi.

Musset başyapıtlarını yirmi yaşından otuz yaşına kadar vermiştir. İlk yapıtı *Contes d'Espagne et d'Italie*'deki şiirleri, Hugo'nun *Les orientales*'inin ("Doğululer") etkisini taşır. Lirik şiir, ağıt, yergi gibi çeşitli türlerde yazmış, yoğun ve karmaşık duyguları tutkulu bir biçimde dile getirmiştir. Dört şiirden oluşan *Nuits* ("Geceler"), George Sand ile olan ilişkisinin sona ermesiyle sürüklendiği ruhsal durumu yansıtır. Yoğun acılardan haz ve mutluluğa, yalnızlıktan yaşam ve aşkla yeniden barışmaya doğru dalgalanan ruhsal değişimleri dile getiren bu şiirlerinde, lirik duyarlığının doruğuna ulaşmıştır.

Musset, genellikle Romantizm içinde değerlendirilmekle birlikte, kendisine, kuşağına ve Romantizm'e ölçülü bir tutumla bakabilen bir şairdir. Bazı şiirinde, Byron'ı andıran, hüzünle alay karışımı bir tutumu benimsemiş, *Lettres de Dupuis et Cotonet*'de ("Dupuis ve Cotonet'nin Mektupları"), günün moda edebiyat akımlarını taşlarken Romantizm'in aşırılıklarını alaya almaktan kaçınmamıştır.

Musset daha çok tiyatro alanında verdiği yapıtlarıyla ünlenmiştir. 1830'da sahnelenen ilk oyunu *La nuit vénitienne* ("Venedik Gecesi") büyük bir başarısızlıkla sonuçlanınca, oyunlarını yalnızca okumak üzere kaleme almıştır. Buna karşın çoğu bugün de Théâtre Française'in klasik repertuarı içindedir. Musset, yoğun acı ve tutkuları anlatan trajedilerinden, kısa zamanda popülerleşen hafif fantezilere, tarihsel oyunlardan duygulu ve neşeli komedilere dek çeşitli türlerde oyunlar yazmıştır. Kimlik arayışındaki yabancılaşmış bir bireyi ele alan ve yer yer *Hamlet*'i andıran *Lorenzaccio* adlı tarihsel trajedisi, 19. yy

Fransız tiyatrosunun başyapıtlarından sayılır. İşlediği tema açısından çağdaş edebiyata da yakınlaşır.

Zengin bir düş gücü, yüksek bir lirik duyarlık, duygulu bir anlatım, psikolojik derinlik, üslup inceliği, yergi gücü ve usta bir dil kullanımı Musset'nin oyunlarının başlıca özellikleridir. Musset, tiyatro yapıtlarında Romantizm'den etkilenmekle birlikte, 18. yy klasik tiyatro geleneğinden bazı öğeler de almıştır. Serinkanlı bir yergicilikle hüzünlü bir bakışı kaynaştırmış, durum ve kişilikleri mutlaklaştırmadan işlemiş, çağının yerel ve tarihsel özelliklere olan düşkünlüğünü fazla abartmamış, dönemin melodram kalıplarından uzak kalmayı başarmıştır. Bu nitelikleriyle oyunları, romantik olduğu kadar, klasik olarak da adlandırılabilir.

- YAPITLAR (başlıca): Oyun: *La nuit vénitienne*, 1830, ("Venedik Gecesi"); *Le chandelier*, 1835, (Şamdancı, 1942); *La Quenouille de Barberine*, 1835, (Barberine, 1944); *Il ne faut jurer de rien*, 1836, (Büyük Söylememeli); *Un caprice*, 1837, (Heves, 1944); *Il faut qu'une porte soit ouverte ou fermée*, 1845, (Bir Kapı Ya Açık Durmalı Ya Kapalı, 1943); *On ne saurait penser à tout*, 1849, (Ummadık Taş Baş Yarar, 1944); *Betine*, 1851, (Betine, 1944). Şiir: *Contes d'Espagne et d'Italie*, 1830, ("İspanya ve İtalya Öyküleri"); *La nuit de mai*, 1835, ("Mayıs Gecesi"); *La nuit décembre* 1835, ("Aralık Gecesi"); *La nuit d'août*, 1836, ("Ağustos Gecesi"); *Lettre à Lamartine*,1836, ("Lamartine'e Mektup"); *La nuit d'octobre*, 1837, ("Ekim Gecesi"). Çeşitli: *La confession d'un enfant du siècle*, 1836, (Bir Zamane Çocuğunun İtirafları, 1944); *Lettres de Dupuis et Cotonet*, 1836-1837, ("Dupuis ve Cotonet'nin Mektupları").
- KAYNAKLAR: M. Allem, *Alfred de Musset*, 1948; S. Gochberg, *Stage of Dreams: The Dramatic Art of Alfred de Musset*, 1967; P. Musset, *Biographie d'Alfred de Musset*, 1877; G. Sand, *Elle et lui*, 1859; P. van Tieghem, *Musset, l'homme et l'oeuvre*, 1945.
- BAKINIZ: V. HUGO, SAINTE-BEUVE, G. SAND, VIGNY.

MUSSOLINI, Benito
(1883-1945)

İtalyan siyaset adamı. İtalyan Faşizmi'nin kurucusudur.

Benito Amilcare Andrea Mussolini 29 Temmuz 1883'te Romagna bölgesinde Forli Eyaleti'nde Dovia di Predappio yakınlarında doğdu, 28 Nisan 1945'te Como Gölü yakınında Dongo'da öldü. Bir demirci ustası olan babası sosyalist görüşleri benimsemişti; koyu bir Katolik olan annesi ise ilkokul öğretmeniydi. Babası adını koyarken Meksikalı devrimci Benito Juarez, bir anarşist olan Amilcare Cipriani ve Romagnalı bir sosyalist olan Andrea Costa'nın adlarından esinlenmişti. Mussolini ilk ve ortaöğrenimi sırasında disiplinsiz ve saldırgan bir öğrenci olarak dikkat çekti. Gittiği iki okuldan da arkadaşlarını çakısıyla yaralaması nedeniyle atıldı. 1901'de İtalyan Sosyalist Partisi'ne (İSP) girdi. 1901'de öğretmenlik diplomasını aldıktan sonra kısa süre öğretmenlik yaptı. 1902'de gittiği İsviçre'de çok çeşitli işlerde çalıştı, ayrıca Kant, Spinoza, Kropotkin, Nietzsche, Hegel, Marx, Kautsky, Sorel gibi düşünürlerin yapıtlarını okudu.

Benito Mussolini

Hiçbirinin görüşlerini tam olarak benimsemedi, yalnızca belirli noktalarda etkisi altında kaldı. Burada ayrıca etkileyici bir konuşmacı olarak yenetekleri ortaya çıktı, sendika çalışmalarına katıldı, işçilerin taleplerini kabul ettirebilmeleri için şiddete başvurmalarını istedi ve siyasi etkinlikleri nedeniyle birkaç kez tutuklandı.

1904'te İtalya'ya döndükten sonra askerlik hizmetini tamamlayıp yeniden öğretmenlik yapmaya başladıysa da bir süre sonra işini terkederek etkin siyasal yaşama döndü. "Gerçek dinsiz" imzasıyla birçok sosyalist gazeteye yazılar yazdı. 1910'da İSP Forli örgütünde sekreter oldu ve *La Lotta di Classe* (Sınıf Savaşı) adlı kendi gazetesini kurdu. Kiliseye, milliyetçiliğe, devlet otoritesine karşı görüşlerini dile getirdi. 1911'de İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü Trablusgarp Savaşı'na karşı çıktığı için bir süre tutuklu kaldı. Gazetesinde sağladığı popülarite, onun Sosyalist Parti'nin 1912'deki kongresinde partinin resmi yayın organı *Avanti*'nin (İleri) yayın yönetmenliğine atanmasında önemli bir etken oldu. Enternasyonalist, antiemperyalist ve antimilitarist görüşler doğrultusunda saldırgan, polemikçi bir üslup benimseyerek yürüttüğü yayın yönetmenliği döneminde gazetenin tirajı iki katına çıktı.

1914'te I. Dünya Savaşı başladığında önce savaş karşıtı bir tutum benimsedi, ancak kısa süre içinde Fransa'nın yenilgisinin Avrupa'da özgürlüğün sonu olacağı savıyla İtalya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmasının savunuculuğunu yapmaya başladı. Bunun üzerine tarafsızlık politikası izleyen İSP yönetimince *Avanti* gazetesi yayın yönetmenliğinden uzaklaştırıldı. *Il Popolo d'Italia* (İtalya Halkı) adlı gazeteyi kurarak aşırı milliyetçi yazılar yazmaya başladı. Bunun üzerine hain olarak nitelendirilip Kasım 1914'te Sosyalist Parti'den çıkarıldı. Başta Mussolini olmak üzere savaşa katılınmasını isteyenlerin başlattığı ve büyük sermayenin de paraca desteklendiği *Interventismo* (müdahale) adını taşıyan hareket I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkacak faşist hareketin çekirdeği oldu.

Mussolini İtalya'nın İtilaf Devletleri yanında I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra 1915'te piyade olarak savaşa katıldı. Şubat 1917'de eğitim sırasında yaralandıktan sonra İtalya'ya döndü.

I. Dünya Savaşı İtalya açısından tam bir düş kırıklığıyla sonuçlandı. İtalya barış görüşmeleri sırasında umduğunu elde edememiş, ayrıca savaş sonrasında olağanüstü boyutlara ulaşan enflasyon ortamında yoksulluk gittikçe artmış, köylüler ve işçiler toprak ve fabrika işgallerine başlamışlardı. Ayrıca birbirlerini izleyen hükümet bunalımları yaşanmaya başlanmıştı. Mussolini savaş sonrasında görünürdeki sosyalist etiketini de terkederek durumlarından hoşnut olmayan kesimlerin tümüne hitap edecek biçimde bir propaganda çalışmasına başladı. Antisosyalist, antikapitalist olduğunu söylüyor, İtalya'nın içinde bulunduğu karmaşaya son verecek otoriter bir yönetime gereksinim duyulduğunu ileri sürüyor, hiçbir tutarlılık taşımayan görüşleri yoksullaşmış kitlelere, terhis edilmiş askerlere bir umut gibi görünüyor, devrimden korkan toprak sahipleri ve sanayicilerin ise kesin tercihlerinin yanından yana yapmasına yol açıyordu. Mussolini 1919 başında Milano'da 200 kadar cumhuriyetçi, anarşist, sendikalist, eski sosyalist ve terhis edilmiş askerin katıldığı ilk Fasci di combattimento'yu kurdu. "Fasci" terimi Eski Roma'da üst düzeyli bir görevliyi korumakla görevli muhafızın, onun otoritesinin simgesi olarak taşıdığı bir baltaya bağlanmış değnekler topluluğunu tanımlayan Latince bir sözcükten türemiş, harekete katılanların birbirlerine bu değnekler kadar sıkı bağlı olduğunun bir göstergesi, aynı zamanda da eskiye özlemin bir ifadesi olarak benimsenmişti. Fasci hareketinin kurucusu Mussolini'ye ise Duce (önder) adı verilmiş, baltaya bağlı değnekler topluluğu hareketin amblemi olarak benimsenmişti.

Faşist hareketin doğuşu

Kısa sürede İtalya'nın diğer kentlerinde de örgütlenen Fasci di combattimento'nun üyeleri kara

İtalyan Faşizmi

İtalya 20. yy'ın başında sanayileşmiş Kuzey ve geri bir tarımsal yapının hakim olduğu, yoksul köylü kitlelerinin barındığı Güney olmak üzere gelişmişlik düzeyi çok farklı iki bölgeden oluşuyordu. Kuzey'de sosyalist hareket güçlenmeye başlamış ve kitlesel grevler yaygınlaşmıştı. 1905'te İtalya'da Avrupa'nın ilk genel grevi gerçekleşmişti. Genel oy hakkının 1912'de seçmen sayısını 3 milyondan 8 milyona çıkaracak biçimde genişletilmesinden sonra seçmenlerin 1/4'inin İtalyan Sosyalist Partisi için oy kullandığı 1913 seçimlerinde Liberaller çoğunluğu elde etti. Faşist hareketin ilk kez ortaya çıkışı ise 1914'te İtalya'nın I. Dünya Savaşı'na girmesi tartışmalarının gündeme gelmesiyle oldu.

Pek çok işletmenin iflas ettiği, işsiz sayısının 600.000 civarında olduğu 1920-1921 sanayi bunalımı sırasında, özellikle ağır sanayiciler ve büyük toprak sahipleri, Mussolini'yi açıkça desteklemeye başladı. 1919'da 17.000 üyeye sahip Faşist Parti'nin üye sayısı 1921'de 310.000'e yükseldi.

Mussolini iktidara gelmeden önce propaganda çalışmalarında özellikle orta sınıfları ve işsizleri hedef almış, antikomünist, antikapitalist, antiliberal, antiparlamenter olduğunu ileri sürmüş, kitleleri peşinden sürüklemek için milliyetçiliği, büyük güçlü devlet sloganını, manevi ve ahlaki değerleri kullanmıştır. Gerek Mussolini'nin konuşmalarında, gerek Faşist Parti'nin programında her zaman çelişkiler olmuş, Mussolini önce ateşli biçimde cumhuriyetin kurulmasını isterken daha sonra cumhuriyetçilikle hiç bir ilişkisi olmadığını açıklamış; her fırsatta antikapitalist olduğunu söylemesine karşın, Büyük Faşist Konsey'in çalışma bildirisinde ulusal çıkarların sağlanmasında en etkili aracın özel girişim olduğu belirtilmiştir.

Faşizm iktidara geldikten sonra bir faşist öğretinin oluşturulmasına gerek duyulmuş, Giovanni Gentile* bu yöndeki çabaların başını çekmiştir. İtalyan Faşizmi'nin belirgin özelliklerinden biri devletin yüceltilmesi olmuş, korporatif devlet görüşü benimsenmiştir. Mussolini'ye göre ulus da devlet tarafından yaratılmıştır. Devlet halka ahlaksal birlik, bilinç, irade ve varlık vererek ulusu yaratır. Mussolini 1933'te İtalyan Ansiklopedisi'ne yazdığı "La dottrina del fascismo" ("Faşizmin Öğretisi") başlıklı maddede, devletin dışında bireylerin, siyasal partilerin, sendikaların, dernekler gibi kurumların var olamayacağını savunmuştur. Ona göre, faşist devlet yalnızca maddi yaşamın değil, manevi yaşamın da tüm boyutlarını etkiler, iradeye ve zekâya işler. "Yani faşizm yalnız yasa yapıcı, kurum kurucu değil, ruhsal yaşamın harekete getiricisi ve eğitimcisidir".

Faşizm uluslararası alanda da hukuka üstünlük tanımaz, uluslararası sorunların çözüm yolu olarak savaşı görür. Mussolini aynı makalede "Faşizm ne barışın yararına ne de sürekliliğine inanır" der. Mussolini'ye göre savaş, kişileri birbirine yaklaştıran, enerjilerini en üst düzeyine çıkaran soylu bir eylemdir.

İtalyan Faşizmi'yle Almanya'da on yıl kadar sonra iktidara gelen Nasyonal Sosyalizm arasındaki önemli farklardan biri Nasyonal Sosyalizm'in "üstün ırk" olarak Ari ırkı birinci derecede yüceltmesidir. İtalyan Faşizmi'nin ırkçılığa yönelmesi ise İtalyan-Alman ittifakının kurulmasından sonra başlamıştır. Bu tarihten sonra Yahudiler'in haklarına kısıtlamalar getirilmişse de, İtalya'da ırkçılık Almanya'daki boyutlara ulaşmamıştır.

gömlekler giyiyor, milliyetçi şarkılar söyleyerek ve sloganlar atarak köylerde ve kentlerde ilericilere saldırıyor, terör ortamı yaratarak Mussolini'nin otoriter bir iktidara gereksinim olduğu yolundaki savlarını doğrulayacak koşulları oluşturuyorlardı. İlk önemli saldırı olayı Nisan 1919'da *Avanti* gazetesinin Milano'daki merkezinin tahrip edilmesi oldu. Kasım 1919 seçimlerine yalnızca Milano'da katılan Faşistler ancak 4795 oy alabildiler.

Faşistler 1921 başından itibaren Lo Squadrismo adlı silahlı çeteler kurmaya başladılar. Emekli askerlerin komuta ettiği bu milislerin cinayet ve saldırıları her geçen gün artıyordu. Başbakan Giolitti'nin Mayıs 1921 seçimlerinde Milliyetçi Cephe listesinden aday göstermesi üzerine Mussolini'yle birlikte 35 faşist parlamentoya seçildi.

Kasım 1921'de Roma'da toplanan Faşist Kongresi partileşme kararı aldı ve 300.000 kayıtlı üyesi olan PNF (Partito nazionale fascista-Ulusal Faşist Parti) kuruldu. Temmuz 1922'de bir hükümet bunalımı doğdu. Antifaşist bir hükümetin kurulması gerçekleştirilemezken, Faşistler tek başlarına iktidara talip olduklarını belirtiyorlardı. 24 Ekim'de Napoli'de toplanan Faşist Kurultay iktidarı almak üzere Roma'ya yürüyüş düzenlenmesi kararını aldı. Yürüyüşün komutası Bianchi, De Bono, De Vecchi ve Balbo'ya verildi. Faşistler Kuzey İtalya'da postaneleri, radyo istasyonlarını, polis karakollarını ve devlet dairelerini işgal etmeye başladı. Komutanlar 25 Ekim'de yürüyüşü başlatmak üzere Perugia'ya gitti, Mussolini ise Milano'da kralın kendisine göndereceği çağrıyı bekliyordu. 28 Ekim'de kral tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Salandra, tarım, sanayi ve banka birliklerinin temsilcilerinin açık tercihlerini Mussolini lehine belirtmeleri üzerine başarılı olamadı. Kral Vittorio Emanuele (1869-1947) 29 Ekim'de Mussolini'ye telgraf göndererek onu başbakanlığa çağırdı. Böylece Mussolini Roma'ya yürünmesine gerek kalmadan iktidarı kolayca almış oldu.

Roma'ya yürüyüş kararı

Yayılmacı dış politikası ▸

Başbakan olması

31 Temmuz'da başbakan olan Mussolini içişleri ve dışişleri bakanlıklarını da üstlendi ve kurduğu ilk hükümete Faşist Parti dışından üyeler de aldı. Ocak 1923'te Ulusal Güvenlik İçin Gönüllü Milis adını alan faşist çetelere güvenliğin sağlanması için yetki verildi. Temmuz'da yeni bir seçim sistemi benimsenerek seçimlerde göreli çoğunluğu elde eden partiye meclisteki sandalyelerin 2/3'ünün verilmesi sağlandı. Ocak-Nisan 1924 arasındaki seçim kampanyası sırasında Faşistler'in saldırıları doruğa ulaştı ve yeni seçim sisteminin yardımıyla Faşist Parti parlamentoda büyük bir çoğunluk sağladı. Parlamento açıldıktan sonra seçimler aleyhine etkileyici bir konuşma yapan sosyalist milletvekili Giacomo Matteotti'nin Haziran 1924'te faşist milislerçe öldürülmesi iktidarı düşüşün eşiğine getirdi. Ancak muhalefet partilerinin etkili bir eylem geliştirememeleri ve bunalımdan yararlanamamaları Mussolini'nin işine yaradı. Ocak 1925'te parlamentoda yaptığı konuşmada faşizmin tüm eylemlerinin sorumluluğunu üstlendi ve bu tarihten sonra tam anlamıyla bir diktatörlük kurulması yolunda hızlı adımlar atıldı.

1925-1926 yıllarında Faşist Parti dışındaki tüm partiler yasaklandı, basın siyasi iktidarın denetimine sokuldu. Başbakana olağanüstü yetkiler tanıyan ve yasa gücünde kararname çıkarma yetkisi veren yasalar kabul edildi. Böylece parlamentonun işlevleri yok edildi. Devleti savunmakla görevli özel mahkemeler kuruldu. Faşist Büyük Konseyi'ne "rejimin bütün çalışmalarını düzenlemekle görevli en yüksek organ" sıfatı verildi.

Ocak 1927'de çıkarılan iş yasasıyla "sınıflar arası uzlaşmanın sağlanmasına yönelik" korporatif sistem kabul edildi. 1930'da Korporasyonlar Ulusal Konseyi'nin kurulmasından sonra 1934'te örgütlenmesine geçilen korporasyonlar 22 işkolunda birer tane olmak üzere o işkolundaki üretim aşamalarının tümünde çalışanları tek örgüt içinde birleştiriyordu. Bu korporasyonlarda belirleyici oy hakkı işveren temsilcilerinde olduğundan işçilerin hiçbir pazarlık gücü olmuyor ve durumları gittikçe kötüleşiyordu.

Faşist Parti'nin en üst organı olan Büyük Faşist Konsey'i 1928'de anayasa organı haline getirildi, aynı yıl seçim sisteminde yapılan yeni bir değişiklikle Faşist Konsey'in belirleyeceği adayların tek liste halinde halkoyuna sunulması sistemi benimsendi.

Mussolini 1929'da Papalık ile imzaladığı Laterano Antlaşması'yla İtalyan devletiyle Roma Katolik Kilisesi arasında yıllardır süren tartışmayı sonuca bağladı. İtalyan halkının laik kazanımlarını sona erdiren ve faşizmin yıkılmasından sonra da kaldırılmayan bu antlaşmayla Vatikan devletinin egemenliği tanındı, ilk ve ortaöğitimde din eğitimi yaygınlaştırıldı, kilise okullarının diplomaları devlet okullarınınkiyle eş tutuldu, dinsel evlilik geçerli kılındı. Papalık, Laterano Antlaşması'yla sağladığı kazanımlar nedeniyle Mussolini iktidarının iç ve dış politika konularındaki uygulamalarına destek oldu.

Mussolini 1929 Dünya Bunalımı'nın etkilerinin İtalya'da da yoğun biçimde yaşanmaya başlanmasından sonra geniş çaplı bir kamu harcamaları programı başlattı. Ancak bunalım nedeniyle her ülkenin korumacı, dışa kapalı iktisat politikaları uygulamaya başlaması, yeterli doğal kaynaklara sahip olmayan İtalya'yı güç durumda bıraktı. İktisadi sorunların ağırlığını duyurması üzerine halkın ilgisini yeni bir alana kaydırmak isteyen Mussolini, öteden beri propagandasını yaptığı Akdeniz'i bir İtalyan gölü haline getirme ve Roma İmparatorluğu'nu canlandırma düşünü gerçekleştirmek için harekete geçti. İtalya, Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırdı. Saldırıyı Nazi Almanyası dışında tüm ülkeler kınadıysa da Milletler Cemiyeti'nin uyguladığı yaptırımlar çok etkisiz kaldı. Haile Selassie'nin İngiltere'ye sığınmasından sonra Mayıs 1936'da İtalya kralının aynı zamanda Habeşistan imparatoru unvanını aldığı açıklandı ve Mussolini, İtalya'nın imparatorluk olduğunu duyurdu. İtalya aynı yıl başlayan İspanya İç Savaşı'nda Almanya'yla birlikte Franco'cu güçlere destek oldu. 1938'de İtalya'yla Almanya arasında Roma-Berlin Mihveri kuruldu. Almanya'nın 1938'de Avusturya'yı, 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmesi üzerine Mussolini, Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etti ve Arnavutluk krallık tacı da İtalya'ya geçti. Mayıs'ta imzalanan Çelik Paktı'yla Alman-İtalyan ittifakı kuruldu.

◂

Gerek Habeşistan'ın işgali, gerek İspanya İç Savaşı, kaynakları yetersiz olan ve çağdaş savaş araçlarına sahip olmayan İtalya'yı iyice zayıflatmıştı. Bu nedenle Almanya 1939'da II. Dünya Savaşı'nı

başlattığında İtalya hemen savaşa katılmadı. Ancak Hitler'in ordusu zafer ardına zafer kazanınca ve son olarak da Fransa düşünce Mussolini de bu yeni zaferlerden payını almak istedi ve 10 Haziran 1940'ta Almanya'nın yanında savaşa girdiğini açıkladı. İtalya'nın askeri açıdan zayıflığı kısa zamanda ortaya çıktı. Almanya İtalya'yı güvenilir bir müttefik olarak görmüyordu. Romanya'nın ele geçirilmesi ve SSCB'nin işgali İtalya'dan habersiz gerçekleştirildi. Bunun üzerine Mussolini de Ekim 1940'ta Hitler'e önceden haber vermeden Arnavutluk üzerinden Yunanistan'a saldırdı, ancak Yunan direnişi karşısında büyük bir bozguna uğradı. İtalyan güçleri Kuzey Afrika'da da Müttefikler karşısında sürekli yenilgiler alıyordu. Temmuz 1943'te Müttefikler Sicilya'ya girdiğinde İtalya'nın yenilgisi kesinleşmişti.

Müttefikler'in Sicilya çıkarmasından iki hafta sonra 24-25 Temmuz'da toplanan Büyük Faşist Konsey büyük bir çoğunlukla Mussolini'nin görevden alınmasına karar verdi. Bu kararı dikkate almayan Mussolini, ertesi gün kralla yaptığı görüşmenin ardından Villa Savoia'nın merdivenlerinde tutuklandı. Mareşal Badoglio yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. 3 Eylül 1943'te İtalya'nın teslim olduğu açıklandı.

Önce Ponza Adası'na gönderilen Mussolini, daha sonra Apeninler'deki 2000 metre yükseklikteki Gran Sasso Oteli'ne kapatıldı. 11 Eylül 1943'te Alman paraşütçüleri tarafından kaçırıldı ve Alman işgali altındaki Kuzey İtalya'da Salò'da Hitler'in güdümünde, İtalyan Sosyal Cumhuriyeti adlı bir hükümet kurdu. Faşist Konsey'de kendisi aleyhine oy veren, aralarında damadı kont Giano'nun da bulunduğu muhaliflerini öldürttü. Mussolini 17 Kasım 1945'te İtalya'nın kurtuluşu için çarpışan partizanların yaklaşması sonucu Alman askeri kılığında kaçmaya çalışırken tanındı. Onu terketmek istemeyen sevgilisi Clara Petacci ile birlikte 28 Nisan 1945'te Como Gölü yakınında Dongo'da kurşuna dizildi. Her ikisinin de cesetleri Milano'da Loreto Alanı'nda ayaklarından asılarak teşhir edildi. Daha sonra gizlice gömüldü. Ancak bir yıl sonra cesedi Faşistler tarafından kaçırılarak Vatikan'ın girişimiyle Romagna'da gömüldü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Opera mia*, (ö.s.), Edoardo ve Duilio Susmal (der.),32 cilt, 1951-1961, ("Tüm Yapıtlar").
- **KAYNAKLAR:** R. de Felice, *Mussolini il rivoluzionario, 1883-1920*, 1965; R.de Felice, *Mussolini il fascista, 1921-1925*, 1966; R.de Felice, *Mussolini il fascista, 1925-1929*, 1968; G. Gentile, *Origini e dottrina del fascismo*, 1929; I.Kirpatrick; *Mussolini*, 1964; Ç. Özek, *Direnen Faşizm I*, 1966; G. Pini, D. Susmel, *Mussolini, l'uomo e l'opera*, 4 cilt, 1953-1955; G. Prezzolini, *Faşizm*, 1932; M. Sarıca, R. Aybay, *Faşizm*, 1962.

- **BAKINIZ:** BADOGLIO, GENTILE, GIOLITTI, HITLER, VITTORIO EMANUELE II.

Modest Petroviç Mussorgski
1881'de İlya Repin tarafından yapılmış portresi.

MUSSORGSKİ, Modest Petroviç (1839-1881)

Rus, besteci. Ulusal bir müzik okulunun doğması yolunda çaba göstermiştir.

21 Mart 1839'da Pişkov iline bağlı Karevo köyünde doğdu, 28 Mart 1881'de St. Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Bir toprak sahibinin oğluydu. İlk piyano derslerini iyi bir piyanist olan annesinden aldı. Yedi yaşındayken Liszt'in kimi küçük parçalarını çalabiliyordu. Asker olmasını isteyen babası onu 1849'da St. Petersburg'da bir askeri hazırlık okuluna yazdırdı. Mussorgski, 1852'de harp okulu'na girdi, 1856'da ise Rusya'nın en ünlü alaylarından biri olan Preobrajenski Muhafız Alayı'na katıldı. Birliğindeki müziksever subaylarla dostluk kurduğu bu dönemde yine subay olan başka bir Rus bestecisiyle, A. Borodin'le tanıştı. Aynı yıl besteci Aleksandr Sergeyeviç Dargomijski'den (1813-1869) müzik dersleri almaya başladı. Müzikçiler için bir toplantı yeri durumuna gelen Dargomijski'nin evinde, o tarihlerde Rus müziğinin yenilenmesini sağlayacak reform hareketlerine girişmiş bulunan C. Cui ve Balakirev ile tanıştı. Müzik öğrenimini Balakirev'in yanında sürdürdü ve gene onun etkisiyle besteci olmaya karar verdi. 1858'de kendini bütünüyle müziğe adamak için ordudan ayrıldı. 1861'de kölelere özgürlük tanıyan ve toprak sahiplerinin gelirlerini kısıtlayan yasanın çıkmasıyla aile servetini yitirdi. Devlet dairelerinde görev almak zorunda kaldı. Hemen hemen yaşamının sonuna değin küçük maaşlı bir memur olarak hizmet gördü.

Rus Beşleri

1861-1862 yıllarında Rimski-Korsakov, Balakirev, Borodin, Cui ve Mussorgski, Rus Beşleri grubunu oluşturdular. Mussorgski, ilk opera denemelerini Flaubert'in *Salammbô* ve Gogol'ün *Jenitba* (Bir Evlenme) adlı yapıtları üzerine besteledi. Sanatsal olgunluğu ve müzik anlayışı 1866'da sıradan insanlar üzerine yazıp bestelediği bir dizi şarkısıyla belirginleşti. Şarkılarında ritm, ezgi ve yapı olarak Rus halk müziğinin etkisi oldukça belirgindir. 1868'de başladığı *Detskaya* (Çocuk Odası) adlı şarkı dizisiyle bu alandaki veriminin doruğuna ulaştı. Gerçek kişiliğini ve büyük yeteneğini 1868-1872 arasında bestelediği *Boris Godunov* operasıyla ortaya koydu. Puşkin'in aynı addaki yapıtı üzerine librettosunu da Mussorgski'nin yazdığı bu opera, kimi kaynaklarca da müzikte İzlenimcilik'in (Empresyonizm) başlangıcı olarak gösterilmektedir. Operada koro bölümlerinde küçük, ama birbirine benzeyen eski kilise şarkılarından alınma motiflerin tekrarlanmasıyla elde edilen melodik doku, yorumun etkinliğini güçlendirirken yapıtın da ana temasını oluşturmaktadır. Daha sonra Rimski-Korsakov tarafından yeniden işlenerek orkestralaması değiştirilen yapıtı, Şostakoviç bir kez daha elden geçirmiştir. Son yıllarda ise Mussorgski'nin yazdığı özgün biçimiyle oynanmaktadır.

Müziğinin niteliği

Yapıtlarının başarısına karşın mali durumunu düzeltmek için tefecilere bağlanan Mussorgski iyice yoksullaşmış, yalnızlığın da etkisiyle kendini aşırı içkiye vermişti. 1873'te, yarım kalan operası *Kovançina*'ya başladı. Bu opera sonradan Rimski-Korsakov tarafından tamamlandı. 1874'te ressam arkadaşı Viktor Gartman'ın ölümü üzerine *Bir Sergiden Tablolar* piyano suitini besteledi. Bu yapıt da 1922'de Ravel tarafından orkestraya uygulandı. 1879'da alto Darya Leonova'ya eşlik ederek Güney Rusya ve Kırım'da uzun bir konser turnesine çıktı. Dönüşünde St. Petersburg'da küçük bir müzik okulunda ders vermeye başladı. 1881'de üst üste gelen kalp krizleri sonucu bir askeri hastanede yoksulluk içinde öldü.

Rus ve dünya bestecilerinin hiçbiriyle karşılaştırılamayacak bir özgünlüğe sahip olan Mussorgski, müziksel yapının bellibaşlı yasalarına olduğu kadar geleneksel armoninin kurallarına da karşı çıkmıştır. Yapıtlarında İzlenimcilik'in kendine özgü kurallarına dayalı örnekler vermesi sonucu bu türün kurucusu olarak kabul edilmiştir. Bir başka görüşe göreyse, klasik bir müzik eğitiminden yoksun olması, bu nedenle de klasik bilgileri önemsememesi, onun müzikte İzlenimcilik eğilimine öncülük etmesine yol açmıştır.

Gerçekten de Mussorgski bütün büyük besteciler arasında teknik yeterliği en zayıf olanıydı, ama bu yetersizlik hiçbir zaman onun dışarıdan edindiği izlenimleri, özellikle de şarkıların gücünü gündelik Rusça'dan alan doğallığını, en uygun biçimde aktarabilmesine engel olmamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Salammbô*, 1866; *Jenitba*, 1868, (Bir Evlenme), yalnızca tek perdesi tamamlanmıştır; *Kovançina*, 1873, 1886'da Rimski-Korsakov tamamlamıştır; *Boris Godunov*, 1874; *Soroçinskaya yarmarka*, 1874-1880, (Soroçinski Panayırı). **Orkestra Müziği:** *Ivanova noç na lysoy gore*, 1867, (Çıplak Dağda Bir Gece). **Vokal**

Rus Beşleri

19. yy'ın başlarında, Napoléon'a* karşı yürütülen savaşların etkisiyle gelişen ulusalcı düşüncenin ve Puşkin'le* yeniden canlanan ulusal edebiyatın bir sonucu olarak, Rus bestecileri arasında da İtalyan müzik anlayışına karşı bir tepki oluştu. Edebiyat alanındaki, Rus folklorundan yararlanma eğilimi, Glinka* ve Aleksandr Sergeyeviç Dargomijski (1813-1869) gibi bestecilerin Rus halk müziğinden esinlenerek bir ulusal sanat yaratma yoluna gitmelerine neden oldu. Bir sonraki kuşak bestecilerinden bu yolda ilk ilerleyen de Balakirev* idi. Müzikte yenileşme hareketini öngörenler arasında bütünlüğü sağlamada etkin bir rol oynayan Balakirev, evini meslekten müzikçi olmayan dört yenilikçi bestecinin toplantı merkezi durumuna getirdi. Balakirev'le birlikte Mussorgski, Rimski-Korsakov*, Borodin*, Cui'den* oluşan bu beş kişilik grup, Rus müziğinin yenilenmesi yolundaki görüşlerini bu toplantılarda sistemleştirdi ve Rus Beşleri adını aldı. 1861-1862 yıllarında oluşan bu grup bestecilerinden Balakirev dışında hepsi yaşamlarını müzik dışı işlerle sürdürüyorlardı. Cui generalliğe dek yükselen bir istihkâm subayı, Mussorgski önceleri muhafız alayında subay, sonradan küçük devlet memuru, Borodin kimya profesörüydü. Rimski-Korsakov ise başlangıçta deniz subayıyken sonraları St. Petersburg Koservatuvarı yönetimine getirilmişti.

Rus Beşleri, Balakirev'in denetiminde araştırma, yorum ve halk müziğinden yararlanma yöntemleri üzerinde çalışarak ulusal müzik savlarını sağlam temellere oturttular. Halk şarkılarının renkleri onlar için duyarlıkla ele alınması gereken ortak bir ilkeydi. Bu gereci değerlendirmek için çeşitli teknikler oluşturmuşlar ve bu teknikleri halk şarkılarının değişik türleriyle işleyerek ulusal bir sanat müziğinin doğmasına olanak sağlamışlardır.

Grup olarak uzun ömürlü olmayan Rus Beşleri'nin üyelerinden Cui'nin yapıtları, aynı görüşü paylaştığı öbür dört besteciden, ulusal renklerin azlığıyla ayrılır. Oysa bu renkler Balakirev'in piyano rapsodisi İslamey'de, Borodin'in Prens İgor ve Mussorgski'nin Boris Godunov operalarıyla Rimski-Korsakov'un birçok operası ve orkestra yapıtlarında çok sık yinelenmiştir.

Müzik: *Dört Rus Halk Şarkısı*, 1880, eşliksiz erkek korosu için. Şarkı Dizileri: *Detskaya*, 1868-1872, (Çocuk Odası); *Pesni i plyaski smerti*, 1875-1877, (Ölüm Şarkıları ve Dansları). Piyano Müziği: *Kartinki s vystavki*, 1874, (Bir Sergiden Tablolar).

MUSTAFA I
(1591-1639)

Osmanlı padişahı. İki kez Osmanlı tahtına çıkmış, yönetimde hiçbir etkisi olmamıştır.

Manisa'da doğdu, 20 Ocak 1639'da İstanbul'da öldü. III. Mehmed'in oğlu, I. Ahmed'in kardeşi, II. Osman'ın (Genç) amcasıdır. Yeterli bir eğitim görmedi. 22 Kasım 1617'de I. Ahmed'in ölümü üzerine, veliahd Osman'ın yerine Osmanlı tahtına çıktı. Akli dengesinin bozuk olduğu gerekçesiyle, 26 Şubat 1618'de, devlet adamlarınca tahttan indirildi. Yerine II. Osman geçirildi.

II. Osman'ın olaylarla dolu kısa saltanatı kanlı bir biçimde son buldu ve ayaklanan Yeniçeriler'i kışkırtan Kara Davud Paşa'nın yardımıyla II. Mustafa, 19 Mayıs 1622'de ikinci kez tahta çıktı. Hemen Kara Davud Paşa'yı sadrazam yaptı. II. Osman'ın Davud Paşa tarafından öldürtülmesi, Anadolu ve İstanbul'da büyük tepkiler yarattı. Mustafa, 13 Haziran 1622'de, Sipahiler'in isteğine uyarak, Davud Paşa'yı görevden aldı. Yerine Merre Hüseyin Paşa'yı getirdi.

Erzurum'da Abaza Mehmed Paşa'nın, II.Osman'ın öcünü almak amacıyla ayaklanması üzerine, Yeniçeriler, Ocak 1623'te, II. Mustafa'dan II.Osman'ın katillerini cezalandırmasını istediler. I. Mustafa, Davud Paşa ve adamlarının öldürülmesi hakkında bir hatt-ı hümayûn gönderdi. Sadrazamlıktan alınan Merre Hüseyin Paşa, Yeniçeriler'i ayaklandırarak, Gürcü Mehmed Paşa'nın yerine, 5 Şubat 1623'te ikinci kez sadrazam oldu. Ancak ulemanın karşı çıkması üzerine, 30 Ağustos 1623'te sadrazamlıktan alındı. Yerine, şehzade Murad'ın (IV. Murad) annesi Kösem Sultan'ın desteklediği Kemankeş Ali Paşa getirildi. I. Mustafa'nın devlet işlerinde hemen hemen hiçbir etkisi bulunmadığının ve akli dengesinin bozukluğunun yarattığı sorunların farkında olan Kemankeş Ali Paşa, I. Mustafa'nın 10 Eylül 1623'te tahttan indirilmesini sağladı. Ölünceye değin Topkapı Sarayı'nda kapalı olarak yaşadı.

• BAKINIZ: AHMED I, MURAD IV, OSMAN II.

MUSTAFA II
(1664-1703)

Osmanlı padişahı. Zamanında Osmanlı İmparatorluğu Gerileme Dönemi'ne girmiştir.

5 Haziran 1664'te Edirne'de doğdu, 29 Aralık 1703'te İstanbul'da öldü. IV.Mehmed'in oğludur. Annesi Râbia Gülnûş Sultan'dır. Amcası II.Ahmed'in ölümü üzerine, 6 Şubat 1695'te Osmanlı tahtına çıktı. 1683 Viyana kuşatmasından beri Avrupa ülkeleri ile süren savaşı Osmanlılar'ın lehine çevirmek isteyerek, ordunun başına geçmeye karar verdi. Sefere çıkmasına karşı olan sadrazam Sürmeli Ali Paşa'yı görevden aldı. Yerine, 2 Mayıs 1695'te Elmas Mehmed Paşa'yı getirdi. Hocası Feyzullah Efendi'yi de, 26 Mayıs 1695'te şeyhülislam yaptı.

Sefere çıkan Mustafa, 7 Eylül 1695'te, Avusturya'dan Lipve Kalesi'ni aldı. 22 Eylül 1695'te, Lugos'ta bir Avusturya ordusunu yenilgiye uğrattı. Ancak Macaristan içlerine girmeyerek, 18 Kasım 1695'te, İstanbul'a döndü. 20 Nisan 1696'da, Olasch'da Avusturya ordusuna karşı üstünlük sağladı. 17 Haziran 1697'de üçüncü Avusturya seferine çıktı. Avusturya orduları başkomutanı Savoie'lı Eugène, 13 Eylül 1697'de II.Mustafa'yı, Tisa Irmağı'nı geçerken baskına uğrattı. Zenta yenilgisi olarak adlandırılan bu savaş sırasında, sadrazam Elmas Mehmed Paşa ve bazı komutanlar öldü. II.Mustafa, Tamışvar'a çekildi. 15 Eylül 1697'de Amcazade Hüseyin Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Savaşı sona erdirme yanlısı olan Amcazade Hüseyin Paşa, 13 Kasım 1698'de, Petervaradin yakınlarındaki Karlofça'da (Karlowitz) barış görüşmelerini başlattı. 26 Ocak 1699'da Avusturya, Venedik ve Polonya ile barış yapıldı. Karlofça barışına göre, Tamışvar dışında tüm Macaristan, Avusturya'ya Mora Venedik'e, Podolya ve Osmanlı egemenliğindeki Ukrayna toprakları Polonya'ya bırakıldı. 6 Ağustos 1696'da Azak Kalesi'ni alarak Karadeniz'e inen Ruslar'la 15 Temmuz 1700'de İstanbul'da bir antlaşma yapıldı. Ruslar'ın Azak üzerindeki egemenlikleri kabul edildi. Devletlerin barış zamanında birbirlerinin topraklarına akın yapmaması kararlaştırıldı.

Savaş harcamalarının sona ermesi ve olağanüstü vergilerin kalkmasıyla iktisadi durum düzelmeye başladı. II.Mustafa üzerinde büyük etkisi olan şeyhülislam Feyzullah Efendi ile anlaşmazlığa düşen Amcazade Hüseyin Paşa, 4 Eylül 1702'de istifa etti. II.Mustafa, Edirne'ye çekildi ve vaktinin çoğunu eğlence ile geçirmeye başladı. Şeyhülislamın önerisi ile önce Daltaban Mustafa Paşa'yı sonra da Rami Mehmed Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Feyzullah Efendi'nin önemli devlet görevlerine yakınlarını getirtmesini gerekçe gösteren yeniçeriler ve kapıkulu askerleri, 18 Temmuz 1703'te, İstanbul'da ayaklandılar. Durumdan hoşnut olmayan ulema da onlara katıldı. Ayaklanmacılar, II.Mustafa'ya haber göndererek, şeyhülislamın görevden alınmasını istediler. II.Mustafa, hocasını azlettiyse de, ayaklanmacılar Edirne'ye karşı yürüyüşe geçtiler. 18 Ağustos

1703'te, II.Mustafa'nın kardeşi III.Ahmed'in padişahlığını ilan ettiler. Edirne'deki birliklerin de İstanbul'dan gelenlere katılmasıyla, II.Mustafa 22 Ağustos 1703'te tahttan indirildi.

Mali düzenlemeleri

Sefere çıkan Osmanlı padişahlarının sonuncusu olan II.Mustafa, ilk iki seferinde kazandığı bazı başarılara karşın Avusturya karşısında bir şey yapamamıştır. Karlofça barışıyla, Osmanlı Devleti Avrupa'da ilk kez toprak yitirmiş, Avrupalılar'ın askeri alandaki üstünlüğü Osmanlılar'ca da kabul edilmiştir.

• BAKINIZ: AHMED II, AHMED III, FEYZULLAH EFENDİ, HÜSEYİN PAŞA [Amcazade].

III. Mustafa

MUSTAFA III
(1717-1774)

Osmanlı padişahı. Çeşitli alanlardaki reform girişimlerinde başarılı olamamıştır.

28 Ocak 1717'de İstanbul'da doğdu, 21 Ocak 1774'te aynı kentte öldü. III.Ahmed ile Mihrişah Sultan'ın oğludur. Çocukluğu Lale Devri'ne rastladı. III.Ahmed'in ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın öncülük ettikleri yeniliklere ilgi duyarak yetişti. Babası 1730'da Patrona Halil ayaklanması ile tahttan indirilince dış dünyaya kapalı, zaman zaman da öldürülme korkusu içinde geçecek 27 yıllık bir hapis yaşamına başladı. Tahta geçme konusunda, kırk yaşına gelinceye dek umudu yoktu. Ancak ağabeyi Mehmed 1756'da ölünce veliaht, 1757'de III.Osman'ın ölümünün ardından da padişah oldu.

Dış politikası

Koca Ragıb Paşa sadrazamdı. Yönetimdeki deneyimsizliğini, bu ünlü devlet adamının önerilerine uyarak gidermeye çalıştı. Hazineyi zenginleştirmek, donanmayı yenilemek, dış politikada barışı sürekli kılabilmek, ordunun eğitim ve donanım yönünden noksanlığını gidermek gibi amaçlarla işe başladı.

Padişahlığının ilk on yılında savaş olmadığı için, iktisadi, askeri ve toplumsal konularla ilgilenebildi. İlkin hazineye yeni gelir kaynakları sağlamaya çalıştı. Bu amaçla, "berat yenileme" vergisini yarı yarıya azaltarak toplanabilir düzeye getirdi. Vakıf gelirlerinin tahsili ve yerlerine harcanması için ayrı bir yönetim oluşturdu. İthalata gümrük vergisi koydu. Dönemine gelinceye değin Yahudi sarrafların denetiminde olan para piyasasına el attı. Tedavüldeki tüm altın paraları belli ölçüde ve birimde yeniletti. Fındık altını, zincirli altın, zer-i mahbub, Venedik altını, tuğralı vb. adlardaki paralar arasında ölçü ve ayar farkını kaldırdı. Buna bağlı olarak "marbaş" denen gümüş sikkenin de ölçüsü belirlendi. Bu çalışmalar, düzenli gelir, zengin hazine beklentisini vermekten yine de uzaktı. Mukataa sahipleri devlete ödemek zorunda kaldıklarının birkaç katını, halkın sırtından çıkarma yoluna giderek Anadolu'da yeni bir bunalıma neden oldular. Yıl içinde birkaç kez satılığa çıkarılan ve sık sık el değiştiren mukataalar yüzünden halk da birkaç kez vergi ödemek zorunda kalınca ayaklanmalar, göçler, iş ve tezgâh bırakma eylemleri arttı. Yolsuzluk önlenemez ölçülere ulaştı.

Padişahlığının ilk yıllarında, Yeniçeri Ocağı'nın bozulmuşluğunu gören III. Mustafa, Yeniçeriler'e ilişememekle birlikte ordunun ve donanmanın yenileştirilmesine çaba gösterdi. Öncelikle topçu sınıfı ile ilgilendi. Baron de Tott adlı Fransız mühendisin çalışmasına olanaklar hazırladı. Ağır topçuluğun yanı sıra, hafif topçu sınıfını oluşturttu. Topçuluk eğitimi için, kapatılan Humbarahâne yerine Kâğıthane'de topçu ve istihkâm okulları açtırdı. 1760'lardaki bu girişim, Türkiye'de mühendislik eğitiminin başlangıcı oldu.

Siyasal açıdan ise, saltanatın ilk beş yılında, Koca Ragıb Paşa'nın yönetimdeki ağırlığını gidererek azaltmaya, gelenekçi bir yaklaşımla, padişahın isterse yargısız idam kararı verebileceğini kanıtlamaya çalıştı. 1763'te Ragıp Paşa ölünce daha sert fakat başarısız bir siyaset izlemeye koyuldu. Bu dönemde sık sık sadrazam değiştirdi. Anadolu halkı, "Kapısız Levendat" denen, işsiz güçsüz, parasız eski eyalet askerlerinin oluşturduğu çetelerin zulmü altında inlemekteydi. Orta Anadolu'da, Levend baskısına karşı alınan önlemler, III.Mustafa'nın gönderdiği buyruklar olumlu hiçbir sonuç vermemekteydi. Kasaba ve kentlerin güvenliğini sağlamak, halkla devlet ilişkilerini yürütmek işlevini yüklenen âyanlar ise ikinci bir baskı grubu oluşturmaktaydı. Bunlar kendi bölgelerinde, devlet içinde devlet anlayışının tipik örneklerini vermeye başlamışlardı. Merkezden uzak eyaletlerin yöneticileri ise gönderilen fermanları ya uygulayamamakta ya da kişisel çıkarları açısından uygulamak istememekteydiler. Bağdat, Mısır, Suriye gibi büyük eyaletler keyfi yönetiliyordu. Toplumsal ve iktisadi sorunlara çözümler getiremeyen III.Mustafa, dış politikada uzun süre Koca Ragıb Paşa'nın "bekle gör" çizgisini izledi. Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın akılcı ve tutarlı dış politikasını ise gereksiz müdahalelerle çoğu kez saptırdı. Avrupa'nın yaşadığı Yedi Yıl Savaşları'ndan sonra yeni dengeler oluşurken Osmanlı Devleti, yapılabilecek tüm yararlı ittifak seçeneklerinin dışında kaldı. Prusya, Avusturya'ya

karşı Osmanlılar'la anlaşmayı istiyordu.Buna karşılık III.Mustafa, Prusya'ya, Rusya'ya karşı birleşme önerisinde bulundu ve bunda ısrar etti. Sonunda II.Friedrich, Rusya Çariçesi II.Katerina ile anlaştı. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin uzun zamandan beri, Polonya'nın bağımsızlığına aşırı duyarlık göstermesi ve bu ülkenin Rusya'nın etki alanına sokulması çabalarına şiddetle tepki göstermesi; bu dönemde daha da kesinleşti. Bu, Rusya'nın Gürcistan ve Doğu sorunlarına müdahale etmesinde etkili oldu. Kafkasya'da ayaklanmalar körüklendi, Karadeniz'de büyük manevra ve gösteriler düzenlendi. Leh yurtseverleri ise, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya karşı savaşa girmesi için yoğun çaba harcamaktaydılar. Tüm bu gelişmelere karşılık, Muhsinzade Mehmed Paşa'nın soğukkanlı ve barışçı siyaseti, savaşı 1768'e kadar erteleyebildi.

Savaştan yana olanların baskısı sonucu Muhsinzade Mehmed Paşa istifa etti. Yeni sadrazam Hamza Paşa, Rus Elçisi Obreskov'a, 6 Ekim 1768 günü, Rusya'ya savaş açıldığını resmen duyurdu. III.Mustafa, kolay bir zafer umudu ile Mart 1769'da orduyu cepheye uğurladı. Aynı günlerde Kırım Hanı IV.Devlet Giray ve sınır boylarındaki komutanlar, Hotin Kalesi önünde Ruslar'a karşı ilk başarıyı elde ettiler. III. Mustafa "Gâzi" sanını aldı. Ülkenin her yanında zafer şenlikleri düzenlendi. Ancak sadrazam ve serdar-ı ekrem (başkomutan) Mehmed Emin Paşa, zaferlerin arkasını getiremeyince III.Mustafa'nın hışmına uğradı ve idam edildi. Yerine getirilen Moldovancı Ali Paşa, Ruslar'la savaşırken şiddetli yağmurlar yüzünden Turla Irmağı üzerinde büyük kayıplara uğradı. Asker dağıldı. Hotin Ruslar'a bırakıldı. Ordu perişan bir durumda Babadağı'na çekildi. Eflâk ve Boğdan'a giren Rus orduları ancak Özi Kalesi önünde durdurulabildi. Ertesi yıl durum büsbütün Osmanlılar'ın aleyhine döndü. Modern silahlarla donatılmış disiplinli Rus birlikleri karşısında, askerlik deneyiminden yoksun Anadolu gençleri ve disiplinsiz Yeniçeriler hiçbir varlık gösteremediler. Cephede değiştirilen dördüncü sadrazam Halil Paşa, Tuna kıyısındaki Kartal'da bozguna uğradı. Ruslar Kilya Bender'e ve İbrail'e girdiler. Baltıklar'dan yola çıkan bir donanma da Mora'daki Rumlar'ı ayaklandırdı. İki deniz savaşından sonra Çeşme limanına çekilen Osmanlı donanması Temmuz 1770'te ateşe verildi. Yalnızca Cezayirli Hasan Paşa, birkaç gemi ile kurtulabildi. Bu gözüpek denizci kaptan-ı deryalığa getirildi ve Limni'nin Ruslar'ca işgal edilmesini önledi.

Karada ve denizde uğranılan yenilgiler III.Mustafa'yı daha sert önlemlere yöneltti. Yeni atamalar ve buyruklar ile 1771'de Tuna boylarındaki gerileyişi geçici olarak durdurabildi. Muhsinzade gibi birkaç deneyimli komutanın çabaları ile Yergöğü geri alındı. Küçük savaşlar kazanıldı. Ancak kış bastırınca Ruslar Tuna'yı geçip, İsakçı ve Tolcı kıyılarını işgal ettiler. Babadağı'nda kışlayan Osmanlı ordusuna baskınlar düzenleyen Rus kuvvetleri aynı yıl, Kırım'a girdi, Kırım hanı ve halkın bir bölümü İstanbul'a kaçtı.

1772'de ikinci kez sadrazamlığa getirilen Muhsinzade Mehmed Paşa, Avusturya ve Prusya'yı araya koyarak barış istedi. Bükreş'te başlayan görüşmelerde, Ruslar Yenikale ile Kerç'in kendilerine bırakılmasını, Kırım'a bağımsızlık verilmesini önerdiler. III. Mustafa, bunları kabul etmedi. Görüşmeler kesildi. 1773 yılı boyunca, Muhsinzade bir oyalama ve savunma taktiği uygularken III.Mustafa da eski Kırım Hanı IV.Devlet Giray'ı, ünlü derebeyi paşalardan Canikli Ali Paşa'nın yanına katarak Kırım'a gönderdi. Bunu, öncekinden daha kapsamlı bir seferberliğin ilan edilmesi izledi. Anadolu'nun olanca insan ve para gücü cephelere çekilmeye başlandı. Bu sırada III. Mustafa felç geçirerek İstanbul'da öldü. Laleli'de yaptırdığı caminin önündeki türbesine gömüldü.

III.Mustafa, aldığı önlemlerle iktisadi, mali ve askeri yapıda bazı reformlar yapmaya çalışmış, buna karşılık devlet yönetimindeki başarısızlıkları bu girişimlerin kökleşmesini engellemiştir. Ölümünden sonra henüz çocuk yaştaki oğlu III.Selim 1789'da tahta çıkmıştır.

◄ *Osmanlı-Rus Savaşı*

• **KAYNAKLAR:** Ahmed Resmî, *Hülasatü'l-İtibar*, 1870; Baron de Tott, *Memories sur les Turcs et tartares*, 3 cilt, 1784; Çeşmizade Mustafa Reşid, *Çeşmizade Tarihi*, 1959; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. cilt, 1-2 Kısım, 1978-1983; Vasıf Ahmed, *Mehasinü'l-Âsâr ve Hakayıku'l-Ahbar*, 1803.

• **BAKINIZ:** ABDÜLHAMİD I, MEHMED PAŞA [Muhsinzade], RAGIB PAŞA [Koca].

MUSTAFA IV
(1779-1808)

Osmanlı padişahı. III.Selim'in tahttan indirilmesinde ve öldürülmesinde rol oynamıştır.

8 Eylül 1779'da İstanbul'da doğdu, 16 Kasım 1808'de aynı yerde öldü. I.Abdülhamid'in oğludur. Annesi Ayşe Sineperver Sultan'dır. III.Selim'in, Kabakçı Mustafa önderliğindeki ayaklanmacılar tarafından tahttan indirilmesi üzerine, 29 Mayıs 1807'de tahta çıktı. Muhafazakârlar'la işbirliği yapan IV.Mustafa, Nizam-ı Cedit yanlılarının sindirilmesine karşı hareketsiz kaldı. Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin evinde toplanan Muhafazakârlar'la bir anlaşma yaptı. Ayaklanmacıların devlet işlerine karışmamasına karşılık, kimse hakkında soruşturma yapılmayacağı konusunda güvence verdi. 18 Haziran 1807' de, Rusya'ya karşı seferde olan sadrazam İbrahim Hilmi Paşa'yı görevden aldı. Yerine Çelebi Mustafa Paşa'yı atadı. Ruslar ile süren savaş, 24 Ağustos 1807'de imzalanan bir ateşkes ile durdu.

Rumeli'ye kaçan Nizam-ı Cedit yanlıları tarafından harekete geçirilen Rusçuk Âyanı Alemdar Mustafa Paşa, IV.Mustafa'ya bağlılığını bildirmek gerekçesi ile, 14 Temmuz 1808'de Edirne'den yola çıktı. Asıl amacı sarayda tutulan III.Selim'i yeniden tahta çıkarmak olan Alemdar Mustafa Paşa, İstanbul'a vardığında Kabakçı Mustafa'yı öldürttü.Sarayın kuşatıldığını gören IV.Mustafa, III.Selim ve şehzade Mahmut'un öldürülmesi için emir verdi. 28 Temmuz 1808'de saraya giren Alemdar Mustafa Paşa, III.Selim'in cesediyle karşılaştı. Şehzade Mahmud'un öldürülmesini sağlayamayan IV.Mustafa tahttan indirildi. Yeri-

ne kardeşi II.Mahmud geçti. Sarayda gözaltında tutulan IV.Mustafa, 16 Kasım 1808'de, Yeniçeriler'in ayaklanması üzerine, II.Mahmut tarafından öldürtüldü.

• BAKINIZ: ABDÜLHAMİD I, ALEMDAR MUSTAFA PAŞA, KABAKÇI MUSTAFA, MAHMUD II, SELİM III.

MUSTAFA [Düzmece]
(? -1422)

Osmanlı şehzadesi. Uzun süre kaybolduktan sonra Anadolu'ya dönerek Rumeli'de hükümdarlığını ilan etmiştir.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. Edirne'de öldü. I.Bayezid'in (Yıldırım) oğludur. Hamid ili (Isparta) ve Teke (Antalya) sancağı askerleriyle 1402'deki Ankara Savaşı'na katıldı. Bozgundan sonra kaybolduysa da sonradan Timur'un Semerkand'a dönerken yanında götürdüğü ve onun 1405'te ölümünden sonra Anadolu'ya gelerek Karamanoğulları'na bağlı Niğde'ye, oradan Kastamonu'ya Candaroğlu İsfendiyar Bey'in yanına gittiği öğrenildi.

1416'da Eflâk'a geçerek Niğbolu Sancakbeyi Aydınoğlu Cüneyd Bey ve Lehler'in desteğini ve Bizans İmparatoru II.Manuel'in yardımını alarak Rumeli'ye girdi. I.Mehmed'in (Çelebi) üzerine geldiğini öğrenince Tesalya'ya çekildi ama yenilerek Selanik'e sığındı. Bizans İmparatoru onu teslim etmeyerek, I.Mehmed yaşadığı sürece gözetim altında bulundurma ve karşılığında Osmanlı Devleti'nden belirli bir para alma koşuluyla anlaşmaya vardı.

Mustafa Çelebi Limni Adası'na, Cüneyd Bey İstanbul'a gönderildi. I.Mehmed'in ölümünden sonra salıverilen Mustafa Çelebi, Bizans donanmasının da yardımıyla Gelibolu'yu kuşattı. Halk kendine katıldığı halde muhafızlar kaleyi teslim etmediler. Bunun üzerine Aynaroz'a çıkarak Vardar -Yenicesi ve Serez'i aldı. Rumeli'ye geçmeyi başaran sadrazam Bayezid Paşa'nın ordusunu Sazlıdere'de yendi ve Ekim 1421'de Edirne'ye girerek hükümdarlığını ilan etti. Rumeli'de egemenliğini pekiştirdikten sonra, II.Murad'ın Cenevizliler'le anlaşması üzerine Anadolu'ya geçerek Bursa'ya yürüdü. Cüneyd Bey'in desteğini çekmesi üzerine durakladı. Sadrazam Candarlı İbrahim Paşa'nın aldatıcı mektubuna kanarak Gelibolu'ya çekildi; ama yakalanarak Edirne'de asıldı.

• BAKINIZ: İBRAHİM PAŞA [Candarlı], MANUEL II, MEHMED I [Çelebi].

MUSTAFA [Şeyhoğlu]
(1340-1401 ?)

Türk, şair. Türkçe'nin bilim ve edebiyat dili olarak gelişmesinde büyük katkıları olmuştur.

Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa'nın doğum ve ölüm yeri belli değildir. Ölüm tarihi de tartışmalıdır. Germiyan Beyliği topraklarında (Kütahya yöresi) doğduğu ve yetiştiği sanılmaktadır. İyi bir öğrenim gördüğü, Arapça ve Farsça öğrendiği biliniyor. Gençliğinde Paşa Ağa b.Hoca Paşa'nın koruması altına girdi. Yetişmesinde Hoca Mesud'un büyük yardımları oldu. Yapıtlarında Şeyhoğlu lakabını kullandı. Süleyman Şah döneminde, (1361-1387) Germiyan sarayında nişancılık, defterdarlık gibi görevlerde bulundu. Süleyman Şah'ın ölümünden sonra Osmanlı sarayına geçti.

Şeyhoğlu'nun şiir, düzyazı ve çevirilerden oluşan yapıtlarının ancak bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. bazılarının ise yalnız adları bilinmektedir. En önemli yapıtlarından *Hurşîd-nâme* bir aşk öyküsüne dayanan 7903 beyitlik bir mesnevidir. Kimi kaynaklarda yapıtın adı, kahramanlarından ötürü *Hurşîd ve Ferahşad* olarak da geçer. Düzyazı hayvan öykülerine dayanarak, devlet yönetimi üstüne bilgiler ve ahlaki öğütler veren *Marzubân-nâme* çevirisi, Beydeba'nın *Kelile ve Dimne*'siyle benzerlik gösterir. Yapıtın aslı, Kuzey İran'da Mezenderan'da hüküm süren Marzubân b.Rüstem'e aittir. Çeviri 13.yy İran yazarlarından Sadeddin Varavinî'nin metnine dayanır. Bir siyasetname niteliğinde olan *Kenzü'l-Küberâ ve Mahekkü'l-Ulemâ* adlı düzyazı yapıtı ise, Şeyh Necmeddin Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd* adlı Farsça yapıtından yararlanılarak yazılmıştır. Dört bölüm halinde padişahların, beylerin, bilginlerin, kadıların ve vaızların durumları anlatılmıştır. Şeyhoğlu'nun düzenlenmiş divanı yoktur. Şiirleri dağınık durumdadır. Attar, Senaî gibi İran şairleri ile Dehhanî, Yusuf Meddah, Gülşehrî, Hoca Mesud gibi Anadolu Türk şairlerinin etkisi altında kalmıştır. Arapça ve Farsça'dan yaptığı çevirilerle Eski Anadolu Türkçe'sinin en güzel örneklerini vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Marzubân-nâme Tercümesi*, (ö.s.), Z.Korkmaz (yay.), 1973; *Hurşîd-nâme*, (ö.s.), H.Ayan (yay.), 1979; *Kenzü'l-Küberâ ve Mahekkü'l-Ulemâ* (tek nüshası İstanbul Yapı ve Kredi Bankası Kütüphanesi, Fuat Köprülü kitapları arasında).

MUSTAFA ÂLİ [Gelibolulu] (1541-1600)

Osmanlı, tarihçi. İstanbul'un fethine kadar genel bir dünya tarihi yazmıştır.

28 Nisan 1541'de Gelibolu'da doğdu, Cidde'de (bugün Suudi Arabistan'da) öldü. Ölüm tarihi kesin değildir. Altı yaşında öğrenime başladı. On altı yaşında Çeşmî mahlasıyla ilk şiirlerini yazdı. Gelibolulu Sürûri'den tefsir ve fıkıh dersleri aldı.

1561'de kâtip olarak şehzade Selim'in (II.Selim) yanına Konya'ya gönderildi. Bu sıralarda Çeşmî mahlasını değiştirerek Âli mahlasını aldı. İlk yapıtı olan *Mihr ü Mâh* (Güneş ile Ay) mesnevisini yazıp şehzadeye sundu. Karşılık olarak müderrislik ya da kadılık gibi bir görev bekledi. Ancak kendisine başkâtiplik verildi. Şehzade Selim'in lalası Tütünsüz Hüseyin Bey'le arası açıldı. Şam Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa'nın daveti üzerine 1562'de Şam'a gitti. Dört yıl divan kâtipliği yaptı. Lala Mustafa Paşa 1568'de Yemen serdarlığına atanınca onunla birlikte Mısır'a gitti. Paşa görevden alınınca da Manisa sancakbeyi şehzade Murad'a (III.Murad) sığındı.

1573'te İstanbul'a gitti. I.Süleyman'ın (Kanuni) Sigetvar seferinin tarihi olan *Heft Meclis*'i (Yedi Meclis) sadrazam Sokollu Mehmed Paşa'ya sundu. Umduğu büyük zeamet yerine Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın divan kâtipliği verildi. Yıllarca bu görevde kaldı. 1580'de Halep timar defterdarlığına atandı. Defterdarlığı sırasında çağının siyasal ve toplumsal durumunu gösteren ve padişahlara yol gösterici bir ahlak ve siyaset kitabı niteliğindeki *Nasîhâtü's-Selâtîn*'i (Sultanlara Öğüt) yazdı. 1583'te görevinden alındı. İki yıl açıkta kaldı. Ünlü hattatlar, nakkaşlar, ciltçiler gibi sanatçılar hakkında önemli bilgiler veren *Menâkıb-ı Hünerverân*'ı, görgü kurallarıyla ilgili *Kavâidü'l-Mecâlis*'i ve dünyanın yaratılışını, Adem peygamberden önceki yaratıkları anlatan, boş inanlarla dolu, Kâtip Çelebi'nin amansız eleştirilerine uğrayan *Mirâtü'l-Avâlim* (Âlemlerin Aynası) adlı yapıtlarını yazdı. İki kez Yeniçeri kâtipliğinde bulundu. 1595'te II.Mehmed tahta çıkınca, Âli'ye Yeniçeri kâtipliğinden ayrılması ve iki yüz bin akçelik has verilmesi önerisinde bulundu. Âli, *Künhü'l-Ahbâr* (Haberlerin Gerçeği) adlı tarihini yazmakta olduğunu belirterek, rahat çalışacağını umduğu Mısır defterdarlığını istedi. Ancak engellenerek Sıvas defterdarlığına atandı. Oldukça sade bir dille yazdığı bu yapıtı dört bölüme ayrılmış genel bir tarihtir. Dünyanın yaratılışından, peygamberlerden, coğrafi bilgilerden, İslam tarihinden, Türkler'den ve Moğollar'dan bahseder. Son bölüm Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar geçen dönemi kapsar.

1599'da Cidde sancakbeyliğine gönderildi. Burada, *Kavâidü'l-Mecâlis*'i genişleterek *Mevâidü'n-Nefâis fi Kavâidi'l-Mecâlis* (Görgü ve Toplum Kuralları Üzerine Ziyafet Sofraları) ile Mısır'ın eski ve yeni tarihini, bu ülkede egemen olmuş hanedanları, yapıtın yazıldığı tarih olan 1599'a kadar burada görev yapmış Osmalı valilerini anlatan *Hâlâtü'l-Kâhire min el-Adâti'z-Zâhire* ("Kahire'nin Günlük Yaşantısı") adlı yapıtlarını hazırladı.

Geniş bir kültüre sahip olan Âli'nin, çeşitli konularda ellinin üstünde yapıtı vardır. Farsça şiirler de yazmış, Türkçe şiirleri *Divan*'ında toplanmıştır. Yapıtlarında sürekli kendini över ve kimseyi beğenmez. Türkçe'yi kaba, Arapça ve Farsça'yı üstün dil olarak gören Mustafa Âli tarihçiliğinde de duygusal olmakla eleştirilmiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Mihr ü Mâh*, (Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Bölümü No. 342); Türkçe, *Divan* (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 695); *Kavâidü'l-Mecâlis* (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 3543); *Künhü'l-Ahbâr*, (ö.s.), 5 cilt, 1860-1876; *Mir'âtü'l-Avâlim*, (ö.s.), 1870; *Heft Meclis*, (ö.s.), 1898; *Menâkıb-ı Hünerverân*,(ö.s.), M.K.İnal (yay), 1926, (sadeleştirilmiş olarak, *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları*, 1982); *Mevaidü'n-Nefâis fi Kavaidi'l-Mecâlis*, (ö.s.), C.Baysun (yay), 1956, (sadeleştirilmiş olarak, *Ziyafet Sofraları*, 2 cilt, 1978); *Nasihatü's-Selâtin. Mustafa Âli's Counsel for Sultan of 1581*, (ö.s.), A.Tietze (yay), 2 cilt, 1979-1982; *Hâlâtü'l-Kâhire mine'l-Adâti'z-Zâhire. Mustafa Âli's Description of Cairo of 1599*, (ö.s.), A.Tietze (yay), 1975.

MUSTAFA BEHÇET EFENDİ (1774-1834)

Osmanlı, hekim. Tıbbiye'nin kurulmasında emeği geçmiş, tıp ve doğabilimlerinin önemli yapıtlarından bazılarını Türkçe'ye çevirmiştir.

Bazı belgelere göre 24 Nisan 1774'te İstanbul'da doğdu, 31 Mart 1834'te aynı kentte öldü. Divan-ı Hümayun kâtiplerinden Mehmed Emin Şükûhi Efendi'nin oğlu, Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın ağabeyi, Abdülhak Hamid'in büyük amcasıdır. Büyük bir olasılıkla Süleymaniye Tıp Medresesi'nde okuduktan ve hekimlik deneyimi kazandıktan sonra, 1791'de Sinan Ağa Medresesi müderrisliğine, 1796'da saray hekimliğine, 1803'te III. Selim'in hekimbaşılığına getirildi. 1807'de, III. Selim'in tahttan indirilmesi üzerine bu görevine son verildiyse de, on yıl sonra, II. Mahmud zamanında yeniden hekimbaşı yapıldı. 1822'de, Rikâb-ı Hümayun kethüdası Halet Efendi'nin aleyhinde bulunduğu gerekçesiyle görevinden alınarak, kardeşi Abdülhak Molla ile birlikte bir yıl Keşan'da sürgünde kaldıktan sonra affedildi ve 1823'te üçüncü kez hekimbaşılığa atandı. Kendisine 1806'da İzmir payesi, 1812'de Mısır mollalığı, 1813'te Mekke, 1816'da İstanbul, 1820'de Anadolu, 1823'te Rumeli payesi verilmişti.

Doğu ve Batı dillerinden birçoğunu kendi çabasıyla öğrenen Mustafa Behçet Efendi, 18. yy'ın ünlü doğa bilginlerinden Buffon'un *Histoire naturelle, générale et particulière* ("Genel ve Özel Doğa Tarihi") adlı 44 ciltlik dev yapıtının iki kitabını *Mârifet-i Arz* ve *Tercüme-i Hayvanat* adıyla, Arap tarihçi Abdurrahman b. Hasan el-Ceberti'nin, Fransız işgali altındaki Mısır'ın birkaç yıllık tarihini günü gününe tutulmuş notlarla anlatan *Muzhirü't- Takdis bi-Zehebi Devleti'l-Fransız* adlı yapıtını da *Tarih-i Mısr*

adıyla Türkçe'ye kazandırmıştır. Ayrıca, 1801'de Jenner'in çiçek aşısına ilişkin İtalyanca bir incelemeyi, bir cilt hastalığının tedavisini konu alan *Risâle-i Ruhiye*'yi, Avusturyalı hekim Johann Plenck'in (1738-1807) frenginin cıvayla tedavisine ilişkin bir kitabını, 1831'de *Risâle-i Kolera*'yı çevirerek ve gerekli bilgileri ekleyerek Osmanlı tıbbına tanıtan da Mustafa Behçet Efendi'dir. Bu arada, eski çağlardan kalma tedavi yöntemleriyle ilaçlar derlemek amacıyla yazmaya başladığı ve ancak 850 sırrı derleyebildiği *Hezar Esrar* ("Bin Sır") adlı kitabı ölümü üzerine yarım kalmış, kardeşi Abdülhak Molla'nın bitirmeye çalıştığı bu yapıtı tamamlayarak yayıma hazırlayan, Abdülhak Molla'nın oğlu Hayrullah Efendi olmuştur.

Mustafa Behçet Efendi'nin Türk tıbbına en büyük hizmeti, çağdaş anlamda ilk tıp okulunun kurulmasını sağlayan öncü girişimleridir. 1805'te bir Rum Tıbbiyesi'nin açılması için girişimde bulunan Mustafa Behçet Efendi, 1826'da II. Mahmud'a sunduğu raporlarla, Süleymaniye Tıp Medresesi'nin tıp eğitiminde çok yetersiz kaldığını, Batı'nın tıp kurumlarını örnek alarak anatomi, fizyoloji ve klinik derslerine ağırlık veren yeni bir tıp okulunun kurulması gerektiğini önerdi. Hekimbaşının önerileriyle ve onun belirlediği ders düzeyine göre, Tıbhane-i Âmire adıyla Şehzadebaşı'nda kurulan Tıbbiye, 14 Mart 1827'de öğretime açıldı ve Osmanlı tıbbında Batılılaşma'nın öncüsü oldu.

• KAYNAKLAR: F.N.Uzluk, *Hekimbaşı Mustafa Behçet*, 1954.

• BAKINIZ: ABBAS VESİM, ABDÜLHAK MOLLA, C.A.BERNARD, BUFFON, CEBERTİ, JENNER.

MUSTAFA ÇAVUŞ [Tamburi] (18. yy)

Osmanlı, besteci. Klasik üslubu halk müziği beğenisiyle kaynaştıran yapıtlar vermiştir.

Yaşamıyla ilgili bilgiler çok azdır. İstanbullu olduğu,Saray'da yetiştiği ve çavuş rütbesiyle Enderun' da görevli olduğu bilinmektedir. Koşma, türkü gibi halk edebiyatı formlarında, Tamburi mahlasıyla şiirler söyledi. Kendi şiirlerini şarkı formunda besteledi. Hece ölçüsünü kullanmış olmasına karşın, Divan edebiyatının etkisiyle hemen hemen her şiirinde, Farsça tamlamalarla Arapça kelimelere de yer verdiği görülür.

Kimi yapıtları klasik şarkı üslubunun en parlak örnekleri arasında sayılır.Bunlar dışındaki şarkılarının çoğu, şarkıyla türkü arası bir üslup özelliği gösterir. Kimi parçaları da, aynı zamanda kent folklorundaki oyun türlerinden biri olan "tavşanca" tarzındadır. Mustafa Çavuş'un sanatının en ilginç yanı, Divan müziğiyle halk müziği arasında güçlü bir bağ kurmasındadır. Yapıtları her iki müziğin karşılıklı etkileşimlerini yansıtması açısından büyük önem taşır. Şarkıları iki buçuk yüzyıldır Saray'dan geniş halk kesimlerine kadar toplumdaki her çevrede eksilmeyen bir ilgiyle sevilmiştir. Otuz beş şarkısı için Suphi Ezgi, "Dök zülfünü meydana gel" diye başlayan şarkısı için de Udî Nevres Bey ara nağmesi yazmışlardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Hisarbuselik Şarkı* "Dök zülfünü meydana gel"; *Hisarbuselik Şarkı* "Dü çeşmimden gitmez aşkın hayali"; *Şehnazbuselik Şarkı* "Küçüksu'da gördüm seni"; *Sabâ Şarkı* "Bir esmere gönül verdim"; *Şehnaz Şarkı* "Fırsat bulsam yâre varsam"; *Hüseyni Şarkı* "Bir dilberdir beni yakan"; *Nikriz Şarkı* "Elmas senin yüzün gören"; *Bayatî Şarkı*, "Çıkalım sayd-ı şikâre"; *Nevâ Şarkı*, "Muntazırım teşrifine"; *Bayatî Şarkı* "Sebep ne bakmıyor yarim yüzüme"; *Uşşak Şarkı* "Canım tezdir sabredemem".

MUSTAFA ÇELEBİ [Celalzade] (1490-1567)

Osmanlı tarihçi ve devlet adamı. 16.yy devlet örgütü ile ilgili yapıtı ile tanınmıştır.

Tosya'da doğdu, İstanbul'da öldü. Doğum tarihi tartışmalıdır. Kadı Celal Efendi'nin oğlu, Celalzade Salih Çelebi'nin büyük kardeşidir. Bir süre Tosya'da okuduktan sonra İstanbul'a gitti. Medreseye devam etti. 1516'da Divan-ı hümayun kâtipliğine atandı. Pirî Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı süresince (1518-1523) tezkireciliğinde (özel kalem müdürü) bulundu. 1524'te İbrahim Paşa ile birlikte tezkireci olarak Mısır'a gitti. Ertesi yıl reisülküttablığa getirildi. 1534'te nişancılığa atandı. Bu görevinde yirmi üç yıl kaldığından Koca Nişancı diye anılır. Nişancılığı sırasında pek çok kanun, ferman, hüküm ve beratın hazırlanmasında, yazılmasında hizmetleri oldu. 1557'de müteferrikalık görevinden emekliye ayrıldı. 1566 Sigetvar seferinde ikinci kez nişancılığa getirildi. Ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Emekliye ayrıldıktan sonra İnşa'daki ustalığını göstermek için ağdalı bir dille *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* adlı yapıtını yazdı. Otuz bölüme ayrılan yapıt, I.Süleyman (Kanuni) dönemi fetihleri ve özellikle devlet örgütü için ayrıntılı bilgiler veren önemli bir kaynaktır. I.Selim'in (Yavuz) Trabzon valiliğinden başlayarak ölümüne (1520) kadar geçen olayları içeren *Selimnâme*'si, Mohaç seferini anlatan *Mohaçnâme* ile Rodos'un fethini içeren *Fetihnâme-i Rodos* en önemli yapıtlarıdır. Nişanî mahlası ile yazdığı Türkçe şiirlerine şiir mecmualarında rastlanır.

• YAPITLAR (başlıca): *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya bölümü No.362) (yeni harflerle, sadeleştirilmiş olarak, S.Tokdemir, (yay.) 1937); *Selimnâme*, (İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi No.362); *Mohaçnâme*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 2623); *Fetihnâme-i Rodos*, (Nuruosmaniye Kütüphanesi No.3170).

MUSTAFA DEDE EFENDİ [Kûçek]
(? -1684)

Osmanlı, besteci. Bestecisi bilinen ilk Mevlevi ayini ona aittir.

Edirne'de doğdu, aynı kentte öldü. Bu bilgiler Şeyhülislam Esad Efendinin *Atrabu'l Âsâr* adlı kitabından kaynaklanmaktadır. Edirne Mevlevihanesi'nde çile doldurduktan sonra Dede unvanını aldı, dergâhın aşçıbaşısı oldu. Sürekli olarak dergâhın yorucu günlük işleriyle uğraştığı için, Mevleviler arasında, şeyhlere hizmet etmekle görevli genç dervişler için kullanılan "kûçek" lakabıyla anıldığı söylenir. Edirneli şair Rüşdî, ölümü için tarih düşürmüştür. Rauf Yekta Bey, Ahmet Irsoy ve Abdülbâki Gölpınarlı, sözlü söylentilere dayanarak, Mustafa Dede'nin kimliği konusunda daha farklı bir görüş ileri sürmüşlerdir. Onlara göre söz konusu besteci, aynı adı taşıyan, Afyonkarahisar Mevlevihanesi şeyhi Kûçek Derviş Mustafa Efendi'dir. (?-1688/1689).

Bestelediği *Bayati Ayin*, Mevlevi müziğinin yetkin bir örneği, Mevlevilik'in duygu dünyasını ve mistik heyecanı en iyi yansıtan ayinlerden biridir. Ayin güftesinin aruz ölçüsünün kalıplarına göre uygulanan güfte taksimatındaki güçlüklerin giderilmesinde büyük bir teknik ustalık görülür. Bütün bu niteliklerinden ötürü, günümüze değin en çok okunan ayinler arasında yer almıştır. Bir özelliği de, bestecisi bilinen ilk ayin olmasıdır. Daha önce bestelenmiş, pençgâh, dügâh ve hüseyni makamlarında Beste-i Kadim denilen ayinler varsa da, onların bestecileri bilinmemektedir. Mustafa Dede'nin bu yapıtıyla Mevlevi müziği repertuarındaki ayinlerin sayısı üçten dörde çıkmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Bayati Mevlevi Ayini.*

MUSTAFA EFENDİ [Selanikli]
(? -1600)

Osmanlı, tarihçi. 1563-1600 arasındaki olayları anlatan tarihiyle tanınmıştır.

Selanik'te doğdu, İstanbul'da öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Saptanamayan bir tarihte Haremeyn mukataacılığı ile göreve başladı. 1580'de görevinden alındı. Nişancı Mehmed Paşa'nın kâtipliğinde bulundu. 1587'de Silahdar kâtibi olarak Gence seferine katıldı. 1590'da İstanbul'a gelen İran Elçisi Haydar Mirza ve elçilik kurulunun ağırlanması ve gider defterlerinin tutulmasını üstlendi. Ferhad Paşa'nın ilk sadrazamlığı sırasında (1591-1592) ruznamçeci ve Anadolu muhasebecisi oldu. On ay sonra sadrazam ile birlikte görevine son verildi. Safevi güçlerinin ülkesine girmesi üzerine Osmanlı Devleti'ne sığınarak İstanbul'a gelen Gilan Hakimi Ahmed Han'ın mihmandarlığını yaptı. Yeniçeri kâtipliği, Evkaf muhasebeciliğinde bulundu. 1599'da ikinci kez Anadolu muhasebeciliğine atandı.

Önemli tek yapıtı bir ruznâme-muhtıra niteliğinde olan *Tarih*'idir. 20 Eylül 1563'ten Nisan 1600'e kadar geçen olayları, gördüğü biçimde, ayrıntılarıyla yazmıştır. Özellikle saray teşrifatı, atamalar, görevden alınmalar, devletin para sıkıntısı, nedenleri, kapıkulu askerlerinin ayaklanmaları gibi bölümler önemlidir. Mustafa Efendi, dönemin genel görünümüne de yer vermiş, devletin iktisadi bakımdan nasıl çöküntüye uğradığını kendi eleştirilerini de katarak anlatmıştır. Yapıtın ancak 17 Ocak 1593'e kadar gelen bölümü basılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Tarih-i Selaniki li-Mustafa Efendi*, (ö.s.), 1864.

MUSTAFA FAZIL PAŞA
(1829-1875)

Osmanlı devlet adamı. Yeni Osmanlılar'a mali katkıda bulunmuştur.

Kahire'de doğdu, 30 Kasım 1875'te İstanbul'da öldü. Mısır Valisi İbrahim Paşa'nın (Kavalalı) oğludur. 1845'te İstanbul'a giderek Sadaret Mektubi Kalemi'ne girdi. 1851'de Meclis-i Vâlâ üyeliğine atandı. 1858'de vezir rütbesiyle Tanzimat Meclisi üyesi, 22 Kasım 1862'de maarif nazırı, 12 Ocak 1863'te maliye nazırı oldu. 6 Ekim 1865'te Meclis-i Âli-i Hazâin başkanlığına getirildi. Önerdiği kuramsal düzenlemeler konusunda sadrazam Fuad Paşa'yla anlaşamadığından Şubat 1866'da azledildi ve Fransa'ya gitti. Abdülaziz'in Mısır'da veraset şeklini değiştiren fermanıyla hıdivlik hakkını kaybetti ve padişahla arası açıldı. Devlet kurumlarındaki bozulmanın nedenleri ve ıslahat gereği konusunda Abdülaziz'e karşı broşür biçiminde bir açık mektup yayınladı. 1867'de Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden (Jön Türkler) Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi yönetim karşıtı kimi yazarları yanına çağırarak, önce Paris'te sonra Londra'da *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerinin çıkarılması için bir sandık kurdu ve yönetimine getirdiği bu kişilere aylık bağladı. Abdülaziz'in Fransa gezisi sırasında padişahla uzlaşarak 20 Eylül 1867'de İstanbul'a döndü. 25 Temmuz 1869'da Mecâlis-i Aliye üyeliğine getirildi. Sadrazam Âli Paşa'yla anlaşarak ve hıdiv olma umuduyla, Mısır konusunda yoğun propaganda yapan *Hürriyet*'ten geçici olarak yayımını durdurmasını istemesi Yeni Osmanlılar arasında sert tepkilere yol açtı. Nisan 1870'te maliye nazırı oldu. 28 Kasım 1870'te istifa etti. Ekim 1871'de adliye nazırlığına getirildi. Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazam olması üzerine Ocak 1872'de görevden ayrıldı. Son yıllarını, kardeşi Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın yoğun siyasi baskısı altında geçirdi.

• YAPITLAR (başlıca): *Padişaha Bir Mektub*, (ö.s.), 1909.

• BAKINIZ: ÂLÎ PAŞA, ALİ SUAVİ, NAMIK KEMAL, ZİYA PAŞA.

MUSTAFA HAYRİ EFENDİ
(1867-1921)

Osmanlı şeyhülislamı. Medreselerde yenilik yapmaya çalışmıştır.

Ürgüp'te doğdu, 7 Temmuz 1921'de aynı yerde öldü. İlköğrenimini Ürgüp'te yaptı. 1882'de İstanbul'a giderek medreseye devam etti.1884'te Kayseri'de öğrenimini sürdürdü. 1886'da yeniden İstanbul'a gitti. 1895'te İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1898'de Maraş Bidayet Mahkemesi savcı yardımcısı, 1899'da Trablusşam Mahkemesi savcı yardımcısı, 1901'de Lazkiye Bidayet Mahkemesi ceza dairesi başkanı, 1904'te Manastır Merkez Bidayet Mahkemesi savcısı, 1906'da Selanik Merkez Bidayet Mahkemesi ceza dairesi başkanı olarak görev yaptı. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı.

1908'de II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Niğde mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. Aynı zamanda Darülfünun Hukuk Şubesi mecelle hocalığına atandı. 31 Mart 1909'dan sonra kurulan Tevfik Paşa hükümetinde adliye nazırı oldu. Saray Evrakını İnceleme Komisyonu üyeliği ve Medresetü'l-Kuzat'ta hocalık yaptı. 12 Ocak 1910'da kurulan İbrahim Hakkı Paşa hükümetinde evkaf nazırı oldu 31 Aralık 1911'de Said Paşa hükümetinin kurulmasıyla Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) başkanlığına atandı. Nisan 1912'de yeniden Niğde mebusu seçildi. 1913'te Mahmud Şevket Paşa hükümetinde ikinci kez evkaf nazırı oldu. 16 Mart 1914'te şeyhülislamlığa getirildi. Dini eğitimin çağdaş yöntemlerle yapılması amacıyla İstanbul'daki tüm medreseleri tek ve pozitif bilimleri de içeren bir öğretim programına bağlayan Darü'l-Hilâfeti'l-Aliyye medresesini kurdu. 6 Mayıs 1916'da İttihat ve Terakki yöneticileriyle anlaşamadığından şeyhülislamlıktan ayrıldı. 14 Ekim 1918'de kurulan İzzet Paşa hükümetinde adliye nazırı oldu, ancak VI.Mehmed'in (Vahideddin) baskısıyla 19 Kasım'da istifa etmek zorunda bırakıldı. 1919'da İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Anadolu'ya döndüğünde Mustafa Kemal Paşa'nın Ardahan mebusu olarak TBMM'ye girmesi önerisini kabul etmeyerek Ürgüp'e yerleşti.

MUSTAFA İZZET [Kazasker]
(1801-1876)

Türk, hattat ve müzikçi. Ayasofya'daki büyük yuvarlak levhaları yazmıştır.

Tosya'da doğdu, 15 Kasım 1876'da İstanbul'da öldü. Babasının ölümünden sonra İstanbul'a gelerek Fatih'te Başkurşunlu Medresesi'nde öğrenim gördü. Ayrıca Kömürcüzade Hafız'dan müzik dersleri aldı. Padişah II.Mahmud, sesini beğenerek onun yetiştirilmesini emretti. Mustafa, Çömez Mustafa Vâsıf'tan sülüs ve nesih, Yesarizade Mustafa İzzet'ten de nestâlik yazı öğrendi. Bu arada İzzet mahlasını aldı. On dokuz yaşında Enderun'a girdi. Burada klasik bilgiler yanında hanendeliğe çalıştı ve ney çalmasını öğrendi. Abdülmecid döneminde başimam oldu ve şehzadelere hat dersleri verdi. İyi bir hattat olan padişaha da öğretmenlik etti. Daha sonra Adliye Meclisi'ne üye oldu. Rumeli kazaskerliğinde bulundu.

Hattatlar ve müzikçiler arasında yalnızca Kazasker ya da Kazasker Efendi olarak anılırdı. Çok usta bir neyzen ve kalın, davudi sesli, etkileyici bir hanendeydi. Çoğu şarkı formunda, sayıca az, ama özlü yapıtlar bestelemiştir.

Asıl ün kazandığı hat sanatında sülüs ve nesih yazıda Hâfız Osman Okulu'nun yolunda yürümüştür. Nesih yazıda en belirgin özelliği pek keskin yazmasıdır. Celî sülüste klasik anlayışta yazıyordu. Ancak padişah daha önce ayrı bir okulun kurucusu olan Mahmud Celaleddin'in öğrencilerinden olan Tahir Efendi'den ders aldığı ve o üslubu beğendiği için Mustafa İzzet'ten de bu üslupta yazmasını istedi. Bu yüzden Mustafa İzzet'in celî sülüs yazısında biraz değişik bir nitelik göze çarpar. Buna karşın onun Türk hat tarihinde kendine özgü bir yeri vardır. Nestâlik yazıda ise tümüyle klasik yoldadır.

Pek çok yapıtı vardır. On bir *Kuran*, yirmiden çok *Enam*, iki yüzden çok hilye (Hz. Peygamberin yazı ile betimlenmesi) yazmıştır. *Ayasofya Camii*'ndeki sekiz büyük levhası en ilginç yapıtlarındandır. Harflerinin genişliği 35 cm'yi bulan 7.5 m çapındaki bu yuvarlak levhalar, bilindiği kadarıyla İslam dünyasının en büyük boyutlu yazılarıdır. Ayasofya'nın kubbesindeki yazıyla İstanbul Üniversitesi'nin ana kapısının üstündeki celî nestâlik yazı da Kazasker Mustafa İzzet'in yapıtlarıdır.

Vahdetî, Abdullah Zühdî, Şefik Bey, Muhsinzade Abdullah, Hasan Rıza, Kayışzade Hâfız Osman, Hasan Tahsin yetiştirdiği en ünlü hattatlardır.

• BAKINIZ: KARAHİSARÎ.

MUSTAFA İZZET [Yesarîzade]
(? -1849)

Türk, hattat. Nestâlik yazıda özgün bir Türk üslubu oluşturmuştur.

İstanbul'da doğdu, 23 Haziran 1849'da aynı kentte öldü. Doğum tarihi kesin bilinmemekle birlikte 1770'lerin başlarında olduğu sanılmaktadır. Hattat Mehmed Esad Yesarî'nin oğludur. Medrese öğrenimi gördüğü sırada hat sanatına ilgi duydu. Babasından nestâlik yazıyı öğrenerek icazetname aldı. Dönemin başka önemli bir hattatı olan Osman el-Uveysî Efendi'den de ayrı bir icazetnamesi vardır. Beş kişinin onayını taşıyan üçüncü bir icazetnamesi de, ilk iki belgeyle birlikte Tophane Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır Mustafa İzzet hat sanatından başka müzikle uğraştı, kemankeşlik (okçuluk) yaptı. Ayrıca devlet yönetiminde de görevler aldı. 1839'da Anadolu, 1842'de Rumeli kazaskerliklerinde bulundu. Aynı yıl takvimhane nazırlığına atandı. Bir yıl süren bu görevi sırasında Matbaa-i Âmire'yi de (devlet basıme-

vi) yönetti. Nestâlik yazıyla ilk kitap, onun yöneticiliği sırasında ve onun hazırladığı harflerle basıldı.

Mustafa İzzet önceleri babasını izleyerek İnan Okulu doğrultusunda yazmıştır. Üslubundaki değişiklik babasının ölümünden sonra belirmeye başlamıştır. Giderek nestâlik yazıyı kendi anlayışı doğrultusunda değiştirmiş, Türk beğenisine göre yeni kurallar ortaya koymuştur. Böylece İnan etkisi ortadan kalkarak onun adıyla anılan bir nestâlik okulu oluşmuş, 19.yy'dan sonra nestâlik yazan bütün hattatlar bu yolu benimsemişlerdir. Bugünün hattatları da aynı doğrultuda yazmaktadırlar.

Mustafa İzzet çok yazı yazmıştır. Çeşitli müze ve kütüphanelerde pekçok yapıtı bulunmaktadır. Ama o asıl, yapılar için yazdığı yazıtlarla tanınmıştır. III.Selim, II.Mahmud ve Abdülmecid dönemlerinde, Hicaz'dan Rumeli'ye dek Osmanlı İmparatorluğu'nun o zamanki topraklarının her yerinde yapılan ya da onarılan önemli yapıların hemen hemen hepsinin yazıtlarını Mustafa İzzet hazırlamıştır. Bugün dahi İstanbulda onun imzasını taşıyan yüzün üstünde yazıt vardır. Ölümünden sonra terekesi arasında, altmış beş bin satır celî yazı kalıbı çıktığı söylenir.

Pek çok ünlü hattat gibi Mustafa İzzet de yazı dersleri vermiş, öğrenciler yetiştirmiştir. Kazasker Mustafa İzzet, Abdülfettah Efendi (1814-1896), Ali Haydar Bey (1802-1870) gibi hattatlar onun öğrencileridir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Nusretiye Camii Sebili* yazıtı, Tophane/İstanbul; *II.Mahmud Türbesi* yazıtı, Türbe/İstanbul; *Babâli Binası* yazıtı, İstanbul, bugün Vilayet Binası; *Alay Köşkü* yazıtı, Gülhane/İstanbul; *Beyazıt Kulesi* yazıtı, Beyazıt/İstanbul; *Hidayet Camii* yazıtı, Eminönü/İstanbul.

MUSTAFA KÂMİL PAŞA
(1874-1908)

Mısırlı siyaset adamı. Mısır'ın İngiliz egemenliğinden kurtulması için çalışmıştır.

14 Ağustos 1874'te Kahire'de doğdu, 10 Şubat 1908'de aynı yerde öldü. Babası Kavalalı Mehmed Ali Paşa döneminde yetişmiş bir askeri mühendisti. 1891'de el-Techiziye Lisesi'ni bitirdikten sonra el-Medresetü'l-Hukukü'l-Hıdiviye adlı hukuk okuluna girdi. Ertesi yıl Paris Üniversitesi'ne bağlı olarak Kahire'de açılan École de Droit'ya geçti. Aralıklarla Toulouse Üniversitesi'ne de devam ederek 1894'te buradan hukuk diploması aldı.

Daha 16 yaşındayken edebi çalışmalar yoluyla siyasete atılan Mustafa Kâmil, *el-Ahram* gazetesi ile *el-Medrese* dergisine yazdığı makalelerde İngiliz Genel Valisi Lord Cromer'in sert siyasetini destekleyen *el-Mukaddem* dergisine yönelttiği cesur eleştirilerle, Arabi Paşa'nın 1882'deki başarısız ayaklanmasını izleyen suskunluk dönemine son veren genç milliyetçi kuşağın temsilcileri arasına girdi. Fransa gezilerinde yaptığı konuşmalar ve basına verdiği demeçlerle Mısır'ın İngiliz egemenliği altından çıkmasını savundu. 1896'da İngiltere Başbakanı Gladstone'a gönderdiği mektuplarla ülke çapında tanındı. İngiltere'den ödünler koparmak için milliyetçi hareketten yararlanmayı düşünen hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın desteğini elde ederek etkin bir milliyetçi siyasi çevrenin oluşumuna önderlik etti. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Avrupa'yı dolaşarak Osmanlı tezini savundu. 1904'te II.Abdülhamid'ten paşa unvanını aldı. Daha sonraları Akabe demiryolu yapımı konusunda İngilizler'le çıkan anlaşmazlıkta da Osmanlılar'ın yanında yer aldı. Japonya'nın 1905'te Çarlık Rusyası'nı yenilgiye uğratmasını büyük bir coşkuyla karşıladı ve bu konuda bir kitap yazdı. Bu arada 1900'de *el-Liva* (Bayrak) adlı bir gazete, iki yıl sonra da haftalık *Mecelletü'l-Liva* adlı bir dergi çıkarmaya başladı. 1907'de bu derginin İngilizce ve Fransızca baskılarını da yayımladı. 1899'da Sudan'ı İngiltere'ye bırakması ve 1904'te Fas'taki egemenliğinin tanınması karşılığında Mısır'daki İngiliz varlığını onaylaması yüzünden Fransa için beslediği umutları kırılan Mustafa Kâmil, 1906'da Delta bölgesinde Danşuvay köylüleri ile İngiliz subaylar arasında çıkan çatışma üzerine verilen idam cezalarını protesto etmeye yönelik ulusal hareketin sözcülüğünü yaparak hukuk okulundaki ilk öğrenci boykotuna ön ayak oldu. İngiliz kamuoyunu etkilemek amacıyla Londra'da Osmanlı şairi Abdülhak Hâmid ile birlikte bir basın toplantısı düzenledi. 1907'de Lord Cromer'in yerine Sir John Eldon Gorst'un atanmasıyla başlayan yumuşama döneminde İngilizler'e yanaşan Hıdiv Abbas Hilmi Paşa ile bağlarını koparark el-Hizbü'l-Vatani'yi kurdu. Bu partinin 7 Aralık 1907'de bini aşkın delegeyle yaptığı toplantıdaki konuşmasından kısa bir süre sonra genç yaşta bağırsak yereminden öldü. Cenaze töreni Mısır'daki ulusal uyanışı yansıtan bir olay oldu.

Hocası Lütfi el Seyyid ile Latif Salim Paşa ve Abdullah Nedim gibi tanınmış milliyetçilerin etkisi altında yetişen Mustafa Kâmil, Mısır'ın Fransız ve Osmanlı desteğiyle İngiliz boyunduruğundan kurtulmasını savunurken Mısır'ın bağımsızlığı üzerinde de ısrarla durdu. Bu çerçevede Kıpti Hıristiyanlar'ı da kapsayan bir ulusal birlik anlayışıyla "Mısır Mısırlılarındır" sloganını ortaya attı. Arap diline ve eğitime önem vererek İslami özellikleri Batı uygarlığının değerleriyle birleştiren bir reformu savundu. Müslümanlar'ın birliğini Doğu uluslarının birliğinin bir parçası olarak değerlendirdi. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının bir dünya savaşına yol açacağı görüşünden hareketle bu devletin bütünlüğünü savunmakla birlikte II.Abdülhamid'in despotik yönetimini eleştirdi. Hıdivlerin Mısır toplumunda oynadığı role önem vermekle birlikte yaşamının son yıllarında anayasal temsili hükümet görüşünün savunucusu oldu. Kendisini tepeden inmecilikle suçlayan Muhammed Abduh'un kişisel etkinlik peşinde koştuğunu öne sürerek onun temsil ettiği çizgiyle sürekli çatışma içinde oldu. Pierre Loti ve özellikle gazeteci Juliette Adam gibi Fransız milliyetçileriyle yakın dostluk kurdu. Hiç evlenmedi. Ölümünden sonra Pan-İslamcı bir çizgiye yönelen partisi giderek güçten düştü.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Rivayetü'l-Endelüs*, 1894; *Le pèril anglais*, 1894, ("İngiliz Tehlikesi"); *Kitabü'l-Meseletü'l-Şarkiyye*, 1898; *eş-Şemsül-Muşrika*, 1905; *What the Nati-*

onal Party Wants, 1907, ("Ulusal Parti Ne İstiyor?"); *Lettres égiptiennes-françaises*, 1909, (ö.s.), ("Mısır-Fransa Mektupları").

• BAKINIZ: MUHAMMED ABDUH.

MUSTAFA NECATİ
(1892-1929)

Türk devlet adamı ve eğitimci. Milli eğitimde köklü atılımların öncüsü olmuştur.

İzmir'de doğdu, 1 Ocak 1929'da Ankara'da öldü. İzmir İdadisi ve İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1914'te İzmir'de avukatlığa başladı. Kız Muallim Mektebi'nde öğretmenlik, 1915-1918 arası Şark İdadisi'nde yöneticilik, Demiryolları'nda hukuk danışmanlığı yaptı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Balıkesir Cephesi'ndeki milli çetelerle birleşerek Kuvâ-yı Milliye komutanlığında bulundu. Balıkesir'de Vasıf Çınar'la birlikte *İzmir'e Doğru* gazetesini çıkardı. Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen yazılar yayımladı. 1920'de Saruhan (Manisa) mebusu olarak TBMM'ye girdi. Sıvas İstiklâl Mahkemesi üyeliği ve TBMM Müdafaa-i Hukuk Grubu kâtipliğinde görev aldıktan sonra Kastamonu ve çevresi İstiklâl Mahkemesi başkanlığını yürüttü. 1923'te İzmir mebusu seçilerek 20 Ekim 1923'te mübadele imar ve iskân bakanı, 7 Mart 1924'te adalet bakanı oldu. 1923-1925 arasında Muallimler Birliği başkanlığını yürüttü. 20 Aralık 1925'te maarif vekilliğine atandı. 20 Mart 1926'da Maarif-i Umumiyye Kanunu'nu çıkarttırdı. Bu yasayla, eğitim siyasetinde sürekliliği sağlayacak olan Talim ve Terbiye Dairesi, eğitimin merkezleştirilmesini başlatacak maarif eminlikleri kuruldu. Tehvid-i Tedrisat Kanunu'nu uygulamaya koydu. Bakanlık bünyesinde halk eğitimi birimi, halk dersaneleri, sanayi-i nefise (güzel sanatlar) müdürlüğü gibi yeni örgütlenmelerle eğitim kurum ve kadrolarına belirgin bir gelişme kazandırdı. 1926-1927 yıllarında Zincirdere'de (Kayseri) ve Denizli'de iki köy öğretmen okulu açtırdı. 26 Mayıs 1927'de teknik ve mesleki okullar Maarif Vekâleti'ne bağlandı. 1 Ocak 1928'de kabul edilen Latin harflerinin ilk uygulaması onun döneminde gerçekleşti. Öğretmenler için *Terbiye* dergisini çıkartarak, mesleki kurslar düzenleterek nitelikli öğretmen yetiştirilmesine önem verdi.

MUSTAFA NURİ PAŞA
(1824-1890)

Osmanlı tarihçi ve devlet adamı. Osmanlı tarihine ilişkin özgün yapıtıyla tanınmıştır.

İzmir'de doğdu, 17 Ocak 1890'da İstanbul'da öldü. İzmir başayânı Mansurîzade Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. Özel hocalardan öğrenim gördü. Arapça, Farsça öğrendi. 1845'te Bursa vilayeti tahrirat kaleminde göreve başladı. Tanzimat döneminde kurulan önemli örgüt ve meclislerde üye ve başkan olarak bulundu. 1882'de vezirliğe yükselerek maarif nazırı oldu. 25 Eylül 1885'te sadrazam Said Paşa'nın istifasıyla görevden çekildi. 1886'da evkaf nazırlığına atandı. İstanbul'daki yıkılmaya yüz tutmuş birçok yapıyı ve su yollarını onartarak bunların kurtulmasına çalıştı.

Mustafa Nuri Paşa'nın asıl önemli yönü tarihçiliğidir. Eski Osmanlı tarihçilerinin yapıtlarındaki bilgileri, eleştirici bir yöntemle özetleyerek bir araya topladı ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1841 yılına kadar gelen dönemi içeren *Netâyicü'l-Vuku'ât* (Olayların Sonuçları) adlı ünlü tarihini yazdı. Yapıt dönemlere göre bölümlere ayrılmıştır. Her dönemde önce siyasal olaylar verilmiş, sonra da o dönemin idari, askeri, mali örgütlerini, iç ve dış olayların sonuçları hakkında kendi görüşlerini de içeren tekmiller (tamamlayıcı bilgiler) eklenmiştir. Yapıt salt olayları aktaran vakanüvislik geleneğinden ayrılan yönleriyle Osmanlı tarihçiliğinde özgün bir yere sahiptir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Netâyicü'l-Vuku'ât*, (ö.s.), 4 cilt, 1909, (sadeleştirilmiş olarak, 2 cilt, 1979-1980).

MUSTAFA PAŞA [Kemankeş]
(1592-1644)

Osmanlı sadrazamı. İran ile Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı imzalamıştır.

Avlonya'da (bugün Arnavutluk'ta) doğdu, 23 Şubat 1644'te İstanbul'da öldü. Devşirme olarak Yeniçeri Ocağı'na girdi. Şubat 1634'te sekbanbaşı oldu. Revan seferi için hazırlanan IV.Murad tarafından 23 Mart 1635'te Yeniçeri Ağalığı'na getirildi. Revan seferinden sonra, vezirlik verilerek, Ocak 1636'da kaptan-ı deryalığa getirildi. Mayıs 1638'de başlayan Bağdat seferine sadaret kaymakamı olarak katıldı. 24 Aralık 1638'de, Osmanlı genel saldırısı sırasında ölen Tayyar Mehmed Paşa'nın yerine sadrazam oldu. Aynı gün Bağdat İranlılar'dan geri alındı. IV.Murad, Mustafa Paşa'yı ordu ile Bağdat'ta bırakarak İstanbul'a döndü. Mustafa Paşa, 17 Mayıs 1639'da Kasr-ı Şirin'de, İran Şahı I.Sâfi'nin elçisi Saruhan ile bir barış antlaşması imzaladı. Bu antlaşma ile, 1623'ten beri süregelen Osmanlı-İran Savaşı sona erdi. İranlılar, Bağdat'ın Osmanlı egemenliğinde kalmasını kabul ettiler. Ancak Silahdar Mustafa Paşa'nın önderlik ettiği karşıtları, bu antlaşmanın Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun olmadığını ileri sürerek, görevden alınması için çalıştılarsa da başarılı olamadılar. Bağdat valiliğine Devriş Mehmed Paşa'yı atayan Mustafa Paşa 5 Ocak 1640'ta İstanbul'a döndü.

Mustafa Paşa, IV.Murad'ın Şubat 1640'ta ölümü ve kardeşi İbrahim'in padişah olmasından sonra da sadrazamlıkta kaldı. Sınır boylarındaki vezirlerin yetkilerini kısıtlamak isteyerek, vezirlerin padişah adına tuğra kullanmalarını kaldırdı. Ancak Erzurum

Valisi Nasuhzade Hüseyin Paşa bu kararı tanımadı. Üzerine gönderilen birlikleri yenerek İstanbul'a doğru yürüyüşe geçti. Üsküdar'a kadar geldiyse de başarılı olamayacağını anlayarak Kırım'a sığındı.

Mustafa Paşa, 1642'de, 1606'da Avusturya ile yapılmış olan Zitvatorok Antlaşması'nın yenilenmesini sağladı. Venedik'e verilen kapitülasyonların, sultan İbrahim döneminde de süreceği açıklandı. Fransa ve İngiltere ile yapılan eski antlaşmaların geçerliliklerini sürdürmesi kararlaştırıldı.

İç politikada ise, sarayın da korumasıyla yönetimde giderek güç kazanmaya başlayan Silahdar Yusuf Paşa ile padişah üzerindeki etkisi büyük olan Hüseyin Efendi'ye (Cinci Hoca) karşı cephe aldı ve bunları Yeniçeriler aracılığı ile sindirmek istedi. Yeniçeri ağası, sadrazamın Yeniçeriler'i ayaklanmaya kışkırttığını sultan İbrahim'e bildirince boğularak öldürüldü.

Mustafa Paşa, devlet gelirlerini artırmak ve piyasayı düzenlemek için girişimlerde bulunmuştur. Akçenin içindeki gümüş oranını yükselterek paranın değer kazanmasını sağlamış, eyaletlerde sayımlar yaptırarak vergi kaynaklarını belirlemiştir. Ayrıca Yeniçeriler'in sayısını azaltmış, Yeniçeri maaşlarının düzenli verilmesini sağlamıştır. Mustafa Paşa'nın imzaladığı Kasr-ı Şirin Antlaşması'nda belirlenen sınırlar zaman içinde pek az değişmiş ve bugünkü Türkiye-İran sınırının temelini oluşturmuştur.

• BAKINIZ: CİNCİ HOCA, İBRAHİM [Deli], KÖSEM SULTAN, MURAD IV.

MUSTAFA PAŞA [Lala]
(? - 1580)

Osmanlı asker ve devlet adamı. Kıbrıs'ı almış, İranlılar'a karşı başarılı savaşlar yapmıştır.

Doğum yılı bilinmemektedir. Bosna'da Sokol köyünde doğdu, 7 Ağustos 1580'de İstanbul'da öldü. Vezir Husrev Paşa'nın (Deli) kardeşidir. Husrev Paşa'nın aracılığı ile I.Selim (Yavuz) döneminde (1512-1520) saraya girdi. I. Süleyman'ın (Kanuni) oğlu şehzade Selim'e lala olarak atandı. Selim ve şehzade Bayezid arasındaki mücadelede önemli bir rol oynayarak, Selim'in padişah olması için çalıştı. Selim'in isteği üzerine, 5 Kasım 1560'ta Van beylerbeyi oldu. 1561'de Erzurum, daha sonra da Şam beylerbeyliğine atandı. 30 Ekim 1567'de, Yemen'i işgal eden İmam Mutahhar'la savaşacak olan ordunun başına getirildi. Mayıs 1568'de Mısır'a gitti. Ancak Mısır Valisi Sinan Paşa ile anlaşamadığı için Yemen'e hareket edemedi ve 1569'da görevinden alındı. İstanbul'a dönüşünde affedildi ve kubbealtı veziri olarak Divan'a girdi.

Venedik'in egemenliğinde olan Kıbrıs'ın alınmasına karar verildiğinde, 15 Mayıs 1570'te ordu komutanı olarak İstanbul'dan ayrıldı. 9 Eylül 1570'te Lefkoşe'yi aldı. Meis Adası önüne gelen Haçlı donanması, Lefkoşe'nin düştüğünün öğrenilmesi üzerine geri döndü. 4 Ağustos 1571'de Magosa'yı da alınca Kıbrıs'ın fethi tamamlandı. Mustafa Paşa, 1578'deki İran seferi sırasında Gürcistan ve Şirvan'a gidecek ordunun başına getirildi. 9 Ağustos 1578'de Çıldır'da bir İran ordusunu yendi. Şirvan'ın da ele geçirilmesi üzerine Ekim 1578'de Anadolu'ya çekildi. Koruyucusu Sokullu Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra, serdarlıktan alındı.

II. Selim üzerinde etkili olan Mustafa Paşa, Kıbrıs'ın alınması için savaş açılmasını sağlamış, İranlılar'a karşı başarılı olmasına karşın, rakibi Sinan Paşa'nın etkisiyle görevinden alınmış, yine Sinan Paşa'nın etkisiyle sadrazam olamamıştır.

• BAKINIZ: MEHMED PAŞA [Sokollu], OSMAN PAŞA [Özdemiroğlu], SELİM II [Sarı], SİNAN PAŞA [Koca], SÜLEYMAN I.

MUSTAFA RAKIM
(1757-1826)

Türk, hattat. Celî yazıyı olgun ve ileri bir düzeye ulaştırarak ayrı bir üslup oluşturmuştur.

Ünye'de doğdu, 25 Mart 1826'da İstanbul'da öldü. Hattat İsmail Zühdî'nin kardeşidir. Küçük yaşta İstanbul'a gitti. Hafızlık ve din üstüne öğrenim görürken, bir yandan da hat sanatına ve resme yöneldi. Hattat Küçük Derviş Ali ve ağabeysi İsmail Zühdî'den hat meşk ederek (ders alarak) icazet aldı. Devlet büyüklerinin çocuklarına yazı dersleri verdi. Resimdeki yeteneği ile Reisülküttab Râtip Efendi'nin dikkatini çekti. Onun aracılığıyla III.Selim'e sunduğu bir resminin beğenilmesi üzerine padişahın da resmini yaptı. Ayrıca padişahın sikkelere basılacak resmini hazırlamak ve tuğrasını düzenlemekle görevlendirildi. O sırada şehzade II.Mahmud'a da hat öğretti.

Mustafa Rakım, onun dönemine değin büyük dalgalanmalar göstermiş ve belli kurallara bağlanamamış olan celî yazıyı düzensizlikten kurtarmıştır. Yazıda istif (kompozisyon) güzelliğini sağlamıştır. Celî yazılara istifli imza atmak da onun başlattığı bir uygulamadır. Ayrıca Osmanlı padişahlarının nişanı demek olan tuğraya biçim vererek hantal görünüşünden kurtarıp canlılık kazandırmıştır. Geride bıraktığı bütün yazı kalıpları bugün Türk-İslam Eserleri Müzesi'ndedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Nakşidil Sultan Türbesi* iç ve dış yazıları, Fatih/İstanbul; *Nusretiye Camii* içindeki kuşak yazısı (öğrencileri Haşim Efendi ve Recai Efendi ile), Tophane/İstanbul; *Zeynep Sultan Camii* arkasındaki çeşme yazıtı, Gülhane/İstanbul.

Paris ve Londra elçilikleri

Mustafa Reşid Paşa

Hariciye nazırlığı

MUSTAFA REŞİD PAŞA (1800-1858)

Osmanlı sadrazamı. Tanzimat'ın ilanında ve uygulanmasında büyük rol oynamıştır.

13 Mart 1800'de İstanbul'da doğdu, 7 Ocak 1858'de aynı kentte öldü. II.Bayezid Külliyesi vakıfları ruznamçecisi (sayman) olan babası Mustafa Efendi, aydın bir kişiydi. Bir süre medreseye devam ettiyse de alışamadığı bu kurumdan uzaklaştı. 1810'da babasının ölümünden sonra dayısı Seyyid Ali Paşa'nın koruyuculuğunda özel öğrenim gördü. 1820'lere doğru Seyyid Paşa'ya mühürdar oldu. Onunla birlikte Mora'ya gitti. Buradaki ayaklanmanın bastırılması sırasında, çağdışı yöntemlerden kopamamış ordunun acıklı durumunu yakından izledi. Seyyid Paşa görevinden alınınca İstanbul'a döndü ve üç yıl kadar işsiz kaldı. 1824'te Sadaret Mektubî Kalemi'ne kâtip olarak girdi. Sadrazamlıktan saraya yazılan ve çoğu kez doğrudan II.Mahmud tarafından okunan tezkireleri dikkati çekti. 1828'de Osmanlı-Rus Savaşı başlayınca ordu ile birlikte sefere katıldı. Ordugâhtan saraya yazılan telhisleri (rapor özetlerini) hazırladı. Dönüşünde Amedî Odası halifeliğine atandı. 1829'da Edirne'de, Rus delegeleri ile sürdürülen görüşmelerde Osmanlı kuruluna sekreterlik etti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, 1827 Navarin olayından sonra birtakım isteklerde bulunması ve uzlaşmaz bir tutum takınması üzerine ayaklanmasını önlemek için Mısır'a gönderilen kurulda ikinci kâtip olarak bulundu. Mısır'daki uzun görüşmelerde, çalışma disiplinini ve yeteneğini gören Mehmed Ali Paşa, onu yanına almak istedi. Buna yanaşmayarak 1831'de İstanbul'a döndü. Önce vekil, 1832'de de asil olarak Amedî'i Divan-ı Hümayun oldu. Böylece, Osmanlı bürokrasisinde ilk önemli göreve ulaştı.

1834'te Batı'nın büyük devletlerine sürekli elçiler gönderilmesi kararı alınınca II.Mahmud genç, yetenekli, aydın diplomatlara gereksinim duydu. İlk akla gelenlerden biri Mustafa Reşid Bey oldu. Amedilik görevi üzerinde kalmak koşulu ile "fevkalâde orta elçi" sanıyla Temmuz 1834'te Paris'e gönderildi. Uzunca bir zamandan beri, Osmanlı Devleti'ne karşı Mehmed Ali Paşa'yı tutan Fransa yöneticilerini ve kamuoyunu, Osmanlılar lehine çevirmede başarılı oldu. Paris'te kaldığı sürede, Fransızca'sını ilerletti. 1835'te merkeze çağrıldı. İstanbul'a gelişinden üç ay sonra bu kez büyükelçilikle yeniden Paris'e, buradan da Eylül 1836'da Londra büyükelçiliğine atandı.

Mustafa Reşid Bey, dünyayı yönlendiren siyasal kararların Londra'da alındığını gözlemledi ve İngiltere'nin uluslararası ilişkilerdeki ağırlığını gördü. Bu nedenle, Mısır sorununun ancak İngiltere'nin aracılığı ile çözümlenebileceğine inandı. II.Mahmud'a gönderdiği yazılarda bu inancını vurguladığı gibi, bir lâyihasında da İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nden askeri yeniliklerin yanı sıra, tarım ve ticaret alanlarında da reformlara girişilmesini, eski ve ezici vergi yöntemlerinin kaldırılmasını, karantina konmasını, iş alanları ve fabrikaların açılmasını beklediğini açıkladı.

1836 sonunda elçilik görevi sürerken hariciye müsteşarlığına yükseldi. 1837'de ise "Müşir" rütbesi verildi. Bu tarihten sonra "Paşa" olarak anılmaya başladı. Aynı zamanda hariciye nazırı oldu. Bu yeni sıfatı ile İrlanda'ya bir gezide bulunduktan sonra İstanbul'a döndü. 1838 yazında, hariciye nazırlığı üzerinde kalmak koşulu ile bir kez daha Paris büyükelçiliğine atandı ise de siyasal gelişmeler gereği göreve gidişi geri bırakıldı. Bu birinci hariciye nazırlığında, İngiltere'nin önerilerini dikkate alarak karantina merkezleri ve bunların yönetimi için de Meclis-i Umur-ı Sıhhiye (sağlık işleri kurulu) adında bir yönetim birimi oluşturdu. Ayrıca, 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile bir ticaret antlaşması imzalanmasını sağladı. Buna göre tekeller kaldırılıyor, İngiltere'ye Osmanlı ülkelerinde geniş ticaret hakları tanınıyordu.

II.Mahmud'a sunduğu raporlarda, vergi yükümlülüğünde eşitlik ve kazanç ilkesi kollanması gerektiğini, bunun için de arazi ve nüfus sayımlarının sağlıklı bir biçimde yapılmasının kaçınılmazlığını belirtiyordu. II.Mahmud'un buyruğu ile başlatılan sayım ve yoklama çalışmaları, karşıtlarının baskısı sonucu durduruldu. Padişah, yetkilerini kısma amacını güttüğünü sandığı Mustafa Reşid Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmayı uygun gördü. Ağustos 1838'de Kavalalı'ya karşı İngiltere'nin desteğini sağlaması ve bir antlaşma ortamı hazırlaması amacıyla ikinci kez büyükelçi olarak Londra'ya gönderildi. Mustafa Reşid Paşa, bu konuda Londra'da çalışmalar yaptıktan sonra, kabul edilebilir bir karar tasarısını İstanbul'a gönderdi. Fakat Babıali'de etkin durumdaki karşıtları bu metnin benimsenmesini önledi. Bununla birlikte, Reşid Paşa, İngiltere hükümeti yetkililerinden sözlü olarak Mısır'a karşı, Osmanlı Devleti'ne yardım vaadini almayı başardı.

Ağustos 1839'da yeni padişah Abdülmecid'e, protokol gereği bağlılık bildirmek ve başsağlığı dilemek üzere İstanbul'a geldi. II.Mahmud ölmüş, Osmanlı ordusu, Nizip'te Kavalalı'ya yenilmiş, donanma Mısır'a kaçırılmıştı. Yaşlı ve muhafazakâr sadra-

zam Hüsrev Paşa'nın, on altı yaşındaki padişahı büsbütün güdümüne almaması için, bir süre başkentte kalmayı, özellikle dış politika konusunda genç padişahı uyarmayı görev bildi. II.Mahmud'a anlatamadığı ya da kabul ettiremediği birçok yeniliğe, Abdülmecid'in yakınlık duyduğunu gördü. Ciddi hazırlıklara girişti.

Sonuçta, Osmanlı Devleti'ne yeni bir statü ve değer kazandıracak olan Gülhane Hatt-ı Hûmayunu'nu ya da öteki adı ile Tanzimat Fermanı'nı ortaya çıkardı. Bu ünlü fermanı, 3 Kasım 1839 günü, Gülhane Bahçesi'nde, padişahın ağzından sivil, asker yetkililerin, yabancı temsilcilerin, dini topluluk önderlerinin, kalabalık bir halk kitlesinin önünde okudu. Bu ferman, Osmanlı Devleti'nin kişilerin doğal hak ve özgürlüklerine saygılı, Batı uygarlıklarına ayak uydurmayı ilke edinen bir hukuk devleti olduğunu dünyaya duyuruyordu. Bu tarihsel töreni izleyen Batılı elçiler, konuyu, hükümetlerine inanılmaz bir olay olarak ulaştırdılar.

Tanzimat'ın getirdiği yenilikleri uygulamak için yeni düzenlemelere girişildi. Dışarıda ise, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya, Osmanlı Devleti'nin Mısır'la olan anlaşmazlığının giderilmesi için ciddi çabalara giriştiler. Sonunda, 1840 Londra Antlaşması ile Mısır sorununu lehte bir çözüme bağladılar. Ancak çözümün ayrıntıları İstanbul'da tartışılırken, Mısır valiliğinin Kavalalı soyuna bırakılması, karşılığında da devlete yıllık vergi ödenmesi, Mehmed Ali Paşa'nın itirazına yol açtı. Mustafa Reşid Paşa ise bunda direndi. Bu yüzden, Mart 1841'de hariciye nazırlığından alınarak dördüncü kez Paris büyükelçiliğine gönderildi.

1842 sonunda merkeze alındı. Önerilen Edirne valiliğini, kabul etmedi. Bir süre boş kaldıktan sonra Kasım 1843'te beşinci kez Paris büyükelçiliğine gitti. Son iki elçiliği sırasında, Lübnan'daki Şihaboğulları sorununun çözümünde Fransa'yı, ayrılıkçı güçlerden yana olmaktan caydırmaya çalıştı. 1845'te ikinci kez hariciye nazırlığına atanarak İstanbul'a çağrıldı. Bir yıl kadar süren bu görevi sırasında, 1846 yazında, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı devletin bir valisi sıfatı ile İstanbul'a getirmeyi başardı. Bu siyasal açıdan anlamlı ve önemli bir gelişmeydi. Sadrazam olma umudu ile gelen Kavalalı bu amacına ulaşamadı ama, Mustafa Reşid Paşa, bu ziyareti sağlamaktaki becerisinden ötürü 28 Eylül 1846'da sadrazam oldu.

Tanzimat'ın ilanından sonra geçen yedi yıl boyunca yapılması gerekli düzenlemelerin büyük bir kısmı henüz ele alınamamıştı. Bu nedenle Mustafa Reşid Paşa, kendi eserinin gerektirdiği yenilik ve düzenlemeleri hızla yürürlüğe koymaya başladı. Özellikle yönetim, ticaret ve eğitim alanlarında köklü yeniliklere yöneldi: Ticaret mahkemeleri açıldı. Ülkede her türlü işkenceyi yasaklayan bir ferman yayımlandı. Mekâtib-i Umumiye Nezareti (ilk merkezi eğitim örgütü) kuruldu. Bu nezaret, Rüşdiye denen ortaöğretim kurumlarının her tarafta yaygınlaştırılmasını ve ilköğretimin sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasını programlamakla yükümlüydü. Babıali'de bürokratik düzenlemelere gidildi. Hazine-i Evrak Dairesi ile ilk kez devlet arşivi kurulması gündeme alındı. Mustafa Reşid Paşa'nın yedi ay süren ilk sadrazamlığı, cumhuriyet ilanına hazırlandığı yolunda Abdülmecid'e yapılan bir ihbar yüzünden 27 Mayıs 1848'de sona erdi. O yılın Ağustos ayına dek Mecâlis-i Âliye üyesi sanını taşıdıktan sonra, 2 Ağustos 1848'de ikinci kez sadrazam oldu.

Üç buçuk yıl süren bu dönemde, ilkin Macar özgürlük yanlılarının Osmanlı topraklarına sığınması ile uğraştı. Bu olay nedeniyle uluslararası baskılarla karşı karşıya kaldı. Macar milliyetçilerini teslim etmemesi, Batı devletleri katındaki saygınlığını bir kat daha artırdı. 1849'da Keçecizade Fuad Efendi'yi (Paşa) St.Petersburg'a göndererek Rusya'dan gerekli güvenceyi aldıktan sonra mültecilerin yurtlarına dönmelerini sağladı. Dıştaki bu başarıya karşılık, içeride Tanzimat'ın öngördüğü yenilikleri korumak ve yaşatmakta güçlüklerle karşılaştı. Bununla birlikte Encümen-i Dâniş'in (Bilim Akademisi) oluşturulması, esir ticaretinin yasaklanması gerçekleştirildi. Ancak, halkın iktisadi gücünü kemiren âşar ve rüsumat iltizamı (vergilerin satılması) uygulamaları kaldırılamadı. Bununla bağlantılı olan rüşvet ve yolsuzluk kapıları da eskisi gibi açık kaldı. Vergilerin toplanamamasının da etkisiyle bütçe açıkları giderek büyüdüğü için dış borçlanmalara gidildi. İlk büyük mali krize bu yıllarda sürüklenildi. Bu olumsuzlukların tartışmalarından rahatsız olan Mustafa Reşid Paşa, Ocak 1852'de sadrazamlıktan çekilerek Meclis-i Vâlâ reisliğine atandı. Mart 1852'de üçüncü kez sadrazamlığa atandı ve Ağustos'a kadar kaldı.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı

Bir yıl görev almadı. Mayıs 1853'te üçüncü kez hariciye nazırı oldu. Bu sırada kutsal yerlerin vesayetinin Rusya'ya verilmesini istemek üzere Prens Mençikov İstanbul'a gelmişti. Mustafa Reşid Paşa, İngiltere elçisinin de desteğini alarak Kudüs'te Katolikler'in ve Ortodokslar'ın çıkarlarını eşitlik ilkesiyle sağlamayı öngören bir çözüm bulacağını duyurdu. Ruslar'ın vesayet istemlerini geri çevirdi. Bunun üzerine Ruslar Eflâk ve Boğdan'a girdiler. Osmanlı Devleti'nin tutumunu belirlemek için Mustafa Reşid Paşa'nın başkanlığında toplanan Meclis-i Umumi, Rusya'ya savaş açılması kararı aldı. Rusya'ya karşı yalnız savaşmamak için M.Reşid Paşa, 12 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa ile bir işbirliği antlaşması imzaladı. Bu antlaşma, Kırım Savaşı'nın başlangıcı oldu.

Rusya ile ilişkiler ve Kırım Savaşı

Bir yandan da üst düzeydeki sivil ve asker kadrolarda tasfiyeye girişen Mustafa Reşid Paşa, sadrazam olmadığı halde devletin yönetimini eline aldı. Çok geçmeden İngiltere elçisinin de desteğini sağlayarak Ekim 1854'te hariciye nazırlığı da üzerinde kalmak koşulu ile dördüncü kez sadrazam oldu. Kırım Savaşı'nın en heyecanlı günlerine rastlayan bu dönemde, bir yandan da Tanzimat'ın gerektirdiği çalışmaları yürüttü. Yenilik işlerini programlamak ve uygulama sonuçlarını değerlendirmek için Meclis-i Âli-i Tanzimat adı altında yeni bir kurul oluşturdu. 1855'te, Süveyş Kanalı'nın açılmasını önlemek düşüncesiyle diplomatik bir hileye başvurdu. Ama Mısır Valisi Said Paşa'ya göndermek istediği bir yazının içeriği Fransa hükümetince öğrenilince, Osmanlı Devleti'ni güç durumda bırakan bir skandal doğdu. Bunun sonucu olarak da istifa etti. Kırım Savaşı'nın sonuçlanması ve Paris barış görüşmeleri, ardılı Sadrazam Âlî Paşa'nın çabaları ile gerçekleşti. Mustafa Reşid Paşa ise, bu sıralarda tüm resmi görevlerden uzakta kaldı. 28 Şubat 1856'da yayımlanan ve Müslü-

Sadrazamlığı ve Tanzimat uygulamaları

man olmayan halka ayrıcalıklar tanıyan Islahat Fermanı'nı onaylamadığını, fermanın sakıncalar taşıdığı yolundaki görüşlerini bir layiha ile padişaha sundu. Böylece yetişmesine emek verdiği Âlî Paşa ile siyasal görüş açısından ters düştü. Bu kırgınlık döneminde uzun bir Mısır gezisine çıktı.

Son sadrazamlıkları

Ekim 1856'da o yıllarda Osmanlı Devleti üzerinde İngiltere'nin ağırlığını temsil eden büyükelçi Lord Stratford'un girişimleri sonucu beşinci kez sadrazam oldu. Yine İngiltere'nin ağırlığından yararlanarak Paris Antlaşması'nda çözümlenmemiş olan Tuna ağzı ile Yılan Adası'nı Osmanlı Devleti'ne kazandırdı. Öte yandan Fransa'nın Eflâk-Boğdan'ın özerk yönetimine ilişkin seçimlere itiraz etmesini geri çevirdi. Bu yüzden, İngiltere ile Osmanlı Devleti ve Fransa arasında yeni bir anlaşmazlık doğdu. Bu, 1 Ağustos 1857'de Meclis-i Âlî-i Tanzimat reisliğine atanarak sadrazamlıktan ayrılmasına yol açtı. Fransa'nın isteği doğrultusunda Boğdan'da seçimler yenilendikten sonra, 22 Ekim 1857'de altıncı kez sadrazam oldu. Bu sonuncu görevi hastalığına rastladı ve ancak iki buçuk ay sürdü.

Mustafa Reşid Paşa, aşırı İngiliz yanlısı olmakla dikkati çekmiş ve daha çok bu yönü ile eleştirilmiştir. Ona göre, Osmanlı Devleti'nin yaşaması, İngiltere ile sürdürülebilecek dostluğa bağlıydı. Bunu, açıkça ortaya koyması, Fransa'nın Osmanlılar aleyhine bir tavır takınmasına neden olmuş, öte yandan İngiltere'nin dostluğu da sürekli ve güvenilir bir biçimde sağlanamamıştır. 1838'de, imzalanmasına ön ayak olduğu Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşması ile ve bunu öbür gelişmiş Batılı ülkelerle imzalanan antlaşmaların izlemesiyle, Osmanlı ekonomisi Avrupa'nın açık pazarı durumuna gelmiş; yerli sanayiinin yıkımı hızlanmış, buna karşılık özellikle kıyı bölgelerinde ihracata yönelik tarımsal üretim artışı sağlanmıştır. Osmanlı ekonomisinin Avrupa ekonomisiyle bütünleşmesi doğrultusunda ciddi adımların atıldığı bu dönemde, geleneksel Osmanlı kurumlarının da Batı'daki örneklerine göre yeni baştan örgütlenmesine çalışılmıştır.

• **KAYNAKLAR:** Ali Fuad (Türkgeldi), *Rical-i Mühimme-i Siyasiye*, 1928; N.Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 1973; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 4 cilt, 1953-1967; E.Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, 1912; R.Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, 1954; B. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 1970; Maarif Vekaleti, *Tanzimat*, 1940; S.Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, 1983.

• **BAKINIZ:** ABDÜLMECİD, ALİ PAŞA, FUAD PAŞA, MAHMUD II, MEHMED ALI PAŞA [Kavalalı].

MUSTAFA SABRİ EFENDİ
(1869-1954)

Osmanlı şeyhülislamı. Kurtuluş Savaşı'na karşı tutum ve davranışları yüzünden yüz ellilikler arasına girmiştir.

Tokat'ta doğdu, 12 Mart 1954'te Kahire'de öldü. İlköğrenimini Tokat'ta yaptı. Kayseri ve İstanbul'da derslere devam etti. 1890'da rüus sınavını kazanarak Fatih Camii'nde müderris, 1897'de huzur dersleri muhatabı oldu. 1900'de II.Abdülhamid'in kitapçılığına getirildi. 1904'te Fatih Camii'nde müderris oldu. II.Meşrutiyet'in ilanından sonra toplanan ilk Meclis-i Mebusan'a Tokat mebusu olarak girdi. 12 Ağustos 1908'de Cemiyet-i İttihadiye-i İslamiye adıyla dinisiyasi bir dernek kurdu. Ardından Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katıldı ve İttihat ve Terakki Fırkası'na karşı muhalefete girişti. Aynı zamanda *Beyanü'l-Hak* dergisinin başyazarlığını yaptı. İttihat ve Terakki Fırkası 1913'te yönetimi ele geçirince Romanya'ya kaçtı. İttihat ve Terakki iktidarı son bulunca İstanbul'a dönerek 18 Kasım 1918'de Darü'l-Hikmet'l-İslamiye üyesi oldu. 25 Aralık 1918'de Süleymaniye Medresesi'nde müderrisliğe başladı. Ocak 1919'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'ndan Tokat mebusu seçilerek 4 Mart 1919'da kurulan birinci Damat Ferid Paşa kabinesinde şeyhülislam oldu, 16 Mayıs 1919'da hükümetin istifası üzerine görevi sona erdi. 19 Mayıs 1919'daki ikinci Damat Ferid Paşa kabinesinde yine şeyhülislamlığa getirildi, ancak 20 Temmuz 1919'da istifa etti. 21 Temmuz 1919'da kurulan üçüncü Damat Ferid Paşa kabinesinde de şeyhülislam oldu ve 30 Eylül 1920'de istifa etti. 31 Temmuz 1920'deki beşinci Damat Ferid Paşa kabinesinde dördüncü kez şeyhülislamlığa atandı. Ayrıca Şura-yı Devlet başkanlığına getirildi. Hükümette yer alan bazı nazırlarla anlaşamadığından 25 Eylül 1920'de görevinden ayrıldı.

Kurtuluş Savaşı'na karşı tutumu nedeniyle 1 Haziran 1924'te çıkarılan kararname ile yüz ellilikler listesine alınarak yurt dışına sürgün edildi. Bir süre kaldığı Gümülcine'de *Yarın* adlı bir gazete çıkardı. Hicaz'dan sonra Mısır'a giderek Kahire'de Camiü'l-Ezher'de müderris oldu. 1938'de çıkarılan aftan sonra yurda dönmedi. Arapça ve Türkçe yapıtları olan Mustafa Sabri Efendi, sonuna değin İslami kural ve inançları savundu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Yeni İslam Müctehitlerinin Kıymeti İlmiyesi*, 1916; *Dini Müceddidler*, 1922, (yeni harflerle, 1969); *Mefkufü'l-Beşer Tahte Sultanü'l-Kader*, 1932; *Meseletü Tercümetü'l-Kur'an*, 1933; *Mevkufü'l-Akl ve'l-İlm*, 4 cilt, 1954.

• **BAKINIZ:** FERİD PAŞA [Damat], MEHMED VI [Vahideddin].

MUSTAFA SUPHİ
(1883-1921)

Türk siyaset adamı. Türkiye Komünist Partisi'nin kurucularından ve ilk başkanıdır.

Giresun'da doğdu, 28-29 Ocak 1921'de Karadeniz'de öldü. İlköğrenimini Kudüs ve Şam'da, ortaöğrenimini Erzurum'da yaptı. İstanbul Hukuk Mektebi'ni ve 1910'da Paris Siyasal Bilimler Okulu'nu bitirdi. Öğrenciliği sırasında *Tanin* gazetesinin muhabirliğini yaptı. 1910'da Türkiye'ye dönünce Osmanlı Sosyalist Fırkası'na katıldı. Çeşitli okullarda hukuk

ve iktisat dersleri verdi. 1912'de Yusuf Akçura, Ahmed Ferit (Tek), Zühdü (İnhan) ve Cami Baykut'un kurdukları Milli Meşrutiyet Fırkası'na girdi. Türkçü amaçlar taşıyan bu partinin yayın organı olan *İfham* gazetesini yönetti. Bu dönemde birçok dergi ve gazetede sosyoloji, felsefe, iç siyasal ve iktisadi gelişmeler üzerine yazılar yayımladı. C.Boogle'nin *İlm-i içtimai nedir?* adlı kitabını çevirdi. 1913'te sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili olduğu gerekçesiyle birçok İttihat ve Terakki muhalifiyle birlikte Sinop'a sürüldü. 1914'te siyasi mülteci olarak Rusya'ya sığındı. Aynı yıl Bakü'de yayımlanan *İkbal* gazetesinde I.Dünya Savaşı'na karşı çıkan bir yazısı çıktı. Kasım 1914'te tutuklanarak önce Kaluga savaş tutsakları kampına gönderildi, daha sonra Urallar'a sürgün edildi. Burada Bolşeviklerle ilişki kurarak Ruslar'a tutsak düşmüş Türk askerleri arasında siyasal çalışmalarda bulundu.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Moskova'da *Yeni Dünya*'yı yayımlayarak, Türkiye Komünist Partisi'ni (TKP) örgütleme çalışmalarını yürüttü. 25 Temmuz 1918'de Moskova'da toplanan Müslüman Komünistleri I.Kurultayı'nda Doğu Halkları Merkez Bürosu Türk Seksiyonu başkanı oldu. 22 Ocak 1919'da Kırım'da Müslüman Komünistler Bürosu'nu açarak Türkistan'da ve Azerbaycan'da da siyasal örgütlenmelere girişti. Mart 1919'da III.Enternasyonal'in ilk kurultayına Türk delegesi olarak katıldı. 10 Eylül 1920'de Bakü'da toplanan I.Doğu Halkları Kurultayı'nın başkanlığına seçildi. 1921 başında TKP Genel Sekreteri Ethem Nejat ve Merkez Komitesi üyesi on dört arkadaşıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmelerde bulunmak ve örgütlenme çalışmalarını gerçekleştirmek üzere Erzurum'a geldi. Burada Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti üyelerinin karşı gösterileri üzerine gittiği Trabzon'da da aynı eylemlerle karşılaşınca, Trabzon valisinin sağladığı bir tekneyle Bakü'ya gitmek üzere Karadeniz'e açıldığı sırada, arkadaşlarıyla birlikte Sürmene açıklarında öldürüldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Vazife-i Temdin*, 1912.

• BAKINIZ: ETHEM NEJAT.

MUSTANSIR
(1029-1094)

Fatımi halifesi. İslam tarihinde en uzun hüküm sürmüş halifedir.

2 Temmuz 1029'da, bir kaynağa göre de 29 Eylül 1029'da doğdu, 10 Ocak 1094'te Kahire'de öldü. Fatımi halifesi Zahir'in oğludur. 13 Haziran 1036'da halife oldu. Yaşı küçük olduğundan vezir Ebu'l-Kasım el-Carcarai yönetime egemen oldu. 1038'de, komutan Anuştigin, Suriye'yi yeniden Fatımiler'e kattı. Kuzey Afrika (Ifrikiyye) ise 1041'den başlayarak bağımsız oldu. Bölgeye gönderilen Hilal kabilesi ancak Trablusgarb ve Barka'yı geri aldı.

Mustansır'ın soyca Sudanlı olan annesi, Carcarai'nin Mart 1045'teki ölümünden sonra yönetimde etkinliğini artırdı. Kahire'deki Sudanlı ve Türk askerler arasında çatışma çıktı. 1058'de Büyük Selçuklular'ın ilerlemesini durdurmak isteyen Bağdat komutanı Arslan el-Besasiri ayaklandı. Fatımiler'in iç karışıklıklarla zayıflamasına karşın, Bağdat'ta hutbe Mustansır'ın adına okundu. 1059'da Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in duruma egemen olması üzerine, Mustansır'ın Bağdat'ta halife olarak tanınması sona erdi.

1062'de Nasırü'd-Devle b.Hamdan önderliğindeki Türkler, Sudanlı birlikleri Kahire'den çıkardılar. Mustansır 1069'da onu yenilgiye uğrattıysa da, Nasırü'd-Devle, İskenderiye'yi denetimi altına aldı. Kahire'ye giren Nasırü'd-Devle, Mart 1073'te öldürüldü. Paralı askerlerin neden olduğu karışıklıkların sürmesi üzerine, Mustansır, Akkâ valisi Bedr el-Cemali'den yardım istedi. Bedr el-Cemali düzeni yeniden kurmayı başardı. Büyük Selçuklular 1970'ten başlayarak Suriye'de ilerlediler ve bu bölgeyi Fatımiler'den aldılar. Melikşah'ın kardeşi Tutuş'un 1078'de Suriye valiliğine atanması Suriye'deki Selçuklu etkisini artırdı. Sünni Selçuklular'ın etkisiyle, 1080'den sonra Mekke ve Medine Fatımi denetiminden çıktı. 1089'da Bedr el-Cemali'nin Suriye'ye yaptığı sefer sonucunda Fatımiler kıyı bölgelerine egemen oldularsa da iç kısımlar Selçuklular'ın elinde kaldı.

İslam tarihinde en uzun süre başta kalan halife özelliği taşıyan Mustansır'ın döneminde, Fatımi halifeliği büyük toprak kayıplarına uğramış, Yemen dışında, Fatımiler'in savunucusu oldukları Şii-İsmaili öğretiler de etkilerini yitirmeye başlamıştır.

MUTASIM
(795-842)

Abbasi halifesi. Döneminde Türkler'in yönetim ve ordudaki etkileri artmıştır.

Bağdat'ta doğdu, 5 Ocak 842'de Samarra'da öldü. Asıl adı Ebu İshak Muhammed'dir. Halife Harun Reşid'in oğludur. Kardeşi Memun'un halifeliği sırasında (813-833) Mısır'ın yöneticiliğinde bulundu. Ayrıca Bizans'a karşı Anadolu'daki savaşlara katıldı. Memun'un 833'te ölümü üzerine halife oldu.

Uzun süren savaşlardan sonra Bizans İmparatoru Theophilos ile anlaşmaya vardı. Bu arada Abbasi halifeleri tarafından zaman zaman yardımcı asker olarak kullanılan, Hindistan'dan göç edip Basra ile Vasıt arasına yerleşen Zutlar başkaldırdılar. Bunların üzerine Uceyf b.Anbase komutasında bir ordu gönderdi. 835 yılı başlarında uzun süren mücadeleden sonra Zutlar'ın ayaklanmasını bastırdı. Ardından tümünü gemilerle Bağdat'a taşıttı. Ayn Zarba'ya yerleştirdi. Dört yıl uğraştıktan sonra Babek'in ordusunu da yendi.

Halk halifeyi, Mutezile düşüncesini benimseyenlere karşı gösterdiği tepkiden ötürü sevmiyor, ayrıca başkentte yaşayanlar da halifenin hizmetinde bulunan Türk askerlerine karşı düşmanlık besliyordu. Bu yüzden Mutasım, 835'te başkenti Bağdat'tan Samar-

ra'ya taşıdı. Oğlu el-Vasık'ı da Bağdat'ta vali bıraktı. Bu arada Bizans'la savaş yeniden başladı. Theophilos yukarı Fırat bölgesi ile Zibatra'yı ele geçirdi. Kuzey Suriye'yi yakıp yıktı. Mutasım 838'de ünlü komutanlarıyla birlikte savaşa katıldı. Ankara'yı aldı. Afyon'un kuzeydoğusundaki Amorion (Amuriye) iki aylık kuşatmadan sonra ele geçirildi. Ancak kışın bastırmasıyla geri çekildi.

840'ta çok sayıda Emevi yandaşının bulunduğu Filistin'de ayaklanma çıktı. Asilerin önderi Ebu Harb kendisinin Emevi soyundan geldiğini ileri sürerek halkı halifeye karşı sürekli kışkırtıyordu. Olaylar Reca b.Eyyüb tarafından bastırıldı. Mutasım, kısa süren halifeliği sırasında daha çok iç ayaklanmalarla uğraşmış, kendisine Araplar'dan daha fazla bağlı olan Türkler'e büyük önem vermiş, gücünü büyük ölçüde Türk komutan ve askerlerine dayandırmıştır.

• BAKINIZ: MEMUN.

MUTESA II
(1924-1969)

Buganda kralı. Ülkesinin Uganda ile birleşmesinden sonra ilk devlet başkanı olmuştur.

19 Kasım 1924'te doğdu, 21 Kasım 1969'da Londra'da öldü. Tam adı Sir Edward Frederick William Walugambe Mutebi Lawangula Mutesa'dır. Kabaka (kral) II.Daudi Chwa'nın oğludur. Özel bir öğrenimden sonra Budo'daki King's College'a gitti. 1939'da babasının ölümü üzerine kabaka seçildi. Ancak ülke yönetimi temelde İngiliz genel valinin ve katikiro denen başbakanların elinde kaldı. 1943-1945 yıllarında Kampala'daki Makarere Üniversitesi'nde, 1945-1948 arasında İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Magdalane College'da tarih, iktisat ve hukuk okudu.

İngiliz aleyhtarı halk tarafından pek sevilmeyen II.Mutesa, İngilizler'in Doğu Afrika'daki sömürgeleri bir federasyon altında birleştirme girişimi üzerine, Rodezya ve Nyasaland örneklerinde olduğu gibi yerel Avrupalılar'ın yönetime egemen olmasından kaygıya düşerek 1953'te Buganda'ya belirli bir süre içinde bağımsızlık verilmesini istedi. Bu konuda direttiği için 30 Ekim 1953'te sürgüne gönderildi. Ancak çıkan karışıklıklar üzerine 7 Ekim 1955'te geri getirildi ve Buganda'nın anayasal monarşiye dayalı özerk bir eyalet olarak Uganda'ya bağlanması biçiminde bir uzlaşma sağlandı.

Kabaka Yekka (Yalnız Kabaka) adıyla bir parti kurduran II.Mutesa, 1961'de yapılan ilk seçimleri protesto etme tehdidinde bulundu. Seçimleri kazanıp içişlerinde bağımsız ilk hükümeti kuran Demokratik Parti'den hoşnut olmadığı için Milton Obote başkanlığındaki Uganda Halk Partisi ile 1962 seçimlerinde ittifak kurdu. Obote'nin kurduğu koalisyon hükümeti 9 Ekim 1962'de Uganda'nın bağımsızlığını ilan ettikten sonra 1963'te sembolik devlet başkanlığı görevine getirildi. Ancak geleneksel yönetim çevrelerine karşı olan Halk Partisi ile çatışmaya girdi. 1964'te diğer partilerden katılmalarla güçlenip tek başına hükümet kuran Obote, 1966'da muhalefetin Kongo'daki gerillalara yardım edilirken altın kaçakçılığı da yapıldığı yolundaki suçlamaları üzerine anayasayı askıya alarak II.Mutesa'yı devlet başkanlığından indirdi. Buganda'nın federal statüsüne son veren yeni bir anayasa ilan etti. Gerginliğin artması üzerine albay İdi Amin'i kabakanın sarayına baskın yapmakla görevlendirdi. II.Mutesa 24 Mayıs 1966'da kaçarak kurtuldu ve Burundi'ye sığındı. Daha sonra sürgün olarak yerleştiği Londra'da öldü.

• BAKINIZ: AMİN, OBOTE.

MUTHESIUS, Hermann
(1861-1927)

Alman, mimar. Tiplemeye yönelik akılcı bir mimarlığın savunuculuğunu yapmıştır.

20 Nisan 1861'de Gross-Neuhausen'de doğdu, 26 Ekim 1927'de Berlin'de öldü. 1896-1903 arasında Londra'daki Alman elçiliğinde görev yaptı. Bu süre içinde İngiliz mimarlığını yakından tanıdı. 19.yy'ın sonlarına doğru İngiltere'de etkili olan ve Yeni Sanat'ın (Art Nouveau) öncüsü durumundaki Arts and Crafts (Sanatlar ve Elsanatları) akımından etkilendi. Almanya'ya dönünce de tasarımları ve yayımladığı bildirileriyle Almanya'da bu hareketin öncülüğünü yaptı. İngiliz mimarlığı konusundaki araştırmalarının sonuçlarını 1904'te yayımladığı *Das englische Haus* ("İngiliz Evi") adlı 3 ciltlik kitabında topladı. 1907'de Prusya Uygulamalı Sanatlar Okulları'nın Berlin temsilciliğine getirildi. Aynı yıl, mimarlıkta seçmeciliğe karşı bir tepki olarak gelişen Alman Werkbundu'nun kurulmasında etkili oldu.

Karl Schmidt, T.Fischer, Richard Reimerschmid (1868-1957), H.Poelzig, Heinrich Tessenow (1876-1950), J.Hoffmann, H.van de Velde gibi farklı eğilimleri olan sanatçıları kendinde toplayan Alman Werkbundu çeşitli sanat dalları arasında işbirliği sağlayarak, mimarlıktan afişe dek bütün tasarım dallarında günün gereksinimlerine karşılık verecek ürünler ortaya koymayı amaçlıyordu. 1914 Werkbund Sergisi, birliğin iki önemli kurucusu olan Muthesius ile H.van de Velde'yi karşı karşıya getirerek, topluluk içinde köklü bir düşünce ayrılığının ortaya çıkmasına yol açtı. Yeni Sanat üslubundaki H.van de Velde'nin yaratıcılık ve öznellikten yana, biçimi ön plana alan anlayışına karşılık, Muthesius işlevin, başka hiçbir yorum yapılmadan olduğu gibi dışa yansıtılarak yapıyı biçimlendirmesini temel alıyor, akılcı bir tiplemeyle genel ve köklü bir beğeniye yeniden ulaşılabileceğini savunuyordu. Böylece, H.van de Velde'yle birlikte, yüzyıl başında dünya mimarlığına yön veren, bütünüyle birbirinin tersi iki anlayışın ortaya çıkmasında önemli bir rol oynadı.

• YAPITLAR (başlıca): Yapı: *İpek Dokuma Atölyesi,*

Nowawes, FAC; *Pamuklu Fabrikası*, Grünberg/Silezya, FAC; *Telsiz İstasyonu*, Nauen, FAC. Kitap: *Das englische Haus*, 3 cilt, 1904-1905, ("İngiliz Evi"); *Landhaus und Garten*, 1907, ("Kırevi ve Bahçe"); *Wie baue ich mein Haus?*, 1917, ("Evimi Nasıl Yaparım?"); *Kleinhaus und Kleinsiedlung*, 1918, ("Küçük Konut ve Küçük Yerleşme"); *Die schöne Wohnung*, 1922, ("Güzel Konut").

MUTLUAY, Rauf
(1925)

Türk eleştiri ve deneme yazarı. Türk edebiyatının çeşitli dönemlerini inceleyen yapıtlar vermiştir.

Eskişehir'de doğdu. İlköğrenimini Kütahya'da yaptı. Ortaöğrenimini 1942'de İstanbul Erkek Lisesi'nde tamamladı. Aynı yıl girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü'nü 1947'de bitirerek Antalya Lisesi'nde başladığı edebiyat öğretmenliğini Kastamonu, Edirne ve İstanbul'da çeşitli liselerde sürdürdü. 1974'te emekli oldu. 1974-1981 arasında İstanbul'da Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nda (bugün Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi), 1979-1981 arasında da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Yüksek Okulu'nda Türk dili ve edebiyatı okuttu. Halen (1985) Görsel Yayınlar'da yayın danışmanlığı yapmaktadır.

İlk yazısı 1946'da *Gün* dergisinde yayımlandı. Daha sonra *Varlık*, *Dost*, *Yeditepe*, *Türk Dili*, *Yön*, *Yeni Ufuklar* dergilerinde, *Hür Vatan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yazdı. *Cumhuriyet*'teki "Edebiyat Sohbetleri" ilgiyle izlendi. Gerçek Yayınevi'nin 100 Soruda dizisi için Türk edebiyatının çeşitli dönemlerini inceleyen araştırma kitapları hazırladı.

Rauf Mutluay eleştiri ve edebiyat incelemelerinde, daha çok sanat yapıtlarının kendinde bıraktığı izlenimleri ortaya koymuştur. Edebiyatın yaygınlaşmasına hizmet etmek amacıyla geniş okur kitlesine yönelik aydınlık, açık, öğretici yazılar yazdığı gibi, roman kişileri üzerine ayrıntılara inen çok başarılı incelemeler de yapmıştır.

Çoğu gençlik döneminin ürünü olan, dergilerde yayımladığı, ama kitaplaştırmadığı öyküleri de vardır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *100 Soruda Türk Edebiyatı*, 1969; *100 Soruda 19.yy Türk Edebiyatı*, 1970; *100 Soruda Edebiyat Bilgileri*, 1970; *Türk Halk Şiiri Antolojisi*, 1972; *100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı 1908-1972*, 1973; *50 Yılın Türk Edebiyatı*, 1973; *Tanzimattan Günümüze Kadar Türk Şiiri*, 1973. **Deneme:** *Pas Demiri Yiyor*, 1974; *Bende Yaşayanlar*, 1977.

MUTTEKİLİLLAH
(? -968)

Abbasi halifesi. 940-944 arasında halifelik yapmıştır.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. Temmuz 968'de Bağdat'ta öldü. Abbasi Halifesi Muktedir'in (908-932) oğludur. Aralık 940'ta, kardeşi Razi'nin ölümü üzerine halife oldu. Ayaklanan eski vezir el-Baridi ile savaşan Emirü'l-Ümera Beckem'in ölümünden sonra, Abbasi ordusundaki Türk ve Deylemliler arasında anlaşmazlık çıktı. el-Baridi Bağdat'a girdiyse de, Deylemli komutan Kürtekin onun yerini aldı. Suriye Valisi İbn Raik, Muttekililah'ın çağrısı üzerine Bağdat'a giderek Kürtekin'i saf dışı bıraktı. Türk birliklerine dayanan el-Baridi ise Bağdat'a saldırdı. Muttekililah ve İbn Raik, el-Baridi'ye karşı koyamayarak, Şubat 942'de Musul'a çekildiler. Musul'a egemen olan Hamdaniler tarafından iyi karşılanan Muttekililah, Hamdani Hükümdarı Ebu Muhammed el-Hasan'a, Nasırüd-Devle unvanını vererek emirü'l-ümera yaptı. el-Hasan da halife adına Bağdat'ı ele geçirdi. Türk komutanlardan Tüzün, el-Baridi'yi Basra'da yenerek, Haziran 943'te Bağdat'a girdi. Bu olay Hamdaniler'in Musul'a dönmelerine neden oldu. Muttekililah, Tüzün'ün yokluğunda önce Musul'a, sonra da Nusaybin'e gitti. Tüzün'ün Hamdaniler'le anlaşması üzerine Mart 944'te Rakka'ya geçerek Mısır'a egemen olan Muhammed b. Tuğgaç'tan yardım istedi. Ancak etkili bir yardım alamayan Muttekililah, Eylül 944'te Tüzün tarafından tahttan indirildi ve gözleri kör edildi.

Çeşitli gruplar arasındaki çelişkiler nedeniyle yönetime egemen olamayan Muttekililah döneminde askerlerin ve özellikle emirü'l-ümera'nın etkisi artmıştır.

• **BAKINIZ:** MUHAMMED b.TUĞGAÇ, MUKTEDİR.

MUVAHHİT, Bedia
(1902)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Sinemada rol alan ilk Türk kadını olmuştur.

Emine Bedia Muvahhit 16 Ocak 1902'de İstanbul'da doğdu. İlköğrenimini özel öğretmenlerle yaptı. 1921'de Dame de Sion Fransız Okulu'nu bitirdi. Okuldan mezun olmasına yakın, bir süre Telefon Şirketi'nde operatrist olarak çalıştı. Erenköy Kız Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yaparken, 1922'de Darülbedayi oyuncularından Ahmet Refet Muvahhit'le (1893-1927) evlendi. 1923'te Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *Ateşten Gömlek* filmindeki Ayşe rolüyle, Münire Eyüp (Neyyire Neyir) ile birlikte, sinemada oynayan ilk Müslüman Türk kadını oldu. Aynı yılın sonunda, Darülbedayi'nin İzmir turnesi sırasında,

Atatürk'ün isteği üzerine İbnürrefik A.N.Sekizinci' nin *Ceza Kanunu* oyunundaki Sacide rolüne bir gecede hazırlanarak sahneye çıktı. Profesyonel tiyatro oyunculuğuna Darülbedayi'de 1923'te *Othello*'da Desdemona rolüyle başladı. Bu tarihten sonra da sürekli olarak bu kurumda görev aldı. 1931'de resmi çağrılı olarak gittiği Yunanistan'da, Atina ve Pire kentlerinde Desdemona'yı Rumca oynayarak büyük başarı kazandı. 1927'de eşinin ölmesinden sonra 1933'te konservatuvar öğretmenlerinden Ferdi Statzer'le (1906-1974) evlendi. 1950'de 25.sanat yılı jübilesi yapıldığında 300'ü aşkın oyunda oynamıştı. 1952'de ikinci eşinden ayrılarak yeniden Muvahhit soyadını aldı. 1975'te Şehir Tiyatroları'ndan emekli oldu. İstanbul Açıkhava Tiyatrosu'nda 4 Ağustos 1973'te 50. sanat yılı jübilesi kutlandı. 1982'de Yücel Çakmaklı tarafından Bedia Muvahhit'in yaşamını konu alan bir belge filmi hazırlandı. Ancak yaşadığı sürece filmin gösterime girmemesi bir anlaşmayla belirlendi.

Bedia Muvahhit sahne yaşamı süresince 500'ü aşkın oyunda rol almıştır. Kişiliğine uygun rolleri seçmesi sahnedeki başarısını artırmıştır. Güçlü belleği ve ezber yeteneğinin yanı sıra taklitteki ustalığıyla da çok çeşitli oyunlarda öne çıkan ve beğenilen bir oyuncu olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Othello,* 1924; *Çifte Keramet,* 1925; *Hamlet,* 1927; *Aynaroz Kadısı,* 1929; *Venedik Taciri,* 1930; *Fermanlı Deli Hazretleri,* 1930; *Kafatası,* 1932; *Lüküs Hayat,* 1933; *Cürüm ve Ceza,* 1934; *Bir Kavuk Devrildi,* 1935; *Aşk Mektebi,*1936; *Ayak Takımı Arasında,* 1936; *Pazartesi-Perşembe,* 1939; *Herkes Kendi Yerine,* 1940; *Kiburlık Budalası,* 1941; *Kızlar Eğleniyor,* 1942; *Vişne Bahçesi,* 1943; *Düğün Gecesi,* 1944; *Müfettiş,* 1945; *Ceza Kanunu,* 1946; *Paydos,* 1948; *Tebeşir Dairesi,* 1949; *İhtiras Tramvayı,* 1950; *Deli Saraylı,* 1950; *Ahududu,* 1952; *Dostum Harvey,* 1953; *Makine,* 1954; *Yelpaze,* 1955; *Ben Çağırmadım,* 1959; *Bir Ziyaret,* 1959; *Sekiz Kadın,* 1962. **Oynadığı Filmler:** *Ateşten Gömlek,* 1923; *İstanbul Sokaklarında,* 1931; *Söz Bir Allah Bir,* 1933; *Beklenen Şarkı,* 1955; *Paydos,* 1955; *Son Beste,* 1955.

MUVATALLİ
(? -İÖ 1282)

Hitit kralı. Kadeş'te Mısırlılar'a karşı savaşmıştır.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. Ölüm yeri de bilinmiyor. Hitit Kralı II.Murşil'in oğludur.

II.Murşil'in ölümü üzerine İÖ 1306'da Hitit kralı oldu. Batı Anadolu'daki bağımlı Arzawa kabilelerinden birinin kralı olan Alaksandus ile yeni bir antlaşma yaptı. Suriye ve Filistin'in egemenliği konusunda ise Mısırlılar ile anlaşmazlığa düştü. Bir Hitit ordusu İÖ 1306'da Filistin'i yakıp yıktı. Mısır'daki XIX. Sülale firavunları, firavun III.Tutmosis'in fethettiği Suriye topraklarını geri almak amacındaydılar. İÖ 1301'de, II.Ramses'in firavun olması, Hititler'le Mısırlılar arasındaki ilişkileri yeniden gerginleştirdi.

II.Ramses, Hititler'le yapacağı savaşa hazırlık olmak üzere Fenike kıyılarını ele geçirerek ilerlemeye başladı. Muvatalli de vassal devletlerden birlikler toplayarak ve paralı askerler kiralayarak 20.000 kişilik bir ordu oluşturdu. II.Ramses, İÖ 1296'da, Asi Irmağı (Orontes) üzerinde bulunan Kadeş (Humus yakınlarında) kenti önlerine geldi. Hitit egemenliğindeki Kadeş'in arkasına çekilen Muvatalli, Mısır ordusuna casuslar göndererek kendisinin Halep yöresine çekildiği görüntüsünü yarattı. II.Ramses, ana Mısır ordusundan ayrılarak Kadeş üzerine yürüdü. Muvatalli, Kadeş'in kuzeybatısında Mısır birliklerine saldırdı. Etkili silahlarla donatılmış olan Hitit savaş arabaları kısa sürede Mısırlılar'a karşı üstünlük sağladı. II.Ramses, savaş alanından çekilmek durumunda kaldı. Hititler'in yağmaya dalmaları üzerine, Mısırlılar karşı saldırıya geçtilerse de, Hititler'i yenilgiye uğratamadılar. II.Ramses, Filistin'e çekildi. Muvatalli ilerleyerek, Şam yakınlarındaki Abina bölgesini ele geçirdi.

Muvatalli, Suriye'ye daha yakın olmak amacıyla başkenti Hattuşaş'tan (Boğazköy) Dataşşa'ya (Adana yöresinde) taşıdı. Muvatalli'nin kardeşi Hattuşil ise, Hitit İmparatorluğu'nun kuzey bölgelerinde ayrı bir yönetim kurdu. Hattuşil, Muvatalli'nin yokluğunda Hattuşaş'a saldıran Kafkasyalı Gaskalar'a (Kaşkalar) karşı başarılı savaşlar yaptı. Muvatalli'nin ölümü üzerine, yerine oğlu Urhi-Teşub (İÖ 1282-İÖ 1275) geçti.

Muvatalli Hitit İmparatorluğu'nun sınırlarını korumuş, II.Ramses'in Karnak, Ebu Simbel, Abydos tapınaklarında, Hititler'e karşı büyük bir zafer kazandığını belirtmesine karşın, Mısır ordusunun böyle bir başarı kazandığını gösterir kanıtlar yoktur. Suriye-Filistin bölgesindeki küçük devletler, Kadeş Savaşı'ndan sonra Hititler'in siyasal etkisi altına girmişlerdir.

• **BAKINIZ:** RAMSES II.

MUZENİDİS, Takis
(1911)

Yunan tiyatro yönetmeni. Sahnelediği Yunan tragedyalarıyla tanınmıştır.

Takis Theodore Muzenidis 4 Şubat 1911'de Trabzon'da doğdu. Atina, Berlin ve Hamburg üniversitelerinde öğrenim gördü. Yunan Halk Tiyatrosu'nda yönetmenlik etti. 1953-1970 arasında birçok kez Türkiye'ye gelerek oyunlar sahneye koydu. Sofya'da Devlet Tiyatrosu'nda 1958'de *Antigone*'yi, 1973'te *Elektra*'yı, ABD'deki Dallas Tiyatro Merkezi'nde 1972'de *Lysistrata*'yı ve birçok şenlikte de çeşitli Yunan tragedyalarını sahneledi. Ulusal Yunan Tiyatrosu'nun başyönetmeni, 1938'den beri de Ulusal Tiyatro Okulu'nda tiyatro profesörüdür. Yunanistan'da ilk konservatuvarın kurucuları arasındadır. ABD, Japonya, Hindistan ve birçok Avrupa ülkesinde konferanslar vermiş, İtalya Cumhuriyeti Liyakat Nişanı'yla onurlandırılmıştır.

Muzenidis özellikle Yunan tragedyaları alanında uzman bir yönetmendir. Bu yapıtları, klasik anlayışa bağlı kalarak yorumlamayı yeğlemiştir. Türkiye'de de Ankara Devlet Tiyatrosu'nda 1953'te Sebahattin Ba-

tu'nun *Güzel Helena*'sını, 1959'da Sophokles'in *Kral Oedipus*'unu, İstanbul'daki Karaca Tiyatro'da 1957'de Tennesee Williams'ın *The Glass Menagerie*'sini (Cam Kırıkları), 1970'te de İstanbul Kültür Sarayı'nda Aristophanes'in *Lysistrata*'sını sahnelemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Yönettiği Oyunlar:** *Güzel Helena*, 1953; *Cam Kırıkları*, 1957; *Antigone*, 1958; *Kral Oedipus*, 1959; *Lysistrata*, 1970, 1972; *Elektra*, 1973. **Kitap:** *Art and Diction*, 1932, ("Sanat ve Diksiyon"); *Aeschylus und sein Theater*, 1937, ("Aiskhylos ve Tiyatrosu"); *Stage Direction*, 1958, ("Sahne Yönetimi"); *The Stanislavsky Method*, 1959, ("Stanislavski Yöntemi"); *The Chinese Theatre*, 1960, ("Çin Tiyatrosu"); *The Theatrical Space*, 1967.

MÜBAREK, Hüsnü
(1928)

Mısırlı asker ve devlet adamı. 1981'den bu yana devlet başkanıdır.

Muhammed Hüsnü Mübarek 4 Mayıs 1928'de Nil deltasındaki Menudiye Eyaleti'ne bağlı Kafr el-Meselha köyünde doğdu. Babası adalet müfettişi idi. Askeri Akademi'nin üç yıllık öğrenim süresini iki yılda tamamlayarak 1949'da subay oldu. Hava Kuvvetleri Akademisi'ndeki iki yıllık bir kurstan sonra 1959'a kadar uçuş öğretmenliği yaptı. 1964'te Mısırlı pilotların çoğu gibi Moskova'ya gidip Frunze Kurmaylık Akademisi'nde öğrenim gördü. Ertesi yıl ülkesine dönerek hava üssü komutanı oldu. 1967'de Hava Kuvvetleri Akademisi komutanı, iki yıl sonra da hava kuvvetleri personel başkanı oldu. 1972'de hava kuvvetleri komutanı ve savaş bakanı yardımcısı görevlerine getirildi.

İsrail'in 1967 Altı Gün Savaşı'nda işgal ettiği Sina Yarımadası'nı geri almak için Mısır'ın 6 Ekim 1973'te başlattığı savaşta bu bölgedeki İsrail üslerine başarılı bir hava saldırısı düzenleyerek Mısır zırhlı ve piyade birliklerinin ilerleyişine büyük bir kolaylık sağladı. Savaş kahramanı olarak kazandığı saygınlıktan dolayı ABD ve SSCB'nin zorlamasıyla imzalanan ateşkes konusunda diğer Arap ülkelerini ikna etme görevini üstlendi. 4 Nisan 1975'te işçilerin düşük ücretleri öne sürerek başlattığı ayaklanma üzerine hükümette yeni bir düzenlemeye giden Enver Sedat tarafından eski bir Nasırcı olan Hüseyin eş-Şafi'nin yerine devlet başkanı yardımcılığına getirildi. Bu görevi üstlendiği ilk yıllarda daha çok diplomatik ilişkileri yürüterek 1976 Irak-Suriye anlaşmazlığında ve Batı Sahra sorununda arabuluculuk yaptı.1978 Camp David Antlaşması'nın gerçekleştirilmesinde önemli rol oynadı ve İsrail muhalefet önderleriyle görüşmeleri yürüttü. 1980'de Enver Sedat'ın dış siyaseti doğrudan kendi eline alması üzerine hükümet işlerini üstlendi. Aynı yıl Ulusal Demokratik Parti'nin başkan yardımcılığına getirilerek Sedat'ın halefi durumuna yükseldi. Enver Sedat'ın 6 Ekim 1981'de bir suikast sonucu ölmesinden sonra vekâleten getirildiği devlet başkanlığı görevine 13 Ekim 1981'de resmen seçildi. Sedat'ın ilkelerine ve Ortadoğu'daki barış sürecine bağlı kalacağını açıkladı. Aralarında M.Hasaneyn Heykel'in bulunduğu bazı önemli siyasi tutukluları serbest bırakarak içerdeki siyasi ortamı yumuşatmaya çalıştı. Ancak dinci muhalefete karşı sert bir siyaset izlemeyi sürdürdü. Bir süre sonra üst düzeydeki yolsuzlukları gerekçe göstererek Enver Sedat'a yakınlıklarıyla tanınan bazı yöneticileri tasfiye etti. 1982 başında Ahmed Fuad Muhiddin'i başbakanlığa getirdi. Bazı Arap ülkeleriyle ilişkileri geliştirerek Mısır'ın yeniden Arap dünyasına dönmesi için çalıştı.

• **BAKINIZ:** SEDAT.

MÜFİDE KADRİ
(1890-1912)

Türk, ressam. Portre ve figür çalışmalarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Şehremaneti memurlarından Kadri Bey'in kızıdır. On yaşında resme başladı ve Osman Hamdi Bey'den ders aldı. Ayrıca piyano, keman ve ut çaldı. Dersaadet İnas İdadisi'nde (İstanbul Kız Lisesi) resim ve müzik öğretmenliği yaptı. Osmanlı Ressamlar Cemiyeti'nin üyesi oldu. Genç yaşta tüberküloza yakalandı ve yaşamını yitirdi.

İlk Türk kadın ressamlarından olan Müfide Kadri, daha çocuk yaşlarında başarıya ulaşmış bir sanatçıydı. 1911'de İstanbul Opera Cemiyeti salonunda üç yağlıboya, bir pastel resmini sergilemiş, geniş ilgi görmüştü. Aynı dönemde açılan Münih Sergisi'ne verdiği bir yapıtıyla madalya aldı. Ölümünden sonra, babası onun kırk kadar yapıtı ile Sultanahmet'te bir sergi düzenledi.

Özellikle portre ve figür çalışmalarıyla tanınan Müfide Kadri, klasik üslupta yapıtlar vermiştir. İlk yapıtlarında izlenen romantik hava 1910'larda yerini güçlü bir teknik ve üsluba bırakmıştır. Özellikle *Güzin Duran'ın Portresi*'nde güçlü bir desen anlayışı geliştirdiği görülür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kız Kuleli Natürmort*, 1906-1907, İzmir Resim ve Heykel Müzesi; *Âşıklar*, 1907, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kırda Genç Kızlar*, 1910, İzmir Resim ve Heykel Müzesi; *Güzin Duran'ın Portresi*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Telli Genç Kız*.

MÜLLER, Adam Heinrich
(1779-1829)

Alman siyaset ve toplum felsefecisi. Görüşleri milliyetçi ve muhafazakâr öğretileri etkilemiş, Nasyonal Sosyalistler'ce yüceltilmiştir.

30 Haziran 1779'da Berlin'de doğdu, 17 Ocak 1829'da Viyana'da öldü. Prusyalı Protestan bir ailenin

oğludur. 1805'te Katolik oldu. 1805-1809 arasında Dresden'de Sachsen Weimar prensinin özel öğretmenliğini yaptı. 1809'da Avusturya yanlısı olduğu için Sachsen'den uzaklaştırılan Müller, 1810-1812 arasında Prusya Başbakanı Hardenberg'in uygulamaya çalıştığı kapitalist üretim ilişkilerini geliştirmeye yönelik iktisadi reformlara ve siyasal hakları genişleten yasalara karşı çıkarak, soylu toprak sahiplerinin muhafazakâr muhalefetinin örgütleyicilerinden biri oldu. 1813'te Avusturya hükümetinin hizmetine giren Müller, 1815'te Paris ziyareti sırasında dışişleri bakanı Metternich'e eşlik etti. 1818'den 1827'de Prusya'nın gümrük birliği politikasına karşı çıkması üzerine görevinden alınana değin, Leipzig'te Avusturya başkonsolosu olarak bulundu. Aynı yıl Viyana'ya dönerek eyalet meclisinde danışman oldu.

Alman Romantizmi'nin temsilcilerinden sayılan Müller, Aydınlanma Dönemi akılcı felsefesini eleştirerek, Liberalizm'e karşı otoriteyi, ilerleme düşüncesine karşı geleneğin değerini, birey özgürlüğü düşüncesine karşı toplumsal bağları öne çıkardı. Hıristiyanlık'a dayalı korporatif ve otoriter bir toplum düzeni öneren Müller, bu düzenin ancak ulusal devlet biçimiyle gerçekleştirilebileceğini savundu. Devletin başlıca işlevinin toplumun tüm maddi ve manevi öğelerini birleştirmek ve soyluluğun muhafazakâr ilkeleriyle burjuvazinin cumhuriyetçi ilkelerini uzlaştırmak olduğunu ileri sürdü.

İktisadi görüşlerini, Adam Smith'in akılcı ve bireyci öğretisine karşı geliştiren ve klasik siyasal iktisadın tüm temel öğretilerine manevi bir nitelik yükleme çabasında olan Müller, büyük toprak sahiplerinin görüşleri doğrultusunda korumacı iktisat politikalarını savunmuştur. Müller'in Burke'ten de etkilenerek geliştirdiği siyasal ve toplumsal düşünceleri, Almanya'da Liberalizm'e, kapitalizme, demokrasiye ve kozmopolitliğe karşı gelişen milliyetçi ve muhafazakâr muhalefetin kaynağı olmuştur. Onun, özellikle ulusal devleti ve korumacılığı savunan görüşleri, Kürsü Sosyalistleri ve Hıristiyan Sosyalistler üstünde etkili olmuştur. Ölümünden sonra etkisi azalan ve giderek unutulan Müller, Naziler'ce önemsenmiş ve Nasyonal Sosyalist ideolojinin manevi atası olarak kabul edilmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Die Lehre vom Gegensätze*, 1804, ("Zıtların Birliği"); *Die Elemente der Staatskunst*, 3 cilt, 1810, ("Devlet Sanatının Öğeleri"); *Vermischte Schriften über Staat, Philosophie und Kunst*, 2 cilt, 1812, ("Devlet, Felsefe ve Sanat Üzerine Yazılar").

- **BAKINIZ:** E.BURKE.

MÜLLER, Freienfels
(1882-1949)

Alman filozof ve psikoloji uzmanı. Usdışı öğretiye bağlı bir yaşam felsefesi geliştirmeye çalışmıştır.

7 Ağustos 1882'de Bad'ta doğdu, 12 Aralık 1949'da Weilburg'ta öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde bitirdikten sonra, Almanya'nın değişik üniversitelerinde felsefe, psikoloji ve pedagoji okudu. 1933-1938 döneminde Yüksek Siyasal Bilgiler Okulu'nda, 1946-1948 arasında Berlin Üniversitesi'nde felsefe ve psikoloji profesörü olarak çalıştı.

Müller felsefe sorunlarının çözümünde psikolojinin yöntemlerine bağlanmayı yeğler. Ona göre insanı anlamak için önce düşünme eylemini oluşturan yetilerin bilinmesi gerekir. Felsefe sorunları düşünmenin gelişimiyle bağlantılıdır. İnsanın, bütün davranışları ve düşünme eylemleri, us ilkelerine dayalı değildir, usdışı (irrationel) bir olayın etkisi görmezlikten gelinemez. Bunu da ancak psikoloji yöntemleriyle çözme olanağı vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Psychologie der Kunst*, 1923, ("Sanatın Psikolojisi"); *Leben und Psychologie*, 1924, ("Yaşam ve Psikoloji"); *Psychologie der Wissenschaft*, 1936, ("Bilimin Psikolojisi"); *Schicksal und Zufall*, 1949, ("Yazgı ve Rastlantı"); *Der Sinn der Welt*, 1949, ("Evrenin Anlamı").

MÜLLER, Georg Elias
(1850-1934)

Alman psikoloji uzmanı. Deneysel psikolojinin öncülerindendir.

20 Temmuz 1850'de Leipzig yakınlarındaki Grimma kasabasında (bugün DAC'de) doğdu, 23 Aralık 1934'te Göttingen'de (bugün FAC'de) öldü. Bir din adamının oğluydu. Leipzig Üniversitesi'nde tarih ve felsefe öğrenimini tamamladıktan sonra Berlin Üniversitesi'nde tarih öğrenimini sürdürdü. 1870 Fransa-Prusya Savaşı başlayınca askere alındı. Savaştan sonra 1873'te Göttingen Üniversitesi'nde psikolojiyi bilimsel temellere oturtmaya çalışan R.H.Lotze'nin öğrencisi oldu ve onun yanında duyular üstüne yaptığı doktora tezi 35 yıl boyunca bu alanda temel bir başvuru kaynağı oldu. Rötha ve Berlin üniversitelerinde öğretim görevliliği yaptıktan sonra Fechner'in geliştirdiği psiko-fiziksel yöntemlere ilgi duyan Müller, 1876'da yazdığı ve iki yıl sonra yayımlanan Weber'in uyarılar-duyumsal yoğunluk ilişkisini açıklayan kuramını eleştirdiği *Zur Grundlegung der Psychophysik* ("Psikofiziğin Temelleri Üzerine") adlı çalışmasıyla Göttingen Üniversitesi'nde doçent oldu. Bu yayını ve bir yıl sonra durağan uyaranlar üstüne yazdığı ve ünlü "Müller ağırlıkları" tablosunun da yer aldığı makalesiyle kendini Fechner'den sonra bu alanda en yetkin kişi olarak bilim dünyasına kabul ettirdi. 1880'de Czernowitz Üniversitesi felsefe kürsüsü başkanlığını kabul ettiyse de bir yıl sonra 37 yıldır kürsü başkanlığını sürdüren Lotze'nin Berlin'e gitmesi üzerine Göttingen Üniversitesi'nde Lotze'nin yerine geldi ve 1921'de emekli oluncaya değin kürsü başkanlığını sürdürdü.

19.yy ortalarından başlayarak Almanya'da gelişmeye başlayan yeni deneysel psikolojinin Wundt'la birlikte öncülerinden olan Müller'in, Göttingen Üniversitesi'nde yönettiği Psikolojik Araştırma Merkezi, Wundt'un Leipzig'deki laboratuvarı kadar ünlüydü. Bu merkezde özellikle bellek, öğrenme, algılama,

duyum fizyolojisi üstüne çalışmalarını yoğunlaştıran Müller, görsel duyum ve renk kuramı alanında Hering ve Helmholtz'dan sonra bu alanda araştırma yapan ve söz sahibi olan üçüncü kişi oldu. Ebbinghaus'un bellek üstüne yaptığı araştırmaların izinden giden Müller, bir yandan Ebbinghaus'un eğitim malzemesi olarak kullandığı anlamsız sözcükleri standartlaştırarak, öğrenme süreciyle ilgili yeni görüşler öne sürdü. Anlamsız sözcükler öğrenildiğinde bile öğrenmenin mekanik ve otomatik olmadığını, kişinin bilinçli öğrenme kalıpları oluşturduğunu ve bu konuda bilinçli ve aktif bir konumu bulunduğunu savundu. "Birlikteliklere" ve "geçmişe" ait korkuları keşfederek yeni öğrenme yöntemleri geliştirdi, algılama süreçlerinde kişinin iç gözlemlerini bu sürece kattığını ileri sürdü. Beyindeki sinirsel olaylarla algılanan olaylar arasındaki ilişki üstüne ortaya attığı beş ilke yaklaşık 25 yıl sonra *Gestalt* psikolojisinde eşbiçimlilik kuramının temelini oluşturdu.

- YAPITLAR (başlıca): *Zur Grundlegung der Psychophysik*,1878,("PsikofiziğinTemelleriÜzerine"); *Zur Analyse der Unterschiedsempfindlichkeit* (L.Martin ile), 1899, ("Fark Duyarlılığı Çözümlemesi Üzerine"); *Komplextheorie und Gestalttheorie*, 1923, ("Kompleks Kuramı ve Gestalt Kuramı"); *Abriss der Psychologie*, 1924, ("Psikolojinin Özeti").

- BAKINIZ: EBBINGHAUS, FECHNER, HELMHOLTZ, HERING, LOTZE, WUNDT.

MÜLLER, Gerhard
(1945)

Alman (FAC), futbolcu. Gol atmadaki başarısıyla tanınmıştır.

Futbola TSV Nördlingen takımında başladı. 1964'te Bayern München takımına geçti. Bu takımın Almanya ligini ve kupasını, Avrupa Kupa Galipleri Kupası'nı ve üç kez Avrupa Şampiyon Kulüpler kupasını kazanan kadrolarında yer aldı. Federal Almanya Futbol Federasyonu tarafından verilen Gümüş Yaprak ödülünü kazandı. 1970'te Avrupa'da "Yılın futbolcusu" seçilerek Altın Ayakkabı ödülünü aldı. 1972 yılında attığı kırk iki golle Federal Almanya liginde gol kralı oldu. Aynı yıl Avrupa şampiyonluğunu, 1974'te de Dünya Kupası'nı kazanan Federal Almanya milli takımlarında yer aldı. 1970 Dünya Kupası'nda attığı on golle gol kralı oldu. 1974 Dünya Kupası maçlarından sonra yöneticilerle anlaşmazlığa düştü, Federal Almanya milli takımında bir daha görev almadı. 1979 yılında Amerika'nın Ford Lauderdale Strikers takımına transfer oldu. Futbolu bıraktıktan sonra bu ülkeye yerleşti. Güçlü fiziği, kısa mesafelerde çabukluğu, sert şutları ve büyük golcülüğü ile dünya çapında ün yaptı. Yalnız Federal Almanya'nın değil, futbol dünyasının en büyük golcülerinden biri olarak tanındı.

MÜLLER, Hermann
(1876-1931)

Alman siyaset adamı. Weimar Cumhuriyeti döneminde başbakanlık yapmıştır.

18 Mayıs 1876'da Mannheim'da (bugün FAC'de) doğdu, 20 Mart 1931'de Berlin'de öldü. Bir mağazada satış elemanı olarak çalıştı. 1899'da bir sosyal demokrat yayın organı olan *Görlitzer Zeitung*'un yazı işleri müdürü oldu. 1906'da Almanya Sosyal Demokrat Partisi yürütme komitesine seçildi. Partide sol ve sağ kanatlar arasında ılımlı bir siyaset izledi. 1916'da Reichstag'a (imparatorluk meclisi) girdi. 9 Kasım 1918'de cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra F.Ebert başkanlığında kurulan geçici hükümette görev aldı. Haziran 1919'da Gustav Bauer başkanlığındaki koalisyon hükümetinde dışişleri bakanı oldu ve Almanya adına Versailles Antlaşması'nı imzaladı. Mart 1920'de Wolfgang Kapp'ın başarısız darbe girişiminin ardından istifa eden Bauer'in yerine başbakan olarak, Sosyal Demokrat, Demokratik ve Katolik Merkez partilerinden oluşan "Weimar koalisyonu" hükümetini sürdürdü. Ancak, Haziran 1920'de yapılan parlamento seçimlerinde koalisyon partileri çoğunluğu kaybedince, başbakanlıktan istifa etti.

Müller 1920'den başlayarak Almanya Sosyal Demokrat Partisi'ne başkanlık etti. 1928 parlamento seçimlerinde Sosyal Demokratlar'ın büyük başarı kazanması üzerine, Demokratik Parti, Merkez Parti ve Halk Partisi'nin desteğini alarak yeniden başbakan oldu. Başbakanlığı sırasında ABD tarafından hazırlanan ve Almanya'nın ödemesi gereken savaş tazminatlarını yeni bir plana bağlayan Young Planı onaylandı. Ayrıca Müttefikler'in işgal altında bulundurdukları Ren bölgesinden en geç Haziran 1930'a kadar çekilmeleri karara bağlandı.

1929 Büyük Dünya Bunalımı'nın da etkisiyle gittikçe kötüleşen iktisadi koşullar karşısında alınması gereken önlemler konusunda anlaşamayan Müller hükümeti, 27 Mart 1930'da Müller'in başbakanlıktan istifa etmesiyle dağıldı. Cumhurbaşkanı Hindenburg'un başkanlığa atadığı Katolik Merkez Parti'den Brüning bir azınlık hükümeti kurdu.

- BAKINIZ: G.BAUER, BRÜNING, F.EBERT, HINDENBURG, KAPP.

MÜLLER, Johann

Bak. REGIOMONTANUS

MÜLLER, Johannes
(1752-1809)

İsviçreli tarihçi ve siyaset adamı. Romantik tarihçi akımın esin kaynağı olmuştur.

3 Ocak 1752'de Schaffhausen'da doğdu, 29 Mayıs 1809'da Kassel'de (bugün FAC'de) öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra Königsberg Üniversitesi'nde tarih okudu, filozof Herder'in yakın arkadaşı oldu. Onun etkisinde kalarak felsefe, tanrıbilim, yazın ve tarih konularında incelemelere girişti, daha sonra bütün çalışmalarını tarih alanında yoğunlaştırdı. 1781-1783 arası Schaffhausen ve Kassel Caralinum'unda tarih profesörü olarak çalıştıktan sonra 1786-1792 arasında Mainz Başpiskoposluğu'nda diplomat olarak bulundu; 1793-1798 arasında Viyana'daki İmparatorluk Mahkemesi'nde çalıştı. Yaşamının son yıllarını Napoléon'un hizmetinde Westphalia Krallığı'nda eğitim işleri sorumlusu olarak geçirdi.

Geçmişi, eski değerleri ve Katolik inançlarını yücelten, Eski Çağ'ların eşitlikçi yanlarını vurgulayan Müller, eski belgelerdeki dili yeniden canlandırmış; eski İsviçre anayasasını, yurtseverliğin ve yüce manevi değerlerin bir simgesi olarak ele alıp incelemiş ve bu çalışmalarıyla 19.yy Avrupa tarihçilerinin İsviçre tarihi yorumlarını etkilemiş; Schiller'in *Wilhelm Tell* adlı yapıtına esin kaynağı olmuştur. Romalı tarihçi Tacitus'u örnek alıp onun üslubunu taklit ettiği için "İsviçre'nin Tacitus'u" lakabıyla da anılır olmuştur. 1810'da yayımladığı *24 Bücher allgemeiner Geschichte* ("Dünyanın Tarihi") adlı yapıtıyla bir dünya tarihi yazmayı amaçlayan ancak bu projesini sonuna dek gerçekleştiremeyen Müller, dünya tarihini, tanrısal düzenin bir yansıması olarak görmüş, tarihteki güçlü kişilerin kutsal olduğunu, dolayısıyla onlara karşı gelinmemesini savunmuştur.

Siyaset adamı olarak Avrupa'da güçler dengesinin kurulmasının gerekliliği üstünde durmuş aksi halde otoriter rejimlerin yaygınlaşacağını öne sürmüştür.

Romantik tarihçiliğin esin kaynağı olan Müller, Libby ve Polybius gibi klasik tarihçilerden biri olarak değerlendirilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Sämtliche Werke*, (ö.s.), 27 cilt, 1810-1819.

MÜLLER, Johannes Peter
(1801-1858)

Alman hekim, fizyoloji ve anatomi bilgini. Deneysel fizyoloji, patolojik histoloji ve karşılaştırmalı anatomi alanındaki öncü çalışmalarıyla çağdaş tıbbın gelişmesine yön vermiştir.

14 Temmuz 1801'de Koblenz'de doğdu, 28 Nisan 1858'de Berlin'de öldü. 1819'da girdiği Bonn Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden 1822'de diplomasını aldı ve

Johannes Peter Müller
Loisa Corbaux tarafından yapılmış portresi.

öğrenimini sürdürmek amacıyla Berlin Üniversitesi'ne geçerek, dönemin en değerli anatomi ve fizyoloji hocalarından Karl Rudolphi'nin (1771-1832) öğrencisi oldu. Berlin Üniversitesi'nde geçirdiği bu bir buçuk yıl ve özellikle Rudolphi'nin tıp bilimlerine yaklaşımı Müller'de derin izler bırakacaktı. 1824'te, fizyoloji ve karşılaştırmalı anatomi kürsülerinde öğretim görevlisi olarak döndüğü Bonn Üniversitesi'nde iki yıl sonra doçentliğe, 1830'da da profesörlüğe yükseltilen Müller, 1833'te, Berlin Üniversitesi'ndeki anatomi ve fizyoloji kürsülerinin Rudolphi'nin ölümüyle boşalması üzerine hem bu görevi, hem de Karşılaştırmalı Anatomi Müzesi'nin yöneticiliğini üstlendi. Yaşamının sonuna değin ders verdiği ve araştırmalarını sürdürdüğü bu üniversitede,1838-1839 ve 1847-1848 yıllarında iki kez de rektörlük yaptı. İkinci rektörlük dönemine rastlayan 1848 Devrimi'nde üniversitedeki karışıklıklar, özellikle öğretim ve yönetim kadroları ile öğrencilerin eğilimleri arasındaki uzlaşmazlık nedeniyle ruhsal bir bunalım geçiren ve bir yıl kadar üniversiteden uzaklaşmak zorunda kalan Müller, daha önceki yıllarda da, aylarca çalışmasını engelleyecek kadar ciddi bunalımlara girmiş, yaşamında üreten dönemlerle çökkünlük devreleri birbirini izlemişti. 1857'nin son aylarında yaşadığı yeni bir bunalımdan birkaç ay sonra ölen ve kendisini yakından tanıyanlara göre büyük bir olasılıkla yaşamına kendi eliyle son veren Müller, 1834'te Prusya Bilimler Akademisi'ne, 1840'ta Londra'daki Royal Society'ye üye seçilmiş, bu kurumun Copley madalyasını ve Fransız Bilimler Akademisi'nin Cuvier Ödülü'nü kazanmıştı.

Müller'in öğrencilik yıllarında, Almanya'nın pek çok üniversitesinde olduğu gibi Bonn Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde de fizyolojiye yaklaşım, doğanın bütünlüğünü yücelten romantik bir felsefenin etkisindeydi. Berlin Üniversitesi'nde bulunduğu yıllarda, bu felsefeyi yadsıyarak tıp bilimlerinde deneysel yöntemin önemini vurgulayan Rudolphi'nin yaklaşımını benimseyen Müller, daha ilk araştırmalarıyla, başta fizyoloji ve anatomi olmak üzere tıp bilimlerinin

kapsamına giren birçok alanda varsayımlar yerine kesin gözleme ve deneye dayalı yöntemli çalışmayı ön plana çıkardı. Canlı hayvanlar üzerinde yaptığı deneylerde fizik ve kimya gibi fen bilimlerinin yöntemleriyle mikroskopun sağladığı olanakları birleştirerek kısa sürede ülkesinin sınırlarını aşan bir üne kavuştu. Embriyoloji alanında, salgı bezlerinin yapısını, karın organlarını örten zarın kökenini inceledi, embriyonda bulunan ve bugün "Müller kanalı" diye anılan oluşumun sonradan dişilerde Falloppio borusu, dölyatağı gibi cinsiyet organlarına dönüştüğünü açıkladı.

Müller'in, başta göz olmak üzere duyu organlarının işleyişini açıklamaya yönelik çalışmalarının en önemli sonucu, bu organların, çok değişik fiziksel olaylardan etkilenmesine karşın, her zaman aynı tür tepkiyi gösterdiğini vurgulamasıdır. Bu konudaki gözlemlerinden kaynaklanan ve her duyu organının kendine özgü bir enerjisi olduğunu ileri süren "özgül enerji yasası"na göre, her duyu organı fiziksel değişikliklerden belirli bir biçimde etkilenir; örneğin gözün her çeşit uyarı karşısındaki tepkisi bir ışık duyumu, kulağınki ise bir ses duyumu algılamaktır. Her duyu organına özgü olan bu tepki biçimi uyaran etkenin niteliğinden bağımsızdır; bu nedenle, ister ışıkla, ister mekanik bir etkenle (bir darbeyle) uyarılsın gözün tepkisi hep aynı olacaktır. Müller'in bu alandaki çalışmaları bir yandan duyu fizyolojisinin temelindeki sinir etkinliğinin araştırılmasına öncülük ederken, bir yandan da insanın dış dünyayı ancak çevresindeki fiziksel olguların duyu organlarında yarattığı birtakım değişikliklerle algılayabileceğini savunan görüşün yerleşmesinde etkili oldu.

Duyu organlarının fizyolojisinde olduğu kadar sinir sistemi fizyolojisinde de çağının en büyük bilginlerinden biri olan Müller, önceleri anatomi açısından ve organizmanın bütününde ele aldığı hareket konusunu sonradan nörofizyoloji açısından değerlendirerek, kurbağalar üzerinde yaptığı deneylerle hareketi kas ve sinir etkileşimi düzeyinde inceledi. Elektrik akımıyla uyardığı kasların etkinliğini araştırarak adını elektrofizyolojinin öncüleri arasına katarken, sinir sistemine ilişkin temel araştırmalarıyla Bell-Magendie yasasını doğrulayan ve refleks kavramını genişleten çalışmalar yaptı. Bell ve Magendie'nin, omurilikten çıkan sinirlerin ön (karın tarafındaki) köklerinin beyinden ya da merkez sinir sisteminden gelen impulsları çevre organlara ileten hareket (motor) sinirleri, arka (sırt tarafındaki) köklerinin ise impulsları merkezi sinir sistemine taşıyan duyu sinirleri olduğuna ilişkin gözlemlerine deneysel yoldan kesin kanıtlar getirdi. Ardından, duyu ve hareket sinirlerinin birbirleriyle doğrudan etkileşim içinde olmadığını, bu iki tür sinirin omurilik ve merkezi sinir sisteminin değişik düzeylerinde basit refleks devreleri oluşturduğunu gözlemleyerek, refleks mekanizmasını oldukça dirimselci bir yaklaşımla açıklayan eski görüşlerin yerini mekanik bir yaklaşımın almasına yardımcı oldu.

Berlin Üniversitesi'ndeki öğretim yıllarında daha çok patolojik histoloji ve karşılaştırmalı anatomi çalışmalarına ağırlık veren Müller, tümör oluşumunu ve çeşitli doku patolojisini hücre düzeyinde ve mikroskopla inceleyerek patolojik histolojinin öncülüğünü yaptı. Bir yandan da Karşılaştırmalı Anatomi Müzesi'nin zengin olanaklarını değerlendirerek sürüngenlerin ve kuşların sınıflandırılması için değerli veriler sağlıyordu. O dönemdeki çalışmalarının belki de en önemli ürünü, 1833-1840 arası yayımlanan ve *Handbuch der Physiologie* ("Fizyoloji Elkitabı") kısa adıyla tanınan yapıtıdır. Kanın bileşiminden ve pıhtılaşmasından salgı bezlerine, gözün ağtabakasında görüntü oluşumundan sinir sisteminin etkinliğine dek birçok alanda önemli bulgu ve yorumları içeren bu iki ciltlik yapıt, birçok dile çevrilerek kısa sürede fizyolojinin başyapıtları arasında yer aldı.

Duyu fizyolojisine ilişkin çalışmaları

Embriyoloji, zooloji, fizyoloji, patolojik histoloji ve karşılaştırmalı anatomi gibi tıp ve doğabilimlerinin birçok alanında gözleme ve deneysel yöntemlere geçişin öncülüğünü yapan Müller, açtığı yolu izleyen Helmholtz, Virchow, Haeckel, Schwann ve Du Bois-Reymond gibi değerli öğrencileriyle de 19.yy tıp bilimlerine damgasını vurmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *De respiratione foetus*, 1823, ("Dölütte Solunum"); *Über die phantastischen Gesichtserscheinungen*, 1826, ("İmgelenen Yüz Görüntüleri Üzerine"); *Handbuch der Physiologie des Menschen für Vorlesungen*, 2 cilt, 1833-1840,("İnsan Fizyolojisi Elkitabı").

- **KAYNAKLAR:** U.Ebbecke, *Johannes Müller, der grosse rheinische Physiologe*, 1951; G.Koller, *Das Leben des Biologen Johannes Müller*, 1958; R.Virchow, *Johannes Müller, Gedaechtnisrede*, 1858.

- **BAKINIZ:** C.BELL, Claude BERNARD, HAECKEL, HELMHOLTZ, MAGENDIE.

MÜLLER, Paul
(1899-1965)

Sinir sistemi fizyolojisi

İsviçreli kimyacı. DDT adıyla bilinen böcek ilacını bularak, böceklerle taşınan hastalıkların önlenmesinde etkili olmuştur.

12 Ocak 1899'da Solothurn Kantonu'ndaki Olten kentinde doğdu, 13 Ekim 1965'te Basel'de öldü. Basel Üniversitesi'nde kimya öğrenimi görerek 1925'te doktora derecesini aldı ve aynı yıl, boya sanayiinin büyük kuruluşlarından Geigy A.G'de araştırmacı olarak çalışmaya başladı. 1961'de emekliye ayrılıncaya değin meslek yaşamının tümünü Basel'deki bu kuruluşta sürdüren Müller, DDT adıyla bilinen kimyasal bileşiğin böcek öldürücü etkisini kanıtlamış ve bu buluşuyla 1948 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü almıştır.

Hastalık yapıcı mikroorganizmaları taşıyarak insan sağlığını tehdit eden böcekleri ve tarım zararlılarını öldürecek, buna karşılık bitkilere, hayvanlara ve insanlara zarar vermeyecek, etkisini çok çabuk gösteren ve uzun süre koruyan, rahatsız edici koku yaymayan, ucuz bir böcek ilacı bulmak amacıyla 1935'te araştırmalarına başlayan Müller, birçok böcek türü üzerinde çeşitli bileşikleri denedikten sonra, 1939 sonlarında, diklor-difenil-trikloretan yapısındaki bileşiğin amaca uygun olduğunu gördü.1940'ta, bu organik bileşiğin kimyasal adının baş harflerini kullanarak "DDT" ticari adıyla patentini aldığı böcek

öldürücü, iki yıl sonra piyasaya sürüldü ve II.Dünya Savaşı'nın çeşitli cephelerinde, askerlerin elbiselerine serpilerek kullanılmaya başlandı. Özellikle 1943'ün son aylarında Napoli'de ve 1945'te Japonya'da baş gösteren tifüs salgınında, hastalığın taşıyıcı etkeni olan bitler üzerinde çok güçlü bir etki göstererek, çok kısa sürede hastalığın önünün alınmasını sağladı. Savaştan sonra da, özellikle Akdeniz yöresinde, sıtma taşıyan anofel türü sivrisineklere karşı kullanıldığında çok başarılı sonuçlar alındı. Ancak, günümüzde, çok kararlı olan ve olağan çevre koşullarında çözünmeyen bu bileşiğin bazı hayvanlarda ve toprakta birikerek hayvan ve insan sağlığı için tehlike yarattığı anlaşıldığından kullanımı büyük ölçüde kısıtlanmıştır.

MÜLLER-BROCKMAN, Josef (1914)

İsviçreli grafik sanatçısı. Kültürel ve toplumsal afiş türlerinin en başarılı uygulayıcılarındandır.

9 Mayıs 1914'te Rapperswil'de doğdu. Çeşitli işlerde çalıştıktan sonra Zürich'te, bir grafik sanatçısının atölyesinde bu sanat dalına yöneldi. 1936'da aynı kentte kendi adına bir atölye açtı. Buradaki ilk çalışmaları daha çok reklam, tanıtım, duyuru, afiş ve fotoğraf alanındaydı. 1939'da Zürich'te açılan İsviçre Ulusal Sergisi'nin düzenlemesine katıldı. 1942'den 1958'e değin çeşitli tiyatro ve bale topluluklarının Zürich, Kopenhag ve Münih'teki gösterilerinin dekorlarını hazırladı. 1953'te Hindemith'in Zürich'te sahneye konan *Hin und Zürück* (Gidiş-Dönüş) adlı operasının kuklalarını tasarladı. 1950'lerin sonlarına doğru R.P.Lohse, H.Neuburg ve C.Vivarelli gibi grafik sanatçılarıyla *Neue Grafik* (Yeni Grafik) adında bir dergi yayımlamaya başladı. 1963'te Almanya'da Ulm Tasarım Yüksek Okulu'nda, 1966'ya değin Zürich'teki Uygulamalı Sanatlar Okulu'nda, 1970'te Osaka'daki Sanat Üniversitesi'nde, 1972'de de Ottawa'daki Carleton Üniversitesi'nde dersler verdi. Avrupa, ABD ve Japonya'nın önemli kentlerinde çok sayıda kişisel sergi açtı. Afiş ve kitap kapağı tasarımlarıyla çeşitli ödüller aldı. 1966'dan beri IBM'de (International Business Machines) tasarım danışmanlığı yapmaktadır.

Müller-Brockman heykel ve duvar resimleri de yapmakla birlikte, daha çok uyarı, duyuru ve tanıtım amaçlı afişleriyle tanınmıştır. Kendi çektiği fotoğraflarla özgün harf tasarımlarını bazen denge, bazen de karşıtlık oluşturacak biçimde yan yana kullandığı bu yapıtları, çağdaş grafik sanatının gelişiminde etkili olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): Kitap: *Gestaltungsprobleme des Grafikers*, 1961, ("Grafikçinin Tasarım Sorunları"); *The History of Visual Communication*, 1961, ("Görsel İletişimin Tarihi"); *Advertising Design*, 1971, ("Reklam Tasarımı").

MÜLLER-WIENER, Wolfgang (1923)

Alman, mimar ve arkeolog. Batı Anadolu'da Milet kazılarını yönetmektedir.

17 Mayıs 1923'te Friedrichswerth'te (bugün DAC'de) doğdu. 1947-1951 arasında Karlsruhe Teknik Üniversitesi'nde mimarlık öğrenimi gördükten sonra 1954'te aynı yerde doktorasını tamamladı ve 1965'te doçent oldu. 1966'dan 1975'e değin Darmstadt Teknik Üniversitesi'nde profesör olarak ders verdi, 1975'te İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü müdürü oldu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nde mimarlık tarihi dersleri de vermektedir.

Arkeoloji çalışmalarına 1952'de Suriye'de Resafa kazılarında başladı. 1954'te Yunanistan'da Epidauros, 1955-1959 arasında Bergama ve 1959'dan sonra da Milet kazılarına katıldı. 1963-1967 arasında Mısır'da Abu Mena kazılarını yönetti. 1976'dan bu yana Milet kazılarının başkanlığını sürdürmektedir.

Milet, Batı Anadolu'da Büyük Menderes Irmağı'nın denize ulaştığı yerdedir. Yerleşmenin kuruluş tarihi belirsizse de, İÖ 2. binyılda bir Miken kolonisi ve İyonya bölgesinin önemli kentlerinden biri olduğu bilinmektedir. Burada, 1899'da Alman arkeolog T.Wiegand tarafından başlatılan kazılar belirli aralıklarla yine Alman arkeologlarca sürdürülmüş, Roma dönemine ait görkemli bir tiyatro, *Faustina Hamamı*, *Virgilius Kapito Hamamı*, stadyum, iki agora, gymnasium, *Serapis Tapınağı*, *Atena Tapınağı*, kent meclisi yapısı, limana doğru uzanan tören caddesi, liman anıtı vb. ortaya çıkarılmıştır. Müller-Wiener başkanlığındaki kazılarda ise 1978'de eski kent bölgesinin kuzeyindeki Humaytepe'de bir tapınak alanı bulunmuş, 1979-1980 yıllarında bu alanda, Demeter'e ait olduğu saptanan Helenistik tapınağın büyük bölümü kazılmıştır. Kentin Orta Çağ'daki planının çıkarılması ve kazı alanında bulunan, Beylikler döneminden kalma Kırk Merdiven Camii'nin ölçüm ve çizim çalışmaları tamamlanmıştır. 1984'te yerel müzenin oluşturulması ve düzenlenmesi de gerçekleştirilmiştir.

Müller-Wiener'in, İstanbul'un mimarlık tarihi ve topografyasına ilişkin araştırmalarını içeren kapsamlı yapıtı, bu konunun en önemli kaynak kitaplarından biridir.

- YAPITLAR (başlıca): *Burgen der Kreuzfahrer im Heiligen Land, in der Ägais und auf Zypern*, 1966, ("Kutsal Ülke, Ege Yöresi ve Kıbrıs'taki Haçlı Kaleleri"), *Panionion und Melie*, 1967; *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls*, 1977, ("İstanbul Topografyası Resimli Ansiklopedisi").
- BAKINIZ: WIEGAND.

MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE

Bak. AHMED DEDE [Müneccimbaşı]

MÜNİF FEHİM
(1899-1983)

Türk, ressam. Eski İstanbul yaşamını canlandıran resimleriyle tanınmıştır.

Münif Fehim Özarman İstanbul'da doğdu, 6 Kasım 1983'te aynı kentte öldü. Ünlü tiyatro oyuncusu Ahmed Fehim Efendi'nin oğludur. On iki yaşında Musahipzade Celâl'in *İstanbul Efendisi* adlı oyunu için sahne dekorları yaparak resme başladı. Üsküdar Sultanisi'ni bitirdi. Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) okudu. I.Dünya Savaşı yıllarında Leyla Saz'ın yazdığı *Saray Hayatı* adlı kitabı resimledi. 1919'da babasının yönettiği Yusuf Ziya Ortaç'ın *Binnaz* ve H.R.Gürpınar'ın *Mürebbiye* adlı filmlerinde dekor ve kostümleri hazırladı, oyuncuların makyajlarını yaptı. İlk çizgilerini *Fağfur* dergisinde yayımladı. 1921'de *İleri* gazetesinde ressam olarak çalışmaya başladı. 1924'te R.N.Güntekin, M.Yesari ve İbnürrefik A.N.Sekizinci ile *Kelebek* adlı bir gülmece dergisi çıkardı ve derginin başçizerliğini yaptı. *Kelebek* kapatıldıktan sonra R.Halid'in çıkarttığı *Aydede* dergisinde "Eski Şiir Medlulleri" köşesinde Nedim, Fuzûlî, Şeyh Galip gibi Divan edebiyatının ünlü şairlerinden seçkin dizeleri resimledi. Sonraları bu çizgi resimlerini *Eski Şiir Bahçeleri* adlı bir albümde topladı. 1936-1937 yıllarında Taksim'de Kristal Gazinosu'nda Ramiz ve Cemal Nadir'le birlikte ilk sergisini açtı. Yusuf Ziya'nın *Akbaba* dergisine karikatürler çizdi. *İkdam, Vakit, Mizah, Sonposta, Cumhuriyet, Tan, Yedigün, Yirminci Asır* gazete ve dergilerinde çalıştı. 1940'ta *Elli Türk Büyüğü* ve 1943'te *Dünden Hatıralar* adlı kitaplara resimler çizdi. *Günaydın* gazetesinde Hz.Muhammed'in hayatının tefrikasını resimledi.

Münif Fehim, kitap kapaklarında olsun, kitap içlerinde yer alan resimlerinde olsun, içeriğe sıkı bir bağlılık göstermiş ve hep bildiği konuları resimlemiştir. Gülmece yapıtlarında bile çıkış noktası ressamlık olmuştur. *Eski Şiir Bahçeleri* albümünde Divan edebiyatı dönemini, Saray çevresini, İstanbul'un yakın geçmişini çizgi resimlerle yansıtmıştır. Yağlıboya yapıtlarındaki biçim ve düzenlemelerindeyse teship (süsleme) sanatını çok iyi özümsediği ve yaldız kullanarak resme süslemeci bir nitelik verdiği görülür. Bu yapıtlarında eski İstanbul yaşamını anlatırken gerek renk, gerek desen yönünden coşkulu bir yol tutmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Resimlediği Kitaplar:** *Saray Hayatı; Elli Türk Büyüğü,* 1940; *Eski Şiir Bahçeleri,* 1943; *Dünden Hatıralar,* 1943; *Acıkan Taşlar.* **Resim:** *Sarayda Saz Alemi; Ramazanda Teravihten Çıkış; Nuruosmaniye'de Çarşıya Giden Kadınlar; Zeyrek'te Eski Medrese; Üçüncü Murad'ın Yatak Odası.*

MÜNİF PAŞA
(1828-1910)

Osmanlı devlet adamı ve bilgin. Tanzimat döneminde bilim ve eğitim alanındaki yenileşmenin öncülerindendir.

Antep'te (Gaziantep) doğdu, 6 Şubat 1910'da İstanbul'da öldü. Şair Abdünnafi Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini Antep'teki Nuruosmani medresesinde gördü. Babası, Kavalalı İbrahim Paşa'nın çocuklarına Farsça öğretmek için çağrılınca, onunla birlikte Mısır'a gitti. Kahire'de Kasrıâli ve Şam'da Emeviye medreselerinde öğrenim gördü. İranlı Mirza Senklâh'tan Farsça, özel olarak da Arapça öğrendi.

1851'de Şam Eyalet Meclisi'nde ilk görevine başladı. Ertesi yıl İstanbul'a gitti. Arapça-Farsça çevirmeni olarak Babıali Tercüme Odası'na atandı. Burada Emin Efendi'den Fransızca öğrendi. 1855'te Berlin sefiri olan Kemal Paşa'nın yanına ikinci kâtip olarak gitti. Burada kaldığı üç yıl boyunca Berlin Üniversitesi'ne devam etti. 1858'de Kemal Paşa ile Karadağ sınırının belirlenmesi için Hersek'e gönderildi. 1859'da İstanbul'a dönünce Tercüme Odası'na, 1861'de Ticaret Mahkemesi ikinci başkanlığına atandı. Bu arada *Ceride-i Havadis*'e yazılar yazdı. *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin giriştiği rekabet üzerine *Ceride-i Havadis*'e ek olarak, *Ruznâme-i Ceride-i Havadis*'i çıkardı.

Mart 1861'de sadrazam Fuad Paşa'nın desteği ile *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'yi kurdu. Ayrıca dernek merkezinde araştırıcılara açık bir deney laboratuvarı ile bir de kütüphane açıldı. Pozitif bilimler konusunda halkı özendirici dersler düzenlemeye başladı. Temmuz 1862'de derneğin yayın organı olan *Mecmua-i Fünûn*'u çıkardı.Dergi 1862-1867 arasında kırk yedi sayı çıktı. Uzun bir aradan sonra 1883'te yeniden yayına girdi. Ancak bir sayı çıkabildi ve "Yıldız Böceği" adlı yazı yüzünden süresiz kapatıldı.

1867'de zaptiye müşteşarı, 1869'da Temyiz ve Maarif Meclisi başkanlıklarına atandı. 1872'de Tahran sefiri, 1877'de maarif nazırı, ardından ticaret nazırı oldu. 1878'de vezirlik verilerek, ikinci kez maarif nazırlığına getirildi. 1884'te Sıhhıye Meclisi başkanlığı, 1885'te üçüncü kez maarif nazırlığına atandı. 1891'de bu görevden azledildi. 1896'da tekrar gönderildiği Tahran sefirliğinden bir süre sonra II.Abdülhamid tarafından uzaklaştırıldı.

Münif Paşa 19.yy'da Batı'ya açılışın bilim ve eğitim alanındaki ilk temsilcilerindendir. Yapılan yenilikleri ahlakçı açıdan değil, çağdaş kurumların etkinliklerinde görmüştür. Hukuk Mektebi'nde iktisat, hukuk, hukuk felsefesi dersleri verdi. Batılı ilkelere göre ilk dernek kütüphanesini kurup yönetmeliğini düzenledi, İstanbul'da bir Millet Kütüphanesi kurabilmesi için Edhem Pertev Paşa ile birlikte bir layiha (rapor) hazırlayıp dönemin sadrazamı Âli Paşa'ya sundu. Ayrıca Batı edebiyatından yapılan ilk edebi çeviri sayılan *Muhaverât-ı Hikemiye*'yi yayımladı. Yapıt Fénélon, Voltaire ve Fontenelle'in kimi yazılarının diyaloglar şeklindeki çevirisidir.

• YAPITLAR (başlıca): *Muhaverat-ı Hikemiye*, 1859; *Dastân-ı Âl-i Osman*, 1882; *Telhis-i Hikmet-i Hukuk*, 1884; *Hikmet-i Hukuk*, 1885; *İlm-i Servet*, 1885.

MÜNTZER, Thomas
(1489 ?-1525)

Alman din adamı. Dinde reform hareketini eşitliğe yönelik toplumsal bir devrime dönüştürmeye çalışmıştır.

Doğum tarihinin 21 Aralık 1489 olduğu sanılmaktadır. Harz Dağları eteğindeki Stolberg'de (bugün DAC'de) doğdu, 27 Mayıs 1525'te Thüringen'de (Thuringia) Mühlhausen'de (bugün DAC'de) öldü. Çocukluğu Harz Dağları yöresindeki Aschersleber, Halberstadt ve Quedlinburg kentlerinde geçti. Leipzig ve Frankfurt (Oder Irmağı üzerinde) üniversitelerinde edebiyat ve tanrıbilim öğrenimi gördü. Latince, Yunanca ve İbranice dillerindeki uzmanlığı, Eski ve Yeni ahidler konusundaki bilgisiyle zamanının en bilgili kişileri arasına girdi. 1515-1518 arasında Aschersleben ve Halle kentlerinde öğretmenlik ve rahiplik yaptı. Bu dönemde Martin Luther önderliğinde gelişen dinde reform hareketine ilgi duymaya başladı. 1519'da Leipzig'de Luther ile tanıştıktan sonra Lutherciler'in saflarına katıldı.

Müntzer reform hareketini, toplumsal baskıya ve feodal sömürüye son vererek yeryüzünde toplumsal adaleti sağlayacak "Tanrı Krallığı"nın kuruluşunu amaçlayan dünya çapında bir toplumsal ve siyasi hareketin ilk işareti olarak değerlendiriyordu. Bu nedenle hareketi Roma Katolik Kilisesi'nden bağımsızlıkla sınırlamaya çalışan Luther'in reform anlayışından uzaklaşmaya başladı. Dinsel ve toplumsal hiyerarşilerden arınmış saf bir Hıristiyanlık'ı savunan görüşleri, 1520'de vaiz olarak atandığı Zwickau'dan ertesi yıl ayrılmak zorunda bırakılmasına neden oldu.

Yoğun bir toplumsal kaynaşma içinde olan Bohemya'nın Prag kentine geçerek, orada Çek din reformcusu Jan Hus'un (1369-1415) izleyicileri arasında görüşlerini yaymaya çalıştı. Prag Bildirgesi olarak bilinen, Latince, Almanca ve Çekçe yazılmış bir duyuru yayınlayarak, özellikle toprak sahiplerinin ağır baskısı altında olan köylüleri ve maden işçilerini Tanrı'nın iradesine uygun yeni bir toplumsal düzen kurmak üzere ayaklanmaya çağırdı. Çabaları sonuç vermeyince 1522'de Thüringen'deki Allstedt'e yerleşerek vaizlik yapmaya başladı.

Allstedt'te bulunduğu süre içinde Latince tapınmaya son verdi; bazı ayinlerde okunan duaları Almanca'ya çevirdi. Çevresinde toplanan Anabaptist tarikatı üyelerinin, köylüler ve yoksul kasabalılar arasında yürüttüğü propaganda etkinlikleri, Haziran 1524'te Karaorman bölgesinin güneyinde bir köylü ayaklanmasının başlamasında önemli rol oynadı. Müntzer'e yakın çevreler 1524 sonunda ya da 1525 başında kaleme aldıkları "Artikelbrief" adlı bir bildiriyle yoksul ve sıradan insanları tüm efendilerin baskısından kurtulmak ve yaşamı ortak çıkarlar ve ilahi yasa temelinde yeniden örgütlemek için mücadeleye çağırdı.

1525'te Saksonyalı prensleri Roma Katolik Kilisesi rahiplerine karşı silahlı mücadeleye çağıran bir vaaz verdikten sonra Saksonya Dükü Johann tarafından kentten ayrılmaya zorlandı. Allstedt'ten Mühlhausen'e, oradan da Nürnberg'e geçti. Sonunda Haziran 1524'te başlayan ayaklanmanın sürdüğü Karaorman yöresine gitti. Köylüler arasında beş aya yakın süreyle yürüttüğü propaganda etkinliği, Nisan 1525'te başlayacak genel köylü ayaklanmasının örgütlenmesine ve ayaklanmanın taleplerinin saptanmasına önemli katkıda bulundu. Ayaklanmanın başlamasından kısa bir süre önce, kendisine üs olarak belirlediği Mühlhausen'e döndü.

Nisan-Mayıs 1525'te tüm güneybatı ve orta Almanya'yı saran Müntzer önderliğindeki köylü ayaklanması, 1524-1526 Köylü Savaşı'nın doruk noktasını oluşturdu. Ayaklanma sırasında köylüler feodal angarya ve yükümlülükleri reddettiler, serflik vergilerini ve öşürü ödemediler; avcılığın ve balıkçılığın serbest bırakılmasını, serfliğin kaldırılmasını istediler. Ayaklanmacı güçlerin 15 Mayıs 1525'te prenslerin paralı askerlerden oluşan birleşik orduları tarafından yenilgiye uğratılmasından sonra tutuklanan Müntzer, on gün süreyle ağır işkenceler gördü ve kafası kesilerek öldürüldü.

Müntzer'in tanrıbilimsel öğretisi her türlü simgeden arınmış arı bir Tanrı inancına, Tanrı'nın her şey ve her şeyin Tanrı olduğunu savunan vahdeti vücud anlayışına dayanmaktaydı. Bu bakımdan bir tür aracılık rolü üstlenen kiliselerin bütünüyle ortadan kaldırılmasından ve yeryüzünde gerçek bir "Tanrı Krallığı"nın kurulmasından yanaydı. Katıldığı köylü ayaklanmasının hedefini de ortak mülkiyete dayalı bir eşitlik ve kardeşlik düzeni olarak görmekteydi. Önceleri müridi olduğu Luther'in bu düşüncelerinden dolayı kendisine amansızca düşman kesilmesi ve "en tehlikeli şeytan" diye nitelendirmesi üzerine, ona sert ve hakaret dolu yanıtlar verdi. Ölümünden sonra düşünceleri Anabaptistler tarafından bir ölçüde sürdürüldü. Ancak Hıristiyan din çevreleri büyük çoğunlukla düşüncelerini kutsal kitaba aykırı bularak lanetlediler, toplumsal devrime ilişkin görüşünü gözden düşürmek ve unutturmak için yoğun çaba gösterdiler. Müntzer'in yapıtları yüz yıl süreyle kilisenin okunması yasak kitaplar listesinde yer aldı. 1524-1526 Köylü Ayaklanması'nı inceleyen F.Engels ise Müntzer'in düşüncesinin gerçekte tanrıtanımazlık sınırına yaklaştığını ve toplumsal devrim görüşünün geleceğin bir öngörüşü olduğunu savunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Schriften und Briefe von Thomas Müntzer*, (ö.s.), 1968, ("Thomas Müntzer'in Yazıları ve Mektupları"); *Politische Schriften, Manifeste, Briefe*, (ö.s.), 1970, ("Siyasi Yazılar, Bildirgeler, Mektuplar").

• KAYNAKLAR: M.Bensing, *Thomas Müntzer und Thüringer Aufstand, 1525*, 1966; W.Elliger, *Thomas Müntzer*, 1960; F.Engels, *Almanya'da Köylü Savaşı*, 1967.

• BAKINIZ: LUTHER.

MÜREN, Zeki
(1931)

Türk müzik sanatçısı. Önde gelen Klasik Türk müziği yorumcularındandır.

6 Aralık 1931'de Bursa'da doğdu. Bu kentte başladığı öğrenimini İstanbul'da Boğaziçi Lisesi'nde sürdürdü. 1950'de girdiği Güzel Sanatlar Akademisi'nin Yüksek Süsleme Bölümü'nü 1954'te bitirdi. Desen çalışmalarını öğrencilik yıllarından başlayarak birçok kez sergiledi. 1950-1955 arasında Şerif İçli ve Refik Fersan'dan Klasik Türk müziği dersleri aldı. Açılan bir yarışmayı kazanarak 1950'de İstanbul Radyosu'nda çalışmaya başladı. Bu tarihten sonra TRT'nin çeşitli programlarında yer aldı. 1954'te *Beklenen Şarkı* adlı filmle sinema oyunculuğuna başladı. Büyük ticari başarı kazanan bu filmin ardından, müziğini kendi yaptığı, canlandırdığı tipleri de kendinin seslendirdiği on sekiz filmde rol aldı. 1955'te Arena Tiyatrosu'nda sahnelenen *Çay ve Sempati* adlı oyunda başrol oynadı. Edebiyatla da ilgilendi ve şiirlerini *Bıldırcın Yağmuru* adlı bir kitapta topladı. Ayrıca 1970'lerde bir haftalık gazetede köşe yazarlığı yaptı. Çeşitli ülkelerde konserler verdi, birçok ödül kazandı.

Zeki Müren, Klasik Türk müziğinin önde gelen yorumcularındandır. Seslendirdiği yapıtlarda, beste ile güftenin uyumunu ve yapıttaki duyguyu en iyi biçimde aktarmaya, bu arada diksiyona büyük özen göstermiştir. Kendine özgü ses rengi ve usta tekniğiyle tanınır. Dede Efendi, Sadullah Ağa, Şevki Bey, Selahattin Pınar ve Sadettin Kaynak yorumladığı bestecilerin başlıcalarıdır. Çeşitli makamlarda 200 kadar bestesi vardır. Bunlardan kürdilihicazkâr makamında ve vals usulündeki "Manolya", 1955'te Türkiye'de verilen ilk Altın Plak Ödülü'nü kazanmıştır. Müren, sanatıyla olduğu kadar sahnede alışılmış kalıpları zorlayan giysi denemeleri ve tutumuyla, Klasik Türk müziği alanında yeni ve değişik bir sanatçı kimliği yaratmış, basının ve halkın ilgisini sürekli canlı tutmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Albüm:** *Bir Muhabbet Kuşu*, 1950, taş plak; *Mücevher; Pırlanta; Güneşin Oğlu; Sükse*, 1981; *Kahır Mektubu*, 1982; *Eskimeyen Dost*, 1983; *Hayat Öpücüğü*, 1984. **Oynadığı Filmler:** *Beklenen Şarkı*, 1954; *Altın Kafes*, 1958; *Bahçevan*, 1964; *Kâtip*, 1968; *Aşktan da Üstün*, 1970; *Rüya Gibi*, 1972. **Oynadığı Oyunlar:** *Çay ve Sempati*, 1955. **Kitap:** *Bıldırcın Yağmuru*, 1965.

MÜRİTOĞLU, Zühtü
(1906)

Türk, heykelci. Cumhuriyet dönemi ilk kuşak heykelcilerindendir.

29 Ocak 1906'da İstanbul'da doğdu. Kabataş Lisesi'ne yazıldı, ama devam etmedi. Bir süre bazı işlerde çalıştıktan sonra 1924'te Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) girdi. İhsan Özsoy'un öğrencisi olarak öğrenim gördü. 1928'de Avrupa sınavını kazanarak Paris'e gitti. 1932'ye değin özel Colarossi Akademisi'nde ve Marcel Gimond'un atölyesinde çalıştı. École du Louvre'daki sanat tarihi ve Sorbonne Üniversitesi'ndeki estetik derslerini izledi. 1932'de Türkiye'ye dönerek bir süre liselerde resim öğretmeni olarak çalıştı. Aynı yıl Alay Köşkü'nde ilk kişisel sergisini açtı. Bu, Türkiye'de açılmış ilk heykel sergisiydi. 1936'da İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde heykelci olarak görev aldı. 1940'ta Güzel Sanatlar Akademisi Dekoratif Sanatlar Bölümü'nde modlaj öğretmeni oldu. 1941-1946 arasında çeşitli Atatürk ve İnönü anıtlarını gerçekleştirdi. 1947'de gittiği Paris'te iki yıl kaldı. 1950'de ise Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'nde öğretmenliğe başladı. Daha sonra Ağaç Uygulama Atölyesi'nin başına geçti. 1969'da profesör oldu.

1940'ta II.Devlet Resim ve Heykel Sergisi Birincilik Ödülü'nü, 1953'te Bilinmeyen Siyasi Mahkûm Dördüncü Grup Ödülü'nü, 1956'da XVII. Devlet Resim ve Heykel Sergisi İkincilik Ödülü'nü, 1979 Sedat Simavi Vakfı Plastik Sanatlar Ödülü'nü, 1981'de Kültür Bakanlığı Başarı Ödülü'nü kazanmıştır.

Müritoğlu, öğrencilik yıllarında yoruma yer vermeyen, gerçekçi bir doğa çalışması niteliğinde heykeller yapmış, böylece sonraki yıllardaki bireşime yönelik çabaları için temel bir birikim edinmiştir. Asıl sanat sorunlarıyla karşı karşıya gelişi ise Paris'teki eğitimiyle başlamıştır. Sanatında figüratif dönem olarak nitelenen ve 1930'lardan 1940'ların sonuna değin süren dönemde yapıtlarında figürü, doğal verilerini zorlamadan en ileri çizgiye götürmeyi amaçlamıştır. Avrupa dönüşü çalışmalarında bu anlayışın kalıcı örneklerini ortaya koymuş, ustası Gimond'da izlenen Maillol ve Despiau'nun doğa sevgisiyle yüklü, sabırlı, bireşimci etkilerini sürdürmüştür.

1947'de Müritoğlu ikinci kez Paris'e gittiğinde, soyut sanat, heykelde de yaygınlık kazanmıştı. O da bir süre sonra bu akım içinde yer aldı. Yurda döndükten sonra, arındırılmış ağaç dallarını çağrıştıran, figürü anımsatan soyut yapıtlar ortaya koydu. Daha sonra tümüyle soyutta karar kıldı. Bu tür yapıtlarında özenli bir istif ve malzemenin fiziksel özelliklerine verilen önem dikkati çeker.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Barbaros Anıtı* (H.Bara ile), 1942, Beşiktaş/İstanbul; *Atlı Atatürk ve İnönü Anıtları* (H.Bara ile), 1946, Zonguldak; Anıt Kabir, Büyük merdivenin batı yönündeki kabartma, 1953, Ankara; *Atatürk Anıtı*, 1965, Büyükada/İstanbul; *Atatürk Anıtı*, 1966, Eyüp/İstanbul; *Atatürk Anıtı*, 1965, Muş; *Erkek Başı*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Savaş*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Uzanmış Çıplak*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Oturmuş Erkek Torsosu*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Mezar Taşları Yorumu*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Halil Dikmen'in Başı*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kadın Büstü*.

MÜSLİM b.VELİD
(747-823)

Arap Divan şairi. Arap şiirinde ortaya çıkan yeni üslubun ilk temsilcilerinden biridir.

Irak'ta Kûfe'de doğdu, İran'da Cürcan'da öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Bir dokumacının oğludur. Öğrenimi ve gençlik yılları üstüne bilgi yoktur. Yaşamını övgü şiirleri yazarak kazandı. Döneminin birçok emir ve devlet adamıyla ilişki kurdu. Halife Harun Reşid'e tanıştırıldı. Onun kızkardeşi Abbase'ye dahi şiir yazdı. Halife Memun'un İran asıllı veziri Fazl b.Sahl'den büyük yardımlar gördü. Vezirin aracılığı ile Cürcan'da resmi bir görev elde etti. Onun ölümüne üzülerek şiiri bıraktı.

Müslim b.Velid, geleneksel Arap şiirine bağlı kalmıştır. Eski tarz aşk, içki temalı şiirleri, medhiye ve hicviyeleri de vardır. İçki ve içki şölenleri üzerine yazdıkları ayrıca dikkati çeker. Kent yaşamını betimlemesi yönünden önem kazanmıştır. Arap edebiyat tarihçilerince kullandığı mecaz ve istiarelerle Arap şiirinde yavaş yavaş ortaya çıkan yeni üslubun ilk temsilcilerinden biri sayılır. Ölümünden önce şiirlerinin önemli bir bölümünü yaktığı söylenir.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan-ı Ebü'l-Velid Müslim*,(ö.s.), J.de Goeje (yay.), 1875.

MÜTENEBBÎ
(915-965)

Arap Divan şairi. Kasideleriyle ün kazanmıştır.

Kûfe'de doğdu, Bağdat'ın güneydoğusunda Deyrü'l-Akûl'de öldü. Asıl adı Ebu t-Tayyib Ahmed b.Hüseyin'dir. İlköğrenimini Kûfe'de yaptı. Güçlü belleği ve şiir yeteneğiyle kısa sürede dikkati çekti. Çocukluğunda Şiiler'in etkisinde kaldı. Kûfe'nin Karmatiler tarafından yağma edilmesi üzerine, ailesiyle birlikte Semave yakınlarına çekildi. Burada kaldığı iki yıl süresinde çöl bedevilerinin dilini ve özelliklerini öğrendi. 927'de Kûfe'ye dönüp kendini şiire verdi.

Ebu'l-Fazl adında bir Karmati'ye bağlandı. Onun görüşlerinin etkisinde kaldı. Kendini dinsel bağlardan kopardı. Gurura kapılarak, yazdığı şiirlerle dünyaya hükmedeceği kanısına vardı. Ancak sonradan bununla bir başarıya ulaşamayacağını anladı. Yetişmesinde etkili olan Şii ve Karmati görüşlerle 930'da Lazkiye'de bir ayaklanma girişiminde bulundu. Kendi kabilesi olan Beni Kelb tarafından da desteklendi. 933'te yakalanıp Hums'ta zindana atıldı. 935'te isyan çıkarmada hatalı olduğunu belirtmek koşuluyla özgürlüğüne kavuştu. Mütenebbî (nebilik iddiasında bulunan kişi) lakabını da bu sırada aldı.

939'da Suriye Valisi Bedr el-Harsanı'nin resmi şairi oldu. İki yıl sonra onunla arası açıldı, kaçmak zorunda kaldı. 948'de Halep'te Hamdaniler'in sarayına girip Seyfü'd-Devle'nin şairi olmayı başardı. Ancak kibirli davranışlarından ötürü gözden düştü. Öldürülmek korkusuyla önce Şam'a, oradan da Fustat'a (eski Kahire) gitti. İhşidi Naibi Kafur'un korumasına girdi. Kendisine Sayda valiliği verilmeyince Kafur'u hicvetti, ardından Irak'a kaçtı. Büveyhi Hükümdarı Adudu'd-Devle'nin yanına, Şiraz'a gitti. Orada ilgiyle karşılandı. Bir süre sonra Irak'a dönerken yolda bedevilerin saldırısına uğrayıp öldürüldü.

Mütenebbî, Arap şiirinin büyük ustalarından biridir. Özellikle devlet büyüklerine övgüler yazmıştır. Sanatı yaşamına koşut olarak dört evre gösterir. Seyfü'd-Devle'nin yanındayken yazdığı şiirler sanatının doruk noktasını oluşturur.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.), F.Dieterici (yay.), 1861.

MÜTEVEKKİL
(822-861)

Abbasi halifesi. Müslüman ve Sünni olmayanlara karşı baskı politikası izlemiştir.

Mart 822'de doğdu, doğum yeri bilinmiyor. Aralık 861'de Samarra'da öldü. Halife Mutasım'ın (833-842) oğludur. Kardeşi Vasık'ın ölümü üzerine Ağustos 847'de halife oldu. Yönetime tamamıyla egemen olmak isteyerek, Vasık'ın veziri İbn el-Zeyyad'ı görevden aldı ve mallarına el koydu. 849'da, İran'daki Babek ayaklanması sırasında kendisini göstermiş olan Türk-köle askerlerinin komutanı İtah'ı tutuklattı. Gittikçe gelişen Mutezile akımına bağlı kişilere karşı baskı politikası başlattı. *Kuran*'ın niteliği üzerindeki tartışmaları yasakladı. Mutezile'ye bağlı kadı Ahmed b.Abi Duad'ı görevden aldı. Yerine Sünni Yahya b.Aksam'ı getirdi. Yahudiler'in ve Hıristiyanlar'ın davranışlarını kısıtlayan yasaları yeniden canlandırdı. Müslüman olmayanların, Müslüman okullarına gitmesi ya da Müslüman bilim adamlarından ders almalarını önledi. Bağdat'ta yeni yapılan kiliseleri ve havraları yıktırdı. Ayrıca Şiiler'e karşı olan savaşımı da açık bir duruma getirdi. 850'de Hz.Ali'nin oğlu Hüseyin'in Kerbela'daki türbesini yıktırdı. Şiiler'in Kerbela'yı ziyaret etmelerini yasakladı.

848-849 yıllarında Azerbaycan'da ayaklanan Muhammed b.el-Bais, Boğa el-Şarabi komutasındaki Abbasi birliklerince yenilgiye uğratıldı. 855'te Suriye'de Hums'ta başlayan ayaklanma ise Şam ve Ramle'den kuvvet getirilerek bastırılabildi.

Mütevekkil döneminde Bizans'la olan savaşlar da sürdü. Bizans birlikleri 852'de Mısır'a çıktılar ve Dimyat'ı yağmaladılar. Bizanslılar, 856'da, imparatoriçe Theodora'nın önderliğinde Anadolu'da da saldırıya geçtiler. Abbasi halifeliğinin batı politikasına önem veren Mütevekkil, Mayıs 858'de başkenti Samarra'dan Şam'a taşıdı. Suriyeliler'in bu kararı desteklemeleri üzerine Haziran 858'de başkent yeniden Şam oldu. Bizans'a karşı savaş Türk asıllı komutan Boğa el-Kebir'in yönetiminde sürmekteydi. 859'da

Samsat (Sümeysat) yakınlarında yapılan savaşta Abbasi birlikleri imparator III.Mikhael (842-867) komutasındaki Bizans ordusunu yenilgiye uğrattılar.

Mütevekkil, Temmuz 850'de Abbasi topraklarını oğulları Muntasır, Mutezz ve Müeyyed arasında paylaştırmıştı. Halifenin küçük oğlu Mutezz'i desteklemesi, Muntasır ile aralarının açılmasına neden oldu. Muntasır, halifenin mallarına el koydurduğu Türk askerlerle anlaştı ve Mütevekkil'i tahtından indirmeye karar verdi. Boğa el-Şarabi komutasındaki askerler halifeyi öldürdüler.

Mütevekkil'in Müslüman ve Sünni olmayanlara karşı izlediği politika büyük tepkilere yol açmıştır. Özellikle, Hüseyin b.Ali'nin türbesinin yıkılması olayı Sünniler'ce de kınanmıştır. Saltanatının başlangıcında yönetimi tümüyle eline almak istemiş, ancak Türk-köle asker grubunun etkisini kıramamıştır.

• BAKINIZ: MUTASIM.

MWANGA
(1866-1901)

Buganda kralı. Yönetimi sırasında ülke iç kavgalarla zayıflayıp sömürge yönetimi altına girmiştir.

Doğduğu ve öldüğü yer bilinmiyor. 1884'te I.Mutesa'nın ölümü üzerine halkın da desteğiyle kabaka (kral) seçildi. O sırada Buganda Avrupa ve Doğu Afrika kıyılarıyla kurulan ilişkiler sonucu yayılan Müslümanlık'ın ve Hıristiyanlık'ın etkisiyle karışıklık içinde bulunuyordu. Bunun yanı sıra İngiltere ile Almanya arasında bölge topraklarını paylaşmak için kıyasıya bir rekabet sürmekteydi. Bu sorunları çözmekte yetersiz kalan Mwanga, zaman zaman Hıristiyan ve Müslüman topluluklara baskı uygulamakla birlikte giderek bu topluluklardan gelen genç insanlara yönetimde önemli görevler vermeye başladı. Bir süre sonra iktidarın elinden çıktığını görerek bu yeni yönetici çevreleri temizleme hazırlığına giriştiyse de, sertliği ve kararsızlığı yüzünden halkın desteğini yitirdi ve 1888'de birleşen Müslüman ve Hıristiyan yönetim kademeleri tarafından devrildi. Yerine önce kardeşi Kiwewa, daha sonra da Müslümanlar'ın bir darbesiyle öteki kardeşi Kalema geçirildi.

Ülke dışına çıkmasına izin verilen Mwanga, güç koşullar altında yaşadıktan sonra Hıristiyan mültecilerin kendisini önder kabul etmesiyle bir dizi savaşa girişti ve 1890 Şubat'ında Kalema'yı saf dışı ederek yeniden kabaka oldu. Ancak yönetimi Hıristiyanlar'ın eline bırakmak zorunda kaldı. Buganda toprakları için ayrıcalık beratı alan İngiliz Emperyal Doğu Afrika Şirketi, albay (daha sonra Lord) Frederick Lugard'ın öncülüğüyle Protestan Hıristiyan yöneticileri elde edip ülkede büyük ölçüde denetimi sağladı. Mwanga bunun üzerine Katolik Hıristiyanlar'la birleşerek 1892 başında bu şirkete karşı savaş açtı. Ancak yenilgiye uğrayarak yeniden ülke dışına kaçtı. Bir süre sonra daha sınırlı yetkilere sahip olma kaydıyla geri dönmesine izin verildi. Şirketin iflas etmesiyle koruyuculuğu devralan İngiliz kuvvetlerine karşı 1897'de giriştiği ayaklanma da başarısız oldu ve yerine küçük yaştaki oğlu Daudi Chwa geçirildi. 1899'a kadar kaçak yaşadıktan sonra yakalanıp sürgüne gönderildi ve sürgündeyken öldü.

• BAKINIZ: MUTESA II.

MYRDAL, Gunnar
(1898)

İsveçli iktisatçı. Gelişme iktisadının kurucuları arasında sayılmaktadır.

6 Aralık 1898'de Dalarna'da Gustaf'da doğdu. Stockholm Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1927'de doktora derecesi alarak aynı üniversitede öğretim üyesi oldu. 1933-1950 arasında politik iktisat ve maliye profesörü olarak ders verdi. 1932'de İşçi Partisi'nin iktidara gelmesinden bir yıl sonra, iktisadi ve toplumsal konularda hükümet danışmanı oldu ve 1935'te senatör seçildi. 1938'de Carnegie Şirketi'nin, onu ABD'deki zenci sorunu ile ilgili araştırma yapacak bir komisyonun başına seçmesi üzerine ABD'ye gitti ve bu çalışmanın sonunda, 1944'te *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*'yi ("Bir Amerikan İkilemi: Zenci Sorunu ve Çağdaş Demokrasi") yayımladı. Daha sonra İsveç'e dönerek yeniden siyasete atıldı. 1945-1947 arasında ticaret bakanı olarak görev aldı. 1947'de Birleşmiş Milletler Avrupa İktisadi Komisyonu'nun yönetimine getirildi. 1953'te bu komisyonun başkanı olarak Güney Asya'ya yaptığı bir yolculukta, tanık olduğu yoksulluktan etkilenerek gelişme sorunuyla ilgilenmeye başladı ve 1957'de, alanında önemli kitaplardan biri olarak kabul edilen *Asian Drama: An Inquiry Into the Poverty of Nations* ("Asya Dramı: Ulusların Yoksulluğunun Sorgulanması") için çalışmaya başladı. 1960-1967 arasında Stockholm Üniversitesi'nde uluslararası iktisat profesörü olan Myrdal, 1974'te Nobel İktisat Ödülü'nü aldı.

Myrdal, 1930'da İsveççe olarak yayımlanan *The Political Element in the Development of Economic Theory*'de ("İktisadi Kuramın Gelişmesinde Siyasal Öğe") hem iktisadi düşüncelerin çözümlenmesinde, hem de iktisadi araştırmalarda kullanılacak yöntem konusunda, akademik çevrelerde geniş etki yapan görüşler ileri sürmüştür. Ona göre, iktisadi düşünce tarihinin incelenmesinde, iktisadi kuramın arkasındaki felsefi sistemin, kuramı, açıklamaları ve varılan sonuçları nasıl etkilediğini ortaya çıkarmak özel önem taşımaktadır. Ancak, iktisadı, değer yargılarından arındırmaya çalışmak ve felsefi ve siyasal önyargılarla bağlantılı olan her görüşe karşı çıkmak anlamsızdır. Myrdal'a göre iktisat zorunlu olarak değer yargılarını içermektedir. Tarafsız bir toplumsal bilim hiçbir zaman olmamıştır, mantıksal nedenlerle olamaz da.

Keynes'in *General Theory of Employment, Interest and Money* ("İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Kuramı") adlı kitabından beş yıl önce yayımlanan ve kimi iktisadi düşünce tarihçilerince *General Theory*'

nin habercisi sayılan *Sveriges väg genom penningkrisen* adlı kitabında ilk kez, bekleyişlerin iktisadi kuramdaki önemine dikkat çekmiş, bekleyişin gerçekleşenden ayırt edilmesi gereğini vurgulayarak, geleceği geçmişten farklı görmeyen statik yaklaşımdan uzaklaşmıştır. Myrdal'a göre, yatırım kararlarını alan işverenler, tüketim talebini belirleyen tüm gelir sahipleri içinde küçük bir kesim olduğundan, tasarruf ve yatırımın *ex ante* eşitliği rastlantısaldır, tasarruf ve net yatırım ancak *ex post* eşitlenebilir. Myrdal, *ex ante* ve *ex post* kavramsallaştırması ile, tasarruf, yatırım ve gelirin birbirleriyle bağlantısı ve bunların fiyatlar üzerindeki etkisi konusunda iktisadi kuramdaki belirsizliği gidermeye çalışmıştır.

Myrdal, toplumbilimci olarak da isminden söz edilmesine yol açan *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy* adlı kitabında, Amerika'nın ahlaksal ikileminin odak noktasının, Amerikan toplumunun idealleri ile toplumun bireylerinin günlük yaşamlarındaki tavırları arasındaki çelişki olduğunu ileri sürmüştür. Kitabın önemli bir yönü, güneyin yeniden inşasının üzerinden geçen 60 yıla karşın, zenci sorununun hâlâ çözüme kavuşmamış olmasının saptanması ve bu sürmekte olan geçiş dönemi ile güneydeki değişimlerin çözümlemesinden yola çıkarak, olası bir zenci ayaklanmasını öngörmesiydi.

Myrdal 1968'de yayımladığı *Asian Drama: An Inquiry Into the Poverty of Nations*'da Asya'daki toplumsal ve iktisadi gelişmenin önündeki zorlukları söz konusu etmekte, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki eşitsizliğin Batılı bakış açısını yansıtan mitler yadsınmadıkça düzeltilemeyeceğini ileri sürmektedir. Myrdal'a göre azgelişmiş ülkelere önerilen gelişme kuramları, azgelişmiş ülke gerçekliğine uygun düşmemektedir.

Myrdal, gelişme ile büyümenin farklı içerikleri olduğunu ileri sürerek, azgelişmiş ülkelerde yalnızca ulusal gelirdeki artış hızıyla açıklanamayacak bir dizi toplumsal ve kurumsal değişmenin de iktisadi gelişme bağlamında ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, geleneksel gelişme iktisadı ile çelişen yargıları arasında, iktisadi büyümenin sağlanabilmesi için, gelir bölüşümünde eşitlik hedefinden vazgeçilmesinin gerekliliği görüşünü yadsıması da önemli bir yer tutmaktadır. Bu görüşün tersine gelirin eşitsiz bölüşümünü, büyümenin önünde bir engel olarak görmüştür. Azgelişmiş ülkelerin, biri geri ve tarımsal, diğeri gelişen ve sınai olmak üzere ikili yapısının, serbest dış ticarete açıldıklarında gelir eşitsizliğinin artmasına neden olduğunu ve bunun da iktisadi gelişmeyi engellediğini ileri sürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Political Element in the Development of Economic Theory*, 1930, (İng. çev. 1953), ("İktisadi Kuramın Gelişmesinde Siyasal Öğe"); *Sveriges väg genom penningkrisen*, 1931; *Kris i befolkningsfragan* (A.Myrdal ile), ("Nüfus Sorununda Bunalım"); *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*, 1944, ("Bir Amerikan İkilemi: Zenci Sorunu ve Çağdaş Demokrasi"); *Economic Theory and Underdeveloped Regions*, 1957,("İktisadi Kuram ve Azgelişmiş Bölgeler"); *Asian Drama: An Inquiry Into the Poverty of Nations*, 1968, ("Asya'nın Dramı: Ulusların Yoksulluğunun Sorgulanması").

MYRON
(İÖ 5.yy)

Eski Yunanlı heykelci. Yunan sanatının Klasik dönem heykel anlayışının en önemli temsilcilerindendir.

İÖ 5.yy'ın ilk yarısında Attika sınırı yakınlarındaki Eleutherai'de doğduğu sanılmaktadır. Yaşamı ve yapıtları ile ilgili sınırlı bilgiler Plinius'un yazılarından derlenmiştir. Heykel sanatını Argoslu Hageladas'ın yönetimindeki döküm atölyelerinde öğrendi. Heykelci olarak İÖ 450 dolaylarında tanınmaya başladı. Tek izleyicisi oğlu Lykios oldu.

Yaşadığı dönemde yapıtları Efesos'tan Sicilya'ya dek yayılmıştır. Tahtadan yontulmuş *Hekate* dışındaki heykellerinin tümü bronz dökümdür. Ancak bunların hiçbiri özgün olarak günümüze ulaşmamıştır. Hepsi de Roma döneminde yapılmış mermer kopyalarından tanınmaktadır. Çeşitli kaynaklarda Myron'un olduğu ileri sürülen yirmi bir heykel arasında yalnızca ikisinin onun olduğu kesinlikle saptanabilmiştir. Bunlar *Disk Atan Atlet* ve *Marsyas Grubu* adıyla da anılan *Atena* ve *Marsyas* heykelleridir. Yapılış tarihleri tartışma konusu ise de, genel kanı *Disk Atan Atlet*'in daha önce yapıldığı doğrultusundadır.

Myron, *Disk Atan Atlet*'te Yunan sanatının Klasik döneminin özelliklerinden birine uyarak figürünü bir hareketin en can alıcı anında sanki dondurmuştur. Bu, atletin, güç almak için geriye kıvrılma hareketinden diski fırlatmak için ileriye savrulma hareketine geçtiği andır. Yapıtta amaçlanan, ayrıntıların ve kas dokusunun vurgulanması değil, insan vücudunun hareketini belirleyen kuralların aktarılmasıdır. Öte yandan, kasların idealleştirilerek vurgulanması, atletin hareketine dramatik bir boyut da kazandırmaktır.

Marsyas Grubu Frankfurt ve Roma'daki müzelerde bulunan parçalarından bilinmektedir. Atena'nın sol kolu, Marsyas'ın her iki kolu ve kaidenin merkezinde bulunması gereken fülütler kayıptır. Yapıt, Atena'nın kendi icat ettiği fülütleri lanetleyerek yere fırlattığı, sonra da Marsyas'ın onları almak için hamle ettiğini fark ederek geriye baktığı anı betimler. Işık ve hareketin düzenlenişi bu grup heykeline daha canlı ve gerçekçi bir görünüm kazandırmaktadır. Myron, en zor hareketleri bile zorlamasız, büyük bir rahatlıkla veren üslubu, insan vücudunu en yalın ve canlı biçimde işleyişiyle Klasik dönem heykelini yönlendiren önemli heykelcilerden biri olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Disk Atan Atlet*, yky. İÖ 450; *Atena ve Marsyas*, yky. İÖ 440.

- **KAYNAKLAR:** P.E.Arias, *Mirone*, 1940; H.Klöter, *Myron im licht neurer Forschungen*, 1933.

N

NABÎ
(1642-1712)

Osmanlı Divan şairi. Atasözlerine yer veren, öğretici şiirler yazmıştır.

Ruhâ'da (Urfa) doğdu, 10 Nisan 1712'de İstanbul'da öldü. Asıl adı Yusuf'tur. Doğduğu yerde güçlü bir öğrenim gördü. Arapça, Farsça'yı yazabilecek kadar öğrendi. 1665'te İstanbul'a gitti. Sunduğu bir mersiye ile vezir Musahip Mustafa Paşa'nın korumasına girdi, onun divan kâtibi oldu. IV.Mehmed'le (Avcı) birlikte avlanmak için sık sık Edirne'ye giden Musafa Paşa'nın yanında bulundu. Padişahın 1671 Lehistan (Polonya) seferine katıldı. Kamaniçe Kalesi'nin fethi üzerine *Fetihnâme-i Kamaniçe*'yi yazdı. IV.Mehmed'in şehzadeleri için 1675'te Edirne'de düzenlenen sünnet düğününü, on beş gün süren şenlikleri anlatan 587 beyitlik *Surnâme*'yi hazırladı. Her gün yapılan eğlenceleri, verilen şölenleri, sunulan armağanları ayrıntılı bir biçimde bu yapıtta anlattı.

1678'de hacca gittiğinde, padişah, Mısır Valisi Abdurrahman Paşa'ya, ona her türlü kolaylığın gösterilmesi için bir ferman yolladı. Nabî dönüşünde Mustafa Paşa'nın musahipliğine yükseldi. Urfa, Halep, Şam ve Kudüs üzerinden yaptığı Hicaz yolculuğunu, ağır bir üslupla yazdığı düzyazı *Tuhfetü'l-Haremeyn*'de anlattı. Bir süre sonra kendi isteği ile musahiplikten ayrıldı. Buna sevinenlere karşı ünlü "azliye" kasidesini yazdı.

1684'te, Mustafa Paşa'nın kaptan-ı deryalıkla Saray'dan uzaklaştırılıp Mora'ya gönderildiği sırada, eski koruyucusunu yalnız bırakmadı, onunla birlikte gitti. Paşanın ölümünden sonra Halep'e yerleşti. Burada oğlu Ebulhayr'ın adına ünlü mesnevisi *Hayriye*'yi yazdı. Yapıtta oğluna, yaşamı süresince sakınması ya da yapmaması gereken şeyleri öğütledi. Ayrıca tasavvuf simgelerine dayanmadan yazdığı *Hayrâbad* adlı bir başka mesnevisi ile *Divan*'ını düzenlemesi de bu dönemindeki çalışmalarının ürünleridir.

1710'da Halep Valisi Baltacı Mehmed Paşa ikinci kez sadrazamlığa atanıp kentten ayrılırken, Nabî'yi de yanında İstanbul'a getirdi. Nabî bir ay sonra kendi başvurusuyla darphane eminliğine, sonra da Anadolu muhasebeciliğine atandı. Silahdar Ali Paşa'nın isteğiyle yazdığı resmi ve özel mektupları *Münşeât*'ında topladı. Düzyazı ustası Veysî'nin Hz. Muhammed'in doğumundan Bedir gazasına kadar getirdiği *Siyer*'ine Mekke'nin fethine kadarki olayları içeren bir zeyl (ek) yazdı. Câmî'nin kırk hadisini manzum olarak Türkçe'ye çevirdi.

Altı padişah gören Nabî, sade ve sakin bir yaşam geçirmiştir. 17.yy, Osmanlı Devleti'nin karışıklıklarla dolu, iktisadi durumunun iyice bozulduğu bir dönemidir. Toplum sorunlarının büyük ağırlık kazandığı bu dönemde, Nabî bilgece yazılıp atasözleriyle donanmış şiir tarzını seçerek yeni bir çığır açmış, bunun önderliğini yapmıştır. Dizelerinde duygu ve düş öğelerinden çok, düşünce egemendir. Onun için şiir, amaçsız sözcük oyunları yapmak değil, anlamlı, aydınlatıcı söz söylemek, yol göstermektir. Çağının aksak, çirkin yönlerini acı, yalın bir dille yermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Zeyl-i Siyer-i Veysi*, (ö.s.), 1832; *Divan*, (ö.s.), 1841, (Farsça divançesi ile birlikte); *Tuhfetü'l-Haremeyn*, (ö.s.), 1849; *Tarih-i Kamaniçe*, (ö.s.), 1864; *Hayriye*, (ö.s.), 1889; *Surnâme*, (ö.s.), A.S.Levend (yay.) 1944; *Hayrâbad*, (Süleymaniye Kütüphanesi, No. 5176); *Münşeât*, (Süleymaniye Kütüphanesi, No. 1204); *Tercüme-i Hadis-i Erbain*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü Manzum No. 664).

NABİS
(? -İÖ 192)

Isparta tiranı. Mutlak bir yönetim kurmuştur.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. Isparta'da öldü. İÖ 207'de tiran Makhanidas'ın ölümü üzerine Isparta tiranı oldu. Makedonya Krallığı'na ve Orta Yunanistan'a egemen olan Ahhaya Birliği'ne karşı Romalılar'ı destekledi. Romalılar'ın İÖ 205'te barış yapmalarından sonra da Ahhaya Birliği ve Aitolyalılar ile çarpışmayı sürdürdü. İÖ 204'te Ahhaya Birliği komutanı Filopoemenos tarafından Laconia sınırında yenildi. İÖ 200'de Makedonya Kralı V.Filip, Roma ile yeniden savaşmaya başladı. Nabis'i kendi safına çekmek isteyen Filip, Argos kentini İÖ 197'de Isparta'ya bıraktı. Romalı komutan Titus Quinctius Flamininus'un isteğine uyan Nabis, Ahhaya Birliği ile barış yaptı ve Flamininus'a askeri yardım gönderdi. Flamininus, İÖ 197 baharında, Kinoskefalai Savaşı'nda Makedonya ordusunu yenilgiye uğrattı ve tüm Yunan kentlerinin Makedonya'dan bağımsız olduğunu ilan etti.

Flamininus'un Isparta'ya karşı yürüyüşe geçmesi üzerine Nabis, kenti savunmak için hazırlıklar yaptı. Ahhaya ve Makedonyalılar'ın yardımını alan Roma ordusu Laconia'ya girdi. Isparta kuşatıldı. Isparta'nın cephanesinin bulunduğu Gythium kenti de düşünce, Nabis damadı Pisagoras'ı anlaşmak için Romalılar'a gönderdi. İÖ 195'te tüm donanmayı ve Argos'u teslim etmek koşulu ile bağımsızlığını koruyabildi. İÖ 194'te Romalılar'ın Yunanistan'dan ayrılmaları üzerine Gythium'u geri almak istedi. Gythium'un alınmasına karşın, Isparta birlikleri, Ahhaya ordusuna yenildi. Nabis, İÖ 192'de Selevkos Kralı III.Antiokhos'un temsilcileri olarak kendisiyle görüşmeye gelen Aitolyalılar'ca yapılan bir suikast sonucunda öldürüldü.

Nabis, Roma ile Makedonya arasındaki savaşlardan yararlanarak Isparta'nın bağımsızlığını korumuş, Isparta'da mutlak bir yönetim kurmuştur. Nabis, Helotlar'ı (köleler) serbest bırakmış, onlara toprak dağıtmış, ordusunu da Helotlar'a ve paralı askerlere dayanarak oluşturmuştur.

NABİZADE NAZIM
(1863-1893)

Türk, romancı ve şair. Tanzimat edebiyatının son yıllarında kendini göstermeye başlayan gerçekçi (realist) ve doğalcı (natüralist) akımının ilk temsilcilerinden biridir.

İstanbul'da doğdu, 5 Ağustos 1893'te aynı kentte öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Ortaöğreniminden sonra Mühendishane-i Berrî-i Hümâyûn'u 1884'te bitirip, topçu teğmeni çıktı. Erkân-ı Harbiye Mektebi'ne geçti. 1886'da kurmay yüzbaşı oldu. Bir süre aynı okulda fen dersleri okuttu. İki yıl Suriye'de görev yaptıktan sonra İstanbul'a döndü.

Yazı yazmaya öğrencilik yıllarında başladı. 1883'te bir aşk serüveni olan *Hoşnişîn* adlı manzum piyesi *Ceride-i Havadis*'te tefrika edildi. Şiirleri, düzyazıları, V.Hugo, A.de Musset ve André Chenier' den yaptığı çevirileri çeşitli gazete ve dergilerde yayımladı. İlk şiir kitabı olan *Heves Ettim*'de Fuzulî, Nedim, Şeyh Galib'in zaman zaman da Şinasi, Naci, Recaizade Ekrem ile Abdülhak Hamid'in etkileri görülür.

Daha çok uzun öyküleriyle tanındı. 1891'de çıkmaya başlayan *Servet-i Fünûn* dergisinin ilk yazarları arasına katıldı. Burada ilk uzun öyküsü olan *Seyyie-i Tesâmüh* tefrika edildi. Döneminde roman üzerine yapılan tartışmalara katıldı. *Yadigârlarım*, *Haspa*, ve *Kara Bibik* öykülerinin başlarına koyduğu kısa önsözlerde, "hikâye" ile "roman" üstüne bilgiler verdi. O güne değin insanın ve toplumun salt kötü yönlerinin sergilenmesi sanılan Gerçekçilik (Realizm) ile Doğalcılık'ın (Natüralizm) temellerini açıklayıp kendi tutumunu da belirtti. *Kara Bibik* adlı öyküsünü bu konuda örnek alarak yazdı. Yaşam koşulları bozuk köylüleri konu alan yapıt, Türk edebiyatında gerçekçi köy roman ve öykülerinin ilk örneği sayılır.

Nabizade Nazım uzun öykülerden sonra romana geçti. Gene doğalcı bir tutumla *Zehra* adlı romanı yazdı. Bir kıskançlık temasına oturtulmuş olan yapıtta, gözlemlere dayanarak değişik toplumsal çevreleri göstermeye özen göstermiş, psikolojik yorumlara girişmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Heves Ettim*, 1885; *Minimini Yahut Yine Heves Ettim*, 1886. **Öykü:** *Yadigârlarım*, 1886; *Zavallı Kız*, 1890; *Bir Hatıra*, 1890; *Kara Bibik*, 1891, (yeni harflerle 1943); *Sevda*, 1891; *Hâlâ Güzel*, 1891; *Haspa*, 1891; *Seyyie-i Tesâmüh*, 1892, (son beş öykü yeni harflerle, 1961). **Roman:** *Zehra*, (ö.s.), 1896, (yeni harflerle, 1954). **Çeşitli:** *Minimini Mektepli*, 1891; *Esatir*, 1892; *Aynalar*, 1892.

NABOKOV, Vladimir
(1899-1977)

Rus asıllı ABD'li yazar. *Lolita* adlı romanıyla bütün dünyada büyük bir ilgi uyandırmıştır.

22 Nisan 1899'da St.Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 4 Temmuz 1977'de İsviçre'nin Montreux kentinde öldü. Çarlık Rusyası'nın tanınmış bir avukatı olan babası, Kerenski kabinesinde de görev almış liberal bir devlet adamıydı. Ailesiyle birlikte Devrim'den sonra 1919'da Londra'ya göç etti. Nabokov, Cambridge Üniversitesi'nde Trinity College'da Fransız ve Rus edebiyatı öğrenimi gördü. 1922'de birincilikle mezun oldu. Aynı yıl, uzun süre yaşayacağı Berlin'e geçti. 1926'da ilk romanı *Mashenka*'yı yayımladı. 1938'de Nasyonal Sosyalist yönetiminden kaçarak Paris'e, 1940'ta da ABD'ye gitti. Aynı yıl Stanford Üniversitesi Slav dilleri bölümüne asistan oldu. 1941'de otobiyografik yapıtı *The Real Life of Sebastian Knight* ("Şövalye Sebastian'ın Gerçek Yaşamı") çıktı. 1943'te Gogol üzerine bir inceleme hazırladı. Harvard Üniversitesi'nden, edebiyatın yanı sıra ilgilendiği entomoloji (böcek bilimi) konusunda burs aldı. 1948'de Cornell Üniversitesi'nde Rus ve Avrupa edebiyatı profesörü oldu. 1953'te American Academy of Arts and Letters'a kabul edildi. Ününün yayılmasına yol açan *Lolita* adlı romanını 1953'te Fransa'da, 1958'de de ABD'de yayımladı. Bu romanının ve yönetmen S.Kubrick'in çektiği filminin geliriyle, sadece edebiyat ve entomoloji ile uğraşmak için 1960'ta İsviçre'ye yerleşti.

Yayınlandığında her yerde büyük yankılar uyandıran *Lolita*'da Nabokov, geçmişi olmayan bir tüketiciler toplumunda, çocukluk anılarıyla dolu, orta yaşlı bir göçmen profesörün, çocuk yaştaki güzel bir kızla olan ilişkisini ele alır. Saplantıya dönüşen bir aşkı, çılgınlığa ve yıkıma varan bir tutkuyu anlatır. Başyapıtlarından olan *Pale Fire*'da ise ("Solgun Ateş") kurgu ve kurgu mantığıyla ustaca oynar. Roman bir şiirden ve geniş dipnotları biçimindeki açıklamalardan oluşmuştur. Yapıtta, anlatıcının amaçladığı anlamdan başka, saklı bir anlam da okuyucuya, dilin kullanılışındaki teknik ustalıklar aracılığıyla duyurulur.

Nabokov okurun kitaplardaki kahramanlardan biriyle özdeşleşmesinin yanlış olduğuna inanır. Ona göre yapıtın asıl yazarı okurdur. Bunun için de romanlarındaki anlatıcı, klasik roman yapısında görülen, her şeyi bilen "tanrısal anlatıcı" değildir. Nabokov bütün yapıtlarında dili de ustaca kullanmasıyla dikkati çeker.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Mashenka*, 1926; *The Luznin Defense*, 1929, ("Luznin Savunması"); *Prigla şeniye na kazn*, 1934, ("İşkenceye Çağrı"); *The Real Life of Sebastian Knight*, 1941, ("Şövalye Sebastian'ın Gerçek Yaşamı"); *Lolita*, 1955, (Lolita 2. baskı 1982); Pnin, 1957; *Speak Memory*, 1967, ("Konuş, Bellek"); *Pale Fire*, 1962, ("Solgun Ateş"); *Transparent Things*, 1972, ("Saydam Şeyler"). **Çeşitli:** *A Russian Beauty and Other Stories*, 1973, ("Bir Rus Güzeli ve Başka Öyküler"); *The Event*, 1938, oyun ("Olay"); *The Waltz Invention*, 1938, oyun.

• **KAYNAKLAR:** L.S.Dumbo, *Nabokov: The Man and*

His Work, 1967; A.Field, *Nabokov: His Life in Art*, 1967; P.Stegner, *Escape into Aesthetics: The Art of Vladimir Nabokov*, 1966.

NABUCO, Joaquim
(1849-1910)

Brezilyalı devlet adamı ve yazar. Köleliğin kaldırılması hareketinin önderlerindendir.

Joaquim Aurelio Nabuco de Araujo 19 Ağustos 1849'da Brezilya'da Recife'de doğdu, 17 Ocak 1910'da ABD'de Washington'da öldü. Soylu bir ailenin oğluydu. São Paulo ve Recife'de hukuk öğrenimi gördü. Liberal bir senatör olan babası José Thomas Nabuco'nun etkisiyle henüz öğrenciyken köleliğin kaldırılmasını amaçlayan siyasal harekete katıldı. Öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli dergilerde köleliğe karşı yazıları yayımlanan Nabuco, aynı zamanda edebiyat incelemelerini sürdürdü. Washington'da bir süre diplomatik görevle bulunduktan sonra 1879'da Yasama Meclisi'ne seçildi. Kendisi gibi düşünen öteki Kuzeyli meclis üyeleriyle birlikte köleliğin yasal yollarla kaldırılmasını savundu. 1880'de köleliğe karşı olan çeşitli gruplardan oluşan Brezilya Kölelik Aleyhtarı Derneği'ni kurdu.

1881 seçimlerini kazanamaması üzerine Avrupa'ya giderek iki yıl Londra'da yaşadı. 1883'te ünlü kitabı *O Abolicionismo*'yu ("Köleliğin Kaldırılması Hareketi") yayımladı. 1885'te yeniden meclise seçilen Nabuco, "altın yasa" olarak adlandırılan ve 13 Mayıs 1889'da kabul edilerek köleliğe son veren yasanın hazırlanmasına katıldı. İmparatorluk yanlısı olması nedeniyle 1889'da imparator II.Pedro'nun devrilerek cumhuriyetin kurulması üzerine siyasi yaşamdan ayrıldı. 10 yıl süreyle siyasetten uzak yaşayarak çalışmalarını edebiyat üzerinde yoğunlaştırdı. Daha sonraki yıllarda cumhuriyet yönetimiyle arası düzelen Nabuco, 1900'de kendisine önerilen İngiltere büyükelçiliği görevini kabul etti. 1905'te ABD büyükelçiliğine atandı ve yaşamının sonuna dek bu görevi sürdürdü.

• **YAPITLAR (başlıca):** *O Abolicionismo*, 1883, ("Köleliğin Kaldırılması Hareketi"); *Minha Formaço*, 1900, ("Eğitimim").

• **BAKINIZ:** DEODORO DA FONSECA.

NABUKODONOSOR II
(? - İÖ 562)

Babil kralı. Kırk yılı aşan hükümdarlığı döneminde Babil en parlak çağını yaşamıştır.

II.Nabukodonosor'un (Nebukadnezzar) doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. İÖ Ağustos ya da Eylül 562'de Babil'de öldü. İkinci Babil İmparatorluğu'nun kurucusu Nabopolassar'ın (İÖ 626-605) oğludur.

İÖ 609'da Babil ordusunun komutanlığını üstlendi. Bu sırada Mısır firavunu II.Nekeo (d. İÖ 610-595), Asur Devleti'nin yıkılmasından yararlanarak, Suriye ve Filistin'de ilerliyordu. Karşı saldırıya geçen Nabukodonosor, Nekeo'yu, İÖ 605'te Kargamış'ta (Cerablus) ağır bir yenilgiye uğrattı. Geriye çekilen Mısır ordusunu izleyerek Filistin'e girdi. Ancak kral Nabopolas'ın ölümü üzerine Babil ordusu başkente dönmek zorunda kaldı ve Nabukodonosor İÖ 6 Eylül 605'te Babil tahtına çıktı. Babilliler'in Suriye'den çekilmesine karşın Fenike ve Yahudi devletleri, Babil'in egemenliğini tanıdılar. Nabukodonosor, İÖ 601'de, bağlaşığı olan Medler'den de yardım alarak Mısır'ı ele geçirmek istediyse de başarılı olamadı.

Nabukodonosor, Yahudi Kralı Yehoiakim'in ayaklanarak Nekeo'dan yardım istemesi üzerine, İÖ Mart 597'de Kudüs'e girdi. Yehoiakim'in yerine kardeşi Yehoiakhin'i getirdiyse de, kısa bir süre sonra onu da tahttan indirerek amcası Zedekiah'ı Yahudi kralı yaptı. Zedekiah, İÖ 589'da, Mısırlılar'dan yardım isteyerek ayaklandı. Nabukodonosor, İÖ 587'de Asi Irmağı kıyılarına ulaştı ve Kudüs'ü aldı. Yahudiler'in önemli bir bölümünü Babil'e sürdü. Fenike kıyısındaki Tir kenti de bir Babil ordusunca kuşatıldı. Ancak Tir kenti, İÖ 573'e dek dayandı.Nabukodonosor, İÖ 568'de bir kez daha Mısır'ı işgal etmek istediyse de başarıya ulaşamadı. Ölümünden sonra yerine oğlu Amel-Marduk (Evil-Merodak) geçti.

Nabukodonosor, Nabopolassar'ın izlediği politikayı sürdürmüş, Medler'le olan bağlaşmayı korumuş, Suriye ve Filistin üzerinde Babil egemenliğini kurmuştur. Babil'de kendisi için bir saray, Borsippa'da E-Zida, Babil'de E-Sagila tapınaklarını yaptırmış, İştar Kapısı ile ünlü bir surla kenti koruma altına almıştır. Dünyanın yedi harikasından biri olarak bilinen efsanevi, Babil'in Asma Bahçeleri de Nabukodonosor'ca yaptırılmıştır.

• **BAKINIZ:** NEKEO II.

NADAR
(1820-1910)

Fransız, fotoğrafçı. Fotoğraf sanatının öncülerindendir.

Nisan 1820'de Paris'te doğdu, aynı kentte öldü. Asıl adı Gaspard-Félix Tournachon'dur. 1838'de ailesiyle birlikte Lyon'a gitti. Burada tıp okumaya ve yerel gazetelerde tiyatro eleştirileri yazmaya başladı. 1839'da Paris'e döndü ve tiyatro eleştirilerini sürdürdü. Gazeteciliği, 1840'larda edebiyat çevreleriyle ilişki kurmasını sağladı. Bu arada karikatür de çizmeye başladı ve kısa sürede döneminin ünlü karikatürcüleri arasına girdi. 1854'te ilk fotoğraf stüdyosunu açtı. Özellikle edebiyat, sanat ve politika çevrelerinden dostlarının portre fotoğraflarını çekmeye başladı. Birkaç başarısız denemeden sonra 1858'de bir balondan Paris'i fotoğraflayarak dünyanın ilk hava fotoğra-

1862'de Honoré Daumier tarafından çizilen Nadar karikatürü.

fını gerçekleştirdi. 1860'larda tuzlu baskı yöntemini bırakarak, ıslak kollodion negatifleriyle albüminli baskılar yapmaya başladı. Fotoğraf çekim ve basımında elektrikle aydınlatma deneyleri yaptı. 1861'de kömürlü ark lambaları kullanarak Paris katakomblarında dünyanın ilk yeraltı fotoğraflarını çekti. 1870'te Fransa-Prusya Savaşı sırasında Paris kuşatmasını kırmak üzere balonlu askeri birlikler kurulmasında görev aldı. Paris'ten Normandiya'ya balonla dünyada ilk kez hava postası taşıdı. 1874'te stüdyosunda izlenimci (empresyonist) ressamların ilk grup sergisini açtı. 1886'da, o yıl yüz yaşına basan ünlü kimya bilgini Michel-Eugène Chevreul ile dünyanın ilk fotoğraflı söyleşisini gerçekleştirdi. 1887'de karısının rahatsızlanması üzerine stüdyosunu oğlu Paul Nadar'a bırakarak Paris'in güneyinde bir kır evine taşındı ve 1896'ya değin orada yaşadı. 1897'de Marsilya'da bir fotoğraf stüdyosu açtı. 1904'te Paris'e döndü ve anılarını yazmaya başladı.

Nadar fotoğraf sanatının ilk ve önemli ustalarından biridir. Özellikle portre fotoğrafçılığının öncülerinden olmuştur. Paris'te, içinde yaşadığı edebiyat, sanat ve politika çevrelerinde çektiği F.Liszt, A. Dumas, G. Nerval, T. Gautier, G. Rossini, P.P. Proudhon, C. Baudelaire, G. Sand, E. Manet gibi ünlü kişilerin portre fotoğrafları, belgesel değerlerinden başka etkileyici güzellikleriyle de dikkati çekerler.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le Panthéon Nadar*, 1854; *Quand j'étais photographe*, ("Ben Fotoğrafçıyken"); *Mémoires d'un géant*, ("Bir Devin Anıları").

Fotoğraf Sanatının Gelişimi

1826	*Niepce'in* (1765-1833) Le Gras Malikânesi'ni görüntüleyerek ilk fotoğrafı çekmesi.*
1839	*Daguerre'in*"Paris'te Bulvar"fotoğrafı ile ilk kez insanların görüntülenmesi. Hippolyte Bayard'ın (1801-1887) ilk fotoğraf sergisini açması.*
1841	*William Henry Fox Talbot'un (1800-1877) kâğıt üstünde negatif ve pozitif elde etmeyi sağlayan kalotype tekniğini geliştirmesi.*
1842	*İlk haber fotoğrafı: Hamburg Yangını. İlk resimli dergi Illustrated London News'ın yayımlanması.*
1849	*İlk stereoskopik kameranın yapılması.*
1851	*Louis-Desiré Blanquart-Evrard'ın (1802-1872) Lille'de ilk fotoğraf matbaasını kurması.*
1855	*İlk büyük savaş röportajı olan Roger Fenton'un (1819-1869) Kırım Savaşı Röportajı'nın Illustrated London News'ta yayımlanması.*
1856	*İlk sualtı fotoğraflarının çekilmesi.*
1858	*Nadar'ın ilk hava fotoğraflarını çekmesi.*
1864	*İlk hazır film türü olan kollodionlu kuru levhaların üretilmesi.*
1865	*Magnesyum ışığının fotoğrafçılıkta ilk kez kullanılması.*
1867	*Ducos de Hauron'un (1837-1920) ilk renkli baskı çalışmaları.*
1871	*Richard Lead Maddox'un (1816-1902) bugünkü fotoğraf tekniğinin temelini oluşturan jelatin-bromürlü emülsiyonu yapması.*
1877	*Eadweard Muybridge'in (1830-1904) hareketi bölme ve saptama deneyleri.*
1880	*New York Daily Graphic'te tramlı fotoğraf baskısının yapılması.*
1882	*İlk jelatin-bromür'lü filmlerin piyasaya çıkması.*
1886	*Fransa'da, Journal Illustré'de, Nadar'ın gerçekleştirdiği ilk fotoğraflı söyleşinin yayımlanması.*
1888	*İlk Kodak kameranın piyasaya çıkışı.*

NADİRÎ, [Ganizade]
(1572-1627)

Osmanlı Divan şairi. III. Mehmed ile I. Ahmed dönemlerini betimleyen bir *Şehnâme* yazmıştır.

Mehmed Nadirî, Kâtip Çelebi'ye göre 1572 başlarında İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Anadolu kazaskerlerinden Bolulu Abdülgani Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini bitirdikten sonra Hoca Sadeddin Efendi'nin derslerine devam etti. 1592'de medreseyi bitirdi. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1596'da Fatih'teki Sahn Medresesi müderrisliğine yükseldi. Selanik, Kahire ve Edirne kadılıklarında bulundu. Bu arada Ahizade Abdülhalim Efendi'den hat sanatını öğrendi. 1608'de İstanbul kadılığına atandı. 1609'da görevinden alındı. 1610'da Galata kadısı oldu. 1612'de Anadolu kazaskerliğine getirildi. I. Ahmed'in Edirne gezilerine katıldı. 1619'da Rumeli kazaskeri oldu. 1622'de görevinden uzaklaştırıldı. Ancak, arpalık olarak Galata kadılığı kendisine bırakıldı. 1625'te ikinci kez Rumeli kazaskerliğine atandı. Bir yıl sürdürebildiği görevinden hastalığı nedeniyle ayrıldı.

Nadirî aynı zamanda döneminin usta hattatlarındandı. Türkçe *Divan*'ından başka *Münşeât*'ı, 800 beyitlik *Miraciye*'si ve Arapça *Risale-i Kalemiye*'si vardı. En önemli yapıtı, III. Mehmed ile oğlu I. Ahmed'in dönemlerini betimleyen 2 bin beyitlik *Şehnâme*'sidir. Yapıtta Türk şairlerinin kaside ve gazel tarzlarında kendilerini asla İran şairlerinden aşağı görmediklerini belirtir.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 3884); *Münşeât*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, No. 1822); *Miraciye*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü no. 758); *Risale-i Kalemiye*, (Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 4202); *Şehnâme*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 1124).

NADİR ŞAH
(1688-1747)

İran şahı. Afşarlılar hanedanının kurucusudur ve İran'ın toprak bütünlüğünü sağlamıştır.

22 Ekim 1688'de Ebîverd'e bağlı Kubkan köyünde (Horasan'da) doğdu, 5 Temmuz 1747'de Fethâbad'da öldü. Afşar Türkmenleri'nden imam Kuli Han'ın oğludur. 1706'da Ebîverd hakiminin kızıyla evlendi ve onun ölümüyle bölgenin yönetimini üstlenerek Afşar ve Celayir Türkmenleri'yle çevredeki öbür aşiretleri toparlayarak 1726'da Tahmasb Kulı Han adıyla II. Tahmasb'ın hizmetine girdi. 1722'den beri süren Afgan saldırılarıyla büyük bir bölümü işgal altında

1890	*Fotoğrafla resimlenmiş ilk dergi olan Illustrated America'nın yayımlanması.*
1902	*A. Stieglitz'in* ABD'de Camera Work adlı fotoğraf dergisini yayımlaması.*
1904	*Lumière Kardeşler'in*, ilk renkli fotoğraf tekniklerinden biri olan autochrome levhaların patentini almaları.*
1923	*20. yy'ın en önemli fotoğraflı dergilerinden Time'ın çıkmaya başlaması.*
1924	*Ermanox ve Leica kameraların doğuşu.*
1928	*Berlin'de, Eisensteadt*, Mann* gibi ünlü röportaj fotoğrafçılarının üye oldukları ilk büyük fotoğraf ajansı Dephot'un kuruluşu.*
1929	*Rolleiflex kameranın doğuşu.*
1934	*A. Adams*, E. Weston* gibi ünlü ABD'li fotoğrafçıların katılmasıyla F 64 grubunun kurulması.*
1936	*Dünyanın en önde gelen fotoğraflı dergilerinden Life'ın çıkmaya başlaması.*
1937	*İlk ve en yaygın kullanımlı saydam film Kodachrome'un piyasaya çıkışı.*
1947	*E.H. Land'ın*, çekim anının hemen ardından görüntüyü elde etmeyi sağlayan polaroit tekniğiyle çalışan fotoğraf makinesini piyasaya sürmesi. Cartier-Bresson*, Capa* gibi ünlü fotoğrafçıların dünyanın en önemli fotoğraf ajanslarından biri olan Magnum'u kurmaları.*
1949	*Paris-Match dergisinin ilk sayısının yayımlanması.*
1955	*R. Steichen'in* düzenlediği, fotoğraf tarihi açısından çok önemli sayılan, The Family of Man adlı ve birçok ünlü fotoğrafçının yapıtlarını toplayan karma serginin açılması.*
1969	*Ay'da atılan ilk adımların fotoğraflarının Dünya'ya aktarılması.*
1972	*Life'ın, iktisadi zorluklar sonucunda, yayınına uzun süre ara vermek üzere son sayısını yayımlaması.*

olan İran'ı ve Safevi tahtını kurtarmak göreviyle Afganlılar'a savaş açtı. Horasan'a saldıran Melik Muhammed Sistani'yi yenerek Meşhed'i aldı ve Horasan serdarı oldu. 2 Ekim 1729'da Afgan Hükümdarı Eşref Şah'ın Şiraz yakınında öldürülmesiyle dağılan Afgan ordusu İran'ın dışına atıldı. Kazandığı zaferlerle güçlenen Nadir, II. Tahmasb'ın kız kardeşi Gevherşâd Hatun'la evlenerek İtimadü'd-Devle sanıyla vezirliğe ve Mazenderan, Yezd, Kirman ve Sistan bölgeleri valiliğine getirildi.

Bundan sonra Batı eyaletlerinin önemli bölümünü ele geçiren Osmanlılar'a karşı savaşarak Nihavend, Hemedan ve Tebriz'i aldı. Daha sonra Herat bölgesindeki Afganlı Abdaliler üzerine yürüdü. Kaferkale'de uğradığı yenilginin ardından 1732'de ikinci bir saldırıyla Herat'ı alarak Afganlılar'ın gücünü kırdı. Abdaliler'le savaşırken II. Tahmasb'ın 10 Ocak 1732'de Osmanlılar'la imzaladığı Ahmed Paşa Antlaşması'nı İran'ın çıkarlarına aykırı bularak onaylamadı ve II. Tahmasb'ı tahttan indirerek III. Abbas'ı İran hükümdarı, kendini vekilü's-saltanat ilan etti. Osmanlılar'la savaş 6 Ekim 1732'de yeniden başladı. Aynı yıl Ruslar'la yaptığı Reşt Antlaşması'yla Salliyan bölgesinin boşaltılmasını sağladı. 1734'e değin Batı eyaletlerinin önemli bir bölümünü Osmanlılar'dan geri aldı. 1734'te Dağıstan seferine çıktı. 1735'te Bakû ve Derbent'i geri veren Ruslar'la Osmanlılar'a karşı ittifak kurdu. 14 Haziran 1735'teki Arpaçay zaferiyle Osmanlılar'dan bir bölüm toprak alarak barış önerdi.

İran'ı donanmaya kavuşturmak için 1734'te İngiltere'den gemiler satın aldı. İran donanması 1735'te Basra Körfezi'nde ilk saldırısını yaptı. 1736'da III. Abbas'ın ölümüyle Mugan'da topladığı kurul kararıyla kendisini şah ilan etti. Caferilik'in dört Sünni mezheple eşit biçimde beşinci mezhep olarak tanınmasını sağladı. 24 Eylül 1736'da Osmanlılar'la İstanbul Antlaşması'nı imzaladı. Şahlığı ve Afşar hanedanı tanınmakla birlikte Caferi mezhebi konusunda anlaşmaya varılamadı. 1737'de Hindistan seferine çıkarak 1738'de Kandehar, Gazne ve Kâbil'i alarak Aralık 1738'de İndus Irmağı'nı geçti ve Şubat 1739'da Nasıreddin Muhammed'i Karnal'da ağır bir yenilgiye uğratarak İndus'un kuzeyindeki tüm bölgeyi ele geçirdi ve Delhi'ye yürüdü. Büyük katliam ve yağmadan sonra Hint-Türk İmparatorluğu'nun (Babürlü) hazinesiyle birlikte 26 Mayıs 1739'da Delhi'den ayrıldı. Buhara Hanlığı üzerine yürüyerek Amuderya'yı (Ceyhun) iki devlet arasında sınır yaptı.

Hint seferi sonunda üç yıl İran halkını vergiden bağışık tutmakla birlikte uzun süren savaşlarla yıpranan ülke ekonomisi, dini-siyasi karışıklıklar ve 1741'deki suikast girişiminden sonra sertleşen yönetimi, toplumsal gerginliği artırdı. 29 Mayıs 1743'te Osmanlılar'a yeniden savaş açtı. Temmuz 1744'te Kars'ı kuşattı ama sonuç alamadı. 10 Ağustos 1745'te Revan yakınında kuşatılınca 4 Eylül 1746'da Kasr-ı Şirin ve İstanbul antlaşmaları temelinde yeni bir antlaşmayı kabul etti. Öte yandan artan kuşkuculuğu ve acımasızlığı karşısında yaygınlaşan ayaklanmalar sırasında, Afşar ve Kaçar önderleri tarafından Fethâbad'daki karargâhında öldürüldü. Ölümünden sonra da süren kargaşa ortamı Kerim Han Zend'in yönetime egemen olmasıyla son buldu.

• BAKINIZ: KERİM HAN ZEND.

NADİR ŞAH
(1880-1933)

Afganistan kralı. 1929-1933 arasında yönetime egemen olmuştur.

Dehredum'da (Hindistan'da) doğdu, 8 Kasım 1933'te Kâbil'de öldü. Muhammed *Yusuf Han'ın* oğludur. İlk öğrenimini babasının sürgünde bulunduğu Hindistan'da yaptı. 1901'de Habibullah Han'ın Afganistan hükümdarı olması üzerine ülkesine döndü. Bir süre sonra generalliğe yükseldi. İngilizler'e karşı yapılan savaşlarda gösterdiği yararlılıklar nedeniyle ordu başkomutanı ve harbiye nazırı oldu. 20 Şubat 1919'da Habibullah Han'ın öldürülmesinden sorumlu tutularak tutuklandı. Yeni emir Emanullah Han tarafından bağışlanarak, üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı'nda güney cephesi komutanlığını üstlendi. Hindistan sınırını aşarak Veziristan'ı işgal etmesi nedeniyle yeniden başkomutan ve harbiye nazırı oldu. Emanullah Han'ın toplumsal, siyasal ve iktisadi alanda başlattığı reformları ve SSCB ile kurduğu yakın ilişkiyi desteklemediği için 1924'te Paris büyükelçiliğine atanarak ülkeden uzaklaştırıldı. Kısa süre sonra hastalığını öne sürerek istifa etti ve Güney Fransa'ya yerleşti. Emanullah Han 1928'de çıkan ayaklanma sonucu 14 Ocak 1929'da tahtı İnayetullah Han'a terketmek zorunda kaldı. 17 Ocak'ta Beççe-i Saka adlı bir çete başı Kâbil'i işgal ederek Habibullah Han adıyla yönetimi ele geçirdi. Fransa'dan Bombay'a gelen Nadir, Güney Afganistan'daki kabilelerin de desteğiyle Ekim 1929 başlarında Kâbil'e girdi ve 16 Ekim 1929'da krallığını ilan ederek Beççe-i Saka ve yandaşlarını idam ettirdi.

Emanullah Han yandaşı geniş bir kitleyi zaman içinde edilgen duruma getirerek fazla tepki yaratmayacak bir modernleşme siyaseti izledi. Hükümetin uygulamalarını denetleyecek Cemiyet-i Ulema adlı bir kurul oluşturarak ülkedeki muhafazakâr çevrelerin de desteğini aldı. Bu kurulun izniyle modern okulların açılmasını sağladı. Türkiye'den uzmanlar getirterek Tıp Fakültesi, Edebiyat Akademisi, Askeri okullar ve sanayi okulları açtırdı. Yükseköğrenim için dış ülkelere öğrenci gönderildi. Ekim 1931'de genel çizgileriyle 1923 Anayasası'nı anımsatan ancak ona göre daha ılımlı ve dengeci bir anayasa ilan etti. Bu anayasayla atamayla gelen Seçkinler Meclisi ve seçimle gelen Devlet Konseyi biçiminde çift meclisli bir yasama organı oluşturuldu. Bu arada iktidarını sağlamlaştırmak adına kimi etkili kişilerin öldürülmesi, genel hoşnutsuzluğu artırarak, ayaklanmalara yol açtı. Türkiye Büyükelçisi Gulam Nebi Han'ın geri çağrılarak idam edilmesi üzerine Güney bölgelerinde çıkan karışıklıklar yeni bir aydın kıyımına gerekçe yapıldı. Toplumsal ve siyasal kutuplaşmanın hızla tırmandığı bu ortamda Nadir Şah, liseli bir öğrencinin suikastı sonucu öldü.

• BAKINIZ: EMANULLAH HAN, ZAHİR ŞAH.

NAEGELI, Karl Wilhelm von
(1817-1891)

İsviçreli botanik bilgini. Bitki anatomisi, özellikle bitki hücreleri üzerindeki çalışmalarıyla 19. yy'ın önde gelen botanikçilerindendir.

27 Mart 1817'de Zürich yakınlarındaki Kilchberg'de doğdu,10 Mayıs1891'deMünih'te öldü. Babası gibi hekim olmaya karar vermişken, doğabilimlerine, özellikle botaniğe duyduğu ilgi ağır basınca, 1839'da Zürich Üniversitesi'ndeki tıp öğrenimini yarım bırakıp botanik okumak üzere Cenevre Üniversitesi'ne geçti ve Candolle'ün öğrencisi oldu. 1840'ta doktora derecesini aldıktan ve bir süre Berlin'de Hegel'in felsefesini inceledikten sonra, 1842'de Jena'ya giderek, hücrebilimin öncülerinden Schleiden ile birlikte çalıştı. 1845-1852 arası Zürich Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev alan Naegeli, 1852'de Almanya'ya geçerek önce Freiburg Üniversitesi'nde, 1857'de de yaşamının sonuna değin çalışacağı Münih Üniversitesi'nde botanik profesörlüğünü üstlendi.

Doktorasını aldıktan kısa bir süre sonra, çiçektozu oluşumuna ilişkin önemli bir araştırmasını yayımlayan Naegeli, özellikle Schleiden ile birlikte yaptığı çalışmalardan sonra, hücrebilimin (sitoloji) en önemli gözlemcilerinden biri oldu. Mikroskopla gerçekleştirdiği titiz çalışmaları sonucunda hücre ve çekirdek bölünmesini ayrıntılarıyla inceledi, kromozom olduğu ve kalıtım mekanizmasında temel rol oynadığı sonradan anlaşılacak olan yapıları gözlemledi. Kalıtım mekanizması konusunda yanlış bir kuram geliştirmiş olmakla birlikte, özellikle Schleiden'in, yeni hücrelerin hücre çekirdeği yüzeyinden kaynaklandığına ilişkin savını çürüten gözlemleri ve sitoplazmanın hücrenin yaşamındaki önemini vurgulamasıyla, hücrebilime önemli katkıda bulundu.

Naegeli, Candolle'ün de etkisiyle taksonomiye eğilerek çeşitli bitkileri sınıflandırdığı gibi, bitki anatomisine ilişkin araştırmalarıyla, özellikle üretken dokular ile üretkenliğini yitirmiş yapısal dokular arasındaki farkların incelenmesine, başta kökler olmak üzere çeşitli bitki dokularının gelişimine, selüloz ve tahıl tanelerinin yapısına ilişkin temel çalışmalarıyla bitki anatomisine değerli veriler kazandırdı.

Botaniğin matematiksel modellerle tanımlanabilecek bir bilim dalı durumuna gelmesi için çalışan, hücrebilim ve bitki anatomisine ilişkin değerli gözlemler yapan Naegeli, gene de o dönemin dirimselciliğe ağırlık veren yaklaşımından tümüyle kendisini kurtaramamış, titiz gözlemlerine karşın çoğunlukla kısa sürede çürütülen savlar ileri sürmüş, yeni verilerin ışığında desteklenmesi giderek güçleşen eski savlara, özellikle hücrelerin kendiliğinden ürediği inancına bağlı kalmayı sürdürmüştür. Bitkilerdeki çaprazlama çalışmalarının sonuçlarına ve hücre düzeyindeki gözlemlerine karşın Darwinci evrim görüşünü benimsemeyerek, daha çok Lamarkçılık'a yakın olan kesintili evrim kuramını savunmuştur. Bezelyeler üzerinde yaptığı çaprazlama deneyleri konusunda kendisinden destek bekleyen Mendel'in çalışmalarının değerini kavrayamayan ve bu deney sonuçlarını inceledikten yıllar sonra yayımladığı bir yapıtında Mendel'den hiç söz etmeyen Naegeli bu davranışından ötürü bilim çevrelerince kalıtım mekanizmasının anlaşılmasını geciktirmekle suçlanmış, ancak öğrencisi Carl Erich Correns'in (1864-1933) 1900'de Mendel'in çalışmalarını yeniden gündeme getirmesiyle de bu alandaki araştırmalar hız kazanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Mechanisch-physiologische Theorie der Abstammungslehre*, 1884, ("Evrimin Mekanik-Fizyolojik Kuramı").

• BAKINIZ: CANDOLLE, FLEMMING, MENDEL, SCHLEIDEN, SCHWANN, WEISMANN.

NAEVIUS, Gnaeus
(İÖ 270-199)

Latin şair ve oyun yazarı. Tarihi oyunların yaratıcısıdır.

İtalya'nın Campania bölgesinde, Casilinum'da (bugün Capua) doğdu, Utica'da (bugün Tunus'ta) öldü. İÖ 235'te oyun yazmaya başladı. Daha sonraki yıllarda yazdığı, soyluları alaya alan komedyaları nedeniyle hapse atıldı, Afrika'ya sürüldü, orada öldü.

Naevius'un altı kadar tragedyasıyla otuzdan fazla komedyasının çoğunun bugün yalnızca adları bilinmektedir. Oyunlarında temel olarak Roma tarihini ve dönemin olaylarını ele almıştır. Bazı oyunları, Yunan oyunlarının uyarlamasıdır. Bazı oyunlardan parçaları başka oyunlara aktarmış, değişiklikler yapmıştır. Roma'ya özgü ulusal konulu tragedyalar da yaratmış, satir ve komedyalarında soylu sınıfı eleştirmiştir.

Birinci Pön Savaşları'nı *Poenicum Bellum* adlı epik şiirinde anlatmıştır. Dört bin dize tutan bu destanı bilgin Lampirus yedi bölüme ayırmıştır. Latin edebiyatında giriş bölümü ilk kez bu destanda görülür. Naevius yapıtın orta bölümlerinde tarihsel olaylara ağırlık vermiş, tarihsel belgelerden, Roma'nın sözlü geleneğinden yararlanmıştır. Romulus'un atası Aeneas'tan, Roma'nın kuruluş efsanesinden söz etmiştir. Yapıtın tümünde tarihçiliği şairliğinden daha ağır basmaktadır. Romalılar'ın gücünün anlatıldığı bölümlerin şiirsel dili çok zengindir. Naevius geç döneminde Plautus'u, sonraları Vergilius ve Cicero'yu etkilemiş, Horatius zamanında da okunan, beğenilen bir şair olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Poenicum Bellum*.

NAGAİ, Kazumasa
(1929)

Japon grafik sanatçısı. Bu sanat dalının ülkesindeki gelişiminde önemli rol oynamıştır.

20 Nisan 1929'da Osaka'da doğdu. Tokyo Sanat Üniversitesi'ndeki öğrenimini 1951'de yarım bıraktı.

1960'ta, bugün de başkanı olduğu Japon Tasarım Merkezi'nde çalışmaya başladı. 1966'da Sapporo Kış Olimpiyatları, 1972'de de Okinava Uluslararası Okyanus Sergisi için açılan amblem yarışmalarında birincilik kazandı. Bunu izleyen yıllarda, Varşova'daki Modern Sanatlar Müzesi ve Osaka'daki Imagaşi Galerisi başta olmak üzere çeşitli sanat merkezlerinde çok sayıda kişisel sergi açtı. Japonya'dan başka, bazı Avrupa ve Güney Amerika ülkelerinde düzenlenen bienallere (iki yıllık sergi) katıldı ve çok sayıda ödül aldı.

Kazumasa Nagai, heykelleri ve kitap resimleriyle de tanınmıştır. Ancak daha çok ticari ve kültürel amaçlı afişleriyle grafik sanatının önde gelen sanatçıları arasına girmiştir.

NAGANO, Osami
(1880-1947)

Japon, asker. Pearl Harbour baskınını planlamış ve gerçekleştirilmesine önderlik etmiştir.

Koçi kentinde doğdu, 5 Ocak 1947'de Tokyo'da öldü. Askeri bir görevle ABD'de bulunduğu yıllarda Harvard Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1920-1923 arasında Washington'da deniz ataşesi olarak görev yaptı. Kasım 1921-Şubat 1922 arasında, ABD, İngiltere, Japonya ve Fransa'nın Büyük Okyanus'ta güç dengesinin güvence altına alınmasını kararlaştırarak sahip olabilecekleri büyük gemileri sayı ve büyüklük bakımından sınırlandırdıkları Washington Konferansı'na katıldı. 1930-1936 arasında gerçekleştirilen Londra Deniz Konferansı'nda, Japon genelkurmayının bir üyesi olarak hazır bulundu. Katıldığı bu konferansların sona ermesinden sonra ortaya çıkan sonuçlar, Nagano'yu uluslararası antlaşmaların Japonya'nın kendi güvenliğini güvence altına almaya yeterli askeri güç elde etmesine izin vermeyeceğine inandırdı. Genelkurmayın da aynı görüşü paylaşması üzerine, Japonya, bu antlaşmalardan bağımsız olarak ordusunu ve deniz kuvvetlerini geliştirmeye başladı. 1936'da donanma bakanı, 1941'de deniz kuvvetleri komutanı olan Nagano, ABD'nin II. Dünya Savaşı'na katılmasına yol açan Pearl Harbour baskınını planladı ve gerçekleştirilmesine önderlik etti. 7 Aralık 1941'de gerçekleştirilen ve ABD donanmasının büyük bir bölümünü saf dışı bırakarak, 80 kadar uçağını imha eden, 3300 askerinin savaş dışı kalmasına neden olan bu saldırı sırasında, Japonya sadece 100'den az asker, 29 uçak ve 5 denizaltısını yitirdi. Pearl Harbour baskınından sonra ünü artan ve Büyük Okyanus'taki tüm deniz-hava harekâtını yöneten Nagano, daha sonraki yıllarda savaşın Japonya'nın aleyhine dönmesi sonucu, Şubat 1944'te görevinden alındı. Savaş sonrasında, Pearl Harbour baskınından sorumlu tutularak tutuklandı, savaş suçluları için kurulmuş olan uluslararası askeri mahkemede yargılanması sürerken öldü.

NAGEL, Ernest
(1901)

ABD'li filozof. Doğalcılık'ı savunmuş, ereksel ve nedensel açıklama biçimlerinin kaynağını araştırmıştır.

16 Kasım 1901'de Çekoslovakya'daki Nove Mesto'da doğdu. 1911'de ailesiyle ABD'ye göçtü. 1919'da ABD yurttaşlığına geçti. 1923'te City College'ı bitirdi. Columbia Üniversitesi'nde matematik ve felsefe okudu. 1925'te felsefe doktoru sanını kazandı. Burada profesör olarak görevini sürdürdü. 1967'de emekli oldu.

Nagel, kendisini eğitenler arasında bulunan, M.R. Cohen ve Dewey'den etkilenmiş, onların geliştirdiği Doğalcılık'ı benimsemiştir. Başlıca ilgi alanı bilim felsefesi ve mantıktır. Bu alanda özellikle bilimsel açıklamanın doğası üzerinde durur. Toplum bilimleri ve biyolojideki açıklamaların doğabilimlerindekinden bağımsız olup olmadığını ve bunların onaylanabilirlik düzeylerini inceler. Birbirlerine indirgenmez sayılan ereksel ve nedensel açıklamaların, gerçekte, varsayıma dayalı tümdengelimli *(hypothetico-deductive)* bir açıklamanın özel durumları olduğunu savunur. Ona göre, biyoloji uzmanlarının ereksel açıklamayı kullanması, etkili ve yararlı sonuçlar veriyorsa, sakıncasızdır. Ancak bunun, özde ayrı bir biçim değil, yarara göre, temel biçimin özel bir uygulaması olduğu da unutulmamalıdır. İnsan eylemini açıkladığı öne sürülen ussal neden *(reason)* ya da gerekçelerle verilen açıklamalar da kendi başlarına bağımsız bir tür oluşturmaz.

M. R. Cohen ile birlikte yazdığı *An Introduction to Logic and Scientific Method* ("Mantık ve Bilimsel Yönteme Giriş") adlı kitapta, mantığın deney nesnelerinin genel yapısı ve genel ilişkilerini içeren doğalcı açıklamasına, sonraları, karşı çıkmıştır. Böyle bir açıklamanın mantık için önem taşıyan tutarlılığı dışta bırakacağını düşünen Nagel, düşünce yasalarının, bilimsel yaklaşımları yönlendiren bir ilke sağladığını öne sürer.

Doğalcılık ile bunun getirdiği Maddecilik'in ilişkisini saptamak amacıyla, anlıksal kavramların maddeci bir birim kavramına indirgenmesini yadsır. Ona göre anlıksal olaylar insan gövdesinin örgütleniş biçimine bağlı ve onun niteliklerinden biridir. Doğalcılık, ancak bu anlamda maddeci olmalıdır. Nagel, kuvantum kuramının, felsefeyle ilgili sonuçlarını incelerken bunun, Belirlenimcilik'i yıkan bir yönü olmadığı görüşünü savunur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *An Introduction to Logic and Scientific Method* (M.R. Cohen ile), 1934, ("Mantık ve Bilimsel Yönteme Giriş"); *Logic Without Metaphysics*, 1956, ("Metafiziksiz Mantık"); *The Structure of Science*, 1961, ("Bilimin Yapısı").
- **BAKINIZ:** J. DEWEY, HEMPEL.

NAGY, İmre
(1896-1958)

Macar devlet adamı. 1953-1955 arasında ve 1956 ayaklanmasının ardından kısa bir süre başbakanlık yapmıştır.

7 Haziran 1896'da Kaposvár'da doğdu, 16 Haziran 1958'de Budapeşte'de öldü. Bazı kaynaklar ölüm tarihini 28-29 Ocak 1957 olarak vermektedir. Köylü bir ailenin çocuğudur. I. Dünya Savaşı'nda Rusya'da savaş tutsağıyken, devrimcilere katıldı ve Kızıl Ordu'da savaştı. 1919'da Béla Kun'un önderliğinde kurulan ve Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'ni ilan eden hükümette görev aldı. Cumhuriyetin aynı yıl yıkılması üzerine SSCB'ye giden Nagy, Tarım Bilimleri Enstitüsü'nün üyesi olarak, 1944'e değin Moskova'da kaldı. Sovyet birliklerinin Macaristan'a girmesinden sonra ülkesine döndü ve savaş sonrasında kurulan hükümetlerde 1944-1945 yıllarında tarım, 1945-1946 yıllarında içişleri bakanı olarak görev aldı. 1947'de Ulusal Meclis başkanı oldu. Tarım politikaları konusundaki görüşlerinden dolayı 1949'da Macaristan İşçi Partisi'nden çıkarıldı, ancak bir süre sonra geri alındı.

Stalin'in ölümünden sonra, Temmuz 1953'te Rákosi'nin yerine başbakanlığa getirilen Nagy, Rákosi döneminde tarımda kolektifleştirme konusunda önemli hatalar yapıldığını ileri sürerek, köylülerin kolektif çiftliklere girmek için zorlanmayacağını, ağır sanayinin gelişmesi için yapılan zorlamalara son verileceğini, tüketim malları üretiminin artırılacağını ve siyasal tutuklular için af çıkarılacağını açıkladı. Bu doğrultuda aldığı önlemler nedeniyle Nisan 1955'te hükümetteki görevine son verildi ve partinin merkez komitesinden çıkarıldı. Yerine başbakanlığa getirilen Rákosi ise kısa bir süre sonra elinden tüm yetkileri alınarak yerini Gerö'ye bırakmak zorunda kaldı. Toplumsal huzursuzluklar bu dönemde giderilemedi ve öğrencilerin 23 Ekim 1956'da Budapeşte'de düzenledikleri bir gösteri kısa sürede yayılarak bir ayaklanmaya dönüştü.

Küçük mülk sahipleri ve köylülerin siyasal temsilcileri ile sosyal demokratlardan oluşan ve Katolik Birliği'nin dışarıdan desteklediği bir koalisyon hükümetinin başına getirilen Nagy, 1 Kasım'da, Macaristan'ın Varşova Paktı'ndan çekildiğini açıkladı ve Birleşmiş Milletler'in Macaristan'ı tarafsız bir ülke olarak tanımasını istedi. Bunun üzerine, 3 Kasım 1956 gecesi bir süre önce Macaristan'dan çekilmiş olan Sovyet birlikleri Budapeşte'ye girerek, denetimi ele geçirdiler. Nagy önce Yugoslavya büyükelçiliğine sığındı, daha sonra yakalanıp ayaklanmanın diğer önderleri ile birlikte ölüme mahkûm edildi. Nagy'nin devrilmesinden sonra oluşturulan "devrimci işçi-köylü hükümeti"nin başına, Rákosi döneminde içişleri bakanlığından ve partideki görevinden uzaklaştırılarak tutuklanmış olan Kádár getirildi.

• BAKINIZ: ANDROPOV, J. KÁDÁR, KRUŞÇEV, KUN, RÁKOSİ.

NAHHAS PAŞA
(1876-1965)

Mısırlı siyaset adamı. Vafd Partisi başkanlığı ve beş kez başbakanlık yapmıştır.

Mustafa Nahhas Paşa 15 Haziran 1876'da Samannud'ta doğdu, 23 Ağustos 1965'te İskenderiye'de öldü. Bir köylü ailesinden geliyordu. 1900'de Hıdiviye Hukuk Okulu'nu bitirdi. Bir süre telgraf memuru olarak çalıştıktan sonra 1904'te yargıç oldu.

Mısır'ın İngiltere denetimine girdiği 1914'te Saad Zaglul Paşa tarafından kurulan Vafd Partisi'ne girerek 1918'de genel sekreterlik görevini üstlendi. 1921'de diğer parti yöneticileriyle birlikte Malta'ya sürüldü. Mısır'ın 28 Şubat 1922'de İngiltere güdümünde anayasal monarşiye dayalı bağımsız bir devlet haline gelmesinden sonra 1923'te serbest bırakıldı. Vafd Partisi'nin büyük bir zafer kazandığı 1924 seçimlerinde Temsilciler Meclisi'ne girerek Zaglul Paşa hükümetinde haberleşme bakanı oldu. 1927'de Zaglul Paşa'nın ölümü üzerine Vafd Partisi başkanlığına seçildi. 1928 Mart'ında ilk kez getirildiği başbakanlık görevinden kral I. Fuad'ın baskısıyla üç ay sonra ayrılmak zorunda kaldı.

Parlamentonun feshedilmesinden sonra kurulan Liberal Anayasal Parti hükümetinin başarısızlığı üzerine yenilenen seçimlerin ardından 1929'da başbakan oldu. Ertesi yıl krallık yetkilerini sınırlamaya çalıştığı için I. Fuad ile anlaşmazlığa düşerek görevinden ayrıldı. 1923 Anayasası'nı kaldıran I. Fuad, yeni bir anayasayı yürürlüğe koyarak sert bir yönetim kurdu. Ancak İtalya'nın 1935'te Etiopya'yı işgal etmesi üzerine İngiltere'nin baskısıyla Vafd Partisi ile uzlaşmaya yöneldi.

İngiltere ile ilişkileri gözden geçirmeye yönelik İngiliz-Mısır İttifak Antlaşması görüşmelerinde Mısır kuruluna başkanlık eden Nahhas Paşa, Kral Fuad'ın ölümü üzerine yapılan seçimlerden sonra 1936 Mayıs'ında başbakanlığa atandı. Değişen dünya koşullarından yararlanarak 26 Ağustos 1936'da imzalanan ittifak antlaşması ile İngilizler'den bazı ödünler kopardı. Böylece İngiltere yalnız Süveyş Kanalı'nda kuvvet bırakarak Sudan'ın İngiliz-Mısır ortak yönetimi altına girmesini kabul etti. Ertesi yıl yapılan Montreaux Konferansı'nda da kapitülasyonların kademeli olarak kaldırılmasını ve Mısır'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesini destekledi. Ancak izlenen dış siyaseti benimsemeyen kral Faruk, Nahhas Paşa'nın görevine son verdi ve Vafd'ın Mavi Gömlekliler adlı gençlik örgütüne karşı faşist nitelikte Genç Mısır'ın Yeşil Gömleklileri örgütünü kurdurdu.

1938'de büyük oy kaybına uğrayan Vafd'dan ayrılan bazı tanınmış siyasetçiler Saadçı Parti adıyla bir örgüt kurarak Nazi Almanyası yanlısı hükümetle işbirliğine gittiler. Bu akıma karşı koyan Nahhas Paşa, 1942 Şubat'ında İngilizler'in açık askeri tehdidiyle kral Faruk tarafından başbakanlığa atandı. Nahhas Paşa bu dönemde İngilizler'e yakın bir siyaset izledi. Eğitim, sağlık ve çalışma alanlarında bir dizi reform yaptı ve tarım işçilerinin durumunu düzeltti. Dış borçları tasfiye ederek Mısır'ın durumu-

nu güçlendirdi. Siyonist taleplerin artması üzerine Araplar arasında gelişen dayanışma eğilimine öncülük ederek Arap Birliği Örgütü'nün temellerinin atıldığı 7 Ekim 1944'teki İskenderiye Konferansı'na başkanlık yaptı. Bu yüzden ertesi gün kral Faruk tarafından görevden alındı.

Saadçılar'ın çoğunluğu elde ettiği 1945 seçimlerini boykot eden Vafd Partisi, savaş sonrasında geleneksel İngiliz aleyhtarı çizgisine dönerek 1936 Antlaşması'nın gözden geçirilmesi ve Sudan ile birleşilmesi taleplerini öne sürmeye başladı. Gerginleşen siyasi ortamda bir suikast girişimiyle de karşılaşan Nahhas Paşa, sert bir muhalefete girişerek bozgunla biten 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı sonrasında yapılan seçimleri kazandı ve 1950'de başbakan oldu. Sıkıyönetimi ve sansürü kaldırarak orduyu yeniden düzenledi. Arap ülkeleri arasında ortak bir güvenlik sistemi kurmaya ve bloklar dışı bir dış siyaseti benimsetmeye çalıştı. 1951'de, 1936 Antlaşması'nı bozarak Faruk'u aynı zamanda Sudan kralı ilan etti. Bu sırada savaş yolsuzluklarına karşı yükselen halk tepkisinin 1928'de kurulmuş olan Müslüman Kardeşler örgütünün öncülüğünde şiddet hareketlerine dönüşmesi üzerine 1952'de görevden alındı. İyici gözden düşen Vafd'ın, 1952'deki askeri derbeden sonra kapatılmasıyla siyasetten uzaklaştı.

• BAKINIZ: FARUK I, FUAD I, C. NÂSIR, ZAGLUL.

NAHİFÎ
(? - 1738)

Osmanlı Divan şairi. Celâleddin Rûmî'nin *Mesnevi*'sini nazımla Türkçe'ye çevirmiştir.

Süleyman Nahifî İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Doğum yılı bilinmiyor. İyi bir öğrenim görüp Arapça ve Farsça öğrendi. Hattat Hâfız Osman'dan hat dersleri aldı. Bir süre geçimini hattatlıkla sağladı.

İran Şahı I. Hüseyin, Basra'yı fethettikten sonra kentin anahtarlarını elçisi Rüstem Han'la II. Mustafa'ya göndermişti. Padişah da buna karşılık, eski defter emini Mehmed Bey'i 1697'de armağanlarla İran şahına gönderdi. Nahifî elçi kâtibi olarak heyete katıldı. İran'ın çeşitli kentlerini gezdi, Farsça'sını ilerletti. 1718'de Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması'na, Osmanlı delegesi İbrahim Paşa ile birlikte giden şıkk-ı sani defterdarı İbrahim Efendi'nin yanında görev aldı. Daha sonra şıkk-ı sani defterdarlığına atandı. Uzun süre bu görevde kaldı. Kendi isteğiyle emekliye ayrıldı.

Nahifî'nin Türkçe *Divan*'ından başka birçok yapıtı vardır. Hz. Muhammed'e övgü şiirleri yazmıştır. Mevlid, mirac ve hicret gibi konuları işlemiştir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Farsça *Mesnevi*'sini aynı ölçüyle Türkçe'ye çevirmiştir. Busirî'nin *Kaside-i Bürde*'sini tahmis etmiştir. Özgün buluşlarla yazdığı şiirlerinin dili oldukça yalındır. İnce hayal gücüne dayanan dizeleri vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Tahmis-i Kaside-i Bürde*, (ö.s.), 1842; *Mesnevi Tercümesi*, 7 cilt, (ö.s.), 1852, (yeni harflerle *Nahifî'nin Manzum Mesnevi Tercümesi*, A. Çelebioğlu (yay.), 2 cilt, 1969-1971); *Divan*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü No. 2705); *Mevlid-i Nebevi*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi No. 1612); *Hicretü'n-Nebevi*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 693); *Miraciye*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Bölümü No. 252); *Hilyetü'l-Envar*, (Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 3228).

• BAKINIZ: BUSİRÎ, CELÂLEDDİN RÛMÎ.

NAIGEON André Jacques
(1738-1810)

Fransız, filozof. Maddecilik öğretisini savunmuş, bilginin duyu verileri dışında bir kaynağı olmadığını öne sürmüştür.

Paris'te doğdu, 28 Şubat 1810'da aynı kentte öldü. Paris Üniversitesi'nde edebiyat, felsefe ve doğabilimleri okudu. Önce tiyatro ve edebiyat sorunlarıyla ilgilendi, sonra Diderot ve d'Holbach'ın etkisiyle maddeci felsefe akımını benimsedi. Bu öğretiye dayanarak Hıristiyan felsefesinin tutarsızlığını Tinselcilik'in gereksizliğini ileri sürdü. Ona göre, özellikle dinden kaynaklanan bütün ahlak ve felsefe öğretileri gerçekleri kavramaya engeldir.

Naigeon kendi çağına değin gelen, filozofların yapıtlarını incelemiş, eleştirmiş ve yeni açıklamalar ekleyerek tanıtmıştır. Yeni bir düşünce dizgesi geliştirmemesine karşın, başka öğretilerin tanınmasıyla ilgili çalışmaları felsefe tarihi bakımından önemli sayılır. Kendi düşüncelerinin öncüsü olarak nitelediği Diderot'nun isteği üzerine *Encyclopédie*'ye birçok madde yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Les Chinois*, 1756, ("Çinliler"), *Le Militaire philosophe, ou Difficultés sur la religion, proposées au P. Mallebranche*, 1768, ("Savaşçı Filozof, ya da Din Konusunda Mallebranche'e Önerilen Güçlükler"); *Encyclopédie Méthodique*, 1791-1794, ("Yöntemsel Ansiklopedi").

NAİDU, Sarojini
(1879-1949)

Hintli şair ve siyasetçi. Ülkesinin 20. yy'daki tanınmış şairlerinden biri ve Hint Ulusal Kongresi'nin ilk kadın başkanı olmuştur.

Sarojini Çatopadhyay 13 Şubat 1879'da Haydarâbâd'da doğdu, 2 Mart 1949'da Lucknow'da öldü. Yüksek kasttan varlıklı bir Hindu ailesinin kızıydı. On beş yaşında ailesi onu İngiltere'ye yolladı. Londra'da King's College'da ve Cambridge'de Girton College'da öğrenim gördü. Şiir yazmaya bu yıllarda başladı. Dönemin ünlü eleştirmenlerinden Edmund

Gosse (1849-1928) ve Arthur Symons (1865-1945) ile tanıştı, onlardan etkilendi. 1898'de ülkesine döndü. Aynı yıl, ailesinin ve Hindu topluluğunun onaylamamasına karşın, Brahmin kastından olmayan Govindrajulu Naidu adlı bir doktorla evlendi. 1914'te Royal Society of Literature'a üye seçildi.

1906'da siyasetle ilgilenen Naidu, giderek Hindistan'daki milliyetçi hareket içinde etkin bir rol almaya başladı. Mohandas Gandi'nin yandaşlarından biri olarak İngiliz yönetimine karşı birçok direniş hareketine katıldı, Güney Afrika'daki Hintliler'in ırkçı yönetime karşı verdikleri mücadeleye destek oldu. Toplumsal ve siyasal reform çalışmaları içinde yer aldı, özellikle de Hindistan'daki kadın hakları mücadelesine öncülük etti. Hindular'la Müslümanlar arasındaki çatışmalara son vermek için çaba gösterdi. Milliyetçi hareketin etkin siyasal örgütü olan Hint Ulusal Kongresi'nin (Kongre Partisi) çalışmalarında yer aldı, 1925'te Kongre'ye seçilen ilk Hintli kadın başkan oldu. İngiliz yönetimi karşıtı etkinlikleri nedeniyle 1930, 1932 ve 1942-1943 yıllarında hapse girdi. 1947'de, Hindistan'ın dominyon statüsünü kazanmasından sonra getirildiği birleşik eyaletler başkanlığı görevini ölümüne değin sürdürdü.

Naidu siyasal etkinliklerinin yanı sıra, İngilizce yazdığı şiirleriyle çağdaş Hint şiirinin Tagore'dan sonra en tanınan şairlerinden biri olmuştur. İçinde yaşadığı toplumun çelişkilerini de yansıtmakla birlikte, şiiri genelde Tennyson ve Elizabeth Barrett Browning (1806-1861) gibi İngiliz şairlerin etkilerini taşıyan Batılı bir şiiridir. Aşk, ölüm, ayrılık, hüzün, özlem, ideal bir aşk ve geçmiş arayışı gibi temalarla zengin imgeler, lirik ve müzikal öğeler bu şiirin başlıca özelliklerini oluşturur.

• YAPITLAR (başlıca): *The Golden Threshold*, 1905, ("Altın Eşik"); *The Bird of Time*, 1912, ("Zaman Kuşu"); *The Broken Wing*, 1917, ("Kırık Kanat"); *The Feather of the Dawn*, (ö.s.), 1961, ("Şafağın Tüyü").

• BAKINIZ: M. GANDİ, TAGORE.

NAİLÎ-İ KADİM
(? - 1666)

Osmanlı Divan şairi. 17. yy şiirinde Sebk-i Hindî üslubunun en büyük temsilcisidir.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Asıl adı Mustafa'dır. 19. yy şairlerinden Manastırlı Nailî'den ayırmak için Nailî-i Kadim diye anılır. Maden kalemi kâtiplerinden Piri Halife'nin oğludur. Bu nedenle Pirizade olarak da bilinir. Kaynakların verdiği bilgelerden ve şiirlerinden, iyi bir öğrenim gördüğü, Farsça bildiği anlaşılmaktadır. Ancak medrese öğrenimi gördüğüne ilişkin bir bilgi yoktur.

Enderun-ı Hümâyûn Maden Kalemi'ne kâtip olarak girdi. Buradan yetişerek başhalife oldu. Yaşamı süresince bu görevden ileri gidemedi. Hemen hemen bütün kasidelerinde durumundan hoşnut olmadığı, zamandan yakındığı, kendisini yükseltecek ve geçim sıkıntısından kurtaracak bir koruyucu aradığı görülür. Yaşamını düzene sokabilmek için IV. Murad'a, IV. Mehmed'e (Avcı), sadrazamlara, şeyhülislamlara, dönemin ileri gelen üst düzey memurlarına kasideler sundu, onlardan yardım bekledi.

Bir aralık Salih Paşa ve defterdar Ahmed Paşa'nın korumasına girdi. Ama sürekli şikâyet ettiği düşmanlarının etkisiyle sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'nın gazabına uğradı. Görevinden alınıp İstanbul'dan uzaklaştırıldı. IV. Mehmed'e sunduğu şikâriye (av) kasidesinden Edirne'ye sürüldüğü anlaşılmaktadır. Son yıllarını sıkıntı içinde geçirdi. Avusturya seferinden dönen Fazıl Ahmed Paşa'ya "hoş geldin" redifli kasidesini sundu. Ayrıca bir dörtlük ile de sadrazamların her zaman şiire ilgi gösterdiklerini, şairleri koruduklarını belirterek paşadan af diledi. Sadrazamın zafer sevinciyle onu bağışlaması üzerine İstanbul'a döndü.

Nailî, "Halvetileriz" redifli gazelinden anlaşıldığına ve Halveti Şeyhi Saçlı İbrahim Efendi'nin ölümüne düşürdüğü bir tarihe göre, genç yaşta bu tarikata girmiştir. Başka bir gazeline göre de Halvetilik'in bir kolu olan Gülşeniye'ye bağlanmıştır.

Kendisinin düzenlediği tek yapıtı *Divan*'ıdır. Bunun, çeşitli kütüphanelerde otuz kadar yazma nüshası vardır. İran edebiyatında Klasik dönem kapandıktan sonra, Hindistan'da Babürlü Hint-Türk hükümdarlarının saraylarında Farsça yazan Hint, İran ya da Türk asıllı kimi şairler Sebk-i Hindî (Hint üslubu) adı verilen yeni bir şiir tarzını geliştirmişlerdir. İran'da Saib, Şevket, Feyzî, Muhteşem ve Örfî bu yeni anlayışla şiirler yazmışlardır. 17. yy Osmanlı şairlerinden de Nef'î, Nailî, Nabî, Neşâtî, 18. yy'da ise özellikle Şeyh Galib, Hint üslubunun etkisinde kalmışlardır. 17. yy Osmanlı şairlerinin kimisinde bu üslubun özellikleri görülürse de, en büyük temsilcisi Nailî'dir. Bütün şiirlerinde Sebk-i Hindî'nin özelliklerinden olan anlamın söze egemenliği, geniş ve derin hayallerin şiire sokulması, düşünce yerine imgelemin geçmesi göze çarpar.

Nailî şiirlerinde soyut kavramlara daha çok yer vermiş, soyut ve somut sözcükleri uzun tamlamalarla birleştirmiştir. Şiirde anlama yoğunluk verip sözü kısaltmıştır. Dilinin anlatım yapısı, şiirlerini güç anlaşılır duruma sokmuştur. Gazellerinde tasavvufun yeri büyük olmakla birlikte, hiçbir zaman temel öğe olmamıştır. Tasavvufu, salt tasavvuf terimlerini şiire aktarmak biçiminde anlamış, dizelerinde gizlice uygulamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Nailî Divanı*, (ö.s.), 1837; *Na'ilî-i Kadim Divanı*, (ö.s.), H. İpekten (yay.), 1970.

• KAYNAKLAR: A. Gölpınarlı, *Nâili-i Kadim*, 1953; H. İpekten, *Nâ'ilî-i Kadim Hayatı ve Edebi Kişiliği*, 1973; Müstecabizade İsmet, *Nâili-i Kadim*, 1900.

NÂİMA
(1655-1716)

Osmanlı, tarihçi. Bir tarih görüşü olan ender Osmanlı vakanüvislerindendir.

Halep'te doğdu, Ocak 1716'da Patras'da (bugün Yunanistan'da) öldü. Asıl adı Mustafa Nâim'dir. Çocukluk ve gençlik yıllarını Halep'te geçirdi. İyi bir öğrenim gördü. Arapça ve Farsça öğrendi. Halep'deki kütüphanelerde çalıştı ve özgün tarih yapıtlarını inceledi. 1680'lerde İstanbul'a geldi. Eski Saray'da Baltacılar Koğuşu'na girdi. Burada zekâsı ve kültürü ile kısa zamanda tanınarak saygınlık kazandı. Kapı yoldaşı İbrahim Efendi (Nevşehirli İbrahim Paşa) ile sıkı bir dostluk kurdu. Fırsat buldukça Bayezid Camisi'ndeki dersleri izledi. 1683 Viyana bozgunu sonrasındaki yenilgilerle dolu yılların nedenlerini gününün aydınları ile tartıştı.

1695'te Eski Saray'daki görevinden ayrılarak Topkapı Sarayı'na geçti. Burada, Divan-ı Hümâyun kâtibi oldu. Gelenek gereği kendisine "Nâima" adı verildi. Yaşamının bu döneminde reisülküttüb Râmi Mehmed Paşa ile Rumeli Kazaskeri Yahya Efendi tarafından korundu. Tarihi bilen, araştıran ve anlatan bir kişi olarak tanınıyor ve seviliyordu. Bir süre geçince "hâcegânlık" (kalem efendiliği-büro şefliği) rütbesine yükseldi. 1700 yılında, tarihe çok ilgi duyan sadrazam Amcazade Hüseyin Paşa tarafından vakanüvislik görevine (resmi devlet tarih yazıcısı) atandı. Hüseyin Paşa'nın, müsvedde halinde kendisine verdiği *Şârihü'l-Menar* adlı kronolojik yapıtı tamamlayıp düzeltti. 1574-1655 yılları arasındaki olayları kapsayan bu yapıta *Ravzatü'l-Hüseyin fi Hülâsati'l-Hâfikin* adını vererek sadrazama sundu.

Nâima, belge derleme, kaynak inceleme, olayları tanıklarından saptama ve doğrudan gözlemlerde bulunma gibi akılcı ve ileri yöntemlerle titiz bir çalışma dönemine girdi. 1703'teki Edirne Vakası, özgün bir tarih yazma isteğini daha da artırdı. 1655'ten 1703'e dek yarım yüzyıllık bir dönemin olaylarını kapsayacak yeni bir yapıtın yazımına başladı. 1704'te defter emini, birkaç ay sonra da Anadolu Muhasebe Kalemi halifesi oldu. 1709'da daha önemli bir görev olan teşrifatçılığa ve ek olarak da kalyonlar eminliği görevine atandı. Baltacı Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında sayılı kişilere zâyiçe yazması (yıldızların durumuna göre geleceği yorumlama) hoşa gitmeyerek Gelibolu'ya sürgün edildi. Bir yıl kadar burada kaldıktan sonra 1712'de İstanbul'a döndü. 1713'te yeniden defter emini, 1714'te Başmuhasebe Kalemi halifesi oldu. Sadrazam Damad (Şehid) Ali Paşa'nın Mora'ya yapacağı seferin olumlu sonuçlar vermeyeceği yolunda düşünceler ileri sürmesi üzerine vakanüvislikten ve halifelikten alındı. Daha küçük bir görev olan silahdar kâtipliğine getirildi. Yanılgısını görmesi için de serasker kâtibi sanı ile Mora seferine götürüldü. Ali Paşa, Mora seferini zaferle noktalayınca Nâima, bir bakıma sürgün amacıyla Mora defter emini olarak Patras'da bırakıldı. Buna çok üzüldü. Ancak bir yıl yaşadı ve Patras'da öldü. Buradaki bir caminin avlusuna gömüldü. Oğlu Râmiz Efendi, Lale Devri'nde müderrisliklerde bulunmuş ve bir şuara tezkiresi yazmıştır.

Nâima, döneminin sayılı aydınlarındandı. Salt tarihle değil, kimya bilimi ve şiirle de uğraşırdı. Yapıtındaki şiirselliği bu yeteneği ile ilgilidir. Tarih görüşünü, yapıtının başına koyduğu uzun girişte açıklamıştır. Ona göre doğruluk, kesin kanıt, kapsamlı araştırma tarih yazımının temel kuralı olmalıdır. Tarih yazımında halk arasındaki yaygın söylentiler değil, olayın tanıklarından derlenen bilgiler geçerlidir. Günlük olaylar tarihe mal edilirken düz anlatımla yetinilmemeli, her olay kıssadan hisse çıkarmaya elverişli bir anlatım ustalığı ile kaleme alınmalıdır. Tarihçi, bağnaz, kendini beğenmiş, meslektaşlarını yalanlayan kişi olmamalıdır. Buna karşılık tasnifçiliği ön planda tutmalı, konuyu açık yazmalı, okumayı zorlaştırıcı yabancı sözcük ve deyimleri kullanmaktan kaçınmalıdır. Olayların tekdüzeliliğini, güzel öyküler ve dizelerle gidermelidir.

Nâima, Osmanlı tarihçilerinin geleneksel anlatımından çok farklı bir tarih yazımının öncüsü olmuş; içerik ve üslup yönünden bıraktığı yapıt özgün bir örnek oluşturmuştur. *Nâima Tarihi*, 17. yy'daki Osmanlı toplum yaşamını ve dünya görüşünü anlatan en önemli kaynaktır. Tarihi bir ders öğesi sayan, toplumu etkileyen her türlü olayı ve kişiyi de bunun malzemesi olarak kabullenen Nâima'ya göre tarih tüm bilimlerin üstündedir ve her türlü sorunun çözümünde de yardımcı olabilir. Nâima'nın bir başka özelliği de, olayları, ayaklanmaları, savaşları, törenleri, üst kadrolardaki çekişmeleri, devlet adamlarının karakterlerini çok gerçekçi ve cesaretle vermiş olmasıdır.

Nâima, İbn Haldun'un "uzviyetçi" tarih anlayışından etkilenmiştir. Bu görüşe göre devletler de insanlar gibi doğarlar ve beş aşamadan geçtikten sonra ölürler. Bu bir doğa yasası gibi işler. Nâima, Osmanlı tarihini bu görüşle değerlendirir, ancak beşinci aşamanın yani çöküş aşamasının geciktirilmesinin olanaklı olduğunu savunur. Bunun yolunun da ileri görüşlü, akıllı ve güçlü devlet adamlarının işbaşına getirilmesinden geçtiğini ileri sürer. Osmanlı yöneticilerine de bu yolda hareket etmelerini öğütler.

Kısaca *Nâima Tarihi* ya da *Tarih-i Vekayi* diye bilinen büyük yapıtının hazırlanmasında, Maanoğlu Hüseyin Bey gibi çok yaşlı görgü tanıklarının bilgilerinden, kütüphanelerdeki özgün yazmalardan, Vecihî, Hasanbeyzade, Kâtib Çelebi, Karaçelebizade Abdülaziz, Mehmed Halife, Tevkiî Abdurrahman Paşa gibi önceki tarihçilerin yapıtlarından yararlanmış, ancak son düzeltmelerini yapamadan ve bir kısım olayları yazmaya zaman bulamadan ölmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ravzatü'l-Hüseyn fi Hulâsati'l-Hâfikin, (Tarih-i Naima)*, (ö.s.), 2 cilt, 1734; 6 cilt, 1863, (yeni harflerle, 6 cilt, 1967-1969).

• **KAYNAKLAR:** A. R. Altınay, *Nâima*, 1932; A.R. Altınay, *Âlimler ve Sanatkârlar*, 1980; F.Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, 1982; Cemaleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, 1896; T.V. Lewis, *A Study of Naima*, 1972.

NAKASONE YASUHİRO
(1918)

Japon devlet adamı. 1982'den bu yana başbakanlık yapmaktadır.

27 Mayıs 1918'de Gunma bölgesindeki Takasaki kentinde doğdu. 1941'de Tokyo Üniversitesi'nde siyasal bilim öğrenimini tamamladıktan sonra İçişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında deniz kuvvetlerinde görev yaptı.

Savaş sonrasında ABD'nin Japonya'yı silahsızlandırma planına karşı çıkarak siyasete atılan Nakasone, 1947'de Seiun Juku (Yüce Amaçlar Topluluğu) adlı bir örgütün desteğiyle Temsilciler Meclisi'ne seçildi ve Demokratik Parti saflarına katıldı. 1955'te Liberal Parti ile birleşerek Liberal Demokratik Parti (LDP) adıyla ülkenin merkez-sağ egemen partisi haline gelen bu partinin etkin bir üyesi olarak birçok uluslararası resmi geziye katıldı. Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyaret eden ilk heyet içinde yer aldı. 1959'da devlet bakanı oldu ve hükümete bağlı bilim ve teknoloji komisyonu başkanlığını üstlendi. 1967-1968 yıllarında Sato Eisaku'nun hükümetinde ulaştırma bakanlığı yaptı. 1970'te devlet bakanlığı ve savunma komisyonu başkanlığına getirilen Nakasone, daha önce savunduğu ABD askeri üslerinin Japonya'ya devri ve bağımsız nükleer güce sahip olma siyasetlerinden vazgeçerek ABD ile üslerden ortak yararlanma ve ABD'nin nükleer silahların yayılmasını önleme planını destekleme yolunu tuttu. LDP içindeki en güçlü hizibin önderi olan Tanaka Kakuei'nin 1972'de başbakan olması üzerine uluslararası ticaret ve sanayi bakanı oldu. Bu görevi sırasında esnek bir siyaset izleyerek Japonya'nın 1973 petrol bunalımından en az etkilenen gelişmiş ülke olmasını sağladı. Başbakan Tanaka'nın adının Lockheed rüşvet olayına karışması üzerine 1974'te hükümetten ayrıldı. Yürüttüğü kampanya sonucu parti başkanlığı seçimlerinin demokratikleşmesini sağladı. 1980'de Masayoşi Ohira'nın ölümünden sonra başbakan olan Suzuki Zenko hükümetinde idari işler komisyonu başkanı oldu. Suzuki'nin başbakanlıktan ayrılması üzerine 24 Kasım 1982'de parti başkanlığına, iki gün sonra da başbakanlığa getirildi.

Nakasone işsizliğin artması ve ihracatın azalmasına çözüm bulmak ve Japon ekonomisini canlandırmak için hükümet harcamalarını kısarak gelir vergilerini ve faiz oranlarını düşürme yoluna gitti. ABD ve Ortak Pazar ülkeleriyle Japonya'nın ihracat üstünlüğünden dolayı bozulan ilişkileri düzeltmek amacıyla gümrük işlemlerinde yeni düzenlemeler getirerek özellikle ABD mallarının Japon pazarlarına girişini kolaylaştırdı. Savunma giderlerini artırarak Japonya'nın bölge sorunlarına daha fazla ağırlık koyması için çalıştı. Güney Kore'ye yaptığı gezi sonunda bu ülkeye önemli miktarda yardım sağladı. 1983 başında ABD'ye yaptığı gezide Japonya'nın Pasifik savunmasına katılması yönünde adımlar attı. Aynı yıl yapılan ara ve yerel seçimlerde son yıllarda sürekli oy kaybına uğrayan LDP'nin kazançlı çıkmasını sağladı. Lockheed rüşvet olayında suçlu görülen Tanaka parlamentodan çekilmediği için muhalefet oturumları boykot etmeye başlayınca erken seçime gitmek zorunda kaldı. Seçimler sonunda LDP 36 sandalye kaybederek tarihindeki en büyük yenilgiyi aldıysa da, Nakasone, Tanaka'nın parti içindeki etkisini azaltacağına söz vererek ve küçük bir tutucu parti ile koalisyon yaparak parti başkanlığını ve başbakanlığını korudu.

• BAKINIZ: SATO EİSAKO, TANAKA KAKUEİ, SUZUKİ ZENKO.

NAKKAŞ OSMAN
(16. yy)

Türk, minyatürcü. Gerçekçi bir bakışla çizdiği resimleriyle dönemini yansıtmıştır.

Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. İçinde minyatürlerinin yer aldığı kitapların yazılış tarihlerinden, Osmanlı-Türk minyatürünün Klasik dönemi olan 16. yy'ın ikinci yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır. Saray ressamı idi. Önemli minyatürlerinden bir bölümü şehnameci Seyyid Lokman'ın yazdığı *Şehnâme-i Selim Han* adlı yapıtta yer alır. Kitapta II. Selim'in tahta geçişinden ölümüne değin geçen olaylar anlatılır. Lokman, bu kitaptaki minyatürlerin nakkaşlara büyük bir özenle hazırlatıldığını, bu konuda padişahın da kendi gibi titiz davrandığını yazar. Arşiv belgelerine göre, yapıttaki bazı minyatürleri de aynı yıllarda yaşamış Ali adındaki başka bir minyatürcü yapmıştır. Altlarında imza olmadığı için hangi minyatürün kime ait olduğu belli değildir. Bununla birlikte, en güzel resimlerin döneminin en önde gelen ressamı Osman'ın elinden çıktığı düşünülmektedir.

Nakkaş Osman'ın minyatürlerinin yer aldığı başka bir kitap da yine Lokman'ın yazdığı ve I. Osman'dan (Gazi) III. Murad'a dek on iki padişahın anlatıldığı *Kiyâfetü'l - İnsaniye fi Şemâili'l - Osmaniye*'dir. Lokman, kitaptaki portrelerin hazırlanması için Nakkaş Osman'la birlikte padişahların resimlerini incelediklerini, resmi bulunmayan bazı padişahların resimlerini sadrazamın yardımıyla Avrupa'dan getirttiklerini ve bütün bunların gerçeğe uygunluğunu araştırdıklarını anlatır.

III. Murad'ın oğlu şehzade Mehmed için 1582'de düzenlenen sünnet düğününün anlatıldığı *Surnâme-i Hümâyûn*'un minyatürleri de Nakkaş Osman'ındır. Daha önceki benzer düğünleri gösteren herhangi bir minyatürlü yapıt olmadığı için, bu minyatürler, konularındaki ilk örnekler olarak daha da önem kazanmaktadır. Elli iki gün süren düğünü gösteren iki yüz elli minyatür kompozisyonundan günümüze kalmış iki yüz on beş tanesinin hepsinin Nakkaş Osman'ın elinden çıkmadığı, ancak onun yönetimindeki Saray atölyesinde çeşitli nakkaşlarca hazırlandığı varsayılmaktadır.

Gene Lokman'ın yazdığı ve I. Osman'dan (Gazi) I. Selim'e (Yavuz) dek padişahların tahta çıkışlarının, yaptıkları işlerin, kazandıkları zaferlerin, Saray'daki törenlerin anlatıldığı *Hünernâme*'nin 1. cildindeki minyatürlerden on tanesinin Nakkaş Osman tarafın-

dan yapıldığı bilinmektedir.

Nakkaş Osman'ın üslubunun en göze çarpan yanı, minyatürlerinde açıklık, gerçeklik ve uyumun bir arada bulunmasıdır. Bütün yapıtları, içinde yer aldıkları kitapların metinlerine uygun olarak hazırlandığı için, her yönden yapıldıkları dönemi aydınlatan birer belge niteliği de taşırlar.

- YAPITLAR (başlıca): *Kıyâfetü'l-İnsaniye fî Şemâili'l-Osmaniye*'deki minyatürler, ykş. 1579, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 1563 ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 6087); *Şehnâme-i Selim Han*'daki minyatürler, ykş. 1581, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Bölümü No. 3595); *Surnâme-i Hümâyûn*'daki minyatürler, 1582, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 1344); *Hünernâme*'nin 1. cildindeki minyatürler, ykş. 1584, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 1523); *Hünernâme*'nin 2. cildindeki bazı minyatürler, ykş. 1588, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 1524).

- BAKINIZ: LEVNÎ.

NAKŞÎ
(16. yy-17. yy)

Türk, minyatürcü. Batı resmini andıran bir üslupta çalışmış, portreler yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Yaşamına ilişkin bilgi de çok azdır. Şairlerin yaşamlarından söz eden tezkirelerde adı geçen Nakşî Bey'in, nakkaş ve minyatürcü Nakşî ile aynı kişi olduğu üzerinde birleşilmektedir. Eldeki minyatürlerini II. Osman'ın (Genç) saltanatı sırasında (1618-1622) yaptığına göre 16. yy'ın sonu ile 17. yy'ın başında yaşadığı anlaşılmaktadır. Kınalızade Hasan Çelebi ve Âşık Çelebi tezkireleri ile bazı başka kaynaklar onun Süleymaniye Camii'nde muvakkitlik görevinde bulunduğunu, müneccim ve nakkaş olduğunu yazarlarsa da kimlerden ders aldığını ya da yararlandığını bildirmezler.

Taşköprülü Ahmed'in Arapça olarak yazdığı ve Belgradlı Muhtesibzade Mehmed Hâkî'nin Türkçe'ye çevirdiği bilginlerden söz eden *Şakâik-i Numâniye* adlı yazma kitapta Nakşî'nin kırk dokuz minyatürü bulunmaktadır. Nestalîk yazıyla yazılmış olan üç yüz altmış altı sayfalık bu önemli yapıttaki resimler 9,5×18 cm boyundadır. Sonunda Nakşî'nin, tabloları aslına uygun ve "garip" bir tarzda yaptığı anlatılmaktadır. Bu "garip" sözünden, onun kendine özgü bir çalışma biçimi olduğunun o zaman da fark edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kendi döneminde yaşamayan kişileri, anlatılanları göz önüne alarak çizmiştir. Bundan başka resimlerinde yapıları gerekli oranlarda göstermiş, insanları toplumsal konumlarına ve rütbelerine göre giysi farklarıyla belirtmiştir.

Yapıtlarında sadeliği ön plana almış, yüzlerdeki anlamlara çok önem vermiş, Doğu minyatüründe çok rastlanan bir şeyden, birbirine benzeyen tek düze bir görünümden kaçınmıştır. Kompozisyonları konuya çok uyum gösterdiği için, resimleri zamanının bir aynası niteliğindedir. Bütün bunlar, onun gerçekçi bir ressam gibi çalıştığını ortaya koymakta, başka minyatürcülerden ayrılan özelliklerini oluşturmaktadır.

- YAPITLAR (başlıca): *Şakâik-i Numâniye*'deki minyatürler (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 1263).

- KAYNAKLAR: S. Ünver, *Ressam Nakşî, Hayatı ve Eserleri*, 1949.

- BAKINIZ: LEVNÎ.

NAMIK İSMAİL
(1890-1935)

Türk, ressam. Gerçekçi (realist) figürleri ve İzlenimcilik'ten (Empresyonizm) Dışavurumculuk'a (Ekspresyonizm) uzanan manzara resimleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 30 Ağustos 1935'te aynı kentte öldü. Resme ilgisi ilkokulda başladı. Galatasaray Lisesi'ndeyken, okul müdürü olan Tevfik Fikret' in açtığı atölyede çalıştı. 1911'de son sınıftan ayrılarak resim öğrenimi için Paris'e gitti. Önce Académie Julian'de sonra da Fernand Cormon'un (1845-1924) atölyesinde eğitim gördü. 1914'te tatil için İstanbul'a geldi, ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması ile cepheye gitti. Bir süre sonra tifüse yakalanarak İstanbul'a döndü ve hükümet tarafından savaş resimleri yapılması amacıyla Şişli'de açılan atölyede Nazmi Ziya, Avni Lifij, Hikmet Onat, İbrahim Çallı gibi sanatçılarla birlikte çalıştı. 1918'de, bu yapıtlarla Berlin ve Viyana'da sergiler düzenlemekle görevlendirilen Celal Esad Arvesen'le birlikte Almanya'ya gitti. Savaştan sonra Berlin'de kaldı ve Lovis Corinth ile Max Liebermann'ın atölyelerinde çalışmalarını sürdürdü. 1919'da Türkiye'ye döndü. Önce resim öğretmenliği, sonra da *İleri* gazetesinde ressamlık ve yazı işleri müdürlüğü yaptı. 1920'de bir yıl için İtalya'ya, 1922'de de dört yıllığına Paris'e gitti. Burada Pierre Loti'nin *Les désenchantées* (Nâşâd Kızlar) adlı kitabının resimlenmesi için açılan yarışmayı kazandı. İstanbul'a döndükten sonra 1926'da Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) tarafından okullarda resim eğitimini denetlemekle görevlendirildi. 1928'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) müdür oldu ve ölümüne değin bu görevi sürdürdü.

Namık İsmail, kuşağının öbür sanatçıları gibi Fransız İzlenimcileri'nden etkilenmiş, ancak hiçbir zaman saf bir izlenimci olmamıştır. Resimlerinde izlenimci ilkelerden yola çıkarak Dışavurumculuk'a yaklaşan bir tutum izlediği görülür. Manzara ve figür, en çok işlediği konulardır. Denizin, derelerin, Boğaz ve Marmara kıyılarıyla Bursa görünümlerinin ağırlıkta olduğu manzaralarında kimi zaman uyumlu maviler, sarılar, yeşiller kullanarak, uçucu, hafif fırça vuruşlarıyla İzlenimciler'in ışıltılı etkisini elde etmiş, kimi zaman da parlak renkler ve karşıt tonlarla, yoğun bir boya hamuruyla ve kalın fırça vuruşlarıyla

Dışavurumculuk'a yaklaşan bir teknik uygulamıştır.

Figürde ise gerçekçi bir tavır içinde olduğu görülür. Portre ve çıplakların ağırlıkta olduğu bu resimlerinin temelinde güçlü bir desen anlayışı vardır. Hareket ve ışık, kompozisyonlarının en önemli öğesidir. Yaptığı çok sayıda desenle, figürün olanaklarını irdelemiş ve figürü alışılmış pozların dışında, sanki her an hareket edecekmiş gibi betimlemiştir. Manzara ve natürmort gibi harekete en az olanak veren türlerde bile nesneler durağan değildir. Işık ise hareketin vurgulandığı ana temanın üstünde odaklaşan bir ışın olarak verilmiştir.

Namık İsmail ressamlığının yanı sıra, Akademi'deki müdürlüğü ile de tanınır. Bu göreve getirildiğinde ilk iş olarak yapıyı onartmış, okulda yeni bölümler, atölyeler ve laboratuvarlar açmış, yurt dışından öğretmenler getirtmiş, gerek eğitim, gerek yönetim biçimini çağdaşlaştırmaya çaba göstermiştir. Ayrıca Türk sanatının Batı sanatı düzeyine ulaşabilmesi için yapılması gerekli yenileşmelerin boyutlarını belirleyerek bunları 1933'te bir rapor halinde hükümete sunmuştur. Sanatın toplum için yapılması gerektiğini savunmuş, toplumun sanata gereksinim duyacak biçimde bilinçlendirilmesinin, sanatçının da buna karşılık vermesinin gerekliliğini vurgulamıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Sedirde Uzanan Kadın*, 1917, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Harman*, 1920, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Mediha Hanım'ın Portresi*, 1920, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Manolya*, 1922, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Bursa Ulu Camii İçi*, 1926, İstanbul Ticaret Odası; *Bursa'da Şadırvan*, yks. 1926; *Uzanan Çıplak*, 1927, İzmir Resim ve Heykel Müzesi; *Ankara Kalesi (Eski Ankara)*, 1927, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Mahir Tomruk Portresi*, 1930, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Denizde Vapur* 1935, Mersin Güzel Sanatlar Galerisi; *Çıplak*.

- **KAYNAKLAR:** İ.S. Günay, *Büyük Türk Sanatkâr Namık İsmail'in Hayatı ve Eserleri*, 1937.

NAMIK KEMAL
(1840-1888)

Osmanlı, şair ve yazar. Batı edebiyatının yazın türlerini ilk kez Türk toplumsal yaşamına sokmuştur.

21 Aralık 1840'ta Tekirdağ'da doğdu, 2 Aralık 1888'de Sakız Adası'nda öldü. Asıl adı Mehmed Kemal'dir, Namık adını ona şair Eşref Paşa vermiştir. Babası, II. Abdülhamid döneminde müneccimbaşılık yapmış olan Mustafa Asım Bey'dir. Annesini küçük yaşında yitirince çocukluğunu dedesi Abdüllâtif Paşa'nın yanında, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli kentlerinde geçirdi. Bu yüzden özel öğrenim gördü. Arapça ve Farsça öğrendi. 18 yaşlarında İstanbul'a babasının yanına döndü. 1863'te Babıali Tercüme Odası'na kâtip olarak girdi. Dört yıl çalıştığı bu görev sırasında dönemin önemli düşünür ve sanatçılarıyla tanışma olanağı buldu. 1865'te kurulan ve daha sonra yeni Osmanlılar Cemiyeti adıyla ortaya çıkan İttifak-ı Hamiyet adlı gizli derneğe katıldı. Bir yandan da *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde hükümeti eleştiren yazılar

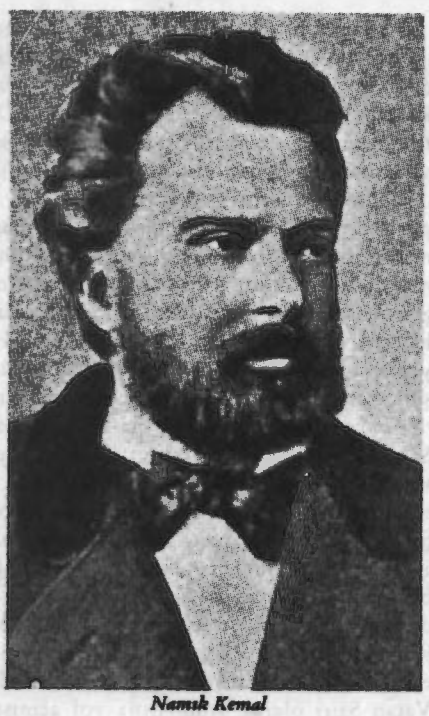

Namık Kemal

yazıyordu. Gazete, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin görüşleri doğrultusunda yaptığı yayın sonucu 1867'de kapatıldı. Namık Kemal de İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Erzurum'a vali muavini olarak atandı. Bu göreve gitmeyi çeşitli engeller çıkarıp erteledi ve Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısı üzerine Ziya Paşa'yla birlikte Paris'e kaçtı. Bir süre sonra Londra'ya geçerek M. Fazıl Paşa'nın parasal desteğiyle Ali Suavi'nin Yeni Osmanlılar adına çıkardığı *Muhbir* gazetesinde yazmaya başladı. Ama Ali Suavi'yle anlaşamaması üzerine *Muhbir*'den ayrıldı. 1868'de gene M.Fazıl Paşa'nın desteğiyle *Hürriyet* adı altında başka bir gazete çıkardı. Çeşitli anlaşmazlıklar sonucu, Avrupa'da desteksiz kalınca, 1870'te zaptiye nazırı Hüsnü Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'a döndü. Nuri, Reşat ve Ebüzziya Tevfik beylerle birlikte 1872'de *İbret* gazetesini kiraladı. Aynı yıl burada çıkan bir yazısı üzerine gazete hükümetçe dört ay süreyle kapatıldı. Namık Kemal gene İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Gelibolu mutasarrıflığına atandı. Orada yazmaya başladığı *Vatan Yahut Silistire* oyunu,1873'te Gedikpaşa Tiyatrosu'nda sahnelendiğinde halkı coşturup olaylara neden oldu. Bu haberi *İbret* gazetesinin yazması üzerine o sırada İstanbul'a dönmüş olan Namık Kemal birçok arkadaşıyla birlikte tutuklandı. Bu kez kalebentlikle Magosa'ya sürgüne gönderildi. 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü. Şura-yı Devlet (Danıştay) üyesi oldu. Kanunî Esasi'yi (Anayasa) hazırlayan kurulda görev aldı. 1877 Osmanlı-Rus Savaşı çıkınca II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı kapatması üzerine tutuklandı. Beş ay kadar tutuklu kaldıktan sonra Midilli Adası'na sürüldü. 1879'da Midilli mutasarrıfı oldu. Aynı görevle 1884'te Rodos, 1887'de Sakız Adası'na gönderildi. Ertesi yıl burada öldü ve Gelibolu'da Bolayır'da gömüldü.

Şiirleri

Namık Kemal ilk şiirlerini çocuk denecek yaşlarda yazmaya başlamıştır. İstanbul'a geldikten sonra eski ve yeni kuşaktan şairlerin bir araya gelerek kurdukları Encümen-i Şuârâ'ya ve kimi Divan şairlerine nazireler yazmıştır. Şinasi'yle tanışıncaya değin, şiirlerinde tasavvuf etkileri görülür. Bu dönemde özellikle Yenişehirli Avni, Leskofçalı Galib gibi şairlerden etkilenmiştir. Şinasi'yle tanışmasından sonra şiirlerindeki içerik de değişmiştir. Günlük konuşma dilinden alıntıların yanı sıra, o zamana değin geleneksel Türk şiirinde görülmemiş olan "hürriyet kavgası", "esaret zinciri", "vatan", "kalb-i millet" gibi yepyeni kavramlarla birlikte, doğrudan doğruya düşüncenin aktarılmasını amaçlayan bir tür "manzum nesir" oluşturmuştur. Bosna-Hersek Savaşları, 93 Savaşı gibi olayların yarattığı sonuçlar, onun yazdığı vatan şiirlerini etkilemiştir. Bu şiirlerin en tanınmışları arasında "Vâveyla", "Vatan Mersiyesi", "Vatan Şarkısı" ve "Hürriyet Kasidesi" yer alır. Namık Kemal şiirleriyle şiir tekniğine büyük bir katkıda bulunmuş sayılmazsa da o günler için alışılmamış diri bir sesle konuşmuş olması ve yapıtlarına kattığı yeni kavramlarla Türk şiirini Divan şiirinin edilgen edasından kurtarmıştır. Bütün bu nitelikler onun Vatan Şairi olarak anılmasına yol açmıştır.

Gazeteciliği

Tiyatro yapıtları

Tiyatro türüne özellikle önem veren Namık Kemal, altı oyun yazmıştır. Bir yurtseverlik ve kahramanlık oyunu olan *Vatan Yahut Silistire* yalnız ülke içinde değil, Avrupa'da da ilgi uyandırmış ve beş dile çevrilmiştir. Magosa'dayken yazdığı *Gülnihal*'de baskıya ve zulme karşı duyduğu tepkiyi dramatik bir biçimde dile getirmiştir. Oyunun sahnelenmesinde pek çok bölüm sansür tarafından çıkarılmıştır. Namık Kemal yine Magosa'da yazdığı *Akif Bey*'de, yurtsever bir deniz subayının görevi koştuğu sırada karısının kendisine bağlılık göstermeyişini anlatırken, ahlaksal bir yorum da getirir. *Zavallı Çocuk*'ta görücü yoluyla evlenmeye karşı çıkar. On beş perdelik *Celaleddin Harzemşah*, Namık Kemal'in en beğendiği yapıtı olarak bilinir. Oyun, Moğollar'a karşı İslam dünyasını koruyan Celaleddin Harzemşah'ın kişiliği çevresinde gelişir. Bu yapıtta Namık Kemal, İslam birliği düşüncesini kapsamlı bir biçimde sergilemiştir.

Romanları

Namık Kemal'in ilk romanı olan *İntibah* 1876'da yayımlanmıştır. Ruhsal çözümlemelerinin, bir olayı toplumsal ve bireysel yönleriyle görmeye çalışmasının yanı sıra, dış dünya betimlemeleriyle de *İntibah* Türk romanında bir başlangıç sayılabilir. Eleştirmenler Namık Kemal'in bu romanda yüksek bir edebi düzey tutturamadığı görüşünde birleşirler. Dört yıl sonra yayımladığı *Cezmi*, tarihsel bir romandır. Kırım Şehzadesi Adil Giray'ın yaşadığı aşk ve Cezmi'nin onu kurtarmak isterken geçirdiği serüvenlerle gelişen romanda, Namık Kemal'in tam anlamıyla Avrupa Romantizmi'nin etkisinde olduğu izlenir.

Tarih çalışmaları

Namık Kemal'in yaşamı boyunca ilgi duyduğu alanlardan birisi de tarihtir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yükseliş dönemlerini anlattığı *Devr-i İstila* yayımlandığında büyük ilgi görmüştür. 1872'de çıkan *Evrak-ı Perişan*'da, Selahaddin Eyyubi, Fatih gibi tarihi kişilikleri, *Barika-i Zafer*'de İstanbul'un alınışını anlatır. Ahmed Nâfiz takma adıyla yayımladığı *Silistire Muhasarası* ve *Kanije*, yine Osmanlı tarihine ilişkin kahramanlık olaylarını ele alan kitaplardır. Namık Kemal'in, tarih konusunda en kapsamlı çalışması olan *Osmanlı Tarihi*'nde, Hammer'in etkisinde kaldığı, yapıtın bilimsel olmaktan çok, eğitici değer taşıdığı konusunda görüşler ileri sürülmüştür. Yarım kalan bu yapıtın ilk basımı II. Abdülhamid tarafından yasaklanmıştır. 1975'te yayımlanan *Büyük İslam Tarihi* adlı yapıtındaysa Namık Kemal, İbn Haldun, İbn Rüşd gibi yazarlardan yararlanmış olduğunu belirtmiştir.

Namık Kemal romanı ve tiyatroyu toplumsal yaşama soktuğu gibi, edebiyat eleştirisini de Türkiye'ye ilk getiren kişilerden biri olmuştur. En önemli eleştiri yapıtları *Tahrib-i Harâbât* ile *Takip*'dir. Eleştirilerinde canlı, dolaysız bir üslup kullanmıştır. *Tahrib-i Harâbât*, Ziya Paşa'nın *Harâbât* adlı güldestesine karşı yazılmış sert bir eleştiri niteliğindedir. *Takip* de yine aynı güldestenin ikinci cildini eleştirir. *Mukaddeme-i Celal* eleştirisinde Namık Kemal, Batı edebiyatı ile Doğu edebiyatını karşılaştırmış, tiyatro, roman türleri üstünde durmuştur.

Namık Kemal gazeteci olarak da Türk kültürü içinde önemli bir yer alır. Döneminin hemen hemen bütün yenilik yanlısı ve ilerici gazetelerinde yazmıştır. Siyasal ve toplumsal sorunlardan edebiyat, sanat, dil ve kültür konularına dek çok çeşitli alanlarda yazdığı makalelerin sayısı 500 kadardır. Bunlarda düzyazıdaki üstün yeteneğini ortaya koyduğu ve çok etkili bir üslup yarattığı kabul edilir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Vatan Yahut Silistire*, 1873 (yeni harflerle, 1940); *Zavallı Çocuk*, 1873 (yeni harflerle, 1940); *Akif Bey*, 1874 (yeni harflerle, 1958); *Celaleddin Harzemşah*, 1885 (yeni harflerle, 1977); *Kara Belâ*, 1908. **Roman:** *İntibah*, 1876 (yeni harflerle, 1944); *Cezmi*, 1880 (yeni harflerle, 1963). **Eleştiri:** *Tahrib-i Harâbât*, 1885; *Takip*, 1885; *Renan Müdafaanamesi*, 1908 (yeni harflerle, 1962); *İrfan Paşa'ya Mektup*, 1887; *Mukaddeme-i Celal*, 1888. **Tarihsel Yapıt:** *Devr-i İstila*, 1871; *Barika-i Zafer*, 1872; *Evrak-ı Perişan*, 1872 (yeni harflerle, 1973); *Kanije*, 1874; *Silistire Muhasarası*, 1874 (yeni harflerle, 1946); *Osmanlı Tarihi*, (ö.s.), 1889 (yeni harflerle, 3 cilt, 1971-1974); *Büyük İslam Tarihi*, (ö.s.), 1975. **Çeşitli:** *Rüya*, 1893; *Namık Kemal'in Mektupları*, Ö.F. Akün (yay.), 1972.

• **KAYNAKLAR:** K. Bilgegil, *Harabat Karşısında Namık Kemal*, 1972; A.E. Bolayır, *Namık Kemal*, 1932; H. Dizdaroğlu, *Namık Kemal, Hayatı, Sanatı, Eseri*, 1952; DTCF, *Namık Kemal Hakkında*, 1942; B. Dürder, *Namık Kemal'in Romanları*, 1940; S.N. Ergun, *Namık Kemal*, 1933; M. Kaplan, *Namık Kemal*, 1948; N.F. Kısakürek, *Namık Kemal, Şahsiyeti, Eseri, Tesiri*, 1940; M.C. Kuntay, *Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, 2 cilt, 1944-1956; Y. Mardin, *Namık Kemal'in Londra Yılları*, 1974; N.H.Oman, *Namık Kemal'in Talim-i Edebiyat Üzerine Bir Risalesi*, 1950; M.N. Özün, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, 1938; K. Sadi, *Tarihi Materyalist Telakkisine Göre Namık Kemal*, 1932; F.A. Tansel, *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, 3 cilt, 1969-1973.

Fridtjof Nansen

NANSEN, Fridtjof
(1861-1930)

Norveçli kâşif, okyanusbilimci ve devlet adamı. Kuzey Kutbu'nun keşfine öncülük etmiş, uluslararası alandaki siyasal çalışmalarıyla 1922 Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır.

10 Ekim 1861'de Kristiania (bugünkü Oslo) yakınlarındaki Store-Froen'de doğdu, 13 Mayıs 1930'da aynı kent yakınlarındaki Lysaker'de öldü. 1880'de girdiği Kristiania Üniversitesi'nde zooloji öğrenimi sürdürürken, bir yandan da Norveç ve İtalya'nın çeşitli bölgelerinde araştırmalar yapıyor, Bergen Müzesi'nin zooloji koleksiyonunu yönetiyordu. 1888'de doktora derecesini aldı ve ardından Grönland'ı doğudan batıya doğru karadan aşmayı başardı. 1893'te kuzey kutup noktasına ulaşmayı amaçlayan üç yıllık bir sefer düzenledi. 1896'da ülkesine dönünce Kristiania Üniversitesi'nde zooloji profesörlüğüne, 1908'de okyanusbilim profesörlüğüne getirildi. Atlas Okyanusu'nun kuzey bölgeleri, Barents Denizi ve Kara Denizi'ni kapsayan bilimsel araştırma seferlerini 1914'e değin sürdüren Nansen, bir yandan da ulusal ve uluslararası alanlarda önemli siyasal görevler yüklenmişti.1905'te Norveç'in İsveç'ten ayrılarak bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanan görüşmelerde etkin bir rol oynadı. 1906-1908 arasında Londra'da büyükelçilik yaptı.1917'de ABD'nin ülkesine koyduğu besin maddeleri ihracatı ambargosunun kaldırılması için diplomatik uğraş verdi, 1920'de Milletler Cemiyeti'nin ilk oturumunda Norveç delegasyonunu yönetti. 1920'ler boyunca, Milletler Cemiyeti görevlisi olarak sürdürdüğü I. Dünya Savaşı esirlerinin ülkelerine iadesi, SSCB'de ortaya çıkan kıtlığa karşı mücadele edilmesi ve yurtlarından sürülen ya da kaçmak zorunda bırakılan mültecilerin korunması ve yurtlarına geri dönmelerinin sağlanmasına yönelik çalışmalarıyla 1922'de Nobel Barış Ödülü'nü kazandı. Göçmen sorunlarını çözmekle görevli kuruluşların tümü, 1925'te Milletler Cemiyeti Çalışma Bürosu'na bağlanıncaya değin "Nansen Örgütü" olarak anılmış ve Spitzberg ile Grönland arasındaki eşiğe "Nansen Eşiği" adı verilmiştir.

Grönland Adası'nı karadan aşmayı amaçlayan gezisine 1888 Mayıs'ında İzlanda'dan başlayan Nansen, beş arkadaşıyla birlikte Grönland'ın doğu kıyılarındaki Umivik'te karaya çıktı. Ağustos ortasında bu noktadan batıya doğru harekete geçen ekip, zorlu hava koşulları altında bir buçuk ay süren bir yürüyüşten sonra adanın batı sahillerindeki Godthab'a ulaştı. Ülkesine dönebilmek için ilkbaharı beklemek zorunda kalan Nansen, burada geçirdiği yedi ay boyunca Eskimolar'ın yaşamlarını inceledi, 1891'de yayımladığı *Eskimoliv* ("Eskimo Yaşamı") kitabında kullanacağı bilgileri topladı.

Ülkesinde coşkuyla karşılanan bu başarısından güç alan Nansen, bu kez Kuzey Kutbu'na yönelik bir seferin ön hazırlıklarına girişti. Bu bölgeye yönelik bilimsel araştırma gezilerini İngiliz kâşif William Scoresby (1789-1857) başlatmış ve 81°21′ enlemine dek ilerlemişti. İngiliz amirali William Parry (1790-1855) de, Grönland'ın kuzeyinde, batıdan doğuya açılan bir boğaz bulma çabaları sırasında, bir bankizin üzerinde 82° enlemine erişmeyi başarmıştı.Nansen ise, Kuzey Buz Denizi'nin Sibirya'dan Spitzberg'e yönelik akıntısından yararlanarak kutup noktasına ulaşılabileceğini düşünüyordu. 1890'da Norveç Coğrafya Kurumu'na sunduğu planı yüzünden önceleri çok eleştirildiyse de, sonunda kral II. Oscar'ın ve parlamentonun desteğini kazanan ve halktan parasal yardım gören Nansen 1892'de, özellikle yüzen buz kütlelerinin basıncına dayanacak biçimde tasarladığı, 402 tonluk Fram (İleri) adlı gemiyi yaptırdı. 24 Haziran 1893'te Oslo'dan yola çıkan Fram, üç ay sonra Yeni Sibirya Adaları'nın kuzeydoğusundaki bankizlerin arasında sıkışarak akıntıyla sürüklenmeye başladı. Bir buçuk yıl sonra 84° enlemine ulaşmıştı, ama daha kuzeye çıkması pek olası gözükmüyordu. Bunun üzerine Nansen F.H. Johansen ile birlikte 14 Mart 1895'te gemiden ayrılarak 30 kadar köpeğin çektiği kızaklarla kutup noktasına doğru hareket etti. 25 günlük zorlu bir yolculuktan sonra 8 Nisan günü, o güne değin erişilebilen en kuzey nokta olan 86°14′ enlemine ulaşmayı başardı, ancak daha fazla ilerleyemeyerek geri döndü ve 1895-1896 kışını Franz Josef Toprakları'nın kuzey bölgesinde kurduğu bir kampta geçirdi. 1896 Mayıs'ında yeniden yola koyulduğunda, bölgede sefere çıkmış olan bir İngiliz ekibiyle karşılaştı ve onların gemisiyle Norveç'e döndü. Nansen'in ayrılmasından sonra 85°55′ enlemine dek sürüklenmiş olan Fram ise, Nansen'den bir ay sonra Norveç'e vardı.

Nansen bir yandan Kuzey Kutbu'nun keşfine yönelik girişimleriyle, 1909'da kutup noktasına ulaşmayı ilk kez başaran ABD'li kâşif Robert Peary (1856-1920) ve 1926'da aynı başarıyı yineleyen Amundsen başkanlığındaki uluslararası ekip için son derece değerli bilgiler sağlamış, bir yandan da denizin istenen derinliğinden su örneği almaya yarayan

"Nansen şişesi" benzeri araçlar geliştirerek, dip sularının ve akıntıların doğasını açıklamış, okyanusbilime önemli katkılarda bulunmuştur.

Logaritma yönteminin doğuşu

- **YAPITLAR (başlıca):** *Eskimoliv*, 1891, ("Eskimo Yaşamı"); *Fram Over Polhavet*, (2 cilt), 1897; *Nord i Takheimen*, (2 cilt), 1911.

- **BAKINIZ:** AMUNDSEN.

John Napier

Doğal logaritma ya da Neper logaritması

NAPIER, John
(1550-1617)

İskoç, matematikçi. Aritmetik işlemlerde büyük bir kolaylık sağlayan logaritma yöntemini bulmuştur.

8. Merchiston Baronu John Napier (ya da Neper) Edinburgh yakınındaki Merchiston Şatosu'nda doğdu, 4 Nisan 1617'de aynı yerde öldü. Büyük toprak sahibi, soylu bir ailedendi. 13 yaşında St. Andrews Üniversitesi'ne girdiyse de bu okulu bitirmeden ayrıldı. Kıta Avrupa'sına giderek uzun süre kaldığı, belki de eğitimini orada sürdürdüğü sanılmaktadır. 1571 dolaylarında İskoçya'ya döndü. O yılların Avrupa'sı Protestan Reformu'nun derin etkisi altındaydı, İskoçya'da da Protestanlık yayılıyordu. Çok ateşli bir Protestan olan Napier'in yaşamı, Katolik inancına karşı yoğun ve amansız bir savaş içinde geçti. 1593'te yazdığı, *İncil*'deki Vahiyler bölümünün yorumu niteliğinde olan ve Katolik inancına şiddetle saldıran kitabı çeşitli Avrupa dillerine çevrildi. İskoçya Kralı VI. James'in, İngiltere tahtına geçebilmek için İspanya'nın katolik kralı II. Felipe'den yardım isteyeceği haberi üzerine Napier, ülkesini savunmak ve kendi deyimiyle "din düşmanlarına karşı koymak" amacıyla yeni savaş araçları tasarımladı. Bunlar arasında, düşman gemilerini yakmak için dev aynalar, dört kilometre çapında bir bölgedeki tüm canlıları öldürebilecek bir top, zırhlı savaş arabaları ve denizaltı gemileri vardı.

Napier'in, genç yaşlardan başlayarak bir yandan da matematikle ilgilendiği bilinmektedir. 1572'de yazdığı, üzerinden iki yüzyılı aşkın zaman geçtikten sonra, ancak 1839'da yayımlanan bir cebir kitabında denklemlerin sanal köklerini incelemişti. Logaritma kavramını da 1590'larda oluşturduğu, bu konuda uzun yıllar kendi kendine, bıkıp usanmadan çalıştığı anlaşılmaktadır. Sonunda, 1614'te, *Mirifici logarithmorum canonis descriptio* ("Hayret Verici Logaritma Kurallarının Tanımı") adlı kitabını yayımladı. Bu kitapta, logaritmanın tanıtılmasına ve özellikle trigonometri hesaplarında kullanımına ayrılmış bir bölüm ile logaritma tabloları yer almaktaydı. Yunanca "Orantılı sayılar" anlamına gelen "logaritma" sözcüğü de ilk kez Napier tarafından bu kitapta kullanılmıştı. Kitap İngiltere'deki matematikçiler tarafından coşkuyla karşılandı. İrlandalı matematiçi Edward Wright (yks. 1558-1615) kitabı hemen Latince'den İngilizce'ye çevirdi ve bu ilk çeviri 1616'da yayımlandı.

Logaritma kullanımı, hesaplamada büyük kolaylık sağlayan bir yöntemdir. Napier, kitabının önsözünde, matematikte büyük sayıların çarpılması, bölünmesi, karekök ve küpköklerinin alınması gibi işlemlerden daha sıkıcı bir şey olmadığını, bu işlemlerin çok zaman alıcı, üstelik yanlışlık yapmaya da elverişli olduğunu belirtiyordu. Napier, logaritma kavramına, eski çağlardan beri bilinen aritmetik ve geometrik dizilerin karşılaştırılması yoluyla varmıştı. Ardışık terimleri arasında sabit bir fark olan bir aritmetik dizi ile ardışık terimleri arasında sabit bir oran bulunan bir geometrik dizinin terimleri karşı karşıya getirilerek bir tablo oluşturulduğunda, geometrik dizinin terimleri arasında yapılacak çarpma, bölme, üs ve kök alma işlemleri, aritmetik dizinin karşılık gelen terimleri arasında, sırasıyla toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemlerine indirgeniyordu. Örneğin, ortak farkı 1 olan bir aritmetik dizi ile ortak çarpanı 2 olan bir geometrik dizinin terimleri

0	1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	4	8	16	32	64	128	256

biçiminde alt alta yazılarak bir tablo oluşturulduğunda, örneğin 4 ile 32'yi çarpmak için, tabloda 4'e karşılık gelen 2 sayısı ile 32'ye karşılık gelen 5 sayısını toplayarak bulunan 7 sayısının karşılığı olan 128 sayısı çarpımın aranan sonucunu vermektedir. Ya da örneğin 64 sayısının küpkökünü, yani 3'üncü dereceden kökünü hesaplamak için, 64'e karşılık gelen 6 sayısının 3'e bölünmesiyle elde edilen 2 sayısının tablodaki karşılığı olan 4 sayısı aranılan sonuçtur. Böylece çarpma işlemi toplamaya, kök alma işlemi de bölmeye indirgenmiş, hesaplama çok kolaylaştırılmıştır. Tablodaki aritmetik dizideki bir terim, geometrik dizide kendisine karşılık gelen terimin "logaritması" olarak adlandırılır. Örneğin yukarıdaki tabloda 5 sayısı 32'nin logaritmasıdır. Geometrik dizinin ortak çarpanı da logaritmanın "taban"ını oluşturur; örnekteki tabloda taban 2'dir. Napier, tablolarını, $(1+1/n)^n$ deyiminin n sonsuza giderkenki limit değeri olan $e=2{,}71828...$ sayısı taban olacak biçimde düzenlemişti. Günümüzde e tabanlı logaritmalara "doğal logaritma" ya da "Neper logaritması" denilir. Fizikte de güç, basınç, kuvvet, elektrik gerilimi gibi iki

Resim 508
MUSTAFA İZZET [Kazasker] "Sülüs Nesih Kıt'a", 1863, Özel Koleksiyon

Resim 509
MUSTAFA İZZET [Yesarizade]
"Celî Talıyk Levha",
1841, Özel Koleksiyon

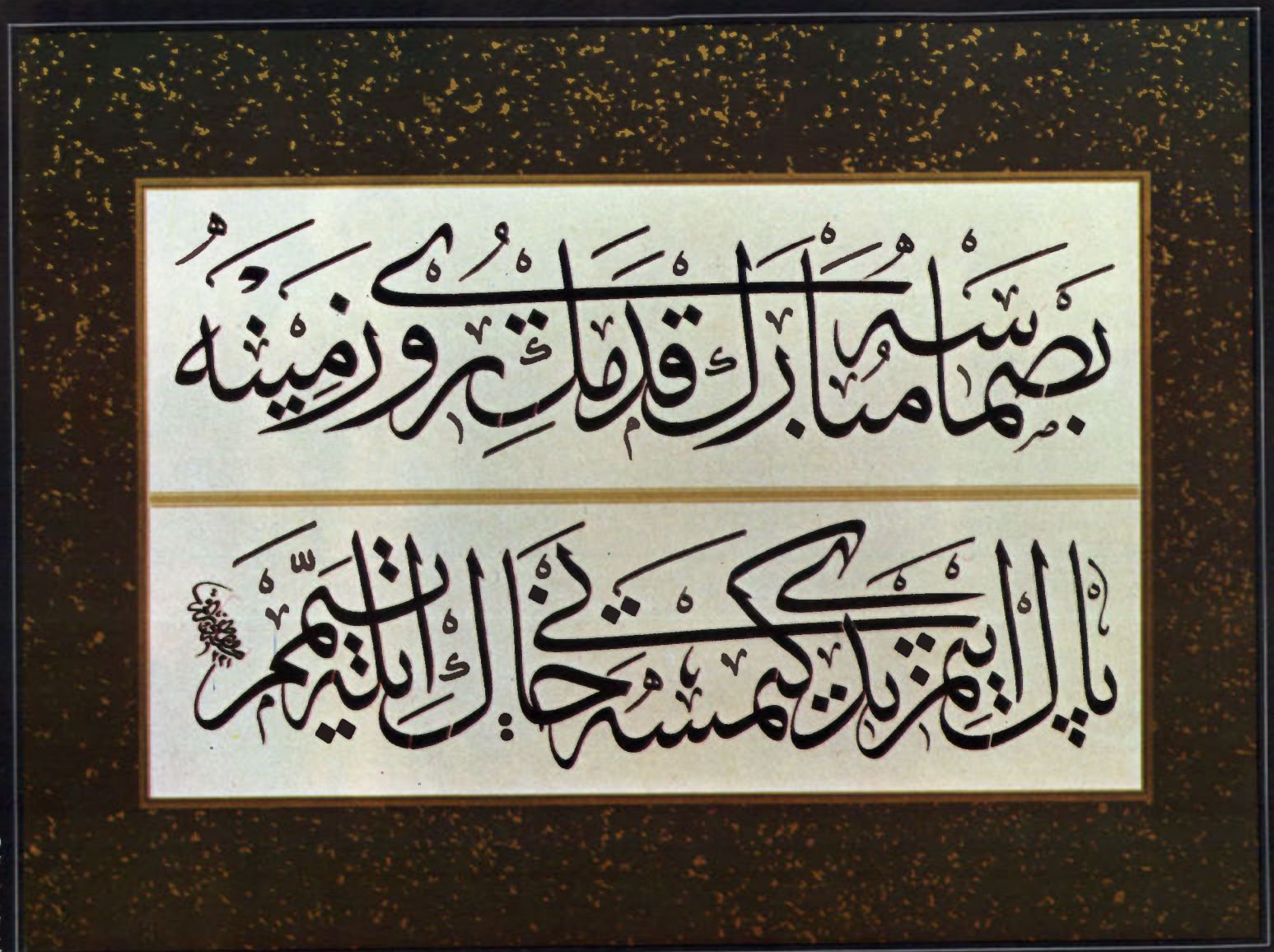

Resim 510
MUSTAFA RAKIM
"Celî Sülüs Levha", 1816.
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi - İstanbul

Resim 511
MÜFİDE KADRİ
"Âşıklar", 1907, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 512
Zühtü MÜRİTOĞLU
"Uzanmış Çıplak",
İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

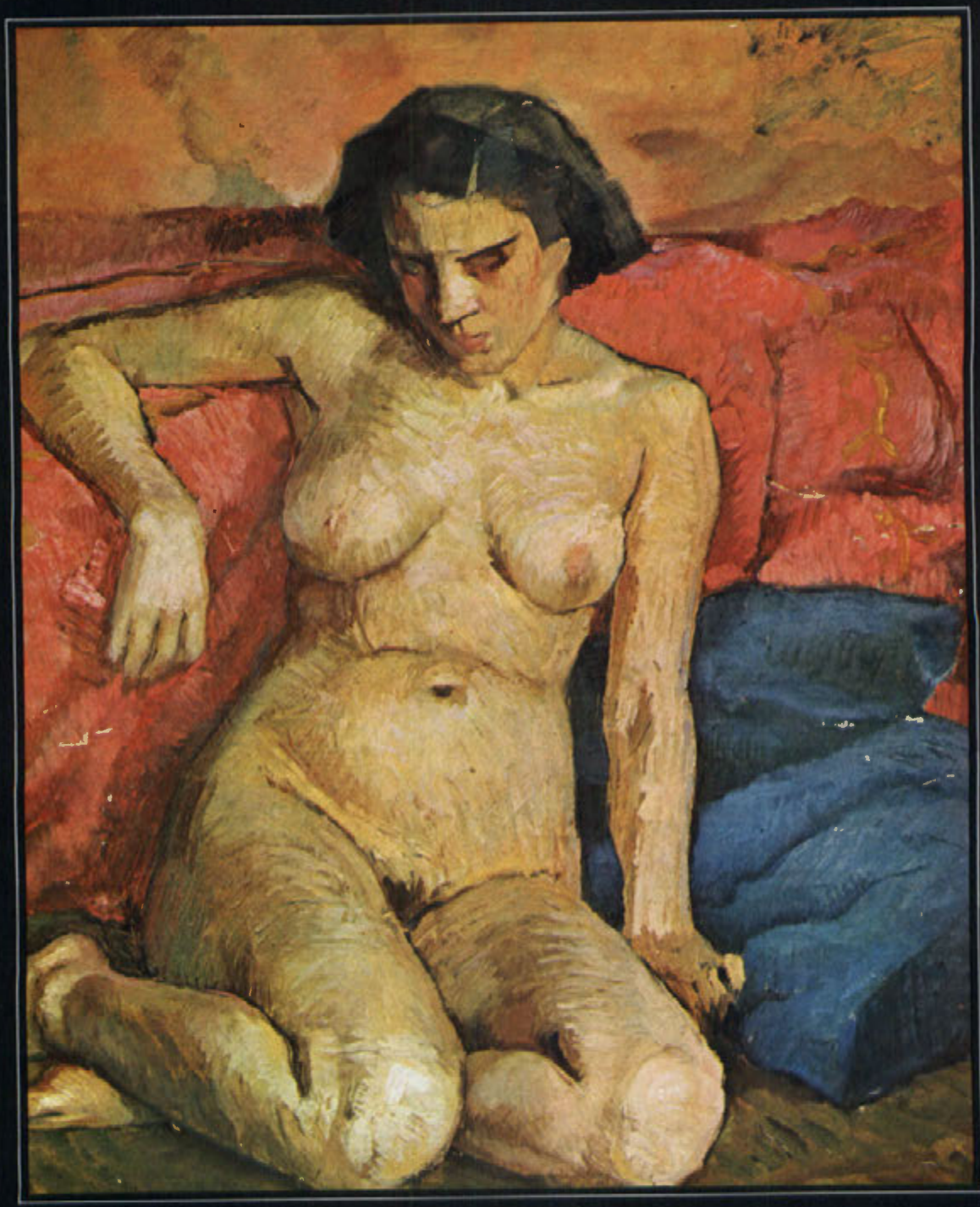

Resim 513
*NAMIK İSMAİL "**Çıplak**", Ailesinin Koleksiyonu*

Resim 514
NAMIK İSMAİL
"Bursa'da Şadırvan",
1925-1926, Ailesinin Koleksiyonu

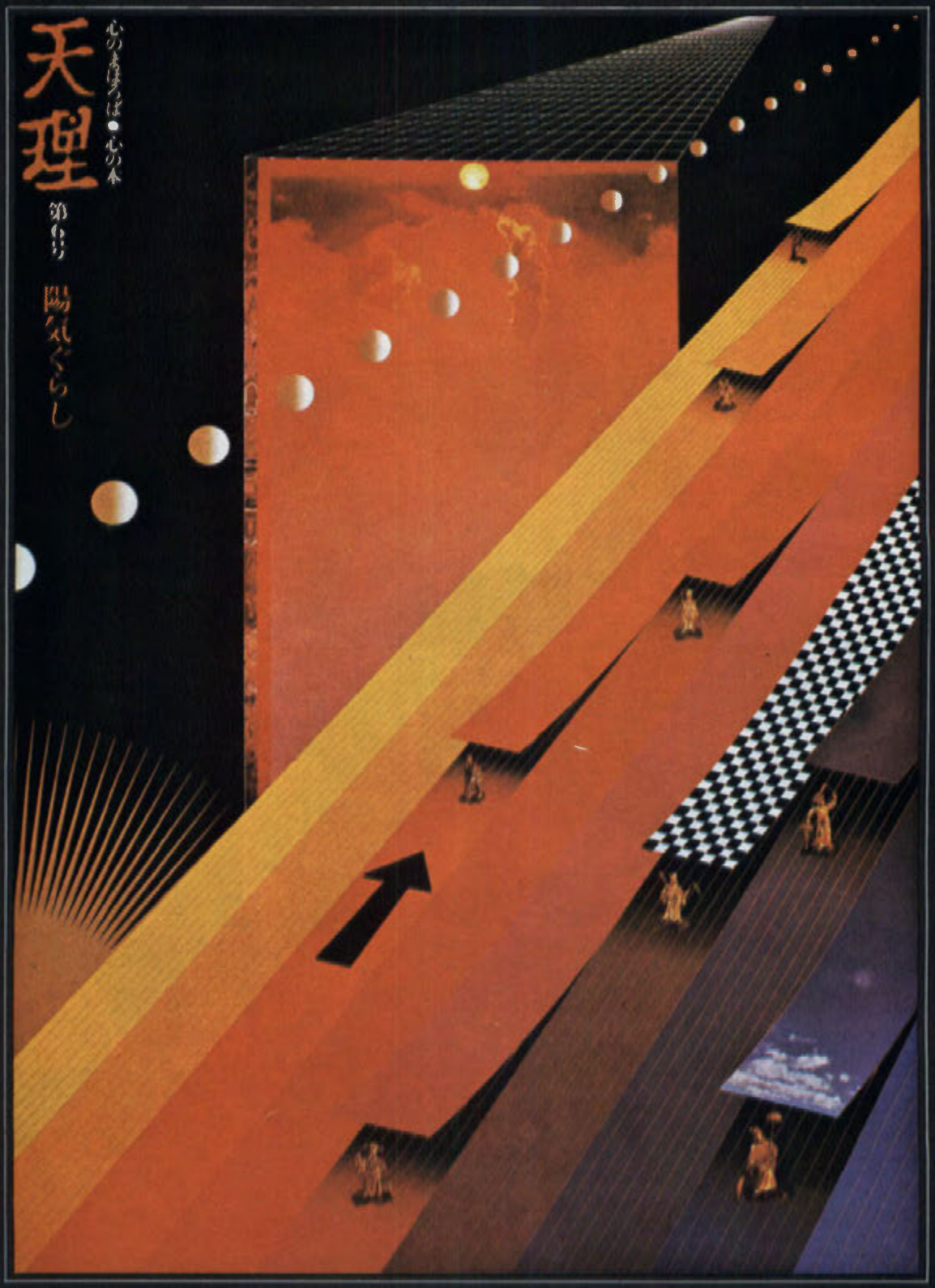

Resim 515
Kazumasa NAGAİ Terni Dergisi için tanıtım posteri, 1984

büyüklüğün birbirine oranının doğal logaritmasıyla belirlenen sayı, "neper" birimiyle ifade edilmektedir.

Napier'in kitabından çok etkilenen İngiliz matematikçi Henry Briggs (1561-1631), Napier ile görüşmek için 1616 ve 1617'de iki kez Merchiston'a gitti. Londra'daki Gresham College'da geometri, sonradan Oxford Üniversitesi'nde astronomi profesörü olan Briggs, logaritmayı daha kullanışlı kılmak için kimi önerilerde bulundu. Bunun sonucunda, bugün yaygın olarak kullanılan ve "adi logaritma" olarak bilinen 10 tabanlı logaritma ortaya çıktı. Napier'in 1617'de ölmesi üzerine, 10 tabanlı logaritma cetvellerinin düzenlenmesini Briggs üstüne aldı. 1 ile 20.000 ve 90.000 ile 100.000 arasındaki tamsayıların logaritmalarını 14 ondalığa kadar hesaplayarak 1624'te yayımladı. Bu tablodaki eksikler de birkaç yıl sonra Hollandalı matematikçi Adrian Vlacq (ykş. 1600-ykş. 1655) tarafından giderildi.

Napier'in, kısaca *Descriptio* adıyla anılan ve logaritma kurallarını veren bu en önemli kitabından daha önce yazmış olduğu, logaritma tablolarının düzenleniş biçimini ve kavramın mantıksal temellerini ayrıntılı olarak açıkladığı bir başka yapıtı da ölümünden sonra, 1619'da oğlu tarafından yayımlandı. Napier, kitaplarında küresel trigonometri konusuna da geniş yer ayırmıştır. Dik açılı küresel üçgenlere ilişkin, "Napier benzeşimleri" adıyla anılan yasalar *Descriptio*'da yer almaktadır. Ayrıca, ondalık kesirli sayıların yazılışında tamsayı ve kesir bölümlerini ayırmak için virgül simgesini ilk kez kullanan da Napier'dir.

Napier, 1617'de yayımladığı *Rabdologiae, seu numerationis per virgulas libri duo* ("Bulan Çubuklar ya da Çubuklar Yardımıyla Hesaplama Üzerine İki Kitap") adlı yapıtında, üzerinde rakamlar yazılı olan küçük çubukları ileri geri hareket ettirerek çarpma ve bölme işlemlerinin yapılmasında kolaylık sağlayan yöntemini ortaya koymuştu. Kemikten ya da fildişinden yapıldığı için "Napier kemikleri" diye anılan bu çubuklar, mekanik biçime sokulmuş bir çarpım cetvelinden başka bir şey değildi. Üzerinde, logaritmalarıyla orantılı bir biçimde yerleştirilmiş sayıların bulunduğu iki cetveli birbirine göre kaydırarak çarpma ve bölme işlemlerinin kolayca yapılmasını sağlayan sürgülü hesap cetvelini ise İngiliz matematikçi William Oughtred (1574-1660) buldu. Logaritma kavramının çok yararlı uygulamalarından biri olan sürgülü hesap cetveli, özellikle mühendislik hesaplarında yüzyıllar boyunca yaygın olarak kullanılmış, sonradan yerini elektronik hesap makinelerine bırakmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A Plaine Discovery of the Whole Revelation of Saint John*, 1593, ("Aziz Yuhanna Vahiylerinin Açıklanması"); *Mirifici logarithmorum canonis descriptio*, 1614, ("Hayret Verici Logaritma Kurallarının Tanımı"); *Rabdologiae, seu numerationis per virgulas libri duo*, 1617, ("Bulan Çubuklar ya da Çubuklar Yardımıyla Hesaplama Üzerine İki Kitap"); *Mirifici logarithmorum canonis constructio*, (ö.s.), 1619, ("Hayret Verici Logaritma Kurallarının Oluşturulması"); *De arte logistica*, (ö.s.), 1839, ("Hesap Sanatı").

• **KAYNAKLAR:** E.W. Hobson, *John Napier and the Invention of Logarithms*, 1914; C.G. Knott (der.), *Napier, Tercentenary Memorial Volume*, 1915.

Napoléon I
Jacques-Louis David tarafından yapılmış portresi.

◄ *10 tabanlı logaritma*

NAPOLÉON I
(1769-1821)

Fransa imparatoru. Giriştiği fetihlerle Avrupa'nın siyasi haritasını değiştirmiş, yönetsel ve hukuksal düzenlemeleriyle Fransa'nın devrim sonrası devlet yapısını biçimlendirmiştir.

15 Ağustos 1769'da Korsika Adası'nın Ajaccio kentinde doğdu, 5 Mayıs 1821'de Atlas Okyanusu'ndaki İngiltere'ye bağlı St. Helena Adası'nda öldü. 16. yy'da İtalya'dan Korsika'ya göç etmiş eski Toskana soylularından gelen Carlo Buonaparte ile Letizia Romolino'nun, hayatta kalan sekiz çocuğundan ikincisiydi. Avukatlık yapan babası, önceleri 1769'da Korsika'yı işgal eden Fransa'ya karşı Pasquale Paoli (1725-1807) önderliğinde yürütülen direniş hareketini desteklerken, sonradan Fransız yönetimiyle uzlaşma yolunu seçmiş ve 1771'de maliye müfettişi olmuştu. Küçük Napoléon, aile dostu durumuna gelen valinin kardeşi aracılığıyla, 1778 başında ağabeyi Joseph'le birlikte Fransa'daki Collège d'Autun'a girdi. Kısa bir süre sonra ise daha iyi bir okul olan Brienne Askeri Okulu'na geçti. Orada özellikle matematik, tarih ve coğrafya derslerindeki başarısıyla dikkati çekerek 1784'te Avrupa'nın önde gelen askeri akademilerinden biri olan Paris'teki Askeri Okul'a girme hakkını kazandı. 1 Eylül 1785'te topçu teğmen rütbesiyle okulu bitirerek Valance'daki La Fère Alayı'na katıldı. Topçu subaylarına eğitim verilen bu birlikte çağdaşı askeri yazarları okuyarak strateji ve taktik konularındaki bilgisini derinleştirdi. Bu dönemde Machiavelli, Montesquieu ve Rousseau gibi yazarların yapıtlarıyla, eski Yunan ve Roma klasiklerini okudu. Babası ölünce ailesinin işlerini düzenlemek üzere Eylül

1786'da uzun süreli bir izin alarak Korsika'ya döndü. 1788 Haziran'ında Auxonne'da bulunan alayına katıldı.

1789 Fransız Devrimi'ni hazırlayan olaylarda doğrudan yer almamakla birlikte, bu olayı coşkuyla karşıladı. Devrimden hemen sonra Korsika'ya giderek Ajaccio'da Ulusal Muhafızlar'ın örgütlenmesine öncülük etti. Korsika'da siyasi denetimi ele geçirmek için verdiği mücadelede adanın Fransa'dan tam bağımsızlığı için savaşan Pasquale Paoli karşısında tutunamayarak, Nisan 1793'te ailesiyle birlikte Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. Bundan sonra Korsika ile ilişkisini keserek, dikkatini cumhuriyetçi Fransa ile Avrupa monarşileri arasında sürmekte olan savaş üzerinde topladı.

Fransa'ya yerleştikten sonra soyadını Bonaparte olarak değiştiren Napoléon, Haziran 1793'te Nice'te bulunan alayına katılarak güneyde Kralcılar'a karşı yürütülen savaşa katıldı. Ağustos'ta komutanlığına atandığı Ulusal Konvansiyon'un topçu birlikleri Toulon'un İngilizler'den geri alınmasında belirleyici rol oynadı. Bu başarısı nedeniyle 24 yaşında tuğgeneralliğe yükseltildi. Maximilien Robespierre'in kardeşi Augustine de Robespierre'le kurduğu dostluk sayesinde, 1794 başında Fransa'nın İtalya ordusunun topçu komutanlığına atandı. Ancak Jakobenler'i (Jacobins) iktidardan uzaklaştıran Barras önderliğindeki 9 Thermidor (27 Temmuz) 1794 darbesinin hemen ardından hainlik suçlamasıyla tutuklandı. Bir süre sonra serbest bırakıldıysa da komutanlık görevinden alındı. Mart 1795'te karşıdevrimcilere karşı mücadele eden Vendée'deki Batı Ordusu'nda topçu komutanı olması için yapılan öneriyi reddetti. Bu sırada Osmanlı ordusunda müfettişlik yapmak üzere İstanbul'a gitmek için gösterdiği çabalar da boşa çıktı.

Kralcılar'ın Ulusal Konvansiyon'a karşı düzenledikleri ayaklanma girişimini bastırmakla görevlendirilen Barras'nın çağrısı üzerine, onun yardımcılığını üstlendi. Ayaklanmacı güçleri topçu ateşiyle dağıtarak kralcı 13 Vendémiaire (5 Ekim) 1795 Ayaklanması'nı bastırdı. Bu başarısı nedeniyle tümgeneral yapıldı ve Dahili Ordu komutanlığına atandı. Bu görevleri sırasında siyasi gelişmeleri daha yakından izlemeye ve Ulusal Konvansiyon'un kendisini dağıtmasının ardından kurulan Direktuvar yönetimine askeri konularda danışmanlık yapmaya başladı. Direktuvar yönetimi tarafından kendisine verilen, F.N. Babeuf önderliğindeki Panthéon Kulübü'nü kapatma görevini yerine getirdikten birkaç gün sonra, 2 Mart 1796'da, Fransa'nın İtalya ordusu başkomutanlığına atandı. Bir süre birlikte yaşadığı, Terör Dönemi'nde idam edilen general Alexandre de Beauharnais'nin dul karısı Josephine ile evlendikten birkaç gün sonra, Nice'te bulunan ordusunun başına geçmek üzere Paris'ten ayrıldı.

Mısır seferi ▸

İtalya seferi

Napoléon donatımı son derece yetersiz, askerleri ise yarı çıplak ve aç olan 38.000 kişilik ordusunun durumunu bir ölçüde düzelttikten sonra, 12 Nisan'da saldırıya geçti. Birkaç gün içinde Fransız ordusunun iki katı güçlü Avusturya ordusunu, ardından da Piyemonte-Sardinya ordusunu bozguna uğrattı. Savaştan çekilen Piyemonte-Sardinya ile, 1792'den beri Fransız işgali altında olan Nice'i ve Savoie'yı Fransa'ya bırakan bir antlaşma imzaladı. Ardından, Avusturya ordusuna karşı saldırıya geçerek, 15 Mayıs'ta Milano'ya girdi ve Mantua Kalesi dışında tüm Lombardiya'yı işgal etti. Avusturya'nın ani yenilgisi karşısında şaşkına uğrayan Modena ve Parma dükalıklarıyla Papa, Avusturya'yı desteklemekten vazgeçtiklerini bildirerek ateşkes talep ettiler. Avusturya ordusunun, Temmuz 1796'da Napoléon tarafından kuşatılan Mantua'yı kurtarmak için giriştiği dört sefer de sonuçsuz kaldı. Şubat 1797'de kaleyi ele geçiren Napoléon, Viyana üzerine yürüyüşe geçince Avusturya ateşkes istemek zorunda kaldı. Napoléon İtalya'da denetimini korumak için Haziran 1797'de Liguria Cumhuriyeti'ni, Temmuz 1797'de de Lombardiya'da Cisalpina Cumhuriyeti'ni kurdu.

Aynı tarihte Paris'te yapılan seçimlerde monarşi yanlıları önemli bir başarı kazanmış, Direktuvar yönetiminin seçimi iptal etmek üzere düzenlediği darbe girişimi ise başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Olaya müdahale eden Napoléon, generallerinden P. Augureau'yu Paris'e göndererek monarşi yanlılarını hükümetten ve yasama meclisinden uzaklaştıran bir darbe yaptırdı. İtalya seferindeki büyük başarısıyla birleşen bu olayın ardından, kendisini Direktuvar yönetiminden bağımsız bir güç olarak görmeye ve öyle davranmaya başladı. Bunun ilk adımı olarak, Ekim 1797'de Avusturya ile Direktuvar yönetiminden bağımsız olarak imzaladığı Campo Formio Antlaşması'yla Ren Irmağı'nın batı yakasını Fransa topraklarına ekledi ve Kuzey İtalya'da Fransa'nın denetimindeki Cisalpina Cumhuriyeti'nin kuruluşunu Avusturya'ya kabul ettirdi. 1797 kışında Fransa'ya dönüşünde bir kahraman olarak karşılanan Napoléon, kısa bir süre sonra Direktuvar tarafından İngiltere'ye bir çıkarma yapmakla görevlendirilen ordunun başkomutanlığına atandı. Ancak Fransa'nın denizlerde üstünlük sağlayamadan İngiltere'yi istila edemeyeceğini, İngiltere karşısında üstünlük sağlamak için, bu ülkenin Uzakdoğu ve Hindistan'la yaptığı ticareti engellemek, bunun için de Mısır'ı ele geçirmek gerektiğini savunarak bu görevinden ayrıldı. Dışişleri bakanı Talleyrand tarafından desteklenen bu görüşü, onun Paris'te kalmasını iktidarlarının geleceği için büyük bir tehlike olarak gören Direktuvar yöneticileri tarafından onaylanınca sefer hazırlıklarına başladı.

17 Mayıs 1798'de 35.000 kişilik bir orduyla Toulon'dan denize açılan Napoléon, Haziran'da Malta Adası'nı ele geçirdikten sonra, 1 Temmuz'da İskenderiye'ye çıktı. Ardından 21 Temmuz'daki Ehramlar Savaşı'nda Memlûk ordusunu yenilgiye uğratarak Kahire'ye girdi. Ancak Fransız filosunun 1 Ağustos'ta İngiliz amiral H. Nelson tarafından Abukır'de yok edilmesi Fransa ile tüm bağlantısını kopardı. Mısır'da geçirdiği bir yıla yakın süre içinde, ülkede, divan adlı yerel ve ulusal düzeyde bir temsil sistemi oluşturdu; yanında getirdiği bilim adamlarına Mısır Enstitüsü'nü kurdurdu. Bu sırada Osmanlı Devleti Fransa'ya savaş açtığından Mısır'a olası bir müdahaleyi önlemek amacıyla Şubat 1799'da Suriye üzerine bir sefer başlattı. Bu sefer Cezzar Ahmed Paşa tarafından savunulan Akkâ önlerinde noktalandı ve Napoléon güçlerinin yarısını yitirmiş olarak Kahire'ye döndü. Deniz yoluyla Mısır'a çıkmak isteyen Osmanlı güçlerini Temmuz'da Abukır'da durdurdu. Bu sırada Fransa'ya karşı yeni bir koalisyon oluşturmuş olan İngiltere, Avusturya, Napoli, Rusya ve ◂

Osmanlı Devleti'nin Fransız ordusunu İtalya'dan çıkardığını öğrenince, ordusunun komutasını general J.B. Kléber'e bırakarak, gizlice iç ve dış karışıklıklarla çalkalanan Fransa'ya döndü.

İktisadi bunalımla baş edemeyen ve Fransız ordusunun ardı ardına aldığı yenilgileri engelleyemeyen Direktuvar yönetimine karşı büyüyen hoşnutsuzluk, krallığın yeniden kurulmasından olduğu kadar Jakobenler'in iktidara gelmesinden de korkan burjuvaziyi, toplumsal istikrarı sağlayacak kesin bir çözüm arayışı içine sokmuştu. Bu durumdan yararlanan Napoléon, Sièyes ve Roger-Ducos gibi Direktuvar yöneticilerinin, Fouché ve Talleyrand gibi bakanların ve Beşyüzler Meclisi başkanı olan kardeşi Lucien Bonaparte'ın yardımıyla 18-19 Brumaire (9-10 Kasım) 1799'da gerçekleştirdiği askeri bir darbeyle Direktuvar yönetimine son verdi. Aynı tarihte, kendisinin birinci konsül olduğu, diğer üyelerini ise Sièyes ile Roger-Ducos'nun oluşturduğu üç kişilik Konsüllük yönetimi kuruldu.

Kitleleri hor gören, onlardan korkan ve halk egemenliğine inanmayan bir kişi olan Napoléon'un kısa bir süre sonra oya sunduğu VIII. Yıl Anayasası Şubat 1800'de ezici bir çoğunlukla kabul edildi. Bu anayasa ile on yıllık bir süreyle birinci konsül olan Napoléon, yürütme gücünü ele geçirdi ve yerel yöneticiler de dahil olmak üzere tüm yöneticileri, diplomatları, askeri ve sivil yargıçları, Konsüllük Meclisi üyelerini atama yetkisine ve hatta yasama meclislerinin üyelerinin seçimine etkide bulunma hakkına sahip oldu. Onun yönlendirmesiyle yapılan yönetsel düzenlemelerle merkezi yönetim aygıtı ve polis örgütü güçlendirildi; bürokratik bir polis devleti mekanizması kuruldu. 1802'de liselerin kurulmasının ardından eğitim sistemine yarı askeri bir nitelik verildi. Devrimden hemen sonra başlayan yasaları düzenleme çalışmaları tamamlanarak sonradan Napoléon Yasaları diye adlandırılan bir hukuk düzeniyle, burjuva toplumunun yasal dayanakları yaratıldı; bu yasalarla mülkiyet hakkı güvence altına alındı, dinsel ve kişisel özgürlükler tanındı, vatandaşlar yasa önünde eşit kılındı. Bu arada Mart 1801'de Papa VII. Pius ile yapılan bir sözleşmeyle Roma Katolik Kilisesi ile ilişkiler düzeltildi; kiliseye bazı ödünler verilmekle birlikte devletin laik bir yapıya kavuşması sağlandı. İktisadi alanda sanayi ve ticareti geliştirmeye yönelik özel koruyucu önlemler alındı; 1800'de Fransa Merkez Bankası kuruldu; 1803'te *Franc germinal* adını taşıyan yeni bir para birimi dolaşıma çıkarıldı.

Ülke içinde otoritesini güvence altına almak için askeri zaferlere gerek duyan Napoléon, 1799-1800 yıllarında ordusunu yeniden örgütledikten ve Rusya'nın savaşta tarafsız kalmasını sağladıktan sonra, Avusturya'ya karşı saldırıya geçti. Haziran 1800'deki Marango Savaşı'nda Avusturyalılar karşısında zafer kazanarak tüm Po Ovası'nı ele geçirdi. Aralık 1800'de Hohenlinden'de Avusturya'nın son direnişinin de kırılmasının ardından Şubat 1801'de bu ülkeyi, Fransa'nın Alpler, Pireneler ve Ren'den oluşan "doğal sınırları"nı tanımaya zorlayan Lunéville Antlaşması'nı imzaladı. Bunun üzerine Avrupa'da kendisini soyutlanmış durumda bulan İngiltere, Fransa ile barış yapmaya yanaştı. İki ülke arasında Mart 1802'de imzalanan Amiens Antlaşması'yla İngiltere ele geçirdiği tüm Fransız kolonilerini geri vermeyi kabul etti. Böylece, Avrupa, on yıllık bir süreden sonra yeniden barışa kavuştu.

Fransa'nın toprak kazanımlarını koruyan bir barış antlaşması imzalamanın yarattığı saygınlığı, otoritesini artırmak ve muhalefeti susturmak için kullanan Napoléon, Ağustos 1802'de yaptığı bir halk oylaması sonucunda oyların tamamına yakın bir bölümünü alarak, yaşam boyu konsül oldu. Aynı tarihte, savaş ve barış yapma, suçluları affetme ve yerine geçecek kişiyi belirleme yetkilerinin de kendisine verilmesiyle, uygulamada Fransa'da cumhuriyet yönetimi son buldu.

Konsül olması

İngiltere açısından geriye çekilebilecek en son noktayı, Fransa açısından ise ileriye gitmek için bir başlangıç noktasını oluşturan Amiens Barışı uzun ömürlü olamadı. Napoléon'un barıştan yararlanarak Akdeniz'de nüfuzunu artırıp Hindistan'a uzanmaya yönelik bir siyaset izlemeye başlaması, kendisini İtalya Cumhuriyeti adını verdiği Cisalpina Cumhuriyeti'nin başkanı ilan etmesi ve İsviçre'ye askeri bir müdahalede bulunması, İngiltere'nin Mayıs 1803'te Fransa'ya savaş açmasıyla sonuçlandı. Öte yandan İngiltere monarşi yanlısı Fransız sürgünlerini Napoléon'a karşı bir darbe düzenlemeye kışkırtıyordu. 1804 başında polis örgütü aracılığıyla bu tür bir darbe girişimini açığa çıkaran Napoléon, sert önlemler alarak muhaliflerini sindirdi. Ardından, babadan oğula geçen bir monarşi yönetimini kurmanın monarşi düzenine son vermek için şahsına yönelik suikast girişimlerini anlamsız kılacağını da hesaba katarak, 18 Mayıs 1804'te imparatorluğunu ilan etti. Gösterişli taç giyme töreninde, Charlemagne'ın yaptığı gibi, tacı papanın elinden alarak kendi eliyle başına geçirdi. Eski Rejim'in kurumlarını canlandırıp, aile çevresine unvanlar ve rütbeler dağıtarak yeni bir soylu sınıfı ve saray yaşamı yarattı. Mayıs 1805'te İtalya Cumhuriyeti'ni krallık yaparak kendisini İtalya kralı ilan etti.

Fransız İmparatorluğunun kuruluşu

İngiltere'yi dize getirmenin yolu olarak gördüğü adayı istila etme planını yeniden ele alan Napoléon, bu kez, ittifaka zorladığı İspanyol filosuyla birleşip Antiller'de İngiliz filosuna darbe indirerek denizlerde bir denge sağlamayı ve böylece Manş Denizi'ni geçme olanağını bulmayı amaçlayan bir stratejiyi uygulamaya koydu. Ancak 21 Ekim 1805'te Trafalgar Savaşı'nda birleşik İspanyol-Fransız filosu Nelson komutasındaki İngiliz filosu tarafından bütünüyle yok edilince planı bozuldu. Ayrıca Fransa bu yenilgiyle, denizlerdeki üstünlüğü bir daha geri alamayacak biçimde İngiltere'ye kaptırdı.

Bu arada İngiltere, iki yıllık bir uğraş sonunda, 1805'te Fransa'ya karşı Avusturya, Rusya, İsveç ve İki Sicilya'yı birleştirmeyi başarmış ve III. Koalisyon'u oluşturmuş bulunuyordu. Büyük Ordu'yu (Grande Armée) Tuna Irmağı üzerine yürüyüşe geçiren Napoléon, 20 Ekim 1805'te Ulm'de Avusturya ordusunu bozguna uğratarak Viyana'ya girdi. Ardından 2 Aralık'taki Austerlitz Savaşı'nda (Üç İmparator Savaşı) Rus Çarı I.Aleksandr ile Kutsal Roma Germen İmparatoru II.Franz komutasındaki birleşik Avusturya-Prusya ordularını yenerek askeri zaferlerinin en büyüğünü elde etti. Avusturya'ya bu ülkenin Alman topraklarındaki ve İtalya'daki egemenliğine son veren 26 Aralık tarihli Pressburg

Antlaşması'nı imzalattıktan sonra, Temmuz 1806'da, 16 Alman prensliğini Ren Konfederasyonu adı altında birleştirip Fransız koruması altına soktu ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na son verdi.

Napoléon'un Ekim 1806'da Fransa'ya karşı IV. Koalisyon'u kuran İngiltere, Prusya ve Rusya'ya karşı yürüttüğü savaş iki cephede sürdü. Prusya'ya karşı yürütülen Saksonya seferinde Prusya orduları Jena ve Auerstdäd'ta bütünüyle yok edildi ve Napoléon Ekim 1806'da muzaffer bir biçimde Berlin'e girdi. Müttefiklerinin yardımına koşan Rusya'ya karşı yürütülen Polonya seferi ise, Fransız ordusunun Ruslar tarafından Şubat 1807'de Eylau'da durdurulmasına karşın, çarlık ordusunun Haziran'da Friedland'da yenilerek savaş alanını terketmesiyle sonuçlandı. Rus Çarı I. Aleksandr'ı, İngiltere ve Fransa arasındaki rekabette taraf değiştirmeye iten bu yenilginin ardından, 7 Temmuz'da Tilsit'te bir araya gelen Napoléon ve I.Aleksandr, orada Kıta Avrupa'sını aralarında paylaşmaya yönelik bir antlaşma imzaladılar. Bu antlaşmayla Prusya'nın Polonya'daki egemenliğine son verilerek, Varşova Arşidüklüğü kuruldu ve Rusya, Napoléon'un kardeşleri Joseph Bonaparte'ın Napoli, Louis Bonaparte'ın Hollanda, Jérôme Bonaparte'ın ise Westfalya kralı olmalarını onayladı.

Kıta ablukası

Rusya seferi

Bu tarihten sonra Batı ve Orta Avrupa'nın tartışmasız tek egemeni durumuna gelen Napoléon, İngiltere'ye karşı yürüttüğü mücadeleyi iktisadi alana çekerek, Kasım 1806'da Avrupa'nın İngiltere ile yaptığı tüm ticareti yasakladı. İngiltere, Kıta Ablukası adıyla anılan bu uygulamadan önemli ölçüde zarar görmesine karşın, Avrupa pazarlarını yitirmesinden doğan boşluğu Amerika'daki İspanyol kolonileriyle yaptığı ticareti büyük ölçüde artırarak doldurdu ve zararını en aza indirmeyi başardı. Öte yandan, dışalımın azalmasına ve tüm Avrupa'da fiyatların artmasına neden olan Abluka, Fransa da dahil olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde büyük hoşnutsuzlukların doğmasına yol açtı. Ablukanın etkili bir biçimde uygulanmasını güvence altına almak için yeni savaşlar başlatmak zorunda kalan Napoléon, başından beri, ekonomisini çökertecek bu uygulamaya uymayan Portekiz'in direnişini kırmak için harekete geçti. Bu ülke Kasım 1807'de Fransız birlikleri tarafından işgal edildi.

Mart 1808'de 100.000 kişilik bir Fransız ordusunun kıyıları İngilizler'den korumak gerekçesiyle İspanya'yı işgal etmesi üzerine ülkede büyük bir ayaklanma başladı. Kral IV.Carlos'un ayaklanma sonucunda tahttan çekilmek zorunda kalmasından yararlanan Napoléon, Mayıs'ta İspanya tahtına kardeşi Joseph Bonaparte'ı çıkardı. Ondan boşalan Napoli tahtını ise en sadık askerlerinden ve enistesi Murat'a verdi. Bu olay direnişin daha da güçlenmesine ve Fransız birliklerinin, bölgeye müdahale eden İngilizler ve Fransızlar'a karşı çete savaşı yürüten İspanyollar karşısında ağır kayıplar vermesine neden oldu. Büyük Ordu'nun büyük bir bölümünü İspanya'ya yığan Napoléon, İspanyol ayaklanmasını bastırmak üzere iken, Nisan 1809'da gücünün bir bölümünü, Alman halkını kendisine karşı bir kurtuluş savaşı başlatmaya çağırarak Bavyera'yı işgal eden Avusturya Arşidükü Karl üzerine göndermek zorunda kaldı. Wagram'daki kanlı savaştan sonra barışa zorladığı Avusturya ile Ekim'de imzaladığı Schönbrunn Antlaşması'yla Dalmaçya kıyılarını İllirya Eyaleti adıyla topraklarına kattı. Böylece İngiltere ve Avusturya'nın oluşturduğu V.Koalisyon'a da son vermiş oldu. Mayıs 1809'da kıta ablukasına katılmayı reddeden Papalık Devletleri'ni, Temmuz 1809'da aynı gerekçeyle Hollanda'yı, ardından da Kuzey Denizi kıyılarındaki Alman devletlerini imparatorluk sınırlarına dahil etti. Aynı tarihte kendisine bir çocuk doğuramayan Joséphine'den ayrılarak, Nisan 1810'da Avusturya İmparatoru II.Franz'ın kızı Marie-Louise ile evlendi. Ertesi yıl ondan olan oğlunu Roma kralı ilan etti.

1810'a gelindiğinde gücünün ve ihtişamının doruğunda olan Napoléon'un yakınlarının başında bulunduğu bağımlı devletlerle ve antlaşmalar yoluyla himaye altına alınmış topraklarla çevrili bu geniş imparatorluğu, gerçekte bir yanardağ üzerinde durmaktaydı. Çok sayıda küçük devletin ortadan kaldırılması Alman ve İtalyan birlikleri için gerekli zemini hazırlamış, Fransız Devrimi'nin görüş ve kurumlarıyla tanışan halkların ulusal uyanışı ise onları bu görüş ve kurumlarla tanıştıran Fransa'nın egemenliğine karşı direnişe itmişti. Öte yandan Napoléon'un en yetenekli danışmanları olan Fouché, Talleyrand ve sonradan XIV. Karl adıyla İsveç kralı olacak general Bernadotte, ondan uzaklaşmaya başlamışlar, Roma'nın işgali sırasında tutuklanan papa VII.Pius ise onu afaroz etmişti.

Napoléon Ekim 1808'deki Erfurt Kongresi'nden beri İngiltere'ye karşı ablukaya katılmaya ve Tilsit Antlaşması'nın hükümlerine uymaya yanaşmayan Rusya'ya karşı yeni bir sefere girişti. Napoléon'un bu sefer için kurduğu ve başlangıçta 420.000 kişiden oluşan, ancak destek kuvvetleriyle birlikte 600.000 kişiyi aşan asker sayısıyla o zamana değin toplanan en büyük ordu olan Büyük Ordu'nun ancak üçte biri Fransız, geri kalanı ise imparatorluğun dört bir yanından gelen yabancı askerlerden oluşuyordu. Bu ordu bir Avusturya, bir de Prusya ordusu tarafından desteklenmiyordu. Haziran 1812'de ordusunun başında Rusya içlerine doğru yürüyüşe geçen Napoléon, hızla ilerleyerek Ağustos'ta Smolensk'te Rus ordusu karşısında büyük bir zafer elde etti. Ancak, her şeyi yakıp yıkarak geri çekilen Rus ordusunu izleme harekâtı, ikmal yetersizliği nedeniyle gecikmeye uğradı. Moskova yakınlarına ancak Eylül başında ulaşabilen Napoléon, Moskova Irmağı yakınındaki Borodino'da Kutuzov komutasındaki Rus ordusuyla kanlı bir savaşa tutuştu. Ruslar'ın çekilmek zorunda kalmasından ve Moskova'yı boşaltmasından sonra 14 Eylül'de Moskova'yı işgal etti. Ancak işgalin ertesi günü kentte büyük bir yangının başlaması, çar I. Aleksandr'ın anlaşmaya yanaşmaması ve kışın yaklaşması gibi nedenlerle geri çekilmeye karar verdi. 19 Kasım'da başlayan geri çekilme hareketi soğuk, açlık, Ruslar'ın düzenledikleri ani saldırılar ve halkın direnişi gibi nedenlerle tam bir felaket biçimini aldı. Kasım'da Berezina Geçidi'nde Ruslar tarafından sıkıştırılan Büyük Ordu, bu tarihten sonra dağılmaya başladı. Bu sırada general Malet'nin Paris'te bir darbe düzenleyerek yönetimi ele geçirmeye kalkıştığını öğrenen Napoléon, büyük bir hızla Paris'e döndü ve yeni bir savaş için hazırlıklara başladı.

1813 yılına gelindiğinde Napoléon, artık, ücretli

askerlerden oluşan ordularla değil, özgürlükleri için ayağa kalkan uluslarla savaşmak zorundaydı. Olağanüstü bir hızla örgütlediği 400.000 kişilik yeni ordusu, Şubat-Mart 1813'te Fransa'ya karşı VI. Koalisyonu kurmuş olan Rusya, Prusya, İsveç ve İngiltere orduları karşısında Mayıs-Haziran aylarında bir dizi zafer elde etti. Ancak Ekim 1813'teki Leipzig (Uluslar) Savaşı'nda, Avusturya'nın da katıldığı VI. Koalisyon'un kendisininkinden iki kat daha fazla olan güçleri karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak, tüm Alman topraklarından çekildi.

Bu sırada İspanya'daki Fransız orduları Haziran'daki Vittoria Savaşı'nda İngilizler'e yenilerek geri çekilmişler, İngilizler ise Pireneler'in kuzeyindeki Fransız savunma mevzilerine dayanmıştı. Ancak yenilgiyi kabul etmek istemeyen Napoléon, Koalisyon güçlerinin Kasım 1813'teki Fransa'nın "doğal sınırları"na çekilme önerisini reddetti. Bunun üzerine Aralık sonunda Ren Irmağı'nı geçen Koalisyon ülkelerinin ordularına karşı üç ay boyunca kahramanca direnmesine karşın, bu güçlerin 31 Mart 1814'te Paris'e girmelerini engelleyemedi. Bu sırada, Talleyrand, bir geçici hükümet kurarak Senato'ya Napoléon ve ailesinin tahttan indirildiklerini ilan ettirdi ve 1789 Devrimi sırasında idam edilen Fransa Kralı XVI.Louis'nin kardeşi Louis ile, tahta çıkması konusunda görüşmelere başladı. Direnişin yararsız olacağını anlayan Napoléon, 6 Nisan'da oğlu lehine tahttan çekildiğini açıkladı. Ancak bu çözümün kabul edilmemesi üzerine 11 Nisan'da bu kez, koşulsuz olarak tahttan çekildi. Aynı tarihte imzalanan Fontainebleau Antlaşması'yla kendisine Elbe Adası'yla sınırlı kalmak üzere imparatorluk unvanını koruma hakkı tanınan Napoléon, Fransa'dan ayrılarak Elbe'ye yerleşti.

► Ancak kısa bir süre sonra, koalisyon güçleri tarafından tahta çıkarılan Bourbon hanedanından XVIII. Louis yönetimine karşı duyulan hoşnutsuzluktan ve Eylül 1814'te Avrupa'nın siyasi haritasını yeniden belirlemek üzere büyük güçler tarafından toplanan Viyana Kongresi'nde İngiltere ve Avusturya ile Prusya ve Rusya arasında doğan anlaşmazlıklardan yararlanarak, iktidarı yeniden ele geçirebileceğini düşünerek harekete geçti. 1 Mart 1815'te 1500 yandaşıyla birlikte Cannes kıyılarında Fransa topraklarına ayak bastıktan sonra, Paris üzerine yürüyüşe geçti. Kendisini 1789 Devrimi'nin temsilcisi olarak karşılayan halk kitlelerinin desteğiyle ve kendisini yakalamak üzere yollanmış güçlerin Grenoble'da ona katılmalarından sonra, 20 Mart'ta Paris'e girdi. Fransa'ya anayasal bir monarşi yönetimi getiren 1814 anayasasında ufak bir değişiklik yaptıktan sonra Belçika'ya kaçmış olan XVIII. Louis'nin yerine kendisini imparator ilan etti. Yüz gün süren bu yeni iktidar döneminde, kendisine karşı yeni bir ittifak kuran Avusturya, İngiltere, Prusya ve Rusya'nın birleşik ordularıyla savaşmak zorunda kaldı. 16 Haziran 1815'te Ligny'deki çarpışmayı kazandıysa da iki gün sonra Waterloo'da, Wellington komutasındaki İngiliz ordusu karşısında bozguna uğrayarak Paris'e döndü. 22 Haziran'da oğlu II. Napoléon lehine tahttan çekildi. ABD'ye kaçma girişiminin İngilizler tarafından engellenmesi üzerine güvenliğinin sağlanması için resmen İngiltere'ye başvurdu. İngiliz hükümeti tarafından kendine sürgün yeri olarak seçilen St.Helena Adası'na gitmek zorunda bırakıldı. Orada sıkı bir denetim altında tekdüze ve sıkıntılı bir yaşam sürmeye başladı. Zamanını anılarını yazmakla ve kitap okumakla geçirdi. 1817'de mide kanserine tutulduğunun anlaşılmasına karşın, doktorlarının içinde bulunduğu koşulların değiştirilmesi için yaptıkları başvurular geri çevrildi. 1821 başlarında sağlık durumu iyice kötüleşince, ölümünden sonra kemiklerinin Seine Irmağı'nın yakasına götürülmesini vasiyet etti. Cenazesi 1840'ta Paris'e getirilip Hôtel des Invalides'e gömüldü.

Tarihin en büyük komutanlarından biri olarak kabul edilen Napoléon'un askeri strateji ve taktikleri Fransız Devrimi'nin bu alanda getirdiği yeniliklere dayanır. Kitle ordusu görüşünden hareket ederek üstün manevra yeteneğine dayalı yöntemler geliştirmiştir. Bunların başlıcası sayıca daha kalabalık düşman kuvvetlerini birbirinden ayırıp parça parça yok etmekti. Ordunun yürüyüş düzeninde kol ve saf biçimlerinin esnek bir birleşimine dayanan "ayrı hareket ederken birlikte savaşma" ilkesini yaratmıştır. Topçu ateşinden ustalıkla yararlanmakla birlikte teknik buluşları benimsemekte direnmiştir.

Napoléon Bonapart'ı, özellikle güçlenmekte olan ancak İngiliz sanayicileri karşısında zayıf durumda bulunan Fransız sanayicileri ve bankerleri desteklemiştir. Bunlar, bir yandan, başarılı askeri harekâtlarla İngiltere'nin dünyadaki üstün iktisadi ve siyasi konumunu sarsabilmeyi, öte yandan da hızlı bir yayılmacı siyasetin Fransa'ya büyük pazarlar kazandırarak sanayileşmesine ivme kazandırabilmeyi amaçlıyorlardı.

◄ *Yüz Gün'lük ikinci imparatorluğu*

- **YAPITLAR (başlıca):** *Correspondance de Napoléon Ier*, (ö.s.), 32 cilt, 1858-1869, ("I. Napoléon'un Yazışmaları"); *Oeuvres littéraires et écrits militaires*, (ö.s.), 3 cilt, 1867, ("Edebi Yapıtları ve Askeri Yazıları"); *Oeuvres de Napoléon à Sainte-Hélène*,(ö.s.),4 cilt, 1870, ("Napoléon'un St. Helena'daki Yapıtları").

- **KAYNAKLAR:** A. Dansette, *Napoléon, pensées politiques, et sociales*, 1969; A. Castelot, *Napoléon*, 1964; P. Lanfrey, *Histoire de Napoléon Ier*, 5 cilt, 1867-1875; G. Lefebvre, *Napoléon*, 1935; F. Markham, *Napoléon*, 1964; J.M. Thompson, *Napoléon Bonaparte His Rise and Fall*, 1952.

- **BAKINIZ:** ALEKSANDR I [Pavloviç], BABEUF, BARRAS, J. BONAPARTE, L. BONAPARTE, L. CARNOT, FOUCHÉ, FRANZ II, GODOY, KARL XIV, KLÉBER, KUTUZOV, LOUIS XVIII, LOUIS-PHILIPPE, METTERNICH, MURAT, NELSON, PIUS VII, TALLEYRAND-PERIGORD.

NAPOLÉON III
(1808-1873)

Fransa imparatoru. Koyu bir baskı rejimi kurmuş, ticaret ve sanayinin gelişmesini özendirmiş ve yayılmacı bir dış politika izlemiştir.

Charles Louis Napoléon Bonaparte 20 Nisan 1808'de Paris'te doğdu, 9 Ocak 1873'te İngiltere'de Kent'teki Chislehurst'te öldü. Fransa İmparatoru

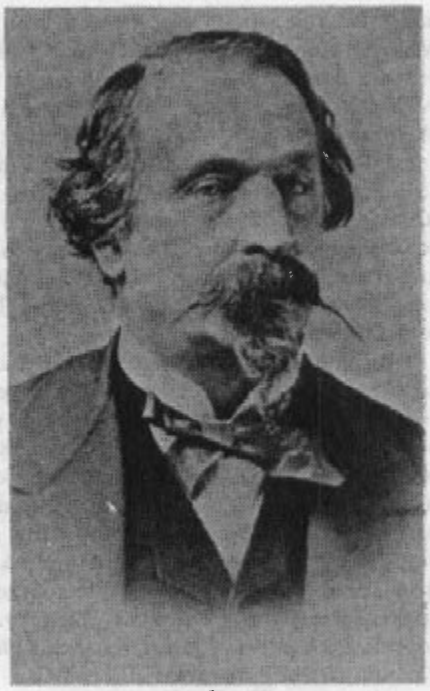

Napoléon III

Cumhurbaşkanı seçilmesi

I.Napoléon'un kardeşi Louis Bonaparte'ın en küçük oğludur. Bonaparte ailesinin tüm üyeleri gibi 1815'te I.Napoléon'un devrilmesinden sonra ailesiyle birlikte Fransa'dan ayrılmak zorunda bırakıldı. Gençliğinin büyük bölümünü İsviçre'nin Thurgovie Kantonu'ndaki Arenenberg'de geçirdi. 1821-1823 arasında Almanya'nın Augsburg kentindeki bir okula devam ettikten sonra, öğrenimini özel dersler alarak tamamladı. 1830'da gittiği İtalya'da Carbonari Derneği'ne üye oldu ve Şubat 1831'de Romagna'da Papalık yönetimine karşı düzenlenen bir ayaklanmaya katıldı.

I.Napoléon'un tek oğlunun da 1832'de ölmesinden sonra, Fransa'da imparatorluk yönetimini yeniden kurarak Bonaparte ailesini yeniden iktidar yapmak için mücadele eden çevrelerin tek umudu durumuna geldi. Bu dönemde İsviçre'deki milis kuvvetlerine katıldı ve 1834'te topçu yüzbaşısı oldu. Ekim 1836'daki Strasbourg garnizonunu ayaklandırmaya yönelik darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı ve Brezilya'ya sürgüne gönderildi. Oradan ABD'ye, sonra da İsviçre'ye geçti. Fransa'nın baskısıyla İsviçre'den çıkarıldıktan sonra 1838'de İngiltere'ye yerleşti. 1839'da yayımladığı en önemli broşürü olan *Idées napoléoniennes*'de ("Napoléon'cu Düşünceler") Louis Philippe yönetimine muhalif monarşi yanlısı çevreler tarafından yaratılmış romantik bir efsane olan Bonapartçılık'ı, siyasal bir ideolojiye dönüştürmeye çalıştı.

II. İmparatorluk'un kuruluşu

I.Napoléon'un kemiklerinin, sürgündeyken öldüğü St.Helena Adası'ndan Fransa'ya getirtilmesinin Bonapartçı çevrelerde yarattığı heyecandan yararlanarak, Ağustos 1840'ta Boulogne'da iktidarı ele geçirmeye yönelik yeni bir darbe girişiminde bulundu. Ancak bu girişiminin de başarısızlıkla sonuçlanması üzerine tutuklanarak yaşam boyu hapis cezasına çarptırıldı. Hapisteyken yazdığı çok sayıdaki broşürden biri olan *Extinction du paupérisme*'de ("Sürekli Yoksulluğun Son Bulması") Saint-Simonculuk'un etkisini taşıyan iktisadi görüşlerini ortaya koydu. Fransa'da sefalet sorununun ancak devletin ekili alanların en az olduğu yörelere, işsizler için tarım kolonileri kurmasıyla çözülebileceğini savundu. Mayıs 1846'da hapisten kaçtı ve İngiltere'ye yerleşti.

Paris'te Louis Philippe yönetimine son veren ve II.Cumhuriyet'in ilanıyla sonuçlanan Şubat 1848 Devrimi'nin başladığını öğrenince hemen başkente döndüyse de geçici hükümet onu yeniden İngiltere'ye dönmek zorunda bıraktı. Yandaşları tarafından aday gösterildiği Kurucu Ulusal Meclis seçimlerini kazanmasına karşın Paris'e dönmedi. Ulusal Meclis'in, devrimin başlangıcında işsizlik sorununa çözüm getirmek için kurulmuş olan Milli Atölyeler'i kapatması üzerine, Parisli işçiler silaha sarılarak ayaklandı. Louis Napoléon, 23-26 Haziran Ayaklanması'nın bastırılmasını izleyen ve işçiler ile Sosyalistler üzerinde kurulan yoğun baskı ortamında, Eylül'de yapılan bir ara seçimi kazanarak Paris'e döndü. Anayasanın hazırlık çalışmalarının tamamlanmasından sonra, monarşist ve Katolik muhafazakârları bir araya getiren Düzen Partisi'nin desteğiyle cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu. Haziran Ayaklanması'nın yarattığı tedirginlikten, bu muhafazakâr çevrelerin ülkeyi yönetecek güçlü bir kişiye duyduğu özlemden ve Napoléon efsanesinden yararlanarak, 10 Aralık 1848'de ezici bir çoğunlukla cumhurbaşkanı seçildi.

Mayıs 1849'da yapılan Yasama Meclisi seçimlerinde, Düzen Partisi çoğunluğu kazanırken Cumhuriyetçiler azınlıkta kaldı. Yeni iktidar, Fransa'nın Şubat 1849'da ilan edilen Roma Cumhuriyeti'ne son vererek Papa'yı yeniden iktidar yapmak için Roma'ya yaptığı askeri müdahaleyi onaylamayan Cumhuriyetçiler'in Haziran'daki ayaklanma girişimini sert bir biçimde bastırdı. Louis Napoléon, Ekim'de kendisine yakın kişilerden oluşan bir hükümet kurdurdu. Bu sırada Yasama Meclisi, eğitimde kilisenin etkisini artıran, seçim yasasını, çoğunluğunu işçilerin oluşturduğu üç milyon seçmeni seçme hakkından yoksun bırakacak biçimde değiştiren, siyasi partileri ve gösterileri yasaklayan bir dizi baskıcı yasa çıkarırken, Louis Napoléon, yurt çapında çıktığı gezilerde kendisini genel oy hakkının ve din özgürlüğünün savunucusu olarak sunan konuşmalarıyla popülaritesini artırmaktaydı.

Temmuz'da meclisten ikinci kez cumhurbaşkanı seçilmesini sağlayacak bir anayasa değişikliği yapmasını istedi. Bu isteğinin reddedilmesi üzerine, 2 Aralık'ta gerçekleştirdiği bir darbeyle meclisi dağıttı. Darbeye karşı çıkan on binlerce kişiyi tutuklatıp Cezayir'e ve Guyana'ya sürgüne yolladı. 21 Aralık'ta yapılan bir halk oylamasıyla darbenin ezici bir çoğunluk tarafından onaylanmasından sonra Ocak 1852'de, cumhurbaşkanının yetkilerini artıran ve görev süresini on yıla çıkaran yeni anayasayı açıkladı. 2 Aralık 1852'de ise kendisini III.Napoléon adıyla imparator ilan etti.

Bir baskı rejimi kurmaya yönelen III.Napoléon, genel oy hakkının geçerli olmasına karşın, seçimlerin merkezden atanan valilerin gösterdiği adaylar arasında geçmesini sağlatarak, muhalefetin meclise yansımasını engelledi. Basın sıkı bir polis denetimi altına alındı; gazete kurmak hükümetin iznine ve büyük bir

miktarda paranın depozit olarak yatırılması ön koşuluna bağlandı. Cumhuriyetçi öğretim üyeleri üniversitelerden uzaklaştırıldı; tarih ve felsefe dalında doktora çalışmaları kaldırıldı.

III.Napoléon, iktidarı sırasında, tüm burjuvazinin yükselmesini ve zenginleşmesini amaçladı; sınai ve ticari etkinlikleri, Fransa'da daha önce görülmemiş bir biçimde kolaylaştırdı ve özendirdi. Bu dönemde ilk kez, sanayi, ticaret ve tarım kesimlerine uzun vadeli kredi sağlayan finansman örgütleri ve denizaşı-

Avrupa'da 1848-1849 Devrimleri

Avrupa'da 1845-1846 yıllarında kötü ürün alınması, tahıl fiyatlarının artmasına ve açlığa neden olurken, aynı dönemde İngiltere'de baş gösteren iktisadi bunalım kısa sürede tüm Avrupa'yı etkisi altına almıştı. Köylülerin yıkımına, çok sayıda küçük tüccarın iflasına ve binlerce işçinin işinden olmasına neden olan 1847 iktisadi bunalımı, tüm Avrupa'yı saran 1848-1849 Devrimleri'nin olgunlaşmasına yardımcı oldu. Fransa'da iktisadi ve mali bunalıma ek olarak, kral Louis-Philippe'in* ve başbakan Guizot'nun*, mülk sahibi sınıfların en varlıklı kesimi dışında kalan toplumsal kesimleri iktidardan uzak tutan seçim sistemini değiştirmeye yanaşmaması, siyasi bunalımın olgunlaşmasını hızlandırdı. İşçi ve öğrencilerin 22 Şubat'ta yönetime karşı başlattıkları protesto gösterileri kısa zamanda silahlı çatışma biçimini aldı ve kral çekilmek zorunda kaldı. 2 Şubat'ta kurulan ve L.Blanc* gibi işçi temsilcileriyle cumhuriyetçi küçük ve büyük burjuvazinin temsilcilerinin yer aldığı geçici hükümet, aynı gün cumhuriyeti ilan etti. Ancak işçilerle mülk sahibi kesimlerin temsilcileri arasında kurulan ittifak kısa bir süre sonra bozuldu. İşçilerin, devrimle ele geçirdikleri haklarının geri alınmaya kalkışılması üzerine başlattıkları 23-26 Haziran Ayaklanması sert bir biçimde bastırıldı. Bu tarihten sonra işçiler ve Sosyalistler üzerinde büyük bir baskı rejimi kuruldu. Devrim, Katolik ve monarşist muhafazakâr kesimlerin temsilcisi Louis-Napoléon'un Aralık'ta cumhurbaşkanı seçilmesiyle son buldu.

Avusturya, Almanya ve İtalya'da ise, 1848-1849 Devrimleri, mutlak monarşileri anayasal monarşilere dönüştürmek ve devlet yapısını ulus temelinde yeniden biçimlendirmek isteyen burjuvazinin, liberal ve milliyetçi özlemlerinin ifadesi oldu. Çekler, Hırvatlar ve Macarlar Avusturya boyunduruğundan kurtulmayı ya da bu boyunduruğu kültürel ve yönetsel özerkliklerini kapsayacak biçimde yumuşatmayı amaçlıyorlardı.

İtalya'da, Ocak 1848'de İki Sicilya Krallığı'nda gerçekleşen devrim sonucu, kral II.Ferdinando (1810-1859) Şubat'ta anayasayı ilan etmek zorunda kaldı. Bunu Toscana Dükalığı ile Carlo-Alberto'nun* yönettiği Piyemonte-Sardinya Krallığı'nda liberal anayasaların ilan edilmesi izledi. Papalık Devletleri'nde ise, Papa IX.Pius (1792-1878) Mart'ta bir meclis topladı. Aynı tarihte gerçekleşen bir ayaklanmayla Lombardiya-Venedik'te Avusturya egemenliği son buldu ve cumhuriyet ilan edildi.

Paris'te devrim olduğu haberinin Orta Avrupa'ya ulaşmasından hemen sonra, 3 Mart'ta Kossuth*, Macaristan'da Avusturya egemenliğine son verildiğini ve bağımsız bir Macar hükümetinin kurulduğunu açıkladı. 13 Mart'ta Viyana'da gerçekleşen halk ayaklanması Avusturya Başbakanı Metternich'i ülkeden kaçmak, imparator I.Ferdinand'ı (1793-1875) ise bir anayasa hazırlamaya söz vermek zorunda bıraktı. Nisan'da anayasa ilan edildi; Macarlar'a özerklikleri, Hırvatlar'a ise yönetim işlerinden sorumlu bir ulusal komite kurma hakkı tanındı.

Bu sırada, Prusya Kralı IV.Friedrich-Wilhelm*, 18 Mart'ta Berlin'de gerçekleşen devrimin ardından basın özgürlüğünü tanımak, anayasa ilan etmek ve genel oyla seçilen bir meclis toplamak zorunda kaldı. Parçalanmış durumdaki Güney Alman devletlerinin 18 Mayıs'ta topladıkları Frankfurt Ulusal Meclisi birleşik ve bağımsız bir Alman devletinin kurulması için bir anayasa hazırlamaya başladı.

Aralık 1848'de Avusturya tahtına çıkan I.Franz Joseph*, Rusya Çarı I.Nikolay'ın* yardımıyla imparatorluk sınırları içerisindeki ulusal bağımsızlık ve anayasacılık hareketlerine son verdi; meclisi dağıtarak ülkede koyu bir baskı rejimi kurdu; Mart 1849'da da Lombardiya-Venedik'i yeniden Avusturya egemenliği altına soktu. Avusturya'da devrimin bastırılmasından güç alan Prusya Kralı IV.Friedrich-Wilhelm, 1848 sonunda meclisi dağıtarak yeniden baskıcı monarşi yönetimini kurdu. Öte yandan, Mart 1849'da federal bir Alman İmparatorluğu kurulmasını öngören bir anayasayı kabul eden Frankfurt Ulusal Meclisi'nce imparatorluğa seçildiyse de, bunu reddederek Alman Birliği'nin gerçekleşmesini engelledi. İtalya'da ise, Papalık Devletleri'nde Mazzini* başkanlığında kurulan Roma Cumhuriyeti'nin, Temmuz 1849'da, Papa ile işbirliği yapan III.Napoléon* tarafından yıkılmasıyla, İtalyan Birliği'nin cumhuriyetçi bir temelde gerçekleşmesi olanaksızlaştı.

Başladıkları her yerde yenilgiyle sonuçlanan 1848-1849 Devrimleri, Alman ve İtalyan yurtseverlerini, ulusal birlik mücadelesinin önderliğini, Prusya ve Piyemonte-Sardinya gibi otoriter devletlerin önderliğine terketmek zorunda bıraktı. İkinci olarak, bu deneyim, Fransa'da ilk kez, işçiler arasında, diğer toplumsal kesimlerden bağımsız olarak örgütlenmeleri gerektiği düşüncesinin yayılmasını sağladı.

rı büyük taşıma şirketleri kuruldu; demiryollarının uzunluğu yaklaşık altı kat artırıldı. Bunlara ek olarak, 12 saatlik işgünü ve grev yasağı sonucu sanayi üretimi iki kat büyüdü, ticaret kesiminde gerçekleşen sermaye birikimi büyük mağazaların kuruluşuna yöneldi.

Dış politikası

III.Napoléon, Avrupa'nın 1814'ten sonraki güç dengesini Fransa'yı yeniden büyük bir güç yapacak biçimde değiştirmeyi amaçlıyordu. 1853'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan Kırım Savaşı'nı, İngiltere ile ittifak kurarak Rusya'nın Akdeniz'deki yayılmasını engellemek için bir fırsat olarak değerlendirdi ve 1854'te Rusya'ya savaş açtı. 1856'ya değin süren savaşın Fransa'ya hiçbir maddi kazanç sağlamamasına karşın, barış görüşmelerinin Paris'te yapılması, ona önemli bir uluslararası saygınlık kazandırdı.

Bir İtalyan yurtseveri olan Felice Orsini'nin Ocak 1858'de kendisine karşı bir suikast girişiminde bulunmasından kısa bir süre sonra, Piyemonte-Sardinya Başbakanı Cavour'la, Avusturya'ya karşı vereceği mücadelede, Fransa'nın bu ülkeye destek olması karşılığında Kuzey İtalya'daki Avusturya egemenliğine son verilmesinden sonra İtalya'nın, başkanlığını Papa'nın yapacağı dört devletten oluşan bir federasyon çatısı altında birleşmesi ve Savoie ve Nice'in Fransa topraklarına eklenmesi konularında anlaşmaya vardı. Mayıs 1859'da Kuzey İtalya'da karşı karşıya gelen Fransız ve Avusturya orduları arasındaki savaş, Avusturya'nın yenilmesi ve Lombardiya'yı Piyemonte-Sardinya'ya bırakmayı kabul etmesiyle sonuçlandı. II.İmparatorluk sırasında Yeni Kaledonya ve Senegal kolonileştirildi; Vietnam istila edildi; Kamboçya'da bir Fransız himaye rejimi kuruldu. Fransa 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasında önemli rol oynadı.

Fransa'nın İtalya politikasının Papa'nın cismani iktidarını tehlikeye düşürdüğü görüşünde olan Katolikler'in hoşnutsuzluğunun, 1860'ta İngiltere ile imzalanan serbest ticaret antlaşmasının dış rekabete açtığı sanayi kesiminin hoşnutsuzluğuyla birleşmesi, III. Napoléon'u baskı rejimini yumuşatmaya yönelik önlemler almaya itti. 1861'de Yasama Meclisi'nin yetkileri artırıldı; 1864'te işçilere grev hakkı verildi; 1868'de basın üzerindeki baskılar bir ölçüde gevşetildi ve sınırlı bir toplantı özgürlüğü tanındı.

Bu sırada, Meksika Devlet Başkanı Juarés'in yabancı ülkelere olan borçlarını ödemeyi ertelemesi üzerine Fransa Aralık 1861'de İngiltere ve İspanya ile birlikte Meksika'ya askeri müdahalede bulundu. III. Napoléon, diğer iki ülkenin ertesi yıl savaştan çekilmesine karşın, Meksika'da Katolik bir latin imparatorluğu kurmak amacıyla Fransız birliklerini geri çekmedi. 1863'te Avusturya imparatorunun kardeşi arşidük Maximilian'ı Meksika imparatoru ilan etti. Ancak işgalin Fransa'ya getirdiği mali yük, Meksikalılar'ın direnişi ve ABD'nin baskısı gibi nedenlerle 1867'de birliklerini geri çekmek zorunda kaldı.

1869 seçimlerinde muhalefetin oyların % 45'ini alması üzerine yönetimine parlamenter bir nitelik vermek üzere harekete geçti. Ocak 1870'te eski Cumhuriyetçiler'den O.E.Ollivier'yi bir hükümet kurmakla görevlendirdi. Bu sırada Prusya'nın Hohenzollern hanedanından bir kişiyi İspanya tahtına çıkarması girişimini engelledi. Bu olayın Prusya-Fransa ilişkilerinde yarattığı gerginlik, III.Napoléon'un Temmuz 1870'te Prusya'ya savaş açmasıyla noktalandı. 1870 Fransa-Prusya Savaşı 2 Eylül 1870'te Fransız ordusunun Sedan'da bozguna uğraması ve III.Napoléon'un Prusyalılar'a tutsak düşmesiyle sonuçlandı. Bu sırada Paris'e ulaşan yenilgi haberinin ardından başlayan sokak gösterileri sonucu, Yasama Meclisi'nin cumhuriyetçi üyeleri III.Napoléon'un devrildiğini açıkladılar; 4 Eylül'de ise III.Cumhuriyet ilan edildi.

1871'e değin Kassel yakınlarındaki bir kalede tutsak tutulan III.Napoléon, 1871'de serbest bırakıldıktan sonra İngiltere'ye yerleşti ve orada öldü.

• YAPITLAR (başlıca): *Idées napoléoniennes*, 1839, ("Napoléon'cu Düşünceler"); *L'extinction du paupérisme*, 1844, ("Sürekli Yoksulluğun Son Bulması"); *Oeuvres*, 5 cilt, 1854-1869, ("Yapıtlar"); *Histoire de Jules César*, 1865-1866, ("Gaius Caesar'ın Tarihi").

• KAYNAKLAR: A.L.Guerard, *Napoléon III*, 1943; F.A. Simpson, *The Rise of Louis Napoléon*, 1909; J.M.Thompson, *Louis Napoleon and the Second Empire*, 1958.

• BAKINIZ: ABDÜLMECİD, BISMARCK, BLANC, L.BONAPARTE, CAVOUR, FRANZ JOSEPH I, GAMBETTA, JUARÉS, LAMARTINE, LESSEPS, LOUIS-PHILIPPE, MAC-MAHON, MAZZINI, H.K.B.von MOLTKE, NAPOLÉON I, NİKOLAY I, ORSINI, THIERS, WILHELM I.

NARAM-SİN
(? -İÖ 2218)

Akad kralı. I.Sargon'un başlattığı genişleme politikasını sürdürmüştür.

Babil kaynaklarına göre, Akad Devleti'nin kurucusu I.Sargon'un (İÖ 2334-İÖ 2279) oğludur. İÖ 2254'te kardeşi Maniştusu'nun (İÖ 2269-İÖ 2254) yerine Akad kralı oldu. Naram-Sin döneminde Akad Devleti Güneydoğu Anadolu'dan Basra Körfezi'ne, Batı İran'dan Fırat'ın batısına dek uzanan toprakları kapsamaktaydı. Naram-Sin, Uruk, Umma ve Nippur gibi Sümer kentlerine de egemen oldu. Arabistan Yarımadası'nın Basra Körfezi'ndeki kıyılarını ele geçirdi. Bu seferden dönüşünde, Akad, Sümer ve Elam kentlerinin kendisine karşı ayaklandığını gördü. Güçlü bir orduya sahip olan Naram-Sin, bu ayaklanmayı bastırdı. Suriye'yi işgal ederek Akdeniz'e ulaştı.

Naram-Sin egemen olduğu toprakları Patesiler (yerel krallar) aracılığı ile yönetmekteydi. Sümer kentlerinden Lagas patesisi, Akad'a tahıl, canlı hayvan, balık gibi gıda maddelerinin yanı sıra, kıymetli madenler ve işçi göndermekle de yükümlüydü. Diğer Sümer kentlerinden Nippur ise, Naram-Sin'in yönetimi altında önemli bir dinsel merkez olma niteliğini korudu. Naram-Sin, Nippur'da Enlil (Yeryüzü Tanrısı), Sippar'da da Şaşmaş (Güneş Tanrısı) adına tapınaklar yaptırdı.

Naram-Sin'den kalan en tanınmış yapıt ise İran'da Susa'da bulunan Zafer Steli'dir. Aslında Sippar'daki Şamaş tapınağına adanan bu stelde, Naram-Sin'in ordusuyla birlikte bir dağ halkına karşı kazandığı zafer betimlenmektedir. Naram-Sin'i betimleyen başka bir kabartma da Diyarbakır yakınlarında bulun-

muş olup, Akad egemenliğinin bu bölgeye dek uzandığını göstermektedir.

Naram-Sin zamanında Akadlar en parlak dönemlerinden birini yaşamışlar, Sami kökenli Akad dili Mezopotamya'nın yaygın dillerinden olmuştur. Akad egemenliği altında olan Sümer kentleri ise varlıklarını ve kültürlerini sürdürmüşlerdir.

• BAKINIZ: SARGON I.

NARAYAN, Jayaprakaş
(1902-1979)

Hintli siyaset adamı. Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinin önderlerindendir.

11 Ekim 1902'de Bihar Eyaleti'nin Sitab Diyara kentinde doğdu, 8 Ekim 1979'da Patna'da öldü. Lise öğrenimi sırasında siyasetle ilgilenmeye başladı. Hint Ulusal Kongresi'nin (Kongre Partisi) İngiliz okullarını boykot etme çağrısına uyarak, 1922'de mezun olmasına kısa bir süre kala okulu bıraktı ve ABD'ye gitti. ABD'de geçirdiği yedi yıl boyunca çeşitli işlerde çalıştı ve üniversite öğrenimi gördü. Marxizm'den etkilendi, antiemperyalist ve milliyetçi düşünceleri benimsedi. 1929'da Hindistan'a dönerek kısa zamanda Hint Ulusal Kongresi önderlerinden biri oldu. İngiliz yönetimine karşı pasif direnme hareketine katılması nedeniyle 1932'de Gandi, Nehru ve diğer birçok muhalefet önderi ile birlikte tutuklanarak bir yıl hapis cezasına çarptırıldı. Serbest bırakıldıktan sonra, Kongre içinde yer alan Kongre Sosyalist Partisi'nin kuruluşuna öncülük etti.

II.Dünya Savaşı yıllarında baskıyı artıran İngiliz yönetimine karşı daha etkin bir mücadele yürütülmesi gerektiğini savunarak Gandi'nin pasif direnme yöntemine muhalefet etti. 1939'da savaşa karşı oluşu nedeniyle tutuklanarak cezaevine gönderildiyse de kısa bir süre sonra kaçarak yönetime karşı etkin bir direniş örgütlemeye uğraştı. Gandi'nin başlattığı "Hindistan'ı terkedin" hareketine katılması nedeniyle 1943'te yeniden tutuklandı. 1946'da serbest bırakıldıktan sonra Kongre önderlerini daha etkin bir siyaset yürütmeleri için ikna etmeye çalıştı. Bağımsızlığın ilanının ardından 1948'de sosyalist grubu ile Kongre Partisi'nden ayrılarak bağımsız bir sosyalist parti kurdu. 1952'de partisini Gandi'nin görüşlerini benimseyen Kisan Mazdoor Draja adlı parti ile birleştirerek Sosyalist Halk Partisi'ni kurdu ve başkanlığını üstlendi.

Narayan, 1953'te Nehru'nun hükümete katılma önerisini reddetti ve parti çalışmalarından uzaklaşarak yaşamını Gandi'nin yolunu izleyen Vinoba Bhave'nin 1951'de başlattığı *Bhoodan* (Toprak Armağanı) hareketine adayacağını açıkladı. Bu hareket yürütülmekte olan toprak reformundan ayrı olarak toprak sahibi olmayanlara zenginler tarafından toprak armağan edilmesini amaçlıyordu. Narayan, Kongre Partisi'nin 1955'te "sosyalist toplum" modelini uygulayacağını açıklamasından sonra Nehru'nun dış politikasını ve ağır sanayiye önem vermesini eleştirerek Gandi'nin görüşlerinin yaşama geçirilmesini amaçlayan *Sarvodaya* (İşbirliğine Dayanan Toplum) hareketini başlattı. *Bhoodan* yoluyla toprak reformunun gerçekleştirilmesini, küçük üretimin yaygınlaştırılmasını, köylerin kendine yeterliliğinin sağlanmasını amaçladı; herkesin yaşamını iyilik yapmaya ve başkalarına yardım etmeye adamasını istedi. Ekim 1957'de partisindeki tüm görevlerinden ayrıldı.

1974'te İndira Gandi hükümetinin "çürümüş" olduğunu öne sürerek hükümete karşı yaygın bir muhalefetin başlatılmasına ön ayak oldu. Haziran 1975'te "olağanüstü durum" ilan edilmesi üzerine diğer muhalefet önderleriyle birlikte tutuklandı. Beş ay sonra sağlık durumunun iyi olmaması nedeniyle serbest bırakıldı. İndira Gandi hükümetine bir alternatif oluşturmak üzere dört partinin bir araya gelmesinden oluşan Janata (Halk) Partisi'nin kurulmasında büyük rol oynadı. Bu partinin Mart 1977 seçimlerini kazanmasında ve Morarji Desai'nin başbakan seçilmesinde etkili oldu.

• BAKINIZ: İ.GANDİ, M.GANDİ, NEHRU.

NASH, John
(1752-1835)

İngiliz mimar ve kent tasarımcısı. Brighton'daki *Kraliyet Pavyonu*'nu yapmıştır.

Eylül 1752'de Londra'da doğdu, 13 Mayıs 1835'te Cowes'da öldü. 1767-1778 arasında Londra'da İngiliz mimar Sir Robert Taylor'ın (1714-1788) yanında yetişti. 1780 dolaylarında serbest mimar olarak çalışmaya başladı, ama iflas etti. Bunun üzerine 1783'te Galler'e gitti. Burada on iki yıl boyunca çok sayıda çiftlik evi yaptı. 1795'te Londra'ya döndü ve peyzaj mimarı Humprey Repton'la (1752-1818) ortaklık kurdu. 1798'de Galler prensi için çalışmaya başladıktan sonra zengin oldu. 1811'de isteği üzerine Londra'daki Regent Caddesi'ni ve bu caddede yer alan yapıları planladı, aynı adlı parkı düzenledi. Gene bu yıllarda, İtalyan tipi villalardan oluşan yerleşmeler gerçekleştirdi. 1813-1815 arasında hükümetin yapı müfettişi olarak bazı resmi yapıları onardı. Brighton'daki *Kraliyet Pavyonu*'nu yeniden tasarladı ve Londra'daki St.James Parkı'nı düzenledi. 1821'de Buckingham House'un krallık sarayı olarak yeniden yapımıyla görevlendirildi. Ancak IV.George 1830'da ölünce o da görevinden alındığı için bu çalışmasını tamamlayamadı.

John Nash, Repton'la çalışmaya başladıktan sonra yaptığı kır evleri, özellikle de İtalyan tipi villalarıyla zengin burjuva sınıfının ilgisini çekmiş, onlar için maddi gücü simgeleyen gösterişli yapılar gerçekleştirmiştir. Bunlardan çoğu eski Yunan mimarlığından alınan biçimlerin kullanıldığı yeni klasikçi (neo-klasik) tasarımlardır. Nash, bazı yapıtlarında da, gizemli bir gösterişliliğe erişebilmek için, Doğu mimarlıklarının öğelerine yer vermiştir. Hint, Çin ve

Magrip mimarlıklarına özgü biçimleri bu bağlamda bir arada kullandığı *Kraliyet Pavyonu*, 19.yy seçmeci mimarlığının simgesi sayılmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Regent Caddesi ve Parkı* düzenlemesi, 1810-1823, Londra; *Crescent Parkı* düzenlemesi, 1812, Londra; *Chester Terrace* düzenlemesi, 1825, Londra; *Cumberland Terrace* düzenlemesi, 1827, Londra; *Kraliyet Pavyonu*, 1815-1821, Brighton.

NÂSIR
(?-1225)

Abbasi halifesi. Devleti eski gücüne ulaştırmaya çalışmıştır.

Nâsır li-Dinillah'ın doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. 6 Ekim 1225'te Bağdat'ta öldü. Halife Müstezi'nin oğludur. 1180'de halife oldu. Gittikçe zayıflayan Büyük Selçuklu Devleti'nin dağılma sürecinden yararlanarak Selçuklu korumacılığına son vermeye çalıştı. Bu amaçla Harezm Hükümdarı Alaeddin Tekiş'le anlaştı. Mart 1194'te Rey'de yapılan savaşta Selçuklu ordusu yenilerek dağıldı. Kendine bağlı toprakları genişletmek için İran topraklarını almak isteyen Nâsır'la, Selçuklular'ın mirasına tek başına sahip olmayı amaçlayan Alaeddin Tekiş arasındaki anlaşmazlık büyüdü. Tekiş doğuda savaşırken bir Abbasi ordusu 1195 başlarında Huzistan ve çevre eyaletlerini ele geçirdi. 1196'da geri dönen Tekiş bölgedeki Abbasi ordusunu bozguna uğratarak Huzistan dışındaki tüm toprakları geri aldı.

Nâsır'ın 1197'de Irak-ı Acem'deki yerel hükümdarlarla yaptığı siyasi işbirliği sonucu Abbasi-Harezm düşmanlığı keskinleşti. Öte yandan Fütüvvet örgütünü kendi çevresinde toparlama çabaları sonuç vererek İslam dünyasının hükümdarlarıyla bağları pekişti. 1210'dan sonra Fütüvvet örgütüne koyduğu sıkı kurallarla kendine bağlı olmayan gruplara hareket olanağı tanımayacak denli güçlendi. Ayrıca Şiiler'le başından beri sürdürdüğü yakın ilişkinin yanı sıra aşırı İsmaili yanlılarıyla da ilişkilerini geliştirerek Abbasi iktidarıyla bir uzlaşma ortamı yaratma çabası somut sonuçlar verdi. İsmaililer'in imamı III.Hasan'ın Sünni kitlelerle barışıklığını sağlayarak İslam dünyasında büyük saygınlık kazandı.

1216'da İsmaili fedailer aracılığıyla zararlı gördüğü Mekke emiri ile Harezmşahlar'ın Bağdat'taki vekilini öldürtmesi üzerine Harezm Hükümdarı Alaeddin Muhammed, 1217'de Irak-ı Acem'i aldı. Halifenin dini-siyasi gücünü kırmak için onu halifelikten azleden bir fetva almayı başararak Tirmizli Alâü'l-Mülk'ü halife ilan ettirdi. Nâsır'ın bu fetvayı geri aldırma çabaları sonuç vermedi. Moğol Hükümdarı Cengiz'in Harezmşahlar'la ilişkisinin bozulmasından yararlanan Nâsır, Cengiz'e bu ülkeye saldırması için çağrıda bulundu. Moğollar 1221'de Meraga'yı alıp Azerbaycan'a yerleşince yaklaşan tehlikeyi anlayan Nâsır'ın Moğollar'a karşı işbirliği önerdiği Celaleddin Harezmşah bu öneriyi geri çevirerek Huzistan'a saldırdı ve Bağdat çevresini yağmaladı.

Kimi kaynaklarda halka karşı acımasız, Fütüvvet'e olan bağlılığının da yüzeysel olduğu belirtilen Nâsır için bir kısım kaynaklarda ise çalışkan, İslami bütünlüğe önem veren bir halife olarak söz edilir. Ayrıca Moğollar'la yaptığı işbirliği sonunda İslam ülkelerinin yıkımına yol açtığı için eleştirilir.

• BAKINIZ: ALAEDDİN MUHAMMED [Harezmşah], ALAEDDİN TEKİŞ [Harezmşah], CELALEDDİN [Harezmşah], CENGİZ.

NÂSIR
(1284-1340)

Memlûk sultanı. Üç kez tahta çıkarak toplam kırk iki yıl hükümdarlık yapmıştır.

Nâsır Muhammed Mart 1284'te doğdu, doğum yeri bilinmiyor. Haziran 1340'ta Kahire'de öldü. Sultan Kalavun'un (? -1291) oğludur. 1294'te kardeşi el-Eşref'in öldürülmesi üzerine tahta çıktığında dokuz yaşındaydı. İlk olarak, Emir Ketboğa'nın saltanat naibi, Emir el-Sucai'nin vezir atanması kararını onaylamak zorunda kaldı. Burci Memlûkleri'nin başı olan el-Sucai'yi öldürten Ketboğa bir süre sonra kimi emirlerin de desteğini almayı başararak 1295'te Nâsır'ı tahttan indirerek yerine kendisi geçti, ama 1297'de Hüsameddin Lâçin tarafından devrildi. Lâçin'in de 1299'da öldürülmesi üzerine Kerek'te bulunan Nâsır, Şubat 1299'da ikinci kez sultanlığa getirildi.

Saltanat naibi Sallar Mansuri ile başkomutan Rükneddin Baybars'ın devlet yönetimine egemen olduğu bu dönemin en önemli olayı İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Aralık 1299'da Memlûk topraklarına başlattığı büyük istila hareketidir. Hums kenti yakınında yapılan savaşı kaybeden Memlûkler geri çekilirken İlhanlılar 1300 yılı başlarında Şam'ı ele geçirdiler. Kuzey Suriye'nin öteki kent ve kasabalarını yağmalayıp, yakıp yıktılar. Ancak Mart 1300'de Kahire'den yola çıkan yeni Memlûk ordusuyla savaşmayı göze alamayarak geri çekildiler. Memlûkler kaybettikleri tüm bölgelere yeniden egemen oldular.

Nâsır, 1301'de İlhanlılar'la daha önce işbirliği yapan Hıristiyan ve Museviler'e karşı sınırlamalar içeren eski emirnameleri yeniden uygulamaya koydu. Çok sayıda kilise yıkıldı, kalanlar da kapatıldı. Hums bozgunu sırasında geri çekilen ordusuna saldıran Lübnanlı Dürziler'i, Maruniler'i ve Kisravan Alevileri'ni kılıçtan geçirdi. Kendileri adına vergi toplamaya başlayan Yukarı Mısır Bedevileri'nin ayaklanmasını kanlı biçimde bastırdı. 1302'de Suriye açıklarındaki Arvad Adası'nda bulunan Templar Hıristiyanları'nı bir kuşatma savaşıyla etkisiz duruma getirdi.

1301'de başlatılan barış görüşmelerinden bir sonuç alınamayınca İlhanlı ve Memlûk orduları Nisan 1303'te Mercü's-Suffar'da şiddetli bir savaşa tutuştular ve İlhanlı ordusu bozguna uğrayarak geri çekildi. Bu savaşlar dışında ikinci saltanat dönemi oldukça sakin geçen ancak, her biri tek başına hükümdar olmak isteyen Sallar ve Baybars'ın siyasi girişimleri sonucu devlet yönetiminde etkinliğini yitiren Nâsır, 7

Mart 1309'da Kahire'den ayrılarak Kerek'e gitti ve tahttan vazgeçtiğini açıkladı. 5 Nisan 1309'da tahta çıkan II. Baybars, Sallar'ı saltanat naibi olarak atadı. Ancak II. Baybars Mısır halkını hoşnut edemediği gibi Suriye ve Mısır'daki emirleri kısa zamanda çevresinde toparlamayı başaran Nâsır'ın Mısır üzerine yürümesi karşısında bağışlanmasını dileyerek tahtı Nâsır'a bıraktı.

1313'te İlhanlı Hükümdarı Olcaytu kendine sığınan iki Memlûk emirinin de etkisiyle Rahla kentini kuşattıysa da geri çekilmek zorunda kaldı. 1317'de Mekke'de siyasi ağırlığını kabul ettiren Nâsır, Yemen'deki iç iktidar kavgalarında ve Kuzey Arabistan'daki taht mücadelesine doğrudan müdahalede bulundu. Kuzey Afrika'daki siyasi girişimlerinden ise daha olumlu sonuçlar aldı. Pek çok ülkeyle kurduğu diplomatik ilişkiler sonucu durumunu güçlendirdi. Altın Orda Devleti ve Karamanoğulları'yla çok yakın ilişkiler kurdu. İçerde ise en önemli gelişme mimarlık alanında oldu. El-Kasru'l-Ablak Sarayı, en-Nasıriye Medresesi ve Kahire Kalesi içindeki en-Nasır camii o dönem İslam mimari zevkinin ulaştığı inceliği, Memlûk kültürünün vardığı düzeyi gösterir.

• BAKINIZ: KALAVUN.

Cemal Nâsır

NÂSIR, Cemal
(1918-1970)

Mısırlı asker ve devlet adamı. Krallığa son veren hareketin önderliğini ve 1956-1970 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

Cemal Abdü'n-Nâsır 15 Ocak 1918'de Asyut Eyaleti'ndeki Beni Mor köyünde doğdu, 28 Eylül 1970'te Kahire'de öldü. Bir posta memurunun oğludur. Askeri okullarda eğitim gördü. 1939'da Krallık Askeri Akademisi'ni bitirdi. Daha sonra Ordu Kurmay Koleji'nde eğitim gördü. İngilizler'e karşı tepkisi yüzünden gene siyasal nedenlerle İskenderiye'de tutuklandı. Salıverildikten birkaç gün sonra İngilizler'e karşı düzenlediği bir gösteride polis tarafından başından yaralandı. Krallığa muhalif çok sayıda örgütle ilişki kurdu. Çeşitli grupların birleşmesi sonucu 1942'de Özgür Subaylar örgütünün kurulmasında önemli rol oynadı. 1948'de İsrail'e karşı savaşmak için Filistin'e gitti. 1952'de kral I.Faruk'u devirerek cumhuriyetin getirilmesinde belirleyici etkileri oldu. Siyasal gücünün arttığı 1954'ten sonraki yaşantısı ülkesiyle özdeşleşti, düşüncesi ve eylemleri Mısır'ı aşan derin yankılar yarattı.

Mısır'daki 1924-1950 arasındaki tüm seçimleri İngiltere'ye karşı tepkisel bir tavrı olan Vafd partisi kazanmıştı. Ancak bu partinin yönetimi 1952'ye değin toplam yedi yıldan fazla olmamıştı. Çünkü, kral I.Fuad ve I.Faruk genellikle kukla hükümetleri yeğliyorlardı. Vafd partisi 1951 Ekim'inde 1936 tarihli İngiltere-Mısır Antlaşması'nı tek yanlı olarak kaldırmayı denedi. Bu girişim Mısır'ı karıştırdı ve Özgür Subaylar'ın darbe yapmasının nedenlerinden birini oluşturdu.

1936'da Askeri Akademi'ye giriş koşulları yumuşatılmıştı. Bu tarihten sonra subaylar daha geniş toplumsal tabandan gelmeye başladılar. Özgür Subaylar'ın on bir üyesi Askeri Akademi'ye koşulların yumuşatılmasını izleyen birkaç yıl içinde girdi. 1948'de subayların üçte ikisini memur çocukları oluşturuyordu. Geriye kalan üçte biri ise küçük toprak sahiplerinin çocuklarıydı. Üst toplumsal tabakalar siyasal kurumlarda temsil olunmalarına karşın subaylığa hemen hemen hiç rağbet etmemişlerdi. Ordunun bu kompozisyonu darbeyi ve darbe sonrası gelişmeleri büyük ölçüde etkilemiştir. 1948 Filistin yenilgisi 1899'dan beri hiç savaşa girmemiş olan Mısır ordusunun siyasal bir tavır takınmasına yol açmıştır.

Krallığın devrilmesi

23 Temmuz 1952 sabahı Özgür Subaylar ordunun el-Abbasa'daki merkezini basarak yüksek rütbeli subayları tutukladılar. Özgür Subaylar'ın darbesinden üç gün sonra kral Faruk, Mısır'dan ayrıldı ve tahtı bıraktığını açıkladı. 1952 darbesine yüksek rütbeli subaylar arasından general Muhammed Necib de dahil edilmişti. Necib darbenin yüksek rütbeli ve ünlü bir öndere gereksinimi olduğu için darbeden birkaç ay önce hareketin başına getirildi. Darbenin başarılı olmasından sonra da Devrim Komuta Konseyi başkanı olarak ilan edildi. Sonraki gelişmeler darbenin perde arkasındaki güçlü adamının Nâsır olduğunu gösterdi.1952-1954 arası, Nâsır ile Muhammed Necib ve Müslüman Kardeşler örgütü arasındaki iktidar mücadelesiyle geçti. Darbeye katılan kişiler içinde sosyalist düşüncelere ve Müslüman Kardeşler örgütüne yakınlık duyanlar olmuşsa da, çoğunluk belirgin bir siyasal görüşe sahip değildi.

İktidarını güçlendirmesi

Yeni iktidar siyasal partileri kapattı. Şiddete başvurma eğilimli Müslüman Kardeşler örgütünden bir kişinin Ekim 1954'te Nâsır'a yönelik suikast girişimi hazırlaması örgütün dağıtılmasının gerekçesi olarak kullanıldı. General Necib'in suikastla ilişkisi bulunduğuna dair resmi bir açıklama yapılmadı ama, Müslüman Kardeşler örgütü ile bağlantısı saptanarak görevinden alındı. Böylelikle Nâsır, Mısır yönetiminin belirleyici tek kişisi oldu.

Mısır'ın önündeki en acil sorun İngiliz askeri işgali ile Sudan'ın durumuydu. Devrim Komuta Konseyi, Sudan ve İngiltere sorunlarını birbirinden ayırıp öncelikle Sudan anlaşmazlığını halletmeye karar verdi. İngiltere ile Mısır, 12 Şubat 1953'te Sudan'ın kendi kaderini kendisinin belirlemesi yolunda anlaştılar. İki taraf da kendileri lehine bir sonuç beklemekteydi. Sudan'daki seçimi Mısır yanlısı parti kazandı. Ancak Sudan, beklentilerin aksine 1 Ocak 1956'da bağımsızlığını ilan etti. Süveyş'teki İngiliz üssü konusundaki görüşmeler ise oldukça uzun sürdü. 1953 yılı boyunca ve 1954'ün ilk aylarında konu tartışıldı. Ortadoğu'daki yeni gelişmeler ABD'nin Mısır'a karşı tutumunu yumuşatmıştı. Nâsır, İngiltere'nin Süveyş üssünde yedi bin asker bulundurması teklifini reddetmesine karşın Türkiye herhangi bir Arap devletinin saldırısı halinde üssün yeniden faaliyete geçirilmesi önerisini kabul etti. İngiliz üssüne yönelik silahlı saldırılara göz yuman Nâsır, İngiliz birliklerinin Mısır'ı terketmelerini anlaşmayla sağladı. Böylece Mısır'daki yetmiş dört yıllık yabancı askeri işgal 31 Mart 1956 tarihinde sona ermiş oldu. Nâsır'ın ülkesinde ve dünyada saygınlığı arttı. Bu arada Nisan 1955'te toplanan Bandung Konferansı'nda Nehru ve Tito ile dostluk kurdu ve bağlantısızlık düşüncesine yönelik bir tutum içine girdi.

Süveyş Kanalı'nın kamulaştırılması

Nâsır ülkede de bir dizi reforma girişti. Toprak reformu iktidar değişikliğinden hemen sonra, başka alanlardaki kamulaştırmalar ise oldukça uzun bir zaman süresinde uygulandı. Toprak reformu devrimci bir yönelimden çok pragmatik bir çözüm yolu olarak düşünülmüştü. Nüfusun % 0,5'inden azı ekilebilir toprakların üçte birinden fazlasını elinde bulunduruyordu. Geçimini tarımdan sağlayan halkın % 72'si ise toprakların yalnıza % 13'üne sahipti. Toprak reformu ile her aileye iki ila beş feddan (1 feddan yaklaşık dört buçuk dönüm) toprak dağıtıldı. Az topraklı ailelerin çoğunun elinde sadece bir feddan toprak vardı. Reform yasası toprak mülkiyetinde iki yüz feddanlık bir üst sınır getirmişti. Ailenin iki veya daha çok çocuğu olması halinde üst sınırda yüz feddanlık bir artış kabul ediliyordu. Toprak kiraları da eskiye oranla önemli ölçüde azaltıldı. 1961'de yeni yönelimler bağlamında toprak mülkiyetindeki üst sınır yüz feddana düşürüldü. Kamulaştırma siyaseti ise Süveyş Kanalı'nın kamulaştırılmasıyla başladı. 1952 sonrasında kamu sektörünün ekonomi içindeki yeri çok sınırlıydı. Süveyş'in kamulaştırılması nedeniyle çıkan savaş yüzünden önce Fransız ve İngiliz şirketleri kamulaştırıldı. Daha sonra bankacılık ve sigortacılık alanında kamu etkinliği arttı. En büyük üç banka ile Kahire'deki en büyük dört basımevi de 1957'de kamulaştırıldı. İthalat devlet tarafından denetlenmeye başlandı ve 1961'den sonra petrol dışında maden ve imalat sektörlerinde de devlet müdahaleciliği arttı. 1960'ların sonlarında devletin toplam yatırımlar içinde payı % 90'ı buldu.

Ülkedeki reformlar

Altı Gün Savaşı

Asuan Barajı'nın yapımı da Mısır ekonomisi bakımından önemliydi. Projeye göre baraj suları altmış bin km karelik bir araziyi kaplayacak, tarımda kullanılabilir topraklar % 33, ülkenin elektrik enerjisi ise % 50 oranında artacaktı. Mısır ekonomisi açısından önemli olan bu proje için ABD'den 55 milyon, İngiltere'den 15 milyon ve Dünya Bankası'ndan 200 milyon dolar yardım sözü alınmıştı. 15 Temmuz 1956'da ABD daha sonra da diğer iki kaynak taahhütlerinden vazgeçtiler. Nâsır bu tutuma 26 Temmuz'da Süveyş Kanalı'nı kamulaştırarak cevap verdi. Nâsır bağlantısızlık siyaseti doğrultusunda 1955'te Çekoslovakya'dan silah satın almıştı. Bir anlamda 1952 darbesinin simgesi olan Asuan Barajı'nın yapılmasına özel bir önem verilmişti. ABD ve İngiltere'nin olumsuz tutumu karşısında Asuan Barajı, SSCB'nin yardımıyla gerçekleştirildi. Barajın yapımının ikinci aşamasının tamamlanması üzerine 1964'te gerçekleşen Kruşçev'in Mısır gezisi dünya kamuoyunda önemli yankılar yarattı.

Süveyş Kanalı'nın kamulaştırılması Fransa ve İngiltere'nin de fiilen katıldığı bir savaşla sonuçlandı. Bu karar üzerine ABD, İngiltere ve Fransa'nın tepkilerine ve topladıkları Londra Konferansları'na ve Mısır'la görüşmeler yapmalarına karşın sorun çözümlenemeyince konu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde ele alındı. Barışçı girişimlerin sonuç vermemesi üzerine Fransa ve İngiltere'nin isteğiyle İsrail 29 Ekim 1956'da Mısır'a saldırdı. Belli bir süre sonra Mısır, İngiltere ve Fransa'nın verdikleri ultimatomu kabul etmeyince 31 Ekim'de bu iki devletin hava kuvvetleri Mısır hava alanlarını bombaladılar. ABD de, 6 Kasım'da Mısır'a asker çıkardı. Ancak ABD'nin İngiltere ve Fransa'yı desteklememesi ve SSCB'nin Mısır'ın yanında yer alıp iki Batılı devleti tehdit eder bir tutum takınması üzerine her üç devlet de işgal ettikleri topraklardan çekilmeye başladı. Bunalımın Birleşmiş Milletler kararı doğrultusunda bitmesi üzerine Mısır hükümeti 24 Nisan 1957'de kanalın gelecekteki yönetimiyle ilgili ilkeleri saptadı. Bunalımın sonunda Nâsır elde ettiği diplomatik başarısıyla daha güçlü bir konuma geldi. İngiltere ve Fransa'nın savaş nedeniyle Nâsır yönetiminin devrileceği beklentisi ise gerçekleşmedi.

Süveyş Kanalı'nın kamulaştırılması olayı azgelişmiş ülkelerde olumlu yankılar yaptı. Nâsır'ın Afrika ülkelerinde ve öbür azgelişmiş ülkelerde etkisi arttı. 1954'te başlayan Cezayir bağımsızlık mücadelesini destekleyen Nâsır, Suriye ile ülkesini birleştirerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni oluşturdu ve Yemen'deki gelişmeleri etkilemek amacıyla fiili müdahalede bulundu.

1956'da kabul edilen yeni anayasayla başkan seçildi ve Devrim Komuta Konseyi lağvedildi. Nâsır'ın karşı olduğu değişik siyasal partiler yerine Ulusal Birlik adında bir siyasal örgüt kuruldu. 1962 Mayıs'ında toplanan Halk Güçleri Ulusal Kongresi, önceleri de sık sık ortaya atılan sosyalizm kavramını tanımlamaya çalıştı ve kurulacak yeni siyasal örgüt için Arap Sosyalist Birliği adı uygun görüldü.

Bundan sonra Nâsır'ın siyasal yaşamındaki en önemli olay 1967'deki Altı Gün Savaşı'dır. Nâsır bu kez İsrail'e karşı iyi hazırlandığına inanıyordu. Önce SSCB'ye İsrail'e ilk olarak kendisinin saldırmayacağı güvencesini verdi. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant'tan da Gazze ve Sina bölgesindeki Birleşmiş Milletler askerlerini çekmesini istedi. Bu kararın alınması üzerine Süveyş yoluyla Sina'ya asker çıkardı. ABD ve öbür Batılı devletlerin doğrudan savaşa katılmayacakları belli olmuştu.

İsrail erken davranarak Mısır hava kuvvetlerini daha yerdeyken yok etti. Böylelikle savaşın henüz başlangıcında hava denetimini tümüyle ele geçirdi. Savaşa katılan öbür Arap devletlerinin teker teker dize gelmesinden sonra Mısır da savaşa son vermeye razı oldu. Nâsır İsrail'le anlaşmak için çaba harcamadı ve savaş öncesi sınırlara dönülmesi yolundaki Birleşmiş Milletler kararına yaslandı. Savaşın etkilerinden biri de Filistinliler'in konuya Arap miliyetçiliği çerçevesi dışında bakmaya başlamaları oldu. Filistin sorununun ancak Filistinliler'ce çözümlenebileceği düşüncesi giderek güç kazandı.

Altı Gün Savaşı'nın bir başka önemli sonucu Mısır'ın iç siyasetine ilişkindi. Altı Gün Savaşı'ndaki yenilgiden sonra 9 Haziran'da Nâsır devlet başkanlığından istifa etmeyi düşündüğünü açıkladı. Yerini de başkan yardımcısı Zekeriya Muhiddin'e bırakacağını belirtti. Ancak Mısır halkının olağanüstü bağlılık gösterileri karşısında bir gün sonra istifadan vazgeçti. Toprak kaybının fazla olduğu bu başarısız savaşın ardından Nâsır'a karşı yoğun eleştiriler başladı. Nâsır'ın bir zamanlar en güvendiği insanlardan Abdülhâkim Amr'ı ordunun başına getirmeye yönelik bir komplo ortaya çıkarıldı. 1967 Ağustos'undaki bu komplodan başka 1968 ve 1969 yıllarında muhalefet hareketlerinde bir yükseliş oldu. Nâsır bu tür sorunları da pragmatik bir biçimde halletti. Ölümüne kadar cumhurbaşkanı ve Arap Sosyalist Birliği genel sekreteri olarak görev yaptı. Uzun süre başbakanlık görevini de yüklendi.

Azgelişmiş ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını kazandıkları bir dönemde Mısır gibi bir İslam ülkesinde bağımsızlık mücadelesinin önderliğini yapan Nâsır, Batılı devletlere ve özellikle de İngiltere'ye yönelen bir bağımsızlık siyasetini benimsemiştir. İsrail'in kuruluşu, Batı'ya karşı tavrını biçimlendirmiş, Asuan Barajı konusunda ABD ile diğer Batılı devletlerin ve Dünya Bankası'nın yardımdan vazgeçmeleri SSCB ile yakınlaşmasına yol açmıştır. Milliyetçilik anlayışı ise Arap milliyetçiliği olarak belirmiştir. Görünürdeki laik siyasetine karşın dinsellik öne çıkmış, diğer İslam toplumlarının sorunlarıyla ilgilenmiştir. Müslümanlar'ın işbirliği yapması durumunda sınırsız bir güç oluşturabileceklerini ileri sürmüştür.

Nâsır'ın, Bandung Konferansı sonrasında Tito ve Nehru gibi bağlantısız ülkelerin önderleri arasına girmesi saygınlığını artırdıysa da savaş yenilgileri ve Ortadoğu'nun Arap devletlerini birleştirmeye yönelik siyaseti bütünüyle olumlu sonuçlar doğurmamış, Suriye ile Mısır'ın oluşturduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin yaşamı kısa süreli olmuştur. Nâsır'ın yönetimi sırasında gerçekleştirilen toprak reformu ve kamulaştırmalar, kimilerince Arap Sosyalizmi'nin uygulamaları olarak değerlendirilmişse de bu politikaları koşulların gerektirdiği bir önlemler dizisi olarak görenler de vardır. Nâsır döneminde, zaman zaman sosyal adalet ve sosyalizm kavramlarının eşanlamlıymışçasına kullanıldığı da olmuştur.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Felsefetü's-Savra*, 1956, (Devrimin Felsefesi, 1970); *Misakü'l-Âmâli'l-Vatani*, 1962, ("Ulusal Eylem Antlaşması"); *Savratuna el-İçtimaiyye*, ty, ("Toplumsal Devrimimiz"); *el-Tahavvülü'l-Azim*, ty, ("Büyük Değişiklik"); *el-İştirakiyye*, ty, ("Sosyalizm").

• **KAYNAKLAR:** E.Abde'l-Malek, *Egypt: Military Society*, 1968; R.Stephens, *Nasser: A Political Biography*, 1971; K.Wheelock, *Nasser's New Egypt*, 1960; W.Wynn, *Nasser of Egypt: The Search for Dignity*, 1959.

• **BAKINIZ:** DAYAN, FARUK I, HASAN el-BENNA, MEIR, NAHHAS PAŞA, NECİB, SEDAT.

NÂSIREDDİN MEHMED BEY
(? -1442)

Dulkadıroğulları beyi. Osmanlılar ve Memlûkler'le iyi ilişkiler kurarak topraklarının bütünlüğünü korumuştur.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. Kayseri'de öldü. Dulkadıroğlu Halil Bey'in (1353-1386) oğludur. Babasından sonra yönetime egemen olan amcası Süli Bey'in Memlûkler'le olan düşmanca ilişkisi nedeniyle Sultan Berkuk tarafından desteklenerek Memlûk yandaşı Türkmenler'in de yardımıyla amcasının üzerine gönderildi. 1388'de ağır bir yenilgi alan Süli Bey Develi Kalesi'ne sığındı. Ancak Memlûk düşmanı tutumundan vazgeçmediği için 1398'de Sultan Berkuk tarafından öldürtüldü. Oğlu Sadaka Bey babasının yerini almak için harekete geçtiyse de Nâsıreddin Mehmed Bey buna fırsat vermemek için Osmanlı Padişahı I.Bayezid'i (Yıldırım) Elbistan'ı almaya çağırdı. 2 Ağustos 1399'da Elbistan'ı alan I.Bayezid burasının valiliğini kendisine bırakınca durumu sarsılan Sadaka Bey kaçmak zorunda kaldı.

◄ *Düşünceleri*

Nâsıreddin Mehmed Bey, Memlûkler'le iyi geçinmeye özen gösterdi. Bunun kanıtı olarak 1400'de Sıvas'ı kuşatan Timur ordularının ağırlıklarını yağmalattı. Timur'un buna karşılık Elbistan, Malatya ve Besni'yi yağmalayarak, yakıp yıkması üzerine ona boyun eğmek zorunda kaldı. Timur 1401'de Suriye dönüşü Tedmur yakınında konaklamış Dulkadır oymaklarına saldırarak sürülerini yağmalattı. Onun Anadolu'dan çekilmesinden sonra, dostluk ilişkileri kurmak amacıyla Ankara'da ziyaretine gittiği Çelebi Mehmed'e kızını vererek, 1412'de Musa Çelebi'ye karşı yaptığı saltanat savaşında yardım gönderdi.

1419'da Memlûkler'e karşı mücadele eden Karamanoğulları ve Ramazanoğulları beylikleri birlikte saldırıya geçip Tarsus'u işgal edince Memlûk sultanı bir ordu göndererek Nâsıreddin Mehmed Bey'e yardım etti. Savaşı kazanarak Karamanoğlu Mehmed Bey'i de tutsak alması nedeniyle sultan Mu'ayyed tarafından Kayseri kendisine dirlik olarak verildi. Bu sırada kardeşi Ali Bey'le sonra da oğlu Hamza Bey'le mücadele etmek zorunda kaldı.

1435'te Memlûkler'e karşı ayaklanan Canbey Sofu'yu yakalamasına karşılık istediği para verilmeyince, onu salıverdi. Memlûkler'le arasını açan bu olaydan yararlanmak isteyen Karamanoğlu İbrahim Bey Nisan 1435'te Kayseri'yi aldı. Nâsıreddin Mehmed Bey Osmanlılar'dan yardım istedi. II.Murad Kayseri'nin geri alınmasını sağlayarak,kenti Dulkadıroğulları'na geri verdi. Beyliğinin coğrafi konumunun da zorlamasıyla Memlûkler'le bozulan ilişkisini dü-

zeltme girişiminde bulunan Nâsıreddin Mehmed Bey kızını Sultan Çakmak'la evlendirdi. Daha sonra bağlılığını bildirmek üzere 1440'ta Kahire'ye gitti. Dönüşünden kısa bir süre sonra öldü.

NÂSIREDDİN ŞAH
(1831-1896)

İran şahı. Modernleşme hareketlerini desteklemiştir.

18 Temmuz 1831'de Tahran'da doğdu, 1 Mayıs 1896'da aynı yerde öldü. Muhammed Şah'ın oğludur. Azerbaycan'da valilik yaptı. Mayıs 1848'de tahta çıktı. Vezir atadığı Mirza Taki Han'ın başlattığı reform hareketini destekledi. Silahlı ayaklanmaya dönüşen Babi hareketine karşı kesin bir savaş açılarak, 1850'de önderleri Bab öldürüldü. 16 Ağustos 1852'de Babiler'in düzenledikleri başarısız suikast girişiminden sonra birçok Babi yandaşını öldürttü.

İran'ın dış siyasal ilişkileri daha çok İngiltere-Rusya çekişmesinin belirlediği bir alan içinde gelişti. Yapılan saldırmazlık antlaşmasına karşın İran'ın Herat'ı ele geçirmesi üzerine İngilizler, Basra Körfezi içlerine ilerleyerek Harg Adası'nı kuşattılar. Buşehr yakınında karaya çıkarak Hürremşah'ı aldılar. 1857'de iki devlet arasında yapılan Paris Antlaşması'yla İran, Herat'ı boşalttı, Afganistan ve Belücistan'daki haklarından vazgeçti. İran-Afganistan anlaşmazlığına konu olan Sistan da 1872'de iki devlet arasında paylaşıldı. İran ile İngiliz Belücistanı arasındaki sınır yeniden düzenlendi.

Nâsıreddin Şah, 1873 ve 1878'de yaptığı iki Avrupa gezisinden sonra siyasal ve idari yapıdaki modernleşmeyi sürdürdü. Ulaşım ağını yenileştirdi. Ancak, gerek yabancılarla yaptığı son antlaşmaların ve tanıdığı ayrıcalıkların zorlamasıyla, gerek 1878'de yeniden mutlakiyet rejimine dönen Osmanlı Devleti'nden etkilenerek, zamanla daha baskıcı ve reform karşıtı bir çizgiye kaydı. Meşrutiyet'e geçişi amaçlayan muhalefet güçlendi ve Nâsıreddin Şah, iç karışıklıkların arttığı bir ortamda uğradığı bir suikast sonucu öldü.

• BAKINIZ: MİRZA TAKİ HAN, MUHAMMED ALİ ŞAH.

NÂSIR-I HÜSREV
(1004-1061)

İranlı şair ve düşünür. Gezdiği İslam ülkelerini *Sefernâme* adlı kitabında anlatmıştır.

Ebu Muin Nâsır b. Hüsrev, Belh'e (bugün Afganistan'da) bağlı Kubâdiyân bölgesinde doğdu, Afganistan'da Yumağan Vadisi'nde öldü. Ölüm tarihi kesin değildir. Çok iyi bir eğitim ve öğrenimden geçerek çağının bilimlerini öğrendi. Ülkesindeki Selçuklu-Gazneli mücadelelerinin yol açtığı kargaşalıklardan usanarak yurdundan ayrıldı.

Irak-Suriye yoluyla Hicaz'a gitti. Bir süre Mekke'de kalıp hacı oldu. Kafkasya'dan Kuzey Afrika İslam ülkelerine dek giderek oraları gezdi. Mısır'a yerleşti, üç yılını orada geçirdi. Şii Fatımi egemenliği altındaki bu ülkede İsmaililer'le tanışıp mezheplerine girdi. İsmaili mezhep aşamalarından geçerek "hücce" rütbesine dek ulaştı. Halife Muntasır tarafından Horasan'da İsmaili ilkelerini yaymak için görevlendirildi. Ancak Sünni görüşü savunan Selçuklular'ın kovuşturmasına uğradı. Propaganda yapmasına olanak verilmedi. Öldürülmesi için fetva çıkınca, Bedehşan'a kaçtı. Kendini güvende saymayıp, dağlık Yumağan Vadisi'ne geçti. Burada yaptırdığı kalede yirmi beş yıl yaşadı, İsmailik'i yaymaya çalıştı. Bu bölgede onun adını taşıyan küçük bir Nasıriye topluluğu bugüne değin kalmıştır.

Nâsır-ı Hüsrev'in en tanınmış yapıtı gezilerini betimleyen *Sefernâme*'sidir. Sanat değeri yüksek olmayan *Divan*'ı Fars dili ve felsefesi yönünden önemlidir. Ayrıca, İbn Sina felsefesi doğrultusunda yazdığı *Ruşenâînâme* ve devlet yöneticilerini ağır dille eleştirdiği *Saadetnâme* adlı yapıtları vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Sefer Nameh*, (ö.s.), C.Schefer (yay.), 1881, (Sefernâme, 1950); *Divan*, (ö.s.), 1928; *Ruşenâînâme ve Saadetnâme*, (ö.s.), 1928, (Saadetnâme, 1950).

NASİREDDİN TUSÎ
(1201-1274)

İranlı filozof ve astronomi bilgini. Aristoteles felsefesinden kaynaklanan bir Şii düşüncesi geliştirmeye çalışmıştır.

18 Şubat 1201'de Tus'ta doğdu, 26 Haziran 1274'te Bağdat'ta öldü. Gerçek adı Ebu Cafer Muhammed b. Hasan'dır. Filozof Ravendi'nin öğrencisi olan babasından ilk felsefe ve din bilgilerini edindikten sonra çağının ünlü bilginlerinden Ferideddin Nişaburî'den felsefe, Kemaleddin Hasib'ten astronomi ve matematik, Burhaneddin Hemedani'den Hadis okudu. Çalışmalarını mantık, matematik, astronomi, ahlak ve felsefe konularında sürdüren, özellikle astronomi sorunlarını kendi geliştirdiği bir gözlem yöntemiyle çözümlemeyi amaçlayan uğraşları yüzünden büyük bir ün kazandı. İsmailiye mezhebinin kurucusu ve Kuhistan valisi olan Nasireddin Abdurrahman b.Mansur'un buyruğu üzerine, bir süre Alamut Kalesi'nde gözaltına alındı. 1256'da Moğollar'ın yöreyi ele geçirmesi üzerine özgürlüğüne kavuştu. Hülagü'nün saray bakanı oldu. Bu süre içinde yıldızların insan davranışları üzerinde etkili olduğu inancını konu edinen yıldızbilimle (astroloji) ilgilendi. Ancak bu alanın bilimsel bir içerik taşımadığını, geleneklerden kaynaklanan bir inanç ürünü olduğunu, insan üzerindeki etkisinin de bu özelliğinden doğduğunu ileri sürdü.

Felsefeye deney ve gözlem yöntemiyle yaklaşan Nasireddin için odak konu ahlaktır. Aristoteles'in ahlak anlayışından kaynaklanan bu sorunun temelini eğitimoluşturur. *Ahlâk-ı Nâsiri* ("Nasir'in Ahlakı") adlı yapıtında ele aldığı bu konuyu us ilkelerine dayanarak işleyen Nasireddin, çocuğun yetişmesi, yeteneklerinin geliştirilmesi, eğilimlerinin önceden saptanması üzerinde durur. Ona göre, çocuk gelişmeye elverişli, bir yetenekler varlığıdır. Onun kişiliği bu yeteneklerinin gelişmesiyle biçimlenir. Çocuktaki yetenek ve eğilimlerin saptanmasında us ilkelerine dayalı bir deney ve gözlem yönteminin uygulanması gerekir. Çünkü insan bir us varlığıdır, onun bütün eylem ve davranışlarının yönlendirici öğesi de ustur. Bu nedenle, insanı ilgilendiren her konuda, usun ışığından yararlanmalıdır. Kuhistan Valisi Nasireddin'in isteği üzerine yazılan *Ahlâk-ı Nâsiri*, ahlak sorunlarını, üç öbekte toplayarak açıklamayı amaçlar. Birinci bölümde konunun bilgi ve ilkeleri, tinin bilgisi, düşünen tinin nitelikleri, tinsel yetenekler ve özellikleri, insanın evrendeki yeri, insanın eksik ve olgun yanları, insanı yetkinliğe ulaştıran iyi'nin ve mutluluğun açıklanışı yer alır. Nasireddin burada hazcı bir görüşü benimser. İkinci bölümde insan bir toplum varlığı olarak görülür. Bireyin toplum içinde uyması gereken genel kurallar sergilenir. Bireysel karakterlerin toplum katlarına göre biçimlendiği, ahlak değerlerinin göreliliği açıklanır ve ahlak eğitiminin temel ilkeleri gösterilir. Üçüncü bölümde halkın toplumsal gereksinmeleri, yöneticilerde bulunması gereken özellikler, uygar bir yaşama biçimini oluşturmanın koşulları, yönetenlerle yönetilenler arasındaki yasal ilişkiler ele alınır.

Nasireddin Tûsi'ye göre bir us varlığı olan insanın yetişmesinde, mutlu bir yaşam sürmesinde, olgunlaşmasında egemen olan iki temel değer vardır. Bunlardan biri iyi, öteki erdemdir. Doğal bir varlık olan insan, çocukluk döneminde, gelişmeye elverişli birtakım yetenekler taşır. Bunların yararlı bir biçimde geliştirilmesini sağlayan eğitimdir. Eğitim us ilkelerine, doğal yönelme yetilerine dayanmalı, kılavuz olarak iyi ve erdemi almalı, mutluluğu erek edinmelidir. Toplum düzeninin sağlanmasında, yönetenlerle yönetilenler arasında karşılıklı saygı ve sevginin egemen kılınmasında başlıca etken iyi ve erdemdir. Yöneticiler iyi ve erdemli olma gereğindedir. İnsanda doğuştan kesin biçimini almış, kendiliğinden gelişen, eğitimi gerektirmeyen bir yeti yoktur. Eğitimde en tutarlı yol doğadan özendirici, geliştirici kılavuz örnekler vermedir. Çocukta iyi ile kötüyü ayırt etme olanağı böyle sağlanabilir. Çocukta belli aşamalara göre oluşan duygular vardır, bunların ilki de utanma duygusudur. Bu duygu çocuğun ne denli eğitime yatkın bir varlık olduğunu gösterir. Nitekim iyi insanların çoğu da utangaçlar arasından çıkmıştır. Eğitimde, göz önünde tutulması gereken başka bir etken de, çevredir. Çocuk, çevrenin etkisi altında kalma eğiliminde olduğundan, bu etkenin iyi ve erdem gibi değerlere uygun bir duruma getirilmesi gerekir. Çocuk her türlü tutkudan, aşırılıktan uzak kalacak biçimde eğitilmeli, bir sevgi ve saygı varlığı olarak yetiştirilmelidir. Bu konuda da somut örnekler verilmelidir.

Nasireddin Tûsi'ye göre ölüm tinin gövdeden ayrılmasıdır, ölümden sonra dirilme vardır, tin ölümsüzdür. Doğal bir olay olan ölümden korkmanın gereği yoktur, çocuğun eğitiminde bu konu da göz önünde bulundurulmalıdır. Tanrı birdir, ölümsüzdür, önsüz-sonsuzdur, salt us, salt istençtir. Tanrı'nın varlığı usla kavranabilir. Usa dayanan bilgiyle yaşam arasında bir bağlantı kurulmalıdır. Bilgi yaşamı aydınlatmalı, onu yönlendirmelidir. Yalnız belleğe dayanan bir bilgi kolay unutulacağından, yaşanan gerçeklerle uyum içinde olması gerekir.

Eğitimin ilkeleri

Nasireddin Tûsi'nin önemli çalışmalarından biri de astronomi ve matematik alanında olmuştur. Özellikle trigonometri'yi geliştiren buluşları bu alanda çığır açıcı nitelikte sayılır. Düzlemsel ve küresel trigonometri sorunları üzerinde durmuş, düzlem üçgenlerle ilgili sinüs kosinüs bağıntılarını ve küresel dik üçgenlerin çözümüyle ilgili altı temel bağlantıyı açıklamıştır. Üç açısı bilinen küresel bir üçgenin çözümünü, kutupsal üçgen kullanarak, üç kenarı bilinen üçgen çözümüne getirecek bir geometrik dönüşüm mekanizması düşünmüştür. *Tezkire fi ilmi'l-Hey'e* adlı yapıtında Ptolemaios'u ve ilmek kuramını eleştirerek, yerine daha geliştirilmiş, bir yöntem önermiştir. 1259'da kurduğu Megara Gözlemevi'nde güneş ışınlarının izdüşümüne dayanarak, güneşin devinimlerini, yükselip alçalma aşamalarını incelemiş, bu konuyu içeren *Zîc-i İlhanî* adını verdiği yapıtı ortaya koymuştur.

Üçgenler ve sorunları

Nasireddin Tûsi'nin astronomi ve matematik alanındaki çalışmaları Batı'da çağlar boyunca etkisini sürdürmüş, Brockelmann, Sarton gibi bilginler onun yapıtlarıyla ilgili araştırmalar yaparak elliyi aşkın yapıtının bulunduğunu ortaya koymuşlardır.

İyi, erdem ve mutluluk

- **YAPITLAR (başlıca):** *Zîc-i İlhanî*, yazma, ("İlhanlı Zayiçesi"); *Şerh-i İşarat*, yazma, ("Belirtiler Yorumu"); *Tahrir-i Öklides*, yazma, ("Eukleides'in Yorumu"); *Tahrirü'l-Macesti*, yazma, ("He Megiste'nin Yorumu"); *Ahlâk-ı Nâsiri*, 1849, ("Nasir'in Ahlakı"); *Tezkere-i Hayat*, yazma, ("Yaşam Belgesi"); *Tecridü'l-Akaid*, ty, ("İnançların Ayrımı"); *Esasü'l-İktibas*, yazma, ("Aktarmanın Kuralları"); *Evsafü'l-Eşraf*, 1902, ("Seçkinlerin Nitelikleri"); *Tezkire fi ilmi'l-Hey'e*, yazma, ("Astronomi Belgesi").

- **KAYNAKLAR:** A. Caratheodory, *Traité du qu à Nassireddin-et Toussy*, 1891.

NASREDDİN HOCA
(1208-1284)

Türk halk bilgesi. Halk dilinde, duygu ve inceliği içeren, gülmece türünün öncüsü olmuştur.

Sivrihisar'ın Hortu yöresinde doğdu, Akşehir'de öldü. Babası Hortu köyü imamı Abdullah Efendi, annesi aynı köyden Sıdıka Hatun'dur. Önce Sivrihisar'da medrese öğrenimi gördü, babasının ölümü üzerine Hortu'ya dönerek köy imamı oldu. 1237'de Akşehir'e yerleşerek, Seyyid Mahmud Hayrani ve Seyyid Hacı İbrahim'in derslerini dinledi, İslam diniyle ilgili çalışmalarını sürdürdü. Bir söylentiye göre medresede ders okuttu, kadılık görevinde bulundu. Bu görevlerinden dolayı kendisine Nasuriddin

Tanrı, ölüm, tin

Nasreddin Hoca

Gülmece öğeleri

Hâce adı verilmiş, sonradan bu ad Nasreddin Hoca biçimini almıştır. Onun yaşamıyla ilgili bilgiler, halkın kendisine olan aşırı sevgisi yüzünden, söylentilerle karışmış, yer yer olağanüstü nitelikler kazanmıştır. Bu söylentiler arasında, onun Selçuklu sultanlarıyla tanıştığı, Mevlânâ Celâleddin ile yakınlık kurduğu, kendisinden en az yetmiş yıl sonra yaşayan Timur'la konuştuğu, birkaç yerde birden göründüğü bile vardır.

Nasreddin Hoca'nın değeri, yaşadığı olaylarla değil, gerek kendisinin, gerek halkın onun ağzından söylediği gülmecelerdeki anlam, yergi ve alay öğelerinin inceliğiyle ölçülür. Onun olduğu ileri sürülen gülmecelerin incelenmesinden, bunlarda geçen sözcüklerin açıklanışından anlaşıldığına göre o, belli bir dönemin değil Anadolu halkının yaşama biçimini, güldürü öğesini, alay ve eğlenme türünü, övgü ve yergi becerisini dile getirmiştir. Onunla ilgili gülmeceleri oluşturan öğelerin odağı sevgi, yergi, övgü, alaya alma, gülünç duruma düşürme, kendi kendiyle çelişkiye sürükleme, Şeriat'ın katılıkları karşısında çok ince ve iğneli bir söyleyişle yumuşaklığı yeğlemedir. O, bunları söylerken bilgin, bilgisiz, açıkgöz, uysal, vurdumduymaz, utangaç, atak, şaşkın, kurnaz, korkak, atılgan gibi çelişik niteliklere bürünür. Özellikle karşısındakinin durumuyla çelişki içinde bulunma, gülmecelerinin egemen öğesidir. Bu öğeler Anadolu insanının, belli olaylar karşısındaki tutumunu yansıtan, düşünce ürünlerini oluşturur. Nasreddin Hoca, halkın duygularını yansıtan, bir gülmece odağı olarak ortaya çıkarılır. Söyletilen kişi, söyletenin ağzını kullanır, böylece halk Nasreddin Hoca'nın diliyle kendi sesini duyurur.

Nasreddin Hoca, bütün gülmecelerinde, soyut bir varlık olarak değil, yaşanmış, yaşanan bir olayla, bir olguyla, bağlantılı biçimde ortaya çıkar. Olay karşısında duyulan tepkiyi ya da onayı gülmece

Gülmece Geleneği

Anadolu insanının başlıca özelliklerinden biri de, değişik düşünce öğeleri içeren, gülmeceye karşı gösterdiği ilgidir. Bu konuda İÖ 2000 yıllarına değin uzayan belgeler vardır. Hititler' de, ayının tef çalarak, başta eşek olmak üzere, türlü hayvanları oynattığını gösteren bir kabartma vardır. Kaz, tavşan ve başka hayvanların katıldığı bu eğlence toplantısında, ayı ile eşeğin öncü durumda olduğu görülür. Anadolu gülmecelerinde bu iki yaratığın ağırlık kazandığı bilinmektedir. Öte yandan, yazılı kaynaklarda da bu gerçek kendini gösterir. Özellikle Aisopos'un* kısa öykülerinde, Lucianus'un* ölülerle ilgili anlatılarında, eski Anadolu insanının neye, nasıl güldüğü, gülmecenin hangi türünü sevdiği sergilenmektedir. Nasreddin Hoca gülmecelerinde yer alan, güldürücü öğelerin, ilk örnekleri Hitit kabartmalarında, Aisopos öykülerinde görülmektedir. Bu olay, Anadolu'da gülmece türünün, çok eski bir geleneğe dayandığını göstermektedir.

Anadolu'da gülmecenin toplum kesimlerine göre değiştiği, her toplum katının kendi beğenisine uygun bir gülmece ürünü ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Halk kesimi denen büyük çoğunluğun gülmece öğeleri Hitit kabartmalarında, Aisopos'ta, Nasreddin Hoca ve Bektaşi gülmecelerinde bulunur. Varlıklı kesimlerin gülmeceleri de, çokluk, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibilerde örneklenir. Gülmecenin, oyun biçimine dönüşmesi, bir tiyatro yapıtı niteliği kazanması daha sonradır. İÖ 5.yy'da yaşamış Yunan yazarı Aristophanes* gülmeceden kaynaklanan güldürü türünün öncüsü durumundadır. Onun yapıtlarında güldürücü öğe, bir sanat buluşu, bir yaratı niteliği taşır ve halkın beğenisine dayanır. Hepsinde ortak yan, insanı, hayvanı olduğundan başka türlü göstermek, kendi doğal ortamı dışına çıkararak, eyleme geçirmektir. Ayının tef çalışı, tavşanın oynayışı, kazın türkü söyleyişi, varlığı kendi ortamından soyutlayarak sergilemektir. Burada Aristoteles'in* sanatı bir mimesis (öykünme) olarak nitelemesine yol açan düşünce öğeleri bulunmaktadır. Öte yandan İÖ 4.yy'da yaşamış Sinoplu Diogenes'le* ilgili söylentilerde de güldürü öğesinin bir felsefe anlayışı içinde sergilendiği görülür. Olaya, düşünce tarihi açısından bakılınca, gülmecenin bir kanıyı açıklama ereği güttüğü anlaşılır. Bu kanıda övgü, yergi ve alaya alma gibi üç temel öğe bulunur.

türlerinden biriyle dile getirir. Tanık olduğu olaylar, genellikle, halk arasında geçer. Hoca soyluların, yüksek saray çevresinde bulunanların aralarına ya çok seyrek girer ya da hiç girmez. Sözgelişi onun tanıştığı söylenen Selçuklu sultanlarıyla ilgili gülmecesi yoktur. Timur'la ilgili "hamam, Timur ve peştemal" gülmecesi de, Timur'dan çok önce yaşadığı için, sonradan üretilmiştir. Halk beğenisi Hoca'yı Timur gibi çevresine korku salan bir imparatorun karşısına hamamda çıkarak, "kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit" türünden bir yergi yaratmıştır. Burada yerilen, dolaylı olarak, kendini toplumun, halkın üstünde gören saray insanlarıdır.

Nasreddin Hoca gülmecelerinde dile gelen, onun kişiliğinde, halkın duygularını yansıtan başka bir özellik de eşeğin yeridir. Hoca eşeğinden ayrı düşünülemez, onun taşıtı, bineği olan eşek gerçekte bir yergi ve alay öğesidir. Anadolu insanının yarattığı gülmece ürünlerinde atın yeri yoktur denebilir. Eşek acıya, sıkıntıya, dayağa, açlığa katlanışın en yaygın simgesidir. Soyluların, sarayların çevresinde üretilmiş gülmecelerde eşek bulunmaz, oysa at geniş bir yer tutar. Bu konuda, başka bir çelişki sergilenir, gülmecede güldürücü öğe ile yerici öğe yan yana getirilir. Bunun örneği de kendisinden eşeği isteyen köylüye, "eşek evde yok" deyince ahırda onun anırmasını duyan köylünün "işte eşek ahırda" diye diretmesi karşısında, Hocanın "eşeğin sözüne mi inanacaksın benimkine mi" demesidir.

Onun gülmecelerinde, kaba sofuların "ahret"le ilgili inançları da önemli bir yer tutar. "Fincancı Katırları", "Ben Sağlığımda Hep Burdan Geçerdim" başlıklı gülmeceler katı bir inanç karşısındaki duyguyu açığa vurur. Toplumda neye önem verildiğini anlatan "Ye Kürküm Ye" gülmecesi, Hoca'nın dilinde, halkın tepkisini gösterir.

Nasreddin Hoca'nın etkisi bütün toplum kesimlerine yayılmış, "İncili Çavuş", "Bekri Mustafa", "Bektaşi" gibi çok değişik yörelerin duygularını yansıtan gülmece türlerinin doğmasına olanak sağlamıştır. Bunlardan ilk ikisi saray çevresinin oldukça kaba beğenisini, üçüncüsü de gene halkın Şeriat'ın katılığına karşı duyduğu tepkiyi dile getirir.

• **KAYNAKLAR:** Z. Çalık, *Nasreddin Hoca Hikâyeleri*, 1929; A.Gölpınarlı, *Nasreddin Hoca*, 1961; Köprülüzade Mehmed Fuad, *Nasreddin Hoca*, 1918; E.Tokmakçıoğlu, *Bütün Yönleriyle Nasreddin Hoca*, 1972; Veled Çelebi, *Letaif-i Nasreddin Hoca*, 1926.

NASTASE, Ilie
(1946)

Romanyalı tenisçi. Ülkesinde 4 kez yılın sporcusu seçilmiştir.

19 Temmuz 1946'da Romanya'nın Bucharest kentinde doğdu. Küçük yaşta tenise başladı. 1959'da 13-14 yaş grubunda Romanya tenis şampiyonu olarak ilk başarısını elde etti. 1967'de Cannes Turnuvası'nda tek erkeklerde birinci oldu ve uluslararası alanda adını duyurmaya başladı. 1967-1975 arasında katıldığı uluslararası turnuvaların 39'unda tek erkeklerde birinci olarak büyük bir başarı gösterdi. Tek erkeklerde en önemli birinciliklerine 1971'de Paris'te, 1972'de Barcelona'da, 1973'te Boston'da ve 1975'te Stockholm'de ulaştı. Çiftlerde ise 1970'te Ion Tiriac'la birlikte Roland Garros Turnuvası birincisi, 1970 ve 1972'de Rosemary Casals, 1975'te Jimmy Connors'la birlikte Wimbledon şampiyonu oldu. Davis Kupası'nda Romanya ulusal takımında toplam 130 karşılaşma yaptı. Tenis kortlarındaki aşırı hırçınlığıyla da tanınan Nastase, 1969, 1970, 1971 ve 1973'te ülkesinde yılın sporcusu seçildi.

NASUH [Matrakçı]
(? -1564)

◄ *Çevre ve gülmece*

Türk, minyatürcü. Ayrıca matematik ve tarih konularında kitaplar da yazmış çok yönlü bir bilgindir.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. 28 Nisan 1564'te öldü. Kâtip Çelebi ölüm tarihi olarak 1533'ü vermekteyse de, bunun doğru olmadığı bugün kesinleşmiştir. Çeşitli kaynaklarda onun 1547'den, 1551'den, 1553'ten sonra ölmüş olabileceği ileri sürülmektedir. Yaşamı üstüne bilgi de yok denecek kadar azdır. Saraybosna yakınlarında doğduğuna, dedesinin devşirme olduğuna ilişkin kesinleşmemiş ipuçları vardır. Enderun'da okumuştur. Matrakçı ya da Matrakî adıyla anılması, lobutu andıran sopalarla oynandığı ve eskrime benzeyen bir tür savaş oyunu olduğu bilinen "matrak" oyununda çok usta olmasından ve belki de bu oyunun mucidi bulunmasından ileri gelmektedir. Nasuh ayrıca çok usta bir silahşördü. Bu nedenle Silahî adıyla da anılırdı. Türlü silah ve mızrak oyunlarındaki ustalığı nedeniyle Osmanlı ülkesinde "üstad" ve "reis" olarak tanınması için 1530'da I.Süleyman (Kanuni) tarafından verilmiş bir beratı da vardı. Çeşitli silahların nasıl kullanılacağını ve dövüş yöntemlerini anlatan *Tuhfetü'l-Guzât* adlı bir kılavuz kitap bile yazmıştı.

Nasuh, özellikle geometri ve matematik alanlarında önemli bir bilim adamıydı. Uzunluk ölçülerini gösteren cetveller hazırlamış ve bu konuda kendinden sonra gelenlere önderlik etmiştir. Matematiğe ilişkin iki kitabı *Cemâlü'l-Küttâb ve Kemâlü'l-Hisâb* ile *Umdetü'l-Hisâb*'ı I.Selim (Yavuz) döneminde yazmış ve padişaha adamıştır. Bu yapıtlardan sonuncusu uzun yıllar matematikçilerin elkitabı olarak kullanılmıştır.

Nasuh bir tarihçi olarak da önemli yapıtlar vermiştir. *Mecmaü't-Tevârih* adıyla *Taberî Tarihi*'ni Türkçe'ye çevirmiştir. Ayrıca *Tarih-i Sultan Bayezid ve Sultan Selim* ile *Tarih-i Sultan Bayezid* adlı iki kitabında bu padişahlar dönemindeki olayları anlatmıştır. *Süleymannâme* adlı kitabının üç ayrı nüshasında 1520-1537, 1543-1551 ve 1542-1543 arasında geçen olayları ele almıştır. Kanuni'nin 1534 Irak seferini *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*'da, 1538 Karaboğdan seferini de *Fetihnâme-i Karaboğdan*'da konu etmiştir.

Nasuh aynı zamanda Osmanlı-Türk minyatür sanatının en önemli minyatürcülerinden biridir. Osmanlı ordusunun seferlerini anlattığı kitaplarındaki minyatürleri de kendisi yapmıştır. İstanbul'dan başlayarak sefer sırasında konaklanan bütün yerlerin ve kentlerin betimlendiği bu minyatürlerin ilginç yanı kuşbakışı bir açıdan yapılmış olmalarıdır. Kentler tepeleri, vadileri, ırmakları, köprüleri ya da limanlarıyla birlikte çevreleri içinde ele alınırken, sur, kale, cami, saray gibi önemli yapılar da en ince ayrıntılarına dek betimlenmiştir. Aynı resimdeki yapılar değişik noktalardan bakılarak hep en önemli yüzlerinin görüleceği gibi çizilmiştir. Böylece birer harita niteliğine bürünen bu minyatürler, canlandırdıkları kentlerin o dönemdeki görünümleri üzerine bilgi veren değerli birer belge de olmaktadır. Kaya, köprü, ağaç vb. gibi öğelerin bütün resimlerde hep aynı olmasına karşın, minyatürlerin anlatımcı bir üslupla ele alınması tekdüzeliği yok etmektedir. Abartısız ve gerçekçi yaklaşım ile renklerdeki uyum bu minyatürlerin başka nitelikleri olarak dikkati çekmektedir. Nasuh'un, minyatürcülüğünün yanı sıra iyi bir hattat olduğu da bilinmektedir.

- **YAPITLAR (başlıca): Kitap:** *Cemâlü'l-Küttâb ve Kemâlü'l-Hisâb*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No.2719); *Mecmaü't-Tevârih* (Tarih-i Taberî çevirisi), (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü No.4278; öbür iki nüshası Viyana ve Paris ulusal kitaplıklarında); *Tuhfetu'l-Guzât*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Bölümü No.2206); *Tarih-i Sultan Bayezid ve Sultan Selim*, (British Museum No. Add. 23586); *Umdetü'l-Hisâb*, (Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 2984; Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa Bölümü No.1987 ve No.1988; İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No.2755); *Süleymannâme*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü No.1286 ve Hazine Bölümü No.1608; Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi No.379); *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No.5964); *Fetihnâme-i Karaboğdan*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü No.1284/2); *Tarih-i Sultan Bayezid*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü No.1272). **Minyatür:** *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*'daki minyatürler, 1537; *Süleymannâme*'nin Hazine Bölümü No. 1608 nüshasındaki minyatürler, 1543; *Tarih-i Sultan Bayezid*'deki minyatürler.

- **KAYNAKLAR:** H. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, 1963; H.Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh'un Minyatürlü İki Yeni Eseri", *Belleten*, XXVIII (110), 1964; H.Yurdaydın, "Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri ile İlgili Yeni Bilgiler", *Belleten*, XXIX (114), 1965; H.Yurdaydın (yay.), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* (bibliyografya içerir), 1976, tıpkıbasım.

NAŞİT
(1886-1943)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu, tiyatro yöneticisi. Geleneksel gösteri sanatının son büyük temsilcisidir.

Ahmet Naşit Özcan İstanbul'da doğdu, 26 Nisan 1943'te aynı kentte öldü. 1890'da Muzika-yı Hümâyûn'a girdi. O sırada Saray'da bir ortaoyunu grubu oluşturmakta olan Abdi (Abdürrezak) Efendi'nin yanına verildi. 1904'te yine Saray'da gösteriler yapan M.Bertrand'ın yönetimindeki pandomim grubunda çalıştı. Oradan Muzika-yı Hümâyûn'daki Büyük İtalyan Operet Heyeti'ne katıldı. Bu arada Güllü Agop'un Saray'da kurmuş olduğu topluluğun dram bölümünde de çalışmalarını sürdürüyordu. 1910'da İttihatçılar'ın gerçekleştirdiği mabeyin tensikatında Abdi Efendi'yle birlikte Saray görevlileri kadrosundan çıkarıldı. 1910-1911 yıllarında Kavuklu Hamdi'nin yanında çalıştı. 1911'de Üsküdar'da temsiller veren Sahne-i Nevin topluluğuna girdi. Bu arada Osmanlı Komedi Kumpanyası'nı da yönetiyordu. Aynı yıl küçük bir gösteri grubu kurarak, Türkiye'de ilk kez, tiyatro oyununda sessiz filmlerden yararlanılan gösteriler düzenledi. 1912'de yeni bir topluluk oluşturarak Direklerarası'ndaki Fevziye Tiyatrosu'nda ve Eyüp'te gösteriler yaptı. Balkan Savaşı'nın bitmesinden sonra yine Şehzadebaşı'ndaki Şark Tiyatrosu'nda, daha sonra Millet Tiyatrosu'nda çalıştı. 1926'da dönemin ünlü oyuncularından Amelya Hanım ile evlendi. Çocukları Selim Özcan (1928) ile Adile Naşit de tiyatro oyuncusudur.

Naşit tiyatro çalışmalarını kurduğu çeşitli tiyatro topluluklarıyla Cumhuriyet döneminde de sürdürdü. 1938'de Belvü Bahçesi'nde jübilesi yapıldı. 40 yılı bulan sahne etkinliklerinin, bu arada ortaoyunu denemelerinin yanı sıra kukla ve karagöz de oynattı, filmler çevirdi. Kadınlı erkekli çeşitli yerel tiplerin ve azınlıkların taklidini yapmakta çok başarılıydı. Düetto, kuartetto adıyla anılan iki ya da dört kişilik şarkılı komik skeçler, taklitli dizi komediler, Türk sahnesine onun getirdiği yenilikler arasındadır. Tuluat tiyatrosundaki başrol olan İbiş'e kendine özgü bir kişilik kazandırdı. Yaşamının bir bölümü Tarık Buğra'nın *İbiş'in Rüyası* adlı romanına, sonra da aynı addaki bir televizyon dizisine konu oldu.

- **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Arşın Mal Alan*, 1923; *Nasreddin Hoca*, 1925; *Rüyada Taaşşuk*, 1925; *Ağam Eyleniyor*, 1926; *Hoşkadem Gebe*, 1926; *Beyimizin Tiyatro Merakı*, 1927; *Kâğıthane Sefası*, 1928; *Ayyar Hamza*, 1929; *Kırmızı Fener*, 1930; *Çifte Keramet*, 1931; *Acemi Piyade*, 1932; *Şerburg Cinayeti*, 1933; *Adalar Şarkısı*, 1934; *Geçti Bor'un Pazarı*, 1937; *Aynaroz Kadısı*, 1938; *Arabın İntikamı*, 1939; *Karı İsterim*, 1940. **Oynadığı Filmler:** *Bir Millet Uyanıyor*, 1932; *Düğün Gecesi*, 1933; *Neşit Dolandırıcı*, 1933; *Nasreddin Hoca Düğünde*, 1940-1943; *Duvaksız Gelin (Hülleci)*, 1942.

- **BAKINIZ:** GÜLLÜ AGOP, KAVUKLU HAMDİ, KEL HASAN.

NAŞİT, Adile
(1930)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Komik karakter rollerindeki ustalığıyla ün yapmıştır.

17 Haziran 1930'da İstanbul'da doğdu. Asıl adı Adile Keskiner'dir. Tiyatro oyuncusu Amelya Hanım ile ünlü komedyen Naşit'in kızıdır. Babasının ölümü

üzerine öğrenimini yarıda bırakarak 1944'te İstanbul Şehir Tiyatrosu Çocuk Tiyatrosu'na girdi, *Herşeyden Biraz* oyunuyla sahneye çıktı. Aynı yıl Halide Pişkin' in grubuyla İstanbul içindeki turneye katıldı, daha sonra da Muammer Karaca'nın tiyatrosuna girdi. 1948'de komedi oyuncuları Aziz Basmacı (1912-1978) ve Vahi Öz'le (1911-1969) birlikte kurdukları toplulukta 1951'e değin çalıştı. 1948'de *Lüküs Hayat* filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. 1950'de yine bir tiyatrocu olan Ziya Keskiner'le (1912-1982) evlendi. 1954'te yeniden Muammer Karaca Tiyatrosu'na döndü ve 1960'a değin çalıştı. 1961'de ağabeysi Selim Naşit Özcan (1928) ve eşi Ziya Keskiner'le birlikte Ankara'da Naşit Tiyatrosu'nu kurdular. Bu topluluk bir sezon sahnelediği *Ahududu (Arsenik)* oyunundan sonra dağıldı. Adile Naşit ertesi yıl Gazanfer Özcan, Orhan Erçin (1923) ve Ziya Keskiner'le ortaklaşa yeni bir tiyatro kurdu. 1963'te kadrosuna katıldığı Gönül Ülkü-Gazanfer Özcan Topluluğu'nda aralıksız 1975'e değin sahneye çıktı.

Sinemaya ikinci ve asıl girişini 1970'lerde yaptı. 1976'da *İşte Hayat* filmindeki rolüyle Antalya Film Şenliği'nde En İyi kadın Oyuncu Ödülü'nü kazandı. Bu, Türk sinemasında "star" olmayan bir başoyuncunun kazandığı ilk ödüldü. 1978'de Uluslararası Sanat Gösterileri A.Ş.'nin tiyatro ve müzikallerinde rol almaya başladı. 1981'de televizyondaki sürekli bir çocuk programında anlattığı masallarla ünü çocuklar arasında da yayıldı.

Adile Naşit gerek tiyatro, gerek sinemada durmadan yinelediği basit, saf, iyi yürekli halk kadını tipiyle ve bu tipe eklediği kendine özgü gülüşüyle sevilen bir sanatçı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Herşeyden Biraz*, 1944; *Cibali Karakolu*, 1955; *Cam Kırıkları*, 1957; *Ahududu*, 1961; *Ben Çağırmadım*, 1963; *Yedi Kocalı Hürmüz*, 1978; *Hisseli Harikalar Kumpanyası*, 1981; *Şen Sazın Bülbülleri*, 1984. **Oynadığı Filmler:** *Lüküs Hayat*, 1948; *Canım Kardeşim*, 1973; *Aç Gözünü Mehmet*, 1974; *Hababam Sınıfı*, 1975; *İşte Hayat*, 1975; *Tosun Paşa*, 1976; *Hababam Sınıfı Tatilde*, 1977; *Sultan*, 1978; *Huzurum Kalmadı*, 1980; *Girgiriye*, 1981; *Adile Teyze*, 1982; *Şıngırdak Şadiye*, 1983.

NATORP, Paul
(1854-1924)

Alman, filozof ve eğitimci. Yeni-Kantçı Marburg Okulu'nun kurucularındandır.

24 Ocak 1854'te Düsseldorf'ta doğdu, 17 Ağustos 1924'te Marburg'ta öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde bitirdikten sonra Berlin, Bonn ve Strassburg üniversitelerinde felsefe, pedagoji okudu, doğa bilimleri konusunda çalışmalara yöneldi. 1881'de girdiği Marburg Üniversitesi'nde, önce öğretim üyesi, 1885'te felsefe profesörü olarak görevini sürdürdü. Felsefede, öğrencisi olduğu, Hermann Cohen'in etkisiyle Kant'ın görüşlerini benimsedi, sonra Kant'ın dizgesini yeniden yorumlayarak geliştirme çalışmalarına girişti.

Natorp'un görüşleri, temel olarak Kant'ın salt us kuramından kaynaklanmasına karşın, Parmenides, Herakleitos, Platon ve Hegel dizelerinden de izler taşır. Özellikle düşünce ile varlığın birliği konusunda bu bilgelerin mantık ilkelerine dayalı yöntemini

Marburg Okulu

Felsefe tarihinde, dizge niteliği kazanan temel görüşleri ortaya atanların izini sürenler, yeni bir düşünce oluşturdukları gibi benimsedikleri dizgeleri yorumlayarak geliştirme amacını güden kuramları kurmaktan da geri kalmadılar. Böylece temel olarak alınan bir felsefe dizgesinden yenileri doğmuş, değişik yöntemleri benimseyen akımlar ortaya çıkmıştır. Platon'un* geliştirdiği İdea öğretisini yeni bir yorumdan geçirerek, değişik kuramların doğmasını sağlayan İdealizm öğretisi, tektanrıcı dinlerin doğuşundan sonra, özellikle Hıristiyanlık ve Müslümanlık çevresinde, dinle uzlaştırılmak istenmiş, tanrıbilim diye adlandırılan bilgi alanını oluşturmuştur. Varlık türlerinin duyulurüstü evrende, erişilmez yetkinlikte ve ölümsüz örnekleri diye nitelenen "idea" kavramı, sonradan bilgi sorunlarının çözümünde de temel öğe olarak benimsenmiştir. Bu özelliği dolayısıyla, bilgiyi duyu verilerinden, maddeden değil de yalnız düşünce evreninde bulunan temel öğelerden türetmeyi öngören her felsefe dizgesi, İdealizm'in kapsamı içinde görülmüştür. Bilginin oluşmasında, deneyden gelmeyen, önsel (a priori) ilkelerin bulunduğunu, bunlar arasında zaman ve uzay (Raum) gibi iki temel varlığı öne süren Kant'ın* dizgesi de idealist bir öğreti olarak nitelenmiştir. Kant'ın görüşlerini yeni bir yorumdan geçirerek, bilgi ve mantık sorunlarını çözümlemeye çalışan, bu işlemde Hegel'in* geliştirdiği varlık anlayışından yararlanan Marburg Okulu'dur. Hermann Cohen'in* öncülük ettiği, Paul Natorp, Ernst Cassirer* ve Rudolf Stammler'ın geliştirdiği bu okula göre bilginin kaynağı kavramlardır. Ancak kavramlardan bilgi türetmek için mantık ilkelerine bağlanma gereği vardır. Bu kavramlar deneyden gelmez, önseldir, onların dışında bilgiyi oluşturacak bir öğe yoktur. Marburg Okulu'nun savunduğu görüşe Yenigerçekçilik ve Yeniolguculuk gibi akımlar karşı çıkmış, böylece 20.yy felsefe dizgeleri arasında, yeni düşüncelerin doğmasına olanak sağlayan tartışmalar başlamıştır.

Marburg Okulu bilgi sorununu, Kant'tan kaynaklanan bir anlayışın yorumuyla açıklamaya çalışırken, önsel düşünce ilkelerine dayanan yeni bir mantık kuramını da geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu kuram bilgi ile mantığı eş doğrultuda yürüyen birer dizge olarak görür. Marburg Okulu'nun geliştirdiği yöntem, Avrupa felsefesi yanında, Ernst Cassirer'in etkisiyle, ABD'de ortaya çıkan yeni idealist öğretiye de öncülük etmiştir.

benimser. *Platon's Ideenlehre*, ("Platon'un İdeler Öğretisi") adlı yapıtında düşünceyle varlığın bir bireşim olduğu konusunu işler. Varoluşun us ve mantık ilkelerine dayalı, bir araştırma yöntemiyle, saptanabileceği görüşünü ileri sürer. Ona göre "varoluş, kendi kendini ortaya koymanın yaşamsal edimi içindedir". Bu nedenle varoluş, bir yaratma, bir yoktan ortaya çıkma *(ex nihilo)* değil, bir yapım *(constructio)* olarak anlaşılmalıdır. Bu yöntem matematikten kaynaklanan bilimler için de geçerlidir. Bu bilimlerin temelinde zaman ve uzaya dayalı sezgi aramanın gereği yoktur. Çünkü üç boyutlu bir varlık niteliği taşıyan uzay (Raum) önseldir *(a priori)*, varoluş ancak onunla belirlenebilir. Uzay bir bütündür, nesneleri oluşturan öğelerin ayrışmasına elverişli değildir. Buna karşın zaman nesnelerin bilinçte birbiri ardınca dizilmesinden oluşur, ayırıcıdır.

Bilgi ereğine ulaşmış, son biçimini almış bir varlık değildir, onun önsel ilkelere göre yapımı gerekir. Duyu verileri, olgular olduğu gibi değil, yeniden kurulması, düzenlenmesi, bilinçte bilgiye dönüşebilmesi için yapımı gereken ilk öğelerdir. Bu özelliği dolayısıyla, bilgide, ereğine varamamış iki ayrı doğrultu görülür. Bunlardan birincisi doğa yasalarının içerdiği saltık bilgiyle bütünlüğe kavuşur, eksikleri giderilir. Buna nesnelleşme denir. İkincisi salt öznel doğrultudur. Burada "nesnel nitelik taşıyan bilgi aracılığıyla bütünlüğe kavuşan ve kavuşturulacak olan belirlemeleri içeren" bir özneye yönelme söz konusudur. Natorp'a göre duyum bilginin oluşmasında bağımsız bir etken değil, ancak bilinmeyen, belirlenmesi gereken bir niceliktir, salt usun denetiminden geçerek düzenlenmesi, kesin biçimini alması gerekir.

Natorp'un geliştirdiği kurama göre, başta genel geçerlik taşıyan bütün gerçeklikler olmak üzere, her türlü varlığı mantık ilkelerine dayalı ilişkilere indirme gereği vardır. Bunu yaparken de usdışı kalan ne varsa yadsınmalıdır. Böylece yargıların doğruluğunu gösterecek güvenilir ölçülerin kategoriler olduğu sonucuna varılır. Çünkü, kategoriler deneyden bağımsız, önsel birer kuraldır. Bilginin genel geçerlik taşıyan koşulları olan kategorilere uyan yargılar doğru, onlarla çelişenler yanlıştır. Kategorilerin dışında birtakım düşünceler vardır, ancak bunlara bilgi denemez. Natorp, bilgi kuramından yola çıkarak, Hermann Cohen'ın ortaya attığı köken *(Ursprung)* kavramını geliştirmeye çalışır. Ona göre salt bilgi ancak bu yolla sağlanabilir.

Köken bir onay ya da yadsıma değil birliktir, bütünlüktür. Çünkü bilginin doğruluğunu gösteren kategorilerin varlık alanıdır. Bu özelliği dolayısıyla, köken, özdeşlik ya da türlülük olarak da nitelenemez.

Felsefe sorunları yanında eğitim konularıyla da ilgilenen Natorp, yöntem olarak Pestalozzi'nin bireyci kuramını benimser, eğitimi insandaki yaratıcı iç güçlerin geliştirilmesi diye açıklar. Ona göre, insan doğasında kültür verileriyle gelişmeye elverişli güçler vardır. Eğitim, bu temel güçlerin içten dışa doğru açılarak gelişmesini, daha yaratıcı bir nitelik kazanmasını sağlar. Sözgelişi başta anlayış gücü, yürekte sezgi ve duyuş, elde yapıcı ve ortaya koyucu bir yetenek vardır. Toplumda bunları yararlı ve verimli duruma getirecek olan, bireye yönelik eğitimdir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Descartes Erkenntnistheorie*, 1882, ("Descartes'ın Bilgi Kuramı"); *Einleitung in die Psychologie nach kritischer Methode*, 1888, ("Eleştirel Yöntemle Psikolojiye Giriş"); *Die Ethika des Demokritos*, 1893, ("Demokritos'un Etiği"); *Platon's Ideenlehre*, 1902, ("Platon'un İdeler Öğretisi"); *Pestalozzi, sein Leben und seine Ideen*, 1909, ("Pestalozzi, Yaşamı ve Düşünceleri"); *Die logischen Grundlagen der exakten Wissenschaften*, 1910, ("Matematik Bilimlerin Mantıksal Temelleri"); *Philosophie, ihr Problem und ihre Probleme*, 1911, ("Felsefe, Sorunu ve Sorunları"); *Sozialidealismus*, 1920, ("Toplumsal İdealizm"); *Individuum und Gemeinschaft*, 1921, ("Birey ve Toplum").

• **KAYNAKLAR:** H.Bellersen, *Natorp's Sozialpädagogik*, 1928; J.Klein, *Grundlegung der Ethik in der Philosophie P.Natorp's*, 1976; E.Winterhagen, *Das Problem der Individuellen bei, P.Natorp*, 1975.

• **BAKINIZ:** H.COHEN, HEGEL, HERAKLEİTOS, KANT, PARMANIDES, PESTALOZZI, PLATON.

NATTA, Giulio
(1903-1979)

İtalyan, kimyacı. Düzenli polimer zincirleri üretimine olanak tanıyan yöntemler geliştirmiş, bu yolla yeni plastik ürünler elde edilmesini sağlayan çalışmaları nedeniyle Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

26 Şubat 1903'te Imperia'da doğdu, 1 Mayıs 1979'da Milano'da öldü. Bir süre Cenova Üniversitesi'nde matematik, ardından Milano Politeknik Enstitüsü'nde kimya mühendisliği öğrenimi gördü. 1924'te doktorasını aldıktan sonra enstitünün kimya bölümünde öğretim üyeliği yapmaya başlayan Natta, 1933'te genel kimya profesörü olarak Pavia Üniversitesi'ne atandı. 1935'te Roma'da Fiziksel Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi, 1937 yılı boyunca Torino Üniversitesi'nde çalıştıktan sonra 1938'de yöneticiliğini üstlendiği Milano Sanayi Kimyası Enstitüsü'ndeki çalışmalarını emekliye ayrıldığı 1973'e değin sürdürdü. Polimer kimyasına ilişkin temel katkıları nedeniyle birçok bilimsel ödül kazanan Natta, 1963'te Nobel Kimya Ödülü'nü Ziegler ile bölüştü.

Genellikle kimya sanayiine yönelik araştırmalara ağırlık veren Natta'nın ilk çalışmaları inorganik kimya, özellikle de yeni katalizörlerin geliştirilmesi üstüneydi. Çeşitli alkollerin üretimiyle de ilgilendiği bu dönemde petrokimya ürünleri ve özellikle de yapay kauçuk sentezi gibi konularda araştırmalar yapmaya başladı, bu nedenle de çalışmalarını giderek küçük birimlerin birleştirilmesiyle büyük moleküllerin elde edilmesini sağlayan polimerleşme süreci üstüne yoğunlaştırdı.

Natta'nın polimerleşme sürecini incelemeye başladığı 1930'lara gelinceye değin bu alanda önemli gelişmeler olmuş, yeni plastik ürünler pahalı ve genellikle yeterli miktarlarda bulunmayan doğal maddelerin yerini almaya başlamıştı. Ne var ki, bu alandaki çalışmalar doğal maddelere benzer yapıda polimerlerin üretimini tümüyle olanaklı kılamamış,

serbest köklerin bir zincir biçiminde birleşmesinden elde edilen polimerlerle, sözgelimi doğal kauçuğunkine benzer yapıda bir yapay ürün geliştirilememişti. Bu başarısızlığın en önemli nedenlerinden biri, küçük birimlerin birbirleriyle düzenli bir biçimde birleşmesinin sağlanamamış olmasıydı. Üç boyutlu moleküllerin birbirleriyle rastgele birleşmeleri sonucu düzensiz yapıda, dallanmaların sık görüldüğü bir polimerleşme ortaya çıkıyordu. Bu nedenle de geliştirilen yeni ürünlerin birçoğu ergime sıcaklığı, kristalleşme ve mekanik dayanıklılık gibi özellikler açısından düşük nitelikteydi.

Ziegler'in polimerleşme sürecine bir yenilik getiren organometal katalizörlerin kullanımına ilişkin buluşlarından yararlanarak doymamış hidrokarbonlardan (olefin bileşikleri) polimer üretimine ağırlık veren Natta, 1950'lerde organoalüminyum katalizörler aracılığıyla üç boyutta düzenli bir zincir oluşturan polimerler elde ederek stereokimyaya temel bir katkıda bulundu. Polimeri oluşturacak birimlerin birbirlerine düzenli bir biçimde, hep aynı doğrultuda eklenmesini sağlayan, bu nedenle de "stereospesifik" olarak adlandırılan -bugün de Ziegler-Natta katalizörleri adıyla tanınan- katalizörler aracılığıyla, propilen, bütan ve stirenden, yaygın kullanım olanaklarına sahip yeni polimerler elde etmeyi başardı.

Natta ve Ziegler'in çalışmaları sonunda, 1950'lerden başlayarak organometal katalizörler aracılığıyla oluşturulan iyonların birleşmesiyle polimerleşme sağlanmış, iyonlaştırma yöntemi ve yeni katalizörler yardımıyla, yapay kauçuk da aralarında olmak üzere sayısız plastik ürünün sentezi gerçekleştirilmiştir.

• BAKINIZ: CAROTHERS, FLORY, STAUDINGER, K.W. ZIEGLER.

NAUMANN, Friedrich
(1860-1919)

Alman siyaset adamı. Görüşleriyle Alman Liberalizmi'ni etkilemiştir.

25 Mart 1860'ta Störmhal'de (bugün DAC'de) doğdu, 24 Ağustos 1919'da Travemünde'de öldü. Bir din adamının oğlu olan Naumann tanrıbilim öğrenimi yaptı. Genç bir papazken, Alman din ve siyaset adamı Adolf Stoecker'in (1835-1909) Hıristiyan Toplumsal Hareketi'ne katıldı. Ancak, bir süre sonra Stoecker'e karşı çıkarak hareketin daha demokratik kişileriyle birlikte oldu. 1893'te *Die Hilfe* (Yardım) adlı bir dergi çıkararak, toplumbilimci Max Weber'den esinlendiği düşüncelerini yaymaya çalıştı. 1896'da milliyetçi ve reformcu bir programı olan Nationalsozialer Verein (Milliyetçi Toplumcu Birlik) örgütünü kurdu. Bir yıl sonra papazlıktan ayrılarak tüm zamanını bir yayımcı ve hatip olarak sosyalizmle, Alman milliyetçiliğini uzlaştırma çabalarına ayırdı. Kitleleri etkileyemeyen örgütü bir parti olmayı başaramayınca, 1903'ten sonra Freisinnige Vereinigung'a(Liberal Birlik) girdi ve 1907'de parlamentoya seçildi. Bu tarihten sonra, 1912-1913 arası dışında ölünceye değin parlamento üyesi kaldı. Ölümünden kısa süre önce Demokratik Parti'nin kuruluşuna katıldı ve parti başkanlığına seçildi.

İmparatorluğun yayılmacı siyasetine karşı çıkan, ancak, Orta Avrupa'da Alman kültür ve iktisadının egemenliğini savunan Naumann, siyasal etkinliğinde dinsel ilkelere bağlı kalmasına karşın, Almanya'nın demokratikleşmesine ilişkin görüşleri o dönemin liberal aydınlar kuşağını etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Arbeiter-Katechismus oder der Wahre Sozialismus*, 1888, ("İşçi Öğretisi veya Gerçek Sosyalizm"); *Demokratie und Kaisertum*, 1900, ("Demokrasi ve İmparatorluk"); *Mitteleuropa*, 1915, ("Orta Avrupa").

• KAYNAKLAR: Meyer-Benfey, *Friedrich Naumann*, 1904; M. Wenck, *Friedrich Naumann*, 1920.

• BAKINIZ: M.WEBER.

NAUMANN, Rudolf
(1910)

Alman, mimar ve arkeolog. İran'da Taht-ı Süleyman, Anadolu'da Didima ve Aizanoi kazılarını gerçekleştirmiştir.

18 Temmuz 1910'da Berlin yakınlarındaki Fichtenau'da doğdu. 1929-1935 arasında Berlin Teknik Üniversitesi'nde mimarlık öğrenimi yaptı. Doktorasını tamamladıktan sonra Hannover Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak girdi. 1937'de Türkiye'ye gelerek 1943'e değin İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde çalıştı. 1953'te Hannover Teknik Üniversitesi'nde Mimarlık Tarihi Kürsüsü'nde doçent oldu. 1954-1960 arasında Roma Alman Arkeoloji Enstitüsü ikinci müdürlüğünü yaptı. 1960'tan 1975'e değin İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü müdürlüğü görevini üstlendi, aynı dönemde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nde mimari çizim ve Eski Anadolu mimarlığı dersleri verdi. 1975'te üniversiteden emekliye ayrıldı.

İlk kez 1936'da Yunanistan'da Olympia kazılarına katılan Naumann, 1937-1939 ve 1952-1954 arasında Boğazköy-Boğazkale ve Yazılıkaya'da çalıştı. Burada özellikle kent planlarının çiziminde çok önemli katkıları oldu. İtalya'da 1955'te Palinuro ve 1957'de Roselle kazıları ile 1961-1975 arasında İran Azerbaycanı'nda bir Sasani ateş tapınağı topluluğu olan Taht-ı Süleyman kazılarını yönetti.

1961-1970 arasında sürdürdüğü Batı Anadolu'daki Didima kazısında, Anadolu'daki en büyük tapınaklardan İÖ 3.yy'dan kalmış ve İS 2. yy'a değin önemini korumuş olan *Apollon Tapınağı*'nı Klaus Tucheld'le birlikte ortaya çıkartmış, ayrıca aynı yerdeki İÖ 6.yy'a ait daha eski tapınağın kalıntılarını da saptamıştır.

Naumann 1971'de Kütahya'nın 54 km güneybatısında Emet ilçesinin yakınındaki Aizanoi (Çevdarhisar) Antik kenti kazısına başlamış, burada Roma

döneminde imparator Hadrianus zamanında yaptırılan *Zeus Tapınağı* ile bir hamamı bulmuş, Kibele kutsal alanını saptamıştır.

İstanbul'da Bodrum Camii ve At Meydanı'nda kazılar yaparak Bizans yapı kalıntılarını ortaya çıkaran Naumann Alman Arkeoloji Enstitüsü üyesi ve Türk Tarih Kurumu muhabir üyesidir. 150'yi aşkın yayını bulunmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Tacht-e Suleiman* (H.H. von der Osten ile), 1961, ("Taht-ı Süleyman"); *Boğazköy II* (K.Bittel ile), 1938; *Yazılıkaya* (K.Bittel ve H.Otto ile), 1941; *Die Hethiter*, 1948, ("Hititler"); *Boğazköy-Hattuşa I* (K.Bittel ile), 1952; *Architektur Kleinasiens*, 1955, (Eski Anadolu Mimarlığı, 1975); *Zeustempel zu Aizanoi*, 1979, ("Aizanoi Zeus Tapınağı"); *Didyma Führer*, ty, ("Didima Kılavuzu").

• **BAKINIZ:** BITTEL, TUCHELD.

NAYIR, Yaşar Nabi
(1908-1981)

Türk, ozan, yazar ve yayımcı. *Varlık* dergisi ve yayınevinin kurucusudur.

25 Aralık 1908'de Üsküp'te doğdu, 15 Mart 1981'de İstanbul'da öldü. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul ve Üsküp'te sürdürdü. İlk şiirleri 1922'de *Servet-i Fünun*'da yayımlandı. O dönemdeki şiirin kalıplaşmış biçim ve özüne karşı çıkan Yedi Meşale adlı akımın içinde yer aldı. 1 Temmuz-15 Ekim 1928 arasında çıkan *Meşale* adlı derginin yayımına katıldı. 1929'da Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre Ziraat Bankası'nda çalıştı. 15 Temmuz 1933'te Ankara'da çıkarmaya başladığı *Varlık* dergisi, edebiyattaki birçok yeni atılımın odak noktası oldu. Şubat 1934'te düzeltmen ve sanat yazarı olarak *Hakimiyet-i Milliye* (sonradan *Ulus*) gazetesinde, 1940'ta Türk Dil Kurumu'nda, 1944-1946 arası Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda çalıştı. Bu süre içinde öykü, roman, oyun, deneme türünde yapıtlar verdi. 1946'da İstanbul'a giderek Varlık Yayınevi'ni kurdu. Genç ve yetenekli yazarlara olanaklar sağladı. Bir yandan da, klasik ve çağdaş dünya yazınının en seçkin yapıtlarını yayımlamaya girişti. Türk edebiyatına yaptığı katkılarla, yayımcılığı bir kültür siyaseti ve edebiyat beğenisi oluşturma aracı olarak kullandı. Sanatçının başarısını, sanatçının ve insanın bağımsızlık ve özgürlüğünde gören, insanı önemseyen yapıtların yayımına ağırlık verdi. 1946'dan sonra yalnızca toplum ve kültür sorunlarına ilişkin yazılar yazdı. 1979'da Türk kültürüne katkıları nedeniyle Kültür Bakanlığı Büyük Ödülü'nü aldı.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Onar Mısra*, 1932; *Kahramanlar*, 1933. **Oyun:** *İnkilap Çocukları*, 1933; *Köyün Namusu*, 1933. **Öykü:** *Bu da Bir Hikâyedir*, 1935; *Sevi Çıkmazı*, 1979. **Roman:** *Bir Kadın Söylüyor*, 1931; *Adem ve Havva*, 1932. **İnceleme:** *Balkanlar ve Türklük*, 1936; *Edebiyatımızın Bugünkü Meseleleri*, 1937; *Nereye Gidiyoruz*, 1948; *Yıllar Boyunca*, 1959; *Atatürkçülük Nedir*, 1963; *Atatürk Yolu*, 1966; *Edebiyat Dünyamız*, 1971; *Değişen Dünyamız*, 1973; *Çağımıza Ters Düşenler*, 1975.

NÂZIM BEY
(1870-1926)

Osmanlı siyaset adamı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenmesinde etkin görev almıştır.

Selanik'te doğdu, 26 Ağustos 1926'da Ankara'da öldü. İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'de başladığı öğrenimini tamamlamak üzere gittiği Paris'te Terakki ve İttihad Cemiyeti'nin Paris şubesi başkanı Ahmed Rıza Bey'le tanıştı ve birlikte çalışmaya başladı. 1902'de Ahmed Rıza'yla *Şura-yı Ümmet* gazetesini çıkardı. 1907'de Hoca Mehmed Efendi takma adıyla Selanik'e gitti. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin katılımıyla 27 Eylül 1907'de Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adı altında tek bir örgüt çatısı altında birleşmeyi sağlayarak Selanik ve Paris şubeleri arasındaki bağlantıyı kurdu. Daha sonra İzmir'e geçerek cemiyetin yaygınlaşıp yerleşmesi yönünde çalışmalarda bulundu.

II. Meşrutiyet sonrasında bir süre Selanik Belediye Hastanesi başhekimliği yaptı. 1911'e değin İttihat ve Terakki Cemiyeti genel sekreterliğini yürüttü. I.Dünya Savaşı sırasında İzmir'de Celal (Bayar) Bey ve vali Rahmi Bey'le birlikte Halka Doğru Cemiyeti'ni kurdu. Ağustos-Ekim 1918'de Talat Paşa kabinesinde maarif nazırlığı yaptı. Cemiyetin son umumi merkez toplantısında alınan karar gereğince 1-2 Kasım 1918 gecesi aralarında Enver Paşa ve Talat Paşa gibi İttihatçı önderlerin de bulunduğu grupla bir Alman savaş gemisine binerek Sivastopol'a, oradan Berlin'e gitti.

Burada tüm İslam dünyasını I.Dünya Savaşı galiplerine karşı örgütlemek amacıyla İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı adıyla bir birlik kurma çalışmalarına katıldı. Daha sonra aynı amaçlı çalışmalarını Moskova ve Batum'da sürdürdü. Birliğin Halk Şûralar Fırkası adıyla Anadolu'da da örgütlenmesine çalıştı. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra Anadolu'ya geçme düşüncesinden vazgeçti. Enver Paşa'nın 1922'de ölümü ve Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sona ermesi üzerine Türkiye'ye dönerek İzmir'e yerleşti. Ancak Terakkiperver Fırka ve Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen İzmir suikastıyla ilgili görülerek tutuklandı. Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılanması sonunda da suçlu bulunarak idam edildi.

• **BAKINIZ:** CAVİD BEY, ENVER PAŞA, TALAT PAŞA.

Nâzım Hikmet

NÂZIM HİKMET
(1901-1963)

Türk, şair. Türkiye'de serbest nazmın ilk uygulayıcısı ve çağdaş Türk şiirinin öncüsüdür.

20 Kasım 1901'de Selanik'te doğdu (aile çevresinde 40 gün için bir yaş büyük görünmesin diye bu tarih 20 Ocak 1902 olarak anılmış, kendisi de bunu benimsemiştir), 3 Haziran 1963'te Moskova'da öldü. Baba tarafından dedesi Nâzım Paşa valiliklerde bulunmuş, özgürlükçü, şairliği olan bir kişiydi. Mevlevi tarikatındandı. Anayasacı Midhat Paşa'nın yakın arkadaşıydı. Babası Hikmet Bey ise Galatasaray Sultanisi mezunu, Kalem-i Ecnebiye'ye (dışişleri) bağlı bir memurdu. Dilci, eğitimci Enver Paşa'nın kızı olan annesi Celile Hanım, Fransızca konuşan, piyano çalan, ressam denecek kadar iyi resim yapan bir kadındı. Nâzım Hikmet'in eğitiminde dönemin ileri düşüncelerine sahip aile çevresinin büyük etkisi oldu. Bir yıl kadar, Fransızca öğretim yapan bir okulda, sonra Göztepe'deki Numune Mektebi'nde (Taşmektep) okudu. İlkokulu bitirince, arkadaşı Vâlâ Nurettin'le birlikte Galatasaray Sultanisi'nin hazırlık sınıfına yazıldı. Ertesi yıl ailesinin paraca sıkıntıya düşmesi yüzünden bu masraflı okuldan alınarak Nişantaşı Sultanisi'ne verildi. Bu arada dedesi Nâzım Paşa'nın etkisiyle şiirler de yazmaya başlamıştı. Bir aile toplantısında denizciler için yazdığı bir kahramanlık şiirini dinleyen bahriye nazırı Cemal Paşa çok etkilenerek bu yetenekli gencin Heybeliada Bahriye Mektebi'ne geçmesini istedi ve olumlu karşılık alınca da bu okula girmesine yardım etti. Nâzım Hikmet 1917'de girdiği Heybeliada Bahriye Mektebi'ni 1919'da bitirip Hamidiye kruvazörüne güverte subayı oldu. Aynı yılın kışında son sınıftayken geçirdiği zatülcenp hastalığı tekrarladı. Uzun süren bir tedavi ve dinlenme döneminden sonra bile kendini toparlayamadığı görülünce, sağlık kurulu raporuyla, 17 Mayıs 1920'de askerlikten çürüğe çıkarıldı.

Hececi şiirleri

Bu arada hececi şairler arasında genç bir ses olarak oldukça ünlenmişti. Bahriye Mektebi'nde tarih ve edebiyat öğretmeni olan, ayrıca aile dostu olarak evlerine de gelip giden Yahya Kemal'e büyük hayranlık duyuyor, yazdığı şiirleri gösterip eleştirilerini alıyordu. 1920'de *Alemdar* gazetesinin açtığı bir yarışmada ünlü şairlerden oluşan seçici kurul birincilik ödülünü ona vermiş, Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi gibi genç ustalar ondan sevgiyle söz eder olmuşlardı.

İstanbul işgal altındaydı ve Nâzım Hikmet coşkun bir vatan sevgisini yansıtan direniş şiirleri yazıyordu. 1920'nin son günlerinde yazdığı "Gençlik" adlı şiiri gençleri ülkenin kurtuluşu için savaşmaya çağırmaktaydı.

Anadolu'ya kaçışı

1 Ocak 1921'de ise Mustafa Kemal'e silah ve cephane kaçıran gizli bir örgütün yardımıyla dört şair, Faruk Nafiz, Yusuf Ziya, Nâzım Hikmet, Vâlâ Nurettin, Sirkeci'den kalkan Yeni Dünya vapuruna gizlice bindiler. İnebolu'ya varınca, Ankara'ya geçebilmek için beş altı gün, izin ve yol parası beklemeleri gerekti. Ama Ankara'dan yalnız Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nurettin'e izin çıktı.

İnebolu'da geçirdikleri günlerde, Anadolu'ya geçmek üzere, onlar gibi izin bekleyen, Almanya'dan gelme genç öğrencilerle tanışmışlardı. Aralarında Sadık Ahi (sonradan Mehmet Eti adıyla CHP milletvekili), Vehbi (Prof. Vehbi Sarıdal), Nafi Atuf (Kansu, sonradan CHP genel sekreteri) gibi kimseler de bulunan bu öğrenciler Spartakistler olarak anılıyor, sosyalizmi savunuyor, Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırlarını ilk tanıyan ülke olarak Sovyetler Birliği'nden övgüyle söz ediyorladı. Bunlar Nâzım Hikmet ile Vâlâ Nurettin için yepyeni bilgilerdi.

Ankara günleri

Ankara'ya vardıklarında kendilerine verilen ilk görev İstanbul gençliğini milli mücadeleye çağıran bir şiir yazmak oldu. Üç gün içinde yazıp bitirdikleri bu üç sayfadan uzun şiir Matbuat Müdürlüğü'nce, 1921 Mart'ında 11,5x18 cm boyutlarında dört sayfa olarak, on bin adet bastırılıp dağıtıldı. Şiirin yankıları o kadar büyük oldu ki, Millet Meclisi üyeleri böyle güçlü bir çağrının doğurabileceği sorunların nasıl çözüleceğini tartışmak gereğini duydular. Matbuat müdürü Muhittin Birgen şiiri yayımlayıp dağıttığı için olumsuz eleştiriler aldı. İstanbullu gençler Ankara'yı doldururlarsa onlara nerede, nasıl iş bulunacağı önemli bir sorundu. Meclis'te sorguya çekilmekten tedirgin olan Muhittin Birgen bir daha böyle bir duruma düşmemek için, Nâzım Hikmet ile Vâlâ Nurettin'i Maarif Vekâleti'ne devretmeye karar verdi. Bu arada Celile Hanım'ın uzaktan akrabası olan İsmail Fazıl Paşa, yazdıkları şiirle ortalığı karıştıran bu iki yetenekli şairi Meclis'e çağırarak Mustafa Kemal Paşa'ya takdim etti. Kısa bir süre sonra da öğretmen olarak Bolu'ya atandılar.

Bolu'da Ağır Ceza Mahkemesi reis vekili Ziya Hilmi, eşrafın, din adamlarının daha baştan benimsemedikleri, kalpak giyen, camiye gitmeyen bu iki genç

öğretmeni korudu. Bilgili bir kişi olan Ziya Hilmi onlara Fransız Devrimi'ni anlatıyor, Lenin'den Kautsky'den söz ediyor, Sovyetler Birliği'ni gidip görmek istiyordu.

Tutucu çevrelerin baskısına, gizli polis örgütünün güvensizlik belirten davranışları da eklenince, Bolu'da barınamayacaklarını anlayan Nâzım Hikmet ile Vâlâ Nurettin, iyi bir öğrenim görmek, dünyada olup bitenleri anlamak için Paris'e mi, Berlin'e mi, Moskova'ya mı gitsek diye düşünürlerken, Ziya Hilmi'nin etkisiyle, Moskova'ya gitmeye karar verdiler. 1921 Ağustos'unda Bolu'dan ayrılıp doğuda, Kâzım Karabekir Paşa'nın yanında öğretmenlik yapmaya gidiyormuş gibi davranarak, vapurla Zonguldak'tan Trabzon'a geçtiler, oradan da gene vapurla 30 Eylül'de Batum'a vardılar. Böylece Sovyetler Birliği'ne ayak basan, yirmi yaşın eşiğindeki iki genç şair Moskova'ya giderek Doğu Halkları Üniversitesi'ne yazıldılar.

Sovyetler Birliği'ne ilk gidişi

Nâzım Hikmet serbest müstezatı, Fransız şiirinin serbest ölçüsünü biliyordu. Batum'da *İzvestiya* gazetesinde gördüğü, büyük bir olasılıkla Mayakovski'nin yazdığı bir şiirin uzunlu kısalı dizelerine, merdivenli istifine ilgi duymuş, ama Rusça bilmediği için içeriğini anlayamamıştı. Moskova'ya giderken geçtikleri açlık bölgelerinde gözlediklerinin etkisiyle yazmaya giriştiği "Açların Gözbebekleri"ni hece ölçüsüne sokamadığını görünce, *İzvestiya*'daki şiirin biçimsel çağrışımlarından güç alarak, daha serbest yazmayı denedi. Ortaya yer yer hece kalıplarıyla kurulmuş olsa da, kurallara uymayan, serbest bir ölçü çıktı. İçine girdiği yeni dünyanın düşünce, duygu yükü altında, bu serbest ölçüyle yazdığı şiirler birbirini izledi. Rusça öğrenince, devrimci bir ortamda geçmişin bütün değerlerini hiçe sayarak yazan genç Sovyet şairlerini okumaya başladı. Bunlar İtalya'da Marinetti'nin başlattığı Gelecekçilik (Fütürizm) akımının etki alanında yazan, geçmişi yadsıyarak her şeyi gelecekte gören

Bugün Pazar

Bugün pazar.
Bugün beni ilk defa güneşe çıkardılar.
Ve ben ömrümde ilk defa gökyüzünün bu kadar benden uzak
bu kadar mavi
bu kadar geniş olduğuna şaşarak
kımıldanmadan durdum.
Sonra saygıyla toprağa oturdum,
dayadım sırtımı duvara.
Bu anda ne düşmek dalgalara,
bu anda ne kavga, ne hürriyet, ne karım.
Toprak, güneş ve ben...
Bahtiyarım...

Kuvâyı Milliye Destanı'ndan

Dörtnala gelip Uzak Asya'dan
Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan
bu memleket bizim.

Bilekler kan içinde, dişler kenetli, ayaklar çıplak
ve ipek bir halıya benzeyen toprak,
bu cehennem, bu cennet bizim.

Kapansın el kapıları, bir daha açılmasın,
yok edin insanın insana kulluğunu,
bu davet bizim...

Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
ve bir orman gibi kardeşçesine,
bu hasret bizim...

Türk Köylüsü

Topraktan öğrenip
kitapsız bilendir,
Hoca Nasreddin gibi ağlayan
Bayburtlu Zihni gibi gülendir.
Ferhad'dır,
Kerem'dir
ve Keloğlan'dır.
Yol görünür onun garip serine,
analar, babalar umudu keser.
Kahpe felek ona eder oyunu.
Çarşambayı sel alır,
Bir yâr sever
el alır,
kanadı kırılır
çöllerde kalır,
ölmeden mezara koyarlar onu.
O, "Yunusu biçâredir,
baştan ayağa yâredir,"
ağu içer su yerine.
Fakat bir kerre bir derd anlayan düşmesin önlerine
ve bir kerre vakterişip:
"— Gayrık, yeter!.."
demesinler.
Ve bir kerre dediler mi:
"İsrafil surunu urur
mahlukat yerinden durur"
toprağın nabzı başlar
onun nabızlarında atmaya.
Ne kendi nefsini korur
ne düşmanı kayırır,
"dağları yırtıp ayırır,
kayalar kesip yol eyler abıhayat akıtmaya..."

(Nâzım Hikmet)

devrimci şairlerdi.

Bu dönemde yazdığı şiirlerden bazılarını 1923'te *Yeni Hayat*, *Aydınlık* gibi dergilere göndererek yayımlatan Nâzım Hikmet, üniversiteyi bitirince ülkesine dönmek istedi. 1924 Ekim'inde, çıkışında olduğu gibi, gene gizlice sınırdan geçerek Türkiye'ye geldi. *Aydınlık* dergisinde çalışmaya başladı. İstanbul'da polisçe izlendiğini anlayınca, bir basımevi kurmak için İzmir'e geçti. Böylece gözlerden de uzaklaşmış oluyordu. 1925 Şubat'ında Şeyh Sait İsyanı'nın başlaması üzerine, 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldı. Birtakım gazeteler, dergiler kapatıldığı gibi, 1 Mayıs 1925'te yayımlanan bir bildirge dolayısıyla *Aydınlık* dergisi çevresindeki yazarların çoğu da tutuklandılar. Nâzım Hikmet saklanmakta olduğu İzmir'den Haziran ayı ortalarında İstanbul'a gelip gizlice yurt dışına çıktı ve yeniden Sovyetler Birliği'ne gitti. Ankara'da İstiklal Mahkemesi'ndeki dava 12 Ağustos 1925'te sonuçlandığında onun da gıyaben 15 yıla mahkûm edildiği görüldü. 1926'da Cumhuriyet Bayramı nedeniyle çıkarılan af kapsamına girdiğini öğrenince, resmen yurda dönebilmek için pasaport isteğiyle Türk Elçiliği'ne başvurdu. Tekrar tekrar yaptığı başvurulara olumlu karşılık alamadı. Bu arada 28 Eylül 1927'de İstanbul'da dağıtılan bildiriler yüzünden açılan bir davada gizli parti üyesi olmak suçlamasıyla, gene gıyaben 3 ay hapse mahkûm edildi. Bir buçuk yıl kadar bekledikten sonra Elçilik'ten olumlu bir karşılık alamayacağını kesinlikle anlayınca, 1928'de Bakû'da ilk şiir kitabı *Güneşi İçenlerin Türküsü*'nü yayımlattı ve aynı yılın Ekim ayında da, gıyaben aldığı mahkûmiyetlerden temize çıkmak için gene gizlice sınırı geçerek Kafkasya'dan Türkiye'ye girdi. Hopa'da yakalandığında üstünde başkasına ait sahte bir pasaport vardı. Rize Mahkemesi'nde yargılanarak 3 gün hapis cezası aldı. Tutuklu olarak 3 günü geçirmiş olduğundan bu tahliye demekti, ama başka suçlardan sorguya çekilmesi için Ankara'ya gönderilmesi gerekiyordu. 1928 Ekim'inin sonunda kelepçeli olarak Ankara'ya getirilişi gazetelerde eleştirilere yol açtı. Sorgu yargıcınca tutuklanıp ertesi gün mahkemeye çıkarıldı. Duruşmalar 23 Aralık 1928'e kadar sürdü. Verilen karar *Aydınlık* dergisinde çıkan şiirlerde suç öğesi bulunmadığı, İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nin gıyaben verdiği 3 aylık ve Rize Mahkemesi'nin sahte pasapot taşımaktan verdiği 3 günlük cezaların birleştirilerek uygulanması yolundaydı. Ama tutukluluk süresi zaten 3 ay 3 günü geçtiği için Nâzım Hikmet serbest bırakıldı.

Ankara'daki dostları, şairliğine inanan aydınlar, onun Halkevleri'nde çalışmasını, Halk şiiriyle ilgilenmesini, Anadolu'yu dolaşmasını sağlamak istiyorlardı. Ama Nâzım Hikmet bu gibi önerileri benimsemeyerek İstanbul'da M.Zekeriya Sertel'in çıkardığı *Resimli Ay* dergisinin yazı kadrosuna katıldı. Bir yandan şiirlerini yayımlıyor, bir yandan da edebiyatın yerleşmiş değerlerine karşı sert çıkışlar yapıyordu. "Putları Yıkıyoruz" başlığı altında 1929 ortalarında başlattığı yazı dizisinde Abdülhak Hamit, Mehmet Emin gibi şairlere yaptığı saldırılar basında büyük yankılar uyandırdı. Aynı yılın Mayıs ayında yayımlanan *835 Satır* adlı kitabı ise büyük bir ilgiyle karşılandı. Bunu gene o yıl çıkan *Jokond ile Si-Ya-U*, ertesi yıl çıkan *Varan 3, 1+1 = 1* adlı kitaplar izledi. Temmuz 1930'da "Salkımsöğüt" ile "Bahri Hazer" şiirleri şairin kendi sesiyle Columbia firmasınca plağa alındı. Yirmi günde tükenen bu plağın kahveler, lokantalar gibi halka açık yerlerde çalınmaya başlandığı görülünce, polis duruma el koyup bazı uyarılara girişti ve firma plağın yeni baskılarını yapmaktan vazgeçti. 1931 Mayıs'ında, İçişleri Bakanlığı'nın emriyle, ilk dört kitabındaki şiirlerinde "bir zümrenin başka zümreler üzerinde hakimiyetini temin etmek gayesiyle halkı suça teşvik ettiği" savıyla mahkemeye verildi. Duruşma beraatla sonuçlandı. Bunun üzerine *Sesini Kaybeden Şehir* adlı kitabını yayımladı.

Türkiye'ye dönüşü

1932'de ise *Benerci Kendini Niçin Öldürdü*, *Gece Gelen Telgraf* adlı şiir kitapları basıldığı gibi, *Kafatası* ile *Bir Ölü Evi* adlı oyunları[1] da Darülbedayi'de sahneye kondu. Bu arada, babasına ölüm döşeğindeyken hesap yaptırmak isteyen patronuna yazdığı bir yergi şiiri ile *Gece Gelen Telgraf* kitabı için iki ayrı dava açıldı. Bu davalar beraatla sonuçlanırken, Aralık 1932'de, İstanbul'da dağıtılan bildiriler yüzünden toplu bir tutuklama yapıldı ve Nâzım Hikmet de tutuklandı. Bazı işyerlerinde şiir kitapları ele geçmiş, Bursa'da birtakım gençlerin yaptıkları gizli toplantılarda şiirleri okunmuştu. İstanbul Mahkemesi yetkisizlik kararı alınca, 1933 Haziran'ında Nâzım Hikmet Bursa'ya gönderildi. İdam talebiyle başlayan dava 31 Ocak 1934'te 5 yıl hapis kararıyla son buldu. Temyiz bu kararı bozduysa da Bursa Mahkemesi 4 yıla indirerek hapis kararında direndi. Cumhuriyet'in onuncu yılında çıkarılmış olan af yasasıyla bu cezanın 3 yılı indirilince geriye bir yıl kalıyordu. Oysa Nâzım Hikmet bir buçuk yıldır tutukluydu. Böylece 6 ay alacaklı olarak cezaevinden çıkıp İstanbul'a geldi.

İkinci kez Sovyetler Birliği'ne gidişi ve mahkûmiyeti

İlk hapisliği

1930'da tanıştığı ve 1931'de evlenmeye karar verdikleri halde, kovuşturmalar, tutuklanmalar yüzünden br türlü evlenmeye olanak bulamadıkları Piraye Altınoğlu ile 1935'te evlendi. Piraye Altınoğlu'nun ilk kocasından iki çocuğu vardı. Bu evlilikle Nâzım Hikmet dört kişilik bir ailenin sorumluluğunu yüklenmiş oluyordu. Geçimini sağlamak için *Akşam* gazetesinde Orhan Selim takma adıyla fıkralar yazmaya başladı. Gene takma adlarla gazetelerde tefrika edilmek üzere romanlar yazdı. Bu arada İpek Film Stüdyosu'nda da senaryo yazarlığı, dublaj yönetmenliği, film yönetmenliği gibi çeşitli işler yapmaktaydı.

Yeniden yurda dönüşü

1935'te *Taranta Babu'ya Mektuplar* adlı şiir kitabını yayımladı, *Unutulan Adam* adlı oyunu Darülbedayi'de sahneye kondu.

1936'da *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı* adlı şiir kitabı ile *Alman Faşizmi ve Irkçılığı* adlı çeviri derlemesi yayımlandı.

II. Dünya Savaşı öncesinde sağcı ve solcu yazarlar arasındaki gerginlik son haddine varmıştı. Basın organlarında karşılıklı suçlamalar birbirini izliyordu. 1936 sonunda bildiri dağıtmak suçlamasıyla on iki kişiyle birlikte gene tutuklanan Nâzım Hikmet, 1937 Nisan'ında duruşmaların tutuksuz yapılmasına karar verilmesi üzerine serbest bırakıldı. Bu davadan beraat etmesinden kısa bir süre sonra ise, Nişantaşı'ndaki evine resmi elbisesiyle bir Harp Okulu öğrencisi geldi. Bir provokasyonla karşı karşıya olduğuna kesinlikle inanan Nâzım Hikmet, kendisine hayranlığını belirtmek için gelen bu genci birkaç sözle

Türkiye'deki ilk şiir kitapları

başından savdıktan sonra, Emniyet Birinci Şube'ye telefon ederek: "Yapmayın, ben burada çocuklarımın ekmek parası için didinip duruyorum, siz hâlâ benim peşimdesiniz!" gibi sözler etti.

1938 Harp Okulu Olayı

17 Ocak 1938 gecesi akrabası olan Celâleddin Ezine'nin evinde otururlarken gelen polislerce tutuklanıp kısa bir süre İstanbul Tevkifhanesi'nde bekletildikten sonra Ankara'ya Harp Okulu Komutanlığı Askeri Mahkemesi'ne, gönderildi. Kesinlikle beraat edeceğini umduğu bu dava, 29 Mart 1938'de "askeri kişileri üstlerine karşı isyana teşvik" suçuyla 15 yıl ağır hapse mahkûm edilmesiyle sonuçlandı. 28 Mayıs 1938'de temyiz bu cezayı onayladıktan sonra, Ankara Cezaevi'nden alınarak İstanbul'da Sultanahmet Cezaevi'ne, oradan da Silivri önlerinde demirlemiş bulunan Erkin gemisine götürüldü. Bu kez de Donanma Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nin açtığı davada yargılanarak "askeri isyana teşvik"ten, 29 Ağustos 1938'de, 20 yıl ağır hapse mahkûm oldu. İki cezası birleştirilince 35 yıl tutuyordu. Mahkeme bunu çeşitli gerekçelerle 28 yıl 4 aya indirerek karara bağladı.

Ağustos 1938'de İstanbul Tevkifhanesi'ne, Şubat 1940'ta Çankırı Cezaevi'ne, Aralık 1940'ta Bursa Cezaevi'ne gönderildi.

Hapishanedeki yapıtları

Bu cezaevlerinde toplam on yılı aşkın kalan Nâzım Hikmet yayımlama olanağı bulunmadığı halde sürekli olarak şiir yazdı. Cezaevlerinde tanıştığı, Türk halkının güç koşullar altında yaşayan, yoksul, acılı kişileriyle dostluklar kurdu. *Dört Hapisaneden, Kuvâyı Milliye Destanı, Piraye İçin Yazılmış Saat 21-22 Şiirleri, Piraye'ye Rubailer, Memleketimden İnsan Manzaraları, Ferhad ile Şirin, Yusuf ile Menofis* gibi yapıtlarını bu insanlara okuyup eleştirilerini alarak yazdı.

İkinci Dünya Savaşı sona erince, 1946 başlarında, siyasal havanın görece yumuşadığı düşüncesiyle suçsuz olduğunu belirterek, yapılan "adli hata"nın düzeltilmesi için Büyük Millet Meclisi'ne bir dilekçe ile başvurduysa da bundan bir sonuç elde edemedi.

Türkiye'den ayrılışı

1949 ortalarına doğru Ahmet Emin Yalman'ın *Vatan* gazetesinde yazdığı bir dizi yazı ve gazetenin avukatı Mehmet Ali Sebük'e yaptırdığı sekiz yazıdan oluşan bir inceleme sonucunda, kamuoyunda Nâzım Hikmet'in bir "adli hata" yüzünden cezaevinde olduğu görüşü ağırlık kazandı. Ankara'da avukatlar, İstanbul'da aydınlar topluca imzaladıkları dilekçelerle cumhurbaşkanına başvurdular. Yurt dışında da sanatçıların, hukukçuların öncülüğüyle benzer girişimler yapıldı. Bu arada Birleşmiş Milletler Örgütü'nün danışma organlarından olan Uluslararası Hukukçular Derneği 9 Şubat 1950'de Nâzım Hikmet'in serbest bırakılması dileğiyle Büyük Millet Meclisi başkanına, milli savunma ve adalet bakanlarına birer mektup gönderdi.

Hapisten çıkışı

Bütün bu girişimlerden bir sonuç alınamadığını gören Nâzım Hikmet 8 Nisan 1950'de açlık grevine başladı. Kalbinden ve karaciğerinden rahatsız olduğu için hemen ertesi gün İstanbul'a getirilerek Cerrahpaşa Hastanesi'ne yatırıldı. Önce, Meclis'in hazırlanan genel af yasasını görüşmeden tatile girmesi, sonra 14 Mayıs seçimleri gibi, istense de aşılması olanaksız görünen engeller ortaya çıkınca, direnerek sürdürdüğü açlık grevini, dostlarının, sürekli mektuplar gönderen yurt içinde ve dışındaki aydınların, bu arada doktorların baskılarıyla iki kez erteledi. Seçimleri kazanan Demokrat Parti'nin çıkardığı ve 15 Temmuz 1950'de yürürlüğe giren af yasasıyla sonunda cezaevinden çıktı. Yasanın 5. maddesine göre, cezasının üçte ikisi af kapsamına giriyordu. 12 yıl 7 ay yatmıştı. 28 yıl 4 aylık cezasının geri kalanı affa uğruyordu.

Nâzım Hikmet hapisliğinin son yıllarında kendisini ziyarete gelen dayı kızı Münevver Andaç'a âşık olmuştu. Hapisten çıkınca karısı Piraye'den ayrıldı. Kadıköy'de önce annesinin Cevizlik'teki evinde, sonra bir apartman katında oturdu, gene İpek Film Stüdyosu'nda çalışmaya başladı. 26 Mart 1951'de, yeni eşi Münevver Andaç'tan bir oğlu oldu. Adını Mehmet koydular.

Nâzım Hikmet hapisten çıkmıştı, ama polisçe sürekli ve açıkça izlenmekteydi. Evinin önünde hep bir cip bekliyor, nereye gitse polisler de arkasından geliyorlardı. Kitaplarını yayımlatma, oyunlarını oynatma olanağını bulamayacağı anlaşılıyordu. *Kuvâyı Milliye Destanı*'nın yayın hakkını alan bir yayınevi çıkmışsa da, kitap bir türlü yayımlanmıyordu.

Bu sırada Kadıköy Askerlik Şubesi'ne çağrıldı. Askerliğini yapmamış olduğu, hemen sevkedilmesi gerektiği bildirildi. Bahriye Mektebi'nden mezun olduğunu, güverte subaylığı yaptığını, hastalanarak çürüğe çıkarıldığını söylemesi üzerine elinden bir dilekçe alınarak serbest bırakıldı. Birkaç ay sonra tekrar şubeye çağrılarak kendisine Sıvas'ın Zârâ ilçesine sevkedileceği bildirildi. İsteği üzerine Haydarpaşa Hastanesi sağlık kuruluna gönderildi. Kurula on ay önce Cerrahpaşa Hastanesi'nden aldığı, kalbinden ve ciğerlerinden rahatsız olduğunu gösteren raporları sunduysa da askerliğini engelleyecek bir durumu olmadığı kararına varıldı. Şubeden hazırlıklarını yapmak için bir haftalık izin aldı. 17 Haziran 1951 gecesi, askerlik işini düzeltmek amacıyla Ankara'ya gideceğini söyleyerek evden ayrılan Nâzım Hikmet'in 20 Haziran 1951'de Romanya'ya vardığı Bükreş radyosundan öğrenildi. Sonradan yazılanlara göre, fırtınalı bir geceyi seçerek küçük bir motorlu sandalla Boğaz'dan Karadeniz'e açılmış, Bulgaristan sahillerine çıkmayı düşünürken yolda rastladığı bir Rumen şilebiyle Romanya'ya gitmişti. Oradan Moskova'ya geçmesi üzerine, 25 Temmuz 1951'de, Bakanlar Kurulu kararıyla Türk vatandaşlığından çıkarıldı. Münevver Andaç ile oğlu Mehmet ise polisçe yakından izlenmeye devam edildiler ve yurt dışına çıkmalarına uzun yıllar izin verilmedi.

Dışarda birçok uluslararası kongreye katılan, çeşitli ülkelere yolculuklar yapan Nâzım Hikmet büyük bir ün kazandı. Yapıtları çeşitli dillere çevrildi, pek çok kitabı yayımlandı. 1959'da, kendinden otuz yaş küçük, güzel bir kadın olan tiyatro artisti ve senaryo yazarı Vera Tulyakova ile evlendi. Bir süre sonra Münevver Andaç ile Mehmet bir İtalyan milletvekilinin yatıyla Ayvalık'tan Yunanistan'a geçmek olanağını elde edip Polonya'ya gittilerse de, Moskova'dan kendilerini görmeye gelen Nâzım Hikmet, âşık olup kocasından ayırarak evlendiği Vera Tulyakova'dan ayrılmayı kabul etmedi, onları Polonyalı dostlarına emanet ederek on beş gün sonra geri döndü.

Nâzım Hikmet 1952'de ağır bir enfarktüs geçirmiş, uzun süre kontrol altında yaşamıştı. 1963 yılı

başlarında kocadığını, ölümü düşündüğünü söyleyen şiirler yazmaya başladı. Aynı yıl bir kalp krizi sonucu öldü. Moskova'da Novo-Deviçeye Mezarlığı'na gömüldü.

Nâzım Hikmet ilk şiirlerini hece vezniyle yazmakla birlikte, içerik bakımından hececilerden oldukça uzaktı. Onların bireyci şiirlerinin tuzağına düşmemiş, toplumsal içerikli bir şiire yönelmiş, Tevfik Fikret, Mehmet Emin ve Mehmet Âkif gibi şairlerin yoluna girmişti. Giderek şiirinin gelişen içeriğine, hece ölçüsünün sınırlı ve dar kalıpları yetmez oldu, yeni biçim arayışlarına yöneldi. Sovyetler Birliği'nde kaldığı ilk yıllarda (1922-1925), bu biçim arayışları doruğuna ulaştı. Hece ölçüsünün kalıplarını kırarak, Türkçe'nin zengin ses özelliklerine büyük uyum sağlayan serbest nazma geçti. Bu değişiklikte Mayakovski'nin ve Gelecekçilik'i savunan öbür genç Sovyet şairlerinin etkileri olmuştu. "Üç telinde üç sıska bülbül öten/üç telli saz"la çağdaş bir türkü söylenemeyeceğine inanıyordu. Yaşamın gerçeklerinden kaçarak kendi kabuğuna çekilenlerden, sanatsal etkinlikleri yalnızca aydınlara özgü etkinlikler olarak görenlerden, halkı küçümseyenlerden alabildiğine uzaklaşmıştı.

Türkiye'de 1929'da *835 Satır* adlı ilk kitabı yayımlandığında, bu kitaptaki şiirler karşısında, sanat çevreleri önce büyük bir şaşkınlığa düştü. Sonra çağın ünlü yazarlarından umulmadık övgüler geldi. Ahmet Haşim, Yakup Kadri gibi sanatçılar bile şairliğini öven sözler ettiler. Nâzım Hikmet, izleyen yapıtlarıyla da etkisini sürdürdü ve serbest nazmın benimsenmesini sağladı. 1936'ya değin yayımlanan kitaplarıyla, Cumhuriyet dönemi şiirinin değer yargılarını kökünden sarstı, *Şeyh Bedreddin Destanı*'nda ise şiirini tam anlamıyla ulusal bir bireşime ulaştırdı. Divan ve Halk şiiri söyleyişlerini çağdaş bir anlayış içinde eritti.

Başyapıtı olan *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nı 1941'de cezaevinde yazmaya başladı. Meşrutiyet'ten II. Dünya Savaşı sonrasına kadar çok geniş bir zaman diliminin öyküsünü (1908-1950) bu kitapta destanlaştırdı. Düzyazı, şiir, senaryo tekniklerinin iç içe kullanıldığı bu yapıt, bütünsel olarak şiir, roman, destan olmanın boyutlarını aşarak yeni bir türün habercisi oldu.

Cezaevi yıllarında en yüksek noktasına ulaşan verimliliğiyle birbirinden güzel şiirler yazmıştı. Yurt dışına çıktıktan sonra uzun süre ustalığına sığınarak benzer şiirlerle yetindiği, bir aşama yapamadığı izlendi. 1959'dan sonra ise "Saçları saman sarısı, kirpikleri mavi" şiirleriyle yepyeni bir havaya girerek sanatının üst düzeydeki son ürünlerini verdi.

1938'de şairin cezaevine girmesiyle yasaklanıp ortadan kaldırılmış olan Nâzım Hikmet şiiri, Türkiye'de ancak ölümünden iki yıl sonra 1965'te yeniden yayımlanmaya başlandı.

Nâzım Hikmet roman ve oyunlar da yazmıştı. Oyunlarında, toplumcu gerçekçi oyun yazarlığının kuramsal sorunlarına çözümler getirmeye çalıştı. Oyunlarından film, bale ve opera uygulamaları da yapıldı.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Güneşi İçenlerin Türküsü*, 1928; *835 Satır*, 1929; *Jokond ile Si-Ya-U*, 1929; *Varan 3*, 1930; *1+1=1*, 1930; *Sesini Kaybeden Şehir*, 1931; *Benerci Kendini Niçin Öldürdü*, 1932; *Gece Gelen Telgraf*, 1932; *Taranta Babu'ya Mektuplar*, 1935; *Portreler*, 1935; *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı*, 1936; *Kurtuluş Savaşı Destanı*, (ö.s.), 1965; *Saat 21-22 Şiirleri*, (ö.s.), 1965; *Şu 1941 Yılında*, (ö.s.), 1965, (Memleketimden İnsan Manzaraları'nın 3. kitabı); *Dört Hapisaneden*, (ö.s.), 1966; *Rubailer*, (ö.s.), 1966; *Yeni Şiirler*, (ö.s.), 1966; *Memleketimden İnsan Manzaraları*, (ö.s.), 1966-1967; *Kuvâyı Milliye*, (ö.s.), 1968; *Son Şiirleri*, (ö.s.); 1970. **Oyun:** *Kafatası*, 1932; *Bir Ölü Evi*, 1932; *Unutulan Adam*, 1935; *İvan İvanoviç*, 1956; *Sabahat*, (ö.s.), 1965; *İnek*, (ö.s.), 1965; *Ferhad ile Şirin*, (ö.s.), 1965; *Ocak Başında/Yolcu*, (ö.s.), 1966; *Yusuf ile Menofis*, (ö.s.), 1967; *Demokles'in Kılıcı*, (ö.s.), 1974. **Roman:** *Kan Konuşmaz*, (ö.s.), 1965; *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*, (ö.s.), 1967. **Mektup:** *Kemal Tahir'e Mahpushaneden Mektuplar*, (ö.s.), K.Tahir (yay.), 1968; *Oğlum, Canım Evladım, Memedim*, (ö.s.), M.Fuat (yay.), 1968; *Bursa Cezaevinden Vâ-Nû'lara Mektuplar*, (ö.s.), M.Vâ-Nû (yay.), 1970; *Nâzım ile Piraye*, (ö.s.), M.Fuat (yay.), 1975. **Çeşitli:** *İt Ürür Kervan Yürür* (Orhan Selim adıyla), 1936, fıkra; *Alman Faşizmi ve Irkçılığı*, 1936, inceleme; *Sovyet Demokrasisi*, 1936, inceleme; *Sevdalı Bulut*, (ö.s.), 1968, masal; *Tüm Eserleri*, (ö.s.), A.Bezirci (yay.), 8 cilt, 1975-1980.

◄ *Serbest nazım denemeleri*

• **KAYNAKLAR:** T.Ataöv, *Nâzım Hikmet'in Hasreti*, 1976; A.Aydemir, *Nâzım*, 1970; E.Babayef, *Yaşamı ve Yapıtlarıyla Nâzım Hikmet*, 1976; Z.Bayar, *Nâzım Hikmet Üzerine*, 1967; A.Bezirci, *Nâzım Hikmet ve Seçme Şiirler*, 1975; R.Fish, *Nâzım'ın Çilesi*, 1969; A.Kadir, *1938 Harp Okulu Olayı ve Nâzım Hikmet*, 1966; O.Kemal, *Nâzım Hikmet'le Üç Buçuk Yıl*, 1965; Z.Sertel, *Mavi Gözlü Dev*, 1969; Z.Sertel, *Nâzım Hikmet'in Son Yılları*, 1979; K.Sülker, *Nâzım Hikmet Dosyası*, 1967; K.Sülker, *Nâzım Hikmet'in Polemikleri*, 1968; K. Sülker, *Nâzım Hikmet'in Gerçek Yaşamı*, 2 cilt, 1976-1977; K.Sülker, *Şair Nâzım Hikmet*, 1976; K. Sülker *Nâzım Hikmet'in Sahte Dostları*, 1979; K. Sülker (yay.), *Nâzım Hikmet'in Bilinmeyen İki Şiir Defteri*, 1980; A. Timuçin, *Nâzım Hikmet'in Şiiri*, 1978; Vâ-Nû, *Bu Dünyadan Nâzım Geçti*, 1965; C.Yetkin, *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, 1970; H. Yücebaş, *Nâzım Hikmet, Türk Basınında*, 1967.

◄ *835 Satır*

◄ *Memleketimden İnsan Manzaraları*

NAZİF EFENDİ
(1846-1913)

Türk, hattat. Her tür yazıda usta olmakla birlikte, özellikle celî yazıda ün kazanmıştır.

Rusçuk'ta (bugün Bulgaristan'da Ruse) doğdu, İstanbul'da öldü. Babası Kırım'dan İstanbul'a gelip yerleşmişti. Nazif Efendi İstanbul'da Enderun'a girerek dönemin gerekli bilgilerini öğrendi. Bir yandan da güzel yazıya ilgi duydu. Önce Şefik Bey'den meşk ettikten sonra o dönemin en büyük hattatı olan Sâmi Efendi'nin yanında nestalîk ve divanî yazılarla, tuğra düzenlemesine çalıştı. Ayrıca her tür yazının inceliklerini öğrendi.

Uzun yıllar Erkân-ı Harbiye'nin (Genelkurmay Başkanlığı) basımevinde görev yaptı. Haritalara yazdığı yazılarla herkesin beğenisini kazandı. Kartvizitlerin üstüne isim yazmakta da usta olduğu gibi, deve derisinden Karagöz takımı yapanların en iyisi idi. Hat sanatında önemli bir konu olan yazı taklidinde, yani ünlü bir hattatın yazısına bakarak onu aynen yazmakta da çok usta idi. Aklâm-ı sitte'de (altı temel yazı) Hâfız Osman, celî yazıda da Mustafa Rakım üslupla-

rını izledi. Yapıtları müzelerde ve özel koleksiyonlardadır. En tanınmış öğrencisi Hamid Aytaç'tır.

• YAPITLAR (başlıca): *Orhaniye Kışlası* yazıtı, Yıldız/İstanbul.

• BAKINIZ: KARAHİSARÎ.

NAZÎM
(1650 ? - 1727)

Osmanlı Divan şairi ve müzikçi. Peygambere naatlar yazmış, besteleriyle Türk müziğinde klasik üslubun en büyük temsilcilerinden biri olmuştur.

İstanbul'da doğdu, Edirne'de öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Asıl adı Yahya'dır. Genç yaşta Enderun'a alınarak eğitim gördü. Arapça, Farsça öğrendi. Öğrenimini bitirdikten sonra Saray'da çeşitli görevlerde bulundu. Has kilerde nöbetçibaşılığa getirildi. Şiirde, özellikle müzikte gösterdiği yetenekle üne kavuştu. IV. Mehmed'in bir fermanıyla yaşamı boyunca kendisine İstanbul pazarbaşılığının geliri bağlandı. Kendi isteği ile Saray'dan ayrıldı, başka bir resmi görevi de üstlenmedi.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye yazdığı bir kaside ile "külâh-ı mevlevi" redifli gazeline dayanılarak, Mevlevi tarikatına bağlı olduğu ileri sürülürse de, temel Mevlevi kaynaklarında böyle bir kayda rastlanmaz.

Tek yapıtı *Divan*'ıdır. Basılı nüshası, çeşitli tarihlerde yazdığı beş ayrı divandan oluşur. Hz. Muhammed'e yazdığı naatları ile tanınmıştır. İlk dört divanında 189, beşincisinde gazel tarzında yazılmış 545 naatı vardır. Şiirlerinde çok Arapça ve Farsça sözcük kullanmıştır. Ancak, yalın bir anlatımı vardır. Kasidelerinde Nef'î, gazellerinde Neşâtî gibi iki usta şairin etkisinde kalmış, onlara nazireler yazmıştır. Naatlarındaki dinsel öğeler gazellerinde yoktur.

Nazîm aynı zamanda Klasik Türk müziğinin yaratıcı bestecilerinden biridir. Çoğu büyük formlu olan besteleri Klasik üslubun en sağlam örnekleri arasındadır. Çağdaşları Hâfız Post ve Itrî'yle, padişah huzurundaki fasıllara katıldı. Çok güzel, tiz bir sesi vardı. Beş yüzden çok beste, semai ve şarkısı vardı. Yazma güfte derlemelerinde üç yüze yakın yapıtının güfteleri yazılıdır. Besteleri büyük bir makam çeşitliliği gösterir. Çoğunun güftesi kendi şiirlerinden alınmıştır. Bayatî makamına özel bir düşkünlük göstermiş, bu makamdan otuz parça bestelemiştir. Yazdığı naatların besteleri bugüne ulaşamamıştır. Günümüze gelebilen sayılı yapıtı melodi yönünden ilk bakışta sade bir yapı göstermekle birlikte, dinleyiciden çaba isteyen inceliklerle örülüdür.

• YAPITLAR (başlıca): Kitap: *Divan-ı Belagât Ünvan-ı Nazîm*, (ö.s.), 1841. Beste: *Acem Muhammes Beste* "Ol kim misal-i hale meh-i mihribanı var", *Bayatî Sakil Beste* "Hat zail etki hüsnünü ben kaşdayım dahi"; *Bayatî Hafif Beste* "Ey Fuzulî, eyledi her derde derman ol tabib"; *Bayatî Nimdevir Beste* "Değil câm-ı mey açıldı gül-i bağ-ı tarab şimdi"; *Buselik Zincir Beste* "Gönül o turra-i müşgin-kemende düşmüştür"; *Şehnaz Ağır Semai* "Didem yüzüne nâzır nâzır yüzüne didem".

• KAYNAKLAR: R. F. Kam, *Bestekâr-Şair Nazîm, Hayatı, Eserleri Hakkında Tetkikat*, (bibliyografya içerir), 1933.

NAZMÎ [Edirneli]
(? - 1555)

Osmanlı Divan şairi. 16. yy'da Türkî-i basit tarzında şiirler yazmıştır.

Edirne'de doğdu, nerede öldüğü bilinmiyor. Doğum tarihi belli olmadığı gibi ölüm tarihi de kesin değildir. Asıl adı Mehmed'dir. Yaşamı üstüne fazla bilgi yoktur. Sehî Bey, Latifî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi tezkirelerine göre Yeniçeri silahdar bölüğündendir. Ahkâm kâtipliği (kanunnamelerle hükümleri özel deftere kaydeden) yaptı. I. Selim (Yavuz) ile İran ve Mısır seferine katıldı. I. Süleyman'ın da (Kanuni) birçok seferlerinde bulundu. Nakşibendi şeyhlerinden Baba Efendi'den büyük yardımlar gördü, ona bağlandı.

Mecmaü'n Nezâ'ir adlı, eski şairlerin şiirlerini bir araya toplayan mecmuası ile tanınır. Bu kitap, divanı bulunmayan, bugün kaynaklarda adı geçmeyen, adı bilinip de yapıtları ortada olmayan şairler için önemli bir kaynaktır. İçinde, kendisinin 203, başka şairlerin de 243 manzumesi yer alır. Harf sırasına göre düzenlenmiş *Divan*'ında yaklaşık 48 bin beyit vardır. Hacim bakımından eşine rastlanmayan bu *Divan*'da gazeller ve tarihler önemli yer tutar. Yalın Türkçe ile yazdığı 286 manzumesi, *Divan-ı Türkî-i Basit* adı altında ayrıca yayımlanmıştır.

16. yy'ın şiir dili, İran şiirinin sürekli artan etkisinin altında kalmıştı. Türkçe sözcükler azalmış, aruz kalıplarına daha iyi, daha kolay uyan yabancı sözcükler özellikle kaside ve mesnevi türlerinde gereğinden fazla kullanılmıştı. Bu dönemde Tatavlalı Mahremî ile Nazmî aruzla, ama sade, tamlamasız bir Türkçe ile, Arapça, Farsça sözcüklere olanak oranında yer vermeyerek Türkî-i basit tarzında şiir yazmaya başladılar. Bu tarz daha ilerideki dönemlerde pek kullanılmamıştır. Nazmî'nin Türkî-i basit'le yazdıklarının dışında, edebiyat sanatını öğreten belâgat kitaplarındaki kural ve sanatlara örnek verebilmek için yazdığı şiirler fazla önemsenmemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Mecmaü'n-Nezâ'ir*, (Nuruosmaniye Kütüphanesi, No. 4222); *Divan*, (ö.s.), *(Milli Edebiyat Tarihinin İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türkî-i Basit*, F. Köprülü (yay.), 1928 içinde).

• BAKINIZ: MAHREMÎ [Tatavlalı].

NAZMİ ZİYA
(1881-1937)

Türk, ressam. İzlenimci (empresyonist) tavrın Türkiye'deki önde gelen temsilcilerindendir.

Nazmi Ziya Güran İstanbul'da doğdu, 2 Eylül 1937'de aynı kentte öldü. Vefa Şems'ül-Maarif Mektebi'ni bitirdi, Mülkiye-i Şahane'ye girdi. 1901'de bu okuldan mezun olduktan sonra bir süre edebiyat ve felsefeyle ilgilendi. Resimle ilk ilişkisi Hoca Ali Rıza aracılığıyla oldu. Babası karşı çıktığı için, ancak onun ölümünden sonra, 1902'de Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) girdi, 1908'de mezun oldu. Aynı yıl Paris'e gitti. Sırasıyla Académie Julian'de, Marcel Bachet, Royer ve Cormon atölyelerinde resim çalışmalarını sürdürdü. Monet ve Cézanne'ın resmine duyduğu yakınlık, İzlenimcilik'e yönelmesine neden oldu. 1914'te Türkiye'ye döndükten sonra maarif memurluğu, resim öğretmenliği yaptı. 1918-1921 ve 1923-1927 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğünde bulundu. 1927'den sonra bu görevi Namık İsmail'e devretti, çalışmasını öğretim üyesi olarak sürdürdü.

Hikmet Onat, Avni Lifij ve Nazmi Ziya'dan oluşan İstanbul Ressamları grubu içinde izlenimci tavra en bağlı olan Nazmi Ziya'dır. 1905'te İstanbul'da üç ay kalan Fransız ressam Paul Signac'tan büyük ölçüde etkilenmiş, Paris'te geçirdiği beş yıl boyunca atölye çalışmalarının yanı sıra açık havada da çalışmış ve kendine özgü bir izlenimci tavır geliştirmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra daha çok İstanbul görünümleri yapmıştır. Resimlerinde noktalama tekniğini kullanmış, renkleri tuvale birbirlerine karıştırmadan, ufak fırça vuruşlarıyla uygulamıştır. Böylece resme uzaktan bakıldığında, bu renk noktacıkları bir renk karışımı oluşturuyormuş gibi algılanmaktadır. Nazmi Ziya açık hava çalışmalarında, değişen gün ışığının renk oyunlarını betimlemiştir. Tüm yapıtlarında mavi, yeşil ve morlardan oluşan soğuk, kırmızı, turuncu ve sarılardan oluşan sıcak renkler dizisinin sistemli, bilimsel bir ayrışımı ve bireşimi göze çarpar. Güneş ve hava değişmeleri, bu değişmelerin yarattığı farklı atmosfer ve ışıklar Nazmi Ziya'nın yapıtlarında özellikle önem verdiği ana öğeleri oluştururlar.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Boğaziçi*, 1916; *Küçük Liman*, 1933; *Zinyalar*, 1933; *Beyaz Güller*, 1933; *Köprü Altı*, 1933; *Boğaziçi, Göksu*, 1933; *Karadeniz*, 1935; *Bahar*, 1935; *Kumkapı*, 1935; *Bahar Şarkısı*, 1936; *Ada*, 1936; *Köye Giderken*, 1936; *Baharda Çamlıca*, 1936; *Heybeliada*, 1936; *Kuşdili*, 1936; *Boğaziçinde Sabah*, 1936; *Köy*, 1936; *Görüntü*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Boğaz'da Yelkenliler*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Ağaçlar Altında Dikiş Diken Kadın*, İzmir Resim ve Heykel Müzesi; *Köprü; Pan.*

NAZZAM
(809 ? - 845)

Arap, filozof. Us ilkelerine dayalı bir İslam felsefesinin kurulmasına öncülük etmiştir.

Basra'da doğdu, Bağdat'ta öldü. Gerçek adı İbrahim b.Sayyar el-Nazzam'dır. Us ilkelerine dayalı, Mutezile öğretisinin öncülerinden, filozof Ebu'l-Huzeyl'in öğrencisidir. Önce Anadolu-Yunan filozoflarının yazılarını inceledi, özellikle Anaksagoras, Demokritos ve Herakleitos gibi bilgelerin öğretileri üzerinde durdu. Sonra İslam düşünürlerinin yapıtlarını okudu. Yazılı yapıtı kalmayan Nazzam'ın düşünceleri, öğrencilerinin yazılarındaki alıntılardan öğrenilmektedir.

Nazzam, Mutezile öğretisine bağlı kalmakla birlikte, özgün sayılan düşünceler de ileri sürmüştür. Ona göre insan, bütün eylemlerinde, bağımsızdır, eylemlerini kendi yaratır, yazgıya bağlı değildir. Tanrı'nın, kendi tözü dışında, nitelikleri yoktur. Suç işleyen bir kimse dini yadsımış ya da dinden çıkmış sayılmaz. İyiyi ödüllendirmek kötüyü cezalandırmak gereklidir.

Tanrı kavramı

Tanrı, yaratıcı, önsüz-sonsuz bir varlıktır, bilgedir ve bilgeliği varlığının dayanağıdır. Bir'dir, yaratılışın kaynağıdır. Tüm yaratmalar tanrısal bilgeliğe uygun bir düzen içindedir. Tanrısal eylem ve erdemler mantık kurallarına göre açıklanabilecek niteliktedir. Yaratma eylemi doğa yasalarına ve evreni oluşturan varlık ilkelerine uygundur. Tanrısal güce gerekli yönü veren bilgidir. Ancak tanrısal eylem bağımsızdır. Tanrısal istencin yaratma ve yasalara uymayı isteme gibi iki etkinliği vardır. Tanrı'da doğrudan algılama, haksızlık, olmaz. Kötülük ve yalan eksik varlıklara özgüdür, Tanrı adildir. İnsanlar için en iyi olanı yapmaktan çekinmez. Cennetin olanaklarından ya da cehennem azabını azaltıp çoğaltmaktan dolayı hesap sorulamaz. Yaptıklarının benzerlerini sonsuz kez yapabilir, ancak, daha iyisini değil. Yaratmanın nedeni yarattıklarının yararıdır. İnsanın denetimine verdiği yetenekleri üzerinde Tanrı'nın hiçbir gücü yoktur. Tanrı soyut olarak yaşam ve güç yaratamaz. Tanrı istenç ile sınırlandırılamaz. O, kendi istencinin yaratıcısı ve temelidir. Tanrı'nın özgür istenci, kendi varlığı ile sınırlı ve zorunludur.

Tin, insandaki tözdür, gövde de tinin bir etkinliğidir. Tinin yapmaya gücü olduğu eylemi devindiren gövdedir. İnsan, gerçekleşme aşamasındaki eylemi dışa vurur. Gerçekleşen eylemleri oluşturma ve uygulama gücü yoktur. Tin ve gövde ölçü bakımından eşit, biçim bakımından benzer durumdadır.

Evren anlayışı

Nazzam'ın evren anlayışı Herakleitos, Demokritos ve Anaksagoras'a dayanır. Ona göre doğa, organik bir bütündür, bu bütünde gizli olanlar açılmada, gizilgüç durumundan oluş durumuna geçmektedir. Değişme ve zaman bu gizilliğin açılma sürecidir. Gerçekte nesneler başlangıçta (ezel) bütün olarak vardır. Orada eski ve yeni, geçmiş ve gelecek yoktur. Olmuş ve olacak olan bütün olaylar bu gizli evrenselliğin içindedir. Evren, özlerden (atom) kurulu bir bütündür. Atomları da Tanrı yaratmıştır. Ancak

yaratılma olayı sürekli değil bir kezliktir. Tanrı, başlangıçta her şeyi birden yaratmış, onları saklı, bir durağanlık içinde bırakmıştır. Sonra, onları birbirinden türeyen aşamalı varlıklar durumundan, eyleme geçirmiştir. Nesnede devinimden başka ilinek yoktur. Cisim, eylemsel sonsuz parçacıklardan oluşmuştur. Cisimler, ilintilerinde özdeştir. Çünkü, bütün cisimler bütün ilintileri alır.

Evren, töz ve tek ilinek olan devinimden oluşur. Her eylem devinmedir, durgunluk ise gerilmedir. Yaratma sırasında her şey gerilme durumundaydı. Renkler, sesler, tatlar, güç, sıcaklık cisimdir. Cisimlerin canlı, ağır ve ölü gibi türleri vardır. Bir cisim, tanrısal istenç dışında nitelik değiştiremez. Bir cismin bölünebileceği parçaların sınırı yoktur. İki somut nesne birbirine dönüşüp özdeş yeri kaplayabilir.

Yaratma, özgün bir eylemdir. Tanrı düzenini öz dileği ile bir anda, insanın özgür olan eylemlerinden herbirini de ayrı ayrı yaratmıştır. Değişme ve zaman gizilliğin açığa çıkışıdır. Her şey başlangıçta ve eşzamanda vardı. Ateş yakmaya ve ısıtmaya verilen addır. Ateşin ısıtması, ışığın eksilmesidir. Ateş, ısıdan da yetkindir. Maddi evrende su ve toprak egemendir. Kumaşın, odunun, pamuğun yanması ateşin onlardan çıktığını gösterir. Dış etkenler yanmayı sağlayamaz. Yılanın zehiri, zehirsiz bir gövdeye işleyemez. Yılanın zehiri, gövdedeki zehiri yok ederek bozulmasına yol açar.

İnsan, seçkin bir cisim olan tindir. Onu hem bir engel, hem de bir araç olan, özdeksel öğeleri etkiler. Bütün tinler özdeştir, eylemleri de tek türdedir. Tin gövdeden ayrılınca, evrenden, yukarı doğru yükselir.

Bilgi ve istenç anlığın eylemleridir. İnsanın en önemli yanı istençtir. Zorunlu ve tanrısal uyarıyla ortaya çıkan istenç, insanda bulunan etkinliktir. Duyularla bilinen şeyler zorunludur. Tasım ve akıl yürütmeyle her bilgi kavranamaz. Bilgi ve bilgisizlik birbirine yakındır, özdeş yetiden ortaya çıkar.

• KAYNAKLAR: Cahiz, *Kitabu'l-Hayavân*, 1905; De O'Leary, *İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev. 1971; Hayyat, *Kitabu'l-İhtisar*, 1925.

İslam Düşüncesinde Usun Yeri

Kuran'dan kaynaklanan İslam düşüncesi, inanca ağırlık verdiğinden, us ilkelerine dayalı felsefeye karşıdır. Bu nedenle İslam ülkelerinde geç gelişen felsefenin yayılma alanı da sınırlıdır. Başlangıçta yalnız Aristotelesçi bir görüşe bağlanan İslam düşüncesi sonraları Platon'dan, Yeni-Platonculuk'tan esinlenme olanağı bulmuştur. Bu arada Demokritos'un* geliştirdiği Atomculuk'a benzer bir anlayışın yeşermeye başladığı, eski İran ve Hint düşüncesinden yararlanarak, yayıldığı görülür. Böylece İslam ülkelerinde Aristotelesçi, Platoncu, Demokritosçu üç düşünce akımı benimsenmiştir. Bu akımların biri dine, ötekiler salt felsefeye dayanır. Dinden kaynaklanan genellikle usla inanı bağdaştırma amacını güder. Salt felsefeyi kapsayan akım ise us ilkelerine bağlanır. İslam düşünesinde usa dayalı felsefe anlayışının öncüsü Mutezile akımıdır. Buna bağlı filozoflar arasında, insanla, evrenle, Tanrı'yla ilgili sorunların çözümünde, tek güvenilir ilke olarak usu benimseyenler "İslam usçuları" diye nitelenir.*

İslam usçularının 8.yy'dan sonra, inanca dayalı görüş karşısında, etkin oldukları görülür. Beşşar b. Bürd, Salih b. Abdulkuddus*, Ravendi*, Cabir b. Hayyan*, Nazzam, Razi*, Ebu'l-Huzeyl* gibi filozoflar inancın karşısına usu koyarak, İslam düşüncesinde, dinden bağımsız düşünce akımlarının gelişmesine olanak sağladılar. Öte yandan matematik, gökbilim, fizik, optik, tıp, biyoloji ve mekanik alanlarında çalışan, deney ve gözleme dayanan bilginler de usçu bir yöntemi benimseyip geliştirmeyi amaçladılar. Nasireddin Tusî*, Ömer Hayyam* ve onların izini süren bilginler, bilimle ilgili sorunların inan değil us ilkelerine göre çözüme ulaşacağı görüşünü savundular. Öte yandan Farabi*, İbn Sina*, İbn Rüşd* ve onların düşüncelerini benimseyen Aristotelesçi İslam düşünürleri usun önemini kavramakla birlikte inanın etkisini de onayladılar, us karşısında inanın geçersizliği görüşünü savunmadılar. Tasavvuf yolunu tutanların başında gelen Gazali* ve Muhyiddin Arabi* gibiler ise usu derin bir tanrısal sevgiden kaynaklanan inancın denetimi altında gördüler. Onlar için sevgi ve inan ışığından kaynaklanmayan bir usun başarıya ulaşması söz konusu değildi. 13.yy'dan sonra, deneye dayanan bilimlerin yer yer gelişme olanağı bulmasına karşı, inana daha büyük önem verildiği görülür. Bu durum daha sonraki yüzyıllarda da sürmüş, Şeriat'ın savunduğu inan (iman) bütün bilimsel çalışmalarda usun karşısında direnici, yasaklayıcı bir güç olarak çıkmıştır.*

Yaratma ▸ ◂

NEBEL, Gerhard
(1903)

Alman, filozof ve yazar. Mitos ve *İncil* üzerindeki yorumlayıcı çalışmalarıyla ünlüdür.

26 Ekim 1903'te Dessau'da doğdu. Orada öğrenim gördükten sonra felsefe, Hıristiyanlık ve mitos konusunda kapsamlı çalışmalara başladı. Nebel'e göre insanı anlamak için önce onun ortaya koyduğu mitosların açıklanması, bağlandığı inançların aydınlığa kavuşturulması gerekir. Bu görüşünü Anadolu-Yunan mitoslarından kaynaklanan yorumlarla ortaya koyan Nebel, bir yandan da sistematik felsefe sorunlarıyla ilgilendi. Bunların gelişiminde dinin ve mitosun etkilerini araştırdı. Özellikle *Die Geburt der Philosophie* ("Felsefenin Doğuşu") adlı yapıtında, felsefenin kaynaklarını, gelişimini, başka düşünce ürünleriyle olan bağlantısını açıklamayı amaçladı. *Das Ereignis des Schönen* ("Güzelin Olgusu") adlı kitabında da güzelin ortaya çıkışını, güzellik kavramının

biçimlenişini, bunun inanç ve felsefeyle olan ilgisini araştırdı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Das Ereignis des Schönen*, 1953, ("Güzelin Olgusu"); *Die Not der Götter*, 1957, ("Tanrıların Gereksinimi"); *Pindar und Delphik*, 1961, ("Pindaros ve Bilicilik"); *Zeit und Zeiten*, 1965, ("Zaman ve Zamanlar"); *Die Geburt der Philosophie*, 1967, ("Felsefenin Doğuşu"); *Sokrates*, 1969, ("Sokrates").

NEBİOĞLU, Kemal
(1926)

Türk, sendikacı. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun kurucularındandır.

Rize'de doğdu. İlköğrenimini Kars'ta tamamladıktan sonra ortaöğrenimini Van ve Diyarbakır'da sürdürdü. 1948'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi, ancak yükseköğrenimini tamamlayamadı. İşçilik yaşamına otobüs biletçiliği ile başladı. Daha sonra pres işçiliği ve garsonluk yaptı. 1952'de Oleyis (Türkiye Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçi Sendikaları) Sendikası'nın, bir yıl sonra da İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin sekreterliğine getirildi. 1956'da Petrol İş Sendikası'nda görev aldı. Daha sonra Oleyis Sendikası'nın genel sekreteri oldu. Sendika içinde çıkan bir anlaşmazlık üzerine aynı işkolunda Toreyis Sendikası'nın kuruluşuna katılarak bu sendikanın Oleyis'le birleşmesini sağladı.

1965'te Gıda-İş Sendikası'nın genel başkanlığına getirilen Nebioğlu, bu görevini 1977'ye değin sürdürdü. Bu arada kuruluşuna katıldığı DİSK'te yürütme kurulu üyesi, genel başkan vekilliği ve saymanlık görevlerinde bulundu. 12 Eylül 1980'den sonra tutuklandı ve hakkında dava açıldı. Halen aktif sendikal yaşamdan ayrılmış bulunmaktadır.

Sendikal yaşamının yanı sıra siyasal etkinliği de olan Nebioğlu, 1961'de TİP'in kurucuları arasında yer aldı. Parti içinde genel sekreterlik dahil birçok yönetim kademesinde görev yaptı. 1965-1969 arasında bu partiden Tekirdağ milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1975'te Sosyalist Devrim Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı.

NECATİ BEY
(? - 1509)

Osmanlı Divan şairi. Yapıtlarını özgün bir anlatımla yazmış, özellikle Türkçe sözcük, deyim ve atasözlerine yer vermiştir.

Edirne'de doğdu, 17 Mart 1509'da İstanbul'da öldü. Asıl adı İsa'dır. Doğum tarihi belli değildir, doğum yerine ilişkin bilgi dostu Sehî'nin *Tezkire*'sinden edinilmiştir. Çocukluğunu ve gençliğinin bir bölümünü Edirne'de geçirdi. Kınalızade Hasan Çelebi de onun Kastamonu'da bulunduğunu, bu sırada "döne döne" redifli gazelini yazıp üne kavuştuğunu *Tezkire*'sinde yazar.

Kastamonu'dan İstanbul'a ne zaman geldiği bilinmiyor. II. Mehmed'e (Fatih) kışın şiddetini betimleyen "şitaiye" kasidesini, ardından da bahar mevsimini anlatan "bahariye" kasidesini sundu. Padişahın ilgisini çekip divan kâtipliğine atandı. 1481'de II. Mehmed'in ölümünden sonra II. Bayezid'in de sevgisini kazandı. Ona da "cülusiye" ve "bahariye" kasidelerini sundu. Bu arada divan kâtipliği görevini de sürdürdü. II. Bayezid, yenilerek Mısır'a sığınan şehzade Cem'in yerine, oğlu şehzade Abdullah'ı Karaman valiliğine gönderdi. Necati'yi de divan kâtibi olarak yanına yolladı. Şehzade Abdullah'ın 1484'te ölümüne değin Necati onun yanında kaldı. Bu vakitsiz ölümden duyduğu acıyı acıklı bir mersiye yazarak canlandırdı. İstanbul'a dönünce geçim sıkıntısına düştü. Kazasker Müeyyedzade Abdurrahman Çelebi'nin yardımıyla 1504'te Manisa Sancağı'na yollanan şehzade Mahmud'un nişancılığına atandı. Bey'lik sıfatını da bu görevi sırasında aldığı sanılmaktadır. Genç şehzadenin 1507'de ölmesi üzerine İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Yaşamının bundan sonrasını kendine bağlanan maaşla geçirdi.

Necati Bey, 15. yy Osmanlı Divan şiirinin en ünlü şairlerindendir. Üstün bir gözlem yeteneği olan, dışa dönük, dünya zevklerine eğilimli bir kişiliği vardır. *Divan*'ını şehzade Mahmud adına düzenlemiştir. Yalın bir üslupla az ve öz anlatmayı seçmiştir. Belki de bu nedenle mesnevi türüne pek yanaşmamıştır. Kaside ve gazellerinin çoğu rediflidir. Kendinden önce gelen Osmanlı şairlerinden pek etkilenmemiştir. Ancak Ahmed Paşa ve Şeyhî'nin kaside ve gazellerine nazireler yazmıştır. Necati'nin üslubunu taklit edip, yolundan giden ve ona nazire yazanlar arasında Vâlihî, Mihrî Hatun, Sâkî ve Rızaî sayılabilir.

Şiirlerinde Tanrı ve evren arasındaki ilişkileri işlemiş, ama onu ilgilendiren özellikle dünya olmuştur. Bir tasavvuf şairi olmamakla birlikte ezel, beden, derviş, rind, zahid, sofi, gönül gibi deyimlerden yararlanmıştır. Hüsrev, Şirin, Ferhad, Mecnun gibi Arap ve Fars edebiyatının kahramanlarının adları şiirlerinde sık sık geçer. Hat sanatına, kimi mesleklere, oyunlara, toplumsal yaşama, gelenek ve göreneklere ilişkin sözcükleri şiirlerinde teşbih (benzetme) ve mecaz öğesi olarak kullanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Necati Bey Divanı*, (ö.s.), A.N. Tarlan, (yay.), 1963.

• **KAYNAKLAR:** M. Çavuşoğlu, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, 1971; Latîfî, *Tezkire*, 1896; Sehî, *Tezkire*, 1907.

NECATİGİL, Behçet
(1916-1979)

Türk, şair ve yazar. Akımlar dışı kalarak Türk şiirinde kendine özgü bir yer yapmıştır.

16 Nisan 1916'da İstanbul'da doğdu, 13 Aralık 1979'da aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini Kabataş Lisesi'nde, yükseköğrenimini İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu'nda tamamladı. 1940-1972 arasında Kars, Zonguldak, Kabataş liseleri, Yıldız Teknik Okulu (bugün Yıldız Üniversitesi) ve İstanbul Eğitim Enstitüsü'nde edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra 1972'de emekli oldu.

Eski Toprak adlı şiir kitabıyla 1957 Yeditepe Şiir Armağanı'nı, *Yaz Dönemi* yapıtıyla da 1964 Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü kazandı.

Solgun Bir Gül Dokununca

Çoklarından düşüyor da bunca
Görmüyor gelip geçenler
Eğilip alıyorum
Solgun bir gül oluyor dokununca.

Ya büyük şehirlerin birinde
Geziniyor kalabalık duraklarda
Ya yurdun uzak bir yerinde
Kahve, otel köşesinde
Nereye gitse bu akşam vakti
Ellerini ceplerine sokuyor
Sigaralar, kâğıtlar
Arasından kayıyor usulca
Eğilip alıyorum, kimse olmuyor
Solgun bir gül oluyor dokununca.

Ya da yalnız bir kızın
Sildiği dudak boyasında
Eşiğinde yine yorgun gecenin
Başını yastıklara koyunca.

Kimi de gün ortası yanıma sokuluyor
En çok güz ayları ve yağmur yağınca
Alçalır ya bir bulut, o hüzün bulutunda.
Uzanıp alıyorum, kimse olmuyor
Solgun bir gül oluyor dokununca.

Ellerde, dudaklarda, ıssız yazılarda
Akşamlara gerili ağlara takılıyor
Yaralı hayvanlar gibi soluyor
Bunalıyor, kaçıp gitmek istiyor
Yollar, ya da anılar boyunca.

Alıp alıp geliyorum, uyumuyor bütün gece
Kımıldıyor karanlıkta, ne zaman dokunsam
Solgun bir gül oluyor dokununca.

(Behçet Necatigil)

İlk şiirini öğrenciliği sırasında 1935'te *Varlık* dergisinde yayımladı. Daha sonra sürekli olarak *Yenilik*, *Yeditepe*, *Türk Dili*, *Yeni Dergi*, *Yeni Edebiyat*, *Cumhuriyet*, *Milliyet Sanat* gibi dergi ve gazetelerde şiirleri, yazıları çıktı. 1945'te çıkardığı ilk kitabı *Kapalı Çarşı*'dan sonra, 1951'de *Çevre*, 1953'te *Evler* adlı kitaplarını yayımladı. Bu döneminin en tipik kitabı olan *Evler*'de klasik Türk şiirinin olanaklarını yaygın bir biçimde kullandı. Kısa dizelerle, hem Divan, hem de Halk şiirinin özelliklerini ustaca kaynaştırmıştır. *Evler*'de ev mekânı içinde, orta tabakadan bir bireyin günlük, maddi-ruhsal yaşamı verilir. Ev-sokak, değişen-değişmeyen karşıtlıklarıyla bir perspektif yaratılır. Yansıtılmak istenen küçük bir memurun dar yaşamı içindeki acılardır. Ölçülü bir lirizm, Türkçe'nin özelliklerinden yararlanan bir yalınlık, kitabın genel havasını oluşturur. Tencere, musluk, cam, sabun, örtü gibi ev mekânına ilişkin nesneler özgün bir bakışla canlandırılır. Necatigil'in bu kitabındaki şiirsel tutumunun, sonuna kadar, çeşitli biçimler altında sürmüş olduğu söylenebilir.

1956'daki *Eski Toprak*, 1958'deki *Arada* ve 1960'taki *Dar Çağ* kitaplarında yeni biçim denemelerine girmeye çalıştığı, uzun dizeler kullanmaya başladığı izlenir. 1963'te çıkardığı *Yaz Dönemi*'nde rahat, günlük dilden oldukça yararlanan bir söyleyişe vardığı görülür. Düşüncenin daha da öne çıktığı bu yapıtta lirik anlayış hemen hemen tüm şiirlerde egemendir. 1968'de yayımlanan *İki Başına Yürümek*'de de aynı çizgi belirgindir. *En/Cam*, *Zebra* ve *Kareler Aklar* adlı kitaplarında kişisel tavrını sürdürürken, biçim denemelerine de yönelmiştir.

Şiirlerinde yaşadığı çağı, yaşadığı çağın insanlarını söyleve, doğrudan eleştiriye kaçmayan bir anlayışla, ayrıntıya inen saptamalarla yansıtmış, iyinin, güzelin, doğrunun ezilişini körükleyen bir toplumsal düzenin acımasızlığını çok etkili bir duyarlıkla sergilemiştir.

Behçet Necatigil radyo oyunları da yazmıştır. Ayrıca Almanca'dan yaptığı başarılı çevirilerle de tanınmış, birçok yazarın, şairin Türkçe'ye kazandırılmasında öncü olmuştur. Hazırladığı *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü* ve *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü* adlı başvuru kitapları bu konumdaki bellibaşlı kaynak yapıtlardır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Kapalı Çarşı*, 1945; *Çevre*, 1951; *Evler*, 1953; *Eski Toprak*, 1956; *Arada*, 1958; *Dar Çağ*, 1960; *Yaz Dönemi*, 1963; *Divançe*, 1965; *İki Başına Yürümek*, 1968; *En/Cam*, 1970; *Zebra*, 1973; *Kareler Aklar*, 1975; *Sevgilerde*, 1976, seçmeler; *Beyler*, 1978; *Söyleriz*, (ö.s.), 1980. **Düzyazı:** *Bile/Yazdı*, 1979. **Radyo Oyunu:** *Yıldızlara Bakmak*, 1965; *Gece Aşevi*, 1967; *Üç Turunçlar*, 1970; *Pencere*, 1975. **Sözlük:** *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, 1960; *Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü*, 1971. **Çeşitli:** *Bütün Eserleri*, ilk 5 cilt, A.Tanyeri ve H.Yavuz (yay.), 1981-1984.

• **KAYNAKLAR:** H.Contürk, *Behçet Necatigil Üstüne*, 1964; M.Kaplan, *Şiir Tahlilleri*, 1965.

NECİB, Muhammed
(1901-1984)

Mısırlı asker ve devlet adamı. Krallığa son veren askeri darbenin sembolik önderi olarak bir süre başbakanlık ve devlet başkanlığı yapmıştır.

20 Şubat 1901'de Hartum'da (bugün Sudan'da) doğdu, 29 Ağustos 1984'te Kahire'de öldü. İngilizler'e hizmet etmiş asker kökenli bir aileden gelmedir. Kahire'deki Krallık Askeri Akademisi'nde okuyarak 1920'de teğmen oldu. Ayrıca Fuad Üniversitesi'nde hukuk ve politik iktisat öğrenimi gördü. Kendi çabasıyla Almanca, Fransızca, İtalyanca ve İngilizce öğrendi.

Mısır ordusunun çöl harekâtına hazırlıklı olmadığını öne sürerek 1948 Arap-İsrail Savaşı'na karşı çıktıysa da, Sina çölünde bir makineli tüfek ve piyade alayına başarıyla komuta etti. Olağanüstü boyutlara varan savaş vurgunları ve yolsuzlukları krallık rejiminin çürümüşlüğünü yakından görmesini sağladı. Gösterdiği yararlıklardan dolayı ulusal kahraman haline geldi ve tuğgeneral rütbesine yükseltilerek sınır bölgesi komutanlığına atandı. Ancak kral Faruk'a kadar uzanan yolsuzlukların üstüne gittiği için Kahire'deki Piyade Eğitim Okulu komutanlığına atandı.

Burada genç subaylarla ilişki kurma olanağı bularak 1952'de Özgür Subaylar hareketinin desteğiyle Kahire Subaylar Kulübü başkanlığına getirildi. Ordudaki gelişmelerin farkına varan kral Faruk bu seçimi iptal ettiği gibi onun Hüseyin Sırrı Paşa hükümetine savaş ve denizcilik bakanı olarak atanmasını da onaylamadı. Bunun üzerine sarayın kendilerine karşı hazırlandığını görerek harekete geçen Özgür Subaylar'ın darbenin önderi olması için yaptıkları öneriyi kabul etti. 23 Temmuz 1952'de kral Faruk'un devrilmesinden sonra bir süre başbakanlık yapan Ali Mahir'in yerine başbakan oldu.

Gerçek önderliğini albay Cemal Nâsır'ın yaptığı Devrim Komuta Konseyi'nin krallığın dayanaklarını çökertmek için toprak reformu yasası çıkarmasının ve 1923 Anayasası'nı ve siyasi partileri lağvederek cumhuriyeti ilan etmesinin ardından birleştirilen devlet başkanlığı ve başbakanlık görevlerini üstlendi. Darbeden sonra iktidarı ele geçirme umutları boşa çıktığından şiddet hareketlerine girişen Müslüman Kardeşler'e karşı izlenen sert tutum yüzünden Nâsır ile görüş ayrılığına düştüğü için önce başbakanlığı ona devretmeye zorlandı. Daha sonra da Müslüman Kardeşler örgütüyle işbirliği yapmakla suçlanıp 1954 Kasım'ında devlet başkanlığından düşürüldü ve evinde göz hapsine alındı.

Muhammed Necib, daha sonra yazdığı *Mısır'ın Kaderi* adlı kitabında devrimin gerçek önderi olmaktan çok halk arasındaki saygınlığından yararlanılarak bir sembol olarak kullanılmasına karşı duyduğu kırgınlığı dile getirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Kaderü'l-Mısır*, 1955, ("Mısır'ın Kaderi").

• **BAKINIZ:** C.NÂSIR.

NECİP CELÂL
(1908-1957)

Türk, besteci. Büyük yaygınlık kazanmış tangolarıyla tanınmıştır.

Necip Celâl Antel İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Cumhuriyet döneminin ilk pedagoglarından Sadrettin Celâl'in kardeşidir. Hukuk Mektebi müderrisliği ve adalet bakanlığı gibi görevlerde bulunan babasının izinden giderek hukuk öğrenimi yaptı. Genç yaşta gözleri görmez oldu. Müziğe duyduğu ilgiyle kendi kendine piyano, ut, keman, akordeon ve mandolin çalmayı öğrendi. Ermeni asıllı tanınmış müzikçi Edgar Manas'tan (1875-1964) armoni dersleri aldı.

Keman ve viyolonsel için bir konçerto ve keman için bir sonat da besteleyen Necip Celâl, daha çok tangolarıyla tanınmıştır. Özellikle *Mazi*, *Ayrılık*, *Özleyiş* gibi çok sevilmiş tangolarıyla bir Türk tango tarzı oluşturmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Tango:** *Mazi; Ayrılık; Özleyiş; Bir An İçin; Gel; Suna; Sarı Yapıncak.* **Çeşitli:** *Fenerbahçe Marşı, Keman ve Viyolonsel Konçertosu; Keman Sonatı.*

NECKER, Jacques
(1732-1804)

Fransız filozof, iktisatçı ve devlet adamı. Bütün toplum işlerinde ahlak ilkelerinin temel alınması gerektiği görüşünü savunmuştur.

30 Aralık 1732'de Cenevre'de doğdu, 8 Nisan 1804'te Coppet'de öldü. Kuzey Almanya'nın eski ve soylu bir ailesindendir. Ortaöğrenimini doğduğu yerde bitirdikten sonra Paris'te bankacılık, iktisat ve felsefe okudu. Önce ticaretle uğraştı, daha sonra da siyasete atılarak devletin iktisat ve maliye işlerinde yüksek görevler aldı.

Necker için felsefenin konusu birey ve toplumdur. Toplum bireylerden oluşan, ancak bireylerin mutluluğunu sağlaması gereken, bir bütündür. Bireylerin eğitilmesi, yetiştirilmesi için dinden kaynaklanan inançları us ilkelerine göre değerlendirmek, benimsetmek yararlıdır. Çünkü din insanı tanrısal bir aşamaya çıkaran doğal duyguların oluşturduğu varlıktır. Usa dayanan bir din, toplumu yöneten yasaların eksikliklerini giderir, yöneticilerin tutarsızlığını, yetersizliğini ortadan kaldırır. Tanrı düşüncesi ahlakın temel ilkesi olarak alınırsa, insan kendi vicdanında erdemin, doğruluğun, iyilik ve yardımseverliğin değerini duyacak olgunluğa ulaşır.

Necker'in ahlak anlayışına göre, insanların birbirlerine karşı, iyi yürekli, hoşgörülü, saygılı davranmaları gerekir. Her insan düşüncesi özgürlüğü temel ilke edinmelidir. Çünkü düşünce özgürlüğü yalnız insan için geçerlidir. Ona göre Tanrı yücedir, en yetkin, en olgun ve en salt varlıktır, insanları koruyu-

cudur. Bu koruyuculuk tanrısal kayra ile gerçekleşir. Bütün insanların birbirlerine karşı ortak ödevleri vardır. Mutsuzluğun kaynağı bu ortak ödevleri yerine getirmemek, kişisel eylemlere sınır tanımamaktır. Oysa tanrısal varlığın yüceliğine inanmak hem ortak ödevlerin yapılmasını, hem de mutluluğu engelleyen eylemlerin ortadan kalkmasını önler.

• YAPITLAR (başlıca): *Éloge de Colbert*, 1773, ("Colbert'e Övgü"); *Essai sur la législation et la commerce des graines*, 1774, ("Tahıl Ticareti ve Yasaları Üstüne Deneme"); *Administration des finances*, 1784, ("Maliye Yönetimi"); *De l'importance des oponions religieuses*, 1788, ("Dinsel Düşüncelerin Önemi Üstüne"); *Cours de morale religieuse*, 1800, ("Din Ahlakı Üstüne Dersler").

NECMEDDİN KÜBRA
(1145-1226)

Harezmli mutasavvıf. Kübreviye tarikatının kurucusudur.

Harezm'de doğdu, aynı yerde öldü. Gerçek adı Ahmed b.Ömer Ebu'l-Cennab'tır. Önce doğduğu yerde öğrenim gördü, sonra Mısır'a giderek *Kuran*, fıkıh, tefsir ve Hadis okudu. Şeyh Ruzbihan el-Vezzân'ın yanında kaldı, onun etkisiyle kendini tasavvufa verdi. Bir süre sonra Tebriz'e gitti. Bilgin ve mutasavvıf Ebu Nasr Hefda'nın derslerini dinledi, yeniden Harezm'e döndü ve kurduğu tekkede düşüncelerini yaymaya başladı.

Necmeddin Kübra, çevresinde büyük etki yaratmış, birçok ünlü kimsenin toplanmasını sağlamıştır. Bir söylentiye göre ona bağlanan bilginler arasında Mevlânâ Celâleddin'in babası Bahaeddin Veled de vardır. Necmeddin, inanç bakımından, Şeriat ilkelerine bağlı, sünni bir anlayışı benimsemiş, dinle tasavvufun uzlaştırılması gereğini öne sürmüştür. Onun geliştirdiği düşünceye göre içinde yaşanan evren yaratılmıştır, geçicidir, önsüz-sonsuz olan yalnız Tanrı'dır. Bu nedenle dünyaya bağlanmak değil, ondan yüz çevirmek, onu önemsememek gerekir. İnsan içekapanış ve derin düşünmeye dalarak tanrısal evrene yönelebilir, usun sınırlarını aşan gerçekleri sevgi ve sezgiyle kavrayabilir. Toplumdan uzak kalıp yalnız Tanrı'yı düşünmek, onun adlarını anmak (zikr) kişiyi olgunlaştırır, yetkinleştirir.

Gerçeğin kavranılmasını önleyen engellerin başında tutku gelir. Tutku duyu varlıklarına, dünyaya, gösterişe, geçici olana duyulan aşırı eğilimdir. Bunu önlemek için, İslam dininin önerdiği ibadet biçimi dışında, ona yardımcı olacak nitelikte, tasavvufu benimsemek gerekir. Tasavvufun özü Tanrı'ya duyulan sevgidir. Sevgi de usla değil inanla bağdaşır. Bu nedenle, Tanrı'ya yönelmek için, önce inan sonra sevgi yolu seçilmeli. Sevgi ibadetin anlamını genişletir, kişinin içini ışıklandırır. Necmeddin Kübra düşüncelerini, yalnız tekkesinde toplananlara sözlü açıklamalarla benimsetme yolunu tutmamış, Şeriat konularından kaynaklanan kitaplar da yazmıştır. Çoğu tarikata girme yollarını gösterir nitelikte olmakla birlikte İslam dininin genel ilkelerine getirilmiş yorumları içerir.

• YAPITLAR (başlıca): *el-Usulü'l-Aşere*, 1840, ("On Yöntem"); *Risale fi's-Süluk*, yazma, ("Tarikata Girme Kitapçığı"); *Risaletü't-Turuk*, yazma, ("Tarikatlar Kitapçığı"); *Tevalü't-Tenvir*, yazma, ("Aydınlatmanın Sürdürülmeleri"); *Aynu'l-Hayat*, yazma, ("Dirilik Kaynağı").

NEÇAYEV, Sergey Gannadiyeviç
(1847-1882)

Rus eylem adamı. Kurduğu örgütle Narodnik hareketin terör yöntemleri uygulayan anarşist kanadını temsil etmiştir.

2 Ekim 1847'de Ivanovo'da doğdu, 3 Aralık 1882'de St.Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Bir işçinin oğludur. 1866'da St.Petersburg'da öğretmenlik sınavını kazanarak Sergii Kilise Okulu'nda öğretmenliğe başladı. Derslere dinleyici olarak katıldığı St.Petersburg Üniversitesi'nde, Narodnizm'in (Rus Halkçılığı) temsilcilerinden Pyotr Tkaçev ile, radikal bir azınlık grubunun önderi olarak öğrenci hareketlerine katıldı. Yazılmasına katkıda bulunduğu bir devrimci eylem programı, öğrenci hareketinin hedefi olarak 1870 ilkbaharında bir toplumsal devrimi öngörmekte, gizli devrimci örgütün, örgütlenme ve çalışma ilkelerini belirlemekteydi. Devrimin ancak var olan yönetim kadrolarının tümüyle yok edilmesiyle gerçekleşebileceğini ileri süren programın, "amaç her aracı haklı kılar" temel sloganı, Neçayev'in tüm devrimci etkinliğini yönlendirmiştir.

1869'da Cenevre'ye giderek, Bakunin ile yakın ilişki içine girdi ve Bakunin'in anarşist düşüncelerinden etkilenerek propaganda kampanyalarına katıldı. Moskova'ya dönünce, kendisini, Dünya Devrimci Birliği adlı bir örgütün Rusya temsilcisi olarak tanıttı ve *Narodnaya Rasprava* (Halkın Adaleti) adlı bir yayın çıkardı. Anarşist düşünceleri yaymaya çalışan gizli bir örgütün aslında var olmayan komitesi adına davranarak, tümüyle denetim altında tuttuğu birçok küçük grup örgütledi. İhanetle suçladığı bir örgüt üyesinin öldürülmesi olayına katıldıktan sonra İsviçre'ye gitti. Burada, Ogarev ile, daha önce Narodnizm'in kurucularından Herzen'in yayımlamış olduğu ve 1867'de kapanan *Kolokol*'un (Çan) altı sayısını yayımladı. 1872'de Zürich'te yakalanan Neçayev, İsviçre yetkilileri tarafından Rusya'ya iade edildi ve karıştığı öldürme olayı nedeniyle 20 yıl hapse mahkûm edilerek, Petro Pavlosk Kalesi'nin zindanına gönderildi ve orada öldü.

Neçayev yurt dışındayken, Temmuz 1871'de *Narodnaya Rasprava* üyelerinin yargılandığı duruşma Rusya'da ilk toplu siyasal dava olarak bilinmektedir. Neçayev'in kendisini daha önceleri I.Enternasyonal temsilcisi olarak tanıtması nedeniyle, bu davada Enternasyonal de yargılanmaya çalışılmış, duruşma tutanaklarının yayımlanmasından sonra, Enternasyo-

nal adının istismar edildiği gerekçesiyle, 1872 La Haye Kongresi'nde Bakuninciler Enternasyonal'den çıkarılmışlardır. Bu duruşmadan kısa bir süre sonra da Neçayev'in yakalanması ile, örgütü dağılmış, son yıllarında, Narodnaya Volya (Halkın İradesi) Partisi'nin yürütme komitesi ile ilişkiye geçerek Narodnik hareketle ilişkisini sürdürmüştür.

Neçayev öldükten sonra yöntemleri "Neçayevşina" olarak adlandırılmış, bu yöntemler nedeniyle kuramsal ilkesizlik, kışkırtıcılık ve komploculukla suçlanmıştır. Dostoyevski aynı zamanda bir nihilist olan Neçayev'i *Besi* (Ecinniler) romanındaki Pyotr Vekhovenski karakteri için model olarak kullanmıştır.

• BAKINIZ: BAKUNİN, ÇERNİŞEVSKİ, HERZEN, KROPOTKİN.

NEDİM
(1681-1730)

Osmanlı Divan şairi. 18. yy'da şiirde açtığı yeni çığırla çağdaşlarını ve kendinden sonra gelen şairleri etkilemiştir.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Doğum tarihi kesin değildir. Asıl adı Ahmed'dir. Mülâkkab sıfatı ile anılan kazasker Muslihiddin Efendi'nin torunu, Anadolu kadılarından Mehmed Efendi'nin oğludur. Ana tarafından şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'yle akrabadır.

Nedim, İstanbul'da yetişti, iyi bir medrese öğrenimi gördü. Şeyhülislam Ebezade Abdullah Efendi'nin hazır bulunduğu sınavı başarıyla kazanarak müderris oldu. Sadrazam Şehid Ali Paşa, sonraları da Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından korundu. Ramazan aylarında İbrahim Paşa'nın huzurunda verilen tefsir derslerinde kaari (okuyucu) olarak bulundu. 1726'da Mahmud Paşa Mahkemesi naipliğine atandı. Ertesi yıl Molla Kırımî Medresesi'ne müderris oldu. Okuyucu sıfatı ile katıldığı tefsir derslerinin ödülü olarak Sadi Efendi Medresesi'ne atandı. İlmiye mesleğinde ilerleyerek, sırasıyla Atik Nişancı Paşa Medresesi'nde Sahn-ı Seman medreselerinden birinde ve Sekban Ali Bey Medresesi'nde müderrislik etti. Ayrıca İbrahim Paşa'nın özel kütüphanesine hâfız-ı kütüb (kütüphaneci) oldu. Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Sahâifü'l-Ahbâr* (Câmiü'd-Düvel) adlı genel tarihi ile Bedreddin Aynî'nin, *İkdü'l-Cümân fi Tarih-i Ehli'z-Zamân* adlı yapıtını Türkçe'ye çevirmekle görevlendirilen kurullara katıldı. Lale Devri'ni (1718-1730) sona erdiren Patrona Halil İsyanı sırasında öldü. Ölümüne ilişkin çeşitli söylentiler vardır. Mezarı, Üsküdar Karacaahmed Miskinler Tekkesi yakınındadır.

Nedim, 18. yy'ın en tanınmış şairidir. Türkçe şiirlerinin yanında az sayıda Arapça ve Farsça şiiri, bir de Çağatayca gazeli vardır. Ayrıca dilekçe, takriz, mektup gibi düzyazılar yazmıştır.

Nedim, 18. yy'a kadar süregelen şiir geleneğinin dışına çıkmıştır. Şiirlerinde tasavvufa, Nabî'de olduğu gibi bilgeliğe yer vermemiştir. Evrenin yaratılışı, düzeni üzerinde durmuştur. Evrendeki gizin bilinemeyeceğini söylemiştir. Felsefeye girişip bilgelik göstermemiş, her şeyden önce şairliğe önem vermiştir. Düşüncesinin temelini yaşamak, sevmek üzerine kurmuştur. Onda yaşam, doyasıya eğlenmektir. İçkiye düşkündür. Ramazanı güçlükle geçirir, bayramın bir an önce gelmesini diler:

"Neler çeker ramazan içre iyde dek göresin
Nedim terk-i mey-i hoş güvar edinceye dek."

Din temeline dayalı medrese görüşüne karşı çıkmıştır. Dünyayı değersiz gösteren, insanı yaşamın zevklerinden yoksun bırakan zahidi (kaba sofu) hoş görmemiştir. Ünlü bir şarkısındaki "Gülelim oynayalım kâm alalım dünyadan" dizesi onun yaşam felsefesini yansıtır.

Divan edebiyatındaki aşk teması çoğu kez tanrısal aşkın mecazları arasına girer, gerçek kimliğini göstermez. Nedim ise duygularını olduğu gibi, içtenlikle, özgürce belirtmiştir. Kabalığa kaçmadan, güzellere karşı duyduklarını, maddi aşkın coşkularını kayıtsızca açıklamıştır. Ancak şiirde çığır açtığı halde, kendi döneminde üstad sayılmamıştır.

Çevresini, çağının yaşayışını, modasını, gelenek ve görenekleri, yerel öğeler olarak büyük ölçüde şiire sokmuştur. İstanbul'un semtlerini, gezi yerlerini, sayfiyelerini, doğal güzelliklerini gazel ve şarkılarında yaşatmıştır. Sa'd-âbâd, Hürrem-âbâd, Şevk-âbâd kasırları ile Kasr-ı Cinân gibi Lale Devri yapılarını şiirinde ölümsüzleştirmiştir. "Gidelim serv-i revânım yürü Sa'd-âbâd'e" şarkısını Sa'd-âbâd Kasrı'nın tamamlanması üzerine yazmıştır. Kendinden önceki yüzyıllarda, Divan şiirinin ortak söyleyişi dışında Bâkî, Nailî ve Şeyhülislam Yahya'da görülen İstanbul şivesi, 18.yy'da doğal bir akım halini almıştır. Nedim

Düşünce yapısı

Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bîpervâ seni
Kim yetiştirdi bu gûne servden bâlâ seni

Bûydan hoş rengden pâkizedir nâzik tenin
Beslemiş koynunda gûya kim gül-i ra'nâ seni

Güllü dibâ giydin ammâ korkarım âzâr eder
Nâzenînim sâye-i hâr-i gül-i dibâ seni

Bir elinde gül bir elde câm geldin sâkıyâ
Kangısın alsam gülü yâhud ki câmı ya seni

Sandım olmuş ceste bir fevvâre-i âb-ı hayât
Böyle gösterdi bana ol kadd-i müstesnâ seni

Sâf iken âyine-i endâmdan sînem dirîğ
Almadım bir kerrecik âguşa sertâpâ seni

Ben dedikçe böyle kim kıldı Nedîm'i nâtüvân
Gösterür engüşt ile meclisteki mînâ seni

(Nedim)

de bu akımın önde gelen bir temsilcisi olmuştur.

Getirdiği yenilikler

Nedîm, kaside, gazel, şarkı, kıt'a, rubaî biçimlerini Divan şiirinin sıkı kurallarına bağlı olmadan kullanmıştır. Kasidenin giriş bölümü olan nesib'e yer vermeden övgüye geçmiştir. Mesnevi biçiminde kaside düzenlemiştir. Özellikle kaside ile yazılması gereken konuları şarkı, mesnevi, musammatlarla yazmıştır. Konuşma dilini, ölçüye ustaca yerleştirip "sehl-i mümtenî" (kolay görünen, ancak yazılması güç) biçimine sokması, şiirlerinin bir özelliğidir. Latife yollu olsa dahi mübalağaya giriştiği olmuştur. Hece ölçüsü ile yazdığı tek türküsünde klasik şiirle halk geleneğinin birleşmesinden doğan özel bir uyum vardır. Şarkılarının çoğu bestelenmiştir.

Nedim'in ünü ve etkisi 18. yy'ın ikinci yarısından başlayıp 20. yy'a ulaşmıştır. Daha kendi çağında Seyyid Vehbi ile dikkati çeken "Nedim tarzı" söyleyiş, Enderunlu Fazıl'dan sonra 19. yy'da Keçecizade İzzet Molla, Enderunlu Vasıf ve Osman Nevres'in şiirlerinde görülür. Nedim, Tanzimat döneminde de Ziya Paşa, Namık Kemal ve Recaizade Ekrem'in hayranlık duyduğu bir şairdir. Servet-i Fünun şairlerinin hemen hemen hepsinin, özellikle Tevfik Fikret'in gözünde şiirin en büyük ustasıdır. Yahya Kemal, 20. yy'da Divan şiirini yeni bir anlayışla canlandırırken, "Bir Şarkı", "Mükerrer Gazel", "Şeref-âbâd", "Mâhûrdan Gazel", "Sene 1140" gibi manzumelerinde Nedim tarzının en güzel örneklerini vermiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca) *Nedim Divanı*, (ö.s.), Halil Nihad (Boztepe) (yay.), 1922, (yeni harflerle *Nedim Divanı*, A. Gölpınarlı (yay.), 1951).

• **KAYNAKLAR:** Ali Canib (Yöntem), "Nedim'in Hayatı", *Türkiyat Mecmuası*, II, 1925; Y.K. Beyatlı, *Edebiyata Dâir*, 1970; M. Kaplan, "Nedim'in Şiirlerinde Mimari, Eşya ve Kıyafet", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, 1957; Ş. Kutkan, *Nedim Divan'ından Seçmeler*, 1981; H. Mazıoğlu, *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, 1957; M. Uraz, *Nedim*, 1938.

• **BAKINIZ:** Y.K. BEYATLI.

NEDİM-İ KADİM
(? - 1670)

Osmanlı Divan şairi. Yalın Türkçe gazelleri ile tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Doğum tarihi belli değildir. Asıl adı Mehmed'dir. 18.yy'da yaşayan Lale Devri'nin ünlü şairi Nedim ile karışmaması için Nedim-i Kadim diye anılmıştır. Söylentiye göre bir berberin oğludur. İyi bir öğrenim görüp Arapça, Farsça öğrendi. Şeyhülislam Ebussuud Efendi'den mülazemet alıp müderris oldu. 1654'te Cenabi Efendi, 1658'de Sadi Efendi medreselerinde müderrislik yaptı. Genç sayılacak yaşta öldü. Nazım Çelebi ölümüne "Nedîmi kıldı Mevlâ bezmgâh-ı vaslına da'vet" tarihini düşürmüştür.

Küçük bir *Divan*'ı vardır. Halil Nihad'ın (Boztepe) yayımladığı *Nedim Divanı*'nın sonuna eklenmiştir. Dili sadedir. İstanbul Türkçesi ile şiirler yazmıştır. Gazellerindeki kafiye ve redifler çoğu zaman Türkçe sözcüklerden seçilmiştir. Şiire getirdiği ses uyumu 18. yy'da Nedim'e ve hatta ondan sonra gelenlere kadar uzanmıştır. Nedim, adaşının sevdiği bir gazelini taştir etmiştir.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Divan*, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi No. 1639/2); *Divançe-i Nedim-i Kadim*, (ö.s.), Halil Nihad (Boztepe) (yay.), 1922.

• **KAYNAKLAR:** Bursalı Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* II, 1916; A. Gölpınarlı, *17. Yüzyıl Divan Şiiri*, 1954.

• **BAKINIZ:** NEDİM.

NEEL, Louis Eugene Félix
(1904)

Fransız fizik bilgini. Manyetiklik konusunda önemli çalışmalar yapmış, 1970 Nobel fizik Ödülü'nü Hannes Alfvén ile paylaşmıştır.

22 Kasım 1904'te Lyon'da doğdu. Yükseköğrenimini Paris'teki École Normale Supérieure'da, doktorasını Strasburg Üniversitesi'nde tamamladı. 1937'de profesör oldu. 1946'da Grenoble Üniversitesi'ne geçti, 1954'te Grenoble'daki Institut Polytechnique'in yöneticiliğine getirildi. 1956-1971 arasında aynı kentteki Nükleer Araştırma Merkezi'nin yöneticiliğini, 1960-1983 arasında Nükleer Güvenlik Yüksek Konseyi'nin başkanlığını yaptı. 1953'te Fransız Bilimler Akademisi, 1959'da SSCB Bilimler Akademisi, 1966'da da Royal Society üyeliğine seçilen Neel'in manyetiklik konusuna katkıları, İsveçli astrofizikçi Hannes Alfvén'in çalışmalarıyla birlikte 1970 Nobel Fizik Ödülü'ne değer bulundu.

Neel'in kuramsal fiziğe en önemli katkısı manyetiklik alanındadır. 1900'lere doğru Pierre Curie'nin deneysel olarak bulduğu diyamanyetik ve paramanyetik özelliklere Langevin'in moleküler düzeyde açıklamalar getirmesiyle başlayan manyetikliği elektronların devinimleriyle açıklama çabaları, 1928'de Heisenberg'in ferromanyetikliğe ilişkin kuramıyla kuvantum mekaniği alanına kaymıştı. Heisenberg ferromanyetikliği, komşu iki atomun serbest elektronlarının manyetik momentlerinin bir kuvantum mekaniksel alışveriş etkileşimi sonucunda koşutluk kazanmalarının neden olduğu güçlü bir manyetikleşme olarak tanımlamıştı. Bu konudaki araştırmalarını 1930'lu yılların başlarında başlatan Neel, kimi maddelerde elektronların manyetik momentlerinin birbirlerine etkisini yok edecek biçimde karşıt yönlü bir koşutluk kazandıklarını saptadı. Manganez oksit, kobalt oksit ve demir sülfür gibi birçok bileşiğin taşıdığı bu özelliğe antiferromanyetiklik adı verildi.

Neel, ferrit olarak tanınan kimi bileşiklerde elektronların manyetik momentlerinin, antiferromanyetik bileşiklerdekine benzer biçimde karşıt koşutluk kazanmalarına karşın birbirlerinin etkisini tümüyle ortadan kaldıramadıkları ya da ters yöndeki manyetik momentlerden birinin öbüründen büyük olması yü-

zünden vektörel toplamlarının sıfır olmadığı anlaşılınca da bu özelliği ferrimanyetiklik olarak adlandırdı.

Pierre Curie ferromanyetikliğin sıcaklıkla orantılı olarak azaldığını ve bugün "Curie noktası" olarak tanınan bir sıcaklıkta zayıf bir paramanyetikliğe dönüştüğünü bulmuştu. Aynı konuya eğilen ve ancak düşük sıcaklıklarda gözlenebilen antiferromanyetiklik ve ferrimanyetikliğin sıcaklıkla değişimini inceleyen Neel, bugün "Neel sıcaklığı" adıyla anılan paramanyetikliğe dönüşme noktasını da saptamayı başardı.

Toz halindeki ferromanyetik maddelere ilişkin araştırmalarıyla da Yerküre'nin manyetik alanının yön ve yeğinliğinin geçmişte geçirdiği değişikliklerin belirlenmesi çalışmalarına katkıda bulunan Neel'in antiferromanyetiklik ve ferrimanyetiklik alanlarındaki katkıları, istenen nitelikleri taşıyan yeni ferromanyetik maddelerin, özellikle mikrodalga elektroniğinde bir çığır açan yeni sentetik ferritlerin üretimini başlatmıştır.

• BAKINIZ: P. CURIE, LANGEVIN.

NEF'Î
(? - 1635)

Osmanlı Divan şairi. Başarılı bir ses uyumuna dayanan gazeller, hicviyeler ve özellikle kasideler yazmıştır.

Hasankale'de (Pasinler) doğdu, 27 Ocak 1635'te İstanbul'da öldü. Şiirlerindeki kimi dizelere göre 1572 ya da 1582'de doğduğu sanılmaktadır. Asıl adı Ömer' dir. Kırım hanının hizmetinde bulunan Mehmed adında birinin oğludur. Çocukluk ve gençlik yıllarına ilişkin bilgi yoktur. Erzurum'da iyi bir medrese öğrenimi gördü, Arapça, Farsça öğrendi. Bir söylentiye göre, Kırım hanlarından Canbeg Giray, Nef'î'yi Celali isyanını bastırmak için Erzurum'a giden sadrazam Kuyucu Murad Paşa'yla tanıştırmış, o da Nef'î'yi İstanbul'a göndermiştir.

Önceleri Zarrî mahlası ile şiir yazdığı söylenir. Nef'î mahlasını ona Gelibolulu Mustafa Âli'nin verdiğini "suhan" redifli kasidesinde belirtir. Kısa bir süre Edirne Muradiye Camii mütevelliliğini yaptı. Yaşamının sonuna değin İstanbul'da yaşadı. Maden mukataacılığı ve mukataa kâtipliklerinde bulundu. I. Ahmed, II. Osman, I. Mustafa ve IV. Murad olmak üzere dört padişah dönemini gördü. Devlet büyüklerine, özellikle Kuyucu Murad Paşa, Nasuh Paşa, Damad Mehmed Paşa'ya kasideler yazdı, onların sevgi ve saygısını kazandı.

Şiirleri IV. Murad döneminde en üst düzeye ulaştı. Padişah, Nef'î'ye değer veriyor, onun yazdığı seçkin kasideleri, düşmanlarına yazdığı hicviyeleri büyük coşkuyla okuyordu. Dönemin en sözü geçer devlet adamları Nef'î'nin korkunç, acımasız hicivlerine hedef oldular. Nef'î, "Peder değil bu belâ-ı siyâhdır başıma" diyerek babasını bile yermekten kaçınmadı. IV.Murad bir gün Saray'da Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ*'sını okurken hava kararadı, yıldırım düştü. Olay uğursuz sayıldı, bundan ürküp korkan padişah Nef'î'yi çağırtıp ona hiciv söylemeyi yasakladı. Nef'î emre uymakla birlikte bu kez sadaret kaymakamı Bayram Paşa üstüne hiciv söylemekten kendini alamadı. Bunu duyan padişah, Nef'î'yi Bayram Paşa'ya teslim etti. O da idamı için fetva aldı, boğdurup cesedini denize attırdı. "Katline oldı sebeb hicvi hele Nef'î'nin" dizesi ile ölümüne tarih düşülmüştür.

Nef'î'nin Türkçe ve Farsça iki ayrı *Divan*'ı vardır. Türkçe'si elli dokuz kaside ve yüz on dokuz gazel ile, Farsça'sı ise yüz yetmiş bir rübai ile ağırlık kazanır. Hicviyelerini, *Sihâm-ı Kazâ* (Kaza Okları) adlı yapıtında toplamıştır. Bunların bir bölüğü öfkeyle yazılmış, ağır, çirkin küfürler halindedir. Ama yer yer hiciv sanatını zariflikle birleştirip ince, hoş nükteler de yapmıştır. Başta babası olmak üzere, Kirli Nigâr adını taktığı Ganizade Nadirî, Faizî, Gürcü Mehmed Paşa, Kemankeş Ali Paşa, Hafız Ahmed Paşa, Ekmekçizade Ahmed Paşa, Şeyhülislam Yahya, kaza oklarının belasına uğrayanlar arasındadır.

Nef'î, şiir tekniğine egemen bir şairdir. Ona göre şiir, anlam bakımından olduğu kadar, söyleyiş bakımından da kusursuz olmalıdır. Ses, kesinlikle ön plandadır. Gerçek şiir, kötü seslerle düzenlenemez. Nef'î, söz oyunlarına girmekten çok, yalın ve uyumlu sesi, anlamlı bir söyleyişi seçmiştir. Kasidelerinde bir savaş sahnesini betimlerken, sözcüklerle adeta kılıç şakırtılarını, nal seslerini duyurur. Nitekim Ziya Paşa *Harabât* adlı güldestesinde, onun için,

"Bir harbi ederse vasfa âğâz
Gûyâ işidir kulaklar âvâz"

demektedir.

Nef'î çağdaşlarını olduğu kadar, 18.yy ve Tanzimat dönemi şairlerini de etkilemiştir.

Tûti-i mu'cize-gûyem ne desem lâf değil
Çerb ile söyleşemem âyinesi sâf değil

Ehl-i dildir diyemem sînesi sâf olmayana
Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil

Yine endişe bilür kadr-i dür-i güftârım
Rûz-gâr ise denî dehr ise sarrâf değil

Girdi miftâh-i der-i genc-i ma'ânî elime
Âleme bezl-i güher eylesem itlâf değil

Levh-i Mahfûz-i sühandir dil-i pâk-i Nef'i
Tab -ı yârân gibi dükkânçe-i sahhâf değil

(Nef'î)

• **YAPITLAR (başlıca):** *Türkçe Divan*, (ö.s.), 1836; *Farsça Divan*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, No. 3414); *Nef'î'nin Farsça Divanı Tercümesi*, (ö.s.), A.N. Tarlan (çev.), 1944; *Sihâm-ı Kazâ*, (ö.s.), Saffet Sıtkı (yay.), 1943.

• **KAYNAKLAR:** Ebüzziya Tevfik, *Nef'î*, 1889; A.Karahan, *Nef'î Hayatı Sanatı Şiirleri*, 1967; A.Karahan, *Nef'î Divan'ından Seçmeler*, 1972; F.Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, 1931.

NEGRI, Pola
(1897- ?)

Polonya asıllı ABD'li sinema oyuncusu. Sessiz sinema döneminin gözde kadın yıldızlarındandır.

31 Aralık 1897'de Polonya'da Janowa'da doğduğu sanılmakla birlikte, doğum yılı kesin değildir. Asıl adı Appolonia Chalupek'tir. Çingene bir kemancının kızı olduğu sanılmaktadır. Rusya'da bir süre bale eğitimi gördükten sonra, ilk kez 1913'te Varşova'da sahneye çıktı. 1914'ten başlayarak Polonya yapımı filmlerde rol aldı. 1917'de yönetmen Max Reinhardt'ın Berlin'deki yapım şirketiyle çalışmaya başladı. Daha sonraki yıllarda da, başta E.Lubitsch olmak üzere Alman yönetmenlerin filmlerinde rol aldı. 1919 yapımı *Madame Dubarry*, hem yönetmeni Lubitsch'e, hem de Negri'ye Hollywood'un kapılarını açtı ve Negri 1923'ten sonra sinema yaşamını ABD'de sürdürdü. *Forbidden Paradise* ("Yasak Cennet") ve *Hotel Imperial* gibi filmlerle ünlendi.

Negri, Hollywood'un yıldızlaştırdığı ilk Avrupalı oyuncudur. Ateşli, tutkulu ve egzotik kadın tipiyle 1920'lerde sessiz sinemanın aranılan oyuncusu olmuş, sinema dışında da, Rudolph Valentino ile olan aşk macerasıyla dikkatleri üzerinde toplamıştır. Ancak Hollywood'un ve Amerikan seyircisinin hızla değişen beklentileriyle sesli sinemaya geçişin doğurduğu dil sorunları birleşince Negri eski ününü koruyamamış, 1929'da Avrupa'ya geri dönerek oyunculuğunu Alman sinemasında sürdürmüştür. 1934'te Yahudi olduğu gerekçesiyle Nasyonal Sosyalist yönetimin hedefi olmuşsa da, özel olarak Hitler'e başvurup kendini temize çıkartmıştır. II.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ABD'ye dönen Negri, 1970'te *Memoirs of a Star* ("Bir Yıldızın Anıları") adlı otobiyografisini yayımlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Die toten Augen*, 1917, ("Ölü Gözler"); *Carmen*, 1918; *Madame Dubarry*, 1919; *Medea*, 1921; *Die Flamme*, 1922, ("Alev"); *Bella Donna*, 1923; *The Spanish Dancer*, 1923, ("İspanyol Dansöz"); *Forbidden Paradise*, 1924, ("Yasak Cennet"); *Flower of Night*, 1925, ("Gece Çiçeği"); *Hotel Imperial*, 1927; *Loves of an Actress*, 1928, ("Bir Oyuncunun Aşkları"); *A Woman Commands*, 1932, ("Bir Kadının Emri"); *Mazurka*, 1935; *Moskau-Shangai*, 1936, ("Moskova-Şankay"); *Madame Bovary*,1937; *The Moonspinners*, 1964. **Kitap:** *Memoirs of a Star*, 1970, ("Bir Yıldızın Anıları").

NEGRIN, Juan
(1894-1956)

İspanyol devlet ve siyaset adamı. İspanya İç Savaşı'nın son iki yılında başbakanlık yapmıştır.

3 Şubat 1894'te Kanarya Adaları'ndan Tenerise'nin Las Palmas kentinde doğdu, 14 Kasım 1956'da Paris'te öldü. Babası zengin bir tüccardı. Madrid Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra Almanya'ya giderek fizyoloji alanında çalışmalar yaptı. Kısa ömürlü Weimar Cumhuriyeti'ne yakından tanık olması sosyalizmi benimsemesinde önemli rol oynadı. 1923'te ülkesine dönerek Madrid Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. 1929'da PSOE'ye (Partido Socialista Obrero Espanol-İspanyol Sosyalist İşçi Partisi) katıldı. 1931'de Cortes'e (İspanyol Meclisi) giren Negrin, 1933 ve 1936 seçimlerini de kazanarak meclis üyeliğini sürdürdü.

1934 yazında sağcı hükümet tarafından tutuklanan sosyalist milletvekillerinin savunulmasında gösterdiği etkin çabalarla adını duyurdu. PSOE içindeki mücadelede sol kanadın önderliğini üstlenen Largo Caballero'ya karşı Prieto'nun yanında yer aldı. Sol partilerin ve sendikaların oluşturduğu Halk Cephesi'nin 1936 seçimlerini kazanmaları üzerine Franco komutasındaki faşist güçlerin İspanyol Fası'nda ayaklanmalarıyla 3 yıl sürecek olan İspanya İç Savaşı başladı. Eylül 1936'da Largo Caballero başkanlığında kurulan yeni Halk Cephesi hükümetinde maliye bakanlığına getirilen Negrin, İspanya Bankası'nda bulunan altın rezervlerinin bir bölümünün SSCB'ye gönderilmesinde etkin rol oynadı. Mayıs 1937'de Halk Cephesi yerine bir işçi hükümetinin kurulmasını isteyen POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista-Marxist Birleşik İşçi Partisi) ile Anarşistler'in Barcelona'da başlattıkları ayaklanmanın ardından görevinden ayrılan Largo Caballero'nun yerine geçti. Başbakanlık ve maliye bakanlığı görevlerini birlikte üstlenerek ağırlığını ılımlı Sosyalistler'in oluşturduğu bir hükümet kurdu. Uyguladığı askeri düzenlemelerle halk ordusunu geleneksel düzenli bir orduya dönüştürdü.

Avrupa devletlerinin İspanya İç Savaşı'na karışmama kararından yararlanan Hitler ve Mussolini'nin Francocu birliklere sağladıkları açık destek sonucu savaş giderek cumhuriyet yönetiminin aleyhine gelişti. Mart 1938'de Aragon Cephesi'ni yaran faşistler, Nisan 1938'de Akdeniz'e ulaşarak cumhuriyet yönetiminin denetimindeki toprakları ikiye böldüler. Aragon yenilgisinin ardından Negrin'le savaşın yönetimi konusunda aynı görüşleri paylaşmayan Prieto, görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Negrin, diğer görevlerine ek olarak savunma bakanlığını da üstlendi. Cumhuriyetçi birliklerin giderek gücünü yitirmesi karşısında 1 Mayıs 1938'de barış koşulu olarak öngördüğü 13 maddelik bir program açıkladı. Ancak, plan Franco tarafından reddedildi. Francocu birliklerin Katalonya'ya girerek Ocak 1939'da Barcelona'yı işgal etmeleri üzerine hükümet Figueras'a taşındı. Negrin, Figueras'ta meclis üyeleriyle yaptığı toplantıda iç savaşa son vermek amacıyla 13 maddelik programını 3 maddeye indirdiğini açıkladı. Bu 3 maddelik program barışın ön koşulu olarak İspanya'nın bağımsızlığı, İspanyol halkının siyasal tercihlerini özgürce belirleyebilmesi ve savaş sonrasında baskıcı bir politikanın izlenmeyeceği konularında güvence verilmesini öngörmekteydi. Negrin, uzlaşmanın gerçekleşmemesi üzerine cumhuriyet yönetiminin denetiminde bulunan Madrid'e dönerek mücadeleyi sürdürmeye karar verdi. Ancak, Mart 1939'da İspanyol Komünist Partisi dışındaki diğer parti ve sendikaların desteğiyle albay Casado başkanlığında kurulan Ulusal

Savunma Cuntası tarafından devrildi. Cunta, Franco'ya teslim olmaya hazırlanırken ülkeyi terkederek Fransa'ya sığındı. Almanlar'ın Paris'i işgali sırasında önce İngiltere'ye ardından ABD'ye gitti. Sürgündeki cumhuriyetçi hükümetin başkanı olarak San Francisco'da yapılan Birleşmiş Milletler konferansına katıldı. Aynı yıl, Meksika'da Cumhuriyetçiler'in yaptığı bir toplantı sonucu görevi J.Giral Pereira'ya bıraktı.

• BAKINIZ: AZANA Y DIAZ, FRANCO BAHAMONDE, LARGO CABALLERO, PRIETO Y TUERO.

NEHER, Caspar
(1897-1962)

Alman sahne tasarımcısı. Brecht'le birlikte çalışmış, onun Epik tiyatro anlayışı doğrultusunda ürünler vermiştir.

11 Nisan 1897'de Augsburg'da doğdu, 30 Haziran 1962'de Viyana'da öldü. Brecht'in çocukluk ve okul arkadaşıydı. Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. 1920 ve 1930'larda Berlin'de Deutsches Theater'de, Viyana'da Devlet Operası'nda, Salzburg Şenlikleri'nde çalıştı. İngiltere, Fransa, İtalya ve İsviçre'de sahne düzenlemeleri yaptı. Ama en çok Brecht'le birlikte çalışmasıyla tanındı. Brecht'in en beğendiği sahne tasarımcısı olarak yıllar boyu onun pek çok yapıtının dekorlarını hazırladı. 1947'de ABD'de Joseph Losey'in sahneye koyduğu ve Charles Laughton'ın başrolü oynadığı *Galilei'nin Yaşamı*'nın sahne tasarımı çalışmasını da Brecht'in isteği üzerine Neher yaptı.

Neher, Brecht'in Epik tiyatro anlayışını ve bunun en önemli öğesi olan yabancılaştırma ya da yadırgatma etmenini sahne tasarımına uygulamıştır. Dekorlarında projeksiyondan yararlanmış, fonu, griye kaçan soluk tonlarla oluştururken, bunun önünde kullandığı parlak renkli eşya ve kostümlerle, bunların üstüne yansıttığı çiğ ışıkla çarpıcı bir karşıtlık yaratmaya yönelmiştir. Asıl perde açık tutularak sahnenin önüne gerilen ve yüksekliği bir insan boyundan biraz fazla olduğu için kapatıldığı zaman bile arkasında yapılan dekor değişimini izleyicilerin görmesine olanak vererek bir yadırgatma etkisi sağlayan perdeyi de ilk kez o, 1928'de Brecht'in *Mahagonny* oyununun sahnelenmesi sırasında kullanmıştır. Bu perde daha sonra tiyatro dilinde "Brecht perdesi" olarak tanınmıştır. Bunlar ve benzeri uygulamaları Neher'i Epik tiyatronun en önemli sahne tasarımcılarından biri yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *II.Edward*, 1924; *Mahagonny*, 1928; *Adam Adamdır*, 1928; *Üç Kuruşluk Opera*, 1928; *Ana*, 1932; *Don Carlos*, 1936; *Maria Stuart*, 1939; *Macbeth*, 1942; *Galilei'nin Yaşamı*, 1947; *Antigone*, 1948; *Wozzeck*, 1950; *Ana*, 1951; *Irische Legende*, 1955, ("İrlanda Efsanesi"); *Don Giovanni*, 1960.

• BAKINIZ: BRECHT.

NEHODA, Zdenek
(1952)

Çekoslovakyalı futbolcu. Ülkesinin dünya çapında başarılı sporcularından biridir.

Futbola Dukla Prag takımında başladı. II. Dünya Savaşı sonrası Çekoslovakya futbolunun en büyük yıldızlarından biri olarak tanındı. Dukla Prag takımında 6 lig, 2 kez de kupa şampiyonluğunu kazandı. 80 kez Çekoslovak milli futbol takımında yer almakla rekor kırdı. Milli maçlarda otuz bir gol attı. Futbol zekâsı, oyun yönetimi, gol becerisi, isabetli şutları ve başarılı paslarıyla dünya çapında bir üne sahip oldu.

Javaharlal Nehru

NEHRU, Javaharlal
(1889-1964)

Hintli siyaset adamı. Bağımsızlık mücadelesi önderlerindendir ve bağımsız Hindistan'ın ilk başkanıdır.

14 Kasım 1889'da Allahabad'da doğdu, 27 Mart 1964'te Yeni Delhi'de öldü. Keşmirli varlıklı bir Brahman aileden geliyordu. Babası Motilal Nehru (1861-1931) tanınmış bir avukat, aynı zamanda da Hint Ulusal Kongresi'nin önde gelen temsilcilerindendi.

Javaharlal Nehru 15 yaşına değin evde İngiliz öğretmenler tarafından yetiştirildi. Eğitimini sürdürmek üzere 1905'te İngiltere'ye gitti, iki yıl Harrow Üniversitesi'nde, üç yıl da Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da kimya, jeoloji ve botanik öğrenimi gördü. Ardından Inner Temple'da iki yıl hukuk okuyarak Londra barosuna kabul edildi. İngiltere'de kaldığı yedi yıl içinde özellikle Fabian Sosya-

listleri'nin görüşlerinden etkilendi. 1912'de Hindistan'a döndüğünde milliyetçi duygular taşıyor, ancak kendini Hint kültüründen çok İngiliz kültürüne yakın görüyordu.

Babasının yanında avukatlık yapmaya başlayan Nehru, 1916'da Keşmirli Brahman bir aileden Kamale Kaul'la evlendi. Tek çocukları İndira Priyadarşini (Gandi) daha sonra aile geleneğini sürdürerek siyasete atıldı. Nehru'nun siyasete ilgisi Harrow'da öğrenciyken başlamış, ancak milliyetçi harekete yakınlık duymasına karşın Hindistan'a döndükten sonra ne yapılması gerektiği konusunda net bir görüşe sahip olmamasının da etkisiyle aktif olarak mücadele içinde yer almamıştı. 1919'da Amritsar'da sömürge yönetimini protesto için toplanan silahsız halka İngiliz polisinin ateş açarak 400 kişinin ölümüne neden olduğu katliam onun yaşamında bir dönüm noktası oldu. Hiç ilgi duymadığı avukatlık mesleğini bırakarak kendisini milliyetçi mücadeleye adadı. Bu tarihten sonra ilk kez 1916'da Hint Ulusal Kongresi'nin Lucknow'daki yıllık toplantısında tanıştığı Gandi'nin en büyük destekleyicisi olarak bağımsızlık mücadelesi içinde yer aldı. 1920-1922 arasında Hint Ulusal Kongresi'yle Hindistan Hilafet Komitesi'nin ortaklaşa yürüttükleri İngiliz yönetimiyle hiçbir alanda işbirliği yapmama eylemine katıldı ve 1921'de ilk kez tutuklandı. Yine bu yıllarda Hindistan'ın kırsal bölgelerine yaptığı gezilerde köylülerin yaşam koşullarına tanık oldu ve karşılaştığı yoksulluk onu çok etkiledi. Hint kültürünü daha yakından tanımaya ve yoksulluğa karşı çözüm yolları aramaya yöneldi.

Bağımsızlık hareketine katılması

Hasta olan karısının tedavisi için 1926'da Avrupa'ya gitti. 1927'de Brüksel'de katıldığı Ezilen Milliyetler Kongresi'nde Asya ve Afrika ülkelerinin temsilcileriyle tanıştı ve ilk kez burada bağımsızlık hedefiyle toplumsal reformun birlikte düşünülmesi gerektiği konusundaki görüşü netlik kazandı. Ertesi yıl Moskova'ya yaptığı gezide Sovyet deneyinden etkilendi. Bu tarihten sonraki tüm konuşmalarında bağımsızlık ve sosyalizmi birbirinden ayrılmaz amaçlar olarak ele aldı.

Başbakan olması

Gandi gençler arasında etkisi artan Nehru'yu 1929'da Hint Ulusal Kongresi başkanlığına aday gösterdi. Nehru bağımsızlık öncesinde başkanlık seçimi her yıl yinelenen Hint Ulusal Kongresi'nde çeşitli zamanlarda dört kez başkanlık yaptı. 1931'de Londra'daki Yuvarlak Masa Toplantısı'na Kongre adına katılan Gandi'nin toplantıda beklediklerini bulamaması üzerine başlattığı yeni bir pasif direnme eylemi sırasında tutuklandı. 1935'e değin cezaevi dışında geçirdiği zaman süresi ancak 6 aydı.

Milliyetçi hareketin baskısı sonucu İngiliz yönetimi 1935'te seçim sisteminde değişiklik yaparak Hintliler'in yerel yönetimlerde daha fazla temsil edilebilmelerini sağlayan Hindistan Yönetim Yasası'nı kabul etti. Bu yasayı yetersiz bulan Nehru 1936'da yapılacak seçimlerin tümüyle boykot edilmesini savunmasına karşın seçimlere katılarak etkili bir siyasetle anayasayı işlemez hale getirmekten yana olanların görüşü benimsendi. Hint Ulusal Kongresi seçimlerde büyük bir çoğunluk kazandı. Müslüman Birliği ise yalnızca Müslümanlar'ın çoğunlukta olduğu bölgelerde önemli sayılabilecek oy almıştı. Müslüman Birliği'nin bazı eyaletlerde koalisyon hükümeti kurma teklifi Nehru'nun da aralarında yer aldığı Kongre hareketi önderlerince reddedildi.

Nehru 1938'de Avrupa'ya kısa bir gezi yaptı. Önce İç Savaş'a kendi gözleriyle tanık olmak için İspanya'ya, ardından da Çekoslovakya ve İtalya'ya gitti. Faşist iktidarlara büyük tepki duydu. Hindistan'a döndüğünde yaklaşan savaşta Hintliler'in hangi koşullarda savaşa katılacakları tartışması gündeme geldi. Gandi İngiltere'ye destek olunacaksa bunun koşulsuz olmasından ve şiddet içermemesinden yanaydı, Nehru ise Hindistan'ın ancak özgür bir ülke olarak İngiltere'yi Naziler'e karşı destekleyebileceğini savunuyordu. Bu tartışmalar sürerken genel vali Linlithgow, Hintliler'in temsilcilerine danışmadan Eylül 1939'da Hindistan'ın da İngiltere yanında savaşa katıldığını duyurdu. Bunun üzerine Kongre Partisi protesto olarak yerel yöneticileri görevlerinden çekti.

Japonya'nın 1942'de güneydoğu Asya'ya saldırmasından sonra Hindistan'ın durumu yeniden önem kazandı. Başbakan Winston Churchill, Nehru ve Cinnah'a yakınlığıyla tanınan savaş hükümeti üyesi Stafford Cripps'i Hindistan'a göndererek yeni bir anayasa önerisiyle Hintliler'in desteğinin sağlanmasını istedi. Ancak görüşmelerde başarı sağlanamadı ve Gandi "Hindistan'ı terkedin" sloganıyla yeni bir eylem başlattı. Bunun üzerine Kongre partisinin tüm yöneticileri tutuklandı.

II.Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra Haziran 1945'te serbest bırakılan Nehru, Hint Ulusal Kongresi başkanı olarak İngiltere'nin bağımsızlık koşullarını belirlemek üzere atadığı son genel vali Mountbatten ve Müslüman Birliği Başkanı Cinnah'la bir dizi görüşme yaptı. 15 Ağustos 1947'de Hindistan ve Pakistan bağımsız iki ayrı devlet olarak kuruldu. Nehru kurulan geçici hükümetin ilk başbakanı ve dışişleri bakanı oldu.

Bağımsızlık görüşmeleri sürerken Hindular'la Müslümanlar arasında binlerce insanın ölümüyle sonuçlanan çatışmalar olmuş, iki ayrı devletin kuruluşunun kesinleşmesinden ve ülke seçimi için yapılan halk oylamasından sonra büyük bir göç başlamış, milyonlarca insan batıdan doğuya ya da doğudan batıya göç ederken kanlı çatışmalar sürmüştü. Başbakan Nehru'nun önünde duran en büyük sorun birçok dil ve din grubunun yaşadığı Hindistan'da birliğin sağlanmasıydı. Bağımsız Hindistan'ın yeni anayasası Kasım 1949'da tamamlandı ve 26 Ocak 1950'de cumhuriyet ilan edildi. Yeni anayasaya göre yapılan 1952 seçimlerinden, bağımsızlık mücadelesini yürütmüş olan Hint Ulusal Kongresi en güçlü parti olarak çıktı. Yeniden başbakan ve dışişleri bakanı olan Nehru, 1957 ve 1962 seçimlerinde de partisinin çoğunluğu sağlamasıyla ölene değin yaklaşık 17 yıl hem iç hem de dış politikanın birinci derecede sorumluluğunu üstlendi.

Nehru'nun iktisadi ve toplumsal konulardaki görüşleri, uzun bağımsızlık mücadelesi boyunca çok sıkı bir işbirliği içinde olduğu Gandi'nin görüşlerinden oldukça farklıydı. Nehru, Gandi'nin dinden kaynaklanan gelenekçi görüşlerinin tersine, Hindistan'ın kalkınması için çağdaş uygarlıktan sonuna değin yararlanılması gerektiğini düşünüyordu. Amaçlarının en başında Hindistan'da demokratik, parlamenter bir yönetim sisteminin oluşturulması, merkezi planlama-

ya dayanan sosyalist ekonominin kurulması, toplumsal adaletin sağlanması ve laik düzenin yerleştirilmesi yer alıyordu. Ülke kalkınması için iktisadi planlamayı çok önemli gördüğünden daha 1937'de Hint Ulusal Kongresi içinde bir planlama komisyonu kurulmasını istemiş ve ileriye yönelik olarak çalışmaları başlatmıştı. 1951-1956 dönemini kapsayan 1.Beş Yıllık Plan'da tarımsal üretim artışı sağlanmasına önem verildi. Kırsal kesimde yaşayanların yaşam düzeylerinin yükseltilmesi amaçlandı. Toprak reformu programı yürürlüğe kondu. İlk yıllarda sosyalist ülkelerden alınan yardımla sanayileşme için altyapı yatırımları başlatıldı. 2.Beş Yıllık Plan'da ağır sanayi kurulmasına öncelik tanındı. Kapitalist ülkelerin de büyük miktarda borç vermesiyle hızlı bir sanayileşme programı başlatıldı. Devlet, ulaşım, iletişim ve haberleşme alanlarıyla sigorta şirketlerini ve büyük bankaları denetliyordu. 1. Plan'da konan hedeflerin tümüne ulaşılınca 2. ve 3. planlarda daha ileri hedefler kondu. Ancak Hindistan'da bağımsızlık sonrasında çok önemli aşamalar kaydedilmesine karşın yaşam düzeyinin yükseltilememesi ve toplumsal refahın artırılmaması Nehru'nun son yıllarında Kongre Partisi'ne yönelik eleştirilerin en önemlilerinden biri oldu.

Öte yandan, ulusal birliğin sağlanması yolunda da önemli adımlar atılarak dil gruplarının istemleri göz önüne alındı. Devletin Yeniden Örgütlenmesi Komisyonu'nun 1956'da yaptığı bir araştırmanın ardından Hindistan'da yeni bir siyasi bölünme gerçekleştirildi. Konuşulan dillere göre 14 yeni eyalet kurularak dil gruplarının daha iyi biçimde temsil edilmesi sağlandı.

Nehru dış politika konusunda önce Asya ülkelerinin, ardında da Afrika ülkelerinin arasındaki dayanışmanın artırılarak bu ülkelerin Birleşmiş Milletler' de ve kendi bölgelerine ilişkin sorunlarda daha fazla ağırlığa sahip olmalarını amaçlayan "bağlantısızlık" politikasına Nâsır ve Tito ile birlikte öncülük etti. 1955'te 29 bağlantısız ülkenin katıldığı Bandung Konferansı'nın, 1961'de de Belgrad Konferansı'nın örgütlenmesinde önemli rol oynadı.

1954'te Çin ve Hindistan bir dostluk antlaşması imzaladı. Ancak Çin'le Hindistan arasında sınır anlaşmazlığı doğunca Çin 1959'da Hindistan'ın kuzeydoğu sınırını aşarak Langju'yu işgal etti. Nehru'yla Çu En-Lay arasındaki görüşmeler olaya bir çözüm getirmedi. Ekim 1962'de Çin yeni bir saldırı başlatınca Nehru, ABD ve İngiltere'den acil askeri yardım istedi. Yardımın hemen gelmesi üzerine Çin, Kasım' da ateşkes isteyerek geri çekileceğini açıkladı. Nehru' nun Batılı ülkelerden yardım istemesi bazı ülkeler tarafından bağlantısızlık politikasına indirilmiş bir darbe olarak yorumlandı.

Hindistan 1947'de İngiltere'den bağımsızlığını elde ettiğinde yarımadada Fransa ve Portekiz'e bağlı iki küçük bölge kalmıştı. Fransa kendi sömürgesi olan Pondicherry'yi 1954'te gönüllü olarak bırakmış, Portekiz ise Bombay'ın güneyinde bir liman olan Goa'yı terketmemişti. Nehru 1961'e değin burayı zor kullanmadan almak için her yolu denedi. Sonunda Aralık 1961'de Hint askerlerini bölgeye yollayarak burayı da Hindistan'a kattı.

Nehru'nun dış politikada karşılaştığı diğer bir sorun Pakistan'la Hindistan arasında Keşmir konusunda bağımsızlıktan beri süren anlaşmazlıklar oldu. Ancak bu anlaşmazlıklar Nehru'nun yaşadığı sürece savaşa yol açacak denli büyümedi.

Bağımsızlık mücadelesinin Gandi'den sonra en büyük önderi ve çağdaş Hindistan'ın kurucusu olan Nehru, "bağlantısızlar" hareketi içinde oynadığı rolle hem Hindistan'ın hem de dünyanın önemli devlet adamlarından biri sayılmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Glimpses of World History*, 1934, (Bazı bölümleri Dünya Tarihine Bakışlar, 1965 ve Sosyal Devrimler, Ulusal Savaşlar, 1970 adlarıyla çevrilmiştir); *Toward Freedom* (otobiyografi), 1934, ("Özgürlüğe Doğru"); *The Discovery of India*, 1944, ("Hindistan'ın Ortaya Çıkarılışı").

- **KAYNAKLAR:** M.Brecher, *Nehru: A Political Biography*, 1959; W.Crocker, *Nehru: A Contemporary's Estimate*, 1966; F.Moraes, *Jawaharlal Nehru*, 1956.

- **BAKINIZ:** CİNNAH, M.GANDİ.

NEKEO II
(? - İÖ 595)

Mısır firavunu. Suriye ve Filistin'e egemen olmak istemiştir.

26. Sülale'nin kurucusu I.Psantik'in oğludur. İÖ 610'da firavun oldu. Biri Kızıldeniz'de diğeri Akdeniz' de iki donanma oluşturdu. Kara ordusunu, İyonyalı paralı askerlerle güçlendirdi. Asur Devleti'nin İÖ 612'de yıkılmasından sonra, Kuzey Suriye'ye egemen olmaya çalışan Asur Prensi Asuruballit'i, Babilliler'e karşı destekledi. Asur ve Mısır birliklerinden oluşan bir ordu, İÖ 609'da Harran'ı kuşattıysa da alamadı. Eski Asur topraklarını ele geçirmek amacında olan Nekeo, İÖ 608'de Suriye üzerine sefere çıktı. Fenike kıyıları boyunca ilerleyen Mısır donanması da orduyu desteklemekteydi. Babil yanlısı olan Yahudi Kralı Yosiah, Nekeo'yu durdurmak istediyse de, Megiddo' da yenilgiye uğradı. Nekeo, Asi Irmağı kıyısındaki Kadeş'i aldı. Fırat üzerinde önemli bir kent olan Kargamış (Cerablus) da Mısırlılar'ın eline geçti. Babil Kralı Nabopolassar'ın yardım için gönderdiği kuvvetler başarılı olamadı.

◄ *Bağlantısızlık politikası*

Yeni Babil Kralı II. Nabukodonosor'un Suriye' yi almak için harekete geçmesi, Nekeo'nun Suriye üzerine ikinci kez sefere çıkmasına neden oldu. Nekeo, İÖ 605'te, Babil ordusunu Kargamış'ta karşıladı. Ordusundaki İyonyalı paralı askerlerin başarılı bir şekilde çarpışmasına karşın, Nabukodonosor'a yenildi. Kargamış Babilliler'ce geri alındı. Babil ordusunca izlenen Nekeo, Suriye ve Filistin'i hızla boşaltmaya başladı. Bölgede Babil egemenliği yeniden kuruldu. Nekeo, İÖ 601'de Babil birliklerini geriye püskürterek, Mısır'ın Nabukodonosor tarafından işgalini önledi. Suriye ve Filistin'e egemen olma düşüncesinden vazgeçen Nekeo, İÖ 597'de Babil'e karşı ayaklanan Yahudi Kralı Yehoiakim'in yardım istemini yanıtsız bıraktı. Ölümünden sonra yerine oğlu II.Psamtik geçti.

Nekeo, Nabukodonosor'a yenildikten sonra Mı-

sır'a çekilmiş, ülkenin iç işleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Zamanında Mısır'ın eski üslubuna bağlı yeni yapılar yaptırmış, Antik Mısır sanatı taklit edilmiştir. Nekeo denizciliğin gelişmesine önem vermiş, Nil ve Kızıldeniz arasında bir kanal açma projesini canlandırmak istemişse de başarıya ulaşamamıştır. Nekeo'nun gönderdiği Fenikeli gemiciler, İÖ 600'de, Afrika'yı dolaşarak yeniden Mısır'a ulaşmışlardır.

• BAKINIZ: NABUKODONOSOR II.

NEKRASOV, Nikolay Alekseyeviç
(1821-1878)

Rus, şair ve yayıncı. Köylülüğün acılarını dile getiren şiirleriyle Çarlık Rusya'sının ünlü halk şairleri arasına girmiştir.

10 Aralık 1821'de Yuzvino'da (bugün Ukrayna sınırlarında) doğdu, 8 Ocak 1878'de St.Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Bir toprak ağası ve emekli subay olan babası onun da subay olmasını istiyordu. Ancak Nekrasov bir süre dinleyici olarak St.Petersburg Üniversitesi'ne devam ettikten sonra kendisini tümüyle edebiyata verdi. Şiirlerini dergilerde yayımlamaya başladı. Ancak babasının katı tutumu ve para yardımını kesmesi üzerine genç yaşta çalışmak zorunda kaldı. Bir yandan yazılar yazarken bir yandan da yayıncılığa atıldı. 1836'da Puşkin'in kurduğu ve onun ölümünden sonra etkisini yitiren *Sovremennik* (Çağdaş) adlı dergiyi 1846'da satın alarak o dönemin en etkili liberal tutumlu dergilerinden biri yaptı. Turgenyev ve Tolstoy ilk yapıtlarını burada yayımladılar. 1856'dan sonra Çernişevski ve Dobrolyubov'un etkisiyle daha köktenci ve militan bir nitelik kazanan dergi 1866'da kapatıldı. Nekrasov, 1868'den ölümüne değin de, Mikhail Saltıykov (1826-1889) ile birlikte *Oteçestvenniye Zapiski* (Anavatan Günlüğü) adlı dergiyi yönetti. Yayımladığı her iki dergideki yergi yazılarıyla toplumsal adaletin gerçekleşmesi için çalıştı.

Nekrasov'un 1840'ta yayımladığı ilk şiir kitabı *Meçtıy i zvuki* ("Hayaller ve Sisler") fazla başarılı olmamıştı. Ancak 1856'da çıkan *Stihotvoreniya* ("Şiirler"), yaşamı süresinde altı basım yaparak ona ün ve para kazandırdı. Nekrasov halkın acılarını dile getiren şiirleriyle tüm Rusya'da sevilen bir şair oldu. Ancak giderek daha zengin bir yaşam sürmeye başladı ve eski edebiyat çevresinden uzaklaştı. Bu, pişmanlık ve huzursuzluk dolu bir yaşamı da birlikte getirdi. Son yılları, hem savunduğu görüşler ile yaşamı arasındaki gittikçe artan çelişki, hem de yakalandığı kanser nedeniyle acılar, sıkıntılar ve pişmanlıklar içinde geçti.

Nekrasov köylülüğün şairidir. Ezilen köylülerin sorunlarını ve serflerin kurtuluş isteğini dile getirirken, köy yaşamını da canlı ve çekici yönleriyle ele almıştır. Şiirlerinin hepsi aynı özgün ve başarılı anlatıma erişememiş, bazen aşırı dokunaklı bir hava öne çıkmıştır. Ancak çoğu şiirinde yoğun duyguları ustalıkla yansıtmış, dilin müzikal özelliklerini öne çıkaran bir üslup geliştirmiş, halk deyişlerine yer vermiştir. Başyapıtlarından sayılan *Komu na Rusi jit horoşo?* ("Rusya'da Kim Mutlu Yaşar?) adlı uzun şiiri onun güçlü yergici üslubunu yansıtan bir halk destanı niteliğindedir. Nekrasov, imgeleri ve üslubuyla Rus simgeci (sembolist) şairleri üzerinde etkili olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Meçtıy i zvuki*, 1840, ("Hayaller ve Sisler"); *Fiziologiya Peterburga*, 1845, ("Petersburg'un Fizyolojisi"); *Şaşa*, 1855; *Stihotvoreniya*, 1856, ("Şiirler"); *Moroz, krasnıynos*, 1863; *Komu na Rusi jit horoşo?*, 1876, ("Rusya'da Kim Mutlu Yaşar?"); *Posledniye pesni*, 1877, ("Son Şarkılar"); *Polnoye sobraniye soçineniy i pisem*, 12 cilt, (ö.s.), 1948-1953, V.E.Vevgenyev- Maksimov, A.M. Yegolin, K.I.Çukovski (yay.)

NELSON, Horaito
(1758-1805)

İngiliz, amiral. Uyguladığı yeni strateji ve taktiklerle savaş tekniğini geliştirmiştir.

29 Eylül 1758'de Norfolk yakınlarında Burnham Thorpe'da doğdu, 21 Ekim 1805'te Trafalgar Burnu açıklarında öldü. Babasının ve annesinin ölümünden sonra henüz 12 yaşındayken kaptan olan amcasının gemisinde başladığı denizcilik yaşamının ilk yıllarında Batı Hint Adaları'na gitti; 1773'te Kuzey Buz Denizi'ne yapılan bir inceleme gezisine ve Hint Okyanusu'ndaki bir sefere katıldıktan sonra 1776'da İngiltere'ye döndü.

1777'de teğmenliğe yükselerek, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na karşı (1775-1783) İngiliz sömürgelerini korumak için Batı Hint Adaları'nda çarpıştı. 1779'da 20 yaşındayken kaptan olan Nelson, Nikaragua ve Kuzey Amerika'daki savaşlara katıldıktan sonra 1783'te ülkesine döndü.

1784'te görevli olarak gittiği Batı Hint Adaları'nda, henüz yürürlükten kaldırılmamış olan İngiliz sömürge dönemi yasalarından Denizcilik Yasaları'nı çiğneyen 5 Amerikan tüccar gemisine el koyması, tüccarların, gemi sahiplerinin ve yerel İngiliz hükümet yetkililerinin tepkisine yol açınca, 1787'de İngiltere'ye döndükten sonra Nelson'a 4 yıl görev verilmedi.

1793'te Akdeniz'deki Toulon limanının adeta olanaksız olan savunmasıyla görevlendirilen Nelson, Napoléon Bonaparte'ın da aralarında bulunduğu Fransız güçlerine karşı çarpıştı, Napoli'ye giderek kral IV.Ferdinand'dan önemli destek sağladı. Napoli'deyken, 1798'den sonra birlikte yaşayacağı İngiliz elçisi William Hamilton'un, genç ve güzelliğiyle ünlü sanatçıların esin kaynağı olan, eşi Emma Hamilton'la tanıştı. Toulon'un düşmesinden sonra Bastia ve Calvi çarpışmalarına katılan Nelson, Calvi'de bir gözünü yitirdi.

1796'da İngiliz donanma komutanlığına, Nelson'un askeri yeteneklerinin ortaya çıkmasına olanak sağlayan amiral John Jervis'in getirildiği sırada Fran-

sızlar'ın kara savaşlarındaki üstünlüğü nedeniyle İngiliz donanması Akdeniz'deki üslerini bırakarak Gibraltar'a çekilmekteydi. Nelson, Jervis'in filosuyla buluşmaya giderken kendini 27 gemilik bir İspanyol filosunun ortasında buldu. Bu filonun Britanya Adaları'nı işgal etmek amacında olan öbür İspanyol, Fransız ve Hollanda filolarına katılmasını önlemek için, Jervis'ten emir almadan ve geleneksel savaş taktiklerinin dışına çıkarak Şubat 1797'de St. Vincent Burnu'nda iki koldan ilerleyen İspanyol donanmasının önüne geçip iki kolun birleşmesini engelleyen başarılı bir savaş verdi ve Britanya Adaları'nın işgalini önledi. Bu askeri başarısından dolayı "Sir" unvanı verildi ve tuğamiralliğe yükseltildi. İlk kez bir filoya komuta ettiği Tenerife Savaşı'nda yenilgiye uğradı ve sağ kolunu yitirdi. Londra'da tedavi edildikten sonra Fransa'nın Mısır seferini engellemekle görevlendirildi. 1 Ağustos 1798'de İskenderiye'de Abukir Körfezi açıklarında ünlü Nil Savaşı'nda Fransız filosunu yok etti. İngiliz İmparatorluğu bakımından stratejik önemi olan bu savaştan sonra Nelson'a baron unvanı verildi, İngiliz Parlamentosu 2.000 sterlin tutarında yıllık gelir bağladı, Batı Hindistan Kumpanyası da 10.000 sterlin tutarında bir ödül verdi.

Napoli'ye döndükten sonra kral Ferdinand'ın Roma'yı Fransızlar'dan geri almak için yaptığı başarısız girişim, Fransızlar'ın Napoli'yi işgal etmesiyle sonuçlanınca 1799'da Nelson'un yardımıyla Napoli geri alındı. Bu yardımı karşılığı Sicilya'daki Bronte düklüğü ile ödüllendirildi. Bu sırada Emma'yla da ilişkilerini geliştirmiş ve bu yaygın bir biçimde bilinir olmuştu.

Londra'dan gelen Minorca'ya gitme emrine uymayan Nelson, geri çağrıldı. 1800'de Hamilton'larla birlikte İngiltere'ye döndü; karısından ayrılıp Hamilton'larla birlikte yaşamaya başladı ve Emma'dan evlilik dışı bir kızı oldu. Yaşamının bu döneminde kitleler ona bir kahraman olarak taparken, Saray çevresi onu alay konusu yapıyordu. Ocak 1801'de Baltık Denizi'nde düzenlenen ve Fransa desteğindeki Rusya, Prusya, İsveç ve Danimarka güçlerine karşı önleyici bir harekât niteliği taşıyan bir sefere filo 2. komutanı olarak katıldı. Nisan ayında, Kopenhag Savaşı'nda büyük bir başarı sağladı ve başkomutanlığa yükseltildi.

1802 barış antlaşmasından sonra Mayıs 1803'te İngiltere Fransa'ya yeniden savaş açınca, Nelson'a Toulon'u ablukaya alıp Fransız savaş gemilerinin İspanyol gemileriyle birleşmesini önlemek görevi verildi. Nelson 22 ay boyunca Toulon'daki Fransız filosunu abluka altında tuttu. I.Napoléon tüm Avrupa'yı işgal etme amacının bir parçası olarak İngiltere'ye çıkarma yapmayı ve İngiliz sömürgelerini ele geçirmeyi planlamıştı. Mart 1805'te amiral Pierre Villeneuve komutasındaki Fransız filosu kötü hava koşullarının da yardımıyla Toulon'dan kaçmayı başardıktan sonra Batı Hint Adaları'na doğru yol almaya başladı. Nelson tarafından izlendiğini anlayınca Avrupa'ya geri dönmek zorunda kaldı ve Cadiz'de İspanyol güçleriyle birleşti. Nelson, Cadiz'i kuşatarak Fransız-İspanyol filolarını kesin bir yenilgiye uğratmak amacıyla yeni strateji ve taktikler geliştirdi. Amacı, karmaşık bir savaş düzeni içinde İngiliz topçu ve hücum tekniğini belirleyici kılmaktı. Fransız-İspanyol donanması üzerine iki ayrı koldan saldıracak, savunma hattını kıracak ve düşman güçlerini parçalayarak çökertecekti. Bu, tek bir hat üzerinde ilerlemeyi öngören geleneksel savaş taktiğinden tam bir kopuştu. 20 Ekim'de Villeneuve, I.Napoléon'un emri üzerine 33 gemisiyle, ablukayı kırmak için denize açıldı. Bir gün sonra Trafalgar Burnu'nda 27 gemilik İngiliz donanmasıyla karşı karşıya geldi. İngilizler, Nelson'un savaş tekniğini uygulayarak, biri Nelson diğeri de amiral Collingwood komutasında iki koldan Fransız-İspanyol gemileri üzerine saldırıya geçtiler. İngilizler'in kesin zaferiyle sonuçlanan ve İngiltere'nin denizler üzerindeki egemenliğini yeniden sağlayan bu savaş sırasında Nelson vurularak öldü.

Geleneksel deniz savaşı taktiklerine son vererek, denizcilik alanına manevra taktiklerini sokan Nelson, büyük bir törenle Londra'daki St.Paul Katedrali'ne gömüldü, Trafalgar Alanı'na ünlü Nelson sütunu dikildi, adı pek çok cadde ve anıta kondu.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Nelson's Letters to His Wife and Other Documents*, (ö.s.), 1785-1831, George P.B. Naish (der.), 1958, ("Nelson'un Karısına Mektupları ve Diğer Belgeler").

• **KAYNAKLAR:** G.Bennet, *Nelson the Commander*, 1972; S.N.Harris, *The Dispatches and Letters of Vice Admiral Lord Viscount Nelson*, 7 cilt, 1844-1846; D.Howarth, *Trafalgar: The Nelson Touch*, 1969; A.T.Mahan, *The Life of Nelson: The Embodiment of the Sea Power of Great Britain*, 1898; T.Pocock, *Nelson and His World*, 1968; J.Russell, *Nelson and the Hamiltons*, 1969; R.Southey, *The Life of Nelson*, 2 cilt, 1813; O. Warner, *A Portrait of Lord Nelson*, 1958.

• **BAKINIZ:** NAPOLÉON I.

NEMESİUS
(4. yy)

Suriyeli filozof. Tin ve insan doğasının bütün bilgilerin odağı olduğu görüşünü savunmuştur.

Suriye'nin Emesa (Humus) ilinde doğdu, aynı yerde öldü. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Uzun süre bu ilde papaz olarak görevini sürdürmüş, bir yandan Hıristiyanlık bir yandan da felsefe ve tanrıbilim sorunlarıyla ilgilenmiştir. Düşünceleri *De natura hominis* ("İnsanın Doğası Üstüne") adıyla Latince'ye çevrilmiş yapıtında sergilenmiştir. Onun olduğu söylenen, ancak, tartışma konusu edilen yazılar da vardır.

Nemesius, genellikle, insan, bilgi, tin, evren ve Tanrı sorunları üzerinde durur, bunlara değişik çözümler getirir. Ona göre insan, biri usla donatılmış tin, öteki gövde olmak üzere, iki ayrı özden kurulmuş bir bütündür. Gövdeyi oluşturan toprak, ateş, hava ve su gibi dört doğal öğe vardır. Tin ise ölümsüz ve tanrısal bir tözdür. Bu niteliğine karşın gövdeyi etkiler, ona dirilik ve devinme yeteneği kazandırır. İnsan tiniyle tanrısal, gövdesiyle doğal evrene bağlıdır

ve iki evren arasında bir köprü durumundadır, küçük evrendir (mikrokosmos). Gövdenin, kurucu dört öğesine karşılık, kuru, yaş, sıcak ve soğuk gibi dört niteliği vardır.

İnsan bir yazgı varlığıdır, onun yazgısını belirleyen de, tin ve gövde gibi iki ayrı özden kurulmuş olması, iki evren arasında bulunmasıdır. Bu durumu nedeniyle iyi, güzel, usa uygun, erdemli, inançlı davranırsa tanrısal evrene, tutkulu, kötü, erdemsiz eylemlerde bulunursa aşağı nitelikte olan doğaya yaklaşır. Bütün bilgilerin kaynağı, odağı tinle insan doğasıdır. İnsanı anlamak için bütün bilimlerin birlikte çalışması gerekir.

• YAPITLAR (başlıca): *De natura hominis*, (ö.s.), 1857-1866, ("İnsanın Doğası Üstüne").

• KAYNAKLAR: W.Jaeger, *Nemesios von Emesa*, 1921.

NÉMETH, László
(1901-1975)

Macar, yazar. Döneminin değişken toplumsal olaylarında insan gerçeğini aramıştır.

18 Nisan 1901'de Nagybánya'da doğdu, Budapeşte'de öldü. Budapeşte'de tıp öğrenimi yaptı. Birkaç yıl doktorluk ettikten sonra kendini tümüyle edebiyat çalışmalarına verdi. Deneme yazıları yazdı. *Nyugat* (Batı) adlı dergide çalıştı. 1932'de, tüm yazılarını kendisinin yazdığı *Tano* (Tanık) adlı dergiyi çıkardı.

Németh, Macar edebiyatında, 1908-1941 arasında Nyugat grubunun temsil ettiği Batıcı kuşağın önemli üyelerinden biri olmuştur. Budapeşte aydınlarının oluşturduğu bu grupta "sanat sanat içindir" görüşü egemendi. Németh, romanlarında orta sınıfı ve aydınları incelemiştir. Yapıtlarında otobiyografik yönün ağır bastığı görülür. Siyasal değişiklikler içindeki insanın konumu üstüne kendine özgü görüşleriyle sürekli tartışmalara yol açmıştır. Yazdığı oyunlarda düşünce ve konuşmalara, hareketten daha çok önem vermiştir. Tarihsel oyunlarında, tarihi yaratan güçlerle büyük insanlar arasındaki ilişkiler üstünde durmuştur. Toplumsal konulu oyunlarında ise düzenin eleştirisini yapmıştır. Aile çevresinin ağır koşullarının aydın insanın kişiliğinde yansımasının dramını ele almıştır. İnsanla toplumsal olgular arasındaki ilişkiyi titiz bir gözlemle yansıtmaya çalışmıştır. Tolstoy ve Shakespeare gibi pek çok yazardan çeviriler de yapan Németh'in denemeleri, Macar kültür tarihi için değerli birer kaynak niteliğindedir.

• YAPITLAR (başlıca): **Roman:** *Gyász*, 1935, ("Suç"); *Kocsik szeptemberben*, 1937, ("Eylül'de Arabalar"); *Alsóvárosi búcsú*, 1939, ("Alsovaros Yortusu"); *Szerdai Fogadónap*, ("Çarşamba Kabul Günü"); *A masik master*, ("Öbür Usta"); *Iszony*, 1947, ("Korku"); *Égetö Eszter*, 1956. **Oyun:** *Galilei; Jósef II; Szörnyeteg*, 1947, ("Canavar").

NEMİROVİÇ-DANÇENKO, Vladimir İvanoviç
(1858-1943)

Rus oyun yazarı ve tiyatro yönetmeni. Moskova Sanat Tiyatrosu'nun kurucularındandır.

23 Aralık 1858'de Gürcistan'da, Makharadze'de doğdu, 25 Nisan 1943'te Moskova'da öldü. Moskova Üniversitesi'nde okudu. O günlerde oyun eleştirmenliği de yaptı. 1882'de ilk oyunu Mali Tiyatrosu'nda oynandı. Oyun yazarı olarak Griboyedov Ödülü'nü kazandı. 1891'de Moskova Filarmoni Derneği'nin tiyatro kurslarında dersler vermeye başladı. 1897'de Stanislavski'yle tanıştı. Ertesi yıl onunla birlikte, okulu yeni bitirmiş öğrenciler ve amatörlerin katılmasıyla, yıldız oyunculara dayanmayan Moskova Sanat Tiyatrosu'nu kurdular. Aynı yıl, Çehov'un 1896'da Aleksandrinski Tiyatrosu'ndaki ilk oyunanışında hiç beğenilmeyen yapıtı *Martı*'yı Moskova Sanat Tiyatrosu'nda büyük bir başarıyla sahnelediler. Nemiroviç-Dançenko, 1919'da müzikal komedi ve operetlerin oynandığı Moskova Müzik Stüdyosu'nu kurdu. 1925'te ABD'ye giderek New York'ta oyunlar sahneledi. 1942'de sahneye koyduğu Pogodin'in (1900-1962) *Kremlyouskiye Kuranti* ("Kremlin'in Çanları") oyunuyla Stalin Ödülü'nü kazandı.

Nemiroviç-Dançenko, oyunlarında orta sınıfın yararsız yaşamını ve kırsal kesim insanlarını ele almıştır. Bir tiyatro öğretmeni olarak oyunculuk yönteminin geliştirilmesinde büyük katkıları olmuştur. Sahneye koyma ve eğitim çalışmaları sırasında Rus tiyatrosunun yeniliklere gereksinimi olduğunu görmüştür. Sahnede doğal davranışlara önem vermiştir. Günlük yaşamda insanların sıradan olaylardaki davranış biçimlerini sahneye getirmeye çaba göstermiştir. Gerçekçi oyun yazarlarını desteklemiş, Gorki ve Çehov'u oyun yazmaya özendirmiştir. Öğrencileri arasında Meyerhold ve Çehov'un karısı Olga Knipper de bulunmuştur. Moskova Sanat Tiyatrosu'ndayken yöneticilik ve oyun seçiciliğinden başka Stanislavski'ye sahne yönetiminde de yardımcı olmuş, onun ölümünden sonra yönetmenliği sürdürmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): **Oyun:** *Novoye delo*, 1890, ("Yeni Durum"); *Zoloto*, 1895, ("Altın"); *Tsena Zjizni*, 1896, ("Yaşamın Ganimeti"); *V meçtakh*, 1901, ("Düşlerde"). **Roman:** *Mgla*, 1896, ("Karanlık"); *Peklo*, 1898, ("Cehennem"); *Posledniyaya volya*, 1888, ("Son İstek"). **Anı:** *My Life in the Russian Theatre*, (İng. çev.), 1937, ("Rus Tiyatrosunda Geçen Yaşamım").

• BAKINIZ: STANİSLAVSKİ.

NENNI, Pietro
(1891-1980)

İtalyan siyaset ve devlet adamı. Uzun yıllar İtalyan Sosyalist Partisi'nin önderliğini yapmıştır.

9 Şubat 1891'de Emilia-Romagna bölgesinde Faenza kentinde doğdu, 1 Ocak 1980'de Roma'da öldü. Gençliğinde sosyalist düşünceleri benimseyen Nenni, İtalya ve Osmanlı Devleti arasındaki 1911-1912 Trablusgarp Savaşı'nı protesto etmesi nedeniyle tutuklanarak hapsedildi. 1915'te Mussolini ile birlikte İtalya'nın savaşa katılmasından yana tavır aldı. 1915-1918 arasında İtalyan ordusunda savaşa katıldı.

1921'de İSP'ye (İtalyan Sosyalist Partisi) katılarak partinin resmi yayın organı olan *Avanti*'nin (İleri) yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. 1926'da İSP kapatılıp *Avanti* yasaklanınca Fransa'ya gitti ve sürgündeki İSP'nin genel sekreterliğine getirildi. İspanya İç Savaşı sırasında Uluslararası Tugaylar içinde, ünlü Garibaldi Tugayı'nın siyasi komiserliğini yaparak Francocu birliklere karşı savaştı. 1943'te Fransa'da Gestapo tarafından tutuklandı ve İtalya'ya gönderildi. İtalya'da Faşistler'in düşüşünden sonra serbest bırakılarak İSP'nin L.Basso önderliğindeki Proleter Birlik Hareketi'yle birleşmesiyle kurulan SPBP'nin (Sosyalist Proleter Birlik Partisi) genel sekreteri oldu. Haziran 1945'te, PdA (Partito D'Azione-Eylem Partisi) önderi Ferruccio Parri'nin başkanlığındaki anti-faşist birlik hükümetinde başbakan yardımcısı, De Gasperi hükümetinde de dışişleri bakanı oldu.

Ocak 1947'deki parti kongresinde Komünistler'le eylem birliğini savunan gruba önderlik etti. Kongrenin sonunda Saragat önderliğindeki azınlık sağ kanat partiden ayrıldı. SPBP ise dağılmış olan PdA'nın çoğunluğu ile birleşerek yeniden İtalyan Sosyalist Partisi adını aldı. Mayıs 1947'de De Gasperi'nin sol partilerle anlaşmayıp istifa etmesi ve Ocak 1948'de sol partilerin yer almadığı yeni bir hükümet kurması üzerine Nenni, partisinin hükümetle işbirliği yapmama politikasını başlattı. Kurucu Meclis'in hazırladığı yeni anayasaya göre Nisan 1948'de yapılan seçimlere, İSP ile İKP (İtalyan Komünist Partisi) Halk Cephesi adıyla tek liste halinde girdiler. 1952'de Stalin Barış Ödülü'nü alan Nenni, 1956 Macaristan olaylarından sonra görüşlerini değiştirerek İKP ile eylem birliği siyasetine son verdi. 1963'te Hıristiyan Demokrat Parti'nin sola açılma siyaseti çerçevesinde kurulan, Aldo Moro başbakanlığındaki merkez-sol koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı oldu. Bu arada Hıristiyan Demokratlar'la işbirliğine karşı çıkan partinin sol kanadı, kırk milletvekili ile partiden ayrılarak PSIUP'yi (Partito Socialista İtaliano di Unita Proletaria-İtalyan Sosyalist Proleter Birlik Partisi) kurdu. Nenni, Ekim 1966'da, partisini, PSDI (Partito Socialista Democratico İtaliano-İtalyan Demokratik Sosyalist Partisi) adını almış olan Saragat'ın partisi ile birleştirerek bu partinin genel başkanı oldu. 1968 seçimlerinde PSDI'nin Komünistler ve PSIUP lehine oy yitirmesi sonucu partisi ile birlikte hükümetten çekildi. Aralık 1968'de yeniden kurulan merkez-sol koalisyon hükümetinde dışişleri bakanı oldu. Temmuz 1969'da Saragat önderliğindeki sosyal demokrat kanadın partiden ayrılmasını önleyememesi üzerine parti başkanlığından ve hükümetten istifa etti. Yeni kurulan hükümette görev almayan Nenni, cumhurbaşkanı Saragat tarafından 25 Aralık 1970'te yaşam boyu senatörlüğe atandı.

• BAKINIZ: DE GASPERI, MORO, MUSSOLINI, SARAGAT, TOGLIATTI.

NEPER, John

Bak. NAPIER, John

NERGİSÎ
(? -1635)

Osmanlı, münşi (yazar). Eski sanatlı düzyazının en ünlü temsilcisidir.

Saraybosna'da doğdu, Gebze'de öldü. Nergisî mahlasından başka aile unvanı olan Nergiszade ya da Nergisîzade adlarıyla da anılır. Öğrenimini doğduğu yerde gördükten sonra İstanbul'a geldi. Kazasker Kafzade Feyzullah Efendi'den ders aldı. Ayrıca ondan hat sanatını öğrendi. Bir süre müderrislikte bulunup kadı sınıfına geçti. Çeşitli yerlerde kadılıklarda bulundu. IV.Murad'ın buyruğuyla 1634'te Revan seferine gidecek orduya vakanüvis atandı. İstanbul'dan sefere çıkarken Gebze yakınlarında atından düşüp öldü.

En önemli yapıtı, *Hamse*'sidir. Bu yapıt Emevi komutanı Mesleme'nin Bizanslılar'la yaptığı savaşları anlatan "Gazavât-ı Mesleme", Farsça'dan çevirdiği bir ahlak yapıtı olan "Kanûnü'r-Reşâd", on aşk serüveninin anlatıldığı "Meşâkü'l-Uşşâk", Gazâli'nin *Kimya-i Sa'âdet* adlı tasavvufla ilgili Farsça yapıtından çevirdiği "İksir-i Sa'âdet" ve çeşitli yirmi beş öykünün toplandığı "Nihâlistân" gibi beş ayrı bölümden oluşur. Ayrıca, aralarında müderris, kadı ve kazaskerlere yazdıkları da bulunan mektuplarının toplandığı *Münşeât*, Budin Valisi Murtaza Paşa'nın kişiliğini, savaşlarını anlattığı *Vaslü'l-Kâmil fi Ahvali'l-Veziri'l-Âdil* ve kısa bir hayvan öyküsü olan *Horosnâme* adlı yapıtları vardır.

Nergisî, tâlik yazının hurde şikeste türünü çok iyi yazan tanınmış bir hattattır. Ama her şeyden önce eski düzyazının 17.yy'daki en güçlü ustalarından biridir. Zincirleme tamlamalar, seciler, Arapça ve Farsça hiç bilinmeyen ya da sözlüklerde çok güç bulunan sözcükler, şaşılacak mecaz ve hayallerle örülmüş, çarpaşık bir düzyazı üslubu oluşturmuştur. Tanzimat'tan sonra üslubundaki anlaşılmazlık nedeniyle eleştiriye uğramış, eski yerini kaybedip okunmaz olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Hamse-i Nergisî*, (ö.s.), 1839; *Münşeât-ı Nergisî*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 3328); *Vaslü'l-Kâmil fi*

Ahvali'l-Veziri'l-Âdil, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 1881); *Horosnâme*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum, No.573).

Hermann Walther Nernst

NERNST, Hermann Walther (1864-1941)

Alman kimya ve fizik bilgini. Başta elektrokimya ve termodinamik olmak üzere fiziksel kimya alanında önemli çalışmalar yapmış, Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

25 Haziran 1864'te Briessen'de doğdu, 18 Kasım 1941'de Zibelle'de öldü. Zürich ve Würzburg üniversitelerinde öğrenim gördü. F.Kohlrausch ile yaptığı çalışmalar sonucu 1887'de doktorasını aldıktan sonra bir süre Graz Üniversitesi'nde A.von Ettinghausen'in, bir süre de Leipzig Üniversitesi'nde W.F.Ostwald'ın asistanlığını yaptı. 1890'da Göttingen Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine, 1894'te de bu üniversitenin ilk fiziksel kimya profesörlüğüne getirildi. 1904-1922 arası fiziksel kimya kürsüsünde görev aldığı Berlin Üniversitesi'ndeki son yılında rektörlük de yapan Nernst, daha sonra Physikalisch-Technisches Reichsanstalt'ın başkanlığına getirildi, ancak 1924'te Berlin Üniversitesi'ne bu kez fizik kürsüsünde çalışmak üzere döndü. 1933'te Naziler ile geçinemediği için emekliye ayrılan Nernst birçok bilimsel ödül kazanmış, 1920'de Nobel Kimya Ödülü'nü almış, 1932'de de Royal Society'nin üyeliğine seçilmiştir.

Sıvı hidrojen üretiminde kullanılan araçlardan elektrikli piyanoya dek çok değişik alanlarda pratik buluşlar yapan ve 1897'de geliştirdiği bir ampülün patentini 1 milyon marka satarak bir servet de edinen Nernst, başta elektrokimya ve termodinamik olmak üzere fiziksel kimyaya ilişkin önemli bilimsel araştırmalarıyla tanındı. İlk araştırmalarından başlayarak elektrokimyasal olguları termodinamiğin ilkeleri çerçevesinde inceledi, özellikle yaklaşık bir yüzyıl önce Volta'nın keşfettiği elektrik pilinin işleyişini kuramsal açıdan ele aldı. Bu çalışmalarıyla Volta pilinde elektrik üretimini iyon hareketliliği, çözelti basıncı ve başka parametrelerin aracılığıyla tanımlama olanağını yarattığı gibi elektrokimyanın temel kavramlarına da ışık tutmayı başardı. Çözeltilerin yoğunluklarıyla aralarındaki elektrik potansiyeli farkının incelenmesini, çeşitli elektrotların geliştirilmesini ve hidrojen elektrodunun elektrokimya standardı olarak kullanılmasını amaçlayan çalışmalarının yanı sıra, sinirlerin uyarılması sonucu gerçekleşen elektrik sinyalinin anlaşılmasına da önemli katkıda bulundu, sinirsel iletimin temelini oluşturan impulsa, hücre içi ve dışındaki sıvıların kimyasal özelliklerine dayanan elektrokimyasal bir açıklama getirdi. Su ve çeşitli sıvıların dielektrik değişmezi konusundaki, iyonlaşma, elektrik akımı ve çözeltilerin dielektrik değişmezleri arasındaki ilişkiyi irdeleyen araştırmalarıyla da elektrokimyaya değerli bilgiler kazandırdı.

Nernst Berlin'de bulunduğu yıllarda araştırmalarını termodinamik üstüne yoğunlaştırdı. Bu dönemde termodinamiğin elektrokimyaya uygulanmasına ilişkin çalışmalarını sürdürdüğü gibi, Helmholtz'un çalışmalarından da yararlanarak "ısı kuramı" ya da daha genel biçimiyle "termodinamiğin üçüncü yasası" olarak bilinen kuramını geliştirdi. Mutlak sıfıra yaklaşıldıkça entropi değişikliğinin de sıfıra yaklaştığını ve dolayısıyla sonlu bir işlemler dizisi sonucu mutlak sıfıra varılamayacağını belirten bu yasa, daha sonra Planck ve Lewis'in çalışmalarıyla geliştirildi.

Termodinamik üstüne araştırmalarında ısı kavramıyla ilgili önemli kuramsal katkılarda bulunan, gazların özellikle düşük sıcaklıklardaki davranışını inceleyen Nernst, bulgularını kimya sanayii açısından da değerlendirdi ve F.A.Lindemann ile birlikte bir de kalorimetre geliştirdi. Düşük sıcaklıklarda özgül ısıyı ve gazların ısı iletkenliğini inceledi, başta hidrojen azot tepkimesi olmak üzere çeşitli gazların yüksek basınçtaki tepkimelerini araştırdı. Bu alandaki en önemli çalışmalarından birinde hidrojen ve klor arasındaki ışık etkisiyle başlayan zincirleme tepkime mekanizmasına açıklama getirdi. Işığın etkisiyle bir klor molekülünden klor atomlarının serbest bırakılmasıyla başlayan bu tepkimenin serbest kalan klor atomlarının hidrojen moleküllerinden hidrojen atomlarını serbest bırakmasıyla sürdüğünü, bu hidrojen atomlarının da başka klor moleküllerindeki atomları salmasıyla kısa sürede hızlanan bir zincirleme tepkimeye dönüştüğünü öne sürmüştü. Fotokimya açısından önemli olan bu çalışmasıyla, daha sonra giderek önem kazanacak olan polimerleşme süreçlerinden nükleer tepkimelere dek birçok alanda geçerli bir tepkime modelinin temel ilkelerini ortaya koymuş oluyordu.

Nernst yalnız elektrokimya ve termodinamik alanlarında değil, kimya sanayiinden kuramsal fiziğe dek birçok alanda önemli çalışmalar yapmış, araştırmalarıyla fiziksel kimyanın gelişmesinden kuvantum mekaniğine dek çok çeşitli alanlarda etkili olmuştur.

• BAKINIZ: ARRHENIUS, DEBYE, GIBBS, HELMHOLTZ, HINSHELWOOD, KELVIN, LANGMUIR, G.H.LEWIS, W.OSTWALD,

NERON
(37 - 68)

Roma imparatoru. Acımasızlığı yanında sanatçıları korumasıyla tanınmıştır.

Neron (Nero) 15 Aralık 37'de Antium'da (Anzio) doğdu, 9 Haziran 68'de Roma'da öldü. Asıl adı Lucius Domitius Ahenobarbus'tur. Roma'nın soylu ailelerinden birine mensup olan Gnaeus Domitius Ahenobarbus ile Augustus soyundan gelen Julia Agrippina'nın oğludur. Filozof Seneca tarafından eğitildi. Yunanca öğrendi. Annesi 49'da imparator Claudius'la evlendi. Neron'un da Ekim 49'da Claudius'un kızı Octavia ile evlenmesi kararlaştırıldı. Agrippina, Claudius'un oğlu Britannicus'un ileride Roma tahtına geçmesini önlemek amacındaydı. Neron, 24 Şubat 50'de Claudius tarafından evlat edinildi ve Claudius'un mirasçısı oldu. Claudius'un 13 Ekim 54'te kuşkulu bir biçimde ölümü üzerine Roma imparatoru ilan edildi. Öğretmeni Seneca ile Roma'daki muhafız birliklerinin komutanı Afronius Burrus, Agrippina'nın Neron'u denetimi altında tutmasını önlemeye çalıştılar. Agrippina'nın Britannicus'u desteklemeye başlaması üzerine, Neron 55'te Britannicus'u zehirleterek öldürttü. Agrippina da saraydan uzaklaştırıldı. Aralarındaki anlaşmazlığın sürmesi üzerine, Agrippina, Mart 59'da vatan hainliği ile suçlanarak öldürüldü. Neron, devlet işlerini Seneca ve Burrus'a bıraktı. Spor ve müzik ile ilgilenmeye başladı. 62'de Burrus ölünce Seneca da köşesine çekildi.

19 Temmuz 64'te Roma'da yangın çıktı. 29 Temmuz'a dek süren yangın büyük yıkıma yol açtı. Neron, yangının etkilerini gidermek için, evsiz kalan vatandaşlara barınak sağladı, başka kentlerden tahıl getirterek ucuz fiyatla dağıttı. Yağmacılığı önlemek için askerleri görevlendirdi. Bütün bunlara karşın, yangının Neron tarafından çıkartıldığı görüşü halk arasında yayılmaktaydı. Suçlamalardan kurtulmak isteyen Neron, yangının Hıristiyanlar'ca çıkartıldığını ileri sürerek onlara karşı kıyım uygulamaya girişti.

Neron, 64 sonbaharında Roma'nın yanan binalarını yeniden yaptırmaya başladı. Yapım kampanyasına ve harcamalara karşı çıkan Roma aristokrasisi Neron'u tahttan indirmeye karar verdi. Neron, Nisan 65'te, senatör Gaius Calpurnius Piso'nun önderlik ettiği ve aralarında hocası Seneca ve şair Lucan'ın da bulunduğu darbecilerin varlığını öğrendi. Roma gelenekleri uyarınca darbecilerin kendilerini öldürmelerine izin verdi.

Roma'daki gücü zayıflayan, Senato'nun desteğini yitirmekte olan Neron, 66 sonbaharında Yunanistan'a gitti. Yunanistan'dayken, Ren orduları komutanları S.Scribonius Rufus, Scribonius Proculus ve Doğu'da bulunan komutan Corbulo'nun darbe girişimlerini önledi. Mart 68'de Galya yöneticilerinden Gaius Julius Vindex, Neron'a karşı ayaklandı. Ardından İspanya Valisi L.Sulcipius, Galba'da ayaklanarak imparatorluğunu ilan etti. Senato, Neron'u vatan haini ilan etti. Mısır'a kaçmak isteyen Neron, bunu başaramayınca kendi eliyle yaşamına son verdi.

Neron döneminde sanatçılar korunmuş, Yunanistan'dan önemli sanat yapıtları Roma'ya getirilmiştir. Kişisel olarak da sanat etkinliklerine katılan Neron, ayrıca para sisteminde yenilikler yapmış, altın ve gümüş yanında bronz para da bastırarak para kullanımını yaygınlaştırmıştır.

• BAKINIZ: CLAUDIUS, SENECA.

Pablo Neruda

NERUDA, Pablo
(1904-1973)

Şilili şair. Şiirin her türlü yaşantıyı dile getirebileceğine inanmış ve bu inancının ürünlerini yığınlara iletmeyi başarmıştır.

12 Temmuz 1904'te Parral kentinde doğdu, Eylül 1973'te Santiago'da öldü. Asıl adı Ricardo Neftali Reyes y Basoalto'dur. Sevdiği Çek yazarı Jan Neruda'nın soyadından esinlenerek 1920'den sonra Pablo Neruda adını kullanmaya başladı. Babası demiryolu memuruydu. İlkokul öğretmeni olan annesi evliliğinin on birinci ayında veremden ölünce, babası Şili'nin güneyindeki Temuco'ya taşındı. Orada, Neruda'nın kendi öz anası gibi seveceği Trinidad Candia Merverde ile evlendi. Neruda ilk ve ortaöğrenimini Temuco'da yaptı. Aynı kentte öğretmenlik eden şair Gabriela Mistral ile tanıştı. 1917-1920 arasında ilk yazı ve şiir denemelerini yaptı. 1921'de Santiago'ya giderek üniversiteye yazıldı, Fransız dili ve edebiyatı okudu. Aynı yıl "La cancion de la fiesta" ("Bayram Şarkısı") adlı şiiri Öğrenci Birliği'nin açtığı yarışmada birinciliği kazandı. 1923'te *Crepusculario* ("Akşam Alacası"), 1924'te *Veinte poemas de amor y una*

cancion desesperada (Yirmi Aşk Şiiri ve Umutsuz Bir Şarkı) adlı şiir kitapları ona kısa zamanda yaygın bir ün sağladı. 1925'te *Tentativo del hombre infinito* ("Sonsuz İnsan Girişimi") adlı şiir kitabı ile *El habitante y su esperanza* ("Yerleşik Adam ve Umudu") adlı romanı çıktı.

1927-1945 arasında Neruda, Birmanya'da, Colombo'da, Batavia'da, Buenos Aires'te, Barcelona'da ve Madrid'te konsolosluk görevlerinde bulundu. 1936'da İspanya İç Savaşı sırasında Cumhuriyetçiler yararına çalıştı. Konsolosluk görevine son verilince, Paris'e yerleşti, orada Perulu şair Cesar Vallejo ile İspanya'ya Yardım İçin İspanya-Amerika Grubu'nu kurdu. İspanya İç Savaşı, Neruda'nın şiir anlayışını büyük ölçüde etkilemiş, şiiri seçkinlere özgü bir uğraş olarak görmekten vazgeçip insanlar arası bir dayanışma aracı olarak benimsemesine yol açmıştı. 1937'de Şili'ye dönüşünde *España en el corazón* ("İspanya Gönüllerde") kitabını yayımladı. Şili Halk Cephesi adayının cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine yeni yönetim Neruda'yı İspanyol Cumhuriyetçileri'nin Şili'ye sığınmalarını düzenlemek için Paris'te görevlendirdi. 1940-1943 arasında ise Şili'nin Mexico City başkonsolosluğunu yaptı.

1943'te Şili'ye dönerek siyasete atıldı. 1945'te senatoya seçildi ve Şili Komünist Partisi'ne girdi. 1948'de Şili hükümetiyle parti arasındaki anlaşmazlık, komünizmin yasadışı sayılmasıyla sonuçlanınca, Neruda'nın senatörlüğü de sona erdi. Yurt dışına kaçtı. Bir süre Meksika'da kaldıktan sonra İtalya, Fransa, SSCB ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne gitti. Daha sonra Varşova'da, Picasso ve Paul Robeson'la birlikte Dünya Barış Ödülü'nü aldı. 1953'te Şili'de daha demokratik bir yönetimin işbaşına gelmesi üzerine yurduna döndü. Aynı yıl Stalin Ödülü'nü kazandı. Bir yandan edebiyat çalışmalarını sürdürürken, bir yandan da çeşitli ülkeleri gezdi, uluslararası toplantılara katıldı, konferanslar verdi. 1969'da Şili Komünist Partisi'nce cumhurbaşkanı adayı gösterildiyse de, yerini Allende'ye bıraktı. 1971'de Şili'nin Paris büyükelçiliğine atandı. Aynı yıl Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı. 1973'teki askeri darbeden sonra evi basılıp kitapları yağma edildi. Bir süre sonra da, öldüğü açıklandı.

Unutmak Yok

Nerelerdeydin diye sorarsan
"Hep eskisi gibi", diyeceğim.
Toprağı örten taşlardan söz edeceğim,
sürdükçe kendini barcayan ırmaktan;
ben yalnız kuşların yitirdiklerini bilirim,
gerilerde kalan denizi bilirim, bir de ağlayan
ablamı.
Neden ayrı adlarla anılıyor ülkeler, neden
günler
yeni günleri izliyor? Neden koyu bir gece
birikiyor ağızda? Neden ölüler?
Nereden geliyorsun diye sorarsan bölük pörçük
kelimelerle konuşmak zorundayım,
ağzı zehir gibi yakan araçlarla,
çoğu çürümeye yüz tutmuş hayvanlarla
ve avutamadığım yüreğimle.

Andaç değil yanımızda götürdüklerimiz
unutuşta uyuklayan sarımsı kumru değil,
yaşlarla kaplı yüzler,
boğazımıza yapışan eller
ve yapraklardan sıyrılan şey:
aşınmış bir günün karanlığı
acıyı kanımızda tatmış bir günün.

İşte menekşeler, işte kırlangıçlar
bize sevinç veren ne varsa,
geçici ve küçük duyarlıkların
yan yana göründüğü süslü kartpostallarda.

Ama bu sınırın ötesine geçmeyelim,
dişlemeyelim sessizliğin çevresindeki kabuğu,
ne karşılık vereceğimi bilemem:

öyle çok ki ölüler,
ve öyle çok ki al güneşle yarılmış hendekler,
ve öyle çok ki gemilere vuran mığferler,
ve öyle çok ki öpüşlerle kilitli eller,
ve öyle çok ki unutmak istediklerim.

(Pablo Neruda;
Türkçesi: Tomris Uyar)

İlk dönem şiirleri

Neruda, yazarlığının İspanya İç Savaşı'na kadar süren ilk döneminde, özellikle İspanyolca konuşulan ülkelerde, kısa zamanda üne kavuşmuş bir şairdi. İlk cildi Santiago'da yayımlanan *Residencia en la tierra* (Yeryüzü Konukluğu), 1935'te ikinci cildiyle birlikte Madrid'te yeniden basıldığı zaman, Neruda'nın bu şiirlerinde yaşamın saçmalığını, anlamsız kargaşasını dile getirdiği görülüyordu. 1935-1945 arasında Neruda'nın şiiri bir siyasallaşma sürecine girdi. Bu değişimin ilk belirtileri *Residencia en la tierra*'nın 1947'de *Tercera residencia* ("Üçüncü Konukluk") adıyla yayımlanan yeni biçiminde tam bir açıklık kazandı. 1950'de Mexico City'de yayımlanan *Canto general* ("Genel Şarkı") ve onu izleyen *Odas elementales* ("Yeni Temel Övgüler"), *Estravagario* ("Taşkın Dalga"), *Navegaciones y regresos* ("Deniz Yolculukları ve Dönüşler") gibi şiir kitaplarında okurun karşısına kendi anlatım dilini bulmuş bir şair olarak çıkıyordu. Başlangıçta kişisel yaşantısını duyarlığının tüm karmaşasını, anlaşılmazlık pahasına dile getirmeyi amaçlayan bir şair olduğunu açıklamışken, bu yeni döneminde her şeyden önce okuruyla iletişime öncelik veren, herkesi anlamaya ve herkesçe anlaşılmaya çalışan bir insanlık sözcüsü olmayı yeğledi.

Şiir anlayışı

Şiirin insanların işine yarayacak bir araç olması düşüncesi bir yandan Horatius'un *De arte poetica*'sındaki ("Şiir Sanatı") ilkeleri, bir yandan da Quevedo, Ándres Bello (1781-1865) Unamuno ve Machado gibi İspanyolca yazan şairlerin ahlakçı şiir anlayışlarını çağrıştırır. Neruda zengin içerikli şiirini aklın ve sağduyunun disiplini içinde biçimlendirirken, yaratıcılığının kaynağındaki lirizmi kısıtlamama başarısını gösterir. Yazdıklarında sanatla yaşam, doğayla teknoloji, Rubén Darío'nun modernizminden, André Breton'un gerçeküstücülüğünden ve Marx'ın maddecili-

ğinden geçerek anıtsal bir bütünlüğe kavuşur.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Crepusculario*, 1923, ("Akşam Alacası"); *Veinte poemas de amor y una cancion desesperada*, 1924, (Yirmi Aşk Şiiri ve Umutsuz Bir Şarkı , II. baskı, 1974); *Tentativa del hombre infinito*, 1925, ("Sonsuz İnsanın Girişimi"); *Anillos*, 1926, ("Halkalar"); *El hondero entusiasta*, 1933, ("Başkaldırma Tutkunu"); *Residencia en la tierra*, 1933, (Yeryüzü Konukluğu); *Espana en el corazon*, 1937, ("İspanya Gönüllerde"); *Las furias y las penas*, 1939, ("Öfkeler ve Acılar"); *Tercera residencia*, 1947, ("Üçüncü Konukluk"); *Canto general*, 1950, ("Genel Şarkı"); *Lol versos del capitan*, 1952, ("Kaptanın Dizeleri"); *Las uvas y el viento*, 1954, ("Üzümler ve Rüzgâr"); *Odas elementales*, 1954, ("Temel Övgüler"); *Nuevas odas elementales*, 1956, ("Yeni Temel Övgüler"); *Tercer libro de las odas*, 1957, ("Üçüncü Övgüler Kitabı"); *Estravagario*, 1958, ("Taşkın Dalga"); *Navegaciones y regresos*, 1959, ("Deniz Yolculukları ve Dönüşler"); *Cien sonetos de amor*, 1961, ("Yüz Aşk Sonesi"); *Las piedras de Chile*, 1961, ("Şili Taşları"); *Cantos ceremoniales*, 1961, ("Tören Şarkıları"); *Plenos poderes*, 1962, ("Tüm Yetkiler"); *Memorial de Isla Negra*, 1964, (Kara Ada Defteri, 1971); *La barcarola*, 1968, ("Barkarol"). Oyun: *Fulgor y muerto de Joaquin Murieta*, 1967, ("Joaquin Murieta'nın Göz Kamaştıran Yaşamı ve Ölümü"). Anı: *Confieso que he vivido*, (Yaşadığımı İtiraf Ediyorum, 1975).

• KAYNAKLAR: A. Alonso, *Poesia estilo de Pablo Neruda*, 1940; M. Aguirre, *Genio y figura de Pablo Neruda*, 1946; E. R. Monegal, *El Viajero Inmovil*, 1957.

• BAKINIZ: R. ALBERTI, DARÍO, LORCA, VALLEJO.

NERVAL, Gérard de
(1808-1855)

Fransız, şair ve yazar. Simgecilik (Sembolizm) ve Gerçeküstücülük'ü etkilemiş, çağdaş Fransız şiirinin hazırlayıcılarından olmuştur.

22 Mayıs 1808'de Paris'te doğdu, 26 Ocak 1855'te aynı kentte öldü.Asıl adı Gérard de Labrunie' dir. Annesi, o iki yaşındayken öldüğü, babası da Napoléon'un ordusunda görevli olduğu için Nerval, Montefontaine'deki büyükbabasının yanında büyüdü. 1820'de, babasının dönmesi üzerine Paris'e gitti ve Collège de Charlemagne'a girdi. O dönemin genç romantik şairlerinden ve daha sonraki Parnasçı şiir akımının kurucularından Théophile Gautier ile burada tanıştı. Genç yaşta Alman romantik edebiyatına ilgi duydu. Daha yirmi yaşındayken yaptığı serbest *Faust* çevirisiyle Goethe'nin beğenisini kazandı ve Paris'in edebiyat çevrelerine girdi. 1830'larda Gautier ve Pétrus Borel (1809-1859) gibi şairlerin öncülüğündeki genç romantik şairler çevresine katıldı. Büyükbabasından kalan mirasla Fransa dışına yolculuklar yapma olanağını buldu. 1836'da tanıştığı tiyatro oyuncusu Jenny Colon'a büyük bir aşkla bağlandı, ancak Colon başka biriyle evlendi, bir süre sonra da öldü. Nerval için bir düş kişisine dönüşen Colon, onun yapıtlarını önemli ölçüde etkiledi. Colon'la tanıştığı yıllarda tiyatroyla yakından ilgilenen, oyunlar yazan Nerval, bir de tiyatro dergisi çıkartmaya başladıysa da başarılı olamadı.

1841'den başlayarak ruhsal sağlığı giderek bozuldu, birçok kez akıl hastanesinde yattı. 1842'de Mısır, Suriye, Lübnan ve Türkiye'yi de kapsayan bir Doğu yolculuğuna çıktı. Dönüşünde yazdığı *Voyage en Orient* ("Doğu'ya Yolculuk") adlı kitabı, bir seyahatname olmanın yanı sıra, onun ruhsal yolculuğunu ve arayışını da yansıtan bir yapıt niteliğindedir. Nerval' in ruhsal bozuklukları yolculuktan döndükten sonra da aralıklarla sürdü. 1855'te, akıl hastanesinden çıktıktan birkaç ay sonra Paris'te bir sokak lambasının direğine asılı olarak bulundu.

Nerval, ilk dönemlerinde romantik duyarlıktaki şiirlerle, romantik Alman yazarı E.T.A. Hoffmann'ın etkilerini taşıyan, olağanüstü öğelere yer veren öyküler yazdı. Ancak en önemli yapıtlarını, yaşamının ruhsal bunalımlarla dolu olan son dönemlerinde verdi. Sonelerinden oluşan *Les chimères* ("Kuruntular"), "Sylvie" adlı ünlü öyküsünü de içeren *Les filles du feu* ("Ateşin Kızları") adlı öykü kitabı, ruhsal bunalım ve kuruntularını dile getiren *Aurélia* adlı romanı bunlar arasındadır.

Nerval, Alman Romantizmi'nin etkilerini, doğaüstüne duyduğu ilgiyi, kişisel deneyimlerini ve ruhsal bunalımlarından kaynaklanan kuruntuları kaynaştırmış, gerçekleri düş dünyası içinde eriten özgün bir üslup geliştirmiştir. Akıl ile akıldışını, günlük yaşam ile doğaüstünü, yaşanan ile geçmişi, akıldan ve gerçeklerden giderek uzaklaşan bir fantezi ve düş dünyası içinde kaynaştırmıştır. Çocukluğunun anıları, Jenny Colon'a olan aşkı, Doğu ve Yunan mitolojisi, kişisel saplantı ve düşleri, Nerval'in yitirilen bir saflık ve güzellik temasının ağır bastığı yapıtlarını besleyen temel kaynaklar olmuştur. Nerval, Romantizm' den Simgecilik'e geçişte önemli bir köprü oluşturmuş, Baudelaire ve Mallarmé gibi şairlere öncülük ederek çağdaş şiirin hazırlayıcıları arasına girmiştir. Gerçeküstücüler'i de önemli ölçüde etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Şiir: *Petits châteux de Bohème*, 1853, ("Bohemya'nın Küçük Şatoları"); *Les chimères*, 1854, ("Kuruntular"). Çeşitli: *La main de gloire*, 1832, öykü; *Léo Burckart*, 1839, oyun; *Voyage en Orient*, 1851, seyahatname, ("Doğu'ya Yolculuk"); *Les illuminés cu les précurseurs de socialisme*, 1853, inceleme; *Les filles du feu*, 1854, öykü, ("Ateşin Kızları"); *Sylvie*, 1854, öykü, (Sylvie, 1947); *Aurélia*, 1855, roman.

• BAKINIZ: BAUDELAIRE, GAUTIER, E.T.A. HOFFMANN, V. HUGO.

NERVI, Pier Luigi
(1891-1979)

İtalyan mimar ve yapı mühendisi. Yapıtlarında strüktürden türetilen bir güzellik anlayışı gerçekleştirmiştir.

21 Haziran 1891'de Lombardiya bölgesinde Sondrio'da doğdu, 9 Ocak 1979'da Roma'da öldü. Bologna Üniversitesi'nde başladığı yapı mühendisliği eğitimini 1913'te tamamladı. I. Dünya Savaşı'nda askere alındı ve 1915-1918 arasında İtalyan ordusu-

nun istihkâm birliklerinde subay olarak görevlendirildi. Savaşın bitiminden sonra Bologna'da çalıştı. 1923'te Roma'ya gitti ve kendi bürosunu kurdu. 1923-1932 arasında Nebbiosi, 1932-1960 arasında Bartolia adlı mühendislerle ortak çalıştı. 1960'tan ölümüne değin de oğulları Antonio, Mario ve Vittorio ile birlikte Nervi İşliği adını verdikleri büroyu yönetti.

Çeşitli yapım yöntemleri

1947-1961 arasında Roma Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde yapım tekniği ve teknolojisi dalında öğretim üyeliği yaptı. Strüktür tasarımı alanındaki başarıları nedeniyle çok sayıda ödül kazandı. Bunların yanı sıra kendisine çeşitli ülkelerin önde gelen mimarlık ve mühendislik okulları tarafından onursal doktorluk, akademi ve enstitüler tarafından da üyelik ve onursal üyelik verildi.

1920'ler çağdaş yapı malzemelerinden biri olan donatılı betonun (betonarme) yeni bir gelişme aşamasına sahne oluyordu. Yapı mühendisleri bu malzemenin yapısına uygun yapım yöntemlerini geliştirirlerken, mimarlar da ona özgü biçimlendirme ve düzenleme koşullarını araştırıyorlar, yeni bir anlatım dili bulmaya çalışıyorlardı. Nervi de bu malzemeyle yeni ve ucuz yapım yöntemleri geliştirmiş, ülkesinde iki dünya savaşı arasında egemen olan, geçmiş üslup özelliklerini kullanmaya yönelik seçmeci akımın dışında kalarak 20.yy'daki en önemli çağdaş mimarlık yapıtlarına adını yazdırmıştır.

İlk büyük uygulaması

Nervi'nin ilk önemli yapıtlarından biri *Floransa Belediye Stadyumu*'dur. Bu yapı, tribünlerinin arkasından dışa doğru çıkan, konsol (bir ucu bir dayanağa oturan, öbür ucu serbest) taşıyıcılar üstündeki sarmal merdivenleri ve her biri gene konsol çalışan bir dizi eğri kirişin taşıdığı kapalı tribün örtüsüyle, uluslararası alanda kendinden söz ettirmiştir. Taşıyıcı strüktürünün ve malzemesinin açıkça görülebilmesi, onun yeni mimarlık ilkelerini başarıyla uygulayan bir örnek olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.

Floransa Stadyumu, büyük yapıların, yerinde dökülen betonla yapılmasının sorunlar yarattığını göstermiştir. Onun için Nervi her yapısında yeni yapım yöntemleri, yeni malzeme kullanışları araştırmış, prefabrike (önceden üretilen), prekast (yapım yerinde hazırlanan) ve yerinde dökülen donatılı beton yapı öğelerini birlikte kullanmaya yönelmiştir. İtalyan Hava Kuvvetleri için yaptığı hangarlarda birbirini çapraz kesen prekast nervürlere (kaburga kiriş) prefabrike çatı öğelerini taşıtmış, bunları da yerinde dökülen ve karşılayacakları yüklere göre serbest biçimlenerek yapı dışında kalan ayaklarla desteklemiştir.

Torino'da yaptığı bir sergi salonunun dalgalı çatısında kendi buluşu olan *ferro-cemento* (demirli çimento) adlı bir donatılı beton kullanmıştır. İnce çelik tellerden oluşan bir ağ üstüne çimento harcı püskürtülerek istenen biçim ve kalınlıkta katmanlar elde etmeye dayanan bu yöntemle hafif ve dayanıklı kabuk öğeleri gerçekleştirmiştir. Daha sonra Roma Olimpiyat Oyunları için yaptığı iki spor salonu bu iki yapım yönteminin başarılı bir bireşimidir.

Nervi işlevlere en uygun strüktürü bulmaya, bunları gerçekleştirecek yapım yöntemlerini uygulamaya çalışmıştır. Yaklaşımı tek yönlü değildir, tasarımına katıldığı Paris'teki *UNESÇO Genel Merkezi*'nin büyük toplantı salonunu örten katlanmış plağı yapmadan önce deniz kabuklarını incelemiş, Milano'daki *Pirelli Gökdeleni* için, bir ağacın yükseldikçe incelen dallarını anımsatan taşıyıcılar oluşturmuş, Torino'daki bir sergi salonunun çatısını da kalın donatılı beton ayaklardan çıkan çelik konsollarla oluşturduğu mantar taşıyıcılara taşıtmıştır. Bu arada iktisadi prefabrikasyon yöntemleri, özel bir kalıp kaydırma yöntemi, hidrolik bir öngerilim verme yöntemi de geliştirmiş ve uygulamış, patentlerini almıştır. Bunlar, Nervi'ye yapılarını çok kısa yapım süreleri içinde bitirme olanağını da sağlamıştır.

Estetik anlayışı

Ama bu yapım yöntemlerinin, malzeme kullanımlarının, uygulamaya yönelik teknik yeniliklerin hiçbiri kendi başına bir amaç değildi. Nervi onları, estetik kaygılarını gerçekleştirmek için kendine serbestlik sağlayan araçlar olarak kullanmıştır. Nervi'nin estetiği, yapının strüktüründen türeyen, onunla bütünleşen bir güzellik anlayışına dayanır. Gerek iç mekânlar, gerek dış görünüşler, yapı örtüsünü taşıyan güçlü taşıyıcıların sağladığı bir ritim duygusunun, sağlam bir strüktür tasarımının getirdiği dengeli bir düzenlemenin etkisi altındadır. Bu yönüyle Nervi, yapımcı (konstrüktivist) yaklaşımın önde gelen bir temsilcisidir.

Nervi'nin yapıları mühendislik alanındaki başarılar olmaktan öteye, biçimlenişleri, yarattıkları mekânlar, işlevsel çözümleri, güzel ve etkili oluşlarıyla da birer mimarlık başyapıtıdırlar. Nervi pek çok yapısının tasarımını kendi üstlenmiş, yalnızca strüktür tasarımına katıldığı yapılarda da mimarlarla yakın bir işbirliği içinde olmuştur. Bütün bu özellikleri onu hem yapı mühendisleri, hem de mimarlarca aynı

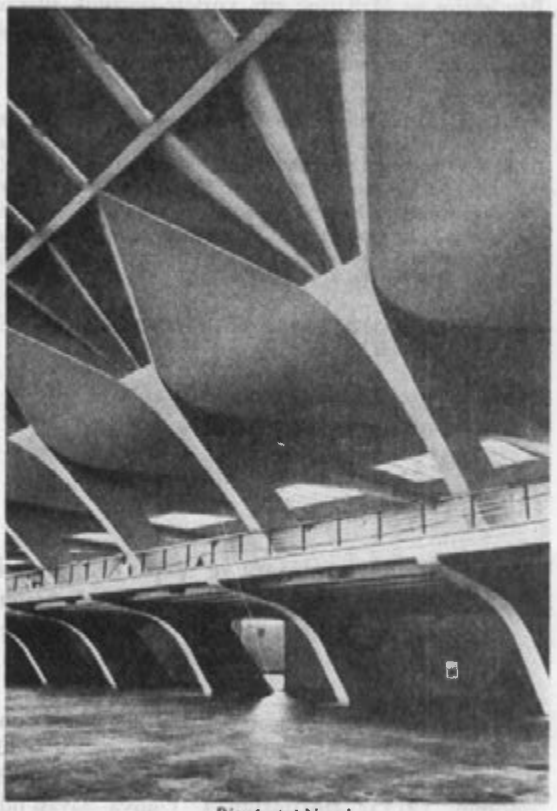

Pier Luigi Nervi
Torino Sergisinde Salon 1950, İtalya.

ölçüde benimsenen, en önemli çağdaş tasarımcılardan biri durumuna getirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Belediye Stadyumu (Giovanni Berta Stadyumu)*, 1932, Floransa; İtalyan Hava Kuvvetleri için hangarlar, 1936-1941, Orvieto, Orbetello, Torre del Lago, İtalya; Torino'daki Sergi için *B ve C Salonları*, 1950, Torino; *UNESCO Genel Merkezi* (M. Breuer ve B. Zehrfuss ile), 1957, Paris; *Küçük Spor Salonu* (A. Vitellozzi ile), 1957, Roma; *Pirelli Gökdeleni* (G. Ponti, A. Rosselli, A. Fornaroli, G. Valtolina, E. dell'Orto ve A. Danusso ile), 1958, Milano; *Büyük Spor Salonu* (M. Piacentini ile), 1959, Roma; Italia 61 sergisi için *İş Sarayı* sergi salonu, 1961, Torino, İtalya. **Kitap:** *El lenguaje arquitectonico*, 1950, ("Mimarlığın Dili"); *Arte o scienza del construire?*, 1954, ("Yapım Sanatı mı Yoksa Bilimi mi?"); *Concrete and Structural Form*, 1955, ("Beton ve Strüktür Biçimlenmesi"); *Construire correttamente*, 1955, ("Yapımlar"); *Nuove strutture*, 1963, ("Yeni Strüktürler"); *Aesthetics and Technology in Building*, 1966, ("Yapıda Estetik ve Teknoloji").

• **KAYNAKLAR:** G.C. Argan, *Pier Luigi Nervi*, 1955; A.L. Huxtable, *Pier Luigi Nervi*, 1960; J. Joedicke ve E. Rogers, *The Works of Pier Luigi Nervi*, 1957; M. Major, *Pier Luigi Nervi*, 1966; A. Pica, *Pier Luigi Nervi*, 1969; J. Tomes, *Nervi*, 1967.

• **BAKINIZ:** ANTHEMİOS, FREYSSINET.

NESAÎ
(830-915)

Arap Hadis bilgini. Hadis konusundaki yapıtı en güvenilir kaynaklardan biridir.

Ebu Abdurrahman Ahmed el-Nesaî Mekke'de doğdu, aynı kentte öldü. Özel öğrenim gördükten sonra Hadis'e ilgi duydu, Mısır ve Şam'da kalarak birçok Hadis topladı. Bunları konularına ve kaynaklarına göre düzenledi.

Nesaî, toplum sorunlarıyla da uğraştı, özellikle halife seçiminde Ali'ye karşı yapılan uygulamaların gereksiz olduğu inancını açıklayınca yöneticileri öfkelendirdi. Bu yüzden sıkıntıya düştü, ölünce, Ali'yi sevenlerce şehit sayıldı. Nesaî'nin topladığı Hadis'ler, daha sonra bu alanda çalışanlar için, başvurulan önemli kaynaklardan biridir. İslam ülkelerinde Hadis'in medreselerde okutulmasını sağlayanlar arasında sayılır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Sünen*, (ö.s.), 1964, ("Sünnetler").

NESİB
(? - 1714)

Osmanlı Divan şairi. Özellikle naatları ve tarihleri ile tanınmıştır.

Konya'da doğdu, İstanbul'da öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Asıl adı Yusuf'tur. Konya'da öğrenim gördükten sonra İstanbul'a geldi Vezir Siyavuş Paşa'ya öğretmenlik etti. IV. Mehmed'in 1687'de tahttan indirilmesiyle son bulan Yeniçeri ayaklanmasında Siyavuş Paşa öldürülünce bu olaydan etkilenerek Mısır'a gitti. Mısır Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Dede'ye mürid oldu. Bir süre sonra Mekke'ye gitti. Siyahi Dede ile sonradan müneccimbaşı olan Ahmed Dede'nin hizmetine girdi. Ondan kozmografya ve matematik dersleri aldı. Konya'ya döndü. Mevlânâ Dergâhı'nda mesnevi okuttu. Ankara, Şam ve Mısır mevlevihanelerinde şeyhlik yaptı. 1711'de İstanbul'da Yenikapı Mevlevihanesi şeyhliğine getirildi.

Nesib, bilgin bir şair, ayrıca güzel yazılarıyla tanınmış bir hattattır. Şiirlerinde Mevlevilik'in etkisi büyüktür. *Divan*'ı ve Hz. Ali'nin sözlerinden derleyip Türkçe'ye çevirdiği *Rişte-i Cevâhir* adlı bir yapıtı vardır. Yapıtta yeri geldikçe âyetlere, hadislere, *Mesnevi*'den beyitlere yer vermiştir, Arapça ve Farsça ile karışık ağdalı bir dil kullanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Divan*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 288/1), *Rişte-i Cevâhir*, (ö.s.), 1834.

NESİMÎ
(? - 1404/1413)

Türk, şair ve mutasavvıf. Varlık birliği ve insanla Tanrı özdeşliği görüşünü savunmuştur.

İmadeddin Nesimî, Bağdat'ta doğdu, 1404'te, bazı kaynaklara göre de 1413 dolaylarında Halep'te öldü. Peygamber soyundan geldiğini ileri sürdüğünden "Seyyid" olarak ün kazanmıştır. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Önce medrese öğrenimi görmüş, sonra Hurufilik'in kurucusu Fazlullah Hurufi ile yakınlık kurarak, onun görüşlerini benimsemiştir. Şiir diliyle sergilediği düşünceleri *Kuran*'ın özüne aykırı görülünce Memlûk Sultanı Berkukoğlu Nasirüddin Ferec'in buyruğu üzerine, Halep'te derisi yüzülerek, öldürülmüştür.

Nesimî'nin şiirlerinde sergilediği anlayışa göre varlık birdir, türlülük ve çokluk görünüştedir. Varlığın kurucu öğeleri harf ile sestir. Bu iki öğe tanrısal tözde gizlidir, görünür duruma gelince varlık türleri oluşur. İnsanla Tanrı, kurucu öğelerin özdeşliği nedeniyle, birdir. Her harf, kendi özünde, bir ses içerir. Ancak harflerin değişikliği, ayrılığı da gerçek değil görünüştür. Ses, kendisini içeren, harfin dışına çıkınca görünen nesne olur, varlık türü niteliği kazanır. Buna karşın, tanrısal tözden başka bir varlığın bulunduğu öne sürülemez, çünkü bir olanın içerdiği çokluk ve türlülük bir uyum içindedir, bu uyum da birliktir. Harf, sesin kabuğu durumundadır, ses özdür. En yoğun, en katı nesneden en soyut olana değin ne varsa sesten oluşur. Ses diri varlıklarda eylem, diri olmayanlarda gizilgüç durumundadır.

İnsan, özünü tinin değil, özdeğin oluşturduğu bir varlıktır. Tin bu özdeğin anlamıdır. Ses, insanda, söz olarak görünüş alanına çıkar. Bu görünüş tanrısaldır, çünkü insan konuşan Tanrı niteliğindedir. Bu nitelik varlığın Bir oluşundan dolayıdır. Nesimî,

Ses, söz ve harf

insanı nitelerken "Kelamullah-ı nâtık" (Konuşan Tanrı sözü) deyimini kullanır. Öte yandan gene Hurufilik'in harf ve ses ilkelerine dayanarak, insanın otuz iki harften kurulu bir bütün olduğunu ileri sürer. Harflerin otuz iki olması, varlığın çokluğu, türlülüğü anlamına gelmez, çünkü bunlar birer görünüştür, tanrısal tözde birliğe varmıştır. *Kuran*, harflerle yazıldığından, insanla özdeştir ve insan konuşan *Kuran*'dır. Onun bu özelliğini kavrayabilmek için derin düşünmeye alışmak, gönülde Tanrı'dan başka bir varlığın bulunmadığını kavrayacak olgunluk aşamasına yükselmek gerekir.

İnsanın yetkinlik ve olgunluk aşamasına yükselmesini sağlayan başlıca öğe sevgidir. Sevgi kendini Tanrı'da, Tanrı'yı kendinde bulma eğilimidir. Tanrısal öz de, insan ve evren gibi, harflerden kurulu olduğu için kendini bilen Tanrı'yı, Tanrı'yı bilen kendini bilir. Nitekim insanın yüzünde ancak gönül bilgisine (irfan) varan kimsenin (âşık) okuyabileceği yazı vardır, bu da "Allah"tır. İnsan-Tanrı özdeşliği nedeniyle, Şeriat'ın öngördüğü ibadet, insana yönelik olmalıdır. Çünkü kendine tapan insan, gerçekte Tanrı'ya, ona tapan da kendine tapar. Bu durum insanın "Ben Tanrıyım" (Ene'l-Hak) diyebilecek bir yetkinliğe yükselmesini gerektirir. Bu aşamaya varan insan "ey sevgili, senin yüzünde Tanrı yücedir yazısı vardır, güzelliğine vurulmamın, seni sevmenin nedeni budur" demekte bir sakınca görmez.

Nesimî'ye göre insan sürekli bir sevgi eylemi içinde olmalı, çevresinde bulunan bütün nesnelerde Tanrı'yı, Tanrı'da bütün nesneleri görme başarısını kazanmalıdır. Bunun için ibadet gerekli değildir. Çünkü zamanında yapılmayan bir ibadet, sonradan yerine getirilebilir (kaza), oysa sevgiden, sevgiliye yönelik eğilimden yoksun bir süreyi yeniden yaşayarak, eksikliği giderme olanağı yoktur. "Gel gel, bu yana gel ki namazını sonradan kılar,orucunu sonradan tutabilirsin, oysa sevgilisiz geçen bir sürenin eksikliğini gideremezsin."

Nesimî yalnız tasavvufla ilgili düşünceleri bakımından değil, şiirindeki içerik yönünden de çağlar boyunca etkisini sürdürmüştür. Onun şiirinde, görüşlerini dile getiren, üç temel öğe vardır. Bunlar da uyum, coşku ve derinliktir. Uyumla derinlik şiirde anlamı, uyumla coşku ise söyleyiş biçimindeki özgünlüğü oluşturur. Onun dizeleri, uzayıp giden uyumun akışı içinde, anlam bakımından, okuyucuyu şaşırtan iniş-çıkışlar gösterir. En sığ sanılan yerde birdenbire derinlik, en derin sanılan yerde beklenmeyen bir genişlik belirir. Bu özelliği nedeniyle bir yandan Hurufilik'in anladığı tasavvufun gelişmesine, bir yandan da şiirde yeni bir içeriğin benimsenmesine olanak sağlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Divan*, (ö.s.), 1844, (yeni harflerle, 1973).
- **KAYNAKLAR:** K. Edip Kürkçüoğlu, *Nesimi Divanından Seçmeler*, 1973; A. Gölpınarlı, *Nesimi-Usuli-Ruhi*, 1953.

İnanç ve Şiir

Sevgi ve Tanrı

İslam ülkelerinde Kuran'dan kaynaklanan bir anlayışa göre, ozanlar doğru söylemeyen, yanıltıcı kimselerdir. Ancak Tanrı'yı, Peygamber'i, İslam dininin öngördüğü konuları işleyen, öven şiirin önemi vardır. Tanrı sevgisi dışında sevgi, Peygamber'in gösterdiği yol dışında yol tanımak dine aykırıdır. Şiiri, içerdiği konuların, dinle bağlantısı olmadığından dolayı suçlayan bu anlayışa karşı çıkan gene ozanlar olmuştur. Özellikle tasavvuf yolunu seçen ozanlarda şiirin odağını benimsenen inanç oluşturur. Yaklaşık 10. yy ortalarından başlayarak gelişen ve Şeriat'ın yasakladığı konuları işleyen şiir,11., 12. ve 13.yy'larda büyük bir gelişme gösterir. Şiirde, tasavvuf anlayışını doruğa çıkaran 12. ve 13.yy'lardan sonra, daha geniş kapsamlı bir içerik ortaya çıkar. 14. yy'da, İmadeddin Nesimî'nin elinde, en etkili ürünlerini veren tasavvuf şiiri çok geniş bir alana yayıldı. Ali'ye* bağlı inanç kurumlarının gelişmesine yardımcı olduğu bu şiir türünün özünü benimsenen düşünce oluşturur.

İmadeddin Nesimî'nin etkisiyle hızlı bir gelişme gösteren Hurufilik, kısa bir süre içinde, şiirin başlıca konusu oldu. Öbür Alevi kuruluşlara bağlı ozanlar, yer yer Hurufilik'ten de esinlenerek, şiiri inançların işlenmesinde başlıca öğe diye benimsedi. İran, Anadolu ve Kuzey Irak-Suriye bölgelerinde gelişen şiirin genel konusu inanç oldu. Bu inanç, Şeriat'ın yasağına karşın, yayılma olanağı buldu. Birçok ozan şiirinde işlediği inançtan dolayı ya Halife'nin ya da Padişah'ın buyruğu, müftünün onayıyla öldürüldü. Bu baskı karşısında şiir kırsal kesimlerde geniş bir alana yayılma gücü kazanınca tasavvuf yolunu seçen, genellikle Ali'ye bağlanan, "halk ozanları" diye nitelenen yeni bir ozan topluluğu ortaya çıktı. Anadolu'da, 13.yy'da, Yunus Emre'yle* doruğa ulaşan bu inanç şiiri, 14. yy'da, Nesimî'nin de etkisiyle, yeni bir söyleyiş biçimi kazanarak gelişimini sürdürdü. Kaygusuz*, Hatayi (I. İsmail)*, Usuli, Kul Himmet, Pir Sultan Abdal* gibi ozanların elinde halk şiirinin önemli bir bölümü, tasavvufu konu edinen, inanç şiiri oldu. Böylece inanç şiiri, şiir inancı besleyerek geliştirip, yaymış, Anadolu'da, özellikle halk arasında, tasavvuf inancının yayılmasında başlıca etken şiir olmuştur.

NESİN, Aziz
(1915)

Türk, yazar. Toplumsal gerçekçi yaklaşımı ve yergi gücüyle çağdaş Türk gülmece edebiyatının öncüsü olmuştur.

20 Aralık 1915'te İstanbul'da, Heybeliada'da doğdu. Asıl adı Mehmet Nusret'tir. Darüşşafaka'dan

Aziz Nesin

sonra Kuleli Lisesi'nde ve Harp Okulu'nda okudu, 1939'da Askeri Fen Okulu'nu bitirerek teğmen rütbesiyle orduya katıldı. Askeri Fen Okulu'ndayken Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Süsleme Bölümü'ne devam etti. Çeşitli yerlerde subay olarak görev yaptı. Bu arada önce *Yedigün* dergisinde Vedia Nesin takma adıyla ilk ürünleri olan şiirlerini, daha sonra da *Millet* ve *Yeni Adam* dergilerinde öykülerini yayımladı. 1944'te üsteğmenken ordudan ayrıldı. Bir süre bakkallık, muhasiplik gibi işler yaptıktan sonra gazeteciliğe başladı. *Yedigün*, *Karagöz*, *Tan* dergi ve gazetelerinde çalıştı. Bir süre *Cumartesi* adlı bir haftalık magazin dergisi yayımladı. 1946'da Sabahattin Ali'yle birlikte *Markopaşa* gülmece dergisini çıkardı. Dönemin yönetimini eleştiren tutumu nedeniyle birçok kez kapatılan derginin yayınını *Malum Paşa*, *Merhum Paşa*, *Bizim Paşa*, *Yeni Baştan* vb. gibi adlarla, Sabahattin Ali'nin ölümünden sonra da, 1950'ye değin sürdürdü. Bu arada 1947'den başlayarak çeşitli yazılarından ötürü toplam beş buçuk yıl hapis yattı. 1951'de hapisten çıkınca bir kitapçı dükkânı açtı, daha sonra bir fotoğraf stüdyosu işletti. 1954'te *Akbaba* dergisinde yeniden yazarlık yaşamına döndü. Çeşitli dergi ve gazetelerde çalıştı, gülmece öyküleri, röportajlar, fıkralar yayımladı. Bu yazılarında iki yüze yakın takma ad kullandı. 1956'da Kemal Tahir'le birlikte Düşün Yayınevi'ni kurdu. 1958'den sonra yayımcılığı tek başına sürdürdü. 1962'de *Zübük* adlı gülmece dergisini çıkardı. 1963'te yayınevinin yanması üzerine, yazarlığı tek uğraş edindi. 1972'de kimsesiz çocukları okutmayı amaç edinen Nesin Vakfı'nı kurarak kitaplarının budan sonraki gelirlerini bu vakfa bağışladı. 1976'dan başlayarak, her yılın edebiyat ürünlerinden yaptığı seçmeleri içeren *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*'nı yayımladı.

İtalya'da 1956 ve 1957'de iki kez Altın Palmiye, Bulgaristan'da 1966'da Altın Kirpi ve 1977'de Hitar Petar, SSCB'de 1969'da Krokodil ödüllerini, 1975'te Asya-Afrika Yazarlar Birliği'nin Lotüs Ödülü'nü aldı. 1969'da *Karagöz'ün Kaptanlığı-Berberliği-Antrenörlüğü* oyunlarıyla Karacan Armağanı'nı, 1970'te *Çiçu* oyunuyla Türk Dil Kurumu Tiyatro Ödülü'nü kazandı. 1974'te *Pırtlatan Bal* oyunuyla Arkın Çocuk Yazını Ödülleri'nde ikinci oldu. 1979'da *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz* romanıyla da Madaralı Roman Ödülü'nü aldı. Yapıtları yirmi dokuz yabancı dile çevrildi, oyunları on yabancı ülkede sahnelendi. 1979'da seçildiği Türkiye Yazarlar Sendikası başkanlığı görevini bugün de (1985) sürdürmektedir.

Yazarlığının evreleri

Markopaşa dergisiyle başlayan Türk gülmece edebiyatının çağdaşlaşma süreci, Aziz Nesin'in gülmece yazarlığının da hazırlık dönemini oluşturur. 1954 sonrası öykülerinde ise "çağdaş Türkiye'nin toplumsal topografyasını vermeye" yöneldiği izlenir. 1950'lerin sonlarında, yeni biçim denemeleriyle öykücülüğünü gelişkin, yeni bir düzeye getiren Aziz Nesin, çağdaş Türk gülmece öykücülüğüne de yeni açılımlar kazandırmıştır. Bu evrede yayımladığı öykülerinde halk anlatı geleneğinin öğelerinden yararlanmış, masal teması aracılığıyla günlük siyasal olayları, toplumsal bozuklukları eleştirel bir yaklaşımla, etkileyici bir biçimde yansıtmıştır. Öykülerinde soyutlama ve genellemeye yönelişinin uzantısı olan olgunluk dönemi, Aziz Nesin'in sanatının dördüncü evresini oluşturur. Yine halk öykücülüğünden, özellikle meddah geleneğinin anlatım olanaklarından yararlanarak çağdaş anlamda bir gülmece öyküsü anlatım tekniğini geliştirmiştir.

Toplumsal gerçekçi yönelimi

Yapıtlarında toplumun geniş bir kesitinin sorunlarını dile getirerek, yaşamı bütün yönleriyle yansıtma amacını gütmüştür. Toplumsal gerçekçi yönelimi, ülkenin toplumsal değişim süreci ve bu değişim içindeki insanın konumunu saptamaya yöneliktir. Toplumsal yapıdaki aksaklıkları, bunların güncel yaşama yansımasını alaycı-yergici bir anlatımla verirken geniş bir toplum panoraması çizer. Küçük insanların ezilmişliklerini, toplumsal dengesizlikler içinde oradan oraya sürüklenişlerini, haksızlıklara uğrayışlarını gülünç yanlarıyla sergiler. Ama eleştirileri sadece toplum düzeninin bozuk yanlarına yönelik değildir. Kişilerin olumsuzluklarını, eksikliklerini de göstererek uyarıcı, etkileyici ve yönlendirici bir çaba güder. Çoğunlukla halktan kişileri konu edinir. Yapıtları kişi ve tema zenginliğiyle de dikkati çeker. Gerçekliklerini yansıttığı kişilerin dünyasını ve psikolojik yapısını sergilemede etkileyici bir dil evreni kurmuştur.

Aziz Nesin, ürünleriyle, Batı etkisinde gelişen gülmece anlayışını yıkmış, Türk ulusal gülmece geleneğini bu güne bağlayarak, çağdaş anlamda bir bireşime varmıştır. Bununla da her kesimden okur kitlesine seslenmeyi başarmıştır. Geliştirdiği teknik, anlatım biçimi ve tema zenginliğiyle çağdaş Türk gülmece edebiyatında etkin bir kaynak olduğu gibi, yeni bir gülmece anlayışının gelişmesine de öncülük etmiştir.

Oyun yazarlığı

Oyunlarında ise Aziz Nesin'in çok değişik bir anlayışa yöneldiği, gülmece öğelerinden yararlanmadığı, soyutlamaya büyük önem vererek, düşünceyi öne alan atılımcı bir tarzı benimsediği görülmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Geriye Kalan*, 1948; *İt Kuyruğu*, 1955; *Yedek Parça*, 1955; *Fil Hamdi*, 1955; *Damda Deli Var*, 1956; *Koltuk*, 1957; *Kazan Töreni*, 1957; *Toros Canavarı*, 1957; *Deliler Boşandı*, 1957;

Türkiye'de Gülmece Edebiyatı

Türk edebiyatında gülmece yazarlığı, sözlü gülmece geleneğinin yanında oldukça yenidir. Türkiye'nin toplumsal yapısındaki değişim evrelerinde, ülke gerçeklerine yönelen yazarlar için gülmece, toplumsal ve siyasal konuları yansıtmada önemli bir araç, çoğunlukla bu amaçla yayımlanan dergi ve gazeteler de gülmece yazarlığını besleyen başlıca ortam olmuştur.

1870'te Teodor Kasap'ın* çıkardığı Diyojen ilk bağımsız gülmece gazetesiydi. Namık Kemal*, Ebüzziya Tevfik*, Âli Bey* (Direktör) bu gazetenin başlıca yazarlarıydı. Namık Kemal, Diyojen'deki şiirleriyle siyasal ve toplumsal gülmecenin ilk örneklerini verdi. Yine Diyojen'deki yazılarıyla Âli Bey, Zafernâme'siyle Ziya Paşa* çağdaş gülmece anlayışına yönelik bir çaba içindeydiler. Ayrıca, Batılı anlamda ilk gülmece örneklerine Ethem Pertev Paşa'nın Av'ava-Nâme'sinde rastlanır.

1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla başlayan ve otuz iki yıl süren II. Abdülhamid'in* istibdat yönetimi sırasında gülmece dergisi çıkmadı. Bu dönemde Eşref*, Abdülhamid'e karşı yazdığı, elden ele dolaşan şiirleriyle toplumsal yerginin en etkili kişisi oldu.

1908'de Meşrutyet'in ilanı ile doğan özgürlük ortamında, iki yıl içinde otuzun üzerinde gülmece dergi ve gazetesi çıktı. Siyasal nitelikteki gülmece dergilerinin ilki sayılan Kalem bu dönemin etkili bir yayın organıydı. Kirpi takma adıyla yazan R.H.Karay*, daha sonra Cem adını alacak olan bu derginin başyazarlığını da üstlenmişti. H.R.Gürpınar* öykü ve romanlarında, toplumsal gülmecenin başarılı örneklerini verdi. Ahmet Rasim'le* birlikte Boşboğaz ile Güllâbi adlı bir de gülmece dergisi çıkardılar. Ahmet Rasim fıkralarıyla, F.A.Aykaç* düzyazı ve şiirleriyle, Ö.Seyfettin* Efruz Bey dizisindeki öyküleriyle dönemin gülmece örneklerini sergilediler.

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yılları Türk gülmecesinin durgunluk dönemi oldu. S.Simavi'nin* 1918'de çıkardığı Diken dergisini 1921'de Güleryüz izledi. Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen bu dergilerin yanı sıra, R.H.Karay'ın Ankara hükümetine karşı bir tavırla çıkardığı Aydede de dönemin ünlü bir gülmece dergisiydi. Bu dönem gülmece yazarlarının çoğu Batı gülmecesinden etkilenerek taklitçi bir anlayışa yöneldiler. Y.Z.Ortaç*, O.S.Orbon* dönemin başlıca gülmece yazarlarıydı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında geniş bir yazı kadrosuyla yayın yaşamına giren Akbaba'yı, Aydede'nin yazarlarından Y.Z.Ortaç ve O.S. Orbon çıkardılar. Dergi ilk başlarda, toplum sorunlarından uzak bir gülmece anlayışını sürdürdü. Neyzen Tevfik*, Sermet Muhtar Alus (1887-1952), Ercüment Ekrem Talu (1888-1956), O.C.Kaygılı*, B. Felek*, F.Celâlettin*, M.Yesari*, F.N.Çamlıbel*, Nurettin Artam (1900-1958) gibi bu dönemin önde gelen yazarlarının başlıca yönelimi, yeni kurulan Cumhuriyet yönetiminin devrimlerini desteklemek, bunları geniş kitlelere benimsetmekti. II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrası, Türk gülmece edebiyatının gelişme ve atılım döneminin başlangıcı oldu. 1946'da S.Ali* ve A.Nesin'in çıkardıkları Markopaşa dergisi toplum sorunlarına gerçekçi açıdan yaklaşan bir gülmece anlayışının gelişmesinde öncülük etti. S.Ali, bu anlayışın ilk etkili örneklerini verdi. A.Nesin, fıkra, öykü, roman ve taşlamalarıyla, çıkardığı dergilerle siyasal gülmece anlayışının öncülüğünü yaptı. Markopaşa döneminin bir başka önemli adı da R.Ilgaz'dı*.

1950'lerde, Demokrat Parti yönetiminin ilk yıllarındaki etkili gülmece dergisi kısa bir süre yayımlanan Tef oldu. Akbaba'nın iktidarı destekleyerek yeniden yayın yaşamına girdiği bu yıllardaki öbür gülmece dergileri de Dolmuş, Taş ve Karikatür'dü. Bu dergiler çevresinde kümelenen gülmece yazarları, dönemin gerçekliklerini toplumsal eleştiri ve yergileriyle dile getirdiler. A.Nesin, R.Ilgaz, Adnan Veli Kanık (1917-1972), Suavi Süalp (1926-1981), Oktay Verel (1927), Selçuk Kaskan (1918-1978), H.H.Korkmazgil*, Vedat Saygel (1931), Bülent Oran'ın (1924) yanı sıra küçük fıkra dalında Ç.Altan*, Doğan Nadi, Bedii Faik (1921), R.Erduran* bu yazarların başlıcalarıydı. Ayrıca, bazı öykülerinde gülmece öğesine oldukça yer veren O. Kemal* ve H.Taner'i* de gülmece yazarları arasında saymak gerekir.

27 Mayıs'la birlikte gelen yeni koşullar, 1960'larda gülmecede değişik yönelimleri ortaya çıkardı. A.Nesin'in yayımladığı Zübük bu yönelimin ilk dergisi niteliğindeydi. Dönemin asıl etkili dergisi ise gene Akbaba'ydı. Eski ustaların yanı sıra Muzaffer İzgü (1933), Nurettin Türker, Yalçın Kaya (1930), Şakir Balkı toplumsal gülmecenin örneklerini verdiler.

1970'lerin gülmece alanındaki en önemli iki olayından biri Türkiye'deki en uzun ömürlü gülmece dergisi Akbaba'nın, yayımını artık sürdüremeyerek kapanması, öbürü de yeni bir anlayışın temsilcisi niteliğindeki Gırgır dergisinin çıkmaya başlamasıydı. Daha önceki yıllarda Suavi Süalp'in öncülüğünü yaptığı soyut denebilecek bir gülmece anlayışı doğrultusunda yürüyen ve gülmecesini eskiden olduğu gibi öykülere değil, kısa esprilere oturtan Gırgır, toplumdaki her olguyu alaya alıp, taşlayıp, iğneleyerek Fırt, Çarşaf gibi aynı çizgiyi sürdüren benzerleri arasında sivrildi ve bugün Türkiye'nin en çok okunan sürekli yayınlarından biri durumuna erişti. Genç kuşak içinde gülmece edebiyatının bugünkü verimli yazarları arasında Sulhi Dölek (1948), Erhan Tığlı (1941), Kandemir Konduk, Mehmet Semih ve İsmet Çelik (1941-1984) gelmektedir.

Mahallenin Kısmeti, 1957; *Ölmüş Eşek*, 1957; *Hangi Parti Kazanacak*, 1957; *Havadan Sudan*, 1958; *Bay Düdük*, 1958; *Nazik Alet*, 1958; *Gıdı Gıdı*, 1959; *Aferin*, 1959; *Kördöğüşü*, 1959; *Mahmut ile Nigâr*, 1959; *Gözüne Gözlük*, 1960; *Ah Biz Eşekler*, 1960; *Yüz Liraya Bir Deli*, 1961; *Bir Koltuk Nasıl Devrilir*, 1961; *Biz Adam Olamayız*, 1962; *Sosyalizm Geliyor, Savulun*, 1965; *İhtilali Nasıl Yaptık*, 1965; *Rıfat Bey Neden Kaşınıyor*, 1965; *Yeşil Renkli Namus Gazı*, 1965; *Bülbül Yuvası Evler*, 1968; *Vatan Sağolsun*, 1968; *Yaşasın Memleket*, 1969; *İnsanlar Uyanıyor*, 1972; *Büyük Grev*, 1978; *Benim Delilerim*, 1984. **Roman:** *Kadın Olan Erkek*, 1955; *Gol Kralı*, 1955; *Erkek Sabahat*, 1957; *Saçkıran*, 1959; *Zübük; Şimdiki Çocuklar Harika*, 1967; *Tatlı Betüş*, 1974; *Surnâme*, 1976; *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, 1977; *Tek Yol*, 1978. **Oyun:** *Biraz Gelir misiniz*, 1958; *Bir Şey Yap Met*, 1958; *Toros Canavarı*, 1963; *Düdükçülerle Fırçacıların Savaşı*, 1968; *Çiçu*, 1970; *Tut Elimden Rovni*, 1970; *Hadi Öldürsene Canikom*, 1970; *Beş Kısa Oyun*, 1979; *Üç Karagöz*, 1969; Pırtlatan Bal, 1976. **Anı:** *Bir Sürgünün Hatıraları*, 1957; *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez-Yol*, 1966; *Poliste*, 1967; *Böyle Gelmiş Böyle Gitmez-Yokuşun Başı*, 1976. **Masal:** *Memleketin Birinde*, 1958; *Hoptirinam*, 1960; *Uyusana Tosunum*, 1971; *Aziz Dede'den Masallar*. **Fıkra:** *Nutuk Makinası*, 1958; *Az Gittik Uz Gittik*, 1959; *Merhaba*, 1972. **Gezi:** *Duyduk Duymadık Demeyin*, 1976; *Dünya Kazan Ben Kepçe*, 1977. **Taşlama-Antoloji-İnceleme:** *Aziznâme*, 1948; *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, 1973; *Leylâ ile Mecnun*, 1972. **Çocuklar İçin:** *Bu Yurdu Bize Verenler*, 1975; *Borçlu Olduklarımız*, 1976. **Şiir:** *Sondan Başa*, 1984.

• **KAYNAKLAR:** "Aziz Nesin Özeleştirisini Yapıyor", *Yeni Edebiyat*,1973; N.Yakovlava, "Aziz Nesin'in Yapıtlarında Toplumsal Eğitim ve Dil". *Sovyet Türkologlarının Türk Edebiyatı İncelemeleri*, 1980; *Dost Dergisi* Aziz Nesin Özel Sayısı, (51-54), 1969.

NESSELRODE, Karl Robert
(1780-1862)

Alman asıllı Rus devlet adamı. 1816-1856 arasında dışişleri bakanlığı yapmıştır.

13 Aralık 1780'de Portekiz'de Lizbon'da doğdu, 23 Mart 1862'de St.Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Babası, Rusya'nın Portekiz büyükelçisiydi. Berlin'de öğrenim gördü. 16 yaşında Rus donanmasına girdi ve çar I.Pavel'in emir subayı oldu. I.Aleksandr'ın tahta geçmesi üzerine, 1801-1806 arasında Rusya'nın Prusya ve Hollanda büyükelçiliklerinde görev aldı. 1806-1807 yıllarında, Fransa'ya karşı savaşta, bazı generallerin yanında diplomatik sekreterlik yaptı. 1807'de Tilsit'te Fransa ile barış imzalanmasının ardından, Rusya'nın Paris büyükelçiliğine ataşe atandı. I.Aleksandr'ı, Avusturya ile yakınlaşmaya ve I.Napoléon ile kurduğu geçici ittifakı bozmaya ikna etmeye çalıştı. 1812'de Rusya'ya karşı sefere çıkan I.Napoléon'un geri püskürtülmesi ve çar I.Aleksandr'ın müttefik ordularının başında Paris'e girmesi üzerine, 1814-1815 yıllarında toplanan Viyana Kongresi'ne katıldı ve I.Aleksandr'ın Fransa'da Bourbon hanedanının yeniden tahta çıkmasıyla başlayan Restorasyon Dönemi'ni desteklemesi için ısrar etti. Avrupa'nın feodal ve mutlakiyetçi devletlerinin, 1815'te Kutsal İttifak'ı oluşturmaları için çaba gösterdi.

1816'da dışişleri bakanlığına getirilen Nesselrode, I.Nikolay'ın 1826'da başa geçmesinden sonra, artık Avrupa'da zayıf bir güç olan Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya bağımlı kılmaya çalıştı. Bu tarihte Osmanlı Devleti'nde Yeniçeri kurumu ortadan kaldırılmış, ama yeni bir ordu için ciddi bir girişim yapılmamıştı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin bu zayıf anından yararlanarak, Akerman Mukavelenâmesi ile bir dizi ödün aldı. 1833'te imzalanan Hünkar İskelesi Antlaşması'yla, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmaması koşuluna karşılık, boğazların Rusya'nın düşmanlarına kapatılması öngörüldü. Akdeniz'de Rusya'nın etkisinin artmasından çekinen İngiltere'nin bu antlaşmaya karşı çıkmasıyla boğazlar, uluslararası bir sorun olarak, 1841'de Londra'da yeniden ele alındı ve tüm yabancı savaş gemilerine kapatıldı.

Rusya, Nesselrode'un önerisiyle 1848'de Macarlar'ın Avusturya'ya karşı bağımsızlık mücadelesine müdahale etti. Macar ayaklanmasının Rusya'nın müdahalesi ile bastırılması, Çarlık Rusya'sının "Avrupa'nın Jandarması" olarak nitelenmesine yol açtı. Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerinde artan etkisini durdurmak gerekçesiyle, Rusya'nın 1853'te Eflâk ve Boğdan'ı işgal etmesi üzerine, Avrupa devletleri bu duruma karşı tavır aldı ve Rusya yalnızlaştı. Nesselrode gerginliği azaltmak için, görüşmeleri uzatmaya çalıştıysa da Kırım Savaşı'nın çıkmasını önleyemedi. İngiltere, Fransa ve Sardunya'nın desteklediği Osmanlı Devleti'nin savaştan galip çıkması üzerine, 1856'da Paris'te imzalanan antlaşma ile Rusya bir dizi yaptırımı kabullenmek zorunda bırakıldı ve Nesselrode'un Balkanlar üzerinde üstünlük kurma çabaları sonuçsuz kaldı. Bu gelişmeler Nesselrode açısından başarısızlık olarak nitelendi ve 1856'da, II.Aleksandr'ın tahta geçmesinden bir yıl sonra, yerini Gorçakov'a bırakarak, dışişleri bakanlığından istifa etti. 1845 'ten beri sürdürdüğü imparatorluk mühürdarlığı görevini ise sürdürdü.

• **BAKINIZ:** ALEKSANDR I [Pavloviç], ALEKSANDR II, GORÇAKOV, LOUIS XVIII, MAHMUD II, NAPOLÉON I, NİKOLAY I.

NESTORİUS
(380-451)

Anadolulu din adamı. Nesturi mezhebinin kurucusudur.

Germanicia Caesareia'da (bugün K.Maraş) doğdu, Mısır'da Panoplis'de öldü. Annesi ve babası İranlı'ydı. Antioch'da (bugün Antakya) dinsel öğrenim gördü ve girdiği Euprepios Manastırı'nda papaz oldu. Güzel konuşma yeteneği ve mücadeleciliği ile kısa zamanda ünlenince Bizans İmparatoru II.Theodosius (408-450) tarafından İstanbul'a çağrıldı; 10 Nisan 428'de İstanbul başpatrikliğine getirildi. Eski Yunan düşüncesinin etkilerine karşı Ortodoks inancı inatla savunan Nestorius, bir süre sonra Meryem için kullanılan Thetokos (Tanrı'nın anası) deyimine karşı çıkarak geniş bir tartışma başlattı. Meryem yalnızca

insan İsa'nın annesiydi, ona tanrısallık verilemezdi. Papa I.Celestine'ye şikayet edilen Nestorius'a en sert eleştiri, onu sapkınlıkla suçlayan İskenderiye Patriği Cyril'den geldi. Tartışmalar sırasında Nestorius'un görüşleri giderek bir öğretiye dönüştü. Bu öğretiye göre İsa'nın tanrısal özellikleriyle insan niteliği birbirinden ayrıdır; İsa'nın bu iki kimliği aynı özde birleşemez; İsa Tanrı değil, tanrısal özellikler taşıyan bir insandır ve Meryem Tanrı'nın değil, insan İsa'nın annesidir.

Papa, Ağustos 430'da Nestorius'u on gün içinde sözlerini geri almaya çağırdı ve bunun için Cyril'i görevlendirdi. Nestorius ise imparatora başvurarak, sorunu görüşecek bir konsil toplamasını istedi. 431 Haziran'ında Efes Konsili toplandı, ancak Nestorius, başkanlığını Cyril'in yaptığı konsil önünde tartışmayı reddetti. 22 Haziran 431'de Efes Konsili, Nestorius'un görüşlerini mahkûm etti. Bunun üzerine II.Theodosius, Nestorius'u önce Antioch'daki manastırına gönderdi, 435'te Arabistan'a, sonra da Libya Çölü'ne sürdü.

435'te imparator tarafından Nestorius'un tüm yazılarının yakılması emredildiği için yandaşları ancak az sayıda yazı ve mektubunu saklayabildiler. Görüşlerini özyaşamöyküsü biçiminde anlattığı *Şamlı Heraklides'in Kitabı*'nın Süryanice çevirisi 1895'te bulundu.

Nestorius'un ölümünden sonra Nesturilik diye adlandırılan öğretisinin Suriye, İran, Irak ve Güney Hindistan'da yayılmasına karşın Bizans içinde ve Batı'da tutunamaması yüzünden daha sonraki çağlarda Hıristiyanlık'ın geçirdiği evrimi etkileyemedi.

• YAPITLAR (başlıca): *Nestoriana Fragmente*, (ö.s.), 1905, ("Nestorius'un Yapıtlarından Parçalar").

NEŞATÎ
(? -1674)

Osmanlı Divan şairi. Kasideleri ve özellikle gazelleri ile tanınmıştır.

Edirne'de doğdu, aynı kentte öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Asıl adı Ahmet'tir. Ancak Sakıb Dede, *Sefine-i Mevleviye*'de adının Süleyman olduğunu söyler. Yaşamı üstüne yeterli bilgi yoktur. Gelibolu Mevlevihanesi şeyhi Mehmed Dede'ye derviş oldu. Şeyhinin ölümünden sonra geziye çıktı. Anadolu'nun çeşitli yerlerini gezdi. Bir süre Konya'da yaşadı. 1670'te Osman Dede'den boşalan Edirne Mevlevihanesi şeyhliğine atandı. Şeyhlik makamında dört yıl kalabildi. Fasih Ahmed Dede, ölümüne "Neşati gitmeğile eyledi mahzun ahbâbı" tarihini düşürmüştür.

Şiirlerinde önceleri Semendî mahlasını kullandıysa da, şeyhi olan Ağazade'nin isteği üzerine bunu Neşatî'ye çevirdi. 17.yy'ın en usta, en değerli şairlerinden biridir. *Divan*'ında sûfiyane şiirleri pek azdır, bir rubaî ile birkaç dizeyi geçmez. Bu yüzden bir tasavvuf şairi sayılmaz. Mevlevi dedesi olmasına karşın, şiirine tarikatına ilişkin öğeleri fazla sokmamıştır. Ancak Mevlânâ Celâleddin Rumî'yi saygıyla anar, onun kapısında köle olduğunu belirtir.

Neşatî, Nef'î yolunda yürümüş, gazellerinde, özellikle kasidelerinde büyük ölçüde onun etkisinde kalmıştır. IV.Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed'e Köprülü Mehmed Paşa, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'ya, şeyhülislam Bahaî Efendi'ye yazdığı kasidelerde, ustası Nef'î'yi geçtiğini söyler:

"Göreydi şîve-i tarz-ı kasâidim Nef'î
Olurdu sözlerimin çâk-çâk-i hayrâni".

Kasidelerinden, Neşatî'nin İran şiirini de çok iyi bildiği, Enverî, Hakanî, Zahîr, Rükna gibi ünlü şairleri incelediği, Örfî'nin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. "Ateşin lehçe ben ol Enver-i Rum'un kim" diyerek kendisinin Anadolu'nun Enverî'si olduğunu söyler. Bu şairlerin kendi şiirlerine haset ettiklerini büyük bir güvenle anlatır. *Şerh-i Müşkilât-ı Örfî* adlı küçük yapıtında Örfî'nin bir kasidesini şerhetmiştir. Burada üstün Farsça bilgisi ve Örfî'yi ne kadar çok beğenip değer verdiği ortaya çıkar. Şiirlerinde zarif bir üslup, ince bir hayal gücü vardır. Özgün kişiliği gazellerinde görülür. Coşkun duygulardan çok, olgun anlatımı ile dikkati çeker. Akıcı, rindâne, âşıkâne gazelleri vardır. Çağında yüzlerce şaire önderlik yaptığı söylenirse de bunun doğruluğu kuşkuludur.

"Gittin ammâ ki kodun hasret ile cânı bile
İstemem sensiz olan sohbet-i yârânı bile"

beytiyle başlayan tanınmış gazelini 18.yy'da Nedim, ondan çok sonra da Yahya Kemal tahmis etmişlerdir. Bu da Neşatî'nin değerinin unutulmadığının kanıtıdır. Nailî-i Kadim gibi Sebk-i Hindî'nin (Hint üslubu) öncülerinden sayılır.

Divan'ında gazeller büyük yer tutar. Ayrıca içinde yüz kırk dört beyitlik *Edirne Şehrengîzi* vardır. Hakanî ve Cevrî'den esinlenerek mesnevi tarzında bir de *Hilye-i Enbiya* yazmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.),(S.N.Ergun, *Neşatî, Hayatı ve Eserleri*, 1933 içinde); *Şerh-i Müşkilât-ı Örfî*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Nafız Paşa Bölümü No.1514), *Hilye-i Enbiya*, (ö.s.), 1876.

• KAYNAKLAR: A.Enver, *Semahâne-i Edeb*, 1887; S.N.Ergun, *Neşatî, Hayatı ve Eserleri*, 1933; Sakıb Dede, *Sefine-i Nefise-i Mevleviyân*, 1867.

• BAKINIZ: NAİLİ-İ KADİM, NEF'Î.

NEŞRÎ
(? -1512/1520)

Osmanlı, tarihçi. Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemini anlatan yapıtıyla tanınmıştır.

Doğum tarihi bilinmiyor. Çeşitli kaynaklar Germiyan ilinde (Kütahya yöresi), Karaman'da ya da Edirne'de doğduğunu ileri sürerler. Bursa'da öldü. Ölüm tarihi de kesin değildir. 1512 ile 1520 arasında öldüğü sanılmaktadır. Asıl adı Mehmed'dir. Yaşamı hakkında bilgi çok azdır. II.Bayezid'e sunduğu kasi-

Resim 516
NASUH [Matrakçı]
"İstanbul", "Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakayn-i Sultan Süleyman Han" *adlı yapıtından, 1537, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi.*

Resim 517
NAZİF EFENDİ
"Sülüs-Nesih Kıt'a",
ykş. 1907,
Özel Koleksiyon.

Resim 518
NAZMİ ZİYA ***"Köprü"****, Özel Koleksiyon*

Resim 519
NAZMİ ZİYA ***"Pan"****, Özel Koleksiyon*

Resim 520
*Louise NEVELSON "**Atmosfer ve Çevre VI**", 1967 Özel Koleksiyon-ABD*

deden "Neşrî" adının mahlası olduğu anlaşılmaktadır.

Tezkirelerin verdikleri bilgilere göre, Bursa'da yetişti. Öğrenimini orada bitirip ilmiye sınıfına girdi. II.Murad dönemine (1421-1451) yetişti. II.Mehmed' in (Fatih) 1481'de ölümü üzerine İstanbul'da çıkan olaylara tanık oldu. Yaşamının son yıllarında Bursa Sultaniye Medresesi'nde müderrislik yaptı.

En önemli yapıtı, Osmanlı tarihinin ilk dönemleri için çok değerli bir kaynak olan *Cihannüma*'dır. Yapıt altı bölümden oluşan, ayrıca alt bölümlere ayrılmış genel bir tarihtir. Bugüne yalnızca Osmanlılar'la ilgili altıncı bölümü kalmıştır. Bu nedenle yapıt *Tevarih-i Âl-i Osman* adı ile de tanınır. Yalın bir dille yazılmıştır. Bölümlere genellikle "rivayet ederler ki..." diye başlar, ama yararlandığı kaynakları vermez. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1517'ye değin geçen olayları anlatır. Daha yazıldığı günlerde ilgi çeken bu yapıt, çağdaşlarından İdris Bitlisi, daha sonra Rüstem Paşa, Hoca Sadeddin, Gelibolulu Mustafa Âli, Solakzade Mehmed Hemdemi ve Müneccimbaşı Ahmed Dede gibi ünlü tarihçilerin yararlandığı bir kaynak olmuştur. 1481-1512 arasında yazıldığı sanılan bu önemli tarihin Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde, değişik tarihlerde kopya edilmiş çeşitli nüshaları vardır. Bu metinlerin kimisi sonradan yapılan eklerle, değişik tarihlere kadar uzanan olayları kapsar.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Kitab-ı Cihannüma, Neşri Taribi*, (ö.s.), R.F.Unat ve M.A.Köymen, (yay),2 cilt, 1949-1957; *Gihannumâ. Die altosmanische Chronik des Mevlânâ Neschri*, (ö.s.), F. Taeschner, (yay), 2 cilt, 1951-1955.

- **KAYNAKLAR:** F.Arık *Onbeşinci Asır Tarihçilerinden Neşri'nin Hayatı ve Eserleri*, 1936; V.L.Ménage, *Neshrî's History of the Ottomans. The Sources and Development of the Text*, 1964; F.R.Unat, "Neşrî tarihi üzerinde yapılan çalışmalara toplu bakış", *Belleten*, (VII), 1943.

NETO, Agostinho
(1922-1979)

Angolalı siyaset adamı. Bağımsızlık mücadelesinin önderlerindendir ve Angola'nın ilk devlet başkanıdır.

17 Eylül 1922'de Angola'nın başkenti Luanda' nın güneydoğusunda Bengo köyünde doğdu, 10 Eylül 1979'da Moskova'da öldü. Babası beyaz bir Metodist misyoner, annesi ise bir zenciydi. 1944-1947 arasında Angola'daki Portekiz sömürge yönetimine bağlı olarak memurluk yaptı. Az sayıda Angolalı aydının Angola kültürünü ortaya çıkarmak ve tanıtmak amacıyla 1948'de kurdukları Angola'yı Keşfedelim adlı derneğin çalışmalarına katıldı. Aynı yıl Luanda'da ilk şiir kitabının basılmasından sonra adını duyurdu. ABD Metodist Kilisesi'nden Portekiz'de tıp öğrenimi görmek için bir burs kazanarak Lizbon'a giden ve 1958'de tıp doktoru unvanını alan Neto, Portekiz'de kaldığı yıllarda Afrikalı öğrencilerin önderlerinden biri durumuna geldi ve faşist diktatör Antonio Salazar'a karşı yeraltı direnişine katıldı. Bu eylemleri nedeniyle birçok kez tutuklandı.

1959'da Angola'ya dönen Neto, 1960'ta Portekiz polisince tutuklandı, önce Cape Verde Adası'na, sonra da Lizbon'a sürüldü. Neto'nun tutuklanışının ardından bir gösteri düzenleyen MPLA (Movimento Popular de Libertação de Angola-Angola Halk Kurtuluş Hareketi) yandaşlarının üzerine ateş açan Portekiz polisi 30 kişinin ölümüne, 300 kadarının da yaralanmasına neden oldu. 1956'da aralarında Neto' nun da bulunduğu bir grup yurtsever aydın tarafından kurulmuş olan MPLA, Angola'nın bağımsızlığını amaçlıyordu ve 1960'ta 50.000'den fazla üyeye sahipti. MPLA 1961'de silahlı mücadele kararı alarak polis karakollarına ve garnizonlara saldırılar düzenlemeye başladı. Böylece 1975'e değin sürecek olan gerilla savaşı başladı; bu süre boyunca bağımsızlık yanlısı güçler, hava ve deniz kuvvetleriyle desteklenen büyük bir Portekiz ordusuyla savaştılar.

Bağımsızlık mücadelesi

Neto 1962'de Lizbon'da gözaltında bulundurulduğu evden kaçarak Angola'ya gitti ve MPLA'nın başkanlığını üstlendi. Bağımsızlık mücadelesine MPLA'nın yanı sıra Robert Holden önderliğindeki FNLA (Frente Nacional de Libertação de Angola-Angola Ulusal Kurtuluş Cephesi) ve Jonas Sawimbi önderliğindeki UNITA (Uniao Nacional para a Independencia Total de Angola-Angola'nın Tam Bağımsızlığı İçin Ulusal Birlik) adlı örgütler de katılmaktaydı. 1972'de MPLA ve FNLA Afrika Birliği Örgütü himayesinde Angola Kurtuluş Yüksek Konseyi'ni oluşturdular. Aynı yıl Birleşmiş Milletler'in Angola' ya bağımsızlık verilmesini istemesinden sonra bağımsızlık hareketi güçlü bir desteğe sahip oldu.

Portekiz'de Nisan 1974'te bir askeri darbeyle diktatörlüğe son verilmesinin ardından sömürgelere bağımsızlık verileceği açıklandı. Bu tarihte MPLA başkent Luanda ve çevresinde, FNLA kuzeydoğuda, UNITA ise doğuda denetimi ele geçirmiş, Angola'nın büyük bölümü kurtarılmıştı. Portekiz hükümetiyle üç hareketin önderinin yaptığı görüşmeler sonunda Ocak 1975'te imzalanan antlaşmayla Kasım 1975'te Angola'ya bağımsızlık verilmesi, bu zamana değin Angola'nın Portekiz yüksek komiseri ve üç hareketin birer temsilcisinin yer alacağı bir geçici başkanlık kurulu tarafından yönetilmesi karara bağlandı. Ancak farklı siyasi ve ideolojik görüşleri benimseyen bu üç örgütün aynı zamanda farklı etnik gruplarca desteklenmeleri, koalisyonun sürmesini olanaksız kıldı ve ülke birkaç ay içinde bir iç savaş ortamına sürüklendi. Başkentte denetimi sağlayan MPLA, 11 Kasım'da Portekiz'in Angola'yı terketmesinin ardından Angola Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıkladı ve Neto Angola'nın ilk devlet başkanı oldu.

Devlet başkanı olması

MPLA'ya karşı ittifaka giren FNLA ve UNITA ise Huambo'yu başkent yaparak ikinci bir Angola Halk Cumhuriyeti kurduklarını açıkladılar. İç savaş MPLA'nın Şubat 1976'da güneye bir saldırı düzenleyerek Huambo'yu almasına değin sürdü. Afrika Birliği Örgütü, Şubat 1976'da Neto hükümetini tanıyarak MPLA'yı üyeliğe kabul etti. Bu tarihten sonra Zaire, Güney Afrika ve Çin Hak Cumhuriyeti' nin desteklediği UNITA ve FNLA yönetime karşı direnişi sürdürerek stratejik bölgelere sabotajlar düzenlediler.

MPLA'nın adı Aralık 1977'de yapılan birinci kongrede MPLA-PT (Partido Trabalhista-İşçi Partisi)

olarak değiştirildi ve partinin Marxist-Leninist ilkeleri benimsediği açıklandı. 1975 Anayasası'na göre parti başkanlığı ve cumhurbaşkanlığını birlikte yürüten Neto, Portekizliler'in gidişinden sonra ekonomisi felce uğramış bir ülkenin yönetimini üstlenmişti. İktisadi sorunların yanı sıra muhalefet örgütleriyle mücadeleyi sürdürmek, nüfusun % 90'ının okuma yazma bilmediği bir ülkede nitelikli iş gücü yetiştirmek ve tüm bunlar için kaynak yaratmak zorundaydı. Bağımsızlık mücadelesi sırasında MPLA'ya büyük miktarda para, malzeme ve uzman yardımında bulunmuş olan SSCB ve Küba, desteklerini bağımsızlık sonrasında da sürdürdüler. Neto ayrıca ABD ve bazı Batılı ülkelerle de yakın ilişkiler kurdu. Birçok sanayi kuruluşu, tarım işletmesi ve petrol üretimi kamulaştırılırken bazı alanlarda özel girişimcilere, altın, gümüş, bakır ve uranyum gibi madenlerin çıkarımında da yabancı yatırımcılara izin verildi. Altyapı çalışmaları, sağlık hizmetleri, parasız eğitim başlatıldı.

Neto'nun kanser tedavisi görmekte olduğu Moskova'daki bir hastanede ölümünden sonra, parti ve devlet başkanlığını planlama başkanı Jose Eduardo dos Santos üstlendi.

• BAKINIZ: HOLDEN, SALAZAR.

NEUFERT, Ernst
(1900)

Alman, mimar. Temel başvuru kitapları hazırlamıştır.

15 Mart 1900'de Unstrut'ta, Freyburg'da doğdu. Weimar'daki Bauhaus'da öğrenim gördü. 1924'ten 1926'ya değin Gropius'un yanında çalıştı. 1926-1929 arasında Weimar'daki çeşitli eğitim kurumlarında ders verdi. Aynı yıllarda mimar O.Bartning ile birlikte çalıştı. 1945'ten başlayarak Darmstadt Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı.

Neufert önemli sayıda sanayi merkezi ve yerleşme tasarlamışsa da, daha çok yapılardaki boyutlar, oranlar ve düzenleme yöntemleri üstüne yaptığı araştırmalarıyla tanınmıştır. *Bauentwurfslehre* (Yapı Tasarımı Temel Bilgileri) adlı kitabında, okul, hastane ve otel gibi farklı amaçlara yönelik çeşitli yapı türlerini bütün mekânlarıyla, içlerindeki eşyaların biçimleri, boyutları ve bunların kullanımı sırasında gereken alanları da kapsayacak biçimde tek tek ele alarak, işlevleri ve iç düzenlemeleri açısından incelemiştir. *Bauordnungslehre* ("Yapı Düzenleme Bilgisi") adlı yapıtında ise, özellikle yapı üretimi sanayiinde kullanılabilecek ölçü ve oranlar geliştirmiştir. Bu iki önemli yapıtı daha sonra birçok dile çevrilmiş ve tüm dünya mimarları için temel elkitapları niteliği kazanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *25 Wohnhäuser aus Holz*, 1934, ("25 Ahşap Konut"); *Bauentwurfslehre*, 1936, (Yapı Tasarımı Temel Bilgileri); *Bombensicherer Luftschutz im Wohnungsbau*, 1941, ("Bombardımana Dayanıklı Konut Yapımı"); *Der Mieter hat das Wort*, 1943, ("Söz Kiracıda"); *Bauordnungslehre*, 1943, ("Yapı Düzenleme Bilgisi"); *Welleternit Handbuch*, 1959, ("Dalgalı Eternit Elkitabı"); *Welche Hallen für die Industrie*, 1962, ("Endüstri İçin Salonlar"); *Abmessungen für Fertigteile*, 1965, ("Hazır Yapı Öğeleri Boyutları"); *Das Massgebende*, 1965, ("Ölçüt").

NEUMANN, Franz Leopold
(1900-1954)

Alman, toplumbilimci. Nazizm'i inceleyen *Behemoth* adlı yapıtıyla tanınmıştır.

Polonya sınırına yakın Kattowitz'de doğdu, 1954'te öldü. Yahudi bir ailenin çocuğuydu. Breslau, Leipzig, Rostock ve Frankfurt üniversitelerinde hukuk öğrenimi gördü. Deutsche Hochschule für Politik'de ders verdi. Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin etkinliklerine katıldı. Hitler'in iktidara gelmesinden sonra 1933 Nisan'ında tutuklanan Neumann, bir ay kadar hapis yattıktan sonra Londra'ya kaçtı. London School of Economics'de öğrenimini sürdürerek siyaset bilimleri doktorası aldı.

1936'da ABD'ye giden Neumann, ABD'ye göç eden Frankfurt Okulu adıyla bilinen toplumbilimcilere katılarak onların çıkardığı *Felsefe ve Toplumsal Bilimler İncelemeleri* dergisine yazılar yazdı. 1942'de Washington'a giderek İktisadi Savaş Kurulu'na başdanışman ve daha sonra Stratejik Hizmetler Dairesi'nde Orta Avrupa Bölümü'nün başkan yardımcısı oldu.

Neumann, Frankfurt Okulu çevresindeki toplumbilimcilerden biri olarak değerlendirilmekle birlikte, bugün Faşizm'in çözümlemesi alanında klasik yapıtlardan biri sayılan 1942'de yayımladığı *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism* ("Behemoth: Nasyonal Sosyalizmin Yapısı ve Uygulaması") adlı kitabında öne sürdüğü görüşlerle, bu okul içinde bir tartışma başlatmış ve Nazizm'in çözümlemesinde birçok konuda onlardan ayrılmıştır. Psikolojik ve kişilik çözümlemeleriyle ve 20.yy'da artık sınıfsal çözümlemeler yerine sınıfların eridiği "kitle toplumu" kavramı aracılığıyla Faşizm'i açıklamaya çalışan çoğu Frankfurt Okul'cu toplumbilimcinin tersine, Nazi ekonomisini istatistiksel ve iktisadi verilerle *Behemoth*'da ayrıntılı bir biçimde ele alan Neumann, Nazizm'i "totaliter tekelci kapitalizm" olarak tanımlamış ve Faşizm'in tekelci kapitalizmin devamı ve totaliter eğilimli özgün bir biçimi olduğunu ileri sürmüştür.

Neumann, Faşizm'i Batı'daki akıldışı hükmetme eğiliminin en uç örneği olarak değerlendiren Horkheimer ve Frankfurt Okulu'nun öbür üyelerinin yaklaşımlarının tersine Faşizm ile tekelci büyük sermayenin ilişkisini vurgulamış, Alman ekonomisindeki tekellerin gücünü sergilemiş, Nazizm'in gerçekleştirdiği hukuksal, siyasal ve iktisadi değişiklikleri ortaya koymuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism*, 1942, ("Behemoth: Nasyonal Sosyalizmin Yapısı ve Uygulaması").

• BAKINIZ: H.ARENDT, HORKHEIMER.

NEUMANN, Johann Balthasar
(1687-1753)

Alman, mimar. Rokoko üslubundaki yapılarıyla tanınmıştır.

30 Ocak 1687'de Bavyera'da, Eger'de doğdu, 19 Ağustos 1753'te Würzburg'da öldü. 1711'de Würzburg'a gitti. 1717'de piskoposluk topçu birliğine katılmasına değin aynı kentte mimarlık öğrenimi gördü. Topçu birliğinde başmimarlığa getirildi ve istihkâm mühendisi olarak Belgrad'a yapılan sefere katıldı. 1717-1718 yıllarında öğrenim amacıyla Paris, Viyana ve Milano'ya gitti. Dönüşünden sonra yapılar müdürlüğü görevine atandı. 1720'de Würzburg'daki piskoposluk sarayının yapımına başladı. 60 yıl süren ve tamamlandığında dönemin en önemli saraylarından biri sayılan bu yapılar bütününün tasarımı sırasında Hildebrandt, Cotte, Boffrand gibi mimarların da düşüncelerine başvurdu. 1731'de Würzburg Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu.

Neumann yüzün üstünde kilise, çok sayıda saray, konut, resmi bina ve köprü yapmıştır. Kent planlaması alanında da çalışmış, Würzburg'daki Theatinerstrasse başta olmak üzere çok sayıda sokak düzenlemiştir. Guarini'nin mekânda sonsuzluk duygusu yaratmak amacıyla giriştiği hareketli hacim oyunlarını çağrıştıran sürprizli mekân geçişlerine yer verdiği ilk yapıları, İtalyan ve Avusturya Geç Barok mimarlıklarının özelliklerini yansıtır. Başyapıtı sayılan *Vierzehnheilegen Kilisesi* ve bunu izleyen yapıtlarındaysa gerek dış yüzlerdeki, gerek iç mekânlardaki iyice yoğunlaşan süsleme öğeleriyle Rokoko'ya geçiş izlenir. Neumann bütün yapıtlarında ressam, heykelci, ahşap oymacı, demirci ve peyzaj mimarlarından oluşan bir ekiple birlikte çalışmıştır. Yapılarında estetik kaygıların yanı sıra, statik sorunlar üzerinde de titizlikle durmuştur. Bu özelliği mühendis olarak da büyük ün kazanmasına yol açmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Würzburg Sarayı*, 1720-1780, Würzburg, Almanya; *Piskoposluk Kilisesi*, 1727-1732, Wiesentheid, Almanya; *Piskoposluk ve Hac Kilisesi*, 1730-1739, Gössweinstein, Almanya; *Werneck Sarayı* (J.L.Hildebrandt ile), 1733-1744, Aşağı Franken, Almanya; *St. Paulin Kilisesi*, 1734, Trier, Almanya; *Heusenstamm Kilisesi*, 1739-1740; *Haç Şapeli*, 1741, Etwashausen, Almanya; *Dominiken Kilisesi*, 1741, Würzburg, Almanya; *Vierzehnheiligen Manastır Kilisesi*, 1745, Neresheim, Almanya; *Maria Limbach Hac Kilisesi*, 1753-1755, Hassfurt, Almanya.

- **BAKINIZ:** BORROMINI, G.GUARINI.

John von Neumann

NEUMANN, John von
(1903-1957)

Macar asıllı ABD'li matematikçi. Kuramsal ve uygulamalı matematiğin çeşitli dallarına katkıları olmuş, oyun kuramını oluşturmuş, bilgisayarların geliştirilmesinde öncü rol oynamıştır.

John Louis Neumann 28 Aralık 1903'te Budapeşte'de doğdu, 8 Şubat 1957'de Washington'da öldü. Varlıklı bir bankerin oğluydu. Avusturya-Macaristan imparatorunun 1913'te babasına verdiği soyluluk unvanını sonradan Alman'laştırarak adına "von" takısını ekledi. 1919'da Macaristan'da Béla Kun yönetiminde Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması üzerine ailesiyle birlikte Venedik'e kaçan, cumhuriyetin devrilmesinden sonra Budapeşte'ye dönen von Neumann'ın 16 yaşında yaşadığı bu deney, yaşamı boyunca sosyalizme karşıt düşünceler taşımasında etkili oldu. Von Neumann, Budapeşte ve Berlin üniversitelerinde okuduktan sonra, 1925'te Zürich'teki Eidgenössische Technische Hochschule'den kimya mühendisliği diplomasını, 1926'da Budapeşte Üniversitesi'nden matematik doktorasını aldı. 1927-1930 arası Berlin Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı; bu yıllarda cebir, kümeler kuramı, kuvantum mekaniği konularında yayımladığı makalelerle büyük ün kazandı. 1930'da ABD'deki Princeton Üniversitesi'nde öğretim üyesi, 1933'te bu üniversitede yeni kurulan Institute of Advanced Studies'de profesör oldu ve bu görevini ölümüne değin sürdürdü. Ayrıca, 1937'den başlayarak ölünceye değin ABD'nin kara, deniz ve hava kuvvetlerinde danışmanlık yaptı, çeşitli projelerde görev aldı. Atom bombasının yapımına yönelik Manhattan Projesi'nde ve hidrojen bombasının yapımında önemli rol oynadı. 1940'larda ilk elektronik bilgisayarların tasarımında büyük katkıları oldu, 1945'te Institute of Advanced Studies'deki bilgisayar projesini başlattı ve ölümüne değin bu projenin yöneticisi olarak çalıştı. 1953'te uzun men-

zilli balistik füzelerin geliştirilmesi amacıyla kurulan komisyonun başkanlığına, 1955'te Atom enerjisi Komisyonu'nun üyeliğine getirilen ve aynı yılın Ağustos' unda kemik kanseri tanısı koyulan von Neumann, ilerleyen hastalığına karşın, yaşamının son bir buçuk yılını üzerindeki görevleri sürdürme savaşımı içinde geçirdi. İstanbul, Harvard, Princeton, Maryland üniversitelerinden onur doktorası almış olan von Neumann'a Albert Einstein ve Enrico Fermi ödülleri de verilmiştir.

Bilgisayarların Doğuşu ve Gelişmesi

İlk hesap makinesini, Tübingen'de astronomi profesörü olan Wilhelm Schickard'ın (1592-1635) yaptığı bilinmektedir. Ne var ki, Otuz Yıl Savaşları'nın yol açtığı kargaşalıklarda Schickard ve tüm ailesi ölmüş, dört işlem yapabilen makinesi de yok olmuştu. 1642'de Pascal'ın geliştirdiği makine, günümüze gelebilen ilk hesap makinesidir. Üzerlerinde 0'dan 9'a kadar rakamlar yazılı bir dizi dişli çarktan oluşan bu makine toplama ve çıkarma işlemlerini yapabiliyordu. 1671'de ise, Leibniz* ayrıca çarpma ve bölme işlemlerini de yapabilen yeni bir makine geliştirdi. Zamanla geliştirilen mekanik hesap makineleri 1820'den başlayarak yaygın kullanıma girdi. 1801'de Jacquard*, dokuma makinelerinde ilmiklerin biçim ve sırasını, dolayısıyla dokunan kumaştaki desenleri kartlar ya da şeritler üzerine açılmış deliklerden oluşan bir "program"a göre belirleyen bir aygıt yaptı. Jacquard'ın delikli kartı, hesaplama işlerinde ilk kez ABD'de 1890 nüfus sayımında kullanıldı.*

Çağdaş bilgisayara giden yolda atılan en önemli adım, Babbage'ın 1830'larda tasarladığı ve "analitik makine" adını verdiği hesap makinesidir. Yapılacak işlemlerin sırası bir komut dizisi, yani program biçiminde delikli kartlarla makineye veriliyordu. Makine, yaptığı ara işlemlerin sonuçlarına göre karar verme yetisine sahipti: Uyacağı komut dizisinde değişiklik yapabiliyor, böylece, gerektiğinde kendisine verilen programı değiştirebiliyordu. Babbage bu makineyi ayrıntılı bir biçimde tasarımlamıştı; ne var ki, döneminin teknolojisi bu makinenin gerçekleşmesine olanak tanımadı. Bilgisayara giden yolda kuramsal çalışmaların da önemli rolü vardır. Boole* 1854'te An Investigation of the Laws of Thought ("Düşünce Yasalarının Araştırılması") adlı yapıtıyla simgesel mantığı kurdu. Simgesel mantık ya da Boole cebiri, özellikle Shannon'ın* 1937'de mantıksal işlevlerin elektrik devrelerinde anahtarlar ve rölelerle gerçekleştirilmesi yöntemlerini ortaya koymasından sonra, bilgisayar devrelerinin tasarımında temel araç oldu.*

İlk bilgisayar 1930'larda Alman mühendis Konrad Zuse tarafından gerçekleştirildi. ABD'de ise ilk bilgisayar 1944'te Harvard Üniversitesi'nde, ABD'li matematikçi Howard Hathaway Aiken (1900-1973) tarafından yapıldı. Rölelerden oluşan, "Mark I" adındaki bu bilgisayar bir toplama işlemini 0,3 saniyede, bir çarpma işlemini 3 saniyede yapabiliyordu. İlk elektronik bilgisayar olan ENIAC'ı ise, 1945'in son ayında Pennsylvania Üniversitesi'nde J.P. Eckert ile ABD'li fizikçi ve mühendis John William Mauchly (1907) gerçekleştirdiler. Elektron tüpündeki elektronların hareket hızı mekanik hesap makinelerindeki çarkların hızından milyonlarca kez yüksek olduğundan, mekanik çarklar yerine elektron tüplerinin kullanılmasıyla işlem hızı inanılmayacak kadar artmıştı ve ABD Kara Kuvvetleri'ne bağlı Balistik Araştırma Laboratuvarı'nın siparişiyle yapılan ENIAC saniyede 5.000 toplama ya da 300 çarpma işlemi yapabiliyordu. Ancak, bu makineyi, çeşitli fişleri ve kabloları uygun yerlere bağlayarak "programlamak" gerektiğinden, elle yapılan bu işlemin çok zaman alması, giderilmesi gereken önemli bir sakıncaydı. Bilgisayarın yapacağı işlemler dizisini belirleyen programın da, hesaplarda kullanılacak veriler gibi, bilgisayarın belleğine yerleştirilmesi düşüncesi ilk kez von Neumann tarafından 1947'de ortaya atıldı. Bu düşünce ilk kez 1949'da İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi'nde geliştirilen EDSAC ve 1950'de Pennsylvania Üniversitesi'nde geliştirilen EDVAC bilgisayarlarında uygulandı. Verilerin ve programların saklandığı bir bellek, aritmetik işlemlerin gerçekleştirildiği bir işlem birimi, kullanıcıyla bağlantıyı ve bilgi alışverişini sağlayan giriş-çıkış birimleri ile bütün bu birimlerin programa göre çalışmasını sağlayan denetim biriminden oluşan von Neumann modeli, sonraki bütün bilgisayarların temel örneği oldu. 1948'de Bardeen*, Brattain* ve Shockley* tarafından bulunan transistörün elektron tüpleri (lamba) yerine kullanılmaya başlaması, pek çok alanda olduğu gibi bilgisayar teknolojisinde de büyük bir atılıma yol açtı. 1956'da yapımına başlanan transistörlü bilgisayarlarda saniyede 100.000 işlem hızına erişilmişti. Daha sonra, elektronikteki gelişmelerin ışığında, yüzlerce, hatta binlerce transistörün çok küçük bir alana yerleştirilmesine olanak veren tümleşik (entegre) devrelerin yapılmasıyla 1969'da tümleşik devreli bilgisayar dönemine girildi. Bu bilgisayarlarda işlem hızı saniyede bir milyon, bellek sığası da yüz binler aşamasındadır. 1971'de, geniş çapta tümleşimin sağlanmasıyla, çok küçük hacimli, işlem güvenliği ve bellek sığası çok yüksek, buna karşılık enerji tüketimi ve maliyeti çok düşük olan mikrobilgisayar dönemi başladı.*

Von Neumann matematik ve fiziğin çeşitli dallarında çalışmış ve ürün vermiş çok yönlü bir bilim adamıdır. Yaşamı boyunca yayımlamış olduğu 150 dolayındaki makalenin 20'si fizik, özellikle kuvantum fiziği üzerinedir. Öteki makaleleri kümeler kuramı, mantık, gruplar, ergodik süreçler kuramı, operatörler kuramı ve sürekli boyutlu geometriler gibi kuramsal matematik konuları ile istatistik, sayısal çözümleme, şok dalgaları, hidrodinamik, aerodinomik, balistik, patlama problemleri, meteoroloji, oyun kuramı, bilgisayarlar ve otomatlar gibi uygulamalı konular üzerinedir.

Von Neumann 1925-1927 arasında, matematiğin tutarlı bir sistem olduğunun kanıtlanması yolunda büyük çaba harcayan Hilbert ile aynı doğrultuda çalışmalar yaptı ve 1927'de matematiğin çelişki içermeyen bir yapıda olduğunu öne süren makalesini yayımladı. Ne var ki, 1930'da Gödel'in her formel sistemin, bu arada matematiğin, yapısı gereği çelişki içereceğini kesin bir biçimde kanıtlamasıyla bu konuda sürüp giden tartışmalar da son bulmuş oldu.

Von Neumann, Alman asıllı ABD'li iktisatçı Oskar Morgenstern (1902-1977) ile birlikte 1944'te yayımladığı *Theory of Games and Economic Behaviour*'da ("Oyun Kuramı ve İktisadi Davranış"), 1928'de ortaya attığı minimaks çözüme yönelik stratejik seçenekler yaklaşımından yola çıkarak, iktisadi kuruluş ve firmaların akılcı davranışlarını tanımlamaya çalıştı. İktisadi yazında sonraları özellikle düopolde denge bağlamında kullanılan oyun kuramının genel amacı, elde edilecek sonucun, karşılıklı olarak birbirlerinin davranışlarına bağlı olduğu durumlarda, iki firmanın akılcı ölçütlerine göre belirlenmesidir. Rekabetçi firmanın, rakibinin göstereceğini tahmin ettiği tepkileri göz önüne alarak seçtiği strateji ile rakibinin seçeceği stratejinin aynı çözümü vermesi durumunda, minimaks çözüm olarak adlandırılan bir denge noktasına ulaşılmaktadır.

Von Neumann 1926-1930 arasında kuvantum fiziğinde Schrödinger'in dalga mekaniğiyle Heisenberg'in matris mekaniğinin matematiksel olarak eşdeğer olduğunu gösterdi, operatör kuramını geliştirerek kuvantum fiziğinin ayrılmaz bir bölümü durumuna getirdi. 1932'de yayımladığı *Matematische Grundlagen der Quantenmechanik* ("Kuvantum Mekaniğinin Matematiksel Temelleri") adlı kitabı bugün bile konusunun temel yapıtlarından biri olma niteliğini korumaktadır. 1935-1940 arasında bugün "Neumann cebirleri" olarak bilinen operatör halkaları kavramını geliştirdi, bunun bir sonucu olarak da uzayın boyut yapısını dönme gruplarına dayalı olarak yeni bir biçimde tanımladı. Buna göre, verilen bir uzayın boyutunun 2 ya da 3 gibi bir tamsayı olması zorunlu değildir, örneğin 3/4 boyutlu bir uzaydan söz edilebilir. Böylece "sürekli boyutlu geometriler" olarak adlandırılan geometriler kurulabilmektedir.

Von Neumann'ın bilgisayar alanında çok önemli bir yeri vardır. Pennsylvania Üniversitesi'nin Moore Elektrik Mühendisliği Okulu'nda gerçekleştirilen ve 1950'de hizmete giren EDVAC bilgisayarı, tümüyle onun oluşturduğu ve bugün "von Neumann modeli" olarak bilinen mantıksal yapıya göre tasarımlanmıştı. O günden bu yana bilgisayarlar hep bu genel yapıya uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Von Neumann'ın bilgisayar teknolojisindeki diğer önemli katkıları arasında, güvenliksiz (hata yapabilen) parçalardan oluşan bir makineden güvenilir sonuçlar elde etme yöntemleri, "rasgele" sayıların bilgisayarla üretimi, bilgisayarda çeşitli türden belleklerin kullanımı ve kendi benzerini üreten otomatlar kuramı anılabilir.

Atom bombasının yapımında ise von Neumann'ın en önemli rolü, patlatma mekanizmasını geliştirmesidir. Kütleleri kritik kütlenin altında olan iki uranyum-235 parçasının çevresinde TNT (trinitrotolüen) patlatılarak içeri doğru bir basınç yaratılması ve iki uranyum parçasının böylece birbirine yapıştırılıp kritik duruma getirilerek nükleer patlamanın sağlanması yöntemi, onun yaptığı ayrıntılı hesaplar sonucunda geliştirilmiş ve uygulanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra nükleer denemelerin sürdürülmesinden yana olan von Neumann, özellikle bilgisayar kullanımını örgütleyerek hidrojen bombasının yapımında da önemli rol oynamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Mathematische Grundlagen der Quantenmechanik*, 1932, ("Kuvantum Mekaniğinin Matematiksel Temelleri"); *Theory of Games and Economic Behaviour* (O.Morgenstern ile), 1944, ("Oyun Kuramı ve İktisadi Davranış"); *The Computer and the Brain*, (ö.s.), 1958, ("Bilgisayar ve Beyin"); *Theory of Self-Reproducing Automata*, (ö.s.), 1966, ("Kendi Benzerini Üreten Otomatlar Kuramı"); *Von Neumann's Complete Works*, (ö.s.), 6 cilt, 1961-1963, ("Von Neumann'ın Tüm Yapıtları").

◄ *Oyun kuramı ve sürekli boyutlu geometriler*

- **KAYNAKLAR:** H.H.Goldstine, *The Computer from Pascal to von Neumann*, 1972.

- **BAKINIZ:** BUSH, ECKERT, FERMI, GÖDEL, HEISENBERG, HILBERT, SCHRÖDINGER.

NEUMEIER, John
(1942)

ABD'li dansçı ve koreograf. Danstaki yenilikçi yaklaşımıyla tanınmıştır.

24 Şubat 1942'de Wisconsin Eyaleti'nde, Milwaukee'de doğdu. Polonya-Alman asıllıdır. Milwaukee Üniversitesi'nde edebiyat öğrenimi gördü. Vera Volkova (1904-1975) gibi öğretmenlerden bale dersleri aldı. Londra'ya giderek Kraliyet Bale Okulu'na girdi. Burada Sybil Shearer (1918) ile dans etti. 1963'te Stuttgart Operası'nın bale bölümü dansçıları arasına katıldı. 1966'da burada J.Cranko'nun düzenlediği Noverre Matineleri'nde ilk koreografisini gerçekleştirdi. 1969-1973 arasında Frankfurt Balesi'nin yöneticiliğini ve birinci koreografliğini üstlendi. 1973'te Hamburg Opera Balesi'nin yöneticiliğine getirildi. Aynı yıllarda Kanada Ulusal Balesi ve Fransa'daki Çağdaş Bale Tiyatrosu'nda çalıştı. Birçok kez, Royal Winnipeg Ballet'in konuk koreografliğini yaptı.

◄ *İlk programlı bilgisayarın tasarımı*

Neumeier, genç yaşta, koreografilerindeki yaratıcılıkla dikkatleri çekti. *Fındıkkıran*, *Romeo ve Juliet* gibi klasik yapıtlara, yoğun ışık ve döner sahne kullanımı gibi teknik olanaklar yardımıyla çarpıcı yorumlar getirdi. Yönettiği birçok yapıtta, dekor, giysi, ışık ve müzikle de kendisi uğraştı. Hamburg Operası'nda sahnelediği *Don Juan* ve *Bahar Ayini* baleleriyle büyük başarı kazandı. İlk kez Balanchine'

in düzenlediği *Le baiser de la fée* ("Perinin Öpüşü") adlı baleyi yeniden ele aldı. Geriye dönme *(flashback)* tekniğini kullanarak ilginç bir uygulama ortaya koydu.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Separate Journeys*, 1968, müz. Barber, ("Ayrı Yolculuklar"); *Fındıkkıran*, 1971, müz. P.İ.Çaykovski; *Bahar Ayini*, 1972, müz. Stravinski; *Dämmern*, 1972, müz. Scriabin; *Don Juan*, 1974, müz. C.W.Gluck ve T.L.de Victoria; *Le baiser de la fée*, 1974, müz. Stravinksi, ("Perinin Öpüşü"); *Romeo ve Juliet*, 1974, müz. Prokofiyev; *Epilogue*, 1975, müz. Mahler, ("Son Söz"); *Songfest and Age of Anxiety*, 1979, müz. Bernstein, ("Şarkı Şenliği ve Korku Çağı"); *Matthäus Passionu*, 1981, müz. Bach.

NEURATH, Otto
(1882-1945)

Avusturyalı filozof ve toplumbilimci. "Viyana Çevresi" adı verilen öğretinin kurucularındandır. Fizikalizm denen maddeci bir görüş geliştirmiştir.

Viyana'da doğdu, İngiltere'de Oxford'ta öldü. Viyana Üniversitesi'nde felsefe ve toplumbilim öğrenimi gördü. Sonra, felsefeyle ilgili çalışmalarını, mantık ilkelerine dayalı bir Olguculuk'tan esinlenen maddeci öğreti üzerinde yoğunlaştırdı.

Onun geliştirmeyi amaçladığı maddeci öğreti, önermelerin deneyle temellendirilmesi görüşüne dayanır. Fizikalizm adı verilen bu anlayışa göre, kendi bütünlüğü içinde, anlamlı olan her önerme deneyle saptanmalı, temellendirilmelidir. Bu temellendirmede, başka önermelerden yararlanma gereği vardır. Neurath, "Protokol önermeleri" diye adlandırdığı bu deneysel önermeleri, doğrulamanın temel ölçütü olarak görür. Bu önermelerin tutarlılığı uygulandıkları ve yer aldıkları dizgenin durumuna bağlıdır. Sözgelişi bir algı, algılayan bireyin adı verilerek, herkesçe gözlemlenebilir duruma getirilmelidir.

Neurath'a göre tinsel olarak nitelenen varlık yoktur, bu nedenle her bilim bu tür varlıkları yansıtan kavramlardan arındırılmalıdır. Böylece, bütün bilimler arasında, anlaşma yaratacak bir olanak sağlanabilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis* (R. Carnap ve H.Hahn ile birlikte), 1929, ("Viyana Çevresi: Bilimsel Evren Kavrayışı"); *Selected Papers of Otto Neurath*, (ö.s.), 1970, ("Otto Neurath'ın Seçilmiş Yazıları").

NEUTRA, Richard Josef
(1892-1970)

Avusturya asıllı ABD'li mimar. Yapılarıyla çağdaş mimarlığın ABD'deki gelişimini etkilemiştir.

8 Nisan 1892'de Viyana'da doğdu, 16 Nisan 1970'te Wuppertal'de (FAC) öldü. Viyana Teknik Üniversitesi'nde ve Zürich Üniversitesi'nde mimarlık öğrenimi gördü. 1912-1914 arasında A.Loos'un, 1921-1922 yıllarında da Berlin'de E. Mendelsohn'un yanında çalıştı. Mendelsohn'la birlikte, 1923'te Hayfa için açılan kent düzenleme projesi yarışmasında ödül kazandı. Aynı yıl ABD'ye gitti. Önce Chicago'da W.Holabird ile M.Roche bürosunda, ardından da F.L.Wright'ın yanında çalıştı. 1927'de yaptığı, Avrupa'da ortaya çıkan ve henüz ABD'de pek tanınmayan Uluslararası Üslup'un özelliklerini yansıtan *Lovell Sağlıkevi* ile büyük ün kazandı. 1930'larda da yine aynı anlayışta çok sayıda konut tasarladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki çalışmalarıysa daha çok büro, kültür merkezi, kilise ve eğitim yapıları oldu. 1966'da oğluyla birlikte bir mimarlık ve mühendislik şirketi kurdu. Bundan dört yıl sonra bürosunun inşaatlarını denetlemek için Avrupa'da bulunduğu sırada öldü.

Richard Neutra, Uluslararası Üslup'la, Wright'ın mimarlık anlayışının bireşimi niteliğinde özgün bir üslup geliştirmiştir. Gerek konutlarında, gerekse daha büyük boyutlu yapılarında sanayiin ve teknolojinin getirdiği yeniliklerin öncülüğünü yapmıştır. Bütün çalışmalarında yapıyla araziyi, iç mekânla dış mekânı, dolayısıyla insanla doğayı bütünleştirme kaygısı görülür. Özellikle konutlarında, yapıyı oldukça alçak tutarak, uyguladığı teras çatıları ve devamlı yatay çizgilerle yaygın bir görünüm sağlamıştır. Yine aynı amaçla büyük cam yüzeyler kullanıp farklı yüksekliklerde teraslar oluşturarak yapının içindeki hareketi dışa da yansıtmıştır. Yapılarında maden ve plastiğin yapay etkisini, iri kayalar, ahşap, taş gibi doğal malzemeler ve oldukça sık kullandığı su öğesiyle yumuşatmıştır. Neutra uygulamalarıyla olduğu kadar yayımladığı kitap ve makaleleriyle de çağdaş mimarlığın savunuculuğunu yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Lovell Sağlıkevi*, 1927-1929, Los Angeles; *Kendi Evi*, 1933, Los Angeles; *Corona Okulu*, 1935, Los Angeles; *Göl Evi*, 1946, Colorado; *Tremaine Evi*, 1947-1948, Santa Barbara, California; *Kaufmann Evi*, 1947, Palm Springs. **Kitap:** *Wie baut Amerika*, 1927, ("Amerika'da Nasıl Yapı Yapılır"); *Neues Bauen in der Welt: Amerika*, 1930, ("Dünyada Yeni Mimarlık: Amerika"); *Architecture of Social Concern in Regions of Mild Climate*, 1948, ("Yumuşak İklimli Bölgelerde Toplumsal Sorunlara Yönelik Mimarlık"); *Mystery and Realities of the Site*, 1951, ("Yapım Yerinin Gerçekleri ve Gizleri"); *Survival Through Design*, 1954, ("Tasarım Yoluyla Varlığı Sürdürme"); *Life and Human Habitat-Mensch und Wohnen*, 1956, ("Yaşam ve Konut"); *Auftrag für Morgen*, 1962, ("Yarına Yönelik Görev").

• **KAYNAKLAR:** W. Boesiger (yay.), *Richard J. Neutra: Bauten und Projekte*, 3 cilt, 1951-1966; E. McCoy, *Richard Neutra*, 1960; B.Zevi, *Richard Neutra*, 1954.

NEVAÎ

Bak. ALİ ŞİR NEVAÎ

NEVE, Peter
(1929)

Alman (FAC), mimar ve arkeolog. Hititler'in başkenti Hattuşa'daki (Boğazköy) kazılarını yönetmektedir.

3 Nisan 1929'da Malente'de doğdu. 1951'de Hannover Teknik Üniversitesi'nde mimarlık öğrenimine başladı. 1957'de doktorasını verdi. 1954'ten başlayarak Anadolu'da, Kurt Bittel yönetiminde sürdürülen Boğazköy (Hattuşa) kazılarına mimar olarak katıldı. 1959-1960 yıllarında Adana-Karatepe kazısında çalıştı. 1964'te Irak'ta Uruk-Varka kazılarında bulundu. Boğazköy'de 1962'den sonra alan sorumlusu oldu; 1977'den beri ise kazı başkanı olarak çalışmaktadır. Ankara'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün müdürlüğü görevini de sürdürmektedir. Alman Arkeoloji Enstitüsü ile Alman Doğu Araştırmaları Kurumu'nun üyesidir.

Anadolu'da İÖ 3000-500 arasındaki kentleşme süreci üzerinde araştırmalar yapan Neve, Hititler'in başkenti Hattuşa yerleşmesinde dokuz yıldır sürdürdüğü kazılarda kentin sivil yapılarını ortaya çıkarmış, Hitit mimarlığına ilişkin ilginç saptamalar yapmış ve Boğazköy'ün sit alanı olarak kabulünde önemli rol oynamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Boğazköy IV* (K. Bittel ve diğerleri ile), 1969; *Regenkultanlagen in Boğazköy-Hattuşa*, 1971; ("Boğazköy-Hattuşa'da Yağmur Kültü Tesisleri"); *Boğazköy V* (K. Bittel ve diğerleri ile), 1975; *Büyükkale, Die Bauwerke 1954-1966*, 1982, ("Büyükkale, Yapılar 1954-1966); *Boğazköy VI*, 1984.

- BAKINIZ: BITTEL.

NEVELSON, Louise
(1899)

Rus asıllı ABD'li heykelci ve ressam. Genellikle ahşap kutuları bir araya getirerek yaptığı heykelleriyle tanınmıştır.

Kiev'de doğdu. 1905'te ailesiyle birlikte ABD'ye göç etti. 1920'de New York'a yerleşene değin Maine Eyaleti'nin Rockland kentinde yaşadı. Sanat eğitimine 1929-1930 yıllarında Art Students' League'de başladı. 1931'de Münih'te Alman ressam Hans Hofmann'dan (1880-1966) ders aldı. 1932'de bir yıl kadar Mexico City'de, Diego Rivera'nın duvar resimlerine yardım eden B. Shanh'ın yanında çalıştı. Yapıtları 1955 dolaylarında tanınmaya başladı. Aynı yıllarda buluntu nesneleri de *(object trouvé)* kullandığı heykeller yapmaya yöneldi ve uluslararası üne kavuştu.

Nevelson'un ilk çalışmaları duvar heykelleri türündendir. Çoğunlukla ahşaptan çeşitli boylardaki kutu ve bölmeleri üst üste, yan yana koyarak büyük düzenlemeler yapmış, bunların içine yerleştirdiği soyut biçimleri ve belli estetik kaygılarla seçilmiş buluntu nesneleri asemblaj (birleştirme) tekniği ile bir araya getirmiş ve tümünü tek bir renge boyamıştır. 1960'ların ortalarında, benzer düzenlemelerinde alüminyum ve pleksiglas türünden yeni malzemeleri kullanmaya başlamıştır. 1970'lerde ise çelik ve alümünyumdan, açık alanlara yerleştirilebilecek anıtsal heykeller üretmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): Resim: *Gök Katedrali*, 1958, Albright-Knox Sanat Galerisi, Buffalo, New York; *Siyah Görkem*, Whitney Müzesi, New York; *Birinci Kişilik*, Brooklyn Müzesi, New York. Heykel: *İngiliz Halkına Bir Amerikan Övgüsü*, 1960-1965, Tate Galerisi, Londra; *6.000.000'a Saygı*, 1964, Yahudi Müzesi, New York; *Atmosfer ve Çevre VI*, 1967; *Saydam Heykel VI*, 1967-1968, Whitney Müzesi, New York; *Saydam Ufuk*, 1975, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT); *200 Yıllık Şafak*, 1976, Philadelphia Adalet Sarayı.

- KAYNAKLAR: A.B. Glimcher, *Louise Nevelson*, 1972.

NEV'Î
(1533-1599)

Osmanlı Divan şairi. 16. yy'ın en güçlü Divan şairidir.

Malkara'da doğdu, 24 Haziran 1599'da İstanbul'da öldü. Asıl adı Yahya'dır. Halveti şeyhi Pir Ali'nin oğluydu. İlköğrenimini babasının yanında gördü. 1550'de İstanbul'a gelip medrese derslerine devam etti. Molla Ahaveyn adı ile tanınan Karamanlı Ahmed ve Mehmed kardeşlere öğrenci oldu. Çok yararlandığı hocası Mehmed Efendi 1558'de Edirne Bayezid Medresesi'ne atanınca, onunla birlikte Edirne'ye gitti. 1663'te yine birlikte İstanbul'a döndüler. Nev'î 1566'da öğrenimini bitirdi. Önce Gelibolu'da Balaban Paşa Medresesi'ne, ardından da Mesih Paşa Medresesi'ne atandı. 1572'den sonra İstanbul Şahkulu, daha sonra sırasıyla Murad Paşa, Cafer Ağa, Edirnekapı Mihrimah ve Fatih Çınarlı medreselerinde ders verdi. 1590'da Bağdat kadılığına gönderildi. İki hafta sonra III. Murad tarafından şehzade Mustafa'nın öğretmenliğine getirildi. Ayrıca şehzade Osman, Bayezid ve Abdullah'ın eğitimiyle de görevlendirildi. III. Mehmed'in kardeşlerini öldürdüğü 1595 yılına kadar görevinde kaldı. Sonra kazasker rütbesinden emeklilik bağlandı.

16. yy Divan şiirinin en güçlü şairlerindendir. Üslubu sadedir. Döneminde moda olup yaygınlaşmaya başlayan, edebi sanat ve mazmunlarla donanmış süslü şiirlerden kaçınmıştır. Özellikle gazel tarzında başarı göstermiştir. Kasidelerinin giriş bölümleri sanat bakımından değerlidir. III. Murad'ın büyük oğlu şehzade Mehmed'in 1582 Haziran'ında başlayıp elli iki gün süren sünnet düğünü için söylediği "sûriye" kasidesi ünlüdür.

Divan'ı, *Hadis-i Erbain* çevirisi ve çeşitli bilim dallarını konu alıp ansiklopedik bilgiler veren *Netâicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn*, önemli yapıtlarındandır. Oğlu Ataî, otuzdan çok yapıtı olduğunu yazarsa da bunlardan çoğu ele geçmemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Divan*, (ö.s.), M. Tulum ve M.A. Tanyeri (yay.), 1977; *Hadis-i Erbain* çevirisi, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Emir Hoca Kemankeş Bölümü No. 50); *Netâicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 282).
- **KAYNAKLAR:** Âşık Çelebi, *Meşairü'ş-Şu'arâ*, 1971; T. Olgun, *Şâir Nev'î ve Sûriye Kasîdesi*, 1937.

NEVRES BEY [Udî]
(1873-1937)

Türk, udî ve besteci. 20. yy'ın en güçlü saz sanatçılarındandır.

Nevres Orhon Malatya'da doğdu, 21 Ocak 1937'de İstanbul'da öldü. Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Küçük yaşta İstanbul'a geldi, bir paşanın korumasında öğrenim gördü. Kendi kendine ut çalmayı öğrendi. Tamburî Cemil Bey'le tanıştıktan sonra kendini bütünüyle müziğe verdi. I. Dünya Savaşı yıllarında gittiği Almanya'da Batı müziğiyle de ilgilendi. Anadolu'yu dolaşarak halk türküleri derledi. Konserlere katıldı, plak doldurdu. Eğlence yerlerinde ücretle çalışan saz takımlarına hiçbir zaman girmedi, ömrü yoksulluk içinde geçti.

Besteciliği ve türkü derleyiciliğiyle de tanınan bir müzikçi olmakla birlikte, asıl ut virtüözlüğüyle ün kazanmıştır. Türk müziğinde en iyi ut çalan birkaç sanatçıdan biri olduğu kabul edilir. Kendine özgü çalış tekniğini, ince bir duyarlık taşıyan, zevk ürünü müzik cümleleriyle işlerdi. Çalışında görülen gergin, sinirli tavır, bir üslup özelliği durumundaydı. Genellikle, açık teller yerine iç pozisyonların kullanılmasına dayanan bir sol el tekniği ile, nüanslı, tremololu mızrap vuruşları, güçlü vibratoları, ut çalışında en çok dikkati çeken nitelikleriydi. Besteci olarak yapıtları sayıca az, ama beğenilmiş parçalardır. *Hüzzam Saz Semaisi* bunların en ünlülerinden biridir. Nevres Orhon şarkıları için bestelediği aranağmelerle de tanınmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Taksimler*, taş plak; *Isfahan Şarkı*, "Aşiyân-ı mürg-i dil zülf-i perişanındadır"; *Muhayyer Şarkı* "Gün kavuştu, su kararı, beni üzme güzelim"; *Ferahfeza Şarkı* "Yıllarca ben seni aradım durdum"; *Hüzzam Saz Semaisi*.

NEVRES-İ KADİM
(? - 1762)

Osmanlı Divan şairi. Kasideleri ve tarih manzumeleriyle tanınmıştır.

Kerkük'te doğdu, Bursa'da öldü. Doğum tarihi bilinmiyor. Asıl adı Abdürrezzak'tır. 19. yy'da yaşamış Osman Nevres'ten ayırmak için Nevres-i Kadim diye anılır. Öğrenimini Kerkük'te bitirip İstanbul'a gitti. 1731'de Hekimoğlu Ali Paşa'nın yanında Tebriz seferine katıldı. Bir süre müderrislik yapıp kadılığa geçti. Bosna, Tokat, Filibe kadılıklarında bulundu. Devlet büyüklerini hicvetmesi yüzünden görevinden alındı. 1749'da önce Edirne'ye, sonra Girit Adası'nda Resmo'ya sürüldü. Burada altı yıl kaldıktan sonra III. Osman'ın buyruğuyla sürgün yeri Bursa'ya çevrildi. 1757'de bağışlanarak İstanbul'a döndü. 1762'de ikinci kez Bursa'ya sürüldü.

Türkçe ve Farsça *Divan*'larından başka, sürgün yıllarında yazdığı mektuplarından oluşan *Münşeât*'ı, Tebriz seferine ilişkin *Risale*'si, İran mutasavvıflarından Abdullah el-Ensari'nin kimi makalelerinin çevirisi ve şerhi olan *Mebâligü'l-Hikem*'i Türk-Hind Hükümdarı Ekber'in oğlu Selim Şah'ın *Tüzik-i Cihangir* çevirisi, Peygamber'in Bedir Savaşı ile ilgili *Gazve-i Bedr* ve *Lugaz Risalesi* vardır.

Nevres, sürgün bulunduğu gurbet yıllarının yaşamını şiirine yansıtmıştır. *Divan*'ında kaside ve tarihleri gazellerinden fazladır. Kasidelerinde yer yer özel yaşamına yer vermiştir. I. Mahmud döneminin (1730-1754) bayındırlık hareketlerine birçok tarih manzumesi yazmıştır. Döneminde pek tutulan bu manzumeler, İstanbul'un çeşitli yapılarına yazıt yapılmıştır. İbrahim Müteferrika'nın ölümüne düşürdüğü tarih sonradan mezar başına da kazılmıştır. Nedim, Nailî, Fıtnat Hanım, Münif ve Ragıb Paşa'ya nazireleri vardır. Nedim'in yaptığı gibi şiirlerinde konuşma diline, deyimlere yer vermiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Türkçe Divan*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Bölümü, No. 563), *Farsça Divan*, (Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Bölümü, Manzum No. 407); *Münşeât*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 1695); *1143 Tebriz Seferine Dair Risale*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü No. 2252); *Tüzik-i Cihangir* çevirisi, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 2544); *Gazve-i Bedr*, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 66); *Lügaz* Risalesi, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 3389); *Nibâligü'l-Hikem*, (ö.s.), 1887.

NEVRES OSMAN
(1820-1876)

Osmanlı Divan şairi. Mersiye ve şarkılarıyla tanınmıştır.

Sakız Adası'nda doğdu, 6 Şubat 1876'da İstanbul'da öldü. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Rum asıllı bir köleydi. 19.yy şairlerinden Abdürrezzak

Nevres'ten (Nevres-i Kadim) ayırmak için Nevres-i Cedid diye de anılır. Bağdat ve Şam valisi olan şair Ali Rıza Paşa'nın adamlarından Süleyman Efendi onu küçük yaşta satın aldı, paşanın hizmetine verdi. İyi bir öğrenim gören Nevres, Fars dilini ve edebiyatını öğrendi. Ali Rıza Paşa'nın ölümüne değin onun kâtipliğinde bulundu.

1848'de İstanbul'a geldi, Hariciye Mektubi Kalemi'ne devam etti. Müşir Abdülkerim Nadir Paşa'nın yanına girdi. Onunla birlikte Bağdat'a gitti. Bir süre sonra, 1858'de Irak ve Hicaz orduları muhasebeciliğine atandı. Abdülkerim Nadir Paşa'nın 1872'de II. Ordu müşirliğine getirilmesinden sonra, Nevres Osman aynı görevle Bağdat'tan Şumnu'ya gitti. Bağdat'taki bazı askeri memurlar arasında bir para meselesi yüzünden yürütülen soruşturmada Nevres de suçlu görülerek görevinden alındı. Bu suçlamadan duyduğu üzüntüyle akli dengesini kaybetti. Bir süre sonra iyileşti, ancak hastalığı ikinci kez tekrarlayınca kurtulamayarak öldü.

Divan'ı, Ziya Paşa'nın giriş yazısı ve Yusuf Kâmil Paşa'nın para yardımıyla basıldı. Türkçe şiirlerinin yanında ele geçen Arapça şiirleri, Farsça bir iki düzyazısı ile eksik, düzeni bozuk ve baskı yanlışlarıyla dolu bir mesnevisi vardır. Ayrıca küçük bir mesnevi olan *Destar-ı Hayâl* ile Abdülkerim Nadir Paşa ve Ali Rıza paşaların mektupları, bunlara verilen yanıtlar ile kendi mektuplarının yer aldığı *Eser-i Nadir Mecmuatü't-Tarab alâ Lisâni'l-Edeb* adlı yapıtları da vardır.

Nevres, içinde Kerbela'nın betimlemeleri bulunan mersiyeleri, çoğu bestelenmiş şarkıları ile tanınmıştır. Nedim, İzzet Molla, Ali Rıza Paşa, Kâzım Paşa ve Ziya Paşa'ya tahmis ve nazireler yazmıştır. Ziya Paşa'nın *Harâbât*'ına, Nevres'in şiirlerinden çok örnek alması, Namık Kemal'le arasında tartışmalara yol açmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Destar-ı Hayâl*, 1872; *Divan*, 1873; *Eser-i Nadir Mecmuatü't-Tarab alâ Lisâni'l-Edeb*, t.y.

NEWCOMEN, Thomas
(1663-1729)

İngiliz, mekanikçi ve mucit. Başarıyla çalışan ilk pistonlu buhar makinesini geliştirmiştir.

Devonshire bölgesindeki Dartmouth kentinde doğdu, 5 Ağustos 1729'da Londra'da öldü. Küçük yaşlarda demirci çırağı olarak yaşama atıldı, daha sonraları da çeşitli makine aksamları ve araç gereç yapımcılığına başladı. 1700'lerin başında geliştirdiği, başarıyla çalışan bir buhar makinesinin üretimini yapabilmek için, "her türden ateşli tulumbaları" içeren bir patent almış olan Thomas Savery (1650-1715) ile ortaklık kurdu. Buluşunu 1712'de piyasaya süren Newcomen, sonraları aygıtı üzerinde birçok geliştirmeler yaparak çeşitli kömür ocakları için çok sayıda üretim yaptı.

Newcomen'in, teknoloji tarihi içinde önemli bir dönüm noktasını oluşturan buluşu, İngiliz madencilik sanayiinin 17. yy'daki hızlı gelişiminin bir ürünü olmuştur. O dönemlerde, giderek daha derinlere inen kömür ocaklarındaki temel sorun, içeri dolan suların boşaltılmasıydı. Bu sorunun çözümüne yönelik ilk önemli adımı 1698'de Savery atmış ve "ateşli tulumba" olarak anılan bir tür pompa geliştirmişti. Bir su kazanıyla bir emici bölümden oluşan bu aygıtta, kazandaki suyun kaynamasıyla elde edilen buhar bir boruyla emiciye aktarılıyor, daha sonra da bu bölmenin üzerine soğuk su dökülerek buhar yoğunlaştırılıyor ve ocağın içindeki suyu emecek bir hava boşluğu oluşturuluyordu. Ne var ki, elde edilen hava boşluğunun sadece 6 m derinlikteki suyu emebilmesi, o dönemlerde yapılan kazanların yüksek basınca dayanamaması ve 75 litre suyu 1 m yukarı çıkartmak için 16 kg kömür yakmak zorunluluğu gibi nedenler Savery'nin bu makinesinin ticari başarıya ulaşmasını engellemişti.

Denis Papin'in 1687'de geliştirdiği piston sistemi ile Savery'nin vakum pompasını birleştiren Newcomen'in, içi su dolu bir kazanın üzerine yerleştirilmiş pistonlu bir silindirden oluşan pompasında, ısıtılan kazandan elde edilen ve bağlantı borusuyla silindire doldurulan buhar, pistonu iterek ona bağlı olan tulumba kolunu hareketlendiriyordu. Ardından püskürtülen suyla soğutulan silindirin içindeki buharın yoğunlaşmasıyla oluşan vakum, pistonun ilk konumuna dönmesini ve gel-git devinimini tamamlamasını sağlıyordu.

Newcomen, Savery'ninkinden daha güçlü ve daha az masraflı olan bu makinesinde sonraları yaptığı düzeltmelerle, piston hareketinde dakikada on iki iniş-çıkışlık bir hız ve 100 beygirlik güç elde etmeyi başardı. Ayrıca, kazan, silindir ve su sistemlerini denetleyen vanaların çalışmasını, elle yapılmaktan kurtarıp otomatikleştirdi. Newcomen'in, kullanımı 20. yy'ın başlarına değin süren makinesi, James Watt'ın ısı kaybını ve yakıt masraflarını büyük oranda düşüren ve piston hareketini tekerleğe aktaran buhar makinesinin de öncüsü olmuştur.

• BAKINIZ: CUGNOT, O. EVANS, PAPIN, J. WATT.

NE WIN
(1911)

Birmanyalı general ve devlet adamı. 1962-1981 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

24 Mayıs 1911'de Pegu bölgesinde Paungde kentinde doğdu. Shu Maung adıyla da bilinir. 1929-1931 arasında Rangoon Üniversitesi'nde öğrenim gördü; bu sırada milliyetçi düşünceleri benimsedi ve İngilizler'e karşı bağımsızlık yanlısı hareketlere katıldı. 1936'da milliyetçi Dobama Asi-ayone (Birmanyalılar-Burmalılar-Derneği) hareketi içinde yer aldı. 1941'de milliyetçi önderlerden Aung San ile birlikte "Otuz Yoldaş"tan biri olarak Japonya'ya gitti ve orada askeri eğitim gördü. Bu sırada Ne Win (parlak güneş) adını aldı. 1942'de Japonya'nın destek-

lediği Birmanya Bağımsızlık Ordusu'yla birlikte Birmanya'ya dönerek, 1943'te Birmanya Savunma Ordusu adını alan bu ordunun komutanlığına getirildi. 1945'te Yurtsever Birmanya Güçleri adını alan ordu bu kez Japonlar'a karşı mücadeleye giriştiğinde, Ne Win ordu komutanlığı sıfatını korurken hareketi asıl yönlendiren Aung San'dı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan düzenli orduya binbaşı olarak atanan, daha sonra hızla yükselerek önce komutan yardımcısı, sonra komutan olan Ne Win, 1947'de Kurucu Meclis'e seçildi. Birmanya'nın bağımsızlığını kazandığı 1948'de tuğgeneral oldu ve Şubat 1949'da tümgeneral rütbesiyle silahlı kuvvetler başkomutanlığına atandı. 1949-1950 yıllarında Nu hükümetinde savunma ve içişleri bakanlığı görevlerinde bulundu. Ekim 1958'de başbakan Nu'nun istifasından sonra parlamento tarafından başbakanlığa getirildi ve sivillerden oluşan bir hükümet kurarak ülkeyi genel seçimlere hazırladı. Seçimlere bir ay kala Ocak 1960'ta Çin Halk Cumhuriyeti ile Birmanya arasında uzun süredir var olan sınır anlaşmazlığını çözen on yıllık bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalandı. Şubat 1960'ta yapılan seçimleri Nu'nun Birlik Partisi büyük bir çoğunlukla kazanınca, Ne Win başbakanlığı ona bıraktı. Ancak iktisadi ve sosyal sorunların çözülmesini gerekçe göstererek Mart 1962'de bir askeri darbeyle yönetime el koydu; parlamentoyu ve anayasayı feshederek, Nu ve öbür hükümet üyelerini tutuklattırdı. Hemen ardından kurulan ve hemen hemen tüm üyeleri asker olan Devrimci Konsey, Ne Win'i devlet başkanlığına getirdi. Aynı zamanda başbakan, savunma bakanı ve Devrimci Konsey'in başkanı da olan Ne Win, "Birmanya tipi sosyalizm" siyasetini ilan ederek ticareti ve sanayii devletleştirdi. Aynı yıl Temmuz ayında Devrimci Konsey, Birmanya Sosyalist Program Partisi'ni (BSPP) kurarak öbür partilerin etkinliklerini yasakladı.

Uluslararası ilişkilerde bağlantısızlık siyaseti sürdüren Ne Win, Ağustos 1971'de Çin'i ziyaret ederek iki ülke arasında 1967'den beri bozulmuş olan ilişkileri düzeltti ve 1961'de imzalanan ancak bir süredir askıda olan iktisadi yardım antlaşmasını yineledi.

Aralık 1973'te Birmanya'nın bir "sosyalist cumhuriyet" olduğunu ilan eden yeni anayasayı onaylayan Ne Win yeni anayasa uyarınca Devlet Konseyi başkanlığına ve cumhurbaşkanlığına getirildi. On iki yıllık doğrudan bir askeri yönetimin ardından iktidar Ocak 1974'te dört yıl için seçilen Halk Meclisi'ne bırakıldı. Ocak 1978'de bir dönem daha cumhurbaşkanlığına seçilen Ne Win, Mayıs 1980'de sürgündeki politikacıları, komünist grupları ve ulusal azınlıkları kapsayan ve 3944 siyasal tutuklunun serbest bırakılmasını sağlayan bir siyasal af ilan etti. Kasım 1981'de cumhurbaşkanlığından emekli olmak istemesi üzerine yerine genelkurmay başkanı olan San Yu seçildi, Ne Win ise BSPP'nin başkanlığını sürdürdü.

• BAKINIZ: AUNG SAN, NU.

NEWMAN, Barnett
(1905-1970)

ABD'li ressam. Soyut Dışavurumculuk (Abstre Ekspresyonizm) akımının ilk temsilci ve kuramcılarındandır.

29 Ocak 1905'te New York'ta doğdu, 3 Temmuz 1970'te aynı kentte öldü. Asıl adı Baruch'dur. Polonyalı göçmen bir ailenin çocuğuydu. Sanat eğitimini 1922-1926 arasında Art Students' League'de yaptı. 1927'de bir yıl City College'da okudu, Cornell Üniversitesi'nde de lisansüstü eğitim yaptı. Sonra babasının konfeksiyon işinde çalışmaya başladı. Ülkenin geçirdiği bunalımlı yıllar nedeniyle, bu işi ancak 1939'a değin sürdürebildi. Bu sıralarda zaman zaman liselerde sanat öğretmenliği yaptı, bir ara da siyasete atıldı. 1940'ların ortalarında Avrupa'da Kübizm'in, Yapımcılık'ın (Konstrüktivizm) ve Gerçeküstücülük'ün, ABD'de de toplumsal gerçekçi ve yöresel tavırların kendilerini tükettiği inancına vardı ve önceden yaptığı tüm resimlerini yok ederek mistik bir soyutlamaya yöneldi. Uzun yıllar M.Rothko, William Baziotes (1912-1963) ve R.Motherwell ile birlikte soyut sanatı yaygınlaştırma amacıyla uğraş verdi. Soyut Dışavurumculuk akımının ilkelerini saptayan kuramsal çalışmalar yaptı. Bu düşünceleri yansıtan *Tiger's Eye* adlı dergide yayın yönetmeni yardımcısı olarak çalıştı. 1950'lerin ortalarında ünlenmeye başladı ve F.Stella, Larry Poons (1937) gibi genç kuşak sanatçılarını etkiledi. 1959'da Kanada'da Saskatchewan Üniversitesi'nde, 1962-1964 arasında da Pennsylvania Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı.

Newman, soyut sanata yöneldikten sonra yapıtlarında rengi temel almıştır. Yalınlaştırılmış bir üslupla tek bir imgeden oluşan, tek renkli *(monochrome)* tuvaller yapmış, bunları bir, iki ince düşey bantla ikiye ya da üçe bölmüştür. Resimleri, Soyut Dışavurumculuk'tan ayrılarak Renk Alanı Resmi'ni (Color Field Painting) oluşturan sanatçılara öncülük etmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Sözleşme*, 1949, Smithsonian Enstitüsü, Washington D.C.; *Adem*, 1951-1952, Tate Galerisi, Londra; *Siyah Ateş*, 1961; *Anna'nın Işığı*, 1968; *Jericho*, 1968-1969; *Chartres*, 1969; *Kırmızı, Sarı ve Maviden Kim Korkar.*

• KAYNAKLAR: T.B.Hess, *Barnett Newman*, 1971; H.Rosenberg, *Barnett Newman*, 1978.

• BAKINIZ: J.POLLOCK.

NEWMAN, John Henry
(1801-1890)

İngiliz, tanrıbilimci. İngiliz tanrıbilimciliği üzerinde büyük etkisi olmuştur.

21 Şubat 1801'de Londra'da doğdu, 11 Ağustos 1890'da Birmingham'da Edgebaston'da öldü. Din

öğrenimi gördü, dinde Oxfortçuluk adı verilen ve her türlü biçimciliğe karşı çıkan görüşü benimsedi. Özellikle tanrıbilim ve felsefe konularında, Roma Kilisesi ve Hıristiyanlık'tan kaynaklanan bir anlayışla, kapsamlı çalışmalara girişti. Protestan inançlarını bırakarak Katoliklik'i seçtikten sonra kardinal olarak görevlendirildi.

Newman, dinle ilgili sorunların çözümünde, usdışı bir yöntemin uygulanması gereğini savundu. Ona göre bir inancın onaylanması için her türlü kuşkudan uzak kalarak, sarsılmaz bir güvene ulaşmak gerekir, bu da us ilkelerine dayalı bir düşünme biçimiyle değil, salt inanla sağlanır. İnan kişiyi bireysel ve kesin gerçeğe ulaştırır, yaşamı yönlendirir, düzenler. Olgunluk, güzellik, yiğitlik, erdem gibi insanla ilgili değerlerin kaynağı da inandır. Çünkü inanı oluşturan inanmak eylemi bir öğretinin doğruluğunu onaylamak ve benimsemektir. Öğretinin doğruluğu ise, din bakımından, Tanrı'nın onayıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Arians of the 4th Century*, 1833, ("4.yy'daki Arianlar"); *Apologia pro vita sua*, 1865, ("Kendi Yaşamını Savunma"); *Essays, Critical and Historical*, 1871, ("Eleştirel ve Tarihsel Denemeler).

NEWMAN, Paul
(1925)

ABD'li sinema oyuncusu, yönetmen, yapımcı. 1960'ların sevilen oyuncularındandır.

26 Ocak 1925'te Ohio Eyaleti'nde, Cleveland'da doğdu. II.Dünya Savaşı'nda Deniz Kuvvetleri'nde muhabereci olarak görev yaptı. Savaştan sonra iktisat okumak için Ohio'daki Kenyon College'a girdiyse de, tiyatroya duyduğu ilgi nedeniyle bu konuda öğrenim yaptı. Kolejden sonra Yale Tiyatro Okulu'nu bitirdi. 1951-1954 arasında televizyon yayınlarında rol aldı. 1952'de birçok ünlü oyuncunun yetiştiği Actors Studio adlı oyunculuk okuluna girdi. 1953'te William Inge'nin (1913) yönettiği *Picnic* oyunundaki rolüyle Broadway'de başarı kazandı. 1955'teki ilk filmi *Silver Chaise* (Gümüş Kupa) başarılı olmadı. 1956'da Robert Wise'ın (1914) yönettiği *Somebody Up There Likes Me* (Yukarda Biri) filminde boksör Rocky Graziano'yu (1922) canlandırdığı rolüyle yeteneğini ortaya koydu. 1958'de sinema oyuncusu Joanne Woodward'la (1930) evlendi. Aynı yıl M. Ritt'in yönettiği *The Long Hot Summer* (Aşk Mevsimi) filmindeki rolüyle Cannes Film Şenliği'nde En İyi Oyuncu Ödülü'nü kazandı. 1968'de karısının oynadığı *Rachel Rachel* filmiyle ilk yönetmenlik denemesini yaptı. T.Williams'ın sahne yapıtından sinemalaştırılan *Cat on a Hot Tin Roof* (Kızgın Damdaki Kedi) filmindeki oyunuyla Oscar'a aday gösterildiyse de kazanamadı. 1969'da George Roy Hill'in (1922) yönetiminde *Butch Cassidy and The Sundance Kid*'i (Sonsuz Ölüm) çevirdi. Trajik ve çarpıcı sonuyla unutulmayan bu filminde zamanla birlikte koşulların da değiştiğinin bilincine varamadıkları için bir türlü başarılı olamayan banka soyguncusu iki haydutu R.Redford'la birlikte üstün bir başarıyla oynadılar.

Paul Newman atletik görünümü, yakışıklılığı, soğuk mavi gözleri, çekici alaycılığı, kendine güvenen davranışlarıyla sinemada 1960'ların en çok tutulan erkek oyuncularından biri olmuştur. Oyunculuğunda ve yönetmenliğindeki başarısında en küçük ayrıntıları bile düşünüp değerlendirmesinin rolü büyüktür. Karısı J.Woodward'la birlikte birçok liberal amaçlı siyasal eyleme, seçim adaylarını destekleme kampanyasına katılmışlardır. 1970'te yönettiği *WUSA* (Bugünün Adamı) adlı film ABD'de sağ kesimin denetimindeki basın-yayın çevrelerine hücum eden ilk bağımsız yapım olmuştur. Newman, 1978'de de ABD delegesi olarak Birleşmiş Milletler'de silahsızlanma üzerine bir konuşma yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Silver Chaise*, 1955, (Gümüş Kupa); *Somebody Up There Likes Me*, 1956, (Yukarda Biri); *The Long Hot Summer*, 1958, (Aşk Mevsimi); *The Left-Handed Gun*, 1958, (Solak Silahşör); *Cat on a Hot Tin Roof*, 1958, (Kızgın Damdaki Kedi); *From the Terrace*, 1960, (Aşk Bahçeleri); *Exodus*, 1960; *Hud*, 1963, (Çılgınların Günahı); *Cool Hand Luke*, 1967, (Parmaklıklar Arkasında); *Butch Cassidy and The Sundance Kid*, 1969, (Sonsuz Ölüm); *WUSA*, 1970, (Bugünün Adamı); *Judge Roy Bean*, 1972, (Yargıç Roy Bean); *The Sting*, 1973, (Belalılar); *Buffalo Bill and the Indians... or Sitting Bull's History Lesson*, 1976, ("Buffalo Bill ile Kızılderililer ya da Oturan Boğa'nın Tarih Dersi"); *Silent Movie*, 1976, (Deli Dolu); *Quintet*, 1979, (Beşli); *Absence of Malice*, 1981, (Yanlış Karar). **Yönettiği Filmler:** *Rachel, Rachel*, 1968, (Yasak Aşk); *Sometimes a Great Notion*, 1971; *The Effect of Gamma Rays on Man-in-the-Moon Marigolds*, 1972; *Harry and Son*, 1984, ("Harry ile Oğlu"); *The Shadow Box*, 1980, ("Gölge Kutusu"); *Forth Apache: the Bronx*, 1981, (Son Adam).

NEWTON, Charles Thomas
(1816-1894)

İngiliz, arkeolog. Bodrum'daki *Mausoleum*'da ve Knidos kentinde ilk kazıları gerçekleştirmiştir.

16 Eylül 1816'da Herefordshire'a bağlı Bredwardine'de doğdu, 28 Kasım 1894'te Kent yakınlarında Margate'da öldü. 1840'ta British Museum'un Eski Yapıtlar Bölümü'nde asistan olarak çalışmaya başladı. 1852'de Midilli Adası'nda, daha sonra Rodos Adası ve Roma'da konsolos olarak görev yaptı. Bu dönemde Kalimnos Adası'yla Anadolu'da Bodrum (Halikarnassos), Knidos ve Didima'da kazı ve araştırmalar yaptı. 1861'de Londra'ya dönerek British Museum'daki Yunan ve Roma Sanatı Bölümü'nün ilk müdürü oldu. 1880-1888 arasında University College'da arkeoloji profesörü olarak görev yaptı. 1887'de sir unvanı verildi.

Newton, 1846'da İngiliz diplomat Stratford de Redcliffe'in Bodrum Kalesi'nden British Museum'a götürdüğü kabartmalı frizlerden çok etkilendi. Bunların Halikarnassos'daki *Mausoleum*'a ait olduğunu düşündü. Midilli Adası'ndaki konsolosluk görevi sırasında 1852 ve 1855 yıllarında Bodrum Yarımadası'nın hemen yakınındaki Kalimnos Adası'nda araştırmalarda bulundu. 1856-1857 yıllarında dünyanın yedi

harikasından biri sayılan *Halikarnassos Mausoleumu*'nda yaptığı kazıda Stratford'un ilk parçalarını British Museum'a götürdüğü Amazon frizinin eksik parçalarını buldu. İÖ 350'de Karya Kralı Mausolus için karısı tarafından yaptırılan bu anıtsal mezardaki çalışmalar, 1966'dan sonra Danimarkalı arkeolog Kristian Jeppesen başkanlığında sürdürüldü.

Newton, *Mausoleum*'un çeşitli parçalarının yanı sıra, aralarında tanrıça Demeter'in oturan heykeli, Knidos'un anıtsal aslanı ve Didima kentindeki kutsal yola ait heykelleri de British Museum'a gönderdi. 1858-1859 yıllarında Datça Yarımadası'ndaki Knidos'ta kazı ve araştırmalar yaparak kent planını ortaya çıkardı. Bu plan o güne değin yapılabilen en ayrıntılı Antik kent planı idi.

Arkeolojide sistematik çalışmaların gereğine inanan Newton, kazılar sırasında fotoğraftan büyük ölçüde yararlandı. Yayınlarında bu fotoğraflardan yapılmış taşbaskı resimler kullandı.

- YAPITLAR (başlıca): *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae* (R.P.Pullan ile), 2 cilt, 1862-1863, ("Halikarnassos, Knidos ve Didima'da Keşifler Tarihi").

- BAKINIZ: STRATFORD de REDCLIFFE.

NEWTON, Isaac
(1642-1727)

İngiliz fizik ve matematik bilgini. Optiğe önemli katkıları olmuş, diferansiyel ve integral hesabı bulmuş, mekaniğin temel yasaları ve evrensel çekim yasasıyla fizikte gerçek bir devrim yaratmıştır.

25 Aralık 1642'de Lincolnshire bölgesinde, Grantham dolaylarındaki Woolsthorpe köyünde doğdu, 20 Mart 1727'de Londra'da öldü. Çiftçi olan babası oğlunun doğumundan üç ay önce ölmüştü. Zamanından önce doğan Newton o kadar çelimsiz ve sağlıksız bir bebekti ki, yaşayabileceğine kimse inanmamıştı. Üç yaşındayken, annesi varlıklı bir papazla evlenerek bir başka köye taşındı, Newton da yaşlı büyükannesinin bakımına bırakıldı. Üvey babasının öldüğü 1653 yılına değin annesinden uzakta kalan Newton'ın içedönük kişiliği ve yaşamının sonraki yıllarında zaman zaman belirginleşen ruhsal bunalımları, genellikle çocukluğundaki bu acılı döneme bağlanır. Yöredeki ilkokullarda okuduktan sonra on iki yaşında Grantham'daki King's School'a yazılan Newton'ı, ikinci kocasının ölümü üzerine Woolsthorpe'a dönen annesi, okuldan alarak çiftlikte çalışmaya yönelttiyse de, oğlunun çiftlik işlerindeki ilgisizliği ve beceriksizliği kısa sürede ortaya çıktı. Daha çok yel değirmeni, saat gibi makinelerin küçük, çalışan modellerini yapmaya ve okumaya ilgi gösteren Newton, dayısının da işe karışmasıyla yeniden Grantham'daki okula gönderildi. Grantham'da okurken evinde kaldığı bir eczacının üvey kızıyla arasında bir arkadaşlığın geliştiği, bunun yaşamı boyunca hiç evlenmemiş olan

Isaac Newton

Newton'ın yaşamındaki tek duygusal ilişki olduğu bilinmektedir.

King's School'u 1661'de bitiren Newton, aynı yıl okul müdürünün ve dayısının çabalarıyla Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College'a girdi. 1665'te yüksek lisans çalışmalarına başlayacağı sırada ortalığı saran veba salgını yüzünden üniversite kapatılınca, salgından korunmak amacıyla annesinin çiftliğine sığındı. Woolsthorpe'daki çiftlikte geçirdiği on sekiz aylık süre, tüm bilim tarihinde yaratıcı düşüncenin en verimli dönemi olarak nitelendirilir. Bu on sekiz ay içinde Newton, sonsuzküçükler hesabının temellerini atmış, beyaz ışığın renkli ışınlara ayrıştırılabileceğini gösteren prizma deneylerini gerçekleştirmiş, merkezkaç kuvvet yasasını bulmuş, Ay'ın ve gezegenlerin hareketlerini bu yasanın ışığında inceleyerek kütlelerin birbirlerini aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak çektikleri sonucuna ulaşmıştır. Her biri bilimde devrim yaratacak nitelikte olan bu buluşların birçoğu, Newton'ın bulgularını yayımlamaktaki çekingenliği yüzünden, gün ışığına çıkmak için yıllarca bekleyecektir. Örneğin evrensel çekim yasası ancak 21 yıl sonra, sonsuzküçükler hesabı ise 38 yıl sonra yayımlanabilecektir.

Ekim 1667'de Trinity College'da öğretim görevlisi olan Newton'ın olağanüstü yeteneğini ilk farkeden, Cambridge'in matematik profesörlerinden, hocası Isaac Barrow oldu. Temmuz 1668'de yüksek lisans derecesini alan Newton, profesörlükten çekilerek yerine kendisini öneren Barrow'un desteğiyle, 29 Ekim 1669'da, henüz 27 yaşındayken Cambridge Üniversitesi'nde matematik profesörlüğüne getirildi. İlk üç yıl derslerinde optik konusunu işledi. 1671'de ilk aynalı teleskopu yaparak bilim çevrelerinde tanındı ve ertesi yıl Royal Society'nin üyeliğine seçildi. Royal Society'ye sunduğu ve renk olgusunu incelediği bildirisinin büyük eleştirilere hedef olması, özellikle Hooke tarafından kıyasıya eleştirilmesi üzerine, zaten eleştiriye hiçbir zaman katlanamayan Newton, içine kapanarak bilim dünyasıyla ilgisini kesti.

1675'te, geliştirdiği renk kuramının nihayet Hooke tarafından kabul edildiğini öğrenince, Royal Society'ye iki yeni bildiri sundu. İkisi de optik konusunu işleyen bu bildirilerden özellikle ışığın yapısına ilişkin olanı yeni tartışmalara yol açtı. Hooke, makaledeki kimi sonuçların aslında kendi buluşu olduğunu, Newton'ın bunlara sahip çıktığını iddia ediyordu. Bu tartışmalar, özellikle Liège'deki bir İngiliz Cizvit grubunun yönelttiği sert eleştiriler Newton'ın 1678'de ciddi bir ruhsal bunalıma girmesine yol açtı. Bir yıl sonra annesinin ölümü bu bunalımı daha da artırdı. Altı yıl boyunca bilim çevreleriyle tüm ilişkisini kesen Newton, bu süre içinde doğa olaylarını simya ile ve gizemli kavramlarla açıklamaya çalışan ve mekanikçi dünya görüşüne tümüyle karşıt olan Platoncu gizemciliğin etkisi altında kaldı.

Yakın dostu Halley'in çabalarıyla 1684'te yeniden bilimsel çalışmaya dönen Newton, iki yıl gibi kısa bir sürede mekaniğin üç temel yasasını ve evrensel çekim yasasını içeren *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* ("Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri") adlı kitabını yazdı. Kısaca *Principia* diye anılan bu kitap Newton'ın başyapıtı olmanın ötesinde, tüm doğabilimleri tarihinde, taşıdığı önem açısından eşsiz bir yapıt olarak nitelendirilmiş ve matematik tarihindeki önemi açısından Eukleides'in *Elemanlar*'ı, doğayı kavrayış ve sonraki kuşakları etkilemesi açısından da Darwin'in *On the Origin of Species* (Türlerin Kökeni) adlı yapıtıyla bir tutulmuştur.

Üç kitaptan oluşan *Principia*'nın 1. kitabı Royal Society'ye Nisan 1686'da sunuldu, 2. ve 3. kitaplar da Nisan 1687'de baskıya hazırlandı. Ne var ki kitabın basımı sırasında bazı sorunlar ortaya çıktı. Hooke, kitaptaki kimi sonuçların kendi buluşu olduğunu iddia ediyor ve Newton'ı çalıntı yapmakla suçluyordu. Royal Society, bu tartışmalı ortamda kitabın basımını göze alamadığı için, yeterli ödenek bulunmadığını öne sürdü. Nihayet baskı giderlerini Halley'in üstlenmesiyle Temmuz 1687'de *Principia* gün yüzüne çıkabildi. Newton, Hooke'un iddiaları karşısında öylesine derin bir öfkeye kapılmıştı ki, kitabından Hooke'a ilişkin bütün referansları çıkardığı gibi, *Opticks* adlı kitabının basılmasına da, kendisinin Royal Society başkanlığına seçilmesine de ancak Hooke'un ölümünden sonra razı oldu.

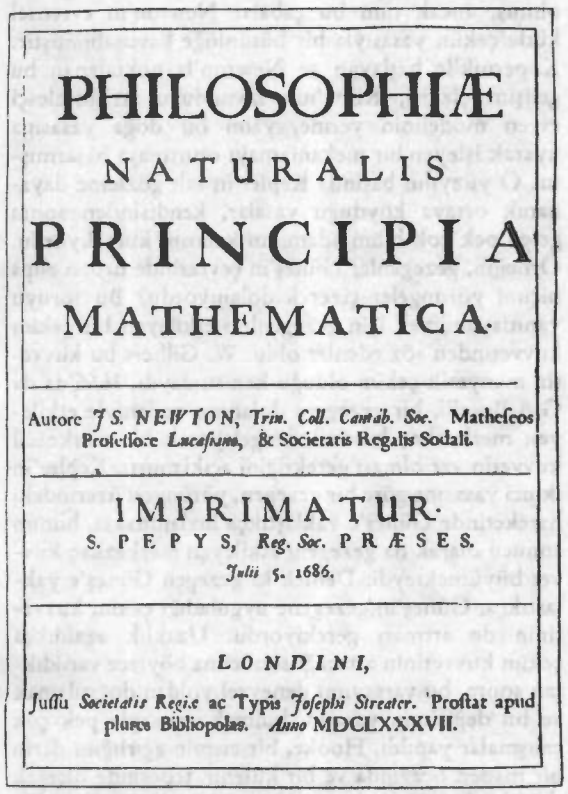

PHILOSOPHIÆ
NATURALIS
PRINCIPIA
MATHEMATICA.

Autore *J. S. NEWTON*, *Trin. Coll. Cantab. Soc.* Matheſeos Profeſſore *Lucaſiano*, & Societatis Regalis Sodali.

IMPRIMATUR.
S. PEPYS, *Reg. Soc.* PRÆSES.
Julii 5. 1686.

LONDINI,

Juſſu Societatis Regiæ ac Typis *Joſephi Streater*. Proſtat apud plures Bibliopolas. *Anno* MDCLXXXVII.

Newton'ın "Pirincipia"sının birinci baskısının ilk sayfası, 1687.

Principia'nın yayımlanmasıyla Newton gerek ülkesinde, gerek kıta Avrupa'sında büyük bir üne kavuştu. Aynı yıl kral II.James'in, bir Benedikten papazına profesörlük vermesi için Cambridge Üniversitesi'ni zorlaması üzerine başlatılan direniş hareketine öncülük etti ve kral düşürüldükten sonra, 1689'da, üniversitenin Parlamento'daki temsilciliğine seçildi. 1693'te yeniden bir ruhsal bunalıma giren Newton, iki yıllık bir inziva döneminin ardından sağlığına kavuştuysa da, yaşamının bundan sonraki bölümünde bilimsel çalışmaya eskisi gibi ilgi duymadı, eski yaratıcı gücünü de bir daha gösteremedi. 1696'da, Londra'ya yerleşmek amacıyla darphane müdürlüğüne atanmasını sağladı. Bu görev Newton'ı ileri yaşında rahat ettirecek, parası bol, kolay bir iş diye düşünülmüştü. Ne var ki görevine büyük bir şevkle sarılan Newton, madeni para sisteminde 1696-1699 reformunu gerçekleştirdi, kalp para basanlarla çetin bir savaşa girişti. Bir yandan da Parlamento üyeliğini sürdürüyordu. 1701'de Cambridge Üniversitesi tarafından ikinci kez Parlamento üyeliğine seçilince profesörlük görevinden ayrıldı.

"Principia"nın yayımı ve Hooke ile tartışmaları

1703'te Royal Society'nin başkanlığına seçilen Newton, ertesi yıl *Opticks* adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıtta, 1665-1675 arasında optik konusunda yaptığı çalışmaları ve gerçekleştirdiği buluşları derlemişti. Kitabına ek olarak koyduğu iki makale ise, otuz yıl kadar önce bulup geliştirdiği diferansiyel ve integral hesap yöntemlerini içeriyordu. Böylece Newton'ın sonsuzküçükler hesabına ilişkin buluşları, otuz yıl sonra ilk kez yayımlanmış oluyordu. Bu iki makalenin yayımlanması, Newton ve Leibniz arasında, bilim dünyasında o güne değin görülmemiş şiddette bir tartışmanın başlamasına yol açtı. Diferansiyel ve integral hesabı Newton'dan daha sonra, ama ondan bağımsız olarak bulmuş olan Leibniz, bulgularını 1684'te, Newton'dan yirmi yıl önce yayımlamıştı. Bu buluşta önceliğin kimde olduğu konusunda iki bilim adamı arasında başlayan tartışma giderek alevlendi, karşılıklı suçlamalara ve çirkin sataşmalara dönüştü. Newton'ın yaşamının son yirmi yılı bu tartışmalarla geçmiş, Leibniz'in ölümü bile kızgınlığını ve saldırılarını dindirmeye yetmemiştir. Bugün bilim tarihçileri diferansiyel ve integral hesabın hem Newton, hem Leibniz tarafından birbirlerinden bağımsız olarak bulunduğu konusunda birleşirler. Günümüzde diferansiyel ve integral hesapta, Newton'ınkinden daha elverişli olan Leibniz'in gösterimi kullanılır. 18. yy İngiliz matematikçilerinin Newton'ın gösterimine bağlı kalmakta direnmeleri ve Leibniz ile izleyicilerini yadsımaları, İngiliz matematiğinin yüz yıl boyunca duraklamasına neden olmuştur.

Diferansiyel ve integral hesabın önceliği konusunda Newton-Leibniz tartışması

Yaşamının kimi dönemlerinde dinsel konulara ve tanrıbilime ilgi duyan Newton'ın bu konulardaki çoğu el yazması yapıtlarının hacmi olağanüstü boyutlardadır. Bunlar arasında, *İncil*'e sonradan eklendiğini ileri sürdüğü "Tanrı-Kutsal Ruh-Oğul üçlemesi" üzerindeki görüşlerini içeren yapıtları, Kutsal Kitap'ta anlatılan olaylarla tarihte geçen olayları birbirine denk düşürmek amacıyla yazılmış kronolojiler, Danyal'ın kehanetleri üstüne yorumlar anılabilir. Newton, simya konusunda da pek çok el yazması bırakmış, yaşamının son yıllarında *Opticks* ve *Principia*'nın yeni baskılarını yayına hazırlamış, darphane müdürlüğünü ve Royal Society'nin başkanlığını ölümüne değin sürdürmüştür.

Sonsuzküçükler hesabının doğuşu

Newton'ın Cambridge Üniversitesi'nde öğrenime başladığı 1660 yılları, bugün "Bilim devrimi" diye adlandırılan gelişmenin önemli yol almış olduğu yıllardı. Kopernik ve Kepler günmerkezli evren modelini kurmuşlar, Galilei mekaniğin temellerini atmıştı. Descartes ve öteki mekanikçi filozoflar, Aristoteles'in geleneksel dünya görüşünün tam tersine, doğadaki canlı-cansız tüm varlıkları aynı mekanik yasalara uyan makineler olarak görüyorlardı. Ne var ki bütün bu gelişmeler henüz üniversitelere girebilmiş değildi. Cambridge'te de, öteki üniversitelerde de hâlâ Aristotelesçi dünya görüşü tümüyle egemendi. Newton da eğitimine Aristoteles ile başladı. Ancak, çok geçmeden Kepler'i, Descartes'ı ve Galilei'yi keşfettiği anlaşılıyor. 1664'te yazmaya başladığı *Quaestiones Quaedam Philosophicae* ("Bazı Felsefe Sorunları") adlı notlarındaki "Platon dostumdur, Aristoteles de dostumdur, ama en iyi dostum gerçektir" altbaşlığı Newton'ın görüşlerinin en iyi göstergesidir. Bir yıl içinde Eukleides'ten başlayarak gününün matematiğine de tümüyle egemen olan Newton, 1665'te Trinity College'ın son sınıfındayken herhangi bir n değeri için $(a + b)^n$ deyiminin üstel seriye açınımını veren genel ikiterimli (binom) teoremini buldu, bazı logaritma ve trigonometri fonksiyonlarının seriye açınımlarını geliştirdi, sonsuzküçükler hesabına ilişkin ilk sonuçları elde etti. Diferansiyel ve integral hesaptan oluşan sonsuzküçükler hesabı bugün matematiğin en önemli dallarından biridir. Newton, "flüksiyon yöntemi" adını verdiği diferansiyel hesabı, eğrilerin eğrilik yarıçaplarını ve teğetlerini bulmada, diferansiyel denklemlerin çözümünde, konumu ve hızı verilen bir gökcisminin izleyeceği yörüngeyi belirlemede kullanmıştır. İntegral hesaptan ise ilk kez, küresel cisimler arasındaki çekim kuvvetini tam olarak hesaplamakta yararlanmıştı. Değişimin, hareketin, hızın söz konusu olduğu hiçbir problem diferansiyel hesap kullanmadan, alan, çekim, potansiyel gibi kavramların söz konusu olduğu hiçbir problem de integral hesaba başvurmadan çözülemez. Bu anlamda, Newton'ın ve Leibniz'in geliştirdiği bu hesap yöntemleri bilimin hizmetine sunulmuş en önemli araçlardan biridir.

Evrensel kütle çekim yasası ve Newton mekaniği

Renk kuramı

Newton'ın optik alanındaki en büyük katkısı, 1672 tarihli bildirisinde açıklamış olduğu renk kuramıdır. Sonradan *Opticks*'in 1.kitabına temel olan bu bildiride, beyaz ışığın bir prizmadan geçirildiğinde değişik renkte bileşenlere ayrıldığını açıklamış, böylece beyaz ışığın, kırılma indisleri değişik ışınlardan oluşan bir karışım olduğunu göstermişti. Newton, bu ışınları ikinci bir prizma aracılığıyla toplayıp birleştirerek beyaz ışığın yeniden elde edilebildiğini, oysa bu ışınların yalnızca bir bölümü toplanıp birleştirildiğinde beyaz ışığın elde edilemediğini de açıklamıştı. Bu çalışmaları sırasında merceklerdeki renk sapıncının giderilemeyeceği kanısına varan Newton, teleskoplardaki renk sapıncından ileri gelen gözlem yanılgılarından kurtulmak amacıyla, mercek yerine ayna kullanılması gerektiğini düşündü ve ilk aynalı teleskopu geliştirdi. Sonraki yıllarda renksemez (akromatik) merceklerin yapımı başarıldıysa da, Newton'ın aynalı teleskopu gene de optikte önemli bir gelişmeyi simgeler.

İleride *Opticks*'in 2. kitabını oluşturacak olan "Discourse of Observations" ("Gözlemlerin Açıklanması") başlıklı bildirisinde ise, düz bir cam levha ile bir mercek arasında kalan ince hava katmanında ışığın yansıma ve kırılmalarıyla ortaya çıkan ve bugün "Newton halkaları" olarak bilinen renkli halkaların açıklaması yer alıyordu. Newton, ışığın parçacık yapısında olduğunu öne sürmüş, "renk" denilen niteliğin belli bir ışık ışınının değiştirilemez niteliği olduğunu, dolayısıyla bu özelliğin maddenin, yani ışını oluşturan parçacıkların bir niteliği olması gerektiğini düşünerek bu kanıya varmıştı. 1675 tarihli "Hypothesis Explaining the Properties of Light" ("Işığın Özelliklerini Açıklayan Varsayım") başlıklı makalesinde de, ışık parçacıklarının esir içinde dalgalar oluşturduklarını ileri sürerek, çağdaş fizikteki ışık anlayışına yakın bir öngörüde bulunmuştu.

17. yy'ın en büyük bilimsel kazanımı ise, hiç kuşkusuz bütün gökcisimlerinin hareketlerini açıklayabilen bir genel mekanik sisteminin ortaya konması olmuştur. Bu sisteme ulaşılmasında Galilei, Kepler, Descartes, Borelli, Hooke, Huygens ve Halley gibi dönemin büyük bilim adamlarının önemli katkıları olmuş, ancak tüm bu çabalar Newton'ın evrensel kütle çekim yasasıyla bir bütünlüğe kavuşabilmiştir. Kopernik'le başlayan ve Newton'la noktalanan bu gelişim çizgisi, Kilise'nin savunduğu Aristotelesçi evren modelinin yerine, yalın bir doğa yasasına uyarak işleyen bir mekanizmayı oturtmayı başarmıştır. O yüzyılın başında Kepler'in salt gözleme dayanarak ortaya koyduğu yasalar, kendisinden sonra gelen pek çok bilim adamının kafasını kurcalıyordu. Örneğin, gezegenler Güneş'in çevresinde neden elips biçimi yörüngeler çizerek dolanıyordu? Bu soruyu yanıtlayabilmek için gezegenleri etkileyen bir çekim kuvvetinden söz edenler oldu. W. Gilbert bu kuvvetin manyetik çekim olduğu kanısındaydı. 1666'da da G.A.Borelli, bir gezegeni dolanımı nedeniyle etkileyen merkezkaç kuvveti dengeleyecek bir merkezcil kuvvetin var olması gerektiğini açıklamıştı. Kepler'in ikinci yasasına göre bir gezegen, yörüngesi üzerindeki hareketinde Güneş'e yaklaştıkça hızlanmakta, bunun sonucu olarak da gezegeni etkileyen merkezkaç kuvvet büyümekteydi. Demek ki gezegen Güneş'e yaklaştıkça, Güneş'in gezegene uyguladığı çekim kuvvetinin de artması gerekiyordu. Uzaklık azaldıkça çekim kuvvetinin artacağı sonucuna böylece varıldıktan sonra, bu varsayımı deneysel yoldan doğrulamak ve bu değişimin yasasını bulmak amacıyla pek çok çalışmalar yapıldı. Hooke, bir cismin ağırlığını derin bir maden ocağında ve bir kulenin tepesinde ölçerek aradaki farkı bulmaya çalışmış, ama başaramamıştı.

Newton'ın 1665-1666 yıllarında bulduğu, ancak uzun yıllar yayımlamadığı merkezkaç kuvvet yasasını Huygens, 1673'te sarkaçlar üzerinde çalışırken bularak açıkladı: Merkezkaç kuvvet yarıçapla doğru orantılı, periyodun karesiyle ters orantılıydı. Bu yasa, Kepler'in "gezegenlerin periyotlarının karesi, Güneş'e olan ortalama uzaklıklarının küpüyle orantılıdır" biçimindeki 3. yasasıyla birlikte ele alındığında, gezegeni etkileyen merkezkaç kuvvetin ve bu kuvveti dengeleyen, yani ona eşit olan Güneş'in çekim kuvvetinin uzaklığın karesiyle ters orantılı olması gerektiğini ortaya koyuyordu. Newton'ın 1666'da vardığı sonuç da buydu. Woolsthorpe'daki çiftlikte bir gün düşüncelere dalmış otururken, dalından düşen bir elmayı gözlemlemiş, Yer'in merkezinden Ay'ın uzaklığının elmanın uzaklığına göre 60 kat büyük olması düşüncesinden yola çıkarak, Ay'ın Yer'e "düşüşündeki ivmenin elmanınkine göre 60×60=3.600 kez daha küçük olması gerektiğini düşünmüştü. Ay'ın Yer'e "düşüşü" kavramını, Yer tarafından çekiliyor olmasaydı, Ay'ın izleyeceği doğrusal yörüngeden Yer'in çekimi nedeniyle Yer'e doğru sapması anlamında kullanmıştı. Bu düşünceden yola çıkarak yaptığı hesaplarla Ay'ın gözlenen hareketi birbirine tam olarak uymayınca, Newton bu konuyu bir kenara bıraktı. Aradan on sekiz yıl geçtikten sonra, 1684'te, Halley'in çabasıyla eski araştırmalarını yeniden ele aldığında, Yer'in yarıçapı daha kesin değerlerle hesaplanmıştı; üstelik Newton, integral hesap yardımıyla artık iki küresel cismin birbirini sanki bütün kütleleri merkezlerinde toplanmış gibi çekeceklerini kesin olarak gösterebiliyordu. Hesapları yineleyince gözlem sonuçlarına tümüyle uyduğunu gördü. Newton, böylece bulunan evrensel kütle çekim yasasına ilişkin ilk sonuçları, 1684 Kasım'ında "De motu" ("Hareket Üstüne") başlıklı bir yazıyla Halley'e gönderdi. Bu yazı, 1687'de yayımlanacak olan *Principia*'nın bir bölümünü oluşturdu.

Principia'nın 1. kitabı, kütle, hız, ivme, kuvvet, momentum gibi temel kavramların tanımını, üçüncü kitapta kullanılacak olan kimi matematiksel yöntemleri ve mekaniğin üç temel yasasını içerir. Bu yasalar sırasıyla, eylemsizlik ilkesi, kuvvetin kütleyle ivmenin çarpımına eşit olduğunu belirten yasa ve etkiyle tepkinin eşitliği ilkesidir. Bu kitapta yalnızca sürtünmesiz ortamdaki hareket incelenmiş, ikinci kitap ise çeşitli akışkanlar içindeki hareketin incelenmesine ayrılmıştır. Üçüncü kitap evrensel kütle çekim yasasını ve bu yasanın astronomideki uygulamalarını verir. "Evrendeki herhangi iki cisim birbirini kütlelerinin çarpımıyla doğru, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak çeker" biçiminde tanımlanan evrensel kütle çekim yasası, bütün gökcisimlerinin hareketlerini belirleyen kuvvetlerin, yeryüzünde gelgit olayına yol açan ya da nesnelerdeki etkisi "ağırlık" olarak algılanan kuvvetle aynı şey olduğunu ve evrensel nitelik taşıdığını ortaya koyar. Bu yasa, çekim olayını "evrendeki her cismin kendisi için önceden saptanıp belirlenmiş olan yere varma çabası" olarak açıklayan Aristotelesçi görüşü de, çekimin tüm uzayı dolduran bir maddenin gökcisimlerinin yakınlarında oluşturduğu burgaçların emme etkisinden doğduğunu öne süren Descartes kuramını da tümüyle çürütmüştür. Newton, *Principia*'nın 3. kitabında ayrıca mekaniğin üç temel ilkesinden ve evrensel çekim yasasından yola çıkarak Kepler yasalarına tümüyle kuramsal yoldan yeniden varmış, gezegenlerin ve uydularının, bu arada Ay'ın hareketlerini, Ay'ın hareketlerindeki düzensizlikleri, kuyrukluyıldızların hareketlerini ve gelgit olaylarını kesin bir biçimde açıklamıştır.

Newton'ın diferansiyel ve integral hesabı büyük bir yetkinlikle kullanarak vardığı evrensel kütle çekim yasası, yalnız fizikte ve doğabilimlerinde değil düşünce tarihinde de devrim yaratan en büyük dönüm noktası olmuş, Newton mekaniğinin ışık hızına yakın hızlarda geçerli olmadığını kanıtlayan Einstein'ın görelilik kuramına gelinceye değin, tüm doğa olaylarının yorumuna damgasını vurmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, 1687, ("Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri"); *Opticks*, 1704, ("Optik"); *Arithmetica Universalis*, 1707, ("Evrensel Hesap"); *Analysis per Aequationes Numero Terminorum Infinitas*, 1711, ("Sonsuz Serilerle Analiz Üstüne"); *The Chronology of Ancient Kingdoms Amended*, (ö.s.), 1728, ("Eski Krallıkların Kronolojisine Ekler"); *Observations Upon the Prophecies of Daniel and the Apocalypse of St. John*, (ö.s.), 1733, ("Danyal'ın Kehanetleri ve Aziz Yuhanna'nın Apokalips'i Üstüne Gözlemler"); *Isaac Newton's Papers and Letters on Natural Philosophy and Related Documents*, (ö.s.), I.B.Cohen (der.), 1958, ("Isaac Newton'ın Doğa Felsefesi Üstüne Makaleleri, Mektupları ve İlgili Belgeler"); *The Correspondence of Isaac Newton*, (ö.s.), H.W. Turnbull ve J.F.Scott (der.), 8 cilt, 1959-1980, ("Isaac Newton'ın Yazışmaları"); *Unpublished Scientific Papers of Isaac Newton*, (ö.s.), A.R. ve M.B.Hall (der.) 1964, ("Isaac Newton'ın Yayımlanmamış Bilimsel Makaleleri"); *The Mathematical Papers of Isaac Newton*, (ö.s.), D.T.Whiteside (der.), 5 cilt, 1967-1972, ("Isaac Newton'ın Matematik Makaleleri").

• **KAYNAKLAR:** E.N.C.Andrade, *Isaac Newton*, 1954; H.D.Anthony, *Sir Isaac Newton*, 1960; D.Brewster, *Memoirs of the Life, Writings and Discoveries of Sir Isaac Newton*, 2 cilt, 1855; I.B.Cohen, *Introduction to Newton's Principia*, 1971; A.Koyre, *Newtonian Studies*, 1965; F.Manuel, *A Portrait of Isaac Newton*, 1968; L.T.More, *Isaac Newton, A Biography*, 1934; J.D.North, *Isaac Newton*, 1968.

• **BAKINIZ:** ARİSTOTELES, BARROW, BORELLI, EINSTEIN, FLAMSTEED, G.GALİLEI, W.GILBERT, HALLEY, HOOKE, HUYGENS, KEPLER, KOPERNİK, LEIBNIZ, MACLAURIN, J.PICARD, PLATON, WALLIS.

NEYZEN TEVFİK

Bak. Tevfik [Neyzen]

NEZAHUALCOYOTL
(1402-1470)

Aztek kralı. Aztek İmparatorluğu'nun kurulması yolunda önemli adımlar atmıştır.

Doğduğu ve öldüğü yer bilinmiyor. 13. yy'da Orta Amerika'da bugünkü Meksika'nın ortalarında yer alan Mexico Vadisi'ne yerleşen Aztekler, 14.yy'da

çoğalarak ayrı kabileler halinde bölgenin her yanına dağıldılar ve büyük kentler kurdular. Bu kentlerden Azcapotzalco, 1347-1428 arasında Mexico Vadisi'nde siyasal egemenliği elinde tuttu. Uyruğu durumundaki öteki kentlerin yöneticilerine çok sert davranan Azcapotzalco kralı, Texcoco kenti (Mexico City yakınlarında) kralını öldürtüp oğlu Nezahualcoyotl'u sürgüne gönderdi.

1428'de bağlılıklarından kuşkulandığı Tenochtitlan ve Tlacateotl'un krallarını da öldürtünce vadide bir ayaklanma çıktı. Ayaklanmaya Tenochtitlan Kralı Itzcoatl ve Nezahualcoyotl önderlik ettiler. 1428'de Azcapotzalco'nun yerle bir edilmesiyle başlayan savaş 1431'de Nezahualcoyotl'un Texcoco'da tahta çıkmasıyla sona erdi. Nezahualcoyotl, Tenochtitlan ve Tlacopan krallarıyla bir ittifak oluşturarak bölgede siyasal birliği sağladı. Bu birliği iktidarı boyunca koruma çabası ve egemenliğindeki toprakların sınırlarını sürekli olarak genişletmesi, orta Meksika'da bir Aztek İmparatorluğu'nun oluşması yolunda önemli bir adım oldu. Ölümünden sonra çok sayıdaki çocuğundan biri olan oğlu Nezahualpili kral oldu.

Nezahualcoyotl, Aztek tarihinde yasalara verdiği önem ve adil yönetimi ile tanınır. Egemenliği altındaki bölgenin yönetsel yapısını yeniden düzenlemiş; halkı yaptıkları işlere göre yaklaşık otuz topluluk halinde yeniden örgütlemiştir. Astroloji alanında bilgisi olan Nezahualcoyotl, tek Tanrı'ya inanmış, öteki küçük tanrıların bu tek tanrıdan türediğini ileri sürmüştür. Tenochtitlan Aztekleri'nin insan kurban etme geleneklerine karşı çıkarak iktidarı süresince bu töreni yasaklamış, ancak geleneğin tümüyle ortadan kalkmasını sağlayamamıştır.

• BAKINIZ: MONTEZUMA I.

NEZVAL, Vitězslav
(1900-1958)

Çek, şair ve yazar. Çağdaş Çek şiirinin önemli adlarındandır.

26 Mayıs 1900'de Biskoupky'de doğdu, 6 Nisan 1958'de Prag'da öldü. Bir süre felsefe eğitimi gördükten sonra kendini tümüyle edebiyata verdi. I.Dünya Savaşı sonrasında Çekoslovakya'da, aralarında Jiří Wolker'in de (1900-1924) bulunduğu "proleter şiir" hareketine katıldı. Daha sonraki yıllarda František Halas (1901-1949) ve Jaroslav Seifert (1910) gibi genç Çek şairlerinin birçoğuyla birlikte o da bu hareketten ayrılarak saf bir şiir arayışına yöneldi. Simgecilik (Sembolizm), Dadacılık, özellikle de Gerçeküstücülük gibi çağdaş şiir akımlarının etkisiyle, giderek daha kişisel bir üslup geliştirdi.

Nezval, gerçek devrimci sanatın, sıradan insanların hem eğlendirilip hem eğitilecekleri bir fantezi dünyası yoluyla oluşturulabileceğini savunmuştur. Zengin bir düş gücünün yanı sıra, tat, koku, ses ve renge olan duyarlık, şiirlerinin belirgin özellikleri arasındadır. İki dünya savaşı arasında ürün veren çoğu Çek şairi gibi Nezval de, bir yandan çağdaş şiir akımlarının etkisinde saf bir şiir arayışı içinde olmuş, öte yandan siyasal bir sorumluluğun ve sosyalizme bağlılığın gerekliliğini de duymuştur. Özgün bir üslup arayışı ile siyasal duyarlığı arasında yaşadığı çelişki, şiirlerindeki gerilimde olduğu kadar değişik dönemlerindeki farklı ve tutarsız tavırlarında da yansır. 1920'lerin başlarından 1930'ların sonlarına değin uzanan dönemde şiirlerine ölüm, gece, korku gibi temalar aracılığıyla dışavurulan bireyci bir duyarlık ile insanların kardeşliğine olan inanç arasındaki çelişki egemendir. Nezval daha sonra Gerçeküstücülük'ten uzaklaşmış, II.Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda siyasal temaların ağır bastığı şiirler yazmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Most*, 1922 ("Köprü"); *Podivuhodný kouzelník*, 1927; *Neznámá ze seiny*, 1929; *Basne noci*, 1930, ("Gecenin Şiirleri"); *Škleneny havelok*, 1932, ("Cam Pelerin"); *Sbohem a šateček*, 1934, ("Veda ve Mendil"); *Zena v mnoznem čisle*, 1936, ("Çoğul Kadın"); *Pruha prsty deště*, 1936, ("Yağmurun Parmaklıklarında Prag"); *Pet minut za mestem*, 1940, ("Kente Beş Dakika Uzakta"); *Zpev miru*, 1950, ("Barış Şarkısı"). **Oyun:** *Milenci z kiosku*, 1932, ("Köşkteki Sevgililer"); *Krjidla*, 1941, ("Kanatlar"). **Roman:** *Pan Marat*, 1932.

NGO DİNH DİEM
(1901-1963)

Vietnamlı siyaset ve devlet adamı. Cenevre Antlaşması'nın koşullarını çiğneyerek Güney Vietnam'da Vietnam Cumhuriyeti adıyla ayrı bir devlet kurmuştur.

3 Ocak 1901'de Hue kenti yakınlarında doğdu, 2 Kasım 1963'te Saygon'da öldü. Eski bir Vietnam imparatoruna bakanlık ve danışmanlık yapmış bir devlet görevlisinin oğluydu. Ataları 17.yy'da Katolik dinini ilk benimseyenler arasındaydı. Yöneticilik öğrenimi yapan bir hükümet okulunu bitiren Diem, yirmi sekiz yaşında Phan Thiet kentinin valisi oldu. 1933'te imparator Bao Dai'nin kurduğu hükümette içişleri bakanlığına getirildi. Ancak, bir süre sonra önerdiği reformlara Fransızlar'ın ve Bao Dai'nin karşı çıkmaları üzerine istifa eden Diem, bundan sonraki yıllarda Fransız sömürge yönetimine muhalefeti nedeniyle bir milliyetçi olarak ün kazandı. II. Dünya Savaşı sırasında, Japon işgali altında, kendisine iki kez başbakanlık önerildiyse de kabul etmedi. 1945'te Ho Şi Minh'in Kuzey Vietnam'da kurduğu hükümette görev alması yolundaki önerisini reddederek ülkeyi terketti. 1949'da Fransa'nın Vietnam'a sınırlı bağımsızlık veren planını aldatmaca olarak niteleyerek, Bao Dai'nin kurduğu hükümette yer almadı.

1950'de ABD'ye giden Diem, 1954 Cenevre Konferansı sırasında ülkesine dönerek başbakan oldu. Yönetimi sırasında karşılaştığı dinsel mezheplerin muhalefetini ABD desteğinin de yardımıyla bastırdı. Kuzeyden gelen göçmenlerin yerleştirilmesi işini düzenledi. Ekim 1955'te yapılan referandum sonucu devlet başkanlığına getirilen Diem, Cenevre Antlaşması'nın koşullarını çiğneyerek Vietnam Cumhuriyeti adıyla ayrı bir devletin kurulduğunu ilan etti.

Kendisi ve hükümet üyelerince oluşturulan bir meclis tarafından hazırlanan yeni anayasa Ekim 1956'da yürürlüğe girdi.

Fransızlar'ın çekilmesinden sonra ABD'nin denetimine giren Vietnam'da otoriter bir yönetim kuran Diem, önemli devlet görevlerine kendi ailesinin üyelerini getirdi. Ülkenin güneyinde yapılması büyük önem taşıyan toprak reformu, Diem'in hükümet programında, çok ılımlı bir biçimde de olsa yer almasına karşın, yönetim içinde kökleşmiş toprak sahiplerinin engellemesi nedeniyle hiçbir zaman yerine getirilmedi. Katolikler'e öncelik tanıması ülkede büyük bir çoğunluk oluşturan Buddhacılar'ın tepkisine yol açarken her türlü eleştiriye karşı oluşu ve temel özgürlükleri tanımaması nedeniyle aydın kesimi de karşısına aldı. Öte yandan, Diem'in ailesine olan bağlılığa göre yapılan terfi ve cezalandırmalar sivil ve askeri görevliler arasında tepki yarattı. 1957'de başlayan ve 1960'ta Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin kurulmasıyla güç kazanan bağımsızlık hareketi karşısında, ordu ve polis baskısını artırarak ABD yardımının yaklaşık yüzde seksenini, ordunun ve gizli güvenlik servislerinin güçlendirilmesi için harcadı. 1961'de yapılan seçimlerde yeniden başkan seçilen Diem'e karşı Kasım 1960 ve Şubat 1962'de iki başarısız darbe girişiminde bulunuldu. Bu yıllarda Komünistler'e cesaret verdikleri gerekçesiyle yüzlerce Buddhacı'nın hapsedilmesi ya da öldürülmesi, Buddhacılar'ın direnişini artırdı; Hue'da gösteri yapan Buddhacılar'ın üzerine açılan ateş sonucu sekiz göstericinin ölmesiyle hareket büyük boyutlara ulaştı ve otuzdan fazla rahip bu durumu protesto etmek amacıyla kendini yaktı. Bütün bunlar karşısında ABD'nin desteğini de yitiren Diem, ordudaki generallerin düzenledikleri bir darbe sırasında polis şefi olan kardeşi Ngo Dinh Nhu ile birlikte öldürüldü.

• BAKINIZ: BAO DAİ, HO Şİ MİNH, L.B.JOHNSON, NGUYEN HUU THO.

NGUYEN HUU THO
(1910)

Vietnamlı siyaset ve devlet adamı. Ulusal Kurtuluş Cephesi başkanı ve Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk başkan yardımcısıdır.

10 Ağustos 1910'da Saygon yakınlarındaki Ço Lon'da doğdu. Paris'te hukuk öğrenimi gördü. Öğrenimini tamamladıktan sonra Saygon'a dönerek avukatlığa başlayan Nguyen Huu Tho, 1949'da Fransızlar'a karşı düzenlenen öğrenci gösterilerine önderlik etti. 1950'de ABD savaş gemilerinin Güney Vietnam kıyılarında devriye gezmelerini protesto eden gösterileri örgütlediği için tutuklanarak iki yıl cezaevinde kaldı. Cezaevinde savaşı protesto etmek amacıyla giriştiği uzun süreli açlık grevi, ona halkın sempatisini kazandırdı.

1954'te Vietnam'ı geçici olarak ikiye ayıran, Cenevre Antlaşması'nın imzalanmasından sonra antlaşmanın koşullarına kesinlikle uyulmasını isteyen bir komite kurdu. Vietnam'ın birleşmesi için ülke düzeyinde seçimlerin yapılması çağrısında bulunması, tutuklanarak hapsedilmesine neden oldu. 1958'de, serbest kaldığı kısa bir süre dışında, 1954-1961 arasında cezaevinde kaldı. Bu arada Ngo Dinh Diem, Güney Vietnam'da Vietnam Cumhuriyeti adıyla ayrı bir devletin kurulduğunu ilan etmişti. Cenevre Antlaşması'nın koşullarına uyulmaması Güney Vietnam'da otoriter Diem yönetimine karşı güçlü bir muhalefet hareketini başlattı. Aralık 1960'ta, Diem'e karşı olan yirmi kadar grubun birleşmesinden oluşan Ulusal Kurtuluş Cephesi (UKC) kuruldu ve başkanlığına hapisteki Tho getirildi. 1961'de UKC'nin örgütlediği bir baskın sırasında cezaevinden kaçırılan Tho'nun başkanlığı 1962'deki ilk UKC kongresinde oy birliğiyle onaylandı. 1964'te yapılan ikinci kongrede yeniden başkanlığa seçildi.

Bu yıllarda UKC'nin Diem yönetimine karşı büyük başarılar elde etmesi ABD'nin Güney Vietnam'daki asker sayısını artırmasına neden oldu. Kuzey Vietnam'ı sürekli olarak bombalamasına ve teknik üstünlüğüne karşın UKC güçlerini geriletmeyi başaramayan ABD, Mayıs 1968'de Paris'te barış görüşmelerine oturmak zorunda kaldı. UKC, Haziran 1969'da Huyn Than Phat başkanlığında bir Geçici Devrim Hükümeti (GDH) kurarak Tho'yu Danışma Konseyi başkanlığına getirdi.

Paris'te sürdürülen barış görüşleri Ocak 1973'te bir ateşkes antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. Ancak, ateşkes antlaşması uzun süreli olmadı ve çatışmalar yeniden başladı. Nisan 1975'te Saygon'un devrimci güçlerin eline geçmesinden sonra GDH, Güney Vietnam hükümeti olarak göreve başladı. Kasım 1975'te bir araya gelen Kuzey ve Güney Vietnam temsilcileri, Güney Vietnam'ın kurtuluş yıldönümünde seçimlerin yapılmasını kararlaştırdılar. 1976'da yapılan seçimler sonucu kurulan Ulusal Meclis 2 Temmuz'da yaptığı toplantıda, ülkenin Vietnam Sosyalist Cumhuriyeti adı altında birleştiğini ilan ederken, Ton Duc Thang'ı başkanlığa, Nguyen Huu Tho'yu da Güney'i temsil etmek üzere iki başkan yardımcılığından birine seçti. Tho, Ton Duc Thang'ın Mart 1980'de ölümü üzerine bir süre başkanlığa vekalet etti. Aralık 1980'de kabul edilen ve kolektif başkanlık sistemini öngören yeni anayasa uyarınca, Nisan 1981'de seçilen Ulusal Meclis tarafından meclis başkanlığına ve devlet başkanı yardımcılığına getirildi. Halen (1985) bu görevlerini sürdürmektedir.

• BAKINIZ: HO Şİ MİNH, L.B.JOHNSON, NGO DİNH DİEM.

NICHOLS, Mike
(1931)

Alman asıllı ABD'li tiyatro ve sinema yönetmeni, tiyatro oyuncusu. 1960 sonrasının kendine özgü bir üslup oluşturmuş yönetmenlerinden biridir.

6 Kasım 1931'de Berlin'de doğdu. Asıl adı Micheal Igor Peschovski'dir. Yedi yaşındayken ailesiyle birlikte Nasyonal Sosyalist yönetimin baskısından kaçarak ABD'ye gitti. Çeşitli işlere girip çıkarak ve burslardan yararlanarak eğitimini sürdürdü. Chicago Üniversitesi'ndeyken tiyatro oyunculuğuna eğilim duydu. New York'a giderek Lee Strasberg'le oyunculuk çalıştı. Ancak, tiyatrolarda rol bulamayınca Chicago'ya döndü, doğaçlama oyun oynayan bir topluluk kurdu.

Yaptıkları tiyatronun adını duyurması üzerine Nichols, 1960'ta Broadway'de iki kişilik bir gösteri hazırladı. Büyük başarı kazanan gösteri ertesi yıla değin afişte kaldı. 1963'te Broadway'de tiyatro yönetmenliğine başlayan Nichols, ilk yönettiği *Barefoot in the Park*'la (Parkta Yalınayak) yılın en başarılı yönetmenleri arasına girdi. Daha sonra yönettiği *Luv* (Aşşşk), *The Odd Couple* ("Garip Çift") gibi oyunlar hem eleştirmenler, hem de izleyicilerce çok beğenildi.

1960'ların ortalarında sinemaya geçen Nichols, aynı ölçüde başarılı filmler yönetti. Filmlerinde, tiyatrodan gelmesinin de etkisiyle, ABD sinemasında pek rastlanmayan derinlikte karakter çalışmaları dikkati çeker. Ayrıntılara verdiği önemle ve zamanı kullanışıyla kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. *The Graduate* (Aşk Mevsimi) adlı filmiyle 1967'de en iyi yönetmen Oscar'ını aldı. 1970'te *Catch- 22* gibi çağdaş Amerikan edebiyatının en önde gelen romanlarından birini perdeye aktardı. 1983'te, gerçek bir olaya dayandırdığı ve nükleer enerji tesislerindeki radyasyon tehlikesi ile ölümü henüz aydınlatılmamış sendika önderi bir genç kadının duygulu özel yaşamını bir arada ele aldığı *Silkwood*'la yeniden dikkatleri üzerine çekti.

- **YAPITLAR (başlıca): Yönettiği Oyunlar:** *Barefoot in the Park*, 1963, (Parkta Yalınayak); *Luv*, (Aşşşk); *The Odd Couple*, ("Garip Çift"). **Yönettiği Filmler:** *Who's Afraid of Virginia Woolf?* 1966, (Kim Korkar Hain Kurttan?); *The Graduate*, 1967, (Aşk Mevsimi); *Catch-22*, 1970; *Carnal Knowledge*, 1971, ("Cinsel İlişki"); *The Day of the Dolphin*, 1973, (Yunusların Günü); *The Fortune*, 1975, ("Talih"); *Gilda Live*, 1980; *Silkwood*, 1983.

NICHOLSON, Ben
(1894)

İngiliz, ressam. Soyut sanatın İngiltere'de ilk örneklerini vermiştir.

Buckinghamshire'da Denham'da doğdu. Ressam William Nicholson'un (1872-1949) oğludur. Sanatla ilgili pek çok şeyi babasından öğrendi. 1911'de kısa bir süre Slade School'a gitmesinin dışında bir sanat öğrenimi görmedi. 1920'ye değin resmi bir yan uğraş olarak sürdürdü. 1921'de gittiği Paris'te Picasso ve Braque'ın yapıtlarından etkilendi. Bu yıllarda yaptığı natürmort ve manzaralarında Kübizm'in soyutlama yöntemlerinden yararlandı. 1924'te lirik manzara resminden soyutlamaya yönelen Seven and Five Society (Yediler ve Beşler Birliği) adlı gruba katıldı. 1926'da bu kuruluşun başkanı oldu. 1931'de, sonradan ikinci karısı olan B.Hepworth'la tanıştı. H.Moore'un da aralarına katılmasıyla bu üç sanatçı aynı atölyeyi paylaşmaya başladılar. Nicholson bu tarihlerde geometrik soyutlamaya ilgi duydu. 1932'de Paris'e gitti, Soyutlama-Yaratma (Abstraction-Création) grubuna katıldı. 1933'te İngiltere'de Hepworth ve Moore'la birlikte ilk soyut sanat grubu olan Unit I'ı oluşturdu.1939'da Hepworth'la birlikte Cornwall bölgesinde St.Ives'a yerleşti ve burada toplanan sanatçıların öncüsü durumuna geldi. 1951'de Hepworth'den boşandı. 1956'da I. Guggenheim Uluslararası Resim Ödülü'nü, 1957'deki São Paolo Bienali'nde de (iki yıllık sergi) Uluslararası Resim Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl yeniden evlendi ve 1958'de İsviçre'de Ticino'ya yerleşti. 1968'de İngiltere'nin Order of Merit nişanıyla onurlandırıldı. 1971'den sonra yaşamını Cambridge ve Londra'da sürdürdü.

Sanat yaşamının başlarında Kübizm etkisinde resimler yapan Nicholson, 1930'larda yöneldiği geometrik soyutlama anlayışı doğrultusunda, kesilmiş kartonlardan yaptığı alçak kabartmalarla tanınmıştır. Öğecilik'in (Elemantarizm) etkilerinin sezildiği bu yapıtlarının bazılarında açık renkler kullanırken, bazılarını da yalnızca beyaza boyamıştır. Nicholson, figüratif çağrışımlardan tümüyle uzaklaşmamış, soyutlamaya ve soyuta eşdeğerde önem vererek iki türü birlikte ve birbirini zenginleştirecek biçimde kullanmıştır. Soyutu ve soyutlamayı, birlikte ya da ayrı ayrı uyguladığı yapıtlarında kesin dış çizgiler ve karmaşık çizgisel bir ritim anlayışı izlenir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Beyaz Kabartma*, 1934, Tate Galerisi, Londra; *11 Kasım 1947*, *Fare Deliği*, 1947, British Council, Londra; *14 Eylül 1953*, 1953; *Nisan 1957*, 1957, Güzel Sanatlar Müzesi, Boston; *Mavi Kaya*, 1961, Waddington Galerileri, Londra; *Haziran 1964 (Rimini ve Urbino Arasındaki Vadi)*; *Saronikos*, 1966, Marlborough-Gerson Galerisi, New York; *Toskana Kabartması*, 1967, Tate Galerisi, Londra.

- **KAYNAKLAR:** N.Lynton (der.), *Ben Nicholson. Thoughts and Quotations*, 1968; H.Read, *Ben Nicholson*, 1962; W. Schmalenbach, *Ben Nicholson*, 1959.

- **BAKINIZ:** HEPWORTH, KANDINSKY, H.MOORE.

NICHOLSON, Jack
(1937)

ABD'li sinema oyuncusu. 1970'lerde ABD sinemasına damgasını vurmuş birkaç oyuncudan biridir.

22 Nisan 1937'de New Jersey'de doğdu. Alkolik olan babası aileyi terkedince çok zor koşullar altında

annesi tarafından büyütüldü. Kız kardeşini ziyaret etmek için California'ya gittiği bir sırada rastlantıyla sinema dünyasına girdi. MGM'nin çizgi film stüdyosunda odacı olarak işe başladıktan sonra oyunlarda ve sıradan televizyon yapımlarında roller aldı. *The Cry Baby Killer* (Ağlayan Bebek Katili) adlı filmle 1958'de sinemaya geçti. Önceleri birçok dar bütçeli ikinci sınıf macera filminde oynadı. Bu filmlerin bazılarının senaryolarını yazdığı gibi yapımcılığını da üstlendi. 1969'da, Dennis Hopper'in (1936) yönettiği ve dönemin gençliğinin simge filmi haline gelen *Easy Rider*'daki kısa oyunuyla bir çıkış yaparak Oscar'a aday gösterildi.

1970'lerde M.Nichols, Bob Rafelson (1934), M.Forman, Hal Ashby (1936), R.Polanski, M.Antonioni, A.Penn, S.Kubrick, E.Kazan gibi önde gelen yönetmenlerin filmlerinde rol aldı. Çok değişik kişilikleri çok değişik yorumlarla canlandırabilmekle birlikte genel olarak huzursuz, toplumla uyuşamayan, başına buyruk tipler çizdi.

Birçok kez Oscar'a aday gösterildiyse de bu ödülü *One Flew Over the Cuckoo's Nest* (Guguk Kuşu) filminde oynadığı hiçbir sınır tanımaz, özgür ruhlu McMurphy rolüyle 1975'te kazandı. Uzun yıllar ikinci sınıf filmlerde oynamanın da etkisiyle, kendisine önerilen kısa ya da ikinci rolleri kabul etmekten kaçınmadı. *Terms of Endearment*, ("Sevgi Sözcükleri") filmindeki bu tür bir rolle de 1984'te en iyi yardımcı erkek oyuncu Oscar'ını kazandı.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *The Cry Baby Killer*, 1958; *The Terror*, 1963, ("Korku"); *Easy Rider*, 1969; *Five Easy Pieces*, 1970, ("Beş Kolay Parça"); *Carnal Knowledge*, 1971; *The King of Marvin Gardens*, 1972, ("Marvin Bahçelerinin Kralı"); *The Last Detail*, 1973, ("Son Ayrıntı"); *Chinatown*, 1974, ("Çin Mahallesi"); *Tommy*, 1975; *Proffesione: Reporter/The Passanger*, 1975, (Yolcu); *One Flew Over the Cuckoo's Nest*, 1975, (Guguk Kuşu); *The Missouri Breaks*, 1976, (Bozgun); *The Last Tycoon*, 1976, ("Son Büyük Patron"); *The Shining*, 1979, ("Parıltı"); *Postman Always Rings Twice*, 1981, (Postacı Kapıyı İki Kere Çalar); *Reds*, 1981, ("Kızıllar"); *The Border*, 1982, (Sınır); *Terms of Endearment*, 1984, ("Sevgi Sözcükleri"). **Yönettiği Filmler:** *Drive, He Said*, 1971, ("Sür, Dedi Adam"); *Goin'South*, 1978, ("Güneye Gidiş").

NICOL, William
(1768-1851)

İngiliz fizik ve paleontoloji bilgini. Kendi adıyla anılan, ilk polarıcı prizmayı yapmıştır.

1768'de doğdu, 2 Eylül 1851'de Edinburgh'da öldü. Edinburgh Üniversitesi'nde doğa felsefesi ve fizik profesörlüğü yapan Nicol'ün yaşamına ilişkin olarak bilinenler çok sınırlıdır. Üniversite arşivlerinden elde edilen bilgiler, onun 1810'lu yıllarda çalışmalarını kristal ve kayaların araştırılması üzerinde yoğunlaştırdığını ve bu tür maddelerin iç yapılarının mikroskop altında gözlemlenmesini olanaklı kılan bir yöntem geliştirdiğini, aynı yöntemi fosil odunların araştırılmasına da uygulayarak, hücre yapılarının anlaşılmasına katkıda bulunduğunu göstermiştir.

Nicol'ün, adını bilim dünyasına duyuran buluşu ise 1828'de geliştirdiği polarıcı prizmadır. Erasmus Bartholin 1669'da İzlanda spatı olarak bilinen iki kalsiyum karbonat kristalinden (kalsit) geçen ışığın çifte kırılmaya uğrayarak, kırılma yasalarına uyan olağan ışın ile bu yasalara uymayan olağandışı ışın demetlerine ayrıldığını belirlemişti. Etienne Malus de 1809'da bu olguyu, ışık parçacıklarının yansıma ve kırılma sırasında sıralanıyor oluşlarına ve bu işlemlerden sonra da sıralarının korunmasına bağlamış, ışığı oluşturan parçacıkların mıknatıs kutupları benzeri iki kutup yapısında olduğunu savunarak bu olaya polarılma adını vermişti.

Nicol ise 1828'de geliştirdiği prizmayla, polarılmış tek bir ışın demeti elde etmeyi başardı. Çaprazlama kesilerek iki eşit parçaya ayrıldıktan sonra Kanada balsamıyla yeniden yapıştırılmış paralel yüzlü bir İzlanda spatından oluşan "Nicol prizması"na giren ışık çifte kırılmaya uğrar ve olağandışı ışın hiçbir sapmaya uğramadan balsamın içinden de geçerek prizmanın öbür yüzünden çıkarken, kristal içinde sapma gösteren ışın balsama rastladığında bir de yansımaya uğrayarak prizmanın alt yüzeyinden dışarı çıkar. Prizmadan çıkan bu iki ışın arasındaki uzaklığın, ikisinin de ayrı ayrı kullanılmasını olanaklı kılacak büyüklükte olması, Nicol prizmasının kısa sürede, optik fiziği ve kayaç bilgisi (petrografi) alanlarındaki çalışmaların en uygun aracı durumuna gelmesini sağladı.

• **BAKINIZ:** ARAGO, BARTHOLIN, BIOT, MALUS.

NICOLAI, Friedrich
(1733-1811)

Alman, filozof ve yayımcı. Kurduğu yayınevi aracılığıyla Alman Aydınlanma akımının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

18 Mart 1733'te Berlin'de doğdu, 8 Ocak 1811'de aynı kentte öldü. Berlin Üniversitesi'nde felsefe ve edebiyat öğrenimi gördü. Prusya Bilimler Akademisi'ne üye seçildi. Yaşamı boyunca Berlin'de yayıncılıkla uğraştı. Lessing ve Mendelssohn'un yakın arkadaşı oldu. Yayınladığı yapıtlarla Alman Aydınlanma akımının öncüleri arasına katıldı. Yazılarında Goethe, Shakespeare, Wolff ve Kant'ın düşüncelerini eleştirdi.

Nicolai'nin ilgi alanı felsefe, felsefe tarihi, tanrıbilim ve edebiyatın pekçok türünü içeren bir genişliktedir. Ele aldığı sorunlara eleştiriye dayalı bir yöntemle çözüm bulmaya çalışan Nicolai'ye göre Kant felsefesi, yalnız kavramlarla sınırlı soyut bir alanda kaldığından, geliştirici değildir. Felsefenin yaşama, olaylara, doğada bulunan gerçeklere yönelmesi, kuramsal sorunlarla uğraşmaması gerekir. Edebiyat ürünleri, özellikle roman, felsefe sorunlarını içermelidir. Nicolai, kendi yöntemine uygun olarak görüşlerini roman türünde ortaya koymuş, bu tutumuyla felsefede roman ve romanda felsefe özdeşliğini savunmuştur.

NICOLAI, Otto
(1810-1849)

Alman, besteci. İtalyan operası tekniğini Alman müzik anlayışıyla kaynaştırmıştır.

Karl Otto Ehrenfeld Nikolai 9 Haziran 1810'da Doğu Prusya'nın Königsberg kentinde (bugün Kaliningrad) doğdu, 11 Mayıs 1849'da Berlin'de öldü. Bir müzik öğretmeni ve orkestra şefinin oğluydu. Müzik öğrenimine babasının ve onun arkadaşlarının yanında başladı. Lise yıllarında yetenekli bir piyanist olarak dikkati çekti, ancak babasının baskıları nedeniyle on altı yaşında evden kaçarak Berlin'e gitti. Orada 1827'de müzikçi Karl Friedrich Zelter'in (1758-1832) koruması altında Kilise Müziği Enstitüsü'ne girerek eğitimini tamamladı.

1833'te Prusya Elçiliği'nde orgculuk yapmak üzere Roma'ya gönderildi. Orada eski İtalyan ustalarını inceledi, bu arada Donizetti ve Rossini gibi çağın büyük opera bestecileriyle de tanışma olanağını buldu. 1837'de Viyana'ya gidip Kärtnerthor Tiyatrosu'nda müzik yönetmenliği ve şarkı öğretmenliği yaptı. Ertesi yıl yeniden İtalya'ya dönerek bir dizi İtalyanca opera besteledi. Bunların en ünlüleri 1839'da Trieste'de sahnelenen *Enrico II d'Inghilterra* (İngiltereli II.Henri) ve 1841'de Milano'da sahnelenen *Il proscritto*'dur (Sürgün).

Nicolai 1841'de gene Viyana'ya gidip Filarmoni Konserleri'ni düzenledi. Bu konserler bugünkü ünlü Viyana Filarmoni Orkestrası'nın doğmasına neden olmuştur. İlk amacı Beethoven'ın senfonilerini dinletmek olan bu orkestra yavaş yavaş alanını genişleterek günümüzdeki düzeyine ulaşmıştır ve her yıl bir Nicolai konseri düzenleyerek kurucusunu anmaktadır.

Nicolai 1843'te Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm için bir missa yazdı, 1844'te ise Königsberg Üniversitesi için bir tören uvertürü besteledi. 1845'te çağrıldığı Berlin'de Shakespeare'in aynı adlı komedisi üstüne, başyapıtı olan *Die lustigen Weiber von Windsor*'u (Windsor'un Şen Kadınları) yazmaya başladı. Almanca olan bu yapıt 1849'da Berlin'de sahnelendi ve 19. yy'ın en tanınmış operalarından biri oldu.

Roma'daki Santa Cecilia Akademisi ve Bologna Filarmonisi'nin onur üyesi olan Nicolai, operaları dışında çeşitli orkestra müziği ile dinsel koro parçaları da bestelemiştir. Günümüze gelen tek yapıtı *Windsor'un Şen Kadınları*'dır.1851'de Berlin'de mezarının bulunduğu Dorotheenstadt Kilisesi'nin bahçesine bir anıtı dikilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Enrico II d'Inghilterra*, 1839, (İngiltereli II.Henri); *Odoardo e Gildippe*, 1841; *Il proscritto*, 1841, (Sürgün); *Die lustigen Weiber von Windsor*, 1849, (Windsor'un Şen Kadınları). **Orkestra Müziği:** *Senfoni No. 1*, 1831; *Senfoni No. 2*, 1835; 2 *Konser Uvertürü; Piyano Konçertosu.* **Vokal Müzik:** *Missa*, 1832; *Te Deum; Requiem.*

NICOLAS [Autrecourt'lu]
(1300 ?-1350 ?)

Fransız, tanrıbilimci. Algının, algılanan nesnenin varlığına kanıt olmadığını ve nedenlerin etkilerini zorunlu olarak doğurmadığını ortaya atmıştır.

Doğum yılı ve yeri kesin değildir. Metz'de öldü. 1320-1328 arasında Sorbonne'da tanrıbilim okuttu. 1340'ta öğretilerinde bulunan sapkınlık ve yanılgı suçlamasıyla yargılanmak üzere Roma'ya çağrıldı. Yargılama, Papa'nın ölümü üzerine yarıda kaldı. Birkaç yıl sonra yeniden başlatılıp 1346'da sonuçlandırıldı. Düşüncelerini geri almak ve kitaplarını Paris'te halk önünde yakmak cezasına çarptırıldı. Üniversiteden de çıkarılıp, 1350'de Metz katedralinde bir göreve atandı.

Occamlı William'inkine benzer bir bilgi kuramı geliştiren Nicolas için çelişkisizlik ilkesi temeldir. İnanç varlıkları dışında, doğru olan her önermenin, bu ilkeyi koşul alması gerekir. Çelişkisizlik ilkesine indirgenebilen önermeler kesin bilgidir. Çelişkisizlik ilkesine iki ayrı yolla indirgenmek söz konusu olabilir. Bir önerme öznesinin kavramında yüklem içeriliyorsa, bu doğrudan indirgenebilir bir düşüncedir. Bunun dışındakiler ancak dolaylı olarak indirgenebilir.

Nicolas kesinliği yalnızca çelişkisizlik ilkesine indirgenebilen önermelere özgü saymamıştır. Ona göre, algının ilk ve doğrudan verileri konusundaki savlar da kesindir. Algının renk ve ses duyumları gibi ilk verileri kesin bilgidir. Bunun nedeni de renk ve sesin algıdan çıkarsanan bir sonuç olmayışıdır. Bir rengin algılandığını bildirmek, o an, anlıkta bir renk deneyinin bulunduğunu açıklamaktır. Çünkü, bir renk algıladığını, buna karşın anlığında o rengin deneyi bulunmadığını bir arada söylemek çelişik olur. Bir rengi algılamak o rengi taşıyan nesnenin var olmasını gerektirmez. Bunu yadsımak çelişkisizlik ilkesine aykırı değil. Bu nedenle algıya dayanarak, tözlerin varlığını kanıtlama amacı güden uslamlamalar geçersizdir.

Bu düşüncelerini neden-etki ilişkisine uygulayan Nicolas şu sonuçlara varır: Geçmişte elini ateşe yaklaştırınca sıcaklık duyan biri, bunu şimdi ya da gelecekte yaparsa sonucun değişmemesi olasıdır. İnsan, deneyindeki geçmiş bağlantıların yinelenmesini bekler. Bu, iki olay arasında deneyde görülen sürekli yinelenmenin yol açtığı bir inanç, bir beklentidir. Ancak, nedenin ortaya çıkması etki denilenin ortaya çıkmasını zorunlu kılmaz.

Nicolas'ın bu düşünceleri algı ve neden kavramlarıyla temellendirilen her türlü Tanrı kanıtını olanaksız bıraktığından kilisenin tepkisiyle karşılanmıştır.

• **BAKINIZ:** JOHANNES [Mirecourt'lu], WILLIAM [Occamlı].

NICOLAS, Oresme
(1325 ?-1382)

Fransız, filozof ve matematikçi. Fransız diliyle felsefe ve bilim yapıtları veren ilk düşünür olarak ün kazanmıştır.

Yaşamı konusundaki bilgiler değişiktir, kimi kaynaklara göre 1325 ya da 1330'da Normandiya'ya bağlı Oresme ilinde, kimi kaynaklara göre de Almanya'nın Caen kentinde doğdu, 11 Temmuz 1382'de Lisieux'da öldü. Önce Bayeux piskoposluğunda öğrenim gördü. 1348'de Paris Üniversitesi'nde tanrıbilim okudu. Bir süre Navarre Koleji'nde tanrıbilim profesörü olarak görev aldı, 1377'de Lisieux'da rahip oldu.

Nicolas felsefe ve tanrıbilimden başka fizik, matematik ve doğa bilimleriyle ilgilenmiş, özellikle matematik alanında, çağına göre, önemli düşünceler ileri sürmüştür. Fizikte nesnelerin düşme yasası, yeryüzünün günlük dönüşü, koordinatların kullanılması gibi sorunlarla ilgili buluşlar ortaya atmıştır. Kimi araştırıcılara göre Kopernikus, Galileo ve Descartes'ın fizik, gökbilim, matematik alanındaki buluşlarına olanak sağlayan Nicolas'dır. Felsefe alanındaki en önemli çalışması Aristoteles'in yapıtlarını, yeni bir yorumdan geçirerek, Fransızca'ya çevirmesidir. Daha önce Arapça çevirilerin Latince'ye aktarılmasıyla sürdürülen bu çalışmalar Nicolas'nın çabalarıyla Fransız diline kazandırılmış, Fransızca ilk kez bir felsefe ve bilim dili olarak kullanılmıştır. Nicolas'nın iktisat ve para sorunlarını içeren çalışmaları da vardır.

- YAPITLAR (başlıca): *Les Politiques*, (ö.s.), 1489, ("Politikalar"); *Le livre des étiques d'Aristote*, (ö.s.), 1940, ("Aristoteles'in Ahlak Kitabı"); *Le livre du ciel et du monde*, (ö.s.), 1941, ("Gök ve Yer Üstüne Kitap").

- BAKINIZ: DESCARTES, GALILEI, KOPERNIK.

NICOLAUS, Cusanus

Bak. CUSANUS, Nicolaus

NICOLE, Pierre
(1625-1695)

Fransız, dilci ve tanrıbilimci. Hıristiyan ahlakına felsefeden kaynaklanan ve us ilkelerine dayalı bir içerik kazandırmaya çalışmıştır.

12 Ekim 1625'te Chartres'de doğdu, 16 Kasım 1695'te Paris'te öldü. Sorbonne Üniversitesi'nde tanrıbilim okudu. Önce eski Yunan ve Latin ozanlarını, filozoflarını inceledi, sonra Descartes, Pascal, Arnauld gibi usçuların yapıtları üzerinde çalıştı.

Nicole'ün başlıca uğraş alanı Hıristiyan anlayışına yeni bir içerik kazandırmak, özellikle ahlak sorunlarına felsefeden kaynaklanan bir yöntemin uygulanmasını sağlamaktır. Pascal'ın etkisinde kalan ve Jansenistler'in görüşlerini benimseyen Nicole, usla inanın bağdaştırılmasından yana olmuş, Jansenistlik'in Hıristiyanlık'ın özüne uygun bir nitelik taşıdığını savunmuştur. Ona göre Tanrı önsüz-sonsuzdur, yaratıcıdır, salt istenç ve salt ustur. Tin ölümsüz, gövde ölümlüdür. İnsanın, bütün davranışlarında, Hıristiyan inancından beslenen, ahlak ilkelerine uyması gerekir.

- YAPITLAR (başlıca): *Essais de moral et instructions théologiques*, 21 cilt, 1671-1695, 1695-1714, (ö.s.), ("Ahlak ve Tanrıbilim Öğrenimi Üstüne Denemeler").

- BAKINIZ: PASCAL.

NICOLLE, Charles
(1866-1936)

Fransız hekim ve bakteriyoloji uzmanı. Tifüs mikrobunun vücut bitleriyle taşındığını ortaya koyarak, bu bulaşıcı salgın hastalığın önlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Charles Jules Henri Nicolle 21 Eylül 1866'da Rouen'de doğdu, 28 Şubat 1936'da Tunus'un başkenti Tunus'ta öldü. 1893'te Paris Tıp Fakültesi'ni bitirip, Rouen Tıp Fakültesi'nde pratisyen hekim olarak deneyim kazandıktan ve Paris Pasteur Enstitüsü'ndeki kursları izleyerek mikrobiyoloji alanında uzmanlaştıktan sonra, 1902'de Tunus'taki Pasteur Enstitüsü'nün yöneticiliğine atandı. Ölünceye değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, tropikal ülkelere özgü birçok hastalığın tanımlanmasına katkıda bulunan, özellikle tifüsün bulaşma yolunu açıklayan Nicolle, bu çalışmalarıyla 1928 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'ne değer görüldüğü gibi, Tunus Pasteur Enstitüsü'nü bu ülkenin en önemli sağlık kurumu haline getirmiş, Tunus'ta tifüs salgınlarına karşı amansız bir savaşı başlatmış, Archives de l'Institut Pasteur de Tunis'in (Tunus Pasteur Enstitüsü Arşivi) kuruluşunu örgütlemiş ve bu ülkedeki çalışmalarına ek olarak 1932'de Collège de France'ta profesörlük görevini üstlenmiştir. Nicolle, bakteriyoloji alanındaki etkinliğinin yanı sıra, *La destinée humaine* ("İnsanlığın Kaderi") gibi bilim felsefesine ilişkin yapıtları, hikâyeleri ve *Les feuilles de la sagittaire* ("Suokunun Yaprakları") gibi romanlarıyla da tanınmış bir yazardır.

Tunus'ta çalışmaya başladığının daha ertesi yılında kentteki büyük tifüs salgınıyla ilgilenen ve tifüslü hastaların hastanede bakım altına alınmasından sonra, çok bulaşıcı olan bu hastalığın, korktuğu gibi hastane içinde yayılmadığını gözlemleyen Nicolle, hastalık yapıcı mikroorganizmanın hastaların giysileriyle, daha doğrusu giysilerinde yuvalanmış vücut bitleriyle taşındığından kuşkulanmaya başladı. Gerçekten de, hastaneye yatırılmadan önce tüm çevresine tifüs aşılayabilen hastalar, iyice yıkandıktan ve yeni giysiler giydirildikten sonra hastaneye alındığı için dok-

torlara, bakıcılara ve diğer hastalara tifüsü bulaştıramıyordu. Gözlemlerini doğrulamak için maymunlar ve kobaylar üzerinde tifüs aşılama deneyleri yapan Nicolle, 1909'da, büyük salgınlara yol açan döküntülü tifüsün vücut bitleriyle taşındığını tıp dünyasına duyurdu. Hastalık yapıcı etkenin bir hücreli asalaklardan bir tür riketsiya *(Rickettsia prowazekii)* olduğunu ve vücut bitinin, tifüslü hastaların kanından aldığı bu mikroorganizmayı dışkısıyla sağlıklı kişilere bulaştırdığını açıklayan Nicolle, bu salgın (epidemik) tifüs dışında, *Rickettsia mooseri*'den ileri gelen ve özellikle pire, tahtakurusu, kene gibi dış asalaklarla farelere, farelerden de insanlara bulaşan yerleşik (endemik) tifüsü de tanımladı. Sağlık ve temizlik koşullarının elverişli olmadığı savaş yıllarında büyük kayıplara yol açan tifüs, Nicolle'ün, hastalığın bulaşma yollarını açıklamasından sonra başlayan I.Dünya Savaşı'nda da gene pek çok insanın ölümüne neden oldu ve ancak Müller'in, vücut bitlerine karşı etkili olan DDT'yi bulmasından sonra, II.Dünya Savaşı yıllarında önlenebildi.

Nicolle, 20.yy'ın ortalarına değin insan sağlığı açısından en büyük tehlikelerden biri olan tifüsün yanı sıra Malta humması, kala-azar, trahom gibi tropikal hastalıklar üzerindeki incelemeleri, kazanılmış bağışıklık ve serum tedavisi konusundaki çalışmalarıyla da bulaşıcı ve salgın hastalıklar alanında tıbba büyük katkıda bulunmuştur.

• **BAKINIZ:** LEISHMAN, P. MÜLLER, W.REED, RICKETTS.

NIEBUHR, Berthold Georg
(1776-1831)

Alman tarihçi ve devlet adamı. Roma tarihi üstüne yaptığı çalışmalarla tanınmıştır.

26 Ağustos 1776'da Kopenhag'da doğdu, 1 Ocak 1831'de Bonn'da öldü. 1794-1796 arasında Kiel Üniversitesi'nde felsefe ve daha sonra 1798-1799 yıllarında İngiltere'de Londra ve Edinburgh Üniversitelerinde tarım ve fizik alanlarında öğrenimini sürdürdü. 1800'de Kopenhag'a dönerek maliye bakanı kont Schimmelmann'ın sekreteri olarak Danimarka hükümetinin hizmetine girdi, 1804'te Danimarka Ulusal Bankası'nın müdürü oldu. Koyu bir Prusya yanlısı ve Fransız Devrimi karşıtı olan Niebuhr, 1806'da başbakan baron Stein'ın daveti üzerine Berlin'e giderek Prusya Devleti'nin hizmetine girdi. Stein'ın azledilmesinden sonra 1810'da istifa ederek Berlin Üniversitesi'nin kurulması çalışmalarına katıldı. Berlin Bilimler Akademisi'nin üyesi olarak ders verdiği sırada *Römische Geschicte* ("Roma Tarihi") adlı ünlü yapıtının ilk iki cildini yazdı. 1816-1823 arasında Vatikan'da Prusya büyükelçiliği görevinde bulundu. Buradaki çalışmaları sırasında Verona Katedrali kütüphanesinde imparator İustinianos'un Roma hukuku yasalarına temel olan Gaius'un *Institutiones* ("Kurumlar") adlı kayıp yapıtının 5.yy'da yazılmış bir nüshasını ve Cicero ve Livy'nin yapıtlarının bir kısmını buldu. 1823'te Bonn Üniversitesi'nde profesör olan Niebuhr, ölümüne değin bu üniversitede derslerini sürdürdü.

Niebuhr'un önemi çağdaş tarih yazıcılığının gelişimine yaptığı katkılardan kaynaklanmaktadır. Tarih yazıcılığında, eski belgeler arasındaki tutarsızlıkları göstermekle yetinen filoloji uzmanlarının yöntemlerini aşarak, toplumsal tarih anlayışı doğrultusunda bir açılım getirmiş, Roma kaynaklarını eleştirel bir gözle araştırmıştır. Kaynaklardaki çeşitli dönemlere ait katmanları çözümleyerek Roma'nın siyasal ve toplumsal gelişimini anlamaya yardım edecek tarihsel olguları birbirine bağlayan Niebuhr, Roma Devleti'nin kuruluş yıllarında tarımsal bir topluma dayanmasını, Roma'nın siyasal kurumlarının sağlıklı oluşunun temeli olarak görmüştür. Tarih anlayışında devlet ve siyasal yaşamın incelenmesine ağırlık vermiş, Alman tarih yazıcılığında Dahlmann ve Treitschke'yi etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Römische Geschicte*, 1811-1832, 3 cilt,("Roma Tarihi").

NIEMEYER, Oscar
(1907)

Brezilyalı mimar. Ülkesinde çağdaş mimarlığın öncülüğünü yapmıştır.

Oscar Niemeyer Soares Filho 15 Aralık 1907'de Rio de Janeiro'da doğdu. Aynı kentteki Güzel Sanatlar Okulu'nda mimarlık öğrenimi gördü. Bir yandan da L.Costa'nın mimarlık bürosunda çalıştı. Öğrenimini tamamladıktan iki yıl sonra, 1936'da Costa ve başka mimarlarla birlikte, danışmanlığını Le Corbusier'nin yaptığı Rio de Janeiro'daki *Eğitim ve Sağlık Bakanlığı*'nın tasarımına katıldı. 1939'da yine Costa'yla birlikte New York Uluslararası Sergisi için tasarladıkları *Brezilya Pavyonu*'yla büyük ilgi çekti. 1940'ta, Rio'nun banliyösü Pampulha'da bir boş zamanları değerlendirme merkezi planlamakla görevlendirildi. 1943'e değin bu merkezin gazinosunu, lokantasını, yat kulübünü, otel ve kilisesini tasarladı. aynı yıllarda, São Paulo'nun kuruluşunun dört yüzüncü yılını kutlama törenleri dolayısıyla Ibirapuéra Parkı'nda başka mimarların da katılmasıyla çeşitli amaçlara yönelik pavyonlar yaptı. 1956'da Costa'nın da içinde bulunduğu bir mimarlar grubunun başkanı olarak Brezilya'nın yeni başkenti Brasilia'nın düzenlemesini yapmakla görevlendirildi. Bu çalışma kapsamında gerçekleştirdiği *Başkanlık Sarayı* ve *Brasilia Katedrali* gibi yapılarla adı yurt dışında da duyuldu. Aldığı önerilerle Avrupa ve Asya'da da çok sayıda yapı tasarladı.

Niemeyer'in Le Corbusier'yle birlikte çalıştığı yıllarda gerçekleştirdiği yapıtlarında, Avrupa'da ortaya çıkan uluslararası üslubun akılcı ve işlevci anlayışının etkisi görülür. Ancak daha sonraki yapıtlarında, özellikle Pampulha'nın düzenlenmesi sırasında, yıllarca Barok sanatın etkisinde kalmış olan Brezilya'nın süsleme ağırlıklı ulusal mimarlığına uygun olarak dış

etkiyi, dolayısıyla biçimi ön plana almıştır. Parabolik çatılar, eğik duvarlar, eğri yüzeyler, parabolik ve hiperbolik taşıyıcılar, yapılarını belirleyen öğeler olmuştur. 1958'de Brasilia'da yaptığı *Başkanlık Sarayı* bir ülkenin ulusal mimarlığıyla, akılcı, işlevci mimarlığın bireşimini oluşturan en başarılı örneklerden biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Eğitim ve Sağlık Bakanlığı*, (Le Corbusier'nin danışmanlığında L.Costa, A.E.Reidy ve J.M.Moreira ile), 1937-1943, Rio de Janeiro, bugün Kültür Sarayı; Uluslararası New York Sergisi'nde *Brezilya Pavyonu* (L.Costa ile), 1939, New York; *Pampulha Rekreasyon Merkezi* yapıları, 1942-1943, Rio de Janeiro; *Kendi Evi*, 1942, Rio de Janeiro; *Boavista Bankası*, 1946, Rio de Janeiro; *Belediye Tiyatrosu*, 1946, Rio de Janeiro; *Uluslar Galerisi*, 1951, Ibirapuéra Parkı / Sao Paulo; *Devletler Galerisi*, 1951, Ibirapuéra Parkı / Sao Paulo; *Endüstri Galerisi*, 1953, Ibirapuéra Parkı / Sao Paulo; *Sanat Galerisi*, 1954, Ibirapuéra Parkı / Sao Paulo; *Apartman*, 1957, Hansaviertel / Batı Berlin; *Başkanlık Sarayı*, 1958, Brasilia; *Katedral*, 1959-1960, Brasilia; Tripoli Fuarı Düzenlemesi, 1962, Libya; *Hayfa Üniversitesi*, 1964, İsrail; *Fransız Komünist Partisi Yapısı*, 1966, Paris.

• KAYNAKLAR: S.Papadaki, *The Work of Oscar Niemeyer*, 1950; P.Stamo, *Oscar Niemeyer*, 1960; S.Willy, *Brasilia*, 1966.

NIEPCE, Joseph-Nicéphore
(1765-1833)

Fransız, mucit ve fotoğrafçı. Fotoğrafçılık tarihinin ilk fotoğrafını elde etmiştir.

7 Mart 1765'te Dijon yakınlarındaki Châlon-sur-Saône'da doğdu, 5 Temmuz 1833'te aynı kentte öldü. Krala yakınlığıyla tanınan varlıklı bir aileden gelen Niepce, dinsel eğitim gördükten sonra Angers'deki bir papaz okulunda öğretmenliğe başladı. 1789 Devrimi'nin başlangıcında ülke dışına kaçtıysa da, daha sonra dönerek orduya katıldı ve 1792-1794 arasında İtalya'da görev yaptı. 1794'te sağlık nedenleriyle emekliye ayrılınca, St.Loup de Varenne'deki malikânesine yerleşerek bilimsel araştırmalarla uğraşmaya başladı. Çoğunluğunu kendisi gibi bir subay emeklisi olan kardeşiyle birlikte yürüttüğü çalışmaları, sırasında bir içten yanmalı motorun yapımını ve bugünkü anlamıyla ilk fotoğrafın çekimini başardı. 1829'da kendisine yıllardan beri işbirliği önermekte olan Daguerre ile ortaklık kurduysa da, bu işbirliğinin sonucu alınamadan öldü.

1807'de geliştirdiği, Carnot'nun övgüsünü kazanan içten yanmalı tek silindirli motoru nehirde çalışan gemilere uygulamayı amaçlayan Niepce, yakıt olarak kibritotu tozundan yararlanılan bu buluşu üzerinde, daha ucuz yakıtlar olan öğütülmüş kömür, daha sonra da petrol kullanılacak biçimde geliştirmeler yaptıysa da, bir süre sonra parasal olanaksızlıklar nedeniyle bu girişiminden vazgeçmek zorunda kaldı.

1813'te o sıralarda Fransa'da moda bir uğraş durumuna gelmiş taş baskıcılığına ilgi duymaya başladı. Ancak, baskısı yapılacak kabartmayı oymak için gerekli el becerisine sahip olmadığından, gravür ve desenlerin kabartma haline getirilebilmesini sağlayan yeni bir yöntem aramaya başladı. Daha 16. yy'da, gümüş klorürün Güneş ışığı etkisiyle değişikliğe uğradığının keşfedilmesiyle başlayan bu doğrultudaki çalışmalar 18. yy başlarında, kireç ve gümüş nitratla duyarlı kılınan bir kâğıt üstüne yerleştirilen kalıbın biçiminin, Güneş ışığı altında duyarlı katmana aktarılabilmesi aşamasına ulaşmıştı. 1780'de de Fransız fizikçi Charles (1746-1823) benzer bir yöntemle insan siluetleri elde etmeyi başarmıştı. İlk denemelerinde çeşitli duyarlı maddelerle kaplanmış kalay levhalardan yararlanan Niepce, 1816'da kamera kullanmaya başlayarak, "heliyografi" adını verdiği fotoğrafçılık alanındaki ilk önemli adımını attı. Bu aygıtla, çalışma odasının görüntüsünü, gümüş klorürle kaplanmış kâğıt üstüne kaydettikten sonra, kâğıt tabaka yerine cam, duyarlı katman yerine de Yuda bitümünü kullanmaya girişti. Görüntüyü almaya başladığında, bitümlü katmanın doğrudan Güneş ışığı gören bölümleri sertleşirken, görüntünün düştüğü gölgeli kesimler yumuşaklığını koruyordu. Daha sonra lavanta esansıyla yıkanınca da, sert kısımlar olduğu gibi kalıyor, yumuşak kısımlar çözünerek temizleniyordu. Görüntünün böylece elde edilen negatif kabartması, baskı işleminin klişesini oluşturuyordu. Niepce 1826'da cam yerine, klişe haline getirilmeye daha uygun olan kalay levhaları uygulamaya soktu ve bu yöntemle, bir manzara görüntüsü elde etmeyi başardı.

Daha sonraki çalışmaları sonucunda, diyafram açıklığını kısarak çektiği reşimlerin netliğini artırmakla birlikte, poz süresini 8 saatten daha aşağıya indiremeyen Niepce'in işbirliği yaptığı Daguerre, 1838'de iyot buharıyla duyarlı kıldığı gümüş katmanı kullanarak poz süresini üç dakikaya kadar düşürdüğü gibi, karanlık oda görüntülerini gümüş levhalar üzerine kaydetmeyi başardı.

• BAKINIZ: EASTMANN, DAGUERRE, NADAR, W.H. TALBOT.

NIETZSCHE, Friedrich
(1844-1900)

Alman, filozof. Evrendeki yaratıcı gücün simgesi olan Üstinsan kuramını ortaya atmakla ünlüdür.

15 Ekim 1844'te Lützen yakınında Röcken'de doğdu, 25 Ağustos 1900'de Weimar'da öldü. Polonyalı bir aileden gelen büyükbabası gibi babası da papazdı. Babasının 1849'da ölmesi üzerine annesiyle Naumburg'a giderek Bürgerschule'ye verildi. 1858'de Fichte, Schlegel, Klopstock ve Ranke gibi ünlü Alman aydınlarının okudukları Pforta'ya yazıldı. Daha önce edindiği alışkanlıklarla bağdaşmayan bu öğrenim kurumunun düzenini sıkıcı buldu, istediği gibi şiir yazamamaktan yakınmaya başladı. Arkadaşlarıyla anlaşarak Germania adlı derneği kurdu.Burada şiir, kültür tarihi, felsefe tartışmaları, konuşmalar düzenleniyor, bir yandan da Shakespeare, Byron, Hölderlin gibi ozanlarla ilgili çalışmalar sürdürülüyordu. Ni-

Friedrich Nietzsche

Sanatın kaynakları

etzsche, bu dernekte okunmak için yazdığı, Byron'la ilgili bir yazısında, ilk kez "Üstinsan" (Übermensch) kavramını ortaya attı. Schumann, Chopin, Wagner ve Tristan'la ilgilendi, onlara karşı duyduğu sevgiyi, saygıyı içeren yazılar yayımladı. Gene bu arada Yunan düşüncesine yakınlık duydu, özellikle Yunan ozanı Theognis üzerinde çalıştı, onun "iyi-soylu", "kötü-soysuz" kavramlarına dayalı yeni yorumlara girişti. 1864'te Pforta'yı bitirip Bonn Üniversitesi'ne girdi, dil bilgini Ritschel'in öğrencisi oldu. Filoloji, tanrıbilim, felsefe konularında kapsamlı çalışmalara girişti. 1865'te Ritschel, Leipzig Üniversitesi'ne geçince Nietzsche de onu izledi. Bu sırada Schopenhauer'in *Die Welt als Wille und Vorstellung* ("İstenç ve Tasarım Olarak Evren") adlı yapıtını okudu. 1868'de yükseköğrenimini bitirdi. Fransa-Prusya Savaşı'nın başlaması üzerine, gözlerinin bozukluğuna karşın, prens Bismarck'ı tutması nedeniyle, orduya alındı. Eğitimde attan düşerek aylarca süren bir hastalığa yakalandı, sık sık bunalım geçirmeye başladı. 1869'da Wagner'le tanıştı. Bir süre sonra Basel Üniversitesi'ne, klasik filoloji profesörü olarak atandı.

Bunalım dönemi

1875'ten 1889'a değin geçen süre içinde, Nietzsche'de bir durgunluk, iniş çıkışlarla dolu bunalımlar, sarsıntılar görülür. Özellikle 1889 Ocak ayında, evinin önünde bir arabacı atını kırbaçlayınca Nietzsche birden dışarı fırlar atın boynuna sarılır, ağlar, bağırır, atın yüzünü öpmeye başlar. Bu olaydan sonra onda bir daha düzelmeyen bir çöküntü, dağınıklık egemen olur. Artık, eskiden bir "Üstinsan" olarak nitelediği Wagner'le bütün bağları kopmuş, sevgi ve övgünün yerini yergi ve alay almıştır. Bu dönemdeki tutarsız yazılarına, Wagner'in sevgilisi Cosima'ya yazdığı "Ariadna seni seviyorum" sözleriyle başlayan mektuplarına, "Dionysos" diye imza atar.

Üstinsanın oluşumu ve toplum

Nietzsche felsefeye klasik filoloji çalışmalarıyla yaklaştı. Bu çalışmaların odağı sanat ürünleridir. Ona göre sanat insanın yaratıcı gücünün yoğunlaştığı bir başarı alanıdır, her türlü düşünce burada yeşerir, gelişir. Bu nedenle felsefe sanattan ayrılamaz, nitekim Homeros bir ozan olmasına karşılık felsefenin içerdiği konuları işlemiş, insanı bir başarı varlığı olarak sergilemiştir. Homeros'u şiirin öncüsü sayan Nietzsche'ye göre sanatın biri Apollo, öteki Dionysos olmak üzere iki koruyucu, yaratıcı tanrısı vardır. Apollo ölçünün, ışığın, dengenin, Dionysos ise coşkunun, içten dışa doğru yaratıcı taşkınlığın, müziğin tanrısıdır. Bütün insan yaratmalarının kaynağı bu iki tanrıdır. O, bu iki kaynağa dayanarak, düşüncelerini tarih, insan, sanat, felsefe ve uygarlık gibi konularla ilgili açıklamalarında sergiledi, insanı bu başarı alanlarının bütünlüğü içinde bir us ve istenç varlığı olarak gördü. Bu görüşünde Schopenhauer ve Hint felsefesinin, özellikle Nirvana kavramı çevresinde toplanan inanç ürünlerinin etkisi büyüktür.

Üstinsan ve tarih

Tarih, geçmişten geleceğe doğru giden, kesintisiz bir yaratma akışıdır. Bu akışın odağı, geçmiş, şimdi ve gelecek gibi üç boyutlu bir zaman içinde yaşayan, insandır. Tarih bu kesintisiz sürecin özünü, yaratıcı gücünü, birbirini izleyen başarıları konu edinir, insanı sürekli bir gelişme atılımı içine iter. Tarih geçmişin bütün olaylarını, öyküleri, söylenceleri, serüvenleri ele almaz. Onun içeriği boyuna yükselmeyi, yaratıcı bir durumdan daha yaratıcı bir duruma, bir gelişim aşamasından daha yükseğine çıkmayı gerektirir. Değişmeyen, belli doğa verileriyle, düşünce ürünleriyle, inanç varlıklarıyla sınırlanan nesnenin tarihi olamaz, o nesne ancak bir "hayvan" olabilir. Çünkü hayvan yalnız "şimdi"yi yaşar, onun geçmişi, geleceği yoktur, o tek boyutlu bir zaman içindedir. Oysa insan bir tarih varlığıdır, sürekli gelişen, boyuna kendini besleyerek yenileyen bir tözün taşıyıcısıdır. Hayvan, doğanın kendisine verdikleriyle sınırlandığı için tarihdışı kalmıştır. Buna karşın insan gereksizi atmak, yararsızı, geliştirici olmayanı, katılaşanı istencine dayanarak bırakmayı başardığından, tarihdışı kalmayı bilir. İnsanın tarihdışı kalması bilinçli oluşundan, yaratıcı atılımından, geliştiğinden, hayvanınki ise bilinçsizliğindendir. Yaratıcı insan için tarihdışı kalmak bir başarı, hayvan için doğal gerekimdir. Tarih büyük yaratmaların, uygarlığın özünü kuran geliştirici ilkelerin, insanı aşama aşama başarının en yüksek doruğuna ulaştıran girişimlerin, kendi varlığında evrenin yaratıcı tözünü dile getiren "Üstinsan"ın bilimidir.

Nietzsche'de insan bir başarı varlığı olarak nitelenir. Onun üç boyutlu bir süreç içinde bulunması, tarih varlığı oluşundandır. Bu tarih varlığı oluşu ise, yaşam içinde doğurucu, yaratıcı, yeniden ortaya koyucu, sürekli bir gelişim ortamında bulunması nedeniyledir. İnsan, kendi bütünlüğüyle sınırlanan, yaşam alanında durağan değil boyuna değişen, kendi kendini aşan, doğanın yaratıcı erkini özünde yoğunlaştırarak biçimlendiren, yaratıcı eyleme dönüştüren bir varlıktır, bir birikimdir. Bu birikimin özünü kuran da yaratıcı eylemi yönlendiren istençtir. Bir yüce istenç olan insan, yalnız kendi kendisiyle sınırlıdır. Evren bütününde oluşumun, her yarattığıyla kendini aşan, daha yüksek bir aşamaya varan, etkileyen, etkilenen varlığın simgesi durumunda bulunan

insan için erek en üstün olmaktır. Ancak, insan kavramı altında toplanan, bütün bireyler bu evrensel yücelik aşamasına ulaşamaz. Toplumu oluşturan bireyler, gerçek yaratıcı, gerçek doğurucu olan "Üstinsan"ın ortaya çıkışına yarayan birer gereç niteliğindedir. Bir yontunun ortaya konmasında, mermeri yontan, yere birçok parçalar, kırıntılar döken yontucunun en büyük yapıtını biçimlendirmek için yaptığı neyse, doğa da "Üstinsan"ı yaratmak için bireyleri bir gereç olarak kullanır. Bireyler, bu yüce insanın ortaya çıkması için, doğanın yere döktüğü birer kırıntıdır. Bu nedenle, "Üstinsan"ın çevresinde, ayaklarının dibinde toplanan bireyler bir yığındır, "pek çoklar" dır. Doğanın ereği bu "pek çoklar"ın içinden "Üstinsan"ı ortaya koymaktır. "İnsan kirli bir ırmaktır. Bu kirli ırmağı içermesi, bozulmadan kalabilmesi için, engin bir deniz olması gerekir". Bu deniz evrenin özü, anlamı niteliğini taşıyan "Üstinsan"dır. "Bir bakın, size Üstinsan'ı tanıtıyorum, o işte bu denizdir". Üstinsan, bütün kötülüklerin, eksikliklerin, uyumsuzlukların ortasında bir ışık gibi bozulmadan kalan, kendi kendisiyle bütünleşen, yalnız kendi kendine yeten bir varlıktır.

Nietzsche'nin ahlak anlayışında iyi ile kötü iki temel kavram olarak alınır. Hint felsefesinden etkilenen bu görüşe göre, Nietzsche için insan, bu iki karşıt gücün savaş alanıdır. Birbirini gerekli kılan bu iki güç, insanda birleşir ve karşı karşıya gelir. Gerçekçi bir felsefenin bu iki gücü birbirinden ayırmaması gerekir. Ancak Üstinsan, bu iki karşıt gücün savaşında, iyiyi üstün kılar. Bunu da salt istençle başarır. İnsanın bir çelişki varlığı olması da bu iki karşıt güç yüzündendir.

Nietzsche'nin felsefesinde odak sorunlardan biri de sanattır. Bu konuda Schopenhauer'ın karamsar anlayışından etkilenerek, insanı evrensel istencin buyruğu altında, bağımlı ve mutsuz bir varlık olarak gördü. Sonra, bundan kurtulmanın yolunu bireyin kendini buluşunda ve bilinciyle yönlendirmesinde aradı. Ona göre insana kişilik ve özgürlük kazandıran tek ilke yaratmadır. Yaratma bir sanat eylemi olduğundan, kişinin kendini aşmasına, evreni bir bütünlük içinde kavramasına bağlıdır. Bunu başarmak için biri uyum, öteki biçim yüceliği olan iki yaratıcı odağı yakalamak gerekir. Uyumun örneği Dionysos, biçiminki de Apollo'dur. Bu iki sanat tanrısı, insandaki yaratıcı gücü biçimlendiren, yönlendiren birer yüce varlıktır. Uyumu simgeleyen Dionysos müziğin, biçimi örneklendiren Apollo yontunun odağıdır. Müzikle insan kendini aşar, varlığın özünde saklı derin anlamı sezer, duyar. Yontu ise insanı biçimin en yüce örneğiyle yüzyüze getirerek, ona varlığın özünü, dışa vuran bir olay niteliğinde gösterir. Gerek uyum, gerek biçim, güzelliği oluşturan iki temel öğedir. Birincisi sezgiyle, ikincisi görmekle kavranır. Nitelikleri dolayısıyla birbirine karşıt olan bu iki yaratıcı güç odağının birleşmesinden, bütün insan başarılarının en yücesi olan, bütün sanat türlerinin kaynağı durumunda bulunan "tragedya" doğmuştur. Tragedyada taşkınlıkla denge, uyumla biçim, derinlikle genişlik iç içedir, birbirini özümlemiş durumdadır. Nietzsche bu olayı "Dionysosca olma" diye niteler. "Dionysosca olmanın büyüsü altında yalnız kişi kişiyle yeniden bağlar kurmaz, doğanın coşkunluğu içinde sevince kapılarak birbirine diş bileyenler... sarmaş dolaş olur, kişi kişiyle kaynaşır". Bu kaynaşmada kişi kendini aşar, evrenle, evrende bulunan bütün varlıklarla bir uyum içine girer, kendini belli bir toplumun değil, evrenin üyesi olarak görür. Ancak, bu coşkulu eylemi yaratıcılığa dönüştürerek, bir başarı ürünü ortaya koymak "pek çoklar"ın değil, Üstinsan'ın işidir. Çünkü sanat atılımı Üstinsan'ın eylemidir.

Nietzsche'nin düşüncesine göre felsefe yaratmanın anlamını kavramaya çalışan bir akımdır, belli ilkelere dayanarak kendini sınırlayan bir dizge değildir. Bu akımın kaynağı da, ereği de insandır. İnsan evrendedir, evrenin özüdür. Onu konu edinen felsefe de evrene yönelmeli, onu anlamaya, açıklamaya çalışmalıdır. Böyle bir anlayıştan yola çıkan felsefe, Nietzsche'ye göre, "Yunan'ın Tragedya Çağı"nda doğmuştur. İnsanı bir us varlığı olarak sınırlandırmayan, onu evrenin bütünü içinde özgür, yaratıcı bir atılım odağı niteliğinde görenler de Thales, Anaksimenes, Anaksimandros, Herakleitos ve Empedokles gibi doğacı bilgelerdir. Onlardan sonra felsefede gerileme, kaynağından, insandan uzaklaşma, soyutlaşma başlamıştır.

Tragedya Çağı ve felsefe

Uygarlık konusundaki görüşlerini, insanın yaratıcı eyleminde yoğunlaştıran Nietzsche'ye göre önemli olan eskiyi, günü geçmişi aktarmak değil, yeniden ortaya koymak, yoktan var etmektir. Uygarlık yaratıcı atılımların birikimidir. Bu da Apollo ve Dionysos gibi tanrıların varlığında biçimlenen özün anlamını kavramaya bağlıdır. Bu yaratıcı atılım kişinin çağını aşmasını, bütün evreni kapsayan geniş bir bakış açısı kazanmasını sağlar. Yaratmanın gerçekleşmediği yerde insanın kendini aşması ve onunla bağlantılı olan uygarlığın doğması söz konusu değildir.

İyi ve kötü

Nietzsche'nin "Üstinsan" anlayışı önce sanat alanında, sonra felsefede etkili olmuştur. Özellikle sanatı özgün ve yüce yaratma eylemi diye gören düşüncelerin gelişmesine olanak sağlamıştır. Öte yandan, "Üstinsan" kavramını toplumsal bir görüşün odağı durumuna getirerek, başka ulusları küçümseyen, yalnız kendi ulusunu "evrenin efendisi" olarak görmeyi bir politika edinenler de çıkmıştır. Özellikle I.Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da ortaya çıkan Nasyonal Sosyalizm akımı Nietzsche'den esinlendiğini ileri sürmüştür.

Başarı, uyum, ölçü, biçim ve yaratma

• **YAPITLAR (başlıca):** *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, 1872, (Tragedyanın Doğuşu, 1965); *Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen*, 1873, (Yunan'ın Trajik Çağında Felsefe, 1963); *Vom Nutzen und Nachteil der Histoire für das Leben*, 1874, (Tarih Üstüne, 1965); *Menschliches, Allzumenschliches*, 1878-1879, ("İnsanca, Hep İnsanca"); *Morgenröte*, 1881, ("Günaçımı Kızıllığı"); *Die fröchliche Wissenschaft*, 1882, ("Sevinçli Bilim"); *Also Sprach Zarathustra*, 1883, (Böyle Buyurdu Zerdüşt, 1964); *Jenseits von Gut und Böse*, 1886, ("İyi ve Kötünün Ötesinde"); *Zur Genealogie der Moral*, 1887, ("Ahlakın Kaynağı Üstüne"); *Ecce Homo*, 1889, (Ecce Homo, 1969).

• **KAYNAKLAR:** İ.Z.Eyuboğlu, *Nietzsche*, 1973; E.Fink, *Nietzsche's Philosophie*, 1960; M.Heidegger, *Nietzsche*, 1960; K.Hildebrandt, *Wagner und Nietzsche*, 1927; S.Hubbard, *Nietzsche und Emerson*, 1957; İ.Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, 1967, İ.Kuçuradi, *Max Scheler ve Nietzsche'de Trajik Olan*, 1966.

• **BAKINIZ:** ANAKSİMANDROS, ANAKSİMENES,

EMPEDOKLES, SCHOPENHAUER, THALES, R.WAGNER.

NIEUWLAND, Julius Arthur
(1878-1936)

Belçika asıllı ABD'li kimya ve botanik bilgini. İlk sentetik kauçuğun sentezlenmesine katkıda bulunmuştur.

14 Şubat 1878'de Belçika'nın Hansbeke kentinde doğdu, 11 Haziran 1936'da Washington'da öldü. İlk ve ortaöğrenimini üç yaşındayken gittiği ABD'nin Illinois Eyaleti'nin South Bend kentindeki bir Alman okulunda, yükseköğrenimini Notre Dame Üniversitesi'nde tamamladı. Daha sonra papazlık eğitimiyle botanik ve kimya öğrenimini birlikte yürüttü. 1903'te papaz oldu, ertesi yıl da kimya doktorasını aldı ve Notre Dame Üniversitesi'nde botanik dersleri vermeye başladı. 1918'de kimya profesörlüğüne getirilen Nieuwland, bu görevini Washington'da geçirdiği bir kalp krizi sonucu ölünceye değin sürdürdü.

Uzun yıllar yalnızca botanikle ilgilenmesine karşın, bu alanda önemli bir çalışma gerçekleştirmeyi başaramayan Nieuwland'ın kimya alanındaki çalışmalarının temel konusu asetilenin tepkimeleriydi. İlk kez, asetilen konusundaki doktora çalışması sırasında bulduğu divinil klorarsin adlı bileşiğin hiç istemediği bir biçimde kullanılması sonucu adını duyuran Nieuwland, zehirli olduğunu anlayınca üstünde çalışmaktan vazgeçtiği bu bileşiği bulmakla, I.Dünya Savaşı'nda kullanılacak en etkili kimyasal silah olan Levizit (Lewisite) gazının yapımıyla sonuçlanan çalışmaların başlamasına neden olmuştu.

Nieuwland en önemli buluşunu 1920'de, kimi özelliklerini 1906'da saptadığı bir bileşik üzerindeki çalışmaları sonucunda gerçekleştirdi. On dört yıl süren araştırmalarının sonunda, 2 karbon atomlu asetilen moleküllerinin birbirlerine eklenerek 4 ya da 6 karbon atomlu moleküllere dönüşebildiklerini, bu sürecin yinelenmesiyle de dev moleküllerin ortaya çıktığını belirlemişti. Polimerleşme adı verilen bu süreçle divinil asetilenden elde edilen maddenin kauçuğa benzer özellikler taşıdığının anlaşılmasının ardından, Nieuwland'ın izniyle başlayan ve ünlü Du Pont Firması'nın naylonu sentezlemeyi de başaracak olan kimyacısı W.H.Carothers'in yönetiminde sürdürülen araştırmalar neopren olarak tanınan bileşiğin bulunmasıyla sonuçlandı. Nieuwland'ın da katkıda bulunduğu bu araştırmaların sonucunda, monovinil asetilen ve hidrojen klorürden sentezlenen kloroprenin polimerleştirilmesiyle elde edilen ve 1930'larda "Duprene" adıyla piyasaya sürülen neopren, ilk başarılı sentetik kauçuktur.

• BAKINIZ: CAROTHERS.

NIGHTINGALE, Florence
(1820-1910)

İngiliz, hemşire. Hemşirelik eğitimini başlatarak, hasta bakımının uzmanlaşmış kişiler eliyle yürütülen bir meslek olmasına katkıda bulunmuştur.

12 Mayıs 1820'de İtalya'nın Floransa kentinde doğdu, 13 Ağustos 1910'da Londra'da öldü. Çok varlıklı bir ailenin kızıydı. Evde özel eğitim görüp, Londra'nın toplum yaşamına girmeye hazırlanırken, 17 yaşında, Tanrı'nın kendisine özel bir görev yüklediğine inanarak, kendisini insanların mutluluğuna adamanın yollarını aramaya başladı. Ailesinin şiddetle karşı çıkmasına rağmen, hastanelerdeki yaralı ve hastaların bakımıyla ilgilendi; 1850'de de Almanya'nın Kaiserswerth kentindeki bir Protestan Vakfı'nın hemşirelik kurslarını izleyerek deneyim kazandı. İngiltere'ye dönüşünde, Londra'daki bir hastanenin başhemşireliğini üstlenen Nightingale, 1854'te, Kırım Savaşı'ndaki yaralı askerlerin bakımı için 38 kişilik bir hastabakıcı ekibi kurarak İstanbul'a gitti. Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'nda geçici olarak kurulan askeri hastanede, yaralı Türk ve İngiliz askerlerinin bakımıyla ilgilenen ve her gece elinde bir kandille nöbete çıktığı için "Lambalı kadın" diye anılan Nightingale 1856 yazında, savaşın sona ermesi üzerine İngiltere'ye döndü. O tarihten sonra, ordu sağlık servislerinin yeniden örgütlenmesi ve hemşirelik eğitiminin uzmanlaşmış kurumlar eliyle yürütülmesi için çaba gösterdi, Londra'daki St.Thomas Hastanesi'nde hemşire ve hastabakıcı yetiştirmek üzere Nightingale Hemşirelik Okulu'nun kuruluşunu örgütledi. Bu ilk örneği, dünyanın birçok ülkesinde kurulan hemşirelik okulları izledi ve 19.yy'ın sonlarına değin gereken önemi görmeyen hemşirelik, kısa sürede tıbbın en büyük yardımcısı olan meslekler arasında yer aldı. 1961'de İstanbul'da kurulan Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu'na da, Kırım Savaşı'ndaki ve hemşirelik mesleğindeki hizmetleri nedeniyle Nightingale'in adı verildi.

NIKISCH, Arthur
(1855-1922)

Avusturyalı orkestra şefi. Benzersiz anlatım gücüyle bu alanda çığır açmıştır.

12 Ekim 1855'te Macaristan'da, Lébényi Szentmiklós'da doğdu, 23 Ocak 1922'de Almanya'da, Leipzig'de öldü. Olağanüstü müzik yeteneği çocukluğunda ortaya çıktı. İlk piyano konserini sekiz yaşında verdi. On bir yaşında Viyana Konservatuvarı'nda Hellmesberger, Schenner ve Dessoff'dan eğitim gördü, keman dersleri aldı. 1874'te Viyana Saray Orkestrası'na girerek dört yıl keman çaldı. 1878'de Leipzig Operası'nda ikinci şef oldu, 1882-1889 ara-

sında da birinci şef olarak çalıştı. Kısa sürede Avrupa ve ABD'de ünlendi. 1889-1893 arasında Boston Senfoni Orkestrası'nı yönetti. 1893'ten 1895'e değin Budapeşte Opera Orkestrası'nı, 1895'ten ölümüne değin de Leipzig Gewandhaus Orkestrası ile Berlin Filarmoni'yi yönetti. Hans von Bülow'un ölümü üzerine bir süre Hamburg Filarmoni Orkestrası'na da şeflik etti. Bu arada çeşitli orkestralarda konuk şef olarak çalıştı. Londra Senfoni Orkestrası ve ABD'nin önde gelen orkestralarıyla birçok kez turnelere çıktı. Opera sanatçısı Amélie Heussner'le evlendi. Ünlü bir piyanist olan oğulları Mitja Nikisch (1899-1936) aynı zamanda bir caz orkestrasının da yöneticisiydi.

Orkestrayı partisyona bakmadan ezbere yöneten ilk şeflerden biri olarak ünlenen Nikisch, uzun saçları, sakalı ve olağanüstü çekiciliği ile izleyiciler üstünde çarpıcı bir etki bırakırdı. Geniş bir müzikal alana yayılan yetkinliğiyle, Çaykovski ve Schumann yorumlarındaki üstünlüğü kadar Wagner, Bruckner, Mahler ve Richard Strauss'u da unutulmaz bir biçimde yorumlamıştır.

NIPHUS, Agostino
(1473-1545)

İtalyan, filozof. Aristoteles'in düşüncelerini, yeni bir yorumdan geçirerek yaymaya çalışmıştır.

Kalabriya'da doğdu, 4 Haziran 1545'te Roma'da öldü. Latince adı Augustinus Niphus'tur. Ortaöğrenimini Sessa'da bitirdikten sonra Padova Üniversitesi'nde felsefe ve tanrıbilim okudu, doktor sanını kazandı. Bir süre Padova, Salermo, Napoli, Rosa ve Pisa üniversitelerinde felsefe ve tanrıbilim okuttu. Ününü duyan papa X.Léon kendisine Palatin Kontu sanını vererek, İskenderiye'de hızla gelişen Yeni-Platonculuk'la savaşmasını önermiştir.

Niphus felsefe, tanrıbilim, retorik, tıp ve yıldızbilim (astroloji) gibi değişik konularla ilgilenmiştir. Önemli çalışmaları Aristoteles ve İbn Rüşd üzerindedir. Tinin ölümsüzlüğü görüşünü savunan Niphus için, insan gövde ile tinden kurulu bir bütündür. Her türlü düşünme, usavurma, yargı ve diriliğin kaynağı tindir. Ölüm, tinin gövdeden ayrılması, ölümsüz kaynağına dönmesidir. Gövde dağılır, ayrışır tin ise bütünlüğünü korur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *De intellectu*, 1503, ("Anlık Üstüne"); *De immortalitate animae*, 1518, ("Tinin Ölümsüzlüğü Üstüne"); *Opuscula moralia et politica*, (ö.s.), 1645, ("Ahlak ve Politika Üstüne Küçük Bir Yapıt").

NIRENBERG, Marshall Warren
(1927)

ABD'li biyokimyacı. Haberci RNA kavramını doğrulayarak ve genetik kodun üçlü yapısını açıklayarak, kalıtıma ilişkin kodlama mekanizmasının ve hücrede protein üretiminin anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

10 Nisan 1927'de New York'ta doğdu. Florida ve Michigan üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra, 1957'de bir araştırma bursu kazanarak, Bethesda'daki National Institute of Health'te (Ulusal Sağlık Enstitüsü) doktora sonrası çalışmalara başladı. İki yıl sonra aynı kuruluşun Halk Sağlığı Servisi'nde, 1961'de de Biyokimya Laboratuvarı'nda araştırmacı olarak görev alan Nirenberg, 1962'den 1966'ya değin National Heart Institute'ün (Ulusal Kalp Enstitüsü) Biyokimyasal Genetik Bölümü başkanlığını yürüttü. 1966'da üstlendiği, gene Bethesda'daki National Heart, Lung and Blood Institute'ün (Ulusal Kalp, Akciğer ve Kan Enstitüsü) Biyokimyasal Genetik Laboratuvarı yöneticiliğini 1985 başlarında da sürdürmekteydi.

Ülkesinde birçok bilim kuruluşunun yanı sıra ABD Ulusal Bilimler Akademisi'nin üyeliğine de seçilen Nirenberg, 1962'de bu akademinin Moleküler Biyoloji Ödülü'nü ve 1965'te başkan Johnson eliyle ulusal bilim madalyasını almış, genetik kodu ve protein sentezini açıklığa kavuşturan çalışmaları nedeniyle 1968 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Khorana ve Holley ile bölüşmüştür.

Çağdaş genetik bilimi, DNA (dezoksiribonükleik asit) molekülündeki genetik bilginin kodlama mekanizmasının ve haberci RNA (ribonükleik asit) ile taşıyıcı RNA aracılığıyla ribozoma iletilen bu kodun çözülerek protein üretimine geçilmesi sürecinin açıklığa kavuşturulmasını büyük ölçüde Nirenberg, Khorana ve Holley'in çalışmalarına borçludur. Jacob ve Monod'nun, kalıtıma ilişkin kodu hücrenin protein üretim merkezine iletmekle görevli olduğunu öne sürdükleri haberci RNA'nın (mRNA) varlığını doğrulayan Nirenberg, DNA'nın yapısındaki dört ayrı bazın üçlü kombinasyonlar (kodonlar) oluşturduğunu açıklayarak ve 64 (4×4×4) kodonun temel bileşimini tanımlama olanağı veren yeni teknikler geliştirerek kalıtım biyokimyasına büyük katkıda bulunmuştur. 1960'ların hemen başındaki çalışmaları, mRNA içeremeyen, ancak doğal mRNA'lı hücre özütleri ya da sentez yoluyla hazırlanmış poliribonükleotitler içeren çözeltiler katıldığında polipeptit sentezi yapabilen hücre dışı sistemlerin kullanılmasına dayanıyordu. Bu deneylerle mRNA varsayımını doğruladıktan sonra, genetik bilginin ikili mi, yoksa üçlü nükleotitler biçiminde mi kodlandığını araştırmaya başladı. 1961'de Nirenberg'in, fenilalanini kodlayan ilk üçlüyü açıklaması, ardından Khorana'nın üçlü yapıyı doğrulaması ve Holley, Ochoa gibi araştırmacıların katkılarıyla, geri kalan üçlülerin yapısının çözülmesi, protein üretiminde kullanılan yirmi

aminoasitin protein zincirindeki yerini belirleyen kodlama mekanizmasının üçlü nükleotitlerden oluştuğunu ayrıntılı bir biçimde ortaya koydu. Böylece, DNA'nın dört bazından oluşan dört harflik bir alfabeden, yirmi aminoasitten oluşan proteinlerin yirmi harflik alfabesine geçilmesini sağlayan genetik kodlama ve kod okuma mekanizması gün ışığına çıkarılmış ve kalıtım biyokimyasının en büyük gizlerinden biri çözülmüş oluyordu.

• BAKINIZ: CRICK, HOLLEY, F.JACOB, KHORANA, MIESCHER, OCHOA, J.D.WATSON.

NISSEN, Rudolf
(1896-1981)

Alman, cerrah. İlk başarılı pnömonektomi ameliyatını gerçekleştirmiş, İstanbul Üniversitesi'nde bulunduğu yıllarda Türkiye'de göğüs cerrahisinin öncüsü olmuştur.

9 Eylül 1896'da Niesse'de doğdu, 22 Ocak 1981'de İsviçre'nin Basel kentinde öldü. Berlin Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamlayarak, aynı üniversitede ünlü cerrahi profesörü Sauerbruch'un asistanı oldu. Bir hastanın kazada yaralanmış akciğer loplarından birini ameliyatla alarak dünyada ilk kez pnömonektomi ameliyatını başarıyla gerçekleştiren ve kısa sürede göğüs cerrahisi alanında büyük ün kazanan Nissen, 1930'da Berlin Üniversitesi'nde cerrahi profesörlüğüne yükseltildi. Naziler'in özellikle Yahudi asıllı bilim adamları üzerinde büyük baskı kurduğu 1933 yılında, hocası Sauerbruch'un önerisiyle ve Üniversite Reformu çerçevesinde, cerrahi profesörü olarak İstanbul Üniversitesi'nde göreve başladı. Türkiye'de çalışacak yabancı hocalar ile Türk hükümeti arasında aracılık görevini de üstlenen Nissen, Cerrahpaşa'daki 1.Cerrahi Kliniği'nin yöneticiliğini yaptığı yıllarda, yeni klinik binasının yapımı ve donatımı için girişimlerde bulundu. Ancak, 1939 baharında hastalanarak, ameliyat olmak üzere ABD'ye gittiği için bu girişimini tamamlayamadı. II.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine uzun yıllar bu ülkede kalan Nissen, 1943'ten sonra New York'ta serbest hekim olarak çalıştı. 1952'de, İsviçre'deki Basel Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde cerrahi profesörlüğünü kabul ederek Avrupa'ya dönen ve emekli olduktan sonra da ölünceye değin Basel'den ayrılmayan Nissen'e, Hacettepe Üniversitesi, Türk cerrahisine yaptığı hizmetlerden dolayı onur doktorası vermiştir.

Berlin Üniversitesi'ndeki başarılı çalışmalarıyla Avrupa'nın en ünlü göğüs cerrahlarından biri olarak uluslararası ün kazanan Nissen, İstanbul Üniversitesi 1.Cerrahi Kliniği'nin yöneticiliğini yürüttüğü yaklaşık altı yıllık süre içinde, kliniğin elverişsiz koşullarına karşın en yeni cerrahi tekniklerin uygulamasını başlatmış, özellikle karın ve göğüs cerrahisinin temellerini atmıştır. Cerrahi kliniğini Batı ülkeleri örneğine uygun olarak düzenlemek için çaba gösteren ve değerli öğrenciler yetiştiren Nissen'in *Helle Blätter-Dunke Blätter* ("Aydınlık Sayfalar-Karanlık Sayfalar") adıyla yayımladığı anıları, Türkiye'deki Üniversite Reformu, Cumhuriyet dönemi Türk tıp tarihi ve Nazi Almanya'sından kaçarak Türkiye'ye sığınan yabancı bilim adamları konuları için de değerli bir belge niteliğindedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Cerrahî Endikasyonlar*, 1938; *Genel Şirurji Dersleri* (F.Arel ile), 1938; *Helle Blätter-Dunkle Blätter. Erinnerungen eines Chirurgen*, 1969, ("Aydınlık Sayfalar-Karanlık Sayfalar. Bir Cerrahın Anıları").

• BAKINIZ: BUMİN, TOKER.

NITTI, Francesco
(1868-1953)

İtalyan devlet adamı. I.Dünya Savaşı sonrasının çalkantılı döneminde başbakanlık yapmıştır.

Francesco Saverio Nitti 18 Temmuz 1868'de Melfi'de doğdu, 20 Şubat 1953'te Roma'da öldü. Gazeteci ve iktisat profesörü olan Nitti 1904'te İtalyan Liberal Partisi'nden milletvekili seçildi. 1911-1914 arasında tarım, sanayi ve ticaret bakanlığı, 1917-1919 arasında Vittorio Orlando hükümetinde maliye bakanlığı yaptı. Orlando'nun istifası üzerine Haziran 1919'da başbakan oldu.

Başbakanlığı sırasında özellikle sosyal güvenlik konularına eğilerek işsizlik, yaşlılık ve sağlık sigortası yasalarının çıkmasını sağladı. 8 saatlik çalışma gününü yasallaştırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Çıkardığı sosyal güvenlik yasaları ise savaş sonrası iktisadi bunalımın kitlelerde yarattığı hoşnutsuzluğu gidermekte yetersiz kaldı. 1919'da başlayıp tüm ülkeyi saran grevlerin yanı sıra, fabrika ve toprak işgalleri yaygınlık kazandı. Öte yandan, Mussolini önderliğindeki faşist hareket de güçlenerek eylemlerini artırdı. Yugoslavya ile İtalya arasında anlaşmazlık konusu olan Fiume'nin Eylül 1919'da Gabriele D'Annunzio önderliğindeki Faşistler tarafından ele geçirilmesi Nitti'nin durumunu daha da zorlaştırdı.

Kasım 1919'da ilk kez genel oy ve nispi temsil ilkesi uygulanarak yapılan seçimler sonunda İtalyan Liberal Partisi, Sosyalistler ve İtalyan Halkçı Partisi lehine oy kaybına uğradı. Ülkede siyasal gerilimin giderek artması ve hükümetin parlamentoda yeterli desteğe sahip olmaması nedeniyle Nitti Haziran 1920'de başbakanlıktan istifa etti. 1921'de yeniden milletvekili seçildi, ancak faşist yönetim tarafından yapılan 1924 seçimlerine katılmadı. İtalya'da faşist diktatörlüğün sürdüğü yıllarda Fransa'da sürgünde yaşadı. 1943'te Almanlar tarafından tutuklanarak Avusturya'ya gönderildi ve orada gözaltına alındı. Savaşı Müttefikler'in kazanması üzerine serbest bırakılarak ülkesine döndü. 1946 Kurucu Meclis seçimlerine Orlando, Croce ve Bonomi ile birlikte Ulusal Demokratik Birlik listesi altında katıldı. 1947'de mecliste Müttefikler'le yapılan *antlaşmayı protesto* eden Nitti, 1948'de senatoya seçildi.

• BAKINIZ: DE GASPERI, GIOLITTI, ORLANDO.

Richard Nixon

NIXON, Richard
(1913)

ABD'li devlet adamı. 1969-1974 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

Richard Milhous Nixon 9 Nisan 1913'te California Eyaleti'ne bağlı Yorba Linda'da doğdu. İrlanda kökenli bir çiftçi ailesinin oğluydu. Ortaöğrenimini Whittier College'da tamamladıktan sonra Kuzey Carolina Eyaleti'ndeki Duke Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1937-1942 arasında Whittier'de avukatlık yaptı. Kısa bir süre Washington'da Fiyat Denetim Bürosu'nda çalıştıktan sonra ABD'nin II. Dünya Savaşı'na girmesi üzerine donanmaya katıldı. Siyasi yaşama atılmak için 1946'da ordudan ayrılan Nixon, Cumhuriyetçi Parti'nin adayı olarak katıldığı 1947 seçimlerini kazanarak Temsilciler Meclisi'ne seçildi ve bu görevi 1950'ye değin sürdürdü.

Temsilciler Meclisi üyeliği sırasında Amerika'ya Karşı Etkinlikleri Araştırma Komitesi'nin etkin bir üyesi olarak adını duyurdu. 1950'de eski bir dışişleri bakanlığı görevlisi ve başkan Roosevelt'in Yalta'daki danışmanlarından olan Alger Hiss'in vatana ihanet suçlamasıyla yargılanıp cezalandırılmasında büyük rol oynadı. 1950-1953 arasında senatörlük yaptı. Antikomünist etkinlikleri sonucu Cumhuriyetçi Parti içinde kısa zamanda yükselerek Dwight D.Eisenhower'in başkan seçildiği 1952 seçimleri sonunda başkan yardımcısı oldu. Partisinin başkan adayı olarak katıldığı 1960 seçimlerinde John F.Kennedy karşısında yenilgiye uğraması ve 1962 California valilik seçimlerini yitirmesi üzerine siyasetten çekildiğini açıklayarak New York'ta avukatlık yapmaya başladı. 1968 başkanlık seçimlerine katılarak yeniden siyasete atılan Nixon, Demokrat Parti'nin adayı Humprey'i yenilgiye uğratarak devlet başkanı seçildi.

Ocak 1969'da görevine başladıktan kısa bir süre sonra Uzakdoğu'daki ABD askerlerinin geri çekilmesini, bunun yerine bu ülkelere yapılan askeri ve iktisadi yardımın artırılmasını öngören Nixon Doktrini'ni açıkladı. Öngördüğü bu siyasetin sonucu olarak Vietnam'da çarpışan Amerikan askerlerini geri çekmeye başlayan Nixon, savaşın yönetimini yeni araç ve gereçlerle donatılan Saygon ordusuna bırakarak savaşın "Vietnamlılaştırılması" planını uygulamaya koydu. "Vietnamlılaştırma" siyasetinin sonucu savaş tüm Çin Hindi Yarımadası'na sıçradı. Şubat 1972'de Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyareti dünya kamuoyunda geniş yankılar uyandırdı. Mayıs 1972'de SSCB'yi ziyaret eden Nixon, nükleer silahların sınırlandırılmasını öngören antlaşmanın yanı sıra, imzaladığı ikili ticaret antlaşmasıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine ön ayak oldu. Kasım 1972'de yeniden devlet başkanı seçilen Nixon, Ocak 1973'te Paris'te Vietnam Savaşı'na son veren antlaşmayı imzaladı. Antlaşma, Vietnam'daki Amerikan askerlerinin geri çekilmesini, savaş tutsaklarının serbest bırakılmasını ve uluslararası denetim altında yapılacak seçimler sonucu Vietnam halkının geleceğini özgürce belirlemesini öngörüyordu.

İç politikada karşılaştığı en önemli sorun enflasyon oldu. Ağustos 1971'de enflasyonu aşağıya çekmek amacıyla uygulamaya koyacağı yeni iktisadi kararları açıkladı. Bu kararlar doğrultusunda ücret ve fiyatlar üç ay için dondurulduu, sanayi malları ithalatı vergilendirildi, devlet harcamaları kısılarak doların iki kez değeri düşürüldü. Ancak, alınan iktisadi önlemlere karşın enflasyon denetim altına alınamadı ve işsizlik son 10 yılın en yüksek noktasına ulaştı. Öte yandan, Vietnam Savaşı ve ABD'nin Kamboçya'ya müdahalesi özellikle üniversite çevrelerinde yaygın protesto gösterilerine yol açtı.

Nixon, ikinci başkanlık döneminde Watergate Olayı'nın neden olduğu suçlamalarla karşı karşıya kaldı. Haziran 1972'de Demokrat Parti'nin Watergate adlı binadaki genel merkezine dinleme cihazı yerleştirip, gizli evrakları çalmak üzere giren beş kişi yakalanmış ve mahkûm edilmişti. Bu beş kişinin Nixon'ın seçim kampanyasını yürüten komiteyle ilgisinin ortaya çıkmasına karşın olay seçimleri etkilememiş ve 1973'e değin kamuoyunda tepki uyandırmamıştı. Beyaz Saray yetkililerinin de olaya karıştığı yolunda basında çıkan yazılar üzerine Şubat 1973'te Senato'da olayı araştırmakla görevli bir komisyon oluşturuldu. Araştırmalar sırasında suçlanarak sorguya çekilen bazı hükümet yetkililerinin Nixon'ın olayla ilgisi olduğunu, odasındaki tüm konuşmaların banta alındığını ve Beyaz Saray'da bulunan tüm telefonlara da dinleme cihazı yerleştirildiğini ileri sürmeleri dikkatlerin Nixon üzerinde toplanmasına neden oldu. Soruşturmalar sırasında aralarında başkan yardımcısı Agnew'ın da bulunduğu çok sayıda hükümet yetkilisi istifa etmek zorunda bırakıldı. Komisyonun kendisinden istediği bantları vermeyi reddeden Nixon hakkında meclis soruşturması açılması için Şubat 1974'te Temsilciler Meclisi Adalet Komisyonu ön hazırlıklara başladı. Yüksek Mahkeme'nin kararıyla Temmuz 1974'te bantları vermek zorunda kalan Nixon, bantların dinlenmesinden sonra suçlu bulunması üzerine, 8 Ağustos'ta istifa etmek zorunda kaldı. Yerine geçen başkan yardımcısı Ge-

rald Ford'un (1913) af yetkisine dayanarak Nixon'un yargılanmasını önlemesi ise tepkilere yol açtı.

• YAPITLAR (başlıca): *Six Crises*, 1962, ("Altı Bunalım"); *Memoirs*, 1978, ("Anılar").

• KAYNAKLAR: R.Evans ve R.D.Novak, *Nixon in the White House: The Frustration of Power*, 1971; G.Wills, *Nixon Agonistes: The Crisis of the Self-made Man*, 1970; T.H.White, *The Making of the President*, 1968.

• BAKINIZ: EISENHOWER, KISSINGER.

NIZAN, Paul
(1905-1940)

Fransız, yazar. Fransız aydınlarının 1930'larda yaşadıkları çelişkileri yansıtan siyasal romanları ve yazılarıyla tanınmıştır.

7 Şubat 1905'te Tours'da doğdu, Dunkerque'de öldü. Bir demiryolu mühendisinin oğluydu. Liseye Périgueux'de başladı. 1916'da Paris'e gitti. Orada lisede okurken Jean-Paul Sartre ile dost oldu. 1924'te École Normale Supérieure'e girdi. Sartre'la dostluğunu sürdürürken R. Aron'la da yakınlık kurdu. Felsefe okuduğu bu yıllarda Spinoza, Sorel, Lenin, Croce gibi düşünürleri inceledi. Avrupa'ya karşı bıkkınlık, başkaldırı ve yabancılaşma duygularıyla 1925'te Fransa'dan ayrıldı. 1927'ye değin Arabistan'da Aden'de kaldı. 1927'de Fransız Komünist Partisi'ne (FKP) girdi, partinin kültürel etkinliklerinde edebiyatçı ve gazeteci olarak önemli görevler üstlendi. *Ce Soir* gazetesinde yazmaya başladı. Kendisiyle aynı yıl FKP'ye giren ve 1936'da *Ce Soir*'ın yönetimini üstlenen Aragon ile yakın bir ilişki kurdu. Ayrıca *Commune*, *L'Humanité* ve *La Revue Marxiste* gibi komünist eğilimli birçok yayın organında yazıları çıktı. 1934'te Rus Proleter Yazarlar Birliği'nin (RAPP) kongresine katıldı ve 1935'e değin SSCB'de kaldı. Ancak 1938'de SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgali ve ertesi yıl Almanya ile pakt imzalaması, Nizan'ın görüşlerini önemli ölçüde etkiledi. 1939'da FKP'den ayrıldı. Aynı yıl Fransız ordusuna katıldı. Dankerque çekilmesi sırasında vurularak öldü.

Nizan, militan kişiliğini yansıtan siyasal, felsefi ve edebi yazıları ve polemiklerinin yanı sıra, siyasal romanlar da yazmıştır. Kendi yaşamından verilerle beslenen *Antoine Bloyé* işçi kökenli bir küçük burjuvanın çelişki ve yabancılaşmasını, *Le cheval de Troie* ("Truva Atı") genç bir komünist militanı, *La conspiration* (Fesat) ise devrimci aydınların siyaset içindeki konumlarını ele alır. İhanet, Nizan'ın romanlarında tekrarlanan bir temadır. Emperyalizme karşı siyasal yazılarıyla Aragon, Céline ve Valéry gibi yazarlar üzerine denemeleri, *Pour une nouvelle culture*'de ("Yeni Bir Kültür İçin") toplanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Roman: *Antoine Bloyé*, 1933; *Le cheval de Troie*, 1935, ("Truva Atı"); *La conspiration*, 1938, (Fesat). Çeşitli: *Aden Arabie*, 1931, (1960'ta J.P.Sartre'ın önsözüyle); *Les chiens de garde*, 1932, ("Çoban Köpekleri"); *Chronique de septembre*, 1939, ("Eylül Günlüğü"); *Pour une nouvelle culture*, (ö.s.), 1971, ("Yeni Bir Kültür İçin").

• KAYNAKLAR: J.J. Brochier, *Nizan: Intellectuel communiste*, 1967; A. Ginsbourg, *Nizan*, 1966; J. Leiner, *Le destin littéraire de Paul Nizan*, 1970; W. Redfern, *Paul Nizan: Commited Literature in a Conspiratorial World*, 1972; J.P. Sartre, "Paul Nizan", *Situations IV*, 1964.

NİGÂR HANIM
(1862-1918)

Osmanlı, şair. Son dönem Osmanlı kadın şairlerindendir.

İstanbul'da doğdu, 1 Nisan 1918'de aynı kentte öldü. 1848 Macar Devrimi'nden sonra Türkiye'ye yerleşen Macar asıllı Osman Paşa'nın kızıdır. Kadıköy'deki yatılı Fransız okulunda okudu. Ayrıca özel öğretmenlerden Arapça, Farsça, Almanca ve Rumca öğrendi. Doğu ve Batı müziğiyle uğraştı. Döneminin seçkin yazar ve sanatçılarıyla tanıştı. Her hafta evinde edebiyat toplantıları düzenledi.

Nigâr binti Osman adı altında küçük yaşta şiir yazmaya başladı. İlk şiiri, kaza sonucu ölen kardeşine yazdığı mersiyedir. Abdülhak Hâmid ve Recaizade Ekrem'in etkisinde kaldı. İlk şiirleri ile anı niteliğindeki kimi yazılarını *Efsûs*'ta topladı. Teknik bakımından kusurlu olan bu şiirlerinde mutsuz bir evliliğin ezikliği sezilir. Fransızca'dan duygulu bir dille çevirdiği öykü ve şiirleri *Nîran* adlı yapıtında yayımladı. Ayrıca, Servet-i Fünûn şairlerinin etkisinde yazdığı olgunluk dönemi şiirlerini içeren *Aks-i Sada*, Çanakkale Savaşları için söylediği manzumelerden oluşan *Elhân-ı Vatan* ve öykü biçiminde yazdığı aşk mektuplarını kapsayan *Safahat-ı Kalb* adlı yapıtları vardır. Tiyatro denemeleri de yazmıştır. "Feryâd ki feryâdıma imdad edecek yok" dizesiyle başlayan gazelini Tamburî Cemil Bey şehnaz makamında, "Mâni oluyor hâlimi takrire hicabım" dizesiyle başlayan şarkısını da Leyla Hanım hicazkâr makamında bestelemişlerdir.

• YAPITLAR (başlıca): *Efsûs*, 2 cilt, 1887-1889; *Nîran*, 1894; *Aks-i Sada*, 1898; *Elhân-ı Vatan*, 1913; *Safahat-ı Kalb*, 1899; *Hayatımın Hikâyesi*, (ö.s.), 1959.

NİGÂRÎ
(1494-1572)

Türk, minyatürcü. Bugünkü resim tekniğine yakın bir biçimde çalışmış, portreleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Doğum ve ölüm terihleri kesin değildir. Yaşamı üstüne bilgi çok azdır. Galata semtinde doğduğu için Galatalı, nakkaşlığı dolayısıyla Nakkaş Haydar ve I. Süleyman (Kanuni) döneminde beylik gemilerden kurulu donan-

manın reislerinden biri olduğu için Reis Haydar adlarıyla da anılmıştır. Resmi kimden öğrendiği bilinmemektedir. Şairlerin yaşamından söz eden Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkire*'sinde onun iyi bir denizci olduğunu, şiir söylediğini ve ressamlıkta dikkati çektiği için şehzade Selim (II. Selim) tarafından korunduğunu yazar. Riyazî de, *Tezkire*'sinde onun seksen yaşında öldüğünü ve Eyüpsultan'da Zâl Mahmud Paşa Camii yakınındaki bahçesine gömüldüğünü belirtir. Âşık Çelebi ise Nigârî'nin bazı kalelerin alınmasında gayreti geçtiğini anlatır. Bütün kaynaklar onun usta bir müzehhib (süslemeci), nakkaş ve denizci olduğunda birleşirler.

Nigârî bazı deniz savaşlarını mesnevi türünde kaleme almıştır. Ama asıl ustalığı resim sanatındadır. Resimlerinde dönemin etkileri çok görülür. Kompozisyonda başarılıdır. En güçlü yanı portreciliğidir. Kişileri, karakterlerine uygun bir biçimde çizmiştir. Yüzlerdeki çizgileri bugünkü resim anlayışına yakın bir biçimde belirtmeye yöneldiği izlenir.

Bilinen en tanınmış yapıtlarından biri Barbaros Hayreddin'in minyatürüdür. Barbaros burada sade ve olgun bir teknikle, neredeyse çağdaş bir resim anlayışıyla betimlenmiştir. İlk kez 1936'da o zamanki Topkapı Sarayı Müzesi müdürü Tahsin Öz'ün bastırarak sanat çevrelerine tanıttığı bu resim, anı pullarında kullanılmış, 1943'te İstanbul'da Beşiktaş'taki Barbaros Anıtı yapılırken de göz önünde tutulmuştur.

Nigârî'nin en önemli minyatürlerinden biri de Kanuni Sultan Süleyman'ın resmidir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan bu resimde üç kişi görülmektedir. Önde duran Kanuni'nin elinde bir mendil vardır. Arkasındaki iki genç ise silahtarları olup, birisi elinde padişahın kılıcını tutmaktadır. Öbür minyatürlerde olduğu gibi bunda da imza yoksa da üslubundan Nigârî'ye ait olduğu kabul edilmektedir.

Bunlardan başka gene Topkapı Sarayı'ndaki II. Selim'i gösteren minyatür de Nigârî'nindir. Onun son yapıtı olduğu sanılan bu resmi *Menâkıb-ı Hünerverân* yazarı Mustafa Âli ve şairlerden söz eden tezkireler de anmaktadır.

Fransa'daki özel bir koleksiyonda Fransız kralların dan V. Charles ve I. François'nın Nigârî'nin elinden çıkmış birer portresi bulunmaktadır. Bu resimlerin hangi nedenle yapıldığı bilinmiyorsa da, her iki kralın Osmanlı tarihinde önemli bır yeri olması nedeniyle, padişahın buyruğuyla resimlerinin çizildiği düşünülebilir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Av Sahnesi*, ykş. 1540, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 2134'teki albümde); *Barbaros Hayreddin*, ykş. 1545, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 2134'teki albümde); *Kanuni Sultan Süleyman*, ykş. 1565, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 2134'teki albümde); *Sultan II. Selim*, ykş. 1570, (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine Bölümü No. 2134'teki albümde); *V. Charles; I. François.*

- **KAYNAKLAR:** S. Ünver, *Ressam Nigârî, Hayatı ve Eserleri*, 1946.

- **BAKINIZ:** LEVNÎ.

NİJİNSKA, Bronislava
(1891-1972)

Polonya asıllı Rus dansçı ve koreograf. Bale tarihinin başarılı adlarındandır.

Bronislava Fominitsna Nijinska 8 Ocak 1891'de Minsk ya da Varşova'da doğdu, 22 Şubat 1972'de Los Angeles'ta öldü. Asıl adı Nijinskaya'dır. Her ikisi de dansçı olan Polonyalı bir anne ile Rus bir babanın kızıdır. Cecchetti ile çalıştıktan sonra 1900-1908 arasında St.Petersburg'daki bugün (Leningrad) Çarlık Bale Okulu'nda öğrenim gördü. Ardından, ilerde Kirov Balesi'ne dönüşecek olan Maryinski Tiyatrosu'na girdi. 1909'da Diaghilev ile Paris'e gitti, 1911'de Maryinski Tiyatrosu'ndan ayrılıp Diaghilev'in sanatçıları arasında katıldı. 1914'te Londra'da kardeşi Nijinski'nin topluluğunda çalışmaya başladıysa da I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Rusya'ya döndü. 1915'te Kiev'de bir bale okulu kurdu. S. Lifar, bu okuldaki en ünlü öğrencilerindendir. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra, 1921'de ülkesinden ayrıldı ve yeniden Diaghilev'in Rus Baleleri Topluluğu'na katıldı. 1924'ten sonra, Paris Operası, Buenos Aires'teki Teatro Colón ve I. Rubinstein'ın topluluğu için çalıştı. 1930'da Paris'tesi Rus Operası'na girdi. 1932'de kendisi bir topluluk kurdu. 1938'de Los Angeles'te bir bale okulu açtı. 1945'ten sonra ABD'de yaşayan Şili asıllı Cuevas markisinin (1885-1961) Büyük Bale'sinde yer aldı. Son yıllarında Kraliyet Balesi'ne koreografiler yaptı.

Nijinska, Diaghilev'in ün kazandırdığı sanatçılardan biridir. Onun başlıca koreograflarından biri olarak çalışmıştır. 1923'te Rus Baleleri Topluluğu için yaptığı *Les noces*, ("Düğünler"), bale tarihinin en başarılı koreografilerinden biri olarak anılır. 1928'de Rubinstein'ın topluluğunda sergilenen *Le baiser de la fée* ("Perinin Öpüşü") de önemli çalışmalarındandır. Nijinska, bunun yanı sıra, birçok ünlü yapıtta dans etmiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Les noces*, 1923, müz. Stravinski, ("Düğünler"); *Le train bleu*, 1924, müz. Milhaud, ("Mavi Tren"); *Le baiser de la fée*, 1928, müz. Stravinski, ("Perinin Öpüşü"); *Bolero*, 1928, müz. Ravel; *Aubade*, 1929, müz. Poulenc; *Bir Sergiden Tablolar*, 1944, müz. Mussorgski; *Harvest Time*, 1945, müz. H. Wieniawski, ("Hasat Zamanı").

- **BAKINIZ:** DİAGHİLEV, NİJİNSKİ.

NİJİNSKİ, Vaslav
(1889-1950)

Polonya asıllı Rus dansçı ve koreograf. Tekniği ve yorumuyla bale tarihinde yeni bir dönemin önde gelen adlarındandır.

17 Aralık 1889'da Varşova ya da Kiev'de doğdu, 8 Nisan 1950'de Londra'da öldü. Doğumunu 12 Mart

1888 olarak gösteren kaynaklar da vardır. Kızkardeşi Nijinska gibi o da annesiyle babasının dans topluluğunun bir turnesi sırasında doğdu. Çocukluğu bu sanatçı ortamda geçti. İlk dans eğitimini ondaki üstün yeteneği farkeden babasından aldı. Dokuz yaşında da St. Petersburg'a bugün (Leningrad) Çarlık Bale Okulu'na gönderildi. Burayı 1907'de bitirdi. Maryinski Tiyatrosu'nda solo dansçı oldu. 1909'da Diaghilev'in Paris turnesine katıldı. 1911'de Maryinski'den ayrılınca Diaghilev onu da içine alan Rus Baleleri Topluluğu'nu kurdu. Nijinski'nin, 1913'te Macar dansçı Romola de Pulszky ile evlenmesi, Diaghilev ile arasının açılmasına neden oldu. 1914'te, Londra'da kendi topluluğunu kurdu, ancak, ruh sağlığının bozulmaya başlamasıyla, bu girişim birkaç hafta sürebildi. 1916'da Diaghilev onu yeniden topluluğuna aldı. Bir süre sonra hastalığı ağırlaşan Nijinski, karısı ve kızıyla İsviçre'de St. Moritz'e yerleşti. Bir yandan bale üzerine çalışmalar yaparken, iyileşme umuduyla birçok akıl hastanesine başvuruyordu. 1947'de ailesiyle birlikte Londra'ya gitti. Bir süre sonra da bu kentte öldü. Cenazesi 1953'te, Paris'e ünlü bale ustalarının da yattığı Sacré Coeur Kilisesi'ne taşındı.

Nijinski, bale tarihinin en büyük dansçılarından biri sayılır. Tüy gibi hafif, ama çok yüksek sıçrayışları, en zor pozisyonları kolayca başarması dışında, canlandırdığı rolle adeta özdeşleşmesiyle tanınmıştır. Koreografilerini çoğunlukla Fokine ya da kendisi yapmıştır.

Nijinski'nin dört koreografisi vardır. Bunların ilk üçü birer başyapıt niteliğindedir. Tümü de geleneksel koreografi anlayışının dışına çıktığından, o dönemde bir yandan övgüyle karşılanırken, bir yandan da çılgınlık olarak nitelenmiştir. *L'après-midi d'un faune*'da ("Bir Faun'un Öğleden Sonrası") Eski Yunan resmindeki iki boyutlu figürlerden esinlenen bir koreografi anlayışı geliştirmiştir. Başka bir koreografisi, Diaghilev'in topluluğu tarafından ilk kez sahnelenen Stravinski'nin yapıtı *Bahar Ayini*, müzik ve bale dünyasında olay yaratmıştır. Nijinski *Jeux* ("Oyunlar") adlı çalışmasıyla çağının dünyasına ilişkin bir konuya el atan ilk koreograf olmuştur. Yapıt, bir tenis partisi çerçevesinde üç kişi arasındaki çözümsüz bir aşk öyküsünü anlatır. Nijinski, kısa ama yürekli sanat yaşamıyla balede yeni bir dönemin öncülerinden olmuştur. M. Béjart, 1971'de, onun günlüğünden yararlanarak *Nijinsky-Clown de Dieu* ("Tanrı'nın Palyaçosu Nijinski") adlı bir bale düzenlemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Dans Ettiği Baleler:** *Şehrazad*, 1910, müz. Rimski-Korsakov; *La spectre de la rose*, 1911, müz. Weber, ("Gülün Ruhu"); *Petruşka*, 1911, müz. Stravinski; *Dafni ile Khloe*, 1912, müz. Ravel; *L'après-midi d'un faune*, 1912, müz. Debussy, ("Bir Faun'un Öğleden Sonrası"); *Jeux*, 1913, müz. Debussy, ("Oyunlar"); *Bahar Ayini*, 1913, müz. Stravinski. **Koreografi:** *L'après-midi d'un faune*, 1912, müz. Debussy, ("Bir Faun'un Öğleden Sonrası"); *Jeux*, 1913, müz. Debussy, ("Oyunlar"); *Bahar Ayini*, 1913, müz. Stravinski; *Till Eulenspiegel*, 1916, müz. R.Strauss.

• BAKINIZ: BÉJART, DİAGHİLEV, FOKINE, NİJİNSKA.

NİKEPHOROS I
(? - 811)

Bizans imparatoru. Askeri ve iktisadi reformlar yapmıştır.

Doğum yılı bilinmemektedir. Seleukeia'da (Silifke) doğdu, 26 Temmuz 811'de Bulgaristan'da öldü. Arap asıllı bir aileden gelmektedir. İmparatoriçe İrene (797-802) döneminde logothete (maliye bakanı) oldu. İrene'nin yönetiminden hoşnut olmayan soyluların başına geçti. İrene'nin 31 Ekim 802'de tahttan indirilmesi üzerine imparator oldu. Nikephoros, devlet gelirlerinin artırılması için Kilise topraklarının bir bölümüne el koydu. Faiz oranlarının devletçe belirlenmesini sağladı. Kırsal kesimden düzenli vergi toplanmasını gerçekleştirdi. Bizans'ın, kendilerine askeri hizmet karşılığı toprak verilen Stratiotesler'e dayanan sınır savunma sisteminin daha iyi işlemesi için Stratiotesler savaşa gittiğinde toprakların boş bırakılmayıp başkalarınca işlenmesini sağlayarak, tarımsal üretimin düşmesini önledi. Yoksul Stratiotesler'in donanımının diğerlerince verilmesini sağladı. İlerleyen Slavlar'a karşı koymak üzere Balkanlar'a Bizanslı göçmenler yerleştirdi.

I. Nikephoros'un döneminde Balkanlar'da Bizans'ın egemenliği güçlendi. Slavlar 805'te Patras'ta yenilgiye uğratıldı. Nikephoros başa geçtiğinde Abbasiler'e ödenmekte olan vergiyi kaldırdıysa da, Harun Reşid'in 806'da Anadolu'da kazandığı başarılar üzerine bunu yeniden vermek durumunda kaldı. Bulgar Hanı Krum'un 809'da Bizans topraklarına saldırması üzerine Nikephoros, 811 baharında Bulgaristan üzerine yürüyüşe geçti. Bulgar başkenti Pliska'yı ele geçirdiği sırada Krum Han tarafından pusuya düşürülerek öldürüldü.

Nikephoros, kiliseye karşı ılımlı bir politika gütmüş, buna karşı devletin kilise üzerindeki etkisinin artmasını sağlamıştır. Yaptığı reformlarla güçlü bir devlet yaratmak istemiştir.

• BAKINIZ: HARUN REŞİD, İRENE, KRUM.

NİKEPHOROS II
(912-969)

Bizans imparatoru. Araplar'a karşı başarılı savaşlar yapmıştır.

II. Nikephoros Phokas'ın doğum yeri bilinmiyor. 11 Aralık 969'da Constantinopolis'te (İstanbul) öldü. Kapadokyalı soylu bir asker ailesinden geliyordu. 960'ta II. Romanos (959-963) tarafından bir filonun başında Girit'e gönderildi. Mart 961'de Chandax (Kandiye) Kalesi'ni ele geçirerek Girit'i Araplar'dan aldı. 962'de Suriye'ye egemen olan Hamdani emiri Seyfü'd-Devle ile savaşa girişti. Aralık 962'de Hamdani başkenti Halep'i geçici olarak işgal etti.

II. Romanos'un 15 Mart 963'te ölümü üzerine, dönüş yolunda Kayseri'de askerler tarafından impara-

tor ilan edildi. İstanbul'da iktidarı eline geçiren imparatoriçe Theophano, yönetimde kalmak ve oğulları olan Konstantinos ve Basileios'un ilerde tahta çıkmalarını sağlamak için Nikephoros ile anlaşmak yolunu seçti. II. Nikephoros 16 Ağustos 963'te İstanbul'a girdi ve kısa bir süre sonra Theophano ile evlendi.

964'te Araplar üzerine yeni bir sefere çıktı. 965'te Tarsus'u aldı. Bir Bizans donanması da Kıbrıs'ı işgal etti. Aralık 966'da Antakya'yı kuşattıysa da, ele geçiremedi. 968'de bir kez daha kuşatılan Antakya, II. Nikephoros'un İstanbul'a dönüşünden sonra, 28 Aralık 968'de Bizans ordusunca alındı. Hamdaniler 969 kışında Bizans'ın üstünlüğünü tanımak durumunda kaldılar.

I. İoannes Çimiskes'in düzenlediği bir suikast sonucu öldürülen II. Nikephoros, Kilise'nin yeni topraklar elde etmesini önlemeye çalışmış ve toprak sahibi soyluları desteklemiştir.

• BAKINIZ: BASİLEİOS II, SEYFÜ'D-DEVLE.

NİKOĞOS AĞA
(? - 1890)

Osmanlı, besteci. Klasik şarkı üslubunun son temsilcilerindendir.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Ölüm tarihini 1885 olarak veren kaynaklar da vardır. Yaşamıyla ilgili bilgiler yetersizdir. Ermeni asıllı Hasköylü bir ailedendi. Kemanî Sebuh'un öğrencisi kemanî Nikoğos'la karıştırılmaması gerekir. İlk müzik bilgilerini Ermeni asıllı müzikçilerden öğrendi. Kısa bir süre İsmail Dede Efendi'nin, daha sonra da Dellâlzade İsmail Efendi'nin derslerine devam etti. Dinsel müziğe de ilgi duyduğundan, mevlevihanelere giderek ayinleri öğreniyordu. Ahmed Vefik Paşa'dan edebiyat dersi aldığı ileri sürülmüştür. Konaklardaki müzikli toplantılara katıldı; müzik meraklısı devlet adamlarınca korundu.

İyi bir hanendeydi, kiliselerde de okurdu. Aynı zamanda, döneminin usta tamburîlerindendi. Klasik tambur tavrının son temsilcilerinden, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Mehmed Celaleddin Dede'nin öğretmeniydi. Enderun'da hocalık ettiği söylenir. Kardeşleri Kapril ile Nişan da birer müzikçiydi.

Nikoğos Ağa 19. yy'ın önemli şarkı bestecilerinden biridir. III. Selim, Dede Efendi, Dellâlzade döneminde yeni bir anlayışla işlenmeye başlayan klasik şarkı üslubunun son temsilcisidir. Hacı Arif Bey'in yolundan giderek duygusal temaların işlendiği yeni tarzın örneklerini vermişlerdir. Yapıtlarında Türk müziğinin geleneklerini iyice özümlediği görülür; bunun bir sonucu olarak, prosodi kurallarını başarıyla uygulamış, ayrıca makamları, besteci kişiliğini yansıtan, özgün ezgilerle işlemiştir. Altmış dolayında şarkısı bilinmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Suzidil Şarkı* "Bir nigâh ile beni ey dil rübâ"; *Hüzzam Şarkı* "Niçin nâlendesin böyle?"; *Hicaz Şarkı* "Niçin a sevdiğim niçin?"; *Ferahnâk Şarkı* "Bir tıfl-ı yosma eda, hem bîmenend"; *Acemkürdî Şarkı* "Sevdi gönlüm ey melek sima seni"; *Hicazkâr Şarkı* "Akşam olur güneş gider şimdi buradan"; *Şevkefza Şarkı* "Geçip de karşıma gözlerin süzme"; *Bayatiaraban Şarkı* "Gidiyorum gözyaşımı dökerim"; *Acemşiran Şarkı* "Ey çeşm-i âhû Mehlika".

NİKOLA I
(1841-1921)

Karadağ kralı. Çarlık Rusyası'nın desteğiyle Karadağ Devleti'nin kuruluşuna öncülük etmiştir.

Nikola Petroviç Nyegoş 7 Ekim 1841'de Nyegoşi'de doğdu, 2 Mart 1921'de Fransa'da Antibes'de öldü. Trieste ve Paris'te öğrenim gördü. Karadağ prensi olan amcası I. Danilo'nun öldürülmesi üzerine 1860'ta ülkesine dönüp prens oldu.

1862'de Osmanlı egemenliğine karşı ayaklandı. Avusturya'nın araya girmesiyle barışın sağlanmasından sonra Çarlık Rusyası ile ilişkilerini geliştirdi. 1868'de St. Petersburg'a (bugün Leningrad) giderek II. Aleksandr ile görüştü ve Rusya'dan düzenli askeri ve mali yardım almaya başladı. Hersek ayaklanmasının yol açtığı uluslararası bunalımdan yararlanarak Temmuz 1876'da Osmanlılar'a savaş açtı. Bir dizi askeri başarıdan sonra 1878 Berlin Kongresi'nin kararıyla bağımsız Karadağ Devleti kuruldu.

Nikola, Adriyatik Denizi'ne açılan topraklarının iki katına çıkmasını sağladı. Kızlarından birini geleceğin Sırbistan Kralı Petar Karayorgiyeviç ile, öbürünü de İtalya Kralı III. Vittorio Emanuele ile evlendirerek Avrupa'daki hanedanlarla bağlar kurmaya çalıştı. Çarlık Rusyası ile öbür Avrupa devletleri arasındaki çekişmeden yararlanmaya çalıştı, Karadağ ve Sırbistan'ı tek bir devlet haline getirmek için yoğun bir çaba gösterdi. Halkın despotik yönetime karşı artan hoşnutsuzluğu karşısında 1905'te bir anayasa ilan etmek zorunda kaldı. 28 Ağustos 1910'da kendisini Karadağ kralı ilan etti. Toprak kazanmak amacıyla Osmanlı Devleti'ne savaş açarak 1912-1913 Balkan Savaşı'nın çıkmasında rol oynadı. Savaşın sonunda umduğundan çok daha azını elde ettiğinden gücü önemli ölçüde sarsıldı.

I. Dünya Savaşı'nda Sırbistan ile ittifak kurmasına karşın Karadağ ordusunun yenilgiye uğraması üzerine 13 Ocak 1916'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile ayrı bir barış antlaşması imzaladı ve hemen ardından Fransa'ya sığındı. Sırp ordusunun Karadağ'a girmesinden sonra Podgoriça'da toplanan Ulusal Meclis tarafından tahttan indirildi. Son yıllarında, Karadağ'la Sırbistan'ın birleşmesini engellemek için çalıştı. Ölümünden sonra Karadağ'ın küçük Monarşist Partisi en büyük oğlu Danilo'yu kral ilan etti. Ancak Danilo yeğeni Mihail lehine hakkından feragat etti.

Yetenekli bir oyun yazarı ve şair olarak Slav edebiyatında belirli bir yere sahip olan I. Nikola'nın önemli yapıtları arasında *Kniaz Arvaniti* (oyun),

Nova Kola (balatlar) ve *Pesnik i Vila* (şiirler) sayılabilir.

• BAKINIZ: KARAYORGİYEVİÇ.

Dekabristler Ayaklanması

Nikolay I

NİKOLAY I
(1796-1855)

Rus çarı. Koyu bir baskı politikası izlemiş, Akdeniz'de denetim sağlamaya çalışmıştır.

Nikolay Pavloviç 6 Temmuz 1796'da St. Petersburg (bugün Leningrad) yakınlarında Tsarskoye Selo'da (bugün Puşkin) doğdu, 2 Mart 1855'te St. Petersburg'da öldü. Rus Çarı I. Pavel'in üçüncü oğludur. 1801'de babasının öldürülmesi üzerine büyük ağabeyi Aleksandr Pavloviç, I. Aleksandr adıyla tahta çıktı. Nikolay Pavloviç din, yabancı diller, toplum ve doğa bilimleri gibi konuları içeren çok yönlü bir öğrenim gördü. Büyük bir ilgi duyduğu askeri konularda uzmanlaşarak iyi bir istihkâmcı oldu. Aralarında Rusya'nın da bulunduğu birçok Avrupa ülkesinin I.Napoléon'a karşı Koalisyon Savaşları'nı yürüttüğü bir sırada, 1814'te orduya katıldı. Temmuz 1817'de Prusya Kralı III.Friedrich-Wilhelm'in kızıyla evlendikten kısa bir süre sonra istihkâm birlikleri genel müfettişliğine atandı.

Dış politikası

Büyük ağabeyi I.Aleksandr'ın Aralık 1825'te, ardında erkek çocuk bırakmadan aniden ölmesi, tahtın doğal mirasçısı olan küçük ağabeyi Konstantin'in ise tahta çıkmayı kabul etmemesi, bir veraset bunalımının doğmasına neden oldu. Sonunda Nikolay Pavloviç'in tahta çıkması kesinleşti. Ancak bunalımın uzamasından yararlanan, otokrasi karşıtı bir gurup liberal subay harekete geçerek, I.Nikolay'ın taç giyme günü olan 25 Aralık 1825'te bir ayaklanma düzenledi. Kitlesel bir destek bulamayan ve kısa sürede bastırılan Dekabristler (Aralıkçılar) Ayaklanması, Rusya tarihinde, otokrasiye karşı mücadele eden gizli bir örgüt tarafından düzenlenen ilk siyasi ayaklanma oldu.

Dekabristler Ayaklanması'ndan, soyluluğun artık yönetim için mutlak olarak güvenilir bir destek olmadığı sonucunu çıkaran I.Nikolay, çözümü güçlü ve merkezileşmiş bir bürokrasi yaratmakta buldu. Devlet Konseyi ve Bakanlar Komitesi gibi organların varlıklarına son vermemekle birlikte, bunlara ek olarak, üyelerinin çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu, kendisine doğrudan bağımlı yeni organlar yarattı. Bu organların yardımıyla devlet kurumlarından bağımsız kişisel bir yönetim kurdu. İktidarının yasal temellerini yaratmak amacıyla, 1832'de, 17.yy'dan beri yayımlanmış tüm yasaları içeren bir genel yasa yayımladı. Bu yasa 1917 Ekim Devrimi'ne değin yürürlükte kaldı.

I.Nikolay'ın yönetimi sırasında Rusya dış dünyaya neredeyse kapandı; yurt dışı yolculuklara ve ülkeye yabancı yayınların ve kitapların girmesine sınırlamalar getirildi. Basın ve üniversiteler sıkı bir polis denetimi altına alındı. Sansür yoğunlaştırıldı ve her türlü siyasi tartışma olanaksız duruma geldi. Bu ortam, otokrasi karşıtı, liberal Rus aydınların görüşlerini ebebiyat ve felsefe aracılığıyla yaymaya itti. Bu dönemde Puşkin, Lermontov, Gogol, Dosteyevski ve Turgenyev gibi büyük yazarlar yetişti. Aynı dönemde Batıcılık ve Slavcılık akımlarının yandaşları arasında canlı bir tartışma ortamı yaşandı; Herzen, Belinski ve Ogarev gibi ilk Narodnikler (Rus Halkçıları) yetişti.

I.Nikolay, Rusya'nın iktisadi gelişmesinin önünde büyük bir engel olarak duran serfliğin kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. Ancak, merkezi yönetimin ulaşamadığı köylerde,en yüksek otoriteyi serf sahipleri temsil ettiğinden, serfliğe son verilmesi durumunda doğacak otorite boşluğunun nasıl doldurulacağı sorunu çözüme kavuşturulmamıştı. I.Nikolay bu nedenle serfliği birdenbire değil, aşamalı olarak kaldırma yöntemini benimsedi. Yönetimi sırasında, başında Kiselev'in bulunduğu Devlet Toprakları Bakanlığı devlet topraklarında tarımsal üretim yöntemlerini geliştirmeye yönelik önlemler aldı; toprak sahibi olmayan soyluların serf satın almaları yasaklandı; toprak sahiplerine topraklarının bir bölümünü serflere kiralama izni verildi; devlet serflerine özgürlükleri tanındı.

I.Nikolay'ın maliye bakanı Kankrin, yüksek gümrük duvarlarıyla sanayii özendirmeye çalıştı. Ayrıca ticaret ve mühendislik konularında eğitim veren okullar ve enstitüler kurdu. Bu dönemde ilk demiryolları da hizmete girdi. 1837'de St.Petersburg-Tsarskoye Selo, 1857'de de St.Petersburg-Moskova demiryolu ulaşıma açıldı.

I.Nikolay'ın iç politikasının baskıcı ve muhafazakâr özellikleri dış politikasına da yansıdı. I.Aleksandr'ın mimarı olduğu Kutsal İttifak politikasını sürdürmekle birlikte, bu politikaya milliyetçi ve müdahaleci özellikler kattı. Rusya'nın nerede olursa olsun otoriteyi korumak, güçlendirmek ve saldırılara

karşı savunmak gibi bir "kutsal misyon"u olduğunu savunarak Avrupa'nın jandarması rolünü üstlendi. Polonya'da 1830-1831 yılarında baş gösteren bağımsızlık ayaklanmasını son derece sert bir biçimde bastırarak bu ülkenin özerkliğine son verdi. Tüm Avrupa'yı saran 1848-1849 Devrimleri sırasında, Avusturya İmparatoru I.Franz Joseph'ın kendisinden istediği yardımı kabul ederek, Kossuth önderliğindeki Macar bağımsızlık hareketinin bastırılmasında önemli rol oynadı.

I.Nikolay, I.Aleksandr'ın başlattığı Asya'da yayılma siyasetini sürdürdü. 1828'de Erivan ve Nahşivan hanlıkları Rusya topraklarına eklendi. Boğazlar'ın denetimini ele geçirerek Akdeniz'e inebilmek için Osmanlı Devleti'nin zayıflamasında ve parçalanmasında büyük çıkarı olan I.Nikolay, başlangıcından itibaren, İngiltere ve Fransa'yla birlikte Yunan bağımsızlık hareketini destekledi. 1828'de ise, Osmanlı Devleti'ne bu devletlerden bağımsız olarak savaş açarak 1829'da Edirne'yi ele geçirdi. Rusya, Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması'yla bazı toprak kazanımlarının yanı sıra ticaret gemilerini Boğazlar'dan serbestçe geçirme hakkını elde etti. Aynı antlaşmayla Osmanlı Devleti bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulmasını kabul etti.

I.Nikolay, Osmanlı Padişahı II.Mahmud'un, 1830-1831 yıllarında doğan Mısır sorunu nedeniyle kendisinden istediği yardımı kabul ederek, 1833'te Rus donanmasını İstanbul'a gönderdi. Temmuz 1833'te Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla, Osmanlı Devleti, Boğazları Rus gemileri dışında kalan tüm yabancı savaş gemilerine kapamayı kabul ederek Rusya'ya İngiltere karşısında önemli bir üstünlük kazandırdı. Ancak 1841'de imzalanan Londra Antlaşması'yla Boğazlar'ın tüm savaş gemilerine kapatılmasıyla, Rusya bu üstünlüğü yitirdi.

I.Nikolay'ın yayılmacı siyasetinin en son örneği, 1853'te Osmanlı Devleti'nden Kudüs ve çevresindeki kutsal toprakların koruyuculuğunu kendisine devretmesini istemesi oldu. Osmanlı Devleti'ni destekleyen İngiltere ve Fransa'yla Rusya arasındaki Kırım Savaşı 1856'da Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlandı. I.Nikolay, Rusya'nın askeri ve teknolojik zayıflıklarını sergileyen bu savaş sona ermeden öldü. Yerine oğlu II.Aleksandr geçti.

• **KAYNAKLAR:** B.S.Monas, *The Third Section: Police and Society in Russia under Nicholas I*, 1961. T. Schiemann, *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, 4 cilt, 1904-1919.

• **BAKINIZ:** ABDÜLMECİD, ALEKSANDR I [Pavloviç], ALEKSANDR II, KOSSUTH, MAHMUD II, METTERNICH, NAPOLÉON III, NESSELRODE, PAVEL I, PESTEL.

NİKOLAY II
(1868-1918)

Rus çarı. 1917 Şubat Devrimi sırasında tahttan çekilmesiyle Rusya'da Çarlık yönetimi son bulmuştur.

Nikolay Aleksandroviç 18 Mayıs 1868'de St.Petersburg (bugün Leningrad) yakınlarında Tsarskoye Selo'da (bugün Puşkin) doğdu, 17-18 Temmuz 1918'de Urallar'daki Yekaterinburg'da (bugün Sverdlosk) öldü. Rus Çarı III.Aleksandr'ın en büyük oğludur. Askeri bir öğrenim görerek orduda albay rütbesine dek yükseldi. Veliahtlığı sırasında yurt içinde ve dışında uzun gezilere çıktı; Devlet Konseyi'nin ve Bakanlar Komitesi'nin toplantılarına katıldı. 1 Kasım 1894'te babasının ölmesinin ardından II.Nikolay adıyla tahta çıktı. Kısa bir süre sonra evlendiği kraliçe Victoria'nın torunu prenses Alice ise Ortodoks olduktan sonra Aleksandra Fedorovna adını aldı.

II.Nikolay, işçilerin ağır çalışma ve yaşama koşullarına karşı duyduğu tepkilerin gün geçtikçe büyüdüğü, iktisadi amaçlı grevlerin giderek siyasi bir nitelik kazandığı, köylü ayaklanmalarının birbirini izlediği, Rusya'da ilk sosyal-demokrat örgütlerin kurulduğu ve hızla geliştiği bir dönemde çar oldu. Tüm bu gelişmelere karşın, Liberaller'in reform önerilerini bile "siyasi hayaller" olarak niteleyerek hiçbir reform yapmaya yanaşmadı.

Aynı dönem, emperyalist devletlerin Uzakdoğu'da egemenlik sağlamak ve Çin'i paylaşmak için yoğun bir mücadele verdikleri bir dönemdi. II.Nikolay, 1896-1900 arasında Çin'den elde ettiği bir dizi ödünle, Mançurya'da Rusya'ya sağlam bir konum kazandırdı. Bu durumdan ve Rusya'nın Kore'ye ilişkin amaçlarından rahatsız olan Japonya, 8 Şubat 1904'te Port Arthur'daki Rus donanmasına ani bir saldırıda bulunarak Rus-Japon Savaşı'nı başlattı. Çarlık yönetimi, savaşı, gelişmekte olan devrimci hareketi denetim altına almak ve rejimi güçlendirmek için bir fırsat olarak gördüyse de, karada ve denizde birbirini izleyen yenilgiler, yönetime karşı duyulan hoşnutsuzlukların güçlenmesine neden oldu ve 1905 Devrimi'nin olgunlaşmasını kolaylaştırdı.

1905 Devrimi, papaz Gapon önderliğindeki 100.000 işçinin 22 Ocak 1905'te çara yaşam koşullarının iyileştirilmesini talep eden bir dilekçe sunmak için Kışlık Saray'a yaptıkları yürüyüşün ateş açılarak dağıtılmasıyla başladı. Yüzlerce işçinin ölmesi ve yaralanmasıyla sonuçlanan Kanlı Pazar'ın ardından tüm Rusya'yı siyasi bir grev dalgası kapladı. Bir süre sonra kırsal bölgelerde köylü ayaklanmaları başladı ve ayaklanmalar orduya da sıçradı. Tüm çabalarına karşın olayları denetimi altına alamayan II.Nikolay, 30 Ekim 1905'te, başbakanı Witte aracılığıyla yaptığı bir duyuruyla anayasal bir rejim kurulacağını ve basın, toplantı, konuşma özgürlüklerinin tanınacağını açıklamak zorunda kaldı. Bu sırada Eylül 1905'te Japonya'yla Liaotung Yarımadası'nı ve güney Sahalin'i, bu ülkeye bırakan bir antlaşma imzalayarak Rus-Japonya Savaşı'na son verdi.

II.Nikolay, Mayıs 1906'da toplanan I.Duma'nın (Meclis) liberal ve demokrat üyelerinin gerçek bir parlamenter yönetim kurmaya çalışmaları üzerine, Temmuz'da Duma'yı dağıttı. Şubat 1907'deki II.Duma seçimlerinde tüm baskılara karşın muhalefet oyların büyük çoğunluğunu alınca Haziran'da bu meclisi de dağıttı. Temmuz 1907'de başbakan yaptığı Stolypin seçim yasasını değiştirerek Kasım 1907-Şubat 1917 arasında toplanan III. ve IV. Duma'larda toprak sahibi soyluların çoğunluğu elde etmesini sağladı. Bu dönemde Sosyal Demokratlar büyük bir baskı altına alındı. Stolypin, tarımda köy birliklerinin (Mir) tasfiyesini ve özel çiftliklerin kurulmasını kolaylaştıracak önlemler alarak, Batı'da olduğu gibi muhafazakâr ve varlıklı bir köylü sınıfı yaratmaya ve bu sınıfın da desteğiyle çarlık yönetiminin geleceğini güvence altına almaya çalıştıysa da, 1911'de ölmesiyle bu plan yarım kaldı.

Temmuz 1914'te I.Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra savaşa katılan Rus orduları, kısa sürede Almanlar karşısında birbirini izleyen ağır yenilgiler aldı. II.Nikolay, Polonya ve Litvanya'nın 1915 yazında Almanlar'a yitirilmesinden hemen sonra büyük dük Mihail'i başkomutanlıktan alarak bu görevi kendisi üstlendi. Ancak bu değişiklik savaşın gidişini etkilemedi. 1914-1917 arasında Rus ordusu 2.5 milyona yakın asker yitirdi. Bu kayıplara ek olarak seferberliğin neden olduğu iktisadi yıkım ve açlık, II.Nikolay'a karşı muhalefeti artırdı. 1917'nin ilk aylarından başlayarak Rusya'yı yeni bir grev ve köylü ayaklanmaları dalgası sarmaya başladı.

II.Nikolay 12 Mart 1917'de Duma'yı kapatma kararı aldı. Ancak bu karara uymayan Duma üyeleri oturumları sürdürdüler. Aynı tarihte Petrograd (bugün Leningrad) kenti Petrograd İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti'nin eline geçti. 15 Mart'ta Petrograd Sovyeti ile Duma Geçici Yürütme Komitesi arasında yapılan görüşmelerin sonucunda prens Lvov başkanlığında Geçici Hükümet kuruldu. II.Nikolay aynı günün gece yarısı kardeşi büyük dük Mihail lehine tahttan çekildiğini açıkladı. Mihail'in de tahta çıkmayı reddetmesi üzerine Rusya'da 1000 yıllık çarlık yönetimi son buldu.

Önce Geçici Hükümet tarafından Tsarskoye Selo'da gözetim altına alınan II.Nikolay, Eylül 1917'de ailesiyle birlikte Doğu Sibirya'daki Tobolsk'a, Nisan 1918'de ise Yekaterinburg'a (bugün Sverdlosk) gönderildi. Bölgeye yaklaşmakta olan karşıdevrimci Beyaz Ordular tarafından kaçırılma tehlikesi belirince, ailesinin tüm üyeleriyle birlikte kurşuna dizilerek öldürüldü.

• YAPITLAR (başlıca): *The Letters of the Tsar to the Tsaritsa, 1914-1917*, C.E.Vulliamy (der.), 1929, ("Çarın Çariçeye Mektupları 1914-1917").

• KAYNAKLAR: J.Bergamini, *The Tragic Dynasty*, 1969; R.K.Massie, *Nicholas and Alexandra*, 1967; B.Pares, *The Fall of the Russian Monarchy*, 1939.

• BAKINIZ: ALEKSANDR III, GAPON, KERENSKİ, LENİN, LVOV, MİLYUKOV, RASPUTİN, STOLYPİN.

NİŞİNA, Yoşio
(1890-1951)

Japon, fizikçi. Compton saçılımına ilişkin Klein-Nişina formülü ve Japonya'da atom fiziğinin gelişmesindeki öncülüğüyle tanınır.

Tokyo'da elektrik mühendisliği öğrenimi gördükten sonra kuramsal fiziğe yöneldi ve Avrupa'ya giderek Kopenhag'da, ünlü fizikçi Niels Bohr'un yanında çalıştı. 1928'de, gene Bohr'un öğrencilerinden İsveçli fizikçi Oskar Klein ile birlikte, hafif elementlerin elektronlarına çarparak saçılan X ışınlarının yön ve dalgaboyu değiştirmesine dayanan Compton saçılımına ilişkin "Klein-Nişina formülü"nü açıkladılar. Göreli kuvantum kuramına dayanarak, Campton olayındaki saçılan elektromanyetik ışımanın (fotonun) enerjisi ile saçılma açısı arasındaki bağıntıyı veren bu formül, parçacık etkileşmelerinin yorumunda büyük önem taşır.

Danimarka'dan Almanya'ya geçerek bir süre Heisenberg'in yanında araştırmalar yaptıktan sonra ülkesine dönen Nişina, Tokyo'daki Fizik ve Kimya Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. Bu enstitüde bir atom fiziği laboratuvarı ve Japonya'nın ilk siklotronunu kuran Nişina, ülkesinde atom fiziğinin doğuşuna önderlik etti ve yeni bir fizikçiler kuşağının yetişmesinde çok önemli rol aynadı. Sonradan Nobel Ödülü kazanan Yukava ve Tomonaga da Nişina'nın öğrencileriydi. Ancak, II.Dünya Savaşı'nın bitimine doğru, teslim olan Japonya'ya giren Amerikan işgal kuvvetlerince laboratuvarı ve siklotronu tümüyle yıkılan Nişina, savaştan sonra Tokyo Bilim Enstitüsü'nün yöneticiliğini devralarak, bu görevi ölünceye değin sürdürdü.

• BAKINIZ: BOHR, COMPTON, DIRAC, TOMONAGA, YUKAVA.

NİYAZİ [Resneli]

Bak. Ahmed NİYAZİ [Resneli]

NİYAZÎ MISRİ
(1617-1693)

Türk, mutasavvıf ve şair. Tasavvuf konularını işleyen şiirleriyle ünlüdür.

Malatya'da doğdu, Limni'de öldü. Gerçek adı Muhammed Niyazi' dir. Babası Ali Çelebi, Nakşbendi tarikatına bağlı olduğundan küçük yaşta tasavvuf eğitimi gördü, sonra medreseye girerek tefsir, fıkıh, Hadis okudu. Önce Halveti tarikatına girdi, Bağdat, Kerbelâ ve Mısır'a gitti, bir süre Kahire'de kalarak İslam diniyle ilgili bilgiler edindi. 1647'de Anadolu'ya döndü, Uşak, Bursa illerini dolaştı, İstanbul'a yerleşe-

rek kendini tasavvufa verdi, kendi adıyla anılan Mısriye tarikatını kurdu. Bir aralık Edirne'ye gidip camilerde halka ders vermeye başladı. Düşünceleri Şeriat'a ve devlet düzenine aykırı görüldüğünden 1673'te Rodos'a sürüldü, yeniden Edirne'ye döndü. 1677'de Limni Adası'na sürüldü.

Niyazî Mısri tasavvufla ilgilenmesine karşın Şeriat ilkelerine bağlıdır. Ona göre Tanrı adlarını anış (zikr) kişinin inancını güçlendirmek, Tanrı sevgisini çoğaltmak içindir. Tanrı önsüz-sonsuzdur, birdir, bütün evreni yoktan ve kendi özgür istenciyle yaratmıştır. Tin ölümsüzdür, gövde geçicidir. Ölüm tinin gövdeden ayrılarak tanrısal kaynağına dönmesidir. İnsan bütün eylemlerinden Tanrı'ya karşı sorumludur, yargı günü gerçektir. Her insan yargı günü (kıyamet) yaşadığı sürece yaptığının karşılığını görecektir. Niyazi, tasavvufla ilgili düşüncelerini şiir türünde vermiş, birkaç şiiri tekkelerde "ilahi" olarak okunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan*, (ö.s.), 1838; (yeni harflerle, 1963); *Mecmua*, (ö.s.), (Bütün Yapıtları), İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar No. 6374.

NİZAMÎ [Genceli]
(1150-1214)

İranlı Divan şairi. Mesnevileri ile İran edebiyatına yeni bir yön vermiş, bu tarzı doruğa çıkarmıştır.

Azerbaycan'ın kuzeyinde Gence'de doğdu, aynı kentte öldü. Doğum ve ölüm tarihleri tartışmalıdır. Asıl adı Cemaleddin Ebu Muhammed İlyas b.Yusuf' tur. Genç yaşında ailesini kaybetti. Dayısının gözetiminde Gence'de çok iyi bir öğrenim gördü. 1116'da ilk yapıtı olan *Mahzen-i Esrar*'ı yazdı. Daha sonra yazdıklarından, sıkı perhiz ile nefsinin isteklerini kırmak için riyazete girdiği, basit yiyeceklerle yetindiği, binlerce kez halvete girdiği, kırktan fazla çile çıkardığı anlaşılmaktadır.

Yaşamı boyunca Gence'den ayrılmadı. Yakınlarındaki hükümdar ve emirlere kasideler sundu. Onlardan aldığı para ve armağanlarla geçimini sağladı. Ancak bir kez, Gence yakınlarına gelen Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul'un çağrısına uymak zorunda kalıp yanına gitti. Ona, yazdığı övgü şiirleri ile son mesnevisini okudu. Değerli bir kürkle ödüllendirilip memleketine döndü. Ölümünden sonra Gence'nin doğusundaki türbesine gömüldü.

Nizamî sağlam bir üsluba, saf akıcı bir nazım diline sahiptir. Zengin düş gücü, sağlam bilgisiyle İran'ın en ünlü şairlerinin başında gelir. *Mahzen-i Esrar*, *Husrev ü Şîrin*, *Leyla vü Mecnûn*, *Heft Peyker* ve *İskendernâme*'den oluşan hamsesine (penc genc) kendinden sonra birçok nazireler yazılmışsa da hiçbiri onunkiler gibi başarılı olamamıştır. Manzum birer roman olan bu beş mesnevi Batı dillerine ve Türkçe'ye çevrilmiştir.

Mahzen-i Esrar, iki bin dört yüz beyitlik ahlaki bir mesnevidir. Erzincan'da hüküm süren Mengücükoğulları'ndan Fahreddin Behrâmşah'ın adına yazılmıştır. Hükümdarların adaletle hareket etmeleri, halka iyi ve dürüst davranmaları, insanlık erdemi gibi konuları ele alan bölümlere ayrılır.

Husrev ü Şîrin, Doğu edebiyatlarının en tanınmış öykülerinden biridir. Sasani hükümdarlarından Husrev Perviz ile Ermen Hükümdarı Mehîn Banu'nun yeğeni Şîrin arasında geçen aşk serüvenini anlatır. Su yolları yapan Ferhad, Şîrin'in öteki âşığı ve üçüncü kahraman olarak beş bin yedi yüz beyit kadar tutan bu mesnevide yer alır. Aynı konu, elliye yakın İran ve Türk şairi tarafından işlenmiş, Kutb'un çevirisiyle Türk edebiyatına girmiştir. Daha sonra Şeyhî, Ali Şîr Nevaî, Muidî, Harimî (Şehzade Korkud), Ahî, Celilî, Lâmii Çelebi, Fasih Ahmed Dede de birer "Husrev ü Şîrin" mesnevisi yazmışlardır. Bunların kimisi ele geçmemiştir. Aynı konu Türk halk edebiyatına "Ferhad ile Şîrin" öyküsü olarak girmiş, ancak tarihi ve coğrafi gerçeklerden uzaklaşıp değişikliğe uğramıştır. Karagöz oyununa da (Fasl-ı Ferhad) farklı bir biçimde konu olmuştur. 20. yy'da tiyatro, opera, operet uygulamaları yapılmış, filmi de çekilmiştir.

Husrev ü Şîrin

Arap edebiyatında sonradan Mecnûn lakabını alan Kays'ın şiirleriyle bunlara eklenen söylentilerden oluşan "Leyla ile Mecnûn" kıssası, 10. yy'ın sonlarında *Kitâbü'l-Agânî* ile İran'a geçmiştir. Kaynakların efsaneleştirdiği bu aşk, gerçek aşkın örneği olarak şiirlerde birer mazmun halinde yer almıştır. İlk kez Nizamî tarafından, Şirvanşah Celâlü'd-devle'nin isteği üzerine *Leyla vü Mecnûn* adıyla büyük bir mesnevi haline getirilmiştir. Konu, amcasının kızı Leyla'ya âşık olan Mecnûn'un çevresinde Necd Çölü'nde geçer. İran ve Türk edebiyatlarında "Leyla ile Mecnûn" mesnevisini yazan şairler, Arap kaynaklarındaki başka söylentilerden faydalanmışlar, yeni motifler eklemişler, ama temelde Nizamî'yi örnek almışlardır. İran edebiyatında Husrev, Camî, Mektebî, Hatıfî, Türk edebiyatında da Şahidî, Ali Şîr Nevaî, Bihiştî, Hamdullah Hamdî, Celilî ve Fuzulî bu öyküyü başarıyla işlemişlerdir. Aynı konu Türk halk öykülerinde ve Karagöz oyununda da değişik öğelerle yer almıştır.

Leyla ü Mecnûn

Nizamî, *Heft Peyker* adındaki beş bin altı yüz beyitlik mesnevisini Merâga Türk Sultanı Alaeddin Körparslan'ın isteğiyle yazmıştır. Yapıtta, serüvenleri pek sevilen Sasani Hükümdarı Behrâm Gûr'un destansı yaşamı konu alınmıştır. Nizamî ayrıca Firdevsî'nin *Şehnâme*'sinden büyük ölçüde yararlanıp, yedi güzel kızın (heft peyker) anlattığı yedi masalı da mesnevisine katmıştır. Ali Şîr Nevaî, Nizamî'den esinlenip, ancak mesnevideki olayları değiştirerek *Seba-i Seyyâre*'yi, Nev'izade Atâî de Nizamî'ye nazire olarak *Hefthân* mesnevisini yazmışlar, Aşkî ise yapıtı Farsça'dan Türkçe'ye çevirmiştir.

Heft Peyker

İskendernâme, Nizamî'nin en hacimli, en önemli mesnevisidir. On bin sekiz yüz beyitlik yapıtta, Makedonya Kralı Filip'in oğlu Büyük İskender'in yaşamı, başından sonuna dek anlatılır. Nizamî, Firdevsî'nin *İskendernâme*'sinden yararlandığı gibi, onun başvurduğu tarihi kaynaklardan da malzeme toplayıp kullanmıştır. Efsaneyi bir destan kahramanı gibi yaratmak istediği İskender'in, kişiliğini, bilgeliğini ve peygamberliğini ele alıp konuyu ikiye ayırmıştır. *Şerefnâme* adını verdiği birinci ciltte, İskender'i

İskendernâme

◄ *Hamse'si*

◄ *Mahzen-i Esrar*

bir cihangir olarak dünyanın çeşitli bölgelerinde dolaştırmıştır. *İkbalnâme* adını verdiği ikinci ciltte ise İskender'i ünlü yedi filozof ile konuşturmuş, onu bir bilge kişiliğine soktuktan sonra peygamber sıfatıyla ikinci kez geziye çıkartmıştır. Ali Şîr Nevaî aynı konuyu, *Sedd-i İskenderî* adlı mesnevisinde on yedi bölümde işlemiş, özellikle padişahlarda bulunması gereken nitelikleri vurgulamıştır.

Nizamî'nin bir de kaside, gazel, kıt'a, rubai biçiminde yirmi bin beyitlik *Divan*'ı bulunduğu söylenir. Kaybolduğu sanılan bu yapıtın ancak iki bin beyite yakın bölümü ele geçmiştir.

İran edebiyatındaki yeri

Nizamî, İran edebiyatında önemli bir aşamanın temsilcisidir. Destansı öykücülüğün ortadan kalktığı bir sırada, mesnevileri ile tüm İran edebiyatına yeni bir yön vermiştir. Ünlü mesnevilerinin başlarına koyduğu tevhid, münacaat ve naatlara, yapıtlarını sunduğu şahıslar için yazdığı medhiye gibi bölümlere fazla yer vermiştir. Dile çok egemendir. Mesnevilerinde duyguları, olayları olduğu gibi vermemiş, onlara mecaz, teşbih gibi edebi sanatları katıp şiire canlılık getirmiştir. Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan sonra Hasan Sabbah'ın etkinlikleriyle İran'da güçlenen İsmaili akımlarına, bunların dayanmak istedikleri felsefi görüşlere karşı çıkmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *İskendernâme*, (ö.s.), 1852; *Mahzen-i Esrâr*, (ö.s.), 1869, (Mahzen-i Esrâr, 1946); *Leyla vü Mecnûn*, (ö.s.), 1870, (Leyla vü Mecnûn, 1943); *Husrev ü Şîrin*, (ö.s.), 1871, (Husrev ve Şirin, 1955); *Heft Peyker*, (ö.s.), 1873, (Tercüme-i Heft Peyker, 1872); *Nizamî Divanı*, (ö.s.), A.N.Tarlan (çev.), 1944; *Kasâid ü Gazaliyatı Nizamî-i Gencevî*, (ö.s.), Said Nefisi (yay.), 1961.

• KAYNAKLAR: E. Bertels, *Büyük Azerbaycan Şairi Nizamî*, 1941; H. İlaydın, "Behrâm-ı Gûr Menkabeleri", *Türkiyat Mecmuası*, V, 1936; A.S. Levend, *Arap Fars ve Türk Edebiyatlarında Leyla ve Mecnun Hikâyesi*, 1959.

• BAKINIZ: ALİ ŞÎR NEVAÎ, FİRDEVSÎ, HUSREV.

NİZAMÎ [Karamanlı]
(15. yy)

Osmanlı Divan şairi. Nazireleri ile tanınmıştır.

Karaman Beyliği sınırları içinde Konya'da doğdu, İstanbul'a giderken yolda öldü. Yaşamı üstüne çok az bilgi vardır. Kesin olmamakla birlikte 1435-1440 arasında doğduğu sanılmaktadır, ölüm tarihi ise bilinmemektedir. Konya müderrislerinden Molla Veliyeddin Efendi'nin oğludur. İlköğrenimini babasından gördü. Biraz Arapça öğrendi. İyi bir eğitim ve öğrenim görmesi için babası onu genç yaşta İran'a yolladı. Hangi kente gittiği, kimlerden ders aldığı, hangi bilimleri okuduğu, orada ne süre kaldığına ilişkin bilgi yoktur. Öğrenimini bitirdikten sonra İbrahim Bey'in Karaman beyi bulunduğu sıralarda Konya'ya döndü. II. Mehmed (Fatih) 1467'de Karaman Beyliği'ni ortadan kaldırdıktan sonra, ününü ve övgüsünü duyduğu Nizamî'yi İstanbul'a çağırdı.

Vezirliği

Nizamî, padişah için hazırladığı şiirleriyle Konya'dan yola çıktıysa da, yolda, saptanamayan bir yerde öldü.

Nizamî'nin tek yapıtı küçük *Divan*'ıdır. Türkçe şiirlerinin yanında az sayıda Farsça gazel ve rubaileri de bulunmaktadır. On bir kasidesi vardır. Gerçek kişiliği gazellerinde belirir. Divan ve nazire mecmualarından yüz yirmi dört gazeli saptanmıştır. Yazdığı nazirelerin sayısı oldukça kabarıktır. *Divan*'ındaki şiirlerin üçte birine yakını naziredir. En çok Ahmedî, Şeyhî, Ahmed Paşa ve Atâî'nin şiirlerine nazire yazmıştır. Ama taklitçi olduğu söylenemez. Zaman zaman nazire yazdığı şairi geçmiştir.

Nizamî'nin şiirleri, tezkirelerde aşırı övgülerle değerlendirilmiştir. Hatta kimi yazarlar daha da ileri giderek onun gazellerini Şeyhî ve Ahmed Paşa'nınkilerden üstün tutmuştur. Nizamî'nin şiirlerinde, yaşadığı dönem şiirinin tüm özellikleri görülür. Türkçe sözcüklere çok yer vermiştir. Konuşma dilinde yerelliğe önem vermiş, atasözlerini kullanmaya özen göstermiştir. Düzgün, akıcı, uyumlu üslubuna karşın şiirlerinde anlam ve düşünce öğeleri eksiktir. Anlam eksikliğini cinas, tevriye gibi söz sanatlarından yararlanarak sözcük ve harf oyunlarıyla gidermeye çalışmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Divan, (Karamanlı Nizâmî Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanı*, H. İpekten (yay.), 1974 içinde).

NİZAMÜLMÜLK
(1015-1092)

Büyük Selçuklu veziri. Önemli yönetsel, iktisadi ve askeri düzenlemeler gerçekleştirmiştir.

Tus'da doğdu, 15 Ekim 1092'de Nihavend yakınlarında öldü. Doğum tarihini 10 Nisan 1018 gösteren kaynaklar da vardır. Asıl adı Hasan b.Ali b.İshak el-Tusî'dir. Babası Ali, Tus kentinin soylu ve zengin kişilerindendi. Oğlunun en iyi koşullarda yetişmesine çalıştı. 1040'lardan sonra Horasan genel valisinin yanında, bir süre de Gazne Sultanı I. Mesud'un sarayında görev aldı. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in (1038-1063) son yıllarında bu devletin hizmetine girdi. Horasan Eyaleti'nin başlıca merkezlerinden olan Belh'de Selçuklu Valisi Ebu Ali'nin yazı işlerini yürütmeye başladı. 1063'te Horasan Meliki Alp Arslan'ın, Merv'deki danışmanları arasına katıldı. Kültürü ve yeteneği ile beğeni kazandı. Alp Arslan'ın, Selçuklu sultanı olduktan sonra kardeşi Süleyman'la yaptığı taht mücadelesinde, önerileri ve aldığı önlemlerle dikkati çekti. O yılın son günlerinde el-Kündürî'nin yerine vezir atandı.

1064'te Alp Arslan'ın sultanlığını onaylayan Abbasi halifesi, yeni vezir Hasan'a da Nizamülmülk adını verdi. Aynı yıl, Alp Arslan'ın Gürcistan seferine katıldı. Bir süre on iki yaşındaki veliaht Melikşah'la, Nahcivan'daki merkez karargâhta kaldı. Atabeylik ettiği Melikşah'a da ilk savaş ve kuşatma deneyimlerini kazandırdı.

1066'da Alp Arslan'la Türkistan seferinde bulun-

du. Sefer dönüşünde, Radgâr'da düzenlenen şenlikler sırasında Melikşah'ın resmen veliaht atanmasını gerçekleştirdi. 1067'te, Alp Arslan'ın kardeşi Kavurd'un başlattığı büyük ayaklanmanın bastırılmasında görev aldı. 1068'de Alp Arslan'la birlikte ikinci Gürcistan Seferi'ne çıktı. 1070'te, Doğu Anadolu ve Suriye yönündeki sefere katıldı. Diyarbekir'in alınmasından sonra, elçi sıfatı ile Silvan'daki Mervani Emiri Nizameddin'e gitti. Bu emiri Selçuklu bağımlılığına sokmayı başardı. 1071 Nisan'ında Mirdasiler'in merkezi Halep'in kuşatılmasında bulundu. Ancak, Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'in doğuya hareket ettiği öğrenilince Alp Arslan tarafından derhal Rey'e gönderildi. Görevi, olası gelişmelere göre devlet işlerini yürütmek; Alp Arslan'ın ölmesi durumunda da Melikşah'ı tahta oturtarak çıkacak karışıklıkları önlemekti. Bu nedenle Malazgirt Savaşı'nda bulunamadı.

1072 Kasım'ında çıktığı son sefer sırasında suikaste uğrayan Alp Arslan, gereken tüm önlemlerin alınmasını ve Melikşah'ı sultanlık tahtına oturtmasını Nizamülmülk'ten istedi. Alp Arslan'ın ölümünü izleyen günlerde, devletin parçalanmaması, Melikşah'ın sultanlığının güvenceye alınması sorumluluklarını Nizamülmülk üstün bir başarıyla yerine getirdi. Selçuklu şehzadelerinin olası ayaklanmalarını önlemek için orduyu hoşnut tutmaya çalıştı. Rey'e doğru yürüyüşe geçen Kavurd'a karşı Emir Savtekin ve Emir Artuk gibi ünlü komutanları da alarak Melikşah'la birlikte hareket etti. 1073'te Hemedan yakınlarındaki savaşta Kavurd ve oğulları tutsak edildi. Kavurd'un öldürülmesi, Selçuklu tahtı konusunda en büyük rakibin ortadan kaldırılması demekti. Böylece tahtını güvenceye alan Melikşah, babası dönemindeki yetkilerle Nizamülmülk'ü vezir atadı.

Kavurd'un ayaklanmasını destekleyen Melikşah'ın halası Gevher Hatun'un servetine el koyan Nizamülmülk, 1074'teki Türkistan seferini fırsat bilip Yabgulu Türkmenleri'ni ayaklandırmaya kalkışan ve bu amaçla Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya geçme girişiminde bulunan bu prensesi ardından asker göndererek yakalattı ve öldürttü. Selçuklu tarihinde ilk kez görülen bu olayın gerisinde, Türkler'in kadına saygı gösterme ve görüşünden yararlanma geleneğini onaylamayan Nizamülmülk'ün, Gevher Hatun'u ortadan kaldırarak Selçuklu Ailesi'ndeki saygın ve etkin prenses ve hatunları sindirme düşüncesi saklıydı.

Öte yandan, tahta çıktığı ilk günlerden başlayarak cihan imparatorluğu amacını güden Melikşah'ın bu düşüncesi ile Nizamülmülk'ün Sünnilik'i yaymak amacı arasındaki koşutluk, her ikisini de fetihleri yaygınlaştırma, özellikle de batıya doğru açılma siyasetinde birleştirdi. Bu dönemde, 1077'ye değin Anadolu'nun büyük bir bölümü ve Suriye, Selçuklu egemenliğine girdi. Çok geniş ülkelerin bir merkezden yönetilemeyeceğini savunan Nizamülmülk, Melikşah'ı ikna ederek Suriye'de kardeşi Tutuş'un sultanlığında, içişlerinde bağımsız yeni bir melikliğin; Anadolu'da da Saltukoğulları, Mengücekoğulları gibi bağlı beyliklerin kurulmasını gerçekleştirdi. Buna koşut olarak tüm İran'ı ve Ortadoğu'nun önemli bir bölümünü kapsayan imparatorluk sınırları içinde, uyum ve güdümü sağlayacak, işlerliği olan bir devlet düzenini oluşturma girişiminde bulundu. Örgütlenmeye ilişkin temel yasaları belirlemeye başladı. Bu girişiminde ana yaklaşımı göçebe Türkmen törelerine dayalı Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemlerinin gelenekçi ve askeri ağırlıklı devlet anlayışının yerine, İslamlık öncesi Sasani İmparatorluğu kurum ve yasaları ile İslam yasalarının bireşimi sayılabilecek yepyeni bir düzen kurmaktı. Böyle bir çalışmaya ağırlık vermesinin başlıca nedeni ise, bağımlı melik, emir ve beylerin; Büyük Sultanlık Divanı'na başvurmadan sık sık birbirleriyle savaşmaya kalkışmaları idi.

Abbasiler'l ilişkisi

Nizamülmülk, oğlu Müeyyedülmülk'ü Abbasi Halifeliği'nin üst düzey yöneticileri arasına katmak, kızı Zübeyde'yi de Abbasi vezirlerinden Âmidüddevle Ebu Mansur ile evlendirmek yolu ile İslamlık siyasetini, Bağdat'taki yakınları aracılığı ile sürdürmeyi amaçlamaktaydı. Tüm bu önlemlere karşın büyüyen devletin sorunları da giderek artıyordu. Özellikle bağlı devletlerin çarpışmaları ve mezhep ayrılıklarından kaynaklanan çatışmalar sarsıcı olmaktaydı. Nitekim 1077'de Bağdat'ta Şafiiler'le Hanbeliler arasında kanlı sokak vuruşmaları güçlükle yatıştırılırken olayın sorumluluğu el altından Nizamülmülk'e yüklendi. Ancak, deneyimli Nizamülmülk, Gevher-Âyin'i göndererek olayları yatıştırdı. Nizamülmülk ailesi bireylerinin Bağdat'taki mutlak iktidarları 1083'e değin sürdü. Halife el-Muktedî, Âmidüddevle ile yakınlarını bu tarihte uzaklaştırmayı başardı. Nizamülmülk, bunun üzerine Abbasiler'e gözdağı vermek için bir sefer başlattı. Bu sefer sonunda, Diyarbekir, Musul, Antakya alındığı gibi, Mervani toprakları Âmidüddevle'ye verildi. 1805'e değin Suriye seferinin bir başka amacı ise, bu bölgede yaygınlaşmakta olan Şiilik'e darbe vurmaktı. Seferin son aşamasında Nizamülmülk, Melikşah'la birlikte Musul'a kadar geldi. Sultanın kardeşi Horasan Meliki Tökiş'in üçüncü kez ayaklanması üzerine her ikisi de İsfahan'a döndüler.

1086'da Nizamülmülk'ün de katıldığı harekâtta, Tökiş yakalanarak gözlerine mil çekildi. Tökiş'in bu ayaklanması; ordunun yapısı ve niteliği yüzünden, Melikşah'la Nizamülmülk arasındaki anlaşmazlığı da açığa çıkardı. Melikşah, sayıca az ve salt Türkler'den oluşan bir ordu öngörüyordu. Nizamülmülk ise, tüm kavimleri temsil eden askerlerden oluşma, karma ve kalabalık bir ordudan yanaydı. Tek bir kavimden oluşacak ordunun birlik duygusundan hareketle her zaman ayaklanabileceğini, sultana yeterince bağlılık göstermeyebileceğini, fakat Türkler'den Araplar'dan Hindular'dan kurulu Gazne ordusu örneğinde görüldüğü gibi, karışık bir orduda her kavim kendisini göstermek isteyeceğinden, sultana bağlılığın ve savaşlardaki başarıların en üst düzeye ulaşabileceğini savunuyordu. Sultanla Nizamülmülk, aralarındaki anlaşmazlıklara karşın, 1086'da ikinci Suriye seferine çıktılar. Halep'te bir süre kaldılar. 1087'de Bağdat'a gittiler. Nizamülmülk, yeni bir girişimle halife el-Muktedi'nin Melikşah'ın kızı Mehmelek'le evlenmesini gerçekleştirdi. Bundan amacı, öteden beri tasarladığı halifelikle sultanlığın bütünleşmesi yolunda bir adım atmaktı.

Genişleme siyaseti

1088'de Melikşah'la Türkistan seferine çıktı. Sefer dönüşü, Semerkant Türkmenleri'nin ayaklanması başladı. Nizamülmülk, bunu, eski törelere uyulmamasına bağladı. Melikşah'a, atalarının "Han-ı Yağma" (büyük şölen) düzenlediklerini hatırlattı. Melik-

şah, 1090'da Semerkant'a giderek Yağma ve Çiğil Türkleri'nin ayaklanmasını, gönüllerini alarak yatıştırdı.

Melikşah'la anlaşmazlıklarının büyümesi

1091 sonbaharında sultanla birlikte son bir kez daha Bağdat'a gitti. Bu sırada aralarındaki anlaşmazlıklar kırgınlığa dönüşecek kerteye ulaşmıştı. Sultanın "Cihan İmparatorluğu" amacını ve ordu mevcudunu 400.000 den 70.000'e indirme tasarısını onaylamayan Nizamülmülk, geniş bir imparatorluğun, kalabalık ve disiplinli bir ordu ile ayakta tutulabileceğini savunuyordu. Melikşah ise devletin içte ve dışta güven ortamına kavuştuğu, yeni fetihler için sayıca az ve çevik bir süvari ordusunun yeterliliği görüşündeydi. 1092 Nisan'ında İsfahan'a dönüşlerinde, aralarındaki gerginlik daha da artmıştı. Nizamülmülk'ün başlıca rakibi, Terken Hatun'un veziri Tâcülmülk Ebu'l-Ganâim idi. Terken Hatun'un, Melikşah üzerindeki etkisinin yanı sıra, 12.000 kişilik özel bir ordusu, yandaşı birçok devlet adamı ve komutan vardı. Terken Hatun, öz oğlu Mahmud'u veliaht yapmak istiyordu. Nizamülmülk ise büyük oğlu Berkyaruk'u sultanlığa hazırlamaktaydı Terken Hatun, torunu Câfer'i (Mehmelek'le el-Muktedî'nin oğlu) de Abbasi veliahtı yapmak arzusundaydı. Tâcülmülk ise, Selçuklu büyük veziri olma emelindeydi. Her ikisi, bu isteklerinin gerçekleşmesinde Nizamülmülk'ü engel olarak görmekteydiler. Nizamülmülk'ün gücü de salt vezir oluşundan kaynaklanmıyordu. 20.000 kişilik özel ordusu vardı. Melikşah, kendisini azledebileceğini hatırlatınca Nizamülmülk: "Ben devlete ortağım. Vezirlik divitim ve sarığım, senin tacınla doğrudan ilişkilidir. Bunları alırsan, taç da gider!" karşılığını vermekten çekinmemişti. Bu sıralarda *Siyasetname* adlı eserini tamamlıyor ve son sayfalarında sultanla aralarındaki uyuşmazlıkları açıklıyordu.

Olumsuz gelişmelere karşın, Melikşah, Nizamülmülk'ü uzaklaştırmadı. 1092 Ekim'inde Bağdat'a hareket etti. Nizamülmülk de, birkaç konak geriden yola çıktı. Nihavend yakınlarında Bisütun ile Kangavar arasındaki Şuhna denen yerde kalabalık bir kafile ile konakladığı sırada dilekçe vermek bahanesiyle yanına gelen Ebu Tâhir adlı Deylemli bir Batıni fedaisi tarafından hançerlenerek öldürüldü. Suikastte, Terken Hatun'la Tâcülmülk'ün de parmağı olduğu ileri sürülmüşse de belgelenememiştir. Cenazesi İsfahan'a götürüldü. Buradaki medresesine bitişik Türbe-i Nizâm'a gömüldü.

Ölümü, halk ve ordu arasında derin üzüntü nedeni olduğu ölçüde, Büyük Selçuklu Sultanlığı için de sonun başlangıcıydı. Otuz altı gün sonra Melikşah da ölünce Büyük Selçuklu Devleti, sultanlık ve iktidar kavgaları arasında hızla parçalandı. Aralıksız yirmi sekiz yıl Selçuklu büyük vezirliği görevinde bulunan Nizamülmülk, devletin yönetsel, iktisadi ve askeri alanda örgütlenmesi için çalışmıştır. Devletin örgütlenmesinde, Gazneliler'in ve Samaniler'in yapılarını incelemiş, eski İran geleneklerinden esinlenmiş, Türk törelerini ve İslam kurallarını bağdaştırmaya çalışmıştır. Askeri alanda da yenilikler getirmiş, iktâ (dirlik) denen sistemi, yasalara bağlamıştır. İktâ sahiplerinin devlete olan sorumluluklarını artırmıştır. Bu da, Anadolu Selçukluları ve Osmanlı Devleti'nde yüzyıllar boyu kullanılan benzeri sistemlere kaynaklık etmiştir.

Yönetsel düzenlemeler

Müslümanlık'ın yenileşme dönemini açan Nizamülmülk, mezhep çatışmalarını ve kırgınlıklarını ortadan kaldırmayı amaçlayan bir siyaset gütmüştür. Ancak, yine de sünni-şafii inanışın yaygınlaşmasını kollamıştır. Bu konuda yıldırıcı yöntemleri değil, yapıcı yaklaşımları seçmiş, "Nizamiye" denen bilim kurumlarını (medreseleri) çoğaltarak Sünnilik öğretisinin yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. Nizamiyelerin büyüğü olan Bağdat Nizamiyesi'ni 1066'da yaptırmış, bu medresede en yetkin bilim adamlarını toplamıştır. Nişabur, İsfahan, Belh, Basra, Merv, Herat gibi merkezlerde kurdurduğu Nizamiyeler de sonraki dönemlerde İslam ülkelerine örnek olmuştur. Sanat koruyuculuğunu, Melikşah'la bölüşen Nizamülmülk'ün çevresinde coşkulu bir kültür yaşamı gelişmiştir. Ömer Hayyam gibi sanatçı dostlarını Selçuklu saraylarında ağırlamış, yüksek aylıklar bağlatmıştır.

Nizamülmülk, siyasal görüşlerini kitaplaştırmış bir aydın olarak da dikkati çeker. Farsça yazdığı *Siyasetname*'de devlet yönetiminin ana kurallarını belirlemiştir. 1087-1092 arasında hazırladığı bu ünlü yapıt sonraki yüzyıllarda bir yasa kaynağı olarak kullanılmıştır. Kitapta Selçuklu Devleti'nin yönetsel, siyasal, iktisadi, askeri ve toplumsal özellikleri ve kurumları açıklanmakta, yer yer olaylara dayanılarak, tarihten örnekler verilerek Melikşah dönemindeki gelişmeler değerlendirilmektedir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Siyasetname (Siyerü'l-Mülûk)*, (ö.s.), C. Schefer (yay), 1893, *(Siyasetname*, N. Bayburtlugil (çev.), 1981).
- **KAYNAKLAR:** Abbas İkbâl, *Vizaret der Ahd-ı Selâtin-i Büzürg-i Selçuki*, 1957; İ.Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 1953; İ. Kafesoğlu, "Siyasetname ve Türkçe Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, XII, 1955; M.A. Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, II, 1983; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 1980.

- **BAKINIZ:** ALP ARSLAN, BERKYARUK, KAVURD, MELİKŞAH.

NİZAMÜLMÜLK
(? - 1748)

Türk asıllı Hint devlet adamı. Haydarabad Devleti'nin kurucusudur.

Doğum yılı ve yeri bilinmemektedir. 1 Mayıs 1748'de Burhanpur'da öldü. Asıl adı Mir Kamereddin' dir. Hint-Türk Hükümdarı Evrengzîb'in (Âlemgir) (1658-1707) komutanlarından Şihabeddin Han'ın oğludur.

1691'de, Evrengzîb tarafından Bicapur valiliğine getirildi. Ferruh Siyer'i (1713-1719) amcası Cihandar Şah'a karşı destekleyerek, tahta çıkmasını sağladı. Ocak 1713'te kendisine Nizümülmülk unvanı verilerek Dekken valiliğine atandı. 1720'de, sultan üzerindeki etkilerini çok artırmış olan Barha Seyyidleri ailesine karşı çarpışarak Ağustos 1720'de Dekken'e egemen oldu. Nâsıreddin Muhammed Şah (1719-1748) tarafından Ekim 1722'de vezir yapıldı. Devlet

yönetimi konusunda sultanla anlaşmazlığa düşen Nizamülmülk, Kasım 1723'te Dekken'e döndü. 1724'te tüm Dekken'e egemen oldu ve Haydarabad'ı başkent yaptı. Haziran 1725'teki bir anlaşma girişimine karşın, Hint-Türk Sultanlığı (Babürlü Devleti) ile olan çatışmasını sürdürdü.

1727'de Güney Hindistan'a egemen olan Hindu Maratalar, Dekken'e akınlar yaptılar. Nizamülmülk, onlara vergi ödemeyi kabul etti. 1732'de Maratalar ile anlaştı. Maratalar, saldırılarını Delhi'ye yönelttiler. Temmuz 1737'de Maratalar ile çarpışması için Delhi'ye çağrıldı. Ocak 1738'de Malva yöresinde yapılan çarpışmalar kesin bir sonuç vermedi. İran'a egemen olan Nadir Şah'ın, Kasım 1738'de Hayber Geçidi'ne dek gelmesi üzerine, yeniden Delhi'ye çağrıldı. 13 Şubat 1739'da Karnal'da yapılan çarpışmada Hint-Türk ordusu yenildi. İranlılar'la barış yapıldı. Nadir Şah önce tazminat karşılığında geri dönmeyi kabul ettiyse de, 9 Mart 1739'da Delhi'yi ele geçirdi.

Nizamülmülk, oğlu Nâsır Ceng'in ayaklanması üzerine, Ağustos 1740'ta Dekken'e döndü. Nâsır'ı yendi ve ülkeye yeniden egemen oldu. 1743'te Maratalar'a karşı başarılı savaşlar verdi. 1744'te Haydarabad'a döndü. Afganlılar'ın Hindistan'a girmeleri üzerine 1748'de bir kez daha Delhi'ye çağrıldı. Afganlılar'ın çekiliş haberini alıp geri dönmeye hazırlanırken öldü.

Aslen Semerkandlı bir aileden gelen Nizamülmülk, Hint-Türk İmparatorluğu'ndaki Türk soylu askerlerin en etkililerinden biriydi. Görünüşte Delhi'nin yüksek egemenliğini tanımasına karşın, Haydarabad'da ayrı bir Müslüman-Türk devleti kurmayı başarmıştır.

• BAKINIZ: EVRENGZÎB, NADİR ŞAH.

NKOMO, Joshua
(1917)

Zimbabweli siyaset adamı. Irkçı beyaz azınlık yönetimine son veren Yurtsever Cephe'nin ılımlı kanadının önderidir.

Joshua Mqabuko Nyongolo Nkomo Haziran 1917'de Matopa bölgesinde doğdu. Çiftçilik yapan babası Matabele kabilesindendi. Güney Afrika Birliği'ne giderek, 1947'de Johannesburg'taki Jan Hofmeyer Sosyal Hizmet Okulu'nu bitirdi. Ülkesine dönüp Rodezya Demiryolları'nda çalışmaya başladı. 1951'de Rodezya Demiryolları Afrikalı Çalışanlar Birliği'nin genel sekreteri olarak 1945 grevleri sonrasında kurulan bu örgütün yaygınlaşmasında önemli rol oynadı. Bölgedeki İngiliz sömürgeleri Kuzey ve Güney Rodezya ile Nyasaland'ın tek bir federasyon altında birleştirilmesinin görüşüldüğü 1952 Londra Konferansı'na zenci temsilcisi olarak katıldı. İktidarı beyazların eline vermeyi amaçlayan bu plana karşı çıktı ve aynı yıl ANC'nin (Afrika Ulusal Kongresi) başkanı oldu. Ertesi yıl, federal `parlamento seçimlerinde adaylığını koydu. Seçimi kazanamayınca Bulawayo'ya gidip emlakçılık yapmaya başladı.

1957'de geleneksel komünal mülkiyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan Yurt Tarımı Yasası'na karşı mücadele için yeniden canlanan ANC'nin genel başkanlığına seçilen Nkomo, ertesi yıl I.Tüm Afrika Halkları Konferansı'na katılmak için yurt dışına çıktı. 1959'da gezilerini sürdürürken ANC'nin kapatılması ve önderlerinin tutuklanması üzerine iki yıl Londra'da sürgün olarak kaldı. Yeni kurulan NDP'nin (Ulusal Demokratik Parti) genel başkanlığına seçildikten sonra, ülkesine döndü. Zencilere sınırlı temsil hakkı tanıyan anayasa taslağı temelinde yönetimle uzlaşmaya yanaştı. Ancak, daha sonra tabanın baskısıyla sonradan zenci çoğunluğun gayri resmi bir referandumla reddettiği taslağa karşı çıktı. NDP'nin de kapatılması üzerine, ZAPU'yu (Zimbabwe Afrika Halk Birliği) kurdu.

Daha radikal bir siyaset izlemeyi savunan, rahip Sithole öncülüğündeki grubun 1963'te ZANU'yu (Zimbabwe Afrika Ulusal Birliği) kurmasından sonra etkisini yitirmeye başladı. 1964'te başbakan olan sertlik yanlısı Ian Smith tarafından bir tecrit kampına gönderildi. Burada geçen on yıl içinde öteki ZAPU yöneticileri ile birlikte daha çok içe dönük çalışmalar yürüttü. Serbest bırakıldıktan sonra bütün milliyetçi önderlerin bir araya geldiği Lusaka toplantısına katıldı. Bu toplantıda, çoğunluğun benimsediği karar doğrultusunda, görüşmeler yoluyla zencilerin yönetime katılmasını sağlama çizgisi izledi. İki yıl süren bu görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine Sithole ve Muzorewa gibi uzlaşmacı önderlerden koptu.

Yönetimin kademeli olarak zencilere geçmesini öngeren Kissinger planının görüşüldüğü Cenevre Konferansı öncesinde, Lusaka kararına katılmayarak gerilla mücadelesini başlatan Mugabe'nin önerisini kabul etti ve Yurtsever Cephe adı altında ZANU ile birleşti. Daha sonra, bu cephenin çizgisine bağlı kalarak Smith'in göstermelik bir geçişi öngören "iç çözüm" siyasetine karşı mücadele etti. 1980 başında yapılan seçimlere ayrı olarak katılan ZAPU başarılı olamadı. Ancak buna karşın, Mugabe tarafından içişleri bakanlığına getirildi. Ortaya çıkan görüş ayrılıkları yüzünden 1982 Şubat'ında görevden alındı. ZAPU'nun şiddet eylemlerine başlaması üzerine, Mart 1983'te İngiltere'ye kaçtı. Kısa bir süre sonra kendisine güvence verildiğinden yeniden ülkesine döndü.

• BAKINIZ: MUGABE.

NKRUMAH, Kwame
(1909-1972)

Ghanalı siyaset ve devlet adamı. Bağımsızlık mücadelesinin önderi ve ilk cumhurbaşkanıdır.

21 Eylül 1909'da Nkroful'da doğdu, 27 Nisan 1972'de Bükreş'te öldü. Asıl adı Francis Nwia Kofi Nkrumah'dır. Babası yoksul bir demirciydi. Nkrumah önce doğduğu kasabada misyonerlerin yönettiği

bir okula gitti. Öğretmenlerinin dikkatini çekti ve onların aracılığı ile bir burs elde ederek eğitimini başkent Akkra'daki Ashimota Koleji'nde sürdürdü. Liseyi parlak bir biçimde bitiren Nkrumah yine bir bursla ABD'ye gitti. 1939'da Lincoln Zenci Üniversitesi'nde edebiyat lisansını tamamladı ve Pennsylvania Üniversitesi'nde felsefe doktorası yaptı.

II.Dünya Savaşı sona erince Londra'ya gitti. Orada Panafrikanist akımın ünlü önderi George Padmore ile tanıştı. Manchester'de toplanan V.Panafrikanist Kongre'ye katıldı ve Kenyalı Jomo Kenyatta ile dost oldu. 1947'de yayımladığı ilk kitabı *Towards Colonial Freedom*'da ("Sömürgelerin Özgürlüğüne Doğru") bütün Afrika'nın bağımsızlığını savundu. Ülkesine döndükten sonra siyasete atıldı ve 1949'da CPP (Convention Peoples' Party-Konvensiyon Halk Partisi) adlı partiyi kurdu.

Başkan seçilmesi

Altın Kıyısı denen İngiliz sömürgesi Ghana'da II.Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık akımları güçlenmiş ve çeşitli örgütler kurulmuştu. Danquah adlı bir etnologun 1947'de kurduğu Birleşik Altın Kıyısı Konvensiyonu adlı parti de güç kazanmıştı. Danquah'ın sloganı "en kısa zamanda özerklik"ti. Nkrumah ise buna karşı 1951 seçimlerinde "derhal özerklik" istemini öne sürdü. Ancak polis Nkrumah'ı komünist olduğu iddiasıyla tutukladı. CPP seçimlerde çoğunluğu elde edince sömürge yöneticileri Nkrumah'ı serbest bıraktılar ve ilk Ghana hükümetinin başına getirdiler.

1954'te seçimler yenilendi. Bu seçimleri de yine Nkrumah'ın partisi kazandı. Muhalefet partileri yeniden örgütlenerek bağımsızlıktan önce 1956'da seçimlerin yenilenmesini istediler. Bu seçimler de CPP'nin başarısı ile sonuçlandı. Ghana 6 Mart 1957'de bağımsızlığını kazandı. Çok çekişmeli bir seçim kampanyasından sonra Nkrumah oyların % 89'unu elde ederek başkan seçildi. Öbür aday Danquah ise komplo hazırlamak suçuyla tutuklandı.

Nkrumah devlet başkanı seçildikten sonra Ghana'da bunalımlı bir dönem başladı. 1963'te muhalefet partilerinin yasaklanmasıyla tek parti dönemine geçildi. Bir süre sonra da parti içinde tasfiyeye girişti. Daha önce tutuklanmış olan muhalefet lideri Danquah da 1964'te hapiste öldü.

Nkrumah'ın döneminde kakao fiyatları düştü, yatırımlara ayrılan paralar devlet bütçesinde büyük gedikler açtı ve döviz rezervleri tükendi. Ghana, Dünya Bankası'ndan, ABD'den ve İngiltere'den bü-

Panafrikanizm ve Afrika Sosyalizmi

İlk Panafrikanist Kongre 1900'de William Du Bois tarafından Londra'da toplanmıştı. Bu kongrede ve daha sonra 1927'ye değin yapılan 4 kongrede Du Bois'nın, ırkçılıkla mücadele ve iktisadi reformların gerçekleştirilmesini isteme doğrultusundaki görüşleri egemen olmuştu.*

II.Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da okuyan ve aralarında Nkrumah'ın da bulunduğu bir grup Afrikalı öğrenci, Panafrikanizm akımına yeni bir içerik kazandırdı. Savaşın hemen ardından Manchester'de toplanan V.Panafrikanist Kongre'de Trinidatlı bir gazeteci olan George Padmore'un görüşleri benimsendi. Bu kongrede ilk kez siyahların bağımsızlığının gerekliliği tartışıldı, antiemperyalist düşünceler ortaya atıldı ve "aydın-işçi-köylü" ortak cephesi önerildi. Milliyetçilik, demokrasi ve sosyalizm, Panafrikanizm akımının üç ilkesi olarak benimsendi. Bu kongreden sonra Panafrikanizm akımı, Afrika Sosyalizmi akımıyla birlikte ve iç içe gelişti.

Afrika Sosyalizmi kavramı ilk kez 1940'larda Senegalli şair ve devlet adamı Léopold Sédar Senghor tarafından ortaya atılmıştı. Daha sonra bu kavram Nkrumah, Sekou Toure*, Nyerere* ve Kaunda* gibi Afrikalı önder ve devlet adamlarınca benimsendi, geliştirildi, çok değişik tanımları yapıldı ve bir akıma dönüştürüldü. Afrika Sosyalizmi akımı içindeki önderlerin düşüncelerindeki ortak özellik, bunların kurulacak yeni (sosyalist) toplum düzeninin temelini, Afrika'nın, dayanışma, komünal yaşam, insancıllık, maddi değerlere önem vermeme gibi geleneklerinde görmeleridir. Onlara göre kapitalizmin gelişmemiş olduğu Afrika'da sınıflar yoktur; bunun için benzer ilkeler çerçevesinde örgütlenen komünal toplumdan sosyalist topluma geçiş devrim değil evrimle gerçekleşecektir. Bu akıma bağlı önderler seçtikleri kalkınma modelini "kapitalist olmayan yol" olarak tanımlayarak, kalkınma planları çerçevesinde kamu sektörüne ağırlık tanınan iktisat politikaları uygulamaya çalıştılar.*

Panafrikanizm akımı 1950'lerde ikiye ayrıldı. Milliyetçilik ve bölgecilik yerine Afrika bütünlüğünü ön plana alan Nkrumah'ın önderliğindeki grup, 1961'de Kazablanka'da yaptığı bir toplantıdan sonra Kazablanka Grubu olarak anılmaya başlandı. Aynı yıl bölgeci görüşleri ve "Afrika Birliği"nin kendi ülkelerinin bağımsızlığından sonra geldiği düşüncesini savunan Panafrikanistler de Monrovia'daki toplantılarının ardından Monrovia Grubu'nu oluşturdu. Bu gruba sosyalist olduklarını ilan eden ülkeler dışındakiler katılıyordu.

Kazablanka Grubu'nun görüşleri 1958'de Akkra'da, 1960'ta Tunus'da ve 1961'de Kahire'de toplanan Tüm Afrika Halkları konferanslarında egemen oldu. Bu konferansların sonucunda, Mayıs 1963'te Afrika Birliği Örgütü ve henüz bağımsızlığını kazanmamış Afrika ülkelerine yardım etmek için Kurtuluş Örgütü kuruldu.

Kwame Nkrumah

yük borçlar almak zorunda kaldı ve bunları ödeyemedi. Böyle bir iktisadi bunalım ortamında Nkrumah, kişiye tapma eğilimi yaratmaya çalışıyordu. Kendisine büyük kurtarıcı anlamına gelen "Osagyefo" deniyordu. Amacının yalnız Ghana'yı değil, bütün Afrika'yı kurtarmak ve kara insanın beyazlar karşısındaki küçüklük duygusunu yok etmek olduğunu ileri sürüyordu.

Nkrumah dış politikada ise Gine ve Mali ile sıkı bir işbirliğine yöneldi, Lumumba zamanında da Kongo (Zaire) ile yakın ilişkiler kurdu. Kara Afrika'nın devrimci çevrelerinin kendisini heyecanla desteklemesine karşın, bağımsızlıkla her şeyin düzeleceğini, fiyatların düşeceğini, gelirlerin artacağını ummuş olan halk, bunlar olmayınca Nkrumah'a olan güvenini yitirmeye başlamıştı.

Başkanı devirmek için hazırlanmış olan askerler en elverişli zamanı bekliyorlardı. Nkrumah 25 Şubat 1966'da Pekin'e gitmek üzere başkentten ayrılır ayrılmaz eyleme geçtiler. 26 Şubat 1966 günü radyodan okunan bir bildiri ile Nkrumah'ın görevine son verildiği ve ordunun yönetimi ele aldığı açıklandı. Darbeciler Ulusal Kurtuluş Konseyi oluşturdular. Konseye bir yıl önce Nkrumah'ın görevden aldığı eski genelkurmay başkanı general Ankrah başkanlık ediyordu. Konsey, İngiltere ile kesilmiş olan ilişkileri yeniden kurdu. Sovyet ve Çinli danışmanların görevlerine de son verildi.

Nkrumah artık bir daha Ghana'ya dönemedi. Sekou Touré'nin konuğu olarak Gine'de altı yıl yaşadı. Kansere yakalanınca tedavi için Romanya'ya gitti ve orada öldü.

Nkrumah'ın devrildiği gün Akkra'da halk sokaklara dökülmüş ve başkanın heykelini devirmişti. Ama, altı yıl sonra ölüm haberi Ghana'da büyük bir yas havası yarattı. Bir süre sonra kemikleri ülkesine getirildi, Mısırlı eşi Fethiye Nkrumah ve çocukları da Akkra'ya döndüler. Aradan yıllar geçtikten sonra Nkrumah ulusal kahraman ilan edildi. 1979'da yapılan özgür seçimler Nkrumah yanlılarının zaferi ile sonuçlandı. Bugün Ghana'nın başında olan havacı yüzbaşı Jerry Rawlings de Nkrumah'ın düşüncelerinden esinlenmiş ve onu izlemeye yönelmiş bir kişidir.

Görüşleri

Panafrikanizm'in ve Afrika Sosyalizmi'nin savunucusu olan Nkrumah, Yeni Sömürgecilik kavramını Afrika'da en başarılı biçimde işleyen kişilerden biridir. Ona göre, II.Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen bağımsızlık akımının etkisiyle, klasik sömürgecilik sistemi biçim değiştirmek zorunda kalmıştır. Sömürgeler biçimsel olarak bağımsızlığa kavuşmuş, ama iktisadi düzenleri değişmemiştir. Yeni Sömürgecilik'i, biçimsel olarak bağımsız ve egemen bir ülkenin, iktisadi işlerinin, maliyesinin, iç ve dış politikalarının dışarıdan yönetilmesi olarak tanımlayan Nkrumah, bu tür ülkelere yapılan yabancı yatırımların amacının, ülkeyi kalkındırmak değil, çıkar sağlamak ve sömürmek olduğunu ve yatırımcı ülkelere büyük kârlar bıraktığını öne sürmüş; kalkınmanın ilk koşulunun Yeni Sömürgecilik'le savaş olduğunu savunmuş ve bugün hiçbir Afrika ülkesinin bağımsız olmadığı görüşünü işlemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Toward Colonial Freedom*, 1947, ("Sömürgelerin Özgürlüğüne Doğru"); *Ghana*, (otobiyografi), 1957; *I Speak of Freedom*, 1961, ("Özgürlükten Söz Ediyorum"); *Africa Must Unite*, 1963, ("Afrika Birleşmelidir"); *Neo-Colonialism, The Last Stage of Imperialism*, 1965, (Yeni Sömürgecilik, 1967); *Handbook of Revolutionary Warfare*, 1968, ("Devrimci Savaş Elkitabı"); *Class Struggle in Africa*, 1970, ("Afrika'da Sınıf Savaşı").

- **KAYNAKLAR:** H.Bourges ve C.Wauthier, *50 Afriques*, 1980; H.Bretton, *The Rise and Fall of Kwame Nkrumah*, 1966; S.Ikoku, *Le Ghana de Nkrumah*, 1971; B.Timothy, *Kwame Nkrumah*, 1957.

NOBEL, Alfred Bernhard
(1833-1896)

Devrilmesi

İsveçli kimyacı, mucit ve sanayici. Dinamiti bulmuş, "insanlığa hizmet edenleri" ödüllendirmek amacıyla tüm servetini Nobel Vakfı'na bırakmıştır.

21 Ekim 1833'te Stockholm'de doğdu, 10 Aralık 1896'da İtalya'nın San Remo kentinde öldü. Babası Immanuel Nobel (1801-1872), 1830'larda Çarlık Rusyası'nda çeşitli madencilik işlerine girmiş, daha sonra St.Petersburg'da (bugünkü Leningrad), buharlı gemi, sualtı patlayıcıları gibi savaş malzemeleri üreten bir fabrika kurmuştu. Dokuz yaşındayken Rusya'ya, babasının yanına yerleşen Nobel, 1850-1851 yıllarında Paris'te kimya okudu. Dört yıl kadar da ABD'de, Deniz Kuvvetleri için savaş gemileri yapan İsveç asıllı ABD'li mucit John Ericsson'un (1803-1889) yanında çalıştıktan sonra St.Petersburg'a döndü ve babasının fabrikasında çalışmaya başladı. Ancak, Çarlık hükümetiyle anlaşması sona eren Immanuel Nobel'in işleri bozulmuş ve 1859'da iflas ederek İsveç'e dönmüştü.

Alfred Nobel

Alfred Nobel de bir süre sonra ülkesine dönerek, Helenborg'da nitrogliserin üretimi üzerinde çalışan babasının araştırmalarına katıldı. Önce nitrogliserinin sanayi çapında üretimini gerçekleştirip, ardından fünye sistemini ve dinamiti bulunca işleri hızla gelişti ve 1865'te İsveç, Almanya ve Norveç'te, bir yıl sonra da ABD'de yeni fabrikalar kurdu. On yıl içinde, çeşitli Avrupa ve ABD kentlerinde on beş fabrikanın, Rusya'nın Bakü bölgesinde iki petrol yatağının ve milyarlık bir servetin sahibi oldu.

Sıvı patlayıcılar üzerindeki çalışmalarına St.Petersburg'da, babasının yanında başlayan Nobel, İsveç'e döndükten sonra nitrogliserin üretimine girişti. Nitrogliserini 1847'de İtalyan kimyacı Ascanio Sobrero (1812-1882), nitrik ve sülfürik asit karışımına gliserin yedirerek elde etmişti. Ancak, üretim sırasındaki tehlikelerin yanı sıra, güvenlikli bir patlatma sisteminin bulunmaması, darbe ve ısıya karşı aşırı duyarlı olan bu sıvı patlayıcının sanayi çapında üretimini engelliyordu. 1859-1861 yıllarında Immanuel Nobel, Sobrero'nun yönteminde bazı değişiklikler yaparak, büyük çapta nitrogliserin üretimine olanak veren oldukça basit bir teknik geliştirdi. Alfred Nobel de asıl patlamayı denetim altına alacak barut yüklü bir fünye yaptı. Gene de, tüm önlemlere karşın 1864'teki bir patlama Nobel'in kardeşi Emil Oskar ile birlikte beş kişinin ölümüne ve İsveç hükümetinin fabrikayı kapatmasına neden oldu. Çalışmalarını göl ortasındaki bir salda sürdüren Nobel, 1865'te cıva fülminat yüklü bakır bir kapsülden oluşan fünyeyi geliştirerek, nitrogliserinin güvenlikli olarak patlatılabilmesini sağladı. Patlayıcıların yapımında önemli bir adım olan bu buluş bazı değişikliklerle 1920'lere değin hemen hemen tüm patlayıcılarda kullanıldı.

Ancak, yalnız cam kaplarda saklanabilen sıvı nitrogliserinin depolanmasına ve taşınmasına ilişkin tüm güçlükler aşılmış değildi. Nobel 1866'da, bir rastlantı sonucu, silisli ve çok gözenekli bir kayaç olan, toz halindeki kizelgurun, bol miktarda nitrogliserin emerek plastik bir hamura dönüştüğünü gördü. Bir yıl sonra "dinamit" adını vererek patentini aldığı bu ilk patlayıcı, % 25 kizelgur ile % 75 nitrogliserinden oluşuyordu. Sonraları, emici olarak odun hamuru ve yükseltgeyici olarak sodyum nitrat gibi etkin katkılar kullanan Nobel, 1875'te, nitrogliserin ile nitroselüloz (pamuklu barut) karışımından, patlama gücü saf nitrogliserinden çok daha yüksek, darbe, nem gibi dış etkenlere karşı dayanıklılığı çok daha fazla olduğu için ideal patlayıcı olarak tanımlanan "dinamit lokumu"nu yaptı. 1887'de, nitrogliserin ile nitroselüloz karışımına % 10 oranında kâfuru ekleyerek "balistit" adını verdiği dumansız barutu, 1896'da da balistitin geliştirilmiş bir türü olan dumansız ve *itici* barutu yaptı.

Bu güçlü patlayıcıların yanı sıra, çeşitli buluşlarıyla 350'yi aşkın patent alan Nobel, dinamitin barışçıl amaçlarla kullanılabileceğine, hatta insanların elinde, tüm savaşlara son verecek bir araç olabileceğine inanıyordu. Bu nedenle, ölümünden bir yıl önce, bıraktığı büyük servetin bu yolda kullanılmasını ve yıllık geliriyle insanlığa hizmet eden kişileri ödüllendirecek bir vakfın kurulmasını vasiyet etti. Bu isteği, ölümünden dört yıl sonra ailesi tarafından yerine getirilerek Nobel Vakfı kuruldu ve ilk Nobel ödülleri 1901'de fizik, kimya, fizyoloji-tıp, edebiyat ve barış dallarında verildi. 1969'da iktisat ödülü de bu beş dala eklendi. Bugün fizik, kimya ve iktisat ödülleri, İsveç Kraliyet Bilimler Akademisi'nce, fizyoloji ve tıp ödülü Karolin Kraliyet Tıp ve Cerrahlık Enstitüsü'nce, barış ödülü ise Norveç Parlamentosu'na bağlı beş kişilik bir Nobel Komitesi'nce saptanarak dağıtılmaktadır.

- YAPITLAR (başlıca): *On Modern Blasting Agents*, 1875, ("Modern Patlayıcılar Üzerine").
- BAKINIZ: N.H.ABEL, DEWAR, SCHÖNBEIN.

NOBILE, Umberto
(1885-1978)

İtalyan, mühendis ve kâşif. Kuzey Kutbu'na havadan ilk ulaşan grupta yer almıştır.

21 Ocak 1885'te Avellino kenti yakınlarındaki Lauro'da doğdu, 30 Temmuz 1978'de Roma'da öldü. Havacılık mühendisliği öğrenimi gören ve İtalyan Hava Kuvvetleri'nde generalliğe dek yükselen Nobile, 1911'den başlayarak güdümlü balonların (zeplin) tasarımı ve yapımı üstünde yoğunlaştırdığı çabalarını 1920'lerde Kuzey Kutbu'nun havadan fethi konusuna yöneltti. 1926'da A.Amundsen ve L.Ellsworth ile birlikte tasarımını kendisinin yaptığı "Norge" adlı zeplinle Kuzey Kutbu'nu havadan aşmayı başardı. Aynı yıl profesörlüğe yükseltildi ve Napoli Üniversitesi'nde havacılık dersleri vermeye başladı. 1928'de geliştirdiği "Italia" adlı zeplinle Kuzey Kutbu'na üç yolculuk daha yapan Nobile, on yedi arkadaşının kaybolmasına neden olan bir kazayla sonuçlanan son yolculuk yüzünden suçlanınca 1930'da ordudan ayrıl-

dı ve SSCB'ye gitti. 1932-1936 arasında Sovyet Hava Bakanlığı'nda uzman olarak çalışırken bir yandan da bu ülkenin Kuzey Buz Denizi'ndeki araştırma gezilerine katılıyordu. II.Dünya Savaşı öncesinde ABD'ye yerleşti. Savaştan sonra kendisini suçlayan komisyon kararının kaldırılması üzerine yeniden İtalya'ya, hava kuvvetleri ve Napoli Üniversitesi'ndeki görevlerine döndü ve 1946'da İtalyan Komünist Partisi'nden milletvekili seçildi.

Kuzey Kutbu'nun havadan keşfini amaçlayan ilk uçuşu 1897'de S.A. Andrée bir hidrojen balonuyla gerçekleştirmiş ancak bu başarısız deneme Andrée ve arkadaşlarının kaybolmalarıyla sonuçlanmıştı. 1925'te de Amundsen bir deniz uçağıyla kutup noktasına 280 km kadar yaklaşabilmişti.

Amundsen ile ilişki kurduktan kısa bir süre sonra, alt bölümünde üç pervane, kuyruk kısmında da kumanda kanatçıkları bulunan "Norge"un yapımını tamamlayan Nobile, Amundsen ve Ellsworth ile birlikte 3 Mayıs 1926'da Norveç'in kuzeyindeki Spitzberg'den (Svalbard) havalandı ve dokuz gün sonra Alaska'daki Point Narrow'a inerek Kuzey Kutbu'nun ilk kez havadan aşılmasını sağlayan uçuşu tamamladı. ABD'li kâşif R.E.Byrd de bir uçakla kutup noktasının üstünden aynı gün geçerek bu başarıyı paylaşmıştı.

Nobile'nin soruşturmaya uğramasına neden olan kaza, Italia'nın üçüncü kutup gezisinden dönüşte bir anda yükseklik yitirerek bir buzdağına çarpmasıyla oluştu. Çarpma sonucunda Nobile yedi arkadaşıyla birlikte dışarı fırlarken Italia, içindeki on yedi yolcusuyla birlikte yeniden yükselmeyi başarmıştı. Ama Nobile ve beraberindekiler üsleriyle radyo bağlantısı kurmayı başarıp, bir ay kadar sonra bir Sovyet buzkıran gemisi tarafından kurtarılırken, kaza sonrasında yeniden yükselen Italia ve Nobile ile arkadaşlarını arama çalışmalarına kendi uçağıyla katılan Amundsen kaybolmuşlardı.

- YAPITLAR (başlıca): *Gli Italiani al Polo Nord*, 1959 ("Kuzey Kutbu'ndaki İtalyan").
- BAKINIZ: AMUNDSEN, ANDRÉE, BYRD, ELLSWORTH.

NOBUNAGA, Oda

Bak. ODA NOBUNAGA

NOGUŞİ, Hideyo
(1876-1928)

Japon hekim ve bakteriyoloji uzmanı. Frengiye neden olan mikroorganizmayı tanımlamıştır.

Seisaku Hideyo Noguşi 24 Kasım 1876'da İnavaşiro'da doğdu, 21 Mayıs 1928'de Akkra'da (bugün Ghana'nın başkenti) öldü. 1897'de Tokyo'daki özel bir tıp okulundan pratisyen hekim olarak diploma alıp, Bulaşıcı Hastalıklar Enstitüsü'nde Kitasato'nun asistanları arasına katıldı. 1900'de ABD'ye giderek, Philadelphia'daki Pennsylvania Üniversitesi'nde patoloji ve bakteriyoloji derslerini izledi, yılan zehirleri üzerinde çalışmalar yaptı. 1903'te Carnegie Vakfı'nın bir yıllık araştırma bursuyla Kopenhag'daki Devlet Serum Enstitüsü'ne gönderildi, ertesi yıl da New York'taki Rockefeller Tıbbi Araştırmalar Enstitüsü'nde (bugün Rockefeller Üniversitesi) asistan oldu. Japonya'nın İmparatorluk Ödülü'yle, birçok ülkenin madalya ve nişanlarıyla, çeşitli üniversitelerin onur doktorasıyla ödüllendirdiği Noguşi, 1927 Ekim'inde sarı hummayı incelemek üzere Afrika'ya gitti ve hastalık yapıcı mikroorganizmayı araştırırken sarı hummaya yakalanarak orada öldü.

Yeni bakteri üretme teknikleri geliştiren, çocuk felci, trahom, kuduz, frengi ve sarı humma konusunda yoğun araştırmalar yapan Noguşi'nin en önemli çalışması, frengi mikrobunu ayırarak tanımlamayı başarmasıdır. 1906'dan başlayarak bu konuyla ilgilenen Noguşi, frengiden ileri geldiğini düşündüğü genel felç belirtileri gösteren hastaların beyin-omurilik sıvısında, *Treponema pallidum* adıyla bilinen, havasızyaşar bakteriler grubundan frengi mikrobunu buldu. Ayrıca, Oroya hummasının ve Peru'da görülen bulaşıcı bir deri hastalığının *(verruca peruana)*, tatarcıklarla taşınan aynı bakteriden *(Bartonella bacilliformis)* ileri geldiğini ve aynı hastalığın değişik türleri olduğunu gösterdi. Buna karşılık, sarı hummanın bir bakteri hastalığı olduğuna inanan ve bulgularını yayımlayarak bakteriyi adlandıran Noguşi'nin bu yanılgısı, ancak onun ölümünden sonra, hastalığın bir virüsten ileri geldiği saptanarak düzeltilebildi.

- YAPITLAR (başlıca): *Snake Venoms*, 1909, ("Yılan Zehirleri"); *Serum Diagnosis of Syphilis and the Butyric Acid Test for Syphilis*, 1910, ("Frenginin Serum Tanısı ve Frengi İçin Bütirik Asit Testi").
- BAKINIZ: WASSERMANN.

NOHL, Hermann
(1879-1960)

Alman, filozof ve eğitimci. Tinsel bilimlerden kaynaklanan bir pedagoji geliştirmeye çalışmıştır.

7 Ekim 1879'da Berlin'de doğdu, 27 Eylül 1960'ta Göttingen'de öldü. Berlin Üniversitesi'nde felsefe, estetik ve pedagoji öğrenimi gördü. 1920'den sonra Göttingen Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak çalışmalarını sürdürdü.

Nohl felsefeyle ilgili düşüncelerinde Dilthey'in, estetik konusunda da, Hegel'in görüşlerini benimsedi. Arkadaşı Georg Misch ile ortak bir çalışma sonucu Dilthey'in yapıtlarını yayımladı. Sonra Hegel'in gençlik dönemindeki tanrıbilim konularını içeren yazılarını bir kitapta topladı. Nohl için önemli olan, tinsel bilimlerin yöntemlerine, içeriğine bağlı bir eğitim dizgesi kurmaktır. Bu eğitim biçimiyle yalnız gençlerin yetiştirilmesi değil, insan değerlerinin ya-

şamla olan bağlantısı, insanın geleceği, toplumdaki yeri ve önemi gibi sorunlar da açıklanmak istenir. Ona göre felsefenin ve bilimlerin temeli eğitim ilkeleri üzerine kurulmalıdır. Eğitimin insanı anlayıp anlatmak ve yetiştirmek olmak üzere iki temel ilkesi vardır. Bu içeriği nedeniyle eğitim bir kültür sorunudur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Stil und Wissenschaft,* 1920, ("Biçim ve Bilim"); *Pädagogische Aufsätze,* 1929, ("Eğitimle İlgili Yazılar"); *Einführung in die Philosophie,* 1935, ("Felsefeye Giriş"); *Die ästhetische Wirklichkeit,* 1935, ("Estetik Gerçeklik"); *Die pädagogische Bewegungen in Deutschland und ihre Theorie,* 1935, ("Almanya'da Eğitimle İlgili Eylemler ve Onların Kuramı"); *Charakter und Schicksal,* 1938, ("Karakter ve Yazgı").

NOLAND, Kenneth
(1924)

ABD'li ressam. Geniş renk alanlarının ve düzgün yüzeylerin vurgulandığı Renk Alanı Resmi'nin (Color Field Painting) öncülerindendir.

10 Nisan 1924'te Kuzey Carolina Eyaleti'nde, Ashville'de doğdu. Sanat eğitimine 1946'da Black Mountain College'da başladı, 1948-1949 yıllarında Paris'te Zadkine Heykel Okulu'nda tamamladı. 1950'de Renk Alanı Resmi'nin oluşmasında etkin oldu. Washington'da Çağdaş Sanat Enstitüsü'nde ve Katolik Üniversitesi'nde, ayrıca Kanada'da Saskatchewan'daki Emma Lake Üniversitesi'nde dersler verdi.

Noland, sanat yaşamının başlarında içinde yer aldığı Soyut Dışavurumculuk (Abstre Ekspresyonizm) akımına bir tepki olarak 1950'lerde Morris Louis (1912-1962) ve Helen Frankenthaler (1928) ile birlikte Renk Alanı Resmi'ni geliştirmiştir. Tuvalin tümünü, akrilik boya kullanarak emdirme yöntemiyle renklendirdiği bu resimlerinde özellikle düzgün bir yüzey elde etmeye çaba göstermiştir. 1960'larda bu eğilimini daha ileri götürerek, renk alanlarının, kesin sınırlı, yalın geometrik biçimlerle tanımlandığı Hard Edge (Sert Kenar) akımının öncülüğünü yapmıştır. Ayrıca gene bu sıralarda çeşitli renklerdeki şeritleri yan yana getirerek eşkenar dörtgen, paralelkenar gibi geometrik biçimli tuvaller (shaped canvas) oluşturmaya başlamıştır. Bu tuvallerin bazılarında şeritleri düşey olarak, bazılarında ise V biçiminde zikzaklar oluşturacak biçimde düzenlemiştir. Noland, daha sonraları biçimlenmiş tuvalleri bırakarak, uzun dikdörtgen tuvaller üstüne yatay şeritler yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Yeşil Tarlada Ilık Bir Ses,* 1961; *Mach II,* 1964; *Ve Gene,* 1964; *Başlıksız (Zikzak),* Waddington Galerileri, Londra.

• **KAYNAKLAR:** M.Fried, *Kenneth Noland,* 1970; K.Moffett, *Kenneth Noland,* 1977.

NOLDE, Emil
(1867-1956)

Alman ressam ve grafik sanatçısı. Alman Dışavurumculuğu (Ekspresyonizm) içinde, ülkesinin özelliklerini taşıyan bir anlayış yaratmıştır.

Emil Hansen 7 Ağustos 1867'de Nolde'de doğdu, 15 Nisan 1956'da Seebüll'de öldü. Bir çiftçi ailesinin çocuğuydu. 1884-1888 arasında Flensburg'da bir mobilya fabrikasında çıraklık yaptı. Sonra Karlsruhe'ye geçti. Burada da hem mobilya oymacısı olarak çalıştı, hem de Sanat ve El Sanatları Okulu'nda derslere devam etti. 1890'da Berlin'de mobilya tasarımcılığı yaptı. 1892-1898 arasında da St.Gallen'de bir endüstri tasarımı okulunda dersler verdi. Bir yıl kadar Münih'te Adolf Hoelzer'in (1853-1934) yanında çalıştı. 1906'da Berlin'e yerleşene değin Paris ve Kopenhag'da bulundu. Kısa bir süre Die Brücke'ye (Köprü Grubu) katıldı. Yalnız yaşama ve çalışma alışkanlığından ötürü bu işbirliği uzun sürmedi. 1913-1914 yıllarında Uzakdoğu'ya ve Polenezya'ya giden bir Alman araştırma grubuna katıldı. 1920'lerde Nasyonal Sosyalist Parti'nin ilk yandaşlarından oldu. Büyük Almanya düşüncesine katılıyordu, çünkü kendi de büyük bir Alman sanatı yaratmak amacındaydı. Ancak sonraları resim yapması yasaklanınca ve yapıtları yoz sanat olarak nitelenince, düş kırıklığına uğradı ve partiyle ilişkilerini kesti. Berlin'e gidip gelmesinin dışında yaşamının büyük bir bölümünü Baltık kıyılarında Seebüll'de geçirdi.

Nolde, yüzyılın başında gittiği Paris'te izlenimci (empresyonist) tekniklerden etkilenmesine karşın, kullandığı canlı renkler, sinirli fırça vuruşlarıyla, İzlenimciler'e ters düşen çalkantılı ve kargaşalı düzenlemeler yaratmıştır. Bu yaklaşımı onu dışavurumcu tekniklere yaklaştırmış, ayrıca E.Munch, J.Ensor ve Van Gogh'un yapıtlarına ilgi duymasına neden olmuştur.

Nolde dindar bir kişiydi ve Hıristiyan inancına göre insanların doğuştan işlemeye eğilimli oldukları günahın yarattığı suçluluk duygusu altında eziliyordu. 1910'dan sonra yaptığı resimlerinde, onda bir tutkuya dönüşen bu duyguyu, figüre erotik ve şeytansı nitelikler yükleyerek yansıtmış, ayrıca uyumsuz canlı renklerle bu nitelikleri pekiştirmiştir. Aynı dönemde yaptığı dinsel konulu resimlerinin bazılarında ruhsal yaşamın mutluluğunu, bazılarında ise dinle düştüğü çelişkiden kaynaklanan umutsuzluğunu ve endişelerini yansıtmıştır. Uzakdoğu'ya yaptığı gezide saf ve katışıksız inancın gücünü anlamış ve bundan sonra da seçkin bir yaşam sürmüştür. Bu değişimine koşut olarak manzara ve natürmortlara ağırlık vermiş, canlı renkleri kullanmayı sürdürmekle birlikte serinkanlı ve nesnel bir bakış açısı geliştirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Çılgınca Danseden Çocuklar,* 1909, Sanat Salonu, Kiel; *Son Akşam Yemeği,* 1909, Devlet Sanat Müzesi, Kopenhag; *İsa Çocuklar Arasında,* 1910, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Altın Buzağı Çevresinde Dans,* 1910, Devlet Modern Sanat Galerisi, Münih; *İsa'nın Yaşamı,* 1911-1912, Nolde Vakfı, Seebüll; *Hayalciler,* 1916, Wallraf-Richartz Müzesi, Köln; *Kendi*

Portresi, 1917, Nolde Vakfı, Seebüll; *Yıldızçiçekleri ve Ayçiçekleri*, ykş. 1920; *Değirmen*, ykş. 1924, Devlet Modern Sanat Galerisi, Münih. **Kitap:** *Das eigene Leben*, 1931, ("Özel Yaşam"); *Jahre der Kämpfe*, 1934, ("Mücadele Yılları").

- **KAYNAKLAR:** M.Gosebruch, *Emil Nolde, Water-colours and Drawings*, 1972; W.Haftmann, *Emil Nolde*, 1960.

- **BAKINIZ:** KIRCHNER, MUNCH.

NOLL, Balduin
(1897-1964)

Alman, filozof ve yazar. Usçuluktan kaynaklanan ve varlık birliğini içeren yeni bir metafizik geliştirmeye çalışmıştır.

9 Kasım 1897'de Diez-Lahn'da doğdu, 19 Temmuz 1964'te Köln'de öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde bitirdikten sonra Köln Üniversitesi'nde felsefe ve edebiyat okudu. Sokrates öncesi Anadolu-Yunan filozoflarını inceledi, özellikle Anaksimandros, Herakleitos ve Parmenides üzerinde durdu. Sonra Kant, Fichte ve Nietzsche ile ilgilendi.

Noll için önemli olan us ilkelerine dayalı, varlık birliğini konu edinen, bir metafiziğin kurulmasıdır. Bu metafiziğin kaynağı da Anaksimandros, Herakleitos ve Parmenides gibi filozofların görüşleridir. Bu görüşleri çağdaş felsefe anlayışının ışığında yeniden açıklamak gerekir. Özellikle erk ve özdek sorunu bir bütünlük içinde ele alınmalı, doğal olaylar incelenerek, ona çözüm aranmalıdır. Evrenin bütünlüğü böyle bir çalışmayı gerekli kılmaktadır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Kant's und Fichte's Frage nach dem Ding*, 1936, ("Kant ve Fichte'nin Nesnel Varlıkla İlgili Sorusu"); *Das Wesen von Nietzsche's Idealismus*, 1941, ("Nietzsche'de İdealizmin Özü"); *Das Gestaltproblem in der Erkenntnistheorie Kant's*, 1946, ("Kant'ın Bilgi Kuramında Biçim Sorunu"); *Philosophie und Politik*, 1954, ("Felsefe ve Politika").

- **BAKINIZ:** ANAKSİMANDROS, HERAKLEİTOS, KANT, PARMENIDES.

NOLTE, Ernest Hermann
(1923)

Alman, tarihçi. Faşizm'in çözümlemesi üstüne yaptığı çalışmalarıyla tanınır.

11 Ocak 1923'te Almanya'da Westphalia Eyaleti'ne bağlı Witten'de doğdu. Felsefe öğrenimi gördü ancak çalışmalarını tarih alanında yoğunlaştırdı. 1964-1965 yıllarında Cologne Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptıktan sonra 1965-1973 arasında Marburg Üniversitesi'nde çağdaş tarih profesörü olarak ders verdi. 1973'ten bu yana Berlin'deki Özgür Üniversite'de profesörlük yapmaktadır.

Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche* ("Kendi Döneminde Faşizm") adlı kitabında, 20.yy'ın başında ortaya çıkan, cumhuriyetçi yönetim karşıtı milliyetçi bir hareket olan Action Française ile İtalyan Faşizmi ve Alman Nasyonal Sosyalizmi'ni karşılaştırmalı bir çözümlemeye girişmiş; Action Française'nin tipik bir faşist hareket olarak nitelenmese de, onunla Faşizm arasında yakın ve güçlü bağlantılar olduğunu öne sürmüştür. Faşizm'in, Marxizm'e karşı bir tepki olarak ortaya çıktığını, faşist ideoloji ve yöntemlerle, Marxist ideoloji ve yöntemlerin birbirine benzediğini savunmuş, Faşizm'i, Anti-Marxizm olarak tanımlamıştır.

1966'da yayımladığı, *Die faschistischen Bewegungen*'de (Faşist Hareketler) bazı ülkelerin diğerlerine göre, faşist kitle hareketlerinin ortaya çıkmasına niye daha elverişli olduğunu açıklamaya çalışmış ve bu amaçla, toplumsal yapının çözümlemesine dayanan bir yaklaşımla birleştirdiği coğrafi bir sınıflama önermiştir. Tarımsal nüfusun hayli yoğun olduğu Arnavutluk ve Yugoslavya'da Faşizm'in toplumsal önkoşullarının henüz ortaya çıkmadığını, oldukça önemsiz bir tarımsal nüfusa sahip olan İngiltere'de bu önkoşulların artık var olmadığını belirterek, Faşizm'in, tam anlamıyla gelişebilmesi için gerekli önkoşulların, yalnızca Orta Avrupa'nın merkezinde bulunduğu sonucuna varmıştır.

Değişik ülkelerdeki faşist hareketleri ele alarak Faşizm türlerini belirlemeye çalışan Nolte, Faşizm'in iktisadi ve toplumsal temellerinden çok, ideolojik boyutu üzerinde durmuştur. Faşizm'i, Almanya ve İtalya'daki özellikleriyle sınırlayarak, Faşizm'i belirleyen bu özelliklerin dünyanın çeşitli ülkelerinde zaman zaman görüldüğünü belirtmişse de dünyadaki Faşizm olgusunun II.Dünya Savaşı'nın sonunda bittiğini ileri sürmüştür. Faşizm olgusuyla kapitalizmin emperyalist aşaması arasındaki ilişkiyi irdelememesi ise eleştirilmesine neden olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Der Faschismus in seiner Epoche*, 1963, ("Kendi Döneminde Faşizm"); *Die faschistischen Bewegungen*, 1966, (Faşist Hareketler, 1980); *Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen*, 1968, ("Liberal Sistemlerin Krizi ve Faşist Hareketler").

NOODT, Gerhard
(1647-1725)

Flaman, filozof. Yönetimin toplum istencine dayanması görüşünü içeren bir hukuk felsefesi geliştirmeye çalışmıştır.

Hollanda'nın Nimégue (Nijmegen) kentinde doğdu, Leiden'de öldü. Orta ve yükseköğrenimini doğduğu yerde hukuk ve felsefe okuyarak bitirdi. Sonra Nimégue, Utrecht, Franeker ve Leiden üniversitelerinde hukuk ve felsefe profesörü olarak görevini sürdürdü. 1699'da Lieden Üniversitesi rektörlüğüne atandı.

Noodt'un felsefesi toplum yönetimi ve bireyin özgürlüğü temeline dayanır. Ona göre, toplum yöne-

timi tanrısal bir ilkeden kaynaklanıyorsa, ulusun özgür istencine bağlanma gereğindedir. Yönetim yetkisi toplum düzenini, toplumu oluşturan bireylerin genel istencini aşamaz. Bütün insanlar doğal olarak eşit ve özgürdür. Ancak bu özgürlük, bireyler arasında, karşılıklı saygı, sevgi ve hoşgörüden doğar. Toplumlar düzenlenirken, örgütlenirken doğal yetkilerine bağlı kalma gereğindedirler. Bütün bireylerin, özgürlüklerini, bir kişinin eline bırakarak toplumsal egemenlik sağlama yoluna gidilmesi insanın özüne aykırıdır. Yönetici hangi nitelikleri taşırsa taşısın toplum gücünün üstüne çıkamaz. Noodt'un düşünceleri, hukuk felsefesinin gelişmesinde etkili olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Opera omnia*, 1724, ("Bütün Yapıtlar").

NORDENSKJÖLD, Adolf Erik (1832-1901)

İsveçli mineralbilimci ve kâşif. Atlas Okyanusu'nu Büyük Okyanus'a bağlayan Kuzeydoğu Geçidi'ni bulmuştur.

Nils Adolf Erik Nordenskjöld 18 Kasım 1832'de Finlandiya'nın Helsinki kentinde doğdu, 12 Ağustos 1901'de İsveç'in Lund kenti yakınlarındaki Dalbjö'de öldü. Finlandiya'ya yerleşmiş İsveç asıllı bir aileden geliyordu. Mineralbilim ve jeoloji öğrenimi gördüğü Helsinki Üniversitesi'nden 1855'te mezun olduktan sonra madencilik dairesinde çalışmaya başladı, ancak, ertesi yıl Çarlık Rusyası'nın Finlandiya'daki işgal yönetimine karşı çıktığı için işini yitirdi. 1858'de ülkeyi terke zorlanınca da İsveç'e geçti ve Stockholm'e yerleşti. Aynı yıl İsveç Ulusal Doğal Tarih Müzesi'nin mineralbilim bölümünün başına getirilen ve yaşamının sonuna değin sürdürdüğü bu görevinin yanı sıra, Grönland ve Kuzey Buz Denizi'ne birçok araştırma gezisi düzenleyen Nordenskjöld, 1879'da yönettiği grupla birlikte Kuzeydoğu Geçidi'ni aşmayı başarınca kral Oskar tarafından baron unvanıyla ödüllendirilmiş, 1893'te de İsveç Bilimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

1858-1873 arasında mineral ve fosil örnekleri toplamak, bölgenin jeolojik ve coğrafi yapısını inceleyerek haritalar çıkartmak amacıyla birçok kez Grönland Adası'nın içlerine, Spitzberg Takımadaları'na (Svalbard) seferler düzenleyen Nordenskjöld, daha sonra ilgisini Kuzeydoğu Geçidi'nin aşılmasına yöneltti. Dünya ticaretinin gelişmesine koşut olarak, kuzeyden deniz yoluyla batı-doğu yönünde yapılan bir yolculukla Büyük Okyanus'a ve Amerika Kıtası'nın batı sahillerine ulaşma girişimine daha 16.yy'da başlanmıştı. İngiliz kâşif Sir Hugh Willoughby'nin (?-1554) 1553'te Kola Yarımadası'nı dolaşarak Beyaz Deniz'e ulaşmasının ardından birçok İngiliz denizci Kara Denizi'ne dek ilerlemiş, Rus kâşif Yermak (?-1584) ile Hollandalı denizci Berents 1581-1594 arasında düzenledikleri seferlerle Spitzberg Takımadaları'nı keşfetmişlerdi. Başka bir Rus kâşif Dejnev (1605-1673) 1648'de batıdan Sibirya'nın kuzey sahillerine ulaşmış, Danimarkalı Bering ise, 1728'de Asya ile Amerika kıtalarını ayıran ve kendi adıyla anılan boğazı bulmuştu.

Nordenşkjöld 1875 ve 1876'da, Yenisey Nehri'nin Kara Denizi'ne döküldüğü bölgeye iki deneme seferi düzenledikten sonra, asıl keşif yolculuğunu 21 Temmuz 1876'da "Vega" adlı gemiyle Norveç'in kuzeyindeki Tromsø'dan başlattı. Bir ay sonra Çelyuşkin Burnu'na, 27 Ağustos'ta da Lena Nehri'nin ağzına ulaşan Vega, Bering Boğazı'na 150 km kadar yaklaştığında, Kolyuçin Körfezi kıyılarında buzların arasına sıkıştı. Buzların çözülmesi için ertesi yılı beklemek zorunda kalan gemi 1879 Temmuz'unda yeniden hareket ederek Bering Boğazı'ndan geçti ve Alaska'nın Clerance Koyu'na girdi, daha sonra da Japonya, Kanton (Çin), Seylan (Sri Lanka) ve Süveyş Kanalı yoluyla İsveç'e döndü.

Kuzeydoğu Geçidi'ni aşmayı başaran ilk grubun yöneticisi olarak yaklaşık 350 yıllık bir düşü gerçekleştirmekle adını duyuran Nordenskjöld, daha sonraki çalışmalarıyla da haritacılık bilimine önemli katkılarda bulundu.

• YAPITLAR (başlıca): *Vegas Färd Kring Asien och Europe*, 1880, ("Vega ile Asya ve Avrupa'ya Yolculuk"); *Facsimile Atlas*, 1889, ("Tam Atlas").

• BAKINIZ: BARENTS, BERING.

NORDENSKJÖLD, Otto (1869-1928)

İsveçli coğrafyacı ve kâşif. Antarktika'ya düzenlediği keşif seferiyle kıtanın tanınmasına katkıda bulunmuştur.

Nils Otto Gustaf Nordenskjöld 6 Aralık 1869'da İsveç'in Smaland bölgesindeki Sjögelö kentinde doğdu, 2 Haziran 1928'de Göteborg'da öldü. Kuzeydoğu Geçidi kâşifi Adolf Erik Nordenskjöld'ün yeğenidir. 1886'da girdiği Uppsala Üniversitesi'nden 1894'te doktora derecesini alarak mezun olduktan sonra, aynı üniversitede jeoloji ve mineralbilim dersleri vermeye başladı. Kuzey Buz Denizi ve Antarktika'ya düzenlediği bilimsel araştırma gezilerinin ardından 1905'te Göteborg Üniversitesi'nin coğrafya profesörlüğüne getirildi. Bu görevi yaşamının sonuna değin sürdüren Nordenskjöld, 1923'te aynı üniversitenin yüksek ticaret okulunun yöneticiliğini de üstlenmişti.

Jeolojik ve coğrafi araştırmalar yapmak amacıyla 1895-1897 arasında Güney Amerika Kıtası'nın Patagonya bölgesine ve Ateş Toprakları'na (Tierra del Fuego), 1898'de Alaska'ya, 1900'de de Grönland'ın doğu sahillerine geziler düzenleyen Nordenskjöld'ün en önemli seferi Antarktika Kıtası'na yönelik olanıdır. Güney Kutbu bölgesindeki ilk araştırma gezisini Rus bilim adamı Fabian Bellinghausen (1778-1852) başlatmış, daha sonraları Dumont d'Urville (1790-1842), James Clark Ross ve Robert Scott gibi kâşifler Antarktika'nın birçok bölgesini keşfetmişlerdi.

16 Ekim 1901'de "Antarctic" adlı buharlı gemiyle İsveç'ten ayrılan Nordenskjöld dört ay kadar sonra Antarktika Yarımadası'nın kuzeydoğu sahiline yakın Snowhill Adası'na ulaşarak burada bir araştırma istasyonu kurdu. Eylül'de yarımadaya geçerek kıtanın içlerine doğru ilerledi ve 1902 kışı boyunca bölgenin haritasını çıkardı. Bu arada, kışı Falkland Adaları'nın doğusundaki Güney Georgia Adası'nda geçirmiş olan Antarctic'in 1903 Şubat'ında kendilerini almak için gelirken bankizlerin arasına sıkışarak parçalanması üzerine kıtada bir kış daha geçirmek zorunda kalan Nordenskjöld ve arkadaşları Kasım 1903'te bir Arjantin gemisince kurtarıldılar.

Nordenskjöld ülkesine döndükten sonra gezilerine ilişkin anı ve araştırma sonuçlarını yayımlamanın yanı sıra, 1906'da Spitzberg'e (Svalbard), 1909'da Grönland'a, 1920-1921 arasında da Şili ve Peru'ya yeni araştırma seferleri düzenledi. 1914'te giriştiği ikinci bir Antarktika yolculuğunu ise savaş nedeniyle gerçekleştiremedi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Antarctic*, 2 cilt, 1904-1905, ("Antarktika"); *Polarnaturen*, 1907, ("Kutup Dünyası").

- **BAKINIZ:** J.C.ROSS, R.SCOTT.

Norodom Sihanuk

NORODOM SİHANUK
(1922)

Kamboçyalı siyaset adamı. 1941'den sonra ülke siyasetindeki etkisini sürekli olarak korumuştur.

31 Ekim 1922'de Kamboçya'nın (Kampuçya) başkenti Pnom Pen'de doğdu. Prens Norodom Suramarit'le prenses Kossamak Nearirath'ın dört çocuğundan en büyüğüdür. Annesi, Kamboçya Kralı Sisovat'ın (d.1904-1927) kızıdır. Sihanuk, Fransız sömürge yönetimi altında olan Kamboçya'da bir Fransız okulunda başladığı öğrenimini, Vietnam'ın başkenti Saygon'da ve Paris'te sürdürdü. Sisovat'ın oğlu kral Monivong'un 1941'de ölümü üzerine öğrenimini yarıda bırakarak 18 yaşında tahta çıktı.

Tahta çıkması

II.Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra Japon ordusu Ağustos 1940'ta Çin Hindi'ne girmiş, Fransız sömürge yönetiminin sürmesine karşın gerçek iktidar Japonlar'ın eline geçmişti. Çin Hindi'ndeki Fransız genel valisi bu karışık duruma genç yaştaki Sihanuk'un kendi isteklerine uygun bir siyaset izleyeceğini düşünerek daha bağımsız eğilimli gözüken Monivong'un oğlu yerine Sihanuk'un kral olmasını sağlamıştı.

1945'e değin Japonlar tarafından sarayda göz altında tutulan Sihanuk, Mart 1945'te Japonlar'ın Fransız sömürge yönetimini tümüyle devirmesinden sonra Kamboçya'nın Fransa'dan bağımsızlığını ilan etmeye çalıştı. Ancak çok kısa bir süre sonra Müttefikler Çin Hindi'ni geri alarak Mart 1946'da iktidarı yeniden Fransızlar'a devrettiler. Sihanuk, Fransız sömürge yönetiminin yeniden kurulmasından sonra Fransızlar'la ilişkilerini düzeltti ve tam bağımsızlık için mücadele edenlere karşı Kamboçya'nın buna henüz hazır olmadığını savundu. Mayıs 1947'de kabul edilen anayasayla Kamboçya, Fransız Birliği içinde özerklik kazandı ve parlamenter monarşiyle yönetilen bir ülke durumuna geldi. Tam bağımsızlığı savunan Demokratik Parti'nin parlamentoda çoğunluğu elde etmesi, ayrıca Japon yanlısı Son Ngoc Thanh'ın kurduğu Kmer Issarak (Özgür Kamboçya) hareketinin Fransız yönetimine ve Sihanuk'a muhalefeti Sihanuk'u güç durumda bırakıyordu. Haziran 1952'de siyasi istikrarı sağlamak gerekçesiyle hükümeti görevden aldı, parlamentoyu dağıttı ve tüm yetkileri kendinde topladı. Kısa bir süre sonra da şaşırtıcı biçimde tam bağımsızlık isteğinde bulundu. 1953 başında Kraliyet Seferi olarak adlandırdığı bir diplomatik gezi düzenleyerek Batılı ülkelerin desteğini almaya çalıştı. Haziran 1953'te gönüllü olarak Tayland'a sürgüne gitti ve dikkatleri kendi üzerinde toplayarak Fransa'yı uluslararası kamuoyunda güç durumda bıraktı. Vietnam'da sürdürülen bağımsızlık savaşı nedeniyle yıpranmış olan Fransa'nın Çin Hindi'ne bağımsızlık vermekten başka çaresi kalmamıştı. 9 Kasım 1953'te Kamboçya'nın bağımsızlığı kabul edildi. Temmuz 1954'te toplanan Cenevre Konferansı'nda da Kamboçya, Vietnam ve Laos'un bağımsızlığı onaylandı.

Bağımsızlık sonrası

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra Sihanuk, kral olarak kaldığı sürece parlamento üzerindeki denetiminin çok sınırlı kalacağını görerek Mart 1955'te babası Norodom Suramarit lehine tahttan çekildi. Sangkum Reastr Niyum (Halkın Sosyalist Birliği) adlı bir parti kurdu. Eylül 1955'te yapılan seçimlerde partisinin parlamentodaki tüm üyelikleri alacak denli büyük bir başarı kazanmasından sonra başbakan ve dışişleri bakanı oldu. Babasının 1960'ta ölümünden sonra da düzenlediği referandumla yeni kral seçilmemesi ve onun devlet başkanı olması kabul edildi. Ülkedeki tek yasal siyasi hareketin başkanı olarak 1970'e değin ülke siyasetini sıkı biçimde denetledi.

Sihanuk 1960'tan sonra şiddetlenen Vietnam Savaşı'na karışmamak ve ülkesini tarafsız tutmak için çaba gösterdi. Güney Vietnam'ı destekleyen ABD'nin

Kamboçya'dan istediği yardımların tümünü geri çevirdi. Ancak gittikçe şiddetlenen savaşta tümüyle tarafsız kalmak olanaksızlaşınca ABD'nin kendisini devirme girişimleri içinde olduğu gerekçesiyle Mayıs 1965'te ABD'yle tüm diplomatik ilişkilerini kesti. Çin Halk Cumhuriyeti, Kuzey Vietnam ve Güney Vietnam'daki Ulusal Kurtuluş Cephesi'yle (Vietkong) yakınlık kurdu. ABD'ye karşı savaşan Vietnam askerlerine Kamboçya topraklarını kullanma izni verdi.

Lon Nol'un darbesi

Mart 1970'te bir yurt dışı gezisindeyken dış politikasını onaylamayan ordunun ve ABD'yle yakınlık kurulmasından yana çevrelerin desteğini alan general Lon Nol bir darbe yaptı. Pekin'e sığınan Sihanuk, Mayıs 1970'te bir sürgün hükümeti kurdu. Kısa bir süre sonra da Pol Pot önderliğinde monarşi yönetimine karşı mücadele etmiş ve 1967'de ona karşı bir darbe düzenlemiş olan Kızıl Kmerler'le ittifak kurdu. Kurulan KUBC (Kamboçya Ulusal Birleşik Cephesi) ve KUBKH'nın (Kamboçya Ulusal Birlik Kraliyet Hükümeti) başkanı oldu. Nisan 1975'te KUBC birliklerinin Pnom Pen'e girerek Lon Nol yönetimini devirmesinden sonra yeniden devlet başkanlığına getirilen Sihanuk, 1975 sonunda ülkesine döndü. Aralık 1975'te yeni bir anayasa kabul edilerek ülkenin adı Demokratik Kamboçya olarak değiştirildi. Sihanuk, Mart 1976'da yapılan seçimlerden bir ay sonra devlet başkanlığından istifa etti, yerine Kiyö Sampfan (1932) geçti. Pol Pot ise başbakan oldu. Sihanuk, Pol Pot'un yönetimi süresince evinde göz hapsinde tutuldu.

Yönetime muhalefet eden Heng Samrin başkanlığındaki Ulusal Kurtuluş İçin Kamboçya Birleşik Cephesi'nin Vietnam'ın da desteğiyle Ocak 1979'da Pol Pot'u devirmesinden bir gün önce serbest bırakıldı. Kızıl Kmerler'in özel temsilcisi olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada Vietnam'ı saldırganlıkla suçladı. Ancak bundan sonra Pol Pot yandaşlarıyla hiçbir düzeyde ittifak kurmayı kabul etmedi.

Ocak 1979'da Heng Samrin başkanlığında Kamboçya Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra Birleşmiş Milletler'in Kamboçya'nın başbakanı olarak tanımayı sürdürdüğü Pol Pot, Kızıl Kmerler'le birlikte dağlık bölgelere çekilerek yönetime karşı savaşmayı sürdürdü. Sihanuk ise kimi zaman Çin'de, kimi zaman ise Kore Halk Cumhuriyeti'nde kalarak bağımsız bir sürgün hükümeti kurdu, Mayıs 1981'de de Bağımsız, Tarafsız ve Kooperatif Kamboçya için Ulusal Birleşik Cephe adlı bir parti kurdu.

Kızıl Kmerler, antikomünist gerillalar ve Sihanuk yanlıları arasında yapılan uzun görüşmeler sonunda 22 Haziran 1982'de sürgünde bir koalisyon hükümeti kurulmasına karar verildi. Vietnam 1983'ten sonra saldırılarını yoğunlaştıran gerillalara karşı Aralık 1984'te yoğun bir karşı saldırıya geçti. Gerillalar kamplarının çoğunu terketmek zorunda kaldılar.

1941'den bu yana Kamboçya'nın siyasi yaşamı üzerinde etkili olan Sihanuk, siyaset adamlığının yanı sıra iyi bir saksofoncu olarak da tanınır. Kamboçya üzerine yazılmış kitapları da vardır.

• **BAKINIZ:** HENG SAMRİN, LON NOL, POL POT.

NORRIS, John
(1657-1711)

İngiliz düşünür, din adamı. Malebranche'ın etkisi altında kalmış, onun görüşlerini savunmuştur.

Wiltshire'daki Collingbourne'da doğdu, 5 Şubat 1711'de Salisbury yakınlarındaki Bemerton'da öldü. Bir din adamının oğlu olan Norris, önce Winchester College'da eğitim gördü. 1676'da Oxford Üniversitesi'ndeki Exeter College'a girdi. Burayı bitirdikten sonra, 1680'de, All Souls College'da öğretim üyesi oldu. 1684'te papaz olarak görevlendirildi.

Norris, özgünlüğü az, ancak güçlü bir açıklama ve eleştirme yeteneği taşıyan bir düşünürdür. Yaşadığı dönemin İngiltere'sine göre eskimiş düşünceler savunmuş, Locke gibi filozoflarca "geri kafalı"olarak nitelendirilmiştir. Öğretim üyesi olduğu ilk yıllarda İngiltere'de uşculuğu benimseyen Cambridge Platonculuğu'na yakınlaşmış, sonraları ise Malebranche'ın etkisinde kalarak gizemciliği aşırı boyutlara götürmüştür. İlk dönemindeki anlayışına göre, doğruluk, doğası gereği değişmez, evrensel ve kalıcıdır. Doğru olduğu söylenen tasarımlar da bu nitelikleri taşımalıdır. Ancak bu nitelikleri taşıyan tasarımlar tanrısal anlıktan başka bir yerde bulunamaz. Doğrulukların bulunması Tanrı'nın varlığının kanıtıdır.

Malebranche'ın etkisinde kaldıktan sonra, bu filozofun "her şeyi Tanrı'da görürüz"savını değiştirerek, nesneler algılanırken düşüncenin ilk verilerinin tanrısal tasarımlar olduğu ilkesini getirmiştir. Norris, Malebranche'daki Descarteşçılık'ı izleyerek dünyanın duyarlı bir saat gibi işleyen bir makine olduğunu, hayvanların da böyle birer makineden başka bir şey olmadığını öne sürer.

Norris'in düşüncesine göre evrendeki her olayın gerçek nedeni Tanrı'dır yalnız o doğrudan bilir, bilinebilir, en büyük sevgi de Tanrı sevgisidir. Tanrı' dan başka varlıklara yönelen istekler de vardır. Ancak en üstün istek Tanrı'ya yönelendir. Daha sonraları, Malebranche'ın savına daha çok yaklaşıp, başka insanları değil Tanrı'yı sevmek gerektiğini, başka insanları, kendine mutluluk sağlamak için araç yerine koymayı, bu mutluluğu da Tanrı'ya yöneltmeyi önerince, tepkiyle karşılaşmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Reason and Religion*, 1689, ("Us ve Din"); *Essay Towards the Theory of the Ideal and Sensible World*, 1701, ("İdealar ve Duyumlar Dünyası Kuramına Doğru Deneme"); *Letters Concerning the Love of God*, (t.y.), ("Tanrı Sevgisi Üzerine Mektuplar").

• **BAKINIZ:** CUDWORTH, LOCKE, MALEBRANCHE, H.MORE.

NORRISH, Ronald
(1897-1978)

İngiliz, kimyacı. Çok hızlı kimyasal tepkimeleri inceleme olanağı veren "flaş fotoliz" tekniğini geliştirmiştir.

Ronald George Wreyford Norrish 9 Kasım 1897'de Cambridge'de doğdu, 7 Haziran 1978'de aynı kentte öldü. Cambridge Üniversitesi'ndeki Emmanuel College'da kimya öğrenimini tamamlar tamamlamaz, I.Dünya Savaşı için orduya alındı ve savaşın sonuna değin tutsak olarak kaldı. 1925'te öğretim görevlisi olarak Cambridge Üniversitesi'ne döndü, 1937'de fiziksel kimya profesörlüğüne getirildi ve 1965'te emekliye ayrılıncaya değin aynı üniversitede öğretim görevini sürdürdü. 1936'da Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilen Norrish, çok yüksek tepkime hızlarının ölçümüne ilişkin çalışmaları nedeniyle, 1967 Nobel Kimya Ödülü'nü Porter ve Eigen ile bölüştü.

Bir saniyenin milyarda biri kadar kısa sürelerde gerçekleşen çok hızlı kimyasal tepkimelerde, tepkime hızını ve açığa çıkan enerjiyi ölçmek normal laboratuvar koşullarında olanaksızdı. Bu olanaksızlığı yenmek amacıyla yeni laboratuvar teknikleri arayan Norrish, 1945'te, çalışma arkadaşı George Porter ile birlikte "flaş fotoliz" adını verdikleri yeni bir yöntem geliştirdi. Bu yöntemde tepkimeyi başlatmak için, şimşek ya da flaş ışığı gibi birdenbire çakan, yaklaşık 600.000 kW düzeyinde, çok güçlü bir ışık kaynağı kullanılır. Bu ani ışık, denge durumundaki kimyasal ortamı tedirgin ederek dengenin bozulmasını ve çok kısa ömürlü serbest köklerin oluşmasını sağlar. Böylece, tepkimenin başlaması ile serbest köklerin yeni bileşikler oluşturarak sistemin yeniden denge durumuna ulaşması arasında geçen süre spektrometri yoluyla ölçülebilir.

• **BAKINIZ:** EIGEN, G.PORTER.

NORTHCLIFFE, Alfred Harmsworth
(1865-1922)

İngiliz, gazeteci. İngiltere'de popüler gazeteciliğin ve magazin yayımcılığının başlatıcısıdır.

Alfred Charles William Harmsworth Northcliffe, 15 Temmuz 1865'te Dublin yakınlarında Chapelizod'da doğdu, 14 Ağustos 1922'de Londra'da öldü. 15 yaşındayken okulu bıraktı ve yerel gazetelerde serbest yazarlık ve muhabirlik yapmaya başladı. İngiltere'de bugün de yayımını sürdüren çeşitli gazete ve dergilerden seçme yazıları içeren *Tit-bits* adlı derginin başarısından esinlenerek, *Answers to Correspondents* adıyla, benzer bir haftalık dergi çıkardı. Bu derginin başarılı olması üzerine, kardeşi Harold'un mali desteğinden ve ilan almak için iş çevreleriyle yakınlığından yararlanarak işi genişletmeye başladı. Aralarında eğlendirici olmayı amaçlayan *Comic Cuts* ve kadınlara yörelik *Forget-Me-Not*'ın (Unutma Beni) bulunduğu bir dizi ucuz ve magazine yönelik süreli yayın yayımladı. Bu yayınlar, daha sonra dünyanın en büyük süreli yayın şirketi olan Amalgamated Press'in (1959'dan sonra Fleetway Press) temeli oldu.

1894'te, iflas etmek üzere olan *London Evening News*'u satın alarak günlük gazete alanına girdi. Gazeteyi kısa haberler, günlük öyküler ve kadınlara yönelik bir sütunla, kısa sürede kârlı ve yüksek tirajlı hale getirdi. Yarım penilik ucuz yerel gazeteler zinciri düşüncesini gerçekleştirmek için Glasgow'da iki gazete satın alarak, ikisini *Glasgow Daily Record* adıyla birleştirdi. Bu girişimini bütün ülkeye yönelik olarak sürdürmek için 1896'da Londra'da, "yarım peniye bir penilik günlük gazete" duyurusuyla *Daily Mail*'i çıkarmaya başladı. Amerikan tarzında canlı mizanpajı, öyküleştirerek haber verişi, siyasal ve toplumsal dedikoduları ve kısa makaleleri ile yeni bir olay olan *Daily Mail*, yeni bir okur kitlesi yaratarak büyük bir başarı kazandı. Northcliffe, daha sonra, *Sunday Dispatch* adıyla, ülkenin en çok satan pazar gazetesini ve daha çok kadınlara yönelik ve fotoğraflı haberleriyle satış bakımından *Daily Mail* ile yarışan *Daily Mirror*'ı yarattı. 1908'de *The Times*'ın denetimini ele geçirdi ve fiyatını bir peniye düşürerek tirajını yükseltmeye çalıştı. Bu gazete, I.Dünya Savaşı sırasında, İngiltere'nin siyaseti üzerinde önemli bir etkiye sahip oldu.

Northcliffe, İngiliz gazetecilik tarihinde popüler magazin gazeteciliğinin kurucusu olarak önemli bir yere sahiptir. Basının yörüngesini, bilgi verme ve yorum yapma işlevinden, ticari yanı ağır basan, kitlelere yönelik ve eğlendirici olma yönünde değiştirmiştir. Gazete ve dergi yayımcılığını, bir alan durumuna getiren ilk kişilerden biridir. Basında, ticari amaçların ön planda tutulmaya başlaması, bağımsız siyasal içerikli yayınlar yapan yayımcıların, büyük gazete sahiplerine ve işletme müdürlerine bağımlı olmasına, eski tipte birçok gazetenin yok olmasına ve gazeteciliğin ticaretin bir dalı durumuna gelmesine yol açmıştır. Northcliffe ile birlikte, halkı satın almaya en kolay neyin ikna ettiğinin ortaya çıkarılması, halkın ne istediğinin sorgulanmasının yerini almıştır. Northcliffe'in bunu başarmasının nedeni olarak, onun, okurlarının çoğunun, içgüdü ve önyargılarını paylaşan birisi olması gösterilir. *Newspapers and Their Millionaires* ("Gazeteler ve Milyonerleri") adlı kitabında, kendisini diğer gazete sahiplerinden, bu işi hobi olarak yapan milyoner değil, sonradan milyoner olan bir gazeteci olmasıyla ayırt etmiştir.

1917'de vikont sanını alan Northcliffe, aynı yıl ABD'ye giden İngiliz Savaş Misyonu'na başkanlık etmiş ve 1918'de düşman ülkelerdeki propagandayı yönetmekle görevlendirilmişti: *My Journey Round the World* ("Dünya Yolculuğum") adıyla yayımlanan notlarını derlediği bir dünya turundan kısa bir süre sonra öldüğünde, şirketti Amalgamated Press, yetmişe yakın gazete ve derginin yayımını sürdürüyordu.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Newspapers and Their Millionaires*, 1922, ("Gazeteler ve Milyonerleri"); *My Journey Round the World*, (ö.s.), 1923, ("Dünya Yolculuğum").

NORTHROP, John Howard
(1891)

ABD'li biyokimyacı. Biyokimyasal tepkimelerde katalizör rolü oynayan enzimlerin protein yapısında olduğunu kanıtlamıştır.

5 Temmuz 1891'de New York'taki Yonkers'da doğdu. Columbia Üniversitesi'nde kimya okuyarak 1915'te doktora derecesini aldı ve aynı yıl New York'taki Rockefeller Tıbbi Araştırmalar Enstitüsü'nde (bugün Rockefeller Üniversitesi), biyolojide mekanikçi görüşün en büyük temsilcilerinden Jacques Loeb'un laboratuvarında çalışmaya başladı. 1924'te Loeb'un ölümü üzerine tam üyeliğe kabul edildiği bu kuruluştan 1962'de emekli oluncaya değin ayrılmayan Northrop, ayrıca 1949-1959 arası California Üniversitesi'nde konuk bakteriyoloji profesörü olarak ders verdi, ABD'nin birçok üniversitesinde konferans dizileri düzenledi ve 1925'ten başlayarak *Journal of General Physiology*'nin yayın kurulunda yer aldı. Ülkesindeki birçok bilim kuruluşunun yanı sıra 1934'te ABD Ulusal Bilim Akademisi'nin üyeliğine seçilen, pek çok onur doktorası ve madalyayla ödüllendirilen Northrop, 1946 Nobel Kimya Ödülü'nü Stanley ve Sumner ile bölüştü.

Araştırmacılık yaşamının ilk yıllarında, sirke sineğinin *(Drosophila melanogaster)* kalıtsal özellikleri üzerinde çevre koşullarının etkilerini inceleyen Northrop, I.Dünya Savaşı sırasında hükümetin isteği üzerine, sanayi çapında aseton ve etil alkol üretimi için elverişli mayalanma süreçlerini araştırdı ve patatesin mayalanmasıyla, savaş sanayiinin gereksinimini karşılayacak boyutta aseton elde edilebileceğini gösterdi. Savaştan sonra Rockefeller Enstitüsü'ne dönerek enzimler üzerinde çalışmaya başlayan Northrop, kendisine Nobel Ödülü'nün yanı sıra büyük ün kazandıracak olan en önemli araştırmalarını bu konuda yaptı. Önce, organizmadaki özel kimyasal tepkimeleri hızlandırarak yaşamsal etkinliğin sürdürülmesinde önemli rol oynayan enzimlerin hangi koşullar altında işlevlerini yerine getirebildiğini araştırdı ve 1930'da mide özsuyundaki pepsin, birkaç yıl sonra pankreas özsuyundaki tripsin ve kimotripsin gibi sindirime yardımcı enzimleri kristalleştirmeyi başardı. Sonunda, Northrop'un bu enzimleri organik sıvıdan ayırıp arı halde elde etmesi ve Sumner'in de katkısıyla, enzimlerin, proteinleri parçalayarak katalizör işlevi gören, protein yapısında maddeler olduğunun anlaşılması, bu maddelerin niteliği konusunda sürüp giden tartışmalara son verdi.

Enzim kimyasındaki katkılarının yanı sıra, bakterilerde asalak yaşayan virüsler (bakteriyofajlar) konusunda da yoğun araştırmaları olan Northrop'un 1938'de safkan stafilokok bakteriyofajlarının protein ve nükleik asit içerdiğini göstermesi, nükleik asitin tüm canlıların yapısında bulunan temel madde olduğunu ortaya koymuş ve genetik araştırmacılarına değerli veriler sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Crystalline Enzymes* (M.Kunitz ve R.M.Herriot ile), 1939, ("Kristalleşmiş Enzimler").

• **BAKINIZ:** J.W. CORNFORT, M.DELBRÜCK, EULER-CHELPIN, S.LURIA, S.MOORE, T.H.MORGAN W.M.STANLEY, J.SUMNER.

Friedrich Novalis

NOVALIS, Friedrich
(1772-1801)

Alman, şair ve filozof. Tanrısal varlığın derin bir sevgiyle kavranabileceği görüşünü ileri sürmüştür.

2 Mayıs 1772'de Oberwiederstedt'te doğdu, 25 Mart 1801'de Weissenfels'te öldü. Gerçek adı Friedrich von Hardenberg'tir, Novalis yazılarında kullandığı takma adıdır. Çok çocuklu, dine bağlı, soylu bir ailedendir. Dokuz yaşlarında ağır bir hastalık geçirdikten sonra, düşünce bakımından, hızlı bir gelişme dönemine girdi. Yunanca ve Latince öğrendi, tarih, şiir ve mitolojiye ilgi duydu. Jena ve Leipzig üniversitelerinde hukuk ve maden mühendisliği öğrenimi görürken Schlegel, Fichte, sonra Schelling ve Franz Baader ile tanıştı. Sophie von Kühn adlı, on dört yaşlarında bir kızla nişanlandı, kızın kısa bir süre sonra ölümü üzerine, bütün düşüncelerini yönlendirecek olan ağır bir bunalım geçirdi, kendini us ilkeleriyle bağdaştırmak istediği bir Gizemcilik'e verdi.

Novalis felsefeyle ilgili düşüncelerini şiir, roman ve öykü türündeki yazılarla sergiledi. Bu düşünceler yalnızlık, ölüm, özlem, sevgiliye kavuşma, tanrısal bir evrende mutlu olma konularında yoğunlaşır. Ona göre insan, karanlıkla aydınlık gibi iki karşıt varlık ilkesi arasındadır. Aydınlık içinde yaşanan, eylemde bulunulan gündür. Karanlık ise ölümsüz ve kutsal yaşamdır, simgesi gecedir. İnsan gece uyumak ve uyanık olmak gibi tutum içindedir. Ölüm kişiyi mutluluğa ulaştıran, ayrılık acılarından, özlemden kurtaran bir olaydır. Bu evren geçicidir, oyalayıcıdır,

insanı gerçek varlığa, tanrısal töze ulaştıramaz. Nitekim Hz.İsa ölümü seçerek ölümsüzlüğe ulaşmış, insana içini aydınlatan, bilinç kazandıran yeni bir ışık getirmiştir. Novalis, ölüme karşı duyduğu derin özlemi, *Hymnen an die Nacht* ("Geceye Övgüler") ve *Fragmente* ("Bölümler") adlı yapıtlarında, şiir türünde, dile getirdi.

Novalis, bir süre jeoloji bilgini Werner'in yanında, yeniden mineraloji çalışmalarına başlayınca romantik bir doğa anlayışını benimsedi. Doğa olaylarını, gene sevgi ve gizemci bir görüşten kaynaklanan, yöntemle açıklamaya koyuldu. *Lehrlinge zu Sais* ("Sais'te Çıraklar") adlı yapıtında doğanın gizlerini araştırır. Bu yönteme göre doğayı anlamak için gezmek, doğal varlıkları kendi oluş ortamında görmek, tanımak gerekir. Doğa ancak, ona karşı duyulan, derin bir sevgiden doğan sezgiyle kavranabilir. Bütün bitkiler, çiçekler, ağaçlar doğanın özünde saklı yaratıcı ve tanrısal gücü yansıtır. Bu yaratıcı güç, tanrısal bir töz olarak, birliğe dayanır. İnsan doğayı anlayınca ondaki uyumu, gizemi görür. Bu doğal gerçeğe ulaştıktan sonra yapılacak iş, doğal düzene uygun bir birliğin, insanlar arasında sağlanmasıdır.

Novalis için, insanlar arasında birliğin, barışın sağlanması inanç ayrılıklarının ortadan kalkmasına, Hıristiyanlık'ın başlangıçtaki özüne uygun bir yaşama düzeninin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu gerçekleşmenin temelini de Hıristiyan Avrupa birliği oluşturur. Onun bu düşüncesi, 19.yy Avrupa'sındaki mezhep ayrılıklarının, ulusları tedirgin edici boyutlara ulaşmasından kaynaklandığı için, Avrupa Birliği'ni savunanlarca benimsenmiş, felsefe ve yazın ürünlerinde yeniden güncel konu niteliğini kazanmıştır.

Novalis felsefe alanında pek etkili olamamış,buna karşılık yazında Romantizm'i benimseyenlerce tutulmuş, özellikle gizemli sevgiye dayanan görüşü geniş bir ilgi toplamıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Briefe und Werke, Novalis*, (ö.s.), 3 cilt, 1949, ("Novalis'in Mektupları ve Yapıtları").
- KAYNAKLAR: G.Aytaç, *Yeni Alman Edebiyatı Tarihi*, 1974; T.Hacing, *Novalis als Philosoph*, 1955; O.V. Leixner, *Geschichte der deutschen Literatur*, 1894.
- BAKINIZ: BAADER, FICHTE, KANT, SCHELLING, K.F.SCHLEGEL, SPINOZA.

Felsefe ve Şiir

Felsefeyle ilgili düşünceleri şiir türünde sergileme geleneği İÖ 6.yy'da Anadolu'da başlamıştır. "Doğacı Bilgeler" denen bu düşünürlerden kalan yazılı belgeler şiirle felsefe arasındaki bağlantının ilk örnekleridir. Özellikle Ksenophanes*, Elealı Parmenides*, Sicilyalı Empedokles* ile başka doğacılar, görüşlerini düzyazıyla değil şiirle vermeyi yeğlemişlerdir. Daha önceleri yaşamış olan Homeros*, Hesiodos* gibi ozanlarda da felsefeyi ilgilendiren düşünce varlıkları görülür. Ancak onlarda felsefe temel sorun değildir. Doğu ülkelerinde İran ve Hindistan'da dinle, felsefeyle yakınlığı olan düşüncelerin şiir türünde ortaya konduğunu gösteren yapıtlar vardır. Özellikle Zerdüşt'ün* görüşlerini içeren Avesta'da şiire geniş yer verilmiştir. Bir söylentiye göre, Platon* da önceleri şiir yazar, felsefe konularını bu türde verirmiş. Sonra Sokrates'le* tanışınca şiiri de, düşüncelerini şiirle sergilemeyi de bırakmış, düzyazıyı seçmiş.

Epikuros'un* geliştirdiği felsefe dizgesini De Rerum Natura adlı yapıtında, şiir türüyle açıklayan Lucretius*, bu geleneğin, felsefe tarihi bakımından, en büyük örneğidir. Felsefenin en karmaşık sorunlarını şiir diliyle anlatan Lucretius, Atomculuk'un başlıca kaynağıdır. Sonraları, düzyazının gelişmesiyle, şiir bırakılmış, felsefe konuları yeni bir türle ortaya konmuştur. Rönesans'ın başlarına değin bilgece düşüncelerini şiirle veren Dante* gibi ozanlar yetişmişse de coşkulu, ozanca bir söyleyişi yeğleyen düşünürlerin benimsedikleri düz-yazı türü egemen olmuştur. Özellikle Giordano Bruno'nun* şiirle düzyazı arasında iniş çıkışlar gösteren coşkulu anlatım biçimi ozan-bilge türünün ilginç bir örneğidir. Boethius'un* tanrıbilim ve felsefeyle ilgili düşüncelerinin bir bölümü de şiirle ortaya konmuştur.

Lessing* ile Novalis'in şiirlerinde dile gelen düşüncelerin odağını kendi benliğini ortaya koyan, felsefe oluşturur. Goethe*, Hölderlin* ve Schiller'in* şiirlerinde bilge-ozan ikilisi yan yana yürür. Nietzsche'de* ozanca bir düzyazı ile şiir, düşüncelerin açıklanışında, birbirini bütünleyen iki dil varlığı niteliğindedir.

İslam ülkelerinde, felsefeyle ilgili görüşler, genellikle, düzyazı türünde ortaya konmuştur. Tasavvuf yolunu tutanlar ise şiire ağırlık vererek düşüncelerini güçlü bir şiir diliyle sergilemişlerdir. Şirazlı Sadi*, Celaleddin Rumi*, Yunus Emre*, Nizami*, Seyyid Nesimi*, Molla Câmi* gibi ozanların elinde tasavvuf akımı, şiirle gelişip yayılmıştır.

NOVERRE, Jean-Georges
(1727-1810)

Fransız dansçı, koreograf ve bale kuramcısı. Balenin dans, müzik, şiir ve pandomim sanatlarının bireşimi olarak kimliğini kazanmasına öncülük etmiştir.

29 Nisan 1727'de Paris'te doğdu, 19 Ekim 1810'da St.Germain-en-Laye'de öldü. Louis Dupré' nin (1697-1774) öğrencisi oldu. 1743'te Paris'te Opéra Comique'te dansçılığa başladı. Ertesi yıl Dresden, Marsilya, Lyon ve Strasbourg'u kapsayan bir geziye çıktı. Bu sırada, dönemin ünlü balerinası Marie Camargo ile (1710-1770) dans etti. 1754'te geri döndükten sonra, aynı kurumda bale ustası *(maître de ballet)* oldu. 1755-1758 arasında İngiliz tiyatrosunun

Bale Sanatında Koreografinin Gelişimi

Bale sanatı 500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Avrupa'da, 15. yy'da Rönesans'la birlikte biçimlenmeye başlamıştır. İlk kez, o çağda küçük prensliklerden oluşan İtalya'da, saraylıların kendi aralarında yaptıkları dans türünün gelişmesiyle başlamıştır. Bu danslarda kullanılan adımlar halk danslarındakilerden başka olmamakla birlikte, tavır ve konularında farklılık görülürdü. Gösterilerde görkemli kostüm ve dekorların yanı sıra, şarkılı-sözlü anlatım ve pandomimli bölümler de bulunmaktaydı. Zamanla saraylıların yerini meslekten dansçılar aldılar. İtalya'dan sonra Fransa'da yaygınlaşan bale sanatının tekniği, kral XIV. Louis'nin* 1561'de açtığı ilk dans akademisiyle bilimsel olmaya başladı, bazı hareketlerin kuramları belirlendi. Bu nedenle balede kullanılan terimler Fransızca olarak kabul edilmiştir.

İtalyan ve Fransız ustaların öncülüğüyle başka Avrupa ülkelerine de yayılan bale sanatı, her ülkenin toplumsal yaşamı, çağın etkisi ve ülkeler arası rekabetle gelişti. Benimsendiği ülkelerde koreografları, dansçıları ve eğitimcileriyle gelenekler ve okullar oluştu.

Önceleri saraylarda izlenen bale gösterileri, sahneye geçince halk arasında da yaygınlaşmaya başladı. Kostümlerin hafiflemesiyle hareket serbestliği kazanıldı, eteklerin kısalmasıyla da ayak hareketleri gelişmeye başladı. 18. yy'a değin beceri gerektiren roller erkek dansçılar tarafından oynanıyordu. Romantik dönemde ise beyaz uzun titüler (tülden yapılan etek) içinde kadın dansçılar ön plana geçtiler. Parmak ucu tekniği ortaya çıktıktan sonra La Sylphide'le M.Taglioni*, Giselle'le de Cartotta Grisi (1819-1899) büyük ün yaptılar. Kadın ve erkek dansçılar arasında rol dağıtımındaki eşitsizlik ancak 20. yy'da dengelenebildi.

Balede okulların oluşması, yaratıcı koreografların çok yapıt vermeleri, belli bir toplulukla çalışmalarına bağlıdır. Bu ise, koreografların yapıtlarında kullandıkları hareket düzenleri ve üsluplarını çalıştıkları topluluklarda gelenek halini alması ile gerçekleşir. Bale sanatının çeşitli ülkelerdeki aşama ve gelişmeleri sonucu, 19. yy'da iki ülkede güçlü birer okul ortaya çıktı. Temelini İtalyan ve Fransızlar'ın oluşturduğu bu okulların yaratıcıları Danimarka'da August Bournonville (1805-1897), Rusya'da ise Fransız M.Petipa* ile İtalyan E.Cecchetti* oldular. Bournonville'in geliştirdiği eğitim bugün de en çok tutulan sistemlerden biridir.

Rusya'da Petipa'dan sonra M.Fokine* 20.yy başlarında yeni bir bale anlayışı yerleştirdi. S.Diaghilev* yeni yetişen Rus sanatçıların yaratıcı güçlerini birleştirerek bale tarihinde çok önemli bir dönemi açtı. 1909'da Fokine, Nijinski*, Pavlova*, Karsavina* gibi dansçıların bulunduğu bir grupla Paris'e bir turne yapan Diaghilev, burada sanat dünyasını sarsan gösteriler düzenledi. Sonradan Rus Baleleri olarak adlandırılan bu toplulukta dönemin büyük şair, yazar, besteci ve ressamlarını bir araya getirdi. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra topluluk Batı'ya yerleşti. Avrupa ve ABD turneleriyle dansta yeni ufuklar açtı. Massine*, Nijinska*, Lifar*, Balanchine* gibi dansçılar bu toplulukta yetiştiler. Diaghilev'in ölümünden sonra topluluğun bütün dünyaya yayılan dansçı ve koreografları gittikleri yerlerde okullar açtılar, günümüzün önemli topluluklarını kurdular.

Bu koreografların ardından SSCB'de çığır açan yaratıcı sanatçılar çıkmadı. Ancak Cecchetti eğitim yöntemi üstüne kurulan Vaganova yöntemi giderek gelişti, başta Bolşoy ve Leningrad okulları olmak üzere hemen hemen her yörede açılan konservatuvarlarda üstün düzeyde dansçılar yetişti.

Balanchine ABD'li şair Lincoln Kierstein'in çağrısıyla Amerika'ya yerleşerek, bu ülkenin dinamizmi üzerine atletik ve yepyeni bir okul yarattı. 20. yy'ın en çok yapıt veren koreografı olmasının yanı sıra, dünyanın en tanınmış okul ve topluluğu olan New York Kent Balesi'ni de kurdu. Dansçı ve koreograf Dame Ninnette De Valois da*, Diaghilev topluluğundan ayrıldıktan sonra İngiltere'de Kraliyet Bale Topluluğu ve Okulu'nu oluşturdu. Bu topluluk da koreograf F.Ashton'un* yapıtlarıyla kendi üslubunu geliştirerek dünya çapındaki yerine ulaştı.

Bugün Avrupa'nın bütün ülkelerinde ve pek çok kentinde bale ve modern dans toplulukları bulunmaktadır. ABD'nin bütün eyaletlerinde çeşitli bale toplulukları vardır. New York dünyanın dans merkezi kabul edilmektedir. Kanada, Güney Amerika, Avustralya, Japonya gibi ülkeler, Rus ya da İngilizler'in desteğiyle kendi okul ve topluluklarını kurmuşlardır.

I.Dünya Savaşı'ndan sonra, bale sanatına ve onun akademik geleneğine bir tepki olarak ortaya çıkan modern dans, ABD'de gelişmiştir. M.Graham*, Doris Humphrey (1895-1958), José Limon (1908-1978), Alvin Nicolais (1912), Marce Cunningham (1919), A.Ailey*, Paul Taylor (1930) gibi koreografların öncülüğünü yaptığı bu akım, esinini ilkel danslardan almıştır. 1960'lardan sonra modern dans, bale sanatıyla çok sıkı bir alışverişe girmiştir. Televizyon, şenlikler ve turneler aracılığıyla dans sanatı günümüzün en anlatımcı sanat biçimlerinden biri durumuna gelmiştir. Bugün bale ve modern dans biçimlerini en iyi kaynaştıran ve geniş halk kitlelerine sevdiren koreograflar arasında Maurice Béjart (1927) ve Twyla Tharp (1942) başta gelmektedirler.

yenilikçi adlarından D.Garrick'in çağrısına uyarak Londra'da Drury Lane Tiyatrosu'nda çalıştı. Ardından, bale ustası olarak önce Lyon'a gitti, sonra Stuttgart'ta Württenberg dükünün sarayına girdi. 1767-1774 arasında Viyana'da İmparatorluk Tiyatrosu'nda elli kadar bale sahneledi. İki yıl Milano'da kaldıktan sonra Paris Operası Balesi'ni yönetmeye başladı ve 1780'de emekliye ayrıldı. Ancak çalışmayı bırakmadı ve Londra'daki King's Theatre'da bale ustası olarak çalıştı. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra Fransa'ya döndü. St.Germain -en-Laye'e yerleşti ve bu kentte öldü. 1958'de baledeki gelişmeleri desteklemek amacıyla onun adını taşıyan bir dernek kuruldu.

Noverre'in döneminde bale, herhangi bir müziğin ve uzun tiradların eşliğinde sergilenen bir dans gösterisinden öteye geçmemişti. Dramatik yapı önemsiz olduğundan, bunu dansla destekleme kaygısı da yoktu. Duygular masklar aracılığıyla aktarılıyor, konunun geçtiği zamana bakılmaksızın, hep 18. yy'ın giysi ve saç biçimleri kullanılıyordu. Camargo, güçlü tekniğini ortaya koyabilmek için giysileri biraz kısaltmayı denediyse de, gene yalnız dans için dans ediyordu. Bale sanatını geliştirmekte ona rakip gösterilen Marie Sallé (1707-1756) ise, duyguları dansla anlatmaya önem vermekle kalmayıp giysilerin ve saç biçiminin konuya uygun olmasına özen göstererek, bu alanda yeni bir anlayış geliştirmişti.

Noverre, Sallé'nin getirdiği yenilikten ve İtalyanlar'ın halk tiyatrosu *commedia dell'arte*'deki pandomim oyunculuğundan etkilenmişti. Drury Lane'de uyguladığı dramatik anlatıma önem veren koreografileri nedeniyle Garrick onu "Balenin Shakespeare'i" olarak adlandırdı. Aynı dönemde biçimlendirmeye başladığı *ballet d'action* düşüncesini, *Lettres sur la danse et sur les ballets*'de ("Dans ve Bale Üzerine Mektuplar") kuramlaştırdı. Lyon'da bu tür bir balenin ilk örneklerinden sayılan ve yalnız müzik eşliğinde sözsüz olarak sahnelenen *Les caprices de Galathée*'nin ("Galathea'nın Kaprisleri") koreografisini gerçekleştirdi. Württenberg dükünün sarayında, operada benzer bir reform yapmaya çalışan Gluck ile işbirliği yaptı. Aynı yıllarda *ballet d'action* üzerinde çalışan Gaspero Angiolini (1731-1803) ve F.A.C.Hilverding ile yaptığı tartışmalar, sanat dünyasının ilgisini bu yöne çekti.

Ballet d'action, dansın pandomimle kaynaştırılması anlamına gelmekle birlikte, gerçekte daha geniş bir işbirliğini kapsamaktadır. Balede dramatik yapıyı oluşturabilmek ve aktarmak için, bu iki öğenin ve kuşkusuz yalnızca o yapıt için bestelenmiş bir müziğin dışında, resim, edebiyat, özellikle de şiir, mitoloji, tarih ve anatomi gibi dalların birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, dansçı yalnızca dansını değil, tüm dramatik yapıyı da düşünerek dans etmeli, dansını engelleyici ya da kurguyla ilgisi olmayan giysiler kullanmamalıdır. *Corps de ballet*'nin (dansçılar korosu) işlevi de yapıyı destekleyecek biçimde yeniden düzenlenmelidir. Noverre, geliştirdiği bu anlayışla bale dünyasının en büyük reformcularından biri sayılır.

• **YAPITLAR (başlıca): Koreografi:** *Les fêtes chinoises* 1754,("Çin Bayramları"); *Les caprices de Galathée*, 1759, ("Galathea'nın Kaprisleri"); *Don Kişot*, 1768, müz. L.Minkus; *La prima età dell'innocenza ossia la Rosaia de Salency*, 1775, ("Saflığın İlk Dönemi ya da Rosaia de Salency"); *Les petits riens*, 1778, müz. Mozart, ("Küçük Hiçler"); *Alceste*, 1767, müz. Gluck; *Iphigénie en Tauride*, 1779, müz. Gluck, ("İphigeneia Tauris'te"). **Kitap:** *Lettres sur la danse et sur les ballets*, 1760, ("Dans ve Bale Üzerine Mektuplar"); *Lettres sur les arts imitateurs en général et sur la danse en particulier*, 1807, ("Genel Olarak Taklit Sanatları ve Özel Olarak Dans Üzerine Mektuplar").

• **BAKINIZ:** GARRICK, GLUCK.

NOVOTNY, Antonin
(1904-1975)

Çekoslovakyalı siyaset ve devlet adamı. 1957-1968 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

10 Aralık 1904'te Prag yakınlarında Letnany'de doğdu, 28 Ocak 1975'te Prag'da öldü. Çilingir olan Novotny, 1921'de Çekoslovakya Komünist Partisi'ne (ÇeKP) girdi. 1935'te Moskova'da yapılan III.Enternasyonal'in (Komintern) VII. Kongresi'nde delege oldu. 1938 Münih Kongresi'nden sonra Çekoslovakya'nın parçalanarak Nazi Almanyası'nın denetimi altına girmesinin ardından, 1941'de Gestapo tarafından tutuklanıp, Mauthausen'deki toplama kampına gönderildi. 1945'te serbest bırakıldıktan sonra, ÇeKP Prag bölgesi sekreterliğine, 1946'da Merkez Komitesi'ne seçildi.

Beneş tarafından 25 Şubat 1948'de başkanlığa atanan Gottwald'ın ÇeKP'lilerden oluşan bir hükümet kurması ve Mayıs 1948'de Çekoslovak Halk Cumhuriyeti'nin kurulması sırasında Gottwald'ın önde gelen yardımcılarından biri oldu. 1951'de Politbüro'ya girdi ve Merkez Komitesi sekreterliğine yükseldi. Devlet başkanı Gottwald'ın ölümünün ardından 1953'te ÇeKP birinci sekreteri, 17 Kasım 1957'de devlet başkanı Zapotocky'nin ölümünden sonra da devlet başkanı oldu. Stalin yanlısı bir siyaset izledi. 1960'ta anayasanın yeniden düzenlenmesiyle Çekoslovakya sosyalist bir cumhuriyet oldu.

Aydınlar ve öğrenciler arasında artan huzursuzluk ve parti içinde gelişen muhalefet nedeniyle Novotny, Ocak 1968'de ÇeKP birinci sekreterliğini muhalefetin önderlerinden Slovakya Komünist Partisi (SKP) birinci sekreteri Dubçek'e devretti. 22 Mart 1968'de devlet başkanlığı görevinden de çekildi, yerine general Svoboda devlet başkanı oldu. Novotny, milliyetçi, liberal grupların ve federal yönetim yanlılarının eleştirilerinin yoğunlaşması üzerine Mayıs ayında partideki tüm görevlerinden ve ÇeKP Merkez Komitesi üyeliğinden uzaklaştırıldı.Dubçek'in önerdiği programın uygulanmaya başlamasının ardından Ağustos 1969'da Varşova Paktı'na bağlı ülkelerin askeri birlikleri Çekoslovakya'yı işgal etti. Novotny 1971 parti kongresinde ilişkileri normalleştirme kararı doğrultusunda yeniden partiye alındı ve hakları geri verildi, ancak, daha sonra resmi görev almadı.

• **BAKINIZ:** DUBÇEK, GOTTWALD, HUSAK, L.SVOBODA.

NU, U
(1907)

Birmanyalı devlet adamı. Birmanya'nın bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden biri ve bağımsızlık sonrası ülkesinin ilk başbakanıdır.

25 Mayıs 1907'de Irrawaddy bölgesinde Wakama köyünde doğdu. Milliyetçi bir siyaset adamının oğluydu. 1929'da Rangoon Üniversitesi'ni bitirdi. Bir süre öğretmenlik ve gazetecilik yaptıktan sonra hukuk öğrenimi görmek üzere 1934'te üniversiteye geri dönen Nu, 1936'daki İngiliz sömürge yönetimine karşı ilk kitle gösterisi olan öğrenci boykotuna önderlik ettiği gerekçesiyle Aung San ile birlikte üniversiteden atıldı. Ertesi yıl Dobama Asi-ayone (Birmanyalılar-Burmalılar- Derneği) hareketine katıldı. 1936'da yetenekli bir yazar ve çevirmen olarak Aung San ile birlikte, devrimci yayınlar basan ve dağıtan Kızıl Ejderha Kitap Kulübü'nü kurdu. 1940'ta İngilizler tarafından "isyana teşvik" gerekçesiyle tutuklanarak hapse atılan Nu, 1942'de Japonlar'ın Birmanya'yı ele geçirmesi sonucu serbest bırakıldı. Bir süre Japon yanlısı Ba Maw hükümetinde dışişleri ve eğitim bakanlığı yaptıysa da, daha sonra Japonlar'a karşı Aung San'ın önderlik ettiği anti-faşist hareket ile işbirliği yapmaya başladı. 1947'de Kurucu Meclis'e seçildi. Temmuz 1947'de Aung San ve hükümet üyelerinin katledilmesi üzerine Halkın Özgürlüğü İçin Anti-Faşist Birlik'in (HÖAFB) başkanlığına getirilerek Ocak 1948'de bağımsız olan Birmanya'nın başbakanı oldu. Ülkesinin İngiliz Uluslar Topluluğu'ndan kesin olarak ayrılmasını sağlayan Nu, uluslararası ilişkilerde bağlantısızlık siyaseti izledi.

Sosyalist bir devlet kurmayı amaçladığını ilan eden Nu, başbakan olduğu yıl Toprağın Kamulaştırılması Yasası'nı da içeren köklü bir reform programı başlattı. Güney ve Orta Birmanya'da ise komünistlerin ve ulusal azınlıkların ayaklanmaları 1950'lerin ortalarına değin sürdü. Savaşın getirdiği yıkım ortamında ülkenin başlıca döviz kaynağı olan pirinç ihracatının da düşmesi üzerine doğan iktisadi bunalım sırasında, 1958'de HÖAFB içinde görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bunun üzerine Nu, genelkurmay başkanı general Ne Win'den iktidarı devralmasını isteyerek Ekim 1958'te istifa etti. Şubat 1960'ta yapılan seçimleri kazanınca yeniden başbakan oldu. Eylül 1961'de Buddhacılık'ı devlet dini olarak kabul etmesinin ardından kuzeyde Buddhacı olmayan ulusal azınlıklar arasında ayrılma taleplerinin canlanmasını ve ülkenin iktisadi ve sosyal sorunlarının çözülememesi gerekçesini öne süren ordu Mart 1962'de iktidara el koyunca, tutuklandı. Ekim 1966'da serbest bırakıldıktan sonra bir süre siyasetten uzak kalan Nu, 1968'de içinde yer aldığı danışma kurulunda, parlamenter demokrasiye dönüşü talep etti. Ancak yeniden tutuklanmaktan çekinerek Nisan 1969'da Hindistan'a gitti. Daha sonra Londra'ya geçerek Parlamenter Demokrasi Partisi'ni kurdu ve tüm Birmanyalılar'a Ne Win yönetimini devirmek için çağrıda bulundu. Bangkok'ta bir sürgün hükümeti kurarak kendisini desteklemeleri için ABD, Japonya, Hong Kong ve Kamboçya'yı ziyaret etti. 1970'te ulusal azınlıklarla anlaşarak mücadeleyi yönetmek için Birmanya'ya gittiyse de, gerillaların Birmanya ordusu tarafından püskürtülmesi üzerine Mayıs 1973'te Hindistan'a sığındı. Nu, Ne Win yönetiminin Mayıs 1980'de ilan ettiği siyasal aftan yararlanarak diğer muhalefet önderleri ile birlikte Ağustos 1980'de Birmanya'ya döndü.

Aynı zamanda inançlı bir Buddhacı olan Nu, 1954-1956 arasında Altıncı Büyük Buddhacı Meclisi'ni toplayarak Buddhacılık'ın canlanmasında büyük rol oynadı.

• KAYNAKLAR: R.A.Butwell, *U Nu of Burma*, 1963.

• BAKINIZ: AUNG SAN, NE WIN.

NUH

İbrani peygamberi. Adem'den sonra üçüncü peygamberdir. Tufan'da gemisine doldurduğu yaratıklarla canlılar soyunun sürmesine olanak sağlamasıyla tanınır.

Nuh Peygamber'in yaşadığı çağ bilinmediği gibi, onunla ilgili söylentiler de birbirini tutmaz.. *Kuran*'a göre Adem'den sonra gelen üçüncü peygamberdir. Ondan önce Şit, daha önce de Adem yaşamıştır. Nuh, din kitaplarında, Tufan olayıyla birlikte anılır. Bu olaya göre, Nuh'un içinde yaşadığı topluluk ahlaki çöküntüye uğrayıp bütün uyarılara karşı ahlaksızlıklar sürünce Tanrı bunları cezalandırmak istemiş. Bu isteğini Nuh'a bildirerek, içine her canlı türünden bir örnek sığabilecek büyüklükte, bir gemi yapmasını buyurmuş. Nuh, tanrısal buyruğu yerine getirmiş, yaptırdığı gemiye her canlı türünden bir çift (erkek-dişi) yerleştirmiş. Geminin bittiğini gören Tanrı gökten, bütün yeryüzünü kaplayan yağmurlar yağdırmış, yeryüzü engin bir denize dönmüş, yalnız Nuh'un gemisi bu denizde yüzer dururmuş. Bütün insanlar sularda boğulup yok olduktan sonra, Tanrı Nuh'a geminin yaklaşabileceği bir kara bulmasını bildirmiş. Nuh arka arkaya birkaç kuş ya da güvercin uçurmuş. Son gelen kuşun ağzında bir çalı tuttuğunu görünce, gemisini kuşun geldiği yöne doğru yüzdürmüş. Gemi Cudi ya da Ararat Dağı'na yanaşmış, sular iyice çekildikten sonra, gemideki canlılar karaya çıkmış. Her canlıdan kendi soyu üremiş, yeni bir insan kuşağı ortaya çıkmış.

Nuh'la ilgili olaylar *Kuran*'ın Araf, Şuara, Kamer ve Nuh surelerinde anlatılır, Tufan olayının insanların işledikleri suçlar yüzünden gerçekleştirildiği açıklanır. Bu olayın, tarihöncesi dönemlerde ortaya çıktığını, Mezopotamya ve yöresinin biriken yağmur suları yüzünden bir denizle kaplandığını,bu nedenle Tufan'ın doğal bir olgu olduğunu ileri sürenler vardır. Nuh, Tufan nedeniyle, başta edebiyat olmak üzere, kimi sanat alanlarının konusu olmuştur.

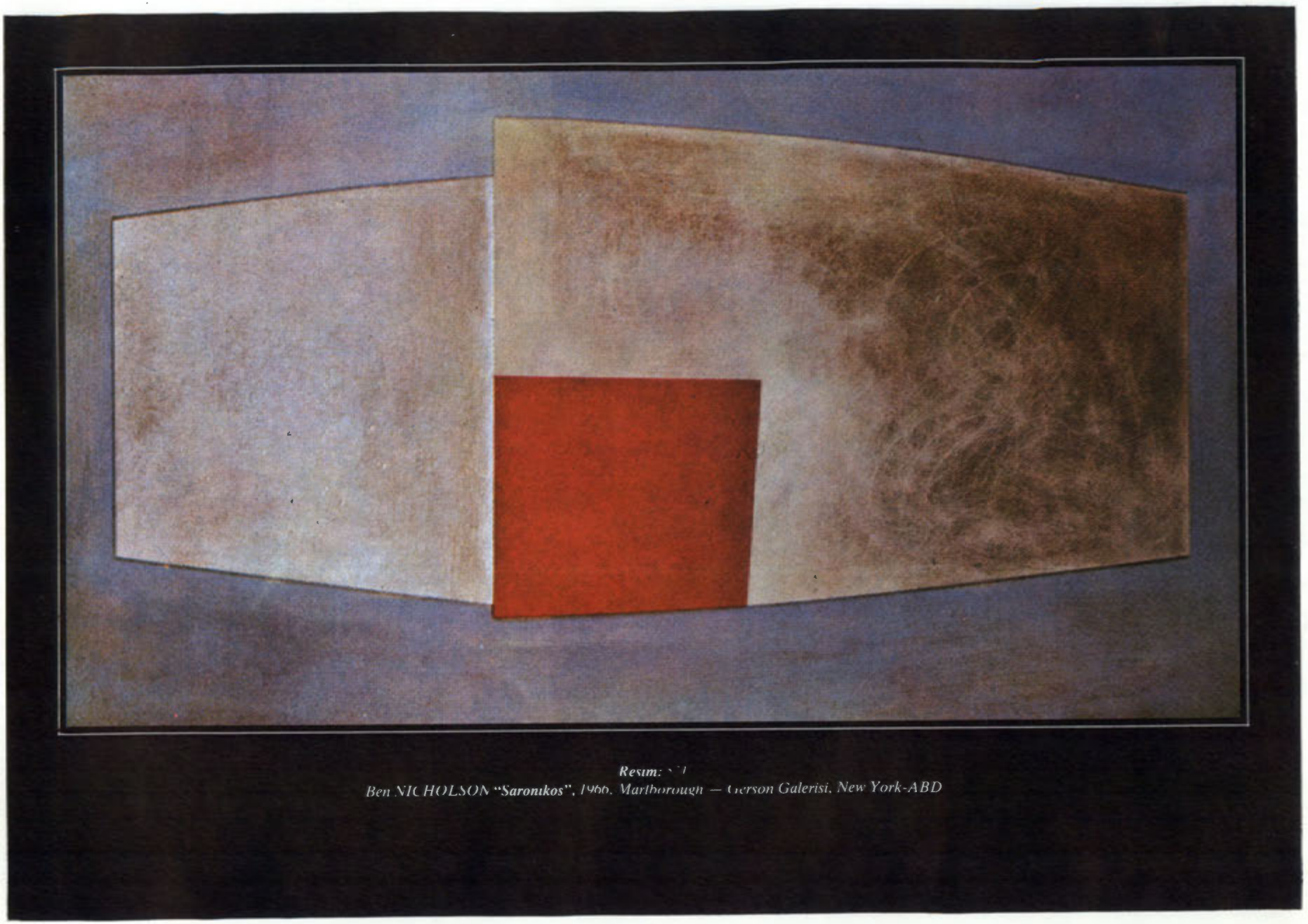

Resim: [illegible]
*Ben NICHOLSON "**Saronikos**", 1966. Marlborough — Gerson Galerisi, New York-ABD*

Resim: *522*
NİGÂRÎ ***"Sultan II.Selim"****, ykş 1570, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul*

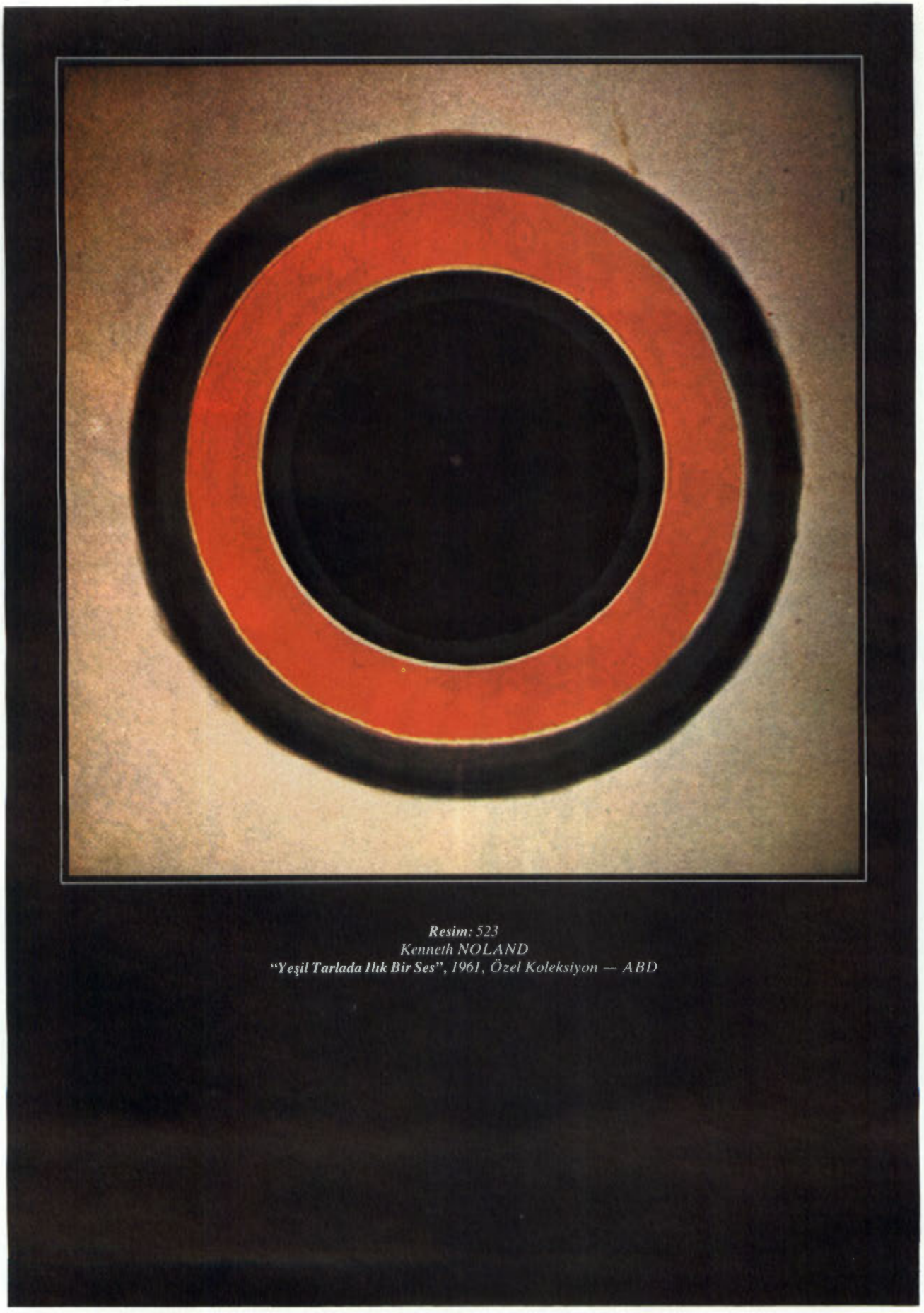

Resim: *523*
Kenneth NOLAND
"Yeşil Tarlada Ilık Bir Ses"*, 1961, Özel Koleksiyon — ABD*

Resim: *524*
Emil NOLDE
"Hayalciler"*, 1916, Wallraf-Richartz Müzesi, Köln-FAC*

NUMENİUS
(2.yy)

Suriyeli filozof. Platon'un düşüncelerini yeni bir yorumla yaymaya çalışmıştır.

Suriye'nin Apamea kentinde doğdu. Ölüm yeri bilinmemektedir. Yaşamı konusunda yeterli bilgi olmayan Numenius'un görüşleri, kendisiyle yakınlık kuran Clemens'in yazılarındaki alıntılardan, Porphyrios'un aktarmalarından öğrenilmektedir.

Numenius'la ilgili bilgi veren kaynaklar, onun Pythagoras ve Platon üzerinde çalıştığını, bu iki filozofun görüşlerini yorumlayarak tektanrıcı dinlerle bağdaştırma amacı güttüğünü ileri sürer. Ona göre iyilik, yücelik, güzellik, bilgi, bilgelik ve erdem konusunda en doyurucu açıklamayı Platon ve Pythagoras'ın düşüncelerinde bulma olanağı vardır. Platon'un ortaya attığı görüşlerle Musa'nın kurduğu dinin ilkeleri birbirine yabancı değildir. Nitekim Platon'un *Timaios* adlı yapıtında geliştirdiği evren anlayışı tektanrıcı dinlerin özüne uygundur. Numenius, bir yandan da, Pythagoras'ın sayılarla ilgili kuramı üzerinde durmuş, onu yeniden yorumlamıştır.

Numenius'a göre en yalın bir töz olan varlık Bir'dir, en yüce İyi ve en yüce Anlık'tır. Bu Bir'in karşısında nicelik bakımından, çok olan, sayısız olan ve özdek niteliği taşıyan nesne bulunur, buna Kötü denir. Tanrı değişmeyen, durağan, kendi kendine yeten bir varlıktır. Onun için devinme söz konusu değildir, bu nedenle de evrenin yaratıcısı olamaz. Numenius'un düşünceleri, sonradan, Yeni-Platonculuk'un doğmasına yardımcı olmuş, çağlar boyunca etkisini sürdürmüştür.

• BAKINIZ: PLATON, PLOTİNOS, PYTHAGORAS.

NUMEYRİ, Cafer
(1930)

Sudanlı asker ve devlet adamı. Askeri bir darbeyle iktidarı ele geçirdikten sonra devlet başkanı olmuştur.

Cafer Muhammed Numeyri 1 Ocak 1930'da Omdurman'da doğdu. Geleneksel İslam öğrenimi gördükten sonra seçkin yönetici tabakanın yetiştirildiği İngiliz tipi Hantoub yatılı okuluna girdi. 1949'da Hartum'daki Askeri Kolej'e girme hakkını kazandı. 1952'de subay oldu.

Cemal Nâsır'a duyduğu hayranlıkla 1935'te bazı genç subaylarla Özgür Subaylar Örgütü'nü kuran Numeyri, 1956'da Sudan'ın barışçı bir biçimde bağımsız bir devlet haline gelmesinden bir yıl sonra askeri bir darbe girişimine karıştığı için ordudan atıldı. 1958'de tuğgeneral İbrahim Abbud'un askeri bir darbeyle iktidarı ele geçirmesi üzerine yeniden orduya alındı. Ancak, ülkenin güney bölgesine sürgün olarak gönderildi. 1961'de Hartum'a dönünce Özgür Subaylar Örgütü'nü canlandırarak gizli broşürler yayımlamaya başladı.

Abbud'un güneydeki etnik topluluklara karşı izlediği Araplaştırma siyasetinin uzun yıllar sürecek kanlı bir ayaklanmaya yol açmasından bir süre sonra görevle çeşitli dış ülkelere gönderildi. 1964 sonlarında ülkeye dönüşünde ordu içinde yandaşları arttığından Abbud'u istifaya zorlayarak 1965'te sivil rejime dönülmesinde önemli rol oynadı. Bir süre askeri staj görmek üzere ABD'ye gitti. Dönüşünde siyasi çalışmalarını sürdürdüğünden başkentten uzak yerlerde görevlendirildi. 25 Mayıs 1969'da Hartum'a dönmeyi başararak kansız bir darbeyle iktidarı ele geçirdi. Ülkenin adını Sudan Demokratik Cumhuriyeti olarak değiştirip Devrim Komuta Konseyi başkanı, başkomutan ve savunma bakanı olarak ülkenin tek yöneticisi durumuna geldi.

Darbeyi destekleyen değişik güçler arasında bir denge siyaseti izleyerek, Mehdiciler'in başlattığı Ensar hareketinin tehdidine karşı Sudan Komünist Partisi ile işbirliği yaparak bu partinin üç üyesini hükümete aldı. 1970 Mart'ında bu hareketi kanlı bir biçimde bastırdıktan sonra komünistlerle işbirliğine son verdi. Bunun üzerine 19 Temmuz 1971'de solcu subayların beklenmedik bir darbesiyle tutuklandıysa da, kendisine bağlı kalan ordunun ve Mısır ile Libya'nın açık desteğiyle darbecilere karşı kanlı bir bastırma hareketine girişti.

30 Eylül 1971'de halk oylamasıyla devlet başkanı oldu. Devrim Komuta Konseyi'ni dağıtarak Mısır modeline uygun Sudan Sosyalist Birliği'ni kurdu. Mart 1972'de güney bölgesine özerklik vererek on yıldan beri süren ayaklanmaya son verdi. Bu olaydan sonra Mehdiciler'in çeşitli darbe girişimleriyle karşılaştı. 1976'da Libya'nın desteğiyle başlayan Mehdici ayaklanmayı bastırıp önderlerini idam ettirdi. Sonraki yıllarda muhalifleriyle uzlaşma denemeleri sonuç vermeyince yönetimin üst düzeyindeki çok sayıda kişinin işine son verdi. Özerklik haklarını kısma girişimleri ise güney bölgesinde yeniden huzursuzluğa yol açtı. Son zamanlarda Şeriat uygulamasını başlatarak muhalefete karşı sert önlemler aldı.

Numeyri, iktidarının ilk yıllarında iyi ilişkiler kurduğu SSCB'den 1971 darbesinden sonra uzaklaşmaya başladı. SSCB'den destek alan Libya ve Etiyopya'ya karşı ABD'ye yakınlaştı. 1977'de Sovyet askeri danışmanlarını ülkeden çıkarıp ABD'den askeri yardım almaya başladı. Ortadoğu'daki saflaşmada Suudi Arabistan ve Mısır ile birlikte hareket etti. Enver Sedat'ın İsrail ile barış siyasetini destekledi ve 1982'de Mısır ile belli alanlarda yakın işbirliği kurmak amacıyla bir "bütünleşme belgesi" imzaladı. Kasım 1985'te yurtdışında bulunduğu sırada genelkurmay başkanının önderliğinde gerçekleştirilen bir darbeyle devrildi.

NÚNEZ, Rafael
(1825-1894)

Kolombiyalı devlet adamı. 1880-1882 ve 1884-1894 arasında devlet başkanlığı yapmıştır.

28 Eylül 1825'te Cartagena'da doğdu, 12 Eylül 1894'te El Cabrero'da öldü. Hukuk öğrenimi gören Núnez öğrencilik yıllarında Liberal Parti'ye girdi. 1853'te José Maria Obando'nun hükümetinde devlet bakanı oldu. Liberal olmasına karşın 1855-1857 arasında Muhafazakârlar'ın kurduğu hükümette bakanlık yaptı. 1861'de Mosquera'nın yönetimi ele geçirmesinden sonra maliye bakanlığına getirildi. bakanlık görevi sırasında kilise mallarının kamulaştırılmasının gerekçelerini açıklayan ünlü savunmasını yazdı.

1863-1874 arasında ABD ve Avrupa'da çeşitli diplomatik görevlerde bulundu. Ülkesine döndükten sonra Liberaller'in adayı olarak katıldığı devlet başkanlığı seçimlerini kazanamadı. 1880'de yeniden adaylığını koyan Núnez Liberaller'in ve Muhafazakâr Parti'den ayrılan Bağımsızlar'ın desteğiyle devlet başkanı seçildi. 1882'ye değin süren başkanlık döneminde çeşitli iktisadi reformları uygulamaya koydu. Mosquera döneminde kilisenin etkisini azaltmak amacıyla alınan önlemleri kaldırdı. 1884'te yeniden devlet başkanı seçilen Núnez, Muhafazakârlar'ı ve Bağımsızlar'ı birleştiren Milliyetçi Parti'yi kurdu. 1885-1886 arasında Santander Eyaleti'nde Liberaller'in başlattığı ayaklanmayı Muhafazakârlar'ın desteğiyle bastırdı. 1886'da, liberal 1863 anayasası yerine, kilisenin yetkilerini artıran otoriter merkeziyetçi bir anayasa tasarısını meclise sundu. Yeni anayasının kabul edilmesinden sonra 6 yıl için devlet başkanı seçildi. Ancak, 1888'de yönetimi Carlos Holguin'e bırakarak Cartagena'ya çekildi. 1892 seçimlerini kazanmasına karşın Cartagena'da kalarak ülkeyi yardımcıları aracılığıyla yönetti.

Núnez çeşitli gazetelerde yayımlanan siyasi yazılarının yanı sıra şiirleriyle de tanınmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Ensayo de critica social*, 1874, ("Toplumsal Eleştiri Denemesi").

• BAKINIZ: MOSQUERA.

NUREDDİN CERRAHÎ
(1673-1721)

Türk, mutasavvıf. Cerrahiye adlı tarikatın kurucusudur.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Cerrahpaşa'da doğduğundan "Cerrahî" adını almıştır. Medrese öğrenimi gördü. Bir süre görevli olarak Mısır'da kaldı. İstanbul'da Şeyh Alaeddin Efendi'nin etkisinde kalarak Halveti tarikatının Ramazaniye koluna girdi, sonra ondan ayrılıp, kendi adıyla anılan tarikatını kurduktan sonra, Nureddin Cerrahî adıyla ünlendi.

Nureddin Cerrahî, Halvetilik'in temel ilkelerini benimsemiş, yalnız anışlarda, daha çok şiire yer veren bir yol tutmuştur. Anışlarda (zikr), kendi yazdığı şiirler topluca ve yüksek sesle okunur, Tanrı adları derin bir coşkuyla anılır, birbirinin omuz ve belinden tutan dervişler halka biçiminde bir dizi oluşturarak sağa sola eğilir, birlikte dönerler. Sonra, şeyhin karşısında, diz çökülerek anışın ikinci ya da üçüncü bölümü, topluca şiir okunarak, sürdürülür. Nureddin Cerrahî için Şeriat'ın bütün kurallarını uygulama gereği vardır.

• BAKINIZ: ÖMER HALVETÎ.

NUREDDİN PAŞA
(1873-1932)

Türk asker ve siyaset adamı. Kurtuluş Savaşı'nda Birinci Ordu komutanlığı yapmıştır.

Nureddin İbrahim Paşa, Bursa'da doğdu, 18 Şubat 1932'de İstanbul'da öldü. Müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. 1893'te Harbiye Mektebi'ni bitirdi. 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı'na katıldı. Çeşitli askeri görevlerde bulunduktan sonra, 1911'de Trablusgarp, 1912'de Balkan Savaşı'na katıldı. 1914'te miralaylığa (albay) yükseldi ve alay komutanı olarak I.Dünya Savaşı'nda bulundu. 1918'de mirliva (tümgeneral) oldu, tümen ve kolordu komutanlıkları görevlerinden sonra Temmuz 1920'de Kurtuluş Savaşı'na katılmak amacıyla Anadolu'ya geçti. Aralık 1920'de Merkez Ordusu komutanı oldu, Haziran 1922'de ferikliğe (korgeneral) yükselerek, I.Ordu komutanlığına getirildi ve 26 Ağustos'ta başlayan Büyük Taarruz'a katıldı. 1923'te Bursa mebusu seçildi. Mart 1924'te Yüksek Askeri Şura üyeliğine atandıysa da, bir süre sonra askerlikten ayrılarak siyasi çalışmalarını sürdürdü.

NUREDDİN ZENGİ
(1118-1174)

Halep-Şam atabeyi. Haçlılar'a karşı başarılı savaşlar vermiştir.

Nureddin Mahmud Zengi Şubat 1118'de Musul'da doğdu, 15 Mayıs 1174'te Şam'da öldü. Musul atabeyi İmadeddin Zengi'nin oğludur. Babası 1146'da Caber Kalesi'nin kuşatılması sırasında ölünce Halep'e gitti. Kardeşi Seyfeddin Gazi de Musul'a yerleşti ve atabeylik toprakları ikisi arasında bölüşüldü. İmadeddin Zengi'nin ölümünü fırsat bilen Tel Başer'deki Haçlı ordusunun komutanı II.Joscellin, Edessa'yı (Urfa) kuşattı. Nureddin, Haçlı kuşatmasını dağıtmayı başardı. 1147'de Halep bölgesine akınlar

yaparak Haçlılar'dan Artah, Kafarlasa (Kafe) ve çevresini aldı.

İkinci Haçlı seferi sırasında 1148'de Filistin'e ulaşan Haçlı ordusu, Temmuz 1148'de Şam'ı kuşattı. Nureddin ve kardeşi Seyfeddin'in orduları Haçlı ordusunun bölgeyi iyi tanımamasından da yararlanarak kuşatmaya son verdiler. Toulouse kontunun oğlu Bertrand'ın el-Arima Kalesi'ni alması üzerine Tripoli (Trablus-Şam) Kontu Raymond, Baalbek'te bulunan Nureddin'e sığındı ve Bertrand da tutsak edildi. Başka bir Haçlı ordusunu Yagra'da bozguna uğratan Nureddin, 1149'da Antakya Haçlı Kontluğu'na yaptığı akınlarla Harım yöresi ve çevresini yağmalatarak İnnib Kalesi'ni kuşattı. Dönüşte Harım ve Hamat (Hama) yakınındaki Apame (Famiya) Kalesi'ni aldı. 1151' de Edessa Kontu II.Joscellin'i yakalayarak ona bağlı kalelerin birçoğunu ele geçirdi.

Kuzeydeki Haçlı tehlikesini böylece sildikten sonra Filistin ve Lübnan'daki Haçlı orduları üzerinde baskısını yoğunlaştırdı. Mayıs 1153'te Baniyas ve Askalan'a yaptığı saldırı sonuç vermedi. Askalan'a giren Haçlılar Şam'a yönelince, Nisan 1154'te Şam' daki komutanlarla anlaşması sonucu kent kapıları kendisine açılan Nureddin, haçlı tehlikesini uzaklaştırdı. 1156'da Kudüs Kralı III.Bauodouin'le anlaşarak onun Şam'dan aldığı vergilere son verdi, Harım'ın yarısını boşalttırdı. Kralın anlaşmaya aykırı davranması üzerine Baniyas'ı kuşattı. Temmuz 1158'de Harım'ı alan Haçlılar'a Şeria Irmağı yakınında yenildi.

1159 yılı başlarında Halep'e yönelen bizans İmparatoru I.Manuel Kommenos'u anlaşma sağlayarak durdurdu. Kudüs kralıyla yaptığı kısa ateşkes sırasında Rakka ve Harran'ı alarak kardeşi Nâsireddin'e bıraktı. Anadolu Selçuklu Sultanı II.Kılıç Arslan'a savaş açtı ama Bauodouin'in Halep topraklarına saldırması üzerine geriye döndü. 1163' te Trablus-Şam Haçlı Kontluğu'na karşı sefer hazırlığı yaparken Hışn el-Akka'da uğradığı beklenmedik bir saldırıdan zorlukla kurtuldu. 1164'te yeni bir orduyla Harım'ı ve Baniyas'ı alarak Şam valisi Şirkuh ve komutanlarından Salâheddin Eyyubî'yi 1168'de Mısır seferine gönderdi.

1173'te Anadolu'daki kimi kasabaları alarak II. Kılıç Arslan'ın ordusuyla Kayseri'de karşılaştı. İki taraf da sonuçta uzlaşmayı yeğledi. Abbasi halifesinin gönderdiği menşurla Musul, el-Cezire, Erbil, Hilat, Suriye ve Mısır hükümdarı ilan edilen Nureddin Zengi, iyi bir komutan, adil bir hükümdar, bilimin ve bilim adamlarının koruyucusuydu. Birincil amacı Suriye ve Filistin'den Haçlılar'ın çıkarılması olduğundan, Ortadoğu'nun siyasi tarihi üzerinde önemli ve belirleyici etkisi olmuştur.

• BAKINIZ: İMADEDDİN ZENGİ, SALÂHEDDİN EYYUBÎ.

NUREYEV, Rudolf
(1938)

Rus asıllı İngiliz dansçı ve koreograf. 20.yy'ın en önemli klasik ve modern bale yorumcularından biridir.

Rudolf Hametoviç Nureyev 17 Mart 1938'de Başkır Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti Ufa'da doğdu. Bir çiftçi ailesinin çocuğuydu. Önce halk danslarına ilgi duydu, amatör olarak Ufa Operası'nın gösterilerinde yer aldı. 1955-1958 arasında Leningrad Koreografi Okulu'nda öğrenim gördü. 1958'de Kirov Balesi'ne solo dansçı olarak katıldı. Topluluğun 1961'deki Paris turnesi sırasında siyasal sığınma hakkı istedi. Bu isteği kabul edildikten sonra Cuevas markisinin (1885-1961) Büyük Bale'sine girdi. Aynı yıl, Londra'daki Kraliyet Dans Akademisi'ne çağrıldı. 1962'den 1970'lerin ortalarına değin Margot Fonteyn'in partneri ve Kraliyet Balesi'nin sürekli konuk sanatçısı oldu. Birçok ülkenin ünlü topluluklarında konuk dansçı ve koreograf olarak çalıştı.

Nureyev 20.yy'ın ikinci yarısının en büyük dansçılarından biri sayılır. Tekniği ve sanatsal anlatımı Nijinski ile karşılaştırılır. Klasik ve modern bale repertuarlarındaki birçok yapıtı ustalıkla yorumlamış, ayrıca onun için roller yaratılmıştır. *Kuğu Gölü*, *Uyuyan Güzel* gibi klasik yapıtların en iyi yorumcularından biri olarak kabul edilir. Neumeier, Petipa, Manen, R.Petit ve M.Béjart gibi ünlü koreografların düzenlemelerinde dans etmiş, kendisi de birçok koreografi hazırlamıştır. Bunlar arasında *La bayadère* gibi yeniden ele alıp en az önceki düzenlemeler kadar başarıya ulaştığı çalışmalar da yer alır. Sinema ve televizyon için birçok bale filminin koreografisini yapmış, ayrıca birçoğuna oyuncu olarak da katılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Koreografi:** *La bayadère*, 1963, müz. L.Minkus; *Kuğu Gölü*, 1964, müz. Çaykovski; *Raymonda*, 1964, müz. A.Glazunov; *Paquita*, 1965, müz. L.Minkus; *Uyuyan Güzel*, 1966, müz. Çaykovski; *Fındıkkıran*, 1967, müz. Çaykovski; *Don Kişot*, 1970, müz. L.Minkus. **Dans Ettiği Baleler:** *Paradise Lost*, 1967, müz. M.Constant, ("Kaybedilmiş Cennet"); *Pelléas et Mélisande*, 1969, müz. Schoenberg; *Marco Spada*, 1981, müz. D.F.E.Auber. **Film:** *An Evening with the Royal Ballet*, 1963, ("Kraliyet Balesi İle Bir Akşam"); *Romeo ve Juliet*, 1966; *Kuğu Gölü*, 1966; *Le jeune homme et la mort*, 1966, ("Genç Adam ve Ölüm"); *I am a Dancer*, 1972, ("Ben Bir Dansçıyım"); *Don Kişot*, 1972; *Valentino*, 1977. **Kitap:** *Nureyev*, 1962, otobiyografi.

• BAKINIZ: NİJİNSKİ.

NURHAÇİ
(1559-1626)

Çin imparatoru. Mançu hanedanının kurucusudur.

Mançurya'da doğdu, 30 Eylül 1626'da aynı yerde öldü. Doğu Mançurya'daki 5 Juchen kabilesin-

den biri olan Çien-Çou kabilesindendi. Bu dönemde Çin İmparatorluğu'nu yöneten Ming hanedanı Juchen kabilelerinin başkanlarına memurluk vererek bunları Ming denetimi altında tutan bir sistem uyguluyordu. Nurhaçi, babasının ve büyükbabasının diğer kabilelerle savaşırken ölmeleri üzerine genç yaşta kabilesinin başına geçti. Önce kabile içindeki rakiplerini saf dışı bırakarak durumunu güçlendiren Nurhaçi, ardından diğer kabileleri denetim altına alarak bir Mançu devleti kurmaya yöneldi. Çin'in diğer kabilelere yardım etmesini engellemek amacıyla öncelikle Mançurya'nın Çin denetiminde olan bölgesini işgal etti. 1599'da Nurhaçi'nin isteği üzerine Moğol alfabesinin Mançu diline uyarlanmasıyla Mançu yazısı geliştirildi.

1601'de dört sancaktan oluşan bir devlet kurduğunu açıkladı. Temel olarak bir askeri örgütlenme biçimi olan, askeri ve idari yöneticileri Nurhaçi tarafından seçilen sancaklar, aynı zamanda bir yönetim birimi işlevini görerek, kabile sistemine gelişkin bir yönetim yapısı kazandırdı. Böylece kabile sisteminin askeri bürokrat bir yapıya dönüşmesi, Çin'in Mançular tarafından ele geçirilmesinde ilk adım oldu.

1616'da kendisini Çin imparatoru ilan ederek Tien Ming (İlahi Vekil) adını alan Nurhaçi, hanedanına 12.yy'da Juchenler tarafından kurulmuş olan Chin hanedanından esinlenerek Chin adını verdi. Bu tarihte Nurhaçi, Çin tarafından desteklenen Yeke dışındaki tüm kabileleri yenmiş ve birliği sağlamıştı. Bu, yalnızca askeri değil, aynı zamanda siyasal ve diplomatik bir başarıydı. Bu başarı da, Nurhaçi'nin Liaotung kentindeki bir Çin memuru aracılığıyla Mançular'ın Çin ile olan ticaretini denetim altına almasının dolaylı bir katkısı olmuştu. Nurhaçi, Çin ticareti ve elinde tuttuğu Mançurya madencilik tekeli sayesinde, yayılmasının iktisadi temelini oluşturan, önemli bir birikim elde etti.

1618'de Çin'e yönelik ilk saldırısını başlattı. Merkezi Mukden olan ve 1625'ten başlayarak 1644'e değin varlığını koruyacak olan, Çin modeli, bir Mançu devleti kurdu. 1592'de Japonlar'ın Kore'yi istilasıyla başlayan ve altı yıl süren savaş, Çin İmparatorluğu'nun askeri gücünü oldukça zayıflatmıştı. Bu koşullar altında, Nurhaçi'nin önderliğinde Mançular, Çin güçlerini kesin bir yenilgiye uğratarak Çin İmparatorluğu'nu ele geçirmek amacıyla Çin Seddi'ne kadar ilerlediler. Ancak, Şubat 1626'da geri püskürtüldüler. Nurhaçi, Çinliler karşısında ilk yenilgisi olan bu çarpışma sırasında yaralanarak 30 Eylül'de öldü.

• BAKINIZ: KANG-HSİ.

NURİ SAİD PAŞA
(1888-1958)

Iraklı asker ve devlet adamı. İngiliz yanlısı bir siyaset izlemiş, uzun yıllar ülke yönetiminde etkili olmuştur.

Bağdat'ta doğdu, 14 Temmuz 1958'de aynı kentte öldü. Bağdat'ta askeri idadiyi bitirdikten sonra İstanbul'a giderek Harbiye Mektebi'nde okudu. 1909'da Osmanlı ordusuna subay olarak katıldı. I.Dünya Savaşı sırasında 1916'da İngilizler'e tutsak düşmesinin hemen ardından Osmanlılar'a karşı ayaklanan Şerif Hüseyin b.Ali'nin İngiliz generali Allenby komutaşındaki kuvvetlerine katıldı. Bir süre İngiliz ajanı Lawrence ile birlikte çalıştı. 1919 Paris Konferansı'nda askeri danışmanlığını yaptığı Emir Faysal tarafından general rütbesine yükseltildi. Kısa ömürlü Suriye Devleti girişiminde de Faysal'ın yanında yer alarak onun Irak kralı olması üzerine, 1921'de önce genelkurmay başkanı, 1923'te de savunma bakanı oldu. 1924'te Temsilciler Meclisi üyesi, 1933'te Senato üyesi oldu.

1930'da başbakanlığa atandı. 1932'de İngiltere ile manda yönetimine son verilmesini öngören 20 yıllık bir antlaşma imzaladı. 1933'te üstlendiği dışişleri bakanlığı görevini Ahali adlı sol eğilimli bir grup tarafından desteklenen 1936 askeri darbesine kadar sürdürdü. Darbeden sonra sürgün edilmesine karşın, ordunun giderek bölünmesinden yararlanarak 1938'de ülkesine dönüp içişleri bakanı oldu. 1940'ta başbakanlık görevine getirilince Nazi Almanyası ve İtalya ile diplomatik ilişkileri kesti. Ancak, ordudaki İngiliz aleyhtarı subayların baskısıyla görevden alındı ve 1941'de Alman yanlısı Raşid Ali Geylani'nin darbesi üzerine genç kral II.Faysal ile birlikte yurt dışına kaçtı. İngiltere'nin müdahalesiyle darbeciler saf dışı edilince, yurda dönüp başbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerini üstlendi. 1942'te Almanya'ya savaş açtı. 1944 yazında kendi isteğiyle başbakanlıktan ayrıldı.

1946 sonrasında çeşitli aralıklarla hükümette yer alarak Arap dünyası ile birlikte Irak'ta da gelişen sol eğilimli milliyetçi akıma karşı sert bir siyaset izledi. Bu arada, 1950'de Irak petrolünün Batılı devletler ile birlikte işletilmesini sağlayan antlaşmanın imzalanmasında önemli bir rol oynadı. Bu sırada, İngiliz aleyhtarı gösterilerin bir ayaklanmaya dönüşmesinden dolayı kral ve eski kuşak siyasetçiler halkı yatıştırmak için İngiliz-Irak Antlaşması'nı iptal etmek zorunda kaldılar.

1953'te ilk kez yapılan doğrudan seçimlerde, İttihad el-Desturi (Anayasal Birlik) Partisi'nin parlamentoda çoğunluğu elde etmesinden sonra, orduyu yeniden düzenlemek amacıyla savunma bakanlığı görevini üstlendi. 1954 seçimlerinden sonra kral Faysal'ın isteğiyle başbakan oldu. Türkiye ve daha sonra Pakistan'ın katılmasıyla 1955'te NATO savunma zincirinin bir uzantısı olarak düşünülen Bağdat Paktı'nın oluşturulmasına öncülük etti. 1958'de Ürdün ile birleşme girişimleri sırasında general Abdülkerim Kasım öncülüğündeki askeri darbeyle devrildi ve kaçmaya çalışırken öldürüldü.

• BAKINIZ: FAYSAL I, HÜSEYİN b. ALİ, KASIM.

NURMİ, Paavo
(1897-1973)

Finlandiyalı atlet. En başarılı mukavemet koşucularından biridir.

13 Haziran 1897'de Turku'da doğdu, 2 Ekim 1973'te Helsinki'de öldü. Yoksul bir ailenin çocuğuydu. On yaşında atletizme başladı, 17 yaşında uzun mesafe koşularına geçti. Yirmi bir yaşında dünyanın en büyük koşucularından biri oldu. 1920 Antwerp Olimpiyat Oyunları'nda 10.000 metre ve 10.000 metre krosta altın madalya kazandı. 1923'te bir mili 4 dakika 10.4 saniyede koşarak dünya rekoru kırdı. Bu rekorunu tam sekiz yıl elinde tuttu. 1924'te 1500 metrede 3 dakika 52.6 saniye ile, 5.000 metrede 14 dakika 28.2 saniye ile, 10.000 metrede de 30 dakika 6.2 saniye ile üç dünya rekoru birden kırdı. Aynı yıl Paris'te yapılan Olimpiyat Oyunları'nda 1.500 metre, 5.000 metre ve 10.000 metre krosta üç altın madalya birden kazanmak başarısını gösterdi.1928 Amsterdam Olimpiyat Oyunları'nda 10.000 metrede birinci gelerek olimpiyatlardaki altıncı altın madalyasını kazandı. Yetkin stili, düzgün fuleleri, büyük hızı ile atletizm dünyasının gelmiş geçmiş en büyük sporcularından biri olarak tanındı. Kendisine "Uçan Finli" adı takıldı. 1932 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'na en iyi biçimde hazırlanabilmek için ABD'ye gitti. Orada yaptığı turne sırasında büyük bir ilgi gördü. Bir otomobil fabrikasının kendisine armağan ettiği otomobili kabul etmesi, Uluslararası Olimpiyat Komitesi'nce profesyonel ilan edilmesine neden oldu. Bu nedenle spor yaşamının dördüncü olimpiyadına katılamadı. Bu olaydan sonra Helsinki'de bir spor malzemesi dükkânı açtı ve durgun bir yaşama başladı. 1952 yılında Helsinki'de yapılan Olimpiyat Oyunları sırasında Olimpiyat meşalesini stada getiren atlet olmayı kabul etti. Olimpiyat meşalesiyle stada girişinde ve şeref turu sırasında stadı dolduran 100.000 seyirci ona büyük tezahürat yaptı. Daha yaşarken Helsinki Olimpiyat stadının önüne heykeli dikildi. Olimpiyat Oyunları'nda altısı altın toplam on iki madalya kazanan, atletizm yaşamı boyunca on yedi dünya rekoru kıran Nurmi, öldüğü zaman ülkesinde ulusal yas ilan edildi.

NUTKU, Ata
(1904)

Türk gemi inşaatı mühendisi. Öğretim ve uygulama açısından bu dalın Türkiye'deki ilk temsilcilerindendir.

26 Ekim 1904'te Yunanistan'ın Preveze kentinde doğdu. 1917'de Bahriye Mektebi'nin Makine Bölümü'ne girdi ve dört yıl sonra yeni açılan Gemi İnşaatı Mühendisliği Bölümü'ne geçerek 1924'te yüksek mühendislik diplomasını aldı. Hamidiye gemisinde deniz stajını, 1925-1927 arası Hollanda'da tersane stajını tamamladıktan ve savaş gemileri tasarımı derslerini de izleyerek uzmanlık sınavını verdikten sonra, 1927'den 1929'a değin Gölcük'te onarılan Yavuz zırhlısının ve 1929-1931 arası İtalya'da yapılan Kocatepe sınıfı destroyerlerin kontrol komisyonunda çalıştı. 1934'te, Türkiye'de gemi yapımına başlanması için girişimlerde bulunan Nutku, Cumhuriyet'ten sonra Türk tersanelerinde yapılmış ilk gemi olan "Gölcük" yağ tankerinin 1937'de tamamlanarak denize indirilmesini sağladı. Ardından "Atak" mayın gemisinin tasarımını ve yapımını gerçekleştirdi. 1938'de, İngiltere'ye sipariş edilen savaş gemilerinin kontrol komisyonunda görev aldıysa da, yapılan gemilerin II. Dünya Savaşı nedeniyle teslim edilememesi üzerine 1941'de Türkiye'ye döndü. Ankara'da Deniz İmalat Şubesi'nde görevlendirildiği 1941-1942 yıllarında Gölcük ve Taşkızak tersanelerinin modernleştirilmesi için çalıştı. 1942-1948 arası Taşkızak Tersanesi'nde yüzer havuzların ve yeni gemilerin yapımını denetledi; ayrıca, 1943'te, gemi inşaatı dersleri vermek üzere Yüksek Mühendis Mektebi'ne öğretim görevlisi olarak atandı. 1948'de yarbay rütbesiyle Deniz Kuvvetleri'nden emekliye ayrılarak, İstanbul Teknik Üniversitesi'ne (İTÜ) dönüştürülmüş olan bu yüksek okulda profesörlüğe atandı. 1953'te İTÜ'de bir model deneme havuzunun yapımını sağlayan ve Gemi Enstitüsü'nü kuran, 1960'ta ordinaryüs profesörlüğe yükseltilen Nutku, öğretim görevinin yanı sıra 1952-1957 arası Denizcilik Bankası yönetim kurulunda görev alarak tersanelerin geliştirilmesinde, araba vapurları, şilep ve yolcu gemilerinin yapımıyla gemi sanayiinin canlandırılmasında etkili oldu. 1958-1959 yıllarında California Üniversitesi'nde, 1969-1970 yıllarında Maryland Üniversitesi'nde konuk profesör olarak bulundu ve 1974'te İTÜ'den emekliye ayrıldı. Aynı yıl TÜBİTAK Hizmet Ödülü'nü kazanan Nutku, İngiltere ve ABD'deki gemi mühendisleri derneklerinin de üyesidir.

Gemi Dizaynı adlı kitabında, gemilerin iktisadi olarak işletilebilmesi için kullanım amacına uygun olarak yapılması gerektiği düşüncesinden yola çıkan Nutku, geminin iktisadi verimine temel olan işletme koşulları, hız, yol uzunluğu, limanda bekleme ve birim yakıt fiyatı gibi öğeleri göz önünde bulundurarak, gemi tasarımındaki bu iktisadi öğelerin teknik tasarım hesaplarını nasıl etkilediğini incelemiş, önceleri yalnız benzer gemiler arasındaki bazı karşılaştırmalara dayanarak yapılan hesaplara sistemli bir yaklaşım getirmiştir.

Yelkenli teknelerin hidrodinamiğine ilişkin deneyleri sonucunda da, suyun direnci ile rüzgâr gücünün yelkenli tekne üstünde yarattığı kuvvetlerin birbiriyle bağlantılarını ele alarak, tekne veriminde en önemli öğenin, teknenin yan hidrodinamik kuvvetinin dirence oranı ve dinamik kararlılığı olduğunu ortaya koymuştur. Yelkenli teknelerin hızlanmasıyla birlikte hidrodinamik güçlerin arttığına, dolayısıyla dengenin azaldığına ve yelken kaldırma kapasitesinin bu dinamik koşullara göre hesaplanması gerektiğine dikkati çeken Nutku'nun, bu etkiyi azaltmak için önerdiği "doğrultucu omurga" modeli büyük ölçüde benimsenmiştir.

Nutku, gemi mühendisliğindeki kuramsal çalışmalarının yanı sıra, sabit bir silindirin içinde dönen ikinci bir silindir ve bunun içinde gidip gelen bir pistondan güç sağlayan yeni tip bir motor geliştirerek ABD'den patent hakkını almış, ayrıca kanatları ayar-

lanabilen yeni tip bir pervane yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Gemi Dizaynı*, 1958; *Pistonlu Buhar Makineleri*, 1968.

NUTKU, Özdemir
(1931)

Türk tiyatro kuramcısı, eleştirmen ve yönetmen. Çeşitli alanlara yayılan öncü tiyatro çalışmalarıyla tanınmıştır.

12 Ocak 1931'de İstanbul'da doğdu. 1950'de İstanbul'da Robert Koleji, 1956'da da Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Aynı yıl Almanya'nın Göttingen kentinde Georg-August Üniversitesi Tiyatro Bölümü'ne girdi ve 1959'da bu okulu bitirince Türkiye'ye dönerek Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde öğretim görevlisi oldu. Sahnelediği *Savaş Oyunu*'yla 1965'te Almanya'nın Erlangen kentindeki Uluslararası Tiyatro Şenliği'nde En İyi Yönetmen Ödülü'nü kazandı. 1974'te profesör oldu. 1976'da Ege Üniversitesi'ne geçti. 1979'da *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri* adlı kitabıyla Milli Kültür Vakfı'nın Edebiyat Büyük Ödülü'nü, 1984'te sahnelediği *Midas'ın Kulakları*'yla, Ulvi Uraz En İyi Yönetmen Ödülü'nü kazandı. 1981'den bu yana Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne bağlı Sahne ve Görüntü Sanatları Bölümü'nün başkanlığını yapmaktadır.

Özdemir Nutku, genel olarak tiyatro, özellikle de Türk tiyatrosunun ana sorunlarıyla ilgili kuramsal çalışmalarının yanı sıra, eğitici ve pratik sahne çalışmalarına da önem vermiştir. Türk tiyatrosunun ulusallıktan kopmaksızın çağdaş bir kimliğe kavuşmasındaki etkin çabasıyla önde gelen tiyatro adamlarından biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Kuramsal:** *Tiyatro ve Yazar*, 1960; *Modern Tiyatro Akımları*, 1963; *Oyun Yazarı*, 1965; *Stanislavski'nin Sahneye Koyduğu Martı*, 1968; *Tiyatro Terimleri Sözlüğü* (M.And ve H.Taner ile), 1966; *Darülbedayi'nin Elli Yılı*, 1969; *Dünya Tiyatrosu Tarihi* 2 cilt, 1971-1972; *Tiyatro Yönetmeninin Çalışması*, 1974; *Yaşayan Tiyatro*, 1976; *Türkiye'de Brecht*, 1976; *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, 1977; *Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü*, 1983; *Dram Sanatı*, 1983. **Oyun:** *Merdiven*, 1962; *Köprü*, 1965; *Savaş Oyunu* (S.Çağan ile), 1965; *Çiçek*, 1967; *Söylev*, 1973. **Sahneye Koyduğu Oyunlar:** *Leocadia*, 1957; *Bellac Apollonu*, 1960; *Teklif*, 1961; *Pabuççu Ahmed'in Maceraları*, 1964; *Savaş Oyunu*, 1965; *Ayak-Bacak Fabrikası*, 1970; *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı*, 1980; *Midas'ın Kulakları*, 1983.

NYERERE, Julius
(1922)

Tanzanyalı siyaset adamı. Bağımsızlık mücadelesinin önderi ve 1962'den beri devlet başkanıdır.

Julius Kambarage Nyerere Mart 1922'de Victoria Gölü kıyısındaki Musoma'ya yakın Butiama köyünde doğdu. Küçük ve yoksul Zanuki kabilesinin şefi Nyerere Burito'yla on sekizinci karısı Mugoya'nın oğludur. İlköğrenimini Musoma'da, ortaöğrenimini Tabora kentinde başarıyla tamamladıktan sonra Ocak 1943'te Uganda'daki Makarere Üniversitesi'ne girdi. Orada kendisi gibi, İngiliz sömürge yönetimi altındaki Doğu Afrika ülkelerinden gelmiş öğrencilerle Afrika'nın sorunları üzerine yoğun tartışmalara katıldı. Yine bu yıllarda Katoliklik'e ilgi duydu ve bu mezhebi kabul etti. 1945'te öğretmenlik diplomasını alarak Tanganika'ya döndü. Tabora'da bir Katolik ortaokulu olan St.Mary Koleji'nde tarih ve biyoloji dersleri vermeye başladı. Bir yandan da ülke sorunlarının tartışıldığı bir örgüt niteliğindeki Tanganika Afrika Derneği'ne katılarak siyasi çalışmalara başladı. 1949'da bilgisini derinleştirmek amacıyla İskoçya'daki Edinburgh Üniversitesi'ne girdi. Tek bir konu üzerinde uzmanlaşmak yerine birçok konuda bilgisini artıracak bir program seçti ve 1952'de edebiyat fakültesinden yüksek lisans diploması aldı. Tanganika'ya dönerek Darü's-Selâm yakınındaki Pugu'da St.Francis College'da tarih öğretmenliğine başladı.

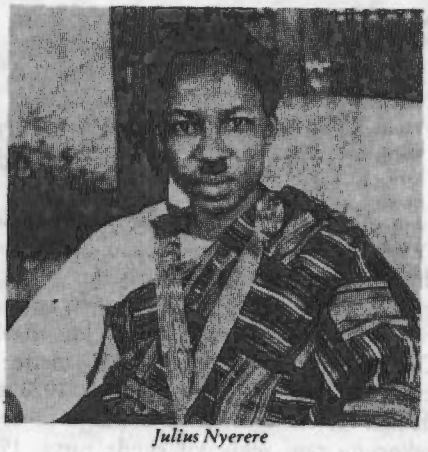

Julius Nyerere

Nyerere, Nisan 1953'te Tanganika Afrika Derneği'nin başkanlığına seçildi. Bu derneği Tanganika'nın bağımsızlığı amacına yönelik olarak çalışan etkili bir örgüt haline dönüştürme çabalarının boşa gittiğini görünce, 7 Temmuz 1954'te TAUB (Tanganika Afrika Ulusal Birliği-Tanganyika African National Union) adlı bir parti kurdu ve başkanlığına seçildi. Siyasi çalışmalarının gittikçe yoğunlaşması nedeniyle 1955'te öğretmenliği bırakmak zorunda kaldı. Tanganika'yı baştan sona dolaşarak partinin örgütlenme çalışmalarını yürüttü. 1955, 1956 ve 1957 yıllarında New York'a giderek TAUB adına Birleşmiş Milletler Vesayet Komisyonu'yla görüştü; halkının bağımsızlık istemini dile getirdi. İngiltere Nyerere'nin bağımsızlık isteğini reddetmekle birlikte, ülke içinde gittikçe artan etkisini göz ardı edemeyerek, 1957'de onu tümüyle İngiliz denetimindeki Yasama Meclisi'ne atadı. Ancak mecliste bağımsızlık doğrultusunda hiçbir ilerleme olmadığını gören Nyerere, aynı yıl içinde bu görevinden istifa etti.

► *TAUB'yi kurması* ◄

1958'de ülkedeki Afrikalılar'ın, Asyalılar'ın ve Avrupalılar'ın mecliste eşit düzeyde temsilini öngören yeni bir seçim yasası kabul edildi. TAUB önderlerinden bazıları çoğunluğu oluşturan Afrikalılar'a di-

ğer toplumlarla eşit düzeyde temsil hakkı verilmesini protesto etmek amacıyla seçimlerin boykot edilmesini önerdilerse de, Nyerere seçimlere katılmaktan yana karar alınmasını sağladı. Her üç toplum adına da aday gösteren TAUB, 1958'deki seçimlerde büyük bir çoğunluk kazandı. Bu sırada genel valiliğe atanan Richard Turnbull, Nyerere'yle sağlıklı bir işbirliği içine girdi. Tanganika'ya 1960'ta özerklik verilmesinin ardından yapılan seçimlerde TAUB Yasama Meclisi'ndeki 71 üyelikten 70'ini kazandı. Bunun üzerine genel vali Turnbull, Nyerere'yi hükümet başkanlığına atadı. Tanganika'nın seçimle işbaşına gelen ilk başkanı olan Nyerere, 9 Aralık 1961'de bağımsızlığın kazanılmasından sonra da bu görevini sürdürdü.

Başbakan olması

Bağımsızlıktan sonra TAUB'nin örgütlenmesinde bazı aksaklıklar gören Nyerere, partinin bağımsızlıktan sonraki işlevinin çok daha önemli olduğunu düşünerek Ocak 1962'de yerine Raşhidi Kawawa'yı bırakarak başbakanlıktan ayrıldı. Yıl sonuna değin partinin yeniden örgütlenmesi çalışmalarını yürüttü. Aralık 1962'de cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra yapılan seçimlerde de büyük bir çoğunlukla devlet başkanlığına seçildi. Yeni hazırlanmış olan anayasa uyarınca aynı zamanda hükümet başkanlığını da üstlendi. Tanganika 1964'te Zengibar (Zanzibar) ve Pemba Adaları Halk Cumhuriyeti'yle birleşerek Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti adını aldı. Nyerere 1965'te hem TAUB'nin, hem de Afro-Şirazi Partisi'nin ortak adayı olarak yeniden cumhurbaşkanlığına seçildi. Karume birinci başkan yardımcılığı, Kawawa ise ikinci başkan yardımcılığı görevlerine getirildi. Şubat 1977'de TAUB ile Afro-Şirazi Partisi birleşerek Tanzanya Devrimci Partisi adını aldı. Nyerere yeni kurulan bu partinin de başkanı oldu.

İç politikası

Yeni kurulmuş bir ülkede güçlü ve tek bir partinin daha sağlıklı olduğuna inanan Nyerere, Tanzanya'nın yoksulluktan, iktisadi bağımlılıktan ve cehaleten kurtuluşunun yolunu Afrika Sosyalizmi'nde görmektedir. Ülkenin zengin ülkelerin yardımlarına gereksinim duymadan tümüyle kendi kaynaklarını harekete geçirerek bu güçlüklerin üstesinden gelmesi gerektiğini düşünmektedir.

Bu doğrultuda 1962'de geniş çaplı bir altyapı programı başlatıldı, imece usulüyle kilometrelerce yol, su kanalı ve çok sayıda okul yapıldı. Nyerere'nin hazırladığı ve 1967'de yayımlanan Aruşa Bildirisi'nde sosyalist devletin temel üretim araçlarının denetimini eline alacağı, ayrıca ülke kaynaklarının kolektif mülkiyetine geçileceği belirtildi. Bunun yayımlanmasından kısa süre sonra bankalar kamulaştırıldı, yabancı şirketler üstünde devlet denetimi sağlandı. Tarımsal üretimi artırmak ve tarım kesiminde sosyalizmi yaşama geçirmek için 1967'de *Ujamaa* adı verilen köylerin kurulmasına başlandı. Önceleri gönüllülük ilkesine göre kurulan bu köylere büyük devlet desteği sağlandı. Kolektif çiftlik ilkesinin benimsendiği ve "köy demokrasisi"nin kurulmasının amaçlandığı bu köylerde, hasılanın dağıtımı hem gereksinimlere, hem de çalışmaya göre gerçekleştirildi. Bunların sayısı 1967'de 48 iken 1976'da kırsal nüfusun % 85'ini içerecek biçimde 7.684'e ulaştı. Ancak bu köylerde tarımsal verimliliğin beklenen ölçüde artırılamaması ve köylerin daha fazla yaygınlık kazanamaması üzerine 1974'ten başlayarak devlet desteği çekildi.

Nyerere, Panafrikanizm'in savunucusudur ve tek ülke milliyetçiliğine bağlanmanın yanlış olduğu görüşündedir. Bu doğrultuda Doğu Afrika Birliği ve Afrika Birliği Örgütü'nün kurulmasında önemli rol oynamıştır. Aruşa Bildirisi'nde Tanzanya'nın Afrika'nın birliği için çalışan tüm örgütlere destek olacağı, dünya barışı ve güvenliği için çaba göstereceği, ırk ayrımına ve sömürgeciliğe karşı mücadele edeceği ve bağlantısız bir dış politika izleyeceği belirtilmiştir.

Sade koşullar içinde yaşayan ve sevilen bir başkan olan Nyerere'ye halkı *mwalimu* (öğretmen) adını takmıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca): *African Socialism*, 1961, ("Afrika Sosyalizmi"); *Freedom and Unity*, 3 cilt, 1967, ("Özgürlük ve Birlik"); *Ujamaa: Essays on Socialism*, 1968, ("Ujamaa: Sosyalizm Üzerine Makaleler"); *Freedom and Socialism*, 1968, ("Özgürlük ve Sosyalizm").
- **KAYNAKLAR:** W.E.Smith, *We Must Run While They Walk: A Portrait of Africa's Julius Nyerere*, 1971.
- **BAKINIZ:** KARUME, KAWAWA, NKRUMAH.

NYMAN, Alf
(1884-1968)

İsveçli filozof ve psikoloji uzmanı. Olgucu bir yönteme dayanarak felsefeyle psikolojiyi bağdaştırmaya çalışmıştır.

12 Mart 1884'te İsveç'te Farhult'ta doğdu, 27 Haziran 1968'de Lund'da öldü. Orta ve yükseköğrenimini doğduğu yerde bitirdi. Özellikle felsefe ve psikoloji sorunları üzerinde durdu, olgucu bir yöntemi benimseyerek ele aldığı konuları açıklamaya çalıştı. Mantık, bilgi kuramı, Aristoteles fiziğindeki çatışkılar *(antinomi)*, felsefe ve psikoloji arasındaki bağlantı ele aldığı konulardır.

Nyman'ın felsefesi insanı anlama temeline dayanır. Ona göre insanı, bütün eylem ve davranışlarıyla birlikte, inceleme gereği vardır. Özellikle psikoloji alanına giren eylemler insanın anlaşılmasında önemli olaylardır. İnsan sorunlarının çözümünde en güvenilir yöntem deneye dayalı araştırmalardan kaynaklanır. Çünkü insan soyut değil somut bir varlıktır ve sürekli devinim içindedir. Bu devinimi oluşturan da onun eylemleri ve davranışlarıdır. Deneysel araştırmalar sürdürülürken doğa bilimlerinin yöntem ve verilerinden de yararlanmak gerekir.

Nyman, bilgi sorununun çözümünde de psikoloji ve doğa bilimlerinden yararlanma gereğini öne sürer. Ona göre, yalnız mantık ilkelerine bağlanmakla bilgi konusu aydınlığa kavuşturulamaz.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Psychologismus gegen Logizismus*, 1917, ("Mantıklaştırıcılık'a Karşı Ruhbilimcilik"); *Die Antinomien in der Physik des Aristoteles Kant-Paralelle*, 1921, ("Kant Doğrultusunda Aristoteles Fiziğindeki Çatışkılar"); *Die Raum-Analogien der Logik*, 1926, ("Mantığın Uzay-Benzeşimleri"); *Probleme und Problemlösungen der Philosophie*, 1945, ("Felsefede Sorunlar ve Sorunlarla İlgili Çözümler"); *Neue Wege der Psychologie*, 1955, 6.baskı, ("Ruhbilimin Yeni Yolu").

O

OBERNDORFER, Siegfried
(1876-1944)

Alman patoloji uzmanı. Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi'nde çalışmış ve Türkiye'de kanser araştırmalarını başlatmıştır.

24 Haziran 1876'da Münih'te doğdu, 1 Mart 1944'te İstanbul'da öldü. 1900'de Münih Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladıktan ve Cenevre Tıp Fakültesi'nde bir yıl kadar patoloji araştırmaları yaptıktan sonra, 1902'de Münih Üniversitesi Patoloji Enstitüsü'nde asistan olarak göreve başladı. 1906'da doçentliğe, 1911'de patoloji profesörlüğüne yükseltilen ve doçent olduğu yıl Münih-Schwabing Hastanesi'nin Patoloji Bölümü başkanlığını da üstlenen Oberndorfer, 1933'te Nazi yönetimi tarafından üniversiteden ve hastaneden uzaklaştırılıncaya değin bu iki görevi birlikte yürüttü. O tarihte, İstanbul Üniversitesi'nin çağrısını kabul ederek Türkiye'ye geldi ve ordinaryüs profesör unvanıyla Genel ve Eksperimental Patoloji Enstitüsü'nün yöneticiliğine atandı. 1938'de, bu görevine ek olarak, yeni kurulan Kanser Araştırma Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi.

Oberndorfer, Münih Üniversitesi ile Münih-Schwabing Hastanesi'ndeki uzun öğretim ve yöneticilik yıllarında, özellikle karın boşluğu organlarındaki tümörler ve patolojik oluşumlar konusunda en yetkili hekimlerden biri olarak tanınmıştı. Özellikle tedavi amacıyla verilen radyum ve röntgen ışınlarının tümör dokusu üzerindeki etkilerini, akciğer kanserini ve bağırsaklardaki patolojik oluşumları inceleyen Oberndorfer, İstanbul Üniversitesi'ndeki on bir yıllık öğretim görevinde de karşılaştırmalı ve deneysel patoloji öğretimine ağırlık vermiştir. Yöneticiliğine atandığı kürsünün ve Kanser Enstitüsü'nün kuruluşunu tamamlayarak, Türkiye'de kanser araştırmalarının başlamasını sağlamış, tümör oluşumunun kalıtımla ilişkisi ve kanserin serumla tanısı üzerinde araştırmalar yapmıştır. Yetiştirdiği öğrenciler, yayımladığı inceleme ve bildirilerle, Türkiye'de patolojinin çağdaş temeller üzerine oturtulmasında Oberndorfer'in büyük katkısı olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Verhändlungen der Deutschen Pathologieschen Gesellschaft*, 1908-1925, (Genel Patoloji, 1937); *Batın Uzuvlarının Situsu*, 1935; *Romatizmanın Patojenisi ve Patolojisi*, 1935; *Seçilmiş Bazı Tümörlerin Histolojik Teşhisleri*, 1941; *Genel Tomur Bilimi ve Kanser* (Üveis Maskar ile), (ö.s.); 1946.

• **BAKINIZ:** A.Ş. AKÇAY, AKNAR.

OBERTH, Hermann Julius
(1894)

Alman fizik bilgini. Roket teknolojisinin kuramsal öncülerindendir.

25 Haziran 1894'te Transilvanya bölgesindeki Hermannstadt'ta (bugün Romanya'nın Sibiu kenti) doğdu. Münih Üniversitesi'nde görmekte olduğu tıp öğrenimini yarıda bırakarak Avusturya-Macaristan ordusunda I. Dünya Savaşı'na katılan Oberth savaştan sonra, Münih, Göttingen ve Heidelberg üniversitelerinde fizik ve matematik öğrenimi gördü. 1925'te Mediaş'ta (bugün Romanya'da) lise öğretmenliği yapmaya başladı. 1938'de Viyana Teknik Üniversitesi'nde, 1940-1941 arasında da Dresden Üniversitesi'nde roket yapımı konusunda araştırmalar yaptı. 1941'de Nazi hükümetince Baltık Denizi kıyısındaki Peenemünde roket üssünde görevlendirildi. Hemen ardından da Westfalya'daki bir fabrikada roket üreten birimin yöneticiliğine getirildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bir yıl kadar İsviçre'de danışmanlık yapan, 1950-1955 arasında İtalyan deniz kuvvetleri için uçaksavar roketleri geliştiren Oberth, 1955'te W.von Braun'un çağrısı üzerine ABD'ye gitti ve 1958'de emekliye ayrılarak Almanya'ya dönünceye değin Alabama Eyaleti'nde yürütülmekte olan uzay araştırmalarında görev aldı.

Oberth, roket teknolojisi alanındaki ilk kuramsal çalışmalarına I. Dünya Savaşı yıllarında başladı. O dönemde ABD'li fizik bilgini Goddard, yeterli hıza ve yükseltiye ulaşabilecek roketler üzerine araştırmalara girişmiş ve 1914'te de ilk sıvı yakıtlı, tepkili roket motorunun patentini almıştı. SSCB'li matematikçi Tsiolkovski ise, tepkime hızına ilişkin kuramını geliştirmiş, sıvılaştırılmış hidrojen ve oksijen yakıtlı roket tasarımları yapmıştı. Oberth, henüz bu bilginlerin çalışmalarından haberli olmadığı yıllarda yerçekimi etkisinin yok edilerek eşyaların ağırlıksız duruma getirilmesine yönelik denemelere girişti ve sıvı yakıtla çalışan uzun erimli bir roket tasarımladı. Bu tasarımı da içeren, önce Savaş Bakanlığı'na, 1922'de de doktora tezi olarak Heidelberg Üniversitesi'ne sunduğu ancak, kabul edilmeyince, *Die Rakete zu den Planetenräumen* ("Gezegenler Arası Uzaya Fırlatılan Roket") adıyla yayımladığı çalışmasında, roketlerin erişebileceği hız ve yüksekliğe ilişkin öngörülerde bulundu, Yer'in çekiminden kurtulmak için gereken hızın matematiksel hesaplamalarını yaptı. 1929'da yayımladığı *Wege zur Raumschiffahrt*'da ("Uzay Yolculuğunun Yolları") da, gezegenler arası uzay uçuşlarına elverişli sıvı yakıtlı dev füze tasarımlarının yanı sıra, füzelerde itici güç olarak elektrik enerjisinden yararlanılması ilkesine dayanan iyon roketine ilişkin düşüncelerini açıkladı. Oberth'in, Esnault Pelterie-André Hirsch Ödülü'nü kazanmasını sağlayan bu kitabındaki öngörüleri ancak, otuz yıl sonra yaşama geçirilebilmiştir.

1930'larda lise öğretmenliğinin yanı sıra, kendi çabalarıyla çeşitli sıvı yakıtlı roketler yapıp deneyen Oberth, Berlin'deki VfR (Verein für Raumschiffahrt - Uzay Yolculuğu Derneği) üyeleriyle birlikte sürdürdüğü roket motoru geliştirme çalışmaları sırasında,

genç W.von Braun'un yetişmesinde de etkili oldu. II. Dünya Savaşı sırasında ise, bu eski asistanının yönetimindeki Peenemünde üssünde, Alman Hava Kuvvetleri için geliştirilen, yerden yere atılan V-I füzelerinin yapım çalışmalarına katıldı. 8 m. uzunluğunda ve 5 ton ağırlığındaki V-I'ler yaklaşık 225 km'lik bir erime ve 1 ton ağırlığında bir savaş başlığını taşıma yeteneğine sahipti.

Savaş sonrası dönemde ilgisini uzay araçları tasarımlarına yönelten Oberth, Goddard ve Tsiolkovski ile birlikte, insanlı uzay uçuşlarını olanaklı kılan çağdaş roket teknolojisinin kuramsal öncüleri arasında anılmaktadır.

- YAPITLAR (başlıca): *Die Rakete zu den Planetenräumen*, 1923, ("Gezegenler Arası Uzaya Fırlatılan Roket"); *Wege zur Raumschiffahrt*, 1929, ("Uzay Yolculuğunun Yolları"); *Menschen im Weltraum*, 1955, ("Uzayda İnsanlar"); *Stoff und Leben*, 1959, ("Madde ve Yaşam").

- BAKINIZ: W.von BRAUN, ESNAULT-PELTERIE, GODDARD, TSİOLKOVSKİ.

OBEY, André
(1892-1975)

Fransız oyun yazarı. Çağdaş Fransız tiyatrosunun önde gelen adlarındandır.

8 Mayıs 1892'de Fransa'nın kuzeyinde Douai'de doğdu, 1975'te öldü. Yükseköğrenimini Lille Üniversitesi'nde tamamladı. Bir süre gazetecilik etti. Yazarlığa romancı olarak başladı. İlk romanı *Le gardien de la ville* ("Kent Bekçisi") 1919'da yayımlandı. 1921'de Denys Amiel (1884- ?) ile birlikte ilk oyunu *La souriante Madame Beudet*'yi ("Güleryüzlü Bayan Beudet") yazdı. Bunu 1926'da yine Amiel ile yazdığı ikinci bir oyun izledi. 1929'da Compagnie des Quinze'i (Quinze Topluluğu) kurmak üzere olan Jacques Copeau ile tanıştı. Genç oyunculardan oluşan bu topluluk 1931-1933 arasında Obey'in üç oyununu sahneledi. Bu oyunların ilki olan *La bataille de la Marne* ("Marne Savaşı") ile Brieux Ödülü'nü alan Obey, 1946'da bir yıl süreyle Comédie Française'in yöneticiliğini yaptı. Ayrıca Aiskhylos, Sophokles ve Shakespeare'den birçok oyunu Fransızca'ya uyarladı.

Obey'in, konularını kimi zaman mitlerden ve söylencelerden, kimi zaman da *İncil*'den aldığı oyunlarında şiirsel bir anlatım görülür. Bu oyunlarda konuşma yerine harekete ağırlık vermiş, klasik koro öğesini değişik bir biçimde kullanmayı denemiştir. En çok bilinen yapıtı *Noé*'de (Hz.Nuh) tufanın öyküsü, insanın kötülüğe olan giderilemez eğilimi vurgulanarak anlatılır. Gemide bulunan hayvanların çok canlı bir biçimde betimlendiği bu oyunda, gerçekte söylenmek istenen ile alegori ustaca bağdaştırılmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Le gardien de la ville*, 1919, ("Kent Bekçisi"); *La souriante Madame Beudet*, 1921, ("Güleryüzlü Bayan Beudet"); *La bataille de la Marne*, 1931, ("Marne Savaşı"); *Noé*, 1931, (Hz.Nuh); *Le viol de Lucrèce*, 1931, ("Lucrèce'in Baştan Çıkarılması"); *L'homme de cendres*, 1950, ("Küllerden Doğan Adam"); *Lazare*, 1951; *Les trois coups de minuit*, 1958, ("Geceyarısı Üç Darbe"); *La nuit des chevaux*, 1971, ("Atların Gecesi").

OBOTE, Milton
(1925)

Ugandalı siyaset adamı. Bağımsızlıktan sonra ulusal birliği sağlamaya çalışmıştır.

Apollo Milton Obote Lango bölgesindeki Akokoro köyünde doğdu. Babası küçük bir kabile şefiydi. 1940'ta Lira Protestan Misyoner Okulu'na girdi. Daha sonra yurtseverlik bilincinin gelişmesinde etkili olan Busogo Koleji'nde okudu. 1950'de Makarere Üniversitesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakıp çalışmak üzere Kenya'ya gitti. Sendika hareketi aracılığıyla siyasete atılarak Kenya Afrika Birliği saflarında İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadele etti.

Ülkesine döndüğü 1956'da UNC'nin (Uganda Ulusal Kongresi) Lango bölgesindeki örgütlenmesine öncülük etti. Ertesi yıl Lango'dan Yasama Konseyi üyeliğine seçildi. İlk doğrudan seçimin yapıldığı 1958 Ekim'inde yeniden konseye girdi. UNC içindeki bölünmenin ardından yandaşlarıyla birlikte Uganda Halk Birliği ile birleşip 1960'ta UPC'yi (Uganda Halk Kongresi) kurdu ve bu partinin genel başkanlığını üstlendi. İktidardaki Benedicto Kiwanuka'nın Demokratik Partisi'ne karşı Uganda'nın Buganda bölgesine özerk statü verilmesini isteyen kral II. Mutesa'nın KY (Kabaka Yekka-Yalnız Kral) partisi ile ittifak kurdu. Bu ittifakın 25 Nisan 1962'de yapılan seçimleri kazanmasının ardından Uganda'nın bağımsızlığını kazandığı 9 Ekim'de başbakanlık görevini üstlendi.

Milliyetçi ve gelenekçi güçler arasındaki hassas dengeyi korumak amacıyla 1963'te II. Mutesa'nın sembolik devlet başkanlığına seçilmesini destekledi. Aynı yıl Afrika Birliği Örgütü'nün kuruluş bildirgesini imzalayan otuz başbakan arasında yer aldı. Bu arada Dünya Bankası'nca hazırlanan program temelinde bir iktisadi kalkınma hamlesi başlattı. Öteki partilerden katılmalarla Ulusal Meclis'te tek başına çoğunluğu elde eden UPC ile KY arasındaki ilişkiler 1964'ten sonra bozulmaya başladı. 19. yy'da İngiltere tarafından Buganda'ya verilen bir toprak parçasının geri alınması üzerine ortaya çıkan anlaşmazlık, 1966 başlarında muhalefetin Belçika Kongosu'ndaki ayaklanmaya yardım edilirken altın ve fildişi kaçakçılığı yapıldığı savını ortaya atmasıyla bir krize dönüştü. Obote bu savı destekleyen hükümet üyelerini tutuklatıp anayasayı askıya aldı. Ardından özerk krallıklara son veren ve merkezi hükümetin yetkilerini artıran yeni bir anayasa ilan etti ve beş yıllık bir dönem içinde devlet başkanlığı görevini üstlendi. Genelkurmay başkanı İdi Amin komutasındaki birliklerle bu kararı tanımadığını açıklayan II. Mutesa'nın sarayını kuşattı. Kanlı bir çarpışmadan sonra kral kaçmak zorunda kaldı. Yeni anayasayı onaylayan Ulusal Meclis, 8 Eylül 1967'de resmen cumhuriyeti ilan etti.

Yürütme gücünün başı olarak büyük yetkiler elde eden Obote, beş yıllık yeni bir kalkınma planı

hazırladı. Halkın desteğini kazandığı için ülkede bir ölçüde birlik ve istikrar kurmada başarılı oldu. 1967 sonlarında Kenya ile Tanzanya'nın da yer aldığı Doğu Afrika Ekonomik Topluluğu'na katıldı. Nijerya'daki iç savaşta arabuluculuk yaparak uluslararası saygınlığını artırdı. 1969 sonlarında başlattığı "sola yönelme" siyasetiyle devletleştirme yönünde adımlar atmaya başladı. Giderek kendisine rakip bir güç haline gelen İdi Amin'i saf dışı etmek amacıyla 1970 Ekim'inde orduda yeni düzenlemelere girişti. Ancak Kahire'deki gezisinden dönen Amin geleneksel güç çevrelerin kışkırttığı hoşnutsuzluktan yararlanarak durumunu yeniden sağlamlaştırdı ve Obote'nin Singapur'da bulunduğu bir sırada 25 Ocak 1971'de askeri darbeyle iktidarı ele geçirdi.

Kendisine bağlı askerlerle Tanzanya'ya sığınan Obote, Tanzanya Devlet Başkanı J.Nyerere'nin desteğiyle 1972 Ekim'inde giriştiği başarısız bir saldırıdan sonra uzun yıllar sessizliğe gömüldü. 1979 başlarında Amin'i "faşist diktatörlük" kurmakla ve Uganda'yı "insan mezbahası"na çevirmekle suçlayan siyasi bir açıklamayla yeniden ortaya çıktı. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra Uganda ile Tanzanya arasında sınır çatışmaları başladı ve Tanzanya birliklerinin desteğinde Uganda'ya giren sürgündeki güçler, Nisan 1979'da başkent Kampala'yı ele geçirdi.

Bu hareketin başlıca gücünü oluşturan UNLF (Uganda Ulusal Kurtuluş Cephesi) Obote'ye karşı muhalefeti göz önüne alarak Ulusal Yürütme Konseyi'nin başına önce Dr. Yusuf Lule'yi, ardından Godfrey Binaisa'yı geçirdi. 1980 Mayıs'ında Paulo Muwanga başkanlığındaki altı kişilik bir askeri kurulun yönetime el koymasıyla ülkesine dönebilen Obote, kendi partisi UPC'nin başında genel seçimlere katıldı ve askeri kurulun açık desteğiyle çoğunluğu kazandı. 15 Aralık 1980'de devlet başkanlığı görevine başladığında birleştirici bir siyaset izleyeceğine söz verdi. IMF'den yardım alarak ekonomiyi düzeltmeye ve orduyu disiplin altına almaya çalıştı. Ulusal Direniş Ordusu ve öteki bazı gerilla gruplarının başlattığı şiddet eylemlerini Amin döneminde kurulan Devlet Araştırma Bürosu aracılığıyla bastırmaya çalıştı. Bütün ülkeyi saran kanlı çarpışmalar halkın komşu ülkelere kitle halinde göç etmesine yol açtı.

• BAKINIZ: AMİN, MUTESA II.

OBREGÓN, Alvaro
(1880-1928)

Meksikalı asker ve devlet adamı. İç savaşın ardından ülkenin yeniden düzenlenmesine katkıda bulunmuştur.

19 Şubat 1880'de Alamos'ta doğdu, 17 Temmuz 1928'de Mexico City'de öldü. Küçük bir toprak sahibi olan Obregón, 1911'de Huatabampo'nun belediye başkanı seçilerek siyasete atıldı. Meksika'yı uzun süre diktatörlükle yöneten Diaz'a karşı başlatılan ayaklanmalara katılmamasına karşın daha sonra Diaz'ı devirerek devlet başkanı olan Madero'yu destekledi ve ona karşı düzenlenen bir ayaklanmayı bastırdı.

Madero'yu öldürterek yönetimi ele geçiren Huerta'ya karşı Carranza ile ittifak yapan Obregón, Huerta'nın güçlerini yenerek 15 Ağustos 1914'te Mexico City'e girdi. Huerta'ya karşı Zapata, Villa ve Carranza arasında oluşturulan ittifakın çözülmesinden sonra Villa'ya karşı başlatılan askeri harekâta komutanlık etti. Nisan 1915'te Celeya'da Villa güçlerini bozguna uğrattı. Obregón, Villa'nın egemen olduğu Kuzey Meksika'da ele geçirdiği bölgelerde işçiler ve köylüler lehine düzenlemeler yaptırdı.

Ağustos 1915'te Carranza devlet başkanı oldu. 1917 anayasasının hazırlanmasında önemli rol oynayan Obregón, kısa bir süre savaş bakanlığı yaptı. Ardından Sonora'daki çiftliğine çekilerek iki yıl siyasetten uzak kaldı. Ancak Carranza'nın vaadettiği toplumsal reformları yerine getirmemesi ve yaklaşan devlet başkanlığı seçimlerinde kendi adayını seçtirmeye çalışması üzerine, Calles ve Dela Huerta adlı iki Kuzey Meksikalı generalle birlikte Carranza'nın öldürülmesiyle sonuçlanan ayaklanmayı yönetti. 1 Aralık 1920'de devlet başkanı seçildi.

10 yıl süren iç savaşın ardından devlet başkanı seçilen Obregón siyasal istikrarı ve barışı yeniden sağlamak için 1917 anayasasının öngördüğü düzenlemelerin uygulanmasına yöneldi. İlk büyük toprak dağıtımı bu dönemde gerçekleştirildi. İşçilerin ve köylülerin haklarını korumaya yönelik örgütler kuruldu. Eğitim bakanlığına getirdiği J. Vasconcelos, eğitimi yeniden düzenleyerek etkili bir kültür programı başlattı. Önemli duvar ressamları bu dönemde ortaya çıktı.

Radikal eğilimlerinden dolayı Obregon'u tanımayan ABD ile 1923'te Bucareli Antlaşması'nı imzalayarak petrol şirketlerini kamulaştırmamak karşılığında ABD'nin yönetimini tanımasını sağladı. 1924'te başkanlık seçimlerinin yenilenmesi öncesinde De la Huerta'nın başlattığı ayaklanmayı bastırdı. Obregón, 1924'te başkanlık süresinin bitiminde başkanlığı Calles'e bıraktı. Calles'in, Obregón'un yeniden başkan olmasını sağlayacak bir anayasa değişikliği yapmasının ardından 1928'de yeniden devlet başkanı seçildi. Ancak aşırı dindar bir Katolik tarafından öldürüldü.

• BAKINIZ: CALLES, CARRANZA, P.DIAZ, HUERTA, MADERO, VILLA, ZAPATA.

OBRENOVİÇ, Mihail
(1823-1868)

Sırp prensi. Mutlakiyetçi bir yönetim kurmaya çalışmıştır.

16 Eylül 1823'te Kragujevac'ta doğdu, 10 Haziran 1868'de Belgrad'ta öldü. Miloş Obrenoviç'in ikinci oğludur. Babasının tahttan çekilmesinden sonra başa geçen büyük kardeşinin ölümü üzerine 8 Temmuz 1839'da prens oldu. Osmanlı padişahı tarafından atanan naipler kurulu ile çatışmaya girdiğinden 7 Eylül 1842'de silahlı bir ayaklanmayla devrildi ve Avusturya'ya kaçtı. Sürgün yıllarında birçok Avrupa ülkesini dolaştı. 1858'de yeniden prensliğe seçilen babası ile birlikte Sırbistan'a döndü ve başkomutanlık görevine getirildi. Babasının ölümü üzerine 26 Eylül 1860'ta ikinci kez prens oldu.

Muhafazakârlar ile Liberaller'i uzlaştırma çabaları sonuç vermediğinden kendisine bağlı geçici bir hükümet kurdu. Devlet Konseyi'nin yetkilerini sınırlandırıp bakanların yalnızca kendisine karşı sorumlu olmasını sağladı. Daha sonra Güney Slavları'nı birleştirme tasarısını destekleyen muhafazakâr İliya Garaşanin'i başbakanlığa atadı. Osmanlı Devleti'ne savaş açmak için kişisel servetini de kullanarak güçlü bir ordu kurdu. 1862'de küçük çapta çatışmaların başlaması üzerine araya giren devletlerin baskısıyla görüşmeye oturdu ve diplomatik yollardan son Osmanlı askerlerinin geri çekilmesini sağladı. Bununla birlikte savaş hazırlıklarını sürdürdü ve değişik zamanlarda Karadağ, Bulgar Devrim Komitesi, Yunanistan ve Romanya ile ittifaklar kurarak ilk Balkan Birliği'nin oluşturulmasına ön ayak oldu. Karısını boşadıktan sonra kuzeni Katerina Konstantinoviç ile evlenmek istemesi 1867'de Garaşanin'in başbakanlıktan ayrılmasına yol açtı. Bu olay üzerine savaşçı siyasetini destekleyen Rusya'nın dostluğunu kaybedince Avusturya ile yakınlaşmaya yöneldi. Kurduğu yeni hükümet Muhafazakârlar'ın yanı sıra siyasi özgürlükler isteyen Liberaller'in de muhalefetiyle karşılaştı. Bir suikast sonucu öldüğünde varisi olmadığından yerine yeğeni Milan Obrenoviç geçti.

Sırp Meclisi Skupçina'nın yetkilerini artırmakla birlikte mutlakiyetçi bir siyaset izleyen Mihail Obrenoviç "hukukun üstünlüğü" ilkesi altında prensliğin temellerini sağlamlaştırıcı adımlar atmıştır. Bu çerçevede mahkemeleri yeniden düzenlemiş, yeni bir belediye yasası çıkarmış, bir devlet ipotek bankası kurmuş ve Orta Çağ'dan sonra ilk Sırp parasını basmıştır. Ayrıca Sırp Bilginler Derneği'nin ve ulusal tiyatronun kuruluşuna destek olmuştur.

• BAKINIZ: Milan OBRENOVİÇ, Miloş OBRENOVİÇ.

OBRENOVİÇ, Milan
(1854-1901)

Sırp prensi ve kralı. Otokratik bir yönetim kurmaya çalışmış ve maceracı bir dış siyaset izlemiştir.

22 Ağustos 1854'te Romanya'da Mareşeşti'de doğdu. 11 Şubat 1901'de Viyana'da öldü. Miloş Obrenoviç'in yeğeni Miloş'un tek oğludur. Paris'te filozof François Huet'nin yönetiminde eğitim gördü. Mihail Obrenoviç'in öldürülmesinden sonra bu hanedanın yaşayan tek üyesi olarak 2 Temmuz 1868'de prens ilan edildi. Yaşı küçük olduğundan yönetimi ele alan ikinci naip Jovan Ristic, Osmanlı Devleti'ne ve Devlet Konseyi'ne danışmaksızın; Skupçina'nın (meclis) istekleri doğrultusunda 11 Temmuz 1869'da bir kurucu meclis tarafından onaylanan yeni bir anayasa hazırladı. Muhafazakârlar ile Liberaller'i uzlaştırmayı amaçlayan reformcu nitelikteki bu anayasa, Obrenoviç hanedanına kalıtsal haklar tanırken Skupçina'nın yasama yetkisini prensle paylaşmasını, yargıçların göreceli bağımsızlığını ve basın özgürlüğünü sağlamaktaydı.

Daha çok Liberaller'e dayanan Ristic, ekonomiyi ve eğitim sistemini geliştirmeye ve Avusturya ili sıkı ilişkilerin bağımlılığa dönüşmesini önlemeye çalıştı. Prens Milan'ın 1871'de çar II.Aleksandr'ı ziyaret etmesi dış siyasette Rusya'ya eğilimin yeniden güçlenmesine yol açtı. Bu arada Karadağ Sırpları'nın ayaklanması ve Bulgaristan ile anlaşmazlıkların ortaya çıkması prens Mihail zamanında kurulan Balkan Birliği'nin çökmesinde etkili oldu.

1872'de yönetimi eline alan Milan, ertesi yıl Ristic'in istifasını kabul ederek Avusturya, Almanya ve Rusya'nın oluşturduğu birliğin desteğiyle muhafazakâr bir hükümet oluşturdu. Ancak 1875'te üst üste iki kez seçim kazanan Liberaller'in hükümet kurmasını onaylamak zorunda kaldı. 1875 Hersek ayaklanmasından sonra 30 Haziran 1876'da Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Beklediğinin tersine Balkanlar'da genel bir ayaklanma gerçekleşmediği gibi, Rusya, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na verilmesini destekledi. Sonunda yine Rusya'nın yardımıyla 1877'de eski durumu koruyan bir barış antlaşması imzaladı. Çok geçmeden Osmanlı Devleti'ne savaş açan Rusya, Plevne'de durdurulunca Sırbistan'dan yardım istedi. Milan savaşa katılarak güneyde geniş topraklar ele geçirdi. Ancak Rusya'nın Sırbistan'a danışmaksızın 3 Mart 1878'de Osmanlı Devleti'yle imzaladığı Ayastefanos Antlaşması çerçevesinde bu toprakların yalnızca bir bölümüne sahip olabildi. Aynı antlaşmayla Sırbistan'a bağımsızlık verilmesine karşın Bulgaristan'ın daha çok gözetilmesi, Rusya'ya karşı güvensizliğinin artmasına yol açtı.

Rusya'nın güneye inmesinden hoşnut kalmayan öteki büyük devletlerin baskısıyla toplanan Berlin Kongresi'nde Sırbistan'a daha geniş topraklarla bağımsızlık verilmesinden sonra, Avusturya'ya yakınlaşma siyaseti izlenmeye başladı. Yeniden başbakanlığa atadığı Ristic'in Avusturya'ya bağımlılığı artıracak ticari bir antlaşmaya yanaşmaması üzerine, 1880'de genç Muhafazakârlar'ın oluşturduğu İlerlemeci grubun önderi Milan Pirocanac'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ertesi yıl yeniden bir araya gelen Avusturya, Almanya ve Rusya'nın, Balkanlar'ı nüfuz bölgelerine ayırma planına bağlı olarak, Avusturya ile güneyde yayılmacı bir siyaset izlemesine izin verilmesi karşılığında tam bir bağımlılığı öngören gizli bir antlaşma imzalandı.

Bu sırada içerdeki muhalefetin baskısı sonucu özgürlüklerin genişlemesiyle siyasi gruplar yasal partiler haline geldi. 6 Mart 1882'de de Sırbistan Krallığı ilan edildi. Orduyu yeniden düzenlemek amacıyla halktan yüksek vergiler toplanması ve ardından bankerlerin iflası büyük bir iktisadi bunalıma yol açtı. Milan, seçimleri kazanmasına karşın Radikal Parti'nin hükümet kurmasına izin vermedi ve bu partinin giriştiği ayaklanmayı şiddet kullanarak bastırdı. Daha sonra meclise danışmaksızın dilediği gibi hükümetler kurdu.

1885'te Batı Trakya'nın Bulgaristan'a katılması üzerine bu ülkeye savaş açtı. Ancak büyük bir bozguna uğradı ve Avusturya'nın araya girmesiyle felaketten kurtuldu. Ertesi yıl yapılan seçimlerde İlerlemeci grup yalnız bir sandalye kazanınca Rusya ile yakınlaşmayı savunan Ristic başkanlığında bir Liberal-Radikal koalisyon hükümeti atadı. 1887'de çoğunluğu elde ederek tek başına hükümet kuran Radikal Parti'nin getirdiği yasaların çoğunu geri

çevirdiğinden bu hükümet bir yıl ayakta kalabildi. Bir süre partiler üstü bir yönetim sürdürdükten sonra tek oğlu Aleksander'e istikrarlı bir ortam hazırlamak amacıyla bütün partileri bir araya getirerek 3 Ocak 1889'da liberal bir anayasının ilan edilmesini sağladı. Ardından kendisinin atadığı naiplerin gözetiminde tahtı oğluna bırakarak Takovo kontu unvanıyla Paris'te yaşamaya başladı. 1892'de Sırp uyruğundan çıkmasına karşın 1893'te yeniden ülkesine döndü ve 1889 Anayasası'nın askıya alınmasında önemli bir rol oynadı. 1897'de başkomutanlık görevini üstlendi ve partiler üstü bir hükümet aracılığıyla perde gerisinden ülkeyi yönetti. Yurt dışında olduğu bir sırada oğlunun soylu olmayan bir dul kadınla evlenmesi üzerine bir daha ülkesine dönmedi ve sürgünde öldü.

Eğlenceye düşkün ve tutkulu bir kişiliği olan Milan Obrenoviç, izlediği tutarsız siyasetle hanedanın sonunu hazırlamıştır. Yönetimi sırasında ilk demiryolu şebekesi kurulmuş ve vergi sistemi yeniden düzenlenmiştir.

• BAKINIZ: KARAYORGİYEVİÇ, Mihail OBRENOVİÇ.

OBRENOVİÇ, Miloş
(1780-1860)

Sırp prensi. Obrenoviç hanedanının kurucusudur, Sırbistan'ın özerkliğini sağlamıştır.

18 Mart 1780'de Sredaja Dobrinja'da doğdu, 26 Eylül 1860'ta Belgrad yakınlarındaki Topçider'de öldü. Asıl adı Miloş Teodoroviç'tir. Babası yoksul bir köylüydü. Üvey kardeşinin yanında çobanlık yaparken 1804'te Kara Yorgi (Karagiyorgi) önderliğinde Osmanlı yönetimine karşı başlayan ayaklanmaya katıldı ve çabucak sivrilerek 1805'te komutan oldu. 1810'da Obrenoviç soyadını aldı. Kara Yorgi'ye karşı muhalefetinden dolayı 1811'de kısa bir süre tutuklandı. 1812 Osmanlı-Rus Antlaşması'nın ardından ayaklanma bastırılınca Kara Yorgi Avusturya'ya kaçtı. Obrenoviç, 1814 Ağustos'unda knez (prens) unvanıyla Orta Sırbistan'da bulunan üç sancağın başına geçirildi.

Önceleri düzenin sağlanmasına yardımcı olan Miloş, geniş çaplı kıyımların başlaması üzerine 1815'te yeniden ayaklandı. Kazandığı başarılardan sonra kendisini "Sırp ulusunun yüce prensi ve yöneticisi" ilan etti. Skupçina (meclis) ile yeni Osmanlı veziri de bu kararı onayladı. Böylece konumunu daha da güçlendirerek bütün rakiplerini saf dışı bıraktı. 1817'de Kara Yorgi'yi öldürterek iki hanedan arasında yıllarca sürecek çatışmanın da temelini atmış oldu. Osmanlı yönetiminin Rus baskısı karşısında Sırbistan'da izlediği siyasetini yumuşatmasından yararlanarak özerklik sınırlarını genişletti. Osmanlı Devleti 1830'da prensliğinin babadan oğula geçmesini kabul etti. 1833'te Osmanlı yönetiminde kalan altı sancağı da özerk Sırbistan'a kattı ve İstanbul'a resmi bir ziyaret yaptı.

İç ayaklanmaların baskısıyla 1835'te yetkilerini sınırlayan bir anayasayı kabul etti. Bir süre sonra bu anayasayı çok liberal bulan Avusturya, Rusya ve Osmanlı Devleti'nin desteğiyle yetkilerini yeniden elde etti. Ancak, Rusya'nın Balkanlar'daki ilerleyişini durdurmak açısından despotik bir yönetimi tercih eden İngiltere'ye karşı anayasal yönetimi savunmak zorunda kalan aynı devletlerin yönlendirmesiyle 1838'de yeni bir anayasa ilan ettiyse de 13 Haziran 1839'da yasama organı niteliğindeki Devlet Konseyi'nin başkısıyla tahtını bırakıp yurt dışına gitti.

1858 sonlarında Skupçina'nın Kara Yorgi'nin oğlu prens Aleksandr Karayorgiyeviç'i (d.1842-1858) devirmesiyle yeniden prensliğe dönen Miloş, kısa süren ikinci saltanat döneminde liberal bir hükümet atadı; Osmanlı Sipahileri'nin boşalttığı toprakları Sırp köylülerine dağıttı.

Miloş, gerçekçi ve enerjik siyasetiyle bağımsızlığa geçiş ortamını hazırlayan kişilerden biri olarak değerlendirilir.

• BAKINIZ: KARA YORGİ, Mihail OBRENOVİÇ.

O'BRIEN, Edna
(1930)

İrlandalı yazar. Konularını katı bir gerçekçilikle ele almıştır.

15 Aralık 1930'da Clare bölgesinde, Tuamgrancy'de doğdu. Scariff'deki National School'da başladığı öğrenimini Loughrea'deki Mercy Manastırı'nda sürdürdü. Daha sonra Dublin'de eczacılık okudu. Mezun olunca çok kısa bir süre eczacı olarak çalıştı. 1952'de evlendikten sonra yaşamını İngiltere'de sürdürdü. 1960'ta yazdığı ilk romanı *The Country Girls* ("Köylü Kızlar"), daha sonraki romanları *The Lonely Girl* ("Yalnız Kız") ve *Girls in Their Married Bliss* ("Evlenen Kızların Mutluluğu") ile birlikte bir üçleme oluşturur. İki İrlandalı kadının değişik ilişkilerinin anlatıldığı bu romanlardan *The Lonely Girl* yine O'Brien'ın kendi yazdığı senaryoyla 1965'te sinemaya uyarlanmıştır. 1966'da yazdığı *Casualties of Peace* de ("Barış Kurbanları") konunun ve kişilerin işlenmesinden çok üslup kaygısı güdülmüş olmasına karşın, genellikle en yetkin yapıtı olarak değerlendirilir. Romanlarının yanı sıra öykü, oyun ve senaryo da yazan O'Brien, 1962 Kingsley Amis Ödülü ile 1971'de Yorkshire Post Roman Ödülü'nü kazanmıştır.

O'Brien yapıtlarında, genellikle İrlanda insanını ele alarak, bireyin tek başınalığı ve bitmeyen yalnızlığını işlemiştir. Şiddet eğilimi, duygusuzluk, ikiyüzlülük gibi duygularla bilgisizliğin yol açtığı yoksulluk ve batıl inançlar da sıkça öne çıkan temalarıdır. O'Brien ayrıca bir kadın yazar olarak, kadını ve ona bağlı olarak cinselliği de ele almış, bu yüzden kimi yapıtları, özellikle İrlanda'da tepkiyle karşılanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *The Country Girls*, 1960, ("Köylü Kızlar"); *The Lonely Girl*, 1962, ("Yalnız Kız"); *Girls in Their Married Bliss*, 1963, ("Evlenen Kızların Mutluluğu"); *August is a Wicked Month*, 1964, ("Acımasız Ağustos"); *Casualties of Peace*, 1966, ("Barış Kurbanları"); *A Pagan Place*, 1970, ("İnançsızlar"); *The Dazzle*, 1981, ("Parıltı"); *Returning*, 1962, ("Dönüş"). **Oyun:** *A Cheap Bunch of Nice Flowers*, 1962, ("Ucuz Bir Demet Güzel Çiçek"); *Virginia*, 1979. **Öykü:** *Night*, 1972, ("Gece"); *Mrs. Reinhardt and Other Stories*, 1978, ("Bayan Reinhardt ve Başka Öyküler").

O'CASEY, Sean
(1880-1964)

İrlandalı oyun yazarı. Ülkesinin bağımsızlık savaşı döneminde yoksul Dublinliler'in acıklı yaşantılarını güldürü öğeleriyle dile getiren gerçekçi oyunlarıyla tanınmıştır.

30 Mart 1880'de Dublin'de doğdu, 18 Eylül 1964'te İngiltere'nin Torquay kentinde öldü. Yoksul bir Protestan ailesinin on üçüncü çocuğuydu. Kendisi doğmadan sekiz kardeşi ölmüştü. Babası da 1886'da ölünce, güç koşullar altında kendi kendini yetiştirmek zorunda kaldı. Küçük yaşta yakalandığı bir göz hastalığı yüzünden ilköğrenimi yarıda kaldı ve evdeki kitapların yardımıyla ancak on dört yaşında okuma yazma öğrenebildi. Ailesinin geçimine katkıda bulunabilmek için o yaşta çalışmaya başladı, ama edebiyat ve resimle de ilgisini sürdürdü. Bir süre mahallelerindeki St.Barnabas Protestan Kilisesi'nin etkinliklerine katıldıysa da, sonradan Protestanlar'la Katolikler arasındaki çekişmeyi anlamsız bularak kiliseden uzaklaştı. Arkadaşlarıyla birlikte müzik ve tiyatro gösterileri düzenleyen St.Lawrence O'Toole Derneği'ni kurdu. İrlanda dilini öğrendi ve doğuşunda kendisine verilen John Casey adını Sean O'Cathasaigh olarak değiştirdi.

On sekiz yaşından başlayarak demiryolu, liman ve inşaat işçisi olarak çalıştı. 1909'da İrlandalı ünlü işçi önderi James Larkin'le birlikte İrlanda Taşıt ve Genel İş Sendikası'nın kurulmasında önemli bir rol oynadı. 1914'te bu sendikanın örgütlediği İrlanda Yurttaşlar Ordusu'nun sekreteri oldu. 1916'da Paskalya Ayaklanması'na katıldı. Daha sonra bu örgütün yapıcı bir tutumdan yoksun olduğunu görerek görevinden ayrıldı.

► 1919'da ilk kitabı *The Story of the Irish Citizen Army*'yi ("İrlanda Yurttaşlar Ordusu'nun Öyküsü") yayımladı. Bundan sonra yazarlığa daha çok zaman ayırarak yazdığı oyunları Dublin'deki Abbey Theatre'a göndermeye başladı. İlk üç oyunu geri çevrildiyse de, tiyatronun yönetmenlerinden Lady Gregory ile Yeats onu yüreklendiren mektuplar yazdılar. 1923'te *The Shadow of a Gunman* ("Sözde Çeteci") adlı oyunu Abbey Theatre'da sahnelendi. Ertesi yıl sahnelenen *Juno and the Paycock* (Dünyanın Düzeni) aynı tiyatroda iki hafta oynayarak rekor kırdı ve Abbey Theatre'ın parasızlık yüzünden kapanmasını önledi. O'Casey oyununun 25 İngiliz lirası telif ücreti sağlaması üzerine işçiliği bırakıp yaşamını yazarlıkla kazanmaya karar verdi.

1926'da sahnelenen *The Plough ant the Stars*'da ("Saban ve Yıldızlar") Paskalya Ayaklanması'ndaki sözde kahramanların acıklı güldürüsünü sergilemesi, tiyatroda aşırı milliyetçilerin taşkınlıklarına yol açtı. O'Casey basında hainlikle suçlandı. Bunun üzerine
► 1926'da Londra'ya yerleşti. 1927'de Eileen Reynolds adlı İrlandalı bir oyuncuyla evlendi. Ertesi yıl yeni oyunu *The Silver Tassie* ("Gümüş Kupa") Yeats tarafından geri çevrilince, O'Casey ile Yeats arasında sert bir yazışma başladı. Bu anlaşmazlık iki yazarın 1935'te *The Silver Tassie*'nin Abbey Theatre'da sahnelenmesi üzerine barışmalarıyla sona erdi.

Sürgün yaşamı O'Casey'nin İrlanda'ya bağlılığını azaltmadıysa da yeni oyunlarında giriştiği denemelerin başarı derecesini ölçmesini güçleştirdi. Bu yüzden, devrimci bir öfkeyle yazdığı *The Star Turns Red*, 1940, ("Yıldız Kızıllaşıyor"), *Purple Dust*, 1940, ("Mor Toz") ve *Oak Leaves and Lavender*, 1946, ("Meşe Yaprakları ve Lavanta") gibi dışavurumcu (ekspresyonist) oyunlarında Dublin'in yoksul kesimini ele aldığı gerçekçi oyunlarındaki ustalığına erişemedi. Ama gene sürgünde yazdığı *Red Roses for Me* (Kırmızı Güller) ve *Cock-a-Doodle-Dandy*, ("Çalımlı Horoz") gibi gençlik anılarından esinlendiği oyunlarında, eski günlerini aratmayan bir canlılıkla yaratıcılığını sürdürdü. 1934'te karısı, iki oğlu ve bir kızıyla İngiltere'nin güneybatısındaki Devon'a yerleşti. Altı ciltlik özyaşamöyküsünü burada yazdı. Bunun dışında, Devon'un Torquay kentinde 1964'te ölünceye değin eleştiri yazıları, şiirler, kısa oyunlar ve öykülerle çalışmalarını sürdürdü.

O'Casey 20.yy'ın başında Yeats, Lady Gregory ve Synge gibi yazarların başlattığı İrlanda ulusal tiyatro hareketinin ikinci kuşak yazarlarındandı. Synge'in 1909'da ölümünden sonra İrlanda bağımsızlık savaşıyla birlikte sınıflar arasındaki çatışma da hızlanmıştı. Milliyetçi önderlerin yanı sıra, Larkin ve Connolly gibi emekçi önderleri de ezilen, sömürülen yığınların haklarını aramaya başlamışlardı. O'Casey bu yığınların içinden çıkan, halkın dertlerini, eksikliklerini bilen, kendi kendini yetiştirmiş bir yazardı. İlk oyunlarında, Dublin'de çok kötü koşullar altında yaşayan işçilerin gerçeklerini yansıttı. Bu oyunlarda milliyetçiliğin aşırı düşçülüğü, Katolik orta tabaka ahlakının ikiyüzlülüğü, yoksul halkın kendisini sömürenler karşısındaki suskunluğu tam bir gerçekçilikle yorumlanıyordu. O'Casey de, Synge gibi, oyunlarındaki acımasız alaycılıkla yurttaşlarına, kendilerine gülebilmeyi öğretmek istiyordu.

◄ *İlk oyunları ve Abbey Theatre*

O'Casey'nin, bir anlamda Synge'i aşan yanı, karşılıklı düşünce alışverişini ondan daha kolayca gerçekleştirebilecek bir ortam yaratmış olmasıdır. Dil bakımından O'Casey, Synge kadar titiz ve usta olmasa bile, Dublin halk ağzının bütün zenginliğini kullanarak aynı halk geleneğini sürdürmüştür. Ama bu oyunların dilinden çok, ele aldıkları sorunlar O'Casey'yi daha yaygın izleyici yığınlarına kolayca sevdirmiştir. Sevgi, ölüm ve kahramanlık gibi değişmeyen temaların yanı sıra, O'Casey yaşadığı toplumu değişen gerçekleri içinde görüp bu sürekli değişme içindeki çatışmaları ayrı ayrı açılardan aydınlatıyordu. Her şeyden önce çatışmaya dayanan tiyatro sanatı, onun elinde, zamanın akışı içinde değişen ve değişmeyen yanlarıyla insanı olduğu gibi anlatan bir çağdaşlık kazanmıştır.

Oyun yazarlığının niteliği

- **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *The Shadow of a Gunman*, 1923, ("Sözde Çeteci"); *Cathleen Listens In*, 1923, ("Cathleen Dinliyor"); *Juno and the Paycock*, 1924, (Dünyanın Düzeni, 1959); *The Plough and the Stars*, 1926, ("Saban ve Yıldızlar"); *The Silver Tassie*, 1928, ("Gümüş Kupa"); *Within the Gates*, 1933, ("Kapıların İçinde"); *The End of the Beginning*, 1935, ("Başlangıcın Sonu"); *The Star Turns Red*, 1940, ("Yıldız Kızıllaşıyor"); *Purple Dust*, 1940, ("Mor Toz"); *Red Roses for Me*, 1942, (Kırmızı Güller, 1977); *Oak Leaves and Lavender*, 1946, ("Meşe Yaprakları ve Lavanta"); *Cock-a-Doodle-Dandy*, 1949, ("Çalımlı

◄ *İngiltere'ye yerleşmesi*

Horoz"); *Hall of Healing*, 1951, (Sağlık Yurdu, 1962); *Bedtime Story*, 1951, ("Gece Masalı"); *Time to go*, 1951, ("Gitme Zamanı"); *The Bishop's Bonfire*, 1954, ("Şenlik Ateşi"); *The Drums of Father Ned*, 1958, ("Rahip Ned'in Davulları"); *Behind the Green Curtains*, 1961, ("Yeşil Perdelerin Arkasında"). **Otobiyografi:** *I Knock at the Door*, 1939, ("Kapıyı Çalıyorum"); *Pictures in the Hallway*, 1942, ("Girişteki Resimler"); *Drums Under the Windows*, 1945, ("Pencerelerin Altındaki Davullar"); *Inishfallen, Fare Thee Well*, 1949, ("Inishfallen, Hoşça Kal"); *Rose and Crown*, 1952, ("Gül ve Taç");*Sunset and the Evening Star*, 1954, ("Günbatımı ve Akşam Yıldızı"). **Çeşitli:** *The Story of the Irish Citizen Army*, 1919, ("İrlanda Yurttaşlar Ordusu'nun Öyküsü"); *The Green Crow*, 1956, ("Yeşil Karga").

• **KAYNAKLAR:** R.G.Hogan, *The Experiments of Sean O'Casey*, 1960; D.Krause, *Sean O'Casey The Man and His Work*, 1960; M.Malone, *The Plays of Sean O'Casey*, 1969.

• **BAKINIZ:** LADY A.GREGORY, J.M.SYNGE, W.B.YEATS.

OCCAMLI WILLIAM

Bak. WILLIAM [Occamlı]

OCHOA, Severo
(1905)

İspanyol asıllı ABD'li biyokimyacı. Nükleik asit oluşumunda rol oynayan özel bir enzimi bularak, ilk kez ribonükleik asit (RNA) sentezini gerçekleştirmiştir.

24 Eylül 1905'te İspanya'nın Luarca kentinde doğdu. 1929'da Madrid Üniversitesi'nde tıp doktorasını aldıktan sonra, öğrenimini Glasgow, Berlin, Heidelberg ve Londra üniversitelerinde sürdürdü. 1931'de fizyoloji okutmanı olarak göreve başladığı Madrid Üniversitesi'nde, beş yıl sonra Tıp Araştırmaları Enstitüsü Fizyoloji Bölümü'nün başkanlığına getirildi. 1936'da İspanya'dan ayrılıp, bir yıl Almanya'da, Heidelberg'deki Kaiser Wilhelm Enstitüsü'nde, daha sonra İngiltere'deki Plymouth Deniz Biyolojisi Laboratuvarı'nda ve Oxford Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde konuk araştırmacı ve öğretim görevlisi olarak bulundu. 1941'de ABD'ye yerleşip, St.Louis' deki Washington Üniversitesi'nde bir yıl farmakoloji araştırmaları yaptıktan sonra, 1942'de araştırma ve öğretim görevlisi olarak New York Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne geçti. 1946'da farmakoloji, 1954'te biyokimya profesörlüğüne ve bölüm başkanlığına getirildiği bu üniversitede 1974'e değin görev yapan Ochoa, o tarihten beri araştırmalarını New Jersey'deki Roche Moleküler Biyoloji Enstitüsü'nde sürdürüyor (1985).

1956'da ABD uyruğuna geçen, 1961'den 1967'ye değin Uluslararası Biyokimya Birliği'nin başkanlığını yürüten Ochoa, başta ABD Ulusal Bilimler Akademisi olmak üzere, birçok kuruluşun üyeliğine, ayrıca, 1965'te Londra'daki Royal Society, 1966'da SSCB Bilimler Akademisi, 1977'de Polonya ve DAC Bilimler Akademisi'nin yabancı üyeliğine seçilmiş, birçok ülkenin üniversite ve bilim kuruluşlarından onur doktorası, madalya ve ödüller almış, nükleik asit sentezine ilişkin çalışmaları nedeniyle, 1959 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü Kornberg ile bölüşmüştür.

Ochoa'nın biyokimyaya en büyük katkısı, en basitinden en gelişmişine değin tüm canlıların yapısında bulunan ve protein sentezinde temel rol oynayarak kalıtsal özelliklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan nükleik asitlerden RNA'nın (ribonükleik asit) sentezini gerçekleştirmesidir. Nükleotit denilen fosfatlı birimlerin, uzun bir zincirin halkaları gibi yan yana dizilerek hücrede nükleik asit moleküllerini oluşturabilmesi için, özel enzimlerin bu doğal senteze katılması gerekir. Bu nükleotit birimlerini bir polinükleotit zinciri halinde birleştiren enzimlerden ilkini, 1955'te Ochoa buldu. Fransız kadın biyokimyacı M.Grunber-Manago ile birlikte çalışırken, *Azotobacter vinelandii* türü bir bakterinin özütlerinden, "polinükleotit fosforilaz" diye adlandırdığı enzimi elde eden Ochoa, bu enzimin nükleotitleri birleştirerek RNA molekülüne çok benzeyen bir polinükleotit zinciri oluşturduğunu gördü.Polinükleotit fosforilazın hücre için RNA üretiminde katalizör rolü oynayıp oynamadığı ve biyokimyasal süreçlerdeki işlevi tam olarak bilinmese de, Ochoa'nın bu enzim yardımıyla deney tüpünde RNA sentezini başarması ve hemen ardından Kornber'in "DNA polimeraz" adlı enzimi bularak DNA sentezini gerçekleştirmesi, kalıtım biyokimyasının ayrıntılı biçimde açıklanması yolunda atılmış çok önemli birer adımdı.

• **BAKINIZ:** CRICK, KHORANA, KORNBERG, LEVENE, MIESCHER, J.D.WATSON.

O'CONNELL, Daniel
(1775-1847)

İrlandalı siyaset adamı. Ulusal mücadelede barışçı ve uzlaşmacı bir yol izlemiştir.

6 Ağustos 1775'te İrlanda'da, Kerry Kontluğu'nda, Cahirciveen kasabası yakınlarında doğdu, 15 Mayıs 1847'de İtalya'da, Cenova kentinde öldü. Katolik bir ailenin oğluydu. Ortaöğrenimini Fransa' da, yaptı. 1793'te İngiltere'ye giderek hukuk öğrenimi gördü ve 1798'de İrlanda barosuna girdi.

Fransız Devrimi'nin etkilerinin büyük çapta yaşandığı İrlanda'da, 1797 yılında, Wolfe Tone önderliğinde kurulan ve Thomas Paine'in radikal cumhuriyetçiliği ile İrlanda'nın bağımsızlığı amacını birleştiren Birleşik İrlandalılar Derneği adlı örgüte katıldı. İngilizler'in ulusal uyanışı bastırmak için tüm İrlanda'yı askeri yönetim altına alması ve ulusal mücadele önderlerini hapsetmesi üzerine, Birleşik İrlandalılar Derneği, Mayıs 1798'de genel bir ayaklanma başlattı. O'Connell şiddet kullanılmasına karşı çıkarak bu ayaklanmanın karşısında tavır aldı. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından, Ağustos 1800'de

İrlanda Parlamentosu'nu fesheden ve İrlanda halkının İngiliz Parlamentosu içinde temsil edilmesini öngören Birleşme Yasası (Act of Union) yürürlüğe kondu. Bu yasayı, kilise vergileri ve toprak kiralarının baskısı altında ezilen köylülerin direnişlerini kırma amacına yönelik bir dizi baskı yasası izledi.

O'Connell, 1805'te İrlanda Katolik Komitesi'ne katılarak, barışçı mücadele yöntemleriyle İrlandalı Katolikler'e de siyasal haklar verilmesi için çalıştı. Mayıs 1823'te, Katolik papazların desteğinde, Richard Lalol Sheil ve Sir Thomas Wyse ile birlikte Katolik Birliği'ni kurdu. Bu örgüt kısa zamanda İrlandalı köylüler arasında büyük bir destek sağladı; yaygın kitle gösterileri, pasif direnişler düzenledi.

1828'de County Clare bölgesinden seçimlere katılan O'Connell, İngiliz hükümetinin desteklediği İrlandalı Protestan rakibi V.Fitzgerald karşısında büyük bir zafer kazandı. Bir Katolik olarak parlamentoya girme hakkına sahip olmayan O'Connell'in bu başarısı, İngiliz hükümetini zor durumda bıraktı. Ya Katolikler'e de parlamentoda temsil hakkı verilecek ya da İrlanda halkının güçlü desteğini kazanmış olan O'Connell, parlamento dışı bırakılarak, bu olayın yol açabileceği genel bir ayaklanma tehlikesi göğüslenecekti. İngiltere Başbakanı Sir Arthur Wellesley Wellington (1769-1852) ve içişleri bakanı Sir Robert Peel, İrlandalı Katolikler'e seçme ve seçilme hakkı tanınmasının kaçınılmazlığını gördüler. Böylece, Mayıs 1828'de, Katolikler'in devlet kademelerinde görev almalarını yasaklayan yasa yürürlükten kaldırıldı. Bir yıl kadar sonra, Katolikler'e seçme ve seçilme hakkı sağlayan yasa yürürlüğe kondu. Ancak, verilen bu ödün, oy kullanma hakkını yalnızca büyük mülk sahiplerine tanıyan ve böylece 200.000 olan seçmen sayısını 26.000'e indiren yeni bir yasayla dengelenmeye çalışıldı.

Avam Kamarası'na giren O'Connell, İrlanda Milliyetçi Partisi önderi olarak, İrlandalılar'ın ayrı bir parlamentoya sahip olmalarını yasaklayan Birleşme Yasası'nın kaldırılması için çalışmaya başladı. Ancak, bu mücadelenin, kitlelerin etkin eylemlerine dönüşecek bir biçim almaması için çaba gösterdi. Nisan 1835'te muhafazakâr Tory hükümetinin düşürülmesinde önemli katkısı oldu. Aynı yıl, liberal Whig'lerle bir anlaşma yaparak, Birleşme Yasası aleyhtarı çalışmalarından vazgeçmesi karşılığında, İrlanda ile ilgili, kilise vergilerinin azaltılarak bir toprak vergisi haline dönüştürülmesi ve yoksullarla ilgili bir yasa çıkarılması gibi, bazı reformist önlemlerin alınmasını sağladı. William Lamb Melbourne başkanlığındaki Whig hükümetinin 1835-1841 arasında yönetimde kalmasına yardım etti.

1841'te, Whig'lerin yerine, Sir Robert Peel başkanlığında Tory'lerin iktidara gelmesi üzerine, Birleşme Yasası'na karşı yeniden mücadeleye başladı. Bu amaçla, bir dernek kurarak kitle gösterileri düzenledi. Aynı yıl Dublin belediye başkanı oldu. 1843'te bir kitle gösterisinin İngiliz hükümetince yasaklanmasının ardından, bu yasağa boyun eğmesine karşın, 3 ay süreyle hapsedildi. Bu durum karşısında mücadele azmi kırıldı. İrlanda halkının ulusal mücadelesinin önderliğini devrimci Genç İrlanda Hareketi üstlendi.

• YAPITLAR (başlıca): *Letter to the Earl of Shrewsbury*, 1842, ("Shrewsbury Kontuna Mektup"); *Memoir of Ireland*, 1843, ("İrlanda Raporu"); *The Correspondence of Daniel O'Connell, The Liberator*, (ö.s.), W.J.Fitzpatric, (der.), 1888, ("Kurtarıcı Daniel O'Connell'ın Yazışmaları").

• KAYNAKLAR: D.R.Gwynn, *Daniel O'Connell, The Irish Liberator*, 1929; M.MacDonagh, *Daniel O'Connell and the Story of Catholic Emancipation*, 1929; S. O'Faolain, *King of the Beggars: A Life of Daniel O'Connell, The Irish Liberator*, 1938.

• BAKINIZ: EMMET, MELBOURNE, PEEL.

O'CONNOR, Feargus Edward
(1796-1855)

İrlandalı siyaset adamı. Chartist hareketin önderlerindendir.

Doğum tarihinin 18 Temmuz 1796 olduğu sanılmaktadır. İrlanda'da, County Cork'ta Connorville kasabasında doğdu, 30 Ağustos 1855'te Londra'da öldü. İrlandalı milliyetçi Roger O'Conner'ın oğluydu. Dublin'de Trinity College'da hukuk öğrenimi gördü.

1820'lerde İrlanda ulusal özgürlük hareketine katıldı. 1832'te doğduğu bölgeden milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. 1835'te milletvekilliğinden uzaklaştırılmasından sonra Chartist harekete katıldı. 1837'de, 6 yıl süreyle yayın hayatında kalacak olan, *Northern Star* adlı bir günlük gazete yayımlamaya başladı. 1838'de kurulan Büyük Kuzey Chartist Birliği'nin önderlerinden biri durumuna geldi.

Şubat 1839'da Londra'da toplanan Chartist Kongre'de barışçıl mücadele yöntemlerinden yana olan sağ kanat Chartistler'in önderi Lovett'e muhalefet ederek, silahlı mücadele yöntemini savundu. Mayıs 1839'da genel oy hakkı ve parlamento reformu isteyen bir dilekçe (Charter) parlamentoya sunuldu. Dilekçenin parlamentoda reddedilmesi üzerine başlayan Newport'daki Chartist ayaklanma kanlı bir biçimde bastırıldı ve ardından içlerinde O'Connor ve diğer önderlerin de bulunduğu 450 Chartist tutuklandı. Tutuklanan önderler serbest bırakıldıktan sonra hareket yeniden canlanmaya başladı. Temmuz 1840'ta dağınık yerel grupları bir araya getiren Ulusal Chartist Birliği kuruldu. Ağustos 1841'de hapisten çıkan O'Connor, 1843'te bu örgütün yürütme kurulu üyeliğine getirildi ve kısa zamanda Chartist hareketin önderi durumuna geldi.

İşsizliğin artması ve genel ücret düzeyinin düşürülmesiyle yoğunlaşan iktisadi bunalımla birlikte yaygınlaşan Chartist hareket, siyasal talepler içeren ikinci bir dilekçe hazırlayarak parlamentoya sundu. Dilekçenin Mayıs 1842'de reddedilmesinin ardından kendiliğinden başlayan grevler kısa süreğe bastırıldı. Bu yenilginin ardından O'Connor, işçileri toprak sahibi yaparak bağımsız üretici haline dönüştürmeye yönelik düşünceler öne sürmeye başladı ve bu amaçla bir dernek kurdu.1847'de Nottingham'dan milletvekili seçildi. Nisan 1848'de parlamentoya yeni bir dilekçe sundu. Bu dilekçe de reddedildi ve 10 Nisan'da yapılan gösteri bastırıldı. Bundan sonra

Chartist hareket sürekli polis baskısı ve tutuklamaların da etkisiyle gücünü yitirmeye başladı. O'Connor, 1852'de geçirdiği ruhsal bir bunalımın ardından siyasal çalışmalarını bıraktı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Trial of Feargus O'Connor and Fifty-eight Others*, 1843, ("Feargus O'Connor ve Diğer 58 Kişinin Yargılanması"); *A Practical Work on the Management of Small Farms*, 1843, ("Küçük Çiftliklerin Yönetimi Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma"); *The Employer and the Employed*, 1844, ("İşçi ve İşveren").

• **BAKINIZ:** LOVETT.

O'CONNOR, Flannery
(1925-1964)

ABD'li romancı ve öykü yazarı. Hiçbir topluluk ya da akıma bağlı kalmadan kendine özgü yapıtlar vermiştir.

Mary Flannery O'Connor 25 Mart 1925'te Georgia Eyaleti'ndeki Savannah'da doğdu, 3 Ağustos 1964'te aynı eyalette, Milledgeville'de öldü. Yüksek öğrenimini Milledgeville'deki Georgia State College'da tamamladıktan sonra Iowa Üniversitesi'nin Yazarlar İşliği'nde yazarlıkta yaratıcılık konusunda çalışmalarda bulundu. 1951'den sonraki yaşamını kalıtımsal hastalığı nedeniyle bir çiftlik evinde geçirdi. 1952'de yayımlanan ilk romanı *Wise Blood*'dan ("Bilge Kan") sonra özellikle *The Violent Bear it Away* ("Zalimler Dayanır") adlı yapıtı ile adını duyurdu.

O'Connor kısa yaşamı sırasında yazdığı az sayıdaki yapıtında dinsel temaları, dehşet öğesi ve gülmeceyle bir arada yoğurarak özgün bir anlatıma ulaşmıştır. Güney insanının daha yabanıl, daha bağnaz oluşu, yaşamında dinin çok önemli bir yer tutması, O'Connor'un malzemesini oluşturmuştur. Güneyin geniş ve ıssız kırsal yörelerinde geçen olaylar, Tanrı'yla bireyin ilişkisi, insanın yalnızlığı ve yabancılaşması, insan ruhunun kötülükleri çevresinde örülür. Tanrı'yı yadsımanın, dinsel inançla kuşkuculuk arasında bocalamanın bedeli büyük acılar çekerek ödenir. O'Connor'un yapıtları bir yandan gülmecenin sınırlarını zorlarken, bir yandan da soylu, trajik bir boyuta erişir.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Wise Blood*, 1952, ("Bilge Kan"); *The Violent Bear it Away*, 1960, ("Zalimler Dayanır"). **Öykü:** *A Good Man is Hard to Find and Other Stories*, 1955, ("İyi İnsan Güç Bulunur ve Öbür Öyküler"); *Everything That Rises Must Converge*, (ö.s.), 1965, ("Birleşme Noktası"). **Deneme:** *Mystery and Manners*, (ö.s.), 1969, ("Gizem ve Töre").

OCTAVIUS
Bak. AUGUSTUS

ODA NOBUNAGA
(1534-1582)

Japon asker. Japonya'nın birleştirilmesine önemli katkısı olmuştur.

Owari bölgesinde doğdu, 21 Haziran 1582'de Kyoto'da öldü. Babasının 1551'de ölümü üzerine Oda ailesinin başına geçti. 1336'dan beri Japonya'yı yöneten Aşikaga şogun sülalesi 15. yy ortasında gücünü yitirerek merkezi otoriteyi sağlayamaz olmuş, bunun üzerine üstünlük sağlamak ve topraklarını genişletmek isteyen derebeyler arasında savaşlar başlamıştı. Oda Nobunaga kısa zamanda akrabalarını çevresinde toplayarak 1560'ta tüm Owari bölgesini denetler duruma geldi. Aynı yıl komşu eyaletlerden birinin güçlü derebeyinin ordusunu yenerek önemli bir zafer kazandı.

1562'de Mikawa'nın derebeyi Tokugava İyeyasu'yla ittifak kurdu. Bir ayaklanma sonucu öldürülen şogun Aşikaga Yoşiteru'nun ağabeyi Aşikaga Yoşiaki'nin yardım isteğini kabul ederek 1568'de başkent Kyoto'ya bir sefer düzenledi ve Yoşiaki'yi şogun ilan etti. Kendisi de "şogun yardımcısı" unvanını aldı. Ancak bir süre sonra şogunun düşmanlarıyla ittifak içinde olduğunu görerek 1573'te onu devirdi ve iki buçuk yüzyıldır hüküm süren Aşikaga şogunluğuna son verdi.

Oda Nobunaga derebeylerine karşı yürüttüğü savaşların yanı sıra merkezi otoritenin çözülmesinden sonra dini ve siyasi etkilerini artırmış olan Buddhist manastırlarına karşı da bir saldırı başlattı. Buddhist İkko mezhebiyle mücadelesi yaklaşık on yıl sürdü. Çok sayıda rahibin öldürüldüğü ve manastırların yıkıldığı bu mücadele sonunda onların etkisini iyice azalttı.

Oda Nobunaga, Kyoto'nun kuzeydoğusunda Biwa Gölü kıyısında Azuchi'de surlarla çevrili büyük bir şato yaptırttı. Ele geçirdiği toprakları ve malikâneleri kendi adamlarına dağıtarak onların bağlılıklarını güçlendirdi. Ayrıca Owari Ovası'nın merkezindeki Nagoya kentinde yeni güçlenmeye başlayan tüccarların da desteğini alarak önemli bir mali güç sağladı. Derebeylerinin yollardan, köprülerden ve loncalardan para almasını yasakladı. Bölgeler arasında gidiş gelişi ve ticareti kısıtlayan engelleri ortadan kaldırdı. Böylece ilk kez 15. yy'da ticaret amacıyla Japonya'ya gelmiş olan Portekizli tüccarların mallarının kolayca dağıtılmasına yardımcı oldu. Portekizliler'le birlikte gelen Cizvit misyonerlerini de korudu. Kyoto'da bir kilise, Azuchi'de de bir tanrıbilim okulu kurmalarına izin verdi. Hıristiyanlık'ın yayılmasını kolaylaştıran bu uygulamanın nedenleri arasında Batı kültürüne duyduğu ilginin yanı sıra Buddhacı mezheplerin etkisini azaltma amacı da yer alıyordu.

Savaşları sırasında Portekizliler'in getirdiği ateşli silahlardan da yararlanan Nobunaga, 1582'de Japonya'daki eyaletlerin yarısını denetimi altına almıştı. Kyoto'daki Honnoji tapınağında konuk olduğu bir sırada yardımcılarından Mitsuhide'nin tapınağa saldırarak ateşe vermesi üzerine yanarak öldü. Ölümünden sonra en güvendiği yardımcısı Toyotomi Hide-

yoşi ve Tokugava İyeyasu onun ülkeyi birleştirme mücadelesini sürdürerek bu konuda başarı sağladılar.

• BAKINIZ: TAKAUCİ AŞİKAGA, TOKUGAVA İYEYASU, TOYOTOMİ HİDEYOŞİ.

ODETS, Clifford
(1906-1963)

ABD'li oyun yazarı. 1930'larda ortaya çıkan toplumsal tiyatronun öncülerindendir.

18 Temmuz 1906'da Pennsylvania Eyaleti'nde Philadelphia'da doğdu, 14 Ağustos 1963'te California'da, Hollywood'da öldü. Çocukluğu New York'un yoksul bir kesiminde geçti. Ortaöğrenimine başladığı Morris High School'u bitirmeden ayrıldı. 1923'te radyoda sunucu ve ses düzeni sorumlusu olarak çalışmaya başladı. Daha sonra program yapımcısı oldu. Çeşitli tiyatrolarda oyunculuk da yaptı. 1928'de Guild Tiyatrosu'na katıldı. 1930'da toplumsal içerikli oyunlar sunmak amacıyla oluşturulan Group Tiyatrosu'nun oyuncuları arasında yer aldı. 1933'ten başlayarak tiyatro oyunları yazdı. 1934'te girdiği Komünist Partisi'nden oyun yazarlığını olumsuz etkilediği gerekçesiyle sekiz ay sonra ayrıldı.

Clifford Odets 1935'te Group Tiyatrosu'nda sahnelenen oyunu *Waiting for Lefty* ("Lefty'yi Beklerken") ile birdenbire ünlendi. 1934'te New York kentindeki taksi sürücülerinin yaptığı grevi anlatan uzun ve tek perdelik bu oyun, işçilerin güçbirliği yapmaları gereğini etkili bir biçimde vurguluyordu. 1930'ların büyük iktisadi bunalımının toplumda yarattığı güvensizlik ortamında bu yapıt büyük ilgi çekti. Aynı yıl, daha önce yazdığı ve yeniden gözden geçirerek sahnelediği bir başka oyunu *Awake and Sing* ("Uyan ve Şarkı Söyle") ve *Till the Day I Die* ("Ölünceye Kadar") ile ününü pekiştirdi. Bu oyunları izleyen *Paradise Lost*'un ("Kaybedilmiş Cennet") ticari başarısı çok düşük oldu. 1936'da Hollywood'dan gelen bir öneriyi değerlendirerek *The General Died at Dawn* ("General Şafakta Öldü") filminin senaryosunu yazdı. Bundan sonra New York'la Hollywood arasında, bir anlamda sanatı ve siyasal eğilimleri ile kazanç arasında gidip gelen Odets, bir yandan Group Tiyatrosu için oyunlar, bir yandan da film senaryoları yazmayı sürdürdü. Bu arada kimi filmlerin de yönetmenliğini yaptı. Ancak, büyük parasal güçlükler yüzünden asıl tutkusu olan müziği bırakıp boksörlüğe yönelen genç bir İtalyan'ı anlattığı oyunu *The Golden Boy*'dan (Altın Yumruk) sonra özgün bir yapıt ortaya çıkaramadı. Ölümünden kısa süre önce televizyon için bir dizi yazmaya başlamıştı.

Yazarlığının ilk yıllarında gösterdiği başarıyı sonraki yıllarda sürdüremeyen Clifford Odets'in asıl önemi, didaktik olduğu zaman bile oyunda hareketi sürdürebilmesi, izleyiciyi uyanık tutabilmesidir. *Waiting for Lefty*'deki gibi günlük yaşamdan kesitleri işlediği oyunlarında güncelliği aşarak kalıcı olabilmiştir. Ayrıca büyük istisadi bunalım dönemini yapıtlarında başarıyla yansıtan Odets, anlatımındaki gerçekçi tutumunun yanı sıra lirizme ve yergiye de dengeli bir biçimde yer vermiş, çok canlı bir konuşma dili kullanmıştır. Odets 1935'te New Theatre League Ödülü'nü, aynı yıl Yale Tiyatro Ödülü'nü, 1961'de ise Amerikan Sanat ve Edebiyat Akademisi'nin Merit Medal adlı Ödülü'nü kazanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Waiting for Lefty*, 1935, ("Lefty'yi Bekleren"); *Awake and Sing*, 1935, ("Uyan ve Şarkı Söyle"); *Till the Day I Die*, 1935, ("Ölünceye Kadar"); *Paradise Lost*, 1935, ("Kaybedilmiş Cennet"); *The Golden Boy*, 1937, (Altın Yumruk); *Night Music*, 1940, ("Gece Müziği"); *The Country Girl*, 1950, ("Köylü Kızı"); *The Flowering Peach*, 1954, ("Çiçek Açan Şeftali"). Senaryo: *The General Died at Dawn*, 1936, ("General Şafakta Öldü"); *None But the Lonely Heart*, 1944, ("Yalnızca Yalnız Kalpler"); *The Story on Page One*, 1960, ("Birinci Sayfadaki Öykü").

ODİNGA, Ajuma
(1912)

Kenyalı siyaset adamı. Bağımsızlık hareketinde etkin biçimde yer almıştır.

Ajuma Oginda Odinga Orta Nyanza Eyaleti'ne bağlı Sakwa bölgesinde doğdu. Luo kabilesindendir. Dülger olan babasının okutabildiği tek çocuğuydu. Alliance High School'da ve Uganda'daki Makarere Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1939'da öğretmen oldu. 1940-1942 yıllarında Maseno'daki Kilise Misyoner Okulu'nda matematik öğretmenliği, 1943-1946 yıllarında da aynı yerdeki Veteriner Okulu'nda müdürlük yaptı. 1947'de inşaat ve matbaacılık işleriyle uğraşan bir şirket kurdu.

1947'de İngiliz sömürgesi Kenya'nın bellibaşlı tek zenci örgütü olan KAU'nun (Kenya Afrika Birliği) desteğiyle Yasama Meclisi'ne girdi. Ertesi yıl tanıştığı Jomo Kenyatta'nın sadık bir izleyicisi olarak KAU'nun Nyanza bölgesinde örgütlenmesine öncülük etti. 1952 Ekim'inde Kenyatta'nın Mau Mau ayaklanmasından dolayı tutuklanması ve KAU'nun kapatılması üzerine Luo kabilesinin ayaklanmanın bastırılmasında kullanılmasını önlemek amacıyla Luo Birliği'ni kurdu.

Siyahlara doğrudan seçim hakkının tanındığı 1957 Mart'ında Yasama Meclisi'ne seçildi ama siyahların da beyazlarla eşit sayıda temsilini isteyerek meclise girmedi. Çoğu kimsenin Kenyatta'ya sırt çevirdiği bu dönemde onun zencilerin önderi olduğunu savunmaktan kaçınmadı. Kenya Bağımsızlık Hareketi'nin oluşumunda önemli rol oynadı ve Kenya'nın geleceğinin görüşüldüğü 1960 Lancaster House Konferansı'na katıldı. Bu hareketin devamı olarak kurulan KANU'nun (Kenya Afrika Ulusal Birliği) başkan yardımcısı oldu. SSCB ve ÇHC'ye yaptığı gezilerden dolayı pasaportu geri alındı. KANU yöneticileriyle anlaşmazlığa düşmesine karşın 1961 seçimlerinde Kikuyu kabilesinin de desteğini kazanarak Orta Nyanza Eyaleti'nde Yasama Meclisi'ne girdi. Bağımsızlıktan sonra 1963'te Kenyatta'nın kurduğu

hükümette içişleri bakanı, ertesi yıl da yeniden KANU başkan yardımcısı oldu. Ancak öteden beri ılımlı bir çizgi izleyen KADU (Kenya Afrika Demokratik Birliği) ile birleşme ve Batılı devletlerin yatırımlarına açılma siyasetlerine karşı çıkarak parti yönetimini eleştirmeye başladığı için, 1966'da başkan yardımcılığından alındı. Bunun üzerine hükümet ve partiden ayrılarak KPU'yu (Kenya Halk Birliği) kurdu. 1969 Ekim'inde ayaklanmaya dönüşen gösterileri örgütlediği gerekçesiyle tutuklanıp partisi kapatıldı. 1971'de serbest bırakıldıktan sonra yeniden KANU'ya katıldıysa da görüş ayrılıkları nedeniyle 1977'de kısa bir süre tutuklandı, 1982'de de bir yıl kadar göz hapsinde tutuldu.

- YAPITLAR (başlıca): *Not Yet Uhuru*, 1967, ("Bağımsızlığa Daha Var").
- BAKINIZ: KENYATTA.

OEHLER, Klaus
(1928)

Alman, filozof. Avrupa Pragmacılığı'nın kaynağını araştıran çalışmalarıyla tanınır.

31 Ağustos 1928'de Solingen'da doğdu. Ortaöğrenimini doğduğu kentte bitirdikten sonra Hamburg Üniversitesi'nde felsefe okudu, 1950'den sonra bu üniversitede felsefe profesörü olarak göreve başladı. Bir süre çağdaş Avrupa felsefesinin temel sorunları üzerinde durdu, özellikle Pragmacılık'ın tarihsel gelişimine yönelik çalışmalara girişti.

Oehler'in temel düşüncesi, çağdaş felsefenin ışığında, Pragmacılık'ı yeniden kurmaktır. Ona göre Amerikan Pragmacılığı İlk Çağ felsefesinden kaynaklanan bir geleneğin gelişim çizgisi üzerindedir. Önemli olan bu felsefeyi açıklayacak yöntemi bulmaktır. Oehler, bu düşünceyle, göstergebilimi (semiotik) bilimlerin mantığı, gösterge kavramını da felsefenin temel kategorisi olarak nitelemiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Noetisches und dianoethisches Denken*, 1962, ("Noetik ve Diyanoetik Düşünce"); *Antike Philosophie*, 1969, ("Antik Felsefe"); *Zur Logik einer Universalpragmatik*, 1976, ("Evrensel Bir Pragmanın Mantığı Üstüne").

OELSNER, Gustav
(1879-1956)

Alman mimar ve kent tasarımcı. Türkiye'de danışmanlık ve öğretim görevleri yapmıştır.

23 Şubat 1879'da Posen'da (bugün Polonya'da Poznan) doğdu. 26 Nisan 1956'da Hamburg'da öldü. Berlin Teknik Üniversitesi'nde mimarlık eğitimi gördü. 1901'de hükümet mimarı olarak çalışmaya başladı. Berlin, Posen ve Breslau'da çeşitli yapıların uygulanmasında görev aldı. 1907-1910 arasında Breslau belediyesinde çalıştı. 1911'de Kattowitz (bugün Polonya'da Katowice) kenti imar müdürlüğüne getirildi. I.Dünya Savaşı'ndan sonra kentin Polonya yönetimine geçmesi üzerine 1922'de görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Kattowitz'in Almanya'ya bağlı kalması amacına yönelik çalışmaları nedeniyle bir süre tutuklu kaldı. Almanya'ya döndükten sonra Hamburg'da yerleşti. 1924'te bu kentin meclisine kent planlaması çalışmalarından sorumlu teknik senatör seçildi. Burada Alman kent tasarımcısı Fritz Schumacher (1869-1947) ile tanıştı ve onunla yakın işbirliği içinde bulundu. Hamburg'un ve ona komşu Altona'nın düzenleyici planı, Aşağı Elbe bölgesinin bölge planı üstünde çalıştı, özellikle yeşil alanların oluşturulmasına ağırlık veren konut yerleşmeleri ile okul, gençlik yurdu gibi tasarımların uygulanmasına öncülük etti.

1933'te yönetime gelen Nasyonal Sosyalistler, Oelsner'in görevine son verdiler, hatta hakkında soruşturma açtılar. Oelsner daha sonra ABD'de bulunan kardeşinin yanına gitti. 1937 sonlarına doğru yeniden ülkesine döndü. 1939'da Türk hükümetinden aldığı bir çağrı üzerine Türkiye'ye geldi. Bayındırlık Bakanlığı'nda kent planlaması danışmanı olarak görev aldı. Ayrıca Yüksek Mühendis Mektebi'nde kent planlaması derslerini vermekle görevlendirildi. Bu okulun İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüşmesinden sonra da Mimarlık Fakültesi'ne bağlı Şehircilik Kürsüsü'nün yönetimini üstlendi.

II.Dünya Savaşı'nda sonra Hamburg'un onarım çalışmalarını yönetmesi amacıyla, bu kentin belediye başkanı ve senatosunun önerisi üzerine Alman hükümetince geri çağrıldı. 1949'da ülkesine döndü ve bu çalışmalara katıldı. 1952'de emekli olduktan sonra Alman Kent ve Ülke Planlaması Akademisi Hamburg ve Schleswig-Holstein Eyaleti Bölgesi başkanlığı görevini sürdürdü.

Almanya'da her iki yılda bir verilen ve kent planlaması alanındaki üstün başarıları ödüllendirmeyi amaçlayan Kurt Schumacher Ödülü'nün ilkini 1950'de Oelsner kazanmıştır. Kendisine 1955'te İstanbul Teknik Üniversitesi'nce onursal doktorluk, 1956'da da Almanya Kent ve Ülke Planlaması Akademisi'nin ödülü olan Cornelius-Gurlitt-Madalyası verilmiştir.

Oelsner Türkiye'de bulunduğu sırada Güzel Sanatlar Akademisi'nde de (bugün Mimar Sinan Ünversitesi) kent tasarımı dersleri vermiştir. Öğretim ve danışmanlık görevlerinin yanı sıra çeşitli konulara ilişkin raporlar hazırlayarak, konuşmalar yaparak, mimarlık dergilerinde yazılar yazarak da etkinlik göstermiş, mimarlık ve kent tasarımı yarışmalarında seçici kurul üyeliği yapmıştır. Türkiye'den ayrıldıktan sonra da ilişkilerini sürdürmüş, 1951'de İstanbul'a gelerek bir dizi konuşma yapmış, 1955'te de Ankara imar planı uluslararası kent tasarımı yarışmasında seçici kurul üyesi olmuştur. Oelsner geniş bilgisiyle, bu alanda uzmanlaşmanın olmadığı bir dönemde yönetim ve öğretim görevleri üstlenmiş, Türk mimarlarını kent tasarımı konularına yönelmeye özendirmiş, onların yetişmesini sağlamıştır.

Türkiye'de Yabancı Kent Plancılar

Türkiye'de kent planlaması konularında zaman zaman yabancı uzmanlardan yararlanılmıştır. Bu yola Cumhuriyet döneminde, özellikle yeni başkent Ankara'nın imarı ve İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerin sorunları nedeniyle başvurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda kent planlama çalışmalarının azlığına koşut olarak bu alanda çalışan yabancıların sayısı da azdır. II.Mahmud döneminde Alman Molteke'nin İstanbul'a geldiği ve kentin haritasını çıkararak bir imar planı çizdiği bilinmektedir. 1908'de ise Urich ve Re adlı iki Fransız İstanbul Şehremaneti (Belediyesi) tarafından kentin haritasını yapmakla görevlendirilmiştir.*

Cumhuriyetin ilk yıllarında, 1923'te Fransız René Danger İzmir'in Alsancak bölgesi için, 1924'te de Alman Heussler Ankara'da biri Eski Ankara, biri de Yenişehir için olmak üzere yerel imar planları yapmışlardır. Ama bu konuda kendisinden geniş ölçüde yararlanılan ilk kent plancı Alman Hermann Jansen'dir. Jansen Ankara imar planının yanı sıra Mersin, Adana, Ceyhan, Gaziantep ve İzmit için de imar planları hazırlamıştır.

1933'te Alman Herman Elgötz, Fransız J.Lambert ve Donat Alfred Agache, İstanbul imar planı ile ilgili olarak Türkiye'ye çağrılmışlardır. Yaptıkları çalışmalar sonunda hazırladıkları raporlar içinde Elgötz'ün önerileri ilke bakımından uygun bulunmuştur. J.Lambert ise daha sonra biri Erzurum'un yeni kesimleri, biri de Trabzon için olmak üzere iki imar planı hazırlamıştır. 1935'te Türkiye'ye gelerek Bayındırlık Bakanlığı kent planlaması danışmanı olan Alman M.Wagner, İstanbul imar planına ilişkin bir analiz çalışması yapmış, imar yasası hazırlıklarına katılmıştır. Onun oğlu olan ABD'li Bernard Wagner ise 1956-1957 yıllarında Türkiye'de bulunmuş, Bursa için bir imar planı taslağı ile Türkiye'deki konut sorununa ilişkin bir rapor hazırlamıştır. Martin Wagner'le aynı yılda Türkiye'ye gelen Alman Ernst Reuter* ise 1946'ya değin Ankara'daki Siyasal Bilgiler Okulu'nda kent planlaması dersleri vermiştir. Türkiye'de uzun bir süre çalışma olanağı bulan bir kent plancısı da Fransız Henri Prost'dur (1874-1959). Prost 1936-1950 arasında İstanbul belediyesi şehircilik uzmanı olarak çalışmıştır. 1939-1956 arasında Türkiye'de çalışan başka bir kent plancısı, danışmanlık ve öğretim üyeliği yapan Alman G.Oelsner'dir.*

Çağdaş Fransız mimarı ve kent tasarımcısı Le Corbusier, İzmir Belediyesi'nin çağrılısı olarak 1948'de Türkiye'ye gelmiş, İzmir ile ilgili bir imar planı ön çalışması yapmış, ama önerileri uygulanmamıştır. İngiliz Patrick Abercrombie (1879-1957) ise 1952'de İzmir imar planı uluslararası yarışmasının ön hazırlık çalışmalarına katılmış, 1955'te de Ankara imar planı yarışmasında seçici kurul üyeliği yapmıştır.*

Gene 1955'teki Ankara imar planı uluslararası yarışmasında seçici kurul üyesi olan İtalyan Luigi Piccinato, 1958'de İzmir imar planında yapılacak değişikliği denetlemek üzere çağrılmış, bir büro kurarak çalışmalarını bir raporla sonuçlandırmıştır. Piccinato 1967'de İstanbul düzenleyici planına ilişkin bir rapor hazırlamış, ayrıca Bursa imar planı üstünde de çalışmıştır. Alman Hans Högg 1956-1960 arasında İstanbul düzenleyici planı üstünde çalışmıştır. İsviçreli Bodmer 1959-1961 arasında İzmir imar planı bürosu danışmanı olarak bir plan hazırlamıştır. Danimarkalı Stefan Ott da İzmir düzenleyici planı danışmanlığında bulunmuştur.

• **KAYNAKLAR:** K.Akalp, "Ord. Prof. Dr. İng. h.c. Gustav Oelsner", *1946-1956 Yıllarında İstanbul Teknik Üniversitesi*, 1963; E.Lüth, *Gustav Oelsner, Porträt eines Baumeisters*, 1960.

• **BAKINIZ:** ALSAÇ, ARÛ.

OERSTED, Hans Christian
(1777-1851)

Danimarkalı fizikçi. İlk kez elektrik akımının manyetik etkisini kanıtlayarak elektromanyetizmanın öncüsü olmuştur.

14 Ağustos 1777'de Langeland Adası'ndaki Rudköbing'de doğdu, 9 Mart 1851'de Kopenhang'da öldü. Düzenli bir eğitim görmemesine karşın, 1794'te Kopenhag Üniversitesi'nin giriş sınavlarında başarı sağlayabildi ve 1797'de bu üniversiteden üstün başarıyla eczacılık diplomasını, iki yıl sonra da doktora derecesini aldı. 1801-1804 arasında Almanya, Hollanda ve Fransa'da eğitimini ve çalışmalarını sürdürdü. Kopenhag'a dönüşünde, öğretim üyesi olmak için üniversiteye yaptığı başvurudan olumlu sonuç alamayınca halka açık konferanslar vermeye başladı. Büyük ilgiyle karşılanan bu konferansların da etkisiyle 1806'da Kopenhag Üniversitesi'nde doçentliğe getirildi. 1824'te Danimarka Doğabilimlerini Geliştirme Derneği'ni kurdu ve 1829'da, kuruluşunda büyük emeği olan Kopenhag Politeknik Enstitüsü'nün yönetmenliğini üstlenerek ölümüne değin sürdürdü. Danimarka'da özellikle fizik ve doğabilimlerinin en ileri Avrupa ülkelerindeki düzeye ulaşmasına önderlik eden Oersted, çok iyi bir öğretici olmasının yanı sıra, bilimsel konuları geniş kitlelere aktarmadaki

başarısıyla da tanınmıştır.

Coulomb'un 1780'lerde gerçekleştirdiği deneylerden sonra, elektrik ve manyetizma arasında hiçbir ilişki olmadığı görüşünün fizikçiler tarafından yaygın olarak benimsenmesine karşın, Oersted, gençlik yıllarından beri ilgi duyduğu Kant felsefesinin etkisiyle, doğada ancak kuvvetlerin gözlemlenebilir olduğuna ve değişik türden kuvvetlerin birbirine dönüştürülebileceğine inanıyordu. 1812'de Almanya'da, ertesi yıl Fransa'da yayımlanan bir makalesinde manyetizma ile elektriğin özdeşliği üzerinde önemle durmuştu. Bu iki olgu arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için getirdiği kanıtlar, elektrik ve manyetik alanlar arasındaki benzerliğin yanı sıra, çeliğin ısıtılınca mıknatıslığını kaybetmesine karşılık iletkenliğinin artması, üzerine yıldırım düşen demir parçalarının mıknatıslanması ve pusula ibrelerinin kutup değiştirmesi gibi kimi olgulara da dayanıyordu. Elektrik akımının manyetik etkisini ilk kez gözlemlediği ünlü deneyini ise, bu makaleden sekiz yıl sonra gerçekleştirdi. 1820 ilkbaharında, öğrencileri için düzenlediği bir deney sırasında, içinden elektrik akımı geçirilen bir telin hemen altında bulunan pusula ibresini etkileyerek saptırdığını gözlemledi. Birkaç ay sonra yaptığı deneylerde, elektrik akımının etkisiyle oluşan manyetik alanın elektrik akımı taşıyan tele dik doğrultuda olduğunu gösterdi. Akımın yönü değiştirilince manyetik alanın da yönü değişiyor, akımı taşıyan tel ile pusula ibresi arasına tahta, taş, metal levhalar yerleştirilse bile ibre gene sapıyordu. İbrenin sapma doğrultularını dikkatle incelediğinde, manyetik alanın akım taşıyan teli saracak biçimde halkalar oluşturduğunu gözlemleyen Oersted, bu bulgularını 21 Temmuz 1820'de "Experimenta circa effectum conflictus electrici in acum magneticum" ("Elektrik Akımının Manyetik Etkisi Üstüne Deneyler") başlıklı kısa bir makalede özetledi. Avrupa'nın en etkili bilim dergilerinde yayımlanan ve fizik dünyasında büyük yankılar uyandıran bu buluş, elektromanyetizma konusunda yoğun araştırmaların başlamasına yol açtı. Bu araştırmacılardan Arago, Ampère, daha sonra Faraday, Henry ve Maxwell'in katkılarıyla, elektromanyetizma elli yıl içinde ayrı bir bilim dalı niteliğine kavuştu.

19.yy'ın büyük fizikçilerinden biri olmasına karşın, zaman zaman gözlem ve deneylerle sınanmamış öğretileri benimseyen, hatta atomun varlığını yadsıyacak denli Kant felsefesinin etkisinde kalan Oersted, yaşamının son döneminde yeniden felsefeye eğilmiş, Tanrı, estetik ve bilim ilişkilerini konu alan *The Soul in Nature* ("Doğadaki Ruh") adlı bir kitap yazmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Soul in Nature*, (ö.s.), 1852, ("Doğadaki Ruh"); *H.C.Oersted: Scientific Papers*, (ö.s.), K.Meyer (der.), 3 cilt, 1920, ("H.C.Oersted: Bilimsel Makaleler").

- **BAKINIZ:** AMPÈRE, ARAGO, BIOT, COULOMB, FARADAY, J.HENRY, KANT, MAXWELL.

OETINGER, Friedrich
(1702-1782)

Alman, tanrıbilimci. Aydınlanma Dönemi'nde doğa bilimlerinden yararlanan bir tanrıbilim anlayışı geliştirmeye çalışmıştır.

Friedrich Christoph Oetinger 6 Mayıs 1702'de Göppingen'de doğdu, 10 Şubat 1782'de Murrhardt'ta öldü. Doğduğu yerde ortaöğrenimini bitirdikten sonra Almanya'nın değişik üniversitelerinde tanrıbilim, felsefe ve doğa bilimleri okudu. Bir süre doğa bilimleri alanında çalışmalarını sürdürdü, özellikle İsveçli hekim ve doğa bilgini Emanuel Swedeborg'un görüşlerinden etkilenerek, tanrıbilimle fizik arasında bağlantı kurmaya çalıştı. Onun gibi, Jacob Böhme'nin gizemciliği ile Newton'un çekim kuramını uzlaştırmayı amaçladı. Bu nedenle kendisine "Almanya'nın Swedeborg'u" dendi.

Oetinger'in anlayışına göre tanrıbilim sorunlarının açıklanmasında doğa bilimlerinin yöntem ve verilerinden yararlanmalı, hepsini bir bütünlük içinde görmelidir. Descartes'tan beri tinle gövdeyi iki ayrı töz olarak yorumlama doğru olmadığı gibi Leibniz'in Monad kuramından esinlenen Tinselcilik de sorunlara çözüm getiremez. Tanrıbilim yaşam görüşünden doğar *(Theologia ex idea vitae)*. Oetinger Kilise çevresinde ve Schelling'in felsefe anlayışı üzerinde etkili olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Sämtliche Werke*, ("Toplu Yapıtlar"), (ö.s.), 6 cilt, 1858-1866.

OFFENBACH, Jacques
(1819-1880)

Alman asıllı Fransız besteci. Bestelediği yüze yakın operetle bu sanatın öncülerinden olmuştur.

20 Haziran 1819'da Köln'de doğdu, 4 Ekim 1880'de Paris'te öldü. Köln Sinagogu şarkıcılarından Offenbach am Main'lı Isaac Juda Eberst'in oğluydu. Babası "Offenbacher" (Offenbach'lı) adıyla tanınırdı. O da bu takma adı kullandı. Paris'te Yahudiler'e karşı hoşgörülü davranılması nedeniyle babası gençliğinde onu bu kente götürdü ve 1833'te viyolonsel öğrencisi olarak Paris Konservatuvarı'na yazdırdı. Ama Offenbach ciddi çalışmalara uyum sağlayamayıp ertesi yıl oradan ayrıldı. 1844'te Katolik oldu ve İspanyol asıllı Herminie d'Alcain ile evlendi. Bir süre Opèra-Comique Orkestrası'nda viyolonsel çaldıktan sonra 1849'da Théâtre Français'de orkestra şefi oldu.

Besteci olarak ilk yapıtları La Fontaine'in bazı şiirleri üzerine küçük şarkılardır. Ardından Alfred de Musset'nin *Chandelier* (Şamdancı) adlı oyununa 1849'da viyolonsel ve ses için ikililer besteledi. 1855 Uluslararası Paris Sergisi sırasında bir tiyatro kiraladı,

Bouffes-Parisiens adını verdiği tiyatrosunda güncel konuları işleyen oyunlar ve yergiler sahneledi. Aralarında *Orphée aux enfers* de (Orfeus Cehennemde) olan birçok ünlü operetinin ilk gösterimleri yapıldığı bu tiyatroda art arda başarılı yapıtlar verdi. Ünü gittikçe yaygınlaşan Offenbach'ın operetlerini yalnız halk değil soylular, hatta krallık ailesi de izliyordu. Offenbach 1864'de Paris Variétés Tiyatrosu'nda *La belle Héléne* (Güzel Helen) ile büyük bir çıkış yaptı. Hemen ardından operet dünyasında birer küçük başyapıt sayılan *La vie parissienne* (Paris Hayatı) ve *La Grand-Duchesse de Gérolstein* (Gérolstein Düşesi) sahnelendi. Offenbach 1872'den 1876'ya değin Théâtre de Gaîte'yi yönetti.

Kazandığı ün ve başarıda yeteneği kadar, döneminin ve içinde yer aldığı toplumun eğlence düşkünlüğünün de büyük bir payı vardır. Çekici melodilerle ve coşkulu danslarla dolu yapıtları ona aynı zamanda büyük bir servet kazandırdı. Günün modası Can-Can dansına verdiği çevik ve coşkulu hava, bu dansı Paris kentinin Eiffel Kulesi kadar ünlü bir simgesi durumuna getirdi.

Tüm gücünü eğlence müziğine harcayan Offenbach, ölümüne yakın ciddi bir yapıt bırakmak istedi ve tek operası *Les contes d'Hoffmann*'ı (Hoffmann'ın Masalları) yazmaya başladı. Çağının en büyük Fransız operesi olarak kabul edilen bu yapıtın sahnelenmesini ise göremeden öldü. Operanın orkestralamasını ve resitatiflerini Ernest Guiraud tamamladı, ünlü "Barcarale"aryasını ise yine Offenbach'ın *Die Rheinixen* (Rhein Havası) adlı operetinden alarak ekledi.

Rossini'nin "Champs-Elysées'li küçük Mozart'ımız" diye adlandırdığı Offenbach, gerçekten de Mozart'a yakın bir verimlilikte ürün vermiştir. Yüz kadar sahne yapıtından önemli bir bölümü çağının güncel konularını aşarak 20. yy repertuarlarına ulaşmıştır. Ayrıca Offenbach'ın müziği üzerine Manuel Rosenthal'in düzenlediği *Gaîte parisienne* (Paris Neşesi) süiti de sevilen bir orkestra ve bale yapıtı olarak günümüze kalmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Operet:** *Pépito*, 1853; *Oyayaie, ou la reine des iles*, 1855, (Oyayaie ya da Adalar Kraliçesi); *Les deux aveugles*, 1855, (İki Kör); *Le violoneup*, 1855, (Gezgin Kemancı); *Les trois baisers au diable*, 1856, (Şeytana Üç Öpücük); *Dragonette*, 1857, (Küçük Süvari); *La chatte métamorphosée en femme*, 1858, (Kadın Olan Kedi); *Orphée aup enfers*, 1858, (Orfeus Cehennemde); *Croquefer*, 1857, (Demir Leblebi); *Le mariage aux lanternes*, 1857, (Fenerler Altında Düğün); *Daphnis et Chloé*, 1860, (Dafni ile Khloe); *Die Rheinnixen*, 1864, (Rhein Havası); *Jeanne qui pleure et jean qui rit*, 1864, (Ağlayan Jeanne ile Gülen Jean); *La belle Héléne*, 1864, (Güzel Helen); *Barbe-bleue*, 1866, (Mavi Sakal); *La vie parisienne*, 1866, (Paris Hayatı); *La Grand-Duchesse de Gérolstein*, 1867, (Gérolstein Düşesi); *Pomme d'api*, 1873, (Kiraz Elma'sı); *La fille du tambour-major*, 1879, (Bando Şefinin Kızı). **Opera:** *Les contes d'Hoffmann*, (ö.s.), 1881, (Hoffmann'ın Masalları).

O'FLAHERTY, Liam
(1896-1984)

İrlandalı romancı ve öykü yazarı. İrlanda halkının yaşamını gerçekçi bir yaklaşımla anlatmıştır.

İrlanda'nın batısındaki Aran Adaları'nda, Galway bölgesinde doğdu, Eylül 1984'te Dublin'de öldü. Çocukluğu, çorak toprakların doğurduğu ilkel koşullarda yaşayan ve sürekli doğaya karşı savaşmak zorunda olan insanlar arasında geçti. Rahip olmak üzere Katolik okullarında eğitim gördükten sonra rahiplikten vazgeçerek Dublin'deki University College'a devam etti. Daha sonra I.Dünya Savaşı'na katıldı. 1917'de ağır biçimde yaralandı. Aynı yıl Güney Amerika'dan başlayarak ABD, Kanada ve Türkiye'ye uzanan bir geziye çıktı. Bu yolculuğu sırasında çeşitli işlerde çalıştı. İrlanda'ya döndükten sonra, işsizlerin kamuya ait bir binayı işgal eylemine katıldığı için ülkesinden ayrılmak zorunda kaldı ve 1922'de İngiltere'ye yerleşti.

Acı çeken, umutsuzluk içindeki insanları yer yer katı bir gerçekçilikle, yer yer de kendine özgü bir lirizm içinde ele alan O'Flaherty'nin ilk romanı *Thy Neighbor's Wife* ("Komşunuzun Karısı") 1923'te yayımlandı. Asıl ününü sağladığı *The Informer*'da (Muhbir) İrlanda İç Savaşı sırasında arkadaşını ele veren bir devrimciyi, dönemin siyasal ve psikolojik ortamı içinde anlatıyordu. Bu roman 1935'te yönetmen John Ford tarafından sinemaya uyarlandı. 1935'ten sonra yaşamını daha çok ABD'de sürdüren O'Flaherty, 1950'de yazdığı *The Insurrection*'a ("Başkaldırı") kadar pek önemli bir yapıt ortaya koyamadı. 1916'da İrlanda'daki ayaklanmayı anlatan, trajik olduğu kadar şiir ve duygu da yüklü olan bu roman, kimi eleştirmenlerce O'Flaherty'nin en yetkin yapıtı olarak değerlendirilir.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Thy Neighbor's Wife*, 1923, (" Komşunuzun Karısı"); *The Black Soul*, 1924, ("Karanlık Ruh"); *The Informer*, 1925, (Muhbir, 1972); *The House of Gold*, 1929, ("Altın Evi"); *Famine*, 1937, (Kıtlık, 1973); *Insurrection*, 1950, ("Başkaldırı"). **Öykü:** *Spring Sowing*, 1926, ("Baharda Ekim"); *The Stories of Liam O'Flaherty*, 1956, ("Liam O'Flaherty'nin Öyküleri"); *The Pedlar's Revenge and Other Stories*, 1976, ("Satıcı'nın Öcü ve Başka Öyküler").

OFLAZOĞLU, Turan
(1932)

Türk oyun yazarı. Özellikle konularını tarihsel kişilerden alan oyunlarıyla ün yapmıştır.

Adana'da doğdu. 1960'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Daha sonra ABD'ye giderek Washington Üniversitesi'nde oyun yazarlığı ve tiyatro derslerine devam etti. Yurda dönünce İstanbul Radyosu Tiyatro Şube-

si'nde dramaturg olarak çalışmaya başladı. Bu arada Kafka, Nietzsche, Rilke, Bergman, Lorca ve Shakespeare'den çeviriler yaptı. 1967'de yazdığı ve kan davası olgusunu psikolojik boyutuyla işlediği *Keziban* dışında hemen hemen tüm oyunlarının konularını tarihsel dönemler ve kişilerden seçti. *Deli İbrahim* oyunuyla 1968 TDK Tiyatro Ödülü'nü, *IV.Murat* oyunuyla 1970 TRT Sanat Ödülleri Yarışması'nda Başarı Ödülü'nü, *Kösem Sultan* oyunuyla da 1982 Avni Dilligil Tiyatro Ödülü'nü kazandı.

Oflazoğlu oyunlarında derinlemesine irdelediği tarihi kişilerin iç evrenini yansıtarak kişilerin trajik boyutlarını ortaya çıkarmaya çalışır. Tarihsel gerçeklerden yola çıkmış olsa da, oyunlarına tarihsel oyun gözüyle bakılamaz. Amaçladığı, bu tarihsel süreçleri yaşayan kişilerin iç ve dış çelişkilerini yansıtmaktır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Keziban*, 1967; *Deli İbrahim*, 1967; *IV.Murat*, 1970; *Sokrates Savunuyor*, 1971; *Fatih (Bizans Düştü)*, 1973; *Genç Osman*, 1979; *Elif Ana*, 1979; *Kösem Sultan*, 1980. **İnceleme:** *Shakespeare*, 1977; *Molière*, 1978.

OFLUOĞLU, Mücap
(1920)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen. Çok çeşitli türden oyunlarda değişik kişilikler canlandırmıştır.

Mücap Nedim Ofluoğlu 14 Kasım 1920'de İstanbul'da doğdu. 1938'de Haydarpaşa Lisesi'nde okurken ve 1941'de mezun olduktan sonra iki kez girdiği Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü sınavlarında başarılı olamadı. 1943'te Faruk Kenç'in yönettiği *Dertli Pınar* filmiyle profesyonel oyunculuğa başladı. 1946'da İstanbul Şehir Tiyatrosu'na figüran olarak girdi. 1948'de Avni Dilligil'in çağrısını kabul ederek İzmir Şehir Tiyatrosu'na gitti. 1950'nin başında İstanbul'a dönerek İstanbul Radyosu Okuma Tiyatrosu oyunlarında çalıştı. Aynı zamanda film seslendirme çalışmalarına yoğun biçimde katılıyordu. Bir ara Halide Pişkin ve Tevhid Bilge (1919) topluluklarında küçük roller aldı. 1951'de Muhsin Ertuğrul'un yönetimindeki Küçük Sahne'ye girdi. İlk yönetmenlik denemesini de 1956'da burada yaptı. 1957'de Küçük Sahne dağılınca Beyoğlu'nda İstanbul Oda Tiyatrosu'nu kurdu. 1960'da Muhsin Ertuğrul'un çağrısıyla İstanbul Şehir Tiyatroları'na döndü. 1966'da Muhsin Ertuğrul'un görevden uzaklaştırılması üzerine o da istifa etti. Aynı yıl Küçük Sahne'de kendi topluluğunu kurdu. 1971'de New York ve Boston'da yaşayan Türkler'e sunduğu tek kişilik gösteriler ilgi gördü. Aynı yıl İstanbul'a dönerek Nişantaşı'nda LCC adlı özel tiyatro okulunun salonunda Mücap Ofluoğlu Tiyatrosu'nu kurdu. 1972'de bu tiyatro dağıldıktan sonra yoğun biçimde televizyon film ve dizilerinde seslendirme yaptı. 1974'te üçüncü kez İstanbul Şehir Tiyatroları'na döndü, 1980'e değin oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı, yönetim kurulunda yer aldı. 1983'de bir jübileyle 40. sanat yılını kutladı.

Mücap Ofluoğlu, oynadığı ve sahneye koyduğu bulvar komedilerinde salt eğlendirmekten öte,estetiği de önemsemiş ve oyuncunun teknik yetkinlik ile kendine özgü yorumunu bir bütünlük içinde izleyiciye ulaştırmasına çaba göstermiştir. Tiyatro ve sinemanın yanı sıra edebiyatla da uğraşmış, 1945'ten başlayarak *Yeditepe, Seçilmiş Hikâyeler, Yeni Ufuklar* ve *Varlık* dergilerinde şiirlerini yayımlamış, 1982'de bunları bir kitapta toplamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Kanlı Düğün*, 1951; *Karakolda*, 1953; *Hamlet*, 1954; *Çayhane*, 1955; *Arsenik*, 1956; *Yağmurcu*, 1957; *Madmazel Julie*, 1958; *Erkeklerin Gecesi*, 1959; *Sonuna Kadar*, 1961; *Aman Avcı*, 1962; *Fizikçiler*, 1963; *Yedinci Köpek*, 1964; *Kaktüs Çiçeği*, 1966; *Pepsi*, 1967; *Cyrano de Bergerac*, 1971; *Satılık Kat*, 1972; *Ömür Satan Hüsam Çelebi*, 1974; *Çimri*, 1975; *Hastalık Hastası*, 1979; *Sinekler*, 1981; *Eski Moda Komedya*, 1981. **Oynadığı Filmler:** *Dertli Pınar*, 1943; *Vatan İçin*, 1950; *Yıldırım Bayazıt*, 1952; *Kaldırım Çiçeği*, 1953; *Son Baskın*, 1954; *Günahkârlar Cenneti*, 1958; *Şahane Kadın*, 1960. **Kitap:** *Fotoğraftaki Çocuk*, 1982, şiir; *Bir Avuç Alkış*, 1985, anı.

OGAN, Aziz
(1888-1956)

Türk, müzeci. İzmir Arkeoloji Müzesi'ni kurmuş ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin müdürlüğünü yapmıştır.

İstanbul'da doğdu, 5 Ekim 1956'da aynı kentte öldü. 1903-1907 arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) resim öğrenimi gördükten sonra Osman Hamdi Bey'in önerisiyle Asarıatika Müzeleri'nde (bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri) çalışmaya başladı. Bu dönemde Efesos, Sardis, Afrodisias ve Didima kazılarına müze temsilcisi olarak katıldı. 1914'te İzmir asarıatika müfettişliğine atandı. Aynı yıl I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Çanakkale ve Kafkas cephesinde, daha sonra Şam'da yedeksubay olarak görev yaptı. Şam'da yüzbaşı rütbesiyle Türk ordusuna katılmış olan Alman arkeolog Theodor Wiegand'ın yardımcısı olarak çalıştı. Şam Müzesi'nin kuruluşuna, kentin Antik planının saptanmasına, Emeviye Camii'nin ve Baalbek'teki tapınakların onarımına katkıda bulundu. Ayrıca Şam Sanayi-i Nefise Mektebi müdürü oldu.

1919-1922 arasında İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde çalıştı. 1922'de İzmir'in kurtuluşundan sonra oradaki müfettişlik görevine yeniden başladı. İzmir Arkeoloji Müzesi'nin ve bu müze içinde bir resim galerisiyle bir kütüphanenin kurulmasını sağladı. Bergama ve Efesos'ta ele geçen buluntuların sergilenmesi için yerel müzelerin oluşturulmasına çalıştı. 1931'de İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü H.E.Eldem'in emekliye ayrılması üzerine bu göreve atandı. 1953'te emekli oluncaya değin yirmi üç yıl süreyle müze müdürlüğünü sürdürdü.

Ogan, müdürlüğü döneminde müzeye değerli yapıtların katılmasını sağlamış, yeni bölümler oluş-

turmuş, çeşitli yabancı uzmanlar çağırarak Mezopotamya, Mısır ve Part buluntularının sınıflandırılmasını sağlamıştır. A.M.Mansel'in Trakya'da kazdığı Traklar'a ait tümülüslerden birinin, içinde ele geçirilen buluntularla birlikte modern müzecilik anlayışına uygun olarak yeniden kurulup sergilendiği salon da bu yeniliklerden biridir. Kimya laboratuvarıyla fotoğraf ve heykel atölyelerinin kurulmasını da Ogan gerçekleştirmiştir.

Eski yapıtların halka tanıtılması, korunması ve Anadolu'nun Antik kentleri üzerine, gazetelerde ve bilimsel dergilerde üç yüze yakın makale yayımlayan Ogan, Berlin, Viyana ve Prag arkeoloji enstitüleriyle Mainz Akademisi ve Türk Tarih Kurumu'nun da üyesi olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Bergama Tarihi ve Rehberi* (M.Rahmi ile), 1929; *İzmir Müzesi Rehberi*, 1932; *Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü*, 1947; *Didim'de Apollon Mabedi Kılavuzu*, 1951.

• **BAKINIZ:** H.E.ELDEM, OSMAN HAMDİ, WIEGAND.

OGARYOV, Nikolay Platonoviç
(1813-1877)

Rus, şair, gazeteci ve filozof. Çarlığa, toprak köleliğine ve kilisenin egemenliğine karşı girişimleri desteklemiştir.

Petersburg'ta doğdu, Londra yakınlarında Greenwich'te öldü. Ortaöğrenimini Petersburg'ta, yükseköğrenimini Moskova Üniversitesi'nde bitirdi. Kendisi gibi bir devrimci olan Herzen'le yakın arkadaşlık kurdu. Kilisenin sınırsız egemenliğine, toprak köleliği ve çarlığa karşı devrimci görüşleri benimsedi. Sosyalistler'in oluşturduğu bir topluluğa katıldı, düşüncelerini yayma amacıyla gazete çıkardı. 1834'te tutuklandı, bir süre sonra Rusya'dan sürüldü, yıllarca Avrupa ülkelerinde dolaştı, sonunda Londra'ya yerleşti.

Ogaryov önce Feuerbach'ın yapıtlarını okudu, maddeci görüşü benimsedi, sonra Hegel'in diyalektik yöntemini benimsedi ve bu yöntemi maddeci anlayışın geliştirilmesinde kullandı. Ona göre bütün idealist dizgeler toplumsal gerçekleri yansıtmaktan uzaktı. Yaşamın temelini oluşturan üretici emekti. Bu nedenle, büyük toprakları ellerinde bulunduranların egemenliğine son verilmeli, toprak köleliği, onu besleyen kilise baskısı kaldırılmalıydı. Bütün verimli topraklar, gerçek üretici olan köylülere eşit bir biçimde dağıtılmalıydı. Ogaryov'a göre, sanat, toplumsal bir kurum olarak, halkın düşünce alanındaki gelişmesine yardım etmeli, felsefenin amacı da birtakım soyut kavramlara dayanarak kuramlar oluşturmak değil, yaşam gerçeklerini açıklamak olmalıdır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ruskiyye Voprosy*, 1856, ("Rusya Sorunu"); *Yesbcho ob Osvobojhdenii Krestyan*, 1858; *Pamyati Khudojhnika*, 1859.

• **BAKINIZ:** HERZEN.

OGATA KORİN
(1658-1716)

Japon, ressam. Korin Okulu resminin gelişimini etkilemiştir.

Kyoto'da doğdu, aynı kentte öldü. Asıl adı Ogata İşinoju'dur. Tanınmış bir Japon el sanatçısı olan Sohaku'nun (1571-1631) torunu, ressam Soken' in (1621-1687) oğlu, ressam ve çömlekçi Ogata Kenzan'ın da (1663-1743) ağabeysidir. Babasının da özendirmesiyle küçük yaşta resme yöneldi. Bazı kaynaklara göre Kano Okulu ressamlarından Yamamoto Soken'in, bazılarına göre de Kano Yasunobu' nun yanında yetişti. Servetini kaybettikten sonra, 1695 dolaylarında yaşamını sağlayabilmek için resimlerini satmaya başladı. 1701'de kendisine Hokkyo ünvanının verilmesi, kısa zamanda tanınmasını sağladı. 1704'te Edo'ya (bugün Tokyo) gitti. Orada zengin tüccarlar ve güçlü prensler için çalıştı. Ancak bir süre sonra sürdüğü düzensiz yaşamdan yoruldu, 1710'da Kyoto'ya döndü ve yaşamının sonuna değin bu kentten ayrılmadı.

Yapıtları, Honnami Koetsu ve Nonomuro Sotatsu'nun kurdukları, canlı ve neşeli bir doğalcılığı gösterişli bir süsleme anlayışıyla birleştiren Korin Okulu'nun özelliklerini taşır. Ogata Korin de bu okul ressamları gibi çeşitli manzaraları, bitki ve hayvanları konu alarak katlanan pano resimleri yapmış, canlı ve parlak renkleri, altın ve gümüş yaldızı, üstlerini vernikle kaplayarak kullanmıştır. Ancak renkleri, güçlü karşıtlıklar oluşturacak biçimde yan yana getirmesi ve biçimleri stilize ederek basitleştirmesi, yapıtlarına başka Korin Okulu ressamlarına göre belli bir yalınlık kazandırmıştı. Bu tutumu Batı'da özellikle afiş sanatçılarının ilgisini çekmiş ve Korin Okulu resminin tüm dünyada tanınmasını sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Kitap Resimleme:** *Genji Monogatari*. **Pano Resmi:** *Dalgalar*, yks. 1716, Metropolitan Sanat Müzesi, New York; *İris'ler*, Nezu Sanat Müzesi, Tokyo; *Beyaz ve Kırmızı Erik Ağaçları*, Atami Sanat Müzesi; *Karacalar; Göldeki Sazlar.*

OGBURN, William Fielding
(1886-1959)

ABD'li sosyolog. Toplumsal değişimi kültürel evrimle açıklamıştır.

29 Haziran 1886'da Georgia Eyaleti'nde Butler' de doğdu, 27 Nisan 1959'da Florida Eyaleti'nde Tallahassee'de öldü. Yükseköğrenimini Mercer Üniversitesi'nde tamamladı. 1912'de Columbia Üniversitesi'nden doktorasını aldı. 1911-1918 arasında Princeton ve Washington üniversiteleriyle Reed College'da iktisat, siyaset bilimi, tarih ve sosyoloji dersleri verdi. 1919-1927 arasında Columbia, 1927-1951 arasında da Chicago Üniversitesi'nde sosyoloji profesörlüğü yaptı. 1951'de emekliye ayrıldıktan sonra Hindistan'da Kalküta ve Delhi üniversitelerinde, İngiltere'de Nuf-

field College'da ders verdi, Amerikan Sosyoloji ve Amerikan İstatistik derneklerinin başkanlığını yaptı. 1959'da Teknoloji Tarihi Derneği'nin ilk başkanı oldu. Danışman ya da araştırmacı olarak hükümette birçok görev aldı.

Ogburn toplumsal değişimi insanın biyolojik evrimiyle açıklayan görüşleri eleştirerek, bunun kültürel evrimle açıklanabileceğini ileri sürmüştür. *Social Change, With Respect to Culture and Original Nature* ("Doğa ve Kültür Açısından Toplumsal Değişim") adlı kitabında kültürel evrimi yenilik, birikim, yayılma ve düzeltmeden oluşan dört etmenle açıklamıştır. Ona göre bu etmenlerin başında var olan ve bilinen kültürel öğelerin bir bileşimi olan yenilik etmeni yer alır. Kültürel evrim sürecinde yenilikler birikir ve diğer kültürel alanlara yayılır. Bir kültürün tüm öğelerinin birbiriyle ilişkili olduğu saptamasından yola çıkan Ogburn'a göre, bir alanda ortaya çıkan yeniliğin toplumda yarattığı dengesizlik, düzeltme süreci sonucunda yok olur ve toplum yeniden dengeye kavuşur. Bu süreçteki gecikmeleri "kültürel geri kalma" olarak tanımlayan Ogburn, binlerce yılı kapsayan toplumsal evrim sürecinde kültürel geri kalmaların açıkça farkedilemeyecek derecede yavaş olabileceği gibi, bir toplumun bütünlüğünü tehlikeye atacak denli büyük de olabileceğini ileri sürmüştür.

Ogburn, 20. yy'da yaygın bir yenilik olarak değerlendirdiği teknolojik gelişmenin, iktisadi örgütlenmeyi etkilediğini, bunun da toplumsal kurumları etkileyerek sonuçta insanların toplumsal felsefesinde bir değişime neden olduğunu savunmuştur. Toplumsal değişim üzerine yaptığı çalışmalarda aile, kentler, nüfus, yasama ve oy verme, savaş ve uluslararası ilişkiler gibi özel alanları ele almıştır.

Sosyoloji kuramlarının niceliksel yöntemlerle kanıtlanabileceği görüşünde olan Ogburn, istatiksel yöntemlere ve niceliksel yaklaşıma önem vermiştir. Bu yaklaşımı II.Dünya Savaşı sonrasında sosyologlar arasında etkili olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Social Change, with Respect to Culture and Original Nature*, 1922, ("Doğa ve Kültür Açısından Toplumsal Değişim"); *Sociology* (N.Meyer ile), 1940, ("Sosyoloji").

OĞUZCAN, Ümit Yaşar
(1926-1984)

Türk, şair. Geniş okur kitlesine yönelik, kolayca tadına varılan şiirler yazmıştır.

Tarsus'ta doğdu, 4 Kasım 1984'te İstanbul'da öldü. Ortaöğrenimini Eskişehir Ticaret Lisesi'nde tamamladı. 1946'da Osmanlı Bankası'na, daha sonra İş Bankası'na girerek Adana, Ankara ve İstanbul'da çalıştı. İstanbul'da Ümit Yaşar Yayınevi'ni kurdu. 1977'de İş Bankası halkla ilişkiler müdür yardımcılığı görevinden emekliye ayrıldı. Gazetelerde taşlama türündeki şiirlerini yayımlamayı sürdürdü. İstanbul'da kendi adıyla açtığı sanat galerisinin yöneticisiyken kalp krizinden öldü.

Oğuzcan'ın şiirleri ilk kez 1940'ta *Yedigün* dergisinde, daha sonra ise *İstanbul, Büyük Doğu, Yücel, Varlık, Toprak, Türke Doğru, Çığır, Hisar, Çağrı, Hürriyet* gibi dergi ve gazetelerde yayımlanmıştır. Aşk, ayrılık türü ortak temaları işlediği çeşitli etkilere açık şiirleriyle sanat çevrelerini aşan bir yaygınlık kazanmış, ancak asıl yeteneğini daha çok rubailerinde ortaya koymuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *İnsanoğlu*, 1947; *Deniz Musikisi*, 1949; *Dillere Destan*, 1954; *Aşkımızın Son Çarşambası*, 1955; *Bir Daha Ölmek*, 1956; *İki Kişiye Bir Dünya*, 1957; *Beni Unutma*, 1959; *Karanlığın Gözleri*, 1960; *Üstüme Varma İstanbul*, 1961; *Sahibini Arayan Mektuplar*, 1961; *Sevenler Ölmez*, 1962; *Çigan Gözler*, 1962; *Ötesi Yok*, 1963; *Hüzün Şarkıları*, 1964; *Sadrazamın Sol Kulağı*, 1965; *Mihribana Mektuplar-Mihribana Şiirler*, 1965; *Taşlar ve Başlar*, 1966; *Biraz Kül Biraz Duman*, 1966; *Toprak Olana Kadar*, 1968; *Ben Seni Sevdim mi*, 1968; *Halktan Yana*, 1969; *Aşk mıydı O*, 1969; *Önce Sen Sonra Sen*, 1971; *Rubailer*, 1972; *Yalan Bitti*, 1975; *Acılar Denizi*, 1977; *En Eski Yalnızlığımdır Aşk Benim*, 1978. **Gezi:** *Avrupa Görmüş Adam*, 1967.

OĞUZ HAN

Türk hakanı. Oğuzlar'ın atası ve Türk destanlarının en eski kahramanlarındandır.

Yaşamıyla ilgili gerçek tarih bilgileri yoktur. Destansal verilere göre soyu şöyledir: Türk Han (Ebülce Han)-Tutuk Han-Güyük Han-İlçi Han-Dib Yavku Han-Alınca Han-Moğol Han-Kara Han ve Oğuz Han. Bunlarla ilgili söylentiler, İÖ 6.yy'da Çin kaynaklarına da aktarılmıştır. Bu bakımdan destansı yaşayışlarının çok daha önceki yüzyıllarda geçtiği söylenebilir. Gerçeğe en yakın olasılık, karanlık çağlarda Isık-Göl bölgesinde yaşayan Türk Han'ın, Ceyhun-Aral dolaylarında yaşayan akrabası Guz'la Yede Taşı denen tılsımlı taş yüzünden savaştığı, sonunda egemenlik elde ettiğidir. Oğuz Destanı'nın temelini oluşturan Şu ve Tunga Alp Er söylentileri ise, Türk hakanlarının İran hükümdarları ile savaştıklarını düşündürmektedir. Destanlardaki olayların çoğu, Çu Havzası'nda, Balasagun'da, Doğu Türkistan'daki Ordukent (Kaşgar) dolaylarında geçmiş gözükmektedir. Şu söylencesinin İÖ 12.yy'da Çin'de Çu Devleti'ni kuran Türkler'le ilgili olabileceği de savunulmuştur. Bu Türkler'in uzunca bir tutsaklıktan sonra ortaya çıkmaları, Oğuzname'nin bölümlerinden olan Ergenekon Destanı'nın konusu olmuştur. Bu destanda geçen İle Havzası'nın kuzeyindeki Demirkapı, İÖ 8.yy'da Türkler tarafından ziyaret ediliyordu. Oğuzname'deki destanlarda geçen kişilerin ve olayların ise Hun Türkleri ile ilgili olduğu kabul edilir. Dünya'ya (Asya'ya) egemenlik tutkusu, Yedetaşı'nı elde etme, Yabgu'nun yanındaki Uluğ Türük, Hunlar'ın gerçek tarihlerinde de vardır. Bu tür benzerlikler, Oğuz Han'la Mete'nin de aynı kişi olabileceğini düşündürmüştür.

Oğuz Han'ın yaşamı Müslüman Türkler arasında "Oğuzname" adını alan destanın da konusunu

oluşturur. Bu destan Dede Korkut hikâyelerini de kapsayan bir zenginliktedir. Oğuz Kağan, destanı ile birlikte birçok değişikliklere uğradıktan bir ölçüde de öyküleştirildikten sonra, 13.yy'da yazıya geçirilmiştir. Ancak, Uygurca uyarlama, İslamiyet'in ve yerel etkilerin dışında kalmış biricik parça olarak ayrı bir önem taşır. Bu parça, kimi yerde: "Daha deniz daha müren / Güneş tuğ ol gök kurıkan" dizelerinde görüldüğü gibi, şiirsel bölümleri de içerir. Önemli bir özelliği de destan kurgusuna uygun olarak olayların, bir kişinin yaşamı çevresinde toplanmasıdır. Bu kısa metin, Türkler'in en eski tarihlerinin ve uygarlıklarının bir özeti gibidir. Ayrıca, Oğuz Kağan'a, doğup büyümesinde destansı ve olağanüstü birçok nitelikler yakıştırıldığı halde, akınları, savaşları, başarıları, olabildiğince gerçeğe yakın bir dille anlatılmıştır. Buna göre Oğuz Han, savaşçı, yiğit, toplayıcı, uzlaştırıcı, işbölümü ve işbirliği yapan, dostluğa önem veren, töreleri belirleyen, yiğit ve gözü pek bir önder, bir kahramandır. Bu nedenle de, eski Türk tarih yazıcıları tarihin ilk evresini Oğuz Han'la başlatıp Cengiz Han'la bitirmeyi gelenek edinmişlerdir. Yine, Oğuz Han'ın Gök Tanrı'nın kızı olan ilk eşinden doğma üç oğlundan Bozok, Yer Tanrı'nın kızından doğma üç oğlundan da Üçok ve bunların dörder oğullarından da 24 Oğuz boyu türemiştir denilir. Bu, Türkler'in bilinen en eski yönetsel örgütlenmesidir. Bu örgütlenmeyi, Oğuz Han'ın uyruğuna soktuğu budunlar tamamlar. Müslüman Türkler, Oğuz Destanı'nı unutmamışlar, Oğuz'u Müslüman'laştırmaya çalışmışlardır. Sözgelimi Oğuz, Müslüman olmayan ve onun Müslüman olmasını da engellemek isteyen babası Kara Han'ı öldürmüştür. Evlendiği kadınları öncelikle Müslüman etmiştir. Hatta, doğduğu zaman, annesine, hak dini kabul etmezse sütünü emmeyeceğini söylemiştir...

Oğuz Kağan Destanı'nın şiir diliyle yeniden yazımı girişimleri, Ziya Gökalp'le başlamış, Rıza Nur ve Basri Gocul, Oğuz'un yaşamını da içerecek geniş boyutlu Türk Destanı'nı yazma denemelerinde bulunmuşlardır.

• **KAYNAKLAR:** W.Bang ve G.R.Rahmeti (Arat), *Oğuz Kağan Destanı*, 1936; M.Ergin, *Oğuz Kağan Destanı*, 1970; B.Ögel, *Türk Mitolojisi I*, 1971; *Rıza Nur, Oughouz-Nâme*, 1928; Z.V.Togan, *Oğuz Destanı*, 1972; Ziya Gökalp; *Türk Medeniyeti Tarihi*, 1976.

• **BAKINIZ:** METE.

O. HENRY
(1862-1910)

ABD'li yazar. Büyük kent yaşamını ele alan kısa öyküleriyle tanınmıştır.

11 Eylül 1862'de North Carolina Eyaleti'nin Greensboro kentinde doğdu, 5 Haziran 1910'da New York'ta öldü. Asıl adı William Sidney Porter'dır. Kısa bir süre öğrenim gördü ve on beş yaşında, eczacı olan amcasının yanında çalışmaya başladı. 1882'de gittiği Texas'taki büyük bir çiftlikte iki yıl geçirdi. Daha sonra Austin'a yerleşti ve burada çeşitli işlerde çalıştıktan sonra, bir bankada veznedar olarak iş buldu. 1887'de evlendi. O sıralarda küçük öyküler yazmaya başlamıştı. 1894'te haftalık bir gülmece dergisi çıkarmaya girişti. *The Rolling Stone* adlı bu dergi başarısızlığa uğrayınca ertesi yıl Houston'a gitti ve *Houston Post* gazetesinde muhabir, yazar ve arada da çizer olarak çalışmaya başladı. 1896'da, bankada çalıştığı sırada zimmetine para geçirmiş olmakla suçlandı. Aslında bir teknik hatadan kaynaklanan ve kendisinin hiçbir zaman kabul etmediği bu suçlama üzerine önce New Orleans'a, oradan da Honduras'a kaçtı. Başka kaçaklarla arkadaş olarak onlarla birlikte Güney Amerika'yı baştan başa dolaştı. 1897 başlarında, önceden de tüberkülozlu olan karısının sağlık durumunun iyice kötüleştiği haberini alınca Austin'a döndü. Aynı yıl karısı öldü. Porter yargılanarak beş yıl hapis cezasına çarptırıldı ve 1898'de Ohio Eyalet Cezaevi'ne girdi. Burada kaldığı sürede geceleri revirde çalışırken, kızına maddi destek sağlamak için bol bol yazmak olanağını da buldu. ABD'nin güneybatısında ve Güney Amerika'da geçen serüven öyküleriyle kısa sürede tanınmış bir yazar oldu. İyi halinden ötürü üç yıl üç aya indirilen cezasını tamamladıktan sonra, 1902'de yaşamının kalan bölümünü geçireceği New York kentine yerleşti. O. Henry adını kullanmaya başladı ve yoğun bir çalışma dönemine girdi. Çeşitli dergilere yazdıklarının yanı sıra, 1903 sonundan 1906'ya değin *World* dergisi için her hafta bir öykü yazdı. 1904'te yayımladığı, ilk öykülerinden oluşan *Cabbages and Kings* ve New York kent yaşamı üzerine öykülerini topladığı 1906 tarihli *The Four Million* ("Dört Milyon") adlı kitaplarını art arda basılan yapıtları izledi. Yüksek verimliliğine ve öykülerinin çok tutulmasına karşın, kazandığını savurganca harcaması ve alkole düşkünlüğü nedeniyle yaşamının son dönemini maddi sıkıntı içinde ve sağlıksız geçirdi. Ölümünden sonra da çeşitli yapıtları yayımlandı. Öyküleri birçok dile çevrildi, sahne, sinema ve televizyon uyarlamaları yapıldı.

O. Henry, Amerikan edebiyatında kısa öykü türünün büyük yaygınlık kazandığı bir dönemin en önemli yazarlarından biri olmuş, büyük kent gerçeğini dile getiren, özellikle New York'un sıradan insanlarının yaşamlarını konu alan öyküleriyle önem kazanmıştır. Yalın bir üslupla gülünç, çarpıcı öyküler yazmış, yoksul bir çiftin birbirlerine yılbaşı armağanı almalarını anlatan en tanınmış öyküsünde, kadının kocasına bir saat zinciri alabilmek için saçlarını, erkeğin ise karısına alacağı tarak takımı için saatini satmaları olayında olduğu gibi, sık sık acı rastlantılara ve beklenmedik sonlara başvurmuştur. Kişilerini yeterince işlememesi, anlatımını yer yer zedeleyecek denli çok ve gereksiz argo kullanması eleştirilmişse de, Amerikan kısa öyküsünün büyük bir ustası olarak kabul edilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Cabbages and Kings*, 1904; *The Four Million*, 1906, ("Dört Milyon"); *Heart of the West*, 1907, ("Batı'nın Yüreği"); *The Voice of the City*, 1908, ("Kentin Sesi"); *Roads of Destiny*, 1909, ("Kader Yolları"); *The Two Women*, 1910, ("İki Kadın"); *Strictly Business*, 1910; *Sixes and Sevens*, (ö.s.), 1911, ("Altılar ve Yediler"); *Rolling Stones*, (ö.s.), 1912; *The Complete Writings of O. Henry*, 14 cilt, (ö.s.), 1917, ("O. Henry'nin Bütün Yazıları"); *O. Henryana*, (ö.s.), 1920; *Postscripts*,

(ö.s.), 1923, ("Notlar"); *O. Henry Encore*, (ö.s.), 1939, ("Tekrar O. Henry").

• **KAYNAKLAR:** R.H.Davis ve A.B.Maurice, *The Caliph of Bagdad*, 1931; D.Kramer, *The Heart of O. Henry*, 1954; G.Langford, *Alias O. Henry: A Biography of William Sidney Porter*, 1957; E.H. Long, *O. Henry: The Man and His Work*, 1949; R.O'Connor, *O. Henry: The Legendary Life of William Sidney Porter*, 1970; C.A. Smith, *O. Henry Biography*, 1916.

O'HIGGINS, Bernardo
(1778-1842)

Şilili asker ve devlet adamı. Bağımsızlık hareketi önderlerinden ve bağımsız Şili Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanıdır.

Şili'de Chillan'da doğdu, Ekim 1842'de Peru'da öldü. Şilili bir toprak sahibinin kızının evlilik dışı çocuğu olan O'Higgins'in babası İspanyol ordusuna girip Peru genel valiliğine dek yükselen bir İrlandalı' ydı. Çocukluğunu Şili'de geçiren O'Higgins, babasının ölümüne dek annesinin adını kullandı. Peru'nun Lima kentindeki San Carlos College'da başladığı öğrenimini İngiltere'de sürdürdü. İngiltere'de bulunduğu yıllarda Venezuella bağımsızlık hareketi önderi Francisco de Miranda ile tanışarak görüşlerinden etkilendi. 1801'de babasının ölümü üzerine O'Higgins adını aldı ve babasının miras bıraktığı toprakları işletmeye başladı.

Eylül 1810'da Creoleler'in (ikinci kuşak İspanyollar) oluşturduğu bir cuntanın İspanyol sömürge yönetimini devirmesinden sonra kurulan meclise seçildi. 1811'de bağımsızlık hareketinin denetimini eline geçirmiş olan Jose Miguel Carrera'ya karşı başlattığı muhalefet, Şilili yurtseverlerin ikiye ayrılmasına neden oldu. Yeni yönetimi ezmek için Mart 1813'te bir ordu gönderen İspanya, Şili'nin yarısını işgal etti. Carrera'nın yerine başkomutanlığa geçen O'Higgins, Ekim 1814'te Rancagua'da büyük bir yenilgiye uğraması üzerine diğer yurtseverlerle birlikte Arjantin'e geçti.

Arjantin'de general Jose de San Martin'in komutasındaki birliklere katılan O'Higgins, onlarla birlikte Şili'ye döndü. Şubat 1817'de Chacabuco Savaşı'nın kazanılmasından birkaç gün sonra bağımsız yönetimin başına getirildi. Şubat 1818'de ise Şili resmen bağımsızlığını ilan etti.

O'Higgins, devlet başkanlığı döneminde çeşitli reformları uygulamaya koydu; Peru'daki bağımsızlık hareketini destekledi; ülkenin ilk donanmasını oluşturdu ve Protestanlar'a din özgürlüğü tanıdı. Ancak, bazı kesimlerin uygulamaya koyduğu reformları, bazı kesimlerin de yönetimin otokratik niteliğini eleştirmeye başlaması ve Kasım 1822'de Concepcion'da bölgesel ayrılıkçılıktan kaynaklanan ayaklanmanın giderek yayılması üzerine, Ocak 1823'te istifa etmek zorunda kaldı. Peru'ya sürgüne giden O'Higgins yaşamının sonuna değin orada yaşadı.

• **KAYNAKLAR:** S.Collier, *Ideas and Politics of Chilean Independence, 1808-1835*, 1867; J.Kinsbruner, *Bernardo O'Higgins*, 1968.

• **BAKINIZ:** J.M.CARRERA, SAN MARTIN.

OHLIN, Bertil Gotthard
(1899-1979)

İsveçli iktisatçı ve siyaset adamı. Neo-Klasik uluslararası ticaret kuramına katkısıyla tanınmıştır.

23 Nisan 1899'da Kristianstad'da doğdu, 3 Ağustos 1979'da öldü. Bir süre Lund Üniversitesi'nde iktisat, istatistik ve matematik okuduktan sonra, 1917'de Stockholm İktisat ve İş İdaresi Okulu'na geçti. 1924'te Stockholm Üniversitesi'nde doktora derecesi aldı. 1924-1929 arasında Kopenhag Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1929'da İsveç'e dönerek iktisat profesörü olarak Stockholm İktisat ve İş İdaresi Okulu'na girdi ve bu görevini 1965'e değin sürdürdü. 1933'te Neo-Klasik uluslararası ticaret kuramının oluşmasına önemli bir katkı olarak kabul edilen *Interregional and International Trade* ("Bölgelerarası ve Uluslararası Ticaret") adlı kitabını yayımladı. 1944-1945 yıllarında ticaret bakanlığı ve 1944-1967 arasında Liberal Parti'nin başkanlığını yapan Ohlin, 1977'de Nobel İktisat Ödülü'nü J.Meade ile paylaştı.

Ohlin, Heckscher'in 1919'da yazdığı "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income" ("Dış Ticaretin Gelir Bölümü Üzerindeki Etkisi") adlı makalesinde ileri sürdüğü görüşleri geliştirerek, daha sonra Heckscher-Ohlin adıyla anılan bir dış ticaret modeli oluşturdu. Heckscher-Ohlin yaklaşımı, Klasik Okul'un ve özellikle Ricardo'nun, uluslararası ticareti ülkeler arasındaki maliyet farklılığına bağlayan, bu farklılığın nedeni olarak da işgücü verimliliğindeki farklılaşmayı gören yaklaşımından ayrılmaktadır. Neo-Klasik çözümlemenin varsayım ve araçlarını kullanan bu modelin en önemli ayırt edici özelliği, karşılaştırmalı üstünlüğün ve ülkeler arasındaki maliyet farklılığının, ülkelerin farklı üretim faktörü donanımlarına sahip olmasından kaynaklandığını ileri sürmesidir. Üretim faktörlerinin göreli kıtlığı ülkeden ülkeye değiştiğinden göreli fiyatlar farklı olmakta, eğer serbest ticareti önleyen engeller yoksa bu fiyat farklılığı ticarete katılan iki tarafın da ticaretten kazançlı çıkmalarına neden olmaktadır. Bazı ülkelerde emeğin, bazı ülkelerde de sermayenin daha bol olduğu ve her ülkenin kendisinde bol olan üretim faktörünün yoğun kullanımını gerektiren malları daha ucuza üreteceği kabul edilmektedir. Modelin mantıksal önermesi, ülkelerin kendilerinde bol olan faktörleri yoğun olarak kullandıkları malların üretiminde uzmanlaşmaları ve bu ürünleri ihraç ederek, kendilerinde kıt olan faktörlerle üretilen ve dolayısıyla pahalı olan malları ithal etmeleridir.

Bu model, kısa bir süre içinde Neo-Klasik dış ticaret kuramı olarak ders kitaplarına girmiştir. Ayrıca bir dönem, azgelişmiş ülkelere tarımda uzmanlaşmalarını ve tarım ürünleri ihraç ederek sanayi ürünleri

ithal etmelerini öneren iktisat politikalarının kuramsal temelini oluşturmuştur. Leontiev, Heckscher-Ohlin kuramını doğrulamak amacıyla, sermaye donanımı bakımından en zengin ülke olan ABD'nin ihraç ve ithal mallarındaki faktör yoğunluklarını araştırmışsa da, beklenilenin tersine, ABD'nin emek yoğun mallar ihraç edip, sermaye yoğun mallar ithal ettiğini saptamıştır. "Leontiev çelişkisi" olarak bilinen bu bulgunun ardından Japonya, Kanada ve Hindistan için yapılan araştırmalarda da benzer sonuçlar elde edilmesi üzerine, Heckscher-Ohlin modelinin geçerliliğine kuşkuyla bakılmaya başlanmıştır. Bunun üzerine faktör donanımı tanımı genişletilerek, hem emek niteliklerine göre alt gruplara ayrılmış, hem de sermaye teknolojinin rolü gözönüne alınarak yeniden tanımlanmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Interregional and International Trade*, 1933, ("Bölgelerarası ve Uluslararası Ticaret"); *Kapitalmarknad och räntepolitik*, 1941, ("Sermaye Piyasası ve Faiz Oranları Politikası"); *Bertil Ohlin's memoarer*, 1972, ("Bertil Ohlin'in Anıları").

- BAKINIZ: HECKSCHER, LEONTIEV.

OHM, Georg Simon
(1789-1854)

Alman, fizikçi. Elektrik devrelerinde akım şiddeti, gerilim ve direnç arasındaki bağıntıyı belirleyen "Ohm Yasası" nı bulmuştur.

16 Mart 1789'da Bavyera'daki Erlangen kentinde doğdu, 7 Temmuz 1854'te Münih'te öldü. 1805'te liseyi bitirip Erlangen Üniversitesi'ne giren Ohm, ertesi yıl İsviçre'ye giderek matematik öğretmenliği yapmaya başladı. 1811'de Erlangen Üniversitesi'ne döndü ve aynı yıl doktorasını alarak bu üniversitede üç dönem öğretim görevlisi olarak matematik okuttu. İki yıl sonra, kendisine geçinecek kadar gelir sağlamayan bu görevden ayrılıp, Bamberg Lisesi'nde yeniden öğretmenliğe başladı. 1817'de, yayımladığı bir geometri ders kitabının da olumlu etkisiyle, Prusya'nın Köln kentindeki bir Cizvit okulunda fen dersleri öğretmenliğine atandı. Bu okulda iyi bir fizik laboratuvarının varlığından yararlanarak araştırmalar yapmaya başlayan ve 1820'de Oersted'in elektromanyetizmayı bulması üzerine özellikle elektrik konusuna yönelen Ohm, elektrik devreleri üzerindeki deneysel çalışmaları sonunda, bugün kendi adıyla anılan yasayı buldu ve 1826'da yayımladığı iki makalede açıkladı. 1827'de *Die galvanische Kette, matematisch bearbeitet* ("Galvanik Devrelerin Matematiksel Olarak İncelenmesi) adlı kitabı yayımlandı. Bu çalışmalarıyla meslektaşları arasında hemen hemen hiç yankı uyandırmadığı gibi, kendisini yoğun biçimde eleştiren ve Eğitim Bakanlığı'nda etkili olan çevrelerin baskısı karşısında öğretmenlikten de ayrılmak zorunda kalan Ohm, 1828-1833 arası Berlin Harp Akademisi'nde matematik dersleri verdi. Prusya üniversitelerinde bir öğretim üyeliği bulma umudunu yitirince, 1833'te Bavyera'daki Nürnberg Politeknik Okulu'na başvurdu ve kırk dört yaşındayken bu okulda fizik profesörlüğüne kabul edildi. Buluşunun değeri önce Almanya dışındaki ülkelerde anlaşılmaya başlayan Ohm, 1841'de Londra'daki Royal Society'nin Copley madalyasıyla ödüllendirildi, 1842'de bu kurumun, 1845'te de Bavyera Akademisi'nin üyeliğine seçildi. 1849'da fizik doçenti olarak atandığı Münih Üniversitesi'nde profesörlüğe getirildikten iki yıl sonra öldü.

Volta pili gibi akım üreteçlerinin yeni bulunduğu ve elektrik akımıyla ilgili hemen hemen hiçbir kavramın daha tam oluşmadığı bir dönemde, iletken cisimlerin akım geçirme özelliklerini ölçmeyi ve açıklamayı başaran Ohm, ilk deneylerinde akım kaynağı olarak Volta pili kullanıyordu. Sonraki deneylerinde, daha düzenli akım verebilen termoelektrik pilleri yeğleyerek daha hassas ölçümlere ulaşabildi. Bu deneylerinde, bir pilin iki ucuna cıva dolu birer kap bağlıyor, bir telin uçlarını bu kaplara daldırarak elektrik devresini oluşturuyordu. Değişik uzunluklarda ve değişik kesitlerde teller kullanarak deneyi yineleyen Ohm, o dönemde henüz "akım şiddeti" kavramı ve doğrudan akım ölçme yöntemleri gelişmemiş olduğundan, telden akan akımın şiddetini, telin çevresinde oluşan manyetik etkiyi pusula ibreli bir Coulomb burulma terazisiyle ölçerek belirliyordu. İletken boyunca akım şiddetinin sabit kaldığını, gerilimin (o günkü adıyla elektroskopik kuvvetin) ise azaldığını gözlemleyen Ohm, akım şiddetinin, gerilim, telin yapıldığı maddeye bağlı olan "iletkenlik" ve telin kesitiyle doğru orantılı, telin uzunluğuyla da ters orantılı olduğunu gösterdi. Belirli kesit ve uzunluktaki, belirli bir madenden yapılmış bir teli standart seçerek, öbür teller için bugün "direnç" denilen özelliği "indirgenmiş uzunluk" adıyla tanımladı ve ünlü yasasını "akım şiddeti = elektroskopik kuvvet / indirgenmiş uzunluk" (bugünkü terimlerle "akım şiddeti = gerilim / direnç") biçiminde açıkladı.

1826'da yayımladığı makalelerde, Ohm'un bu yasaya tümüyle deneysel yoldan vardığı görülür. Oysa 1827'de yayımlanan *Die galvanische Kette* adlı yapıtında aynı yasa, başta doğruluğu kabul edilen üç temel yasadan tümüyle matematiksel çıkarım yoluyla elde edilmiş, deneysel bulgulara hemen hemen hiç değinilmemiştir. Bu yaklaşım, Ohm'un elektrik ile ısı arasındaki benzeşime çok önem vermesinden ve J.Fourier'nin 1822'de yayımlanan *Théorie analytique de la chaleur* ("Analitik Isı Kuramı") adlı kitabında ısı için kullandığı yöntemi aynen benimseyip elektriğe uygulamasından kaynaklanır. 1881'de Paris'te toplanan Uluslararası Elektrik Kongresi'nde elektrik direnci birimi "ohm" olarak adlandırılmış, böylece Ohm'un adı ölümsüzleştirilmiştir.

- YAPITLAR (başlıca): *Die galvanische Kette, matematisch bearbeitet*, 1827, ("Galvanik Devrelerin Matematiksel Olarak İncelenmesi").

- BAKINIZ: COULOMB, J.FOURIER, KIRCHHOFF, OERSTED, VOLTA.

OISTRAKH, David
(1908-1974)

SSCB'li kemancı. Rus keman okulunun en büyük yorumcularından biridir.

David Fyodoroviç Oistrakh 30 Eylül 1908'de Odessa'da doğdu, 24 Ekim 1974'te Amsterdam'da öldü. Babası amatör kemancı, annesi Odessa Operası'nda solistti. Beş yaşında keman dersleri almaya başladı, kısa süre içinde olağanüstü yeteneğini gösterdi. Odessa Konservatuvarı'nda Stoliarski'nin denetiminde eğitim gördü. 1926'da diploma aldıktan sonra besteci Glazunov'un desteğiyle tüm SSCB'de çeşitli orkestralarla birlikte konserler vermeye başladı. 1930'da Harkov'da Ukrayna Keman Yarışması'nda birincilik ödülünü kazandı. 1933'te ise Moskova'daki ilk konserini verdi. Ardından, 1935'te Varşova'da Wieniawski Ödülü'nü, 1937'de Brüksel'de Ysaye Ödülü'nü kazandı. 1939'da Moskova Konservatuvarı'nda profesörlük yapmaya başladı. 1942'de Stalin Ödülü'nü aldı.

1937'de Paris ve Brüksel'de verdiği konserler dışında 1951'deki Avrupa turnesine değin Batı'da çalmadı. Batı Avrupa ve ABD'de klasik yapıtları seslendirmedeki başarısıyla olduğu kadar Debussy, Ravel, Prokofiev'i yorumladığı plaklarıyla da tanındı. Bu arada Şostakoviç'in iki keman konçertosunu ilk kez seslendirdi. 1955'te New York'ta Carnegie Hall'deki konserinden sonra da sık sık ABD'ye çağırıldı.

Oistrakh, olağanüstü ses zenginliği ve yorumlamadaki üslupçuluğuyla, geleneksel Rus virtüözlüğünün en önemli temsilcilerinden biri sayılır. Kendisi gibi seçkin bir kemancı olan ve 1952'de Wieniawski Yarışması'nda birincilik ödülü kazanan oğlu İgor Davidoviç Oistrakh (1931) ile birçok kez birlikte konserler vermişlerdir.

OKAN, Tunç
(1942)

Türk sinema oyuncusu ve yönetmeni. Yurt dışında yönettiği filmlerle dikkati çekmiştir.

İstanbul'da doğdu. Asıl adı Tunç Kulen'dir. Haydarpaşa Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ni bitirdi. 1964'te *Ses* dergisinin düzenlediği kapak yıldızı yarışmasına katıldı ve birinci oldu. 1965'te Türkân Şoray'la birlikte çevirdiği *Veda Busesi* adlı filmle oyunculuğa başladı. On bir filmde rol aldıktan sonra eğitim amacıyla Almanya'ya gitti, oradan İsviçre'ye geçti. 1973'te Bern Üniversitesi'nde doktorasını verdi, diş hekimi olarak çalışmaya başladı. Aynı yıl İsveç'te Güneş Karabuda ile tanıştı ve onun Yaşar Kemal'den uyarlayarak yönettiği *Bebek* adlı filminde küçük bir rol aldı. 1974'te *Otobüs*'le ilk yönetmenlik denemesine girişti. Kendisinin de rol aldığı ve 1976'da tamamladığı bu film Avrupa'da geniş ilgi gördü. Sicilya'daki Taormia Film Şenliği Büyük Ödülü'nü, Karlovy Vary'de Uluslararası Sanat Edebiyat ve Sinema Ödülü ile Don Kişot Ödülü'nü, Strasbourg'da Uluslararası İnsan Hakları Film Şenliği Ödülü'nü, Uluslararası Sinema Kulüpleri (FICC) Ödülü'nü, Portekiz'de Santarem Film Şenliği Büyük Ödülü ve Sinema Eleştirmenleri Ödülü'nü kazandı.

Tunç Okan 1984'te yine İsviçre'de ikinci filmi *Cumartesi Cumartesi*'yi çekti. Kurgusunu yeniden yaptığı *Otobüs* de aynı yıl Türkiye'de ikinci kez gösterime çıktı.

Bir avuç kaçak Türk işçisinin bir Avrupa kentinin ortasında yapayalnız kalışının öyküsü olan *Otobüs*, iki kültür arasındaki farklılıkların ve Avrupalılar'ın yabancılara karşı tavrının keskin bir betimlemesi niteliğindedir. Okan, *Cumartesi Cumartesi*'de de entelektüel bir Türk çiftinin gözünden Avrupa uygarlığının yergisini yapmıştır. Her iki filminde de belirgin bir kara gülmece dokusu egemendir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Veda Busesi*, 1965; *Bir Caniye Gönül Verdim*, 1965; *Vurguncular*, 1966; *Dağda Silah Konuşur*, 1966; *Ağaların Savaşı*, 1966; *Ben Bir Kanun Kaçağıyım*, 1966; *Ölüm Yolcuları*, 1966; *Karanlıkta Vuruşanlar*, 1966; *Bebek*, 1973. **Yönettiği ve Oynadığı Filmler:** *Otobüs*, 1976; *Cumartesi Cumartesi*, 1984.

OKAY, Haşim Nezihi
(1904)

Türk, yazar. Halk edebiyatı üzerine araştırmaları ve derlemeleriyle tanınmıştır.

Amasya'da doğdu. İlköğrenimini orada tamamladı. Yatılı olarak girdiği Trabzon Öğretmen Okulu'nu bitirerek Trabzon ve İzmir'de bir süre ilkokul öğretmenliği yaptı. 1930'da, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni dışarıdan sınavla bitirdi. Çeşitli kentlerdeki ortaokul ve liselerde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği, Bandırma Lisesi müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1969'da İstanbul Atatürk Kız Lisesi edebiyat öğretmenliğinden emekliye ayrıldı.

Edebiyata olan ilgisi ortaöğrenimi sırasında başlayan Okay, şiirlerini 1933'te *Ilgar*, 1935'te *Akşam Şarkıları* adlı kitaplarında topladı. Daha sonra Halk edebiyatı alanında araştırma ve derlemelere yöneldi. Görevle bulunduğu yerlerde Halk şairlerinden derlemeler yaparak bilinmeyen yöresel sanatçıları ortaya çıkardı ve tanıttı. Araştırma yazıları çeşitli dergilerde yayımlandı. Halkbilime olan katkılarından ötürü 1983'te kendisine, İhsan Hınçer Türk Folkloruna Hizmet Ödülü verildi.

• **YAPITLAR (başlıca): Araştırma-Derleme:** *Âşık Sümmânî*, 1940, 1963; *Seyranî*, 1945; *Dertli*, 1951; *Dadaloğlu*, 1958; *Köroğlu ve Dadaloğlu*, 1970. **Şiir:** *Ilgar*, 1933; *Akşam Şarkıları*, 1935; *Ömrümden Yapraklar*, 1978.

OKEGHEM, Johannes
(1430-1495)

Flaman, besteci. İkinci Flaman Okulu'nu kurmuş ve kontrpuan sanatını geliştirerek çokseslilığı sağlamlaştırmıştır.

Flandr'da Hainaut kentinde doğduğu sanılıyor, Fransa'da Tours kentinde öldü. Ölüm tarihini 1496 olarak veren kaynaklar da vardır. Jean de Ockeghem ya da Ockenheim olarak da bilinir. Yaşamının ilk dönemiyle ilgili bilgiler azdır. Büyük bir olasılıkla ülkesinin ünlü katedral okullarından birinde eğitim gördü. Müzik öğrenimini on üç yaşında girdiği Anvers Katedrali'nde yaptı. 1443-1444 yıllarında bu katedralin çocuk korosunun üyelerinden biri oldu. 1446-1448 arasında Bourbon Dükü Charles'ın hizmetinde çalıştı. 1452'de Fransa Kralı VII.Charles'ın kilise korosu şefi oldu. Bu görevle başlayan Fransız saraylarındaki hizmeti kırk yıl sürdü. VII.Charles'ın ardından gelen XI. Louis ve VIII. Charles dönemlerinde de saray besteciliği ve hazinedarlık görevlerinde bulundu. 1465'te Krallık Özel Kilisesi Koro Şefi unvanını aldı. Fransa kralı adına 1470 ve 1484'te İspanya ve Flandr'a gitti. Müzik bilgisini geliştirmek için daha pek çok kenti gezdiği, bu arada İtalya'ya gittiği de sanılıyor. Bu yüzden ünü tüm Avrupa'ya yayıldı.

Çağdaşı besteci Antoine Busnois (?-1492), Okeghem'e övgü olarak *In Hydraulis* adında bir motet bestelemiştir. Napoli'de bulunan ve döneminin önde gelen kuramcılarından olan Johannes Tinctoris (1436-1511) 1476'da yayımladığı *Liber de Natura et Proprietata Tonorum*'u Okeghem ve Busnois'ya adamıştır. Gene Tinctoris'in 1477'de yayımlanan *Liber de Arte Contrapuncti* ("Kontrpuan Sanatı Üzerine Kitap") adlı yapıtının giriş bölümünde Okeghem, döneminin en ünlü müzikçisi olarak anılır.

Bir sonraki kuşak bestecileri üstünde büyük etkisi olan Okeghem, İkinci Flaman Okulu'nun kurucusu olarak da bilinir. Rönesans öncesi büyük müzikçilerin yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bunlar arasında en seçkin öğrencisi olan ve Flaman Okulu'nu İtalya'ya tanıtan Josquin des Prés'in (?-1521) ayrı bir yeri vardır. Okeghem'ın yapıtlarının büyük çoğunluğu çeşitli savaşlarda kaybolmuştur. Daha sonraları Avrupa'daki bazı kitaplıklarda bunların bir bölümü bulunabilmiştir. Bu yüzden ürünlerinin sıralanması bugüne değin bir sorun olarak kalmıştır. Ölümü üzerine Erasmus'un yazdığı ağıtı besteci Johannes Lupi, Molinet'nin yazdığı bir metni ise Josquin des Prés bestelemiştir.

İkinci Flaman Okulu, Guillaume Dufay (?-1474) ve Gilles Binchois (1400-1460) adlı bestecilerin kurucusu sayıldıkları birinci okuldan büyük farklılıklar gösterir. Çok seslilik daha sağlam, daha gelişmiş bir ustalığa erişmiştir. Okeghem'in bestelerinde bas seslerin dizilişi, öncüllerinin müziğinden daha pes seslere dek ulaşır, ayrıca tenor ve kontrtenor seslerin birbirlerinin içinden geçip ayrışması ağır bir doku yaratır. Bütün seslerin aynı dönemde geliştirildiği bu dokuda farklı sesler, uzun melodik cümlelerin ritmleriyle müziğe bir süreklilik kazandırır. Kontrpuan karmaşası, asimetrik melodi dizileri, net ve berrak müzik cümlelerinden kaçınma, birkaç yapıtı sayılmazsa, Okeghem'in müziğinin tanımlanmasını kolaylaştırır. Yapıtlarındaki temaların büyütülmesi, kısaltılması gibi yeni yöntemler, sonraki çağlarda yaygınlık kazanıp geliştirilmiştir.

On dokuz missasından *Missa Prodefunctis, Missa Prolationum* ve *Missa Cuiusvis* tamamlanmamış olarak bulunmuştur. On kadar motetinin en tanınmışları *Ave Maria, Salve Regina, Alma Redemptoris Mater* ve *Gaude Maria*'dır. Yazdığı Fransız şarkılarında *(chanson)* dinsel müzikte kullandığı serbest gelişim yerine, alışılagelmiş biçimlerden ayrılan basit müzik cümleleri kullanmıştır. Bu şarkıların kontrpuanı daha canlıdır.

• **YAPITLAR (başlıca): Vokal Müzik** (dinsel): 19 *Missa;* 10 *Motet.* **Vokal Müzik** (din dışı): 20 *Fransız Şarkısı.*

O'KELLY, Sean Thomas
(1882-1966)

İrlandalı devlet adamı. İrlanda ulusal hareketinde etkin olarak yer almış, 1945-1959 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

25 Ağustos 1882'de Dublin'de doğdu, 23 Kasım 1966'da aynı kentte öldü. Bir süre Dublin'deki Ulusal Kütüphane'de çalıştıktan sonra, 1905'te, gazetecilik yapan Arthur Griffith ile yayımcılık alanında ortak çalışmalarda bulundu. Milliyetçi ve cumhuriyetçi Sinn Féin (Bizler) hareketine katılarak 1908-1910 arasında bu örgütün fahri sekreterliğini, 1915-1920 arasında ise Gal Derneği'nin genel sekreterliğini yaptı. 1913'te İrlanda'nın bağımsızlığı için çalışan İrlandalı Gönüllüler adlı örgüte katıldı.

I.Dünya Savaşı'nın karşısında olan İrlandalı Gönüllüler'in sol kanadına ve James Connoly (1870-1916) önderliğinde hazırlanan 24-29 Nisan 1916'da Dublin'de düzenlenen Paskalya Ayaklanması'na katıldı ve bu eyleminden dolayı bir yıl süreyle tutuklanarak genel affa serbest bırakıldı. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından İrlanda'da ulusal hareket daha da yaygınlaştı. 1918'de İngilizler'in İrlanda'da başlattıkları zorunlu askerlik uygulaması, gerçekleştirilen genel grevle başarısızlığa uğratıldı.

Bu dönemde, İrlanda ulusal hareketi, ağırlıklı olarak, Sinn Féin önderliğine girdi. 1918'de yapılan genel seçimlerde Sinn Féin Partisi'nin çoğunluğu sağlaması üzerine bağımsızlığa ilk adım olarak Dublin'de Dail Eiréann (İrlanda Meclisi) kuruldu. Meclis, Ocak 1919'da cumhuriyet ilan ederek cumhurbaşkanlığına De Valera'yı getirdi ve Sinn Féin Partisi'nin öngördüğü bağımsızlık politikasını uygulamaya yöneldi. Bu gelişmeler üzerine İngiltere'nin İrlanda'da sıkıyönetim ilan edip bölgeye askeri güç göndermesiyle 2 yıl sürecek olan gerilla savaşı başlamış oldu.

1918'de oluşturulan bu ilk İrlanda meclisine seçilen O'Kelly, 1919-1921 arasında meclis başkanlığı

yaptı. 1919'da Paris Barış Konferansı'nda, ardından İtalya ve ABD'de İrlanda Cumhuriyeti'ni temsil etti.

İngiliz Başbakanı Lloyd George'un çağrısı üzerine Temmuz 1921'de ateşkes ilan edilerek barış görüşmeleri başlatıldı. A.Griffith ve M.Collins başkanlığındaki İrlanda heyetinin Londra'da sürdürdüğü görüşmelerden sonra Aralık 1921'de imzalanan antlaşmayla Güney İrlanda'da bir İngiliz dominyonu olarak Özgür İrlanda Devleti kurulurken, kuzeydeki Ulster bölgesi bu devletin dışında tutuldu ve İngiltere'ye bağlı kaldı. De Valera önderliğindeki radikal kanadın mutlak bağımsızlık dışındaki tüm çözümleri reddetmesine karşın antlaşma Ocak 1922'de mecliste oy çokluğuyla onaylandı. O'Kelly, antlaşmayı reddederek, oylamada aleyhte oy kullandı. Sinn Féin Partisi, W.T.Cosgrave (1880-1965) önderliğinde antlaşma yanlıları ve De Valera önderliğinde mutlak bağımsızlıkçılar olmak üzere ikiye bölündü. O'Kelly, bu iç mücadelede De Valera'nın yanında tavır aldı. Sinn Féin hareketi içerisinde bir iç savaşa dönüşen mücadele, birkaç yıl içinde duruldu ve İrlanda 1932'ye değin istikrarlı bir dönem yaşadı.

1932 seçimleri sonucunda De Valera başkanlığında oluşturulan hükümette, O'Kelly 1939'a değin yerel yönetimler bakanı ve yürütme konseyi başkanı olarak görev aldı. 1939-1945 arasında maliye ve eğitim bakanlığı yaptı. 1945 ve 1952'de üst üste iki kez seçilerek, 1959 yılına kadar cumhurbaşkanlığında bulundu. Cumhurbaşkanlığı sırasında, İrlanda'nın İngiliz İmparatorluğu içindeki dominyon konumuna son verilerek, 1949'da İrlanda Cumhuriyeti ilan edildi.

• BAKINIZ: M.COLLINS, DE VALERA, A.GRIFFITH.

OKEN, Lorenz
(1779-1851)

Alman, romancı, hekim ve filozof. Doğa bilimlerine dayalı bir felsefe öğretisi kurmaya çalışmıştır.

1 Aralık 1779'da Baden yakınında Bolsbach'ta doğdu, 11 Ağustos 1851'de Zürich'te öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde bitirdikten sonra Jena ve Münih üniversitelerinde edebiyat, tıp, doğa bilimleri ve felsefe okudu. Bir süre Schelling'in öğrencisi oldu. Daha sonra Jena Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu, ayrıca Münih ve Zürich üniversitelerinde de doğa bilimleri okuttu. 1807'de insan kafatasının omurlardan oluştuğunu ileri sürdü. Bu görüşü nedeniyle, başta Goethe olmak üzere, birçok kimseyle tartışmalara girişti.

Oken, felsefenin doğa bilimlerine dayanması gereğini savunur. Oluş sorununun ancak bilimsel yöntemle çözüleceğini ileri sürer. Bu konuda da Schelling'in varlık birliği anlayışını benimser. Oken'a göre evrenin ve oluşun kaynağı tanrısal düşüncedir. Bütün nicelikleri ve nitelikleri içeren tanrısal düşünce bir gizilgüç durumundadır, kendi bütünlüğü içinde etkisizdir. Bu düşünceden, önce bir ışık doğmuş, onun yoğunlaşmasından da doğa oluşmuştur. Oluş, bütün varlık türlerinin ortaya çıkışını sağlayan, sürekli bir dönüşümdür. Bir yokluk diye nitelenen tanrısal düşünce, karşıtı olan varlığa dönüşür. Bu olay sav (These), karşısav (Antithese) biçiminde gerçekleşir, tekten (Monad) sayı, birlikten çokluk, tanrısal özden de evren ve bilinç oluşur.

Oken'a göre optik-elektrik güçlerin etkisiyle bir canlı doku yapısında olan anamaddeden (urschleim) bütün organizma ortaya çıkar. Bu dönüşümün son aşamasında bütün olanakların örneği sayılan insan biçimlenir, yaşamın organları oluşur. Can ve tin gibi dirilik gösteren varlık türlerinin oluşumu da böyledir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Lehrbuch der Naturphilosophie*, 1809, ("Doğa Felsefesi Ders Kitabı"); *Lehrbuch der Naturgeschichte*, 13 cilt, 1833-1841, ("Doğa Tarihi Ders Kitabı").

• BAKINIZ: SCHELLING.

OKTAV, Mehmet
(1917)

Türk, güreşçi. 1948 Londra Olimpiyat oyunlarında altın madalya kazanmıştır.

İstanbul'da doğdu. Spora 1935'te Kasımpaşa kulübünde futbol oynayarak başladı, bir süre sonra da aynı kulübün güreş takımına girdi. Grekoromen stilde ve 62 kiloda güreşen Oktav, 1938'de Türkiye şampiyonu oldu. 1948'de katıldığı Londra Olimpiyat oyunlarında altın madalya kazandı. 13 kez milli takımda yer aldı ve 1953'te güreşi bıraktıktan sonra bir süre antrenörlük yaptı ve Türk milli güreş takımını çalıştırdı.

OKTAY, Ahmet
(1933)

Türk, şair ve yazar. Destansı söyleyişle İkinci Yeni şiir anlayışını bağdaştırmaya çalışmıştır.

Ahmet Oktay Börtecene 21 Ocak 1933'te Ankara'da doğdu. Ortaokuldan sonra öğrenimini sürdürmedi. 1951'de İstatistik Genel Müdürlüğü'ne memur olarak girdi. 1961'den başlayarak *İstanbul*, *Vatan*, *Ekspres* gazetelerinde çalıştı. 1965'te Ankara'da TRT'ye girdi. 1975'te İstanbul Radyosu'na geçti. 1978'de burada Haber Şubesi müdürü oldu. 1982'den beri *Milliyet* gazetesinde çalışmakta ve yazarlık yaşamını çeşitli dergilerde sürdürmektedir.

İlk şiiri 1948'de *Gerçek* dergisinde çıkmış, daha sonra ise *Seçilmiş Hikâyeler*, *Pazar Postası*, *Yeditepe*, *Ataç*, *Dost*, *Papirüs*, *Yeni Dergi*, *Birikim*, *Yazko Edebiyat* gibi dergilerde şiir ve yazıları yayımlanmıştır.

Ahmet Oktay 1950'lerde Ahmed Arif'den etkilendiği izlenimini veren şiirler yazmış, 1960'larda ise toplumsal gerçekçi bir anlayışla İkinci Yeni akımı arasında bir köprü oluşturmaya çalışmıştır. Büyük bir sözcük zenginliğiyle destansı bir söyleyişe yönelmiş, güncel ve yerel olandan evrensel temalara uzanmayı denemiştir. Bu özelliklerin ağır bastığı *Her Yüz Bir Öykü Yazar* ile 1965 Yeditepe Şiir Armağanı'nı kazanmıştır. Bundan sonra yazdığı *Dr.Kaligari'nin Dönüşü* ve *Sürgün* adlı şiir kitaplarında da bu genel tutumunu sürdürürken biçim oyunlarına ilgi duymadan soluklu söyleyişlere yönelmiştir. *Dişi Kurt* adlı bir oyunu 1974'te Ankara Devlet Tiyatrosu'nda oynanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Gölgeleri Kullanmak*, 1964; *Her Yüz Bir Öykü Yazar*, 1965; *Dr. Kaligari'nin Dönüşü*, 1966; *Sürgün*, 1979; *Sürdürülen Bir Şarkının Tarihi*, 1982; *Kara Bir Zamana Alınlık*, 1983. **Deneme-Eleştiri:** *Bir Arayışın Yazıları*, 1981; *Yazın, İletişim, İdeoloji*, 1982; *Yazılarla Okunan*, 1983.

OKTAY, Metin
(1936)

Türk, futbolcu. Türk futbolunun yetiştirdiği en usta golcülerden biridir.

İzmir'de doğdu. Futbola Damlacık mahalle kulübünde başlayan Oktay, 1954'te İzmir Yün Mensucat takımında yer aldı ve aynı yıl İzmir genç karması ile genç milli takıma seçildi. 1955-1957 arasında İzmirspor'da oynadıktan sonra 1957'de Galatasaray'a geçti. 1961'de İtalya'ya giderek bir sezon Palermo takımında oynadı. Türkiye'ye döndükten sonra gene Galatasaray formasını giydi ve 1968'de jübilesi yapılıncaya değin spor yaşamını burada sürdürdü. Futbol oynamayı bıraktıktan sonra bir süre Galatasaray ve Bursaspor'da antrenörlük yaptı. Halen spor yazarlığının yanı sıra Galatasaray kulübündeki yöneticilik görevini sürdürmektedir.

İlk kez 18 yaşındayken milli takıma seçilen Metin Oktay 41 kez milli formayı giydi, uzun yıllar milli takım ve Galatasaray'ın kaptanlığını yaptı ve Futbol Federasyonu'nca gümüş madalya ile ödüllendirildi. 5 kez gol kralı olan ve toplam 620 gol atan Oktay, 1964-1965 sezonunda 22 maçta attığı 38 golle, bugüne değin aşılamamış bir başarıya ulaşarak Türk futbol tarihine "Taçsız Kral" olarak geçmiştir.

OKTAY RİFAT

Bak. RİFAT, Oktay

OKUMA ŞİGENOBU
(1838-1922)

Japon siyaset adamı. Meiji Restorasyonu sırasında önemli görevler üstlenmiştir.

16 Şubat 1838'de Hizen derebeyliğine bağlı Saga'da doğdu, 10 Ocak 1922'de Tokyo'da öldü. Önce geleneksel eğitim gördü, daha sonra Batı eğitimine ilgi duyarak İngilizce öğrendi. 1850'lerde başlayan şogunluk yönetimine muhalefet hareketine katıldı. 1868'de Meiji rejiminin kurulmasından sonra Batı eğitimi almış olmasının da etkisiyle hükümete alındı. 1872-1881 arasında maliye bakanı olarak sanayileşmenin hızlandırılabilmesi için gerekli önlemleri aldı. Hazırlanması planlanan anayasanın İngiliz parlamenter sistemini örnek alması gerektiğini savunması ve bir an önce seçimlerin yapılarak bir parlamento toplanmasını ve parlamentoya karşı sorumlu bir hükümet oluşturulmasını istemesi başta içişleri bakanı İto Hirobumi olmak üzere imparatora olağanüstü yetkiler tanınmasını isteyen muhafazakâr güçlerin tepkisine neden oldu. Buna, Hokkaido Adası'ndaki devlete ait yerlerin özel girişimcilere devri planına şiddetle karşı çıkması eklenince, Ekim 1881'de İto Hirobumi tarafından hükümetten uzaklaştırıldı.

1882'de Rikken Kaişinto'yu (İlerici Parti) kurarak İngiliz parlamenter sisteminin savunuculuğunu yapmaya başladı. Parti gücünü kentlerdeki aydınlardan, sanayicilerden ve tüccarlardan alıyordu. 1888-1889 ve 1896-1897 yıllarında iki kez dışişleri bakanlığı yaptı. Batılı ülkelerle yapılmış ticaret antlaşmalarını Japonya lehine değiştirmek için görüşmelerde bulundu. Japonya'nın ilk siyasi partisi Jiyu-to'nun (Liberal Parti) kurucusu İtagaki Taisuke'yle iktifak kurdu. 1898'de partilerini birleştirerek kurdukları Kenseito'ya (Anayasal Parti) dayanarak Haziran 1898'de başbakan oldu. Ancak, iki parti arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle, Ekim 1898'de hem parti, hem de hükümet dağıldı.

Okuma 1914'te yeniden başbakan oldu. 23 Ağustos 1914'te Japonya'nın İngiltere'nin müttefiki olarak I.Dünya Savaşı'na katıldığını açıkladı. Temmuz 1916'da Çin'den önemli ticaret ayrıcalıkları elde etme amacıyla hazırlanmış "21 Talep" adlı notayı Çin'e gönderdi. Dış politikada yeterince aktif olmaması nedeniyle, aynı yıl muhaliflerince istifaya zorlandı.

Okuma, 1882'de Tokyo'da daha sonra Vaseda Üniversitesi olarak adlandırılan özel yükseköğrenim kurumunu kurmuştu. Hükümet görevi üstlenmediği dönemlerde tüm zamanını bu üniversiteye ayırarak öğrencilerin bireysel ve siyasi bağımsızlıklarını koruma doğrultusunda yetişmesini amaçladı. Gerek kurduğu parti, gerek çeşitli liberal dergilere yazdığı yazılarla ve üniversitedeki etkinlikleriyle Japon siyasal yaşamı üzerinde etkili oldu.

• **BAKINIZ:** İTAGAKİ TAİSUKE, İTO HİROBUMİ, MEİJİ.

OKYAR, Fethi
(1880-1943)

Türk siyaset ve devlet adamı. İki kez başbakanlık yapmış, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştur.

Ali Fethi Okyar, Pirlepe'de (bugün Yugoslavya'da) doğdu, 7 Mayıs 1943'te İstanbul'da öldü. 1901'de Harbiye Mektebi'ni, 1904'te Erkân-ı Harp Mektebi'ni kolağası (yüzbaşı) olarak bitirdi. 1904-1908 arasında Manastır, Edirne ve Selanik'teki görevleri sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. II.Meşrutiyet'ten sonra Paris askeri ateşesi oldu. 1910'da binbaşılığa yükseldi. Trablusgarp ve Balkan savaşlarına katıldı. 1912'de Manastır mebusu oldu. Meclis-i Mebusan'ın kapatılması üzerine geri döndüğü askerlik görevinden Haziran 1913'te istifa etti. Ekim 1913-Aralık 1917 arasında Sofya elçiliği yaptı. 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmed İzzet Paşa kabinesinde dahiliye nazırı oldu. Bu arada 1 Kasım-22 Aralık 1918 arası Mustafa Kemal'le birlikte *Minber* gazetesini çıkardı. 28 Mayıs 1919'da İttihat ve Terakki yöneticileriyle birlikte Malta'ya sürüldü. Nisan 1921'de serbest bırakılınca Ankara'ya gitti ve TBMM'ye İstanbul mebusu olarak katıldı. 10 Ekim 1921-9 Temmuz 1922 arasında Fevzi Çakmak hükümetinde dahiliye vekilliği yaptı. 14 Ağustos 1923'te getirildiği başbakanlık görevinden 27 Ekim 1923'te istifa etti. 1 Kasım 1923-22 Kasım 1924 arasında TBMM başkanlığı yaptı.

22 Kasım 1924'te ikinci kez getirildiği başbakanlık görevinden 2 Mart 1925'te ayrıldı. 26 Mart 1925-9 Ağustos 1930 arası Paris büyükelçiliğinde bulundu. Yurda döndükten sonra, iktidardaki Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı gelişen muhalefetin denetlenmesi amacıyla Atatürk'ün önerisi ve onayıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu ve 12 Ağustos 1930'da genel başkanlığına getirildi. Cumhuriyet ve laiklik ilkelerine bağlılığı ve özel girişimciliği savunan parti kısa zamanda yaygın bir kitle desteği kazandı. Ancak 5 Eylül İzmir mitinginde çıkan olaylar ve ardından başlayan işçi grevleri, Ekim'de yapılan belediye seçimlerinde kazanılan başarılar üzerine, Meclis içinde ve dışında yoğun eleştirilere uğrayan Serbest Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1930'da kendini feshetti.

1934'te Londra büyükelçiliğine atanan Fethi Okyar, 1939'da Bolu milletvekili oldu. 3 Nisan 1939-12 Mart 1941 arasında ikinci Refik Saydam hükümetinde adliye vekilliği yaptı ve 1942'de siyasi yaşamdan çekildi.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbabı*, 1941; *Üç Devirde Bir Adam*, (ö.s.), C.Kutay (yay.), 1980.

- **BAKINIZ:** Ahmed AĞAOĞLU.

OKYAY, Necmeddin
(1883-1976)

Türk, hattat. Nestâlik yazıdan başka ebru ve eski tarz cilt sanatında da 20.yy'ın en büyük ustalarından biri olmuştur.

29 Ocak 1883'te İstanbul'da doğdu, 5 Ocak 1976'da aynı kentte öldü. Daha ilkokulda iken güzel yazı yazmaya merak sardı. Öğrenimi sırasında ünlü hattat Şevki Efendi'nin öğrencilerinden Hasan Talat Bey'den rik'a, divânî, celî divânî yazılarını öğrenerek icazet aldı. İdadinin (lise) ilk sınıfındayken, hattat Bakkal Arif Efendi'den ders alması için haftada bir gün kendisine izin verilmeyince okulu bıraktı. Bundan sonra din bilgilerini genişletmek için devrin önemli bilginlerinin derslerine devam edip bu konuda diploma aldığı gibi, nestâlik yazıyı öğrenmek için ünlü hattat Sami Efendi'ye devam etti. Ayrıca Bakkal Arif Efendi'den de bu kez sülüs ve nesih yazıları öğrendi. Böylece 1905'te nestâlikten, 1906'da da öbür iki yazıdan icazet aldı. Üsküdar'daki Yeni Cami'nin imamı olan babası Mehmet Abdünnebi Efendi'nin ölümü üzerine onun yerine imam ve hatip atandı ve bu görevi kırk yıl sürdürdü.

Necmeddin Okyay hattatlıkla uğraşırken bir yandan da Okçubaşı Seyfeddin Bey'den kemankeşlik (okçuluk), Şeyh Edhem Efendi'den de ebru yapmasını öğrendi. Bu sanatta çok ileri gitti, o zamana değin hiç düşünülmemiş çiçekli ebrular yaptı, karanfil, sümbül, lale, menekşe ve gelincik gibi çiçekleri ebruya uyguladı. Bu çiçekli ebrular "Necmeddin ebrusu" adıyla ünlendi. Ayrıca Konyalı Abdülfettahzade Hoca Vehbi Efendi'den hattat mürekkebi yapmasını, mücellid Baha Efendi'den de eski Türk ciltçiliğini, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'den (Altunbezer) tuğra çekmeyi öğrendi.

Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) yıllarca yazı, ebru, cilt öğretmenliği yaptı. Sülüs ve nesih yazılar üstünde fazla durmadı. Gücünü daha çok nestâlik yazıda gösterdi. Yesarizade Mustafa İzzet ve Sami Efendi'den sonra Türk nestâlikinin üçüncü önemli ustası oldu. Emekliliğinden sonra da bu sanatları öğretmeyi sürdürdü. Ölümüne değin evi yazı meraklılarının devam ettiği bir sanat merkezi halindeydi. Necmeddin Okyay, İslam yazısının tarihini ve üsluplarını da en iyi bilen uzmanlardan biri olarak ün yapmıştı. İmzasız yazıların hattatını tanımakta çok ustaydı.

Yapıtları özel koleksiyonlarda ve kütüphanelerdedir. Pierre Loti'nin İstanbul'da Türbe semtinde oturduğu evin yazıtını da Okyay yazmıştır.

OLAV II
(995 ? - 1030)

Norveç kralı. Norveç'i birleştirmiş ve ülkede Hıristiyanlık'ı yaymıştır.

II.Olav'ın (Haraldsson) 995'te doğduğu sanılmaktadır. Doğum yeri bilinmemektedir. 29 Temmuz 1030'da Trandheim yakınlarında Stiklestad'da öldü. Aziz Olav (Olaf) adıyla da anılır. Doğu Norveç'te küçük bir bölgenin kralı olan Harald Gränske'nin oğluydu. Norveç Kralı I.Harald'ın (Haarfager) soyundan gelmekteydi. Baltık bölgesine, 1009-1011 arasında İngiltere'ye ve 1012'de Fransa'nın kuzeyine yapılan Viking seferlerine katıldı. Putperest olarak yetiştirilen Olav, Fransa'da bulunduğu bir sırada Rouen'da vaftiz edilerek Hıristiyan oldu. 1014'te İngiltere'ye geçerek bu ülkeyi ele geçirmeye çalışan Danimarkalı Knut'a karşı İngiltere Kralı II.Ethelred'i (Aethelred) destekledi.

1015'te Norveç'e dönen Olav, birçok küçük krallığa ve kabile reisliğine bölünmüş olan ve Danimarka'nın tehdidi altında bulunan Norveç'te egemenlik kurma mücadelesine başladı. 1000'de kral I.Olav'ın (Trygvasson) ölümünden sonra Danimarka ve İsveç krallarıyla Lade'li kont Haakon'un ele geçirdikleri Norveç topraklarını geri aldı. 1016'da tüm Norveç'i yönetimi altında birleştirerek doğuda ve batıda ülkeyi birleştirmeyi başaran ilk Norveç kralı oldu. Soyluların desteğini sağlayarak bağımsız krallıkların kendisine bağlanmasını sağladı.

Putperestliğin geleneksel din olduğu Norveç'te zora dayanan yöntemler kullanarak Hıristiyanlık'ı yaymaya çalıştı. İngiltere'den ve Almanya'dan getirdiği misyonerlerin yardımıyla yeni dini hızla yaydı. 1024'te Norveç Kilisesi'nin kurulmasının ardından başlattığı kilise yapımı programı doğrultusunda, her bölgede bir kilise yaptırdı. Daha sonra Norveç yasasını kilise yasalarını içerecek biçimde yeniden düzenletti.

Olav'ın Norveç'i dini ve siyasi olarak birleştirme çabaları, soyluların, kabile reislerinin ve diğer ileri gelenlerin muhalefetine yol açtı. Trondelag'a ve Norveç'in kuzeyine egemen olan Lade ailesinin, Norveç'i ele geçirmeyi planlayan ve bu amaçla Norveç'in batısındaki ticaret yollarını denetimi altına alan İngiltere ve Danimarka Kralı Knut'la ittifak yapması üzerine, 1026'da Danimarka'ya karşı bir sefer düzenledi. Seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine halkın desteğini yitiren Olav, 1028'de önce İsveç'e ve daha sonra da Rusya'ya kaçmak zorunda kaldı.

1030'da Norveç'e geri dönerek krallığı yeniden ele geçirmeye çalışan Olav, Stiklestad Savaşı'nda Norveçli muhaliflerinden ve Danimarkalılar'dan oluşan orduya yenildi ve savaşta öldü. Norveç'i ele geçiren Knut, oğlu Sven'i Norveç yönetimine getirdi. Knut'un 1035'te ölümü üzerine Olav'ın oğlu Magnus Olavsson, I.Magnus adıyla kral oldu.

Ölümünden bir yıl sonra aziz ilan edilen Olav'ın adına, İngiltere'de, İsveç'te ve Roma'da kiliseler kuruldu. Trondheim Katedrali'ndeki mezarı hac yeri durumuna geldi.

• BAKINIZ: KNUT I.

OLBRICH, Josef Maria
(1867-1908)

Avusturyalı mimar. Yeni Sanat'ın (Art-Nouveau) Avusturya'daki uzantısı olan Sezession'un önemli temsilcilerinden biridir.

22 Aralık 1867'de Troppau'da (bugün Çekoslovakya'da Opava) doğdu, 8 Ağustos 1908'de Düsseldorf'ta öldü. Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. Daha sonra çağdaş mimarlığın Avrupa'daki öncülerinden olan O.Wagner'in yanında çalıştı. 1897'de, Wagner'in öğrencisi olan J.Hoffmann'la birlikte Wiener Sezession adlı sanatçılar birliğini kurdu. 1898-1899 arasında birliğin *Sezession* adlı sergi yapısını tasarladı. Gerek iç mekânının, gerek dış yüzlerin yalınlığı, sergi salonunun üzerindeki dal ve yaprak motiflerinden oluşan metal kubbesi ve başka ayrıntılarındaki gene bitki biçimli süslemeleriyle o gün için alışılmadık bir görünümdeki bu yapı Hessen büyük dükü Ernst Ludwig'in ilgisini çekti. Darmstadt'ı çeşitli ülkelerden sanatçıların bir araya geleceği bir sanat merkezi yapmak isteyen dükün çağrısı üzerine Olbrich 1899'da oraya gitti. 1901'de, çeşitli atölye, sergi ve toplantı salonlarını da içeren *Ernst Ludwig Evi*'ni tasarladı. Daha sonra aralarında P.Behrens'in de bulunduğu bir mimarlar grubuyla birlikte, sanatçılar için konutlar yaptı. 1907'de bu yapılara "Düğün Kulesi" adlı kulesiyle ünlenen bir *Sergievi* ekledi. Bunu izleyen yıllarda da çok sayıda konut ve kamu yapısı tasarladı.

Yeni Sanat üslubunda çalışmış olmasına karşın Olbrich'in yapıları çok yalın tasarımlardır. Bunlarda süslemeye değil, Yeni Sanat'a özgü eğri ya da kırık çizgilerle biçimlendirdiği yapı öğelerine yer vermiştir. En son ve önemli yapıtlarından biri olan *Tietz Mağazası*'nda da yine aynı anlayışla çalışmış, basit geometrik biçimlerden oluşturduğu iç mekânı olduğu gibi dışa yansıtarak, ilerde gelişecek işlevci akılcı mimarlık düşüncelerinin hazırlayıcılarından biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Yapı:** *Sezession Yapısı*, 1898, Viyana; *Ernst Ludwig Evi*, 1901, Mathildenhöhe/ Darmstadt; *Sergievi*, 1907, Mathildenhöhe/Darmstadt; *Tietz Mağazası*, Düsseldorf. **Kitap:** *Ideen*, 1899, ("Düşünceler"); *Architektur*, 1901-1914, ("Mimarlık"); *Neue Gärten*, 1905, ("Yeni Bahçeler"); *Der Frauen-Rosenhof*, 1907.

• **KAYNAKLAR:** J.A.Lux, *Josef Maria Olbrich*, 1919; G.Veronesi, *Josef Maria Olbrich*, 1948.

OLCAYTU
(1282-1316)

İlhanlı hükümdarı. Müslüman olduktan sonra koyu bir Şiilik siyaseti izlemiştir.

24 Mart 1282'de doğdu, 14 Mart 1316'da öldü. Doğum ve ölüm yeri bilinmiyor. İlhanlı hanı Argun'

un oğludur. Temür, Boga ve vaftiz edildiğinde aldığı Nikola gibi adlardan başka en çok din ve mezhep değiştiren İlhanlı hükümdarı olarak Hıristiyanlık, Buddhacılık ve en son olarak Müslümanlık'ı benimseyerek Gıyaseddin Muhammed Hüdâbende Olcaytu adını aldı. İyi bir silahşör olarak yetişti ve Horasan valisiyken adını duyurdu. Devlete karşı ayaklanan İlhanlı komutanlarından Nevruz'u ve 1298-1299 yıllarında Fars'ta ayaklanan Kutlug Hoço'yu yendi. 1299-1301 arasında ayaklanan Nikudarayan hanedanını ortadan kaldırarak Herat'ı aldı. Ağabeyi Gazan Han'ın 17 Mayıs 1304'te ölümü üzerine saltanata rakip gördüğü amcasının oğlu Alafrenk'i idam ettirerek 9 Temmuz 1304'te Ucan'a geldi, 19 Temmuz'da Tebriz'de hükümdarlığını ilan etti.

İlk olarak Memlûkler'e bir kurul göndererek tutsak alınmış önemli kişilerin geri verilmesini istedi. Bundan bir sonuç alamayınca atalarının siyasetini izleyerek Memlûk düşmanı Avrupa devletleriyle dostluk ilişkileri kurmaya yöneldi. 1305'te papa V.Clément'e Fransa Kralı IV.Philippe'e ve İngiltere Kralı II.Edward'a elçiler göndererek iyi ilişkilerin geliştirilmesini istedi. Bizans aleyhine genişleyen Osmanlılar'a karşı İlhanlı destek ve yardımını kazanmak isteyen Bizans İmparatoru II.Andronikos'a yardım gönderdi. Gilan seferine çıkarak burasını vergiye bağladı. 1305'te Memlûkler, Çukurova'ya yağma akınları yaparak, kimi yerlerde Anadolu'daki İlhanlı kuvvetlerini yendiler. Temmuz 1305'te İlhanlı Emiri İrencin Noyan, Anadolu'da düzeni sağlamak göreviyle askeri komutan olarak atandı.

1306'da kuşatılan Herat, 5 Şubat 1307'de alındı ve Horasan, İlhanlı egemenliğine girdi. 1310'da Erbil Kalesi'ndeki Nasturiler'in Müslümanlar tarafından yok edilmesine göz yumarak geleneksel Nasturi-İlhanlı dostluğuna son vermiş oldu. 1312'de eski Şam valisinin de kendisine katılmasıyla Memlûkler'e bağlı el-Rahba'yı Şubat 1313'te aldı. Ancak baş gösteren salgın hastalık ve yiyecek sıkıntısı nedeniyle geri döndü. Bu durumdan ve İrencin Noyan'ın Anadolu'da sürdürdüğü baskı ve kıyımlara karşı Türkmenler'in tepkisinden de yararlanan Karamanoğulları Konya'yı ele geçirdiler. Bunun üzerine Anadolu'ya gönderilen Emir Çoban Bey, 1314'te Konya'yı geri aldı. Maveraünnehir Hükümdarı Köpek'in başlattığı ayaklanma bastırılarak Gilan ele geçirildi. 1315'te Herat kesin olarak Afganlı Kertler'e bırakıldı. Aynı yıl Çağatay hanı Esen Buka, Murgap'ta yapılan savaşı kazanarak Horasan'ın bir bölümünü aldı.

Olcaytu, Gazan Han'ın kurduğu güçlü idari yapı üzerinde, onun başlattığı tarımsal ve idari reformları sürdürerek göçebelikten yerleşik düzene geçişi sağlamaya çalıştı. Onun hafiflettiği cizyeyi 1306'da tam olarak aldıysa da 1308'de papazları yeniden vergiden bağışık tuttu. Gazan Han'ın siyasal çizgisine bağlı kalarak kuzeybatı Anadolu'daki Türk-Bizans çatışmasından çok doğudaki Çağatay hanlarının saldırıları ve Herat'taki Kert kabilesinin özerklik hareketleriyle uğraşmayı yeğledi.

Dinler tarihi, felsefe ve siyasi tarihle de yakından ilgilenen Olcaytu'nun Şiilik'i benimsedikten sonra izlediği siyaset Sünni çevrelerde tepki uyandırdı. Döneminde bayındırlık işlerine de önem vererek başkenti kendi yaptırdığı Sultâniye kentine taşıdı. Ayrıca Mugan çölünde ve Kuzey Irak'ta (bugün Çemçemal) Sultanâbâd adlı iki kent daha kurduran Olcaytu, bir av sırasında hastalanarak öldü.

• BAKINIZ: EBU SAİD BAHADIR HAN, GAZAN MAHMUD.

OLDENBARNEVELT, Johan van
(1547-1619)

Felemenkli devlet adamı ve hukukçu. I.Willem'le birlikte, bağımsız Felemenk Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

14 Eylül 1547'de Utrecht Eyaleti'nde (bugün Hollanda'da) Amersfoort'ta doğdu, 13 Mayıs 1619'da La Haye'de öldü. Louvain, Bourges ve Heidelberg'de hukuk öğrenimi gördü ve La Haye'de hukukçuluk yapmaya başladı.

1568'de Felemenk'teki İspanyol yönetimine karşı başlayan ayaklanma sırasında 1572'de Hollanda ve Zeeland eyaletlerinde İspanyol egemenliğine son verildi. Oldenbarnevelt Haarlem ve Leiden'in İspanyollar'ca kuşatılan kasabalarının kurtarılması için verilen mücadelede yer alarak ayaklanmacılara katıldı. 1576'da Rotterdam vekili oldu. Ayaklanmanın önderi I.Willem (Sessiz)|ile birlikte, Protestan kuzey eyaletlerinin birleşmesi için çalıştı. Bu çalışmaların sonucunda 1795'e değin Felemenk Cumhuriyeti'nin fiili anayasası olarak işlev görecek olan ve Utrecht Birliği adıyla anılan birleşme anlaşması gerçekleşti.

Oldenbarnevelt, I.Willem'in 1584'te öldürülmesinden sonra, ayaklanmayı desteklemekte olan İngiltere Kraliçesi I.Elizabeth'ten yardım istemek üzere İngiltere'ye giden delegeler arasında yer aldı. 1586'da Hollanda Eyaleti'nin genel vekili oldu ve I.Willem'in oğlu Nassau'lu Maurice'in Hollanda ve Zeeland eyaletlerinin genel valisi ve Felemenk askeri güçlerinin komutanı olarak işbaşına getirilmesini sağladı. Maurice'le birlikte dış destek ve yabancı bir koruyucu arama siyasetini terkederek I.Elizabeth'in genel yönetici olarak gönderdiği Leicester kontunun ülkeden uzaklaştırılması için çaba gösterdi. Federal gelirin yarısından fazlasını karşılayan Hollanda Eyaleti'nin genel vekili olarak eyalette ve dolayısıyla Birleşik Eyaletler'de en etkili önder durumunda olan Oldenbarnevelt, birliğin kurulmasını izleyen 40 yıl boyunca, dış ilişkileri yönlendirdi. 1596'da İngiltere ve Fransa ile bu ülkelerin pratikte Felemenk Cumhuriyeti'ni tanıması anlamına gelen üçlü bir antlaşma imzalayarak, İspanya'ya karşı ittifak kurdu. Bu sırada, İspanya'ya karşı 1568 ayaklanması ile başlayan 80 yıl savaşı sürmekteydi ve Maurice'in komutasındaki Felemenk güçleri kuzeyde ve güneyde giriştikleri saldırılarla, Hollanda'nın bugünkü sınırlarına yakın bir sınır çizmişlerdi.

Doğu Hindistan ticaretinde rekabet halinde olan küçük şirketlerin Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası adıyla tek bir şirkette birleşmelerini sağlayan Oldenbarnevelt, Felemenk ticaretinin güvenliği için,

İspanya ile barış yapılmasından yanaydı. Katı Calvinciler'in ve savaşı sürdürmek isteyen Maurice'in karşı çıkmalarına karşın,1609'da İspanya ile on iki yıllık bir barış imzalayarak İspanya Kralı III.Felipe'ye Birleşik Eyaletler'in bağımsızlığını kabul ettirmiş oldu. Maurice'in barış döneminde anlaşmayı bozma girişimlerinde bulunması üzerine onunla arasındaki çelişkiler derinleşmeye başladı. Oldenbarnevelt'in dinsel çekişmelerde, ılımlı Calvinciler'in savunucusu olması, Maurice'in Katı Calvinciler arasında güçlü bir ittifak oluşturmasına yol açtı. Maurice, askeri güç oluşturmak için asker toplamaları üzerine, Oldenbarnevelt ve yandaşlarını ayaklanma girişiminde bulundukları gerekçesiyle tutuklattı. Özel bir mahkemede yargılanan Oldenbarnevelt 1619'da ölüme mahkûm edildi.

• BAKINIZ: MAURICE [Nassau'lu], WILLEM I [Sessiz].

OLDENBURG, Claes
(1929)

İsveç asıllı ABD'li heykelci. Pop Art akımı içinde gerçekleştirdiği dev boyutlu "yumuşak heykeller"iyle tanınmıştır.

Claes Thure Oldenburg 28 Ocak 1929'da Stockholm'de doğdu. Babasının dışişlerindeki görevi nedeniyle çocukluğu Stockholm, Oslo ve New York'ta geçti. 1946-1950 arasında Yale Üniversitesi'nde edebiyat ve sanat öğrenimi gördü. Ressam olmaya bu sıralarda karar verdi ve 1950-1952 arasında Chicago Art Institute'da okudu. 1956'da New York'a yerleşti. Burada Soyut Dışavurumculuk'a (Abstre Ekspresyonizm) tepki içinde olan J.Dine ve A.Kaprow gibi genç kuşak sanatçılarla ilişki kurdu. Çevresinde gördüğü sokaklar, vitrinler ve reklamlar onu resimden heykele yöneltti. 1960-1961 yıllarında dondurma külahı, pasta dilimi, hamburger gibi yiyeceklerin büyük boyutlu modellerini yaptı. 1962'den sonra *happening*'lere (oluşum) yönelerek, Dine ve Kaprow ile birikte çalışmalar yaptı. 1960'ların sonlarına doğru gene tüketim mallarını konu aldığı dev boyutlu anıt tasarımlarına yöneldi.

Oldenburg öbür Pop Art sanatçıları gibi tüketim mallarına ve günlük olağan nesnelere ilgi duymuş, bunları büyük boyutlu heykellere dönüştürmüştür. Genellikle patiska ya da branda gibi bezleri kâğıt ve paçavralarla doldurup nesnenin biçimini verdikten sonra alçıya batırmış ve sentetik boyalarla renklendirmiştir. "Yumuşak heykeller" adını verdiği bu yapıtları 1970'lerde Soft Art'a (Yumuşak Sanat) öncülük etmiştir. Oldenburg'un tasarladığı dev boyutlu anıtların yalnızca modelleri yapılmış, daha "olabilir" boyutta olanlardan bazılarıysa gerçekleştirilmiştir. Yale Üniversitesi bahçesindeki *Ruj* bu çalışmalarına bir örnektir.

• YAPITLAR (başlıca): Resim: *Fincan*, 1960; *Dev Mavi Pantalon*, 1962. Heykel: *Dev Dondurma Külahı*, 1962; *Hamburger, Lolipop, Fiat*, 1962; *Yumuşak Daktilo*, 1963, Sidney Janis Galerisi, New York; *Domuz Pastırması, Marul ve Domates*, 1963; *Ping Pong Masası*, 1964, Modern Müze, Stockholm; *Elektrik Düğmesi*, 1964; *Yumuşak Drenaj Borusu-Mavi (Serin) Uyarlaması*, 1967, Tate Galerisi, Londra; *Ruj*, 1969, Yale Üniversitesi, New Haven/Connecticut, ABD.

• KAYNAKLAR: G.Baro, *Claes Oldenburg: Darwings and Prints*, 1969; B.Rose, *Claes Oldenburg*, 1976.

• BAKINIZ: DINE, WARHOL.

OLGAÇ, Bilge
(1940)

Türk sinema yönetmeni. Türk sinemasının sayılı kadın yönetmenlerindendir.

Kırklareli'nin Vize ilçesinde doğdu. Lise son sınıfta öğrenimini bırakarak çeşitli işlerde çalıştı. 1962'de senaryosunu yazdığı *Kısmetin En Güzeli* adlı filmde yönetmen Memduh Ün'ün asistanlığını yaparak sinemaya başladı. 20 kadar filmde yönetmen yardımcılığı yaptıktan sonra 1965'te *Üçünüzü de Mıhlarım* filmiyle yönetmenliğe geçti. Yaptığı filmler içinde *Linç*, ilginç konusu ve şiddet sahnelerindeki etkili anlatımıyla dikkati çekti.

Türk sinemasının çok az sayıdaki kadın yönetmeni arasında en çok film yönetmiş olan Olgaç, genellikle piyasa sınırları dışına çıkmayan filmler yaptıktan sonra 1976'da sinemadan koptu. Uzun yıllar reklam filmleri çekti, sonra gerçek bir olaya dayanarak çevirdiği *Kaşık Düşmanı* filmiyle sinemaya döndü. 1984 Antalya Film Şenliği'nde üçüncülük ödülü alan, Bilge Olgaç'a En İyi Senaryo Ödülü'nü kazandıran *Kaşık Düşmanı*, 1985'te Fransa'da düzenlenen 7.Uluslararası Kadın Filmleri Şenliği'nde birincilik ödülünü ve Basın Özel Ödülü'nü de kazandırdı.

• YAPITLAR (başlıca): *Üçünüzü de Mıhlarım*, 1965; *Dertli Gönlüm*, 1968; *Öksüz*, 1968; *Kanlı Şafak*, 1969; *Linç*, 1970; *Merhamet*, 1970; *Kara Gün*, 1971; *Yaban Ali*, 1971; *Kanlı Öç*, 1972; *Açlık*, 1974; *Bacım*, 1974; *Bir Gün Mutlaka*, 1975; *Şöhret Budalası*, 1975; *Kaşık Düşmanı*, 1984.

OLIVEIRA, Manuel de
(1908)

Portekizli sinema yönetmeni. Ülkesinin uluslararası üne sahip en önemli sinemacısıdır.

12 Aralık 1908'de Passamarinas'da doğdu. Uzun süre babasının makine fabrikasında çalıştı. Sinemanın yanı sıra atletizme ve motosiklet yarışlarına ilgi duydu. Motosiklet yarışçısı olarak çok sayıda madalya kazandı. Uzun sanat yaşamı boyunca ancak bir düzine kadar kısa film ve az sayıda konulu uzun film yaptı. Uzlaşmaya yanaşmaması ve Salazar rejiminin toplumsal sorunlara yönelik filmler yapılmasına pek olanak tanımaması, az film üretmesine neden oldu.

Oliveira'nın ödünç parayla aldığı bir alıcı ve ham filmle 1931'de çektiği *Douro faina fluvial* ("Douro Nehrinde Ağır Çalışma Koşulları"), ayrıntı zenginliği ve yalın bakışıyla geniş ilgi gördü. Daha sonraki, hemen hemen her şeyini kendisinin yaptığı kısa filmlerin çoğu kayboldu. 1942'de yönettiği çocuk filmi *Aniki Bobo* ilk konulu uzun filmi oldu.

Yalnız ülkesinde değil, Avrupa'da da "yaratıcı usta" olarak tanınan Oliveira'nın üslubunu tanımlamak oldukça güçtür. Belgesel filmlerinde didaktiklikten arınmış şiirsel bir gerçekçiliğe ulaşırken, konulu filmlerinde bir yönüyle Buñuel'i, bir yönüyle de Japon sinemasının klasiklerini anımsatan, gerçekle fantezinin iç içe geçtiği ve alıcının olayı değişmeyen bir uzaklıktan çok az hareket ederek izlediği bir anlatım geliştirmiştir. Oyuncu yönetimine büyük özen göstermiş, aynaları, pencerelerden yansıyan gölgeleri, kapıları ve alıcısını ağır ağır üzerinde dolaştırdığı nesneleri filmlerinin organik birer öğesi olarak kullanmıştır.

1982'de yaptığı *Memórias e confissões* ("Anılar ve İtiraflar") adlı filminin, ölümünden sonra gösterilmesini istemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Douro faina fluvial*, 1929, ("Douro Nehrinde Ağır Çalışma Koşulları"); *The Statues of Lisbon*, 1932, ("Lizbon Anıtları"); *Miramar praida das rosas*, 1939; *Famalicao*, 1941; *Aniki Bobo*, 1942; *O pao*, 1959, ("Ekmek"); *Acto da primavera*, 1960, ("İlkbahar Eylemi"); *A caça*, 1964, ("Av"); *O passado e o presente*, 1972, ("Geçmiş ve Gelecek"); *Benilde ou a Virgem-Mae*, 1975, ("Benilde ya da Bakire Ana"); *Amor de perdiçao*, 1978, ("Yitik Aşk"); *Francisca*, 1981; *Memórias e confissões*, 1982, ("Anılar ve İtiraflar"); *Lisboa cultural*, 1983, ("Kültürel Lizbon"); *A propos de Vigo*, 1984, ("Vigo Üzerine").

OLIVER, Joe King
(1885-1938)

ABD'li trompetçi ve orkestra şefi. Cazın ABD'de yayılmasına öncülük etmiştir.

11 Mayıs 1885'te Louisiana Eyaleti'nde, Abend' de doğdu, 8 Nisan 1938'de Georgia Eyaleti'nde, Savannah'da öldü. Asıl adı Joseph Oliver'dır. Çocuk yaşta, caza beşiklik eden New Orleans kentine gitti. 1907'den başlayarak New Orleans caz topluluklarının-

Cazın Doğuşu: New Orleans'tan Chicago'ya

Cazın bağımsız bir tür kimliği kazanması 20.yy başlarında, büyük bir zenci nüfusun bulunduğu New Orleans'ta olmuştur. Bu nedenle bu kent "cazın beşiği" olarak anılır. 19.yy başlarından 1917'ye değin uzanan ve cazın ilk evresi olarak bilinen bu dönemde, kentin eğlence merkezi ve genelev mahallesi Storyville, cazcıların toplandığı bir merkez durumuna gelmişti. New Orleans'taki ilk cazcılar, müşterileri eğlendirmek için çalıp söyleyen, genellikle müzik eğitimi olmayan ya da bando müziğinden yetişmiş müzikçilerdi. 20.yy başlarında New Orleans çeşitli kültürlerin bir arada bulunduğu bir yerdi; bu açıdan da caz adını alan bireşimin oluşması için uygun bir ortamdı. Kentli zenciler, bu bölgede yerleşmiş Fransızlar'ın (Creole) müziği, İspanyol-Amerikan halk müziği gibi farklı müziklerin öğelerini kendi müzikleriyle kaynaştırarak yeni bir türün yaratıcısı oldular. Caz bir yandan doğum günü, cenaze, vaftiz ve evlilik gibi törenlerle ilişkisi sonucu zencilerin günlük yaşamlarının parçası olma niteliğini sürdürürken, bir yandan da konser, opera, tiyatro ve dans müziği gibi Avrupa müziği etkilerine açıldı. Tarlada çalışan zencinin müziği olmaktan çıkarak kentli yoksul zencinin müziğine dönüştü.

I.Dünya Savaşı öncesinde New Orleans'ta filizlenen Dixieland türü, bando müziği, ragtime ve blues türlerinin etkilerini birleştiren ve küçük topluluklarca icra edilen bir müzikti. Henüz bireysel bir müzik olmamıştı. New Orleans'taki ilk caz toplulukları solo doğaçlamadan çok, toplu doğaçlamayı temel alıyorlardı. Kullanılan çalgılar trompet, trombon ve klarnet gibi bando müziği çalgılarıydı.

I. Dünya Savaşı sırasında Storyville güvenlik güçlerince kapatılınca, cazcılar başta Chicago olmak üzere New York, Kansas City gibi kuzey kentlerine göç ettiler. Böylelikle cazın merkezi, "Caz Çağı" olarak anılan 1920'lerde New Orleans'tan Chicago'ya kaydı ve önceleri sadece New Orleans bölgesinin müziği olarak gelişen caz,Amerika'daki tüm zenci getto'larına yayıldı. New Orleans'tan Chicago'ya giden cazcıların en ünlüleri Joe King Oliver ile Louis Armstrong' dur*. Chicago'da gelişen Dixieland müziği bir uzlaşmanın ifadesidir; toplu doğaçlamaların henüz bırakılmadığı, ancak New Orleans'takinden daha bireysel bir müziktir. Armstrong'un 1920'lerin sonlarında bir virtüöz olarak öne çıkması, soloların giderek önem kazandığı bir caz türünün ilk örneği sayılır. Chicago üslubu, New Orleans üslubunun rahat ve gevşek anlatımının yerine daha enerjik ve gerilimli bir anlatımı getirmiştir. Saksofonun temel bir caz çalgısı olması da bu döneme rastlar. Ayrıca, bu yıllarda Chicago'da genç bir beyaz cazcılar kuşağının yetiştiği görülür. Bix Beiderbecke (1903-1931), cazın giderek beyazlar arasında yayılmaya ve müzik endüstrisinin bir parçası olmaya başladığı bir dönemin ilk önemli beyaz müzikçisidir. 1935'ten sonra cazın bir numaralı adamı olan, swing'in yaratıcısı Benny Goodman da*, ilk müzik bilgilerini Chicago'da almıştır.

da trompet çalmaya başladı. Kısa zamanda adını duyurdu ve "King" (Kral) adıyla anılmaya başlandı. I.Dünya Savaşı sırasında New Orleans'ın eğlence merkezi ve genelev mahallesi Storyville'in kapatılması üzerine, burada müzik yapan ve işsiz kalan birçok cazcı gibi, Oliver da 1918'de Chicago'ya gitti. Buradaki kahve ve kulüplerde çalmaya başladı. 1922'de Creole Cazz Band adlı topluluğu kurdu ve Louis Armstrong'u ikinci trompetçi olarak topluluğuna aldı. 1928'de New York'a gitti. O yıllarda cazın en önemli adlarından biriyken, bir yandan diş sağlığının bozulması, bir yandansa yeni gelişen caz üsluplarına ayak uyduramaması yüzünden ününü koruyamadı. Yaşamının son yıllarını Savannah'da bir bilardo salonunda markacı olarak çalışarak geçirdi.

Oliver, New Orleans'ta filizlenen, daha sonra Chicago'da gelişen cazın, bu iki evresinde de etkili olan öncü bir müzikçidir. Cazın tarihöncesi olarak nitelendirilebilecek bir dönemden caz olarak bilinen türe geçişte bir köprü olmuştur. 1923'te Creole Cazz Band ile doldurduğu plaklar New Orleans cazının kaydedilmiş ilk örneklerindendir. Oliver, Chicago'ya gittikten sonra cazın tüm Amerika'ya yayılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca, New Orleans kentinden yetişen en ünlü cazcılardan biri olan Louis Armstrong'u etkileyen ve ünlendiren de Oliver'dir.

• BAKINIZ: L.ARMSTRONG, HANDY, J.R.MORTON.

OLIVIER, Laurence
(1907)

İngiliz sinema ve tiyatro oyuncusu. Özellikle Shakespeare oyunlarındaki başarılı yorumlarıyla tanınmıştır.

22 Mayıs 1907'de Surrey bölgesinde Dorking'de doğdu. Bir papazın oğluydu. Oxford'da St.Edward's School'da okudu. İlk kez on beş yaşında Stratford-on-Avon'daki Shakespeare Festival Theatre'da, bütün rolleri erkek çocukların oynadığı Shakespeare'in *Hırçın Kız*'ında Katharina rolüyle sahneye çıktı. 1926-1928 arasında Birmingham Repertory Theatre Company'de çalıştı. 1935'de New Theatre'da John Gielgoud'un yönetiminde *Romeo ve Juliet* oyununda aynı zamanda hem Romeo'yu, hem de Mercio'yu oynayarak kazandığı başarı üzerine Shakespeare'e ilgisi arttı. 1937'de Londra'daki Old Vic Theatre Company'ye girdi, Hamlet'i ilk kez tümüyle, özgün metni hiç kısaltmadan oynadı. Bu oyunda Ophelia rolünü de, sonradan ikinci karısı olacak Vivien Leigh (1913-1967) üstlenmişti.

Olivier 1939-1940 yıllarında, aralarında Hitchcock'un yönettiği *Rebecca* olmak üzere, Amerikan filmlerinde rol aldı. II.Dünya Savaşı çıkınca orduya katılmak için 1941'de İngiltere'ye döndü. 1944'e değin Deniz Kuvvetleri'nde havacı olarak görev aldı. Propaganda filmleri çevirdi. Savaştan sonra ilk kez *V.Henry*'de, sonra da *Hamlet*'te yöneticilik yaptı, aynı zamanda da oynadı. Bu filmlerle özel bir Oscar kazandı. 1946'da Old Vic Theatre'la ABD'ye turneye gitti. 1947'de kendisine tiyatroya yaptığı hizmetler nedeniyle Sir unvanı verildi. 1956'da İngiliz Film Akademisi Ödülü'nü kazandı. 1957'de yapımı ve yönetimini üstlendiği *The Prince and the Showgirl*'de (Uyuyan Prens) M.Monroe ile başrolü oynadı. 1963'te İngiltere Ulusal Tiyatrosu yöneticiliğine atandı. 1964'te bu tiyatroda ilk kez *Othello*'yu oynadı. 1970'te baron oldu. Ertesi yıl Lordlar Kamarası'na kabul edildi.

Laurence Olivier, Shakespeare'i en iyi oynayan oyunculardan biri olmuştur. Az hareketli daha çok mimiklere dayandırdığı oyun tarzını, her zaman etkili konuşma biçimiyle destekleyerek gerek tiyatroda, gerek sinemada çok değişik rollerde aynı başarıyı göstermiştir. Yönetmen olarak da Old Vic Theatre'ın yeniden güçlenmesinde büyük katkıları olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Hırçın Kız*, 1922; *Hesap Makinesi*, 1928; *Private Lives*, 1930, ("Özel Yaşamlar"); *Romeo ve Juliet*, 1935; *Hamlet*, 1937; *V.Henry*, 1937; *Macbeth*, 1937; *On İkinci Gece*, 1937; *Othello*, 1938; *Corialanus*, 1938; *The King of Nowhere*, 1938; *Peer Gynt*, 1944; *Vanya Dayı*, 1945; *IV.Henry*, 1945; *Kral Oedipus*, 1945; *Antonius ile Kleopatra*, 1951; *Caesar'la Kleopatra*, 1951; *Uyuyan Prens*, 1953; *The Entertainer*, 1957, ("Eğlendirici"); *Gergedan*, 1960; *Becket*, 1961; *The Dance of Death*, 1967, ("Ölüm Dansı"). **Oynadığı Filmler:** *The Temporary Widow*, 1929, (Geçici Dul); *Yellow Ticket*, 1931, (Sarı Bilet); *Wuthering Heights*, 1939, (Ölmeyen Aşk); *Rebecca*, 1940; *Richard III*, 1955, *The Beggar's Opera*, 1953, ("Dilenciler Operası"); *Spartacus*, 1960, (Spartaküs); *Uncle Vanya*, 1963, ("Vanya Dayı"); *Othello*, 1965; *Romeo and Juliet*, 1968; *The Dance of Death*, 1969, (Ölüm Dansı); *Sleuth*, 1972, (Hafiye); *Marathon Man*, 1976, (Vahşi Koşu); *Dracula*, 1979; *Inchon*, 1980. **Yönettiği Filmler:** *Henry V*, 1944; *Hamlet*, 1948; *Richard III*, 1955; *The Prince and the Showgirl*, 1957, (Uyuyan Prens); *The Three Sisters*, 1970, ("Üç Kızkardeş").

OLİMPİODOROS
(Ykş. 5. yy)

İskenderiyeli filozof. Yeni - Platonculuk'un gelişmesinde önemli katkıları olmuştur.

İskenderiye'de doğduğu ve orada öldüğü sanılmaktadır. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Ancak puta tapıcılığın yasaklandığı 529 yılından çok önce yaşadığı, yazılarında Proklos'u tanıdığını belirtmektedir. Felsefe tarihindeki önemi Platon'un *Phaidon*, *Philebos* ve *Gorgias* gibi yapıtlarına getirdiği yeni yorum ve açıklamaları dolayısıyladır.

Olimpiodoros'un düşünceleri Yeni-Platonculuk'un varlık anlayışından kaynaklanır. Üzerinde durduğu sorunlar ise Tanrı, evren, insan, din, istenç, anlık, düşgücü, tin ve söylence ürünleridir. Ona göre din, insan ve evrenle ilgili sorunları açıklamada yeterli değildir, onları anlaşılmaz, karışık ve karanlık duruma getirir. Oysa us ilkelerine dayanan felsefe ele aldığı konulara açıklık ve kolay anlaşılırlık kazandırır. Olimpiodoros'a göre dinlerin öne sürdüğü varlıklar insandaki düş gücünün ürünleri olmaktan öte bir anlam taşımaz. Dinin Tanrı anlayışı bile, tanrısal

gerçeklere aykırıdır. Din, gerçek olan tanrıları değil de, kendi inancına uygun tanrılar ortaya atmıştır. Ona göre, din nesneleri bulanık simgelerle gösterirken, felsefe bunları açıkça sergiler.

İnsanda istenç, anlık ve düş gücü gibi üç yeti vardır. Bütün düşünce ürünleri, sanat varlıkları bu yetilerin birlikte çalışması sonucu ortaya çıkar. Felsefenin odağını oluşturan bu üç yetinin çalışması, düşünce özgürlüğüne dayanır. Dinde ise düşünce özgürlüğü değil, alışılmış ve değişmez sayılan kanıların baskısı egemendir. Ahlak konusunda Stoacı görüşün etkisinde kalan Olimpiodoros, erdemin temel olduğunu ileri sürer.

• BAKINIZ: PLÂTON, PLOTİNOS, PROKLOS.

OLMI, Ermanno
(1931)

İtalyan sinema yönetmeni. Filmlerinde Yeni Gerçekçilik akımının geleneklerini sürdürmüştür.

24 Temmuz 1931'de Bergamo kentinde doğdu. Kente göçerek fabrikalarda çalışan köylü bir ailedendi. II.Dünya Savaşı'nda babasının ölümü üzerine annesiyle birlikte Edison-Volta Elektrik Santralı'nda çalışmaya başladı. Memur olarak girdiği bu kuruluşta, tiyatro ve sinema etkinliklerine katıldı. Çok geçmeden, tanıtıcı filmler yönetmesi için elektrik sanayiinin film yapım merkezine atandı. 1952-1959 arasında kırk kadar kısa belgesel film yaptı. 1959'da çektiği yarı belgesel *Il tempo si è fermato* ("Zaman Durmuştu") ile uzun film yönetmenliğine başladı.

Filmlerini genellikle gerçek mekânlarda ve halktan kişileri oynatarak çeken, alıcı hareketlerine fazla başvurmayan Olmi, bu özellikleriyle Yeni Gerçekçilik akımının sürdürücüsü sayılır. Ancak, 1940'ların sonlarındaki yeni gerçekçi filmlerin tersine, işsizlik ve yoksulluk temalarından çok, sanayi toplumunun getirdiği sınırlamalar ve bireylerin kendilerini geliştirecek bir işe ve yaşam biçimine sahip olamaması üzerinde durmuş, *Un certo giorno* ("Güzel Bir Gün") ve *La circostanza* ("Koşullar") gibi filmlerinde de yukarı tabakanın yaşamına yönelmiştir. Yaşanan bugünkü zamanla aranan geçmiş zamanın birbirine karıştığı bu filmlerinde entelektüel bir üslup kullanmıştır.

L'albero degli zoccoli ("Nalın Ağacı") ile 1978 Cannes Film Şenliği'nde Altın Palmiye kazanmış, 1983'te tümüyle halktan kişilerle çektiği *Cammina cammina* ("Yürüye Yürüye") adlı yapıtıyla gözleri bir kez daha üstüne çekmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Il tempo si è fermato*, 1959, ("Zaman Durmuştu"); *Il posto*, 1961, ("İş"); *I fidanzati*, 1963, ("Nişanlılar"); *E venne un uomo*, 1965, ("Ve Bir Adam Geldi"); *Un certo giorno*, 1968, ("Güzel Bir Gün"); *I recuperanti*, 1969, ("Leş Yiyiciler"); *Durante l'estate*, 1971, ("Yaz Boyunca"); *La circostanza*, 1974, ("Koşullar"); *L'albero degli zoccoli*, 1978, ("Nalın Ağacı"); *Cammina cammina*, 1983, ("Yürüye Yürüye").

• BAKINIZ: ROSSELLINI.

OLMSTED, Frederick Law
(1822-1903)

ABD'li peyzaj mimarı. Aralarında New York'taki *Central Park* da olmak üzere çok sayıda park düzenlemesi gerçekleştirmiştir.

26 Nisan 1822'de Connecticut Eyaleti'nde Hartford'da doğdu, 28 Ağustos 1903'te Massachusetts'de Brookline'da öldü. Topoğrafya eğitimine başladıysa da sağlık nedenleriyle sürdüremedi. 1842-1847 arasında Yale Üniversitesi'nde mühendislik derslerini izledi, gezilere çıktı. Bilimsel tarım yapmayı tasarlarken 1850'de Avrupa'ya gitti, orada özellikle İngiltere'deki parklardan etkilendi. Ülkesine döndükten sonra bir süre gazetecilik yaptı. 1853'ten sonra *New York Times*'a yazı yazdı, 1855-1856 yıllarında *Putnam's Magazine* adlı dergiyi yayımladı.1857'de New York' taki Central Park'ın (Merkez Parkı) yöneticiliğine atandı. Bu sırada İngiliz mimarı Calvert Vaux ile birlikte çalışmaya başladı ve bir yıl sonra bu parkın düzenlenmesi için açılan yarışmada onunla birlikte hazırladığı öneri birinciliği kazandı. Bundan sonra zamanının büyük bir bölümünü bu tasarımın gerçekleştirilmesi için harcadı, uygulamada çıkan parasal ve yönetimsel sorunlarla uğraştı.

Olmsted 1861'de ABD Sağlık Komisyonu sekreterliğine atandı. 1864-1890 arasında California'daki Yosemite Vadisi ile Niyagara Çağlayanı çevresinin ulusal park olarak korunması ve düzenlenmesi amacıyla kampanyalar yürüttü. Vaux ile ya da yalnız olarak ABD kentleri için çok sayıda parklar, arazi düzenlemeleri tasarladı ve uyguladı. Uluslararası Chicago Sergisi'nin peyzaj mimarlığını üstlendi, serginin bitiminden sonra bu alanı Jackson Parkı olarak düzenledi. Çalışmaları nedeniyle çeşitli ödüller kazandı. Yeğeni John Charles Olmsted (1852-1920) öğrencisi ve ortağı olmuş, yine bir peyzaj mimarı olan oğlu Frederick Law Olmsted Jr da (1870-1957) babasının başladığı çalışmaları sürdürmüştür.

Olmsted'in en önemli yapıtı New York'taki Central Park'tır. Manhattan Adası üstünde uzunluğu 4 km, genişliği de 0,8 km'lik bir dikdörtgen oluşturan park, 340 ha'lık bir alanı kaplar. Büyük bir kent içinde planlı yeşil alanların ilk örneklerinden biri olan parkın içinde çeşitli oyun ve spor alanları, dinlence ve eğlence tesisleri yer almaktadır. Yapay göller, ağaç kümeleri, çayırlar ve çiçek bahçeleriyle donatılmış parkta karmaşık bir yaya ve araba yolu ağı da bulunmaktadır. Alt ve üstgeçitlerle bu yolların birbiriyle kesişmeleri önlenmiştir. Olmsted böylece çağdaş kent planlaması ilkelerini ilk uygulayan tasarımcılardan biri olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Park Düzenlemeleri:** *Central Park* (C. Vaux ile), 1857, New York; *Prospect Parkı*, Brooklyn, ABD; *Pairmont Parkı*, Philadelphia, ABD; *Riverside Parkı*, New York; *Morningside Parkı*, New York; *Belle Isle Parkı*, Detroit, ABD; Capitol çevresinin düzenlenmesi, 1874-1895, Washington DC; *Mount Royal Parkı*, Montreal, Kanada; Gallaudet Koleji arazisinin düzenlenmesi, 1886, Washington DC; Uluslararası Chicago Sergisi arazi düzenlemesi, 1893, daha sonra *Jakson*

Parkı. Kitap: *Walks and Talks of an American Farmer in England*, 1852, ("Amerikalı Bir Çiftçinin İngiltere'deki Gezileri ve Konuşmaları"); *A Journey in Texas*, 1857, ("Texas'da Bir Gezi"); *The Cotton Kingdom*, 1861, ("Pamuk Krallığı"); *Public Parks and the Enlargement of Towns*, 1870, ("Kamuya Açık Parklar ve Kentlerin Büyümesi").

• KAYNAKLAR: A.Fein, *Landscape into Cityscape: Frederick Law Olmsted, Plans for a Greater New York City*, 1968; F.L.Olmsted Jr ve T.Kimball (yay.), *Frederick Law Olmsted*, 2 cilt, 1922, 1928; L.W. Roper, *Frederick Law Olmsted*, 1974.

OLSON, Charles
(1910-1970)

ABD'li şair. Geleneksel ve kapalı şiir anlayışına karşı çıkarak Açık Şiir (Projective Verse) kuramını geliştirmiştir.

Charles John Olson 27 Aralık 1910'da Massachusetts Eyaleti'nin Worcester kentinde doğdu, 10 Ocak 1970'te New York'ta öldü. Çocukluğu Gloucester'da geçti. Öğrenimini Wesleyan ve Yale üniversitelerinden sonra Harvard'da sürdürdü. Mezun olduktan sonra Harvard Üniversitesi Clark College'da öğretim üyeliği yaptı. 1948'de Kuzey Carolina'da Asheville yakınlarındaki Black Mountain College'ın rektörlüğüne getirildi ve kurum 1956'da kapanana değin bu görevi sürdürdü. Onun döneminde en verimli yıllarını yaşayan bu okul, 1933'te yaratıcı düşünceyi geliştiren yeni bir eğitim yöntemi uygulamak amacıyla kurulmuştu. J.Cage, F.Kline, Robert Duncan (1919), Robert Creely (1926) gibi sanatçılar bu çalışmaya katıldılar. Deney pek uzun ömürlü olmamakla birlikte, okulda yaratılan ortam, ABD'nin sanat ve edebiyat dünyasına azımsanmayacak bir katkıda bulundu. Olson, bu arada, Güney Amerika'da Maya uygarlığı üzerine çalışmalar yürüttü, onların yazılarını inceledi. Daha sonra da uzun yıllar New York Eyalet Üniversitesi'nde yöneticilik yaptı.

Olson, sesini ilk kez 1947'de yayımlanan *Call Me Ishmael* ("Bana Ishmael De") ile duyurdu. Kitap, Melville'in *Moby Dick*'i (Moby Dick-Beyaz Balina) üzerine bir incelemeydi. 1950'de yazdığı "Projective Verse" adlı makale ise, Black Mountain'da toplanan ve ABD'deki geleneksel şiir anlayışına karşı bir tutum oluşturan şairlerin görüşlerini temsil ediyordu.

Olson, Açık Şiir olarak adlandırılan bu yeni şiirin öncülerinden olmuştur. E.Pound'un *The Cantos*'undan ve W.C.Williams'ın nesnelciliğinden etkilenmişse de, onları ve geleneksel yaklaşımları izleme yanlısı şairlere karşı özgün bir şiir anlayışı geliştirmiştir. Olson'a göre sanatçı, düşlediği düzene ulaşabilmek için, yaşadığı karmaşa evreninde, onu bastırmak yerine, karşıtlık yaratan öğeler arasında bir denge kurmaya çalışmalıdır. Olson kapitalizme ve sanayileşme olgusuna eleştirel bir gözle yaklaşır. Baş döndürücü bir hızla sanayileşen toplumun yaşadığı karmaşanın karşısında yalın yaşama biçimlerini savunur. Bu bağlamda, doğa-insan ilişkisine Hıristiyanlık öncesi bir anlayışla yaklaşır. Şiirinde anlatmak istediklerini, biçimsel denemelerle de desteklemiştir. *The Maximus Poems* ("Maximus Şiirleri") üslubunun en olgun örnekleridir. Şiirin yanı sıra düzyazı türünde, mitoloji ve tarih konularında da yapıtlar vermiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Call Me Ishmael*, 1947, ("Bana Ishmael De"); *Mayan Letters*, 1953, ("Maya Mektupları"); *In Cold Hell*, 1953, ("Soğuk Cehennemde"); *Thicket*, 1953, ("Çalılık"); *The Maximus Poems*, 1953-1968, ("Maximus Şiirleri"); *The Distances*, 1961, ("Uzaklıklar"); *Human Universe and Other Essays*, 1965, ("İnsan Evreni ve Başka Denemeler"); *Letters for Origin 1950-1956*, 1969, ("Doğuş İçin Mektuplar"); *Causal Mythology*, 1969, ("Neden Mitoloji").

• BAKINIZ: E.POUND, W.C.WILLIAMS.

ONASSİS, Aristotle
(1906-1975)

Yunanlı armatör. Dünyanın en büyük deniz taşıma filolarından birinin sahibi olmuştur.

Aristotle Sokrates Onassis 15 Ocak 1906'da İzmir'de doğdu, 15 Mart 1975'te Paris yakınlarında Neuilly-sur-Seine'de öldü. Zengin bir tütün tüccarının oğluydu. 1922'de ailesiyle birlikte Türkiye'den Yunanistan'a göç etti. Bir yıl sonra aile servetini toparlamak amacıyla Arjantin'e gönderildi. Buenos Aires'te, tütün ithalatçılığı işine atıldı. Sonradan buğday, deri, et, yün ve balina yağı ticaretine de el atan ve 1930'da Buenos Aires'te Yunan konsolosu olan Onassis, işlerini büyüterek yirmi beş yaşında milyoner oldu. 1929 Dünya Bunalımı sırasında deniz taşımacılığı işine girdi. II.Dünya Savaşı sırasında Müttefikler hesabına çalıştı, deniz taşımacılığından ve batan gemilerine ödenen sigorta paralarından büyük bir servet edindi. Savaştan sonra gemi yapım sanayiindeki durgunluktan ve düşük fiyatlardan yararlanarak tankerlerden kurulu bir filo oluşturdu. 1957'de Olympic Airways şirketini kurdu ve ayrıca Yunanistan'da birçok otelin sahibi oldu.

Özel yatı "Christina"da düzenlediği görkemli eğlence partileriyle ün kazanan Onassis, 1968'de özel adası Skorpios'ta, ABD eski başkanlarından Kennedy'nin dul eşi Jacqueline Kennedy ile evlenmişti.

ONAT, Emin
(1908-1961)

Türk, mimar. *Anıtkabir*'in tasarımcısı, İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nin ilk dekanıdır.

Emin Halid Onat İstanbul'da doğdu, 17 Temmuz 1961'de aynı kentte öldü. İlk ve ortaöğrenimini Beyazıt Nümune Mektebi ile Vefa Sultanisi'nde (bugün Vefa Lisesi) gördü. 1926'da Yüksek Mühendis

Emin Onat

İlk yapıtları

Anıtkabir

Mektebi'ne girdi. Üstün başarısı nedeniyle üçüncü sınıftayken eğitimini tamamlamak ve dönünce bu okulda öğretim üyesi olmak üzere seçilerek İsviçre'ye, Zürich Teknik Üniversitesi'ne gönderildi. Burada Otto Rudolf Salvisberg'in (1882-1940) öğrencisi oldu. 1934'te mimarlık eğitimini tamamlayarak Türkiye'ye döndü. 1935'te Yüksek Mühendis Okulu Mimarlık Bölümü'nde müderris yardımcısı (doçent), 1938'de profesör, 1943'te de ordinaryüs profesör oldu.

1938'de bu okulun Mimarlık Bölümü başkanlığına getirildi. Yüksek Mühendis Mektebi'nin 1944'te İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülmesiyle kurulan Mimarlık Fakültesi'nin ilk dekanı seçildi. İki dönem dekanlık ettikten sonra 1951-1953 arasında bu üniversitenin rektörü oldu. 1954'te milletvekili seçildi. 1957 seçimlerine katılmayarak gene üniversitedeki görevine döndü. Ölümünden önce Almanya'daki Hannover Teknik Üniversitesi'nde konuk öğretim üyeliğine başlama hazırlığı içindeydi.

Eğitim çalışmaları

Onat mimarlık ve mimarlık eğitimi alanındaki çalışmaları nedeniyle çeşitli ulusal ve uluslararası ödüller, onur belgeleri almıştır. 1946'da RIBA (Royal Institute of British Architects-İngiliz Mimarları Kralık Enstitüsü) tarafından onursal yazışman üyeliğe seçilmiş, 1956'da da Hannover Teknik Üniversitesi kendisine onursal doktorluk vermiştir.

Onat'ın mimarlık eğitimine başladığı yıllarda Türkiye'de Birinci Ulusal Mimarlık akımı sürüyordu. Kısa bir süre sonra, 1930'larda mimarlığın işlevlerden türetilmesi, akılcı yaklaşımlarla çağdaş biçimlenmelere gidilmesini savunan düşünceler egemen olmaya başlamış, bunu 1940'larda yeniden tarihsel üslup özelliklerine dönülmesini öneren İkinci Ulusal Mimarlık dönemi izlemişti. 1950'lerde ise akılcı işlevci bir akımın öncülüğünde uluslararası etkilere açık bir dönem başlamıştı. Avrupa mimarlığı da benzer bir dalgalanma içindeydi. 1930'larda anıtsal bir ulusalcılık Almanya ve İtalya önderliğinde yeniden gündeme gelmiş, II.Dünya Savaşı'ndan sonra da çağdaş mimarlığın işlevcilik, akılcılık, yalınlaşma ilkelerine yönelen bir serbestleşme içine girilmişti. Ulusalcılığın etkisine girmemiş olan İsviçre'de eğitim gören Onat, daha sonra aşırılığa kaçmayan tutumuyla akımlar arasında bir denge kurmayı bilmiş, hatta gidip gelen mimarlık düşüncelerinin birinden ötekine geçişi sağlayan bir yapıtıyla kuşaklar arasında köprü oluşturmuştur.

Onat'ın ilk tasarımları işlevci niteliktedir. 1935'te İstanbul Tiyatro ve Konservatuvarı uluslararası mimarlık yarışmasına "Funktionell" (işlevci) rümuzuyla katılmıştır. 1940'larda özellikle o dönemde ulusal mimarlık düşüncelerinin savunuculuğunu yapan Sedat Hakkı Eldem ile birlikte yaptığı *İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi* gibi yapıtlarının ölçülü bir tarihsel üslupçuluk etkisi altında olduğu gözlenir. II.Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonraki dönemde ise, tasarımını gene S.H.Eldem'le birlikte yapmış olduğu İstanbul *Adalet Sarayı*, akılcı işlevci, uluslararası etkilere açık bir anlayışın başlamasına neden olmuştur. Ankara'daki *Emniyet Genel Müdürlüğü* gibi daha ilerki yapıtları, işlevlerini yerine getiren, bunları da aşırılığa kaçmayan yalın prizmatik biçimler içine yerleştiren bir anlayışın örnekleridir.

Onat'ın en önemli yapıtı Orhan Arda (1910) ile birlikte yaptığı *Anıtkabir*'dir. *Anıtkabir* için 1941'de uluslararası bir yarışma açılmış, II. Dünya Savaşı'nın sürmesine karşın yarışmaya yirmi beşi Türkiye'den olmak üzere kırk dokuz tasarım katılmıştır. 1942'de seçici kurulun ödüle değer bulduğu üç yapıttan biri olan Onat-Arda önerisinin uygulanmasına karar verilmiştir. Yapımına 1944'te başlanan Anıtkabir, bazısı yarışmanın seçici kurulunun önerdiği, bazısı da yapının depreme dayanıklılığını artırmak ya da yapım masraflarını kısmak amacına yönelik değişikliklerden sonra 1953'te bitirilmiştir.

Anıtkabir birbirinden farklı etkileri bir bireşim içinde kaynaştırmış bir yapıdır. Onda hem geleneksel, hem çağdaş, hem ulusal, hem uluslararası nitelikler bulma olanağı vardır. Geometrik bir yalınlığı olan biçimlenişinde, geçmişten alınmış üslup özelliklerini yinelemez, ama bilinçli bir biçimde Anadolu-Türk mimarlık geleneğinin çeşitli öğelerine de sahip çıkar. İyi çözümlenmiş ayrıntıları, duyarlı oranlarıyla uyumlu, etkileyici ve anıtsal bir bütünlüğe ulaşır.

Onat'ın Türk mimarlığına en önemli katkılarından biri mimarlık eğitimi alanındaki çalışmalarıdır. İstanbul Teknik Üniversitesi kurulurken oluşturulması düşünülen fakülteler arasında bir de mimarlık fakültesinin yer alması onun çalışmalarının bir sonucudur. Burada Alman teknik üniversitelerine benzer bir eğitim programının benimsenmesine, öğretim elemanlarının yetiştirilmesine çalışmıştır. Bu alandaki çalışmaları yalnız İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'yle sınırlı kalmamış, 1911'de kurulan ve 1942'de mimarlık bölümü açılan Yıldız Teknik Okulu (sonra İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, bugün Yıldız Üniversitesi) ile de yakından ilgilenmiş, bu okula elinden gelen yardımı yapmaya çalışmıştır. Öğretmen olarak da zorlayıcı değil inandırıcı, alçakgönüllü, ama ödün vermeyen kişiliğiyle öğrencilerini özendirmiş ve yönlendirmiştir.

Onat, Türk mimarlarını uluslararası alanda da temsil etmiştir. UIA'nın (Union Internationale des Architectes-Uluslararası Mimarlar Birliği) kuruluş hazırlıklarını yürüten Uluslararası Mimarlar Toplulu-

ğu, 1946'da ona bir mektup göndererek Türkiye'nin birliğe katılmasında yardımını istemiş, o da bu örgütün Türkiye kesiminin çekirdeğini kurarak 1948'de Lozan'da yapılan ilk genel kurul toplantısına katılan mimarlar arasında yer almıştır. 1954'te kurulan Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Mimarlar Odası'nın 1 sıra numaralı üyesi olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): *Anıtkabir* (O.Arda ile), 1942-1953, Ankara; *İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakülteleri* (S.H. Eldem ile), 1944; *Vali Konağı*, 1945-1946, Bursa; *Uludağ Sanatoryumu* (L.Tomsu ile), 1946, Bursa; *Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi* (S.H. Eldem ile), 1947; *İstanbul Adalet Sarayı* (S.H.Eldem ile), 1949; *Cenap And Evi*, 1952, Kavaklıdere/Ankara; *Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği*, 1953, Çankaya/Ankara; *Mete Caddesinde Katevi*, 1955, Taksim/İstanbul; *Sanayi Kalkınma Bankası*, 1955, İstanbul; *Emniyet Genel Müdürlüğü*, 1956, Ankara; *İşhanı*, 1961, Gümüşsuyu/İstanbul.
- KAYNAKLAR: Ü.Alsaç, *Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, 1976; *Emin Onat, Birinci Ölüm Yıldönümünde O'nu Anarken*, 1962; *Mimarlık ve Sanat*, (4-5), 1961, Emin Onat özel sayısı.
- BAKINIZ: P.BONATZ, S.H.ELDEM.

ONAT, Ferhan
(1933-1982)

Türk opera sanatçısı. Müzik yeteneği ve başarılı tiplemeleriyle Türk operasının dünyaca tanınmış sanatçılarından olmuştur.

İstanbul'da doğdu, Haziran 1982'de aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Viyolonsel Bölümü'ne girdi. Aynı okuldaki Friedl Böhm ve Elvira de Hidalgo gibi öğretmenlerle de şan çalışmalarını sürdürdü. Bu sırada az bulunur lirik-koloratur soprano sesiyle dikkati çekince Opera Bölümü'ne geçti. Önce Ankara Devlet Operası Korosu'na girdi. 1952'de oynadığı Verdi'nin *Rigoletto* operasının başrolü Gilda ile büyük başarı kazandı. Aynı yıl Napoli'de de bu rolle hayranlık uyandırdı. İtalya, Fransa, Almanya, Belçika, SSCB ve Cezayir gibi birçok ülkede konserler verdi, operalarda oynadı. 1958'de Brüksel'de bir uluslararası şenlikte altın madalya aldı. Türkiye'ye dönünce önce Ankara Devlet Operası'na, 1965'te de eşi tenor Doğan Onat (1927) ile birlikte İstanbul Devlet Operası'na girdi. Sağlığının bozulması üzerine sahne yaşamından çekilmek zorunda kaldı.

Ferhan Onat, başta *Rigoletto*'nun Gilda'sı olmak üzere, Donizetti'nin *Lucia di Lammermoor*'unda yarattığı Lucia, *Don Pasquale*'sindeki Norina ve Rossini'nin *Sevil Berberi*'ndeki Rosina rollerindeki üstün müzik başarısının yanı sıra, tiplemedeki ustalığıyla da dikkatleri çekmiştir. Onat, 17. ve 18. yy'da İtalya'da gelişen ve sesteki ustalığı ön plana çıkaran *bel canto* türü partisyonların da usta yorumcularından biri olmuştur.

ONAT, Hikmet
(1882-1977)

Türk, ressam. Boğaziçi'nden yaptığı manzaralarıyla ünlüdür.

Mayıs 1882'de İstanbul'da doğdu, 14 Mart 1977'de aynı kentte öldü. Ortaöğrenimden sonra Heybeliada Deniz Harp Okulu'na girdi, 1903'te güverte mülazımı (teğmen) rütbesiyle mezun oldu. Sanayi-i Nefise Mektebi (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne devam ederek 1910'da diploma aldı. Açılan yarışmayı kazanarak Paris'e gönderildi. Böylelikle askeri görevden de istifa etmiş oldu. Paris'teki resim çalışmalarını Fernand Cormon'un (1845-1924) atölyesinde sürdürdü. Ancak ilgisini buradaki akademik öğretim değil, daha ileri bir akım olan İzlenimcilik (Empresyonizm) çekti. 1914'te I.Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine kendisi gibi Paris'e yollanan arkadaşları İbrahim Çallı ve Nazmi Ziya ile birlikte yurda dönmek zorunda kaldı. İstanbul'da Nişantaşı Sultanisi'nde, bir yıl sonra da Sanayi-i Nefise Mektebi'nde resim öğretmenliği yaptı. Bu arada hükümetin savaş resimleri yapılması için Şişli'de açtığı atölyede İbrahim Çallı, Nazmi Ziya, Avni Lifij, Namık İsmail ile birlikte çalıştı. Öğretmenlik görevini, yaş sınırını doldurmuyaca değin sürdürerek 1949'da emekli oldu. İlki 1969'da Ankara'da, sonuncusu da ölümünden bir ay önce İstanbul'da olmak üzere yaşadığı sürece iki kişisel sergi açtı. 1973'te 34. ve 1974'te 35. Devlet Resim Heykel Sergisi'nde ödül kazandı.

Hikmet Onat'ın sanatına konu açısından bakıldığında manzaraların çoğunlukta olduğu izlenir. Sanayi-i Nefise'de ve ardından Cormon'un atölyesindeki resimleri, onun sağlam bir akademik eğitimden geçmiş olduğunu gösterir. İlk dönem ürünleri, insan figürünün yer aldığı kompozisyonlardır. 1917'de Şişli'deki atölyede yaptığı *Siperde Mektup Okuyan Askerler*, *Savaşa Giderken Veda* ya da 1924 tarihli *Dikiş Diken Kadın* ve *Derede Sandal* bu tür resimlerindendir.

Onat yaşamının sonuna değin resimde izlenimci tavrı sürdürmüştür. Asıl kişiliğini ortaya koyan manzaralarında, deniz sürekli kullandığı bir öğe durumundadır. Çırpıntısız, dalgasız görünümüyle bu deniz, kıyıdaki ağaçların, anıtların, mavnaların, eski evlerin yansıdığı bir yüzeydir. Onat resimleriyle bugün çok değişmiş olan eski İstanbul kıyılarının bir belgecisidir. Bu nedenle bazıları onu İstanbul portrecisi olarak anarlar. Söz konusu özellikleri içeren resimlerinde, yeşil ve mavi renklerle işlenen gökyüzü ve ağaçlıklar daha çok yer kaplar. Bu soğuk renklere karşın, toprağın ve evlerin sıcak renklerine güneşin etkisinin de eklenmesiyle bu resimler sıcak bir uyuma ulaşmışlardır.

- YAPITLAR (başlıca): *Kandilli Sırtlarından*, 1916, İstanbul Resim Heykel Müzesi; *Siperde Mektup Okuyan Askerler*, 1917, İstanbul Resim Heykel Müzesi; *Savaşa Giderken Veda*, 1917; *Kabataştan Manzara*, 1922, İstanbul Resim Heykel Müzesi; *Dikiş Diken Kadın*, 1924; *Derede Sandal*, 1924; *Salacak*, 1949; *Topkapı Sarayı*, 1953; *Kıyıda Gemi*, 1971.

Eugene O'Neill

O'NEILL, Eugene
(1888-1953)

ABD'li oyun yazarı. Yapıtlarında korkusuzca biçim denemeleri yapmış, ülkesinin tiyatro alanındaki en ünlü yazarlarından biri olmuştur.

Eugene Gladstone O'Neill 16 Ekim 1888'de New York'ta doğdu, 27 Kasım 1953'te Boston'da öldü. Babası İrlanda asıllı bir tiyatro oyuncusu olan James O'Neill'di. Yaşamının ilk yedi yılı boyunca annesi Ellen Quinlan O'Neill ve babasının tiyatro topluluğu ile değişik kentleri dolaştı. Tiyatro dünyasıyla çok küçük yaşta tanışması, kendi özel düş dünyasında yaşayan içedönük bir çocuk olmasına yol açtı. 1895'te girdiği St.Aloysius Academy adlı yatılı okulda yalnızlığı ve mutsuzluğu daha da arttı. 1900'da öğrenimini New York'taki De LaSalle okulunda sürdürdü. Gündüzlü öğrenci olduğu için annesiyle birlikte oturuyordu. Annesinin bir hastalık sonucu tutulup bir türlü kurtulamadığı uyuşturucu alışkanlığından da olumsuz yönde etkilendi. 1906'da girdiği Princeton Üniversitesi'nde bir yıl okuduktan sonra yükseköğrenimini yarıda bırakarak çeşitli işlerde çalıştı. Tayfa olarak girdiği şileplerle Güney Amerika ve Avrupa ülkelerini dolaştı. Gemiciler arasında geçen bu dönemi ona daha sonraki yaşamında yazacağı oyunlar için zengin bir malzeme kaynağı oldu. 1909'da evlendiği ilk karısından kısa sürede ayrıldı. Bir ara oyunculuk ve gazetecilik yaptı. 1912'de hastalanıp yattığı sanatoryumda tiyatro edebiyatının büyük ustalarını okudu, özellikle İbsen ve Strindberg gibi yazarların etkisi altında denizcilik yaşantısından ve ailesinin bunalımlarından esinlenerek ilk oyunlarını yazmaya başladı. 1914'te George Pierce Baker'in Harvard'daki tiyatro kurslarını izledi. Provincetown Oyuncuları 1916'da O'Neill'in *Bound East for Cardiff* ("Doğuya, Cardiff'e Doğru) adlı oyununu sahnelediler. Bu topluluk 1917-1920 arasında New York'ta çalışmaya başladı ve orada da O'Neill'in o dönemde yazdığı kısa oyunlardan on tanesini sahneye koydu. O'Neill 1920 ve 1921'de *Beyond the Horizon* ("Ufkun Ötesinde") ve *Anna Christie* oyunlarıyla iki kez üst üste Pulitzer Ödülü'nü kazandı. İkinci kez evlendi ve ayrıldı. Daha sonra üçüncü karısı oyuncu Carlotta Monterey'le evlendi. 1930'larla 1940'lardaki dizi oyunlarını tutulduğu Parkinson hastalığı yüzünden güçlükle yazabildi. Bu dönemde aşırı alkol tutkusu ve aile sorunları da çalışmasını büyük ölçüde engelliyordu. 1934'te sahnelenen *Days Without End*'den (Sonu Gelmeyen Günler) sonraki on iki yıl içinde Broadway'de hiçbir oyunu oynanmadıysa da 1936'da Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı. 1939'da ise *The Iceman Cometh* ("Dondurmacının Gelişi") adlı oyunuyla son ve en parlak dönemi başladı.

Etkilendiği kaynaklar

O'Neill'in yazarlığa başladığı yıllarda ABD'de köklü bir tiyatro geleneği yoktu. Bu yüzden o, kendi okuduklarından ve yaşadıklarından yararlanarak kendine özgü bir tiyatro anlayışı yarattı. Özellikle Strindberg'den ve Dışavurumculuk (Ekspresyonizm) akımından, Freud'un bilinçaltıyla ilgili düşüncelerinden etkilendi. Nietzsche'nin felsefesi ise onda Amerikalılar'a özgü kendine güven duygusunu ve bireyciliği pekiştirdi. İnsanların iç dünyalarının karmaşıklığını deneysel biçimlerle dile getirmeye çalıştı. *The Emperor Jones*'da (İmparator Jones) Karaib Adaları'ndaki zenci bir diktatörün evrimini, *The Hairy Ape*'de ("Kıllı Goril") doğadan ve toplumdan kopan bir borsacının kişiliğini ararken yok oluşunu sergiledi. *Marco Millions*'da (Milyoncu Marco) Amerikalılar'ın para düşkünlüğünü Venedikli Marco Polo'nun öyküsüne benzeterek yerdi. *Strange Interlude*'de (Araya Giren Garip Oyun) bir kadının iç dünyasını oyuncuların sahnede kımıldamadan durarak konuştukları özgün bir teknikle verdi.

Son dönem yapıtları

O'Neill'in orta döneminde *Mourning Becomes Electra* (Elektra'ya Yas Yaraşır), *Ah, Wilderness!* ("Ah, Yalnızlık!") ve *Sonu Gelmeyen Günler* gibi oyunlarında aile sorunlarını işledi. Özellikle Aiskhylos'un Atreus ailesinin yazgısını, ABD İç Savaşı yıllarına dönerek Mannon ailesinin dramı biçiminde yeniden ele aldığı *Elektra'ya Yas Yaraşır*' da büyük başarıya ulaştı. Bunları 1934-1943 arasında yazdığı bir dizi tek perdelik oyun izledi. *A Tale of Possesors Dispossessed* ("Ellerindekileri Yitirenlerin Masalı") genel başlığını verdiği uzun oyunlar dizisinde ise *A Touch of the Poet* (Şair Ruhu) ve *More Stately Mansions* ("Görkemli Konaklar") gibi oyunları aynı oyun kişilerinin değişik dönemlerini gösteriyordu. *Long Day's Journey into Night* (Günden Geceye) ile *A Moon for the Misbegotten* (Ay Herkese Gülümser), O'Neill'in kendi ailesinden esinlenerek çizdiği Tyrone ailesinin kişilerini topluca ve ayrı ayrı ele alan oyunlardır. Bunlardan özellikle *Günden Geceye*, yetişme döneminde annesi, babası ve ağabeyi ile ilişkilerini büyük bir içtenlik ve yalınlıkla işlediği çarpıcı bir başyapıttır.

İlk oyunları

O'Neill'in başarılı oyunları, yoğun insan tutkularını etkili bir tiyatro diliyle canlandıran ve kendi türünde en yetkin Amerikan romanlarıyla şiirlerinin düzeyine ulaşan parlak örneklerdir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Web*, 1914, ("Örümcek Ağı"); *Bound East for Cardiff*, 1914, ("Doğuya, Cardiff'e Doğru"); *Before Breakfast*, 1916, (Kahvaltıdan Önce, 1946); *'Ile*, 1916, (Yağ,1946); *The Rope*, 1918, (İp, 1946); *Beyond the Horizon*, 1918, ("Ufkun Ötesinde"); *Gold*, 1920, (Altın, 1947); *Anna Christie*, 1920, (Anna Christie, 1946); *The Emperor Jones*, 1920, (İmparator Jones, 1955); *Diff'rent*, 1920, (Farklı, 1946); *The Hairy Ape*, 1921, ("Kıllı Goril"); *The Fountain*, 1922, ("Çeşme"); *Desire Under the Elms*, 1924, (Karaağaçlar Altında, 1945); *Marco Millions*, 1925, (Milyoncu Marko, 1954); *The Great God Brown*, 1925, ("Koca Tanrı Brown"); *Lazarus Laughed*, 1926, ("Lazarus Güldü"); *Strange Interlude*, 1927, (Araya Giren Garip Oyun, 1945); *Dynamo*, 1928, ("Dinamo"); *Mourning Becomes Electra*, 1931, (Elektra'ya Yas Yaraşır, 1960); *Ah, Wilderness!*, 1933, ("Ah, Yalnızlık !"); *Days Without End*, 1933, (Sonu Gelmeyen Günler, 1946); *The Iceman Cometh*, 1939, ("Dondurmacının Gelişi"); *Long Day's Journey into Night*, 1941, (Günden Geceye); *A Touch of the Poet*, 1942, (Şair Ruhu); *Hughie*, 1942; *A Moon for the Misbegotten*, 1943, (Ay Herkese Gülümser); *More Stately Mansions*, 1953, ("Görkemli Konaklar").

• KAYNAKLAR: B.H.Clark, *Eugene O'Neill: The Man and His Plays*, 1947; A. ve B.Gelb, *O'Neill*, 1962; L.Sheaffer, *O'Neill, Son and Playwright*, 1968.

• BAKINIZ: AİSKHYLOS, S.FREUD, IBSEN, STRINDBERG.

ONGER, Fahir
(1920-1971)

Türk, eleştirmen. Toplumcu gerçekçi doğrultuda edebiyat eleştirileri yazmıştır.

İstanbul'da doğdu, 6 Temmuz 1971'de aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini 1938'de Işık Lisesi'nde tamamladı. Bundan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ve Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu'nda öğrenimini sürdürdü. Banka memurluğu yaptı, ticaretle uğraştı. 1965'te Fahir Onger Yayınevi'ni kurdu.

1940-1942 arasında *Sokak*, *Servetifünun-Uyanış* dergilerinde yayımladığı düzyazı-şlir, öykü ve denemelerle yazarlık yaşamına başladı. 1945-1955 arasında *Yaratış*, *Yenilikler*, *Sanat ve Edebiyat*, *Fikirler*, *Edebiyat Dünyası*, *Genç Nesil*, *Kaynak*, *Beraber*, *Yenilik* gibi dergilerde sürekli olarak yazdı. Bütün bu yazılarında toplumcu gerçekçi denilebilecek bir yaklaşımda olduğu görülür. 1946'da çıkardığı *Bugünkü Şiirimiz* adlı antolojide, 1940 Kuşağı olarak adlandırılan şairlerin eğilimini topluca ortaya koymuştur. 1955'ten sonra bir süre hiç yazı yazmayan Fahir Onger, 1966'dan başlayarak ölümüne kadar *Eylem*, *Yeni Edebiyat*, *Gelecek*, *Türk Dili*, *Cumhuriyet* gibi dergi ve gazetelerde eleştiri ve incelemelerini sürdürmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): *Bugünkü Şiirimiz*, 1946.

• KAYNAKLAR: A.Bezirci, "Fahir Onger Bibliyografyası", *Gelecek*, *(9)*, 1971; M. Seyda, *Edebiyat Dostları* (bibliyografya içerir), 1970.

ONGUN, Cemil Sena
Bak. SENA, Cemil

ONNES, Heike Kamerlingh
Bak. KAMERLING-ONNES, Heike

ONSAGER, Lars
(1903-1976)

Norveç asıllı ABD'li kimyacı. Tersinmez süreçler için geliştirdiği termodinamik kuram ile 1968'de Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

27 Kasım 1903'te Norveç'in başkenti Kristiania'da (bugün Oslo) doğdu, 5 Ekim 1976'da ABD'nin Florida Eyaleti'ndeki Miami kentinde öldü. Trondheim Politeknik okulunda kimya mühendisliği öğrenimi gördü, 1926-1928 arasında Zürich'teki İsviçre Federal Teknoloji Enstitüsü'nde Hollandalı kimyacı Peter Debye'nin yanında çalıştı. Daha sonra, ABD'ye yerleşerek Baltimore'deki Johns Hopkins Üniversitesi'nde ve Rhode Island Eyaleti'nin Providence kentindeki Brown Üniversitesi'nde dersler verdi. 1935'te Yale Üniversitesi'nden doktora derecesini aldıktan sonra derslerini bu üniversitede sürdürdü ve ABD uyruğuna geçtiği 1945 yılında kuramsal kimya profesörü oldu. 1973'te emekli olunca Yale Üniversitesi'nden ayrılıp Miami Üniversitesi'ne geçen Onsager 1968'de Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

Önceleri istatiksel mekanik alanında çalışmalar yapan Onsager, Debye'nin öğrencisi olduğu dönemde ilgisini elektrolitik çözeltilere ilişkin kuramlar üzerinde yoğunlaştırdı. Debye, Erich Hückel (1896) ile birlikte 1923'te, S.A. Arrhenius'un çözeltilerin iyonlaşmasına ilişkin kuramını geliştirerek, moleküllerin çözeltilerde kısmen değil tümüyle iyonlaştığını kanıtlamıştı. Onsager ise, bir tersinmez süreç olan iyonlaşmanın termodinamik özelliklerini açıklayabilmek için istatiksel mekanik bir kuram geliştirdi.

Tersinmez süreçler sırasında termodinamik fonksiyonlarda oluşan değişikliklerin hesaplanabilmesi, bu tür süreçlerin hiçbir aşamada termodinamik denge yaratmayacak bir hızla gerçekleşmeleri yüzünden tersinir süreçlerdekine oranla daha güçtür. Onsager bu güçlüğü aşmakta ABD'li fizikçi Richard Tolman'ın (1881-1948) 1924'te geliştirdiği "mikroskopik tersinirlik ilkesi"nden yararlandı. Bu ilkeye göre, termodinamik denge içinde bulunan bir sistem, dışardan gözlemlendiğinde devinimsiz gibi duruyorsa da, mikroskopik (atomik ya da moleküler) düzeyde sürekli bir devinim içindedir. Ne var ki, ters yönlü mikro devinimler birbirlerinin etkisini yok ettiğinden sistem denge durumunu korur. Onsager bu ilkeden yola çıkarak, iyonlaşma öncesi denge durumunun termodinamik fonksiyonlarını matematiksel olarak

belirledi, karşıt mikro devinim çiftlerini birbirine eşitledi ve bu mikro dalgalanmanın tümünden, iyonlaşma sürecinde gerçekleşen termodinamik değişikliği hesapladı. Onsager'in 1931'de daha da geliştirerek hemen hemen tüm tersinmez süreçlere uygulanabilecek bir yapıya kavuşturduğu ve çoğu kez "termodinamiğin dördüncü yasası" olarak anılan bu kurama göre, tersinmez bir sürecin yaratacağı termodinamik değişikliğin aynısını gerçekleştirecek bir ya da birkaç tersinir aşama önerilebilirse, bu aşamalar için hesaplanacak termodinamik fonksiyon değişikliklerinin toplamı, tersinmez sürecin yaratacağı değişikliği verir.

Onsager, II. Dünya Savaşı sırasında kuramını Uranyum-235 izotopunun Uranyum-238'den ayrılmasını sağlayan gaz yayınım yöntemine uygulayarak nükleer bomba yapımı ve nükleer enerji üretimine de katkıda bulunmuştur.

• BAKINIZ: ARRHENIUS, DEBYE.

ONUR, Füsun
(1937)

Türk, heykelci. Zaman boyutunu da vermeyi amaçladığı çevre düzenlemeleri yapmıştır.

İstanbul'da doğdu. 1956'da Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'ni bitirerek Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Heykel Bölümü'ne girdi. Burada Hadi Bara'nın öğrencisi oldu. 1960'ta okulu bitirdikten sonra bursla ABD'ye gitti. Maryland Institute College of Arts'ta yüksek lisans diploması aldı. 1967'de Türkiye'ye döndü. 1968-1969 ders yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde konuk profesör Reuter'in asistanlığını yaptı. 1981'de Güzel Sanatlar Akademisi'nde düzenlenen Sanat Bayramı Yeni Eğilimler Sergisi'nde Gümüş Madalya kazandı.

Füsun Onur'un ilk çalışmalarında, ABD'de 1950'lerden başlayarak gelişen Minimal Sanat akımının etkileri görülür. Sonraki düzenlemelerinde ise, kaide üstüne oturtulan geleneksel heykel anlayışını bırakmış, üç boyutlu, içine girilip dolaşılabilen çevre niteliğinde yapıtlar oluşturmuştur. Onur bu çevre düzenlemelerini, izleyicinin de katılımını gerektiren ve böylelikle zaman içinde oluşan, yaşanan ve sonra yok olan bir gerçeklik olarak sunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Hadi Bara'ya Saygı*, 1973; *Boyalı Tahta*, 1974; *Üç Kişiydiler=Bilinç-Sevgi-Barış*, 1977; *Kompozisyon*, 1977, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İçeri Gel*, 1981; *Soyut Heykel*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

ONUR, Rüştü
(1920-1942)

Türk, şair. Garip akımı etkisinde yazdığı duygulu şiirleriyle tanınmıştır.

Devrek'te doğdu, 2 Aralık 1942'de İstanbul'da öldü. Babası bir köy öğretmeniydi. Ortaöğrenimine Kastamonu'da başladı, daha sonra Zonguldak'ta sürdürdü. Genç yaşta vereme yakalandı, bu yüzden öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Okuldan ayrılınca Ereğli Kömür İşletmesi'nde memur oldu. Hastalığı tekrarlayınca önce Zonguldak'ta, sonra da İstanbul Heybeliada'da hastaneye yattı. Bir süre sonra iyileşince Zonguldak'a dönüp memurluk görevini sürdürmek istediyse de hastalığı yeniden baş gösterdi. 1942'de nişanlanıp İstanbul'da nişanlısının evine yerleşti. Ancak birkaç ay geçmeden nişanlısının ölmesi üzerine çok sarsıldı. İki hafta sonra o da öldü.

Şiirin dışında öyküleri ve denemeleri de bulunan Rüştü Onur ilk şiirlerini *Gündüz* dergisinde yayımladı. Daha sonra yazdıkları *Yeni İnsanlık*, *Varlık*, *Ses*, *Servetifünun* gibi dergilerde çıktı.

Rüştü Onur'un şiirlerinde yalınlığın ve içtenliğin izleri çok açık biçimde görülür. Genellikle bir diyalog havasında yazılmış, döneminin imgeden arınma eğilimini taşıyan bu şiirlerde çelebice bir katlanma ve dokunaklı bir hava vardır.

• KAYNAKLAR: S.Birsel, *Rüştü Onur*, 1956.

OORT, Jan Hendrik
(1900)

Hollandalı astronomi bilgini. Gökada'nın biçimi, büyüklüğü ve kendi çevresindeki dönüşüne ilişkin buluşlarıyla tanınır.

28 Nisan 1900'de Franeker'de doğdu. Groningen Üniversitesi'nde tamamladığı astronomi öğreniminin ardından 1921'de ABD'ye giderek Yale Üniversitesi Gözlemevi'nde araştırmalar yaptı. Ertesi yıl ülkesine döndü, 1924'te doktorasını verdi ve Leiden Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1935'te profesörlüğe, 1945'te de Leiden Üniversitesi'nin gözlemevinin yöneticiliğine getirildi. Bu görevini emekli olduğu 1970 yılına değin sürdüren Oort, 1958-1961 arasında Uluslararası Astronomi Birliği'nin başkanlığını yaptı.

Oort'un ilk önemli çalışması Gökada'nın devinimini ve boyutlarını açıklamayı amaçlıyordu. Bu alandaki ilk kapsamlı kuram Oort'un Groningen'deki öğretmenlerinden biri olan J.C.Kapteyn tarafından geliştirilmişti. Yıldızların ters yönde yol alan iki grup oluşturduklarını, bir bölümü öne doğru ilerlerken bir bölümünün de geriye doğru yol aldığını gösteren gözlemlere dayanarak merkezinde Güneş'in bulunduğu iki ana akıntıdan oluşan bir Gökada modeli

geliştiren Kapteyn'in kuramına 1917'de H.Shapley tarafından karşı çıkılmış ve Gökada'nın kendi içinde yer alan bir merkez çevresinde dönmekte olduğu öne sürülmüştü. 1925'te İsveçli astronom B. Lindbland (1895-1965) kendi çevresinde dönen Gökada modelini daha da geliştirmeyi başarmıştı.

Kendi çevresinde dönen Gökada modeli de yine yıldızların ters iki yönde deviniyor oluşlarına dayanıyor, ancak bu gözlemi farklı yönlerde değil farklı hızlarda devinmekle açıklıyordu. Bir merkez çevresindeki yörüngede dönen cisimler merkezden uzaklıklarına bağlı olarak farklı hızlarda dönerler. Merkeze yakın olanların hızları uzak olanların hızlarından daha fazladır. Eğer Gökada'nın kendi içinde yer alan bir merkez çevresinde döndüğü varsayılırsa, bu merkezle Güneş arasındaki yıldızlar Güneş'i geride bırakırlarken merkezden uzaklıkları Güneş'inkine oranla daha fazla olanlar Güneş'ten geride kalırlar, bir başka deyişle Güneş sisteminden bakıldığında ters yöne doğru yol alıyor gibi görünürler.

Oort 1927'de tamamladığı gözlemler sonunda, dönen Gökada modeline bugün de doğru olduğu kabul edilen biçimini kazandırdı. Gökada'nın merkezinin Yay (Sagittarius) takımyıldızında ve Güneş'ten otuz bin ışık yılı uzaklıkta yer aldığını gösteren gözlemlerine dayanarak Gökada'nın yaklaşık yüz milyar yıldızdan oluştuğunu, toplam kütlesinin Güneş'inkinin iki yüz milyar katından fazla olduğunu, çapının yüz bin ışık yılını, kalınlığının merkezde yirmi bin, dış bölümdeyse üç bin ışık yılını bulduğunu hesapladı.

Ülkesinin Alman işgali altında bulunduğu II. Dünya Savaşı sırasında tümüyle kuramsal araştırmalara yönelen Oort, bir hidrojen atomunu oluşturan elektron proton çiftinin, milyonlarca yılda bir de olsa birbirlerine göre konumlarını tümüyle ters çevireceklerini ve bu anda da dalgaboyu yaklaşık 21 cm olan bir radyo dalgası salacaklarını hesaplamış, tek bir hidrojen atomu için yakalanması olanaksız olan bu dalganın, yıldızlar arası uzaydaki hidrojen bulutlarının gözlemlenmesini olanaklı kılabileceği sonucuna varmıştı. Savaş sonrasında, uzayın optik teleskoplarla gözlemlenmesi olanaksız bölgelerini de gözlemleme olanağı yaratan radyo teleskoptan yararlanarak, savaş sırasında ulaştığı kuramsal sonuçları sınamaya girişti ve 1951'de "hidrojenin türküsü" olarak adlandırılan sinyalleri saptamayı başardı. Sonraki yıllarda aynı gözlemlerin yinelenmesi sonucunda Gökada'nın en fazla hidrojene sahip bölgeleri olan kollarının belirlenmesi ve Gökada'nın biçiminin oldukça ince bir ayrıntıyla saptanması olanaklı oldu.

Oort 1950'lerdeki kuramsal çalışmalarıyla da kuyrukluyıldızların oluşumunu açıklayan yeni bir kuram geliştirdi. Uzak geçmişte Mars ile Jüpiter arasında yer almakta olan bir gezegenin patlaması sonucunda oluşan toz yığınının büyük bir bölümü yıldızlar arası uzaya dağılırken bir bölümünün de Güneş sisteminin çevresinde kaldığı görüşüne dayanan bu kurama göre, Güneş'ten, Güneş ile en dış gezegen Pluton arasındaki uzaklığın yaklaşık dört bin katı uzaklıktaki bu toz yığınının parçaları zaman zaman kuyrukluyıldızın bilinen biçimiyle sistemin içine geri dönmektedir.

• BAKINIZ: JANSKY, KAPTEYN, SHAPLEY.

OPARİN, Aleksandr İvanoviç
(1894 - 1980)

SSCB'li biyokimyacı. Yeryüzünde yaşamın başlangıcını araştırmış, bu alandaki uluslararası çalışmaların örgütlenmesini sağlamıştır.

3 Mart 1894'te Moskova'nın kuzeyindeki küçük bir köyde doğdu, 21 Nisan 1980'de öldü. Moskova Üniversitesi'nde doğabilim ve bitki fizyolojisi okuyarak 1917'de diplomasını aldıktan sonra, SSCB'nin ünlü botanik ve biyokimya bilginlerinden Aleksey Nikolayeviç Bakh'ın (1857-1946) yanında biyokimya alanında uzmanlaştı.1929'da Moskova Üniversitesi'nde bitki biyokimyası profesörü ve bölüm başkanı olarak başladığı öğretim görevini 1960'tan sonra Moleküler Biyoloji Kürsüsü'nde sürdürdü. Ayrıca, 1935'te, SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı olarak Moskova'da, hocası Bakh'ın onuruna kurulan biyokimya enstitüsünün kuruluşunu örgütledi ve 1946'da, üniversitedeki görevine ek olarak, Bakh Biyokimya Enstitüsü'nün yöneticiliğini üstlendi. 1952-1966 arası Dünya Bilim Adamları Federasyonu'nun, 1961-1967 arası Uluslararası Biyokimya Birliği'nin ikinci başkanı, özellikle Uluslararası Yaşamın Başlangıcını Araştırma Derneği'nin kurucu üyesi ve ilk başkanı sıfatıyla birçok kongre ve konferans düzenleyen Oparin, biyoloji alanındaki uluslararası etkinliğiyle de tanınır. 1952 Paris, 1955 Brüksel, 1958 Viyana, 1961 Moskova, 1967 Tokyo Uluslararası Biyokimyacılar Kongresi'ne SSCB delegesi olarak katıldığı gibi, 1957'de Moskova'da on altı ülkenin temsil edildiği I.Uluslararası Yaşamın Başlangıcı Sempozyumu'nu düzenleyerek, bu alandaki ortak çalışmaların öncüsü oldu. 1963'te gene Moskova'da, 1970'te Fransa'daki Pont-à-Mousson'da, 1973'te Barcelona'da yinelenen bu konferans dizileriyle, biyoloji bilginleri arasındaki işbirliği ve dayanışmanın güçlenmesinde büyük emeği geçen, SSCB Bilimler Akademisi üyesi Oparin, Bakh Ödülü'nü, Sosyalist Emek Kahramanı nişanını, 1950 ve 1960'ta Meçnikov altın madalyasını, 1974'te Lenin Ödülü'nü, beş kez de Lenin nişanını almıştır.

Oparin, Eski Yunan düşünürlerinden bu yana insan aklının yanıt aradığı en çetin sorulardan biri olarak süregelen yaşamın başlangıcı sorusuna bir bilim niteliği kazandıran ve bu konuyu tüm ayrıntılarıyla inceleyen ilk bilim adamlarından biridir. 1920'lerde J.B.S. Haldane'in öne sürdüğü varsayımı destekleyerek, ilkel Yer atmosferinde oksijen bulunmadığını savunan Oparin, ilk türeyen organizmaların "dış beslek" (heterotrof) olduğunu, okyanuslarda birikmiş organik bileşiklerle beslendiğini, bu nedenle ilkel bitkilerin fotosentez yapmadığını ileri sürdü. Oparin'e göre, atmosferin oksijeni, okyanuslardaki besin stokunun tükenmesinden sonra fotosentezle besinini sağlamak durumunda kalan bitkilerin karbondioksit alıp oksijen vermesiyle birikmiştir. Yaşamın, azot, karbondioksit ve su buharından oluşmuş

bir atmosferde başladığını öne süren Haldane'e karşılık, ilk canlıların, amonyak, metan, su buharı ve hidrojen karışımı bir atmosferde oluştuğunu savunan Oparin'in görüşü, atmosfer koşullarında yaşamın başlangıcını araştıran Urey, Miller, Sidney W. Fox (1912) ve Cyril Ponnamperuma (1923) gibi ABD'li biyokimyacıların umut verici deneylerine esin kaynağı oldu.

1936'da yayımlanarak çeşitli dillere çevrilen *"Yeryüzünde Yaşamın Başlangıcı"* adlı yapıtıyla büyük ün kazanan Oparin, ayrıca, bir çözelti içindeki proteinlerin yağ damlası biçiminde toplandığını ve üzeri hücre zarı gibi koruyucu bir katmanla örtülen bu damlacıklarda enzimlerin çok daha etkili olabildiğini göstermiş, enzim kimyası ve sanayi biyokimyası alanında değerli çalışmalar yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *"Canlı Hücrede Enzimlerin Etkisi"*, 1934; *"Yeryüzünde Yaşamın Başlangıcı"*, 1936; *Yaşamın Doğası, Başlangıcı ve Gelişimi"*, 1961; *"Yaşamın Kimyasal Başlangıcı"*, 1964; *"Yaratılış ve Yaşamın Evrimsel Gelişmesi"*, 1968.

• **BAKINIZ:** C. DARWIN, J.B.S.HALDANE, S.L.MILLER, C.SAGAN, UREY.

OPHÜLS, Marcel
(1927)

Alman sinema yönetmeni. Geniş tartışma yaratan belge filmleriyle tanınmıştır.

1 Kasım 1927'de Frankfurt'ta doğdu. Sinema yönetmeni Max Ophüls'un oğludur. Çocukluğu ve gençliği Hollywood'da babasının yanında geçti. Sinemaya yönetmen yardımcısı olarak Fransa'da başladı. Matisse'in yaşamını ve yapıtlarını konu alan yarım saatlik bir kısa film çektikten sonra, 1962'de *L'amour à vingt ans* ("Yirmi Yaşında Aşk") adlı filmin Almanya'da çevrilen bölümünü yönetti. Tümüyle kendine ait ilk filmi, Jeanne Moreau ve Jean-Paul Belmondo'nun oynadığı hafif bir güldürü olan *Peau de banane*'dı ("Muz Kabuğu"). Daha sonra çektiği ve Eddie Constantine'ın (1917) başrolünü oynadığı filmi başarısızlığa uğradı.

Bir süre işsiz kaldıktan sonra Fransız televizyonuna girdi, bir dizi haber filmi ve 1938 Münih Paktı'nı araştıran üç buçuk saatlik bir belgesel film yaptı. Bunu, üç yıl üzerinde çalıştığı ve Alman işgali altında Fransız halkının durumunu inceleyen *Le chagrin et la pitié* ("Keder ve Acıma") izledi. Fransız televizyonunun geri çevirdiği film, sinemalarda gösterildi ve büyük başarı kazanırken geniş tartışmalara da yol açtı.

A Sense of Loss ("Yenilgi Duygusu") adlı, Kuzey İrlanda sorununu anlatan duyarlı bir belgeselden sonra Ophüls, İngiliz ve Batı Alman yapımcıların desteklediği anıtsal tasarısı *The Memory of Justice*'e ("Adaletin Belleği") başladı. Çektiği ve topladığı doksan saate yakın malzemeden oluşturduğu bu dev yapıtta, Nasyonal Sosyalistler'in Almanya'daki uygulamalarıyla, Fransız birliklerinin Cezayir'de, Amerikan piyadelerinin de Vietnam'da yaptıkları arasında koşutluklar kuruyordu. Son biçimiyle beş saate yakın bir süreye indirilen film, Ophüls'le anlaşmayan yapımcılar tarafından kabul edilmedi. Yapımcıların filmin yeniden kurgulanması için başka bir yönetmenle anlaşmaları üzerine Ophüls, Londra'dan kaçırılan özgün kopyayı New York'ta sınırlı bir izleyici kesimine sundu.

Olayın yarattığı düş kırıklığı ve düştüğü mali zorluklar üzerine bir daha belgesel film çekmemeye karar verdi. Princeton ve California üniversitelerinde sinema dersleri vererek ve bazı özel televizyon şirketlerine danışmanlık ederek yaşamını sürdürdü.

• **YAPITLAR (başlıca):** *L'amour à vingst ans* (bir bölümü), 1962, ("Yirmi Yaşında Aşk"); *Peau de banane*, 1964, ("Muz Kabuğu"); *Feu à volonté*, 1965; *Le chagrin et la pitié*, 1971, ("Keder ve Acıma"); *A Sense of Loss*, 1972, ("Yenilgi Duygusu"); *The Memory of Justice*, 1976, ("Adaletin Belleği").

OPHÜLS, Max
(1902-1957)

Alman sinema yönetmeni. Birçok ülkede film yapmış, barok anlatımıyla sinema tarihini etkilemiştir.

6 Mayıs 1902'de Saarbrücken'de doğdu, Hamburg'da öldü. Asıl adı Max Oppenheimer'dir. Alman Yahudisi bir ailenin çocuğuydu. Tiyatro oyuncusu olmaya karar verince ailesini utandırmamak için adını değiştirdi. 1923'te yönetmenliğe başladı. İki yüz kadar oyun yönettikten ve *Fips und Stips* adlı bir oyun yazdıktan sonra, 1930'da sinemaya geçti ve yaptığı filmin başarılı olması üzerine bu alanda kalmaya karar verdi.

Almanya'da Yahudi düşmanlığının artması üzerine 1933'te karısı ve oğluyla birlikte Fransa'ya geçti. Altı yıl boyunca bu ülkede, İtalya'da ve Hollanda'da filmler çekti. Bu arada SSCB tarafından yapılan iki yıllık sözleşme önerisini, bu ülkeye yaptığı gezi sonucu, koşulları yeterli bulmadığı için geri çevirdi.

1940'ta Fransa'nın düşmesi üzerine İsviçre'ye geçen Ophüls, burada, Molière'den uyarlanan *L'école des femmes*'ı ("Kadınlar Okulu") yönetti, ancak film tamamlanmadı. 1941'de Hollywood'a gitti, beş yıl boyunca sonuçsuz kalan tasarılarla uğraştıktan sonra Max Opüls adıyla dört film yapabildi. Bu yapıtlarda ve daha çok da 1950'lerde Fransa'da çektiği dört filmde barok üslubu iyice belirginleşti.

Senaryodan çok mizansene önem veren Ophüls'ün ünü, filmlerinin içeriğinden çok, biçiminden gelir, Kaydırma,çevrinme ve yavaş zoom'larla alıcıyı sürekli hareket ettirir, akışkan ve duyarlı bir atmosfer yaratarak, romantik film kişiliklerini bu ortamın içine oturtur.

Beumarchais'nin bir oyununu sahneye koymak için 1956'da Hamburg'a giden Ophüls, sonradan başyapıt düzeyine çıkarılan son filmi *Lola Montès*'nin başarısızlığa uğramış olmasının da etkisiyle kalbinden

rahatsızlandı ve ertesi yıl öldü. Yönetmeyi tasarladığı *Montparnasse 19*'ü aynı yıl Jacques Becker çekti ve filmi ona adadı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Das schon lieber Lebertran*, 1930; *Liebelei*, 1933; *On a volé un homme*, 1934, ("Bir Adam Çalındı"); *La tendre ennemie*, 1936, ("Tatlı Düşman"); *Werther*, 1938; *De Mayerling à Sarajevo*, 1940, ("Mayerling'ten Sarajevo'ya"); *The Exile*, 1947, ("Sürgün"); *Letter From an Unknown Woman*, 1948, ("Meçhul Bir Kadının Mektubu"); *Caught*, 1949, ("Tuzak"); *The Reckless Moment*, 1949, ("Fedakâr Ana"); *La ronde*, 1950, ("Aşk Zinciri"); *Le plaisir*, 1952, ("Zevk"); *Mademe de...*, 1953; *Lola Montès*, 1955.

OPPENHEIM, Lassa
(1858-1919)

Alman, hukukçu. Devletler hukukuna getirdiği olgucu yaklaşımıyla tanınmıştır.

Lassa Francis Lawrance Oppenheim 30 Mart 1858'de Frankfurt yakınlarında Windekken'de doğdu, 7 Ekim 1919'da Cambridgeshire'da öldü. 1878-1880 arasında Göttingen, Berlin ve Heidelberg üniversitelerinde eğitim gördü. Hukuk dışında bir süre felsefe, tıp ve tanrıbilim üzerinde de çalıştı. Döneminin ünlü hukukçularından Karl Binding, Jhering ve J.K.Bluntschli'nin düşüncelerinden etkilendi. 1886'dan başlayarak yedi yıl Freiburg'da, üç yıl da Basel Üniversitesi'nde anayasa ve devletler hukuku profesörlüğü yaptı. 1895'te Londra'daki yeni kurulan London School of Economics'in öğretim kadrosuna katıldığında, ceza hukukunda ünlenmişti. Kısa bir süre içinde bu okulda devletler hukuku öğretim üyeliğine getirildi.

Oppenheim, başyapıtı sayılan 1905'te yayımladığı *International Law, A Treatise* ("Devletler Hukuku, Bir Deneme") başlıklı kitabında Kıta Avrupası hukuku geleneğiyle, örf ve âdetlere dayanan İngiliz hukuk sistemindeki yaklaşımların bir bireşimini yapmaya çalışmıştır. Hukukun kaynaklarının yalnızca gelenek ve göreneklerle, antlaşmalarda aranması gerektiğini, doğal hukuk yaklaşımının bilimsel olmadığını öne sürdüğü için olgucu hukukçular arasında değerlendirilmiştir. Bireylerin devletler hukukunun özneleri olamayacağını ancak nesneleri olabileceğini ileri sürmüştür.

Çalışmalarının ilk dönemlerinde, ulusal devletlerin üstünde başka bir otoritenin olamayacağını savunmasına karşın yaşamının son yıllarda Milletler Cemiyeti'nin gerekliliğini vurgulamış ve buradan ayrılmanın olanaksız kılınmasının sağlanmasını savunmuştur. Savaşların tümden kaldırılması için mücadele eden ve bunun için kurallar ve önlemler geliştirilmesinden yana olan Oppenheim, "Barış hukuku"nun devletler hukukunun odağı olması gerektiğini belirtmiş, 1908'de Uluslararası Hukuk Enstitüsü üyeliğine, 1915'te de Amerikan Uluslararası Hukuk Enstitüsü danışman üyeliğine seçilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Die Objekte des Verbrechens*, 1894, ("Suçun Nesneleri"); *International Law, A Treatise*, 2 cilt, 1905-1906, ("Devletler Hukuku, Bir Deneme"); *The Science of International Law*, 1908, ("Devletler Hukuku Bilimi"); *The Future of International Law*, 1911, ("Devletler Hukukunun Geleceği"); *The League of Nations and its Problems*, 1919, ("Milletler Cemiyeti ve Sorunları").

• **BAKINIZ:** BINDING, BLUNTSCHLI, JHERING.

Julius Robert Oppenheimer

OPPENHEIMER, Julius Robert
(1904-1967)

ABD'li fizikçi. İlk atom bombasının gerçekleştirilmesindeki örgütleyici rolüyle tanınır.

22 Nisan 1904'te New York'ta doğdu, 18 Şubat 1967'de New Jersey Eyaleti'ndeki Princeton kentinde öldü. Almanya'dan ABD'ye göçen Yahudi asıllı bir ailenin oğluydu. Küçük yaşta üstün yetenekleriyle dikkati çeken Oppenheimer, 1922'de girdiği Harvard Üniversitesi'ndeki dört yıllık programı üç yılda ve üstün başarıyla tamamladı. 1926'da Cambridge Üniversitesi'nde Rutherford'un laboratuvarında çalıştı, ertesi yıl M.Born'un çağrısı üzerine Göttingen Üniversitesi'ne geçerek doktora derecesini aldı. 1929'da ABD'ye dönünce, Pasadena'daki California Institute of Technology'de ve Berkeley'deki CaliforniaÜniversitesi'nde öğretim görevine atanan Oppenheimer, 1942'de atom bombasının yapımını amaçlayan Manhattan Projesi'nin Los Alamos laboratuvarlarının yöneticiliğine getirildi. II.Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra California'daki görevlerine döndü, 1947'de de Princeton Üniversitesi'ndeki Institute for Advanced Studies'in yönetmenliğine ve yeni kurulan AEC'ye (Atomic Energy Commission/Atom Enerjisi Komisyonu) bağlı Genel Danışma Komitesi'nin başkanlığına atandı. Bu dönemde pek çok resmi görev üstlenen Oppenheimer, 1952'de, AEC Genel Danışma Komitesi başkanlığından çekilmekle birlikte, ko-

misyondaki danışmanlık görevini sürdürüyordu. Ancak, Aralık 1953'te, yurda ihanet suçuna değin varan ağır suçlamalarla hakkında güvenlik soruşturması açılarak, AEC ile tüm ilişiği kesildi. Kamuoyunda büyük yankı uyandıran bu olaydan dokuz yıl sonra, AEC'nin en yüksek ödülü olan Fermi Ödülü verilerek devlet katındaki eski saygınlığının korunmasına çalışılan Oppenheimer, 1966'da, on dokuz yıldır Institute for Advanced Studies'de sürdürdüğü yöneticilik görevinden emekliye ayrıldı, bir yıl sonra da gırtlak kanserinden öldü.

Hidrojen bombası tasarısı ve Oppenheimer Soruşturması

Oppenheimer ilk bilimsel makalelerini 1926'da Cambridge Üniversitesi'nde araştırma yaptığı yıl yayımlamaya başladı. Bu çalışmalar, Heisenberg ve Dirac'ın kuvantum mekaniğinin temellerini atan makalelerinden yalnızca bir yıl sonra yayımlanmıştı ve bu konuda önemli katkılar içeriyordu. Bir yıl sonra, doktora tezini hazırlarken, moleküllerin serbestlik derecelerinin saptanmasına ilişkin bir yöntem geliştirdi. Born ile birlikte oluşturduğu bu yöntem bugün "Born-Oppenheimer yöntemi" olarak anılır. Dirac'ın 1929'da yayımlanan bir makalesinde, elektronun ikizi olan, ancak artı yük taşıyan bir parçacığın varlığı öngörülüyor ve bu parçacığın proton olabileceği öne sürülüyordu. Oppenheimer 1930'da bu parçacığın kütlesinin elektronun kütlesine eşit olması gerektiğini, bu nedenle proton olamayacağını gösterdi. Böylece, 1932'de Anderson tarafından bulunacak ve "pozitron" adı verilecek olan karşıt-elektronun varlığını iki yıl öncesinden haber vermiş oluyordu. Ayrıca, "döteron" adı verilen ve bir proton ile bir nötrondan oluşan ağır hidrojen çekirdeğinin, başka çekirdeklerin bombardımanında nötronlar yerine kullanılmasının üstünlüklerini gösteren, kozmik ışınlarda gözlemlenen elektron-foton sağnaklarının oluşum sürecine açıklık getiren Oppenheimer'ın bilimsel yayınları 1941'de ilgi alanının atom bombası yapımına kaymasından sonra hemen hemen kesilmiştir.

Manhattan Projesi ve atom bombasının yapımı

Hahn'ın çekirdek bölünmesine ilişkin buluşunu öğrendiği günden başlayarak bu konuya yakın ilgi duyan ve 1941'de California Üniversitesi'nde E.O. Lawrence'ın yönetimindeki Radyasyon Laboratuvarı'nda çalışmaya başlayan Oppenheimer, atom fiziği alanındaki bilimsel çalışmalarının yanı sıra, deneysel araştırmaları örgütlemedeki üstün yeteneğiyle de kısa sürede ön plana çıkarak, Compton'ın önerisiyle, 13 Ağustos 1942'de Manhattan Projesi adıyla ABD ordusunun sorumluluğuna devredilen atom bombası projesi için kurulacak laboratuvarların yöneticiliğine atandı. Aralık 1942'de de, laboratuvar yeri olarak Oppenheimer'ın önerisiyle seçilen New Mexico Eyaleti'ndeki Los Alamos bölgesinde büyük bir gizlilik içinde yürütülen yoğun bir çalışma başlatıldı. 1945 Mayıs'ında ilk bomba hemen hemen hazır duruma gelmişti. Bu konuda başkan Truman'a rapor hazırlamak üzere oluşturulan on iki üyeli bir komite, bombanın en kısa sürede ve önceden hiçbir uyarıda bulunulmaksızın Japonya'daki uygun bir hedefe atılması yolunda tavsiyede bulundu. Bu komitedeki yedi bilim adamı arasında Oppenheimer, Fermi, Compton, Lawrence ve Bush da vardı. Manhattan Projesi'nde çalışan Bohr, J.Franck, Szilard ve Seaborg gibi kimi bilim adamlarının atom bombasının kullanılmasına karşı çıkmaları üzerine, görüşüne iki kez daha başvurulan on iki üyeli komite ilk önerisinde ısrar etti. Bombanın denenmesi 16 Temmuz 1945'te, New Mexico Eyaleti'ndeki bir çölde yapıldı. Bir plütonyum-239 bombası olan bu ilk bombanın 20.000 ton TNT (trinitrotolüen) gücünde olduğu belirlendi. 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya bir uranyum-235 bombası, üç gün sonra da Nagasaki'ye bir plütonyum-239 bombası atıldı. Yıllardır gizlilik içinde yürütülmüş olan çalışmalar Hiroşima'dan sonra kamuoyuna yansıyınca, Oppenheimer birdenbire "atom bombasının babası" olarak tüm dünyada tanındı.

Savaş bittikten sonra projedeki çoğu bilim adamı gibi Los Alamos'tan ayrılarak California Üniversitesi'ne dönen ve AEC Danışma Komitesi başkanlığı gibi üst düzeyde yönetim görevleri üstlenen Oppenheimer, 1949'da, Teller ve Lawrence'ın öncülüğüyle başlatılan hidrojen bombası kampanyası sırasında, AEC Genel Danışma Komitesi başkanı olarak, hidrojen bombasının yapımına oybirliğiyle karşı çıkılmasında etkili oldu. Ne var ki, aralarında Einstein, Fermi, Compton, Bethe ve Rabi'nin bulunduğu pek çok bilim adamının da bu tasarıya şiddetle karşı çıkmasına rağmen, Teller, Lawrence ve arkadaşları askeri çevreleri kendi yanlarına çekmeyi başardılar. 1950 başlarında Truman, hidrojen bombası yapımına başlanması emrini imzaladı. Bundan sonra ve özellikle Eisenhower'in başkan olmasından sonra hükümet çevrelerindeki etkinliğini giderek yitiren Oppenheimer, 1952'de AEC Genel Danışma Komitesi başkanlığından ayrılarak yalnızca danışman olarak kalmayı yeğledi. Arahk 1953'te, hakkında düzenlenmiş bir gizli istihbarat raporu kendisine açıklanarak danışmanlık görevinden derhal çekilmesi ve AEC ile tüm ilişiğini kesmesi istendi. Bu raporda Oppenheimer, geçmişte komünistlerle ilişki kurmuş olmak, Sovyet ajanlarının adlarını bildirmekte gecikmek ve hidrojen bombasının yapımına karşı çıkmakla suçlanıyordu. Görevinden ayrılmak istememesi üzerine 12 Nisan 1954'te başlatılan ve üç hafta boyunca kapalı duruşmalar halinde sürdürülen güvenlik soruşturması sonucunda Oppenheimer, yurda ihanet suçlamasından aklandıysa da, devlet sırlarına erişebilir konumda olması sakıncalı görüldü ve AEC'deki danışmanlığına son verildi. Soruşturma sırasında dinlenen bilim adamlarından, Teller dışındakilerin hemen hemen tümü Oppenheimer'ın lehinde ifade vermişler, pek çok bilim adamı kamuoyu önünde açıkça Oppenheimer'dan yana tutum almıştı. Oppenheimer'a yöneltilen suçlamalar, 1930'lu yıllarda ABD'nin içinde bulunduğu sosyal çalkantılar, Hitler'in iktidara gelmesi, İspanya İç Savaşı gibi etkenlerle Oppenheimer'ın solcu görüşlere ve kişilere yakınlık duymuş olması temeline oturtulmuştu. Los Alamos'un yöneticiliğine atanacağı sıralar ayrıntılı bir biçimde soruşturulan bu konuların on yıl sonra yeniden gündeme getirilmesi, bir yandan Mc Carthy'ciliğin yükselen etkisine, bir yandan da Oppenheimer'ın hidrojen bombası projesi karşısındaki sert tutumuna bağlandı ve Oppenheimer soruşturması bilim adamının kendisine ve topluma karşı sorumluluğunun bir kez daha tartışma konusu olmasına yol açtı.

• **YAPITLAR** (başlıca): *Science and the Common Understanding*, 1953, (Bilim ve Sağduyu, 1965); *The Open Mind*, 1955, ("Özgür Düşünce").

• KAYNAKLAR: J. ve S.Alsop, *We Accuse!*, 1954; N.P.Davis, *Lawrence and Oppenheimer*, 1968; R.Jungk, *Brighter Than a Thousand Suns: Moral and Political History of the Atomic Scientists*, 1958; M.Rouze, *Robert Oppenheimer:The Man and His Theories*, 1965; P.M. Stern, *The Oppenheimer Case: Security on Trial*, 1969.

• BAKINIZ: C.D.ANDERSON, BETHE, BOHR, BORN, BUSH, COMPTON, DIRAC, EINSTEIN, FERMI, J.FRANCK, HAHN, HEISENBERG, E.O. LAWRENCE, McCARTHY, RABI, SEABORG, SZILARD, TELLER, TRUMAN.

ORAL, Tan
(1937)

Türk, karikatürcü. Yalın bir çizgiyle iletilen anlatımın güçlü bir temsilcisi olmuştur.

20 Mayıs 1937'de Merzifon'da doğdu. Anadolu' nun birçok kentinde yaptığı ortaöğreniminden sonra Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Mimarlık Bölümü'ne girerek 1963'te bitirdi. 1963-1966 arasında aynı okulun Yapı Kürsüsü'nde asistanlık etti. 1968'den sonra tümüyle karikatür, film, çizgi film, resim ve afiş çalışmalarına yöneldi.

1969'da Sanatçılar Birliği'ne girdi. 1971'de bu birliğin başkanlığını yaptı. *Ant, Yeni Gün, Yansıma* ve *Özgür İnsan* gibi dergi ve gazetelere, sendikaların yayın organlarına karikatürler çizdi. 1971'de Dostlar Tiyatrosu için *Aslan Asker Şvayk* ve *Zemberek* adlı oyunlarda kullanılmak üzere iki film hazırladı. 1973-1979 arasında Karikatürcüler Derneği'nde yönetim Kurulu üyeliği, yazmanlık ve üç kez de başkanlık yaptı. Akşehir Nasreddin Hoca Karikatür Yarışmaları'nın gerçekleştirilmesinde çalıştı. 1976'da *Politika* gazetesinde ilk kez günlük karikatürler çizmeye başladı. Daha sonra *Cumhuriyet*'e geçti. Uygulamalı Endüstri Sanatları Yüksek Okulu'nda çizgi film eğitiminde öğretim görevlisi olarak çalıştı.

Tan Oral ilk yapıtlarından başlayarak çizgide hep yalın olmayı sürdürdü. Buna koşut olarak karikatürlerindeki anlatımın da aynı biçimde yalın olmasına özen gösterdi. Salt eğlenceye yönelik gülmece anlayışını benimsemedi, hatta bunun tam karşısında yer aldı. Onun karikatürleri her zaman izleyiciyi bir yandan da düşünmeye yöneltici oldu.

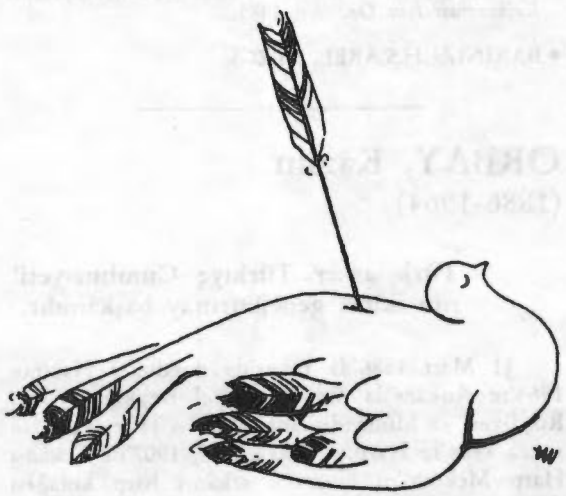

-Yazısız-

Tan Oral karikatür üstüne çeşitli yazılar da yazdı, yerli ve yabancı karikatür ustalarıyla söyleşiler yaptı. Yurt içi ve dışında çeşitli sergi ve albümlere katıldı. *Cumartesi Pazar* adlı filmiyle 1969'da Hisar Kısa Film Yarışması'nda birincilik ödülünü, *Sansür* adlı çizgi filmi ile 1970'te TRT Kültür Sanat Bilim Ödülleri Yarışması'nda Büyük Ödül'ü ve 1975'te Akşehir Çizgi Film Yarışması'nda da birincilik ödülünü kazandı. 1978'de Üsküp Uluslararası Karikatür Yarışması'nda onur ödülü aldı. Ankara Çağdaş Gazeteciler Derneği tarafından 1980, 1981 ve 1983'te Yılın Karikatürcüsü seçildi. 1983'te de Tokyo'da çıkan *Yomiuri Şimbun* adlı gazetenin açtığı yarışmada "Excallence," 1984'te Üsküp Gülmece Afişi Yarışması'nda ikincilik ödüllerini kazandı.

• YAPITLAR (başlıca): Albüm: *Böyük Türkiye*, 1978; *Sansür*, 1978; *İki Minik Kentli*, 1980. Film: *Cumartesi Pazar*, 1969; *Sansür*, 1970.

• BAKINIZ: CEMAL NADİR GÜLER.

ORAN, Ahmed Cevdet
(1862-1935)

Türk, gazeteci. 1894'te kurduğu *İkdam* gazetesini 1926'ya değin yayımlamıştır.

İstanbul'da doğdu, 27 Mayıs 1935'te Ankara'da öldü. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. Mülkiye Mektebi'ni ve Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1883'te *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yazarlığa başladı. Bir ara resmi devlet gazetesi *Takvim-i Vekayi*'de çalıştı. Daha sonra Tömbeki Rejisi ve Osmanlı Bankası'nda görev aldı. Hariciye Nezareti'ne girdi. 1894'te memurluktan ayrılarak 5 Temmuz 1894'te *İkdam* gazetesini yayımlamaya başladı. Bir yandan da kitap yayımcılığına girişti.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazar kadrosunu ve teknik olanaklarını geliştirerek gazeteye yeni bir biçim verdi. Ancak İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete girişince 31 Mart Olayı'ndan sonra yurdu terketmek zorunda kaldı. 1909-1923 arasında Fransa ve İsviçre'de yaşadı. Bu arada gazetesi yayımını sürdürdüğü gibi Oran da siyasi nitelikte olmayan yazılarıyla gazetede yer aldı. Yurda dönüşünden sonra yine başına geçtiği *İkdam*'ı 1926'ya değin yayımladı ve bu tarihte Ali Naci Karacan'a devretti. Oran, Birinci Basın Kongresi dolayısıyla bulunduğu Ankara'da öldü ve İstanbul'da gömüldü.

Gazetesinin adının altına "Siyasi, İlmi Türk Gazetesi'dir" alt başlığını koymuş olan Oran, Türkçülük akımının basın dünyasındaki ilk temsilcilerindendir. Özellikle dil ve tarih alanında Türkçülük'ün savunuculuğunu yapmış, yazar kadrosunu da bu düşüncedeki kişilerden oluşturmuştur. Yayımcılık

alanında da Türk dili ve eski Türk tarihi konusundaki kaynak kitapların yayımlanmasına önem vermiştir.

ORAN, Bülent
(1924)

Türk sinema oyuncusu ve senaryo yazarı. Türk sinemasının en çok senaryo üreten yazarıdır.

İstanbul'da doğdu. Bir süre Hukuk Fakültesi'nde okudu. Bu arada öğretmenlik, mürettiplik, klişe ressamlığı, topoğraf yardımcılığı gibi işlerde çalıştı. Sinemada da 1949'dan başlayarak set işçiliği ve küçük rollerde figüranlık yaptı. İlk önemli rolünü 1951'de *Vatan ve Namık Kemal* adlı filmde oynadı. Daha sonra, *Cennet Yolcuları*'yla, başrollerde oynamaya başladı. Bu arada gülmece öyküleri, romanlar yazıyordu. 1953'te Talat Artemel'in isteği üzerine *Can Yoldaşı* adlı filmin senaryosunu yazdı. Daha sonra kendini bütünüyle bu işe verdi ve oyunculuğu bıraktı. 1970'lerde ise bir süre yeniden karakter rollerine çıktığı görüldü. Ama ününü senaryo yazarlığına borçludur.

1960-1970 arasında yılda 30, 1970'lerde ise, yılda 4-5 senaryo yazan Oran, toplam 400'ü aşkın senaryonun sahibidir. Yazdıklarının önemli bir bölümü yabancı film uyarlamalarıdır. Çoğunlukla melodram tarzında senaryolar üretmiş, 1980'lerde ise *Üç İstanbul* ve *Parmak Damgası* adlı televizyon dizilerinin senaryolarını yazarak sinemadaki çalışmalarının üzerine çıkmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Filmler:** *Can Yoldaşı*, 1953; *Drakula İstanbul'da*, 1953; *Aramızda Yaşayamazsın*, 1954; *Çalsın Sazlar Oynasın Kızlar*, 1954; *Artık Çok Geç*, 1955; *Kaybolan Gençlik*, 1955; *Dertli Gönül*, 1957; *Pusu*, 1957. **Senaryo:** *Can Yoldaşı*, 1953; *Kırık Plak*, 1959; *Fakir Şarkıcı*, 1960; *Vatan ve Namus*, 1960; *Kabadayılar Kralı*, 1961; *Oy Farfara*, 1961; *Akasyalar Açarken*, 1962; *Korkunç İntikam*, 1965; *Ayrılık Şarkısı*, 1966; *Aşkın Gözyaşları*, 1966; *Zilli Nazife*, 1967; *İstanbul Tatili*, 1968; *Kınalı Yapıncak*, 1969; *Ankara Ekspresi*, 1970; *Arım Balım Peteğim*, 1970; *Bülbül Yuvası*, 1970; *Erkeklik Öldü mü Abiler?*, 1970; *Hayatım Sana Feda*, 1970; *Kader Bağlayınca*, 1970; *Sevenler Ölmez*, 1970; *Söz Müdafaanın*, 1970; *Zeyno*, 1970; *İki Süngü Arasında*, 1973; *Yabancı*, 1973; *Soyguncular Kralı*, 1980; *Ölmeyen Arkadaşlık*, 1980; *Toprağın Teri*, 1981; *Üç İstanbul*, televizyon dizisi, 1982; *Parmak Damgası*, televizyon dizisi, 1984.

ORANSAY, Gültekin
(1930)

Türk müzik araştırmacısı. Türk müziğinin kuramsal sorunları ve tarihi üzerinde çalışmıştır.

19 Nisan 1930'da Berlin'de doğdu.1954'te Ankara Devlet Konservatuvarı'nın Yüksek Bölümü'nü bitirdikten sonra, Münih Üniversitesi'nde müzik araştırmacılığı alanında öğrenim gördü. Türk müziğindeki "makam" kavramını ele alıp yeniden tanımlamaya giriştiği tez çalışmasıyla 1962'de felsefe doktoru oldu. Aynı yıl yurda döndü, 1971'e değin çeşitli yükseköğretim kurumlarında müzik tarihi ve genel müzik bilgisi dersleri verdi. 1971'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü'ne girdi. 1972'de doçent oldu. 1976'da Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Müzik Bölümü'nü kurdu, ertesi yıl aynı bölüme başkan atandı, 1978'de de profesör oldu. 1983'te 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na dayanılarak İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı'nca üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırıldı.

Oransay, Türkiye'de müzik araştırmacılığının ilk akademik temsilcisidir. Müzik alanındaki çalışmaları öncelikle klasik Türk müziği ile halk müziğinin dayandığı ses sistemi üzerindedir. Dr.Suphi Ezgi ile Hüseyin Sadettin Arel'in Türk müziğinde bir 8'li oktavı 24 aralığa karşılık 25 perdeye bölen görüşlerine karşı çıkmıştır. "Bir sekizlinin bölünerek ya da tek bir beşliler zincirinden değil, aralarında büyük üçlü aralığı bulunan beş sınırsız beşli zincirinden" elde edilebildiği, uygulamada ise, icracılarca en az 30 ses kullanıldığı görüşünü savunmuştur. Ayrıca, Ezgi ile Arel'in,"ana makam" kabul ettikleri diziyi yanlışlıkla "çargâh" diye adlandırdıklarını, oysa söz konusu dizinin aslında"rast" makamı olduğu düşüncesini ileri sürmüştür. Kuramsal nitelikteki çalışmaları dışında, Batı tekniğiyle yazan Türk bestecilerinin biyografilerini araştırmış, müzik tarihiyle ilgili bazı belgeleri yayına hazırlamıştır. Kitaplarına girmeyen, çeşitli müzik konularındaki çalışmaları dergilerde makale olarak yayımlanmıştır. En çok yayın yapmış müzik araştırmacılardandır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Das Tonsystem der Türkei-türkischen Kunstmusik*, 1957, ("Türkiye-Türk Sanat Müziğinde Perde Sistemi"); *Die traditionelle türkische Kunstmusik*, 1964, ("Geleneksel Türk Sanat Müziği"); *Batı Tekniğiyle Yazan 60 Türk Bağdar*, 1964; *Die melodische Linie und der Begriff Makam der traditionellen türkischen Kunstmusik vom 15. bis zum 19. Jahrhundert*, 1966, ("15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla Değin Geleneksel Türk Sanat Müziğinin Ezgisel Çizgisi ve Makam Kavramı"); *Konçerto Kılavuzu*, 1967; *Çağdaş Seslendiricilerimiz ve Küğ Yazarlarımız*, 1969; *Türk Halk Ezgilerini Çözümleme Yöntemi*, 1971; *Bağdarlar Geçiti*, 1977; *Türk Musiki Hayatının Kalkınması İçin Öneriler*, 1983.

• **BAKINIZ:** H.S.AREL, S.EZGİ.

ORBAY, Kâzım
(1886-1964)

Türk, asker. Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci genelkurmay başkanıdır.

11 Mart 1886'da İzmir'de doğdu, 3 Haziran 1964'te Ankara'da öldü. İstanbul Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'dan sonra 1904'te Harbiye Mektebi'ni, 1907'de Erkân-ı Harp Mektebi'ni bitirerek erkân-ı harp kolağası (kurmay yüzbaşı) olarak göreve başladı. 1908'de

Almanya'da topçu okuluna ve ağır makineli kurslarına katıldı. Nisan 1909'da Hareket Ordusu öncü birlik komutanlığı, 1910'da Yıldız mürettep tümen kurmaylığı, 1912'de Balkan Savaşı'nda Selanik ve Manastır'da Garp Ordusu karargâhı istihbarat şubesinde görev yaptı. 1914'te binbaşı olarak Harbiye Nezareti başyaverliği, I.Dünya Savaşı'nda başkomutan vekilliği başyaverliği görevlerinde bulundu. 1916'da kaymakam (yarbay), 1918'de miralay (albay) rütbesine yükselerek Harbiye Nezareti müşteşar muavinliği yaptı. 1920'de Kurtuluş Savaşı'na katıldı ve Şark Cephesi kurmay başkanlığına getirildi. 1921'de Milli Müdafaa Vekâleti ordu dairesi başkanlığına atandı. 1922'de 3.Kafkas Tümeni komutanı oldu. Bu görevle katıldığı Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nin ardından mirlivalığa(tümgenaral) yükseldi. 1926'da ikinci ferik (korgeneral) rütbesiyle erkân-ı harbiye ikinci başkanlığına getirildi. 1929'da kolordu komutanlığına atandı, 1930'da jandarma genel komutanı oldu. 1935'te orgeneralliğe yükselerek 1943'e değin III.Ordu müfettişi, 1943'te Askeri Şûra üyesi, 12 Ocak 1944'te genelkurmay başkanı oldu. Bu görevden 30 Temmuz 1946'de istifa etti. Yeniden Askeri Şûra üyeliği görevinde bulunduktan sonra 1950'de emekli oldu. 27 Mayıs 1960 harekâtından sonra oluşturulan Kurucu Meclis'te, Temsilciler Meclisi başkanlığına seçildi. 1961'de Cumhurbaşkanlığı kontenjan senatörü oldu. Bu görevdeyken öldü.

ORBAY, Rauf
(1881-1964)

Türk asker ve siyaset adamı. Başbakanlık yapmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Hüseyin Rauf Orbay İstanbul'da doğdu, 16 Temmuz 1964'te aynı kentte öldü. Âyan Meclisi üyesi Mehmed Muzaffer Paşa'nın oğludur. Trablusgarp Askeri Rüşdiyesi'ni, Yüksek Bahriye Mektebi'ni ve Mühendishane'yi bitirerek, kolağası (yüzbaşı) rütbesiyle Osmanlı donanmasına katıldı. Yemen harekâtında, Sisam ayaklanmasının bastırılmasında torpidobo ve torpido kruvazör komutanlıkları yaptı. 1911'de Trablusgarp Savaşı'na ve 1912'de Balkan Savaşı'na Hamidiye Kruvazörü komutanı olarak katıldı ve Hamidiye Kahramanı olarak tanındı. 1913'te binbaşı oldu. Kısa bir süre İran cehpesinde bulunduktan sonra kaymakamlığa (yarbay) yükselerek Bahriye Nezareti erkân-ı harbiye reisliğine atandı. Daha sonra miralay (albay) rütbesiyle 1917'de Osmanlı-Rus tutsak değişimi komisyonunda, aynı yıl Brest-Litovsk barış konferansında Bahriye Nezareti delegesi olarak bulundu. 14 Ekim 1918'de kurulan Ahmed İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı oldu. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne Osmanlı başdelegesi olarak katıldı.

8 Mayıs 1919'da askerlikten ayrılarak Mustafa Kemal Paşa'nın ardından Anadolu'ya geçti ve 22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi'nin hazırlanmasında katkıda bulundu. 23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'nde ve 4 Eylül 1919'daki Sıvas Kongresi'nde İstanbul delegesi olarak Heyet-i Temsiliye üyeliğine seçildi. 12 Ocak 1920'de yeniden açılan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ına Sıvas mebusu olarak katıldı. Kuva-yı Milliye'yi temsil eden Felah-ı Vatan grubunu kurarak Misak-ı Milli'nin kabul edilmesinde önemli bir rol oynadı. 20 Mart 1920'de İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri güçleri tarafından arkadaşlarıyla birlikte Malta Adası'na sürüldü. 16 Mart 1921'de serbest bırakıldı. 11 Kasım'da Ankara'ya gitti ve Sıvas mebusu olarak TBMM'ye girdi.

17 Kasım 1921-14 Ocak 1922 arası Nafıa Vekilliği yaptı. 21 Kasım 1921'de TBMM reis vekilliğine, 12 Temmuz 1922'de heyet-i vekile reisliğine (başbakanlığa) getirildi. Bu arada İsmet Paşa ile düştüğü anlaşmazlık nedeniyle Lozan barış antlaşması öncesinde 4 Ağustos 1923'te görevinden istifa etti. Meclis içindeki muhalefeti oluşturan dörtler hareketi içinde yer aldı. İsmet Paşa hükümetine muhalefet noktasında odaklanan bu hareketin yaygınlık kazanmasıyla, Halk Fırkası'ndan ayrılan mebuslarla birlikte 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyeti Fırkası'nı kurdu ve genel başkan vekilliğine seçildi. Gerek önder ve kurucu kadrolarının yapısı, gerek progamıyla Halk Fırkası'ndan pek farklı olmayan yeni partinin içinde Halk Fırkası'ndan dışlanmış eski İttihatçılar, I.Meclis'teki İkinci Grup üyeleri, dinci muhafazakâr çevreler de yer aldı. 1925'te çıkan Şeyh Sait ayaklanması, partinin kapatılması için uygun ortamı ve gerekçeyi hazırladı.

4 Mart 1925'te çıkarılan ve hükümete olağanüstü yetkiler veren Takrir-i Sükûn yasasıyla muhalefet partisini destekleyen İstanbul gazete ve dergilerinden önemli bir bölümü ve parti binaları kapatıldı. Kurulan İstiklâl Mahkemeleri, Doğu'daki tüm parti örgütlerinin kapatılmasına, parti programındaki "dini efkâr ve itikada hürmetkâr olma" ilkesiyle gericiliğin kışkırtıldığına karar verdi. Hükümet 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kapattı. Yönetici kadro da 17 Haziran 1926'daki İzmir suikastı olayıyla ilgili görülerek yargılandı. Avrupa'da bulunan Rauf Bey on yıl hapse mahkûm edildi. 10.yıl affından sonra 1935'te yurda döndü ve yaptığı başvurularla İzmir suikastıyla ilişiği olmadığı Askeri Yargıtay kararıyla saptandı. 1939'da Kastamonu milletvekili oldu. 1942'de Londra büyükelçiliğine atandı. 1944'te bu görevinden ayrıldıktan sonra başka bir devlet görevi üstlenmedi. İsmet İnönü'nün yeni bir parti kurma önerisini geri çevirerek yaşamının geri kalan bölümünü siyasetten uzak geçirdi.

• BAKINIZ: A.ADIVAR, CEBESOY, İSMAİL CANBULAT, KARABEKİR.

ORBELLIS, Nicolaus de
(? - 1455)

Fransız, tanrıbilimci ve filozof. Duns Scotus'un görüşlerini Fransa'da yaymayı amaçlayan çalışmalarıyla tanınmıştır.

14.yy sonlarına doğru Anjou'da doğdu, aynı yerde öldü. Nicolaus Dorbellius ya da Nicolaus Dorbellis gibi adlarla anılan Orbellis önce Aristoteles'in yapıtlarını incelemiş, onun tin, evren ve gök varlıklarıyla ilgili düşüncelerini açıklamaya, onlara dayalı bir tanrıbilim oluşturmaya çalışmıştır. Sonra Duns Scotus'un görüşlerini benimseyerek yorumlamıştır. Özellikle Dominiken ve Fransisken tarikatlarının düşüncelerini eleştirmiş, bunların felsefe ve tanrıbilim sorunlarını kavrayacak nitelikte olmadığını ileri sürmüştür.

Orbellis'e göre felsefe ve tanrıbilim özdeştir, ikisinin de temel konusu tümellerdir. Tümeller tartışılmaz gerçeklerdir, onları olduğu gibi benimsemek gerekir. Bu konunun açıklanmasında mantık ilkelerinden yararlanmalı, ancak mantık da yanılmadan kurtaran, doğru düşünmeyi sağlayan ve tümellere dayanan bir öğreti olarak ele alınmalıdır. Orbellis'in yapıtları Duns Scotus ve Aristoteles felsefelerinin, Fransız okullarında öğrenilmesi için birer kaynak olarak alınmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Egregia sapientissimi doctoris magister Orbellis in quattuor sententiarum libros*, (ö.s.), 1498, ("Yüce Bilge, Doktor Orbellis'in Bilimlerle İlgili Dört Kitabından Seçme").

ORBEY, Ergin
(1936)

Türk tiyatro oyuncusu, yönetmen ve yönetici. Tiyatronun geniş kitlelere ulaşmasında etkin çalışmalar yapmıştır.

14 Ağustos 1936'da İstanbul'da doğdu. Lise öğrenimi sırasında İstanbul Belediye Konservatuvarı'na da devam etti. 1961'de Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Yüksek Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Devlet Tiyatroları'nda yönetmen ve oyuncu olarak çalışmaya başladı. Bu görevini sürdürürken, 1963'te Eskişehir Belediye Tiyatrosu'nun kurulması sırasında oyunculuk, yönetmenlik, müdürlük görevlerinde de bulundu. 1965'te buradan ayrılarak Ankara Sanat Tiyatrosu'nda (AST) oyunculuk ve sanat yönetmenliği yaptı. Burada yönettiği *Linç* ve *Belgelerle Kurtuluş Savaşı* oyunlarıyla 1971'de Ankara Sanat Sevenler Derneği'nin Yılın En İyi Yönetmeni Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl İstanbul'a yerleşerek film yönetmenliği, senaryo yazarlığı ve oyunculuk yapmaya başladı. 1974'te Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü başkanlığına atandı. Burada sahne, rol ve mimik dersleri verdi.

1976-1978 arasında yeniden film çalışmalarına yöneldi. Bir yandan da İstanbul Şehir Tiyatroları Üsküdar Bölümü ekip sanat yönetmenliği ve Şehir Tiyatroları yönetim kurulu üyeliği görevlerini yürüttü. 1977'de, Uluslararası Taşkent Film Şenliği'nde yönetmenliğini yaptığı *Bizim Aile* filmiyle özel ödül kazandı. 1978'de Devlet Tiyatroları genel müdürlüğüne getirildi. Aynı yıl *Sarıpınar 1914* oyunuyla Ulvi Uraz Tiyatro Ödülleri'nden En İyi Yönetmen Ödülü'nü kazandı. 1979'da Devlet Tiyatroları'ndaki genel müdürlük görevinden alınarak Kültür Bakanlığı'nda danışmanlığa atandı. 1980'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü'nde uzman olarak ders vermeye başladı. 1982'de yönettiği *Belgelerle Kurtuluş Savaşı* oyunuyla Ankara Sanat Kurumu'nun Jüri Özel Ödülü'nü kazandı.

Ergin Orbey, sahneye koyduğu oyunlarda ayrıntılara önem vermesiyle dikkati çekmiştir. Yönetici olarak da Devlet Tiyatroları genel müdürlüğü görevi sırasında, halka dönük bir uygulamayla tiyatroyu, ondan yoksun kalmış bölgelere götürmeye çaba göstermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Yönettiği Oyunlar:** *Macun Hokkası*, 1961; *Woyzeck*, 1962; *Ocak*, 1962; *Karaların Memetleri*, 1963; *Fizikçiler*, 1963; *Kulaktan Kulağa*, 1963; *Evcilik Oyunu*, 1964; *Terma*, 1965; *Simavnalı Şeyh Bedrettin*, 1970; *Linç*, 1971; *Nafile Dünya*, 1971; *Haneler*, 1975; *Yorgun Savaşçı*, 1977; *Sarıpınar, 1914*, 1978; *İnsanlığın Lüzumu Yok*, 1982; *Resimli Osmanlı Tarihi*, 1983; *Bir Şehnaz*, 1984; *Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım*, 1985. **Yönettiği Filmler:** *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz*, 1973; *Delisin*, 1974; *Meraklı Köfteci*, 1976; *Gel Barışalım*, 1976; *Bizim Aile*, 1975; *Tatlı Kaçık*, 1977.

ORCAGNA, Andrea
(14. yy)

İtalyan, ressam, heykelci ve mimar. 14. yy Floransa resminin gelişiminde etkili olmuştur.

Andrea di Cione Orcagna'nın doğum, ölüm tarihleri ve yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Ancak, 1344-1368 arasında Floransa'da etkin olduğu bilinmektedir. Bir kuyumcunun oğlu, ressam Nardo di Cione (? - 1365), ressam Jacopo di Cione (? - 1398) ve yine ressam Matteo di Cione'nin (? - 1390) ağabeysiydi. 1344'te ressamlar, 1352'de de taşçılar loncasına girdi. 1354'ten 1357'ye değin Floransa'daki Santa Maria Novella Kilisesi'ndeki *Strozzi Şapeli*'nin mihrap resmini çizdi. O günlerde çıkmış olan bir veba salgınının ardından, Or San Michele Kilisesi için, kendisine adak olarak ısmarlanan büyük bir kutsal eşya sandığı yaptı. 1359'da gene Or San Michele'nin mihrabını tasarladı ve aralarında kardeşi Matteo'nun da bulunduğu kendi atölyesindeki sanatçılarla birlikte bu mihraptaki mermer yazıtları, peygamber ve melek heykellerini, duvarlardaki Meryem'in yaşamına ilişkin sahneleri ve *Meryem'in Uykuya Dalışı ve Göğe Yükselişi* adlı kabartma panoyu gerçekleştirdi. Aynı yıl, kardeşi Matteo'yla birlikte Orvieto'ya giderek

Orvieto Katedrali'nin ön yüzündeki mozaik süslemeleri onardı. 1362'de Floransa'ya döndüğü sanılıyor. Yapımı süren Floransa Katedrali'nde, 1356'da üstlendiği danışmanlık görevini 1366'ya değin yürüttü. 1360'ların sonlarında Aziz Matta mihrap resmini yaptığı sırada hastalanarak öldü. Yarım kalan çalışmasını kardeşi Jacopo tamamladı.

Orcagna'nın mimarlık alanındaki tek önemli çalışması olan *Or San Michele Kilisesi* mihrabı, bir bütün olarak ele alındığında Yüksek Gotik üslubun özelliklerini taşır. Resim ve kabartmalarıysa 13.yy Bizans sanatı etkisindedir. Bunlar, gerek üslup ve teknik, gerek konularıyla, başta L.Ghiberti olmak üzere birçok 14. ve 15. yy İtalyan sanatçısını etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Strozzi Şapeli* mihrap resmi, 1354-1357, Santa Maria Novella Kilisesi, Floransa; *Or San Michele Katedrali* mihrabı, heykelleri ve kabartmaları, 1359, Floransa; Aziz Matta mihrap resmi, yk.ş.1368.

• KAYNAKLAR: K.Steinweg, *Andrea Orcagna: Quellengeschictliche und stilkritische Untersuchung*, 1929.

• BAKINIZ: GHIBERTI.

ORELLANA, Francisco de
(1490-1546)

İspanyol, kâşif. Amazon Irmağı'nı keşfeden ilk Avrupalı olmuştur.

İspanya'da Trujillo'da doğdu, Kasım 1546'da Amazon Irmağı üzerinde Manaus'da (bugün Brezilya'da) öldü. Kimi kaynaklar doğum tarihini 1511 olarak vermektedir. Yetişme çağındayken Güney Amerika'ya gitti. 1535'te akrabası Francisco Pizarro'nun Peru'yu fethetme amacıyla düzenlediği sefere katılan Orellana, savaşta bir gözünü kaybetti. Cuzco kentinin yönetimini ele geçirmek amacıyla İspanyol yöneticiler arasında 1538'de yapılan ve Diego De Almagro'nun yenik düşerek öldürülmesiyle sonuçlanan Las Salinas Savaşı'nda Hernando Pizarro'nun yanında savaştı. Aynı yıl Guayaquil valiliğine getirildi.

1541'de Francisco'nun üvey kardeşi Gonzalo'nun Quito'nun doğusundaki bilinmeyen bölgeleri keşfetmek amacıyla düzenlediği araştırma seferine teğmen olarak katıldı. Amazon Irmağı'nın bir kolu olan Napo Irmağı'na vardıklarında yiyeceklerinin azalması üzerine Orellana acele olarak inşa edilen bir gemiyle ve 60 kadar adamıyla birlikte yiyecek aramak üzere Amazon'un içlerine doğru yola çıktı. Napo ve Marañon ırmaklarının birleştiği yere kadar ilerledikten sonra adamlarının geri dönüş yolunu bulamayacaklarına kendisini ikna etmesi üzerine Amazon Irmağı'nın ana yolunu izlemeyi sürdürdü. Irmağın genişliği Orellana'yı ırmağın okyanusla bağlantılı olabileceği düşüncesine itti. Akıntıyla sürüklenerek 1542 Ağustos'unda ırmağın Atlas Okyanusu'na bakan ağzına vardı.

Orellana sefere katılanların çoğunun Peru'ya dönmesine karşın keşfettiği bölgelerde sömürge kurma izni elde etmek amacıyla önce Trinidad'a, ardından İspanya'ya gitti. Gizli altın ve tarçın stoklarından söz ederek geri dönüş ve araştırma seferi için destek sağladı. Amazon seferi sırasında kendilerine saldıran yerli kabilelerinden birinin kadın savaşçılarından esinlenerek Yunan mitolojisindeki kadın savaşçılar olan Amazonlar'ın adını ırmağa verdi.

İspanya'da kral V. Carlos'tan keşfettiği bölgede sömürge kurma izni alan Orellana, 1545'te Sanlúcar'dan Güney Amerika'ya dönmek üzere yola çıktı. 1546'da Amazon Irmağı boyunca içerlere doğru ilerlerken teknesinin devrilmesi sonucu boğularak öldü.

• BAKINIZ: ALMAGRO, PIZARRO.

ORFF, Carl
(1895-1982)

Alman, besteci ve eğitimci. İlkel müziğe yönelerek yapıtlarındaki yalın ritim ve melodilerle büyük bir etki sağlamıştır.

10 Temmuz 1895'te Münih'te doğdu, 29 Mart 1982'de aynı kentte öldü. Öğrenimini Münih Müzik Akademisi'nde yaptıktan sonra Alman besteci Heinrich Kaminski'nin (1886-1946) yanında çalıştı. Ardından Münih, Mannheim ve Darmstadt'da tiyatro orkestralarında yöneticilik yaptı. 1924'te yazar ve öğretmen olan Dorothea Günther ile birlikte, bir dans, müzik ve beden eğitimi okulu olan Günther Schule'yi kurdu. 1933'te müzik eğitimi üstüne yazdığı *Schulwerk*'i ("Okul Kitabı") yayımladı. Çocukları müziğe daha fazla yaklaştırıp yüreklendirmek için geliştirdiği yöntemini 1954'e değin sürdürdü. Bu yöntemin temeli, çocuğa vurgulu sazlar aracılığıyla ritim duygusunu aşılamak ve ezgiyi sevdirmekti. Bugün birçok ülkede Orff'un geliştirdiği bu yöntemden yararlanılmaktadır.

Onun eğitim üstüne yaptığı bu çalışmalar, bestelerine de yansıdı. Operayı, 20. yy başlarında vardığı tüm gösterişli durumundan arındırıp ilk dönemlerindeki yalın öğelerine indirgeyen yapıtlar vermeye başladı. Bestelerinde tema yapısı, çok seslilik, kontrpuan ve armoni her zaman ritme bağlanmış, dans ve dilden kaynaklanan bu ritim, belirli bir çağ ya da yöreye oturtulmamıştır.

Orff beste çalışmalarına Monteverdi'nin *Orfeo*'sunun iki düzenlemesiyle başladı, 1941'de bu yapıtı yeniden ele aldı, müzikli tiyatro anlayışındaki gelişmelere koşut olarak daha özgür bir uyarlamasını yaptı. Aynı yıl Monteverdi'nin *Lamento d'Arianna*, (Arianna'nın Ağıdı) ve *Il ballo dell'Ingrate* operalarının uyarlamaları üstünde çalıştı.

Nasyonal Sosyalist'ler yönetime geldikten sonra Orff onlarla bir anlaşmazlığa düşmedi. 1936 Berlin Olimpiyatları için bestelediği *Olympische Reigen*'den sonra ilk önemli yapıtı olan *Carmina Burana* 1937'de Frankfurt'ta sahnelendi. Üç solist, koro ve orkestra için din dışı ezgilerden oluşan bu yapıtı kendisi sahne kantatı olarak adlandırmıştır. Yapıtın sözleri, 13.

yy'da Bavyera Alpleri'nde yaşayan Benediktin rahiplerinin Almanca ve Latince karışımı din dışı dizelerine dayanır. Yapıt seslendirilirken koronun eşliğinde dans ve mim de yapılabilir. Yapıtın genel yapısı ilkel görüntülü bir ritim anlayışıyla örülmüştür. Orff bu yapıtını daha önceki çalışmalarının geçersiz sayılması gerektiğini söyleyecek kadar önemsemiştir.

1939'da Münih'te sahnelenen *Der Mond* (Ay) operası güzel lirik bölümlerine karşın dramatik gerilimden yoksunluğu nedeniyle pek başarılı bulunmadı. Konusunu Grimm Kardeşler'in bir masalından alan *Die Kluge* (Akıllı Kadın) ise hemen hemen tüm Avrupa operalarında sahnelendi. Orff'un ikinci sahne kantatı *Catulli Carmina*, Latin ozanı Catullus'un dizelerinden oluşur. Ritmik öğeler müziğin yapısında gene ön plandadır.

1943'te sahnelenen *Catulli Carmina*'nın ardından Orff, 1947'de, konusu Orta Çağ'da aşk sonucu büyücülükle suçlanıp Tuna Nehri'nde boğdurularak öldürülen Agnes Bernauer adlı kadının öyküsünden alınan *Die Bernauerin* operasını tamamladı. 1949'da, Sophokles'in trajedisi üstüne şair Hölderlin'in yazdığı *Antigonae*'den sonra 1951'de *Trionfo d'Afrodite*'yi (Afrodit'in Zaferi) besteledi. Eski Yunanlı şair Sappho ve oyun yazarı Euripides'in dizelerinden oluşan bu yapıtla, öteki parçaları *Carmina Burana, Catulli Carmina* olan *Trionfi* sahne kantatı üçlemesi tamamlanmış oluyordu. Orff sonraki yıllarda Schiller ve Hölderlin'in dizeleri üstüne çeşitli orkestra ve koro yapıtları besteledi, operalar yazdı.

Bursa'nın alınması

• **YAPITLAR (başlıca): Sahne Kantatı:** *Carmina Burana*, 1936; *Catulli Carmina*, 1943; *Trionfo d'Afrodite*, 1951, (Afrodit'in Zaferi). **Opera:** *Der Mond*, 1939, (Ay); *Die Kluge*, 1943, (Akıllı Kadın); *Die Bernauerin*, 1947; *Antigonae*, 1949; *Oedipus der Tyrann*, 1959, (Kral Oidipus); *Prometheus*, 1968. **Düzenleme:** *Orfeo*, 1925, 1931, 1941; *Lamento d'Arianna*, 1940, (Arianna'nın Ağıdı); *Il Ballo dell'ingrate*, 1940. **Çeşitli:** *Schulwerk*, 1931, ("Okul Kitabı").

ORHAN
(1281-1361)

Osmanlı beyi. Anadolu'daki ve Rumeli'deki fetihlerle devletin kökleşmesini sağlamıştır.

Söğüt'te doğdu, Bursa'da öldü. I.Osman'ın küçük oğludur. Annesi Mâl (Malhûn) Hâtun, Ömer Bey adlı bir Türkmen'in kızıydı. Kayı törelerine göre yetiştirildi. 1298'de Yarhisar Tekfuru'nun kızı Holophira (Nilüfer) ile evlendi.

1299'da, babası bağımsızlık kazanınca Karacahisar (Sultanönü) sancakbeyliğine atandı. Daha sonra, Osman Bey'in savaşlarına yetenekli bir komutan ve örgütleyici olarak katıldı. 1301'de Köprühisar'ı ele geçirdi. İznik Gölü çevresindeki fetihlerde görev aldı. Karacahisar'ı, Germiyanoğulları'nın ve Çavdaroğlu Tatarları'nın saldırılarından korudu. Güneydeki bu kritik garnizondan on beş yıl kadar ayrılamadı. 1317'de, Aykut Alp ve Saltuk Alp ile birlikte Çavdaroğulları'nın ardına düştü. Oynaşhisarı Savaşı'nda

Orhan

Çavdaroğlu'nu tutsak etti. Bu başarıdan sonra, Sakarya Vadisi ile Marmara arasındaki fetihlere katıldı. Akyazı, Sapanca, Geyve dolaylarının alınmasında yararlık gösterdi. 1321'de Mudanya'yı fethederek Osmanlılar'a ilk iskeleyi kazandırdı. İstanbul'la bağlantısı kesilen Bursa'nın beş yıldır süren kuşatmasına el atarak ablukayı sıklaştırdı.

Türk töresi uyarınca babası tarafından 1324'te "bey" ilan edildi. 1325'te, önce Atranos'un (Orhaneli), ardından da Bursa'nın fatihi oldu. Bu başarı, beyliğin gücünü kanıtlarken, kurulmakta olan Osmanlı Devleti için de en uygun başkenti sağladı. Orhan Bey, görkemli bir alayla kaleye girdi. Bursa halkına iyi davrandı. Yağmayı yasakladı. Bir kiliseyi camiye çevirterek burada cuma namazı kıldı. Kentin onarılması için buyruklar verdi ve Yenişehir'e gitti. Babası öldükten sonra, 1326'da yine, Bursa'ya döndü. Bu sırada Akçakoca Bey, Kandıra'ya dek Kocaeli Yarımadası'nı, Abdurrahman Gazi, Aydos ve Samandıra'yı, Karamürsel Bey de İzmit Körfezi'nin güney kıyılarını almak için savaşlarını sürdürmekteydiler.

Orhan Bey, küçük devletini, Anadolu'nun güçlü beyliklerinden biri yapmak istiyordu. Bu amaçla Bursa'yı başkent seçti. Yıllardır Marmara Bölgesi'nde sürdürülen akın ve kuşatmalara hız verdi. 1329'da kendisi de sefere çıktı. Nicea'yı (İznik) kuşatan birlikleri takviye ettikten sonra, Bizans üzerine yürüdü. Mayıs 1329'daki Pelekanon (Darıca yakınları) zaferi, İznik'in de teslimini kolaylaştırdı. Bir süre bu önemli kenti askeri üs olarak kullandı ve ailesini de buraya getirdi. 1331'de Nicomediea'yı (İzmit) kuşatan Orhan Bey, Bizans donanması kent önüne gelince, imparatorun fidye ödeme koşulu ile barış istemesini kabul etti. Bizans, Osmanlı beyine ilk kez vergi ödemekteydi. Küçük kaleleri alarak güneydoğudaki dağlık ve ormanlık yöreye yönelen Orhan Bey, Taraklı Yenicesi, Mudurnu ve Göynük'ü ele geçirdi ve sınırını Bolu Dağları'na ulaştırdı. 1333'te Gemlik'in alınması ise, Bursa'yı doğal limanına kavuşturdu. Bu fetihler dizisi, 1337'de İzmit'in alınmasıyla noktalandı. Orhan Bey, oğlu Süleyman'ı, İzmit sancakbeyliğine atadıktan sonra Hereke ve Yalova'yı da alıp Bursa'ya döndü. Böylece, beyliğinin ilk on yılında, Bolu-Eskişehir-Marmara arasındaki verimli topraklara, işlek ticaret yollarına sahip oldu.

1340'larda komşusu Karesioğulları'nı hedef seçti. Sırası ile Mihaliç (Karacabey), Kirmastı (Mustafakemalpaşa) ve Uluâbad'ı aldı. Kendisine sığınan Karesioğlu Dursun Bey'le birlikte batıya yöneldi. 1345'te Manyas, Kapıdağı Yarımadası (Bandırma ve Erdek), Edincik ve Balıkesir'i zaptetti. Kozaklı Dağları'nın güneyine inerek Karesi Beyliği'nin sonuncu kalesi olan Bergama'ya girdi. Bursa'ya, ülkesinin genişliğini iki katına çıkarmış olarak döndü. Karesioğulları'na hizmet eden birçok bilgini, sanatçıyı, Hacı İlbey, Ece Bey ve Evrenos Bey gibi deneyimli komutanları da yanına getirdi.

Öte yandan, elde donanma bulunmadığından, Bizans'a karşı fazla bir şey yapılamıyordu. Bu nedenle, Orhan Bey İstanbul'daki siyasal gelişmelerle ilgilenmeyi gözetti. Ölen III.Andronikos'un taht ortağı Kantakuzenos'u destekledi. Bu amaçla İstanbul'a yardımcı kuvvetler gönderdi. İmparatorun kızı Theodora ile evlendi. 1347'de ise, günlerce süren tören ve şenlikler arasında, ilk kez bir Osmanlı beyi ile Bizans imparatorunun Üsküdar'da buluşmaları gerçekleşti. Varılan anlaşma, Bizans'ın Balkan devletleri ile yapacağı savaşlarda Osmanlı birliklerinin yardımcı olmasını öngörüyordu. Bu, Türkler'in Rumeli'ye geçmelerini ve Selanik'e dek bölgeyi tanımalarını sağladı. 1349'da, Kantakuzenos'un Sırp Kralı Stefan Duşan'la Selanik'deki savaşına, Süleyman Paşa 20.000 kişilik bir ordu ile katıldı. Benzeri bir yardım Dimetoka Savaşı'nda da yinelenince Kantakuzenos, 1353'te Gelibolu yakınlarındaki Cimbi Kalesi'ni Türkler'e üs olarak bıraktı. Rumeli'ndeki bu ilk adıma bağlı olarak Marmara kıyılarında yapılan teknelerle basit bir filo oluşturuldu.

Orhan Bey, 1354'te, Eretna Devleti'nin batı ucunda kalan Ankara'yı zaptettirdiği oğlu Süleyman Paşa'yı, Bizans imparatoru ile dostluğunun bozulması pahasına Rumeli'ne göndererek Gelibolu ve Bolayır'ı aldırdı. Bu gelişme, İstanbul'da imparator değişimine yol açtı. Kantakuzenos, damadına küskün olarak manastıra kapandı. Doğal olarak bu da, Marmara'nın öte yakasındaki fetihleri sürdürmek için bir fırsat oldu. Orhan Bey, bir kez olsun ayak basmadığı Rumeli'nin önemini görebiliyordu. Rumeli beylerbeyliğine atadığı oğlu ve halefi Süleyman Paşa'yı fetihle görevlendirdi. 1356'da İstanbul'a iki konak mesafedeki Çorlu da alınınca,Anadolu'daki tüm topraklarını yitirmiş bulunan Bizans, bu kez Rumeli'de aynı durumla karşı karşıya geldi. İmparator V.İoannes güçsüzdü. Orhan Bey'e elçiler göndererek dostluk istedi. Öte yandan, Süleyman Paşa, Karabiga, Çardak ve Lapseki iskelelerine yığılmış binlerce Karesi Türkmeni'ni Rumeli'ye göç ettirdi. Ancak, 1357'de bir kaza sonucu ölmesi fetihleri bir süre duraksattı. Orhan Bey, oğlu Murad'ı Rumeli beylerbeyliğine atayarak son yıllarını Bursa'da sessizlik içinde geçirdi. Ölümünden sonra, Gümüşlü Kümbet'e Osman Bey'in yanına gömüldü.

Orhan Bey, Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarının kurucusudur. Dirlik sistemi ile aşiretleri toprağa bağlamayı ve tımarlı sipahi sayısını artırmayı gözetti, bu sistemi sağlam bir iç disiplin ve komuta kadrosu ile (çeribaşı, alaybeyi gibi) pekiştirdi. Ayrıca Candarlı Kara Halil'in önerisi ile paralı asker sınıfını (Yayalar ve Müsellemler) oluşturdu. Yönetimde ise boy geleneklerinden ve beylik törelerinden devlet düzenine geçmede önemli adımlar attı. Bu konuda en büyük desteği, veziri Alâeddin Paşa'dan,Candarlılar'ın atası Bursa'nın ilk kadısı Kara Halil'den gördü. Ülke, Bursa, İzmit, İznik, Gelibolu gibi önemli merkezlerin alınması ile genişlerken, Anadolu Selçuklu Devleti'ni örnek alan bir yapıya geçildi. İlk Divan Bursa'da kuruldu. Orhan Bey, ilmiye sınıfından gelen vezirin, Divan'da ikinci sırayı alması kuralını koydu. (İlk vezir Hacı Kemaleddin oğlu Alâeddin Paşa Orhan Bey'in kardeşi Alâeddin Bey'le karıştırılmıştır. Alâeddin Bey yönetime karışmamış, Futra Çiftliği'nde yaşamış, hayır işleriyle uğraşmışır.) Divan'da askeri konular görüşülmez, çoklukla adalet, vergi ve yönetim sorunlarına çözümler bulunurdu. Kadrosu dardı: Orhan Bey, vezir, Bursa kadısı ve müftü. Kimi zaman komutanlar Divan'a çağrılarak değişik konularda görüşleri alınabilirdi. Orhan Bey'in ilk örfleri (yasaları), Divan üyelerinin, ilmiye sınıfı mensuplarının, askerlerin giyim kuşamlarını belirledi. Yönetime ilişkin yasalarda Selçuklu taşra yönetimi örnek alındı. Kent yönetimleri kadılara, güvenlik işleri subaşılara bırakıldı. Savaş yıllarında ise, önemli merkezlerde birer sancakbeyi bulunduruldu. "Emir-i Kebîr" sanını taşıyan Orhan Bey, aynı zamanda Bursa sancakbeyi idi.

Bizans'la ilişkiler

Bayındırlığı önemseyen Orhan Bey, Bursa'yı 14. yy Anadolusu'nun ticaret, din ve kültür merkezlerinden biri yaptı. İmar çalışmaları devam ederken bir süre İznik'de oturdu. 1336'da, cami, medrese, hankâh ve imaretten oluşan ilk "külliye" tamamlandı. Kentin nüfusu, Türk göçmenlerle artırıldı. İznik'in de şenlenmesi için çaba harcandı. Burada daha çok Nilüfer Hatun'un ve Candarlı ailesinin yatırımları söz konusu oldu. Bilecik'te ve Söğüt'te de yeni eserler yapıldı.

Rumeli'deki fetihler

• KAYNAKLAR: Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1926; Enveri, *Düstürname-i Enveri*, 1928; H.A.Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 1928; F.Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 1959; Lutfi Paşa, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1925; Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, I, 1949; Oruç B.Âdil, *Tevarih-i Âl-i Osman*,1925; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 1972.

• BAKINIZ: AKÇAKOCA BEY, EVRENOS BEY, HALİL PAŞA [Kara-Candarlı], KANTAKUZENOS, KARAMÜRSEL BEY, MURAD I, OSMAN I.

ORHAN KEMAL
(1914-1970)

Türk öykü ve roman yazarı. Toplumsal yapıdaki çelişkileri ele alan, ülke gerçeklerine yönelen yapıtlar vermiştir.

15 Eylül 1914'te Adana'da doğdu, 2 Haziran 1970'te Sofya'da öldü. Asıl adı Mehmet Raşit Öğütçü'dür. Babası Abdülkadir Kemali Bey Birinci Millet Meclisi döneminde milletvekilliği ve adliye bakanlığı yapmış, 1930'da da Adana'da Ahali Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuştu. Partisinin kapatılması üzerine Suriye'ye kaçınca, ailesi de onun yanına gitti. Orhan

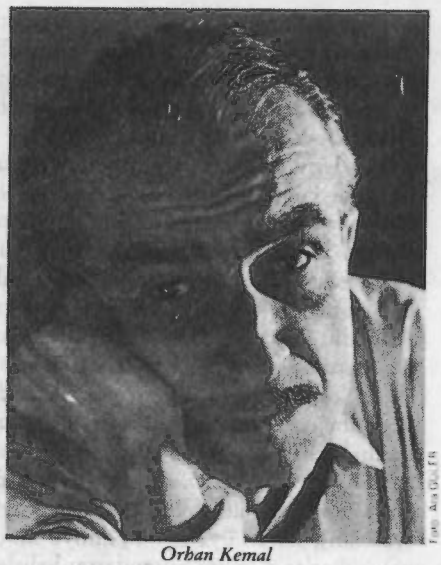

Orhan Kemal

Kemal de böylece ortaokul son sınıftayken öğrenimini yarıda bıraktı. 1932'de Türkiye'ye dönünce, Adana'da çırçır fabrikalarında işçilik, dokumacılık, kâtiplik, ambar memurluğu gibi işlerde çalıştı. 1938'de askerliği sırasında "yabancı rejimler lehinde propaganda yaptığı" savıyla yargılandı. 1939'da beş yıl hüküm giydi. Kayseri, Adana ve Bursa cezaevlerinde yattı. Bursa Cezaevi'nde Nâzım Hikmet'le tanıştı. Bu, onun sanat yaşamında bir dönüm noktası oldu. 1943'te tahliye olunca Adana'ya döndü ve gene geçici küçük işlerde çalıştı. Sonunda büsbütün işsiz kaldı ve ailesiyle birlikte İstanbul'a göçtü. Bundan sonra geçimini, karşılaştığı her türlü zorluğa karşın, yalnızca yazarlıkla sağladı. 1970'te Bulgar Yazarlar Birliği'nin çağrılısı olarak Sofya'ya gitti ve tedavi edilmekte olduğu hastanede öldü.

Yazarlığının niteliği

Edebiyat yaşamına askerlik yıllarında şiir yazarak başlamıştı. İlk şiirleri Raşit Kemal imzasıyla *Yedigün* ve *Yeni Mecmua*'da çıktı. Bunları, hapisteyken *Yeni Ses*, *Ses*, *Yürüyüş* dergilerinde yayımladıkları izledi. Nâzım Hikmet'in etkisiyle düzyazıya yöneldi. İlk düzyazısı, *Babaevi* romanının bir bölümü olan "Balık" 1940'ta *Yeni Edebiyat* gazetesinde basıldı. İlk öykülerini ise Raşit Kemal ve Orhan Raşit imzalarıyla yine aynı gazetede yayımladı. Bunları kendi adıyla çıkan öyküleri izledi. Bu yıllarda zaman zaman şiir de yayımlamakla birlikte, çalışmalarının ağırlığını öyküye yöneltmişti. Öyküleri *Varlık*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Yeditepe* başta olmak üzere zamanın önde gelen dergilerinde yayımlanırken, gazetelerde de birçok romanı tefrika edildi. *Kardeş Payı*'yla 1958'de, *Önce Ekmek*'le 1969'da Sait Faik Hikâye Armağanı'nı, gene *Önce Ekmek*'le 1969'da Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazandı.

Öykü ve romanlarının yanı sıra film senaryoları da yazdı. Kendi yapıtlarından oyunlaştırdığı *72. Koğuş* oyunuyla, 1967'de Ankara Sanat Sevenler Derneği'nce en iyi oyun yazarı seçildi. Ailesi tarafından, ilki 1971'de başlamak üzere, her yıl ölüm yıldönümünde verilen Orhan Kemal Roman Armağanı düzenlendi.

Orhan Kemal'in edebiyat yaşamına girdiği yıllarda, Türk edebiyatında toplumcu gerçekçi eğilim ağırlık kazanmaktaydı. II.Dünya Savaşı'nın getirdiği baskı ve yokluklar ortamında belirmeye başlayan bu anlayışın en etkili yazarlarından biri de Orhan Kemal oldu.

Öykücülüğü

İlk öykülerinde Çukurova'nın tarım ve fabrika işçilerinin sorunlarını dile getirdi. Sanayileşmeye geçiş dönemi insanının işçileşme sürecini, çalışma ve yaşama koşullarını, kentteki köylünün bu değişim içinde oradan oraya sürüklenişini yansıttı. Öykücülüğünün ikinci evresinde ise İstanbul'da, büyük kent çevresindeki küçük insanların sorunlarını konu edindi. 1950 sonrasında edebiyat alanında yaygınlaşan soyut ve kapalı söyleyişlerin karşısında, toplumcu gerçekçi anlayışın savunucusu ve uygulayıcısı olmayı direnerek sürdürdü. Hapisane, işçiler, köylüler, küçük insanlar, kimsesiz çocuklar, kadın, aşk, öykülerinin başlıca temalarını oluşturdu.

Romanları

Orhan Kemal'in romancılığı üç evrede gelişti. *Baba Evi*, *Avare Yıllar*, *Cemile*, *Dünya Evi* gibi ilk yapıtlarında kendi çocukluk ve ilk gençlik yıllarını konu edindi. İkinci evresinde, Adana'daki toprak ve fabrika işçilerinin yaşamlarını dile getirdi. Çukurova'nın iktisadi ve toplumsal yapısındaki değişimin, tarım ve sanayi kesimine etkisini, kişi ve toplum gerçeklerinden hareketle yansıttı. *Bereketli Topraklar Üzerinde*, *Vukuat Var*, *Hanımın Çiftliği*, *Kaçak*, *Eskici ve Oğulları*, *Kanlı Topraklar* bu evredeki romanları arasında yer alır. Üçüncü evresi ise İstanbul'da geçen, küçük insanların yaşamlarını dile getiren romanlarını kapsar. İstanbul'un yoksul semtlerinde, kenar mahallelerinde, gecekondularında oturan insanların, taşradan göçüp gelenlerin yaşam kavgaları, büyük kentin karmaşası içindeki tedirginlikleri, yoksunlukları bu romanlarının başlıca örgüsünü oluşturur. *Suçlu*, *Devlet Kuşu*, *Gurbet Kuşları*, *Bir Filiz Vardı*, *Müfettişler Müfettişi*, *Üç Kâğıtçı* bu döneminin başlıca romanlarıdır.

Orhan Kemal'in öykü ve romanlarındaki anlatımının en belirgin yanı diyaloglara dayanmasıdır. Yansıttığı kişi ve toplum gerçeklerini bu diyaloglar aracılığıyla sergiler. Bunu, okuyucuyu etkileyen bir örgü içinde geliştirir. Süssüz, yalın bir dil kullanır. Betimlemelere çok yer vermez. Açık, anlaşılır bir anlatımı vardır. Toplumsal sorunlara yönelişinin özünü kendi kişisel yaşantısı belirler.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Ekmek Kavgası*, 1949; *Sarhoşlar*, 1951; *Çamaşırcının Kızı*, 1952; *72. Koğuş*, 1954; *Grev*, 1964; *Arka Sokak*, 1956; *Kardeş Payı*, 1957; *Babil Kulesi*, 1957; *Dünyada Harp Vardı*, 1963; *İşsiz*, 1966; *Önce Ekmek*, 1968; *Küçükler ve Büyükler*, (ö.s.), 1971; *Aslan Tomson*, (ö.s.), 1976; *İnci'nin Maceraları*, (ö.s.), 1979. **Roman:** *Baba Evi*, 1949; *Avare Yıllar*, 1950; *Murtaza*, 1952; *Cemile*, 1952; *Bereketli Topraklar Üzerinde*, 1954; *Suçlu*, 1957; *Devlet Kuşu*, 1958; *Vukuat Var*, 1958; *Gâvurun Kızı*, 1959; *Küçücük*, 1960; *Dünya Evi*, 1960; *El Kızı*, 1960; *Hanımın Çiftliği*, 1961; *Eskici ve Oğulları*, 1962; *Gurbet Kuşları*, 1962; *Sokakların Çocuğu*, 1963; *Mahalle Kavgası*, 1963; *Kanlı Topraklar*, 1963; *Bir Filiz Vardı*, 1965; *Müfettişler Müfettişi*, 1966; *Yalancı Dünya*, 1966; *Evlerden Biri*, 1966; *Arkadaş Islıkları*, 1968; *Sokaklardan Bir Kız*, 1968; *Üç Kağıtçı*, 1969; *Kötü Yol*, 1969; *Kaçak*, (ö.s.), 1970. **Oyun:** *İspinozlar*,1965; *72. Koğuş*, 1967. **Anı:** *Nâzım Hikmet'le Üç Buçuk Yıl*, 1965. **İnceleme:** *Senaryo Tekniği ve Senaryoculuğumuzla İlgili Notlar*, 1963. **Röportaj:** *İstanbul'dan Çizgiler*, (ö.s.), 1971.

Resim 525
OGATA KORİN
***"Dalgalar"**, ykş. 1716,*
Metropolitan Sanat Müzesi,
New York-ABD

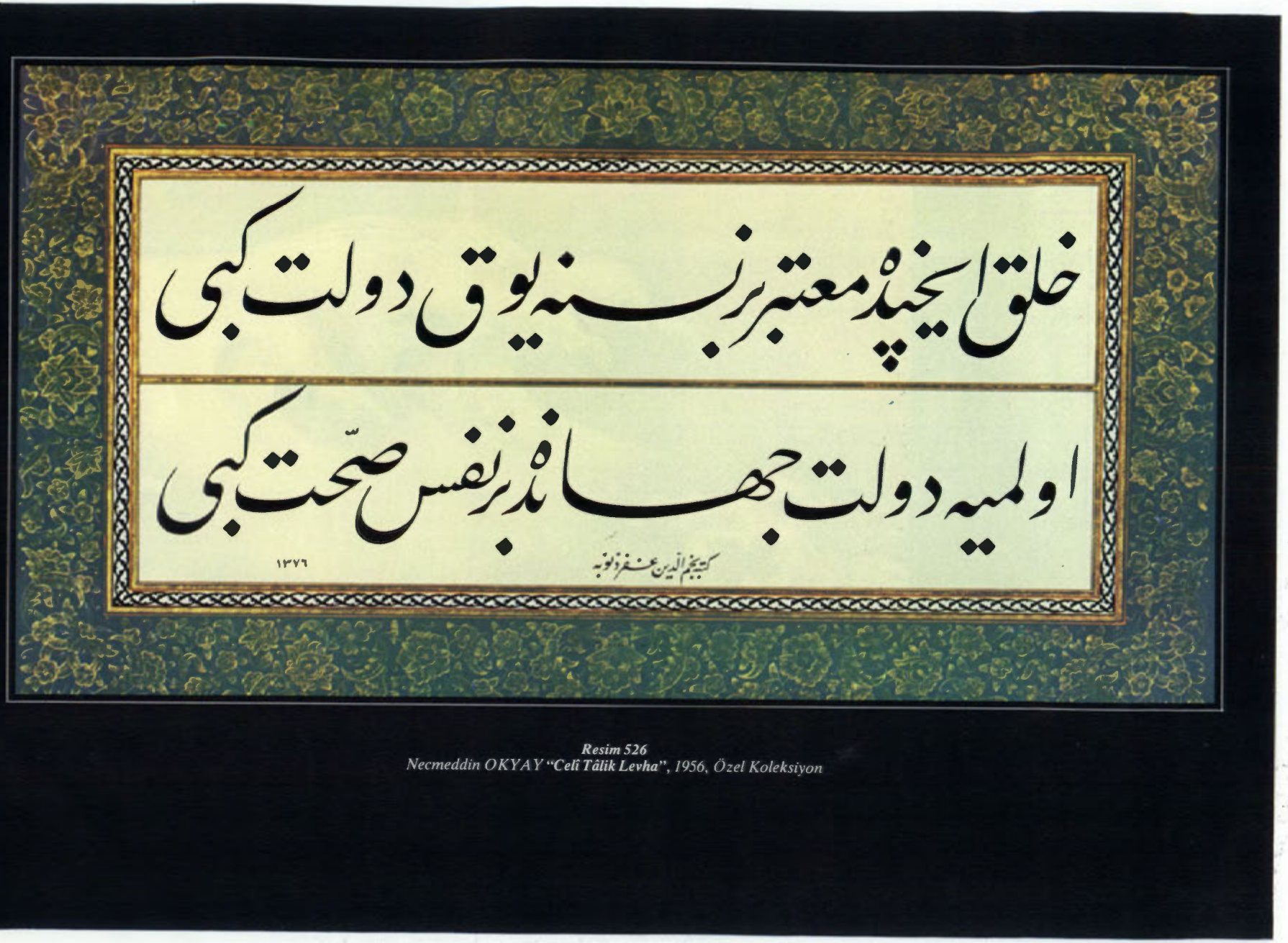

Resim 526
Necmeddin OKYAY "Celî Tâlik Levha", 1956, Özel Koleksiyon

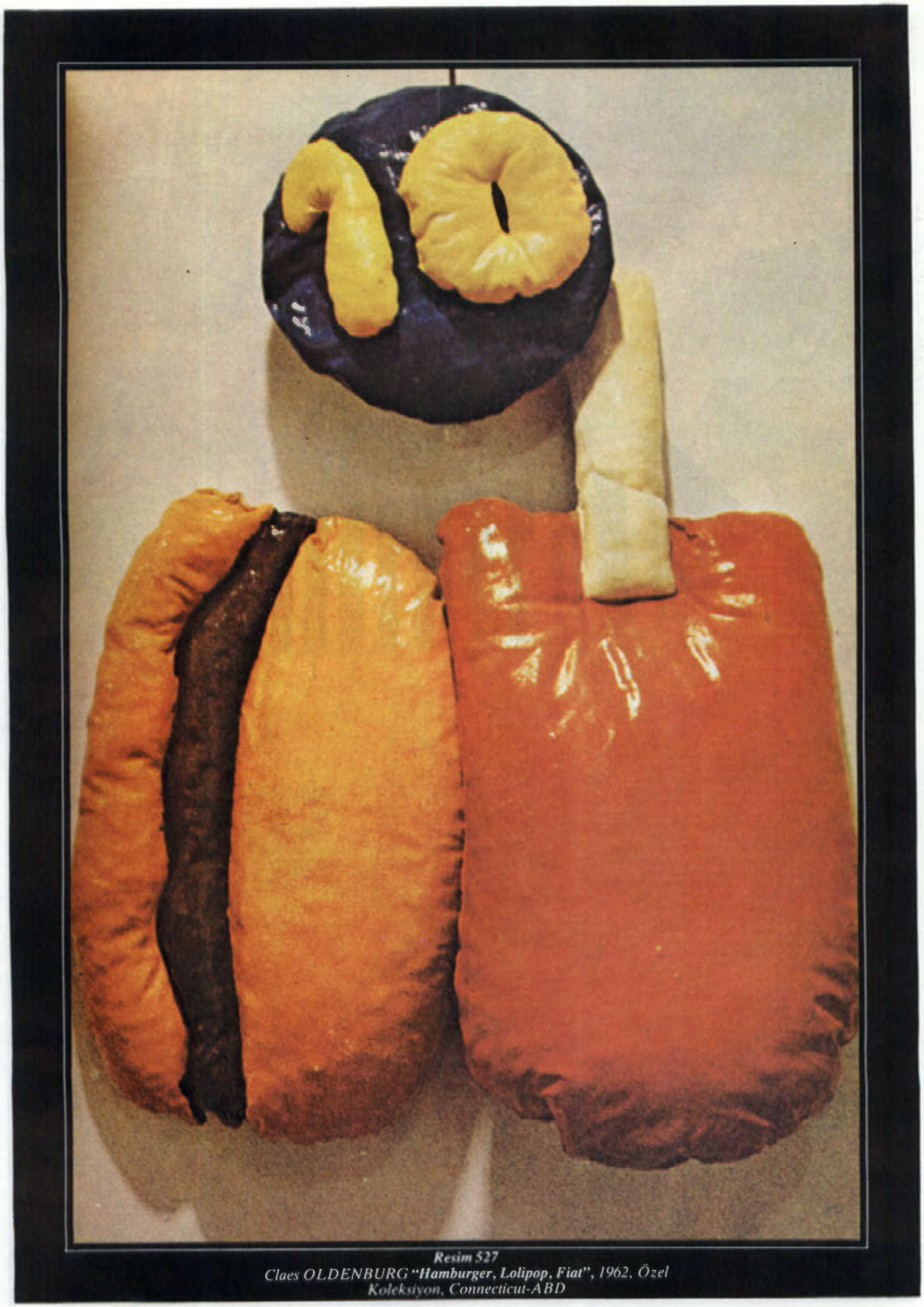

Resim 527
*Claes OLDENBURG "**Hamburger, Lolipop, Fiat**", 1962, Özel Koleksiyon, Connecticut-ABD*

Resim 528
Emin ONAT ***"Anıtkabir"*** *(Orhan Arda ile), 1942-1953, Ankara*

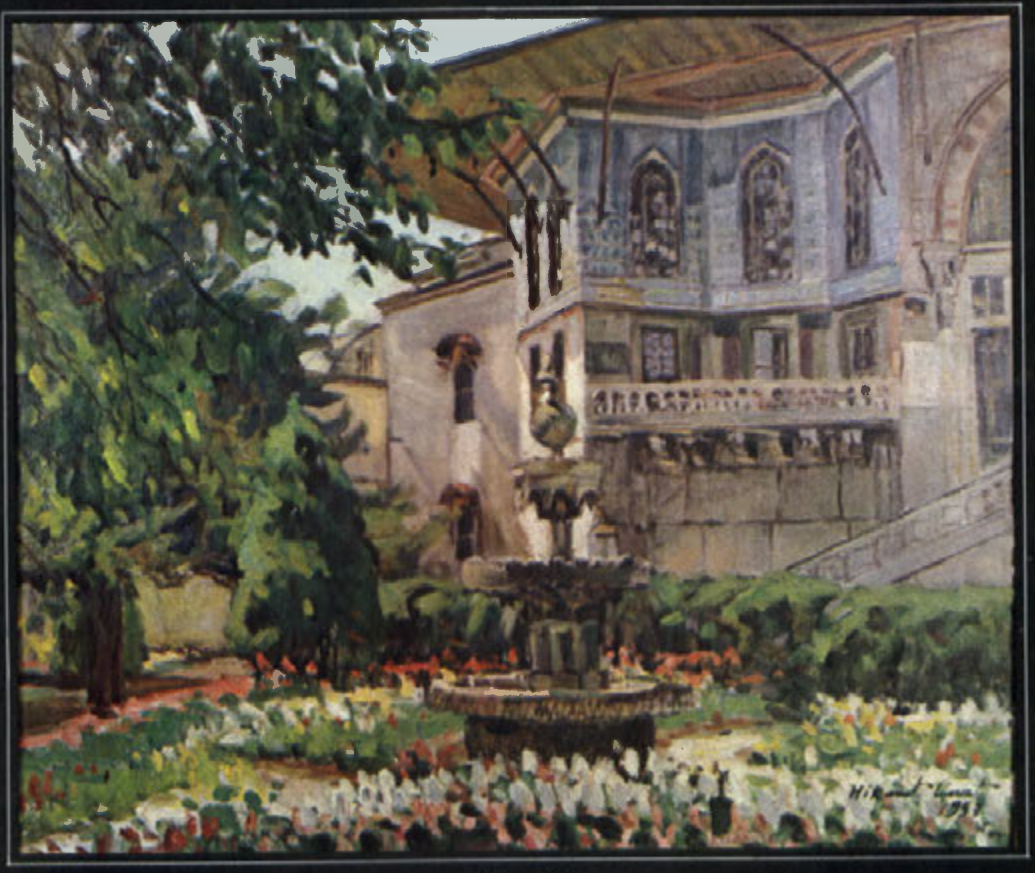

Resim 529
*Hikmet ONAT "**Topkapı Sarayı**", 1953, Özel Koleksiyon*

Resim 530
*Hikmet ONAT "**Kıyıda Gemi**" 1971, Özel Koleksiyon*

Resim 531
*Füsun ONUR "**Kompozisyon**", 1977, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

Resim 532
*Yervant OSKAN "**Naile Hanımın Büstü**", 1901, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

Resim 533
Andrea ORCAGNA ***"Tahta İsa, Madonna ve Azizler"****, 1354-1357,*
Strozzi Şapeli mihrap resminden, Santa Maria Novella Kilisesi, Floransa- İtalya

Resim 534
Jose OROZCO
"Mekanik At"
duvar resminden ayrıntı,
1938-1939,
Hospicio Cabanas,
Guadalojaro
Meksika

• KAYNAKLAR: A.Bezirci, *Orhan Kemal*, 1948; A.Bezirci ve H.Altınkaynak, *Orhan Kemal*, 1977; M.Buyrukçu, *Arkadaş Anılarında Orhan Kemal*, 1984; F.Otyam, *Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları*, 1975; N.Uğurlu, *Orhan Kemal'in İkbal Kahvesi*, 1973.

ORHON, Cüneyd
(1926)

Türk, kemençeci. Günümüz Türk müziğinin en başarılı saz sanatçılarındandır.

25 Temmuz 1926'da İstanbul'da doğdu. Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) İç Mimarlık Bölümü'nü bitirdi. Müziğe 1946'da Üsküdar Musiki Cemiyeti'nde başladı. Kemal Niyazi Seyhun'dan (1885-1967) iki yıl kemençe dersi aldı, iki yıl da İleri Türk Musikisi Konservatuvarı'na devam etti. 1948'den 1951'e değin Üniversite Korusu'nda kemençe çaldı. 1950'de İstanbul Radyosu'na girdi, ertesi yıl Ankara Radyosu'na geçti. 1953-1954 yıllarında İzmir Radyosu müzik yayınları şefi oldu. 1954'te yeniden İstanbul Radyosu'na döndü. 1960'ta bir dönem için Bağdat Güzel Sanatlar Akademisi'nde solfej ve usul dersleri verdi. 1962-1966 arasında İstanbul Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti'nde çaldı. Uzun yıllar radyo yayınlarıyla ilgili çeşitli kurullarda üye olarak görev aldı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın *Türk Musikisi Klasikleri* adı altında başlattığı nota yayınlarına en çok katkıda bulunanlardan biri oldu. 1976'dan bu yana, kurucu üyelerinden biri olduğu Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'nda kemençe öğretmeni olarak çalışmaktadır. İstanbul Radyosu ses sanatçılarından Özdal Orhon'la (1941) evlidir.

Son otuz yılın en iyi kemençecilerinden biri sayılan Orhon, klasik repertuarı da iyi bilen bir sanatçıdır. Onu bugün öteki kemençecilerden ayıran en belirgin nokta, 1976'dan beri dört telli kemençe çalmasıdır. Daha önce Tamburî Cemil Bey de bazı taksimlerinde dört telli kemençe kullanmış, H.Sadettin Arel ise, çoksesli bir Türk müziği için kemençenin tellerini üçten dörde çıkarmıştı. Türk müziğinde bestelenmiş bütün yapıtların geleneksel yapıdaki üç telli kemençeyle çalınamayacağını göz önüne alan Orhon, sazına bir tel daha ekleyip kemençenin ses alanını genişleterek bu sorunu çözmeyi düşünmüştür. Ayrıca, bu düzendeki kemençeden daha zengin bir tını elde edilebildiği kanısındadır. Klasik yapıtlarda kullandığı dört telli kemençeyi çoksesli Türk müziği örneklerinde de kullanmıştır.

ORHON, Mübin
(1924-1981)

Türk, ressam. Soyut resimleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 27 Nisan 1981'de Paris'te öldü. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın torunudur. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. 1947'de Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. Doktora yapmak üzere Fransa'ya gitti. Ancak mesleğinden çok resim sanatına ilgi duyması nedeniyle 1949'da Grand Chaumière Akademisi'nde, İlhan Koman, Şadi Çalık ve Sadi Öziş gibi Türk sanatçılarının kurduğu Soyut Sanat Atölyesi'nde (Atelier'de l'Art Abstré) resim çalışmalarına başladı. Aynı yıl Paris Üniversitesi'nde açılan karma sergiye katıldı. 1952-1953 yıllarında Grand Chaumière Akademisi'nde Modigliani Atölyesi'nde çalıştı. 1964'te askerlik görevini yapmak üzere Türkiye'ye geldi. 1966'da yeniden Paris'e döndü ve yaşamının sonuna değin orada kaldı.

Kendi kendini yetiştiren Mübin Orhon soyut sanata olan eğiliminden ötürü önceleri Kandinsky ve Mondrian'ı incelemiş, daha sonra ise Doğu sanatına ilgi duyarak Doğulu sanatçıların dünyaca ünlü büyük ustalar üstündeki etkilerini araştırmıştır. Giderek, kendi sanatını belirleyecek Doğu'nun düşünce yapısını bulmuş ve durgun, mistik bir havaya ulaşmıştır. Mevleviler'i işleyen son yıllardaki yapıtlarında konuya biçimsel olmaktan çok, düşünsel yanıyla yaklaşmıştır. Mevleviler'in dönüşünü simgeleyen yuvarlak, hareketli biçimler yerine, koyu tonlar içinde kapıyı simgeleyen, parıltılı dikdörtgen biçimler kullanmıştır. Bu durağan atmosferdeki mor ve mavinin en koyu tonları, içeriği bütünlemektedir. Işık da dışardan değil açık tonlu biçimlerin kendi yapısından kaynaklanmaktadır.

Mübin Orhon ulusal düşüncelerden yola çıkarak evrenseli arayan bir sanatçı olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Mevleviler*, 1978, 1980; İstanbul Resim ve Heykel Müzesi, *Mohaç; Şeytan Deresi*.

ORHON, Nevres
Bak. NEVRES BEY [Udî]

ORHON, Orhan Seyfi
(1890-1972)

Türk, şair ve yazar. Beş Hececiler olarak anılan grubun önde gelen şairlerindendir.

İstanbul'da doğdu. 22 Ağustos 1972'de aynı kentte öldü. 1909'da Mercan İdadisi'ni bitirdikten sonra girdiği Hukuk Fakültesi'nden 1914'te mezun oldu. Memurluk, gazetecilik ve öğretmenlik etti. Bir

yandan da 1911'de *Hıyaban* ile başlayarak çeşitli dergiler çıkardı. Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul hükümetini destekleyen *Aydede* gülmece dergisinin kadrosunda yer aldı. Bu derginin kapanması üzerine 1923'te Yusuf Ziya Ortaç'la birlikte *Akbaba* gülmece dergisini çıkarmaya başladı. Bunu 1924'te yeni bir gülmece dergisi olan *Papağan* ile *Güneş*, *Ayda Bir* ve *Çınaraltı* gibi edebiyat dergileri izledi. 1946-1950 döneminde Zonguldak'tan, 1965-1969 döneminde ise İstanbul'dan milletvekili seçildi. Birçok gazetede fıkra ve makaleler de yazdı. Öldüğünde *Son Havadis* gazetesinin fıkra yazarlığını sürdürüyordu.

Önceleri, *Fırtına ve Kar* adlı uzun şiirinde olduğu gibi aruz ölçüsünü kullanan Orhon, daha sonra Milli Edebiyat akımının etkisinde ve Genç Kalemler hareketinin yarattığı coşkulu ortam içinde hece ölçüsüyle yazmış, Türk dilinin Osmanlıca'nın egemenliğinden kurtulması gerektiğini savunmuştur. Hece ölçüsünün ilk örneklerinden olan ve çoğunlukla kişisel duyguları ile izlenimlerini yansıttığı şiirlerinde yalın ve yapmacıksız bir dil kullanmıştır. Ancak sonraki yıllarda dilde özleşmeye şiddetle karşı çıkmış, bu yüzden eleştirilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Fırtına ve Kar*, 1919; *Gönülden Sesler*, 1922; *O Beyaz Bir Kuştu*, 1941; *Kervan*, 1964; *İşte Sevdiğim Dünya*, 1965. **Gülmece-Yergi:** *Asrî Kerem*, 1942; *Hicivler*, 1950; *Düğün Gecesi*, 1957. **Fıkra-Makale:** *Dün, Bugün, Yarın*, 1943; *Kulaktan Kulağa*, 1943.

Üçleme ▸

ORİGENES
(185 ? -253)

İskenderiyeli filozof. Yeni-Platonculuk'un öncülerindendir.

İskenderiye'de doğduğu sanılmaktadır. Aynı kentte öldü. Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Doğum ve ölüm yılları da tartışmalıdır. Ancak Longinos, Herennius ve Plotinos gibi Yeni-Platoncular'ın arkadaşı, Ammonius Sakkas'ın öğrencisi olduğu bilinmektedir. Yazılı yapıtı kalmayan Origenes'in düşünceleri Proklos'un onunla ilgili alıntı ve açıklamalarından öğrenilmektedir. Proklos'a göre, Origenes şiir konusundaki görüşlerine karşı çıktığı Platon'un *Timaios* adlı yapıtını yorumlamış, Homeros'la ilgili açıklamalar yazmış, özellikle evren ve nesnelerin ilkesi üzerinde durmuştur.

Hıristiyanlık ve Platon ▸

Origenes'in açıklamalarına göre, nesnelerin anlık dışında oluşturucu bir ilkesi yoktur. Tanrı da yüce bir anlıktır. Bu özelliği dolayısıyla evrenin oluş nedenidir. Ancak bu oluş bir yoktan var etme değil, tanrısal özden fışkırma *(emanatio)* niteliğindedir. Fışkırma ise birden değil, belli aşamalara göredir. Her aşama bir varlık türünü oluşturur. Origenes'in, felsefe bakımından, önemli bir özelliği de düşüncelerini karşılaştırmalı bir eleştiri biçiminde vermesidir.

ORİGENES
(185-254)

İskenderiyeli tanrıbilimci ve din adamı. Bir us varlığı olan insanı öteki yaratıklardan ayıran öğenin özgür istenç olduğu görüşünü savunmuştur.

İskenderiye'de doğdu, Tyr'de (Sur) öldü. Sonradan Hıristiyan olan bir putatapıcının oğludur. Önce Anadolu-Yunan filozoflarını okudu, sonra Kutsal Kitabı inceledi. Özellikle Platon, Epiktetos, Plotinos ve Ammonius Sakkas'ın görüşlerini, 202'den sonra Hıristiyanlık'ı, benimsedi. Ailesini geçindirebilmek için özel dersler verdi. Öğretmenliği döneminde, birçok kimsenin Hıristiyan olmasını, Roma İmparatorluğu'nun ağır baskılarına karşın, gizlice örgütlenmesini sağladı. O dönemde, Doğu Hıristiyanları'nca benimsenip yaygınlaşmış bir inanca kapılarak, yalnız din işleriyle ilgilenmek amacıyla kendi kendini hadım etti. Bütün yaşamı boyunca bu olayın ezici etkisi altında kalan, kendi kendini dayanılmaz acılar ve sıkıntılar içinde, tutkulardan arındırmaya çalışan Origenes için "gövde tinin zindanıdır". Daha sonra, olgunlaşmak, duyuların etkisinden kurtulmak için, birtakım gövdesel yetenekleri yok etmenin gereksizliğini, sağlıklı bir istencin bu işi başaracağını öne sürdü.

Origenes'in temel düşüncesi dinle felsefeyi uzlaştırmak, Hıristiyanlık'ın içerdiği sorunlara felsefenin ışığında çözüm aramaktır. Bu sorunlar arasında İsa'nın, bütün insanları kurtarmak için, kendini adayışı *(redemptio)*, tanrısal kayra *(gratia)* ve gövdeleşme *(incarnatio)* en önemlileridir. Bu üç konuyu aydınlığa kavuşturma düşüncesiyle, Origenes çalışmalarında önce kutsal kitapların içeriklerini açıklamak için karşılaştırmaya dayanan eleştiri yöntemini uygular. Sonra dinin içerdiği konular ve onlarla ilgili yazıları yorumlar. En sonunda da dinin değişmeyen, genel geçerlik taşıyan kanılarını *(dogma)* belli bir dizgeye göre ele alır.

Origenes'in kuramına göre, Hıristiyanlık'ın özüyle Platon'un felsefesi arasında özdeşlik vardır. Çünkü "Baba Tanrı" kavramını ortaya atan, evreni düzenleyen, yöneten bir varlık diye niteleyen Platon'dur. Aristoteles'in felsefesinde ise "Tanrı Oğul" kavramı, ikinci bir yüce varlık olarak, yer alır. Bu nedenle Platon-Aristoteles felsefeleri Hıristiyanlık'ın ilkelerini içeren birer dizgedir, yapılacak iş bunları açıklamak ve dinle uzlaştırmaktır. Açıklanması gereken sorunların odağı Tanrı'dır.

Tanrı bütün evreni kapsayan, usla donatılmış, diriliğin kaynağı olan, tin gibi yaşayan bir tözdür. Bu töz kendi kendisiyle vardır, özgürdür, istençtir, bütün oluş ve eylemlerin ilkesidir. Tanrı en yüce iyidir, olgunluktur, bilgeliktir, erdemdir. İnsanda biri us, öteki tin ve istenç olmak üzere üç tanrısal öğe vardır. İnsanın başlıca özelliği de özgür bir istencinin bulunmasındadır. İnsanı, öteki canlılardan ayıran us, bütün edimlerin, yargıların ilkesidir. Bu nedenle insan yaptıklarından sorumludur. Çünkü eylemlerini seçme

özgürlüğü vardır. İnsan kendi özgür istenci ve usu nedeniyle isteyen, devinen ve yargılayan bir varlıktır. İnsanın özgürlüğü tanrısal kayradan doğar, ancak onun buyruğu altında değildir.

Origenes'e göre başlangıçta bütün varlıklar eşit ve özdeştir, evrenin en yüce, genel geçerlik taşıyan başlıca yasası bu özdeşliktir. Evrenin özünde türlülük yoktur, türlülük insanın us ve istencine dayanarak yaptığı seçimden kaynaklanır. Çünkü, bütün yaratıklar gibi insan da, biri Tanrı'ya varan, öteki Tanrı'dan uzaklaşan iki yol arasındadır. Bu yollardan birini seçme özgürlüğü vardır. İşte eşitsizliğin kaynağı bu seçmedeki değişikliktir. Öte yandan evrende görülen türlülük de suçtan (günah) doğar. Bu da yaratıkların değişen durumlarıyla bağlantılıdır. Canlıların kendiliğinden devinmelerine karşın, cansızlarda böyle özellik yoktur, onları devindiren gene canlılardır. Nitekim bütün hayvanlar kendi duyum ve düşgüçlerine göre eyleme geçer, bitkilerde görüldüğü gibi, kendi kendine büyür ve gelişir. Origenes, üçleme konusundaki görüşünü açıklarken ışından parlaklığın doğuşu gibi "Baba" niteliği taşıyan Tanrı'dan, Söz'ün (Oğul) türediğini, İsa'nın varlığında nesnelleştiğini ileri sürer.

Eşitlik, özdeşlik, türlülük

- YAPITLAR: (başlıca) *Patrologia Graeca*, (ö.s.), 7 cilt, 1857-1860, ("Yunan Kilise Babaları Tarihi").
- KAYNAKLAR: F.H.Kettler, *Der ursprüngliche Sinn der Dogmatik des Origenes*, 1966; A.Lieske, *Die Theologie Logosmystik bei Origenes*, 1938; Miura-Stange, *Celsus und Origenes*, 1926.
- BAKINIZ: AMMONİUS SAKKAS, ARİSTOTELES, PLATON, PLOTİNOS.

ORLANDO, Vittorio Emanuele
(1860-1952)

İtalyan devlet adamı. 1917-1919 arasındaki başbakanlığı sırasında I.Dünya Savaşı'nı izleyen Paris Barış Konferansı'nda ülkesini temsil etmiştir.

19 Mayıs 1860'ta Sicilya Adası'ndaki Palermo kentinde doğdu, 1 Aralık 1952'de Roma'da öldü. Hukuk öğrenimi görerek 1885-1931 arasında Modena, Messina, Palermo ve Roma üniversitelerinde anayasa hukuku profesörlüğü yaptı. 1897'de milletvekili seçildikten sonra 1903-1905 arasında eğitim, 1907-1909 ve 1914-1916 arasında adalet, 1916-1917 yıllarında içişleri bakanlığı görevlerinde bulundu. İtalya'nın Mayıs 1915'te I. Dünya Savaşı'na katılmasından yana tavır aldı.

Ekim 1917'de İtalyan kuvvetlerinin Caporetto'da Avusturya ve Alman orduları karşısında uğradığı ağır yenilginin ardından hükümetin çekilmesi üzerine başbakan oldu. Savaşın, aralarında İtalya'nın da bulunduğu İtilaf Devletleri tarafından kazanılmasının ardından Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda İtalya'yı temsil etti. Ancak uzun görüşmelerin sonunda İtalya'nın savaşa katılmasında asıl etken olan Dalmaçya kıyılarına ve Fiume kentine ilişkin istekleri, ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından reddedilince, 19 Haziran 1919'da konferansı terk etti. Aynı tarihte başbakanlıktan istifa etti.

Aralık 1919'da meclis başkanlığına seçilen Orlando, bir süre, güçlenen işçi hareketini durdurmak için sıkı önlemler alacak güçlü bir hükümetin gerekli olduğunu savunan Mussolini'yi destekledi. Bu desteğini Faşistler iktidara geldikten sonra da sürdürdü. Ancak sosyalist milletvekili Giacomo Matteotti'nin Haziran 1924'te Faşistler tarafından öldürülmesinin ardından muhalefete geçti. Sicilya'da yapılan yerel seçimlerde Mussolini'ye karşı bir muhalefet oluşturmaya çalıştıysa da Faşistler'in seçimlerde hile yapmasını protesto ederek 1925'te milletvekilliğinden istifa etti ve siyasi yaşamdan çekildi.

Temmuz 1943'te Mussolini'nin devrilmesinin ve Haziran 1944'te Roma'nın Naziler'den kurtarılmasının ardından 1944'te Roma Üniversitesi'ndeki kürsüsüne döndü. Haziran 1946'da Kurucu Meclis'e seçildi ve bu meclisin başkanlığına getirildi. Ancak Şubat 1947'de imzalanan Paris Antlaşması'yla İtalya'nın Dalmaçya kıyılarını ve Fiume'yi Yugoslavya'ya vermek zorunda bırakılmasına karşı çıkarak görevinden istifa etti. 1948'de Senato'ya seçildi. Aynı yıl, yeni anayasa uyarınca İtalya'nın ilk cumhurbaşkanını seçmek için yapılan seçimlerde aday olan Orlando, seçimleri kazanamadı. Birkaç yıl sonra Roma'da öldü.

- BAKINIZ: GIOLITTI, MATTEOTTI, MUSSOLINI, NITTI, VITTORIO EMANUELE III.

ORLANDUS LASSUS

Bak. LASSO, Orlando di

OROZCO, José Clemente
(1883-1949)

Meksikalı ressam. Ülkesinde 20. yy duvar resmini başlatmış ve bu tür resmi, toplumsal bilinci aktarmada bir araç olarak kullanmıştır.

23 Kasım 1883'te Jalisco Eyaleti'nde Ciudad Guzmán'da doğdu, 7 Eylül 1949'da Mexico City'de öldü. Eğitimini San Jacinto'daki Tarım Okulu'nda ve Meksika Ulusal Üniversitesi'nde yaptı. 1890'da ailesiyle birlikte Mexico City'ye yerleşti. Burada Güzel Sanatlar Okulu'nda mimari çizim dersleri aldı. Ancak, on yedi yaşında bir kaza sonucu sol elini kaybedince mimarlık eğitimini bırakarak resme başladı. 1905'te Academia de San Carlos'a girdi. Burada, Doktor Atl olarak tanınan devrimci yazar ve ressam Gerardo Murillo (1857-1964) ile tanıştı ve onun etkisiyle yerel konulara yöneldi. 1910'da çevresindeki sanatçı arkadaşlarıyla birlikte bir dernek kurarak hükümetten, resmi yapılara, devrim konulu duvar resimleri yapmak için izin istedi. Ancak ülkedeki siyasal karışıklıklar nedeniyle bu izin verilmedi.

Orozco bazı dergilere karikatürler yapmaya başladı. 1915'te Dr.Atl ile birlikte *La Vanguardia* adlı devrimci gazetede çalıştı. Aynı dönemde sokak kadınlarını betimleyen *Gözyaşları Evi* adlı resim dizisi, konusundan ötürü eleştirilere uğradı. 1917'de ABD'ye gitti. 1920'de Meksika'ya geri döndü. Hükümet tarafından Rivera ve Siqueiros ile birlikte duvar resimleri yapmakla görevlendirildi. 1927'de hükümetteki değişiklikler nedeniyle bir kez daha sert eleştirilere hedef oldu ve yeniden ABD'ye gitti. 1932'de Avrupa'ya bir gezi yaptı. 1934'te ülkesine döndüğü zaman sanat yaşamının doruğundaydı. En önemli yapıtlarını 1936-1939 arasında Guadalajara'da üretti. 1947'de Meksika cumhurbaşkanınca son beş yılın en önemli Meksikalı sanatçısı olduğu söylenerek onurlandırıldı.

Meksika sanatının Rivera, Siqueiros ve Tamayo ile birlikte dört büyük ustasından biri olan Orozco, toplumsal gerçekçi tavrı ile öne çıkmıştır. Sokak kadınlarını betimleyen *Gözyaşları Evi* dizisi bu eğiliminin ilk ürünüdür. Konularını önceleri geç izlenimci (post-empresyonist) bir teknikle işleyen Orozco, giderek dışavurumcu (ekspresyonist) bir teknik geliştirmiş ve Meksika halkının, ülkede 1910'lar boyunca süren karışıklıklardan çektiği çile ve acıları, 1920'lerde başladığı duvar resimlerinde dile getirmiştir. 1930'larda ABD'deyken California Claremont'ta, Pomona College'da yaptığı *Prometheus*, dışavurumcu üslubunu bulduğu ilk önemli yapıtıdır. Bu resmiyle toplumsal eleştiri ve tarihsel konulardan uzaklaşarak, tüm insanlığı ilgilendiren daha evrensel bir temaya yönelmiştir. Guadalajara duvar resimlerinde ise insanlığın fiziksel ve mistik çelişkilerini vurgulayarak, bu eğilimini sürdürmüştür. Son dönem yapıtlarında evrensel temalardan uzaklaştığı, milliyetçi bir tutum içine girdiği görülür. Ayrıca bu dönemdeki bazı yapıtlarında, artan bir mistisizm ile soyuta kaçan bir teknik de izlenir.

- **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Gözyaşları Evi; Barikat*, 1931, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Zapatistler*, 1931, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Metafizik Manzara*, 1948, Orozco Evi, Mexico City. **Duvar Resmi:** *Prometheus*, 1930, Pomona College, Claremont/California, ABD; *Katarsis*, 1934, Güzel Sanatlar Sarayı, Mexico City; *Makine At*, 1938-1939, Cabañas Hastanesi, Guadalajara; *Meksika Alegorisi*, Gabino Ortiz Kütüphanesi, Jiquilpan, Meksika; *Ulusal Alegori*, 1947, Ulusal Öğretmen Okulu, Guadalajara, Meksika; *Hidalgo ve Meksika'nın Kurtuluşu*, 1949, Hükümet Sarayı, Guadalajara, Meksika.

- **KAYNAKLAR:** M.K.Helm, *Man of Fire: J.C. Orozco*, 1953; A.Reed, *Orozco*, 1956.

Resimde Toplumsal Gerçekçi Tutum

Toplumsal gerçekçilik (sosyal realizm) terimi 19. ve 20. yy'larda sanatta, siyasal ya da toplumsal içerikli konuları, gerçekçi (realist) bir biçimde yansıtan eğilimler için kullanılmıştır. Gerçekçilik'in öncülerinden olan Courbet'nin* 1849 tarihli Taş Kıranlar adlı resmi ilk toplumsal gerçekçi örneklerden sayılabilir. Bir akım olarak ise 1900'lerin başlarında ABD'de R.Henri* öncülüğünde kurulan Ash Can Okulu ile ortaya çıkmıştır.

I.Dünya Savaşı'nın toplumsal yaşamda ve kültürel değerlerde yarattığı çöküntü 1920'lerden başlayarak "sanat sanat içindir" düşüncesinin anlamını yitirmesine ve bazı sanatçıların siyasal düşüncelerini toplumsal bir bağlam içinde anlatmaya yönelmelerine neden olmuştur. Bu tutumun aşırı yandaşları, sanatı siyasal bir silah ya da siyasal ideolojilerin bir propaganda aracı olarak kullanmaya yönelmişler ve böylece belli bir davaya adanmış sanat (art engagé) düşüncesi ve örnekleri doğmuştur. Almanya'da 1920'lerde gelişen Yeni Nesnelcilik (Neue Sachlichkeit) akımı doğrultusundaki yapıtlar ile Picasso'nun* Guernica'sı ve Kokoschka'nın* savaşı yeren resimleri toplumsal içerikli resmin Avrupa'daki ilk örnekleri arasında yer alır. Gerçeküstücülük ise toplumsal gerçekçi türde yapıtlar üretmemekle birlikte, belli devrimci amaçları açısından siyasal boyuta sahip sanat hareketlerinden biri olmuştur. Toplumsal gerçekçilik anlayışı, II. Dünya Savaşı sonrası İtalya'sında verimli bir ortam bulmuştur. 1945'te yayımlanan Manifesto del Realismo (Gerçekçilik Bildirgesi) çevresinde birleşen ressamlar arasında gerçekçisinden soyutçusuna dek her türlü çalışan ressam yer almıştır. 1946'da kurulan Fronte Nuovo dell'Arte (Yeni Sanat Cephesi) grubu toplumla bütünleşen gerçekçi bir sanat anlayışı yolunda başlangıçta Léger'nin* sanatıyla Picasso'nun Guernica'sının anlatımcı biçimciliğinin etkisi altında kalmışlar, ancak Guttuso'nun*, dışında bu grubun büyük bir çoğunluğu, 1950'lere doğru gelişmeye başlayan anlatımcı soyutlama (ekspresif abstraksiyon) doğrultusunda yürümüşlerdir.

Benzer bir deneyin özgün bir verime dönüştürüldüğü tek ülke Meksika'dır. Meksika Devrimi'nin ardından 1920'lerde başa gelen demokratik hükümetlerin uygulamaya koydukları sanat ve kültür programları yeni bir milliyetçilik bilinciyle özgür bir ortamda gerçekleştirildiği için bugün Meksikalı dörtler olarak bilinen D.Rivera*, Orozco, D.A.Siqueiros* ve R.Tamayo* gibi sanatçılar büyük boyutlu duvar resimlerinde, toplumsal gerçekçiliğin en yetkin örneklerini vermişlerdir.

Toplumsal gerçekçiliğin hayli geçerli olduğu sosyalist ülkelerde sanat alanındaki girişimler halkın anlayabileceği ve onu eğlendirirken eğiten bir sanat biçiminin yaratılmasına yönelik bir uygulamaya konu olmuş, Batı'daki toplumsal gerçekçi sanat anlayışından ayırt edilmesi amacıyla Toplumcu Gerçekçilik (Sosyalist Realizm) adıyla anılmıştır.

ORSINI, Felice
(1819-1858)

İtalyan siyaset adamı. Fransa İmparatoru III.Napoléon'a karşı başarısız bir suikast girişiminde bulunmuştur.

18 Aralık 1819'da İtalya'da Forli yakınlarında Meldola'da doğdu, 13 Mart 1858'de Paris'te öldü. Bologna'da hukuk öğrenimi gördüğü sırada, 1837'de İtalyan Birliği hareketinin önderlerinden G.Mazzini' nin Genç İtalya adlı örgütüne üye oldu. 1843'te Romagna'da cumhuriyetçi bir ayaklanmaya katıldığı için yaşam boyu hapis cezasına çarptırıldıysa da iki yıl sonra serbest bırakıldı.Bu tarihten sonra Mazzini'nin İtalya'daki en önde gelen temsilcisi oldu.

1848-1849 yıllarında Roma'da Papalık yönetimine karşı düzenlenen cumhuriyetçi ayaklanmaya katıldı. 1849'da Roma Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Roma Meclisi'ne milletvekili seçildi. Garibaldi ile birlikte, III.Napoléon'un Roma Cumhuriyeti'ni yıkmak için papaya yardıma yolladığı Fransız birliklerine karşı savaştı. Cumhuriyetin yıkılmasından sonra önce Cenevre'ye, ardından Nice'e kaçtı. İsviçre, Macaristan ve İngiltere'de Mazzini'ye bağlı olarak çalıştıktan sonra Orta İtalya'da yeni ayaklanma girişimlerinde bulundu. 1855'te Avusturyalılar tarafından yakalanarak yaşam boyu hapis cezasına mahkûm edildiyse de hapishaneden kaçarak Londra'ya geçmeyi başardı.

Mazzini ile arasında beliren görüş ayrılıkları nedeniyle 1857'de ondan ayrıldı. Aynı dönemde, Roma'ya yaptığı askeri müdahaleden beri İtalyan Birliği'nin önünde büyük bir engel olarak gördüğü III.Napoléon'a karşı bir suikast planlamaya başladı.Üç yardımcısıyla birlikte Paris'e geçerek, 14 Ocak 1858 gecesi, operaya gitmekte olan III.Napoléon ve eşinin arabasına üç bomba attı. III.Napoléon'un suikastten yara almadan kurtulmasına karşın, olay sırasında çok sayıda kişi öldü ve yaralandı. Olaydan hemen sonra tutuklanan Orsini ölüm cezasına çarptırıldı ve giyotinle idam edildi.

III.Napoléon, Orsini'nin suikast girişimini cumhuriyetçi muhalefeti sindirmek için bir fırsat olarak değerlendirdi. Şubat 1858'de eskiden siyasi nedenlerle tutuklanıp serbest bırakılanlardan şüpheli görülenlerin yargılanmaksızın tutuklanmalarını ve sürgüne gönderilmelerini öngören bir genel güvenlik yasası çıkardı.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Austrian Dungeons in Italy*, 1856, ("İtalya'daki Avusturya Zindanları"); *Memoirs and Adventures of F.Orsini Written by Himself*, (otobiyografi), 1857, ("F.Orsini'nin Kendisinin Yazdığı Anıları ve Maceraları").

- **BAKINIZ:** GARIBALDI, MAZZINI, NAPOLÉON III.

ORTAÇ, Yusuf Ziya
(1895-1967)

Türk, şair ve yazar. Şiirde konuşma dilini ve hece ölçüsünü kullanarak önemli bir değişime öncülük etmiş olan Beş Hececiler'dendir.

İstanbul'da doğdu, 11 Mart 1967'de aynı kentte öldü. Vefa İdadisi'ni bitirdikten sonra 1915'te Darülfünun'un açtığı yeterlik sınavını kazandı ve edebiyat öğretmenliğine başladı. İlk şiirleri 1914'ten sonra çeşitli dergilerde çıktı. Kendisi de ilki 1918'deki *Şair* olmak üzere birçok edebiyat dergisi çıkardı. Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul hükümetinin yanında yer alan *Aydede* dergisinde de gülmece yazıları yazıyordu. Bu derginin kapanması üzerine, 1923'te O.S. Orhon'un da katılmasıyla genellikle kentlilere ve aydınlara yönelik bir gülmece dergisi olan *Akbaba*'yı çıkardı. Değişen iktidarlara kolayca ayak uyduran ve bu yüzden zaman zaman kendi okuyucusunun bile tepkisine hedef olan bu derginin yöneticiliğini ölümüne değin sürdürdü. Bu arada 1946-1950 döneminde Ordu milletvekilliği yaptı.

Gençlik yıllarında, döneminin birçok şairi gibi aruzla şiirler yazan Ortaç, Ziya Gökalp'in etkisiyle hece ölçüsüne yönelmiş ve Beş Hececiler grubunun bir üyesi olmuştur. Hece ölçüsünü kullanarak koşukla yazdığı *Binnaz* adlı oyunu başarılı yapıtlarındandır. İşlek bir dille yazdığı fıkralarında ise yergiyi ve nükteyi ustaca kullanmıştır. Şiirlerinin ve gülmece yazılarının yanı sıra, roman ve öyküler de yazmıştır. İlk romanlarından *Göç*'de işgal öncesi İstanbul'una ilişkin kendi gençlik anılarını, 1953'te yazdığı *Üç Katlı Ev*'de ise Meşrutiyet öncesinden Cumhuriyet dönemine değin uzanan bir zaman dilimi içinde değişik kuşaklar arasındaki ilişkileri ve çelişkileri anlatmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Akından Akına*, 1916; *Cenk Ufukları*, 1917; *Aşıklar Yolu*, 1919; *Yanardağ*, 1928; *Bir Rüzgâr Esti*, 1962. **Oyun:** *Binnaz*, 1919; *Nikahta Keramet*, 1923. **Roman:** *Göç*, 1943; *Üç Katlı Ev*, 1953. **Fıkra:** *Beşik*, 1943; *Ocak*, 1943; *Sarı Çizmeli Mehmet Ağa*, 1956; *Gün Doğmadan*, 1960. **Anı:** *Portreler*, 1960; *Bizim Yokuş*, 1966.

ORTEGA, Daniel
(1945)

Nikaragualı siyaset ve devlet adamı. Somoza diktatörlüğüne son veren Temmuz 1979 Devrimi'nin önderleri arasında yer almış, Kasım 1984'te devlet başkanlığına seçilmiştir.

Daniel Ortega Saavedra 11 Kasım 1945'te Chontales Eyaleti'nin La Libertad köyünde doğdu. Annesi, babası ve iki erkek kardeşi Somoza diktatörlüğüne karşı verilen mücadeleye etkin olarak katılmış kişiler-

Daniel Ortega

dir. Bu mücadeleye henüz 14 yaşında bir ortaokul öğrencisiyken katılan Ortega, 1960'ta Nikaragua Yurtsever Gençliği adlı örgüte üye oldu. 1961-1962 yıllarında bir grup arkadaşıyla birlikte, Luis Somoza yönetimine karşı etkinlik gösteren kent direniş birliklerini örgütledi ve Nikaragua Devrimci Gençliği adlı örgütü kurdu. Bu çalışmaları sırasında, 1960'da ve 1961'de iki kez tutuklandı.

1963'te, bir grup devrimci aydının Somoza yönetimine son vermek amacıyla 1961'de kurduğu FSLN'ye (Frente Sandinista de Liberacion Nacional-Sandinist Ulusal Kurtuluş Cephesi) üye oldu. Bir süre sonra, Ortaöğrenim Gençliği Hareketi'nin sorumlusu yapıldı. Aynı zamanda Managua'daki Orta Amerika Üniversitesi'nde hukuk öğrenimine başladığı bu dönemde, Aralık 1963'te yeniden tutuklandı. 1964'te FSLN yönetimince, devrimci etkinliklerde bulunmak üzere bir grup arkadaşıyla birlikte Guatemala'ya gönderildiyse de, orada yakalanarak Nikaragua yönetimine teslim edildi ve yeniden tutuklandı.

Serbest kaldıktan sonra FSLN Yürütme Komitesi'nde görev alan Ortega, bu tarihten başlayarak, FSLN'nin Ulusal Muhafızlar'a karşı yürüttüğü ilk gerilla eylemlerinin içinde yer aldı. 1965'te iki arkadaşıyla birlikte FSLN'ye bağlı Devrimci Öğrenci Cephesi'nin yayın organı *El Estudiante*'yi (Öğrenci) yayımlamaya başladı. Aynı tarihte, kuruluşuna öncülük ettiği Kent Halk Komiteleri'nin Managua'da yürüttüğü örgütlenme çalışmalarına yön verdi.

1966'da direniş hareketinin kentler sorumlusu yapıldı. Ortega FSLN'nin Ağustos 1967'de Pancasan yöresinde giriştiği geniş çaplı gerilla mücadelesinde etkin rol oynadı. Mücadelenin yeni devlet başkanı Anastasio Somoza'ya bağlı Ulusal Muhafızlar'ca yenilgiye uğratılmasını izleyen koyu baskı ortamında, Ekim 1967'de Managua'da tutuklandı. Yedi yıl süren tutukluluğu sırasında diğer siyasi tutuklularla birlikte sekiz kez açlık grevine gitti. FSLN militanlarının 27 Aralık 1974'te gerçekleştirdiği ünlü Noel Partisi Baskını sırasında, rehin alınan 12 önemli devlet adamının yaşamı karşılığında, 13 arkadaşıyla birlikte hapisten kurtarıldı. 1974'te yeniden FSLN Ulusal Yönetimi'ndeki yerine aldı.

Somoza yönetiminin Noel Partisi Baskını'nı izleyen dönemde yoğunlaştırdığı baskı ve terör ortamında, FSLN içinde, mücadelenin bundan sonraki aşamasında izlenmesi gereken strateji ve taktikler konusunda farklı görüşler savunan iki eğilim doğdu. Ortega'nın da aralarında yer aldığı bir grup FSLN yöneticisinin bu iki eğilimi uzlaştırma çabaları sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine bu kişiler Üçüncüler ya da Ayaklanmacılar adıyla anılan ve FSLN üyelerinin çoğunluğunun içinde yer aldığı yeni bir eğilimin oluşmasına öncülük etti. Bu eğilim diğerlerinden farklı olarak, Nikaragua'da devrim koşullarının olgunlaşmış olduğunu, Somoza rejimine karşı çıkan tüm demokratik güçlerin geniş tabanlı bir birlik oluşturması ve ayaklanmanın başlatılması gerektiğini, hedefin FSLN'nin de içinde yer alacağı ve ilerici reformlar yapacak bir Demokratik Halk Hükümeti'nin kurulması olduğunu savunuyordu.

Bu sırada gizli yollardan Managua'ya dönmüş olan Ortega, bu tarihten devrimin gerçekleştiği Temmuz 1979'a değin, Üçüncüler grubunun siyasi çizgisini yaşama geçirmek için yoğun bir askeri ve siyasi etkinlik yürüttü. Büyük ölçüde onun çabaları sonucunda Mayıs 1978'de, Somoza rejimine muhalif iş çevrelerinin içinde yer aldığı UDEL (Union Democratica de Liberacion-Demokratik Kurtuluş Birliği), sürgündeki bir grup demokrat aydının, rahibin ve işadamının yurt dışında oluşturduğu Onikiler grubu ve FSLN, Genişletilmiş Muhalefet Cephesi içinde bir araya geldiler. Aynı dönemde FSLN içindeki üç eğilimin önderleri de Ulusal Muhafızlar'a karşı yürütülen silahlı mücadele eylemleri arasında eşgüdüm sağlamak konusunda anlaştılar.

FSLN'nin, Mayıs 1979 sonunda Somoza yönetimine karşı genel ve son saldırıyı başlatmasının ardından, Haziran sonuna gelindiğinde, FSLN militanları ülkenin en büyük kentleriyle başkent Managua'nın kenar mahallelerinde denetimi el geçirdi. Ulusal Muhafızlar'ın FSLN karşısında askeri üstünlüğü sağlayamaması üzerine, 17 Temmuz 1979'da diktatör Somoza ve 50.000'e yakın yandaşı ülkeyi terk etti. Bu sırada, Panama'da kurulmuş olan ve iş çevrelerinden iki, Onikiler'den bir, FSLN'den, biri Ortega olmak üzere iki temsilcinin yer aldığı Ulusal Yeniden İnşa Cuntası'nın üyeleri, 18 Temmuz'da Leon'a giderek yönetimi devraldılar ve iç savaşın bittiğini açıkladılar.

Somoza yönetiminden, yıkıma uğramış bir ekonomi, toplam nüfusun üçte biri oranında işsiz, milyarlarca dolarlık dış borç mirası alan yeni yönetim, aldığı kararlarla Ulusal Muhafızlar'ı feshederek ağırlığını FSLN militanlarının oluşturduğu yeni bir askeri örgütlenme gerçekleştirdi; tüm bankaları, sanayi ve ticaret kesiminin büyük bölümünü kamulaştırdı ve Somoza ailesinin tüm mallarına el koydu; basın sansürünü kaldırdı ve Somozacılar dışında kalan tüm siyasi eğilimlere örgütlenme hakkı tanıdı.

Ortega, Reagan yönetiminin ülkeyi işgal tehditlerinin yoğunlaştığı, ülke dışında üstlenmiş Somozacı karşı devrimcilerle, yeni yönetime karşı çıkan bir grup eski FSLN militanının Sandinist yönetime karşı birbiri ardı sıra saldırılar yönelttiği bir dönemde, Mart 1981'de üye sayısı üçe düşen cuntanın koordinatörü oldu. Bu görevi sırasında izlediği politikalarla FSLN yönetimiyle Nikaragua halkını bütünleştirmeyi başardı. FSLN'nin başkan adayı olarak katıldığı Kasım 1984 başkanlık seçimlerinde oyların büyük çoğunlu-

ğunu alarak altı yıllık bir süre için Nikaragua Cumhuriyeti'nin devlet başkanı oldu.

• BAKINIZ: A.SOMOZA, L.SOMOZA.

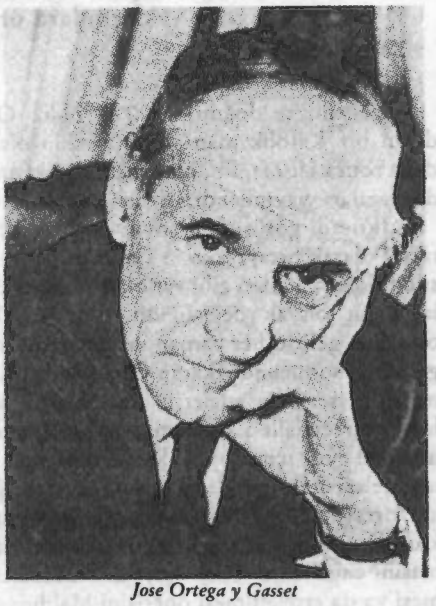

Jose Ortega y Gasset

ORTEGA Y GASSET, Jose
(1883-1955)

İspanyol, filozof. Bir kitle varlığı olarak gördüğü çağdaş insanın tinsel ve düşünsel yapısını açıklamaya çalışmıştır.

9 Mayıs 1883'te Madrid'te doğdu, 18 Ekim 1955'te aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini Malaga'da, yükseköğrenimini Madrid Üniversitesi'nde gördükten sonra 1906-1910 arasında Berlin, Leipzig ve Marburg üniversitelerinde metafizik ve felsefe okudu. Bir süre, Yeni-Kantçı Hermann Cohen'in yanında çalıştı, onun yöntemini benimsedi. 1911'de Madrid Üniversitesi'nde metafizik profesörü olarak göreve başladı. 1930'da arkadaşları Maranon ve Ayala ile birlikte Cumhuriyeti Koruma Birliği'ni kurdu. 1936'da iç savaşın başlaması üzerine ülkesinden ayrılıp, hastalığı nedeniyle, bir süre Paris'te kaldıktan sonra Hollanda, Portekiz, Arjantin gibi değişik ülkelere gitti. 1942'de Portekiz'e gitti, 1948'de Madrid'e döndü ve Hümaniteler Enstitüsü'nü kurdu.

Ortega y Gasset, felsefeyle ilgili çalışmalarını çağdaş insanın anlaşılması, kültürle yaşam arasındaki çatışkının *(antinomi)* açıklığa kavuşturulması, gerçeklik ve bilgi sorunları üzerinde yoğunlaştırmış, bunlara eleştiriye dayalı bir yöntemle çözüm aramıştır. Onun öne sürdüğü kurama göre bilgi bir yorumlamadır, her gerçeklik bulunduğu yere ve zamana bağlıdır. Bu nedenle gerçekliği kavramak için, onun bulunduğu ortamın kültür durumunu, yapısını, yaşama bakış biçimini anlamak gerekir. Bulunduğu ortam ve zamandan soyutlanan bir gerçekliği anlama olanağı yoktur. Çünkü insan tini gerçekleri bir bütünlük içinde değil tek tek görebilir. Bu durum her toplumun, her çağın tini için de böyledir. Her tin, gerçekleri kendi çağına ve yaşadığı toplumun düşünce yapısına göre görebilir. Gerçekleri kavramada, bilgide yanlışlığa yol açan yalnız kendini biricik olarak görmeye alışan bakış açısıdır. Böyle bir bakış açısı, kendini gerçeklerin ortasına yerleştirir, kendinden başka ölçü tanımaz, her bilgi ve gerçeği kendine uydurarak açıklamaya çalışır.

Ortega y Gasset için, büyük felsefe dizgelerini genel geçerlik taşıyan birer evren tasarımı olarak görmek doğru değildir. Bu dizgeler, onları yaratanların görüş alanını kuşatır, sorunlara getirdikleri çözüm biçimlerini sergiler, ancak bütün dönemler için geçerli sayılabilecek bir doğruluk, bir açıklama yöntemi oluşturamaz. Oysa salt yaşamın içerdiği gerçeği kavrayabilmek için, bütün bu felsefe dizgelerini, belli bir odakta birleştirme gereği vardır. Bu da kolay değildir, çünkü felsefe dizgesi, kendi çağının ve ortaya koduğu ortamın kültür olanakları dışına çıkamaz.

Her çağın kültürü kendi yapısının damgasını taşır, kendisini ortaya koyan topluluğun tinsel ve düşünsel içeriğini, özelliklerini yansıtır. Kültürler de canlı varlıklar gibi gelişir, olgunlaşır, sonunda yok olur. Ortega y Gasset, bu görüşünü çağdaş uygarlığın açıklanmasına da uygular. Ona göre çağdaş kültür, büyük bir gelişim aşamasına varmasına karşılık, toplumların geçirdiği sarsıntılar yüzünden hızlı bir çöküş içindedir. Çünkü çağdaş insan bir kitle varlığıdır, bireyselliğini yitirmiştir. Onun sağladığı bütün başarılar yaşamın anlamdan yoksun kalışını gösteren kanıtlardır. Çağdaş gerçeğin biri başarı, öteki ölüm olmak üzere iki ayrı yönü, iki ayrı görünüşü vardır. Ancak, bu durum karşısında, çağdaş insana düşen bir görev de vardır. Çağdaş insanın görevi, Varoluşçuluk'un ileri sürdüğü gibi korkuya kapılmak, onu bir felsefe dizgesinin odağına oturtarak çözmeye çalışmak değil, korkuyu aşacak bir tinsel dinginlik yaratmaktır. Bu dinginlik insan yaşamını korumaya ve anlamını kavramaya olanak sağlar. İşte kişinin bir varoluş biçimi *(existential)* olması buna bağlıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *El tema de nuestro tiempo*, 1923, ("Çağımızın Görevi Üstüne"); *La rebelión de las masas*, 1929, (Kitlelerin Ayaklanışı, 1968); *Über die Liebe*, 1933, ("Sevgi Üstüne"); *Meditation de la te técnica*, 1933, ("Teknik Üstüne Düşünce"); *History as a system*, 1941, ("Dizge Olarak Tarih"); *Das Wesen geschichtlichen Krisen*, 1943, ("Tarihsel Bunalımların Özü"); *Mission of the University*, 1946, ("Üniversitenin İşlevi").

• KAYNAKLAR: J.L. Abellan, *Ortega y Gasset en la Filosofia Espanola*, 1966; J.Borel, *Raison et vie chez Ortega y Gasset*, 1959.

• BAKINIZ: H.COHEN, KANT, SOROKİN, SPENGLER, TOYNBEE.

ORTELIUS, Abraham
(1527-1598)

Felemenkli harita yapımcısı. İlk büyük atlaslardan biri olan *Theatrum orbis terrarum*'u yayımlamıştır.

14 Nisan 1527'de Anvers'te doğdu, 4 Temmuz 1598'de aynı kentte öldü. Alman asıllı bir ailenin çocuğu olan Ortelius, oymacılık ve harita resimleme alanlarında çıraklık ettikten sonra ünlü coğrafyacı Mercator'un etkisiyle 1554 dolaylarında kendi işini kurdu; kitap, harita yayımcılığına ve antika eşya ticaretine başladı. İşi gereği pek çok yolculuk yapan Ortelius, değişik ülkelerdeki coğrafyacılar ve haritacılarla tanıştı, bu konulardaki bilgisini derinleştirdi, harita ve belgeler topladı. 1564'te yürek biçiminde bir dünya haritası yayımladı.

Ortelius'un büyük ün kazanmasına yol açan atlası 1570'te yayımladığı *Theatrum orbis terrarum* ("Tüm Dünyanın Gösterimi") oldu. Ortelius, atlasta bir araya topladığı 70 haritanın bilgi tutarlılığını sağlamış, bunları belirli bir düzen içinde yeni bilgilerin ışığında düzelterek yeniden çizmişti. 1573'te atlasa ek olarak 17 haritayı *Additamentum theatri orbis terrarum* ("Tüm Dünyanın Gösterimine Ek") adıyla yayımladı; daha sonraki yayımlarda hem haritaları yeniden gözden geçirdi, hem de yeni ekler yaptı. *Theatrum*'un özet yayımı *Epitome theatri orteliani* ("Ortelius'un Gösterimlerinin Özeti") adıyla yayımlandı. Ortelius'un ölümünden sonra yeni baskılarına devam edilen *Theatrum* 1624'te 40. baskıya ve 166 haritaya ulaşmış, birçok dile çevrilmişti.

Aynı zamanda iyi bir antikacı olan, eski para ve madalyonlardan oluşan zengin bir koleksiyona sahip bulunan Ortelius, 1573'te bunları içeren bir katalog yayımladı. 1575'te İspanya Kralı II.Felipe'nin coğrafyacılığına atandı; ölümüne değin çeşitli coğrafya kitapları yazdı.

Orta Çağ coğrafyasında tanrıbilimcilerin akademik dünya tasarımı ile gemici haritacılarının pratik tasarımları ve Ptolemaios'un *Geographike hyphegesis*'ine ("Coğrafya Kılavuzu") dayanılarak yapılan haritalar arasında derin bir ayrılık bulunmaktaydı. 16.yy'daki coğrafi keşiflerden elde edilen bilgiler de Ptolemaios'un gözlemlerine uymamaya başlamıştı. Mercator gibi Ortelius da bu alandaki tutarsızlıkları yeni bilgilerin ışığında önlemeye çalışan ilk haritacılardan biri oldu. *Theatrum*'un 1964'te tıpkı basımı yapıldı.

• YAPITLAR (başlıca): *Theatrum orbis terrarum*, 1570, ("Tüm Dünyanın Gösterimi"); *Additamentum theatri orbis terrarum*, 1573, ("Tüm Dünyanın Gösterimine Ek"); *Synonymia geographica*, 1578; *Nomenclator Ptolemaicus*, 1584, ("Ptolemaios'un Adlandırması").

• BAKINIZ: MERCATOR, PTOLEMAIOS.

ORTES, Giammaria
(1713-1790)

İtalyan, iktisatçı. Nüfusbilimi alanındaki çalışmalarıyla tanınmış, iktisattaki çağdaş yaklaşımlara öncülük etmiştir.

Venedik'te doğdu, 1790'da öldü. Otuz yaşına değin bir Katolik manastırında rahip olarak yaşadı, daha sonra felsefe, tıp, matematik ve iktisat alanlarında yazıları yayımlandı; şiirler yazdı.

İktisadi görüşlerini soyut ve çoğu kez matematiksel olarak ortaya koyan Ortes'in temel savı, nüfusun tüketim malları gibi var olan "sermaye" miktarıyla koşut olarak değiştiğidir. Bundan, kişi başına ortalama gelirin her zaman ve her yerde sabit olması gerektiği sonucunu çıkaran Ortes, yoksulluğun temel nedenini servetin adaletsiz dağılımında bulur. Herhangi bir engelle karşılaşmazsa, bir ülkenin nüfusunun 30 yıl içinde iki kat artacağını, oysa gıda maddeleri arzının o denli hızlı artamayacağı savını ilk kez ortaya atan Ortes, bu nedenle, Malthus'un nüfus kuramının öncüsü sayılır. Yoksulluğun daha da artmasını engellemek için Ortes'in evliliklerin engellenmesi ya da erteletilmesi önerisini Malthus da yapmıştır. Ortes'e göre nüfus, uzun dönemde, ancak servet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması sonucu artabilir. İktisatın temel kavramlarından biri olan "yedek işsizler ordusu" kavramını da ilk kez kullanan Ortes, bunu işgücü talebinin hiçbir zaman nüfusun tümünü istihdam edebilecek düzeyde olamayacağı görüşüne dayandırmıştır. Bir ütopya olarak tasarladığı ideal toplum modelinde bile bu sorunu çözüme kavuşturamamıştır. İşgücü, istihdam, gelir ve servet dağılımı gibi konulara verdiği önem nedeniyle Ortes, iktisatta "çağdaş" yaklaşımların öncülerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

• YAPITLAR (başlıca): *Economia nazionale*, 1774,("Ulusal Ekonomi"); *Riflessioni sulla popolazione delle nazioni per rapporto all economia nazionale*, 1790, ("Ulusal Nüfusun Ulusal Ekonomiye Oranı Üzerine Görüşler").

ORTON, Joe
(1933-1967)

İngiliz oyun yazarı. Kara güldürü türündeki oyunlarıyla tanınmıştır.

1 Ocak 1933'te Leicester'de doğdu, 9 Ağustos 1967'de Londra'da öldü. Londra'da iki yıl Royal Academy of Dramatic Arts'da okudu. Ipswich Repertory Theatre'da oyunculuk etti. Oyun yazarlığına, 1964'te BBC için yazdığı radyo oyunuyla başladı. Aynı yıl, ilk oyunu olan *Entertaining Mr. Sloane* büyük başarı kazandı. 1966'da Evening Standard Ödülü'nü aldı. Ertesi yıl, birlikte eşcinsel bir yaşam sürdüğü arkadaşı tarafından öldürüldü.

Orton gerçek yaşamında da, başyapıtlarında

izlendiği gibi otoriteye, Kilise'ye, toplumsal kurumlara ve yerleşik yargılara karşı çıkmıştır. İlk gençliğinde, bir kitaplıktaki iki yüzden fazla kitabın kapağına açık saçık resimler yapıştırmaktan altı ay hapis yatmıştır. Daha sonraları, bu hapishane günleri dahil, özel yaşamındaki deneyimlerini oyunlarında kullanmıştır. İlk oyunu, *Entertaining Mr. Sloane*'da, iki orta yaşlı eşcinselin şantajlarına boyun eğmek zorunda kalan genç bir katili anlatır. Ünlü *Alice Harikalar Ülkesinde* yapıtının havasına benzeterek yazdığı *What the Butler Saw* ("Uşağın Gördükleri") adlı fars, ölümünden sonra sahneye konmuş ve büyük başarı kazanmıştır. Orton oyunlarında şantaj, ikiyüzlülük, cinsel sapıklık, şiddet, soygun gibi çağdaş toplumda belirgin biçimde öne çıkan olguları dolaylı bir anlatımla sergilemiş, insanın bu toplumdaki ürpertici görünümünü güldürü yoluyla yermiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Entertaining Mr. Sloane*, 1964; *The Ruffian on the Stair*, 1964, ("Merdivendeki Zalim"); *Loot*, 1965, ("Yağma"); *What the Butler Saw*, (ö.s.), 1969, ("Uşağın Gördükleri"); *Funeral Games*, (ö.s.), 1970, ("Cenaze Oyunları").

ORWELL, George
(1903-1950)

İngiliz, romancı, denemeci ve gazeteci. *1984* adlı romanıyla tanınmıştır.

25 Haziran 1903'te Hindistan'da Motihari'de doğdu, 21 Ocak 1950'de Londra'da öldü. Asıl adı Eric Arthur Blair'dir. Hindistan'da Afyon Dairesi'nde görevli bir İngiliz'in oğluydu. Orta tabakadan gelmesine karşın, 1917-1921 arasında, İngiltere'de zengin ve aristokrat çocuklarının gittiği Eton'da okudu. 1922'de Birmanya'daki İngiliz polis örgütüne girdi. Yerli halk üzerinde İngiliz emperyalizminin uygulayıcısı olmaktan büyük bir tedirginlik duyarak 1927'de görevinden ayrıldı. Avrupa'ya döndükten sonra, burjuva yaşam biçimine duyduğu tepkiyle yoksul, işsiz ve toplumun dışına itilmiş insanlara yakınlaştı. Londra'da ve Paris'te ucuz pansiyonlarda, yoksul mahallelerde ayaktakımından insanların arasında yaşadı. Bulaşıkçılıktan tarla işçiliğine dek çeşitli işlerde çalıştı. 1929-1935 arasında özel okullarda öğretmenlik etti. İlk kitabı olan *Down and Out in Paris and London*'ı ("Paris ve Londra'da Perperişan") 1933'te yayımladı.

Emperyalizme ve toplumsal adaletsizliğe duyduğu tepki Orwell'i önce anarşist, 1930'larda ise sosyalist görüşlere yakınlaştırdı. 1936'da gazeteci olarak İspanya İç Savaşı'na katıldı. General Franco'ya karşı Halk Cephesi safında savaşmaya karar vererek cephede kaldı. Teruel'de yaralandı. Barselona'da birlikte çarpıştığı Troçkist eğilimli POUM'nin (Partido Obrero de Unificacion Marxista-Birleşik Marksist İşçi Partisi) İspanyol Komünist Partisi tarafından hedef alınmasından sonra, Orwell de düş kırıklığıyla İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Bir süre BBC'nin Hindistan için yaptığı yayında çalıştı. 1943'te *Tribune* adlı sosyalist derginin edebiyat yönetmeni oldu. 1945'te *Animal Farm* (Hayvan Çiftliği) adlı kitabı çıktı. O tarihe değin çok sayıda deneme ve romanı yayımlanmış olmakla birlikte, bir milyonun üzerinde satan bu kitap Orwell'in ününün yayılmasına yol açtı. Orwell, son romanı *1984*'ün yayımlanmasından bir yıl sonra, Londra'daki bir hastanede uzun süredir çektiği verem hastalığından öldü.

Orwell'in yapıtlarının büyük bir bölümü kendi deneyimlerine dayanır. *Down and Out in Paris and London*, Paris ve Londra'da ayaktakımı arasında geçirdiği günleri, ilk romanı *Burmese Days* (Birmanya Günleri) Hindistan'daki yıllarını, *Homage to Catolonia* ("Katalonya'ya Saygı") İspanya İç Savaşı deneyimini, *The Road to Wigan Pier* ("Vigan Rıhtımına Giden Yol") bir süre aralarında yaşadığı Kuzey İngiltere'deki işsiz madencilerin yaşamlarını anlatır. Orwell yarı otobiyografik, yarı belgesel olan bütün bu yapıtlarda, olayları gerçekçi ve gözlemci bir biçimde, nerdeyse gazeteci üslubuyla yansıtır. Gerçekçi romanlarında olduğu kadar siyasal yazılarında da felsefi soyutlamalardan kaçınan, sağduyuya yönelik açık ve yalın bir üslubu vardır.

Ününü borçlu olduğu son iki romanında gerçekçi anlatımdan ayrılmıştır. *Hayvan Çiftliği*, totaliter rejimleri hayvan dünyası içinde anlatarak yeren bir siyasal fabl'dır. Başyapıtı sayılan *1984*'te de her şeyin bütünüyle devletin denetiminde olduğu, her türlü aykırılığın yok edildiği, tüm tarihin resmi ideolojinin çarpıtmalarıyla yeniden yazıldığı, belleksiz ve muhalefetsiz bir toplumu anlatır, hiçbir umut ve çıkış yolunun kalmadığı kötümser bir gelecek düşüncesini ortaya koyar.

Orwell, Batı dünyasında uzun yıllar komünizm karşıtı bir yazar olarak tanıtılmış, *Hayvan Çiftliği* ve *1984* okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Her iki kitapta da, Stalin döneminde SSCB'deki gelişmelere gönderme yaptığı ve onları yerdiği açıktır. Ancak Orwell, böyle bir gelişmeyi savaş sonrası İngiltere'si için de olası görmüş, *1984*'te tüm totaliter yönetimleri eleştirmeyi amaçlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Burmese Days*, 1934, (Birmanya Günleri); *A Clergyman's Daughter*, 1935, ("Rahibin Kızı"); *Keep the Aspidistra Flying*, 1936; *Coming Up for Air*, 1939, ("Soluk Almaya Doğru"); *Animal Farm*, 1945, (Hayvan Çiftliği, 1954); *Nineteen Eighty-Four*, 1949, (1984). **Deneme:** *Inside the Whale*, 1940; *Critical Essays*, 1946, ("Eleştirel Denemeler"); *Shooting an Elephant*, 1950, ("Fili Vurmak"). **Çeşitli:** *Down and Out in Paris and London*, 1933, ("Paris ve Londra'da Perperişan"); *The Road to Wigan Pier*, 1937, ("Wigan Rıhtımına Giden Yol"); *Homage to Catalonia*, 1938, ("Katalonya'ya Saygı"); *The Lion and the Unicorn*, 1941, (Aslan ve Unicorn).

- **KAYNAKLAR:** K.Alldritt, *The Making of George Orwell*, 1969; J.Calder, *Chronicles of Conscience*, 1968; I. Howe, *Orwell's 'Nineteen Eighty Four'*, 1963; R.A.Lee, *Orwell's Fiction*, 1969; R.J.Voorhees, *The Paradox of George Orwell*, 1960; R.Williams, *George Orwell*, 1971.

OSBORNE, John
(1929)

İngiliz oyun yazarı. İngiliz tiyatrosunda II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Öfkeli Kuşak'ın öncüsüdür.

12 Aralık 1929'da Londra'da doğdu. Yoksul bir çevrede büyüdü. 1941'de babasının ölümü üzerine sigortadan aldığı parayla Devon'daki Belmont College'a yatılı olarak girdi, ancak öğrenimini bitirmeden ayrıldı. 1947-1948 arasında gazetecilik yaptı. 1949'da tiyatro oyunculuğuna başladı. 1958'de film yönetmeni Tony Richardson (1928) ile birlikte Woodfall Films şirketini kurdu. 1958 ve 1965'te iki kez New York Tiyatro Eleştirmenleri Ödülü'nü, 1964'te *Tom Jones* filmi için yazdığı senaryo ile bu dalda Oscar aldı. 1969'da *First Love* ("İlk Aşk") filmi ile sinema oyunculuğuna da başladı. Birçok oyunu televizyona uyarlandı. Halen (1985) Woodfall Films'in yöneticiliğini sürdürmekte, ayrıca çeşitli dergi ve gazetelerde yazılar yazmaktadır.

İlk yapıtı 1949'da sahnelenen Osborne ününü, yeni kurulmuş bir topluluk olan English Stage Company'nin T.Richardson yönetiminde 1956'da sahnelediği *Look Back in Anger* (Öfke) adlı oyunu ile sağladı. B.Shaw'dan sonra önemli bir değişim göstermeyen İngiliz tiyatrosuna, biçimde değilse de içerikte yeni bir anlayış getiren bu oyun büyük yankılara neden oldu. Osborne, Öfkeli Kuşak olarak anılmaya başlayan bir yazarlar kuşağının öncüsü sayıldı. İşçi sınıfından gelmesine karşın, daha üst düzeyde yaşam olanakları elde eden ve kendi sınıfsal çelişkilerinin oluşturduğu öfkeyi, orta sınıfın üst kesiminden gelen karısına yönelten *Öfke*'nin başkişisi Jimmy Porter, öfkeli genç adamların bir örneğidir. Aynı zamanda, II.Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yetişip, ne anılmaya değer bir geçmişi, ne güvenli bir geleceği olan, bilinçsiz bir öfkeyle tüm değerlere saldırmayı seçmiş bir kuşağın da simgesiydi.

Osborne eleştirisini, *The Entertainer*'da ("Eğlendirici") yitirilmiş değerlere, müzikal bir güldürü olan *The World of Paul Slickey*'de de ("Paul Slickey'nin Dünyası") zevksizliğe, çıkar düşkünlüğüne, giderek tüm topluma yöneltmiştir. Daha sonraki yapıtlarında da aynı tutumu sürdürmüştür. Ancak, karşı çıkışlarının sonucunda bir çözüm önermemesi, söylediklerini bitip tükenmez bir yakınmaya dönüştürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Look Back in Anger*, 1956, (Öfke); *The Entertainer*, 1957, ("Eğlendirici"); *Epitaph for George Dillon* (A.Creighton ile), 1957, (Burada Gömülü); *The World of Paul Slickey*, 1959, ("Paul Slickey'nin Dünyası"); *A Subject of Scandal and Concern*, 1960, ("Skandal ve İlgi Konusu"); *Luther*, 1961; *Inadmissable Evidence*, 1965, ("Geçersiz Kanıt"); *The Hotel in Amsterdam*, 1968, ("Amsterdam'daki Otel"); *The Gift of Friendship*, 1971, ("Dostluk Armağanı"); *Watch It Come Down*, 1976, ("Düşmesini İzle"). **Senaryo:** *Look Back in Anger* (N.Kneale ile), 1959, (Öfke); *The Entertainer* (N.Kneale ile), 1960, (Sahte Tebessüm); *Tom Jones*, 1963. **Otobiyografi:** *A Better Class of Person*, 1981, ("Üst Sınıftan Biri").

- **BAKINIZ:** WESKER.

OSKAN, Yervant
(1855-1914)

Osmanlı, heykelci. Gerçekçi bir yaklaşımla gündelik yaşamı anlatan heykeller yapmıştır.

Sanat eğitimini Roma'da yaptı. 1882'de İstanbul'a döndü ve yeni kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Osman Hamdi Bey tarafından heykel öğretmeni olarak atandı. O yıllarda Türkiye'deki ilk ve tek heykelciydi. Kendisini izleyen Mehmet İhsan ve Mahir Tomruk ile birlikte Türk heykel sanatının kurucularından oldu.

Otuz iki yıl Sanayi-i Nefise Mektebi'nde öğretmen ve müdür yardımcısı olarak görevde bulundu. Çok sayıda mermer, bronz ve pişmiş toprak heykel yapmıştır. Yapıtlarında hem tarihsel, hem de günlük konuları işlemiştir. *Zeybek*, *Tavukçu Kadın* vb. yapıtlarında Batı'da Houdon gibi sanatçıların okullaştırdığı zarif, hareketli ve ayrıntılı bir gerçekçiliği, duyarlılıkla birleştirmeye yöneldiği izlenir. *Zeybek* adlı heykeli, 19. yy İtalyan Natüralizmi'nin (Doğalcılık) etkisini taşır. Osman Hamdi'nin eşinin modellik ettiği *Naile Hamın'ın Büstü*'nde ise başarılı bir akademik tavır ortaya koymuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Zeybek*, 1900, İstanbul Resim Heykel Müzesi; *Tavukçu Kadın*, 1900, İstanbul Resim Heykel Müzesi; *Gezginci Kasap*, 1900, İstanbul Resim Heykel Müzesi; *Naile Hanım'ın Büstü*, 1901, İstanbul Resim Heykel Müzesi; *Osman Hamdi'nin Büstü*, 1901, kopyası Mimar Sinan Üniversitesi'nde, aslı kayıptır.

- **BAKINIZ:** OSMAN HAMDİ BEY.

OSMAN
(577-656)

İslam halifesi. *Kuran*'ı bugünkü biçiminde düzenletmiştir.

Mekke'de doğdu, 17 Haziran 656'da Medine'de öldü. Mekkeli Beni Ümeyye kabilesinin başkanlarından Affan'ın oğludur. Annesi Küreyz'in kızı Erva'dır. Beşinci kuşaktan dedesi olan Abdi Menaf, Hz.Muhammed'in de büyük atasıdır. Osman aile mesleği olan ticaretle ilgilenerek yetişti. 610'da, İslamiyet'i kabul eden beşinci kişi oldu. Yaşamının bundan sonraki bölümü, İslam tarihi bakımından önemli olaylar içinde geçti. Peygamber'in kızı Rukiye ile evlendi. Mekke'de Müslümanlar'a yöneltilen baskılar artınca ailesini alıp Habeşistan'a göçtü. Dönüşünde yine ticaretle uğraştı. Zenginliği sayesinde Müslümanlar'ın parasal sıkıntılarını gidermeye çalıştı. Hicret'den (622) sonra Medine'ye taşınarak burada da ticaret yaptı. 624'te Rukiye ölünce Hz. Muhammed'in Ümmü Gülsüm adlı kızı ile evlendi. Uhud, Hendek, Hayber savaşlarında, Mekke'nin zaptında görev aldı. 628'de Hudeybiye barış görüşmelerine

Osman

delege olarak katıldı. Kurulmasına çalışılan küçük İslam ordusunun donanım gereksinmelerini büyük ölçüde karşıladı. Ebubekir'in ve Ömer'in halifelikleri dönemlerinde ılımlı siyaset yanlısı olarak her ikisine de danışmanlık etti. Ömer, ölmeden önce Osman'ın da yer aldığı altı kişilik bir kurul oluşturmuş, yeni halifeyi bunların belirlemesini istemişti. Kurul, seçim işinde güçlüklerle karşılaştı. Sonunda, 644'te yaşlı ve yumuşak huylu oluşu nedeniyle Osman halife seçildi.

On iki yıl süren halifeliğinin ilk beş yılında, Ömer'in siyasetini izleyerek fetihlere hız verdi. Merv'e yerleşen Sasani Hükümdarı III. Yezdgerd'in İran'ı ele geçirme girişimlerine karşılık, Sa'd b. Ebi Vakkas'a yeni birlikler gönderdi. 651'e değin süren bir mücadeleden sonra Sasani saltanatına son verildi. Kısa zamanda doğudaki İslam sınırı Kâbil'e ulaştırıldı. Afrika topraklarında ise daha parlak sonuçlar alındı. Osman'ın Âmr ibnü'l-As yerine Mısır valiliğine atadığı İbn Ebi Serh, 646'dan sonra geniş bir fetih harekâtına girişti. Trablus'u savunan Bizans güçlerini yendi. Sonra Nubya'ya yöneldi. Bu ülkenin Hıristiyan hükümdarı cizyeye bağlandı. Ömer dönemine göre farklı önemli bir gelişme de denizlerde görüldü. Osman'ın yakın akrabası Muaviye, Akdeniz kıyısında bir donanma oluşturdu. Şam (Suriye) valisi olan Muaviye, bu deniz gücünü İbn Kays komutasında Kıbrıs'a gönderdi. Ada, 649'da direnmeden teslim oldu. Halkın Bizans'a ödediği yedi bin dinarlık verginin İslam halifesine ödenmesi koşulu ile barış sağlandı. 651'de imparator Konstans'ın komuta ettiği Bizans donanması ile Zâtü's-Savarî deniz savaşı yapıldı. Yenik düşen Konstans Sicilya'ya kaçtı. 652'de Cünâde ibn Ebi Umeyye, Rodos'u aldı. Bunu İstanbul'a karşı girişilen ilk Müslüman kuşatması izledi. Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara'ya giren ve Kadıköy açıklarında demirleyen İslam donanması, şiddetli bir fırtına yüzünden başarı elde edemeden geri döndü.

Halife Osman'ın İslam dini ve tarihi bakımından asıl hizmeti, Kuran-ı Kerim'in noksansız toplanması ve yazıya geçirilmesinde görüldü. Zeyd b.Sâbit başkanlığında bir kurul, uzun incelemeler yaparak Ebubekir döneminde toplanıp tek nüsha yazılan Mushaf'ı ve Kureyş okuyuşunu esas aldı. Âyetlerin iniş sırasına göre Kuran'ı yeniden düzenledi. Halife Osman'ın emriyle halkın elindeki cüzler ve parçalar yok edildi. "Hazret-i Osman Mushafı" denen nüshalar, 650'de Kûfe'ye, Mısır'a, Şam'a, Yemen'e gönderildi. Bir nüsha da Medine'de alıkonuldu. Günümüze kadar ulaşan *Kuran*, düzenlenişi ve yazımı ile Osman Mushafı'na dayanmaktadır. Osman döneminde, hutbeden önce cuma ezanı okunması, halifelik sarayında bir protokol uygulanması, zengin ziyafetler verilmesi, süslü ve pahalı giyinip kuşanma gibi gelenekler de başladı.

İç huzursuzluklar

Halifeliğinin ikinci altı yılı, genellikle iç huzursuzluklarla geçti. Peygamber dönemine yetişmeyen genç kuşakların dine sıkı sıkıya bağlı olmamaları, dünya yaşamını önemsemeleri, Kureyşoğulları'nın öteki kabilelerden üstünlüğü savının gündeme getirilmesi, İslam sınırlarına katılan ülkelerdeki Mecusilik, Musevilik, Hıristiyanlık gibi eski inançların, Müslümanlık dayanışmasını bozmaya yönelik çabaları, Sebeiye mezhebinden olanların Kûfe'de, Mısır'da sürdürdükleri terör eylemleri, meşru halifenin Ali olduğu savı, huzursuzluğun başlıca nedenlerindendi. Bu arada Osman'ın akrabalarını önemli görevlere getirmesi de onaylanmamaktaydı. Osman, Ömer'in komutan ve valilerini değiştirmiş, Amr ibnü'l-Âs, Mugire b. Şube, Sa'd ibn Ebi Vakkas gibi güçlü kişileri görevlerinden almıştı. Bunların yerlerine Muaviye, İbn Ebi Serh gibi yakınlarını getirmişti. İlk ciddi karışıklıklar Kûfe'de çıktı. Eylemcilerin sürgüne gönderilmesi, ılımlılardan Ebu Musa el-Eşarî'nin Kûfe valiliğine atanması olayların önlenmesine yetmedi. Çok geçmeden benzeri eylemler Mısır'da daha büyük boyutlarla ortaya çıktı. Mısır, Kûfe, Basra eylemcileri, kalabalık gruplar halinde 655'te Medine'ye gelerek kent dışında toplandılar. Ordular uzak ülkelerde bulunduğundan Medine'de halifeyi koruyacak küçük bir birlik bile yoktu. Gelenlerin ise aralarında ortak bir amaçları yoktu. Ali'nin, Talha'nın ya da Zübeyr'ın halifeliğini tartışmaktaydılar. Osman ise hileci danışmanı ve katibi Mervan'ın güdümündeydi. Eylemciler, halifeyi bir ay kadar Medine'de göz hapsinde tuttular. Ali'nin uzlaştırıcı girişimleri bir sonuç vermedi. Mervan'ın çevirdiği oyunlar gerekli atamaları engelleyince, ayaklananlar Osman'ı çekilmeye zorladılar. Osman buna yanaşmadı. Sonuçta, Zerva'daki evine giren birkaç eylemci tarafından öldürüldü. Taşkınlıklar yüzünden cenazesi üç gün ortada kaldı. Bir gece karanlığında Medine'deki Bakıy Mezarlığı'na gömülebildi.

Halifeliği

Osman'ın öldürülmesi, İslam tarihinde ciddi sonuçlar doğurdu. "Fitne" denen karışıklıklar bu olayla alevlendi. İdeal İslam dayanışması dönemi kapandı.

Osman zamanında gerek Ömer dönemindeki birikimler gerek yeni fetihlerden gelen ganimetlerle Mekke ve Medine çok zenginleşmişti. Akrabalarının önemli görevleri elde etmesi kadar, herkesten çok zenginleşmelerine de çaba göstermişti. Yönetim kademelerinde deneyimli yaşlı kişilerden çok, genç ve yetenekli yakınlarını görevlendirdi. Mescid'i genişletti. İlk İslam okulu sayılabilecek olan bir başka mescid de Ebu Zerr tarafından Osman döneminde Medine yakınına yapıldı.

Kuran'ın toplanması

• KAYNAKLAR: C.Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 1964; Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, I, 2. kısım,1972; P.K.Hitti, *İslam Tarihi*, I, 1980; İbrahim Rıfat, *Hazret-i Osman ve Şehadeti*, 1910; Ömer Rıza (Doğrul), *Sadr-ı İslam III-Hazret-i Osman*, 1928.

• BAKINIZ: EBUBEKİR, MUAVİYE, ÖMER.

Osman I

OSMAN I
(1258-1326)

Bağımsızlığını duyurması

Türk beyi. Osmanlı Devleti'nin kurucusudur.

Söğüt'te doğduğu sanılmaktadır. Bursa Yenişehri'nde öldü. Kimi kaynaklarda adı Otman ya da Ataman'dır. Bir görüşe göre "Osman", bu adların İslam'laştırılmış biçimidir. Kayı Boyu Başkanı Ertuğrul Gazi'nin küçük oğludur. Annesi Halime Hatun, bir Türkmen soylusuydu. Yaşamının ilk dönemi için pek az bilgi vardır. Gençliğinde "Kara Osman Bey" diye anıldı ve cesaretiyle ünlendi. Eskişehir'in İtburnu Köyü'nde oturan Şeyh Edebâlî'nin kızı Bâlâ (ya da Râbia) Hatun'a tutuldu. Edebâlî, Türkmenler'le Tekfurlar'ın savaşmalarından tedirgin olarak ailesi ile Eskişehir'den ayrıldı. Ertuğrul Gazi'nin yurduna göçtü. Edebâlî, göçebe geleneklerine bağlı, İslam kurallarına yeterince ısınmamış Kayılar'la akraba olmaya güç karar verdi. Osmanlı kaynakları bu evliliğin, Osman Bey'in gördüğü bir düşten sonra gerçekleştiğini belirtir.

Uç beyliği

Osman Bey, babasının yaşlılık döneminde Kayılar'ın yönetimi sorumluluğunu yüklendi. Ertuğrul Bey 1281'de ölünce, boy ileri gelenleri tarafından uç beyi ve boy başkanı seçildi. Bir süre babasının barışçı tutumunu izledi. Ancak yaylaya gidiş dönüşlerde saldırılarını eksik etmeyen Angelo Coma (İnegöl) tekfurunun büyük bir saldırıya hazırlandığını öğrenince ondan önce davrandı. 1284'te Ermeni Derbendi'nde (Pazaryeri) Abdurrahman Gâzi, Konur Alp, Aykut Alp, Akçakoca gibi boy büyükleri ile Kayılar'ın ilk savaşını yönetti. Bu kanlı hesaplaşmada, yeğeni Bay Hoca şehit düştü. Kısa bir süre sonra ikinci bir savaş yapıldı ve İnegöl'e yakın Kolça Kalesi alındı. Yayla mevsiminde boy halkının değerli eşyalarını kalesinde saklayan Bella Coma (Bilecik) tekfuru ile dostluğu korumaya çalıştı. 1288'de yöredeki tekfurlara karşı giriştiği Erice Savaşı'nda kardeşi Saru Yatı (Savcı) şehit oldu. Osman Bey, önemli bir zafer kazanarak Söğüt'e döndü. Anadolu Selçuklu sultanı II.Mesud, bu başarısı üzerine uç beyliği verdiğini belgeleyen bir ferman gönderdi. 1289'da, Kara Balaban Çavuş, Anadolu Selçuklu sultanının övücü sözlerini içeren yeni bir ferman ve tuğ, alem, kılıç, gümüş takımlı at gibi değerli ödüller getirdi. Fermanda, kendisinden "Osman Şah Bey" diye söz ediliyordu.

Tekfurların bir daha toparlanmalarına fırsat bırakmamak için 1290'da Nicea (İznik) yöresine bir baskın düzenledi. 1291'de de Karacahisar (Sultanönü) Kalesi'ni aldı. Buradaki kiliseyi camiye çevirtti. Dursun Fakih'i kadı atadı. Karacahisar'da okunan hutbelerde Osman Bey'in adına da yer verilmeye başlandı. Bu gelişmeler önemliydi. Bağımsızlığı ve boy başkanlığından beyliğe geçişi gösteriyordu. Ankara dolaylarındaki Ahiler'le yakın ilişki kurdu. Kendisi de Ahilik'i benimsedi. Böylece Anadolu'nun her yöresindeki Ahiler'in, para ve gönüllü yollamalarını sağladı. Sonra, Harmankayası Tekfuru Köse Mihal'in önerisine uydu, Göynük, Taraklı Yenicesi ve Mudurnu'ya akınlar düzenledi. 1298'de Bilecik'i ele geçirdi. Ardından, Turgut Alp İnegöl'ü, kendisi de Yarhisar'ı aldı. Yarhisar tekfurunun kızı Holophira tutsak edilerek Söğüt'e getirildi. Nilüfer adı verilerek Orhan Bey'le evlendirildi.

1299'da İlhanlılar, Anadolu Selçuklu Sultanı III.Keykubad'ı tutsak edince "Emaret" (bağlı beylik) denen Karasi, Saruhan, Aydın ve Menteşeoğulları gibi Kayılar da bağımsız kaldılar. Osman Bey bu fırsatı iyi değerlendirdi. Kardeşi Gündüz Bey'e Eskişehir'i, oğlu Orhan'a Karacahisar'ı, Edebâlî'ye de Bilecik'i dirlik verdi. Kendi ailesini de Bilecik'e yerleştirdi. 1300-1301 yıllarında Söğüt'ün batısında yeni topraklar ele geçirdi. Bursa yolunu tutan Yenişehir'i ve Yundhisar'ı alarak Yenişehir'de üslendi. Hedefi İznik ve Bursa idi. 1303'te birkaç küçük kaleyi daha aldıktan sonra İznik'i kuşattı. İznik, Osman Bey'in gördüğü en büyük kaleydi. Üstelik kuşatma araçlarından da yoksundu. Kentin çevresini yağmaladı. Kalenin karşısına basit bir palanga yaptırıp bir miktar asker bırakarak geri döndü. Üç dört yıl savaşa çıkmadı. Porsuk kıyısından Gemlik kıyılarına dek, Sakarya ve Karasu ırmaklarının suladığı zengin ovaları, elverişli yaylaları elde etmişti. Yayla yolunu kesen tekfurlar yoktu. Yenişehir, Bilecik, Söğüt ve Pazaryeri'nde zengin pazarlar kuruluyordu. Ancak bu kez, tehlikenin yakınlığını gören yöredeki tekfurlar 1306'da Bursa tekfurunun başkanlığında toplanarak saldırı kararı aldılar. 1307'de Bophaeon (Koyunhisarı) Kalesi önündeki savaşta düşman bozuldu. Osman Bey'in ağabeyi Gündüz Alp, yeğeni Aydoğdu ve birçok asker şehit oldu. Kaçan tekfurlar, Lopadion (Uluâbâd) Kalesi'ne sığındılar. Osman Bey, bu çevredeki Kestel, Kite kalelerini aldı. Tekfurların yanlış hesabı, ona çok şey kazandırdı.

Bu sırada, Karasioğulları da, donattıkları yelkenlilerle Osman Bey'in karadaki güçlenişine koşut olarak Marmara'da üstünlük kurma peşindeydiler. Bu rastlantı, Bizanslılar'ı yanılgıya düşürdü. Gemilerin, ününü yeni duymaya başladıkları Osman Bey'e ait olduğunu sandılar. İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'ya gelin giden Prenses Maria, yolculuğunun ilk durağı olan İznik'te, Osman Bey'e "İlhanlılar'ın öc alacağı" tehdidini savurdu. Ancak bu, 1310'da Osman Bey'in İznik yakınlarına yeni bir akın düzenlemesini önleyemedi. Sonra, dostu Köse Mihal'in rehberliğinde Uludağ eteklerine akınlarda bulundu. 1313'te Lefke (Osmaneli), Mekece hisarlarını aldı. Sakarya vadisindeki tekfurları kendisine bağlı kalmaları koşulu ile yerlerinde bıraktı. Samsa Çavuş'u da bölge komutanlığına atadı. Kısa bir süre sonra Pamukova ve Geyve de alındı. Karasu Derbendi aşılarak Akova'ya ulaşıldı.

1314'te Bursa ilk kez kuşatıldı. Osman Bey, kalenin iki tarafına iki palanga yaptırarak kenti ablukaya aldı. Yakın Rum köyleri, bağlılık bildirdiler. Ancak Anadolu'da, doğudan batıya doğru yeni bir göç dalgası başlayınca Osman Bey Bursa kuşatmasından vazgeçti. Çavdaroğlu Tatarları, bölgeye girerek asayişi bozdular. Karacahisar pazarını basan bu çetelere karşı Orhan Bey 1317'de önemli bir savaş verdi. Başarısından ötürü Osman Bey tarafından bir süvari birliği ile Sakarya vadisine gönderildi. Orhan Bey, Akçakoca, Konur Alp ve Samsa Çavuş'un değişik kollardan yürüttükleri harekâta katıldı. Sapanca Gölü havzası, Akyazı, Nicomediea (İzmit) dolayları alındı. Orhan Bey 1321'de Mudanya'yı ele geçirdi.

Osman Bey, son birkaç yılını Yenişehir'de hasta olarak geçirdi. Bursa'nın alınması başlıca emeliydi. Kentin kuşatılmasını Orhan'dan istedi. Orhan Bey, 1324'te Atranos'u (Orhaneli) aldıktan sonra Bursa'yı kuşattı. Bursa Kalesi ancak 1325 sonlarına doğru alınabildi. Orhan Bey bu müjde ile Yenişehir'e ağır hasta olan babasının yanına döndü. Osman Bey'in ölümünden sonra cenazesi Söğüt'e götürülerek babası Ertuğrul Gazi'nin yanına gömüldü (sonradan, Bursa'ya, Gümüşlü Kümbet'e taşınmıştır).

Osman Bey, sade yaşamayı seven, halka eşit ve adil davranan, uyruğuna giren Rumlar'a hoşgörüsünü esirgemeyen, bu nedenle bölgede sarsılmaz bir güven kazanan, komşu Türk Beyleri ile çatışmaktan kaçınan bir yöneticiydi. Döneminde beyliğin başlıca gelirleri, denetimi ve güvenliği sağlanan pazar ve panayırlardan toplanan bâc-ı bâzârî (pazar vergisi), boy halkından alınan ağnam resmi (hayvan vergisi) ve savaşlarda ele geçen ganimetlerin beşte biri (pençik resmi) idi. Bu gelirler çoklukla savaşçı yiğitlerin giderlerini karşılamada, küçük bayındırlık ve hayır işlerinde kullanılırdı.

• KAYNAKLAR: Ahmedi, *Dâsitan-ı Tevarih-i Mûlûk-ı Âl-i Osman*, 1939; Âşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1916; Enverî, *Düsturname-i Enveri*, 1928; H.A.Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 1928; F.Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 1959; Nesrî, *Kitab-ı Cihannûma*, I, 1949; Oruç b.Âdil, *Tevarih-i Âl-i Osman*, 1925; İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 1972; P.Wittek, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 1947.

• BAKINIZ: AKÇAKOCA, ERTUĞRUL GAZİ, ORHAN.

OSMAN II [Genç]
(1604-1622)

Osmanlı padişahı. Yeniçeri Ocağı ve devlet kurumlarında reform yapma girişiminde bulunmuştur.

3 Kasım 1604'te İstanbul'da doğdu, 20 Mayıs 1622'de aynı kentte öldü. I.Ahmed'in oğludur. Babasından sonra tahta çıkan amcası I.Mustafa'nın akli dengesizliği nedeniyle devlet yönetiminde I.Ahmed'in eşlerinden Kösem Sultan'ın etkinliği artmıştı. II.Osman, ileri gelen devlet adamlarının girişimiyle 26 Şubat 1618'de tahta çıkarıldı. Yaşının küçüklüğü nedeniyle büyük ölçüde annesi Mahfiruze Sultan ile başhocası Ömer Efendi'nin etkisindeydi. 1618 baharından beri İran seferinde bulunan sadrazam Halil Paşa 26 Eylül 1618'de Nasuh Paşa Antlaşması'nı esas alan yeni bir antlaşmayla İran sorununu çözümledi.

Fetihlerin genişlemesi

Bu arada Lehistan (Polonya) ile Kırım Hanlığı'nın anlaşmaya aykırı olarak yaptıkları karşılıklı saldırılarla sınırdaki gerginlik büyüyordu. Lehliler'le işbirliği yaptığı için azledilen Boğdan Voyvodası Gaspar Gratiani de Lehistan kuvvetleriyle birleşerek ayaklandı. Bunun üzerine harekete geçen Özi Beylerbeyi İskender Paşa, 7 Ekim 1620'de Lehistan ordusunu Yaş yakınında yendi. Lehistan'ı yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlama emelinde olan II.Osman, İskender Paşa'nın zaferi üzerine çevresinin muhalefetine karşın Lehistan'a sefer düzenlemeye karar verdi. Sefer öncesinde kardeşi şehzade Mehmed'i öldürtmesi tepkilere yol açtı. 29 Nisan 1621'de Lehistan seferine çıktı. Erdel Prensi Bethlen Gabor'un, Avusturya imparatorunun Lehistan'a yardım için gönderdiği orduyu yenerek sağladığı uygun koşullar altında Kırım ve Eflâk ordularıyla da desteklenen Osmanlı ordusu 2 Eylül'de Hotin önlerine geldi. Ardı ardına yapılan altı saldırıdan kesin bir sonuç alınamadı. Bunda askerin disiplinsizliği kadar padişahın bahşiş dağıtmakta eli sıkı davranması da etkili oldu. Sonuçta Lehliler'in isteği üzerine 5 Ekim 1621'de barış yapılarak Hotin Kalesi, Boğdan'a geri verildi, yeni sınır düzenlemelerine gidildi.

Başarısız Lehistan seferi dönüşünde devlet kurumlarında ve özellikle Yeniçeri Ocağı'nda yeni düzenlemeler yapma gereğine iyice inanan II.Osman, bu amaçla Anadolu, Suriye ve Mısır'dan yeni bir ordunun kuruluşu için asker toplanması, Cezayir ve Tunus beylerbeyinin donanmalarını Lübnan kıyılarında toplayarak Donanma-yı Hümayun'un eksiklerinin giderilip onlarla birleşmesi için gizli fermanlar yolladı

Bu arada bahşiş ve maaşlarda kısıntı yapması, Yeniçeriler'i denetlemesi, sert cezalar uygulaması, şeyhülislamın yetkilerini kısması, Yeniçeriler'i tasfiye için geçici olarak başkenti Bursa'ya taşımak istemesi ve aynı amaçla hacca gitmeye karar vermesi Yeniçeriler ve ulema arasında tedirginlik yarattı. Hacca gitme bahanesiyle Suriye'ye geçerek, kurduğu yeni ordunun başında geri döneceğine ve Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldıracağına inanan Yeniçeriler, padişah tuğlarının Üsküdar'a dikilmesi üzerine 18 Mayıs 1622'de ayaklanarak padişahın hacca gitmekten vaz-

geçmesini ve onu bu işe yöneltenlerin kendilerine teslimini istediler. II.Osman, hac kararından döndü ancak adamlarını teslim etmedi. Ertesi gün yanlarına ulemayı da katan Yeniçeriler, Kösem Sultan ve damadı Kara Davud Paşa'nın kışkırtmasıyla I.Mustafa'nın padişahlığını istediler. II.Osman'ın bundan sonra verdiği ödünler durumu değiştirmedi. I.Mustafa yeniden padişah, Davud Paşa da sadrazam ilan edildi. Davud Paşa'nın buyruğuyla Yedikule zindanına götürülen II.Osman burada öldürüldü.

• BAKINIZ: KÖSEM SULTAN, MUSTAFA I.

OSMAN III
(1699-1757)

Osmanlı padişahı. Yönetimde etkili olamamıştır.

2 Ocak 1699'da İstanbul'da doğdu, 30 Ekim 1757'de aynı kentte öldü. II.Mustafa'nın oğludur. Annesi Şehsûvar Sultan'dır. Ağabeyi I.Mahmud'un ölümü üzerine 13 Aralık 1754'te tahta çıktı. O güne değin devlet yönetimi ve sorumluluğundan uzak olarak sarayda kapalı yaşamıştı. Bu yüzden kısa süren saltanatı süresince yönetimde pek etkili olamadı. Tahta çıktığında gelenek olmadığı halde asker emeklilerini de kapsayacak biçimde çok yüksek cülus bahşişi dağıttı. I.Mahmud döneminden kalan deneyimli devlet adamlarını sık sık değiştirerek sadâret makamına ve başka devlet görevlilerinin işlerine fazlaca karışması, yönetimde huzursuzluk ve karışıklığa yol açtı. Tahta çıktığında sadrazam olan Bâhir Mustafa Paşa'yı kısa bir süre sonra nedensiz yere azlederek Rodos'a sürdürdü. 15 Şubat 1755'te sadrazamlığa getirdiği Anadolu Valisi Hekimoğlu Ali Paşa da, işlerine fazla karışılmasına ve Şehzade Mehmed'in öldürülmesi düşüncesine karşı çıktığı için 18 Mayıs'ta azledilerek Kıbrıs'a sürüldü. Yeni sadrazam Amdullah Naili Paşa da üç ay sonra azledilerek sürgüne gönderildi. Atama ve azillerde padişah üzerinde etkili olan Bıyıklı Ali Paşa'nın sadrazamlığı da fazla sürmeyerek rüşvet ve hileye saptığı iddiasıyla Ekim 1755'te öldürüldü. Ali Paşa'nın ardından Yirmisekiz Çelebizade Mehmed Said Paşa sadrazam olduysa da Nisan 1756'da azledilerek yerine ikinci kez sadrazam atanan Bâhir Mustafa Paşa'nın padişahla anlaşması sonucu Aralık 1756'da Şehzade Mehmed öldürüldü. Son olarak Koca Râgıp Paşa'yı sadrazamlığa getirdikten kısa süre sonra hastalanarak öldü.

III.Osman'ın, saltanat yılları sık sadrazam değiştirmenin yarattığı huzursuzluğun yanı sıra devlet yönetimindeki gevşemenin bir sonucu olarak sınır bölgelerinde ayaklanmaların başladığı, Mısır, Belgrad gibi önemli eyaletlerde valilerin görev yapamaz duruma geldiği, Erzurum ve çevresinde eşkiyalığın hızla yayıldığı bir dönem oldu. Dış ilişkilerde ise 1739 Belgrad Antlaşması'yla sağlanan barış siyaseti korundu.

• BAKINIZ: ALİ PAŞA [Hekimoğlu], MAHMUD I, MUSTAFA III, RÂGIP PAŞA [Koca].

OSMAN [Hafız]
(1641/42-1698)

Türk, hattat. Şeyh Hamdullah'ın yolundan giderek kendi adıyla anılan bir üslup oluşturmuş, hat sanatının en ünlü adlarından biri olmuştur.

Osman b. Ali İstanbul'da doğdu, 3 Aralık 1698'de aynı kentte öldü. Haseki Sultan Camii müezzini Ali Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta *Kuran*'ı hıfzedip hafız oldu. Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa tarafından korundu. Güzel yazıya ilgi gösterince, önce dönemin ünlü hattatlarından Büyük Derviş Ali'den (? -1673) ders alarak sülüs ve nesih yazıyı öğrendi. Sonra onun öğrencisi Suyolcuzade Mustafa Eyyubî'ye (? -1686) devam ederek 1659'da aklâm-ı sitte'den (altı çeşit yazı) icazetname aldı. Bunun ardından Şeyh Hamdullah üslubunu daha iyi öğrenebilmek amacıyla, bu konunun o dönemdeki en önde gelen ustası Nefeszade İsmail Efendi'den (? -1679) ders aldı.

Şehzadeliği döneminde III.Ahmed'e, 1694'ten sonra da padişah II.Mustafa'ya hat öğretmenliği yaptı. Buna karşılık olarak kendisine Diyarbakır kadılığı payesi verildi. Hafız Osman tasavvufa da ilgi duyarak Sünbüliye tarikatına girdi. Yaşamının sonuna doğru bir felç geçirdiyse de sanatını sürdürdü. Çok verimli bir hattat olarak ün yapmıştı. Hacca giderken bile, yolda her olanak bulduğunda el yatkınlığını kaybetmemek için karalama (yazı çalışması) yaptığı anlatılır.

Hafız Osman, yanlarında yetiştiği her üç öğretmenin de etkisiyle, Şeyh Hamdullah üslubuna yönelmiştir. Bu üslubu, kendi beğenisini de katarak doruğa ulaştırmıştır. Yazdığı *Kuran*'lar önce taşbaskısıyla (litografi), daha sonra da basılarak çoğaltılmış, bütün İslam ülkelerine yayılmıştır. Bu nedenle Hafız Osman'ın çok büyük bir ünü vardır. Eldeki bilgilere göre ilk hilye (peygamberin niteliklerinin yazıyla anlatılması) levhasını da o yazmıştır.

Hafız Osman'ın aklâm-ı sitte ile yazılmış yapıtları arasında 25 *Kuran*, çok sayıda *Enam*, kıta (tek sayfalık yazı), karalama ve murakka (yazı albümü) vardır. Bunların bir bölümü müze ve kütüphanelerdedir. Haftanın iki gününden birinde zenginlere, birinde de yoksullara yazı dersi verdiği bilinen Hafız Osman'ın yetiştirdiği öğrencilerin en ünlüleri Seyyid Abdullah, Mehmed Giridî, Yusuf Mecdî ve III.Ahmed'dir.

• BAKINIZ: KARAHİSARÎ.

OSMAN BEY [Tamburi, Büyük]
(1816-1885)

Osmanlı, besteci. 19. yy Türk müziğine saz yapıtlarıyla yenilik getirmiştir.

İstanbul'da doğdu, 31 Ekim 1885'te aynı kentte öldü. Ünlü tamburî ve besteci Zeki Mehmed Ağa'nın (1776-1846) oğlu, gene tanınmış bir besteci olan Tamburî Numan Ağa'nın (? -1834) torunudur. Babasının çabalarıyla çok küçük yaşta Enderun'a alındı. Hanende mülazımı olarak önce hanendelik için yetiştirildi, daha sonra çavuş rütbesiyle Enderun hanendeleri arasına girdi. Uzun zaman saray fasıllarına sesiyle katıldı. Babasının ölümünden sonra tambura yönelerek icracılığını yalnızca sazendelikle sürdürdü. Sersazende oldu, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde bu görevle Saray incesaz fasıllarında tambur çaldı. Kendisiyle aynı dönemde yaşayan, ama ondan yaşça küçük olan Tamburî Küçük Osman Bey'den ayırabilmek için Tamburî Büyük Osman Bey diye anıldı.

Şarkı ve saz semaisi formlarında da yapıt vermiş olmakla birlikte, asıl peşrevleriyle önem kazanmıştır. Peşrevleri melodi çizgisi bakımından saz müziğine büyük bir yenilik anlayışı getirmiştir. Çoğunlukla sözlü formlara dayanan Türk müziğinde bestecilerin geçen yüzyıldaki arayışlarına, klasik kalıplardan uzaklaşma eğilimine, Osman Bey peşrevleriyle katılmıştır. Bundan dolayı, onun bu formdaki yapıtlarıyla kendinden öncekilerin peşrevleri arasında önemli farklılıklar görülür. Tambur çalışı Klasik üslupta değildir. Çeşitli kaynaklarda bunun nedeni, tamburu babasından değil de, kendi kendine öğrenmiş olmasına bağlanır.

OSMAN DEDE [Nayî]
(? -1729)

Osmanlı besteci ve müzik kuramcısı. Dinsel Türk müziğinin önde gelen bestecilerindendir.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Genç yaşta müzik, şiir ve hat sanatıyla uğraşmaya başladı. Galata Mevlevihanesi şeyhi, şair, hattat ve bilgili bir mutasavvıf olan Gavsî Ahmed Dede'ye (?-1697) kapılanarak Mevlevi oldu. Farsça, Arapça öğrendi, bir yandan tanrıbilim, tasavvuf ve edebiyatla, bir yandan da müzikle uğraştı. Ney üflemekte ustalaşarak neyzenbaşı oldu. On sekiz yıl aralıksız dergâhın neyzenbaşılığında bulundu. Kızıyla evlendiği Gavsî Dede'nin ölümü üzerine aynı dergâhın şeyhi oldu. Mevlevi müziği ve kültürünün tanınmış temsilcileri Ali Nutkî Dede Efendi, Abdülbâkî Nâsır Dede Efendi, Künhî Abdürrahim Dede Efendi (1769-1831) onun torunlarıdır. Günümüzde Divan Edebiyatı Müzesi olan Galata Mevlevihanesi'nin avlusunda gömülüdür.

Nayî Osman Dede çok yönlü kişiliği olan bir Mevlevi sanatçısıydı. Zamanının değerli bir hattatıydı. Yazı öğretmeni, ünlü hattat Nefeszade İsmail Efendi'ydi (?-1679). Osman Dede ondan sülüs ile nesih, Gavsî Dede'den de tâlik yazıları öğrenmişti. Nayî ve Derviş Osman mahlaslarıyla şiirler yazdı. Dinsel ya da tasavvufi nitelikteki gazelleri, bir de *Mîrâciye*'si vardır. Peygamberin mucizelerini konu alan *Ravzatu'l-İcaz* adlı manzum yapıtı kayıptır.

Çağının kaynaklarında, 17. ve 18.yy'ların en güçlü neyzeni olarak anılmıştır. Kutb-î Nayî unvanı da ney üflemekteki ustalığını gösterir. Büyük bir neyzen olduğu, bestelediği saz yapıtlarında da görülür. Çeşitli kaynaklarda yer verilen söylentilere göre, neyin arkasındaki deliği Osman Dede açmış, böylece ses alanını üç oktava çıkararak bu sazı geliştirmiştir.

Rabt-ı Tâbîrât-ı Mûsikî adlı kitabı kuramsal çalışmalarının bir bölümünü ortaya koyar. Mesnevi tarzında, Farsça kaleme alınan kitapta müzik terimleri açıklanmıştır. Osman Dede bir de nota yazısı oluşturmuş, ama bu yayılamamıştır. Ebced notasının bir türü olan bu nota yazısına göre, birinci oktavda 15, ikincisinde ise 17 ses vardır. Türk müziğinin makamlarını, usullerini, formlarını ele alan, oluşturduğu notayla yazdığı yapıtları da kapsayan edvâr'ı kayıptır.

Osman Dede'nin başyapıtı Mirac kandillerinde ve onu izleyen günlerde okunmak üzere bestelediği *Mîrâciye*'dir. Mîrac olayını konu alan, mesnevi tarzındaki güfte de ona aittir. 18/4 ölçüsünde Darb-ı Türkî usulünde bestelenen yapıtı, segâh, dügâh, neva, sabâ, hüseyni makamlarındaki, "bahr" denilen beş bölüme ayrılmıştır. Ancak, bölümleri belirleyen ana makamların yanında daha birçok makam kullanılmıştır. Her bölümün başında, ilgili makamdan birer tevşih vardır; tevşihlerden dördünün güftesi mutasavvıf Şeyh Mehmed Nasuhî'ye, biri de Mevlana'ya aittir. Tamamının okunması iki saate yakın süren *Mîrâciye*'nin bir özelliği de, Türk müziğinde bestelenmiş en uzun yapıt olmasıdır. Biri, Suphi Ezgi'nin yazdığı, biri de Galata Mevlevihanesi'nin son neyzenbaşısı Emin Yazıcı'ya (1883-1945) kadar ulaşan iki notası bulunmaktadır. Bu iki nota bazı farklılıklar gösterir. Yapıtın üçüncü bölümünü oluşturan "Neva Bahri" günümüze ulaşamamış, unutulmuştur.

Osman Dede dört ayiniyle, tasavvuf müziğinin en verimli bestecilerinden biridir. Ayinleri, Mevlevi müziğinin ayırt edici özelliklerini yansıtan, üstün örnekleri arasındadır. Rast çargâh, uşşak, hicaz makamlarındaki bu ayinlerden sonuncusu eksik bir biçimde günümüze ulaşabilmiştir. Yazdığı kitaplar gibi bestelerinin de çoğu ya kaybolmuş, ya da unutulmuştur. Bugün toplam yirmi, yirmi beş dolayında yapıtı bilinmektedir. Bunların çoğu peşrev ve saz semaisi formlarındadır.

- **YAPITLAR (başlıca): Beste:** *Mîrâciye; Mevlevi Ayinleri,* rast, çargâh, uşşak, hicaz makamlarında; *Dügâhbuselik Mevlid İlahisi; Hüseyni Nakış Yürük Semai; Peşrevler,* çargâh, rast, muhayyersünbüle, bayatı, uşşak, segâh, arazbar, büzürg, hüseyni, neva makamlarında; *Saz Semaileri,* büzürg, muhayyersünbüle, buselikaşiran makamlarında. Yazma Kitap: *Rabt-ı Tâbirât-ı Mûsiki.*

- **KAYNAKLAR:** O.Nasuhioğlu, "Mî'râciye", *Musiki Mecmuası,* (292), 1974.

OSMAN EFENDİ [Hafız]
(19. yy - 20. yy)

Türk ses sanatçısı ve hafız. Türk müziğinde doğaçlama okuyuşun en büyük temsilcilerindendir.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Yaşamı üstüne bilinenler sözlü kaynaklara dayanır. Küçük yaşta hıfzını tamamlayıp hafız oldu. Plaklar doldurdu, bunların bazılarında Tamburî Cemil Bey kendisine sazıyla eşlik etti. Okuduğu dinsel yapıtlar yanında din dışı yapıtlarla da büyük ün kazanmış olduğu halde, ömrü yoksulluk içinde geçti.

Hafız Osman doğaçlama okuyuşa dayanan formlarda, özellikle mevlid ile gazelde, Hafız Sami'yle birlikte Türk müziğinde son yüz elli yılın en büyük iki sanatçısından biri olarak gösterilir. Yaratıcı, kişisel bir okuyuş üslubu vardır. Melodilerindeki özgünlük ve zenginlik, üslubunun en dikkate değer niteliğidir. Sürekli bir hareketlilik içinde kullandığı sesini belli bir perde üzerinde uzatmaktan kaçınır, melodi buluşuna önem verirdi. Geliştirdiği melodinin akışı içinde beklenmedik perdelere geçer, bu yönüyle dinleyiciyi şaşırtırdı. Özellikle "miyan" bölümlerinde uyguladığı modülasyonlarda yaratıcı gücü doruğuna ulaşırdı. Tok sesli bir okuyucuydu. Ses cinsinin de katkısıyla, pest perdelerde büyük bir müzikalite ortaya koyardı.

"Güfte taksimatı"nda da erişilmesi güç bir başarıya ulaşmıştı. Kelimeleri, heceleri gerektiği gibi okur, melodiye ait vurguları güftenin en anlamlı sözleri üzerinde uygular, böylece güfte ile bestenin anlamını da en iyi biçimde bağdaştırmasını bilirdi.

OSMAN HAMDİ BEY
(1842-1910)

Osmanlı, ressam, arkeolog, müzeci. Batılı anlamdaki Türk resminde figürü kullanan ilk ressam, ülkedeki ilk resim eğitim kurumunun ve ilk arkeoloji müzesinin kurucusudur.

30 Aralık 1842'de İstanbul'da doğdu, 24 Şubat 1910'da aynı kentte öldü. Babası hariciye nazırlığı, Belgrat, Viyana, Berlin büyükelçilikleri ve sadrazamlık görevlerinde bulunmuş olan İbrahim Edhem Paşa'ydı (1818-1893). Osman Hamdi daha ortaöğrenimi sırasında resme ilgi duydu. 1857'de babasının isteğiyle hukuk öğrenimi yapmak üzere Paris'e gitti. Ancak bir süre sonra hukuktan çok güzel sanatlarla ilgilenmeye başladı. École des Beaux-Arts'a girdi, ayrıca arkeoloji derslerine de devam etti. Öğretmenleri, dönemin tanınmış ressamları Jean-Léon Gérôme (1824-1904) ve Gustave Boulanger'ydi (1824-1884). Bu arada 1867'deki Uluslararası Paris Sergisi'nde bir resmini sergiledi ve bir madalya kazandı. 1869'da İstanbul'a döndü. Bağdat'a atanan Midhat Paşa'yla birlikte giderek orada vilayet umur-u ecnebiyye müdürlüğü görevini üstlendi. Bu görevinin yanı sıra resim yapmaktan da geri kalmadı. 1871'de İstanbul'a dönünce Saray'da teşrifat-ı hariciye müdür muavini oldu.

Osman Hamdi Bey

1873'teki Uluslararası Viyana Sergisi'ne Osmanlı Devleti'nin başkomiseri olarak gönderildi. 1875'te de devletin sergi genel komiseri oldu. Aynı yıl umur-u ecnebiyye kâtipliğine atandı. Ertesi yıl görevinden alınarak matbuat-ı ecnebiyye müdürlüğüne getirildi. 1877'de Beyoğlu Altıncı Daire belediye müdürlüğüne atandı. 1878'de bu görevinden çekilerek resimle uğraşmaya başladı.

1881'de, kuruluş aşamasındaki Müze-i Hümâyûn'un (bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi) Alman müdürü Anton Dethier (1804-1881) ölünce Osman Hamdi Bey onun yerine atandı. Bir yandan, yaklaşık bir yıl önce Çinili Köşk'e taşınmış olan bu kurumu düzenlemeye girişirken, bir yandan da zengin bir kitaplık oluşturdu. 1882'de, kurulması kararlaştırılan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) müdürlüğü de ona verildi. Okul, Çinili Köşk'ün yanında yapılan ilk yapısında (bugün Şark Eserleri Müzesi) 2 Mart 1883'te eğitime başladı. Açıldığında yirmi olan öğrenci sayısı iki yıl içinde altmışa yükseldi.

Osman Hamdi Bey bu arada yabancı arkeologların Anadolu'da sürdürmekte oldukları kazılarla da ilgilendi. 1882'de Çanakkale'ye giderek H.Schliemann'ın Troya'da yaptığı kazıyı denetledi. 1883'te Adıyaman'daki Nemrut Dağı'nda araştırma yaptı. 1884'te C.Humann'ın Bergama kazısını denetledi.

1887'de Sayda'da (bugün Lübnan'da), 1891-1892 yıllarında da Milas yakınlarındaki Legina'da kazılar gerçekleştirdi. Bu arada Fransız Mimar Valaury'e Çinili Köşk'ün karşısında yeni bir müze yapılması görevi verilmişti. Yapı, Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü sırasında 1891'de bitirilerek açıldı. Osman Hamdi Bey 1903 ve 1907'de iki bölüm daha ekleterek müzeyi bugünkü haline getirdi. 1909'da çıktığı bir yurt dışı gezisinden sonra öldü.

Osman Hamdi Bey, Türk resim sanatının Batı resmine yönelmesinin öncülerindendir. Paris'teki ilk

▸ *Müze-i Hümâyûn ve Sanayi-i Nefise Mektebi*

▸ *Ressamlığı*

resimlerinde Fransız Romantizmi'nden esinlenmiştir. Kısa süre sonra öğretmenleri Gérôme ve Boulanger'den etkilenerek onlar gibi "oryantalist" anlayış doğrultusunda çalışmaya başlamış, bütün sanat yaşamı boyunca da bu tutumunu sürdürerek Doğu temalarını izlemiştir. Fransa'da bulunduğu yıllarda ilerici resim akımı İzlenimcilik'e (Empresyonizm) yakınlık duymamıştır. Ancak Batılı oryantalist ressamlar, konularını kafalarındaki Doğu imgesine ve Doğu üzerine işittiklerine dayanarak betimlerken, o yakından tanıdığı çevre ve insanları daha gerçeğe uygun biçimde işlemiştir.

İnsan figürünün Batılı anlamdaki Türk resmine girmesi, Osman Hamdi Bey'le olmuştur. Onun kendi kuşağı, yani Şeker Ahmet Paşa ve Süleyman Seyit gibi ressamlar, onları izleyen ve Primitifler adıyla bilinen Yıldız Sarayı Bahçesi Ressamları insan figürünü kullanmamışlar, daha çok yapı, natürmort ve manzara gibi konulara yönelmişlerdir. İnsan figürünü bir resim sorunu olarak irdelemeye ancak Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk mezunları başlamışlardır.

Osman Hamdi Bey'in kompozisyonlarında ana tema genellikle insan figürüdür. Bunların arka planında ise cami, türbe gibi geleneksel Türk mimarlığının iç ve dış mekânları betimlenmiştir. Figürlerin cansız, mankene benzer duruşları kompozisyon endişesinden ileri gelir. Mimarlık öğelerindeki dikey ve yatay çizgileri, bu figürlerin pozlarında da görmek olasıdır. Ayrıntılar minyatürcü bir titizlikle işlenmiştir. Yer yer kullanılan yazılar, *Kuran*'dan alınmış gerçek ayetlerdir ve yapıların sağır yüzeylerini hareketlendirirler. Bu yazıların yanı sıra çiniler, kalemişi süslemeler, sedef kakmalı rahleler, şamdanlar, kandiller, mumlar, halılar ve benzeri süsleme öğeleri de resimsel mekânda bütünlüğü sağlarlar. İnsanların üstündeki cüppe, kuşak, sarık gibi Doğu'ya özgü giyim eşyası, İstanbul'dan çok, Irak, Suriye gibi Arap ülkelerinin geleneklerini anımsatır. Ancak Osman Hamdi Bey'in kimi portrelerinde kravat, ceket gibi Batı'ya özgü, ama o dönemde İstanbul'da da moda olan giysileri de görmek olasıdır.

Osman Hamdi Bey resim yaparken çektirdiği fotoğraflardan da yararlanmıştır. Bir resmi oluşturmak için ayrı ayrı fotoğrafları bir araya getirdiği gibi, çeşitli giysiler içinde kendi fotoğraflarını da kullanmıştır. *Cami Kapısı Önünde Konuşan Hocalar* bunun bir örneğidir. Ayrıca bir fotoğraftaki figürü birden çok resminde kullandığı da olmuştur. Fotoğraftan yararlanırken, erkek modeli bazen, *Mütalea (Okuyan Kız)* adlı yapıtındaki gibi, resme kadın olarak geçirdiği de görülür. Resimsel sorunların başarıyla çözüldüğü *Kaplumbağa Terbiyecisi* ve *Yeşil Cami'de Kuran Okuma* adlı yapıtları, kompozisyon açısından yalnız onun değil, aynı zamanda Türk resim sanatının da başyapıtları arasında yer alır. Osman Hamdi Bey'in oryantalist nitelikteki yapıtlarının yanı sıra, kendi yaşamından sahnelerle yakınlarını konu aldığı resimleri de vardır. Osman Hamdi Bey, Müze-i Hümâyûn'u kurduktan sonra arkeoloji kazı ve araştırmaları da gerçekleştirmiştir. Nemrud Dağı'nda inceleme yapan O.Puchstein'ın 1882'de verdiği rapor üzerine ertesi yıl heykelci Yervant Oskan ve iki yabancı uzmanla birlikte oraya giderek bir araştırmaya girişmiştir. Osmanlı döneminde, bir Türk'ün yönetiminde gerçekleştirilen bu ilk araştırmada İÖ 62-32 arasında Kommagene kralı olan I. Antiokhos'a ait tümülüsün çevresindeki kabartma, heykel ve yazıtların fotoğrafları çekilerek kalıpları alınmıştır. Osman Hamdi Bey buradan dönüşte İslahiye yakınlarındaki Zincirli'de de bazı Hitit kalıntıları saptamış, orada da kısa süreli bir araştırma yapmıştır.

Ama onun en önemli arkeolojik etkinliği 1887'de gerçekleştirdiği Sayda kazısıdır. Sayda'da bazı mezarların bulunduğu haberi üzerine müze görevlilerinden Dimosten Baltacı ile birlikte oraya gitmiş ve Fenike krallarına ait bir yeraltı mezarlığında kazı yaparak yirmiden fazla lahit ortaya çıkartmıştır. Aralarında ünlü *İskender Lahdi*, *Ağlayan Kadınlar Lahdi*, *Satrap Lahdi* ve *Likya Lahdi*'nin bulunduğu, sanat bakımından çok değerli bu yapıtlar İstanbul'a Müze-i Hümâyûn'a getirilmiştir.

Osman Hamdi Bey 1891-1892 yıllarında da Milas yakınlarındaki Antik Logina kentinde kazı yapmıştır, *Hekate Tapınağı*'nı bulmuş, burada ele geçirilen kabartmaları müzeye kaldırtmıştır. Kendi gerçekleştirdiklerinin yanı sıra Müze-i Hümâyûn adına başka kazıların yapılmasına da ön ayak olmuştur. Örneğin, kendi oğlu mimar Edhem Eldem (1882-1957) ile Fransız arkeolog Saloman Reinach'ın 1899-1902 arasında görevlendirildikleri Aydın/Tralles kazısı, 1905'te kardeşi ve kendinden sonra müze müdürü olan Halil Edhem Eldem'in yönettiği Aydın yakınlarındaki Alabanda ve 1906'da Samsun yöresindeki Akalan kazıları, gene aynı yıl Makridi Bey'in Suriye'de yaptığı Rahka ve H.Winckler'le birlikte gerçekleştirdiği Boğazköy kazıları müzeye pek çok değerli yapıtın gelmesini sağlamıştır.

Kompozisyon özellikleri

Osman Hamdi Bey'in Türk arkeolojisi ve müzeciliğine yaptığı başka bir hizmet de 1874 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni (eski yapıtlar yönetmeliği) değiştirtmesidir. Bu yönetmeliğin eski yapıtları koruma ve yurt dışına kaçırılmasını engelleme konusundaki yetersizliğini görerek hazırlattığı ve 13 Şubat 1884'te kabulünü sağladığı yeni yönetmelikle, kazı yapana ve arazi sahibine bulunanlardan pay verilmesi hükmünü ortadan kaldırtmış ve eski yapıtların yurt dışına çıkarılmasına yasal bir engel getirmiştir.

Fotoğraftan yararlanma

Yaptığı arkeolojik kazılar üstüne yayınları da bulunan Osman Hamdi Bey, 1895'te Atina Arkeoloji Kurumu tarafından onur üyeliğine, 1909'da Londra'daki Royal Academy of Arts tarafından muhabir üyeliğe seçilmiştir. 1906'da Leipzig Üniversitesi, 1907'de Aberdeen Üniversitesi, 1909'da da Oxford Üniversitesi kendisine onursal doktorluk payesi vermiştir. Ayrıca, Osman Hamdi Bey'i 1872'de Prusya Krallığı, İkinci Sınıf Kraliyet Kronen nişanı ve Württemberg Krallığı, İkinci Sınıf Lommenthur nişanıyla, 1892 ve 1904'te Fransa hükümeti, Legion d'honneur nişanının iki ayrı payesiyle; 1892'de Baden Büyük Dükalığı, Birinci Sınıf Komandör nişanıyla, 1903'te gene Prusya Krallığı, Birinci Sınıf Pulantalı Kraliyet Kronen nişanıyla; 1908'de Saksonya Koburg ve Gotha Dükalığı, Büyük Haç nişanıyla onurlandırmışlardır.

Arkeoloji etkinlikleri

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Gebze'den Manzara*, 1881, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Fesli Çocuk*, 1882, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kadın Portresi*, 1886, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Camiden Çıkan*

Sultan, 1887; *Yeşil Cami'de Kuran Okuma*, 1890; *Cami Önünde Arzuhalci*; *Şapkalı Çocuk*, 1897, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Mütalea (Okuyan Kız)*; *Mihrab*, 1901; *İlahiyatçı*, 1902, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Âb-ı Hayat Çeşmesi*, 1904; *Rüstem Paşa Camii Önünde*, 1905, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Mimozalı Kadın*, 1906, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Okuyan Genç Emir*, 1906, Walker Sanat Galerisi, Liverpool, İngiltere; *Kaplumbağa Terbiyecisi*, 1906, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Cami Önünde Konuşan Hocalar*; *Şehzade Türbesinde Dervişler*, 1908, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi. Kitap: *Les costumes populaires de la Turquie en 1873-Bin İki Yüz Doksan Senesinde Elbise-i Osmaniye* (M.de Launay ile), 1873; *Le Tumulus de Nemroud-Dagh* (Yervant Oskan ile), 1883, ("Nemrut Dağı Tümülüsü"); *Les ruines d'Arslan-Tasch*, 1889, ("Arslantaş Harabeleri"); *Une nécropole royale à Sidon fouilles de Hamdi Bey* (T.Reinach ile), 1892, ("Sidon'da Bir Kral Mezarlığı, Hamdi Bey'in Kazıları").

• KAYNAKLAR: M.Cezar, *Osman Hamdi Bey*, 1967; O.Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 1971; A.Çoker, *Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi*, 1983; R.Epikman, *Osman Hamdi*, 1967; P.Lindau, *Osman Hamdy Bey*, 1902; A.M.Mansel, "Osman Hamdi Bey", *Anatolia*, IV, 1959; A.M.Mansel, "Osman Hamdi Bey", *Belleten*, *XXIV* (94), 1960.

• BAKINIZ: H.E.ELDEM, HUMANN, MAKRİDİ, PUCHSTEIN, WINCKLER.

OSMAN PAŞA [Gazi]
(1832-1900)

Osmanlı, asker. Plevne savunmasıyla ün kazanmıştır.

Osman Nuri Paşa Tokat'ta doğdu, 5 Nisan 1900'de İstanbul'da öldü. Yağcıoğulları adlı yoksul bir ailedendir. İlköğrenimini Tokat'ta yaptıktan sonra ailesiyle birlikte gittiği İstanbul'da öğrenimini sürdürerek Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'ni, Kuleli Askeri İdadisi'ni, 1853'te Mülâzım-ı sani (asteğmen) olarak Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Erkân-ı Harbiye (Kurmay) bölümüne başladı.

1853'te başlayan Osmanlı-Rus savaşı genişleyerek 1855'te Kırım Savaşı'na dönüşünce Tuna cephesine gönderildi. Savaş sırasında mülâzım-ı evvelliğe (üsteğmen) ve Ruslar'ın yenilgisiyle biten savaş sonunda yüzbaşılığa yükseldi. Yarım kalan kurmaylık öğrenimini 1857'de tamamlayarak kolağası (önyüzbaşı) rütbesiyle Erkân-ı Harbiye dairesinde görev aldı. 1857'den sonra Tesalya Yenişehiri fırka erkân-ı harbiye reisi ve Cebel-i Lübnan taburunda binbaşı olarak görev yaptı. 1866'da başlayan Girit ayaklanmasında gösterdiği büyük yararlılıklar nedeniyle kaymakamlığa (yarbay), 1868'de miralaylığa (albay) yükseldi. Daha sonra İşkodra ve Bosna kolorduları komutanı oldu ve 1874'te Erzurum'da IV. Ordu erkân-ı harbiye reisliğine atandı.

1875'te Bosna-Hersek ayaklanmasının başlaması üzerine Niş Fırkası komutanlığına getirildi. 1876'da ayaklanmayı desteklemek amacıyla Osmanlı Devleti'ne savaş açan Sırbistan'a karşı harekete geçerek 2 Temmuz 1876'da İzvor tepelerini, 31 Ekim 1876'da Zayçar kasabasını işgal etti. Başarıları nedeniyle müşirliğe (mareşal) yükseldi. Sırp yenilgisinin ardından Rusya 19 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtı.

Savaş başladığında III. Ordu'ya bağlı Garp Ordusu komutanı olan Osman Paşa, sorumlu olduğu Vidin ve Rahova (bugün Oryahovo) bölgelerinde ilk Rus saldırılarını durdurarak 19 Temmuz 1877'de Bulgaristan ve Balkan geçitlerine giden yolların kavşak noktası durumundaki Plevne'ye girdi. Kaleyi asker ve savunma önlemleri açısından güçlendirerek 20 Temmuz'daki ilk Rus saldırısını geri püskürttü. 30 Temmuz'da ikinci bir saldırıda bulunan Ruslar geri çekilmek zorunda kaldı. Bir süre sonra çevre kaleleri alarak 7 Eylül'de Eflâk ve Boğdan güçleriyle birlikte büyük bir saldırıya geçtiler. 12 Eylül'e değin süren üçüncü Plevne savunması sonunda büyük kayıplar vererek yine geri çekildiler. Art arda üç düşman saldırısını geri püskürterek büyük bir askeri başarı gösteren Osman Paşa'ya 21 Eylül 1877'de Gazi sanı verildi. Plevne'yi saldırıyla alamayacaklarını anlayan Ruslar, kuşatma harekâtına girişerek 28 Ekim 1877'de Plevne'yi dört yanından çembere aldılar. Her türlü haberleşme, cephane ve erzak yolları kapanan Osman Paşa, 2 Kasım'da yapılan teslim çağırısını geri çevirerek 10 Aralık'ta son bir yarma hareketi başlattı. Üstün düşman ordusu aşılamadı ve Osman Paşa ordusuyla birlikte teslim oldu.

3 Mart 1878'de Ruslar'la yapılan Ayastefanos Antlaşması sonunda Rusya'dan İstanbul'a gitti. II. Abdülhamid tarafından Hassa müşirliğine, daha sonra da Mâbeyn müşirliğine getirildi. Bu görevine ek olarak Aralık 1878-Temmuz 1880, Ocak 1881-Aralık 1882, Ocak 1883-Eylül 1885 arası ve Ağustos 1891'de toplam yedi yıl olmak üzere dört kez seraskerlik makamına getirildi. 1897'deki Osmanlı Yunan Savaşı'nda ordu müfettişliğine getirilen Osman Paşa son yıllarını sarayda geçirdi.

OSMAN PAŞA [Özdemiroğlu]
(1527-1585)

Osmanlı sadrazamı. Habeşistan, Dağıstan ve Kafkasya'ya başarılı seferler yapmıştır.

Mısır'da doğdu, 30 Ekim 1585'te Tebriz'de (bugün İran'da) öldü. Sana ve Habeşistan (bugün Etiyopya) fatihi Özdemir Paşa'nın oğludur. Çocukluk ve gençliği Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Habeşistan'da geçti. Genç yaşta Mısır sancakbeylerinden oldu. 1561'de Mısır emîrü'l-hacılığını üstlendi. Babasının ölümüyle boşalan Habeşistan beylerbeyliğine getirildi. Yeniden düzenlediği ordusuyla Portekiz İmparatoru Minas'ı Nisan 1562'de Enderta'da yenerek Habeşistan'ı Osmanlı Devleti'ne kesin olarak bağladı. Func Arap sultanlığına karşı Sevâkin Kalesi'ni yaptırarak burayı ayrı bir sancak durumuna getirdi.

Bu süre içinde Habeşistan'da düzenli bir yönetim kurmayı başardı. İdari yetkiler konusunda Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa'yla anlaşamayınca azledildi. 1567'de Yemen'deki ayaklanmayı bastırdı. 16 Ocak 1568'de Yemen beylerbeyliğine atandı. Ancak

Yemen Serdarı Koca Sinan Paşa tarafından görevden alınması üzerine İstanbul'a gitti. 1570'te Kıbrıs'ın fethine katıldı ve Lala Mustafa Paşa'nın da desteğiyle Diyarbakır beylerbeyi oldu.

Lala Mustafa Paşa'nın 1578'deki İran seferi sonunda vezirlik rütbesiyle Şirvan Eyaleti'nin yönetimi kendisine bırakılan Osman Paşa, 1578-1583 arasında Dağıstan ve Kafkasya'da başarılı idari ve askeri çalışmalarda bulundu. Ereş, Şemâhı ve Bakû kalelerini savunarak Demirkapı'yı üs yaptı. Hazar Denizi'nde ilk Osmanlı donanmasını kurarak savunmayı güçlendirdi. Mayıs 1583'te Kaçarlı İmam Kulu ile yaptığı ünlü Meşaleler Savaşı'nı kazanarak 1578'den beri süren Osmanlı-İran Savaşı'nı Osmanlılar lehine sonuçlandırdı. III.Murad'ın buyruğu üzerine 1584'te Kırım'a geçerek başına buyruk davranan II.Mehmed Giray'ın yerine II.İslam Giray'ı Kırım hanı yaptı. Aynı yıl İstanbul'a gitti. Fethettiği 17 kalenin anahtarını kendisine veren III.Murad tarafından 28 Temmuz 1584'te sadrazamlığa getirildi. Bir süre sonra İran serdarlığı verilerek yeniden sefere çıkan Osman Paşa, Eylül 1585'te Tebriz'i Osmanlı topraklarına kattı. Kısa süre sonra hastalanarak öldü ve Diyarbakır'daki türbesine gömüldü.

• BAKINIZ: MURAD III, MUSTAFA PAŞA [Lala], SELİM II.

OSMAN PEHLİVAN [Tamburacı] (1874-1943)

Türk saz sanatçısı. Derlediği ezgilerle halk müziği repertuarına değerli yapıtlar kazandırmıştır.

Tırnova'da (bugün Bulgaristan'da) doğdu, İstanbul'da öldü. Üç yaşındayken, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında ailesiyle birlikte göçmen olarak İstanbul'a gitti. Kadıköy'de babasının işlettiği kahvede tanıdığı saz şairlerini dinleyerek müziğe ilgi duydu. On üç yaşında Kaplan adlı bir saz şairiyle saza başladı, kısa zamanda ustalaştı. Müzikle uğraşırken, bir yandan da pehlivanlığa merak sararak Erenköylü Osman Pehlivan'dan güreş öğrendi. Uzun yıllar çeşitli il ve ilçelerde düzenlenen oyunlarda desteden başa kadar yağlı güreşin hemen hemen bütün derecelerinde güreş tuttu. Kündesi, sarması, ters kepçesi, özellikle de dalışları iyiydi. Birçok kez başpehlivan oldu. Gittiği yerlerde saz çalar, türküler derlerdi. Cumhuriyet döneminde, ilk radyonun açılmasından sonra, sesini ve sazını radyolardan da dinletti.

Bağlama, bozuk gibi halk sazlarını büyük ustalıkla çalardı. Çok kıvrak bir mızrabı vardı. Mızrap vuruşları, Rumeli folkloruna özgü saz tekniğinin üsluplaşmış bir örneğiydi. Halk sazlarının çalınışındaki Rumeli tavrını tanıtan, yayan da o oldu. Anadolu'yu ve Rumeli'yi dolaşarak derlediği türküler ve çeşitli formlardaki oyun havaları kadar, çalıp okuyuşu da bütün Türkiye'de çok sevildi. Halk müziği repertuarının en güzel örnekleri arasında yer alan Rumeli türküleri ile bazı zeybekler onun sesi ve sazıyla notaya alınmıştır.

OSTADE, Adriaen van (1610-1685)

Hollandalı ressam ve baskı sanatçısı. Köylülerin yaşamından sahneleri işlediği Janr (Tür) resimleriyle tanınmıştır.

Aralık 1610'da Haarlem'de doğdu, 2 Mayıs 1685'te aynı kentte öldü. Hollandalı köylü ve gezginleri, kış manzaralarını ve meyhaneleri konu ettiği yapıtlarıyla tanınan Isaak van Ostade'nin (1621-1649) ağabeysi ve öğretmenidir. Frans Hals'ın yanında yetişti. Yapıtlarıyla kısa zamanda büyük servet sahibi oldu. 1662'de Haarlem ressamlar loncasının başkanı seçildi. Öldüğünde binin üzerinde resim yapmıştı. Yarım kalan yapıtlarıysa öğrencileri tarafından tamamlandı.

Ostade, yağlı ve suluboyanın yanı sıra, karakalem ve mürekkeple de çalışmıştır. Genellikle meyhanelerde eğlenen ve kavga eden köyüleri konu ettiği ilk yapıtlarında, figürler Bruegel'inkileri çağrıştıracak kadar hantal ve kabadır. Devrilmiş iskemleler, çarpık asılmış resimler, sigara dumanıyla kirlenmiş duvarlar, dağınık mekânlar biraz da o yıllarda insanlara duyduğu güvensizliği yansıtır. Ostade bu yapıtlarında kahverengi, kahverengiye kaçan kırmızı, mor ve gri gibi kasvetli renkleri kullanmış, gölge-ışık oyunları ve renk karşıtlıklarıyla resimlerdeki dramatik havayı güçlendirmiştir. Daha sonraki yapıtlarındaysa yine günlük yaşamdan sahneleri konu almış, bunun yanında çok sayıda dinsel resim de yapmıştır. Ancak bu yapıtlarında konuya daha iyimser yaklaşmıştır. İnsanlar daha zarif, yüzlerdeki anlamlar daha yumuşak, mekânlar ve giysiler daha bakımlıdır. Renk kullanımında da buna koşut bir değişim söz konusudur. Kasvetli renkler yerine sarı, turuncu gibi daha canlı, parlak iç açıcı ve saydam renkler kullanarak neşeli bir etkiye yönelmiştir. Ostade yapıtlarıyla olduğu kadar yetiştirdiği ressamlarla da Hollanda resminin gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Kapalı Bir Mekânda Kavga Eden Köylüler*, 1638, Eski Pinakotek, Münih; *Aile Portresi*, 1654, Louvre; *Köylü Partisi*, 1659,La Haye (Den Haag); *Bir Meyhanede Erkek ve Kadın*, 1660, Resim Galerisi, Dresden; *Köy Kemancısı*, 1673.

• KAYNAKLAR: L.Godefroy, *L'oeuvre gravé de Adriaen van Ostade*, 1930.

OSTROGORSKİ, Moisey Yakovleviç
(1854-1919)

Rus siyaset kuramcısı. ABD ve İngiliz siyasi partilerinin karşılaştırmalı incelemesini yapmıştır.

Rusya'da Grodno'da doğdu. Ölüm yeri bilinmiyor. St. Petersburg'da (bugün Leningrad) hukuk öğrenimi gördükten sonra bir süre Adalet Bakanlığında çalıştı. Daha sonra, Paris'e giderek École Libre des Sciences Politiques'te öğrenimini sürdürdü. 1892'de kamu hukuku alanında kadın hakları üzerine yazdığı bir incelemeyle Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden ödül aldı. İlgi alanını siyasi partilerin incelenmesine kaydıran Ostrogorski, ABD'deki ve İngiltere'deki siyasi partileri incelemek amacıyla sık sık bu ülkelere gitti. Fransız ve Amerikan dergilerine çok sayıda makale yazdı. 1902'de *Democracy and the Organization of Political Parties* ("Demokrasi ve Siyasi Partilerin Örgütlenmesi") adlı iki ciltlik kitabını yayımladı. Kitabın birinci cildinde Amerikan, ikinci cildinde İngiliz siyasi yapısını inceledi.

1905 Devrimi'nden sonra Rusya'ya dönerek 1906'da liberal eğilimli Kadet (Konstitutsiyonnaya Demokratisesayu-Anayasacı Demokrat) Partisi'nin temsilcisi olarak I.Duma'ya (Meclis) seçildi. Duma'nın Mayıs 1906'da dağıtılmasına değin Kadet Partisi'nin yönetiminde etkin rol oynadı. Daha sonra siyasetten çekilerek, 1902'de yayımladığı kitabının Amerikan siyasal yapısı üzerine yazdığı cildini gözden geçirmek amacıyla ABD'ye gitti.

Ostrogorski siyaset bilimine parti örgütlenmelerine ilişkin çözümlemesiyle katkıda bulunmuş, bu konuda geliştirdiği kuram kendisinden sonra gelen sosyal bilimcileri, özellikle de, M.Weber'i ve R.Michels'i etkilemiştir. ABD'deki ve İngiltere'deki siyasi partilerin karşılaştırmalı incelemesine dayanarak, demokratik kitle partilerinin genel özelliklerinin çözümlemesini yapmıştır. Bu tür partilerde, kitlelerin kolektif çıkarlara karşı ilgisizliği gibi toplumsal yapıya özgü etmenlerden kaynaklanan bir bürokratikleşme eğiliminin olduğunu ileri sürmüştür.

Çözümlemesinde işlevsel bir yaklaşım kullanan Ostrogorski'ye göre, parti örgütleri toplumda bir takım gereksinimleri karşılamak için kurulur. ABD ve İngiltere gibi kitle demokrasisinin egemen olduğu ülkelerde parti örgütlenmelerinin birbirine benzer olması bu ülkelerin toplumsal yapılarındaki benzerliklerden kaynaklanır. Bu toplumların genel oy hakkına sahip karmaşık toplumlar olmaları güçlü parti aygıtlarına olan gereksinimi artırır. Ostrogorski, ABD ve İngiliz parti sistemlerini karşılaştırmasında, benzerliklerin yanı sıra, farklılıkları da ayrıntılı bir biçimde incelemiştir. Partilerin yönetim biçimleri ve ülkelerin siyasal yapıları arasındaki farklılıkların, anayasal yapıdaki farklılıklardan değil, toplumsal yapılardaki farklılıklardan ileri geldiğini savunmuştur. Araştırmasında, oy verme davranışının nasıl belirlendiği ve kamuoyunun nasıl oluşturulduğu konularında çok sayıda önermeye yer vermiştir.

Ostrogorski, genel oy hakkının yerleştiği toplumların tam anlamıyla demokratik olmadığını savunmuş, halkın kendisini doğrudan yönetmesi olarak tanımladığı demokrasinin, ancak işlevleri toplumsal sorunları çözmekle sınırlı ve geçici örgütlerin siyasi partilerin yerini almasıyla kurulabileceğini savunmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *The Rights of Women: A Comparative Study in History and Legislation*, 1892, ("Kadın Hakları: Tarihte ve Yasamada Karşılaştırmalı Bir İnceleme"); *Democracy and Organization of Political Parties*, 1902, ("Demokrasi ve Siyasi Partilerin Örgütlenmesi").

- **BAKINIZ:** MICHELS, M.WEBER.

OSTROGORSKİY, Georgi Aleksandroviç
(1902-1976)

Rus asıllı Yugoslav tarihçi. Bizans tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır.

19 Ocak 1902'de St.Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 24 Ekim 1976'da Belgrad'da öldü. 1933'te Belgrad Üniversitesi'nde profesör oldu. 1945'te üyesi olduğu Sırp Bilimler Akademisi Bizans Çalışmaları Enstitüsü'nün 1948'de yöneticiliğine getirildi.

Ostrogorskiy, Bizans İmparatorluğu'nun iktisadi ve toplumsal tarihi üzerine incelemeleri ve Sırp-Bizans ilişkileri üzerine çalışmalarıyla tanınmıştır. Bu konudaki kitapları temel kaynak niteliğindedir ve çeşitli dillere çevrilmiştir. Birçok Bizans tarihçisinin tersine Bizans'ta feodal üretim ilişkilerinin geçerli olduğunu savunmuştur. Bizans kentlerinin Roma İmparatorluğu döneminden başlayarak sürekli bir gelişme içinde olduğunu, özgür köylülerin birleşmesinin ve *thema* adı verilen idari bölgelerin örgütlenmesinin ise 7. yy'da başladığını öne sürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites*, 1929, ("Bizans'ta Tasvir Kavgalarının Tarihi Üzerine Çalışmalar"); *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, 1954, ("Bizans'ta Feodalitenin Tarihi Üzerine"); *Geschichte des byzantinischen Staates*, 1963, (Bizans Devleti Tarihi, 1982).

OSTROVSKİ, Aleksandr
(1823-1886)

Rus oyun yazarı. 19.yy Rus edebiyatının gerçekçi (realist) yazarlarındandır.

Aleksandr Nikolayeviç Ostrovski 12 Nisan 1823'te Moskova'da doğdu, 14 Haziran 1886'da Kostroma bölgesinde Şçelykovo'da öldü. Babası kamu hizmetinde görevli bir hukukçuydu. Ostrovski de

hukuk öğrenimi gördü, ancak tamamlamadan okuldan ayrılarak 1845'te ticaret ve çocuk suçları mahkemelerinde memurluğa başladı. Burada Rus tüccar kesimini yakından inceleme olanağını buldu. *Bankrot* ("İflas") adlı oyununda bu dünyayı acımasız bir alaycılıkla yansıttığından kamu görevinden alınmakla kalmadı, yapıtının yayımı da on üç yıl yasaklandı. Ostrovski genellikle Moskova'daki Mali Tiyatrosu'yla çalıştı. 1874'te Rus Oyun Yazarları Derneği'nin kurulmasına ön ayak oldu ve başkanı seçildi. 1885'te Moskova Çarlık Tiyatroları'nın sanat yönetmenliğine getirildi. Burada, aynı zamanda ulusal bir tiyatro repertuarı oluşturulmasına öncülük etti.

Ostrovski, 19.yy Rus gerçekçi edebiyatının önde gelen temsilcisi sayılır. Genellikle güldürü türündeki oyunlarında, ülkesinin kültür birikimini ustalıkla yansıtmış, Rus ulusal tiyatrosunun gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ellinin üzerinde yapıt vermiş, ilk döneminde genellikle tüccar kesiminin ilişkilerini, özellikle rüşvet, zorbalık gibi olguları, alaycı bir dille göz önüne sermiştir. 1861'de serflere özgürlük verilmesinden sonra tarihsel konulara yönelmiş, toprak sahiplerinin tutumlarını ele alan oyunlar yazmıştır. Önemli oyunlarından biri dinsel hoşgörüsüzlük ve entelektüel yozlaşma ortamında geçen bir aşk trajedisi olan *Groza*'dır (Fırtına). Konusunu tümüyle Rus folklorundan alan *Sneguroska* ("Kar Çiçeği") ise, Ostrovski'nin öbür oyunlarından ayrılır. Rus bestecisi Rimski Korsakov, bu öyküyü aynı adla operalaştırmıştır. Ostrovski, o dönemde yeni gelişmekte olan Rus orta sınıf ahlakını, çürümekte olan feodal toplum yapısını başarıyla yansıtan ve eleştiren yapıtlarıyla Balzac'la karşılaştırılır.

- YAPITLAR (başlıca): *Bankrot/Svoi eyudi soçtemsya*, 1850,("İflas"/"Her Şey Aile Arasında"); *Bednost ne porok*, 1854, (Fakirlik Ayıp Değil, 1945); *Dokhodnoye mesto*, 1856, ("Kolay Para"); *Groza*, 1859, (Fırtına); *Dmitry Samozvanets*, 1867, ("Sahte Dimitri"); *Sneguroşka*, 1873, ("Kar Çiçeği"); *Volki i avtsy*, (ö.s.), 1926, (Kurtlarla Kuzular, 1946).

- BAKINIZ: ALEKSANDR II, GOGOL, PUŞKİN.

OSTWALD, Wilhelm
(1853-1932)

Alman kimya bilgini ve bilim felsefecisi. Ayrı bir bilim dalı olarak fiziksel kimyayı kurmuş, 1909 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

2 Eylül 1853'te Letonya'nın Riga (bugün SSCB'de) kentinde doğdu, 4 Nisan 1932'de Almanya'nın Leipzig kenti yakınlarındaki Grossbothen'de (bugün DAC'de) öldü. Çok önceleri Rusya'ya yerleşmiş bir Alman aileden gelen Ostwald, Dorpat Üniversitesi'nde fizik ve kimya öğrenimi gördü. 1878'de doktora derecesini aldı, üç yıl sonra da kimya profesörlüğüne yükseltilerek Riga Politeknikum'da görevlendirildi. 1887'de gittiği Almanya'da Leipzig Üniversitesi'nde fiziksel kimya profesörü olarak çalışmaya başladı. Bir yandan da aynı kentteki elektrokimya enstitüsünün yöneticiliğini yapıyordu. 1905'te bu görevlerinden emekliye ayrılan, bir yıl da Harvard Üniversitesi'nde konuk profesörlük yaptıktan sonra akademik yaşamdan tümüyle çekilerek kendini yazın ve felsefe çalışmalarına veren Ostwald, 1909'da kataliz olayına ilişkin çalışmalarıyla Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

Ostwald önceleri çalışmalarını termokimya alanında yoğunlaştırmış, kimyasal maddelerin fiziksel özelliklerini, tepkimeler sırasındaki kütle devinimlerini ve çözeltilerin yoğunluk ve kırılım indekslerinde tepkime sırasında oluşan değişiklikleri incelemiştir. Bu alandaki bulguları onu, C.M.Guldberg ve P.Waage'nin 1867'de, onlardan bağımsız olarak da J.H.Van't Hoff'un 1877'de öne sürdükleri "kütle etkisi yasası"nı ele almaya itti. Termodinamik dengeye yönelik kimyasal bir tepkimenin hızının, tepkimeye katılan öğelerin etkin kütleleriyle (çözeltilerde derişiklikleriyle) doğru orantılı olduğunu öne süren bu yasayı S.A.Arrhenius'un 1887'de geliştirdiği elektrolitlerin ayrışması (iyonlaşma) kuramına uyguladı ve bir yıl sonra da seyreltikliğin sınırsız olarak artmasıyla tam iyonlaşmanın olacağını belirleyerek kendi adıyla anılan seyreltikleşme yasasını ortaya attı.

Tepkime hızına ilişkin bu çalışmalardan yola çıkarak 1890'larda kataliz olayını araştırmaya yönelen ve katalitik tepkimeleri kimyasal kinetik açıdan inceleyen Ostwald, 1894'te katalizörleri, tepkimeye katılan öğelerin enerji faktörlerini değiştirmeden kimyasal tepkimenin hızını artıran maddeler olarak tanımladı. Katalizörlerin tepkimeye kimyasal olarak katılmadıkları doğrultusundaki görüş daha sonraki bulguların ışığında aşıldıysa da, bu maddelerin tepkimenin denge durumunu bozmadığının, yalnızca sistemin etkinleşme enerjisini düşürerek tepkimeyi hızlandırdığının belirlenmesi, kataliz olayının açıklanmasında çok önemli bir adımı oluşturdu. İyonların da katalizör işlevi gördüğünü savunan Ostwald, nişastanın şekere dönüştürülmesi işlemindeki asit katalizini, çözeltideki asitler tarafından salınan hidrojen iyonlarının varlığıyla açıkladı. 1902'de de, amonyağın katalizle yükseltgenmesine ilişkin bir yöntem geliştirerek, nitrik asitin ticari üretimini olanaklı kıldı.

Ostwald bu çalışmalarının yanı sıra, yakın arkadaşları Van't Hoff ve Arrhenius ile birlikte 1887'de *Zeitschrift für Physikalische Chemie*'yi (Fiziksel Kimya Dergisi) kurarak, fiziksel kimyanın bağımsız bir bilim dalı durumuna gelmesine yönelik kuramsal makaleler yayımladı, özellikle de J.W.Gibbs'i ve çalışmalarını Avrupa bilim çevrelerine tanıttı ve onun geliştirdiği faz yasasının fiziksel kimya alanında çok önemli kuramsal bir araç olduğunu savundu. 1900'lerden başlayarak ürün verdiği bilim felsefesi alanında atom kuramının önde gelen karşıtları ve Ernst Mach'ın idealist pozitivizminin destekçileri arasında yer aldı. Ölçülemeyen nesnelerin varlığının kabul edilemezliğini, gerçek varlığın enerji olduğunu, maddenin ve tüm evrenin enerjinin çeşitli biçimlerinden başka bir şey olmadığını ileri sürdü. Tüm olguların doğa bilimlerinin yöntemleriyle açıklanabileceğine, bu açıdan termodinamiğin yaşamsal bir öneme sahip olduğuna inanan ve bu alandaki görüşlerini 1902'de kurduğu *Naturphilosophie* (Doğa Felsefesi) dergisinde dile getiren Ostwald, ancak A.Einste-

ın'ın 1908-1910 arasında gerçekleştirdiği deneylerle atomun boyutlarının ölçülmesinin ve J.P.Perrin'in Brown hareketine ilişkin bulgularının etkisiyle görüşlerinin bir bölümünü değiştirmiş ve atom kuramını kabul etmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Lehrbuch der Allgemeinen Chemie*, 2 cilt, 1885-1887, ("Genel Kimya Ders Kitabı"); *Elektrochemie*, 1894, ("Elektrokimya"); *Die Überwindung des Wissenschaftlichen Materialismus*, 1895, ("Bilimsel Maddecilik'in Yenilgisi"); *Die Energie*, 1908, ("Enerji"); *Grosse Männer*, 1909, ("Büyük Adamlar").

• BAKINIZ: ARRHENIUS, EINSTEIN, GIBBS, GULDBERG, MACH, PERRIN, WAAGE, VAN'T HOFF.

OŞİMA, Nagisa
(1932)

Japon sinema yönetmeni. Ülkesinin II.Dünya Savaşı sonrası sinemasının öncülerindendir.

31 Mart 1932'de Kyoto kentinde doğdu. Kyoto Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten sonra, 1954'te yönetmen yardımcısı olarak Şoçuki Filk Şirketi'ne girdi. 1959'da yönettiği ilk filminden başlayarak sinemanın yerleşik kural ve kalıplarına karşı çıktı. Japon toplumunun geleneksel değerlerini acımasızca eleştirerek savaş sonrası genç Japon kuşaklarının sözcüsü oldu. 1965'ten sonra kendi yapım şirketini kurarak bağımsız çalışmaya başladı. 1976'da yaptığı *Ay no corrida* ("Duyular İmparatorluğu") tüm dünyada büyük yankılar uyandırdı. Tutkulu girişinden şiddetli sonuna kadar, bir zina olayı çevresinde cinsel baskıları son derece özgün bir biçimde anlatan film, New York Film Şenliği'nde gösterileceği gün ABD gümrük yetkililerince ülkeye sokulmadı, ancak programdan çıkarıldıktan sonra gösterilebildi. 1970'lerin sonlarında Japon sinemasındaki bunalıma bağlı olarak ortak yapımlara yönelen Oşima'nın 1983'te çevirdiği *Merry Christmas Mr. Lawrence* ("İyi Noeller Bay Lawrence") adlı filmi de uluslararası düzeyde geniş ilgi gördü.

Filmleri çoğunlukla, eski değerlerle uyuşamayan gençlerin sorunlarını yansıtır. Öykülerini genellikle gerçek yaşamdan almış, bunları gerçekle fantezi arasında gidip gelen bir üslupla anlatmıştır. Hemen hemen hepsinin senaryo yazımına da katıldığı yapıtlarında ortak tema şiddet ve cinselliktir. Geleneksel anlatım biçimlerine yakınlık duymamış, kendi siyasal ve toplumsal bakış açısına en uygun üslubu aramıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Ay to kibo no maçi*, 1959, ("Umut ve Aşk Kenti"); *Nihon no yoru to kiri*, 1960, ("Japonya'da Gece ve Sis"); *Etsuraku*, 1965, ("Tensel Zevkler"); *Şinjuku dorobo nikki*, 1968, ("Şinjuku Hırsızının Günlüğü"); *Gişiki*, 1971, ("Tören"); *Ay no corrida/In the Realm of Senses*, 1976, ("Duyular İmparatorluğu"); *Ay no borey/Empire of Passion*, 1978, ("Tutkular İmparatorluğu"); *Merry Christmas Mr. Lawrence/Furyo*, 1983, ("İyi Noeller Bay Lawrence").

• BAKINIZ: KUROSAVA.

OTHMAR
(1897- ?)

Avusturyalı fotoğrafçı. Uzun süre Türkiye'de yaşamış, Türk fotoğraf sanatının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Othmar Pferschy Avusturya'da doğdu. Avusturya-Macaristan ordusunda asker olarak I.Dünya Savaşı'na katıldı, İtalya cephesinde savaştı. 1926'da İstanbul'a geldi. O yıllarda İstanbul'un ünlü fotoğrafçılarından olana Jean Weinberg'in Photo Français adlı fotoğrafhanesinde çalışmaya başladı. Bu işini altı yıl sürdürdükten sonra Weinberg'le birlikte 1932'de İskenderiye'ye gitti, birkaç ay sonra geri döndü. 1935'te Ankara'da matbuat umum müdürü Vedat Nedim Tör tarafından bu kuruma propaganda fotoğrafçılığı uzmanı olarak atandı. Beş yıl bu görevde çalıştı, bölüm bölüm bütün Türkiye'yi dolaştı ve yaklaşık on altı bin büyük boy fotoğraf çekti. Çevresindeki genç fotoğrafçıları yetiştirdi, sergiler açtı, Türkiye'deki gelişmeleri dış dünyaya tanıtmak amacıyla hazırlanan *La Turquie Kémaliste* dergisine fotoğraflarıyla katkıda bulundu. Atatürk'ün birçok yerde yayımlanan ünlü fotoğraflarını, İsmet İnönü'nün ve başka devlet adamlarının fotoğraflarını çekti.

II.Dünya Savaşı başlayınca 1940'ta Almanya'ya gitti, askere alındı, Norveç cephesinde savaşa katıldı. Savaştan sonra, 1945'te Türkiye'ye geldi. Yeni kurulan Avusturya Devleti'nin vatandaşlığına geçti. 1969'a değin Türkiye'de kaldı ve fotoğraf çalışmalarını sürdürdü.

Othmar 1930'larda başlatılan Türkiye'nin görsel yönden tanınması ve tanıtılması çabasına önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle manzara fotoğrafçılığının ve belgeci üslubun ustasıdır. O dönemde yetişen birçok fotoğrafçıya örnek ve öncü olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): Albüm: *Fotoğrafla Türkiye-La Turquie en image- Turkey in Pictures- Die Türkei in Bild*, (t.y.); *İstanbul*, (t.y.).

OTLOH
(1010-1070)

Alman, tanrıbilimci. Alman Skolastik felsefesinin kurucularındandır.

Otloh von St.Emmeram'ın doğum yeri bilinmemektedir. Bavyera'nın Regensburg kentinde öldü. Önce Kilise Babaları'nı, sonra İlk Çağ filozoflarını inceledi, bir süre doğa bilimleriyle ilgilendi. St.Emmeram Manastırı'nda keşiş ve öğretmen olarak çalıştı.

Otloh, Alman Skolastik düşüncesini din ve felsefeden kaynaklanan bir tanrıbilim anlayışına göre temellendirmeye çalışmış, tanrısal gerçeklerin kavranmasında gizemci bir tutumun benimsenmesini savunmuştur. Ona göre, doğa bilimlerine dayanarak Tanrı'yı, insanın özünü kavrama olanağı yoktur, bu bilimler

kişiyi kuşkuya götürür. Bu nedenle felsefeye de bel bağlamak, bütün sorunların çözümünü onda aramak doğru değildir. Felsefe tanrıbilimin ışığında, onun bir yardımcısı olarak iş görebilir. Kişi kesin bir inanca ulaşabilmek için içekapanış yolunu seçmeli, tanrısal gerçekleri seziş ve duyuşla kavramaya çalışmalıdır. İçinde yaşanılan evren insanı mutluluğa değil üzüntüye, kuşkuya sürüklemektedir çünkü evren geçicidir, yaşam da acılarla, özlemlerle doludur.

Otloh'un geliştirdiği düşünceler, Avrupa'da kimi tanrıbilimcileri ve yazarları da etkilemiş, dünya yaşamına karşı ilgisiz bir tutumu benimseyenlere öncülük etmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Liber de tentationibus suis et scriptis*, (ö.s.). 1853, ("Kendi Yazdıkları ve Başından Geçenler Konusunda Kitap").

OTMAN BABA
(? -1478)

Türk, mutasavvıf. Balkanlar'ın Türkleşmesine öncülük etmiştir.

Yaşamıyla ilgili bilgiler söylencelerle karışmıştır. Kimi kaynaklar Horasan'dan geldiğini, kimileri de Anadolulu olduğunu belirtir. Hacı Bektaş erenlerindendir. Anadolu'dan Rumeli'ye, oradan Balkanlar'a geçmiş, Bektaşi düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Edirne, Vize, Babaeski, Zağra, Dobruca, Filibe ve Tırnova yörelerini dolaşmış, birçok Bektaşi tekkesinin kurulmasında öncülük etmiştir. Balkanlar'ın Türk'leştirilmesiyle ilgili çalışmaları da Bektaşi geleneğini sürdürme amacını içerir. Onun peygamberlik, Mehdilik savını güttüğünü söyleyen kaynaklar da vardır. Ancak, Küçük Abdal'ın 1483'te düzenlediği *Velayetname-i Otman Baba* adlı yapıtta da onun başlıca amacının, insan sevgisini, kardeşlik ve barış duygularını ve Hacı Bektaş'ın öğretisini yaymak olduğu belirtilmiştir. Ölümünden bir süre önce İstanbul'a gitmiştir.

Otman Baba, yalnız Bektaşiler değil, sünni çevrelerce de saygı görmüş, sevilmiş, ulular arasına alınmıştır. Özellikle bir inanç niteliği kazandırdığı insan sevgisi konusunda büyük ilgi toplamış adına birçok övgü yazılmıştır.

• BAKINIZ: HACI BEKTAŞ VELİ.

OTTO I [Büyük]
(912-973)

Alman kralı ve Kutsal Roma-Germen imparatoru. Karolenj İmparatorluğu'nu birleştirmeye çalışmıştır.

23 Kasım 912'de doğdu, 7 Mayıs 973'te Memleben'de öldü. Saksonya hanedanının ilk temsilcisi olarak 919'da Alman kralı ilan edilen I.Heinrich'in (d.919-936) oğluydu. Yaşamının ilk yılları hakkında pek az şey bilinen Otto, 929'da İngiliz Kralı Edward'ın (Yaşlı) kızı Edith ile evlendi. 936'da babasının ölümü üzerine Saksonya dükü ve Alman kralı oldu. Diğer Alman düklerini egemenliği altına almak istemesi sonucu çıkan savaş, üç yıl sürdükten sonra Bavyera dükünün azledilmesi ve Frankonya dükünün boyun eğerek krala bağlılığını bildirmesiyle son buldu. 939'da Frankonya dükü ile birleşerek kendisine karşı ayaklanan, 941'de ise öldürme girişiminde bulunan kardeşi Heinrich'i iki kez yenilgiye uğrattı, ancak ikisinde de affetti; kendisine sadık kalmasını sağlayarak, 947'de ona Bavyera Dükalığı'nı verdi. Piskoposları atama yetkisi karşılığında toprak verdiği ve önemli ayrıcalıklar tanıdığı kilisenin desteğini sağlayarak dükalıkları otoritesi altına almayı başardı, Lorraine, Schwaben ve Bavyera'yı ailenin diğer üyelerinin yönetimine verdi.

Sınırları güçlendirmeye de önem veren Otto, doğuda Slavlar karşısında kazanılan zaferden sonra, 937'de Magdeburg'da St.Maurice manastırını kurdurarak ve 948'de burada iki piskoposluk bölgesi oluşturarak bu zaferi sağlamlaştırdı. Aynı dönemde kuzeyde, Danimarka'da üç piskoposluk bölgesi oluşturdu ve 950'de Bohemya'yı vergiye bağladı. Krallığın batısında, 939-942 arasında Fransa'nın iç karışıklıklarında arabuluculuk yaptı ve kızkardeşini Fransa Kralı IV. Louis ile evlendirerek ilişkileri sağlamlaştırdı. Güneyde ise Burgundiya (Bourgogne) üzerindeki baskısını artıran Otto, İtalya Kralı II. Berengario'nun (d.950-961) tutsak ettiği eski İtalya kralının dul eşi ve Burgundiya Prensesi Adelaide'in yardım istemesi üzerine 951'de İtalya'ya bir sefer düzenleyerek İtalya'yı fethetti; Adelaide'yle evlendi ve Pavia'da İtalya Kralı unvanını aldı. Ancak bu arada oğlu Ludolf'un soyluların yardımıyla başkaldırması üzerine Almanya'ya dönmek zorunda kalan Otto, ayaklanmayı bastırarak Ludolf'un bağlılığını sağladı. Ağustos 955'te, Lechfeld Savaşı'nda, Macarlar'ı ağır bir yenilgiye uğratarak Macar tehdidini sona erdirdi ve "Büyük" sanını aldı. Zaferden sonra, savaşta ölen Lorraine dükünün yerine Köln başpiskoposu olan kardeşi Bruno'yu getirdi. Aynı dönemde doğuda Slavlar'a karşı da bir dizi zafer kazanarak 960'ta Elbe ile Oder nehri arasındaki bölgeyi de egemenliği altına alan ve Polonya Prensi I.Mieszko'yu vergiye bağlayan Otto, bu zaferini 968'de, Magdeburg'da, üç piskoposluğun bağlı olduğu bir başpiskoposluk kurarak pekiştirdi.

961'de oğlunu (II.Otto) Alman kralı ilan etti. Ardından papa XII.Johannes'in yardım istemesi üzerine İtalya'ya ikinci seferini yaparak 2 Şubat 962'de papanın elinden Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tacını giydi. XII. Johannes'le papalığın dünyevi yetkilerini artıran, ancak imparatorun papa seçiminde belirleyici söz sahibi olmasını öngeren "Privelegium Ottonianum" (Otto'nun ayrıcalıkları) antlaşmasını imzaladı. Ancak bir süre sonra anlaşmazlığa düştüğü papa XII.Johannes'i, bu anlaşma uyarınca 963'te azlederek papalığa VIII. Leo'yu getirdi. 964'te kendi seçtiği papaya karşı Romalılar'ın başkaldırısını bastıran Otto, 965'te papanın ölümünden sonra seçtiği yeni papa XIII. Johannes'in Romalılar tarafından kovulması üzerine, İtalya'ya üçüncü seferini düzenle-

yerek Roma'yı fethetti. Son yıllarını İtalya'da geçiren Otto, 972'de oğlu II.Otto'yu (955-983) Bizans prensesi Theophano ile evlendirerek Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri güçlendirdi ve aynı yıl Almanya'ya dönüşünden bir süre sonra öldü.

I.Otto, Charlamagne'ın geleneğini sürdürerek Karolenj İmparatorluğu'nu yeniden kurma amacını büyük ölçüde gerçekleştirdi. Feodal soyluları denetleyebilmek ve iktidarını güçlendirmek amacıyla, çeşitli ayrıcalıklar verdiği kilisenin desteğini sağladı. Öte yandan piskoposları atama yetkisine sahip olması ve papalık seçiminde belirleyici söz sahibi olmasıyla, merkezi otoritenin kilise karşısında güç kazanmasına yol açtı. Bu durum 11. yy'da "atama anlaşmazlığı" olarak gündeme gelen kilise devlet çelişkisinin kaynağı oldu.

Otto, başpiskopos olan kardeşi Bruno'nun yardımıyla bilim ve kültür alanında bir "yeniden doğuş" u başlattı. Sonradan "Ottocu Rönesans" diye adlandırılan bu dönem, düşünsel ve mimari açıdan Orta Çağ Avrupası'nın önemli bir dönemi oldu.

• KAYNAKLAR: J.J.Galagher, *Church and State in Germany Under Otto The Great*, 1938; R.Koepke ve E.Duemmler, *Jahrbücher der deutschen Geschichte: Kaiser Otto der Grosse*, 1876.

• BAKINIZ: CHARLEMAGNE.

OTTO, Frei
(1925)

Alman strüktür tasarımcısı. Hafif taşıyıcı örtü sistemleri üstündeki çalışmaları ile tanınmıştır.

31 Mayıs 1925'te Chemnitz (bugün DAC'de Karl-Marx Stadt) dolaylarında doğdu. Babası ve büyükbabası heykelciydiler. Otto 1948-1952 arasında Berlin Teknik Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1954'te doktorasını tamamladı. Sonra ABD'ye gitti.

Asma Taşıyıcılar -Ağ Taşıyıcılar

Bir yapının taşıyıcı öğeleri, o yapıya etki eden güçleri, daha çok "çekme" dirençleri ile yere iletiyorlarsa, asma taşıyıcılardan söz edilebilir. Buna en iyi örnek asma köprülerdir. Köprünün kendi ağırlığıyla üstüne gelen yükler, karşıdan karşıya gerilmiş kablolara ince çubuklarla asılır, onlar da içlerinde oluşan çekme güçleriyle bu yükleri taşıyıcı ayaklara iletirler. Bunun tersi olan kemerler ise, üstlerine etki yapan güçleri "basınç" dirençleriyle yere ileten taşıyıcılardır. Asma taşıyıcıların tek boyutlu kablo ve çubuk gibi çizgisel öğeleri yerine iki boyutlu yüzeyler ya da benzer yapıdaki bir ağ örgü kullanılırsa, çadır ya da ağ taşıyıcılar ortaya çıkar. Bunlar da üstlerine etki yapan güçleri çekme dirençleri aracılığıyla yere iletirler.

Asma ya da ağ gibi çekmeye çalışan taşıyıcılar, yükleri tüm kesitleri aracılığıyla ilettiklerinden, büyük bir gereç ekonomisi sağlarlar. Bu nedenle geniş açıklıkların geçilmesi ya da örtülmesinde, ince ve hafif yapı öğeleri gerektiren yerlerde, sökülüp yeniden kurulacak yapılarda bu tür taşıyıcılar seçilir. Buna karşılık taşıyıcıların, yüksek çekme direncine sahip gereçlerle yapılması gerekir.

Çekmeye çalışan taşıyıcıları insanlar çok eskiden beri kullanmışlardır. Sarmaşık ya da halatlarla yapılmış ilkel köprüler, bez ya da kıldan yapılmış çadırlar bu yapım yönteminin kullanıldığı örneklerdir. Gene de, kalıcı olmayan yapı gereçleri, uygulama alanının sınırlı kalmasına neden olmuştur. 19. ve 20.yy'larda çelik gibi daha dayanıklı, alüminyum ve plastik gibi daha hafif, cam gibi saydam çağdaş yapı gereçlerinin ortaya çıkması ve yapı mühendisliğindeki gelişmeler bu durumu büyük ölçüde değiştirmiş, eskiden yalnız düş düzeyinde kalan tasarımların gerçekleşmesini sağlayarak yeni uygulama alanlarının bulunmasına yol açmıştır.

Özellikle köprü yapımında geliştirilen asma taşıyıcılarla 1000 m'nin üstündeki açıklıklar geçilebilmiş, toplantı, spor, sergi salonları, haller, uçak hangarları gibi geniş alanların örtülmesi gerçekleştirilmiştir. Bu konudaki en yeni gelişme, ağ taşıyıcıların kullanılmasıdır. Önceleri sergi pavyonu gibi küçük ve geçici yapılarda denenen bu taşıyıcılar, giderek daha büyük ve kalıcı yapılarda da uygulanır olmuştur. Ağ taşıyıcıların ilk büyük ölçekli uygulaması, Frei Otto'nun Montreal Uluslararası Sergisi'ndeki Alman Pavyonu için Rolf Gutbrod ile birlikte tasarladığı çadır örtüdür. Daha uzun bir süre kullanılmak üzere tasarlanmış, bugüne kadarki en büyük uygulama ise Münih Olimpiyat Oyunları için yapılan ağdır. Behnisch ve Ortakları tarafından tasarlanan bu örtü, gene Frei Otto'nun önerdiği bir düzenleme ilkesine göre gerçekleştirilmiştir. Bir stadyumun kapalı tribünlerinin üzerini kaplayan, arada kalan boş araziyle kimi yan tesislerin üzerinden geçerek iki spor salonunu da altına alan örtü, yer yer sivrilen yükseltileri, iniş çıkışları ve dalgalanan biçimiyle heyecan verici iç ve dış mekânlar yaratır. Ayrıca bu yapım yöntemiyle büyük arazi parçalarını, hatta tüm bir kenti örtme ve iklimi denetim altına alınmış geniş alanlar oluşturma tasarımlarının uygulanabilirliğini göstermesi açısından da önemli bir girişimdir. Yapı gereçlerinde ve yapım yöntemlerindeki ilerlemeler, bu yapıların yakın bir gelecekte daha çok uygulanır olmasını sağlayacaktır.

Orada L.Mies van der Rohe, E.Mendelsohn, F.L.Wright, E.Saarinen, R.Neutra gibi çağdaş mimarlarla ilişki kurdu ve ülkenin önde gelen üniversitelerinde konuk olarak dersler verdi. 1964'te de Stuttgart Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. Aynı yıl K.Tange'yle birlikte bu kuruluşa bağlı Hafif Taşıyıcı Yüzeyler Araştırma Enstitüsü'nü kurarak başına geçti. Bundan sonraki çalışmalarını buradaki çalışma arkadaşlarıyla birlikte yürüttü.

Otto, tasarımları, yayımları, verdiği ders ve konferanslarıyla mimarlıkta daha akılcı, işlevsel, gerektiğinde değiştirilebilir, hafif, iktisadi ve doğaya dönük olarak niteldiği asma-germe çadır sistemlerin öncülüğünü yapmıştır. Bu sistemleri inceleyerek yeni olasılıklar araştırdığı doktora çalışmasıyla büyük ilgi çekmiştir. Bunu izleyen yıllarda da bu türde birçok sergi pavyonu tasarlamıştır. İçlerinde en önemlisi mimar Rolf Gutbrod'la 1967 Montreal Uluslararası Sergisi için ortaklaşa gerçekleştirdikleri *Alman Pavyonu*'dur. Otto, çelik bir ağın polyester örgü bir örtüyü taşıdığı bu asma-germe strüktürü dört yıl sonra daha da geliştirerek *Münih Olimpiyat Stadyumu* örtü sistemini gerçekleştirmiştir. Gerek işlev ve konstrüksiyon, gerek görsel plastik değer açısından bugün benzerleri arasında en yetkin örneklerden biri kabul edilen bu yapıt, asma-germe strüktürlerin de simgesi sayılmaktadır.

Frei Otto bunun yanında pnömatik (şişme) strüktürler üstüne de çeşitli araştırmalar yapmıştır. K.Tange'yle birlikte Kuzey Kutbu ve Kuveyt Çölü gibi aşırı iklim koşullarında kullanılmak üzere pnömatik strüktürlerle oluşturulan mekân tasarımları hazırlamıştır.

Kuramsal olarak da kentlerin üzerinin bütünüyle saydam örtülerle kapatılarak korunması düşüncesini ortaya atmıştır. Derin vadilerde yapılan barajların yapım süresini kısaltmak için, vadinin üzerini örterek daha elverişli bir iklim ortamı oluşmasını sağlayan çeşitli strüktürler tasarlamıştır. Bu çalışmaları birçok ülkenin mimarlar birliği ve eğitim kurumunca onur üyeliğine seçilmesine yol açmış ve ona Gutbrod'la birlikte 1967'de aldığı Perret Ödülü başta olmak üzere, pek çok sayıda ödül kazandırmıştır.

- **YAPITLAR** (başlıca): Yapı: Alman Bahçecilik Sergisi'nde pavyon, 1957, Köln; Uluslararası Yapı Sergisi'nde pavyon, 1957, Berlin; Uluslararası Bahçecilik Sergisi'nde pavyon, 1963, Hamburg; Uluslararası Sergi'de *Alman Pavyonu* (R.Gutbrod ile), 1967, Montreal; *Kongre Merkezi*, 1967, Mekke; *Olimpiyat Stadyumu* örtüsü (Behnisch ve Ortakları ile), 1972, Münih; *Bakanlar Kurulu Yapısı*, 1975, Riyad; *Cidde Spor Merkezi*, 1976; *Mekke Spor Merkezi*, 1976. Kitap: *Das hängende Dach*, 1954, ("Asma Çatı"); *Zugbeanspruchte Konstruktionen* (R. Trostel ve F.K.Schleyer ile), 2 cilt, 1962-1965, ("Çekme Gerilimli Konstrüksiyonlar").

- **KAYNAKLAR:** P.Dreus, *Frei Otto-Form und Konstruktion*, 1976; L.Glaeser, *The Work of Frei Otto*, 1972; C.Roland, *Frei Otto-Spannweiten*, 1965.

- **BAKINIZ:** R.B. FULLER.

OTTO, Nikolaus August
(1832-1891)

Alman, mucit ve sanayici. İlk dört zamanlı içten yanmalı gaz motorunu yapmıştır.

10 Haziran 1832'de Hessen Eyaleti'ndeki Holzhausen'de doğdu, 26 Ocak 1891'de Köln'de öldü. Belirli bir öğrenim görmeden ve henüz 16 yaşındayken bir tüccarın yanında çalışma yaşamına atıldı. 1854'te Köln'e yerleşince makine tasarımına yöneldi. 1861'de ticari açıdan başarıya ulaşan içten yanmalı bir gaz motoru geliştirdi. Üç yıl sonra sanayici Eugen Langen (1833-1895) ile ortaklık kurarak üretimini başlattığı makinesinin gelişmiş bir örneğiyle 1867 Paris Sergisi'nde altın madalya kazandı. İki yıl sonra, Köln yakınlarındaki Deutz'da yeni bir fabrika kurdu. 1876'da teknolojik alanda bir aşama yaratan dört zamanlı içten yanmalı motorun yapımını gerçekleştirdi. 1886'da Fransız mühendis Alphonse Beau de Rochas'nın (1815-1893) buluşun kendisine ait olduğunu belgelemesi üzerine patentini yitirdiyse de yaşamının son yıllarında kullanımı hızla yaygınlaşan bu motorlardan çok sayıda üreterek satmayı başardı.

Buhar gücüyle çalışan makinelerin yerini alacak içten yanmalı motorların ilk başarılı örneğinin yapımını 1860'ta Fransız mucit Etienne Lenoir gerçekleştirmişti. Ancak havagazı ve hava karışımıyla çalışan bu motor 3 bg'yi aşmayan gücüyle sanayide uygulama alanı bulamamıştı. 1862'de ise Beau de Rochas içten yanmalı motorların ideal çalışma çevrimine ilişkin kuramsal bir çalışmayla bu alandaki girişimlere bilimsel bir temel kazandırmış ve piston-silindir sistemi için sırayla yakıt emme, piston sıkıştırması, patlama ve yanmış gazın dışarı atılması (egzoz) işlemlerini önermişti.

Otto'nun 1861'de patentini aldığı makine, Lenoir'ın içten yanmalı motorunun geliştirilmiş bir biçimiydi. Dikey konumdaki bir silindirle, bu silindire üstten yerleştirilmiş ağır bir pistondan oluşan bu iki zamanlı motor çok gürültülü ve düşük güçte olmasına karşın, birim güç için Lenoir'ınkine oranla çok daha az yakıt harcaması nedeniyle küçük sanayi türlerince hızla benimsendi.

Otto'nun asıl başarısı ise 1876'da geliştirdiği dört zamanlı içten yanmalı gaz motorudur. Bu motorda ilk hareket olan pistonun yükselmesi sırasında silindirin içine gaz ve hava karışımından oluşan yakıt emilir. İkinci hareket pistonun aşağı inerek yakıtı sıkıştırmasıdır. İyice sıkışan yakıt bir kıvılcımla patlatılır ve silindir içinde oluşan basınç üçüncü hareket olarak pistonu yukarı iter. Dördüncü ve çevrimi tamamlayan son hareket ise pistonun aşağıya inerek yanmış gazları silindirin dışına atmasıdır. Bu biçimde yinelenen ve her patlama için dört kez gerçekleşen piston devinimi ise krank mili aracılığıyla volanlara aktarılır. Ana ilkeleri Beau de Rochas tarafından belirlenen dört zamanlı çevrim ilk kez Otto'nun motoruyla pratik uygulanım kazanmış olması nedeniyle bugün Otto çevrimi olarak adlandırılmaktadır.

Pahalı ve çok ağır olmasına karşın, verimliliği, düzgün ve sessiz çalışma yetisi sayesinde sanayide

kullanımı hızla yaygınlaşan Otto motoru, Gottlieb Daimler'in geliştirdiği benzinle çalışan içten yanmalı motorun da öncüsü olmuştur.

• BAKINIZ: K.BENZ, DAIMLER, DIESEL, LENOIR.

OTTO, Rudolf
(1869-1937)

Alman, tanrıbilimci. Kutsallığın ahlak ve bilgi geleneğine dayanmayan bir içerik taşıdığı görüşünü savunmuştur.

25 Ekim 1869'da Aşağı Saksonya'da Peine kentinde doğdu, 6 Mart 1937'de Marburg'ta öldü. Doğduğu yerde ortaöğrenimini bitirdikten sonra Marburg Üniversitesi'nde felsefe ve tanrıbilim okudu. 1917'de bu üniversitede felsefe profesörü olarak görevlendirildi.

Otto, bir din felsefesi oluşturmak için çalışmış, özellikle Jakob Fries ve Kant'ın metafizik anlayışlarından etkilenmiştir. Ona göre din felsefesini, felsefede birer dizge niteliği kazanan gelenekçi ahlak ve bilgi kuramlarından ayırmak gerekir. *Numiose* adını verdiği bu kuram kutsallığı, sezgiye dayanan, bir bilinç ürünü olarak görür. Her türlü bilgi ve ahlak geleneğinden bağımsız olma anlamını içeren *Numiose*, insanda, özlü bir sezgi ve ürperiş *(tremendum)* uyandırır, işte kutsallığın kaynağı bu *tremendum* diye adlandırılan durumdur.

• YAPITLAR (başlıca): *Kantisch-Fries'sche Religionsphilosophie*, 1909, ("Kant ve Fries'in Din Felsefesi"); *Das Heilige*, 1917, ("Kutsal Varlık"); *Sünde und Urschuld*, 1932, ("Günah ve İlk Suç"); *Freiheit und Notwendigkeit*, (ö.s), 1940, ("Özgürlük ve Gereklilik").

OTTO, Walter
(1874-1958)

Alman filozof ve filoloji uzmanı. Yunan düşüncesi ve mitolojisi konusundaki çalışmalarıyla tanınır.

22 Haziran 1874'te Württemberg yakınlarında Hechingen'de doğdu, Tübingen'de öldü. Ortaöğrenimini Yunan ve Latin dillerinin okutulduğu Gymnasium'da bitirdikten sonra, Almanya'nın değişik üniversitelerinde felsefe ve Klasik Filoloji okudu. Daha sonra Viyana, Basel, Frankfurt, Tübingen üniversitelerinde felsefe ve klasik filoloji profesörü olarak görev aldı.

Walter Otto için felsefe ile öteki insan yaratmalarını ayrı gelişim doğrultularında görme olanağı yoktur. Bir topluluğun felsefesi onun düşünce ve sanat ürünlerinde dile gelir. Bu nedenle mitoloji, şiir, müzik, tiyatro, din ve yasa gibi konular, felsefe yöntemiyle incelenmelidir. Bu anlayışla, eski Yunan tanrılarını, mitolojisini, şiirini bir bütünlük içinde ele alarak yeniden yorumlamış, bu konularda felsefenin içerdiği sorunlar arasında bir bağlantının bulunduğunu vurgulamıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Die Götter Griechenlands*, 1929, ("Yunanistan Tanrıları"); *Dionysos, Mythos und Kultus*, 1933, ("Dionysos, Söylence ve Tapınma"); *Der Junge Nietzsche*,1936, ("Genç Nietzsche"); *Der Dichter und die alten Götter*, 1942, ("Ozan ve Eski Tanrılar"); *Gesetz, Urbild und Mythos*, 1951, ("Yasa, Temel Örnek ve Söylence"); *Die Wirklichkeit der Götter*, (ö.s.), 1966, ("Tanrıların Gerçekliliği").

OTTO-DORN, Katharina
(1908)

Alman sanat tarihçisi. Türk ve İslam sanatı konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

5 Mart 1908'de Wiesbaden'de doğdu. Sanat tarihi öğrenimi gördü. 1937'de İstanbul'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne üye oldu. Türk-İslam sanatı üzerine inceleme ve araştırmalar yaptı. 1941'de yayımlanan *Das islamische İznik* ("İznik'de İslam Dönemi") adlı yapıtı İznik'in Osmanlı yönetimine geçmesinden sonraki döneminin sanatına ilişkin ilk bilimsel araştırmalar arasındadır. Otto-Dorn 1943-1944 yıllarında Berlin Devlet Müzeleri'nde asistanlık etti. Heidelberg Üniversitesi'nden 1950'de doçentlik, 1953'te profesörlük unvanını aldı. Aynı yıl Türkiye'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne bağlı Sanat Tarihi Bölümü'nü kurdu ve başkanlığına getirildi. Türk-İslam sanatına ilişkin kitaplarının yanı sıra birçok Türkçe ve yabancı dergide aynı konuda çeşitli yazıları da yayımlanmıştır.

Otto-Dorn'un Türkiye'deki önemli çalışmalarından biri de Kubadâbad kazılarını yönetmiş olmasıdır. Beyşehir Gölü kıyılarında, Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad tarafından 13. yy başlarında yaptırılmış olan *Kubadâbad Sarayı* ve çevresindeki yapıları ortaya çıkarmak için yapılan ilk sistemli kazılar Otto-Dorn başkanlığındaki bir ekip tarafından başlatıldı. Bu kazı sırasında sarayın çok zengin çini süslemeleri de ortaya çıktı. Bu yöredeki kazıları 1967'ye değin yöneten Otto-Dorn aynı yıl Türkiye'den ayrılarak ABD'ye gitti.

• YAPITLAR (başlıca): *Das islamische Iznik* (R.Anhegger ile), 1941, ("İznik'te İslam Dönemi"); *Türkische Keramik*, 1957, ("Türk Keramikleri"); *Die Kunst des Islam*, 1964, ("İslam Sanatı").

OTTO VON FREISING
(1114-1158

Alman, yazar ve tanrıbilimci. Augustinus'un görüşlerini yeniden yorumlayarak yaymaya çalışmıştır.

Doğum yeni bilinmemektedir. 22 Eylül 1158'de Fransa'nın Morimund kentinde öldü. Soylu bir ailedendir. Morimund Manastırı'nda öğrenim gördükten sonra, yaşamının sonuna değin orada papaz ve öğretmen olarak çalıştı.

Alman Skolastik düşüncesinin öncülerinden olan Otto'nun başlıca özelliği Augustinus'un tanrısal devlet ve yeryüzü devleti konularındaki düşüncelerini yeniden yorumlayarak tanıtmaya çalışmasıdır. Ona göre Papalık tanrısal devletin, krallık da yeryüzü devletinin görevlisidir. Ancak yeryüzü devleti kendisinden çok üstün olan tanrısal devletin denetimi ve yönetimi altındadır. Otto yeryüzünün acılarla, üzüntülerle dolu olduğunu, insanın da mutsuz, suçlu, kaygılar içinde çırpındığını ileri süren karamsar bir öğreti geliştirmiştir. Ona göre yeryüzünde anlamsızlık, gelip geçicilik egemendir. Bu konuları işleyen düşüncelerinin sergilendiği yapıtı Skolastik felsefenin önemli kaynaklarından sayılır.

• YAPITLAR (başlıca): *Chronicon sive historia de duabus civitatibus*, (ö.s.), 1912, ("İki Devlet Konusunda Tarih ya da Yıllık").

OTWAY, Thomas
(1652-1685)

İngiliz oyun yazarı ve şair. Duygusallığın ağır bastığı tragedyalarıyla tanınmıştır.

3 Mart 1652'de Sussex bölgesinde Trotton'da doğdu, 14 Nisan 1685'te Londra'da öldü. Winchester School'da ve Oxford'daki Christ Church School'da okudu. 1671'de diploma almadan okulu bıraktı, oyuncu olmak için Londra'ya gitti. Ancak sahne korkusunu yenemediği için aktörlük yapamadı. Aynı yıl oyun yazarlığına başladı. İlk oyunu olan *Alcibiades* uyaklı bir tragedyaydı ve 1675'te Duke Tiyatrosu'nda oynandı. Otway, bu oyununda oynayan Elizabeth Barry'ye âşık oldu. Ona yazdığı imzasız altı mektubu ölümünden on iki yıl sonra yayımlandı. 1676'da yazdığı ikinci oyunu, gene uyaklı bir tragedya olan *Don Carlos* büyük başarı kazandı. Otway bu arada, sevgisine karşılık alamadığı için, gönüllü olarak orduya katılıp Hollanda'ya gitti. 1678'de, Hollanda'daki askerlik deneyimlerinden yararlanarak yazdığı ilk güldürüsü *Friendship in Fashion* ("Zamane Dostluğu") Londra'da sahneye kondu. 1680'de Londra'ya döndükten sonra da oyunlar yazmayı sürdürdü. 1682'de en ünlü yapıtı *Venice Preserv'd* ("Kurtarılmış Venedik") Londra'da sahneye kondu, büyük övgü topladı.

Otway'in yapıtlarında aşırı duygucu bir tutum ve geçmiş çağların düş ülkesine bir kaçış görülür. Tragedyaları Elizabeth dönemi yapıtlarını anımsatır. Özellikle uyaksız on heceli nazımla yazdığı *Venice Preserv'd*, insan duygularını içtenlikle ve güzel bir anlatımla yansıtır ve bu türün en önemli örneklerinden biridir. Otway ayrıca, Molière ve Racine'den uyarlamalar da yapmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): Oyun: *Alcibiades*, 1675; *Don Carlos*, 1676; *Friendship in Fashion*, 1678, ("Zamane Dostluğu"); *Orphan*, 1680, ("Yetim"); *Venice Preserv'd*, 1682, ("Kurtarılmış Venedik"); *Atheist*, 1684, ("Tanrısız"). Otobiyografi: *The Poet's Complaint of His Muse*, 1680.

OTYAM, Fikret
(1926)

Türk, fotoğrafçı, gazeteci ve ressam. Belgesel röportajın ve röportaj fotoğrafının Türkiye'deki öncülerindendir.

Konya'nın Aksaray ilçesinde doğdu. İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'nde Bedri Rahmi Eyuboğlu'nun atölyesinde eğitim gördü. Öğrencilik yıllarında sanat yazıları yazarak gazetelerde yayımlamaya başladı. 1950'de fotoğraf makinesiyle ilk röportajını yaptı. Bir süre adliye ve polis haberleri muhabiri olarak çalıştı. 1953'te Akademi'yi bitirdi. Aynı yıl yazı işleri müdür yardımcısı, sanat sayfası düzenleyicisi ve röportaj yazarı olarak *Dünya* gazetesine girdi. Yine 1953'te Doğu Anadolu'da yaptığı ilk büyük fotoğraflı röportajı *Dünya* gazetesinde yayımlandı. Bu röportaj basında ve ülkenin çeşitli kesimlerinde yankılar uyandırdı ve ona büyük bir ün sağladı. Otyam 1956'da Ankara'ya yerleşti ve *Ulus* gazetesine girdi. Burada röportaj çalışmalarını sürdürdü. 1962'de *Cumhuriyet* gazetesinin Ankara bürosuna geçti.

"Ana", Ceylanpınar/Urfa

1979'da emekli olana değin bu işini sürdürdü. Daha sonra Gazipaşa ilçesine yerleşti. Son yıllarda röportaj ve fotoğraf çalışmalarının yanı sıra yeniden resim yapmaya yöneldi.

Otyam röportajlarını "Gide Gide" adı altında bir dizi kitapta toplayarak birkaç kez yayımladı. Fotoğrafları dış basında da yayımlandı. "Mayın" adlı oyunu Ankara Sanat Tiyatrosu'nda (AST) sahnelendi. *Gide Gide 3* adlı kitabıyla 1962'de Türk Dil Kurumu'nun Deneme-Eleştiri-Gezi Ödülü'nü aldı. Birçok kez Ankara Gazeteciler Cemiyeti'nin Altın Kalem Armağanı'nı kazandı.

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu röportajlarıyla kamuoyunun ve yönetici çevrelerin ilgisini bu yörelerin insanları ve sorunları üstüne çekmeyi başaran Otyam, Türk basın tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Röportajlarına eşlik eden ya da bağımsız nitelikteki fotoğraflarıysa daha çok belgeci tavırlı, dolaysız saptamalar niteliğindedir. Gerek renk ve nakış ağırlıklı resimleri, gerek yazıları, gerekse siyah-beyaz ya da renkli fotoğraflarıyla kırsal yöre insanlarına duyarlı bir gözle yaklaşmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Albüm:** *Fotoğraflar*, 1978. **Gezi-Röportaj:** *Ha Bu Diyar*, 1959; *Doğudan Gezi Notları*, 1960; *Harran, Hoyrat, Mayın ve Irıp*, 1961; *Uy Babo*, 1962; *Topraksızlar*, 1963; *Hû Dost*, 1964; *Bir Karış Toprak İçin*, 1965; *Oy Fırat Asi Fırat*, 1966; *Korku*, 1968; *Can Pazarı, Vay Kurban, Hayvanlar ve İnsanlar*, 1969; *Ne Biçim Amerika, Ne Biçim Rusya*, 1970; *Karasevdam Anadolum*, 1976; *Mayınlı Topraklar Üzerinde*, 1977; *Adı Yemendir*, 1981. **Anı:** *Arkadaşım Orhan Kemal ve Mektupları*, 1975; *Şu Bizim Gazipaşa ve İsmet Paşa'lı Yıllar*, 1984. **Çocuk Kitabı:** *Can Arkadaş*, 1978; *Ceylanlar Suya İndi*, 1980.

OUD, Jacobus Johannes Pieter (1890-1963)

Hollandalı mimar. Çağdaş ilkeleri, konut tasarımı gibi güncel bir soruna uyarlayarak yeni mimarlık anlayışlarına öncülük etmiştir.

9 Şubat 1890'da Purmerend'de doğdu, 5 Nisan 1963'te Wassenaar'da öldü. Ortaöğrenimini Amsterdam'da Quellinus Uygulamalı Sanatlar Okulu ile Rijks Lisesi'nde gördü. Delft Teknik Üniversitesi'nde yükseköğrenim yaptı. Öğrenciliği sırasında Amsterdam'da Hollandalı yeni klasikçi mimar P.J.H.Cuypers (1827-1921) ile J.Stuijt'ın bürolarında, daha sonra kısa bir süre de Münih'de Alman mimar ve kent tasarımcısı T.Fischer'in yanında çalıştı. 1913'te Purmerend'de kendi bürosunu açtı. 1915'te Leiden'a gitti. 1916'ya değin mimar W.M.Dudok (1884-1974) ile birlikte çalıştı. Bu tarihte gene kendi bürosunu açarak 1918'e değin serbest mimarlık yaptı. 1918-1933 arasında Rotterdam kentinin başmimarıydı. Görevden ayrıldıktan sonra, 1954'e değin aynı kentte, daha sonra ise Den Haag kenti yakınlarındaki Wassenaar'da serbest mimar olarak çalıştı.

20.yy başlarında mimarlık

Toplu konut uygulamaları

İşlevcilikten uzaklaşması

Oud 1916'da ressam T. van Doesburg ile tanışmış, onunla birlikte 1917'de Leiden kentinde *De Stijl*

J.J. Pieter Oud

dergisini çıkararak bu adla bilinen çağdaş sanat akımının kurucularından biri olmuştur. Delft Teknik Üniversitesi 1945'te kendisine onursal doktorluk vermiştir.

Oud'un mimarlığa başladığı yıllarda yapı sanatı yeni arayışlar içindeydi. 19. yy'ın tarihsel üslupları yineleyen anlayışı yeni yapı gereçlerini, yeni yapım yöntemlerini yadsıyan bir görünüm almış, 20. yy başlarındaki Yeni Sanat da (Art-Nouveau) kısa zamanda varlıklı kesime seslenen biçimci bir üsluba dönüşmüştü. I.Dünya Savaşı ise, öteki alanlarda olduğu gibi mimarlıkta da sorunların geleneksel yaklaşımlarla çözülemeyeceğini ortaya çıkarmıştı. Konut gereksinmesi bunlardan biriydi. Mimarlık, yeni gereçler ve yapım yöntemlerini kullanarak yeni işlevlere yeni biçimlendirmeler getirecek çözümler bekliyordu. İşlevleri yalın biçimler içinde çözmeyi öneren akımlardan birinin kurucusu olan Oud, bunu konut tasarımı ile birlikte ele alarak her iki alanda da öncü olmuştur.

Oud'un en önemli yapıtları, ilk toplu konut uygulamaları olan *Tusschendijken, Hoek van Holland* ve *Kiefhoek* gibi yerleşmelerdir. İşlevlerden yola çıkan, yalın geometrik biçim öğelerini kullanan bu tasarımlar De Stijl düşüncelerinin mimarlığa ve kent tasarımına uyarlanması gibidir. Dar arsalar üstündeki sıra evlerden oluşan bu konutlar, işlevleri bozmadan en küçük alana yerleştirilen akılcı planları, ucuz ve iktisadi üretimleriyle öne çıkar. Oud'un *Weissenhof* örnek konut yerleşmesi için hazırladığı teraslı konutlar da aynı düşüncenin süreğidir. De Stijl'in güzellik ilkelerini uyguladığı en başarılı yapıtı ise Rotterdam'daki *De Unie Kahvesi*'dir. Bu yapının kare ve dikdörtgenlerden oluşan ön yüzü, ressam Mondrian'ı anımsatan bir renk düzenlemesiyle ele alınmıştır.

İşlevci düşüncelerin yaygınlaşmaya başladığı 1930'larda Oud'un birdenbire bu düşünceden uzaklaştığı görülür. Ona göre işlevcilik görevini tamamlamıştır. Mimarlık soyutlama eğilimini daha ileri götürmemeli, biçimsel sorunlara da eğilerek yapıda "melo-

di"yi aramalıdır. Çağdaşlarınca eleştirilmesine neden olan bu yeni yönelişin uygulaması, biçimci bir yaklaşımla tasarladığı *Shell Yönetim Merkezi*'dir. Ama II.Dünya Savaşı'ndan sonraki başarılı yapıtlarının da gösterdiği gibi, bu düşüncesi katı işlevciliğe karşı geçici bir tepki niteliği taşır.

Oud 20. yy başlarında güncel sorunlara eğilen uygulamalarıyla işlevci düşünceleri hazırlayan bir tasarımcıdır. Çok sayıdaki yazı ve kitabıyla da çağdaş mimarlık düşüncelerini etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Mimarlık:** *Leidendorp Konut Yerleşmesi* (W.M.Dudok ile), 1916, Hollanda; *Spangen Konut Yerleşmesi*, 1919, Rotterdam, Hollanda, II.Dünya Savaşı'nda yıkılmıştır; *Tusschendijken Konut Yerleşmesi*, 1920, Rotterdam, Hollanda; *Oud Mattenesse Konut Yerleşmesi*, 1922, Rotterdam, Hollanda; *İşçi Konutu Blokları*, 1924, Hoek van Holland, Hollanda; *De Unie Kahvesi*, 1925, Rotterdam, Hollanda, 1940'ta yıkılmıştır; *Kiefhoek İşçi Köyü*, 1925, Rotterdam, Hollanda; Weissenhof örnek konut yerleşmesinde teraslı konutlar, 1927, Stuttgart, Almanya; *Shell Şirketi Genel Merkezi*, 1938-1942, Den Haag, Hollanda; Rotterdam kenti merkezi için plan tasarımı, 1942-1943; *Güney Hollanda Yerel Yönetim Merkezi*, 1952, Den Haag, Hollanda; *Çocuklar İçin Dinlenme Evi*, 1952-1960, Arnhem, Hollanda; *Kongre Salonu*, 1956-1963, Den Haag, Hollanda. **Kitap:** *Het Hofplein-plan van Dr Berlage*, 1922; *Holländische Architektur*, 1926, ("Hollanda Mimarlığı"); *Nieuwe Bouwkunst in Holland en Europa*, 1935, ("Hollanda'da ve Avrupa'da Yeni Yapı Sanatı"); *Il Palazzo B.I.M.Shell*, 1951, ("Shell Yönetim Merkezi"); *Zijn er nog architecten?*, 1959; *Mondriaan* (L.J.F.Wijsenbeck ile), 1962; *Mein Weg in De Stijl*, 1960-1962, ("De Stijl Akımı İçinde Benim Yolum"); *Architecturalia voor bouwheren en architecten*, 1963, ("Mal Sahipleri ve Mimarlar İçin Mimarlık Bilgileri").

• **KAYNAKLAR:** W.Fischer, *J.J.P. Oud: Bauten 1906-63*, 1965; H.R.Hitchcock, *J.J.P.Oud*, 1931; G.Veronesi, *J.J.P. Oud*, 1953; K.Wiekart, *J.J.P. Oud*, 1965.

• **BAKINIZ:** VAN DOESBURG.

OVIDIUS
(İÖ 43-İS 17)

Eski Romalı şair. Latin edebiyatının en büyük şairlerindendir.

Publius Ovidius Naso İÖ 20 Mart 43'te Roma'nın kuzeydoğusundaki Sulmo (bugün Sulmona) adlı küçük bir kasabada doğdu, İS 17, bazı kaynaklara göre de 18'de Tomi'de (bugün Romanya'da Konstanza) öldü. Roma'da dönemin ünlü öğretmenlerinden güzel söz söyleme ve hitabet dersleri aldı. Geleneğe uyarak eğitimini Atina'da tamamladı. O dönemde güzel söz söyleme ve hitabet eğitimi avukatlık mesleğine yönelik bir eğitimdi. Ovidius da Roma'ya döndükten sonra avukatlık yaptı, ancak bir süre sonra bundan sıkılarak kendisini tümüyle şiire verdi. Romalı hatip ve asker Marcus Valerius Messalla'nın (İÖ 64-İS 8) korumasına girdi, dönemin ünlü şairleriyle tanıştı. Horatius'un İÖ 8'de ölmesinden sonra ondan boşalan yeri doldurarak Roma'nın en gözde şairi oldu. Ancak İS 8'de, tam bilinmeyen nedenlerle, imparator Augustus tarafından ülkenin uzak bir köşesi olan Tomi'ye sürüldü. Kitapları kütüphanelerden toplatıldı. Bu gözden düşmenin bir nedeni İÖ 1 dolaylarında kaleme aldığı *Ars Amatoria* (Sevmek Sanatı) adlı kitabının Augustus dönemi ruhuna ve resmi değerlerine aykırı düşmesiydi. Ancak büyük bir olasılıkla Ovidius'un saray entrikalarına, hatta belki de Augustus'un kızının aşk maceralarına tanık ya da ortak olması da bunda rol oynamıştı.

Ovidius, kabaca İS 1 yılına değin uzanan ilk döneminde aşk konusunu işleyen *elegia*'lar (ağıt) yazmıştır. *Elegia*, aşk, ölüm, savaş gibi çok çeşitli konuları işleyen ve konusundan çok ölçüsüyle tanımlanan bir klasik şiir türüdür. Bir uzun, iki kısa heceden oluşan *(daktylos)* heksametron ölçüsüyle (altılı ölçü) yazılmış bir dizeyle, onu izleyen pentametron ölçüsüyle (beşli ölçü) yazılmış ikinci bir dizeden oluşan beyitlerle kurulur. Ovidius'un *Amores* adlı kitabındaki *elegia*'ları, Corinna adlı, büyük bir olasılıkla hayali bir kadına yazılmıştır ve aşkın değişik aşamalarını anlatır. Ovidius'un şiirlerindeki aşk ve yaşam anlayışı, o dönemde Augustus tarafından yapılan ahlaksal reformlara ters düşmüştür. Özellikle de, baştan çıkarma sanatı üzerine olan *Sevmek Sanatı* onun gözden düşmesinde etkili olmuştur.

Ovidius, İS 1-8 arasını kapsayan dönemde daha ciddi sayılan konulara yönelmiştir. On beş kitaptan oluşan ve başyapıtı olarak nitelendirilen *Metamorphosies* ("Dönüşümler") Yunan mitolojisini, Roma tarihi ve efsanelerini işleyen öykülerden oluşan heksametron ölçüsüyle yazılmış bir destandır. Ovidius bu yapıtında tam bir teknik yetkinliğe ulaşır. Bu dönemin ürünü olan bir başka yapıtı da Roma takvimini şiir biçiminde anlatan *Fasti*'dir ("Şenlikler"). Ovidius, Roma'da yapılan dinsel şenlikleri, her aya bir kitap ayırarak, on iki kitapta şiirleştirmeyi tasarlamış, ancak sürgüne gönderildiği için bunlardan yalnızca altı tanesini tamamlayabilmiştir.

Ovidius'un son dönemi sürgündeki yıllarını kapsar. *Tristia* ("Hüzün"), *Epistulae ex Ponto* ("Karadeniz'den Mektuplar") ve *Ibis* adlı bu dönem yapıtlarında yalnızlık, acı ve hüzün egemendir.

Ovidius, akıcı ve renkli üslubu, tasvir yeteneği ve ayrıntılardaki ustalığıyla Latin edebiyatının en önemli şairlerindendir. Konuları ve şiir biçimi açısından Yunan şiirinden, özellikle de İskenderiyeli şairlerden esinlenmiştir. Esas olarak Yunan edebiyatında gelişen *elegia* türünün ve heksametron ölçüsünün, Latin edebiyatındaki en usta uygulayıcılarındandır. Catullus, Propertius (İÖ 54/48 ?-İÖ 16), Tibullus (İÖ 48 ?-İÖ 19) gibi şairlerin de bağlı olduğu Klasik Roma edebiyatının biçimlerinden çok, İskenderiyeli şairlerden etkilenerek Latin şiirine yeni bir yön veren ve Yeni Şairler adıyla anılan şairler kuşağının son temsilcisidir. Şiir dışında hiçbir şeye tam olarak bağlanmayan kuşkucu ve alaycı bir şairdir. Konusu ne olursa olsun, yapmacık ve abartılı bir üslupla, yazdığı türü de ince ince alaya almayı başarmıştır. Yapıtlarıyla Orta Çağ ve Rönesans dönemi Avrupa edebiyatını önemli ölçüde etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Amores*, İÖ 20'den başlayarak, ("Aşklar"); *Ars Amatoria*, yks. İÖ 1, (Sevmek Sanatı); *Medea*, kayıptır; *Remedia Amoria*, ("Aşkın Çaresi"); *Epistulae Heroidum*, ("Kadın Kahramanların Mektupları"); *Medicamina Faciei Feminese*, ("Kadın Güzelliği İçin

İlaçlar"); *Metamorphosies*, İS 1-8, ("Dönüşümler"); *Fasti*, İS 1-8, ("Şenlikler"); *Tristia*, İS 9-17, ("Hüzün"); *Epistulae ex Ponto*, İS 9-17, ("Karadeniz'den Mektuplar"); *Ibis*.

• BAKINIZ: CATULLUS, HORATIUS, VERGILLIUS.

OWEN, Richard
(1804-1892)

İngiliz doğa bilgini. Karşılaştırmalı anatomi, zooloji ve paleontoloji alanında 19. yy'ın en büyük bilginlerinden ve Darwin'in evrim kuramının en sert eleştiricilerinden biri olarak tanınır.

Evrim kuramı konusunda Owen-Huxley tartışması

20 Temmuz 1804'te Lanchashire'daki Lancaster' da doğdu, 18 Aralık 1892'de Londra yakınlarındaki Richmond Park'ta öldü. On altı yaşındayken hekim olmaya karar verip, Lancaster'lı bir cerrahın yanına çırak olarak girdi, 1824'te de Edinburgh Üniversitesi' nde tıp öğrenimine başladı. Ertesi yıl, anatomi hocasının önerisiyle Londra'daki St.Batholomew Hastanesi'ne geçen ve 1826'da öğrenimini tamamlayınca Royal College of Surgeons'a kabul edilen Owen, bu kuruluştaki ünlü Hunter koleksiyonlarını düzenlemekle görevlendirildi. Bir yandan bu görevin, bir yandan da 1830'da tanışıp, ertesi yıl Fransa'da konuğu olduğu ünlü doğa bilgini Cuvier'nin etkisiyle karşılaştırmalı anatomi ve paleontolojiye giderek artan bir ilgi duymaya başladı. 1836'da Royal College of Surgeons'ta Hunter Kürsüsü profesörlüğüne, ertesi yıl da karşılaştırmalı anatomi ve fizyoloji profesörlüğüne getirildi. İngiltere'de doğabilimlerinin en yetkili kişilerinden biri olarak ünü hızla yayılan Owen, 1856'da British Museum'un Doğa Tarihi Bölümü'nün yöneticiliğine atandı. Bu bölümün South Kensington' daki yeni binalara taşınarak, Natural History Museum adıyla yeni bir bölüm halinde örgütlenmesinde Owen'ın büyük emeği geçti. 1884'te bu görevden emekliye ayrılarak, 1851'de Kraliçe Victoria'nın kendisine tahsis ettiği, Richmond Park'taki Sheen Lodge malikânesine çekildi ve aynı yıl "Sir" unvanıyla onurlandırıldı. Royal College of Surgeons'tan ayrıldıktan sonra, 1856'dan 1862'ye değin, British Museum' daki yöneticilik görevine ek olarak, Royal Institution'da Fuller profesörü sıfatıyla karşılaştırmalı anatomi ve fizyoloji dersleri veren, 1858'de British Association for the Advancement of Science'ın başkanlığını üstlenen Owen, 1834'te üyeliğine seçildiği Royal Society'nin Royal (1846) ve Copley (1851) madalyalarıyla ödüllendirilmiş, 1857'de Fransa'nın Cuvier Ödülü'nü almıştır.

Paleontoloji ve karşılaştırmalı anatomi çalışmaları

Royal College of Surgeons'taki Hunter koleksiyonlarını düzenlemekle görevlendirildiği yıllardan başlayarak birçok anatomi örneği üzerinde çalışmak ve Avustralya, Yeni Zelanda gibi İngiliz sömürgelerinden bu kuruluşun müzelerine gönderilen değerli örnekleri incelemek fırsatını bulan Owen, 19. yy'ın Cuvier'den sonra yetiştirdiği en büyük paleontoloji ve karşılaştırmalı anatomi bilgini sayılır. 1832'de yayımladığı, daha çok Büyük Okyanus'ta yaşayan ve inci üreten yumuşakçalardan bir notilus *(Nautilus Pompilius)* türüne ilişkin monografisi, bilim dünyasının ilgisini Owen üzerine çekmiş ve bu alanın klasikleri arasında yer almıştır. Tekdelikliler ve keselilerden birçok fosili inceleyerek üreme süreçlerini de ayrıntılı bir biçimde tanımlayan, uçamayan dev kuşların, özellikle Jura çağında yaşayan ve sürüngenler ile kuşlar arasında geçit sayılan *Archaeopteryx*'in iskelet parçalarını bütünleyerek British Museum'a kazandıran Owen, Yeni Zelanda'nın soyu tükenmiş, uçmayan kuşlarından moaları da ilk kez bilim dünyasına tanıtan kişidir. Paleontoloji alanındaki bu değerli çalışmalarının yanı sıra, çeşitli hayvanların organları arasındaki yapısal ve fizyolojik benzerlik olarak tanımladığı "benzeşim" (homoloji) ile kalıtsal kökeni ve yapısal özellikleri göz önünde bulundurulmaksızın yalnızca işlevsel benzerliğe dayanan "örnekseme" (analoji) arasındaki ayrıma ilk kez dikkati çekerek, karşılaştırmalı anatomiye değerli veriler kazandırmıştır.

Bu çalışmaları sırasında, özellikle memelileri sınıflandırırken gelişmiş maymunlar ile insan arasındaki yapısal benzerlikleri ve ilişkileri araştırarak sınırlı bir evrim düşüncesini benimser gözüken Owen'ın bilimsel saygınlığına gölge düşüren olay, Darwin'in doğal seçme yoluyla evrim kuramına şiddetle karşı çıkması ve bu konuda Huxley ile giriştiği sert tartışmalardır. 1836'da Lyell aracılığıyla tanıştığı ve yirmi yıldır dost olduğu Darwin'in Güney Amerika' dan derlediği fosillerden yararlanarak, özellikle jeolojik çağlardan yakın çağlara değin hayvanlarda diş yapısının gelişmesini inceleyen Owen, 1859'da Darwin'in *On the Origin of the Species* (Türlerin Kökeni) adlı yapıtı yayımlandığında beklenmedik bir tepki gösterdi. *Edinbugh Review* dergisinin 1860 Nisan'ındaki sayısında imzasız bir yazıyla Darwin'in kuramını yeren Owen, 30 Haziran 1860'taki Oxford toplantısında da, Oxford piskoposu Samuel Wilberforce'un kilise adına yargıladığı bu kuramı bilimsel açıdan sorgulayarak çok sert bir biçimde eleştirdi ve tartışmaya girmekten kaçınan Darwin'in yerine evrim kuramının savunuculuğunu üstlenmiş olan Huxley'e ömür boyu düşmanca davrandı. Bu davranışı, doğabilimlerindeki ayrıcalıklı yerini korumak ve üstünlüğünü Darwin'e kaptırmamak endişesine bağlanan Owen, bilim tarihine armağan ettiği değerli çalışmalarının yanı sıra, bu tarihi olgudaki rolüyle de anılagelmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Memoir on the Pearly Nautilus*, 1832, ("Nautilus Pompilius Üstüne İnceleme"); *Descriptive and Illustrative Catalogue of the Physiological Series of Comparative Anatomy*, 5 cilt, 1833-1840, ("Karşılaştırmalı Anatomi-Fizyoloji Dizilerinin Tanımlamalı ve Resimli Kataloğu"); *Odontography*, 1840-1845, ("Dişlerin Tanımı"); *History of British Fossil Reptiles*, 4 cilt, 1849-1884, ("İngiltere'nin Fosil Kuşlarının Tarihi"); *On the Classification and Geographical Distribution of the Mammalia*, 1859, ("Memelilerin Sınıflandırılması ve Coğrafi Dağılımı Üstüne"); *On the Anatomy and Physiology of Vertebrates*, 3 cilt, 1866-1868, ("Omurgalıların Anatomi ve Fizyolojisi Üstüne").

• **KAYNAKLAR:** R.R.Owen, *The Life of Sir Richard Owen*, 1894.

• **BAKINIZ:** L.AGASSIZ, BAER, CUVIER, C.DARWIN, T.H.HUXLEY, LYELL.

Robert Owen

OWEN, Robert
(1771-1858)

İngiliz, düşünür. Ülkesinde Ütopik Sosyalizm'in kurucusu ve kooperatif hareketinin öncüsüdür.

14 Mayıs 1771'de Galler'de Montgomeryshire kentinin Newtown kasabasında doğdu, 17 Kasım 1858'de aynı yerde öldü. Bir köylü ailesinden gelen Owen, iki yıl okula devam etti ve 9 yaşında bir kumaşçının yanına çırak olarak girdi. Londra ve Manchester'da çeşitli yerlerde çıraklık yaptıktan sonra, 19 yaşında, Manchester'da bir pamuklu dokuma fabrikasına yönetici oldu. Daha önce hiç kullanılmamış Amerikan *sea island* liflerini ilk kez ithal ederek ve eğirme tekniğinde iyileştirmeler yaparak, fabrikayı kendi türünün önde gelen kuruluşlarından biri durumuna getirdi. 1794'te bir grup ortakla Chorlton Twist Şirketi'ni kurdu. 1799'da yeni bir ortaklar grubu ile New Lanark fabrikalarını satın aldı. New Lanark'ta 2000 kişi yaşıyordu ve bunların 500'ü düşkünler evinden toplanan yoksul çocuklardı. Elverişsiz eğitim, sağlık ve konut koşulları nedeniyle suç ve kötü alışkanlıklar yaygındı. Owen, iyi ücret ve çalışma koşullarının, işletmenin ticari başarısını engellemeyeceğini göstermek için, işçilerin yaşam koşullarını düzeltmeye çalıştı. İş saatlerini on dört saatten on buçuk saate indirdi ve bunalım nedeniyle işler durduğunda ücretleri düzenli olarak ödemeyi sürdürdü. 1816'da, İngiltere'de ilk kez, işçi çocukları için, kendi denetiminde bir anaokulu açtı. Eğitime ilişkin düzenlemeleri ve fabrika yönetiminde uyguladığı yöntemler nedeniyle ortaklarıyla anlaşmazlığa düşünce, 1813'te aralarında J.Bentham ve W.Allen gibi reformcu ve insanseverlerin *(philanthropist)* bulunduğu yeni ortaklarla birlikte New Lanark fabrikalarını yönetmeyi sürdürdü. Gelirin, sermaye yatıranlara sınırlı bir pay ödendikten sonra kalan kısmı, işçilerin çıkarına kullanılmaktaydı. New Lanark, kısa sürede Avrupa çapında ün kazandı ve devlet adamlarından toplumsal reformculara, çeşitli toplumsal kesimlerin uygulamayı görmek için ziyaret ettikleri ve ulaşılan sonuçları övdükleri bir yer durumuna geldi.

Owen, *A New View of Society*'deki ("Yeni Bir Toplum Görüşü") makalelerinden ikisini 1813'te yayımladığı ve New Lanark deneyiminden yola çıkarak oluşturduğu, eğitim ve sanayinin örgütlenmesine ilişkin ilkelerini açıkladı. Owen'a göre, insanın kişiliği, içinde yaşadığı ortam tarafından belirlenmekteydi ve uygun toplumsal koşullar sağlanırsa insanların toplumsal ve ahlaksal düşünceleri istenilen biçimde değiştirilebilirdi. Owen'a göre "suç işlemek üzere eğitilen, sonra da bu suçları işledikleri için cezalandırılan emekçi yoksullar ve okutulmamış serseriler"in yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve eğitilmesi için, New Lanark deneyimi tüm sanayiye yaygınlaştırılmalıydı. Owen, bu doğrultuda çaba göstermeye başladı ve 18 yaşından küçük işçilerin iş saatlerini sınırlayan, 10 yaşından küçük çocukların çalıştırılmasını yasaklayan, hükümetin işyerlerini denetlemek için fabrika müfettişleri atamasını öngören bir fabrika reformu çıkarılması ve işsizliği önlemeye yönelik önlemler alınması için yasama organlarını etkilemeye çalıştı. 1819'da, kadınların ve çocukların çalıştırılma saatlerini kısıtlayan ama Owen'ın istemlerinin bir hayli gerisinde kalan bir yasa çıkarıldı.

Kooperatif köyleri

Owen, önerdiği kooperatif köylerin nasıl örgütleneceğini en ince ayrıntılarına kadar açıkladığı bir plan hazırladı. Her köy 400-600 dönümlük topraklar üzerinde yaşayan yaklaşık 1200 kişiden oluşacak, üretimin ve tüketimin, çalışmanın ve dinlencenin, mutfağın ve sofranın ortak olacağı ve kent ile kır karşıtlığının ortadan kaldırılacağı bu topluluklarda, her ailenin 3 yaşına kadar bakmakla yükümlü olacağı çocuğu bu yaştan sonra topluluk tarafından yetiştirilecekti. Topluluk üyeleri akılcı ilkelere göre eğitilecekleri için rekabet etmeyecekler ve amaçları iyi yurttaşlar yetiştirmek olacaktı. Bu ütopik toplulukların devlet tarafından oluşturulabileceği gibi, yerel yönetimlerin de bu konuda girişimde bulunabileceğini düşünerek, görüşlerini ayrıntılı bir raporla Lanark'ta toplanan bir ilçe genel kuruluna sundu. *Report to the County of Lanark*, ("Lanark İlçesine Rapor") emeği, her türlü servetin ve ulusal zenginliğin kaynağı olarak kabul ediyor ve toplumun doğal gelişmesinin ve ilerlemesinin yolunu, emeğin uygun olmayan bir biçimde yönetilmesinin tıkadığını ileri sürüyordu.

Owen, yoksulluğun ve toplumsal huzursuzluğun nedeni olarak, toplumsal çelişkilere yol açtığını düşündüğü insanlar arası rekabeti ve ortak çıkarlar için ortak çabayı engelleyen ülkeler arası rekabeti görmekteydi. Rekabet yerine dayanışma ilkesinin egemen kılınması için, sınıfların işbirliği yapmalarının olanaklı olduğunu uygulamada göstermeye çalışmaktaydı. Ama, toplumsal reform önerilerinin önünde engel olduğunu farkettiği dinsel öğretiyi eleştirince ve insanı kendi yaratmadığı kişiliğinden ötürü sorumlu tutan kilise ve diğer toplumsal kurumlara karşı çıkınca, o güne değin her toplumsal kesimin saygı ve övgüsüyle ödüllendirilmiş olan Owen, devlet adamları arasında kuşkuyla karşılanmaya başladı ve kapitalistler ondan desteğini çekti. İngiltere'deki girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine, 1824'te ABD'de, Indiana'da toprak satın alarak Yeni Uyum (New Harmony) adıyla bir topluluk oluşturdu ve ilkelerini uygulamaya çalıştı. 1826'da yayımladığı bir bildiride, toplumsal reformun önündeki üç engelin, özel mülki-

Yeni Uyum topluluğu

yet, din ve evliliğin yürürlükteki biçimi olduğunu açıkladı. Ancak Yeni Uyum girişimi başarısızlıkla sonuçlandı ve servetinin büyük bir kısmını yitirdi.

1829'da İngiltere'ye döndüğünde, 1824'te sendika kurma hakkının yasallaşması ile sendikal mücadele gelişmeye başlamıştı ve sendikalar parlamento seçim reformu kampanyası yürütmekteydi. Sendikaların daha önce görülmemiş biçimde hızla yayılması,Owen'ın tüm sanayinin kooperatif temeli üzerinde, emekçiler tarafından yeniden örgütlenebileceği düşüncesini benimsemesinde etkili oldu. 1832'de yeni seçim yasasının işçilere oy hakkı tanımaması üzerine, Owen ve izleyicileri, bütün ülkede propaganda çalışmasına giriştiler. Böylece bir eğitim ve fabrika reformcusu kimliğinden, sendika ve kooperatif hareketinin sosyalist öncüsü kimliğine bürünen Owen, düşüncelerini gerçekleştirmek için kapitalistlerden ya da hükümetten, tüm toplumun yararına olacağına inandığı önlemler talep etmek yerine doğrudan doğruya emekçi kesime başvurmuş oluyordu.

Değerin yaratıcısının emek olduğu inancıyla, Londra, Liverpool, Birmingham ve diğer kentlerde, Owencı kooperatif topluluklarda, üretilen metaların para yerine emekle mübadele edildiği bir sistem olan emek borsası oluşturuldu ve işçiler, üzerlerinde çalıştıkları iş saatleri belirtilen belgelerle, aynı iş saatinde üretilen metaları satın almaya başladılar. 1834'te sendikaların çoğu, Owen'ın başkanlığını yaptığı bir kongrede, Büyük Ulusal Birleşik Sendika (Grand National Consolidated Trades Union) adıyla birleşti. 500.000 üyesi olan sendika, sendikal hareketin etkinliğinin doruğunda olduğu aynı yıl, sekiz saatlik işgünü için bir genel grev hazırlığı içine girdi. Ancak işverenlerin sendika üyesi işçileri işten atmaya başlaması ve lokavt ilan etmesi, Dorchester işçilerinin üyelikten yargılanarak mahkûm olmaları ve hükümetin yoğun bir baskı kampanyasına girişmesi üzerine sendika parçalandı ve dağıldı.

Owen, bu yenilginin getirdiği düş kırıklığından sonra, akılcı bir dinin ve ahlaksal reformun toplumsal propagandasını yapmak için, aralarında *The New Moral World*'un da (Yeni Ahlak Dünyası) bulunduğu, bir dizi gazete, dergi ve kitap yayımladı. 1839'da, Hampshire'da, *Harmony Hall* adıyla, 1845'e değin etkinliğini sürdüren ama *Yeni Uyum*'un başarısızlığını yineleyen bir topluluk denemesine daha girişti. 1844'te Owen'ın düşüncelerinin etkisiyle kurulan Rochdale'li Öncüler (Rochdale Pioneers) Üretim ve tüketim kooperatifleri kurdular ve üyelerinin zihinsel ve ahlaksal eğitimi ile ilgilendiler. 1862'de bu toplulukların sayısı 450'ye, üyeleri ise 90.000'e ulaşmıştı.

Owen'ın, hem İngiltere'de emekçi kesimin sendikal mücadelesi üzerinde ve kooperatifçilik hareketinin doğmasında, hem de sosyalist düşüncenin oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Geleceğe ilişkin tasarılarını uygulamaya geçirememesine ve ütopik topluluklarının beklediği başarıyı sağlayamamasına karşın, bir dönem boyunca, İngiltere'de emekçilerden yana olan her toplumsal harekette etkisi olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *A New View of Society*, 1816, ("Yeni Bir Toplum Görüşü"); *Report to the County of Lanark*, 1821, ("Lanark İlçesine Rapor"); *The New Religion*, 1830, ("Yeni Din"); *The Marriage System of the New Moral World*, 1838, ("Yeni Ahlak Dünyasının Evlilik Sistemi"); *Socialism or the Rational System of Society*, 1840, ("Sosyalizm ya da Akılcı Toplumsal Sistem"); *The Life of Robert Owen*, 1857, ("Robert Owen'ın Yaşamı").

• KAYNAKLAR: R.Aybay, *Sosyalizmin Öncülerinden Robert Owen: Yaşamı Eylemi ve Öğretisi*, 1970; G.D.H.Cole, *The Life of Robert Owen*, 1930; M.Cole, *Robert Owen of New Lanark*, 1953; E.Dolléans, *Robert Owen*, 1905; J.F.C. Harrison, *Robert Owen and the Owenites in Britain and America*, 1969; F.Podmore, *Robert Owen: A Biography*, 1906.

• BAKINIZ: ALLAN, BLANC, L.A. BLANQUI, CABET, C.FOURIER, SAINT-SIMON.

İngiltere'de Ütopik Sosyalizm

Sendikal harekete katkısı

19.yy başında, İngiltere'de Sanayi Devrimi'nden ve yeni toplumsal düzenden kaynaklanan çelişkiler belirginleşmeye başlamıştı. Fabrika üretimine geçiş, bir yandan eski orta sınıfları oluşturan zanaatkârları ve küçük dükkân sahiplerini güvencesiz bırakıyor, bir yandan da köyden kente göç eden emekçileri, kötü çalışma koşulları ve yaygın işsizlik karşısında yılgınlığa düşürüyordu. Geleneksel ahlak bağlarının çözüldüğü, kadınların ve çocukların aşırı çalıştırıldıkları ve işsizliğin büyük boyutlara ulaştığı bu ortamda, Engels'in* "yüce denebilecek çocuksu yalınlıkta" bir kişi olarak tanımladığı Owen, fabrikatör bir reformcu olarak ortaya çıktı.

Toplumsal koşullar yeterli derecede olgunlaşmadığı için eleştirilerine bilimsel bir temel hazırlayamayan ve sonraları Ütopik Sosyalizm olarak adlandırılan düşünce sistemlerinin doğuşunu, Fransa'da 1789 Devrimi, İngiltere'de Sanayi Devrimi hazırladı. Owen, 19.yy'ın ilk yıllarında ilk yapıtlarını veren Fransız Ütopik Sosyalistleri'nden Saint-Simon* ve Fourier* gibi, kapitalizmin yarattığı yoksulluk, çelişkiler ve ahlak bozucu etkilerden kaynaklanan düş kırıklığını dile getiriyordu. Ancak Owen, kendi sosyalist sistem modelini Fransız Ütopik Sosyalistleri'nden farklı olarak, kapitalist üretim ilişkilerinin en çok geliştiği ülkede, uygulamaya dönük olarak geliştirmeye çalışıyordu. Owen'ın kooperatif köyleri, Fourier'nin "falanster"lerinin, Blanc'ın* toplumsal atölyeleri'nin ve Cabet'nin* "icaria"larının esin kaynağı oldu.

İngiliz Ütopik Sosyalizmi, eğer insanlar eğitilirse ve koşulları iyileştirilirse, tüm insanlığın yararına akılcı bir düzen kurulabileceğini ileri sürer. Bu toplumsal reformun işverenlerin ve devlet adamlarının katkılarıyla gerçekleşeceği umudu azalınca da, özel mülkiyet ile din ve evliliğin yürürlükteki biçimini engel olarak görür. Oluşturulan topluluk modellerinin yol göstericiliğine inanan Owen'ın 1834'teki sendikal harekette düşünceleri ve kişiliği ile kaldıraç rolü oynamasına karşın, birkaç yıl sonraki Chartist hareketle bağlantısı olmamıştır.

OWEN, Wilfred
(1893-1918)

İngiliz, şair. Yapıtlarında savaşın boşunalığını vurgulamış, getirdiği biçimsel yeniliklerle çağdaş şairleri etkilemiştir.

18 Mart 1893'te Shropshire bölgesinde Oswestry'de doğdu, 4 Kasım 1918'de Fransa'da öldü. Liverpool'daki Birkenhead Enstitüsü'nde okuduktan sonra Londra Üniversitesi'ne girdi. Sağlığının bozulması nedeniyle 1913'te Fransa'ya gitti. 1913-1915 arasında Bordeaux yakınlarında oturan bir Fransız ailesinin yanında özel öğretmenlik etti. Bu arada Keats'in etkisini taşıyan ilk şiirlerini yazmaya başladı. 1915'te gönüllü olarak I.Dünya Savaşı'na katıldı. 1917'de geçirdiği sinirsel bir rahatsızlık nedeniyle İngiltere'ye gönderildi. Tedavi gördüğü Edinburgh'daki hastanede, yaralılar arasında bulunan şair Siegfried Sassoon'la (1886-1967) karşılaştı ve ondan büyük ölçüde etkilendi. Ağustos 1918'de yeniden savaşa katılmak üzere Fransa'ya döndü. Ateşkese bir hafta kala, emrindeki İngiliz birliğini Flandre'daki Sambre Kanalı'ndan geçirirken vurularak öldü.

Owen, Sassoon'un etkisiyle, duyulara yönelik ve bireysel duyguları işleyen şiir anlayışını bırakmış, lirik üslubunu koruyarak, insanoğlu duyguları, evrensel değerleri aktarmaya çalışmıştır. İçten, dolaysız ve etkileyici bir anlatımla savaşın yol açtığı acıları ve yıkımları dile getirdiği bu şiirler, insanın var olanı yok ederek içine düştüğü yanılgıya karşı bir başkaldırıdır. Ölü bir askerin ardından yazdığı "Futility" ("Bir Hiç Uğruna") şiiri, gerçekte tüm insanlığın trajedisini yansıtır. En son ve en ünlü şiirlerinden "Strange Meeting"deki ("Garip Buluşma") irkiltici betimlemeler, bir yandan yaşamın yok yere harcanmasının dehşetini vurgularken, bir yandan da insanlığa uyarı getirmeyi amaçlar. Owen ayrıca geleneksel uyak yerine yarım uyakı, bunun yanı sıra iç uyakı kullanarak şiire yeni bir teknik getirmiş ve çağdaş şiirin öncüleri arasında yer almıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Poems of Wilfred Owen*, (ö.s.), E.Blunden (der.), 1931, ("Wilfred Owen'ın Şiirleri"); *Collected Letters*, (ö.s.), H.Owen ve J.Bell (der.), 1967, ("Toplu Mektuplar").

OWENS, Jesse
(1913-1980)

ABD'li atlet, Bir olimpiyatta dört altın madalya birden almayı başarmıştır.

Jesse Owens olarak tanınan James Cleveland Owens, 12 Eylül 1913'te Alabama Eyaleti sınırları içindeki Danville'de doğdu, 30 Mart 1980'de Arizona'da Tacson'da öldü. Henüz lise öğrencisi olduğu 1933'te katıldığı bir okullar arası yarışmada üç birincilik birden kazanarak adını duyurdu. 1935'te Ann Arbor'da yapılan yarışmalarda 20,3 saniye ile 220 yarda ve 22,6 sn ile 220 yarda engelli dünya rekorlarını eline geçirdi, 9,4 saniye ile 100 yarda dünya rekoruna ortak oldu. Aynı yarışmalar sırasında uzun atlama dalında 8,13 m'lik bir atlayışla o günkü dünya rekorundan çok daha iyi, ancak resmen onaylanmayan bir derece yapmıştı. Ertesi yıl ABD takımında katıldığı Berlin Olimpiyatı'nda da başarılarını yineleyen Owens, 10,3 saniye ile 100 m olimpiyat, 20,7 saniye ile 200 m ve 8,05 m ile uzun atlama dünya rekorlarını eline geçirdi. 39,8 saniye ile 4 x 100 m bayrak yarışı dünya rekorunu kıran ABD takımında son 100 metreyi koşarak dördüncü altın madalyasını da kazanınca bir siyah atletin, "üstün ırk" kavramının spor alanındaki çöküşünü simgeleyen başarılarını izlemek zorunda kalan Hitler'in öfkelenmesine ve kazananları kutlamadan stadyumu terketmesine neden oldu.

Atletizm yarışmalarından çekildikten sonra Illinois Atlezim Komisyonu'nda ve halkla ilişkiler alanında çalışmalar yapan Owens'ın yüksek atlama dalındaki onaylanmayan derecesinin aşılması 1960'ta Ralph Boston, bir olimpiyatta dört madalya alma başarısının yinelenmesiyse ancak 1984'te Carl Lewis tarafından başarılabilmiştir.

OXENSTIERNA, Axel
(1583-1654)

İsveçli devlet adamı. 42 yıl süren başbakanlık döneminde diplomatik başarılarıyla ülkesinin güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

16 Haziran 1583'te Uppsala yakınlarında doğdu, 28 Ağustos 1654'te Stockholm'de öldü. Soylu bir ailenin oğluydu. Almanya'da Wittenberg, Jena ve Rostock üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra 1605'te maliye bakanlığında görev aldı. Haziran 1609'da Devlet Konseyi üyeliğine ve 1611'de tahta çıkan kral II. Gustaf tarafından Ocak 1612'de başbakanlığa getirildi.

Aristokrasinin temsilcisi durumundaki Oxenstierna'nın başbakanlığa atanarak kral Gustaf ile yakın dostluk kurması, krallık ile aristokrasi arasında süregelen anayasal mücadelenin son bulmasında etkin rol oynadı. Oxenstierna, Gustaf'ın askeri zaferlerini diplomatik başarılarıyla destekledi. Danimarka'yla yapılan 1613 Knäred ve 1624 Sjöaryd, Polonya'yla imzalanan 1622 Ogra ve 1629 Altmark barış antlaşmaları onun başarılı çalışmaları üzerine temellendi. Gustaf'ın düzenlediği Livonya, Prusya ve Danimarka seferleri sırasında, işgal edilen bölgelerde, İsveç'in ülke dışındaki güçlerini beslemeye yetecek geliri sağlayan yönetimler oluşturdu.

1617'de anayasal istikrarın sağlanması yolunda önemli bir adım niteliği taşıyan bir parlamento yasa tasarısı hazırladı; 1619'da kentlerin gelişmesiyle ilgili bir yasa düzenledi; 1623'te yerel yönetimlere ilişkin yeni düzenlemeler yaptı ve aristokrasinin monarşi karşısındaki önemli kazanımlarından biri olan Stockholm'de bir soylular meclisinin kurulmasını sağladı.

Oxenstierna, kral Gustaf'ın Rusya ile Batı Avrupa arasındaki ticareti tekeli altına alma düşüncesiyle, 30 Yıl Savaşları'na (1618-1648) katılmasını onaylamamasına karşın, İsveç'in bu savaştan elde edebileceği en iyi koşullarda çıkması doğrultusunda çaba gösterdi. Gustaf'ın, Lützen'de Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ordularıyla çarpışma sırasında ölmesinden sonra savaşın yönlendirilmesinde söz sahibi oldu. İsveç'in Habsburg ve Alman prensliklerinden elde ettiği kazanımları korumak amacıyla 1635'te Katolik Fransa ile gerçekleştirilen ittifakın koşullarını hazırladı.

1638'de ülkesine döndükten sonra, gerçekten olumlu koşullarla barış sağlanana dek savaşı sürdürmek gerektiğini savunması, savaşı uzatmakla suçlanmasına neden oldu. Gustaf'ın yerine geçen kızı kraliçe Kristina reşit olana değin, 8 yıl boyunca ülkenin yönetimini üstlendi. Bu dönemde, madencilik sanayii, posta servisi, eğitim, gümrükler, ticaret, ulusal ve yerel yönetim alanlarında yeni düzenlemeler gerçekleştirdi. Daha sonra kraliçe Kristina ile ilişkilerinin bozulması 1648'de gerçekleştirilen Westfalya barış görüşmelerine katılmasına engel oldu. Ancak bu dönemde bile İsveç ve Avrupa'ya ilişkin temel konularda etkisini sürdürdü.

• BAKINIZ: GUSTAF II.

OZAKİ KOYO
(1867-1903)

Japon, yazar ve şair. Deneme ve romanlarıyla yeni Japon edebiyatının öncülerinden olmuştur.

16 Aralık 1867'de Tokyo'da doğdu, 30 Ekim 1903'te aynı kentte öldü. Asıl adı Ozaki Tokutaro' dur. 1885'te bir grup arkadaşıyla birlikte *Kenyuşa* adlı dergiyi kurdu. Dergi, edebiyat kurumu niteliğinde oldu ve Ozaki burada Japonya'da roman türünün gelişmesindeki ana etkenleri inceleyip irdelemek olanağını buldu.

Ozaki, Tokugava dönemi (1603-1867) edebiyatını incelediği sıralarda 17.yy yazarı Saikoku İhara'ya karşı derin bir ilgi duymuş, onu yeniden yaşatmaya çalışmıştır. Onun yalın kavramlarını kendi estetik anlayışı ile birleştirerek romantik gerçekçi bir üslup oluşturmuştur. İlk yapıtlarında 17. ve 18.yy edebiyatına olan ilgisi yansır. Sonraki yapıtlarında ise daha gerçekçi bir eğilim ortaya çıkmıştır, Ozaki titiz üslubunu işlediği aşk temalarıyla çok iyi bağdaştırarak kadını tanımlamada kusursuz bir anlatıma varmıştır. Özellikle cinsel duyguları ve sevgiyi çok iyi çözümlemiştir. Günlük dilin edebiyatta da kullanılması hareketinin etkin yazarlarından biridir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ninin bikuni iro zange*, 1889, ("İki Rahibenin Aşk İtirafları"); *Kyara makura*, 1890, ("Parfümlü Yastık"); *Murasaki*, 1894, ("Mor"); *Tajo takon*, 1896, ("Gözyaşları ve Pişmanlıklar"); *Konjiki yaşa*, 1897-1902, ("Altın Şeytan").

OZANSOY, Halit Fahri
(1891-1971)

Türk, şair. Aruzdan heceye geçiş döneminde Türk şiirine yön vermiş olan Beş Hececiler'dendir.

İstanbul'da doğdu, 23 Şubat 1971'de aynı kentte öldü. Ortaöğrenimini Galatasaray Sultanisi'nde tamamladı. Öğretmenlik sınavlarını vererek 1916'da Muğla Lisesi'ne atandı. Ardından Konya'da, 1918'den sonra da İstanbul'un çeşitli liselerinde, öğretmenlik etti. 1956'da emekli oldu.

İlk şiirlerini lisedeyken *Rübap* ve *Sehbal* dergilerinde yayımladı. Bunlar aruzla yazılmış şiirlerdi. 1914-1918 arasında *Yeni Mecmua* adlı dergide çıkan hece ölçüsündeki şiirleriyle Beş Hececiler diye anılan grubun üyelerinden birisi oldu. 1919'da *Nedim* adında bir dergi çıkardı. Bu dergi kapandıktan sonra *Yarın, Hayat, Aydabir Servetifünun* dergilerinde sürekli olarak şiir yayımladı. 1920-1942 arasında *Servetifünun*'un yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Dergi, onun döneminde genç edebiyatçılar kuşağının temsilcisi durumuna geldi. 1942'den sonra ise *Çınaraltı, Varlık, Hisar* gibi dergilerde göründü.

Halit Fahri Ozansoy oyun, roman, anı kitapları ve incelemeler de yazdı. Ozansoy şiirinde insanın ruh durumlarını özellikle melankoliyi ve hüznü yansıtmaya çalıştı. Ölüm ve aşk sık sık işlediği temalardan oldu. Duygusal şiiri, Cumhuriyet dönemi edebiyatının gelişme çizgisi içinde konumunu koruyamayarak eskidi.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Rüya*, 1912; *Cenk Duyguları*, 1917; *Efsaneler*, 1919; *Zakkum*, 1920; *Bulutlara Yakın*, 1920; *Gülistanlar Harabeler*, 1922; *Paravan*, 1929; *Balkonda Saatler*, 1931; *Sulara Dalan Gözler*, 1936; *Hep Onun İçin*, 1962; *Sonsuz Gecelerin Ötesinde*, 1964. **Roman:** *Sulara Giden Köprü*, 1939; *Âşıklar Yolunun Yolcuları*, 1939. **Oyun:** *Baykuş*, 1916; *İlk Şair*, 1923; *Sönen Kandiller*, 1926; *Nedim*, 1932; *On Yılın Destanı*, 1933; *Hayalet*, 1936; *Bir Dolaptır Dönüyor*, 1958; *İki Yanda*, 1970. **Anı:** *Edebiyatçılar Geçiyor*, 1939; *Darülbedeyi Devrinin Eski Günleri*, 1964; *Eski İstanbul Ramazanları*, 1968; *Edebiyatçılar Çevremde*, 1970.

OZENFANT, Amédée
(1886-1966)

Fransız, ressam. Le Corbusier ile birlikte Pürizm'in (Safçılık) kuramcısı olmuştur.

15 Nisan 1886'da Aisne yönetim bölgesindeki Saint-Quentin'de doğdu, Cannes'da öldü. Bir süre İspanya'da eğitim gördükten sonra Saint-Quentin Sanat Okulu'na gitti. Daha sonra Paris'te Académie de la Palette'te okudu. 1910'larda Kübizm'e ilgi duydu, ancak 1915'ten sonra bu akımın bir çıkmaza girdiğini ileri sürerek, yayın yönetmenliğini yaptığı *L'Élan* dergisinde bu görüşlerini savundu. 1917'de mimar ve ressam Le Corbusier ile birlikte çalışmaya

başladı. 1918'de birlikte yayımladıkları *Après le cubisme* ("Kübizm'den sonra") adlı kitapta Pürizm'in ilkelerini ortaya koydular. Ozenfant 1920'de Corbusier ile birlikte *L'esprit nouveau* (Yeni Ruh) adlı bir dergi çıkarttı. 1925'te duvar resmine yöneldi. 1928'de en önemli kitabı olan *Art*'ı ("Sanat") yayımladı. 1935-1938 arasında Londra'da yaşadı ve bir okul açtı, 1938'de New York'a yerleşti, burada da Ozenfant School of Fine Arts'ı kurdu.

Ozenfant, Kübizm'i temel ilkelerinden uzaklaşarak süslemeci bir niteliğe bürünmekle suçladıktan sonra, birlikte çalıştığı Le Corbusier ile, temelde Kübizm'e dayanan, ancak daha yalın bir soyutlamayı savunan Pürizm'i geliştirmeye başlamıştır. Pürizm, "makine estetiği"ne önem vererek biçimi işleve uyarlama çabasında olmuş ve özellikle hizmet ettiği işleve ve insan vücuduna kesin bir uyum içinde olması gereken birtakım araç ve gereçlerin temel biçimlerinin yalın bir soyutlama ile vurgulanmasını amaçlamıştır. Döneminde birçok sanatçının ve yazarın desteğini kazanmakla birlikte Pürizm, sürekliliği olan bir akım niteliğinde gelişmemiş, Ozenfant'ın resimleri ile Corbusier'nin mimarlığı dışında başka örnekleri olmamıştır.

1925'ten sonra daha çok duvar resimleri yapan Ozenfant, bu yapıtlarında da pürist değerlere bağlı kalmıştır. Tüm sanat yaşamı boyunca, anlatılabileceğin en fazlasının, olabilecek en tutumlu yöntemle anlatılması ilkesini uygulamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Bardak ve Pipo*, 1919, Pennsylvania Sanat Müzesi, Philadelphia; *Gri Masa Üstünde Sürahi, Gitar ve Şişeler*, 1920, Sanat Müzesi, Basel. **Duvar Resmi:** *Dört Irk*, 1928, Ulusal Modern Sanatlar Müzesi, Paris; *Yaşam*, 1931-1938. **Kitap:** *Après le cubisme* (Le Corbusier ile), 1918, ("Kübizm'den Sonra"); *La peinture moderne* (Le Corbusier ile), 1925, ("Modern Resim"); *Art*, 1928, ("Sanat"); *Foundations of Modern Art*, 1931, ("Modern Sanatın Temelleri"); *Journey Through Life*, 1939, ("Yaşam İçinde Gezi").

• **KAYNAKLAR:** K.Nierendorf, *Amédée Ozenfant*, 1931.

• **BAKINIZ:** LE CORBUSIER, PICASSO.

OZU, Yasujiro
(1903-1963)

Japon sinema yönetmeni. Ülkesinin geleneksel anlatım biçimlerini sinemaya uyarlamış, özgün üslubuyla önde gelen sinema sanatçıları arasında yer almıştır.

15 Aralık 1903'te Tokyo'da doğdu, aynı kentte öldü. Yirmi yaşında yükseköğrenimini yarıda bırakıp yönetmen yardımcısı olarak sinemaya geçti ve 1927'de ilk filmini yönetti. Oldukça verimli bir yönetmen olarak yılda 4-5 film yapmaya başladıysa da askerlik görevi yüzünden 1937-1941 arasında sinemadan uzak kaldı. Öldüğünde, 54 film çevirmişti.

Filmlerinin hemen hemen tümünün senaryo yazımına da katılan ve James Maki adıyla bazı filmlerinin öykülerini yazan Ozu, geleneksel Japon anlatım biçimlerinden yararlandığı, kendine özgü bir üslup geliştirmiştir. Özellikle son dönem filmlerinde alıcıyı çok az oynatmış, oynattığı zaman da bunu çok yavaş ve ancak hareketi izleyecek kadar yapmıştır. Özellikle 3x4 oranındaki perde boyutlarında çalışmıştır. Filmlerinde renk kullandığında çarpıcı olmayan, uçuk renkleri seçmeye özen göstermiştir. Üslubunun en büyük özelliği kullandığı çekim ölçeğidir. Alıcıyı sürekli, oturmakta olan bir insanın göz düzeyinde tutar. Filmleri çoklukla geleneksel Japon iç mekânlarında geçtiği için bu ölçek ona, genellikle yerde yastık üstünde oturan kişilerini daha yakından gözleme olanağı verdiği gibi Orson Welles'den çok daha önce tavan çekimleri de yapmasına yol açmıştır.

Filmleri, çoklukla biri yaşlı, öteki genç iki insan üzerine kuruludur. Bu insanların ilişkileri çerçevesinde Ozu, geleneksel Japon yaşam biçiminin değişimiyle ilgilenir. Hemen hemen tüm filmlerinin temel sorunsalını Japonya'nın Batı'ya açılmasının ve bunun sonucu baş döndürücü bir hızla gelişmesinin yarattığı kültürel ikilemler oluşturur. Bu değişim ve gerginlikleri, geniş bir toplumsal ölçekte değil, tersine bunların etkilerinin en derin olduğu aile bireyleri arasındaki ilişkilerde inceler. Bakışı sakin ve dengelidir. Eskinin yok olmasından hüzün duyar ama bunun zorunlu olduğunun da bilincindedir. Eskiye yakınlık besler, değişimden de yakınmaz.

Ozu'nun filmleri, en sıradan ve evrensel durumlarda bile insan davranışlarının gözlemlenmesi açısından benzersiz bir zenginliğe sahiptir. Büyük bir yalınlık ve tutumlulukla, birkaç sözcükle, belli belirsiz bir jestle, bir gülümsemeyle, bir insanın tüm kişiliğini ve duyarlığını çizebilen Ozu'nun ustalığı, çok yakından gözlemlenmiş küçücük parçalardan tüm yaşamı olanca derinliğiyle kurabilmesindedir. Tüm bu özellikleriyle o, Japon sinemasının üç büyük yönetmeni sayılan Kurosava-Migozuçi-Ozu üçlüsü içinde en "Japon" olanıdır.

Japonya'da birçok ödül kazanan Ozu'nun filmleri, 1950'lerden sonra bütün dünyada da beğeni toplamaya başlamıştır,

• **YAPITLAR** (başlıca): *Zange no yayba*, 1927, ("Pişmanlık Kılıcı"); *Hitori musuko*, 1936, ("Tek Oğul"); *Toda-ke no kyoday*, 1941, ("Toda Kardeşler"); *Banşun*, 1949, ("İlkbahar Sonu"); *Tokyo monogatari*, 1953, ("Tokyo Öyküsü"); *Soşun*, 1956, ("İlkbahar Başı"); *Ukigasa Monogatari*, 1959, ("Yüzen Otlar"); *Samma no aji*, 1962, ("Bir Sonbahar Öğleden Sonrası").

• **BAKINIZ:** KUROSAVA.

Ö

ÖGEDEY
(1185 ? - 1241)

Moğol kağanı. Döneminde Moğol egemenliği Güney Çin'den Batı Rusya'ya dek genişlemiştir.

Doğum tarihi kesin değildir. Gobi Çölü'nde keçede (çadırda) doğdu, 11 Aralık 1241'de Karakurum yakınlarında öldü. Batı kaynaklarında Occoday, Hocotha, Etheracan, Ectais, Ocuai, Türkçe'de ise Oktay adları ile tanınmıştır. Cengiz'in üçüncü oğludur. Annesi Borta-Koçin (Börte) bir kabile soylusuydu. Cengiz Han, bu eşine tutkuyla bağlıydı. Bundan olan oğulları Cuci, Ögedey, Çağatay ve Toluy'u öteki çocuklarından farklı tutardı. Moğol geleneklerine göre Ögedey av ve binicilik eğitimi gördü. Cengiz Han'ın en yetkin subaylarından Borohul, kendisine eğitici atanmıştı.Ögedey ve kardeşleri, gençlik yıllarında Cengiz'in en yakın danışmanları oldular. "Orlük" (Prens-kartal) sanı aldılar. Cuci av başkanlığı, Çağatay yasa başkanlığı,Ögedey başdanışman, Toluy ordunun simgesel komutanlığı gibi görevleri yüklendiler. 1203'te Kereyitler'le yapılan Halahalcit Savaşı'nda Ögedey ağır yaralandı. Ertesi yıl Merkitler, Moğol egemenliğine girdikten sonra Merkit hanının kızı Töregene ile evlendi. 1206'da deneyimli subaylardan İluge ve Degoi yanına verildi. 1211-1216 arasındaki Çin seferine katıldı.

Batı seferi

Kuzey Çin'in istilasından sonra Cengiz Han, öteki oğullarının da görüşlerini alarak Ögedey'i, yasaları, prokokolü öğrenmesi ve yetişmesi için karargâhta bıraktı. Ögedey 1219'da veliaht oldu. Bundan sonra ağabeyleri Cuci ve Çağatay'la Harezm seferinde bulundu. Otrar kuşatmasında başarılı bir komutan olduğunu kanıtladı. Öğedey'e içtenlikle bağlanmalarını oğullarına vasiyet eden Cengiz Han, 1227'de öldüğü zaman, Çin'deki Sung Krallığı ve Tibet dolaylarındaki Hia Krallığı ile olan savaşları başlıca iki sorun olarak geriye bırakmıştı. Moğol geleneklerine göre iki yıllık yas süresinde saltanat naipliğini Toluy Han yaptı. 1229'da Büyük Kurultay toplandı. Görüşmeler günlerce sürdü. Ögedey, Çağatay ve Toluy'un ısrarları sonucu Cengiz'in vasiyetine uyarak "Altın Taht"a oturdu. Bunu, görkemli şenlikler ve şölenler izledi.

Han seçilmesi

Ögedey, Cengiz'in ölümü ile ortaya çıkan çözülmeleri durdurmak, genişlemeyi sürdürmek için önlemler aldı. Yeni yasalar hazırladı. Kardeşi Çağatay'a Uygur ülkesinden Horasan'a dek olan yerleri yurt olarak bıraktı. Fakat buralara merkezden yöneticiler atadı. Bağlı ülkelerden gelecek yıllık vergileri, ipek, tahıl, para, at, sığır, koyun miktarlarını belirledi. On beş yaşından büyük erken nüfusu saydırdı. Böylece, çıkarabileceği azami asker sayısını saptamak için bir veri elde etti. Cermagon Noyan'ı 1229'da Harezmşahlar üzerine gönderdi. Yenilgilere uğrayan Celaleddin Harezmşah'ın 1231'de ölümüne dek süren bu mücadeleden sonra Moğol birlikleri İran'ın batısına dek ilerlediler. Ögedey Çin seferi için hazırlanırken Söbütey (Subitay) Noyan'ı, birçok Moğol prensi ile birlikte Kıpçak İli'ne gönderdi. Bir başka Moğol ordusu da Keşmir ve Afganistan'a girdi. Ögedey de Çağatay'ı yanına alarak Çin seferine çıktı. Orhun Irmağı kıyısında, Çin seferinin öncüsü Toluy ile buluştular. Büyük bir av partisinden sonra 1231'de sefer başlatıldı. Chin (Kitan) orduları yer yer bozguna uğratıldı. Altmıştan fazla kale ve kent ahndı. Fakat Çin'de bulunduğu sırada ağır bir hastalık geçiren Ögedey için büyüleri etkisiz kılmak amacıyla Toluy zehir içerek intihar etti. Ögedey, Chin Devleti'ni ortadan kaldırarak Kuzey Çin'in tamamını buyruğuna sokmayı başardı. 1234'te Karakurum'a döndü. Yeğeni Batu'dan gelen elçiler Ögedey'e Kıpçak İli'nin alındığını, ancak oğlu Güyük Han'ın ordudan ayrıldığını bildirdiler. 1235'te Ögedey'le Anadolu Selçuklu Sultanı I.Keykubad arasında yoğun diplomatik ilişkiler oldu. Ögedey, Keykubad'ı kendisine bağlılık sunması için Karakurum'a çağırdı. Keykubad buna yanaşmadı ve oyalama siyaseti güttü. Ancak, Ögedey, Cermagon Noyan'ı Anadolu sınırlarına göndermekte gecikmedi. Bu ordu kısa zamanda Azerbaycan'ı zaptettti.

1236'da oğlu Kutan'ı Sung Krallığı (Güney Çin) seferine gönderen Ögedey, bir daha sefere çıkmayarak Karakurum'da oturdu. Balığ'ın (başkentin) çevresine bir sur, kendisi için de büyük bir saray yaptırttı. Yeni seferlerin planlanması için kurultay toplantıya çağrıldı. Toplam sayıları bir milyona yaklaşan atlı Moğol askerlerinin geçimi için sürekli akın ve talan gerekmekteydi. "Dünyanın iki ucuna", Uzakdoğu'ya (Kore'ye dek) ve batıya (Doğu Avrupa'ya) yeni seferler açılması kararlaştırıldı. Toluy'un oğlu Möngke (Mengü), Çağatay'ın oğlu Baydar, Ögedey'in oğlu Güyük ve Suday Bahadır, Batu'nun komutasında Batı seferinde görevlendirildiler. Bu yeni açılma siyaseti, sessizliğin egemen olduğu Doğu'da ve Batı'da benzeri görülmemiş çalkantılara yol açtı. Gürcistan'da başlatılan saldırılar, Batu ve akıncı kuvvetleri komutanı Bela tarafından Batı'ya kaydırılarak Başkır, Kazak, Bulgar ülkelerine ve Rusya'ya yöneltildi. Moskova düştü. Rusya 1236'da Moğallar'a bağımlı, yıllık vergi ödeyen bir devlet durumuna girdi. 1239'da Kiev'i de alan Batu, Galiçya'yı işgal ederek Macaristan'a yöneldi. Bela da Polonya, Silezya ve Moravya'da yağmalamalarda bulundu. Moğol birlikleri Vistül Irmağı'na dek birçok bölgeyi yakıp yıktılar. Bela, Ögedey'in öldüğü yıl olan 1241'de Krakovi'ye girdi. Avrupa devletlerinin dayanışmalarla oluşturabildiği ordular, kanlı meydan savaşlarında yenilgilere uğradı, Batu, ciddi bir direnişle karşılaşmadan Budapeşte önüne geldi.

Ögedey, 1240'ta Tataristan'da düzenlediği geleneksel büyük av partisinde fazla içkiden hastalandı. Uzunca bir süre yönetimde etkisiz kaldı. Bu aylarda eşi Töregene ile vezir İli Çütesay (Ye Liu Thcu Ts'ai) işbirliği yaptılar.Yönetimdeki yolsuzlukları önlemeye çalıştılar. Bir aralık sağlığına kavuşan Ögedey yeniden içkiye başladıktan kısa bir süre sonra öldü. Zehirlendiği sanılarak kimi cariyeleri ile saray adamları öldürüldü. Ögedey, torunu Şiramon'u ardıl seçmişti. Ancak ölümünü izleyen beş yıl boyunca ülkeyi eşi Töregene yönetti. Oğlu Güyük ancak 1246'da kağan seçildi. 1249'da o da ölünce yine iki yıllık bir aradan sonra Moğol tahtına Toluy'un oğlu Möngke oturdu.

Ögedey, Şaman inancı taşımasına karşın İslamiyet'e saygı duyar, her dinden insana yeteneklerine göre görev verirdi. Çinli Vezir İli Çütesay'dan bilim ve teknoloji konularında bilgiler edinmişti. Düzeni ve adaleti içtenlikle öngörmesine ve arzulamasına karşın, uzak ülkelerdeki ordularının zulümlerde bulunmasını önleyememiştir. Bunda, gevşek politikasının ve olaylardan habersiz kalışının da etkisi vardır. On üç yıllık hükümdarlığında, yeryüzünün neredeyse yarısına egemen olmuştur. Dönemi boyunca Karakurum'a her gün ortalama beş yüz araba dolusu değerli mal ve para akmıştır. Çin Denizi'nden Dinyeper'e uzanan imparatorluğun iç güvenliği, asıl savaşçı orduların dışında 250.000 kişilik bir süvari ordusu ile sağlanmıştır.

• KAYNAKLAR: V.Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 1981; R.Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 1980; H.Lamb, *Cengiz Han*, 1931; Z.V.Togan, *Moğollar, Cengiz ve Türklük*, 1941; B.Y.Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, 1944.

• BAKINIZ: CENGİZ, CUCİ, ÇAĞATAY.

ÖĞÜTÇÜ, Mehmet Raşit

Bak. ORHAN KEMAL

ÖKE, Mim Kemal
(1884-1955)

Türk, cerrah. Özellikle karın cerrahisi alanındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 30 Ocak 1955'te aynı kentte öldü. İstanbul'daki Toptaşı Askeri Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra sınavla girdiği Askeri Tıbbiye'den 1910'da hekim yüzbaşı rütbesiyle diplomasını aldı. Gülhane Askeri Tababet ve Tatbikat Mektebi'nde (sonradan Gülhane Askeri Tıp Akademisi) stajını tamamlayıp, cerrahi alanında uzmanlaştıktan sonra, 1911-1912 Trablusgarp Savaşı'nda gönüllü cerrah olarak orduya katıldı. Savaşın bitiminde Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde operatörlüğe ve rontgen uzmanlığına atanan Öke, Balkan ve I.Dünya Savaşı yıllarında ağır yaralıların bakımına ayrılan bu hastanede hem cerrahi alanındaki, hem de bulaşıcı hastalıklara karşı yapılan aşı uygulamalarını yöneterek koruyucu hekimlik alanındaki çalışmalarıyla dikkati çekti. 1918'de, askeri tıp öğretiminin reformunda ve örnek bir eğitim hastanesi olan Gülhane'nin kuruluşunda büyük emeği geçen Alman profesör Wieting'in yerine, Gülhane Hastanesi'nde cerrahi (şirürji) profesörlüğüne getirildi. Kurtuluş Savaşı yıllarında, Ankara'daki Çebeci Hastanesi'nde ve Isparta'da kuruluşunu örgütlediği Kızılay Hastanesi'ndeki hizmetleri nedeniyle İstiklâl madalyasıyla ödüllendirilen Öke, albay rütbesiyle askerlikten ve öğretim görevinden emekliye ayrıldığı 1941 yılına değin Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde 1.Hariciye Kliniği profesörlüğünü ve klinik şefliğini sürdürdü. 1946'da siyaset yaşamına atıldı ve bir dönem (8.dönem) İstanbul milletvekili olarak TBMM'de görev aldı.

Cerrahi alanındaki uzmanlığını Gülhane Tıp Akademisi'nde kazanan ve meslek yaşamının büyük bir bölümünü, askeri cerrah olarak, savaş yaralılarının tedavisine adayan Öke, özellikle karın cerrahisi alanında uyguladığı yeni tekniklerle tanınır. Onikiparmak bağırsağına açılan bölümündeki (pilor) daralma nedeniyle sıvı toplayarak büyümüş midelerin cerrahi tedavisi için önerdiği ve toplanan sıvıyı boşaltmak amacıyla delik açılmasına dayanan "gastro antrostomi" yöntemi, tıp literatürüne "Mim Kemal usulü" adıyla geçmiştir. Uzun yıllar Gülhane Hastanesi 1.Hariciye Kliniği'ni yöneterek değerli öğrenciler yetiştiren, ders kitapları, makaleleri ve çevirileriyle özellikle karın cerrahisi literatürünü zenginleştiren Öke, 1927'deki ABD Tıp Kongresi'nde de Türkiye'yi temsil etmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Karın Cerrahisi*, 1935; *Diyabet ve Şirürji*, 1939.

ÖKLİD

Bak. EUKLEİDES

ÖKTE, İzzettin
(1911)

Türk, tamburi. Yaşayan yorumcuların en güçlülerindendir.

İstanbul'da doğdu. Besteci ve udi Nail Ökte'nin (1884-1963) oğlu, neyzen Burhanettin Ökte'nin (1904-1973) kardeşidir. Müzikle uğraşan bir aile ortamında yetişti. Birkaç ders aldıktan sonra tamburu kendi kendine ilerletti. Dârüttalim-i Musiki Heyeti'nde çaldı. Atatürk'ün isteğiyle Riyaset-i Cumhur Musiki Heyeti'ne girdi. Ancak, rahatsızlığı yüzünden bir süre sonra buradaki görevinden ayrıldı. Müzik dışında çeşitli memuriyetlerde çalıştı. Radyoya geçmesi daha iyi tanınmasını sağladı. Geçtiği taksimler, çaldığı peşrevlerle saz semaileri, "İzzettin Ökte'den Tambur Soloları" adlı bir dizi programda Ankara Radyosu'ndan yayımlandı. İstanbul Belediye Konservatuvarı İcra Heyeti'nde de tambur çaldı. Son yirmi yıldır müzikten kopmuş olarak yaşamaktadır.

İzzettin Ökte, Tamburî Cemil Bey'den sonra yetişen tamburiler arasında en büyük sanatçılardan biridir. Tamburda, başkalarınınkine benzemeyen, başlıbaşına bir üslup ve tavır ortaya koymuştur. Bir tek mızrap vuruşuyla birkaç perdenin sesini verme tekniğine dayanan klasik tambur üslubu ile, bol mızrap vuruşuna dayanan Tamburî Cemil'inki arasında bir köprü kurmuştur. Yaylı tamburu ise, tamburdan ayrı, yeni bir saz gibi çalmış, bu saza ayrı bir kişilik kazandırmaya çalışmıştır. Çaldığı saz yapıtları, Türk müziğinde solo yorumculuğun parlak örneklerindendir. Nikriz makamında bestelenmiş bir medhal'i vardır.

ÖKTEM, Tankut
(1940)

Türk, heykelci. Yaptığı figüratif heykeller ve anıtlarla tanınmıştır.

Konya'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Edirne'de tamamladı. 1960-1965 arasında İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu (bugün Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi) Seramik Bölümü'nde eğitim gördü. Burada heykelci Hakkı Karayiğitoğlu'nun etkisiyle heykele yöneldi. Okulu bitirdiği yıl, aynı bölüme asistan olarak girdi. 1970'te öğretim üyesi oldu. 1980'de müdür seçildi ve 1982'ye değin bu görevde kaldı.

Öktem, sanat çalışmalarının ilk yıllarında soyut heykeller yapmış, 1970'lerden sonra doğalcı bir anlayışa yönelmiştir. Bu dönemde plastik endişeden çok, doğal görünümü vermeyi amaçlamış ve gerçekçi bir üslup ve ayrıntılı bir işçilik ortaya koymuştur. 1980'e değin malzeme olarak daha çok betonu kullanmıştır. Atatürk'ün doğumunun 100. yılıyla ilgili olarak gerçekleştirdiği anıt tasarımlarının bir bölümünde, beton malzemeyle doğayı bütünleştirmeyi amaçlayan kompozisyonlar yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Yediler Parkı'nda Havuz Heykeli*, 1966, Eskişehir; *Soyut Heykel*, 1971, Vakko Fabrikası, İstanbul; *Panter*, 1972, Kocaeli Sanayi Fuarı Parkı; *Kırkpınar Anıtı*, 1973, Edirne; *Özgürlük Anıtı*, 1975, Eskişehir; *Özgürlük ve Atatürk Anıtı*, 1979, Magosa, Kıbrıs; *Atatürk Anıtı*, 1981, Tuzla Piyade Okulu; *Atatürk Heykeli*, 1982, Girne, Kıbrıs; *Atatürk Heykeli*, 1982, Taşköprü, Kastamonu; *Kompozisyon*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

ÖKTEN, Zeki
(1941)

Türk sinema yönetmeni. Türk sinemasının uluslararası alanda tanınmasına büyük katkıda bulunmuştur.

4 Ağustos 1941'de İstanbul'da doğdu. Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdi. Bir süre amatör tiyatroculukla ilgilendi. 1963'te yönetmen yardımcısı olarak sinemaya geçti. Aynı yıl *Can Pazarı*'yla ilk yönetmenlik denemesini yaptı. Yeniden yönetmen yardımcılığına dönerek Nişan Hançer, Lütfi Akad, Halit Refiğ, Memduh Ün ve özellikle Atıf Yılmaz'la çalıştı. 1972'de *Kadın Yapar* adlı filmiyle yeniden yönetmenliğe başladı. Önceleri daha çok melodram ve güldürüler çekti. 1974'teki *Askerin Dönüşü* ve 1976'daki *Kapıcılar Kralı* adlı filmleriyle önemli bir çıkış yaptı. 1978'de yönettiği *Sürü* uluslararası alanda büyük başarı kazandı. Dünya sinemalarında uzun süre gösterildi ve geniş ilgi topladı. Yurt içinde ve dışında toplam on üç önemli ödül kazandı. Ökten'in bir yıl sonra yönettiği *Düşman*, Berlin Film Şenliği'nde iki özel ödül aldı. 1984'te yönettiği *Pehlivan* filminde oynayan Tarık Akan gene Berlin Film Şenliği'nde En İyi Oyuncu Jüri Özel Ödülü'nü kazandı.

Önceleri Yeşilçam kalıplarında ürünler veren Ökten giderek kendine özgü bir üsluba varmıştır. Süsden arınmış, yalın bir anlatım geliştirmiştir. Özellikle ışık kullanımı ve mizansenleriyle kahramanlarının belirli anlardaki duyarlığını olanca derinliğiyle ve ustaca aktarır.

Birkaç çizgide birden gelişen öyküyü aksamayan bir gerilim içinde anlattığı *Sürü* adlı yapıtı, sinema dili açısından Türk sinemasının en yetkin örneklerinden biridir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Can Pazarı*, 1963; *Kadın Yapar*, 1972; *Vurgun*, 1973; *Askerin Dönüşü*, 1974; *Boşver Arkadaş*, 1974; *Hasret*, 1974; *Şaşkın Damat*, 1975; *Kapıcılar Kralı*, 1976; *Ne Umduk Ne Bulduk*, 1976; *Çöpçüler Kralı*, 1977; *Sevgili Dayım*, 1977; *Sürü*, 1978; *Düşman*, 1979; *Faize Hücum*, 1982; *Pehlivan*, 1984.

ÖMER
(584 ? -644)

İslam halifesi. Döneminde İslamiyet Arabistan Yarımadası'nın dışında yayılmaya başlamıştır.

Doğum yılı kesin değildir. Mekke'de doğdu, 3 Kasım 644'te Medine'de öldü. Babası Hattab, Kureyşoğulları'nın bir kolu olan Beni Adiy kabilesinin önderlerindendi. Ömer gençliğinde yiğitliği, savaşçılığı, cesareti ile ün yaptı. Babası Hattab, ataları Nüfeyl, Ribah ve diğerleri kabileler arası uzlaşmazlıkları çözümleyen yetenekli birer elçiydiler. Ömer de aile mesleğini sürdürdü. Kureyşoğulları ile öteki kabilelerin sorunlarına bulduğu yapıcı çözümlerle tanındı. Hz.Muhammed İslamiyet'i yaymaya başlayınca karşı grupta (Müşrikler) yer aldı. Uzunca bir süre İslamiyet'e karşı çıktı. Söylentiye göre, Hicret'ten dört yıl önce, 618'de *Kuran*'ın hem şiirsel hem anlamsal etkisinde kalarak Müslüman oldu. Ömer'in dine girişi Müslümanlar arasında sevinç uyandırdı. Ayrıca bu katılış, önemli bir dönüm noktası oldu. Ömer'in verdiği güvence ile o güne değin gizli tutulan ibadetler açıkça yapılmaya başlandı. Müslümanlar ilk açık namazı Ömer'in koruyuculuğunda Kâbe önünde kılabildiler. Bununla birlikte, Müslümanlar'a karşı

Ömer

giderek artan baskılar önlenemedi. 622'deki Hicret olayından bir süre sonra Ömer de bir grup Müslüman'la Medine'ye göçtü. 624'teki Bedir Savaşı'nda önemli görevler üstlendi. Teke tek vuruşmalarda dayısını öldürmekten çekinmedi. Uhud Savaşı'nda Hz.Muhammed'i korumaya çalıştı. Bu olaydan sonra dul kızı Hafsâ'yı Peygamber'le evlendirdi. 627'deki Hendek Savaşı'nda cenah komutanlığı yaptı. Hudeybiye barış görüşmelerinde İslam delegesiydi. 628'deki Hayber seferinde ve 629'da Mekke'nin alınmasında bulundu. Hz.Muhammed'in son yıllarında Ashâb'ın (Hz.Muhammed'le sağlığında konuşmuş kişiler) en erdemli iki kişisinden "Şeyheyn" (öteki Ebubekir) sayıldı. Aşere-i Mübeşşere (Cennetle müjdelenen on kişi) arasında yer aldı. Hz. Muhammed'in ölümü üzerine ortaya çıkan bunalımda Ebubekir'in halife seçilmesinde etkili oldu. Ali'yi halifelik savından vazgeçirtti. Müslümanlar'ın ikiye bölünmesini önledi. O yıl "Hac Emiri" olarak hacı kafilelerinin Mekke'ye gidiş dönüş güvenliğini sağladı. "Ridde" (dinden dönme) ve "Mütenebbiler" (yalancı peygamberler) olayları İslamiyet'i sarsacak boyutlara ulaşınca, kendisinden beklenenin aksine ödüncü bir siyaset önerdi. Sözgelimi, zekât alınmamasını savundu. 634'teki Yermuk Savaşı sırasında Medine'de kalan Ömer, bir süre sonra Ebubekir hastalanınca ona vekillik etti. Ebubekir, danışmalarda bulunarak bir vasiyetname hazırladı. Ömer'i halife adayı seçtiğini belirtti.

Ebubekir ölünce 25 Temmuz 634'te halife oldu. İktidarının ilk günlerinden başlayarak genişleme ve İslamiyet'i yayma siyaseti güttü. Bu amaçla Bizans'a ve İran'a karşı savaşlar açtı. Suriye'deki ordunun başkomutanı Halid b. Velid'i bu görevden alarak yerine Ube Ubeyde b. Cerrah'ı atadı. Irak'ın alınması için hazırlıklarda bulundu. Bölgeye Ebu Ubeyd Sakafi komutasında bir ordu gönderdi. Bu ordu 635 ve 636'da Sasani kuvvetlerini yer yer bozguna uğratarak Irak'ın bir bölümünü ele geçirdi. Fırat üzerindeki savaşlarda (Köprü Vakası) çok sayıda İslam askeri boğuldu. Ömer, Irak Cephesi'ne Sa'd b.Ebi Vakkas'ı başkomutan atadı. Suriye'deki saldırılar da yoğunlaştırıldı. Ecnadin ve Fihl savaşları kazanılarak bölgedeki Bizans gücü çökertildi. 635'te Şam alındı. Bir Müslüman birliği Kınnesrin ve Halep'i zaptetti. Muaviye, Âmr İbnu'l-As gibi genç komutanlar da Ürdün, Filistin, Antakya dolaylarını ele geçirdiler. İran'daki Sasani İmparatorluğu'na karşı ilk önemli meydan savaşı ise 636'da Kadisiye'de verildi. Sa'd b. Ebi Vakkas, İran ordusunu dağıttı. İran'ın bir bölümü İslam topraklarına katıldı. Egemenlik sınırlarının genişlemesi, Ömer'in yönetsel ve askeri birtakım düzenlemeler yapmasını gerektirdi. İslam savaşçıları için Irak'da Kûfe ve Basra garnizonlarını kurdurdu.

Fetihlerin genişlemesi

Uzun süre kuşatılan Kudüs'ün Musevi ve Hıristiyan halkları, kenti halifeye teslim edebileceklerini duyurunca, Ömer 637'de Kudüs'e geldi. Öteki semavi dinler için olduğu kadar İslamiyet için de kutsal sayılan bu kentin alınışı salt Ömer'in bir başarısıydı. Burada bir süre kalarak dinsel ve yönetsel sorunları çözümledi. Medine'ye dönünce hazine (Beytülmal) işleriyle uğraştı. Defterlere dayalı sağlam bir bütçe oluşturmaya çalıştı. Bu sırada İran savaşları sürmekteydi. Bâbil'i alarak ilerleyen Sa'd b.Ebi Vakkas, Sasaniler'in başkenti Medain'e yürüdü. 638'de Celula Savaşı'nda yenik düşen III.Yezdgerd, Rey'e kaçtı. Dicle kıyısındaki Medain alındı. Burada ele geçen hazineler ganimet olarak Medine'ye gönderildi. Bundan sonra Kûfe ve Basra üslerinden belirli hedeflere yönelen tümenler, Musul, Ninova kalelerini, Basra Körfezi kıyılarını zaptetti. 640'taki kuraklık ve veba salgını, fetihleri duraksattı. Bu yıl içinde Şam'a giderek kıtlık ve salgın nedeniyle alınan önlemlerle ilgilendi. Doğal felaketlerin atlatılmasından sonra Âmr İbnü'l-As komutasında dört bin kişilik bir kuvveti Mısır'a gönderdi. İran savaşları da hareketlendi. 641'de Nihavend ve Hemedan, Mısır'da ise 642'de İskenderiye alındı. Mısır'da Fustat garnizonu kuruldu. Ubke b. Nâfi küçük bir tümenle Kuzey Afrika (Mağrib) fethine çıktı. 643'te Bingazi ve Trablus'u zaptetti. Kuzeydoğu'daki akınlar da sürdürülmekteydi. Rey, Cürcan, Taberistan, Azerbaycan, Derbend'e dek olan yerler alındı. Ömer, Ashâb'dan yetkin kişileri bu bölgelerde görevlendirerek adil yönetimler kurulmasını gözetti. Ahnef komutasındaki bir İslam ordusu ise III.Yezdgerd'i izleyerek Horasan'a girdi. Herat, Merv, Belh ele geçirildi. Batı Göktürkler'e sığınan III.Yezdgerd, ittifak kurduğu Şapolyo Han'la birlikte Horasan'a yürüdü. Fakat bir başarı elde edemedi. İran'ın fethi, Ömer'in son yıllarında tamamlandı.

Halkın sorunları ile yakından ilgilenen Ömer, 644'te Medine çarşısında dolaşırken Ebu Lu'lu adlı Hıristiyan bir köle tarafından fazla vergi alındığı gerekçesi ile itham edildi. Halife Ömer, yasalardan ödün verilemeyeceğini hatırlattı.Ertesi sabah Mescid'e giden Ebu Lu'lu, burada Ömer'i hançerle yaraladı. Halife aldığı yaraların etkisiyle öldü. Hz.Muhammed'in türbesine yakın bir yere gömüldü.

◄ *Halifeliği*

Önemi ve hizmetleri

Ömer, İslamiyet'in kökleşmesinde ve yayılmasında birçok yönden birinci derecede rol oynadı. On yıllık halifeliğinde Horasan'dan Anadolu içlerine, Libya'ya dek uzanan geniş bir devletin sınırları çizildi. Bu hızlı gelişme, aynı zamanda İslamiyet'e olağanüstü bir zenginlik kazandırdı. Ömer, parasal zenginliğin, İslam inançlarını bozmasından çekinerek tüm yaşamını "Asr-ı Saadet" denen Hz.Peygamber

dönemindeki gibi çok sade ve hatta yoksulluk içinde geçirmeyi yeğledi. Atadığı yöneticilerde de aynı yaklaşımı aradı. İslamiyet'in amaçlarından olan adaletin yaygınlaşmasına çaba harcadı. İlk vergi yasasını yürürlüğe koydu. İslam ceza kuralları üzerinde düzenlemeler yaptı. İlk İslam mahkemesini ve hapishanesini kurdu. Yine, ilk İslam sikkesi, ilk maaşlı ordu da Ömer dönemindeki yeniliklerdendir. Merkezden ordu göndermenin güçlüğü karşısında uzak bölgelere üsler kurdurdu. İçki içenlerin cezalandırılması, kimi durumlarda kısas yerine sürgün cezasının uygulanması, teravih namazının cemaatle camide kılınması gibi uygulamalar da Ömer'in halifeliği sırasında başladı.

• KAYNAKLAR: Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, I, 2.Kısım 1972; İbrahim Rıfat, *Hazret-i Ömer ve Adaleti*, 1910; Şibli Numani, *Hazret-i Ömer*, 2 cilt, 1975; J.Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, 1960.

• BAKINIZ: ALİ b.EBU TALİB, OSMAN, UKBE b.NAFİ.

ÖMER [el-Hac]
(yks.1797-1864)

Senegalli din adamı. Yukarı Nijer bölgesinde bağımsız bir devlet kurmuştur.

Senegal Irmağı kıyısındaki Podor yakınlarında bulunan Aloar'da doğdu, Jigimberè'de (bugün Mali' de) öldü. Asıl adı Ömer b. Said Tal'dir. Ticaniye tarikatına bağlı tanınmış hocaların yanında din öğrenimi gördü ve 1826'da Mekke'ye giderek hacı oldu. 1835'e kadar burada kalarak Ticaniye tarikatının önde gelen kişileri arasına girdi ve Batı Sudan halifesi unvanını aldı.

Üç yıl süren dönüş yolculuğu sırasında önce Bornu ve Sokoto'ya uğrayarak yönetici çevrelerle iyi ilişkiler kurdu. Daha sonra yöneticileri Kadiriye tarikatından olan Macina'ya gitti. Pek iyi karşılanmadığından yoluna devam ederek Sègou'ya geçti. Burada kısa bir süre tutuklu kaldıktan sonra Futa Jallon'a yerleşti. Yürüttüğü çalışmalarla hızla yayılan Ticaniye tarikatına çok sayıda yandaş kazanmaya başladı.

Önemli bir güç haline gelen tarikatın, yöredeki geleneksel yöneticilerin nüfuzunu sarsmaya başlaması üzerine 1849'da Nijer Irmağı'nın kaynaklarının yakınında bulunan Dinguiray kasabasına sürüldü. Buradan Müslüman olmayan yerel devletlere karşı küçük çapta saldırılara girişerek güçlü ve disiplinli bir ordu oluşturdu ve 1852'de cihad ilan etti. Putperest Mandingolar'a boyun eğdirdikten sonra Bambara ve Nioro'yu ele geçirdi. Talebe denen öncülerin komutasındaki birliklerle Nijer ve Timbuktu ırmaklarının kaynakları arasında uzanan geniş topraklara da egemen oldu. Böylece birleşik bir devlet haline gelen Tukulor İmparatorluğu'nu kurdu. 1857'de Senegalli bir melez tarafından savunulan Fransız kolonisine bağlı Medine üssüne karşı saldırıya geçti. Senegal Valisi Louis Faidherbe'i güç durumlara düşürerek Fransızlar'ın ilerleyişini durdurdu. Daha sonra Sudan' a yönelerek Fulani'nın başkenti Hamdallahi'yi ele geçirdi ve Kadiriye tarikatına bağlı kabile şeflerinin çoğunu öldürttü. Ancak kurtulmayı başaran Ba Lobbo adlı şefin toparladığı kuvvetlerin kenti geri alması üzerine bozguna uğrayarak kaçmak zorunda kaldı. Sığındığı mağara havaya uçurularak öldürüldü. Kurduğu devlet Fransızlar'ın sürekli saldırılarına yirmi yıl daha karşı koydu.

ÖMER b.ABDÜLAZİZ
(682-720)

Emevi halifesi. İslamiyet'i adil yönetim ve propagandayla yaymaya çalışmıştır.

Medine'de doğdu, Şubat 720'de Halep'te öldü. Uzun süre Mısır valiliği yapan Abdülaziz b. Mervan' ın oğludur. Ana tarafından Halife Ömer'in soyundan gelir. Medine'de öğrenim gördü. Enes b. Malik, Abdullah b. Cafer ve Saidü'l-Müseyyeb'ten Hadis okudu. Babasının 704'te ölümüne kadar burada kaldı. Daha sonra amcası halife Abdülmelik'in (685-705) çağrısı üzerine Şam'a gitti ve onun kızıyla evlendi.

705'te halife olan I.Velid (705-715) tarafından 706'da Hicaz valiliğine atandı. Kendinden önceki valiler gibi keyfi davranmadı. Adil bir yönetim kurmaya çalıştı. Öteki vilayetlerdeki Emevi valilerinin kötü, kıyıcı tutumlarından kaçan halk Ömer'in yanına gelmeye başladı. Ancak bu duruma Irak Valisi Haccac b. Yusuf karşı çıkınca 712'de görevinden alındı. 717'de halife Süleyman b. Abdülmelik'in ölümü üzerine halife seçildi.

Ömer büyük fetihlere girişmedi. Halife olunca daha önce başlatılmış olan İstanbul kuşatmasını kaldırdı. Kuzey Afrika'da, Sind'de ve Orta Asya'da adil yönetime, propagandaya önem verip İslamiyet'in daha çok bu yolla yerleşmesi için çalıştı. Müslüman olmayan halkın ödediği haracın ve diğer vergilerin oranlarını düşürdü. Kilise ve tapınaklarının korunmasına, ibadet özgürlüğüne karşı çıkmadı. Müslümanlık, Museviler, Hıristiyanlar ve ateşe tapanlar arasında yaygınlaştı. Vergilerin düşük olması nedeniyle devlet gelirlerinde azalma olmasına karşın, eski yönteme dönmedi. Devlet arazisinin özel mülk haline dönüştürülemeyeceğine ilişkin bir yasa çıkardı. Fethedilen toprakların, kişilerin eline geçmesini önledi.

Emevi ailesine rakip olan ailelerin elinden zorla alınan haklarını geri verdi. Hz. Muhammed'in kişisel mülkü olup, Emeviler'in el koyduğu Fedek topraklarını yasal mirasçıları olan Halife Ali'nin torunlarına verdi. Muaviye'nin döneminde âdet olan, Ali'nin hutbelerde lanetle anılmasını yasakladı. Müslümanlık' a yeni girenlerin büyük kentlere göçmelerine karşı koymadı. Bizans'ın eline geçen Malatya'yı yüz bin tutsak karşılığında geri aldı.

Ölümünden sonra Halep yakınlarında Deyr Siman'a gömüldü. Bir söylentiye göre, Ömer'in Emevi geleneklerine ters düşen yönetim biçimi ve

davranışlarından ötürü, kendi ailesi tarafından bir köleye zehirletilmiştir. Abbasiler hilafeti ellerine geçirdikten sonra, Emevi mezarlarını yok ettikleri halde onun mezarına dokunmamışlardır.

• BAKINIZ: ABDÜLMELİK b. MERVAN, HACCAC b. YUSUF.

ÖMER ADİL
(1868-1928)

Türk, ressam. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk Türk resim öğretmenidir.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Yaşamına ilişkin bilgiler azdır. Sanat eğitimini sürdürmek üzere bir süre İtalya'da kaldı. 1900'lerde Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Levanten ve yabancı öğretmenlerle birlikte görev yapan ilk Türk resim öğretmeni oldu. I.Dünya Savaşı sırasında hükümetin savaş resimleri yaptırması için Şişli'de açtığı atölyede Hikmet Onat, Namık İsmail, Avni Lifij, İbrahim Çallı, Nazmi Ziya gibi sanatçılarla birlikte çalıştı. Viyana ve Berlin'de açılan sergilere bir resmi gönderildi. 1919'dan başlayarak Galatasaray sergilerine katıldı. 1914'te açılan İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (Kız Güzel Sanatlar Okulu) ilk müdürü Mihri Müşfik'in 1919'da ayrılmasından sonra bu okulun müdürlüğüne atandı.

Ömer Adil, İtalya'daki eğitiminde, daha çok İtalyan manzara ressamlarından etkilenmiştir.Resminde kompozisyonu ön planda tutmuştur. İç ve dış mekânlarda gerçekleştirdiği yapıtlarında biçimler, kapalı kompozisyon anlayışıyla düzenlenmiştir. *İstirahat Zamanından İstifade* adlı resminde, kanepede oturan kadının giysisindeki ve halı, kanape gibi eşyadaki yerel motifler dikkati çekmektedir. Kız Güzel Sanatlar Okulu'ndaki çalışma ortamını gösteren *Kızlar Atölyesi* adlı resim belgesel nitelikte bir yapıttır. 1919-1922 arasında yapıldığı sanılan resmin öteki reşimlerden ayrılan yanı düzenlemedeki farklılıktır. Örneğin insan figürleri bir paralel kenarın dört köşesinde toplanmış gibidirler. Renkler grileşmiş ve orta tonlar kullanılmıştır. Ömer Adil'in manzaralarında da aynı renk kullanımı görülür. 1897'de yapılmış *Deniz Kenarında Eski Binalar* adlı resminde, gün batımına doğru kayıktaki insanların hüzünlü görünümü, kayalar ve yapılarla birleşerek bütünlüğü sağlar. *Adadan Manzara*'da ise Türk İzlenimcileri'nin (Empresyonistler) doğaya bakış açısını görmek olasıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *Deniz Kenarında Eski Binalar*, 1897, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *İstirahat Zamanından İstifade*, yks. 1901; *Kızlar Atölyesi*, 1919-1922, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Adadan Manzara; Göreve Koş*, 1924.

ÖMER HALVET
(? -1397)

İranlı mutasavvıf. Halveti tarikatının kurucusudur.

Ebu Abdullah Seraceddin b. Şeyh Ekmelüddin Ehci Ehcan'da doğdu, Herat'ta öldü. Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. İlk bilgileri, Harezm'de amcası Şeyh Ahi Mehmed b. Nur'dan edindi. Amcası, toplumdan uzak, içine kapalı bir yaşam sürüp, kendini ibadet işlerine verdiğinden, tek başına yaşayan anlamında "Halveti" diye anılırdı. Ömer de onun yolunu izleyerek toplumdan uzak kalmayı yeğledi. Bilgisini artırmak amacıyla Tebriz, Mısır ve Hicaz yörelerini dolaştı, sonra Herat'a gitti, sultan Üveys'le yakınlık kurdu, sarayda saygıyla karşılandı. Etkisinin çoğaldığını görünce, Herat'ta Halvetilik adıyla ünlenen tarikatı kurdu.

Ömer Halvet, Şeriat ilkelerine bağlı, *Kuran* ve Hadis'i İslam dininin temeli sayan, ancak dinle tasavvufun uzlaştırılması gereğine inanan bir inanç geliştirmeye çalıştı. Ona göre Şeriat'ın bütün kurallarına uymak gerekir. Çünkü dinin özü ibadet ve anıştır (zikr). Anış, ibadeti güçlendirir, anlam bakımından daha etkili ve çekici kılar. Anış, toplumdan uzakta, içe kapalı bir yaşam biçimiyle gerçekleştirilir, Tanrı'nın *Kuran*'da geçen adları ya dille açıklanır ya da gönülden geçirilir. Anışsız ibadet yetersiz olduğu gibi ibadetsiz anış da, inanç bakımından, doyurucu değildir. Ömer Halvet'in inancına göre gerçek varlık Tanrı'dır, onun dışında kalan ne varsa, gene onun özgür istenciyle yaratılmıştır. Tanrı önsüz-sonsuzdur, evren ise yoktan var edilmiştir, gene yok olacaktır, geçicidir. Tin ölümsüzdür, gövdeye sonradan girmiştir. Ölüm tinin gövdeden ayrılmasıdır. Tin gövdeden ayrılınca tanrısal evrene döner. Yargı günü (kıyamet) gerçektir, her insan yaşarken yaptığının karşılığını görecektir.

Ömer Halvet'in, kurduğu tarikat dolayısıyla, etkisi çok geniş bir alana yayılmış, İran, Suriye, Irak, Mısır ve Anadolu'da pek çok tekke açılmıştır. Halvetilik'in kırkın üstünde kolu vardır ve her biri ayrı bir tarikat niteliğindedir.

ÖMER İBNÜ'L FÂRİD
(1182-1235)

Arap, şair. Tasavvuf içerikli kasideleriyle tanınmıştır.

8 Mart 1182'de Kahire'de doğdu, aynı kentte öldü. Şafii fıkhı ile Hadis öğrenimi gördü. Babası miras hukuku ile uğraştığından el-Fârid (feraiz bilgini) mahlasını aldı. Sufilik yolunu seçti. Kahire yakınlarındaki el-Mukattam Dağı eteklerinde bir yere çekildi. Burada uzun süre yalnız yaşadı. Mekke'yi ziyaret edip, Kahire'ye döndü. Bir veli olarak tanındı, saygınlık kazandı.

Daha çok tasavvuf içerikli kasidelerden oluşan küçük bir *Divan*'ı vardır. "Kaside-i Hamriye" (şarap kasidesi) ya da "Kaside-i Mimiye" olarak bilinen manzumesinde tanrısal aşkın sarhoşluğunu betimler. "Kaside-i Tâliye" adıyla tanınan, sufiyane yaşamını ve duygularını anlattığı yedi yüz elli altı beyitlik "Nazmü's-Sülûk" kasidesi ünlüdür. Tasavvuf edebiyatının klasik parçalarından biri sayılır. Batı dillerine, Türkçe'ye çevrilmiş, birçok şerhler yazılmıştır.

Fârid'e göre tek gerçek mutlak olgunluğa erişmektir. Kasideleri sufi toplantılarında müzik eşliğinde okunur. Şiirlerindeki sözcüklerin çoğu (örneğin "şarap") gerçek değil, mecaz anlamlarında kullanılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Divan*, (ö.s.), R.ed-Dahdah (yay.), 1855; *Şerh-i Kaside-i Yaiye li Cenab-ı İbnü'l-Fârid*, (ö.s.), Mehmed Nazım (yay.) 1894; *İbn-i Fârid Hazretlerinin Yaiye, Mimiye, Raiye Kasidelerinin Şerhidir*, (ö.s.), Mehmed Nazim (yay)., 1912.

- **KAYNAKLAR:** R.A.Nicholson, *The Mystical Poems of Ibn al-Fârid*, 1952.

ÖMER MUHTAR
(1862-1931)

Libyalı halk önderi. İtalyanlar'a karşı yürütülen direniş savaşını örgütlemiş ve yönetmiştir.

Sirenayka'da (bugün Bingazi) doğdu, 16 Eylül 1931'de Soluk'ta öldü. Minifira aşiretinin Breydan koluna bağlı Ferhan ailesindendi. Önce Janzur'da, daha sonra el-Jaghbub zaviyesinde dinsel öğrenim görerek el-Kasr'daki Senusi tarikatının şeyhi oldu.

İtalya'nın 1911'de Libya'ya saldırması üzerine Senusi şeyhi Seyyid Ahmed eş-Şerif eş-Senusi önderliğinde başlayan direniş savaşına katıldı. Osmanlı Devleti'nin 1912 Lozan Antlaşması ile Trablusgarp, Sirenayka ve Fizan'ı İtalyanlar'a bırakmasından sonra 1913-1914 yıllarında gerilla savaşına dönüşen direnişin önderleri arasına girdi. Ancak kıyıda tutunabilen ve I.Dünya Savaşı'nda uğradığı yenilgilerle güç duruma giren İtalyanlar'ın 1917'de Akrama'da İdris Senusi ile yaptığı anlaşma sonucunda Sirenayka'da kurulan yönetime bağlı olarak el-Abyar ve Tahnis bölgelerinin yöneticisi oldu. Bir yıl sonra Misutat'ta toplanan şeyhler ve soylular da Tripolitanya Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. İtalyanlar 1919'da Suani Bek Adem Antlaşması ile bu cumhuriyetin özerkliğini tanıdılar. 1920'deki er-Rajma Antlaşması ile de Emir İdris'in Sirenayka'daki egemenliğini onaylamak zorunda kaldılar. Ancak bu antlaşmalar İtalyan parlamentosundan geçirilmedi ve 1922 Ekimi'nde kurulan faşist rejim yoğun bir saldırı hazırlığına girişti. Emir İdris ile birlikte Mısır'a giden Ömer Muhtar, 1923'te onun isteğiyle geri dönerek direnişin askeri komutanlığını üstlendi. Bir süre sonra da Muhammed Rida'nın yerine geçerek direnişin önderi oldu. Osmanlılar döneminden beri otorite tanımayan, hiç vergi ödemeyen ve Senusi tarikatına son derece bağlı olan Cebelü'l-Ahdar (Yeşil Dağ) aşiretlerinden derlediği gerilla güçleriyle, Sirenayka'yı işgal etmeyi tasarlayan İtalyan birliklerine ağır darbeler indirmeye başladı. Sayıları ancak 700-800'ü bulan ve üstün bir hareket yeteneğine sahip olan garilla kuvvetleri ile gerçekleştirdiği baskınlarla yıpratıcı bir savaş taktiği izledi. 1925 Mısır Antlaşması'ndan sonra Mısır ve Sudan'dan yardım bağlantısı kopmasına karşın özellikle Bedevi köylülerin yardımıyla gerilla savaşını uzun yıllar sürdürdü. İtalyanlar direnişi kırmak için köylüleri topraklarından atma, hayvanlarına el koyma, kuyuları doldurma ve kadınlar ile çocukları toplama kamplarına kapatma yollarına başvurdular. Ömer Muhtar bir askeri taşıt kolunu vurmaya hazırlanırken 11 Eylül 1931'de küçük bir çarpışmada yaralandı ve el-Beyda yakınlarında atından düşerek İtalyanlar'ın hizmetindeki bir yerli jandarma süvarisi tarafından yakalandı. Bu haberi alan general Graziani uçakla Roma'dan Trablus'a geldi ve alelacele kurulan bir savaş mahkemesi aracılığıyla Ömer Muhtar'ı bir oturumda idama mahkûm etti. 16 Eylül'de Soluk'ta asıldı. Libya Genel Valisi Mareşal Badoglio çok geçmeden Libya'da savaşın bittiğini ilan etti.

60 yaşında zorlu bir direniş savaşının başına geçen Ömer Muhtar'ın kuvvetleri her aşiretin ayrı ayrı oluşturduğu gerilla birliklerine dayanmaktaydı. Kendisi edvar adı verilen bu birliklerin başında el-Naibü'l-Amm sanıyla ortak bir strateji yürütmekten sorumluydu. Her gerilla birliğinin başında bir komutan, bir kaymakam, bir kadı ve bir komiser bulunmaktaydı. Birliklerin harcamaları yazılı belge karşılığında halktan toplanan zekâttan karşılanmaktaydı. Gündüzleri kısmi bir denetim sağlayabilen İtalyan birliklerinin varlığına karşın, halk üzerinde büyük bir etkiye sahip olan gerilla birlikleri bir tür hükümet görevi de görmekteydi. İtalyan sömürgeciliğine karşı direnişin bayrağı haline gelen Ömer Muhtar'ın anısı uzun yıllar yaşadı ve 1943'te kurulan Arap milliyetçisi örgütlerden biri de Ömer Muhtar Derneği adını aldı.

Libya: Trablusgarp, Bingazi ve Fizan kitabının yazarı Celâl Tevfik Karasapan'a göre Ömer Muhtar 1911-1912 Savaşı sırasında tanıdığı Mustafa Kemal'e 1931'de bir "istimdatname" (yardım çağrısı) yollamış, ancak bu İtalyan askeri devriyelerinin eline geçmiştir.

ÖMER HAYYAM
(1044-1123/1135)

İranlı şair ve bilgin. Mutlu yaşamak için usla bağdaşmayan her türlü inançtan arınmanın gereğini konu edinen rubaileriyle ünlüdür.

Horasan'ın Nişapur ilinde doğdu, aynı yerde öldü. Asıl adı Gıyaseddin Ebu'l-Feth b.İbrahim el-Hayyam'dır. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoksa da, başta Beyhaki olmak üzere, değişik kaynaklar onun Belh, Buhara, Merv ve Bağdat gibi bilimsel bakımdan birer odak durumunda olan yerlerde öğrenim gördüğünü, özellikle matematik, gökbilim, tıp,

tasavvuf ve edebiyat alanlarında geniş kapsamlı çalışmalar yaptığını belirtirler.

Ömer Hayyam, özellikle Eukleides'in *Stoikhea*'sı ("Elemanlar") aracılığıyla Orta Çağ'a ulaşan Yunan matematiği ile Çin ve Hint matematiklerini birlikte tanıma olanağını başarıyla kullanarak büyük bir gelişme gösteren İslam Matematik Okulu'nun 11. yy sonlarıyla 12. yy başlarındaki en büyük temsilcisidir. O dönemlerin hemen hemen her matematikçisi gibi o da astronomiyle ilgilenmiştir. Gerçek Güneş yılından sapması, bugün kullanılana oranla daha küçük olan bir takvim hazırlamıştır. Günümüze ancak en parlak yüz yıldızın eliptik koordinatlarını içeren bir bölümü kalmış olan *Zic-i Melikşah*'ı (Melikşah Zayiçesi) hazırlayan bilim kurulunun yöneticiliğini yapmıştır.

Ömer Hayyam'ın matematik alanında bilinen on dört yapıtı vardır. Bunlar özellikle aritmetik, sayı kuramı ve cebir dallarında birçok yeni tanım, çözüm ve yorumu içerir. Çin ve Hint matematikçilerinin aritmetik konusundaki çalışmalarına dayanan kayıp bir yapıtında da doğal sayıların ikinci, üçüncü ve dördüncü dereceden köklerinin bulunmasını sağlayan bir yöntem geliştirmiştir. Bugün kullanılan binom açılımından farksız olan bu yöntem, Batı'da ancak 19. yy'da yinelenebilmiştir. Ömer Hayyam, *Şerhi ma Askala min Musadaratı Kitabu Uklidis* ("Eukleides'in Kitabına Girişteki Güçlükler Üstüne") adlı yapıtında Eukleides'in Eudoksos'tan aktardığı oran tanımını sayı kavramına dönüştürmüş ve oranların, dolayısıyla da rasyonel olmayan sayıların, niceliklerin ölçümünde rasyonel sayılardan farksız biçimde kullanılmasını başlatarak sayı kavramında yepyeni bir çığır açmıştır.

Ömer Hayyam'ın cebir alanındaki en önemli yapıtı olan *Risale fi'l-Barahin alâ Mesailü'l-Cebr ve'l-Mukabele*'dir ("Cebir ve Mukabele Problemlerinin Tanıtılması Üstüne İnceleme"). Üçüncü derece denklemlerinin çözümünde iki koniğin arakesitlerinden yararlanmaya dayalı yöntemi tanıtır. Bu yapıtta kökleri Eski Yunan matematiğinde bulunmakla birlikte büyük ölçüde İslam matematikçileri tarafından geliştirilen konik kesitler yönteminin daha önce başarılmış uygulamalarının yanı sıra, kök sayısının birden fazla olabileceği ilk kez açıklanmış, iki kökü olan kimi denklemlere yer verilmiş ve denklemler kök sayılarına göre sınıflandırılmıştır.

Bilimsel çalışmaları

Yine birçok İslam matematikçisi gibi Ömer Hayyam da paralellik kuramını *Elemanlar*'ın V. aksiyomundan farklı bir temele oturtmaya çaba göstermiştir. Daha sonra Nasireddin Tusî tarafından geliştirilecek olan paralelliğe ilişkin buluşlarıyla da, Batı'da ancak 17. yy'da başlayacak olan çalışmaları etkilemiştir.

Şiir sanatı

Ömer Hayyam'ın bilimsel çalışmaları yanında, ününün yaygınlaşmasını sağlayan başarısı şiir alanında olmuştur. Onun yaşadığı dönemde İran'da biri eski İran inançlarından, öteki İslam düşüncesinden kaynaklanan iki akım egemendi. İslam düşüncesi Şeriat'a, eski İran inançları ise, ulusal geleneklere dayanıyordu. Bu alanda başlıca kaynak Firdevsî'nin *Şehname*'siydi. Eski İran inançlarını, geleneklerini, söylencelerini konu edinen bu yapıtın temeli Zerdüşt'ün kişiliğinde biçimlenen çoktanrıcılıktı. İslam düşüncesinin beslediği görüşler de Farâbi, İbn Sina ve Gazâlî gibi aydınların elinde bir felsefe ve tasavvuf öğretisine dönüşmüştü. Ömer Hayyam önce bu düşünürlerin görüşlerini öğrenmiş, onlardan aldığı esinleri, yeni bir yaşama anlayışıyla rubailerinde şiirleştirerek sergilemiştir. Eski Anadolu-Yunan felsefesinden, özellikle Epikuros'un yaşama anlayışından izler taşıyan bu şiirlerde, bilimsel çalışmalarının, gözlemlerinin etkisi açıktır. Bu çalışmalar onu, usla, algıyla kavranan bir evrenin gerçekliği sorunuyla karşı karşıya getirmiştir. Bu nedenle, şiirlerinde odak konu ötedünya değil, içinde yaşanan, duyularla kavranan evrendir. Evrene gerçekçi bir açıdan bakar. Onun için yaşamın ereği mutlu olmak, usla bağdaşmayan her türlü inanç ve geleneğin etkisinden kurtulmaktır. Mutluluk, sevgi, dostluk, barış ve insan sorunları üzerinde durur.

Evren görüşü

İnsan düşünen, us ilkelerine göre yaşamını düzenlemesi gereken bir varlıktır. Bu nedenle usa aykırı gelen, birtakım alışkanlıklardan kaynaklanan, köksüz ve mutluluğu engelleyici inançlardan arınmalı, yaşamı bir sıkıntı, kaygı ve özlem kaynağı olmaktan kurtarmalıdır. Gerçek olan, içinde yaşanan evrendir, Şeriat'ın ileri sürdüğü ötedünya, tanrısal evren, ölümden sonra dirilme, yargı günü hep birer kuruntudur. İnsan usunu kullanarak, onun ışığında yürüyerek "varlık-yokluk kaygısından kurtulmalı, ötedünyayı değil, kendini bilmeli"dir. Bu evrendeki yaşam geçicidir, insan yeryüzüne bir kez gelir. Bu nedenle, yaşamın tadını çıkarmalı, elden geldiğince mutlu olmanın yollarını aramalıdır.

Mutluluk anlayışı

Mutluluk, usa uygun yaşamakla, aşırı tutkuların, sınırsız kazanç ardında koşmanın etkisinden kurtulmakla sağlanır. İnsan çıkarı için "birtakım alçakların buyruğu altına girmemeli", yaşamı sürdürecek nicelikte olanla yetinmelidir. Tutku, insanı usun denetiminden uzaklaştırır, bilinçsiz davranan bir varlık

Ömer Hayyam'dan Dört Rubai

Kim görmüş bu cenneti cehennemi?
Kim gitmiş de getirmiş haberini?
Kimselerin bilmediği bir dünya
Özlenmeye, korkulmaya değer mi?

Şu testi de benim gibi biriydi,
O da bir güzele vurgun, dertliydi.
Kim bilir, belki boynundaki kulp da
Bir sevgilinin bembeyaz eliydi..

(Çev.: S.Eyuboğlu)

Gül mü yok, diken olsun diken.
Güneş mi yok, ateş olsun ateş.
Hırka mı yok, şeyh mi yok, tekke mi yok,
kiliseye, çana, puta fitiz.

Şurda, oh diyecek bir yer olaydı,
ya da şu uzun yolun güzel bir sonu;
Yüzbin yıl sonra, yerin altından,
otlar gibi, yeşil yeşil, çıkma umudu.

(Çev.: A.Kadir)

durumuna getirir, başkalarıyla kurulması gereken dostluk ve kardeşlik ilişkilerini ortadan kaldırır. Oysa yaşamak bir dost çevresi oluşturmak, sevgiden kaynaklanan bir yöntemi benimsemektir. Sevgi kişiyi bir yandan çevresine, bir yandan da yaşama bağlar. Bir sevgi varlığı olan insan için, Şeriat'ın önerdiği katı görevler gereksizdir. Ömer Hayyam'a göre, insanı Tanrı yaratmış ve onu yazgının denetimi altına vermişse, eylemlerde suç aramanın gereği yoktur. Çünkü insan ancak özgür istenciyle yaptığı şeylerden, us ilkelerine göre davranışlarından sorumlu tutulabilir. Elinde olmayan, yalnız yazgının (kader) yapısı gereği yapılan işlerden dolayı kişiyi sorumlu tutmak, suçlu saymak yüce Tanrı'ya yakışmaz. Bütün evreni ve onun içinde insanın yararlandığı varlıkları Tanrı yaratmışsa, onlarda suç aramanın gereği yoktur. Şarabın yapıldığı üzümü yaratan Tanrı'nın, şarabı içen insanı suçlu sayması tanrısal adaletle bağdaşmaz. Güzeli yaratan Tanrı, onun sevilmesini de ister, bu nedenle sevmek tanrısal istence aykırı değildir.

Ömer Hayyam için sevginin üç öğesi vardır: Yaşamı düzenli ve mutluluk sağlayıcı bir niteliğe kavuşturmak, bütün insanlarla uyum içinde bulunmak, özlemleri usun ölçülerine göre gerçekleştirmeye çalışmak. Bu üç öğeden birinin eksikliği, kişiyi kaygıya, karamsarlığa, güvensizliğe sürükler. Bunun sonu da bunalımdır. Oysa "yüreğini usuna uyduran için bu yeryüzünde boş geçen gün yok demektir."

Sanatı

Bütün düşüncelerini rubailerinde sergileyen Ömer Hayyam'a göre sanat bir başarı alanıdır. Şiir ise bu alanda ortaya konan bir üründür. Şiiri bütünlüğe ulaştıran uyum, ölçü ve anlam gibi üç öğe vardır. Bu üç öğenin birliğe ulaştığı şiir başarılıdır, etkilidir. Öte yandan, gene bu üç öğenin sergilenmesini sağlayan, başlıca varlık dildir, dille ortaya konan sözcüklerdir. Ömer Hayyam'a edebiyat tarihindeki yerini kazandıran dörtlüklerde bu üç öğenin sağladığı birlik ve bütünlük başlıca etkendir. Onun kullandığı ölçü Arap-İran şiirinde ortak olan aruzdur. Ömer Hayyam, bu ölçünün rubai türüne uygun gelen bölümünü seçerken, ağırlığı, anlam ve uyum bağlantısı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Seçilen sözcüklerle anlam arasında kurulan birlik, şiirin gücünü çoğaltmakta, okuyucu üzerinde müzikten kaynaklanan bir etki yaratmaktadır. Anlam ise, işlenen konuyla insan yaşamını iç içe getirmektedir.

Kişinin varlığı

Ömer Hayyam için temel sorun kişinin varlığıdır. Kişi var olduğu sürece evren ve öteki nesneler vardır, kişi ortadan kalkınca hepsi yok olur: "Ben olmayınca bu güller, bu kızıl dudaklı güzeller, bu güzel kokulu şaraplar yoktur, ben düşündüğüm sürece dünya vardır". İnsan için önemli ve gerçek olan düşünmektir. Düşünülmeyen bir nesnenin varlığı da söz konusu değildir. Varlığa düşünen insan açısından bakan, onu düşünme eylemiyle bağlantılı kılan Ömer Hayyam, ahlak konusunu davranışlarla özdeşleştirir, usun ilkelerine, yaşamı mutluluğa kavuşturacak kurallara uymayı "ahlaklı" sayar.

Ömer Hayyam, İslam edebiyatında büyük bir etki alanı yaratmış, rubai türünde başlıca örnek olarak benimsenmiştir. Onun yaşama anlayışı, özellikle Şeriat ilkelerine karşı çıkışı, şiire yeni bir içerik kazandırmış, birçok ozana ışık tutmuştur. Türk Divan şiirinde, rubai türünde şiir yazan her ozan ondan esinlenmiştir. Türk ozanları içinde, onun yaşamla ilgili düşüncelerini benimseyen en etkili ozanlar Nef'î ve Nedim'dir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Risale fi'l-Barahin alâ Mesailü'l-Cebr ve'l-Mukabele*, (ö.s.), F.Woepcke (yay.), 1851, ("Cebir ve Mukabele Problemlerinin Tanıtılması Üstüne İnceleme"); *Rubaiyat*, (ö.s.), Sencer Mirza (yay.), 1861, (Rubaiyyat-ı Ömer Hayyam),1927, H.Daniş (çev.), yeni harflerle 1953, A.Gölpınarlı, (haz.); *Risale fi'l-Vücud*, (ö.s.), S.Nefisi (yay.), 1931; *Şerbi ma Askala min Musadaratı Kitabu Uklidis*, (ö.s.), 1936, ("Euklides'in Kitabına Girişteki Güçlükler Üstüne"); *Kitabı Mizanü'l-Hikme*, (ö.s.), A.el-Hazini (yay.), 1940.

- **KAYNAKLAR:** A.Christensen, *Recherches sur les Rubâiyat de Omar Hayyâm*, 1904; A.Christensen, *Critical Studies in the Rubaiyát of Umar-i-Khayyâm*, 1927; B.A.Rosenfeld ve A.P.Youşkevitç *Omar Khayyam*, 1965; G.Sarton, *Introduction to the History of Science I*, 1927.

ÖMER NACİ
(1878-1916)

Osmanlı, asker. Ateşli söylevleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "milli hatibi" olmuştur.

Bursa'da doğdu, 29 Temmuz 1916'da Kerkük'te öldü. Ailesinin Kafkasyalı göçmenlerden olduğu sanılıyor. Genç yaşta şiir, edebiyat ve tarihe karşı ilgi duydu. Farsça, Arapça, Fransızca dersleri aldı. Doğu ve Batı edebiyatını inceledi. Bağdat Askeri İdadisi'nden sonra okuduğu Bursa Işıklar Askeri İdasisi'nden, meşrutiyet yanlısı görüş ve çalışmaları nedeniyle Manastır Askeri İdadisi'ne sürüldü. Ardından 1902'de Harbiye Mektebi'ni bitirerek piyade mülazımı (teğmen) olarak Rumeli'de göreve başladı.

Şiirlerini ilk kez 1899'da haftalık *Musavvar Fen ve Edebiyat* dergisinde, daha sonra 1900-1901 yıllarında *Servet-i Fünün*'da yayımladı. Haziran 1905'te kolağası (önyüzbaşı) olarak Selanik'e atandı. Eylül 1906'da gizli kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nde çalıştı.Mart 1907'de bu örgütle ilişkisi öğrenilince Paris'e kaçmak zorunda kaldı. Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin yayın organı *Şûra-yı Ümmet*'te yazılar yazdı. Amaç yakınlığı içindeki üç örgütün Eylül 1907'de birleştirilmesinde etkili oldu.

II.Meşrutiyet'ten sonra İran'da şaha karşı yapılan mücadeleye katıldı. Yakalanarak idam cezası verildiyse de Osmanlı hükümetinin girişimiyle salıverildi. İttihat ve Terakki'nin 1910 ve 1911 kongrelerinde merkez komitesi sorumlu delegesiydi. 1911 Trablusgarp ve 1912 Balkan savaşlarında Teşkilat-ı Mahsusa içerisinde görev yaptı. 1912'de Kırkkilise (Kırklareli) mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. 1913'teki Babıali baskınına etkin olarak katıldı. I.Dünya Savaşı'nda komutasındaki Kuvâ-yı Seferiye ile İran cephesinde yaptığı baskın ve saldırılarla 4 Ocak 1915'te Rumye'yi aldı. 1916'da yakalandığı tifüsten kurtulamayarak öldü.

ÖMER PAŞA [Serdar-ı Ekrem]
(1806-1871)

Osmanlı, asker. Kırım Savaşı'nda kazandığı başarılarla tanınmıştır.

Ömer Lutfi Paşa Hırvatistan'ın Plaşki kasabasında doğdu, 24 Nisan 1871'de İstanbul'da öldü. Macar asıllıydı. Asıl adı Mihaylo Latos olup Avusturya'da Harp Okulu öğrencisiyken 1828'de Osmanlı Devleti'ne sığınarak Müslüman oldu ve binbaşı rütbesiyle Bâb-ı Seraskerî mütercimliğine atandı. Veliaht Abdülmecid'e bir süre öğretmenlik yaptı. Yeni savaş tekniklerini iyi bilmesi nedeniyle hızla yükselerek 1841'de mirliva (tümgeneral) oldu.

1848 Macar Devrimi'nin Eflâk'a sıçraması ve Rusya'nın Eflâk'ı tehdit etmesi üzerine oraya gönderildi. Kazandığı başarılar üzerine müşirliğe (mareşal) yükseltildi. 1849'da Rumeli müşiri olarak Balkan ordusu komutanlığına getirildi. 1852'de çıkan Karadağ ayaklanmasını bastırdı. 22 Haziran 1853'te Eflâk ve Boğdan'a giren Ruslar'ı, Olteniça'da (bugün Oltenita), 1854'te de Çatana'da yendi ve işgale son vererek Besarabya'ya çekilmek zorunda bıraktı. Şubat 1854'te serdar-ı ekrem (başkomutan) oldu.

Savaşın Kırım'a kayması üzerine Aralık 1854'te Kırım başkomutanlığına atandı. Osmanlı ordusunu Varna'dan Gözleve'ye geçirdi. 8 Eylül 1855'te müttefiklerin (İngiltere ve Fransa) de yardımıyla Sivastopol alındı. Ruslar'ı İngur Irmağı boyunda yendi ama 28 Kasım 1855'te Kars'ın düşmesini önleyemedi. 1857'de Irak ve Hicaz orduları müşirliği ve Bağdat valiliğine getirildi. 1859'da görevinden azledildi. Nisan 1861'de ikinci kez Rumeli müşiri oldu. Hersek ayaklanmasını bastırdı ve Karadağ ordusunu yenerek bir barış antlaşması yaptı. 1863'te serasker kaymakamlığına getirildi. 1866'da önce Rumeli sonra da Girit başkomutanı olarak buradaki ayaklanmanın bastırılmasında görev aldı. 1868'de ikinci kez serasker kaymakamlığına, 1869'da da Hassa müşirliğine getirildi. Bu görevde iken öldü.

ÖMER SEYFETTİN
(1884-1920)

Türk öykü yazarı. Dilde sadeleşme hareketinin öncülüğünü yaparak yeni bir edebiyat akımının oluşmasını sağlamış, kısa öykü türünün ilk başarılı örneklerini vermiştir.

28 Şubat 1884'te Gönen'de doğdu, 6 Mart 1920'de İstanbul'da öldü. Kafkas Türkleri'nden yüzbaşı Ömer Şevki Bey'in oğludur. 1892'de ailesiyle birlikte İstanbul'a gitti. Babasının isteği üzerine ertesi yıl Eyüp Baytar Rüştiyesi'ne yatılı yazıldı. Edirne Askeri İdadisi'nden sonra İstanbul'da Mekteb-i Harbiye'yi bitirerek 1903'te piyade teğmeni rütbesiyle

Ömer Seyfettin

orduya katıldı. İzmir'e daha sonra Kuşadası'na atandı. 1906-1908 arasında İzmir Zabitan ve Efrat Mektebi'nde öğretmenlik etti. 1908'de Selanik'te, ertesi yıl Makedonya sınırındaki bir köyde görevlendirildi. 1911'de ordudan ayrıldı, Selanik'e yerleşti. Ziya Gökalp ve arkadaşlarının çıkardığı *Genç Kalemler* dergisinin kadrosuna katıldı. 1912'de, Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine yeniden orduya çağrıldı, Sırp ve Yunan cephelerinde savaştı. Yanya Kalesi'nin savunmasında Yunanlılar'a tutsak düştü. Bir yıl süren tutsaklıktan sonra 1913 sonunda İstanbul'a döndü. Kısa bir süre *Türk Sözü* dergisinin başyazarlığını yaptı. 1914'te Kabataş Sultanisi'ne edebiyat öğretmeni olarak girdi ve ölünceye değin bu görevini sürdürdü. 1917-1918 yıllarında Darülfünun'da kurulan Tedkikat-ı Lisaniyye Encümeni üyeliğinde bulundu. Şeker hastalığından kurtulamayarak genç yaşta öldü.

Edebiyatla ilgisi, Edirne'de öğrenciyken başladı. İlk şiiri "Hiss-i Müncemid" 1900'de *Mecmûa-i Edebiyye*'de, ilk öyküsü "İhtiyarın Tenezzühü" ise 1902'de *Sabah* gazetesinde yayımlandı.

İzmir ve Makedonya'da görevli bulunduğu yıllarda çeşitli gazete ve dergilerde şiir, öykü ve makaleleri çıktı. Askerlikten ayrılıp Selanik'e yerleştikten sonra, başyazarlığını Yunus Nadi'nin yaptığı *Rumeli* gazetesinde ve dergilerde yazdı. Asıl ününü *Genç Kalemler* dergisindeki yazılarıyla yaptı. Derginin ilk sayısında imzasız olarak yayımladığı "Yeni Lisan" makalesinde ileri sürdüğü görüşler ve savunduğu düşüncelerle ilgiyi çekti.

I.Dünya Savaşı yıllarında Ziya Gökalp'in çıkardığı *Yeni Mecmua*'daki öyküleriyle ünü yaygınlaştı. Yarım kalan iki çevirisi *İlyada* 1918'de *Yeni Mecmua*'da, *Kalavela* ise *Türk Yurdu*'nda tefrika edildi. Yapıtları toplu olarak ilk kez, ölümünden on sekiz yıl sonra, 1938'de yayımlanmaya başlandı ve bundan sonra çeşitli basımları yapıldı.

Fransız Devrimi'yle Avrupa'ya yayılan özgürlük düşünceleri, 19. yy sonlarında, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan azınlıkları ulusal bilince

Türk Öykücülüğü

Tanzimat dönemindeki Batılılaşma çabaları, Türk edebiyatında da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturur. Özellikle Fransız edebiyatından çevirilerin yapıldığı bu yıllarda Batılı anlamda ilk öykü örneklerini Ahmet Midhat* Kıssadan Hisse ve Letâif-i Rivâyât dizisinde, Emin Nihat da Müsâmeretnâme'sinde verir. Bunları Samipaşazade Sezai'nin* ve Nabizade Nazım'ın* ürünleri izler.

Modern öykü tekniği Servetifünun döneminde gelişir, gözlenir. Biçim ve içerik bakımından ilk yetkin öyküler H.Z. Uşaklıgil'inkilerdir.* Mehmet Rauf*, H.C.Yalçın*, Ahmet Hikmet Müftüoğlu (1870-1927), Saffeti Ziya da (1875-1929) bu dönemin öykücüleridir. Kendine özgü bir öykü anlayışı geliştirerek aynı dönemde etkili olan bir başka yazar da H.R. Gürpınar'dır.* Gözleme dayanan gerçekçi yönelimiyle başarılı öyküler yazmıştır. Cemil Süleyman Alyanakoğlu, İzzet Melih Devrim (1887-1966), Fecr-i Âti döneminin romantik eğilimde ürün veren öykücüleridir.

II.Meşrutiyet'in ilanı, ülkenin siyasal yapısına getirdiği canlılıkla birlikte, yeni bir edebiyat anlayışının gelişmesine de neden olur. İmparatorluğun yıkılışını önlemek kaygısıyla ortaya çıkan düşünce akımlarından biri olan Türkçülük, siyasal alandaki var oluşuna koşut olarak edebiyat alanında da Genç Kalemler dergisinde yaygınlaşır.

Dildeki sadeleşme hareketi, ulusal bir edebiyatın oluşmasında etkili olur. Türk öykücülüğünün kendine özgü bir kimliğe ulaşmasındaki ilk önemli girişimi, bu hareketin öncülerinden Ömer Seyfettin gerçekleştirir. Milli Edebiyat adıyla anılan bu akım doğrultusunda ürün veren Y.K.Karaosmanoğlu*, dil ve konu yönünden sağlam bir öykü evreni kurar. Toplum ve insan gerçeklerine sevecen bir bakışla yaklaşan H.E.Adıvar* ve R.N.Güntekin'in* yanı sıra Memleket Hikâyeleri'yle Anadolu insanını dile getiren R.H.Karay*da bu dönemin önemli bir öykücüsüdür.

Cumhuriyet, toplumsal ve siyasal açıdan olduğu kadar, edebiyatta da yeni bir dönemin başlangıcını oluşturur. Türk öykücülüğünün bu evredeki gelişmesini hazırlayan "yol açıcılar" F.Celâlettin*, S.Ertem*, M.Ş.Esendal*, Kenan Hulusi*, Bekir Sıtkı Kunt (1905-1959), Selâbattin Enis (1892-1942), O.C.Kaygılı*, Sabahattin Ali*, N.S.Örik*, Reşat Enis*, toplumsal yapıdaki değişimi, toplumun değişik kesimlerindeki insanların sorunlarını, gözleme dayalı bir biçimde yansıtırlar.

1930-1940 arasında ilk ürünlerini veren U.Nazif Yiğiter*, Sait Faik*, M.Seyda*, Halikarnas Balıkçısı*, Orhan Kemal*, Kemal Tahir*, O.Akbal*, Faik Baysal (1918), O.Hançerlioğlu*, S.Ağaoğlu*, İlhan Tarus (1907-1967), K.Bilbaşar*, S.Kocagöz*, S.K.Aksel*, A.H. Tanpınar*, A.Nesin*, H.Taner*, T.Buğra*, N.Cumalı* çağdaş Türk öykücülüğünün öncüleri sayılmaktadırlar. Özellikle Sait Faik o güne değin benimsenmiş olanın dışında bir öykü evreni kurarak Türk öykücülüğüne çağcıl bir ses getirmiş ve yeni açılımlar kazandırmıştır.

1940'larda toplumsal gerçekçi yönelimin öyküde iyice etkili olduğu gözlenir. Orhan Kemal, Kemal Tahir, K.Bilbaşar, C.Kudret*, S.Kocagöz*, 1950'den sonra Yaşar Kemal*, M.Hacıhasanoğlu*, Z.Selimoğlu*, M.Buyrukçu*, Fahri Erdinç (1917), R.Ilgaz*, Şahap Sıtkı (1915), bu çabanın başlıca öykücüleridir. Çok partili döneme geçiş yıllarında öyküde köye yöneliş, toplumsal gerçekçi çizgide ürün veren yeni bir kuşağın oluşumunu hazırlar. F.Baykurt*, T.Apaydın*, M.Başaran* köy ve köylü sorunlarına değinen ürünler verirler. Behzat Ay (1936), Dursun Akçam (1930), Yusuf Ziya Bahadınlı (1927), Şevket Yücel, B.Yıldız*, Osman Şahin (1938), Ü.Kaftancıoğlu*, Hasan Kıyafet, A.Sayar*, 1960'larda ve 1970'lerde bu yönelimi sürdürürler. 1950'lerde V.O.Bener*, N.Meriç*, T.Yücel*, D.Özlü*, F.Kayacan*, O.Duru*, F.Edgü*, O.Kutlar*, A.Özyalçıner*, E.Öz*, L.Erbil*, Y.Atılgan*, D.Ceybun*, B.Karasu*, 1960 sonrası S.Burak* gibi insan ve toplum gerçekliklerine yaklaşımda değişik anlayışların örneklerini veren öykücülerle yeni bir kuşağın ortaya çıktığı gözlenir.

1960 sonrası Türk öykücülüğünün gelişip zenginleştiği bir dönemdir. Tarık Dursun K.*, Abdullah Aşçı (1921), Metin İlkin (1932), Meral Çelen (1934), S.Soysal*, Kâmuran Şipal (1926), Ferzan Gürel (1919), A.Muhteremoğlu*, Remzi İnanç (1935), Necati Tosuner (1944), F.Ürgüp*, S.İleri*, Nahit Eruz (1936), K.Korcan*; 1970 sonrası Ş.Kurdakul*, Gülten Dayıoğlu (1935), Kemal Bekir (1924), Mustafa Kutlu (1947), Füruzan*, Tomris Uyar*, A.Bozfırat*, Şevket Bulut (1936), Selçuk Baran (1933), Fethi Savaşçı (1930), Sevinç Çokum (1943), Necati Güngör (1949), Lütfi Kaleli (1933), Adalet Ağaoğlu*, Mustafa Balel (1945), Burhan Günel (1947), Durali Yılmaz, Oğuz Atay*, Muzaffer İzgü (1933), Nedim Gürsel*, Hulki Aktunç*, Aysel Özakın (1942), Nazlı Eray*, Ayşe Kilimci (1954), Celâl Özcan (1941), Kemal Ateş (1946), Tezer Özlü, İnci Aral (1944) değişik yönelimlerde ürünler veren öykücülerdir.

1980'lerde ilk yapıtlarını veren Işıl Özgentürk (1948), Ahmet Say (1935), İ.Yasar*, Pınar Kür (1943), Nursel Duruel (1941), Ayla Kutlu (1938) gibi yazarlar Türk öykücülüğünün gelişim evresinde yeni bir kuşağı oluştururlar.

yöneltmiş, bağımsızlık mücadelelerine girişmelerine yol açmıştı. Balkan Savaşı öncesi, imparatorluk içinde başlayan bu çözülüşe karşı devletin birliğini korumak, yıkılışını önlemek amacıyla oluşan İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık gibi siyasal akımlara 1911'den sonra Türkçülük de eklendi. Türkçülük akımının siyasal alanda "halka doğru" yönelişi, edebiyat alanında da "ulusal kaynaklara dönme" düşüncesini oluşturdu. Halka bu yönde ulaşabilmenin tek yolu olarak da, ulusal bir dile, tarih ve kültür birliğine sahip olma düşüncesi yaygınlaştı. Bu görüşlerden yola çıkan Ziya Gökalp ve arkadaşlarının, II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında, *Genç Kalemler* dergisi çevresinde başlattıkları hareket, bu akımın ulusal bilinçlenme yolundaki yönlendirici çabasıdır. Tanzimat'tan beri süregelen dilde sadeleşme eğilimi, bu düşünceden hareketle benimsenmiş, geliştirilip sistemleştirilmiştir.

Ömer Seyfettin de dilde sadelik ve anlaşılırlıktan yana olmuştur. Türkçe'nin kurallarına göre davranılmasını, dilin Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılmasını savunmuştur. Halkın anlayacağı bir dille yazmayı, halka gitmenin ilk koşulu olarak benimsemiştir. Yapıtlarıyla bu yönelişin Türk edebiyatındaki ilk örneklerini vermiş, Milli Edebiyat akımının oluşmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

I.Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, Ziya Gökalp ile İttihat ve Terakki Fırkası'nca belirlenen yeni kültür politikasına Ömer Seyfettin de bağlanmıştır. 1914-1916 arasındaki bu dönemde edebiyat dışı çalışmaları, polemik yazarlığı ve kadro adamlığı ön plandadır. İttihat ve Terakki'nin görüşlerini savunmuş, bu amaçla, 1914'te Panislamist ve Pantürkist görüşlerle iki de kitapçık yayımlamıştır.

1903-1908 arasında edebiyat yaşamının ilk evresi sayılan İzmir yıllarında, Baha Tevfik (1882-1916), Mehmet Necip (1871-1950), Yakup Kadri, Şehabettin Süleyman gibi yazarlarla ilişki kurması, Ömer Seyfettin'in düşün dünyasını zenginleştiren bir ortam hazırlamıştır. Fransız edebiyatını yakından izlemiş, özellikle Maupassant ve Emile Zola'yı tanımıştır. Mehmet Necip'in dil üstüne görüşlerinden etkilenmiştir. Bu yıllarda yazdığı şiirlerinde Servet-i Fünun şairlerinin etkileri görülür. Aruz ölçüsüne uygun düşen ağdalı bir dil kullanmıştır. Yeni Lisan akımı sonrasında ise hece ölçüsüyle yazacak, dilini yalınlaştırıp anlaşılırlaştırırken, şiiri, düşüncelerini ve amaçlarını anlatabilmede bir araç olarak görecektir.

1909-1913 arasında, Makedonya'dayken yazdığı ilk öykülerinin başlıca temalarını Balkanlar'daki ulusal kurtuluş mücadeleleri ve ulusal bilince ulaşma düşüncesi oluşturur. Bunlar dönemin siyasal hareketlerini eleştiren, Türkçülük anlayışını destekleyen öykülerdir. 1917-1920 arasında ise toplumsal eleştiri ve taşlama yanı ağır basan öyküler yazmıştır. İmparatorluğun savaştan yenik çıkmasıyla iyice belirginleşen yıkılış günlerinin sorunlarına yönelmiştir. Son dönem öykülerinde ise gülmeceye ağırlık vermiştir.

Ömer Seyfettin, Maupassant'ın öykü anlayışından etkilenmiş, çağdaş Türk edebiyatında öykü türünün öncüsü sayılmıştır. Çoğunlukla bir tez çerçevesinde işlediği öykülerinin başlıca temasını, yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasal olayları oluşturur. Döneminin siyasal akımlarını, Türkler'in, Balkan uluslarının bağımsızlık mücadeleleri karşısındaki durumlarını,kendi çocukluk anılarını, I.Dünya Savaşı'nın toplum yaşamına yansıyan olumsuzluklarını, toplumsal yaşamın bozuk ve kötü yanlarını, halkın yanlış inançlarını, tarihsel olayları konu edinmiştir. Bunların yanı sıra halk fıkralarından, folklor ve destanlardan da yararlanarak öykülerinin konularını zenginleştirmiştir.

Yaşadığı dönem ve düşünce dünyası

Öykülerinde süssüz, yalın, yer yer de alaycı bir anlatım vardır. Ön planda olan betimlemeler ya da ruhsal çözümlemeler değil, "olay"lardır. Öyküsünü kişi-çevre-olay bağı üzerine kurar, serim-düğüm-sonuç bölümlemesine uyarak geliştirir. Olaya önem verişi, tip ve karakter çizmesini engeller görünse de, yansıttığı olayların içinde belirgin kişilikler çizmiştir.

Toplumsal olaylara yaklaşımındaki bakış açısı ve döneminin sorunlarını yansıtırkenki düşünsel eğilimleri öyküsünün ana tezini oluşturur. Ona göre önemli olan söyleyişten çok, savunulan düşüncedir. Öykü, düşüncelerini iletmeye, toplumsal yapıdaki bozuklukları göstermeye bir araçtır. Özellikle konularını tarihten seçtiği öykülerinde, savaş sonrası yıllarında, umutsuzluk ve karamsarlık içinde yaşayan insanlara iyimserlik aşılamaya ve umut vermeye çabalamıştır.

Dil anlayışı

Ömer Seyfettin, çok sayıdaki öykülerinin yanı sıra üç de roman yazmıştır: *Ashâb-ı Kehfimiz*, *Efruz Bey* ve *Yalnız Efe*. Bunlardan *Efruz Bey* 1908'den Mütareke yıllarına değin geçen süreyi, eleştirel bir yaklaşımla ele alır. Konusu bir halk menkıbesinden gelen *Yalnız Efe* ise, haksızlıklara başkaldırarak silahlanıp dağa çıkan kız kahraman Yalnız Efe'nin kişiliğinde Türk halkının direnme gücünü gösterir.

Sanatındaki etkilenmeleri

- **YAPITLAR (başlıca):** *Harem*, 1918; *Ashâb-ı Kehfimiz*, 1918; *Efruz Bey*, 1919. **Toplu Yapıtları:** Bomba, (ö.s.), 1962; *Beyaz Lâle*, (ö.s.), 1962; *İlk Düşen Ak*, (ö.s.), 1962; *Yüksek Ökçeler*, (ö.s.), 1962; *Eski Kahramanlar*, (ö.s.), 1963; *Gizli Mabet*, (ö.s.), 1963; *Bahar ve Kelebekler*, (ö.s.), 1963; *Efruz Bey*, (ö.s.), 1963; *Mahçupluk İmtihanı*, (ö.s.), 1963; *Aşk Dalgası*, (ö.s.), 1964. **Şiir:** *Ömer Seyfettin'in Şiirleri*, (ö.s.), F.A.Tansel (der.), 1972.

- **KAYNAKLAR:** T.Alangu, *Ömer Seyfettin Bir Ülkücünün Romanı*, 1968; H.Dizdaroğlu, *Ömer Seyfettin*, 1964; Y.N.Nayır, *Ömer Seyfettin*, 1952; A.C.Yöntem, *Ömer Seyfettin*, 1935; H.Yücebaş, *Ömer Seyfettin*, 1960; *Ölümünün 50. Yılı Münasebetiyle Ömer Seyfettin Bibliyografyası*, 1970.

ÖNAL, Yıldırım
(1931-1982)

Öykücülüğünün evreleri

Türk tiyatro oyuncusu. Konuşma biçimi ve etkileyici sesiyle kendine özgü bir oyunculuk üslubu oluşturmuştur.

İzmir'de doğdu, 10 Ekim 1982'de aynı kentte öldü. 1953'te Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nden mezun oldu. Aynı yıl Devlet Tiyatroları'nda sahneye çıktı. Özellikle *Duvarların Ötesi*, *İhtiras Tramvayı*, *Baba Evinde Hayat* ve *Foto Finiş* gibi oyunlardaki rolleriyle ünlendi. 1960'ta İstanbul Arena Tiyatrosu'na geçti. *Sezar ile Kleopatra*'daki

rolüyle 1964'te İlhan İskender Armağanı'nı kazandı. 1965'ten sonra bir süre Özel Kadıköy Tiyatrosu ve İstanbul Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Tiyatro oyunculuğunun yanı sıra filmlerde de rol aldı. 1973'te Antalya Film Şenliği'nde en başarılı yardımcı erkek oyuncu seçildi. Bundan sonra yeniden Ankara'ya Devlet Tiyatroları'na döndü. 1977'de TRT'ye dublaj yönetmeni olarak girdi. Burada *Karanlığı Gören Gözler, Foto Finiş, Güneşli Bataklık* ve *Fotoğraftakiler* adlı televizyon filmlerini yönetti ve başrollerini oynadı. Özellikle son yıllarında aşırı içki düşkünlüğü nedeniyle sanat yaşamına sık sık ara veriyordu. Bir turne için gittiği İzmir'de geçirdiği beyin kanaması sonucu öldü.

Yıldırım Önal sanat yaşamı boyunca yüzün üzerinde oyunda rol almış, son yıllarında daha çok radyo ve televizyonda çalışmıştır. Sahne, perde ve televizyondaki güçlü oyunculuğunu, etkili sesi ve abartılı, kendine özgü konuşma biçimiyle desteklemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Güzel Helena*, 1953; *Güneşte On Kişi*, 1954; *Harput'da Bir Amerikalı*, 1955; *Nora*, 1956; *Aşk Acısı*, 1957; *Duvarların Ötesi*, 1958; *Günden Geceye* 1959; *Arzu Tramvayı*, 1960; *Rose Bernd*, 1961; *Bir Don Kişot*, 1962; *Foto Finiş*, 1963; *Sezar ile Kleopatra*, 1963; *Baba Evinde Hayat*, 1964; *Köşebaşı*, 1965. **Oynadığı Filmler:** *Hostes Hanım; Vatan ve Namık Kemal; Şehvet Kurbanı; Dinmeyen Sızı; Bir Garip Yolcu; Lekeli Kadın; Zavallılar; Gülerken Ağlayanlar; Zavallı; Milcan; Yaşamak Seninle Güzel.*

ÖNCÜ, Eyüp
(1906-1983)

Türk, binici. Uluslararası yarışmalarda kazandığı birincilikle tanınır.

Van'da doğdu, İstanbul'da öldü. Konya Askeri Lisesi ve Kara Harp Okulu'nda öğrenim gördü. Ortaöğrenimi sırasında atletizm ve futbolla ilgilenmiş, daha sonra Harp Okulu'nun bu dallardaki takımlarında yer almış, bir süre de Muhafızgücü'nde futbol oynamıştı. Orduya katıldıktan sonra binicilik sporuna yöneldi. 1933'te Ulusal Binicilik ekibine seçildi. 1935'te Budapeşte'de, 135 sporcunun katıldığı yarışmalarda aldığı birincilikle Tuna Ödülü'nü kazanarak ilk uluslararası başarısını elde etti. 1937'de Londra konkurhipiklerinde, ertesi yıl Roma'da düzenlenen Mussolini Kupası Yarışmaları'nda, Nice ve Varşova konkurhipiklerinde birincilikler kazanan Türk takımlarında yer aldı. 1951'e değin yarışmacı olarak sürdürdüğü spor yaşamında otuz altı kupa kazanan öncü, 1960'ta albay rütbesiyle emekliye ayrıldıktan sonra Türkiye, Avusturya ve Lübnan'da çalıştırıcılık yapmış, oğlu Kemal Öncü'nün (1945) de yurt içi ve yurt dışında üç yüzü aşkın yarışmada dereceye girmeyi başaran ünlü bir binici olmasına yardımcı olmuştur.

ÖNGÖREN, Ferit
(1932)

Türk, karikatürcü. Gülmece ve karikatür tarihi üstüne çalışmalar da yapmıştır.

30 Haziran 1932'de Diyarbakır'da doğdu. Tiyatro yönetmeni ve oyun yazarı Vasıf Öngören'in ağabeysidir. 1958'de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bir süre avukatlık yaptı. 1956'da başladığı karikatür yaşamını 1970'e değin aralıklarla dergi ve gazetelerde sürdürdü. Kitap kapakları, resimlemeler yaptı. Şiir, gülmece ve karikatür üstüne *A Dergisi, Köprü, Yelken, Şiir Sanat* ve *Yeni A* gibi dergilerde eleştiri yazıları yazdı. 1970'te iki arkadaşıyla birlikte Karikatürcüler Derneği'ni kurdu. *Gün* gazetesinde çocuk masalları resimledi. Zaman zaman *Gırgır* dergisine konu verici *(gagman)* olarak katkıda bulundu 1970'lerden beri *Günaydın* gazetesinde çalışmaktadır.

Öngören karikatüründe küçük insanın günlük dertlerinden en genel toplumsal sorunlara kadar çeşitli olguları konu edinir. Kendine özgü, yalın bir çizgi anlayışı vardır. Karikatür ve gülmece alanlarında kuramsal çalışmalar da yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Kitap:** *Mizah Hikâyeleri Antolojisi*, 1958; *50 Yılın Türk Mizah ve Karikatürü* (S.Balcıoğlu ile), 1973. **Kitap Resimleme:** *İstanbul'dan Çizgiler*, 1979.

ÖNGÖREN, Mahmut Tali
(1931)

Türk televizyon, sinema ve senaryo yazarı. TRT Televizyonu'nun ilk yayınını gerçekleştiren ekibin başında bulunmuştur.

28 Mart 1931'de İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini İstanbul'da Robert Kolej'de bitirdikten sonra 1955'te ABD'de Columbia Üniversitesi Radyo Televizyon Bölümü'nden mezun oldu. 1952'den sonra Televizyon ve sinema üzerine yazılar yazmaya başladı. 1959'da Ankara Radyosu'nda görev aldı. TRT Televizyonu'nu yayına geçiren ekibin başkanlığını yaptı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu'nda öğretmenlik etti. İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Enstitüsü ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde televizyon öğretmenliğinde bulundu. 1973'te Ankara Sinematek Derneği'nin, 1976'da İşçi Kültür Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Çağdaş Gazeteciler Derneği'nin genel başkanlığını yaptı. 1982'de çalışmakta olduğu Ankara İktisadi Ticari İlimler Akademisi Gazetecilik Yüksek Okulu'ndaki görevinden çıkartıldı. Halen (1985) serbest yazar olarak çalışmaktadır.

Demiryol ve *Bereketli Topraklar Üzerinde* adlı filmlerin senaryo yazımına katılan Öngören, televiz-

yon tekniği ve senaryo yazımı üzerinde de çeşitli yapıtlar vermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Televizyona Açılan Pencere*, 1972; *Televizyon Kılavuzu*, 1972; *Televizyon Piyes Yazarlığı*, 1973; *Televizyon Film Yapım Yöntemleri*, 1976; *Senaryo Yazma Tekniği*, 1976; *Sinema ve Yapım*, 1982; *Sinemada Kadın ve Cinsellik Sömürüsü*, 1982.

ÖNGÖREN, Vasıf
(1938-1984)

Türk oyun yazarı ve yönetmen. Brecht'in epik tiyatro yöntemini kullanarak Türk toplumuna özgü gerçekleri dile getirmiştir.

15 Şubat 1938'de Tavşanlı'da doğdu, 14 Mayıs 1984'te Amsterdam'da öldü. Karikatürcü Ferit Öngören'in kardeşidir. Kütahya Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Teknik Üniversitesi Jeofizik Bölümü'ne girdi. Ancak lise yıllarında amatör oyunculukla başlayan tiyatro tutkusu nedeniyle üniversiteyi bitirmeden 1961'de Almanya'ya gitti. Berlin Üniversitesi'nde tiyatro öğrenimi gördü. Daha sonra Doğu Berlin'de Brecht'in kurmuş olduğu Berliner Ensemble topluluğunda çalışmalar yaptı. Türkiye'ye dönüşünde Halk Oyunları topluluğuna oyuncu olarak katıldı. Yazdığı ilk yapıtı *Göç*, 1967 İstanbul Uluslararası Gençlik Festivali'nde ikinci oldu. Öngören, önce Ankara Birliği, daha sonra da 1969'da Ankara Sahnesi adlı toplulukları kurdu. Burada 1970'te kendi sahnelediği oyunu *Asiye Nasıl Kurtulur* ile adını duyurdu ve Ankara Sanat Sevenler Derneği'nce yılın en başarılı oyun yazarı ve yönetmeni seçildi. Oyunda insanın topluma yabancılaşması teması, namus ve dürüstlük kavramları iktisadi sorunlara koşut olarak epik yöntemle işleniyordu. Başka dillere de çevrilen bu oyunu izleyen *Almanya Defteri*, Almanya'ya giden işçileri toplumsal açıdan ele alan *Göç* oyununun yeni bir biçimde sunulması idi. Bunu izleyen *Oyun Nasıl Oynanmalı*'da ve 1977 İsmet Küntay Ödülü'nü alan *Zengin Mutfağı*'nda gene toplumsal sorunlar, sınıfsal çelişkiler vurgulanıyordu. Öngören, yaşamının son yıllarını Hollanda'da geçirdi. Öldüğünde, Amsterdam' da kurmuş olduğu El Kapısı Tiyatrosu, son oyunu *Yeni Nesil*'i sahnelemek üzere çalışmalarını sürdürmekteydi. Ölümünden sonra bu tiyatroya kendi adı verildi. Türkiye'de ise 1985 yılı boyunca sürecek Vasıf Öngören'i anma etkinlikleri düzenlendi.

Öngören, oyunlarında Epik tiyatro yöntemini uygulamıştır. Sanatsal özü yitirmeden toplumsal ve siyasal sorunları işlemiş, bu sorunların nedenlerini de araştırarak izleyiciyi düşünmeye yöneltmiştir. Yalın bir anlatımla yazmış, zaman zaman gülmece öğesini de ustaca kullanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Göç*, 1967; *Asiye Nasıl Kurtulur*, 1970; *Almanya Defteri*, 1971; *Oyun Nasıl Oynanmalı*, 1974; *Zengin Mutfağı*, 1977; *Yeni Nesil*, (ö.s.), 1984.

ÖRENSOY, Tevfik Recep
(1875-1951)

Türk, hekim. Türkiye'de histoloji-embriyoloji öğretiminin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

17 Şubat 1875'te İstanbul'da doğdu, Mart 1951'de aynı kentte öldü. Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirdikten sonra Askeri Tıbbiye'de öğrenime başladı ve 1898'de hekim yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu. Gülhane Hastanesi'nde (Gülhane Askeri Tıp Akademisi) stajını tamamlayınca, histoloji ve embriyoloji alanında uzmanlık öğrenimi için 1900'de Almanya'ya gönderildi. Kiel, Leipzig ve Würzburg üniversitelerinde öğrenim görerek, 1904'te Würzburg Üniversitesi'nden diplomasını aldı ve aynı yıl Türkiye'ye döndü. Ertesi yıl Askeri Tıbbiye'de embriyoloji profesörü olarak göreve başladı, bir yıl sonra da histoloji profesörlüğüne getirildi. 1909'da, sivil ve askeri tıp okullarının birleştirilmesiyle kurulan yeni Tıp Fakültesi'nde histoloji ve embriyoloji profesörlüğüne atanan, 1934'te ordinaryüs profesörlüğe yükseltilen Örensoy, otuz yılı aşkın öğretim görevinden 1941'de emekliye ayrıldı.

1905'te Askeri Tıbbiye'de, ilk kez o yıl öğretim programına alınan embriyoloji derslerini vermekle görevlendirilen ve ertesi yıl, 1800'lerin sonlarında Alman profesörlerin başlattığı histoloji (dokubilim) derslerini üstlenen Örensoy, bu iki tıp dalının Türkiye'de yerleşip gelişmesine öncülük etmiştir. 1909'da yeni örgütlenen Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde bu iki dersin tek bir kürsüde toplanarak Örensoy'un yönetimine verilmesinden sonra mikroskopla doku incelemelerine ve laboratuvar çalışmalarına başlanmış, ilk preparat arşivinin çekirdeği oluşturulmuştu. Önce, 1933 Üniversite Reformu sırasında Türkiye'ye gelen Alman histoloji profesörü Karl Löwenthal'in (1892-1948), 1939'dan sonra Tibor Peterfi'nin yardımlarıyla Histoloji ve Embriyoloji Enstitüsü'nü geliştiren, yeni mikroskop ve laboratuvar araçlarıyla donatılmasında büyük emeği geçen Örensoy, kitaplarıyla da bu tıp dallarının Türkiye'deki gelişmesinde etkili olmuş, özellikle *Histoloji* ve *Kısa Embriyoloji* adlı yapıtları birçok kez basılarak uzun yıllar tıp öğretiminde temel ders kitabı olarak kullanılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Über zwei Abnormitaten der Medulla Oblongata des Menschen*, 1903, ("İnsan Soğanili-ğinde Görülen İki Bozukluk Üstüne"); *Histoloji*, 1913; *Kısa Embriyoloji*, 1935; *Duyu Organları* (N.Erenus ile), 1944.

• **BAKINIZ:** PETERFI.

ÖRFÎ
(1555-1591)

İranlı Divan şairi. Sebk-i Hindî üslubu ile yazan ilk şairlerden biridir.

Şiraz'da doğdu, Lahor'da öldü. Asıl adı Muhammed b. Zeyneddin b. Cemaleddin'dir. Doğduğu kentte öğrenim gördü. Yirmi yaşındayken geçirdiği çiçek hastalığı yüzünde izler bıraktı. Genç yaşta Seydî mahlası ile şiir yazmaya başladı. Daha sonra babasının şer'i ve örfi yasalara bağlı işlerde çalışması nedeniyle Örfî mahlasını aldı. Döneminin ünlü İran şairlerinin, özellikle de Figanî'nin etkisinde kaldı. Aşırı gururu nedeniyle çağdaşlarıyla anlaşmazlığa düştü. Yüzünün çirkinliğinden hakaretlere uğradı. Şiraz'dan ayrılıp Hindistan'a göç etti. Şair Feyzi-i Hindî ile tanıştı, ondan ilgi gördü. Hint-Türk hükümdarlarının sarayında yaşadı. Mirza Abdurrahim'in 1591'de Tette'ye yaptığı sefere katıldı. Onun aracılığıyla Ekber'in hizmetine girdi.

16. yy'da yaygınlaşan Sebk-i Hindî'nin (Hint üslubu) ilk ve tanınmış şairlerinden biridir. Şiirleri Hindistan ve Türkiye'de daha çok okunmuştur.Nef'î de onun etkisinde kalmıştır. Hint üslubunda yazan şairler kasidelerini, gazellerini taklit etmişlerdir.

Örfî 1587'de *Divan*'ını düzenlemiştir. Şiirlerinde kendisine özgü bir anlatımı vardır. Konularının sürekliliği, kullandığı mecaz ve teşbihler, şiirine canlılık yenilik getirmiştir. Kaside ve gazellerine Farsça, Türkçe şerhler yazılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Külliyât-ı Örfî Şirazî*, (ö.s.), Gulam Hüseyin Cevahirî (yay.), 1962.

ÖRİK, Nahit Sırrı
(1895-1960)

Türk, yazar. Yapıtlarında bir uygarlık dönüşümünü yaşayan insanların yeni yaşam koşulları karşısındaki durumlarını anlatmıştır.

22 Mayıs 1895'te İstanbul'da doğdu, 18 Ocak 1960'ta aynı kentte öldü. Dedesi, divanı olan bir şair, babası Hasan Sırrı Bey II. Abdülhamid döneminde önemli devlet görevlerinde bulunmuş bir yazardı. Öğrenimine aile ortamında başlayan Örik, daha sonra Beşiktaş'taki Âfitab-ı Maarif Rüşdiyesi'ni bitirdi. Bir süre İngiliz ve Fransız okullarında ve Galatasaray Sultanisi'nde okudu. 1913'te Hukuk Mektebi'ne girdi. 1915-1923 arasında Avrupa'da yaşadı. Dönüşünde gazeteciliğe başladı. 1928'de *Cumhuriyet* gazetesinde çalıştı. Sonra Ankara'ya giderek Milli Eğitim Bakanlığı'nda çevirmenlik yaptı. Anadolu'nun çeşitli yerlerini dolaştı, böylelikle yapıtlarına kaynak oluşturacak notlar aldı. Son yıllarında, İstanbul gazetelerinde fıkra yazarı olarak çalıştı.

İlk öyküsü "Zeyneb, la courtisane" 1927'de Fransızca olarak, Paris'te çıkan *Les Oeuvres Libres* dergisinde yayımlanmıştı. Türkçe ilk öyküsü ise 1929'daki *Kırmızı ve Siyah*'tır. Örik, öykü, roman, gezi, deneme, fıkra, oyun, edebiyat incelemesi, tarihsel araştırma türlerinde birçok yapıt vermiş, ayrıca Fransızca'dan çeviriler yapmıştır. Dergi ve gazetelerde yayımlanan öykü ve romanlarının büyük bir bölümü kitap olmamıştır. Son yüzelli yılın Türk ünlüleriyle ilgili bir çalışması yarım kalmıştır.

Örik öykü ve romanlarında Cumhuriyet öncesi dönemin insan ve toplum ilişkilerini konu edinmiştir. Yıkılan bir dönemin insanlarını, Cumhuriyet yönetimiyle gelen dönüşümler ve beliren yeni koşullar karşısındaki durumlarını gerçekçi bir biçimde yansıtmıştır. II.Meşrutiyet'in ilanından Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişine kadar geçen dokuz aylık süredeki toplumsal ve siyasal gelişmeleri yansıtan son yapıtı *Sultan Hamid Düşerken* ile başarılı bir tarihsel roman örneği vermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Kırmızı ve Siyah*, 1929; *Sanatkârlar*, 1932; *Eski Resimler*, 1933. **Roman:** *Eve Düşen Yıldırım*, 1934; *Kıskanmak*, 1946; *Sultan Hamid Düşerken*, 1957,(Yeni basımı *Abdülhamit Düşerken*,1975). **Anı:** *Eski Zaman Kadınları Arasında*, 1958. **Oyun:** *Sönmeyen Ateş*, 1933; *Muharrir*, 1934; *Oyuncular*, 1938; *Para Uğrunda*, 1949. **Deneme-İnceleme:** *Edebiyat ve Sanat Bahisleri*, 1933; *Tarihi Çehreler Etrafında*, 1933; *Roman ve Hikâye*, 1933; *Hayat ile Kitaplar*, 1946. **Gezi:** *Anadolu*, 1939; *Bir Edirne Seyahatnâmesi*, 1941; *Kayseri-Kırşehir-Kastamonu*, 1955.

ÖRNEK, Sedat Veyis
(1927-1980)

Türk halkbilimci ve oyun yazarı. Türk folkloru ve Anadolu kültürü üzerine araştırmalar yapmıştır.

11 Eylül 1927'de Sıvas'ın Zara ilçesinde doğdu, 15 Kasım 1980'de Ankara'da öldü. Ortaöğrenimini Sıvas'ta yaptı. 1946'da ilk öyküsü Sıvas'taki *Hakikat* gazetesinde yayımlandı. 1953'te Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Almanya'da Tübingen'deki Eberhard-Karl Üniversitesi'nde dinler tarihi ve etnoloji alanında yaptığı doktorasını 1960'ta tamamladı. 1961'de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Kürsüsü'ne asistan olarak girdi. 1971'de aynı kürsüde profesör oldu. 1969-1974 arasıda Bonn, Marburg ve Göttingen üniversitelerinde konuk profesör olarak bulundu. Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Danışma Kurulu'nda bir süre görev yaptı. 1979'da Kültür Bakanlığı Kültür Yüksek Kurulu'nda üyelik etti. 1980'de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Halkbilim Kürsüsü'nü kurdu.

Örnek, yaşamı süresince folklor çalışmalarını bilimsel bir temele oturtmaya çalışmıştır. Özellikle *Türk Halkbilimi* kitabı, kaynaklar ve belgeler açısından alanındaki en yetkin örneklerdendir. Örnek, folklorla ilgili eğitim verecek kürsülerin oluşturulması için de büyük çaba harcamış, DTCF'deki Etnoloji Kürsüsü'nün kaldırılıp Sosyal Antropoloji ve Halkbi-

lim kürsüleri olarak ikiye ayrılmasını sağlamıştır. Çok yönlü çalışmaları içinde edebiyatla da ilgilenmiş, öykü, eleştiri, oyun, çeviri ve kitap tanıtma yazılarını *Varlık*, *Yeditepe*, *Değişim*, *Su*, *Türk Dili* gibi dergilerde yayımlamıştır. *Pirinçler Yeşerecek* adlı oyununda Kore Savaşı'ndan yola çıkarak savaşın, bireylerin dışında oluştuğu temasını işlemiştir. Oyunlarında, değişen toplumsal değerlerle gelenekler arasındaki çelişmeyi vurgulamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oyun:** *Kurt*, 1964; *Pirinçler Yeşerecek*, 1968; *Manda Gözü*, 1969. **Araştırma:** *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançlar ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*, 1966; *Etnoloji Sözlüğü*, 1971; *Anadolu Folklorunda Ölüm*, 1971; *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, 1971; *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*, 1973; *Türk Halkbilimi*, 1977; *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, 1979.

ÖZ, Erdal
(1935)

Türk öykü ve roman yazarı. Yapıtlarında bireyin baskı karşısındaki direncini, umudunu dile getirmiştir.

25 Mart 1935'te Sıvas'ın Yıldızeli ilçesinde doğdu. 1953'te Tokat Lisesi'ni bitirdi. Uzun süre ara verdikten sonra yükseköğrenimini 1969'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. Amerikan Haberler Merkezi'nde, Türk Dil Kurumu Yayın Kolu'nda, Sinematek Derneği Ankara Şubesi'nde çalıştı. Ankara'da Sergi Kitabevi'ni kurdu. 12 Mart 1971'den sonra üç kez tutuklandı. Yargılanıp aklandı. Cem Yayınevi Arkadaş Kitaplar dizisini yönetti. 1980'de Can Yayınları'nı kurdu.

Edebiyat yaşamına şiirle başladı. İlk şiiri 1952'de *Kaynak* dergisinde yayımlandı. Daha sonra öyküye yöneldi. *Varlık*, *Seçilmiş Hikâyeler*, *Yenilik*, *Yeditepe*, *Pazar Postası*, *A*, *Değişim*, *Emek*, *Cumhuriyet*, *Yeni A* dergi ve gazetelerinde yayımladığı öykü ve eleştirileriyle tanındı. *A Dergisi*'nin kurucuları arasındaydı. *Yaralısın* kitabıyla 1975'te Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazandı.

Öykülerinde, toplumsal yaşamdan gelen etkilenmelerin bireyin iç dünyasındaki biçimlenişlerini, duygu yoğunluğuyla yansıtmıştır. 1970 sonrasında ise toplumcu bir çizgiye ulaşmıştır. *Kanayan*'da 12 Mart döneminde yaşanan olaylardan yola çıkarak bireyin baskı, korku ve yaşanılan acılar karşısındaki yalnız bırakılmışlığını, umudunu, etkili bir duyarlık evreni çizerek işlemiştir. İlk romanı *Odalarda* ile, taşra insanının tekdüze yaşamından kesitler sunarak çizdiği tiplerle dikkati çekmiş, *Yaralısın* romanıyla da bireyin baskı ortamında yaşanan olaylar içinde, işkence karşısındaki direncini, insancıl boyutlarıyla, ama evrensel bir düzeyde işlemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Yorgunlar*, 1960; *Kanayan*, 1973; *Dede Korkut Öyküleri*, 1973. **Roman:** *Odalarda*, 1960; *Yaralısın*, 1974. **Çeşitli:** *Deniz Gezmiş Anlatıyor*, anı, 1976; *Allı Turnam*, gezi, 1977; *Beyaz Yele*, çocuk kitabı, 1981.

ÖZ, Tahsin
(1887-1973)

Türk müzeci ve sanat tarihçisi. Türk-İslam sanatı üzerinde çalışmıştır.

İstanbul'da doğdu, 21 Eylül 1973'te aynı kentte öldü. Vefa İdadisi'nde ve bir Fransız okulunda ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Hukuk Mektebi'ni bitirdi. 1904'te Maarif Nezareti'ne memur olarak girdi. 1907'de Müze İdaresi'ne geçti. Bu görevi sırasında çalışmalarını Türk-İslam sanatı üzerinde yoğunlaştırdı. 1923'te İstanbul müzeleri müdür yardımcısı oldu. Topkapı Sarayı'nın 1924'te müzeye dönüştürülmesinden sonra, 1928'de buranın müdürlüğüne getirildi. Müzenin birçok bölümünün onarımını, düzenlenmesini ve halka açılmasını sağladı. Sarayda bulunan belgelerle düzenli bir arşiv oluşturdu. Ayrıca İstanbul'da mimarlık açısından önemli türbelerin yönetimini üstlendi. Bunların ve Çinili Köşk'ün onarımı için büyük çaba harcadı. 1934'te Alman Arkeoloji Enstitüsü, 1942'de Türk Tarih Kurumu üyeliklerine seçildi. 1952'de emekli olduktan sonra İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü'nün eski yapıtlar danışmanlığını ve Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu başkanlığını yürüttü. Türk-İslam sanatı üstüne inceleme ve araştırmalarını içeren yapıtlarının yanı sıra, *Yedigün*, *Vakıflar Dergisi*, *Güzel Sanatlar Mecmuası*, *Türk Tarih Vesikaları* gibi dergilerle yabancı dergilerde yazıları yayımlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Arşiv Kılavuzu*, 1938; *En Nadir Türk Çinileri*, 1940; *Mimar Mehmet Ağa ve Risale-i Mimariye*, 1944; *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, 2 cilt, 1946; *Topkapı Sarayı Müzesi*, 1950; *Hırka-i Saadet Dairesi ve Emanât-i Mukaddese*, 1954; *Turkish Ceramics*, 1955; *İstanbul Camileri*, 2 cilt, 1962-1965; *Türk Dokumacılığı ve Selçuklular Devrine Ait Bazı Kumaşlar*, 1964; *Topkapı Sarayında Fatih Sultan Mehmed II'ye Ait Eserler*, 1967; *İstanbul Türbeleri*, (ö.s.), 1975.

ÖZAKMAN, Turgut
(1930)

Türk oyun yazarı. Yapıtlarında bireyin çevresiyle çatışmalarını yansıtmıştır.

Ankara'da doğdu. 1951'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Aynı yıl ilk oyunu *Pembe Evin Kaderi* sahnelendi. 1955'te Almanya'ya giderek Köln'de Tiyatro Bilgileri Enstitüsü'nde bir yıl tiyatro eğitimi gördü. Yurda döndüğünde Devlet Tiyatroları'nda okutmanlık görevinde bulundu. Daha sonra sırasıyla basın yayın ve turizm genel müdürlüğü ve Bonn basın ataşeliği yaptı. 1967'de TRT'de genel müdür muavinliği görevinde bulundu. Aynı yıl *Sarıpınar 1914* adlı oyunuyla Ankara Sanat Sevenler Derneği'nce En İyi Oyun Yazarı seçildi. 1979'da Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tiyatro Bölümü'ne öğretim görevlisi oldu. 1979'da *Fehim Paşa*

Konağı adlı oyunuyla Türkiye İş Bankası Oyun Yarışması'nda birincilik ödülünü kazandı. 1983'te Devlet Tiyatroları genel müdürlüğü görevine getirildi.

İşlediği konularda insanın çevresiyle ilişkilerinin dış görünümüne ağırlık verdi. Değişen toplumsal koşulların ve yaşama biçimlerinin insanlarda yarattığı şaşkınlığa dikkati çekti.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Masum Katiller*, 1946; *Pembe Evin Kaderi*, 1951; *Güneşte On Kişi*, 1955; *Duvarların Ötesi*, 1958; *Kanaviçe*, 1960; *Ulusal Kolej Disiplin Kurulu*, 1966; *Komşularımız*, 1967; *Sarıpınar 1914*, 1968; *Bizi Dinler misiniz?*, 1969; *Radyo Notları*, 1969; *Fehim Paşa Konağı*, 1980; *Resimli Osmanlı Tarihi*, 1982.

ÖZAL, Turgut
(1927)

Türk siyaset adamı. Anavatan Partisi'nin genel başkanı ve Aralık 1983'ten bu yana Türkiye'nin başkanıdır.

13 Ekim 1927'de Malatya'da doğdu. 1950'de İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Fakültesi'ni bitirdi. Devlet Su İşleri'nde ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde görev yaptı. 1965'te başbakanlık özel teknik müşaviri oldu. 1967'de Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) müsteşarlığına getirildi. 1970'te "Finansman Kanunları"nın hazırlayıcıları arasındaydı. 12 Mart 1971'den sonra bu görevinden ayrıldı, ABD'ye giderek 1973'e değin Dünya Bankası Sanayi Dairesi'nde özel müşavirlik yaptı. Yurda döndükten sonra çeşitli özel kuruluşların üst düzey yöneticiliğinde bulundu. 1979'da Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) başkanı oldu. 1979 sonunda kurulan Demirel hükümeti döneminde başbakanlık müsteşarı ve DPT müsteşar vekili olarak görev yaptı. 24 Ocak 1980'de açıklanan "İktisadi Önlemler Paketi"nin hazırlayıcıları arasında yer aldı ve iktisadi kararlarda sorumluluğu yüklendi.

24 Ocak Kararları olarak bilinen önlemlerin alındığı 1980 yılı başlarında Türkiye ekonomisi özellikle dış finansman açısından büyüyen sorunlarla karşı karşıyaydı. 1970'lerin ikinci yarısından başlayarak gerileyen üretim artış hızı 1979'da nüfus artış hızının altına düşmüş, aynı dönemde enflasyon giderek hızlanmıştı. 24 Ocak Kararları temel olarak döviz kuru ve para arzı araçlarını kullanarak, ödemeler dengesini düzeltmeyi ve enflasyonu düşürmeyi hedefledi. İhracatın özendirilmesinin ve serbest piyasa ekonomisi kurallarının işletilmesinin amaçlandığı öne sürülen istikrar programı çerçevesinde Türk lirasının değeri % 50'ye yakın bir oranda düşürüldü, katlı kur uygulaması sınırlandırıldı, faiz oranları yükseltildi. 1 Temmuz 1980'de faiz oranları üzerindeki devlet denetiminin kaldırılması ile "Temmuz Bankacılığı" olarak adlandırılan dönem başladı.

12 Eylül 1980 Harekâtı'nın ardından 20 Eylül'de kurulan Ulusu hükümetinde, iktisadi işlerden sorumlu başbakan yardımcısı ve devlet bakanı olan Özal, 24 Ocak Kararları uygulamasını sürdürdü. Program ilk hazırlandığında gerçekleştirilemeyen vergi değişiklikleri 1981 yılı başında uygulanmaya konuldu. 30 Nisan 1981'de Türk lirasının değerinin günlük olarak belirlenmesi kararlaştırıldı. Özal "Bankerler Olayı" olarak bilinen ve bankerlik piyasasının çökmesiyle sonuçlanan gelişmelerden sonra 13 Temmuz 1982'de görevinden istifa etti. Bir süre İslam Kalkınma Bankası'nda çalıştı ve çeşitli şirketlerde danışmanlık yaptı.

Özal, siyasi parti faaliyetlerine izin verilmesi üzerine 20 Mayıs 1983'te Anavatan Partisi'ni kurdu. Programında, ekonomiye devlet müdahalesinin en aza indirilmesini, dış ticaretin serbestleştirilmesini, yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesini, rekabet koşullarının egemen kılındığı serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasını ve Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkiler geliştirilmesini savunan Anavatan Partisi, seçimlere katılmasına izin verilen üç partiden biri oldu. 6 Kasım 1983 seçimlerinde partisinin çoğunluğu sağlaması üzerine, hükümeti kurmakla görevlendirilen Özal, 13 Aralık 1983'te Türkiye Cumhuriyeti'nin on dokuzuncu başbakanı olarak göreve başladı.

• **BAKINIZ:** Süleyman DEMİREL, EVREN, ULUSU.

ÖZALP, Kâzım
(1880-1968)

Türk asker ve devlet adamı. Kurtuluş Savaşı'nda önemli görevler yapmıştır.

Köprülü'de (bugün Yugoslavya'da Titov Veles) doğdu, 6 Haziran 1968'de Ankara'da öldü. Üsküp Askeri Rüşdiyesi ve Manastır Askeri İdadisi'nden sonra Harbiye Mektebi'ni ve Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni (Harp Akademisi) bitirerek 1905'te mümtaz kolağası rütbesiyle orduda görev aldı. Bölük komutanı olarak Selanik'te Bulgar çetecilerle savaştı. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. 1908'de II.Meşrutiyet'ten sonra Serez Redif Fırkası erkân-ı harbiye reisi (kurmay başkanı) oldu. 31 Mart Olayı'nda Hareket Ordusu'yla İstanbul'a geldi. 1911'de Selanik Jandarma Alayı Takip Müfrezeleri komutanlığı yaptı. 1912'de Balkan Savaşı'na katıldı. 1913'te İstanbul merkez komutanlığı yardımcılığına atandı. 1914'te binbaşı oldu. I.Dünya Savaşı'nda Van seyyar jandarma alay komutanı olarak Ruslar'a karşı savaştı. Kaymakamlığa (yarbay) yükselerek 10.Seyyar Jandarma Fırkası komutanı oldu. 1917'de miralaylığa (albay) yükselerek 10. ve 3.Kafkas Fırkaları komutanlığına atandı. Trabzon ve Batum'u Ruslar'dan geri aldı.1917'de Mondros Mütarekesi sonrasında Şarköy'deki 60.Tümen komutanlığına, daha sonra da Balıkesir'deki 61. Tümen komutanlığına getirildi. Buradaki Kuvâ-yı Milliye hareketini örgütledi ve Heyet-i Temsiliye tarafından İzmir Kuzey Cephesi komutanlığına atandı. 1920'de Karesi (Balıkesir) mebusu seçilerek TBMM üyesi oldu. 20 Nisan 1921'de Kocaeli grup komutanlığına getirildi. Sakarya Meydan Savaşı'ndan sonra mirlivalığa (tümgeneral) yükseldi. 14

Ocak-9 Temmuz 1922 arasındaki Fevzi Çakmak kabinesinde milli müdafaa vekilliği yaptı. Büyük Taarruz'dan sonra birinci ferik (orgeneral) oldu. 12 Temmuz 1922 — 4 Ağustos 1923 arası da Rauf Orbay kabinesinde, 14 Ağustos — 27 Ekim 1923 arası Fethi Okyar kabinesinde milli müdafaa vekilliği, 26 Kasım 1924-1 Mart 1935 arasında TBMM başkanlığı, 1 Mart 1935-1 Kasım 1937 arasında milli müdafa vekilliği yaptı. 1950'de Van milletvekili seçilen Kâzım Özalp, 1954'te siyasi yaşamdan çekildi.

• YAPITLAR (başlıca): *Milli Mücadele*, (ö.s.), 2 cilt, 1971-1972.

ÖZARMAN, Münif Fehim

Bak. MÜNİF FEHİM

ÖZBEK HAN
(? -1340)

Altın Orda hanı. Güçlü bir yönetim kurarak devlete en parlak dönemlerinden birini yaşatmıştır.

Gıyaseddin Muhammed Özbek Han'ın doğum tarihi ve yeri bilinmiyor.Saray-Berke'de öldü. Mengü Temür Han'ın (1267-1280) torunu ve Tuğrulca'nın oğludur. Amcası Tokta Han'ın ölümü üzerine 1313'te Harezm yöneticisi Kutlug Temür'ün yardımıyla tahta çıktı. Kendisine karşı olan komutanları ve veliaht olan amcasının oğlunu öldürterek iktidarını sağlamlaştırdı. İslam devletleriyle iyi geçinme siyasetini izleyerek 1314'te Memlûkler'e büyük bir elçilik kurulu gönderdi. İlhanlılar'la sürüp giden savaş durumuna son vermek ve dost olmak amacıyla Mayıs 1314'te Olcaytu'ya gönderdiği kurul amacına ulaştı. Özbek Han'ın tahta çıkmasını önleyemeyince, 1315'te İlhanlılar'a sığınan Babaç'ın, Kutlug Temür'e saldırarak onu yenmesi üzerine Olcaytu, Babaç'ı öldürterek İlhanlı -Altın Orda dostluğunun bozulmasını önledi. Olcaytu'nun 1316'da ölümü üzerine 1318'de Derbend'i geçerek Şirvan'a giren Özbek Han, bir sonuç alamayarak geri dönmek zorunda kaldı.

Rus prensleriyle de ilişkiyi sürdürerek, 1315'te kızkardeşi Köncek Hatun'un Moskova Knezi Yuri Daniloviç'le evlenmesine ve Agatha adını alarak Hıristiyan olmasına izin verdi. 1318'de Büyük Knez olarak Moskova'ya hareket eden Yuri Daniloviç'e saldırarak karısını tutsak alan Tver prensi ve eski Büyük Knez Mihail, Agatha Hatun'un ölmesi üzerine 1319'da yargılanarak idam edildi. Bizans İmparatorluğu'yla ilişkilerin bozulmaya yüz tuttuğu 1319'da Edirne'ye değin uzanan büyük bir akın yapılarak kırk gün süreyle kent yağmalandı. İmparator II. Andronikos'un girişimiyle varılan anlaşma sonunda Altın Orda ordusu geri çekildi.

1320'de Müslüman olan Özbek Han, aynı yıl hanedandan Tolun Bilge Hatun'u Memlûk Sultanı Nasır'la evlendirdi. 1323'te büyük bir orduyla Litvanya içlerine akınlar yapıldı. Tver kentinde başlayan ayaklanmayı bastırması için Moskova Knezi İvan Daniloviç'i 1327'de Büyük Knez ilan ederek buraya gönderen Özbek Han, kısa zamanda kenti denetimine aldı.1328'de Gök Orda Hükümdarı Mübarek Hoca'nın bağımsızlık girişimini önleyerek ayaklanmaları bastırdı. Daha sonra başından beri sürdürülen iki bölümlü yönetim biçimi yerine merkezi bir yönetim kurarak Gök Orda hanedanına son verdi. Ağustos 1333'te yapılan bir antlaşmayla Venedikliler'e vergi karşılığında kimi kolaylıklar tanındı, Don Irmağı ağzında Tana'da yeni bir ticaret merkezi kurmalarına izin verildi. 1335'te İlhanlı topraklarına yapılan ikinci saldırıdan da bir sonuç alınmadı.

Özbek Han, Müslüman olmakla birlikte egemenliğindeki Hıristiyan topluluklarla arasındaki ilişkiyi korumak amacıyla misyonerlere her zaman hoşgörülü davrandı. Bunun yanı sıra İslam devletleriyle yoğun siyasi ve kültürel ilişkiler kurarak İslamiyet'in toplumsal yaşam biçimine egemen olması için çalıştı. Başkenti Saray-Batu'dan Saray-Berke'ye taşıyarak burasını önemli bir ticaret ve kültür merkezi durumuna getirdi.

ÖZBEKKAN, Suphi Ziya
(1887-1966)

Türk, besteci. 20.yy Türk müziğinde klasik geleneklerle bağ kuran bestecilerin sonunucusudur.

İstanbul'da doğdu, 19 Şubat 1966'da Ankara'da öldü. Kısa bir süre nazırlık da yapmış olan Osmanlı elçilerinden besteci Yusuf Ziya Paşa'nın (1848-1928) oğludur. Müzikle uğraşan bir aile ortamında büyüdü. On iki yaşında, ünlü kemençe virtüözü Vasil'den kemençe dersi almaya başladı. Rauf Yekta, Ali Rifat Çağatay, Leon Hancıyan'dan müzik kuramı, makam ve usul bilgileri öğrendi. Hacı Kiramî Efendi'den (1840-1909) klasik yapıtlar meşketti. İlk ve ortaöğrenim çağlarında özel öğrenim gördü. 1911'de Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Emekliye ayrıldığı 1952'ye değin yurt içinde bankacılık, yurt dışında ise İktisat Vekâleti'ne bağlı ticaret müşavirliği görevlerinde bulundu. Besteciliğe biraz geç, ama müzik birikiminin en olgun çağında, kırk yaşlarında başladı. 1943-1945 arasında müdürü olduğu Ankara Radyosu'nda okuyuculara üslup ve tavır dersleri verdi.

Türk müziğinin son büyük bestecilerinden biridir. Sanatının en önemli yanı, geleneklerle güçlü bir bağ kurmuş olmasıdır. Günümüzde "gelenek" sözcüğünden genellikle Hacı Arif Bey'den sonraki müziğin anlaşılmasına karşılık, Özbekkan'ın müziği Hacı Arif Bey'den çok daha önceki dönemlerin bestecilerine kadar geriye uzanır. Bazı yapıtlarında klasik tarzların 18. ve 19.yy'lara ait örneklerinden izler görülür. Gene de eski ustaları taklit eden bir besteci değildir; en geniş anlamıyla, yaklaşmaya çalıştığı eski müziğin bir yorumcusudur. Belirli bir besteciye bağlanmamış, çeşitli bestecilerin, dönemlerin, üslupların özelliklerini özümleyip kendi duyarlığına kattığını gösteren

ürünler vermiştir. Klasik üsluba özgü sesi ve ritmi çağımıza yansıtmıştır. Geleneğin yadırgamadığı bir beğeni ölçüsü ortaya koyması bakımından eskiye bağlı kalmış, ama temaların seçimi ve işlenişinde eskilerden ayrılmıştır. Eski bestecilerden pek çoğunun başarılı olamadıkları bir konuda, besteyle güftenin anlamca bağdaştırılmasında, çok başarılı olmuştur. Prozodi kurallarını uygulayışı da düzgündür.

Müzik cümlelerinin kuruluşunda, nüanslı bir anlatımla kendini belli eden büyük bir titizlik görülür. Geleneğin sesini yakalamaktaki duyuş gücünü esin gücüyle birleştirebilmiş bir sanatçıdır. Bu niteliği, seçtiği formlardan da anlaşılabilir. Yapıtlarının çoğu şarkı formunda olmakla birlikte, beste, semai gibi büyük formlardan başka, son dönem bestecilerinin el atmadıkları gülbânk, divan, koşma, köçekçe gibi formları da kullanmıştır. Beste ve semailerinde klasiklere yaklaşır. Şarkılarında ise, abartısız, içten bir romantizm duyumsanır.

Özbekkan, çağındaki müziği geniş ölçüde etkileyen piyasa koşulları dışında kalan ürünler vermiştir. Geniş kesimlere ulaşmak uğruna müziğinden ödün vermemiş, sanat kaygısını hiçbir zaman elden bırakmamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Isfahan Takım; Sabâ Takım; Rast Gülbânk; Hicaz Divan* "Dün gece yeis ile kendimden geçtim". **Şarkı:** *Kürdilihicazkâr Şarkı,* "Bir gamlı hazânın seherinde ısrara ne hacet yine bülbül"; *Kürdilihicazkâr Şarkı,* "Bahçenizde sümbül olsam..."; *Saba Şarkı,* "Semt-i dildâre bu demler seferin var mı sabâ?"; *Hüseyni Şarkı,* "Feryâd ediyor bir gül için bülbül-i şeydâ"; *Muhayyer Şarkı,* "Titrer yüreğim her ne zaman yâdıma gelsen"; *Uşşak Şarkı,* "Dökülmüş zambak gibi, perişan leylak gibi".

ÖZCAN, Gazanfer
(1931)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Özellikle bulvar komedilerindeki rolleriyle tanınmıştır.

27 Ocak 1931'de İstanbul'da doğdu. 1947'de Taksim Erkek Lisesi'nde okurken amatör tiyatro oyunculuğuna başladı. 1948'de Eminönü Halkevi Temsil Kolu'nda sürekli sahneye çıktı. 1949'da İstanbul Şehir Tiyatrosu Çocuk Bölümü'ne girdi. 1950-1953 arasında aynı kurumda stajyer oyuncu olarak çalıştı. Yine aynı yıllarda Vahi Öz'ün (1911-1969) Özses Opereti'nde, Halide Pişkin'in topluluğunda turnelere çıktı. 1953'te İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda *Hisse-i Şayia* oyunuyla kadrolu olarak çalışmaya başladı. 1962'de buradan ayrılarak, eşiyle birlikte Gönül Ülkü-Gazanfer Özcan Tiyatrosu'nu kurdu. 1977-1978 sezonunda yılın en başarılı erkek oyuncusu olarak Avni Dilligil Ödülü'nü kazandı.

Kendi topluluğunu kurduktan sonra, hemen hemen sadece bulvar komedileri oynayan Gazanfer Özcan, her oyununda en ince ayrıntılarına dek incelenmiş tipler çizmiş, usta oyunculuğunu çeşitli şive taklitleriyle desteklemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Deli Sarayli,* 1950; *Hisse-i Şayia,* 1953; *Kibarlık Budalası,* 1954; *Harput'da Bir Amerikalı,* 1955; *Dünya Malı Dünyada Kalır,* 1957; *Hamlet,* 1959; *Fazilet Eczanesi,* 1960; *İki Efendinin Uşağı,* 1961; *Mum Söndü,* 1962; *Kocamın Nişanlısı,* 1964; *Evdeki Pazar,* 1965; *Aşk Memuru,* 1966; *Milyonluk Valiz,* 1969; *Beş Milyona Kim Ölmez?,* 1972; *Maymun Gözünü Açtı,* 1974; *Kime Niyet,* 1976; *Yalancının Mumu,* 1977; *İsmail Anan Seni Çağırıyor,* 1978; *Kimse Durduramaz,* 1981; *Kırkından Sonra,* 1982; *Hüsnü Kuruntu,* 1983; *Bir Kilo Namus,* 1984.

ÖZCAN, Naşit
Bak. NAŞİT

ÖZDEMİR ASAF
(1923-1981)

Türk, şair. Etkili bir duyarlık ve düşünce evreninden kaynaklanan, biçim ve içerik bakımından kendine özgü şiirleriyle tanınmıştır.

11 Haziran 1923'te Ankara'da doğdu, 29 Ocak 1981'de İstanbul'da öldü. Asıl adı Halit Özdemir Arun'dur. İlk ve ortaöğreniminin bir bölümünü Galatasaray Lisesi'nde yaptı. 1943'te Kabataş Lisesi'nden mezun oldu. İstanbul Üniversitesi'nde önce Hukuk Fakültesi'ne, sonra İktisat Fakültesi ve Gazetecilik Enstitüsü'ne devam ettiyse de 1947'de yükseköğrenimini yarıda bıraktı. Bir süre sigorta prodüktörlüğü yaptı. *Zaman* ve *Tanin* gazetelerinde çevirmen olarak çalıştı. 1951'de Sanat Basımevi'ni kurarak matbaacılık yaşamına girdi. Kendi şiir kitaplarını bastı. 1955'te Yuvarlak Masa Yayınları'nı kurdu.

İkilikler ve dörtlüklerden oluşan ilk şiirlerinde yoğun bir söyleyiş özelliği göze çarpar. İnsan toplum ilişkilerine yönelik temaları konu edinerek düşündürücü bir şiir evreni kurmuştur. Duygu ve düşünce yoğunluğuyla birlikte, alay ve taşlama şiirine egemen olan öğelerdir. İnsan ilişkilerinin toplumsal ve bireysel yanlarını sen ben ikileminde vermiştir. Çok kullandığı sevgi, ayrılık, ölüm temaları, son dönem şiirlerinde giderek yerlerini kaçış ve umutsuzluğun tedirginliğine bırakmıştır.

Şiirin bir görüşü yansıtması, bir iletisinin olması düşüncesinden yola çıkmıştır. *Yuvarlağın Köşeleri* kitabında şiirin ve yazarın işlevi konusundaki görüşlerini dile getirmiştir. Batı şiiri ve geleneksel Türk şiirinden yararlanarak verdiği bileşim sanatını zenginleştirip geliştirmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Dünya Kaçtı Gözüme,* 1955; *Sen Sen Sen,* 1956; *Bir Kapı Önünde,* 1957; *Yuvarlağın Köşeleri,* 1961; *Yumuşaklıklar Değil,* 1962; *Nasılsın,* 1970; *Çiçekleri Yemeyin,* 1975; *Yalnızlık Paylaşılmaz,* 1978; *Benden Sonra Mutluluk,* (ö.s.), 1984.

ÖZDEN, Âkil Muhtar
(1877-1949)

Türk hekim ve farmakoloji uzmanı. İç hastalıkları, koruyucu hekimlik ve halk sağlığı alanında çalışmış, anestezik maddeler üzerinde incelemeler yapmıştır.

1 Ekim 1877'de İstanbul'da doğdu, 12 Mart 1949'da aynı kentte öldü. Askeri Tıbbiye'nin üçüncü sınıfında öğrenciyken, II.Abdülhamid'in mutlakçı yönetiminden kaynaklanan siyasal nedenlerle, 1896'da İsviçre'ye kaçtı. 1897'de öğrenime başladığı Cenevre Tıp Fakültesi'nden 1902'de diplomasını aldı ve ertesi yıl, aynı fakültede iç hastalıkları, farmakodinami ve halk sağlığı asistanı olarak çalışmaya başladı. 1907'de farmakodinami doçentliğine getirilen ve anestezik maddeler üzerindeki çalışmalarıyla dikkati çeken Özden, 1908'de II.Meşrutiyet'in ilanı üzerine Türkiye'de göreve çağrılarak, askeri ve sivil tıp okullarının birleştirilmesiyle kurulan Tıp Fakültesi'nde önce halk sağlığı profesörlüğüne, 1910'da da tedavi kliniği ve farmakodinami profesörlüğüne atandı. 1933 Üniversite Reformu sırasında ordinaryüs profesörlüğe yükseltilen ve 1944'te öğretim görevinden emekliye ayrılan Özden 1946'da 8.dönem İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye katıldı.

Ağabeyi Celâl Muhtar Özden (1866-1947) de, özellikle deri hastalıkları ve frengi konusundaki çalışmalarıyla tanınmış bir hekimdir. 1887'de Askeri Tıbbiye'yi bitirdikten sonra, uzmanlık öğrenimi için Paris'e gönderilen ve Pasteur Enstitüsü'nde araştırmalar yapan Celâl Muhtar Özden, yurda dönüşünde Askeri Tıbbiye'de deri hastalıkları profesörlüğüne atanmış, II.Abdülhamid'in saray hekimliğini ve uzun yıllar Kızılay'ın genel müfettişliğini yapmıştır.

Âkil Muhtar'ın en önemli çalışması, Cenevre Üniversitesi'ndeki doçentlik yıllarında, yerel (lokal) anestezi maddelerinin hayvanlar üzerindeki etkilerini belirleyen bir yöntem bulması ve kedilerde ciddi sinir sistemi bozukluklarına yol açan morfin ve türevlerinin insanlardaki etkilerini, özelikle alışkanlık yarattığını göstermesidir. Türkiye'de farmakodinaminin ve deneysel tedavinin öncüsü olan Özden, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde ilk farmakodinami laboratuvarını ve enstitüsünü kurmuş, tıp tarihi ve deontoloji derslerini ilk kez eğitim programına alarak Osmanlı ve Türk tıp tarihinin bilimsel inceleme konusu olmasını sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Fenn-i Tedavi ve Tesirât-ı Edviye Dersleri*, 1927; *Verem Tedavisi*, 1927; *Tıp Müfredatı, Farmakodinami ve Tedavi Dersleri*, 1935; *İlim Bakımından Ahlâk*, 1942.

ÖZEGE, Seyfettin
(1901-1981)

Türk, araştırmacı. Eski harflerle basılmış Türkçe kitapların bibliyografyası konusundaki çalışmasıyla tanınmıştır.

7 Şubat 1901'de İstanbul'da doğdu, 27 Nisan 1981'de aynı kentte öldü. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da yaptı. 1921'de Mülkiye Mektebi'ni, 1924'te Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Bankacılıkla uğraştı. 1950'de Türkiye İş Bankası'ndaki görevinden emekliye ayrıldı.

Özege, tam bir bibliyografyası yapılamamış olan eski (Arap) harfli Türkçe kitaplar konusunda uzun yıllar araştırma yaptı. Bu süreç içerisinde oluşturduğu 50.000 ciltlik kütüphanesini 1961'de Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağışladı. 1728-1928 arasında Osmanlı Devleti ve Türkiye sınırları içinde ve dışında, bu tarihten sonra da dışarda basılmış Arap harfli kitapları tek tek görerek hazırladığı yapıtı alanında en güvenilir kaynaktır. Göremediği bir bölüm kitap ve risaleyi kapsamamakla birlikte bugüne kadar bu konuda yapılmış en geniş çalışmadır ve 25.554 kitabın künyesini vermektedir. Yayımlanamayan ikinci bölüm ise yazar ve çevirenlerin ayrıntılı bir dizini ile kısa yaşamöykülerinden oluşmaktadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Bir Bibliyografımız: Nurullah Pertevoğlu*, 1957; *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 cilt, 1971-1979.

ÖZEL, İsmet
(1944)

Türk, şair. Yoğun ve arındırılmış söyleyişiyle kendine özgü bir imge evreni kurmuştur.

19 Eylül 1944'te Kayseri'de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Kastamonu, Çankırı ve Ankara'da yaptıktan sonra girdiği Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni yarıda bıraktı. Sendikalarda çalıştı. 1970'te Ataol Behramoğlu ile birlikte *Halkın Dostları* dergisini çıkardı. 1972-1977 arasında Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu ve bitirdi. 1980'de İstanbul Devlet Konservatuvarı'na Fransızca okutmanı olarak girdi.

Devinim 60, *Türk Dili*, *Şiir Sanatı*, *Papirüs*, *Yeni Dergi*, *Halkın Dostları* gibi dergilerde yayımladığı şiirleriyle 1960 kuşağının özgün şairlerinden biri olarak tanındı. Şiirlerindeki tema, biçim ve anlatım özellikleriyle 1960 sonrası Türk şiirinde biçim değişiminin öncülerinden oldu.

İkinci Yeni akımının etkisinde gelişen ilk dönem şiirlerinde bütünsellik ve yalın bir söyleyiş görülür. Ergenlik çağının bunaltıları, cinsel güdülerin yalnızlığı bu dönem şiirinin başlıca temasını oluşturur.

İkinci kitabı *Evet İsyan*'la toplumsal sorunlara yönelerek, yaşanan dönemin ortak duyarlığını coşkusal yanlarıyla etkili biçimde dile getirmiştir. Bu şiirleriyle toplumcu Türk şiirine yeni anlatım olanakları kazandırmıştır.

1972 sonrası yayımladığı şiirlerinde ise inançlarının değiştiği görülür. Bu şiirlerin toplamını oluşturan *Cinayatler Kitabı*, düşünsel açıdan İslamcı dünya görüşüne bağlanışının örneklerini içerir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Geceleyin Bir Koşu*, 1966; *Evet İsyan*, 1969; *Cinayetler Kitabı*, 1975; *Cellâdıma Gülümserken*, 1984. **Deneme-Eleştiri:** *Üç Mesele*, 1978; *Şiir Okuma Kılavuzu*, 1980; *Şiir Kitabı*, 1983; *Zor Zamanda Konuşmak*, 1984.

ÖZER, Kemal
(1935)

Türk, şair. Titiz işçiliği ve imgeciliği ile tanınmış, gelişmesi kapalı şiirden toplumcu şiire doğru olmuştur.

9 Mart 1935'te İstanbul doğdu. Ortaöğrenimini 1955'te bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi, ama yarıda bıraktı. *Kim* ve *Varlık* dergilerinde düzeltmenlik yaptı. 1960'ta *Cumhuriyet* gazetesine düzeltmen olarak girdi. Bu görevinin yanı sıra 1965-1970 arasında kurduğu Uğrak Kitabevi'ni yönetti. *Şiir Sanatı* dergisini çıkardı. 1956'da *A Dergisi'nin*, ve 1972'de gene aşağı yukarı aynı kadronun yayımladığı *Yeni A* dergisinin yönetimine katıldı. 1981'de *Cumhuriyet*'teki görevinden emekli olunca bir süre Karacan Yayınları'nda çalıştı. 1983'te *Varlık* dergisinin genel yayın danışmanı oldu.

İlk şiiri 1951'de Ankara'da yayımlanan *Harika* dergisinde çıktı. Bir ara *Seçilmiş Hikâyeler* ve *Dönem* dergilerinde öyküler yayımladı. Çeşitli edebiyat dergilerinde şiirlerinin yanı sıra şiir üzerine yazıları da çıktı. *Cumhuriyet* gazetesinde sanatçılarla bir dizi konuşmalar yaptı. *Sende Katılmalısın Yaşamı Savunmaya* adlı kitabıyla 1976'da Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü'nü, *Kimlikleriniz Lütfen* ile de 1982'de Ömer Faruk Toprak Şiir Ödülü'nü kazandı.

1953-1963 arasındaki ilk dönem şiirlerinde bireyci ve biçimci bir anlayış egemendir. Şiirinin biçimsel örgüsünü kurmadaki titiz işçiliği, özgün bir imge ve duyarlık evreni oluşturmasıyla, İkinci Yeni şiirinin önde gelen şairlerinden biri olmuştur. Şöyleyiş güzelliği, bireysel kaygılar, bu dönem şiirinin başlıca öğeleridir. 1970'ten sonra ise toplumcu çizgide ürünler vermiştir. Toplumsal duyarlıklara yönelişinde, güncelliğin kalıcı öğelerini kendine özgü yalın, etkileyici bir lirizmle işlemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Gül Yordamı*, 1959; *Ölü Bir Yaz*, 1960; *Tutsak Kan*, 1963; *Kavganın Yüreği*, 1973; *Yaşadığımız Günlerin Şiirleri*, 1974; *Sende Katılmalısın Yaşamı Savunmaya*, 1975; *Geceye Karşı Söylenmiştir*, 1978; *Kimlikleriniz Lütfen*, 1981; *Araya Giren Görüntüler*, 1983. **Gezi:** *Güldeki Şafak*, 1979. **Röportaj:** *Sanatçılarla Konuşmalar*, 1979. **Çocuk Kitabı:** *Nasrettin Hoca*, 1975; *Tatil Köyünden Öyküler*, 1981; *Trenler Ne Güzeldir*, 1983.

ÖZGEN, İhsan
(1942)

Türk saz sanatçısı. Kemençe ile tamburda günümüzün en güçlü yorumcularındandır.

22 Kasım 1942'de Urfa'da doğdu. Ortaöğrenimini Ankara'da yaptıktan sonra, 1967'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. Kısa bir süre Ankara'da Devlet İstatistik Enstitüsü ile Etibank'ta çalıştı. Müziğe, amatör müzikçi olarak annesi ve babasından gelen ilgiyle başladı. Kimseden ders almadan, çeşitli sazları kendi kendine öğrendi. Önce bağlama, sonra keman ve ut çalıştı, en sonunda tambur ile kemençeye yöneldi. 1967'de İstanbul Radyosu'na girdi, altı ay bu radyonun yayınlarına tamburuyla katıldı, arkasından kemençeci olarak Ankara Radyosu'na geçti. 1977'de, İstanbul'da yeni açılan Türk Musikisi Devlet Konservatuvarı'na öğretim görevlisi oldu. Bir yandan da, radyo programlarını sürdürdü. 1982'de radyolardan ayrıldı. Bugün (1985) sadece konservatuvarda kemençe, tambur, lavta öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

Çeşitli sazları çalan bir sanatçı olarak, Özgen, taş plaklardan dinleyip etkilendiği Tamburî Cemil'in üslubundan geniş ölçüde yararlandı. Kemençede, gerek en uygun sesi ve en zengin tınıyı elde edebilmek, gerek bu sazı insan sesine daha çok yaklaştırmak amacıyla, yayı, keman yayı gibi değil, tambur mızrabı tekniğiyle kullanmayı kendi kemençe tekniği olarak benimsedi. Parmak pozisyonlarında sürekli değişiklik gerektiren kemençede, "pozisyon" kavramına, kullanılan pozisyonlara açıklık getirmeye çalıştı. Tiz perdeler üzerinde yeni pozisyonlar geliştirdi, kemençenin her üç telinde de ileri pozisyonlar kullandı. Bunları, bu sazın öğretiminde de uyguladı. Kemençede virtüöz bir müzikçi olan Özgen, tamburu da büyük ustalıkla çalmaktadır. Günümüzde en iyi taksim geçen sayılı sanatçılardan biri olarak kabul edilir.

ÖZGENTÜRK, Ali
(1945)

Türk sinema yönetmeni. Geleneksel toplum yapısının çözülüşünü anlatan fimleriyle dikkati çekmiştir.

Ali Habib Özgentürk 4 Kasım 1945'te Adana'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Adana'da küçük yaşta çeşitli işlerde çalıştıktan sonra ortaokul sıralarında tiyatroya başladı. 1965-1968 arasında İstanbul Arena

Resim: 535
OSMAN HAMDİ BEY ***"Rüstem Paşa Camii Önünde"****, 1905, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

Resim: 536
*OSMAN HAMDİ BEY "**Mimozalı Kadın**", 1906, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

***Resim**: 537*
Andriaen van
OSTADE
***"Köylü Partisi"**,*
1659. La Haye
(Den Haag)-Hollanda

Resim: 538
Frei OTTO ***"Münih Olimpiyat Stadyumu"****, örtü sisteminden bir görünüş, 1972, Münih-FAC*

Resim: 539
*Tankut ÖKTEM "**Kompozisyon**", İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.*

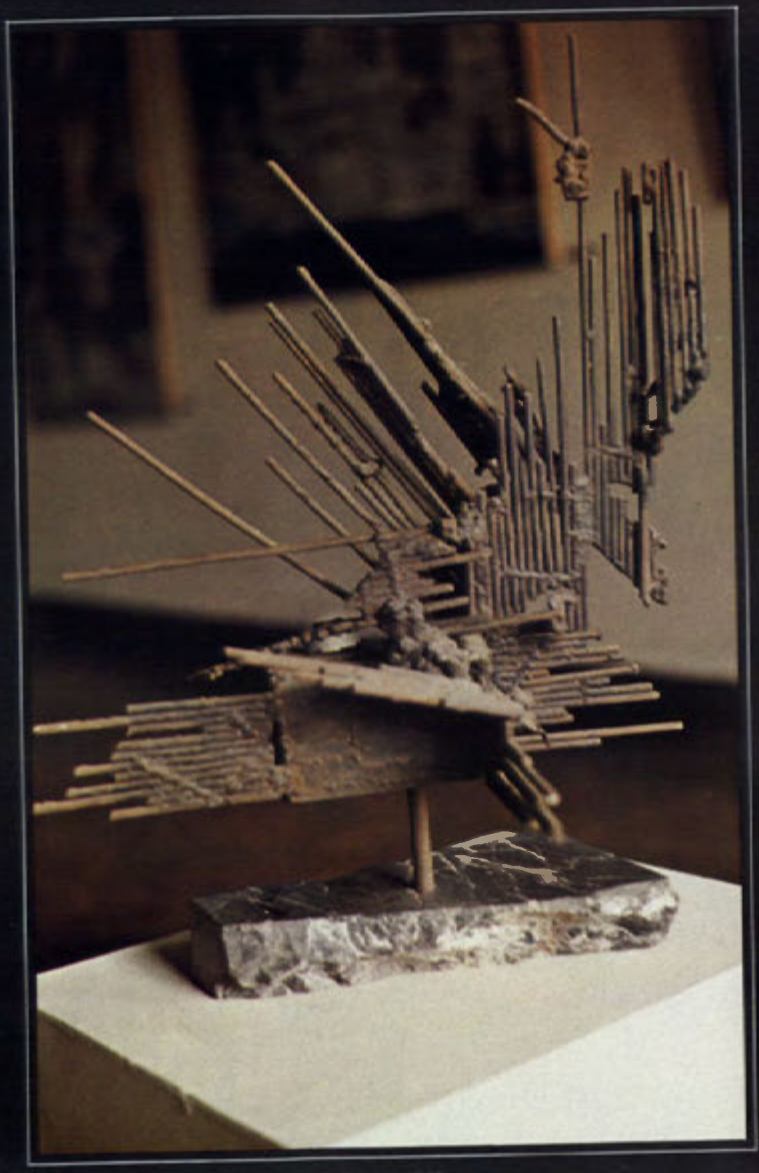

Resim: 540
*Sadi ÖZİŞ "**Metal Kompozisyon**", İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

Resim: 541
ÖMER ADİL ***"Kızlar Atölyesi"****, yks. 1919-1922. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi*

Resim: 542
Hüseyin ÖZKAN "Köroğlu Anıtı İçin Tasarı",
1978, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

Resim: 543
Mehmet İhsan ÖZSOY "Kerime Salohor'un Büstü",
1925, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

Resim 544
Halim ÖZYAZICI
"Celi Sülüs - Nesih Levha",
1956,
Topkapı Sarayı Müzesi Yazı Salonu, İstanbul

Türk Sinemasında Genç Kuşak

Türk sinemasında 1970'lerin ikinci yarısında, hepsi yaklaşık aynı yıllarda sinemaya başlayan yeni bir sinemacılar kuşağı ortaya çıktı. Genç yönetmenler, filmlerinde toplumsal konulara daha fazla ağırlık vererek ve Türk insanının sorunlarına daha yakından eğilerek 1960'larda sinemada başlamış olan gerçekçi akımı sürdürdüler ve geliştirdiler. Yeni bir oyuncu kuşağıyla birlikte sinemaya ağırlıklarını koyan genç yönetmenlerin hemen hemen tümü, önde gelen orta kuşak yönetmenlerin yanında uzun süre yardımcılık yapmıştı. Bu çıraklık dönemi, genç kuşak yönetmenlerin sinema diline egemen olmalarını ve filmlerinde olgun bir anlatım geliştirmelerini sağladı. Bu dönemde ortaya çıkan önemli bir gelişme de Türk sinemasının dışa açılmasıydı. Genç yönetmenler katıldıkları uluslararası film şenliklerinde önemli ödüller kazandılar.

İktisadi koşulların gittikçe kötüleştiği bir ortamda ortaya çıkarak Türk sinemasına yeni bir canlılık getiren genç yönetmenlerin başında Zeki Ökten*, Şerif Gören*, Ömer Kavur*, Erden Kıral*, ve Ali Özgentürk gelir. Öteki genç yönetmenler arasında, 1978'de çektiği Maden ve ertesi yıl çektiği Demiryol ile Yavuz Özkan (1942); 1977 yapımı Fırat'ın Cinleri ve 1978-1981 tarihli Kara Kafa ile Korhan Yurtsever (1947); Merhaba'yla ilgileri çeken ve Üç Bölümlük Kısa Film adlı denemesinden sonra sinemadan uzaklaşan Özcan Arca (1943); 1981'de Bir Günün Hikâyesi, ertesi yıl Çiçek Abbas ve Çirkinler de Sever filmleriyle ve üç yıl sonra, 1985'te 14 Numara adlı filmiyle Sinan Çetin (1952) sayılabilir.

1980'lerde ise, senaryo yazarlığından gelen Yavuz Turgul (1947) 1984'te çektiği Fahriye Abla ile; Yusuf Kurçenli aynı yıl çektiği Ve Recep Ve Zehra Ve Ayşe ile; Yaşar Seriner (1944) 1983 yapımı Çocuklar da Çiçektir ile; Nesli Çölgeçen (1955) 1983'te çektiği Kardeşim Benim ile gelecek için umut veren yönetmenler olarak adlarından söz ettirdiler.

Selim İleri*, Ahmet Soner (1945) ve Fehmi Yaşar (1955) bu genç kuşağın senaryo yazarları olarak sinemaya girdiler.

1985 Berlin Film Şenliği'nde ödül alan Tarık Akan (1948); Kadir İnanır (1948); Aytaç Arman (1948); Talat Bulut (1956); her ikisi de daha çok tiyatroyla uğraşmakla birlikte sinemada da başarılı oyunlar çıkaran Erkan Yücel* ve Genco Erkal*, aynı dönemin erkek; Müjde Ar (1954); Necla Nazır (1956); Perihan Savaş (1955); Melike Demirağ (1956); ve Nur Süer (1954) ise, kadın oyuncuları oldular.

Tiyatrosu'nda ve TÖS Tiyatrosu'nda profesyonel oyunculuk yaptı. 1968'de Mehmet Ulusoy'la birlikte bir tür sokak tiyatrosu olan Hareket Tiyatrosu'nu kurdu. 1968-1972 arasında dergi ve gazetelerde yazılar yazdı, dergi çıkardı. 1971'de kamera asistanlığı ve senaryo yazarlığı yaparak sinemaya geçti. Birkaç kısa belgesel hazırladıktan sonra, televizyonda da gösterilen ilk konulu kısa filmi *Ferhat*'ı çekti. 1975'te yaptığı *Yasak* adlı yarı belgesel film, 1977 Uluslararası Moskova Şenliği'nde ikincilik ödülünü kazandı. Özgentürk *Endişe* filminin senaryo yazımına katıldı. Öyküleriyle Antalya Film Şenliği'nde ve *Milliyet* Gazetesi Film Öyküsü Yarışması'nda ödüller kazandı. 1977'de Atıf Yılmaz'ın *Selvi Boylum Al Yazmalım*, 1978'de Zeki Ökten'in *Sürü* adlı filmlerinde yönetmen yardımcılığı yaptı. 1979'daki ilk yönetmenlik denemesi *Hazal*, Fransa Prades ve İspanya San Sebastian şenlikleri birincilik ödülleriyle, Almanya Mannheim Şenliği'nde üç ödül birden kazandı. Özgentürk'ün 1981'de yaptığı ikinci uzun filmi *At* ise İspanya Valencia Film Şenliği, İtalya Lecce Film Şenliği ve Antalya Film Şenliği'nde birincilik ödüllerini aldı. Özgentürk 1984-1985 yıllarında Orhan Kemal'ın *Murtaza* romanını *Bekçi Murtaza* adıyla sinemaya uyarladı.

Filmlerinde genellikle geleneksel yaşam biçiminin çözülüşünü konu alan Özgentürk, fantezi ile gerçeğin iç içe geçtiği bir üslup denemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ferhat*, 1974; *Yasak*; 1975; *Hazal*, 1979; *At*, 1981; *Bekçi Murtaza*, 1985.

ÖZGÜÇ, Nimet
(1916)

Türk, arkeolog. Önemli Hitit merkezlerinden Acemhöyük'te ve Kommagene Krallığı'nın başkenti Samsat'ta kazılar yapmıştır.

15 Mart 1916'da Adapazarı'nda doğdu. Arkeolog Tahsin Özgüç ile evlidir. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yaptığı arkeoloji öğrenimini 1940'ta bitirdi ve aynı kurumda asistan oldu. 1943'te doktorasını tamamladı, 1948'de doçent, 1958'de profesör oldu. Avrupa'da Münih, Londra, Saarbrücken, ABD'de Princeton, Marbourgh, Columbia, Yale üniversiteleri ve Bryn Mawr College'da konuk öğretim üyesi ve konferansçı olarak bulundu. 1984'te Ankara Üniversitesi'nden emekliye ayrıldı.

Özgüç 1941'den başlayarak Kılıç Kökten ile birlikte Samsun'da Dündartepe, Kavak-Kaledoruğu, Tekeköy kazılarına katıldı. Tahsin Özgüç'le birlikte 1947'de Elbistan Ovası yüzey araştırması, Maraş-Karahöyük, Sıvas'ta Toprakkale ve Maltepe höyükleri ile Kayseri'de Fraktin Höyüğü kazılarını gerçekleştirdi. 1948'de başlayan Kültepe kazılarında ve kazı sonrası bulguların değerlendirilmesinde de önemli katkıları oldu. 1962'de Acemhöyük kazılarının yöneticiliğini üstlendi.

Niğde iline bağlı Aksaray ilçesinin 18 km.

kuzeybatısında yer alan Acemhöyük, İÖ 2. bin yılın ilk çeyreğinde bölgenin en önemli kentiolmuştur.Biri asıl höyük, biri de aşağı kent olarak tanımlanan iki bölümden kuruludur. Hitit kaynaklarındakiBruşanda kenti olduğu sanılan Acemhöyük'le Erken Bronz Çağı'nın geç evresinden ve Orta Bronz Çağı'ndan kalma iki saray ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan birinin iki katlı olduğu anlaşılmıştır.Üç yanını çeviren revaklı avlusu, yer yer 4 m'ye yaklaşan, sağlam kalmış kerpiç duvarları ve 70'e yakın odasıyla İÖ 2. bin yıl Anadolu mimarlığının en yetkin örneklerinden biridir. Burada ele geçen çeşitli eşyalar arasında özellikle el arabası büyüklüğünde, dört tekerlekli, tunçtan bir araba ile altın ve boncuk işlemeli kumaş parçaları günümüze kalmış ender örneklerdendir.

Nimet Özgüç 1972-1975 arasında Niğde'nin 4 km yakınındaki Tepebağları Höyüğü'nde kurtarma kazıları yapmış, burada Demir Çağı'ndan Bizans Dönemi'ne kadar süren bir yerleşim yeri saptamıştır. 1978'den sonra Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi adına Adıyaman İli Samsat ilçesinde bulunan Samsat Höyük kurtarma kazılarını da yönetmiştir.Fırat kıyısında, yaklaşık 40 m. yüksekliğinde, Anadolu'nun en büyük höyüklerinden olan bu yerleşme, daha önce 1964-1967 arasında ABD'li arkeolog Theresa Goell tarafından da kısmen kazılmıştır. Kalkolitik, Bronz ve Demir çağlarıyla Klasik döneme ait bulgular veren höyük, Geç Hitit krallıkları döneminde Kummukh olarak bilinen beyliğin başkenti, daha sonra da İÖ 69'da Kommagene Krallığı'nın başkenti olmuştur. 1985'ten sonra Atatürk Barajı'nın suları altında kalacak olan höyükte İslam, Roma, Hellenistik ve Eski Bronz çağlarına ait tabakalarda kazılar bugün de (1985) sürdürülmektedir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Karahöyük Hafriyatı*, 1947,(T.Özgüç ile), 1949; *Kültepe Kazısı*,1949, (T.Özgüç ile), 1953; *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, 1965; *Kaniş Karumu Ib Katı Mühürleri ve Mühür Baskıları*, 1968; "Acemhöyüğün Eski Anadolu Sanatına Yeni Katkıları", *Belleten*, XLIII(170), 1979.

• **BAKINIZ:** KÖKTEN, T.ÖZGÜÇ.

ÖZGÜÇ, Tahsin
(1916)

Türk, arkeolog. Kültepe ve çeşitli başka yerleşmelerde yaptığı kazılarla Anadolu'nun tarih çağlarına geçiş dönemini aydınlatmıştır.

Kırcaali'de (bugün Bulgaristan'da) doğdu. Arkeolog Nimet Özgüç ile evlidir. Ortaöğrenimini Edirne'de tamamladıktan sonra 1935-1940 arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde arkeoloji öğrenimi gördü. 1940'ta aynı fakültede asistan oldu. 1946'da doçentliğe, 1954'te profesörlüğe yükseldi. 1968-1969 yıllarında dekanlık yaptı, 1969-1980 arasında dört dönem Ankara Üniversitesi rektörlüğüne seçildi. 1981'den beri Yüksek Öğrenim Kurulu'nda başkan vekilliği görevini sürdürmektedir.

Tahsin Özgüç 1945'te Mahmut Akok'la birlikte Ankara Anıtkabir alanındaki tümülüs kazılarını yönetti. 1947'de Elbistan'ın 10 km kuzeybatısındaki Karahöyük'te Geç Hitit dönemine ait bir kutsal alan saptadı. 1948'de Kültepe kazılarına başladı. Otuz yılı aşkın bir süredir yönetmekte olduğu bu kazılarla Anadolu arkeolojisine çok önemli bilgiler kattı. 1957'de Tokat'da Erbaa yakınlarındaki Kalkolitik ve Erken Bronz Çağı'na ait Horoztepe'de yaptığı kazılarda İÖ 2100'lere tarihlenen tunçtan mezar armağanları ortaya çıkardı. Bunlar arasında güneş kursları, sistrum ve çalpara gibi müzik araçları ile çeşitli döküm heykelcikler ilginç sanat örnekleridir.

Özgüç, 1959-1968 arasında Erzincan'ın 20 km doğusunda Altıntepe'deki Urartu kalesinde kazı yaparak surlar, çok iyi korunagelmiş bir tapınak ya da saray yapısı ile bir kabul salonu, mezar odaları ve zengin adaklar, mezar eşyaları ortaya çıkardı. Urartu sanatına ait duvar resimleri de buradaki önemli bulgulardandır.

Kayseri'nin kuzeydoğusundaki Kululu yerleşmesi de 1967'de Özgüç tarafından kazılarak Geç Hitit, Hellenistik ve Roma dönemlerine ait 5 yapı katı ortaya çıkarıldı. Kültepe benzeri çanak çömlek buluntularının yanı sıra hiyeroglif yazılı anıtlarıyla da önemli olan bu yerleşmede, rulo halinde kurşun levhalar, heykelcik ve sfenksler de ele geçti.

Tahsin Özgüç'ün yönettiği başka bir önemli kazı da Boğazköy'ün 150 km kuzeydoğusunda yer alan Maşat Höyük'tür. 1943'te H.Güterbock'un burada bulduğu bir tabletle arkeoloji dünyasında tanınan ve 1945'te E.Akurgal tarafından da kısa bir süre kazılan bu önemli Hitit merkezinde, anıtsal mimarlık örnekleri ile önemli bir çivi yazılı tablet arşivi ortaya çıkarıldı. Kaynaklarda adı Topika olarak geçen Maşat Höyük, Boğazköy'den sonra Hitit tarihini aydınlatan en önemli merkezlerden biri oldu.

Tahsin Özgüç, 1947'den beri üyesi bulunduğu Türk Tarih Kurumu'nun 1982'de başkanlığına getirilmiştir. 1954'te Alman Arkeoloji Enstitüsü üyeliğine, 1969'da İngiliz Akademisi üyeliğine, 1976'da Amerikan Arkeoloji Enstitüsü onur üyeliğine seçilmiş, 1979'da Federal Almanya Cumhurbaşkanlığı'nın Yüksek Liyakat Nişanı'yla onurlandırılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ön Tarihte Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, 1948; *Kültepe Kazısı 1948*, 1950; *Horoztepe, Eski Tunç Devri Mezarlığı ve İskân Yeri* (M.Akok ile), 1958; *Kültepe-Kaniş, Assur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, 1959; *Altıntepe Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*, 1966; *Altıntepe II, Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler*, 1969; *Demir Devrinde Kültepe ve Civarı*, 1973; *Maşat Höyük Kazıları ve Çevresinde Yapılan Araştırmalar*, 1978; *Les Hittites*, 1979, ("Hititler"); *Maşat Höyük II, Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi*, 1981.

• **BAKINIZ:** ALP, GÜTERBOCK.

Kültepe

Geçmişte Anadolu'nun en büyük yerleşmelerinden biri olan Kültepe, Kayseri'nin 20 km kuzeydoğusundadır. Yerleşme, ova yüzeyinden 20 m yükselen asıl höyük ile (Kaneş ya da Kaniş), onun doğusundaki düz alanda bulunan ticaret merkezi (Karum) bölümlerinden oluşur. Kültepe, Anadolu'daki en eski yazılı belgelerin bulunduğu bir yerleşme yeri olarak özel bir önem kazanmıştır. Burada ilk kazıyı 1893-1894 yıllarında Fransız gezgin Ernest Chantre (1843-1924) gerçekleştirmiş, daha sonra 1906'da H.Winckler höyükte sondajlar yapmıştır. 1925'te B.Hrozny* hem Kaneş, hem de Karum' da kazılar yapmış, 1000'e yakın tablet bulmuştur. 1948'den günümüze değin sürdürülen kazılarsa, her iki yerleşimin tabakalanmasını ve buradaki kültürleri aydınlatmaya yönelik bilimsel çalışmalardır.*

Kültepe Höyüğü'ndeki yerleşmenin İÖ 4000'lerde, Kalkolitik Çağ'da başladığı sanılmaktadır. Bunu, yaklaşık İÖ 2800'de başlayan Erken Bronz Çağı kültürü izlemiştir. Bu dönemden, Tahsin Özgüç tarafından tapınak olarak tanımlanan bir megaron bulunmuştur. Oturan kadın beykelcikleri ile disk gövdeli, kimi kez çok başlı, alabasterden yapılmış idoller de (kutsal beykelcik) aynı dönemin özgün buluntuları arasındadır. Erken Bronz Çağı'nda Kültepe'de altın, gümüş, bakır, tunç, demir gibi madenlerin işlendiği, araç ve takıların yapımında kullanıldığı da saptanmıştır. Erken Bronz Çağı sonlarında, yerleşme alanının, sonradan Karum olarak adlandırılan bölüme kaydığı da gözlenmektedir.

Karum'u İÖ 2. bin yılın başlarında Asurlu tüccarlar kurmuşlardır. Bunu izleyen ve Asur ticaret kolonileri dönemi diye adlandırılan dönemde Karum, mahalleleri, bir arabanın geçebileceği genişlikteki yolları, alanları ve çeşitli atölyeleriyle gelişmiş bir kent olmuştur. İÖ 1800'lerden sonra Asurlu tüccarların yerleşmeyi terkettikleri sanılmaktadır. Ele geçen tabletlerdeki bilgiden böyükte Karum'un II.tabakasında beş tane tapınak olduğu öğrenilmiş, bunlardan biri kazılarda ortaya çıkarılmıştır.

Kültepe Karumu'nda bulunan ve sayıları 10.000'i aşan çivi yazılı tabletlerden o çağda Anadolu ile Mezopotamya'daki Asur kenti arasında kervanlarla yapılan büyük bir ticaretin varlığı anlaşılmıştır. Bu belgeler, tüccarların Asur'dan Anadolu'ya tunç yapımı için gereksinim duyulan kalay ile dokuma ürünleri, takı ve kokular getirdiklerini, karşılığında da buradan değerli taşlar, altın, bakır özellikle de gümüş aldıklarını ortaya koymuştur. Asurlu tüccarların yerel beylere ticaret karşılığı vergi ödedikleri de bilinmektedir. Tabletlerin çoğu ekonomi ve ticarete ilişkin olmakla birlikte, dönemin toplumsal yaşamı, edebiyatı gibi konuları içerenler de vardır. Bütün bu ilişkiler Mezopotamya kültüründen birçok öğenin Anadolu'ya ulaşmasına yol açmış, ancak bunlar Anadolu'nun kendi kültürüyle kaynaşıp yerelleşmiştir.

İÖ 1750'lerden sonra Karum terkedilmiş, Kaneş' te ise Büyük Hitit Devleti'ne (İÖ 1460-1200) ait bir yerleşme kurulmuştur. Tüm Orta Anadolu'da, İÖ 800'de başlayan Frig uygarlığına değin süren boşluk, Kültepe'de de gözlenir. Yaklaşık İÖ 800'lere ait Frig yerleşmesi döneminde Kültepe eski önemini yitirmiştir. İÖ 7.yy başı ile 6.yy sonlarındaki Kimmer saldırıları ve Frig Devleti'nin bağımsızlığını yitirmesinden sonra kent terkedilmiştir. Helenistik dönemde Mazaka olarak tanınan Kayseri kentinin önem kazanmasıyla Kültepe de canlanmış, kent surları onarılmıştır. Roma döneminde ise Karum nekropol (mezarlık) olarak kullanılmıştır.

ÖZİŞ, Sadi
(1923)

Türk, heykelci. Demirden yaptığı soyut heykelleriyle tanınmıştır.

26 Şubat 1923'te İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini İzmir'de bitirdi. 1944'te Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Dekoratif Sanatlar Bölümü'ne girdi. Bu bölümde Kenan Temizkan'ın öğrencisi oldu. 1948'de Avrupa sınavını kazanarak kostüm tasarımı ve tarihi uzmanlığı için Paris'e gitti. Burada ayrıca resim ve tiyatro dekoru konularında da çalışmalar yaptı. 1952'de Türkiye'ye döndü. 1962'de Akademi'nin Dekoratif Sanatlar Bölümü'ne üslup ve kostüm tarihi öğretmeni atandı. 1969'da aynı kurumda profesör oldu.

Sadi Öziş, İlhan Koman ve Şadi Çalık'la birlikte demir çubuklardan mobilya yapma işine girmiş, heykele bu sırada ilgi duymuştur. Genellikle demir levhalar ve çubuklar kullanarak yaptığı heykellerinin dinamik bir etkisi vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Demir*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Metal Kompozisyon*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Demir Heykel*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

ÖZKAN, Hüseyin
(1909)

Türk, heykelci. Güçlü bir teknikle yaptığı anıtsal heykelleriyle tanınmıştır.

Hüseyin Özkan Anka Dumurcalı'da doğdu. Edirne Öğretmen Okulu'nda öğrenim gördükten sonra İstanbul'daki azınlık okullarından birine Türkçe öğretmeni olarak atandı. 1931'de Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Heykel Bölümü'ne girerek Rudolf Belling'in öğrencisi oldu. 1940'ta okulu bitirdi.

Özkan, malzemeye egemen ve güçlü tekniği olan bir sanatçıdır. Antik Yunan heykeli geleneğine bağlı bir figür anlayışı geliştirmiş ve bu doğrultuda durağan, etkili heykeller üretmiştir. Son yıllarındaki yapıtlarında biçimleri daha parçalı hale getirmiş ve hacimselliği ışıkla sağlama yönünde bir eğilim göstermiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Köroğlu Anıtı İçin Tasarı*, 1978, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Mimar Sinan*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bahçesi, Ankara; Hürriyet Gazetesi ön yüzünde bronz kabartma, Cağaloğlu, İstanbul; *Mithat Paşa*, Ziraat Bankası önü, Ankara; Anıt Kabir girişinde erkek kadın grupları ve aslanlar; *Atatürk Anıtı*, Aydın; *Atatürk Anıtı*, Antakya; *Atatürk Anıtı*, Manisa; *Atatürk Anıtı*, Trabzon; *Atatürk Anıtı*, Van; *Atatürk Anıtı*, Diyarbakır.

ÖZKER, Tarık
(1919-1977)

Türk elektrik mühendisi. Elektrik devreleri kuramına ve Türkiye'de elektrik mühendisliği eğitiminin geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

14 Mart 1919'da İstanbul'da doğdu, 7 Eylül 1977'de aynı kentte öldü. İTÜ (İstanbul Teknik Üniversitesi) Elektrik Fakültesi'ni 1944'te bitirerek aynı fakültede asistan oldu. ABD'deki Illinois Üniversitesi'nden 1951'de doktorasını aldı. İTÜ'ye dönerek 1953'te doçentliğe yükseldi.1954-1956 arasında ABD'de Illinois ve Michigan State üniversitelerinde araştırmalarını sürdürdü. 1959'da İTÜ Elektrik Fakültesi'nde profesör olan Özker, bu fakültede 1964'te Devreler Teorisi Kürsüsü'nü kurdu ve bu konudaki dersleri başlattı. 1966-1971 arasında Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) Mühendislik Araştırma Grubu üyeliğinde bulundu. 1945'te geçirdiği bir akciğer rahatsızlığının sağlığını zaman zaman olumsuz yönde etkilemesine karşın son günlerine kadar olağanüstü bir çabayla eğitim görevini sürdürdü. Ölümünden sonra anısına, 1980'de TÜBİTAK Hizmet Ödülü verildi.

Tarık Özker Türkiye'de elektrik devre kuramı bilim dalının yerleşmesi ve gelişmesinde öncü rol oynamıştır. Doktora tezi "dört uçlu çapraz ve basamaklı devrelerin eşdeğerliliği", doçentlik tezi ise "filtrelerde empedans adaptasyonu" konusunda olan Özker, ABD'de bulunduğu sıralar "devre sentezinde yaklaşıklık" ve "görüntü parametreleriyle filtre sentezi" konularında araştırma yapmış ve bu konuların gelişmesine katkıda bulunmuştur. 1956'da Chicago' da toplanan National Electronics Conference'a sunduğu bildiri empedans uygunsuzluğu yoluyla görüntü empedansının düzeltilmesi için yeni bir yöntem içeriyordu. Özker'in ayrıca haberleşme kuramı, Boole cebiri ve mantık devrelerine uygulanması, lineer sistem analizinde başlangıç koşulları, elektrik mühendisliği eğitiminin geliştirilmesi gibi konularda araştırmaları ve yayınları vardır. İTÜ Elektrik Fakültesi'nde ders programlarının bilim ve tekniğin hızlı gelişmesine uygun olarak çağdaşlaştırılmasında ve kendi bilim dalında çok sayıda bilim adamının yetiştirilmesinde önemli katkıları olan Özker'in İTÜ'nün lisans ve lisansüstü eğitimi biçiminde iki kademeli öğretim sistemine geçmesinde de büyük payı vardır. Yetkin ve öğrencilerince çok sevilen bir öğretici olan Özker, açık düşünceli ve aydın kişiliğiyle de tanınmıştı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Telgraf Sistemlerinde Distorsiyon*, 1954; *Modern Elektrik Devreleri Teorisi*, 1957; *Haberleşme Teorisinin Esasları*, 1959; *Boole Cebiri ve Lojik Devreleri*, 1959; *Boole Cebirine Giriş*, 1968; *Durum Denklemleri ile Elektrik Devrelerinin Analizi ve Sentezleri* (A.Dervişoğlu, M.Parlar, T.Zeren ile), 1969; *Initial Value Problem in Linear System Analysis* (A.Dervişoğlu ile), 1974, ("Lineer Sistem Analizinde Başlangıç Değeri Problemi").

ÖZKIRIMLI, Atillâ
(1942)

Türk, eleştirmen. Türk edebiyatı üzerine yaptığı inceleme ve araştırmalarıyla tanınmıştır.

9 Mayıs 1942'de Konya'da doğdu, Ortaöğrenimini 1960'ta Maraş'ta tamamladıktan sonra girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 1968'de bitirdi. 1968-1969 yıllarında Altın Kitaplar Yayınevi'nde ve Meydan Larousse Ansiklopedisi'nde çalıştı. 1969-1972 arasında Ankara Hacettepe Üniversitesi Temel Bilgiler Yüksek Okulu Türkçe Bölümü'nde okutmanlık etti. Bir süre *Cumhuriyet* gazetesinde çalıştı. İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü'nde (bugün Marmara Üniversitesi Eğitim Fakültesi) ve İstanbul Devlet Konservatuvarı'nda edebiyat öğretmenliği yaptı. 1984'te *Günümüzde Kitaplar* dergisinin genel yayın danışmanlığını üstlendi.

Edebiyata şiirle başladı. Daha sonra deneme ve öyküler yazdı. İlk çalışmaları 1963-1964 yıllarında *Su* ve yönetimine katıldığı *Düzlem* dergilerinde yayımlandı. Bir süre edebiyat yaşamından ayrı kaldı. 1967'den sonra *Papürüs* dergisinde yayımlamaya başladığı inceleme ve eleştiri yazılarıyla dikkati çekti. Çeşitli dergi ve gazetelerde yazılarını sürdürdü. Mercimek Ahmed'in *Kâbusnâme*'sini günümüz diliyle baskıya hazırladı. Ayrıca Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun ve Sabahattin Ali'nin bütün yapıtlarının toplu

basımlarını düzenledi. Türk edebiyatını, destanlar döneminden bugüne, yazarları, yapıtları, terim ve kavramlarıyla tanıtan 4 ciltlik *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*'ni yayımladı.

Kitap değerlendirme yazılarındaki irdeleyici, çözümleyici, nesnel tutumu ile tanınmıştır. Edebiyatın güncel sorunlarıyla ilgili deneme ve eleştiri yazılarında, toplumsal gerçekçi sanatın ilkelerini savunmuştur. Türk edebiyat tarihinin kaynaklarına, edebiyatın toplumsal yapı ile olan bağlarına yönelik inceleme ve araştırmalar yapmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Nedim*, 1974; *Ahmet Haşim*, 1974; *Tevfik Fikret*, 1978; *Sabahattin Ali* (F.Ali Laslo ile), 1979; *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, 4 cilt, 1982; *Edebiyat İncelemeleri I*, 1983.

ÖZKÖK, Lütfi
(1923)

Türk, yazar ve fotoğrafçı. Türk edebiyatının İskandinav ülkelerinde tanıtılmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

15 Mart 1923'te İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Jeanne D'Arc Fransız Koleji, Vefa ve Taksim liselerinde yaptı. 1943'te İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne girdi. Daha sonra 1950'ye değin Viyana Üniversitesi'nde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ve Paris Üniversitesi'nde okudu. 1951'de İsveç'e gitti. 1951-1966 arasında Stockholm'de bir yapı kooperatifinin bürosunda desinatör ve maketçi olarak çalıştı.

Üniversite yıllarından başlayarak çeşitli edebiyat etkinliklerinde bulundu, şiir ve çeviri şiir kitapları, antolojiler yayımladı. 1953'ten sonra İsveççe ve Fransızca'dan Türkçe'ye şiir çevirileri yaptı. ABD, Fransa ve İskandinavya ülkelerinde çeşitli gazete ve dergilere yazılar yazdı. 1973 ve 1984'te İsveççe iki şiir kitabı yayımladı. İsveç'teki edebiyat etkinliklerinden ötürü Devlet Sanat Ödülü başta olmak üzere çeşitli ödüller kazandı. 1973'te İsveç Yazarlar Birliği kendisine yaşam boyu maaş bağladı.

Lütfi Özkök edebiyatın yanı sıra fotoğraf sanatıyla da ilgilendi. Özellikle ünlü yazarların portreleri üstünde yoğunlaşan çalışmalarını çeşitli ülkelerde sergiledi. Çektiği bir kısa filmle 1965'te İsveç Film Enstitüsü'nün Kısa Film Birincilik Ödülü'nü kazandı. *New York Times, Newsweek, Observer, Les Lettres Françaises, L'Express, La Quinzaine Littéraire, Der Spiegel, Die Zeit* gibi dergi ve gazetelerde fotoğrafları yayımlandı.

Çalışmalarıyla Avrupa ülkelerinde etkinlik gösteren birkaç Türk fotoğrafçısından biri olan Lütfi Özkök, özellikle şiirleri, çevirileri ve yazılarıyla Türk edebiyatının yurt dışında tanıtılmasında önemli bir çabaya girişmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir Kitabı:** *İçimizdeki Sıla*, 1978. **Fotoğraf Albümü:** *Varşova*, 1964; *Kurşunlu Köy*, 1974; *Lahti*.

ÖZKUL, Münir
(1925)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Oyunculuğunda, geleneksel tiyatroyu, özellikle de tuluatı temel almıştır.

15 Ağustos 1925'te İstanbul'da doğdu. 1940'ta, henüz lise öğrencisiyken, Bakırköy Halkevi'nde sahneye çıktı. 1947'de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne girdi. Aynı yıl, Ses Tiyatrosu'nda *Aşk Köprüsü* oyunundaki rolüyle profesyonel oldu. Üniversite öğrenimini bir süre de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde sürdürdüyse de bitirmedi. 1950'de Küçük Sahne'ye geçti. 1957'de İstanbul Şehir Tiyatrosu'na girdi. 1960'ta Aksaray'daki Bulvar Tiyatrosu'nda kendi topluluğunu kurdu ve iki sezon oynadı. 1963-1967 arasında çeşitli topluluklarla turnelere katıldı. 1968'de Altan Karındaş (1929) Topluluğu'nda oynanan *Kanlı Nigâr* oyunundaki başarısıyla İlhan İskender Ödülü'nü kazandı. Gene bu oyundaki başarısı üzerine İsmail Dümbüllü, Kel Hasan'ın kendine vermiş olduğu, bir simge niteliğindeki yarım yüzyıllık tuluat kavuğunu ona devretti. Bu arada alkol düşkünlüğü nedeniyle sık sık sahneden ayrı kaldı ve tedavi gördü. 1970'te LCC salonunda, Haldun Taner'in *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* adlı oyunundaki yorumuyla büyük başarı kazandı.

Bu dönemden sonra film çalışmalarını yoğunlaştırdı. 1972'de *Sev Kardeşim*'deki oyunuyla Antalya Film Şenliği'nde Yılın Karakter Oyuncusu seçildi. 1977'de Azerbaycan'da yapılan film şenliğinde gösterilen *Aile Şerefi* filmindeki Yaşar Usta tiplemesi geniş yankı uyandırdı. 1978'de İstanbul Şehir Tiyatroları'na döndü, kısa bir süre Fatih Bölümü sanat yönetmenliği görevinde bulundu. 1979'da, daha önce de oynadığı *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* oyunuyla Avni Dilligil, Ulvi Uraz ve İsmet Küntay tiyatro ödüllerini kazandı.

Özkul ayrıntılara önem veren, yumuşak, sevgi dolu oyunculuğuyla başarılı olmuştur. Filmlerde sık sık canlandırdığı biraz ezik, iyi yürekli halk adamı tipi geniş izleyici kitlesinin sevgisini kazanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Fareler ve İnsanlar*, 1951; *Yaz Bekârı*, 1954; *Sevgili Gölge*, 1955; *Gönül Kaçanı Kovalar*, 1958; *Toreadorlar Valsi*, 1960; *Generalin Aşkı*, 1961; *Kanlı Nigâr*, 1967; *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı*, 1970. **Oynadığı Filmler:** *Üçüncü Selim'in Gözdesi*, 1950; *Lâle Devri*, 1951; *Edi ile Büdü*, 1953; *Altın Kafes*, 1958; *Dokunma Bozulurum*, 1965; *Dikkat Kan Aranıyor*, 1970; *Yedi Kocalı Hürmüz*, 1971; *Sev Kardeşim*, 1972; *Mavi Boncuk*, 1974; *Hababam Sınıfı*, 1975; *Süt Kardeşler*, 1976; *Aile Şerefi*, 1977; *Neşeli Günler*, 1978; *Banker Bilo*, 1980; *Gırgıriye*, 1981.

• **BAKINIZ:** KAVUKLU HAMDİ, KEL HASAN.

ÖZLÜ, Demir
(1935)

Türk öykü ve roman yazarı. Kişilerin varoluşsal gerçekliğini kendine özgü bir teknikle yansıtarak çağdaş Türk öykücülüğüne yeni açılımlar kazandırmıştır.

9 Eylül 1935'te İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini 1953'te İstanbul'da tamamladıktan sonra, 1959'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1960-1964 arasında aynı fakültede Hukuk Felsefesi ve Metotbilim Kürsüsü'nde asistanlık yaptı. Siyasal eylemleri nedeniyle işine son verildi. Yedeksubay Okulu'ndan çavuş çıkarılınca, askerlik görevini er olarak Muş'ta ve İstanbul'da sürdürdü. Daha sonra İsveç'e yerleşti. Halen (1985) Stockholm'da hukuk danışmanlığı yapmaktadır. İsveç Yazarlar Birliği ve İsveç PEN Kulübü üyesidir.

Edebiyata, lisede okurken şiirle başladı. İlk şiirleri 1953-1955 arasında *Türk Dili*'nde yayımlandı. 1955 sonrası yayımladığı öyküelerle tanındı. *Mavi, Pazar Postası, Ataç, Yeni Ufuklar, Yeni Dergi, Soyut, Somut* gibi dergilerde öyküler, denemeler, eleştiri ve çeviriler yayımladı. *Soluma* adlı kitabıyla 1964'te Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazandı.

Öykü ve romanlarında genellikle küçük burjuva aydınlarının dünyalarını konu edinmiştir. İlk dönem öykülerinde bireyin yabancılaşmasını, mutsuzluğunu, yalnızlığını iç dünyasındaki çatışmaları dile getirerek, toplum içindeki umutsuz, bunaltılı ve karamsar yanlarını sergilemiştir. Varoluşçu felsefenin edebiyat anlayışına bağlı kalmıştır. Son dönem öykülerinde, toplum ve çevre ilişkileri içindeki insanın gerçekliği daha belirgin olmaya başlamış, giderek varoluşçu yönelimden uzaklaşıp toplumsal gerçekçi eğilimi benimsemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca): Öykü:** *Bunaltı*, 1958; *Soluma*, 1963; *Boğuntulu Sokaklar*, 1966; *Öteki Günler Gibi Bir Gün*, 1974; *Aşk ve Poster*, 1980. **Roman:** *Bir Uzun Sonbahar*, 1976; *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları*, 1979. **Deneme:** *Burjuva Kültürü- Sosyalist Kültür*, 1984.

ÖZÖN, Mustafa Nihat
(1896-1980)

Türk edebiyat tarihçisi ve sözlük yazarı. Türkiye'de çağdaş edebiyat tarihçiliğinin öncülerindendir.

13 Nisan 1896'da İstanbul'da doğdu, 2 Ocak 1980'de Ankara'da öldü. Yükseköğrenimini 1918-1923 arasında İstanbul Darülfununu Edebiyat Fakültesi'nde yaptı. 1923'te Ankara Erkek Lisesi'nde Fransızca öğretmenliğine başladı. 1927-1934 arasında İstanbul Kız Muallim Mektebi'nde (bugün İstanbul Kız Öğretmen Okulu), 1934-1941 arasında Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü'nde (bugün Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi) edebiyat öğretmenliği yaptı. 1961'de emekliye ayrıldı.

Üniversite yıllarında kadrosunda Y.K.Beyatlı A.Haşim Y.K.Karaosmanoğlu, N.Ataç gibi yazarların da bulunduğu *Dergâh* dergisini yayımladı. Daha sonraki yıllarda Ankara'da *Kalem* ve *Oluş* dergilerini yönetti.

Özön, yayımcı, edebiyat tarihçisi, sözlük yazarı, incelemeci ve öğretmen olarak Türk dili ve edebiyatının tanınmasına ve incelenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Öğrencisi olduğu Fuad Köprülü'nün çağdaş tarihçilik anlayışından yararlanmış, Türk edebiyat tarihçiliğinde Batı yöntemlerini temel alan bir yaklaşım geliştirmiştir. Kendinden önceki edebiyat tarihçileri zamandizinini temel alırken, Özön, türleri temel almıştır. Çalışmalarında, roman, şiir ve tiyatronun yanı sıra gazetecilik, gezi, hitabet gibi türlere de yer vermiştir. Temel olarak Tanzimat ve sonrası Türk edebiyatını incelemiş, titiz ve dikkatli metin açıklamalarına, zengin biyografi ve bibliyografya bilgilerine yer vermiştir. O zamana kadar işlenmemiş bir konuyu, Türkiye'de masaldan, halk öykülerinden ve sözlü rivayetlerden romana geçişi incelemiştir. Eski harflerle yazılmış yapıtların yeni harflerle açıklamalı yayınlarını yapmıştır. Ayrıca liseler için edebiyat ders kitapları hazırlamıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Metinlerle Muâsır Türk Edebiyatı*, 2 cilt, 1930-1932; *Türkçede Roman*, 1936; *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, 1938; *Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1941; *Türkçe Tabirler Sözlüğü*, 1.cilt, 1943; *Türkçe Cep Sözlüğü*, 1945; *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 1952; *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, 1954; *Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi* (B.Dürder ile), 1967.
- **KAYNAKLAR:** E. Özdemir, *Mustafa Nihat Özön*, 1982.

ÖZÖN, Nijat
(1927)

Türk, yazar. Yapıtlarıyla Türkiye'de sinema kültürünün gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.

25 Aralık 1927'de İstanbul'da doğdu. Edebiyat tarihçisi Mustafa Nihat Özön'ün oğludur. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü ve aynı fakültenin Kütüphanecilik Enstitüsü'nü bitirdi. 1950'de yayımlamaya başladığı sinema yazılarını 1970'lerin başlarına değin çeşitli dergi ve gazetelerde sürdürdü. Kimi yazılarında Adnan Ufuk adını kullandı. 1956'da *Sinema* dergisini çıkardı. 1958'den 1980'e değin Anadolu Ajansı Dış Haberler Bölümü'nde çalıştı. 1966-1968 arasında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksek Okulu'nda sinema dersleri verdi. Kimi dergilerin ve ansiklopedilerin sinema bölümlerini hazırladı. Çeşitli yayınlarıyla sinemaya olan katkılarından ötürü, İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği (İFSAK) tarafından 1984'te ilk kez verilen İFSAK Sinema Ödülü'nü kazandı.

Nijat Özön, dil konusundaki kitapları ve sözlük çalışmalarının yanında, temel olarak sinema alanındaki yapıtlarıyla tanınmış, sinema sanatını tanıtıcı nitelikte ve sinema tarihi üzerine çalışmalarıyla önem kazanmıştır. Türk sinemasının gelişimini, belirli dönemlere ayırarak incelemiş, yaptığı bölümleme, getirdiği saptama ve değerlendirmeler genel kabul görmüştür. Özön ayrıca, Sergey Ayzenştayn, Vsevolod Pudovkin, André Bazin gibi sinema adamlarının temel kuramsal yapıtlarını, usta yönetmenlerin başyapıtlarının senaryolarını da Türkçe'ye çevirmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Resimli Uygulamalı Dilbilgisi*, 1954; *Sinema Sanatı*, 1956; *Ansiklopedik Sinema Sözlüğü*, 1958; *Türk Sineması Tarihi, Dünden Bugüne, 1896-1960*, 1962; *Sinema Terimleri Sözlüğü*, 1963; *Sinema El Kitabı*, 1964; *Türk Sineması Kronolojisi, 1895-1966*, 1968; *İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay*, 1970; *100 Soruda Sinema Sanatı*, 1972; *Semaine du cinéma turc*, 1975; *Sinema ve Televizyon Terimleri Sözlüğü*, 1981; *Sinema: Uygulayımı, Sanatı, Tarihi*, 1985.

ÖZSEVER, Hüseyin Siret
(1872-1959)

Türk, şair. Yoğun bir duygusallıktaki şiirleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, 27 Şubat 1959'da aynı kentte öldü. Bir süre Saint Joseph Fransız Lisesi'nde okudu. Hariciye Mektubi Kalemi'nde ve Nafıa Nezareti Tercüme Kalemi'nde memurluk etti. 1897'de *Servet-i Fünun* dergisinde yazmaya başladı. II.Abdülhamid'in siyasetine karşı olduğu için Malatya'nın ilçelerinden Hısnımansur'a (Adıyaman) tahrirat kâtibi olarak gönderildi. İsmail Hakkı Paşa'nın aracılığıyla Mersin'e atandı. Oradan İskenderiye'ye kaçtı. Kahire'ye geçti. Damad Mahmud Celaleddin Paşa'nın (1853-1903) çağrısı üzerine Paris'e gitti. Paris'teyken, Yıldız Sarayı'na dinamit konulması olayına adı karıştı ve İstanbul hükümeti tarafından Celaleddin Paşa ve Hoca Kadri Bey'le (1860-1918) birlikte cinayetle suçlanıp idama mahkûm edildi. 1902'de Paris'te toplanan I.Jön Türk Kongresi'ne katıldı ve açış konuşmasını yaptı. II.Meşrutiyet'in ilanından sonra 1908'de Türkiye'ye döndü. Bursa vilayet mektupçusu oldu. Daha sonra Hazine-i Evrak Müdürlüğü'ne atandı. Hariciye matbuat müdürü oldu. 1913'teki Babıali baskınına karıştı. Daha sonra da İttihatçılar'ın yönetimini onaylamadığı için yurt dışına gitti. 1918'de Mütareke'den sonra İstanbul'a döndü. Çeşitli memurluk görevlerinde bulundu. Gaziosmanpaşa Ortaokulu ve Darüşşafaka Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı.

İlk şiirlerini Ömer Senih adıyla yayımlamıştır. Nazım tekniğine, dile önem vermiş ve duygusal şiirler yazmıştır. Daha sonraları aşk ve sevgi konularına yönelmiş, öteki Servet-i Fünuncular gibi tamlamalara, sözcük oyunlarına düşkünlük göstermiştir. Tevfik Fikret'in etkisinden kurtulduğu son şiirlerinde hece ölçüsünü ve dilde sadeliği denemiştir. Yalın bir dil kurmaya özen göstermiştir. Cumhuriyet dönemindeki şiirlerinde konuşma diline yönelmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Leyâl-i Girizan*, 1910; *Bağbozumu*, 1928; *Kıvılcımlı Kül*, 1937; *Kargalar*, 1942.

ÖZSOY, Mehmet İhsan
(1867-1944)

Türk, heykelci. Gerçekçi (realist) anlayışla yaptığı büstleriyle tanınmıştır.

İstanbul'da doğdu, aynı kentte öldü. Sanayi-i Nefise Mektebi (sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Heykel Bölümü'nün ilk öğrencilerindendi. 1883'te bir rastlantı sonucu tanıştığı okul müdürü Osman Hamdi Bey aracılığıyla buraya girmişti. Heykel Bölümü'nde heykelci Yervant Oskan'ın öğrencisi oldu. Dokuz yıl süren eğitimi birincilikle bitirince 1891'de bilgi ve görgüsünü artırmak üzere devlet tarafından Paris'e gönderildi. Osman Hamdi Bey'in önerisiyle orada heykelci Jean Baptiste Gustave Deloye'nin atölyesine devam etmeye başladı. Atölye çalışmalarından ve eğitim biçiminden hoşnut kalmayınca buradan ayrılarak École des Beaux-Arts'a girdi, heykelci Arthur Soldi ve Thomas'ın öğrencisi oldu.

Eğitimini 1895'te bitirince İstanbul'a döndü. Sanatçı olarak yaşamını sürdürmekte güçlüklerle karşılaştı. İstanbul Asar-ı Âtika Müzesi (bugün Arkeoloji Müzesi) onarımcılığına getirildi. Ünlü *İskender Lahdi* onun zamanında onarıldı. Oskan Efendi'nin Sanayi-i Nefise Mektebi'nden ayrılmasından sonra 1908'de onun yerine Heykel Bölümü öğretmenliğine atandı. 1912'den sonra bir yandan da İnas Sanayi-i Nefise Mektebi'nde (Kız Güzel Sanatlar Okulu) dersler vermeye başladı. Bu kurumlardaki görevini, emekli olduğu 1933'e değin sürdürdü.

Oskan Efendi'nin yanında ve Paris'te gördüğü akademik eğitim İhsan Özsoy'un usta bir heykelci olarak yetişmesini sağlamıştı. Yapıtları sayıca az olmasına karşın çalışmalarıyla Türk heykel sanatının doğmasında etkili olmuştur. Yapıtlarını, doğa gözlemi üstüne temellendiren Özsoy'un Paris'teyken, Deloye'nin atölyesinden ayrılmasının nedeni bu atölyede doğadan çalışma olanağını bulamamasıdır. *Genç Kadın Büstü* ve 1925 tarihli Osman Hamdi Bey'in kızı *Kerime Salohor'un Büstü*, Özsoy'un kişiliğini tanımlayan yapıtlardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Genç Kadın Büstü*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kerime Salohor'un Büstü*, 1925, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Osman Hamdi Büstü*, Mimar Sinan Üniversitesi; *Dans Eden Çocuklar*, kabartma, Süreyya Sineması, Kadıköy/İstanbul.

ÖZŞEN, Ferit
(1943)

Türk, heykelci. Hareket ve anlatının ağır bastığı heykelleriyle tanınmıştır.

8 Mart 1943'te Konya'da, Taşkent'te doğdu. 1963'te Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü'ne girdi. Bir yıl sonra Heykel Bölümü'ne geçti ve H.Gezer'in öğrencisi oldu. 1968'de Avusturya'ya giderek Viyana Akademisi'nde Fritz Wotruba'nın (1907-1975) atölyesinde bir yıl çalıştı. Yurda geri döndükten sonra, 1970'te Akademi'den mezun oldu ve Şadi Çalık Atölyesi'ne asistan atandı. Bu sıralarda bronz döküm yöntemi üstünde çalıştı. Gene aynı konuda araştırma yapmak için Almanya'ya, Münih Akademisi'ne gönderildi. 1972-1975 arasında Heykeltraşlar Derneği başkanlığı yaptı. 1966'dan 1985'e değin yurt içinde ve dışında birçok karma sergiye katıldı.1978'de Bolu'daki Köroğlu Anıtı yarışmasında birincilik ödülü kazandı.

Heykel ve anıtlarındaki en belirgin özellik harekettir. Bundan başka anlatımı da önemli bir sanatsal sorun olarak ele almıştır. *Köroğlu Anıtı* bu anlayışının belirginleştiği bir yapıtıdır. *Kompozisyon I* ve 1973'te İstanbul'da Akıntıburnu'na yerleştirilen *Yağmur* adlı heykellerinde, hareketliliği sert kenarlı biçimlerle sağlamaya yöneldiği izlenir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Atatürk Anıtı*, 1973, Hakkari; *Yağmur*, 1973, Akıntıburnu/İstanbul; *Köroğlu Anıtı*, 1978, Bolu; *Yüzüncü Yıl Anıtı*, 1981, Erzurum; *Yüzüncü Yıl Panosu*, 1982, Ankara; *Atatürk Anıtı*, 1982, Zeynep Kâmil Hastanesi, İstanbul; *Soyut Heykel*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.

ÖZTELLİ, Cahit
(1910-1978)

Türk, araştırmacı. Folklor çalışmalarının bilimsel nitelik kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Hüseyin Cahit Öztelli Erzincan'da doğdu, 24 Şubat 1978'de Ankara'da öldü. 1939'da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Denizli, Samsun, Mersin, Konya ve Ankara'da lise ve öğretmen okullarında edebiyat öğretmenliği yaptı. 1966'da bugün Milli Folklor Araştırmaları Dairesi adını almış olan, Milli Folklor Enstitüsü'nün kurulmasına ön ayak oldu ve müdürlüğüne getirildi. 1970'te buradan ayrıldı ve iki yıl Çankaya Lisesi'nde çalıştıktan sonra emekliye ayrıldı. Daha sonra, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde halk edebiyatı dersleri verdi.

Öztelli, Türk folklor araştırmalarını sistemleştirme yolunda uğraş veren ilk folklorculardandır. Özellikle saz şiiri konusuna eğilmekle birlikte, başka alanlarda da araştırma yapmıştır. Halk türkülerini ve destanları incelemekle, halkın yaşadıklarının, başkalarının, çilesinin de anlaşılabileceğini düşünmüştür. Sözlü kaynaklarla yetinmemek, gerçekleri ilk kaynaklarından araştırmak ve bunları destan ve şiirlerin yazıldığı cönkler, yazmalar ve başka yazılı kaynaklarla desteklemek onun başlıca ilkelerinden olmuştur. Derlediği kaynakları sınıflandırmaya, kaynakçalar hazırlamaya çalışmıştır. Halk şairleri, destanlar, efsaneler, inançlar, otantik çalgılarla ilgili sayısız araştırması vardır. Yunus Emre'nin dışında Yunus adlı başka halk şairlerini ortaya çıkarmıştır. Arkeolojiyle de ilgilenmiş, Zile'de Maşat harebelerini bulmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Zileli Şairler*, 1944; *Karacaoğlan, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, 1952; *Halk Türküleri*, 1953; *Dertli, Seyrani, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, 1953; *Köroğlu ve Dadaloğlu, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, 1954; *Halk Şiiri 14-17.Yüzyıllar*, 1955; *Halk Şiiri 18.Yüzyıl*, 1955; *Nasreddin Hoca*, 1964; *Kul Nesimi*, 1969; *Karacaoğlan, Bütün Şiirleri*, 1970; *Pir Sultan Abdal, Bütün Şiirleri*, 1971; *Yunus Emre, Bütün Şiirleri*, 1971; *Yunus Emre Yeni Bilgiler-Belgeler*, 1971; *Evlerinin Önü, Bütün Halk Türküleri*, 1972; *Bektaşi Gülleri: Alevi, Bektaşi Şiirleri Antolojisi*, 1973; *Üç Kahraman Şair: Köroğlu, Dadaloğlu, Kuloğlu*, 1974; *Uyan Padişahım*, 1976; *Şehzade Bayezit'in Babası Kanuniye İran'dan Gönderdiği Son Mektup*, 1976; *Sahte Şöhret Bir Ozan: Erzurumlu Emrah*, 1976; *Belgelerle Yunus Emre*, 1977; *Pir Sultan'ın Dostları*, (ö.s.);1984.

• **KAYNAKLAR:** N.Tan ve İ.Ünver, *Ölümünün 1.Yıldönümünde Cahit Öztelli Kaynakçası*, 1979; *Türk Folklor Araştırmaları*, Cahit Öztelli Özel Sayısı, XVIII (355), 1979.

ÖZYALÇINER, Adnan
(1934)

Türk öykü yazarı. Kent insanının toplumsal yaşamdaki konumunun açmazlarını kendine özgü bir anlatım tekniğiyle yansıtmıştır.

1 Ocak 1934'te İstanbul'da doğdu. 1953'te kendisini evlat edinen halasının soyadı Çelik'i aldı. 1955'te liseyi bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne devam etti. Geçim zorlukları nedeniyle öğrenimini yarıda bıraktı. Dergi ve kitap dağıtıcılığı, Varlık Yayınevi'nde düzeltmenlik gibi işlerde çalıştı. Düzeltmenliğe 1959-1981 arasında *Cumhuriyet* gazetesinde devam etti. 1974'te Türkiye Yazarlar Sendikası'nın kuruluşuna katıldı, burada uzun yıllar sekreterlik yaptı. 1980-1984 arasında *Yazko Edebiyat*, 1984'ten başlayarak da *Yazko Çeviri* dergilerinin yazı işleri müdürlüğünde bulundu. Daha sonra *Hürriyet* gazetesine geçti.

İlk öyküsü, 1953'te çıkarılmasına katıldığı *Demet* dergisinde yayımlandı. Yayınlamayı sürdürdüğü öyküleriyle dikkati çekti. 1950'lerin ikinci yarısında gençlerin çıkardığı *A Dergisi*'nin,1972 sonrasında ise artık ünlenmiş olan aynı sanatçıların yeniden çıkardıkları *Yeni A* dergisinin yöneticileri arasında yer aldı. *Sur* adlı kitabıyla 1964'te Sait Faik Hikâye Armağanı'nı, *Yağma* ile 1972'de Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazandı. *Gözleri Bağlı Adam* ile de 1978'de

Sait Faik Hikâye Armağanı'nı Selçuk Baran'la paylaştı.

İlk öykülerinde İstanbul'un kenar mahallelerindeki yoksul kesim insanlarının yaşantılarını konu edinerek onların toplum içindeki yabancılaşmalarını yansıtmıştır. Düş ve alegori, bu dönem öykülerinin başlıca öğeleriydi. Kişilerin trajik yanlarını ruhsal çözümleme ve betimlemelerle ayrıntılı biçimde işlemiştir. Geleneksel öykü anlatı tekniğinin dışında, kendine özgü bir öykü evreni kurmuştur. Giderek öykücülüğünü toplumsal gerçekçi bir çizgiye ulaştırmış, bireyselden toplumsala yönelmiştir. Halktan kişilerin yaşamlarından kesitleri, karşıtlarıyla birlikte sunmuştur. Toplumsal yaşamdaki çelişkileri, sınıf ayrımının özüne yönelik bir eleştiriyle ele almıştır. Kötüye kullanılan uygarlık olanaklarının insanın yaşantısını etkileyişini, kişiliğini değiştirişini ortaya koymuştur.

• YAPITLAR (başlıca): Öykü: *Panayır*, 1960; *Sur*, 1963; *Yağma*, 1971; *Yıkım Günleri*, 1972; *Gözleri Bağlı Adam*, 1977. Masal-Çocuk Öyküsü: *Kırmızı Çini Kâse*, 1976; *Garip Nasıl Okuyacak*, 1977; *Ölümsüzleşen Bahçe*; 1980; *Sabırtaşı Çatladı*, 1980; *Anıtların Öyküleri*, 1981.

ÖZYAZICI, Halim
(1898-1964)

Türk, hattat. Her tür yazıyı çok hızlı yazmasıyla ünlüdür.

14 Ocak 1898'de İstanbul'da doğdu, 30 Eylül 1964'te aynı kentte öldü. Babası Kırım'dan, annesi Sudan'dan İstanbul'a gelmişlerdi. Yazıya babasının özendirmesiyle başladı. Gülşen-i Maarif Rüşdiyesi'ndeyken o zamanki adı Musa Azmî olan ünlü hattat Hâmid Aytaç'ın dikkatini çekerek ondan rık'a yazısını öğrendi. Bir yıl kadar Sanayi-i Nefise Mektebi'ne (sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Üniversitesi) devam ettikten sonra ayrıldı ve hattat yetiştiren Medresetü'l-Hattatin'e girdi. Önce Hasan Rıza'dan (1849-1920) sonra da Kâmil Akdik'ten sülüs ve nesih yazıları öğrendi. Ayrıca Hulusi Efendi'den nestâlik, Tuğrakeş İsmail Hakkı'dan (Altunbezer) celî sülüs ile tuğra, Ferid Bey'den (1858-1925?) de divânî ve celî divânî meşkederek 1918'de mezun oldu. Eski gelenek uyarınca yazıda icazetnamesi yoksa da, icazetname almış olanlara öğretmenlik edecek düzeye ulaşmıştı. Okulu bitirdikten sonra önce Divan-ı Hümâyûn Kalemi'nde çalıştı. Askerliğini Matbaa-i Askeriye'de hattat olarak yaptı. Daha sonra Babıali semtinde bir yazıhane açarak serbest yaşama atıldı. 1946'da Güzel Sanatlar Akademisi'ne yazı öğretmeni atandı. 1963'te emekli oluncaya kadar birçok öğrenci yetiştirdi.

Halim Özyazıcı yazının her türünde yapıt vermiştir. Yazıyı önce aklında tasarlar, ayrıca taslak yapmadan yazardı. Bir sureyi istenilen ölçüye ve boşluğa uygun düşecek biçimde istif halinde yazmakta çok ustaydı.

• YAPITLAR (başlıca): *Ağa Camii* kuşak yazısı, Beyoğlu/İstanbul; *Maltepe Camii* yazıları, Ankara; *Alsancak Camii* yazıları, İzmir; *Şişli Camii* kubbe yazısı, İstanbul; *Denizli Camii* kuşak yazısı; *Sultan Selim Camii* kubbe yazısı, İstanbul.

• KAYNAKLAR: Uğur Derman, *Hattat Mustafa Halim Özyazıcı*, 1964.

• BAKINIZ: K.AKDİK, ALTUNBEZER, AYTAÇ.

P

PAASIVIKI, Juho Kusti
(1870-1956)

Finlandiyalı devlet adamı. 1946-1956 arasında cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

27 Kasım 1870'te Tampere'de doğdu, 14 Aralık 1956'da Helsinki'de öldü. Hukuk ve tarih öğrenimi gördükten sonra Helsinki Üniversitesi'nde yardımcı profesörlük yaptı. 1908-1909 yıllarında maliye bakanlığı, ardından Finlandiya Ulusal Bankası genel müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1918'de iç savaş sonrasında kurulan kısa süreli geçici hükümetin başkanlığına getirildi. Ekim 1920'de SSCB ile 1919'da başlamış olan savaşı sona erdiren Tartu barış görüşmelerine katıldı. 1936-1939 arasında İsveç büyükelçiliği yaptı. 1939'da SSCB ile Finlandiya arasında ortaya çıkan gerginlikler sırasında barışın korunması için SSCB'nin isteklerinin kabul edilmesi gerektiğini savundu. Ardından başlayan savaşı sona erdirmek için Mart 1940'ta Moskova'daki barış görüşmelerine katıldı. 1940-1941 yıllarında SSCB'de büyükelçi olarak görev yaptı.

1941'de Almanya'nın yanında savaşa giren Finlandiya SSCB'ye savaş ilan etti. Savaşın sonlarına doğru SSCB ile ateşkes görüşmelerini yürüten Paasiviki, Kasım 1944'te yeniden başbakan oldu. Mart 1946'da Mannerheim'ın istifası üzerine boşalan cumhurbaşkanlığına seçildi.

Bağımsız ve dengeli bir dış politika izleyerek Finlandiya'yı uluslararası çatışmaların dışında tutmaya çalıştı. Finlandiya dış politikasının ağırlığını oluşturan SSCB-Finlandiya ilişkilerini düzenledi,1948'de SSCB ile bir dostluk işbirliği ve karşılıklı yardım antlaşması imzaladı. 1950'de 6 yıllık bir dönem için yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Aynı yıl, başbakan seçilen Kekkonen'le birlikte SSCB ile sürdürdüğü dostça ilişkilerin sonucunda SSCB'ye kiralanmış olan Porkkala üssünün 1955'te geri alınmasında önemli rol oynadı.

• BAKINIZ: KEKKONEN, MANNERHEIM.

PABST, Georg Wilhelm
(1885-1967)

Alman sinema yönetmeni. Birbirinden çok değişik tutumlardaki filmleriyle II. Dünya Savaşı öncesinin önemli sinemacılarındandır.

27 Ağustos 1885'te Bohemya'da Raudnitz'de doğdu, 1967'de öldü. Viyana'da büyüdü. Mühendislik okurken sanata ilgi duymaya başlayınca Viyana Dekoratif Sanatlar Akademisi'ne geçti. Burada iki yıl okuduktan sonra İsviçre'ye gitti ve 1906'da tiyatro oyuncusu olarak sanat yaşamına başladı. Bu alanda deneyim kazanınca Almanca konuşan oyunculardan kurulu bir toplulukla ABD'ye gitti. 1914'e değin kaldığı bu ülkede Almanca oyunlar sahneye koydu ve bu oyunlarda rol aldı.

Ülkesine dönüşte Fransa'dan geçerken I.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine ülkeden çıkmasına izin verilmedi. Fransızca'yı iyi konuştuğu için burada da birkaç oyun sahneye koydu. Savaştan sonra Viyana'ya döndü. Bin deneme tiyatrosunda yönetmenlik yaparken ünlü Burgtheater'in yönetmenlik önerisini geri çevirerek 1921'de Carl Froelich'in (1875-1953) yanında yönetmen yardımcısı, oyuncu ve senaryo yazarı olarak çalışmak üzere Berlin'e gitti. 1923'te film yönetmenliğine başladı.

1933'te Nasyonal Sosyalistler yönetimi ele geçirince Fransa'ya geçti ve burada iki film çekti. 1934'te Hollywood'a giderek *A Modern Hero* ("Çağdaş Bir Kahraman") adlı filmini yaptı. Ancak ABD'de umduğunu bulamadı ve Fransa'ya geri döndü. II.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine ABD vatandaşlığına geçmek istediğini açıkladıysa da, sonradan bilinmeyen bir nedenle Avusturya'ya gitti ve savaşı Nazi yönetimi altında geçirdi. Bu arada Nasyonal Sosyalist yönetim için iki film yaptı. Savaş sonrasında ise Nazi Almanyası'nın eleştirisi niteliğinde filmler çekti. 1956'da geçirdiği hafif bir felç sonucu sinemayı bıraktı.

Pabst ilk filmlerinde insan psikolojisiyle derinden ilgilenen karamsar bir gerçekçilik biçiminde tanımlanabilecek kişisel bir tutum geliştirmiştir. *Die freudlose Gasse* ("Acılar Sokağı") adlı filmi, I.Dünya Savaşı sonrasının iktisadi ve toplumsal çöküntüsüne acımasız bir bakıştır. 1926 tarihli *Geheimnisse einer Seele*'de ("Bir Ruhun Gizleri"), Freud'un iki yardımcısının da desteğiyle, psikanaliz kuramını sinemada uygulamıştır.

Pabst'ın ilk sesli filmleri en önemli yapıtları sayılır. *Westfront 1918* ("Batı Cephesi 1918") sinema tarihinin en önemli savaş karşıtı filmlerinden biridir. B.Brecht ve K.Weill'ın müzikli oyunu *Üç Kuruşluk Opera*'dan yaptığı uyarlama, Brecht tarafından beğenilmemiş olmasına karşın nitelikli bir yapıt olarak kabul edilir. En önemli filmi ise Alman ve Fransız işçilerin kişiliğinde tüm ülkelerin işçilerini dayanışmaya çağırdığı ve bu yüzden sert siyasal saldırılara hedef olduğu *Kameradschaft/La tragédie de la mine*'dir ("Arkadaşlık/Maden Trajedisi").

• **YAPITLAR (başlıca):** *Der Schatz*, 1924, ("Define"); *Die*

freudlose Gasse, 1925, ("Acılar Sokağı"); *Geheimnisse einer Seele*, 1926, ("Bir Ruhun Gizleri"); *Die Liebe der Jeanne Ney*, 1927, ("Jeanne Ney'in Aşkı"); *Die Büchse der Pandora*, 1929, ("Pandora'nın Kutusu"); *Das Tagebuch einer Verlorenen*, 1929, ("Düşmüş Bir Kızın Anıları"); *Westfront 1918*, 1930, ("Batı Cephesi 1918"); *Die Dreigroschenoper*, 1931, ("Üç Kuruşluk Opera"); *Kameradschaft/La tragédie de la mine*, 1931, ("Arkadaşlık/Maden Trajedisi"); *Don Quichotte*, 1933; *A Modern Hero*, 1934, ("Çağdaş Bir Kahraman"); *Paracelcus*, 1943; *Der Prozess*, 1948, ("Dava"); *La voce del silenzio*, 1952, ("Sessizliğin Sesi"); *Rosen für Bettina*, 1956, ("Bettina İçin Güller").

PACHECO, Francisco
(1564-1654)

İspanyol ressam ve resim kuramcısı. Kitapları ve yetiştirdiği öğrencileriyle İspanyol resmini etkilemiştir.

Sanlucar de Barrameda'da doğdu, Sevilla'da öldü. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 1644 olarak geçer. Küçük yaşta ailesiyle birlikte Sevilla'ya yerleşti. Bu kentte ressam Luis Fernandez'in yanında yetişti. Bir süre İtalyan Rönesans ressamlarının yapıtları üstüne çalıştıktan sonra, 1611'de Madrid, Toledo ve yurt dışında da Flandr'a gitti. Toledo'da El Greco'yla tanıştı, onun bazı resimlerinin kopyalarını yaptı. 1618'de Engizisyon tarafından dinsel resimleri denetlemekle görevlendirildi. Aynı yıllarda Sevilla'da şair, yazar, ressam ve bilim adamlarını bir araya getirecek bir sanat akademisi kurdu. Damadı Velazquez başta olmak üzere, Alonso Cano (1601-1667), F.Zurbaran gibi İspanyol resminin gelişiminde önemli rol oynamış sanatçılar yetiştirdi.

İlk resimlerinde abartılı bir ayrıntıcılık izlenir. Daha sonraki resimlerindeyse gerçekçi (realist) bir tutum egemendir. Mat ve soluk renkler kullanmıştır. Resimleri fazla ilgi görmemekle birlikte, resmin tarihini ve kurallarını anlattığı kitaplarıyla bütün Avrupa'da etkili olmuştur. Özellikle *El arte de la pintura, su antigüedad y grandeza* ("Resim Sanatı, Eskiliği ve Büyüklüğü"), ünlü İspanyol ressamlarının sanatlarının yanında yaşamöykülerine de yer veren, İspanyol resminin geçmişine ışık tutan önemli bir kitaptır.

- **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Mahşer*, 1614, Santa Isabel Manastırı; *Doğada Melekler İsa'ya Hizmet Ederken*, 1615, Sanat Müzesi, Barcelona; *Aziz Albert Tabutunun Başında*, 1617, Sevilla; *Santiago Şövalyesi*, 1626, Lawrence Sanat Müzesi, Williamstown, ABD; *Yohakim ve Anna'nın Altın Kapı'da Buluşmaları*, Sanat Müzesi, Budapeşte; *Aziz Peter Nolasco'nun Yaşamı*, Eyalet Güzel Sanatlar Müzesi, Sevilla. **Kitap:** *Libro de descripcion de verdaderos retratos*, 1599, ("Canlı Portrelerin Tanımı Üzerine Kitap"); *El arte de la pintura, su antigüedad y grandeza*, 1649, ("Resim Sanatı, Eskiliği ve Büyüklüğü").

- **KAYNAKLAR:** M.Rodriquez, *Francisco Pacheco, Maestro de Velazquez*, 1923.

PADEREWSKI, Ignacy Jan
(1860-1941)

Polonyalı piyanist, besteci ve devlet adamı. Müzikçiliği kadar etkin devlet adamlığıyla da tanınmıştır.

18 Kasım 1860'ta Kurylowka'da doğdu, 29 Haziran 1941'de New York'ta öldü. Kırsal kesimden bir aileden geliyordu. 1872'de Varşova Konservatuvarı'na girdi. 1878'de aynı yerde piyano öğretmenliği yaptı. 1884'te tanınmış müzik öğretmeni Theodor Leschetizky'den (1830-1915) ders almak için Viyana'ya gitti. Burada ona bir piyanistin kendine özgü bir tekniği geliştirebilmesi için yirmi dört yaşın çok geç olduğu söylendiyse de, yoğun bir çalışmayla virtüözlüğe ulaştı. Avrupa ve ABD turnelerinde kazandığı büyük başarıda yorumculuğu kadar çekici kişiliği ve çarpıcı görünümünün de payı vardı. Daha çok Chopin'i yorumlamasıyla tanındı.

1901'de bestelediği *Manru* operası hem Avrupa sahnelerinde hem de New York Metropolitan Operası'nda oynandı. Bunun yanında, daha çok piyano için besteler yaptı. O dönemin ulusalcı bestecilerinde görüldüğü gibi Paderewski de yapıtlarında kendi halk müziğinin temalarından yararlanıyordu.

I.Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'ye gidip Polonya savaş kurbanları ve kuruluşları için bir yardım kampanyası düzenledi. ABD Başkanı Wilson'la dostluğunu geliştirdi ve Polonya'nın birleştirilip özerk bir devlet durumuna getirilmesi gereğine onu inandırarak 1918'de Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını öneren ünlü 14 ilkenin on üçüncüsünde bu görüşten söz etmesini sağladı. Böylece Polonya'da ulusal bir kahraman durumuna geldi. 1919'da başbakan oldu. Versailles Antlaşması'nda Polonya'yı temsil etti.

Övgülere alışık olduğu için başbakan olarak yaptıklarını eleştirenlere kızıyordu. Tüm isteği, hiçbir partiye bağlı olmadan Polonya cumhurbaşkanı olmaktı. 27 Kasım 1919'da başbakanlıktan, 1921'de de siyasal yaşamdan çekilerek yeniden konser salonlarına döndü. II.Dünya Savaşı başında, Paris'te sürgünde oluşturulan Polonya hükümetinin Ulusal Konsey başkanlığı ona önerildiyse de, Fransa'nın teslim olmasından sonra ABD'ye gitti ve yaşamının sonuna değin orada kaldı.

- **YAPITLAR (başlıca): Opera:** *Manru*, 1901. **Orkestra Müziği:** *Si Minör Senfoni*, 1907. **Konçerto:** *La Minör Piyano Konçertosu*, 1888. **Oda Müziği:** *La Minör Keman-Piyano Sonatı*, 1880. **Piyano Müziği:** *3 Polonya Dansı*, 1884; *Polonya Dansları*, iki kitap, 1884; *Mi Minör Sonat*, 1903.

PÁEZ, José Antonio
(1790-1873)

Venezuelalı asker ve devlet adamı. Bağımsızlık hareketine katılmış ve uzun süre devlet başkanlığı yapmıştır.

13 Haziran 1790'da Merida Eyaleti'nde Aricagua'da doğdu, 7 Mayıs 1873'te New York'ta öldü. Kızılderili kökenli yoksul bir ailenin oğluydu. 1810'da başlayan bağımsızlık hareketine katıldı ve 1814'te İspanyollar'ın desteğindeki kralcı güçlerin büyük kentlerde denetimi ele geçirmesinden sonra yarı Kızılderili Ilanerolar'ın önderi olarak, kırsal alanlarda direnişin sürdürülmesini sağladı. 1817'de yönetimindeki Ilanerolar'la birlikte Bolivar'ın ordusuna katılarak Orinoco Nehri'nin aşağı havzasının ele geçirilmesinde etkin rol oynadı. 1819'da Bolivar'ın Venezuela'dan ayrıldığı sırada bölgeyi denetimi altında tutan Páez, 1821'de Carabobo Savaşı'nda ve Caracas'ın kurtarılmasında Bolivar'la birlikte savaştı.

Ağustos 1821'de Yeni Granada (bugün Kolombiya) ve Venezuela'yı içine alan Büyük Kolombiya Cumhuriyeti'nin başkanı olan Bolivar tarafından, Venezuela'nın ordu komutanlığına getirildi. Bolivar'ın Peru ve Bolivya'da olduğu sırada Venezuela'da kişisel otoritesini sağlamlaştıran Páez'in, 1826'da geniş çaplı bir özerklik isteğiyle Büyük Kolombiya Cumhuriyeti'nin egemenliğine başkaldırması sonucu, Yeni Granada'nın devlet başkanı yardımcısı olan Santander'le arası açıldı ve iç savaş başladı. Bunun üzerine geri dönen Bolivar, iki tarafı uzlaştırdı ve Páez'in Büyük Kolombiya Cumhuriyeti içinde kalmayı kabul etmesine karşılık, Venezuela'nın bölgesel özerklik isteğine bir çözüm getirecek yeni bir anayasanın yapılacağına söz verdi. Ancak, ülkede istikrarın sağlanamaması ve Bolivar'a karşı muhalefetin artması sonucu, 1829 sonunda Páez'in önderliğindeki Venezuela, Büyük Kolombiya Cumhuriyeti'nden ayrıldığını ilan etti. 1830'da kabul edilen ve oy hakkını mülk sahipliliğine göre sınırlandıran, köleliği sürdüren, siyasal suçlar için ağır cezalar öngören yeni anayasa ile Venezuela merkezi bir cumhuriyet oldu. 1831'de başkan seçilen Páez, iktisadi yaşama egemen olan büyük toprak sahipleri, tüccar ve işadamlarının desteğini alarak ve ordu üzerindeki etkinliğini sürdürerek, 1831-1835 ve 1839-1843 arasında devlet başkanlığı yaptı ve 1846'ya değin ülkenin siyasal yaşamında en etkili kişi oldu. Bu dönemde kilisenin ayrıcalıkları kaldırıldı, ülkenin yeniden inşasına başlanarak yeni okullar ve yollar açıldı. Kahve ve kakao ihracatı artırılıp, hükümet harcamaları düzene konularak dış borçlar ödendi.

1840'larda Venezuela'nın ihraç ürünlerine dış talebin azalması sonucu ortaya çıkan iktisadi sorunlar, oy hakkının genişletilmesini, köleliğin kaldırılmasını savunan, federal bir siyasal yapıdan yana olan liberal muhalefetin güçlenmesine neden oldu. Páez, devlet başkanlığı seçimlerinde desteklediği Monagas'ın, 1846'da Liberaller'den oluşan bir hükümet kurması üzerine kendisinden yana olan Muhafazakârlar'la birlikte ayaklandı. Ancak, liberal güçler tarafından yenilgiye uğratılarak sürgüne gönderildi. İç savaş sırasında ülkesine geri dönerek 1861'de Muhafazakârlar tarafından devlet başkanlığına getirildiyse de 1863'te Liberaller'in yönetimi yeniden ele geçirmesi üzerine Venezuela'yı terketti. Geri kalan yaşamını Buenos Aires ve New York'ta geçiren Páez, 1867-1869 arasında yaşamöyküsünü yazdı.

• BAKINIZ: BOLIVAR, SANTANDER.

Niccolo Paganini
J.A.D. Ingres tarafından 1819'da yapılmış portresi.

PAGANINI, Niccolo
(1782-1840)

İtalyan, besteci ve kemancı. Keman üstündeki şaşırtıcı egemenliği nedeniyle gelmiş geçmiş en büyük virtüöz kabul edilmiştir.

27 Ekim 1782'de Cenova'da doğdu, 27 Mayıs 1840'ta Fransa'da, Nice'de öldü. Orta halli bir tüccar olan babası müzikle de ilgilenirdi. Paganini önce babasının yanında eğitim gördü, sonra o yörede bulunan kemancı G. Servetto, daha sonra da Giacoma Costa'yla çalıştı. Dokuz yaşındayken *La carmagnole* adındaki çeşitlemelerini çalarak ilk kez seyirci karşısına çıktı. Sonra Parma'ya gidip Alessandro Rolla'dan ders almaya başladıysa da keman üstüne öğreneceği pek bir şey kalmadığından yalnızca beste ve orkestralama dersleri gördü. 1797'de baba oğul Lombardia'da bir dizi konser verdiler. Paganini bu turnenin ardından doğduğu kentte iki yıl daha kaldıktan sonra evini terketti ve serüvenli bir yaşama yöneldi. Kumara olan düşkünlüğü nedeniyle bir ara kemanına varıncaya dek her şeyini kaybetti. Bir Fransız tüccarının ona verdiği Guarneri keman, bugün Cenova Belediyesi'nce korunmaktadır.

1801-1804 arasında Toscanalı soylu bir kadının sarayında gitar üstüne çalıştı. 1805'te İtalya'da kemancı olarak yeniden ortaya çıkışının ardından Napoléon'un kızkardeşi Elise Bonaparte Baciocchi tarafından Piombino'da müzik yönetmeni olarak görevlendirildi. Daha sonra birçok kentte kendi bestelerinden oluşan konserler verdi. 1801-1807 arasında solo keman için yazdığı *24 Kapriçyo* ile keman tekniğini o güne değin alışılmamış yerlere vardırdı. En güç çift seslerin ve yay oyunlarının kolayca altından kalkabiliyordu. Aynı dönemde keman ve gitar için iki tane altışar sonatlık dizi besteledi.

1814'ten başlayarak tüm İtalya'yı dolaştı ve on dört yıl boyunca durmadan konserler verdi. Aynı yıl Bologna'da besteci Rossini ile karşılaştı. Onunla dostlukları uzun yıllar sürdü, Paganini 1819'da Roma'da Rossini'nin *La cenerantola* (Kül Kedisi) adlı operasının ilk temsilini yönetti. Bu arada Venedik'te çağın ünlü Alman besteci ve kemancısı Ludwig Spohr (1784-1859) ile de tanıştı.

1828'de Viyana'ya giderek büyük başarı kazandı. 1831 Paris ve Londra konserleri de aynı biçimde coşkuyla karşılandı. Halk, ona Şeytan Kemancı adını takmıştı. 1832 İngiltere ve İskoçya konserlerinden bir servet yaparak döndükten sonra 1833'te Paris'e yerleşti. Orada Berlioz'dan viyola ve orkestra için bir yapıt yazmasını istedi. Berlioz bunun üzerine *Harold en Italie* (Harold İtalya'da) adlı viyolalı senfonisini yazdı. Viyola bölümlerini yetersiz ve zayıf bulan Paganini bu yapıtı hiç çalmadı. 1836'da Paris'te, Casino Paganini adında bir kumarhane açtı. Kumarhanenin iflas etmesinden sonra 1839'da önce Marsilya'ya, sonra da Nice'e gitti. Sağlığının gittikçe bozulması sonucu bu kentte öldü.

Yaşadığı sürede çok az yapıtı basılmıştır, çünkü olağanüstü tekniğini kâğıt üstüne aktarıp gizlerinin öbür kemancılarca kullanılmasını istemezdi. Taşkın ve gösterişli kişiliği ürünlerine de yansımış, armoni ve *pizzicato*'nun kullanılış biçimini değiştirmiş, yapıtlarını ıslık sesleri ve çift seslerle bezemişti. Sahnede aynı zamanda bir gösterici gibi davranır, kimi konserlerinde kemanının tellerini koparır, çaldığı besteyi kalan iki ya da bir telde tamamlardı. Teknik buluşları Pablo Sarasate ve Eugene Ysaye gibi daha sonraki besteci-virtüözler için temel olmuştur.

Keman konçertoları içinde en tanınmışları olan ilk iki tanesi ölümünden sonra yayımlanmıştır. *2.Keman Konçertosu*'nun son bölümü olan rondo, "La campanella" (Küçük Çan) adıyla tanınır ve günümüzde bağımsız olarak da çalınır.

Kimi müzik eleştirmenlerince gösterişçiliği ve yüzeyselliği nedeniyle önemsenmeyen Paganini, gene de birçok besteciyi etkileyebilmiştir. Kapriçyolarından alınan temalar üstüne Liszt, Schumann, Brahms ve Rahmaninov çeşitli yapıtlar vermişlerdir.

• **YAPITLAR (başlıca): Orkestra Müziği:** *1. Keman Konçertosu; 2.Keman Konçertosu; La streghe*, keman ve orkestra için,(Cadılar); *Moto perpetuo*, keman ve orkestra için, (Sürekli Devinim). **Oda Müziği:** 6 *Dörtlü*, keman, viyola, viyolonsel ve gitar için; 12 *Sonat*, keman ve gitar için. **Keman Müziği:** 24 *Kapriçyo; Venedik Karnavalı Üzerine Çeşitlemeler; Elisa Bacciochi İçin Sonat*. **Gitar Müziği:** *Büyük Sonat; Menuetler.*

PAGNOL, Marcel
(1895-1974)

Fransız oyun ve senaryo yazarı, sinema yönetmeni. yapıtları daha çok filme alınmış tiyatro oyunları niteliğindedir.

28 Şubat 1895'te Aubagne'de doğdu, 1974'te öldü. Babasının izinden giderek İngilizce öğretmenliği yapmaya başladı. Boş zamanlarında da oyunlar yazıyordu. İlkini daha on beş yaşındayken yazdığı bu oyunlar yerel topluluklar tarafından oynandı. Pagnol 1922'de Paris'te bir okula atandı. Paris tiyatrolarının oyunlarına ilgi göstermesi üzerine öğretmenliği bıraktı. *Topaze* ve *Tarius* adlı oyunları başarı kazanınca sinemaya geçmeye karar verdi. Kendi stüdyosunu kurdu.

Pagnol'un sinamaya yaklaşımını tiyatroya olan tutkusu belirlemiştir. Filmleri, daha geniş bir izleyici kitleye ulaşabilmeleri ve geleceğe kalabilmeleri amacıyla filme alınmış tiyatro oyunlarıdır. Pagnol sinema sanatının, sesli sinemanın çıkmasıyla öldüğü kanısındadır. Raimu ve Fernandel gibi oyuncuları Fransız sinemasına Pagnol kazandırmıştır. Kendi yazıp yönettiği filmlerin yanı sıra, başka yönetmenler için de kendi oyunlarından senaryolar yazmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Jofroi*, 1934; *Angèle*, 1934; *L'article 330*, 1934, ("330.Madde"); *Merlusse*, 1935; *César*, 1936; *Topaze*, 1936; *Regain*, 1937, ("Harman"); *Le schpountz*, 1938, ("Yürek Vuruşu"); *Le femme du boulanger*, 1938, ("Fırıncının Karısı"); *La fille du puisatier*, 1941, ("Kuyucunun Kızı"); *La belle maunière*, 1948, ("Güzel Değirmenci"); *Manon des sources*, 1952,("Kaynakların Manon'u"); *Les lettres de mon moulin*, 1954, ("Değirmenimden Mektuplar").

◄ *Tekniği ve kişiliği*

PAINE, Thomas
(1737-1809)

İngiliz siyaset adamı ve siyaset kuramcısı. Bağımsızlık, cumhuriyet ve toplumsal adaletten yana çalışmaları ve yazılarıyla tanınmıştır.

29 Ocak 1737'de Norfolk'un Thetford kasabasında doğdu, 8 Haziran 1809'da New York'ta öldü. Babası Quaker mezhebinden yoksul bir çiftçi, annesi ise Anglikan'dı. 13 yaşında okuldan ayrıldı ve çalışmaya başladı. Gemicilikten vergi tahsildarlığına kadar bir sürü işe girip çıktı, hiçbiri onu tatmin etmedi. Londra'da bilimsel konferansları izledi ve Liberal Parti kulüplerinde tartışmalara katıldı. Bu çevrelerde tanıştığı Benjamin Franklin'in önerisi üzerine ve ondan aldığı tavsiye mektuplarıyla 1774'te Amerika'ya göçtü.

Amerika'da kaldığı on üç yıl boyunca siyasetle yakından ilgilendi. Philadelphia'da *Pennsylvania Magazine*'e köleliğin kaldırılmasını, Amerikan kolonilerinin İngiltere'den ayrılmasını isteyen yazılar yazdı.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katkısı

Thomas Paine
John Wesley Jarvis tarafından yapılmış portresi.

Fransa yılları

1776 başlarında yayımladığı ve 500.000'in üzerinde satılan *Common Sense* ("Sağduyu") adlı broşürde, Amerika'da bağımsız bir cumhuriyet kurulması görüşünü ortaya attı. Broşürün Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin hazırlanmasına önemli etkisi oldu. Aynı yıl çıkarmaya başladığı ve 1783'e değin süren "Crisis" (Bunalım) adlı dizi makaleleri de kamuoyunu bağımsızlık yönünde harekete geçirme konusunda önemli bir işlev gördü.

Paine, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda ve Birlik'in ilk yıllarında birçok kamu görevinde bulundu. 1777'den 1779'a değin Kıta Kongresi Dışişleri Komitesi'nin yazmanlığını yaptı. Kasım 1779'da Pennsylvania Genel Meclisi yazmanlığına atandı. 1781 başlarında, bağımsızlık için savaşan askerlere daha çok yardım sağlamak için özel bir elçilik heyetiyle Fransa'ya gitti.

Bağımsızlık Savaşı'nın 1783'te bitişinden sonra işsiz kalan ve para sıkıntısı çeken Paine, Pennsylvania Eyaleti'nin ona verdiği 500 poundla, New York Eyaleti'nin armağanı olan New Rochelle'deki çiftlikte ilgi duyduğu bilimsel buluşlara yöneldi. Payandasız, tek kemerli demir köprü tasarımına Fransız Bilimler Akademisi'nden ya da Royal Society'den destek sağlamak amacıyla 1787'de Avrupa'ya gitti. Köprüsünün parçalarını hazırlayacak bir dökümhane ararken ileride amansız bir polemiğe girişeceği, muhafazakâr İngiliz düşünürü Edmund Burke'ün evinde bir hafta süreyle konuk oldu. Yine bu çabaları sırasında Paris'teki Amerikan temsilcisi Thomas Jefferson'la tanıştı.

ABD'ye dönüşü

1789'da Fransız Devrimi'nin gerçekleşmesi, Paine'i derinden etkiledi. Burke 1790 Kasım'ında yayımladığı *Reflections on the Revolution in France* ("Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler") adlı kitabında Fransız Devrimi'ni eleştirince proje çalışmalarını bir yana bırakıp, Burke'e bir yanıt yazmaya koyuldu. 1791-1792 yıllarında on bir ay arayla iki bölüm halinde çıkan *Rights of Man* (İnsan Hakları) adlı kitabının ilk bölümünü Washington'a, ikincisini Lafayette'e adadı. Yarım milyon adet satılarak, o zamanın en çok okunan İngilizce kitabı olan bu yapıtında cumhuriyet rejimini savunarak İngilizler'i monarşiyi yıkmaya çağırdı. Yaygın halk eğitimi, yoksullara yardım, yaşlılara emekli aylığı, işsizler için devletin iş alanları açması ve tüm bu harcamaların gelire göre artan oranlı bir vergiyle karşılanmasını istedi. İngiliz hükümeti hemen kitabını yasaklayarak hakkında tutuklama kararı çıkardı.

Ama Paine tam bu sırada Fransa'da Ulusal Konvansiyon'a seçilmiş ve İngiltere'den ayrılmıştı. Ulusal Konvansiyon, krallığın kaldırılmasını ve cumhuriyetin ilanını kararlaştırırken, Paine de olumlu oy kullanan üyeler arasındaydı. Kasım ayında yeni anayasayı hazırlamakla görevli dokuz kişilik bir komisyona seçildi. Kasım1792'de vatan hainliği suçlamasıyla yargılanmasına karar verilen XVI.Louis'nin idam edilmesi kararına katılmadı, ABD'ye sürülmesini önerdi. Robespierre ve yandaşları Paine'in Quaker olduğu için dinsel inançlarından ötürü ölüm cezasına itiraz ettiğini ileri sürdüler ve bu nedenle, oyunun geçersiz sayılmasını istediler.

Paine, XVI.Louis'nin idamından sonra on bir ay boyunca kendisinin de tutuklanmasını bekledi. Bu dönemde yaradancı (deist) bir açıdan Hıristiyanlık'ı eleştiren *Age of Reason*'ı ("Akıl Çağı") yazmaya başladı. 28 Aralık 1793'te tutuklandı ve Terör Dönemi süresince, bir yıla yakın Luxembourg'da hapis yattı. Her gün idamını bekliyordu. Ancak, Robespierre'i iktidardan uzaklaştıran 9 Thermidor (27 Temmuz) 1794 darbesinin ardından Paris'teki yeni Amerikan temsilcisi J.Monroe'nun araya girmesiyle 4 Kasım 1794'te serbest bırakıldı ve yeniden Ulusal Konvansiyon'a alındı. 1794'te ilk, 1796'da ikinci bölümü yayımlanan *Age of Reason* adlı kitabında Yaradan'a olan inancını açık biçimde belirtmiş olmasına karşın dinsizlikle suçlandı ve kitap İngiltere'de yasaklandı.

Temmuz 1795'te Direktuvar yönetimi kurulurken hazırlanan anayasaya karşı çıktı. Ama beş Direktuvar yöneticisiyle de iyi ilişkiler içindeydi. 1795-1796 kışında *Agrarian Justice* ("Tarımsal Adalet") adlı bir kitap yazdı ve genel bir emeklilik sistemini savundu; ayrıca toprak mülkiyetindeki eşitsizlikleri eleştirdi. 1796'da George Washington'a yazdığı ünlü mektubunda Washington'u tutuklu olduğu sırada onu unutmuş olması nedeniyle kalleşlik ve ikiyüzlülükle suçladı. Ayrıca siyasi konulara da değinerek İngiltere ile Amerika arasında imzalanan Jay Barış Antlaşması'nı şiddetle eleştirdi.

Dostu Jefferson 1801'de ABD başkanı olunca Paine de Amerika'ya döndü. Onu desteklemek için, rakipleri olan Federalistler'e karşı açık mektuplar yazdı. Ama, özellikle din konusundaki görüşleri ve Washington'a yazmış olduğu mektup nedeniyle ABD kamuoyunca sevilmez olmuştu. Yalnız bir insan olarak öldü. Gömülmesinden kısa bir süre sonra, Liberaller kemiklerini Amerika'dan İngiltere'ye getirtti. Ancak bu işin başını çeken William Cobbet'in onun için düzenlemeyi düşündüğü cenaze töreni gerçekleşmedi.

Tom Paine her şeyden önce büyük bir insanseverdi. *Rights of Man* adlı yapıtında güçlü bir anlatım kazandırdığı, halka dayalı ve sınırlandırılmış yönetim öğretisi, onun siyasal görüşlerinin özünü oluşturur. Paine'e göre, mutlak monarşi insanlığa aykırı bir rejimdir; çünkü, uygar denilen ülkelerde halk çoğunluğunun yoksulluk ve yoksunluk içinde bulunması,

azınlık yararına işleyen bu gibi hükümetler yüzündendir. Yaşamı boyunca, İngiltere, Amerika ve Fransa'da demokrasi savaşımı veren Paine, dürüstlüğü ve tutarlılığıyla ün kazanmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Rights of Man*, 1791-1792, (İnsan Hakları, 1954); *The Age of Reason*, 1794-1795, ("Akıl Çağı"); *The Complete Writings of Thomas Paine*, (ö.s.), P.S.Fonere (der.), 2 cilt, 1945, ("Thomas Paine'in Tüm Yazıları").
- **KAYNAKLAR:** M.D.Conway, *The Life of Thomas Paine*, 2 cilt, 1892; H.Pearson, *Tom Paine, Friend of Mankind*, 1936; W.E.Woodward, *Tom Paine: America's Godfather*.
- **BAKINIZ:** E.BURKE, FRANKLIN, JEFFERSON, G.WASHINGTON.

PAKALIN, Mehmed Zeki
(1886-1972)

Türk, tarihçi. Osmanlı tarihi üzerine ansiklopedik ve biyografik çalışmalarıyla tanınmıştır.

Ohri'de (bugün Yugoslavya'da Ohrid) doğdu, 30 Ocak 1972'de İstanbul'da öldü. Binbaşı Ali Rıza Bey'in oğludur. İlköğrenimini Ohri'de, ortaöğrenimini Manastır Askeri İdadisi'nde bitirdikten sonra İstanbul'a giderek Mekteb-i Tıbbiye'ye girdi. Sağlığının bozulması nedeniyle yükseköğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. Bir süre sonra İstanbul Şehremaneti'ne (belediye) muhasebe memuru olarak girdi. Bundan sonra Orhaniye ve Kavala kazaları malmüdürlüğü, Drama sancağı muhasebeciliği, Selanik Emlâk-ı Emriye Müdürlüğü, Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) murakıplığı, Adana, İstanbul ve İzmir'de Emlâk ve Eytam Bankası emlak şeflikleri, İstanbul Kazanç Tetkik ve İtiraz Komisyonu üyeliği ve İstanbul defterdar muavinliği gibi çeşitli görevlerde bulunduktan sonra 1950'de emekli oldu. Osmanlı tarihi üzerine ansiklopedik ve biyografik nitelikte çok sayıda yapıtı bulunan Pakalın, çalışmalarında pek kaynak göstermemesi nedeniyle eleştirilmiştir. Henüz yayımlanmamış yapıtları da vardır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Maktul Şehzadeler*, 1918; *Tanzimat Maliye Nazırları*, 2 cilt, 1939; *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, 5 cilt, 1940-1948; *Mahmud Nedim Paşa*, 1940; *Midhat Paşa*, 1940; *Hüseyin Avni Paşa*, 1941; *Safvet Paşa*, 1943; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, 1946-1956; *Maliye Teşkilatı Tarihi*, (ö.s.), 4 cilt, 1978.

PAKHYMERES, Georgios
(1242-1310 ?)

Bizanslı tarihçi. Son dönem Bizans tarihçilerinin en ünlülerindendir.

Nicaea'da (İznik) doğdu. Constantinopolis'te (İstanbul) öldüğü sanılmaktadır. VIII. Mikhael Palaeologos'un 1261'de İstanbul'u ele geçirerek Latin İmparatorluğu'nu yıkmasından ve Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmasından sonra İstanbul'a gelen Pakhymeres, VIII. Mikhael'in sarayında bulundu. Ortodoks Kilisesi'nde önemli görevlere getirildi. Dini ve resmi görevlerinin yanı sıra, Ayasofya Kilisesi'ndeki akademide fen, matematik ve tarih dersleri verdi.

Pakhymeres, belirgin bir Ortodoks tutuma sahip olmasına ve Roma'daki Katolik Kilisesi'yle birleşmeye kesin olarak karşı olmasına rağmen, tarih yazıcılığında tarafsız ve nesnel bir tutum izlemiştir. Kitabı Bizans tarihinin 1255-1308 arasındaki dönemini ele alır. Dönemin özgün tek tarihi kaynağı sayılan yapıtta VIII. Mikhael'in hareketli geçen saltanat döneminin (1259-1282) ayrıntılı bir anlatımının yanı sıra, II. Andronikos döneminin (1282-1328) ilk yirmi altı yılını anlatmıştır.

Tarih yazıcılığında dönemin dini ve siyasi tartışmalarını da yansıtan Pakhymeres, Haçlı Seferleri sırasında Bizans topraklarındaki Latin askeri seferlerini ve yerel Bizans soylularının merkezi imparatorluk otoritesine karşı giderek güçlenmesini de incelemiştir. Ayrıca, Anadolu'nun Türkler tarafından fethini, Sırbistan'ın yükseliş döneminde Bizans-Sırp ilişkilerini ve Katalan Birliği seferlerinin yarattığı kargaşayı da ayrıntılı bir biçimde aktarmıştır.

Pakhymeres'in ders notlarından oluşan ve matematik, müzik, geometri ve astronomi alanlarında klasik bir el kitabı sayılan *Syntagma ton tessarōn mathēmatōn* ("Dört Matematiğin Özeti") adlı kitabı Bizans kültürünün temel akademik kitaplarından biri olmuştur.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Syntagma tōn tessarōn mathēmatōn*, ("Dört Matematiğin Özeti"); *De Michaele Palaeologus*, (ö.s.), I.Bekker (yay.), 1835; *De Andronico Palaeologo*, (ö.s.), I.Bekker (yay.), 1835.

PALACKY, Frantişek
(1798-1876)

Çekoslovakyalı siyaset adamı ve tarihçi. Çekler arasında milliyetçi düşüncelerin yayılmasına katkıda bulunmuştur.

14 Temmuz 1798'de Moravya'da (bugün Çekoslovakya'da) Hodslavice'de doğdu, 26 Mayıs 1876'da Prag'da öldü. Protestan bir ailenin oğluydu. Bir süre Kunewald yakınlarındaki bir okula devam ederek Almanca öğrendi. Daha sonra, öğretmen olan babası tarafından Trencsén'deki (bugün Çekoslovakya'da Trencin) bir Protestan okuluna gönderildi. 1812'de Pozsony'deki (bugün Bratislava'da Pressburg) bir başka Protestan okuluna geçti. 1820'ye değin yaşadığı Pozsony'de Macar ve Slav milliyetçi hareketlerinin önderleriyle tanıştı. 1820'de Viyana'ya geçerek üç yıl boyunca Kant'ın tarih felsefesi, estetik ve edebiyat konularında incelemelerde bulundu. 1823'te Prag'a yerleştikten sonra, yurtsever Çek soylularının ve bilim adamlarının desteğiyle, tüm zamanını Çek tarihi

üzerine bilimsel çalışmalar yapmaya ayırma olanağı elde etti.

1827'de genel yayın yönetmenliğine getirildiği Bohemya Müzesi dergisinde estetik ve Çek dili üzerine makaleleri yayımlandı. 1829'da Bohemya resmi tarihçisi olarak görevlendirildi. Bu görevi sırasında en önemli yapıtı olan *Geschicthe von Böhmen*'i ("Bohemyalılar'ın Tarihi") yazmaya başladı. 1836-1867 arasında Almanca, 1848-1876 arasında ise *Dejiny narodu çeského* ("Çek Halkının Tarihi") adıyla Çekçe olarak yayımladığı bu kitabında, Çekler'in, Bohemya tahtının Habsburg hanedanına geçmesiyle bağımsızlıklarını yitirdiği 1526'ya kadarki tarihini ele aldı. İnsancıl ve bireysel özgürlüklere değer veren bir ulus olarak gördüğü Çekler'in geçmişinin, Roma Katolik Kilisesi'nin dogmalarına ve Almanlar'ın saldırganlığına karşı sürekli bir mücadeleden oluştuğunu, Çek din adamı Jan Hus'un önderliğini yaptığı 15. yy'daki dinde reform hareketinin bu mücadelenin ilk örneğini oluşturduğunu savundu.

Tarih çalışmasıyla Çekler arasında ulus ve tarih bilincinin gelişmesine önemli bir katkıda bulunan Palacky'ye göre ulus, birbirine kan bağıyla bağlanmış insanların oluşturduğu bir gruptu. Ulusların siyasi bağımsızlıklarını elde ederek bağımsız devletler olarak örgütlenmelerini bir zorunluluk olarak görmediğinden, Çekler'in Avusturya İmparatorluğu'ndan ayrılmak ve bağımsızlıklarını ilan etmek için mücadele etmelerine karşı çıkıyordu. Ona göre, Avusturya İmparatorluğu, sınırları içinde yaşayan tüm uluslara eşit haklar tanımalı ve bu uluslardan oluşan yeni bir federal devlet kurulmalıydı.

Palacky, bu görüşleri doğrultusunda 1848-1849 Devrimi sırasında Kromeriz'de (Kremsier) toplanan meclise, Avusturya İmparatorluğu'nun yedi özerk ulusal biriminden oluşan, federasyon çatısı altında yeniden örgütlenmesini öngören bir plan sundu. Devrimin yenilgiye uğramasından sonra 1861'de Avusturya Parlamentosu'na seçilene değin siyasi yaşamın dışında kaldı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Geschichte von Böhmen*, 5 cilt, 1836-1867, ("Bohemyalılar'ın Tarihi"); *Idea statu rakouského*, 1865, ("Avusturya Devleti Düşüncesi").

PALADE, George Emil
(1912)

Romen asıllı ABD'li hücre biyolojisi uzmanı. Hücre içi yapılara ilişkin araştırmalarıyla tanınmıştır.

19 Kasım 1912'de Romanya'nın Yaş kentinde doğdu. 1940'ta Bükreş Üniversitesi'nde tıp öğrenimini bitirip, 1945'e değin aynı üniversitenin Anatomi Kürsüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1946'da, New York'taki Rockefeller Tıbbi Araştırmalar Enstitüsü'nde konuk araştırmacı olarak çalışmalarını sürdürmek üzere ABD'ye gitti ve iki yıllık anlaşma süresinin bitiminde ülkesine dönmeyip, Rockefeller Üniversitesi'ne dönüştürülen bu enstitüde önce asistanlığa, 1951'de de doçentliğe getirildi. 1952'de ABD uyruğuna geçen, 1956'da Rockefeller Üniversitesi'nde hücre biyolojisi profesörlüğüne atanan Palade, 1973'ten beri Yale Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde hücre biyolojisi profesörüdür. ABD Ulusal Bilimler Akademisi ve American Association for the Advancement of Science gibi önde gelen bilim kuruluşlarının üyeliğine seçilen, çeşitli ulusal ödüller dışında, Belçikalı Albert Claude (1899) ve Christian de Duve (1917) ile 1974 Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü bölüşen Palade, kuruluşuna katkıda bulunduğu *Journal of Cell Biology* dergisinin yanı sıra *Journal of Biophysics and Biochemistry* dergisinin de yayın kurulunda yer almıştır.

Kendisine ün kazandıran çalışmalarını Rockefeller Enstitüsü'nde, elektron mikroskopuyla gerçekleştiren Palade, geliştirdiği yeni teknik ve yöntemlerle, mitokondri, kloroplast, Golgi aygıtı gibi hücre içi cisimciklerin yapısal ve işlevsel düzeninin aydınlatılmasına katkıda bulunmuştur. En önemli buluşu ise, mikrozom adıyla bilinen hücre içi yapıların, o güne değin sanıldığı gibi mitokondrilerin değil, hücre içi dolaşım sisteminin bir parçası olduğunu saptamasıdır. Bu cisimciklerin, mitokondrilerden bağımsız ve oldukça değişik kimyasal yapıda olduğunu, üstelik bileşiminde bol miktarda ribonükleik asit (RNA) bulunduğunu belirleyen Palade ve arkadaşlarının çalışmalarından sonra, bu yapılara, eski adı olan mikrozom ile yapısındaki ribonükleik asitten esinlenerek "ribozom" adı verildi. 1956'de gerçekleştirilen bu çalışmadan birkaç yıl sonra da, ribozomların hücredeki protein sentezinin merkezi olduğu anlaşıldı ve kalıtım biyolojisinde yeni gelişmeler birbirini izledi.

• **BAKINIZ:** CRICK, FLEMMING, HOAGLAND, F. JACOB, MONOD, NIRENBERG, J.D.WATSON.

PALAGYI, Melchior
(1859-1924)

Macar, filozof ve bilgin. Yanlışların nesnel gerçeklerle düşünsel gerçekleri birbirine benzetmekten kaynaklandığını ileri sürmüştür.

26 Aralık 1859'da, Macaristan'da Paks'ta doğdu, 13 Temmuz 1924'te Darmstadt'ta öldü. Ortaöğreniminden sonra Budapeşte Üniversitesi'nde fizik, matematik, biyoloji ve psikoloji okudu. Uzun süre yazın eleştirileriyle uğraştı. 1900'den sonra Almanya'ya gitti, Alman filozoflarıyla yakın ilişkiler kurdu. Macaristan'ın Kolozvar (bugün Romanya'da Cluj) kentinde fizik ve matematik okuttu. Sonra yeniden ölünceye dek kaldığı Almanya'ya döndü.

Palagyi'nin felsefe çalışmaları doğa bilimlerinden kaynaklanır. Felsefesinin odağını bilgi sorunlarının çözümü oluşturur. Bu sorunlara çözüm ararken biri doğa bilimlerinden, özellikle fizyoloji ve kuramsal fizik verilerinden yararlanma, öteki eleştiri olmak üzere iki yönteme dayanır. Eleştiride Hegel'in geliş-

tirdiği diylektik yöntemi benimser, bilginin açıklanışında yaşamla tini birbirinden ayırarak Dirimselcilik'in öngördüğü kurama yaklaşır. Özellikle diyalektiğin temelini oluşturan sav-karşısav karşıtlığından yola çıkarak sorunları çözmeye çalışır. Öte yandan önsel *(a priori)* ve deney sonrası *(a posteriori)* arasındaki ayrıma dayanan bilgi kuramına karşı çıkar. Halagyi'ye göre yanlışların kaynağı dirimsel *(vital)* olanla anlıksal olanı, bilinç akışı içinde gerçekleşeni birbirinin özdeşi ya da benzeri sanmaktır.

Gerçek insana bilinç akışı içinde verilir. Bu konuda Palagyi üçlü bir yöntem önerir. Mekanik olayı bütün insanlar gözlemleyebilir, dışadönük olduğundan, bütün duyulara açıktır. Dirimsel olan ise dolaylı olarak, ancak bu alanda çalışanlarca, gözlemlenebilir. Çünkü yaşamın akışı içindedir ve onunla bağlantılıdır. Bilinçle ilgili olanı gözlemleme olanağı yoktur, o başka süreçlere uygulanamaz. Bu nedenle bilinçsel gerçek yalnız bilincin akışı içinde kavranabilir. Bilinç, dirimsel süreci kesintisiz bir akış içinde değil, belli aşamalarda sınırlandırarak, "noktalayarak" yakalar. Bilginin kazanılması, bilincin bu kesintili sınırlandırmalardaki hızına bağlıdır.

Tanrı bir olgudur, bütün zaman sürecini çok kısa süre içinde sınırlandırarak kavrar. Onun için değişik sınırlandırmalar, ayrı ayrı bilinç aşamalarında durma, söz konusu değildir. O, bütünü belli ve en kısa sürede, kapsar, bilir. Palagyi için algılamanın temelini düşleme, nesneyi bilincin akışı içinde simgeleştirme oluşturur. Ona göre ancak düşlenebilen, anlama yetisinde canlandırılabilen bir nesne algılanabilir.

Palagyi'nin öngördüğü kuramsal fizik, birtakım karşıtlıkların birliğinden oluşan, uzayın algılanmasına dayanır. Ona göre bütün devinimler, gerilimlerden (akımlardan) ve gerilimleri birinden ötekine aktaran, dingin bir taşıyıcı "äther"den kaynaklanır. Gerçekte bağımsız bir uzay (Raum) yoktur, uzam bir "akış"tır. Uzayın üç eksenli koordinatlar dizgesi, zamanın dört eksenli düzenine dayanır. Uzayı oluşturan zamanın birbirini izleyen kısa süreli etkinlikleridir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Der Streit der Psychologisten und Formalisten in der modernen Logik*, 1902, ("Modern Mantıkta Psikolojistler ve Formalistler Çekişmesi"); *Die Logik auf der Scheidewege*, 1902, ("Mantık Yol Ayrımında"); *Naturphilosophische Vorlesungen über die Grundprobleme des Lebens und des Bewusstseins*, 1908, ("Yaşam ve Bilincin Temel Sorunları Konusunda Doğa Felsefesine Özgü Konuşmalar"); *Zur Weltmechanik*, (ö.s.), 1925, ("Evren Mekaniği Üstüne").

PALAY, Abdurrahman
(1923)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Sinemanın ünlü oyuncularını seslendirmesiyle de tanınmıştır.

7 Mayıs 1923'te İstanbul'da doğdu. Lise ikinci sınıftan ayrıldı. 1940-1950 arasında memurluk, profesyonel futbolculuk ve amatör tiyatro oyunculuğu yaptı. 1951'de Saat 6 Tiyatrosu'nda *Ermiş Jan* oyunundaki rolüyle profesyonel oldu. Aynı yılın sonunda Mahmut Moralı'nın çağrısıyla İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda, Ekrem Reşit Rey'in çağrısıyla da İstanbul Radyosu Temsil Kolu'nda çalışmaya başladı.

1954'te *Kahpenin Kızı* filminde rol aldı. 1963'te Oraloğlu Tiyatrosu'na geçti ve bir sezon bu tiyatroda çalıştı. Aynı zamanda film oyunculuğu ve seslendirme de yapmaktaydı. 1964-1965 yıllarında kendi adına bir topluluk kurdu, turnelere çıktı. 1966'da Arena Tiyatrosu'na girdi. *Anastasia* oyununu sahneye koyarak başrolünü oynadı. 1965-1973 arasında tiyatrodan uzaklaştı, senaryo yazarlığı, film yönetmenliği ve sinema oyunculuğuna ağırlık verdi. 1973'te bir mevsim süren son bir tiyatro kurma denemesinden sonra artık hep sinemada çalıştı. Son yıllarda sadece film seslendirmesi yapmaktadır.

Etkili sesi, "evet", "hayır" gibi bazı sözcükleri kendine özgü bir biçimde değiştirerek söylemesi ve biraz abartılı konuşma biçimiyle uzun yıllar özellikle Türk filmlerindeki erkek rollerinin en önde gelen seslendiricisi olmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Ermiş Jan*, 1951; *Fırtına*, 1952; *Bu Akşam Semerkant'ta*, 1953; *Bir Yaz Gecesi Rüyası*, 1954; *Kurtlar ve Kuzular*, 1955; *Otobüs Durağı*, 1957; *Dört Albayın Aşkı*, 1958; *Hamlet*, 1959; *Hırçın Kız*, 1960; *Dilekçe*, 1962-1965; *Anastasia*, 1966; *İkili Oyun* (Cendere), 1973. **Oynadığı Filmler:** *Kahpenin Kızı*, 1954; *Üç Yetimin Izdırabı*, 1956; *İhtiras Rüzgârları*, 1958; *Erkek Fatma*, 1959; *Şeytan Kız*, 1960; *Yabancı Adam*, 1961; *Erkek Fatma Evleniyor*, 1963; *İsyancılar*, 1965; *Acı Türkü*, *Gül Ayşe*, 1969; *Altın mı Aşk mı?*, 1971; *Hesapta Bu Yoktu*, 1972.

PALESTRINA, Giovanni Pierluigi da
(1525-1594)

İtalyan, besteci. 16. yy Kilise müziğinin başlıca temsilcilerindendir.

Roma yakınlarında Palestrina'da doğdu, 2 Şubat 1594'te Roma'da öldü. Doğum tarihini 1925 olarak veren kaynaklar da vardır. İlk müzik eğitimini 1537'de Roma'da Santa Maria Maggiore Kilisesi korosunda aldı. Sesi çocuk özelliğini yitirince, 1540'ta korodan ayrılarak Roma'da müzik eğitimini sürdürdü. 1544'te doğduğu kasabanın katedralinde orgcu ve koro yöneticisi olarak görevlendirildi. 1550'de Palestrina Piskoposu Kardinal del Monte papa seçilerek III. Julius adını aldı ve 1551'de Palestrina'yı Roma'daki San Pietro Kilisesi Giulia Şapeli koro yöneticiliğine atadı. Palestrina 1554'te ilk missa kitabını yayımladı. Kitapta ilk missa olan ve karşılıklı iki grup tarafından söylenecek bir kilise antifonisi biçiminde yazılan *Ecce Sacerdos Magnus* adlı missa'nın bazı bölümlerine III.Julius için övgüler yerleştirdi. Pek iyi bir sesi olmamakla birlikte, bu bağlılığına karşılık papalık korosunun üyesi oldu.

Papalık korosuna girişi

III.Julius'un 1555'te ölmesinden sonra II.Marcellus üç hafta süreyle papalık yaptı. Palestrina'nın onun için yazdığı ve melodik çekiciliğinin yanı sıra

Giovanni Pierluigi da Palestrina

Kilise yapıtları

yalınlığıyla da en güzel missa'sı olarak kabul edilen *Missa Papae Marcelli* ancak on iki yıl sonra basıldı. II.Marcellus'un ardından kardinal Pietro Cafara, IV. Paulus adıyla papa oldu ve Palestrina'nın da aralarında bulunduğu üç üyeyi, evli olmaları nedeniyle korodan çıkarttı.

Son yapıtları

Papalık kilisesinden uzaklaştırılan Palestrina, San Giovanni in Laterano Kilisesi'nde müzik yönetmeni oldu. Bu kilise için bestelediği yapıtlarla ilgili el yazmaları, Laterano kitaplığında korunmuştur. 1560'ta buradaki görevini bıraktı ve 1561'de Santa Maria Maggiore Kilisesi'nin koro yöneticisi oldu. 1563'te birinci motet kitabı yayımlandı. Bu arada kardinal Ippolito d'Este'nin çağrısı üzerine, onun Tivoli'deki ünlü villasında konserler düzenledi. 1565-1571 arasında da Roma Semineri'nde müzik dersleri verdi. 1571'de, 1555'ten beri Vatikan'ın müzik yönetmeni olan besteci Giovanni Animuccia'nın ölümü üzerine, yeniden Giulia Şapeli'ne çağrılarak buranın müzik yönetmeni oldu. Aynı zamanda Filippo Neri Oratoriumu'nun yönetimini de üstüne aldı.

Papalık kilisesi dışındaki çalışmaları

Sonraki birkaç yıl içinde İtalya'yı kasıp kavuran salgın hastalıklar nedeniyle ardı ardına gelen birçok acıya katlanmak zorunda kaldı. İki oğlu, erkek kardeşi ve 1580'de de karısı öldü. Bütün bu olayların etkisiyle Palestrina papaz olmaya karar verdi. Ocak 1581'de papa XIII.Gregorius tarafından Ferentina Katedrali'ne papaz olarak atandı. Birkaç hafta sonra düşüncesini değiştirerek, varlıklı bir dul kadınla evlendi. Bir yandan papanın hizmetinde görevini sürdürürken, bir yandan da karısının varlığını geliştirip çeşitli yatırımlara girişti ve büyük kazançlar elde etti.

1583'te Mantova Dükü Gonzago, müzik yönetmeni olması için onu Mantova'ya çağırdı. Palestrina oraya gitmediyse de düke *Süleyman Mezmurları*'ndan alınma, madrigal tarzında bir dizi motet gönderdi. Ölümünden iki yıl önce bir grup Kuzey İtalyalı besteci, ona saygılarını belirtmek için yazdıkları beş sesli *Vesper İlahileri*'ni yayımladılar.

Yenilikçi bir besteci olmayan Palestrina gerçek önemini Katolik Kilisesi için yazdığı yapıtlarla kazanmıştır. Uzun zaman Flaman müziğinin egemen olduğu San Pietro Kilisesi'ne girdikten sonra, burada İtalyan nitelikli müziği yerleştirmiştir. Önceleri Kontrpuan üzerindeki ustalığını geliştirmiş, başlangıçtan kendi dönemine değin armoni sanatındaki gelişimi değerlendirerek bu sanatı kusursuz bir biçimde uygulamıştır.

Sayısı 105'i bulan ve 4 sesten 8 sese dek uzanan missa'larında çeşitli biçimler denemiş, bunların bir bölümünü halk müziğinden ya da Gregoryen şarkılarından aldığı temalar üstüne kurmuştur. Eskiden beri kullanılan ve melodik bir temanın ana ritmi zedelemeyen figürlerle süslenerek sunulduğu *cantus firmus* denilen teknikle yazdığı bu tür missa'ları arasında *Ecce Sacerdos Magnus, Ave Maria, Ut, Re, Mi, Fa, Sol, La* ve *Tu es Petrus* en belli başlılarıdır. Ayrıca kanon şeklinde söylenen serbest bir tema kullandığı ve kontrpuan yaratıcılığının belirginleştiği missa'ları ve ana temasını tanınmış bir missa ya da motet'den aldığı missa biçimlerini de denemiştir.

250 kadarı günümüze ulaşan motet'leri de, missa'larında olduğu gibi çeşitli biçimler gösterir. Oldukça canlı bir lirizm içeren motet'lerinin ve din dışı madrigal'lerinin sözlerinde Luca Marenzio (1553-1599) ve Monteverdi'de olduğu gibi yoğun bir anlatım yoktur. Gene de bu yapıtları saf sesin verdiği zevk duygusu, özellikle de ses gruplamalarındaki ustalıkla seçkinleşirler.

Son yapıtları, belirgin biçimde daha basit bir üsluptadır. Bunun nedeni biraz da, Protestan ülkelerde güzel sanatlar ve hümanizm duygusunun yaygınlaşması üzerine Katolik ülkelerde Karşı Reformasyon'un oluşması ve kolay anlaşılır bir Kilise müziğine yönelinmesidir. 16. yy'da Katolik Kilisesi vokal müzik dilinin en seçkin temsilcisi olarak kabul edilen Palestrina aynı zamanda, yeni çok seslilik anlayışını da Orlando di Lasso'yla birlikte en başarılı biçimde gerçekleştirmiş besteci olarak kabul edilir.

• **YAPITLAR (başlıca): Vokal Müzik** (dinsel): 105 *Missa, (Ecce Sacerdos Magnus,* 1554; *De Beate Virgine,* 1567; *Papae Marcelli,* 1567; *Lauda Sion,* 1582; *Veni Creator Spiritus);* ykş. 250 *Motet (Asumpta est Maria,* 1572; *Süleyman Mezmurları,* 1584). **Vokal Müzik** (din dışı): Çeşitli ses grupları için *Madrigaller.*

PALEY, William
(1743-1805)

İngiliz, tanrıbilimci, filozof. Tanrıbilimsel Yararcılık'ı ortaya atmıştır.

Temmuz 1743'te Peterborough'da doğdu, 25 Mayıs 1805'te Lincoln'da öldü. Bir papaz olan babası Giggleswick İlkokulu'nun başına getirilince Paley de orada eğitildi. 1759'da girdiği Cambridge Üniversitesi Christ's College'da matematik okudu. 1766'da Cambridge Üniversitesi öğretim üyesi, 1767'de papaz

oldu. 1776'da evlenince, kurallar gereği, üniversitedeki görevinden ayrıldı. Kilise içinde çeşitli görevlerde çalıştı, Carlisle piskopos yardımcılığını üstlendi.

Paley, İngiliz hazcı ahlak geleneğini tanrısal bir kaynağa bağlamıştır. Onun yapmaya çalıştığı, yararcılığı Tanrı buyruğu olarak gösterip, bu ahlak kuramını dinsel bir temele bağlamaktır.

Paley'ye göre insan eylemi hazlara yöneliktir. Dolayısıyla davranışı belirleyen yarardır. Tanrı, insanın hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutlu olmasını istemiştir. Mutluluk ise genel yarardadır. Erdem insanlığa iyilik yapmaktır, sonsuz mutluluğu amaçlayan ve Tanrı istenciyle temellendirilen yararcı bir ilkeyle belirlenmektedir. Genel yarara yönelik eylem, Tanrı'nın insanlara verdiği görevdir. Ahlak, bu görevin incelenmesidir.

Ahlaklı davranış genel mutluluğu artıran davranıştır. İyi olan eylemleri yapmalı, genel mutluluğu eksilten eylemlerden de kaçınmalıdır. Genel yararı ahlaka temel yapanın tanrısal istenç olduğunu anlamak için "doğal ışığa" başvurmak ya da *İncil*'i incelemek yetecektir. Bir eylemin genel yararı artırıcı olup olmadığını anlamak için, bu eylemin doğurduğu sonuçları incelemek gerekir.

Paley, yararcı tutumuyla İskoç Sağduyu Okulu filozoflarının ahlak görüşlerini karşısına alır. Reid ve Stewart'ın ortaya attıkları "ahlak duyusu" kavramını yadsır, ahlak yargılarını doğuştanlık, içgüdü ya da sezgi gibi ilkelere dayandıran yaklaşımları da eleştirir. Ona göre, ahlaklı davranışın ortaya çıkması kimi eylemlerin yararlı olduğunu kavrama, beğenme ve onaylamaya bağlıdır. Onaylanan ve beğenilen eylem genel yarara yönelik olandır.

Tanrı'nın varlığını kanıtlamada, Paley, gözlemlerine dayanır. Dağda dolaşırken karşılaşılan bir kayanın, bulunduğu yere nasıl geldiği sorulsa, bu konuda bir şey bilinmese bile verilecek yanıt kayanın orada durduğu biçimindedir. Böyle bir yanıtı kimse yadırgayamaz. Oysa bu soru, yolda yürürken bulunan bir saat için sorulursa, bilgi yokluğunda verilecek yanıt bu kez yadırganır. Çünkü, saatin büyük incelik ve denge sergileyen parçalarının bir amaç için bir araya getirildiği bellidir. Bu amaç zamanı göstermektir. Doğaya bakıldığında insanların, hayvanların ve böceklerin kemik ve kasları da, saatin parçaları gibi bir amaçsal denge içinde bir araya gelmiştir. Dolayısıyla insanın ve hayvanın yapıcısı olarak Tanrı var olmalıdır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Works*, (ö.s.), 8 cilt, 1805, ("Çalışmalar").

- **BAKINIZ:** BENTHAM, HELVETIUS, HUTCHESON, REID.

Andrea Palladio

PALLADIO, Andrea
(1508-1580)

İtalyan, mimar. Yapılarıyla, Rönesans'tan Maniyerizm'e geçişte bir köprü olmuştur.

30 Kasım 1508'de Padova'da doğdu, 19 Ağustos 1580'de aynı kentte öldü. Asıl adı Andrea di Pietro della Gondola'dır. Küçük yaşta Padova'da bir heykelcinin yanına çırak verildi. 1524'te on altı yaşındayken gittiği Vicenza'da duvarcılar ve taşçılar loncasına kabul edildi. 1536'da, Giangiorgio Trissino'nun (1478-1550) Vicenza'nın dışında kendisi için yaptırmakta olduğu villada taşçı olarak çalışmaya başladı. Trissino hümanist bir şair, filozof, matematikçi ve amatör bir mimardı. Andrea'yı korumasına alarak, onu matematik, müzik, Latin edebiyatı gibi konularla ilgilenmeye özendirdi. Palladio adını da ona Trissino verdi. Bu ad, hem bilgelik tanrıçası Pallas Atena'dan, hem de Trissino'nun bir şiirindeki kahramanın adından geliyordu.

Palladio, Vicenza'da bulunduğu sürede, yakındaki Venedik kentinde dönemin önde gelen mimarları Michele Sanmicheli (1484-1559) ve Jacopo Sansovino'nun (1486-1570) Yüksek Rönesans ve Maniyerizm üsluplarındaki yapıtlarını gördü ve onlardan etkilendi. Onun mimarlık anlayışını yönlendiren başka bir etken de, o yıllarda Vicenza'da bulunan ünlü maniyerist mimar ve kuramcı Sebastiano Serlio'nun (1475-1555) mimarlık üzerine yazdığı kitapları okuması oldu.

1541'de Palladio, Trissino ile birlikte Roma'ya gitti. Daha sonra birkaç kez tekrarlayacağı bu Roma gezileri, onun mimarlığının biçimlenmesinde büyük rol oynadı. Palladio bu kentte Bramante ve Raffaello gibi en önde gelen Yüksek Rönesans mimarlarının yapılarını gördü, Roma döneminden kalma yapıları inceledi, ölçtü ve çizimlerini yaptı.

1546'da Vicenza kent meclisi yapısının yenilenmesi için açılan yarışmayı Palladio kazandı. 1547'de

Roma'ya gitti. 1549'da yapımına başlanan Kent meclisi, mimar olarak ününün yayılmasına yol açtı. Vicenza ve çevresinde pek çok saray ve villa gerçekleştirdi. 1554'te bir kez daha gittiği Roma'da iki yıl kaldı. Bu arada *Le antichità di Roma* ("Roma'nın Tarihsel Yapıtları") adlı kitabını yayımladı. Kitap iki yüzyıl boyunca Roma kenti ve mimarlığı üzerine yazılmış en önemli kaynak olma niteliğini korudu. 1556'da Daniele Barbaro, Eski Romalı mimarlık kuramcısı Vitruvius'un İS 26'da yazmış olduğu *De architectura* ("Mimarlık Üzerine") adlı kitabı yayımlarken, Palladio da kitabın resimlerini hazırladı.

Villaları

1560'tan sonra daha çok Venedik'te çalıştı. Bu dönem yapıtlarında ağırlığı kiliseler oluşturuyordu. 1570'te 4 ciltlik *I quattro libri dell'architettura*'yı ("Mimarlık Üzerine Dört Kitap") yayımladı. Bir yandan da ileri yaşına karşın uygulama çalışmalarını sürdürüyordu. Ölümü nedeniyle yarım kalan birçok yapıtı, izleyicisi olan Vincenza Scamozzi (1552-1616) ve daha sonra da Bertotti-Scamozzi (1719-1790) tarafından bitirildi.

Bazilika

Palladio'nun ilk önemli ve büyük ölçülü yapıtı, *Bazilika* adıyla da anılan Vicenza'daki kent meclisidir. Erken Rönesans döneminde başlanan, ama bitirilemeyen yapıya zamanın beğenisine göre yeni bir görünüm kazandırılması amacıyla açılan yarışmayı, birçok mimar arasından Palladio kazanmış, yapıyı çepeçevre iki katlı sütunlu bir galeriyle kuşatmıştır. Yapının yüzü her iki katta da gömme sütunlarla (pilastr) parçalara ayrılmıştır. Bunların her biri iki sütunla ortada geniş, iki yanlarda çok daha dar olmak üzere, üçe bölünmüştür. Ortadaki açıklığın üstü bir kemerle, yanlardaki dar açıklıkların üstü ise düz birer kirişle geçilmiştir. Daha önce Bramante'nin geliştirdiği, Serlio'nun da kitabında anlattığı bu düzen, Palladio tarafından bundan sonra da birçok yerde kullanıldığı için onun adıyla, "Palladio motifi" (ya da Venedik penceresi) olarak anılır. Sütunları birleştiren kemerler *Bazilika*'nın dış yüzüne Eski Roma mimarlığından izler getirirken, kemer açıklıklarının gerisinde gölgede kalan galeri boşluğu da hem bir derinlik duygusu yaratmakta, hem de yapıya hafif ve zarif bir görünüm kazandırmaktadır. *Bazilika*, Palladio'nun ölümünden sonra 1614'te bitirilmiştir.

Olimpico Tiyatrosu

Chiericati Sarayı

Palladio saray yapılarında da Eski Roma mimarlığının bazı ilkelerini uygulamıştır. Simetrik plan bunlardan biridir. Vicenza'daki (ancak 17.yy'da bitirilebilen) *Chiericati Sarayı*'nda iki katlı, sütunlu bir ön yüz oluşturmuştur. Bu sütunların arkasında alt katı boydan boya geri çekmiş, üst katta da iki uçtaki üçer sütunun arkasında kalan üstü kapalı balkonlar oluşturmuştur. Gölgede kalan bu bölümlerin etkisiyle derinlik kazanan böyle bir ön yüz düzenlemesi, Rönesans mimarlığında o güne değin görülmemiş bir uygulamaydı. 1550'de başlanıp bitmeden kalan *Thiene Sarayı*'nda Palladio, diktörtgen salonlarla sekizgen küçük mekânları bir araya getirmiş, sonra bunları, bir Roma hamamının planını anımsatan biçimde, büyük bir orta mekân çevresinde toplamıştır. 1561'de tasarladığı Venedik'deki *Carità Manastırı*'nın planı da bir Eski Roma evinden farksızdır. Palladio, daha başka örneklerde de olduğu gibi, plan düzeyinde Roma mimarlığını örnek alırken, yapı yüzlerinde bambaşka bir anlayışa, Maniyerizm'e yönelmiştir. Onun bu tutumu, gene *Thiene Sarayı*'nda açıkça izlenir. Yapının yüzü tümüyle bombeli taşlarla kaplıdır (rustik duvar), bu da ona çok güçlü, anlatımcı bir hava kazandırır. Gene maniyerist bir öğe olan dev boyutlu gömme sütunları Palladio, Vicenza'daki *Valmarana Sarayı* gibi pek çok yapısında kullanmıştır.

Palladio'nun en önemli yapıları arasında villaları yer alır. Rönesans'la birlikte, Antik uygarlıktaki gibi bir doğa sevgisi canlanmış, kentlerdeki zengin soyluların kırsal bölgelerdeki çiftliklerinde villalar yaptırması yaygınlaşmıştı. Kendinden önceki pek çok Rönesans mimarı gibi Palladio da bu türe yönelmiştir. Pilinius ve Vitruvius gibi yazarların kitaplarında okuduklarına dayanarak Eski Roma mimarlığındaki villa türünü canlandırmayı amaçlamış, bir yandan da Rönesans'ın ideal plan olarak kabul ettiği merkezi şemayı kullanmıştır. Böylece, daire planlı kubbeyle örtülü bir orta mekân çevresinde simetrik olarak dizilmiş mekânlardan oluşan bir plan şeması geliştirmiştir. Bunun en ünlü örneği *La Rotondo* adıyla da bilinen *Capra Villası*'dır. Bu villanın dört yüzüne, Yunan tapınaklarına ya da bir Eski Roma yapısı olan Pantheon'a benzeterek, sütunlu ve üçgen alınlıklı galeriler eklemiştir. Böylece yapı, birbirinin aynı olan dört yüzüyle dıştan da tam simetrik bir görünüm kazanmıştır. Palladio'nun villalar tasarlarken göz önünde tuttuğu bir şey de, öznel güzellik varsayımlarına göre hareket etmek yerine, yapıyı "mutlak gerçeklik" olarak adlandırdığı matematiğin nesnel kurallarından türetilmiş "uyumlu oranlar"a göre biçimlendirmektir.

Gerek sütunların taşıdığı üçgen alınlıklı galeri öğesini, gerek uyumlu matematiksel oranları, yaptığı kiliselerde de kullanmıştır. Hepsi de Venedik'te olan *San Francesco della Vigna Kilisesi*'nin ön yüzü ile *San Giorgio Maggiore* ve *Il Redentore* kiliseleri bu tutumun izlendiği örneklerdir.

Palladio'nun başka bir önemli yapısı da Vicenza'daki *Olimpico Tiyatrosu*'dur. Olimpica Akademisi'nin içindeki yapı Roma döneminden sonra Avrupa'da yapılan ilk tiyatro olması açısından önem taşır. Enine bir yarım elips biçimindeki izleyici bölümü, basamaklı olarak yükselen ve sütunlu bir galeriyle son bulan sıralarıyla, Eski Roma tiyatroları örnek alınarak yapılmıştır. Gene bir Roma tiyatrosununkine benzeyen sahnenin arka ve yan duvarlarında yer alan beş kapıdan geriye doğru uzanan sokaklar, derinlik duygusunu sağlar. Palladio'nun ölümünden kısa bir süre önce başladığı yapıyı ondan sonra Scamozzi bitirmiştir.

Ünlü kitabı *I quattro libri dell'architettura*'da Palladio, uzun meslek yaşamındaki uygulamalarından edindiği deneyimleri toplamıştır. Birinci kitapta yapı malzemeleri, klasik yapı düzenleri ve süsleme öğelerine yer verilmiştir. İkinci kitap Palladio'nun yaptığı kent ve kır evi çizimlerini, üçüncü kitap *köprü*, kent planı ve bazilika taslaklarını içerir. Dördüncü kitapta ise, Eski Roma tapınaklarının çizimleri yer alır.

Palladio, gerek yapıları, gerek kitaplarıyla kendinden sonra gelen pek çok mimarı etkilemiştir. 18. yy'da özellikle İngiltere, Fransa ve Amerika'da, Barok üslubun süslemeci eğilimine bir tepki olarak, onun yapılarının biçimsel özelliklerinin taklit edilmesi, Palladianizm adıyla anılan bir üslup halini almıştır.

Bu üslup daha sonra, azalan bir ölçüde de olsa, pek çok ülkede devam etmiştir. Michelangelo, Giulio Romano (1492/1499-1542) gibi çağdaşlarının tersine Palladio, sadece mimarlık yapmış, sanatın başka hiçbir dalıyla ilgilenmemiştir. Bu bakımdan ilk gerçek profesyonel mimar olarak da değerlendirilir. Eski yapıtlar konusunda çok geniş bilgi sahibi olmak ve karmaşık matematiksel oranlarla uğraşmayı çok sevmekle birlikte yapılarının ağdalı bir süslemecilik ve ayrıntı bolluğu içinde olmaması, onun mimarlığa akılcı yaklaşımının sonucudur.

• YAPITLAR (başlıca): Yapı: *Godi Villası*, yks. 1540-1542, Lonedo, İtalya; *Thiene Sarayı*, yks. 1545-1550, Vicenza, yarım kalmıştır; *Bazilika*, 1549-1617, Vicenza; *Malcontenta Villası*, 1559, Venedik; *Capra Villası*, (La Rotondo), 1550-1551, Vicenza; *Chiericati Sarayı*, 1550, Vicenza; *Villa Barbaro*, yks. 1555-1559, Maser, İtalya; *San Giorgio Maggiore Kilisesi*, 1560-1610, Venedik; *Carità Manastırı*, 1561, Venedik, yalnız bir bölümü gerçekleştirilmiştir; *Valmarana Sarayı*, 1565, Vicenza; *San Francisco della Vigna Kilisesi* ön yüzü, yks. 1565, Venedik; *Il Redentore*, yks. 1576, Venedik. Kitap: *La antichità di Roma*, 1554, ("Roma'nın Tarihsel Anıtları"); *I quattro libri dell'architettura*, 4 cilt, 1570, ("Mimarlık Üzerine Dört Kitap").

• KAYNAKLAR: J. Ackermann, *Palladio*, 1966; J.Ackermann, *Palladio's Villas*, 1962; E.Forsmann, *Palladios Lehrgebäude*, 1965; R. Pone, *Andrea Palladio*, 2. basım 1961; L.Puppi, *Andrea Palladio*, 1575; G.Zorzi, *I disegni delle antichità di Andrea Palladio*, 1959; G. Zorzi, *Le opere pubbliche e i palazzi privati di Andrea Palladio*, 1965; G. Zorzi, *Le chiesi e i ponti di Andrea Palladio*, 1967; G. Zorzi, *Le ville e i teatri di Andrea Palladio*, 1969.

• BAKINIZ: L.ALBERTI, I. JONES, MICHELANGELO.

PALMA VECCHIO, Jacopo Negretti (1480-1528)

İtalyan, ressam. Yüksek Rönesans üslubundaki resimleriyle tanınmıştır.

Bergamo dolaylarında Serinalta'da doğdu, 30 Temmuz 1528'de Venedik'te öldü. Yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Ressam Jacopo Negretti Palma Giovanne'nin (1544-1628) akrabasıdır. Bazı kaynaklarda Giovanni Bellini'nin öğrencisi olduğu ileri sürülür. Venedik'te çalıştığı bilinmektedir. Onun olduğu sanılan tabloların büyük bir bölümü imzasız ve tarihsizdir. Altmış iki tablosuysa ölümünden sonra öğrencileri tarafından tamamlanmıştır.

Yapıtlarında Bellini gibi, sert kenar çizgilerini (kontur) eritip yumuşatarak manzara ile biçimleri kaynaştırmaya özen göstermiş, Giorgione gibi ışık ve gölgeyi ön plana alarak çizgisel perspektif kullanmaksızın renk ve atmosfer etkisiyle sağladığı hava perspektifine yönelmiştir. Çıplak insan figürünü manzarayla bütünleştirdiği lirik kır resimleri yapmıştır. Oturur biçimde çizdiği sağlıklı, kanlı canlı, sarışın bir kadın tipi yaratmıştır. Resimlerindeki figürler giysileriyle olduğu kadar, yüzlerindeki tanımlanamayan duygunun da etkisiyle din ve mitoloji kahramanlarını çağrıştırır. Tek ve büyük bir biçimin ön plana alınması, sarı ve parlak tonlar kullanılması Palma Vecchio'nun bütün yapıtlarında görülen ve 16. yy resmini önemli ölçüde etkileyen özelliklerdir.

• YAPITLAR (başlıca): *Adem ile Havva*, yks. 1512, Braunschweig Müzesi, Almanya; *Bir Kadın Portresi*, 1520, Poldi Pezzoli Müzesi, Milano; *Üç Kızkardeş*, 1525, Resim Galerisi, Dresden; *Kralların Bağlılık Sunuşu*, 1525-1526, Brera Müzesi, Milano.

• KAYNAKLAR: G.Gombosi, *Palma Vecchio*, 1937; A. Spahn, *Palma Vecchio*, 1932.

PALME, Olof (1927)

İsveçli devlet adamı. 1969-1976 arasında başbakanlık yapmıştır ve 1982'den bu yana da aynı görevi sürdürmektedir.

30 Ocak 1927'de Stockholm'de doğdu. Babası bir sigorta şirketinin müdürüydü. ABD'de Ohio Eyaleti'nde, Kenyon College'da siyaset ve iktisat öğrenimi gördü. 1948'de İsveç'e dönerek Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne (SDİP) üye oldu ve Stockholm Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görmeye başladı. 1950'de antikomünist öğrenci önderlerinin kurdukları Uluslararası Öğrenci Konferansı'nın örgütlenmesinde yer aldı. 1954'te başbakan Tage Erlander'in özel sekreteri oldu ve 1956'da parlamentoya seçildi. 1963'te sandalyesiz bakan, 1965'te ulaştırma, 1967'de ise eğitim ve din işleri bakanı olan Palme, eğitimde yaptığı reformlarla Muhafazakârlar'ın tepkisini çekti. ABD'nin Vietnam siyasetini eleştirerek, hükümetinin, ABD ordusunda görev almaktan kaçınan Amerikalılar'a sığınma hakkı veren siyasetini destekledi.

Eylül 1969'da Erlander'in emekliye ayrılması üzerine SDİP genel sekreterliğine ve başbakanlığa getirildi. 1970 seçimlerinde partisinin parlamentoda çoğunluğu yitirmesine karşın, Komünistler'in desteği ile görevini sürdürdü. Ancak enflasyon, işsizlik ve iktisadi durgunluk gibi sorunlar nedeniyle, 1976 seçimlerinde merkez sağ partilerin çoğunluğu kazanması üzerine görevini bıraktı. SDİP'nin 1982 seçimlerindeki başarısı üzerine yeniden başbakan oldu.

Uluslararası alanda tarafsız bir dış politika izleyen Palme, barışı, uluslararası işbirliğini, ulusların geleceklerini özgürce belirleyebilmesini savunarak, sömürgeciliğe karşı mücadele eden ulusları siyasal ve iktisadi alanda destekledi. 1980-1984 arasında Silahsızlanma ve Güvenlik Sorunları Bağımsız Komisyonu'nun başkanlığını yapan Palme, 1980'den bu yana İran-Irak sorununda Birleşmiş Milletler özel temsilcisi olarak görev yapmaktadır.

• BAKINIZ: ERLANDER.

Henry John Temple Palmerston

PALMERSTON, Henry John Temple (1784-1865)

İngiliz devlet adamı. 1830-1865 arasında İngiltere'nin iç ve dış politikasının belirlenmesinde etkili olmuştur.

Akdeniz politikası

20 Ekim 1784'te Hampshire'da Romsey yakınlarında Broadlands'de doğdu, 18 Ekim 1865'te Hertfordshire'da Brocket Hall'da öldü. Köklü bir İngiliz ailesi olan Temple'ların İrlanda kolundan gelmekteydi. 8 yaşındayken ailesiyle birlikte gittiği İtalya ve İsviçre'de iki yıl yaşadı. Ortaöğrenimini Londra yakınlarındaki Harrow'da tamamladıktan sonra, 1800'de Edinburgh Üniversitesi'ne girdi. Nisan 1802'de babasının ölümü üzerine III.Palmerston vikontu oldu. Bir yıl sonra Cambridge Üniversitesi'ne bağlı St. John's College'a girdi. Üniversite öğrencisi iken, 1806'da William Pitt'in (Genç) ölümü üzerine boşalan Cambridge Üniversitesi parlamento temsilciliği için Tory adayı olarak verdiği mücadeleyi kazanamadı. Ancak daha sonra 1811-1831 arasında Cambridge Üniversitesi'ni 20 yıl boyunca parlamentoda temsil etti. 1807'de Tory Partisi'nden Newport temsilcisi olarak Avam Kamarası'na girdi. 1809'da başbakan Perceval (1762-1812) döneminde savaş bakanı oldu ve Donanma Bakanlığı'nda görev aldı. Bu görevlerini 19 yıl boyunca, Canning (1770-1827), Goderich (1782-1859) ve Wellington (1769-1852) başkanlığındaki Tory hükümetlerinde de sürdürdü.

1820'lerde Tory Partisi içinde Wellington'ın temsil ettiği aşırı muhafazakâr kanada muhalif, liberal bir grup oluşmuştu. Palmerston'ın da içinde bulunduğu bu grubun önderliğini, önce Canning, onun ölümünün ardından da Huskisson (1770-1830) üstlendi. Huskisson'un 1828'de Wellington hükümetinden istifa etmesi üzerine Palmerston da partisinden ayrılarak Whig'lere katıldı.

Afyon Savaşı

Wellington'un kitlelerce desteklenen seçim ve diğer reformları gerçekleştirmeye yanaşmaması, Toryler'in iktidardan uzaklaşması ve 1830'da Charles Grey başkanlığında bir Whig hükümetinin kurulması sonucunu doğurdu. Palmerston, 1832 seçim reformunu yasalaştıran bu hükümette, 1830-1834 arasında dışişleri bakanı olarak görev aldı. 1835-1841 arasında Melbourne hükümetinde de aynı görevi sürdürdü.

Dışişleri bakanı olması

Palmerston'ın dışişleri bakanı olduğu dönemde, İngiltere dünyanın tek sanayileşmiş ülkesiydi. O zamana değin korumacı iktisat politikaları altında gelişen İngiliz sanayiinin çıkarları, artık serbest dünya ticaretinin gerçekleşmesinden yanaydı. İngiltere'nin sürekli müttefikleri ya da sürekli düşmanları olmadığı, sürekli olanın bu ülkenin iktisadi ve siyasi çıkarları ve bu çıkarların korunması olduğu görüşünde olan Palmerston, görevi sırasında bu görüşü doğrultusunda ince diplomasi, kaba güç gösterisi ve "liberal reformcu" akımların desteklenmesine dayanan bir dış politika izledi.

Fransız yayılmacılığını önlemek amacıyla 1815 Viyana Kongresi ile Hollanda'ya bağlanan Belçika'da, 1830'da gerçekleşen bağımsızlık ayaklanması, Palmerston'ın çabalarıyla meşrutiyetçi monarşi ile yönetilen ve hiçbir Avrupa devletinin üzerinde denetim sağlayamadığı bağımsız bir devletin kurulmasıyla sonuçlandı. Bu, Palmerston'ın ilk diplomatik başarısıydı. Ardından, Osmanlı İmparatorluğu'na Mısır sorununun gündemde olduğu bir sırada kabul ettirilen 1838 İngiliz-Osmanlı serbest ticaret antlaşmasıyla, yüzyıllardır korunan Osmanlı ekonomisi sanayileşmiş İngiltere'nin mallarına açıldı ve İngiltere'nin yeni bir pazar edinmesi sağlandı.

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Rusya, Boğazlar üzerinde önemli ayrıcalıklar elde etmiş, 1839'da Mısır, Fransa'nın desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlık için harekete geçmişti. Palmerston, Akdeniz'i İngiltere için önemi gittikçe artan ticaret yolu olarak görüyor, bu nedenle de İngiltere'nin çıkarları açısından en tehlikeli güç olarak değerlendirdiği Rusya ve Fransa lehine bölgedeki istikrarın bozulmaması için çaba gösteriyordu. Bu amaçla 15 Temmuz 1840'ta, Avusturya, Rusya, ve Prusya ile, Osmanlı İmparatorluğu'nun birliğini güvence altına alan ve Rusya'nın Boğazlar üzerindeki ayrıcalıklarını kaldıran Londra Antlaşması'nı imzaladı ve Fransa'yı tecrit ederek Mısır'ı güç durumda bıraktı. Sonunda, Fransa'yı dört büyük güçle ikinci bir antlaşma imzalamaya zorladı. Böylece, Fransa'nın Ortadoğu'da etkili olma ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde egemenlik kurma çabaları engellenmiş oldu.

Çin'den çok önemli miktarlarda çay ve ipek ithal eden İngiltere, bu ülkeyle olan dış ticaret açığını, Hindistan'da üretilen afyonu Çin'de pazarlayarak kapatmaya çalışıyordu. Palmerston, Çin imparatorunun afyon kaçakçılığını önleme girişimlerini boşa çıkarmanın, aynı zamanda, İngiliz mamul maddeleri, özellikle dokumaları için geniş bir pazar bulmak gibi daha genel bir amaca hizmet edeceği düşüncesiyle, 1839'da Çin'e savaş açtı. Afyon Savaşı adıyla bilinen bu savaş 1842'de Çin'i ağır bir savaş tazminatı altına sokarak Hong Kong'u İngiltere'ye bırakan ve beş Çin limanını dünya ticaretine açan bir antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı.

Daha Afyon Savaşı sona ermeden, tahıl ticaretinin serbestleşmesi sorunuyla ilgili olarak Whig'ler ve Palmerston yönetimden uzaklaştırılmışlardı. Palmerston beş yıllık bir aradan sonra John Russell'ın (1792-1878) kurduğu Whig hükümetinde 1846'da yeniden dışişleri bakanı oldu. 1851'e değin sürdürdüğü bu görevi sırasında 1848-1849 Devrimleri karşısında Avrupa'daki güç dengesini koruma doğrultusunda tavır aldı. Macaristan'daki devrimi bastırmak için Rusya'nın güç göndermesini onaylarken, İtalya'nın birliğini sağlayacak ve dolayısıyla Avusturya'nın gücünü azaltacak olan İtalyan ayaklanmasını destekledi. Aynı yıllarda Avusturya ve Rusya'nın savaş tehdidi altındaki Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etti. İspanya Kraliçesi Isabella'ya, uyguladığı iç politikadan hoşnut olmadığını bildirmesi, İngiliz - İspanyol ilişkilerinin kesilmesine neden oldu. Russell, kendini dış politika konusunda bağımsız bir kurum olarak gören Palmerston'ın diplomatik yöntemlerini tehlikeli buluyor ve onu görevden uzaklaştırmak istiyordu. Palmerston, izlediği politika ve bu politikayı savunurken yaptığı konuşmalarla şovenist duyguları canlı tutarak Avam Kamarası'nı ve kamuoyunu etkilemeyi ve böylece bir süre daha görevde kalmayı başardı. Ancak, Aralık 1851'de, İngiltere kraliçesi ve hükümetinin tepkisini beklemeden, Louis-Napoléon'un hükümet darbesini olumlu karşıladığını bildirmesi, dışişleri bakanlığından uzaklaştırılmasına neden oldu. Bu olaydan iki ay sonra düşen Russell hükümetini izleyen ve serbest ticaret yanlısı Tory'ler ile Whig'lerin oluşturduğu Lord Aberdeen (1784-1860) hükümetinde 1853-1855 arasında içişleri bakanı olarak görev aldı.

Avrupa'daki 1848-1849 Devrimleri'nin büyük ölçüde Rusya'nın müdahalesi sonucu yenilgisi, Rusya'nın konumunu güçlendirmişti. Rusya'nın parçalanan Osmanlı İmparatorluğu üzerinde artan nüfuzu, bu ülkeye İngiliz sanayiinin belkemiğini oluşturan Hindistan'ın yolunu açmakla kalmayacak, aynı zamanda, İngiltere ve Fransa'nın doğrudan çıkarları olan Doğu Akdeniz üzerinde egemenlik kurmasını sağlayacaktı. Böylece, 1850'den sonra İngiltere ve Rusya'nın karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olmuştu. Bu koşullar altında Fransa ile ittifak kurarak Osmanlı İmparatorluğu'nu savunan İngiltere, 1854'te Rusya'ya karşı Kırım Savaşı'na katıldı. Savaş koşullarında yetersiz kalan Aberdeen hükümetinin düşmesinin ardından kraliçe Victoria, saldırgan politikasıyla ünlü Palmerston'ı 1855'te başbakanlığa getirdi. Rusya, Eylül 1855'te Sivastopol'da yenilgiye uğradı. İmzalanan barış antlaşmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü korundu ve Rusya'nın Karadeniz'deki etkisi kırıldı. Kırım Savaşı'nın hemen ardından 1854'te çıkan ve iki yıl süren yeni bir Çin savaşı bir dizi Çin limanının daha dünya ticaretine açılmasını ve Çin'e afyon girişinin yasallaşmasını sağladı.

Palmerston 1858-1859 yıllarındaki Tory yönetiminin dışında, on yıl boyunca başbakanlığını sürdürdü. Bu dönemde İtalya'nın birleşmiş bir devlet olarak ortaya çıkması, Amerikan İç Savaşı, Bismarck Almanyası'nın yükselmesi, dünyayı yeniden biçimlendiriyordu. Bu yeni koşullar altında ABD'yi İngiltere'ye rakip olarak görmeye başlayan Palmerston, Amerikan İç Savaşı'nda Güney'den yana tavır aldı. 1864'te Prusya ve Avusturya'nın Slesvig ve Holstein dükalıkları üzerinde hak iddia ederek Danimarka'ya savaş açması üzerine, Bismarck'a karşı Danimarka'nın yanında savaşa müdahale etmek istediyse de bu planını uygulamaya koyamadı. Bu başarısızlık, Palmerston'ın Avrupa'yla ilgili sorunlarda eski belirleyiciliğini yitirmesinin ve İngiltere'nin diplomatik gücünün azaldığının göstergesiydi.

İngiltere'nin dünya üzerindeki nüfuzunu korumak ve artırmak için, Avrupa'da ortaya çıkan tüm ciddi karışıklıklara müdahale etme ve İngiltere'ye rakip olabilecek güçleri hareketsiz bırakma doğrultusunda dikkatli ve başarılı bir politika izleyen Palmerston'ın ölümünün ardından İngiltere'de Libareller iktidar oldu.

• **KAYNAKLAR:** H.L.E. Bulwer ve A.E.M. Ashley, *Life of H.J.Temple, Viscount Palmerston*, 5 cilt, 1870-1876; P.Guedalla, *Palmerston*, 1926; J.Ridley, *Lord Palmerston*, 1970; C.K.Webster, *The Foreign Policy of Palmerston*, 1830-1841, 2 cilt, 1951.

• **BAKINIZ:** COBDEN, GLADSTONE, C.GREY, LİN TSE-HSÜ, NAPOLÉON III. VICTORIA I.

PAMİR, Doruk
(1938)

Türk, mimar. Yurt dışındaki çalışmalarıyla tanınmıştır.

30 Nisan 1938'de İstanbul'da doğdu. 1956-1960 arasında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde okudu. Daha sonra öğrenim amacıyla ABD'ye gitti. 1961'de MIT (Massachusetts Institute of Technology-Massachusetts Teknoloji Enstitüsü) Mimarlık ve Kent Planlama Bölümü'nden mimarlık, 1962'de de Harvard Üniversitesi Tasarım Okulu'ndan kent planlamacılığı yüksek lisans diploması aldı. Aynı yıl W.Gropius'un kurmuş olduğu TAC'de (The Architects Collaborative-Birlikte Çalışan Mimarlar) çalıştı. 1962 sonunda Türkiye'ye döndü. Bu tarihten başlayarak 1965'e, askerliğinden sonra da 1967'den 1970'e değin Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde ders verdi. 1970-1972 arasında Pennsylvania Eyalet Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde, 1972-1974 arasında da gene Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretmenlik etti. 1979'dan beri Pennsylvania Eyalet Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmakta, serbest çalışmalarınıysa ortağı mimar Ercüment Gümrük'le (1949) birlikte, 1964'te Ankara'da kurmuş olduğu bürosundan yürütmektedir.

◄ *Başbakan olması*

Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin ilk öğrencilerinden olan Doruk Pamir, çalışmalarıyla çeşitli ödüller kazanmıştır. Kent planlama ve grafik tasarım alanında da çalışmaları vardır. Karadeniz Üniversitesi amblemi için açılan yarışmada birincilik almıştır. Kent ulaşımı için hazırladığı bir önerisiyle de İtalyan Tasarım Enstitüsü'nün ADI ödülünü kazanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi*

ek yapıları, Ankara; Mersin Kent Merkezi Düzenlemesi; *Erzurum Belediyesi* yapıları; *CAFAX Merkezi*, Kopenhag, Danimarka; *Ziraat Bankası*, Burdur; *Orta Doğu Teknik Üniversitesi* lojmanları, 1971, Ankara; *Bakırköy Tıbbi Araştırma Laboratuvarları* (E.Gümrük ile), 1975, İstanbul; *Çınarlıköy Kültür Merkezi* (E.Gümrük ile), 1978, İzmit; *Abasıyanık İş Hanı* (E.Gümrük ile), Adapazarı; *İslam Teknik ve Mesleki Eğitim ve Araştırmalar Merkezi* (E.Gümrük ile), 1980, Dakka, Bangladeş; *Akkuyu Nükleer Güç Tesisleri* (E.Gümrük ile), 1980, Antalya.

PAMİR, Hamit Nafiz
(1893-1976)

Türk jeoloji bilgini. Türkiye'de jeolojinin kurulması ve yaygınlaşmasına katkılarıyla tanınmıştır.

Üsküp'te doğdu, 7 Haziran 1976'da İstanbul'da öldü. Selanik'teki Fransız Lisesi'nde tamamladığı ortaöğreniminin ardından, İsviçre'de Cenevre Üniversitesi'nde jeoloji ve mineroloji öğrenimi gördü. 1916'da fen doktoru unvanı ile muzun olduktan sonra Türkiye'ye döndü ve Darülfünun'da (bugün İstanbul Üniversitesi) profesör Walter Penck'in asistanı olarak çalışmaya başladı. Muallim muavinliğine yükseltildiği 1925'ten 1933'e değin Fen Fakültesi ile Orman Yüksek Mektebi'nde jeoloji dersleri verdi. 1933 Üniversite Reformu'yla birlikte, profesörlüğe ve jeoloji kürsüsü başkanlığına atandı, 1936'da da ordinaryüs profesörlüğe yükseltildi. 1963'te emekli olana değin bu görevinin yanı sıra 1954-1956 ile 1957-1959 arasında, Maden Tetkik ve Arama (MTA) enstitüsünün genel müdürlüğünü yaptı, emekli olduktan sonra da uzun süre aynı enstitüye bağlı Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun başkanlığını yürüttü. 1959'da Fransız Jeoloji Derneği'nin üyeliğine seçilen ve iki yıl bu kuruluşun başkan yardımcılığını yapan Pamir'e ölümünden sonra, 1979'da Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun (TÜBİTAK) Hizmet Ödülü verilmiştir.

Doğaya uyma

Türkiye'de jeolojik araştırmacılığın öncülerinden biri olan Pamir, Anadolu'nun birçok bölgesine dağ yapılarının anlaşılmasına yönelik geziler düzenledi. Türkiye'nin büyük ölçekli jeolojik haritalarının hazırlamasını ve deprem kuşaklarının saptanmasını amaçlayan gözlem ve incelemelerde bulundu. İstanbul ve çevresinde bulunan omurgalı fosilleriyle Kuzey Anadolu kömür havzaları, Istranca Dağları, Bingöl yöresi ve Ergani havzasının hidrojeolojik özelliklerine ilişkin araştırmalar gerçekleştirdi.

İki toplum türü

Pamir, Türkiye'de jeolojinin bir bilim dalı olarak gelişmesini amaçlayan çalışmaların yanı sıra bu bilim dalından ülke kalkınmasında yararlanılmasını sağlayan çabalara da katkıda bulunmuş, 1935'te kurulan MTA'nın ve 1946'da kurulan Türkiye Jeoloji Kurumu'nun kurucuları arasında yer almıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Umumi Arziyat*, 1928; *Tektonik Stratigrafie*, 1937; *Dinamik Jeoloji*, (2 cilt), 1937-1960; *Stratigrafik Jeoloji*, 1942; *Bingöl Dağları*, 1943; *Ergene Havzasında Hidrojeolojik Araştırmalar*, 1954; *Yerbilim Terimleri Sözlüğü* (Ö.Öztunalı ile), 1971.

PANAİTİOS
(Yks. İÖ 180-110)

Rodoslu filozof. Orta Stoa Okulu'nun kurucusudur. Stoa öğretisine us ilkelerine ağırlık veren bir görüş getirmiştir.

Rodos'ta doğdu, kesin olmayan bir söylentiye göre aynı yerde öldü. Önce doğduğu yerde öğrenim görmüş, sonra Bergama'da dilci Krates'in yanında gramer, retorik, Atina'ya giderek Babilli Diogenes'ten felsefe okumuştur. Bir süre Kuşkuculuk'un, özellikle Karneades'in, etkisinde kalan Panaitios sonra Eski Stoa Okulu'nun kurucusu Kıbrıslı Zenon'un görüşlerini benimsemiş, Stoa öğretisine us ilkelerine dayalı bir içerik kazandırmaya çalışmıştır. Romalı kumandan Scipio ile yakın dostluk kurması üzerine Orta Stoa görüşü Roma'da yayılma olanağı bulmuştur. Ölümüne değin Atina'da okulun yönetimini elinde bulundurmuş, orada retorik, felsefe ve gramer okutmuş, kendisine çok saygı duyan Atinalılar'ın önerdiği "Atina yurttaşlığı"nı, "alçakgönüllü olması gereken kimselere bir yurt yeter" diyerek kabul etmemiştir.

Panaitios'un felsefesi Platon ve Aristoteles'in görüşlerini, yeni bir yorumla uzlaştırmaya çalışan, us ilkelerine ağırlık veren bir öğretidir. Eski Stoa'nın düşüncelerini usçu bir anlayışla yeniden biçimlendiren, ondan yeni bir dünya görüşü oluşturan Panaitios için felsefenin tarih, yazın, sanat ve retorikten yararlanması gerekir. Bu çalışma alanları, içerik bakımından, felsefeye giriş niteliğindedir. Ona göre felsefenin temelini ahlak oluşturur. Ahlak ise doğadan kaynaklanan içtepkilere uygun, us ilkelerine dayalı bir yaşama kuralıdır. İnsan, önce kendi bireysel doğasının gerekimlerini açıklığa kavuşturmalı, evrensel doğaya karşı direnmemelidir. Birey kendi eğilimlerini istencinin yönetimi altında düzenlemeye çalışırken doğadan yararlanmayı bilmeli, onunla çelişkiye düşmemelidir. Doğayı yöneten, düzenleyen ilkeleri kavrayan insan her türlü aşırılıktan, tutkulardan arınır. İnsanın bütün tutkuları yok etmesi gerekmez, onları bilincin ışığı altında düzene koymak, us ilkelerine göre biçimlendirmek yeter ve yararlıdır. Tutkunun aşırılığa varması istencin denetiminden uzaklaşması, us ilkelerinin sınırları dışına çıkmasıdır. Bilge kişi de bu olumsuzlukları önlemeyi bilir.

Panaitios'a göre biri insanlara, öteki hayvanlara özgü olmak üzere iki toplum biçimi vardır. İnsanların bir toplum içinde yaşamalarını sağlayan, onları bir "toplum varlığı" durumuna getiren us ve dildir. Hayvanları bir arada yaşamaya iten de doğal güdülerdir, onlarda us, dil, istenç yoktur. İnsanın doğasında bir toplum oluşturmak, birlikte yaşamak eğilimi vardır. Bütün toplumsal bağların kaynağı doğadır. Toplum içinde yaşayan insanın en önemli başarısı sanat ve düşünme ürünleridir. Bunları tanrıların ya da birtakım söylencelerin yaratısı saymak yanlıştır. Çünkü insanı hayvandan ayıran ancak bu başarıları ve onlarla sağlanan uygarca yaşamdır. Her insan erdemi us ilkelerine göre düzenlenmiş doğal bir yönelmedir.

Erdemler değişik nitelikte olmasına karşın, özdeş ereğe yöneliktir, bu erek de insanın mutluluğudur. Ancak, erdemlerin ereği yasalara ve insanın doğal güdülerine aykırı değildir. Onlar arasında uyumu sağlayan istenç ve ustur. Bu nedenle saygı ilkelerine uygun gelen, insanı mutluluğa erişdirecek ahlak kurallarıyla bağdaşan her nesne yararlıdır, bunları birbirinden ayırma gereği yoktur, yararlı ile saygıya uygun düşen özdeştir.

Panaitios'un kuramına göre tin ölümlüdür, onu ölümsüz bir varlık olarak görmek yanılgıdır. Çünkü insana dirilik kazandıran, onda devinme yeteneği yaratan tin acı çeker, gövdeye özgü edimlerden etkilenir. Öte yandan çocuklarla ana ve babaları arasında açık bir benzerlik bulunur. Bu olaylar tinin de gövde gibi doğduğunu, etkilendiğini gösterir. Etkilenen, doğan bir nesnenin ölümsüz olması da düşünülemez. *Tin ve ölüm*

Felsefesinde tanrıbilimle ilgili açıklamalara da yer veren Panaitios için us ilkelerine aykırı gelen, toplumsal gerçeklerle, özellikle de görev anlayışıyla bağdaşmayan her türlü tanrıbilim geçersizdir. Bu nedenle ozanların, onlarınkine yakın bir tanrıbilim görüşünü savunanlara uymamak gerekir. Benimsenmesi gereken tanrıbilim bilgelerle yetkin yöneticilerin, halkın gelenek ve törelerinden kaynaklanan, ödeve dayalı bir tapım içeriği taşıyandır. *Tanrıbilim*

Panaitios'un geliştirdiği Stoa öğretisi uzun süre etkisini sürdürmüş, özellikle, Roma Stoa'sının doğmasına olanak sağlamıştır. Onun ölümünden sonra okulun başına geçen öğrencisi Poseidonios, öğretmeninin görüşlerini yaymaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Panaitios'tan yazılı yapıt kalmamıştır. Düşünceleri, Cicero'nun, ondan aktardığı bölümlerden öğrenilmektedir.

• **KAYNAKLAR:** A.Besançon, *Panaetii et Hecatonis fragmenta*, 1885; Cicero, *De finibus, 47; De officiis 44;* Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967; Labowsky, *Die Ethik des Panaitios*, 1935.

• **BAKINIZ:** CICERO, PLATON, POSEİDONİOS, SENECA.

PANKHURST, Emmeline
(1858-1928)

İngiliz kadın siyasetçi. İngiltere'de kadınların seçme ve seçilme haklarına kavuşması için mücadele etmiştir.

14 Temmuz 1858'de Manchester'da doğdu, 14 Haziran 1928'de Londra'da öldü. Manchester ve Paris'te öğrenim gördü. 1879'da, kadın hakları savunucusu ve sosyalist bir avukat olan Richard Pankhurst ile evlendi.

Kadın özgürlüğünün ancak erkeklerle eşit siyasal haklar elde edilerek gerçekleşebileceği düşüncesiyle, 1889'da Kadınlar Oy Hakkı Birliği'ni kurdu. Bu örgütün çalışmalarının sonucunda 1894'te evli kadınlar, yerel yönetimlerde seçme ve seçilme hakkını elde etti. Pankhurst, bu hakkı kullanarak, 1895'ten sonra Manchester'da bazı belediye yönetimlerinde yer aldı.

1903'te kızı Christabel Pankhurst'le (1880-1958) birlikte Toplumsal ve Siyasi Kadın Birliği'ni kurdu. Tüm siyasi partilerden bağımsız olan bu örgütün ana amacı kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuşmasıydı. Kadın hareketinin bu ilk aşamasında kullanılan yöntemlerin başında Parlamento'ya yürüyüşler düzenlenmesi, seçim gösterilerinde olay çıkarılması, hükümet temsilcilerinin soru yağmuruna tutularak zor durumda bırakılmaları yer alıyordu.

Pankhurst, 1906'dan sonra örgütün etkinliklerini Londra'dan yönetti. Liberal Parti'yi mücadelesinin önündeki temel engel olarak değerlendirerek, seçim kampanyalarında liberal adaylara karşı propaganda yaptı; hükümet toplantılarını karıştıran ve engelleyen bir dizi etkinlik örgütledi. Bu etkinliklerinden dolayı 1908-1909 yıllarında üç kez tutuklandı.

Örgüt 1912'den sonra alışveriş merkezlerindeki vitrin camlarının taşlanması, posta kutularındaki mektupların yakılması, müzelerdeki sanat yapıtlarının tahrip edilmesi, boş binaların ateşe verilmesi gibi şiddet eylemlerine girişti. Bu etkinlikler nedeniyle tutuklanan Pankhurst, siyasi tutuklu sayılmasını sağlamak için kadın hareketinin diğer tutuklu üyeleriyle birlikte açlık grevine gitti. 1913'te açlık grevi yapan tutukluların cezaevlerinde ölme olasılığı düşünülerek çıkarılan ve bu tutukluların sağlıkları bozulduğunda serbest bırakılmasını, iyileşince yeniden tutuklanmasını öngören bir yasa nedeniyle, bir yıl içerisinde 12 kez tutuklanıp, serbest bırakıldı.

1912'den sonra, hareketin yönlendiriciliğini Paris'e iltica eden kızı Christabel Pankhurst üstlendi. I.Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra kadınların siyasi haklarını kazanmaları için yürütülen kampanyaya son verildi ve bunun karşılığında kadın tutuklular serbest bırakıldı. Şubat 1918'de çıkarılan bir yasayla yaş ve medeni durum ile ilgili birçok kısıtlamalarla birlikte, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı.

Pankhurst savaş sırasında ABD ve Kanada'ya giderek, İtilaf Devletleri lehine propaganda yaptı. Savaş sonrasında bir süre ABD, Kanada ve Bermuda'da yaşadı. 1926'da İngiltere'ye döndükten sonra, Muhafazakâr Parti tarafından Londra'dan Avam Kamarası'na aday gösterildiyse de seçilemeden öldü. Ölümünden birkaç hafta önce çıkarılan yeni bir yasayla, 1918'de konmuş olan kısıtlamalar kaldırılarak, kadınlara da, erkeklerle eşit seçme ve seçilme hakkı tanındı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *My Own Story*, (otobiyografi), 1914, ("Hikâyem").

PANNWITZ, Rudolf
(1881-1969)

Alman, filozof ve ozan. İnsanın, evreni bütünlüğe ve gelişimin son aşamasına ulaştıran bir varlık olduğu görüşünü savunmuştur.

27 Mayıs 1881'de Oder yakınlarında Crossen'da doğdu, Tessin'de öldü. Ortaöğrenimini doğduğu yerde bitirdikten sonra Almanya'nın değişik üniversitelerinde felsefe ve yazın okudu. Çalışmalarında insan sorunlarına ağırlık verdi, düşüncelerini şiir türünde açıklamayı yeğledi.

Bir ozan-filozof olan Pannwitz için önemli olan insanın, düşünen bir varlık olarak, evrendeki yerini, değerini açıklamak, başarılarından yola çıkarak onu anlamaktır. İnsan kendi kendini aşmış, varlığının son sınırına ulaşmıştır, onu yeniden başlangıçtaki durumuyla yakalama, ona eski niteliklerini kazandırma olanağı yoktur. Bu nedenle geleceğin insanını düşünmek, felsefenin odağı yapmak gerekir. Çağdaş felsefe insanın tinsel varlığıyla doğası arasında yeni bir birlik, bir uyum sağlamalıdır.

Pannwitz'in insanı, düşüncelerine konu edinmesinde, I.Dünya Savaşı sonunda, Avrupa'nın uğradığı yıkım, bu yıkımın ardından gelen büyük bunalımlar etkili olmuştur. Bu nedenle kültür, yaşam, uygarlık, bunalım ve evren gibi varlıklar üzerinde durmuş, onlarla ilgili sorunlara, insandan yola çıkarak, çözüm aramıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Die Krisis der europischen Kultur*, 1917, ("Avrupa Kültürünün Bunalımı"); *Kosmos atheos*, 1926, ("Tanrıtanımaz Evren"); *Logos, Eidos, Bios*, 1930, ("Us, Tasarım, Yaşam"); *Der Ursprung und das Wesen der Geschlechter*, 1936, ("Kuşakların Özü ve Ortaya Çıkışı"); *Lebenshilfe*, 1938, ("Yaşamın Dayanağı"); *Der Aufbau der Natur*, 1961, ("Doğanın Yapısı"); *Das Werk des Menschen*, 1968, ("İnsanın Yapıtı").

PANOFSKY, Erwin
(1892-1968)

Alman asıllı ABD'li sanat tarihçisi. Tarih, edebiyat ve felsefeden de büyük ölçüde yararlanarak geniş kapsamlı araştırmalar yapmıştır.

30 Mart 1892'de Hannover'de doğdu, 14 Mart 1968'de ABD'de New Jersey Eyaleti'nde Princeton'da öldü. Yükseköğrenimini Münih ve Berlin üniversitelerinde tamamladı. 1914'te Breisgau'daki Freiburg Üniversitesi'nde doktorasını yaptı.Bir süre Hamburg'daki Warburg Kütüphanesi'nde çalıştı. Hamburg Üniversitesi'nden 1921'de doçentlik, 1921'de profesörlük unvanını aldı. 1926-1933 arasında aynı üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmasını sürdürdü. 1933'te nasyonal sosyalist yönetimce görevinden alınması üzerine ABD'ye giderek New York ve Princeton üniversitesilerinde konuk öğretim üyesi oldu. 1935'te Princeton Üniversitesi'ne bağlı The Institute of Advanced Study'de başladığı sanat tarihi profesörlüğünü emekli olduğu 1962'ye değin sürdürdü.

Kitaplarının yanı sıra çeşitli dergilerde yazıları yayımlanan birçok sempozyuma bildirileri ile katılan Panofsky, ABD ve Avrupa'da sanat tarihi çalışmaları yapan önemli akademilerin üyeliğine seçilmiş, birçok üniversite tarafından da kendisine onursal doktorluk unvanı verilmiştir.

Panofsky araştırmalarını özellikle Orta Çağ, Roman, Gotik ve Rönesans dönemleri sanatı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Bu dönemlerin yapıtlarını kuramsal açıdan ve üslup açısından incelemiş, Roman ve Gotik dönemlerin heykelciliği arasındaki farklılıkları araştırmış, ikonlar konusunda ayrıntılı çalışmalar yapmıştır. F.Saxl ile birlikte yazdığı, Albrecht Dürer'in ünlü gravürlerinden *Melankoli* üzerine incelemesi, ikonlarla ilgili incelemelerin en önemlilerindendir. 1955'te yayımlanan ve değişik konulardaki yazılarından oluşan *Meaning in the Visual Arts* ("Görsel Sanatlarda Anlam") adlı yapıtında ise, sanatı, tarih boyunca insanlığın geçirdiği değişik evrelerin ve bu bağlamda kültürel geleneğin bir göstergesi olarak ele almıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Dürers Kunsttheorie*, 1915, ("Dürer'in Sanat Kuramı"); *Dürers Kupferstich "Melancolia I"* (F. Saxl ile), 1924, ("Dürer'in Gravürü Melankoli I"); *Studies in Iconology*, 1939, ("İkonografi İncelemeleri"); *Gothic Architecture and Scholasticism*, 1951, ("Gotik Mimarisi ve Skolastik Felsefe"); *Early Netherlandish Painting*, 1953, ("Erken Dönem Hollanda Resmi"); *Meaning in the Visual Arts*, 1955, ("Görsel Sanatlarda Anlam"); *Pandora's Box* (D. Panofsky ile), 1956, ("Pandora'nın Kutusu"); *Renaissance and Renascences in Western Art*, 1960, ("Rönesans ve Batı Sanatında Yeniden Doğuş Dönemleri"); *Tomb Sculpture: Its Changing Aspects from Ancient Egypt to Bernini*, 1964, ("Eski Mısır'dan Bernini'ye Değin Mezar Heykelciliğinin Değişen Özellikleri").

PAOLOZZI, Eduardo
(1924)

İngiliz, ressam ve heykelci. Pop Art akımının İngiltere'deki ilk kuşak temsilcilerindendir.

Edinburgh'ta doğdu. İtalyan asıllı bir ailenin oğluydu. 1943'te Edinburgh College of Art'ta, 1944-1947 arasında da Slade School'da sanat eğitimi gördü; 1947'den 1949'a değin Paris'te yaşadı. Burada Dadacılar'la Gerçeküstücüler'in etkisi altında kaldı. 1949-1955 arasında Central School of Art and Design'da, 1955'ten 1958'e değin de St.Martin's School of Arts'ta öğretmenlik etti. Aynı yıllarda İngiltere'de Pop Art'ın oluşmasını sağlayan Independent Group'ta (Bağımsızlar Grubu) mimar Peter ve Alison Smithson, ressam Richard Hamilton (1922) ve William Turnbull (1922) ile birlikte çalıştı.1960-1962 arasında Hamburg'da Görsel Sanatlar Yüksek Okulu'nda, 1968'de de Berkeley'deki California Üniversitesi'nde dersler verdikten sonra Londra Royal College of Art'ta öğretmen oldu.

Paolozzi, 1940'larda yaptığı M.Ernst etkileri taşıyan yapıştırma resimleri (kolaj) ve 1950'lerde Independent Group'taki çalışmalarıyla, Pop Art'ın İngiltere'deki öncülerinden olmuştur. Geniş yığınların düşlerini simgeleyen çeşitli dergi ve gazeteleri keserek, bunları birbiri üstüne gelecek biçimde düzenlemiş ve bu yapıştırma resimlerinde uyumdan çok uyumsuzluğu vurgulamıştır. Heykel alanında önceleri Giacometti'nin ilk dönemini çağrıştıran kabartma türünde çalışmalar yapmıştır. Bu yapıtlar, düz bir alan üstünde böcekleri ve deniz bitkilerini anımsatan biçimlerden oluşmuştur. Daha sonra ise makine kültürünü yansıtan imgeler yaratmak amacıyla robotlara benzeyen figürler gerçekleştirmiştir. Bu figürler gerek yüzey dokuları gerek strüktürleri açısından sanayileşmeyi ve teknolojinin gelişiminin belirtilerini taşır.

- **YAPITLAR (başlıca): Resim:** *Bir Zenginin Oyuncağıydım*, 1947, Tate Galerisi, Londra. **Heykel:** *Japon Savaş Tanrısı*, 1958, Albright-Knox Sanat Galerisi, Buffalo, New York; *Kent Kulesi*, 1962, Marlborough Yeni Londra Galerisi, Londra; *Akapotik Gül*, 1965.
- **KAYNAKLAR:** D.Kirkpatrick, *Eduardo Paolozzi*, 1970; M.Middleton, *Eduard Paolozzi*, 1963; U.M.Scheene, *Paolozzi*, 1971.
- **BAKINIZ:** GIACOMETTI, WARHOL.

PAPADOPULOS, Georgios
(1919)

Yunan asker ve devlet adamı. 1967'de yönetimi ele geçiren Albaylar Cuntası'nın önderidir.

5 Mayıs 1919'da Peleponnes Yarımadası'nın kuzeyinde Patras kenti yakınlarındaki Heliokhorion'da doğdu. Bir köy öğretmeninin oğluydu. Ağustos 1940'ta askeri akademiyi bitirerek asteğmen rütbesiyle İtalyan-Yunan Savaşı'na katıldı. Alman işgali sırasında ulusal direniş hareketinde yer alarak, general Grivas komutasında savaştı. 1943'te teğmen, 1944'te kurmay subay olan ve 1945'te topçu okulunu bitiren Papadopulos, 1945-1946 arasında orduda istihbarat subayı olarak görev yaptı. 1946'da yüzbaşılığa yükselerek topçu batarya komutanı oldu ve Yunan İç Savaşı'nda topçu birliklerine komuta etti. 1955-1957 arasında genelkurmay istihbarat bürosunda, 1959-1964 arasında da Yunan Merkezi Haber Alma Servisi'nde çalıştı. 1960'ta albaylığa yükselen Papadopulos, 1965'te I.Ordu komutanlığına atandı. Nisan 1967'de, genelkurmayda görev yaparken, sağ görüşlü küçük rütbeli subaylar tarafından gerçekleştirilen askeri darbeye önderlik etti.

Papadopulos'un ülkeyi anarşiden ve komünizmden kurtardığını iddia ettiği cunta, aralarında Georgios Papandreu ve oğlu Andreas'ın bulunduğu binlerce kişiyi tutukladı, anayasayı askıya alarak siyasal ve sendikal etkinlikleri kısıtladı, birçok dernek ve gazeteyi kapatarak basına, edebiyata ve güzel sanatlara sansür koydu. Ağustos 1967'de yetkilerini artıran ve orduda kilit noktalara kendisini destekleyenleri getiren Papadopulos, Aralık 1967'de kral II.Konstantin'in cuntaya karşı başarısız bir girişimde bulunmasından sonra ülkeden ayrılması üzerine başbakan ve savunma bakanı oldu. 20 Aralık 1967'de, sivil bir hükümet oluştuğu izlenimini yaratmak için, diğer hükümet üyeleri ile birlikte ordudan ayrıldı. Bazı muhalefet önderlerini serbest bırakarak sivilleri de hükümete alan Papadopulos'a Ağustos 1968'de başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu. Eylül 1968'de, katılmayanların cezalandırılacağının açıklandığı bir halkoylaması ile, Papadopulos'a olağanüstü yetkiler tanıyan, kralı temsili bir düzeye indiren ve parlamentonun yetkilerini kısan bir anayasa kabul edildi. 1968'in sonlarında, aşırı sağ unsurları uzaklaştırarak hükümete yeni sivil üyeler almasına ve Nisan 1969'da bazı anayasal hakları tanıyarak basın üzerindeki kısıtlamaların gevşetileceğine ve siyasal davaların yeniden ele alınacağına söz vermesine karşın, somut bir ilerleme olmaması nedeniyle, Avrupa'da cunta aleyhindeki muhalefet güçlendi. Yunanistan'ın Avrupa Konseyi üyeliğinden çıkartılması olasılığının ortaya çıkması üzerine, Papadopulos yönetimi Aralık 1969'da Avrupa Konseyi üyeliğinden çekildi.

Mayıs 1973'te kralın desteklediği iddia edilen başarısız bir karşı-darbe girişiminin ardından cumhuriyet ilan edildi. Halkın yüzde 77 oyla cumhuriyeti benimsediği bir halkoylaması sonucu cumhurbaşkanı seçilen Papadopulos, sivil bir hükümet kurarak 1974 ilkbaharında genel seçimlerin yapılacağını ilan etti. Ancak, Kasım 1973'te tuğgeneral İoannides önderliğindeki bir grup asker tarafından görevinden uzaklaştırıldı ve yapılacak seçimler iptal edildi. Papadopulos, askeri cuntanın Temmuz 1974'te yıkılmasının ardından tutuklanarak Ağustos 1975'te ihanet suçuyla ölüm cezasına çarptırıldı, ancak daha sonra cezası yaşam boyu hapse çevrildi.

- **BAKINIZ:** GRIVAS, A.PAPANDREU, G.PAPANDREU.

PAPAGOS, Alexandros
(1883-1955)

Yunan asker ve devlet adamı. Yunan İç Savaşı'nda kralcı güçleri yönetmiş, 1952-1955 arasında başbakanlık yapmıştır.

9 Aralık 1883'te Atina'da doğdu, 4 Ekim 1955'te aynı kentte öldü. Belçika'da bir askeri okulda öğrenim gördü. 1912-1913 Balkan Savaşı'na katıldı ve I.Dünya Savaşı sırasında yarbaylığa yükseldi. Savaş sonrasında Batı Anadolu'nun Yunanlılar tarafından işgalinde yer aldı. 1927'de tümgeneralliğe, daha sonra kolordu komutanlığına yükselen ve 1932'de genelkurmay başkan yardımcısı olan Papagos, 1936'da Metaksas diktatörlüğü döneminde genelkurmay başkanlığına getirildi. Ekim 1940'ta Yunanistan'a saldıran faşist İtalya ordularına karşı direnen Yunan ordusuna komuta ederek, bir karşı saldırıyla İtalyan

birliklerini yenilgiye uğratmayı başardı. Ancak, Nisan 1941'de Almanlar'ın saldırısına karşı koyamayarak esir düştü ve Almanya'ya götürüldü. Müttefikler' in zaferi sonucu 1945'te ülkesine geri döndü. Mart 1946'da, sol partilerin katılmadığı seçimleri Kralcılar' ın kazanmasının ardından, Eylül 1946'da yapılan halkoylaması sonucunda, kral II.Georgios'un geri çağrılması üzerine yeniden başlayan Yunan İç Savaşı' nda, kralcı güçlere komuta etti. Üç yıl süren savaş, ABD'nin desteklediği Papagos komutasındaki hükümet güçlerinin, Ekim 1949'da, sol cephenin merkezi olan Grammos Dağları'nı ele geçirmesi ile son buldu. Papagos, bu başarısı üzerine mareşalliğe yükseltildi.

Mayıs 1951'de ordudan istifa eden Papagos, sağcı grupları Yunan Hareketi adı altında yeniden örgütleyerek partiyi kısa zamanda ülkenin en önemli siyasal gücü haline getirdi. Kasım 1952'de yapılan seçimlerde partisinin parlamentodaki sandalyelerin üçte ikisini elde etmesi üzerine başbakan oldu. ABD'den aldığı yardımlarla iktisadi durumu düzeltmeye çalışarak, bu amaçla drahminin değerini düşürdü ve diğer yandan ihracatı artırmak için Çekoslovakya ve Batı Almanya ile ticaret antlaşmaları imzaladı. Komşu devletlerle bir yumuşama siyaseti izleyerek, Ağustos 1954'te Türkiye ve Yugoslavya ile 20 yıllık ittifak, işbirliği ve karşılıklı yardım antlaşması imzalayan ve SSCB ile yeniden diplomatik ilişki kuran Papagos, görevini sürdürürken öldü.

• BAKINIZ: GEORGİOS II, KARAMANLİS, METAKSAS.

PAPANDREU, Andreas
(1919)

Yunan devlet adamı. 1981'den bu yana başbakanlık yapmaktadır.

5 Şubat 1919'da Sakız Adası'nda doğdu. Yunanistan'ın eski başbakanlarından Georgios Papandreu' nun oğludur. 1940'ta ABD'ye giderek Harvard Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördü. Doktorasını tamamladıktan sonra Harvard Üniversitesi'nde iktisat dersleri vermeye başladı. 1944'te ABD yurttaşlığına geçen Papandreu, Minnesota, Northwest ve California üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı.

1959'da Yunanistan'a dönerek başbakan Karamanlis'in isteği üzerine İktisadi Araştırmalar Merkezi'ni kurdu. Bir süre Yunanistan Ulusal Bankası'nın danışmanlığını yaptıktan sonra 1963'te siyasi yaşama atılmak üzere ABD yurttaşlığından ayrıldı. Babası tarafından kurulan Merkezi Birlik Partisi'nin adayı olarak katıldığı 1964 seçimlerini kazanarak parlamentoya girdi. Babasının başkanlığındaki hükümette önce devlet bakanı, ardından iktisadi koordinasyon bakanı oldu. Başbakan Georgios Papandreu'nun kral Konstantin'le anlaşmazlığa düşüp Temmuz 1965'te istifaya zorlanmasına dek hükümet üyeliğini sürdürdü.

Nisan 1967'de Papadopulos önderliğindeki Albaylar Cuntası'nın yönetimi ele geçirmesi üzerine babası ve diğer muhaliflerle birlikte tutuklanarak hapsedildi. Aralık 1967'de serbest bırakıldıktan sonra önce Paris'e, ardından Stockholm'e gitti. Bir süre Stockholm Üniversitesi'nde iktisat dersleri verdikten sonra Kanada'ya geçerek Toronto'daki York Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. Cunta yönetimine karşı mücadelesini yurt dışında sürdüren Papandreu, Avrupa'da bulunduğu yıllarda Panhelenik Kurtuluş Hareketi'ni örgütledi. Ağustos 1971'de yurt dışındaki siyasi etkinlikleri nedeniyle cunta yönetimi tarafından Yunan yurttaşlığından çıkarıldı.

1974'te Albaylar Cuntası'nın devrilmesinden sonra ülkesine dönerek PASOK (Panhelenik Sosyalist Hareketi) adlı partiyi kurdu. 1974 ve 1977 seçimlerini kazanarak iki dönem üst üste milletvekilliği yapan Papandreu, Ekim 1981'de yapılan seçimlerde partisinin salt çoğunluğu sağlaması üzerine başbakan oldu.

Başbakanlık döneminde seçmen yaşını 18'e indiren, çalışma süresini haftada 40 saatle sınırlandıran Papandreu, özellikle izlediği dış politika ile dikkatleri üstüne topladı. Batı ile Arap dünyası arasında arabuluculuk rolünü üstlenerek çeşitli Ortadoğu ülkelerini ziyaret etti, Girit Zirvesi'ni düzenleyerek Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand ile Libya Devlet Başkanı Kaddafi'yi ilk kez bir araya getirdi. 1981'de sıkıyönetim ilan edilmesinden sonra Polonya'yı ziyaret eden ilk Batılı devlet adamı olması ve Polonya'ya uygulanması öngörülen yaptırımlara karşı çıkması, ABD ve Avrupa devletlerinin tepkisine yol açtı. Türk tehdidi gerekçesiyle ülkesinin silahlanma harcamalarını artıran Papandreu, diğer komşu ülkeleriyle yakın ilişkilerin kurulmasına çalıştı. Mart 1985'te cumhurbaşkanlığı seçimlerinden kısa bir süre önce cumhurbaşkanı Karamanlis'den desteğini çekerek Sarketakis'i başkan adayı olarak göstereceğini açıklaması Karamanlis'in istifasına neden oldu.

• YAPITLAR (başlıca): *A Strategy for Greek Economic Development*, 1962, ("Yunan İktisadi Kalkınması İçin Bir Strateji"); *Introduction of Macroeconomic Models*, 1965, ("Makroekonomik Modellere Giriş"); *Democracy and National Renascence*, 1966, ("Demokrasi ve Ulusal Uyanış"); *Toward a Totalitarian World*, 1969, ("Totaliter Bir Dünyaya Doğru"); *Democracy at Gunpoint: The Greek Front*, 1970, (Namlunun Ucundaki Demokrasi, 1977).

• BAKINIZ: KARAMANLİS, PAPADOPULOS, G.PAPANDREU.

PAPANDREU, Georgios
(1888-1968)

Yunan devlet adamı. Üç ayrı dönemde başbakanlık yapmıştır.

13 Şubat 1888'de Patras'da doğdu, 1 Kasım 1968'de Atina'da öldü. Atina, Leipzig ve Berlin üniversitelerinde öğrenim gören Papandreu, 1911'de hukuk doktoru derecesini aldı. 1915'te Sakız Adası, 1917-1920 arasında ise Ege Adaları valiliği yaptı.

1923'te Liberal Parti'den milletvekili seçilerek parlamentoya girdi. 1923'te içişleri, 1929-1933 arasında ise eğitim bakanlığı görevlerinde bulundu. 1935'te Liberal Parti'den ayrılarak Sosyal Demokrat Parti'yi kurdu. 1936'da yönetimi ele geçiren Metaksas tarafın-

dan Ege Adaları'na sürgüne gönderildi. 1940'ta serbest bırakılan Papandreu, Yunanistan'ın Naziler tarafından işgali sırasında tutuklanarak hapsedildi. 1944'te hapisten kaçmayı başararak Kahire'ye gitti ve sürgündeki Yunan hükümetinin başkanlığını üstlendi. Savaşın sona ermesi üzerine ülkesine dönen Papandreu ulusal bir birlik hükümeti kurmayı başaramayınca Aralık 1944'te istifa etti. 1947'de ve 1950-1951 arasında değişik hükümetlerde içişleri bakanlığı yaptı.

1961 baharında başbakan Karamanlis'in seçimlerin Ekim 1961'de yapılacağını açıklaması üzerine muhalif merkez sol partilerin bir araya geldiği Merkezi Birlik Partisi'ni kurdu. Ancak, seçimleri Karamanlis'in Radikal Ulusal Birlik adlı partisinin kazanması üzerine seçimlere hile karıştığını ileri sürerek seçim sonuçlarına itiraz etti. Başbakan Karamanlis'in istifasından sonra hükümeti kurmakla görevlendirilen Pipinelis'e güvenoyu verilmemesini sağlamasından sonra geçici bir seçim hükümeti kuruldu. Kasım 1963'te yapılan seçimleri Merkezi Birlik Partisi'nin kazanması üzerine başbakan olan Papandreu eğitim bakanlığı görevini de üstlendi. Ancak, hükümetin Komünistler'in desteğiyle güvenoyu almasının yarattığı tepkiler üzerine istifa etti. Yerine geçen Ioannis Paraskevopulos Şubat 1964'te yapılacak seçimlere dek hükümete başkanlık etmekle görevlendirildi.

Papandreu, Şubat 1964 seçimlerini Merkezi Birlik Partisi'nin kazanması üzerine yeniden başbakan oldu. Ancak, izlediği dış politikaya ve sivil hükümetin ordu üzerinde etkili olmasına karşı çıkan kral Konstantin'in zorlaması üzerine Temmuz 1965'te istifa etmek zorunda kaldı. Papandreu'nun görevinden ayrılması Albaylar Cuntası'nın yönetimi ele geçirmesiyle sonuçlanacak olan 2 yıllık bir bunalım döneminin başlangıcı oldu.

Nisan 1967'de gerçekleştirilen askeri bir darbe sonucu yönetimi ele geçiren Papadopulos önderliğindeki Albaylar Cuntası tarafından diğer muhaliflerle birlikte tutuklanarak hapsedildi. Ekim 1967'de serbest bırakılan Papandreu ertesi yıl öldü.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Hellinikon Mellon,* 1913, ("Yunanistan'ın Geleceği"); *Politika Themato* ("Siyasi Konular").

- **BAKINIZ:** KARAMANLİS, METAKSAS, PAPADOPULOS, A.PAPANDREU, E.VENİZELOS.

PAPAS, İrene
(1926)

Yunan sinema oyuncusu. Trajik filmlerdeki yorumlarıyla tanınmıştır.

İrene Lelekou Papas Yunanistan'da Kiliomodion'da doğdu. Varyete gösterilerinde şarkı söyleyip dans ederek genç yaşta gösteri dünyasına girdi. 1950'den sonra oynamaya başladığı filmlerde başrol ya da önemli yardımcı rollerde gözüktü. Birçok uluslararası ortak yapımda rol aldı. Daha çok ABD'de sinema ve tiyatro çalışmalarını sürdürdü.

Yüz hatları son derece etkileyici olan Papas, Klasik Yunan tragedyası türünde çok başarılı bir oyuncudur. Ustalığını daha çok trajik ve tarihsel filmlerde göstermiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Necropolitia,* 1951, ("Ölüler Kenti"); *Attila,* 1954; *Antigone,*1960; *The Guns of Navarone,* 1961, (Navaro'nun Topları); *Electra,* 1962; *Zorba,* 1964, (Zorba); *The Brotherhood,* 1967, (Kan Kardeşler); *Z,* 1969, ("Ölümsüz"); *The Trojan Women,* 1971, ("Truvalı Kadınlar"); *Roma Bene,* 1971; *Moses,* 1976, ("Musa"); *The Message,* 1976, (Çağrı); *Cristo si e fermato a Eboli,* 1979, (İsa Eboli'de Durdu); *Omar Mukhtar-Lion of the Desert,* 1979, ("Çöl Aslanı Ömer Muhtar").

PAPEN, Franz von
(1879-1969)

Alman devlet adamı. Hitler'in iktidara gelmesinde önemli rol oynamıştır.

29 Ekim 1879'da Kuzey Ren-Westfalya Eyaleti'nde Werl'de (bugün FAC'de) doğdu, 2 Mayıs 1969'da Obersasbach'da öldü. Varlıklı, Katolik bir aileden geliyordu. 1914-1915 yıllarında ABD'de askeri ateşelik yapan Papen, 1915'te casusluk ve sabotajla suçlanarak, ABD hükümetinin isteği üzerine geri çağrıldı. Savaş boyunca Filistin'deki IV.Osmanlı Ordusu'nda kurmay başkanlık yaptıktan sonra, Almanya'ya dönerek siyasal yaşama atıldı. 1921-1932 arasında Katolik Merkez Partisi'nin aşırı sağ kanadına bağlı olarak milletvekilliği yaptı.

Papen, Haziran 1932'de cumhurbaşkanı Hindenburg tarafından başbakanlığa getirildi. Kâğıt üzerindeki üyeliğinin sürmesine karşın, partisinden dışlanmış olması nedeniyle, parlamento desteği olmadığından yalnızca Hindenburg'un ve ordunun desteğiyle bir hükümet kurdu. Naziler'in desteğini sağlamak amacıyla SA'nın (Sturm Abteilung-Fırtına Bölüğü) çalışmalarına yeniden izin verdi. Haziran 1932'de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanan bir konferansta Almanya'nın ödemesi gereken savaş tazminatlarının fiilen iptal edilmesi, bunun yerine Almanya'nın Avrupa'da çevre korunması için kurulmuş bir fona 3 milyon mark yatırması kararının alınmasında etkili oldu. 20 Temmuz'da, düzeni sağlayamadığı gerekçesiyle, Prusya Eyaleti'nde seçimle gelmiş Sosyal Demokrat hükümeti dağıttı.

31 Temmuz 1932'de yapılan seçimlerden sonra, Reichstag'dan (meclis) güvenoyu alamayarak yeniden seçime gitti; Kasım 1932'de yinelenen seçimlerin bir çözüm getirmemesi üzerine istifa etti. Başbakanlığa getirilen Schleicher'in de hükümet kuramaması üzerine başbakanlık dışında görev kabul etmek istemeyen Hitler'le uzlaşmaya vardı. Naziler'i kolaylıkla denetimi altında tutacağı konusunda Hindenburg'u ikna ederek, Ocak 1933'te Hitler'in kurduğu ve yalnızca iki Nazi bakanın yer aldığı koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı oldu. Ancak umduğunu gerçekleştiremedi ve Mart 1933'teki seçimlerin ardından diktatörlük yetkileri alan Hitler tarafından Haziran 1934'te görevinden alınarak Avusturya'ya büyükelçi olarak gönderildi. 1938'e değin süren bu görevi sırasında Avusturya'nın Almanya'ya ilhakına yardımcı oldu. 1939-1944 arasında yaptığı Türkiye büyükel-

çiliği sırasında, Almanya adına Türk-Alman saldırmazlık paktını imzalayarak Türkiye'nin Müttefikler' le ittifak kurmasını engellemeye çalıştı.

II.Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra, Nisan 1945'te Müttefikler tarafından tutuklanan Papen, Nürnberg mahkemesinde suçsuz bulunarak beraat ettiyse de, Naziler'in önemli kişilerinden biri olarak bir Alman mahkemesince sekiz yıla mahkûm edildi, ancak, 1949'da serbest bırakıldı. 1952'de anılarını yayımladı.

• BAKINIZ: BRÜNING, HINDENBURG, HITLER, HUGENBERG, K.SCHLEICHER.

PAPIN, Denis
(1647-1712)

Fransız, hekim, fizikçi ve mucit. İlk pistonlu buhar makinesinin tasarımını yapmıştır.

22 Ağustos 1647'de Blois kenti yakınlarındaki Chitenay'de doğdu, Londra'da öldü. Angers Üniversitesi'nde tıp öğrenimi görmesine karşın, fizik ve mekaniğe olan ilgisinin etkisiyle 1673'te Paris'te Hollandalı fizikçi Huygens'in asistanlığını yapmaya başladı. 1675'te gittiği Londra'da uzun bir süre Boyle ile birlikte Royal Society için deneyler düzenledi. Bu derneğin üyeliğine seçildiği 1680'de İngiltere'den ayrıldı ve kısa bir süre yine Paris'te Huygens'in yanında çalıştıktan sonra Venedik'e giderek Ambrose Sarotti'nin akademisinde görev aldı. 1684'te döndüğü Londra'da Royal Society'nin deney yöneticiliğini yaptı. 1687'de Marbury Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak görevlendirilince Almanya'ya yerleşen ancak fizik alanındaki çalışmalarını sürdürebilmek için 1695'te üniversiteden ayrılarak Hessen prensinin hizmetine giren Papin, 1707'de buluşlarını geliştirmek ve tanıtmak amacıyla son kez gittiği Londra'da yalnızlık ve yoksulluk içinde öldü.

Huygens'in asistanlığını yaptığı dönemde suyun pompalanması konusunda çalışmalar yapan Papin, 1678'de Boyle ile birlikte iki silindirli ve pistonları hidrolik çarkla çalışan bir tulumba geliştirdi. Buharın genişleme yetisinden yararlanmaya yönelik çalışmaları sonucunda da 1679'da "Papin tenceresi" olarak anılan ve patlamayı önlemek amacıyla belirli bir basınçta devreye giren bir güvenlik sübapıyla donatılmış bir basınçlı tencere yaptı. Papin tenceresi içindeki basınçla birlikte suyun kaynama noktasının da yükselmesini sağlayan, böylece 100°C'dan daha yüksek sıcaklıkta su elde edilmesi olanağını yaratan basınçlı tencerenin ve otoklavın ilk örneğidir.

Papin'in en önemli buluşu çalışma ilkelerini 1690'da açıkladığı buhar makinesidir. Bu makine üstten pistonla kapatılmış ve dibinde su bulunan bir silindirden oluşuyordu. Silindir ısıtıldığında oluşacak buhar basıncı pistonu kaldıracak, daha sonra da silindirin soğutulmasıyla içerde yaratılacak düşük basınç pistonun eski konumuna dönmesine neden olacaktı. Bu piston devriminden de, yük kaldırılması, çark ya da tulumba çalıştırılması gibi alanlarda yararlanılacaktı. Su miktarında bir düzenliliğin sağlanması, silindirin ısıtılma ve soğutulmasının çok zaman alması gibi sorunların üstesinden gelmesini sağlayacak mühendislik bilgilerinden yoksun olduğu için bu tasarımını yaşama geçirmeyi başaramayan Papin, İngiliz mucit Thomas Savery'nin (1650-1715) buhar makinesine ilişkin olarak 1705'te edindiği bilgilere dayanarak aynı konuda yeni araştırmalara girişti ve araştırmalarının sonuçlarını 1707'de *Ars nova ad aquam ignis adminiculo efficacissime elevandum* ("Buhar Kullanarak Suyun Pompalanmasında Yeni Yöntem") adıyla yayımladı.

Papin çalışmalarıyla, ısı enerjisinin buhar yoluyla mekanik işe dönüştürülmesi çabalarını uygulama aşamasına getirerek, başarıyla çalışan ilk pistonlu buhar makinesinin Newcomen tarafından geliştirilmesiyle sonuçlanacak olan sürece büyük bir katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Novelles Expériences sur le Vide*, 1674, ("Boşluk Üzerine Yeni Deneyler"); *Ars nova ad aquam ignis adminiculo efficacissime elevandum*, 1707, ("Buhar Kullanarak Suyun Pompalanması İçin Yeni Yöntem").

• BAKINIZ: CUGNOT, HUYGENS, LEIBNIZ, NEWCOMEN.

PAPINEAU, Louis Joseph
(1786-1871)

Kanadalı siyaset adamı. Reform yanlısı Fransız asıllı Kanadalılar'ın önderliğini üstlenmiştir.

7 Ekim 1786'da Montreal'da doğdu, 23 Eylül 1871'de Montebello'da öldü. Quebec Tanrıbilim Fakültesi'nde öğrenim gördü, daha sonra hukuk okudu. 1808'de Aşağı Kanada (Quebec) Yasama Meclisi'ne seçildi. İngiliz sömürge yönetimi altındaki Kanada'yla ABD arasındaki 1812 Savaşı'na katıldı. Aşağı Kanada'da reform yanlısı Fransız asıllı Kanadalılar'ın önderi durumuna gelen Papineau, 1815'te Aşağı Kanada Yasama Meclisi'nin başkanı oldu.

Siyasi etkisinin giderek artması üzerine 1820'de genel vali Dalhousie tarafından yürütme konseyine atandı. Ancak yönetimde hiçbir etkisi olmadığını görerek istifa etti. 1822'de İngiltere'ye giderek Fransız asıllı Kanadalılar'ın haklarını savunmaya çalıştı. Vali Dalhousie, Papineau'nun meclis başkanlığını engellemek istedi, ancak bunu başaramayınca 1827'de istifa etti.

İngiliz egemenliğine karşı giderek daha sert tepki gösteren Papineau, 1830'lar boyunca mecliste reform yanlısı etkinliklerini sürdürdü. Yukarı Kanada'da (Ontario) Reform Partisi'nin önderi W.L.Mackenzie ile ittifak kurdu. 1834'te Fransız asıllı Kanadalılar'ın isteklerini ve sorunlarını yansıtan 92 Öneri adlı bildirinin meclisten geçmesini sağladı. 1837'de genel vali Gosford'un isteklerini reddetmesi ve meclisin onayını almadan eyalet gelirlerine hükümet adına el koyması üzerine St. Charles'da düzenlenen bir mi-

tingde ayaklanma öneren Papineau, hakkında tutuklama kararı çıkarılması üzerine ABD'ye kaçtı. Onun çağrısıyla Fransız asıllı Kanadalılar'ın Aşağı Kanada'daki ayaklanması İngiliz sömürge ordusu tarafından bastırıldı.

1839'da Paris'e giden Papineau, 1847'de genel affın çıkmasına değin orada kaldı. Yokluğu sırasında Fransız asıllı Kanadalılar'ın önderliğini L.H. Lafontaine üstlendi. Kanada'ya döndükten sonra, Aşağı ve Yukarı Kanada'nın 1840'ta birleştirilmesinden sonra kurulmuş olan Birleşik Kanada Eyaleti Yasama Meclisi'ne seçildi. 1854'te siyasetten ayrılana değin bağımsızlık hareketine katkısını sürdürdü.

• BAKINIZ: H. L. LAFONTAINE, W.L. MACKENZIE.

PAPINIANUS
(140?-212)

Romalı hukukçu. Yapıtları uzun yıllar önemli hukuksal sorunların çözümünde başvuru kaynağı olmuştur.

Aemilius Papinianus'un Emesa'da (bugün Suriye'de Hums) doğduğu sanılmaktadır. Roma'da öldü. Roma İmparatoru Septimius Severus'un yakın arkadaşıydı. Onun imparatorluğu süresince hukuki, mali ve idari konularda en üst düzeyli memuriyet olan praefectus praetori (praetor prefekti) oldu. Septimius Severus'un 211'de ölümünden sonra yerine geçen oğlu Caracalla tarafından görevinden alındı. Caracalla'nın 212'de giriştiği büyük katliamda öldürüldü.

Papinianus'un bilinen altı yapıtından en ünlüleri 37 kitaplık *Quaestiones* ("Sorular") ve 19 kitaplık *Responsa*'dır ("Cevaplar"). *Quaestiones*'te genel hukuksal sorunlarda karşılaşılan kuşkulu durumlara çözümler getirmiş, *Responsa*'da ise özel davalara ilişkin olarak yasalar önermiştir.

Klasik dönem sonrasında ve İustinianos döneminde daha çok önem kazanan Papinianus'un kitapları, hukuk konusunda otorite kabul edilmiş, yargıçlar arasındaki anlaşmazlıklar onun görüşlerine başvurularak çözümlenmiştir. *Responsa* ise hukuk okullarında üçüncü sınıf öğrencilerine ders kitabı olarak okutulmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Quaestiones*, ("Sorular"); *Responsa*, ("Cevaplar").

• BAKINIZ: J.PAULUS.

PAPPOS [İskenderiyeli]
(3-4.yy)

İskenderiyeli matematikçi. Antik Çağ matematiğinin günümüze ulaşmasını sağlayan yapıtlarıyla tanınmıştır.

İskenderiyeli Pappos'un yaşamının ayrıntıları tümüyle karanlıktadır. Yaşadığı dönemle ilgili bilgiler içeren iki eski kaynaktan biri İskenderiyeli Theon'un çağdaşı olduğunu, dolayısıyla da 4.yy'ın sonlarında yaşadığını, bir başkası ise 284-305 arasında iktidarda bulunan Diocletianus'un döneminde ürün verdiğini belirtmektedir. Theon'unkilerden önce yazıldığına inandıkları yapıtlarından birinde anlattığı Güneş tutulmasının 320'de gerçekleşmiş oluşundan yola çıkan tarihçiler, ikinci kaynağın verdiği bilgileri daha güvenilir bulmakta ve Pappos'un 3.yy sonlarında adını duyuran büyük bir geometrici olduğu kanısında birleşmektedirler.

Pappos özgün katkıları olan bir matematikçi olmaktan çok, kendinden önce yapılmış çalışmaların büyük bir bölümünün günümüze ulaşmasını sağlayan bir yazar olarak önemlidir. En önemli yapıtı, *Synagoge Mathematike*'de ("Matematik Derlemeleri") Antik Çağ matematiğini büyük bir başarıyla derlemiş, özetlemiş ve yer yer özgün yaklaşımlarla zenginleştirerek sunmuştur. Birinci cildi ve ikinci cildinin bir bölümü kayıp olan bu sekiz ciltlik yapıtın, çeşitli zamanlarda yazılmış değişik problemleri ele alan yazıların bir araya getirilmesiyle oluştuğu sanılmaktadır. Ancak bu yazılarda başka yapıtları yinelemek yerine tamamlamak amacı güdülmüş, bir konunun tarihçesi anlatılırken bile daha önce kullanılmış olan yaklaşımların tümünün tanıtılmasıyla yetinilmemiş, yeni kanıtlara da yer verilmiştir.

Alanı, verilen bir dairenin alanına eşit karenin çizilmesi, verilen bir kübün hacminin iki katına eşit hacimdeki kübün bulunması, bir açının üç eşit parçaya bölünmesi gibi klasik problemlerin pek çoğunun irdelenmesini ve geometride analitik ve sentetik yaklaşımların bugün de kullanılan tanımları türünden kuramsal katkıları içeren *Synagoge*'un en önemli ve matematiğin gelişimini derinden etkileyen bölümü VII. cildidir. Bu cilt, Eukleides'in *Porizmalar*, Apollonios'un *Alanın Belirlenmesi*, *Sınırlı Kesitler*, *Teğetler* ve *Düzlem Odakları* adlı kayıp yapıtlarına ilişkin bilgilerin günümüze ulaşmasını sağlayan tek kaynaktır. Aynı ciltte Eukleides'in *Veriler* ve Apollonios'un *Orantılı Kesme* ve *Konikler* adlı yapıtlarından alınan birçok problem irdelenmiş, bugün "Guldin Teoremi" olarak bilinen, bir eğrinin, bulunduğu düzlemdeki bir eksen çevresinde dönmesiyle elde edilen cismin hacminin bulunmasını sağlayan bir yönteme ve Descartes'ın analitik geometrisini kurarken yararlandığı "Pappos problemi"ne yer verilmiştir.

Pappos'un öbür yapıtlarından yalnızca, Ptolemaios'un *Almagest*'i ile ilgili olanı Yunanca, *Dünya'nın Betimlenmesi* adlı bir coğrafya kitabı da Ermenice olarak günümüze gelebilmiş, kimi eski kaynaklarda sözü edilen öbür yapıtlarıysa bulunamamıştır. Eukleides'in *Stoikhea*'sının ("Elemanlar") X. kitabını yorumlayan Arapça bir yapıtın da Pappos'un yapıtlarından birinin çevirisi olduğu sanılmaktadır.

• YAPITLAR (başlıca): *Synagoge Mathematike*, ("Matematik Derlemeleri").

• KAYNAKLAR: T.L.Heath, *A History of Greek Mathematics II*, 1921.

• BAKINIZ: APOLLONİOS, EUKLEİDES.

PARACELSUS, Aureulus Theophrastus (1493-1541)

Alman filozof ve tıp bilgini. İnsanla evrenin özdeş öğelerden kurulduğunu, evreni anlamak için insanı tanımanın gerektiğini ileri sürmüştür.

İsviçre'nin Einsiedeln kentinde doğdu, 24 Eylül 1541'de Salzburg'ta öldü. Gerçek adı Theophrastus Bombastus von Hohenheim'dır. Önce tıp öğrenimi gördü, sonra fizik, kimya, felsefe ve tanrıbilim alanlarında geniş kapsamlı çalışmalarını sürdürdü. 1519-1521 arasında Venedik, Danimarka ve Hollanda savaşlarına katıldı, İspanya, İtalya, İngiltere ve bütün orta Avrupa ülkelerini gezdikten sonra Balkanlar'a, Rodos'a gitti. Bu uzun gezilerinde, gittiği yerlerde tıpla, simya ve büyücülükle ilgili bilgileri topladı. Özellikle Galenos'un geliştirdiği sağıltım ve ilaç yapma yöntemlerini inceledi, sonra onların geçersizliğini, insanı sağlığa kavuşturmak, sağlığını korumak için evreni kuran öğelerin bilinmesi gereğini ileri sürdü. Paracelsus'un anladığı büyücülük, birtakım

İnsan Evren Özdeşliği

İnsanla evren arasında, doğal yapı bakımından, bir özdeşliğin bulunduğu görüşü felsefe tarihinin en eski konularından biridir. Anadolu'nun ilk doğacı bilgeleri, varlık türlerini kuran öğelerin su, ateş, hava gibi sınırlı ve belli nesneler olduğunu ileri sürmüşlerdi. Thales* varlığın kurucu ilkesi (arkhé) olarak su'yu, Parmenides* hava'yı, Herakleitos* ise ateş'i görmüştü. Daha sonra Empedokles* bu öğelere, toprak'ı da ekleyerek, dörde çıkardı ve onları birleştirici tözün sevgi olduğunu ortaya attı. İlk üç bilgeye göre tek, dördüncüsüne göre dört ilkeden kurulan varlık bütününde türlülük, kurucu öğeler arasındaki orandan ve bileşim biçiminden kaynaklanır. Tek ilkeyi benimseyenler türlülüğün değişmeyle bağlantılı olduğunu da açıklamışlardı. Sözgelişi su'yun katılaşma, gevşeme gibi değişikliklere uğraması sonucu katı, sıvı, uçucu nesne türleri oluşur. Bu durum ateş'i, hava'yı ilke diye anlayanlar için de geçerlidir. İster tek ilkeden, ister dört ilkeden kurulu olsun, bütün varlıklar özdeştir. Bu nedenle evrenle insan arasında bir yapı birliği vardır.

Anadolulu doğacı bilgelerin ortaya attıkları bu görüş, sonraki dönemlerde, yeni düşüncelerin eklenmesiyle, bir felsefe dizgesi niteliği kazandı ve "dört ilke öğretisi" adıyla yüzyıllar boyu sürdü. Tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışından sonra yeni bir yorumla geliştirilen bu öğreti kimi düşünürler, özellikle tanrıbilimcilerce kutsal kitaplara aykırı görüldüğünden geçersiz sayıldı. Doğacı bilgelere göre ilkeler yaratılmamıştır, kendiliğinden vardır, önsüz-sonsuzdur. Tektanrıcı dinlere göre ise bütün evren Tanrı istenciyle yaratıldığından, onu kuran öğeler de yaratılmıştır, önsüz-sonsuz değildir. Öte yandan kurucu ilkeyi diri sayan doğacı bilgelere karşı, tektanrıcı dinler, canlılığın tinden geldiğini, tinin de bu ilkelerden ayrı bir varlık olduğunu, ölümsüzlüğünü ileri sürdüler. Böylece bütün maddi evreni kuran öğelerin üstünde, ölümsüz bir varlığın, tinin bulunduğu ortaya atıldı ve tin kurucu değil, dirilik verici bir tanrısal töz olarak nitelendi. İslam dininin doğuşundan sonra gelişen tasavvuf akımı dört ilke öğretisini olduğu gibi benimseyip tini ayrı bir töz saydı. Tin dışında, kurucu öğe bakımından, evrenle insanın özdeşliği yeniden gündeme getirildi.

Rönesans başlangıcında, deneysel ve kuramsal bilimlerin yöntemlerine dayanılarak, insan varlığı yeniden araştırma ve düşünme konusu oldu. Kimi düşünürler insanı, kendiliğinden devinen, doğal bir varlık olarak gördüler, kimileri de gövdenin doğal, tinin doğaüstü bir töz olduğu görüşünü savundular. Bu iki görüşün karşısına, insanı "tanrısal varlık" olarak niteleyen, dinden kaynaklanan, üçüncü bir öğreti çıktı. Bu öğretiye göre, insan bir tin ve gövdeden oluşmasına karşın, tanrısaldır, yücedir, yaratıkların en ulusudur. Paracelsus'un, tini bir yana bırakarak, gövde bakımından doğa ile evren özdeşliğini ileri sürmesi, tini üstün bir töz olarak evren bütününde, dirim kaynağı diye görmesi, insan evren özdeşliğinin yeni bir açıklanışıdır. İnsanla evren özdeştir, ancak bu özdeşlik, insanın bütün varlık öğeleri bakımından, küçük evren olması yüzündendir. Büyük evrende bulunan "evrensel tin", bir küçük evren olan insanda "bireysel tin" biçiminde yansır. Bu nedenle insanı anlamak evreni, evreni anlamak insanı bilmektir.

Rönesans'tan sonra, gene deneysel bilimlere, gözlem verilerine dayanan, yeni bir anlayış geliştirildi. Bu anlayışa göre evrenin yapısı mekanik bir içerik taşır, doğa mekanik bir bütündür, onun içinde bulunan insan da bir "homo machiné" niteliğindedir; tin ayrı, yüce bir töz değil, mekanik bir olaydır. Diriliğin kaynağı mekanik devinimdir, bunun en gelişmiş aşamasında yer alan insan "doğal varlık" olmaktan öteye geçemez. Bu görüşten yola çıkan Descartes*, yeni bir yorumla, tin gibi bir töz taşıdığını ileri sürdüğü insanın gövdesini doğal, düşünme yetisini, kaynağı tinsel bir varlık olarak anlamıştır. Ona göre insanın dışında kalan diriler doğaldır. Böylece insan biri tanrısal-tinsel, öteki doğal olmak üzere iki tözden kurulu bir varlık diye açıklandı. Tinsel varlık tanrısal, doğal varlık ise mekanik bir yasaya bağlıdır. Bu görüş, düşünce tarihinde, tin-gövde ikiliği biçiminde geniş bir ilgi alanı bulmuştur. Gövde ile evren, tin ile tanrısal varlık özdeştir.

Paracelsus

doğaüstü güçlerin varlığını benimseyen, us ilkelerine aykırı düşen bir öğreti değil,doğanın özünü anlamaya yönelik, sezgiye, içedoğuşa dayanan bir yöntemdir, bu bakımdan tıp ve doğa bilimleriyle de bağlantılıdır.

Paracelsus'a göre evreni ve insanı anlamak için başvurulması gereken tek güvenilir bilim tıptır. Felsefe, tanrıbilim, fizik, kimya, fizyoloji gibi araştırma alanlarının temelini oluşturan tıp, doğanın gizemlerini kavramayı amaçlar. İnsanla evreni oluşturan öğeler özdeştir. Bu nedenle insan bir küçük evrendir (mikrokosmos). İnsanla evren, evrenle Tanrı arasında, varlık bakımından, özlü bir bağlantı vardır. Tanrısız bir evren, evrensiz bir Tanrı düşünmek gerçeklerden uzaklaşmaktır. Bütün nesnelerde tanrısal bir gizem vardır. Paracelsus'un, tıptan yola çıkarak, çözmeye çalıştığı sorunlar Tanrı, evren, insan, bilgi ve tanrısal kayradır.

Tanrı önsüz-sonsuz bir tözdür, ışındır, ustur, istençtir, bütün varlıkların, eylemlerin tek kaynağıdır. Tanrısal kayradan yararlanmaksızın herhangi bir oluşun gerçekleşme olanağı yoktur. Tanrı, gizemli bir bütün olarak, bütün evreni doldurmuştur. Her nesne Tanrı'da, Tanrı her nesnede vardır. Bu nedenle gerçeğe ulaşmak isteyen her felsefenin kutsal kitaplardan yararlanması gerekir. Böyle bir felsefe Tanrı'dan yola çıkar ve gene Tanrı'ya döner.

Bilgi bir içedoğuştur, kaynağı da Tanrı'dır. Çünkü insandaki bütün yetiler, Tanrı'dan gelen doğa ile bağlantılıdır. İnsan ancak doğada gizemli güçlerin etkisiyle eyleme geçebilir, bilebilir, başarıya ulaşabilir. Bu da doğa ile insanın özdeşliği sonucudur. Bir gizli evren olan insanın görünüş alanına yansıyan örneği dış evrendir. İnsanın içinde olup bitenler görünmez, oysa onların özdeşi olan dış evren olayları duyularla algılanır. Bu nedenle evren, insanı doğal olarak etkileyen, bir ışın niteliğindedir. İşte bilme eylemini gerçekleştiren de, tanrısal nitelik taşıyan, bu ışındır. İnsanda gezegene, anlığa, ölçüye, ilkeye, evreni yöneten güce karşılık olan yetiler vardır. Bu durum insanla evren arasındaki özdeşlikten dolayıdır.

Tin, ayrı bir tözdür ve yapısı gövdeye benzemez, aydınlatıcı bir niteliği vardır. Gövdeye girdiğinde bütün karanlıklar yok olur. İnsanda içedoğuşu, tanrısal gerçekleri sınırsız bir aydınlık içinde görmeyi sağlayan bu tinsel ışındır. Tinsel ışın, insan özüne tanrısal ışın olarak girer. Tanrı'da bulunduğu gibi insanda da üçlük ve birlik vardır. İnsan, kendisine kişilik kazandıran, tözü dolayısıyla üçlüdür. Bunlar da tanrısal tin, yıldızlarla ilgili tin ve gövdedir. İnsan bu yetileri dolayısıyla yıldızlarda olup bitenleri, düş gücünü çalıştırarak, bilebilir.

Paracelsus'a göre evrende görülen bütün nesnelerde, çoğalan ve var olan tüm varlıklarda, yıldızsı bir tin vardır. Bu tin, taşıdığı gizemli etki nedeniyle, her nesneye rengini, biçimini, örneğini vererek oluşumunu sağlar.

• YAPITLAR (başlıca): *Sämtliche Werke*, (ö.s.), 11 cilt, ("Toplu Yapıtlar") 1589-1591.

• KAYNAKLAR: W.E.Peuckert, *Paracelsus, die Geheimnisse*, 1941; F.Spunda, *Das Weltbild des Paracelsus*, 1941; F.Weinhandl, *Paracelsus-Studien*, 1970.

PARÉ Ambroise
(1510?-1590)

Fransız, cerrah. Yaraların tedavisinde uyguladığı yeni yöntemlerle çağdaş cerrahinin öncüsü olmuştur.

Büyük bir olasılıkla 1510'da (kimi kaynaklara göre 1509 ya da 1517) Mayenne yönetim bölgesinin Laval kenti yakınlarındaki Bourg-Hersent'da doğdu, 22 Aralık 1590'da Paris'te öldü. Önce, doğduğu yöredeki bir berber-cerrahın yanında mesleğin inceliklerini öğrenip, 1532'de Paris'e gitti ve Hotel-Dieu'de değerli hocaların uygulamalı anatomi ve cerrahi derslerini izleyerek deneyim kazandı. 1536'da cerrah olarak orduya katılıp iki yıllık İtalya seferinden sonra 1539'da Paris'e döndü. Berber-cerrahlar Derneği'ne kabul edilerek serbest çalışmaya başlayan ve savaş yaralarının tedavisinde önerdiği yenilikleri açıklayan kitabıyla kısa sürede büyük ün kazanan Paré, 1552'de saray cerrahı olarak II.Henri'nin hizmetine girdi. Zaman zaman ordu cerrahlığını da sürdürmesine ve Din Savaşları'nda yaralıların tedavisini üstlenmesine karşın, II. Henri'den sonra tahta çıkan II.François'nın cerrahı, IX.Charles ve III.Henri'nin başcerrahı olarak sarayda kalıp, art arda dört Fransa kralına hizmet etti.

Paré, cerrahinin bilim dışı bir uygulama kabul edildiği ve büyük tıp adamlarının küçümsediği bu tedavi yönteminin çoğunlukla berberler eliyle ve çok ilkel yöntemlerle yürütüldüğü bir çağda yetişmiş ilk büyük cerrahlardandır. Askeri cerrah olarak yetişmesinin ve Avrupa'nın din savaşlarıyla çalkalandığı bir dönemde yaşamasının doğal sonucu olarak Paré'nin karşılaştığı en büyük cerrahi sorunu savaş yaralarının tedavisiydi. Kendisinden önce gelen askeri cerrahlar, özellikle ateşli silahların açtığı yaralarda, barutun zehirleyici etkisini gidermek için yarayı kaynar suyla yıkıyor, kanamayı durdurmak için de atardamarı kızgın demirle dağlıyorlardı. Paré bu geleneksel uygulamayı kökten değiştirerek, yaraları yumurta

sarısı, gülyağı ve terebentin karışımı bir merhemle tedavi ettiğinde çok daha olumlu sonuç aldığını gördü. Ameliyatla kesilen kol ve bacaklarda da, kanamayı durdurmak için dağlama yerine, atardamar ağzını bağlama yöntemini denedi. 1536 Torino seferinde uyguladığı bu yöntemleri, 1545'te yayımlanan *La méthode de traicter les playes faites per les arquebuses et les autres bastons à feu* ("Arkebüzle ve Diğer Ateşli Silahlarla Açılmış Yaraları Tedavi Yöntemi") adlı yapıtında açıklaması, üstelik Latince bilmediği için kitabını halk Fransızca'sıyla yazması, Paré'nin ününü hızla yaymış ve yönteminin yaygın olarak benimsenmesini sağlamıştı. "Çağdaş cerrahinin babası" diye anılan Paré anestezi ve antisepsinin uygulanmasıyla birlikte cerrahinin gerçek gelişme yoluna girdiği 19. yy'a değin, bu tedavi yöntemini, berberlerin uyguladığı basit ameliyat teknikleri olmaktan çıkarıp, bir tıp dalı durumuna gelmesini sağlayan öncülerin en önemlilerindendir.

- YAPITLAR (başlıca): *La méthode de traicter les playes faites par les arquebuses et les autres bastons à feu*, 1545, ("Arkebüzle ve Diğer Ateşli Silahlarla Açılmış Yaraları Tedavi Yöntemi"); *Dix livres de la chirurgie*, 1563, ("Cerrahi Üstüne On Kitap"); *Oeuvres complètes d'Ambroise Paré* (ö.s.), 3 cilt, 1840, ("Ambroise Paré'nin Tüm Yapıtları").

- BAKINIZ: CHAULIAC, LISTER, MACEWEN, W.T.MORTON.

PARETO, Vilfredo
(1848-1923)

İtalyan, iktisatçı ve sosyolog. İktisadi genel denge kuramını tamamlayan "Pareto optimum" tanımıyla ve seçkinler kuramıyla tanınmıştır.

15 Temmuz 1848'de Paris'te doğdu, 20 Ağustos 1923'te Cenevre'de öldü. Öğrenimine, babasının sürgünde bulunduğu Fransa'da başladı. 1858'de çıkan bir aftan sonra, ailesiyle birlikte İtalya'ya döndü. 1869'da Torino'da Politeknik Enstitüsü'nü bitirdi. Yaklaşık yirmi yıl, Roma Demiryolu Şirketi'nde ve çeşitli işletmelerde mühendis olarak çalıştı. Floransa'ya yerleştikten sonra İtalyan iktisatçı Maffeo Pantaleoni (1857-1924) ile tanışması iktisada ilgi duymasına neden oldu. Walras'ın "saf iktisat" konusundaki görüşlerinden etkilenerek, iktisadi sorunları matematiksel yöntemlerle çözümlemeye çalıştığı makaleler yayımladı. 1891'de Walras ile tanıştı ve 1893'te Walras'dan boşalan Lozan Üniversitesi'ndeki Politik İktisat Kürsüsü'ne iktisat profesörü olarak atandı.

Pareto, 1896'da yayımladığı ilk kitabı *Cours d'économie politique*'te ("Politik İktisat Dersleri") Walras'ı izleyerek, genel denge yaklaşımının iktisadi ve toplumsal olguların karşılıklı bağımlılığını kavramanın anahtarı olduğunu ileri sürdü. Statik denge yaklaşımının, dinamik dengeyi anlayabilmenin gerekli bir aşaması olduğunu savundu. *Manuale d'economia politica*'da ("Politik İktisat Elkitabı") genel denge kuramını geliştirerek yeni bir tüketici talebi kavramı

► *Tüketici talebi*

Vilfredo Pareto

oluşturdu. 1907'de öğretim üyeliğinden ayrılarak İsviçre'de Céligny kasabasına yerleşti. İktisadın bazı sorunları çözemediğini ve daha genel bir yaklaşım gerektiğini düşünerek sosyolojik araştırmalara yöneldi. Toplumların tarihsel gelişimini, seçkinler arasındaki mücadelenin belirlediğini ileri sürdüğü *Trattato di sociologia generale* ("Genel Sosyoloji Tezi") adlı dört ciltlik kitabını 1916'da yayımladı. Seçkinlerin üstünlüğüne ilişkin görüşleriyle faşist ideolojiyi etkileyen Pareto, ölümünden kısa bir süre önce senatör atandı.

Walras ile birlikte, iktisatta Lozan Okulu'nun en önemli temsilcisi sayılan Pareto, Walras gibi, iktisadi nicel değişkenlerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı oldukları düşüncesinden yola çıkarak eşanlı denklemler kurmuş ve bilinmeyen sayısı kadar denklem varsa mal ve üretim faktörü piyasalarında denge sorununun çözüleceğini ileri sürmüştür. İktisadi çözümlemede matematik kullanımını en yoğun noktasına çıkaran genel denge yaklaşımının tüm toplumsal bilimlere yaygınlaştırılabileceğini ve dolayısıyla bir bilim olarak iktisada uygulanacak yöntemin, aynı zamanda diğer toplumsal bilimlere uygulanması gereken ve matematik kesinliği olan bir yöntem olduğunu savunmuştur.

Pareto, faydanın ölçülemez ve bireysel faydaların da karşılaştırılamaz olduğunu ileri sürerek, kardinal (sayısal) fayda ve ordinal (sırasal) fayda arasında ilk kez net bir ayrım yapmıştır. Ordinal fayda tanımlamasına göre, birey tüketim malları arasında kıyaslama yapabilmekte ve tüketimini tercih sıralamasına sokabilmektedir. Böylece tüketici davranışını, sayısal olarak ölçülebilir bir fayda kavramından bağımsızlaştıran Pareto, Edgevorth'un ortaya attığı kayıtsızlık eğrilerini kullanarak, yeni bir tüketici talebi kavramı oluşturmuştur. Pareto'ya göre, tüketici talebi, kayıtsızlık eğrilerinin türevidir. Onun bu yaklaşımı, Hicks ve Allen'in 1934'te kayıtsızlık eğrilerinden, ordinal fayda temelinde tüketici davranışını çözümlemekte faydalanılabileceğini göstermeleri üzerine, iktisadi yazında yaygın kullanım alanı bulabilmiştir. ◄

Pareto'ya göre, bu kayıtsızlık eğrilerinin teğet noktalarından oluşan anlaşma eğrisi *(contract curve)* üzerindeki herhangi bir nokta, maksimum faydayı *(ophélimité)* sağlamaktadır. İktisadi yazında "Pareto optimum" olarak tanımlanan ve kaynakların en iyi biçimde dağıldığını ifade eden bu durumda, parasal gelir veri olarak alındığında hiçbir birey, diğer bir bireyin ya da bireylerin durumunu kötüleştirmeden kendi durumunu iyileştirememektedir. Pareto optimum, kıt kaynakların, bireylerin zevklerinin belirlediği fiyatlara göre dağılımının, mal ve faktör piyasalarında eşanlı olarak genel dengeyi sağlaması ile gerçekleşmektedir. Pareto'nun gelir dengesinde, gelir bölüşümü veri olarak alınmıştır. Çeşitli ülkeler için yaptığı istatistiksel araştırmalarda hep aynı sonucu elde ettiğinden, gelirin, evrensel bir kural olarak aynı şekilde bölüşüldüğünü ve düşük gelir gruplarının durumunu iyileştirmenin tek yolunun üretimi artırmak olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla Pareto için, gelir bölüşümüne siyasal olarak müdahale edilmesi iktisadi bakımdan anlamlı bir sonuç vermeyecektir. Pareto'nun gelir bölüşümü yasası ve statik tam rekabet koşullarında ulaşılabilecek maksimum refahı, gelir bölüşümünü veri olarak alan bir genel denge yaklaşımı ile tanımlamış olması eleştirilere neden olmuştur.

Pareto, matematiksel iktisadın kurucularından birisi olmasının yanı sıra sosyolojinin gelişmesine katkıda bulunan önemli kuramcılar arasında da sayılmaktadır. Pareto'ya göre, iktisat, toplumsal davranışın yalnızca bir yanıyla ilgilenmekte, iktisadın ele almadığı toplumsal davranış biçimleri, sosyolojinin konusunu oluşturmaktadır. İktisat insanların mantıksal ve akılcı davranışlarda bulunduğunu varsayar. İktisadın söz konusu etmediği mantıkdışı insan davranışlarını "mantıksal-deneysel" yöntemi uygulayarak çözümlemesi gereken bilim sosyolojidir. Pareto'ya göre, sosyolojinin ele almak durumunda olduğu mantıkdışı davranışlar iki gruba ayrılır. "Tortular", kendini cezalandırma güdüsünün bir görünümü olan çilecilik gibi, duyguların ve içgüdülerin bir belirtisidir. "Türetmeler" ise, tortuları akla uygun gösterme çabasının ürünüdür ve insan düşüncesinin önemli bir bölümü bu türetmelerden oluşur. İdeolojiler, dinler, metafizik felsefeler bu mantıkdışı düşünceler grubuna girmektedir. Belirli bir seçkin (elit) grubu dışındaki yığınlar açısından, bu tortular zaman içinde değişmemekte, ancak bu tortuların biçim değiştirmesi anlamında türetmeler değişmektedir. Örneğin baş eğme tortusu, krallara, din adamlarına, soylulara bağlılık biçiminden demagoglara, sendika şeflerine, patronlara bağlılık biçimine dönüşmektedir.

Pareto'ya göre toplum, iki ana gruptan, seçkinlerden ve yığınlardan oluşur. Üstün bireylerden oluşan seçkinler de siyasal iktidarda olup olmamalarına göre iki gruba ayrılır. Yönetici olan ve olmayan seçkinler arasındaki yönetime gelme mücadelesi, toplumların tarihsel gelişimini belirler. Yönetime gelen seçkinler, yeni değer yargılarını da topluma dayatırlar. Pareto'nun zorbalığa dayalı yönetimlerin "insancıl" yönetimlerden daha uzun sürdüğünü savunarak demokratik ülkelerde "insancıl" yönetimlerin yerini sert ve militarist yönetimlerin alacağını öngörmesi, faşist düşüncenin öncülerinden sayılmasına yol açmıştır. İktidarın seçkinler arasında el değiştirmesi ve azınlık yönetimi konularında benzer görüşler ileri sürdükleri için adları birlikte anılan Pareto ve Mosca'ya, göre, tarihsel olarak her zaman bir azınlık zor kullanarak çoğunluğu yönetmiştir. Pareto ve Mosca'nın seçkinler kuramına göre, sosyalizm de özünde bir azınlık yönetimi olacak ve bu nedenle Marx'ın öngördüğü sınıfsız toplum hiç bir zaman gerçekleşmeyecektir.

Pareto optimum

Pareto'nun, gelir bölüşümü, tortular ve azınlık yönetimi gibi konularda statik ve mekanik bir yaklaşıma sahip olması, iktisadi ve sosyolojik çözümlemesinde değişmezliği ön plana almasına neden olmuştur.

Tortular ve türetmeler

Azınlık yönetimi

- **YAPITLAR (başlıca):** *Cours d'économie politique*, 1896, ("Politik İktisat Dersleri"); *Les systèmes socialistes*, 1902, ("Sosyalist Sistemler"); *Manuale d'economia politica*, 1906, ("Politik İktisat Elkitabı"); *Trattato di sociologia generale*, 1916, 4 cilt, ("Genel Sosyoloji Tezi") *Fatti e teorie*, 1920, ("Gerçek ve Kuram"); *Transformazione della democrazia*, 1920, ("Demokrasinin Dönüşümü").

- **KAYNAKLAR:** H.G.Bosquet, *The Work of Vilfredo Pareto*, 1928; G.Busino, *Introduction à une histoire de la sociologie de Pareto*, 1966; G.Perrin, *Sociologie de Pareto*, 1966; G.Pirou, *Les théories de l'équilibre économique: Walras et Pareto*, 1938; G.Rocca, *Bibliografia di Vilfredo Pareto*, 1924.

- **BAKINIZ:** ARON, BARONE, EDGEWORTH, HICKS, MICHELS, MOSCA, WALRAS.

PAREYSON, Luigi
(1918)

İtalyan, filozof ve estetikçi. Varoluşçuluk'u varlıkbilimden kaynaklanan bir Kişiselcilik'le temellendirmeye çalışmıştır.

4 Şubat 1918'de Piasco'da doğdu.Ortaöğrenimini bu kentte bitirdikten sonra Turin Üniversitesi'nde felsefe ve estetik okudu. Doktor sanını kazanınca, gene bu kurumda profesör olarak göreve başladı.

Pareyson Varoluşçuluk sorunları üzerinde durarak, bu öğretiye, varlıkbilime dayalı bir insan anlayışı getirmeyi amaçladı. Ona göre felsefenin açıklığa kavuşturması gereken başlıca sorun insanın kişiselliğidir. Çünkü insanın varlığı *(existens)* kişiliğinden ayrı değildir.

Pareyson Varoluşçu felsefeye dayalı bir estetik kuramı oluşturmak için çalıştı, ayrıca Alman İdealizmi'ni yeni bir yorumdan geçirerek geliştirmeyi amaçladı. Bu tür çalışmaları nedeniyle İtalya'da yeni bir yorumculuğun *(hermenutik)* öncüsü sayılır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *La filosofia dell'esistenza e C.Jaspers*, 1940, ("Karl Jaspers'te Varoluşçuluk Felsefesi"); *Studi sull'esistenzialismo*, 1943, ("Varoluşçuluk Üstüne Çalışma"); *Esistenza e Persona*, 1950, ("Varoluş ve Kişilik"); *Estetica*, 1954, ("Estetik"); *Teoria dell'arte*, 1965, ("Sanat Kuramı"); *L'estetica di Kant*, 1968, ("Kant'ın Estetiği").

PARK, Robert Ezra
(1864-1944)

ABD'li sosyolog. ABD'de zenci sorunuyla grup yaşamı ve kolektif davranış üzerine incelemelerde bulunmuştur.

14 Şubat 1864'te Pennsylvania Eyaleti'nde Harveyville'de doğdu, 7 Şubat 1944'te Tennessee Eyaleti'nde Nashville'de öldü. Bir süre Minnesota Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra geçtiği Michigan Üniversitesi Felsefe Bölümü'nü 1887'de bitirdi. Bu tarihten 1898'e değin ABD'nin çeşitli kentlerinde gazetecilik yaptı. Daha sonra Harvard Üniversitesi'ne girerek 1899'da psikoloji ve felsefe konusunda yüksek lisans derecesi elde etti. Ardından Almanya'ya giderek G.Simmel ile sosyoloji çalıştı ve 1904'te Heidelberg Üniversitesi'nden kamuoyu üzerine yazdığı bir tezle doktorasını aldı. Aynı yıl ABD'ye döndükten sonra Harvard Üniversitesi'nde bir yıl süreyle felsefe dersleri verdi.

ABD'deki zenci sorunuyla ilgilenmeye başlayan Park, zencilerin beyazlarla eşit haklara kavuşmak için verecekleri siyasi ve toplumsal mücadeleden vazgeçerek, iş becerilerini artıracak ve topluma yararlı olmalarını sağlayacak mesleki bir öğrenime yönelmeleri, uysal, sabırlı ve sadık işçiler olarak toplumda bir yer edinmeye çalışmaları gerektiğini savunan zenci önder B.T. Washington'la ilişki kurdu ve onun sekreteri oldu. Washington'la birlikte ABD'nin güney eyaletlerinde yaşayan zencilerin yaşam koşulları üzerine yaptığı incelemelerin sonucunda, yöredeki ırksal sınıf yapısının kökeninde etnik farklılıkların bulunduğunu ileri süren bir kuram geliştirdi. Washington'un görüşlerine sosyolojik bir dayanak sağlamaya çalışan bu kurama göre, keskin etnik farklılıklar bir kast sistemi doğurmuş, işbölümünün kastlara göre gerçekleşmesi ise, kast sisteminin zamanla bir iktisadi sınıf yapısına dönüşmesiyle sonuçlanmıştı.

1914'te Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde ders vermeye başlayan Park, bu görevini 1929'da emekli olana değin sürdürdü. 1921'de Ernest W.Burgess'le birlikte *Introduction to the Science of Sociology* ("Sosyoloji Bilimine Giriş") adlı kitabı yazdı. Uzun süre üniversitelerde başlıca ders kitabı olarak okutulan bu kitapta grup yaşamı ve kolektif davranış çözümlemelerine ağırlık verdi. Kişiliğin toplumsal süreç içinde geliştiğini ve insan dürtülerinin ancak iletilebilir oldukları durumda gelenek, töre ve kamuoyu gibi resmi olmayan ya da hukuk ve devlet gibi kurumsallaşmış toplumsal güçler durumuna geldiğini ileri sürdü. Birey davranışlarının toplumsal etkileşim sonucunda kolektif bir davranışa dönüştüğünü belirtti. Rekabet, çelişki, uyma ve özümseme olarak dört tip etkileşim biçimi saptadı.

Park, makalelerinin, ders notlarının ve kitap yorumlarının derlenmesinden oluşan *Collected Papers* ("Toplu Yazılar") adlı üç ciltlik kitabının birinci cildinde "Irk ve Kültür" başlığı altında, ırk ilişkileri, ırkçı tutumlar ve göç konularını inceledi. "İnsan Toplulukları" adlı ikinci ciltte kent ve insan ekolojisi üzerine yazılarını bir araya getirdi. Öğrencisi R.D.McKenzie ile insan ekolojisi terimini ilk kullanan sosyal bilimci olan Park, kent yaşamının aile ve diğer toplumsal bağları zayıflatarak toplumu bireylerden oluşan atomlara dönüştürdüğünü savundu. "Toplum" adlı üçüncü ciltte, kolektif davranış üzerine yazdığı yazıları ve gazetelerin gelişim tarihiyle kamuoyu oluşturulması konusundaki incelemeleri yer aldı.

- YAPITLAR (başlıca): *Introduction to the Science of Sociology*, 1921, ("Sosyoloji Bilimine Giriş"); *The Immigrant Press and Its Control*, 1922, ("Göçmen Basını ve Denetimi"); *Collected Papers*, 3 cilt, 1950-1955 (ö.s.), E.C.Hughes (yay.), ("Toplu Yazılar").

- BAKINIZ: B.T.WASHİNGTON.

PARK ÇUNG HEE
(1917-1979)

Güney Koreli asker ve devlet adamı. Ülkesini 18 yıl süreyle diktatörlükle yönetmiştir.

30 Eylül 1917'de Kyongsang-pukto (bugün KC'de) bölgesindeki Sangmo-ri köyünde doğdu, 26 Ekim 1979'da Seul'de öldü. Yoksul bir köylü ailesinin oğluydu. Taegu'daki öğretmen okulunu bitirerek 3 yıl öğretmenlik yaptıktan sonra askeri akademiye girdi. 1944'te asteğmen rütbesiyle Mançurya'daki Japon ordusuna katıldı. Japonya'nın teslim olmasından sonra ülkesine dönerek Kore ordusunda görev aldı. Ordu içinde hızla yükselerek tümgeneral olan Park, 16 Mayıs 1961'de Demokratik Parti hükümetini deviren askeri darbeyi planladı ve Temmuz 1961'de askeri cuntanın başına getirildi. Meclisi feshederek ülkenin tümünde sıkıyönetim ilan eden ve siyasal partileri yasaklayan cuntanın hazırladığı ve 1962'de kabul edilen yeni anayasa uyarınca geniş yetkiler elde etti. Mart 1963'te, aynı yıl yazın yapılacak seçimlerin ertelendiğini ve askeri yönetimin dört yıl daha süreceğini açıkladı. Ancak içerde ve dışarda artan baskılar sonucu, sivil siyasal önderlerle, ülkeyi seçimlere götürecek geçici bir koalisyon hükümeti kurulması konusunda anlaştı. Ordudaki görevinden ayrılarak, Ekim 1963'te yapılan seçimler sonucunda devlet başkanı oldu. 1964'te Japonya ile ilişkileri normalleştirme girişiminin geniş protestolara yol açması üzerine sıkıyönetim ilan ederek yüzlerce kişiyi tutuklattı. Orduyu ABD'nin askeri yardımlarıyla güçlendirdi ve ABD'nin sadık bir müttefiki olarak 1965'te Güney Vietnam'a asker gönderdi. Park'ın yönetiminde, ABD'nin iktisadi yardımlarının da desteğiyle 1962'de başlatılan beş yıllık kalkınma planları ile sanayi teşvik edilerek üretim ve ihracat artırıldı ve sonradan "mucize" olarak adlandırılan bir iktisadi büyüme sağlandı. Bunda işçi ücretlerinin düşük tutularak ülkenin bütünüyle yabancı sermayeye açılmasının büyük rolü oldu.

Mayıs 1967'de muhalefetin hile yapıldığını iddia ettiği seçimlerde yeniden devlet başkanı seçilen Park,

kendisine bir daha seçilme olanağı veren bir anayasa değişikliği ile 1971'de bir kez daha devlet başkanı oldu. Siyasal gerginliğin artması üzerine Ekim 1972'de sıkıyönetim ilan etti ve kendisine süresiz seçilme hakkı ve daha geniş yetkiler veren yeni bir anayasayı onaylatarak 6 yıllık bir dönem için devlet başkanlığına getirildi. 1973'te, 1971 başkanlık seçimlerinde muhalefetin adayı olan Kim Dae Yung'u Japonya'dan kaçırtarak Güney Kore'de evine hapsetti. Ağustos 1974'te kendisine yapılan bir suikast sırasında karısı öldürüldü. Mayıs 1975'te kendisini ve hükümetin siyasetini eleştirmeyi ve anayasada değişiklik istemeyi suç sayan bir yasa çıkardı. 1978'de bir dönem daha devlet başkanlığına getirilmesinden bir gün önce tüm muhalefet önderlerini evlerine hapsettirdi.

Bütün bu baskılara karşın yükselen muhalefet, Ekim 1979'da muhalefet partisi önderinin meclisten atılması üzerine daha da yaygınlaştı. Olayı protesto etmek için meclisteki tüm muhalif milletvekilleri istifa etti. Ülke çapında öğrenci gösterileri ve işçi direnişleri yer yer ayaklanmalara dönüştü. Park, protesto gösterilerinin başlamasından bir kaç gün sonra bir yemek sırasında Güney Kore Merkezi Haber Alma Örgütü başkanı tarafından öldürüldü.

• BAKINIZ: RHEE.

Charlie Parker

PARKER, Charlie
(1920-1955)

ABD'li alto saksofoncu. *Bebop* adıyla bilinen yenilikçi caz akımının öncüsüdür.

Charles Christopher Parker Jr., 29 Ağustos 1920'de Kansas Eyaleti'nde, Kansas City'de doğdu, 12 Mart 1955'te New York'ta öldü. Küçük yaşta Missouri Eyaleti'ndeki Kansas City'ye gitti. Burada Buster Smith ve Lester Young gibi ünlü saksofoncuları dinleme olanağını buldu. Bir yandan onları taklit ederken, öte yandan da, müzik bilgisini, özellikle armoni konusunda geliştirdi. 1939'da New York'a gitti. *Jam session*'lara (cazcıların bir araya gelip doğaçlama yoluyla çalıp söyledikleri toplantılar) katılmaya başladı. Bir süre Jay McShann'in topluluğunda çaldı. Harlem'de Minton's Play House adlı gece kulübünde yapılan *Jam session*'larda trompetçi Dizzy Gillespie, piyanist Thelonious Monk ve davulcu Kenny Clarke (1914) ile birlikte müzik yaptı. Bu yıllarda *bebop* akımı yeni bir tür olarak ortaya çıktı ve Parker ile Gillespie de akımın öncüleri olarak tanınmaya başladılar. 1945'te birlikte plak doldurdular.

Parker, ruhsal yaşamındaki bozulmalar ve uyuşturucu alışkanlığı nedeniyle, 1946'da California'daki bir hastanede altı ay süreyle tedavi gördü. Ertesi yıl müzik çalışmalarına yeniden başlayarak, kadrosunda trompetçi Miles Davis ve davulcu Max Roach'un (1924) da bulunduğu bir beşli kurdu. Ayrıca, Jazz at the Philharmonic adlı toplulukla turnelere çıktı.

Cazda Bebop Akımı

Bebop, rebop ya da kısaca bop, 1940'larda gelişen yenilikçi, modern bir caz akımıdır. Bebop sözcüğü, yeni müziğin ritmik etkisinin insan sesindeki yakın bir karşılığı olarak düşünülmüştü. Akımın öncüleri alto saksofoncu Charlie Parker ile trompetçi Dizzy Gillespie' dir. Besteci ve piyanist Thelonious Monk*, davulcu Max Roach (1924), gitarcı Charlie Christian (1919-1942) ve davulcu Kenny Clarke (1914) bebop içinde değerlendirilen öteki müzikçiler arasındadır. Kansas City ve St.Louis gibi kentlerde de gelişmekle birlikte bebop'un merkezi New York olmuştur.

Caz tarihi, birbirine tepki olarak gelişen akımların tarihi sayılabilir. Bebop da, giderek ticarileşen büyük orkestra cazına ve swing'in kalıplaşan düzenlemelerine bir tepkiydi. Bebop'çuların çoğunun büyük orkestralardan geliyor olması rastlantı değildi. C.Parker, Jay McShann'in orkestrasında; D.Gillespie, Teddy Hill ve Cab Calloway'in orkestralarında; C.Christian da "Swing Kralı" Benny Goodman'ın* orkestrasında çalışmıştı. Büyük orkestra cazı, kısa ve stilize soloları ve giderek klişeleşen düzenlemeleriyle doğaçlamadan uzaklaşmış, cazda yeni arayışlara, deneysel tutumlara ve müzikçinin yaratıcılığına sınırlar koyan bir türe dönüşmüştü. Bu nedenle, bebop, bir bakıma cazda armonik, melodik ve ritmik açılardan bir özgürlük arayışıydı. Gillespie bebop'un, beyaz müzikçilerin elinde cazın almış olduğu biçime bir tepki olduğunu ileri sürmüştü. Bu anlamda da bebop, cazda bir saflaşma hareketi olarak görülebilir. Ancak bu, basit bir köklere dönme hareketi değil, daha karmaşık bir armoni ve daha çeşitlilik gösteren bir ritim arayışını da birlikte getiren yenilikçi bir akımdı.

→

1950'lere gelindiğinde Parker, cazda sololara ve doğaçlamaya geniş yer veren bir tarzın öncüsü olmuş, karmaşık bir armonik yapıyı ritmik bir çeşitlilik ve ince bir melodik duyarlıkla kaynaştıran üslubuyla cazda yeni bir çığır açmıştı. *Blues* yorumlarındaki ustalığı, teknik yetkinliği, en hızlı tempoları bile yalın bir anlatımla çalmasıyla büyük bir başarı topladı. Parker, yaşamı süresince popüler bir müzikçi olmadı. Sağlığının giderek bozulduğu son yıllarında, toplumun dışında yalnız bir yaşam sürüyordu. Ancak yeni arayışlara giren genç kuşak müzikçilerinin gözünde, cazdaki kalıplaşmaları yıkan, caz solosuna melodik, armonik ve ritmik özgürlük kazandıran kişi olarak bir efsaneye dönüşmüştü. Onun açtığı çığırdan yürüyen müzikçiler arasında trompetçi Miles Davis ve John Coltrane, Ornette Coleman (1930), Sonny Rollins (1929) gibi ünlü saksofoncular vardır.

Bebop öncesi caz, temel olarak diatonikti; melodi ve armoni yapısı Batı müziğinin tam ve yarım tonlardan oluşan majör minör dizilerini temel alıyordu. Bebop ise, tümüyle yarım tonluk aralıklardan oluşan kromatik dizilere dayandığından müzikçiye armonide yeni olanaklar tanıyordu. Bebop'çular, alışılmış caz armonisine yeni akorlar ekleyerek, uyumsuz (disonant) akorları kullanarak ve ortak sesleri içeren iki ayrı akoru birlikte çalarak karmaşık bir armoniye yöneldiler. Balad ve blues akorlarını temel alarak yeni melodiler yarattılar. Sololara ve doğaçlamaya geniş yer ayırdılar. Ritim seksiyonundaki tüm çalgılar tarafından tekrarlanan ve dans müziğinin temposuna uygun basit, süslemesiz, sabit swing ritimlerinin yerine, çeşitlilik gösteren karmaşık ritimleri geçirdiler. Latin müziğinin ritimlerine de başvurdular.
Bebop hiçbir zaman swing'in popülerlik düzeyine erişemedi. Tam tersine, bu akıma bağlı müzikçiler, kolay izlenilebilir bir melodi, tanıdık bir armoni ve ritim, dans müziği temposu, basit bir tema ve çeşitlemeler düzeni gibi swing'e popülerlik kazandıran özelliklerden uzaklaşmayı amaçladılar. Uyumsuz soloları, karmaşık ritimli hızlı tempolu melodileri, ateşli, tutkulu, hatta hiddetli sayılabilecek çalış tarzları ve alışılmışın dışındaki armonik yapılarıyla geniş bir dinleyici kitlesini kaybetmek pahasına da olsa, müzikçiye özgürlük tanıyan bir türe yöneldiler. Bebop, teknik açıdan cazı daha karmaşıklaştırdı, ancak duygusal anlatım açısından da daha yalın bir anlatımı olası kıldı. Virtüözlüğün ve teknik yetkinliğin gelişmesinde de önemli bir rol oynadı. Bebop akımı, 1950'lerde yerini cool jazz adıyla tanınan yeni bir türe bıraktı.

• **BAKINIZ:** COLTRANE, M.DAVIS, GILLESPIE, L.YOUNG.

PARKER, Francis
(1837-1902)

ABD'li eğitimci. Ülkesinde eğitim konusunda köklü dönüşümler gerçekleştirmiştir.

Francis Wayland Parker 9 Ekim 1837'de New Hampshire Eyaleti'nin Bedford kentinde doğdu, 2 Mart 1902'de Chicago'da öldü. 16 yaşında öğretmenlik yapmaya başladı. 1858'de Illinois Eyaleti'nin Carrolton kentinde lise müdürü oldu. 1861'de teğmen rütbesiyle Amerikan İç Savaşı'na katıldı ve Kuzey ordusunda çarpıştı, yarbay rütbesi aldı. Savaştan sonra öğretmenlik mesleğine döndü ve katı, biçimci bir eğitim sisteminin egemen olduğu Amerikan okullarında yeni bir eğitim yöntemi uygulayabilmek için arayış içine girdi. Güncel tartışmaları izlemek, bilgisini derinleştirmek, Pestalozzi, Herbart ve Fröbel gibi eğitimcilerin öncülüğünü yaptıkları yeni uygulamaları yerinde görmek amacıyla 1872'de Almanya'ya gitti. 1875'te ABD'ye döndüğünde Massachusetts Eyaleti'nde Quincy'deki okulların yöneticiliğini üstlendi. Gözleme, deneye, uygalamaya dayalı, ezberlemenin yerini anlama ve tartışmanın aldığı yeni bir eğitim anlayışını uygulamaya koydu. Okullarda kısa zamanda gözlenen başarı yeni eğitim sistemini tanımak isteyen çok sayıda eğitimciyi Quincy'ye çekti.

Parker bu ilk önemli deneyim yıllarından sonra 1883'te Chicago'da bir öğretmen okulunun yöneticiliğine getirildi. Kimi siyaset adamlarından gelen yoğun eleştirilere karşın 1899'a değin sürdürdüğü bu görevi sırasında çok daha kapsamlı bir eğitim programı uyguladı. Öğrencilerin yaratıcılıklarının, sorumluluk duygularının, öz güvenlerinin geliştirilmesine büyük önem verdi.

Parker 1899'da özel Chicago Enstitüsü'nün yöneticisi oldu. İki yıl sonra bu enstitünün başka üç okulla birleştirilmesiyle Chicago Üniversitesi'nin Eğitim Fakültesi oluşturuldu. Bu kurumun da yöneticisi olan Parker, kısa bir süre sonra öldü.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Notes of Talks on Teaching*, 1883, ("Öğretim Üzerine Konuşmalardan Notlar"); *Course in Arithmetic*, 1884, ("Aritmetik Dersi"); *How to Study Geography*, 1890, ("Coğrafyayı Nasıl İncelemeli?"); *Talks on Pedagogics*, 1894, ("Pedagoji Üzerine Konuşmalar").

• **BAKINIZ:** FRÖBEL, HERBART, PESTALOZZI.

PARKES, Henry
(1815-1896)

Avustralyalı devlet adamı. 1872-1891 arasında beş kez Yeni Güney Galler Kolonisi'nin başbakanlığını yapmıştır.

27 Mayıs 1815'te İngiltere'de Warwickshire Kontluğu'na bağlı Stoneleigh'de doğdu, 27 Nisan 1896'da Avustralya'nın Sydney kentinde öldü. Yoksul bir köylü ailesinin oğluydu. Sekiz yaşındayken çalışmaya başladı. Genç yaşında Chartist harekete katıldı. 1839'da Avustralya'ya göç ettikten sonra Sydney'de çiftlik işlerinde çalıştı, gümrük memurluğu yaptı ve ticaretle uğraştı. 1848'den sonra İngiltere'den Avustralya'ya göç eden Chartist'lerle ilişki kurarak siyasetle ilgilenmeye başladı.

Ağustos 1850'de İngiltere, Avustralya'daki kolonilerine kendi hükümetlerini ve yasama meclislerini kurma izni verdi. Yeni Güney Galler Kolonisi'nde W. Wentworth başkanlığında kurulan bir komite, birinin üyelerinin yaşam boyu göreve atandığı, diğerinin üyelerinin ise toprak sahiplerine ayrıcalık tanıyan, oy hakkının sınırlı olduğu bir seçim sistemiyle belirlendiği, iki meclisli bir yasama organının kurulmasını öngören bir anayasa taslağı hazırladı. Parkes 1850'de yayımlamaya başladığı *Empire* (İmparatorluk) adlı gazetede, 1855'te kabul edilen bu anayasayı eleştirerek, demokratik bir anayasanın savunuculuğunu yaptı.

1854'te Yeni Güney Galler Eyaleti Yasama Meclisi'ne seçildi. 1866'da sömürgeler bakanı oldu. 1872-1891 arasında, aralıklı olarak beş kez Yeni Güney Galler hükümetinde başbakanlık yaptı. 1866 ve 1880 yıllarında çıkardığı eğitim yasalarıyla kolonide parasız, laik ve zorunlu eğitim sistemini kurdu; kilise okullarına hükümetin yaptığı para yardımına son verdi. Oy hakkını yaygınlaştırdı. Diğer kolonilerin tersine Yeni Güney Galler'de iktisadi korumacılığa son vererek, serbest ticaret ilkesini yerleştirmeye çalıştı. Avustralya'da Asyalı nüfusun artmasının, kıtanın İngiliz kökenli nüfus yapısını değiştireceğini ileri sürerek, Çinliler'in Avustralya'ya göçünü sınırlayan bir yasa çıkardı. 1877'de kendine "sir" unvanı verildi.

Aynı zamanda, Avustralya kolonilerinin bir federasyon halinde birleşerek İngiltere'de özerklik almasının savunucusu olan Parkes, 1881'de bir federal meclis kurulmasını önerdi. 1885'te İngiltere'nin izniyle oluşturulan Federal Konsey'i, yürütme gücü olmaması nedeniyle yetersiz buldu. 1891'de Sydney'de toplanan ilk Avustralya Federal Meclisi'ne başkanlık etti. Meclisin hazırladığı anayasa taslağının Yeni Güney Galler Kolonisi Yasama Meclisi'nce reddedilmesi üzerine federal birlik gerçekleşmediyse de, Parkes'in bu konudaki etkin çabaları, onun 1900'lerde gerçekleşecek olan federal birliğin koruyucusu olarak anılmasını sağladı. 1891 seçimlerinden sonra, yeni kurulmuş olan İşçi Partisi'nin kendisini desteklememesi üzerine başbakanlıktan istifa ederek siyasi yaşamdan uzaklaştı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Fifty Years in the Making of Australian History*, 2 cilt, 1892, ("Avustralya Tarihinin Oluşumunda Elli Yıl").

• **BAKINIZ:** E. BARTON.

PARKINSON, James
(1755-1824)

İngiliz, hekim. Kendi adıyla anılan sinir sistemi hastalığını tanımlamıştır.

11 Nisan 1755'te Londra yakınlarındaki Hoxton Square'de doğdu, 21 Aralık 1824'te Londra'da öldü. Cerrah olan babasının yanında yetişen Parkinson'ın öğrenim ve ilk meslek yılları üstüne fazla bilgi yoktur. Tüm yaşamı boyunca Hoxton'da çalışmış, ayrıca eczacılık yapmış, kimya ve paleontoloji ile de uğraşarak bu konularda kitaplar yazmıştır. 1817'de yayımlanan *An Essay on the Shaking Palsy* ("Titremeli Felç Üzerine Bir Deneme") adlı bir kitapçıkta tanımladığı sinir sistemi hastalığı bugün onun adıyla "Parkinson hastalığı" olarak anılır.

Parkinson'ın, "hasta hareketsiz, hatta desteklenmiş durumdayken bile, azalmış kas kuvvetleriyle birlikte görülen istemsiz titremeler; gövdeyi öne eğme ve yürümekten koşmaya geçme eğilimi; duyulara ve akla ilişkin herhangi bir bozukluk görülmemesi" biçiminde tanımlamış olduğu hastalık, genellikle 50-60 yaşlarında ortaya çıkan bir sinir sistemi bozukluğudur. Hastada, kasların sertleşmesi nedeniyle genel bir hareket yavaşlaması görülür, bu durum bazen hemen hemen tüm hareketleri engelleyecek kadar ileri gider *(akinezi)*. Hasta alçak sesle ve ağır ağır konuşur, yüzü anlamsızdır, elleri para sayma hareketine benzer sürekli bir titremeyle kıpırdar. Öne doğru eğilmiş olarak, küçük adımlarla ve hızlanarak yürür. Benzer belirtilerin beyin iltihabı, zehirlenme, damar sertliği, darbe ve tümör gibi nedenlerle de ortaya çıkmasına karşın, Parkinson hastalığı terimi, sinir sisteminin yapısal ve işlevsel bozukluğundan kaynaklanan belirtiler tablosu için kullanılır. Bozukluk temel olarak beyin tabanındaki çekirdeklerde, özellikle de bozmaddede odaklanmıştır. Bunun sonucu olarak, dopamin adı verilen ve sinir hücrelerinde asetil koline bağlı uyarıcı etkiyi engelleyen bir ara maddenin eksikliği ortaya çıkar. Bu uyarıcı etkinin artması da belirtilerin ortaya çıkmasına neden olur. Hastalığın tedavisinde uzun yıllar kullanılan antikolinerjik ilaçlar beklenildiği kadar olumlu sonuç vermeyince cerrahi yöntemlere başvurulmuş ve titremeyi azaltmak amacıyla bazı sinir tellerinin kesilmesi yoluna gidilmiştir. 1960'ların sonlarında kullanılmaya başlanan ve dopaminin öncü maddesi olan "L-Dopa" tedavide olumlu sonuçlar vermişse de istenmeyen yan etkiler ilacın kullanımını büyük ölçüde kısıtlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Chemical Pocket-Book*, 1799, ("Kimya Cep Kitabı"); *Organic Remains of a Former World*, 3 cilt, 1804-1811, ("Eski Bir Dünya'nın Organik Kalıntıları"); *An Essay on the Shaking Palsy*, 1817, ("Titremeli Felç Üzerine Bir Deneme"); *Outlines of Oryctology*, 1822, ("Mağara Buluntuları Biliminin Ana Çizgileri").

PARKMAN, Francis
(1823-1893)

ABD'li tarihçi. Kuzey Amerika'da İngiliz ve Fransız egemenliğinin tarihi üzerine incelemeleriyle tanınmıştır.

16 Eylül 1823'te Massachusetts Eyaleti'nde Boston'da doğdu, 8 Kasım 1893'te aynı eyalette Jamaica Plain'de öldü. Harvard Üniversitesi'nde hukuk ve tarih öğrenimi gördü. Öğrencisi olduğu tarihçi Jared Sparks'ın (1789-1866) yönlendirmesiyle arşiv çalışmalarına ve tarihsel veri toplamaya yöneldi. Kuzeydoğu Amerika'da New England olarak adlandırılan İngiliz yerleşim bölgesine ve güneydoğu Kanada'daki ormanlık bölgelere geziler düzenledi. Üniversitedeki son yılında, sağlığının bozulması üzerine gittiği Avrupa'da Katolik Kilisesi'nin yapısını inceledi. 1844'te ABD'ye döndükten sonra hukuk diplomasını aldı ve Amerika'nın kuzeyindeki gezilerini sürdürdü, Kızılderililer'in yaşamlarını inceledi. Bu incelemelerinin sonucu olarak yayımladığı *The Oregon Trail* ("Oregon Yolu") adlı ilk kitabı önemli bir antropolojik inceleme olarak değerlendirildi.

Parkman ilk kitabının ardından Kuzey Amerika'daki Fransız ve İngiliz egemenliğinin tarihi üzerine kapsamlı araştırmalarını yayımlamaya başladı. 1851-1884 arasında yayımlanan ve yedi cilt tutan bu incelemelerinde Fransızlar'ın Kuzey Amerika'ya ilk gelişlerini, yerleşmelerini Cizvit misyonerlerinin çalışmalarını, toplumsal düzeni, Fransızlar'la Kızılderililer arasındaki çelişkileri ve bazı İngiliz ve Fransız generallerin biyografilerini ele aldı.

Doğru ve sanı

Akıcı bir üslup kullandığı ve tarihsel belgelere dayandırdığı kitaplarıyla 19. yy'ın önemli Amerikan tarihçilerinden sayılan Parkman, tarihsel olaylarda kişilere yüklediği abartılı rol ve önem sonucu tarihin akışını yönlendiren toplumsal güçleri gözardı etmekle eleştirilmiştir. Kızılderililer'i uygarlıktan uzak vahşiler olarak değerlendirmiştir. Egemenliğin seçkin ve kültürlü ellerde toplanması gerektiği yolundaki görüşü, oy hakkının sınırlı olduğu muhafazakâr cumhuriyetçi bir yönetim lehindeki tercihi, tarih çalışmalarına da yansımıştır.

• **YAPITLAR** (başlıca): *The Oregon Trail*, 1849, ("Oregon Yolu"); *History of the Conspiracy of Pontiac*, 1851, ("Pontiac Suikastinin Tarihi"); *Pioneers of France in the New World*, 1865, ("Fransa'nın Yeni Dünya'daki Öncüleri"); *The Jesuits in North America in the Seventeenth Century*, 1867, ("On Yedinci Yüzyılda Kuzey Amerika'da Cizvitler"); *La Salle and the Discovery of Great West*, 1869, ("La Salle ve Büyük Batı'nın Keşfi"); *The Old Regime in Canada*, 1874, ("Kanada'da Eski Düzen"); *Count Frontenac and New France under Louis XIV*, 1877, ("Kont Frontenac ve Louis XIV Yönetiminde Yeni Fransa"); *Montcalm and Wolfe*, 2 cilt, 1884, ("Montcalm ve Wolfe"); *A Half Century of Conflict*, 2 cilt, 1892, ("Yarım Yüzyıllık Çelişki").

Bir, varlık, yokluk

PARMENİDES
(İÖ 540- ?)

Eski Yunan, filozof. Elea Okulu'nun kurucusudur, yalnız "Bir Varlık"ın bulunduğunu, değişmenin duyulardan kaynaklanan bir yanılma olduğunu ileri sürmüştür.

Güney İtalya'da Elea kentinde doğdu, oldukça ileri bir yaşta, aynı kentte öldü. Pyres adlı bir Yunan'ın oğludur. Bir süre Güney İtalya'da kalan filozof Ksenophanes'in öğrencisi olmuş, yönetim işlerinde görev almış, toplum düzenini güçlendirmek için birtakım yeni yasaların yürürlüğe konmasını sağlamıştır. Diogenes Laertius'un belirttiğine göre, Parmenides, 69. Olimpiyat yılında (504-501) en parlak çağını yaşamıştır. Platon ise *Parmenides*, *Theaitetos* ve *Sofistes* adlı yapıtlarında, ondan söz ederek, Atina'ya geldiğini, genç Sokrates'le görüştüğünü, o yıllarda 65 yaşlarında olduğunu, Zenon'un ise 40 yaşında bulunduğunu yazmaktadır. 490-430 arasında yaşayan Zenon'un, Parmenides'in öğrencisi olduğu dönem 79. Olimpiyat (464-461) yılındadır. Parmenides'in düşünceleri, ondan kalan, uzunca bir şiirden öğrenilmektedir.

Parmenides'in öğretisi biri Doğru *(Aletheia)*, öteki Sanı *(Doksa)* olmak üzere iki temel kavrama dayanır. Şiir türünde düzenlediği yapıtının girişinde, bu iki kavramı bilginin kaynağı olan Tanrıça'dan öğrendiğini, bütün ölümlülere de öğretmekle görevlendirildiğini açıkladıktan sonra, dizgesinin odağını oluşturan görüşünü sergiler. Ona göre insanın benimsediği iki yol vardır. Bunlardan biri doğruya, gerçeğe, öteki yanlışa, sanıya gider. Doğru bilinmesi, inanılması gereken, bilginin özünü kuran öğedir. Sanı ise kişiyi yanılgılara sürükleyen, kaçınılacak boş bir kavramdır. Bu iki öğe karşısında neyin benimsenip neyin benimsenmemesi gerektiğini bilen, davranışlarını ona göre düzenleyen, bilge kişidir. Bilgelik doğru olanı bilmek, yanlışlığa yol açan sanıdan kaçmaktır. Doğru olan, kişiyi varlık sorunu ile karşı karşıya getirir, böylece felsefe varlığın bilimi niteliğini kazanır. Parmenides, varlık kavramından yola çıkarak, görüşlerini sergiler.

Varlık Bir'dir, yok olmayandır, değişmezdir *(alloiousthai)*, yaratılmamıştır, kendi içine kapalı bir birlik, sürekli *(synekhes)* bir bütündür. Bir olanın yoğunlaşması, seyrekleşmesi, kendi özgün biçimi dışında yeni bir biçim alması da söz konusu değildir. Bir olanın dışında, ondan bağımsız, bir varlığın bulunduğunu söylemek çelişkiye düşmektir. Bu bir olanın yaratıldığını, sonradan tanrısal bir istençle ortaya konduğunu ileri sürmek Varlık'ı Yokluk'tan türetmektir ki bu da bir çelişmedir. Çünkü Yokluk'tan Varlık'ın doğması olanaksızdır, yoktan ancak yok çıkar. Öte yandan yoğunlaşma ve seyrekleşme de bir değişmedir, bir durumdan başka bir duruma geçmedir. Bir nesne bölümlere ayrılır, bu bölümler kendi aralarında sık ya da seyrek olarak birleşir. Sık birleşme yoğunlaşmayı, seyrek birleşme de seyrekleşmeyi doğurur. Bir olan Varlık bölünmediği için böyle

bir olay da geçerli değildir. Varlık Bütünü doldurmuştur, bu doluluk içinde "var olan var olanla bitişik durumdadır". Bu nedenle onda devinme yoktur, "kımıldamaz". Varlığı bu durumda tutan gerekliliktir.

Parmenides'in geliştirdiği kurama göre felsefenin görevi bu Bir olanı düşünmek, açıklamaya çalışmaktır. Çünkü "yalnız var olan vardır ve ancak o düşünülebilir. Var olmayan yoktur, bu nedenle onu düşünme olanağı da bulunamaz". Bu yok olan boş Uzay'dır, var olan Bir ise küre biçiminde, içine kapalı nesnel varlıktır. Var olan Bir'in başlıca özelliği düşünülebilir nitelik taşımasıdır, çünkü var olmakla düşünmek özdeştir. Varlık önsüz-sonsuz ve kendi kendine yeten bir bütün olduğundan geçmiş ve gelecekle bağlantılı değildir, sürekli bir "şimdi" içindedir. Bu özelliği dolayısıyla "oluş" söz konusu edilemez.

Duyularla sağlandığı ileri sürülen bilgi bir aldanmadır, çünkü duyular, nesnelerin sürekli bir değişim içinde olduğunu gösterir, varlığın çok değişik türlerinin bulunduğu sanısını uyandırır. Oysa var olan Bir olduğuna göre değişme, dönüşme, türlülük gerçek değil yanılmadır. Bu nedenle duyu verilerine dayanılarak sürdürülen usavurmalar sonucu sağlanan bilgi gerçek değildir. Yalnız var olanı düşünmesi gereken kişinin var olmayanla ilgili görüşler ortaya atması, bunlara us ilkelerine dayanarak birtakım kanıtlar getirmeye çalışması yanılmaya yol açar. Öyleyse yanılgının kaynağı da var olmayanı varsaymadır. Oysa deneyi bir yana bırakarak, yalnız us ilkelerine dayanıp Bir olan Varlık'ı düşünmek gerekir, gerçek bilgiye ulaşmanın kesin yolu da budur. Gerçeği kavramak isteyen kimsenin "göze, kulağa, dile değil, usa *(logos)* bağlanması gerekir."

◄ *Felsefenin görevi*

Parmenides'e göre ölüm de bir yanılmadır, gerçek değildir, çünkü doğmayan ölmez. Var olan, kendi özü gereği vardır, yok oluş da gene bir gerekliliktir. Ölüm bir yokluk olduğuna göre, var olanın ölmesi, yokluğa dönüşmesi olanaksızdır. Ölüm olmadığına göre tinlerin başka bir evrende yaşadıkları, ölümsüz oldukları inancı da geçersizdir. Çünkü ne bağımsız tin vardır, ne de ayrı bir evren.

Ölüm, değişme, evren

Evrende görülen bütün biçimlerin *(eide)* kaynağı gece ile gündüzdür. Evren Bir'den kurulu Bütün olduğundan, onun öğelerinde türlülük bir görünüş-

Elea Okulu

Felsefe sorunlarına, salt kavramlara dayanarak, çözüm arayan, bu çözümü karşıt anlamları göz önünde bulundurup tartışmalı bir tabana oturtan Elea Okulu düşünce tarihinde diyalektik yöntemin kurucusudur. Parmenides'in kurduğu, Zenon'un* geliştirdiği bu öğreti mantığın kaynağıdır. Bu okulun geliştirdiği diyalektik yöntemin başlıca özelliği düşünme eylemini, iki karşıt varlığı yan yana getirerek sürdürmektir. Bu iki karşıt nesne de varlık-yokluk bağlantısı içinde ortaya çıkar, biri olmadan öteki düşünülemez, çünkü doğru olanı bulabilmek için sanı'nın (doksa) ne olduğunu, doğru olmayanın, kuşku götürenin nereden kaynaklandığını göstermek gerekir.

Elea Okulu'nun mantık öğretisi varlığın Bir olduğu ve ortaya gelmediği (yaratılmadığı) ilkesine dayanır. Var olanın karşıtı var olmayandır, bu da yokluk olduğuna göre, var olanın kaynağı olamaz, daha açığı var olan var olmayandan doğamaz. Öte yandan, var olan, sonradan ortaya çıksa, bunun var olmayandan gelmesi gerekir. Oysa var olanın var olmayandan doğması varlığın yokluktan çıkması demektir ki bu mantık kurallarına aykırıdır, öyleyse yalnız var olan vardır ve kendi kendisiyle özdeştir. Bu varlık, yokluk ve kendi kendisiyle özdeşlik bağlantısından mantığın özdeşlik ve çelişmezlik ilkeleri ortaya çıkmıştır. Özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin temeli de Birlik ve Değişmezlik'tir. Bu son iki kavramı Anadolulu olup sonradan İtalya'nın Elea iline yerleşen Ksenophanes* Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için kullanmıştır. Ona göre Tanrı vardır, birdir, ölümsüzdür, değişmezdir. Ksenophanes'in bu görüşünü öğrencisi Parmenides var olan-var olmayan sorununun çözümüne uygulayarak geliştirmiştir.

Parmenides'in öğrencisi olan Elealı Zenon* ise öğretmeninin yöntemini Çokluk ve Devinim sorunlarının açıklanışında kullanmıştır. Ona göre devinen bir nesne, devindiği sürenin en kısa bölümünde de olsa, bir yerde duruyor demektir. Bir yerde duran ise devinmez, öyleyse deviniyor sanılan, gerçekte bir yerde duruyor, duyular insanı aldattığından duran devinen gibi görünür. Durum çokluk için de öyledir. Bir olan çok olursa bölünüyor demektir, bölünme ise sonsuz küçüklere ayrılmadır, sonsuz küçükler varsa sonsuz büyükler de vardır. Sonsuz küçükler ise büyüklüğü olmayan birer nokta durumundadır. Büyüklüğü olmayan sonsuz nokta yan yana gelse bile bir nicelik, bir büyüklük oluşturamaz.

Elea Okulu'nun geliştirdiği bu birlik-değişmezlik, özdeşlik-çelişmezlik ve sonsuz büyüklük-sonsuz küçüklük ilkeleri, daha sonra, Aristoteles* mantığının temelini oluşturmuştur. Bütün Orta Çağ boyunca düşünmenin yasalarını içeren bir bilim olarak benimsenen Aristoteles mantığı, Rönesans ve sonrasında deney bilimlerinden kaynaklanan yeni bir mantığın doğmasına olanak sağlamış, Hegel'in*, yeni bir düzenlemeyle, uygulama alanına koyduğu diyalektik yöntemin çatısını kurmuştur.

tür. Ancak bu öğelerin ilkeleri olan sıcak-soğuk, aydınlık-karanlık birbiriyle karışıp kaynaşmış durumdadır. Bu da Bir oluşun gereğidir.

Parmenides'in, düşünceyi varlığın temel ilkesi olarak benimseyen kuramı, felsefe tarihi boyunca, etkisini sürdürmüş, birçok yeni görüşün ortaya atılmasına olanak sağlamıştır. Onun "yalnız Bir olan vardır, Varlık Bir'dir, türlülük, değişme duyulardan gelen bir yanılmadır," biçiminde açıkladığı görüş, felsefe sorunlarının kavramlara dayanılarak çözümüne bir yöntem niteliği kazandırmıştır. Her türlü çelişkiyi Bir'e indirgediği varlık anlayışıyla ortadan kaldıran tutumu, özellikle mantık alanında, etkili olmuş, tanrıbilimin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu öğreti tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışından sonra, bütün varlık türlerinin, Bir olan, kendi dışında başka bir varlık bulunmayan, Tanrı'dan doğduğu inancını güçlendirmiştir. İslam düşüncesinde geniş bir yer kaplayan ve Tanrı'yı tek varlık, evreni de onun duyusal bir görünüşü, yansıması sayan Tasavvuf akımı, Parmenides'in görüşlerinden, dolaylı olarak esinlenmiştir.

• KAYNAKLAR: W.Kranz, S. Y.Baydur, *Antik Felsefe*, 1948; Diogenes Laertius, *Leben und Meinungen berühmter Philosophen*, 1967; Sekstos Empeirikos, *Adversus Mathemeticos*, 1842; C.Reinhardt, *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie*, 1916.

• BAKINIZ: ARİSTOTELES, HERAKLEİTOS, PORPHYRİOS, SEKSTOS EMPEİRİKOS.

PARMIGIANINO
(1503-1540)

İtalyan, ressam. Maniyerist üslubu benimseyen ilk ressamlardandır.

11 Ocak 1503'te Parma'da doğdu, 24 Ağustos 1540'ta Cremona'da, Casalmaggiore'de öldü. Asıl adı Girolame Francesco Maria Mazzola ya da Mazzuoli' dir. Pek tanınmayan bir ressam ailesinden gelir. İlk yapıtlarını doğduğu kentte verdi, 1524'te Roma'ya giderek 1527'ye değin kaldı. Ardından Bologna'ya yerleşti. 1531'de ise Parma'ya döndü. Burada Santa Maria della Steccata Kilisesi'nin tavan tonozları için yapacağı freskleri zamanında yetiştirmemesi nedeniyle tutuklandı. Son zamanlarda evine kapandı ve melankoli içinde öldü.

Parmigianino, Maniyerizm'in bir temsilcisidir. Bununla birlikte, bir Yüksek Rönesans ustası olan Corregio'nun tekniğinden çok şey öğrenmiştir. Yapıtlarında, Corregio benzeri bir derinlik ve hareket vardır. Ayrıca, Raffaello'nun üslubunu andıran bir soyluluk, anıtsallık ve yumuşaklık gözlenir. Kimi figürlerinde ise Michelangelo'ya öykünmüştür. Gene de, maniyerist tarzda bir gerilim, çizgisel bir ritm ve denge duygusu, bütün bu etkilerin üzerinde yer alır. Uzun boylu, uzun elli, güzel figürler, Parmigianino' nun resimlerindeki başka bir özelliktir. Dinsel konulu çalışmalarında kalabalık sahneler yerine, insanların mistik ve ağır havasını çarpıcı kılan, az kişiye dayalı kompozisyonları yeğlemiştir. Parmigianino, asitle yakma yöntemiyle, kendi resimlerinin gravürlerini çıkaran ilk ressamlardandır. Freskleri ve yağlıboya tabloları, İtalyanlar'ca olduğu kadar, Fransız ve Alman ressamlarınca da örnek alınmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Azize Catherina'nın Gizemli Evliliği*, ykş. 1521, Bardi Papazevi, Parma; *Dışbükey Aynada Kendi Portresi*, ykş. 1527, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Vaftizci Yahya ile Aziz Hieronymus, Madonna ve Çocuk İsa ile Birlikte*, ykş. 1527, Ulusal Galeri, Londra; *Uzun Boyunlu Madonna*, 1534-1540, Uffizi Galerisi, Floransa; *Kürklü Kadın* (Antea), 1535-1537, Capodimonte Müzesi, Napoli, *San Giovanni Evangelista Kilisesi* şapel freskleri, ykş. 1520, Parma; *Santa Maria della Steccata Kilisesi* freskleri, ykş. 1531-1539, Parma.

PARNELL, Charles Stewart
(1846-1891)

İrlandalı siyaset adamı. Özerk yönetim için mücadeleyi İrlanda milliyetçiliğinin ana öğesi haline getirmiştir.

27 Haziran 1846'da İrlanda'da Wicklow kontluğuna bağlı Avondale kasabasında doğdu, 6 Kasım 1891'de İngiltere'de, Brighton'da öldü. Toprak sahibi, aydın bir Protestan ailenin oğluydu. İngiltere'de Cambridge'de öğrenim gördükten sonra İrlanda'ya döndü.

1870'te Isaac Butt önderliğinde kurulan ve İrlanda'nın özerkliği için çalışan Özerk Yönetim Birliği (Home Rule League), 1874'te parlamentoya 56 üye sokarak bir grup oluşturmayı başarmıştı. 1875'te Avam Kamarası'na giren Parnell birkaç yıl içinde bu grubun önderliğini üstlendi. Kullandığı engelleme taktiğiyle parlamento çalışmalarını aksatarak dikkatleri İrlanda sorununa çekmek için çalıştı. 1877'de Büyük Britanya Özerk Yönetim Konfederasyonu başkanlığına seçildi.

1879'da Michael Davitt önderliğinde, yüksek rantları ödeyemedikleri için topraklardan sürülen İrlandalı köylülerin mücadelesini desteklemek amacıyla Toprak Birliği adlı bir örgüt kuruldu. Bu örgütü ulusal özgürlük için siyasal mücadelede önemli bir araç olarak değerlendiren Parnell, Toprak Birliği'ne katıldı ve başkanlığını üstlendi. Bir yandan kırsal alanda kitlelerin mücadelesini örgütlerken, diğer yandan da, özerk yönetim yanlısı İrlandalı milletvekillerinin önderi olarak parlamento çalışmalarını engelleme girişimlerini sürdürdü. Bu durum karşısında liberal başbakan Gladstone, 1881'de İrlanda Toprak Yasası'nı çıkarmak zorunda kaldı. Rantların 15 yıllık dönemler için sabit tutulmasını öngören yasayı yetersiz bularak mücadelesini sürdüren Parnell, 13 Kasım 1881'de tutuklandı ve Toprak Birliği yasadışı ilan edildi. Ancak, tutuklanmasının ardından hareketin parçalanmaya başlaması üzerine, genel af ve köylülerin topraklardan sürülmesine son verilmesi karşılığında, yasadışı mücadele yöntemlerinden vazgeçerek

İngiliz hükümetiyle uzlaştı ve Mayıs 1882'de serbest bırakıldı.

Bu tarihten sonra parlamentoda güçlü bir parti oluşturarak, İrlanda'nın özerkliğini elde etmek için çalıştı. Özerk bir yönetim biçimini Muhafazakârlar'a onaylatabileceği düşüncesiyle 1885 seçimlerinde Tory Partisi'ni destekledi. Seçimler sonunda toplam İrlandalı milletvekillerinin % 80'ini oluşturan 86 Parnell yanlısı temsilci parlamentoya girmeyi başardı. Daha önce izlediği parlamento çalışmalarını engelleme taktiğini bırakan Parnell, İrlanda'ya önemli haklar tanınması karşılığında, bazen Liberaller'i bazen de Muhafazakârlar'ı destekleyerek parlamento içinde bir güç dengesi unsuru haline geldi. Tory'ler iktidardayken, liberal Gladstone'un İrlanda'nın özerkliği doğrultusunda düşünce değiştirmesi üzerine Liberaller'le birleşerek hükümetin düşürülmesini sağladı ve Şubat 1886'da Gladstone yönetime geldi. Ancak, Gladstone'un, ülke içi sorunlarda tam yetki sahibi ayrı bir İrlanda parlamentosu kurulmasını ama dış politika ve savunma gibi konularda İngiliz denetiminin sürmesini öngören ve böylece İrlanda'ya yarı özerklik tanıyan önerisi İrlandalı milletvekillerinin bir kısmının da muhalefetiyle Haziran 1886'da parlamentoda, reddedildi.

1887'de, İrlanda Bakanı Frederic Cavendish'in 1882'de Dublin'de öldürülmesi olayı ile Parnell'in ilişkisini sergileyen bazı belgelerin bir gazetede yayımlanması, bu belgelerin sahte olduğunun sonradan ortaya çıkmasına karşın Parnell'in siyasi yaşamının sonu oldu.

• KAYNAKLAR: J.Abels, *The Parnell Tragedy*, 1966; J.Ervine, *Parnell*, 1925; C.C.O'Brien, *Parnell and His Party (1880-1890)*, 1957; R.B.O'Brien, *The Life of Charles Stewart Parnell, 1846-1891*, 2 cilt, 1898.

• BAKINIZ: GLADSTONE.

PARRA, Violeta
(1917-1967)

Şilili şarkıcı, besteci ve halkbilimci. Yeni Şili Şarkısı hareketinin öncüsüdür.

4 Ekim 1917'de Chillan yakınında San Carlos'ta doğdu, Şubat 1967'de öldü. Annesi terzi, babası müzisyendi. Çocukluğu köyde geçti. Annesinden halk şarkılarını ve danslarını öğrendi. Violeta'nın köklü bir müzik eğitimi almadan şarkıcı olmak istemesi annesine yetersiz geliyordu. Ancak Violeta, halk şarkılarını dinleyip söyleyerek müziğe olan ilgisini sürdürdü. Köyündeki rahibelerden şarkılar öğrendi. Dokuz yaşında halk müziği türündeki ilk şarkısını yazdı. Gençlik yıllarında da, bir İspanyol halk müziği türü olan *tonada* türünde besteler yaptı. 1952'de Şili'nin köylerini dolaştı, okuma yazması olmayan erkek ve kadın halk şarkıcılarını *(cantore* ve *cantora)* dinleyerek beş yüz kadar şarkı derledi. 1958'de, derleme ve araştırmalarını Conception Üniversitesi Halkbilim Araştırmaları Bölümü'nde sürdürdü. Bir yandan da müzik dışındaki halk sanatlarıyla ilgileniyor, halıcılık, resim ve heykelle uğraşıyordu. 1964'te halı, resim ve heykel çalışmaları Paris'te Louvre Müzesi'nde sergilendi.

Parra, köklü bir müzik eğitimi, örneğin solfej bilgisi olmayan bir sanatçıydı. Ancak, *anticueca*'larında da (bir tür halk şarkısı) görüldüğü gibi, halk müziğinin kendine özgü yapısını çok iyi bilen ve halk kültüründen ustaca yararlanabilen bir sanatçıydı. 1960'ların sonlarında birçok Şilili sanatçı ülkelerinin halk kültürünü keşfetmeye başlamış, halk müziğinde de önemli bir esin kaynağı bulmuşlardı. Bu yöneliş Yeni Şili Şarkısı adını alan hareketin temelini oluşturdu. Hareketi başlatan ve sınırlarını genişleten kişi Violeta Parra oldu. Lirik havasını koruyan siyasal nitelikli şarkılarıyla birçok sanatçıyı etkiledi, halk kültürü üstüne özenli araştırmalar yapan grupların ortaya çıkmasına yol açtı. Müzikçi ile halk kültürü

Yeni Şili Şarkısı - Nueva Canción Chilena

1960'larda, çoğu Şilili olan bir grup Latin Amerikalı müzisyen, geniş bir halkbilim araştırması temelinde yeni bir müzik anlayışı oluşturmaya giriştiler. Latin Amerika, kültür bakımından İspanyol, yerli (İnka-Aztek) ve Afrikalı öğelerin zengin bir kaynaşmasının beşiğiydi. Ancak bu kıtanın Batı Avrupa uygarlığınca tanındığı dört yüzyıl boyunca, bu kültürel farklılıklar daha çok çatışma biçiminde ortaya çıkmış, bunun bir sonucu olarak da ezilen yerli ve zenci kültürler kendi içlerine kapanmışlardı. Ancak halkbilim düzeyinde bir kaynaşmanın ilk adımları da görülmekteydi. Müzik bu kaynaşmanın en açık olduğu alandı.

20. yy'da gözlenen kültür alanındaki bu bireşimin en önemli göstergelerinden biri, bir İspanyol müzik aleti olan gitarı virtüözite düzeyinde iyi çalan ve bunu yerli müziğini seslendirmede kullanan gitarcı şarkıcı Atahualpa Yupanqui (1908) idi. Gitarın İnka-Aztek kültür mirasına girmesinin yanı sıra, quena adı verilen tahta İnka flütü de İspanyol kökenli müziğe bir solo çalgı olarak giriyordu. Bu yakınlaşmayı gören ve bunu zengin bir halkbilim araştırmasından kaynaklanan yeni bir müzik anlayışının temeli olarak değerlendiren ilk sanatçı Yeni Şili Şarkısı hareketinin "anası" diye anılan Violeta Parra oldu. Parra'nın araştırmaları birçok farklı kültüre ait çalgıyı bir arada ve çoksesli bir anlayışla kullanmaya dayanıyordu. Bu anlayışla yaptığı çalışmalar ise genç Şilili müzikçilerce kısa sürede benimsendi Yeni Şili Şarkısı hareketi kısa sürede Victor Jara*, V.Parra'nın çocukları Angel ve İsabel Parra gibi yeni adlar, Inti Illimani,

→

arasındaki kopukluğu gidermeye yöneldi. Parra'nın yerleştirdiği anlayışla birlikte, bir halk müzikçisi için klasik biçimleri kullanmak ya da bir şair için bir halk şarkısına söz yazmak zor olmamıştır. Yapıtları, etkileri ve öncüsü olduğu müzik anlayışı açısından Parra, müzik eleştirmenlerince, halk müziğinden yararlanarak kendi ülkelerinde ulusal müziğin gelişmesine önemli katkılarda bulunan Macar Béla Bartok ve İspanyol Manuel de Falla ile karşılaştırılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Albüm:** *Cantos de Chile; A fuego mandan tocar las campanas del olvido.*

• **BAKINIZ:** JARA.

Quilapayun, Illapu gibi topluluklar tarafından büyük ölçüde yaygınlaştırıldı. Siyasal alanda Allande'nin* yükselişine bağlı olarak gelişen Yeni Şili Şarkısı, müziği siyasal bir öğe olarak ele alıyordu. Ancak bu, yalnızca şarkılara toplumcu içerikli sözler yazmakla sınırlı bir yaklaşım değildi. Yeni Şili Şarkısı, müzik araçlarını kullanışıyla, Batı Avrupa müziğini değerlendirişiyle, çokseslilige verdiği önemle giderek köktenci bir yeniliğin öncüsü oldu. Müziğinin biçiminde ve duygularında da bir "Latin Amerika Enternasyonalizmi"nin sözcüsü durumuna geldi.

1973'te Pinochet'nin* Allende'yi devirmesinden sonra Yeni Şili Şarkısı da Şili toprakları üstünde kesintiye uğradı. Hareketin o dönemdeki en önde gelen adı Victor Jara öldürüldü. Quilapayun, Inti Illimani, Illapu yurt dışında yaşamak zorunda kaldılar, müzik çalışmalarını Batı Avrupa ülkelerinde sürdürdüler. Şili'de Yeni Şili Şarkısı yasaklandı. Ancak hareketin Şili müziğine vurduğu damga o kadar güçlüydü ki, bu yolla popüler hale gelmiş olan halk müziği çalgıları (quena, gitar benzeri çalgılar olan tiple ve quatro, armadillo kabuğundan yapılan mandolin benzeri charango, panflüt benzeri zampona) klasik Batı müziği icrasında kullanıldıklarında bile "isyancı" bir hava yaratıyordu. Bu nedenle Pinochet yönetimi, Yeni Şili Şarkısı'nın çalışmalarını yasaklamakla yetinmedi, müzik araçlarına karşı da tavır almak zorunda kaldı. Yeni Şili Şarkısı hareketi, Latin Amerika müziğiyle bağlarını koparmamaya çalışan tek tek gruplar düzeyinde de olsa, sürgünde yaşamaya ve gelişmeye devam etti.

PARSONS, Charles Algernon
(1854-1931)

İngiliz, mühendis ve mucit. Kendi adıyla anılan aşamalı buhar türbinini geliştirmiştir.

13 Haziran 1854'te Londra'da doğdu, 11 Şubat 1931'de Jamaika'nın Kingston kentinde öldü. Tanınmış bir astronom olan Rosse Kontu William Parsons'un (1800-1867) oğludur. Dublin'de tamamladığı ortaöğreniminin ardından Cambridge Üniversitesi'nde matematik öğrenimi gördü. 1877'de, öğreniminin bitişinden hemen sonra bir mühendislik kuruluşunda çalışmayı seçti. 1884'te, elektrik üretimini amaçlayan bir kuruluşun ortakları arasına katıldı. Aynı yıl başarıyla çalışan ilk buhar türbininin yapımını gerçekleştirdi. 1889'da ortaklarından ayrılarak New Castle yakınlarındaki Heaton'da yeni bir fabrika kurdu. Yaptığı yeni düzenlemelerle devir hızını ve verimliliğini giderek artırdığı buhar türbinini 1897'de gemilere uygulamaya başlayan, ilgi alanını buhar türbiniyle sınırlamayıp, çeşitli alanlarda üretim yapan sanayi kuruluşları da kuran Parsons, yaşadığı yıllarda değeri anlaşılan mucitlerden biri olmuş, 1898'de Royal Society'nin üyeliğine seçilmiş, 1902'de bu kuruluşun Rumford Madalyası ile ödüllendirilmiş ve 1911'de Sir unvanı almıştır.

Parsons, mühendislik alanında çalışmaya başladığı yıllarda, elektrik üreteçlerini çalıştıracak güçte bir motor geliştirmeye yönelik çeşitli tasarımlara girişmiş ve çalışmalarını dinamolar için gereken dönme hızını ve verimliliği sağlayacak buhar türbinleri üzerinde yoğunlaştırmıştı. 19.yy içinde yüksek basınçtan alçak basınca doğru genişleyen buharın, borular aracılığıyla çarklara püskürtülmesi esasına dayanan çeşitli türbinler yapılmıştı. Ne var ki, o dönemde kullanılan malzemeler yüksek hızdaki buhar püskürmesinin basıncına, sıcaklığına ve yaratacağı dönme hızına dayanacak sağlamlıkta çarkların ve dingillerin yapılması için yeterli olmadığından buhar türbinlerinin sanayide kullanımına geçilmemişti.

Parsons 1884'te geliştirdiği buhar tepkisiyle çalışan çok basamaklı türbiniyle bu sorunların üstesinden gelmeyi başardı. Dıştaki hareketsiz, içteki ise hareketli bir mile bağlı, iç içe iki silindirden oluşan Parsons türbininde, hareketsiz silindirdeki kanatlar yardımıyla yönlendirilen buharın tepkisiyle iç silindirin çark kanatları hareketleniyordu. Buharın kanatlar arasında giderek genişlemeyi sürdürmesi, enerjinin işe, aşamalı biçimde dönüştürülmesini sağlayarak, bir yandan teknik zorlukları azaltıyor, bir yandan da verimi artırıyordu. Gücü 10 BG'yi, dakikadaki devir sayısı 18.000'i bulan Parsons türbini kısa bir süre içinde, dakikadaki devir sayısı ancak 1500'e ulaşabilen pistonlu buhar makinelerinin, elektrik üretimi alanındaki yerini almaya başladı.

1894'ten başlayarak makinesinin gemilere uyarlanmasına yönelik çalışmalara girişen Parsons, 1897'de yaptığı 44 tonluk "Turbinia" gemisini, o güne değin hiçbir deniz taşıtının erişemediği, saatte 63 km'lik bir hıza ulaştırınca, Parsons türbinlerinin

gemilerdeki kullanımı da hızla yaygınlaştı. Parsons sonraları çarkın dönme hızını pervaneye onda bir oranında iletirken, gücü artıran bir dişli sistemi de geliştirerek, yavaş ve güçlü savaş ve ticaret gemilerinde de türbin kullanımını başlatmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Steam Turbine*, 1912, ("Buhar Türbini").

• BAKINIZ: D.LAVAL, FOURNEYRON.

PARSONS, Talcott
(1902-1979)

ABD'li sosyolog. Yapısalcı-işlevselci yaklaşımı kullanarak genel bir toplum kuramı geliştirmeye çalışmıştır.

13 Aralık 1902'de Colorado Eyaleti'nde Colorado Springs'de doğdu, 8 Mayıs 1979'da Münih'te öldü. 1924'te Amherst College'da biyoloji öğrenimini tamamlayan Parsons, aynı yıl iktisat okumak üzere London School of Economics'e girdi. Daha sonra Almanya'da Heidelberg Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürerek 1929'da, K.Marx, M.Weber ve W.Sombart'ın kapitalizmi ele alış biçimlerini karşılaştırdığı doktorasını tamamladı.

ABD'ye dönüşünde Harvard Üniversitesi'nde iktisat ve sosyoloji dersleri vermeye başladı. 1944'te profesör oldu. 1946-1956 arasında Harvard Üniversitesi Toplumsal İlişkiler Bölümü'nün başkanlığını yaptı. 1949'da Amerikan Sosyoloji Derneği'nin başkanlığını üstlendi. 1973'te Harvard Üniversitesi'nden emekliye ayrılan Parsons, Pennsylvania, Brown, Rutgers, California (Berkeley) ve Japonya'da Kwansei Gakauin üniversitelerinde ders verdi.

Parsons, eylem kuramı olarak bilinen ve çağdaş toplumlarda insanı, toplumsal ve kültürel evrimin çeşitli boyutlarıyla ele alan yeni bir yaklaşımın gelişmesine öncülük etmiştir. 1937'de yayımladığı *The Structure of Social Action* ("Toplumsal Eylemin Yapısı") adlı kitabında, iktisatçı A.Marshall'ın sosyolog E.Durkheim'ın, V.Pareto'nun ve M.Weber'in görüşlerinin bir bireşimine dayanarak toplumsal eylem kuramını geliştirmiştir. Kuramında insan eyleminin diğer fiziksel ve biyolojik eylem biçimlerinden farklı olarak, dil ve değerler gibi simgelerden yararlandığını belirtmiştir. İnsan davranışının toplumsal değerler ve normlar tarafından belirlendiğini, ancak öznel belirleyicilerin etkisiyle özgür hareket edebilme özelliğinin de olduğunu ileri sürmüştür. Eylem sisteminin, toplumsal sistem, kültür, kişilik ve organizmaya özgü davranış alt sistemlerinin karşılıklı etkileşimleri sonucu ortaya çıktığını belirterek çok yönlü bir çalışmaya yönelmiştir.

Sosyolojide yapısalcı-işlevselci çözümleme yaklaşımını benimseyen bu yaklaşımın önde gelen temsilcilerinden olan Parsons, *The Social System* ("Toplumsal Sistem") adlı kitabında toplumsal düzenin ve dengenin nasıl sağlandığı sorusuna yanıt aramıştır. Toplumsal sistemin yapılarını oluşturan ve sistemin gelişmesine ve işlemesine katkıda bulunan birimlerin karşılıklı etkileşimini araştırmıştır. Her toplumsal sistemin uyum sağlama, amaca ulaşma, bütünleşme ve düzen sağlama gibi değişmez işlevleri yerine getirdiğini ileri sürmüştür. Uyum sağlama işlevinin iktisadi yapıyla, amaca ulaşmanın siyasi yapıyla, bütünleşmenin hukuki kurumlarla ve geleneklerle, düzenin sağlanması işlevinin ise inançlar sistemi, ahlak, aile ve eğitim gibi yapılarla sağlandığını savunmuştur.

Kuramsal çalışmalara ağırlık veren Parsons, kurumlar, aile, meslekler üzerine yaptığı çalışmaların yanı sıra saldırganlık, faşizm ve Yahudi karşıtlığı gibi çağdaş sorunlara da eğilmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Structure of Social Action*, 1937, ("Toplumsal Eylemin Yapısı"); *The Social System*, 1951, ("Toplumsal Sistem"); *Social Structure and Personality*, 1964, ("Toplumsal Yapı ve Kişilik"); *Social Systems and the Evolution of Action Theory*, 1977, ("Toplumsal Sistemler ve Eylem Kuramının Evrimi").

• BAKINIZ: DURKHEIM, A.MARSHALL, PARETO, M.WEBER.

PARVUS
(1867-1924)

Rus asıllı Alman siyaset adamı. Çarlık Rusya'sının ancak Almanya tarafından yıkılabileceğini savunmuş, çeşitli yollardan elde ettiği serveti bu amaç için harcamıştır.

Beyaz Rusya'da Berezino kasabasında doğdu, Almanya'da öldü. Yahudi asıllıdır. Asıl adı İsrael Lazareviç Helphand'dır. Sonraları Aleksandr İsrael Helphand adını benimsedi. Yazılarında Unus ve Parvus takma adlarını kullandı ve daha çok Parvus adıyla tanındı. İlk ve ortaöğrenimini Odessa'da yaptı. 1886'da İsviçre'ye gitti. Burada başta Plehanov olmak üzere sürgündeki Rus Marxistleri ile tanıştı ve Marxizm'den etkilendi. 1891'de Basel Üniversitesi'ndeki ekonomi politik öğrenimini bitirdi ve felsefe doktoru oldu. Bu arada Avrupalı sosyalist çevrelerle ilişki kurdu ve Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne girdi. Karl Kautsky'nin Stuttgart'ta yayımlamakta olduğu *Neue Zeit* (Yeni Zaman) adlı kuramsal dergide yazmaya başladı. Sonra Berlin'e giderek parti gazetesi *Vorwärts*'e (İleri) katıldı. Ancak 1893'te Alman polisi tarafından Berlin'den çıkarıldı.

Parvus, Alman sosyalistlerinin düşünceleriyle uygulamaları arasında uyumsuzluk görüyordu. K.Kautsky ve E.Bernstein'ın başını çektiği grup sonradan Revizyonizm adını alacak görüşlerini yayarken Parvus bunlara şiddetle karşı çıktı. Bu düşüncelerini beğeniyle izleyen sürgündeki Rus Marxistleri Parvus'la ilişki kurdular. 1898'de Londra'da toplanan II.Enternasyonal Kongresi'ne Rus delegesi olarak katılan Parvus, 1900'de Münih'te Lenin'le tanıştı ve Rus siyasi mültecilerinin Alman Sosyal Demokratları'yla ilişki kurmalarını sağladı.

1903'teki kongrede Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Bolşevik ve Menşevik denilen gruplara ayrı-

lınca, Parvus tarafları uzlaştırmak ve partinin birliğini yeniden kurmak için çaba harcadı. 1904'te Münih'te Troçki'yle tanıştı ve düşünceleriyle onu etkiledi. Bu sıralar sosyalist Alman basını Parvus'u dışlamıştı. Parvus da para kazanmak amacıyla Rus yazarlarının Avrupa'daki telif haklarını koruma işine girdi. Ancak aldığı paralardan yazar haklarını ödememesi, yaşamının sonuna kadar suçlanmasına neden oldu.

1905 Devrimi'ndeki rolü

Rusya'daki 1905 Devrimi sürgündeki Rus Marxistleri'ne yeniden ülkelerine dönme olanağı sağlayınca Parvus da Ekim 1905'te St.Petersburg'a (bugün Leningrad) gitti. Troçki'yle ilişki kurdu ve *Ruskaya Gazeta* adlı küçük bir yayın organının başına geçti. Gazetenin satışını kısa sürede 30.000'den 500.000'e çıkardı. Troçki ile Parvus harekete egemen olmuşlardı. Ancak işçiler için sekiz saatlik işgünü talebinde bulunmaları, Liberaller'le aralarını açtı. Çarlık yönetimi de baskıyı artırdı. Troçki başta olmak üzere bütün önderler tutuklandı. Parvus da yakalandı ve yargılanmaksızın üç yıl süreyle Sibirya'ya sürgüne gönderildi. Ancak 1906 sonbaharında sürgüne giderken yolda kaçtı ve bir daha dönmemek üzere Rusya'dan ayrıldı.

Ekim Devrimi ve sonrası ▶

Almanya'ya ünü artmış bir devrimci olarak dönen Parvus, 1905 Devrimi ile ilgili anılarını *In der russischen Bastille Während der Revolution* ("Devrim Sırasında Rus Bastille'inde") adıyla yayımladı. Bu arada Troçki de sürgünden kaçarak Almanya'ya gelmişti. Rusya'da iken Parvus'un düşüncelerinden esinlenerek "sürekli devrim" kuramını geliştirmeye başlamıştı. Kuramını olgunlaştırdıkça Parvus'un amaçladığı "işçi demokrasisi"nden uzaklaştı. Bundan sonra da Parvus'la bağı giderek gevşedi. Parvus da sürgündeki Ruslar'la ilişkisini kesti ve Alman Sosyal Demokrat Partisi içinde çalışmaya başladı. Ancak 1907'de telif hakları olayı ile ilgili bir parti soruşturması açıldı ve Parvus'un sosyalistler arasındaki itibarı giderek azaldı. Bu konu daha sonra da sürekli olarak aleyhinde kullanılmaya başlanınca 1910 yazında Viyana'ya taşındı. Oradan da üç aylık bir gezi yapmak amacıyla İstanbul'a gitti, ama burada beş yılı aşkın bir süre kaldı.

İstanbul'daki etkinlikleri

Parvus İstanbul'da İttihatçılar'la ilişki kurdu. Onlara iktisadi konularda danışmanlık yaptı. *Tanin* ve *Jeune Turc* gibi ittihatçı gazetelerde, *Türk Yurdu* ve *Bilgi Mecmuası* gibi Türkçü dergilerde Osmanlı Devleti'nin mali bağımlılığı ve kapitülasyonlar konusunda yazılar yazdı. Bu konuda bir de kitap yayımladı. Bu arada Balkan Savaşı sırasındaki Vagon ticareti yolsuzluğu, silah kaçakçılığı gibi olaylara adı karıştı ve Türkiye'de kaldığı sürede bir hayli servet edindi. Bir dünya savaşının yaklaştığı açıkça görülmeye başlayınca Osmanlı yöneticilerine Almanya yanında savaşa girmelerini öğütledi. Parvus, Çarlık Rusya'sını yıkacak tek güç olarak Almanya'yı görüyordu. Bu amaçla İstanbul'daki Alman Elçisi Wangenheim'la da ilişki kurdu. Elçi Alman Dışişleri Bakanlığı'na Parvus'un kendileri için çok yararlı hizmetlerde bulunduğunu bildiriyordu.

Parvus 1915 başlarında İstanbul'dan ayrılarak Stockholm'e gitti. Burada demir-çelik ve kömür ticaretine girişerek servetini daha da artırdı. Alman ve Rus sosyalistleri onunla bağlarını tümüyle kesmişlerdi. Eylül 1915'te Münih'te *Die Glocke* (Çan) adlı on beş günlük bir dergi çıkarmaya başlayarak Çarlık Rusya'sının yıkılmasına yönelik görüşlerini yaymaya çalıştı. Rusya'da Şubat 1917 Devrimi başlayınca, sürgündeki Rus sosyalistleriyle yeniden ilişki kurmaya çalıştı. Bir yandan da Alman Dışişleri Bakanlığı'nı ve genelkurmayını Lenin ve arkadaşlarının Almanya üzerinden trenle Rusya'ya gönderilmesi konusunda ikna etti.

Bolşevikler, Ekim 1917 Devrimi'yle Rusya'da iktidarı ele geçirince Parvus, Rusya'ya dönmek istediğini ve yaşamının hesabını vereceğini bildirdiyse de bu isteği kabul edilmedi. Alman sosyalistleri arasında hiçbir itibarı kalmamış olan Parvus, 9 Kasım 1918'de Almanya'da başlayan devrim hareketi üzerine İsviçre'ye kaçtı.Hakkındaki dedikoduların burada da yoğunlaşması üzerine 1920 başlarında İsviçre'den çıkarılınca sessizce Almanya'ya dönerek Berlin yakınlarındaki Schwanenwerder'e yerleşti. Son yıllarında da Alman siyaset çevrelerinde etkin oldu. Sosyalist basına cömert bağışlarda bulundu; cumhurbaşkanı F.Ebert'e fahri danışmanlık yaptı. ◀

• **YAPITLAR (başlıca):** *Die Gewerkschaften und die Sozialdemokratie*, 1896, ("Sendikalar ve Sosyal Demokrasi"); *Marineforderung, Kolonialpolitik und Arbeiterinteressen*, 1898, ("Donanma Talebi, Sömürge Siyaseti ve İşçi Çıkarları"); *Rossiya i Revolyutsiya*, 1906, ("Rusya ve Devrim"); *Die Kolonialpolitik und der Zusammenbruch*, 1907, ("Sömürge Siyaseti ve Çöküşü"); *In der russischen Bastille während der Revolution*, 1907, ("Devrim Sırasında Rus Bastille'inde"); *Die Banken, der Staat und die Industrie*, 1910, ("Bankalar, Devlet ve Sanayi"); *Der Staat, die Industrie und der Sozialismus*, 1910, ("Devlet, Sanayi ve Sosyalizm"); *Der Klassenkampf des Proletariats*, 1911, ("Proleteryanın Sınıf Mücadelesi"); *Türkiye'nin Can Damarı. Devlet-i Aliyye'nin Borçları ve Islahı*, 1914, (yeni harflerle, Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, 1977); *Umumi Harp Neticelerinden: Almanya Galib Gelirse*, 1914; *İngiltere Galib Gelirse*, 1914; *Die soziale Bilanz des Krieges*, 1917, ("Savaşın Toplumsal Bilançosu"); *Aufbau und Wiedergutmachung*, 1921, ("İnşa ve Yeniden Onarım"); *Der Wirtschaftliche Rettungsweg*, 1922, ("İktisadi Kurtuluş Yolu").

• **KAYNAKLAR:** N.Özden, "Bir Sosyalist Tip: Parvus", *Türkiye Defteri*, No:19, Mayıs 1975; M.Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, 1978; Z.A.B.Zeman-W.B.Scharlav, *The Merchant of Revolution*, 1965.

• **BAKINIZ:** TROÇKİ.

PASCAL, Blaise
(1623-1662)

Fransız, matematikçi, fizikçi ve filozof. Doğruluklara usla ulaşılamayacağını, bilginin temelinin inanç ve dinsel içedoğuş olduğunu savunmuştur.

19 Haziran 1623'te Auvergne'deki Clermont-Ferrand'da doğdu, 19 Ağustos 1662'de Paris'te öldü. Taşrada görevli olan babası iyi bir matematikçi ve geniş bilgili bir kişiydi. Oğlunun, küçük yaşta beliren olağanüstü yeteneklerini sezince, eğitimini üstlendi. Önce Yunanca ve Latince öğrenmesini, sonra mate-

Blaise Pascal

matiğe yönelmesini istedi.

Eukleides'in *Stoikhea*'sında ("Elemanlar") yer alan teoremlerin doğru sırasını saptamayı amaçlayan çalışmalarıyla on üç yaşında bilimsel verimlilik dönemini başlatan Pascal, Girard Desarques'in 1639'da yayımladığı bir yapıtının etkisiyle konikleri incelemeye yöneldi. Desarques'ın "Brouillon izdüşümü", bir koninin bir düzlemle kesiti olarak konik kavramı ve sonsuzdaki öğelere ilişkin yeni düşüncelerini büyük bir yetkinlikle kullanarak, koniklerin incelenmesi açısından büyük bir önem taşıyan "mistik hexagram" teoremini buldu. Bir düzlemin altı noktasının aynı konik üstünde bulunma koşulunu veren bu teoremi de içeren ve bir ön çalışma niteliğinde olan *Essai pour le coniques*'in ("Konikler ile İlgili Deneme") ardından, günümüze ulaşamayan bir kitap daha hazırladı, ancak Leibniz tarafından incelendiği bilinen bu kitabı yayımlamadı. Bugün matematik tarihçileri, Apollonios'un ünlü *Konikler*'inden sonra bu konuda yapılan en önemli çalışma olduğuna inandıkları bu yapıtın yayımlanmamış oluşunun, izdüşümsel geometrinin gelişmesini yaklaşık iki yüzyıl geciktirdiği kanısında birleşmektedirler.

1640'lı yıllarda mekanik, akışkanlar statiği ve vakum konularında çalışmalar yapan Pascal, bir yandan iki temel aritmetik işlem, toplama ve çarpmayı, uygun yerleştirilmiş bir dişliler dizgesine dönüştürmeyi ve günümüze yedi örneği kalabilen bir "hesap makinesi" geliştirmeyi, bir yandan da Torricelli'nin açık hava basıncıyla ilgili deneyini yineleyip yorumlarken vakum problemine yürekli açıklamalar getirmeyi başardı. Torricelli deneyinde tüpün en üstündeki, sıvının doldurmadığı bölümün, doğanın bütün boşlukları doldurmaya eğilimli olduğunu belirten Aristotelesçi ilkeye uymadığını ve dini çevrelerin savunduğunun tersine camın gözeneklerinden sızan havayla dolu olmayıp tam bir boşluk olduğunu öne sürerek iki bin yıllık inançlara karşı çıkabilen bilim adamları arasında yer aldı. Yine akışkanlar statiği konusundaki çalışmaları sırasında, "Pascal İlkesi" olarak anılan buluşunu gerçekleştirdi. Kapalı bir kaptaki sıvı kütlenin herhangi bir noktasına uygulanan basıncın, değerinde bir azalma olmadan her yöne yayılacağını ve kabın çeperlerini dik olarak etkileyeceğini öne süren Pascal ilkesi, günümüzde çok yaygın bir kullanım alanı bulan hidrolik presin ana ilkesidir.

Pascal ile Fermat arasında 1654'te gerçekleşen ve bir zar oyunundaki kazanma şansını irdeleyen yazışmalar, çağdaş anlamda olasılıklar kuramının ilk belgelerini oluşturur. Pascal, aynı yıl yayımladığı *Traité du triangle arithmétique*'de ("Aritmetik Üçgenin İncelenmesi"), kombinatoryal çözümlemeden yararlanan Fermat'nın tersine, akıl yürütmeye dayandırdığı çözümlerle matematiğin gelişimi açısından son derece önemli bir adım attı ve matematiği, salt kesinliği amaçlayan bir bilim dalı olmaktan çıkardı. Önemi ancak 20.yy'da kavranabilecek olan "karar kuramı"nın tohumlarını da taşıyan bu çalışmada, önceden de bilinen "aritmetik üçgen" (Pascal üçgeni) ayrıntılı biçimde incelenmiş ve geniş bir kullanım alanına kavuşturulmuştu. Son yıllarında bölünemezler kuramına eğilen Pascal, integral hesabın öncüsü olan bu alandaki çalışmalarıyla da sonsuzküçükler hesabının gelişimine katkıda bulunmuştur.

Matematik alanındaki çalışmaları

Bilim yöntemini saptadığı ilkelerle de dikkati çeken Pascal, bir bilimsel hipotezin onaylanabilirliğinin koşullarını verirken, 17.yy'ın bu alandaki en açık ve seçik anlatımını ortaya koyuyordu: Pascal'a göre bir hipotezin yanlış olduğunu kanıtlayabilmek ya onun bir çelişkiyi içerdiğini göstermek ya da içerdiği bir sonucun olguları tutmadığını ortaya koymakla olur. Öte yandan, olgular hipoteze uyuyor ya da ondan çıkarsanabiliyorsa, bu, hipotezin kanıtı değil, ancak onun olası olduğunu gösteren bir durumdur. Ortaya çıkarılacak bir tek olgusal karşı örnek, hipotezin yanlış sayılmasına yetecektir.

Jansenistler ile ilişkisi

1646'da babasının, bir kaza geçirmesi üzerine ona bakan iki din adamı yoluyla Jansenistler'le tanışan Pascal'ın önce Port Royal manastırı ile ilişkisi yoğunlaştıysa da 1651'de babasının ölümünden sonra kendini dinden kopardı. 23 Kasım 1654 gecesi başından geçen olağanüstü bir olayın etkisinde kalan Pascal, kendini bütünüyle dine verdi. Port-Royal'a sık sık giderek dalınç olanakları aramaya başladı. Jansenistler'den Arnauld ve Nicole ile tanıştı. Cizvitler'in Jansenistler'e baskısı artmıştı, Arnauld'un yapıtları, Port-Royal çalışmaları Papalıkça yasaklanmak istendi. Pascal, Arnauld'u Cizvitler'e karşı savunan, *Lettres Provinciales*'ı ("Taşra Mektupları") yazdı. Bu yapıt 1657'de yasaklandı, 1661'de de Port-Royal'deki okul kapatılarak içindeki rahiplere kiliseye bağlılık andı içirildi. Kendisini dine verdikten sonra matematiği bırakmasına karşın, 1658'de uykusuz geçen bir gece belli bir doğrultuda yuvarlanan bir daire üzerindeki bir noktanın çizdiği biçimin çözümlemesini yaptı. Bu arada *De l'esprit géométrique* ("Geometri Anlayışı Üzerine") ve ölümünden sonra *Pensées* ("Düşünceler") adıyla yayımlanacak yapıtlarını yazdı. 1659'da ağır bir hastalık geçirince çalışmaya ara verdi. Yoksullara yardım amacıyla Paris'te ilk toplu taşımayı başlattı.

Pascal'ın üzerindeki etkiler

Pascal'ın düşüncesinin bilimsel ve dinsel olarak iki ayrı yönü vardır. Bu iki yönün, Descartes'a yakınlık dışında ortak niteliği yoktur. Pascal da Descartes gibi matematiği, geometriyi ana yöntem olarak benimser, açık ve seçik bilgiyi amaçlar. Descar-

tes'daki bilgibilim (epistemoloji) içinde, odak bir görev yüklenen, Tanrı kavramı, Pascal için daha büyük önem taşır. O, çağdaşları Geulincx ve Malebranche'ın gizemciliklerini de aşan bir noktaya ulaşır. Bu tutumu, etkisi altında kaldığı Jansenizm'den kaynaklanır. Jansenistler, Augustinus'un kayra ilkesini temel edinen gizemci bir tutumu yayarken onunla yakınlığı olan Descartes'ı da benimserler.

Us ve kuşku

Pascal doğa mekanizmi düşüncesini Descartes'dan almış, ancak bilgi konusunda onun dayandığı yöntemin istenen sonucu getiremeyeceğine inanmıştır. Ona göre, ussallık çerçevesinde, Descartes'ın da sınırlı bir biçimde yaptığı gibi, Pyrrhoncu Kuşkuculuk'u benimsemek en tutarlı yoldur. Ancak ussallık hiçbir zaman gerçek bilgiye götüremez. Kuşkuculuk bunun bir kanıtıdır.

Gönül, sezgi ve bilgi

Pascal'a göre, kendi koşulları içinde, başlıca felsefe sorunu, doğruyu ve mutluluğu aramakla ilgilidir. Doğrulukları bulmanın en etkili yolunu, *De l'esprit géométrique*'de, kullanılan bütün terimlerin tanımlanarak, önermelerin hepsinin temel doğruluklara dayandırılması diye saptar. Ancak geometride olduğu gibi, temel olarak alınan her doğrunun daha kesin bir doğruluktan çıkarsanması gerekir. Bu nedenle ilk doğruluklara ulaşmak olanaksızdır. Bilimin yaptığı da, en açık ve seçik gibi duran önermeleri ilk ilkeler diye varsaymaktır. Bu yüzden belitleyici bir yapıya kavuşturulan dizgelerin en yetkini geometridir. Oysa usun insanı götürebileceği yer sınırlıdır. Bilimler ussal kanıta değil varsayılan belitlere dayanır. Belitlerin doğruluğunu usla bulmaya çalışmak düş kırıklığı yaratır. Bundan dolayı, temel doğruluklarda tek ölçüt duygu ya da "gönül"dür. Geometrinin temel ilkeleri sezgisel olarak, "gönülce" bilinir.

Tanrı

Usun ilk ilkeleri bulamayışının bir nedeni de Pyrrhoncu Kuşkuculuk'un belirlediği sınırlardır. Doğru diye inanılan her ilkeden kuşkulanmanın bir gereği vardır. Ancak, Pascal'a göre tutarlı Pyrrhonculuk'u sonuna dek götürmek olanaksızdır. Bu noktaya gitmek insanın doğasına aykırıdır. Doğa, insanın her şeyden kuşku duyacağı bir duruma girmesini önler. Us, ilk ilkeleri temellendiremiyorsa bunun nedeni Kuşkuculuk'un geçerliliği değil usun yetersizliğidir. Demek ki, bilginin temeli ussal değildir, böyle de olmamalıdır. Usla edinilen karışıklık ve çelişki, gönülle ulaşılan ise gerçek bilgidir. Gönül inanç yolu, Tanrı'nın yoludur. Gerçek bilgiyi oluşturan temel ilkeleri inanç ve içe doğuşa bağlayan Pascal, bilgi sorununu bir din sorununa indirger.

Tanrı'nın varlığına inanmak, bir gönül işidir. Ancak bu inanç ussallık dışı da değildir. Pascal, Tanrı'nın varlığına inanmanın ussal olduğunu göster-

Gerçeği Gönülle Bilmek

Kesin ve genel geçerlik taşıyan bilgiye deney ve us ilkelerine dayanılarak varılamayacağı görüşü, tektanrıcı dinlerden kaynaklanan bir inancın etkisiyle, yeni bir öğreti niteliği kazanmıştır. İlk Çağ'da kuşkucu bilgelerin ileri sürdükleri bir düşüncenin yeniden gündeme getirilmesiyle bağlantılı olan bu öğretiye göre, us sınırlıdır, eksiktir. Bir us varlığı olan insanın, yapısı gereği, tanrısal ve evrensel gerçekleri kavrama olanağı yoktur. Çünkü insanın sınırlı olmasına karşın Tanrı ve tanrısal evren sınırsızdır. Sınırlının sınırsızı bilmesi de söz konusu değildir. Oysa insan bilmek isteyen, sürekli bir öğrenme eğilimi olan varlıktır. Onun bu gereksinmesini gidermek için yol gösterici, aydınlatıcı bir ışık, bir kılavuz gerekir. Tanrıbilimcilere göre bu ışık ancak tanrısal kayra (gratia) olabilir. Tanrısal kayra da usu değil gönülü aydınlatır. Bu aydınlatma bir içedoğuş biçimindedir ve bilmeyi gerçekleştiren sezgiyi oluşturur.

Tanrısal kayra ile aydınlanan gönül, usun sınırlarını aşan, "bilinemez"i kendiliğinden görür, kavrar. Bilinemezin bilinmesini sağlayan bu görüşe bir öğreti niteliği kazandıran İslam düşüncesinde Tasavvuf, Hıristiyanlık'ta tanrıbilimdir. Batı'da, ilkin biraz değişik nitelikte, Augustinus'un* ortaya attığı bu düşünce, daha sonraları sorunlara matematik ilkelerine göre çözüm aramayı yeğleyen bilgelerce geliştirilmiş, özellikle tanrıbilim alanına aktarılmıştır. Felsefeyle tanrıbilimi uzlaştırmaya çalışanların bir yöntem olarak benimsedikleri bu görüş, Rönesans başlangıcında usu şaşmaz kılavuz diye görenlerce de tutulmuş, kimi matematik sorunlarının çözümünde yararlı sayılmıştır. Rönesans'tan sonra matematik yönteme dayanan filozofların çoğu sezgiye önem verdiler, bir takım gerçeklerin önce sezgiyle kavranıp sonra us ölçülerine göre düzenlenmesi gereğini ileri sürdüler. Ancak salt sezgici olmayan, tanrısal kayrayı tek ışık diye benimseyen bu filozoflardan ayrı olarak, Pascal, gönülde içe doğuşla oluşan bir bilme yetisinin varlığını savundu. Ona göre bu yeti bir ışık niteliğindedir ve gönülün görmesini sağlar. Bu görme eylemi de sezgiyle gerçekleşebilir. Böyle bir düşünce, felsefe dizgesi niteliği taşımamasına karşın, İlk Çağ'da Arkhimedes'te* görülür. Suya batırılan bir nesnenin, taşırdığı su niceliğince, kendi ağırlığından yitirdiği kuramını içeren bu görüşün sezgiden kaynaklandığı bilinmektedir. Pascal bu görüşten yola çıkarak, biraz da tanrıbilimden esinlenerek, gönülle bilme, gönülle görme yetisinin önemini vurguladı. Aydınlanma Çağı'nda yalnız matematikte değil fizik, felsefe ve psikolojide de geçerli olduğu ileri sürülen sezgi kavramı 19.yy sonlarında, Bergson'un* elinde yeni bir biçim aldı. William Hamilton'un* psikolojiye uyguladığı sezgi yöntemi Brouwer*, Weyll ve Heyting gibi matematikçilerce de benimsenmiştir.

mek için bir uslamlama ortaya atmıştır: Eğer Tanrı varsa o, insan için sonsuz ölçüde, anlaşılmaz bir varlıktır. Ancak o, ya vardır ya da yoktur. İnsan da bu ikisinden hangisinin doğru olduğunu bilemez. Oysa Tanrı'nın var olmadığını söylemek, Tanrı gerçekten yoksa, bir şey değiştirmez, Tanrı gerçekten varsa onu yadsıma büyük bir eksiklik olur. İnsan böylece cennete gitmeyi, sonsuz mutluluğu yitirmiş olur. Öte yandan, Tanrı'nın var olduğuna inanmak, yanlış bir inançsa bir eksiklik doğurmadığı gibi, doğru bir inançsa istenilen her şeye kavuşmanın anahtarıdır. Bilgiye varmak için kendini Tanrı'ya vermeli, tutkuları dizginlemelidir. İnsan kendi iç dünyasının bilmecelerini ancak bu yöntemle çözebilir. Bilgiye olanak sağlayacak dinsel yaşantı ve tanrısal ışığa bu yolla yaklaşılabilir.

Pascal'ın Jansenizm'in etkisi altında kalmadan önce yaptığı bilimsel çalışmalar ve bilim yöntemini saptadığı ilkeler büyük bir değer taşır. Özellikle matematik ve mekanik alanlarındaki katkılarıyla 17.yy'daki bilimsel atılımların olanaklı olmasını sağlayan bilim adamlarından biri olarak değerlendirilir.

- YAPITLAR (başlıca): *Essai pour le coniques*, 1640, ("Konikler ile İlgili Deneme"); *Traité du triangle arithmétique*, 1654, ("Aritmetik Üçgenin İncelenmesi"); *Lettres Provinciales*, 1656-1657, ("Taşra Mektupları"); *De l'esprit géométrique*, 1658, ("Geometri Anlayışı Üzerine"); *Pensées*, 1679, ("Düşünceler"); *Oeuvres complètes* (ö.s.), 1963, ("Bütün Yapıtları").

- KAYNAKLAR: L.Lafuma, *Histoire des Pensées de Pascal, (1656-1952)*, 1954; J.Laporte, *Le Coeur et la raison selon Pascal*, 1950; E.Mortimer, *Blaise Pascal*, 1959.

- BAKINIZ: APOLLONİOS, ARNAULD, AUGUSTINUS, DESCARTES, FERMAT, JANSENIUS, TORRICELLI.

PASINETTI, Luigi Lodovico (1930)

İtalyan, iktisatçı. İşçilerin tasarruflarıyla kâr elde ettiklerini ileri sürerek yeni bir bölüşüm modeli oluşturmuştur.

12 Eylül 1930'da Bergamo'da doğdu; Milano'daki Università Cattolica del Sacro Cuore'de, Cambridge ve Harvard üniversitelerinde öğrenim gördü. 1961-1973 arasında Cambridge Üniversitesi'ne bağlı King's College'da öğretim üyeliği yaptı. 1980'den bu yana (1985) Università Cattolica del Sacro Cuore'de iktisat profesörüdür.

Pasinetti, 1950'lerde Neo-Klasik iktisada karşı çıkarak, özellikle sermaye ve kâr oranı konularında bu akımın iç tutarlılığını sorgulayan Joan Robinson, N.Kaldor ve P.Sraffa ile birlikte, Cambridge Okulu'nun başlıca temsilcileri arasında sayılmaktadır. Cambridge Okulu üyeleri, bir yandan Ricardo'ya, bir yandan Keynes'e dayanarak farklılaşmakla birlikte, mikroekonomik yaklaşım yerine makroekonomik yaklaşıma öncelik vererek, Neo-Klasik iktisattan kalın bir çizgiyle ayrılmaktaydılar. Neo-Keynesçi gelenek içinde yer alan Pasinetti, Keynes, Kalecki ve Harrod'un yaklaşımlarını izleyerek, esas olarak bölüşüm ve iktisadi büyüme ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Kaldor'un ve Pasinetti'nin çalışmaları, Harrod-Domar büyüme modelinin, iktisadi sistemlerin ya bıçak sırtı bir dengede olacağı, ya da dengede büyümenin olanaklı olmadığı biçimindeki ikileminin giderilmesi için, uzun dönem büyüme dengesi ve uzun dönem bölüşüm sorununa bir çözüm getirme çabası olarak değerlendirilmektedir.

Büyüme sırasındaki bölüşüm-birikim sürecini inceleyen Pasinetti, Kaldor'dan farklı olarak, işçi sınıfının tasarruflarını kapitalistlere borç vererek kâr ya da faiz aldıklarını varsayarak, faiz oranını modele kattı. Ama, faiz oranının uzun dönemde kâr oranına eşitleneceğini ileri sürerek, kapitalistlerin, tasarrufları karşılığında işçilere ödedikleri gelirin toplam kârların bir parçası olduğu ve işçilerin hem ücret hem de kâr geliri elde ettikleri sonucuna vardı. Bu durumda, ulusal gelirin kârlar ve ücretler olarak bölünüşüyle, sınıflar arasındaki bölüşümü arasındaki özdeşliğin ortadan kalktığını ileri sürdü.

Dinamik denge ya da durağan durum dengesinin sağlanacağını göstermeye çalışan Kaldor modelinin bir tamamlayıcısı olma niteliğini taşıyan Pasinetti modeli, bu dengeyi ve tam istihdamın gerektirdiği yatırımların yapıldığını varsayarak gelir bölüşümüne ilişkin sonuçlara varmaktadır. Pasinetti'ye göre, işçilerin tasarrufları aynı zamanda kâr getirdiğinden, kârlarla ücretler arasındaki bölüşüm ve kâr oranı bu tasarruf eğiliminden bağımsız olmakta ve yalnızca ulusal gelirin sınıflar arasındaki paylaşımını etkilemektedir. Kârlar ve kâr oranı, kapitalistlerin birikim ve tasarruf oranları tarafından belirlenmektedir.

- YAPITLAR (başlıca): *Growth and Income Distribution*, 1974, ("Büyüme ve Gelir Bölüşümü"); *Lectures on the Theory of Production*, 1977, ("Üretim Kuramı Üzerine Dersler"); *Structural Change and Economic Growth*, 1981, ("Yapısal Değişim ve İktisadi Büyüme").

- BAKINIZ: DOMAR, HARROD, KALDOR, KEYNES.

PASOLINI, Pier Paolo (1922-1975)

İtalyan sinema yönetmeni, senaryo yazarı ve kuramcı. Marxizm'den, Hıristiyan dininden ve Freud'dan etkiler içeren filmleri büyük tartışmalara yol açmıştır.

5 Mart 1922'de Bologna'da doğdu, Kasım 1975'te Roma yakınlarında öldü. Bologna Üniversitesi'nde önce sanat tarihi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra da edebiyat okudu. Savaş sırasında, köylülerin zengin toprak sahiplerine karşı mücadele ettikleri Friuli'de yaşadı. Yapıtlarının temelini oluşturan Marxist düşünceyle ilk kez burada karşılaştı. Üniversitede okuduğu yıllarda ilk şiirlerini yayımladı. 1950'lerde edebiyatla uğraşmayı sürdürdü. 1954'te senaryo yazarı

olarak sinemaya geçtiği zaman tanınmış bir romancı ve denemeciydi.

Mario Soldati'nin *La donna del fiume* (Irmağın Kadınları) adlı filminde başladığı senaryo yazarlığını Fellini ve Bolognini'yle birlikte çalışarak sürdürdü. 1961'de ilk filmi *Accotone*'yi ("Dilenci") yönetti. Kendi romanından uyarladığı bu film, Roma'nın kenar mahallelerinde serserilere, dilencilere ve yasa kaçaklarına getirdiği çarpıcı bakış açısıyla başarı kazandı. İkinci filmi *Mamma Roma*'da içinde bulunduğu bataktan kurtulmaya çalışan Romalı bir fahişenin öyküsünü anlattı.

Pasolini bu dönemdeki film ve romanlarında, Marxist ve dinsel yaklaşımları kaynaştırmaya çalışarak, gecekondu mahallelerinde yaşayan işçileri sevecenlikle ele almıştır. İlk iki filminin hem içeriğini, hem de biçimini edebiyatçı yanı önemli ölçüde etkilemiştir.

Pasolini'nin radikal dinsel görüşleri *RoGoPaG* adlı filmin, yönettiği "La ricotto" adlı bölümünde daha da belirginleşti. Bu bölüm yüzünden Kilise'ye hakaret ettiği gerekçesiyle tutuklandı ve mahkûm oldu. Dinsel öykülerin Hollywood üslubuyla anlatılışını alaya aldığı bu kısa bölümü, *İncil*'in yaratılışını kendi görüşlerine göre anlattığı *Il vangelo secondo Matteo* ("Aziz Matta'ya Göre İncil") izledi. Pasolini bu filmde oyuncu olmayan insanlara rol verdi, Meryem Ana'yı da kendi annesine oynattı. Belgesel bir havada gelişen film İsa'yı, ayaktakımı arasından çıkan bir devrimci önder olarak gösteriyordu.

Sonraki yıllarda Pasolini sinemada şiirselliği arayarak birbirinden farklı türlerde filmler yaptı. Yunan klasiklerinden, Orta Çağ edebiyatından ve Arap masallarından yaptığı uyarlamaların yanı sıra, siyasal ve toplumsal tutumunu daha açık bir biçimde ortaya koyduğu, daha geniş ilgi gören güncel konulu yapıtlar gerçekleştirdi. *Edipo Re* ("Kral Oedipus") ile Türkiye'de çekilen ve başrolde ünlü soprano Maria Callas'ın oynadığı *Medea*'dan başka, değişmez temaları cinsellik, şiddet, din ve sınıf ilişkilerinin öne çıktığı üçlemesi *Il decamerone* (Dekameron'un Aşk Hikâyeleri), *I racconti di Canterbury* ("Canterbury Öyküleri") ve *Il fiore delle mille e una notte* ("1001 Gece Masalları") önemli tarihsel uyarlamalardı. Hıristiyanlık ile Marxizm arasındaki ilişkileri ele aldığı alegorik güldürü *Uccelacci e uccellini* ("İyi Kuşlar Kötü Kuşlar"), kapitalist topluma sert eleştiriler getiren ve tek bir kahramandan çok birçok kişilik üstünde duran bir filmdi. Kendi romanından uyarladığı *Teorama* ile iki bölümlük *Porcile* ("Domuz Ahırı") Pasolini'nin geniş ilgi gören ve tartışmalara yol açan güncel konulu başka yapıtları oldu.

Filmlerindeki oldukça cüretli cinsel yaklaşım ve düzen karşıtı temalar yüzünden İtalyan Kilisesi ve yetkilileri ile sık sık çatışmaya giren Pasolini, kendi filmlerini andırır biçimde, eşcinsel ilişki içinde olduğu öne sürülen on yedi yaşındaki bir genç tarafından öldürüldü.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Acattone*, 1961, ("Dilenci"); *Mamma Roma*, 1962; *RoGoPaG*, 1962, ("La ricotto" bölümü); *La rabbia* (I.bölümü), 1963, ("Öfke"); *Il vangelo secondo Matteo*, 1964, ("Aziz Matta'ya Göre İncil"); *Uccelacci e uccellini*, 1966, ("İyi Kuşlar Kötü Kuşlar"); *Edipo Re*, 1967, ("Kral Oidipus"); *Teorema*, 1968; *Amore e rabbia*, (bir bölümü), 1969, ("Aşk ve Öfke"); *Porcile*, 1969, ("Domuz Ahırı"); *Medea*, 1970; *Il decamerone*, 1971, ("Dekameron'un Aşk Hikâyeleri); *I racconti di Canterbury*, 1972, ("Canterbury Öyküleri"); *Il fiore delle mille e una notte*, 1974, ("1001 Gece Masalları"); *Salò o le centoventi giornate di Sodoma*, 1975, ("Salo-Sodom'un 120 Günü"); *Orestiade Africano*, (ö.s.), 1976; *La ricotta*, (ö.s.), 1976.

• **KAYNAKLAR:** M.Gervais, "Kilisenin Vaftiz Ettiği Marksizm: Pasolini'nin Çelişkisi", *Yeni Sinema*, (27), 1969; O. Stack, *Pasolini*, 1969; "Pasolini ile Konuşma", *Cep Dergisi*, (16), 1968; "Pasolini'yle Söyleşi", *Yeni Sinema*, (30), 1970; "Pasolini'nin Sineması Gerçeği İletme Çabasındaydı", *Milliyet Sanat Dergisi*, (158), 1975.

PASSER, Ivan
(1933)

Çekoslovak sinema yönetmeni. Ülkesinde ün kazandıktan sonra ABD'de çalışmaya başlamıştır.

Çekoslovakya'da doğdu. İki yıl Prag Sinema Okulu'na devam ettiyse de, ailesi sinemayla uğraşmasına karşı çıktığı için, bitiremeden ayrıldı. Ancak ondaki sinema yeteneğini geliştirmek isteyen Brynych ve Jasný gibi yönetmenler onu yanlarına yardımcı olarak aldılar. Passer ayrıca okul arkadaşı yönetmen Miloš Forman'ın film çalışmalarına da katıldı.

1964'te ilk filmi *Fadni odpoledne*'yi ("Sıkıcı Bir Öğleden Sonra") yönetti. Aslında başka bir filmin bir bölümü olarak tasarlanan bu yapıt fazla uzun olunca tek başına gösterime çıkarıldı ve geniş ilgi gördü. Futbol tutkunluğunu konu alan filmde incelikli yorumlar ve titiz gözlemler dikkati çekiyordu. Passer bunu izleyen filmi *Intimní osvětlení*'de ("Loş Işıklandırma") özgün üslubunu geliştirdi. Uluslararası düzeyde ilgi gören film, Forman'la birlikte Passer'in, genç Çekoslovak sinemasının yaratıcılarından biri olarak ünlenmesine yol açtı.

Passer bundan sonra ülkesi dışında çalışması için İtalyan yapımcı Carlo Ponti'den öneri aldı. Ancak, Forman gibi o da ABD'ye gitti ve orada film yönetmeye başladı. ABD'deki ilk filmi *Born to Win*'le ("Yenmek İçin Doğmuş") başarılı olduysa da daha sonraki filmlerinde aynı düzeyi tutturamadı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Fadni odpoledne*, 1964, ("Sıkıcı Bir Öğleden Sonra"); *Intimní osvětlení*, 1966, ("Loş Işıklandırma"); *Born to Win*, 1971, ("Yenmek İçin Doğmuş"); *Law and Disorder*, 1974, ("Kanun ve Kargaşa"); *The Crime and the Passion*, 1976, ("Suç ve Tutku"); *Silver Bears*, 1977, ("Gümüş Ayılar"); *Cutter's Way*, 1981, ("Cutter'ın Yolu").

• **KAYNAKLAR:** P.Asame "Ivan Passer'le Konuşma", *Cep Dergisi*, (5), 1967.

PASTERNAK, Boris
(1890-1960)

SSCB'li şair ve romancı. Yapıtlarında doğa tutkusunu doğaya ilişkin imgelerle dile getirmiş, insan ve toplum sorunlarını kaynaşmış bir bütünlük içinde yansıtmıştır.

Boris Leonidoviç Pasternak 18 Şubat 1890'da Moskova'da doğdu, 30 Mayıs 1960'ta Peredelkino'da öldü. Babası akademi üyesi ressam Leonid Pasternak, annesi ünlü konser piyanisti Rosa Kaufmann'dı. Pasternak'ın çocukluğu sanatçıların oluşturduğu bir çevrede geçti. Küçük yaşta resim ve müzikle ilgilendi, ünlü besteci Aleksandr Skriyabin'in etkisiyle bir süre müzik eğitimi gördü. 1909'da müzik eğitimini bırakarak Moskova Üniversitesi'nde felsefe okumaya başladı. 1912'de Almanya'ya giderek Marburg Üniversitesi'nde bir süre felsefe derslerini izledi. İtalya üzerinden Moskova'ya döndükten sonra Moskova Üniversitesi'ndeki öğrenimini tamamladı.

İlk şiir kitabı *Bliznec v Tucah*'ı ("Bulutlarda Bir Çift") 1914'te gelecekçi (fütürist) şair Nikolay Asayev'in (1889-1963) önsözüyle yayımlandı. Pasternak, aralarında Mayakovski'nin de bulunduğu gelecekçi şairler topluluğuna katıldı. En başarılı şiirlerini ise 1917-1923 arasında yazdı. Bunlardan *Poverh Bar'erov* ("Engellerin Üstünden") 1917'de, *Sestra moya jizn* ("Kızkardeşim Hayat") 1922'de, *Temy i variatsii* ("Tem ve Çeşitlemeler") 1923'te yayımlandı. İlk şiirlerinde A.Blok, Fyedor Tyuçev (1803-1873) ve R.M.Rilke'nin etkilerinden kurtulamayan Pasternak, bu üç lirik kitabında da özgün bir kişilikle okurun karşısına çıktı. Özellikle *Sestra moya jizn*'de bütün yapıtlarında rastlanan büyük doğa sevgisini kendine özgü bir imge zenginliği ve sözdizimi ama aynı zamanda da geleneksel Rus şiirinin biçimsel yalınlığı içinde dile getirmeyi başardı. 1927'de yayımlanan *Devyat'sot pyatyi god* ("1905 Yılı") ve *Leitenant Schmidt* ("Teğmen Schmidt") adlı kitaplarıyla epik şiir türünün de başarılı örneklerini verdi. 1932'de *Vtoroe rozdenie*'yle ("İkinci Doğuş") yeniden lirik şiire döndü. Gürcü şairlerle kurduğu dostluğu nedeniyle onlardan bir dizi şiir çevirdi. Ülkesinin sorunlarına ve devrime karşı hiçbir zaman kayıtsız kalmamış olmakla birlikte siyasal etkinliklerden her zaman uzak durdu. Onun bu çekingenliği, 1934'ten sonra, sanatın Komünist Parti'ce yönlendirilip denetlendiği dönemde uzun süre şiir yayımlamamasına yol açtı. O günlerde Shakespeare'in *Hamlet, Antonius ile Kleopatra, Romeo ile Juliet, Othello, Kral Lear* ve *IV.Henry* gibi oyunlarını, Goethe'nin *Faust*'unu Rusça'ya çevirdi. 1943'te yayımladığı *Na rannih poezdan* ("Erken Trenler") ve 1945'te onu izleyen *Zemnoy prostor* ("Yeryüzü Enginliği") adlı kitaplarındaki şiirlerinde klasik bir yalınlığa yöneldi.

Pasternak yazarlık yaşamının ilk dönemlerinde düzyazı türünde de başarılı örnekler vermişti. Bunlar arasında "Lyuvers'in Çocukluğu" adlı uzun öyküsü ile *Vozdusnye puti* ("Hava Yolları") ve otobiyografi denemesi *Okhranaya gramota* ("Muhafız Belgesi") onun bu alandaki ustalığını kanıtlayan yapıtlardır. Pasternak 1946'da, parti yöneticilerinin bireyci saydıkları yazarlara karşı yeniden tavır almaları üzerine, 1930'ların başından beri tasarladığı *Doktor Jivago* adlı romanı üzerinde çalışmaya başladı. 1957'de tamamlanan romanın, SSCB'de yayımlanması yasaklanınca, aynı yıl Milano'da Rusça olarak basıldı ve kısa zamanda yabancı dillere çevrildi. Pasternak'ın 1958'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü alması kendi ülkesinde büyük tepkilere yol açtı. Pasternak bu tepkiler yüzünden ödülü kabul edemeyeceğini açıklamak zorunda kaldı. Ancak bu açıklama onun Sovyet Yazarlar Birliği'nden çıkarılmasını önleyemedi.

İlk şiirleri

Pasternak ilk şiirlerinde Blok, Rilke, Mayakovski, Tyuçev gibi değişik şairlerin etkisi altında kalmış olsa bile, bu etkileri kendi yaratıcı kişiliğinde özümseyip, müziksel niteliği, özgün bir imge ve koşuk düzeni ağır basan, özellikle 1917-1923 arasında yoğun doğa ve yaşam tutkusu açıkça ortaya çıkan şiirler yazmıştır. Bunlarda aşk, doğa ve şiirsel yaratıcılık temalarını başarıyla işlemiştir. 1930'dan sonraysa şiirinde yenilikçi ve deneyci eğilimlerden uzaklaşarak, daha yalın, daha dolaysız, geleneksel biçimlere daha yakın bir anlatıma yöneldiği görülür. Bu döneminin en çarpıcı örnekleri *Doktor Jivago*'nun sonuna eklediği şiirlerdir. İlk dönemlerinde pagan bir duyarlığın sözcülüğünü eden Pasternak, *Doktor Jivago*'daki son dönem şiirlerinde, dolaylı da olsa, Hıristiyan'ca bir bilgeliği dile getirir.

Doktor Jivago

Doktor Jivago Pasternak'ın düzyazı yapıtlarının en başarılı ve en yetkin örneğidir. Ülkesinin 20.yy'ın ilk otuz yıllık dönemi içindeki toplumsal sarsıntılarını ve yazgıları bu sarsıntılarla belirlenen bireyleri ele alan *Doktor Jivago*, insan sevgisini kavrayan düşünsel derinliği ve eşsiz güzellikteki doğa betimlemelerine karşın, yazarının Devrim konusundaki düş kırıklığını, toplumun değişmesi konusundaki karamsarlığını da açıkça yansıttığı için ülke yöneticileri tarafından olumsuz karşılanmıştır.

Boris Pasternak bireysel yaratıcılığın toplumsal eyleme boyun eğmek zorunda kaldığı bir dönemde yetişmiş, şiirinde bireysel ve toplumsal yaşantıları organik bir bütünlüğe kavuşturmuş, toplumsal sarsıntıları kendi benliğinde derinliğine yaşayarak çağın trajik bir gerçeğini dile getirmiştir. İmge ve sözdizimi açısından Rus şiirine getirdiği yeniliklerle geleneksel Rus şiirinin yalın biçimlerini uzlaştırmış başarılı bir şairdir. *Doktor Jivago* romanı ile öbür düzyazı yapıtları da onun bu şiirsel duyarlığının başka bir türdeki başarılı örnekleridir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Bliznec v tucah*, 1914, ("Bulutlarda Bir Çift") *Poverh bar'erov*, 1917, ("Engellerin Üstünden"); *Sestra moya jizn*, 1922, ("Kızkardeşim Hayat"); *Temy i variatsii*, 1923, ("Tem ve Çeşitlemeler"); *Vozdusnye puti*, 1924, ("Hava Yolları"); *Devyat'sot pyatyi god*, 1927, ("1905 Yılı"); *Leitenant Schmidt*, 1927, ("Teğmen Schmidt"); *Okhranaya gramota*, 1931, ("Muhafız Belgesi"); *Vtoroe rozdenie*, 1932, ("İkinci Doğuş"); *Na rannih poezdah*, 1943, ("Erken Trenler"); *Zemnoy prostor*, 1945, ("Yeryüzü Enginliği"); *Doktor Jivago*, 1957, (Doktor Jivago).
- **KAYNAKLAR:** D.Davie ve A.Livingstone (yay.), *Pasternak: Modern Judgements*, 1969; H.Gifford, *Pasternak*, 1977; K.Pomorska, *Themes and Variations in Pasternak's Poetics*, 1975.

- **BAKINIZ:** MAYAKOVSKİ, RILKE.

Louis Pasteur

PASTEUR, Louis
(1822-1895)

Fransız kimya ve biyoloji bilgini. Mayalanma olayından ve bulaşıcı hastalıklardan mikroorganizmaların sorumlu olduğunu kanıtlamış, "kendiliğinden türeme" kuramını çürütmüş, pastörizasyon yöntemini ve kuduz aşısını bulmuştur.

27 Aralık 1822'de Jura yönetim bölgesindeki Dole kentinde doğdu, 28 Eylül 1895'te Paris yakınlarında, Marnes-la-Coquette kasabasındaki Villeneuve-l'Étang şatosunda öldü. Köylü kökenli bir aileden gelen ve dedelerinin mesleğini sürdürerek sepicilik yapan, beş çocuklu Jean Joseph Pasteur'ün oğluydu. Aile, oğulları beş yaşındayken, küçük bir kasaba olan Arbois'ya taşındı ve delikanlılık çağına değin bu kasabada büyüyen Pasteur, 1831-1839 arası Arbois Koleji'nde okudu. Ne var ki, sepicilikten daha iyi bir meslek seçebilmesi için yükseköğrenim yapmasını isteyen babasının umutlarını nerdeyse boşa çıkaracak kadar ilgisiz, orta halli bir öğrenciydi. Yalnızca resim yeteneği ve başarılı portre çalışmalarıyla dikkati çektiği bu ortaöğrenim döneminin son yılında, bir aile dostunun da yüreklendirmesiyle, École Normale Supérieur'e girip fen öğrenimi görmeye karar verdi.

1842'de Besançon Kraliyet Koleji'ndeki bitirme sınavlarında fizik ve kimyadan güçlükle geçer not alan Pasteur, 1843'te Paris'teki École Normale Supérieur'ün fen bölümüne kabul edildi. 1846'da, yeterlilik sınavlarını başarıyla verip, fizikte üçüncülük derecesiyle diplomasını aldı ve ünlü kimyacı Balard'ın laboratuvar yardımcılığını da üstlenerek doktora çalışmalarına başladı. 1847'de fizik ve kimya dalında doktora derecesini almasına karşın, bir yıl daha laboratuvar yardımcılığını sürdüren Pasteur, izomerlik, kristal yapı ve optik etkinlik konusundaki ilk önemli çalışmalarıyla değerini kabul ettirerek, 1848'in son ayında Strasbourg Fen Fakültesi'nde yardımcı kimya profesörlüğüne getirildi. Göreve başladıktan birkaç ay sonra, 1849 Mayıs'ında da, Strasbourg Akademisi rektörünün kızı Marie Laurent ile evlendi. Çağdaş stereokimyanın başlangıcı sayılan kristal yapı çalışmalarını yoğunlaştırdığı ve 1852'de kimya profesörlüğüne yükseltildiği Strasbourg Fen Fakültesi'nden 1854'ün son ayında ayrılarak, yeni kurulan Lille Fen Fakültesi'nde kimya profesörlüğünü ve fakültenin dekanlığını üstlendi.

Lille gibi önemli bir sanayi bölgesinde geçen bu üç yıllık sürenin bitiminde, yalnız Pasteur adını değil, gelecekte Fransa'nın özellikle şarap ve peynir sanayiini de ön plana çıkaracak olan mayalanma (fermentleşme) kuramının temel çerçevesini oluşturdu. 1857 Ekim'inde, Paris'teki eski okulunun, École Normale Supérieur'ün yöneticiliğine ve bilimsel araştırma başkanlığına atanma kararını sevinçle karşılayan, ancak ne işe yarar bir laboratuvarı, ne de araştırma giderleri için belli bir ödeneği olan bu kurumda oldukça güç yıllar geçiren Pasteur, sonunda parasal güçlükleri aşıp iyi bir laboratuvar kurmayı başardı. Otuz bir yılını verdiği bu okulda, süt ve alkolün yanı sıra tartarik, asetik ve bütirik asitlerdeki mayalanma olayını, havasız (anaerobik) yaşam ve hastalık yapıcı mikroorganizmalar kuramını, çeşitli ipekböceği hastalıklarının nedenlerini, şarbon hastalığı ile tavuk kolerasının etkenlerini açıkladı, bu hastalıklara ve kuduza karşı etkili ilk aşıları hazırladı, bağışıklıkbilimin ve koruyucu hekimliğin temellerini attı. İnsanüstü bir çabanın ürünü olan bu verimli dönemde, idarecilik görevlerine ve laboratuvar araştırmalarına ek olarak, 1863'ten 1868'e değin École des Beaux-Arts'da jeoloji, fizik ve kimya profesörlüğünü üstlenip, bu bilim dallarının güzel sanatlara uygulanmasına ilişkin dersler veren Pasteur, 1867'de araştırmalarına yeterince zaman bırakmayan okul yöneticiliğinden çekildi. Hemen ardından, Fransız Milli Eğitim Bakanlığı'nca Sorbonne'da kimya profesörlüğüne atandı ve fizyolojik kimya araştırmalarını sürdürebilmek için École Normale'de kurulmasını önerdiği yeni laboratuvarın yöneticiliğine getirildi.

Fransa-Prusya Savaşı nedeniyle yapımı oldukça geciken bu laboratuvarda, 1871'den sonra, özellikle Roux ve Charles Édouard Chamberland (1851-1908) gibi değerli asistanlarının yardımıyla şarbon, tavuk kolerası, kuduz gibi bakteri ve virüs hastalıkları, bağışıklık mekanizması ve aşı hazırlama teknikleri konusunda çalışan Pasteur, köpekler üzerindeki kuduz incelemelerini rahatça sürdürebilmek için hükümetten kent dışında geniş bir alan isteyince, ünlü Pasteur Enstitüsü'nün ilk çekirdeği kurulmuş oldu. 1885'te, kentin güneybatısında, Saint-Cloud yakınlarındaki Villeneuve-l'Étang parkında bulunan eski imparatorluk şatosu bu amaca uygun olarak düzenlendi ve 14 Kasım 1888'de Pasteur Enstitüsü aynı yerde çalışmaya başladı. Ölümüne değin Pasteur'ün yönetiminde hızla gelişen ve 1967'de bir vakıf haline dönüştürülen bu kuruluş, günümüzde, pek çok ülkeye yayılmış geniş bir araştırma, eğitim, aşı ve serum üretim ağının merkezidir.

Beş çocuğundan üçünü çok küçük yaşlarda yitiren Pasteur'ün oğlu diplomatlığı seçmiş, damadı René Vallery-Radot sonradan Pasteur'ün en ayrıntılı

yaşamöyküsünü yazmış, kızından olma torunu, hekim ve yazar Louis Pasteur Vallery-Radot (1886-1970) ise, dedesinin tüm yapıtlarını, mektup ve yazışmalarını, fotoğraflarını derleyip yayımlayarak bilim dünyasına kazandırmıştır. 1868'de geçirdiği bir beyin kanamasından sonra sol yanına felç inen ve konuşma güçlüğü çeken, ileri yaşlarında da birkaç kez kalp krizi geçiren Pasteur'ü, 70. yaşgününü kutlamak için Sorbonne'un büyük anfisinde toplanmış binlerce öğrenci, bilim adamı ve yabancı diplomatın karşısına, cumhurbaşkanı Sadi Carnot kollarında taşıyarak getirmişti. Ölümünde devlet töreniyle Nôtre Dame Kilisesi'ne gömülen Fransa'nın "ulusal kahramanı", bir yıl sonra Pasteur Enstitüsü'ndeki anıtsal mezarına taşındı.

1862'de Fransız Bilimler Akademisi'nin, 1869'da Londra'daki Royal Society'nin, 1873'te Fransız Tıp Akademisi'nin, 1882'de Fransız Akademisi'nin üyeliğine seçilen, Légion d'honneur'ün 1853'te "chevalier", 1881'de en yüksek derecesi olan "büyük haç" nişanı verilen Pasteur, Royal Society'nin Rumford (1856) ve Copley (1874) madalyaları, 1867 Uluslararası Paris Sergisi'nin büyük ödül madalyası dışında sayısız bilim ve para ödülü almıştır.

Pasteur'ün çalışma alanına giren konuların çeşitliliği ve kırk yedi yıllık araştırmacılık yaşamında gerçekleştirdiği başarıların sayısı, bilim tarihinde eşine az rastlanır örneklerden biridir. Bu verimli çalışma kabaca dönemlere ayrıldığında, 1847'den 1857'ye değin uzanan on yıllık sürenin kristalbilim, 1857-1865 arası mayalanma, mikroorganizma ve kendiliğinden türeme kuramları, 1865-1870 arası ipekböceği hastalıkları, 1871'den 1876'ya değin gene mayalanma ve kendiliğinden türeme, 1877 ile 1895 arasındaki on sekiz yılın ise şarbon ve kuduz başta olmak üzere bulaşıcı hastalıkların nedenleri ve koruyucu önlemler konusunda yoğunlaştığı söylenebilir.

▶ 1847'de, fizik doktorasını aldıktan hemen sonra, kimyasal yapısı aynı olan (izomer) maddelerin ışığın polarılma düzlemi üzerindeki etkilerini araştırmaya başlayan Pasteur, izomer olduğu bilinen tartarik asit ve rasemik asit tuzlarını kristalleştirip mikroskopla incelediğinde, tartarik asit kristallerinin ışığın polarılma düzlemini sağa döndürmesine karşılık, rasemik asit kristallerinin optik etkinliği olmadığını gördü. Bu gözlem, Biot ve Mitscherlich'in çalışmalarını doğrulamakla birlikte, aynı yapıdaki iki bileşikten birinin etkin, öbürünün etkisiz olması kabul edilir bir olgu değildi. İncelemelerini sürdüren Pasteur, rasemik asit kristallerinden kimisinin sağa, kimisinin sola eğimli olduğunu farkedince, bu iki tür kristali tek tek birbirinden ayırdı ve her iki çözeltinin, polarılmış ışığı, birbirine ters yönde olmak koşuluyla aynı derecede döndürdüğünü gördü. Başlangıçta rasemik asit kristallerinin optik etkinlik göstermemesi, birbirinin aynadaki görüntüsü (sağ-sol el simetrisi) olan ve polarılmış ışığı ters yönlere saptıran bu iki ayrı kristal yapının birbirinin etkisini gidermesinden ileri geliyordu. Pasteur'ün bu çalışması çağın en ünlü kimyacılarının övgüsüyle karşılandı ve optik etkinliği birbirinin tersi olan iki maddenin eş sayıdaki moleküllerinden oluşmuş kimyasal karışımlara "rasemik" adı verildi. Rasemik asit kristallerindeki ters simetri olgusunu yaygınlaştırarak asimetrik molekül kavramına ulaşan ve atomlarının yapısı aynı olmakla birlikte uzaydaki yerleşme düzeni farklı olan kimyasal maddelerin değişik özellikler kazanacağını öne süren Pasteur'ün bu savı, stereokimyanın habercisiydi.

Mayalanma ve "pastörizasyon"

Lille Üniversitesi'ne geçtikten sonra, iktisadi etkinliği büyük ölçüde şarapçılığa dayanan bu yörede mayalanma olayını araştırmaya başlayan Pasteur, rasemik bir karışım olduğu için optik etkinlik göstermeyen amonyum paratartaratın, mayalandıktan sonra, polarılmış ışığı sola saptırdığını ve karışımda yalnızca levojir (optik etkinliği sola doğru olan) amonyum tartarat moleküllerinin kaldığını gördü. Dekstrojir (optik etkinliği sağa doğru olan) türün mayalanma sürecinde yok olmasını, mayalanmaya yol açan bir mikroorganizmanın beslenmek için ortamdan yalnızca bu tür tartaratı seçip almasına bağladı. Birkaç yıl sonra da bu mikroorganizmanın *Penicillium glaucum* türü bir küf mantarı olduğunu kanıtladı. Ardından, sulandırılmış taze bira mayalarının mikroskopta küçük, yuvarlak kürecikler biçiminde görüldüğünü, aynı sıvıya biraz şeker ve kireç katıldığında (ya da bira ekşiyip bozulduğunda) maya hücrelerinin ipliksi uzantılarla yuvarlaklığını büyük ölçüde yitirip, biçimsiz çökeltilere dönüştüğünü gözlemledi. Bu çalışmalarını yayımlayıp, mayanın kimi kez oksijensiz ortamda da yaşamını sürdürebilen canlı bir organizma olduğunu ve alkol mayalanması ile laktik asit (süt) mayalanmasının ayrı mikroorganizmalardan ileri geldiğini açıklaması, mayalanma olayının kimyasal bir süreç olduğunu savunan mekanikçi görüşten kimyacılarla, özellikle Leibig ile Pasteur arasında çok uzun bir tartışmanın başlangıcı oldu.

Alkol, süt, tereyağı, peynir ve sirke mayalanmalarını inceleyip, sorumlu mikroorganizmaları tanımladıktan sonra, ekşime, köpürme ve renk kararması gibi, şarapta zamanla ortaya çıkan bozulmaları araştırmaya başlayan Pasteur, bugün kendi adıyla anılan konserve tekniğine bu yoldan ulaştı. Bozulmaya neden olan mikroorganizmaları öldürmek için, şarabı kapalı bir kapta, 60 ile 100° arasındaki bir sıcaklıkta birkaç saat ısıtıp hızla soğutmayı önerdi. Şarap, bira, süt, meyva suyu gibi tüm mayalanabilir sıvılara uygulanan "pastörizasyon" yöntemi, önce Fransız ordusunda, sonra sanayide uygulanarak tüm dünyaya yayıldı.

◀ *Kristalbilim incelemeleri, optik etkinlik ve rasemik maddeler*

Kendiliğinden türeme kuramının yıkılışı

Bütün bu çalışmalar Pasteur'ü doğal olarak, çağının ünlü doğa bilgini ve düşünürlerince desteklenen "kendiliğinden türeme" kuramının doğruluğunu sınamaya götürdü. Mikroorganizmaların ve genelde yaşamın, canlı ya da cansız maddeden kendiliğinden türeyip türemediğini araştırmak için düzenlediği değişik deneylerin yanı sıra, özellikle, üzerine küçük hava delikleri açılmış, uzun ve eğik boyunlu şişelere doldurduğu steril sıvılardan bazılarının kaynatılıp soğutulduktan sonra hiç bozulmadan kaldığını, buna karşılık kaynatılmayan sıvıların üzerinin iki-üç gün sonra bir küf tabakasıyla örtüldüğünü gösterdi. Bu ve benzeri deneylerle kendiliğinden türeme kuramına yıkıcı bir darbe indiren Pasteur'ün çalışmaları bilim adamları arasında büyük bir heyecan yarattı ve bu kuramın baş savunucusu, Fransa'nın ünlü doğabilimcilerinden Félix Archimède Pouchet (1800-1872) ile aralarında, ancak Bilimler Akademisi'nin kurduğu bir

komisyonun hakemliğiyle ve Pasteur'ün yengisiyle sonuca bağlanan çok sert bir tartışmaya yol açtı.

Pasteur'ün bundan sonraki çalışmaları, özellikle Fransız ekonomisinde önemli bir payı olan ipek üretimini tümüyle baltalayabilecek boyutlara varan ipekböceği hastalıklarının araştırılmasına ilişkindir. 1865'te Fransız hükümetinin görevlendirmesiyle bu konuya eğilen Pasteur, beş yıl sonra ipekböceklerinde çok sık görülen "karataban" ve "sütleğen" hastalıklarının etkeni olan mikroorganizmaları tanımlayarak, bu basillere karşı ipekböceklerini korumanın ve hastalığın bulaşmasını engellemenin yollarını açıkladı.

Hastalıkların nedeni: Mikroorganizmalar

İpekböceği hastalıklarını incelemeye başlarken bile, mayalanma ile hastalığın, benzer yönleri olan bir "bozulma süreci" olduğuna inanan Pasteur, uygun bir ortamda üreyerek mayalanmaya neden olan mikroorganizmaların, ipekböceğinin vücuduna yerleşerek hastalığa yol açabileceğini düşünüyordu. Araştırmaları bu düşüncesini doğrulayınca, tüm bulaşıcı hastalıkların değişik tür mikroorganizmalardan kaynaklandığı inancı giderek güçlendi. Gerçi ne bu yeni bir düşünceydi, ne de mikroorganizmaları ilk gözlemleyen kişi Pasteur'dü, ama, hastalıkların mikroplardan ileri geldiğini canla başla savunarak çağdaş ve bilimsel tıbbın doğmasında başrolü oynayan Pasteur oldu. Onun görüşünü ve hastalık yapıcı mikroorganizmaların varlığını hemen benimseyerek, antisepsi yöntemleriyle, enfeksiyondan ileri gelen ameliyat sonrası ölüm oranını hızla düşüren Lister'ın çalışmaları da bu kuramın kuşkuya yer bırakmayacak biçimde tıbba yerleşmesini sağladı.

Şarbon ve kuduz aşıları

Özellikle koyunlarda büyük salgınlara ve kitle halinde ölüme yol açan şarbon hastalığının yenilmesi de, Pasteur'ün çabalarının ürünüdür. Bu hastalığın, daha önce Davaine'in hastalıklı hayvanların kanında gözlemlediği bir çomak bakteriden (şarbon basili) ileri geldiğini doğrulayıp kanıtladıktan sonra, 1881'de, Roux ve Chamberland ile birlikte, zayıflatılmış şarbon basilleriyle hazırladığı aşı, şarbonu ölümcül bir hastalık olmaktan çıkardı. Aynı yöntemle tavuk kolerasının etkenini tanımlayıp koruyucu aşısını geliştiren, hayvanlarda görülen kangrenli septiseminin, kemik iliği iltihaplanmasının ve loğusa hummasının nedeni olan mikroorganizmaları bulan Pasteur, Koch ile birlikte bakteriyolojinin kurucusu sayılır. Virüs hastalıklarının tanımlanmasına ve koruyucu aşılama yönteminin geliştirilmesine yönelik çalışmalarının kuşkusuz en önemlisi, kaçınılmaz ve korkunç bir ölümle sonuçlanan kuduz hastalığına karşı kazandığı zaferdir. 1881'de, gene en büyük yardımcılarıyla birlikte bu konudaki çalışmalarına başlayan Pasteur, kuduz bir köpekten alınan beyin sıvısını, sağlıklı bir hayvanın kafatasını açıp beyin yüzeyine aşıladıktan sonra, yaklaşık iki haftalık bir kuluçka döneminin bitiminde sağlıklı hayvanın tüm kuduz belirtilerini gösterdiğini saptadı. Köpekler ve maymunlar üzerinde yapılan çok uzun araştırmalardan sonra, aşı olarak kullanılabilecek zayıflatılmış (hastalık yapıcı etkisi azaltılmış) kuduz virüsünü elde etmeyi başardı.

Aşılanan yirmi köpekte olumlu sonuç alındıktan ve kuduz virüsünün sinir sistemi üzerindeki etkileri incelendikten sonra, araştırmanın en can alıcı noktasına gelinmiş, aşıyı bir insanda denemeye karar verilmişti. 6 Temmuz 1885'te, kuduz bir köpeğin ısırdığı ve hiçbir kurtuluş şansı olmayan, Joseph Meister adında dokuz yaşında bir çocuk, ilk kez kuduz aşısıyla ölümden kurtarıldı. Bir yıl geçmeden, kuduz aşısı uygulanan yaklaşık 1.500 kişiden yalnızca 7 kişinin ölmesi, aşının başarısını ve güvenilirliğini tüm dünyaya kabul ettirmişti. Pasteur'ün biyografisini yazan Dubas 1940'ta, Fransa'yı işgal eden Alman birliklerinden bir grup subayın, Paris'teki Pasteur Enstitüsü'ne giderek ünlü bilginin mezarının açılmasını istediğini ve bu emri yerine getirmek istemeyen enstitü kapıcısının, Alman subayların ısrarı karşısında çaresiz kalınca, mezarı açmaktansa kendisini öldürmeyi yeğlediğini aktarır. 64 yaşındaki bu kapıcı, Pasteur'ün yıllar önce mutlak bir ölümden kurtardığı Joseph Meister'dir.

Kuramsal ve uygulamalı çalışmalarıyla stereokimyanın öncülüğünü yapan, bakteriyoloji ve bağışıklıkbilimin temellerini atan, mayalanma ve ipekböceği hastalıklarına yönelik araştırmalarıyla sanayinin önemli dallarında temel sorunların çözümünü başaran, özellikle hastalık yapıcı mikroorganizmaların varlığını kesin bir biçimde kanıtlayarak büyük tıp devrimini gerçekleştiren Pasteur, bilim tarihinin en büyük saygıyla andığı kişilerden biridir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Études sur le vin. Ses maladies, causes qui les provoquent. Procédés nouveaux pour le conserver et pour le vieillir*, 1866, ("Şarap Üzerine İncelemeler. Şarap Hastalıkları ve Nedenleri. Şarabı Bozulmadan Saklamak ve Dinlendirmek İçin Yeni Yöntemler"); *Études sur le vinaigre, sa fabrication, ses maladies, moyens de les prévenir*, 1868, ("Sirke Üzerine İncelemeler, Sirke Yapımı, Hastalıkları ve Önleme Yolları"); *Études sur la maladie des vers à soie*, 2 cilt, 1870, ("İpekböceği Hastalıkları Üzerine İncelemeler"); *Études sur la bière*, 1876, ("Bira Üzerine İncelemeler"); *Oeuvres de Pasteur*, (ö.s.), L.Pasteur Vallery-Radot (der.), 7 cilt, 1922-1939, ("Pasteur'ün Yapıtları"); *Correspondance*, (ö.s.), L.Pasteur Vallery-Radot (der.), 4 cilt, 1940-1951, ("Yazışmalar").

- **KAYNAKLAR:** H.Cuny, *Louis Pasteur: L'Homme et ses théories*, 1963; A.Delaunay, *Pasteur et la microbiologie*, 1967; R.Dubos, *Louis Pasteur: Free Lance of Science*, 1950; E.Duclaux, *Pasteur: Histoire d'un esprit*, 1896; İ.Meçnikov, *Trois fondateurs de la médicine moderne: Pasteur, Lister, Koch*, 1933; J.Nicolle, *Un maître de l'enquête scientifique, Louis Pasteur*, 1953; L.Pasteur Vallery-Radot, *Pasteur inconnu*, 1954; R.Vallery-Radot, *Pasteur, histoire d'un savant par un ignorant*, 1883 ve *La vie de Pasteur*, 1900.

- **BAKINIZ:** BIOT, BUCHNER, F.J.COHN, DAVAINE, E.H.FISCHER, A.FLEMING, GRAM, JENNER, KEKULÉ, R.KOCH, LIEBIG, LISTER, MITSCHERLICH, TYNDALL, VAN'T HOFF.

PAŞİÇ, Nikola
(1845-1926)

Sırp siyaset ve devlet adamı. Radikal Parti'nin önderi olarak uzun yıllar ülke siyasetinde etkili olmuştur.

19 Aralık 1845'te Zajecar'da doğdu, 10 Aralık 1926'da Belgrad'ta öldü. Babası küçük bir tüccardı. Belgrad'ta mühendislik öğrenimi gördükten sonra Zürich Politeknik Okulu'ndan mezun oldu. Bu sırada

ünlü Rus anarşisti Mikhail Bakunin'in görüşlerinden etkilendi. 1873'te Sırbistan'a dönünce sosyalist siyaset adamı Svetozar Markoviç'le ilişki kurdu ve onun yayımladığı *Oslobodjenje* (Kurtuluş) dergisinin yayın yönetmenliğini üstlendi. 1878'de Skupçina'ya (parlamento) seçildikten sonra kral Milan Obrenoviç'in yönetimine karşı parlamenter demokrasiyi savunan muhalefetin önderi durumuna geldi ve 1881'de Radikal Parti'nin kurucuları arasında yer aldı.

1883 halk ayaklanmasının ardından başlayan baskılar üzerine Bulgaristan'a kaçmak zorunda kalan ve gıyabında ölüme mahkûm edilen Paşiç, sürgündeki diğer önderlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı ortak kurtuluş mücadelesi için çalıştı. Milan'ın 1889'da tahtı oğlu Aleksander'e bırakmasından sonra Sırbistan'a döndü ve Skupçina'nın başkanlığına seçildi. Şubat 1891-Aralık 1892 arasında başbakanlık ve dışişleri bakanlığı aptı. Bu arada kral Aleksander ile birlikte Rusya'ya yaptığı gezide çarlık rejimiyle sıkı ilişkiler kurdu. 1893'te Rusya'ya elçi olarak atandıysa da ertesi yıl Milan'ın iktidarı yeniden ele alışını protesto etmek için bu görevden ayrıldı. 1899'da Milan'a yönelik bir suikast nedeniyle Radikal Parti üyelerine karşı açılan davada ölüme mahkûm edildi. Ancak Rusya'nın çabaları sonucunda ve birçok arkadaşını suçlayarak yaptığı itiraflar sayesinde affa uğradı. Bu olaydan sonra ülkesinden ayrıldı ve Milan iktidardan çekilene kadar dönmedi.

Acımasız ve fırsatçı yöntemlerle Radikal Parti'nin başkanlığını elinde tutan Paşiç, Karayorgiyeviç hanedanının 1903'te bir darbeyle yeniden başa geçmesinden sonra, partisini düzenin temel dayanağı ve egemen partisi haline getirmeye çalıştı. 1904'ten 1918'e değin aralıklı olarak başbakanlık ve dışişleri bakanlığı görevlerini üstlendi. En büyük siyasi rakibi Milan Milovanoviç'in başbakanlığı sırasında Balkan Birliği'nin oluşumuna zemin hazırlayan Bulgar-Sırp Paktı'nın gerçekleşmesine yardımcı oldu. Genç siyasetçilerin ve askeri komutanların kendisini parti başkanlığından düşürme girişimi, Milovanoviç'in 1912'deki ani ölümüyle sonuçsuz kaldı. Böylece yeniden başbakan ve dışişleri bakanı olup Osmanlılar'a ve ardından Bulgaristan'a karşı Sırbistan'ın zaferiyle sonuçlanan savaşları yürüttü. Sivil ve askeri muhalefetin kendisini devirme çabalarına karşın Rusya'nın zorlamasıyla başbakanlık görevinde kaldı. Kral I.Petar'ın hastalığı nedeniyle oğlu prens Aleksander Karayorgiyeviç'in naipliğe atanması ve I.Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle, seçimlerin ertelenmesi, konumunu daha da güçlendirdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 28 Haziran 1914'te Sırbistan'a savaş açmasından sonra Niş'te toplanan parlamento tarafından bir koalisyon hükümetinin başına getirildi. Sırbistan'ın Güney Slavları'nın kurtarıcılığını üstlenmesini savunarak İtilaf Devletleri'nin bölgenin büyük bir bölümünü İtalya'ya vermek üzere aralarında imzaladıkları gizli Londra Antlaşması'na şiddetle karşı çıktı. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı işgal etmesi üzerine hükümet ve orduyla birlikte 1915 kışında Korfu'ya çekildi. 1917'de gizli Kara El Örgütü'nün önderlerini idam ettirmesi koalisyonun çökmesine yol açtı. Ardından Rus çarlığı da yıkılınca önemli bir desteğini yitirdi ve aşırı Sırp milliyetçiliğinden vazgeçmek zorunda kalarak sürgündeki Güney Slavlar'ın oluşturduğu Yugoslav Komitesi ile eşit koşullarda görüşmeyi kabul etti ve savaştan sonra birleşik bir Yugoslav devleti kurulmasını öngören Korfu Bildirgesi'ni imzaladı. Ancak barış görüşmeleri öncesinde engelleyici bir tutum izleyerek yeni bir bunalımın doğmasına yol açtı. Sonunda bir uzlaşmaya varılması üzerine 1 Aralık 1918'de kurulan Sırp-Hırvat Sloven Krallığı'nın delegesi olarak Versailles Barış Konferansı'na katıldı.

Paşiç, yeni devleti oluşturan ulusal toplulukların varlığını kabul etmeye yanaşmadığından, 1921'de yeniden başbakanlığa atanınca Sırp egemenliğine dayalı merkeziyetçi bir sistem getiren yeni bir anayasayı kabul ettirdi. 1923 seçimlerinde çoğunluğu koruyamamasına karşın muhalefetin etkisizliği yüzünden bir yıl daha görevde kaldı. 1924'te kısa süre iktidarda kalan koalisyon hükümetini düşürerek yeniden iktidara döndü. Gerginliğin artması üzerine parlamentoyu dağıttı ve başta Stefan Radiç olmak üzere Hırvat Köylü Partisi'nin önderlerini hapse attı. Ancak muhalefetin baskısıyla Mart 1926'da istifa etmek zorunda kaldı.

• BAKINIZ: KARAYORGİYEVİÇ.

PA-TA-ŞAN-JEN
(1626-1705)

Çinli ressam. Ülkesinin, hiçbir okula bağlı olmadan bireysel bir üslupta çalışmış ilk ressamlarındandır.

Kyangsi bölgesinde Nançang'da doğdu. Asıl adı Çu Ta'dır. Yaşamı üstüne kesin bilgi yoktur. Ancak Ming imparatorluk ailesinden olduğu ve iyi bir öğrenim gördüğü bilinmektedir. 1644'te Ming Sülalesi'ni devirip başa geçen Mançu Sülalesi için çalışmak istemeyince zor günler yaşadı. Aynı yıllarda babasının da ölmesi ağır bir bunalım geçirmesine neden oldu. 1646 dolaylarında keşiş olarak bir Buddhist manastırına girdi. Ancak bir süre sonra buradan ayrıldı, düzensiz bir yaşam sürmeye başladı. Evinin kapısına "sağır ve dilsiz" yazılı bir yafta astı ve bundan sonra hiç konuşmadı. Ancak içkiliyken resim yapabildiğini ileri sürerek kendini içkiye verdi.

Davranışlarındaki karmaşıklık ve çeşitli gerilimlerle dolu iç dünyası yapıtlarına da yansımıştır. Kuş, bambu, çiçek gibi geleneksel Çin resmi motiflerini alışılmadık bir biçimde işlemiş, izleyicinin duygularına yönelen, şaşırtıcı, ilgi çekici, zaman zaman da ürkütücü resimler yapmıştır. Bunlar, herhangi bir Çin resim okulunun kalıplarına bağlı olmayan, biçimlerin oldukça seyrek serpiştirildiği, dağınık, ancak son derece dengeli düzenlemelerdir. Pa-Ta-Şan-Jen içindeki öfkeyi ve alayı daha da belirginleştirebilmek için, genellikle siyah olmak üzere tek renk mürekkep kullanmış, kesin fırça vuruşlarını yer yer sulandırıp dağıtarak hem ton, hem de doku açısından karşıtlıklar yaratmıştır. Birkaç fırça vuruşuyla nesnelerin özünü etkileyici bir biçimde verdiği yalın, ama güçlü bir anlatımı vardır. Resimlerini, oldukça serbest yazılmış

birkaç dizeyle tamamlamış, ince bir güldürü anlayışıyla iç dünyasını yansıttığı bu satırları yerleştirirken, resmin genel dengesini bozmamaya özen göstermiştir. Çalışmalarındaki serbest tutum, birçok Çin ve Japon sanatçısını etkilemiş, resimde bağımsız bir hareketin başlamasında rol oynamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Manzara*, Güzel Sanatlar Akademisi, Honolulu; *Çiçekli Kayalar ve Balık*, Cleveland Sanat Müzesi, ABD; *Dağ Manzarası*, Östasiatiska Müzesi, Stockholm.

PATER, Walter
(1839-1894)

İngiliz eleştirmen ve deneme yazarı. Estetik konusundaki görüşleriyle yaşadığı dönemde etkili olmuştur.

Walter Horatio Pater, 4 Ağustos 1839'da Londra'nın batısında Shadwell'de doğdu, 30 Temmuz 1894'te Oxford'da öldü. 1858'de girdiği Oxford Üniversitesi'ndeki Queen's College'ı 1862'de bitirdi. 1864'te İtalya'ya yaptığı bir gezi sırasında Rönesans felsefesini ve sanatını yerinde inceleme olanağı buldu. 1869-1871 arasında *Fortnightly Review* dergisinde yayımlanan ve Rönesans dönemi sanatçılarını incelediği denemeleri, daha sonra *Studies in the History of the Renaissance* adlı yapıtını oluşturdu. Bu denemelerde yeni bir estetik anlayışı ortaya koyan Pater, özellikle Leonardo Da Vinci'nin *Mona Lisa*'sına ilişkin gözlemleri ile ilgi çekti. 1882'den sonra bir süre Roma'da ve Londra'da yaşadı ise de daha sonra Oxford'a dönerek ölümüne dek üniversitede kaldı.

Pater 1835'lerde Fransa'da Théophile Gautier'nin başlattığı "sanat için sanat" görüşünün İngiltere'deki en önemli izleyicilerindendi. Toplumsal, siyasal ya da ahlaksal kaygılar gütmeyen bu akıma göre içerik önemsenmediğinden, amaç, yapıtı biçimsel yetkinliğe ulaştırmak olarak ortaya çıkıyordu. Platon'dan Hegel'e dek değişik düşün akımlarını ve dünya görüşlerini inceleyen Pater, Hıristiyan inançlarına karşı da kuşkucu bir tutum takınmıştı. Bu dinin ilk yayılma dönemlerindeki Roma'yı konu alan *Marius the Epicurean* ("Epikurosçu Marius") adlı romanında, Hıristiyanlık'la ilk kez karşılaşan tanrıtanımazların çelişkilerini yansıtırken, gerçekte kendi ikilemini açığa vuruyordu. Pater, sanat ve yaşam konusundaki düşüncelerini en iyi biçimde ortaya koyduğu bu yapıtında, ahlaksal görüşlerini de açıklayarak kişileri yalnızca dünya zevklerine yönelttiği gerekçesiyle hedef olduğu eleştirileri bir ölçüde yanıtlamıştır. Estetik konusundaki görüşleriyle Oscar Wilde'ı da etkilemiş olan Pater'in çevresinde, kendisini izleyen birçok genç sanatçı ve eleştirmen vardı.

Pater eleştirmen olarak izlenimci ve öznel bir tutum benimsemiştir. Yapıtın tümünü değil de yalnızca belirli özelliklerini ele alması nedeniyle zaman zaman yapıtın özünden uzaklaştığı görülür. Geniş, canlı düş gücü ile en ince ayrıntıları ustalıkla anlatmış, romantik bir şairde rastlanabilecek duyarlı üslubuyla düzyazıya şiirsel bir boyut katmıştır. Ancak yapıtlarının tümünde bu anlatım gücünü aynı tutarlılıkla sürdürememiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Deneme-İnceleme:** *Studies in the History of the Renaissance*, 1873, ("Rönesans Tarihi Üzerine İncelemeler"); *Imaginary Portraits*, 1887, ("Düşsel Portreler"); *Appreciations with an Essay on Style*, 1889, ("Değerlendirmeler ve Üslup Üzerine Bir Deneme"); *Plato and Platonism*, 1893, ("Platon ve Platonculuk"); *Miscellaneous Studies*, (ö.s.), 1895, ("Çeşitli İncelemeler"). **Roman:** *Marius the Epicurean*, 2 cilt, 1885, ("Epikurosçu Marius").

PATHÉ, Charles
(1863-1957)

Fransız, sanayici. Sinema sanayiinin öncüsü olmuştur.

25 Aralık 1863'te Seine-et-Marne yönetim bölgesinde Chevry-Cossigny'de doğdu, 26 Aralık 1957'de Monako'da, Monte-Carlo'da öldü. On iki yaşında çalışmaya başladı. Beş yıl süren askerlik hizmetinin ardından, zengin olmak umuduyla Arjantin'e gittiyse de başarı kazanamadı, 1891'de Fransa'ya döndü. Çeşitli işler denedikten sonra 1894'te bir Edison gramofonu (fonograf) satın aldı ve bu aygıtı Fransa'nın dört bir yanındaki fuarlarda sergileyerek para kazanmaya başladı. Birkaç ay içinde gramofon ithalatını ve ticaretini kazançlı bir iş haline getirdi ve başarılı bir işadamı olarak tanındı. Bir süre sonra işi büyüterek film gösterici aygıtların ticaretine de el attı. İçinde hareket eden resimlerin bir göz deliğinden tek bir kişi tarafından izlenebildiği Edison kinetoskopunun, dört tane göz deliği bulunan bir türevini yaparak bu aygıtın işletilmesinden elde edilen kazancı dört katına çıkardı. Lumière kardeşlerin sinematografının taklidi olan bir aygıt geliştirerek pazarladı. Bu arada, yine Lumière filmlerini taklit ederek basit filmler çekiyordu. 1896'da, kardeşleriyle birlikte Pathé Kardeşler (Pathé Frères) adlı şirketi kurdu.

1901'e değin Pathé Kardeşler'in asıl kazanç kaynağı gramofon satışlarıydı. O yıl, gramofon işini kardeşi Émile'in yönetimine bırakan Charles Pathé, yapımcı ve yönetmen Ferdinand Zecca (1864-1947) ile birlikte film yapımına yöneldi. Ertesi yıl Vincennes'de bir stüdyo kurdu ve burada, günde ortalama bir iki tane olmak üzere seri halde kısa filmler yapmaya başladı. 1903'te dış temsilcilikler kurmaya girişti. Önce Londra, Moskova ve New York'ta açılan Pathé temsilcilikleri, çok geçmeden Budapeşte'den Kalküta ve Singapur'a dek bütün dünyaya yayıldı. Bu arada, Pathé temsilcisi olarak İstanbul'a yerleşen Polonya Yahudisi Sigmund Weinberg, birahane ve kahvehanelerde, Türkiye'deki halka açık ilk film gösterilerini gerçekleştiriyor, 1908'de de Tepebaşı'nda, ülkedeki ilk yerleşik sinema olan Pathé'yi açıyordu. Bu yıllarda Pathé Kardeşler, uluslararası bir imparatorluğa dönüşmüş, dünyanın en büyük film yapımcısı olmuştu. ABD'de, tüm Amerikan şirketlerinin satış toplamının iki katı kadar film satıyordu.

Hızla büyüyen Pathé Kardeşler, ham film ve

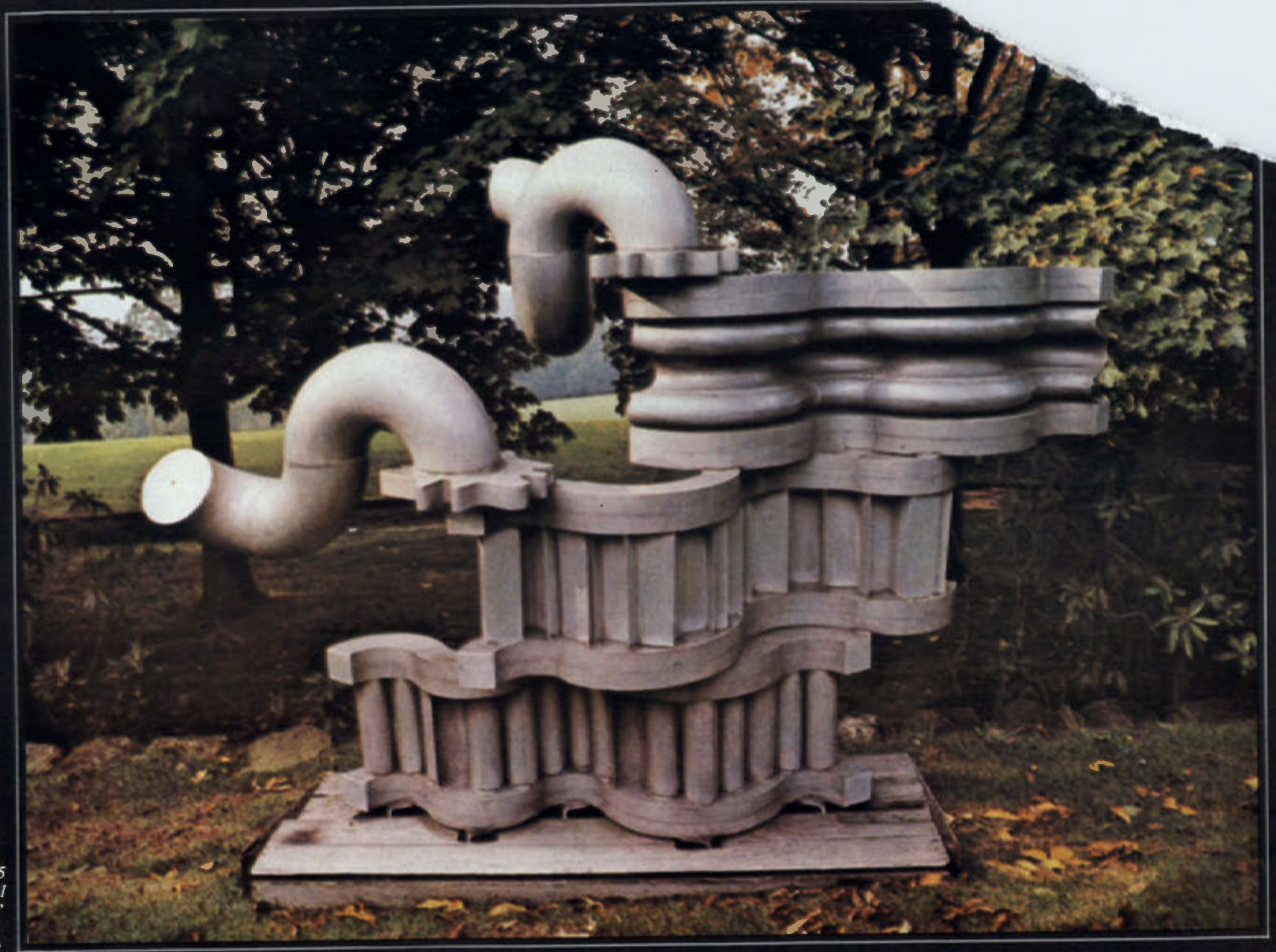

Resim: 545
Eduardo PAOLOZZI
"Akapotik Gül"
1965
Özel Koleksiyon-ABD

Resim: 546
Andrea PALLADIO ***"Malcontenta Villası"****, 1559, Venedik-İtalya*

Resim: 547
Andrea PALLADIO
"Chiericati Sarayı"
1550, Vicenza-İtalya

Resim: 548
*PARMIGIANINO "**Uzun Boyunlu Madonna**", 1534-1540, Uffizi Galerisi, Floransa-İtalya*

çeşitli sinema malzemesi yapımına da girişti. Giderek, stüdyoları, laboratuvarları ve sinema salonlarıyla, sinema etkinliğinin her aşamasında tam bir tekel konumuna ulaştı. Şirket, Pathé-Color adı verilen bir renk işlemi geliştirdi ve Pathé-Journal adlı ilk haftalık haber film dizisini başlattı. I.Dünya Savaşı Fransa'daki işlerini büyük ölçüde aksatınca ABD'ye giden Charles Pathé, buradaki şubesinin durumunu güçlendirmeye çalıştı. 1917'de Fransa'ya döndüğünde koşullar bütünüyle değişmişti. Yapım maliyetleri yükselmiş, piyasa, çoğunluğu Amerikan yapımı olan yabancı filmlerle dolmuştu. Dış pazarlar da artık Fransız filmlerini kabul etmiyordu. Amerikan yapımcılarının rekabetine dayanamayan Pathé, kuruluşlarını aşamalı olarak elden çıkarmaya başladı. 1929'da elindeki son payları da sattı ve işten tamamen uzaklaştı.

İlk sinema gösterisini gerçekleştiren Lumière'ler ve sinemayı bir sanat olarak ele alan Méliès'nin yanında, Charles Pathé de sinemaya bir işadamı olarak yaklaşmış, sinemayı sanayileştirmiştir. Filmlerini satmak yerine kopyalarını kiralama yöntemini getirmiş, arada iddialı filmlerin yapımcılığını da üstlenmiştir. Sinema malzemesi yapımından film çekimi, dağıtımı ve gösterimine dek çeşitli alanlarda etkinlik gösteren kuruluşlarıyla, 20.yy başlarında dünya sinema piyasasını bütünüyle elinde tutmuştur.

PATINIR, Joachim de
(1480/1485-1524)

Flaman, ressam. Batı resminde ilk manzara ressamı olarak tanınmıştır.

1480-1485 arasında Bouvignes'de ya da Dinant'ta doğdu, 5 Ekim 1524'te Anvers'te öldü. Patinier ya da Patenier olarak da tanınır. Gençlik yıllarına ilişkin bilgi yoktur. 1515'te Anvers'teki ressamlar loncasına girdi. 1521'de A.Dürer ile tanıştı ve onun övgüsünü kazandı. İmzasını taşıyan pek az yapıtı olmakla birlikte, birçok manzara resminin onun elinden çıktığı sanılmaktadır.

Yapıtlarında görülen H.Bosch ve Gerard David etkileri nedeniyle Patinir'in bu iki ustanın öğrencisi olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, döneminin kimi Flaman ressamlarının tablolarına arka plandaki manzaraları yapmıştır. Bunun günümüze kalmış tek örneği arkadaşı Q. Massys'in *Aziz Antonius'un Baştan Çıkarılması* adlı tablosudur. Patinir'in resimlerindeki dinsel motifler, doğanın türlü görünümleri arasında ikinci planda kalır. Genellikle yerden yüksek bir bakış açısı kullanmış, böylelikle çok geniş alanları resminde yansıtabilmiştir. Yakın planlarda yumuşak kahverengi tonlara, ortada yeşile, uzaklarda ise uçuk maviye yer vermiştir. Bu renk uygulaması ile ustası David'i andırmakla birlikte, resmindeki hüzün ve şiirsellik onu başka ressamlardan ayırır. Batı'da manzarayı başlı başına bir tür olarak ilk kez ele alan Patinir, 16.yy Flaman manzara ressamlarını etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Mısır'a Kaçış*, 1515-1520, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers; *İsa'nın Vaftiz Edilmesi*, 1515-1520, Sanat Tarihi Müzesi, Viyana; *Aziz Christopher*, 1515-1524, Prado, Madrid; *Styx'i Geçiş*, 1520-1524, Prado, Madrid; *Aziz Antonius'un Baştan Çıkarılması*, (Q.Massys ile), 1520-1524, Prado, Madrid; *Aziz Yeremyah*, Prado, Madrid.

• **BAKINIZ:** H.BOSCH, G.DAVID, MASSYS.

PATRIZZI, Francesco
(1529-1597)

İtalyan, filozof. Aristoteles felsefesini eleştirerek Yeni Platonculuk'un İtalya'da yayılmasına çalışmıştır.

Dalmaçya'nın Clissa kentinde doğdu, Roma'da öldü. Latince adı Patricus'tur. Padova Üniversitesi'nde felsefe, matematik, yazın ve tarih öğrenimi gördü. Bir süre İspanya, Fransa ve Kıbrıs'ta gezilere çıktı. 1578'de Ferrara Üniversitesi'nde profesör olarak göreve başladı, sonra Floransa ve Pisa üniversitelerinde Platon ve Yeni Platonculuk okuttu. 1592'de Roma Üniversitesi'ne atandı.

Yeni Platonculuk'un İtalya'da, daha geniş bir alana yayılmasına çaba gösteren ve bu öğretinin son savunucusu sayılan Patrizzi, önce Platon ve Aristoteles felsefelerini uzlaştırmaya çalışmış, sonra Aristoteles'in görüşlerini eleştirerek üniversitelerde okutulmamasını önermiştir. Patrizzi'ye göre felsefeyle tanrıbilimi, dolayısıyla dini bağdaştırarak tek öğreti durumuna getirme gereği vardır. Aristoteles felsefesi böyle bir bireşime elverişli değildir. Oysa Yeni Platonculuk ve onun kaynağı olan Platon felsefesi dinle uzlaştırılırsa yeni bir öğreti ortaya konabilir. Bu öğretiye göre önsüz-sonsuz olan Tanrı, başta Güneş olmak üzere, ışık saçan bütün gökcisimlerinin kaynağıdır. Varoluş Tanrı'dan, engin bir ışın olarak, fışkırmadır *(emanatio)*. Tanrı Bir olduğu oranda da Üçlü'dür, bütün nesnelerin ilkesidir. Varlık kavramı altında toplanan bütün nesneler canlıdır. Bu canlılık onların tanrısallığından kaynaklanır. Evrenin birliğini, uyumunu sağlayan uzam ve ışın gibi iki ilke vardır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Discorso*, 1553, ("Konuşma"); *Della historia*, 1560, ("Tarih Üstüne"); *Discussiones peripateticae*, 1581, ("Gezimcilik'le İlgili Tartışmalar"); *Della poetica*, 1591, ("Şiir Sanatı Üstüne"); *Nova de universis philosophiae*, 1591, ("Yeni Evrensel Felsefe").

PATRONA HALİL
(? - 1730)

Osmanlı, ayaklanmacı. Lale Devri'ne son veren ayaklanmanın önderidir.

Doğum tarihi ve yeri bilinmiyor. 25 Kasım 1730'da İstanbul'da öldü. Arnavutluk'un Horpeşte kazasından göç etmiş bir aileden olduğu sanılıyor. Gençliğinde bir gemi çeşidi olan Patrona'da levend

olarak çalışırken, düzenlediği bir ayaklanmadan dolayı yakalanarak idam cezası verildiyse de kaptan Abdi Paşa tarafından kurtarıldı. Bundan sonra Arnavutluk'a, oradan Niş'e geçerek 17. Yeniçeri ortasına yazıldı. Patrona sanını bundan sonra kullanmaya başladı. Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın başlattığı Lale Devri'yle birlikte artan vergiler ve devlet harcamaları, idari görevlerde kayırmacılığın yarattığı ikilik, İran cephesinde gerileme ve en son 1718 Pasarofça Antlaşması'yla uğranılan büyük toprak kaybının yarattığı hoşnutsuzluk ortamında Vidin'den Niş'e yayılan bir ayaklanmanın önderleri arasında yer aldı. Padişah III. Ahmed'i tahttan indirmeyi de amaçlayan ayaklanma bastırıldı ama Patrona Halil kaçmayı başararak yeniden Arnavutluk'a gitti, oradan İstanbul'a geçti. Burada kaptan-ı derya Kaymak Mustafa Paşa'nın adamlarıyla tanıştı ve onun korumasına girdi.

Bir süre başıboş gezdi ve düzensiz biçimde çeşitli işlerde çalıştı. İşlediği yeni bir cinayet nedeniyle Galata voyvodasının verdiği idam cezasından bu kez de Mustafa Paşa tarafından kurtarıldı. Sadrazam İbrahim Paşa'yla çatışma içindeki öteki devlet adamlarının desteğiyle yardımcıları Muslu Beşe ve Emir Ali'yle birlikte ayaklanma hazırlığına girişti. III. Ahmed ve vezirlerinin Üsküdar'da bulunduğu 28 Eylül 1730'da ayaklanmayı başlattı. Mustafa Paşa, yeniçeri ağasıyla anlaştığı gibi yönetimindeki tersane askerlerine buyruğu olmaksızın hareket etmemelerini bildirdi.

Sadrazam İbrahim Paşa'nın ayaklanmanın şiddetle bastırılması önerisine karşı kararsız kalması ve hiçbir etkili önlemin alınmaması sonucu 29 Eylül'de ulemadan ve devlet görevlilerinden de yandaşlar kazanarak aldığı fetvayla hareketine Şeriat'a uygunluk görünümü de veren Patrona Halil hapishaneleri boşalttırdı, Lale Devri'ni simgeleyen yapıları yağmalattı ve yaktırdı. Sadrazam başta olmak üzere başını istedikleri yöneticilerin adlarını içeren bir listeyi padişaha gönderdi. 30 Eylül'de üç vezir katledildikten sonra padişahı tahtından indirerek yerine I.Mahmud'u çıkardı.

Patrona Halil kendisi için hiçbir görev istemediği halde adamlarını yüksek makamlara atadı. I.Mahmud'un ağır vergileri ve malikâne usulünü kaldırmasını sağladı, ayaklanmada kendisine yardım edenleri Yeniçeri Ocağı'na yazdırarak cülus bahşişi dağıttırdı. Rüşvet karşılığı makam dağıtması, padişahtan bağımsız ikinci bir iktidar merkezi gibi davranarak yarattığı karışıklık yanında işbaşındaki vezirleri ve memurları görevden alıp yenilerini ataması, Eflâk ve Boğdan voyvodalarını kendisinin belirlemesi gibi uygulamaları hoşnutsuzluk yarattı. Yeniçeriler'le arasının açılması nedeniyle giderek kuşatıldığını anlayıp yüksek bir devlet göreviyle İstanbul'dan uzaklaşmak istedi. 23 Kasım 1730'da yapılan divan toplantısında İran'a savaş açılması konusunda kesin bir sonuca varılamadığından başka bir toplantı yapılmasını önerdi. 25 Kasım 1730'da önceden her türlü askeri önlemin alındığı divana katılmak üzere saraya çağrıldı. Rumeli beylerbeyi olarak İran cephesine atandığı bildirilip tören yapılacağı sırada çevreye yerleştirilmiş askerler tarafından öldürüldü.

• BAKINIZ: AHMED III, İBRAHİM PAŞA [Damad], MAHMUD I.

PATTERSON, Floyd
(1935)

ABD'li boksör. İki kez dünya ağır sıklet boks şampiyonu olmuştur.

4 Ocak 1935'te North Carolina Eyaleti'nin Waco kentinde doğdu. Boksa New York'ta, ruhsal bakımdan dengesiz çocukların eğitildiği bir okulda başlayan Patterson, kısa sürede adını duyurarak 1951 ve 1952'de Altın Eldiven unvanını kazandı ve 1952 Olimpiyat Oyunları'nda ABD formasıyla ağır sıklet şampiyonu oldu. Aynı yıl profesyonelliğe geçti ve 1956'da Chicago'da Archie Moore'u beş raundda nakavt ederek dünya ağır siklet boks şampiyonluğunu elde etti. 1959'da İsveçli boksör Ingemar Johansson'a yenilerek yitirdiği bu unvanını ertesi yıl yine aynı boksörü yenerek ikinci kez kazandı. 1962'de ise Charles (Sonny) Liston'la yaptığı maçta ilk raundda nakavt olarak dünya şampiyonluğunu yitirdi. Daha sonraları Liston, Muhammed Ali Clay ve Jimmy Ellis ile unvan maçları yaptıysa da başarılı olamadı ve boksu bıraktı.

• BAKINIZ: M.A.CLAY.

PAUKER, Ana
(1893-1960)

Rumen, kadın siyasetçi. Romanya komünist hareketinin önderlerindendir. 1947-1952 arasında dışişleri bakanlığı yapmıştır.

12 Aralık 1893'te Vaslui yakınlarında Codaesti'de doğdu, 26 Haziran 1960'ta Bükreş'te öldü. Yahudi bir köylü ailesinden gelmekteydi. Liseyi bitirdikten sonra bir süre Bükreş'teki bir sinagog okulunda İbranice öğretmenliği yaptı. Daha sonra Zürich'te tıp öğrenimi gördü.

1915-1921 arasında Romanya Sosyal Demokrat Partisi'nde çalıştı. 1921'de aynı yıl kurulan Romanya Komünist Partisi'ne (RKP) girdi. Partinin Kasım 1922'deki II.Kongre'sinde Merkez Komitesi'ne seçildi. Yasadışı çalışmalarından dolayı birkaç kez tutuklandı. Daha sonra SSCB'ye giderek 1928-1931 arasında Moskova'daki Uluslararası Leninist Okul'a devam etti. 1934'te ülkesine dönene değin III.Enternasyonal (Komintern) Yürütme Komitesi'nde görev aldı. 1935'te tutuklandı ve ertesi yıl on yıl hapse mahkûm edildi. II.Dünya Savaşı sırasında Mayıs 1941'de, SSCB ve Romanya arasındaki tutsak mübadelesi antlaşması uyarınca serbest bırakıldı ve SSCB'ye gitti. Orada, Romanyalı savaş tutsaklarını eğiterek Kızıl Ordu'ya bağlı bir birlik oluşturdu. 1941'de III.Enter-

nasyonal Yürütme Komitesi'nde RKP temsilciliği, 1943-1944 yıllarında RKP Dış Büro başkanlığı yaptı.

Ağustos 1944'te Kızıl Ordu'yla birlikte binbaşı üniformasıyla Romanya'ya girdi. 1945-1948 arasında RKP Merkez Komitesi sekreterliği ve Politbüro üyeliği yaptı. Mart 1945'te RKP, Milliyetçi Köylü Partisi, Liberal Parti ve Sosyal Demokrat Parti'den oluşan Ulusal Demokratik Cephe'nin oluşturulmasında önemli rol oynadı. 1946'da ülkedeki tüm demokratik kadın örgütlerini tek bir federasyon altında birleştirmek amacıyla ulusal bir kongre örgütledi. Ekim 1947'de Polonya'da dokuz Avrupa ülkesinin komünist önderlerince düzenlenen toplantıya katılarak, uluslararası komünist hareketin eşgüdümünü sağlamakla görevli Kominform'un kuruluş çalışmalarında yer aldı.

Kasım 1947'de, dışişleri bakanlığından ayrılan liberal siyaset adamı Tataresco'nun yerine göreve getirildi. Bu görevi sırasında bakanlığı tümüyle yeniden örgütledi. Nisan 1948'de Büyük Ulusal Meclis tarafından yeniden dışişleri bakanlığına seçildi ve Temmuz 1952'ye değin bu görevde kaldı. Şubat 1948'de RKP ve sol kanat Sosyal Demotratlar'ın birleşmesinden oluşan Romanya İşçi Partisi'nin (RİP) Merkez Komitesi sekreterliğine ve Politbüro üyeliğine getirildi. Ancak Mayıs 1952'de parti politikasına ters düşen görüşler benimsediği gerekçesiyle, bu görevlerinden uzaklaştırıldı.

• BAKINIZ: GHEORGHIU-DEJ, GROZA.

PAUL DE VENISE

Bak. PAULUS VENETIUS

PAULI, Wolfgang
(1900-1958)

Avusturya asıllı İsviçreli kuramsal fizikçi. Adıyla da anılan "dışlama ilkesi"ni bularak atomun tabakalı yapısına ışık tutmuş, nötrino varsayımıyla temel korunum ilkelerini sağlamlaştırmıştır.

Wolfgang Ernst Pauli 25 Nisan 1900'de Viyana'da doğdu, 15 Aralık 1958'de Zürich'te öldü. Babası Viyana Üniversitesi'nde kimya profesörüydü. 1918'de Münih Üniversitesi'ne girerek Sommerfeld'in öğrencisi olan ve daha lise yıllarında Einstein'ın genel görelilik kuramını tümüyle kavramış bulunan Pauli, C.F. Klein'ın yayımladığı *Enzyklopaedie der mathematischen Wissenschaften* ("Matematik Ansiklopedisi") için Sommerfeld'den istenmiş olan görelilik maddesini, hocasının önerisiyle 250 sayfalık bir makale biçiminde yazdı. Einstein'ın büyük bir beğeniyle karşıladığı, günümüzde bile görelilik kuramı konusundaki en yetkin metinlerden biri olarak kabul edilen bu çalışmayla adını duyuran Pauli, 1921'de hidrojen molekülüne ilişkin teziyle doktora derecesini aldı. Bir yıl Göttingen'de Born'un, bir yıl da Kopenhag'da Bohr'un asistanlığını yaptıktan sonra 1923'te Hamburg Üniversitesi'nde öğretim görevlisi oldu. Bu yıllarda incelemeye başladığı "anormal Zeeman olayı" üzerindeki çalışmaları, 1925'te, "Pauli ilkesi" adıyla da anılan dışlama ilkesini ortaya koymasıyla sonuçlandı. 1928'de Zürich'teki Eidgenössische Technische Hochschule'de kuramsal fizik profesörlüğüne atanan Pauli bu görevi, aralıklarla, ölümüne değin sürdürdü. 1930'da, sonradan "nötrino" olarak adlandırılacak olan temel parçacığın varlığına ilişkin varsayımını ortaya attı. II. Dünya Savaşı sırasında, 1940'tan 1945'e değin ABD'de, Princeton'daki Institute for Advanced Studies'de kuramsal fizik kürsüsünün başkanlığını yaptıktan sonra Zürich'e döndü ve İsviçre uyruğuna geçti. Dışlama ilkesi nedeniyle 1945 Nobel Fizik Ödülü'nü alan Pauli, 1953'te de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçildi.

Wolfgang Ernst Pauli

Spin kuvantum sayısı ve "dışlama ilkesi"

Mendeleyev'in hazırladığı periyodik tabloda, artan atom ağırlıklarına göre sıralanan elementlerin kimyasal özelliklerinin, 2, 8, 18, 32 gibi belli bir devirlik içinde yinelenmesi, baştan beri Pauli'nin ilgisini çekmişti. Bohr ile çalışırken, bu periyotların, atomlardaki elektron tabakalarının dolarak kapanmasına karşılık geldiğini öğrenince, bu olgunun Zeeman olayıyla ilgisini araştırmaya başladı. Atom tayflarındaki çizgilerin manyetik alan etkisiyle ikiye ya da üçe "yarılması" olarak gözlenen Zeeman olayının, elektronların yörüngesel hareketleri sırasında kazandıkları manyetik momentle ilişkili olduğunu Lorentz ve İngiliz fizikçi Sir Joseph Larmor (1857-1942) göstermişlerdi. Ancak, daha güçlü manyetik alanların etkisiyle, tayf çizgilerindeki üçlülerden her birinin ayrıca ikiye yarılması biçiminde ortaya çıkan ve "anormal Zeeman olayı" diye adlandırılan olgu o güne değin açıklanamamıştı. Bu olayla atomdaki elektron tabakalarının dolup kapanması olgusunun ilişkili olduğu sonucuna varan Pauli, 1924'te yayımladığı bir makalede anormal Zeeman olayının, her elektronun sahip olduğu ve klasik fizikte karşılığı bulunmayan bir "iki değerlilik" özelliğinden doğduğunu öne sürdü; daha sonra bu iki değerliliği yeni bir kuvantum sayısı

olarak tanımladı. Böyleçe, atomdaki elektronlar için, Bohr kuramında enerjiye karşılık düşen asal kuvantum sayısı (n), Sommerfeld'in elektronların eliptik yörüngelerini de içeren genellemesinden gelen yörünge açısal momentumu kuvantum sayısı (l) ve bu momentumun manyetik alana göre yönelmesini belirterek normal Zeeman olayındaki yarılmayı belirleyen manyetik kuvantum sayısına (m_l), Pauli'nin tanımladığı dördüncü bir kuvantum sayısı eklenmiş oluyordu. Sonradan "spin kuvantum sayısı" (m_s) diye adlandırılacak olan bu kuvantum sayısı, yalnızca iki değerden birini alabiliyordu. 1925'te Pauli, bu dördüncü kuvantum sayısından yola çıkarak, tabakaların dolup kapanması olgusunu da açıklayan "dışlama ilkesi"ni ortaya koydu: "Bir atomda, dört kuvantum sayısından her birinin değeri karşılıklı olarak birbirine eşit olan iki elektron aynı anda bulunamaz". Belli bir enerji düzeyi (n) için, açısal momentum kuvantum sayısı (l), sıfır ile n-1 arasında n değişik değer alabildiğinden ve belli bir l için, manyetik kuvantum sayısı (m_l), $-l$ ile $+l$ arasında $(2l + 1)$ değişik değer alabildiğinden, belli bir n değeri için bu üç kuvantum sayısının (n, l ve m_l'nin)

$$\sum_{l=0}^{n-1} (2l+1) = n^2$$

değişik değer takımı var olabiliyordu. Bunlardan her biri için de spin kuvantum sayısı iki farklı değer alabileceğinden, belli bir n'ye karşılık gelen enerji düzeyi, $2n^2$ tane elektron aldıktan sonra "doyarak" kapanıyor ve yeni gelecek elektronu bir üst enerji düzeyine gitmeye zorluyordu. Dışlama ilkesi, hem Bohr'un yıllardır karşılık aradığı "elektronların hepsi neden en düşük enerjili (n = 1'e karşılık gelen) K tabakasına gitmiyor?" sorusuna kavramsal bir yanıt getiriyor, hem de Mendeleyev tablosundaki devirliliğin $2n^2$ ile belirlenmesi olgusunu aydınlatıyordu (n'nin 1, 2, 3, 4 değerleri için $2n^2$ sırasıyla 2, 8, 18, 32 değerlerini alır). İlk üç kuvantum sayısının atomun hangi dinamik fiziksel büyüklüklerine karşılık geldiği biliniyordu. Elektronların, elektrik yüklü küreciklер olmanın ötesinde, bir topaç gibi kendi eksenleri etrafında döndükleri aynı yıl Goudsmit ve Hollanda asıllı ABD'li fizikçi George Eugene Uhlenbeck (1900) tarafından bulununca, Pauli'nin önerdiği dördüncü kuvantum sayısının, elektronun bu dönemde hareketinden kaynaklanan "öz açısal momentum"una karşılık geldiği anlaşıldı. Bugün bu öz açısal momentum, "kendi ekseni etrafında dönme" anlamına gelen "spin" (fırıl) terimiyle adlandırılmaktadır. Yörünge açısal momentum birimi olan $h/2\pi$'nin yarı değerindeki bu öz açısal momentumun belirli bir yönde ya da ters yönde olmasına göre, spin de +1/2 ya da -1/2 değerini alır.

Dışlama ilkesi, başlangıçta, yalnızca deneysel temellere oturtulmuş bir yasa niteliğindeydi. Schrödinger'in 1926'da ortaya koyduğu denklem, dört kuvantum sayısından her biri karşılıklı olarak birbirinin eşi olan iki elektronun fiziksel durumunu gösteren dalga fonksiyonunun özdeş olarak sıfıra eşitleneceğini, dolayısıyla böyle bir durumun var olamayacağını kanıtlayınca, dışlama ilkesinin kuramsal temeli de atılmış oldu. Pauli bu olguyu çok sayıda özdeş parçacıktan oluşan sistemlere genelleştirerek, spini buçuklu sayı olan tüm parçacıklar için dışlama ilkesinin geçerli olduğunu gösterdi. Fermi-Dirac istatistiğine uydukları için "fermiyon" adıyla anılan ve herhangi ikisi aynı kuvantum sayılarına sahip olmayan bu parçacıkların (örneğin elektronlar, protonlar, nötronlar) tersine, spinleri tamsayı olan ve Bose-Einstein istatistiğine uydukları için "bozon" adıyla anılan parçacıklar (örneğin fotonlar) için dışlama ilkesi geçerli değildir. Dışlama ilkesi, atom yapısının anlaşılmasında çok önemli rolünün yanı sıra, paramanyetizmanın, elektronların metaller içindeki davranışlarının ve çok düşük sıcaklarda gözlemlenen olguların açıklanmasında da temel rol oynamıştır.

► *Nötrino varsayımı*

Pauli'nin kuramsal fizik alanındaki en önemli çalışmalarından biri de, 1930'da öne sürdüğü "nötrino varsayımı"dır. Beta ışıması radyoaktifliğinde, atomun saldığı elektronların enerjilerinin, kesin olarak bilinen ilk ve son durumları arasındaki enerji farkına karşılık gelen sabit ve belirli bir değerde olması gerekirken, yapılan tüm deneyler, bu enerjilerin yayılmış bir dağılım gösterdiğini ortaya koyuyordu. Arada kaybolmuş gibi görünen enerjinin ne olduğu sorusuna bir türlü yanıt bulunamamış ve başta Bohr olmak üzere kimi fizikçiler, fiziğin en temel ilkelerinden biri olan enerjinin korunumu ilkesini kuşkuyla karşılamaya başlamışlardı. Açısal momentumun korunumu konusunda da benzer sorunlar vardı. 1930'da Pauli, beta bozunmasına uğrayan atom çekirdeğinin, elektronun yanı sıra, kütlesi ve elektrik yükü olmayan bir başka parçacık daha saldığı ve enerjinin elektron ile bu parçacık arasında bölüşüldüğü varsayımını ortaya attı. Yüksüz ve kütlesiz olduğu için gözlenmesi çok zor olan bu parçacığa "nötrino" adını veren Fermi, 1933'te beta bozunmasının nötrinoya dayalı ünlü kuramını geliştirdi. Kütlesiz, yüksüz, yarım birimlik spini olan ve yalnızca ışık hızıyla hareket edebilen nötrino parçacığı, teknik olanakların yeterli gelişme düzeyine ulaşmasıyla 1956'da deneysel olarak gözlemlenebildi.

• YAPITLAR (başlıca): *Collected Scientific Papers by W.Pauli*, (ö.s.), R.Kronig ve V.F.Weisskopf (der.), 1964, ("W.Pauli'nin Toplu Bilimsel Makaleleri").

• KAYNAKLAR: M.Fierz ve V.F.Weisskopf (der.), *Theoretical Physics in the Twentieth Century, a Memorial Volume to Wolfgang Pauli*, 1960.

• BAKINIZ: BOHR, BORN, S.N.BOSE, DIRAC, EINSTEIN, FERMI, GOUDSMIT, HEISENBERG, LORENTZ, MENDELEYEV, PLANCK, RYDBERG, SCHRÖDINGER, SOMMERFELD, ZEEMAN.

Linus Carl Pauling

PAULING, Linus
(1901)

ABD'li kimyacı. Kimyasal bağın yapısını ve moleküllerin üçboyutlu yerleşim düzenini açıklamış, nükleer silahsızlanmanın bilim dünyasındaki öncülüğünü üstlenmiştir.

Linus Carl Pauling 28 Şubat 1901'de Oregon Eyaleti'nin Portland kentinde doğdu. Kimya ve fizik okuduğu Oregon State College'ı (bugün Oregon Devlet Üniversitesi) 1922'de bitirip, Pasadena'daki California Institute of Technology'de(Cal Tech)bir yıl asistan, iki yıl da araştırma ve öğretim görevlisi olarak çalıştıktan sonra, 1925'te bu kurumdan fiziksel kimya dalında doktora derecesini aldı. 1926-1927 yıllarında bir araştırma bursuyla Avrupa'ya gidip, Münih, Zürich ve Kopenhang üniversitelerinde Sommerfeld, Schrödinger ve Bohr gibi ünlü fizikçilerin yanında kuvantum kuramını inceledi. Pauling'in meslek yaşamının kırk iki yılı, 1927'de Kuramsal Kimya Kürsüsü'nde asistanlığa, 1931'de kimya profesörlüğüne atandığı Cal Tech'te geçmiştir. Ayrıca, 1937'den 1958'e değin, aynı kuruluşta Kimya ve Kimya Mühendisliği Bölümü'nün başkanı, Gates ve Crellin Kimya Laboratuvarları'nın yöneticisiydi.

1963'te, Cal Tech'teki öğretim görevinden ayrılıp, California'nın Santa Barbara kentindeki Demokrasi Kurumlarını İnceleme Merkezi'nde araştırma profesörü olarak çalışmaya başladı. 1969'da kimya profesörü olarak Stanford Üniversitesi'ne geçti, 1974'ten bu yana (1985) da Linus Pauling Bilim ve Tıp Enstitüsü'nde araştırma profesörüdür. Kuramsal kimya çalışmalarını bırakıp, kendi enstitüsünde özellikle akıl hastalıklarının biyokimyası, kanser ve moleküler hastalıklar konusunda deneysel tıp araştırmalarına ağırlık vermezden önce, Massachusetts Institute of Technology'de, California, Cornell, Chicago, Princeton ve Oxford üniversitelerinde konuk profesör olarak ders veren Pauling, yalnız kimya alanındaki çalışmalarıyla değil, barışın ve nükleer silahsızlanmanın en ateşli savunucularından biri olarak da tanınmıştır. Tüm yaşamını adadığı bu iki alandaki etkinliğiyle 1954 Nobel Kimya Ödülü'nü ve 1962 Nobel Barış Ödülü'nü alarak, Marie Curie'den sonra iki kez Nobel Ödülü kazanan ikinci bilim adamı olmuştur. ABD Ulusal Bilimler Akademisi, Londra' daki Royal Society, Fransız Bilimler Akademisi gibi ülkesinin ve dünyanın en büyük bilim kuruluşlarının üyeliğine seçilmiş, 1947'de Royel Society'nin Davy Madalyası, 1971'de Uluslararası Lenin Barış Madalyası, 1978'de SSCB Bilimler Akademisi'nin Lomonosov altın madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Kimyasal bağların kuvantum mekaniğine dayalı açıklaması

Pauling'in çalışmaları, molekülleri bir arada tutan kimyasal bağların, özellikle elektron paylaşımına dayanan kovalans bağın ve böyle bir bağlanma düzeninden doğan karmaşık moleküllerin üçboyutlu yapısının anlaşılmasında önemli bir dönüm noktasıdır. 1916'da Lewis'in açıkladığı kovalans bağ kavramı, bir elektron çiftinin iki atom arasında bölüşüldüğünü öngörmüş ve o güne değin atomlar arasındaki elektron alışverişiyle açıklanamayan birçok organik molekülün tutarlı bir biçimde açıklanmasını sağlamıştı. 1927'de ilk kez Heitler ve Fritz London, elektronları hareketsiz parçacıklar olarak gösterdiği için atomu statik bir yapıya indirgeyen Lewis'in kuramını kuvantum mekaniğinin ilkeleriyle bağdaştırarak ve elektronun dalga yapısını göz önünde bulundurarak, kimyasal bağların oluşma ve kopma enerjilerini hesaba katan çağdaş bir yorum getirdiler. Pauling'in 1930'larda başlayan araştırmaları ise, kuvantum mekaniğinin uygulanmasıyla, kimyasal bağların kuruluşu ve bir molekülün üçboyutlu uzaydaki geometrik yerleşim düzeni konusuna açıklık getiren ilk ve en önemli çalışma sayılır. 1939'da yayımladığı *The Nature of the Chemical Bond* ("Kimyasal Bağın Yapısı") adlı yapıtı da, bu çalışmalarını içeren ve kimyasal bağ konusunda en yetkin kaynaklardan biri kabul edilen başyapıtıdır.

Proteinlerin üçboyutlu ve sarmal yapısı

Özellikle proteinler üzerinde çalışarak, ABD'li kimyacı Robert Corey ile birlikte, X ışını kırınımı ve elektron kırınımı gibi ileri analiz yöntemleriyle, aminoasit molekülleri arasındaki peptit bağlarının yapısını ve böyle bir peptit zincirindeki atomların üçboyutlu yerleşimini ilk kez açıklayan Pauling'dir. Kararlı bir bileşik oluşturmak için gerekli kimyasal bağlanma enerjisinin değerini, moleküldeki atomlar arası uzaklığın ve kimyasal bağlar arasındaki açının duyarlı ölçümleriyle hesaplayan Pauling, bir peptit zincirindeki karbon (C) ile azot (N) atomu arasındaki bağın uzunluğunun, kimi kez çift kovalans bağı ile tek kovalans bağının uzunluğu arasında bir ara değer aldığını gözlemledi. Atomların C-N bağı çevresindeki "sınırlı bir dönme" hareketiyle açıkladığı bu olgu "rezonans kuramı" olarak bilinir. Bu çalışmaları sırasında, 1950'lerde, protein molekülünün sarmal yapıda olduğunu açıklaması, birkaç yıl sonra Crick ve Watson'ın dezoksiribonükleik asit (DNA) molekülü için önerdikleri çifte sarmal yapının ilk habercisiydi. Pauling'in bu çözümlemesi, daha önce birçok araştırmacının incelemiş olduğu, bir iplik gibi düz ve uzun bir peptit zinciri oluşturan "lifsi proteinler"in yanı

sıra, ortak hidrojen bağlarıyla sabitleştirilmiş aminoasitlerin sarmal biçimde yerleştiği "küresel proteinler"in varlığına dikkati çekti.

Moleküler kalıtım hastalıklarına ve nükleer tehlikeye yönelik çalışmaları

Alyuvarlardaki küresel proteinlerden hemoglobinin yapısını incelerken, eritrositlerde, oksijen yetersizliği gibi kimi koşullarda bir araya yığılıp, kristalleşme eğilimi gösteren anormal bir hemoglobinin varlığından ileri gelen ve sonunda alyuvarların orak biçimini alarak işlevini yapamamasıyla sonuçlanan, kalıtsal kökenli "orak hücre kansızlığı"nı tanımlaması biyokimya, tıp ve genetikte yeni bir inceleme alanı yarattı. İncelenen ilk "moleküler hastalık" olan orak hücre kansızlığından sonra tıp dünyası, kalıtsal özellik gösteren ve molekül yapısındaki kimi aksaklıklardan ileri gelen birçok yeni hastalık tanımladı. Aynı araştırmaları sırasında, proteinlerin bağışıklık tepkimelerindeki işlevlerini inceleyerek antikor oluşumunu ve antikor-antijen tepkimelerinin niteliğini açıklayan Pauling, 1942'de, iki çalışma arkadaşıyla birlikte, kandaki globülin moleküllerinin yapısını değiştirerek ilk kez sentetik antikor oluşumunu sağladı. Özellikle, moleküler hastalıklar konusundaki bilgi birikiminin etkisinde ve nükleer döküntülerin molekül düzeyinde yaratacağı yapı değişikliklerinden kaynaklanabilecek kalıtım bozukluklarının bilincinde olan bir bilim adamı sorumluluğuyla, II. Dünya Savaşı'ndan sonra nükleer denemelere şiddetle karşı çıkan Pauling, tüm ülkelerin ortak bir nükleer silahsızlanma anlaşmasına varması için girişimlerde bulundu. Stronsiyum 90 ve Karbon 14 gibi radyoaktif elementlerin ışımasının, özellikle kanser, kan kanseri, gelişme bozuklukları ve zekâ geriliği gibi etkilerle çok yakın bir gelecekte insan soyunu tehlikeye atabileceğini vurgulayarak, nükleer denemelere derhal son verilmesi için, tüm dünyada on bir bini aşkın bilim adamının imzaladığı bir bildiriyi Ocak 1958'de Birleşmiş Milletler'e sundu. Nükleer silahsızlanma yolundaki uğraşları nedeniyle, ülkesinde SSCB yanlısı görülerek iki kez pasaport hakkı kaldırılan Pauling, barışın ve insan geleceğinin güvence altına alınmasına yönelik bu çalışmalarıyla Nobel Barış Ödülü'ne değer görülmüştür.

- YAPITLAR (başlıca): *Introduction to Quantum Mechanic, with Applications to Chemistry* (E.B. Wilson ile), 1935, ("Kuvantum Mekaniğine Giriş ve Kimyaya Uygulanması"); *The Nature of the Chemical Bond*, 1939, ("Kimyasal Bağın Yapısı"); *General Chemistry* (W.H.Freeman ile), 1947, ("Genel Kimya"); *No More War!*, 1958, ("Artık Savaş Olmasın"); *The Architecture of Molecules* (R. Hayward ile), 1964, ("Moleküllerin Düzeni"); *Vitamin C, the Common Cold and the Flu* (E. Cameron ile), 1976, ("C Vitamini, Soğuk Algınlığı ve Grip"); *Cancer and Vitamin C*, 1979, ("Kanser ve C Vitamini").

- BAKINIZ: CRICK, E. FISCHER, HEITLER, KENDREW, G.N. LEWIS, F. LONDON, PERUTZ, VAN'T HOFF, J.D. WATSON.

PAULUS
(2-3. yy)

Romalı hukukçu. Dönemin en seçkin beş hukukçusu arasında yer almıştır.

Iulius Paulus 2. yy sonları ile 3. yy başları arasında yaşadı. İmparator Septimius Severus (193-211) ve Caracalla (211-217) dönemlerinde konsül üyesi olarak görev yaptı. Severus tarafından, Roma İmparatorluğu'nda hukuk alanında en yetkili makam olan valilikle görevlendirildi. Papinianus'un ölümünden sonra imparator Caracalla tarafından vatandaşlarca yapılan başvuruları değerlendirme görevine getirildi.

Yazar ve öğretmen olarak klasik dönem sonu hukukçular arasında önemli bir yere sahiptir. Gaius, Papinianus, Ulpianus ve Modestinus'la birlikte en büyük beş hukukçudan biri olarak kabul edilir. Zeki bir yazar ve mantığı ağır basan bir hukukçu olarak tanınır. Temel ilgisi, kurallar bulmaya değil, daha çok somut durum çözümlemesine yönelik olmuştur. Yasaların yorumunu bilim haline getiren hukuk uygulayıcılarından *(jurisconsultus)* biridir. Bu grubun içinde, hukuku çözülmesi gereken sorunlar toplamı olarak ele alan bir yöntemin kurulmasına katkıda bulunmuştur.

Paulus, Ulpianus'tan sonra dönemin en üretken yazarıdır. Alınan resmi hukuksal kararlar üzerine, kendi görüşleri ve açıklamalardan oluşan kitaplar yayımladı. Kendi deneyimleri üzerine temellendirdiği, nedenlere yönelik çalışmalar yaptı. Bunlardan biri, *Responsa* ("Yanıtlar") adıyla tanınan kitabıdır. Ayrıca kamu hukuku, özel hukuk, ceza hukuku ve mali hukuk konularında uzun bir monografiler dizisi yazdı. Beş kitaptan oluşan *Sentetiae ad filium* ("Kararlar") adlı yapıtındaki anlatıların gerçekliği tartışmalıdır. Bu yapıtın bir bölümü Breviarium Alarician-um'da yer almıştır. Yazdığı kitapların toplamı sekseni aşmaktadır.

İmparator I.İustinianos tarafından hazırlatılan ve Roma hukuku alanında en temel başvuru kaynaklarından biri olarak kabul edilen *Digesta*'da Paulus'un çalışmalarından büyük ölçüde yararlanılmıştır. En fazla sayıda göndermenin Ulpianus ve Paulus'a yapıldığı bu derlemenin yaklaşık olarak altıda biri Paulus'tan alınan parçalardan oluşmaktadır.

- YAPITLAR (başlıca): *Responsa*, ("Yanıtlar"); *Sentetiae ad filium*, ("Kararlar").

- BAKINIZ: GAIUS, PAPINIANUS, ULPIANUS.

PAULUS [Aziz]
(10 - 66/67)

Tarsuslu din adamı. Hıristiyanlık'ın yayılmasına öncülük eden On İki Havari'den biridir.

Tarsus'ta doğdu, 29 Haziran 66 ya da 67'de Roma'da başı kesilerek öldürüldü. Yahudilik'in Hıristiyanlık'a ulusal bir din niteliği kazandırmak isteyen egemenliğine karşı çıktı, Hıristiyanlık'ın evrensel bir din olarak benimsenmesine çalıştı. Stoacı görüş ve Hellenistik Yahudi felsefesini Hıristiyanlık'ın özüyle uzlaştırmayı amaçladı. Şam, Kudüs, Hatay, Kıbrıs, Makedonya, Yunanistan gibi birçok yeri gezdi, Korent'i başpiskoposluk yaptı. Hıristiyanlık'ın içeriğini, amacını açıklamak için yazdığı mektuplardan on dördü kalmıştır. Düşüncelerini öğrenme bakımından birer belge niteliği taşıyan bu mektupların en önemlileri Romalılar'a, Efesliler'e, Galatalılar'a, Korentliler'e,Tsalyalılar'a,Koloslular'a başlıklarını taşıyanlardır.

Paulus'a göre önsüz-sonsuz bir varlık olan Tanrı yaratıcıdır, yoktan var edecidir, salt ustur, salt istençtir. Tanrı kayrası olmadan insanın başarıya ulaşması söz konusu değildir. İnsan usuna düşünme, yargılama yetisini veren, ona anlayış gücünü kazandıran tanrısal kayradır. İnsan usunda, Tanrı'yı bilmek için doğal yeti vardır, bunu veren de Tanrı'dır. Bu nedenle evreni, onun kapsadığı türlü varlıkları gözlemleyen insan, onlardan Tanrı'nın birliğini, yüceliğini çıkarabilir. Tanrı'ya inanmak için usu yeterince kullanmak ve evreni gözlemlemek yeter. Paulus için, insanın yaşamında uygulaması gereken, belli kurallar vardır, bunların başında: doğruluk, erdemlilik, dine bağlılık, inan, düşkünlere yardım, Tanrı'yı sevme, İsa'nın yolunda yürüme ve bilgili olma gelir.

PAULUS VENETIUS
(? - 1429)

İtalyan, filozof ve tanrıbilimci. Aristoteles'in yapıtlarını yorumlayarak tanıtmaya çalışmış, Augustinus'un öğretisinin benimsenmesinde katkısı olmuştur.

Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Venedik, Padova üniversitelerinde felsefe, mantık ve tanrıbilim okuttuğu, çağında büyük bir önem kazandığı, İtalya'nın en çok okunan ve saygı gören bir düşünürü olduğu bilinmektedir. Paulus'un, felsefe tarihindeki yeri, Aristoteles'in yapıtlarını yorumlayarak genişletmesi, daha kolay anlaşılır bir duruma getirmesi ve Augustinus öğretisinin benimsenmesindeki büyük katkısı dolayısıyladır.

Paulus için felsefenin temel öğretisi mantıktır. Mantık felsefeyi ilgilendiren bütün sorunları bir dizge bütünlüğü içinde toplayarak açıklama gereğindedir. Tanrıbilimin de dayanması gereken başlıca kaynak mantıktır. *Logica Magna* ("Büyük Mantık") adlı yapıtında, Aristoteles mantığına dayanarak düşünmenin kurallarını, felsefenin ilkelerini açıklar. Tümelleri konu edilen *Universalia Porphyrii*'de ("Porphyrios' un Tümelleri") başlangıçtan beri bu sorunlara getirilen çözümleri özetledikten sonra, kendi görüşlerini ileri sürerek felsefe ve tanrıbilim arasındaki ortak görüşü sergiler. Paulus'un yapıtları, çağlar boyunca, mantık, felsefe ve tanrıbilim alanında başvurulan birer kaynak niteliği taşımıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Sophismata*, (ö.s.), 1483,("Yanıltmacalar"); *Logica Magna*, (ö.s.), 1491, ("Büyük Mantık"); *Universalia Porphyrii*, (ö.s.), 1494, ("Porphyrios'un Tümelleri"); *Summa Logica*, (ö.s.), 1496, ("Genel Mantık").

PAVEL I
(1754-1801)

Rus çarı. Yönetimi sırasında toplumsal hoşnutsuzluklar artmış ve ülkesi uluslararası politikada yalnızlığa itilmiştir.

Pavel Petroviç 1 Ekim 1754'te St. Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 23 Mart 1801'de aynı kentte öldü. Rus Çarı III. Pyotr (1728-1762) ile II. Katerina'nın oğluydu. Babasının halası çariçe Yelizaveta (1709-1762) tarafından büyütüldü. N.İ. Panin yönetimindeki bir grup öğretmenden coğrafya, tarih ve matematik dersleri aldı; Fransızca ve Almanca öğrendi. 1762'de tahtı zorla ele geçiren annesi II. Katerina onu yönetim işlerinden uzak tutmak istediğinden, 1783'ten sonra St. Petersburg yakınlarındaki Gaçina'da bulunan bir malikânede oturmak zorunda bırakıldı. Orada, maiyeti ve askerleriyle birlikte küçük bir saray çevresi oluşturdu. Annesinin ölümü üzerine 17 Kasım 1796'da I. Pavel adıyla tahta çıktı.

I. Pavel çar olduktan sonra ilk iş olarak, II. Katerina'nın yandaşlarını saray çevresinden uzaklaştırdı. 1797'de, I. Petro'nun çara halefini seçme hakkını tanıyan 1722 tarihli fermanını yürürlükten kaldırıp, tahtın, ölen çarın en büyük erkek çocuğuna geçmesine dayalı bir veraset biçimi getirdi. Otokrasiyi güçlendirmek amacıyla taşradaki merkezi yönetim birimlerini yeniden oluşturup soylulara yerel düzeyde tanınan ayrıcalıklara son verdi. Orduyu Prusya tipi bir disiplin temelinde yeniden örgütlemeye girişti. Serflik düzenini ayakta tutmak için, sayısı 600.000'i geçen serfi kendisine bağlı toprak sahipleri arasında bölüştürdü. Köylüler arasında artan hoşnutsuzluğu yumuşatmak amacıyla 1797'de haftalık angarya süresini üç güne indirdi. Fransız Devrimi'yle birlikte, tüm Avrupa'ya yayılan cumhuriyetçi düşüncelerin Rusya'ya ulaşmasını engellemek amacıyla yabancı gazetelerin ve kitapların Rusya'ya girişini ve yurt dışına yapılan yolculukları yasaklama gibi baskıcı önlemler aldı.

Yönetiminin ilk yıllarında Fransa'ya karşı Avusturya ve İngiltere ile ittifak siyaseti izlemesine karşın, 1800'den sonra, bu siyaseti bırakarak Fransa'yla

yakınlaşmaya çalıştı. Bu siyaseti İngiltere ile Rusya arasındaki ticaretin kesilmesine ve Rusya'nın büyük bir iktisadi darboğaza girmesine yol açtı. I. Pavel bu elverişsiz koşullarda Hindistan'ı ele geçirmeyi planlamaya başladı. Dengesiz ve kendini beğenmiş kişiliğiyle yakınları arasında bile saygınlığını yitirdi. Sonunda vârisi ve oğlu Aleksandr'ın onayıyla gerçekleşen bir saray darbesi sonucu devrildi ve yatağında öldürüldü. Oğlu Aleksandr, I. Aleksandr adıyla yerine geçti.

• BAKINIZ: ALEKSANDR I [Pavloviç], KATERİNA II.

PAVELİÇ, Ante
(1889-1959)

Hırvat siyaset adamı. II. Dünya Savaşı sırasında bağımsız bir Hırvat Devleti kurmuştur.

14 Temmuz 1889'da Bosna'da Bradina'da (bugün Yugoslavya'da) doğdu, 28 Aralık 1959'da İspanya'da Madrid'de öldü. Zagreb Üniversitesi'nde öğrenimini tamamladıktan sonra aynı kentte avukatlık yapmaya başladı. Milliyetçi Hırvat Adalet Partisi'ne katıldı. 1920'de Zagreb Belediye Meclisi'ne, 1927'de birleşik Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı parlamentosuna seçildi. Hırvat Köylü Partisi önderi Stefan Radiç'le (1871-1928) birlikte birleşik krallıktaki Sırp egemenliğine karşı çıktı.

Ortodoks Sırplar'la Katolik Hırvatlar arasındaki tarihsel düşmanlık Radiç'in 1928'de öldürülmesiyle doruk noktasına vardı. Hırvatlar'ın parlamentoyu terkederek Zagreb'te ayrı bir meclis kurma girişimlerinin ardından kral I.Aleksander Karayorgiyeviç Ocak 1929'da parlamentoyu dağıtarak yasama ve yürütme yetkilerini elinde topladı. Bunun üzerine İtalya'ya kaçan Paveliç, Hırvat milliyetçilerini Ustaşa (Ayaklanmacılar) hareketi içinde toplamaya başladı. İtalya ve Macaristan'da eğitim gören ve Hırvatlar'ın bağımsızlığını amaçlayan Ustaşa militanları, İtalyan Faşistleri'nin yöntemlerini benimseyerek çeşitli terör eylemlerine giriştiler ve 9 Ekim 1934'te Marsilya'da Aleksander Karayorgiyeviç'e bir suikast düzenleyerek onu öldürdüler.

Paveliç, Alman ordularının Nisan 1941'de Yugoslavya'yı işgalinden sonra Almanya'nın güdümünde Bosna'yı ve Dalmaçya'nın bir bölümünü içeren bir Hırvat Devleti kurdu. Spoleto dükünü kral, kendini devlet başkanı ilan etti. Ustaşa militanlarından bir ordu kurarak Naziler'le birlikte Yugoslav direnişçilerine karşı savaştı. Ayrıca Sırplar'a ve Yahudiler'e karşı kitle kıyımlarına girişti.

Almanya'nın yenilgisinden sonra Mayıs 1945'te ülkeden kaçarak sahte kimlikler altında Avusturya ve İtalya'da gizlendi. 1948'de Arjantin'e yerleşti. 1957'de Yugoslav hükümeti Arjantin hükümetinden Paveliç'in savaş suçlusu olarak geri verilmesini istediyse de bu istek geri çevrildi. Paveliç 10 Nisan 1957'de bir suikast sonucu yaralandıktan sonra gizlice İspanya'ya yerleşti ve burada öldü.

• BAKINIZ: KARAYORGİYEVİÇ.

PAVESE, Cesare
(1908-1950)

İtalyan, yazar. Döneminin en önemli yazarlarından olmasının yanı sıra çağdaş Amerikan edebiyatından yaptığı çevirilerle de adını duyurmuştur.

9 Eylül 1908'de Torino yakınlarında Santa Stefano Belbo'da doğdu, 27 Ağustos 1950'de Torino'da öldü. Torino Üniversitesi'nde edebiyat öğrenimi gördü. 1930'da mezun olduktan sonra dil ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Bir yandan da şiir yazıyordu. Ancak faşist yönetimin edebiyatı denetim altında tutması nedeniyle özgür bir çalışma ortamı göremediğinden bir süre çeviriye yöneldi. Dickens, Joyce, Melville, Faulkner, Hemingway, Steinbeck gibi çoğu ABD'li birçok yazarın yapıtlarını İtalyanca'ya çevirerek bu yazarların İtalya'da tanınmasını sağladı. Amerikan edebiyatı üzerine dergilerde yayımlanan eleştiri yazıları ise ölümünden sonra *La letteratura americana e altri saggi* ("Amerikan Edebiyatı ve Başka Denemeler") adlı yapıtta toplandı.

Kurucuları arasında yer aldığı Einaudi Yayınevi ile *La Cultura* dergisinin yayın yönetmenliğini üstlenen Pavese, faşizme karşı çıkan yayınlar nedeniyle 1935'te tutuklanarak Güney İtalya'ya sürgüne gönderildi. 1938'de yazdığı ve *Prima che il gallo canti* ("Horoz Ötmeden") adlı kitabında yer alan "Il carcere" ("Tutukevi") ile 1947'de yayımlanan *Il compagno* (Yoldaş), sürgündeki yaşantısının ürünü romanlardı. Pavese bu iki romanıyla, daha sonra yazdığı *Casa in collina* ("Tepedeki Ev") ve *La luna e i falò*'da (Ay ve Şenlik Ateşleri), yaşadığı dönemin tarihsel bir dökümünü yaparak, İtalya'da faşizme karşı direnişin değişik evrelerini aktardı. 1936'da sürgün cezası sona erdi ve Einaudi Yayınevi'ndeki görevine döndü. Sağlığının bozuk oluşu II.Dünya Savaşı'na katılmasını engelledi. Savaşın son iki yılını Piemont bölgesinde, kızkardeşinin yanında geçirdi. 1945'te yeniden Torino'ya geldi. 1950'de *La bella estate* (Çıplak Modeller) adlı kitapta yer alan romanı "Tra donne sole" ("Yalnız Kadınlar Arasında") ile Strega Ödülü'nü kazandı. Bu roman Antonioni'nin 1955'te çevirdiği *Le Amiche* (Kadın Dostlar) filmine de konu oldu. Pavese yıllardır etkisinden kurtulamadığı ölüm saptantısına yenik düşerek ününün doruğunda iken yaşamına kendi eliyle son verdi.

Pavese yazarlık uğraşına şiirle başladı. 1936'da *Lavorare stance* ("Çalışmak Yorar") adlı kitapta topladığı bu şiirlerde öznel olmayan, lirizmden uzak ve düzyazı özellikleri taşıyan bir tür öykü-şiir yaratmayı amaçlamış, günlük konuşma dilini kullanarak, çağdaş yaşamın insanı içine düşürdüğü derin yalnızlığın boyutlarını anlatmıştı. 1941'de yayımlanan ilk romanı *Paesi tuoi*'de ("Senin Toprağın") ise, başka

birçok yapıtında olduğu gibi, çocukken yaz aylarını geçirdiği köy evinin anılarına, kırlara, dağlara dönüyor, köy yaşamının, idealizme varmadan, kent yaşamıyla arasındaki farklılıkları işliyordu. Yaşamı boyunca zihinsel ve ruhsal yalnızlık duygusundan kurtulamayan Pavese, çevresine uyum sağlayamayan, sürekli kimliğini arayan kişiler çizdi. Mitlerden yararlanıp, sık sık da simgeler kullanarak bireyin yaşantısında geçmişinin etkisini araştırdı. 1952'de yayımlanan ve yazarlık sanatıyla ilgili görüşlerini içeren güncesi, içedönük kişilik yapısını, acı çeken ruhunu açıkça yansıtıyordu. Ölümünden sonra adına bir edebiyat ödülü oluşturulan Pavese'nin önemli yapıtlarından birçoğu da gene ölümünden sonra yayımlanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Lavorare stanca,* 1936, ("Çalışmak Yorar"); *Verrà la morte e avra i tuoi occhi,* (ö.s.), 1951, ("Ölüm Gelecek, Gözleri Gözlerin Olacak"). **Roman:** *Paesi tuoi,* 1941, ("Senin Toprağın"); *Il compagno,* 1947, (Yoldaş, 1969); *Casa in collina,* 1948, ("Tepedeki Ev"); *Prima che il gallo canti,* 1949, ("Horoz Ötmeden"); *La bella estate,* 1949, (Çıplak Modeller); *La luna e i falò,* 1950, (Ay ve Şenlik Ateşleri, 1984). **Çeşitli:** *La letteratura americana e altri saggi,* (ö.s.), eleştiri, 1951, ("Amerikan Edebiyatı ve Başka Denemeler"); *Il mestiere de viviere, diario 1935- 1950,* (ö.s.), günlük, 1952, (Yaşama Uğraşı, 1973); *Notte di festa,* (ö.s.), öykü, 1953, ("Şenlik Gecesi").

İvan Petroviç Pavlov

PAVLOV, İvan Petroviç
(1849-1936)

Rus hekim, fizyoloji bilgini. Sindirim sistemi üstüne çalışmalarıyla tanınmış, koşullu reflekslere ilişkin temel bulgularıyla psikolojide çığır açmıştır.

26 Eylül 1849'da Riazan'da doğdu, 27 Şubat 1936'da Leningrad'da öldü. Bir köy papazının oğluydu. Riazan'da din eğitimi gördükten sonra 1870'te St.Petersburg'a (bugün Leningrad) giderek bu kentteki üniversitenin hukuk fakültesine kaydoldu, ancak başta I.M.Seçenov olmak üzere bu dönemde yapıtlarını okuduğu fizyoloji bilginlerinin etkisinde kaldığından doğabilimleri öğrenimini yeğleyerek fizyoloji ve kimyaya ağırlık verdi. 1875'te mezun olduktan kısa bir süre sonra Tıp ve Cerrahi Akademisi'nde (daha sonra Askeri Tıp Akademisi) tıp öğrenimine başlayan Pavlov, 1879'da diplomasını aldığında bu kurumda fizyoloji laboratuvarının yöneticiliğini üstlendi, bir yandan da doktora çalışmalarını sürdürdü. 1883'te doktorasını aldıktan sonra bir bursla Almanya'ya gitti. 1884-1886 arası Breslau'da H.Heidenhain'ın laboratuvarında sindirim sistemi, Leipzig'de de K.Ludwig ile birlikte kardiyovasküler sistem fizyolojisi üstüne çalışmalar yaptı. Ülkesine döndükten sonra bir süre geçici görevler üstlenen Pavlov, 1890'da Askeri Tıp Akademisi'nin farmakoloji alt bölümünün, 1896'da da Fizyoloji Bölümü'nün başkanlığını üstlendi. 1924'e değin sürdürdüğü bu görevin yanı sıra 1891'den başlayarak yeni kurulan Deneysel Tıp Enstitüsü'nün başkanlığını da üstlendi. 1925'te yöneticiliğine getirildiği SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı Fizyoloji Enstitüsü'ndeki çalışmalarını yaşamının sonuna değin sürdürdü. Sindirim sistemi üstüne çalışmaları nedeniyle 1904'te Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'nü kazanan Pavlov, 1912'de Cambridge Üniversitesi'nden onursal doktorluk, 1912'de de Légion d'honneur unvanını aldı. 1917 Devrimi'ni ilk başlarda benimsemeyen ve yönetime ilişkin açık eleştiriler içeren görüşlerini ancak 1930'larda değiştiren Pavlov'a 1921'de Lenin'in imzasını taşıyan bir kararla yaşamının sonuna değin bilimsel araştırmalarında önemli destek sağlanmış, çalışmalarıyla dünya çapında bir üne kavuşan bu bilim adamının onuruna SSCB Bilimler Akademisi 1934'te Pavlov Ödülü, 1949'da da Pavlov Madalyası koymuştur. SSCB'de başta Bilimler Akademisi'ne bağlı Fizyoloji Enstitüsü ve Leningrad Birinci Tıp Enstitüsü olmak üzere birçok bilimsel kuruma Pavlov'un adı verilmiştir.

Pavlov, fizyoloji alanında çok değişik konuları ve yaklaşık 60 yılı aşkın bir süreyi kapsayan araştırmalarında üç ana konuya ağırlık vermiştir. Öğrencilik yıllarından başlayarak kalp ve kan dolaşımı üstüne araştırmaları ön plana çıkarmış, 1890'lardan 20.yy'ın başlarına değin daha çok sindirim sistemini incelemiş, bu yıllardan yaşamının sonuna değin de koşullu refleksler üstüne araştırmalar yapmıştır. Ludwig'in laboratuvarında çalıştığı dönemde de ele aldığı, kardiyovasküler sistem fizyolojisine ilişkin çalışmalarında kan basıncı ve kalbin işleyişini düzenleyen sinirleri inceleyen Pavlov, özellikle sindirim sistemiyle kalbin işleyişi arasındaki etkileşimleri araştırmıştır. Bu alandaki değerli bir katkısı, daha sonra vagus ve sempatik sinir sistemi aracılığıyla gerçekleştirildiği anlaşılan, kalp basıncı ve kalbin atışını düzenleyen dört sinirsel mekanizmanın varlığını ortaya çıkaran çalışmasıdır.

Sindirim sistemi fizyolojisi

Pavlov'un özellikle 1890-1900 arası araştırmalarını yoğunlaştırdığı alan, sindirim sistemi fizyolojisiydi. Bir sınıf arkadaşı ile birlikte yürüttüğü, sinir sisteminin pankreasın işleyişi üzerindeki etkileri konusundaki çalışmaları sırasında ortaya çıkardığı temel bulgularla ve geliştirdiği ameliyat teknikleriyle bu alana çok önemli katkıları oldu. Ayrıca Heidenhain'ın laboratuvarında incelediği ameliyat yöntemlerini daha

da geliştirerek sindirim sisteminin değişik aşamalarına uygulayan Pavlov'un diğer önemli bir katkısı sindirim süreci sırasındaki salgılamaları bir fistül aracılığıyla deney hayvanının vücudunun dışına çıkararak yeğinlik ve kimyasal niteliği bakımından inceleme olanağını yaratması oldu. Bu yöntemle hem tükürük salgılamasını, hem de kendi adıyla anılan bir yöntemle sinirsel bağlantılarını koruyacak bir biçimde mideden ayırdığı bir bölümde sindirime bağlı etkinlikleri incelemeyi başardı. Çalışmalarını pankreas ve incebağırsak üstünde de sürdüren Pavlov, tükürük, asit ve sindirimde önemli rol oynayan diğer salgılamaları ayrı ayrı ele aldığı gibi, sindirim sürecini bir bütün olarak ve özellikle de sinir sisteminin etkileri açısından inceledi.

Koşullu refleks

Pavlov son dönem araştırmalarını, fizyolojinin yanı sıra psikoloji ve psikiyatri alanlarında da derin bir etkisi görülecek olan koşullu refleksler konusunda yoğunlaştırdı. Sindirim sistemine ilişkin araştırmalarında ortaya çıkardığı bir olgu, deney hayvanı olarak kullanılan köpeklerde yiyeceğin görülmesiyle birlikte başlayan tükürük salgılamasıydı. İlk başlarda sindirim süreci başlamadan gerçekleştiği için yapılacak deneyleri olumsuz yönde etkilediği düşünülen bu olgunun temel ve tutarlı bir tepki olduğu anlaşılınca bir tür koşullanmayla gerçekleşen refleks türündeki benzer tepkiler Pavlov'un laboratuvarında sistematik bir biçimde incelenmeye başlandı. Pavlov önceleri "öznel" ve "psişik" kökenli bulduğu ve bu nedenle kuşkuyla karşıladığı bu olguyu, Seçenov'un beyin fizyolojisine ilişkin çalışmalarından esinlenerek "nesnel" yöntemlerle inceleyebileceğini düşündü. Seçenov 1860'larda davranışın genel olarak genişletilmiş bir refleks kavramıyla incelenip açıklanabileceğini ileri sürmüş, üst düzeyde refleksler olarak yorumladığı davranışın beyni, özellikle de beyin kabuğunu kapsayan sinirsel refleksler biçiminde gerçekleştiğini savunmuştu. Pavlov, Seçenov'un bu savlarını başlangıç noktası olarak aldı, koşullu refleksleri köpeklerin davranışları düzeyinde incelediği gibi, bu davranışların temelini oluşturabilecek fizyolojik mekanizmalar üstüne beyindeki sinirsel etkinliklere ilişkin bir kuram geliştirdi.

Pavlov koşullaması

Pavlov ve asistanları, hayvanın ağzına her konuluşunda refleks biçiminde bir tepkiye (koşulsuz tepki) yol açan et ya da seyreltik asit gibi "koşulsuz uyaran"ların nasıl başka uyaranlarla eşleştirilerek koşullu reflekslerin gerçekleştirilebileceğini sistematik bir biçimde incelediler. Bugün "Pavlov koşullaması" ya da "klasik koşullama" olarak adlandırılan yönteme göre, bir parça et gibi tükürük salgılamasına neden olan bir koşulsuz uyaranın sunuluşu, daha önce bu tür tepkiye yol açmayan bir başka uyaranı (koşullu uyaran) izliyordu. Örneğin bir zil sesi, ya da benzeri bir koşullu uyaranın hayvana dinletilmesinden kısa bir süre sonra koşulsuz uyaran sunuluyor ve hayvanın tepkisi ölçülüyordu. İlk başlarda yalnız koşulsuz uyarana bir tepki gözlenirken, koşullu ve koşulsuz uyaranın sık sık eşleştirilerek hayvana sunulması sonucu, koşullu uyaran da bir tepkiye yol açıyordu (koşullu tepki). Pavlov, tüm psikolojik yorumlardan arındırılmış olarak, fizyoloji araştırmalarındaki yöntemlerle yürüttüğü araştırmalarıyla ana çizgileriyle oldukça yalın görünen koşullu refleks olgusunu tüm ayrıntılarıyla inceledi. Koşullu uyaranla koşulsuz uyaran arasında ancak birkaç saniyelik bir aralığın en iyi koşullama sonucunu verdiğini, koşullu uyaranın koşulsuz uyarandan sonra sunulması durumunda koşullamanın gerçekleşmediğini ortaya koydu. Bir koşullama sonucu, kullanılan koşullu uyarana benzer uyaranların, daha az yoğun da olsa, bir tepkiye neden olduğunu ortaya çıkararak, davranışta genelleme mekanizmasına ışık tuttu. Bir deneyde iki uyarandan yalnızca birinin koşulsuz uyaranla eşleştirilmesi durumunda, hayvanın eşleştirilen uyarana koşullu bir tepki geliştirdiğini, ilk başlarda büyük bir olasılıkla bir genelleme sonucu eşleştirilmeyen uyarana gösterilen tepkinin giderek gücünden yitirdiğini (ketlendiğini) deneylerle saptadı. Koşullamanın üst düzeyde de gerçekleştirileceğini, zincirleme koşullama sonucu bir deneyde koşullu uyaran olarak kullanılan bir uyaranın, bir ikinci deneyde zorlukla da olsa koşulsuz uyaran işlevi kazanabileceğini de gösterdi.

Pavlov koşullama mekanizmasından kalkarak üst düzey beyin işlevleri, insan psikolojisi ve psikopatolojisi gibi konularda oldukça geniş kapsamlı ve tartışmalı kuramlar geliştirdi. Kuramsal görüşlerinin çerçevesini, koşullu reflekslerin temelinde beyin kabuğunu da içeren bir fizyolojik mekanizmanın yattığı görüşü oluşturuyordu. Pavlov'a göre koşulsuz tepkiler beyin kabuğunu gerektirmediği halde, koşullu uyaranın neden olduğu fizyolojik değişiklik bir "uyarma" mekanizması aracılığıyla beyin kabuğunda gerçekleşiyor, eşleştirilen koşullu-koşulsuz uyaran ikilisi böylelikle beyin kabuğunda bir tür fizyolojik bağa yol açıyordu. Koşullama sonucu koşullu uyaranın belirli bir odaktan başlattığı "uyarma", Pavlov'a göre bir "yayılma" mekanizmasıyla beyin kabuğunda giderek daha geniş bir alanı etkileyebiliyor, deneylerde gözlenen genelleme, koşullu uyaranın odağından uzaklaştıkça gücünü giderek yitiren bir tür "uyarmanın yayılması" mekanizmasıyla gerçekleşiyordu. Pavlov koşullamanın temelde birbirine zıt bu iki mekanizmanın etkileşimi sonucu ortaya çıktığını, örneğin uyarmanın ağır bastığı bir koşullama sürecinden sonra koşullu uyaranın ardından koşulsuz uyaranın sunulmadığı, "söndürme" diye adlandırılan deneysel işlemde, koşullu tepkinin giderek gücünü yitirmesinin "ketleme" mekanizmasına bağlı olduğunu ileri sürdü. Uyarma ve ketleme mekanizmalarının etkileşimine ilişkin önerileriyle psikopatolojik olguları açıklamaya ve bu olgulara benzer belirtileri içeren davranış kalıplarını deneysel olarak köpeklerde yaratmaya çalıştı. Koşulsuz uyaranla eşleştirilen bir görsel uyaranla (örneğin bir daire), eşleştirilmeyen bir başka uyaran (örneğin bir elips) arasındaki ayrımı giderek güçleştirerek köpeklerde "deneysel nevroz" diye adlandırdığı davranış bozukluğunu gerçekleştirdi; bu ve benzer çalışmalar sonucu koşullama süreçlerinin psikopatolojinin kökeninde yatan mekanizmaya ışık tutabileceğini savundu. Koşullamanın temelinde yattığını varsaydığı uyarma ve ketleme mekanizmaları aracılığıyla psikopatoloji alanında kimi terapi yöntemleri önerdiği gibi, insan kişiliğini, kişinin fizyolojik yapısındaki "uyarılma" ve "ketleme" eğilimleri arasındaki dengeye ve bu eğilimlerin yeğinliğine bağlayan dörtlü bir sınıflandırma sistemi getirdi.

Pavlov'un koşullama mekanizması konusundaki en önemli katkılarından biri de yaşamının son yılla-

rında "ikinci sinyal sistemi" diye adlandırdığı dilin koşullamaya nasıl aracı olduğunu göstermesiydi. Pavlov'a göre, köpeklerle yaptığı deneylerde kullandığı türden koşullu ve koşulsuz uyaranların eşleştirilmesiyle gerçekleştirilen koşullama, insanların birçok hayvan türüyle paylaştıkları "birinci sinyal sistemi" nin sonucudur. İkinci sinyal sistemi olan dil aracılığıyla insanlar ayrıca doğrudan koşullanabilmekte, sözcükler hem koşullu hem de koşulsuz uyaran işlevini üstlenebilmektedir. Pavlov bu katkısıyla koşullamanın kapsamını genişlettiği gibi, niteliğini de oldukça değiştirerek özellikle çocukların dil ve zihinsel gelişiminin koşullama yöntemleriyle incelenmesine olanak tanıdı.

Pavlov uzun araştırma yaşamında bilimsel dürüstlük, titizlik ve kuşkuculuk ilkelerinden ödün vermeyen bir bilim adamı olarak yaygın üne sahiptir. Sindirim sistemi üstüne araştırmalarının en değerli yanlarından biri, usta bir cerrah olarak ameliyat sonrası rahatsızlığı en aza indirgeyen cerrahi yöntemler geliştirerek sindirim sürecini sağlıklı hayvanlarda yıllarca inceleyebilmesidir. Koşullu refleks üstüne çalışmalarıyla temelde psikolojik bir olguyu koşulların elverdiği ölçüde nesnel ölçütler ve fizyolojinin sağladığı yöntemlerle incelemeyi başaran Pavlov, koşullama mekanizmalarının açıklığa kavuşturulmasında en önemli rolü oynadığı gibi daha sonraki araştırmacılara ulaşmaları gereken bilim standardı konusunda örnek olmuştur. Beyin mekanizmalarına ilişkin görüşleri ve psikopatoloji konusundaki savları daha sonraki bulgular tarafından desteklenmemekle birlikte, koşullu refleks, psikoloji ve fizyolojiye temel bir kavram olarak yerleşmiştir. Pavlov'un bu alandaki çalışmaları başta SSCB'de olmak üzere birçok ülkede psikoloji araştırmalarını özellikle de öğrenme kuramlarını temelli bir biçimde etkilemiştir.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Lektsiy o rabote glavnk pişçevaritelnik zelez*, 1897, ("Temel Sindirim Bezlerinin İşlevleri Üstüne Dersler"); *Eksperimentalnaya psikologya i psikopatologya na zivotnik*, 1903, ("Hayvanlarda Deneysel Psikoloji ve Psikopatoloji"); *Dvadtsatiletni opit obektivnogo izuçenya vişşey nervnoy deyatelnosti (povedenya) zivotnik*, 1923, ("Hayvanların Üst Sinirsel Etkinlikleri Üzerine Yirmi Yıllık Deney"); *Lektsiy o rabote bolşik poluşari golovnogo mozga*, 1927, ("Beyin Yarımkürelerinin İşlevi Üstüne Dersler").

- **KAYNAKLAR:** P.K.Anokin, *İvan Petroviç Pavlov zizn, deyatelnost i nauç naya şkola*, 1949; E.A.Asratyan, *Ivan Petrovich Pavlov, Work*, 1974; E.M.Kreps (der), *İ.P.Pavlov v vospominaniak sovremennikov*, 1967.

- **BAKINIZ:** W.BEAUMONT, KONORSKİ, SEÇENOV, SKINNER, THORNDIKE, J.B.WATSON.

PAVLOV, Mihail Grigoryeviç
(1793-1840)

Rus filozof ve doğa bilgini. Bilimle yaşam arasında bir bağlantının kurulması ve yaşamın bilim ilkelerine göre yönlendirilmesi görüşünü savunmuştur.

İkinci sinyal sistemi

Voronov'da doğdu, 3 Nisan 1840'ta Moskova'da öldü. 1816'da bitirdiği Moskova Üniversitesi'nde fizik, felsefe, biyoloji ve mineraloji öğrenimi gördü. 1820'de bu üniversitede öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Özellikle fizik, tarım ve doğa bilimleri konularında dersler verdi. 1828-1830 döneminde *Atenei*, 1838-1839 arasında da *Russkiy Zemledets* dergilerinin yayın yönetmeni olarak çalıştı. Gene bu dönemde Tarım Okulu'nun yönetimini üstlendi.

Pavlov önce metafizikten kaynaklanan bir maddeci görüşü benimsedi, felsefe sorunlarına bu açıdan çözüm aradı, sonra Schelling'in doğacı düşünce dizgesini izledi, doğa felsefesinin Rusya'da tutunması için çalıştı. Daha çok idealist bir evren anlayışını benimsemiş olan Pavlov'un sorunlara diyalektik yöntemle yaklaştığı da görülür. Ona göre bilimle yaşam arasında bağlantı kurulmalı, yaşam, bilim verilerine göre düzenlenmelidir. Özellikle tarım alanında çalışmaların bilimsel bir yönteme göre yürütülmesi gerekir. Rus üreticisinin kalkınması, tarım alanlarının daha verimli bir duruma getirilmesine bağlıdır.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Osnovaniya Fiziki*, 2 cilt, 1833-1836.

PAVLOVA, Anna
(1882-1931)

Polonya asıllı Rus dansçı. Klasik balenin önde gelen yorumcularındandır.

Anna Pavlovna Pavlova 31 Ocak 1882'de Rusya'da St. Petersburg'da (bugün Leningrad) doğdu, 23 Ocak 1931'de Hollanda'da La Haye'de (Den Haag) öldü. Yoksul bir ailenin kızıydı. 1891'de St.Petersburg'daki Çarlık Bale Akademisi'ne girdi. Burada Yekaterina Vazem'in (1848-1937) ve Paul Gerdt'in (1844-1917) öğrencisi oldu. 1899'da okulu bitirdikten sonra Maryinski Tiyatrosu'na (bugün Kirov Devlet Tiyatrosu) girdi ve bir süre Cecchetti ile çalıştıktan sonra 1906'da başbalerinliğe yükseldi. Riga, Stockholm, Kopenhag, Berlin, Prag ve Viyana'da turnelere çıktı. 1909'da Diaghilev'in Paris turnesine katıldı. Aynı toplulukla bir kez de Londra'da dans etti. Ancak, klasik baleye bağlılığı ve başına buyruk olma isteğiyle Diaghilev'in Rus Baleleri kadrosuna girmedi. 1913'te Maryinski'den ayrıldı ve Londra'da kendi topluluğunu kurarak ABD'ye gitti. Bir süre Mikhail Mordkin (1880-1944), daha sonra da 1911'de Laurent Novikov (1888-1956), 1914'te Aleksandr Volinine

(1882-1955) ve 1927'de Pierre Vladimiroff (1893-1970) gibi baletlerle birlikte dans etti. Dünyanın birçok ülkesine turneler düzenledi. 1930 sonunda son kez sahneye çıktı, birkaç ay sonra da zatürreeden öldü.

Pavlova, klasik balenin usta yorumcularındandır. Yenilik peşinde koşmaktan çok, bu tür balenin en iyi örneklerini, geniş izleyici kitlesine sunmayı amaçlamıştır. İlk kez 1900'lerde, *Giselle*'deki şiirsel yorumuyla dikkati çekmiş, Fokine'in onun için düzenlediği *Kuğunun Ölümü* adlı solo balesiyle gücünü kanıtlamıştır. Bu bale aynı zamanda, gelişmiş bir teknikle bütünleşen şiirsel bir yetkinlik anlayışıyla, Rus balesinde önemli bir aşamadır. Pavlova, klasik bale dışında Polonya, Rus ve Meksika halk danslarını da incelemiştir. Hint dansının önemli adlarından Uday Şankar (1900-1977) ile ortak çalışma yürütmüştür. Tek koreografi çalışması *Autumn Leaves*'dir ("Güz Yaprakları").

• **YAPITLAR (başlıca): Dans Ettiği Baleler:** *Kuğunun Ölümü*, 1907, müz. Saint-Saëns; *Les Sylphides*, 1900, müz. Chopin; *Gavotte*, müz. P.Lincke; *Giselle*, müz. Adam. **Koreografi:** *Autumn Leaves*, 1918, müz. Chopin, ("Güz Yaprakları"). **Oynadığı Filmler:** *The Immortal Swan*, 1956, ("Ölümsüz Kuğu").

• BAKINIZ: DİAGHİLEV, FOKINE.

PAVLOVİÇ

Bak. ALEKSANDR I

19.yy'da mühendislik

PAXTON, Joseph
(1803-1865)

İngiliz bahçe düzenleyicisi, tasarımcı ve mimar. Önüretim (prefabrikasyon) yöntemiyle gerçekleştirilmiş en büyük yapının tasarımcısıdır.

3 Ağustos 1803'te Woburn yakınında Milton Bryan'da doğdu, 8 Haziran 1865'te Londra yakınında Sydenham'de öldü. Küçük yaşta bahçıvan çıraklığına verildi. Çalışkanlığı ve bahçe düzenlemeleriyle dikkati çekti ve 1826'da Chatsworth'da Devonshire dükünün bahçıvanbaşılığına getirildi. Bu görevini 1858'de dükün ölümüne değin sürdürdü. Zamanla görev alanı genişledi, dükün bütün işleriyle ilgilenmeye başladı. Bu ilerleme ona İngiltere içinde ve dışında geziler yapma olanağı sağladı. Fransa, İsviçre, İtalya, Malta, Yunanistan, Türkiye, Almanya, Avusturya ve İspanya'yı gördü. 1830'dan sonra bitki seraları, 1835'ten sonra küçük yapılar, 1840'tan sonra da kamuya açık parklar tasarladı ve uyguladı. 1851'den sonra mimar unvanını da kullanmaya başladı. Küçük yerleşme tasarımları uyguladı. 1854'te parlamento üyeliğine seçildi ve 1864'e değin kaldığı bu görevi sırasında Londra'daki sağlıklaştırma çalışmalarıyla, Thames Nehri'nin sularının temizlenmesi ve yatağının düzenlenmesi gibi konularla ilgilendi.

1851 Uluslararası Londra Sergisi

Joseph Paxton
Kristal Saray, 1850-1851 Londra-İngiltere

Paxton 1831-1849 arasında bahçıvanlık ve botanik dergileri ve kitapları yayımladı. 1849'da Victoria regia adlı dev yapraklı nilüfere kendi doğal çevresi dışında ilk kez çiçek açtırdı. Çeşitli alanlardaki başarıları nedeniyle kendisine 1851'de Sir unvanı verildi.

Sanayi Devrimi'nin ilk gerçekleştiği ülke olan İngiltere'de, 19.yy'ın ilk yarısında önemli mühendislik başarıları gerçekleşmekteydi. Çoğu belirli bir eğitim görmeden, uygulamaların içinden yetişen mühendisler, biraz sezileriyle, biraz deneyerek her alanda çeşitli buluşlar ortaya koyuyorlardı. Paxton da onlardan biriydi. Araştırıcı kişiliğiyle kendini yetiştirmiş, bahçıvanlığın uzantısı olarak bitki seralarının yapımıyla ilgilenmişti. Çağının ünlü yapı mühendislerinden Robert Stephenson'la arkadaşlık etmiş, 1850'ye değin John Robertson, bundan sonra da George Henry Stokes adlı mimarlarla birlikte çalışmıştı. Böylece pek çok sorun için, kendisi uzmanlaşmadan, ama uzmanlara danışarak, uygulamaya yönelik çözümler bulabilmiştir.

Paxton'un en önemli yapıtı, Londra'da 1851'de açılan uluslararası sergi için hazırladığı *Kristal Saray*'dır. 19.yy'ın ortalarında gerek sanayileşmenin getirdiği yenilikleri toplu olarak sergilemek, gerek ticarete yeni olanaklar hazırlamak amacıyla uluslararası nitelikte bir sergi düzenleme düşüncesi konuşulmaya başlanmıştı. Bu ilk sergiyi barındıracak bir yapı için uluslararası bir mimarlık yarışması açılmış, ama birinci seçilen de dahil, önerilerin hiçbirinin yapımının açılış zamanına yetiştirilemeyeceği anlaşılmıştı. Böyle bir anda Paxton kendi tasarımını ortaya atmış, çabuk yapılabileceği, sergi bittikten sonra sökülüp başka amaçlarla kullanılabileceği için, bu tasarı benimsenip uygulanmıştır.

Kristal Saray 77.268 m^2 olan alanı ile çok büyük bir bitki serasını andırır. Uzun kenarı yapım yılını simgelemek üzere 1.851 ayak (564 m) olan dikdörtgen planlı yapıda, çeşitli uzunluklarda 3.350 tane dökme demir kolon kullanılmıştır. Duvarları ve çatısı ise, toplamı 83.700 m^2'yi bulan cam tabakalardan oluşmaktadır. O zamana değin gerçekleştirilmiş en büyük yapı olan *Kristal Saray*, demir ve cam gibi çağdaş yapı gereçlerini kullanmasının yanı sıra, üretiliş biçimiyle de devrimci bir nitelik taşır. Yapı tümüyle önüretim yöntemiyle yapılmak üzere tasarlanmıştır. Hepsi endüstriyel olarak üretilen yapı öğeleri birörnekleştirilmiş (standartlaştırılmış), düzenlenmesi de, o dönemde üretilebilen cam boyutlarından kaynaklanan 1,22 m'lik bir modüle (birim ölçü) dayandırılmıştır. Yapının kurulmasında en ileri yöntemler uygulanmış, örneğin sayısı 300.000'i bulan cam tabakaların takılmasında raylar üstünde giden arabalardan yararlanılmıştır. Kurma çalışmaları dört ay sürmüş, ilk tasarımdan bitimine değin ise yalnız dokuz aylık bir süre geçmiştir. Bu, o zamandan beri yinelenememiş bir rekordur. Yapı, serginin bitmesinden sonra sökülerek kimi değişikliklerle Sydenham'da yeniden kurulmuştur. Bitki serası olarak kullanılmaktayken 1936'daki bir yangında tümüyle yanan *Kristal Saray*'dan arta kalan parçalarla 1951'de bir anı pavyonu düzenlenmiştir.

Kristal Saray 19.yy'da çağdaş mimarlığı hazırlayan en önemli atılımlardan biridir. Daha ilerde uygulanan pek çok şey ilk kez bu yapıda gerçekleştirilmiştir. *Kristal Saray* dışındaki yapıları, gününün istekleri doğrultusunda, önemsiz seçmeci yapılar olmasına karşın, Paxton aralarında New York ve Paris'in de bulunduğu çeşitli kentlere cam yapılar tasarlamıştır. 1855'te Londra için "The Great Victorian Way" (Büyük Viktorya Yolu) adını verdiği 16 km'lik üstü camla örtülü bir yol önermiş, 1858'de de istendiği zaman kurulup sökülebilir bir bitki serasının patentini alarak bu konudaki çalışmalarını sürdürmüştür.

- **YAPITLAR (başlıca): Bahçe ve Park Düzenlemesi:** *Chatsworth Bahçeleri*, 1826-1844, Chatsworth, İngiltere; *Kristal Saray* çevresinde park, 1852-1856, Sydenham, İngiltere. **Demir-Cam Yapılar:** *Büyük Bitki Serası*, 1836-1840, Chatsworth, İngiltere; Victoria regia nilüferi için sera, 1849-1850, Chatsworth, İngiltere; *Kristal Saray*, 1850-1851, Londra, 1936'da yanmıştır. **Kent Yerleşmesi:** *Edensor Köyü*, 1838-1842, İngiltere; *Kristal Saray*'a komşu yerleşme, 1853, Sydenham, İngiltere. **Kitap:** *The Calender of Garden Operations*, 1840, ("Bahçe İşlemleri için Takvim"); *Paxton's Flower Garden* (J.Lindley ile), 1850-1852, ("Paxton'un Çiçek Bahçesi"); *What is to Become of the Crystal Palace*, 1851, ("Kristal Saray Ne Olacak").

- **KAYNAKLAR:** G.F.Chadwick, *The Works of Sir Joseph Paxton*, 1961; Y. ffrench, *The Great Exhibition: 1851*, 1950; V.Markham, *Paxton and the Bachelor Duke*, 1935.

PAZ, Octavio
(1914)

◄ *Kristal Saray*

Meksikalı şair ve deneme yazarı. Şiirlerinde Meksika halk edebiyatıyla Gerçeküstücülük'ü bağdaştırmış, denemelerinde Doğu ve Batı kültürlerinin sorunlarını incelemiştir.

31 Mart 1914'de Mexico City'de doğdu. Aynı kentte eğitim gördü. Düşünsel eğitiminde Meksika'daki yerli edebiyat akımının öncülerinden olan dedesinin ve ülkesinin toprak reformu sorununa çözüm bulmada hukukçu olarak çaba gösteren babasının büyük katkısı oldu. Paz edebiyat çalışmalarına çok genç yaşta başladı. 1931'de *Barandal* adlı bir dergi çıkardı. Bunu 1933'te *Cuadernos del Valle de Mexico* (Mexico Vadisi Defterleri) adlı ikinci bir dergi ve *Luna silvestre* ("Ormandaki Ay") adlı ilk şiir kitabı izledi. Gençlik döneminin öbür şiir kitaplarından 1937'de yayımladığı *Raiz del hombre* ("İnsanın Kökü") ve *Bajo tu clara sombra* ("Senin Aydınlık Gölgende") ile 1941 ve 1942'de yayımladığı *Entre la piedra y la flor* ("Taşla Çiçek Arasında") ve *A la orilla del mundo*'dan ("Dünyanın Kıyısında") yaptığı bir seçmeyi *Libertad bajo palabra* ("Özgürlük Andı") başlığı altında bir araya getirdi. Şiir yaşamının ilk yirmi beş yılının bir toplamı olan bu yapıtı Latin Amerika şiirindeki ilk öncü denemelere karşı bir tepkiyi gösteriyor, simgeci bir duyarlıkla belirgin bir düzen kaygısını yansıtıyordu.

1937'de Madrid'de bir yazarlar toplantısına katıldı, İspanya İç Savaşı'nın kızıştığı dönemde Valencia ve Endülüs'e gitti. Madrid'de M.Hernandez, Luis Cernuda, R.Alberti, P.Neruda ve C.Vallejo gibi şairlerle dostluk kurdu. Aynı yıl Meksika'ya dönerek politikaya atıldı ve *El Popular* (Halkçı) gazetesinde çalışmaya başladı. 1938'de *Taller* (Atölye) dergisini yönetti. B.Péret ve Leonora Carrington'un aracılığıyla Gerçeküstücülük akımına katıldı. 1943'te *Hijo Prodigo* (Savurgan Oğul) dergisinin kurucuları arasında yer aldı. 1943-1945 arasında ABD'de incelemeler yaptı. Yeats, Pound ve Cummings'in şiirleriyle ilgilendi. 1945'te Meksika Dış İşleri Bakanlığı'nda görev aldı ve 1946-1951 arasında Paris'te bulundu. Orada B.Péret ile yeniden dostluğunu sürdürürken A.Breton, Georges Schéhadé (1910), H.Michaux, J.Supervielle, André Pieyre de Mandiargues gibi gerçeküstücü sanatçılarla ilişkiler kurdu. Yazıları ve şiirleri Gerçeküstücüler'in yayımladığı antolojilerde yer almaya başladı.

Paris'te ilk yılları

Paz 1950'de Meksika gerçeğini en eksiksiz biçimde yansıtan yapıtlardan biri sayılan *El laberinto de la soledad* (Yalnızlık Dolambacı) adlı denemesini yayımladı. 1951'de yayımladığı *Aguila o sol* (Kartal mı, Güneş mi?) adlı şiir kitabı gerçeküstücü özelliklerin açıkça görüldüğü bir yapıttır. 1952'de Japonya'ya ve Hindistan'a yolculuklar yaptı. Doğu edebiyatı ve felsefesiyle ilgilendi ve Doğu kültürünün batı dünyasında tanınması için çaba gösterdi.

1955'te Meksika'ya dönerek üniversitede ders vermeye başladı. Ertesi yıl şiir sanatıyla ilgili görüşle-

rini içeren *El arco y la lira* ("Yay ve Lir") adlı deneme kitabını yayımladı. Şiire ağırlık veren bir tiyatro topluluğu kurdu ve bu topluluğun kendi yazdığı *La hija de Rapaccini* ("Rapaccini'nin Kızı") adlı oyunu sahnelemesini sağladı. Bu dönemde Meksika'daki öncü sanatın sözcülüğünü üstlendi, eleştirmen olarak etkin bir rol oynadı. 1957'de en önemli şiir kitabı sayılan ve birçok yabancı dile çevrilen *Piedra de sol*'u (Güneş Taşı) yayımladı.

1959-1962 arasında yeniden Paris'e döndü. 1958-1961 arası şiirlerini *Salamandra* ("Semender"), 1962-1968 arası şiirlerini de *Ladere este* ("Doğu Yamacı") adlı kitaplarında bir araya getirdi. Bu yıllarda Meksika'nın Yeni Delhi büyükelçisi olarak görev yapıyordu. Bu dönem onun yalnız şiir türünde değil, sanat, felsefe, politika ve antropoloji konularında yazdığı kitaplardan da anlaşılacağı gibi yaşamının en verimli yılları oldu. 1968'de Mexico City'de bir grup öğrencinin öldürülmesini protesto etmek amacıyla büyükelçilik görevinden ayrıldıktan sonra İngiltere'de Cambridge, ABD'de Harvard Üniversitesi'nde profesör olarak çalıştı. 1970'te Jacques Roubaud, Edoardo Sanguinetti ve Charles Tomlinson'la birlikte Japon şiirindeki "renga" türünün Batılı bir uyarlamasını gerçekleştirdi. 1974'te Harvard'da bir dizi konferans verdi. Halen (1985) Mexico City'de oturmakta ve sık sık yabancı üniversitelerde konuk profesör olarak konferanslar vermeyi sürdürmektedir.

Şiir evreni

Paz'ın şiirlerinde ve düzyazılarında sürekli işlediği konu yalnızlıktır. Bu durumu bir çıkış noktası olarak benimser, insanın bölünmüş bir varlık olduğunu ve ancak şiirsel imge, cinsel sevgi ve tanrısal sezgiyle bütünleşebileceğine inanır. En başarılı yapıtı sayılan *Güneş Taşı*'nda toplumsal sorunlarla kişisel kaygılarını, cinsel sevgiyle yalnızlık arasındak kopukluğu, tarihle sonsuzluk arasındaki karşıtlığı Aztekler'in oyma taş takvimi olan "güneş taşı" simgesi altında bir bütünlüğe kavuşturduğu görülür. "Sürekli dönüş mitosu"nu benimseyen Paz, son şiirlerinde "ölmek dönmektir" temasını işlerken yeniden çocukluğuna ve Meksika'nın "yalnızlık dolambacı"na döner. Bu onun "yaşamla ölüm"ü aşma, "varlıksız varlık" adını verdiği üçüncü bir aşamaya geçme çabasının şiir diliyle açıklanmasıdır.

- **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *Luna silvestre*, 1953, ("Ormandaki Ay"); *Raiz del hombre*, 1937, ("İnsanın Kökü"); *Bajo tu clara sombra*, 1937, ("Senin Aydınlık Gölgende"); *Entre la piedra y la flor*, 1941, ("Taşla Çiçek Arasında"); *A la orilla del mundo*, 1942, ("Dünyanın Kıyısında"); *Libertad bajo palabra*, 1949, ("Özgürlük Andı"); *Aguila o sol?*, 1951, (Kartal mı, Güneş mi?); *Semillas para un himno*, 1954, ("Bir İlahi İçin Tohumlar"); *Piedra de sol*, 1957, (Güneş Taşı); *Salamandra*, 1962, ("Semender"); *Blanco*, 1967, ("Beyaz"); *Ladere este*, 1969, ("Doğu Yamacı"). **Deneme:** *El arco y la lira*, 1956, ("Yay ve Lir"); *El laberinto de la soledad*, 1950, (Yalnızlık Dolambacı); *Claude Lévi-Strauss o el nuevo festin de Esopo*, 1967, ("Claude Lévi-Strauss ya da Aisopos'un Yeni Şöleni"); *Corriente alterna*, 1967, ("Alternatif Akım"); *Marcel Duchamp*, 1968. **Oyun:** *La hija de Rapaccini*, 1957, ("Rapaccini'nin Kızı").

- **KAYNAKLAR:** I.Ivask, (yay.) *The Perpetual Present: The Poetry and Prose of Octavio Paz*, 1973; R.Phillips, *The Poetic Modes of Octavio Paz*, 1972; J.Wilson, *Octavio Paz: A Study of His Poetics*, 1979.

- **BAKINIZ: R.ALBERTI, BRETON, M.HERNANDEZ, NERUDA, VALLEJO.**

PAZ ESTENSSORO, Victor (1907)

Bolivyalı devlet adamı. 1952-1964 arasında iki kez devlet başkanlığı yapmıştır.

2 Ekim 1907'de Tarija'da doğdu. Orta sınıf bir aileden geliyordu. La Paz'da San Andres Üniversitesi'nde iktisat öğrenimi gördükten sonra, Almanya'da öğrenimini sürdürdü. Bolivya'yla Paraguay arasındaki Chaco Savaşı'na (1932-1935) katıldı. 1937-1939 arasında devlet başkanı Germán Busch'a iktisadi danışmanlık yapan Paz Estenssoro, 1940'ta bağımsız milletvekili seçildi. 1941'de Bolivya toplumunun değişiklik ve reform isteğinin ifadesi olarak ortaya çıkan ve bazı görüşleri Avrupa'daki faşist partilerle benzerlik gösteren MNR'nin (Movimiento Nacionalista Revolucionario-Milliyetçi Devrimci Hareket) kuruluşuna öncülük etti. 1943'te albay Gualberto Villaroel'in (1907-1946) iktidara gelmesiyle sonuçlanan ayaklanmaya önderlik etti, Villaroel'in kurduğu hükümette maliye bakanı oldu. Villaroel'in muhafazakâr ve ilerici kesimlerin ittifakıyla Temmuz 1946'da devrilmesinden birkaç gün önce, hükümetten istifa ederek Arjantin'e gitti.

Arjantin'de sürgünde bulunduğu sırada, Peron'un izlediği siyaseti inceledi. 1951'de, sürgündeyken, Bolivya'da yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde, hükümetin baskısına ve çoğunluğun oy hakkının olmamasına karşın, hükümetin adayından daha fazla oy aldı. Ancak, ordunun duruma müdahale etmesi ve bir askeri cuntanın yönetime el koyması üzerine başkan olamadı. Bunun üzerine, faşist kanadını tasfiye etmiş ve Troçkist bir parti ile ittifaka girmiş olan MNR'nin Lechin ve Siles Zuazo önderliğinde ülke çapında başlattığı ayaklanma başarıya ulaştı. Nisan 1952'de askeri cunta devrildi, sürgünden çağrılan Paz Estenssoro devlet başkanlığına getirildi. Ülkede köklü reformlar yapılarak, ülkenin en büyük üç kalay madeni kamulaştırıldı geniş çaplı bir toprak reformu ile büyük araziler topraksız köylülere dağıtıldı, angarya yasaklandı, yerlilere oy hakkı verildi. Bu arada, zaten zayıflamış olan ordu dağıtılarak yerine işçi milisleri kuruldu.

Paz Estenssoro, 1956'da başkanlık dönemi sona erdiğinde görevini yeni seçilen Siles Zuazo'ya bırakarak 1959'a kadar İngiltere büyükelçiliği yaptı. 1960'ta yapılan seçimlerde ikinci kez devlet başkanı oldu. ABD Başkanı Kennedy'nin Küba Devrimi'nden sonra başlattığı Latin Amerika ülkelerine iktisadi ve toplumsal alanlarda yardım programı çerçevesinde, 1961'de on yıllık bir kalkınma planı yürürlüğe koydu. 1963'te, yeniden başkanlığa adaylığını koyacağını açıklaması üzerine, başkan yardımcısı Lechin'le arası açıldı. 1964 seçimlerinde yeniden seçildiyse de, Lechin'in ve Siles Zuazo'nun desteğini yitiren ve MNR içinde de muhalefetle karşılaşan Paz Estenssoro, Kasım 1964'te, seçimlerde kendisine başkan yardımcısı olarak seçtiği general Rene Barrientos'un gerçekleştirdiği bir askeri darbe ile devrildi.

1964-1971 arasında Peru'nun başkenti Lima'da sürgünde bulunduğu sırada çeşitli üniversitelerde

iktisadi kalkınma üzerine dersler verdi. Ağustos 1971'de, albay Hugo Banzer'in, Bolivya Sosyalist Falanjı ve MNR ile ittifak halinde gerçekleştirdiği bir darbeyle ilerici devlet başkanı Juan Torres'i devirmesinden sonra, Banzer hükümetine iktisadi danışmanlık yapmak üzere Bolivya'ya döndü. MNR'nin Mart 1972'deki kongresinde yeniden başkanlığa getirildi. Kasım 1973'te hükümetten desteğini çekerek giriştiği ayaklanmanın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, Ocak 1974'te sınır dışı edildi.

Temmuz 1979'da yapılan seçimlere soldaki bazı gruplarla koalisyon içine giren MNR'nin adayı olarak katılan Paz Estenssoro, Siles Zuazo'nun hemen ardından oyların yüzde 35,9'unu aldı. 1980'de yinelenen seçimlere de katıldı, ancak, çoğunluğu elde edemedi.

• BAKINIZ: LECHIN OQUENDO, SILES ZUAZO.

PAZVANDOĞLU OSMAN
(1758-1807)

Osmanlı âyanı. Ayaklanma hareketleri içinde yer alarak uzun süre sorun olmuştur.

Vidin'de doğdu, 5 Şubat 1807'de aynı yerde öldü. Vidin âyanı Ömer Ağa'nın oğludur. Babasının başına buyruk davranışları nedeniyle 1787'de idam edilmesi üzerine Vidin'den Arnavutluk'a kaçtı. Burada yardım gördü ve 1789'da gönüllü akıncıların başında Eflâk'a geçerek Avusturya Savaşı sırasında Tamışvar ve Seben'e (Hermanstadt) akınlarda bulundu. 1792'de Vidin'deki toprakların bir bölümü kendisine verildi. Uzun süren savaşlarla devlet gücünün zayıfladığı ve hoşnutsuzluğun büyüdüğü bu ortamda, kısa zamanda çevresinde önemli bir yandaş grubu toplayan Pazvandoğlu, Vidin'deki tüm toprakları denetimine aldı.

1794'ten sonra devlete karşı ayaklananların merkezi durumuna gelen Vidin üzerine 1795'te yapılan ve sonuçsuz kalan ilk seferin ardından bağışlanması için yaptığı başvuru kabul edildi. Buna karşın 1797'de vezirlik isteğiyle yeniden ayaklandı. Rumeli'den toparladığı çetelerle birlikte Niğbolu'yu alarak Ziştovi-Rusçuk üzerinden Karadeniz kıyısına dek ilerledi. Varna'yı alarak Niş ve Sofya'yı kendisine bağladı. Ele geçirdiği bölgede bağımsız davranmaya başladı. Denizden ve karadan Vidin üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerinin Mayıs 1798'de başlayan kuşatması Pazvandoğlu'nun etkili savunması karşısında Ekim 1798'de kaldırıldı.

Mısır sorunu nedeniyle bağışlanma istemi kabul edilen Pazvandoğlu önce kapıcıbaşılık, 22 Haziran 1799'da vezirlik rütbesiyle Vidin muhafızlığına atandı. Niğbolu Sancağı da kendisine verildi. 1800'de Balkanlar'dan başlayan ayaklanmalarla ve Şumnu'da ayaklanan Mehmed Giray'la ilişkisi nedeniyle vezirlik rütbesi alınınca Eflâk'a ordu çıkardı. Askerlerini geri çekmek koşuluyla Ağustos 1802'de vezirlik rütbesi, Aralık 1804'te Vidin ve Niğbolu sancakları geri verilen Pazvandoğlu bundan sonra devlete bağlılığını sürdürdü.

PEACOCK, Thomas Love
(1785-1866)

İngiliz, şair ve romancı. Yapıtlarıyla çağını ustaca yansıtmıştır.

18 Ekim 1785'te Dorset bölgesinde Weymouth kasabasında doğdu, 23 Ocak 1866'da Londra yakınlarında Middlesex'de öldü. 1801'de annesiyle Londra'ya yerleşti. Peacock burada okula gitmedi, ama kendi kendine İtalyanca, Latince, Fransızca ve Yunanca öğrendi. Şiir yazmaya da o yıl başladı. Güney İngiltere'de Galler bölgesini yürüyerek dolaştı. 1817'de şair P.B.Shelley'le yakın bir dostluk kurdu. Bu dönemden sonra roman yazmaya ağırlık verdi. 1819'da Doğu Hindistan Şirketi'ne girdi. Uzun yıllar bu şirkette müfettiş olarak çalıştı.

Peacock, şiir ölçüsü, biçimleri ve işlediği egzotik konular açısından romantik şairlere benzetilmiştir. Ancak şiirleri romantik öz ve duygudan yoksun olduğu gibi kendisi de romantik bir yaratılışta değildi. Shelley'e yazdığı ilgi çekici mektuplarda Romantizm'in aşırılıklarıyla alay etmiştir. Romanlarında ve öykülerinde çağını ustaca yansıtmıştır. Bunlarda hünerli taşlamalar, zekice yergiler yer alır. Romanlarında felsefi, zeki, inandırıcı konuşmalar yapan insanlar vardır. Çağdaş tipler karikatürize edilerek sunulur. Örneğin *Headlong Hall*'de Shelley'in görüşleri bir roman kahramanına söyletilmiştir. Yazar kendi görüşlerini de roman tiplerinin ağzından yansıtmıştır. Bu roman kurgusunu H.G.Wells ve A.Huxley gibi yazarlar da kullanmışlardır. Peacock'un son romanı *Gryll Grange* ("Gryll Çiftliği") entelektüel niteliği ve açık anlatımıyla en önemli yapıtlarından biridir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir:** *The Monks of St.Mark*, 1804, ("St.Mark'ın Keşişleri"); *Palmyra and Other Poems*, 1806, ("Palmyra ve Başka Şiirler"); *The Philosophy of Melancholy*, 1812, ("Melankolinin Felsefesi"); *Rhododaphne*, 1818. **Roman:** *Headlong Hall*, 1816; *Melincourt*, 1817; *Nightmare Abbey*, 1818, ("Kâbus Manastırı"); *Crotchet Castle*, 1831, ("Gariplikler Şatosu"); *Gryll Grange*, 1860, ("Gryll Çiftliği").

PEANO, Giuseppe
(1858-1932)

İtalyan matematik bilgini. Simgesel mantığın gelişmesine katkılarıyla tanınmıştır.

27 Ağustos 1858'de Piemonte'de Cuneo yakınlarındaki Spinetta'da doğdu, 20 Nisan 1932'de Torino'da öldü. Cuneo'da başlayan, Torino'da süren öğrenimini 1880'de Torino Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra aynı üniversitede asistan olarak çalışmaya başladı. 1890'da sonsuzküçükler hesabı kürsüsünde doçent, 1895'te profesör oldu. 1886-1901 arasında askeri akademide de görev alan ve Torino Üniversitesi'ndeki derslerini yaşamının sonuna değin sürdüren Peano, 1903'ten başlayarak pedagojik araştırmalara yönel-

miş, bir yandan da "İnterlingua" adını verdiği, Latin ya da Germen kökenli bir dil bilen herkesin anlayabileceği, gramerden arındırılmış uluslararası bir bilim dilinin geliştirilmesi için çaba harcamıştır.

İlk bilimsel çalışmalarını sonsuzküçükler alanında yoğunlaştıran ve bu alanda başarılı yapıtlar veren Peano bugün, Boole ile başlayan simgesel mantığın gelişimine katkılarıyla tanınmaktadır. 1888'den başlayarak bir yandan simgesel mantığın araçlarını zenginleştiren çalışmalar yaparken, bir yandan da mantığı, matematiğin aksiyomatik bir yapıya kavuşturulmasının aracı olarak kullanmanın yollarını araştırmıştır. Simgesel mantığa, bugün de kullanılan, "öğesidir" anlamındaki "E" gibi birçok yeni gösterim ve yöntem kazandırmıştır. Ancak matematiksel mantık olarak adlandırdığı simgesel mantığı, matematiğin sadeleştirilmesi, açık seçikliğe kavuşturulması için yararlanılacak bir araç olarak görmüş ve geliştirdiği yeni yöntemleri matematikte yeni sonuçlara ulaşmakta kullanmaya ağırlık vermiştir. Örneğin 1889'da yayımladığı *Arithmetics principia, nova methodo exposita* ("Aritmetiğin İlkeleri, Yeni Açıklama Yöntemi") adlı kısa çalışmasında yer alan doğal sayılara ilişkin çözümlemesi Dedekind'in aynı yıllarda yayımlanan çalışmaları kadar başarılı sayılmaktadır.

Geometriyi de yeni bir aksiyomatik yapıya kavuşturmayı amaçlayan araştırmalar yapan, bu arada çalışmalarından yola çıktığı, Alman matematikçi ve düşünür Moritz Pasch'ın (1843-1930) dört tanımsız terimi yerine nokta, parça ve devinimden oluşan üç tanımsız terim öneren, geometrinin sonsuzküçükler hesabına uygulanmasını konu edinen bir yapıtında da pek çok geometrik kavrama yeni tanımlar getiren Peano, simgesel mantığın matematiğe uygulanmasına ilişkin çalışmalarıyla, A.N.Whitehead ve B.Russell'a öncülük etmişse de,bu bilim adamlarının yaptığı gibi matematiği mantığa indirgemekten özenle kaçınmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Applicazioni geometrische del calcolo infinitesmale*, 1887, ("Geometrinin Sonsuzküçükler Hesabına Uygulanması"); *Arithmetic Principia, nova methodo exposita*, 1888, ("Aritmetik İlkeleri, Yeni Açıklama Yöntemi"); *Lezioni di analisi infinitesimale*, 1893, ("Sonsuzküçükler Hesabı Dersleri"); *Calcolo differenziale e pirincipii di calcolo integrale*, ty, ("Diferansiyel Hesap ve Integral Hesabın İlkeleri").

- BAKINIZ: HILBERT, B.RUSSELL, WHITEHEAD.

PEARSON, Karl
(1857-1936)

İngiliz, matematikçi ve istatistikçi. İstatistik biliminin kurucularındandır.

27 Mart 1857'de Londra'da doğdu, 27 Nisan 1936'da aynı kentte öldü. Dokuz yaşına değin evde, daha sonra da Londra'daki University College School' da öğrenim gördü. 1875'te Cambridge'deki King's College'da matematik öğrenimine başladı. 1879'da tamamlanan öğrenimi sırasında matematiğin özellikle uygulamalı dallarında, mekanik ve esneklik kuramı gibi alanlarda başarılı araştırmalar yapmakla kalmamış, ilahiyat ve felsefeye de eğilmişti. Bir yıl da Almanya'da kalarak Heidelberg ve Berlin üniversitelerinde fizik, metafizik ve evrim kuramıyla ilgili dersleri izledi. Bu sırada Karl Marx ve Ferdinand Lasalle gibi sosyalist öğretinin etkili düşünürleriyle kurduğu dostlukların etkisiyle Darwinci ve sosyalist inançlar edindikten sonra, avukatlık yapmak amacıyla Londra'ya döndü. 1881'de baroya kabul edildi. Aynı yıl Cambridge Üniversitesi'nden hukuk dalında lisans, bir yıl sonra da lisansüstü derecesi aldıktan sonra Londra Üniversitesi ve King's College'da mühendislik ve uygulamalı matematik dersleri vermeyi seçen Pearson, 1884'te University College'da uygulamalı matematik dalında Goldsmith profesörlüğüne getirildi. Bu görevi sırasında, Hıristiyanlık, Martin Luther'in öğretisi ve Almanya'da düşünsel yaşam gibi konularda,1888'de *The Ethic of Free Thought* ("Özgür Düşüncenin Etiği") adlı kitapta toplayacağı konuşmalar yapmayı sürdürüyordu. 1891'de Gresham College'da geometri dersleri vermeye başladı. 1894'e değin çalışacağı Gresham'da verdiği ve 1892'de *The Grammer of Science* ("Bilimin Grameri") adlı bir yapıtta bir araya getirdiği konferanslarıyla bilim felsefesi alanına önemli bir katkıda bulundu. Yine aynı yıllarda, bir yandan matematiğin çok çeşitli alanlardaki uygulamalarıyla ilgili araştırma ve yayım etkinliklerini, bir yandan da biyoloji ve sosyal bilimlerde istatistiğin kullanımına ilişkin yenilikler içeren, bir anlamda istatistik bilimin kuruluşunu başlatan derslerini sürdürüyordu. 1901'de İngiliz zooloji bilgini W.F.R. Weldon ve C.B.Davenport (1866-1944) ile birlikte, matematiksel tablolar ve çözümlenmeleri konusundaki ünlü süreli yayınlardan biri olan *Biometrika*'yı yayımlamaya başladı. 1911'de Goldsmith profesörlüğünden ayrılarak, F.Galton'un önerisiyle, soyarıtımı (eugenics) kürsüsünde yine Galton adına kurulan yeni bir profesörlük kadrosuna atanan Pearson 1933'te emekli olmuş ancak, University College'daki çalışmalarını ve *Biometrika*'nın editörlüğünü yaşamının sonuna değin sürdürmüştür.

Pearson'ın çalışmalarının gerçek amacı istatistiği bir bilim olarak geliştirmekten çok, biyolojinin kimi sorunlarına çözüm bulmaktı. 1880'lerde, İngiliz bilim adamı F. Galton, kalıtım ve topluluk genetiği alanında istatistiksel yöntemler kullanmaya başlamış, aynı konuda araştırmalar yapmakta olan W.F.R. Weldon da bu yöntemlerin geliştirilmesinde Pearson'ın yardımını istemişti. Weldon'ın çözüm bulamadığı, asimetrik dağılımlarda en uygun değerin seçimi ve bu seçimdeki hatanın saptanması gibi sorunları grafiğe dayalı yöntemlerle çözümlemeye girişen Pearson, Gresham College'deki konferanslarında ve 1906'ya değin yayımladığı sayısız makalede açıkladığı araştırmalarıyla istatistiğin özerk bir bilim dalına dönüşmesini sağladı. 1894'te yayımlamaya başladığı "Contributions to the Mathematical Theory of Evolution" ("Matematiksel Evrim Kuramına Katkılar") başlıklı makele dizisinde yer alan "momentler yöntemi" ve kendi adını taşıyan sıklık eğrileriyle, biyolojik, fiziksel ve sosyal olguların değişimi için yıllarca kullanılacak matematiksel bir model yaratmayı ve standart sapma, korelasyon ve regresyon gibi kavramlara

açıklık kazandırmayı başardı.

Soyarıtımı alanında da çalışmalar yapan, 1925'ten ölümüne değin *Annals of Eugenics*'in editörlüğünü üstlenen Pearson, bilimin amacının "neden" sorusuna değil "nasıl" sorusuna yanıt bulmak olduğu düşüncesine dayanan görüşlerini içeren *The Grammar of Science*'da göreliliğin önemini de vurgulamış ve bilimin Einstein ile ulaşacağı aşamayı bir anlamda öngörebilmişti.

• YAPITLAR (başlıca): *The Ethic of Free Thought*, 1888, ("Özgür Düşüncenin Etiği"); *The Grammar of Science*, 1892, ("Bilimin Dilbilgisi"); *The Chances of Death and Other Studies in Evolution*, 1897, ("Ölme Olasılığı ve Evrime İlişkin Başka Çalışmalar"); *Tables for Statisticians and Biometricians*, 1914, ("İstatistikçiler ve Biyometriciler İçin Tablolar").

• BAKINIZ: R.A. FISHER, GALTON.

PEARSON, Lester
(1897-1972)

Kanadalı diplomat ve devlet adamı. Süveyş Kanalı Bunalımı'nın çözümüne ilişkin çabaları nedeniyle Nobel Barış Ödülü'nü almıştır.

Lester Bowles Pearson 23 Nisan 1897'de Toronto'da doğdu, 27 Aralık 1972'de Ottawa'da öldü. Toronto Üniversitesi'nde öğrenim görürken I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla orduya katıldı. 1919'da lisans diplomasını aldıktan sonra İngiltere'de Oxford Üniversitesi'nde öğrenimini sürdürdü. 1924-1928 arasında Toronto Üniversitesi'nde tarih dersleri verdi. 1928'de Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1935'te Londra'daki Kanada Yüksek Komisyonu birinci sekreterliğine atandı. 1941'de geri çağrılarak Dışişleri Bakanlığı müsteşar yardımcılığına getirildi. 1945-1946 yıllarında ABD'de Kanada büyükelçisi olarak bulundu. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kuruluşunun kararlaştırıldığı 1945'teki San Francisco Konferansı'nda Kanada delegasyonuna danışmanlık yaptı. BM (Birleşmiş Milletler) Siyasi ve Güvenlik Komitesi'nin başkanlığını yürüttüğü 1947'de Filistin'in paylaşılmasıyla ilgili kararın çıkarılmasında rol oynadı.

1948'de Liberal Parti'den parlamentoya seçildi ve Saint-Laurent hükümetinde dışişleri bakanı oldu. 1951'de NATO başkanlığına, 1952'de BM Genel Kurulu dönem başkanlığına seçildi. 1956'da İngiltere ve Fransa'nın müdahalesiyle baş gösteren Süveyş Kanalı Bunalımı'nı çözmek için bölgeye BM barış gücünün gönderilmesini sağladı ve ertesi yıl bu çabası nedeniyle Nobel Barış Ödülü'nü aldı.

1958'de, muhalefete düşmüş olan Liberal Parti'nin başkanlığına getirildi. Partiyi yeniden örgütleyerek 1963 seçimlerinde çoğunluğa yaklaştı ve dışardan destekle başbakan oldu. Quebec'teki özerklik yanlısı Fransız asıllı Kanadalılar'ın De Gaulle'ün de desteklediği taleplerini "işbirliğine dayalı federalizm" önerisiyle çözmeye çalıştı. Başbakanlığı sırasında ayrı bir Kanada bayrağı kabul edildi. Çoğunluk hükümeti kurabilmek amacıyla gittiği 1965 erken seçimlerinde oy kaybına uğradığından bir süre daha azınlık hükümetinin başında kaldıktan sonra Nisan 1968'de başbakanlıktan ve siyasetten çekildi. Dünya Bankası'na bağlı bir dış yardım grubunun başına geçti.

• YAPITLAR (başlıca): *Democracy In The World Politics*, 1955, ("Dünya Siyasetinde Demokrasi"); *Diplomacy In The Nuclear Age*, 1959, ("Nükleer Çağda Diplomasi").

• BAKINIZ: DIEFENBAKER.

PEARY, Robert Edwin
(1856-1920)

ABD'li kâşif. Kuzey Kutup noktasına ilk ulaşan kişi olmuştur.

6 Mart 1856'da Pennsylvania Eyaleti'nin Cresson kentinde doğdu, 20 Şubat 1920'de Washington'da öldü. Maine Eyaleti'ndeki Bowdoin College'da tamamladığı yapı mühendisliği öğreniminin ardından bir süre mühendis ve tasarımcı olarak çalıştı. 1881'de ABD donanmasına katıldı ve 1884-1885 arasında Nikaragua Kanalı projesinde görev aldı. 1886'dan başlayarak Grönland'ın ve Arktik bölgelerin keşfine yönelik seferlere girişen Peary, 1909'da Kuzey Kutup noktasına ulaşmayı başardı. 1911'de tuğamiral rütbesiyle emekliye ayrıldıktan sonra da, keşfinin ABD Kongresi'nce onaylanması doğrultusunda uğraş verdi ve anılarını yayımladı.

Kuzey Buz Denizi'nin keşfine yönelik ilk girişimi 1806'da İngiliz bilim adamı ve balina avcısı William Scoresby (1789-1857) başlatmış, başka bir İngiliz kâşifi amiral Sir William Parry (1790-1855) de 1828'de 82° enlemine dek ilerlemişti. Norveçli kâşif Nansen ise 1893'te "Fram" adlı gemisiyle Doğu Sibirya Denizi'nin içlerine girmiş, daha sonra da kızaklarla 86° 13′ enlemine ulaşmıştı.

İlk araştırma gezisini 1886'da Grönland'a düzenleyerek kıtanın batısındaki Disko Körfezi'nden 160 km kadar içeriye ilerlemeyi başaran ve 1891'de Grönland'ın güneydoğusundaki Bağımsızlık fiyordunu keşfederek, kıtanın bir ada olduğuna ilişkin ilk kanıtları bulan Peary, 1893'te yine bu bölgeye düzenlediği bir sefer sırasında kutup noktasına doğru yöneldi. Ancak hava koşullarının kötülüğü nedeniyle fazla ilerleyemeyip, topladığı meteor taşlarıyla birlikte geri dönmek zorunda kaldı.

Grönland'ın kuzeybatısındaki Inglefield Toprakları bölgesinde bir üs kuran Peary, kutup noktasına ulaşmaya yönelik girişimlerine 1898'de başladı. Üç yıl süren ilk seferinde 84° 17′ enlemine dek ilerlediyse de, ayak parmaklarının sekizini donma sonucu yitirince, 1902'de geri dönmek zorunda kaldı. İkinci girişimini 1905'te, tasarımı kendisine ait olan "Roosvelt" gemisiyle yaptı. Temmuz ayında Ellesmere Adası'ndan kalkarak Grant Adası'na ulaştı ve kışı burada geçirdikten sonra 1906 Mart'ında kızaklarla yoluna devam etti, ancak kutup noktasına 280 km kala, kötü hava koşullarına dayanamayıp 87°16′ enleminden geri döndü. Kutup noktasına yönelik

üçüncü ve son seferini 1908'de düzenledi. Mart ayı başlarında 19 kızak, 133 köpek ve bir bölümü Eskimolar'dan oluşan 24 kişilik ekibiyle birlikte Grönland'ın kuzeyindeki Columbia Burnu'ndan yola çıktı ve 6 Nisan 1909'da, tüm seferlerinde yanında bulunan yardımcısı Matthew Henson ve dört Eskimo ile birlikte kutup noktasına ulaşmayı başardı.

Peary'nin 1891'deki Grönland seferine katılan ve daha sonra da kendi adına kutup gezileri düzenleyen ABD'li doktor Frederick A.Cook (1865-1940) kendisinin Peary'den önce, 1908'de kutup noktasına ulaştığını öne sürmüş ve yıllarca Kuzey Kutbu'nun ilk kâşifi olarak tanınmayı başarmıştı. Ancak sonraki yıllarda Cook'un kanıtlarının yetersizliği ortaya çıktı ve kutup noktasının ilk kâşifinin Peary olduğu kabul edildi. Grönland'ın kuzeyindeki Victoria Toprakları ile Grönland Denizi arasındaki bölgeye de "Peary Toprakları" adı verildi.

• YAPITLAR (başlıca): *Northward over the "Great Ice"*, 1898, ("Büyük Buz'un Üstünden Kuzeye Doğru"); *Nearest the Pole*, 1907, ("Kutba En Yakın"); *The North Pole*, 1910, ("Kuzey Kutbu"); *Secrets of Polar Travel*, ("Kutup Gezisinin Sırları").

• BAKINIZ: AMUNDSEN, NANSEN.

PECKINPAH, Sam
(1926-1984)

ABD'li sinema yönetmeni. Filmlerinde şiddet temasını işlemesiyle tanınmıştır.

21 Şubat 1926'da California Eyaleti'nde Fresno' da doğdu, 28 Aralık 1984'te Los Angeles'da öldü. Güney California Üniversitesi'nde tiyatro öğrenimi gördü. Tiyatrolarda yönetmen ve oyuncu olarak çalıştı. Daha sonra televizyona geçti. Yönetmen Don Siegel'in diyalog yönetmeni ve yardımcısı oldu, televizyon dizileri için senaryo yazmaya başladı. Tanınmış *western* dizilerinin bazı bölümlerini yönetti. 1961'de ilk uzun konulu filmi *Deadly Companions*'ı ("Ölüm Arkadaşları") yaptı. John Ford etkileri taşıyan bu filmini izleyen yapıtlarında kişisel üslubuyla dikkati çekti ve bu üsluptan hiç ödün vermedi. *Major Dundee*'de (Kahraman Yüzbaşı) fon olarak kullandığı Amerikan İç Savaşı çerçevesinde, derinlikle işlenmiş iki karakter incelemesi ortaya koydu. 1970 tarihli *The Ballad of Cable Hogue* (Çöl Şeytanı) ise tarihsel ilerleyiş ve teknolojik gelişmeler karşısında *western* kahramanlarının yok oluşunun, gülmeceyle karışık hüzünlü bir destanıydı. 1972'de yönettiği *Junior Bonner* (Vahşi Sürücü), bağımsız ve uçarı yaşamını günümüz dünyasında sürdürmeye uğraşan bir rodeo yarışçısını anlatan öyküsüyle aynı hüznü taşıyordu. *The Straw Dogs*'da (Köpekler) değişen koşulların, şiddetin önündeki geleneksel sınırları ortadan kaldırdığı bir İngiliz köyünde tutucu halkın saldırısına uğrayan bir çifti anlattı. 1975'teki *The Killer Elite*'de ("Cinayet Uzmanları") CIA benzeri bir örgütün modern cellatlarını perdeye getirdi. 1978 yapımı *Convoy*'da (Konvoy) ise TIR sürücülerinin sadist bir şerife karşı ayaklanmalarını anlattı.

1969'daki *The Wild Bunch* (Vahşi Belde), 1974 teki *Bring me the Head of Alfredo Garcia* (Bana Onun Kellesini Getir) ve 1977'deki *Cross of Iron*'da da (Şeref Madalyası) temel olarak şiddet olgusu üstünde durdu. Bütün bu filmlerinin kahramanları koşulların zorlaması sonucunda ayakta kalmak için içlerindeki gizli şiddeti ve yıkıcılığı dışa vuruyorlardı.

Peckinpah, insan doğasının ayrılmaz bir parçası saydığı şiddeti, büyük bir teknik ustalıkla ele almış, neredeyse bir şiirsellik, bir güzellik katacak kadar görkemli bir biçimde işleyerek kendine özgü bir görsel estetik yaratmıştır. Bu "şiddet estetiği" birçok yönetmeni ve filmi etkilemiştir.

1978'den sonra film yönetmeyen Peckinpah, *The Osterman Weekend*'le (Güçlü ve Sert), 1983'te, ölümünden bir süre önce, yeniden sinemaya dönmüştür.

• YAPITLAR (başlıca): *The Deadly Companions*, 1961, ("Ölüm Arkadaşları"); *Ride The High Country*, 1962; *Major Dundee*, 1965, (Kahraman Yüzbaşı); *The Wild Bunch*, 1969, (Vahşi Belde); *The Ballad of Cable Hogue*, 1970, (Çöl Şeytanı); *Straw Dogs*, 1971, (Köpekler); *Junior Bonner*, 1972, (Vahşi Sürücü); *The Getaway*, 1972, (Sonsuz Firar); *Pat Garrett and Billy the Kid*, 1973; *Bring Me the Head of Alfredo Garcia*, 1974, (Bana Onun Kellesini Getir); *The Killer Elite*, 1975, ("Cinayet Uzmanları"); *Cross of Iron*, 1977, (Şeref Madalyası); *Convoy*, 1978, (Konvoy); *The Osterman Weekend*, 1983, (Güçlü ve Sert).

• KAYNAKLAR: A.Dorsay, *Sinemayı Sanat Yapanlar*, 1985.

PEÇEVİ
(1574-1648 ?)

Osmanlı, tarihçi. 1620-1648 arasını kapsayan tarihiyle tanınmıştır.

İbrahim Peçevi Macaristan'da Peç (Pécs-Peçuy) kentinde doğdu, aynı kentte öldü. Kesin ölüm tarihi bilinmiyor. Babası Bosna'da yerleşmiş Alaybeyioğulları'ndan, annesi ise ünlü Sokollu soyundandı. Peçevi, dayısı Budin Beylerbeyi Ferhad Paşa ile akrabasından Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa'nın yanında yetişti. Onunla birlikte çeşitli seferlere katıldı. Paşa' nın 1606'da ölümünden sonra Rumeli'deki bazı sancakların tahriri (yazım) görevinde bulundu. Bir süre doğduğu kentte yaşadıktan sonra 1618'de devlet görevine dönerek Diyarbakır defterdarlığına atandı. Ardından Rakka beylerbeyi oldu. Bir süre Tokat ve Tuna defterdarlığı yaptı. 1631'de Anadolu defterdarlığına getirildi. Çok geçmeden Kirka sancakbeyliği görevi ile Bosna'ya gönderildi. 1632-1635 arasında Istolni-Belgrad valiliğinde bulundu. Ardından atandığı Bosna defterdarlığı görevinden 1641'de emekliye ayrılarak son yıllarını Budin (Budapeşte) ve Peç'te geçirdi.

Gençliğinden beri tarihe yakın ilgi duyan Peçevi, yetiştiği dönemde yörede hâlâ canlı olarak anlatılan I. Süleyman'ın (Kanuni) seferleri ile ilgili bilgileri toplayarak *Gazavat ve Fütuhat-ı Sultan Süleyman Han*

adlı ilk yapıtını hazırladı. Ancak, kitabını sunduğu Budin Beylerbeyi Musa Paşa'nın uyarısı üzerine eksiklerini tamamlamak ve genişletmek için yeniden çalışmaya koyuldu. Kendinden önceki Osmanlı tarihçilerinden, sözlü bilgilerden ve bazı konularda da Macar tarihçilerinin yapıtlarından yararlanarak 1520-1640 arasını kapsayan tarihini yazdı.

Tarih-i Peçevi adıyla tanınan yapıtı, klasik Osmanlı vekayinameleri tarzında kaleme alınmıştır. Olaylar abartmasız ve yalın biçimde anlatılmış, yer yer toplumsal ve kültürel konulara da değinilmiştir. Yapıt, güvenilir bir kaynak olma durumunu günümüze değin korumuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Tarih-i Peçevi*, (ö.s.), 2 cilt, 1864-1866, (yeni harflerle, 2 cilt, 1981-1982).

PEDRO II
(1825-1891)

Brezilya imparatoru. Ülkede iç barışı sağlayarak iktisadi ve kültürel alanlarda hızlı bir gelişmeye ön ayak olmuştur.

2 Aralık 1825'te Rio de Janeiro yakınındaki Sao Christovao'da doğdu, 5 Aralık 1891'de Paris'te öldü. 1831'de babası I.Pedro'nun tahttan çekilmesi üzerine imparator ilan edildi. Ancak, yaşının küçüklüğü nedeniyle ülkeyi bir naipler kurulu yönetmeye başladı. Özel öğretmenlerin gözetiminde sıkı ve iyi bir öğrenim gördü. Yönetimin naiplerin eline bırakıldığı çalkantılı dokuz yıl sonunda imparatorlukta dağılma tehlikesi baş gösterince, 23 Temmuz 1840'ta Liberaller'in baskısıyla tahta çıkarıldı.

1824 anayasasının kendisine verdiği geniş yetkileri kullanarak ülkede istikrarı sağlayan II.Pedro, Liberaller'e ve Muhafazakârlar'a karşı takındığı tarafsız tutumla bir denge unsuru haline geldi. Ülkenin çeşitli yerlerinde süren ayaklanmalara 1850'de bütünüyle son verdi. Arjantinli diktatör Manuel de Rosas'ın yayılmacı siyasetine karşı çıkarak 1852'de Rosas yönetimini deviren Arjantinli yurtseverlere yardımcı oldu. 1864'te Uruguay'ın içişlerine karışması Paraguay Savaşı'nın çıkmasına yol açtı. Arjantin ve Uruguay ile üçlü bir ittifak oluşturularak yürütülen ve 5 yıl süren bu savaş sırasında Brezilya büyük kayıplar verdi.

II.Pedro 1870'te kurulan Cumhuriyetçi Parti'yi destekleyerek anayasal özgürlükleri ve hakları genişletti. Özgür bir basının doğmasını sağlayarak cumhuriyetçi görüşlerin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynadı. Eğitim, sanat ve kültür alanında önemli gelişmelerin gerçekleştirildiği başkanlık döneminde dış ticaret geliştirildi, geniş bir demiryolu ağı ve telgraf sistemi kuruldu. Masonlara yönelik kısıtlamalara karşı çıktığı için kilise ile çatışmaya giren Pedro'nun daha sonraki yıllarda bazı piskoposları tutuklatması, kilise ile arasının daha da açılmasına neden oldu. Köleliğin kaldırılmasından yana olmasına karşın imparatorluğun en güçlü dayanağını oluşturan köle sahiplerinin tepkisini çekmemek için bu konuda adım adım ilerleme yoluna gitti. 1850'de köle ticaretini yasakladıktan sonra 1871'de çıkartılan bir yasa ile kölelerden doğan çocukların özgür olmalarını sağladı. 1885'te 60 yaşını geçen kölelerin serbest bırakılmalarını öngören yasanın ardından 1888'de köleliğe bütünüyle son verdi. Paraguay Savaşı'ndan sonra sivil yönetimden bağımsız davranmaya başlayan ordu üzerinde yeniden denetim kurmak için yaptığı girişimler sonucu kiliseden sonra orduyu da karşısına aldı. Din adamlarının ve Cumhuriyetçi Parti içindeki plantasyon sahiplerinin desteğiyle harekete geçen ordunun 15 Kasım 1889'da gerçekleştirdiği kansız bir darbe sonucu devrildi. İki gün sonra ailesiyle birlikte ülkeyi terketti.

• BAKINIZ: DEODORO DA FONSECA, NABUCO, ROSAS.

PEEL, Robert
(1788-1850)

İngiliz devlet adamı. İki kez başbakanlık yapmış ve Tahıl Yasası'nın kaldırılmasını sağlamıştır.

5 Şubat 1788'de Lancashire'da Bury'de doğdu, 2 Temmuz 1850'de Londra'da öldü. Zengin bir sanayicinin oğlu olan Peel, Harrow'da ve Oxford Üniversitesi'ne bağlı Christ Church College'da öğrenim gördü. 1809'da babasının satın aldığı İrlanda'daki Cashel bölgesinin temsilcisi olarak parlamentoya girdi. Ertesi yıl Savaş ve Sömürgeler Bakanı Lord Liverpool'un yardımcılığına getirildi. 1812'de Lord Liverpool'un başbakan olması üzerine İrlanda bakanlığına atandı. 1818'e değin sürdürdüğü bu görevi sırasında İrlanda'da sürekli bir polis örgütünün kurulmasına öncülük etti, kıtlığa karşı devlet yardımı sağladı. 1819'da İngiltere'deki para birimini altına göre yeniden düzenleyen komisyona başkanlık etti.

1822'de Lord Liverpool başkanlığında kurulan hükümette içişleri bakanı oldu. Liberal eğilimli bir muhafazakâr (Tory) olan Peel, ceza yasasını değiştirmeye yönelerek, suçu önleyici düzenlemelerin yanı sıra cezaları hafifleten bir ceza yasası hazırlattı. 1829'da çıkardığı bir yasayla modern bir polis örgütü kurdu. 1827'de Liverpool'un yerine başbakanlığa getirilen G.Canning'in Katolikler'e siyasal haklar tanınması yolundaki görüşüne katılmayarak istifa etti. Ancak, 1828'de Wellington'un başbakan olması üzerine yeniden içişleri bakanlığına getirildi. O'Connel önderliğindeki İrlandalı Katolikler'in mücadelesinin giderek yaygınlaşması üzerine Mayıs 1829'da Katolikler'e seçme ve seçilme hakkı tanıyan yasayı çıkartmak zorunda kaldı. 1830'da parlamento reformuna karşı çıkan başbakan Wellington ile birlikte görevinden ayrıldı. Muhafazakâr muhalefetin önderi olarak Grey başkanlığındaki liberal (Whig) hükümetin 1831'de Avam Kamarası'na sunduğu parlamento reformu tasarısının reddedilmesinde büyük rol oynadı.

Melbourne hükümetinin görevine son verilmesi üzerine Kasım 1834'te başbakanlığa getirildi. Muhafa-

zakârlar'ı yeniden örgütleyerek Muhafazakâr Parti' nin kesin biçimini almasını sağlayan Peel, Tamworth Bildirgesi'yle partisinin izleyeceği reformcu politikayı açıkladı ve 1832'de yasallaşmış olan Parlamento Reformu Yasası'nı desteklediğini belirtti. Böylece her iki partinin ılımlı kanadının desteğini sağladıysa da Nisan 1835'te İrlandalı Milliyetçiler'in, Liberaller'in ve Radikaller'in ortak tavır almasıyla düşürüldü.

1841'deki genel seçimlere dek partisinin güçlenmesi için uğraşan Peel, seçimlerde büyük başarı kazanarak hükümeti kurdu. Serbest ticareti geliştirmeye yönelik reformları uygulamaya koydu. 1844'te çıkarttığı Banka Yasası ile bankacılık sistemine yeni düzenlemeler getirdi. İthal edilen tahıla yüksek gümrük vergileri koyan Tahıl Tasası'nın kaldırılması yolundaki girişimlere başlangıçta karşı çıktıysa da İrlanda'da kıtlık tehlikesinin ortaya çıkması üzerine Tahıl Yasası'nın gözden geçirilmesini önerdi. Tahıl Yasası tartışmaları büyük toprak sahiplerinin tepkisine yol açarak Muhafazakâr Parti'nin Korumacılar ve Peelciler olarak ikiye ayrılmasına neden oldu. Yasanın kaldırılması için partisinden yeterli desteği sağlayamaması üzerine istifa eden Peel, Liberaller'in hükümet kurmayı başaramaması üzerine yeniden başbakan oldu. Haziran 1846'da Korumacılar'ın muhalefetine karşın Wellington, Aberdeen ve Gladstone'un desteğiyle Tahıl Yasası'nı kaldırdı. Ancak, korumacı kanadın muhalifleriyle birleşerek azınlıkta kalmasını sağlamaları üzerine istifa etti. Ölümüne dek parlamentoda etkinliğini sürdürerek korumacı siyasete karşı serbest ticareti savundu.

- **YAPITLAR (başlıca):** *Memoirs of Sir Robert Peel,* (ö.s.), Lord Mahon ve E.Cardwell, (der.), 2 cilt, 1856-1857, ("Sir Robert Peel'in Anıları"); *The Private Letters of Sir Robert Peel,* (ö.s.), G.Peel, 1920, ("Sir Robert Peel'in Özel Mektupları").

- **KAYNAKLAR:** N.Gash, *Sir Robert Peel,* 1972.

- **BAKINIZ:** COBDEN, DISRAELI, GLADSTONE, C.GREY, LIVERPOOL, MELBOURNE, O'CONNELL.

PEELE, George
(1556-1596)

İngiliz oyun yazarı ve şair. Rönesans ve hümanizm değerleriyle seyirci arasında bir köprü kurmuştur.

Londra'da doğdu, aynı kentte öldü. Oxford'da Christ's Hospital ve Christ Church okullarında okudu. Öğreniminden sonra 1581'e değin Oxford'da yaşadı. Edebiyat çalışmalarına Euripides'in oyunlarından birini çevirerek başladı. Tiyatro üzerine yazılar yazdı. 1582'de ilk oyunu *The Arraignment of Paris* ("Paris'in Yargısı") Londra'da sahnelendi. Ertesi yıl kendisi de Christ Church'de oyun sahneye koydu. 1591'de Londra kenti için birçok gösteri hazırladı. Çok tanınan bir oyun yazarı oldu. Çağdaşlarının büyük övgüsünü kazandı, ancak, yoksulluk içinde yaşadı.

Saray çevresi için yazdığı *The Arraignment of Paris* mitolojik ve pastoral öğelerin bir arada bulunduğu bir oyundur. Daha sonralarıysa geniş halk kesimine yönelik oyunlar yazmıştır. Özenli üslubu, ince alaycılığı ve yergileriyle oyunları halk tarafından sevilip benimsenmiştir. Düş ülkeleri ile gerçek bir çevrenin, parlak söz oyunları ile duyguların yan yana geldiği bu romantik komedyaların en önemli özelliği oyun diline getirdikleri inceliktir. Aynı zamanda lirik şiirler de yazmış olan Peele, Sheakespeare'in öncülerinden sayılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca):** Oyun: *The Arraignment of Paris,* 1584, ("Paris'in Yargısı"); *Edward the First,* 1593, ("Birinci Edward"); *The Battle of Alcazar,* 1594, ("Alcazar Savaşı"); *The Love of King David and Fair Bethsabe,* 1594, ("Kral Davud'la Betseba'nın Aşkı"); *The Old Wives Tale,* 1595, ("Yaşlı Kadınların Masalı"). Şiir: Polyhymnia, 1590; *The Honour of the Garter,* 1593; *Anglorum Feriae,* 1595.

PÉGUY, Charles
(1873-1914)

Fransız, şair ve denemeci. Hıristiyanlık, milliyetçilik ve sosyalizm etkilerini içeren yapıtlarıyla I.Dünya Savaşı öncesinde ülkesinde etkili olmuştur.

7 Ocak 1873'te Orléans'ta doğdu, 5 Eylül 1914'te Seine-et-Marne'da öldü. Yoksul bir işçi ailesinden geliyordu. Yetim büyüdü. Liseyi aldığı bursla bitirebildi. École Normale Supérieure'de felsefe okudu. Orada Henri Bergson'un öğrencisi oldu. Onun görüşleri Péguy'nin mistik eğiliminin güçlenmesine yol açtı. 1894'teki Dreyfus olayında, casusluk yaptığı iddiasıyla haksız yere mahkûm edilen Yahudi subay Alfred Dreyfus'u destekledi. 1900'de, bir tartışma dergisi niteliğindeki *Cahiers de la Quinzaine*'i kurdu. Péguy'nin çok sayıda yazısının yayımlandığı dergi, I.Dünya Savaşı öncesinde Fransa'da düşünsel yaşamın gelişimini önemli ölçüde etkiledi. 1914'te, savaş çıkar çıkmaz orduya yazıldı ve Marne karşı saldırısında vurularak öldü.

Péguy, Hıristiyanlık, milliyetçilik ve sosyalizm gibi farklı düşüncelerin savunuculuğunu yapmıştır. İlk dönemlerindeki idealist sosyalist eğilim, yerini giderek koyu ve mistik bir yurtseverliğe ve ateşli ama bağnaz olmayan bir Hıristiyanlık'a bırakmıştır. Sosyalizmin maddecilik ve tanrıtanımazlıkla özdeşleştirilmesi, sosyalistlerin savaş karşıtı ve enternasyonalist tutumları onun sosyalizmden uzaklaşmasına neden olmuştur. Péguy, gerçek ve adalet arayışını her şeyin üstünde tutmuş, Kilise'yi de eleştirmekten kaçınmamıştır. Denemelerinde, özel mülkiyetin ve adaletsizliğin ortadan kalktığı, uyum içinde yaşanan bir kent ütopyasını işlemiş, çağının olgucu (pozitivist) ve laik görüşlerini şiddetle eleştirmiştir.

Katolik olduktan sonraki döneminde daha çok şiir yazmıştır. Çağdaş şiir akımlarından fazla etkilenmemiştir. *Mystère* (gizem) ve *tapisserie* (fresk) adlarını verdiği uzun felsefi-dinsel şiirlerinde *İncil*'den bö-

lümlere yer verir. Bunlar dinsel temalı Orta Çağ gizem oyunlarına *(mysterium)* benzerler. Péguy, sözcüklerin, kavramların ve ritimlerin tekrarına dayanan ve yakarış şiirlerinin havasını andıran bir üslup kullanmıştır. Jeanne d'Arc, şiirinin tekrarlanan temalarından biridir.

• **YAPITLAR (başlıca): Şiir-Manzum Oyun:** *Jeanne d'-Arc*, 1897; *Le mystère de la charité de Jeanne d'Arc*, 1910, ("Jeanne d'Arc'ın İyiliğinin Gizemi"); *Le porche du mystère de la deuxième vertu*, 1911, ("İkinci Erdemin Gizem Kapısı"); *Le mystère des saints innocents*, 1912, ("Masum Azizler Gizemi"); *La tapisserie de Sainte Geneviève et de Jeanne d'Arc*, 1912, ("Aziz Geneviève ve Jeanne d'Arc Freski"); *Ève*, 1913, ("Havva"). **Deneme-İnceleme:** *Notre Jeunesse*, 1910, ("Gençliğimiz"); *Note sur M.Bergson et la philosophie bergsonnienne*, 1914, ("Bergson ve Felsefesi Üzerine Notlar"); *Note conjointe sur M.Descartes et la philosophie Cartessienne*, 1914, ("Descartes ve Kartezyen Felsefe Üzerine Notlar").

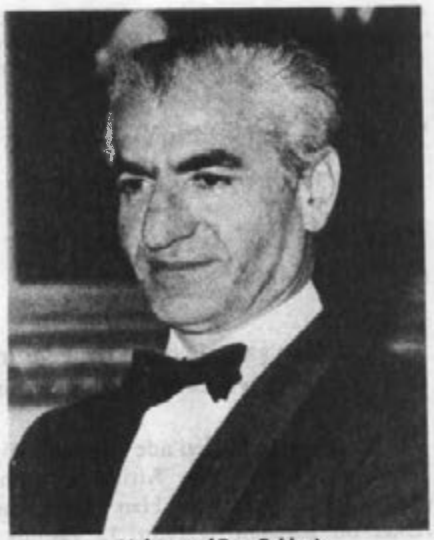

Muhammed Rıza Pehlevi

PEHLEVİ, Muhammed Rıza
(1919-1980)

İran şahı. 37 yıl süreyle ülkesini diktatörlükle yönetmiştir.

26 Ekim 1919'da Tahran'da doğdu, 27 Temmuz 1980'de Kahire'de öldü. Rıza Şah Pehlevi'nin en büyük oğludur. İsviçre'nin Lozan kentindeki bir özel okulda öğrenimini tamamladıktan sonra 1936'da ülkesine dönerek Tahran Askeri Akademisi'nde iki yıllık bir eğitim gördü. 1938'de teğmen rütbesiyle İran ordusuna katıldı.

Rıza Şah'ın II.Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını ilan etmekle birlikte Almanya yanlısı bir politika izlemesi Müttefikler'in tepkisine yol açmıştı. Ağustos 1941'de SSCB kuzeyden, İngiltere ise güneyden İran topraklarına girerek Rıza Şah'ı tahttan inmeye zorladılar. Rıza Şah bu baskılar karşısında tahtı oğlu Muhammed Rıza'ya bırakarak ülkeyi terketti. Eylül 1941'de tahta geçen Muhammed Rıza Pehlevi Ocak 1942'de SSCB ve İngiltere ile bir antlaşma imzaladı. Buna göre SSCB ve İngiltere İran'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstererek en kısa zamanda askerlerini İran'dan çekecek, buna karşılık İran, Müttefikler'in yanında savaşa katılacaktı. Bu antlaşma gereğince Eylül 1943'te Almanya'ya savaş ilan edildi.

Savaş sonrasında İran ekonomisi daha da bozulmuş ve enflasyon hızla artmaya başlamıştı. Şah ve çevresi ülkenin iktisadi sorunlarına çare bulmak amacıyla ABD'den yardım istediler. Bunun üzerine 1923-1928 arasında İran maliyesini düzenlemekle görevlendirilmiş olan Amerikalı uzman A.C.Millspaugh, ABD'nin tavsiyesiyle yeniden aynı göreve getirildi. Aynı günlerde, Amerikalı general N.Schwartzkopf ülkenin jandarma kuvvetlerinin yönetimini ele aldı. Ekim 1947'de imzalanan bir antlaşma gereğince ABD, İran'a 10 milyon dolarlık askeri yardım, 60 milyon dolarlık kredi sağladı ve İran ordusunu eğitmekle görevli bir komisyonu İran'a yolladı.

Zengin petrol yataklarına sahip İran'da kendisine yakın bir yönetimin kurulmasını amaçlayan ABD, ülkede istikrarın sağlanması için bir dizi iktisadi ve toplumsal reformu zorunlu görüyordu. Bu amaçla kurulmuş olan hükümetin başına ABD'ye yakınlığı ile tanınan general Razmara getirilmişti. O dönemde petrol tartışmaları yaygınlaşmış ve Musaddık önderliğindeki, petrolün kamulaştırılmasını amaçlayan hareket güçlenmeye başlamıştı. 20.yy'ın başından beri İran'daki petrol yataklarını işletmekte olan AIOC (Anglo Iranian Oil Company-Anglo İran Petrol Şirketi) adlı İngiliz şirketiyle 1949'da İran'ın kârdan aldığı payın artırılmasını öngören bir antlaşma imzalandı. Ancak, antlaşma mecliste Musaddık ve yandaşlarının engellemeleriyle reddedildi. İngiliz şirketiyle uzlaşma yolları arayan başbakan Razmara öldürüldü. Demokrat güçlerin yanı sıra ülkedeki dini grupların da desteğini alan muhalefet hareketinin giderek güçlenmesi üzerine şah Nisan 1951'de Musaddık'ın başbakanlığını onaylamak zorunda kaldı.

Musaddık'ın başbakanlığı ve petrolün kamulaştırılması

Musaddık'ın başbakan olmasının hemen ardından daha önce meclise sunulmuş olan petrolün kamulaştırılmasına ilişkin yasa, Şah tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Petrolün kamulaştırılması Batılı ülkelerin tepkilerine yol açarken, Musaddık'ın İran Komünist Partisi (Tudeh) ile yakınlaşması dini grupların desteklerini çekmelerine ve Ulusal Cephe içinde bölünmelere neden oldu. Öte yandan, İngiltere'nin tehditleri ve uyguladığı yaptırımlar, İran'ın petrol ihracatında ciddi düşüşlere yol açmış ve ülke içinde ayaklanmalar başlamıştı. Bu durumu değerlendiren ABD, Musaddık yönetimini devirmek için general Zahidi önderliğinde bir darbe planladı. 13 Ağustos 1953'te gerçekleştirilen bu darbenin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Şah, Roma'ya kaçtı, general Zahidi ise Tahran yakınlarında bir köyde saklandı. 19 Ağustos'taki ikinci bir darbe girişimi sonucu Musaddık devrilerek tutuklandı. Zahidi başbakan oldu, Şah ülkesine döndü.

1953 yılı sonunda ABD, Danimarka ve İngiliz petrol şirketlerinin kurduğu konsorsiyum'a AIOC % 40 hisse ile katıldı. Ağustos 1954'te İran hükümeti ile konsorsiyum arasında yeni bir petrol antlaşması imzalandı. 25 yıl yürürlükte kalacak olan bu antlaş-

maya göre İran hükümeti AIOC'ye 25 milyon sterlin tazminat ödeyecek ve kârdan % 50 pay alacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra Batı ülkeleriyle iktisadi ve siyasi işbirliğini artırmaya yönelik bir siyaset izlenmeye başlandı. 1955'te İran, SSCB'nin protestosuna karşın Bağdat Paktı'na katıldı. Musaddık'ın devrilmesinden sonra ülkede yoğun bir tutuklama kampanyası başlatarak baskıcı bir yönetim kuran Şah, 1956'da ABD'nin de yardımıyla gizli haberalma örgütü SAVAK'ı kurdurdu. 1958'de ikinci karısı Süreyya'dan ayrılarak Ferah Diba ile evlendi. Ekim 1960'ta oğlunun doğumuyla Pehlevi hanedanının sürekliliği güvence altına alınmış oldu.

Ak Devrim

Pehlevi, 1963'te Köy Kooperatifleri Ulusal Kongresi'nde Ak Devrim adını verdiği reform programını 6 maddelik bir plan halinde açıkladı. Daha sonra 12 maddeye çıkartılan bu program başta toprak reformu olmak üzere eğitim ve sağlık seferberliği, devlet elinde bulunan bazı sanayi kollarının özel sektöre devri, idari reformlar ve yeni bir seçim yasasının hazırlanması gibi konuları kapsamaktaydı. Program toprak reformu ile birlikte finansmanının sağlanması için devlete ait kuruluşların hisse senetlerinin satılmasını öngörüyordu. Büyük toprak sahiplerinin zararları, sanayi kuruluşlarının hisseleri satılarak karşılanacaktı. Yeni kurulacak bir tarım bankası aracılığıyla uygulamaya konulacak olan toprak reformunun ikinci aşamasını ise tarım kooperatiflerinin kurulması oluşturuyordu. Ak Devrim uygulaması bu reformları aldatmaca olarak niteleyen öğrencilerin ve dini grupların tepkisine yol açtı. Öğrenciler tarafından başlatılan protesto hareketleri giderek tüm ülkeye yayıldı. Haziran 1963'te Şah yönetimine karşı tüm ülke düzeyinde yapılan gösteriler kanlı bir biçimde bastırıldı ve 4.000 kişi yaşamını yitirdi. Ertesi yıl İran'da yaşayan ABD'lilere tam bir dokunulmazlık tanıyan yasanın parlamentoda kabul edilmesi büyük kentlerde ayaklanmalara yol açtı.

Aynı yıllarda Batı ülkelerinin yanı sıra SSCB ile ilişkiler geliştirildi. 1964'te Pakistan ve Türkiye ile yapılan bir zirve toplantısında RCD'nin (Regional Co-operation for Developement-Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği) kurulması kararlaştırıldı. Buna karşın İran-Irak ilişkileri Şattülarap konusunda ortaya çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle gerginleşti. 1967'de taç giyerek veliaht sahibi İranlı hükümdarlara verilen şehinşah unvanını alan Muhammed Rıza Pehlevi, 1971'de Pers İmparatorluğu'nun 2500'üncü yıldönümünü törenlerle kutladı. 1975'te iki partili sistemin sona erdiğini ve ülkenin tek siyasi partisi olan Ulusal Diriliş Partisi'nin (Rastakhiz) kurulduğunu açıkladı. Şah'ın SAVAK aracılığıyla sürdürdüğü baskı politikasına karşın çeşitli siyasi grupların birleşerek Şah yönetimine karşı sürdürdükleri mücadele 1977 sonrasında giderek güç kazandı. O yıllarda Irak'ta sürgünde yaşayan Humeyni ise mücadelenin simgesi durumuna geldi. Şah uyguladığı sert önlemlere karşın Şubat 1978'de Tebriz'de başlayan olayların tüm ülkeye yayılmasını engelleyemedi. Kanlı Cuma olarak bilinen 8 Eylül günü Tahran'da askerlerin göstericilerin üzerine ateş açması sonucu 700 kişi öldü. Aynı yıl başlayan petrol işçilerinin grevi olayların hızını daha da artırdı. 1 Ocak 1979'da dinlenmek üzere bir süre ülkesinden ayrılacağını açıklayan Şah, Şahpur Bahtiyar'ı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. 13 Ocak'ta ise yokluğunda ülkeyi yönetmekle görevli Naipler Meclisi'ni atadı. 16 Ocak 1979'da gizlice ülkesini terkederek Mısır'a gitti.

ABD'nin kendisini kabul etmemesi üzerine önce Fas'a ardından Bahama Adaları ve Meksika'ya geçti. Ekim 1979'da ABD'nin, kanser olduğu açıklanan devrik Şah'a sığınma hakkı vermesi, İran'da tepkilere yol açtı. İran ABD'ye petrol göndermeyi durdururken, ABD İran'ın ülkedeki hesaplarını dondurduğunu açıkladı. Kasım 1979'da İranlı öğrenciler ABD'de bulunan devrik Şah'ın geri verilmesini sağlamak amacıyla Tahran'daki ABD büyükelçiliğini işgal ederek çok sayıda ABD'liyi rehin aldılar. Mart 1980'de Mısır'a giden devrik Şah, Kahire'de tedavi gördüğü hastanede öldü.

- **YAPITLAR** (başlıca): *Mission for My Country*, 1961, ("Ülkem İçin Görevim"), *The White Revolution of Iran*, 1967, (Ak Devrim)

- **KAYNAKLAR:** P.Avery, *Modern Iran*, 1965; W.Cottom, *Nationalism in Iran*, 1964; A.Dora Güney, *İran'da Devrim*, 1979; B.Nirumand, *Hür Dünya'nın Diktatörlüğü (İran)*, 1968.

- **BAKINIZ:** HUMEYNİ, MUSADDIK, R.Ş.PEHLEVİ.

PEHLEVİ, Rıza Şah
(1878-1944)

İran şahı. Pehlevi hanedanını kurmuş ve 16 yıl süreyle ülkeyi yönetmiştir.

Mazenderan Eyaleti'nde küçük bir köyde doğdu, Temmuz 1944'te Güney Afrika'da Johannesburg'da öldü. O zamanlar Rıza Han olarak anılmaktaydı. Asker bir babanın oğluydu. 23 yaşında bir Kazak tugayına katıldı, kısa zamanda yükselerek tugayın komutanlığını üstlendi.

O dönemde İran'ın başında 1779'dan beri ülkeyi yönetmekte olan Kaçar hanedanının son temsilcisi Ahmed Şah bulunmaktaydı. İktisadi sorunların giderek yoğunlaşması dışa bağımlı bir siyaset izleyen Ahmed Şah yönetimine karşı milliyetçi reformcu muhalefet hareketinin güçlenmesine neden olmuştu. Reform yanlılarının önderi gazeteci Seyyid Ziyaeddin Tabatabai ile birleşen Rıza Han, 21 Şubat 1921'de yönetimindeki Kazak tugayıyla Tahran'a yürüyerek hükümeti devirdi. Tabatabai başbakan, Rıza Han ise savunma bakanı oldu. Orduyu denetim altına alan ve Tabatabai'yi etkisiz bir konuma iterek kısa zamanda ülkenin tek yöneticisi durumuna gelen Rıza Han, 1923'te başbakanlık görevini üstlendi. Ekim 1924'te yurt dışında bulunan Ahmed Şah'ın tahttan indirildiğini açıklayan meclis, Aralık 1925'te Rıza Han'ın şahlığını ilân etti. Nisan 1926'da taç giyen Rıza Han eskiden İran'ı yönetmiş olan Pehleviler'den esinlenerek Pehlevi adını aldı.

Orduya dayalı güçlü bir yönetim kuran Rıza Şah, o dönemde yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ndeki uygulamaların da etkisiyle bir dizi reformu uygulamaya koydu. Mayıs 1928'de kapitülasyonları

ve yabancı devletlerin yurttaşlarına tanınan ayrıcalıkları kaldırdı, yabancı tekellerin yetkilerini sınırlandırdı. Ülke içinde ayrı birer devlet görünümünde olan kabilelerle savaşarak onları silahsızlandırdı. Benimsediği laik dünya görüşü nedeniyle Fransız hukuk sistemini kabul etti, din adamlarının etkilerini azaltmaya çalıştı. Çıkardığı bir yasa ile kadınların peçe takıp çarşaf giymelerini yasakladı. Ulaşım sorununu çözmek için yabancı şirketlerle anlaşarak yeni kara ve demiryollarının yapımını başlattı. Ülkesinin sanayileşmesi için çaba harcayarak çeşitli fabrikaların kurulmasına öncelik tanıdı. Eğitim seferberliğine girişerek açtığı ilk ve orta dereceli okulların yanı sıra İran'ın ilk modern eğitim kurumu olan Tahran Üniversitesi'nin kurulmasını sağladı. O güne değin Fars İmparatorluğu adını taşıyan ülke 1935'te resmen İran adını aldı.

Rıza Şah'ın, II. Dünya Savaşı sırasında tarafsızlığını ilan etmekle birlikte Almanya yanlısı bir siyaset izlemesi Müttefikler'in tepkisine yol açtı. Rıza Şah'ın Batı ülkelerince SSCB'ye gönderilen yardımın İran topraklarından geçmesine izin vermemesi ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden oldu. Bunun üzerine Ağustos 1941'de SSCB kuzeyden, İngiltere ise güneyden İran topraklarına girerek Rıza Şah'ı tahttan çekilmeye zorladılar. Rıza Şah, Müttefikler'in baskısı üzerine Eylül 1941'de tahtını oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakarak ülkeyi terketmek zorunda kaldı.

İngiliz hükümeti tarafından önce Mauritius Adaları'na gönderilen Rıza Şah ardından Güney Afrika'ya geçti ve orada öldü.

• BAKINIZ: MUHAMMED ALİ ŞAH, M.R. PEHLEVİ.

PEIRCE, Charles Sanders
(1839-1914)

ABD'li filozof, bilim adamı. Pragmacılık ilkesini ortaya atmıştır.

10 Eylül 1839'da Massachusetts'de Cambridge'de doğdu.19 Nisan 1914'te Pennsylvania'da Milford'da öldü. ABD'nin önde gelen matematikçilerinden Benjamin Peirce'in oğludur. Harvard'da matematik ve astronomi profesörü olan babasının yardımıyla, küçük yaşta doğabilimleri ve matematiğe büyük ilgi duydu. Yükseköğrenimini 1859'da Harvard Üniversitesi'nde bitirdi. 1861'de ABD Kıyı ve Jeodezi Araştırma Kurumu'nda çalışmaya başladı. 1866'dan sonra mantık ve felsefe konusunda yapıtlar yayımladı. 1869'da Harvard'da astronomi araştırmaları yaptı. 1879'da yeni kurulan Johns Hopkins Üniversitesi'nde, mantık dersleri vermek üzere, öğretim üyesi oldu. 1887'de, görevlerinden ayrılarak, bütün zamanını felsefe çalışmalarına verdi.

Peirce'in özellikle mantık, bilgibilim,(epistemoloji), metafizik, bilimsel yöntem ve anlam konularında önemli çalışmaları vardır. Düşüncelerinin yenilik ve özgünlüğü, belirgin bir etki altında kalmamış oluşunu açıklar. Başlangıçta Kant'a bağlanmış ise de, sonradan onu, Comte ve Pearson gibi pozitivistleri de eleştirmiş, öte yandan belirli alanlarda Husserl ile olan

Charles Sanders Peirce

yakınlıklarını da açıkça dile getirmiştir. Niceleme mantığı alanında, bu mantığın kurucusu olan Frege'nin kimi bulgularını, Peirce'in de bağımsız olarak geliştirdiği anlaşılmaktadır.

Pragmacılık

Peirce, 1878'de yayımlanan "How to Make Our Ideas Clear" ("Düşüncelerimizi Nasıl Açıklaştırabiliriz") başlıklı yazısında Pragmacılık'ın ana ilkesini dile getirir. Bu ilkeyi anlatıma dökerken onun amacı, her alan için geçerli bir yaklaşım ortaya atmak değil, çok daha sınırlı olarak, kavram ve önermelerin anlamlarını açık ve seçik kılmaya yarayacak bir yöntem bulmaktır. Peirce'in ilkesine göre bir kavramın anlamı, onun, uygulamada getireceği beklenen sonuçlarla belirlenir. Bir kavramın anlamını ve doğruluğunu saptamak için, uygulamada hangi sonuçların zorunlu olarak doğacağını düşünebilmek gerekir. Peirce için Pragmacılık, bir genel dünya görüşü olmadığı gibi, bir doğruluk kavramı da değildir. O, bununla yalnızca, anlamları kesin bir biçimde saptayacak bir yol bulmayı amaçlamıştır. Ona göre herhangi bir nesnenin katı olduğunu söylemek, bu nesnenin yüzeyinin başka cisimlerin çoğunluğunca çizilemeyeceğini öne sürmektir. Bu niteliğin kavramı onun beklenilen etkilerindendir. Peirce için uygulama ile ilgili sonuçların gerçekleştirilmesi değil, bunların beklentisi ya da düşüncesi önemlidir. Çünkü, araştırmanın amacı kuşkudan inanca doğru gitmektir. Kuşku, düşüncenin yerleşmemiş ve denge bulamamış durumudur. Kuşkulu düşünce doğru ile yanlış arasında sürekli gidip gelendir. Pragmacı ilke ile yapılan, düşüncenin açıklığa kavuşturulup saptanması, belirlenmesidir. Bunun ise uygulamayı gerçekleştirmekle ilgisi yoktur. Saptama, uygulamanın doğuracağı sonucu düşünmekle olur.

Semiotik ve anlam ilişkisi

"Semiotik", Peirce'in bir genel imler kuramı için ortaya attığı kavramdır. Buna göre, bir im, kendinden bağımsız herhangi bir başka nesnenin yerini alır. Bir imin kullanıldığı herhangi bir durumun betimlemesinde şu üç öğe ayırt edilmelidir: 1) İmin kendisi, 2) İmin karşılığı olduğu nesne, 3) İmin yorumu. Peirce imlerin kullanımı açısından, imi kullanan bir anlık bulunmasını zorunlu görür. İmler kuramı temel

alınarak açıklanan, bir anlık işlevi, algıdır. Buna göre algının içeriği, algılanan nesnenin imidir.

Yanılabilirlik

Peirce'in bilgibiliminin temel öğretilerinden biri yanılabilirlik ilkesidir *(fallibilism)*. Bu ilkeye göre bilgi her durumda doğruya bir yaklaşım sürecidir. Ancak kesin ve saltık doğruya tam olarak ulaşılamaz. Ona her zaman yaklaşılacak, fakat hiçbir zaman tam olarak erişilemeyecektir. Bunun nedeni saltık kesinliğin, saltık yanılmazlık ve saltık genellik oluşudur. Her konu bilinebilir; ancak bilginin tamamlanması sonsuz bir süreçtir. Her şey bilinebilir olsa da her şeyi bilmek olanaksızdır.

Peirce'in yaklaşımına göre, değişik ölçülerde de olsa, her metafizik yaklaşım veya dizge gözlemseldir. Pragmacı ilke gereğince uygulandığında, geleneksel olarak metafiziğin kapsamında yer almış pek çok sorun ve öğretinin anlamsız olduğu ortaya çıkacaktır. Böyle sorunlarından arındırılan felsefe, gözlem temel alınmak üzere, çözümüne çalışılacak bir öbek gerçek sorun içerir. Bunlardan biri, Peirce'in *"phaneroscopy"* adını verdiği araştırma alanı ile ilgilidir. Bu, ana çizgileriyle deneyin içeriğinin betimlemesidir. Ancak önemli olan, bunun belli bir bireysel deneyin betimlemesi değil, Kant'ın ileri sürdüğü gibi, genel anlamda deneyin yapısal niteliklerinin betimlemesi oluşudur. Ona göre *phaneron*, deneycilerin ide adıyla andıkları, *phaneroscopy* ise, bunun betimlenmesidir.

Phaneroscopy için öyle gruplar bulunmalıdır ki, bunlar her tasarım, her görüngü için geçerli olabilsin. Deney içeriğinin her durumda değişen ölçülerde olmasına karşın zorunlu kıldığı gruplar, Peirce'e göre üçtür. Ancak bu üç grup görüngünün yorumu için hem yeterli hem de zorunlu sayılabilir. Onları "ilklik", "ikincilik" ve "üçüncülük" olarak adlandırır. İlklik, kırmızı, acı, sıkıcı, katı gibi tasarım ya da görüngü niteliklerini kapsar. Nitelikleri temel tikeller olarak düşünmemelidir. Çünkü bunların birbirine geçmesi, ya da birbiriyle sınırlanarak tek tek algılanmaları, bütünüyle algı yetisinin parçacı özelliğindendir. Eğer algı böyle olmasaydı, nitelikler, kesinti ve sınırları olmayan sürekli bir dizge oluştururdu.

"İkincilik", görüngü deneyinin olgusallığını içerir. Nitelikler ilklikteki konumlarında genel ve bundan ötürü de kaypak ve gizilgüçken, olgular tikel, belirgin ve edimseldir. Algıda kavranan madde bunun örneğidir. "Üçüncülük", nesnelerin uyduğu yasaları dile getirir. Bundan ötürü de yalnızca var olan nesnelerle sınırlanmak yerine, olanaklı nesneleri de kapsar.

Rastlantı ve evrim

Peirce, evrende rastlantı bulunduğunu savunur. Rastlantı nedensiz ve düzensiz olaylar kavramı değildir. Rastlantı, bir ölçüye dek, düzenli olan kendiliğindenliktir. Peirce bu kavramı evreni açıklamada değil, betimlemede kullandığını vurgular. Gerçekliğin sürekli olduğu ve görünürdeki bölük pörçüklüğün, algının doğasından kaynaklandığı öğretisine göre, yaratıcı gelişimi açıklayan bir evrim ilkesi söz konusu olmalıdır. Peirce'e göre rastlantı ilişkileri, gelişerek alışkanlıkları, alışkanlıklar da yasaları oluşturmuştur. Bu oluşum tam bir süreklilik içinde gerçekleşmiştir.

Peirce'in metafizik kuramı, onun benimsediği mantık, bilgibilim kuramları ve Pragmacılık'ından bağımsızdır. Peirce, Pragmacılık ilkesiyle James, Dewey ve Royce'ı etkilemiştir. 1931'den 1958'e değin yayımlanan sekiz ciltlik yapıtları, onun bilinmeyen pek çok düşünesinin, tanınmasını sağlamış, 20.yy'ın ikinci yarısında semioloji öğretisi yeniden ele alınmıştır. Kavramların anlamını netleştirmeyi amaçlayan ilkesi, Viyana Çevresi'nin görüşlerini etkilemiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, (ö.s.), 1931-1958, ("C.S. Peirce'in Toplu Yazıları").

• KAYNAKLAR: W.B. Gallie, *Peirce and Pragmatism*, 1952; T.A. Goudge, *The Thought of C.S. Peirce*, 1950; M. G. Murphey, *The Development of Peirce's Philosophy*, 1961.

• BAKINIZ: COMTE, J. DEWEY, HUSSERL, W. JAMES, ROYCE.

PEİSİSTRATOS
(İÖ 605 ? - 528/527)

Atinalı devlet adamı. Refah düzeyini yükseltmiş ve kültürel gelişmeye destek olmuştur.

Doğum yeri bilinmiyor. Atina'da öldü. Truva savaşlarının ünlü kahramanı Nestor'un soyundan geldiğini iddia eden Hippokrates'in oğludur. Megara ile yapılan bir savaşta Nisaea'yı ele geçirerek ün kazandı. Daha sonra Megakles önderliğindeki Kıyı (Paralia) ve Likurgus Saderliği'ndeki Ova (Pedieis) partilerine karşı Diakrii (Attica'nın kuzeydoğusundaki Diakria'da yaşayanlar) ya da Hiperakrii (tepelerin ötesindeki adamlar) adıyla bilinen üçüncü partinin başında siyasete atıldı. Kısa zamanda halk tarafından tutulduğunu gören Solon onun ilerde tiranlık kurabileceğine işaret etti.

Peisistratos İÖ 560'ta can güvenliği için kendisine değnekli muhafızlar verilmesini sağlayarak bu muhafızların yardımıyla Akropolis'i ele geçirdi ve tiranlığını ilan etti. Ancak iki partinin kendisine karşı birleşmesiyle Atina'dan uzaklaştırıldı. İkinci girişiminin de boşa çıkmasından sonra Eretria'ya çekildi. Makedonya ile dostça ilişkiler kurup Pangaion Dağı'ndaki bazı gümüş madenlerine sahip oldu. Kurduğu paralı orduyla İÖ 546'da Marathon'a çıktı ve üzerine gönderilen kuvvetleri yendikten sonra tiranlığını ilan etti. Muhaliflerinin çoğunluğu Atina'dan kaçmak zorunda kaldı. Ustaca bir dış siyaset izleyerek yakın komşularıyla sürekli bir barış sağladı ve uzaktaki topraklara yöneldi.

İçerde Solon Anayasası'nı korumakla birlikte devlet kademelerindeki önemli görevlere yandaşlarını yerleştirdi. Toprak sahibi aristokratların *(eupatridae)* topraklarına el koyup yoksul köylülere dağıttı. Toprak ürünlerine koyduğu yirmide bir oranındaki vergiyi de bu kesimi ucuz devlet kredisi ile desteklemek için kullandı. Lavrion ve Pangaion madenlerinden elde edilen gelirleri kamu binalarına ve yollara harcadı. Atina'da sonraları tiranlığa karşı olumsuz bir tutum benimsenmesine karşın Peisistratos'un dönemi her zaman "altın çağ" olarak anılmıştır.

• BAKINIZ: SOLON.

PEKER, Orhan
(1926-1978)

Türk, ressam. Doğa ve insandan kaynaklanan lekeci anlayıştaki yapıtlarıyla tanınmıştır.

Mayıs 1926'da Trabzon'da, Soğuksu'da doğdu, 28 Mayıs 1978'de İstanbul'da öldü. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi, (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Resim Bölümü Bedri Rahmi Eyuboğlu Atölyesi'nde okudu. Akademi'yi bitirdikten sonra askerlik görevini yaptı ve ardından Avusturya'ya gitti. Salzburg'da Oskar Kokoschka'nın Yaz Akademisi'ne devam etti. Aynı yıl Münih'te taşbaskılarını sergiledi. Avusturya, Almanya ve Hollanda'daki müzelerde incelemeler yaptı. Bir süre de Paris'te kaldı. 1953'te Türkiye'ye döndü. 1959'da Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'na girdi ve Yayınlar Dairesi'nin grafik işlerini yönetti. Bu dönemde yaptığı turizm yılıyla ilgili bir afişle, Tokyo'da düzenlenen uluslararası yarışmada Onur Ödülü kazandı. 1965'te XXVI. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde Birincilik Ödülü'nü aldı. 1966'da Yılın Ressamı seçildi. Bir yıl kadar kaldığı İspanya'da çeşitli sanat etkinliklerine katıldı. Madrid'de Clup Urbis'te resimlerini sergiledi. 1970'te Osaka Expo 70 Dünya Sergisi'ndeki Türk Pavyonu'nun iç düzenlemesi için Bayındırlık Bakanlığı'nın açtığı yarışmaya mimar Ragıp Buluç'la (1940) birlikte katıldı ve Birincilik Ödülü'nü kazandı. Japonya'ya giderek düzenlemesini gerçekleştirdi.

Orhan Peker daha ilk resimlerinde ortaya koyduğu anlatımcı lekeci tutumunu bütün sanat yaşamı boyunca sürdürmüştür. Ele aldığı konuları en küçük ayrıntısına kadar ve derinliğine inceleyip işlemiştir. Kuşları, kedileri, balıkları, atları, itfaiyecileri ve insan yüzlerini soyutla somutun kesiştiği bir çizgide betimlemiştir. Doğa kaynaklı çalışmaları ise Ankara dolaylarının bitkileriyle bozkır manzaralarını ve Ayvalık yöresinin kıyılarını kapsar. Orhan Peker resimlerinde çok basit bir nesneyi, örneğin bir tahta kapıyı ya da bir küreği, başlı başına bir konu olarak ele alır. Gerçekçi dış çizgilerle (kontur), ama soyut bir fırça işliği ve zengin bir renk kullanımıyla işler. Böylece bu resimlerdeki canlı ya da cansız bütün nesneler, tanımladıkları anlamın ötesinde ve ondan bağımsız bir resimsel imge niteliği de kazanırlar.

• YAPITLAR (başlıca): *At*, 1964, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Karpuzlar*, 1968, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kuş*, 1976; *Yem Yiyen At*, 1976; *Anadolu*'dan, İzmir Resim ve Heykel Müzesi; *İstasyonda Atlar*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Çayırda*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Mandalar*, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi; *Kuşlar; Atlar*.

PEKER, Recep
(1889-1950)

Türk asker, siyaset ve devlet adamı. Uzun süre CHP genel sekreterliği, 1946-1947 yıllarında da başbakanlık yapmıştır.

5 Şubat 1889'da İstanbul'da doğdu, 2 Nisan 1950'de aynı kentte öldü. Kocamustafapaşa Askeri Rüşdiyesi ve Kuleli Askeri İdadisi'nden sonra girdiği Harbiye Mektebi'ni (Harp Okulu) 1907'de mülazım (teğmen) rütbesiyle bitirdi. Yemen'de, Trablusgarp'ta, Balkan Savaşı'nda ve I. Dünya Savaşı'nda Rumeli ve Kafkas cephelerinde savaştı. 1911'de girdiği Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni (Harp Akademisi) savaşlar dolayısıyla 1919'da bitirdi. Binbaşı rütbesiyle ve 20. Kolordu kurmayı olarak 4 Şubat 1920'de Anadolu'ya geçti ve Kurtuluş Savaşı'na katıldı. TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920'de meclis kâtib-i umûmîliğine (genel sekreter) getirildi. 1923'te Kütahya mebusu olarak TBMM'ye girdi. Aynı yıl Halk Fırkası kâtib-i umûmîsi seçildi. Ayrıca *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi başyazarlığını üstlendi.

6 Mart-22 Kasım 1924 arasındaki 2. İnönü kabinesinde maliye vekilliği yaptı ve ikinci kez Halk Fırkası kâtib-i umûmîliğine seçildi. 22 Kasım 1924-3 Mart 1925 arasındaki Okyar kabinesinde dahiliye vekilliğini ve vekaleten mübadele, imar ve iskân vekilliğini üstlendi. 1925'teki 3. İnönü kabinesinde müdafaa-i milliye (milli savunma) vekili olarak görev aldı. İnönü'nün Şeyh Said ayaklanması karşısında izlediği siyaseti yumuşak bularak 1927'de görevinden istifa etti. 1927-1930 arasında 4. İnönü kabinesinde nafia (bayındırlık) vekilliği yaptı. 1928'de Cumhuriyet Halk Fırkası meclis grubu reis vekilliğine seçildi. Mayıs 1931'deki parti kurultayında kâtib-i umûmîliğe yeniden seçilerek, devletçilik ve devrimcilik ilkelerinin parti programına girmesinde etkili oldu. Ayrıca parti-devlet özdeşliğini savunarak Mayıs 1935'teki 4. kurultayda sunduğu partinin devlete el koyması tasarısı Atatürk tarafından onaylanmadı. 4. kurultay sonunda parti kâtib-i umûmîliğine seçildi ama 1936'da otoriter eğilimleri nedeniyle görevden alındı.

1934'ten sonra okullarda ders olarak konulmasını sağladığı İnkılâp Tarihi'ni 1942'ye değin Ankara ve İstanbul'daki üniversite ve yüksekokullarla Harp Akademisi'nde okutan Recep Peker, 1942 ve 1943'teki 1. ve 2. Saraçoğlu kabinelerinde dahiliye vekilliği yaptı. 20 Mayıs 1943'te bu görevden ayrıldı. 1945'te ikinci kez Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubu reis vekilliğine getirildi. Çok partili siyasi hayata geçilmesine karşı çıkarak, devletçiliği, tek parti rejiminin korunmasını ve reformların yukardan aşağı yapılmasını savundu. 1946'da İstanbul'dan milletvekili seçildi ve 7 Ağustos 1946'da başbakanlığa getirildi. Muhalefete karşı sert tutumunu sürdürmesi, TBMM'nin görüşüne başvurmadan devalüasyona gitmesi ve bütçe görüşmeleri sırasında Adnan Menderes'le sert tartışmalara girmesi nedeniyle muhalefet meclisi boykot etti. İnönü'nün girişimleri ve uzlaşma öneren 12 Temmuz bildirisine karşın bunalım çözümlenemeyince güvenoylamasına gidildi. Ancak alınan

güvenoyu parti içindeki ve dışındaki muhalefetin büyümesini önleyemediği gibi partiden ve kabineden istifalar başladı. Zorunlu olarak 9 Eylül 1947'de istifa eden Recep Peker, 1948'deki parti kurultayında İnönü'ye karşı adaylığını koyduğu genel başkanlık seçimini kaybedince siyasi hayattan çekildi.

• YAPITLAR (başlıca): *İnkılâp Dersleri*, 1935.

• BAKINIZ: İ.İNÖNÜ, MENDERES, SAKA, SARAÇOĞLU.

PEKTAŞ, Sadi
(1943)

Türk grafik sanatçısı. Birçok önemli kuruluşun amblemini hazırlamıştır.

17 Ekim 1943'te Karabiga'da doğdu. 1961'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) Grafik Sanatlar Bölümü'ne girdi. Öğrenciliği sırasında bir ilaç fabrikasında sanat yönetmeni olarak çalışmaya başladı ve ilaç broşürleriyle ambalajlarına Türkiye'de ilk kez bir grafik ürün niteliği kazandırdı. 1966'da öğrenimini tamamladıktan sonra, çeşitli reklam ajanslarında sanat yönetmenliği yaptı. 1981'de İndeks Reklamcılık'ın kurucuları arasında yer aldı. 1983'ten beri Birleşik Reklamcılar'da çalışmaktadır.

Tanıtım ve basın ilanı, broşür, ambalaj, afiş, çocuklara yönelik resimleme, takvim, tebrik kartı gibi grafik tasarımın bütün alanlarında ürünler vermiştir. Yapıtlarında sürekli bir teknik arayış içindedir. İlk çalışmalarında yağlı pastel ve guaşı birlikte kullanmış, boyalı yüzeyi belli aralıklarla tekrarlanan düz çizgiler oluşturacak biçimde jilet, çivi gibi araçlarla kazıyarak yapıta hareketlilik kazandırmıştır. Daha sonraki çalışmalarının büyük bir bölümünü çocuklara yönelik resimlemeler oluşturur. Bu tür resimlerini topladığı bir takvim tasarımıyla 1985'te GMK (Grafikerler Meslek Kuruluşu) Birincilik Ödülü'nü kazanmıştır. 1981'deki ilk GMK sergisinde broşür ve özgün yazı dalında, 1982'deki GMK sergisinde de basın ilanı ve amblem dalında birincilikleri vardır.

• YAPITLAR (başlıca): *Meban Bankerlik Kuruluşu* amblemi, 1975; *Profilo* broşürü, 1978; *Permasharp* basın ilanları, 1978; *İpek Kâğıt*'ın tüm ürünlerinin tasarımı, 1981; *Bale Sanat Merkezi* amblemi, 1981; *Adam Yayıncılık* amblemi 1981; *Anadolu Yayıncılık* amblemi, 1981; *Karaca* amblemi, 1982; *Özel Yıldız Lisesi* amblemi, 1982; *Pınar Süt Ürünleri* tasarımları.

PEKUYSAL, Suna
(1933)

Türk tiyatro ve sinema oyuncusu. Komedi rollerindeki başarısıyla ün yapmıştır.

24 Ekim 1933'te İstanbul'da doğdu. Ortaokuldan sonra İstanbul Konservatuvarı Şan ve Bale Bölümü'nde okudu. 1947'de İstanbul Şehir Tiyatrosu Çocuk Bölümü'ne girdi ve *Artist Aranıyor* adlı oyunda sahneye çıktı. 1952'de aynı kurumun Dram Bölümü'nde *Vahşi Kız* oyunundaki rolüyle profesyonel oldu. 1955'te *Kanlarıyla Ödediler* filmiyle de sinema oyunculuğuna başladı. 1964'te tiyatro sanatçısı Ergun Köknar'la (1934) evlendi. 1970'te Şehir Tiyatroları'ndan ayrılarak Üsküdar Oyuncuları'nın kurucuları arasına katıldı. 1973'te *Köprünün Hikâyesi* oyunuyla yeniden Şehir Tiyatroları'na döndü. 1979'da *Tırpan* oyunundaki Ulukuş Nine rolündeki başarısıyla hem Avni Dilligil Ödülü'nü, hem de Ulvi Uraz Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl televizyondaki *Tatlı Çarşamba* adlı dizi programdaki başarısıyla geniş halk kitlelerince tanındı ve sevildi. 1980'de Haldun Dormen'in yönettiği *Geceye Selam* müzikalinde rol aldı. 1982'de İstanbul Şehir Tiyatroları'ndan emekli oldu. Daha sonra Uluslararası Sanat Gösterileri AŞ'nin bazı müzikallerinde oynadı. 1985'te İstanbul Şehir Tiyatroları'nın 70. yıl kutlamaları çerçevesinde, Haldun Dormen'in yönettiği, Cemal Reşit Rey'in *Lüküs Hayat* operetinde konuk sanatçı olarak rol aldı.

• YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar: *Artist Aranıyor*, 1947; *Vahşi Kız*, 1952; *Liliom*, 1953; *Sokakta*, 1954; *Kahvehane*, 1957; *Cyrano de Bergerac*, 1958; *Sahildeki Kanepe*, 1961; *Bütün Gün Ağaçlarda*, 1962; *Kadınlar*, 1963; *Topuzlu*, 1964; *Çatıdaki Çatlak*, 1965; *Trampacılar*, 1967; *Romeo ve Jüliet*, 1968; *Yalancı*, 1969; *Nalınlar*, 1970; *Köprünün Hikâyesi*, 1973; *Gültepe Oyunları*, 1975; *Bernarda Alba'nın Evi*, 1976; *Kısasa Kısas*, 1977; *Tırpan*, 1979; *Geceye Selam*, 1980; *Bit Yeniği*, 1982; *Lüküs Hayat*, 1985. Oynadığı Filmler: *Kanlarıyla Ödediler*, 1955; *Otobüs Yolcuları*, 1961; *Samanyolu*, 1959; *Çam Sakızı*, 1962; *Kanlı Nigâr*, 1968; *Can Kurban*, 1984.

PELÉ
(1940)

Brezilyalı futbolcu. Dünya futbolunun en ünlü kişilerinden biridir.

Asıl adı Edson Arantes Do Nascimento olan Pelé, 23 Ekim 1940'ta Minas Gerais Eyaleti'nin Três Corações kentinde doğdu. Futbola São Paolo'nun Bauru takımında başladı, 1956'da da FC Santos kulübüne geçti. Milli formayı ilk kez 17 yaşındayken Arjantin'e karşı giydi ve ertesi yıl, 1958 Dünya Kupası finallerinde Brezilya'yı şampiyonluğa ulaştırınca adını tüm dünyaya duyurdu. 1974'te futbolu bırakana dek formasını taşıdığı Cosmos takımını 8 kez lig, 4 kez Güney Amerika Kupası, 1962'de de

dünya şampiyonu yaptı. 110 kez Brezilya milli takımında oynadı ve 1958, 1962, 1970 Dünya Kupası finallerinde Brezilya'yı şampiyonluğa taşıyarak dünya kupasının sürekli sahibi kıldı. 1975'te yeniden futbola başlayarak iki yıl ABD'nin New York Cosmos kulübünde oynadı ve bu takımın iki kez Kuzey Amerika Kupası'nı almasını sağladı. 1977'de kesin olarak futbol oynamayı bıraktıktan sonra da bir süre Cosmos'un çalıştırıcılığını üstlendi.

İlk kez 17 yaşındayken 58 golle ülkesinde gol kralı olan Pelé, oynadığı 1326 maçta attığı 1280 golle erişilmesi çok güç bir rekorun sahibidir. Üstün tekniği, şaşırtıcı çalımları, sert şutları ve gol atmaktaki yeteneğiyle birçok kez dünyada yılın futbolcusu seçilmiş ve "Perola Negra" (Siyah İnci) adıyla Brezilya'nın ulusal kahramanı durumuna gelmiştir.

PELLETIER, Pierre Joseph
(1788-1842)

Fransız, kimyacı ve eczacı. Başta kinin olmak üzere, kimyasal tedavide kullanılan birçok alkaloiti ayırarak alkaloitler kimyasının öncülerinden olmuştur.

22 Mart 1788'de Paris'te doğdu, 19 Temmuz 1842'de aynı kentte öldü. Deneysel kimya alanındaki çalışmalarıyla tanınan ve École Polytechnique'te eczacılık ile mineral kimyası dersleri veren Bertrand Pelletier'nin (1761-1797) oğludur. Dedesinin ve babasının yolundan giden Joseph Pelletier, 1810'da Paris Eczacılık Okulu'nu bitirdi, iki yıl sonra da doktora derecesini aldı. 1815'te, ölümünden iki yıl öncesine değin öğretim görevini sürdüreceği bu okulda asistanlığa getirildi; 1825'te doğa tarihi profesörlüğüne, 1832'de ayrıca okulun müdür yardımcılığına atandı. Akademik görevlerinin yanı sıra, Paris'te bir eczane ile Clichy'de bir kimya fabrikası işleten Pelletier, 1840'ta sağlık nedeniyle emekliye ayrıldı ve aynı yıl Fransız Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Başlangıçta reçineler ve bitki pigmentleri üzerinde çalışan Pelletier, 1817'de Magendie ile birlikte, anayurdu Güney Amerika olan ipeka *(ipecacuanha)* bitkisinin köklerinden, "emetin" adını verdiği kusturucu bir alkaloiti ayırıp saf halde elde etmeyi başardı. İlk kez 17.yy'da Bursalı hekim Ali Münşî'nin Osmanlı tıbbına tanıttığı bu bitkinin, özellikle amipli dizanteri tedavisinde etkili olan maddesi böylece farmakolojiye kazandırılmış oluyordu. 1817'den başlayarak, kimyacı ve eczacı Joseph Bienaimé Caventou (1795-1878) ile, uzun yıllar sürecek, verimli bir işbirliğine giren Pelletier, aynı yıl havanın karbondioksitini soğurarak fotosentez yoluyla ışık enerjisini kimyasal enerjiye dönüştüren yeşil renkli bitki pigmentini ayırdı ve bu maddeyi, Yunanca'dan türetilmiş, "yeşil yaprak" anlamındaki "klorofil" sözcüğüyle adlandırdı.

Daha sonra, bugün alkaloitler olarak bilinen "bitkisel bazlar"ı incelemeye başlayan ve alkaloitler kimyasının kurucuları olan Pelletier ile Caventou, 1818'de striknini, 1819'da brüsini, bir yıl sonra da kimyasal tedavinin en önemli buluşlarından biri olarak tanımlanan ve özellikle sıtma tedavisinde büyük önem taşıyan kinini ayırmayı başardılar. Aynı yıl kinin sülfat yapımına ilişkin bir yöntem geliştiren iki bilim adamı, veratrin, kafein, piperin, pikrotoksin gibi alkaloitleri ayırıp, kroton yağından krotonik asiti, esmeramberden de amber yağını elde ettiler.

1823'te, bir dizi alkaloit üzerinde yaptığı yanma deneyleri sonucunda, bu maddelerde azotun varlığını kanıtlayan Pelletier, 1832'de afyondan narsein ve tebain adlı iki önemli alkaloiti ayırdı. Isıtma gazı üretiminde yararlanılan çam reçinesine ilişkin araştırmaları sırasında, bugün tolüen (C_7H_8) olarak bilinen maddeyi buldu.

Pelletier, alkaloitler üzerindeki çalışmalarıyla bir yandan yeni bir kimya dalının temellerini atarken, bir yandan da kısa sürede birçok hastalığın tedavisinde yaygın bir kullanım alanı bulan bu maddelerin önce doğal, sonra sentetik bileşikler halinde tıbbın hizmetine girmesini sağlamıştır.

• BAKINIZ: ALİ MÜNŞÎ, DUTROCHET, FOURNEAU, MAGENDIE.

PELTIER, Jean Charles
(1785-1845)

Fransız, fizikçi. Kendi adıyla anılan termoelektrik etkiyi bulmuştur.

Jean Charles Athanse Peltier 22 Şubat 1785'te Picardie bölgesindeki Ham kentinde doğdu, 27 Ekim 1845'te Paris'te öldü. On beş yaşında, ailesinin yoksulluğu yüzünden öğrenimini yarım bırakıp bir saat tamircisinin yanında çalışmaya başladı. 1802'de yerleştiği Paris'te bir yandan mesleğini sürdürürken bir yandan da bilimsel konulardaki bilgilerini geliştirdi. 1815'te, eşinin ailesinden gelen önemli bir servete sahip olunca saatçiliği bıraktı ve yaşamının kalan bölümünü fizyoloji, fizik ve meteorolojiye ilişkin çalışmalarla geçirdi.

Önceleri insan beyninin yapısını anlamayı amaçlayan araştırmalar yapan Peltier, F.Magendie'nin sinirlerin elektrikle uyarılmasına ilişkin deneylerinden etkilenerek çalışmalarını elektrik alanına yöneltti. 1830'ların başında antimon ve bizmut gibi sert malzemelerin düşük akımlardaki geçirgenliklerini ölçen duyarlı bir galvanometre geliştirmeyi, 1834'te de kendi adıyla anılan termoelektrik olguyu saptamayı başardı. 1821'de Alman fizikçi Johann Seebeck (1770-1831) değişik iki metalden oluşan kapalı bir devrede bu metallerin sıcaklıklarının değişik olması durumunda, birbirlerine değdikleri noktalarda bir potansiyel farkının oluştuğunu bulmuştu. Seebeck'in bulgularından habersiz olan Peltier ise bizmut ve bakır gibi değişik geçirgenlikteki iki metalden oluşan bir devreye potansiyel farkı uygulandığında değme noktalarında akımın yönüne bağlı olarak, ısınma ya da soğuma görüldüğünü belirledi. 1857'de Kelvin, Seebeck ile Peltier'in belirledikleri bu iki termoelektrik etki

arasındaki termodinamik ilişkiyi kurdu ve iki ucu arasında sıcaklık bulunan bir iletkene uygulanan elektrik akımının da soğuma ya da ısınmaya yol açtığını bularak, bu iki etkiye üçüncü bir termoelektrik etkinin eşlik ettiğini gösterdi.

Sonraları statik ve dinamik elektrik türleri arasındaki ilişkileri inceleyen, atmosferin çeşitli katmanlarındaki elektrik yüküne ilişkin ölçümler yapan ve bu yükün dağılımına bağlı olarak bulut ve fırtına oluşumlarını açıklamaya çalışan Peltier'in bulduğu termoelektrik etki, 1960'lı yıllarda üretilen yeni iletkenlerin de yardımıyla evlerde kullanılan soğutucuların yapımını olanaklı kılmıştır.

• BAKINIZ: KELVIN, MAGENDIE.

PENDERECKI, Krzysztof (1933)

Polonyalı besteci. Orkestralamayı ve sesleri alışılmışın dışında ve ustaca kullanmasıyla öne çıkmıştır.

23 Kasım 1933'te Debica'da doğdu. Müzik öğrenimine çocuk yaşta başladı. II.Dünya Savaşı'nda Alman işgali sırasında yaşadığı kötü günlerin izleri daha sonra yapıtlarına da yansıdı. Savaştan sonra Krakovi Devlet Müzik Akademisi'nde bestecilik eğitimi gördü. 1958'de mezun oldu. Aynı okulda profesörlük yaptı. 1959'da Polonya Besteciler Birliği'nin düzenlediği bir yarışmaya üç değişik takma adla sunduğu yapıtlarıyla ilk üç ödülü kazandı. Bu bestelerden soprano, anlatıcı ve on çalgı için *Strophes* ve *a capella* (eşliksiz koro) için *The Psalms of David* ("Davud'un Mezmurları") onun A.Webern, B.Bartok ve I.Stravinsky gibi sanatçıların müziğine yabancı olmadığını gösteriyordu. 1972'de Krakovi Akademisi'ne rektör seçildi. Ertesi yıl ABD'ye giderek Yale Üniversitesi Müzik Okulu'nda kompozisyon profesörü oldu. 1978'de Arthur Honegger, 1983'te Sibelius ödüllerini aldı. Birçok üniversite tarafından onursal doktorluk verilerek onurlandırıldı.

Penderecki, 1960'ta Donaueschingen Festivali'nde, yaylı ve vurmalı çalgılar için *Anaklasis* ile şimdiden klasikleşmiş sayılan 52 yaylı için *Tren-Ofiarum Hiroszimy* (Hiroşima Kurbanlarına Ağıt) adlı iki yapıtı ilk kez seslendirildi. Hiroşima'ya atılan atom bombasından esinlenen bir ağıt olan ikinci yapıtta çeyrek tonların kullanılışı, kaydırmalar *(glissando)*, yaylıların titreşiminden çıkan donuk, tedirgin edici seslerle uçağın yaklaştığını haber veren ürkütücü, ıslığımsı sesler, Penderecki'nin çalgıları ne denli ustaca ve incelikli kullandığını da gösterir. 1961 UNESCO Ödülü'nü kazanan bu yapıtın ardından Penderecki, aynı tekniği geliştirerek vokal yapıtı *Dimensions of Time and Space*'te (Zaman ve Uzay Boyutları) kullandı. *The Psalms of David*'in çizgisinden yola çıkarak hazırladığı *a capella* için *Stabat Mater*'inde geleneksel ve deneysel öğelerin usta bir bireşimini verdi ve bu denemesini öbür ünlü başyapıtı *Passio et Mors Domini Nostri Jesus Christi Secundum Lucam*'da da (Aziz Luka'ya Göre İsa'nın Acı Çekmesi ve Ölümü) kullandı. Soprano, bariton, bas, bir anlatıcı, çocuk korosu, koro ve orkestra için yazılan bu yapıtta koro kimi zaman yorumcuydu, kimi zaman da kalabalığı canlandırıyordu. Bağırıyor, fısıldıyor, gülüyor, sesler çıkarıyor, şarkı söylüyordu. İsa ise bariton sesiyle verilmişti. Penderecki'nin metnini *Tevrat* ve *İncil*'den derlediği yapıt biçimsel olarak Bach'ın passionlarını andırıyordu. On iki notanın kromatik gamda dizilmesiyle oluşturduğu bu bestesini Penderecki, Bach'a bir saygı olarak si-la-do-si bemol motifi üstüne kurmuştu. Bu diziliş Alman notalamasında B-A-C-H biçiminde yazılır.

Penderecki, bir yandan Rönesans ve Barok dönemlerinin müziğinden yararlanırken, bir yandan da denemelerini raslantısal müziğe, geleneksel olmayan notalamaya dek genişletmiştir. Bu çok yönlü çalışmalarıyla öncü Avrupa müziğinin önderlerinden biri durumuna gelmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Oratoryo:** *Stabat Mater*, 1963; *Passio et Mors Domini Nostri Jesus Christi Secundum Lucam*, 1965-1966, (Aziz Luka'ya Göre İsa'nın Acı Çekmesi ve Ölümü); *Dies Irae*, 1967; *Utrenja*, 1969; *Magnificat*, 1974. **Opera:** *The Devils of Loudon*, 1968; (Loudon'un Şeytanları); *Paradise Lost*, 1980, (Kaybedilmiş Cennet). **Çeşitli:** *The Psalms of David*, 1958,(Davud'un Mezmurları); *Strophes*, 1959; *Yaylı Sazlar Dörtlüsü No. I*, 1960; *Tren-Ofiarum Hiroszimy*, 1960, (Hiroşima Kurbanlarına Ağıt); *Anaklasis* 1960; *Dimensions of Time and Space*, 1961, (Zaman ve Uzay Boyutları); *Senfoni No. I*, 1973; *Keman Konçertosu*, 1977; *Senfoni No.2*, 1980; *Agnus Dei*, 1981; *Viyolonsel Konçertosu*, 1982.

PENFIELD, Wilder Graves (1891-1976)

ABD asıllı Kanadalı beyin cerrahı. Özellikle epilepsiye yol açan beyin lezyonlarının tanısına ve cerrahi tedavisine ilişkin çalışmalarıyla tanınır.

26 Ocak 1891'de Washington Eyaleti'ndeki Spokane'de doğdu, 5 Nisan 1976'da Montreal'de öldü. 1913'te Princeton Üniversitesi'ni bitirip, bir araştırma bursuyla İngiltere'ye giderek 1914-1916 arası Oxford Üniversitesi'nde çalışmalarını sürdürdü; yaz tatillerinde de Fransa'daki bir askeri hastanede hastabakıcılık yaptı. 1916'da, Alman denizaltılarının Manş Denizi'nde batırdığı bir İngiliz gemisinden yaralı olarak kurtarılan Penfield, iyileştikten sonra ABD'ye döndü ve Baltimore'daki Johns Hopkins Üniversitesi'nden 1918'de doktora derecesini aldı. Ertesi yıl yeniden araştırmacı olarak gittiği Oxford Üniversitesi'nde Sherrington'ın etkisiyle beyin cerrahisine yöneldi. 1921'de ülkesine döndükten sonra çeşitli hastanelerde görev alan ve 1926'da Columbia Üniversitesi'nde asistanlığa getirilen Penfield,1928'de Mc Gill Üniversitesi'nin çağrısını kabul ederek Kanada'ya yerleşti. Bu üniversitede nöroşirurji doçenti olarak başladığı öğretim görevinin yanı sıra, Royal Victoria ve Montreal hastanelerinin de beyin cerrahlığını üstlendi. 1933'te McGill Üniversitesi'nde profesörlüğe yüksel-

tildi, 1934'te Kanada uyruğuna geçti ve aynı yıl, özellikle beyin ve sinir sistemi bozuklukları konusunda uzmanlaşmış, özerk bir kuruluş olan ve gerek nöroloji araştırmalarında, gerek beyin cerrahisi alanında dünyanın en ünlü merkezlerinden biri sayılan Montreal Nöroloji Enstitüsü'nü kurdu. 1954'te McGill Üniversitesi'ndeki öğretim görevinden, 1960'ta Montreal Nöroloji Enstitüsü'nün yöneticiliğinden ayrılarak hikâye yazarlığına yönelen Penfield, 1962'de büyük bir araba kazasında ağır yaralanan ünlü SSCB'li fizikçi Landau'nun tedavisi için Moskova'ya çağrılan beyin cerrahlarından biriydi. Aralarında SSCB Bilimler Akademisi'nin de bulunduğu birçok kuruluşun üyeliğine kabul edilmiş ve Fransa'nın Légion d'honneur nişanıyla birlikte pek çok madalyayla ödüllendirilmişti.

Penfield, özel ilgi alanı olarak epilepsiyi seçmiş ve beyin işlevlerinin incelenmesine bu yoldan yaklaşmıştır. İlk kez Alman cerrahı Otfrid Foerster'in (1873-1941) uyguladığı, bir elektrotla beynin çeşitli noktalarını uyararak, epilepsi nedeni olan hücrelerin araştırılmasına dayanan bir ameliyat yöntemini benimseyen Penfield, bu teknikle, özellikle beynin belli bir bölgesinde odaklanmış epilepsilerde % 50 oranında başarı sağladığı gibi, insan beyninde çeşitli işlev merkezlerinin yerini belirleyerek nörolojiye de çok değerli veriler kazandırmıştır. 1931'de, yalnızca lokal anesteziyle uygulandığı için hastanın tamamiyle bilinçli olduğu böyle bir epilepsi ameliyatında, şakak loplarındaki bir noktanın uyarılmasıyla eskiden yaşanmış bir anı tüm ayrıntılarıyla anımsayan bir hastanın durumu, Penfield'i anı ve çağrışım mekanizmasını incelemeye yöneltti. Birçok hasta üzerinde ilk deneyini yineledikten sonra, şakak lobu uyarımına ilişkin bulgularını 1954'te yayımladığı *Epilepsy and the Functional Anatomy of the Human Brain* ("Epilepsi ve İnsan Beyninin İşlevsel Anatomisi") adlı yapıtında derledi. Ardından, beyin, beyincik ve omurilik soğanını kapsayan tümbeyinin (ansefal), beynin kabuk altı bölgesindeki belli merkezlerce örgütlenip denetim altında tutulduğuna ilişkin kuramını geliştirdi. 1958'de yayımlanan *The Excitable Cortex in Conscious Man* ("Bilinçli İnsanın Uyarılabilir Beyin Kabuğu") adlı kitabında açıkladığı bu görüş, bilinç ve kendini kontrol gibi temel işlevleri, "merkezi tümbeyin" adını verdiği bu kabuk altı bölgelerin etkinliğine bağlar.

- YAPITLAR (başlıca): *Epilepsy and Cerebral Localization* (T.C.Erikckson ile), 1941, ("Epilepsi ve Beyindeki Yerleşimi"); *The Cerebral Cortex of Man* (Rasmusen ile), 1950, ("İnsanın Beyin Kabuğu"); *Epilepsy and the Functional Anatomy of the Human Brain* (Jasper ile), 1954, ("Epilepsi ve İnsan Beyninin İşlevsel Anatomisi"); *The Excitable Cortex in Conscious Man*, 1958, (Bilinçli İnsanın Uyarılabilir Beyin Kabuğu); *Speech and Brain Mechanisms*, 1959, ("Konuşma ve Beyin Mekanizmaları").

- BAKINIZ: H.BERGER, RAMON Y CAJAL, SHERRINGTON.

PENG TE-HUAİ
(1898-1977)

Çinli (ÇHC) asker ve devlet adamı. 1959'a değin ülkesinin etkili siyaset adamlarından biri olmuştur.

Hunan Eyaleti'nde doğdu. Bazı kaynaklar ölüm tarihini 1977 olarak vermektedir. 1917'de Sun Yat Sen'in kuvvetlerine katıldı. Daha sonra orduya katılan Peng, askeri akademide öğrenim gördü ve 2.Hunan Tümeni'nde tabur komutanı oldu. Çan Kay-şek'in komutasında Kuzeyli savaş beylerine karşı çarpıştı. Sosyalist düşünceleri benimseyerek 1927'de gizlice ÇKP'ye (Çin Komünist Partisi) üye oldu. Çan Kay-şek'in Komünistler'e ve Kuomintang içindeki solculara karşı başlattığı tasfiye harekâtı üzerine kendisine bağlı birliklerle ayaklanıp Hunan-Kiangsi sınırındaki Mao Zedung'un kuvvetlerine katıldı.

V. Kızıl Ordu'nun kuruluşunda rol alan Peng, 1934'e kadar bu ordunun komutanı olarak Çan Kay-şek'in birliklerine karşı savaştı. 1934'te başlayan "uzun yürüyüş"e katılarak öncü birliklere komuta etti. Bu arada 1934'te ÇKP Merkez Komitesi, 1935'te de Politbüro üyeliğine seçildi. 1937-1945 arasında VIII. Ordu'nun komutan yardımcısı olarak Japon birliklerine karşı çarpıştı. İç savaş sırasında Çin Halk Kurtuluş Ordusu'na bağlı Kuzeybatı Ordusu'na komuta etti. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Merkez Halk Hükümet Konseyi üyesi ve Devrimci Askeri Halk Konseyi başkan yardımcısı oldu. Kuzeybatı Çin'in Askeri Yönetim Komitesi başkanı olarak 1950'den 1953'e kadar Kore'deki Çin gönüllü birliklerinin başında bulundu ve savaşa son veren Panmunjom ateşkes antlaşmasını imzaladı. 1954'te başbakan yardımcısı Devlet Savunma Konseyi başkan yardımcısı ve savunma bakanı oldu. 1955'te mareşal rütbesine yükseltildi. 1959'da Mao Zedung'un "büyük sıçrayış ve halk komünleri" politikasına karşı çıktığı için ÇKP Merkez Komitesi'nin genişletilmiş toplantısında parti aleyhtarı çalışmalarda bulunmakla suçlanıp bütün görevlerinden alındı.

- BAKINIZ: MAO ZEDUNG.

PENN, Arthur
(1922)

ABD'li tiyatro ve sinema yönetmeni. Hollywood'un gelenekleşmiş kalıplarını ve mitoslarını ters yüz eden filmleri ve yenilikçi üslubuyla 1960 sonrası Amerikan sinemasının en önemli adlarından biri olmuştur.

27 Eylül 1922'de Philadelphia'da doğdu. Lisede okurken tiyatroya ilgi duyarak küçük bir topluluk kurdu. II. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaş bitince Joshua Logan'ın tiyatrosuna oyuncu olarak girdi.

Önce Black Mountain College'da, daha sonra İtalya'ya giderek Perugia ve Floransa üniversitelerinde okudu. Ünlü oyunculuk okulu Actors Studio'nun Los Angeles'deki şubesinde tiyatro eğitimi gördü. 1951'de televizyona geçti. NBC televizyonunda iki yıl skeçler yazdı, oyunlar yönetti. 1958'de Broadway'de sahneye koyduğu *Two For the Seesaw* (Salıncakta İki Kişi) adlı oyun büyük başarı kazandı. Yine aynı yıl ilk filmi *The Left Handed Gun*'ı (Solak Silahşör) çekti. Freud'dan izler taşıyan ve ünlü haydut Billy the Kid'in psikolojik bir incelemesi olan film, başroldeki Paul Newman'ın ustalıklı yorumuyla ABD'den çok Avrupa'da ilgi gördü.

İlk filminin ABD'de önemsenmemesi üzerine Penn yeniden tiyatroya yöneldi ve Broadway'de oyunlar yönetti. 1962'de bu oyunlardan birinden perdeye aktardığı *The Miracle Worker*'la (Karanlığın İçinden) sinemaya döndü. Sağır, dilsiz ve kör Hellen Keller'in yaşamöyküsüne dayanan film başarılı oyuncu yönetimiyle dikkati çekti ve Anne Bancroft'a en iyi kadın oyuncu, Patty Duke'a da en iyi yardımcı kadın oyuncu olarak Oscar kazandırdı.

1966'da çektiği *The Chase*'de (Kaçak) küçük bir Amerikan kasabasında, sıradan insanların, şiddetin büyüsüyle nasıl canavarlaştıklarını anlattı. Ertesi yıl hem kendisinin, hem de sinema tarihinin en önemli filmlerinden biri sayılan *Bonnie and Clyde*'ı (Bonnie ve Clyde) yönetti. 1930'lardaki büyük iktisadi bunalım döneminin ünlü gangster çifti Bonnie Parker ve Clyde Borrow'un yaşamöykülerinden yola çıkarak yasal olanla yasadışının arasındaki sınırı tartışan film, şiddetin kaynağını düzenin kurumlarında gören tutumuyla Hollywood'un kalıplaşmış gansgter filmleri geleneğini de altüst ediyordu. Penn'in bu filmin sonunda uyguladığı ağır çekim, daha sonra birçok filmde taklit edildi.

Penn 1969'da yönettiği *Alice's Restaurant*'da ("Alice'in Lokantası") dönemin güncel konusu hippileri ele aldı. Toplumun duyarsızlığını eleştirerek "çiçek çocukları" hippilerin umutsuz, ama duygulu dünyasına, kaçışlarına eğildi. Yalın üslubu ve yine son derece ilginç sonuyla bu film, Penn'in en iyi filmlerinden sayıldı.

Bir yıl sonra yönettiği destansı film *Little Big Man*'le (Küçük Dev Adam) Penn yeniden Amerikan tarihine döndü. Küçük yaşta kızılderilerin eline düşen bir beyazın yaşamöyküsünü anlatırken kızılderilere karşı girişilen kıyımın gerçek yüzünü ortaya koydu. Duygu sömürüsü yapmadan kızılderililerin yanında yer alarak Hollywood'un beyaz kahraman mitosuna karşı çıktı.

1976'da çektiği *The Missouri Breaks*'ın (Bozgun) ticari başarısızlığa uğraması üzerine uzun süre sinemadan ayrı kaldıktan sonra 1982'de *Four Friends*'le ("Dört Arkadaş") bir kez daha dönüş yaptı. II.Dünya Savaşı sonrasında ABD'ye göç eden, Amerika'ya yürekten bağlı bir Yugoslav gencin yaşamöyküsünü anlattığı bu filmde, bir yandan "Amerikalılık" kavramını araştırırken, bir yandan da çağdaş Amerikan toplumunun bir panoramasını çizdi.

Filmlerinde genel olarak Amerikan toplumundaki şiddeti araştıran Penn, derin bir duyarlığı ve yumuşak bir gülmece öğesini de birlikte getirmiştir. Uyguladığı yeni anlatım biçimleri ve üslup denemeleriyle ABD sinemasının en entelektüel yönetmenlerinden biri sayılmıştır.

- **YAPITLAR (başlıca): Yönettiği Oyunlar:** *Two for the Seesaw*, 1958, (Salıncakta İki Kişi); *The Miracle Worker*, 1959, (Karanlığın İçinden); *Toys in the Attic*, 1960, ("Tavanarasındaki Oyuncaklar"); *All the Way Home*, 1960, ("Yuvaya Giden Yol"). **Yönettiği Filmler:** *The Left-Handed Gun*, 1958, (Solak Silahşör); *The Miracle Worker*, 1962, (Karanlığın İçinden); *Mickey One*, 1965; *The Chase*, 1966, (Kaçaklar); *Bonnie and Clyde*, 1967, (Bonnie ve Clyde); *Alice's Restaurant*, 1969, ("Alice'in Lokantası"); *Little Big Man*, 1970, (Küçük Dev Adam); *Night Moves*, 1975, ("Gece Yolculukları"); *The Missouri Breaks*, 1976, (Bozgun); *Four Friends*, 1982, ("Dört Arkadaş"); *The Target*, 1985, ("Hedef").

- **KAYNAKLAR:** "Arthur Penn'le Söyleşi", *Yeni Sinema*, (26), 1969.

PENROSE, Roger
(1931)

İngiliz, matematikçi ve fizikçi. Einstein'ın görelilik kuramına getirdiği katkılarla ve "kara delikler" üzerindeki çalışmalarıyla tanınmıştır.

8 Ağustos 1931'de Essex'teki Colchester kentinde doğdu. Londra Üniversitesi'ne bağlı University College'ın Matematik Bölümü'nü üstün başarıyla bitirdikten sonra, Cambridge Üniversitesi'ndeki St. John's College'dan doktorasını aldı. 1956'da Londra'daki Bedford College'da öğretim görevlisi oldu. 1957-1963 arası Cambridge, Princeton ve Syracuse üniversiteleri ile Londra'daki King's College'da araştırma görevlisi olarak bulunduktan sonra, aynı kentteki Birkbeck College'da 1964'te öğretim üyeliğine, 1966'da uygulamalı matematik profesörlüğüne getirildi. Halen Oxford Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak çalışmaktadır. 1966'da Adams Ödülü'yle, 1975'te Eddington madalyasıyla ödüllendirildi.

İlk çalışmalarını cebirsel geometri dalında yapan Penrose, sonradan araştırmalarını Einstein'ın genel görelilik ve kütle çekim kuramı üzerinde yoğunlaştırdı. Penrose'un görelilik kuramına getirdiği ilk önemli katkı, 1965'te ispatladığı uzay-zaman tekillik teoremleridir. Einstein alan denklemlerinin kimi özel durumlar için bulunan çözümleri, uzay-zamanın kimi bölgelerinde kütle çekim alanının tekil (singüler) olduğunu göstermişti. Tekil noktalar kütle çekim alanının sonsuz olduğu, dolayısıyla bilinen fizik yasalarının geçerliliğini yitirdiği noktalardır. Penrose bu tekilliğin, daha önceki genel kanının tersine, denklemlerin kolay çözülebilmesi için kabul edilen simetri koşullarından kaynaklanmadığını, kimi gerçekçi koşullardan uzay-zamanın geçmişte ya da gelecekte mutlaka tekil olacağını gösterdi. Penzias ve R.W.Wilson'ın kozmik fon ışıması üzerindeki gözlemleri, evrenin, tekillik teoremlerinde söz konusu olan uç koşullara yakın bir evreden geçtiğini gösterince, Penrose'un tekillik teoremleri birden büyük bir ilginin odağı oldu. 1964'te, kütle çekime neden olan kütlelerden uzaktaki bölgelerde, kütle çekim alanının

sağlaması gereken koşulları incelemek için yeni bir yöntem geliştiren Penrose, Einstein denklemlerinin çözümlerinin bütünsel (global) yapısını hemen belirleyebilen ve bugün "Penrose diyagramları" olarak bilinen bu yöntemi içeren "An Analysis of the Structure of Spacetime" ("Uzay-zamanın Yapısının Bir Analizi") adlı çalışmasıyla 1966'da Cambridge Üniversitesi'nin Adams Ödülü'nü kazandı. Kütle çekim dalgalarının kuramsal geçerliliğini de sağlam bir temele oturtan bu çalışmasının bir uzantısı olarak Penrose, 1971'de, Einstein denklemlerinin çarpışan kütle çekim dalgaları çözümünü buldu.

Uzay-zamanın bütünsel yapısının incelenmesinde Penrose'un önemli katkılarından biri de "kara delikler" konusundadır. Kütlesi belli bir değerden büyük olan bir yıldızın, nükleer yakıtı bittiğinde kütle çekim etkisiyle sıkışıp çökerek, sonunda ışığın bile kaçması olanaksız yoğun ve küçük bir hacme indirgenmesiyle ortaya çıkan kara delikler için, Einstein alan denklemlerinin durağan haldeki çözümü 1916'da Schwarzschild tarafından bulunmuştu. Dönen kara delikler için çözüm ise 1963'te R.P. Kerr tarafından verildi. Çökerek kara deliğe dönüşen bir yıldızın yüzeyi, dışardaki gözlemciler için, ardının gözlemlenemediği bir ufuk oluşturur. Kerr uzay-zamanında, ufuğun dışında, sonradan "ergo-küre" olarak adlandırılan bir bölgenin bulunacağını gösteren Penrose, 1969'da, uzaktan gönderilen bir kütlenin ergo-küre içinde ikiye ayrılıp bir parçasının kara deliğin dönüş yönüne ters olarak ufuğun içine, öbür parçasının da öteye geri gönderilmesi halinde, geri dönen parçanın enerjisinin ilk bırakılan kütlenin enerjisinden fazla olabileceğini kanıtladı. Penrose mekanizması diye adlandırılan böyle bir yöntemle kara deliğin dönmesini yavaşlatarak enerji üretilmesi olanağının doğması, Penrose'un çalışmalarının bilim dünyasında uyandırdığı ilginin en önemli nedenlerinden biridir.

- YAPITLAR (başlıca): *Techniques of Differential Topology in Relativity*, 1973, ("Görelilikte Diferansiyel Topoloji Teknikleri").

- BAKINIZ: CHANDRASEKHAR, EINSTEIN, HAWKING, PENZIAS, SCHWARZSCHILD, R.W. WILSON.

PENZIAS, Arno Allan
(1933)

ABD'li astrofizik bilgini. Evrenin ilk evrelerinden artakalan kozmik fon ışımasını saptayan çalışmasıyla 1978 Nobel Fizik Ödülü'nü almıştır.

26 Nisan 1933'te doğdu. 1954'te New York'ta City College'dan fizik dalında lisans, 1958'de Columbia Üniversitesi'nden lisansüstü, 1962'de yine aynı üniversiteden doktora derecesi aldı. 1961'de teknik kadrosuna katıldığı Columbia Üniversitesi'ne bağlı Bell Laboratuvarları'nın başkan yardımcılığına değin yükselen Penzias, bir yandan da çeşitli üniversitelerde görevler almış, 1967-1972 arasında Princeton Üniversitesi'nde ders vermiş, 1968-1980 arasında Harvard Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmış, 1974'te de New York'taki State Üniversitesi'nde öğretim görevliliğine getirilmiştir. Halen (1985) State Üniversitesi'ndeki göreviyle, Bell Laboratuvarları'nın başkan yardımcılığını birlikte yürütmekte olan Penzias, kozmik fon ışımasıyla ilgili çalışması nedeniyle, 1978 Nobel Fizik Ödülü'nü Robert W.Wilson ile paylaşmıştır.

1960'lı yıllarda Bell Laboratuvarları'nda yapay uydulardan yansıtılarak alınacak mikrodalga sinyallerini ölçmeye çalışan Penzias ve Wilson, büyük bir keçi boynuzuna benzeyen bir anten yardımıyla zamanın en duyarlı gözlem aygıtı durumuna getirdikleri radyoteleskoplarını gökyüzünde, bilinen radyo kaynaklarının bulunmadığı bir bölgeye çevirdiklerinde beklenenden fazla mikrodalga ışıma gözlediler. O sıralarda Bell Laboratuvarları'na çok yakın olan Princeton Üniversitesi'nde de bir grup araştırmacı aynı olayı daha bilinçli olarak gözlemeğe çalışıyordu. Evrenin başlangıcıyla ilgili kuramsal çalışmalar, evrenin ilk evrelerindeki koşulların Planck kara cisim tayfına uygun bir fon ışımasına yol açabileceğini göstermişti. Bu kuramın öncülüğünü yapan G. Gamov'a göre evrenin genişlemesi bu kara cisim ışımasının soğumasına ve günümüze kadar birkaç Kelvin derecelik bir sıcaklığa düşmesine neden olmuştu. Princeton'da Robert H. Dicke'in (1916) yönetimindeki grup ta Gamov'un düşüncelerine benzer bir sonuca ulaşmış ve mikrodalga bölgesinde olacağını hesapladıkları bu ışımayı saptamayı amaçlayan deneyler hazırlamışlardı. Bir rastlantı sonucu yakaladıkları bu sinyallerin belirli bir kaynağa sahip olmadığını ve gökyüzünün her bölgesinden aynı güçte algılandığını saptayan Penzias ve Wilson'un gözlemleriyle, Dicke'in grubunun kuramsal bulguları birbirlerini tamamlayarak, evrenin geçmişinde en az bir büyük patlama olduğunun en önemli kanıtını oluşturdular.

Yaklaşık 3°K sıcaklığındaki kara cisim tayfında, homojen ve izotropik olarak dağılmış bir ışıma olan kozmik fon ışıması Penrose ve Hawking'in tekillik teoremlerinde kaçınılmazlığını gösterdikleri, evrenin başlangıcındaki aşamanın günümüze kalan fosilidir.

- BAKINIZ: GAMOW, R.W. WILSON.

PEREIRA, Gomez
(1500 - ?)

İspanyol, filozof ve bilgin. Hayvanların doğal bir güdüyle devindiğini, onlarda tinsel bir gücün bulunmadığını ileri sürerek Descartes'ın görüşlerine öncülük etmiştir.

Medine del Campo'da doğduğu sanılmaktadır. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoktur. Salamanca Üniversitesi'nde felsefe ve tıp öğrenimi gördü, İspanya'nın değişik illerinde hekim olarak çalıştı. Kral II.Felipe'nin çağrısı üzerine, Prens Don Carlos'u

sağlığa kavuşturmak için saraya girdi, çağının en başarılı hekimi olarak ünlendi.

Pereira'nın felsefesinde odak konu insandır. Ona göre insan usu, tini ve onlarla sağladığı başarılar nedeniyle, öteki canlıların hiçbirine benzemez. Biri tin, öteki gövde gibi iki ayrı tözden oluşan insanın tinsel yanı ölümsüz, gövdesel varlığı ölümlüdür. Hayvan ise doğal güdülerle devinen bir "makine" gibidir, onda tinsel bir yeti yoktur. Pereira için üzerinde durulması gereken üç önemli konu vardır. Bunlar da bilimin özgürlüğü, gerçeğe ulaşmanın yöntemi ve hayvanın tinidir. Ancak hayvanın tini bir doğal güdü niteliğindedir. O, hayvanı bir "makine" saymakla Descartes'ın bu konudaki düşüncelerine öncülük etmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): *Opus physis, medicis ac theologis utile et necessarium*, (ö.s.), 1749, ("Fizik , Tıp ve Tanrıbilim'in Yararı, Gerekliliği Konusunda Yapıt").

PERELMAN, Chaim
(1912)

Polonyalı filozof. Mantıkta kanıtların yapısı konusundaki araştırmalarıyla tanınır.

20 Mayıs 1912'de Varşova'da doğdu. Aynı kentte öğrenim gördükten sonra Brüksel Üniversitesi'nde mantık, hukuk felsefesi ve ahlak okudu. 1940'tan sonra bu üniversitede mantık profesörü olarak görev aldı.

Perelman'ın çalışmaları kanıtların yapısına dayanan bir mantık oluşturmayı amaçlar. Ancak, o, kanıtları karşıolum durumlarına göre, kesin çizgilerle birbirinden ayıran bir dizide toplamaz. Bu nedenle, mantıkta alışılageldiği biçimde durum ve anlam, olgu ve yorum, öncüller ve kanıt gibi değişik öbekler altında toplamaz, hepsinde bir bütünleşmenin bulunduğunu vurgular. *Theorie de l'argumentation* ("Kanıtlama Kuramı") adlı yapıtında yeni bir kanıtlama yöntemini geliştirmeye çalışır, *Rhétorique et philosophie*'de ("Retorik ve Felsefe") bu iki öğreti arasındaki bağlantıyı, gelişimi açıklar.

Perelman ayrıca hukuk, ahlak, felsefe ve kanıtlama sorununu inceleyerek kültür tarihindeki yerlerini gösterir. Özellikle hukuk düşüncesinin doğuş ve gelişimini bir felsefe konusu olarak sergiler.

• YAPITLAR (başlıca): *De la justice*, 1945, ("Hukuk Üstüne"); *Rhétorique et philosophie*, 1952, ("Retorik ve Felsefe"); *Cours de logique*, 1968, 10. basım, ("Mantık Öğretimi"); *Traité de l'argumentation*, 1958, ("Kanıtlama Üstüne Çalışma"); *The Idea of Justice and the Problem of Argument*, 1963, ("Hukuk Kavramı ve Kanıt Sorunu"); *Théorie de l'argumentation*, 1963, ("Kanıtlama Kuramı"); *Logique juristique*, 1976, ("Hukuk Mantığı").

PERES, Şimon
(1923)

İsrailli siyaset adamı. İsrail silah sanayiinin kurucusu ve Eylül 1984'ten bu yana başbakandır.

Polonya'nın Volojin kasabasında (bugün SSCB' de) doğdu. 1933'te ailesiyle birlikte Filistin'e göç etti. Lise öğrencisiyken Yahudi yeraltı örgütü Hapanak'a katıldı. Daha sonra MAPAİ (Siyonist İşçi Partisi) içinde çalışmaya başladı. 1946'da İsviçre'de düzenlenen 22.Dünya Siyonist Kongresi'ne MAPAİ delegesi olarak katıldı. 1948'de İsrail Devleti kurulduğunda Savunma Bakanlığı'nın donanma bölümü başkanlığına getirildi. 1950'de ABD'ye giderek Harvard Üniversitesi'nde kamu yönetimi öğrenimi gördü. 1953'te ülkesine dönerek Savunma Bakanlığı'nda görev aldı. Silah sanayiini ve nükleer araştırma programını yönetti. 1959'da MAPAİ'den parlamentoya girdi. 1959-1965 arasında savunma bakanı yardımcılığı yaptı. Sahte gerekçeler yaratarak Araplar'a saldırdığı açığa çıkınca MAPAİ'den istifa eden Ben Gurion'u izleyerek partiden ayrıldı ve kurulan yeni parti RAFİ'ye katıldı. 1965 seçimlerinde RAFİ'nin yenilmesine karşın parlamentoya girmeyi başardı.

1967'deki Altı Gün Savaşı öncesinde, RAFİ önderleri başbakan Levi Eşkol'un çağrısına uyarak ulusal birlik koalisyonu oluşturdular. Peres savaştan hemen sonra, Ben Gurion'un muhalefetine karşın RAFİ'nin MAPAİ ve Ahdut Avodah adlı siyasi hareketle birleşme görüşmelerini yürüttü. Bu görüşmeler sonunda Ocak 1968'de İsrail İşçi Partisi kuruldu. Peres, 1970-1974 arasında ulaştırma bakanlığı, Mart 1974-Haziran 1974 arasında ise haberleşme bakanlığı yaptı.

Aralık 1976'da başbakanlıktan ve ardından İşçi Partisi başkanlığından istifa etmek zorunda kalan İzak Rabin'in yerine Haziran 1977'de parti başkanlığına seçildi. Bu tarihten sonra muhalefetin önderliğini yaptı. Ancak 1977 ve 1981 seçimlerinde başarılı olamadı. 1984 seçim kampanyasında, İsrail askeri güçlerinin Lübnan'dan hızla çekileceği, Ürdün'le diplomatik ilişkiler kurulacağı, Batı Şeria'da Yahudi yerleşim merkezlerinin kurulmasına son verileceği doğrultusunda propaganda yapan İşçi Partisi, İzak Şamir önderliğindekiLikud adlı cepheden daha fazla oy aldı ve Peres, Ağustos 1984'te hükümeti kurmakla görevlendirildi. Peres başkanlığında kurulan geniş tabanlı ulusal birlik hükümetinde İşçi Partisi ve Likud yer aldı.

Peres, iktidara geldikten sonraki ilk siyasal başarısını, İsrail askeri güçlerinin Güney Lübnan'dan çekilmesini sağlayacak planını parlamentoya onaylatmakla kazandı. Ancak, 1985 yazında tamamlanması öngörülen ve ilk aşaması Şubat 1984'te gerçekleşen üç aşamalı geri çekilme planı İşçi Partisi ve Likud arasında önemli görüş ayrılığına yol açtı.

• YAPITLAR (başlıca): *Ha-Shalav Ha-Ba*, 1965, ("Bir Sonraki Aşama"); *David's Sling*, 1970, ("Davud'un Sapanı"); *Tomorrow is Now*, 1978, ("Yarın Bugündür"); *From These Men*, 1979, ("Bu Adamlardan").

• BAKINIZ: BEN GURİON, ŞAMİR.

PÉRET, Benjamin
(1899-1959)

Fransız, şair. Gerçeküstücülük akımının önde gelen temsilcilerindendir.

Loire-Atlantique yönetim bölgesinde, Rezé'de doğdu, Paris'te öldü. Dadacılık'tan koparak gelişen ve André Breton'un 1924'te yayımladığı Gerçeküstücülük Bildirisi'nde temel görüşleri açıklanan Gerçeküstücülük hareketinin kurucuları arasında yer aldı. *Révolution Surréaliste* adlı derginin yönetmenliğini yaptı. Toplumsal konularla ilgilenmeye başladı, giderek Fransız Komünist Partisi'nin görüşlerine yaklaşan Breton, Aragon, Éluard gibi gerçeküstücü sanatçılarla birlikte partiye üye oldu. İspanya İç Savaşı sırasında İspanya'ya giderek Uluslararası Tugay'a katıldı. Almanlar'ın Fransa'yı işgali sırasında Meksika'da bulundu. Verimli bir sanatçı olduğu halde, II. Dünya Savaşı sonrasında verdiği yapıtlar savaş öncesinde yazdıkları kadar yaygınlaşmadı.

1927'de yayımladığı *Dormir, dormir dans les pierres*'deki ("Uyumak, Uyumak Taşlarda") şiirleri, çarpıcı imgelerin gelişigüzel art arda dizilmesinden oluşuyordu. Bu imgeler de, günlük kullanımdaki nesnelerle ilintili sözcüklerin mantıkdışı biçimde yan yana getirilmesiyle elde edilmişti. Gerçeküstücüler'in "otomatik yazı" yönteminden hiçbir zaman uzaklaşmayan Péret, 1928 tarihli *Le grand jeu* ("Büyük Oyun") adlı yapıtında, "otomatik yazı" ile halk şarkılarına özgü mantıksal dizilişi kaynaştırdı. 1936'da yayımlanan *Je ne mange pas de ce pain-là* ("Bu Ekmeği Yemem") ise siyasal bir yergi niteliğindeydi. Péret burada, şairin aynı zamanda bir devrimci olması gerektiği yolundaki düşüncesini dile getirmişti.

Gerçeküstücülük hareketi içinde zamanla görüş ayrılıkları ve kopmalar olmasına, Aragon, Éluard gibi önemli sanatçıların ayrılmalarına, II. Dünya Savaşı sonrasında da hareketin giderek önemini yitirmesine karşın, Péret sonuna değin onu savunmuştur. Akımın kuramcısı Breton'un yanında kurucu üyelerden yalnızca o kalmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *Le passager du transatlantique*, 1921, ("Transatlantik Yolcusu"); *Immortelle maladie*, 1924, ("Ölümsüz Hastalık"); *Cent cinquante-deux proverbes mis au gout du jour* (P. Éluard ile), 1925, ("Günün Beğenisine Uygun Yüz Elli İki Atasözü"); *Dormir, dormir dans les pierres*, 1927, ("Uyumak, Uyumak Taşlarda"); *Le grand jeu*, 1928, ("Büyük Oyun"); *Je ne mange pas de ce pain-là*, 1936, ("Bu Ekmeği Yemem"); *Je sublime*, 1936, ("Yüceltiyorum"); *Air mexicain*, 1949, ("Meksika Havası").

- KAYNAKLAR: J.L. Bédouin, *Benjamin Péret*, 1966; G. Courtot, *Introduction à la lecture de Benjamin Péret*, 1966.

- BAKINIZ: BRETON.

PEREY, Marguerite
(1909)

Fransız fizik ve kimya bilgini. Alkali metallerin en ağırı olan fransiyum elementini bulmuştur.

Paris yakınlarındaki Villemomble'da doğdu. Paris'te fizik öğrenimi gördükten sonra 1929'da Paris'teki Radyum Enstitüsü'nde Marie Curie'nin özel laborantlığına atandı, 1940'ta da CNRS'de (Centre National de la Recherche Scientifique -Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi) görevlendirildi. 1949'da Strasbourg Fen Fakültesi'nde nükleer kimya profesörlüğü yapmaya başlayan Perey, 1962'de üyeliğine seçildiği Fransız Bilimler Akademisi'nin ilk kadın üyesidir.

Marie Curie'nin yanında doğal ve yapay radyoaktif maddelerin özelliklerini araştırmaya başlayan Perey'in en önemli başarısı, 1939'da, periyodik tablonun 1.grubunda yer alan alkali metallerin sonuncusu olan fransiyumu bulunmasıdır. Kolayca tepkimeye girme özelliğine sahip olmaları nedeniyle doğada ancak başka elementlerle oluşurdukları bileşikler halinde bulunan alkali metallerden sodyum ve potasyum 1807'de, lityum 1817'de, sezyum ve rubidyum ise 1860'ta saf olarak elde edilebilmişlerdi. Periyodik tablonun 1.grubunun en altındaki 87 atom numaralı karede yer alması gereken element ise 1930'ların sonuna değin bulunamamıştı.

Perey 1939'da, eksi yüklü beta ışını (elektron yayınımı) salarak toryum izotopuna dönüşen aktinyum elementinin yüzde bir oranında alfa yayınımıyla da bir alkali metale dönüştüğünü görünce, bu yeni izotopun 87 numaralı element olduğunu anladı ve bu elemente fransiyum adını verdi. Aktinyum K (AcK) adıyla da bilinen ve alkali metallerin en ağırı olan fransiyum, ancak çok kısa ömürlü radyoaktif biçimlerde var olabilir. En uzun yarı ömürlü izotopunun kütle sayısı 223, yarılanma süresi ise 21 dakikadır ve ancak radyumun ışınlanmasıyla üretilen aktinyumun daha sonraki bozunumuyla, yapay olarak elde edilebilir. Perey, kanserli farelerde fransiyumun normal kas dokularında değil, tümörlerin içinde yoğunlaştığını, dolayısıyla da bu elementin kanser tedavisinde kullanılabileceğini göstermiştir.

- BAKINIZ: BUNSEN, M.CURIE, DAVY, KIRCHHOFF.

PÉREZ DE AYALA, Ramón
(1880-1962)

İspanyol, yazar. Özgün üslubuyla ün kazanmıştır.

9 Ağustos 1880'de Oviedo'da doğdu, 5 Ağustos 1962'de Madrid'de öldü. Önce Carrión de los Condes' de, daha sonra Gijón'da Cizvit okullarında okudu. Oviedo Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. I. Dünya Savaşı sırasında, Buenos Aires'te yayımlanan

La Prensa dergisinin muhabiri olarak İtalya, Fransa, İngiltere, ABD ve Güney Amerika'ya gitti. 1928'de İspanyol Akademisi üyeliğine seçildi. 1931'de İspanya'nın İngiltere büyükelçiliğine atandı ve 1936'ya değin Londra'da bu görevini sürdürdü. 1936'da İspanya İç Savaşı çıkınca, Güney Amerika'ya gitti. 1942'de Arjantin'e yerleşerek geçimini gazete ve dergilere yazılar yazarak sağladı. 1955'te İspanya'ya döndü, ancak, o dönemdeki katı sansür uygulaması yüzünden yazarlığı sürdürmedi. 1904'te ilk şiir kitabı *La paz del sendero* ("Yoldaki Huzur") ile adını duyurdu.

Sonraki yıllarda yenilikçi eğilimler taşıyan şiirler, öykü ve denemeler de yazmasına karşın, daha çok romanları ile tanındı. 1904-1913 arasında yazdığı kısmen otobiyografik romanlarında, Cizvit okullarındaki kötü anılarının da etkisiyle, acı bir gerçekçilik ve karamsarlık egemendir. Bunları izleyen ve 1916'da tek bir kitapta topladığı romanlarında da aynı karamsar tutumu sürdürür ve üslubu katı bir alaycılığa dönüşür. Son ve en önemli romanları *Belarmino y Apolonia* ("Belarmino ile Apolonio"), *Tigre Juan* ("Kaplan Juan") ve onun devamı niteliğindeki *El curandero de su honra*'da ("Şarlatanın Onuru") ise, katı gerçekleri daha duyarlı bir üslup içinde yumuşatmıştır. Yerginin yerini canlı ve hoşgörülü bir gülmecenin aldığı bu yapıtlarında ayrıca, belirli özellikleri simgeleyen ilginç ve evrensel tipler yaratmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *AMDG*, 1910, ("Tanrı'nın İhtişamına Övgü"); *La pata de la raposa*, 1912, ("Tilki'nin Ayağı"); *Tres novelas poematicas de la vida Espanola*, 1916, ("İspanyol Yaşamının Üç Şiirsel Romanı"); *Tigre Juan*, 1926, ("Kaplan Juan"); *El curandero de su honra*, 1926, ("Şarlatanın Onuru"). **Çeşitli:** *La paz del sendero*, şiir, 1904, ("Yoldaki Huzur"); *Las macares*, deneme, 1917, ("Maskeliler"); *Bajo el signo de artemisa*, öykü, 1924.

PERGOLESI, Giovanni Battista (1710-1736)

İtalyan, besteci. *Opera buffa* türünün sevilip yaygınlaşmasında öncü olmuştur.

4 Ocak 1710'da Jesi'de doğdu, 16 Mart 1736'da Pozzuoli'de öldü. Gerçek soyadı Draghi'ydi. Ataları Jesi'ye Pergola'dan geldikleri için Pergolesi adını kullandı. 1726'da Napoli'de Poveri di Gesu Christo Konservatuvarı'na girdi. Orada çağın ünlü besteci ve öğretmenleri Francesco Durante (1634-1755) ile Leonardo Leo'dan (1694-1744) ders aldı. 1731'de bestelediği iki oratoryosunun beğenilmesi üzerine Stigliano prensi onu koruması altına aldı ve Napoli'de kilise korosu yöneticisi olarak görevlendirdi. Pergolesi 1732'de yazdığı ilk operası *Salustia*'nın ardından librettosu Napoli lehçesiyle yazılmış olan *Lo frate 'nnammorato* (Âşık Keşiş) sahnelendi.

O dönemin gösteri yaşamının özelliklerinden biri, uzun ve ağır operaların perde aralarında *intermezzo* denilen, küçük, hafif operaların yer almasıydı. Pergolesi'nin 1733'te Napoli'deki Teatro San Bartolomeo'da sahnelenen *Il prigionier superbo* (Kibirli Tutsak) adlı operasının perde aralarında oynanmak üzere yazdığı *intermezzo*'su *La serva padrona* (Hanım Olan Hizmetçi) o kadar başarı kazandı ki, halk bu ara oyununu görmek için operaya gelir oldu. Pergolesi'nin bu yapıtta kullandığı yalın, hafif, melodik ve zarif üslup ile yapıtın her döneme uyan konusu daha sonraları *La serva padrona*'nın, *opera buffa*'nın (güldürücü opera) ilk önemli örneği olarak kabul edilmesine neden oldu.

Pergolesi'yi İtalya'da ünlendiren bu yapıt, ölümünün ardından tüm Avrupa'da, özellikle Fransa'da vazgeçilmez bir opera oldu ve Pergolesi'yi müzik tarihine geçecek bir tartışmanın baş kahramanı yaptı. Geleneksel operalardaki görkem ve yapaylıktan usanmış Parisli izleyiciler ve bazı müzikçiler, Denis Diderot, Jean Jacques Rousseau gibi yandaşlarıyla birlikte Rameau ve Lully'nin başını çektiği ciddi operayı savunanlara karşı savaş açtılar. İtalyan operası ve özellikle *opera buffa*'ya karşı Rameau'cular ve Lully'cilerin de ödünsüz savaşım vermesi nedeniyle bu tartışmaya "Guerre des Bouffons" (Soytarılar Savaşı) adı verildi. Bu arada *La serva padrona* Paris'te iki yüz kez oynandı. Rousseau da onun etkisiyle *La devin du village* (Köyün Falcısı) adında bir opera yazdı.

Vereme yakalanması nedeniyle gittikçe sağlığı bozulan Pergolesi, 1736'da Napoli'yi terkederek kentin yakınlarında Pozzuoli'de Fransisken rahiplerinin manastırına yerleşti ve son günlerini burada geçirdi. Son yapıtı ünlü *Stabat Mater*'i de burada yazdı. İtalyan sanat müziğinin başyapıtları arasında sayılan bu dinsel yapıt, 1306'da ölmüş Jacopone da Toddy adında bir keşişin yazdığı metin üstüne bestelenmişti. İki solist, yaylı sazlar dörtlüsü, kontrbas ve org için yazılan bu yapıtı daha sonraları koroyla seslendirmek gelenek halini aldı.

Arkasında birçok dinsel müzik ve sahne yapıtı bırakan Pergolesi'nin ölümünden sonra ortaya çıkan bazı müzikçiler onun adını kullanarak besteler yapmaya başladılar. Bu nedenle bugün Pergolesi'nin yapıtlarının gerçek sayısı bilinmemektedir.

• **YAPITLAR (başlıca): Opera ve İntermezzo:** *Salustia*, 1731; *Lo frate 'nnammorato*, 1732, (Âşık Keşiş); *Il Prigionier superbo*, 1733, (Kibirli Tutsak); *La serva padrona*, 1733, (Hanım Olan Hizmetçi); *La contadina astuta*, 1734, (Düzenbaz Çiftçi); *L'olimpiade*, 1735, (Olimpiyat). **Vokal Müzik** (dinsel): *La conversione di San Guglielmo d'Aquitania*, oratoryo, 1731, (Akitinyalı Aziz Guglielmo'nun Hıristiyanlaşması); *Stabat Mater*, 1736; 5 *Missa*. **Oda Müziği:** 14 *Sonat*, iki keman için. **Klavsen Müziği:** 5 *Sonat*.

PERİANDROS
(İÖ 668/664-584)

Eski Yunan, bilge. Yedi Bilge'den biridir, alçak gönüllülüğün bir davranış kuralı olarak benimsenmesini öne sürmüştür.

İÖ 668 ya da 664'te Korent'te doğdu, aynı kentte öldü. Tiran Kyselos'un oğludur. Babasının 629'da ölümü üzerine yönetimi eline almış, önceleri bilim, sanat ve felsefenin koruyucusu olarak Korent'te yarışmalar, yıllık oyunlar düzenlemiş, ileri bir yaşama düzeyi kurmaya çalışmıştır. Kimi kaynakların bildirdiğine göre, yurttaşlar üzerindeki etkisi artınca baskı yöntemine başvurarak, kendi koyduğu yasalara aykırı girişimlerden kaçınmamıştır.

Periandros, düşünce tarihinde, "Yedi Bilge" diye bilinen düşünürlerden biridir. Kendisinden yazılı yapıt değil birtakım özdeyişler kalmıştır. Bu özdeyişler felsefenin ilk ürünlerinden sayıldığı için, Yedi Bilge bilimsel düşüncenin öncüleri olarak nitelenir. Periandros'un özdeyişleri ahlak ve davranışlarla ilgili birer öğüt niteliğindedir. Ona göre kişi alçak gönüllülüğü bir yaşama kuralı diye benimsemeli, tutkulara, aşırı isteklere kapılmamalıdır. Bütün eylemlerinde bilgece bir tutumu egemen kılmalıdır. Yönetimde her türlü baskıdan kaçınmalı, ölçülü davranmalı, görevlerde çıkarı düşünmemelidir. Egemenliğin temeli güce dayanan baskı değil, yüce gönüllülüktür. Çalışmak, kendi emeğiyle geçinmek erdemdir.

PERİDE CELAL
(1915)

Türk roman ve öykü yazarı. Gözleme dayalı bir anlatımla kolay okunan romanlar yazmıştır.

Peride Celal Yönsel İstanbul'da doğdu. Saint Pulchérie Fransız okulunda okudu. 1944'te İsviçre'ye gitti. Üç yıl Bern ataşeliğinde sekreterlik yaptı. Türkiye'ye döndüğünde Basın Yayın Kurumu'nda Yabancı İşçilerle İrtibat Bürosu'nda görev aldı. *Yeni İstanbul* gazetesinde çalıştı. *Son Posta, Cumhuriyet, Tan, Milliyet* gazetelerine röportajlar, öyküler ve romanlar yazarak yaşamını sürdürdü. 1977'de *Üç Yirmidört Saat* adlı romanıyla Sedat Simavi Edebiyat Ödülünü F.H.Dağlarca'yla paylaştı.

Peride Celal ilk yapıtlarında Anadolu insanlarını işlemiş, sonraları aşk ve serüven konularına ağırlık vermiştir. 1950'lerden sonra ise, önceki yapıtlarından çok ayrı, gözlem ve çözümlemeleriyle daha gerçekçi yapıtlar yazmıştır. 1970'lerdeki yapıtlarında dilin yalınlığına ve anlatım özgürlüğüne önem verdiği izlenir. Bir solukta yazılmış gibi görünen ve kolay okunan yapıtları, titiz bir çalışmanın ürünüdür.

• **YAPITLAR (başlıca): Roman:** *Sönen Alev*, 1938; *Yaz Yağmuru*, 1940; *Ana-Kız*, 1941; *Kızıl Vazo*, 1941; *Ben Vurmadım*, 1942; *Atmaca*, 1944; *Aşkın Doğuşu*, 1944; *Dar Yol*, 1949; *Üç Kadının Romanı*, 1954; *Kırkıncı Oda*, 1958; *Gecenin Ucundaki Işık*, 1963; *Güz Şarkısı*, 1967; *Evli Bir Kadının Günlüğünden*, 1971; *Üç Yirmidört Saat*, 1977. **Öykü:** *Jaguar*, 1978; *Bir Hanımefendinin Ölümü*, 1981; *Pay Kavgası*, 1985.

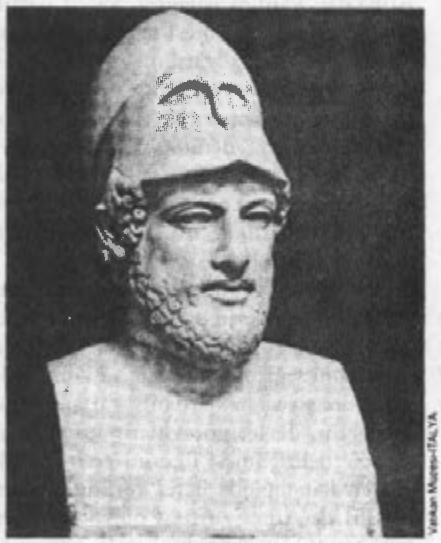

Perikles

PERİKLES
(İÖ 495-429)

Atinalı devlet adamı. Geniş bir demokrasi uygulayarak Atina'yı gücünün doruğuna çıkarmıştır.

Atina'da doğdu, aynı kentte öldü. Yunan-Pers Savaşları'nın ünlü amirallerinden Ksanthippos ile demokratik anayasal reformlar yapmış olan Kleisthenes'in yeğeni Agariste'nin oğludur. Perikles'in çocukluk ve gençlik yılları Atina'nın, Yunan kent devletlerinin önderi durumuna geldiği bir döneme rastladı. Demokratik geleneklere bağlı aristokratik bir çevreden gelen Perikles'in öğretmenleri arasında, evrendeki uyumun yansıması olarak çoğulculuğu savunan Anaksagoras, uzay, zaman ve hareket üzerine görüşleri sonradan Leukippos'un atom kuramına yol açan Elealı Zenon ve demokratik ilkelerin kararlı bir savunucusu olan müzisyen Damon bulunmaktaydı.

Persler'in kesin bir yenilgiye uğratıldığı İÖ 465'te Atina bir yol ayrımına gelmişti. Sorun kent devletlerinin önderliğini sürdürüp savaşı daha da ileriye götürme ya da savaşı ikinci plana itip rakip Isparta'ya saldırma noktasında düğümlenmekteydi. Bu çizgiler iç siyasette elinde büyük yetkiler toplamış olan Areopagos Konseyi'nin konumunu sürdürme ve Beşyüzler Meclisi'ne işlerlik kazandırıp demokrasiye dönme tutumlarıyla çakışmaktaydı. Kolonilerinde Atina'ya yer vermeyi reddeden güçlü kent devletlerinden Thasos'a karşı savaşın başlamasıyla ikinci çizgi ağırlık kazanınca, Perikles Halk Partisi diye bilinen demokrasi yanlılarının önderi yaşlı Ephialtes ile

işbirliği yaptı. Halk mahkemelerinde Areopagos Konseyi üyelerine karşı bir dizi saldırıya girişti. Muhafazakâr kesimin önderi durumunda olan Kimon'a karşı bir yolsuzluk iddiasını kaybetmesine karşın, birçok davada başarılı olarak siyasi çevrelerde sivrildi. İÖ 462'de Ephialtes ile birlikte komutanlığa seçildi. Isparta'nın Helot kölelerinin ayaklanmasına karşı Atina'dan yardım istemesi, karşıt partilerin yeni bir güç denemesine girmesi için fırsat yarattı. Kimon'un çabalarıyla meclis yardım göndermeyi kararlaştırdı. Ancak Ephialtes ve Perikles bir süre sonra mecliste çoğunluğu yanlarına çekerek Areopagos Konseyi'nin yetkilerini daha demokratik bir yapıya sahip olan Beşyüzler Meclisi'ne ve halk mahkemelerine devretmeyi başardılar. Yeni demokrat önderleri izleyen halk İÖ 461 baharında ordusu Isparta tarafından geri çevrilen Kimon'u sürgüne gönderdi. Ephialtes'in birkaç ay sonra suikaste uğramasıyla genç yaşta Halk Partisi'nin önderliğine yükselen Perikles, önerdiği yasalarla Areopagos'un bütün yetkilerinin elinden alınmasını sağladı. Yurttaşların sahip oldukları mülkiyete göre siyasi haklardan yararlanması uygulamasına son verip, devlet görevlilerinin ayrım yapılmaksızın seçimle belirlenmesi ilkesini getirdi. Görevlilere hizmetleri karşılığında ücret verilmesi sistemini başlattı. İÖ 451'de Atina yurttaşı olmak için hem baba, hem anne tarafından Atinalı olma koşulunu öngören yasayı kabul ettirdi.

Halk Partisi'nin önderi olması

Atina'nın ticari bağlarının geliştirilmesinden yana olan Perikles, hitabet yeteneğiyle meclisin yayılmacı bir dış siyaset izlemesinde önemli bir rol oynadı. Isparta'nın zayıf anını kollayan Atina, İÖ 458'de Isparta'ya düşman olan Argos, Tesalya ardından Megara ile birleşip Isparta'nın müttefiki Korinth'e karşı saldırıya geçti. Perikles ertesi yıl Attika'ya doğru ilerleyen Isparta ordusu ile Tanagra'da karşılaştı. Bu savaşı kaybetmesine karşın Boeotia topraklarına girip demokratik bir hükümet kurdu ve Aegina'yı ele geçirdi. Böylece Atina'yı denize bağlayan ve istiladan koruyan Uzun Surlar'ın inşasını tamamlama olanağı buldu. Atina donanması Peloponnesos kıyılarına başarılı akınlar düzenledi. Bu sıralarda Mısır'da Persler'e karşı savaş açıldı. İlk başta püskürtülen Pers kuvvetleri toparlanıp İÖ 454'te sefere katılan Yunan müttefik güçlerinin tümünü teslim aldı. Bu bozgun Atina'nın Delos Birliği içindeki önder konumunu sarstı. Kimon aracılığıyla Peloponnesos cephesinde ateşkes imzalandı. Perikles, Delos Birliği'nden uzaklaşan bazı devletleri yeniden ittifaka kazandıktan sonra, İÖ 450'de Kimon komutasında güçlü bir filoyla Kıbrıs'ta Persler'e karşı zafere ulaştı. Böylece açılan görüşme yolunu İÖ 448'de sonuçlandırıp Persler ile nüfuz bölgelerinin belirlendiği bir antlaşma imzaladı.

İç ve dış siyaseti

Savaşın sürdüğü yıllarda Atina'nın durumunu güçlendirecek önemli adımlar attı. Halk mahkemelerinin yetkilerini ve sayısını artırdı ve yoksul yurttaşlara yardım amacıyla özel bir fon oluşturdu. Ayaklanan devletleri bağımlılık statüsü altına sokarak ve müttefik devletlerin topraklarındaki stratejik noktalarda Atinalı yurttaşların oluşturduğu koloniler kurarak Delos Birliği'ni bir imparatorluğa dönüştürdü. Ardından Isparta'yı yalnızlaştırmak amacıyla diplomatik bir saldırıya geçti. İÖ 448 başlarında Persler'le savaşa son verilmesini kutlamak ve denizlerin bütün Yunan kent devletlerine açık olmasını sağlayarak serbest ticaret ilkesini gerçekleştirmek amacıyla kent devletleri temsilcilerini Atina'da toplanmaya çağırdı. Başını Isparta'nın çektiği blokun bu çağrıya uymaması üzerine Isparta ile yakınlaşan Delphoi'ye karşı sefer açtı. Ancak sürgünden kaçan *oligarkhlar* ayaklanarak Boeotia'daki Atina egemenliğine son verdiler. Arkasından Eboea ve Megara da ayaklandı. Bu sırada Isparta Attika'yı istila etmeye başlayınca, Perikles hızla bu cepheye döndü. Ancak Isparta kralı beklenmedik bir biçimde ordusunu geri çekti. Kesin olarak bilinmemekle birlikte Perikles'in rüşvet vererek sağladığına inanılan bu gelişmeden sonra, ayaklanmalara son verildi ve İÖ 446 kışında Atina ile Isparta arasında otuz yıl süreli bir antlaşma imzalandı. Bir saldırmazlık paktı niteliğinde olan bu antlaşma bazı kayıplara karşın Atina imparatorluğunun tanınmasını ve anlaşmazlıkların hakem usulüyle çözümlenmesini öngörmekteydi.

Perikles kolonilerinden elde ettiği vergilerle denizleri denetim altında tutmak amacıyla sürekli bir filo kurdu. Atinalı yurttaşların gelir düzeyini yükseltmek için geniş çaplı bir yapım programı başlatarak Partenon, Propylaion ve Odeum gibi anıtsal yapıları gerçekleştirdi. İÖ 443'te *strategos* seçildi ve kendisine karşı muhalefetin başını çeken Thukydides'i sürgüne gönderdi. İÖ 441-440 kışında Persler'in desteğiyle ayaklanan Samos (Sisam) Adası halkını sindirerek öteki devletlere gözdağı verdi. Bu arada Akdeniz'e ve Karadeniz'e seferler düzenleyerek yeni koloniler ve ittifaklar kurdu. Görünüşte Otuz Yıllık Antlaşma'nın belirlediği güç dengesine uygun davranmakla birlikte, bu yoldan Isparta ve müttefiklerini sıkıştırmaya yönelik bir siyaset izledi. Sonunda Korkyra'nın (Korfu) Korinth ile bir savunma antlaşması imzalaması ve limanlarını Isparta yanlısı bazı devletlere kapatması İÖ 432'de eski düşmanlığın alevlenmesine yol açtı. Perikles karada savaştan kaçınarak denizlerde saldırmaya dayanan yıpratıcı bir savaş stratejisi ile Isparta'ya boyun eğdirmeyi ummaktaydı. İki yıl boyunca bu strateji bir hayli başarılı oldu. Ancak Atina surları içine kapanan ordunun İÖ 430'daki büyük veba salgını sonucunda gücünün üçte birini kaybetmesi Perikles'in *strategos*'luktan alınmasına ve yüklü bir para cezasına çarptırılmasına yol açtı. Ertesi yıl yeniden bu göreve seçildiyse de çok geçmeden vebadan öldü. Akademi yakınında bir yere gömüldü.

Perikles'in kurduğu demokrasi bütün erklerin doğrudan halkın elinde olduğu ileri bir yönetim biçimi getirmiştir. Bir refah düzenine dayandığı ve Atina'nın geniş orta tabakalarının çıkarlarıyla bütünüyle uygunluk gösterdiği için istikrarlı bir yapıya sahip olan bu yönetim biçimi, köleciliğe dayalı kapalı bir yurttaşlık sistemi içinde oluştu. Perikles Çağı diye bilinen gelişmiş demokrasi ve kültür dönemi günümüze değin üzerinde önemle durulan bir tarih dilimi olmuştur.

Mutsuz bir evliliği olduğu için Aspasia adlı kültürlü bir kadınla yaşayan Perikles, düşün ve sanat çevreleriyle sürekli ilişki içinde olmuş ve bazı oyunları onun kişiliğinin izlerini taşıyan Sophokles ile yakın bir arkadaşlık kurmuştur. Atina'ya karşı her şeyin üstünde gelen bir sevgi, Atinalılar'ın özgürlüğüne karşı sarsılmaz bir inanç beslemiştir.

• KAYNAKLAR: J.Beloch, *Die attische Politik seit Perikles*, 1968; H.Berve, *Perikles*, 1939; A.R.Burn, *Pericles and Athens*, 1962; P.Cloché, *Le siècle de Périclès*, 1956; L.Homo, *Périclès. Une expérience de démocratie dirigée*, 1954; C.A.Robinson, *Athens in the Age of Pericles*, 1963.

• BAKINIZ: ASPASİA [Miletoslu].

PERKIN, William Henry
(1838-1907)

İngiliz sanayi kimyacısı. İlk sentetik boya olan anilin morunu elde etmiş ve organik sentez kimyasının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

12 Mart 1838'de Londra'da doğdu, 14 Temmuz 1907'de Londra yakınlarında, Middlesex'teki Sudbury'de öldü. 1853'te Londra'daki Kraliyet Kimya Koleji'nde öğrenime başlayarak, organik kimyacı A.W. von Hofmann'ın öğrencisi oldu; 2 yıl sonra da asistanlığına getirildi. 1856'da, mor renkli anilin boyasının sentezini gerçekleştirerek buluşunun patentini aldı ve ertesi yıl Londra yakınlarındaki Greenford Green'de bir fabrika kurdu. Kısa sürede oldukça büyük bir servet yapan ve 1874'te fabrikasını satarak kendisini tümüyle organik kimya araştırmalarına veren Perkin, 1866'da Royal Society üyeliğine seçildi, 1889'da bu kuruluşun Royal madalyasıyla ödüllendirildi, 1906'da da "Sir" unvanı aldı.

Kendisiyle aynı adı taşıyan oğlu William Henry Perkin (1860-1929) de, Almanya'daki Würzburg ve Münih üniversitelerinde kimya öğrenimi görerek, Baeyer'in öğrencisi olmuş, 1887'de Edinburgh'taki Heriot-Watt College'da, 1892'de Manchester'daki Owens College'da ve 1912'den sonra Oxford Üniversitesi'nde organik kimya profesörü olarak görev yapmıştır. Dört karbon atomlu halkalardan oluşan çevrimsel (siklik) propan ve bütan türevlerini elde ederek, karbon halkalarının yalnızca beş ya da altı atomlu olabileceğine ilişkin inancı yıkan, sentezleme yöntemiyle birçok doğal maddenin yapısının anlaşılmasını sağlayan ve özellikle kâfuru, terpenler ve alkaloitler üzerindeki çalışmalarıyla tanınan oğul Perkin, 1890'da Royal Society üyeliğine seçilmiş, 1925'te Royal madalyasıyla ödüllendirilmiştir.

Perkin, Hofmann'ın asistanlığını yaptığı dönemde, hocasının önerisiyle, taşkömürü katranından elde edilen ve anilinin homoloğu olan tolüidin adlı maddeden sentetik kinin elde etmek üzere çalışmaya başlamış, ancak başarı sağlayamamıştı. 1856'da aynı deneyi bu kez doğrudan doğruya anilinle yinelediğinde, renksiz bir sıvı olan anilin ile potasyum bikromat karışımının koyu mor renkte bir çökelti oluşturduğunu gördü ve bu çökeltiyi alkolle yıkayınca, parlak mor renkte bir çözelti elde etti. Buluşunu denenmek üzere İskoçya'daki bir tekstil fabrikasına gönderen Perkin, olumlu sonuç alındığını öğrenince ertesi yıl kendi fabrikasını kurarak, "anilin moru" diye anılan sentetik boyanın sanayi çapında üretimine geçti. On sekiz yaşında genç bir kimya asistanının, büyük ölçüde rastlantı sonucu ürettiği bu ilk sentetik boya, sonradan anilin kökenli olmayan tüm sentetik boyaların da "anilin boya" diye adlandırılmasına yol açarak büyük bir boya sanayiinin doğuşunu hazırladığı gibi, tekstil sanayiinin hızla gelişmesini sağlamış ve kömür katranının damıtma artıkları için geniş bir kullanım alanı yaratmıştı.

1868'de, asetik anhidrit ile salisilik aldehitin sodyum tuzundan ilk sentetik parfümlerin hammaddesi olan kumarini elde eden Perkin'in buluşları, organik sentez kimyasının kurulmasına ve yalnızca doğal maddelerin değil, doğada bulunmayan yüzlerce maddenin de sentezinin gerçekleştirilmesine olanak tanıyarak, sentetik boya, parfüm ve ilaç sanayiinin hızla gelişmesini ve doğal maddelere bağımlılığın giderek azalmasını sağlamıştır.

• BAKINIZ: BAEYER, HOFMANN, KIPPING.

PERKINS, Anthony
(1932)

ABD'li sinema oyuncusu. Canlandırdığı tedirgin, sinirli tiplerle ün kazanmıştır.

4 Nisan 1932'de New York'ta doğdu. Columbia Rollins College'da okudu. Tiyatro ve sinema oyuncusu Osgood Perkins'in oğludur. On beş yaşında oyunculuğa başladı. Sinemada ilk kez *The Actress* ("Aktris") filminde Jean Simmons'un erkek arkadaşı rolünü oynadı. Bir süre Broadway'de sahneye çıkıp televizyon filmlerinde çalıştıktan sonra 1956'da yönetmen William Wyler'in *Friendly Persuation*'ıyla (Kan Dökmeyeceksin) sinemaya döndü. Bu filmdeki oyunuyla en iyi yardımcı erkek oyuncu olarak Oscar'a aday gösterildi.

Bundan sonra Perkins, tedirgin ve sinirli genç rollerinde gözüktü. Alfred Hitchcock'un 1960 yapımı *Psycho*'sundaki (Sapık) oyunuyla uluslararası başarı kazandı. Bu filmde canlandırdığı psikopat motelci Norman Bates tipi, sinema tarihinin en iyi yorumlarından biri sayıldı.

Sapık'ı izleyen yıllarda oyunculuğuna fazla katkıda bulunmayan Avrupa yapımı filmlerde oynadı. 1960'ların sonlarında ABD'ye dönerek ünlü yönetmenlerin filmlerinde rol aldı. *Sapık*'ın, yirmi üç yıl sonra çekilen ikinci bölümü *Psycho II*'de oynadı.

• **YAPITLAR (başlıca):** *The Actress*, 1951, ("Aktris"); *Friendly Persuation*, 1956, (Kan Dökmeyeceksin); *The Tin Star*, 1957, (Kanlı Vadi); *Desire Under the Elms*, 1958, (Kara Ağaçlar Altında Arzu); *On The Beach*, 1959, (Kumsalda); *Psycho*, 1960, (Sapık); *Aimez-vous Brahms*, 1961, (Brahms'ı Sever misiniz?); *The Trial*, 1962, ("Dava"); *Paris brûle-t-il ?*, 1966, ("Paris Yanıyor mu?"); *Pretty Poison*, 1968, (Tatlı Zehir); *WUSA*, 1970, (Bugünün Adamı); *Catch-22*, 1970; *La Décade prodigieuse*, 1971, ("On Harika Gün"); *The Life and Times of Judge Roy Bean*, 1972, (Yargıç Roy Bean), *Murder, On The Orient Express*, 1974, (Doğu Ekspresinde Cinayet); *Remember My Name*, 1978, ("Adımı Unutma"); *Winter Kills*, 1979, ("Kış Cinayetleri"); *North Sea Hijack*, 1980, ("Kuzey Denizi Yanıyor"); *Psycho II*, 1983; *Crimes of Passion*, 1984, ("Tutku Suçları").

PERMEKE, Constant
(1886-1952)

Belçikalı ressam. Ülkesinde Dışavurumculuk (Ekspresyonizm) akımının önde gelen adlarından biri olmuştur.

31 Temmuz 1886'da Anvers'te doğdu, 4 Ocak 1952'de Ostende'de öldü. Bir ressamın oğluydu. Sanat eğitimini Bruges ve Gand akademilerinde yaptı. Gand'da tanıştığı ressam Frits van den Berghe (1883-1939), Gustave (1877-1943) ve Léon de Smet kardeşlerle birlikte 1909'da Laethem-Saint-Martin'e yerleşti. 1912'ye değin burada Flaman Dışavurumcuları'nın oluşturduğu ikinci kuşak Laethem Okulu içinde çalıştı. 1912-1914 arasında Ostende'de yaşadı. I. Dünya Savaşı'na katıldı ve aldığı yaralardan ötürü 1916'da İngiltere'ye yollandı. 1918'de Belçika'ya dönünce önce Anvers'te, sonra da Ostende'de yaşadı. 1929'da Bruges yakınlarında Jabbeke'de bir ev yaptırıp buraya taşındı. 1935'te heykel çalışmalarına başladı. Ölümünden sonra Jabbeke'deki evi müzeye dönüştürüldü.

Permeke önceleri izlenimci (empresyonist) türde resimler yapmış, Laethem Okulu'na katıldıktan sonra dışavurumcu bir tavır benimsemiştir. Çoğunlukla balıkçıları, köylüleri ve cambazları işlediği resimlerinde, günlük yaşamın tekdüzeliğini ve insanlığın acıklı durumunu vurgulamıştır. Gerek figürlerinde, gerek deniz kıyılarını ve limanları ele aldığı resimlerinde Flaman resim geleneğine uygun kütlesel biçimler ve koyu renkler kullanmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): Resim: *Flandr'da Kış*, 1912; *Kürekçiler*, 1921, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Brüksel; *Nişanlılar*, 1923, Modern Sanatlar Müzesi, Brüksel; *Yeşil Manzara*, 1934, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers. Heykel: *Marie Lou*, 1935-1936, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers.
- KAYNAKLAR: R.Avermaete, *Permeke*, 1970; E.Langui, *Constant Permeke*, 1947.
- BAKINIZ: MUNCH.

PERON, Juan
(1895-1974)

Arjantinli asker ve devlet adamı. Ülkenin siyasal yaşamında uzun yıllar etkili olmuş ve izlediği çizgi kendi adıyla anılan bir siyasal akıma kaynaklık etmiştir.

Juan Domingo Peron 8 Ekim 1895'te Buenos Aires'e bağlı Lobos adlı küçük bir kasabada doğdu, 1 Temmuz 1974'te Buenos Aires'te öldü. Orta halli bir köylü olan babası İtalyan, annesi ise İspanyol asıllıydı. Çocukluğunun bir bölümünü ülkenin geri kalmış bölgelerinden Patagonya'da geçirdi. 1911'de Askeri Akademi'ye girdi. Ordudaki yıllarında eskrim şampiyonu, iyi bir kayakçı ve boksör olarak dikkati çekmenin yanı sıra, askeri tarih ve siyaset felsefesi alanında yazdığı elkitaplarıyla da tanındı. Yüzbaşı rütbesinde iken faşist eğilimli General Uriburu'nun 1930 darbesini destekledi, ancak sonradan daha ılımlı olan General Justo'nun yanında yer aldı. Albay rütbesiyle Ant bölgesindeki dağ birliklerinin komutanlığını yaptı. 1939'da askeri ataşe olarak İtalya'da bulunduğu sırada Avrupa'da Faşizm'in ve Nazizm'in yükselişine yakından tanık oldu, Mussolini'nin korporatif devlet konusundaki görüşlerine ilgi duydu.

Juan Peron

II.Dünya Savaşı başlayınca Arjantin'in tarafsızlığını ilan eden ve ABD'nin savaşa katılmasından sonra da bu kararını değiştirmeyen muhafazakâr devlet başkanı Ramon Castillo'yu Haziran 1943'te deviren Birleşik Subaylar Grubu'nun içinde yer aldı. Sivil kesimde kitle desteğine sahip olmanın gereğini görerek general Ramirez hükümetinde çalışma bakanlığı görevini üstlendi. Sendikalara geniş haklar tanıyarak örgütlenmelerine yardımcı oldu; kır ve kent işçileri, özellikle de *descamisados* (çulsuzlar) denen yoksul işçiler arasında güçlü bir taban oluşturdu. Bu arada ordu içindeki gücünü de artırarak Şubat 1944'te savaş bakanı, Haziran 1944'te de devlet başkanı yardımcısı oldu. Değişen uluslararası koşullara uygun olarak askeri yönetimin izlediği çizgide değişiklikler yapılmasında önemli rol oynadı. Komünist Partisi dahil tüm siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verilmesini, üniversiteye özerklik tanınmasını, Almanya'ya savaş açılmasını ve Arjantin'in Birleşmiş Milletler'e kabul edilmesini sağladı. Ancak ordu içinde kendisine karşı olan hizip tarafından 9 Ekim 1945'te görevden alınarak tutuklandı. Bunun üzerine CGT (Confederacion General del Trabajo -Genel İşçi Konfederasyonu) içindeki yandaşlarının, ilk karısının ölümünden sonra birlikte yaşadığı Eva Duarte (1919-1952) öncülüğünde, büyük bir gösteri düzenlemesi üzerine 17 Ekim'de serbest bırakıldı ve muhalifleri yönetimden çekilmek zorunda kaldı. Aynı akşam başkanlık sarayının balkonundan kalabalık bir kitleye yaptığı konuşmada yakında yapılması beklenen se-

çimlerde devlet başkanlığına aday olacağını açıkladı. Birkaç gün sonra Eva Duarte ile resmen evlendi. Başta Radikal Parti (Union Civica Radikal) olmak üzere geleneksel partilerden ayrılanların ve bazı sendika yöneticilerinin desteğiyle kurduğu PL (Partido Laborista-İşçi Partisi) aracılığıyla iktisadi bağımsızlık, toplumsal adalet ve ulusal egemenlik sloganlarına dayalı başarılı bir seçim kampanyası yürüttü. ABD'nin eski Arjantin büyükelçisi S.Braden'in elaltından yönlendirdiği, kendisine muhalif büyük partilerin ortak çabalarına karşın, 1946 Şubat seçimlerinde oyların % 56'sını alarak devlet başkanı oldu.

Juan Peron savaşa girmeyen Arjantin'in içinde bulunduğu elverişli koşulların da yardımıyla seçim öncesinde verdiği sözleri büyük ölçüde tuttu. Savaş sırasında biriken kaynaklarla İngilizler'den ülkenin demiryolu ağını satın aldı ve kamu hizmeti veren kuruluşların çoğunu devletleştirdi. Doğu Avrupa'da tahıl üretiminin düştüğü bu yıllarda Arjantin Ticaretini Geliştirme Enstitüsü (IAPI) aracılığıyla tahıl ihracatından elde edilen geliri yükselterek sanayi kesimine aktardı Yeni kurulan Sanayi Bankası'nı ve koruyucu gümrük tarifelerini kullanarak sanayileşmeyi destekledi. Öte yandan işçi ücretlerini yükseltme ve sosyal hakları genişletme siyaseti izledi. Sendikaları daha sıkı bir denetim altına alarak yandaşlarını Peronist Parti çerçevesinde yeniden örgütledi. Kadınlara 1947'de oy hakkı verilmesinden sonra, halkın Evita adını verdiği karısı bu partinin kadınlar kolunu kurdu ve kendi adını taşıyan devlet desteğine sahip bir vakıf aracılığıyla geniş çaplı bir sosyal yardım kampanyası yürüttü. Onun çabalarıyla işçilerin, ülkenin siyasi yaşamındaki etkisi arttı. Bu arada ABD ve İngiltere'ye karşı sert bir tutum takınan Peron, Latin Amerika ülkelerinin bu güçlerin egemenliğinden kurtulması için yoğun bir çaba gösterdi ve çeşitli ülkelerde kolları bulunan Latin Amerika İşçi Sendikaları Federasyonu'nu (ATLAS) kurdurdu. Bunun yanı sıra etkin bir dış politika izleyerek Avrupa ve Ortadoğu ile ilişkileri geliştirdi. Kapitalizm ve komünizm arasında bir "Üçüncü Yol" biçiminde tanımladığı *justicialismo* (adaletçilik) siyasetini, 1949'da kabul edilen yeni bir anayasayla resmileştirdi. Bu anayasa, işçilere verilen hakları yasallaştırmanın yanı sıra devletin iktisadi alana müdahalesini, ulusal kaynaklar üzerinde denetimini ve mülkiyet ile sermayenin toplumsal bir işleve sahip olmasını öngörmekteydi. Peron kendisine yönelik bir darbe girişimini boşa çıkardıktan sonra yeni anayasanın üst üste seçilme hakkını tanımasıyla 1951'de büyük bir çoğunlukla yeniden devlet başkanlığına seçildi. Ancak Eva'nın ertesi yıl kanserden ölmesi Peronizm'in kitleler üzerindeki yönlendirici gücünde derin bir yara açtı ve 1949'dan sonra yönetimde beliren tutucu eğilimin güçlenmesine neden oldu.

Peron'un ilk başkanlık yıllarında kamu harcamalarının büyük miktarlara ulaşması bir süre sonra enflasyonun yükselmesine yol açtı. Tüketim maddeleri sanayiinde büyük bir patlama olmasına karşın, ağır sanayi için yeterli bir temel oluşturulamadı. Bir tekel durumunda olan IAPI'nın baskıcı tutumundan ve tarımsal ürünlere düşük fiyat verilmesinden rahatsız olan çiftçiler üretimlerini azaltmaya başladılar. Bunun üzerine Peron ekonomiyi yönlendiren ekibini değiştirerek ikinci beş yıllık planda tarıma ağırlık verdi ve ekonomiyi yabancı sermayeye açtı. Kamu harcamalarını kısıp işçi ücretlerini denetim altına aldı. İktisadi alandaki bu gelişmelere koşut olarak toplumun daha geniş kesimlerini kapsayan bir örgütlenmeye girişti. Bu amaçla küçük işletmeleri temsil eden CGE'yi (Confederaciòn General Econòmica-Genel Ekonomi Konfederasyonu) kurdu ve eski siyasi hasımlarını yanına çekmeye çalıştı. Sendikalara ve partisine bürokratik bir yapı kazandırırken bir yandan da mesleki örgütler aracılığıyla devleti korporatif bir sisteme dayandırma yönünde adımlar attı. Gençliği kendisine bağlı bir güç durumuna getirmek amacıyla eğitim sistemini baştan aşağı yeniden düzenledi. Tüm bu önlemlere karşın dengeci bir tutumla toplumun değişik kesimlerinin desteğini canlı tutmada başarısız kaldı. İktidarını sağlamlaştırmak amacıyla muhalefeti sindirerek kendisine bağlı seçkin bir tabaka oluşturdu, halktan soyutlanmaya ve çevresinin artan yolsuzlukları nedeniyle saygınlığını yitirmeye başladı. Bu durumdan yararlanan güçlü toprak sahipleri, muhalif partiler ve ordu kendisine karşı bir muhalefet odağı oluşturmaya giriştiler. 1954'te okullardan din öğretimini kaldırarak ve boşanmayı serbestleştirerek Katolik Kilisesi'nin toplum üzerindeki etkisini kırmaya çalıştı. Kiliseyle arasında giderek büyüyen çatışmada ve ertesi yıl ABD petrol şirketleriyle ortaya çıkan anlaşmazlıklarda siyasi etkisinin zayıfladığı iyice ortaya çıktı. İşçi milisleri kurmaya yönelmesi üzerine 16 Eylül 1955'te bazı askeri birlikler ayaklandı. Üç gün sonra başkanlıktan ayrılarak Paraguay'a kaçtı.

Devlet başkanı seçilmesi

Beş yıl kadar Paraguay, Nikaragua, Panama, Venezüella ve Dominik Cumhuriyeti'nde kaldıktan sonra Madrid'e yerleşen Peron, Arjantin'de büyük baskılarla karşılaşan yandaşlarıyla ilişkilerini sürdürdü; ustaca bir esneklikle değişik siyasi hareketlere yön vermeyi başardı ve yaşayan bir mit haline geldi. 1956'da ayaklanma girişimleri bastırılan Peronistler daha sonraki yıllarda yeni siyasi örgütlere ve orduya sızarak siyasi etkilerini önemli ölçüde korudular. Birbirini izleyen sivil ve askeri hükümetler döneminde Peronist hareketin sol kanadını oluşturan Montoneros örgütü yeraltında silahlı mücadeleye yönelirken, ılımlı Peronistler kendilerine yakın askeri hizipiere dayanarak anayasal düzene dönüşü sağlamaya çalıştılar. 1971'de iktidarı ele geçiren general Alejandro Lanusse, Peron'un partisi de dahil olmak üzere tüm partilerin yeniden örgütlenmesine izin vererek iki yıl içinde sivil yönetime dönüleceğine söz verdi ve geçmişte kendisini beş yıl hapiste tutmuş olan Peron ile dolaylı ilişkiler kurdu. Yeraltındaki Peronist hareketi destekler görünmekle birlikte stratejisinin temelini mülk sahibi sınıfları temsil eden Radikal Parti ile bir yakınlaşma sağlama hedefine dayandıran Peron, askeri rejimin izniyle Kasım 1972'de Arjantin'e döndü. Yalnızca bir ay süren bu ilk dönüşünde Peronistler'in öncülüğünde Adaletçi Kurtuluş Cephesi (Frente Justicialista de Liberaciòn) adıyla bir cephe kurulmasını ve kendisinin aday olması yasal olarak önlendiğinden silik bir kişiliğe sahip olan Héctor Campora'nın başkanlığa aday gösterilmesini sağladı. Cephenin ertesi yıl yapılan seçimleri kazanmasından sonra 1961'de evlendiği Maria Isabel ile birlikte 20 Temmuz

Sürgün yılları

İkinci başkanlık dönemi

1973'te yeniden Arjantin'e döndü. Kalabalık karşılama töreni sırasında Peronist kanatlar arasında kanlı bir çatışma çıktı. Bunun üzerine sendika önderi ve özel sekreteri Jose Lopez Rega'nın sol kanada karşı yürüttüğü şiddet kampanyasını elaltından destekledi. İç çekişmenin artmasını önleyemeyen devlet başkanı Campora'nın çekilmesinden sonra 23 Eylül'de yapılan seçimle yeniden devlet başkanı oldu. Karısı Isabel de başkan yardımcılığına seçildi.

Üçüncü başkanlık dönemi

ABD'nin Arjantin üzerindeki etkisine son vermek amacıyla Avrupa'dan mali ve teknik yardım almaya ve Üçüncü Dünya ile ilişkileri sıkılaştırmaya yönelen Peron, fiyat ve ücretlerin denetimini öngören parasalcı bir iktisadi istikrar politikası izledi. Tarımsal ürün ihracatçılarının kârlarını kısarak, ücretlilerin durumunu adım adım düzeltmeyi hedefledi. Ancak 1973-1974 yıllarında başlayan uluslararası iktisadi bunalımın etkisiyle Avrupa'ya yapılan ihracatın daralması, ödemeler dengesinin yeniden açık vermesine yol açtı. Bir yandan tarım kesimi, bir yandan da işçiler izlenen iktisat politikasına tepki göstermeye başladılar. Sola karşı sürdürülen sindirme politikası şiddet hareketlerinin yeniden yoğunlaşmasına ve gizli polis örgütüyle ilişkisi olduğu sanılan AAA (Alianza Anticomunista Argentina -Arjantin Anti-Komünist İttifakı) adlı bir terör örgütünün ortaya çıkmasına yol açtı. Peron'un ölümüyle devlet başkanlığını üstlenen karısı Isabel, Lopez Rega ile yakın işbirliği yaparak hızla sağa yöneldi. 1975 güzündeki yüksek devalüasyonun ardından sendikaların başlattığı gösteriler karşısında ordunun desteğini alamadığı için Rega ve yandaşlarını görevden almak zorunda kaldı ve giderek denetimi yitirdi. Sonunda 24 Mart 1976'da bir askeri darbeyle görevden uzaklaştırıldı. General Jorge Rafael Videla devlet başkanlığını üstlendi.

Önemi

Latin Amerika'nın *caudillo* (asker kökenli diktatör) geleneğinin son temsilcilerinden olan Peron'un yükselişi, Arjantin'in II.Dünya Savaşı'na değin geçirdiği toplumsal dönüşümlerin bir sonucu olarak gündeme gelmiştir ve aynı tarihlerde diğer Latin Amerika ülkelerindeki gelişmelere benzerlik göstermektedir. Arjantin ekonomisinin büyük ölçüde İngiltere ve ABD'ye bağımlı olması ve bu ülkelerde yaşanan iktisadi bunalımların Arjantin'i doğrudan etkilemesi, başta ordu olmak üzere birçok çevrede güçlü bir milliyetçi tepki yaratmıştı. Öte yandan seçimlere sık sık hile karıştırılması yüzünden kitleler temsili sisteme karşı hoşnutsuzluk duymaktaydı. Sanayileşmenin başlaması, kent nüfusunun ve sanayi işçilerinin sayısının artmasıyla birlikte oluşan yeni güçler dengesini iyi hesaplayan Peron, ulusal birlik ve güvenlik isteyen orduyla, ABD ve İngiliz baskısına karşı çıkan milliyetçilerin yanı sıra sanayicilerin ve işçilerin de desteğini alarak karizmatik kişiliğinin de etkisiyle iktidara geldi.

Onu iktidara getiren farklı toplumsal güçleri bir arada tutabilmek için *Justicialismo* siyasetini ortaya atmakla birlikte değişen durumlara göre ağırlığını belirli bir yana kaydırma yoluna gitti. Bu bakımdan birinci ve ikinci başkanlık dönemleri uygulamada önemli farklılıklar taşıdı. Baskı ve zor da kullanarak muhalefeti etkisiz kıldıktan sonra Peronizm olarak bilinen *Justicialismo*'yu ulusal bir öğreti durumuna getirmeye çalıştı.

Justicualismo'ya göre devlet, toplumsal sınıflardan ve ordudan bağımsız bir niteliğe sahip olmalıydı. Devlet ancak sınıf çıkarlarına hizmet etmediği durumda gerçek iktisadi özgürlüğü sağlayabilirdi ve çelişkileri uzlaştırabilirdi. "Emekçilerin onurlandırılması", "sermayenin insanileştirilmesi", "Arjantinliler arasında dayanışma sağlanması" Peron'un başlıca sloganları arasındaydı.

Peron'un 1955'te iktidardan uzaklaştırılmasıyla muhalefete düşen Peronist hareket, zaman içinde ayrışmaya uğrayarak değişik kanatlara bölünmüş, Peron'un hakem rolü üstlenerek hareketin bütünü üzerinde denetim sağlama çabaları sonuç vermemiştir.

Korporatif faşist devlet anlayışıyla milliyetçi ve popülist bir politikayı iç içe yürütmüş bir devlet adamı olan Peron, çok değişik ve çelişkili değerlendirmelere konu olmuştur.

• **KAYNAKLAR:** R.J.Alexander, *The Peron Era*, 1951; G.I.Blanksten, *Peron's Argentina*, 1961; J.Kirkpatrick, *Leader and Vanguard in Mass Society: A Study of Peronist Argentina*, 1971.

• **BAKINIZ:** VIDELA.

PERRAULT, Charles (1628-1703)

Fransız, yazar ve şair. Kaleme aldığı çocuk masallarıyla ünlüdür.

13 Ocak 1628'de Paris'te doğdu, 16 Mayıs 1703'te aynı kentte öldü. Köklü bir burjuva ailesindendi. Hukuk öğrenimi gördü, önemli yönetim görevlerinde bulundu. 1660'larda aşk şiirleriyle tanınmaya başladı. Yaşamının kalan bölümünü edebiyat ve sanat çalışmalarıyla geçirdi. 1671'de Académie Française'e seçildi. Bir süre sonra burada "eskiler-yeniler çekişmesi" olarak bilinen sert bir tartışma ve gruplaşma ortaya çıktı. Boileau'nun da içinde bulunduğu, Latin ve Yunan modellerinin örnek alınmasını savunan gruba karşı, Perrault, yenileşmeyi savunanların yanında yer aldı. Edebiyatın ilerleyen uygarlıkla birlikte geliştiği, dolayısıyla da eski edebiyatın yeni edebiyat yanında ilkel ve kaba kaldığı görüşünü destekledi. 1687'de yazdığı *Le siècle de Louis le Grand*'da da ("Büyük Louis Dönemi") Molière ve François de Malherbe (1555-1628) gibi sanatçıları, klasik Yunan ve Latin yazarlarından daha üstün olarak değerlendirdi.

Perrault, edebiyatçılar arasında gelişen bu tartışma çerçevesinde yazdığı yapıtlarından çok, 1697 tarihli *Contes de ma mère l'Oye* ("Peri Masalları") başlıklı kitabıyla tanınmıştır. Burada, birkaç öykü dışında, anonim halk masallarını derlemiş, basit, yapmacıksız bir üslupla yeniden anlatmıştır. Aslında çocuklarını eğlendirmek için yazdığı ve pek de önemsemediğinden oğlunun adıyla yayımladığı bu kitap, "Külkedisi", "Kırmızı Başlıklı Kız", "Mavi Sakal", "Uyuyan Güzel" gibi yaygınlık kazanmış masalları da içerir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Le siècle de Louis le Grand*, 1687,

("Büyük Louis Dönemi"); *Parallèles des anciens et des modernes*, 1688-1697, ("Eskilerle Yenilerin Karşılaştırılmaları"); *Contes de ma mère l'Oye*, 1697, ("Peri Masalları").

• KAYNAKLAR: A.Hallays, *Les Perrault*, 1926; M.Soriano, *Charles Perrault*, 1969.

Auguste Perret

PERRET, Auguste
(1874-1954)

Fransız, mimar. Donatılı betonu (betonarme) biçimlendirme öğesi olarak kullanan ilk tasarımcılardan biridir.

12 Şubat 1874'te Brüksel'de doğdu, 25 Şubat 1954'te Paris'te öldü. Babası Claude Perret yapım işleriyle uğraşan bir şirketin sahibiydi. Auguste Perret 1891-1895 arasında Paris'te École des Beaux-Arts'da mimarlık eğitimi gördü, ama bitirme sınavlarını vermeden okuldan ayrıldı. Babasının 1905'teki ölümüne değin onun şirketinde çalıştı. Bu tarihte, kardeşleri Gustave (1876-1952) ve Claude ile şirketin adını Perret Kardeşler (Perret Frères) olarak değiştirdi ve bundan sonraki çalışmalarını onlarla birlikte sürdürdü.

Genellikle serbest çalışmış olan Perret, zaman zaman kendine önerilen kimi görevleri de kabul etmiştir. Bunlar arasında Fransa Bayındırlık Bakanlığı ve Ulusal Saraylar denetleyiciliği, Fransız Ulusal Onarım Komitesi üyeliği, Le Havre kentinin yeniden yapım çalışmaları başmimarlığı, Paris Ulusal Müzesi Sanat Konseyi üyeliği gibi görevler bulunmaktadır. 1926'da Légion d'honneur nişanı almış olan Perret'ye mimarlık alanındaki çalışmaları nedeniyle 1948'de RIBA (Royal Institute of British Architectes-İngiliz Mimarları Krallık Enstitüsü) tarafından altın madalya, 1949'da Danimarka Güzel Sanatlar Akademisi tarafından onur madalyası ve gene aynı yıl Helsinki Politeknik Okulu tarafından onursal doktorluk verilmiştir. Perret, Pierre Vago'nun 1932'de kurduğu Uluslararası Mimarlar Topluluğu'nun başkanlığını yapmış, 1948'de kurulan UIA'nın (Union Internationale des Architectes-Uluslararası Mimarlar Birliği) ilk onursal başkanlığına seçilmiştir. Bu kuruluşun onun adına düzenlediği bir de mimarlık ödülü vardır.

Genç yaşta, babasının donatılı beton yapımında uzmanlaşmış şirketinde çalışan Perret bu gerecin olanaklarını sezmiş, onları kullanarak yeni bir mimarlığı hazırlayan ilk tasarımcılardan biri olmuştur.

Franklin Sokağı'ndaki katevi

İlk önemli uygulaması Paris'te Franklin Sokağı'ndaki bir katevidir. Bu yapının taşıyıcı strüktürü tam anlamıyla bir iskelet değil, daha çok, kiriş ve kolonlardan oluşan bir sistemin donatılı betona uyarlanmasıdır. Bu gerecin sağladığı ince taşıyıcılar, içte serbest bir plan düzenlemesine, dışta da geniş pencerelere olanak sağlamıştır. Ama bu yapının bir özelliği daha vardır ki, bu uygulamanın tümüyle rastlantı olmadığını, onun bilinçli olarak ele alındığını gösterir. Bu da, taşıyıcıların dıştan görünür biçimde kullanılmasıdır. O çağda betonun su geçirmezliği sağlanamadığından yapının dış yüzü fayans kaplanmıştır. Bunların, taşıyıcılar üstüne gelenlerinin düz, dolgu öğeleri üstündekilerin ise Yeni Sanat (Art-Nouveau) üslubunda motiflerle süslü olması, taşıyıcı strüktürün fark edilmesini sağlamıştır. Bu vurgulama yapının biçimlenmesinde de donatılı betonun özelliklerinden yararlanıldığını göstermektedir.

Başka yapıları

Perret, bunu izleyen yapıtlarında, bir garaj ve bir tiyatroda donatılı betonu aynı biçimde kullanmayı sürdürmüştür. Donatılı betonla özellikle dinsel yapılarda, geçmiş üslupları yinelemeden, etkileyici mekânlar oluşturmuştur. Perret'nin mimarlığı çok iyi çözümlenmiş taşıyıcı strüktür ile kusursuz ayrıntılardan oluşan bir yapıma dayanır. Bu da onu yapıda donatılı betonun olanaklarını araştırmak yerine, özenli bir oranlamaya dayanan akılcı bir klasikçiliğe yöneltmiştir. 1925'ten sonraki yapıtları yenilik içermekten çok, elde edileni en yetkin biçimde kullanmaya yönelik yapılardır. Perret'nin sanayi yapıları 20.yy mimarlığının başyapıtları arasında yer alır. Perret ayrıca yapı öğelerinin birörnekleştirilmesi (standartlaştırma) ve endüstriyel üretimleri konusunda araştırmalar yapmış bunları uygulamaya aktarmıştır. Bütün bu özellikleri onu 20.yy'ın öncü tasarımcılarından biri durumuna getirmektedir.

Perret'nin, az da olsa, Türkiye ile ilişkileri olmuştur. İstanbul'daki *Fransız Başkonsolosluğu*'nun mimarıdır. Ayrıca 1940'ta *İstanbul Operası* için bir tasarım hazırlamıştır. Arsasına göre çok büyük olan bu tasarım küçültülerek uygulanmış bir süre sonra da durdurularak yerine mimar Hayati Tabanlıoğlu'nun tasarımı uyarınca bugünkü *Atatürk Kültür Merkezi* yapılmıştır.

Perret'nin eğiticilik yönü de vardır. Bütün büyük mimarlarda olduğu gibi onun işliği de aynı zamanda bir okul işlevi görmüştür. Buradan geçen öğrencilerin en önemlisi, yapı gereci olarak donatılı betonu, yapım yöntemi olarak da iskelet taşıyıcıları çağdaş mimarlığın en önemli anlatım araçlarından biri durumuna getirmiş olan Fransız mimarı Le Corbusier'dir. Perret 1932'de Paris'teki École Special d'Architecture du Boulevard Raspail'ın (Raspail Bulvarı Özel Mimarlık Okulu) yöneticisi olan arkadaşı Henri Prost'un (1874-1959) çağrısı üzerine bu okulda öğretmenlik etmiş, 1940'ta da École des Beaux-Arts'da öğretim üyesi olmuştur.

- YAPITLAR (başlıca): Mimarlık: *22 No'lu Katevi*, 1903, Franklin Sokağı, Paris; *51 No'lu Garaj*, 1905, Ponthieu Sokağı, Paris; *Fransız Başkonsolosluğu*, 1911, Taksim/İstanbul; *Champs Élysées Tiyatrosu*, 1913, Paris; *78 No'lu Esders Giyim İşliği*, 1919, Philippe-Auguste Sokağı,Paris; *Notre Dame Kilisesi*, 1923,La Raincy/Paris; *Sainte Thérèse Kilisesi*, 1925, Montmagny/Seine et Oise Fransa; *51-55 No'lu Katevi*, 1932, Raynouard Sokağı, Paris; *Bayındırlık Müzesi*, 1937, Paris; *Gökdelen*, 1948, Amiens, Fransa. Kent Tasarımı: *Le Havre Kenti Onarım Çalışmaları Düzenleyici Planı*, 1945; *Gif Yeni Kenti Planlaması*, 1950. Kitap: *Contribution à une théorie de l'architecture*, 1952, ("Mimarlık Kuramına Katkı").

- KAYNAKLAR: B.Champignuelle, *Auguste Perret*, 1959, P.Collins, *Concrete: The Vision of a New Architecture*, 1959; P.Jamot, *A.et G.Perret et l'architecture du beton armée*, 1927; E.N.Rogers, *Auguste Perret*, 1955; M.Zahar, *D'une doctrine d'architecture: Auguste Perret*, 1959.

- BAKINIZ: FREYSINNET, T.GARNIER, LE CORBUSIER.

PERRIN, Jean Baptiste
(1870-1942)

Fransız, fizikçi. Katot ışınlarının negatif yüklü parçacıklardan oluştuğunu belirlemiş, maddenin atomlu yapısının ilk doğrudan kanıtlarını ortaya koymuştur.

30 Eylül 1870'te Lille'de doğdu, 17 Nisan 1942'de New York'ta öldü. 1894'te Paris'teki École Normale Supérieure'ü bitirerek bu okulda asistan oldu. 1896'da katot ışınlarının negatif elektrik yüklü parçacıklardan oluştuğunu kanıtlayan çalışmasıyla Royal Society'nin Joule Ödülü'nü kazandı. Ertesi yıl doktorasını alarak Paris Üniversitesi'nde (Sorbonne) asistan oldu. 1909'da Brown hareketi yardımıyla maddenin atomlu yapısını ortaya koyan makalesini yayımlayan ve Gaston Planté Ödülü'nü alan Perrin, 1910'da Paris Üniversitesi'nde fiziksel kimya profesörlüğüne getirildi. 1923'te Fransız Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi, 1926'da da Nobel Fizik Ödülü'nü aldı. 1934'te Fransa'da giderek tırmanan faşist hareketle savaşmak amacını güden Comité de Vigilance des Intellectuels Antifascistes'in (Antifaşist Aydınların Tetikte Bekleme Komitesi) kuruluşuna katıldı. 1936 seçimleriyle işbaşına gelen Léon Blum hükümetinde bilimsel araştırmalardan sorumlu bakan yardımcılığına getirildi. Bu görevdeyken CNRS'nin (Centre National de Recherche Scientifique-Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi) kurulup örgütlenmesini sağladı. 1938'de Bilimler Akademisi'nin başkanlığına seçildi. 1940'ta Fransa'nın Nazi işgaline girmesi üzerine ülkesinden ayrılmak zorunda kalınca ABD'ye gitti. Yaşamının ABD'de geçen son iki yılında bir yandan École Libre des Hautes Etudes'ün (New York Fransız Üniversitesi) kuruluşuna, bir yandan da Direniş hareketinin Fransa dışındaki örgütlenmesine önemli katkılarda bulundu. Naaşı Fransa'nın kurtuluşundan sonra Paris'e götürülerek Panthéon'a gömüldü.

Perrin'in oğlu Francis Perrin de (1901) tanınmış bir fizikçidir. 1933'te Sorbonne'da kuramsal fizik profesörlüğüne getirilmiş, 1939'da F.Joliot-Curie ve arkadaşlarıyla birlikte zincirleme çekirdek tepkimelerinin gerçekleştirilebileceğini ve bundan enerji elde edilebileceğini saptamış ve kritik kütleyi hesaplamıştır.

Perrin, 1895'te katot ışınlarının negatif elektrik yüklü parçacıklardan oluştuğunu belirleyerek bu konuda sürüp giden tartışmalara son verdi. Havası boşaltılmış bir cam borunun içine konmuş olan karşılıklı iki elektrot arasına elektrik gerilimi uygulandığında katottan anoda doğru giden bir ışının ortaya çıktığı 1870'lerde gözlenmişti. Katot ışınları adı verilen bu ışınların elektromanyetik dalga mı olduğu, yoksa parçacıklardan mı oluştuğu konusunaysa açıklık getirilememişti. Başta Hertz olmak üzere Alman fizikçiler, ince alüminyum ya da cam tabakalardan geçebilen bu ışınların dalga olduğunu öne sürerlerken, W.Crookes, Lord Kelvin ve J.J.Thomson gibi İngiliz fizikçiler parçacıklardan oluştuğunu savunuyorlardı. Perrin yaptığı deneylerde içi boş iletken bir silindire yöneltilen katot ışınlarının silindire negatif yük kazandırdığını, flüorışıl bir ekrana düşürülen katot ışınlarının yol açtığı ışımanın yeğinliğinin ekrana uygulanan negatif elektrik potansiyeli artırıldıkça azaldığını ve manyetik alan etkisiyle sapmaya uğradığını göstererek, bu ışınların negatif elektrik yüklü parçacıklardan (elektron) oluştuğunu kesin olarak belirledi.

Perrin'in fiziğe en önemli katkısı atomların ve moleküllerin büyüklüklerini ilk kez deneysel olarak saptamasıdır. Bu alandaki deneylerine 1908'de Brown hareketini incelemekle başlayan Perrin, sıvılar içinde asılı durumundaki parçacıkların davranışlarını gözlemledi. Einstein 1905'te Brown hareketine, sıvıda asılı parçacıklarla sıvı moleküllerinin çarpışmalarının yol açtığını öne sürmüştü. Parçacıkların sıvı içinde yerçekiminin de etkisiyle oluşturdukları çökelme dağılımının düşey doğrultudaki değişimi, bu parçacıkların büyüklüklerine olduğu kadar sıvı moleküllerinin büyüklüğüne de bağlı olmalıydı. Perrin, elde etmeyi başardığı 0,1 mikron çapında parçacıkların sıvı içinde asılı durumundaki dağılımını o yıllarda yeni bulunmuş olan "yarıklı ultramikroskop" yardımıyla belirledi. Bu dağılımdaki değişimin gazların kinetik kuramına uyduğunu gösterdi ve Einstein'ın Brown hareketine getirdiği kuramsal açıklamayı tümüyle doğrulayan sonuçlara ulaştı. Perrin'in bu deneylerde belirlediği, gazların bir gram-molekülündeki molekül sayısını veren Avogadro sayısının değeri, Planck'ın ışıma yasası yardımıyla ya da elektrolizdeki Faraday sabitinin Millikan'ın belirlediği elektron yükü değerine bölünmesiyle bulunan değerlere tümüyle uygundu. Bu arada, Brown hareketi sırasında bir parçacığın aldığı ortalama yolun Einstein kuramının öngördüğü gibi, gözleme süresinin karekökü ile orantılı olduğu da deneysel olarak doğrulandı.

Bu deneylerinin yanı sıra sabun köpüklerindeki girişim renklenmelerinden de yararlanarak atom ve moleküllerin yaklaşık boyutlarını belirleyen ve bu çalışmalarıyla maddenin atomlu yapısının kesin kanıtlarını ortaya koyarak W.Ostwald ve E.Mach gibi etkili bilim adamı ve düşünürlerin savundukları, atomun varlığını yadsıyan görüşün fizikten tümüyle

silinmesini sağlayan Perrin'in yazılarından kimilerinin seçilmesiyle oluşturulan bir kitap 1964'te *Bilim ve Ümit* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Traité de chimie physique, I, Les principes*, 1903, ("Fiziksel Kimya, I, İlkeler"); *Les Atomes*, 1913, ("Atomlar"); *Les Eléments de la physique*, 1930, ("Fiziğin Öğeleri"); *Oeuvres scientifiques de Jean Perrin*, (ö.s.), 1950, ("Jean Perrin'in Bilimsel Eserleri").

• **BAKINIZ:** AVOGADRO, BLUM, R.BROWN, CROOKES, EINSTEIN, F.JOLIOT-CURIE, MACH, MILLIKAN, W.OSTWALD, PLANCK, J.J.THOMSON.

PERROT, Jules Joseph
(1810-1882)

Fransız, dansçı ve koreograf. Romantik bale türünü geliştirenlerdendir.

18 Ağustos 1810'da Lyon'da doğdu, 29 Ağustos 1882'de Paramé'de öldü. Lyons'da öğrenim gördü. Vestris ve Salvatore Vigano'nun (1769-1821) öğrencisi oldu. 1823'te Paris'te Théâtre de la Gaîté'de, 1826'da Théâtre de la Porte-St.Martin'de dans etti. 1830'da Londra'daki King's Theatre'da solo dansçı oldu. Aynı yıl, Paris Operası'na Taglioni'nin partneri olarak girdi. Ancak, dizindeki bir sakatlık ve Taglioni ile aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle 1835'te buradan ayrıldı. 1840'a değin çeşitli Avrupa ülkelerinde, bu arada, ünlü balerin Carlotta Grisi (1819-1899) ile tanıştığı Napoli'de, dansçılık ve koreografık yaptı. 1842-1848 arasında Londra'da Her Majesty's Theatre'da bale ustası, 1851-1858 arasında ise St.Petersburg'da (bugün Leningrad) Çarlık Tiyatrosu'nda başdansçı olarak çalıştı. Bale yaşamını Berlin, Varşova, Brüksel, Lyon ve Paris'te sürdürdükten sonra, Fransa'da Paramé'ye yerleşti.

Romantik bale, 1820-1870 arasında en parlak dönemini yaşamış, daha sonra ise, büyük klasik bale yapıtlarının yaratılmasında etkili olmuştur. Perrot, dansçı Taglioni ile birlikte bu türün öncülerinden sayılır. Ünlü *Giselle* balesi, yazar Théophile Gautier'nin metni üzerine, onun ve Jean Coralli'nin (1779-1854) koreografileriyle gerçekleştirilmiş ve o zamana değin balede Romantizm'in en önemli ürünlerinden sayılan *La sylphide*'in yerine geçerek, bu türün başyapıtı durumuna gelmiştir. Perrot'nun, duygusal olarak da bağlandığı balerin C.Grisi için düzenlediği Giselle rolü, daha sonra klasik balenin en önemli rollerinden biri sayılmıştır. Dört ünlü başbalerin için düzenlediği *Pas de quatre* ise onun bir başka ünlü yapıtıdır. Perrot, koreografilerinde mim ve dansı bütünleştirmeye, dramatik ve anlatımcı öğeleri ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Genellikle kadın dansçıların önemsendiği bir dönemde koreografığın yanı sıra erkek dansçı olarak da ün kazanmayı başarmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Koreografi:** *Giselle* (J.Coralli ile), 1841, müz. Adam; *Ondine*, 1843, müz. H.W.Henze; *Pas de quatre*, 1845, müz. C.Pugni; *Faust*, 1848, müz. Panizza.

• **BAKINIZ:** GAUTIER, TAGLIONI.

PERRY, Ralph Barton
(1876-1957)

ABD'li filozof. Gerçekçi bir bilgi kuramını savunmuştur.

3 Temmuz 1876'da, Vermont'daki Poultney'de doğdu, 22 Ocak 1957'de Boston'da öldü. Yükseköğrenimini Princeton Üniversitesi'nde bitirdi. 1899'da Harvard Üniversitesi'nde doktor sanını kazandı. 1902 yılından 1946'ya değin bu kurumda öğretim üyesi olarak çalıştı.

20.yy'ın başlangıcında Cambridge Üniversitesi'nde Moore ve Russell'ın idealizme karşı çıkarak gerçekçi bir felsefe ortaya atmaları, ABD'de de etkili oldu. Altı genç ABD'li düşünürün bir araya gelmesiyle 1912'de *New-Realism* (Yeni Gerçekçilik) yayımlandı. Bu düşünürler arasında en büyük ün ve etkiyi yapan Perry, dış dünyanın gerçek ve anlıktan bağımsız olduğunu savunur. Yeni Gerçekçiler'in ikinci bir savı, algıda tek ilkenin geçerli olduğudur. İkicilik, Locke ya da Moore'daki biçimiyle algının konusunu içeriğinden ayırır. Bu "tasarımcı" *(representative)* görüşe karşı "sunucu" *(presentative)* bir görüş ortaya atan Perry'ye göre, fiziksel nesneler anlığa doğrudan sunulur. Bilginin konusu anlığa doğrudan veri olur. Algılanan ve onun algısı çakışır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *General Theory of Value*, 1926, ("Genel Değer Kuramı"); *Present Philosophical Tendencies*, 1925, ("Bugünkü Felsefe Eğilimleri").

• **BAKINIZ:** G.E.MOORE, B.RUSSELL, SANTAYANA.

PERSE, Saint-John
(1887-1975)

Fransız, şair. Retorik yanı ağır basan bir üslupla insanı, doğayı yücelten şiirler yazmıştır.

31 Mayıs 1887'de Antil Adaları'na bağlı Guadeloupe Adası yakınlarında, ailesine ait Saint-Léger-les-Feuilles Adası'nda doğdu, 20 Eylül 1975'te Fransa'da, Presxu-Île-de- Giens'de öldü. Asıl adı Marie-René-Auguste-Aléxis Saint-Léger'dir. Siva rahibelerinden Hintli bir dadının elinde büyüdü. Bordeaux Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1914'te sınavla Dışişleri Bakanlığı'na girdi. 1916-1921 arasında Çin'e atanarak Şanghay ve Pekin'de görev aldı. 1921'de Uzakdoğu danışmanı olarak Washington'daki Silahsızlanma Konferansı'na katıldı. 1921-1932 arasında Fransız devlet adamı Aristide Briand'ın sekreterliğini yaptı. 1933'te dışişleri bakanlığı genel sekreterliğine getirildi. II.Dünya Savaşı'nda Alman işgaline karşı direnişi desteklediğinden, 1940'ta Fransa'nın teslim olması üzerine ülkesini terketmek zorunda kaldı. Vichy hükümetince vatandaşlıktan çıkarılarak mallarına el kondu. Evinde bulunan tüm kitaplarıyla 1924'ten sonra yazdığı ve o güne değin yayımlanma-

mış şiirleri yok edildi. Önce İngiltere'ye, daha sonra Kanada'ya giden Perse, Archibald Mac Leish'in çağırısı üzerine ABD'ye geçerek Kongre Kütüphanesi'ne (Library of Congress) Fransız edebiyatı danışmanı oldu. Bu görevinin yanı sıra Harvard Üniversitesi'nde öğretim üyeliği de yaptı. 1945'te vatandaşlığa yeniden alınmasına karşın, Fransa'ya ancak 1957'de döndü.

Perse, diplomat kişiliği ile şair yanını birbirinden ayrı tutmaya özen gösterdiğinden şiirlerini takma bir adla yazmıştır. 1911'de yayımlanan ilk şiir kitabı *Éloges* ("Övgüler") çocukluk yıllarının gizemli dünyasına, yaşama, doğaya bir övgü oluşturur. Bu şiirlerde Simgecilik (Sembolizm) akımından etkilenmiş, sonraki yıllarda daha kişisel ve özgün bir üsluba ulaşmıştır. Çin'deyken yazdığı, ama 1924'te yayımladığı ikinci kitabı *Anabase*, ününü yaygınlaştırmış, T.S.Eliot tarafından da İngilizce'ye çevrilmiştir. Uzakdoğu'nun eski kervan yollarının Perse'de uyandırdığı çağrışımlar sonucunda ortaya çıkan bu uzun epik şiirde, fetihler yaparak kentler kuran bir savaşçının çölde başlayıp denize uzanan serüveni anlatılmıştır. 1942'de yayımlanan *Exile*'i ("Sürgün") izleyen *Vents* ("Rüzgârlar") evrenin oluşumunu, insanın arayışlarını konu alan uzun bir şiirdir.

1960'ta Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Perse'in epik özellikler taşıyan şiirleri büyük bir freski anımsatır. Alegoriye ve imge kullanımına sık sık başvurduğu bu şiirlerde doğanın değişik görüntüleri ve olayları, çok canlı bir biçimde yer alır. Perse, günlük konuşma dilinin dışında ve kutsal kitaplara ya da dinsel törenlere özgü, az kullanılan sözcükler içeren bir anlatım benimsemiştir. 1943'e değin yazdığı şiirler Türkçe'ye çevirilerek 1981'de *Şiirler* adı altında yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Éloges*, 1911, ("Övgüler"); *Anabase*, 1924; *Exile*, 1942, ("Sürgün"); *Vents*, 1946, ("Rüzgârlar"); *Amers*, 1957; *Chronique*, 1960, ("Geçen Zaman"); *Oiseaux*, 1962, ("Kuşlar").

PERUGINO
(1445/1450-1523)

İtalyan, ressam. Yüksek Rönesans'a geçişteki en önemli ustalardan biridir.

Doğum tarihi kesin değildir. Perugia yakınlarında Città della Pieve'de doğdu, Fontignano'da öldü. Asıl adı Pietro di Cristoforo Vannucci'dir. Vasari'nin yazdığına göre resme Umbrialı Piero della Francesca'nın çırağı olarak başladı. Sonra Floransa'ya giderek, Botticelli, Leonardo da Vinci gibi ressamların da yetiştiği Andrea de Verrucchio'nun atölyesine girdi. 1478'de Cerqueto'daki bir kiliseye bilinen ilk yapıtı *Aziz Sebastian* freskini yaptı. 1481'den başlayarak Rosselli, Ghirlandaio ve Botticelli'yle birlikte Roma'daki Sistina Şapeli'nin fresklerinin yapılmasında çalıştı. Bu fresklerden *İsa'nın Aziz Petrus'a Kilisenin Anahtarlarını Vermesi*, ününün yayılmasına yol açtı. Mihrap duvarındaki öbür freskleri, daha sonra Michelangelo'nun yaptığı ünlü *Mahşer* freskinin altında kalmıştır. Aynı diziden günümüze ulaşmış iki freski ise Perugino'nun yönetiminde, aralarında Pinturicchio'nun bulunduğu yardımcıları gerçekleştirmiştir.

Perugino ünlendikten sonra pek çok resim siparişi aldı. 1490-1500 arasında önce Floransa'da, sonra Perugia'da atölye açtı. 1500'lerde Perugia'daki Collegio del Cambio'daki kabul salonunun duvar süslemelerini yaptı. Bu çalışmadaki yardımcılarının arasında öğrencisi Raffaello da bulunuyordu. 1508'den sonra zaman zaman Vatikan'daki Stanza dell' Incendio'nun tavan süslemelerinde çalıştı. 1521'de de Raffaello'nun San Severo Kilisesi'nde yarım bıraktığı bazı freskleri tamamladı. Fontignano'da çalışırken bir veba salgınında öldü.

Perugio, sanatında Floransa Resmi'nin anıtsallığını ve gerçekçi yaklaşımını, Umbria Okulu'nun yumuşak zerafeti ile ustaca kaynaştırmıştır. İster yağlıboya tablo, ister duvar resmi olsun, bütün yapıtlarında çok net ve yalın bir kompozisyona yönelmiştir. Ritmik bir hareketlilik içindeki insan figürlerinde yalın ama sevimli bir anlatım izlenir. Konularının arka planını oluşturan doğa görünümleri huzur duygusu uyandıran bir güzellik içerir. Bir süre sonra resimlerinde kendini tekrarlamaya başlamış, ilk yapıtlarındaki tazelik ve canlılığı giderek kaybetmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Fresk: *Aziz Sebastian*, 1478, Cerqueto'daki kilise; *İsa'nın Aziz Petrus'a Kilisenin Anahtarlarını Vermesi*, 1481, Sistina Şapeli, Vatikan/Roma. Tablo: *Çocuğun Bağlılık Sunuşu*, 1491, Albani Villası, Roma; *Tahtta Madonna Azizlerle Birlikte*, 1493, Uffizi Galerisi, Floransa; *Dört Azizli Pietà*, Uffizi Galerisi, Floransa; *İsa'nın Mezara Konulması*, 1495, Uffizi Galerisi, Floransa; *Aziz Bernhard'ın Görüşü*, Eski Pinokotek, Münih.

PERUTZ, Max Ferdinand
(1914)

Avusturya asıllı İngiliz biyokimyacı. Hemoglobinin yapısını çözümleyerek 1962 Nobel Kimya Ödülü'nü Kendrew ile bölüşmüştür.

19 Mayıs 1914'te Viyana'da doğdu. 1932'de Viyana Üniversitesi'nde kimya öğrenimine, iki yıl sonra İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi'nde doktora çalışmalarına başladı. 1939'da L.Bragg'ın asistanlığına atandı, ertesi yıl da doktora derecesini aldı. 1945-1947 arası Imperial Chemical Industries'te araştırma görevlisi olarak çalıştıktan sonra, 1947'de Medical Research Council'ın Cambridge Üniversitesi'nde kurduğu Moleküler Biyoloji Bölümü'nün başına getirildi. 1962'den 1979'a değin bu bölümün laboratuvar yöneticiliğini de üstlendi. Ayrıca, 1954-1968 arası Davy-Faraday Araştırma Laboratuvarı'nda ve 1973-1979 arası Royal Institution'da ders veren, 1963-1969 arası Heidelberg'teki Avrupa Moleküler Biyoloji Örgütü'nün başkanlığını yapan ve Cambridge Üniversitesi'nin moleküler biyoloji laboratuvarındaki görevini sürdürmekte olan (1985) Perutz, birçok bilimsel kuruluştaki onur üyeliğinin yanı sıra, 1954'te Royal Society üyeliğine seçilmiş, 1971'de bu kuruluşun Royal madalyasıyla ödüllendirilmiş, 1962'de de

Nobel Kimya Ödülü'nü John C. Kendrew ile bölüşmüştür.

Öğrencilik yıllarından başlayarak organik biyokimyaya ilgi duyan Perutz, 1937'de Cambridge Üniversitesi'nde sürdürdüğü araştırmalarını, küresel yapıda, büyük ve karmaşık bir protein molekülü olan ve akciğerlerden dokulara oksijen götürüp, dokulardaki karbondioksiti yeniden akciğerlere iletmekle görevli olan hemoglobinin yapısı üzerinde yoğunlaştırdı. Bu amaçla, başlangıçta hocası Bragg'ın geliştirmiş olduğu X ışını kırınım yöntemlerinden yararlandıysa da, iç içe girmiş on binlerce atom zincirinden oluşan hemoglobin molekülünü tümüyle çözümleyebilmeyi ancak 1953'te uyguladığı "ağır atom" yöntemiyle başarabildi. Perutz'un İngiliz biyokimyacı Kendrew ile işbirliği yaparak geliştirdiği bu yöntemde, her protein molekülüne, altın ya da cıva gibi ağır metallerden bir atom eklenir ve böylece, katışıksız hemoglobin kristallerindekinden daha değişik bir X ışını kırınım deseni elde edilir. Bu iki kırınım deseninin karşılaştırılmasıyla da, tüm yansıma fazları belirlenerek hemoglobinin üçboyutlu yapısı açığa çıkartılır. Perutz bu yöntemle, hemoglobin proteninin iki özdeş alfa (α) ve iki özdeş beta (β) zincirinden oluşan dörtlü bir sarmal yapı gösterdiğini ve her zincire, demir içeren bir pigmentin eşlik ettiğini buldu. Aynı yöntemi uygulayan Kendrew da, temelde hemoglobine benzeyen yalnız ondan dört kat daha küçük olan miyoglobin molekülünün yapısını çözümlemeyi başardı.

Perutz bu çalışmasıyla, yaşam süreçlerinde çok önemli etkinliği olan hemoglobinin yapısını çözerek fizyolojik işlevinin anlaşılmasına katkıda bulunduğu gibi, geliştirdiği inceleme yöntemiyle de birçok organik maddenin yapısının belirlenebilmesini olanaklı kılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Proteins and Nucleic Acids*, 1962, ("Proteinler ve Nükleik Asitler"); *Atlas of Haemoglobin and Myoglobin* (ortak çalışma), 1981, ("Hemoglobin ve Miyoglobin Atlası"); *Ging's ohne Forschung besser?*, 1982, ("Araştırmasız Daha mı İyi?").

• **BAKINIZ:** W.H. ve W.L.BRAGG, KENDREW, PAULING.

PERVANE

Bak. MUİNEDDİN SÜLEYMAN [Pervane]

PESSOA, Fernando
(1888-1935)

Portekizli şair. Dört değişik adla yazdığı şiirleri ölümünden sonra yayımlanmış ve Camoens dışındaki en önemli Portekiz şairi sayılmasını sağlamıştır.

13 Haziran 1888'de Lizbon'da doğdu, 30 Kasım 1935'te aynı kentte öldü. Müzik eleştirmenliği yapan babasının ölümünden kısa bir süre sonra annesi Portekiz'in Durban konsolosuyla evlendi. Bir yıl sonra annesiyle Güney Afrika'ya giden Pessoa, Durban'da tam bir İngiliz eğitimi gördü. 1903'te Cap Üniversitesi'ne girdi. 1905'te Lizbon'a dönerek yaşamının sonuna kadar orada kaldı. Geçimini İngilizce ve Fransızca iş mektupları yazarak kazanmaya başladı. Boş zamanlarında da şiirle uğraştı. İçedönük bir kişiliği olduğu için başarılı bir aşk ilişkisi olmadı ve hiç evlenmedi.

Zaman zaman Portekiz'in edebiyat yaşamında oldukça etkin bir rol oynadı. İlk şiirlerini İngilizce yazdı. *35 Sonnets* ("35 Sone") ve *English Poems* ("İngilizce Şiirler") başlıklarıyla 1918 ve 1922'de yayımladığı bu yapıtlarının Londra'da çıkan haftalık *Times Literary Supplement* dergisi aşırı bir Shakespeare özentisi olduğunu ileri sürdü. Portekizce şiirleri ise *Orfeu* ve *Portugal Futurista* gibi dergilerde çıkan Pessoa, bunlardan yurtseverlik duygularını dile getiren 44 örneği *Mensagem* ("Mesaj") adı altında 1934'te yayımladı.

Pessoa'nın en ilginç yanlarından biri de kendi imzasıyla yayımladıklarının dışında, her biri ayrı ve özgün bir anlatıma sahip üç değişik imzayla şiirler yazmasıdır. Bunlardan Alberto Caeiro duyular dünyasını dile getiren ve ancak esinlendiği zaman yazan bir şairdir. Kendi adıyla yazdığı şiirlerde Pessoa, ancak Ricardo Reis ve Alvaro de Campos adlı öbür kimlikleri ortaya çıktıktan sonra tam bir olgunluğa ulaştı. Pessoa dramatik olay örgüsü olan oyunlar yazmamış olsa bile, ayrı ayrı kimlikleri olan bu şairleri yaratarak bir çeşit oyun yazarı olduğunu ileri sürüyordu. Bazı eleştirmenler de bu şairleri yazılmamış bir romanın kahramanları olarak tanımlıyorlardı. Pessoa'nın yarattığı öbür şairlerden Ricardo Reis, 1912'de bir dizi pagan şiir yazmayı denediği dönemde ortaya çıkmıştı. İki yıl sonra Reis'in de ustası sayılan Caeiro'nun şiirleri yoğun bir esinlenme sonucu yazıldı. Caeiro'nun saflığına ve yalınlığına karşı Pessoa'nın kendi adıyla yazdığı şiirlerde metafizik öğeler, kavramlar ve ruh durumları ağır basar. Yaşama yenik düşmüş, avunmasız bir şair olarak sürekli bir arayışı dile getirir. Ricardo Reis'te de yaşam yorgunluğu belirgin bir özelliktir. Ancak, Reis'in şiirinde bu gerilimi klasik anlayışın ölçüleri içinde çözme çabası, onun kendi isteğiyle Yunan şiirine öykünen bir sanatçı olmasıyla sonuçlanır. Yaratıcısının yenilikçi yanını ortaya çıkaran şair ise Alvaro de Campos'tur. Makinelerin devinim zenginliği Campos'un ilk şiirlerinin esin kaynağıdır. Campos'un kişiliğinde Pessoa öbür kimliklerinde baskı altında tuttuğu Dionisos coşkunluğunu açığa çıkarmıştır. "Ode triunfal" ("Zafer Türküsü") ve "Oda maritima" ("Deniz Türküsü") gibi şiirlerinde modern kent yaşamı ve modern dünyada çıkılan uzun bir yolculuk, Whitman'ın uzun dizelerini çağrıştıran bir koşuk düzeni ve onun yaşamı kucaklayan tutumuyla okurun karşısına çıkar.

Pessoa'nın dört ayrı şair kimliğiyle yazdığı şiirler, onun şiir konusunda yazdığı kuramsal denemelerinden de anlaşılacağı gibi, kendi özbenliğini aramak için çıktığı yolculukta bulduğu şiirsel değerlerin bir dökümü olarak tanımlanabilir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *35 Sonnets*, 1918, ("35 Sone");

English Poems, 1922, ("İngilizce Şiirler"); *Mensagem*, 1934, ("Mesaj"); *Obras Completas*, (ö.s.), 1945-1965, ("Toplu Yapıtlar"); *Analise de vida mental Portuguesa. Ensaios criticos*, (ö.s.), 1950, ("Portekiz Düşünce Yaşamının Çözümlemesi"); *Paginas Intimase de auto-interpretacao*, ("Gizdeş Sayfalar ve Özyorumlar").

• **KAYNAKLAR:** J.P.Coelho, *Diversidade e unidade em Fernando Pessoa*, 1949; G.R.Lind, *Teoria Poetica de Fernando Pessoa*, 1970; J.G. Simoens, *Vida e obra de Fernando Pessoa*, 1970.

Johann Heinrich Pestalozzi
G.A. Hippius tarafından 1818'de yapılmış portresi.

PESTALOZZI, Johann Heinrich
(1746-1827)

İsviçreli eğitimci. Çağdaş ilkokul eğitiminin öncüsüdür.

12 Ocak 1746'da Zürich'te doğdu, 17 Şubat 1827'de Brugg'da öldü. Küçük yaşta babasını yitirdi. Çocukluğu yoksulluk içinde geçti. İçinde bulunduğu koşullar onda toplumsal adalet duygusunun gelişmesine yol açtı. Avrupa'yı saran Aydınlanma düşüncesinin etkisi altında kaldı. İnsanlığa hizmet amacıyla din adamı olmak istemesine karşın üniversitedeki tanrıbilim derslerinde başarılı olamadı. Hukuk ve siyasal bilimleri denedi. Hukuk eğitiminin, toplumsal reformlarla ilgili tasarılarını gerçekleştirmekte yardımcı olacağını düşünmüştü. Bu dönemde insancıl davranışları, yardımda bulunduğu insanlar tarafından bile kuşkuyla karşılandı ve radikal olmakla suçlandı. Eğitimini yarıda bırakarak, Jean Jacques Rousseau'nun düşüncelerinin de etkisiyle, doğaya yöneldi.

1769'da Birr'deki Neuhof adlı çiftliğine çekildi. Tarım alanında iyileştirici yöntemler uygulayarak yoksullukla mücadele edilebileceğini düşünüyordu. Ne var ki çabaları başarılı olmadı. Bunun üzerine çevredeki ilgiden yoksun kimi çocukları bir araya toplayarak 1774'te ilk eğitim denemesine girişti. Çalışarak, sade ve sağlıklı yaşamanın, sevecen bir ortamın bu kimsesiz ve mutsuz çocuklara yepyeni bir ufuk açacağı inancındaydı. Onlara eğitimin yanı sıra iplik bükme ve kumaş dokumayı öğreterek ilerde yaşamlarını kazanacak duruma gelebilmeleri için çalıştı. Bu deneme, eğitim açısından büyük bir başarı oldu. Kimsesiz ve suçlu çocukların eğitiminde yeni bir çığır açtı. Pestalozzi de, insanlığı geliştirmenin insanların tek tek kendilerini geliştirmelerinden geçtiği ve ancak öğretmenler aracılığı ile insanların gelişmelerine yardımcı olunabileceği düşüncesiyle, öğretmenlikte karar kıldı. Ancak parasal sıkıntılar yüzünden 1779'da okulu kapatmak zorunda kaldı.

İlk eğitim denemesi

1780'de genellikle Neuhof'daki girişimlerinde uğradığı düş kırıklığının yansıması olan karamsar düşüncelerini *Abendstunde eines Einsiedlers* ("Bir Münzevinin Akşam Saatleri") adı altında topladı. Kitap aynı zamanda eğitimin doğa ile uyumlu olması gerektiğini ve insan mutluluğunun evdeki güvenli yaşama sıkı sıkıya bağlı olduğunu vurgulamaktaydı. Onu üne kavuşturan *Lienhardt und Gertrud* adlı romanı kırsal yaşamın ilk gerçekçi betimlemesi olup, büyük bir ilgiyle karşılandı. Pestalozzi bu kitabında eğitim yoluyla toplumsal gelişmenin gerçekleşebileceğini savunmaktaydı. Romanın kahramanı yolsuzluklara karşı çıkan, düzenli ev yaşamıyla hem köy okulundaki çocuklara, hem de topluma örnek olan ideal bir kadındı. Bu romanında ele aldığı biçimiyle öğrenimin ilk yıllarında annenin çocuğun üzerindeki etkisi, Pestalozzi'nin daha sonraki yazılarında da yinelenen bir tema olmuştur.

Pestalozzi'nin düşüncelerini uygulama fırsatı elli yaşından sonra, Fransız Devrimi'nin hemen ardından doğdu. 1789 Fransız Devrimi İsviçre'de de etkisini göstermiş, kantonlarda "Özgürlük ve Eşitlik" için ayaklanmalar olmuş, 1789'da Fransız orduları tarafından işgal edilen İsviçre'de kısa süreli bir cumhuriyet kurulmuştu. Pestalozzi de bu sırada Fransa'ya davet edilerek, düşünceleriyle devrimin gerçekleşmesine katkıda bulunmuş olmaktan dolayı, Fransız yurttaşlığı verilerek onurlandırılmıştı. İsviçre'nin içinde bulunduğu savaşların sonucu ortada kalan binlerce öksüz ve kimsesiz çocukla ilgilenmek zorunda kalan İsviçre hükümeti, Pestalozzi'yi 1799'da Stans'da açılan Kimsesizler Yurdu'nun başına getirdi. Pestalozzi bu çocukların sorumluluğunu nerdeyse tek başına yüklenerek yıkılmış dünyalarını yeniden kurmak, onlara mutlu bir ev havası yaratmak için uğraştı. Stans'daki bu çok yorucu, birkaç aylık çalışma, yaşamının en değerli günleri oldu.

1800-1804 arasında Burgdorf'da bir yatılı erkek okulunun yöneticiliğini yaptı. 1801'de yazdığı *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt* ("Gertrud Çocuklarını Nasıl Eğitiyor") bir ölçüde savunduğu eğitim ilkelerini sergilemekteydi. Sözcüklerin ve sayıların ezbere öğrenilmesi yerine duyular yoluyla algılamayı öne çıkarıyordu. Çocuğun doğal yetilerinin nasıl geliştirilmesi gerektiği, düşünmeyi nasıl öğreneceği, gözlemden kavrayışa geçiş süreci ve düşüncenin kesinlik kazanması ayrıntılı olarak işleniyordu. Bu yöntem gerek aritmetik, gerek yabancı diller ve coğrafya türünden derslerde yepyeni bir uygulamaya yol açtı. Ancak ilerici eğitim yöntemleri zamanın hükümetleri tarafından benimsenmedi ve eski öğrenme kalıpları varlığını korudu. Yalnızca ağır disiplin cezalarında bir gevşeme oldu, çocukların onurlarını kırıcı davranışlar bir ölçüde azaldı.

Pestalozzi, "Kafa, yürek ve el eğitimine aynı değeri vermek" olarak özetlediği eğitim felsefesini uygulama olanağını 1805'te gittiği Yverdon'daki yatılı erkek okulunda buldu. Daha sonra meslek seçimi ve yurttaşlık eğitimi gibi konulara eğildi. Yverdon'daki enstitüde uygulanan yenilikçi yöntemler Avrupa'nın her yanından öğrencilerin buraya akın etmesine yol açtı. Ayrıca aralarında Friedrich Fröbel, Robert Owen, J.F.Herbart, Staël ve Karl Ritter gibi ünlü eğitimcilerin de bulunduğu ziyaretçiler gelerek uzun süren incelemelerde bulundular ve Pestalozzi'nin yöntemlerinden yararlandılar.

Yverdon yatılı okulu

Pestalozzi'ye göre eğitimin amacı çocuğun kendi doğasına uygun olarak gelişmesini sağlamaktı. Okul ve öğretmenin görevi, çocuğun doğal yeteneklerinin özgürce gelişmesi için gerekli ortamı ve yönlendirmeyi gerçekleştirmekten ibaretti. Eğitim her çocuğun özelliklerine uyacak esneklikte olmalıydı ve çocuğun değişimi ve gelişimi göz önünde tutularak saptanmalıydı. Kitaplardan çok gözleme dayalı, dünyada olup bitenleri kavrayıcı bir yöntem söz konusuydu. *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur*("İnsanlığın Gelişiminde Doğanın Oynadığı Role İlişkin Araştırmalarım") adlı kitabında insanın doğasında var olan gizilgücün onun ahlaksal ve zihinsel yetilerini geliştireceğine ilişkin sarsılmaz inancını dile getirmekteydi.

Görüşleri

Pestalozzi'nin eğitim anlayışı aynı zamanda siyaseti, iktisadı ve felsefeyi de içeriyordu. Yazılarının hemen hemen hepsinde toplumsal sorunlara eğilmiş, halkın yaşama koşullarının değiştirilmesi zorunluğu üzerinde durmuştu. Eğitimde devrim niteliğindeki ilkelerinin çağdaş eğitimin gelişmesinde büyük etkisi olmuştur.

Yirmi yıl yöneticiliğini yaptığı ve tüm dünyanın ilgi alanı haline gelen Yverdon'daki okulun havası sonraki yıllarda öğretmenler arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden bozuldu. Bitmez tükenmez ziyaretçiler okulun çalışmalarını olumsuz yönde etkiledi. Yverdon Enstitüsü ününü ve öğrencilerini çok geçmeden yitirdi. Pestalozzi'nin kurtarma çabaları sonuç vermedi. Kalan birkaç öğrencisiyle 1825'te Neuhof'a çekildi. "En iyi öğretmen yaşamın kendisidir" biçiminde özetlenebilecek olan *Schwanengesang*'ın ("Kuğunun Türküsü") yayımlanmasından kısa bir süre sonra dünyaya küskün bir insan olarak öldü.

II.Dünya Savaşı'ndan sonra yersiz yurtsuz ve kimsesiz kalmış milyonlarca çocuk için çare aranırken ilk Pestalozzi okulu 1946'da İsviçre'nin Trogen kentinde kurulmuş, daha sonra bu tür okullar başka ülkelerde de açılmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *Abendstunde eines Einsiedlers*, 1780, ("Bir Münzevinin Akşam Saatleri"); *Lienhardt und Gertrud*, 1781-1787, ("Lienhardt ve Gertrud"); *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur*, 1797, ("İnsanlığın Gelişiminde Doğanın Oynadığı Role İlişkin Araştırmalarım"); *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*, 1801, ("Gertrud Çocuklarını Nasıl Eğitiyor"); *Schwanengesang*, 1826, ("Kuğunun Türküsü").

• KAYNAKLAR: F.Delekat, *Johann Heinrich Pestalozzi*, 1968; J.A.Green, *The Educational Ideas of Peztalozzi*, 1907; G.L.Gutek, *Pestalozzi and Education*, 1968; A.Rufer, *Pestalozzi ve Devrim*, 1962; İ.H.Tonguç, *Pestalozzi Çocuklar Köyü*, 1960.

• BAKINIZ: FRÖBEL, HERBART.

PESTEL, Pavel
(1793-1826)

Rus siyaset adamı. Rus tarihinin otokrasi karşıtı ilk siyasi ayaklanması olan Dekabristler (Aralıkçılar) Ayaklanması'nın önderlerindendir.

Pavel İvanoviç Pestel 5 Temmuz 1793'te Moskova'da doğdu, 25 Temmuz 1826'da St.Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Soylu bir aileden gelen babası yüksek dereceli bir devlet memuruydu. Ortaöğrenimini Dresden'de (bugün DAC'de) tamamladıktan sonra, Rusya'ya dönerek askeri öğrenim gördü. 1811'de asteğmen rütbesiyle Lituanya Özel Muhafız Alayı'na katıldı. I.Napoléon'un 1812'de Rusya'yı işgalini izleyen dönemde, 1812-1814 arasında Rusya'da ve Orta Avrupa'da Fransız birliklerine karşı verilen savaşlara katıldı.

Çar I.Aleksandr'ın yönetiminin son on yılında, 1816'dan başlayarak çarlık yönetiminin baskılarına karşı çıkan ve başta serfliğin kaldırılması ve temsili bir yönetimin kurulması olmak üzere bir dizi radikal reformun yapılmasını amaçlayan subaylar, gizli örgütler kurmaya başlamıştı. Pestel 1816'da bu örgütlerden ilk kurulanı olan Kurtuluş Birliği'ne katıldı ve örgütün tüzüğünü kaleme aldı. İki yıl sonra benzer bir örgüt olan Refah Birliği'nin kurulmasının ardından bu örgüte girdi. Örgüt üyelerinin, Rusya'da ilk kez, çarlık yönetiminin yıkılarak yerine cumhuriyetin kurulmasını öngören cumhuriyetçi bir program benimsemesini sağladı. Mart 1821'de diğer bir devrimci örgüt olan Güney Derneği'ni kurdu ve örgütün başkanlığını üstlendi.

1821'de Viatka Piyade Alayı'nın komutanlığına atanan Pestel, aynı dönemde siyasi ve toplumsal bir dönüşüm planı hazırlamaya başladı. Rus Gerçeği adını verdiği bu plan, serfliğin acilen kaldırılması, köylülere toprak dağıtılması, malikâne sahiplerinin ayrıcalıklarına son verilmesi, 20 yaşın üzerindeki tüm erkeklerin siyasi haklarının tanınması gibi talepleri içeriyordu. Ayrıca yasama organı niteliğindeki bir Halk Meclisi'nden, yürütme yetkisine sahip bir Devlet Duması'ndan (meclis) ve denetleme görevini yerine getirecek Yüce Meclis'ten oluşan bir yönetim sisteminin kurulmasını ve cumhuriyetin ilanını öngörüyordu.

1824'te Kuzey Derneği ile Güney Derneği'ni birleştirmek üzere St.Petersburg'a giden Pestel, ertesi yıl Polonya Yurtsever Derneği temsilcileriyle ilişki kurarak, Polonyalılar'ın ve Ruslar'ın devrimci etkinlikleri arasında eşgüdüm sağlamaya çalıştı. Ancak 13 Aralık 1825'te tutuklanmasıyla çalışmaları yarım kaldı. Bu sırada çar I.Aleksandr ölmüş ve kardeşi Konstantin'in tahta çıkmayı reddetmesinden kaynaklanan bir veraset bunalımı doğmuştu. Bu durumdan yararlanan Kuzey Derneği üyesi bir grup subay, I.Aleksandr'ın mutlakiyetçi eğilimleriyle tanınan diğer kardeşi Nikolay Pavloviç'in tahta çıkış günü olan 26 Aralık 1825'te bir ayaklanma düzenledi. Dekabristler Ayaklanması olarak bilinen bu ayaklanma sırasında St.Petersburg birlikleri I.Nikolay'a bağlılık yemini etmeyi reddederek anayasal bir yönetimin

kurulması talebinde bulundular. Ancak kötü örgütlenmiş olan ve halk arasında destek bulamayan Dekabristler Ayaklanması hemen bastırıldı. Birkaç gün sonra güneydeki Çernikov alayında baş gösteren benzer bir ayaklanma da başarısızlığa uğradı.

Rus tarihinin gizli bir örgüt tarafından örgütlenen ilk siyasi ayaklanması olan Dekabristler Ayaklanması'nın ardından başlatılan ve çar I.Nikolay'ın kişisel olarak katıldığı soruşturmaların sonunda, aralarında Pestel'in de bulunduğu beş Dekabrist, 25 Temmuz 1826'da asılarak idam edildi; yüzlerce Dekabrist ise tutuklandı ya da Sibirya'ya sürgüne gönderildi.

• BAKINIZ: ALEKSANDR I [Pavloviç], NİKOLAY I.

Philippe Pétain

Devlet başkanı oluşu

PÉTAIN, Philippe (1856-1951)

Fransız asker ve devlet adamı. II. Dünya Savaşı sırasında Fransa'yı işgal eden Naziler'le işbirliği yapan Vichy hükümetine başkanlık etmiştir.

Henri Philippe Omer Pétain 24 Haziran 1856'da Pas-de-Calais'deki Cauchy-la-Tour'da doğdu, 23 Temmuz 1951'de Yeu Adası'ndaki Port-Joinville'de öldü. Bir köylü ailesinin oğluydu. Ortaöğrenimini dini bir okulda tamamladıktan sonra Fransa'nın en büyük askeri akademisi olan Saint-Cyr'e girdi. Buradaki iki yıllık öğrenimini tamamladıktan sonra Savaş Okulu'nda ders vermeye başladı. Bu görevi sırasında, Fransız genelkurmayının benimsediği, ülkenin bütün sınırlarında saldırıya dayanan savaş taktiğine karşı çıkarak örgütlü savunmaya öncelik verilmesini savunduğu için, oldukça yavaş rütbe aldı. Tuğgeneralliğe ancak Ağustos 1914'te 58 yaşındayken yükselebildi.

Verdun direnişi

I.Dünya Savaşı başlarında gösterdiği başarılar üzerine 1916'da Alman ordusunu müstahkem Verdun kentinde durdurmakla görevlendirildi. Cephe ve ulaştırma düzenini ustalıkla düzenleyerek ve topçu birliklerini akıllıca kullanarak tarihe geçen bir direniş örneği verdi. 1917'te Fransız ordusunun başarısızlıkla sonuçlanan saldırılarının ardından orduda ciddi huzursuzluklar baş gösterince başkomutanlığa getirildi. Askerlerin yaşam koşullarını düzelterek disiplin altına aldığı ve yeniden örgütlediği Fransız ordularının başında F.Foch komutasındaki İtilaf ordularının 1918'deki son saldırısında yer aldı ve Kasım'da mareşal rütbesine yükseltildi. Savaştan sonra 1920'de Yüksek Savaş Konseyi başkan yardımcılığı, 1922'de de ordu genel müfettişliği gibi önemli görevlere getirildi. Bu görevleri sırasında ordunun savunma ağırlıklı bir askeri strateji benimsemesi için çalıştı; Fransa-Almanya sınırında Maginot Hattı olarak bilinen bir savunma zinciri oluşturulmasını destekledi.

1925-1926 yıllarında Fas'ta Abdülkerim Hattabi önderliğinde baş gösteren bağımsızlık ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. 1931'de askerlikten emekliye ayrıldıktan sonra, 1934'te kısa süreli G.Doumergue hükümetinde savaş bakanı olarak siyasi yaşama atıldı. Bu dönemde, otoriter rejim yanlısı ve her türlü sol siyasi harekete karşı kişiliğiyle, III.Cumhuriyet'in sağ kanat muhaliflerinin çevresinde toplanabileceği bir kişi olarak kendisini gösterdi. 1939'da Franco İspanya'sıyla diplomatik ilişkileri sıkılaştırmak isteyen Daladier hükümeti tarafından Madrid elçiliğine atandı.

II.Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından Mayıs 1940'ta çok ileri bir yaşta P.Reynaud hükümetinde başkan yardımcısı, Fransa'nın Naziler tarafından işgalinin ardından Haziran 1940'ta başbakan olan Pétain, yenilginin kaçınılmaz olduğunu öne sürerek ateşkes istedi. 22 Haziran'da ateşkesin imzalanmasından sonra 10 Temmuz'da Vichy'de toplanan Ulusal Meclis tüm anayasal yetkileri Pétain'e devretti. Ertesi gün Pétain devlet başkanlığına, Pierre Laval de devlet başkanı yardımcılığına getirildi.

Pétain Nazi işgali dışında kalan ve Fransa topraklarının yalnızca üçte birini oluşturan güney bölgesinde Ulusal Devrim adıyla "İş-Aile-Anavatan" sloganında ifadesini bulan otoriter ve Korporatif ilkelere dayalı yeni bir devlet yapısı oluşturmaya çalıştı. Mason localarını kapattı; Yahudiler'in bazı mesleklere girmesini yasakladı; sanayi ve ticareti desteklemek üzere komiteler, köylü korporasyonları kurdu; işçi ve işveren sendikalarını kapattı. Aralarında Blum'un, Daladier'nin, Reynaud'nun da bulunduğu III.Cumhuriyet döneminin birçok sendikacısını ve siyaset adamını askeri bozgunun sorumlusu oldukları gerekçesiyle tutuklattı.

1940 sonlarında Almanya'nın yanında savaşa katılmayı savunan yardımcısı P.Laval'yi görevden alıp yerine amiral F.Darlan'ı atadı. Sözde bir yansızlık politikasıyla savaşan her iki tarafı oyalama yoluna gitti. Bir yandan Londra'ya Churchill'le anlaşmak amacıyla gizlice aracılar gönderirken ve Hitler'in Kuzey Afrika'ya İspanya üzerinden geçişine izin vermemesi için Franco ile görüşmeler yaparken, diğer yandan da Almanlar'ın Fransa'nın hammadde ve yiyecek kaynaklarını talan etmesini sessizce kabullendi. Hitler'in iktidara geldiği 1933'ten sonra Fransa'ya sığınmış olan Alman siyasi mültecilerini Hitler'e teslim etti; komünist direnişçilerin 1941'den sonra

işgalci Alman birliklerine karşı gerçekleştirdikleri silahlı saldırıları, bu eylemlerin sürdürülmesi durumunda Almanlar'ın ellerindeki rehineleri ayırım yapmaksızın öldüreceği tehditiyle durdurmaya çalıştı.

Laval'in Naziler'in baskısıyla başbakanlığa döndüğü Nisan 1942'den sonra iç ve dış politikada hiçbir etkisi kalmadı. Darlan aracılığıyla, Fas ve Cezayir'deki Fransız birliklerinin, Kuzey Afrika'ya çıkan müttefik kuvvetlerine fazla direnmeksizin teslim olmasını sağlaması üzerine, Alman birlikleri Hitler'in emriyle Fransa'nın geri kalan bölümünü de işgal etti ve Vichy rejimi bütünüyle bir kukla yönetim durumuna geldi.

Ağustos 1944'te Paris'in kurtuluşundan sonra general de Gaulle'e aracılar göndererek iktidarı barışçı bir yoldan ona devretmeyi önerdiyse de, bu girişimi sonuçsuz kaldı. Ağustos sonunda Fransa'dan çekilmekte olan Almanlar tarafından Vichy'den alınarak Almanya'ya götürülen Pétain, Nisan 1945'te Fransa'ya dönerek hakkında tutuklama kararı almış olan Fransız yetkililerine teslim oldu. Ağustos 1945'te vatana ihanet suçundan ölüme mahkûm edildiyse de, ileri yaşı nedeniyle bu ceza ömür boyu hücre hapsine çevrildi. Cezasını çekmek üzere gönderildiği Fransa'nın Atlantik kıyısındaki Yeu Adası'ndaki bir kalede 95 yaşında öldü.

• KAYNAKLAR: R. Aron, *Hist e de Vichy 1940-1944*, 1954; G.Blond, *Pétain, 1856-1951*, 1966; R.Griffiths, *Pétain: A Biography of Marshal Philippe Pétain of Vichy*, 1972; A.M.E.Laure, *Pétain*, 1941.

• BAKINIZ: W.CHURCHILL, de GAULLE, LAVAL.

PETERFI, Tibor
(1883-1953)

Macar histoloji uzmanı. İstanbul Üniversitesi'ndeki çalışmalarıyla özellikle histoloji (dokubilim) öğretiminin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

22 Haziran 1883'te, o zamanlar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunan Dej kentinde (bugün Romanya'da) doğdu, 14 Ocak 1953'te Budapeşte'de öldü. 1906'da Klausenburg Üniversitesi'nde tıp öğrenimini tamamladı ve aynı üniversitenin Histoloji Enstitüsü'nde asistan olarak çalışmaya başladı. 1908-1914 arası Budapeşte Üniversitesi'nde anatomi asistanı, 1916'da anatomi ve histoloji doçenti olan, 1919'da Prag Üniversitesi Anatomi Enstitüsü'nde, 1920-1921 yıllarında Jena Üniversitesi Deneysel Biyoloji Enstitüsü'nde görev alan Peterfi, 1921'den 1934'e değin Berlin-Dahlem'deki Kaiser-Wilhelm Enstitüsü'nün Biyoloji Bölümü'nü yönetti. Aynı yıllarda, Jena'daki Carl Zeiss fabrikalarının bilim danışmanıydı. 1934-1936 arası İngiltere'deki Cambridge Üniversitesi'nde, 1936-1939 arası Kopenhag Üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak bulunduktan sonra, 1939 Nisan'ında Türkiye'ye gelerek, İstanbul Üniversitesi'nde, Örensoy'un yönetimindeki Histoloji ve Embriyoloji Enstitüsü'nde profesörlüğe atandı. 1941'de Örensoy'un emekliye ayrılması üzerine enstitünün yönetimini devralan ve 1944'te ordinaryüs profesörlüğe yükseltilen Peterfi, iki yıl sonra, Macaristan Kültür Bakanlığı'nın çağrısı üzerine ülkesine dönerek Budapeşte Üniversitesi'nde histoloji profesörlüğünü üstlendi.

Peterfi, Jena Üniversitesi'nde görevli bulunduğu yıllarda, Carl Zeiss optik araçlar şirketinin teknik yardımıyla, kendi tasarımı olan bir "mikromanipülasyon" aygıtı gerçekleştirmiş ve dokuların incelenmesinde, bu aygıtla, çok duyarlı sonuçlar almıştır. Araştırmalarını özellikle kas lifleri, sinir tellerinde impulsların iletimi, sinir hücrelerinin elektrikle uyarımı ve mikroskopik doku hazırlama yöntemleri üzerinde yoğunlaştıran Peterfi'nin İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı Histoloji ve Embriyoloji Enstitüsü'ndeki çalışmaları, bu enstitüdeki doku preparat arşivinin zenginleştirilmesi, özellikle uygulamalı histoloji derslerinin ve bilimsel laboratuvar araştırmalarının başlatılması açısından değerli bir katkıdır.

• YAPITLAR (başlıca): *Histoloji*, 1942; *Genel Histoloji*, 1943; *Histoloji Atlası*, 1943; *Teknik Histoloji*, 1943,

• BAKINIZ: ÖRENSOY.

PETERSON, Oscar
(1925)

Kanadalı müzikçi. Önde gelen caz piyanistlerindendir.

Oscar Emanuel Peterson 15 Ağustos 1925'te Montréal'de doğdu. Bir süre Kanadalı bir toplulukla çalıştıktan sonra 1949'da ABD'ye gitti. Aynı yıl Jazz at the Philharmonic adlı topluluğun New York'taki Carnegie Hall konserinde, caz emprezaryosu Norman Granz tarafından dinleyicilere tanıtıldı. 1950'de basçı Ray Brown ve gitarcı Irving Ashby ile birlikte, bu topluluğa bağlı bir üçlü oluşturdu ve 1950'lerde Jazz at the Philharmonic ile birçok turneye katıldı. Üçlünün kadrosu birçok kez değişti. Ashby'nin yerini Barney Kessel, daha sonra da Herb Ellis aldılar. 1950'lerin sonlarında gitarcı Ellis'in ayrılmasıyla, üçlüye davulcu Ed Thigpen katıldı. 1960'ların ortalarında ise Thigpen'in yerini Louis Hayes, Brown'ın yerini de Sam Jones aldı.

Peterson, caz piyanosunun iki büyük öncüsünden, "trompet üslubu" olarak bilinen piyano üslubunun yaratıcısı Earl Hines ile caz piyanosunu kendine özgü üslubuyla geliştiren Art Tatum'dan etkilenmiştir. *Swing* ve *bebop* akımlarının etkilerini birleştirerek yepyeni bir çalış tarzı geliştirmiştir. Değişik üsluplarda aynı başarıyı gösterebilen Peterson, enerjik çalış tarzı ve teknik yetkinliği ile caz piyanosunun önde gelen adlarından biri olmuştur.

Peterson, 1950'lerde şarkıcılık da yapmış ve Nat King Cole'a son derece benzeyen sesi ve söyleyiş tarzı ile dikkati çekmiştir.

• YAPITLAR (başlıca): Albüm: *Tenderly*, 1950; *Blues for Scotia*, 1959; *Chicago*, 1960; *Blues Etude*, 1966.

• BAKINIZ: E.HINES, A.TATUM.

PETIPA, Marius
(1818-1910)

Fransız, dansçı ve koreograf. Klasik Rus Bale Okulu'nun dünya çapında tanınmasına katkıda bulunanların en önemlisidir.

11 ya da 24 Mart 1818'de Marsilya'da doğdu, 2 Haziran ya da 14 Temmuz 1910'da Kırım'da Gurzuf'ta öldü. Babası Jean Antoine Petipa (1796-1855), bale dünyasının tanınmış adlarındandı. Brüksel'de bale ustası olarak bulunduğu yıllarda, Marius'a ilk bale derslerini verdi. Marius, ilk kez 1831'de bu kentte sahneye çıktı. 1838'de Nantes'da başdansçı oldu ve ilk koreografilerini yaptı. 1839'da bir ABD turnesinden sonra G.Vestris ile çalıştı. Bordeaux, Madrid ve Paris'teki çalışmalarının ardından 1847'de St.Petersburg'a (bugün Leningrad) gitti. Çarlık Tiyatrosu'nda dansçı olarak beğeni kazandı. Koreografi çalışmalarının yanı sıra, o dönemdeki bale ustası J.Perrot'nun yardımcılığını üstlendi. 1862'de kendisi bale ustası oldu ve 1903'te emekliye ayrılana değin bu görevi sürdürdü. Kardeşi Lucien de (1815-1898), romantik balenin önemli erkek dansçılarından biriydi. Petipa'nın balerin olan ilk eşi Maria Surovşçikova'dan (1836-1882) doğan kızı Maria Mariusovna da (1857-1930) aynı alanda ün kazanmıştı.

Petipa, klasik Rus balesini geliştiren ve doruğuna çıkaran sanatçıların başında yer alır. Avrupa ülkelerinden getirttiği dansçılardan ve kendi deneyimlerinden yararlanarak, geleneksel Rus balesine, Fransız balesinin inceliğini ve İtalyan balesindeki mim özelliklerini eklemiştir. Bunu klasik bale tekniğinde ustalığı yücelten bir anlayışla birleştirerek, uzun yıllar üstünlüğünü koruyan klasik Rus Bale Okulu'nu ortaya çıkarmıştır. Üç dört perdelik uzun bale gösterilerini ilk düzenleyen de Petipa'dır. İlk önemli koreografisi *Firavunun Kızı*'dır. Çaykovski'nin besteleri olan *Uyuyan Güzel* ve *Kuğu Gölü* ile, A.Glazunov'un *Raymonda*'sı için yaptığı koreografiler, klasik balenin en önemli yapıtlarından sayılır. Yeniden düzenlediği *Giselle* ve *Coppélia* da tanınmış çalışmalarındandır. Petipa, koreografilerinde kalabalık sahnelere olduğu kadar, kadın dansçıların ustalığını ortaya çıkartacak ikili danslara da yer vermiş, uzun balelerde ilgiyi canlı tutacak sahne efektleri kullanmıştır. Ancak, onun geliştirdiği bu bale anlayışı, özellikle son dönemlerinde kısıtlayıcı ve eski bulunmaya başlanıp eleştirilmişse de önemini hiçbir zaman bütünüyle yitirmemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca): Koreografi:** *Paquita*, 1847, müz. E.Delderez; *Giselle*, 1860, müz. A.Adam; *Firavun'un Kızı*, 1862, müz. C.Pugni; *Don Kişot*, 1869, müz. L.Minkus; *Coppélia*, 1884, müz. Delibes; *Uyuyan Güzel*, 1890, müz. Çaykovski; *Kuğu Gölü* (L.İvanov ile), 1895, müz. Çaykovski; *Raymonda*, 1898, müz. Glazunov; *Mevsimler*, 1900, müz. Glazunov; *Les million d'arlequin*, 1900, müz. R.Drigo, ("Arlequin'in Milyonları").

• **BAKINIZ:** DİAGHİLEV, FOKINE.

PETIT, Alexis Thérèse
(1791-1820)

Fransız, fizikçi. Dulong ile birlikte bulduğu, elementlerin ısı sığalarına ilişkin yasayla tanınır.

2 Ekim 1791'de Haute-Saône bölgesindeki Vesoul kentinde doğdu, 21 Haziran 1820'de Paris'te öldü. Besançon ve Paris'te geçen ortaöğrenimi sırasında olağanüstü bir başarı göstermiş, on yaşında École Polytechnique'de okuyacak olgunluğa erişmişti. 1807'de girdiği École Polytechnique'deki fizik öğrenimini 1809'da üstün başarıyla bitirdi ve aynı okulda asistanlığa atandı. Ertesi yıl Lycée Bonaparte'da fizik öğretmenliği yapmaya başlayan Petit, 1811'de doktora derecesini aldı, 1815'te École Polytechnique'de profesörlüğe yükseltildi ve kısa yaşamının geri kalan beş yılında kendisini, tümüyle derslerine ve araştırmalarına verdi.

Önceleri sıcaklık değişikliklerinin gazların kırınım katsayıları üstündeki etkilerini araştıran ve makinelerde ısı kullanımı kuramına ilişkin çalışmalar yapan Petit, 1815'ten başlayarak Fransız fizik ve kimya bilgini P.Dulong ile birlikte katı, sıvı ve gazların genleşmesine ilişkin ısı ölçümlerine yöneldi. İki bilim adamı 1818'de cıvanın mutlak genleşmesini belirlemekte yararlanılan bir yöntem ve sıvılı bir termometre geliştirerek kalorimetrik tekniklere katkıda bulunduktan sonra bir elementin birim kütlesinin sıcaklığını bir derece yükseltmek için gerekli ısı miktarı olan özgül ısı (ısınma ısısı) ölçümlerine giriştiler. 1819'da ölçüm sonuçlarını inceleyen Dulong ve Petit, çoğunluğu metal olan katı elementlerin, ısınma ısılarıyla atom ağırlıklarının çarpımından elde edilen ısınma sığalarının aynı ve gram atom başına 6,4 kalori dolayında sabit bir sayı olduğunu buldular. "Dulong-Petit" yasası olarak anılan bu buluştan uzun yıllar, birçok metal elementin atom ağırlığının belirlenilmesinde yararlanılmış, yasadan sapma gösteren durumlar ise daha sonraları kuvantum mekaniği yardımıyla açıklanabilmiştir.

• **BAKINIZ:** DULONG, KOPP.

PETIT, Roland
(1924)

Fransız, dansçı ve koreograf. Fransız balesinin II.Dünya Savaşı'ndan sonra canlanmasına katkıda bulunmuştur.

13 Ocak 1924'te Villemomble'da doğdu. Paris Opera Bale Okulu'nda öğrenim gördü. S.Lifar'ın öğrencisi oldu. 1940-1944 arasında Paris Operası'nda birinci dansçı olarak çalıştı. 1945'te Champs-Elysées Baleleri'nin kurucuları arasına katıldı. 1948'de buradan ayrılarak Paris Baleleri topluluğunu kurdu. Topluluk 1951'de dağıldıysa da, iki yıl sonra yeniden bir araya geldi. Petit 1954'te dansçı Zizi (Renée) Jeanmai-

re (1924) ile evlendi. Topluluğuyla Avrupa ve ABD turnelerine çıktı. ABD'de birçok önemli filmin koreografisini düzenledi. 1970'te Paris Opera Balesi'nin yönetmenliğine getirildiyse de, kısa süre sonra buradan ayrıldı. 1970-1975 arasında Casino de Paris'de çeşitli revüler yönetti. Bu arada, 1972'de Marsilya Baleleri'ni kurdu. Ayrıca, İngiltere Kraliyet Balesi ve Danimarka Kraliyet Balesi için birçok koreografi yaptı. 1974'te Légion d'honneur nişanıyla onurlandırıldı.

Petit, II.Dünya Savaşı sonrasında değişik bir görünüm kazanan Fransız balesinin önemli temsilcilerinden biridir. Koreografilerinde, gerçek dünyayı ve insan aklının tüm düşlerini yansıtmayı amaçlar. Bunun için geleneksel bale kalıplarının dışına çıkmaya çalışır. Yarattığı tiplerde genellemeleri değil, bireysel karakter özelliklerini vurgular. Yoğun duygular, erotizm, Petit'nin balesinde sık sık ön plana çıkar. Anlatımı güçlendirmek için büyük ölçüde mim ve akrobatik danstan yararlandığı gibi, o zamana değin bale sahnesinde hiç görülmemiş türden aksesuarlar kullanmaktan çekinmez. Topluluklarında, Jean Babilée (1923), Maya Plisetskaya (1925) gibi ünlü dansçılarla çalışmıştır. Chopin, Bach, Schumann'ın yanı sıra, çağdaş müziğin temsilcilerinden D.Milhaud, Henri Dutileux (1916), Iannis Xenakis (1922), A. Schönberg gibi bestecilerin ve Pink Floyd gibi pop müzikçilerin yapıtlarına ağırlık vermiştir. Jean Carzou (1907), B.Buffet gibi ressamlar ve J.Anouilh, J.Costeau gibi yazarlarla işbirliği yapmıştır. Zizi Jeanmaire ile başrollerini paylaştığı *Carmen* başta olmak üzere, hemen hemen her yapıtı büyük ilgi görmüştür.

• **YAPITLAR (başlıca): Koreografi:** *Les forains*, 1945, müz. H.Sauguet, ("Gezginci Oyuncular"); *Le jeune homme et la mort*, 1946, müz. Bach, ("Genç Adam ve Ölüm"); *Les demoiselles de la nuit*, 1948, müz. J. Françaix, ("Gecenin Kızları"); *Carmen*, 1949, müz. Bizet; *Le loup*, 1953, müz. H.Dutilleux, ("Kurt"); *Deuil en 24 heures*, 1953, müz. M.Thiriet, ("24 Saat Ağıt"); *Paradis perdu*, 1967, müz. M.Constant, ("Kaybedilmiş Cennet"); *L'estasi*, 1968, müz. Scriabin; *Pelléas et Mélisande*, 1969, müz. Schönberg; *Kraanerg*, 1969, müz. I.Xenakis; *Allumez les etoliles*, 1972, müz. çeşitli besteciler; *Die Fledermaus*, 1980, müz. J.Strauss ("Yarasa"). **Film:** *Hans Christian Andersen*, 1951; *Daddy Long Legs*, 1954, ("Sihirli Bacaklar/Örümcek Dede"); *Un-deux-trois*, 1960, ("Bir-İki-Üç"). **Çeşitli:** *Zizi au musichall*, revü, 1957, ("Zizi Müzikholde").

PETŐFİ, Sándor
(1823-1849)

Macar, şair. 1848 Macar Devrimi'nin ruhunu yansıtan şiirler yazmış, ulusal kahraman ilan edilmiştir.

1 Ocak 1823'te Kiskőrös'te doğdu, 31 Temmuz 1849'da Segesvár'da (bugün Romanya'da Sighişora) öldü. Asıl adı Aleksander Petrovics'tir. Köylü kökenli bir aileden geliyordu. Annesi hizmetçi, babası kasaptı. Petőfi çalışkan bir öğrenci olmakla birlikte, sık sık okul değiştirmek zorunda kaldı ve liseyi bitiremedi. Tiyatro ve şiire olan ilgisi bu yıllarda başladı. Ailesinin durumu bozulunca 1838'de Peşte'deki Ulusal Tiyatro'ya işçi olarak girdi. Ardından orduya gönüllü yazıldı. Ancak sağlığının bozulması üzerine, bir buçuk yıl sonra askerlikten ayrıldı. İlk kez 1842'de, bir dergide iki şiiri yayımlandı. Gezici bir tiyatro topluluğuna katılarak Macaristan'ın birçok kentini dolaştı. 1844'te ünlü Macar şairi Mihály Vörösmarty'nin (1800-1855) desteğiyle, *Pesti Divatlap* adlı derginin yayın yönetmeni yardımcısı oldu. Böylelikle hem geçim sorununu çözümledi, hem de yazar Mór Jókai (1825-1904), şair János Arany (1817-1882) gibi Peşteli yurtsever edebiyatçılarla yakın ilişki kurma olanağını elde etti. 1847'de Julia von Szendrey ile evlendi.

Ülkesindeki toplumsal adaletsizliğe ve Habsburg hanedanının egemenliğine başkaldıran Petőfi, arkadaşlarıyla birlikte *Életképek* adlı bir dergi kurdu. 15 Mart 1848 ayaklanmasına Peşte gençliğinin önderi olarak katıldı. "Talpra, magyar!" ("Haydi Macar, Davran") adlı şiiri Macar Devrimi'nin simgesi haline geldi. Petőfi ateşli bir devrimci olmakla birlikte, genç ve deneyimsizdi. Bundan yararlananlar, Diyet'e (meclis) seçilmesini önlediler. Bu arada Rusya, Macarlar'a karşı Avusturya ile birleşmişti. Petofi, Macaristan'a giren çarlık çeteleriyle savaşmak için binbaşı rütbesiyle orduya katıldı. Segesvár çarpışması sırasında da kayboldu. Daha sonra ulusal kahraman ilan edildi.

İlk şiirini on beş yaşında yazan Petőfi, aynı dönemde Avrupa edebiyatını inceledi, çeviriler yaptı. Klasik şiir geleneğini yetersiz ve yapmacık buluyordu. Amacı, halkının sesini yansıtacak yeni bir şiir dili bulmaktı. 1844'te yayımlanan ilk şiir kitabı, muhafazakâr çevrelerce kaba bulunarak eleştirildiyse de, şiirleri genellikle halk türküsü olacak kadar yaygınlık kazandı. Halktan yana bir duyarlık ve ince alayla işlenmiş bir gerçekçilikle dolu bu şiirler aynı zamanda haksızlığa karşı başkaldırışı da içeriyorlardı. Petőfi sonraları bunlara karısına duyduğu aşkı dile getiren yeni şiirler de ekledi. Onun idealist, devrimci, ulusçu duygu ve düşüncelerini yansıttığı lirik şiirleri, sonraki kuşakları da etkiledi, dünya klasikleri arasına girdi.

• **YAPITLAR (başlıca):** *A helység kalapácsa*, 1844, ("Köyün Nalbantı"); *János Vitéz*, 1844, ("Kahraman Yanoş"); *Tigris és hiéna*, oyun, 1845, ("Kaplan ve Sırtlan"); *Felhők*, 1845-1846, ("Bulutlar"); *Szabadság, szerelem*, 1847, ("Özgürlük, Aşk"); *Palota és kunyhó*, 1847, ("Saray ve Kulübe"); *A farkasok dala*, 1847, ("Kurtların Türküsü").

• **KAYNAKLAR:** J.Horvath, *Alexander Petőfi*, 1942; G.Illyés, *Petőfi*, 1941.

• **BAKINIZ:** KOSSUTH.

PETRARCA, Francesco
(1304-1374)

İtalyan, ozan ve düşünür. Hümanizm akımının öncüsüdür.

20 Temmuz 1304'te Arezzo'da doğdu, 18 Temmuz 1374'te Padova yakınlarında Arqua'da öldü.

Özgür istenç ve düşünce

Ünlü ozan Dante'nin yakın arkadaşı olan babası Floransa'dan sürülmüş, papa VI.Clementius'un çağrısı üzerine Avignon'da yerleşmişti. Petrarca önce Carpentiras ve Montpellier'de, sonra Bologne'da çağının önde gelen ozanlarından Cino Da Pista'nın yanında öğrenim gördü. Bu dönemde Yunan ve Latin dilleriyle felsefeleri üzerinde çalıştı, özellikle şiir türünde ortaya konan düşünce türleriyle ilgilendi. 1324'te Avignon'a döndü, çalışmalarını sürdürdüğü sırada Laura adında genç ve evli bir kadını sevdi, ancak onunla yakınlık kuramadı. Oldukça sarsıcı bir gelişim gösteren bu sevginin etkisiyle, biraz da avunmak için, Avrupa'nın birçok yerini gezdi, gençlik döneminin en içli, duygulu ve etkili şiirlerini bu gezileri sırasında ortaya koydu. Romalı kumandan Scipio'yu konu edinen *Africa* adlı destanını yazdı. Bir aralık manastıra çekilerek rahip oldu. 1341'de, şiirleriyle sağladığı başarı yüzünden, kendisine "şairlik tacı" giydirildi. Elçilikle görevlendirilerek İtalya'nın birçok yerini dolaştı.

Petrarca, çalışmalarında, Eski Yunan ve Latin düşüncesinin yeniden gündeme getirilmesine ağırlık verdiğinden, önce ilgili yazmaları toplayıp büyük bir kitaplık kurdu, sonra bunları yeniden açıklamaya, yorumlamaya girişti. Platon, Aristoteles ve Cicero'nun yapıtlarını inceledikten sonra, Aristoteles'in görüşlerinden kaynaklanan Gezimcilik'e karşı çıktı, onun beslediği Skolastik felsefenin ve tanrıbilimin insanı, bir bütünlük içinde, anlayamayacağını ileri sürdü. Özellikle Platon-Cicero ikilisinin ahlak ve varlık anlayışlarını düşüncelerine temel alan Petrarca için üzerinde durulması gereken başlıca konu insandır. Platon'un *Symposion* (Şölen) adlı yapıtında bir coşku varlığı, düş gücünün etkisiyle şiirin kanatlandırdığı bir yaratıcı olan insan, Cicero'nun yapıtlarında salt ve özgür istence dayanan bir ahlak varlığı olarak görülür. Petrarca'ya göre Avrupa aydınının benimsemesi, tanıması gereken örnek düşünce bu iki bilgenin kişiliğinden doğmuştur. Yapılacak iş onları yeterince anlamak, onların görüşlerini bir eylem ilkesi

Hümanizm

Batı düşüncesinde, insan varlığını ve değerlerini düşüncenin odağı durumuna getiren, usu bütün sorunların çözümünde temel ilke olarak benimseyen akıma Hümanizm denir. 14.yy başlarında, Dante'nin* şiirinde ilk belirtileri görülen bu düşünce, Petrarca ve Boccaccio* gibi düşünürlerin elinde bir kuram niteliği kazanmıştır. Hümanizm'in başlangıcı Eski Yunan-Latin uygarlık ürünlerinin yeniden incelenmesi, esin kaynağı diye anlaşılmasıdır. Dante, Latin ozanı Vergilius'un* Aeneas adlı yapıtından esinlenerek, bir inanç varlığı niteliğinde gördüğü insanın, içinde yaşadığı evren ve tinsel evrenle ilgili sorunlarını konu edinen Divina Commedia'yı yazdı. Usla inancın, umutla sevginin, özlemle tutkunun yan yana yürüdüğü bu yapıtta temel öğe yaşanan gerçeklerle yaşanması özlenenler arasındaki karşıtlıktır. İnsan biri iyilik, öteki kötülük olmak üzere iki çelişik tutumla karşı karşıyadır. İyiliğin karşılığı ödül, kötülüğünki cezadır. İyilik sevince, kötülük kaygıya sürükler. Bu iki çelişik durumu varlığında taşıyan insanın kurtuluş yolu nedir?

Bu sorunun karşılığı, "yaşamı us ilkelerine göre biçimlendirmek, sevgi, saygı, iyilik ve doğrulukla yönlendirmektir." Bunu başarabilmek için de insanı, kendi değerlerinin bütünlüğü içinde, bir us varlığı olarak anlamak gerekir. İnsan erdem, bilgelik, saygı, doğruluk, yücelik, eliaçıklık, yardım, yiğitlik, özveri, sevgi gibi değerlerin taşıyıcısıdır. Bunlar soyut birer kavram değil, yaşama içerik kazandıran, onu anlamlı kılan değerlerdir. Bunlar insanı yönlendirici, davranışlarını biçimlendirici birer ilke olarak alınırsa yaşamda korku, kaygı, dengesizlik, tedirginlik, üzüntü, gelecek karşısında güvensizlik gibi olumsuz durumlar ya hep ortadan kalkar ya da en aşağı düzeye iner. İnsan bir us varlığı olduğuna göre bunu başarabilir. Başarısızlık usa, yaşamda, gereken yerini verememekte, onun gerçek önemini kavrayamamaktadır. Uygarlığın gelişim aşamaları incelendiğinde, bütün insan başarılarının usla sağlandığı, ustan kaynaklandığı görülür. Usun değerini kavramak için, en önemli varlık alanı, ortaya konan insan başarılarıdır. Bunların en gelişmiş örnekleri de Yunan-Latin düşüncesinin ürünleridir. İşte bu görüş, Hümanizm denen akımın yönünü belirledi. Böylece resim, yontu, mimarlık, edebiyat, müzik, felsefe ve bilim alanlarında insanı konu edinme, anlama, açıklama eğilimi ağırlık kazandı. İnsan bir yandan inanan, bir yandan da us ilkelerine göre düşünen varlık diye tanımlanarak gündeme getirildi. 14.yy İtalyan sanatı, bütün türleriyle, insanı işlemeye başladı. Genellikle kilisenin koruduğu sanat, insanı bir inanç varlığı olarak gördü ve işledi. İnsanı odak edinen bu anlayış Rönesans'ın doğmasına olanak sağladı. Hümanizm gibi Yunan-Latin uygarlık ürünlerini incelemekle işe başlayan Rönesans, insanı yalnız us varlığı olarak düşündü. Bu nedenle Rönesans insanı, inancı usun ışığı altında görmeyi yeğledi ve felsefe tanrıbilimin kulu (ancilla theologicae) olmaktan kurtuldu. Öte yandan deney ve gözlem yöntemlerine dayanan bilimler de, inanın denetiminden çıkarak, usun aydınlığında yürüme olanağı buldu. Us ilkelerine dayanan yeni düşünce akımları Usçuluk, Deneycilik, Tinselcilik, Olguculuk, Aranedencilik, Dirimselcilik, İdealizm, Maddecilik gibi öğretilerin gelişmesine ortam sağladı.

Francesco Petrarca
XIV. yy'a ait İtalyan minyatüründe Petrarca.

diye yaşama uygulamaktır.

Petrarca'nın düşünce dizgesinde güzel, yetkin, iyi, doğru ve özgür istenç temel ilkelerdir. Bu ilkeler yaşamın bütün alanlarında geçerli olmalı, bütün eylem ve davranışları biçimlendiren, yönlendiren kural niteliği kazanmalıdır. Bunlar, düşünen insan için, gerçek bir yaşama biçimi oluşturan öğelerdir. Bu öğelerin önemini, insan varlığındaki değerini kavrayabilmek için kişinin kendi Ben'ine dönmesi, içekapalı bir yaşama yöntemi benimsemesi gerekir. Bu yöntem toplumu oluşturan bireylerden kaçma, onları önemsiz sayma anlamına gelmez, kişinin kendini geliştirmesi, yetkin kılması, insanın özünü kavraması bakımından tutulan yol olarak nitelenir. Bu yöntem, bir ahlak varlığı olan, insan için temel ödevdir. Kişinin başkalarını anlaması, tanıması kendini bilmesine, özünü oluşturan öğeleri kavramasına bağlıdır. Çünkü kişi çevresine ancak kendi Ben'inden yola çıkarak varabilir.

İnsan bir ahlak varlığıdır, bu ahlakın temelini kuran iki öğe de sevgi ve bilgeliktir. Sevgi kişinin kendi özünde başkalarını bulması, başkalarının varlığında kendini görmesidir. Bilgelik ise kendini bilmekle başlayan, Ben'den çevreye açılan bir anlama, bir tanımadır. Ne kendini bilmeyen başkalarını, ne de başkalarını yeterince tanımayan kendini bilebilir. İnsan, düşünmek için, yalnızlığı seçer, arada bir sevdikleriyle görüşürse yaşamın önemini, sevginin, dostluğun değerini daha iyi kavrayabilir. Sevgi kişinin düşünce evrenini genişlettiği gibi ona derinlik de kazandırır. İnsanda gövde ile tine yönelik sevgi iç içedir, birbirini bütünleyen iki öğedir. Bu nedenle ne yalnız gövdeyle ilgili olan, ne de yalnız tinle bağlantılı bulunan birbirlerinden ayrı varlıklarmış gibi sevilebilir.

Petrarca için yaşamın amacı olan mutluluğun sağlanması özgür istenç ve düşünceye bağlıdır. Özgür istenç ve düşünce kişiyi dinginliğe ulaştırır, ona mutlu yaşamın yollarını gösterir. Ancak özgür istenç ve düşünce sevgiden ayrı değil, onunla birliktedir. Çünkü özgür istençle düşünmeyi bilmeyen kimse sevginin etki ve değerini de kavrayamaz. Bu sevgi bir yandan insanı, bir yandan da onun içinde yaşadığı, doğayı kuşatır. Özgür istençle us el eledir. Bütün davranışları us yönlendirmeli, onlara uyulması gereken temel ilkeleri göstermelidir. Petrarca sevgi, istenç, us gibi üç öğeyi birlikte düşünür ve insanı bu üçüyle bütünleşmiş bir düşünen varlık diye anlar.

Tanrı kavramına, *İncil*'den gelen bir inançla, bakan Petrarca'ya göre ölüm korkusunu gidermek için bu yüce varlığa inanmak kaçınılmazdır. Çünkü insanı gelecek kaygısından, ölüm korkusundan, ötedünya ile ilgili tedirginliklerden kurtaracak olan tanrısal kayradır. Ancak bu kurtarış da kesin değildir. Düşünen, inanan insan belli bir yerde durmaz, sürekli bir eylem içine dalar, böylece kurtuluş bir umut niteliği kazanır. Petrarca için, içinde yaşanan evren önemlidir, onu ötedünya uğruna yok saymak gereksizdir. Onu Tanrı sevgisine, tanrısal kayraya, tinsel dinginlik özlemine iten etkenlerin başında Laura'ya olan bağlılığı gelir. Bu bağlılık duygusal nitelik taşımasına karşın, *İncil*'den de esinlenerek, tinsel ve tanrısal sevgiye dönüşür, bilgeliğe ağırlık verir.

Petrarca, Batı düşüncesinde, Hümanizm akımının öncüsü olarak çağlar boyunca etkisini sürdürmüştür. Onun, Eski Yunan-Latin uygarlık ürünlerini yeniden açıklama ve tanıtma girişimi, insan değerlerini, insan yaşamını konu edinen öğretilerin doğmasına olanak sağlamış, yeni bir felsefe anlayışının gelişmesine ışık tutmuştur. Eski Yunan-Latin ozanlarıyla ilgili açıklamaları, Avrupa şiirinin kaynağını oluşturan yaratı alanına yönelme eğilimini doğurmuş, odağına insan sevgisini yerleştiren sanat görüşünün aydınlığa çıkmasına katkıda bulunmuştur. Petrarca'nın etkisi biri sanat, öteki insan değerlerini konu edinen, öğretiler olmak üzere iki alanda görülür. Sanatta şiir, öğretide ahlak ağır basar.

• YAPITLAR (başlıca): *Opera Omnia*, (ö.s.), 1581, ("Bütün Yapıtlar").

• KAYNAKLAR: E.Galin, *L'umanismo italiano*, 1952; G.Koerting, *Petrarca's Leben und Werke*, 1878; E.Kessler, *Petrarca und die Geschichte*, 1978; F.Schalk, *Petrarca, Beiträge zu Werk und Wirkung*, 1975.

• BAKINIZ: BOCCACCIO, ERASMUS.

◄ *İnsan, sevgi, bilgelik*

PETRI, Elio
(1929-1982)

İtalyan sinema yönetmeni. Siyasal içerikli filmleriyle tanınmıştır.

29 Ocak 1929'da Roma'da doğdu, 18 Kasım 1982'de İtalya'da öldü. Roma Üniversitesi'nde edebiyat okudu. Üniversiteyi bitirdikten sonra komünist yayın organı *L'Unita*'da film eleştirileri yazmaya başlayarak sinema dünyasına girdi. Bir dizi belgesel çekti. Guiseppe de Santis ve başka İtalyan yönetmenlerin yanında yönetmen yardımcılığı yaptı. 1961'de ilk filmi *L'assassino*'yu ("Katil") yönetti.

◄ *Yaşamın ereği mutluluk*

Siyasal etkinliklere de katılan Petri, filmlerinde yenilikçi bir üslupla siyasal konulara doğrudan değinmiştir. 1970'te yönettiği *Indagine su un cittadino al di sopra di agni sospetto* ("Her Türlü Kuşkunun Ötesin-

de Bir Vatandaş İçin Soruşturma") en tanınmış yapıtıdır. En iyi yabancı film olarak Oscar da kazanan film, Kafka'yı andırır bir gerilimle bir karabasan ortamında gelişir. Konusu metresini öldürüp yanlış ipuçlarıyla yetkilileri yanıltmaya çalışan faşist bir polis şefinin öyküsüdür. Petri bu öykü çevresinde faşizm karşıtı düşüncelerini ortaya koyar. 1971'de yönettiği *La classe operaia va in paradiso*'da ("İşçi Sınıfı Cennete Gider") Cannes Film Şenliği'nde büyük ödülü kazanmıştır.

- YAPITLAR (başlıca): *L'assassiono*, 1961, ("Katil"); *I giorno contati*, 1962, ("Sayılı Günler"); *Il maestro di Vigevano*, 1963, ("Vigevano Ustası"); *La decima vittima*, 1965, (Onuncu Kurban); *A ciascuno il suo*, 1967, ("Herkese Kendi Payı"); *Un tranquillo posto di campagna*, 1968, (Çılgın Ruhlar); *Indagino su un cittadino al di sopra di ogni sospetto*, 1970, ("Her Türlü Kuşkunun Ötesinde Bir Yurttaş İçin Soruşturma"); *La classe operaia va in paradiso*, 1971, ("İşçi Sınıfı Cennete Gider"); *La proprietà non è piu un furto*, 1973, ("Mülkiyet Artık Hırsızlık Değil"); *Todo Modo*, 1976; *Stanza delle bueno notize*, 1979, ("İyi Nam Salmış Ev").

- KAYNAKLAR: "Elio Petri"; *Milliyet Sanat Dergisi*, (8), 1980.

PETRIE, Flinders
(1853-1942)

İngiliz, arkeolog. Mısır ve Filistin'de kazılar yapmış, arkeolojide yeni yöntemler geliştirmiştir.

William Matthew Flinders Petrie 3 Haziran 1853'te Greenwich yakınlarında Carlton'da doğdu, 28 Temmuz 1942'de Kudüs'te öldü. Özel öğrenim gördü. Genç yaşta Antik ölçü birimleri konusundaki araştırmalara ve Mısır tarihine ilgi duydu. 1875-1880 arasında İngiltere'de Neolitik Çağ'dan kalma anıtlardan Stonehenge'de ve çeşitli yerleşmelerde alan araştırmaları yaptı. 1880'de Mısır'a giderek 1926'ya değin sürdüreceği kazı ve araştırmalarına başladı. 1892'de Londra'da University College'da açılan Mısır Kürsüsü'nün profesörlüğüne getirildi. 1894'te, sonradan İngiliz Arkeoloji Okulu adını alan Mısır Araştırmaları Kurumu'nu oluşturdu. 1926'dan sonra Filistin'de kazılara başladı. 1933'te profesörlük görevinden emekliye ayrılarak Filistin'de Hyksos'a yerleşti ve kazılarını 1938'e değin sürdürdü.

Petrie, Mısır'daki çalışmalarına 1880'de Giza'da Keops'un büyük piramidini araştırarak başladı. Burada iki yıl süren ölçüm çalışmalarında o güne değin sağlanan en sağlıklı ölçülerle piramit yapımına ilişkin önemli veriler elde etti. 1883-1886 arasında Delta bölgesinde Naukratis ve Daphnae adlı Yunan koloni kentlerini araştırdı. Daha sonra Fayum bölgesinde Gurob, Havara, Illahun kentlerinde kazılar yaptı. Burada bulduğu Ege-Miken kültürüne ait çanak çömlekle Mısır-Miken kronolojisinin birbirine dayanarak tarihlendirilmesini sağladı. Fayum'da Havara Piramidi'nde 12. sülale firavunu ve İÖ 1842-1797 arasında hüküm sürmüş. III.Amenemhet'le kızı Ptahnofru'nun mezarlarını ve 12 sülaleye ait zengin mücevherleri buldu. 1891'de Maydum Piramidi ve Tapınağı'nda, 1891-1892 yıllarında Tell-el Amarna'da kazılar yaptı. Amarna'da İÖ 1379-1362 arasında firavun olan 17.Amenhotep'in kentinin ünlü renkli duvar kaplamalarını ve dönemin ilginç sanat yapıtlarını ortaya koydu. 1898'den 1904'e değin sürdürdüğü Abydos kazıları da sülaleler öncesi dönemle (ykş. İÖ 3100) Eski Krallık (ykş. İÖ 2680-2160) arasındaki boşluğa ait zengin buluntular verdi. Petrie burada ölüm tanrısı Osiris'e ait kutsal kentle nekropolü de (mezarlık) kazdı. 1904-1905 yıllarında Nakada'da sülaleler öncesi döneme ait üç bin mezar içeren bir nekropolü daha açığa çıkardı.

Petrie, Filistin'de 1927-1938 arasında Amerikan Araştırmaları Okulu adına on kentte kazılar yaptı. Özellikle Tell-el Hesi kazısı ile Filistin arkeolojisinin temellerini attı. Sina Yarımadası'nda bulduğu İÖ 1500'lere ait yazıtlar, Mısır hiyeroglifleri ile Semitik alfabe arasında bir geçiş döneminin varlığını gösterdi.

Petrie'nin arkeolojiye asıl katkısı, kazılarında uyguladığı özenli çalışma yöntemi ve buluntulara gösterdiği önemden kaynaklanır. Kazılarda ele geçen her bulgunun toplanması, tanımlanması, çizimi ve değerlendirilmesi onun temel ilkelerindendi. Alman arkeolog Adolf Furtwangler'in (1853-1907), boyalı ve bezemeli çanak çömleğin tarihlendirme yapmadaki önemini belirtmesinden sonra Petrie, ayrıntılı olarak incelendiğinde, bezemesiz çanak çömleğin de aynı önemde olduğunu gösterdi. Kazılarında çanak çömleğe ve küçük buluntulara dayanarak sağlıklı tarihlendirmeler yaptı ve Mısır kronolojisinin tamamlanmasına önemli katkılarda bulundu. Kazı sonuçlarının olabildiğince ayrıntılı ve çabuk yayımlanmasına da önem verdi, yaptığı araştırmaların sonuçlarını kırk ciltte topladı.

Petrie, 1923'te Sir unvanı ve 1924'te Londra Üniversitesi'nin onun adına oluşturduğu Arkeolojiye Üstün Hizmet Madalyası ile onurlandırıldı.

- YAPITLAR (başlıca): *Inductive Metrology*, 1877, ("Tümevarımsal Ölçüm Sistemi"); *Stonehenge: Plans, Description and Theories*, 1880, ("Stonehenge: Planlar, Tanım ve Kuramlar"); *Ten Years Digging in Egypt*, 1892, ("On Yıl Boyunca Mısır'da Kazılar"); *A History of Egypt*, 6 cilt, 1894-1925, ("Mısır Tarihi"); *The Royal Tombs of Abydos*, 2 cilt, 1900-1902, ("Abydos Kral Mezarları"); *Methods and Aims in Archaeology*, 1904, ("Arkeolojide Amaçlar ve Yöntemler"); *Arts and Crafts of Ancient Egypt*, 1909, ("Eski Mısır'da Sanat ve Elsanatları"); *Tombs of the Courtiers*, 1925, ("Saraylıların Mezarları").

- KAYNAKLAR: C.W.Ceram, *Götler, Gräber, Gelehrte*, 1945-1949, (Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler, 1969); F.Perie, *Seventy Years in Archaeology*, otobiyografi, 1931.

- BAKINIZ: MARIETTE, MASPERO.

Petro I
Aert de Gelder tarafından yapılmış portresi.

PETRO I [Büyük]
(1672-1725)

Rus çarı. Geri kalmış ve dışa kapalı bir ülke olan Rusya'yı çağdaşlaştırarak Avrupa'nın büyük güçleri arasına sokmuştur.

Petro Alekseyeviç Haziran 1672'de Moskova'da doğdu, 8 Şubat 1725'te St.Petersburg'da (bugün Leningrad) öldü. Çar I.Aleksey'in (1629-1676) ikinci karısı Natalya Narişkina'dan olan tek oğludur. 1676'da babasının ölümünün ardından tahta çıkan üvey kardeşi III.Fyodor'un (1661-1682) varis bırakmaksızın ölmesi üzerine 1682'de Kremlin'de toplanan soylular tarafından çarlığa getirildi. Ancak Çar I. Aleksey'in ilk karısının yakınları olan Miloslavski ailesinin saray muhafızlarının ayaklanmasından yararlanarak gerçekleştirdikleri kanlı bir saray darbesinin sonunda I.Aleksey'in hastalıklı ikinci oğlu V.İvan (1666-1696) adıyla birinci çar, Petro ise I.Petro adıyla ikinci çar ilan edildi. Kızkardeşi Sofya da naibeliğe atandı.

Sofya'nın yönetimde denetim sağlaması üzerine annesiyle birlikte Moskova yakınlarındaki Preobrazenskoye köyüne çekilmek zorunda kalan I.Petro, sıkı kurallara bağlı saray yaşantısından uzak, canlı ve özgür bir ortamda yetişti. Yerli ve yabancı öğretmenlerden dil, tarih ve coğrafya dersleri almanın yanı sıra, enerji dolu ve meraklı kişiliğiyle dülgerlik, demircilik, tornacılık ve matbaacılık gibi zanaatları da öğrendi. Askerliğe duyduğu ilgiden dolayı kendisi için özel olarak yapılan küçük bir kalede sonradan düzenli Rus ordusunun çekirdeğini oluşturacak birliklerle savaş oyunları düzenlemek başlıca uğraşı oldu. Yöredeki bir sundurmada bulunan yıkık bir İngiliz gemisi denizcilik tutkusunun gelişmesine yardımcı oldu. Bu arada köyün yakınına yerleştirilmiş bulunan Batılı mülteciler aracılığıyla Avrupalılar'ın yaşam biçimini yakından tanıma olanağı buldu. Yaşamının sonraki yıllarında da askerlikle ilgili bilim dallarıyla ilgilenmeyi sürdürerek 1697-1698 yıllarındaki ilk yurt dışı gezisi sırasında İngiltere'de gemi yapımı üzerine öğrenim gördü. Königsberg'te bir topçuluk kursuna katıldı ve değişik bir adla Amsterdam tersanelerinde dülger olarak çalıştı. Leibniz ve Newton gibi bilim adamlarıyla tanıştı ve 1717'de Fransız Bilimler Akademisi'nin onur üyeliğine seçildi.

Yönetimi üstlenecek yaşa geldiğini göstermek isteyen annesi tarafından Ocak 1689'da Yevdokiya Fyodorovna Lopukhine ile evlendirilen I.Petro, Sofya'nın saray muhafızlarının ikinci bir ayaklanmasından yararlanarak yeni bir darbe planladığını öğrenince kendisine bağlı birliklerle Moskova'yı kuşatıp onu naiblikten uzaklaştırdı. Çarlığı resmen V.İvan'la paylaşmayı sürdürmekle birlikte, yönetim işlerini büyük ölçüde yakınlarının eline bıraktı ve kardeşinin öldüğü 1696'ya değin daha çok gemi yapımıyla uğraştı. Sofya döneminde 1684'te Rusya Avusturya, Polonya ve Venedik arasında kurulan Kutsal Birlik çerçevesinde Osmanlılar'la süren savaşın canlanması, çarlık görevlerini doğrudan üstlenmesini sağladı ve 1695'te Tatar akınlarına son vermek ve Karadeniz'e inmek amacıyla Kırım'a bir sefer düzenledi. Başarısızlıkla sonuçlanan ilk seferin ardından yeni bir filoyla Don Irmağı'nı aşarak 1696'da Azov kentini ele geçirdi. Böylece Azak Denizi'ne ulaşmış oldu.

Ertesi yıl Yüksek Elçilik Kurulu adı verilen kalabalık bir maiyetle birlikte Avrupa'nın iktisadi ve kültürel yaşamı üzerine bilgi toplamak ve Osmanlılar'a karşı kurulmuş olan ittifakı güçlendirmek amacıyla bir Avrupa gezisine çıktı. Ancak İspanya Veraset Savaşı'na dalmış olan Avrupa'nın en büyük deniz güçleri İngiltere'nin ve Hollanda'nın ilgisini bu soruna çekemedi. Avusturya'nın da aynı nedenle Osmanlılar ile barış yapması üzerine, tek başına savaşı sürdüremeyeceğini anlayarak dikkatini Rusya için denizlere açılan ikinci bir çıkış kapısı oluşturan Baltık Denizi'ne çevirdi. 1699'da Rusya'nın bu denizle bağlantısını kesen İsveç'e karşı Saksonya ve Danimarka-Norveç ile bir ittifak kurmayı başardıktan ve 1700'de İstanbul Antlaşması ile Osmanlılar ile savaşa son verdikten sonra, 21 yıl sürecek olan Kuzey Savaşı'na girişti.

Kuzey Savaşı

Savaşın hemen başında Narva'da uğradığı ağır yenilgiden sonra orduyu yeniden düzenledi. 1703'te ordusunun başında Neva Irmağı'nın ağzını ele geçirdi ve burada sonradan St. Petersburg (bugün Leningrad) adını alacak olan kentin temelini attı. Ertesi yıl başarılı bir kuşatma sonunda Narva'yı aldı. Birkaç yıllık bir aradan sonra, 1709'da Rusya'ya karşı yeni bir saldırı başlatan İsveç Kralı XII.Karl'ı (Demirbaş Şarl) Poltova'da büyük bir bozguna uğrattı. Bu zafer savaşta bir dönüm noktası oluşturduğu gibi Avrupa devletlerine ilk kez Rusya'nın hesaba katılması gereken bir güç olduğunu gösterdi.

Ertesi yıl İsveç'in çabaları sonucu Osmanlı Devleti de Rusya'ya savaş açınca, 1711 yazında Besarabya ve Boğdan'a giderek Osmanlı ordusu üzerine yürüyüşe geçti. Ancak Prut Irmağı yakınında bütün kuvvetleriyle birlikte kuşatıldı. Osmanlı komutanı Baltacı Mehmet Paşa'nın beklenmedik bir tutumla, barış isteğini olumlu karşılaması sayesinde Azov'u

Osmanlılar'a geri verme karşılığında bu kötü durumdan kurtuldu. Osmanlı Devleti'nin yeni bir savaş girişimini diplomasi alanında gösterdiği bir ustalıkla önleyip 1713'te imzalanan Adrianople (Edirne) Antlaşması'nın ardından tüm çabasını yeniden Kuzey Savaşı üzerinde yoğunlaştırdı. 1714'te Rusya'nın denizlerdeki ilk zaferi olan Gangut (Hangö) Savaşı'nı kazandı. Bu arada Avrupa'ya yaptığı çeşitli gezilerde yeni diplomatik başarılar elde etti. Sonunda İsveç 1718'de barış istemek zorunda kalınca İngiltere'nin görüşmeleri baltalama çabalarını boşa çıkarıp 10 Eylül 1721'de Rusya'ya Baltık Denizi'nin doğu kıyılarını bırakan Nistad Antlaşması'nı imzaladı. Rusya'nın Avrupa'ya açılan bir pencereye sahip olmasını ve Polonya üzerinde denetim kuracak duruma gelmesini de sağlayan bu antlaşmadan dolayı Kasım 1721'de Senato kendisine "Büyük" ve "İmparator" sanlarını verdi.

Kuzey Savaşı'nın sürdüğü bir sırada 1714-1717 arasında Orta Asya'ya, Hazar bölgesine ve Sibirya'ya araştırma grupları gönderen I.Petro, savaşın bitiminde güneydoğu sınırına yöneldi. 1722'de İran'ın zayıflığından yararlanarak Hazar bölgesini işgal etmeye başladı. Ertesi yıl da askeri yardım karşılığında İran'dan Hazar Denizi'nin batı ve güney kıyılarını aldı. Yoğun çalışmaları nedeniyle bozulmuş olan sağlığı bu sefer sırasında iyice bozuldu. 1724 güzünde Finlandiya Körfezi'nde batan bir gemide bulunan askerleri kurtarmak için denize atladığından soğuk kaparak hastalandı. Bering Boğazı'na doğru bir sefer düzenlemeye hazırlandığı sırada öldü.

Reformları

I.Petro'nun yönetim döneminin başlarında Rusya'nın içinde bulunduğu gerilik giderek Avrupa'nın bu ülkeye yönelttiği tehdidi de artırmaktaydı. I.Petro bu nedenle bir yandan denizlere açılmak için uzun süreli savaşlar verirken diğer yandan da kısa zamanda Avrupa'nın gelişmişlik düzeyine varmayı ve ulusal ekonomiyi geliştirmeyi amaçladı. Eski toprak soyluları boyarların ve din adamlarının direnişini sert ve acımasız önlemlerle bastırarak büyük bir reform programı başlattı. 1699'da çıkardığı bir fermanla kentlerde yaşayan zanaatkâr ve tacirlerin Moskova belediyesine bağlı olmak koşuluyla kendi belediyelerini kurmalarına olanak tanıdı. 1720'de St.Petersburg başyargıçlığının ve buna bağlı olarak kent yargıçlıklarının oluşturulmasıyla bu sınıfın konumu sağlamlaştırıldı. Bu arada tacir ve zanaatkârlar servet ve meslek durumlarına göre ayrı loncalar içinde örgütlendiler. Öte yandan toprak sahiplerinin serfler üzerindeki haklarının sınırlarını da genişleten I.Petro, köylülerin aile başına ödediği vergiyi kişi başına vergiye dönüştürerek bu kesimin vergi yükünü artırdı. Ayrıca geniş kitlelerin imalathanelerde ve kent, kale ve kanal yapımında çalıştırılmalarını sağladı.1714'te yayımladığı bir fermanla toprak mülkiyetinin babadan oğula geçmesi uygulamasını başlatarak geniş toprakların bölünmesini önledi ve tımar olarak verilen toprakları da aynı kapsama soktu. 1722'deki Rütbeler Çizelgesi ile devlet kademelerinde ilerlemede soy esası yerine yeterlilik ve hizmet esasını getirdi. Böylelikle değişik tabakalardan gelen kişilerin soylular arasına girmesine olanak tanıyarak boyarların ayrıcalıklı konumuna son verdi.

I.Petro merkezi devletin denetim gücüne esneklik kazandırmak amacıyla 1708'de ülke topraklarını, başında çarın atadığı geniş yetkilere sahip valilerin bulunduğu sekiz bölgesel hükümete ayırdı. 1719'da bu hükümetleri kaldırıp elli eyaletten ve bunlara bağlı sancaklardan oluşan yeni bir yönetim sistemi kurdu. 1711'de Boyar Duması'nı (meclis) dağıtarak devletin en üst organı olarak Senato'yu kurdu. Bürokrasideki yolsuzlukları ve keyfilikleri denetlemek için görevlendirdiği gizli ajanların yerine müfettişlik sistemini getirdi. Devlete karşı işlenen suçlara bakmak üzere doğrudan çara karşı sorumlu olan Preobrazenski Dairesi'ni kurdu. Karmaşık ve birbirinden kopuk bir yapıya sahip olan devlet dairelerinin sayısını azalttı ve çalışmalarını sıkı yönetmeliklere bağladı. 1721'de Moskova Patrikhanesi'ni kaldırıp yerine piskoposlardan oluşan ve çarın bir temsilcisi tarafından denetlenen Kutsal Kilise Meclisi'ni oluşturdu.

I.Petro eğitim sistemine laik bir yapı kazandırarak devletin ilk kez bu alana el atmasını sağladı. Bu amaçla yeni okullar açtı ve okuma olanağını yalnızca soylu çocuklarının sahip olduğu bir ayrıcalık olmaktan çıkardı. Kamu hizmetlerinin büyük bir bölümü için zorunlu eğitimi getirdi ve yurt dışına devlet adına öğrenciler gönderdi. Onun döneminde Batı dillerinden Rusça'ya yapılan kitap çevirileri yaygınlaştı. 1700'de yıl sayısı "dünyanın yaratılışının başlangıcı" na göre belirlenen ve yıl başlangıcı olarak 1 Eylül'ü alan eski Rus takviminin yerine Avrupa'nın kullandığı takvim sistemine uygun yeni bir takvim benimsendi. 1703'te ilk Rus gazetesi *Vedomostiy* (Arşiv) yayımlanmaya başladı. 1710'da eski Slav alfabesi yapılan değişikliklerle çağdaşlaştırıldı. 1724'te Rus Bilimler Akademisi kuruldu.

Reform girişimlerinde karşısında boyarları ve din adamlarını bulan I.Petro, 1698'de saray muhafızlarının ayaklanmasını bastırarak bu birlikleri dağıttı, aldığı sert önlemlerle bu direnişin uzun yıllar etkisiz kalmasını sağladı. Ancak, bu olayın ardından ilk karısı Yevdokiya'dan olan oğlu Aleksey kendisine düşman kesilerek muhalif çevrelerin etkisi altına girdi. Tutumunu değiştirmeye ya da miras hakkından vazgeçerek papaz olmaya zorladığı oğlu, 1716'da Kutsal Roma-Germen İmparatoru VI. Karl'a sığınınca, onu kandırarak Rusya'ya geri getirtip, suçunu itiraf etmesi için işkencecilerin eline verdi. Muhalefete gözdağı vermek için oğlunu vatan hainliğinden idam ettirdi. Bu arada, savaşların ve kalkınma çabalarının gerektirdiği yükün tüm ağırlığı altında ezilen serflerin ve işçilerin çeşitli ayaklanmalarıyla da karşı karşıya kaldı. 1705-1706 Astrahan ve 1707-1708 Don Havzası ayaklanmalarını acımasızca bastırdı.

1705'te zorunlu askerliği getirerek, 1716'dan sonra yayımladığı yönetmeliklerle askeri örgütlenmeye biçim vererek ilk Rus düzenli ordusunu kuran I.Petro, aynı zamanda çağına göre oldukça ileri bir askeri strateji anlayışına sahipti. O zamana değin genel bir kabul gören ve savaşın kaderini tek bir çarpışmaya bağlayan düşüncenin tersine, düşmana karşı kesin bir üstünlük sağlamak için her alanda bütün araçları harekete geçirme yoluna gitti. Bu arada, silah ve gemi yapımı açısından büyük önem taşıyan madenciliğin ve sanayinin gelişmesini hızlandırdı.

I.Petro Yevdokiya'dan ayrıldıktan sonra 1705'te

Resim: 549
*Orhan PEKER "**Atlar**", Özel Koleksiyon*

Resim: 550
Sadi PEKTAŞ 1985 Grafikerler Meslek Kuruluşu Birincilik Ödülü'nü alan takvim çalışmasından resimler, 1985

Resim: 551 *Constant PERMEKE* ***"Yeşilli Manzara"****, 1934, Kraliyet Güzel Sanatlar Müzesi, Anvers-Belçika*

Resim 552
PERUGINO ***"İsa'nın Aziz Petrus'a Kilisenin Anahtarlarını Vermesi"****, yky. 1482, Sistina Şapeli, Vatikan, Roma-İtalya*

gizlice Litvanyalı bir çamaşırcı kadının kızı olan Marta Skowranska (I.Katerina) ile evlendi. 1712'de resmen açıklanan bu evlilikten olan oğlu Petro Petroviç'in 1719'da ölmesi üzerine, 1722'de çarlara vârislerini özgürce belirleme hakkını tanıyan bir ferman çıkardı. Ancak, kendisi vârisini açıklayamadan öldüğü için, II.Katerina'nın başa geçtiği 1762'ye değin Rusya'da veraset sorunundan kaynaklanan bunalımlar yaşandı.

• KAYNAKLAR: I.Grey, *Peter the Great, Emperor of All Russia*, 1960; L.J.Oliva, *Russia in the Era of Peter the Great*, 1969; M.Raeff, *Peter the Great: Reformer or Revolutionary?*, 1963; B.H.Sumner, *Peter the Great and the Emergence of Russia*, 1950.

• BAKINIZ: AHMED III, M.ALEKSEY, KARL XII, KATERİNA I, MEHMED PAŞA [Baltacı].

PETRONIUS, Arbiter
(? -İS 66)

Eski Romalı yazar ve şair. Latin edebiyatının başyapıtlarından sayılan *Satyricon*'un yazarı olduğu sanılmaktadır.

Doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. İtalya'da Cumae'de öldü. Yaşamına ilişkin bilgilerin çoğu tarihçi Tacitus'un *Annals* adlı yapıtından alınmıştır. Bu yapıtta adı Gaius Petronius olarak geçmektedir. Ancak, *Satyricon*'u yazdığı düşünülen bu yazarın asıl adının, tarihçi Plutarkhos'un yapıtlarında belirtildiği gibi, Titus Petronius Niger olduğu görüşü ağır basmaktadır.

Tacitus'un verdiği bilgilere göre, Roma'nın varlıklı ve soylu ailelerinden birinden gelmekteydi. Bithynia (Kocaeli bölgesi) valiliği ve konsüllük gibi resmi görevlerde bulundu. Zevk ve eğlence âlemleriyle dolu bir yaşam sürdü. Konsüllüğü sırasında imparator Neron'un dostluğunu kazandı, onun Campania'daki sarayında eğlence âlemleri düzenlemek için *arbiter elegantiae* (zevk danışmanı) olarak görevlendirildi. Arbiter adını da buradan almıştır. Yine Tacitus'a göre, Petronius'un Neron'a olan yakınlığı, imparatorun başmuhafızı Tigellinus'un düşmanlığını kazanmasına yol açtı. Tigellinus, Petronius'u imparatora karşı bir suikast girişimine katılmakla suçladı. Ayrıca, son zamanlarda, Saray'daki savurganlık ve eğlence düşkünlüğünün halk arasında tepkilere yol açması nedeniyle, Petronius'un, Neron'la arasının açılmış olabileceği sanılmaktadır. Kendisini bekleyen sonu sezinleyen Petronius yaşamına son vermek için damarlarını kesti. Ancak, ölümünün uzun sürmesi ve sürdüğü yaşama uygun bir biçimde gerçekleşmesi için, kestiği damarlarını yeniden sardı, son saatlerini bir şölende dostları arasında, müzik dinleyip şiir okuyarak geçirdi. Vasiyetinde de alışılmış olduğu üzere imparatora bağlılığını dile getireceği yerde, Neron'un cinsel serüvenlerinin ayrıntılı bir listesini yaparak kendisine yolladı.

Petronius'un ünlü yapıtı *Satyricon*, üç genç adamın tavernalarda, sokaklarda ve batakhanelerdeki serüvenlerini kısa bölümler biçiminde anlatan bir pikaresk romandır. Bazı eleştirmenler onu, roman türünün Avrupa'daki ilk örneği sayarlar. Yapıtın yalnızca, 146 bölümden oluşan 15. ve 16. kitapları günümüze kalmıştır. Bunlar içinde en ünlülerinden biri, Neron'la benzerlik gösteren, gösteriş meraklısı yeni zengin Trimalchio'nun verdiği bir şöleni canlandıran bölümdür. Petronius, zevk düşkünü karakterlerinin serüvenlerini anlatır ve o dönemin toplumsal bir portresini çizerken, ahlakçı yargılardan ve duygusal vurgulamalardan uzak, gerçekçi bir anlatımı benimsemiştir. Serüvenleri nükteli ve incelikli bir açık saçıklıkla ele almıştır. *Satyricon*'un bir yergi olarak nitelenmesi, Petronius'un eleştirel tutumu ya da ahlaksal mesajından değil, yaşadığı dönemi bütün canlılığıyla gerçekçi bir biçimde anlatmasından kaynaklanır. Yapıtın tümünde savunulan bütünsel bir felsefe ya da ahlak görüşü olmamakla birlikte, onun kendine özgü bir hazcılığı (hedonizm) benimsediği görülür. Latin yergici ve kynik filozof Menippius (İÖ 3. yy) tarzında düzyazı ile şiir karışımı bir biçimle yazılmış olan *Satyricon*'un, argo, açık saçık sözler ve sözcük oyunlarına yer vermesi ve halkın konuştuğu Latince ile yazılmış olması açısından da Latin edebiyatında özel bir yeri vardır. Yapıt, İtalyan yönetmen Fellini'nin 1969 yapımı *Fellini-Satyricon* adlı filmine konu olmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Satyricon*, İS 1. yy.

• BAKINIZ: CERVANTES, NERON, TACITUS.

PETROSYAN, Tigran Vartonoviç
(1929)

SSCB'li satranççı. İki kez dünya şampiyonu olmuştur.

17 Haziran 1929'da Tiflis'te doğdu. Felsefe eğitimi gördü. 1952'de satrançta büyükusta oldu. 1960'ta kendisine spor ustası unvanı verildi. 1958'de SSCB Satranç Federasyonu Prezidyumu üyeliğine, 1968'de *Sovyet Sporu* gazetesinin haftalık eki *64*'ün yayın yönetmenliğine getirildi.

Petrosyan 1959, 1961 ve 1969'da SSCB satranç şampiyonluğunu elde etti. 1963'te Botvinik'i yenerek dünya şampiyonu oldu. Bu unvanını 1966'da Spaski'ye karşı korudu. Ancak 1969'da yine Spaski'ye yenilince şampiyonluk el değiştirdi. Petrosyan'ın uluslararası başarıları arasında 1963'te Los Angeles'ta (Keres'le birlikte) ve 1972'de San Antonio'da (Karpov ve L.Portisch'le birlikte) elde ettiği birincilikler de vardır.

Petrosyan maceradan kaçınan, sabırlı, sakin ve gerçekçi oyun tarzıyla ünlenmiştir. Ancak bütünüyle edilgen bir tarzı olduğu da söylenemez. Saldırıları daha çok rakibinin zayıf noktalarını sabırla ortaya çıkarması ve bunlardan büyük bir ustalık ve kararlılıkla yararlanması biçiminde gelişir. Bir ilginç nokta ise Petrosyan'ın genel tarzına yansıyan tutumunun

aksine çok çabuk düşünebilme yeteneğine sahip olmasıdır. Çok kısa bir zamanda birçok taktik olasılıkları görebilmesi onun Tal'la birlikte dünyanın en güçlü yıldırım oyuncularından biri olmasını açıklar.

Petrosyan'ın *Satranç ve Felsefe* (1968) adlı bir kitabı yayınlanmıştır.

PETRUS [Aziz]
(? - 64)

Filistinli din yayıcısı. Hz. İsa'nın Havari adı verilen on iki arkadaşından biri ve bu topluluğun başkanıdır.

Beytsayda'da Celile'de doğdu, Roma'da öldü. Babasının adı Yuhanna, kendisinin gerçek adı da Simun'dur. Petrus adı, kendisine, Hıristiyanlık'ın temelini oluşturacak "taş" anlamında, Hz. İsa tarafından verildi. Hz. İsa, ona "sen Petrus'sun, ben kilisemi bu taş üzerine kuracağım" (Matta XVI/18), diyerek, onu görevlendirdi. Petrus, Hz. İsa'nın "mucize"lerine tanık olan kardeşi, yoksul balıkçı Andreas'la birlikte Hıristiyanlık'ın özünü oluşturan ilkeleri yaymaya çalıştı. Hz. İsa tutuklanınca ondan ayrılarak, kendisini üç kez yadsıdı. Bu olayın, Hz. İsa'yı kurtarma amacını güttüğü söylenir. Hıristiyan inançlarına göre, Hz. İsa, dirildikten sonra, Petrus'a görünmüş, bu görünme, görevini sürdürme anlamını içermiştir.

Hıristiyan anlayışı, Petrus'u ilk papa olarak niteler ve kilisenin öncüsü sayar. Petrus, hamsin günü Hz. İsa'nın dirileceğini açıklamış, kendisine inananları vaftiz etmiştir. Bu olay üzerine, Yahudi yönetimi onu ve arkadaşlarını tutuklamış. Bir süre tutuklu kalan Petrus kurtulunca Samiriye'de kurulan ilk Hıristiyan topluluğu görmeye gitmiş. Herodes Agrippa'nın Hıristiyanlar'ın öldürülmeleri buyruğunu vermesi üzerine, Petrus Antakya'ya gitmiş, orada

Havariler ve Hıristiyanlık

Hz. İsa, kendi adından kaynaklanan Hıristiyanlık'ı tektanrıcı ikinci din olarak yaymaya çalıştığı dönemde, yeni dinin yayılmasına, bir kurum niteliği kazanmasına katkıda bulunan on iki kişi ayrı bir önem taşır. Kilise tarihinde Yunanca "kurucu", "yol gösterici", "öncü" anlamına gelen "apostolos" sözünden türeyen ve "Apostel" adıyla anılan bu kişilere İslam ülkelerinde "yardımcı", "arkadaş", karşılığı "havari" denilir. Havariler, Hz. İsa'nın düşüncelerini, geliştirmeye çalıştığı dinin ilkelerini yaymayı, yeni yandaşlar toplamayı iş edinen, bu nedenle onun düzenlediği bütün toplantılara katılan kimselerdi. Bunlar Petrus (Simun), Andreas, Yakub (büyük)*, Yuhanna*, Philipus, Bartholomaeos, Matta*, Thomas, Gaygur Simden, Jahuda (Taddeus), Jahuda (İskaryot/hain)* ve Yakub (küçük) adlarını taşırlar. İçlerinden yalnız Jahuda İskaryot, Hz. İsa'nın ölümüne yol açan, tutuklanıp yargılanmasını sağlamış, onun yolundan ayrılmış, ötekiler yaşamları süresince Hıristiyanlık'ın gelişmesine yardımcı olmuşlardır. Bunlardan birkaçı, Yahudi ve Roma yönetimince kılıçtan geçirilmiş, kimi ölmüş, kimi de dinin ilkelerini açıklamaya çalışırken, taşlanarak öldürülmüştür. Hıristiyan sanatında, özellikle resim, heykel, mozaik, fresk, şiir ve öykü alanlarında geniş bir yer kaplayan Havariler, sonradan "ermiş", "aziz", "şehid" anlamlarına gelen değişik kavramlarla nitelenmiştir.*

Hıristiyanlık, Hz. İsa'nın Yunanca "Christos" olan adından gelen "Christian" sözünden türemiştir ve İsa'ya özgü, İsa ile ilgili anlamındadır. Bu sözcük Arapça'ya Hıristiyan biçiminde geçmiştir. Bir inanç kurumu olarak, Hz. İsa'nın ölümünden birkaç yıl önce ortaya atılmış, 1.yy ortalarından sonra yayılmaya başlamış, 2. ve 3. yy'larda ilk kurumlaşma olanağını bulmuş, 4. yy'da evrensel bir din niteliği kazanmıştır. Bütün ilkeleriyle oluşması, Bizans ve Roma'da yerleşik bir din kurumu durumuna gelmesiyledir. Önce manastır ve kilise gibi iki ayrı odakta öğretisini geliştirmeye çalışan Hıristiyanlık, daha sonra bütün öğretim-eğitim kurumlarını egemenliği altına almış ve Roma İmparatorluğu'nda bir "devlet dini" kimliğine kavuşmuştur. İlk 300 yıllık süre içinde, inanç bakımından, kiliseler arasında tartışmalarla geçen görüş ayrılıkları 325'te toplanan İznik Konsili'nde kiliselerin de ayrılması gereğini gündeme getirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun, 395'te ikiye ayrılışından bir süre sonra kiliseler arası gerginlik büyümeye başlamış, 787'de, düzenlenen son büyük toplantı, Roma ve Bizans gibi iki ayrı kilisenin kurulmasına yol açmıştır. Roma kilisesi Papalık, Bizans kilisesi de Patriklik adı altında iki ayrı yönetim biçimini benimsemiştir. Roma kilisesine göre Hıristiyanlık'ın en büyük yetkilisi Papa, Bizans kilisesine göre de Patrik'tir. Bu ikiye ayrılmayı oldukça yüksek bir sayıya varan mezhep ve tarikatların ortaya çıkışı izlemiş, mezhepler ve onlara bağlı tarikatlar arasında görüş ayrılığının temelini Hz. İsa'nın kişiliğinde simgeleşen tanrısal yetki oluşturmuştur. Kimine göre Hz. İsa, Tanrı'nın oğludur, tiniyle, gövdesiyle tanrısaldır, kimine göre de doğal bir insandır, ancak Tanrı kendisine birtakım üstün yetkiler vermiştir. Bu konuda Protestanlık, Katoliklik ve Ortodoksluk gibi üç büyük mezhebin görüşü değişiktir. Bu üç kuruluştan doğan birçok yan kuruluş daha vardır.

Paulus'la karşılaşmış. Aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Roma'ya gitmiş. 48'de toplanan Kudüs Konsili'nde Hıristiyanlık'ı benimseyen çoktanrıcı topluluğun Hz. Musa törelerinden etkilenmesini önlemiş, yeniden Roma'ya dönmüş. Bir söylentiye göre Neron döneminde tutuklanıp Marmertinus Kalesi'nde öldürülmüştür.

Petrus'un Hıristiyan inançlarına göre önemi, bu dinin kesin biçimini alarak, bir kurum niteliği kazanmasına olanak sağlaması yüzündendir. Roma kilisesi, onu, Papalık'ın öncüsü ve kurucusu sayarak kutsamış, bu nedenle resim, yontu, mozaik gibi sanatların başlıca konuları arasına girmiş ve Hıristiyan yazınında geniş bir yer tutmuştur.

PETRUS, Damiani
(1007-1072)

İtalyan, tanrıbilimci. Kilise Babaları'nın görüşlerini ve *İncil*'in içerdiği inanı savunmuştur.

Ravenna'da doğdu, 22 Şubat 1072'de Faenza'da öldü. 1057'de Ostia piskoposu oldu. Kilise Babaları ve *İncil* üzerinde geniş kapsamlı çalışmalarıyla ilgi çekti.

Petrus Damiani'ye göre tanrısal gerçeklerin kavranmasında felsefeye değil, Kilise Babaları'nın görüşlerine, *İncil*'le bildirilen ilkelere bağlanmak gerekir. Felsefe, yalnız usa dayandığından, gerçekleri kavrayamaz, o ancak "tanrıbilimin uşağı" olabilir. Petrus Dimiani, düşünce tarihinde, "felsefe tanrıbilimin uşağıdır" önermesini ilk ileri süren düşünür olarak bilinir. O, bu savıyla Almanya ve İtalya'da gelişmeye başlayan diyalektik ve retoriğin karşısına çıkmış, *İncil*'in kesinliğini, Kilise Babaları'nın görüşlerinde açık seçik bir gerçekliğin sergilendiğini ortaya atmıştır. Onun bu düşünceleri, özellikle Almanya'da etkili olmuş, geniş tartışmalara yol açmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Petrus Damiani's Werke*, (ö.s.), 3 cilt, 1606-1615, ("Petrus Damiani'nin Yapıtları").

PETRUS, Peregrinus
(13.yy)

Fransız, filozof. Doğa bilimlerinde deney yönteminin uygulanması gereğini savunmuştur.

13.yy başlarında Picardie yakınlarında Méharicourt'da doğdu. Matematik, felsefe ve doğa bilimleri üzerinde çalıştı. Bir süre matematik ve doğa felsefesi okuttu, öğrencileri arasında en ünlüsü, filozof Roger Bacon'dır.

Petrus Peregrinus'un felsefe ve bilim tarihindeki önemi doğa bilimlerinde deney yönteminin kullanılmasına öncülük etmesi nedeniyledir. Sonradan, öğrencisi, Roger Bacon'ın geliştirdiği bu yöntemin felsefe için de geçerli olduğunu, felsefenin de doğa bilimleri gibi çalışması gerektiğini ileri sürmüştür. Petrus Peregrinus felsefe ve doğa bilimlerine yeni bir yöntem getirmekle kalmamış, doğa felsefesinin kurucusu olma sanını da kazanmıştır. *Epistola de magnete* adlı yapıtında felsefe ve doğa bilimlerinde uygulanacak deney yönteminin özelliklerini açıklamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Epistola de magnete*, 1269, ("Mıknatıs Üstüne Mektup").

PETRUS AUREOLI
(? - 1322)

Fransız, tanrıbilimci. Kendinde Varlık'la Görünüş'ün ayrı olduğunu ilk kez öne sürmüştür.

Gourdon'da doğdu, Avignon'da öldü. Yaşamıyla ilgili bilgi azdır. 1316'da Paris'te tanrıbilim okutmakla görevlendirildi. Tanrıbilim sorunlarının çözümünde uyguladığı eleştirel yöntemle ilgi uyandırmıştır.

Petrus Aureoli, felsefe ve tanrıbilimde, varlığı görünen ve kendi kendinde olan diye ikiye ayıran ilk düşünür olarak bilinir. Ona göre varlık doğada "kendi kendinde"dir, düşüncede ise "görünüş" niteliğindedir. Doğada bulunan varlık somuttur ve kendi kendine vardır, varlığını başka bir nesneye borçlu değildir. Onun yaratılmış olması "kendi kendinde" bulunmasına engel değildir. İnsan yalnız "görünüş" olarak düşünceye yansıyanı bilebilir, "kendinde varlık" bütün nitelikleriyle bilinemez.

Petrus Aureoli'nin ortaya attığı kuram Kant'ın geliştirdiği kendinde varlık *(Ding an sich)* ve görünüş *(Erscheinung)* öğretisinin ilk örneği durumundadır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *De paupertate*, (ö.s.), 3 cilt, ("Yoksulluk Üstüne").

PETRUS LOMBARDUS
(1100-1160)

İtalyan, tanrıbilimci. Kilise Babaları'nın düşüncelerini içeren çalışmalarıyla ünlüdür.

Novara yakınlarında Lumello'da doğdu, Paris'te öldü. Bolonya'da öğrenim gördü. 1140-1159 arasında tanrıbilim okuttu, bilgisinin genişliği, tanrıbilim sorunlarına getirdiği yeni yorumlar nedeniyle, kısa süre içinde, büyük ün sağladı, kral Philippe Augustus'un ilgisini çekince, 1159'da piskoposlukla görevlendirildi.

Petrus Lombardus, tanrıbilime bir dizge niteliği kazandırmak için çalışmış, tanrısal gerçekleri kavramada ustan çok inanın etkili olduğu görüşünü savunmuştur. Üçleme, yaratmanın ilkeleri, Tanrı'nın özgür istenciyle yaratılan varlıkların nitelikleri, özellikleri

ve değeri, Adem'in cennetten kovulmasına yol açan ilk suç (günah), tanrısal özün insan biçimine girerek gövdeleşmesi *(incarnatio)*, Kutsal Ruh'un erdemleri, tanrısal özellikler, evren ve insan gibi konular üzerinde durmuş, bunlarla ilgili çözümler öne sürmüştür. Kendi önerdiği çözümlere, başka tanrıbilimcilerden örnekler getirerek, ilk kez düşünce tarihi niteliğinde, tanrıbilim sorunlarını içeren bir yapıt ortaya koymuştur. Ona büyük ün sağlayan bu çalışması yüzyıllar boyunca kilise çevrelerinde kaynak yapıt olarak okutulmuştur.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Petri Lombardi episcopi Parisiensis sententiarum libri quattuor*, (ö.s.), 1557, ("Paris Piskoposu Petrus Lombardus'un Özdeyişlerini İçeren Dört Kitap").

PETTY, William
(1623-1687)

İngiliz, iktisatçı ve istatistikçi. Değeri emek ile belirleyen ilk klasik politik iktisatçıdır.

26 Mayıs 1623'te Hampshire'de Romsey'de doğdu, 16 Aralık 1687'de Londra'da öldü. Yoksul bir kumaşçının oğluydu. Oxford Üniversitesi'nde ve Londra'daki College of Physicians'da tıp öğrenimi gördü. 1651'de Oxford Üniversitesi'nde anatomi profesörü oldu. Royal Society'yi kuran bilim adamları arasındaydı. 1662'de Sir sanını aldı.

Petty, ticari kapitalizmden sınai kapitalizme geçiş aşamasını yansıtmaya başlayan iktisadi düşüncenin ilk temsilcilerindendir. Para ve dış ticaretle uğraşan Merkantilist öğreti ile, çözümleme birimleri olarak sınai üretime ve sermaye ile emeğe yönelen iktisadi düşünce arasında yer alır. Bu geçiş döneminin özelliklerini yansıtan Petty'nin düşünceleri, klasik politik iktisadın ilk vargılarını taşımaktadır. Petty, Merkantilistler'in tersine zenginliğin kaynağının dolaşım değil üretim olduğunu ileri sürerek, dış ticaret ve paranın, bir ülkenin zenginliğine ancak sanayiyi geliştirdiği ölçüde faydalı olabileceğini savunmuş, üretim tekniği ve etkinliği üzerinde durmuştur. Kamu gelirlerinin nasıl toplanması gerektiğini, vergileme ilkelerini ve vergi yükünü tartıştığı en önemli kitabı *Treatise of Taxes and Contributions*'da ("Vergiler ve Harçlar Üzerine Tez") maddi servetin iki kaynağının emek ve toprak olduğunu ileri sürmüştür. Doğal fiyat olarak adlandırdığı gerçek değeri, piyasa fiyatından ayırt ederek, değeri, malların üretimi için harcanan emek ile belirleme girişiminin, emek değer kuramının tohumlarını taşıdığı kabul edilmektedir.

Petty ayrıca, nüfus ve ulusal serveti istatistiksel yöntemlerle hesaplama girişimlerinde bulunmuş, çeşitli ülkelerin iktisadi durumlarını kelimeler yerine rakamlar ve ölçülerle karşılaştırabilmek için, sayılarla mantık yürütme sanatı olarak tanımladığı "siyasal aritmetik"i kullanmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Treatise of Taxes and Contributions*, 1662, ("Vergiler ve Harçlar Üzerine Tez"); *Verbum Sapienti*, 1665; *The Political Survey or Anatomy of Ireland*, 1672, ("Siyasal Döküm ya da İrlanda'nın Anatomisi"); *Political Arithmetick*, 1683, ("Siyasal Aritmetik").

PEVSNER, Antoine
(1886-1962)

Rus asıllı Fransız heykelci. Kardeşi Naum Gabo ile birlikte Rusya'da Yapımcılık (Konstrüktivizm) akımının ilkelerini geliştirmiştir.

18 Ocak 1886'da Orel'de doğdu, 12 Nisan 1962'de Paris'te öldü. 1902-1909 arasında Kiev Sanat Akademisi'nde eğitim gördükten sonra St. Petersburg (bugün Leningrad)Akademisi'ne girmek istedi, ancak kısa bir deneme döneminden sonra bu okula kabul edilmedi. 1911-1913 arasında bulunduğu Paris'te Archipenko ve Modigliani aracılığıyla Kübistler'le ilişki kurdu ve izlediği bir Gelecekçiler (Fütüristler) sergisinde Boccioni'nin yapıtlarını gördü. Bu iki olay onu soyut resme yöneltti. 1915'te Oslo'ya kardeşi Gabo'nun yanına gitti, onunla birlikte Yapımcılık ilkeleri doğrultusunda heykel çalışmalarına başladı. 1917'de iki kardeş Rusya'ya döndüler. Pevsner, Moskova'daki Sanat Akademisi'ne Maleviç ve Kandinsky'le birlikte profesör olarak atandı. 1920'de Gabo'yla, Yapımcılık'ın ilkelerini belirleyen Gerçekçi Bildirge'yi hazırladı. 1922'de SSCB'den ayrıldı. Berlin'deki ilk Rus sanatı sergisini düzenledi. 1923'te Paris'e yerleşti. 1931'de, içinde soyut sanatçıları toplayan Soyutlama-Yaratma (Abstraction Création) grubuna katıldı. II. Dünya Savaşı sırasında bir süre İngiltere'de yaşadıktan sonra yeniden Paris'e döndü. 1947'de Paris'te en önemli geometrik soyutlama sergilerinin açıldığı Salon des Réalités Nouvelles'i kurdu. Ölümünden sonra Paris Ulusal Modern Sanatlar Müzesi'nde yapıtlarına özel bir oda ayrıldı.

Pevsner, sanat yaşamına resimle başlamıştır. Önceleri erken dönem Rus halk resmine ve Orta Çağ ikonlarına ilgi duymuştur. Paris'te Kübistler'le ilişki kurduktan sonra soyut sanata yönelerek kübist resimler üretmiştir. Ancak Pevsner'in asıl önemi Yapımcılık ilkelerini uyguladığı heykel çalışmalarıdır. Malzeme olarak plastiği yalnız başına ya da yer yer bakır, cam ve pleksiglasla birlikte kullanarak, kaynaklanmış metal tellerle tutturulmuş eğimli yüzler oluşturmuştur. Bu yüzeyler, biçimleri belirleyen metal tellerin yarattığı bir ritmle belirginlik kazanırlar.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Torso*, 1924-1926, Modern Sanatlar Müzesi, New York; *Marcel Duchamp'ın Portresi*, 1926, Yale Üniversitesi Sanat Galerisi, New Haven, ABD; *Uzayda Konstrüksiyon*, 1929, Sanat Müzesi, Basel, İsviçre; *Gelişebilen Sütun*, 1942, Modern Sanatlar Müzesi, New York.

• **KAYNAKLAR:** C.Giedion-Welcker, *Antoine Pevsner*, 1961; R.Massat, *Antoine Pevsner et le constructivisme*, 1956.

• **BAKINIZ:** GABO, LİZİTSKİ.

PEVSNER, Nikolaus
(1902-1983)

Alman asıllı İngiliz sanat tarihçisi. Sanat ve mimarlık konularına olan ilginin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Nikolaus Bernhard Leon Pevsner 30 Ocak 1902'de Leipzig'de doğdu, 18 Ağustos 1983'te Londra'da öldü. Leipzig, Münih, Berlin ve Frankfurt üniversitelerinde okudu. 1924'te sanat ve mimarlık tarihi üstüne doktorasını tamamladı. 1924-1928 arasında Dresden Galerisi'nin yönetici yardımcılığını yaptı. 1929'da Göttingen Üniversitesi'nde sanat ve mimarlık tarihi dersleri vermeye başladı. 1933'te Nasyonal Sosyalistler'ce görevden alınınca Almanya'dan ayrılarak İngiltere'ye yerleşti. 1949-1955 arasında Cambridge Üniversitesi'ndeki Birkbeck College'da sanat tarihi profesörü olarak çalıştı. Bu arada Penguin Yayınevi'nin çıkardığı "Sanat ve Mimarlık Tarihi" dizisinin yayın yönetmenliğini üstlendi. 1969'da emekli oldu.

Pevsner çeşitli ödüllerin yanı sıra, 1967'de RIBA'nın (Royal Institute of British Architects-İngiliz Mimarları Krallık Enstitüsü) altın madalyasıyla onurlandırılmıştır. Birçok üniversite kendisine onursal doktorluk unvanını vermiş, başlıca sanat akademilerine de üye seçilmiştir.

Pevsner 1936'da *Pioneers of the Modern Movement* ("Çağdaş Akımın Öncüleri") adı altında yayımlayıp, 1960'ta gözden geçirilmiş olarak *Pioneers of Modern Design* ("Çağdaş Tasarımın Öncüleri") adıyla yayımladığı yapıtında, William Morris'den Walter Gropius'a kadar çağdaş tasarımcıların getirdiği yenilikleri incelemiştir. Önemli yapıtlarından *An Outline of European Architecture*'da (Ana Çizgileriyle Avrupa Mimarlığı) 4. yy'dan 20. yy'ın ortalarına değin geçen dönemde Avrupa'da mimarlığın gelişimini anlatmıştır. 1962'de yayılanan *The Sources of Modern Art*'ın ("Çağdaş Sanatın Kaynakları") bir bölümünü oluşturan ve 1968'de *The Sources of Modern Architecture and Design* ("Çağdaş Mimarlığın ve Çağdaş Tasarımın Kaynakları") adıyla yeni basımını yaptığı kitabında ise Yeni Sanat (Art-Nouveau) akımının ardından sanatta ve mimarlıkta ortaya çıkan yeni anlayışları ele almıştır. 1951'de başlayıp 1974'te tamamladığı 46 ciltlik yapıtı, *The Buildings of England* ("İngiltere'nin Yapıları"), İngiliz mimarlığı konusunda yayımlanmış en önemli ve geniş kapsamlı araştırmalardan biridir.

• YAPITLAR (başlıca): *Pioneers of the Modern Movement*, 1936, ("Çağdaş Akımın Öncüleri"); *An Outline of European Architecture*, 1942, (Ana Çizgileriyle Avrupa Mimarlığı, 1977); *The Buildings of England*, 46 cilt, 1951-1974, ("İngiltere'nin Yapıları"); *Pioneers of Modern Design*, 1960, ("Çağdaş Tasarımın Öncüleri"); *The Sources of Modern Art*, 1962, ("Çağdaş Sanatın Kaynakları"); *The Sources of Modern Architecture and Design*, 1968, (Çağdaş Mimarlığın ve Çağdaş Tasarımın Kaynakları); *A History of Building Types*, 1976, ("Yapı Türlerinin Tarihi").

PEYAMİ SAFA

Bak. SAFA, Peyami

PEYNET, Raymond
(1908)

Fransız, karikatürcü. İki âşığı konu alan yapıtlarıyla tanınmıştır.

16 Kasım 1908'de Paris'te doğdu. Uygulamalı sanatlar okulunda eğitim gördü. İlk çizimleri 1930'da Paris'te yaşayan İngilizler'in gazetesi olan *Boul'vardier*'de yayımlandı. II.Dünya Savaşı'na değin kitap resimledi, karikatür çizdi. Savaştan sonra yapıtlarının *Ric et Rac, France Dimanche, Ici-Paris, Le Rire* gibi gazete ve dergilerde çıkması ününü yaygınlaştırdı, çizgileri başka ülkelerde de yayımlanmaya başladı.

Peynet, Paris'te öncü tiyatrolar için dekor ve kostümler hazırlamış, Jean Anouilh ve Jean Duché gibi yazarların kitaplarını resimlemiştir. Bale ve filmler için dekor ve afişler hazırlamış, porselen üstüne resim yapmış, hadiyelik bez bebekler tasarlamıştır. Karikatürleriyle 1952'de Bordighera'da Altın Palmiye Ödülü'nü kazanmıştır.

Peynet, iki âşık çevresinde gelişen çocuksu bir karikatür dünyası kurmuştur. Yalın, ama soyut nesne ve simgeleri de kullanan bir çizgisi vardır. Gülmecesi iki âşığın duygularını en umulmadık konum ve biçimlerde dile getirmesine dayanır. Karikatürün toplumsal ve siyasal konulara yöneldiği ya da umutsuz bir kara gülmeceye dönüştüğü bir ortamda iyimser yaklaşımıyla ve sevgi gibi evrensel bir konuyu işlemesiyle magazin sayfalarının sevilen bir çizeri olmayı başarmıştır. Yapıtları pek çok ülkede kitap biçiminde de yayımlanmıştır.

• YAPITLAR (başlıca): *The Lovers*, 1962, ("Âşıklar"); *L'amour*, 1964, ("Aşk"); *Mit den Augen der Liebe*, 1966, ("Aşkın Gözüyle").

PFÄNDER, Alexander
(1870-1941)

Alman, filozof. İnsanın gövde, tin ve tinsel varlıktan kurulu üçlü bir bütün olduğu görüşünü savunmuştur.

7 Şubat 1870'te Iserlohn'da doğdu, 18 Mart 1941'de Münih'te öldü. Doğduğu kentte öğrenim gördükten sonra Münih Üniversitesi'nde felsefe, mantık ve psikoloji okudu. 1908'de felsefe profesörü oldu, 1921'den sonra Münih Üniversitesi'nde çalışmaya başladı.

Pfänder, özellikle, insan sorunları üzerinde durdu, görüngübilim, psikoloji ve mantıkla ilgili araştırmalarını insan varlığını açıklama konusunda yoğun-

laştırdı. Ona göre insan gövde, tin ve tinsel varlık olmak üzere üç temel öğeden oluşan bir Birlik, bir Bütün'dür. Ona göre yaşam, kendi içine yönelik, sürekli bir kendi kendine varoluştur. İnsanın tinsel varlığı ise kendi çevresinde dönen, boyuna kendine yönelen bir tindir. Her varlık ve düşünce insanın tinsel özü çevresinde döner, ondan ortaya çıkar ve onu gerekli kılar, onu açıklamaya, anlamaya yardımcı olur. Bu nedenle, insanı anlamak için, belli bir yanını değil gövde-tinsel-tin üçlüsünden kurulu Birlik'i kavramak gerekir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Phänomenologie des Wollens*, 1901, ("İstemenin Görüngübilimi"); *Logik*, 1921, ("Mantık"); *Zur Psychologie der Gesinnung*, 1920-1930, ("Anlayış Psikolojisi"); *Grundprobleme der Charakterologie*, 1924, ("Karakterolojinin Temel Sorunları"); *Die Seele des Menschen*, 1933, ("İnsanın Tini"); *Philosophie der Lebensziele*, (ö.s.), 1948, ("Yaşam Ereğinin Felsefesi").

PFEFFER, Wilhelm
(1845-1920)

Alman, botanikçi. Geçişme (osmoz) basıncına ve temel hücre metabolizmasına ilişkin çalışmalarıyla çağdaş bitki fizyolojisinin öncülerindendir.

Wilhelm Friedrich Philipp Pfeffer 9 Mart 1845'te Hessen Prensliği'nde, Kassel yakınlarındaki Grebenstein'da (bugün FAC'de) doğdu, 31 Ocak 1920'de Leipzig'de öldü. Fizik, kimya, zooloji ve botanik okuduğu Göttingen Üniversitesi'ni 1865'te bitirip, bir süre Augsburg Üniversitesi'nde asistan olarak çalıştıktan sonra, 1868'de Marburg Üniversitesi'nden eczacılık diplomasını aldı. O yıllarda botanikçi Albert Wigand'ın etkisiyle eczacılıktan botaniğe yönelerek, 1871'de Würzburg Üniversitesi'nde bitki fizyolojisinin ünlü adlarından Julius von Sachs'ın yanında botanik çalışmalarına başladı ve aynı yıl Marburg Üniversitesi'ne öğretim görevlisi olarak atandı. 1873'te Bonn Üniversitesi'nde eczacılık ve botanik derslerini üstlendi, 1877'de Bassel Üniversitesi'nde, ertesi yıl Tübingen Üniversitesi'nde botanik profesörlüğüne getirildi. 1877'den başlayarak ölümüne değin Leipzig Üniversitesi'nde botanik profesörlüğünü ve Botanik Enstitüsü'nün yöneticiliğini yürüten Pfeffer, 1895'te *Jahrbuch für wissenschaftliche Botanik*'in ("Bilimsel Botanik Yıllığı") yayın kurulunda yer almış, 1897'de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilmiştir.

Pfeffer, bir süre öğrencisi olduğu Sachs ile birlikte, fizik, kimya gibi bilim dallarından da yararlanarak deneysel temeller üzerine oturttukları bitki fizyolojisinin öncülerinden sayılır. Würzburg Üniversitesi'nde bulunduğu yıllarda, değişik dalgaboyundaki ışıkların ve çeşitli dış uyaranların bitkiler üzerindeki etkilerini inceleyen Pfeffer, Marburg Üniversitesi'ne geçtikten sonra araştırmalarını giderek geçişme (osmoz) olayı üzerinde yoğunlaştırmış ve kendi tasarladığı yarı geçirgen zarlı "Pfeffer hücreleri"nde eriyiklerin geçişme basıncını duyarlı bir biçimde ölçmeyi başarmıştır. 1877'de gerçekleştirdiği bu çalışma için, gözenekli çeperlere yerleştirilmiş yarı geçirgen zarlardan yararlanan ve geçişme basıncının, zardan geçemeyecek büyüklükteki moleküllerin boyutuna bağlı olduğunu bulan Pfeffer bu bulgularını, ileride Van't Hoff'un gaz basıncı konusundaki düşüncelerini etkileyecek olan *Osmotische Untersuchungen*("Osmoz Üzerine Araştırmalar") adlı yapıtında derledi. 1881'de yayımlanan ve en önemli yapıtı olan iki ciltlik *Pflanzenphysiologie* ("Bitki Fizyolojisi") ile bu bilim dalına temel başvuru kitaplarından birini kazandıran Pfeffer'in çözeltiler üzerinde çalışmaları da kimyaya değerli veriler sağlamıştır.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Osmotische Untersuchungen, Studien zur Zellmechanik*, 1877, ("Osmoz Üzerine Araştırmalar, Hücre Mekaniği İncelemeleri"); *Pflanzenphysiologie. Ein Handbuch des Stoffwechels und Kraftwechels in der Pflanze*, 2 cilt, 1881, ("Bitki Fizyolojisi. Bitkilerin Metabolizması ve Enerji Kaynakları Üzerine Bir Elkitabı").

• **BAKINIZ:** DUTROCHET, F.G.SACHS, VAN'T HOFF.

PFEIL, Hans
(1903)

Alman, filozof ve tanrıbilimci. İlk Çağ felsefesi ve tanrıbilim alanındaki çalışmalarıyla ünlüdür.

26 Mart 1903'te Freiberg'te doğdu. Bu kentte öğrenim gördü. Özellikle İlk Çağ felsefesi, tanrıbilim ve kültür sorunları üzerinde durdu. 1940-1947 arasında Münster, 1947'den sonra da Bamberg Üniversitesi'nde felsefe ve tanrıbilim profesörü olarak görevini sürdürdü, oradan emekliye ayrıldı.

Pfeil, yeni bir öğreti kurmaktan çok, klasik felsefenin gelişmesine, içerdiği sorunların yeniden ele alınmasına, onlara çağdaş felsefe anlayışına göre çözüm getirilmesine çalıştı. Özellikle 19.yy'dan bu yana felsefe ve tanrıbilim arasındaki bağlantı üzerinde durarak bunların birleşip ayrıldığı konuları açıklamayı amaçladı. Varoluşçuluk, tanrıtanımazlığa dayanan çağdaş Hümanizm, gerçek felsefe ile toplum arasında ilişkiler, toplumsal bunalımların insan üzerindeki etkisi, Tanrı ve evren gibi sorunları işledi, dinin insan için taşıdığı önemi, bir felsefe ve tanrıbilim sorunu olarak, gündeme getirdi. Ona göre çağdaş bunalımların kaynağında dinden kopuş ve inançsızlığı benimseyiş vardır. İnanmayan, dinsiz insan sık sık bunalıma sürüklenir, kuşkuya kapılır ve kendini boşlukta sezer.

• **YAPITLAR (başlıca):** *J.M.Guyau und die Philosophie des Lebens*, 1928, ("J.M.Guyau ve Yaşam Felsefesi"); *Der Mensch im Denken der Zeit*, 1938, ("Zaman Düşüncesi İçinde İnsan"); *Grundfragen der Philosophie im Denken der Gegenwart*, 1949, ("Çağımızın Düşüncesinde Felsefenin Temel Sorunları"); *Existentialistische Philosophie*, 1950, ("Varoluşçu Felsefe"); *Die Menscheit in der Krise*, 1963, ("Bunalım İçinde İnsanlık"); *Gott und die tragische Welt*, 1971, ("Tanrı ve Trajik Evren").

PHALEAS [Kalkidikyalı]
(İÖ 5.yy)

Eski Yunan, filozof. Mal varlığının, bütün yurttaşlar arasında, eşit olması gerektiğini savunan ilk düşünür olarak bilinir.

Kalkidikya'da doğdu. Atina'da yaşadı. Yaşamıyla ilgili bilgiler çok sınırlıdır. Düşünceleri Aristoteles'in *Politika*'sında, onu konu edinen bölümdeki açıklamalardan öğrenilmektedir. Aristoteles'in belirttiğine göre, Phaleas, yurttaşlar arasında mal varlığının eşitliği görüşünü savunmuş, bunu sağlamak için de, insanı aşırılığa sürükleyen tutkuların önlenmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ona göre tutku insanda doğal bir eğilimdir, toplum içinde hızla gelişerek sakıncalı bir nitelik kazanır. Bunun giderilmesinde de başlıca etken eğitimdir. İnsanlar, daha çocukluk çağında, eğitilmeye başlanmalı, toplumu oluşturan bireyler arasında, eşitlik ilkesine dayanan bir görüşün benimsenmesine olanak sağlanmalıdır.

Phaleas'a göre eşitliği sağlayacak eğitimin temelleri devlet kurulurken atılmalı, toplum düzeni böyle bir anlayışa dayanan yaşama ilkesini amaç edinmelidir. Devlet kurulup son biçimini aldıktan ve mal varlığı eşitliğe aykırı bir oranda dağıtıldıktan sonra bireysel girişimleri önlemek, sınırlandırmak kolay değildir. Bu durum kimi yörelerde ayaklanmalara, toplumu sarsacak olaylara yol açar. Gene Aristoteles'in belirttiğine göre, Phaleas, Platon'un *Nomoi* ve *Politeia* adlı yapıtlarında tasarladığı yönetim biçimine benzer bir devlet düzeni düşünmüş, bunun gerçekleştirilmesi için önerilerde bulunmuştur.

• BAKINIZ: ARİSTOPHANES.

PHEREKYDES
(İÖ 584 ? - 499 ?)

Anadolulu bilge. Doğa konusunda yapıt veren ilk düşünür olarak tanınmış, yeryüzünün evrenin odağı olduğunu ileri sürmüştür.

Siros Adası'nda doğduğu, Manisa ya da Efes'te öldüğü sanılmaktadır. Diogenes Laertius'un belirttiğine göre Siroslu Babys'in oğludur, 59. Olimpiyat yılında (540) yaşamıştır. Yaşamı konusunda ileri sürülen bilgiler kesin olmadığı gibi onunla ilgili kaynaklar da birbirini tutmamaktadır. Filozof Pittakos'un öğrencisi olmuş, Pythagoras'la görüşmüş, onun konuşmalarını dinlemiştir.

Pherekydes doğa konularını içeren ilk yapıtın yazarı olarak bilinir. Tanrı, evren, bilgelik, sevgi, nesnelerin yapısı gibi sorunlar üzerinde durmuş, yeryüzünü evrenin odağı olarak tanımlamıştır. Ona göre evrenin oluşumunda üç temel ilke vardır. Bunlardan ilki *Kronos* (zaman), ikincisi diriliğin kaynağı olan *Zas* (Zeus), üçüncüsü de yeryüzünü biçimlendiren *Kythonie*'dir. Bu üç kurucu ilke önsüz-sonsuzdur. Evrenin oluşumunda önce yeryüzü ortaya çıkmıştır. Onun çevresini kuşatan ve onu odak durumuna getiren varlıklar sonradan, belli sürelere göre, biçimlenmiştir. Bu varlık türlerinin oluşumunda birleştirici, uzlaştırıcı öğe *eros*'tur (sevgi). Evrende iyi güçlerle kötü güçler arasında, daha başlangıçta, çetin bir savaş olmuş, iyilerin üstünlük sağlaması üzerine kötüler okyanusun dibine yuvarlanmıştır.

Cicero'nun bildirdiğine göre, tinin ölümsüz olduğu görüşünü ilk ortaya atan bilge Pherekydes'tir. Onun bu düşüncesi Hint felsefesindeki tin göçü *(metempsykhosis)* inancından kaynaklanır. Bu düşünceyi Pythagoras'a benimseten de odur.

Pherekydes'in ortaya attığı düşünceler arasında, yeryüzünü evrenin odağı sayan ve tinin ölümsüzlüğünü, gövdeden gövdeye göçtüğünü içerenleri çağlar boyunca tartışma konusu olmuştur. Onun yeryüzü ve göksel varlıklarla ilgili görüşünü Ptolemaios, sevgiyi varlık ilkesi diye ileri süren kuramını Empedokles, tinsel ölümsüzlüğü de Platon ve izinden yürüyenler yeniden ele alarak işlemiş, geliştirmişlerdir.

PHILELPHO, Franco
(1389-1481)

İtalyan, filozof. Hümanizm'in öncülerindendir. Aristoteles ve Cicero'nun ahlak anlayışlarını yeni bir görüşle yaymaya çalışmıştır.

Tolentino'da doğdu, 31 Temmuz 1481'de Floransa'da öldü. Önce Padova Üniversitesi'nde felsefe, tanrıbilim ve ahlak okuduktan sonra Venedik, Bolonya, İstanbul, Milano, Roma ve Floransa'da öğrenimini sürdürdü. Özellikle Anadolu-Yunan felsefesi üzerinde çalıştı. İstanbul'da Venedik elçisi olarak görevde bulundu, Aragon Kralı Alphonso'nun ilgisini çekti ve ondan şövalye nişanı aldı. Hippokrates, Plutarkhos ve Ksenophon'un yazılarını Latince'ye çevirerek Yunan düşüncesinin tanınmasına katkıda bulundu.

Philelpho felsefeye insan sorunuyla girer, onu bir erdem ve us varlığı olarak tanımlar, bilginin önemini, kişinin anlaşılmasında, değerlerinin açıklanmasındaki etkisini vurgular. Ona göre felsefenin amacı yalnız Tanrı'nın yarattığını bilmek, tinin yetilerini, evrenin uyumunu, usun başarılarını ayrı ayrı kavramak değil, insanı bir bütünlük içinde anlamaktır. İnsanda bulunan yetiler, insandan bağımsız olarak düşünülmemelidir. İnsana, öteki varlıklar arasında, değer kazandıran bilgidir, bilgeliktir. Bu nedenle insan bilge olmaya çalışmalıdır. Yaşamın ereği bilgeliği kavramak, bilge olmaktır. "Bilge olmayan ancak bir kişidir", felsefenin yüceltiği bir varlık değildir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Satyrae*, 1476, ("Yergiler"); *Petrarca*, 1476, ("Petrarka"); *Convivia*, 1477, ("Şölen"); *De morali dissiplina*, (ö.s.), 1552, ("Dizge Ahlakı Üstüne").

PHILIP II

Bak. FELİPE II

PHILIP II

Bak. FİLİP II

PHILIP V

Bak. FELİPE V

PHILIPE, Gérard
(1922-1959)

Fransız, oyuncu. Tiyatro ve sinemadaki unutulmaz rolleriyle en ünlü sanatçılardan biri olmuştur.

4 Aralık 1922'de Cannes'da doğdu, 25 Kasım 1959'da Paris'te öldü. Bir otel yöneticisinin oğluydu. Ailesi tıp öğrenimi görmesini istediği halde kendisi oyunculuğu seçti ve 1940'ların başlarında sahnede ve sinemada küçük rollerde görünmeye başladı. İlk filmi, Marc Allégret'nin (1900-1973) *Les petites du quai aux fleurs* ("Çiçekli Rıhtımın Küçük Kızları") adlı yapıtıydı. Alman işgali sırasında direniş hareketine katıldı. Paris Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Camus'den uyarlanan *Caligula* oyunundaki rolüyle büyük başarı kazandı. 1946'daki *L'idiot* ("Budala") filminin ardından, ertesi yıl oynadığı Claude Autans-Lara'nın (1903) *Le diable au corps* (İçimizdeki Şeytan) adlı filmiyle ünü yaygınlaştı. Giderek Fransa'nın en çok sevilen oyuncusu oldu, adını ülkesi dışında da duyurdu.

1950'lerde tiyatro ve sinema etkinliklerini yoğun biçimde sürdürdü. Théatre National Populaire'de (Ulusal Halk Tiyatrosu) Jean Vilar'la, sinema alanında da René Clair, Marcel Carné, Sacha Guitry gibi, Fransa'nın önde gelen yönetmenleriyle birlikte çalıştı. 1956'da *Les aventures de Till l'espiègle* ("Yaramaz Till'in Serüvenleri") adlı filmi Joris Ivens'le birlikte yönetti. 1959'da Bunuel'in *La fièvre monte à El Pao* ("El Pao'da Yanan Ateş") adlı filminde rol aldı. Bu filmin çekimi sırasında hastalandı ve kısa bir süre sonra da öldü.

Gérard Philipe, Corneille, Racine, Musset gibi yazarların başyapıtlarındaki önemli rolleri başarıyla yorumlamış, sinemada da birbirinden çok farklı tipleri canlandırmıştı. Genç yaşta ölümü Fransız tiyatrosu ve sineması için büyük bir kayıp sayılmış, üstün yetenekli, efsaneleşmiş bir sanatçı olarak tarihe geçmiştir. 1961'de anısına posta pulu basılmıştır.

• **YAPITLAR (başlıca): Oynadığı Oyunlar:** *Caligula*, 1945; *Le Cid*, 1951; *Lorenzaccio*, 1953; *Ruy Blas*, 1954. **Oynadığı Filmler:** *Les petites du quai aux fleurs*, 1943, ("Çiçekli Rıhtımın Küçük Kızları"); *L'idiot*, 1946, ("Budala"); *Le diable au corps*, 1947, (İçimizdeki Şeytan); *La chartreuse de Parme*, 1948, (Kanlı Prens); *La beauté du diable*, 1950, (Şeytanın Güzelliği); *La ronde*, 1950, (Aşk Zinciri); *Fanfan la tulipe*, 1952, (Kahraman Âşık); *Les belles de nuit*, 1952, (Gecenin Güzelleri); *Monsieur Ripois*, 1954, ("Bay Ripois"); *Le rouge et la noir*, 1954, (Kırmızı ve Siyah); *Les grandes manoeuvres*, 1955, (Hileli Aşk); *Les aventures de Till l'espiègle*, 1956, ("Yaramaz Till'in Serüvenleri"); *Montparnasse 19*, 1958; *La fièvre monte à El Pao*, 1959, ("El Pao'da Yanan Ateş").

PHILIPPE IV
(1268-1314)

Fransa kralı. Fransa'da Papalık'ın geleneksel gücünü kırmış ve krallığın gücünü artırmıştır.

Fontainebleau'da doğdu, 29 Kasım 1314'te aynı yerde öldü. Güzel Philippe adıyla da tanınır. Fransa Kralı IX.Louis'nin torunu, Fransa Kralı III.Philippe (1245-1285) ile Aragonlu Isabella'nın oğludur. 1284'te Navarre'lı Jeanne ile evlenerek Champagne'a ve Navarre'a egemen oldu. Ertesi yıl babasının ölmesi üzerine tahta çıktı.

Kral olduktan sonra ilk iş olarak babasının Aragon'a karşı açmış olduğu savaşa son verdi. İngiltere'ye bağlı Gaskonya Dükalığı'nı ele geçirmek için 1294'te İngiltere'ye açtığı savaş Fransa'ya toprak kazandırmadı ve 1303'te imzalanan bir barış antlaşmasıyla sona erdi. Topraklarını ülkenin kuzeydoğusuna doğru genişletmek amacıyla 1297'de başlıca Felemenk kentlerini işgal etmek üzere Flander'e gönderdiği ordu, Temmuz 1302'de bozguna uğradı. Ancak iki yıl sonra, Ağustos 1304'te Felemenkler'i yendi ve ağır bir savaş tazminatı ödemeye zorladı.

Giriştiği savaşların mali yükünü, savunma giderlerini karşılamak için toplanan mülkiyet vergisinin yerine, Fransa'nın savunulması için herkesin savaşması, bu uygulamanın dışında tutulmak isteyenlerin de muafiyetlerini satın almaları zorunluluğunu getirerek karşılamaya çalıştı. Bu yöntem daha sonra, Fransız monarşisinin savaş zamanında uyguladığı geleneksel bir uygulamaya dönüştü. Bunların yanı sıra ruhban sınıfını ve soyluları vergilendirerek, iki kez paranın değerini düşürerek, 1306'da Yahudiler'i ülkeden sürüp mallarına el koyarak, 1312'de ise krallığın mali aracısı işlevini gören zengin ve güçlü Tampliye tarikatını dağıtıp mallarını devlet hazinesine aktararak gelirleri önemli ölçüde artırdı.

IV.Philippe'in ruhban sınıfını vergilendirme girişimi, Papalık'la ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. Şubat 1296'da Papa VIII.Bonifacius Katolik Kilisesi'nin izni olmadan rahiplerin vergi vermesini yasakladı ve bu yasağa uymayanları afaroz edeceğini açıkladı. Bunun üzerine IV.Philippe, Fransa'dan para ve değerli maden çıkışını yasaklayarak papayı güç durumda bıraktı. VIII. Bonifacius Temmuz 1297'de koyduğu yasağı kaldırmak zorunda kaldı.

IV.Philippe'in 1301'de Pamiers piskoposunu Fransa Krallığı'na ihanet ettiği gerekçesiyle tutuklatması, papayla ilişkilerinin yeniden gerginleşmesine neden oldu. VIII.Bonifacius Fransız rahipleri Roma'

ya çağırarak, krallık yönetiminin ve Fransız Kilisesi'nin durumunun değerlendirileceği dinsel bir meclis toplamak istedi. IV.Philippe bunun üzerine Nisan 1302'de, ruhban sınıfının ve soyluların temsilcileriyle kent temsilcilerinden oluşan ilk Etats-généraux'yu (kral tarafından düzensiz olarak toplantıya çağrılan danışma meclisi) toplayarak, rahiplerin, papanın dinsel meclisine katılmasını yasakladı. VIII.Bonifacius'un Fransa Krallığı'na karşı girişimleri ve IV.Philippe'i afaroz etme isteği, Eylül 1303'te IV.Philippe'e bağlı yöneticilerden Nogaret'nin, ardından da papanın İtalyan düşmanlarının düzenledikleri saldırılarla engellendi. Kısa bir süre sonra ölen VIII.Bonifacius'un yerine geçen XI.Benedictus ve daha sonra papa seçilen V.Clemens Philippe'in suçsuzluğunu ilan ettiler. 1304'ten sonra Papalık'ın Fransa Krallığı aleyhine çıkardığı tüm kararlar iptal edildi ve IV.Philippe Papalık üzerinde kesin bir denetim sağladı.

• BAKINIZ: BONIFACIUS VIII, DUBOIS, EDWARD I.

PHILLIPS, Alban William
(1914-1975)

Yeni Zelandalı iktisatçı. Enflasyon ile işsizlik arasında doğrusal olmayan ters orantılı bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür.

18 Kasım 1914'te doğdu, 4 Mart 1975'te öldü. 16 yaşına kadar, Yeni Zelanda'da devlet okullarında öğrenim gördü. Londra'da, Kraliyet Hava Yolları'nda teknik görevli olarak çalıştı. II.Dünya Savaşı'ndan sonra London School of Economics'e (LSE) öğrenci olarak girdi. 1950-1958 arasında LSE'de okutmanlık ve öğretim üyeliği yaptı. 1958'de Londra Üniversitesi'nde iktisat ve istatistik profesörü oldu. 1967-1970 arasında Avustralya Ulusal Üniversitesi'nde ders verdi. 1970'te emekliye ayrılarak Yeni Zelanda'ya döndü.

Phillips, üniversite öğrenimine otuz yaşında başladı ve bilimsel yaşamı boyunca yalnızca makaleler yayımladı. 1958'de *Economica* dergisinde yayımladığı "The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957" ("1861-1957 Arasında İngiltere'de İşsizlik ve Parasal Ücret Oranlarının Değişme Oranları Arasındaki İlişki") adlı makalesinde, ücret oranları ve işsizlik ile ilgili verileri değerlendirerek, bu iki değişken arasındaki ilişkiyi saptamakla işe başladı. Verileri grafik üzerinde işaretleyince, beklediği düz çizgi yerine, bir eğri elde etti ve işsizlikle ücret oranları arasında doğrusal olmayan ters orantılı bir ilişki olduğu sonucuna vardı. Eğri, işsizlik belirli bir düzeyin altına düşerse, ücretlerin artan bir oranda arttığını, işsizlik sıfıra yaklaştıkça da, bu artış oranının çok yüksek olduğunu göstermekteydi. Ancak belirli bir düzeyden sonra da, işsizlik ne kadar artarsa artsın, ücretlerdeki düşüş göreli olarak çok düşük olmaktaydı.

Phillips'in bu verilerden yola çıkarak düşük işsizlik oranının yüksek enflasyonla, yüksek işsizlik oranının da düşük enflasyonla bir arada bulunduğunu ileri süren ve iktisadi yazına "Phillips eğrisi" olarak giren bu önermesine göre, işsizlik düzeyini düşürmek için yüksek enflasyon oranına razı olmak, enflasyon oranını düşürmek için de daha fazla işsizliğe göz yummak gerekmektedir.

Sanayileşmiş Batılı ülkelerin 1970'li yıllarda içine girdikleri bunalımda yüksek enflasyon ile yüksek işsizliğin bir arada ortaya çıkması, "Phillips eğrisi"nde gösterilen enflasyon-işsizlik ilişkisine kuşkuyla bakılmasına yol açmış, 1963-1979 yılları için yapılan istatistiksel bir çalışmayla, işsizlik ve enflasyon arasında anlamlı bir ilişki olmadığı saptanmıştır.

PHILLIPS, Wendell
(1811-1884)

ABD'li siyaset adamı. Köleliğin kaldırılması mücadelesinin önderlerindendir.

29 Kasım 1811'de Boston'da doğdu, 2 Şubat 1884'te aynı kentte öldü. Babası varlıklı bir avukattı. 1831'de Harvard Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. 1834'te baroya kabul edilerek Boston'da bir hukuk bürosu açtı. 1835'te kölelik karşıtı hareketin önderlerinden W.L.Garrison'ın bir grup tarafından linç edilmek üzere oluşuna tanık olması, harekete ilgi duymasına yol açtı. 1837'de Garrison'ın yandaşlarından Ann Terry Greene ile evlendikten sonra AAS'ye (American Antislavery Society-Amerikalı Kölelik Karşıtları Derneği) katıldı. Aynı yılın sonunda köleliğin kaldırılması için çalışan Elijah Lovejoy'un öldürülmesini protesto amacıyla toplanmış olan bir kalabalık önünde yaptığı etkileyici konuşmayla adını duyurdu. Bu tarihten sonra avukatlık bürosunu kapatıp, olağanüstü etkileyici konuşma yeteneğini kullanarak verdiği konferanslarla ve yazdığı yazılarla köleliğin kaldırılması için etkili bir mücadele sürdürdü.

Garrison'ın görüşlerini tümüyle destekleyen ve onun gibi köleliğin aşamalı olarak değil, bir an önce kaldırılmasını savunan Phillips, 1863'te kölelere özgürlük tanıyan bildirgeyi coşkuyla karşıladı, ancak Lincoln'ın köleliğin yasaklandığı eyaletlerin kalkındırılmasına ilişkin programını yetersiz bularak eleştirdi. Özgürleştirilen kölelere işledikleri toprağın dağıtılmasını istedi.

1865'te köleci Güney Eyaletleri'nin yenilgisiyle biten İç Savaş'tan sonra derneğin amacına ulaştığı gerekçesiyle kapatılmasını isteyen Garrison'la çelişkiye düştü. Köleliğin kaldırılmasının zenci sorununu çözmediğini, zencilere tüm vatandaşlık hakları tanınana değin derneğin çalışmalarını sürdürmesi gerektiğini savundu ve kendi gibi düşünenlerce AAS'nin başkanlığına seçildi. 1870'te zencilere de oy hakkı verilmesiyle dernek çalışmalarına son verilinceye değin bu görevini sürdürdü.

Phillips, İç Savaş sonrası hızlı sanayileşme döneminde yaşamını emekçilerin yaşam düzeylerinin iyi-

leştirilmesine adadı. "Tüm emekçilerin ücret köleliğinden kurtulmaları", eşit gelir dağılımı, sekiz saatlik iş günü, sendikalaşma hakkı gibi talepler çerçevesinde propaganda çalışmalarını sürdürdü. İşçilerin kendi siyasi partilerini kurmaları için çalıştı. Ayrıca kadınlara oy hakkı, ölüm cezasının kaldırılması gibi çeşitli toplumsal reformların savunuculuğunu yaptı. ABD'de dinsel kökenli bir hareket olarak ortaya çıkan köleliğin kaldırılması mücadelesine katılanlar, köleliğin yasal olarak kaldırılmasından sonra görevlerinin bittiğine inanmışlardı. Phillips, kölelerin özgürleştirilmesi mücadelesiyle işçi hakları uğruna mücadeleyi birleştiren çok az sayıda insandan biri olmuştur.

• BAKINIZ: GARRISON, LINCOLN.

PHİDİAS
(İÖ 500-432)

Eski Yunan, heykelci. Döneminin her türlü siyasal, dinsel ve insani idealerinin en yetkin anlatımı sayılan yapıtlarıyla klasik biçim anlayışının doruk noktasını oluşturmuştur.

Yaşamı üstüne bilgi çok azdır. Doğum tarihi kesin olmadığı gibi doğduğu yer de bilinmemektedir. İÖ 432 dolaylarında Atina'da ya da Elis'te öldü. Atinalı Hegias'ın yanında yetişti. Heykelci olarak ünlenmesini devlet adamı Perikles tarafından korunmasına, İÖ 447'de Atina Akropolisi ile Partenon Tapınağı'nın yapımında baş sorumlu olarak görevlendirilmesine borçludur. Perikles'in gözden düşmesiyle Phidias da Partenon'daki *Atena* heykelinin yapımı için kullanılan altından çalmakla suçlandı. Bunun tersini kanıtladıysa da suçlamalar durmadı. Son olarak, Perikles'in ve kendisinin portrelerini bu heykelin kalkanı üstüne işlediği için dinin kutsallığına leke düşürmekten yargılandı. Bazı kaynaklar bu suç nedeniyle girdiği hapishanede öldüğünü, bazıları ise hapishaneden kaçarak Elis'e yerleştiğini ve bir süre daha burada çalıştıktan sonra öldüğünü yazarlar.

Phidias'ın ilk yapıtlarından *Apollon Parnopios* ve *Anakreon* 5.yy başlarında henüz olgunlaşmamış klasik anlayışın izlerini taşır. Özellikle Apollon, dönemindeki benzerlerinden, yumuşak hacim etkisi ve hareketli organik bir bütün oluşu ile ayrılır. Bu dönemde Phidias'ın yaptığı bir dizi tanrı ve tanrıça heykeli *Atena Pramakhos* günümüze ulaşmamış, *Atena Lemnia*'nın ise yalnızca kopyaları kalmıştır. *Atena Lemnia* miğfersiz canlandırılmış ilk Atena heykelidir. Phidias'ın bir yarışma için yaptığı *Efesoslu Amazon* heykeli Polykleitos'unkinden sonra ikinci gelmiştir. Bu yapıt benzerlerine oranla daha yoğun bir gerilim ve dirimsellik duygusu uyandıran ritmik biçim anlayışı ile belirgindir.

Phidias, Partenon'un yapımında görev alan sayısız sanatçı ve mimarın baş sorumlusu olmuştur. Bu yüzden, mimarisi de dahil olmak üzere Partenon ve çevresi Phidias'ın düşüncelerinin bir ürünü olarak kabul edilir. Büyük bir iç mekân yaratma kaygusunun egemen olduğu yapıda ayrıca heykel ve kabartmalar da yer alır. Doksan iki parçadan oluşan ve yapıyı çepeçevre kuşatan 175 m uzunluğundaki frizin ve öbür heykellerin yapımında Phidias'ın denetiminde Alkamenes, Agorakrites, Painoios, Kallimakhos ve Kolotes gibi dönemin ünlü heykelcilerinin çalıştığı saptanmıştır. Başlangıçta görülen üslup farklılıkları, yapıt ilerledikçe sanatçıların üsluplarını birbirine ve özellikle de Phidias'a uydurmakta gösterdikleri ustalıktan ötürü ortadan kalkmıştır. Egastini tarafından dokunan giysiyi tanrıçaya götüren Atinalılar'ın geçit törenini konu alan frizdeki figürler doğal biçimde değil de, oldukça idealleştirilerek işlenmiştir.

Partenon'un içinde yer almış olan *Atena Partenos* 12 m boyunda, altın ve fildişinden yapılmış bir heykeldi. Günümüze ulaşan çeşitli kopyaları arasında, Capitol Müzesi'nde bulunan gövde parçası, Atena'nın kalkanını içerdiği için özellikle önemlidir.

Phidias'ın, döneminde başyapıtı sayılan ve bugün kaybolmuş olan Olympia'daki *Zeus* heykeli ise dünyanın yedi harikasından biri olarak bilinir. Boyu 14 m'yi aşan bu yapıt, çevresinde yer alan çeşitli heykellerle birlikte bir grup oluşturmaktaydı.

Phidias'ın sanatı, 5.yy'ın başında hâlâ Arkaik dönem nitelikler taşıyan Yunan heykel sanatının Klasik dönemin biçim anlayışına geçişini temsil eder. Yaşadığı günlerde heykel sanatının en büyük yorumcusu ve yenilikçisi kabul edilmiş olan Phidias, Yunan heykelinin bütün Klasik dönemini, daha sonra da Helenistik dönem heykelcilerini etkilemiştir.

• **YAPITLAR (başlıca):** *Atena Pramakhos*, ykş. İÖ 454, kayıptır; *Atena Lemnia*, ykş. 450-440, kayıptır; *Atena Partenos*, ykş. 438, kayıptır; *Partenon Tapınağı* frizleri, 447-432, British Museum, Londra; *Efesoslu Amazon*, kayıptır; *Apollon Parnopios*, kayıptır; *Anakreon*, kayıptır; *Olimpia Zeus'u*, kayıptır.

• **KAYNAKLAR:** F.Brommer, *Athena Parthenos*, 1957; A.Hekler, *Die Kunst des Phidias*, 1924; H.Schrader, *Phidias*, 1924.

PHİLODEMOS [Gadaralı]
(İÖ 2.yy)

Suriyeli filozof ve ozan. Epikuros felsefesinin yayılmasında önemli katkısı olmuştur.

İÖ 2.yy sonlarına doğru, Suriye'nin Gadara kentinde doğdu, İÖ 1.yy ortalarında, kesin olmayan bir söylentiye göre Roma'da öldü. Önce doğduğu yerde felsefe, müzik ve yazın konularında çalışmış, sonra Yunanistan'a, daha sonra Roma'ya gitmiş, orada başta Calpurnis Pison olmak üzere, kimi ünlü kişilerle yakınlık kurmuştur. Philodemos müzik, şiir, felsefe konularında ürünler vermiş, özellikle Epikuros'un görüşlerini yaymaya çalışmıştır.

Philodemos, özellikle, müzik sorununu ele alarak bunun insanlar üzerindeki etkilerini araştırmış, bu alanda bir kuram geliştirmeyi amaçlamıştır. Boşluk ve atomla ilgili sorunların çözümünde, tek tek olayların gözlem ve deneyine dayanarak, genel geçerlik taşıyacak bir sonuca varma yöntemi olan Tümevarım'ı

uygulamaya çalışır. Ona göre olayın açıklanışında benzerden benzere geçmek kişiyi yanılgıdan kurtarır. Çünkü benzer nedenin benzer sonucu doğurması kaçınılmazdır. Epikuros'un önerdiği bu yöntemi benimseyen Philodemos, bunun söylev konusunda da yararlı olduğunu ileri sürer ve retoriğin bir sanat olduğu görüşünü savunur. Retorikte yanılmadan kurtulma, karşısındakini değişik kanıtlar getirerek inandırma, böylece kendi düşüncesini başkasına benimsetme yolunu temel ilke sayar.

PHİLOLAOS
(İÖ 5.yy)

Eski Yunan, filozof. Pythagoras'ın öğretisini yaymaya çalışmış, bütün olayların gerekim ve uyum yasasına göre ortaya çıktığını ileri sürmüştür.

İÖ 480 dolaylarında Kroton ilinde doğdu, Herakles'de öldü. Diogenes Laertius'un bildirdiğine göre tiranlığa özendiğinden dolayı öldürülmüştür. Yaşamı konusunda yeterli bilgi yoksa da Thebai ve Boietia'da Pythagoras öğretisini yaymayı amaçlayan bir felsefe okuttuğu, Platon'un *Timaios* adlı yapıtında işlediği konuları, daha önceden açıkladığı ileri sürülmektedir. Diogenes Laertius onun Pythagoras öğretisiyle ilgili yazılarını Platon'un, ondan aldığını yazar.

Philolaos'un felsefeye değgin düşünceleri nesneler ve oluş sorunları çevresinde toplanır. Ona göre varlık kavramı altında toplanan bütün nesneler, birbirine karşıt, iki ilkeden oluşur. Bunlardan biri belirleyici, sınırlayıcı olan, öteki de belirlenemezliktir. Belirleyici ilke başlangıç ve sonu, belirlenemezlik de nesnelerin, içinde oluştuğu ortamı gösterir. İnsan, yalnız belirlenmiş olanı bilebilir. Belirlenmiş olan da durum, biçim ve yer gibi üç koşula bağlıdır. Durum nesnenin bulunuş türüyle, biçim özelliğiyle, yer de bulunduğu ortamla, uzayla ilgilidir. Belirleyici ilke birliği, belirlenemezlik de ikiliği, değişik durumda bulunmayı sağlar. İkilik ussal değildir, kendisiyle ilgili kesin bir yargı verilemeyen, doğadır, yanılgının ve özlemin kaynağıdır. Birlik ise, bütün varlık evrenini yöneten, düzenleyen, değişmeyen, egemen olan, yalnız kendi kendine benzeyen önsüz-sonsuz güçtür, Tanrı'dır. Bütün nesneler bu tanrısal güçle dolu olduğu gibi, karşıtlarını da içerir. Böylece nesnede kendi karşıtı ile tanrısal olan birlikte bulunur. Bu birlik ve ikilik bütün varlığın iki karşıt ilkesi olduğu gibi sayıların da ilkesidir. Bu nedenle sayılar da bütün varlığın kurucu öğeleridir.

Philolaos, varlığın ilkesi olarak nitelediği sayıların "nokta"dan oluştuğu kanısındadır. Ona göre kurucu öğe olan noktanın özü birliktir. İki nokta bir çizgiyi, üç nokta yüzeyi, dört nokta ise üç boyutlu cisimleri oluşturur. Böylece birlik noktanın, ikilik de çizginin kurucu öğesi olur. Noktanın dışında belirlenmemişin özelliğini oluşturan aralık vardır. Bu da bütün nesnelerin kendi karşıtlarıyla birlikte oluşundan dolayıdır. Bu durum müzikte de geçerlidir. Onun da özünü, uyumunu sağlayan sayılardır. Canlılarda dört sayısına karşılık, dört öğe vardır: beyin, yürek, göbek ve üreme öğeleri. Bunlar yukardan aşağı doğru, üstünlük aşamalarına göre, sınırlanır. Philolaos, somut varlıklarda, belli bir düzene göre oluşmuş beş kurucu biçim ve öğenin bulunduğu kanısındadır. Bunlar düzgün dörtyüzlü, küp, düzgün sekizyüzlü, düzgün onikiyüzlü, düzgün yirmiyüzlüdür. Öte yandan bu beş düzgün cisime karşılık olan beş somut öğe daha vardır: Ateş, toprak, hava, su ve beşinci öz. Ancak, o, bu beşinci özün adını açıklamamış, niteliğini söyleyip bırakmıştır.

Kimi felsefe tarihçilerinin bildirdiklerine göre, Philolaos yeryüzünün döndüğünü ileri sürmüş, yeni bir gezegen dizgesi oluşturmuştur.

PHİLON [İskenderiyeli]
(İÖ 25 - İS 50)

Mısırlı tanrıbilimci. İbrani inançlarıyla Platon ve Pythagoras'tan esinlenen Yunan felsefesini uzlaştırmaya çalışmıştır.

İskenderiye'de doğdu, aynı kentte öldü. Eski İbrani inançlarına bağlı, varlıklı bir ailenin çocuğuydu. Önce İbrani dinini temel alan bir öğrenim gördü, sonra felsefe, dilbilgisi, geometri ve müzik konularında uzun boylu çalışmalara koyuldu. Özellikle Yunan filozoflarından Platon, Aristoteles, Pythagoras ve Stoacılar'ı inceledi. Bir süre toplumdan uzak kalarak yalnız tuz, ekmek ve ot yiyerek içekapalı bir yaşam sürdü, sonra Antisthenes, Epikuros, Herakleitos, Anaksagoras, Zenon gibi değişik öğretileri savunan bilgeler üzerinde çalıştı. Bu çalışmalarından edindiği bilgi birikimine dayanarak *Tevrat*'tan kaynaklanan İbrani düşüncesiyle, Platon ve Pythagoras felsefelerini bağdaştırmayı amaçlayan bir öğreti benimsedi. Bir aralık Atina'ya giderek retorik okudu, Pindaros, Sophokles, Euripides gibi Yunan yazarlarının yapıtlarını inceleme olanağı buldu.

"Bilimsel sevgi" ve felsefe

Philon, felsefeyle yaşamı bağdaştırmak isteyen, düşünceyle davranışlar arasında uyumun sağlanması gereğini savunan bir görüşün öncüsü sayılır.Ona göre bilge düşündüğü gibi yaşayan, davranışlarında alçakgönüllülüğü, azla yetinmeyi, süsten ve gösterişten kaçınmayı ilke edinen kimsedir. Bu nedenle felsefesinin temelini ahlak oluşturur. Ahlakın kaynağı da, günün birinde bütün insanlığın benimseyeceği, İbrani dininin önerdiği yaşama biçimidir. Bu yaşama biçiminin özünü "bilimsel sevgi" oluşturur, Philon "bilimsel sevgi"den bütün varlık türlerini öğrenmeye yönelik çalışmasını, nesneleri incelemesini, böylece evren bütününü tanımayı amaçlayan derin ilgisini anlar.

Philon'un öğretisine göre, evren bütününü konu edinen felsefenin temelini tanrısal varlığı kavrama çabası oluşturur. İnsan tanrısal özü, somut olarak, göremediği gibi bilemez de, bilinen onun ilinekleridir. Tanrısal özün bilinmesi Tanrı kayrasına bağlıdır, Tanrı bilinmeyi istediği zaman bilgenin gönlüne bir ışın gönderir, bu ışın ise bir esinlemedir. Tanrısal kayra aracılığıyla Tanrı'yı bilmek kişiyi yokluktan kurtarır, varlığa dönüştürür.

Tanrısal özün kavranmasında Platon'un "idea" kavramından esinlenen Philon'a göre, Yunan felsefesi, Hz.Musa'nın *Tevrat*'ta bildirdiği görüşlerden doğmuştur, bu nedenle Hz. Musa diniyle bu felsefe özdeştir. Çünkü Platon'un ileri sürdüğü "idealar" gerçekte tanrısal usun *(logos)* söze dönüşen düşünceleridir. Tanrı bunlarla evreni etkiler, bu düşünceler, bütün varlık evrenini yoktan yaratan, tanrısal usun ürünleridir. Bu özellikleri dolayısıyla "idealar" da yaratılmıştır. "İdealar"ın yaratıldığı görüşünü savunan Philon, bu konuda, Platon'dan ayrılır. Çünkü Platon'a göre "idealar" yaratılmamış, önsüz-sonsuzdur, bütün varlık türlerinin, erişilmez bir olgunluk aşamasında bulunan ilkeleridir, temel örnekleridir.

Gerçekleri kavrama yöntemi

Philon'a göre bilimsel gerçekleri aydınlatan yalnız tanrısal kayradır, bu nedenle felsefeyi uğraş edinen bilgenin önce, Tanrı'nın Hz. Musa'ya bildirdiği kutsal yasaları öğrenmesi, onları derin bir düşünceye dalarak açıklamaya çalışması gerekir. Philon'un bilimsel gerçekleri kavramak için önerdiği yöntem simgelere dayanır ve kavramların alışılagelen dışında gizli birer anlam taşıdığı görüşünden yola çıkar. Bu da felsefeye gizemci bir içerik kazandırma amacını güder. Gizemi kutsal yazıların özü sayan bu anlayışa göre harfler birer nesnedir (cisim), bunların gerçek anlamını kavramadan girişilen her eylem kişiyi ahlaksızlığa sürükler. Çünkü kutsal yazılarda us ilkelerine aykırılık söz konusu değildir, oysa bunların görüşüne, yüzeysel anlamına inananlar us ilkeleriyle bağdaşmadıklarını ileri sürerler. İşte ahlak kurallarına aykırılığın kaynağı da budur. İnsanın ahlaklı bir varlık olarak yaşayabilmesi için başlıca kural kendini Tanrı'ya adaması, geçici varlıklardan yüz çevirerek ölümsüz ve yüce olana yönelmesidir. Bu da içekapanışla, derin düşünceye dalışla sağlanır.

Philon, kutsal yazılardan, özellikle Hz. Musa'nın getirdiği inanç kurumundan kaynaklanan düşünceleriyle, çağlar boyunca, dinle ilgilenen düşünürleri, filozofları etkilemiş, kimi felsefe tarihçilerine göre tanrıbilimin kurucusu olmuştur. Onun geliştirdiği öğreti felsefeyi, inancın denetimi altına verdiğinden, bütün Orta Çağ tanrıbilimcilerinin, özellikle Platon'un görüşlerini benimseyenlerin başlıca kaynağı olmuştur. İbrani inançlarını temel almasına, kimi kilise düşünürleri karşı çıkmışsa da, dini bilimin ilkesi diye nitelemesi geniş bir ilgi uyandırmıştır. Platon ve Pythagoras felsefelerinin getirdiği yeni yorum, sonradan Yeni-Platonculuk'un gelişmesine katkıda bulunmuştur.

• YAPITLAR (başlıca): *Philonis Judaei, Opera Omnia*, (ö.s.), 4 cilt, 1828-1829, ("Yahudi Philon'un Bütün Yapıtları")

• KAYNAKLAR: E.Brehier, *Les idées philosophiques et religieuses chez Philon d'Alexandre*, 1950; G.D.Farandos, *Kosmos und Logos nach Philon von Alexandria*, 1976; H.A.Wolfson, *Philo*, 1948.

• BAKINIZ: LONGİNUS, PLOTİNOS.

Yahudi Felsefesi

Düşünce tarihinde, felsefeyi belli bir ulusun inançlarından kaynaklandırma anlayışı tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışından sonra başlamış, bu konuda İbrani dinini temel alan ilk düşünür de Philon olmuştur. Anadolu-Yunan felsefesi, önce deney ve gözleme, sonra us ilkelerine dayandığından, din özel bir çözümü gerektiren sorun olmaktan çıkmış, ilk doğacı filozoflarca ilgi alanı dışına atılmıştı. Pythagoras* ve Platon* felsefesiyle, Trakya'da doğan Orpheus inançlarını çoktanrıcı dinlerle uzlaştırmaya çalışanlar olmuşsa da bilimsel ve usçu öğretilerin gelişmesi bu girişimin etkisini azaltmıştı. İS 1.yy'da, Philon'un, Hz. Musa'nın* getirdiği görüşten esinlenerek İbrani dinini felsefenin temeli durumuna getirmesi, Hıristiyanlık'tan kaynaklanan yeni bir din öğretisinin doğmasına yol açmıştır. Yalnız Hz. Musa'nın önerdiği inançlara bağlanan, İncil'i onun bir ürünü sayan bu düşünce akımı, sonraları Yahudi felsefesi adıyla yayılmıştır. Bu felsefenin odağını evrensel din değil, yalnız İbrani toplumuna seslenen, Tanrı'yı yalnız "İbrani Tanrısı" olarak gören anlayış oluşturur. Yer yer İncil'e başvurmasına karşılık, evrensel bir içerikten uzak kalmayı yeğleyen Yahudi öğretisi, sonraki yüzyıllarda, biçim değiştirerek, ilkin Hıristiyanlık'ın, sonra Müslümanlık'ın geliştirdiği düşünceyi beslemiştir. Platon'u peygamber Hz.Musa'nın bir ardılı sayan Philon, sonraki dönemlerde, evrensel Tanrı kavramı çevresinde gelişen tanrıbilimin öncüsü sayılmış, özellikle Yeni-Platonculuk'un biçimlendirdiği görüşe olanak sağlamıştır.

Yahudi felsefesi, belli bir topluluğun görüşünü yansıtma bakımından, yöresel tanrıbilim öğretilerinin kaynağıdır. Hıristiyan düşüncesinin, kendi dışında kalan öğretileri geçersiz sayması, İslam tanrıbiliminin Kuran ve Hadis'ten başka gerçek tanımaması bu yüzdendir. Bu felsefe yalnız tanrıbilimin doğmasına olanak sağlamakla kalmamış, özellikle İslam ülkelerinde, Yeni-Platonculuk'tan beslenen tasavvuf akımının da gelişmesine yardımcı olmuştur. Bütün nesneleri tanrısal varlığın bir "görünüş"ü, Platon'un "idea"larını Tanrı düşüncesinin ürünleri ya da söz (logos-kelâm) diye niteleyen Yahudi felsefesi, tasavvuf anlayışında "yalnız Tanrı gerçektir, bütün varlık türleri onun birer görünüşüdür" düşüncesine öncülük etmiştir. Tanrı Bir'dir, "Çokluk" olan nesneler evreni bir "görünüş"tür inancından yola çıkan tasavvuf, Yahudi felsefesinin İslam inançlarına göre yeni bir yorumunu geliştirmiştir. Onun Varlık Birliği (vahdet-i vücud) kuramı ile Philon'un "yalnız Tanrı gerçektir" kanısı özdeştir.